Януарий. 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТЪ.

№ 1.

СОФИЯ
Печатница на „Либералний Клубъ“
1903.

Съдържание:

Съдържание:

Стр.

Монархическата реакция.

На 25 ноемврий 1851 год., въ едно събрание отъ прѣдставителитѣ на французската индустриална буржуазия *Луи Бонапартъ*, политическия parvenu на февруарската революция, влѣзе въ ролята на народенъ трибунъ, за да оповѣсти на цѣлия французски народъ, „какъ велика би била французската република, ако вмѣсто непрѣстаннитѣ безпокойства, причинявани отъ *демагозитѣ* и *монархическитѣ халюцинации*, на републиката се даде възможность да се грижи за *реалнитѣ си интереси и реформирането на своитѣ учреждения*. Тия безпокойства прѣчатъ на всѣки прогресъ, на най-важнитѣ клонове отъ индустрията, *защото вмѣсто прогресъ навсѣкадѣ владѣе само борба*". Този иеремиевъ плачъ за възможното величие на французската република бѣше заключителния актъ на оная агитация и борба, която тъй откровено бѣше захваната още съ извѣстното послание на Наполеона къмъ Националното Събрание, девиза на което бѣ: „*Франция иска прѣди всичко спокойствие!*" Но за това спокойствие бъркаха *демагозитѣ*, т. е. политическитѣ прѣдставители на индустриалната буржуазия, които въ парламента се борѣха противъ нечиститѣ попълзновения на Бонапарта; но за той миръ прѣчеха *монархическитѣ халюцинации* на *легитимиститѣ* и *орлеанистиmѣ*, които се домогваха да възвърнатъ господството на едритѣ землевладѣлци и финансовата аристокрация, чрѣзъ реставрацията на бурбонитѣ или възвръщането на орлеанския домъ. А Луи Наполеонъ бѣше прѣдсѣдатель на втората република, „той бѣше избранъ отъ народа, той дължеше своята власть на него, той винаги трѣбваше да се подчинява на неговата законно изказана воля" [1]), И народа бѣше се изказалъ вече, че иска миръ, редъ и спокойствие. Гласоветѣ на селската маса указаха на Луи Бонапарта като на единственъ человѣкъ, който прѣдставлява нужната гаранция за това; дѣловата буржуазия, чрѣзъ своитѣ бурни ржкоплескания въ цирка на 25 ноемврий, сжщо така призна, че само той е човѣкътъ, който ще възвърне величието на Франция. Така мислѣше, разбира се, и самъ Бонапартъ. Величието и напрѣдъка на Франция зависи отъ реда и спокойствието, а редътъ и спокойствието на Франция трѣбваше да се отъждестви съ личностьта на прѣдсѣдателя на републиката. Защото прѣдъ болната фантазия на Луи Бонапарта се мѣркаше образа на знаменития корсиканецъ, чието име той искаше да присвои, за да се докопа и до неговия скиптъръ; защото величието на Франция той не си прѣдставляваше иначе, освѣнъ като велика французска монархия

[1]) Изъ посланието на Наполеона къмъ Нац. Събрание отъ 12 ноемврий.

на Наполеона III. Но за това трѣбваше да се унищожи революционната сила на французския пролетариятъ; трѣбваше да се сломятъ домогванията на индустриалната и финансова буржуазия, попълзновенията на поземелната аристокрация; за това трѣбваше да се прѣмахне най-силния оплотъ, що добиха тѣзи класи отъ февруарската революция — французския парламентъ. Борбитѣ на тогавашнитѣ обществени класи въ Франция разчистиха пжтя къмъ императорския тронъ на Луи Бонапарта, като разрѣшиха указанитѣ задачи въ най-желателната за шествующия монархизмъ смисъль. На Луи Бонапарта не оставаше друго нищо освѣнъ да използува благоприятнитѣ обстоятелства.

Поражаванието революционната сила на французския пролетариятъ извърши дружната коалиция на буржуазията, що разполагаше съ организираната сила на войската, и измѣническото поведение на дребната „демократическата“ буржуазия, що вървѣше заедно съ пролетарията само до като борбата се заключаваше въ пламената, революционна фразеология; домогванията на индустриалната буржуазия бѣха парализирани, чрѣзъ разпущането на учредителното народно събрание. Въ стремлението си да закрѣпятъ своето класово господство въ ущърбъ на индустриалния капиталъ легитимиститѣ и орлеаниститѣ направиха тая услуга на Луи Бонапарта. Въ сжщото стремление, прѣзъ периода на законодателното национално събрание, тѣ прѣмахнаха свободата на печата, „отмѣниха“ атеизма като прѣдадоха училищата въ ржцѣтѣ на езуититѣ и поповетѣ, и унищожиха найсетнѣ и всеобщото избирателно право. За да се оградятъ отъ революционния натискъ на експлоатиранитѣ класи, тѣ стжпкаха конституцията, raison d'être на националното събрание, и създадоха многобройни орждия, отъ които можеше да се ползува всѣка друга реакция. Народното Събрание прѣстана да бжде национално и се прѣвърна въ събрание на поземелната и финансова аристокрации, въ събрание par exellence класово. Но въ това време, до като французската буржуазия се ограждаше отъ една страна, тя сама се прѣдаваше отъ друга. Съ утвърдяването своето класово господство въ националното събрание, тя изгуби правото да участвува въ назначаването на министерството, — послѣднето стана *непарламентарно, извънпарламентарно* и даже *антипарламентарно;* при това народната гвардия биде разтурена, а организираната сила на войската постепенно прѣмина отъ ржцѣтѣ на народното събрание въ ржцѣтѣ на прѣдсѣдателя на републиката. За да вземе войската въ свои ржцѣ, Луи Бонапартъ прибѣгна дори до внушителната миризма на луканкитѣ и шампанското: гощаваше и поеше всички безъ разлика, отъ простия войникъ до офицеритѣ. А за подкупването на висшитѣ офицери той харчеше грамадни суми. По такъвъ начинъ господстващата буржуазия бидѣ лишена отъ всѣка сила, отъ всѣкакво значение. Нѣщо повече, нейната законодателна дѣятелность въ националното събрание бѣше доведена до абсурдъ, поради честитѣ конфликти на

събранието съ изпълнителната власть, въ които то не можеше да запази своето достолѣпие. И когато то продължаваше чрѣзъ своитѣ нескончаеми, скучни дебати да доказва своята некадърность и безплодность, Луи Бонапартъ развиваше трѣскаво своята *демагогия* прѣдъ селенията и неполитиканствующата буржуазия. Той говорѣше за необходимостьта отъ *редъ* и *спокойствие*, отъ стабилность въ управлението; той канѣше всички да се сплотятъ около него за запазването собственостьта, сѣмейството и религията, за постигането реалнитѣ интереси на населението, отъ които зависи прогреса и величието на Франция; той протестираше противъ вълненията въ страната, внасяни отъ *демагозитѣ* на народното събрание и *монархическитѣ халюцинации*, — съ една дума той организираше общественитѣ сили за своята кауза, за да нанесе послѣдния ударъ на националното събрание и конституцията, които му прѣпрѣчваха пѫтя къмъ императорската мантия. И Бонапартъ постигна цѣльта си. Националното събрание, лишено отъ фактическа сила, изгуби и нравствения си авторитетъ. То бѣ станало за мезе дори и въ устата на ония слоеве отъ обществото, класовитѣ политически интереси на които то прѣдставляваше. Европейскитѣ бурси признаха прѣдсѣдателя на републиката за *единственъ стражъ на реда*. Финансовата аристокрация, индустриалната буржуазия, търговската буржуазия, бюрокрацията, селенитѣ — всичкитѣ се възмущаваха отъ борбата, която националното събрание води срѣщу изпълнителната власть, всички тѣ бѣха обърнали очитѣ си за спасение къмъ единствения стражъ на реда, защото редътъ и спокойствието имъ бѣха необходими, защото безъ него страдаха тѣхнитѣ жизнени интереси. Когато Луи Бонапартъ видѣ въ своитѣ рѫцѣ войската и бюрокрацията, когато задъ гърба си почувствува твърдата стѣна на селската маса и по-голѣмата часть отъ буржуазията, плюсъ многохилядната армия на фаворизирания отъ него лумпенъ пролетариатъ, що пълнѣше дружествата на политическата мафия „10 декемврий", за него вече бѣше лесно да разгони едно дискридитирано национално събрание и да провъзгласи на 2 декемврий 1851 год. края на втората република и началото на френцузската монархия на Наполеона III...

Ний нарочно приведохме тия нѣколко страници отъ найновата история на Франция. Тѣ сѫ записани тъкмо прѣди 50 години, но при все това, тѣ не сѫ лишени отъ извѣстна поука, даже и за политическия животъ на скромната България. Наистина 50-тѣ години отъ миналия вѣкъ на Франция не могатъ да се сравняватъ съ първитѣ години отъ новото столѣтие, що прѣживѣва България. Но ако Франция прѣди 50 години е имала едно национално събрание, което въ борбата си съ изпълнителната власть е дало на послѣдната всичкитѣ условия, за да се развие до една самоопрѣдѣляюща се монархическа власть, България има едно народно събрание, което безъ всѣка борба,

sans le vouloir, sans le savoir, върви по сѫщия пѫть. Ако Франция прѣзъ 1848 имаше единъ прѣдсѣдатель на републиката, който се домогваше до императорската мантия, България има единъ не по-малко честолюбивъ князъ, широкитѣ претенции на когото едва ли ще отстѫпятъ въ нѣщо на Луи Бонапарта. Най-сетнѣ, ако въ Франция слѣдъ февруарската революция се намѣриха обществени елементи и класи, материалнитѣ интереси на които ги тикаха подъ покровителствената мантия на императора Наполеонъ III, въпросъ е, дали и въ малката България не ще се намѣрятъ обществени елементи и сили, които да подкрѣпятъ кралската корона на едновремешния кобургъ-готски принцъ.

Въ всѣки случай, ний се намираме прѣдъ единъ фактъ, който трѣбва да се обясни. Единъ князъ, който прѣди 15 години се криеше задъ гърба на своя пръвъ министръ, днесъ смѣло издига гласа си да хвърля упрекъ и да осѫжда дѣятелностьта на законодателното тѣло; нѣщо по-вече, „разочарованъ въ слабата си надежда, че щѣлъ да бѫде чутъ отъ народното прѣдставителство“, той се рѣшава да възвѣсти своитѣ идеи, тоя пѫть не на народното прѣдставителство, не и на правителството, на което той би могълъ да въздѣйствува по-ефикасно, а на българския народъ; прѣзъ главитѣ на депутатитѣ, князътъ говори на българския народъ, на масата, която стои по-настрана отъ партийнитѣ щабове и политиката, да чуятъ гражданитѣ, да чуятъ българскитѣ търговци и индустриалци, да чуятъ най-сетнѣ българскитѣ селени, че короната иска повдигането на народното ступанство, развитието на пѫтищата и съобщенията, запазването на горитѣ, умѣлото управление на държавнитѣ имущества, че князътъ настоява върху строгия контроль на разходитѣ, върху уреждането на чиновническия въпросъ и т. н., но уви! „изказванитѣ, проповѣдванитѣ и прѣпорѫчванитѣ нееднократно отъ него идеи и взглядове, въ благотворностьта отъ реализирането на които той дълбоко вѣрва, сѫ останали суетни“. „Защото нашитѣ политически борби“, очевидно вънъ и вѫтрѣ въ парламента, „сѫ борби, въ които се развиватъ по-вече апетититѣ, отколкото убѣжденията, защото въ тѣхъ се защищаватъ не принципитѣ, а личнитѣ интереси“.

Може ли да има съмнѣние относително смисъльта на тая княжеска демагогия? Князътъ се разочаровалъ въ народното прѣдставителство; при всичкото си желание да помогне на страната чрѣзъ своитѣ идеи, въ благотворностьта на които той билъ дълбоко убѣденъ, неговитѣ усилия оставатъ суетни, защото конституционната система на нашето управление, „която дава просторъ на апетититѣ и личнитѣ интереси“, прѣчи на това. Ако князътъ имаше възможность да въздѣйствува на държавнитѣ органи по-прѣко, по-непосрѣдствено, неговитѣ усилия не би били суетни, неговитѣ идеи, „изказвани, проповѣдвани и прѣпорѫчвани нееднократно“ би били отдавна реализирани и слѣдователно „укрѣ-

сителната държавническа дѣятелность, която народа и короната настоятелно и съ право изискватъ", отдавна би била извършена.

Но вий ще кажете: князътъ нѣма право да изказва никакви идеи, а толкова по-вече да критикува и порицава дѣятелностьта на законодателната власть. Неговото дѣйствие въ случая е единъ личенъ, антиконституционенъ актъ на княза. Прѣкрасно. Че дѣйствията на княза въ случая сѫ противни на писаната конституция, съ това можемъ да се съгласимъ, защото нашата конституция, колкото противорѣчива и да е тя, дава достатъчни основания да се извлѣче даже тълкуването, „че князътъ нѣма право да прави каквито и да било формални указания относително коя и да е парламентарна резолюция или въпросъ, разглежданъ въ парламента, който не зачеква интереситѣ на короната" (Esmein, Elements de droit constitutionnel). Но опасностьта, що прѣдставлява рѣчьта на княза, не се състои въ това, че тя е произнесена безъ подписа или присѫтствието на неговия министръ [1]), а въ това, че тя изразява чувствата, усвоени вече отъ една голѣма часть на нашитѣ обществени слоеве, а въ това, че тя не е личенъ актъ на княза, а единъ актъ, който въплощава въ себе си стремленията на една вече обществена сила у насъ, която все по-вече и по-вече се организира и сочи да измѣни основитѣ на нашата конституционна наредба. Вий можете да се възмущавате колкото искате отъ смѣлостьта и нахалностьта на една княжеска рѣчь, но ако тя противорѣчи на писаната конституция, тя не противорѣчи на тая, що произтича отъ реалното отношение на общественитѣ сили въ нашия животъ.

Ний имаме една вече многобройна бюрокрация, която е викнала до бога отъ постояннитѣ политически смѣни у насъ; която жажди *миръ* и *спокойствие* и не може да го намѣри другадѣ освѣнъ подъ закрилата на *княжеския* указъ, защото министерския приказъ нѣма значение за утрѣшния день, защото единъ министръ на просвѣщението дори самъ прибѣгна къмъ това срѣдство, за да осигури положението на учителитѣ поне отъ министерскитѣ произволи. И редомъ съ това, ний имаме едно „прѣкрасно" организирано учреждение — военото министерство, образецъ на стабилность, членоветѣ на което се радватъ съ невъзмутимъ *миръ* и *спокойствие*; защото въ него министра е вънъ отъ партизанскитѣ страсти, вънъ отъ народното събрание, независимъ отъ неговото довѣрие; защото той е *княжески несмѣняемъ комисаръ*; защото въ това учреждение господствува принципътъ на една деспотическа иерархия, върховния жрецъ на която е пакъ *той — князътъ*. — Ний имаме многобройни органи на самоуправлението — общинскитѣ и окрѫжни съвѣти, които окончателно сѫ дезорганизирали общинитѣ и окрѫзитѣ, защото ко-

[1]) Извѣстно е, че княжескитѣ рѣчи при дипломатическитѣ срѣщи не се смѣтатъ за нарушение на конституционния принципъ, защото ставатъ въ присѫтствието на министра на външнитѣ дѣла, който мълкомъ приема отговорностьта за тѣхното съдържание.

терийния духъ на партизанското управление не ги е оставялъ нито една минута на мира. И ний виждаме, че за да се внесе каква-годѣ стабилность въ тѣхъ, дори едно *прогресивно*-либерално правителство не намира другъ изходъ, освѣнъ като отнеме правото на блямъ отъ гражданитѣ и свърже тѣхното разтуряне съ подписването на *княжеския* указъ и то само въ случаи, напълно зависящи отъ самия съставъ на тия съвѣти. Нѣщо по-вече, правителството наруши принципа на всеобщата избираемость като прѣдвидѣ цензъ за селскитѣ кметове [1]). — Ний имаме едно народно събрание, болшинството на което винаги е било откѫснато отъ народа. и което е крѣпило правителствата до толкова, до колкото тѣ сѫ вървѣли успоредно съ неговитѣ котерийни инстинкти; — едно народно събрание, което съ цѣлъ редъ законодателни актове е тъпкало основнитѣ положения на конституцията, неговия собственъ raison d'être; — едно народно събрание, което създава закони за да ги отмѣнява, а ги отмѣнява за да се възвърне отново къмъ тѣхъ, и което, слѣдователно, вмѣсто *редъ* и *стабилность*, необходими за правилното развитие и напрѣдъкъ на страната, е внасяло държавна и политическа деморализация, изгодна само за котерийнитѣ интереси на властвующитѣ партии; — най-сетнѣ, едно народно събрание, въ което буржуазната опозиция не знае другъ пѫть за въздѣйствие на правителството, освѣнъ непарламентското и антиконституционно посрѣдничество на *княза* [2]).

И чудно ли е, послѣ всичко това, че селенинътъ, който не вижда други резултати отъ дѣятелностьта на конституционнитѣ наредби въ страната, освѣнъ постояно увеличаванитѣ данъци, почва да се разочарова въ тѣхъ и да се обфаща отъ оная изборна апатия, която прѣдставлява най-добрата подлога за всѣка реакция? Чудно ли е послѣ това, че нашата дребна буржуазия отъ дребни бакали, търговци, шивачи и кундураджии, благосъстоянието на които зависи отъ присѫтствието на единъ гарнизонъ, окрѫжно управление или сѫдъ въ града имъ, и които живѣятъ въ постояненъ страхъ за своето сѫществуване, че и тѣ сфащатъ своето неизбѣжно пропадане като резултатъ на партизанскитѣ борби и нестабилностьта на нашитѣ учреждения? Чудно ли е най-сетнѣ, че нашата финансова и индустриална буржуазия, която жажди *миръ, редъ и спокойствие*, за да може редовно да получава своитѣ лихви и печалби, че и тя заявява вече откровено своитѣ симпатии къмъ едно силно правителство, па макаръ и неконституционно, което да внесе само нужната трайность въ законодателството и въ покровителството на развивающата се търговия и индустрия? — Не, никакъ не е чудно, защото управлението на нашитѣ буржуазни партии дѣйствително

---

[1]) Вижъ новитѣ измѣнения за селскитѣ и градски общини, приети в тъзгодишната сесия на народното събрание.

[2]) Извѣстни сѫ хожденията на опозиционнитѣ шефове въ двореца, за да молятъ намѣсата на княза по въпроса за договоритѣ (въ стоилово време) и фирмилияновото рѫкополагане.

е било едно котерийно управление, защото характера на тѣхнитѣ политически борби дѣйствително се е опрѣдѣлялъ отъ тѣхнитѣ „лични интереси и апетити". — Не сме ний, които ще станемъ адвокати на досегашното буржуазно управление у насъ,— както това правятъ нѣкои съ държавнически умове социалисти,— само защото се е опълчилъ сега противъ него князътъ. Напротивъ, ний сами бихме могли да наведемъ достатъчно данни за илюстрирането на това; съ тая разлика само, може би, че ний не бихме пропустнали случая да цитираме нѣколко пасажа изъ оная глава отъ управлението на българската държава, която не оставя никакво съмнѣние, че на тия „лични апетити и интереси" никога не е билъ чуждъ и самия дворецъ. . . .

И когато князътъ излиза да настоява върху „необходимостьта отъ една укрѣпителна държавническа дѣятелность", която народътъ и *короната ужъ* изисквали настоятелно и съ право[1]), за насъ не остава никакво съмнѣние, че неговата цѣль е не прѣмахването на котерийния духъ въ управлението, а окончателното подкопаване довѣрието въ масата къмъ конституционнитѣ наредби. *Короната* и *народътъ*, това ще рѣче отъждествяването личностьта на княза съ интереситѣ на народа, неудовлетворени отъ котерийното управление на буржуазнитѣ партии; това ще рече позивъ къмъ народа да отъждестви своитѣ интереси и стремления съ личностьта на княза. По сѫщия начинъ прѣди 50 години Луи Бонапартъ отъждествяваше своето „азъ" съ мирътъ и спокойствието на Франция, за да накара Франция да отъждестви редътъ и спокойствието съ личностьта на претенциозния президентъ. И както прѣди 50 години бѫдащия монархъ на Франция защищаваше републиката отъ „демагозитѣ и монархическитѣ халюцинации", които подкопаватъ величието на Франция, сѫщо така и бѫдащия „краль на България и Македония" защищава „престижа на самата конституционна наредба на нашето управление" „отъ апетититѣ и личнитѣ интереси на нашитѣ политически борби", които „понижаватъ моралния уровенъ на страната". — Да, „*короната* и народътъ изискватъ постояно и съ право да се не уронва престижа на конституционното управление, да се подигне нравствения уровенъ на страната; *народътъ* и *короната* съ право настояватъ върху подигането на народното стопанство, развитието пѫтищата и съобщенията, запазването на горитѣ, уреждането отчетностьта, чиновническия въпросъ, тарифитѣ" и пр.. — но прѣдставителитѣ на народа не чуватъ короната; ще рече, когато „опитътъ горчиво разочарова народа" и той изгуби „слабата надежда да бѫде чутъ", нему не остава друго нищо освѣнъ да напустне своитѣ негодни конституционни прѣдставители и наредби, за да се фърли въ обятията на короната, която ще „запази, разбира се, престижа на консти-

---

[1]) Изъ рѣчьта на княза на 17 май 1902 прѣдъ народнитѣ прѣдставители при поднасянието отговора на троиното слово тогава.

туционната система на нашето управление", тъй както Луи Бонапартъ запази клѣтвата си къмъ втората република.

Такава е прѣката смисъль на княжеската рѣчь. Политическитѣ прѣдставители на нашата буржуазия, повикани да уредятъ държавата, се оказаха некадърни да направятъ това, защото тѣ не можаха да се издигнатъ по-високо отъ своитѣ непосрѣдствени „апетити" и котерийни инстикти, защото тѣ не можаха да сфанатъ интереситѣ на утрѣшния день, своитѣ собствени интереси като класа. Тѣ корумпираха учрежденията, дезорганизираха държавата, изфърляха на бунището окончателно компрометирани една подиръ друга всичкитѣ свои партии. Като доказаха своята неспособность да поведатъ развитието на държавния организмъ по единъ правиленъ пѫть, тѣ заедно съ това компрометираха и продължаватъ да компрометиратъ самата конституционна наредба на страната

Благодарение на това, „разочарованието отъ парламентарната форма на управлението съ бързи крачки прониква въ душата на българскитѣ данъкоплатци" (Новъ Вѣкъ, № 540); благодарение на това у насъ отдавна се е зародило цѣло обществено течение, на което княза благосклонно протяга рѫка, и което има за цѣль измѣнението на политическия строй у насъ. Къмъ това течение се прибиратъ както всички финансови и индустуриални буржуа „съ здравъ смисълъ", тъй и мнозина здравомислящи интелигентни сили на буржуазията; къмъ него е готова да се прилѣпи всѣки моментъ и една голѣма часть отъ дребно-буржуазното и селско население.

Въ 1900 година „единъ отъ *не отчаянитѣ* противници на абсолютната монархия" прѣдложи да се гарантирали „свободата и правата на гражданитѣ отъ злоупотрѣбления и накърняване народния суверенитетъ" и да се въведяло „редъ и законность" — учреждаването на *сенатъ* и държавенъ съвѣтъ, „членоветѣ на който ще бѫдатъ назначавани направо отъ княза изъ между лицата съ извѣстна държавна опитность, честность и познания".[1]) Прѣзъ сѫщото време, ако си спомнятъ читателитѣ, се водѣше отчаяната „реформаторска" борба на маркаджиитѣ около в. „Свѣтъ" начело съ Д. Иовева и Б. Минцеса, закриляни отъ военния щитъ на княжеския „министръ на разположение" Р. Петрова. Най-сетнѣ въ 1902 год. излѣзоха „нашитѣ задачи" на буржуазния капацитетъ В. Т. Велчевъ, кѫдѣто идеята за *ревизията на конституцията* се аргументира като спасителна котва за нашия държавенъ организмъ. Споредъ автора на „Нашитѣ задачи" главната причина за фиктивността на народния суверенитетъ е „отсѫтствието на гаранция за неговата стабилность въ самата конституция (81), понеже народния суверенитетъ билъ поставенъ на единъ кракъ, въ рѫцѣтѣ на една камара — сама дѣецъ, сама сѫдия (87)." И тъй като фи-

---

[1]) Д. Юруковъ, — Злото и цѣрътъ, 1900 г.

лософътъ Спенсеръ смѣталъ, че „функцията на истинския либерализмъ въ бѫдаще ще бѫде да ограничи властьта на парламентитѣ (87)", а отъ друга страна „прѣуспѣванието на Русия се длъжи на *демократическия духъ на руския абсолютизмъ*, на тѣснитѣ връзки и *взаимната прѣданость между монарха и народа* (стр. 92)", то за да прѣстане „парламентарното управление да бѫде пародия (16)", ще трѣбватъ „рѣшителни мѣрки, дълбоки ампутации (30)", т. е. създаването на единъ *сенатъ*, комуто да се възложи контрола надъ законодателството и изпълнителната власть, провѣрката на избори за нар. прѣдставители, общински и окрѫжни съвѣти, правото за разтуряне послѣднитѣ, — съ една дума най-важнитѣ прерогативи на народния суверенитетъ. Разбира се, че тоя сенатъ ще бѫде избиранъ „не чрѣзъ *всеобщо гласоподаване*, а чрѣзъ гласни и възъ основа на *нѣкакъвъ цензъ* (стр. 103)".

Но ако г. Юруковъ и Велчевъ по инстинктъ сфащатъ, че интереситѣ на буржуазията, прѣдставлявана отъ тѣхъ, не щемогатъ да се мирятъ съ единъ чисто *княжески* сенатъ, — само защото щѣлъ да му се убие престижа въ обществото като дворцово орѫдие (103) — и за това настояватъ за единъ *демократически сенатъ*, въ който заедно съ княжескитѣ прѣдставители да засѣдава едно болшинство вербувано отъ бюрокрацията, — единъ сенатъ. който, слѣдователно, да бѫде орѫдие само на буржуазнитѣ класови интереси, — редомъ съ тѣхъ ний виждаме партии, които откровено се изказватъ за едно монархическо управление pure et simple. Това сѫ обикновено партиитѣ, които сѫ изгубили перспективата да дойдатъ на власть по конституционенъ пѫть. Такава е напримѣръ партията около „Новъ Вѣкъ". За тѣхъ конституционната „система, която се оказва неспособна да задоволи нуждитѣ на страната и ожиданията на населението, е система. която сама подписва присѫдата си (Н. В. № 540)", а тая система не може да задоволи нуждитѣ на страната и ожиданията на населението, защото конституционнитѣ власти се осланятъ върху „благоволението на избирателитѣ" и защото за това се изисква „една по-далековидна и мощна рѫка, която може да се намѣри у правителство, което не се осланя единствено върху благоволението на населението (Н. В. № 542)".

Едва ли има нужда да се пояснява, че народо-либералитѣ отъ „Новъ Вѣкъ" виждатъ корена на злото на „нашето обществено устройство" въ всеобщото избирателно право, чрѣзъ което се изразява благоволението на населението. Отъ тукъ произтича и желанието на „Новъ Вѣкъ" да се усили върховния надзоръ на княза върху испълнителната и законодателна власти, отъ тамъ произлиза и желанието да се направи veto-то на княза по-ефикасно, — съ една дума да се засилва самодържавната власть на княза за смѣтка на народоуправлението.

При тая картина на тѣжненията, що прѣдставляватъ различнитѣ обществени слоеве у насъ, рѣчьта на княза, макаръ и личенъ антиконституционенъ актъ отъ формална страна, изгубва

тоя си характеръ, щомъ се разгледа отъ нейната обществена, социална страна. Не! тя не е личенъ актъ на князъ Фердинанда. Тя е единъ колективенъ актъ на цѣлата оная паплачъ отъ обществени елементи, които се трупатъ около своя „якорь спасенія“ — двореца. И въ това отношение тя има важно симптоматическо значение. Тя е първия зовъ, първия демагогически кличъ на двореца къмъ народната маса, и най-главно селската, който, съ едно бурбонско прѣзрѣние къмъ народнитѣ прѣдставители. се хвърля прѣзъ тѣхнитѣ глави. Нѣщо повече, пѫтя за организирането на тая сила се разчистя дори и отъ политиката на днешното правителство, „външнитѣ признаци“ на която споредъ нѣкои закрѣпвали демокрацията. Въ това отношение оклерикализирването на основното образуване чрѣзъ „нравствено-религиозната цѣль“, която му се поставя отъ новия законопроектъ по народното просвѣщение; вмъкването на поповщината въ училищнитѣ настоятелства и окрѫжнитѣ училищни съвѣти; най-сетнѣ, осакатяването на класнитѣ училища въ видъ на „главни“ училища, които ще иматъ за цѣль да изкарватъ хора ужъ практици безъ какъвто и да било *общъ погледъ на нѣщата*, се явява едно отъ могѫщитѣ срѣдства на реакцията, за организирането на нейнитѣ обществени елементи. По своето значение това реакционно орѫдие може да се сравни само съ прѣмахването всеобщото изборно право.

Елементитѣ за подкрѣпването на една монархическа реакция у насъ ги има въ изобилие. Бюрокрацията, духовенството и армията сѫ прѣдставлявали винаги най-надежнитѣ орѫдия на монархизма, и тѣзи орѫдия сѫ вече въ рѫцѣтѣ на двореца. Селското население, особено пъкъ въ това прѣходно положение що приживѣва, и съ лекостьта съ която то до сега броди отъ една партия въ друга за да дири лѣкъ на неизлѣчимитѣ си болки, лесно би могло да се се фърли въ обятията на монархизма. Сѫщото нѣщо може да се каже и за нашата дребна буржуазия изъ градоветѣ, която е склонна да сфаща своето сѫществуване въ зависимость отъ едно силно, стабилно правителство. Компрометирането на буржуазнитѣ партии тика финансовата и индустриалната буржуазия въ сѫщия пѫть... по такъвъ начинъ, ний виждаме елементитѣ на една реакционна обществена стихия, за организиранието на която е даденъ първия сигналъ.

Тая реакционна сила не може да се парлизира „съ насочването на легитимнитѣ удари на българската демокрация срѣщу коронованитѣ глави“, колкото тая борба и да е популярна за ония, които иматъ слабость къмъ ефектното и героичното. Стихията се парализира съ стихия, организираната реакционна сила съ организирана обществено-революционна сила. А такава сила у насъ не може да бѫде друга освѣнъ силата на организирания революционенъ пролетариатъ.

Ник. Харлаковъ.

Въ тъмната далечнина.

Разказъ отъ **Леонидъ Андреевъ.**

Вече четире недѣли откато той живѣеше въ кжщи — и четри недѣли въ кжщата царуваха страхъ и безпокойство. Всички се стараяха да говорятъ и постжпватъ тъй, както тѣ винаги постжпваха и говорѣха, и не забѣлѣзваха, че рѣчитѣ имъ звучатъ по-глухо, че очитѣ имъ гледатъ виновно и тревожно и често се обрънщатъ къмъ оная страна, гдѣто се намира отредената му стая. Въ противоположния отъ нея край на кжщата тѣ стжпаха неестествено гръмко и сжщо неестествено гръмко се смѣеха; но кога имъ се случваше да прѣминаватъ покрай бѣлитѣ врата, които цѣлъ день бѣха затворени отвжтрѣ и тъй глухи, сѣкашъ че задъ тѣхъ нѣмаше нищо живо, тѣ почваха да стжпатъ по-тихо, а цѣлото имъ тѣло се наклоняваше настрана, като да очакваше ударъ. И макаръ че тѣ стжпаха по пода съ цѣлъ кракъ, ала стжпкитѣ имъ бѣха по-леки и по-беззвучни, отколкото ако бѣха ходили на пръсти. И никой не го наричаше по име, а просто съ думата „той", и понеже всички всѣка минута мислѣха за него, то това неопрѣдѣлено название изглеждаше по-ясно отъ пълното му име, и никога не караше хората да запитватъ втори пжть. Незнамъ защо, показваше се непочтително и фамилиарно да го наричатъ, както наричаха другитѣ; думата „той" рѣзко и точно изражаваше страха, що внушаваше високата му и мрачна фигура. И само старата му баба, която живѣеше на горния етажъ, викаше му Коля, ала и тя изпитваше оня напрегнатъ страхъ, що бѣ обхваналъ цѣлата кжща, като че се очакваше нѣкаква бѣда, и често плачеше. Еднажъ тя попита слугинята Катя, защо госпожицата не свири днеска на фортепияно, но Катя очудено я погледна и не отговори, а на излизане изъ стаята заклати глава, сѣкашъ че не одобряваше самото питане.

Дойде си той въ единъ мъглявъ ноемврийски день, кждѣ обѣдъ, когато всички бѣха дома и пиеха чай, освѣнъ Петя, който отколѣ вече бѣше отишълъ въ гимназията. Вънка бѣше студено и низко надвисналитѣ набити облаци сѣеха дъждъ, така щото въ високитѣ стаи, макаръ и съ голѣми прозорци, бѣше тъмно, а въ нѣкои бѣше палната даже свѣщь. Звънецътъ му бѣше рѣзъкъ и властенъ, и самъ Александръ Антоновичъ трѣпна; той

помисли, че се е явилъ нѣкой важенъ посѣтитель, и полека тръгна да срѣща госта, като изобрази на пълното си и сериозно лице привѣтно-ласкава усмивка. Но тя тозчасъ изчезна, когато въ полутъмнината на антрето той видѣ бѣдно и кирливо облѣченъ човѣкъ, прѣдъ когото смутена стоеше слугинята и плахо му заграждаше пѫтя. Вѣроятно, отъ станцията той вървѣлъ пѣши и само на мѣста се качвалъ на трамвай, защото кѫсото му ожулено палто бѣше мокро, а крачулитѣ на панталонитѣ му бѣха опапани и опръскани отъ вода и каль. И гласътъ му бѣше хрипълъ, грубъ, кой знае — отъ влагата и простудата, или отъ дългото мълчание въ друсливия вагонъ.

— Какво мълчите? Дома ли е, питамъ, Александръ Антоновичъ Барсуковъ? повтори влѣзлиятъ своя въпросъ.

Но обади се Александръ Антоновичъ. Безъ да влиза въ антрето, полуобърнатъ, погледна на човѣка, взе го за единъ отъ безбройнитѣ посѣтители и строго запита:

— Вий кого тукъ търсите?

— Не ме познахте, татко? — малко насмѣшливо, но съ разтреперенъ гласъ попита влѣзлиятъ. — Та азъ съмъ Николай, по бащино име Александровичъ.

— Кой . . Николай? — отстѫпи една крачка Александръ Антоновичъ.

Но питайки, той вече знаеше кой Николай стои прѣдъ него. Важностьта изчезна отъ лицето му, и то стана блѣдно, измѣни се съ страшна старческа блѣдность, подобна на смърть, и рѫцѣтѣ му се подигнаха къмъ гѫрдитѣ, отгдѣто внезапно излѣзе всичкиятъ въздухъ. Съ слѣдующе едно устремно движение двѣтѣ рѫцѣ прѣгѫрнаха Николая. и бѣлата чиста брада се допрѣ до черната мокра брадица, и старческитѣ, отвикнали да цѣлуватъ, устни търсѣха младитѣ свѣжи устни и съ ненаситна жадность се впиваха въ тѣхъ.

— Почакай, татко, дай да се съблѣка, — меко говорѣше Николай.

— Прости ли ме? Прости ли ме? — трѣперяше съ цѣлото си тѣло Александръ Антоновичъ.

— Е, праздни приказки! — сурово и строго каза Николай, като отстраняваше баща си. — Какво още такова прощавание трѣбва?

Когато тѣ влизаха въ трапезарийницата, Александръ Антоновичъ осѣщаше срамъ зарадъ изблика на чувствата, които съ такава неудържима сила прояви доброто му сърдце. Но радостьта отъ виждането, макаръ и отровена, клокочеше въ гѫрдитѣ му и търсѣше изходъ, и видътъ на сина, който бѣше се губилъ незнайно гдѣ прѣзъ цѣли седъмь години, правѣше походката му бърза и млада и движенията му кѫси и несолидни. И той искрено се разсмѣ, когато Николай се спрѣ прѣдъ сестра си и, като разтриваше измръзналитѣ си рѫцѣ, попита:

— Ами тъзи госпожица сестра ми е, не-ли?

Ниночка, седъмнайсеть-годишно момиче, блѣдничка и слабичка, стоеше на мѣстото си и смутено пипаше по масата съ пръсти, като бѣше устремила върху брата си голѣмитѣ си оплашени очи. Тя се осѣти, че той е Николай, когото тя помнѣше повече отъ баща ѝ, и сега не знаеше, какво да прави. И когато Николай, намѣсто цѣлувка, ѝ стисна ржката, тя отговори съ силно постискване и смалъ-не приклѣкна, по институтски.

— А той е господинъ студентъ, Андрей Егоричъ — Петкинъ репетиторъ — запознаваше го Александръ Антоновичъ.

— Петька? — очуди се Николай, — нема́ той вече се учи! Браво!

Послѣ го запознаха съ остролицата дама, която наливаше чай и която наричаха просто Анна Ивановна, и послѣ всички взеха жадно да го разглеждатъ, до като той отъ своя страна изглеждаше стаята, искайки да узнае, да ли е всичко тъй, както е било прѣди седъмь годинъ. Имаше въ него нѣшо странно, което не се подаваше за опрѣдѣляне. Съ високия си ръстъ, съ гордото си обръщане на главата, съ пронизителния си погледъ на чернитѣ очи изъ-подъ високитѣ изпжкнали вѣжди той напомняше младъ орелъ. Дивость и свобода вѣеше отъ капризно разчорлената му коса; трепетна грация на хищникъ, що разпуща ноктитѣ си, дишаха всичкитѣ му движения, увѣрени, леки, безшумни, и ржцѣтѣ му безъ колебание намираха и взимаха онова, що имъ трѣбва. Сѣкашъ не съзнаваше неловкостьта на своето положение, та гледаше въ очитѣ на всѣкиго дълбоко и спокойно, но даже и въ тая минута, когато погледътъ му бѣше ласкавъ, въ него се чувствуваше нѣщо затаено и опасно, което се забѣлѣзва въ очитѣ на хищникъ, що се милва. И говорѣше той повелително и просто, както се види, безъ да обмисля своитѣ думи, като че въ тѣхъ звучеше непосрѣдствено самата мисъль, а не неволна фалшивость и лъжливость на човѣшката рѣчь. Чувството на разкаяние не можеше да сжществува въ душата на такъвъ човѣкъ.

Но, ако той бѣше орелъ, то перата му бѣха силно измачкани въ схватката, отъ която той надали е излѣзълъ побѣдитель. За това говорѣше дрѣхата му, която носѣше върху си отпечатъкъ отъ нощуванията, оцапана, несъразмѣрна съ тѣлото му; и имаше въ тая дрѣха нѣщо неуловиме хищно, тревожно, което караше всички добрѣ облѣчени людие да изпитватъ смжтно чувство на страхъ. И навремени цѣлата му стройна и силна снага на мигъ потрѣперваше, като листъ, сѣкашъ отъ нѣщо се боеше: тогава цѣлото му тѣло като че ставаше по-малко, и струваше се, че космитѣ на тила му настръхватъ, като у наеженъ звѣръ; и очитѣ му бърже и злобно изглеждаха всички присжтствующи. Пиеше и ядѣше съ жадность, като човѣкъ, който е билъ принуденъ дълго да гладува, или всичкото време да не си доида и затова готовъ бива да яде всѣка минута и всичко, каквото сложатъ на масата. И, като свърши, той каза:

— Браво! — и си поглади малко насмѣшливо корема. Като се отказа отъ пурата на баща си, той взе отъ студента папироса — у него и папироси нѣмаше — и заповѣда:

— Разказвайте.

Да разказва почна Ниночка, именно, какъ свършила института, и какъ прѣкарала тамъ. Отпървомъ тя се свѣнѣше, но понеже бѣше захванала да говори за нѣща, които вече нѣколко пѫти бѣ разказвала, то тя лесно си спомни всички остроумни думи и бѣше твърдѣ доволна отъ себе си. Николай и я слушаше, и не; той се засмиваше, но не винаги на ония мѣста, гдѣто имаше остроумни думи, и прѣзъ всичкото време разглеждаше стаята съ своитѣ изпѫкнали очи. Понѣкога той я прѣкѫсваше съ не на мѣстото зададени въпроси.

— Колко си далъ за картината? — попита той баща си, който мълчеше и сѫщо малко насмѣшливо се усмихваше.

— Не помня.

— Двѣ хиледи — съ почитъ къмъ паритѣ се обади Анна Ивановна, която до сега мълчеше, и плахо погледна на Александръ Антоновичъ.

И двамата се усмихнаха — и бащата, и сина, и въ усмивката имъ се мѣрна нѣщо враждебно. Сега вече Александръ Антоновичъ не се трѣвожеше и за това стана строгъ и важенъ.

— Работитѣ какъ вървать? — сѫщо кѫсо попита Николай баща си.

— Нищо. Вървать.

— Нова кѫща купихме. На Италиянската. Триетажна. И фабрика купихме, — почти съ шопотъ изрече Анна Ивановна. Тя се боеше отъ Александръ Антоновиъъ, но score неможа да се одържи, защото постоянно сравняваше своя малъкъ капиталъ отъ 556 рубли, що се намираше въ спестовната каса, съ капиталътъ на Барсуковъ, който притежаваше кѫщи, фабрики и акции.

— Е, Ниночка, продължавай — каза Николай.

Но на Ниночка отколѣ вече бѣше станало мѫчно. Нея пакъ защракаха бодежи по слабинитѣ, и тя сѣдѣше суха, блѣдна, тукоречи прозрачна, ала стройно красива, трогателна, като цвѣтъ, почналъ да вѣхне. И миришеше отъ нея на нѣкакви страни ефирни парфюми, които напомняха жълтѣюща есень и красиво умиране. Свѣнливиятъ, грапавъ студентъ внимателно я наблюдаваше, и сѫщо блѣднѣеше заедно съ изчезването червенината отъ лицето ѝ. Той бѣше медикъ и, и освѣнъ това, прѣживѣваше първа любовь къмъ Ниночка.

Но въ това време се яви Феногенъ Иваничъ, стариятъ лакей. Лицето му се показа на вратата, като възходяща луна, и бѣше сѫщо така широко, червено и голо, безъ косми. Той бѣше ходилъ на баня, послѣ банята малко пийналъ и, като се завърна у дома, научи се отъ слугинята, че си е дошълъ господарския синъ, съ когото въ време оно си е игралъ на кончета. Малко разхълцанъ — не се знае, дали отъ ракията или отъ обичь, —

той си облѣче фрака, парфюмира голата си глава, както правѣше господарьтъ и солидно тръгна къмъ стаята за обѣдване. Прѣдъ вратата той малко постоя и съ тържествено надути бузи, както при пристигането на самия губернаторъ, се яви при Николай.

— Феногешка! — весело извика Николай, и гласътъ му прозвуча, като на дѣте.

— Николайчо! — изпищява Феногенъ и, като катурва столоветѣ, хвърля се върху Николай. Той искаше първомъ да го цѣлуне по рамото, но, тъй като Николай, намѣсто това, му стисна ржката, то Феногенъ важно се дръпна назадъ и му отговори съ силно, до болѣжки, постискване Той си позволяваше да мисли, че не е слуга, а другарь на Николая, и драго му бѣше, че се признава публично въ това достоинство. Но да се цѣлунатъ сѐ пакъ трѣбваше.

— И напанагонъ пиянъ! — съ весело очудване къмъ постоянството на Феногеновитѣ привички каза Николай, като подуши ракиената миризма.

— Нема? — строго се обади Александръ Антоновичъ.

Клатейки отрицателно глава, Феногенъ Иваничъ благовъзпитано отстжпваше заднишката и изкриво гледаше да познае, гдѣ е вратата, но при все това пакъ се сблъсна съ стѣната и отъ тамъ вече, опипомъ, достигна до вратата. Всичко това зае доста много време. Въ каридора Феногенъ Иваничъ се поспрѣ, съ нѣжность изгледа ржката си, що стисна Николай, и, като я държеше отпрѣдѣ си, като нѣщо съвършено нему чуждо, крѣхко и цѣнно, тръгна къмъ стаята на слугитѣ. Изобщо той уважаваше себе си, но въ дадения моментъ най-уважаема часть отъ тѣлото бѣше дѣсната му ржка.

Него день Александръ Антоновичъ не отиде на кантората си, и слѣдъ обѣда, на който той изпи много вино, той дойде въ свѣтло и меко настроение. Като улови Николая за кръста, той го поведе въ библиотеката си, запуши пура и, приготвенъ дълго да слуша. добродушно каза:

— Е, сега разказвай: кждѣ си билъ, що си правилъ?

Николай отговори не веднага. Цѣлата му снага пакъ се затрепера, като листъ, сѣкашъ отъ уплахъ, и очитѣ му метнаха погледъ къмъ вратата, но гласътъ му оставаше спокоенъ и сериозенъ.

— Не, татко. Моля те да оставишъ разговора за моитѣ приключения.

— Азъ видѣхъ у тебе европейска кисия. Ти да не си билъ задъ граница?

— Бѣхъ, — кжсо отговори Николай. — Но стига, татко.

— Александръ Антоновичъ навжси вѣжди и стана отъ канапето. Като турна ржцѣтѣ си задъ гърбъ, подъ редингота, той се поразходи изъ стаята и, безъ да гледа на сина си, попита:

— Ти сѐ такъвъ ли си останалъ?

— Както видишъ. Ами ти, татко?

— Както видишъ. Върви си, работа имамъ.

— Когато Николай излѣзе, Александръ Антоновичъ затвори подирѣ му вратата, поозърна се и, като се приближи до камина, мълчешката, но съ сила удари по бѣлата, блѣстяща плита. Послѣ изтри съ кърпа ржката си, по която бѣше прилепнала бѣла ивица отъ варь, и сѣдна да се занимава. И пакъ лицето му блѣднѣеше съ оная страшна блѣдность, която напомня смъртьта.

Никой не видѣ виждането на Николая съ баба му, но излѣзе той отъ нея начумеренъ и като-че малко разчувствуванъ. И за минута всички почувствуваха облекчение, когато слѣдъ него се захлопаха бѣлитѣ врата на стаята му, но отъ тоя моментъ той прѣстана да бжде гостенинъ, и отъ него моментъ се появи оная страна тревога, която сѐ повече и повече растѣше и скоро обхвана цѣлата кжща. Като че да бѣ влѣзълъ въ кжщата и за винаги да бѣ се настанилъ въ нея нѣкой загадъчно опасенъ човѣкъ, по-чуждъ отъ всѣки уличенъ и по-страшенъ отъ всѣки затаенъ грабитель. И само единъ Феногенъ Иваничъ не почувствува това, защото отъ радость пийна му още, и сега спѣше възъ постелката на готвача, като спазваше и въ съня си вида на пълно самоуважение и като държеше малко отдѣлена дѣсната си ржка.

А въ гостната стоя Ниночка тихо разказваше на студента за туй, що бѣ се случило прѣди седъмь години. Тогава Николай за една история билъ уволненъ съ нѣколко свои другари отъ технологическия институтъ, и само свързкитѣ на баща му го спасили отъ по-голѣмо наказание. При горѣщото обяснение съ сина си нервния Александръ Антоновичъ кипналъ и го ударилъ, и въ сжщата вечерь Николай излѣзълъ изъ кжщи и се завръща едвамъ днеска. И двамата — и разказвачката, и слушательтъ — клатѣха глава и понижаваха гласа си, и студентътъ, за да ободри Ниночка, даже улови ржката ѝ въ своята и я гладѣше.

II.

Николай никому не бъркаше; самъ говорѣше малко, и другитѣ слушаше — не можеше де се каже не на драго сърдце, а съ нѣкакво високомѣрно равнодушие, като че отъ напрѣдъ да знаеше, какво могатъ да му разкажатъ. Насрѣдъ разказа понѣкога той ставаше и си отиваше, и прѣзъ всичкото време лицето му имаше такова изражение, сѣкашъ че се услушва въ нѣщо далечно, важно и само нему достжпно. Той надъ никого не се смѣеше, нито пъкъ нѣкого укоряваше, но когато излизаше отъ библиотеката, въ която прѣкарваше по голѣмата часть отъ деня, и разсѣяно тръгваше да блуждае по цѣлата кжша, като влизаше и въ стаята за слугитѣ, и при сестра си, и при студента — навредъ разнасяше студенина и караше хората да мислятъ за себе си тъй, като че сж извършили нѣщо твърдѣ лошо и даже прѣстжпно, и че тѣхъ ще сждятъ и наказватъ. Сега

той бѣше облѣченъ твърдѣ хубаво, но и въ хубавата прѣмѣна той се не сливаше съ богатото великолѣпие на стаитѣ, а стоеше уединенъ, като нѣщо чуждо и враждебно. И ако всички тѣзи скжпи нѣща би могли да чувствуватъ и говорятъ, тѣ би казали, че умиратъ отъ страхъ, когато той се приближаваше до тѣхъ или земаше нѣкоя отъ тѣхъ въ ржцѣ и я разглеждаше съ странно любопитство. Той никога нищо не изтърваше и туряше прѣдмета на мѣстото му, тъкмо тъй, както е стоялъ по-прѣди, но като че докосването на ржката му отнимаше отъ изящната статуетка всичката ѝ цѣность, и слѣдъ отиването му тя стоеше праздна и за нищо не нужна. Нейната душа, създадена отъ искуството, се топѣше въ ржцѣтѣ му, и оставаше само непотрѣбна буца отъ бронза или глина.

Веднажъ Николай отиде при Ниночка въ време на урока ѝ по рисование, когато тя много сполучливо и хубаво копираше отъ една картина фигурата на единъ просекъ, който подлагаше ржка за милостиня.

— Рисувай, Нина. Азъ нѣма да ти бъркамъ, — каза той, като сѣдна до нея на едно низко столче. Ниночка плахо се усмихна и нѣкое време продължаваше да прѣкарва линии съ четката. като зимаше не таквва бои, каквито трѣбва. Послѣ захвърли работата и рече:

— Азъ се уморихъ. Харесва ли ти?

— Да, хубаво Ти и свиришъ добрѣ.

Отъ тая студена похвала на впечатлителната Ниночка ѝ стана мжчно. Тя съ критически наведена на страна глава изгледа своя рисунъкъ, въздъхна и каза:

— Клетий просекъ! Тъй ми е жално за него. На тебѣ сжщо ли?

— Да, сжщо.

— Азъ въ двѣ дружества за беднитѣ участвувамъ. Ужасно много работа, — горѣщо каза тя.

— Че какво вършите тамъ? — равнодушно попита Николай.

Ниночка почна да разказва подробно, послѣ по-накжсо, и послѣ съвсѣмъ спрѣ. Николай мълчеше и прѣлистваше албума, въ който Ниночкинитѣ приятелки записваха стихове.

— Азъ на курсоветѣ искахъ да постжпя, ала татко не ми позволи, — внезапно каза Ниночка, като че търсѣше срѣдство да накара брата си да слуша.

— Хубаво нѣщо. Е, и какво? —

— Не ми позволява татко. Но азъ ще постигна своето.

Николай си отиде и въ гжрдитѣ на Ниночка стана праздно и тжжно. Тя зафърли албума, печално погледна на зафанатата картина, която ѝ се стори отвратителна и никому непотрѣбна драсканица. Не знаейки да сдържа своята горѣща натура, Ниночка улови четката и кръстъ на кръстъ зачерта платното съ синя боя, при което зацапа половината глава на просека. Още отъ първия день, когато Николай ѝ стисна ржката, тя го обикна,

а той нито единъ пжть не я цѣлуна. Да би я цѣлуналъ той, Ниночка би му открила всичкото си мъничко, но вече настрадало се сърдце, въ което ту пѣеха малки, весели птички, ту грачеха черни врани, както тя пишеше въ дневника си. Пъкъ и дневника си би му дала, — а въ дневника на всѣка страница се разказва, какъ тя е останала сама-саминка, никому ненужна и нещастна..

Той мислѣше, че тя е доволна и отъ рисованието си, и отъ музиката, и отъ благотворителностьта, и се лъжеше: ней не бѣха нужни нито рисованието, нито музиката, нито дружествата.

Смѣеше се Николай само на уроцитѣ на студента съ Петка, и Петка го ненавиждаше за смѣха. Въ негово присжтствие той нарочно още по-високо дигаше колѣнѣтѣ си, така щото малко оставаше да падне отъ стола на гърба си, жумѣше прѣнебрѣжително очитѣ си, човъркаше си носа, макаръ и много хубаво да знаеше, че това не трѣбва да прави, и хладнокръвно говорѣше на студента нетърпими дързости. Грапавото лице на студента се зачервяваше и потѣше; той едвамъ не плачеше и слѣдъ отиването на Петка оплакваше се, че ученикътъ съвсѣмъ не иска да се учи.

— Не знамъ, какво ще излѣзе отъ него, — говорѣше студентътъ. — Сега-на слугинята ми се оплакваше, че той мръсотии й наговорилъ.

— Мерзавецъ ще излѣзе, — безъ явно огорчение опрѣдѣли Николай бждащето на брата си.

— Мжчишъ се, мжчишъ, нерви губишъ, а каква полза! — почти плачеше студентътъ, като спомняше дългата върволица отъ унижения и срамъ за себе си, когато му се искаше да се провали въ дънъ-земя или да натупа ученика.

— Зарѣжете!

— Ами папо трѣбва! — въ отчаяние извика Алексѣй Егоровичъ.

— Е, и папайте — каквото ви даватъ.

Но въ споръ съ студента, при всичкото желание на послѣдния, Николай не влизаше. И Ниночка, и Алексѣй Егоровичъ често се опитваха да рѣшатъ, що прѣдставлява отъ себе си Николай, но дохаждаха до такива фантастически картини, щото и на двамата имъ ставаше смѣшно. Но, кога се разотиваха, тѣ се очудваха на своя смѣхъ и най-фантастичнитѣ прѣдположения имъ се струваха за истински, и на другия день двамата съ страстно любопитство чакаха появяването на Николая, мислѣйки, че именно днесъ ще се рѣши безпокойния въпросъ. Но Николай се явяваше, — а въпросътъ си оставаше сѐ далекъ отъ рѣшение.

Особена яркость и неправдоподобность добиваха ония прѣдположения, що се правяха въ стаята за слугитѣ, и отъ всички разказвачи най-напрѣдъ идѣше Феногенъ Иваничъ. Когато той малко пийнеше, фантазията му работѣше неудържимо и създа-

ваше такива картини, прѣдъ които самъ се спираше въ недоумѣние и страхъ.

— Той е разбойникъ! — казваше веднажъ Феногенъ Иваничъ и червеното му лице поблѣднѣ отъ страхъ.

— Тъй зеръ, разбойникъ — не повѣрва готвачътъ, ала също се озърна къмъ вратата.

— Който обира само богаташитѣ — направи поправка Феногенъ Иваничъ; той бѣ слушалъ нѣкога отъ самия Николай, тогава още дѣте, че сѫществуватъ такива разбойници.

— Че защо му е да обира, когато у баща му има съ казани пари? — усъмни се файтонджията, единъ твърдѣ сериозенъ човѣкъ.

— Три фабрики, четири кѫщи, акции всѣки день изпущатъ, — прошепна Анна Ивановна, която сега имаше въ касата тъкмо 560 рубли, защото четири рубли тя внесе тѣзи дни.

Прѣдположението на Феногенъ Иваничъ рухна. Анна Ивановна прѣтарашува всичкитѣ нѣща на Николая и нищо не намѣри, освѣнъ бѣли дрѣхи. И имено, защото не намѣри нищо друго, освѣнъ бѣли дрѣхи, се възбуждаше още по-голѣмъ страхъ и безпокойствие. Да бѣха се намѣрили въ куфара пушки, патрони и ножове, то иди-доди още; но страшното е, кога съвършено не знаемъ съ какво се занимава човѣкъ, който тъй не прилича на другитѣ хора нито по лице, нито по постѫпки: слуша, а самъ не приказва, и гледа на всички, като нѣкое страшилище. Безпокойствието растѣше и прѣминаваше въ суевѣренъ страхъ, който като ледена вълна затопи цѣлата кѫща.

Бѣше подслушанъ единъ кѫсъ разговоръ между Николай и баща му, ала и той не разсѣя страха, и още по-сгѫсти тъмната мъгла отъ недоумѣние и загадъчность.

— Ти каза едно време, че ненавиждашъ всичкия ни животъ, — раздѣлно изговаряйки всѣка дума, питаше бащата. — Ти и сега го ненавиждашъ?

Също така размѣрено и бавно звучеше сериозниятъ отговоръ на Николая:

— Да, азъ го ненавиждамъ отъ дъното до върха. Ненавиждамъ и не разбирамъ.

— Ти си намѣрилъ по-добъръ?

— Да, намѣрихъ. Да, намѣрихъ, — твърдо повтори Николай.

— Остани съ насъ.

— Това е немислимо, татко. И ти това знаешъ

— Николай! — прозвуча гнѣвното извикване на Александръ Антоновичъ. И слѣдъ минута напрегнато мълчание се раздаде тихия и малко жаловитъ отговоръ на Николая:

— Ти си сѫщий, татко. Възпламенителенъ и — добъръ.

И Рождество Христово въ тая богата кѫща настѫпи смѫтно и безрадостно. Присѫтствието на човѣкъ, който въ нищо не сподѣляше мислитѣ и чувствата на хората, що го окрѫжаваха, като мраченъ кошмаръ надвисна надъ всички и отнемаше на празд-

ника не само радостния му характеръ, но и самия смисълъ. Чинѣше се, че и самъ Николай забѣлѣзваше, колко отекчителенъ за всички, и почти не излизаше отъ стаята си, — ала задъ очи се показваше още по-страшенъ, отколкото прѣдъ очи. Една вечерь — това бѣше нѣколко дена прѣди Рождество — у Барсукови случайно се събраха гости. Николай не излѣзе при тѣхъ, както въобще не излизаше прѣдъ никой вънкашенъ човѣкъ, и облѣченъ лежеше на кревата, като се ослушваше къмъ звуковетѣ на музиката. Смекчени отъ дебелината на стѣнитѣ, тѣ се струваха мелодични и нѣжни, като далечното пѣние на чисти и безгрѣшни гласове, и тѣй меко влизаха въ ухото, като че пѣеше самия въздухъ. Николай се вслушваше и си спомняше онова време, когато бѣше още малъкъ, и бѣше жива още майка му; и тогава у тѣхъ се събираха гости, а той сѫщо така отдалече се вслушваше въ музиката и мечтаеше — не съ образи, а съ нѣщо друго, въ което и образитѣ, и звуковетѣ се сплитаха въ нѣщо свѣтло, хубаво, мѫчително хубаво, и то̀ се извиваше, като разноцвѣтна пѣюща лента. И той разбираше тогава това свѣтло, но не можеше никому да обясни, даже на себе си, и само се стараеше да не заспи скоро — и заспиваше. Веднажъ той бѣше заспалъ така, отъ никого незабѣлѣзанъ, въ антрето, възъ шубитѣ, и сега ясно му се прѣдстави миризмата на пухкавитѣ кожи, що гъделичкаха лицето му. И пакъ тръпки отъ непонятенъ ужасъ побиха, като студени игли, тѣлото му, — но и нѣщо друго, помеко и по-топло озари лицето му и, сѣкашъ нѣкоя ласкающа нѣжна рѫка оправи намръщенитѣ му вѣжди. Лицето му стана неподвижно, но спокойно, кротко и незлобиво, като у мъртавъ. Не можеше да се познае, да ли бодърствува или спи, живъ ли е или мъртавъ, но можеше едно да се каже: тоя човѣкъ си почива.

Настѫпи бѫдни вечерь, и по дрѣзгаво при Николай се яви Феногенъ Иваничъ. Той бѣше почти трѣзвенъ, мраченъ и гледаше на страна, а на очитѣ му се забѣлѣзваха слѣди като-че отъ сълзи.

— Заповѣдайте при баба ви, — каза той отъ вратата.

— Какво има? — се очуди Николай.

Феногенъ Иваничъ въздѫхна и повтори:

— Заповѣдайте при баба ви.

Николай се качи горѣ — и туко-що прѣстѫпи прага, двѣ тънки momински рѫцѣ обхванаха шията му; до лицето му се приближи нѣжно личице съ широко отворени влажни очи, и гласъ, задушенъ отъ плачъ, зашепна:

— Коля, Коля, да знаешъ колко ви измѫчи! Коля, Коля, мило братче, помири се съ татко. И съ мене. И остани съ насъ, Коля, Коля!

И малкото, сухичко тѣло трѣпетно се бъхташе въ рѫцѣтѣ му, и малкото, никому ненуждно сърдчице стана толкова голѣмо, че въ него би влѣзълъ цѣлия безкрайно страдующъ миръ. Николай мрачно, изъ подъ вѣжди хвърли погледъ наоколо. Отъ

кревата се протягаха къмъ него страшнитѣ по своята безкръвна сухость ржцѣ на баба му, и гласътъ ѝ, въ който се слушаше отъ-екъ на другъ животъ, съ дрѣзгавъ ридающъ звукъ молѣше:

— Коля, Коля!

А на прага хълцаше Феногенъ Иваничъ. Той изгуби всичката си важность и хлипаше съ носа си, и движеше устата и вѣждитѣ си, и сълзи като рѣка течаха по лицето му, сѣкашъ тѣ идѣха не отъ очитѣ му, както у всички хора, а се сочеха отъ всички пори на тѣлото му:

— Приятелю мой, Николчо! — шепнѣше той молитвено, като протягаше напрѣдъ ржцѣ съ замръзнала въ тѣхъ червена кърпа.

Николай безпомощно и жалко се усмихваше, безъ да знае, че отъ орлинитѣ му, сега посърнали очи се ронятъ рѣдки бавни сълзици. И тогава отъ тъмния жгълъ изпъкна на свѣтло затресената, като на старецъ, безсилна глава на оногова, който бѣше неговъ баща, и цѣлия животъ на когото той ненавиждаше и неразбираше.

Но сега той разбра.

Съ сжщото безумие на любовь, съ каквото бѣше проникната ненавистьта му, Николай се устреми къмъ баща си, като увличаше подирѣ си и Ниночка И всичкитѣ трима, сбити въ една плачуща груда, съ разтворени сърдца, потрѣсени — тѣ на мигъ станаха едно велико сжщество съ едно сърдце и една душа.

— Остана! — съ дрѣзгавъ тържествующъ звукъ викаше старата. — Остана!

— Приятелю мой, Николчо! — шепнѣше молитвено Феногенъ Иваничъ.

— Да! Да! — говорѣше Николай, безъ да разбира кому и на що отговаря. — Да! Да! — повтаряше той, цѣлувайки разтрѣперената стара ржка, която съ безмълвна нѣжность го гладѣше по главата и лицето . . . .

— Да! Да! – сé още твърдѣше той, като чувствуваше вече, какъ въ душата му израстваше грозното и неумолимо, кжсо и тжпо: „не"!

Вече настжпваше нощьта и цѣлата голѣма кжща, всичкитѣ стаи — отъ господарскитѣ, та дори до тѣзи за слугитѣ — свѣтѣха отъ весели лампи. Хората радостно бъбрѣха и шумно се навикваха и малкитѣ скжпи, крѣхки и ненуждни прѣдмети не се бояха вече за себе си. Тѣ гордо гледаха отъ възвишенитѣ си мѣста на възбуденитѣ и разшавани домашни, и безбоязнено изтъкваха красотата си, и всичко се струваше въ тая кжща да служи тѣмъ и да се прѣкланя прѣдъ тѣхното скжпо костувано сжществуване.

Александръ Антоновичъ, Ниночка и дори студентътъ сè още сѣдѣха въ бабината стая и ту приказваха за своето щастие, ту мълчишката се ослушваха къмъ него. Феногенъ Иваничъ, малко пийналъ отъ радость, бѣше излѣзълъ на чистъ въздухъ, за да си поразхлади малко главата, и въ туй врѣме, когато той поглаждаше съ ржцѣ червената си безкосмата глава, връзъ която

се топѣха снѣжинки, като върху нажежена машина, той съ очудване зарна Николая. Съ малка бохчичка въ ржцѣ, Николай идѣше изъ-задъ жгъла, гдѣто се намираше черния ходъ, и бѣше сжщо така очуденъ, като видѣ Феногена Иванича.

— А, Феногенце! — полека рече той. — Хайде да ме изпроводишъ до вратата.

— Приятелю . . . — смутено ломотѣше Феногенъ Иваничъ.

— Млъкъ. Тамъ ще поприказваме.

Улицата въ тоя часъ бѣше безлюдна и двата ѝ края се губѣха въ бѣлѣзникавата мъгла на бавно и безшумно падающия снѣгъ. Като се спрѣ прѣдъ Феногенъ Иваничъ и се загледа право въ очитѣ му съ своитѣ изпъкнали блѣстящи очи, Николай сложи ржката си върху рамото му и каза полека, сѣкашъ че обучаваше дѣте:

— Кажи на баща ми, че неговиятъ синъ Николай, дѣто сж го рекли Александровичъ, му праща много здравие, и още му кажи, че си замина.

— Кждѣ?

— Просто си замина. Сбогомъ. — Николай похлопа лакея по рамо и тръгна си. Но Феногенъ Иваничъ и безъ думи знаеше, кждѣ отива Николай, и съ всичка сила, каквато имаше въ ржцѣтѣ си, го хвана:

— Нѣма да ви пусна! За Бога нѣма да ви пусна!

Николай го отблъсна и очудено погледна. Но Феногенъ Иваничъ сложи молитвено ржцѣтѣ си и съ разхлелченъ гласъ го молѣше:

— Николчо! Едничкий приятелю! Плюнете, не си отивайте. И защо? Пари има. Три фабрики. Кжщи. Акции всѣки день рѣжатъ, — безсмислено той повтаряше думитѣ на економката.

— Какви сж тѣзи глупости отъ тебе? — намръщи се Николай и бърже закрачи. Но Феногенъ Иваничъ, цѣлъ празниченъ въ новия си фракъ и цѣлъ разбурменъ и като че сломенъ, тичаше подирѣ му, хващаше го за ржцѣтѣ и го молѣше:

— И азъ! И мене земете. Истина ви думамъ, Бога ми. Гължбче. Ако ще би и въ разбойницитѣ! — и Феногенъ Иваничъ отчаяно махна съ ржка, като се прощаваше съ свѣта на честнитѣ хора.

Николай се спрѣ и мълчишката погледна на слугата, и въ тоя погледъ блѣсна нѣщо до толкова страшно, студено-свирѣпо и отчаяно, щото езикътъ на Феногенъ Иваничъ се схвана, и нозѣтѣ му се вдървиха на земята.

Високата фигура на Николай бѣлѣеше и се умаляваше, сѣкашъ че се топѣше въ сивата мъгла. Още минута — и той за винаги се скри въ тъмната зловѣща далечнина, отъ гдѣто неочаквано дойде. И вече нищо живо не се виждаше въ безлюдното пространство, а Феногенъ Иваничъ сѐ още стоеше и гледаше. Колосаната му риза омекна и прилѣпна къмъ шията; снѣжинкитѣ бавно се топѣха върху червената му измръзнала гола глава и заедно съ сълзитѣ му се търкаляха по широкото бръснато лице.

Прѣвелъ отъ руски: **Г. А. Миндовъ.**

Социализмътъ въ Франция.

(По случай послѣднитѣ избори и събития).

Моему славному другу О. Н. Е-ой.

Французския социализмъ прѣкарва отъ година-двѣ единъ буренъ периодъ. Въ неговата срѣда се извършва единъ процесъ на диференциация, въ който все повече и по-бърже истински революционнитѣ социалистически елементи се отдѣлятъ отъ социалистическитѣ опортюнисти, отъ тѣзи дребно-буржуазни социалисти, които не виждатъ въ социалистическата партия нищо друго, освѣнъ единъ придатъкъ на демократически-радикалнитѣ групировки, освѣнъ единъ оттепъкъ на демокрацията, на републиканизма.

Не е тайна за никого разпокъсаностьта на французскитѣ социалисти, тѣхнитѣ многочислени „школи", „партии", „съюзи". Още прѣди двѣ години тѣзи школи и партии бѣха най-малко 5—6: гедисти, бланкисти, независими, алеманисти, брусисти, федералисти и т. н.

Отъ нѣколко време насамъ, обаче, изглежда, като че тази разпокъсаность се стреми да изчезне — и наистина почва да изчезва — тъй като различнитѣ организации, съ малки изключения, днесъ се групиратъ, макаръ още и съ неособена сила и здравина, около двѣтѣ голѣми „партии" или „съюзи": *Революционния Социалистически Съюзъ* или *Социалистическата Партия въ Франция*[1]) (гедисти и бланкисти) и *Федеративния Съюзъ* или *Французската Социалист. Партия*[2]) (жоресисти, федералисти), къмъ която неотдавна още принадлѣжеше и алемановата организация — *Работническата Социалистическа Революционна Партия*. Мeждата, която раздѣля тѣзи двѣ социалистически организации се обръща все повече и повече въ непрѣскочима пропасть, — основнитѣ различия, както въ общата концепция на социализма, тъй и въ понятията за социалистическата партия и нейната организация все повече излизатъ наявѣ, отъ като двѣтѣ организации дѣйствуватъ независимо и отдѣлно една отъ друга, и днесъ едва ли ще се намѣри французски социалистъ, който да повтори съвсѣмъ несправедливитѣ и ругателни думи на мнозина жоресисти: „обединението на социалиститѣ въ Франция е още днесъ възможно; само личната упраза на нѣкои шефове се явява като прѣчка", при което подразбираха Геда, Лафарга и др. Днесъ самия Жоресъ, проповѣдникътъ на незабавното обединение, иде да се съгласи, че не лични

---

[1]) Parti Socialiste de France (Unité Socialiste Révolutionnaire).

[2]) Parti Socialiste Français (Unité Fédérative).

недоразумѣния сѫ причината на социалистическата разпокѫсаность, а основни, принципиални различия. Това не ще каже, че личноститѣ, тѣхната взаимна украза, нѣматъ пръстъ въ раздоритѣ на французскитѣ социалисти. Напротивъ. Трѣбва да се помни само, че основата на тѣзи раздори и на самитѣ лични караници се намира въ принципиялнитѣ различия на разнитѣ социалистически фракции; въ тѣхнитѣ понятия изобщо за социализма и социалистическата партия. — Всичкитѣ лични нападки, всичкитѣ псувни, които си хвърляха водителитѣ на различнитѣ фракции едни върху други, имаха raison d'être до тогазъ, до когато тѣ се смѣтаха, като части на едно цѣло, като подраздѣления на цѣлата социалистическа партия; тѣ изчезватъ сега, когато двѣтѣ направления прѣставатъ да се интересуватъ едно отъ друго, когато двѣтѣ фракции не чувствуватъ абсолютно никаква врѫзка по между си. Борбата по между имъ е борба между двѣ обикновени неприятелски партии. Това е особено вѣрно за Революционния Социалистически Съюзъ, който чрѣзъ органа си „Le Petit Sou“ — спрѣлъ, за нещастие, своето излизане на 16 Май н. с. — обяви, че нѣма вече нищо общо съ социалиститѣ отъ Федеративния Съюзъ (жоресисти), че ги счита за неприятели на сѫщото основание, както радикалитѣ или социалъ-радикалитѣ. Сега псувнитѣ спрѣха и, когато става дума въ соц. революционни вѣстници за жореситѣ, обращенията сѫ изискано вѣжливи: „господинъ Жоресъ или г. Миленрантъ направили туй и туй“ и т. н. — Съ една дума, съединението на французскитѣ социалисти, или по-право, обединението на французския социалистически пролетариатъ е отложено, е отблъснато назадъ, за дълги още години. То ще се яви като резултатъ отъ съвсѣмъ независимото дѣйствие на двѣтѣ голѣми национални организации, членоветѣ на които, за по-кратко, можемъ да наричаме социалисти-революционери и социалисти-реформисти, макаръ тѣзи названия и да не сѫ точно изражение на съдържанията, които ние влагаме въ тѣхъ.

Понеже бѫдащето на французския социализмъ зависи отъ борбата, отъ конкурса, тъй да се каже, на тѣзи двѣ организации, то важно е за всѣкиго да знае какви сѫ различията, които ги раздѣлятъ, какви сѫ основанията, които ги каратъ да се считатъ по-скоро за неприятели, отколкото за братски организации.

За социалиститѣ-революционери, за Революционния Соц. Съюзъ, ние имаме да кажемъ много малко нѣщо. Im Grossen und Ganzen тѣ слѣдватъ тактиката на всички социалъ-демократически партии и пропагандиратъ теориитѣ на революционния пролетариатъ, марксовото учение. Ако има нѣкои отклонения, нѣкои крайности, които ние ще споменемъ своевременно, то тѣ сѫ били прѣдизвикани отъ необходимоститѣ на борбата противъ социалистическия опортюнизмъ и реформизмъ, противъ дребно-буржуазнитѣ попълзновения па нѣкои социалисти. То сѫ отклонения временни, прѣходящи, изчезващи щомъ сѫществуващата опасность не е вече на лице. Социалиститѣ-революционери нито отхвърлятъ борбата за реформи, които могатъ да подобрятъ положението на работническата класа, а слѣдов. да усилятъ, да направятъ по-лесна класовата борба на пролетарията, нито сѫ безразлични

къмъ сжществуващитѣ въ страната политически институции и групировки, както ги упрѣкватъ тѣхнитѣ противници. Само, че тѣ не изпущатъ изъ прѣдъ видъ никога крайната цѣль на класовата работническа борба, не си правятъ илюзии върху значението на частичнитѣ реформи, увѣрени всѣкога, че тѣзи реформи могатъ да подобрятъ *само до извѣстна степень* положението на работницитѣ въ днешното, въ капиталистическото общество, но не могатъ да измѣнятъ радикално, *изъ дъно*, това положение и да го замѣнятъ съ положението на работницитѣ, което може да даде една, основана върху социализацията на производственитѣ срѣдства, социална организация. Отъ друга страна, тѣ не смѣтатъ, че интереситѣ на сжществующитѣ днесъ политически институции, на републиката напр., трѣбва да вървятъ прѣдъ интереситѣ на пролетариата, на социализма [1]). Достатъчно е да се прѣгледа минималната програма на Работническата Партия въ Франция (Гедъ, Лафаргъ) или исканитѣ реформи отъ партията на Вайана, за да се разбере колко несправедливо и неоснователно е обвинението, което хвърлятъ социалиститѣ реформисти върху Революционния Социалистич. Съюзъ: ужъ че послѣдния се водѣлъ отъ принципа: „всичко или нищо“.

Принципитѣ и тактиката на социалиститѣ-революционери, слѣдов., сж познати на всѣки социалъ-демократъ: въ основата на цѣлата своя дѣйность тѣ турятъ съзнателната класова борба на пролетариата, чрѣзъ която послѣдния, добивайки пжтьомъ всички възможни въ капиталистическото общество реформи, ще свали буржуазията отъ трона ѝ на господствующа обществена класа, и ще замѣни днешното общество съ социалистическото, отговарящо на пролетарскитѣ интереси и на интереситѣ на голѣмото болшинство, общество.

Организацията на социалистическата партия социалиститѣ-революционери схващатъ, като организация на пролетарии съ идентични, солидарни интереси, които водятъ еднаква и солидарна борбра противъ капитализма, противъ буржуазната класа. Слѣдов., прѣди всичко за соц.-революционеритѣ, социалистическата партия е групировка и организация на хора, които иматъ еднакъвъ начинъ на мислене, които въ общи черти иматъ *една* мисъль, *една* обществена философия, *единъ идеалъ*, а слѣдъ това, и съобразно съ това и съ мѣстнитѣ условия, *единъ* начинъ на дѣйствие, *една* тактика. Тактиката, значи, е въ органическа свръзка съ теоретическото схващане на обществения процесъ отъ дадената група хора. „*Единство въ мисъльта, единство въ дѣйностьта*“ — туй е прѣдварителното условие за сжществуването на всѣка социалистическа партия; таквозъ е и схващането на французскитѣ революционери-социалисти, що се касае до организацията на социалистическата партия [2]).

---

[1]) Както е случая съ много жоресисти. *Вивиани* напр. въ 1900 г. на конгреса казваше: „безъ република нѣма социализмъ“. — *Девезъ* въ 1902, въ удобрения отъ конгреса въ Туръ рапортъ съобщава, че „социалистическата идея е единъ нюансъ (une espèce) на републиканската идея“, и т. н. и т. н.

[2]) Сравни по въпроса за организацията на социалист. партия: K. Kautsky: Възвръщанието на 10-тѣхъ хиляди въ Die Neue Zeit. № 25 1902. I Band. (Прѣведена въ Ново Време, год. VI, кн. 6).

Отъ тамъ и необходимостьта отъ една ясна програма, отъ тамъ и нуждата отъ строгъ контролъ върху дѣлата на всички партийни членове и избраници, отъ тамъ и „Централистическия“, „авторитетния“, „деспотическия“ духъ на истинскитѣ работнически партии, отъ тамъ и желѣзната дисциплина, противъ която тъй много викатъ „независимитѣ“ социалисти, федерялиститѣ и всички опортунисти на социализма.

Съвсѣмъ друго схващане на нѣщата, съвсѣмъ други теоретически концепции, съвсѣмъ други понятия за социализма и за социалистическата партия срѣщаме. ние, кога навлѣземъ въ срѣдата на *федеративния съюзъ*, между социалиститѣ-реформисти. Единството на мисъльта и на дѣйствието тукъ сж атентатъ противъ свободата на отдѣлнитѣ борци, на отдѣлнитѣ групи и федерации; партийния строгъ контролъ надъ дѣйствията и вотоветѣ на депутатитѣ и въобще избранницитѣ сж обида и накърнение на тѣхното депутатско достойнство, сж мѣроприятия, които освѣнъ гдѣто ги тургатъ по-долу отъ буржуазнитѣ имъ колеги, но и принижаватъ тѣхния престижъ въ очитѣ на избирателитѣ, защото по такъвъ начинъ *тѣ се намиратъ въ зависимость отъ социалистическата партия*, взета въ нейната цѣлость, тогазъ когато депутатитѣ сж зависими само отъ всеобщото избирателно право, отъ избирателитѣ си. Партийната дисциплина не е нищо друго освѣнъ проявление на онзи „сектарски“ духъ, който владѣе между противнитѣ гедисти и революционери. Партийната дисциплина интересува само областнитѣ федерации, а не партията, като цѣло. Само въ извънредни случаи конгресътъ на партията може да бжде сезиранъ съ въпроси отъ кржга на дисциплината и контрола. Изобщо, областнитѣ федерации (les fédérations régionales ou départementales) трѣбва да бждатъ напълно „автономни“; трѣбва да притежаватъ свободата да правятъ и постжпватъ както имъ скимне, безъ да има други нѣкой, който да ги контролира. Централния комитетъ на партията се занимава само съ устройването на пропагандата въ страната и сь организацията на партията; той е една фикция, едно *нищо нѣщо*, което обаче носи звучното и намамчиво име: *Comité Jnterfédéral.*

Българскитѣ социалисти, които, за тѣхна гордость и честь, иматъ амбицията да бждатъ дисциплинирани социалъ-демократи, биха помислили, че тукъ се разправятъ басни, и въобще нѣща, принадлежащи въ всѣки случай къмъ областьта на фантазията. Въ дѣйствителность, вашия скроменъ слуга излага работитѣ споредъ официалнитѣ протоколи на конгреситѣ: въ Парижъ (1900 г.), Лионъ (1901 г.) и Туръ (1902 г.[1]). Ето напримѣръ докладътъ на *Гюставъ Руанѐ,* представенъ отъ името на парламентарната група, на конгреса презъ 1900. За оправдание на голѣма часть отъ депутатитѣ, които необръщаха никакво внимание на постояннитѣ другарски напомнювания и молби отъ

[1]) Comptes-rendus officiels sténographiques des congres généraux des organisations socialistes françaises et du Parti Socialiste Français. Paris, 1900; Lyon 1901; Tours — 190L. — Georges Bellais, Editeur à Paris.

страна на тогавашния Централенъ Комитетъ, за изпълнение на конгреснитѣ рѣшения, Руане казва: „още въ началото на своето сѫществуване, Централния Комитетъ, безъ да се посвѣтва съ парламентарната група, безъ да влѣзе въ извѣстно съгласие съ нея, взе заповѣднически рѣшения и ги съобщи на групата въ изражения, които се показаха на нѣкои, като обидни, както за човѣшкото, тъй и за депутатското достоинство"[1]). Този рапортъ биде удобренъ отъ конгреса (болшинството бѣше жоресистко, както на слѣдующитѣ конгреси). Сѫщия духъ вѣе въ рапорта на *Мариюзъ Девезъ* (турски конгресъ, 1902): „Не, казва се тамъ, вънъ отъ принципиялнитѣ пунктове, трѣбва да се остави необходимата свобода на всѣки единъ отъ насъ (депутатитѣ), за да се задоволятъ темпераментитѣ и мѣстнитѣ интереси"[2]), подразбирайки подъ послѣднитѣ оговорки, вотоветѣ на нѣкои депутати относително дребнитѣ работи: изпращането поздрави на разбойническитѣ войски, на европейскитѣ „хуни", въ Китай; вотирането кредититѣ на китайската експедиция или за разходката на *Лубе* въ Русия; или, както се случи съ депутата *Журдъ* изъ Бордо, откриването на подписка, за да се купи и подари на руския царь Николай II една скѫпоцѣнна сабля, и т. н. „мѣстни интереси и темпераменти". Отъ правилника за организацията на партията, изработенъ пакъ отъ сѫщия конгресъ (Туръ), ние можемъ да приведемъ слѣднитѣ членове, относително контрола на депутатитѣ и пресата:

„Чл. 1. Федерациитѣ, които сѫ представени въ Интерфедералния Комитетъ, трѣбва да се задължатъ, че ще уважаватъ принципитѣ и програмата на партията. Контрольтъ надъ тѣхнитѣ избраници и членове принадлежи изключително тѣмъ.

„Чл. 2. Ако Интерфедералния Комитетъ е сезиранъ направо съ нѣкой спорень въпросъ (un cas de contrôle) той трѣбва да го препрати чисто и просто на заинтересуваната федерация, която ще му отправи, отъ своя страна, въ срокъ отъ единъ мѣсецъ, своя рапортъ, за да бѫде разгледанъ отъ конгреса, върховния сѫдия.

„Чл. 3. Контрольтъ надъ пресата е отложенъ за по-късно, тъй като сега партията нѣма свой собственъ органъ".

Трѣбва да се притури, че парламентарната група е асимилирана, въ много отношения, съ отдѣлна, „автономна" федерация[3]).

Съ таквизъ разпореждания — читательтъ се догажда — се дава поле за дѣйствие на най-широката и безобразна корупция между избраницитѣ и публициститѣ журналисти на партията: „абсолютната свобода и автономия", за която реватъ отъ години „независимитѣ" и въобще „не-сектариститѣ" измежду французскитѣ социалисти, даже „свободата" да се продаватъ на различнитѣ капиталистически клики, е завоювана въ нейната, близка до идеалната, чистота и пълнота.

Въ една слѣдующа статия, кога още разгледваме изработената отъ Турския Конгресъ (2—4 Мартъ 1902 г.) фамозна програма на „обе-

[1]) Compte-rendu Stenographique, p. 101.
[2]) Compte-rendu, 1902., p. 220.
[3]) Тогазъ тя сама себе си контролира. К.

диненитѣ" френски социалисти, обединението на които състои тъкмо въ тѣхното раздѣление, въ тѣхното разпокжсване и разчленение до безкрайность, ние ще имаме случай да поговоримъ по-подробно за организационнитѣ и дисциплинарни добродѣтели на социалиститѣ-реформисти. Сега, въ този си очеркъ, ще се ограничимъ съ разглеждането на онѣзи основни теоретически предпоставки на реформистския социализмъ въ Франция, съ онѣзи негови принципиялни особености, които каратъ найдобритѣ французски и иностранни социалисти да отричатъ качеството „социалистъ" на неговитѣ привърженици и проповѣдници и да твърдятъ, че обединяването на французския социалистически пролетариатъ може и трѣбва да стане само *безъ* и *противъ* социалиститѣ-реформисти, а не *заедно* съ тѣхъ.[1]) (Кауцки).

Интелектуалното ядро на *французската Социалистическа Партия* (Unité Fédératie) представляватъ членоветѣ на нѣкогашната *Федерация на Независимитѣ* (Les Jndépendants), извѣстна по-късно подъ името *Революционна Социалистическа Федерация*, между които по-извѣстни сж Жоресъ, Милеранъ Руане, редакторъ на списанието „Revue Socialiste", Вивиани, Жеро Ришаръ, rédacteur en chef на „La Petite République", Фурниеръ. публицистъ-поетъ и други по-малко извѣстни, като Андрè Лефберъ, Шарне, Тюро и т. н.

Почти всички „независими" преминаха въ лагера на социалиститѣ слѣдъ разкапването на голѣмата радикалъ-републиканска партия презъ 80-тѣ години на изтеклия вѣкъ, гдѣто тѣ съставляваха крайната левица. Добрѣ начетени, надарени съ рѣдки духовни качества (Милеранъ, Вивиани, Жоресъ сж едни отъ първокласнитѣ французски оратори, адвокати и журналисти) тѣ внесоха много ново, свѣжо въ социалистическата партия, борбата на която вземаше все по-голѣми размѣри, обхващаше все по-широки народни слоеве. Легислатурата 1893—1898 г. — единъ отъ най-славнитѣ периоди въ най-новата борба на французскитѣ социалисти. се дължи въ голѣма часть на дѣйностьта, на пълната съ енергия и познание на политическия животъ дѣйность на „независимитѣ" социалисти. Рамо до рамо съ Геда, Лафарга, Вайана — ветеранитѣ на французкия социализмъ — Жоресъ, Милеранъ, Вивиани разсипваха на лѣво и на дѣсно, въ своитѣ красиви и силни рѣчи, обвиненията, които социализмътъ формулира противъ днешното общество на експлуатация и социална несправедливость. Благодарение пакъ на тѣхнитѣ високо-цѣнени въ политическия свѣтъ на Франция качества, „независимитѣ" — тѣсно сплотени съ гедиститѣ и бланкиститѣ — спомогнаха, щото социалистическата партия да стане опасна, страшна за обществения редъ; да стане сила, съ която буржуазията трѣбваше да се справя тъй или

---

[1]) Вж. K. Kautsky въ Die Neue Zeit, № отъ 22 февруарий 1902 г. Сжщо H. Lagardelle, въ Le Mouvemant Socialiste, който отъ началото почти на тази година, води силна и сериозна борба противъ партията на Жореса въ всички направления: теория, тактика, организация. *Лагардель* нарича много сполучливо социалиститѣ-реформисти *дребно-буржуазни демократи*, до подробности прилични на онѣзи социалъ-демократи презъ 1840—48 г., въ противоположность на които Марксъ и Енгелсъ се наричали *комунисти*.

знакъ. Въ камарата Жоресъ бѣше добилъ таквазъ власть и влияние, че и министритѣ се бояха отъ него; социалиститѣ играяха силна, често даже рѣшаваща, роль при падането на министерствата. Този периодъ на социалистическата борба, който даваше на всички надежда да послужи като période transitoire — преходенъ периодъ — къмъ обединението, и който дѣйствително послужи извѣстно време като такъвъ, бѣше обаче въ сѫщото време и периодъ, въ който отъ всички страни, отъ всички партии и съсловия народни, притичаха въ лоното на силната социалистическа партия различнитѣ тъмни и блѣстящи личности, извѣстни подъ името *ариvisти* или *кариеристи:* различнитѣ провинциални и столични, съ тъмно минало, съ съмнително настояще и съ неизвѣстно бѫдѫще, адвокати, изпъдени чиновници и учители, бивши депутати и т. н. Тази подвижна и крайно интересна отъ гледището на общественната психология пъстра маса, лутайки се между различнитѣ силни партии, които обществения процесъ изпъква на политическата арена, наводни младата социалистическа партия (тя наистина бѣше млада въ новия си съставъ; по-рано имаше само *партии*, а не *партия*) и тази преди да успѣе да събере силитѣ си, да подчини на социалистическитѣ принципи и дисциплина нахълталитѣ нови елементи, биде повлияна, побѣдена, притисната къмъ стѣната отъ тѣзи малко канени гости. Едновременно съ придобиването на блѣстящи, талантливи политици и борци, сега все по-вече и по-силно въ социалистическата партия се вмъкваха елементи на корупция, на смѣшение, на confusion, както казватъ французитѣ. Този моментъ се усили още по-вече отъ като Жоресъ и приятелитѣ му, между другитѣ Милеранъ и Вивиани, поведоха извѣстната славна и блѣстяща, пълна съ огънь и талантъ, кампания по Дрейфусовото дѣло. Тази кампания, колкото високо и да издигна Жореса, колкото и полза да принесе на социализма, съ завоюването напр. на таквизъ хора, какъвто е де Пресансе, единъ отъ най-сериознитѣ и образовани публицисти на Франция, редакторъ въ „L' Aurore", тази кампания принесе непоправими злини на французкия социализмъ; злини, които за дълги години още ще разпокѫсватъ французкия пролетариатъ. Тя докара единъ такъвъ моментъ, когато всѣки дрейфузаръ бѣше смѣтанъ за социалистъ, и всѣки анти-дрейфузаръ за националистъ, за реакционеръ, за най-лошъ противникъ на социализма; единъ моментъ, въ който социалисти, като поменатия вече Лагардель, Жанъ Лонгé, внукъ на Маркса, и други млади академици, участието и сътрудничеството на които въ марксисткото списание „*La Jeuness Socialiste*" обѣщаваше на всички, че тѣ ще бѫдатъ духовнитѣ продължители на Геда и Лафарга, напуснаха последнитѣ, когато тѣ поискаха да запазятъ работническото дѣло отъ лошото влияние, което може да укаже една буржуазна афера, измѣняваща центра на тяжестьта на социалистическитѣ искания, на пролетарската освободителна борба, върху дѣлото на работницитѣ.[1])

[1]) *Лагардель* („Mouvement Socialiste", № 86 1902) днесъ признава своята грѣшка, като казва: „Ето защо, ако бѣше нуждно да се раздѣлимъ, въ течение на събитията презъ последнитѣ години, съ инициаторитѣ на францу-

Именно Жоресовата кампания въ време на драйфусгвата афера показа, колко силно вече е влиянието на аривиститѣ върху социалистическата борба, колко обширно тѣ засебиха социализма. Всички станаха социалисти. Добрия изслѣдователь и анкетьоръ *Юре* (Huret) справедливо можеше да се надсмива надъ социалистическата партия въ своята прочута *Enquête sur la Question sociale*, излѣзла по него време отъ печатъ; неговата ирония се покоеше върху фактитѣ на съвременностьта. Днеска всички сѫ социалисти — казва той. „Папата е социалисть, Вилхелмъ II е социалисть, г-нъ де Блайхшрьодеръ е социалисть, г. Морисъ Барéсъ е социалисть, Нини-Патъ en-l'air е социалисть" [1]).

Отъ друга страна, постоянното общение на Жореса, Милерана и другаритѣ имъ съ буржуазнитѣ защитници на Дрейфуса, съ водителитѣ на радикализма дадоха възможность на послѣднитѣ да се увѣрятъ *de visu*, че, макаръ и социалисти, Жоресъ, Милеранъ, Вивиани и другитѣ дрейфузари, сѫ си останали съ сѫщитѣ буржуазни понятия за социализма и политическитѣ борби на партиитѣ, каквито имаха, когато бѣха още въ лагера на радикалитѣ; това общение показа на разнитѣ Валдекъ-Русовци, че въ социалистическата партия, въ нейното дѣсно крило, се намиратъ кандидати за министри, „des hommes ministrables", които сѫщо тъй съ скритъ интересъ слѣдятъ за всички парламентарски задкулистни интриги, както и всичкитѣ други политикани; то показа, че въ социалистическата партия има хора, които считатъ за съвсѣмъ естествено влизането на социалиститѣ въ едно републиканско правителство; че въ нея има политикани, des politiciens, а не само привърженницитѣ на политическата борба противъ буржуазията; че има, съ една дума, много социалисти, които смѣтатъ, че колкото повече расте социалистическата партия, толкова по вече тя става способна да управлява, да бѫде „правителствена партия" (parti de gouvernement). *Милеранъ*, още отъ 1898 г., даваше да се разбере въ *La Lanterne*, че е готовъ, при удобенъ моментъ, да приме министерския постъ. *Вивиани*, безъ всѣко стѣснение, разправяше на Лионския конгресъ (1901 г.) по случай дебатитѣ върху „министерския въпросъ", за намѣренията на г. Поенкарè да вземе като съучастникъ, при съставянето на едно министерство, слѣдъ падането на министерството Дюпюи въ 1899 г., него, а не Милерана [2]). *Брациъ*, единъ отъ най-хитритѣ дипломати на Жоресовата партия и

кия социализмъ, то днесъ, напротивъ, е необходимо да водимъ заедно съ тѣхъ борбата за защитата на социализма (отъ реформиститѣ. К.). Не е работата по-вече, да хвърляме обяснения върху миналото: настоящето само важи. А настоящето е компрометирано. Предъ увеличващето се прегъване на нашитѣ доктрини, тѣ оставатъ, при послѣдня смѣтка, пазителитѣ на онова ядро отъ прости и общи идеи, които съставляватъ есенцията на социализма, които сѫ изходната точка и указательтъ на нашата дѣйность". Статията: Socialisme ou Démocratie? p. 631. (Вижъ кн. „Противъ широкия социализъмъ", изд. и прѣв. на Бакаловъ).

[1]) Цитир, по H. Lagardelle: Les mots et les feits. въ Mouvement Socialiste. p. 435, № 82. 1902.

[2]) Comte rendu officiel, p. 355.

женъ секретарь, на сѫщия конгресъ даваше да се види ясно, че Милеранъ отдавна е мечталъ за министерското кресло, което и получи най-сетнѣ отъ рѫцѣтѣ на „несравнения ораторъ, заслужения държавенъ мѫжъ, вѣрния и храбъръ републиканецъ“ [1]) — *Валдекъ-Русо*. Този рѣдъкъ държавенъ мѫжъ успѣ, както не се може по-добрѣ и по-щастливо, да убие два заяка съ единъ крушумъ; отъ една страна, да спаси буржуазната република отъ опасностьта на националиститѣ и рояластитѣ, съ помощьта на социалиститѣ; отъ друга страна, да унищожи (или поне на време да спре неговото побѣдно шествие), „червената“ опасность, опасностьта отъ социализма, съ помощьта на..... националиститѣ и рояластитѣ. Той опитоми, доместикира една часть отъ социалиститѣ, „*независимитѣ*“ (О! ирония на историята!), и сполучи въ своя дяволски планъ: да дезорганизара находящето се вече на пѫть обединение на социалистическитѣ фракции въ една силна социалистическа, революционна партия. Той създаде „министерския въпросъ“, който, заедно съ кампанията на „независимитѣ“ въ полза на Дрейфуса, принесе толкозъ врѣда и зло на социалистическото дѣло, колкото не можа да принесе втората империя [2]).

Не трѣбва да се мисли, че „Милерановия въпросъ“ е случайно явление: той е логическия вѣнецъ на това схващание на общественото развитие, което създаде фракцията на „независимитѣ“, тѣзи посѣли привърженици на *Камилъ Пелетана*, шефа на социалиститѣ радикали; той е необходимо влѣдствие отъ понятието на тѣзи социалисти за социализма и за социалистическата партия. Какви сѫ тѣзи понятия? За по-доброто разумѣване на този въпросъ ние и отворихме тѣзи исторически скобки.

(*слѣдва*) **Kaempfer**

---

[1]) Думи на Милерана, изъ рѣчьта му въ Firminy, произнесена на 13 януарий 1902 г.

[2]) Не е лесно за единъ чуждестранецъ, който все пакъ учи събитията изъ вѣстницитѣ, а не изъ практиката, да опише точно корупцията, която Милерановото министерство докара. „Ловътъ на мѣста, интригитѣ, вънждѣленията, цѣлия кортежъ на апетититѣ разцъвтѣха.

Секретаритѣ на „Трудовата Борса“ бѣха заставени да мълчатъ и да напуснатъ защитата на своята класа срѣщу нѣкой тютюневъ магазинъ. Клиентелата на паразитизма и фаворитизма се обогати съ стари социалистически борци, останали до тогавъ чисти, и които едно само допиране до властьта стигна, за да ги развраги за винаги. Въ работническитѣ организации, недовѣрието бѣ се вмъкнало между най-активнитѣ и най-класосъзнателнитѣ работници, безпорядъкътъ е общъ на всѣкждѣ, заедно съ подозрѣнието, стразътъ или завистьта. *Lagardelle*, въ Mouvement Socialiste p. 727. № 88.

Корупцията дойде до тамъ, че собственитѣ секретари на Милерана, Лави напр., преди изборитѣ отиваха да хвалятъ своя шефъ. *Лави* отиде до тамъ, че издаде една книга: „L'Oeuvre de Millerand, un ministre Socialiste“, (за която ние ще имаме случай да поговоримъ), гдѣто на лѣво и на дѣсно се сипятъ похвали върху „социалистическия министръ“.

За пресата нѣма какво да се говори. Французката социал. преса, както въобще пресата въ Франция, е таквозъ отвратително блато, кѫдѣто никакъ не е интересно да се цапа човѣкъ, ако иска да запази въ цѣлость обонятелния си органъ.

К.

Върху нашата пропаганда и агитация по селата.

Въ послѣдно време започна все повече и повече да се критикува въ партийния печатъ начина, по който се е водила агитацията и пропагандата въ чуждитѣ намъ срѣди. Това обстоятелство ни даде поводъ да се изкажемъ, като, разбира се, имаме прѣдъ очи и личната ни опитность. Цѣльта ни ще бѫде: да поговоримъ съ читателитѣ на „Ново Време" за социалистическата пропаганда и агитация въ селата. Разбира се, ние сме далечъ отъ мисьльта да рѣшимъ този толкова важенъ за социалната демокрация въпросъ, но сме тукъ пълни привърженици на мисьльта, че и най-малкия резултатъ, добитъ отъ дѣйность въ тѣзи срѣди, трѣбва да се съобщава, та по такъвъ начинъ да се събератъ материялитѣ за правилното му рѣшение. Водими отъ такива съображения ние пишемъ тѣзи редове по нашата пропаганда и агитация.

Напослѣдъкъ, както казахме и по-горѣ, все повече и повече се вика *противъ начина*, по който се е водила пропагандата и агитацията и се посочва на *другъ*, по който тя трѣбва да се води. Ето защо и ние прѣди да кажемъ, какъ трѣбва да се води, по необходимость, ще поговоримъ по начина, какъ се е водила тя. Тъй че, да можемъ се освѣтли по-добрѣ по нашата практическа дѣйность, необходимо ще бѫде да направимъ единъ прѣгледъ *на начина*, по който се е водила пропагандата и агитацията, отъ страна на нашата партия, до сега, било въ прѣдизборни моменти или въ моменти на политическо затишие. Този прѣгледъ е необходимъ за онази политическа групировка, която *претендира* да разбира миналото и да *прѣдсказва*, въ общи черти, бѫдещето. Тази необходимость отъ знание и разбиране миналото принуждава ни да се поспремъ и се помѫчимъ да си го уяснимъ и го разберемъ. Защото само това изучване и разбиране ще ни помогне да си уяснимъ начина, по който трѣбва да се води пропагандата и агитацията въ селата. Трѣбва да се признае истината, че една голѣма часть отъ партийнитѣ членове, по своето обществено положение, което заематъ, сѫ поставени да работятъ въ селата. Повечето и за тѣхъ се отнасятъ тѣзи редове.

Работническата социалъ-демократическа партия е *пролетариятска*. Тя е партия на класосъзнателния пролетариятъ, но въ сѫщото време, тя е партия на *социалното развитие*. Нейния съставляющъ елементъ е ясно опрѣдѣленъ отъ принципитѣ, които тя подържа. Тя е, казахме, и партия на *социалното развитие*. Това е то, което я прави не само пролетариятска партия, но като партия на *социалното развитие*, и партия на всички потиснати и онеправдани отъ

днешния общественъ строй. Като тъй, тя не може да се огради отъ други *чужди* ней елементи. Не важи *отъ где* идатъ елементитѣ но *какви идатъ* и *какви ставатъ* тѣ въ нейнитѣ редове. Важи обстоятелството, елементитѣ отъ чуждитѣ ѝ срѣди *запазватъ* ли своитѣ идеологии, или напротивъ, приходящитѣ елементи *измѣнятъ* своитѣ идеологии и прегръщатъ социалистическитѣ идеи. Като се смѣта селската маса за *прихождащъ* елементъ, то нека видимъ, като дойде въ нашитѣ редове, запазва ли своитѣ идеологии и съ това влияе ли върху *тактиката* на партията. Ако този елементъ запазва своитѣ идеологии и съ това влияе върху тактиката на партията то едно отъ двѣтѣ: или агитацията и пропагандата не сѫ водени, както трѣбва и както подобава на социалъ-демократическата партия; или пъкъ, въ силата на нашата *особна* „дѣйствителность“, партията е *трѣбвало* да излѣзе изъ естественитѣ си рамки и да захване да „сътрудничи“.

Социалъ-демократическата партия у насъ се сформирува въ единъ особенъ моментъ отъ политико-икономическото развитие на нашата страна. Появата на работническата-социалъ-демократическа партия у насъ датира отъ така наречения „стамбуловъ режимъ“, или по-добрѣ времето на появяванието ѝ съвпада съ „стамбуловия режимъ“. Ние нарочно обръщаме вниманието на читателя, да запомни това съвпадение, защото, то ще ни е нужно при разглеждане въпроса за съставляющия елементъ на работническата партия. Прѣзъ „стамбуловия режимъ“ България прѣживѣваше единъ особенъ политически животъ: Правдинитѣ на българския народъ бѣха узурпирани, бѣха изнасилени отъ управляющата котерия. Политическитѣ опозициони партии бѣха прѣслѣдвани по единъ най-безчовѣченъ начинъ. Свободата на словото и печата бѣше запрѣтена, а свободата на изборното право узорпирана отъ полицията. При такава политическа обстановка, прибавете и липсване на солидни, на крѣпки политически партии и вие ще си обясните, защо стамбуловия режимъ трая 8 години. Прѣзъ него периодъ, оная часть отъ българския народъ, оная интелигентна часть отъ нашата младежь, която, подъ влиянието на западноевропейскитѣ прогресивни идеи, не искаше тъй лесно да се помири съ тиранията, бѣше *принудена*, ще не ще, да се *присламчи*, да се приближи къмъ единствената пълна съ сили и енергия млада работническа социалъ-демократическа партия. Тази часть не виждаше въ лицето на нито една отъ нашитѣ буржуазни политически партии — партия, която, готова на жертви, прѣдъ тази грозяща опасность, да се бори противъ една тирания, снабдена съ всички необходимости, отъ послѣдня мода, за борба съ единъ народъ още незаякналъ и невъзпитанъ политически. Единствената партия, която, макаръ и слаба, въ тѣзи усилни години вървѣше съ открито чело, бѣше социалъ-демократическата партия. Като тъй, много естествено бѣше, щото всички елементи, които търсѣха изходъ изъ положението, да нахлуятъ въ редоветѣ на работническата партия. Силно възмущение, голѣмо недоволство отъ сѫществующия редъ на работитѣ бѣше обхванало всички слоеве на нашия народъ. Тяжеститѣ се чуствуваха както отъ гражданина, тъй сѫщо и отъ селенина. Недоволството сѫществуваше

и въ тѣзи двѣ съсловия, но най силно се чуствуваше то отъ по-интелигентната часть на масата. Его защо смѣлитѣ проповѣди на социалистическитѣ дѣятели се слушаха съ жадность и отъ селската маса. Его защо една голѣма часть отъ нея се увличаше отъ социалистическото слово и се мжчеше да заеме мѣсто въ редоветѣ на партията ни. Търновско, което и до сега мами нѣкои наши другари, стоеше на чело. Но нека се запомни добрѣ. Това бѣше *увлечение*, най-вече, отъ смѣлостьта на социалистическитѣ дѣятели, а не отъ разбиране принципитѣ на социалистическата партия. Това нахлуване не бѣше отъ *разбиране* основнитѣ принципи на партията, а отъ виждане въ лицето на тази партия—една смѣла партия, която, въпрѣки насилията и произволитѣ, е рѣшена да води борбата до край. Его отъ дѣ се захваща „сътрудничеството“ на „разнитѣ производящи слоеве“, противъ което днесь се толковъ вика! Но нека си го признаемъ, че то не можеше и да бжде друго-яче. Когато въ океана плаватъ два неприятелски парахода и единия отъ тѣхъ се разбие отъ нѣкоя подводна скала, то пжтницитѣ отъ разбития, прѣдъ опасностьта да бждатъ издавени, простиратъ ржцѣ за спасение къмъ здравия, макаръ въ него да се возятъ и смъртнитѣ имъ врагове. Нали въ такива случаи се казва удавенъ за сламка се лови! Та и онази часть отъ нашия народъ, която искаше воденето на борбата противъ стамбуловия режимъ и въ сжщето време по политическото ни поле не виждаше нито една политическа групировка, която, макаръ и съ голѣми жертви, да е рѣшена да води борбата, ще не ще, се *приближаваше* къмъ социалъ-демократическата партия и ставаше времено революционна. Стамбуловия режимъ, въ силата на нѣщата, бѣше осжденъ да падне, и той падна по срѣдъ всеобщия ентусиазмъ на масата. Но съ неговото падане не се измѣни хода на нѣщата: Промѣниха се само актьоритѣ. Това сж то „практическитѣ“ успѣхи, които получи една часть отъ нашия народъ подъ крилото на „сътрудничеството“, на „общото дѣло“. Но достатъчно бѣше да падне стамболовия режимъ и всичкитѣ „приходящи“, отъ революционери, да станатъ най-голѣми реакционери. И може ли по другъ начинъ да се обясни това масово напускане редоветѣ на работническата партия, освѣнъ съ туй, че тѣзи елементи безъ да бждатъ социалъ-демократи, сж били членове, *по необходимость*, на социалистическата партия? — Друго обяснение мислимъ не може да има. Значи, ясно е, че социалистическата партия, въ единъ дълъгъ периодъ отъ години, имаше за членове хора не социалъ-демократи. Идеалитѣ на тѣзи елементи бѣха различни, и най-вече пропити съ дребно-буржуазенъ идеализмъ. Захвана се както казахме и по-горѣ едно масово напущане редоветѣ на партията: Това напускане ставаше по причина, че дребно-буржуазнитѣ елементи виждаха че добиването реформитѣ прѣдвидени въ минималната ни програма не ще се постигнатъ тъй скоро, както очакваха „преходящитѣ“; а съ максималната програма, съ крайната цѣль на социалъ демокрацията тѣ нѣмаха нищо „общо“. Една часть пъкъ отъ тѣзи дребно-буржуазни елементи си остана въ партията и тя е, която захвана да пропагандира *демократическитѣ* си възгледи между „широкитѣ работни маси“. А да

се води *демократическа* пропаганда и агитация, *въ насъ*, не е много трудна работа, като се вземе предъ видъ икономическото положение на селенитѣ. Тази останала часть имаше единъ, и то най-голѣмъ, недостатъкъ — *неразбиране принципитѣ, които сѫ основата на социалъ демокрацията.* Този ѝ недостатъкъ бѣше и причината, да се работи между „широкитѣ работящи слоеве“, а *най-вече селенитѣ*, само въ името на минималнитѣ искания отъ програмата. Захваща се пропагандиране на минималнитѣ. въ ущърбъ на максималнитѣ, ни искания, на дълго и широко. Най-близкитѣ слѣдствия отъ тази пропаганда и агитация бѣха печелене избори и то въ мѣста *чисто земледѣлчески!* Изборитѣ въ Нови-Пазаръ, Павликени, Дрѣново, Попово и др., сѫ слѣдствие на такава дѣятелность.

Казахме по-горѣ, че режима на Стамболова, бѣше режимъ на нечувани произволи и насилия. Този режимъ съотвѣтствуваше на една проста, невѣжествена маса, на липса отъ обществени сили, което пъкъ е слѣдствие на неразвитостьта, на примитивностьта въ начинитѣ на производството. Машинното производство едва туку що се зараждаше въ най-голѣмитѣ градски центрове. Пѫтищата и съобщенията не бѣха уредени, тъй че съобщенията между по-оживенитѣ центрове не бѣха чести и добри. Положението, въ това отношение, се бѣше поизмѣнило при идването на Стоилова и другитѣ режими слѣдъ него. Машинното производство направи прогресъ, съобщенията се значително подобриха и икономическото развитие на страната потръгна на добрѣ. Съ развитието на страната въ икономическо отношение, се ускори и обѣднаването на нашия народъ. Селската маса, съ своя адамовски начинъ на обработване земята все пропадаше и пропадаше. Отъ една страна данъци, отъ друга неплодородие и отъ третя рутинния начинъ на работене, стрѣснаха селската маса. Тя търсѣше изходъ изъ положението си. Но политическото положение на страната и политическото възпитание на народа бѣха такива, че всѣки единъ политически демагогъ, стига той да вземе „гърнето“, или „лулата“, или пъкъ да каже нѣщо за „беглика“ и „горитѣ“, разчиташе на сигуренъ успѣхъ въ прѣдизборни периоди. Прибавете при това и отсѫтствие на крѣпко организирани политически групировки (партии) и съзнание на интереситѣ отъ болшинството на нашия народъ — тогазъ ще си обясните, защо печелеха и печелятъ буржуазнитѣ партии. Единствената организирана и съ опрѣдѣлени програмни искания си остава пакъ социалъ-демократическата партия. Тя се явяваше нерѣдко и като буржуазно-демократическа, и като социалъ-демократическа. Тя се явяваше като демократическа, защото липсваше и липсва такава, която да разчисти плѣвелитѣ прѣдъ нея, и въ сѫщото време да вербува подържници отъ истинската ѝ срѣда — пролетариатската. Но тукъ се яви въпроса, *каква* да бѫде *тактиката* на партията — социалистическа или демократическа? [1]) — Такъвъ бѣше естествения вървежъ на работитѣ. Когато работитѣ въ

[1]) Този въпросъ вече се подига на два конгреса, но „сериознитѣ умове“ го считатъ за „неваженъ“ и ето защо се мѫчатъ да избѣгватъ споровеъ по него.

партията вървѣха тъй; когато въ нея прѣобладава дребно-буржуазния елементъ; когато тъзи демокрация не бѣше проникнала въ основнитѣ принципи на партията, къмъ която се числи; изобщо, когато социалъ-демократическата партия бѣше само по име такава, а въ другъ тя бѣше демократическа, то можеше ли ние да искаме нѣщо повече отъ нея? — Много щѣхме да искаме.

Прѣди нѣколко време, нашитѣ другари по селата бѣше ги обзела манията да основаватъ селски партийни организации. Тъзи енергия, като че ли вече все повече и повече отслабва и въ полвата отъ тѣхъ все повече се съмняватъ. Прѣди всичко, тѣ бѣха дѣло повече на другаритѣ селски учители, които изолирани въ село и въ сѫщото време жедни за работа си мислѣха, че въ тѣзи организации тѣ ще направятъ много нѣщо. А какъ се работѣше въ тѣзи организации? — Отъ съобщенията „Изъ живота на партията" и отъ отчетитѣ на централния комитетъ се вижда, че въ тѣхъ почти нищо не е извършено социалъ-демократическо. Пишущия тѣзи редове е билъ нѣколко време до една *сравнително* голѣма партийна организация и за *живота* на тъзи организация е зналъ и го е виждалъ само въ прѣдизборни периоди. Впрочемъ това може да се каже и за много градски, но тамъ, въ градоветѣ, условията сѫ по-други и онази дѣятелность се обяснява отъ малко по-други причини. Понеже селскитѣ организации сѫ изявявали своето сѫществуване само въ прѣдизборни периоди, то и тѣхната стѣгнатость и тѣхното запознаване съ принципитѣ на партията е слѣдствие само отъ онуй, което се научава въ прѣдизборни периоди. А прѣдизборната агитация и пропаганда у насъ и особено по селата, се е водила *изключително* въ името на минималната ни програма. Добрѣ, ала *близкитѣ* успѣхи, онѣзи успѣхи, отъ които нашата селска маса има сега за сега нужда, не се добиватъ тъй лесно, както се вижда на пръвъ погледъ. Своитѣ болки тя си смѣта, че ще изцѣри съ нѣкакви *реформи*. За добиването на тѣзи реформи тя търси реформаторъ и такъвъ намираше и намира до сега въ минималната ни програма. Но, отъ опитъ се видѣ, че нѣма тя — социалистическата партия — да *спечели* скоро и въ резултатъ на това се явява напускане на нейнитѣ редове и „лутане" насамъ-нататъкъ между разни политически течения, въ които вѣрва, че по-скоро ще *спечелятъ*. Значи, не нѣкакво съзнание и разбиране правотата на основнитѣ принципи, а — близки „практически" успѣхи сѫ водили селянина въ нашитѣ редове.

Казахме по-горѣ, че селскитѣ партийни организации не вървятъ, не оправдаватъ възлаганитѣ имъ надежди, — не виреятъ. Причината за това невирѣене ние си обясняваме не съ отсѫтствието на условия и нужния елементъ, а по-скоро съ отсѫтствието на съзнателния, на социалистическия елементъ. Това несъзнание е обща болѣсть, отъ която страдатъ и градскитѣ организации, но въпроса за градскитѣ организации не влиза въ крѫга на настоящата статия. Пролетаризирани селени вече има много, но това не значи, че сѫ необходимо нуждни още отъ сега селскитѣ партийни организации. Селскитѣ партийни организации ще се *наложатъ* на партията понататъкъ, когато се поработи социалистически врѣдъ селския пролетариятъ. А сега е необхо-

що пречистването на просото отъ плевата. Необходимо е да се подготовляватъ отделнитѣ елементи, за да могатъ да влѣзатъ подготвени въ социалистическата партия. По-горѣ казахме, че по отдѣлно сѫществуватъ елементи, на които интереситѣ имъ се схождатъ съ онѣзи на безимотния пролетариятъ, обаче, тѣ сѫ разпръснати, и вънъ отъ нашитѣ редове. Кауцки, като говори за причинитѣ, по които селската маса стои на страна отъ работническата партия, една отъ най-важнитѣ смѣта и селската недовѣрчивость. Той говори това като има прѣдъ очи германския селянинъ. Това се говори за онзи селянинъ, който има прѣдъ себе си добрѣ организирани политически партии, тамъ дѣто селската маса познава психологията на политическитѣ групировки твърдѣ добрѣ. Когато това се говори за една селска маса достатъчно напрѣднала въ всѣко отношение, каквато е германската, то какво остава за нашата? Какво остава за българския селянинъ, който едва що е захваналъ да узнава, че у насъ има политически борби. При общото културно състояние, при което се намира нашия селянинъ, дѣятелностьта на единъ социалъ-демократъ е съпроводена съ много спънки. При това отсѫтствие на опрѣдѣлени и организирани политически партии; при това прахосничество на лѫжата и икономисване истината отъ страна на буржуазнитѣ партии у насъ; при отсѫтствието на сформировали се обществени класи — недовѣрчивостьта на селянина е лесно обяснима.

Ако селянитѣ сѫ си дали довѣрието въ време на избори за нашата партия, то тѣ сѫ го дали не на социалъ-демократическата партия, не на партията, която иска да прѣобразува днешния общественъ строй, а само за минималнитѣ ѝ искания. При това знайно е, че пропагандата ни и агитацията, макаръ и да сѫ водени въ голѣми и широки размѣри, често пѫти не сѫ водени социалистически. Тѣ не сѫ водени въ името на крайната цѣль на партията, а въ името на една часть отъ нашата програма, която е като че ли прѣдговоръ на онуй, което трѣбва *да е*. Трѣбва значи да признаемъ истината, че воденитѣ до сега пропаганда и агитация далечъ не сѫ били социалистически. Това *особно* се отнася до селскитѣ партийни организации. Ние до сега не сме срѣщнали въ партийния органъ, „Изъ партийния животъ". нѣкаква *стѫпка напрѣдъ* къмъ уяснение на социалистическитѣ принципи. Даже и въ самитѣ организации не е извършено нѣщо социалистическо, а камо ли въ по-широкъ кръгъ отъ селяни. Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че, ако елементитѣ, които идатъ отъ чуждитѣ намъ срѣди, влияятъ на партийната тактика, на нейния истински пѫть, причината за това е самия начинъ на дѣйствие, тая причина виждаме въ начина, по който се е водила агитацията и пропагандата по селата. Отъ казаното се вижда, че причината за това напускане редоветѣ на партията е, че въ нея сѫ влизали хора не социалъ-демократи. Резултатитѣ отъ тъзи дѣйность сѫ били печелене депутатски мандати, и изгубването имъ въ едно непродължително време. Резултатитѣ отъ този начинъ на дѣйность сѫ били докарване гласоветѣ напр. въ Казанлѫкъ близо до 2000 и постепенното имъ намаление. Отъ посоченитѣ резултати е вече ясно, че селската маса търси не прѣобразуване сѫществующия редъ на нѣщата,

а *облекчение* нейното положение, както тя си го разбира. Тукъ вече ние дохождаме до въпроса какъ да се дѣйствува?

Досегашната дѣйность на партията ни научи на много нѣща: тя ни запозна отъ една страна съ психологията на нашия селянинъ; а отъ друга — съ отношението му къмъ нея. Но тя ни научи и нѣщо много повече — *да не дѣйствуваме несоциалистически*. Какви сѫ плодоветѣ отъ дѣйностьта ни до сега казахме въ общи черти по-горѣ, а и на други мѣста много другари посочиха на тѣхъ. Тъй че, да се спираме повече върху тѣхъ, е излишно.

Социалъ-демократическата партия е революционна. Тя е носителка на новъ общественъ строй, който трѣбва да замѣсти днешния — основанъ върху частното владение срѣдствата за производство. На Работническата партия прѣдстои да води една силна борба, съ една организована сила, каквато е днешната държава. А нейната сила не е само въ *численостьта* ѝ, но най-много въ *качеството* ѝ. Въпросътъ е за елемента, който я съставлява. Тя може да е грамадна въ *количествено* отношение, но въ *качествено* да е слаба. Туй именно послѣдното условие е най-необходимото, и, ако ѝ липсва, то трѣбва да се създаде. Да се направи, щото въ *качествено* отношение партията да е силна, не е лесна работа. Това може се постигна съ работа прѣзъ редъ години. Но, ако дѣйцитѣ ѝ работятъ не въ името на нейната крайна цѣль, то и десетки години да се минатъ пакъ ще си бѫде сѫщото. Трѣбва вече минималната програма да се разшири въ кржга на максималната. По горѣ видѣхме, какво резултатитѣ отъ досегашната пропаганда и агитация сѫ повечето *мамили* партията въ нейнитѣ истински сили. Видѣхме сѫщо какъ работническата партия се е опирала на елементъ не станалъ неинъ. Такъвъ несигуренъ съставляющъ елементъ, освѣнъ че не може да бѫде *яка* опора, но той може да измами партията въ нейнитѣ сили и сетнѣ да повлияе върху нейната тактика. Случая напр. съ Сакъзовитѣ „производящи слоеве" е именно такъвъ. Какъ стана това е лесно обяснимо. Социалистическата партия, у насъ, се засили, нейнитѣ членове нарастнаха, избори захвана да печели, и като не се обръщаше внимание на *качеството* на членоветѣ, захвана да се мисли, че партията може да влияе въ *голѣма* степень върху общия вървежъ на държавнитѣ работи. Това не е нищо друго, освѣнъ самообольщение въ *грамадната* роля, която може да играе партията въ обществения ни животъ *поне за сега*. Че партията ще стане кормило, което да направлява вървежа на общественитѣ работи, това никой не отрича, но, че тя *сега* е *слаба* и не може да оправдае надеждитѣ на *нѣкои*, това всѣки трѣбва да признае, ако не иска да се мами. Тъй че да може партията да се подобри въ *качествено* отношение — въ количествено това се върши — трѣбва да се замѣни досегашния начинъ на дѣйствие отъ само *демократически* съ *социалъ-демократически*. Не трѣбва, обаче, да ни плаши обстоятелството, че тогазъ мѫчно ще печелимъ гласове. По-добрѣ е мислимъ малко но *сигурни*, а не много хиляди но *не сигурни*. За това селската пропаганда и агитация ние мислимъ, че тя трѣбва да се води социалистически. Защото,

ако можеше по-прѣдишната ни дѣйность, като демократическа само, да се извинява съ липсване условия между селската маса, то сега вече тя е непростима. Нашия животъ върви тъй бърже, и тъй бърже се създадоха условия, че не може да бѫде повече. Въ растояние само на 10—15 години, въ насъ се появи и едро земледѣлие, и лихварство, и всеобщо осиромашаване толковъ, че вече и селската маса, вижда, че тя не може да се избави и прѣдпази отъ пропадане. И, ако порѣди можеше да се види чудно на селянина, ако му кажешъ, че той ще остане безъ парче земя, и ще остане заробенъ икономически отъ по-богатия земледладѣлецъ, то сега вече това обстоятелство не извиква въ него никакво очудване, освѣнъ — „така си е"! Ето защо и всрѣдъ селската работна маса може да се работи строго социалистически. За добритѣ резултати отъ дѣйностьта е по важно друго едно обстоятелство: То е *умѣлостьта*, съ която дѣятеля работи. И на първо време трѣбва да се поготвуватъ изъ между селския пролетарият *способни* дѣятели. Ако има нѣщо, което най-много да е разрушавало онова, което е съградила партията въ земледѣлческитѣ срѣди, то е тъзи *неумѣлость*, тъзи нетактичность съ която нѣкои още *млади* другари сѫ се обръщали към земледѣлческитѣ срѣди. Ако, — казва Каутски — единъ недоразбранъ работи нетактически, то подиръ него и десеть добри сили да минатъ, мѫчно ще му изправятъ сторенитѣ грѣшки. И наистина, нашитѣ още неподготвени дѣятели сѫ започвали отъ онъзи изходна точка въ тѣхната дѣйность, върху която тѣ най-напрѣдъ сѫ се усъмнили и сѫ отговорили за себе си — това е фалшъ! Ей по причина на такава дѣйность въ дългъ периодъ отъ години на партията се гледаше като секта, а не като политико-икономическа групировка. Необходимо е да се уяснява *механизма* на обществото, да се истъква развоя на страната, защото това е *болното* мѣсто на днешното буржуазно общество.

Друго едно не по-малко важно обстоятелство отъ изброенитѣ по горѣ, които благоприятствуватъ социалистическата пропаганда и агитация по селата е и сравнителната горѣ-долу напрѣдналость на нашия селянинъ въ умствено отношение. Сега една голѣма часть отъ селскитѣ младежи, по положение пролетарии вече, 20—25 годишна възрасть, сѫ грамотни. Съ тѣхъ човѣкъ може да се разбере поне горѣ-долу. Тъй че дѣятелитѣ по селата иматъ вече достатъчно условия за социалистическа пропаганда и агитация. Да се изяснява икономическия развой на страната и *края* до който ние неминуемо ще дойдемъ, като капиталистическа страна, е вече належаще. Че по-прѣди се е изяснявало това не отказваме, но то е служило повече като *гарнитура* на минималнитѣ ни искания, а тъкмо противното трѣбва да бѫде. Отъ тукъ става ясно, че селскитѣ организации, дѣто ги има, трѣбва въ това направление да работятъ. Не истъкватъ ли тѣ прѣдъ селската маса общото политико-икономическо и главно икономическо развитие на страната, то тѣ не сѫ нищо повече освѣнъ охлюви, които излизатъ само при малко дъждъ и слабо слънце. Тѣ ще се явяватъ само въ прѣдизборни периоди, а тогава духоветѣ сѫ развълнувани и истината мѫчно се раз-

бира на чия страна е. При посочената работа селскитѣ партийни организации ще направятъ много повече нѣщо, отколкото обмислюванията, които правятъ въ прѣдизборни периоди. Дѣйцитѣ трѣбва да се стараятъ да създадатъ поне по една искра въ всѣко село, която постоянно да грѣе. За това ние съвсѣмъ не можемъ се изказа въ полза на селскитѣ партийни организации *поне за сега*. Тѣ не сж гнѣзда дѣто да се сформируватъ и подготвятъ дѣйци, отъ кждѣто да се пръска освѣжающъ лжчь, — а повечето бюра въ буржуазенъ смисълъ на думата. Поне за такива трѣбва да ги смѣтаме по досегашната имъ дѣятелность. Това може много да е казано, но що да правимъ, когато то е фактъ. Социалистическата партия не замълчава горчивитѣ истини, казани за нейнитѣ недостатаци. Лошитѣ ни страни трѣбва да ги вадимъ на показъ, та по такъвъ начинъ да се поправятъ.

Като говори по отношението на социалъ-демократическата партия въ Русия къмъ селянитѣ, въ своята статия „по земледѣлческия въпросъ въ Русия“ — В. Поссе казва: „То се знае, че съзнателния социалъ-демократъ не може да подържа искания, укрѣпляющи частната собственость на земята и които спомагатъ за непревръщането селянина сообственикъ въ пролетариятъ“.

„На селянитѣ собственици той може и е длъженъ да обясни демократическата си програма, като имъ указва какъ сжществено ще подобри положението имъ, *обаче въ туй сжщото време не трѣбва да крие, че по-голѣмата часть отъ самостоятелнитѣ стопани, най-послѣ ще се обърнатъ въ обеземлени пролетариятъ, който въ общи усилия, заедно съ фабричнитѣ работници, ще остановятъ такъвъ редъ, при който земята ще бжде обща, или дѣйствително „Божия“, както я наричатъ селянитѣ*“. (Курсивътъ мой — А. П.). Всичкото това, макаръ и казано за Русия може дословно да се каже и за нашата България. Даже нѣщо повече може се каза за нашата страна: Опититѣ да се работи, като демократи, ни достатачно показаха своитѣ резултати. Тази дѣятелность ни вече убѣди, че демократическиятъ елементъ, ако той си запази идеологиитѣ, въ социалъ-демократическата партия, *е опасенъ* за послѣдната. Той отслабва революционната сила на социалната демокрация и я прѣвръща въ *реакционна*, каквато е демократическата партия въ своитѣ основи. Този именно елементъ се набира, въ нашата партия, отъ селянитѣ и дребнитѣ занаятчии. Относително селянитѣ, то създаването на социалъ-демократи е труднячко. „Намъ е трудно да търсимъ другари между селянитѣ собственици, но другари ще станатъ не само фабричнитѣ, но и селскитѣ работници“*). Това положение исключава *поне* за сега селскитѣ организации въ насъ. Даже и да нарастватъ числено селскитѣ организации, но въ тѣхъ прѣобладава дребно-буржуазния елементъ. Ето защо е необходима прѣдварителна *голѣма* подготовка прѣди да се основе селска партийна организация.

---

*) Гл. сп. „Общо Дѣло“ № 2 и 3 отъ т. г. ст. „По земледѣлческия въпросъ въ Русия“ — В. Поссе.

Когато имаме прѣдъ очи резултатитѣ отъ досегашната ни пропаганда и агитация; когато виждаме, че тѣзи резултати нѣкаква *грамадна* полза за социалъ-демократическата партия не сѫ принесли, а сѫ само изнажили партията въ нейнитѣ сили и когато виждаме, че това е причинено единствено отъ начина, по който сэ е водила пропагандата и агитацията, то пакъ се запитваме — какъ да се води дѣйностьта за напрѣдъ? — А отговора на този въпросъ е ясенъ: Социалъ-демократическата партия, въ насъ, трѣбва да прѣстане да се гони слѣдъ изборни мандати. Нейнитѣ пропагандатори трѣбва да захванатъ, да пропагандиратъ въ селата както минималната, тъй и максималната и програма, като се обръща внимание повече на послѣдната, ако не искаме да се прѣвърнемъ въ буржуазно демократическа партия, дѣйностьта на която не се равнява на повече отъ 0! Прочее, социалъ-демократическата партия у насъ има достатачно елементи, които да групира и нека се прѣнесе центъра на тѣжестьта всецѣло въ истинската ѝ срѣда, като разбира се не испуска случая, да обяснява на дребнитѣ занаятчии и дребнитѣ земледѣлци, че тѣ, ако не днесъ, то утрѣ, въ силата на историческата необходимость, въ силата на икономическото развитие на нашата страна — ще бѫдатъ принудени, да дойдатъ при съзнателния пролетариятъ и рамо до рамо съ него, да ускорятъ падането на днешния общественъ строй, съ което тѣ (земледѣлцитѣ и дребнитѣ занаятчии) нѣма нищо да изгубятъ, а ще станатъ стопани на своя трудъ.

А. Пешевъ.

Мистицизмътъ въ модерната литература.

Отъ Анриета Роландъ-Холстъ.

Както нѣкоя откѫснатата клонка по морскитѣ вълни, така се движи прѣзъ литературата на деветнайсетия и двайсетия вѣкъ мистиката; ту се мѣрне тя горѣ, на най-високитѣ върхове, ту потъва и прѣзъ нѣкое време никакъ не може да се забѣлѣжи. Прѣзъ послѣднитѣ години, обаче, тя вече не е изчезвала изъ нашия крѫгозоръ, напротивъ, все повече се приближава къмъ насъ и взема все по-голѣмъ размѣръ, така че у мнозина се поражда вѣрата, че тя ще бѫде това, което ще ни донесе единъ новъ разцвѣтъ въ поезията.

Обаче, тази вѣра е лъжлива; тъй като не върху силитѣ, които единствено могатъ да освободятъ поезията отъ мекгошавость и да я избавятъ отъ упадъкъ, се опира мистиката на нашето време, — напротивъ, тя е духовниятъ изразъ на страха и отвръщението отъ тия сили, тя е единъ опитъ да си затворишъ очитѣ прѣдъ свѣта, който ще дойде, и прѣдъ промѣнитѣ, които се вече сега извършватъ. Нейното евангелие на човѣшката немощь и незнание приляга на една класа, която не иска да разбира,

защото за нея нѣма нищо друго за разбиране освѣнъ собственото загинване, което тя не е въ сила да спре.

При своето повдигане буржуазната класа не познава нито мистични аспирации, нито пъкъ една нея отразяваща литература. Разпадването на феодалния общественъ строй измѣня крѣпящитѣ се до тогава отношения между човѣкъ и човѣкъ, а слѣдъ тѣхъ се събарятъ въ главитѣ понятията за отношенията на бога къмъ човѣка. Свѣтътъ става голѣмъ, кржгълъ и по-познатъ; сега земята не е вече тъй тайнствено нѣщо, не е вече поле на смѣли прѣдположения за нейната форма. Хората, именно хората на повдигащата се класа — буржуазия и нова аристокрация въ Англия, търговско съсловие въ Холандия, придворна аристокрация и чиновничество въ Франция — чувствуватъ да ставатъ силни и свободни, и тѣ чувствуватъ това съ задоволство; животътъ става наслада за тѣхъ, страститѣ имъ изглеждатъ да растатъ и тѣ ги намиратъ велики и хубави. Туй сж днитѣ на Шекспира: той обхваща всичката човѣшка мощь, всичкия блѣсъкъ, всичката страсть и великолепие и отъ тѣхъ излива най-подвижния свѣтъ, който ние познаваме.

Но лека-полека подвижностьта се вкочанява, новата вдъхновена вѣра се излива въ догми; първата буржуазия — търговската — която отпърво бѣ воинствена и жадна за приключения, стана лѣнива и кротка. Отъ втората половина на шеснайсетия вѣкъ общественото състояние въ странитѣ, що иматъ бждаще, се развива къмъ абсолютна бюрократична държава. Изпаднала до украшение и срѣдство за славословяне царскитѣ дворци, литературата добива единъ фалшивъ блѣсъкъ. Животътъ на човѣцитѣ става външенъ, тѣ сж се отчуждили отъ своето сърдце, въ тѣхъ е пусто и не ги привлича да се вджлбочаватъ въ сами себе си. Всички мистични склонности като да сж измрѣли. Но силата на буржуазията иска да строши веригитѣ на абсолютната държава, тя търси оржжия, тя иска да се освободи отъ всѣко притѣснение, да прѣмахне всичко що я спъва. Всичко, що я притиска, тя го нарича неестествено, напротивъ, всичко, що изглежда да се съгласява съ нейнитѣ интереси — естествено и разумно. Велики промѣни се готвятъ; хората — пакъ тия на повдигащата се класа — сж изпълнени съ напрѣгнатость, надежда и самоувѣреность. Като птичата пѣсень прѣдъ бурята замлъква поезията; напротивъ, прозаичната литература се усилва, като оржжие въ ржката на буржуазния интелектъ. Тя съблича човѣка отъ всички особености, отъ всичко типично, що му отпечатватъ общественитѣ условия на неговото време, и нарича тази абстакция естественъ човѣкъ, идеалъ.

Слѣдъ туй настжпва революцията и преживяването на тоя епосъ изглежда да е напълно погълнало въ Франция поезия изкуство,мисловенъ животъ; но въ малко по-тихия въздухъ на, близостоящитѣ страни се зараздаватъ нови звуци. За първи пжть слѣдъ дълго време се чува пакъ истинска поезия, поезия, която

възпѣва въ хубава одухотворена форма идеалитѣ на борящата се буржуазия. Нейниятъ герой е Шелли. Като че нѣкаква мъгла лежи надъ тази поезия; туй що-тя спечели въ многосложностьта на чувствуванията, изгуби го отъ къмъ прозрачностьта. Та това и не може да бѫде и другояче, тъй като тя изниква отъ единъ свѣтъ, който не познава още тайната на своето собствено сѫществуване — човѣцитѣ се противопоставятъ на общественитѣ условия, които тѣ сами сѫ създали, като на една извънобществена сила. Но разцъвтяващата се буржуазия вѣрва, че то сѫ само остатки отъ миналото, що я спъватъ и оковаватъ; изпълнена съ смѣлость и надежда, гледа тя въ бѫдащето и се гордѣе съ това що извършва. Поетитѣ срѣщатъ спънка още само въ дѣйсвителностьта — времето за едно съживяване на мистиката не е още дошло.

Но това време наближава. А ето Наполеонъ: като буря се разпространява неговото владичество надъ Западна Европа. Когато бурята утихва, буржуазното общество е закрѣпено, а капиталистическото върви къмъ своето развитие; но разрушаватъ се идеалистичнитѣ очаквания за справедливость, братство и всеобщо човѣшко щастие. „Никога мислитѣ не сѫ бивали по такъвъ нечовѣшки начинъ изнасилвани чрѣзъ прозаичнитѣ факти, както прѣзъ времето въ края на миналото и началото на това столѣтие. Поуката бѣ страшно сурова, породиха се най-печални разочарования и духоветѣ бѣха издъно потрѣсени. Слѣдъ като натискътъ, който тегнѣше надъ свободата, бидѣ най-послѣ отмахнатъ, той бѣ замѣненъ отъ още по-болѣзнено мѫчително угнетение"[1]).

Въ Германия революционнитѣ борби се разбиха о закъснѣлостьта на економическитѣ условия и за туй буржуазията, която имаше недостигъ отъ къмъ мѣсто за дѣйствие на земята, трѣбваше да прѣживѣе своето начеваще развитие въ духовна область. Тя растла своята сила въ поезия и наука. Но повече отъ науката страдаше поезията, която не може да живѣе само отъ спекулации, при липсата на една база въ дѣйствителностьта. Безъ да намира поощрение въ свободното развитие на новитѣ сили на едно капиталистическо общество, Германия прѣкара най-голѣмитѣ отрезвявания и разочарования и всички идеали отлѣтѣха. Буржуазната литература бѣше вече на залѣзвание, когато още се очакваше нейния най-голѣмъ разцвѣтъ; ония, които се бѣха смѣтнали за възвѣстители (херолди) на една по-велика поезия, се показаха за нейни царе, крале. Едно подраставще поколение отъ поети се оттегли далечъ отъ дѣйствителностьта и се утѣшаваше съ изчезналия блѣсъкъ на римската империя отъ срѣднитѣ вѣкове за унижението, въ което изпадна то, наедно съ нѣмското отечество. Отъ примамливия блѣсъкъ на романтиката, духоветѣ прибѣгваха да дирятъ своето спасение въ мъгливото, полупознатото; тъй единъ нѣмски поетъ, Новалисъ, стана прѣдтеча на модер-

[1]) Labriola, Essais sur la conception materialiste de l'histoire.

ната мистика. Като че въ него очакванията и желанията на нѣмската буржуазия се разпрощаваха съ всѣка надежда за осѫществяване — то е едно *недостижимо* щастие, за което той копнѣе. „Копнежи и желания“, казва той, „сѫ като крила. Ние ги чувстваме въ насъ, тъй малко съгласуващи се съ земния животъ, че по тѣхъ ние можемъ да заключаваме съ сигурность за едно сѫществуване, въ което тѣ ще се прѣобърнатъ въ мощни устреми — за елементъ, въ който тѣ се повдигатъ, за единъ островъ, на който тѣ могатъ да се вталожатъ“. Новалисъ живѣ всрѣдъ кипежитѣ на едно време, въ което хората вѣрваха да могатъ нагласи живота си по своя воля; но всичко се сложи по инъкъ, отколкото тѣ очакваха. Ето защо той нарича тѣхнитѣ стремежи суетни и тѣхната самонадѣяность — лудость. Тъй като нѣщо-си, което тѣ не познаватъ, господствуваше надъ тѣхъ. Революционерътъ достигна най-върхната точка на своето равновѣсие и тѣжкото брѣме застрашава да се изтъркули по другата страна на планината. Никога не ще може той да се одържи, ако нѣкоя притегателна сила на небето го не държи правъ на тоя върхъ. И тъй като нищо наоколу не открива на Новалиса пораждането, по естествени причини, на новъ единъ свѣтъ, той се обръща къмъ свръхестествени сили и очаква отъ единъ религиозенъ прѣвратъ подмладяването на свѣта. „Стариятъ папизъмъ е мъртавъ, не ще ли свърши протестанизмътъ, за да стори мѣсто на една нова траитна църква?“

Надъ идеалистичнитѣ принципи одържа побѣда една още неразбрана сила: натискътъ на начина за производството. Но най-благороднитѣ между хората не можеха да се успокоятъ при своитѣ излъгани очаквания: най-мощнитѣ и най-оригиналнитѣ духове на онова време станаха утописти. Както отъ дружната работа на милиони малки сѫщества се образува цѣлъ кораловъ островъ, така започна да се образува и новия буржуазенъ свѣтъ; ала неговия градежъ не бѣ още достатъчно напрѣдналъ, за да станеше неговия съставъ познаваемъ въ пълния си обхватъ. Затова утопиститѣ виждаха мизерията, която той създаваше, и се мѫчеха да изучатъ нейнитѣ причини; но изъ тѣхния погледъ се изплъзваше силата, която, родена отъ тази мизерия, носѣше въ себе си назначението—да я унищожи единъ день: тѣ не можеха да познаятъ тая сила, която бѣше тогава твърдѣ дълбоко скрита, и тѣ бѣха твърдѣ смѣли въ желанията си, за да очакватъ помощь отъ нѣщо непознато и неразбрано. Така тѣмъ оставаше само едно — него тѣ и искатъ: сами да дирятъ срѣдство за поправяне на свѣта, да го измислятъ, както се измисля единъ планъ и да убѣдятъ хората въ неговата правота и изпълнимость. Имаше величие въ тѣхното познаване на настоящето, благородство въ тѣхния ламтежъ къмъ едно всѣобщо щастие, но трагичното на тѣхната сѫдба бѣ това, че тѣ искаха и се смѣтаха задължени да подвижатъ свѣта само съ силата на своято личность и че наедно съ самитѣ тѣхъ загинаха и всичкитѣ тѣхни очаквания.

Сѫщо и по-слабитѣ и по-нетърпеливи духове, поетитѣ отъ втори разредъ и реторицитѣ страдаха отъ излъганитѣ надежди. Тъй като, обаче, въ познаването своето време тѣ останаха назадъ подиръ великитѣ утописти, то тѣ не виждаха причинитѣ на своитѣ разочарования и за туй проклинаха всичко ново, което, нà, не направило свѣта по-щастливъ. Тѣ послѣдваха правителствата по тѣхнитѣ реакционни пѫтища: както правителствата се стремяха къмъ възстановяването на старитѣ условия, тъй и тѣ, — къмъ това на старитѣ идеи.

Обаче, въ Франция революционната буржуазия и дребнитѣ собственици бѣха твърдѣ силни, тѣхнитѣ традиции — твърдѣ славни, за да би могла реакцията, както въ Германия, да бѫде пълна. Въ Франция, отъ всички принципи само демократическия бѣ такъвъ, въ който живѣяха още двигателни сили. За туй именно и френската романтика съставлява единъ прѣходъ; нейния главенъ прѣдставитель, Викторъ Хюго, единъ майсторъ на блѣстяща фразеология, какъвто си бѣше, се отърси отъ бурбонското благоговѣние на юношескитѣ си години и прѣмина къмъ другъ лагеръ. Прѣзъ своя по-сетнѣшенъ животъ той се изказа поне на думи за демокрацията Другъ единъ нейнъ поетъ, Ламартинъ, съединяваше въ себе си религиозно мечтателство и разположение къмъ демокрацията; отъ тукъ произлиза сѫщо и въ неговитѣ стихове противорѣчието между модерния тонъ и остарѣлия начинъ на изразяване. Съ пѣната на своитѣ думи французската романтика покриваше несигурностьта си, нерѣшителната и скептична страна на своето чувство. Тя висѣше между два свѣта; по необходимость трѣбваше да бѫде реторична, тъй като нейното чувство отлѣтяваше, щомъ като се тя вдълбочи въ него. За нея нѣмаше никакво спасение. Алфредъ де Мюсè, нейния найдобъръ, най самобитенъ поетъ, дълбоко чувствуваше безутѣшностьта на исторично обоснования фактъ, че истината не може да му донесе никаква подкрѣпа, като казваше: „когато намѣрихъ истината, азъ помислихъ, че тя ще ми бѫде приятель; когато я познахъ и почувствувахъ, азъ се вече отвърнахъ отъ нея“.

* * *

Между туй, обществото бързаше напрѣдъ по пѫтя на капитализма; Англия стана първата индустриална страна, кѫдѣто всички класи се прѣтопиха въ буржуазия и пролетариатъ. Смѣли откриватели се навеждаха, като надъ устата на нѣкой кратеръ, надъ тази най-изявена и най-вече развита обществена формация и изслѣдваха въ нейнитѣ глѫбини; и долу, въ врѣнието и кипенето — въ пораждането, страданието и особнитѣ условия за живѣене на съвременния пролетариатъ — тѣ съглеждаха силитѣ, които, възкачвайки се нагорѣ, ще провалятъ и промѣнятъ единъ день формата на кратера. Обществото разкри своята сѫщность и основателитѣ на научния социализмъ можеха да говорятъ на хората: погледнѣте тукъ произхода на условията, въ които жи-

вѣете. То сѫ тия условия, които ви правятъ това, което сте: работници, дребни буржуа, индустриалци или землевладѣлци, съ склонности, добродѣтели, недостатъци и възгледи, що сѫ присѫщи на вашата класа.

Но туй не бѣ всичко. Повече отколкото на която и да било класа по-рано, бѣше нужно на буржуазията — за развитието на нейното величие — познаването на природата; за туй тя го разшири и се грижи за него и ето че узрѣха плодоветѣ отъ тази грижа. Като *едно цѣло* лежеше свѣта прѣдъ нея. Старото християнско раздѣляне на материя и духъ биде побѣдено — тѣ станаха за разсѫдъка едно. И въ това велико единство се развиваха, по неизмѣнни закони, формитѣ на сѫществуване; тѣ растѣха отъ простото къмъ комплицираното. Мъглитѣ се пръскаха и хората започнаха да разбиратъ, че всички прѣдстави за безтѣлесния духъ и за едно самостоятелно сѫществуване на душата не сѫ сѫществували нигдѣ другадѣ, освѣнъ въ тѣхното собствено съзнание. Сега, мислѣха си тѣ, старитѣ религии трѣбва да паднатъ, тъй като тѣ се кореняха тъкмо въ тоя дуализъмъ.

Но религиитѣ не паднаха. Тѣ намѣриха въ човѣшкото общество още достатъчно храна, а съ туй още веднъжъ бѣ доказано, че влиянието на дѣйствителнитѣ условия може да бѫде по-силно отъ всички умозрѣния, отъ всѣка идеология. Тъй като тъкмо слѣдъ времето, което донесе такъвъ голѣмъ напрѣдъкъ въ природната наука и въ познанието на економичнитѣ условия, мистиката заживѣ буйно както въ, тъй и извънъ католицизма.

Капитализмътъ се бѣ развилъ въ господствуваща производствена форма и несигурностьта, непостоянството и клатушканията въ човѣшкото сѫществуване, които сѫ негови съпровождащи явления, се бѣха уголѣмили. Въ сѫщия размѣръ, въ който производственитѣ сили ставаха десеть, сто пѫти по-голѣми, нарастнала бѣ сѫщо и неговата власть. Но тази власть бѣ остала още непозната. Изглеждаше, като че ли хората сѫ познали и сѫ се научили да регулиратъ природнитѣ сили само за това, за да попаднатъ въ властьта на прѣдизвиканото отъ самитѣ тѣхъ умножаване на тия сили, което не бѣ възможно да се познае и което се надсмиваше надъ всѣко урегулирване. Тѣ знаеха да изчислятъ пѫтищата на звѣздитѣ и кометитѣ, обаче, самитѣ тѣ бѣха извикали на животъ едно сѫщество, чиито пѫть бѣ по-непрѣсмѣтливъ отъ тоя на кометитѣ и което сѫщество изглеждаше да сѫществува на свѣта съвсѣмъ по своя сила. Напротивъ тѣлесната и духовната сила на отдѣлния човѣкъ бѣ нищожна и безсилна като пѣсечинка. А пъкъ отъ едно задружно прѣодолѣване натиска, прѣодолѣване, което би имъ дало възможность да уреждатъ сѫдбата си както си искатъ, хората изглеждаха да сѫ по-отдалечени отъ всѣки други пѫть, — нели всичкитѣ се намираха въ борба единъ срѣщу други. Тъй трѣбваше да възникне лъжливия възгледъ, че ужъ свѣта управлявала

нѣкаква непобѣдима сила, която стояла по-горѣ отъ всѣко тѣхно желание и стремежъ, по-горѣ отъ тѣхното съзнание. Природата не можеше да бѫде тая сила, това тѣ го знаеха, защото нея тѣ бѣха изучили; сѫщо и божествена не можеше да се нарече, тъй като тя бѣ свирепа, произволна и глупава — хората можеха да чувствуватъ прѣдъ нея страхъ и отвръщение, но не и почитъ. Туй направи възможно пораждането на ново едно явление: мистицизъмъ безъ религия, безъ любовь къмъ загадката, прѣдъ която човѣкъ се намираше, а за туй и безъ влечение да я изслѣди старателно — модерната мистика.

Познаване природата, познаване обществото — епоха, която ги обладава и двѣтѣ, не би ли трѣбвало да произведе една литература пълна съ яснота и смѣлость? Ала познаването на обществото не можеше да се развие нигдѣ другадѣ, освѣнъ въ класата, интересътъ на която изискваше да го обладава, и тая класа не бѣше господствуващата; а тъкмо господствуващата класа имаше въ рѫцѣтѣ си литературата, поезията и искуството. Напротивъ, интересътъ на буржуазната класа изискваше познаване на природата; на него се и опираха най-пълнитѣ съ животъ и найсочнитѣ литературни направления на нашето време — реализмътъ и натурализмътъ. Кѫдѣто тия имаха надмощие, модерната мистика не се появи.

Въ Англия буржуазията се разви най-пълно, съ всички ней свойствени прѣимущества и лоши страни: съ енергията, упоритостьта, дѣйствуващата сила и страшния егоизъмъ. Всичко, що й се изпрѣчи на пѫтя, тя го побѣди: тя принуди старото дворянство да стане въ взимането-даването сѫщо тъй буржуазно, както самата тя, тя побѣди първото модерно работнишко движение, чартизма, обезкуражи работницитѣ и ги направи свои политически привърженици и тѣлохранители. Вънъ отъ нея нѣмаше нищо и изглеждаше да не бѣ възможно нищо друго — тя и националната мисъль бѣха едно и сѫщо нѣщо! Когато овѣхнаха юношескитѣ идеали, които поетитѣ отъ началото на вѣка бѣха възпѣли, тогава се показа ясно единствения идеалъ, за който сърдцето на тази буржуазия тупаше въ дѣйствителность: економическата мощь. Какво оставаше тогава за поетитѣ, които чувствуваха това, и които бѣха твърдѣ откровени и твърдѣ много търсѣха истината, ако не да се задоволятъ съ лъжливи идеали? Около тѣхъ нѣмаше нищо друго освѣнъ едно общество, чийто духовенъ миръ тѣ мразеха; и разбира се, че бѣше естествено, дѣто тѣ се отвърнаха отъ външния свѣтъ и се задълбочиха въ сами себе си; тъй тѣхната собствена душа имъ стана любовница, съ която тѣ найнадраго сърдце се разговаряха, и единственото нѣщо, съ което тѣ се чувствуваха близки. Къмъ туй се присъединяваше и това, че поетътъ смѣташе себе си за сѫщество, стояще извънъ обществото; тъй като то не му прѣдлагаше нищо по-вече и той трѣбваше да дири въ други сфери храна за своето изкуство, то из-

глеждаше като че той и не принадлежеше вече къмъ него. По този начинъ стана туй, дѣто неговото изкуство, поезията, му се струваше като нѣщо необикновено, като нѣщо освободено отъ всѣкакви обществени връзки, даже като нѣщо, което стоеше *надъ* обществото, надъ земния животъ. Съ туй поезията и изкуството бѣха въздигнати въ божества, които се носѣха надъ художника и неговата душа стана единственото владѣние, на което той можеше да се довѣри.

Този видъ мистицизъмъ, който азъ бихъ желалъ да нарека художнически, не стоеше нито въ привидна, нито въ истинска свързка съ философия, наука или религия. Това е характерно за неговата слабость, но пъкъ пакъ съ туй се уяснява неговата искреность и способностьта му да внесе въ изкуството нѣщо жизнено и хубаво, па макаръ и въ ограничени размѣри. Туй що произвеждаха поетитѣ отъ това направление, то бѣ идеализация на тѣхното собствено състояние: тѣ и тѣхната поезия стояха извънъ обществото — тоя фактъ се отразява въ духътъ имъ като нѣкакво таинствено възвишение. Тѣхното чувство бѣ истинно, за туй и поезията имъ можеше да бѫде истинна; тъй като, обаче, освѣнъ сама себе-си тя нѣмаше нищо друго, отъ което да би могла да живѣе, тя не можеше дълго да трае, — тя разяждаше сама себе си. Една отъ нейнитѣ тъмни страни бѣ това, дѣто едно само ясно съзнаване на нейното сѫществуване трѣбваше да я изгони; само въ прѣходни времена, на границата между сънь и пробуждане, можеше тя да вирѣе. Тази поезия се свързваше въ Англия съ името *Rossetti*, ала въ наши времена тя възпламеня още еднъжъ въ страна съ силна буржуазия и слабо съзнателна работнишка класа — каквато бѣ и Англия едно време — и вниперира юношескитѣ стихове на холандскитѣ поети Perk, Kloos, Verwey и Gorter. И още въ никое друго поетическо творение нейното двойно сѫщество, задълбочаването въ собствената душа, като въ единствено сигурно владѣние и чувствуването на красотата и поезията като таинствени, надъ обществото стоящи, сили, не сѫ бивали изказвани тъй хубаво и увлѣкателно, както въ Verwey'евото „Cor Cordium".

Ала съпоставимъ ли тоя мистицизъмъ съ срѣдновѣковния ние ясно виждаме неговия упадъкъ. До като срѣдновѣковния мистицизъмъ се опира на бога, сега разглеждания потъва въ самия себе-си, до като оня почива върху най-развитата наука на своето време, тоя се корени въ най-ограниченото познание, въ това на нашето собствено сърдце. Разбира се, че и поезията, която той донесе, трѣбваше да бѫде въ сравнение съ най-добрата поезия на срѣднитѣ вѣкове, слаба и нищожна по обѣмъ.

(Слѣдва) Прѣвежда отъ нѣмски: Д. С. П.

Балада

отъ

Максимъ Горьки.

Като лѣтящи птички на свобода, бѣха морскитѣ вълни свободни. Бурята, като майка, пѣсень имъ тананикаше, а тѣ, въ весела безгрижность, се гуркаха до безбрѣжна далечина. Но злобниятъ тиранинъ-човѣкъ завидѣ и отъ свобода да ги лиши поиска, за да не могатъ тъй гордо да се носятъ надъ могжщото бездъно море, за да не могатъ тъй палаво да се усмихватъ на свѣтлото слънце, на ясносинйото небе! И прати той послушни слуги, които въ дълбочината морска хладни скали да хвърлятъ почнаха.

Разигра се морето. Весело вълнитѣ загледаха, какъ скалитѣ на дъното падаха. Скачатъ, прѣтискатъ се една о друга, кикотятъ се, милуватъ се на намръщенитѣ скали, шопотятъ си: „Изъ недрата на студената земя гости намръщени ни дойдоха; съ шумни пѣсни да ги срѣщнемъ, съ сърдеченъ поздравъ и милувка да ги сгрѣемъ, въ родното море заедно да се развиемъ и на свѣта съ свобода ще се славимъ". Весело е на младитѣ вълни. Само бурята и ураганътъ съ злобенъ вой гоститѣ придружаватъ, мрачно на скалитѣ гледатъ. А скалитѣ все падатъ въ морето, стѣгнато се редятъ една до друга, дебелата стѣна расте, почна да стѣснява морскитѣ вълни, да прѣграждa свободния пжть на тѣхния бѣгъ. Смутиха се вълнитѣ и плахо загледаха високата мрачна стѣна, която прѣгради стариятъ имъ пжть. И продължайки правия си пжть, о скалитѣ си удариха гърдитѣ.... Съ ехтение се отдръпнаха на страна. Стѣната е хладна, непристжпна.

Потрѣпера морето. Вълнитѣ съ ужасъ се сбраха на купъ и зашепнаха, че мрачнитѣ скали гърди разбиватъ. „Измѣна, измѣна!" — викатъ. „Ний като другари ги приехме" Намѣси се бурята, дойде и ураганътъ, съ вой и ревъ надъ морето вълнитѣ да свика, но всички пропадатъ съ буботене. А младитѣ вълни намръщено плаватъ; не се чуе вече нито смѣхъ, нито пѣсень за прѣдишна свобода; и слънцето тъй мъждиво свѣти на небето; и небето е тъй начумерено, тъй сиво наоколо.... Само изрѣдко младитѣ вълни, уморени отъ тѣжка неволя, се задружно къмъ врага опълчваха. Съ сключена верига удрѣха на якитѣ скали, но непристжпнитѣ скали нетрѣпватъ; само ехо на тѣжко пъхтение се разнасяше, — така пъшкатъ разбититѣ гърди на сърдечни борци. Подде се борба. „Напрѣдъ, могжщи вълни! Смърть или побѣда!"... се понесе къмъ мрачнитѣ скали. Трѣпнаха намръщенитѣ скали. Бързеи силно се понѣсоха. Вълнитѣ напрѣдъ настжпватъ, гърдитѣ си силно въ скалитѣ удрятъ и полумъртви падатъ.... Кръвясаха безстрашнитѣ сърдца....

Морето клокочеше. Вълнитѣ гордо на смѣна вървятъ... Съ глъчка и ревъ се удрятъ въ остритѣ скали, отскачатъ назадъ, наново удрятъ и умирайки братя на помощь викатъ. Бодро ска-

литѣ стоятъ. Но вълнитѣ мрачно, безстрашно се влѣкатъ, нѣма за тѣхъ край, нѣма прѣдѣлъ, грозни сѫ вълнитѣ... Морето се дръпна отъ брѣга, а вълнитѣ задружно пропадаха. Ехтение и ревъ се носѣше надъ морето. Трѣпна самия човѣкъ при вида на страданията и гибельта на морето. О, съ какъвъ възторгъ сега той *скалитѣ би прѣбралъ* и на вълнитѣ свобода би далъ! Но късно е. Вечъ вълнитѣ не плачатъ, не молятъ. Много вълни загинаха зарадъ свободата, а пъкъ и по-сладко е отмѫщението за загиналитѣ. И съ мрачна сърдечность, подъ глъчката на могѫщитѣ бури, тѣ нахълтаха къмъ стръмната скала. Чу се отстрани мълва: или да паднатъ хладнитѣ скали, или морето гробница да стане. Безстрашно тръгнаха напрѣдъ. — Изтръпналитѣ вълни, отблъсквани назадъ, съ буйна лудина се втурнаха наново. И рухнаха скалитѣ! Развърза се дъното на морето, а скалитѣ въ мрачна бездна съ проклятие пропаднаха. Тържествува безбрѣжното море. А вълнитѣ свободно се гуркатъ и славятъ загиналитѣ борци.

Прѣв.: Ст. К-евъ.

Сладко признание.

На А. Н. К.

Припълзя мургавата вечерь,
Сърдито ревятъ вълнитѣ,
А азъ стояхъ на брѣга и гледахъ
На бѣлитѣ нимфи магесния танецъ.
И гърдитѣ ми се надигатъ катъ морето,
И обгърна ме сладострастенъ копнежъ
За тебъ, мило мое създание,
Що ме всѣкѫдѣ обгръща,
Всѣкѫдѣ зове,
Всѣхѫдѣ, всѣкѫдѣ,
Въ пищеньето на вѣтъра, въ бучението на морето
И въ въздишкитѣ на моето сърдце.

Съ тънка тръстика на пѣсъка написахъ
„О, колко те обичамъ!“
Но зли вълни залѣха
Туй сладко признание
И го заличиха.....

Чуплива тръстико, ти пѣсъко-прахъ,
Вий вълни подвижни, вамъ по-веч' не вѣрвамъ!
Небето тъмнѣе, сърдце не мирясва.....

От гъститѣ диви норвежски гори
Изкубахъ азъ мощно елха най-висока
И потопихъ
На Етна висока въ огнения кратеръ. . . .
И съ това огненно гиганско перо
На тъмния покривъ небесенъ надписахъ
„О, колко те обичамъ!“

От тогава вече свѣти всѣка нощь
Тамъ горѣ вѣчно огнения надписъ,
И ангелскитѣ легиони
Ликуватъ и пѣятъ небеснитѣ думи:
„О, колко те обичамъ!“

19/IX 1902 г.

Д-ръ М. В. Миховъ — Карасъ Идеалистъ.

НОВИ КНИГИ.

„Работнишко Дѣло“, мѣсечно илюстровано списание, кн. I, год. I, подъ редакцията на *Г. Вакаловъ.* Варна.

Най-напрѣдъ — коя нужда създаде издаването на „Работнишко Дѣло“? — Въ единъ кратъкъ периодъ нашата социалистическа литература успѣ доста да се обогати, за да може да дава познания, да обяснява развитието на социализма и у насъ. Но, нейната непосрѣдствена достжпность, главно, нейното основно схващане отъ нашия работникъ, не е завидно. Партийния органъ „Р. В.“, сп. „Н. Вр.“, които държатъ читателя въ течението на развиващия се политиченъ и общественъ животъ у насъ и въ странство, сж неюстагъчни за нашия работникъ. За да може да се издигне класовото съзнание на послѣдния до разбирането развитието на живота, нему сж нуждни редъ прѣдварителни учения. Една посрѣдствена роль, която си поставя да изпълни „Р. Д“ като „популяризира ученията на партията“, като прави напълно разбираемо обяснението на „Р. В“ върху текущитѣ събития, и отъ друга страна, като издига нашето работничество до разбирането на „Н. Вр“., е належаща. — Но и друго. Сегашнитѣ моменти, които прекарва у насъ соц демокрацията, когато още нѣмаме тъй здраво организиранъ и класосъзнателенъ пролетариатъ, вдругъ, имаме доста усиленъ споръ между нашитѣ видни социалисти. Ако се запитаме, издигналъ ли се е нашия работникъ до онуй съзнание, да вземе непосрѣдствено участие въ него, и самъ да даде нуждната данъ на всѣка отъ спорящитѣ страни, ще отговоримъ: той е още слабъ да стори това. А послѣдствието отъ това е „широката почва на широкия социализмъ“. Отъ тукъ и „Р. Д.“ си поставя за най-главна задача — *„възможното най-широко разпространение основнитѣ начала на*

соц. демокрация прѣди всичко въ тѣсния кржгъ на партията и сетнѣ между врамотнитѣ слоеве на наемното работничество" (к. авт.). Това сж основнитѣ мисли изказани въ първата статия „Програмна дума".

Сега ще разгледамъ сѫдържанието и ще кажа, до колко то оправдава поставената задача. Разбира се, че само отъ тая излѣзла книжка, не може *напълно* да се сѫди, до колко списанието оправдава поставената си задача. На първо мѣсто ще посоча интересната статия „Работнически синдикати" на Х. Н.— Една отъ проявитѣ на работническата борба, това сж синдикатитѣ. Авторътъ развива най-напрѣдъ историята на работническитѣ сдружавания. Въ време на еснавската наредба сж сѫществували работнически дружества, които сж били много различни отъ сегашнитѣ. Тѣй сдруженитѣ работници — чираци и калфи — „не сж били осѫдени да оставатъ за винаги въ своето положение на работници". Тѣ сж можали въ едно скоро време да заематъ мѣстото на прѣжния си майсторъ или пъкъ да станатъ негови ортаци. Но манифактурното производство сгрупира работницитѣ въ общи работилници по занаятъ, въ голѣми промишлени центрове. Постепеното раздѣление на труда при машинното производство измѣня отношението между господаря и работника. Послѣдния се вижда осамотенъ, когато вижда, че трѣбва да се бори противъ намаляване работническата заплата или пъкъ увеличаване работния день. Той има около себе си другари работници, изложени на сѫщата участь. Единично, никой не може да се бори съ господаря, отъ тукъ самата нужда заставя работницитѣ отъ единъ занаятъ да се здружатъ. Но, ако въ сѫщия градъ или въ другитѣ градове работницитѣ отъ сѫщия занаятъ не сж сдружени, то господарьтъ може да си служи съ послѣднитѣ, когато сдруженитѣ работници прѣдявятъ нѣкои необходими искания, а той не иска да имъ ги задоволи. Сѫщата тая необходима нужда заставя синдикиранитѣ работници отъ отдѣлнитѣ градове да образуватъ национални, както и международни сѫюзи. Авторътъ обръща особено внимание на тенденцията, която трѣбва да иматъ синдикатитѣ. Положението на синдикирания работникъ е такова, както и на всички ония, които изпитватъ тяжеститѣ на капитализма. Синдикирания работникъ трѣбва да води сѫщо тъй политична класова борба, както и работницитѣ на организирания пролетариатъ, защото едно по трайно материално положение, може да му осигури само работнич. законодателство. Като тъй, каква трѣбва да бѫде ролята на социалистическата партия по отношение синдикатитѣ? Послѣдната трѣбва да направлява работническото синдикално движение изъ най-правилния пѫть на неговото развитие, да го въвежда въ всестранна съзнателна класова борба и за това тя трѣбва „да принесе повече класово съзнание въ синдикиранитѣ работници". Въобще, тая кѫсо, ясно изложена и сѫдържателна статия заслужва вниманието на интересующия се отъ тоя въпросъ.

Статиитѣ отъ подобенъ характеръ сж: „Гутенбергъ и книгопечатането" отъ Ил. Искровъ и „Хигиена на труда" отъ Тадеушъ Левски.

Покрай главната си задача „Р. Д.", споредъ самата редакция, си поставя и друга задача — да дава редъ художествени произве-

дения на съвремени белитристи, въ които произведения художествено се изразява кипящия животъ на общественитѣ класи. Отъ помѣстенитѣ разкази, може да се каже, че белетристичния отдѣлъ е донегдѣ засѣгнатъ. Тукъ срѣщаме очеркъ „Гурбетчия“ отъ Ив. Кириловъ. Авторътъ ни прѣдставя онова отчаяно положение, до което достигналъ избѣгналиятъ на чужбина Борю, за да кярува, да тури едно щогоде на страна и помогне на изоставената си жена и петь дѣца. Той се прѣдава най-послѣ на пиене, щомъ се чувствува безсиленъ да покори злото. Изъ нашия животъ е и разказа „Набѣдевъ“ отъ С. С. Руневски. — Какво е положението, каква е участьта на дѣцата на изтощения отъ физически трудъ работникъ, ни рисува французкия белетристъ Октавъ Мирбо въ хубавия разказъ „Работнишки дѣца“. Отсѫтствието на всѣкакви хигиенически условия, при които се раждатъ и растатъ дѣцата на работника, погубва тѣхното сѫществувание. Истински дѣтоубиецъ се явява „сѫщото общество“, казва въ тоя разказъ столаря, който е загубилъ и тритѣ си дѣца. И до като всички не се убѣдятъ „че злото се крие не въ насъ..... а въ самата наредба на обществото, въ неговата диващина и капиталистич. егоизмъ на законитѣ“, до тогава може би, ний ще продължаваме да хвърляме „жизненитѣ зародиши“ на вѣтъра......

Тукъ е помѣстено и извлѣчението отъ хубавия разказъ „Баба Изергилъ“ — „Пламтящето сърдце“ отъ всеизвѣстния Максимъ Горьки.

Ще забѣлѣжимъ само, че добрѣ би било, ако редакцията помѣстѣше критични статии за авторитѣ, произведенията на които печати. Съ това тя ще даде нѣщо по-вече на читателя, относително развитието на съвременната литература.

Друга интересна и полезна за работницитѣ статия е „Какво значи да четешъ“. Но най-много интересна и навременна по своето явяване е хубавата рецензия за „Работ. Вѣстникъ“, въ която тъй вѣрно се схващатъ задачитѣ на единъ истински партиенъ органъ. Навременна по своето явяване рецензия, казвамъ, защото напослѣдъкъ се явиха хора, които искатъ да отрѣкатъ на партийния вѣстникъ правото да бѫде вѣренъ стражъ на социалистическитѣ принципи и строгъ изобличитель и разкриватель на заблужденията, които замъглявать схващанието на тия принципи. Изобщо казано, I книжка на сп. „Р. Д.“ е съ отбрано и интересно за работницитѣ съдържание. Още отъ I-та книжка се вижда, че въ спис. „Р. Д.“ ще се зачекватъ онии важни, насѫщни и съвремени въпроси, които най-много интересуватъ работничеството. За това горѣщо прѣпорѫчваме на нашето работничество списанието „Р. Д.“, на което пожелаваме най-широко разпространение.

Ст. П-ва.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Всеобщата стачка на вжглекопачитѣ въ Франция.

Стачката на каменовжглещнитѣ минни работници въ Франция, за която става дума въ слѣднитѣ редове, нѣма своя прѣдшественица въ историята на французкото работническо движение, както по числото на участвуващитѣ въ нея, тъй и по прѣслѣдванитѣ голѣми политически задачи.

Обявена на 1 октомври, 1902 г. тя обхвана 150.000 вжглекопачи (върху 160—170 хиляди въ цѣла Франция) и трая почти два мѣсеца. Тази стачка бѣ очаквана отдавна, и отъ буржуазията, и отъ пролетариата.

По време стачката на вжглекопачитѣ въ *Монсо-Ле-Миня*, въ началото на 1901 г., която трая цѣли 100 дена, Централния Комитетъ на рудокопаческия синдикатъ бѣ принуденъ да подложи на референдумъ въпроса за обявяването на всеобща стачка. Резултатътъ на референдума се указа въ полза на стачка и вжглекопачитѣ въ *Монсо* се надѣваха, че съ солидарната помощь на всички колеги ще успѣятъ да осжществятъ своитѣ искания, които впрочемъ носѣха общъ, националенъ характеръ. Централния Комитетъ на синдиката, който трѣбваше да дѣйствува за свое голѣмо нещастие, въ таквозъ време, когато Милеранъ бѣше министръ, а Жоресъ се мжчеше да стегне съ неразрушими връзки „републиканския блокъ", не се постара да турни въ изпълнение рѣшението на рудокопаческия референдумъ.

Срокътъ за обявяването на стачката бѣ отлаганъ и отлаганъ, вжглекопачитѣ въ *Монсо* излѣзоха побѣдени изъ борбата и, докачени, напуснаха *Федерацията на французкитѣ вжглекопачи*. Послѣдующитѣ конгреси въ *Алѐ* (Allais) и *Ланс* (Lens) рѣшиха, че всеощата стачка ще бжде обявена, ако правителството не прокара въ Камарата: 8-часовия работенъ день въ минитѣ, работническата 2 франкова дневна пенсия слѣдъ 25 годишна работа въ минитѣ, и минималната работна заплата. Правителството чрѣзъ органа на *Валдекъ-Русо* се обѣща да удовлетвори двѣтѣ първи искания на вжглекопачитѣ; за третото, обаче, не искаше и да чуе. Въпросътъ за 8-часовия работенъ день бѣ рѣшенъ, чрѣзъ внасянието и приемането въ Камарата на единъ проектъ, споредъ който отначало се въвеждаше 9-часовия работенъ день, слѣдъ 2 години — $8^1/_2$ часовия и чакъ слѣдъ други 2 години чистия и простия 8 часовъ раб. день. Отъ това дѣйствие на правителството на вжглекопачитѣ не стана

добрѣ, защото законътъ трѣбваше да мине и да се удобри сѫщо отъ Сената, който, както справедливо забѣлѣзва *Поль Луи* въ „Die Neue Zeit“,[1]) съвсѣмъ не изглежда да бърза съ неговото прокарване. Законътъ не е *разгледанъ* и до сега въ Сената.

Въпросътъ за работническитѣ пенсии, даже въ тъй несъвършения проектъ на Милерана по тѣхъ, си остана подъ зелената маса. Днесъ той служи като срѣдство за примамване на „министериалнитѣ социалисти“ отъ страна на радикалитѣ. Споредъ *Жореса*, работническитѣ пенсии сѫ часть отъ raison d'être'a на „радикалосоциалистическия съюзъ“.

И тъй, въ политическо отношение причинитѣ за обявяването на всеобщата стачка продължаваха да сѫществуватъ, въпрѣки всички усилия на жоресиститѣ, за да затвърдятъ репутацията на радикалното министерство въ очитѣ на синдикалния свѣтъ. Въ силата на тѣзи обстоятелства, рудокопаческия конгресъ въ *Комантрй*, прѣзъ септември 1902 г., рѣши отъ ново обявяването на всеобща стачка, ако министерството не изпълни незабавно горнитѣ искания. Но *Комбъ* отговори въ сѫщата форма, както година по-рано бѣ отговорилъ Валдекъ-Русо, и рудокопачитѣ се намѣриха въ много неловко положение. Отъ една страна, на Централния Комитетъ на синдиката не оставаше друго, освѣнъ да се възползва отъ даденото му пълномощие т. е. да обяви стачката, щомъ намѣри за нуждно; отъ друга страна водителитѣ на болшинството отъ рудокопачитѣ — *Вали*, *Ламанденъ*, *Жукавиель* и др., като ярки защитници и привърженици на правителството (Basly и Lamendin сѫ жоресистки депутати) не искаха да докаратъ неприятности на министерството, и за това бѣха противъ стачката.

Може би още за дълго време стачката щѣше да се отлага, ако рудокопачитѣ не бѣха предизвикани сами да настѫпятъ въ борбата, благодарение бързото понижаване на работната плата почти въ всички минни райони.

Тукъ се криятъ най-вѫтрѣшнитѣ подбудителни причини на обявената стачка. Изложението на тѣзи причини е само по себе си интересно, особено като образецъ за отношенията между капиталиститѣ и работницитѣ въ време на индустриалния подемъ, та ние смѣтаме да се спремъ малко по-вече върху него.

Послѣднитѣ 5—6 години бѣха нѣщо подобно на библейскитѣ тлъсти крави за миннитѣ компании въ Франция. Тѣхнитѣ чисти печалби растѣха отъ година на година въ небивали размѣри, и то не толкозъ поради разширяването на производството, колкото поради силното повишаване на вѫглищнитѣ цѣни. Послѣднитѣ, за тонъ бѣха: въ 1897 г.—10·84 л.; въ 1898 г.—11·22 л.; въ 1899 г.—12·41 л.; въ 1900 г.—14·95 л., и въ 1901 г.—15·10 л. Вслѣдствие на тѣзи постоянно по-високи цѣни (при абсолютно сѫщитѣ стари способи на произвеждане), чистата печалба на компанията се покачи отъ 26 милиона лева въ 1897 г., на $35^1/_2$ мил. въ 1898, на 55 мил. въ 1899, на 97 мил. въ 1900, и най-малко на 110 мил. лева въ 1901 г.

[1]) 21 Jahrg., № 5.

Всѣки заетъ работникъ имъ е доставялъ принадена стойность въ 1897 г.—184 л. въ 1898—238 л. въ 1899—370 л. въ 1900—600 л. въ 1901—около 635 л.!

Още нѣколко цифри за „оргиитѣ на минния капиталъ“. Курсътъ на акциитѣ на различнитѣ мини е билъ въ

Мини	Октомври 1897.		Октомври 1902.	
Bully Grenay	лева	2 844	лева	4.220
Carmaux	„	1.180	„	1.575
Courrieres	„	1.840	„	2.610
D uchy	„	985	„	1.035
Dourges	„	13.800	„	24 300
Epinal	„	600	„	1 510
Escarpelle	„	595	„	925
Fersay	„	520	„	710
Grand Combe	„	1.007	„	1.340
Lens	„	34.900	„	62.000
Liévin	„	1.470	„	2 480
Loire	„	190	„	257
Ostricourt	„	460	„	1 200
Montrambert	„	266	„	928
Vicoigne	„	21.000	„	22.400
Campagnac	„	887	„	1 542

При това бързо повишаване на капиталистическата печалба, каква е била частьта на работницитѣ? — Нищожна. Въ 1897 г. срѣдната заплата въ минитѣ е била 6·20 л. на день, въ 1901 г.—6·35 л. т. е, увеличение съ 15 ст. само! Въ отдѣлнитѣ департаменти, благодарение на синдикалната борба, работницитѣ си бѣха извоювали повисоки заплати. Тъй въ департаментитѣ Nord и Pasde Calais, въ силата на една 9 годишна конвенция, срокътъ на която изтичаше въ Априлъ, рудокопачитѣ бѣха успѣли да увеличатъ постепенно, до съ 40% надъ срѣдната, своитѣ заплати. Въ La Brie, повишението достигаше 9%[1]). Тази връхнина съставляваше тъй нарѣченитѣ *премии*.

Подъ предлогъ, че цѣнитѣ спадали прѣзъ 1902 г., компаниитѣ се отказаха да плащатъ, или намалиха премиитѣ на своитѣ работници. Освѣнъ това, тѣ направиха едно общо намаление на работната плата съ 10% (139 л. на работникъ годишно). Даже при пълното съзнание на настжпващата криза и на дѣйствителното спадане на цѣнитѣ, работницитѣ не биха могли да принесатъ нанесения ударъ върху заплатитѣ. Явно бѣше, че компаниитѣ искаха да стоварятъ всички резултати отъ приближаващата се лоша конюнктура въ минното производство върху гърба на работницитѣ, не побутвайки печалбитѣ.

Стачката стана неминуема, и на 1 октомври рудокопачитѣ въ департаментитѣ Nord и Pas de Calais, на брой около 85.000 души напустнаха работата. Скоро къмъ тѣхъ се присъединиха рудокопачитѣ, отъ Луарския департаментъ (20.000 д.) и слѣдъ нѣколко дена стачката бѣше всеобща. Не взеха участие въ нея вжглекопачитѣ отъ Монсо-Ле-Минъ, по горѣуказанитѣ причини, и отъ нѣкои други незначителни мини.

---

[1]) За до тукъ даденитѣ цифри ср. Paul Louis, Der Streik der französischen Minenarbeiter, Neue Zeit, № 5, 21 Jahrgang.

Отъ политическа, каквато се представляваше на всички синдикати до октомври, стачката се обърна почти въ стачка за защита на заплатитѣ. Побѣдата или поражението трѣбва да се мѣрятъ именно съ резултатитѣ относително заплатитѣ, а не съ политическитѣ придобития, за които изключително се борѣха по-рано.

На първо време солидарностьта между стачницитѣ отъ различнитѣ райони бѣше пълна; всички се надѣваха, че компаниитѣ скоро ще отстѫпятъ. Но именно тукъ всички останаха излъгани. Заплашвани прѣзъ цѣлата година отъ многократнитѣ конгресни рѣшения за провъзгласяването на всеобщата стачка, миннитѣ компании entre temps се бѣха постарали да си усигурятъ колкото се може по-голѣми стокове отъ въглища, въ случай, че стачката дѣйствително избухне. Складоветѣ навсѣкадѣ бѣха богато и прѣбогато обезпечени и компаниитѣ можаха дълго време да чакатъ, безъ да прекѫсватъ сношенията съ клиентитѣ си. При това германскитѣ и белгийскитѣ каменовѫглени мини бѣха на пълното разположение на французката индустрия, която и въ обикновено време се снабдява съ на около 30% чуждестранни вѫглища.

Очаквания отъ стачницитѣ резултатъ не се получи. Индустрията не усѣти почти никакъвъ ударъ отъ спирането на работата въ минитѣ, толкозъ повече, че сѫществуващата икономическа криза я заставяше да е умѣрена въ производството. Стачницитѣ се намѣриха скоро въ положението не на настѫпатели, но на отбранители, и края на стачката се вече прѣдвиждаше . . . .

Направенитѣ опити за стачка отъ пристанищнитѣ работници, за да се попрѣчи внасянето на чужди, особено английски, въглища не сполучиха, благодарение бруталностьта на властитѣ и на слабата синдикална организация на тѣзи работници. Прѣдъ провокациитѣ на полицията, прѣдъ прѣслѣдванията на сѫдилищата, докеритѣ отстѫпиха. Не сполучиха сѫщо опитванията за стачка на белгийскитѣ въглекопачи, които смѣтаха, по този начинъ, да помогнатъ на своитѣ французски другари. Още по-малко помогна рѣшението на германскитѣ и английски вѫглекопачи да не работятъ по-вече отъ обикновеното количество работни часове.

А между това времето напрѣдваше . . . Каситѣ на синдикалнитѣ организации се изпразваха, съ трудъ правенитѣ работнически икономии се изчерпваха. Помощитѣ не можеха да задоволятъ и най-нищожната часть отъ нуждитѣ. „La Petite République" събра за 2 мѣсеца едва 13.541 лв.! Иностраннитѣ синдикални вѫглекопачески организации, интернационалния комитетъ на рудокопачитѣ изпратиха много по-силни помощи, но какво можеха тѣ да значатъ за 150.000 стачници? Самата федерация на франц. вѫглекопачи, която брои около 60.000 членове, разполагаше съ нищожни срѣдства[1]), съвсѣмъ несъразмѣрни съ голѣмината на своя персоналъ. Единственото срѣдство бѣше знаменитото, геройското упрямство на французскитѣ рудокопачи. И то

[1]) Синдикалнитѣ организации въ Nord и Pas de Calais, гдѣто имаше 85 хил. стачници, располагаха съ 250.000 лева само.

бѣ пустнато въ ходъ съ всичката сериозность и рѣшимость, които изискваше положението, но безъ успѣхъ.

Тукъ се намѣсиха социалиститѣ — министериалисти, които намѣриха прѣкрасенъ претекстъ да се отърватъ отъ между-два-столното положение, въ което ги поставяше провъзгласяването на стачката. Тѣ предложиха третейския съдъ, арбитража, между компаниитѣ и стачницитѣ. По тѣхна инициатива, министръ-президентътъ *Комбъ* бѣ натоваренъ отъ Камарата да изглади конфликта.

Започнаха се дълги прѣговори, цѣльта на които бѣ, отъ страна на компаниитѣ, да се разкъсатъ стачницитѣ, да се унищожи тѣхното единство, а същевременно да се уморятъ, да ги изтощатъ просто, съ протакането, та послѣ да ги направятъ отстъпчиви и кротки въ разискванията на арбитражнитѣ комисии. Едни отъ компаниитѣ приеха по-рано третейския съдъ, други по-късно. Слѣдствие: стачницитѣ въ Nord и Pas de Calais, подъ прѣдводителството на Бали и Ламандена, встъпиха отдѣлно въ прѣговори съ компаниитѣ, безъ да мислятъ за другитѣ. Това хвърли ябълката на безпорядъка между стачницитѣ. Стачката се изроди въ много мѣстни стачки, които преставаха една слѣдъ друга, подъ натиска на обезкуражаването и на прѣслѣдванията на полицията и войската, която „радикало-*социалистическия* блокъ" бѣ изпратилъ въ голѣмо количество въ всички минни райони. Малко по малко стачницитѣ, недоволни, обидени, унижени, излѣзоха въ своитѣ подземия и отъ тѣхното грандиозно движение не се получи нищо. Въ департаментитѣ Nord и Pas de Calais тѣ останаха излъгани въ своитѣ надежди, възлагани на третейския съдъ. Послѣдния оправдава дѣйствията на компаниитѣ, а исканията на работницитѣ призна за несправедливи. *Балй* и другаритѣ му бѣха изобличени отъ стачницитѣ, третейския съдъ бѣ отхвърленъ, нова стачна комисия бѣ избрана изъ срѣдата на революционнитѣ социалисти (10 гедисти), която да води борбата до край, но нищо не помогна. Единството и въодушевлението бѣха изчезнали, нищо положително не можеше да се очаква. Въ Луарския департаментъ арбитражътъ докара слѣдния резултатъ: премиитѣ бѣха намалени тамъ отъ 9 на 3%; арбитражътъ изработи още 2% (всичко, значи, 5%) за първото полугодие на 1903 г., 1% (т. е. 4%) за второто полугодие, а нищо за 1904[1]). „Навсѣкадѣ другадѣ, съ изключение на отдѣлни малки мини, стачницитѣ добиха по въпроса за заплатата, истинския предметъ на борбата, отрицателенъ резултатъ".

* * *

Камарата на депутатитѣ се занима на нѣколко пъти съ всеобщата стачка на рудокопачитѣ. Презъ време на дебатитѣ се видѣха, въ тѣхната абсолютна голота, прѣлеститѣ на „новата социалистическа метода".

Най-напредъ излѣзе съ една интерпелация Революционния Соц. Съюзъ (гедисти и бланисти), въ която се осъждаше изпращането на

[1]) ср. B. Kritschewsky, Lehren des französischen Bergarbeiterstreiks „Neue Zeit", № 15, 21 Jahrg.

войска въ минниитѣ райони. Въ една прочувствена рѣчь, *Тиерие* показа по какъвъ начинъ буржуазията, капитала, е всѣкога „защитена“ въ време на стачка, независимо отъ по-вече или по-малко демократическия и републиканския характеръ на правителството. Резолюцията, която той предложи и която развиха сѫщо и други членове на парламентарната група, *Джантъ и Буври* между другитѣ, гласѣше както слѣдва:

„Камарата осѫжда въорѫженото вмѣсване на правителството въ стачкитѣ, което, подъ предлогъ да защити свободата на труда, е отправено изцѣло противъ стачката и стачницитѣ;

„Поканва правителството да оттегли незабавно всички военни и полицейски сили отъ областитѣ, дѣто рудокопачитѣ сѫ напустнали работата;

„И рѣшава да се занимае още въ течението на тази сесия, като ги рѣши въ смисъла на рудокопаческитѣ искания, съ помѣстенитѣ въ дневния редъ на стачката въпроси: 8 часовъ работенъ день, минимална работ. заплата и работнически пенсии“. („Le Socialiste“, № 3, 1902).

Жоресъ, който взе сѫщо участие въ спора, обърна стрѣлитѣ на своето красноречие изключително противъ компаниитѣ, безъ да обѣли ахъ противъ насилията на жандармерията и войската. Той се понѫчи сѫщо да защити Милерановия проектъ за работническитѣ пенсии, споредъ който за пенсиитѣ внасятъ въ пенсионния фондъ по еднакво и работницитѣ, и господаритѣ.

Министръ президентътъ Комбъ отговори на интерпелациитѣ съ обикновенитѣ фрази: министерството признава „священото право на стачки“ на работницитѣ, но то е длъжно да защити и „свободата на труда“, т. е. *щрайкъ-брехеритѣ*[1]) и капитала. За едно оттеглюзане на войскитѣ не може да става и дума, тъй като „порядъка“ трѣбва да бѫде запазенъ. Слѣдъ това, нѣколко платонически пожелания за исканитѣ отъ стачницитѣ реформи, и най настоятелна молба да се отхвърли резолюцията на революционнитѣ социалисти.

При гласуването послѣдньото бѣ направено и се прие една друга резолюция, подписана отъ шефоветѣ на правителственото болшинство, г. г. Гузи, Сарненъ, Етиенъ и *Жоресъ*, съ слѣдующето съдържание:

„Камарата като взема актъ отъ декларацията на министра-прѣдсѣдателя, че той ще побърза съ разискването и вотирването на интересующитѣ миннитѣ работници реформи, и въ двѣтѣ Палати;

„Като се довѣрява на неговата твърдость и мѫдрость, за защитата едновременно и на свободата на труда, и на правото на стачка;

„Поканва го да използува всичкото си влияние за приемането на третейския сѫдъ отъ двѣтѣ воюващи страни, и минава на дневния редъ“.

Противъ тази резолюция гласуваха само 12-тѣ социал. революц. депутати и 6 души отъ Жоресовата партия, именно Бенезешъ, Брианъ, Калвд, Щарланите, Фереро, Пиже, Пресансе и Веберъ[2]). Всички останали „социалисти“, во главѣ Жореса, гласуваха *за*. По този начинъ,

---

[1] „*Жълтитѣ*“, les jaunes — работницитѣ, които се мѫчатъ да осуетятъ стачката.

[2] Впрочемъ болшинството отъ тѣзи социалисти не принадлежи къмъ нито една фракция.

за пръвъ пжть въ парламентарната история на Франция, подъ егидата на „новата метода“, социалистически депутати гласуватъ за „свободата на труда“, т. е. противъ цѣлото организирано работничество. Не протестираха, а изказаха своето довѣрие на правителството, жоресиститѣ и по случай убийството на работника *Коломбе* въ селото *Теръ-Нуаръ*. Вѣстникътъ на Жореса, La Petite République, нарече това прѣстжпление на изпратенитѣ въ миннитѣ райони жандарии „*проста случка*“ (fait divers); министерството и Камарата го признаха за нежелателно „недоразумѣние“ и работата се потуши, когато бѣ доказано, че жандармитѣ сж предизвиквали работницитѣ на повече отъ едно мѣсто, че сж насилвали стачницитѣ и сж „*ходили всѣкога съ пълни револвери, а солдатитѣ съ готови за стрълба пушки*“ (вж. рѣчьта на Таврие, Le Socialiste, № 2) . . . .

Тъй бѣха защитени работницитѣ отъ тѣзи, които подържатъ днешното правителство „само предъ видъ защитата на работническитѣ интереси“!

Свързани и зависими, министерскитѣ социалисти не можаха да постжпятъ иначе и не ще могатъ никога да постжпватъ по другъ начинъ. Предъ постоянния страхъ да не би да падне толкова милото имъ правителство, предъ тържествено даденитѣ обѣщания да пазятъ „републиканската дисциплина“, т. е. да бждатъ вѣрна опашка на радикалитѣ, предъ нежеланието да признаятъ всичката несъстоятелность на систематическото „колабориране на класитѣ“, тѣ бѣха принудени, и ще бждатъ всѣкога принудени, да се асимилиратъ съ радикалитѣ, да губятъ всѣки день по часть отъ своитѣ специфически чърти, додѣто бждатъ осждени като самостоятелна партия отъ историята.

Работницитѣ искаха реформи и помощь въ борбата си съ капиталистическитѣ компании. Туй, което всички социалисти трѣбваше да направятъ, бѣше не да просятъ, да подлагатъ ржка предъ правителството, да се задоволяватъ съ мъртвородени обѣщания, а да се борятъ, да упражнятъ всичкото си влияние, за да усилятъ натиска на работницитѣ отъ улицата, съ своя собственъ натискъ въ Парламента. По добъръ моментъ за достиганьето на реформитѣ, за които Жоресиститѣ пожертвуваха своята независимость и доброто име на социализма, не можеше да се намѣри Едно махване съ ржка отъ тѣхна страна би накарало правителството да тури незабавно въ изпълнение резолюцията на социалиститѣ-революционери, да оттегли войскитѣ, да пристжпи незабавно къмъ гласуването на исканитѣ закони. Поставено между два огъня, между тътнѣщото на улицата недоволство на 150 хиляди отъ най-необходимитѣ за индустрията работници, и между постоянно будната сила на империалистическата и земледѣлческа реакция вжтрѣ въ Палатата на депутатитѣ, либералното правителство на Комбà трѣбваше да отстжпи на исканията на социалиститѣ, които единствено го крѣпятъ. Иначе неговата смърть щѣше да бжде неминуема.

Жоресиститѣ не избраха този пжть. Тѣ дѣйствуваха не като прѣдставители на пролетарията, не като класови опозиционери, а като правителствени хора, по-право, като помирители, посрѣдници. Тѣ ис-

каха да бѫдатъ и тукъ, и тамъ добри и любезни, и за това съ такова упрямство се заловиха за арбитража. Чрезъ третейския сѫдъ се отвличаше вниманието отъ правителството и отъ неговитѣ отдавна дадени обѣщания; чрезъ него се отстраняваха конфликтитѣ между стачницитѣ и компаниитѣ, и се пристѫпваше къмъ тѣхното *мирно, не класово, безпартийно* рѣшаване; чрезъ него на правителството се улесняваше работата, понеже сблъскванията между полиция и работници се отстраняваха, а слѣдов. и претекститѣ за интерпелации и за едно възможно негово падане; най-послѣ, чрезъ него на работницитѣ се даваше да мислятъ, че ще бѫдатъ удовлетворени, тъй като толкозъ важни лица министри и депутати се изказваха въ тѣхна полза. Фарсътъ бѣ хубаво изигранъ, „принципътъ на арбитража биде запазенъ" (Жоресъ), само че разноскитѣ по прѣдставлението платиха изключително работницитѣ и социализмътъ. Жореситстѣ станаха още по-необходима и интегрантна часть на „републиканския блокъ", но това си качество тѣ купиха съ цѣната на своята партийна самостоятелность. Сега тѣ сѫ клепалата на „блока", неговитѣ най ярки защитници; тѣ му даватъ всички свои сили и таланти, тѣ му принасятъ въ жертва всички неотдавна още лелѣяни мечти, за едината само надежда, че ще получатъ въ замѣна отъ него нѣкои работнически реформи, (работнич. пенсии, нормаленъ работ. день, 2-годишна военна служба и нѣкои подобни), които изглеждатъ да сѫ още далечъ-далечъ отъ своето реализирване въ помишленията и намѣренията на радикалното министерство.

Ако въ борбата си за работната заплата рудокопачитѣ останаха побѣдени, поскоро поради лошата економическа конюнктура, колкото поради нещастното вмѣсване на жореситстѣ съ тѣхния „принципъ на арбитража", то неуспѣхътъ имъ на политическото поле, въ парламента, трѣбва да бѫде отнесенъ за смѣтка изключително на „новата метода", която свежда пролетарската класова *борба* до унизителна парламентарна и политическа *просия* която вмѣсто да развива самодѣйностьта на работнич. класа, кара послѣдният да оставя своитѣ интереси въ доброволната защита на буржуазията. Жореситстѣ забравиха въ продължение на стачката, че буржуазията — и най-либералната — отстѫпва само, когато предъ нея стои противникъ-борецъ, и, каквото да казватъ тѣ, вината за ощетяването добрия изходъ на стачката не може да бѫде хвърлена другиму, освѣнъ на тѣхъ.

Януарий, 1903. Kaempfer

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Една рекапитулация.

Въ миналата статия на това място видѣхме, каква е тактиката на нашитѣ опортюнисти, на нашитѣ „широки“ спрямо партията. Когато писахъ нея статия, не бѣхъ още челъ статията на Я. С. въ брой 6 на „О. Д.“, подъ названието „Тѣсенъ и широкъ социализмъ“, насочена специално противъ мене и въ видъ ужъ на отговоръ на първата ми статия, на статията „Pro domo sua“. Тази статия на Я. С. е едно пълно потвърждение на казаното ми въ миналата ми статия за тактиката на нашитѣ „широки“, която тактика може да се нарече чисто Сакъзовска тактика, понеже Я. С. е родоначалникътъ ѝ и той ѝ дава храна въ най-широкъ смисълъ. И наистина, въ продължение на двѣ години и половина и до днесъ той отговаряше едно и също, а именно, че не сме го разбирали, че сме му приписвали мисли, които той не изказвалъ, че сме криво прѣдавали мислитѣ, т. е. че сме му фалсифицирали писаното отъ него. Обаче, поканенъ не еднажъ да покаже, кога, гдѣ и кои негови мисли и статии сме фалсифицирали, досега не е посочилъ, а продължава да дрънка голословно. Въ послѣдната си статия Я. С. прилага по-нататъкъ своята тактика и дори въ нѣкои отношения ѝ придава новъ видъ. Прѣди всичко Я. С. бърза да свали своитѣ грѣхове върху ми и върху другаритѣ ми, които не искатъ да приематъ „широкия социализмъ“ на Я. С. Така въ послѣдната си статия той казва, че подиръ статията му въ 2 и 3 брой сьмъ го псувалъ. Работата се състои въ туй, че Senex въ една отъ миналитѣ си хроники, като разглежда статията на Я. С. казва, какво тя е фокусъ и фокусничество на послѣдния и Senex тамъ показа, въ каква се състои фокуса на Я С. Нѣма нужда да се доказва, че това не е псувня, а само охарактеризиране на оня начинъ на полемизиране, който е свойственъ на Я. С. Очевидно е, че послѣдниятъ, слѣдъ като дѣйствително псува и мене и др. редактори на партийния органъ по най-неприличенъ начинъ, сега иди да се оплаква, че го псували. Прочее, Я. С. и въ това отношение не е оригиналенъ: той повтаря това, което сме чували отъ Пасманика отдавна преди него. Друго, въ статията: „Опортюнизмъ и социализмъ“ посочихъ, съ какви срѣдства нашитѣ „широки“ си служеха на търновския партиенъ конгресъ, пъкъ и изобщо, си служатъ, за да всѣятъ деморализация въ редоветѣ на партията. Но не щѣте ли. Я. С. тия свои и на своитѣ оръдия срѣдства сега приписва на насъ. Въ брой 6 на „О. Д.“, стр. 189, той свършва своята многоумна статия съ слѣдующитѣ думи:

„Едно е явно, че Благоевци чувствуватъ добрѣ какъ теоретическа почва се плъзга подъ нозѣтѣ имъ, и затова прибѣгватъ на практика къмъ агитации и печелене привърженици, които слѣпо да приематъ тѣхното гледище и слѣпо да отхвърлятъ нашето. Но и тукъ клѣветитѣ, интригитѣ и заблужденията не могатъ остана за дълго време въ срѣдата на една партия, най-мощното оржжие на която е критиката и самокритиката".

Велеуменъ е, както виждате, Я. С.! Интересно нѣщо! „Благоевци чувствуватъ добрѣ какъ теоретическата почва се плъзга подъ нозетѣ имъ"! Отъ кога, Я. С., сте ни турили тъй на тѣсно, че „теоретическата почва" да „се плъзга подъ нозѣтѣ" ни? Да-ли не слѣдъ двѣтѣ ти статии въ 2 и 3 брой и въ брой 6? Има си хасъ! Но за това понадолѣ, а за сега, отъ цитираното се вижда, че Я. С. своитѣ грѣхове — да прибѣгва „на практика къмъ агитации и печеление привърженици, които..." и прочие, както и своитѣ клѣвети, интриги и заблуждения, които не еднажъ сж констатирани въ стр. на „Н. В.", пъкъ и на друго мѣсто, бърза да ги свали на насъ „тѣснитѣ". Но гдѣ и кога ние сме прибѣгвали до тази тактика на „широкитѣ", това Я. С. не обажда. Прочее, това послѣдното не влиза въ тактиката му и, изобщо, въ тактиката на „широкитѣ". Въ нея влиза само тоя честенъ начинъ на отговори, който се състои въ туй, щото да свалятъ своитѣ грѣхове на другитѣ, да забалбосватъ читателитѣ си, като туй, въ което тѣ се обвиняватъ, го приписватъ на другитѣ! Но най интересно е слѣдующето заявление на Я. С. Като говори за моята първа статия по поведението му въ „О. Д." спрямо партията и за невѣрнитѣ ужъ въ нея „работи", приписвани нему, казва, какво той билъ се „свѣнилъ", да ги нарече въ печата съ тѣхното име. Какъ ви се харесва! Я. С. *се сътнилъ* да нарече въ печата моитѣ „работи" съ тѣхното име!! Я. С. да се свѣни!! Ето ви едно истинско неочаквано „добро утро"! Я. С. *се сътни!* И, види се, неговата голѣма *сътнливость* е била причина, дѣто въ продължение на двѣ и половина години той не отговаряше на полемиката другояче, освѣнъ съ много несвѣнливи закачки и епитети по адресъ на всѣкиго, който си бѣше позволилъ да упражни спрямо него „критиката и самокритиката", което е „най-мощното оржжие въ срѣдата на една партия." Да ви се призная, смѣхъ ме налува, като пиша тия редове за свѣнливостьта на Я. С. Какъ миланъ ние да се докара той! Просто разцѣловать! — както казватъ руситѣ. Но смѣха на страна. Защо Я. С. „се свѣнилъ" да нарече въ печата моитѣ „работи" съ тѣхното име? Ето защо:

„Обаче, — казва той, въ сжщия брой, стр. 188 — въ печата, за да не разклатя вѣрата въ единъ дългогодишенъ служитель на социализма, азъ само писахъ, че Благоевото разбиранне на марксизма е *тѣсно, шаблонно.* Съ това азъ го отъ една страна прѣдупреждавахъ, отъ друга оставихъ възможность за едно споразумѣние и примирение. Но не така бидохъ азъ посрѣщнатъ. Въ статията си „Марксовото учение и д-ръ Сакжзовъ" (кн. 11—12 отъ IV год. „Н. В." Благоевъ загази тъй далеко, че за него нѣмаше вече връщание".

О, какъвъ невиненъ ангелъ е Я. С.! Той *се сътнилъ* да нарече моитѣ „работи" въ статията ми Pro domo sua съ тѣхното име, за да не разклатилъ „вѣрата въ единъ дългогодишенъ служитель на социализма"! Обаче, всичко това е просто фарисейщина. Цита-

раното пише Я. С., тоя сжщиятъ Я. С., който въ отговоръ на моята съвършенно обективна, спокойна и другарска статия Pro domo sua, писа веднага, че съмъ ималъ нѣкакви лични мотиви противъ него, а не че той наистина се отклонявалъ отъ принципитѣ на партията, който писа слѣдующето не само спрямо редакцията на „Н. Вр“, но и спрямо редакцията на партийния органъ „Работнич. Вѣстникъ“:

„Това разбиране на Благоева, проявено не веднажъ въ *Ново Време*, се схожда, до колкото ние сме забѣлѣзали съ онова на редакторитѣ на *Работнически Вѣстникъ*, и само тъй можемъ си обясни ние, какъ тѣзи два органа на социалистическата мисъль въ България останаха прѣзъ толкова години наредъ неотзивчиви на умственото брожение въ срѣдата на западнитѣ марксисти (безъ да говоримъ за крайното Берщаниианско учение) и доста невнимателни къмъ живитѣ проявления на българския животъ. Въ тази тѣхна двойна отчужденость ние съзираме и причинитѣ, гдѣто тѣ тъй прѣбързано и безъ надлежното внимание сж прѣнебрѣгвали и дори осжждали много проявления на самостоятелната българска обществена мисъль и дѣятелность. Разумѣва се, *тукъ играятъ значителна роля личнитѣ прѣдразположения и качества, но не можемъ да влизаме въ оцѣнка на причини отъ такова субективно и интимно естество*“.

Въ цѣлата тази цитата, особено въ подчъртанитѣ отъ мене редове, се сждържа една много долнокачествена, много мръсна клевета по адреса на двата социалистически органа и на партийни другари, каквато никой честенъ, добросъвѣстенъ партиенъ полемизаторъ не би си позволилъ. Наистина, Я. С. обвинява мене и другаритѣ редактори на „Р. В.“ въ такава подлость, че ние отъ „лични прѣдразположения и качества“, по „причини отъ субективно и интимно естество“ сме били „прѣнебрѣгвали и дори осжждали много проявления на самостоятелната българска обществена мисъль и дѣятелность“, че сме били останали „прѣзъ толкова години наредъ неотзивчиви на умственото брожение въ срѣдата на западнитѣ марксисти (безъ да говоримъ за крайното Берщаинианско учение) и“... и т. н; отъ лични мотиви, — а не отъ убѣждение, не слѣдствие на нашия свѣтогледъ. Я. С. знаеше много добрѣ, какво пишеше и каква цѣль гонѣше съ подобни обвинения, хвърлени на двѣтѣ редакции и на редакторитѣ на двата социалистически органа, които съвършено обективно, безъ лични нападки, изказаха си мнѣнието по новото направление на единъ партиенъ членъ и членъ на Ц. К. на работническата социалъ-демократическа партия. Очевидно е, че Я. С. обвиня ни въ литературна нечестность, въ недобросъвѣстность и съвършено съзнателно. Е добрѣ! Каква цѣль гонѣше той съ подобни клеветнически обвинения по мой адресъ и по адреса на редакторитѣ на „Ново Време“ и „Раб. Вѣстникъ“? Не е ли ясно, че неговата цѣль бѣше не само „да разклати вѣрата въ единъ дългогодишенъ служитель на социализма“, но да подрови довѣрието на партията къмъ партийни членове, които тя, чрѣзъ своитѣ конгреси, е турила на чело, е задължила да ржководятъ общитѣ ѝ дѣла, да контролиратъ органитѣ ѝ, но най-главното да подрови вѣрата на партията къмъ искренностьта на литературнитѣ защитници на принципитѣ ѝ, конгреснитѣ ѝ рѣшения, тактиката и дисциплината ѝ? И съ какви срѣдства! За радость на нашитѣ противници, съ голословни обвинения въ нечестно отношение къмъ „ум-

ствени движения“ и „проявления“ въ живота и литературата, къмъ „марксиста“ и „Берщайнианското учение“ и къмъ противници на социализма. На времето си, въ статията, „Марксовото учение и др. Сакъзовъ“, поканихъ, а по рано отъ мене и „Р. В“ покани Я. С. да докаже тъй голословно хвърленитѣ клевети по тѣхенъ адресъ. Обаче той не само не излѣзе да докаже своитѣ клевети, а продължава сжщо тъй голословно да твърди и днесъ, както и прѣзъ двѣтѣ години и половина, че полемиката се подигнала отъ „лични мотиви“. До сега се въздържахъ да нарека тоя начинъ на оборвание своитѣ противници съ името му, но понеже Я. С. спекулира най-главно съ „личнитѣ мотиви“ въ полемиката ни, ще кажа открито, че тоя начинъ е нечестенъ не само въ социалистическата литература, но и въ всѣка порядъчна буржуазна литература. Не искамъ тука да говоря за другитѣ срѣдства, които Я. С. лично, или по негова инспирация други употрѣбяваха, употрѣби и употрѣбява съ цѣль да подрови именно довѣрието на партията къмъ мене специално и другаритѣ, които стоятъ на чело. Но ето сега тоя сжщиятъ Я. С. туря фарисейско було и ни казва, че той се билъ свѣнилъ да нарече моитѣ „работи“ съ тѣхното име, за да не разклатилъ „вѣрата въ единъ дългогодишенъ служитель на социализма“! Подиръ това читателитѣ могатъ да рѣшатъ, кой „трѣбваше да даде примѣръ на спокойно и другарско разглеждание наели мнѣния“. Когато ние съвършено спокойно и другарски му обърнахме внимание, и чрѣзъ лични писма и чрѣзъ печата, на неговитѣ мнѣния въ „О. Д.“, несъгласни съ мнѣнията на партията, Я. С. тогава намѣсто спокойно и другарски да ни докаже, че не сме прави, нахвърли се на насъ съ голословни нископробни обвинения. Той отъ самото начало на подигнатата полемика и до днесъ смѣсва своята докачена амбиция, своето докачено честолюбие съ критиката и самокритиката, които сега толкозъ фарисейски препоржчва на всѣка партия. Ний критикувахме неговитѣ мнѣния, неговата тактика, като партиенъ членъ, а той на критиката противопостави своята докачена амбиция. Истина е, че критиката докача честолюбието на човѣка, и колкото тя е по права, толкова повече се докача личното честолюбие на тогози, на когото се прави тя. Но това е неизбѣжно и то не дава право на критикувания да се сърди на другитѣ, освѣнъ на себе си. Особено е вѣрно това спрямо партийни другари, които безъ огледъ, безъ да му мислятъ много, хвърлятъ въ партията работи, които не сж съгласни съ нейнитѣ начала, тактика и дисциплина, безъ да и даватъ нѣщо по-ясно, опредѣлено и провѣрено. Но Я. С. винаги, зна буквално винаги, е турялъ своитѣ амбиции, при туй амбиции на нищо сериозно не основани, по-горѣ отъ принципи и партия. Нѣщо повече: прокарва своитѣ амбиции въ партията и то съ всички непростени срѣдства. Между другото нека забѣлѣжимъ още тука, че въ статията „Марксовото учение и др. Сакжзовъ“, написана отъ мене слѣдъ горѣказанитѣ Сакжзовски низки инсинуации и клевети по адресъ на редакциитѣ на „Н. В.“ и „Р. В.“, Я. С. не биде тъй лошо посрѣщнатъ, както той сега се мжчи да прѣдстави работата, съ цѣль да прѣдстави себе си докачена невинность, поне не по такъвъ на-

чинъ биде посрѣшнатъ, както той посрѣщна моята първа статия. Въ втората ни статия сжщо съвършено спокойно и обективно се доказва на Я. С., че той захвана отъ тамъ, гдѣто свършиха Минцесъ и Деборовъ. Съ сравнителни цитати се констатираше въ нея само единъ несъмненъ фактъ, съ единствената цѣль да се посочи на Я. С., кадѣ хлътна той въ „О. Д." и да се опомни. Трѣбва човѣкъ да бжде сжщи кретенъ, за да тълкува днесъ другояче намѣренията ни и да не вижда, че Я С. е хлътналъ въ пжтя, по който сж вървѣли горѣспомѣнатитѣ оборвачи на „догматичния", на „шаблонния", на „тѣсния" социализмъ и защитници на демократизма, на „крайното Бернщаниянско учение".

Прочее, да оставимъ това и да отидемъ по-нататъкъ.

Въ статията: „Социализмъ или демократизмъ?" (№ 5, 1901 г. „Н. В."), както читателитѣ трѣбва да помнятъ, доказахъ съ редъ цитати изъ 16 броя на „О. Д.", че Я С. се явява, както и до тая минута, прѣдставитель на дребно-буржуазната умствена мъгла, че у него сѣнка, да не казвамъ отъ марксическа, ами отъ каквато и да било социалистическа консепция нѣма. Сетнѣ, въ редъ други статии и хроникитѣ на „Н. В." хиляди пжти, отъ статиитѣ на Я. С. отъ всичко писано въ „О. Д.", фактически е доказано, че „широкиятъ социализъмъ" на Я. С. е една най-вулгарна дребно-буржуазна безмислица, въ която буквално никакъвъ социализмъ не се съдържа. Независимо отъ това, Я. С. на търновския партиенъ конгресъ въ рѣчитѣ си ни говори за сътрудничеството на креситѣ, за „общо дѣло" отъ една страна, отъ друга — че той не вѣрвалъ, какво капитализмътъ въ България ще се развие, както въ другитѣ страни, и че нашата буржуазия ще направи нѣщо въ смисъль на закрѣпване и разширение, види се, на „свободата и законностьта". Щомъ човѣкъ ни говори за „сътрудничество" и за „общо дѣло" на всички класи или „производещи слоеве", щомъ не вѣрва въ капиталистическото развитие на България и съ него въ политическата способность на буржуазията, то, очевидно е, че той е далечъ отъ марксическата консепция и буквално е въ явно несъгласие съ възгледитѣ, прокарани въ принципиалната часть на програмата на работническата социалъ-демосратическа партия. Защото първата и послѣдната ни казватъ най-ясно, че за социализмъ не може да се говори тамъ, гдѣто нѣма, гдѣто не се развиватъ капиталистическитѣ отношения. Очевидно е, че Я. С. не туко-тъй на търновския конгресъ изказа възгледитѣ, които сж въ явно противорѣчие съ марксическата консепция, а, слѣдователно, съ принципиалната часть отъ програмата на социалната-демокрация, изобщо. Това принципиално разногласие съ програмата на партията, естествено, води и къмъ разногласия въ практическата дѣятелность на Я С., вече като народенъ прѣдставитель. Въ миналата статия видѣхме, какъ Я. С. въ рѣчьта си въ Нар. Събрание изказа мисли за частната собственность и по „конституционното право" най-вулгарно дребно-буржуазни, различни отъ възгледитѣ на социалната-демокрация. По-нататъкъ, слѣдъ конгреса, въ редовната сесия на Нар. Събрание, вече идатъ редъ дѣйствия отъ страна на Я. С., който е скандализиралъ цѣлата социалъ-демократическа група. Тъй напримѣръ, еднъжъ при гласуването на

законопроекта за градскитѣ и селски общини извика гръмогласно, че е *за* и *противъ*. Разбира се, най сетнѣ, той гласува *противъ*, но извикването му, че е и *за* и *противъ* е характерно и тури въ недоумѣние групата. Обясненията му за това нелѣпо извикване бѣха тѣзи, че въ закона имало и добри нѣща, имало и лоши и че правилника на народното събрание билъ лошъ, дѣто не допускалъ да се гласува и *за* и *противъ*. Обаче работата е ясна. Я. С. нито мисли като социалъ демократъ, слѣдователно и постжпва като не социалъ-демократъ. За единъ социалъ-демократъ нѣма съмнѣние, че, щомъ единъ законъ е въ принципа си лошъ, колкото добри нѣща и да съдържа той, трѣба да гласува противъ. Другъ пжть, слѣдъ една горѣща защита на групата, противъ нелѣпото желание на прѣдсѣдателя на Народното Събрание Др. Цанковъ, да й отнеме правото на такава, веднага дойде гласуването на едно правителствено прѣдложение за обезмитяване на машини и др. вещи за духовната семинария въ София. Тъкмо, когато гласуването се почна, Я. С. става отъ мѣстото си и гръмогласно обявява, че „ето единъ случай гдѣто и ние ще гласуваме *за*". Съ това неочаквано заявление на Я С. групата се намѣри въ скандалйовно положение. Моето мнѣние бѣше, да се гласува *противъ*, макаръ Я. С. и да бѣше ангажиралъ групата. Обаче нѣкои отъ другаритѣ на групата намѣриха, че прѣдъ видъ на току-що оспорваното ни право като група и прѣдъ видъ на дисциплината трѣбва да се гласува *за* И групата гласува *за*! За единъ кредитъ за духовни работи! Откровено казвамъ на читателя че сега много се кая, дѣто не пожертвувахъ дисциплината за принципа, но въ момента и подъ парливитѣ впечатления на атаката ни съ болшинството се подадохъ на чувството на партийна дисциплина, която въ сжщность въ самата група отсжтствува отдавна. На другия день, обаче, групата поиска обяснение отъ Я. С., защо той ангажира втори пжть групата въ единъ вотъ, несъгласенъ съ принципитѣ ни. Я. С. призна, че билъ се плъзналъ, че билъ ангажиралъ групата, като прибави: „нека ми се запише това въ пасива ми, но умишлено не го направихъ". На моето възражение, че никой не го обвинява въ умишленость, а че тѣзи му постжпки сж слѣдствие на неговия опортюнизмъ, Я. С. ми отговори, че не трѣбвало да влизамъ въ психологията му. А пъкъ до извѣстна степень поведението на Я. С. може да се обясни и съ психологията му. Тя вече не е психология на социалъ-демократъ; тя е психология на единъ дребнобуржуазенъ мислитель и представитель. Тя е, която го кара да се отдалечава въ мислението и въ дѣлата отъ психологията, отъ мисъльта и дѣятелностьта на социалъ-демократа. Като стана дума за психологията на Я. С. бихъ могалъ да я характеризирамъ съ редъ факти, дребни на гледъ, но много важни. Но това, може би, ще направя другъ пжть. За сега ще забѣлѣжа само, че всичко това ни говори за едно вжтрѣшно състояние на Я. С., за едно негово умствено пълно разклащание. Въ всѣки случай, тя е психология на всѣки опортюнистъ и тя ни говори, че Я. С. е много далечъ не само отъ марксическия свѣтогледъ, но и отъ каквато и да била социалистическа консепция, дори отъ какъвто и да било опредѣленъ свѣтогледъ.

Но не щете ли, подиръ всичко горѣизложено, Я. С. дързко ви заявява, че той е именно човѣкътъ, който разбиралъ марксизма, който най-добрѣ го прилагалъ къмъ обяснението на дѣйствителностьта, къмъ явленията отъ „политико-обществения животъ", който не измѣнявалъ на партийнитѣ принципи! Нѣщо повече: подиръ горѣизложенитѣ факти, Я. С. дързко се обръща къмъ насъ и пита:

„Питамъ, кога ще докажете вие, че вашето разбиране на марксизма е по-право?"

Ето ви единъ истински Сакъзовски фокусъ! Додѣто вие го питахте, да докаже въ какво се състои Сакъзовското „широко" разбиране на марксизма и нашето „тѣсно", „шаблонно", ето ви, че Я. С. подиръ *двѣ години и половина* и подиръ неговата фамозна дѣятелность прѣзъ туй време, се явява и ви казва: „Какво сте ме запитали, какво е моето разбиране на марксизма? Почакайте, ще напиша брошура! Ами вие, кога ще докажете, че вашето разбиране на марксизма е по-право?" Наистина цѣло фокусничество, базирано на вѣрванието, че членоветѣ на работническата социалъ-демократическа партия и читателитѣ на „О. Д.", изобщо, сѫ кретени, сѫ идиоти, които не сѫ въ състояние да направятъ разлика между фокусничеството и истината. Но да вникнемъ въ сѫщностьта на Сакъзовитѣ фокуси.

Senex въ една отъ хроникитѣ си направи единъ комплиментъ на Я. С., като каза, че той е готовъ да признае, какво Я. С. разбиралъ марксизма, но че въпросътъ билъ не въ това, да-ли той разбира марксовото учение, а какъ го прилага и да-ли го прилага къмъ обяснението на дѣйствителностьта. По-нататъкъ Senex каза, че Я. С. никакъ не владѣе социалистическата метода. Но послѣдниятъ се олавя, като давящиятъ се за сламка, о комплимента на Senex-а и си въобразилъ, че не само разбиралъ марксовото учение, ами защото по-добрѣ го разбиралъ, по-право го и прилагалъ при обяснението на политико-обществения животъ. Че цѣлата му досегашна дѣятелность показва противното, че и до тая минута той въ „О. Д." продължава да се явява все такъвъ, какъвто си го знаемъ, т. е. безъ ясни и опрѣдѣлени понятия, безъ опрѣдѣленъ свѣтогледъ, единъ опортюнистъ, че и послѣдната му статия е още едно излишно доказателство за това, Я. С. малко иска да знае. Нѣщо повече: той въ тази статия си дава видъ, че вече е доказалъ моето неразбиране на Марксовото учение, дори моето „дебело невѣжество". Какъ е доказалъ? Много просто! Взелъ моята статия „Pro domo sua", откѫсналъ отъ нея двѣ мѣста, олавя се о една фраза у тѣхъ, която си я тълкува по своему, и се провиква: който напише това, що се съдържа въ тия двѣ мѣста отъ моята статия, той доказва не само своето неразбиране на Маркса, но и че е най-голѣмия реакционеръ! Защо и какъ? — не дѣйте пита Я. С. сега! Почакайте неговата брошура! Каква ще бѫде тая фамозна брошура, около която, както виждаме, Я. С. прави шумлива реклама прѣди да е почналъ да я пише и дори прѣди да е прочелъ Марксовото учение, ще видимъ [1]). За мене си ще кажа, че

[1]) Я. С. нѣщо прѣди мѣсецъ или мѣсецъ и половина почна да търси Марксовото учение. По негово признание той не билъ челъ до прѣди мѣсецъ предговора на Маркса къмъ „Критика на политическата економия", който го зема отъ мене въ френски преводъ да го чете.

се съмнявамъ, да не би тя да е единъ новъ фокусъ на Я. С., понеже той самъ ни прѣдупрѣди, че щѣлъ да издаде само I часть. Това, значи, че той не ще се изкаже окончателно; окончателното изказване значи ще го отложи за видовъ-день, когато можемъ да очакваме другитѣ части отъ брошурата му.

Както споменахъ, за да докаже моето „дебело невѣжество“ въ Марксовото учение, Я. С. откъсва двѣ мѣста отъ моята статия „Pro domo sua“ и безъ повече ме обявява за реакционеръ. Ако Я С. дѣйствително искаше и можеше да докаже моето „невѣжество“ и че моето разбиране на марксизма е „шаблонно“, „тѣсно“, „сакато“ и т. н., а не да се занимава съ фокусничество, най-вѣренъ пѫть за това е сравнението на това, което се съдържа въ статията „Pro domo sua“, съ думитѣ на Маркса. Обаче, Я С. не е способенъ за такъвъ трудъ. За това нека ми бѫде позволено да направя самъ сравнението и да се поспра на него.

Отъ предговора на Маркса:

„Моитѣ изслѣдвания ме приведоха къмъ заключението, че *юридическитѣ отношения* и **политическитѣ форми** не могатъ да бѫдатъ разбрани нито отъ сами себе, нито могатъ се обясни съ тъй нарѣченото общо развитие на человѣческия духъ. *Тия отношения и тия форми иматъ своитѣ корени въ условията на материалния животъ, съвкупностьта на които съставлява това*, което Хегелъ, заедно съ англичанитѣ и французитѣ отъ XVIII вѣкъ, *наричаха „гражданско общество“*. Анатомията на гражданското общество трѣбва да се дири въ политическата економия... Общиятъ резултатъ, къмъ който азъ дойдохъ и който, еднажъ намѣренъ, служеше ми за рѫководяща нишка въ моитѣ изучвания, може на късо да се формулира въ слѣдующия видъ: въ своя общественъ животъ человѣцитѣ влизатъ въ извѣстни независими отъ тѣхната воля, неизбѣжни, опредѣлени отношения — въ производствени отношения, които съотвѣтствуватъ на опредѣлена степень отъ развитието на своитѣ материални производителни сили. *Сумата на тия отношения съставлява економическата структура на обществото, реалната база, върху която се издига юридическата и политическа надстройка и на която съотвѣт-*

Отъ статията „Pro domo sua“.

„Главна теоретическа основа, изъ която произхождатъ принципитѣ на Социалната Демокрация, съставлява научния социализмъ, или Марксовото философско-економическо учение. *Сѫщностьта на това учение се състои*, както се знае, въ туй, *че економическата организация на обществото е основата, върху която се издига правната му и политическа организация и че историята му е история на класовата борба.* Отъ тука слѣдва, че *ако въ една страна сѫществува извѣстенъ* **политически режимъ**, *то сѫществуването му се обусловва отъ економическата организация която господствува въ тази страна и че неговото махване зависи отъ измѣнението на основата му, на економическата организация.* Знаменитиятъ социалистически агитаторъ Фердинандъ Ласалъ изказа това научно положение въ своята рѣчь — За сѫщностьта на конституцията — въ такива думи: Конституцията — това е кральтъ, който има топоветѣ и щиковетѣ. Съ това той казва, че конституцията или политическата наредба не е нищо друго, освѣнъ изражение на фактическитѣ отношения въ обществото. Ако въ една страна кральтъ или царьтъ, може безгранично да се разполага съ топоветѣ и щиковетѣ, то очевидно е, че това е възможно, защото сѫ такива дѣйствителнитѣ обществени отношения. *А пъкъ тѣзи послѣднитѣ всецѣло се опредѣлятъ отъ економическата организация на обществото, или на даденъ народъ. Но економическата организация на обществото не е постоянна; тя съ развитието на производителнитѣ сили*

ствуватъ опрѣдѣлени социални форми на съзнанието. Начинътъ на производството материалнитѣ условия на сѫществуване опрѣдѣля изобщо, социалния политическия и интелектуалния процесъ на живота. Не съзнанието на человѣка опрѣдѣля формата на неговото сѫществуване, а общественото сѫществувание опредѣля формитѣ на неговото съзнание. *На извѣстна степень отъ своето развитие материалнитѣ производителни сили на обществото дохождатъ въ противорѣчие съ сѫществующитѣ производствени отношения, или казано на юридически езикъ, съ имущественитѣ отношения, срѣдъ които тѣзи производителни сили сѫ дѣйствували до него време.* Тѣзи отношения отъ форми които спомагатъ за развитието на производителнитѣ сили, ставатъ тѣхни окови. Тогава настѫпва епохата на социалната революция. *Измѣнението на економическата база разрушава бърже или бавно цѣлия видъ на надстройката.* Когато изучавяме тия преврати, ние всѣкога трѣбва да различавяме материалния превратъ въ економическитѣ условия на производството, който можемъ да опрѣдѣлимъ съ научна точность, отъ революцията, която измѣнява юридическитѣ, политическитѣ, религиознитѣ, артистическитѣ или философскитѣ форми, кѫсо казано, отъ идеологическитѣ форми, които служатъ на человѣцитѣ, за да възприематъ въ своето съзнание конфликта и да го обяснятъ. Както не може да се сѫди за индивидума по туй, що мисли въ себе си, тъй сѫщо не може да се сѫди за такава епоха на революцията по съзнанието, което тя носи съ себе си. *Напротивъ, тоя конфликтъ трѣбва да се обясни съ противорѣчията на материалния животъ, съ борбата между производителнитѣ сили на обществото и производственитѣ отношения. Нито една обществена формация не умира никога, прѣди да се развиятъ всички производителни сили, на които тя дава достатъчна възможность да се развиятъ. Новитѣ отношения на производството, по-висши отъ старитѣ, никога не се появяватъ на свѣта прѣди да назрѣятъ материалнитѣ условия на тѣхното сѫществувание въ нѣдрата на старото общество.* Человѣчеството не си туря никога други задачи, освѣнъ такива, които то може да рѣши; *защото при по-добро изучвание на нѣщата, винаги се оказва, че самата задача само тогава изпъква, когато сѫществуватъ вече материални условия необходими за развитие постоянно се измѣнява. Наредъ съ старата економическа организация изникватъ нови, създавани отъ развитието на производителнитѣ сили. Сѫщата економическа организация винаги сама дава извѣстна възможность за развитието на нови производителни форми въ обществото. Но догдѣто тия нови форми не се развиятъ въ всичката възможность, която имъ дава старата организация, послѣдната не погинва. Обаче сѫщо тъй и новитѣ, по-високитѣ производствени форми не се явяватъ на свѣтъ прѣди да назрѣятъ условията за тѣхното сѫществувание въ нѣдрата на старото общество.* Отъ тука е ясно, че *дѣйствителнитѣ обществени отношения сѫщо се мѣняватъ съ измѣнението на старата економическа организация. Съ измѣнението на нови производителни сили и производствени форми, се явяватъ нови обществени отношения, които неизбѣжно влизатъ въ борба съ старитѣ отношения . . . .*

„Такава е общата теоретическа основа, отъ която изхожда Социалната Демокрация. Отъ нея логически слѣдва, че борбата не на всички класи е прогресивна; слѣдователно, и борбата не на всички партии е прогресивна... Обаче, между членоветѣ на работническата социалъ-демократическа партия има, за съжаление, и такива, които ужъ признаватъ и теоретическата ѝ основа, и принципитѣ произтекающи отъ нея, а въ сѫщность, тъй да кажа, на практика положително се отдалечаватъ отъ тѣхъ. По тази причина тѣ, въ своята дѣятелность, намѣсто — ще кажа съ думитѣ на Маркса — да обясняватъ съзнанието на човѣцитѣ съ формата на тѣхното обществено сѫществувание, напротивъ, тѣ обясняватъ послѣдното съ формитѣ на тѣхното съзнание. *Намѣсто да обясняватъ сѫществувнието на безобразнитѣ политически режими у насъ съ материалнитѣ условия, които ги обусловяватъ, тѣ, напротивъ, обясняватъ материалнитѣ условия съ сѫществуванието на политическитѣ режими.* Вслѣдствие на това тѣ впадатъ въ утопии, несъвмѣстими съ принципитѣ на работнич. соц.-демокр партия. *Намѣсто да изслѣдватъ материалнитѣ условия и на основание на това изслѣдвание да покажатъ свръзката между тѣхъ и политическитѣ явления,* тѣ се впускатъ да съставляватъ проекти за най-добритѣ политически реформи, които би махнали днешния политически строй, като исхождатъ, очевидно, изъ това

рѫшение или когато тѣ поне се намиратъ въ процеса на формирането имъ. Въ общи черти може да се отбѣлѣжатъ като прогресивни епохи на економическото формиране на обществото, начинитѣ на производството: азиатски, феодални и буржуазни“.

(„Ново Време“, 1901 год. № 4).

утопично начало, че стига да изнамѣримъ най добрата политическа система, за да се получи най-доброто политическо управление за страната. По такъвъ съвършенно утопиченъ начинъ тѣ скѫсватъ свръзката между економическата организация на дадена страна и нейнитѣ политически учреждения“.

(„Ново Време“, 1900 год. № 10).

Както виждатъ читателитѣ отъ това сравнение и особено отъ подчъртанитѣ въ него мѣста нищо „осакатено“, нищо „заблудително“ нѣма въ моето прѣдавание на Марксовото учение. Въ статията си: Pro domo sua казвамъ, че *економическата организация на обществото е основата, възъ която се издига правната му и политическа организация* Марксъ казва, че човѣцитѣ въ своя общественъ животъ влизатъ въ извѣстни, независими отъ тѣхната воля, неизбѣжни опрѣдѣлени отношения — въ производствени отношения, и че *сумата на тия отношения съставлява економическата структура на обществото реалната база, върху която се издига юридическата и политическатъ надстройка.* Въ сѫщата статия казвамъ, че, *ако въ една страна сѫществува извѣстенъ* **политически режимъ,** *то сѫществуването му се обусловва отъ економическата организация, която господствува въ тази страна.* Марксъ казва, че **политическитѣ форми** *иматъ своитѣ корени въ условията на материялния животъ.* Въ сѫщата статия казвамъ, че *економическата организация на обществото не е постоянна* че *тя съ развитието на производителнитѣ сили постоянно се измѣнява и че дѣйствителнитѣ отношения,* или както казва Ласаль фактическитѣ отношения, *сѫщо се мѣняватъ съ измѣнението на старата економическа организация.* Марксъ казва, че *измѣнението на економическата база разрушава бърже или бавно цѣлия видъ на надстройката.* По-нататакъ, въ сѫщата статия, обяснявамъ *борбата между старитѣ и новитѣ обществени отношения съ изникването на нови обществени производствени форми,* които, както по-горѣ обяснявамъ, се явяватъ съ развитието на производственитѣ сили и която борба въ живота се явява въ видъ на политическа борба на враситѣ. Марксъ казва, че тая борба, или буквално, *тоя конфликтъ трѣбва да се обясни съ противорѣчията на материалния животъ, съ борбата между производителнитѣ сили на обществото и производственитѣ отношения.*

Когато писахъ статията Pro domo sua, която цѣль бѣше само да припомня *въ най-общи черти* теоретическата основа на нашата партия, Марксовото учение за социалното развитие, безъ да се спирамъ върху подробнитѣ обяснения. Но отъ горѣказаното читателитѣ виждатъ, че въ статията „Pro domo sua“ предавание това учение. Разликата е само въ нѣкои изражения, може би...... Въ статията ми: „Социализмъ или демократизмъ“ привеждамъ цѣлата мисъль на Маркса и мислитѣ изказани отъ него и Енгелса и възъ основа на това, което пише Я. С. въ „О. Д.“, показахъ, какъ писаното на послѣдния е една

дребно-буржуазна мъгла, която нѣма нищо общо съ Марксовото учение. Но Я. С., като заключава тая статия, иде сега горното мое прѣдаване на Марксовото учение да нарича „невѣрно", „осакатено", „заблудително". Отъ кждѣ излиза това? Ами отъ онова мѣсто на моята статия, въ което се казва: „Ако въ една страна сжществува извѣстенъ политически режимъ, то сжществуването му се обусловва отъ економическата организация, която господствува въ извѣстна страна и че неговото махване зависи отъ измѣнението на основата му, на економическата организация"! Трѣбва да се забѣлѣжи, че думата „политически режимъ" тука е употрѣбена въ смисълъ на „политически строй" и „политическа наредба". Но Я. С. се олавя о думата „политически режимъ" и прави слѣдующитѣ фокуси. Той намира разлика между „политически строй" и „политически режимъ" и иска, навѣрно, да каже, че отъ производственитѣ отношения, или другояче казано, отъ имущественитѣ отношения, проистичало не политически режимъ, а политически строй. По-долу ще видимъ, че и всѣкой даденъ отдѣленъ политически режимъ, както Радославовия, се обяснява само съ економическата структура, както казва Марксъ, или съ економическата организация, както е казано въ статията ми, на страната; че той има своитѣ корени въ условията на материалния животъ на нашата страна. Но Я. С. като не е въ състояние да разбере тѣзи прости работи, олавя се о думата „политически режимъ" и казва, че, който напише горнята мисъль, явявалъ се „най-объркан противо-марксистъ, най-голѣмъ реакционеръ". Обаче, Марксъ казва, че *политическитѣ форми иматъ своитѣ корени въ условията на материялния животъ*, съвъкупностьта на които условия съставляватъ това, що наричатъ, Хегель и други, „гражданско общество", и че *измѣнението на економическата база разрушава бърже или бавно цѣлия видъ на надстройката* слѣдователно и на политическитѣ форми, прибавямъ. Както виждаме и самъ Марксъ не употрѣбява думата „политически строй", а казва „политически форми". което е равнозначуще, или никакъ „незаблудително" и „осакатено", ако кажемъ „политически режими". Сетнѣ по самитѣ думи на Маркса излиза, че сжществуванието на „политическитѣ форми" се обусловватъ, зависятъ, отъ економическата база, отъ економическата структура или организация и че измѣнението на послѣдната разрушава бърже или бавно „политическата форма", т. е. че махванието на извѣстенъ „политически режимъ" зависи отъ измѣнението на основата му, на економическата организация. Както виждаме и въ Марксовитѣ думи и въ моитѣ думи, на които Я. С строи своитѣ фокуси, има една и сжща мисъль. Какво излиза сега? Излиза, че Марксъ „се явява най-объркан противо-марксистъ, най-голѣмъ реакционеръ"! Не-ли тъй, Я. С.? Но послѣдния прави още една цитата отъ моята статия. Тя е онова мѣсто, въ което привеждамъ въ нѣколко думи опрѣдѣлението на Ласаля, що е конституция. Ласаль казва че конституция сж даденитѣ фактически обществени отношения. Тази мисъль на Ласаля съ нищо буквално не противорѣчи на Марксовата мисъль и считамъ за излишно тука да се простирамъ да доказвамъ това. Другъ пжть, ако стане

тука, ще го направя въ свързка съ цѣлата статия на Ласаля върху сѫщностьта на конституцията.

Да се повърнемъ сега къмъ думитѣ „политически строй“ и „политически режимъ“. По горѣ споменахъ, че въ моята статия употрѣбявамъ думата „политически режимъ“ въ смисълъ „политически строй“ и „политическа наредба“. Но Я. С. се олавя о думата „политически режимъ“ и прави разлика между нея и думата „политически строй“. Тука у него се явява невъобразима бърканица на нѣщата. Но за нея сега нѣма да говоря. Обаче Я. С., като прочете, че думата е за „политически режимъ“, веднага си прѣдстави, че е въпросътъ за Радославовия режимъ. Да се съгласимъ за минута, че въпросътъ е за тоя режимъ, за всѣкой режимъ отъ нашитѣ. Пита се: съ какво ще си обяснимъ тѣхното изпъкване, тѣхното появяване, ако не съ туй, че иматъ своитѣ корени въ материалния животъ, въ економическата организация на нашата страна? Радославовиятъ режимъ, напримѣръ, идването на Радославовъ и на неговата партия на власть, мигаръ не е зависѣло отъ материалнитѣ условия на нашия животъ, отъ економическитѣ и обществени отношения въ нашата страна? Другояче трѣбва да допуснемъ, че Радославовиятъ режимъ е падналъ отъ небето и че е висѣлъ на въздуха. Прочее, за Я. С. той е билъ „случаенъ режимъ“ и, види се, това е най-вѣрното и най-съгласното съ Марксовото учение обяснение на „политическитѣ режими“! Въ всѣки случай, както виждаме, дори ако говоримъ за „политически режимъ“ въ смисълъ на едно дадено управление, като Радославовото, пакъ неговото появяване и сѫществуване не можемъ да обяснимъ другояче, освѣнъ съ материалнитѣ условия на живота, съ економическата организация и съ нейнитѣ измѣнения, че той има коренитѣ си въ обществениттѣ фактически отношения, зависящи отъ економическата структура. Така че, Я. С. като се олавя о думата „политическа режимъ“ и като прави разлика между него и „политически строй“, върши фокуси, съ които иска да прикрие своето толкова пѫти доказвано неразбиране най-елементарнитѣ работи по тоя въпросъ. За сега толкова. Ще прибавя само, че Я. С., който много обича да говори голословно за фалшификация на нѣкакви си негови „мисли“, приписва ми, че ужь съмъ писалъ, какво „производственитѣ отношения *пораждали* политическитѣ режими“, когато подобно нѣщо абсолютно нѣма въ моята статия. Тамъ имамъ, както видѣхме, че „сѫществуването на извѣстенъ политически режимъ *се обусловява* отъ економическата организация“. Очевидно е, че едно значи да кажешъ „производственитѣ отношения *пораждали* политическитѣ режими“, друго значи да кажешъ, че послѣднитѣ се *обусловяватъ* отъ *економическата организация*, *зависятъ* отъ нея, се *обясняватъ* съ нея. Но Я. С. е забравилъ, какво ще рѣче честно отношение въ полемиката. Той си позволява дѣйствително да приписва не „мисли“, а цѣли фрази, които не ги е писалъ човѣкъ, и въ сѫщото време обвинява другитѣ, че фалшифицирали „мислитѣ“ му, а поканенъ не веднажъ да докаже своето твърдение, мълчи. Прочее, да оставимъ неговитѣ честни литературни похвати и да минемъ на друго.

Отъ всичко горѣказано виждатъ читателитѣ, че въ главата и въ психологията на Я. С. не намиратъ мѣсто Марксовото учение и всички ония мотиви, побуждения, мисли и чувства, произтекающи отъ обладанието на свѣтогледа, който той дава на привърженицитѣ на социалъ-демокрацията. Очевидно е, не че азъ съмъ прѣдавалъ Марксовото учение „тѣсно", „сакато", „заблудително", а че то си е „тѣсно", „шаблонно", догматично", „сакато" и пр. за такива глави, като Я. С., каквито бѣха приснопаметнитѣ наши противници и марксистоѣлци Пасманикъ и Минцесъ и каквито сѫ всички опортюнисти въ социалъ-демокрацията. Въ миналата статия видѣхме, каква е тактиката и на нашитѣ опортюнисти. Въ дадения случай ние пакъ се срѣщаме съ нея. Опортюниститѣ, за да скриятъ своето отстѫпничество отъ принципитѣ на социалъ-демокрацията, щомъ бѫдатъ притиснати до стѣната, веднага почватъ да обвиняватъ марксиститѣ въ това, че тѣ разбирали Марксовото учение „тѣсно" „шаблонно", „догматично", „заблудително", че криели своето неразбиране задъ Маркса и т. н. Я. С същото прави. Той пише:

„Ето по-горѣ Благоевъ бѣ скрилъ своята тѣснота (по-добрѣ бѣше да се каже неразбирането си) задъ партията, сега го виждаме да се крие задъ Маркса. Сега вече за Сакѫзовъ е тѣсно и едностранчиво не разбирането на Благоева, а самото Марксово учение, — ето кое повтаря десетки пѫти Благоевъ въ тази си статия. Но гдѣ съмъ казалъ азъ подобно нѣщо? Благоевъ тука вече съчинява, за да не кажемъ по-груба дума. Но ще му помогне ли това отъждествяване своитѣ забъркани мнѣния съ мнѣнието на партията, своитѣ противо-марксически мисли съ Марксовото учение? Не, нищо не ще му помогне . . . ." и т. н.

Прѣди всичко ще забѣлѣжа, че „не десетки пѫти", както пише Я. С., повтарямъ, а до колкото помня само веднажъ. въ статията: „Марксовото учение и др. Сакѫзовъ". Това не е важно разбира се, но все рѣкохъ да го отбѣлѣжа. Сетнѣ, както виждате отъ цитираното, своя грѣхъ, да крие своето отстѫпничество задъ Маркса, сваля на мене. Както виждате, за мене нѣмаше и нѣма причини да се крия задъ Маркса, още по малко да „съчинявамъ" вече нѣщо за разбирането на Я С. Той пита: кѫдѣ билъ казалъ „подобно нѣщо", т. е. кѫдѣ билъ казалъ, че за него „вече" е тѣсно и едностранчиво не разбирането на Благоева, а самото Марксово учение? Макаръ и никѫдѣ да не съмъ казалъ „подобно нѣщо", т. е., че Я· С. самъ признавалъ, какво за него е тѣсно Марксовото учение, а само тѣглихъ и тѣгля заключение отъ неговитѣ „мисли", думи и дѣла, — което никакъ не значи да „съчинява" човѣкъ и да приписва на Я. С. „мисли", които ги нѣмалъ, а просто да тѣгли заключения, — при всичко това пакъ казвамъ, че Я. С. изказа „мисли", още въ началото на полемиката, безъ да говоря за „мислитѣ" му въ „О. Д." до днесъ, отъ които може да се направи само това заключение, което направихъ. Думата ми е за ония „мисли" на Я. С., които по-горѣ цитирахъ отъ неговия прьвъ „отговоръ" на статията ми Pro domo sua. На неговия „отговоръ" азъ възразихъ съ втората статия. Ето, въ сѫщность, какво казвамъ въ нея. Като казвамъ, че на Я. С. дѣйствително може да се вижда моя начинъ на разбиране Марксовото учение за тѣсенъ, но че вѣрно съмъ предалъ това учение, продължавамъ така:

„Щомъ е тъй, тогава въпросътъ не е за моя начинъ на разбиране, а за тѣснотата на Марксовото учение. Когато др. Сакъзовъ говори за „умственото брожение срѣдъ марксиститѣ“, и за крайното Бернщанианско учение, иска очевидно да каже, че имало и друго разбиране на Марксовото учение, което, види се, „разширява и задълбочава самото учение“. Обаче др. Сакъзовъ, за жалость, не ни казва, какво е това „ново“ разбиране на Марксовото учение. Той споменава за „крайното Бернщайнианско учение“, обаче, то не е никакъ Марксово учение, или най-вѣрно, то е пряма противоположность на него. Това „развитие, разширяване и задълбочаване на самото учение“, каквото виждаме у Бернщайна, не може да приведе къмъ нищо друго, освѣнъ къмъ оборване, въ духа на буржуазията, на самото учение. Колкото до умѣренитѣ „учения“, които поправятъ, допълнятъ или „разширяватъ и задълбочаватъ“ Марксовото учение, тѣ въ сѫщность се свеждатъ къмъ онова „учение“, което толкова време се мѫчиха Деборовъ и Минцесъ, особено първия, да го привиятъ на насъ. Такова сѫщо е и „разширяването и задълбочаването“ на Марксовото учение и отъ Белфорта Бакса напримѣръ. Той сѫщо намираше Марксовото учение за *едностранчиво, тѣсно* и се залови да го „разшири и задълбочи“, за да обясни сложния животъ на обществата не съ „безживненитѣ формули“ и съ въплощението му въ тѣхъ, а съ влиянието на много „идеологически причини“. Баксъ обвини Кауцки и Меринга въ този сѫщия грѣхъ, въ който обвинява и мене др. Сакъзовъ“.

Отъ цитираното е ясно, че азъ нищо не „съчинявамъ“, а само тѣглихъ и тѣгля заключението отъ „мислитѣ“ на Я. С. Въ отговоръ на статията ми „Pro domo sua“, той просто ни обвини въ „тѣсно“, „шаблонно“ разбиране на Марксовото учение и ни посочи на „умственното брожение срѣдъ марксиститѣ“, на „крайното Бернщайнинско учение“, като на *не тѣсно*, като на „широко“, „задълбочително“ и т. н. Какво значеше и значи това? Не е ли вѣрно, че за Я. С. „широко“, „незаблудително“, „задълбочително“ е „учението“ на всевъзможнитѣ „критици“, „ревизионисти“ на Марксовото учение, кръстено „опортюнизъмъ“? Не е ли истина, че за Я. С. Марксовото учение, както се разбира отъ всички социалъ-демократи, е „тѣсно“, „шаблонно“, „окостенѣло“ и т. н., и че за него „широко“, „задълбочително“, „право“ разбиране на учението е „умственото брожение срѣдъ марксиститѣ“, „крайното Бернщайнианско учение“? Не е ли вѣрно моето заключение, че за Я С. е *тѣсно* и едностранчиво самото Марксово учение, „а не разбирането на Благоева“? Човѣкъ, който ви говори, че въ нѣкакви „крайни“ и „умѣрени учения“, каквито се явяватъ опия на Бакса, на Бернщайна, на Минцеса, на Деборова, на всевъзможнитѣ разновидности опортюнисти, се съдържало нѣкакво „широко“ разбиране на Маркса, такъвъ човѣкъ, очевидно, се намира само въ „умствено брожение“, който е много далечъ отъ разбирането на Марксовото учение и, очевидно, иска да крие своето отстѫпничество задъ „ново“ нѣкакво разбиране на Маркса. Така че, както виждаме, нищо не „съчинявахъ“ и не „съчинявамъ“, а правя вѣрно заключение отъ „мислитѣ“ на Я. С. За Я. С. е „тѣсно“ самото Марксово учение, както е „тѣсно“ то за Бернщайна и за всички „критици“ на Маркса. Иначе той не би говорилъ, че имало „ново“ разбиране на марксизма и не би посочвалъ на „умственото брожение срѣдъ марксиститѣ“ и т. н. Но такава е тактиката на „широкитѣ“: притиснати до стѣната, почватъ да викатъ — „вие „шаблонно“, „тѣсно“, „окостенѣло“ разби-

рате Марксовото учение, или вие не го разбирате!" Истинско фокусничество! Но да отидемъ още по-нататъкъ.

Въ една отъ миналитѣ хроники **Senex** казва, че Я С. измѣства центра на полемиката. По поводъ на това Я. С. се провиква:

„Какъ? Като съмъ казвалъ *сега*, че когато прѣзъ Октомврий 1900 г. (1-й брой на О. Д.) съмъ разглеждалъ *положението на България*, имамъ съмъ прѣдъ видъ само тогавашното положение, т. е. радославовия режимъ".

Senex нищо подобно не е казалъ, разбира се. Но че Я. С. намѣсти центра на полемиката ей-сега ще видимъ. Първиятъ брой на „О. Д." излѣзе прѣзъ октомврий 1900 год., т. е. два мѣсеца слѣдъ сливенския конгресъ. Въ първата уводна статия Я. С. изказа „мисли", които съставляваха пълно отстѫпничество отъ това, което той говори въ сливенския конгресъ и отъ общото гледище на работническата социалъ-демократическа партия. Въ сливенския конгресѣ Я. С. каза:

„Значи, когато се попитаме: какво е това земледѣлческо движение? То като се вгледаме въ сѫщностьта му ще видимъ, *че то не е нищо друго, освѣнъ буржуазно движение, което за лице има една програмъ, която програма може да заблуждава нашия селянинъ*" (стеногр. протоколи IV засѣдание отъ 11 юлий 1900 год.). — Обаче не трѣбва да забравяме главното за социалистическата партия въ България, именно какво прѣдставлява тя? — *Тя прѣдставлява българскитѣ пролетарии.* Отъ кого тя се състои не е важно споредъ мене. *Тя може да се състои отъ дребни занаятчии, но тѣ носятъ пролетариатския идеалъ.* Нашата партия може да има въ редоветѣ си дребни земледѣлци, но тѣ, като стоятъ като членове на нашата партия, ще носятъ социалистическия идеалъ. *Нашата партия като пролетариатска се явява водитель на всички пропаднали земледѣлци и занаятчии*" (стеногр. протоколи, V засѣдание отъ 11 Юлий 1900 год.).

Така Я. С. говори на сливенския партиенъ конгресъ. Обаче слѣдъ два мѣсеца почва „О Д." и какво ни казва тамъ? Ето какво:

„И наистина — четемъ въ бр. 1, стр. 1, „О. Д." — ако не закриваме очи прѣдъ това, що става наоколо, ние лесно ще издиримъ първоизточницитѣ на една обществена промѣна у насъ. — Още тъй неотдавна прѣзъ зимата и пролѣтьта, ние бѣхме свидѣтели на *едно небивало до сега движение на селенитѣ.* Нѣма нужда да бѫде човѣкъ опозиционеръ за да признае, че това движение не е дѣло на външни подклаждания, а се е родило въ самитѣ недра на простата земледѣлческа маса, която начева да съзира своята онеправданость, своята потиснатость въ политическо и економическо отношение. Въ макаръ и неопрѣдѣления стремежъ къмъ честитость и *гражданско равноправие на тѣзи некѣтнати, млади и буйни сили*, не съзирате ли вие *можливость за измѣняване на досегашния държавенъ върохъ?* При една правилно насочена организация не може ли да се създаде тука *една сила, която ще иска да тури скромность и пестливость въ общественитѣ учреждения, равноправность въ държавнитѣ тегоби, демократичность въ учебното и военно дѣло, строга отговорность на всички обществени служители* и т. н. и т. н.?"

Сега взрѣте се въ тая цитата, особенно въ подчъртанитѣ отъ мене редове въ нея, и вижте, какво пише Я. С. два мѣсеца слѣдъ сливенския конгресъ! Додѣто въ послѣдния ни говори, че „земледѣлческото движение" е едно „буржуазно движение, което за лице има една програма, която програма може да заблуждава нашия селянинъ" и че „нашата партия като пролетариатска се явява водитель на всички пропаднали земледѣлци и занаятчии", — слѣдъ два мѣсеци, въ „О. Д." Я. С. вече вижда въ „движението на селенитѣ", сирѣчь

въ „земледѣлческото движение“ вижда *„могжщъ лостъ за измѣняване на досегашния държавенъ вървежъ“*, вижда „една сила“, която „ще иска“ да направи цѣла политическа революция въ управлението на страната въ най демократически духъ! Както виждаме, за него вече нѣма работническа социалъ-демократическа партия — водительтъ на всички пропаднали земледѣлци и занаятчии; тя се губи въ „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“; „могжщиятъ лостъ“ за прѣвратъ въ „досегашния държавенъ вървежъ“, „силата“, която ще направи политическа демократическа революция е „земледѣлческото движение“, „движението на селенитѣ“. Не е ли ясно, че въ туко-що цитиранитѣ „мисли“ на Я. С. и дума не се говори за Радославовия режимъ, а се говори за измѣнение изобщо „на досегашния държавенъ вървежъ“, за едно коренно политическо прѣобразование на наредбитѣ у насъ въ краенъ демократически духъ? Истина е, че Я. С. въ сжщата статия въ сжщия брой и страница на края прибавя:

„И тъй, какво има да противопостави страната на царствуващето у насъ *Насилие и Безправие*? — Тя има да противопостави **днесъ** отдѣлнитѣ интереси на своитѣ производещи слоеве, а **утрѣ**, като право слѣдствие отъ това, съединенитѣ *усилия* за провъзгласяването отъ самия народъ на една трайна *Свобода и Законность*“.

Обаче и тука, както виждаме, ни се говори за **утрѣ**, т. е. **за бждаще**, когато страната щѣла да противопостави *„съединенитѣ усилия* за провъзгласяването отъ *самия народъ* на една *трайна* свобода и законность“. И тука не се говори за Радославовия режимъ само, не се говори само за момента. За *момента*, **днесъ**, на *Радославовия режимъ* се противопоставятъ „отдѣлнитѣ интереси на производещитѣ слоеве“, а **утрѣ**, *въ бждаще* — „съединенитѣ имъ усилия“ и прочее. И всичко това се пишеше тогава, когато „могжщиятъ лостъ“, главната „сила“ на „производещитѣ слоеве“, т. е. „земледѣлческото движение“ бѣше окончателно съсипано и когато бѣше ясно, че отъ него и подобни нему движения, нищо не може да се очаква, освѣнъ усилване на реакцията. Но сега Я. С. ни казва, че като пишелъ цитираното му погорѣ, ималъ предъ видъ само тогавашното положение, т. е. Радославовия режимъ, *моментътъ*, отъ който подирилъ тогава исходъ въ „политическата тенденция на общественитѣ производещи слоеве“. Но тука именно и се прави прѣмѣстването центра на полемиката. Както видѣхме, Я. С. не само за Радославовия режимъ говори, а излага цѣла „теория“ политико-социална, говори за „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, за сътрудничеството на класитѣ — теория която е правопротивоположна на оная, която той разви въ сливенския конгресъ и която е партийната теория, изходяща отъ Марксовото учение. Че Я. С. своята „теория“ е съчинилъ не само за момента, показва ни това, че той съ тая „теория“ продължава да си служи и подиръ паданието на Радославовото управление, съ тази само разлика, че подиръ това управление неговата „теория“ все повече се забърква, въ главата на Я. С. все по-голѣма бърканица се образува, до дѣто днесъ той, като корабъ безъ компасъ и вѣтрила въ безбрѣжно море, се лута въ явленията на „политико-обществения животъ“. Дори да допустнемъ, че Я. С. билъ съ-

чинилъ своята славна „теория“ само за момента, като ималъ прѣдъ видъ само тогавашното положение на България. Добива ли отъ това неговата „теория“ по-добъръ видъ? — Абсолютно никакъ! Защото Я. С. и въ такъвъ случай съ нея показва само своето утопично, крайно повърхностно разбиране на „тенденциитѣ“ на „производещитѣ слоеве“ тогава. Не само това, но той приписваше на послѣднитѣ „тенденции“, каквито тѣ нѣмаха, не ги проявяваха; приписваше имъ своитѣ субективни желания. И наистина, Радославовиятъ режимъ подиръ една година, откато Я. С. съчини своята „теория“ падна, но не отъ ударитѣ на „производещитѣ слоеве“, а съвсѣмъ отъ друга „сила“. Обаче той сега ни казва, че търсилъ исходъ отъ тогавашното положение „въ политическата тенденция на общественитѣ производещи слоеве“. Но това е абсолютно невѣрно. Каква „политическа тенденция“ „производящитѣ слоеве“ проявяваха тогава? Както е извѣстно, тогава имаше „движение“ на земледѣлцитѣ противъ десятъка, на занаятчиитѣ противъ „Закона за еснафската наредба“, който и унищожи Радославовъ; бѣха недоволни и търговцитѣ отъ нѣкои финансови мѣрки на Радославовото управление, но „политическа тенденция“ и особенно такава революционна политическа тенденция за корено измѣнение на „досегашния държавенъ вървежъ“ въ широкъ демокритически духъ, за каквата бълнува Я. С., нѣмаше и неможеше да има. Така че,земемъ ли „теорията“ на Я. С., като такава, която не се отнасяла само до момента, или като такава, която е имала прѣдъ видъ само момента, еднакво е несъстоятелна, а главно нищо общо не имаща съ социалъ-демократическата теория. Но Я. С. употрѣбява сега усилия да увѣри, че той ималъ прѣдъ видъ само момента, само Радославовия режимъ. Обаче, както и да измѣства центра на полемиката, все остава едно вѣрно — както се яви слѣдъ сливенския конгресъ забърканъ опортюнистъ, такъвъ си остава до днесъ. Но, днесъ той е още по-забърканъ.

Съ всичко казано до тука свършвамъ рекапитулацията, припомнюването на работи, станали прѣди година и половина. Тази работа не е особено благодарна, но нѣмаше какво да се прави Я. С. има този добъръ обичай, да отговаря на статии, писани преди години. Той сигурно разчитвалъ е на това, че читателитѣ много нѣщо сѫ забравили отъ писаното въ статията Pro domo sua, та подиръ двѣ години и половина може да имъ говори всѣкакви глупости. Подиръ това ще направя още нѣколко бѣлѣжки по нѣкои дребни въпроси, които зачеква Я. С. въ сѫщата статия, която ми даде поводъ да напиша тази рекапитулация.

Преди всичко Я. С. много се възмущава отъ това, дѣто казахъ, че „какъвто и да е моя начинъ на разбиране Марксовото учение, но той е на цѣлата партия, на всичкитѣ ѝ досегашни конгреса“. Това мое твърдѣние, споредъ него, било „едно самомнѣние, едно фатално самоилъгване“. Обаче, въ дѣйствителность, всички конгресни рѣшения отъ ямболския партиенъ конгресъ до послѣдния всички потвърдяваха, че разбирането на партията е такова сѫщо, каквото е моето, или че моето разбиране е изражение на разбирането на цѣлата пар-

тия Два мѣсеца преди да почне „О. Д.“, въ сливенския конгресъ и Я. С. споделяше моето разбиране, разбирането на цѣлата партия.

Но най-ясно потвърдиха моето мнѣние двата послѣдни конгреса — плѣвенския и търновския. Взетитѣ резолюции на тѣзи конгреси и особено четиридневнитѣ дебати на послѣдния по поведението на Я. С, не потвърдиха ли напълно, че защищавамъ начина на разбирането Марксовото учение на партията? Другъ е въпросътъ, да ли Я. С ще успѣе да убѣди партията да измѣни своя начинъ на разбиране и да приеме „неговия начинъ“, „широкото разбиране“ на Маркса, което още не е извѣстно нито на Я. С., нито на партията. Това бѫдѫщето ще покаже. Но за сега фактъ е, че моя начинъ на разбиране Марксовото учение е оня на цѣлата партия, на всичкитѣ ѝ досегашни конгреси. Едно само ще прибавя къмъ това, а именно, че деньтъ, въ който въ партията „ще възтържествува“ С-ския „начинъ на разбиране“, партията ще престане да бѫде „партия на пролетариятския идеалъ“, „водитель на всички пропаднали земледѣлци и занаятчии, които иматъ пролетариятски идеалъ“, а една дребно-буржуазна опортюнистическа партия. Желанието, интимното желание на Я. С. именно е това — да стане тя такава. Прочее, бѫдѫщиятъ конгресъ ще трѣбва да рѣши, споделя ли интимнитѣ желания на Я. С. и на опортюниститѣ около „О. Д.“.

Друго. Я. С. казва: *„Партията вижда че на думи едно говоримъ, а друго вършимъ“*. Да, вѣрно е, че партията вижда това, тя вижда, че хлътва въ опортюнизма, че се изродява, но по тая причина тя и взима мѣрки и трѣбва да ги взима, за да спаси себе си отъ опортюнизма, отъ плъзгавия пѫть, въ който искатъ такива, като Я. С., да я водятъ. Ако партията до плѣвенския конгресъ се впускаше въ „широка дѣятелность“, ако тя главно се впускаше въ широки агитации, тя правѣше една неизбѣжна грѣшка, произтичаща отъ условията, при които дѣйствуваше. Но съ уясненето на тия условия тя еволира и еволира къмъ съзнанието на своитѣ истински, социалъ-демократически задачи, на своята дѣйствителна работа. Обаче, такива опортюнисти като Я. С. искатъ нейнитѣ грѣшки, нейната „широка дѣятелность“, съвпадаща съ субективнитѣ желания на опортюниститѣ, да ги възведатъ въ принципи и тактика на партията, на една партия, която се стреми да се издигне до пълното разбиране на своитѣ дѣйствителни задачи. Тука е тъй сѫщо центрътъ на полемиката. Ние казваме, че партията трѣбва да бѫде партия на революционния социализмъ, „тѣсна“ социалъ-демократическа пролетариатска партия, а нашитѣ опортюнисти искатъ да стане тя опортюнистическа, „широка“. Естествено е, че за послѣднитѣ хиляди пѫти ще бѫде *„повече разумно да се работи всекидневно и въ всички области на живота за усилването на демокрацията, отколкото да се дрънка едно и сѫщо и да се тъпче на едно и сѫщо мѣсто“*. Въ тия именно подчертани отъ мене думи на Я. С. се съдържа цѣлата „теория“ на нашитѣ, пъкъ и на всички опортюнисти въ свѣта, и произтичаща отъ нея опортюнистическа тактика, които искатъ да натрапятъ на една социалъ-демократическа партия. Нѣма тука да разглеждамъ тази „теория“ и „так-

тика", която ще я чуете и намѣрите въ страницитѣ на всѣко издание на буржуазнитѣ демократи. Ще забѣлѣжа само, че за Я. С. и опортюниститѣ около него, нашата партия до сега нищо друго не е вършила, освѣнъ да „тропа на едно и сжщо мѣсто" и да „дрънка едно и сжщо нѣщо". Ето до кждѣ отиватъ нашитѣ опортюнисти на чело съ Я. С! Че нашата партия е правила грѣшки отъ тактическа страна и за себе си, това е несъмнѣно, но че тя не е „тропала на едно и сжщо мѣсто" и не е „дрънкала" на вѣтъра, сжщо е несъмнѣно. Само за такива забъркани глави, като Я. С., които вѣчно безпомощно бъбратъ за „нѣкаква всѣкидневна работа въ всички области на живота", при туй „за усилването" на нѣкаква си „демокрация" и за „ослабването на реакцията" съ вѣтрове, — само за такива глави работническата социалъ-демократическа партия е „дрънкала" на вѣтъра, е „тропала на едно мѣсто". Прочее, опортюниститѣ сж прави! Вѣрно е, че нашата партия, останала „тѣсна", ще бжде партия отъ „дечурлига", която, разбира се, не може да ослаби реакцията, а главно не може скоро да направи Я. С. „вершитоль судебъ", въ която партия ще трѣбва той да се свива въ скромна сфера и дѣятелность. Друго е, ако тя стане „широка". Тогава нѣма да „тропа на едно и сжщо мѣсто", а ще „зацамбурка" въ широкото море на дребно-буржуазнитѣ утопии. Нѣма съмнѣние, че тука Я. С. ще каже, какво той говорилъ не за цѣлата партия, а само за нѣкои личности въ нея. Но партията се състои отъ личности. Най-малко думитѣ на Я. С. се отнасятъ и до онпя личности, които сж стояли и стоятъ на чело на нея, до Ц. К. Обаче, че думитѣ му се отнасятъ до цѣлата партия е ясно. Нито единъ конгресъ до сега не е призналъ, че тия личности сж водили партията само къмъ „тропане на едно мѣсто" и пр. Напротивъ, конгреситѣ сж признавали, че партията е отишла много далечь въ своята дѣятелность. Но Я. С. ни казва, че сега партията почнала да се замислюва върху тия въпроси. Нѣма съмнѣние, щомъ се явяватъ въ редоветѣ ѝ опортюнисти, тя ще се замисли. Тя се е замислила отдавна, прѣди Я С. да се яви съ своето „О. Д.". Обаче никога тя не е считала, че „тропа на едно мѣсто". Но Я. С., разбира се, е най умния въ нея и за това намира, че тя само това върши — „да тропа на едно мѣсто"! Какво остава да каже човѣкъ на това на нищо неосновано самомнѣние?

На свършекъ ще прибавя слѣдующето. Отъ като се почна полемиката, въ продължение на двѣ години и половина, до днесъ Я. С. е отговарялъ на всички, които сж взели участие въ нея, по най-арогантенъ начинъ. Едни за него бѣха „несериозни умове", „заблудители", „гледащи прѣзъ ключалката"; други — съ „старчески приеми", „щури"; трети — „дечурлига", които трѣбвало да се учатъ. Подигна се една полемика, много важна за партията. Я. С. се отнесе и се отнася къмъ нея и къмъ всички, които я поддържаха и къмъ самитѣ интереси на партията, къмъ самата партия, къмъ самото ѝ сжществуване, което въ „О. Д." систематически игнорира, съ една надутость, съ една надмѣнность, която буквално въ нищо не намира оправдание. И наистина, да се попитаме, кое дава право на Я. С. да бжде тъй арогантенъ, тъй надмѣненъ въ партията? Заслугитѣ му ли къмъ партията?

Но позволете! Какви сж тия заслуги и да-ли тѣ му даватъ основание да бжде тъй високомѣрно амбициозенъ? Да, той е единъ отъ старитѣ членове на партията, но по давностьта на членството не може да се сжди за заслугитѣ на единъ членъ. Какво ново е допринесалъ Я. С. въ партията, какви принципиални и практически въпроси за партията и въ нея той е изслѣдвалъ, разрѣшилъ, та да се счита недосѣгаема величина, за която всички, които го критикуватъ сж „несериозни твове", „заблудители", „дечурлига" и т. н.? По-горѣ споменахъ, че Я. С. въ партията своитѣ докачени амбиции винаги е турялъ по-високо отъ интереситѣ на партията. Единъ день, надѣвамъ се, историята на партията ще покаже това. Тука ще прибавя само, че Я. С. въ партията е игралъ само ролята на чорбаджия, за когото правилото е: „моему праву не мѣшай"! И това той е правилъ не само въ практическата дѣятелность на партията, но и въ литературната партийна и дори лична дѣятелность. Заслугитѣ на Я С. прѣдъ партията сж тѣзи, че е билъ редакторъ на „День", че подъ „негова редакция" сж прѣведени нѣкои цѣнни книги. Но тѣ толкосъ ли сж голѣми, че му даватъ право да бжде къмъ всички надмѣненъ и недосѣгаемъ на критиката? Тѣзи му заслуги говорятъ само, че Я. С. трѣбва да бжде по-скроменъ. Най-сетнѣ, каквото и да е направено въ партията, то е направено колективно, съ колективни сили и колективенъ умъ, въ които участието на Я. С. въ всѣки случай далечь не е тъй голѣмо, щото да има право да се отнася къмъ другитѣ дѣйци въ партията съ високомѣрие. Историята на партията подтвърдява това. Но постоянното перчение прѣдъ нея съ нѣкакви заслуги и съ дълголѣтно стоение въ редоветѣ ѝ, вѣчното изтъкване на своята персона, ту „докачена", ту „неразбрана", ту „оклѣветена", ту „онеправдана" — всичко това говори за желанието да се огражда съ ореола на мжченичество и на фалшивъ блясъкъ, и чрѣзъ това да импонира на партията, като разчита да намѣри въ нея членове, които поради слабото познаване историята ѝ и поради, може би, още не заякналото социалистическо съзнание, не ще могатъ да видятъ, какво се крие задъ тоя фалшивъ блясъкъ. Я. С. забравя, че личноститѣ въ нашата партия сж цѣнни и се издигатъ не съ своя фалшивъ блясъкъ, съ непровѣрени заслуги и чрѣзъ подравяние довѣрието ѝ къмъ другитѣ, а чрѣзъ своята прѣданность на началата ѝ, чрѣзъ своитѣ познания, енергия и умъ. Да, може временно да се издигнатъ и личности, които нѣматъ тия качества, но това е временно, макаръ такова издигание и да е опасно за една млада социалистическа партия. Прочее, азъ живѣя съ пълна вѣра, че партията вече и въ туй отношение не се заблуждава и вижда играта, която се играе въ нея и съ нейното бждаще отъ хора опортюнисти, на чело на които стои Я. С. Каквото, прочее, и да става, наша партийна длъжность е да изобличаваме всѣкиго, който си играе съ партията, съ нейното настояще и бждаще, да посочваме на опасноститѣ за нея и на забълбосванията, съ които искатъ да прикриятъ отстжпничествата си хората около Я. С. и „О. Д.". Това правихме и ще го правимъ; това е партиенъ дългъ.

Д. Б

ХРОНИКА.

(ИЗЪ НАШАТА ЖУРНАЛИСТИКА).

Една расправия съ „Демократически Прѣгледъ“. — г. Здравко и неговото цитиране. — Сравнителни цитати. — Расправии съ Я. С. и „О. Д.“. — Какво казва Я. С. въ 6 бр. на „О. Д.“ и какво писа въ 1-я му брой? — Едно сравнение. — Я. С. противъ партийния органъ. — Недоволницитѣ отъ послѣдния около „О. Д.“. — Причинитѣ на недоволството имъ. — Единъ „прожекторъ“ на партийни вѣстници въ „О. Д.“. — Единъ съвѣтъ къмъ него. — Миналитѣ опити съ „широки“ и „разнообразни“ партийни вѣстници.

Въ миналата хроника видѣхме, какъ г. Здравко въ „Демократически Прѣгледъ“ не вѣрно цитира изъ *Червения народенъ календаръ* за 1903 година. Съ това му показахъ, че моето твърдение, какво той „не добрѣ“ и „непълно“ цитира и статията на нашия др. Хр. Н., е вѣрно. Не мислѣхъ да се занимавамъ съ изобличения на г. Здравко, но понеже той подигна въпросъ и се закани да ме нарече клѣветникъ, ако не докажа своето твърдѣние, обѣщахъ да се повърна и му докажа. Мислѣхъ да направя това при една специална статия върху принципиалнитѣ въпроси, свързани съ демократизма изобщо и оня на нашитѣ „млади демократи“. Но по извѣстни причини, виждамъ, че може би, ще се забавя съ тая статия, а пъкъ не искамъ нито г. Здравко, нито читателитѣ да помислятъ, че туко-така обвинихъ тоя сътрудникъ на „Демократически Прѣгледъ“. Сега мога да кажа нѣщо повече на г. Здравко, а именно, че той не само „не добрѣ“ и „непълно“ цитира изъ статията на Хр. Н., но той цитира и тенденциозно и фалшиво. Вижте, какъ той цитира!

Г-нъ Здравко цитира тази статия въ брой 2 на „Демократически Прѣгледъ“, и ето какъ! Привеждамъ неговитѣ думи съ цитатитѣ и съотвѣтственитѣ мѣста изъ статията на др. Х. Н.

„Демокр. Прѣгледъ“ бр. 2 стр 38.	„Ново Време“ кн. 5 и 6, стр 394.
Споредъ г. Х. Н. градското население у насъ „*не прѣдстави благоприятна почва за социалистическа пропаганда* .	„Градското население *не прѣдставляваше и догдѣто не се развие и отдѣли работническия класъ, не ще прѣдставлява благоприятна почва за социалистическата агитация, особено за политическа социалистически агитация*“.

Както виждаме отъ подчертанитѣ отъ мене двѣ цитати, г. Здравко откъсна отъ цѣлата мисъль на Х. Н. *петь* думи, отъ които излиза, че послѣдниятъ *безусловно* отрича „благоприятна почва“ за „социалистическа пропаганда“ въ градското население, когато Х. Н. друго

говори; говори за условията, при които може да има успѣхъ „социалистическата агитация“. При това г. Здравко замѣства думата „агитация“ съ думата „пропаганда“ и излиза, че когато Х. Н. говори за „социалистическа агитация“, особено за политическа социалистическа агитация, г. Здравко приказва за „социалистическа пропаганда“. Така цитира г. Здравко!

Второ. Г-нъ Здравко на сѫщата страница казва и цитира:

Кои сѫ тѣзи съсловия? Това сѫ, първо, дребнитѣ занаятчии, повечето отъ които сѫ пропаднали; но макаръ и пропаднали, тѣ не сѫ се обърнали въ пролетарнатска класа, а, или *„сѫ се разпръснали изъ нѣкои по-закрѣпнѣли и съ бѫдаще занаяти, като работници и калфи или пъкъ сѫ се заловили за разни дребни занятия, особено „дребна търговия“*; останалата голѣма часть отъ пропадналитѣ занаятчии сѫ се обърнали въ така наречения лумпенъ-пролетариатъ, *„който прѣдставлява добра почва по-скоро за политическитѣ шайки, отколкото за социалистическата пропаганда“*.

Така цитира г. Здравко, а въ Х. Н. работата стои съвсѣмъ другояче. Ето какво казва послѣдния на сѫщата 394 стр. отъ „Н Вр.“:

„Защото то се състои отъ разни съсловия, повечето отъ които се намиратъ въ прѣходно и противорѣчиво положение. Така дребнитѣ занаятчии сѫ вече въ голѣмото си множество пропаднали, но тѣ не сѫ образовали ново еднообразно, съ еднакво и общо обществено-економическо положение градско съсловие, а сѫ се разпръснали изъ нѣкои по-закрѣпчали и съ бѫдаще занаяти (като работници и калфи), или най-често сѫ се заловили за разни дребни занятия, особено дребна търговия; най-послѣ една голѣма часть отъ тѣхъ е прѣминала въ редоветѣ на тоя безцвѣтенъ, занятъ съ временни и най разнообразни производствени прѣдприятия, градски лумпенъ пролетариатъ, който прѣдставлява добра почва по скоро за политическитѣ шайки, отколкото за социалистическа пропаганда. Не че послѣдната ще остане за винаги чужда на тоя безъ опрѣдѣлено и постоянно положение слой отъ градското работническо население. Постепено, съ развитието на работническитѣ организации, което ще върви, разбира се, паралелно съ развитието на производствата, които да обгръщатъ голѣмо число работници (като изравняватъ тѣхного обществено економическо положение), постепено и непрофесионалнитѣ и тия съ неопрѣдѣлено занятие работници или ще се поглъщатъ отъ нашитѣ организации, или ще бѫдатъ съ насъ поне въ важнитѣ моменти на политическия ни животъ“.

Както виждаме, въ цитираното Х. Н. развива цѣла мисъль. Но г. Здравко откѫсва отъ тая мисъль нѣколко фрази и по такъвъ начинъ искарва, че Х. Н. не намира никаква „благоприятна почва за социалистическа агитация“. А пъкъ въ сѫщность отъ цѣлата мисъль на Х. Н. излиза само, че при тия условия „социалистическата пропаганда“ се затруднява и за това успѣхитѣ не сѫ голѣми. Отъ друга страна, Х. Н. казва, че „социалистич. пропаганда“ ще успѣе и между „лумпенъ-пролетариитѣ“ заедно съ развитието на работнич организации. Ще забѣлѣжа при туй, че споредъ г. Здравко пропадналитѣ занаятчии не биле се обърнали въ „пролетариятска класа“. То е вѣрно, че тѣ не всички се обърнали въ пролетариятска класа, но че такава класа се образува отъ тия пропаднали и пропадващи занаятчии и то е вѣрно. А главното е, че голѣма часть отъ тѣхъ сѫ вече ***пролетарии***, макаръ и не всички да сѫ погълнати отъ производството. Обаче, за г. Здравко съвършено не е ясно, какво е ***пролетарий*** и ***пролетариатска класа***. За това именно той и говори, че пропадналитѣ занаятчии не биле се обърнали въ пролетариатска класа. Про-

чее това на страна. Главното е, че той и тука цитира не само непълно, а съвършено осакатено.

Все въ тоя видъ цитира г. Здравко изъ статията на Х. Н. Азъ отбѣлѣзвамъ 10 такива невѣрни и непълни цитати на г. Здравко. Би били достатъчни горѣприведенитѣ невѣрни цитати, за да се убѣди и послѣдния и читателитѣ, че такова цитиране е тенденциозно, недопустимо, когато искашъ да прѣдадешъ мислитѣ на другиго. Но ето още нѣкои твърдѣ характерни цитирания, които си позволява да прави г. Здравко. На сѫщата страница отъ „Демокр.-Прѣгледъ" той пише:

„Пропадналитѣ и пропадващитѣ селяни се вълнуватъ, „тѣ сѫ недоволни отъ голѣмитѣ данъци, отъ лихваритѣ, отъ низкитѣ цѣни на своитѣ стоки"; тѣ искатъ да се стовари данъчния товаръ върху други обществени слоеве, да се прѣмахне лихварството и пр."

А пъкъ у Х. Н., 396 стр. „Н. Вр.", всичко това е другояче и въ другъ смисълъ. Той казва слѣдующето:

„Селското население се вълнува, защото е недоволно отъ голѣмитѣ данъци, отъ лихваритѣ, отъ низкитѣ цѣни на своитѣ стоки на пазаря и пр., но ние не го виждаме да прѣдявява опрѣдѣлени обществено-икономически искания, които да сѫ насочени къмъ прѣминаванието на неговото производство въ по-висша степень на развитие. Селското население иска да се стовари данъчния товаръ върху други обществени слоеве, да се прѣмахне лихварството, и пр., но съ това то иска да унищожи само послѣдствията на своето западнало економическо положение, но не и да подобри коренно самото това положение".

По-нататъкъ Х Н. развива още по-добрѣ тази мисъль, но г. Здравко не иска да прѣдаде цѣлата му мисъль, защото тя изобличава и проповѣдитѣ на демократитѣ, които се състоятъ въ това, че тѣ щѣли да подобрятъ положението на самото население и туратъ край на пропаданието му. Г-нъ Здравко зема отъ тази цѣлата мисъль само нѣколко отдѣлни фрази, които му идатъ на смѣтка, и по такъвъ начинъ читателитѣ оставятъ въ невѣдение, въ каква свръзка се намиратъ тѣ въ статията на Х. Н.

Но още по-добрѣ може да се види, какъ г. Здравко умѣе да цитира чуждитѣ мисли отъ слѣдующето мѣсто на сѫщата стр. и колона на „Демократически Прѣгледъ".

Между това западнало, недоволно и, главно, разочаровано население се явява социалистическата партия съ своята „неопятность" — *понеже не е дохаждала и не мисли да дохажда на власть* — „съ своята енергия", съ *своето обѣщание* или, по-право *стрѣмление да отнеме тѣжкото данъчно бреме отъ плещитѣ на селянитѣ, да прѣобрази държавното и общинско управление, като го приспособи къмъ тѣхнитѣ нужди*" и пр. А при такова положение, естествено е, че тя намира благоприятна почва и бърже печели успѣхи".

Нищо подобно отъ това, което се съдържа въ подчертанитѣ отъ мене думи на г. Здравко нѣма въ статията на Х. Н. Тука г. Здравко просто съчинява и влага фрази въ устата на Х. Н., които не срѣщаме въ статията му. Какъ се нарича такова „цитиране"? Азъ го намирамъ само „не добро и „не пълно". Както виждате, то заслужаваше по друго име, но не искахъ да го кажа на г. Здравко. Понеже той излѣзе тъй нескроменъ да ме прѣдизвика, сега оставамъ самъ да нарече тоя начинъ на прѣдаване мислитѣ отъ една чужда

статия съ името му. Въ приведеното мѣсто изъ статията на г. Здравко азъ подчертахъ и слѣдующитѣ му думи, турени въ дефиси: „понеже не е дохождала и не мисли да дохажда на власть". Думата е за социалистическата партия, която е била не „опятнена" именно затова, че „не мисли да дойде на власть". Това обяснение на г. Здравко „неопятнеността" на социалистическата партия е турено не туко-така просто. Тя ни говори за демагого-демократически похвати на агитация.

Но ето още единъ юрнекъ на добросъвѣстно цитиране чуждитѣ мисли.

„Обществената основа на социалистическата агитация въ селата" — цитира г. Здравко на сжщата стр. колона 2 — трѣбва да бжде „не закрепването на дребната собственность", — което е задушевното стремление на всички селяни — „а нейното пропадание".

Въ тази цитата на г. Здравко мисъльта на Х. Н. е съвършено осакатена. Г-нъ Здравко казва, че „трѣбва да бжде", когато такова нѣщо нѣма въ статията на Х. Н. Това „трѣбва да бжде", съ което г. Здравко свързва двѣтѣ горни фрази, взети въ редъ обратенъ на оня въ статията на Х. Н, съвършено изопачава смисъла и на тѣхъ. Ето що казва Х. Н:

„Но ако не закрѣпването на дребната собственность, а нейното пропадание е обществената основа на социалистическата агитация въ селата, тогава именно въ тая нейна основа, върху която се гради бждащето влияние на партията между земледѣлческото население, трѣбва дълбоко да проникне духътъ на самата агитация".

Такава е мисъльта на Х. Н. — мисъль, свързана съ редъ други мисли преди тази и подиръ нея, които съставляватъ послѣдователно развитие на една обща главна мисъль — каква трѣбва да бжде нашата дѣятелность въ селата. Но и така отдѣлно взета тази мисъль друго съдържание има отъ оная, която цитира г. Здравко. Както цитира послѣднийтъ съ прибавката „трѣбва да бжде", излиза, че стремлението на социалистическата агитация не е да „закрѣпява дребната собственость", а напротивъ да иска „нейното пропадание", когато смисъла на думитѣ на Х. Н. е, че дребната собственность пропада вслѣдствие обществено-економическото развитие днесъ на народитѣ и че това трѣбва да се знае както отъ социалиститѣ, които работятъ въ селата, така сжщо и отъ дребнитѣ собственници. Но г. Здравко тъй цитира горното мѣсто отъ статията на Х. Н., че излиза тъкмо противното. Такова цитиране е не само „недобро" и „непълно", но, както виждате, съвършенно тенденциозно и фалшиво. Прочее, смисъла на цѣлата статия е предаденъ криво. Нѣмаше нужда да правя горнитѣ сравнения. Достатъчно бѣше читательтъ да прочете статията на Х. Н. и бѣлѣжкитѣ на Здравко, за да се убѣдѣше въ това. Но понеже дадохъ обѣщание да покажа на г. Здравко, че не го клеветя, направихъ горнитѣ сравнения. Остава сега да чуемъ, какво ще каже г. Здравко.

Въ отговоръ на бѣлѣжкитѣ ми въ миналата хроника, г. Здравко казва въ прѣдпослѣдния бр. на „Д. Пр.", че не съмъ билъ прѣдалъ мислитѣ на статията отъ *Червения народенъ календарь*, за която говорихъ тамъ. Азъ съ сравнения посочихъ, че той съвършенно недобрѣ и

непълно, тенденциозно прѣдаде мисъльта на нѣкои отъ статиитѣ на календаря. Колкото до това, че ужъ не съмъ билъ казалъ нищо за бѣлѣжкитѣ му по статията: „Челяднитѣ имоти“ и това е невѣрно. Което трѣбваше да му се каже, казахъ му. Никой не е кривъ, че г. Здравко не ще да разбере, какво му се казва, като се преструва, че не знае да му е казано нѣщо. По-добрѣ ще направи г. Здравко, ако бжде по-внимателенъ въ цитирането чуждитѣ мисли. Това ще бжде и по-характерно и по-полезно за читателитѣ му.

* * *

Отъ органа на „младитѣ демократи“ да минемъ къмъ органа на „по-стари демократи“, но които стоятъ още подъ флага на социализма, т. е. къмъ органа на опортюниститѣ у насъ. Думата е за „О. Д.“

Въ една отъ миналитѣ хроники видѣхме, какъ Я. Сакъзовъ въ „О. Д.“ разгледва нашия „политико-общественъ животъ“. Тамъ показахъ, че въ 3-тѣ броя отъ III-та годишнина на „О. Д.“ Я. С. продължава, както и въ продължение на двѣ години и половина, да пълзи по повръхностьта на явленията, да се люшка отъ едни мисли на други, които нѣматъ сѣнка отъ социалистическа консепция и които сж отъ край до край пропити съ опортюнизмъ. Въ тоя духъ той продължава и въ сжщитѣ броеве на „О. Д.“ Въ идущитѣ хроники ще се спра върху излѣзлитѣ до сега броеве, отъ 2 и 3 бр. насамъ. Тука ще направя нѣколко бѣлѣжки по два въпроса. *Първо*, помнятъ читателитѣ двѣтѣ минали хроники, въ които истъкнахъ, какъ Я. С. оцѣни въ 1 брой на „О. Д.“ „днешния режимъ“ и какъ той се нахвърли на „социалиститѣ“, т. е. на насъ отъ „Н. В.“ и „Р. В.“, защо сме осжждали прогресивно-либералния режимъ, по който случай, както видѣхме, Я. С. наговори купъ глупости по нашъ адресъ. Помнятъ сжщо, какъ послѣдниятъ въ 2 и 3 бр. на „О. Д.“ писа, че при „днешния режимъ“ вече *„нищо, нищо не е направено“*, когато въ 1 брой пишеше, че имало „достигнати резултати“, че имало *„достигнати при днешното управление политически свободи“*. Но въ бр. 6 на „О. Д.“, Я. С. като полемизира съ Д. Б. за „тѣсния“ и „широкия“ социализмъ на стр. 186 и 187 пише:

„Благоевъ ми натяква и друго. Той намира противорѣчие между писаното ми въ 1-а и 2—3-а кн. на „Общо Дѣло“, защото въ 1-а кн. съмъ казвалъ, че въ днешния режимъ има „мека политическа атмосфера“, че той е „лишенъ отъ насилия и кражби“, а въ 2 и 3 книжка съмъ писвалъ, че „нищо не било направено за усилване политическата мощь на демокрацията“. Питамъ се азъ: не знае ли Благоевъ да чете или смѣта хората за ахмаци? Нима е все едно каквото искамъ въ 2 и 3 кн. съ онова, което казвамъ, че се постигнало въ 1-та? Нима „меката политическа атмосфера“ и „отсжтствието на насилия“ е все едно съ „завоюванието на нови позиции за демокрацията“! Азъ съжелявамъ тѣзи читатели, които др. Благоевъ може да смѣта толкова глупави, за да не разбератъ тази разлика“.

Това „натякване“ направихъ азъ, пишущиятъ тия редове, и за това отговарямъ на Я. С. Прѣди всичко ще забѣлѣжа, че му „натяквахъ“ не за това, за което ни говори въ горната цитата Я. С. Моитѣ „натяквания“ бѣха за друго. Послѣдниятъ самъ си съчинява

„натякваная“ и самъ ги опровергава. Моитѣ „натяквания“ се състояха
и се състоятъ въ туй, че Я С. въ 1 а кн. на „О. Д.“ ни казва, какво
при „днешния режимъ“ имало „достигнати резултати“, имало „достиг-
нати при днешното управление политически свободи“, че то имало
„много външни признаци на свободно и законно управление“, а въ
2 и 3-та кн. той пише, че „при днешния режимъ“ вече „нищо, нищо
не е направено“, за да се усили „политическата мощь на демокрацията“.
Моитѣ „натяквания“ значи се състоятъ въ това, че Я. С. въ 1 бр.
на „О. Д.“ признава, какво при днешното управление има „достигнати
политически свободи“, отъ които „каузата на която сме се придали
ще спечели много“, т. е. че едно отъ условията, споредъ неговото
собствено разбиране, за „усилването политическата мощь на демо-
крацията“ било достигнато при „днешния режимъ“. Значи, въ 1 бр.
на „О. Д“ Я. С. казваше, че при „днешния режимъ“ нѣщо било
направено, за да се усили политическата мощь на демокрацията“,
а въ 2 и 3 брой вече казва, че „нищо, нищо не е направено“
за сѫщата цѣль. Ето въ какво се състоятъ моитѣ „натяквания“.
Но Я. С., както винаги, тъй и сега изобличенъ въ вѣчни люшкания
по повърхностьта на „политико-обществения животъ“, безъ каквито
и да било ясни и опрѣдѣлени понятия, безъ какъвто и да било уста-
новенъ мирогледъ, безъ начала, измѣства въпроса и търси „натяк-
вания“ тамъ, гдѣто ги нѣма. Той сега казва, че билъ съмъ „натяк-
валъ“, защото билъ „казалъ, че въ днешния режимъ има мека поли-
тическа атмосфера, че той е лишенъ отъ насилия и кражби“. Обаче,
на тия му твърдения не му „натяквахъ“ и не му „натяквамъ“, а ка-
захъ и казвамъ, че тѣ сѫ просто безмислено резонйорство и нищо
повече. Но Я. С. сега, както виждаме, измѣства въпроса, и съвсѣмъ
невѣрно предава моитѣ бѣлѣжки. Прочее, нѣма какво да се очудваме.
Това е Сакъзова маниера, твърдѣ добрѣ вече позната на всички ни.
За сега толкова.

Второто. Я. С. напослѣдъкъ широко е отворилъ страницитѣ
на „О. Д.“ за нѣкои недоволни отъ направлението на партийния ор-
ганъ „Р. В.“ Той самъ повлече кракъ къмъ изражението на това не-
доволство. Тѣзи недоволници около „О. Д.“ отъ партийния органъ, не
знаятъ, на какво основание искатъ отъ него да бѫде проводникъ на
едни забъркани понятия, наречени „широкъ социализмъ“. Тѣ сѫ недо-
волни, че партийниятъ органъ взима по всѣко явление изъ общест-
вения и партийния животъ опрѣдѣлено положение, тъкмо съгласно
директивитѣ на партийнитѣ конгреси, съгласно принципитѣ, тактиката
и дисциплината на партията, че той не е съгласенъ съ опортюнизма,
въ който нѣкои партийни членове желаятъ да вмъкнатъ партията.
Недоволницитѣ отъ партийния органъ около „О. Д.“ забравятъ, че
това принципиално тактическо направление на вѣстника се одобри отъ
двата послѣдни конгреса, че вѣстникътъ е длъженъ да се държи строго
о директивата на конгреситѣ, че негова длъжность, като партиенъ
органъ, е да издига гласа винаги, когато вижда, че на партията се
прѣпоръчва да напусне ясното си социалистическо гледище и да при-
търе „лутането“ в „игранието на въже“, наричано „широко“ и-

„дълбоко“ разбиране на нѣщата, на самитѣ партийни принципи, тактика и дисциплина. Азъ нѣма да се спирамъ повече на тоя въпросъ. Партийниятъ органъ самъ даде да се знае, че той разбира добрѣ своитѣ длъжности. Едно само ще забѣлѣжа, че Я. С и въ тоя въпросъ се явява такъвъ, какъвто се яви още отъ началото, когато почна „О. Д.“: не иска да знае партия и партийна дисциплина Той е членъ на Ц. К., а прѣди да испълни длъжностьта си, като такъвъ, се явява въ печата да изказва своето недоволство, безъ да говоримъ, че той допуска въ „О. Д.“ редактирано отъ него, членъ на Ц. К., да се противопоставятъ на партийния вѣстникъ фантастични „прожекти“ за партийния вѣстникъ, какъвто се явява „прожектътъ“ на И. К. Прѣди да прави това, Я. С. дълженъ бѣше, като членъ на Ц. К, да изложи своето недоволство отъ партийния вѣстникъ предъ послѣдния, като му посочи недостатъцитѣ на вѣстника и пр. Но Я. С., както отъ опитъ зная, не прави това дори и тогава, когато Ц. К. го изисквалъ отъ него. За Я. С. партия и партийна дисциплина, Ц. К. и негови права и длъжности нищо не значатъ; той стои по горѣ отъ тѣхъ! Обаче, това е вънъ отъ всѣка партийна дисциплина. Въ една социалъ-демократическа партия това не трѣбвало би да се допуска. За жалость, въ нашата работническа социалъ-демократическа партия става това отъ нѣколко години насамъ. Отъ нѣколко години насамъ конгреситѣ все избиратъ членове на Ц К., които най-различно разбиратъ задачитѣ на партията и които не се разбиратъ нито по принципалнитѣ, нито по тактическитѣ въпроси. Отъ това не само нѣма никаква полза, но има грамадна врѣда. Ц. К. назначението на който е да контролира партийнитѣ органи и да испълнява конгреснитѣ рѣшения самъ не може да работи, губи времето си на разправии по между членоветѣ си, които не могатъ да се разбиратъ и които различно дори поведение държатъ вънъ отъ него, самъ нѣма единомислие и единство, самъ е примѣръ на отсѫтствие на партийна дисциплина и т. н. Прочее, нека се надѣваме, че бѫдащиятъ конгресъ ще съумѣе да извади партията отъ това глупаво и опасно за нейното бѫдаще положение.

За да свърша за сега съ „О. Д.“ ще кажа нѣколко думи за „прожекта“ на И. К., какъвъ трѣбвало да бѫде партийниятъ органъ. Азъ наричамъ писаното отъ И. К. по партийния органъ „фантастически прожектъ“, и ето защо. И. К. иска единъ много разнообразенъ вѣсникъ, който да засѣгалъ много различни въпроси. За това гледай „грандиозния“ му планъ въ бр. 8 на „О. Д.“ стр. 244. Но за да се изпълни тоя планъ, знае ли И К., колко срѣдства се изискватъ и сили? И да-ли тия срѣдства и сили партията ги има? Но главното знае ли той, какви нужди има да задоволява единъ нашъ партиенъ вѣстникъ? Нѣма нужда да се спирамъ и да доказвамъ, че партийниятъ органъ има си свои специални задачи, които се диктуватъ отъ непосрѣдственитѣ нужди на партията. Но види се, че И. К. е отъ ония, които обичатъ да пишатъ „прожекти“ на вѣстници, но не знаятъ, че направлението и съдържанието на партийния органъ се опрѣдѣля отъ конгреситѣ, споредъ нарастващитѣ нужди на партията и директивитѣ, които му се даватъ отъ тѣхъ. Освѣнъ туй, че И. К. е чо-

нѣкъ, който обича само да пише „планове“ за вѣстници и да поучава, какъ да се списватъ тѣ и за какво да пишатъ, вижда се и отъ това, че той, наиѣсто самъ да сѣдне да напише върху нѣкоя отъ темитѣ, за които говори въ плана си, нищо не е писалъ до сега по тѣхъ, а съвѣтва другитѣ какво да пишатъ. Да, И. К., дѣйствително, прилича, на човѣкъ, който се занимава съ съставяние на широки несбѫдчиви планове. А такива планове се наричатъ „фантастични прожекти“. Да ми позволи И. К. да му дамъ единъ съвѣтъ: хиляди пѫти по-полезно щѣше да бѫде и за него и за другитѣ, ако той, наиѣсто да съставлява планове за вѣстници, напишеше една статия по синдикалния въпросъ. Тѣзи опити съ голѣми планове за партийни вѣстници партията ги испита по рано отъ него и имъ видѣ сладостьта, за които още до сега не може да дойде въ себе си. И. К. да попита за това редактора на „О. Д.“, който тъй сѫщо обичаше „широкитѣ планове“ за партийни органи, отъ които планове и отъ послѣдствията на които едвамъ партията можа да се избави. Въ всѣки случай, И. К. трѣбва да знае и това, което, очевидно, не знае, а именно, това, че мина за партията оня периодъ, когато тя се увличаше подиръ голѣмитѣ „прожекти“ за „голѣми“ и „разнообразни“ партийни органи.

Senex

Забѣлѣжени печатни грѣшки въ XII кн. год. VI.

На стр. 1004 *редъ 8 отгоре:*

Вмѣсто: И въ малко идеалното Лоренцо де Медичи.

Да се чете: И въ малко идеалното време, въ което ний живѣемъ, ний си спомняме думитѣ на Лоренцо де Медичи.

Сжщата стр. *редъ 10 отгоре:*

Вмѣсто: Да, всички ония, които не очакватъ единъ другъ свѣтъ.

Да се чете: Да, всички ония, които не очакватъ единъ другъ животъ,, сж мъртви вече и за тоя. Но новиятъ животъ но другиятъ свѣтъ,...

На стр. 1010 *редъ 1 отгоре:*

Да не се чете „както и".

На стр. 1015 *редъ 3 отгоре:*

Вмѣсто „трудъ" да се чете „трупъ"

На стр. 1067 *редъ 13 отдолу:*

Вмѣсто 2,259 да се чете 21,259

Въ кн. I., год. VII:

На стр. 28 *редъ 13 отдолу:*

Вмѣсто *Браинъ*, да се чете *Бриангъ*.

На стр. 69 *редъ 14 отдолу:*

Вмѣсто *производственитѣ*, да се чете *производителнитѣ*.

Февруарий. 1903. **VII год.**

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТЪ.

№ 2.

СОФИЯ
Печатница на „Либералний Клубъ“
1903.

Съдържание:

Руско-австрийската политика на Балканския полуостровъ.

(По поводъ послѣднитѣ събития).

И така, слѣдъ толкова шумни оргии и тържества; слѣдъ толкова потоци сълзи и шампанско, пролѣни за „клѣтия македонски робъ“; слѣдъ толкова трѣскави дипломатически маневри и ноти отъ Петербургъ до Бѣлградъ, София и Виена; слѣдъ толкова обѣщания и надежди, — най-сетнѣ „великитѣ реформи“ на нашата „незабравима освободителка“ — Русия и Австрия сѫ прѣдставени по единъ най-любезенъ начинъ на Султана и македонския народъ трѣбва сега да падне на колѣнѣ и отправи къмъ небесата... уви! проклятията на своитѣ безпомощни старци и поругани жени къмъ тази коварна дипломация, която тъй цинично се подигра съ тѣхъ. А нашитѣ „патриоти“ — русофили и австрофили, които съ такава сериозность вѣрваха и изпълняваха всѣка прищѣвка на тази дипломация и за които тѣзи „реформи“ дойдоха като грѣмъ отъ ясното небе, трѣбва сега да посипятъ своитѣ прѣстѫпни глави съ пепель и жерава и да молятъ българския народъ да имъ прости великитѣ прѣгрѣшения и злини, които сѫ му причинили. Пъкъ ние, които не очаквахме и не очакваме отъ тази дипломация нѣщо по-добро и спасително, нека направимъ единъ кѫсъ историченъ прѣгледъ на руската и австрийската политика на Балканитѣ, за да видимъ дали днешнитѣ реформи не сѫ само една законна и естествена рожба на тази политика. Защото само историята е онзи факелъ, който ще ни освѣтли интереснитѣ и необяснимы на пръвъ погледъ събития, като разкрие главнитѣ пружини и колела, които сѫ ги движили.

Политическата история на Европа прѣзъ послѣднитѣ столѣтия се характеризира по това, че въ международнитѣ отношения на държавитѣ династическитѣ и религиозни интереси започватъ все повече и повече да отстѫпватъ първо мѣсто на чисто икономическитѣ. Днешното капиталистическо производство на Европа, периодически разстройвано отъ дълбоки кризиси и [illegible], се нуждае вече въ тѣснитѣ национални граници и [illegible] „простор и пазари!“ И [illegible] на тия капиталисти — дипломацията, [illegible] на които стоятъ винаги [illegible], било подъ маската на прогреса и културата, било подъ тая на [illegible], било най-сетнѣ — [illegible] простори и пазари [illegible] на по-слабитѣ и [illegible] народи. За тѣхъ [illegible]

Европа харчи всички жизнени сокове на своитѣ потиснати народни маси. Но тукъ, въ тѣзи общи завоевателни стремежи и апетити европейскитѣ държави се сблъскватъ една съ друга и се започва онази подземна борба, интриги, войни, двойни и тройни съюзи, които изпълнятъ съ пламъци и кърви цѣлата нова история на Европа.

Но най-опасния за всички врагъ е сѣверния колосъ, който съ едно нечувано нахалство се явява на всѣкждѣ, кждѣто „хуманата" Европа успѣе да тури ржка на нѣщо. Да скове краката и ржцѣтѣ на този опасенъ свой конкурентъ — ето най-съкровенното желание на Европа. Въ това нейно желание, като че ли ѝ е дошла на помощь и самата природа. Заградена отъ всѣкждѣ, било съ ледени пустини и морета, било съ силни врагове, Русия днесъ нѣма отъ никждѣ свободно море и просторъ, отъ кждѣто да може да развие своитѣ сили и полетъ. И не далечъ — на Югъ прѣдъ нейнитѣ очи се мѣрка, подобно далеченъ оазисъ на бедуина: великолѣпния Босфоръ, отъ кждѣто тече таква прѣсна морска струя, що мами копнѣющето за свобода и простори руско сърдце.... Ахъ, този чародѣенъ Босфоръ, колко велики планове и мечти, колко жертви и кръвь е дала Русия отъ три вѣка насамъ, за да може да го вземе въ своитѣ ржцѣ! Но напраздно, — „коварната" Европа съ една нечувана жестокость е осуетявала всички тѣзи велики планове и стремежи на Русия.

Слѣдъ кримската катастрофа, която унищожи окончателно всичко спечелено до тогава отъ Русия за смѣтка на Турция, Русия не се отказа отъ своя завѣтенъ идеалъ. Подъ маската на „покровителка" на славянскитѣ народи, тя започна отново да се бърка въ работитѣ на Турция, като се стараеше да разслабва единъ по единъ винтоветѣ на и безъ това развинтената ѝ държавна машина.

Но тя не се задоволяваше само съ това: тя дебнѣше удобния моментъ (когато цѣла Европа ще бжде залисана другадѣ) да нападне на Турция и, ако Европа ѝ отнѣме отъ ржцѣтѣ прѣвзетитѣ земи, то тя да образува отъ тѣхъ едно голѣмо княжество, което да направи като свой мость за Цариградъ. Такъвъ моментъ ѝ се прѣдстави наскоро. Франция току-що бѣ смазана отъ Германия; самата Германия пъкъ бѣ приятелка на Русия; на Австрия се запушваха устата съ Босна и Херцеговина, а Англия — тя бѣ парализирана отъ грамаднитѣ митинги, които ставаха въ нея противъ турскитѣ звѣрства. Турция горѣше въ пламаци и цѣла Европа бѣ настръхнала отъ ужасъ...... Тогава нашия „освободитель", слѣдъ като сключи съ Австрия таенъ договоръ, споредъ който Австрия ще окупира Босна и Херцеговина, за да не прѣчи на Русия въ България, „съ сълзи на очи" потѣгли на Югъ да „освобождава" поробенитѣ славяни. Рускитѣ войски стигнаха побѣдоносно прѣдъ самия Цариградъ и Европа, стрѣсната отъ този успѣхъ, ги спрѣ изведнажъ. На 19 февр.

1878 г. се сключи прочутия С. Стеф. Договоръ. Но Европа знаеше какво означава за Русия една такава Велика С. С. България. Ето защо тя на Берлинския Конгресъ разруши всички нейни планове, за които толкова сълзи сж пролѣни § насъ отъ 25 год. За да може да издигне една висока и солидна стѣна между Русия и Цариградъ, Европа тури нѣколко ябълки на раздоръ между малкитѣ княжества. Бесарабия се даде на Русия, Добруджа — на Румания, Пиротъ и Нишъ — на Сърбия, а „автономна" Македония — на Турция. По този начинъ Романия се направи непримиримъ врагъ на Русия и България, България на — Сърбия и т. н. Ако нѣкоя отъ тѣзи държавици подпаднеше подъ влиянието на Русия, другитѣ фатално щѣха да додатъ подъ това на Европа и обратно. Значи, Русия остана и този пжть крънно подиграна и измамена!

Но Русия не изгуби надеждата си да стжпи единъ день здраво въ България. Срѣдства за това имаше: С. С. България, самия актъ на освобождението, а ако не помогнѣше това, интригата и раздора ще завършатъ прѣвъсходно своята роль.

1878—1886 г. — това е най бурната и мрачна епоха отъ цѣлата история на нашия новъ политически животъ. Отначало противъ всѣкакъвъ самостоятеленъ князъ въ България, Русия, слѣдъ като се опита съ интриги, комисари и прѣврати да направи Батемберга единъ свой фелдфебель, рѣши най-послѣ неговото изпъждание изъ България. Но тя не бѣ спокойна и къмъ съединението. Отъ начало тя подстрѣкаваше българитѣ, като [illegible]еше, че съ това ще уголѣми и своята бждаща „Задунайска губерния", но по-сетнѣ, горчиво разочарована въ тази „губерния", се обяви рѣшително противъ всѣкакво присъединяване на Южна България къмъ Сѣверна. Какъ, Русия се явява най-сетне и противъ С. С. България? Не е ли странно това?.... Но съединението [illegible] въпрѣки енергичното съпротивление на Русия; въпрѣки [illegible]тѣ конференции, свикани отъ нея за тая цѣль; въпрѣки най-[illegible] нейнитѣ опити да прѣдизвика Турция на война срѣщу [illegible]. Не сполучила тукъ, тя се обръща къмъ Сърбия и [illegible] съ Австрия, я въвлече въ братоубийствената война. Русия [illegible], че България ще бжде побѣдена и ще колѣничи прѣдъ [illegible] разгнѣвена „освободителка". Но и този пжть Русия се [illegible] горчиво. Тогава тя съ разни съзаклятия между българ[illegible] [illegible] и партии, сполучи да изгони Батемберга, когото [illegible] като единственъ виновникъ за своитѣ неуспѣхи въ Бъл[illegible]. Слѣдъ това се опита да тури на българския прѣстолъ [illegible] татарски ханъ, нейно слѣпо и безусловно [illegible] и тукъ удари на камъкъ. А между това, въ България [illegible] прочутия Стамболовски режимъ, който тури [illegible] край на всѣко руско влияние.... Младото княжество, [illegible] отъ непрѣстанни вжтрѣшни раздори, трѣбваше да се [illegible] тази [illegible] далечъ отъ русскитѣ интриги и [illegible] гдѣто сжщо му навѣва тази [illegible]

Измамена жестоко въ своитѣ надежди, Русия дълбоко се разкайваше за своето заблуждение съ досегашната си „освободителна“ политика.... „Тогава (въ С. С. Договоръ, б. ав.), казва в. „Новости“ въ единъ отъ февруарскитѣ си броеве отъ т. г., *се направи една погрѣшка съ прѣдположението, че ако България ще владѣе най-голѣма часть отъ Европейска Турция, то тя ще стане за Русия живъ мостъ за нейния пѫть къмъ Цариградъ. Но голѣмо е било разочерованието.* **За щастие** *Берлинския Договоръ е турилъ граница на българския апетитъ, инакъ Русия щѣше да има работа съ една много по-голѣма Стамболовиада. Тъй щото Русия трѣбва да тури край на българоманията“* .... Отъ тукъ се започва онази съкрушителна руска политика на Балканския полуостровъ, която почива върху двата позорни принципа: divide et impera и подържане на statu quo-то. За това е тя заставена отъ слѣднитѣ три съображения.

Първо. Самия дипломатически моментъ за заграбването на Турция и Босфора не е днесъ благоприятенъ, тъй като Англия, Австрия и Италия сѫ съ развързани рѫцѣ и най-малкото помръдване на Русия би докарало нова и още по-ужасна кримска катастрофа.

Второ. Тя съ ужасъ вижда какъ, до като харчи на всуе своитѣ сили за Босфора, „коварната“ Европа не само пази здраво този Босфоръ, но и доста свободно се разхожда и хазайничи изъ Китай, Ю. Източна Азия и Африка. А до като тя, Русия, се добере до Цариградъ, Европа ще завърши „културтрегерската“ си мисия изъ другитѣ материци, и тогава Босфора за Русия не ще струва нито една турска чалма.

Трето. Застрашително-повтарящитѣ се бунтове на фабричнитѣ работници, студенти и селяни въ самата Русия и Финландия разклащатъ все по-страшно основитѣ на руския царизмъ и докарватъ въ ужасъ този послѣдния прѣдъ приближающия се ураганъ. . . .

Проче, подъ натиска на всичкитѣ тѣзи и на още много други съображения и причини, Русия е принудена отъ втората половина на 80-тѣхъ години да се явява най-фанатичния поклонникъ на посочената по-горѣ политика, която може да се резюмира въ слѣднитѣ точки: *а) запазване, като бѫдаще наслѣдство, цѣлостьта на Турция, спомагане за нейното постепенно вѫтрѣшно разлагане и вкарването ѝ подъ руска „закрила“; б) подържане statu quo-то на Балканския полуостровъ чрѣзъ всѣване постоянни раздори между балканскитѣ държавици, тѣхното вѫтрѣшно обезсилване и поставяне подъ руско „опекунство“; в) разстройване на Европейския концертъ и дебнене удобния моментъ за нападение на Турция и г) сключване на разни тайни и явни съюзи съ Франция и Австрия, срѣщу извѣстни бѫдащи придобивки.*

Но отъ мира и statu quo-то на Балканитѣ има, макаръ и отъ съвсѣмъ противоположни мотиви, сѫщата нужда и самата Европа. Македонския или по-право Босфорския въпросъ е за нея

динъ тормозъ, който отслабва силитѣ й въ непрѣстанна борба рѣщу рускитѣ домогвания и който й свързва ржцѣтѣ за колоалната политика. Да иска окончателното освобождение на акедония и отдѣлянето й въ самостоятелна и автономна държава Европа не смѣе по слѣднитѣ съображения.

Първо, защото — както казватъ дипломатитѣ — Македония конгломератъ отъ разни народности и „пълното освобождение тия народи може да бжде послѣдвано отъ вжтрѣшни борби, ито би могли да създадатъ едно положение поне толкова асно, колкото е и сегашното"[1]). „Автономна Македония — ва значи организирана анархия", заяви прѣди мѣсецъ г. Делсе, министра на „незаинтересованата" *непосрѣдствено* държава Македонския въпросъ.

Второ, защото съ отцѣпването на Македония турската импея се намалява, отслабва още повече и много по-лесно ще се даде на Русия, а при благоприятенъ моментъ много по-лесно мине окончателно въ нейни ржцѣ.

Трето, защото и самата Европа се страхува отъ новоосвобонитѣ славянски княжества, които обикновено трудно устояватъ мощното влияние на Русия и всѣки часъ рискуватъ да бжтъ погълнати и обърнати въ нейнъ мостъ за Цариградъ.

Четвърто, защото отъ една Турция днесъ Европа, а особено рмания и Австрия, изтръгва съ най-малко наблѣгане всички зможни отстжпки, каквито никога не би могла да изтръгне ъ младитѣ и жизнеспособни държавици.

„Щастие е за Турция — казалъ, споредъ „Die Information", алинския министъръ, — че балканскитѣ държавици не сж гласни по между си *и до като постоянствуватъ въ взаимното съперничество,* ***statu quo**-то на Изтокъ ще остане непотнато*".

По всички тѣзи съображения Западна Европа намира, „че много отношения задържането въ турски ржцѣ вишата власть лъ тѣзи съперничествующи си народности може да се счита то единъ залогъ за миръ"[2]). Европа мисли — и тука вече тя раздѣля отъ Русия — че колкото Турция е *жизнеспособна: колкото повече се култивира, толкова по-здрава скала ще бжде тя щу рускитѣ домогвания къмъ Босфора.* Но Европа не може гледа, освѣнъ съ ужасъ какъ всѣки день този разлагающъ трупъ, тази „скала" все по-страшно се подкопава и надвисва лъ Босфора, до като единъ день изчезне въ неговитѣ дълбоони... За това въ такъвъ случай, Европа слѣдва този съвѣтъ Гизо: „ако отъ силата на нѣщата, отъ естествения вървежъ събитията нѣкое разчленение се извърши, нѣкоя провинция отклсне, *то да се помогне за прѣобръщането й въ независима ржава, за да влѣзе въ коалицията на държавитѣ и да служи*

---

[1]) Вижъ „Френската жълта книга по Македонския въпросъ", стр. 42.

[2]) Гл. Французската „Жълта Книга по Македонския въпросъ" стр. 42. жаляваме, че въ този моментъ нѣмаме на ржка и Синята книга на Английото правителство, за да подкрѣпимъ мислитѣ си по този пунктъ.

единъ день, чрѣзъ новото си положение, *на новото европейско равновѣсие*" [3]).

Прочее, традиционната европейска политика на Балканския Полуостровъ може да се резюмира въ слѣднитѣ точки: а) ***да се подържа съ всички сили равновѣсието и statu quo то на Балканския Полуостровъ, като не се позволява нито на една отъ Балканскитѣ държавици да се засилва за смѣтка на друга***; б) ***да се направи отъ днешнитѣ държавици и тѣзи, които биха изникнали въ бѫдаще* силни и непримирими врагове на Русия**, и в) ***да се подържа съ всички сили и срѣдства цѣлостьта на Турция, като се направи отъ нея колкото е възможно по-силенъ врагъ на Русия, заради което е нужно* да се реорганизира и стабилизира вѫтрѣшно.**

И така, отъ 1886 г. ние виждаме, по една ирония на историята, най-непримиримитѣ врагове днесъ се явяватъ най-горѣщи защитници на statu quo-то на Балканския Полуостровъ и цѣлокупностьта на Турция. Проникнати дълбоко отъ съзнанието за спасителностьта на това разковниче, въ което, като въ единъ каледойскопъ се отражаватъ и прѣплитатъ хилядитѣ интереси на Русия и Европа, тѣзи послѣднитѣ го пазятъ най-фанатично съ всички срѣдства, дори и съ кръвьта и коститѣ на милиони поробени народи.

Но за Русия statu quo-то и мира на Балканския Полуостровъ е само едно времено срѣдство, единъ необходимъ обкопъ, задъ когото тя ще може, скрита отъ коварнитѣ погледи на Европа, да продължава бавно, но безопасно подземния си пѫть за Босфора. За реализирането на тази своя нова програма Русия тури въ дѣйствие всички тайни пружини на своя дипломатически гений. И като първа, най-важна задача за нея бѣ: да разцѣпи своитѣ силни врагове, да ги вплѣте въ взаимни борби и да привлече на своя страна нѣкои отъ тѣхъ. Най-пригодна за това бѣ Франция, която, набита въ 1871 г., жадуваше за реваншъ къмъ Германия. Да ѝ обѣщае подрържката си за такъвъ реваншъ, да ѝ помомогне въ Китай и другадѣ — това стигаше, за да се спечели единъ силенъ помощникъ и завържатъ ржцѣтѣ на единъ страшенъ противникъ, какъвто е Германия. Френско-руския съюзъ блѣскаво постигна това. Оставаше другъ единъ вѣченъ и не по-малко лукавъ руски конкурентъ на Балканитѣ — Австро-Унгария. Босня и Херцеговина не задоволиха Австрия въ 1877 — нѣщо повече: тя най-подло измѣни на Русия въ Берлинския Конгресъ. Но Русия знае твърдѣ добрѣ болнитѣ мѣста на този свой противникъ. Да се подклаждатъ постоянни раздори въ тази империя чрѣзъ славянскитѣ народи, ето едно доста могѫщо срѣдство на Русия за обезсилването на този врагъ. Това едно. Отъ друга страна да ѝ се обѣщае на Австрия Ст. Сърбия и Солунъ съ една голѣма ивица на Бѣлото море — това стигаше за да я накара, при пръвъ удо-

[3]) Гл. „Русия на Изтокъ", стр. 79.

бенъ случай, да измѣни на Европа, тъй като Австрия за сега нѣма други завоевателни интереси въ Крайния Изтокъ. Тази щастлива идея на Русия се реализира съ прочутия таенъ договоръ въ 1897 г. между нея и Австрия.

Но до като Русия и Австрия се надхитруваха и съюзяваха, Германия тихо, но непрѣстано нахлуваше съ своитѣ капитали и стоки въ Европейска Турция и М. Азия и вплиташе все по-здраво икономически и политически Турция въ своитѣ ржцѣ. Днесъ Вилхелмъ II е най-голѣмия любимецъ и „приятель“ на султана, германскитѣ офицери — най-вѣрнитѣ раби на падишаха, а германскитѣ акционери — най-добрѣ гощаванитѣ гости въ европейска и азиятска Турция. По този начинъ Германия, вложила огромни капитали въ Турция, се явява, както Русия и Австрия, най-фанатичния защитникъ на *слаба но цѣлокупна Турция*, за да може така по-лесно да я изсмуква. Ето защо тя се противи съ такъвъ фанатизмъ, по-голѣмъ и отъ този на султана и софтитѣ, на всѣкакви реформи, които би измѣнили statu quo-то на Балканския полуостровъ.

И, когато въ 1896/97 г., избухна Арменското възстание, Русия Австрия и Германия въ името на мира и statu quo-то дадоха генерално пълномощие на Босфорския палачь да потопи въ кърви цѣла Армения — „тази разбойническа страна“, както я наричаше тогава в. „Новое Время“. Повече отъ 150.000 нещастни арменци бидоха погубени съ една невидена звѣрщина прѣдъ очитѣ на Европа и Русия. Тази послѣднята гледаше съ сатанинско злорадство на тази салхана. Когато френския и английския посланици въ Цариградъ издигнаха гласа си противъ тѣзи звѣрства и искаха анкета, руския посланикъ имъ заяви: „Не вѣрвайте г-да! това сж само незначителни случки“. Когато английския посланикъ изработи обширенъ проектъ за *автономна* Армения, князъ Лобановъ му каза направо, че „Русия нѣма да се съгласи и да допустне това“, поради което тѣзи широки реформи, слѣдъ като бидоха най-безобразно осакатени, отидоха, както и всички други до сега, въ *бездънния реформаторски кошъ на Илдъза* ....

Защо държа такова поведение Русия? — Защото тя не желае никога да се създаде една жизнена и враждебна ней държава, „*една втора България въ Мала Азия*“, както заяви князъ Лобановъ. Защото, освѣнъ това, подъ самата Русия пъшкаха и пъшкатъ още нѣколко хиляди други арменци, които ще поискатъ сжщо така да се освободятъ отъ Русия и да се присъединатъ къмъ освободеното си отечество. Най-послѣ, защото една независима и силна Армения ще бжде една прѣграда на руския пжть за Цариградъ.

Автономна и силна Армения, обаче, бѣ тъкмо въ интереса на Англия и Франция и ето защо тѣ толкова се грижеха за арменцитѣ. Прочее, Русия най-цинично и круто осуети плана на Англия и днесъ въ арменскитѣ кървави пустини царува пъленъ „миръ“ и „тишина“. . .

Въ 1897 г. избухна въстанието въ Критъ. Русия тайно подстрѣкаваше и гаделичкаше панелинскитѣ чувства на Гърция, за да я вплѣте въ една война съ Турция. Въ тази война Русия вѣрваше и желаеше да бѫде побѣдена Гърция, за да влѣзе отново въ рѫцѣтѣ на своята „покровителка". Ако ли пъкъ бѫдѣше побѣдена Турция, то пакъ печелеше Русия. Войната избухна и, за да гарантиратъ пълния успѣхъ на Турция, Русия и Австрия свързаха рѫцѣтѣ на България и Сърбия, като имъ заповѣдаха да мълчатъ. Плана на Русия се изпълни по-добрѣ, отколкото сама тя очакваше и нейното „покровителство" се сложи, като единъ огроменъ камъкъ надъ бѣдната Гърция! . . .

Доде реда и за България.

Слѣдъ падането на Стамболововия кървавъ режимъ, Русия отново обърна очи къмъ своя „блуденъ" синъ, който, разоренъ и разбитъ, бѣ готовъ да се хвърли въ нейнитѣ крака и да проси милость. Слѣдъ нѣколко поклони въ Петербургъ на българския князъ и министри, „великодушния баща, трогнатъ отъ сълзитѣ на своя синъ, му прости всичкитѣ прѣгрѣшения". И се захванаха тогава покръщения, връщане на емигранти, поклонения, шипченски тържества, факелни шествия, тостове . . . . въ които се лѣеха сълзи отъ умиление и рѣки отъ шампанско за „безграничното руско великодушие и безкористие", за „Велика С. С. България", за „общославянски идеали" и пр. и пр.

Бѣдната България! тя се задуши и замая отъ това нечакано щастие, което се струпа отъ всѣкѫдѣ върху опиянената й глава; безгрижно се отпусна и заспа въ пригрѫдкитѣ на Русия....

Вкопчила здраво по тоя начинъ България въ своитѣ желѣзни рѫцѣ, Русия спокойно изсмуква капка слѣдъ капка кръвьта на жертвата си. Така, тя успѣ да разтури, заедно съ Австрия и Германия, прѣди нѣколко години стрѣлч. дружества въ България; да подкладе Романо-Българския конфликтъ, за да принуди българското правителство да разтури македонската организация; да рѫкоположи Фирмилияна, за да разпали антагонизма между България и Сърбия; да залъгва България съ обѣщания и „реформи", да приготви въ това време Турция, за да накара България да потѫпче своята Конституция и да растури незаконно македонската организация.

Но нека видимъ най-послѣ, какво донесе руската и австрийска дипломация за македонския робъ.

Отъ всичко казано до тукъ се вижда ясно, че Русия, Австрия и Германия нѣматъ интересъ да допуснатъ въвеждането на каквито и да било реформи въ Турция, защото съ това би се засилила самата Турция или — което е още по-неизносно за тѣхъ — би се подготвила почвата за изникване на нови жизнеспособни и враждебни тѣмъ княжества А идеалътъ на Русия, Австрия и Германия е, както знаемъ: *колкото е възможно по-слаба, но цѣлокупна Турция.* И тукъ, въ това отношение идеала на Русия,

Австрия и Германия се схожда напълно съ този на султана, защото както едната, така и другата страна се ржководятъ изключително отъ грабежнически интереси. Русия, Австрия и Германия искатъ и подържатъ слаба, но цѣлокупна Турция, за да могатъ по този начинъ по-лесно да я изсмукватъ, до като настжпи честития моментъ за нейното окончателно раздѣление; а султанътъ иска и подържа цѣлокупна Турция, за да властвува безконтролно и плуе въ раскошъ и развратъ, заедно съ цѣлата си царедворска камарила и деморализирана чиновнишка глутница, до когато може и колкото може. Ето защо и всичкитѣ досегашни „реформи", налагани отъ кървавитѣ събития и възстания и издавани, било отъ султана, било отъ Русия и Австрия, сж били захвърляни и забравяни още на другия день, тъй като тѣ сж издавани не за да се прилагатъ, а за да се замазватъ временно очитѣ на недоволнитѣ[4]). Ето защо и днешнитѣ „реформи" на Русия и Австрия не могатъ да бждатъ друго, освѣнъ най-цинична дипломатическа игра, за да се даде, както се и даде вече, картъ-бланшъ на Турция да исколи и избѣси тѣзи, които нѣма да бждатъ доволни отъ тѣхъ.

Но нека видимъ какво говорятъ французитѣ за тѣзи фамозни „реформи". „Кабинетитѣ отъ Петербургъ и Виена — пише в. „Le Temps" въ бр. 15232 — сж се поставили не върху реформитѣ, които самитѣ турци обявиха въ 1896 год. и официално съобщиха на силитѣ, и не върху устава отъ 1882 г., но само върху ирадето отъ миналия Декември... Султанътъ знае по-добрѣ отъ всѣки другъ какво значение може да има неговото ираде и *той трѣбва да се е смѣлъ прѣзъ глава на наивностьта* (sic![1]) *на една дипломация, която претендира да сграда зданието на мира на Балканитѣ върху основа толкова крѣхка и готова да се срути*" (к. н.). Въ сжщия духъ е говорилъ въ французската камара министра Делкасе; така говори и по-голѣмата часть отъ английската преса[5]).

Кждѣ останаха тогава: Хатишерифа отъ 1839 год., Хатихумаюна отъ 1856 г., Конституцията на Мидхадъ паша, 23 чл. отъ Берлинския Договоръ, Меморандума за Армения отъ 96 год., султановитѣ реформи отъ сжщата година и безбройнитѣ ирадета и заповѣди, г-да дипломати? Кждѣ останаха свободата на ми-

---

[4]) Тукъ му е мѣстото да споменемъ, че българ. президентъ-министъръ г. Даневъ прѣди мѣсецъ заяви въ Народното Събрание, какво *македонското население, ако иска да му се подобри положението, трѣбва да бжде по-тихо отъ тихата вода и да чака отъ дипломацията. Съ своитѣ постоянни недоволства и бунтове то повече прѣчело и не давало възможность на дипломацията и султана да приложатъ нужднитѣ реформи!..*

[5]) Англия и Франция виждатъ ясно побужденията, които каратъ Русия и Австрия да се задоволятъ само съ едни шашарми и палеативи и да подържатъ съ това слабостьта на Турция. Ето защо тѣ днесъ издигатъ толкова високо своя гласъ за *истински, корени реформи*, въ Турция, които да я направятъ по-жизнеспособна.

съльта, на словото, на събранията; общинската независимость; избирателнитѣ права; сигурностьта на правосѫдието, на живота, имота и честьта; облѣгчение на данъчния товаръ; прѣкращение на злоупотрѣбленията и пр., които вие така щедро обѣщавахте на македонския робъ и за извоюването на които той е далъ толкова жертви и кръвь? Кѫдѣ сѫ реформитѣ за Стара-Сърбия, Янинско и пр., или тѣзи народи живѣятъ подъ другъ по-добъръ режимъ?

Вмѣсто отговоръ на тѣзи въпроси, се чува само едно сатанинско кикотене отъ Петербургъ и Виена, което зловѣщо се разнася изъ цѣлия Балкански Полуостровъ и смразява кръвьта на всичко живо! „... Ако населението, въпрѣки повторнитѣ прѣдупрѣждения, се постави вънъ отъ закона, се увлече отъ комитетитѣ и вземе въ рѫцѣтѣ си борбата, то ще го направи на собствената си отговорность и *никой нѣма да спрѣ Турция, когато тя ще потуши съ сила революционното движение*" [6]).

Какво значи всичко това?

Това значи, че днесъ Русия, Австрия и Германия, като съзнаватъ всичкия цинизмъ на своитѣ „реформи" и като знаятъ, че съ това нѣма да задоволятъ македонското население, позволяватъ на султана съ огънъ и сѣчъ да потуши недоволството на потиснатото население; то значи, че тѣ сѫ съгласни да се коли и бѣси населението, когато то не може да понесе безропотно грабежитѣ и насилията, на които то всѣкидневно бива подлагано; то значи, че тѣ сѫ рѣшени за сега съ всички срѣдства да се запази цѣлокупностьта на Турция и statu quo-то на Балк. П-въ. А извѣстно е, че най-голѣмитѣ и вѣчни врагове на цѣлокупна Турция и мира на Балканския полуостровъ сѫ: македонското население и България. Заради това едно поголовно изтрѣбление на „буйнитѣ елементи" въ Македония и една война на България съ Турция — това сѫ най-ефикаснитѣ и спасителни срѣдства днесъ за запазване цѣлокупностьта на Турция и мира на Балканитѣ. Ако въ тази война излѣзе побѣдителка Турция, толкозъ по-добрѣ: върху България тогава ще се стоварятъ такива военни контрибуции, щото тя за винаги ще се откаже отъ всѣкакви завоевателни стремежи въ Македония и ще подпадне напълно икономически, а наполовина и политически, подъ Русия, както Гърция. Ако ли излѣзе побѣдителка България, това пакъ нѣма да попрѣчи на плана на Русия и Австрия, защото: първо — тѣ нѣма да позволятъ на България нито педя земя за смѣтка на Турция и второ — отъ една такава Пирова „побѣда" България ще бѫде съвършено омаломощена и за вѣчни времена не ще посмѣе да наруши мира на Балк. полуостровъ. Прочее, и въ двата случая за Русия, Австрия и Германия се открива богата жътва на Балканския Полуостровъ: разоренитѣ

---

[6]) Вижъ в. „Fremdenblatt" и комюникето на руското правителство за Руско-Австрийската нота, споредъ Българската Телегр. Агенция.

България и Турция ще се хвърлятъ безвъзвратно въ тѣхни ржцѣ и тѣхното „покровителство“ ще се сложи като единъ гигантски похлупакъ върху Балканския Полуостровъ, до като въ една тъмна и бурна европейска нощь, най сетнѣ рускитѣ, австрийски и германски войски стжпятъ на обѣтования брѣгъ: първитѣ — на Босфора, вторитѣ — на Солунъ, а последнитѣ въ М.-Азия. . . .

И до като България безгрижно се е отпуснала на рускитѣ ржцѣ и се залъгва съ разни обѣщания отъ Петербургъ и Виена; до като въ Илджза се разиграва обикновената реформаторска комедия съ писане на правилници и ирадета; до като Зиновиевъ и Каличе не пропускатъ день да не поздравятъ султана за неговата „трѣскава дѣятелность“, — ние виждаме отъ друга страна Турция да трупа всѣки день въоржжени пълчища войска, башибозуци и шпиони изъ цѣла Македония и българската граница; да граби добитъкъ и храна отъ оголеното население; да прибира пушки и оржжия; да прави пжтища и обкопи . . . за да се нахвърли единъ день по даденъ сигналъ отъ Петербургъ и Виена върху ограбеното и обезоржжено македонско население; да изколе и оплячкоса всичко, а слѣдъ това да се хвърли върху България. Въ този си великъ подвигъ султанътъ ще има за вѣрни помощници: дивитѣ арнаути и Гърция [1]).

А до като Турция по този начинъ въвежда новитѣ „реформи“ на Русия и Австрия, рускитѣ комисари въ България, наричани български министри, по заповѣдьта на сжщата Русия и Австрия, унищожиха македонската организация; отпуснаха 200.000 лева за пазение на турската граница отъ чети; конфискуватъ пушки и динамитъ, пишатъ окржжни и конфедециални; до българскитѣ агенти и владици въ Македония да съвѣтватъ населението на миръ и покорство, за да даде възможность на султана да „приложи напълно новитѣ реформи“. . . . Най-послѣ на сжщитѣ български министри днесъ викатъ отъ Петербургъ и Виена: „Вий трѣбва да стоите мирно! На насъ се надѣвайте! Ако стане нужда, искайте отъ насъ помощь“. — а тѣ покорнѣйше слушатъ и не могатъ да се начудатъ на това „великодушие“ на нашата „освободителка“. „Какъ, Русия ще ни прати своитѣ казаци на помощь? Може ли да има по-голѣмо щастие отъ това за България?!“ — се провикватъ нашитѣ русофили. Сжщитѣ съвѣти се отправятъ и въ Бѣлградъ.

Днесъ всичко вече е готово. Единъ знакъ само и руско-австрийскитѣ „реформи“ ще потопятъ съ кръвь и сълзи цѣла Македония и България. Обезумела отъ ужасъ прѣдъ тази страшна катастрофа, бѣдната България се притиска все по-силно въ леденитѣ прегрждки на своята „покровителка“ и моли за „помощь“...

---

[1]) Въ Гърция ежедневно се свикватъ митинги противъ българитѣ. Водители на този шовинистически бѣсъ се явяватъ самия ректоръ на Атинския университетъ, студентитѣ и всички политически котерии. Въ Атина нѣколко гръцки студенти се записали волентири въ турската войска.

Така, съ подкупи и обѣщания, интриги и раздори, отрова и мечь, руско-австрийската дипломация най-сетнѣ ще успѣе да съсипе една чрѣзъ друга и една слѣдъ друга всичкитѣ балкански държавици и да ги обърне въ свой мостъ за кървавия си пжть къмъ Цариградъ и Солунъ [8]. Така тя съсипа и покори Полша, Финландия и др., така ще покори и Балканския Полуостровъ.

Ще избѣгне ли България и този пжть страшната катастрофа — това ще зависи отъ много условия: първо, дали Русия и Австрия ще успѣятъ да ограничатъ прѣдварително войната само между България и Турция, иначе, прѣдъ страха отъ една общоевропейска война, тѣ нѣма да позволятъ такава война, а ще се задоволятъ само отъ една касапница въ Македония; второ, дали македонското население, като вижда коварната примка, която му се готви, ще може да отложи за по-благоприятенъ моментъ своята революция или ще бжде принудено отъ турскитѣ пълчища да се залови за ножа; дали, най-послѣ, Англия и Франция ще успѣятъ да отстранятъ всѣка катастрофа и пр. Но, до като слѣпитѣ и неумолими сили носятъ България и Македония надъ страшната пропасть и капризничатъ всѣка минута съ тѣхната сждба, нека ние си дадемъ отчетъ за всичко до сега и извлечемъ нужната поука, която ще ни трѣбва за напрѣдъ.

Прѣди всичко нека се запитаме: кой е този зълъ демонъ, който докара България, Сърбия, Гърция и Ромжния до днешното имъ жалко положение? Руската и европейската ли дипломация? — Да! Но това е само половината отъ отговора на горния въпросъ! Вѣрно е, че руската, австрийската и германската дипломации употрѣбиха и употрѣбяватъ всѣкакви срѣдства за да ги разорятъ и направятъ свои слѣпи орждия, но още по-вѣрно е, че тази бездушна дипломация не е могла да дѣйствува сама непосрѣдствено; тя е дѣйствувала съ свои агенти вербувани изъ срѣдата на самитѣ балкански държавици. Тѣзи слѣпи и подкупни агенти на руската и европейска дипломация сж управляющитѣ котерии и хищническа буржуазия на Балканския полуостровъ които сж направлявали и направляватъ сждбинитѣ на своитѣ поробени политически и економически народи. Тѣзи именно управляющи класи, раздѣлени на разни котерии, наричани партии, вѣчно жадни за власть и грабежи, сж правили най-срамни „съюзи“ и „ортаклъкъ“ съ Русия и Австрия за по-

---

[8]) Въ 1885 г. Сърбия, по диктовката на Русия и Австрия, се хвърли върху България, за да възвърне на султана отнѣтата му провинция (Ю. Б); въ 1897 г. България и Сърбия, по командата отъ Петербургъ и Виена, оставиха Турция да съсипе Гърция и да ѝ наложи огромни военни контрибуции; въ 1900 г. Румания, по внушението на сжщитѣ мѣста, бѣ готова да съсипе България, за да унищожи страшнитѣ за султана и Русия макед. комитети; най-сетнѣ днесь Гърция, подстрѣкавана отъ сжщата тази коварна дипломация, е готова да се бие рамо до рамо съ дивитѣ турски и арнаутски орди противъ България, Македония, даже и противъ своитѣ поробени сънародници въ Македония и Янинско, ако въстанатъ съ българското население. Беднитѣ балкански държавици, какъ бързо една слѣдъ друга губятъ своя умъ, за да загубятъ най-послѣ и своитѣ глави!...

стигането на своитѣ грандомански идеали и лаитежи за „Велика С. С. България“, за „Велика Сърбия“, за „Велика Гърция“ и пр. Русия и Австрия сѫ били винаги готови да правятъ подобни „съюзи“ съ тѣзи психопати, но не за реализиранието на тѣхнитѣ щури идеали, а — на собственитѣ свои. И чудно ли е, ако днесъ по-лукавитѣ и по-силни мошеници (Русия и Австрия) не само не даватъ никакъвъ пай отъ бѫдащата плячка (Турция) на своитѣ слабоумни и кекави „ортаци“, но слагатъ даже своитѣ хайдушки рѫцѣ и върху тѣхнитѣ забъркани глави, като своя законна плячка?!...

По този начинъ българскитѣ, сръбски, гръцки и романски „велики патриоти“, слѣдъ като, въ името на „великитѣ народни идеали“, ограбиха и разориха окончателно своитѣ народи, слѣдъ като ги заложиха на рускитѣ и европейски банки за подържане на непосилни армии и паразитна бюрокрация, за братоубийствени войни и шовинистически пропаганди, — днесъ прѣдаватъ, безъ всѣкакъвъ срамъ и съвѣсть, своитѣ съсипани народи въ кървавитѣ рѫцѣ на нашитѣ „покровители“ и „освободители“ — Русия и Австрия... Кажете за Бога: може ли да има по-голѣмо кощунство и злодѣйство отъ това?..

Но кѫдѣ е спасението тогава?

Спасението на балканскитѣ народи е само: ***въ по-скорошното тѣхно свбуждане и сплотяване въ единъ общъ Валкански Съюзъ.*** Колкото по-скоро балканскитѣ народи отрѣзвенѣятъ отъ опиянилия ги шовинистически бѣсъ за велики идеяли; колкото по-скоро се отърсатъ отъ своитѣ заклѣти врагове: Русия, Австрия и своитѣ управляющи банди; колкото по-скоро се сплотятъ въ единъ общъ съюзъ, който да имъ служи като мощенъ щитъ срѣщу всички домогвания, откадѣто и да би идѣли тѣ, — толкова по-скоро тѣ ще могатъ да освободятъ своитѣ поробени сънародници и ги присъединятъ къмъ своя съюзъ и толкова по-добрѣ ще могатъ да усигурятъ своето мирно економическо и политическо развитие, надъ което днесъ висятъ толкова мрачни облаци... Най-послѣ, колкото по-скоро рухне кървавия руски деспотизмъ, който души въ своитѣ ледени обятия стомилионния руски народъ и който виси като една гигантска скала, върху главитѣ на балканскитѣ народи, готова всѣка минута да се сгруполи върху имъ, — толкова по-скоро и свободно ще могатъ да си отдъхнатъ балканскитѣ държавици отъ Русия, този кръвожаденъ пантеръ, който ги дебне на всѣка крачка.

Да работи съ всички сили за по-скорошното свѣстяване, повдигание и организиране на потиснатитѣ и експлоатирани работни маси и да ги води на борба срѣщу всички робства, економически и политически, които сѫществуватъ и се крѣпатъ отъ господствующитѣ капиталистически класи въ съвременото буржуазно общество — ето най-великата задача на българската, сръбска, ромънска и гръцка Социална-Демокрация! Въ тази своя света борба тя нѣма да бѫде сама: руската, германската, австрийската

— съ една рѣчь цѣлата международна Социална-Демокрация, ще й бжде най силния помощникъ и учитель. Все по-мощно расте днесъ гиганската сила на тази Международна Социална-Демокрация, която, като единъ страшенъ вулканъ, все по застрашително клокочи и раздрусва основитѣ на цѣлия днешенъ грабителски строй, до като единъ день избухне съ една нечута сила и помѣте отъ лицето на земята всѣко политическо и икономическо робство!...

В. Савъ.

Изъ романа „Тома Гордѣевъ".

М. Горький.

На моя Иванка.

. . . .

— Ахъ Тома! Каква книга прочетохъ азъ! Ако ти би могълъ да разберешъ!

— Навѣрно хубава книга, щомъ ти е тъй подѣйствувала.... — се усмихна Тома.

— Не спахъ... четохъ цѣла нощь..... Разбери ти: четешъ — и прѣдъ тебъ като че ли се разтварятъ врати въ нѣкакво-си друго царство..... И хората други, и думитѣ, и.....всичко! Всичкия животъ......

— Не обичамъ азъ това..... — недоволно отвръща Тома. — Измислици, лъжа. Театъра сжщо..... Търговцитѣ турени само за смѣхъ.....беки въ дѣйствителность тѣ сж толкова глупави? Какъ тъй! Земи ти баща си ....

— Театърътъ е сжщо училище, Тома, — поучително каза Люба. — Имало е такива търговци..... И каква лъжа може да има въ книгитѣ?

— Както въ приказкитѣ.... не е тъй настоящето....

— Ти се мамишъ! Та ти не си челъ книги, — какъ можешъ да сждишъ? Имено тѣ сж истинското настояще. Тѣ ни учатъ да живѣемъ.

— А! — махна съ ржка Тома! — Остави, нищо нѣма да излѣзе отъ твоитѣ книги!.... Ей нà баща ти не чете никакви книги, а.... колко е ловъкъ! Днесъ го гледахъ — и взехъ да му завиждамъ. Той тъй се обръща съ всичкитѣ..... свободно, умѣло, и има за всѣкиго по една дума..... Изведнъжъ виждашъ, че което поиска ще може да достигне.

— Какво ще достигне? — извика Люба. — Само пари..... А има хора, които искатъ щастие за всички на земята.....и за тъзи цѣль, безъ да се жалятъ, работятъ, страдаятъ и пропадатъ! Нима можешъ да сравнявашъ баща ми съ тѣхъ?

— Нѣма защо да ги сравнявамъ..... Тѣмъ се харесва едно, на кръстника — друго.

— Тѣмъ нищо не харесва!

— Какъ тъй?

— Тѣ искатъ всичко да измѣнятъ.....

— Но все пакъ тѣ се стараятъ за нѣщо? — резоно възрази Тома. — Все трѣба нѣщо да искатъ.

— Щастие за всички! — горѣщо извика Люба.

— Ну, азъ вече това не разбирамъ.... — клатяйки главата си, каза Тома. — Кой се грижи за моето щастие. И при това, какво щастие могатъ тѣ да ми дадатъ, ако азъ..... самъ не знамъ що ми трѣба? А, да бѣше погледала ти днесъ на тия....на обѣда....

— Но това не сѫ хора! — категорически обяви Люба.

— Азъ не зная що сѫ тѣ за тебе, но изведнъжъ виждамъ, че всѣки знае своето мѣсто. Ловъкъ народъ..... отворенъ.....

— Ехъ, Тома! — огорчено отвърна Люба. — Ти нищо не разбирашъ! Тебъ нищо не вълнува! Такъвъ лѣнивъ.....

— Е, ти зафана! Азъ просто още не съмъ се огледалъ. ...

— Просто, ти си празенъ — обяви рѣшително и твърдо Люба.

— Ти не си била въ душата ми...... — отвърна спокойно Тома. Ти не знаешъ моитѣ мисли.....

— Та и защо ли ти е да мислишъ? — свивайки си раменетѣ, каза Люба.

— Първо, азъ съмъ самъ на свѣта..... второ, азъ трѣба да живѣя. Тъй, както съмъ сега, азъ не мога да живѣя — беки азъ не разбирамъ това? А не искамъ да бѫда посмѣшище на хората.... Азъ даже не мога да приказвамъ. Да..... и да мисля не умѣя....— заключи Тома рѣчьта си и смутено се усмихна.....

— Трѣба да се чете, трѣба да се учи, — убѣдително съвѣтваше Люба, разхождайки се изъ стаята.

— Въ душата ми нѣщо се мърда, — продължаваше Тома, безъ да я гледа и като че ли говорѣше на себѣ си, — не мога да го разбера. Виждамъ азъ кръстника да говори...... трудътъ е всичко..... и умно.. .. Но това ме не привлича..... Другитѣ хора по сѫ интересни за мене.

— Тоестъ аристокрацията? — попита Люба.

— Да.....

— Тамъ е и твоето мѣсто! — съ прѣзрителна усмивка каза Люба. — Ахъ ти! Та нима тѣ сѫ хора? Та нима тѣ иматъ душа!

— Та ти отдѣ знаешъ това? Ти ги не познавашъ.....

— А книгитѣ? Не съмъ ли чела?

Слугинята внесе самоваря, и разговорътъ се прѣкѫсна, Люба мълчеливо наливаше чайника, Тома гледаше на нея и мислѣше за Мединская. Съ нея се искаше нему да поговори.

— Да-а, — умислено заговори момата, — всѣки день азъ все повече се убѣждавамъ, че е трудно да се живѣе..... Какво да правя? Да се оженя? За кого? За нѣкое търговче, което прѣзъ цѣлия си животъ ще граби хорския трудъ, ще пие и ще играе на карти? За дивъ человѣкъ? Не искамъ за такъвъ! Азъ искамъ да бѫда личность.....азъ съмъ личность, защото вече разбирамъ

колко скверно е устроенъ живота. Да се уча? Нима баща ми ще ме пустне..... Боже мой! Да бѣгамъ? Не ми стига сила..... Какво да правя?

Тя си стискаше рѫцѣтѣ и навеждаше главата си надъ масата.

— Ако би ти зналъ, какъ всичко е противно..... Наоколо ни жива душа..... Откогато умрѣ мама, тати всички разгони. Нѣкои отидоха да се учатъ..... Липа сѫщо замина. Тя ми пише: чети. Ахъ, азъ чета! Азъ чета! — съ отчаянъ гласъ извика тя, и слѣдъ секунда мълчание, тѫжно начена.

— Въ книгитѣ нѣма това, що е нуждно на сърдцето..... и много въ тѣхъ азъ не разбирамъ..... И менъ ми се стѣга душата да чета все сама. Азъ искамъ да поговоря съ человѣкъ, а никдѣ не виждамъ человѣкъ! Менъ е лошо.... человѣкъ веднажъ живѣе и време е вече да се живѣе... а не виждамъ ни единъ человѣкъ.... ни единъ! Защо да се живѣе? Липа ми казва: чети, ще разберешъ.... Азъ искамъ хлѣбъ, а тя ми дава камъкъ.... Азъ разбирамъ що трѣба — трѣба да защищавашъ това, което обичашъ, въ което вѣрвашъ.... трѣба да се боришъ....

И почти съ охканье тя завърши:

— А азъ съмъ самичка! Съ кого да се боря! Нѣма ни врагове, ни хора! Та азъ живѣя въ тъмница!

Тома слушаше думитѣ ѝ, гледаше втренчено пръститѣ на рѫката, чувствуваше голѣма тѫга въ нейнитѣ думи, но не я разбираше. И когато тя млъкна, притисната, печална, той намѣри да ѝ каже само тия думи, близки до упрѣкъ:

— Ето, ти сама говоришъ, че книжкитѣ нищо не струватъ за тебъ, а мене учишъ да чета.....

Тя го погледна въ лицето, и въ очитѣ ѝ се появи злоба.

— О, какъ бихъ искала азъ, да се пробудятъ въ тебе всички тия мѫки..... съ които азъ живѣя..... Щото и ти, както и азъ, да не спишъ цѣли нощи отъ мисли, щото и тебъ всичко да умръзне..... и ти самъ на себѣ си да умръзнешъ! Ненавиждамъ ви азъ всички васъ..... Ненавиждамъ!

Тя, цѣла изчервена, го гледаше тъй гнѣвливо и говорѣше тъй озлобено, че той, удивенъ, даже не се обиждаше отъ това. Никога още тя не бѣ говорила съ него така.

— Що е съ тебе? — попита я той.

— И тебе ненавиждамъ! Тебе..... та що си ти? Мъртавъ, кухъ..... какъ ще живѣешъ ти? Какво ще дадешъ на хората? — полугласно и нѣкакъ злорадно отговори тя.

— Нищо не ще имъ дамъ, нека сами се стремятъ .... — отвърна Тома, знаейки, че съ тия думи ще я разсърди още повече.

— Ти си нещастникъ! — прѣзрително извика момата.

1 Априли 1901. **Карасъ-Идеалистъ.**

Социализмътъ въ Франция.

(По случай последнитѣ избори и събития).

(Продължение отъ кн. 1)

Моему славному другу Ѳ. К. Х-ей.

Всички конфузионисти въ социализма, отъ французскитѣ до нашитѣ български „широки“ социалисти, иматъ това неоцѣнимо за тѣхъ качество, че никой просточеловѣчески мислящъ человѣкъ не може съ рѣшителна увѣреность да каже, какво тѣ мислятъ; винаги тѣ ще намѣрятъ една дума, една фраза, една уплашена и смутена мисъль, съ която да се изплъзнатъ и да хвърлятъ отново прахъ въ очитѣ на хората. Тѣзи съ вища организация творения сѫ несравними, insaisissables. Сѫщото е съ французскитѣ социалисти-реформисти. Напразно ще търсите вие ясность и опрѣдѣленость въ тѣхния несъмненъ умственъ шефъ, въ Жореса. Ние ще се убѣдимъ въ това, кога разглеждаме програмата отъ Туръ, тази „чудно хубава ораторска страница“, която е негово творение; ние ще се убѣдимъ въ това, когато се опитаме, въ единъ очеркъ да разнищимъ туй, което наричатъ въ Франция „Socialisme nouvlle méthode“, който е пакъ негово творение.

Сега ние, по нѣмаме на много мѣсто, ще изложимъ тази „нова мода социализмъ“ споредъ рѣчитѣ на Милерана, политическия шефъ на социалиститѣ-реформисти, който е много по ясенъ и вѣренъ прѣдставитель на тѣхнитѣ теории, който по-малко се бои отъ своитѣ мисли отъ колкото всѣки другъ „независимъ“ [1]). Освѣнъ това, Миleранъ притежава наредъ съ крупния ораторски талантъ и онази цѣнна способность, която състои въ възможностьта да изкажемъ съ малко думи, въ стегната форма, цѣла система отъ мисли.

Отъ какъвъ родъ е, прочее, социализмътъ на социалиститѣ-реформисти, споредъ Милерана?

За прѣвъ пѫть Миleранъ изказа своето разбиране на социализма въ 1896 г. на единъ банкетъ въ Сенъ-Мандѐ (Парижъ). По-късно, въ своитѣ министерски рѣчи, той поясни и потвърди това, що бѣ казалъ въ „програмата Сенъ Мандѐ“. Въ тази програма сѫществено се свежда къмъ три пункта, които на прѣвъ погледъ могатъ да се покажатъ прѣвъзходни и напълно изразяващи социалистическата

---

[1]) Милеранъ е за „новата метода“ туй, което би билъ покойния Д. Димитровъ за нашитѣ *социалистически демократи*. Той не се бои да отиде до края на своята мисъль и, което е много по-важно, да я изкаже публично. Въ това отношение той е рѣдкость, понеже „новитѣ“ социалисти обикновено *се боятъ* и отъ себе си, и отъ другитѣ.

доктрина, но които губятъ тутакси това си свойство, щомъ се види какво съдържание турва въ тѣхъ авторътъ имъ. Тѣзи пунктове гласятъ: „1-о намѣса на Държавата, съ цѣль да прѣхвърли различнитѣ категории срѣдства за производство и размѣна отъ областьта на капиталистическата собственость въ областьта на националното имущество, съобразно (au fur et a mesure) съ назрѣлостьта имъ за обществено присвояване; 2) завоюване на общественитѣ власти съ помощьта на всеобщото избирателно право; 3-о интернационална спогодба на работницитѣ". — За класовата борба на пролетариата въ цѣлата рѣчь, както и въ тритѣ сѫществени пункта на „социалистическата" програма — нито дума; за антагонизма между буржуазия и пролетариатъ, за постоянното нападателно поведение на работническата класа сѫщо толковъ; за социализиранието на капиталистическата собственность отъ *побѣдоносния*, отъ *побѣдилия* пролетариатъ — то же; за организирването на пролетариата въ отдѣлна класова партия, лице срѣщу лице съ всички останали буржуазни и дребнобуржуазни партии — пакъ нищо. Социалистическата партия не е нищо друго освѣнъ една — наистина, най-крайната лѣва — фракция на „голѣмата републиканска партия", въ която дѣйностьта и участието на социалиститѣ сѫ „необходимо и естествено нужднн". Въ тази „голѣма републиканска-реформаторска партия" социалиститѣ даже нѣматъ рѫководящата роля; тѣ сѫ само една часть, една фракция, находяща се подъ прѣдводителството на никого другиго освѣнъ подъ това на „несравнения ораторъ и заслуженъ държавенъ мѫжъ" — Валдекъ-Русо [1]).

Работническата класа е една часть само отъ армията на демокрацията, която се стреми да осѫществи социалния миръ и съгласие. Нѣма по-голѣма глупость, нѣма по очевиденъ абсурдъ отъ твърдението, че социалистическия идеалъ ще се осѫществи благодарение сблъскването на общественитѣ антагонизми; нѣма по прѣстѫпна мечта отъ вѣрата въ нѣкаква си Социална Революция. Социалистическото общество не е дѣло на работническата класа побѣдителка; то не може да бѫде *извоювано*, основано *слѣдъ* побѣдата на пролетариата; то се основава, то се осѫществява всѣки день прѣдъ нашитѣ очи; „колективизмътъ е секрецията (изпражнението на капиталистическия режимъ" [2]). „Малко по малко", „прогресивно", безъ всѣкакви сътресения и революции, съ помощьта на едно истинско републиканско министерство, въ което социалиститѣ „заематъ едно необходимо мѣсто", съ помощьта на частични реформи, капиталистически централизирани експлуатации ще преминатъ въ рѫцѣтѣ на Държавата; напр. желѣзницитѣ, захарната индустрия и др.; и въ едно безкрайно далечно бѫдаще, гдѣто е позволено да се мисли и прѣдполага всичко, социалистическия редъ на нѣщата ще бѫде горѣ-долу генерализиранъ — въ

---

[1]) Discours de Millerand, fait a Firminy. le 13 janvier, 1902. Цитирано по *A. Lavy*: L'Oeuvre de Millerand, Paris. Bellais, Edit. 1902. p. 425.

[2]) D icours de Saint-Mandé. chez *Lavy*, p. 430: „On ne fait pas et on ne fera pas le collectivisme: il se fait chaque jour, il est, passez moi le mot, la secrétion du régime capitaliste".

воята „държавна“ a la Бисмаркъ форма. Послѣ дохажда чисто социа-
листическото правителство, което довършва работата на демокрацията.

Републиканското правителство, ако иска да бѫде истинско пра-
вителство, трѣбва да играе ролята на помиритель и арбитръ между
различнитѣ обществени класи; то трѣбва да докаже, че класовитѣ
нтагонизми и класовата борба сѫ болѣзнени произведения на неспо-
койни умове, отговарящи на едно неразвито още състояние на капи-
тализма, когато дѣйствително сѫществуватъ нѣкои крайности. Това
стинско правителство трѣбва да се стреми не да раздухва тѣзи не
стествено появили се антагонизми, а да гледа да ги примири, да ги
ниищожи, да покаже, че нѣма противуположни интереси — капитали-
тически и пролетарски, но само върховни и общи за всички интереси
а индустрията. Цѣлата дѣйность на това правителство трѣбва да се
зразява въ „закони за социалния миръ и съгласие“ (lois de paix et
e concorde sociale); тя трѣбва да се въодушевлява изключително
тъ интереситѣ на демокрацията и прогреса.

По този начинъ пролетариатътъ губи съвършено своята само-
тоятелность; той се отказва за винаги отъ своята собствена борба,
а да се обърне въ опашка и въ избирателска клиентела на една
артия, която се мѫчи да избере златната срѣдина, на една партия,
която е края на крайщата въ мечтитѣ и бълнуванията на дребно-
буржуазния филистеръ. 50 години прѣди появата на „новата метода“,
социалистическитѣ писатели, и именно Марксъ, указаха на това явле-
ние, че най-доброто и сполучливо срѣдство за привличането на дреб-
ната буржуазия е отказването отъ всѣка класова борба, отъ всѣка
революция, отъ всѣко сътрясение. „Полека-лека“, „малко по малко“,
„прогресивно“, „естествено“ сѫ най очарователнитѣ, най-изразител-
нитѣ и приятни думи въ рѣчника на дребно-буржуазния идеологъ;
тѣ сѫ почти единствения законъ за успѣха му.

„Социалистическата програма“ на Милерана се отличава само
ъ единъ пунктъ отъ програмата на социалъ-радикалитѣ, именно: въ
ея се споменува, че въ едно безкрай отдалечено бѫдаще социали-
стическата собственость ще замѣни малко по малко капиталистическата,
огазъ когато радикалитѣ не споменаватъ нищо по този въпросъ.
„Колективизмътъ констатира, — казва Милеранъ — че нормалното
развитие на капиталистическото общество замѣства частната собстве-
ность, условие и пазитель на свободата, съ тираническия монополъ
а едно малцинство. Той не се възмущава никакъ противъ тѣзи кон-
статирвания; той се прѣклонява прѣдъ тѣхъ. Той не желае да по-
върне минжлитѣ вѣкове, нито да спре трансформацията на човѣче-
ството: той се покорява, напротивъ, на нейнитѣ правила; и, понеже
законъ за социологическото развитие, щото всички срѣдства за
производство и размѣна да прѣминатъ отъ личната форма на собстве-
ность въ капиталистическата, всичкото желание на социализма състои
въ това, щото, — съ постепенното (au fur et à mesure) образувание
на грамаднитѣ капиталистически имѣния, които, кога процъвтяватъ,
засушаватъ и убиватъ дребната частна собственость, — обществената

собственость да замѣня малко по малко (постепено) капиталистическа собственость."[1])

Отъ това схващане на свързката между капитализма и социализма слѣдва и теорията, че социализмътъ не се явява като слѣдствие отъ едно корено прѣобразуване на капиталистическото общество, което прѣдполага сѫществуването и постояното присѫтствие на една революционна класа, на пролетарията; но, че социализмътъ е слѣдствие отъ мирното и бавно приспособление на капитализма къмъ новитѣ нужди на демокрацията. Отъ тука и извода, че въ сѫщность, при послѣдня смѣтка, противурѣчие между капиталъ и трудъ съвсѣмъ нѣма, че това противурѣчие е измислица на социалъ-демократитѣ[2]) Отъ тамъ и думитѣ на Милерана прѣдъ фабрикантитѣ отъ индустрията и домостроението[3]): „Тѣ (работницитѣ и господаритѣ) сѫ съюзници (associés), и прѣдприятието има толкозъ по-вече шансове за сполука, колкото по-вече всичкитѣ му членове сѫ, въ всички отношения, заинтересувани въ неговия успѣхъ, споредъ мѣстото което тѣ заематъ и службитѣ, които изпълняватъ въ него". Отъ тамъ още тѣзи негови думи: „Азъ повтарямъ тукъ публично това, което имахъ случай да кажа на фабрикантитѣ, желающи да узнаятъ моето мнѣние по този въпросъ: мое желание и моя длъжность е да вардя (ménager) интереситѣ, върховнитѣ интереси на индустрията; но мой дългъ и мое твърдо желание е... да не лишавамъ работницитѣ нито отъ една отъ законнитѣ гаранции, които имъ сѫ дадени"[4])

Очевидно е, цѣлия „социализмъ" на Милерана, който е и социализмътъ на всички негови защитници прѣзъ време на министеруването му, на всички социалисти-реформисти съставляющи *Федеративния Социал. Съюзъ*, нѣма въ основата си нищо общо съ революционния социализмъ на пролетарията, съ социалъ-демократическото учение. Той не е нищо друго, освѣнъ „социализмътъ" на французкитѣ радикали-социалисти, съ тази само разлика, че Милеранъ и другаритѣ му не се боятъ да констатиратъ непреоборимото стремление на капитализма къмъ социализирването на срѣдствата за производство и размѣна, макаръ това констатирване да не измѣнява абсолютно, ни на косъмъ, тѣхната обща концепция за общественитѣ борби въ наше време. *Лагардель* напълно справедливо и сполучливо ги нарича „дребно-буржуазни демократи", а социалиститѣ-радикали не сѫ по-малко справедливи, кога казватъ, че най-удобната програма за тѣхъ е про-

---

[1]) Programme de Saint-Mandé, p. 431. *Lavy*, l. c.

[2]) До сѫщия изводъ дохожда и проф. *В. Зомбартъ*, когото у насъ мнозина считатъ за отчаянъ соц. демократъ, въ своята брошура върху синдикатитѣ: „Dennoch!" Iena. 1900. S. 92. „... Dass Kapitalismus und Sozialismus keine sich ausschliessende Gegensätze sind, dass ihre Ideale vielmehr bis zu einem gewissen Grade sehr wohl in einer und derselben Gesellschaft verwirklicht sein können." („... Че капитализмътъ и социализмътъ не сѫ изключващи се противоположности, че тѣхнитѣ идеали по-скоро могатъ да бѫдатъ осѫществени прѣвъзходно до извѣстна степень въ едно и сѫщото общество".

[3]) Discours devant les Chambres syndicales patronales de l'Industrie et du Bâtiment, fait le 15 Decembre 1901. — cf. *Lavy*: l. c. p. 420

[4]) Discours de Lille, prononcé le 15 octobre 1899. cf. *Lavy*: l. c. p. 395.

ранята отъ Сенъ-Мандé. — „Независимитѣ“ социалисти — бѣгълци ъ радикалния лагеръ, — слѣдъ една одисея по социалистическитѣ еории и програми, се връщатъ, като блудния синъ въ евангелската ритча, въ лоното на радикализма. L'on revient toujours à les premières amours.

Ние ще видимъ другъ пѫть, какъ това възвращание на заблуенитѣ може и трѣбва да бѫде отъ голѣма полза за пролетариатския оциализмъ въ Франция Сега ще съобщимъ набърво резултатитѣ отъ ослѣднитѣ законодателни избори, що се касае до социалиститѣ.

На всѣкадѣ почти имаше по два социалистически кандидата: динъ социалистъ-революционеръ и единъ социалистъ-„нова метода“. *Революционния Соц. Съюзъ* бѣше рѣшилъ да постави свои кандидатури ъ всички избирателни секции (500) на Франция;[1]) слабитѣ му материални срѣдства не позволиха, обаче, това; тъй че едва половината отъ поставенитѣ кандидатури успѣха да бѫдатъ защищавани. сички кандидати на *Революц. Съюзъ*, въ своитѣ афиши, въвеждаха избрателитѣ си къмъ по-подробното изложение на исканитѣ реформи ъ слѣдната декларация, говоряща сама за себе си:

Социалистическа партия въ Франция
(Революционенъ Социалист. Съюзъ).

Законодателни избори на 27 Априлъ и 11 Май

„Граждани,

„Социалистическата партия въ Франция (Р. С. С.), фракция отъ организирания интернационаленъ пролетариатъ, прѣслѣдва освобождението на труда и обществото върху слѣдната база: Интернационална спогодба и борба на работницитѣ; политическа и икономическа организация на пролетариата въ класова партия за завоюване а властьта и за социализация на срѣдствата за производство и размѣна, т. е. за трансформацията на капиталистическото общество въ колективистическо или комунистическо.

„Въ противуположность на онѣзи, които отлагатъ безконечно въдворяването на това ново общество, тя твърди, че материалнитѣ и икономическитѣ елементи за това въдворяване сѫществуватъ още днесъ и, че за тѣхното групирване и турване въ движение липсватъ само човѣческитѣ елементи т. е. дѣйностьта на единъ съзнателенъ и организиранъ пролетариатъ, която е сѫщо възможна още днесъ.

„Революционна партия, а слѣдов. въ постоянна опозиция на буржуазната Държава, ако е нейна длъжность да изтръгне всичкитѣ способи да подобрятъ условията за борба на работническата класа реформи, нѣма да даде, при каквито и да било обстоятелства, нито едно отъ срѣдствата, които могатъ да продължатъ господството на притежателската класа; нито посрѣдствомъ участието въ централната

[1]) Въ сѫщность това рѣшение бѣ взето отъ годишния конгресъ на la Ouvrier Français, (Roubaix, 1901), и бѣ удобрено отъ Революционния Соц. Съюзъ.

(държавна) властъ, нито чрезъ вотирането на бюджета, нито посрѣд ствомъ съюзитѣ съ буржуазнитѣ партии".

Слѣдватъ подписитѣ на различнитѣ организации, които съставляватъ *Съюза*, подписътъ на кандидата; и минималнитѣ искания на социалистич. партии.

Съ тази чисто социалистическа декларация и върху нея, при първото гласуване *Революц. Соц. Съюзъ* получи около 322.000 гласа, отъ които на *Работническата Партия* (Гедисти) се падатъ около 200.000; на *Вайановата организация* (Бланкисти) — 80.000 на другитѣ организации, които влизатъ въ *Съюза* — 43,000 гласа[1])

Разпрѣдѣлението на депутатскитѣ мѣста, обаче, е далечъ да бѫде пропорционално. При първото гласуване (27 Априлъ) нито единъ гедистъ не бѣше избранъ, макаръ Parti Ouvrier да бѣше получила само въ единия департаментъ Nord толкозъ гласове, колкото всички бланкисти заедно (по-вече отъ 80.000). Самъ *Жюль Гедъ* бѣ свалѣнъ отъ многократния милионеръ-фабрикантъ *Мотъ* въ г. Рубé, неотдавна още крѣпость на Parti Ouvrier. Това явление иде отъ тамъ, че почти на всѣкадѣ, гдѣто има силни гедистки организации, разпрѣдѣлението на избирателнитѣ секции е до крайность безобразно и неблагоприятно за социалиститѣ. Това отъ страна на правителството. Друга една причина е тази, че гедиститѣ все по-вече и по-вече срѣщатъ, като противникъ, цѣлата буржуазия, безъ разлика на партии и политически нюанси. Въ Рубѐ напр работата стоеше тъй: *или* социалиститѣ, *или* фабрикантитѣ трѣбваше да вземать върхъ. Радикали, либерали, реакционери, селяни и клерикали гласуваха за Мота и противъ Геда, който, въпрѣки това, получи 800 гласа повече, отколкото презъ 1898 г. Всѣка трета кандидатура би прокарала съ голѣмо болшинство избора на Геда, както това стана презъ 1893 г. Сега Гедъ пропада съ по-малко отъ 2.000 гласа. Буржуазията въ Рубе знаеше положението и за това безсрамно и цинично се отказа навреме отъ лигаванията, които служатъ на нейнитѣ посестрими изъ съсѣднитѣ градове, да лъжатъ тонковцитѣ и да ограбватъ избирателнитѣ имъ права. — Бланкиститѣ, напротивъ, получиха на 27 Априлъ 6 депутатски мѣста. Тѣхния тъй симпатиченъ вождь, членътъ на Комуната *Едуардъ Вайанъ*, бидѣ избранъ съ грамадно болшинство въ Парижъ.

---

[1]) Точната цифра на социалистическитѣ гласове не може да се опрѣдѣли. Споредъ „La Petite République" тя е 860.000 гласа, отъ които 516.000 на *Федеративния Съюзъ*, 300.000 — на *Революционния Съюзъ*, и 45.000 на *Алеманиститѣ* и други нѣкои федерации. Това разпрѣдѣление и това изчисление сѫ напълно тенденциозни и невѣрни. *J. Longuet*, членъ на Жоресовата Партия и редакторъ въ „La Pet. Répub." дава много по вѣрната цифра 830000 гласа, тъй разпрѣдѣлени: *Революционери* (Гедисти, Бланкисти) — 322000; *Жоресисти* — 418.000; *Алеманисти* и др. — 90.000. Вж. „Il. Socialismo". № 7. p. 108.: (Le elizioni politiche in Francia). Силитѣ на противницитѣ и на защитницитѣ на „новата метода", по този начинъ, сѫ почти еднакви, тъй като прѣди нѣколко мѣсеци Алеманиститѣ и нѣкои други федерации се отдѣлиха отъ Жореса именно, като противници на министериализма. — Споредъ *Chaboseau*, въ „Mouv. Socialiste", числото на социал. гласове е 825.500. вж. №. 91. 1902.

При балотажнитѣ избори, 4 Май, *Революционния Съюзъ*, съ помощьта на републиканскитѣ гласове, въ силата на „републиканската дисциплина“ извоюва още 9 мандата. Неговата парламентарна група се увеличава съ 2 члена и състои отъ 9 бланкисти и 6 гедисти.

Федеративния Съюзъ получи при първото гласуване, както видѣхме, 418.000 гласа. Числото на придобититѣ депутатски мѣста достигаше тогазъ 15. между които и Жоресъ. При балотажа това число се покачи до 33. „La Petite République“ числи къмъ тѣзи 33 души и *Фр. де Пресансе*, който въ прѣдвечерието на изборитѣ силно критикуваше поведението на Жоресовата партия.

Послѣдния конгресъ (м. Мартъ, въ гр. Tours) на тази партия рѣши, — § 15 отъ правилника — че само тѣзи ще бѫдатъ социалистически кандидати, т. е. кандидати на партията, които афиширатъ прѣзъ изборната агитация изработената отъ сѫщия конгресъ партийна програма. Но понеже за „независимитѣ“ социалисти е почти правило да *пишатъ* само програми и резолюции, а не да се съобразяватъ съ тѣхъ, мнозина отъ депутатитѣ, побѣдата на които „La Petite République“ (органъ на Жореса) счита за своя побѣда, счетоха за нужно да захвърлятъ, въ рѣшителния моментъ, на страна и конгреснитѣ рѣшения, и партийната програма, за да излѣзатъ прѣдъ избирателитѣ си съ чисто „републикански“ и демократически „програми“. Така напр., самия *Жоресъ* бѣше общъ кандидатъ на радикалитѣ и социалиститѣ въ гр. Албп и затова бѣ избранъ още при първото гласуване. *„Азъ се обрѫщамъ къмъ всички републиканци... Нека, прочее, защищаваме заедно Републиката; нека всѣки изпълни своя дългъ на републиканецъ“*, — ето тонътъ на неговитѣ изборни рѣчи. *Милеранъ* развиваше *своята* програма; *Вивиани* и *Руане* плюха и на програма, и на социализъмъ; тѣ се интересуватъ и борятъ „за тѣй законнитѣ интереси на дребнитѣ търговци“; тѣ се отказаха отъ *„L'Aurore“* (соц. вѣстникъ), само защото послѣдния нападаше въ надвечерието на изборитѣ дребнитѣ бакали и търговци. Първия, Вивиани, воюва не за социализма, а за триумфа на „правата на Разума“ и съгласно съ тѣзи „права на Разума“, види се, обявява се *за* проекта Chamon, (по поводъ въпроса за газовото освѣтление) който бѣ отхвърленъ единодушно отъ социалистическитѣ градски съвѣтници въ Парижъ, като крайно износенъ за газовата компания, и като силно агитационно срѣдство въ рѫцѣтѣ на... националиститѣ, единствения врагъ на работницитѣ, споредъ думитѣ на самия Вивиани и другаритѣ му. Втория, Руане, за по-голѣмъ ефектъ, държа прѣди изборитѣ една рѣчь подъ прѣдсѣдателството — сѣтете се на кого? — на Валдекъ-Русо. *Шарлъ Гратурга* за заглавие на своята *първа* афиша, вмѣсто *Parti Socialiste Français*, чисто и просто *Concentration républicaine* — *Съюзъ на Републиканцитѣ. Хепенхаймеръ* държи своитѣ рѣчи подъ прѣдсѣдателството на г. Маскюро, радикалъ, президентъ на единъ комитетъ, състоящъ отъ фабриканти и банкери. *Паскаль Грусé* се избира не като социалистъ, а като независимъ, и т. н.[1]) Така се

---

[1]) Съобщенитѣ факти ние заемаме отъ документираната статия на *André Morizet*, въ *Mouvement Socialiste*: Veilles d'Elections № 87, и отъ номенатата статия на *J. Languet*, въ „Il Socialismo“

зачисляватъ къмъ парламентарната група на *Федеративния Съюзъ* шефоветѣ, свѣтилата на партията. Трѣбва ли голѣма проницателность, за да се види какво става въ провинцията, дѣто федерацитѣ, често пѫти прѣдставлявани отъ самия депутатъ, сѫ напълно „автономни" и „единствено способни да упражняватъ контроля"? Честь и щастие за *името* социалистъ е, че извѣстнитѣ Журдъ, Шасе́нъ, Паликсъ, Легитимусъ, Нарбонъ и др. не сѫ избрани, което не прѣчи, щото единъ другъ пѫть ние да поприказваме за тия „социалисти".

Радикално-социалистическата партия въ Франция получи прѣзъ послѣднитѣ избори (първо гласуване) 715.690 гласа и 90 депутатски мѣста. Чудно ли е, че партията на Жореса, „социалистическата" агитация на която, както видѣхме малко по-горѣ, прѣзъ послѣднитѣ избори не излизаше вѫнъ кръга на радикално-социалистическитѣ ораторски лигавяния и лъготяния, чудно ли е, питаме, че тази партия получи 418.000 гласа и 33 депутатски мѣста? — Ни най-малко.

Най голѣмото желание, което може да се отправи на французскитѣ социалисти е: да доизкаратъ и довършатъ до край доста напрѣдналата вече диференциация на социалистическитѣ елементи. Тамъ е силата; защото само тогава ще се види кой е кумъ и кой сватъ.

По независящи отъ насъ причини тази статия не успѣ да бѫде напечатана на времето си. Слѣдъ 5 мѣсеца, като я прѣпрочитаме, не намираме нѣщо за измѣнение, освѣнъ слѣднитѣ двѣ точки: 1-о числото на соц.-револ. депутати въ камарата е не 15, а 12, тъй като 3-на отъ тѣзи, които се бѣха кандидатирали и бѣха избрани, като гедисти Сель, Беневешъ и Баронъ, се отказаха да влѣзатъ въ соц.-револ. парламентарна група. 2-о Ф. де Пресансе, който бѣше силно настроенъ противъ Жореситѣ прѣди изборитѣ, слѣдъ тѣхъ се указа напълно солидаренъ съ „новитѣ социалисти" и се записа за членъ въ тѣхната парламентарна фракция.

Събитията, които се развиха прѣзъ послѣднитѣ петь мѣсеци въ срѣдата на французския социализъмъ, потвърдяватъ това, което изложихме по-горѣ, за тенденцията на неговото развитие. Ние се ползуваме отъ този post scriptum, за да ги прескицираме на кратко.

На едната страна, между социалиститѣ-революционери, ние виждаме горѣщото желание за окончателното сливание на всички революциони социалистически фракции и елементи въ една единствена организация да става фактъ. Слѣдъ една усилена работа въ продължение на нѣколко мѣсеца посрѣдъ отдѣлнитѣ групи и федерации, принадлежащи къмъ отдѣлнитѣ партии, работа въ смисълъ да се унищожатъ различнитѣ групи и организации въ отдѣлнитѣ градове и да се образуватъ единствени организации, французскитѣ соц.-революционери можаха да се явятъ прѣзъ послѣднитѣ дни на м. септември въ гр. *Комантри*, гдѣто неотдавна тритѣ различни групи гедистка, бланкистка и независима, се бѣха слѣли въ една, и да санкциониратъ успѣха на нѣколко мѣсечната работа т. е. да провъзгласятъ I конгресъ на дѣйствително *съединенитѣ, слѣтитѣ* французски социалисти. Сега въ Франция има *една* социал. револ. партия, съ *единъ* бюджетъ, съ *една* партийна каса и библиотека, съ *единъ* центра-

лень комитетъ и *единъ* централенъ органъ — Le Socialiste бившъ органъ на Parti Ouvrier Français. Сега въ Франция има едно чисто социалистическо ядро, съ опрѣдѣлена тактика и принципи (*програмата* на новата партия ще бжде скоро изработена. К), около което всички социалисти ще могатъ да се групиратъ при ясното съзнание, съ кого се съединяватъ. Днесъ за днесъ това ядро се състои отъ 24—25 000 плащающи членове-борци. Всичкитѣ условия за развитието, за бързото развитие, на новата партия — дисциплина, сили, самопожертвование и прѣданность — сж на лице; тя вече върви бърже напрѣдъ и ще върви.

На другата страна, въ лагера на реформиститѣ, стремлението къмъ диференциация, а сжщевременно къмъ приближение съ радикалъ-социалиститѣ, се забѣлѣзва все по отчетливо и по релъефно. Прѣди всичко, слѣдъ изборитѣ, реформиститѣ изпѣха много литании за побѣдата на демокрацията, на републиката, на прогреса...и на социализма, смѣсваха подбѣдата на послѣдния съ тази на първитѣ и показвайки въ сжщото време смисъла и значението на цѣлата своя избирателна борба. Слѣдъ това незабѣлѣзано, даже за пресата, Милеранъ, „гражданинътъ министъръ", зае своето по-раншно мѣсто въ парламентарната група на реформиститѣ. Отъ слуховетѣ, които послѣдваха това влизане отново на Милерана (La Petite République, органъ на реформиститѣ, не напечата нищо отъ рѣчьта на Милерана по случай неговото „завръщане", отъ желание да го направи колкото се може повече естествено и незаслужващо внимание, като че инакъ и не би могло да бжде) се разбра, че неговата рѣчь по-този случай е носила доста компрометирующъ характеръ за Жореиститѣ и главно за рѣшенията на конгреса въ Туръ прѣзъ м. мартъ по „министерския въпросъ". Той е почеркналъ пакъ мирния характеръ на борбата на соц. партия, на постоянната възможность да се повтаря „le cas Millerand", на необходимостьта отъ чисто легалната борба, на вредата и абсурдностьта на всеобщата стачка и т. н. — всичкия свой социализмъ. Отъ сжщитѣ слухове — които никога не бѣха опровергани — се видѣ, че освѣнъ една малка закачка съ *Брианъ*, бившъ анархистъ и особенъ защитникъ на всеобщата стачка, други възражения противъ теориитѣ на бившия министръ не е имало и, че той пакъ е билъ приетъ — или по-добрѣ, не е прѣставалъ да бжде считанъ — за политически шефъ на партията.

Но и да не бѣха тѣзи слухове вѣрни, туй което току-що казахме си остава вѣрно. Работата е въ това, че малко по-късно, именно на 12 Октомври, Милеранъ разви своята стара програма, съ всичкитѣ и атрибути и особени свойства, на единъ банкетъ даденъ въ честь на Жореса въ г. Карно, по случай избора му за депутатъ, прѣдъ всички глави на партията, и нито единъ гласъ на протестъ, или, понеже случая не го позволяваше, то поне на оговорка, на изказване на известна резерва, както бѣше случай съ Геда и Вайана на банкета въ Saint-Mandé (1896 г.). Неговата рѣчь-програма бѣше посрѣщната и приета съ „френетически аплодисменти", съ една „грамадна овация"; Жоресъ и всички дѣйци (militants), които го окржжаватъ, го горѣщо

и сърдечно поздравляватъ" и т. н. Ние не можемъ да се въздържимъ и да не цитираме нѣкои пасажи изъ тази рѣчь, тъй горѣщо акламирана. Читательтъ не ще ни се разсърди за подобно отстжпление. Его по-главнитѣ мѣста: ... „Социализмътъ и Републиката длъжатъ особена признателность на тази избирателна секция (Кармò), за дѣто тя турна отново Жореса на стария му почетенъ и боевъ постъ. Не безъ намѣрение азъ турвамъ единъ до други Социализмътъ и Републиката. Ние — що се касае до насъ — не сме ги раздѣляли никога. Събитията отъ послѣднитѣ години тъй тѣсно свързаха усилията на социалиститѣ съ тѣзи на другитѣ републиканци, че тѣ нѣма да бждатъ никога вече раздѣлени (dissociés). Сигурно, Соц. Партия си остава аванъ-гвардията на републиканската армия, но аванъ-гвардията е часть отъ армията: нейното мѣсто е означено." [1]) ... „Господарь на тѣзи два инструмента за безкраенъ прогресъ, всеобщото избират. право и Републиката, социализмътъ не би могълъ, безъ дѣтинщина и безъ шарлатанство, да се придържа за таквизъ формули, съ които плашатъ само хората, но безъ да ги — за щастие — прилагатъ нѣкога на практика. (Подразбира се марксизма, революционното учение на пролетариата. К) Нашата партия не е и не може да бжде друга освѣнъ партията на мирнитѣ срѣдства и рѣшения". (Викове: Вѣрно!) ... „За да добиемъ най успѣшно реформитѣ, които току-що изброихъ (върху синдикатитѣ, върху работническитѣ пенсии и др.. добиването на които е достатъчно за да се усигури пълното удобрѣние на Соц. Партия и на всички съзнателни работници. К) ние трѣбва да туримъ въ разположението на нашата миролюбива и трудолюбива (laborieuse et pacifique) демокрация тѣзи двѣ непобѣдими сили, които се викатъ и допълватъ една друга: планомѣрната и плодовита дѣйность на социалистическата партия; съюза на републиканската партия." ...

Направлението, което послѣдва партията на Жоресъ-Милерана въ парламента, слѣдъ изборитѣ, е до послѣдната степень на ясность изразена въ тази рѣчь на Милерана и вѣроятно въ подобната нeи при възвръщането му въ соц. парламентарна група. Жоресъ и неговитѣ партизани сж днесъ *часть* отъ правителствената партия, сжщо тъй — даже по вече — както бѣха часть отъ сжщата партия въ време на Милерановото министерство. Тѣ сж часть отъ „републиканския блокъ", който сега е управляющъ. На 12 юни, при откриването на новата сесия, Жоресъ, отъ името на своитѣ колеги, заяви, че е напълно съгласенъ и задоволенъ съ изработената отъ министерството Комбъ програма. Социалиститѣ ще участвуватъ заедно съ останалото болшинство въ работата за Републиката и демокрацията [2]). Ясно е: цѣлия социализмъ, поне за момента, се свежда къмъ тази работа за демокрацията и републиката. До сега този социализмъ се изразява въ демагогското и и лицемѣрно прѣслѣдване на поповетѣ и конгрегацинтѣ [3]), и въ различни други просии отъ правителството.

---

[1]) La Petite République, des 14 ocrobre 1902.

[2]) Вж. „Vorwaerts" отъ 13 юни, 1902.

[3]) Соц. революционната парлам. група осжди това дѣйствие на правителството, като безсилно и лицемѣрно. Истинската борба противъ клерика-

— Нѣколко деня слѣдъ тази Жоресова декларация, той бѣ кандидатиранъ за подпрѣдсѣдатель на камарата отъ своитѣ колеги, а въ началото на октомври тази кандидатура бѣ приета отъ всички фракции на болшинството; остава само да се изпълни формалностьта вжтрѣ въ парламента, за да се удари окончателно правителствения печатъ на жоресиститѣ. [1])

Нека се надѣемъ, че и това ще стане скоро. По този начинъ мъглата, която покриваше картината изобразяваща французския социализмъ, се разсѣва съвсѣмъ: неговото положение се уяснява; ролитѣ и личноститѣ се показватъ най-послѣ таквизъ, каквито сж въ сжщность; царството на фразата и на опортюнизма заематъ падающето имъ се мѣсто; „новата метода въ социализма“ изгубва своята прѣлѣсть и здравозакрѣпената французска социалъ-демокрация може сега спокойно да приложи къмъ себе си думитѣ на Данте, съ които Марксъ завърши прѣдговора на I томъ на „Капитала“ въ 1875 год.:

Segui il tuo corso
E lascia dir le genti! [2])

Ноември, 1902. **Kaempfer.**

Домъ съ мезонинъ

(Разказва художникъ)

А. Чеховъ.

Прѣвежда се за нашитѣ млади учители — обществени дѣйци.

I.

Това бѣше прѣди 6—7 години, когато живѣхъ въ една изъ околиитѣ на Т-ската губерния, въ имението на помѣщика Бѣлокурова, — младъ човѣкъ, който ставаше доста рано, ходѣше по елекъ, пиеше слѣдъ вечеря бира и се ми се оплакваше, че никадѣ и въ никого не срѣщалъ съчувствие. Живѣеше той въ градината, въ флигеля, а азъ — въ стария барски домъ, въ грамадна зала съ колони, кждѣто нѣмаше други мобили, освѣнъ широкия диванъ, на който спѣхъ и масата, на която разполагахъ пасьянса си. Тука винаги, даже и въ тихо време, чегато бучеше нѣщо изъ старитѣ амосови печки, а въ време на буря цѣлия домъ трепереше, като че се разпадаше и бѣше доста страшно, особено нощѣ, когато всичкитѣ десеть голѣми прозореца изведнажъ блѣсваха отъ свѣткавицата.

лична не е въ комичното гонение на монахинитѣ, а въ унищожаването на черковния бюджетъ и въ конфискацията на конгрегационистическитѣ имущества.

[1]) Жоресъ напослѣдъкъ се избра за подпрѣдсѣдатель на камарата. Б. Р.

[2]) Слѣдвай пжтя си и остави хората да приказватъ каквото щатъ.

Обреченъ отъ сѫдбата на постояна празднота, азъ не правѣхъ рѣшително нищо. По цѣли часове гледахъ изъ своитѣ прозорци на небето, на птицитѣ, на алеитѣ, четѣхъ всичко, което ми донасяха отъ пощата и спѣхъ. По нѣкога излизахъ изъ кѫщи и до късна вечерь се скитахъ тукъ-тамъ.

Еднажъ, като се връщахъ домà, азъ се ненадѣйно забутахъ въ нѣкакво, непознато менъ имение. Слънцето се бѣше скрило и на цвѣтущата рѫжь се простираха вечерни сѣнки. Два реда стари, тѣсно посадени и твърдѣ високи, ели стояха, като двѣ непрѣкѫснати стѣни, образующи тъмна алея. Азъ прѣминахъ леко прѣзъ оградата и тръгнахъ изъ тая алея, като се хлъзгахъ по еловитѣ игли, които тукъ покриваха на 4—5 с. м. земята. Бѣше тихо, тъмно и сàмо високо по върховетѣ тукъ-тамѣ трепкаше ярка, златиста свѣтлина и се прѣливаше въ дѫгови краски изъ паяжинитѣ. Силно, до зàдуха, миришеше на борика. Послѣ завихъ изъ дълга липова алея. И тукъ тъй сѫщо запустѣлие и старость; ланшнитѣ окапали листа шумѣха подъ краката ми и въ здрача, между дърветата, се криеха сѣнки. Надѣсно, въ стара овощна градина, туку-тъй, съ слабъ гласъ, пѣеше авлига — и тя трѣбва да бѣше стара. Но ето свършиха си липитѣ; азъ минахъ край бѣла една кѫща, съ тераса и мезонинъ, и прѣдъ мене се ненадѣйно откри вида на барски дворъ и на широко езеро съ къпалня, съ група зелеви върби, съ село на другия брѣгъ, кѫдѣто се издигаше висока и тѣсна камбанария, на която горѣше кръстъ, отражающъ въ себе си заходящето слънце. За мигъ на мене повѣя очарование отъ нѣщо родно, твърдѣ познато, че-гато бѣхъ вече виждалъ сѫщата тая панорама — въ дѣтството нѣкога.

А на бѣлитѣ каменни врата, които водѣха отъ двора въ полето, на старитѣ здрави врата съ лъвове стояха двѣ млади момичета. Едната отъ тѣхъ, по-старата, — тънка, блѣда, доста красива, съ цѣлъ снопъ кестеняви косми на главата, съ малка упорита уста, — имаше строгъ видъ и на мене едва обърна внимание; другата пъкъ, сще съвсѣмъ млада, на не по-вече отъ 17—18 години, сѫщо тъй тънка и блѣда, съ голѣми уста и очи, — съ очудване ме погледна, когато минахъ край тѣхъ, каза нѣщо по английски и се сконфузи, — и менѣ се стори, че и двѣтѣ тия мили лица сѫ ми отдавна вече познати. И азъ се върнахъ въ кѫщи съ такива чувства, като да бѣхъ видѣлъ хубавъ нѣкой сънь.

Наскоро слѣдъ това, около пладнѣ, когато азъ и Бѣлокуровъ се разхождахме около кѫщи, неочаквано, като зашумя изъ тревата, пристигна въ двора единъ файтонъ, въ който сѣдѣше една отъ тия млади моми. То бѣше по-старата. Тя бѣше дошла съ подписна книжка да проси за изгорѣлитѣ. Безъ да ни гледа, тя доста сериозно и обстоятелствено ни разказа, колко кѫщи сѫ изгорѣли въ Сияново, колко мѫже, жени и дѣца сѫ останали безъ цокѫщнина и какво мисли да прѣдприема, на първо време,

комитетътъ за изгорѣлитѣ, членъ на който бѣше и тя. Като ни даде да се подпишемъ, тя скри листа и тоя още часъ захвана да се разпрощава.

— Вие ни съвсѣмъ забравихте, Петъръ Петровичъ, — каза тя Бѣлокурову, като му подаваше ржка. — Елате, и, ако monsieur N. (тя изговори прѣзимето ми) иска да види, какъ живѣятъ почитателитѣ на таланта му и заповѣда къмъ насъ, то на мама и мене ще бжде твърдѣ драго.

Азъ се поклонихъ.

Когато тя си замина — Петъръ Петровичъ захвана да разказва. Тая мома, споредъ думитѣ му, била отъ добро сѣмейство и се наричала Лидия Волчанинова, а имението, въ което живѣела съ майка си и съ сестра си, както и селото на другия брѣгъ на езерото, се казвало Шелковка. Баща ѝ нѣкога си е заемалъ видно мѣсто въ Москва и умрѣлъ въ чинъ таенъ съвѣтникъ. Безъ да се гледа на добритѣ срѣдства, Волчанинови живѣяли постояно въ село — и лѣтѣ и зимѣ, и Лидия била учителка въ тамкашното училище, въ Шелковка, и получавала 25 рубли мѣсечно. Тия пари тя харчила само за себе си и се гордѣяла, че живѣе на собственъ счетъ.

— Интересно сѣмейство — завърши Бѣлокуровъ. — Добрѣ ще е да отидемъ у тѣхъ нѣкогажъ. Тѣ ще ти се зарадватъ много.

Послѣ обѣдъ, въ единъ праздниченъ день, ние си спомнихме за Волчанинови и се отправихме къмъ тѣхъ, въ Шелковка. Тѣ, майката и двѣтѣ дъщери, бѣха у дома си. Майката Екатерина Павловна, нѣкога, повидимому, красива, а сега пухкава не по години, болна отъ задуха, тъжна и разсѣяна — се стараеше да ме занимае съ разговори за живописъ. Узнала отъ дъщеритѣ си, че може би ще дойда въ Шелковка, тя набърже си припомнила два-три мои пейзажи, видени на изложбата въ Москва, и сега ме питаше, какво съмъ искалъ да прокарамъ въ тѣхъ. Лидия, или Лида, както я наричаха въ кжщи, говорѣше по-вече съ Бѣлокурова, отъ колкото съ мене. Сериозна, безъ да се усмихва, тя го питаше — защо не служи въ земството и защо до това време не е билъ ни на едно земско събрание.

— Не е хубаво, Петъръ Петровичъ, — укоряваше го тя. — Не е хубаво. Срамно е.

— Право, Лида, право. — Съгласяваше се майката. — Не е хубаво.

— Цѣлата наша околия се намира въ ржцѣтѣ на Балагина — продължи Лида, като се обърна къмъ мене. — Самъ той е прѣдсѣдатель на управлението и всички длъжности въ околията е раздалъ на свои племеници и зетьове и върши щото си ще. Трѣбва да се бори. Младежьта трѣбваше да състави отъ себе си една силна партия, но вие виждате, каква е младежьта у насъ. Срамно е, Петъръ Петровичъ!

По-младата сестра — Женя, — дордѣ говорѣха за земството, мълчеше. Тя не земаше участие въ сериознитѣ разговори, въ сѣмейството я още не смѣтаха възрастна и, като малка, наричаха я Мисюсъ, защото, когато е била дѣте, тъй казвала тя на *Мисъ*, — на своята гувернантка. Прѣзъ всичкото време тя гледаше на мене съ любопитство, и когато разглеждахъ фотографиитѣ въ албума, тя ми обясняваше: „Това е дѣдо . . . това е кръстникъ . . . и влачеше пръстче по портретитѣ, а въ това време по дѣтски се допираше до мене съ рамото си и азъ отъ близко видѣхъ нейнитѣ слаби, неразвити гърди, тънки рамена, коса и слабото ѝ тѣло, яко стѣгнато съ коланъ.

Играхме въ крокетъ „lown tennis“, разхождахме се изъ градината, пихме чай и послѣ дълго вечеряхме. Следъ грамадната пуста зала съ колони, мене ми бѣше добрѣ въ тая неголѣма привлѣкателна кѫща, изъ която нѣма олеография по стѣнитѣ и прислугата говорѣше на ви, и всичко ми се струваше младо и чисто, благодарение присѫтсвието на Лидия и Мисюсъ, и отъ всичко дишаше порядъчность. Слѣдъ вечерята — Лида пакъ заговори съ Бѣлокурова за земството, за Балагина, за училищнитѣ библиотеки. Това бѣше жива, искрена и убѣдена мома, и бѣше интересно да се слуша, макаръ и да говорѣше много и гръмко може би отъ това, че тъй е привикнала да говори въ училище. За това пъкъ моя Петъръ Петровичъ, у когото още отъ студенчеството бѣше останала манера, да свожда въ споръ всѣки разговоръ, говорѣше тѣжко, вяло и дълго, съ явно желание, да се покаже уменъ и напрѣдничавъ човѣкъ. Като жестокулираше, той прѣтури съ рѫкавъ сожника и на покривката се образува голѣмо езерце, — ала, освѣнъ мене, изглеждаше, никой други не забѣлѣжи това.

Когато се връщахме дома, бѣ вече тъмно и тихо.

— Доброто възпитание е не въ това, да не прѣлѣешъ сожа по покривката на масата, а въ това, да не забѣлѣжишъ, ако това направи кой и да е другъ. — Каза Бѣлокуровъ и въздъхна. — Да, прѣкрасно, интилегентно сѣмейство...... Назадъ останахъ отъ добритѣ хора азъ, ахъ, какъ останахъ! А сè работа, работа! Работа!

Той заговори за това, какъ много трѣбва да се работи, ако искашъ да станешъ образуванъ домакинъ. А мислѣхъ си азъ: какво тѣжко и лѣниво момче! Когато говорѣше за нѣщо серйозно, той съ напрягане протягаше „е-е-е-е“, и работѣше сѫщо тъй, както говорѣше — медлено, като закъсняваше и пропущаше срока. Въ неговитѣ работи азъ лошо вѣрвахъ, защото писма, които съмъ му давалъ да изпраща по пощата, той по цѣли недѣли мъкнѣше изъ джебоветѣ си.

— По-тѣжко отъ всичко е — бърборѣше той, като вървѣше редомъ съ менъ — по-тѣжко отъ всичко е, че работишъ и въ никого не срѣщашъ съчувствие. Никакво съчувствие!

II.

Азъ захванахъ да ходя у Волчанинови. Сѣдахъ обикновено на по-низкитѣ стѫпала на терасата, измѫчваше ме недоволство отъ себе си, ставаше ми жалъ за живота, който течеше тъй бързо и неинтересно и азъ си винаги мислѣхъ за това. какъ добрѣ би било да изтръгна изъ гърдитѣ си сърдцето, което ми стана тъй тѣжко. А въ това време на терасата се говорѣше, чуваше се шумъ отъ рокли, прѣлистваше се книга. Азъ скоро привикнахъ да гледамъ, какъ денемъ Лида приемаше болни, раздаваше книжки и често отиваше въ село съ непокрита глава, подъ чадъръ, а вечерь високо говорѣше за земството, за училището. И тази тънка красива и неизмѣнно-строга мома, съ малки, изящно очъртани уста, всѣки пѫть, когато се захване подобенъ разговоръ, ни казваше сухо:

— Това е неинтересно за васъ.

Азъ ѝ бѣхъ несимпатиченъ. Тя ме не обичаше за това, защото съмъ пейзажистъ и въ картинитѣ си не изобразявамъ народнитѣ нужда и че, както ѝ се струваше, съмъ равнодушенъ къмъ това, въ което тя тъй силно вѣрваше. Припомнямъ си, че когато пѫтувахъ по брѣга на Байкалъ, случи ми се да срѣщна мома буретка, въ дрѣхи и гащи отъ синъ платъ; тя ездѣше на конь; азъ я попитахъ — не ще ли ми продаде луличката си и, додѣто говорѣхме, тя съ прѣзрѣние гледаше на моето европейско лице и на шапката ми, и въ една само минута ней дотѣгна да говори съ мене, викна и прѣпусна нататъкъ. И Лида сѫщо тъй прѣзира въ мене чужденеца. Външно тя никакъ не изразяваше неразположението си къмъ менъ, но азъ го чувствувахъ и, сѣдналъ на низкитѣ стѫпала на терасата, изпитвахъ раздразнение и говорѣхъ, че да се лѣкуватъ селянитѣ, безъ да си докторъ, значи да се лъжатъ и, че лесно е да си благодѣтель, когато имашъ двѣ хиляди десетини земя.

А сестра ѝ — Мисюсъ — нѣмаше никакви грижи и прѣкарваше времето си въ пълно бездѣяние, както мене. Щомъ станемъ заранъ, тя се хващаше за книгата и четѣше, сѣднала въ дълбоко крѣсло на терасата тъй, че крачетата ѝ се едва допираха до земята, или се скриваше съ книгата въ липовата алея, или излизаше изъ вратата за къмъ полето. Тя четѣше по цѣлъ день, съ жадность, съ жадность гледаше въ книгата и само когато погледътъ ѝ станѣше отпадналъ, замаянъ и лицето ѝ силно побѣднѣе, можеше да се догади, какъ това четене е уморило мозъка ѝ. Когато отивахъ — тя, щомъ като ме види, излека се причървяваше, оставяше книгата и съ оживление ми заразправяше за това, какво се е случило, напримѣръ за това, че въ стаята на слугитѣ се запалили саждитѣ, или че единъ отъ работницитѣ хваналъ въ езерото една голѣма риба. Въ дѣлникъ тя обикновено ходѣше въ свѣтла рубашка и тъмносиня рокля. Ние се разхождахме заедно, берѣхме вишни за сладко, плувахме

съ лодка и, когато Женя подскачаше, за да откжсне вишни и работѣше съ веслата — прѣзъ широкитѣ ѝ ржкави се лъскаха тънкитѣ ѝ и слаби ржцѣ. Или пъкъ азъ пишехъ етюдъ, а тя стоеше при менъ и гледаше съ възхищение.

Въ единъ недѣленъ день, въ края на юлий отидохъ у Волчанинови, въ деветь часа утриньта. Азъ вървѣхъ изъ парка, като се стараехъ да бжда по-далечъ отъ кжщи, и дирѣхъ гжби, които прѣзъ това лѣто изобилствуваха и турѣхъ около тѣхъ знакове, за да ги откжснемъ послѣ двама съ Жени. Духаше топълъ вѣтъръ. Азъ видѣхъ какъ тя и майка ѝ, и двѣтѣ въ свѣтли празнични дрѣхи, си отиваха отъ черква, и Жени придържаваше шапката си отъ вѣтъра. Послѣ чувахъ какъ на терасата пияха чай.

За мене — безгриженъ, дирящъ оправдание за своята постоянна празднота човѣкъ — тия лѣтни празднични утра изъ нашитѣ мѣста сж ми бивали винаги необикновено привлекателни. Когато зелената градина, още влажна отъ росата, цѣла сияе отъ слънцето и изглежда щастлива; когато около кжщи мирише на резеда и олеандъръ, младежьта туку-що се е върнала отъ черква и пие чай въ градината и, когато всички тѣ сж тъй мило облѣчени и весели и, когато знаемъ, че всички тия здрави, сити и красиви хора прѣзъ цѣлия дългъ день не ще работятъ нищо, то ти се иска, щото цѣлия животъ да бжде такъвъ. И сега азъ мислѣхъ сжщото това и ходихъ изъ градината, готовъ да ходя тъй, безъ работа и безъ цѣль — цѣлия тоя день, цѣлото лѣто.

Жени доде съ кошница въ ржка; тя имаше такова изражение, като че знаяше, или прѣдчувствуваше, че ще ме намѣри въ градината. Ние събирахме гжбитѣ и си говорѣхме и, когато ме запитваше за нѣщо — тя изкачаше напрѣдъ, за да ме гледа въ очитѣ.

— Вчера въ село стана едно чудо! — каза тя. — Хромата Пелагея бѣше болна цѣла година, никакви доктори и лѣкарства ѝ не помогнаха, и вчера една баба ѝ нашъпнала и всичко минало.

— Това не е важно. — Казахъ азъ. — Не трѣбва само отъ болнитѣ и бабитѣ да диримъ чудеса. Мигаръ здравето не е чудо? А самия животъ? — Което е неразбрано, то е и чудо.

— А вамъ не е ли страшно това, което е неразбрано?

— Не. Къмъ явленията, които неразбирамъ, азъ отивамъ бързо и не имъ се подчинявамъ. Азъ стоя по-високо отъ тѣхъ. Човѣкъ трѣбва да се съзнава по-високо отъ лъвоветѣ, тигритѣ, звѣздитѣ, по-високо отъ всичко въ природата, по-високо даже отъ това, което е неразбрано и изглежда чудесно, — иначе той не е човѣкъ, а мишка, която се бои отъ всичко.

Жени мислѣше, че азъ, като художникъ, зная твърдѣ много и мога вѣрно да угадя това, което не зная. Ней се искаше, щото азъ да я въведа въ областьта на вѣчното и прѣкрасното, въ висшия тоя свѣтъ, въ който, по нейното мнѣние, азъ съмъ свой човѣкъ и тя говорѣше съ мене за Бога, за вѣчния животъ, за чудесното. И азъ, който не допущахъ, че азъ и моето въобра-

жение слѣдъ смъртьта ще загинемъ за винаги, отговаряхъ „да, хората сж безсмъртни“, „да, насъ очаква животъ вѣченъ“. А тя ме слушаше, вѣрваше ми и не искаше доказателства.

Като отивахме за въ кжщи, тя изведнъжъ се спрѣ и каза:

— Наша Лида е забѣлѣжителенъ човѣкъ! Не е ли истина? Азъ я горѣщо обичамъ и съмъ готова на всѣка минута да пожъртвовамъ живота си за нея. Но, кажете — Жени ме бутна съ пръстъ по ржкава — кажете ми, защо вие сѐ спорите съ нея? Защо сте раздразнени?

— Затова, защото не е права.

Жени отрицателно поклати глава и сълзи блѣснаха на очитѣ ѝ.

— Какъ е то неразбрано! — проговори тя.

Въ това време Лида туку-що се бѣ върнала отъ нѣкадѣ и, застанала на входа съ пръчка въ ржка, стройна, красива, освѣтена отъ слънцето, заржчваше нѣщо на единъ работникъ. На бързо и съ високъ говоръ, тя прие двама-трима болни, послѣ съ сериозенъ и загриженъ видъ ходѝ изъ стаитѣ, като отваряше ту тоэъ, ту другъ шкафъ, отиваше въ мезонина; дълго я дириха за обѣдъ и дойде, чакъ когато бѣхме изяли вече супата. Всички тия дребни подробности азъ, кой знае защо, ги помя и обичамъ и цѣлия тоя день живо помня, макаръ и да не стана въ него нищо особено. Послѣ обѣдъ Жени чете, като лежеше въ дълбокото кресло, а азъ сѣдѣхъ на низкитѣ стжпала на терасата. Ние мълчахме. Цѣлото небе бѣше разстлано съ облаци и захвана да вали рѣдъкъ, ситенъ дъждъ. Бѣше горѣщо, вѣтърътъ отдавна вече стихналъ и, струваше се, че тоя день не ще се свърши никога. При насъ, на терасата, излѣзе Екатерина Павловна, сънлива, съ вѣеръ въ ржка.

— О, мама, — каза Жени, като ѝ цѣлуваше ржка — тебе е врѣдно да спишъ денемъ.

Тѣ се обожаваха една друга. Когато едната отиваше въ градината, другата стоеше вече на терасата и, лежаща на дърветата, викаше: „Ау, Жени!“, или „маминка гдѣ си?“ Тѣ винаги се молѣха заедно, и двѣтѣ еднакво вѣрваха и добрѣ се разбираха една друга, даже и когато мълчаха. И къмъ хората тѣ се отнасяха еднакво. Екатерина Павловна сжщо тъй привикна и се привърза къмъ мене и, когато се не явѣхъ два-три деня, тя пращаше да узнае, здравъ ли съмъ. На етюдитѣ ми тя гледаше сжщо тъй съ възхищение и съ сжщото бъбране и сжщо тъй откровено, както Мисюсъ, ми разказваше, какво се е случило и често ми повѣряваше свои домашни тайни.

Тя благоговѣяше прѣдъ по-старата си дъщеря. Лида никога се не ласкаеше, говорѣше сámо за сериозни работи; тя живѣеше свой особенъ животъ, и за майката и сестрата бѣше такава свящeна и малко загадъчна особа, каквато за матроситѣ адмирала, който си сѣди сѐ въ каютата.

— Нашата Лида е забѣлѣжителенъ човѣкъ. — Говорѣше често майката. — Не е ли истина?

И сега до гдѣ валѣше дъждъ, ние говорѣхме за Лида.

— Тя е забѣлѣжителенъ човѣкъ — каза майката и прибави съ половинъ гласъ, въ тонъ на заговорница, като се оплашено оглеждаше. — Такива дни съ свѣщъ да ги търсишъ . . . макаръ и, знаете ли, азъ захващамъ да се безпокоя. Училища, аптечки, книжки — всичко това е хубаво, но защо крайности? Пъкъ и двадесеть и четири годишна е, време е сериозно да помисли за себе си. И тъй, слѣдъ книжкитѣ и аптечкитѣ не ще и видимъ, какъ ще мине живота . . . да се омѫжи трѣбва.

Женя, блѣдна отъ четене, съ изгладена прическа, си поповдигна главата и каза, като че на себе си, като гледаше майката.

— Всичко зависи отъ волята Божия, маминка!

И пакъ потъна въ четене.

Дойде Бѣлокуровъ, съ елекъ и шита риза. Заиграхме въ крокетъ и въ lown-tennis, послѣ, когато мръкна, дълго вечеряхме и Лида пакъ говори за училището и за Балагина, който заграбилъ въ рѫцѣтѣ си цѣлата околия. Като си излѣзохъ тая вечерь отъ Волчанинови, азъ изнесохъ впечатление отъ дългъ-дългъ и празенъ день, съ тъжното съзнание, че всичко се свършва на тоя свѣтъ, колкото дълго да бѫде то. До вратата ни изпрати Женя и, може би, отъ това, че прѣкарахъ цѣлия день, отъ утриньта до вечерьта, съ нея, азъ почувствувахъ, че безъ нея ми е нѣкакъ мѫчно и, че цѣлото това мило сѣмейство ми е близко, и за първи пѫть, прѣзъ цѣлото лѣто, ми се дощѣ да пиша.

— Кажете ми — защо вие живѣете тъй тѣжко, тъй не колоритно? — запитахъ Бѣлокуровъ, като си отивахме за въ кѫщи. — Моя животъ е мѫченъ, тѣжъкъ, еднообразенъ за това, че азъ съмъ художникъ, че съмъ чуденъ човѣкъ, съмъ разкѫсанъ отъ млади още дни отъ завистъ, недоволство отъ себе, недовѣрие въ своитѣ работи, съмъ всѣкога бѣденъ, съмъ бродяга, — но вие, вие здравъ, нормаленъ човѣкъ, мѣщанинъ, баринъ, — защо вие живѣете тъй неинтересно, тъй малко вземате отъ живота? Защо, напримѣръ, вие и до сега не сте се влюбили въ Лида, или пъкъ въ Женя?

— Вие забравяте, че азъ обичамъ друга жена. — Отвърна Бѣлокуровъ.

Това той каза за другарката си Любовь Ивановна, която живѣяше в'едно съ него, въ флигеля. Азъ всѣки день виждамъ, какъ тази дама, доста пълна, надута, важна, прилична на угоена гѫска, се разхождаше изъ градината, въ руски костюмъ съ маниста, всѣкога подъ чадъръ, и прислугата ѝ я викаше ту да яде, ту да пие чай. Прѣди три години тя нае единъ отъ флигелитѣ подъ дачата, и тъй остана да живѣе у Бѣлокурова за винаги, както изглеждаше. Тя бѣше съ десеть години по-стара отъ него

и го управляваше строго, тъй че, да излѣзе изъ кѫщи, трѣбваше да иска позволение отъ нея. Тя често плачеше съ мѫжки гласъ и тогава пращахъ да ѝ кажатъ, че, ако не прѣстане, ще си излѣзя изъ квартирата; и — прѣставаше.

Когато стигнахме у дома, Бѣлокуровъ сѣдна на дивана и се начумѣри замислѣнъ, а азъ захванахъ да ходя изъ залата, като изпитвахъ тихо вълнение, сѫщо като влюбенъ. Мене се искаше да говоримъ за Волчанинови.

— Лида може да заобича само увлеченъ като нея въ болници и школа дѣятель, — казахъ азъ. — О, заради такава мома можешъ да станешъ не само такъвъ, но и да скѫсашъ, както въ приказката, желѣзни обуща. А Мисюсъ? Каква прѣлесть е тази Мисюсъ!

Бѣлокуровъ дълго, като разтѣгаше „е-е-е-е...“ заговори за болѣстьта на вѣка, песимизма. Той говорѣше увѣрено и съ тонъ като че спорѣхъ съ него. Стотини версти пуста, еднообразна и изгорѣла степь не може те тикна въ такова унение, както единъ човѣкъ, когато той сѣди, говори и неизвѣстно е кога ще си иде.

— Работата не е въ песимизма и не въ оптимизма — казахъ раздразнено азъ, — а въ това, че у деветдесеть на сто у човѣцитѣ нѣма умъ.

Бѣлокуровъ взе това за своя смѣтка, обиди се и си отиде.

III.

— Въ Малоземовка гостува князътъ, покланя ти се, каза Лида на майка си, като се върна отъ нѣкадѣ и си снемаше перчаткитѣ. — Много интересни работи разправя..... Той обѣща пакъ да повдигне въ губернското събрание въпроса за медицинския пунктъ въ Малоземовка, но слаба надежда, казва — и като се обърна къмъ менъ тя каза: — Извинете. азъ забравямъ, че това за васъ е неинтересно.

Осѣтихъ се раздразненъ.

— Защо пъкъ да е неинтересно? — Попитахъ азъ, като повдигнахъ раменѣ. — Вамъ не е угодно да чуете моето мнѣние но, увѣрявамъ ви, тоя въпросъ ме живо интересува.

— Да?

— Да. По моето мнѣние, медицински пунктъ въ Малоземовка е съвсѣмъ не нуженъ.

Раздразнението ми се прѣдаде и на нея; тя ме погледна намръщено и попита

— Е а какво е нуждно? Пейзажи?

— И пейзажи не трѣбватъ. Нищо не трѣбва тамъ.

Тя спре да си снема перчаткитѣ и разгърна вѣстника, когото туку-що донесоха отъ пощата; слѣдъ минута тя тихо проговори, като очивидно се сдържаше.

— Прѣзъ миналата недѣля Ана умрѣ отъ раждане, а ако имаше по-наблизо медицински пунктъ, тя щѣше да остане жива.

И господа пейзажиститѣ, ми се струва, трѣбва да иматъ въ случая нѣкакви убѣждения.

— На счетъ това азъ имамъ твърдѣ опрѣдѣлено убѣждение, увѣрявамъ ви! — отвърнахъ азъ, а тя се закри задъ вѣстника, че-гато не искаше да ме слуша. — Споредъ мене, медицинскитѣ пунктове, школи, библиотечки, аптечки, при сѫществующитѣ условия, служатъ сàмо за поробване. Народътъ е цѣлъ скованъ въ верига и вие я не трошите, а прибавяте по-нови халки сàмо! — Ето моето убѣждение.

Тя подигна връзъ мене очи и се насмѣшливо усмихна, а азъ продължихъ, като се стараехъ да уловя главната си мисъль.

— Не е важно тукъ това, че Ана умрѣла отъ раждане, а това, че всичкитѣ тия Анини, Мавриви и Пелагеини отъ ранна утринь до късна вечерь стоятъ съ прегънати кръстове, болѣятъ отъ непосиленъ трудъ, цѣлъ животъ треперятъ за гладнитѣ си и болни дѣца, цѣлъ животъ се боятъ отъ смърть и болѣсти, цѣлъ животъ се лѣчатъ, рано увѣхватъ, рано старѣятъ и умиратъ въ каль и вонй; тѣхнитѣ дѣца, като растатъ, захващатъ сѫщата тая музика, и така минуватъ съ стотини години, и милиярди хора живѣятъ по-лошо и отъ животнитѣ — за кѫсче хлѣбъ сàмо, като изпитватъ постояненъ страхъ. Всичкия ужасъ на тѣхното положение е въ това, че тѣ никога не могатъ да помислятъ за душата си, никога не могатъ да си спомнятъ за своя образъ и подобие; студъ, гладъ и страхъ животински, маса отъ трудъ, сѫщо като снѣжни прѣспи сѫ заградили всичкитѣ имъ пѫтища къмъ духовна дѣятелность, къмъ това, имено, което отличава човѣка отъ животното и съставлява едничкото, заради което струва да се живѣе. Вие имъ отивате на помощь съ болници и школи, но съ това вие ги не освобождавате отъ веригитѣ, а, напротивъ, ги още по-вече поробвате, защото, като внасяте нови прѣдразсѫдъци въ живота имъ, вие увеличавате и числото на тѣхнитѣ потрѣбности, безъ да се говори вече за това, че за мушами и книжки тѣ ще трѣбва да платятъ кѫдѣто трѣбва и, значи, — по-силно да си пригъватъ кръста.

— Азъ нѣма да споря съ васъ, каза Лида, като снемаше вѣстника. — Това го чувахъ вече. Ще ви кажа само едно: не трѣбва да се стои съ скръстени рѫцѣ. Истина, ние не ще спасимъ човѣчеството и, може би, въ много работи ще се измамимъ, но ние правимъ това, което можемъ и — сме прави. Най-високата и свята задача на културния човѣкъ — това е, да служи на ближния, и ние се опитваме да служимъ, както умѣемъ. Вамъ се не нрави това, но нà — не на всички може да се угоди.

— Право, Лида, право. — Каза майката.

Въ присѫтствието на Лида, тя се винаги страхуваше и, като разговаряше, тревожно я погледваше, като се боеше да не каже нѣщо лишно или неумѣстно; тя не ѝ никога противорѣчеше, а всѣкога се съгласяваше съ нея: право, Лида, право.

— Селската неграмотность, книжкитѣ съ жалки наставления и пригумици и медицинскитѣ пунктове не могатъ намали невѣжеството, ни смъртностьта, тъй както и свѣтлината отъ вашитѣ прозорци не може освѣти тая голѣма градина. — Казахъ азъ. — Вие не давате нищо, съ намѣсата си въ живота на тия хора, вие ще създадете само нови потрѣбности, новъ поводъ къмъ работа.

— Ахъ, Боже мой! Но ето че трѣбва да се работи нѣщо! — Каза съ досада Лида и по тона ѝ можеше да се забѣлѣжи, че моитѣ разсѫждения тя счита за ничтожни и ги прѣзира.

— Трѣбва да се освободятъ хората отъ тѣжката физическа работа. — Казахъ азъ. — Трѣбва да се облегчи ярема имъ, да имъ се даде време да си отдъхнатъ, за да могатъ не цѣлъ животъ да прѣкаратъ при печката да пушатъ и въ полето, но да иматъ тъй сѫщо време и да помислятъ за душата си, за Бога; да могатъ по-широко да проявятъ своитѣ духовни способности. Призванието на всѣки човѣкъ е въ духовната дѣятелность — въ постоянното дирене на правдата и смисълътъ на живота. Направете имъ непотрѣбенъ грубия животински трудъ, дайте имъ да се почувствуватъ на свобода и ще видите тогава каква насмѣшка сѫ, въ сѫщность, тия книжки и аптечки. Веднажъ човѣкъ съзналъ своето истинско призвание, то него могатъ удовлетвори вече само религията, науката и искуството, а не тия праздни работи.

— Да се освободи отъ труда! — Се усмихна Лида? — Възможно ли е то?

— Да. — Вземете върху си часть отъ тѣхния трудъ! Ако всички ние, градски и селски жители, всички безъ изключение, се съгласимъ да подѣлимъ по между си труда, който, изобщо, се харчи отъ човѣчеството за удовлетворение физическитѣ му потрѣбности, то всѣкиму отъ насъ, може би, да се паднатъ не по-вече отъ два-три часа въ день. Прѣдставете си сега, че всички ние, бѣдни и богати, работимъ само три часа въ день, а останалото време е свободно. Прѣдставете си още, че за да зависимъ още по-малко отъ тѣлото си и по малко да се трудимъ, изнамираме машини, които да замѣнятъ труда, че се стараемъ да съкратимъ числото на нашитѣ потрѣбности до минимумъ. Прѣдставете си още, че ние закаляваме себе и дѣцата си, за да се не боятъ отъ глада и студа, и ние не бихме треперали постоянно за тѣхното здраве, както това вършатъ Ана, Мавра и Пелагея. Прѣдставете си, слѣдъ това, че ние се не лѣчимъ, не държимъ аптеки, тютюневи фабрики и спиртни заводи — колко свободно време ще остане въ края на краищата! Всички изедно ще отдадемъ това, свободно отъ работата, време на наукитѣ и искуствата. Както по нѣкога селянетѣ задружно поправятъ пѫтя, тъй и всички ние задружно ще диримъ правдата и смисълътъ на живота, и — азъ съмъ увѣренъ въ това — правдата би била много скоро открита, човѣкъ би се избавилъ отъ тоя постояненъ,

мѫчителенъ и огнетающъ страхъ отъ смъртьта и даже отъ самата смърть.

— Обаче, вие си противорѣчите. — Каза Лида. — Вие говорите — наука, наука, а самъ отричате грамотностьта.

— Грамотность, когато човѣкъ има възможность да чете само таблитѣ по кръчмитѣ и сегизъ-тогизъ книжки, които не разбира, — такава грамотность се държи у насъ отъ времето на Рюрика; Гоголевия Петруха отдавна вече чете, а, между това, селото и до сега си е такова, каквото бѣше при Рюрика. Не грамотность е потрѣбна, а свобода за широко проявяване на духовнитѣ способности. Нужни сѫ школи не, а университети.

— Но вие отричате и медицината.

— Да. Тя би била нужна само за изучване болѣститѣ, като природни явления, а не за лѣчението имъ. Ако пъкъ трѣбва да се лѣкува, то не болѣститѣ, а тѣхнитѣ причини. Отстранете главната причина — физическия трудъ — и не ще има вече болѣсти. Не признавамъ наука, която лѣкува. — Продължавахъ възбудено азъ. Науката и искуството, сѫщинскитѣ, се стремятъ не къмъ времени, не къмъ частни цѣли, а къмъ вѣчното и общото — тѣ искатъ правдата и смисълътъ на живота, тѣ дирятъ Бога, душата, а когато ги пристѣгатъ къмъ нуждитѣ и злобитѣ на деня, къмъ аптечкитѣ и библиотечкитѣ, само осложняватъ, задръстятъ живота. У насъ има много медици, фармацефти, юристи, има много грамотни, ала съвсѣмъ нѣма биолози, математици, философи и поети. Всичкиятъ умъ, всичката душевна енергия сѫ отишли за удовлетворението временитѣ, проходящитѣ нужди . . . У ученитѣ, писателитѣ и художницитѣ кипи работа, но у тѣхни милости удобствата на живота съ всѣки день растатъ, размножаватъ се потрѣбноститѣ на тѣлото, а между това — до правдата е още далеко и човѣкъ, както и по-напрѣдъ, си остава най-хищното и най-нечистоплътно животно, и всичко тегли къмъ това, щото човѣчеството въ болшинството си да се изражда и да изгуби за винаги всѣкаква жизнеспособность. При такива условия, животътъ на художника нѣма смисълъ и, колкото е по-талантливъ той, толкова по-странна и по-неразбрана е неговата роля, тъй-като при една справка излиза, че той работи само за забава на хищното и нечистоплътно животно, като подържа сѫществующия порядъкъ. И азъ не искамъ да работя, не ща и за напрѣдъ . . . Нищо не трѣбва, нищо — нека и земята се провали въ жендема!

— Мисюська, излѣзъ. — Каза Лида на сестра си, като очевидно намираше думитѣ ми врѣдни за такова младо момиче.

— Женя тъжно погледна сестра си и майка си и излѣзе.

— Подобни мили работици говорятъ само, за да оправдаятъ своето равнодушие. — Каза Лида. — Да се отричатъ болницитѣ и школата е по-леко, отъ колкото да се лѣкува и учи.

— Право, Лида, право. — Съгласи се майката.

— Вие заплашвате, че не сте щѣли да работите. — Продължаваше Лида.

Очевидно, вие високо цѣните вашата работа. Нека прѣстанемъ да споримъ, ние никога не ще се съгласимъ, защото и найнесъвършената отъ всички библиотечки и аптечки, за които вие туку-що се отзовахте тъй прѣзрително, азъ поставямъ по-високо отъ всички пейзажи на свѣта. — И тоя часъ още, като се обърна къмъ майка си, тя заприказва съ съвсѣмъ другъ тонъ: — Князътъ е много отслабналъ и силно се измѣнилъ отъ тогава, когато бѣше у дома. Него го пращатъ въ Виши.

И разказваше на майка си за княза, за да не говори съ менъ. Лицето ѝ горѣше, и за да спрѣ вълнението си, низко, като късогледа, се наведе надъ масата и правѣше видъ, че чете вѣстника. Моето присѫтствие бѣше неприятно. Азъ се простихъ и тръгнахъ за въ дома.

IV.

На двора бѣше тихо; селото на другата страна на езерото вече спѣше, не се виждаше ни единъ огнецъ и само въ езерото едва блѣскаха блѣднитѣ отражения на звѣздитѣ. При вратата съ лъвове стоеше неподвижно Женя, като чакаше да ме изпрати. Въ селото всички спятъ — ѝ казахъ, като се стараяхъ да разгледамъ въ тъмнината лицето ѝ и видѣхъ устременитѣ въ мене тъмни и печални очи. — И кръчмитѣ и коньокрадцитѣ спокойно спятъ, а ние, порядъчнитѣ хора, се дразнимъ единъ други и споримъ.

Бѣше тѫжна августова нощь — тѫжна, защото вече миришеше на есень; мѣсецътъ, покритъ съ багровъ облакъ, се издигаше и едва-едва освѣтяваше пѫтя и тъмнитѣ, край странитѣ му, есенни ниви. Често падаха звѣзди. Женя вървѣше наредъ съ мене и се мѫчеше да не гледа небето, за да не вижда падащитѣ звѣзди, които, кой знае защо, я плашеха.

— Мене се струва, че сте прави. — Каза тя, треперяща отъ нощната влага. — Ако хората, всички заедно, можаха да се отдадатъ на духовна дѣятелность, тѣ скоро биха узнали всичко.

— Разбира се. Ние сме най-висшитѣ сѫщества и, ако, въ случая, можахме да узнаемъ всичката сила на човѣшкия гений и живѣяхме само за висшитѣ цѣли, то, въ края на крайщата, бихме станали като богове. Но това никога не ще стане, — човѣчеството ще се изроди и отъ гения не ще остане ни слѣда.

Когато не можаха вече да се виждатъ вратата, Женя се спрѣ и бързо ми стисна рѫката.

— Спокойна нощь — проговори тя, като треперяше; раменътѣ ѝ бѣха покрити съ една рубашчица само, и тя се свиваше отъ студъ. — Елате утрѣ.

Мене ми стана тѣжко отъ мисъльта, че ще остана самъ, раздразненъ, недоволенъ отъ себе и хората, и азъ самъ вече се стараехъ да не гледамъ на падающитѣ звѣзди.

— Постойте съ мене още минутка — казахъ азъ. — Моля ви се.

Азъ обичахъ Женя. Обичахъ я, може би, за това, че тя ме срѣщаше и изпращаше, за това, че гледаше на мене нежно и съ въсхищение Какъ трогателно прѣкрасни бѣха блѣдното ѝ лице, тънката ѝ шия, тънкитѣ ѝ ржцѣ, нейната слабость, праздность, книгитѣ ѝ! А ума? Азъ подозирахъ у нея необикновенъ умъ, възмущаваше ме ширината на нейнитѣ възрѣния, може би за това, че тя мислѣше по-иначе отъ строгата и красива Лида, която ме не обичаше. Азъ се харесвахъ на Женя, като художникъ, азъ побѣдихъ сърдцето ѝ съ своя талантъ и мене се страшно искаше да пиша само за нея, и мечтаяхъ за нея, като за нѣкоя малка кралица, която, в'едно съ мене, ще владѣе тия дървета, поля, мжгли, зората и тая природа, чудесна и очарователна, посрѣдъ която до сега се чувствувахъ безнадежно самъ и не потрѣбенъ.

— Останете още за минутка — молѣхъ се азъ. — Моля ви се.

Азъ снѣхъ палтото отъ плѣщитѣ си и покрихъ нейнитѣ измръзнали плѣщи; като се боеше да не бжде смѣшна и грозна въ мжжко палто, тя се изсмѣ и го захвърли, а въ този мигъ азъ я пригърнахъ и почнахъ да обсипвамъ съ цѣлувки лицето, плѣщитѣ, ржцѣтѣ ѝ.

— До утрѣ! — прошепна тя и прѣдпазливо, чегато се боеше да не наруши нощната тишина, ме пригърна. — Ние нѣмаме тайни една отъ друга, азъ трѣбва тоя часъ още да разкажа на майка си и сестра си всичко... Това е тъй страшно! Мама — нищо, мама ви обича, но — Лида!..

И се затече къмъ вратата.

— Прощавайте! — чухъ гласа ѝ.

А слѣдъ двѣ минути азъ вече чувахъ какъ бѣгаше. На мене се не искаше да си отида дома, пъкъ и нѣмаше що да правя тамъ. Азъ постояхъ малко въ недоумѣние и се тихо запжтихъ на задъ, за да погледна още еднажъ на кжщата, въ която живѣеше тя, на милия, наивния, стария домъ, който, струваше ми се, ме гледа прѣзъ стъклата на своя мезонинъ, като съ очи, и разбира всичко. Азъ минахъ край терасата, сѣднахъ на скамейката около площадката за lown-tennis въ тъмнината подъ стария брѣстъ и отъ тука гледахъ на кжщата. Въ стъклата на мезонина, кждѣто живѣеше Мисюсъ, блѣсна ярка свѣтлина, послѣ тиха, зелена — покриха ламбата съ абажуръ. Заиздигаха се сѣнки... Азъ бѣхъ пъленъ съ нежность, тишина и доволство отъ себе си, доволство, че съумѣхъ да увлѣка и залюбя, и въ сжщото време чувствовахъ неудобство отъ мисъльта, че въ сжщия мигъ, на нѣколко крачки отъ мене, въ една отъ стаитѣ на тая кжща живѣе Лида, която не ме обича, която ме, може би, ненавижда. Азъ сѣдѣхъ и чакахъ сѐ не ще ли излѣзе Женя, вслушвахъ се и, струваше ми се, че въ мезонина говорятъ.

Тъй мина около единъ часъ. Зелениятъ огънь изгасна и не можаха вече да се виждатъ сѣнки. Мѣсецътъ бѣше високо надъ кѫщата и освѣтяваше спящата градина, пѫтечкитѣ, георгинитѣ и розитѣ въ цвѣтника, прѣдъ кѫщата, се отчетливо виждаха, но изглеждаха едноцвѣтни. Стана доста студено. Азъ излѣзохъ изъ градината, прибрахъ изъ пѫтя палтото си и полека се опѫтихъ за въ кѫщи.

Когато на другия день послѣ обѣдъ отидохъ у Волчанинови, стъкляната врата кѫмъ градината бѣше широко отворена. Азъ посѣдѣхъ на терасата, като почакахъ, че на-на на площадката задъ цвѣтника или на една отъ алеитѣ ще се покаже тя, Женя, или поне ще долѣти гласа ѝ изъ стаята; послѣ отидохъ въ гостната, въ трапезарията, минахъ изъ дългия коридоръ въ прѣдната, послѣ назадъ. Тукъ — въ коридора — имаше нѣколко врати и задъ една отъ тѣхъ се носѣше гласа на Лида.

— Една врана ...намѣрила... — Говорѣше тя високо и протяжно, като вѣроятно диктоваше — .....намѣрила нѣкадѣ една бучка сирене... Една врана.... намѣрила.... Кой е тамъ? — Извика тя изведнажъ, като чу стѫпкитѣ ми.

— Азъ съмъ.

— А, извинете, не мога сега още да дойда при васъ, — занимавамъ Дама.

— Екатерина Павловна не е ли въ градината?

— Не, тя съ сестра ми, отпѫтува тая утрина за у лелини, въ Пензенска губерния. А за зимата, вѣроятно, ще отпѫтуватъ задъ граница.... — добави тя, като помълча. — Една врана намѣрила....нѣкадѣ една бучка сирене.... Написа ли?

Азъ минахъ въ прѣднята и, безъ да мисля за нѣщо, стояхъ и гледамъ отъ тукъ на езерото и селото, а до ушитѣ ми продължаваше да се носи:

— .....бучка сирене.... Една врана намѣрила нѣкѫдѣ една бучка сирене....

И излѣзохъ изъ имението изъ сѫщия този пѫть, изъ който за пръвъ пѫть дойдохъ — въ обратенъ само редъ: отначало отъ двора въ градината и послѣ изъ липовата алея.... Но тукъ ме застигна едно момченце и ми подаде записка. „Разказахъ всичко на сестра си и тя иска да се отдѣля отъ васъ. — Прочетохъ. — Азъ не би била въ сила да я угорча съ своята неподчиненость. Да ви даде Богъ щастие; простете! Ако знаяхте, какъ азъ и мама горчиво плачемъ!"....

...Послѣ тъмната елова алея, повалената ограда.... Въ полето, кѫдѣто тогава цъвтѣше ръжъ и крѣщѣше патпадъкъ, сега сновѣха крави и спѫнати коне. Тукъ-тамѣ по хълмоветѣ се зелѣнѣяха есенни ниви. Трѣзво, дѣлничното настроение ме завладѣ и ме досрамѣ за всичко, което говорихъ у Волчанинови и, както по-напрѣдъ, ми стана тѣжко да живѣя. Като стигнахъ у дома азъ си приготвихъ и вечерьта заминахъ за Петербургъ.

По-вече и не видѣхъ Волчанинови. Само неотдавна, когато отивахъ въ Кримъ, срѣщнахъ Бѣлокурова. Както и изнапрѣдъ той бѣше въ елекъ и шита риза и, когато го запитахъ за здравето му, ми отвърна: „Съ молитвитѣ ви“. Разговорихме се. Имението си той продалъ и купилъ друго, по-малко, на името на Любовь Ивановна. За Волчанинови ми съобщи твърдѣ малко. Лида, споредъ думитѣ му, живѣяла по прѣжнему, въ Шелковка, и учела дѣцата; малко по малко ней се отдало да събере около си кружокъ отъ симпатични ней хора, които и съставили една силна партия и на послѣднитѣ земски избори „подхлъзнали“ Балагина, който до тогава държалъ цѣлата околия. А за Женя Бѣлокуровъ ми съобщи, че не живѣяла дома и че била неизвѣстно дѣ.

Вече захващамъ да забравямъ за дома съ мезонинъ и само изрѣдко, когато пиша, или чета, изведнажъ кой знае какъ и защо, си припомнямъ ту зеления огънь въ прозореца, ту звука на стѫпкитѣ ми, които се раздаваха изъ полето въ нощьта, когато, влюбенъ, се връщахъ дома и потривахъ ржцѣ отъ студа. А още по рѣдко, и то въ минути, когато ме измѫчва самота и ми е тѣжко, си спомнямъ смътно и малко по-малко, кой знае защо, захваща да ми се струва, че и за мене сѫщо тъй си спомнятъ, че ме чакатъ, че ще се срѣщнемъ...

....Мисюсъ, дѣ си ти?....

Прѣвелъ М. Теофиловъ.

Демократизмъ и социализмъ.

(Полемика).

I.

„*Демократически прѣгледъ*“ е органъ на младитѣ демократи които, само слѣдъ дълги колебания и благодарение на давлението на критиката, имаха смѣлостьта да се отдѣлятъ отъ колесницата на своя шефъ. Дълго бѣха тѣ скованн въ бездѣйствието, въ политическото и теоретическо безсилие, защото силата на обаянието и покорностьта надделяваше надъ силата на убѣждението. Но ето, че най послѣ ние ги виждаме съ развързани ржцѣ, освободени отъ стѣсняющитѣ рамки на една политическа партия, която ги задушаваше и обезсиляваше съ своя традиционенъ характеръ на всички наши политически групировки. Дѣйствително късно се сепнаха нашитѣ млади демократи, толкова късно, че догдѣто въ другитѣ страни демократическото движение исторически прѣдшествува социалистическото, макаръ и да сѫществува днесъ наедно съ послѣдното, у насъ демократитѣ трѣбваше да почнатъ съ война противъ социалистическата литература и социалистическата партия. Наистина печална сѫдба, достойна само за прѣдставителитѣ на миналото и рутината, но нашитѣ млади демократи, види се, тъй малко сж се освободили отъ традициитѣ на партията, отъ

която се отдѣлиха, че още на първия моментъ тѣ се показватъ способни само да продължаватъ нейното духовно завѣщание.

Младитѣ демократи би могли много нѣщо да научатъ отъ нашата небѣдна социалистическа, особено преводна, литература, но види се умствената атмосфера на отживелия демократизмъ, отъ който тѣ се отричатъ, господствува още безпрепятствено въ тѣхната мисъль и тѣхнитѣ усилия, да се освободятъ отъ магйосания кръгъ на демократическитѣ противорѣчия, оставатъ безплодни. Но макаръ и нищо, или много малко да сѫ научили демократитѣ отъ развитата обществена и политическа мисъль, която социалистическата партия донесе у насъ, тѣ чувствуватъ нейната сила и не могатъ да я игнориратъ, толкова повече, че не веднъжъ тѣ сами сѫ испитвали любезнитѣ ми...увки на социалистическата критика. Поучени отъ миналото, трѣбваше да се очаква, че демократитѣ сѫ използвали по-добрѣ литературния и политически опитъ и че, прѣди да обявятъ война на стария си непримиримъ противникъ, тѣ сѫ изучили и опознали основателно неговитѣ сили. Независимо отъ това, странно впечатление прави обстоятелството, че догдѣто демократитѣ почеватъ съ непримирима критика противъ социалиститѣ, тѣ не даватъ нито една отъ своитѣ стрѣли противъ тоя истински тѣхенъ и нашъ неприятель, противъ когото тѣ иматъ прѣди всичко да се борятъ. Демократическата партия, която претендира чрѣзъ *„Демократически Прѣгледъ“* да ратува за поддържането на демократическо управление посрѣдствомъ системна политическа дѣйность на цѣли обществени съсловия, не опрѣдѣля своята програма по отношение на всички сега сѫществующи политически котерийни групировки. Младитѣ демократи сѫ подигнали противъ насъ всичкитѣ си сили, тѣ разпинатъ на кръстъ демократизма, за да намѣрятъ доводи и ни унищожатъ. Но сѫщитѣ тия демократи не сѫ намѣрили още сили и доводи за една подходяща безпощадна критика противъ политическия разврать на нашитѣ управляющи котерии; тѣ нѣматъ сили и доводи на политическата дѣйность за лично обогатяване, която е въведена въ принципъ и система отъ всички наши политически партии, — да противопоставятъ истинската обществено политическа борба въ името на опрѣдѣлени класови интереси. Дѣйствително, тѣ ни говорятъ, че именно такива интереси ще защищаватъ, но какво е туй теоретическо разбиране, какъвъ е тоя политически тактъ, който заставятъ нашитѣ демократи да отправятъ стрѣлитѣ си почти исключително противъ социалиститѣ, а да занемаряватъ именно тая борба съ политическата реакция, съ всички наши политически властвующи партии, въ и чрѣзъ която борба могатъ само най-вѣрно да се изразятъ и защищаватъ интереситѣ на производящитѣ съсловия? Нашето недоумѣние се особено увеличава, когато незабравяме, че политическия ни животъ до сега именно къмъ това заключение трѣбва да доведе всѣки мислящъ общественъ дѣецъ, че спасението на страната е въ правилното изражение интереситѣ на общественитѣ класи, чрѣзъ организирани политически партии, въ нейното управление. Водими отъ това разбиране, социалиститѣ още отъ самото начало си поставиха за задача именно органи-

зирането на една отъ тия класи, на работническата класа. И за тая цѣль, социалистическата литература и социалистическата партия е употрѣбявала всички усилия да демаскира и обезсили котерийния характеръ на политическитѣ ни партии — Младитѣ демократи не поставятъ централно своята критика тамъ, отъ гдѣто тѣ могатъ да почерпятъ най-много сили за дълготраенъ политически животъ; тѣ не обявяватъ непримирима война на досегашния начинъ на управление, чрѣзъ лични политически групировки, когато именно тоя е пѫтьтъ за достигане до правилното прѣдставляване на съсловнитѣ интереси въ политическия животъ. Нѣщо повече, младитѣ демократи не се особено интересуватъ и отъ политическото организиране на „производящитѣ съсловия", защото въ това отношение тѣ много малко сѫ казали и още по-малко направили. А програмната и непрѣкѫсната агитация всрѣдъ населението е първото условие за довеждането му до съзнание на неговитѣ съсловни интереси и сплотяването му около една политическа партия. Догдѣто социалистическата партия проявява една неуморима постоянна дѣятелность всрѣдъ работното население; до като нейнитѣ организации и дѣятели непрѣкѫснато работятъ за пропагандата на исканията й въ тая обществена срѣда, която служи за фундаментъ на социалистическото движение; — младитѣ демократи, по подражение на старитѣ, влизатъ въ непосрѣдствено съприкосновение и сношение съ „производящитѣ съсловия" само отъ време на време, въ избирателнитѣ периоди. Тѣ не подлагатъ на една постоянна, опрѣдѣлена, проникната отъ едни и сѫщи принципи, критика всичкитѣ проявления на нашия общественъ, икономически и политически животъ, за да може постепено да се разкрие и закрѣпне въ съзнанието на населението опрѣдѣлено отношение къмъ тоя животъ. Тѣ не сѫ организирали една литературна и политическа дѣйность, която като се проявява въ самата жива срѣда на съотвѣтнитѣ обществени съсловия, да почерпва сили и направление именно отъ тѣхъ, защото очевидно младитѣ демократи още не съзнаватъ, че силата и тенденцията на тѣхната политическа партия ще се опрѣдѣли не отъ тѣхнитѣ субективни разположения и схващания, а отъ дѣйствителнитѣ фактически, икономически отношения на съсловията, които защищаватъ. Ако демократитѣ бѣха поставили центра на своята дѣйность въ тия съсловия, ако тѣ почнеха трудната и мудна работа на тѣхното свѣстяване чрѣзъ организиране и пропаганда, — тогава тѣ щѣха да се срѣщнатъ най-напрѣдъ съ политическото безсъзнание на населението, съ политическитѣ котерии, които експлоатиратъ това безсъзнание, съ систематическото ограбване на нашитѣ общински и държавни каси и пр. А социалиститѣ, които работятъ за свѣстяването на работното население, тѣ щѣха да срѣщнатъ само въ областьта на обществено-политическата критика, развивана посрѣдъ населението.

Това, което е сѫществено въ демократическата програма и което непосрѣдствено изхожда отъ интереситѣ на „производящитѣ съсловия", е една положителна обществено-политическа дѣйность. Нея именно и трѣбва да развива демократическата партия и литература. Партията на младитѣ демократи трѣбва да се срасни органически съ тия обще-

ствени съсловия, които иска да прѣдставлява, тя трѣбва всецѣло да се проникне отъ тѣхнитѣ економически интереси и цѣлата нейна литературна и политическа дѣятелность трѣбва да бѫде пропита отъ принципитѣ, които изхождатъ отъ тия интереси. Тогава естествено е, че критиката противъ социалистическата партия, която заема едно такова важно мѣсто въ литературната дѣйность на младитѣ демократи, щѣше да отстѫпи на второстепенъ планъ, и главнитѣ имъ усилия щѣха да бѫдатъ насочени къмъ построяването на обществено-политическата си програма и нейното всестрано обяснение и пропагандиране. Социалистическата партия подлага на постояна критика всички обществени и политически прояви на нашия животъ, но за това тя си има своитѣ принципи, развити и обосновани въ десетки и стотини съчинения и дългогодишна периодическа литература; когато критиката на демократитѣ е лишена отъ дълбочина и принципално единство, защото тѣ захващатъ не отъ тамъ, отъ гдѣто трѣбва да начене една истинска политическа партия.

Колкото обаче неестествено и странно да е поведението на демократитѣ, въ всѣки случай то е лесно обяснимо, като не се забравя това, което социалистическата партия е направила и още прави за обистрянието на нашитѣ обществени и политически борби. Демократитѣ се чувствуватъ слаби да заловятъ единъ самостоятеленъ пѫть, тѣ не могатъ да игнориратъ социалистическата мисъль, не само защото е направила значителни успѣхи въ убѣжденията на работния народъ и честната интелигенция, но и заради туй, че тя е построила отъ даннитѣ на нашия животъ една незиблема теоретическа основа на соц партия. И когато демократитѣ излизатъ съ ново обяснение на нашата обществена дѣйствителность, тѣ по неволя сѫ заставени да събарятъ социалистическата теория. Но колко е противорѣчиво и безвъзможно тѣхното положение, когато тѣ нѣматъ свой собственъ методъ и срѣдства за построение на своитѣ теоретически начала, когато тѣ сѫ заставени да заимствуватъ много отъ социалистическата мисъль, за да напущатъ по-сѣтне нейнитѣ принципи и продължаватъ своята теоретическа работа безъ рѫководящъ методъ съ прѣживѣлитѣ демократически заблуждения! Младитѣ демократи не могатъ да се освободятъ отъ силното влияние на социалистическата критика, но понеже тѣ сѫ неспособни и да си изработятъ своя собствена теория, тѣхния литературенъ животъ още отъ началото показва признацитѣ на едно паразитно и хибридно сѫществуване, което нищо ново и свѣжо не ще внесе въ нашия младъ общественъ организмъ, а може би само ще го задушава и трови съ своето партизанско тлѣние....

* * *

Още отъ първата статия на първия брой отъ *Демократически Прѣгледъ* може да се види, че нашитѣ демократи сѫ се малко късно пробудили, защото и първата имъ основна мисъль е отдавна и много по-рано отъ тѣхъ изказана отъ нѣкои социалисти. Авторътъ на програмната статия „Нашата задача“ поддържа, че у насъ производящитѣ съсловия иматъ общи по-между си економически интереси, които мо-

гать да легнать въ основата на една задружна политическа дѣйность между тѣхъ за уреализирането на началата на „производящата демокрация“. Понеже дребното производство преобладава у насъ, а индустрията ни е слабо развита и работническата класа малобройна, г. Илия Георговъ, автора на помената статия, вижда достатъчно общи моменти въ положението на разнитѣ обществени съсловия, които да могатъ да ги обеденятъ за една съвмѣстна дѣйность за пълното и всестрано приложение и развитие на демократическитѣ начала, които сж прокарани вече до нейдѣ въ нашето управление[1]). Г-нъ И. Георговъ подържа, че дребното земледѣлие е жизнеспособно, защото прѣдставлява нѣкои прѣдимства прѣдъ едрото, а занаятчийското производство у насъ още за много време ще се крѣпи, понеже нѣмаме всичкитѣ условия за развитието на индустрията. Мисъльта за задържането и прогреса на дребната собственость въ земледѣлието демократитѣ сж заели отъ Ед Бернщайнъ, а тая за отсжтствието на условия за развитието на индустрията се подържа у насъ отъ мнозина много отдавна и тя е оборена отъ социалистическата критика още прѣди десетина години (гл. напр. полемиката на Д. Благоевъ съ Прокопиевъ, а сжщо и послѣдната му книга върху „Економическото развитие на България“). Отсжствието на развита обществена диференцировка на „производящитѣ съсловия“ е основата, върху която ще се издигне силата на „производящата демокрация“. Прѣслѣдването на специалнитѣ съсловни или класови интереси на отдѣлнитѣ обществени групи може да става въ общитѣ рамки на едно широко демократическо управление, гдѣто да намиратъ защита всички тия интереси. Но и тая мисъль за сътрудничеството на креситѣ, за „общото дѣло“ на „производящитѣ съсловия“ не сж демократитѣ, които първи я изказаха у насъ. Демократитѣ трѣбва да иматъ много слаба паметь, ако сж забравили, че въ това отношение тѣхенъ прѣдшественикъ е „широкия“ социализмъ, прѣдставляванъ отъ „*Общо Дѣло*“. Че младия демократизмъ и „широкия“ социализмъ иматъ извѣстно теоретическо родство по-между си, това е ясно на всѣки, който е схваналъ чисто *политическия* характеръ на общата дѣйность, която ни се прѣпоржчва отъ тѣхъ. Разликата се състои въ това, че „*Общо Дѣло*“ прѣпоржчва сътрудничеството на „производящитѣ съсловия“ само като времено срѣдство за извоюването и закрѣпването на необходимото за всички демократическо управление; то подържа, че при това „производящитѣ съсловия“ могатъ да запазятъ своята независима класова политика, понеже общата имъ дѣйность не ангажирва всестрано тая тѣхна политика и служи за осжществяването тъкмо на тия обществени и политически условия, които ще направятъ възможно пълното и послѣдователно проявление на класовитѣ и съсловни борби. Отъ тукъ, разбира се, слѣдва и това различие между „Общо Дѣло“ и „Демократически Прѣгледъ“, че до като последното подържа частната собственость и изцѣло основитѣ на днеш-

---

[1]) За да не прѣтоварваме статията съ цитати, ние нѣма да си служимъ съ такива и молимъ читателитѣ винаги да иматъ прѣдвидъ статиитѣ, за които говоря тукъ.

мото общество, „Общо Дѣло“ приема колективистическия идеалъ. Но когато се касае за сегашната практическа дѣйность, различията между младия демократизмъ и „широкия социализмъ“ не сѫ тъй голѣми. Защото колективистическия идеалъ (социализирането срѣдствата на производството) има до толкова смисълъ и значение въ социалистическата дѣйность, до колкото произхожда и е логическа развръзка на класовата борба. Крайната цѣль на социалистическото движение е тѣсно органически свързана съ самото негово проявление въ всички области на живота и въ всѣки послѣдователенъ моментъ отъ неговото развитие; колективистическия идеалъ за социалиститѣ не е само хубавата перееспектива за бѫдещето, която въодушевява и направява социалистическата борба. Колективистическиятъ идеалъ е нѣщо повече, той има много по-конкретно значение, защото класовитѣ противорѣчия сѫ които правятъ възможна социалистическата дѣйность, тѣ сѫ, които разширочаватъ и разрастватъ областьта на живата практическа намѣса на соц. партия въ всички области на живота, защото тѣ проникватъ и революционизиратъ общественитѣ отношения. А отъ факта на повсемѣстната класова борба социалистическата партия прави върховния рѫководящъ принципъ на своята всестрана дѣйность и заради това тя всякога има прѣдъ очи необходимото историческо послѣдствие на класовата борба — социалистическия идеалъ. Его защо социалистическия идеалъ и класовата борба далечъ отъ да бѫдатъ само отвлечени научни построения, които нѣматъ значение при практическата обществена дѣйность на соц. партия, тѣ освѣтляватъ послѣднята въ всичката ѝ сложность и разнообразие, като я обединяватъ въ една система, съзнателна и цѣлесъобразна партийна тактика.

Но не така схваща „Общо Дѣло“ принципа на класовата борба и, заради това, различието въ крайнитѣ идеали не е още и корено, сѫществено различие между неговото схващане и това на младитѣ демократи. Ние отричаме възможностьта на полезното, плодотворно сътрудничество между класитѣ въ политиката, защото въ послѣдната могатъ да иматъ трайно и съзнателно изражение само диференциранитѣ и прѣдставлявани отъ самостоятелни политически партии съсловни интереси. За да се закрѣпи демократическото управление трѣбва нѣкоя обществена сила, която да го въведе и задържи; общата, съвмѣстна дѣйность на „произвoдящитѣ съсловия“ не е въ състояние да докара такова управление, защото на политическата ѝ повърхность, още отъ първитѣ моменти на нейното проявление, ще се сблъскатъ противоположнитѣ економически интереси на „производителнитѣ съсловия“ и ще разкѫсатъ общата политическа мантия. Слѣдователно, като обединяюща сила на общественитѣ класи остава единството и солидарностьта на тѣхнитѣ економически интереси, и само отъ взаимното сблъскване, отъ непрѣкѫснатата борба на класовитѣ политически партии ще може да се очаква закрѣпяването и развитието на нашитѣ демократически институции. Обстоятелството, че „Общо Дѣло“ прѣпорѫчва времено сътрудничество на „произвoдящитѣ съсловия“, а „Демкр. Прѣгледъ“, въвежда това сътрудничество въ постояненъ принципъ, не създава сѫществено различие между двѣтѣ схващания, щомъ като при съвре-

менната практическа дѣйность „Общо Дѣло“ се отдалечава отъ началата на класовата борба. Както младитѣ демократи, тъй и „широкитѣ“ социалисти не държатъ смѣтка за тая елементарна истина, че различието на економическитѣ интереси не може нито единъ моментъ да се прикрие подъ общата политическа дѣйность. освѣнъ за да задържи развитието на политическитѣ партии и прѣпятствува на обществения прогресъ. Но за това по-надолу.

Интересно е, какъ г. И. Георговъ противополага социалистическия идеалъ на задачитѣ на „производящата демокрация“. „Нѣма основания, да се допустне, казва той, че у насъ едрото производство ще да земе прѣобладающъ размѣръ, че то ще дава занятие на толкова наемни работници, щото тѣзи послѣднитѣ да могатъ нѣкога да образуватъ мнозинството въ страната и, организирани въ името на колективистическия принципъ, да могатъ да поематъ политическата власть“. Дали у насъ работническата класа е толкова малобройна и дали тя не се постояно увеличава, ние ще видимъ понататъкъ, тукъ важното е, че г. И. Георговъ поставя полезностьта и значението на съвременната дѣйность на социалистическата партия въ зависимость отъ това, дали тя нѣкога ще може да заеме политическата власть. Демократитѣ сѫ практически хора, у тѣхъ въпроса за властьта е всѣкога игралъ първостепена роль и сега даже, когато тѣ прѣтендиратъ да сѫ се отърсили отъ държавническитѣ идеи на своя бившъ шефъ, ние ги виждаме да прѣцѣняватъ всичко отъ гледището на възможностьта за идването на власть. Демократитѣ не могатъ да разбератъ, че полезна обществена дѣйность може да се проявява и безъ да се има властьта въ рѫцѣтѣ, че особено за социалиститѣ идването на власть е оня краенъ моментъ на тѣхната борба, който ще означава вече високото класово съзнание и здравата организация на по-голѣмата часть отъ работническата класа; тѣ немогатъ да разбератъ че правилното защищаване на интереситѣ на една обществена класа се състои въ нейното организиране и свѣстяване, въ нейната непрѣстана борба, която разрушава всички стари възрѣния, въ постепенитѣ ѝ обществени подобрения и духовното подигание на нейнитѣ членове. Прѣдъ съзнанието на демократитѣ властьта се мѣрка всѣкога, когато заговорятъ за политика и обществена дѣйность, и затова тѣ поставятъ въпроса за *необходимостьта* и полезностьта на едно съвремено обществено движение въ зависимость отъ вѣроятностьта, която то има да заеме властьта.

Ще може ли работническата класа у насъ самостоятелно да заеме политическата власть въ рѫцѣтѣ си, това е единъ въпросъ на бѫдащето. Социалиститѣ, за да обосноватъ своята съвремена дѣйность, нѣма нужда да търсятъ въ догаткитѣ за далечното бѫдаще аргументи въ полза на своята теза. Ние, социалиститѣ, имаме достатъчно данни въ съвременнитѣ условия на нашия животъ, които правятъ належаща, необходима, полезна и успѣшна нашата обществена дѣйность, и това за насъ е достатъчно. Значи ли това обаче.. че ние нѣмаме опрѣдѣлена цѣль, единъ краенъ идеалъ, опрѣдѣленъ отъ тенденцията на развитието на нашия общественъ животъ? Ако прѣди

както ние свързахме колективистическия идеалъ и класовата борба, като единъ идеалъ и единъ принципъ, които не могатъ нито на минута да се раздѣлятъ; ако поставихме необходимостьта на нашия идеалъ въ зависимость отъ класовата борба, то е защото именно отъ послѣдната соц. партия почерпва сили за своето сѫществуване, защото самото развитие на класовитѣ противорѣчия прави възможно и необходимо прѣобръщането на класовата борба въ съзнателна, непрѣкѫсната политическа борба на организираната работническа класа. Слѣдователно, това, което важи за социалиститѣ и което тѣ трѣбва добрѣ да изучатъ, то е именно въпроса, до колко класовитѣ противорѣчия сѫ раздѣлили и раздѣлятъ разлагающитѣ се срѣдни съсловия на класи съ противоположни и непримирими, върху почвата на капиталистическото общество, интереси. Това, което интересува социалиститѣ, то е изникването на наемническата класа и нейното непрѣстано увеличение, както това е доказвано вече много пѫти въ социалистическата литература. Намѣсто да спекулиратъ съ безоснователни прѣдположения за бѫдащето, демократитѣ трѣбваше да оборятъ съ статистически данни нашето твърдѣние, че дребното земледѣлческо и занаятчийско производство у насъ е на пропадане, че тенденцията на разложението имъ и пораждането на индустрията, както и непрѣстаното увеличение на безимотнитѣ, пролетаризирани производители, ясно показватъ господството на законитѣ на капиталистическото производство въ нашия економически животъ. За бѫдащето ние можемъ да сѫдимъ само по фактитѣ на настоящето, т. е. ние трѣбва да схванемъ процеса на развитието на производството, който се извършва прѣдъ насъ, да разберемъ неговитѣ закони и неговата прѣобладающа тенденция, и само на тѣхно основание ние ще можемъ да насочваме нашата обществена дѣйность въ съгласие съ обективното развитие на обществените отношения. Само тогава ние нѣма да испадаме въ противорѣчие съ изискванията на живота и нѣма да бѫдемъ излагани на всѣкидневни сюрпризи. Ето защо, социалиститѣ не могатъ да говорятъ за едно съ нищо не обосновано прѣдположение, че работническата класа у насъ нѣма да се развие, когато днесъ едно е несъмнено, а именно че всѣки день числото на съсипанитѣ дребни производители, които увеличаватъ редоветѣ на наемническата класа, се увеличава и че тия дребни земледѣлци и занаятчии, които запазватъ своята собственость или техническа самостоятелность въ по-голѣмата си часть сѫ подъ пълната економическа зависимость на лихварския и търговски капиталъ[1]). Социалистическата партия, като се основава на тия факти, смѣло и съ увѣреность въ бѫдащето развива своята всестрана критика и организаторска дѣйность, и всѣки день тя вижда плодоветѣ на своитѣ усилия,

[1]) Въ една полемическа статия, като нашата, е неудобно да навеждаме статистически материалъ; такъвъ се дава постоянно въ соц. литература, а и ние ще се повърнемъ въ отдѣлни статии по специални економически въпроси. За сега ние ще очакваме отъ демократитѣ отговоръ на статистическия материалъ и изводитѣ, до които е достигналъ др. Д. Благоевъ въ нашата книжнина. Въ такова очакване се намиратъ, ние не се съмняваме, и всички сериозни читатели, които демократитѣ съ общи фрази не ще могатъ никога задоволи.

нейнитѣ успѣхи сж въ настоящето, а въ бждащето тя не се съмнява, защото то ѝ носи всѣки день само нови побѣди. Работата е тамъ, че демократитѣ не разбиратъ, какъ може една партия да има успѣхи и да прави побѣди, когато тя е далечъ отъ властьта, и това е тъй характерно за тѣхъ, както и за всички други наши политически партии. За насъ въпросътъ за завладяванието на властьта отъ работническата класа е тождественъ съ въпроса за социялната революция, къмъ която по необходимость ни води цѣлото економическо и обществено развитие. За това и ние не се съмняваме, че тоя въпросъ отъ чисто теоретически днесь, единъ день ще стане належащъ практически въпросъ както за всички социалистически партии, тъй и за нашата. Завладяванието на политическата власть отъ организирания пролетариатъ и социалната революция е една историческа необходимость, която изхожда отъ непрестания ръсть на политическата сила на работническата класа и невъзможностьта да се разрѣшатъ растящитѣ економически противорѣчия на капиталистическото производство безъ социализиранието орждията на труда. Въ социалистическата литература има споръ върху въпроса, дали това социализиране ще стане наведнажъ (за главнитѣ, централизирани и индустриализирани производства), или то ще се извърша чрѣзъ постепеното внедряванне на работническата класа и нейнитѣ институции въ капиталистическото производство и неговото приспособяванне, преобразуванне къмъ тѣхнитѣ интереси[1]). Специално за България, несъмнено е, че социалната революция ще бжде прѣдизвикана и ускорена отъ тая на напрѣдналитѣ страни, но до тоя моментъ ние имаме още толкова по-належащи животрептущи въпроси, както отъ теоретически, тъй и отъ практически характеръ, че ще бжде смѣшно да се говори за това събитие, което ще зависи отъ много външни и нови фактори.

Но, може-би, г. И. Георговъ, ще ни възрази, че той зачеква въпроса за завладѣванието на властьта отъ соц. партия въ свръзка съ въпроса за нашето економическо развитие. Ще израстне ли соц. партия до такава политическа сила, щото да може да разчита на своитѣ крайни успѣхи, зависи отъ това, до колко работническата класа се увеличава у насъ, до колко нашето производство е подпаднало подъ законитѣ на капиталистическото производство. А именно това и оспорва г. И. Георговъ. Той претендира, че нашето производство нѣма нито вжтрѣшенъ, нито външенъ пазарь, за да може то да разчита на силно развитие. Поради сжщитѣ причини, г. И. Г. мисли, че нашето производство не ще може да привлече достатъчно чужди капитали, а знайно е, че натрупанитѣ капитали сж едно отъ необходимитѣ условия за развитието на индустрията.

Спорътъ за нуждата отъ външни пазари за развитието на индустрията е прѣнесенъ у насъ отъ руската економическа литература, и нашитѣ демократи трѣбваше да почерпнатъ отъ него подходящата

---

[1]) По спора подигнатъ отъ Бернщайна, както и по въпроса за социалната революция, наскоро излизатъ отъ печатъ преводитѣ на двѣ съчинения на Кауцки: *Отговоръ на Бернщайна* и *Социалната Революция*.

наука. Но уви, тукъ както и при всѣки другъ случай, демократитѣ много късно прогледватъ, та за това тѣ говорятъ съ първобитно и дѣвствено незнание за единъ вече разрѣшенъ въ економическата наука споръ. Ако тѣ само погледнеха на Русия и Сѣверо-Американскитѣ Щати, въ индустриалното развитие на които външнитѣ пазари до скоро време не играеха значителна роля, ако тѣ си спомнеха печалната участь на теоретическия походъ на рускитѣ народници противъ капиталистическото развитие въ Русия, които бѣха най-добрѣ оборени и усмѣни отъ самия капитализмъ, тѣ щѣха да бѫдатъ поне малко попрѣдпазливи сега, когато по подражение слѣпишката подигатъ сѫщитѣ възражения противъ марксиститѣ у насъ.

Външнитѣ пазари сѫ играли най-голѣма роль въ развитието на първитѣ индустриални страни, но и днесъ непаралелното и слабото подигание консумативната способность на населението въ индустриалнитѣ страни съ растението на тѣхното производство, както и анархическия нерегулиранъ характеръ на самото производство прави отъ външнитѣ пазари една необходимость за економическия животъ на тия страни. Но главната роля въ развитието на промишленостьта винаги е игралъ вѫтрѣшния пазарь, безъ разширочението на който е немислима индустрията въ една страна. Има една истина, която е станала вече банална въ економическата наука и която демократитѣ би могли да научатъ отъ всѣки елементаренъ учебникъ по Политическа Економия, а именно, че индустрията сама създава и развива вѫтрѣшния си пазарь. Което значи, че развитието на всѣки клонъ отъ индустрията прѣдизвиква повдигванието на нови производства, които доставятъ суровитѣ и първични материали на индустрията, или пъкъ прѣработватъ нейнитѣ продукти, или най сетнѣ, приготовляватъ други добавочни фабрични артикули[1]). Наедно съ това разлаганието на дребното производство и развитието на индустрията създава голѣмитѣ градски центрове, гдѣто се поглъща все по-голѣма часть отъ готови продукти. Вече самото замѣнение на натуралното стопанство съ парично, размѣнно стопанство, означава едно голѣмо разширочение на вѫтрѣшния пазарь. Земледѣлческото производство все повече и повече се ограничава въ произвежданието на зърнени храни и други земледѣлчески произведения исключително прѣдназначени за продавь. За това пъкъ земледѣлческото, селското население все повече и повече се нуждае отъ нашитѣ градски пазари, отъ гдѣто то се снабдява съ готови изработени прѣдмети необходими за производството и сѣмейния животъ. Особено съ развитието на градскитѣ населени центрове и индустрията, пазаря на суровитѣ земледѣлчески произведения се силно разширочава и увеличава, като едновремено земледѣлческото производството и земледѣлческото население се по-

---

[1]) По той въпросъ гл. статиитѣ *„Какъ да се помогне на нашитѣ занаяти"* въ бр. 19—20 1902 г. отъ в. *„Търговски Вѣсти"* отъ *Х. С. К—въ*; отъ сѫщия авторъ и отъ други въ тоя вѣстникъ демократитѣ ще намѣрятъ особени статии по въпроса за индустрията и пазарищата, за занаятчийскитѣ сдружавания и др. По всичко се вижда, че демократитѣ много малко внимание обръщатъ на нашата економическа книжнина.

ставятъ въ зависимость отъ градския пазаръ. Наистина, че у насъ земледѣлческитѣ произведения (до сега почти изключително зърнени храни) сѫ се изнасяли до сега въ странство, но развитието на индустрията ще създаде и достатъченъ вътрѣшенъ пазаръ, гдѣто голѣма часть отъ тѣхъ ще намиратъ потрѣбители. Освѣнъ това, постоянно увеличаващия се износъ на земледѣлчески произведения, прѣдизвиканъ отъ паричната нужда на селенитѣ и отсѫтствието на сега развита индустрия, е свързано съ лишенията, даже и глада, на населението и пропадането или задържането въ полумъртво състояние (отъ лихварския капиталъ) на дребното земледѣлие.

Г-нъ И. Георговъ не може да оспорва. че у насъ сѫществува още сега много развитъ пазаръ особено за продуктитѣ на прѣработвателното производство (индустрията). Но той ще ни каже, че той пазаръ е завладенъ отъ чуждата фабрична индустрия. Добрѣ, но тогава намѣсто да се отрича сѫществуването на вѫтрѣшенъ пазаръ трѣбва да се посочи на тая економическа политика на държавата, която съ усигуряването на вѫтрѣшното политическо спокойствие въ страната, съ прѣмахването на котерийното грабителско управление, съ развитието на търговския кредитъ и съобщенията, съ защитата на мѣстната индустрия чрѣзъ търговскитѣ договори, съ уреждането на държавнитѣ финанси и пр. и пр. — економическа политика, която съ тия и много други срѣдства би защитила националното производство, за да може то да закрѣпне и завладѣе вѫтрѣшния пазаръ.

Г-нъ И. Георговъ подържа, че има производства, произведенията на които намиратъ малко потрѣбители и които, слѣдователно, въ тѣснитѣ рамки на нашия националенъ пазаръ, не могатъ да вирѣятъ. Наистина има нѣкои производства на луксозни и не отъ първа необходимость прѣдмети, които изискватъ по-широкъ пазаръ и по-висока потрѣбителна сила у населението. Но, разбира се, не тия индустрии опрѣдѣлятъ характера на цѣлото национално производство. Първия симптомъ на индустриалното развитие на една страна е появяването на текстилната индустрия, това е вече доказано съ економическата история на всички държави и само нашитѣ демократи сѫ, които не знаятъ такива общеизвѣстни истини. Защото, ако не бѣше така, тѣ щѣха по-дълго да се замислятъ върху масовото пропадане на домашната и дребна тъкачна промишленость, тѣ щѣха по на дълго да се спратъ върху повсемѣстното нейно замѣнение отъ едрата, индустриалната текстилна промишленость. Но, както на всѣкждѣ, тъй и тукъ, демократитѣ не виждатъ дѣйствителностьта, а се губятъ въ прѣдположенията и догаткитѣ. Защо г-нъ И. Г. ни говори за нѣкои несѫществени производства, а и дума не споменува за тия, развитието на които има симптоматическо значение за индустриалния напрѣдъкъ на всички страни? Напразно ще търсимъ ние у демократитѣ отговоръ на тоя въпросъ, защото, както ще видимъ, тѣ не съзиратъ и много по-важни факти въ нашия животъ, тѣхната прозорливость и далекогледность сѫ толкова голѣми, че тѣмъ дърветата припятствуватъ да видятъ гората....

Но не е само текстилното производство, което у насъ вече е индустриално и само като такова може да сѫществува. Наредъ съ него

ние виждаме да замакватъ и редъ други, които постепенно испълватъ празнотата, която се отваря въ нашия економически животъ отъ пропадането на дребнитѣ занаяти подъ ударитѣ на чуждата конкуренция. Така брашненото производство е вече на пѫть на прѣобразувание въ чисто индустриално, защото само като такова, съгласно заключенията на послѣднитѣ анкети по това производство, то ще може да си запази вѫтрѣшния пазарь, като не говоримъ за външнния (Турция и др.), гдѣто несъмнѣно брашната на нашитѣ допотопни воденици не могатъ устоя нито единъ день срѣщу конкуренцията на хубавитѣ чужди брашна. Сѫщото ние виждаме, съ много други производства, като обущарското, желѣзарското, шивашкото и пр., които само до толкова се закрѣпяватъ и обѣщаватъ успѣхи, до колкото се приспособяватъ къмъ изискванията на съвременния пазарь, т. е. до колкото подобряватъ качеството на стокитѣ и намаляватъ тѣхнитѣ цѣни (поне относително) съ прилагането на по-усъвършенствувани инструменти и машини. Само тия занаяти се закрѣпяватъ у насъ, които постепено приематъ формата на манифактурното производство, за да достигнатъ въ близко бѫдаще до съвършената фабрична промишленость. Но много отъ занаятитѣ не можиха да оцѣлѣятъ, тѣхъ конкуренцията съсипа съвършено и тѣхнитѣ производства могатъ да се съживятъ и отново разцъвтятъ на национална почва, вече само като направо приематъ съвършенитѣ развити форми на едрата индустрия. Независимо отъ това, имаме и цѣлъ редъ производства (като захарното, книжното и пр.), които прѣди не сѫ сѫществували у насъ и които днесъ се явяватъ като едри капиталистически прѣдприятия, защото само като такива могатъ да сѫществуватъ. Важни сѫ за нашето национално производство каменовъглейното, както и желѣзното производства, и макаръ тѣ още у насъ да не сѫ закрѣпнали, но вече голѣмата нужда, която се чувствува отъ тѣхъ, показва на ролята, която тѣ ще играятъ въ близко бѫдаще. Но и тѣ, като ще служатъ за главенъ источникъ на суровия материалъ за индустрията, ще се появатъ и развиятъ у насъ само като индустриални производства.

Г-нъ И Георговъ, за да оспорва, че работническата класа у насъ не ще се развие, трѣбваше да ни даде поне какво-годѣ тълкувание и обяснение на статистическия материалъ, който показва само едно, а именно че дребното производство пропада, че числото на безимотнитѣ или заробени економически дребни производители се непрѣкѫснато увеличава и че сѫщевременно, макаръ и далечъ не съ сѫщата бързина и въ сѫщата степень, се развива едрото капиталистическо производство. Ние социалиститѣ сме построили нашата теория за българската дѣйствителность върху основа на тоя фактически материалъ, и когато демократитѣ иматъ толкова желание да ни критикуватъ, тѣ трѣбваше да почнатъ именно отъ анализирането на тоя материалъ и построяването съ неговитѣ данни на нова, демократическа теория за българската дѣйствителность. Тогава и тѣхната критика не щѣше да бѫде тъй безпринципна и безобидна, каквато тя за голѣмо наше съжаление е сега. Ние сме готови да изпитаме още веднъжъ здравината на нашитѣ убѣждения и нашата програма, и затова съ

радость бихме посрѣщнали едно ново безпристрастно, научно проучване на българската дѣйствителность и нейното освѣтление отъ ново гледище. Тогава може би и за насъ ще се разкриятъ нѣкои нови области, и отъ критиката и сблъскването на възгляловетѣ и теориитѣ истината само щѣше да спечели, щѣше да проблѣстне по-голѣма свѣтлина въ съзнанието на повече хора. Отъ начало на настоящата статия ние се спрѣхме надълго върху странното обстоятелство, че демократитѣ изхабяватъ всичкитѣ си сили още отъ самото начало изключително подиръ желанието си да унищожатъ теоретическитѣ основи на българската социална демокрация. Отъ това, разбира се, никой, освѣнъ може би, демократитѣ, не ще заключи, че нашата партия се страхува и не желае критиката. Напротивъ, ние сме готови постоянно да отговаряме на всѣка критика, защото и нашата постоянна работа е да критикуваме, да събаряме заблужденията, да пръскаме свѣтлина въ съзнанието на всички, даже и въ това на нашитѣ противници. Но тая послѣдня работа е обикновено безплодна и безнадеждна, което найдобрѣ се потвърдява отъ примѣра на демократитѣ, които слѣдъ толкова поучения и така вече развита економическа литература у насъ, не намѣриха други аргументи противъ социализма, освѣнъ отдавна оборенитѣ и унищожени отъ него дребно-буржоазни възрѣния. И колко е безинтересно и скучно, да развиваме наново всичко, което отдавна се е писало и приповтаряло толкова пжти...

Г-нъ Ив. Георговъ, за да подкрѣпи своитѣ схващания, би трѣбвало да докаже съ статистическитѣ ни данни, че нашето дребно производство има тенденцията да се стабилизира и закрѣпи, че то упорствува на чуждата конкуренция и е още жизнеспособно. До сега всички факти, които сж написани въ нашия печатъ, доказватъ тъкмо обратното. Това особно блѣстяще доказватъ послѣднитѣ издания на статистическото бюро по състоянието на нашето земледѣлие. Факта за раздробяването на земята и относителното увеличение числото на обработваемитѣ парчета земя още никакъ не доказва закрѣпяването и подигането на дребното земледѣлие. Напротивъ, това раздробяване бѣше необходимо послѣдствие отъ разлагането на натуралното затворено фамилно стопанство, отъ изчезването на задругата и турскитѣ чифлици, както и отъ увеличението на населението и раздробяването на земята между членоветѣ на едно сѣмейство. Но, ако раздробяването на земята между дребнитѣ самостоятелни стопани е единъ необходимъ прѣдшествующъ периодъ на индустриалното едро земледѣлие, както това ни показва економическата история на много страни, у насъ това раздробяване на земята е свързано отъ една страна съ економическото опропастяване и зависимость на дребния земледѣлецъ отъ търговско-лихварския капиталъ, отъ друга — съ истощаването на земята, понеже за нейното плодородие днесъ е потрѣбенъ добитъкъ и усъвършенствувани земледѣлчески машини. Като дребно земледѣлие, то не може дълго да сжществува, безъ да докара до масово бѣдствие земледѣлческото население, което така остава привързано къмъ земята, за да я оросява съ своя потъ, когато неговия трудъ се подлага на баснословна експлоатация отъ тия, които крѣпятъ неговата

призрачна самостоятелность съ своя кредитъ. Единичъкъ изходъ нашето дребно земледѣлие ще намѣри въ индустриализираното едро земледѣлие, симптомитѣ на което се чувствуватъ вече съ обеземляването на хиляди и десетки хиляди дребни селени стопани, и особно, съ непрѣстаното развитие на арендаторската (най-често изполичарска) система на обработвание. Послѣдната намира почва за развитие, защото ние още нѣмаме достатъчно капитали, които да сж завладѣли прѣработвателнитѣ производства, за да потърсятъ отливъ и въ земледѣлческото производство; а извѣстно е, че всѣкога изпърво се развива индустрията, гдѣто капиталитѣ намиратъ по-голѣми и по сигурни печалби и, само слѣдъ като я завладѣятъ, почева тѣхното влагание въ земледѣлието. Тъй, че дребното земледѣлие само по себе си е безпомощно да излѣзе отъ своето положение, само развитата индустрия и разширочението на вътрѣшния пазарь на земледѣлческитѣ продукти, ще го извадятъ отъ пжтьтъ на вежетирането и израждането, въ което го поддържа непроизводителния лихварски капиталъ.

Но идеала на нашитѣ демократи е именно задържанието на дребното земледѣлие въ това жалко положение, въ което го виждаме днесъ; тѣ като че ли искатъ да увѣковѣчатъ това сжщото земледѣлие, което осжжда на най-голѣма мизерия мнозинството на нашето население и поддържа неговото невѣжество и неговото економическо и политическо робство. Ние не ще оспорваме тоя идеалъ на демократитѣ, тѣ сж напълно достойни за него и всеобщата мизерия, общественото израждание, които тѣ несъзнателно се стремятъ да въцарятъ наоколо си, напълно съотвѣтствува на тѣхната духовна нищета.

Но и участьта на дребното занаятчийско производство не е позавидна отъ тая на дребното земледѣлие. Старитѣ наши градски чаршии, гдѣто нѣкога сж работили много занаятчийский работилници, днесъ се споминятъ съ дълбока въздишка отъ пропадналия занаятчия, който работи отъ тъмни зори до късна вечерь и пакъ не може да насмогне да посрѣща най-необходимитѣ си разноски. Има цѣли занаяти, които почти безслѣдно сж изчезнали; други сж се запазили и до днесъ, но само тия отъ тѣхъ сж жизнеспособни, които произвеждатъ нѣкои специални особени за нашия пазарь артикули или тия, които се постепено преобразуватъ съ разширочението на работилницата, увеличението числото на работницитѣ и прилаганието на по-усъвършенствувани орждия на труда. Кои отъ запазенитѣ занаяти ще могатъ да се задържатъ по за дълго, кои отъ тѣхъ, като преминатъ отчасти и на бързо прѣзъ манифактурния периодъ, ще достигнатъ до едрото индустриално производство, и кои ще изчезнатъ скоро, за да се замѣнятъ направо отъ послѣдното, — това зависи отъ много обстоятелства. Тукъ иматъ значение нѣкои особени изисквания на нашия пазарь, прѣимуществата и ефтенията на нѣкои сурови материали, покровителството на държавата, особно съ вноснитѣ мита (които сж помогнали на шивашкия и обущарски занаяти), и пр. и пр.

Една правилна и разумна държавна економическа политика, основана на старателното проучвание на економическитѣ факти, би могла много да спомогне въ това отношение на нѣкои развити вече про-

изводства да не отстжпватъ мѣстото си на чуждата индустрия, до гдѣто тѣ постепено сами достигнатъ до нейното развитие. Но г. И. Г. не така разбира економическата политика на държавата, защото той прѣпоржчва едновременото подържание (закриляние) на цѣли клонове отъ дребното производство и насърдчението на индустрията само въ нѣкои други. Г. И. Г. прѣдставлява економическото развитие на нашата страна, като способно да се поддаде на произволната намѣса на държавата и да се управлява по рецептата на политическитѣ дѣйци. Той не може да схване цѣлостното развитие на нашия економически животъ, и за това помирява въ него двѣ противоположни тенденции, двѣ направления, които се взаимно изключаватъ и които могатъ да се помирятъ само въ съзнанието на демократитѣ, но не и въ економическата дѣйствителность. Г-нъ И. Г. не може да отрече факта, че у насъ вече въ много клонове на производството едрата индустрия се е породила и е единичката надеждна бждаща тѣхна производителна форма; той сжщо не може да отрече, че въ други клонове на производството занаятитѣ сж съвършено пропаднали. И намѣсто да се спре на самия процесъ, на самото развитие на економическитѣ отношения и отъ единството на тѣхнитѣ закони да обясни, защо трети нѣкои производства се времено задържатъ въ дребното занаятчийство (но или вегетиратъ или се приспособяватъ къмъ изискванията на индустриалното производство), — той се спира на този послѣденъ моментъ, той се улавя у спасенитѣ остатъци на дребното производство и имъ дава самостоятелно значение въ економическото развитие. Дребното производство не може да се запази въ своята непокжтнатость, но и индустрията нѣма почва за развитие, за това най-добрѣ е да искаме малко отъ едното и малко отъ другото, та дано излѣзе нѣщо. Обаче тоя кърпежъ, това произволно зглобяване на економическитѣ факти, тъй характерно за парцаливата мисъль на демократитѣ, е само едно ново доказателство за неразбиранието на нашия животъ.

— Прѣобръщанието на затвореното фамилно земледѣлческо стопанство въ стоково, размѣнно, парично стопанство, както и пропаданието на занаятитѣ се дължи на обстоятелството, че слѣдъ освобождението нашия пазарь се отвори за влиянието на европейската индустрия, влѣзе въ състава на общия международенъ пазарь на капиталистическото производство, и съ това попадна подъ дѣйствието на неговитѣ общи закони. До гдѣто занаятчийското производство се основаваше почти исключително на мѣстния ограниченъ пазарь, съвременото капиталистическо производство разшироче тоя тѣсенъ пазарь до размѣритѣ не само на националния пазарь, но вкара послѣдния въ много по-широкия общъ международенъ пазарь. Всички страни, които отвориха границата си на индустриалната конкуренция, видѣха въ скоро време националния си пазарь завладѣнъ отъ фабричната промишленость и националното си производство поставено въ дилемата, или да задоволява новитѣ изисквания и нужди на пазаря или съвършено да изчезне. Изолираното, самостоятелно развитие на економическия животъ на разнитѣ страни бѣ възможно само при занаятчийското и натурално земледѣлческо производство. Днесъ вече не е мислимо

развитието производството на една страна вънъ и независимо отъ общия економически прогресъ на всички цивилизовани народи. И, дѣйствително, само индустриалното развитие на западнитѣ страни и тѣхнитѣ разширочени пазари направиха възможенъ износа на нашитѣ земледѣлчески произведения въ тѣхъ; а тоя износъ, отъ своя страна, бѣ прѣдизвикванъ отъ разлаганието на натуралното земледѣлческо стопанство подъ влиянието на конкуренцията на сжщитѣ индустриални страни и отъ парачнитѣ нужди на нашата държава. Но нашия земледѣлчески износъ се почена тъкмо тогава, когато конкуренцията на задъ-океанскитѣ (американски) жита прѣдизвика общата земледѣлческа криза, слѣдствията отъ която се чувствуватъ и отъ нашето земледѣлие. Его какъ земледѣлческото ни производство подпадна безвъзвратно подъ общитѣ условия и закони на развитието на земледѣлието въ културнитѣ страни. И когато днесъ искаме да проникнемъ въ скриттѣ вжтрѣшни пружини на неговия застой и разлагание, ние трѣбва да го разглеждаме не откжснато и независимо отъ условията на международния земледѣлчески пазарь, отъ законитѣ на земледѣлческото производство въ другитѣ страни, — а да опрѣдѣлимъ само особения националенъ характеръ, който мѣстнитѣ условия сж придали на проявлението на тия общи закони въ срѣдата на земледѣлческитѣ ни производствени отношения.

Всичко това е стара истина, отдавна извѣстна на тия, които боравятъ съ економическитѣ въпроси, но нашитѣ млади демократи и тукъ, както и навсѣкадѣ, сж твърдѣ малко увѣдомени. Това е още по непростително, че въ нашата книжнина сжществуватъ вече двѣ класически съчинения *Земледѣлческия въпросъ* и *Земледѣлческитѣ пазари*, а именно тия на Кауцки и Парвусъ. Младитѣ демократи не пущатъ случая да ни напомнятъ, че тѣ сж скжсали всѣкакви връзки съ старитѣ демократи, че тѣ сж „млади демократи“. Но тѣхната младость, тѣхното непокътнато още отъ зрѣлата мисъль младенчество ги довежда до такива заключения въ областьта на сериознитѣ економически въпроси, че неволно снисходителната усмивка на читателя се прѣобръща въ дълбоко негодувание, когато той си спомни ролята, която тия хора искатъ да играятъ въ политическия ни животъ.....

Но както младитѣ демократи не ни обясняватъ съ фактитѣ на нашето земледѣлческо производство, какъ ще може то да се закрѣпи въ днешното си състояние, тъй тѣ игнориратъ и дѣйствителното положение на занаятчийското производство, когато ни говорятъ, че то ще може да се закрѣпи едновременно съ развитието на индустрията. Тѣ не ни доказватъ, какъ пропадналия и заробенъ економически селенинъ ще може да подобри производството си, за да устоятъ земледѣлческитѣ ни произведения на конкуренцията на индустриализираното и рационално земледѣлие на напрѣдналитѣ страни. Нѣщо повече, демократитѣ, като не допущатъ развитието на националния ни пазарь (съ появяването на индустриални и градски центрове), тѣ отричатъ и послѣдната възможность на земледѣлието ни, да се подигне чрѣзъ увеличение износа въ вжтрѣшния пазарь, който би поглъщалъ не само хлѣбни, но и много други храни (масло, сирене, яйца, добитъкъ) и сурови

материали за индустрията. Обаче демократитѣ сж толкова послѣдователни, че слѣдъ като осждатъ съ своитѣ доводи на неминуемо разложение земледѣлческото производство, тѣ изваждатъ неочаквано тъкмо обратното заключение, а именно, че дребното земледѣлие у насъ е жизнеспособно. Но тукъ демократитѣ ще ни прѣкжснатъ съ викове, че тѣ иматъ цѣлъ арсеналъ отъ срѣдства, които ще закрѣпятъ днешното ни земледѣлие и като първа панацея, тѣ смѣло ни посочватъ на „закона за челяднитѣ имоти“! Дѣйствителностьта се вече присмѣ надъ тѣхния „законъ за челяднитѣ имоти“, и ако демократитѣ се държатъ все у него, като слѣпци у тояга, то е, види се, защото тѣхния арсеналъ се е изпразнилъ вече и у тѣхъ не остава другъ запасъ, освѣнъ безплоднитѣ издрувания. Демократитѣ, като не разбиратъ вжтрѣшнитѣ, тъй да кажа органическитѣ причини за пропаданието на дребното земледѣлие, естествено не ще разбератъ, че това земледѣлие не може да вирѣе безъ кредитъ, който му доставя търговския и лихварския капиталъ. Демократитѣ не могатъ да разбератъ непрѣодолимитѣ прѣпятствия, на които се натъква тѣхния „законъ за челяднитѣ имоти“, което тъй добрѣ се вижда отъ срѣдствата, които земледѣлческитѣ каси употрѣбяватъ за да избѣгнатъ неговото ограничение. Но за това по-послѣ.

Сжщитѣ фактически и логически грѣшки правятъ демократитѣ, когато подържатъ, че едновремено може да се подържа индустрия и занаятчийство. Дребнитѣ занаяти сж пропаднали подъ ударитѣ на конкуренцията на фабричната промишленость, която е завладѣла нашия пазарь и ако нѣкои отъ занаятитѣ сж се запазили, то е защото тѣ се приспособяватъ къмъ нуждитѣ на новия пазарь, чрѣзъ посрѣдството на който тѣ сж подпаднали подъ влиянието на желѣзнитѣ закони на капиталистическото развитие. Демократитѣ не ни посочватъ нито на единъ фактъ отъ економическата дѣйствителность, който да показва, че занаятчийското производство се изплъзва отъ общитѣ условия на индустриалното развитие, че то проявява тенденция на закрѣпвание паралелно съ развитието на индустрията. Демократитѣ не забѣлѣзватъ, че сжщитѣ условия на пазаря и производството, които съсипаха голѣмата часть отъ занаятитѣ, даватъ временъ животъ на нѣкои отъ тѣхъ, за да ги напълно прѣобразятъ връху основата на капиталистическото производство. Временото закрѣпяване на нѣкои усъвършенствувани занаяти е само единъ фазисъ отъ тѣхната еволюция къмъ индустриалното производство, и да искаме да ги задържимъ на тая прѣходна степень, значи да имъ прѣнасяме мечешка услуга. Далечъ отъ да бждатъ нѣщо самостоятелно и независимо отъ общитѣ условия на пазаря и производството, тия занаяти само въ послѣднитѣ намиратъ своето обяснение, тѣ не могатъ да се разглеждатъ, като плодъ на нѣкои самобитни национални и исторически причини, които ще създадатъ отъ тѣхъ единъ отдѣленъ клонъ на нашето производство. Обстоятелството, че тия занаяти вирѣятъ само до колкото се усъвършенствуватъ, че тѣ се нуждаятъ отъ държавната и митническа протекция, показва, че тенденцията на тѣхното развитие не противорѣчи на общата тенденция на развитието на нашето производство по пжтя

на капитализма. Напротивъ, тѣхното развитие доказва по единъ очевиденъ начинъ, колко дълбоко сѫ подровени първобитнитѣ основи на нашето производство и какъ то въ всичкитѣ си области непрѣстано се прѣобразува върху новитѣ капиталистически основи.

Економическата политика, която би защищавала и покровителствувала едновремено дребното ни занаятчийско производство и индустрията, ще бѫде изпълнена съ противорѣчия и безплодна, защото тя е въ противорѣчие съ общитѣ капиталистически тенденции на нашето производство. Колко малко могатъ да се прилагатъ едновремено мѣрки въ тия двѣ противоположни направления, показватъ вече нѣкои отъ нашитѣ закони за насърдчение на мѣстното производство. Догдѣто „закона за насърдчение на мѣстната индустрия" се използва широко отъ всичкитѣ наши прѣдприемачи и фабриканти, и даже въ много по-голѣма степень отъ колкото се прѣдвиждаше „закона за еснафскитѣ сдружавания" се забрави съвършено, неговото приложение се натъкна на непрѣодолими прѣпятствия и ако днесъ нѣкои го възкресяватъ, то е защото искатъ съ него да залъжатъ още за нѣколко време недоволнитѣ ни занаятчии.

Самия нашъ економически животъ е изпълненъ съ факти, които показватъ постепеното растение и надмощие на капиталистическитѣ производствени отношения. Колкото сложни и разнообразни да сѫ проявленията на послѣднитѣ върху почвата на нашето умиращо дребно производство, колкото неясни и непълни да сѫ формитѣ, които тѣ приематъ отначало, — основателния наученъ анализъ открива задъ видимитѣ противорѣчия на економическия ни животъ, единството и цѣлостьта на неговото общо развитие. Индустрията далечъ още не е завладѣла и измѣстила всичкитѣ клонове на дребното производство, но отъ една страна самото разлагане на послѣдното е слѣдствие на новитѣ капиталистически отношения, отъ друга — до толкова, до колкото то се запазва, то се прониква все повече и повече отъ законитѣ на тия отношения. Демократитѣ сѫ безсилни да се издигнатъ надъ противорѣчията и неопрѣдѣленостьта на недоразвититѣ ни економически отношения. Тѣхната мисъль се спира и забърква въ срѣдата на сложната дѣйствителность, защото ней липсва наученъ методъ и теоретическа абстракция, за да отличи и разграничи временото, преходящето и случайното, отъ постоянното и трайното. Демократитѣ не разбиратъ процеса на развитието на нашия економически животъ, за това тѣ се губятъ и оставатъ въ неговитѣ дреболии. Мисъльта на българскитѣ демократи, въ своето безсилие да се подигне надъ дребнавостьта на живота, затъва безнадежно въ нея, за това подъ каквито образи и да се явява тя, напомня ни само ограниченитѣ филистерски понятия на нашитѣ еснафлии.

(слѣдва). Хр. Николовъ.

Жоресъ и френската черковна политика.

Отъ К. Кауцки.

Въ броя отъ 3 Януари на „Petite République“, Жанъ Жоресъ подхвърля на една подробна критика които серия отъ статии, респективно брошурата върху „Социалната демокрация и католическата църква“ и идва до заключението, че поведението ми спрѣмо черковната политика е противорѣчиво и неясно и че, ако да бѣхъ послѣдователенъ, трѣбваше да удобра тактиката на социалиститѣ-министериалисти въ Франция. Но „понеже Кауцки вади отъ прѣдположенията си само съмнителни заключения, то той е антипода на революционния духъ въ Франция; той не схваща революционната традиция на френския пролетариатъ. Ако този послѣдния позволяваше да го спъватъ съ педантични формули, то нѣмаше да му се удаде още прѣди по-вече отъ единъ вѣкъ да събори стария свѣтъ и на време да завладѣе една голѣма часть отъ силата и способностьта за развиване въ новия свѣтъ. Той винаги се е стремилъ къмъ цѣльта си, безъ да се възпира отъ унизителната страхливость, че ще бжде излъганъ, която характеризира слабитѣ и увѣковѣчава слабостьта имъ“.

Това е вече твърдѣ лошо за мене. Но то е още по-лошо, защото Жоресъ до извѣстна степень има право да вади такова заключение и тъкмо това е и причината, която ме кара да се занимавамъ тукъ съ критиката му.

Азъ малко прѣувеличавамъ, като казвамъ, че Жоресъ критикува брошурата ми. Въ сжщность, той основава цѣлата си критика само на едно единичко изречение изъ нея. Неговата критика въ това отношение се всецѣло оправдава, тъй като въпросното изречение съвършено противорѣчи на останалото съдържание на брошурата ми.

За жалость, единъ коваренъ зълъ демонъ пожела, щото тъкмо единственото изречение, въ което, най-сетнѣ, Жоресъ помисли, че е намѣрилъ слабата страна на „ортодоксалния марксизъмъ“, излѣзе съвсѣмъ да не е мое, тъй че цѣлата унищожающа побѣда, която Жоресъ съ такъвъ триумфъ гради надъ него, се разпада съ едно драсване на перото.

Жоресъ се е ползувалъ не отъ нѣмския оригиналъ, но отъ френския прѣводъ, който азъ за съжаление нѣмахъ възможность да прѣгледамъ. Въобще, прѣводътъ е сполучливъ, но тъкмо въ това мѣсто, гдѣто азъ говоря за Франция, той съдържа една грѣшка.

Азъ развивамъ тамъ слѣдующата мисъль: Черковната политика на пролетарията спрямо католическата църква се различава отъ тази

на буржуазията. Тази послѣдната се стреми да направи свѣтското духовенство зависимо отъ държавата, безъ обаче да иска ослабването на неговото влияние надъ работящия народъ. Цѣлата ѝ борба противъ църквата се ограничава винаги въ нѣколко, малко или много, дѣйствуващи шиканирания на духовнитѣ ордени. За пролетарията, напротивъ, на първо мѣсто стои унищожението на защитата и подрѫжката, която буржуазната държава дава на свѣтското духовенство, а борбата противъ конгрегациитѣ остава на заденъ планъ. Това се отнася за всичкитѣ страни, гдѣто пролетариятътъ води една самостойна политика. Но въ Франция дѣйствуватъ особени условия, слѣдствие на които буржуазната черковна политика още твърдѣ много увлича пролетарията.

И продължавамъ

въ нѣмския оригиналъ	въ френския прѣводъ
„Въ Франция, гдѣто традициитѣ на френската революция продължаватъ тъй силно да дѣйствуватъ и гдѣто конгрегациитѣ сѫ станали тъй рѣшителни боеви организации въ полза на реакцията *важно е*, разбира се, и за социалиститѣ да надминатъ либерализма *не по начина*, а само по силата на борбата противъ конгрегациитѣ, *чието разтурвание и конфискуването на имотитѣ на които тѣ трѣбва да поискатъ*".	„Въ Франция, гдѣто традициитѣ на френската революция продължаватъ тъй силно да дѣйствуватъ и гдѣто конгрегациитѣ сѫ станали тъй рѣшителни боеви организациии въ полза на реакцията, *касае се безъ сѫмнѣние*, за социалиститѣ да надминатъ либерализма *не само* въ качественостьта на борбата, водена срѣщу конгрегациитѣ, но *още и* въ силата на самата борба. *Въ тази страна трѣбва да се изисква разтурвание на конгрегациитѣ и конфискацията на имотитѣ имъ*".

Това послѣдното изречение на френския прѣводъ силно противорѣчи на по-нататъшното изложение, въ което азъ казвамъ, че въ Германия положението е друго и съотвѣтствующата на него черковна политика на социалната демокрация е друга и че тъзи нѣмска политика ми се вижда да е „принципиално по-права и съотвѣтствуваща на класовото гледище на пролетарията".

При извѣстна добросъвѣстность отъ страна на Жореса, който владѣе твърдѣ добрѣ нѣмския езикъ, той би могълъ самъ да разбере, че не върху менъ трѣбва да падне вината за такова едно странно противорѣчие на едно едничко изречение съ цѣлото съдържание на брошурата. Но той бързаше твърдѣ много да нанесе единъ ударъ на „ортодоксалния" марксизмъ.

И за Жореса бѣ достатъчно едничкото това изречение, за да гради на него най-крайни заключения и, мимоходомъ, да се съмнява въ честностьта ми и да ми припише позора, какво азъ отъ приятелство изнасилвамъ убѣжденията си. Азъ съмъ билъ считалъ за необходима антиминистериялната борба противъ конгрегациитѣ затова, защото мои приятели сѫ били участвували въ нея, инакъ азъ не щѣлъ съмъ да я удобря. Съ това констатиране можехъ да остава ad acta статията на Жореса. Но, понеже тя е характеристична за политиката на социалистическия министериялизмъ, нека я поразчепкаме още малко, щомъ веднажъ сме се заловили за нея.

Единъ отъ най-обичнитѣ фехтовални приеми на ревизиониститѣ се състои въ слѣдующето: Въ политиката, противоположностьта между „ортодокситѣ“ марксисти и ревизионисти се състои въ това, че всѣко едно отъ двѣтѣ течения иматъ по една различна въ практиката, съвременна политика; ревизиониститѣ, обаче, обичатъ да прѣдставятъ противоположностьта тъй, че тя се явява като такава между една практическа съвременна политика въобще отъ една страна и едно нетърпеливо очакване на месията на социалната революция съ скръстени ржцѣ — отъ друга. За това и слѣдва тъй лесно прѣвъзходството на ревизионизма.

По сжщия начинъ прѣдставя Жоресъ и тукъ работата. За него борбата противъ конгрегациитѣ е равнозначуща съ борбата противъ политическото господство на църквата въобще. Той не иска да разбере, че, ако азъ прѣдпочитамъ нѣмската метода прѣдъ френската, това го правя, не защото първата се отказва отъ борбата противъ църквата, а защото води една по-дѣйствителна борба. Едностранчивата борба противъ конгрегациитѣ, както тя днесъ се води въ Франция, е само едно отрѣзвание клоноветѣ на дървото, отъ което това послѣдното ще се разклонява още по-великолѣпно. Трѣбва да се насочи брадвата къмъ самитѣ корени, но това ще се достигне само съ *унищожението държавната подържка на светското духовенство.*

Това е основната мисъль въ брошурата ми. Но Жоресъ, който съ такова въодушевление вади най-смѣли заключения отъ едно единичко лошо прѣведено и за това противорѣчиво изречение, не показва нито даже съ една думица, какво е мнѣнието му по сжщностьта на въпроса. Той е по това и въ „la Petite République“ тъй мълчаливъ, както бѣ и въ камарата, когато нашитѣ антиминистериялисти другари поискаха да прѣобърнатъ привидната антиклерикална борба въ една истинска борба.

Когато прѣзъ Октомврий камарата разискваше върху Kulturkampf'а, членоветѣ на социалистическата-революционна група прѣдложиха слѣдующата революция:

„Камарата вижда въ декретитѣ за прилагането закона за асоциациитѣ само началото на онѣзи мѣрки, които сж потрѣбни да се взиматъ неведлено за общото обръщание на държавата въ свѣтска и кани правителството да внесе безъ всѣко закъснение законопроектъ за унищожение на конкордата, за раздѣлението на църквата отъ държавата, за унищожението на бюджета за изповѣданията и за пълното обръщание на просвѣщението и общественитѣ длъжности въ свѣтски“.

Вмѣсто тъзи революция прие се друга една подържана отъ министерството, подписана и отъ Маянъ, Сарненъ, Жоресъ, Поль Гуцк. Тя гласѣше: „Камарата рѣшава да се приложи енергично закона за асоциациитѣ, удобрява поведението и дѣйствията на правителството и минава на дневенъ редъ“.

Както се вижда, Жоресъ има всичкитѣ основания да се сърди на осакатяващитѣ „педантични формули“ на „ортодоксалния“ марксизмъ, който въ слабостьта и нерѣшителностьта си иска да попрѣчи на онуй

хучение напрѣдъ на министериялнитѣ социалисти, което събаря стари свѣтове, побѣждава нови и не се задоволява съ по-малко отъ една цѣла революция — поне въ заключителнитѣ фразйорства на една уводна статия.

Сждбата на резолюцията по унищожението бюджета за изповѣданията е само *единъ* случай. Но той може да бѫде допълненъ съ многобройни примѣри отъ сѫщия калибръ, които показватъ, че този случай е типиченъ за цѣлата политика на министерския социализъмъ въ Франция.

Въ брошурата си азъ казахъ, че има два вида класова политика на пролетарията: една самостойна и една несамостойна. Тази послѣдната се състои въ това, „че той като най-низка класа, на която не прѣчатъ никакви обществени мнѣния, като часть отъ демокрацията, приема често либерализма и го тика постоянно напрѣдъ, за да го накара да изпълни собственитѣ си принципи до най-крайнитѣ имъ последствия". Въ това се и състои историческата роль на пролетарията, до като той е още непълнолѣтенъ. „Безсъзнателно играеше той тази роль въ великата революция и съзнателно му я показа Марксъ въ Германия още въ 1848 г. Днесъ пролетариятътъ е вече прѣминалъ тази стадия и твърдѣ чудно е, че политиката, която ревизионизмътъ противопоставя на „изживѣлия" марксизмъ, не е нищо друго освѣнъ едно повръщане назадъ, едно повръщане къмъ политиката на дѣтинския периодъ на пролетарията.

Жоресъ признава, че съ това азъ вѣрно съмъ характеризиралъ неговата политика. Но ако не съмъ признавалъ у него никакъвъ напрѣдъкъ, причината се състояла въ това, че диалектическото ми разбиране било еднакво слабо развито, както и революционното ми чувство, чиято несигурность и нерѣшителность той тъй щастливо откри.

Естествено е, че и въ този случай Жоресъ си прѣдставлява работата твърдѣ проста и опрѣдѣля самостойната класова политика, която азъ противопоставямъ на несамостойната, като една „до толкова тѣсна класова дѣйность, щото тя *никога*, даже нито отчасти и нито за моментъ, не съвпада съ дѣятелностьта на буржуазния либерализъмъ".

Това е едно схващане на нѣщата по-достойно за единъ Евгений Рихтеръ, отколкото за единъ Жоресъ. Ако самостойность е равнозначуще съ изолирането, тогава сѫществува само *единъ* самостоенъ човѣкъ — Робинзонъ въ своя островъ. Но и той не може да продължава рода си съ тази си самостойность. Въ сѫщность самостойностьта не означава отказване отъ задружна работа съ другиго, но означава прѣди всичко самостойность на мисъльта на индивидуна, който самъ избира своята цѣль и срѣдствата за нейното осѫществление и самостойно рѣшава съ кого, кога и какъ ще дѣйствува задружно. И това се отнася за индивидуитѣ сѫщо тъй, както и за партиитѣ.

Самостойностьта на германската социалъ-демокрация не е ни най-малко пострадала отъ това, че тя е водила борбата противъ митническата тарифа заедно съ либералнитѣ групи. Тази дѣйность е била удобрена и отъ най-рѣшителнитѣ прѣдставители на самостойната кла-

сова политика на пролетарията. Несамостойна би станала политиката на пролетарията чакъ тогава, когато нашата партия, за да я осъществи, би се поставила на гледната точка на буржуазнитѣ либералисти.

На самостойността въ мисленето, въ теорията съотвѣтствува и самостойность въ дѣйностьта, също и тамъ, гдѣто тази дѣйность се води задружно съ други елементи.

Но това, което Жоресъ прави отъ нѣколко време насамъ не е нищо друго, освѣнъ умъртвяване тъзи самостойность на пролетарията ския умственъ животъ, и това съставлява логическото слѣдствие на политическата му тактика, тъй като той се стреми къмъ нѣщо повече отъ едно случайно задружно дѣйствие на буржуазната и социалистическа демокрация; той иска тѣхното трайно съединение въ една голѣма организация, което обаче е несъвмѣстимо съ самостойното класово съзнание на работницитѣ. За това той иска да замѣсти марксизма, т. е. признаването необходимостьта на класови противорѣчия и класова борба въ днешното общество, съ повръщането къмъ начинитѣ за мисленето въ времето на френската революция и се старае да обоснове социализма не съ „педантичнитѣ формули“ на „ортодоксалнитѣ“ марксисти, а съ провъзгласяването на човѣшкитѣ права отъ 18 вѣкъ. Повторното увличане на френския пролетариятъ отъ духа на революционната *традиция*, му се вижда да е едно *революционно дѣло*.

Но самостойностьта на пролетариатската мисъль не страда отъ нищо толкова колкото отъ тази традиция. Нейното величие и смѣлость тъй всецѣло завладява умътъ, щото пролетариятътъ забравя твърдѣ лесно, че тъзи традиция произхожда отъ онова време, когато масата на пролетарията стоеше още на буржуазна почва и нейната мисъль не прѣскачаше границата на буржуазното общество. Революционната традиция е традицията на онова време, въ което дребната буржуазия и пролетариятътъ още образуваха, по своето си съзнание, една единствена маса. Да поставишъ отново умствения животъ на френския пролетариятъ на онова стжпало, което той заемаше въ великата френска революция, значи да го поставишъ повторно въ духовна, а съ това и въ политическа зависимость отъ буржуазнята.

Тъкмо поради голѣмото влияние на революционната традиция надъ френския пролетариатъ, никдѣ не е тъй необходимо, както тукъ, да се привучи той на самостойно мисление, да му се покаже, че социалната проблема и срѣдствата за нейното разрѣшение, обекта, метода и начина на борбата, днесъ се много различаватъ отъ тѣзи прѣзъ време на революцията; че социалистическата революция съвсѣмъ не ще е едно просто копие или едно продължение на буржуазната революция; че пролетариятътъ трѣбва да заеме отъ тъзи послѣдната ентусиязма, увѣреностьта въ побѣдата, темперамента, но не и начина на мисленето — нейното схващание.

Вмѣсто това, Жоресъ и неговитѣ приятели заематъ отъ буржуазната революция нейното схващание на нѣщата, нейнитѣ аргументи, но не и темперамента; тъй че тѣ ще изпълнятъ революционния си моделъ само на думи, но не и на дѣло.

Социализмътъ трѣбва, споредъ собственото Жоресово изявление да поеме отново високата историческа роль, която пролетариятътъ игра въ великата революция, т. е. той трѣбва да се постави на почвата на либерализма и постоянно да го тика напрѣдъ, за да може послѣдния да осѫществи най-крайнитѣ си послѣдствия. Но какъ мисли да постигне това Жоресъ? Ето що казва той по това въ статията си:

„Ний трѣбва да подкрѣпимъ стремежитѣ на буржуазния либерализъмъ. За да го *надминемъ*, ний трѣбва да се *съединимъ* съ него. Какъ ще можемъ да надминемъ ний това, което буржуазния либерализмъ си е поставилъ като цѣль, ако ний оставиме да го унищожатъ? Какъ ще можемъ ний да придадемъ на напрѣдъка на буржуазната демокрация единъ по-силенъ и по плодотворенъ тласъкъ, ако ний я оставаме да бѫде искоренена отъ неприятелитѣ ѝ? И щомъ като наша длъжность е да подържаме буржуазния либерализмъ, за да го повлечемъ съ насъ напрѣдъ, то наша длъжность е да подържаме министерството, чрѣзъ което буржуазния либерализмъ изразява своя стремежъ, да дѣйствува и да се бори. Колкото по-силно върви напрѣдъ това министерство, толкова по-голѣма е надеждата, че то ни води къмъ ония послѣдствия, къмъ които ний се стремимъ.

„И срѣдството да се даде на тъзи дѣйность на правителството пълната ѝ сила, не се състои нито въ непрѣкѫснатото шиканиране министерството, нито въ заеманието едно недоволно положение отъ страхъ да се не компрометираме. Но то се състои въ защищаванието министерството отъ нападкитѣ на враговетѣ му, въ запазванието му отъ капанитѣ имъ. То се състои въ воденнето борба съ всичкитѣ си сили. Такава е била всѣкога тактиката на френския пролетариятъ и въ това се състои и революционната му добродѣтель“.

Не е ясно сега, какво именно разбира Жоресъ подъ „революционна добродѣтель“ на френския пролетариятъ. Ако това се отнася само до воденнето на борбата, тогава е оправдаемо. Но „революционната добродѣтель“ става твърдѣ съмнителна, ако тя се отнася до нерѣшителностьта да се шиканира едно либерално министерство.

Жоресъ е сега пъленъ съ спомени отъ великата революция, чиято история той пише и той показва на себе си и на послѣдователитѣ си ролята, която нѣкога сѫ играли Маратъ, Дантонъ, Робеспиеръ. Кога, обаче, тѣзи послѣднитѣ сѫ изявили, че внимателното отбѣгвание да се шиканира едно жирондистко министерство считатъ за революционна добродѣтель?

Жоресъ счита за задача на министерския социализмъ, тиканието напрѣдъ нерѣшителния либерализмъ. Но какъ може да се тика той напрѣдъ? Очевидно, че чрѣзъ обясненнето недостатъчностьта на направеното отъ него, чрѣзъ подбужданието на едно народно движение, което буйно и безвъзвратно да се стреми напрѣдъ и да изисква повече, много по-вече отъ това, което либерализмътъ е наклоненъ да даде. Но какъ тика Жоресъ либерализма напрѣдъ, това вече сме видѣли при спутоляванието на резолюцията за унищожение бюджета по вѣроизповѣданията.

Той се обявява доволенъ отъ това, което министерството върши; той клейми като прѣдателско шиканиране всѣки опитъ да се изисква

нѣщо повече и да се прѣдизвиква за тъзи цѣль едно народно движение. Вмѣсто *смѣли и рѣшителни искания* той поставя *безгранично довѣрие*. Нищо да не изисквашъ отъ либералното правителство, но всичко да очаквашъ отъ него, това е, споредъ Жореса, пѫтя, по който може да се тласка напрѣдъ нерѣшителния либерализмъ, пѫтя, който води къмъ социалната революция. Това е споредъ него *единичкия* пѫть. Колкото по-малко върши правителството, колкото повече всичко си остава въ старото си положение, съ толкова по-ярки краски ни рисува Жоресъ важнитѣ дѣла, които то *може* и *трѣбва* да даде на пролетарията, стига само да му дадатъ време за това и да го не шиканиратъ съ ненавремени искания.

Довѣрчивостьта, това е споредъ Жореса „революционната добродѣтель kat exochen. Ний вече видѣхме, че той съ гордость се обявява свободенъ отъ „онази унизителна страхливость, която характеризира слабитѣ и увѣковѣчава слабостьта имъ".

Разбира се, че той и тукъ излиза вънъ отъ ролята на якобинцитѣ, които той ангажира въ защитата на министериалния социализмъ. Като историкъ на френската революция, той трѣбва да знае, че за якобинцитѣ именно *недовѣрието* имаше значение на най-възвишената революционна добродѣтель. Или мисли Жоресъ, че тѣ тъкмо затова сѫ били слаби и че затова се и увѣковѣчи слабостьта имъ?

Но това недовѣрие бѣ твърдѣ основателно; то произливаше отъ прѣдчувствуванието на противорѣчието между буржуазията и по-долнитѣ класи на народа, то почиваше на вѣрното разбиране, че тѣ трѣбва да се отнасятъ съ недовѣрие къмъ всичко, което буржуазията и нейнитѣ адвокати имъ даватъ, па било то и подаръци.

Жоресъ пъкъ, напротивъ, мисли, че пролетарията е толкова по-силенъ и толкова е по-близо до освобождението си, колкото съ по-голѣмо довѣрие приема за чиста монета обѣщанията, които поставената на тѣсно буржуазия му дава.

Това е апогеята на „критическия" социализъмъ, както ревизионизмътъ обича да се нарича. Отнасяй се критически спрямо учението за класовата борба, се провиква той, отнасяй се критически спрямо онова учение и онази тактика, които сѫ водили социализма отъ едно поколение насамъ отъ триумфъ на триумфъ. Но приемай съ довѣрие всичко, което буржуазнитѣ гешефтари — политици на камарата ти обѣщаватъ, за да спечелятъ твоя вотъ. Не се довѣрявай на *Маркса*, но довѣрявай се на единъ *Галифе* и на единъ *Рувие*, щомъ тѣ влизатъ въ едно либерално министерство, и твоето освобождение е сигурно.

Жоресъ има такова твърдо довѣрие въ плодородностьта на либералното министерство, каквото и сръбския краль Александъръ — въ своята Драга, само че плодоветѣ на първото довѣрие ще трѣбва да се чакатъ много по-дълго време, отъ колкото тия на второто. И най-послѣ и за довѣрчивитѣ ще стане ясно, че социалната революция, която министерството на Комба носи въ утробата си, сѫщо тъй не е нищо друго, освѣнъ една напълнена съ въздухъ каучукова възглавница.

Прѣвелъ А. Сабетаевъ.

За „широкия“ социализмъ.

. Разгледанъ въ свръзка съ капиталистическото развитие.

Социалистическото движение въ всички почти страни на свѣта,
tѣто то се е появило и се усилва разраствающе, днесъ се размжтва
отъ една разслабителна струя въ неговото течение, каквато е опор-
тюнистическата, или както у насъ се нарича течението на „широкия“
социализмъ. И забѣлѣжително! Почти въ всички социалъ-демократи-
чески партии на свѣта едва-ли-не едновременно вълната на тая опор-
тюнистическа струя се издигна и произведе, дѣ по-малко и дѣ повече,
доста шумъ съ своето появяване. При това опортюнистическитѣ те-
чения въ всичкитѣ страни, дѣто тѣ сж се проявили, иматъ общи
характерности въ теоретическо и практическо отношение, макаръ и
да носятъ различни имена: въ Германия „бернщайнианство“, „прак-
тицизмъ“, „държавничество“, въ Франция и Италия „министериализмъ“,
или „правителственъ социализмъ“, въ Русия „економизмъ“, въ България
„широки“ и пр.

Пита се, на какво се дължи този общъ подемъ на тая опортю-
нистическа вълна въ интернационалната социална-демокрация? А
трѣбва да има тя дълбоки и общи причини, които да сж я тласнали
въ движение, които да сж ѝ дали сила, макаръ и времена, да про-
тъкми тя изъ всичкитѣ капиталистически страни, да поразмжти тече-
нието на социалната демокрация, да по-разслаби малко неговия вър-
вежъ. И съ каква ликующа радость се посрѣщна шумното появление
на опортюнистическата вълна въ социалистическото движение отъ
страна на буржуазията! Нейната радость бѣ толкова голѣма, колкото
е голѣмъ страхътъ ѝ прѣдъ това усилвающе се по сила и растяще
по размѣръ движение, което сега само разклаща подпоритѣ на ней-
ното господство, а утрѣ заплашва да ги събори и да провали по-
слѣдното въ бездната на миналото. Това отъ една страна. Отъ друга
страна, въ социалистическитѣ редове опортюнизмътъ възбуди брожение
и справедливо прѣдизвика силна, страстна атака по всички линии.
Възъ мъглитѣ, съ които той се надвѣси надъ социалистическия хори-
зонтъ, заблѣска съ още по-ярка свѣтлина ржководното слънце на
социалната-демокрация, свѣтлината на научния социализмъ. Опортю-
нистическата мъгла, що пропълзя изъ капиталистическия свѣтъ, е
оная пролѣтна мъгла, прѣдвѣстница на хубавитѣ свѣтли дни на про-
лѣтьта. Тя се явява, както ще видимъ по-нататъкъ, отъ промѣната на
температурата въ капиталистическата атмосфера на днешното време.
Да впусне повече свѣтлина срѣщу тая мъгла, да прѣдпази пролетариата

отъ нейното замъгляюще влияние даже и тогава, когато температурата на атмосферата е благоприятна за нея и я надвѣсява надъ работническата класа, да парализира нейното времено дѣйствие, като разкрие и обясни промѣнитѣ, които сж дали условия за нейното появяване — това е една отъ задачитѣ днесъ на социалната-демокрация, която е възпитателка, организаторка и водителка на работническото движение въ съвременото капиталистическо общество. И колко е силна тя, социалната-демокрация, и какъ могжща е тя, когато се разправя съ стихайнитѣ влияния на развиващитѣ се капиталистически отношения на днешното общество, срѣдъ които тя дѣйствува! Тѣзи стихийни влияния на капиталистическитѣ отношения тя подчинява подъ своя власть, понеже познава законитѣ на тия отношения. Тя се прѣдпазва отъ консервативнитѣ стихийни влияния, а подчинява и прѣобръща въ своя собствена сила прогресивнитѣ стихийни сили, пораждани въ днешното капиталистическо общество. И както человѣчеството днесъ използва проученитѣ природни сили, като парата, водното течение, електричеството, и чрѣзъ тѣхъ подчинява природата, така и социалната демокрация породенитѣ отъ капитализма сили проучва и насочва противъ самия капитализмъ, законитѣ на развитието на който тя познава.

Най-успѣшна борба се води противъ опортюнизма въ социалната демокрация и най-сигурно се парализира неговото влияние надъ пролетарията, когато се разкрива неговата сжщина, неговата сжщинска натура. Защото той е отъ ония тайнствени сили, които, щомъ се узнаятъ, изчезватъ, отъ ония сжщества, които само като не се съзнаватъ сжществуватъ и прѣстаниватъ да сжществуватъ, щомъ се самосъзнаятъ. Ето защо ясното очертаване на опортюнизма, неговото рѣзко разграничаване отъ социализма, съ боята на който той се боядисва, и изтъкване на неговото различие, и въ теоретическо и въ практическо отношение, отъ революционната социална демокрация, съ която той не само нищо общо нѣма, но е и несъвмѣстимъ — това е найглавното, най-острото и най-наранителното противъ него оржжие. — Това ще се прѣслѣдва съ тая статия.

Но прѣди да разгледаме опортюнизма като теория и на практика, нека посочимъ общата причина, вслѣдствие на която той се яви въ социалистическото движение. За това пъкъ ще ни трѣбва да прослѣдимъ развитието на социалистическото движение. Още въ статията „Произходъ и характеристика на ‚широкото‘ течение въ нашата партия“ между другото се указа, че опортюнистическото течение въ развититѣ и много напрѣднали капиталистически страни се е появило поради присъединението на многото елементи отъ непролетарнатскитѣ срѣди къмъ социалистическитѣ партии, което пъкъ бѣ слѣдствие на усилването на социалната демокрация и на растящето ѝ могжщество въ съвременния обществено-политически животъ на тия страни. Но пита се, кои условия на капиталистическото развитие на тия страни дадоха подемъ на дребнобуржуазната мисъль на тия непролетариатски елементи и я съживиха за по-трайно крѣпене, кои условия прѣдизвикаха дошлитѣ въ социалната демокрация мислители като социалисти отново да се възвърнатъ къмъ прѣдишнитѣ си дребнобуржуазни въз-

гледи и, главно, кое бѣ това което въ последнитѣ нѣколко години даде поводъ на бивши социалъ-демократи, на бивши марксисти, да напуснатъ гледището на марксизма, на научния социализмъ и класовата борба на социалната демокрация и да прегърнатъ едно буржуазно гледище, каквото е опортюнистическото, и още при това да намѣратъ поддържатели като опортюнисти въ редоветѣ на социалистическото движение? За да отговоримъ на тия въпроси, за да узнаемъ условията, които сж дали въ последнйо време подемъ на опртюнизма въ редоветѣ на социалната демокрация, трѣбва да прослѣдимъ развитиего на социалистическото движение въ свръзка и обусловано отъ развитието на капитализма.

Първата фаза отъ развитието на капитализма е фазата, когато той, или по-точно казано, капиталистическото производство се развива на почвата на вжтрѣшния пазарь, когато то се поддържа и подсилва главно отъ вжтрѣшния пазарь, когато не се е достатъчно развило, за да излѣзе на външния пазарь. Тази е фазата, която въ дългъ или кжсъ периодъ е прминало и прминава националното капиталистическо производство на всѣка страна. И колкото по-рано е стжпила една страна въ своето капиталистическо развитие, толкова по-кжсъ е билъ тоя периодъ за нейното капиталистическо производство. И обратното, колкото по-късно е стжпила извѣстна страна въ своето капиталистическо развитие и колкото по-вече страни сж я прѣдварили въ това отношение, толкова по-дългъ е за нея тоя периодъ, толкова по-вече време, значи, тя е заставена да повдига своето производство на плещитѣ на вжтрѣшния пазарь. За това и по късно встжпилитѣ въ капитализма страни отдаватъ тъй голѣмо значение на протекционизма, къмъ който прибѣгватъ за запазване на вжтрѣшния пазарь за вжтрѣшното производство. Но тоя въпросъ тукъ и сега не тъй особено може да ни интересува. За насъ е важно сега само да установимъ, че капиталистическото производство на една страна въ своето първоначално развитие намира подържка и се подсилва главно отъ вжтрѣшния пазарь на тая страна. Въ тая фаза отъ развитието на капитализма именно се разграничава и обособява работническата класа. До това време тя е била пръсната въ народнитѣ маси. Въ това време тя започва да се отдѣля отъ послѣднитѣ и да се групира въ свои организации. Тукъ се намира и началото на обособеното, разграничено работническо движение, първата фаза отъ неговото развитие. И понеже капиталистическото производство въ тая си степень на развитие води главно борба на вжтрѣшния пазарь, най-първо се справя съ най-близкитѣ около него, по-нисши производства, то за това въ туй именно време най-голѣма промѣна става въ общественитѣ отношения: революционизирующата вълна на новитѣ начини на производството изтръгва дребния производитель изъ положението, въ което е билъ до тогава, въвлича го въ потока на конкуренционната борба и тамъ въ тоя потокъ се рѣшава неговата сждба — или пролетарий ще стане, участь, която постига многото, или едъръ капиталистъ, което се случва съ малцината. Тъзи дълбока и коренна промѣна въ економическото и общественото положение на

хората, която се послѣдва съ рѣзка и противоположна промѣна на обществениѣ отношения възбужда и настроява революционно духоветѣ у работническата класа. За това работническата класа въ тоя периодъ не само бързо се обособява въ свое движение, но е и най-много възприемчива къмъ революционнитѣ идеи. И не само това. Самата социална демокрация, ржководителката и организаторката на работническото движение, въ тоя периодъ на капиталистическото развитие е най-много пропита съ революционенъ духъ, е недостжпна, чужда и непримиримо враждебна на опортюнистическитѣ стремления. Че това е така, може се увѣри всѣки, който прослѣди развитието на социалистическото движение въ разнитѣ страни. „Едвамъ прѣди десетина години, казва Лагардель за социализма въ Франция, смесанието, което се опитватъ да установятъ между социализма и демократизма, едва-ли би измамило нѣкого и единодушно би било отказано на вулгарнитѣ демократи правото да се наричатъ социалисти. Простиятъ класовъ инстинктъ би подсказалъ на цѣлия борящъ се пролетариятъ, че на економична почва има едно непримиримо противорѣчие между социализма, по сжщество работнишки и революционенъ, и демокрацията, по сжщество дребно-буржуазна и легалитирана"[1]). Така враждебни сж били прѣди десетина години социалиститѣ въ Франция спрямо опортюнизма, а днесъ изъ тѣхнитѣ редове излѣзоха най-чистопробни опортюнисти. „Край на всѣко съмнение, казва Парвусъ въ своята статия за опортюнизма, ний имаме днеска въ Германия напълно сформиранъ опортюнизъмъ. Бѣ време, — не много далечно, най-младитѣ членове на партията могатъ да си го припомнятъ — когато германската социална демокрация се смѣташе застрахована отъ опортюнизъмъ. Тогава бѣ достатъчно да се посочи опортюнистическиятъ характеръ на нѣкое политическо дѣйствие, за да се направи това дѣйствие невъзможно въ партията"[2]). Така бѣ прѣди не много далечно време, но днесъ и въ редоветѣ на социалистическата партия въ Германия има опортюнисти, които съ гордость се перчатъ съ своя опортюнизъмъ, който тѣ продаватъ за новъ „недогматиченъ" социализъмъ.

Та нека си спомнимъ, съ каква непримиримость и недовѣрчивость се държехме всички ний, българскитѣ социалисти, въ началото на социалистическото движение, и още продължаваме ний, „тѣснитѣ", „догматичнитѣ" социалисти, да се държимъ спрямо буржуазията и буржуазнитѣ партии. Но „общодѣлцитѣ" изъ нашитѣ редове напослѣдъкъ захванаха да възлагатъ на тѣхъ голѣми надежди, които скоро ставаха „излъгани надежди", и, като губятъ вѣра въ пролетарията, придобиватъ вѣра въ нѣкакви демократични елементи. Така бѣше прѣди, а днесъ защо опортюнизмътъ така шумно прозвъля между редоветѣ на социалната демокрация въ Франция, Германия, Русия, Италия, България и др. страни, защо и на какво се дължи това?

---

[1]) Противъ „широкия" социализъмъ отъ Лагардель и Парвусъ. Прѣводъ и издание на Г. Бакаловъ; стр. 14

[2]) Сжщата книжка, стр. 78

Да се повърнемъ пакъ къмъ капиталистическото развитие. Втората фаза въ развитието на капиталистическото производство е, когато то излиза на външнитѣ пазари, на тѣхъ главно харчи своитѣ стоки и тамъ води борба за надделяване, за побѣдване националнитѣ производства на другитѣ страни. Увеличеното надпроизводство, което се е породило отъ бързото и голѣмо развитие на производителнитѣ сили въ една страна, стокитѣ на което не могатъ да се погълнатъ отъ вжтрѣшния пазарь, което идва въ конфликтъ съ общественитѣ отношения и което се задръства въ тѣхъ, тласка капиталиститѣ да търсятъ изходъ за изхарчване на натрупанитѣ стоки въ външнитѣ пазари. Въ тая втора фаза на капиталистическото развитие външнитѣ пазари играятъ значителна роля. Националното капиталистическо производство на всѣка една страна днесъ се намира подъ влиянието на външнитѣ пазари, подъ влиянието на промѣнитѣ, що ставатъ на свѣтския пазарь. „Индустриалното развитие на една страна, споредъ Парвуса, е въ зависимость прѣди всичко отъ развитието на всесвѣтския пазарь“[3]). А на друго мѣсто сжщиятъ авторъ казва: „Въ настояще време работата е отишла вече тъй далечъ, че сериозното изслѣдване на всѣко по-важно економическо явление необходимо довежда до всесвѣтския пазарь, като къмъ централенъ пунктъ на производственитѣ отношения“[4]). Промѣната, настанала на едно мѣсто на всесвѣтския пазарь, като вълна се прѣдава на националнитѣ производства на странитѣ, които сж свързани съ най-живо участие въ това мѣсто. Въобще, външнитѣ пазари иматъ господствующа роля за развитието на капиталистическото производство въ днешно време: тѣ сж арената, дѣто се води най-гиганската борба за прѣодоляване между капиталистическитѣ производства на отдѣлнитѣ страни, тѣ сж основния мотивъ на външната, търговска и въобще економическа, политика на днешнитѣ капиталистически държави, тѣ сж цѣльта на грабителскитѣ разподѣлби, що извършваха и извършватъ голѣмитѣ държави надъ економически останалитѣ назадъ страни, тѣ сж прѣдметъ на дипломатическитѣ сплетни, за тѣхъ най-сетнѣ ставатъ войни. Разбира се, економически закъснѣлитѣ страни сж външенъ пазарь за капиталистически напрѣдналитѣ страни. Едритѣ производства на послѣднитѣ харчатъ значителна часть отъ своитѣ стоки на външнитѣ пазари, нѣкои даже произвеждатъ изключително за тѣхъ. Едритѣ производства на капиталистически развититѣ страни се подхранватъ и поддържатъ отъ външнитѣ пазари, а вжтрѣшния отдавна е станалъ тѣсенъ за тѣхъ, само въ него тѣ биха се задушили. Нѣщо повече, при улеснителнитѣ и бързитѣ съобщителни и прѣвозни срѣдства, които сж тъй развити въ днешно време, едритѣ капиталистически производства обхващатъ за свои пазари се повече и по-далечни страни, незасѣгнати до днесъ отъ капитализма. Така, капитализмътъ се развива на ширина, разлива и ще разлива своята вълна се по-нашироко и по-нашироко, до дѣто не проникне въ всичкитѣ населени кжтове на земното кълбо, до дѣто не обгърне въ своитѣ прѣгръдки всичкитѣ страни на свѣта.

---

[3]. Die Neue Zeit. 1901, 9 März, S. 716

[4]. Международниятъ пазарь и земледѣлческата криза, стр. 6.

Само като постигне това послѣдното, капитализмътъ ще изиграе своята роля и ще отстѫпи отъ историческата сцена. И така, капиталистическото производство днесъ, въ втората фаза на своето развитие, се развива на широко, въ ширина. Тази фаза отъ неговото развитие се характеризира съ това, че то се развива и се подържа главно отъ външнитѣ пазари, както казахме по-горѣ. И това е твърдѣ естествено по тѣзи двѣ причини, че, първо, нарастналитѣ производителни сили, които сѫ приложени въ едритѣ капиталистически производства, не могатъ да се развиватъ повече въ рамкитѣ на производственитѣ отношения въ територията на една само страна, на една държава, че по-нататъшното развитие на тия сили е невъзможно въ тия рамки и тѣ съ стихийна непрѣодолимость прѣскачатъ границитѣ на отдѣлната държава, и, второ, стокитѣ на едрото капиталистическо производство най-наедро могатъ да се продаватъ само на външнитѣ пазари. Най-много поради тази послѣдната именно причина едритѣ капиталистически производства сѫ насочили своитѣ сили на външнитѣ пазари, дѣто се води страшната борба за надцѣляване. Тѣ сѫ най-много тамъ ангажирани. Благодарение на това обстоятелство пъкъ дребнитѣ производства се крѣпатъ още въ капиталистически развитѣтѣ страни; тѣмъ сѫ оставени малкитѣ кюшета на вѫтрѣшния пазарь. Едритѣ капитали водятъ борба на вънъ, вънъ отъ територията на държавата, или пъкъ само на широкитѣ площади на вѫтрѣшния пазарь, на многопоглъщающитѣ негови центрове, а едновремения му събратъ дребенъ капиталъ се шири, се съживява и дава признаци за животъ въ разнитѣ кюшета на вѫтрѣшния пазарь, дѣто първия, заетъ съ главната борба на вънъ, не смѣта за нужно и за достатъчно заслужающе да се справя съ тѣхъ. По тази именно причина дребнитѣ производства въ капиталистически напрѣдналитѣ страни се още крѣпятъ, даватъ признаци за животъ, пораждатъ се даже нови и проявяватъ трайно сѫществуване. Това именно положение на дребнитѣ производства и възникналитѣ край едритѣ производства дребни такива — тия два факта наведоха бившитѣ марксисти, като Бернщайна, да се усъмнятъ въ Марксовата теория за развитието на капитализма и въ развитието на послѣдния, тѣ дадоха поводъ да се съживятъ въ умоветѣ на бившитѣ радикали въ Франция, минали подъ знамето на социализма и до скоро социалистически дѣятели, да се съживятъ старитѣ имъ, прѣдишнитѣ имъ дребнобуржуазни възгледи и, макаръ и подъ името на социализма, отново да пригърнатъ стремежитѣ и приемитѣ на дребнобуржуазната дѣйность.

Отъ това отношение, което изтъкнахме до тукъ, между едритѣ капиталистически производства на външния пазарь, дѣто тѣ главно сѫ ангажирани въ взаимна борба, се обуславя не само разслабителното отношение на едритѣ производства спрямо вѫтрѣшнитѣ дребни производства, въ една капиталистически развита страна, но и обществениитѣ отношения се разслабватъ. До като едрото капиталистическо производство се подхранва и намира подържка на външнитѣ пазари, сблъскванията между капиталистическата класа и работническата ставатъ относително по-редки, първата става по-отстѫпчива къмъ

послѣдията, а и тази става по-малко взискателна, — съ една дума обществените отношения, въ които се намиратъ двѣтѣ класи една спрямо друга, се разслабватъ. Това разслабване на общественитѣ отношения въ капиталистическитѣ страни създава благоприятна атмосфера за опортюнизма всрѣдъ работническата класа, при все че класовата противоположность между капиталистическата класа и работническата да се е увеличила, тъй като различието между богатството на капиталиста и нѣмотията на работника е станало още по-голѣмо съ въвеждането на постоянно усъвършенствуванитѣ срѣдства за производство — необходимо условие за водене успѣшна борба на външния пазарь. Въ това отношение за блѣстящо доказателство на горната мисъль може да ни послужи Англия. Тя е страната, която най-рано е излѣзла на външния пазарь и най-много време се е ширила на него Първия периодъ на капиталистическото развитие, периода на вжтрѣшния пазарь, за нея е билъ най късъ. Напротивъ, втория периодъ за нея е най-дългъ и външнитѣ пазари за нейното капиталистическо развитие сж играли и играятъ още най-главната роля. И благодарение на това именно обстоятелство, че капиталистическото й производство се развиваше и развива почти изключително за смѣтка на външнитѣ пазари, въ Англия общественитѣ отношения между капиталиститѣ и работницитѣ бѣха разслаблени, смегчени, първитѣ бѣха отстжпчиви, вторитѣ се задоволяваха съ малко, което и лесно придобиваха. Така и по тая причина се създаде въ Англия една такава срѣда отъ обществени отношения, която разслабва, смегчава и приспива революционния духъ на пролетарията, една мегка атмосфера, която напои работническата класа съ опортюнистически стремления. Пропито съ такива стремления е работническото движение въ Англия, познато подъ името тредюнионизъмъ. Но отъ като Англия, или по-точно казано, английския капитализъмъ захвана да се стѣснява на външния пазарь отъ капитализма на другитѣ, излѣзли на тоя пазарь също тъй напрѣднали капиталистическия страни, работническото движение въ нея започва да се освобождава отъ опортюнизма и е на пжть да се организира въ самостоятелна класова партия на пролетарията, въ основитѣ на която ще се положатъ основнитѣ начала на научния социализмъ. Но за насъ сега и тукъ е най-важното, да отбѣлѣжимъ и подчертаемъ факта, че опортюнистическитѣ стремления намиратъ почва въ работническата класа на капиталистически напрѣдналитѣ страни въ тоя периодъ отъ развитието на капиталистическото производство, въ който послѣдното харчи своитѣ стоки най много на външнитѣ пазари. Въ тоя периодъ на капиталистическото развитие се намираше и се намира още Англия, въ него сж встжпили и се намиратъ Германия, Франция, Русия, Италия и др., въ тоя сжщи периодъ, поради указанитѣ по-горѣ причини, опортюнизмътъ се вмъкна въ редоветѣ на социалната демокрация и въ срѣдата на работническата класа у тия страни.

И така, „широкия“ социализъмъ или опортюнизмътъ се появи въ капиталистически напрѣдналитѣ страни въ времето на разширяването на капитализма, на неговото развитие въ ширина. За неговото

появяване и разпространение благоприятствуватъ разслабенитѣ обществени отношения, които се времено установиха отъ една страна между едрото и дребното производство и отъ друга между капиталистическата класа и работническата, вслѣдствие на развитието на вѫтрѣшното едро капиталистическо производство за смѣтка на външнитѣ пазари. Това за капиталистически напрѣдналитѣ страни.

Ами на какво се дължи появяването на опортюнизма въ социалнитѣ демокрации въ страни, като нашата България, дѣто капиталистическото производство не е още засилено, дѣто то още не е заело за себе си своя вѫтрѣшенъ пазарь. Естеството на условията, които породиха и създаватъ почва за опортюнизма у насъ, е отъ другъ характеръ, макаръ че и тия условия се намиратъ въ причинна връзка съ развитието на капитализма изобщо

Нашата страна встѫпи въ пѫтя на капитализма много късно, въ време, когато западно-европейскитѣ страни бѣха отишли твърдѣ далечъ въ своето капиталистическо развитие. Старитѣ форми на производството, наистина, бързо се рушатъ подъ ударитѣ на едритѣ производства на многото капиталистически страни, които много време прѣди нея сѫ встѫпили въ фазата на капиталистическото си развитие. Новитѣ, висши производствени форми, обаче, много мѫчно и много бавно се развиватъ. Това става за това, защото нисшитѣ форми на производството не могатъ постепено да се развиватъ въ по-висшитѣ, а трѣбва направо да минатъ въ оня най-висши производствени форми, които могатъ да устоятъ на силната външна конкуренция, и, второ, защото у насъ сѫществува голѣма, безгранична експлоатация на наемния трудъ. А за да може да се прѣмине къмъ най-висшитѣ форми на производството, въ каквито се намиратъ капиталистическитѣ производства на напрѣдналитѣ страни, изисква се крупно натрупване на капитали. Ето защо у насъ периодътъ на натрупването на капиталитѣ е тъй продължителенъ, ето защо производството на нашата страна въ по-голѣмата си часть е още въ нисшитѣ си форми. Всичко това е въ зависимость отъ капиталистическитѣ производства на странитѣ, съ които нашата страна се намира въ сношение. За насъ тукъ е важенъ факта, че производството на нашата страна, поради указанитѣ по-горѣ причини, се намира още въ нисшитѣ си форми, които се рушатъ отъ външната конкуренция, и бавно прѣминава въ висшитѣ си форми. При това състояние на производството, пита се, съ какви стремежи се проникватъ и на какви стремежи се отдаватъ работнитѣ маси? Прѣди да отговоримъ на тоя въпросъ, нека кажемъ, че подъ работни маси тукъ разбираме единъ ограниченъ крѫгъ хора, именно дребнитѣ собственици, които се намиратъ въ процеса на пропадането, и наемнитѣ работници. Дребния собственикъ, който вижда отъ една страна, че му се изплъзватъ срѣдствата за производство изъ рѫцѣтѣ, а отъ друга, че, изпадналъ въ положението на пролетарий, го заплашва голѣмата безработица и страшната несигурность въ прѣхранването, съ които се характеризира днешното състояние на производството, се стреми съ всички срѣдства и е готовъ да прѣгърне всѣка мѣрка, за да се спаси отъ пропадане. Затова и всрѣдъ дребнитѣ собственици

демагогията намира най-добра почва. При това, толкова повече се отдава пропадающия дребенъ собственикъ на илюзорнитѣ стремежи да спаси своята собственость, колкото повече той вижда около себе си състоятелни и съ капитали собственици да упражняватъ занаята си съ нисши срѣдства, съ прости орждия. А у насъ самитѣ капиталисти-занаятчии прилагатъ въ обзаведеното отъ тѣхъ производство сжщитѣ прости орждия, каквито дребния на пропадване занаятчия, само че тѣ наематъ повече работници и въвеждатъ раздѣлението на труда. Естествено е, при такова състояние на производството, при проститѣ орждия, съ които то се извършва, въ пропадающия дребенъ собственикъ се зарожда и живѣе илюзията, че той би могалъ по нѣкой начинъ да ги задържи въ ржцѣтѣ си, или, ако ги е изгубилъ вече, че пакъ ще ги придобие, че пакъ ще има възможность при повечко трудъ и спестяване, да си достави проститѣ и немного костуващи орждия за самостоятелно произвеждане. Такъвъ дребенъ собственикъ който се бори съ пропадането си, вѣрва, че намалението на данъцитѣ, тая и оная реформи наистина ще го спасятъ, ще му спомогнатъ да се задържи въ положението на самостоятеленъ производитель. И намѣрвайки се въ такова стѣснено положение, дребнитѣ собственици наистина се чувствуватъ „задушени“ и викатъ за реформи и закони, съ които мислятъ, че ще се спасатъ. И нашия, пъленъ съ неизказани тайнствености и дълбоко замислени прѣмждрости Я. С., „недогматичния“ социалистъ, имъ се отзовава и се провиква: „Нашитѣ производящи слоеве се намиратъ въ една задушлива атмосфера, трѣбва да имъ се даде свобода, въздухъ, за да могатъ да развиятъ своитѣ поминъци“[1]. Първитѣ викатъ за реформи и закони, които би ги запазили като самостоятелни дребни производители, а Я. С. съ своитѣ замисли, тъй дълбоко замислени, че не може дори самъ той да ги изкаже, имъ поднася голитѣ фрази „права, свободи, законность“, или се провиква: „належащи реформи“ трѣбва, съ тѣхъ трѣбва да се стабилизира управлението, да се заздравятъ конституционнитѣ права и свободи и така ще се създадатъ условия за свободното развитие на поминъцитѣ въ нашата страна. Дребната буржуазия вика за реформи, за да спаси своето положение, а Я. С. се дълбоко замислилъ, и мжчи ли, мжчи свои бѣленъ умъ да измисли нѣщо, което да подкара нѣкакъ работитѣ по-друго. И колкото повече се замислюва, толкова по вече мисли и колкото повече мисли, толкова повече главата му се обкржжава съ сиви мъгли и самъ бѣдния не знае, какво иска и какво приказва, сжщо тъй, както и смаяната дребна буржуазия не знае, какво би могло да я спаси. Каквато е прѣдставляваната класа, такъвъ и е прѣдставителя-„теоретикъ“.

И така, дребната буржуазия у насъ, при днешното ѝ положение, живѣе въ една сфера отъ илюзии, годна за демагогствувания и благоприятна за опортюнизъмъ. Наемния работникъ, израсълъ въ патриархална срѣда, отъ която му сж останали не малко прѣживѣлици, при

[1] Почти така се изрази Я. С. на Търновския конгресъ въ една своя рѣчь.

голѣмата безработица и мизерната работническа заплата, съ които се характеризира днешното състояние на производството, също тъй не е освободенъ окончателно отъ илюзията да стане „нѣкакъ и нѣкога" самостоятеленъ производитель, защото той вижда, че около него се пакъ едно голѣмо число производители работи съ такива прости оръдия, каквито и той би могълъ да си достави, ако повече изработваше на „парче" и повече работѣше.

Нисшитѣ форми на още голѣма часть отъ производствата и дълговременния процесъ, който, поради силната конкуренция на много и тъй напрѣднали капиталистически страни, прѣкарва нашата страна въ разрушаване старитѣ начини на производството и бавното създаване на нови, създаватъ такава срѣда отъ обществени отношения, такава обществена атмосфера, която благоприятствува за зараждание и поддържане у работнитѣ маси опортюнистически стремежи. И това състояние на производствата въ страната ни се обуславя въ голѣма степень отъ международнитѣ отношения на едритѣ производства въ капиталистически развититѣ страни.

И така, ний видѣхме, подъ влиянието на какви обществени отношения се е създалъ „широкия" социализъмъ на западъ и тия отношения отъ своя страна на коя фаза отъ общото капиталистическо развитие отговарятъ. Това се отнася само до страни, капиталистическото производство на които въ голѣма степень се развива за смѣтка на външнитѣ пазари. И само тия страни се намиратъ въ тая фаза отъ капиталистическото си развитие. Въ тая фаза на развитие, разбира се, не се намиратъ и страни, като нашата, които сѫ външенъ пазарь на първитѣ и националнитѣ имъ производства се борятъ още на своя вѫтрѣшенъ пазарь съ конкуренцията на едритѣ капиталистически производства на другитѣ страни. Видѣхме тъй сѫщо, кои условия у насъ благоприятствуватъ на опортюнизма. Да познаваме тия условия, значи да не се подаваме на опортюнистическитѣ стремежи, даже и когато дѣйствуваме въ срѣда, благоприятна за тѣхъ. И тамъ е силата на социалната демокрация, че тя познава общественитѣ условия и знае, какво отражение тѣ даватъ въ умоветѣ на тая или оная класа. И затова тя има опрѣдѣлено отношение спрямо всѣка една обществена класа, затова тя е партия на само една класа — пролетариатската, интереситѣ на която хармониратъ съ обективния ходъ на нѣщата. Остава ни да разгледаме „широкия" социализъмъ като теория и на практика и неговото различие отъ революционния социализъмъ. А слѣдъ това ще истъкнемъ неговото неизбѣжно изчезване въ настѫпающата трета фаза на капиталистическото развитие, въ която международнитѣ отношения на капиталистическитѣ производства ще създадатъ условия, които ще дадатъ силенъ тласъкъ въ капиталистическото развитие на назадъ останалитѣ економически страни и които въ многонапрѣдналитѣ днесъ капиталистически страни ще иматъ за слѣдствие голѣмата обтегнатость въ общественитѣ отношения и силнитѣ сблъсквания на развиващитѣ се производителни сили съ съвременнитѣ производствени отношения.

(Слѣдва). Т. П.

НОВИ КНИГИ.

Черти отъ историята на Социализма. Отъ *Н. Х. Бунге.* **Прѣвелъ отъ руски и стъкмилъ съ двѣ приложения за българското издание** *Г. Гецовъ.* София, стр. 200, цѣна 80 ст.

> Den schlechten Mann muss man verachten,
> Der nie bedacht, was er vollbringt.
> *Schiller.*

Неволно думитѣ на Шилера ни дохождатъ на умъ, когато прочетохме озаглавената по-горѣ книга. Тя е извлечение отъ по-голѣмото съчинение на Бунге — *„Очерки политико-економической литературы“* — снабдено съ прѣдговоръ и двѣ приложения — *„Християнскиятъ Социализъмъ“* и *„История на Социалната-Демокрация въ Германия, другитѣ страни и нейнитѣ реформаторски искания“* — отъ прѣводача и Г. Гецовъ, непозната на българския читатель, повидимому, досега знаменитость. Бунге, по думитѣ на прѣводача, не е консерваторъ-ретроградъ; той е руски професоръ, пъленъ съ животъ, либераленъ, прѣдаденъ изцѣло на творчеството на мисъльта. Неговитѣ идеи и мисли дишатъ трезвина и реалность. Нъ това е чиста измама. Това е само прѣдварителна примка, за да се заблуди невинния и незнающия читатель. Достатъчно е да се знаеше само този фактъ, че Бунге е билъ възпитатель на руския прѣстолонаслѣдникъ по финансова наука и политическа икономия и че е починалъ като прѣдсѣдатель на Комитета на министритѣ, за да се не вѣрва въ неговата „либералность“. Отъ царския либерализъмъ въ Русия до истинския либерализъмъ има голѣма разлика. Това не иска да го знае само г. Гецовъ. За да се види пъкъ до колко Н. Х. Бунге е „единъ отъ най-талантливитѣ руски учени“ и до колко той въ своитѣ християнски оцѣнки на разнитѣ теории не се ръководи отъ „ненависть, прѣдубѣждение и ретроградство“, а винаги тѣ сѫ изпълнени „съ единъ правдивъ анализъ и безпристрастна оцѣнка“, се вижда отъ слѣднитѣ нѣколко извадки, които ние не искаме да коментираме и съ които свършваме прѣгледа на прѣведената часть отъ книгата, за да обърнемъ вниманието на оригиналността, напасвана отъ българския прѣводачъ.

„Да се възстава противъ натрупването на капиталитѣ и противъ капиталистическото производство, ще каже да се възстава противъ всѣкакъвъ икономически успѣхъ“. стр. 57—58. „...Какво унизително има въ постъпката т. е. въ наемането на труда, ако тя е съединена съ взаимни изгоди, ако се прави услуга за услуга, ако [illegible] се [illegible]

при съвсѣмъ свободно съглашение?“ (88). На друго мѣсто Бунге, за да обори мисъльта на Мэркса, че може и трѣбва за цѣлитѣ на науката разнитѣ видове трудъ и различната имъ интензивность да се сведатъ до *срѣдното обществено необходимо време отъ простъ трудъ*, казва: „Нъ какво прѣдставлява абстрактната, проста, безразлична работа? Както се вижда, това е работа на надничара; слѣдователно не е абстрактна работа, а реална, конкретна, ни най-малко нееднородна съ работата на кроячa, дрѣхаря, рѣзача, машиниста, учителя, художника, писателя и т. н. Всичкитѣ видове работа и исканото отъ тѣхъ *напрежение* сж тъй различни качествено, както е различна полезностьта на произведенията и услугитѣ, които служатъ за удовлетворение на нашитѣ потрѣбности и обаче, всичкитѣ произведения иматъ нѣщо общо — тѣ всички удовлетворяватъ наши потрѣбности! Да се прѣлагать (? рец.) всичкитѣ видове работа въ една абстрактна е съвсѣмъ невъзможно. Може да се сравнява цѣностьта на разнитѣ видове работа съ пари, но не съ измислена абстрактна работа. Самичъкъ Марксъ е съзнавалъ това....“ (91, 92). Ние не се наемаме да кажемъ, кое е истинското име на тази нескончаема редица отъ подобни мисли на Бунге — както се вижда, единъ най-вулгаренъ прѣдставитель на вулгарната пол. икономия.

Ето друга редица отъ подобни дивотии: „Изобщо теорията на прибавената цѣность, при външна якость, грѣши съ това, че сложнитѣ процеси въ народното стопанство прѣдставлява като нѣщо просто механическо. Тъй сжщо, както и нѣкои естествоиспитатели къмъ срѣдата на XIX вѣкъ сж се задоволявали само съ физиката и химията, за да обяснятъ нѣкои процеси въ човѣшкия организъмъ, безъ да прѣдполагатъ за ролята, която тукъ играятъ микроорганизмитѣ, така и марксиститѣ поставятъ всичкото образуване на капитала въ зависимость отъ присвояването на произведения отъ чуждия трудъ. Тѣхъ и не задѣватъ фактитѣ, че милиардитѣ, които се пазятъ въ спестовнитѣ каси, сж натрупани отъ народа и че *по голѣмото число капиталисти-прѣдприемачи сж излѣзли отъ срѣдата на работницитѣ и само съ умътъ си, трудолюбието си и спестовностьта си сж достигнали обществено положение и богатство Сега не ще ли бжде голѣма несправедливость, ограбване на най-трудолюбивитѣ хора отъ работната класа, ако се обърне въ обществено достояние имота, спечеленъ отъ тия труженици?*“ (96, 97).

Ние подчертахме най-интереснитѣ и *щури* мисли на „либералния“, „единъ отъ най-талантливитѣ руски учени“, царски възпитатель. „За да прослѣди човѣкъ всичкитѣ куриозности на послѣднитѣ двѣ книги отъ „Капитала“, би трѣбвало да напише цѣла книга...“ (105) заявява господинъ Бунге. И наистина, прѣдставете си, колко куриозности би доставили на слѣпеца мадонитѣ на Рафаеля? Чисто и просто — Бунге е умствено-слѣпъ. За него „скокътъ отъ царството на необходимостьта въ царството на свободата (съ други думи отъ капитализма къмъ социализма — рец.), провъзгласенъ отъ марксиститѣ, би билъ скокъ отъ царството на правото, труда, дълга, съвѣстьта, законостьта — въ царството на деспотизма и всеобщото робство....“ Какъ уразенъ е

на Бунге *деспотизма!* Пъкъ самъ той е възпиталъ единъ отъ най-жестокитѣ деспоти! Колко го обайва г-на Бунге днешния *трудъ, дългъ, свѣсть!* И това го пише той въ царска Русия....

Най-сетнѣ — „безпристрастието на автора отива до тамъ, че той отрича на Маркса и обикновена дарба, и единъ скроменъ поне талантъ: „Прѣдидущето е доста, за да обясни източника на мнимото Марксово дълбокомислие..." (111). Нека ни прощава сериозния читатель, че тъй безполезно отнехме времето му съ дълги цитати. Ние можехме да кажемъ само това: Бунге е отличенъ царски лакей — единъ Гецовъ, единъ Кусевичъ, единъ синодаленъ старецъ и всички съ подобни отношения къмъ социализма ще намѣрятъ богата духовна храна въ тази книга, защото тя наистина е разкошно... миязмено блато....

* * *

Настрана ще оставимъ приложенията на прѣводача, а нека видимъ неговия прѣдговоръ. Споредъ г. Гецова, социализмътъ въ България е една злина, защото той не е ясенъ и за самитѣ си послѣдователи, защото социалистическата литература у насъ прѣдставя „само памфлети противъ патриотизма и отечеството, противъ сѣмейството, държавата и религията"... А социалисти у насъ ставатъ само школници гимназисти. Ето защо, трѣбва социализма да се изгони отъ гимназиитѣ и това може да стане пакъ съ социализма, като се даватъ съчинения отъ рода на това, което е написалъ Бунге — човѣка „съ всички качества на ученъ и практически умъ, съ най-широка подготовка и свободолюбивъ духъ, за да може да даде единъ дълбокомисленъ и безпристрастенъ очеркъ по историята на социализма"... (5). Ние се постарахме да дадемъ бисери отъ този „дълбокомисленъ и безпристрастенъ очеркъ". Прѣко отъ това слѣдва да се заключи за „дълбокомислието" и „безпристрастието" на г. Гецова. Но интересното е това, че г. Гецовъ *въ никой случай не е единъ невѣжа*; напротивъ, *той е немалко начетенъ човѣкъ*. Това се вижда най-добрѣ отъ *забѣлѣжкитѣ* (повече отъ 30), които прѣводачътъ прави за разни икономисти, учения, термини и пр.... Но такава личность въ малката България не се е чувала съ подобно име. *Мълвата* говори, че това име не е никому другиму, освѣнъ на младия професоръ по Политическа икономия при Висшето училище господинъ Георги Т. Данаиловъ. — Ние вѣрваме, че наистина тази *мълва* е достовѣрна. Нека г. Данаиловъ отхвърли *позорътъ*, който тази мълва иска да му нанесе и ние радостно бихме се отказали отъ долнитѣ си сѫждения по неговъ адресъ. Но ние дълбоко вѣрваме, че той не ще има това куражъ. За да се разбере по-добрѣ, защо ние наричаме прѣвеждането на една книга *пълна съ дивотии позоръ*, ще кажемъ още слѣдното. Книгата се състои отъ 200 стр. голѣма осмина, а струва само 0.80 лв.! Отъ гдѣ тази щедрость спрямо българския купувачъ на книги? Макаръ че на книгата нищо не е отбѣлѣзано, *но фактъ е, че книгата е издание на свѣтейшия Синодъ*, който е станалъ издателска фирма (гл. „Общо Дѣло" кн. 5 статията „Опасни бѣлѣзи"). Синодътъ си *наема* хора, за да му пишатъ угодни нему, *отвратителни*

за всѣки сериозенъ читатель „памфлети“. Той плаща скѫпо и прѣскѫпо на онѣзи, които могатъ да се скриятъ подъ чуждо име и да пишатъ не само *диво̀тии*, но и чисти *инсинуации*, *подлости*. Правилникътъ на Соц.-демократическата партия гласи, че неинъ членъ може да стане само пълнолѣтниятъ български гражданинъ, а Гецовъ — Данаиловъ по мълвата — инсинуира, че на работнишкитѣ дружества прѣдсѣдателствували *дѣца* (стр. 194) Гецовъ-Данаиловъ най нахално, най-безсрамно, най отвратително оскърбява и иронизира съ великитѣ пориви на една младежка душа. „...Оня тамъ юноша, цѣлъ пламналъ, съ разрошевена коса нѣщо говори на другаритѣ си, нѣщо ги убѣждава! Гледайте, какъ го слушатъ внимателно, унесено... Работницитѣ сѫ бѣдни... беззащитни... трѣбва да се сломятъ силитѣ на капитала!... ...Въ захарната фабрика до София има стачка... дайте всѣки, колко има, да се помогне на стачницитѣ!... Тѣхния животъ е въ нашитѣ рѫцѣ... Шапката се подлага, стотинкитѣ се слагатъ вѫтрѣ и гордиятъ гимназистъ се отдалечава съ мисъльта, че и той е спомогналъ на човѣчеството!...“ (стр. 3, 4). Нима този гимназистъ нѣма право да бѫде гордъ? Ние напълно му даваме право. Безъ съмнѣние той има високо благородна душа и никакви иронии си нѣматъ мѣстото, а още повече отъ единъ Гецовъ[1]. Срѣщу тази картина ние можемъ да нарисуваме друга съ много повече правдивость, но за която синода никога не би заплатилъ нито пара̀.

...Камбаната тѫжно и провлачно звъни, напомня на народа за утрѣшния праздникъ. При зори тя пакъ събужда потѫналото въ сънъ заселище. Всѣки отива на черква, за да убѣди поне себе си, че още вѣрва въ Небесния Синъ... Тлъстия попъ започва молбата къмъ небето съ земни цѣли. Селяци пронасятъ дискуси, за да събиратъ стотинкитѣ отъ обрания народъ. ...Въ архиерейскитѣ намѣстничества стотинкитѣ сѫ прѣлѣени въ звонка монета, а въ централния клубъ — синода — тѣ ставатъ на скѫпи бумаги. По тоя начинъ едно черно чудовище е разперило крилѣ надъ майка България, граби съ дѣсница, а съ лѣвица на плеяда Гецовци плаща, за да може по-пълна да стане дѣсницата...

Защо не може всѣки четка да размахва... Гледайте, гледайте каква чудна картина!...

Вникнѣте сега въ психологията на Гецовци: тѣ самодоволно и скритомъ, а не гордо и възвишено, се радватъ, че сѫ тикнали една стѫпка поне назадъ прогреса...

„Да се поогледаме наоколо, да влѣземъ въ срѣдата на тия младежи, които у насъ се наричатъ социялисти, да видимъ какво слушатъ, какво четатъ, какво е душевната имъ храна, и ще се убѣдимъ. че тѣ всички сѫ *жертва на своето невѣжество!*... (к. на авт.) Това е нагла лъжа. Та и самъ Гецовъ само слѣдъ двѣ страници отрича горното си твърдѣние: „А щомъ като съзнаемъ това, лесно ще разберемъ, защо социалисти ставатъ най-събуденитѣ младежи“ (5). Колко некра-

[1]) Освѣнъ това, можемъ да увѣримъ г. Гецова, че нито единъ гимназистъ не е работилъ между стачницитѣ въ време на стачката. А да нѣма нужда отъ увѣряване, то е картина, плодъ на подкупената фантазия на г-на Гецова.

сиво се прѣпоржчва самъ авторътъ! Гецовъ Данаиловъ като професоръ ще трѣбва положително да знае, че „социалисти ставатъ у насъ най-събуденитѣ младежи“. Но нали въ Висшето училище има и студенти-националисти, които иматъ за цѣль да пазятъ националнитѣ интереси?[1]) Защо г. Гецовъ не се отнесе до тѣхъ и да ги събуди? Миналата година в. „Новъ Вѣкъ“ пишеше, че проф. Данаиловъ изкарвалъ съ своитѣ лекции „социалисти“. Това е чиста клевета. Наистина „социалиститѣ-студенти“ сж най-редовнитѣ слушатели на проф. Данаиловъ, но той никога не е *упражнявалъ върху тѣхъ нѣкакво влияние.* При все това тѣ само сж искали *поне до сега* да го *уважаватъ*, докато съзнанието у студ.-националисти не се е повдигнало по-високо отъ този пунктъ — *да смѣтатъ икономическитѣ въпроси за партийни* и въ тѣхнитѣ очи Данаиловъ е минавалъ до голѣма степень за социалъ демократъ. Дивна ирония!

Можемъ да свършимъ.

Милия и симпатичния Алеко ни даде хубавото нарицателно *бай-ганювщина.* Но тя се разклони: въ лѣво тя ни даде името на борцитѣ за прогреса — това сж чучулигитѣ, а въ дѣсно нещастния Алековъ съгражданинъ ни оставя грозното прозвище *гецовщина* — това сж неуморнитѣ тъмни борци за по мрачна тъмнина...

Чучулига.

Нови книги, получени въ редакцията:

1. *Женскиятъ въпросъ.* неговиятъ историченъ развой и икономично значение. Отъ Лили Браунъ Прѣводъ и издание на Г. Бакаловъ. Цѣна 5 50, стр. 712. Варна.

2. *Женското образование и обществената дѣйность на жената* въ съединенитѣ щати на Северна Америка. Отъ П. Г. Мужевъ, прѣвела Ек. Стоичкова. Цѣна 60 ст. Кюстендилъ.

3. *Скъперникъ,* комедия отъ Молиера. Издание на Българския женски съюзъ. Цѣна 30 ст. София.

4. *Мисли по възпитанието и обучението.* Отъ Л. Н. Толстой. Прѣв. Н. Стойкова. Цѣна 30 ст. Габрово.

5. *Л. Н Толстой* Отъ Максъ Народу Издание на Ст. Георгиевъ. Цѣна 35 ст. Варна.

6. *Коя трѣбва да е първата ни работа, кога пазимъ правата си?* Отъ Ил. С. Бобчевъ. Цѣна 15 ст. Пловдивъ.

7. *Солопроизводството въ Анхиало и „солнитѣ комисии“.* Отъ Божидаръ. Цѣна 20 ст. София.

8. *История на скотовъдството.* Отъ Р. Григориевъ. Цѣна 25 ст. Хасково.

9. *Запазването отъ градушката.* Отъ Д-ръ К. Хибаумъ. Цѣна 50 ст. Ямболъ.

[1]) Положително се знае, че въ нѣкои градове, като Пловдивъ и пр. има „националистически дружества“ — нѣщо като изродъ на угасващата стамболовщина и Дико-Поповщина; студентитѣ-националисти сж най-засмалата часть отъ студентчеството.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Положението въ Германия. — Стачката въ Ростовъ на — Дону (Русия).

Германската империя е въ надвечерието на широки и коренни обществени промѣни. Борбата на различнитѣ класи е тъй изострена, революционната енергия на пролетарията е тъй натрупана и сгѫстена, че само сериозни и важни социални реформи сѫ въ състояние да ѝ съдадатъ нужднитѣ пѫтища и проводници, по които тя да се пръсне и разлѣе, безъ силни сътрясения за обществения порядъкъ въ страната. Обусловя се това напрегнато състояние на работническата класа въ Германия отъ много причини, но основната трѣбва да се търси въ особено острото състояние на кризисъ и застой, което прѣкарва германската — както и цѣлата европейска — индустрия. Като много близка и родствена съ първата, трѣбва да се счита и слѣдната причина: приемането на безсрамно високитѣ митнически тарифи върху народното потрѣбление. Съ тѣзи тарифи, една нищожна клика юнкери, едри земевладѣлци и земледѣлци, владѣющи, заедно съ партията на небето, съ *Центра*, имперското управление, успѣва да подскѫпи до неимовѣрность хлѣба на и безъ това гладното мнозинство отъ народа. Хвърляйки своето надмѣнно прѣдизвикателство тъкмо въ момента на индустриялния застой, господствувающитѣ класи, главно едритѣ землевладѣлци и заетитѣ въ екстрактната индустрия индустриалци, необходимо трѣбваше да докаратъ едно особено напрягане на пролетарията, за защитата на своя хлѣбъ. Слѣднитѣ цифри показватъ до колко това напрягане не можеше да бѫде чисто спонтанно, самопроизволно, понеже новия тарифъ върху хлѣбнитѣ произведения, върху съѣстнитѣ припаси въобще, засѣгаше най-интимнитѣ, но и най-непосрѣдственитѣ, интереси на пролетарията.

Митата върху съѣстнитѣ припаси бѣха споредъ:

На 100 kgr.	Старния тарифъ	Новия законопроектъ
Ръжь	3.50 марки	6 марки
Жито	3 50 „	6.50 „
Ичумикъ	2.— „	4.— „
Овесъ	2.80 „	6.— „
Кукурузъ	1.60 „	4.— „
Химѣлъ	14.— „	40.— „
Зарзаватъ	4.— „	10.— „
Коне	20.— „	30 300.— „

	Стария тарифъ	Новия законопроектъ
Волове	25.50 марки	60.— марки
Овци	1.— „	2.— „
Свини	5.— „	12.— „
Гъски (парчето)	свободно „	0.70 „
Месо	15.— „	30.— „
Салами, жамбонъ и др.	17.— „	45.— „
Масло	17.— „	30.— „
Сирене	15.— „	30.— „
Яйца	2.— „	6.— „
Медъ	свободно „	40.— „
Маргатина	16.— „	30.— „

Не иска никакво съмнѣние, че такъвъ атентатъ противъ народната прѣхрана не можеше да не повдигне злъчката на работническата класа.

Борбата между нейната партия, въ парламента и народнитѣ събрания, и господствуващата котерия поради това бѣше крайно страстна и буйна. *Бебель* заяви на Мюнхенския конгресъ, че аграрнитѣ, юнкеритѣ, по никой начинъ не ще получатъ своя тарифъ. Социалната демокрация смѣташе да развие всички свои усилия, за да осуети тѣхнитѣ попълновения. Нейната цѣль бѣше да направи върху всѣка една точка отъ проекта подробна и обстойна критика и по този начинъ да попрѣчи прокарването му до слѣдующитѣ общи избори, които трѣбваше да станатъ — както и ще станатъ — въ срѣдата на м. Юни, тази година. Изборната платформа трѣбваше да бѫде: *за* или *противъ* новия житнически тарифъ.

Ако разискванията и пренията по проекта ставаха по установения отъ Райхстага редъ, цѣльта на социалната демокрация щѣше непрѣменно да се осѫществи: презъ м. Декемврия 1902 год. оставаха да бѫдатъ разгледани повече отъ 1000 члена на проекта, което не би могло да се извърши за по-малко отъ 6—7 мѣсеци време. Райхстагътъ обаче трѣбваше да завърши своитѣ засѣдания, къмъ мѣсецъ Априлъ или Май, за да даде възможность на депутатитѣ да взематъ участие въ изборната агитация. Така, че тарифътъ оставаше да бѫде разгледанъ отъ новоизбрания Райхстагъ. А послѣдния бѣше тъмната и страшна неизвѣстность за реакционеритѣ, или по-скоро, неприятната увѣреность въ коренното размѣстване и измѣняване силитѣ на различнитѣ партии, главно усилването на социалъ-демократическата партия.

На парламентарното болшинство оставаха само два пѫтя: или да сложи орѫжието и да се откаже отъ толкозъ лелѣяния тарифъ, като усили само по този начинъ своя противникъ, или да се хвърли въ обятията на политическия авантюризъмъ, който неизбѣжно води къмъ държавнитѣ прѣврати и незаконни дѣяния. Аграрнитѣ знаяха, че и тъй, и инакъ, социалната демокрация ще излѣзе засилена отъ борбата; само че въ първия случай самитѣ тѣ не щѣха да получатъ нищо. Поради това аграрнитѣ съвсѣмъ естествено нагазиха втория пѫть, пѫтя на държавнитѣ прѣврати.

И се започна нечувания периодъ на всѣкидневни нарушения на конституцията и на правилника въ Райхстага. Образува се прѣди всичко единъ картель, подържанъ отъ правителството и имперския канцлеръ. между прѣдставителитѣ на консерваторитѣ, Центра, националъ либералитѣ и анти-семититѣ, който измали — впрочемъ съвсѣмъ слабо — извѣстни положения на първоначалния проектъ

Първото незачитане на Конституцията бѣше рѣшението на болшинството да учреди една Zolltarifkomission, която да засѣдава прѣзъ парламентарнитѣ ваканции и да получава за това дневни. Конституцията изрично запрещава плащането на депутатитѣ. Но болшинството малко се грижи вече за Конституцията, то искаше да има своя тарифъ. Социалъ-демократитѣ се отказаха отъ дневнитѣ, и ги прѣдадоха на партийната каса.

По-нататъкъ, прѣзъ Ноември и Декември, неконституционнитѣ рѣшения на болшинството почнаха да честятъ.

Въ момента, когато гласуването на различнитѣ параграфи. които бѣ изработила митническата комисия, се започна, появи се извѣстния законъ *Айхбихлеръ* (lex Aichbihler), съ който се унищожаваше поименното гласуване. Социалиститѣ и опозицията прибѣгваха постоянно къмъ него, което — траяще повече отъ половинъ часъ — закъсняваше работитѣ на Райхстага. Съ lex *Айхбихлеръ* се печеляше 15 минути време, но затова злоупотрѣбленията се увеличаваха: единъ депутатъ можеше да гласува за мнозина и т. н. Макаръ да изнасилваше явно правилника на Събранието, болшинството прие съ ржкоплѣскания този законъ.

Други насилия бѣха направени подъ формата на прѣкратяване листата на ораторитѣ.

Но най-голѣмитѣ прѣстжпления почнаха съ приемането прѣдложението на консерватора *Кардорфъ*: да се гласуватъ всички останали позиции (946) на проекта en bloc изъ единъ пжть, безъ всѣкакви дебати върху всѣка позиция, както бива всжду въ парламентарния животъ. То бѣше истинско изнасилване на меншеството; свеждане парламентарна дѣйность до положението на хайдушка дѣйность, гдѣто важи само количеството на „гласующитѣ говеда" (Stimmvieh)

Опозицията можеше да говори сега само върху неговата неконституционность. Една обструкция, макаръ и съ малко надежди за успѣхъ, можеше да бжде прѣдприета. Но и тука „разбойницитѣ", „джобнитѣ крадци", pick-pocket'итѣ отъ болшинството намѣриха срѣдството да запушатъ устата на малцинството. Бидѣ внесено, прѣзъ време на дебатитѣ по прѣдложението *Кардорфъ*, друго прѣдложение, съ което се ограничаваше времето на говорене на 5 минути. Това прѣдложение се прие подъ ужаснитѣ протести на лѣвицата.

Устрои се тъй наречената гилотина на Райхстага, която прилагаха всѣки четвъртъ часъ, за отнемането думата на опозиционитѣ оратори. — Прѣдложението *Кардорфъ* бидѣ прието най-послѣ, и тарифътъ отъ проектъ стана законъ.

За отбѣлѣзване е прѣдателството на либерала *Евгений Рихтеръ*, който въ най-рѣшителния моментъ на дебатитѣ по Кардорфовото прѣд-

ложение, вмѣсто да упражни своето влияние на старъ 30-годишенъ парламентаторъ и да отблъсне заплашванията на извѣстния реакционеръ *фонъ Кръохеръ* относително отнемането всеобщото избирателно право и други свободи, се нахвърли на социалиститѣ, като ги обвини за гдѣто правятъ обструкция и оправда и насърдчи поведението на реакционеритѣ.

Когато Райхстагътъ се разпусна за коледнитѣ ваканции, той приличаше по думитѣ на Бебеля, „на римския сенатъ отъ времето на Калигула и Нерона".

Реакционеритѣ получиха за Коледа, като подаръкъ, обѣщаващия милиони тарифъ; пролетариитѣ, напротивъ — страшната перспектива за още по-голѣмъ гладъ отъ днешния.

Разбира се, отъ приемането на тарифата до неговото прилагане има още време. Послѣдньото ще стане само слѣдъ сключването на новитѣ търговски договори съ Австрия, Русия, Швейцария и съ другитѣ страни. И понеже разглеждането на новитѣ търговски договори ще има мѣсто прѣзъ есеньта най-рано, т. е. прѣдъ новия Райхстагъ, ликуванията на реакционеритѣ не сж тъй безгрижни, както може да се мисли. Наопаки даже: болшинството отъ тѣхъ вече не сж тъй доволни, както бѣха на първо време.

Но отъ това сравнително недоволство на аграрнитѣ, не се губи влиянието, което новия тарифъ упражни и упражнява върху изострюването на борбата между пролетариата и различнитѣ фракции на буржуазията. Напротивъ. И отъ едната, и отъ другата страна атакитѣ се учестяватъ и усилватъ. Страхътъ, който причинява издигащата и уголѣмяващата се вълна на социалната-демокрация върху буржуазнитѣ фракции, кара послѣднитѣ да губятъ главата и да турватъ въ дѣйствие всички срѣдства, само и само да ослабятъ своята противница.

Противъ социалната демокрация сега се борятъ чернитѣ колони на попската партия (Центра); всички сподвижници и слуги на фабрикантитѣ, на юнкеритѣ, цѣлата буржуазна преса, цѣлата административна машина, като почнете отъ дребнитѣ чинове, че минете прѣзъ министритѣ, че свършите съ самия императоръ. Цѣлия буржуазенъ свѣтъ, всички храненици на капитала, забравятъ своитѣ караници прѣдъ общия врагъ — пролетариатътъ, „гробарьтъ" на днешната наредба.

Като оставимъ настрана пресата и администрацията, а сжщо и капиталиститѣ, и се спрѣмъ само на дѣянията на едритѣ тузове отъ различнитѣ буржуазни партии и на Вилхелма II, ще видимъ какъ всички мѣрки, които употрѣбява буржуазията противъ социализма, въ края на краищата се обръщатъ противъ самата буржуазия, за голѣмата радость и полза на противника и.

Нѣколко деня прѣди приемането на житническия тарифъ, Vorwaerts напечата единъ таенъ документъ на едно дружество, въ което влизатъ безразлично прѣдставители отъ най-различнитѣ буржуазни партии и въ който документъ се прави възвание къмъ всички съюзи на прѣдприемачи и землевладѣлци да събератъ колкото се може повече пари за издаването на една брошура противъ социалната демокрация, прѣдъ видъ на прѣдстоящитѣ въ Юни т. г. законодателни

избори. Тази брошура, споредъ възванието, ще трѣбва да се напечата въ 8 милиона екземпляра, за да бѫде раздадена безплатно на всички избиратели, нѣколко (3) деня прѣди деня на изборитѣ, тъй че социалиститѣ да нѣматъ възможность да отговорятъ на клеветитѣ и лъжитѣ, които ще се съдържатъ въ нея.

Като мотивъ за издаването на тази брошура се изтъкватъ грамаднитѣ успѣхи на социалната-демокрация прѣзъ послѣднитѣ години. Авторитѣ на документа прѣсмѣтатъ, че при слѣднитѣ избори социалиститѣ ще получатъ най-малко 3 милиона гласа (въ 1898 г. — това число било 2.100,000) и ще пратятъ повече отъ 100 депутата въ Райхстага, т. е. ще бѫдатъ най-силната партия не само по числото на полученитѣ гласове, както е днесъ, но и по числото на депутатитѣ. Таквозъ положение на нѣщата е нетърпимо и крайно врѣдно за императора, споредъ авторитѣ; то ще означава разтурването на всичко старо, на всичко свято, на всичко неприкосновено; то ще бѫде края на свѣта....

Социалната-демокрация, съ издаването само на този документъ спечели симпатиитѣ на мнозина отъ онѣзи, които сѫ били заблуждавани върху мотивитѣ, които каратъ буржуазнитѣ партии да се борятъ съ таквозъ озтървѣнение противъ нея. Безъ всѣкакви коментарии, този документъ ще тласне въ прѣгръдкитѣ на социалната-демокрация всички онѣзи избиратели, които се водятъ отъ принципа: „бѫди всѣкога съ силния“, понеже никѫдѣ силата — сегашна и бѫдаща — на тази партия не блика тъй силно и отчетливо, както въ уплашенитѣ думи на този документъ; понеже никѫдѣ не се изтъква съ такава енергия мисъльта, че бѫдащето е на соц. демокрация, че тя е прогресътъ както въ този документъ.

Само това демаскирано желание на буржуазията, да нападне изъ засада, a la Cartouche, на своя противникъ, когато послѣдния не ще има ни време, ни срѣдства да се защищава, само това демаскиране ще привлече нови съчувственици и ще усили социалната-демокрация въ висша степень, като принижи въ сѫщата степень нейнитѣ противници въ очитѣ на избирателитѣ. — Реакционеритѣ, съ своята хайдушка тактика, приближаватъ своя гробъ, подрѣзватъ клона, на който стоятъ. И тѣ го чувствуватъ, понеже на другия день слѣдъ публикуването на казания документъ, цѣлата капиталистическа преса се нахвърли като бѣсна върху Vorwaerts, готова да го разкѫса, да му отнеме всѣка възможность да говори.

Не по-добри резултати достигна най-високо поставения служитель на германската буржуазия, Вилхелмъ II, въ своята явно незаконна агитация противъ социалната-демокрация.

Както е извѣстно, Vorwaerts — на основание на необорими дани — бѣ обвинилъ, прѣзъ Ноемврий 1902 г., Хесенския „топчийски краль“ (Kanonnenkönig) Крупъ въ неестествени полови сношения съ млади лица въ своята вила на о. Капри, въ Италия. Откриването на скандала, неговата публичность, докара неочакваната смърть на Алфредъ Крупа, ужъ отъ апоплексически ударъ, но по всички вѣроятности по-скоро отъ едно самоубийство.

Слѣдъ смъртьта на обвиняемия, Vorwaerts спрѣ своитѣ разкрития. — Но буржуазната преса бѣ побѣснела. Цѣлата полиция; всички благомислящи люде и самия Вилхелмъ II също. Vorwaerts бѣ конфискуванъ. Вдовицата на умрѣлия повдигна дѣло противъ него за клевета и обезчестяване. Всички мрачни сили на реакцията, начело съ Императора, се заеха да използуватъ случая за смазването и дискредитирването на умразната социална-демокрация. Вилхелмъ II, приятельтъ на „най честния мжжъ и патриотъ Крупа", пусна въ дѣйствие своето високопарно краснорѣчие. Въ Хеселъ, при погребението на умрѣлия, въ Бреслау, слѣдъ нѣколко деня, той нарече социалъ-демократитѣ лъжци, нравствени убийци, клеветници, прѣдатели на отечеството, на „Олтаря и Трона". Той се обърна къмъ таминитѣ работници — а агенциитѣ и цѣлата преса разнесоха думитѣ му по цѣлата империя — и ги увѣща да се държатъ надалече отъ социалъ-демократитѣ, да не подаватъ своя гласъ за тѣзи умразни хора, които злоупотрѣбяватъ съ довѣрието на работницитѣ за своитѣ прѣвратни цѣли, а да мпращатъ въ Райхстага прости хора (den schlichten Mann) изъ фабрикитѣ, които се ползуватъ съ довѣрието на своитѣ другари и умѣятъ да свържатъ интереситѣ на Олтаря и Короната съ своитѣ собствени професионални интереси. Тогава само ще потече медъ и масло за работницитѣ, тогава само тѣхното положение ще се подобри. Съ избиранието на социалъ-демократи, тѣ само си нанасятъ врѣда, защото послѣднитѣ лъжатъ работницитѣ и не могатъ имъ да нищо.

Рѣчитѣ на господинъ Вилхелмъ бѣха най-силни агитационни избирателни рѣчи, и цѣлата буржуазия френетически ги аплодира. Толкозъ по-вече, че особата на тѣхния авторъ е неприкосновена, та той може да лъготи както си иска, безъ нѣкой отъ обвиняемитѣ и оклеветенитѣ да може да имъ отговори.

Буржуазията не се задоволи само съ тѣхъ. Für den guten Schein, тя почна да насилва работницитѣ си, да ги кара да подписватъ благодарствени адреси до императора за рѣчитѣ му Тя поиска да поблагодари своя суверенъ за крайно любезната служба, която той извърши въ нейна полза, съ изкарването на тълпа работници прѣдъ височайшата му особа, за да го увѣри, че работницитѣ сж за Олтаря и Короната. Но, както послѣ се разкри, тѣзи адреси сж били резултатъ отъ нечувани насилия върху съвѣстьта на работницитѣ; тѣ сж били получени благодарение на заплашвания съ изпъждане отъ работа и съ много дѣйствителни изпъждания. Самитѣ подписали се подъ подобни адреси, унизителни за единъ честенъ и уважаващъ себе си работникъ, разказваха по-послѣ, съ каква цѣна сж били купени тѣхнитѣ подписи; самитѣ тѣ не закъснѣха да изобличатъ безсрамнитѣ маневри на своитѣ господари.

Отъ друга страна, легионитѣ на социалната демокрация, въ едно цѣло съ въздоргъ и достоинство движение, доказаха въ многобройнитѣ и многолюдни Volksversammlungen (народни събрания) и показаха на внука на „стария Францъ" [1]), кой е истинския прѣдставитель

[1]) Тъй нарича социалистическата преса Фридриха Великий, за когото жицествува цѣла геройска легенда въ Германия.

на работната класа въ Германия и кого тѣ смѣтатъ да избиратъ въ прѣдстоящитѣ избори.

Едновременно съ клеветитѣ и лъжитѣ пръскани отъ капиталистическата преса по адреса на социалиститѣ, социалистическата преса на всѣкждѣ видѣ числото на абонатитѣ си силно да расте (само на Vorwaerts за нѣколко дена се записаха повече отъ 6000 абонати); на всѣкждѣ социалиститѣ печелеха теренъ подъ краката си, даже тамъ, дѣто по-рано тѣхното влияние бѣше немислимо. Общинскитѣ избори въ много градове и мѣстности. доказаха сжщо на коя страна е работната маса, съ избирането на много по-голѣмо число социалъ-демократически общински съвѣтници.

Въ най-кратко време патосътъ на Вилхелма II изгуби своята прѣлесть, стана скоро смѣшенъ и подправенъ, догдѣ най-сетнѣ се обърна въ оржжие противъ самия му авторъ и неговата вѣрноподаническа сганъ. Вилхелмъ II, както и по-рано поменатото дружество за борба противъ застрашаващата социалъ-демокрация, а manqué le coup, не успѣ да достигне това, що прѣслѣдваше.

Но съ това работата не се свърши. Социалната демокрация отъ нападана и клеветена, скоро сама стана нападателка. Понеже въ пресата не можеше да се отговори както слѣдва на коронования буржуазенъ агитаторъ, социалната демокрация прѣнесе спора вжтрѣ въ Райхстага, дѣто свободата на словото е по-голѣма и дѣто императорскитѣ рѣчи могатъ да се разгледватъ, щомъ сж автентично напечатани въ нѣкоя отъ телеграфнитѣ агенции. Когато се разискваше общата политика на империята, социалистическата група въ Райхстага натовари *Фолмара* съ отговора на рѣчитѣ въ Хесенъ и Бреслау на Вилхелма II. Но тукъ стана нѣщо нечувано. По най-грубъ начинъ, за пръвъ пжть въ парламентарния животъ на Германия, прѣдсѣдательтъ на Райхстага, графъ *Балещремъ*, запрети на социалистическия депутатъ да говори за рѣчитѣ на императора. Въпрѣки протеститѣ на крайната лѣвица и на самия Фолмаръ, графъ Балещремъ наложи своята воля, безъ да даде нѣкакви обяснения. Това поведение се равняваше толкозъ ясно на едно основно нарушение на конституцията, че бидѣ изобличено почти отъ цѣлата преса, даже отъ партийната преса на самия Балещремъ. Възмущението бѣше тъй всеобщо, че послѣдния трѣбваше да си даде оставката отъ прѣдсѣдателството на Райхстага. Разбира се, че задоволеното болшинство, особено слѣдъ заслугитѣ на сжщия Балещремъ при изнасилванията на конституцията по време разискванията и гласуването на Zolltarif-а прѣизбра своя прѣдсѣдатель. Но обезчестяването и компрометирването на послѣдния, който по-рано се е избиралъ отъ цѣлия Райхстагъ, не изчезна. То си остана като знакъ за моралната побѣда на социалиститѣ.

Това, което Фолмаръ не може да направи, направи го *Бебель*. Въ една отъ своитѣ най-страстни и убѣдителни рѣчи, той даде достоенъ отговоръ на Вилхелма. Той измъкна незавидното морално положение на императора, който напада и клевети прѣдставителитѣ на прогреса и човѣчеството въ Германия, скривайки се задъ своята неприкосновеность. Той укаэа на незаконностьта на неговото поведе-

ние: да дѣйства ужъ като частно лице, безъ да допуща да му се отговаря, като на таквозъ. Послѣ Бебель очърта границитѣ, между които може да се движи коронованата глава на Германия.

Завършвайки, Бебель направи смѣтка на дѣйствителнитѣ резултати отъ рѣчитѣ на императора. Оказа се, че дѣйствителна полза тѣ сѫ прѣнесли само на соц. демокрацията. Престижътъ на социалиститѣ въ страната порасте слѣдъ тѣзи рѣчи; тѣхната преса и литература обхвана по-широки крѫгове отъ населението; числото на тѣхнитѣ послѣдователи и избиратели порасте, както се вижда отъ масовото записване на нови членове въ социалистическитѣ организации, и отъ резултатитѣ на общинскитѣ и частнитѣ законодателни избори. Социалъ демократитѣ ще има да благодарятъ за услугата, която имъ е направилъ прѣди изборитѣ „Царьтъ на нѣмцитѣ". — „Отъ всѣка рѣчь на Вилхелма II азъ очаквамъ 100.000 социалистически гласове въ бѫдащитѣ избори" — се провикна Бебель прѣдъ смаянитѣ отъ неговото дълбоко-убѣдено краснорѣчие противници и управници.

Ето какъ Вилхелмъ II бидѣ набитъ съ собственитѣ си камъни.

Рѣчьта на Бебеля произведе силно впечатление въ цѣлата държава. Тя е първа по рода си. За пръвь пѫть единъ депутатъ смѣе да говори тъй за неприкосновенната личность на императора германски, за пръвъ пѫть Вилхелмъ срѣща публично противникъ, който, съ достойнство и съ вѣра въ своята правдина, повдига хвърлената рѫкавица и на всѣки ударъ отговаря съ 10 по-силни, по-вѣски и по-убѣдителни удари. Въ този двубой между социалъ-демокрацията и монархията, послѣдния бидѣ смъртно раненъ. И за това, достатъчно бѣше социалната демокрация да излѣзе съ истината, съ голата, неукичена съ нищо, истина.

Всѣкиму стана ясно въ тази борба между два заклети врага, че *монархията може да се държи още само благодарение на лъжата, на клеветата, на недобросъвѣстното изнасилване човѣшката съвѣсть и правата на гражданитѣ*. Рѣчьта на Бебеля, заедно съ тази на Фолмара, бидѣ отпечатана въ отдѣлна агитационна брошура и пръсната въ десятки хиляди екземпляри, вънъ отъ препечатването ѝ въ всички почти партийни вѣстници.

Изборитѣ презъ м. Юни се приближаватъ въ таквазъ обтегната обществена обстановка. Вече избирателната кампания е почната: социалната демокрация, както и противницитѣ ѝ, се въоръжаватъ. Десятки хиляди марки постѫпватъ еженедѣлно въ централната партийна каса; събранията и обиколкитѣ почватъ да чеcтятъ; организациитѣ се стѣгатъ и назначаватъ своитѣ кандидати. Още единъ мѣсецъ .... и Германия ще представлява едно неизмѣримо бойно поле, на което битката се води съ ... думи, вѣстници, брошури, хвърчащи листове, карикатури, плакати и картини, но главно съ истина и лъжа, съ куражъ и вѣра въ идеала, въ бѫдащето, и съ страхъ и безнадежни гонения на всичко ново, на всичко революционно ....

Изборната борба ще бѫде жестока и ще се води — като изключимъ може би *Свободомислящия Съюзъ*, демократическа, прѣбпо буржуазна фракция, — между пролетарията и компактната, цѣлата бур-

жуазия. Още сега „лихваритѣ върху хлѣба“ (Die Brotwucherer), стария „картель“ — националъ-либерали, Центрътъ (католицитѣ), и консерваторитѣ — правятъ усилия да се групиратъ въ едно за съвмѣстна борба презъ Юни.

Борбата ще се води безъ компромиси, класа срѣщу класа, което ни показва, какъ съ развитието на капитализма задъ извѣстна граница буржуазията започва да става все по-реакционна и мракобѣсна, и все по-компактна. На друго мѣсто, ние отбѣлѣзахме това явление за Франция. Като го отбѣлѣзваме сега за Германия, ние искаме да укажемъ на едно отъ най-екпазантнитѣ доказателства за несъстоятелностьта на онзи „социализмъ“, въ основата на който лежи „притжпяването“ на класовитѣ противорѣчия въ днешното общество, и дѣйностьта на който се изразява въ прословутото „сътрудничане на griкаситѣ“.

Не „притжпяване“, а изострюване на противорѣчията между класитѣ, между пролетариятъ и буржуазия, носи развитието на капитализма. Такъвъ е урокътъ на послѣднитѣ години въ всички капиталистически страни; такъвъ е той и въ Германия.

Революцията витае днесъ въ националната атмосфера на Германия по-вече отъ всѣки другъ пжть. И изборитѣ, които ще се извършатъ въ тази сгжстена атмосфера, ще наложатъ своя революціоненъ отпечатъкъ върху най-близкитѣ сждбини на германската империя.

Таквозъ е положението въ Германия въ надвечерието на изборитѣ. Дребнитѣ реформи, като гарантирването тайната на гласуването, или други нѣкои, съ които господствуващата клика иска да подслади горчивия хапъ, който тя администрира на германския народъ съ приемането на Zolltarif'а и съ потжпкване на конституцията, тѣзи реформи не измѣнятъ нищо въ описаното положение. Намѣренията на парламентското болшинство сж тъй явни, когато то прави тѣзи отстжпки и реформи, че всѣкиму е лесно да разбере тѣхното значение. Тѣ само потвърдяватъ вѣрностьта на описаното напрѣгнато състояние на борбата между германския пролетариатъ и германската буржуазия.

* * *

Въ това време, когато нѣмскитѣ соц.-демократи употрѣбяваха всички усилия, за да попрѣчатъ гласуването на „лихварския тарифъ върху народния хлѣбъ“, а нѣмскитѣ аграрии и буржуа навлѣзоха въ пжтя на държавнитѣ прѣврати и потжпкването на конституцията, — въ царството на Николая II, толкозъ любящия насъ българитѣ и „нашитѣ поробени братя — македонцитѣ“ Николай II, се развиваха цѣлъ редъ събития, които обърнаха вниманието на цѣлия свѣтъ върху си, понеже показаха всичката подгнилость на абсолютния режимъ и всички онѣзи мръсни, възмутителни и страшни срѣдства, които се употрѣбяватъ за неговото поддържане.

Ние приказваме за стачката на Ростовскитѣ работници прѣзъ м. Ноември и Декември, 1902 г.

За българскитѣ социалъ-демократи тази стачка има голѣмо значение. Едно съ това, че въ нея ние можемъ ясно да забѣлѣжимъ

ръста на руската соц.-демокрация, т. е. на онази сила, която най-сигурно и най-успѣшно подравя основитѣ на московската абсолютна монархия, монархия, отъ която страда не само руския народъ и руския прогресъ, но която скования напрѣдъка и на България, създавайки смъртоносната язва на нашето русофилство.

Отъ друга страна, тази стачка е важна за насъ, защото ни дава прѣсни примѣри за отношенията на руското правителство къмъ собственитѣ си поданици тъкмо въ такъвъ моментъ, когато Николай II изпраща 10,000 рубли за македонцитѣ, заедно съ своя канцлеръ, който да оповѣсти на българи и македонци, че руския царь е истинския приятель на всички угнетени и онеправдани, на всички борящи се за свобода и по-добъръ животъ. За насъ, социалъ-демократитѣ, е отъ голѣма необходимость да изтъкваме на всѣкадѣ въ своята агитация „*рускитѣ* звѣрства", за да попрѣчимъ на сѣверния колосъ да излъже българскитѣ работници и близки до тѣхъ слоеве, и да имъ се прѣдстави като защитникъ на всичко славянско отъ „*турскитѣ* звѣрства".

Но ростовската стачка е поучителна за насъ още съ това, че ни дава най-нагледенъ примѣръ за това, което очаква работницитѣ въ една страна, дѣто нѣма конституционни народни правдини, дѣто и най-малкото тѣхно движение се счита отъ царствуващата клика за тѣжко държавно прѣстъпление. Съ събитията отъ ростовската стачка на ржка, ние можемъ и сме длъжни да покажемъ на българскитѣ работници и на всички утрѣшни тѣхни събратия, какво ги очаква, ако тѣ не се сплотятъ и организиратъ за борба противъ този, който — като вижда некадърностьта на прославутитѣ „производещи съсловия" да се борятъ за широка политическа свобода и широко демократическо самоуправление на българския народъ — иска да тури кракъ на българската конституция и на народнитѣ права, сжществуването на които е най-необходимо тъкмо за работническата класа.

Въ борбата на българскитѣ социалъ-демократи противъ грядущия монархизъмъ въ страната, — борба, която трѣбва да служи като cri de ralliement[1]) на всички способни за борба работници — факти, като ростовската стачка, гдѣто най-ясно и най-релъефно се обрисуватъ отношенията на монархията къмъ работницитѣ, трѣбва да изиграятъ голѣма и рѣшаваща роля.

Ростовската стачка се почна на 2/15 Ноември 1902 г. Работницитѣ въ фабрикитѣ на Владикавказката желѣзопжтна компания, на брой около 3.000 души напуснаха работата и прѣдявиха 25 искания за подобрение на своето мизерно и нещастно положение.

Най-главнитѣ искания бѣха слѣднитѣ: 1) 9 часовъ работенъ день, 2) прѣкратяване на работата прѣдъ праздничнитѣ дни въ 2 ч. послѣ обѣдъ; 3) повишаване на работната заплата на 20%; 4) увеличаване на заплатата, плащана за работата на парче, до толковъ, щото тя да се равнява най-малко на половината отъ обикновената заплата; 5) унищожаване на щрафоветѣ за неявяване на работа; 6) отстраняване на двама мерзавци майстори; 7) вѣжливо обръщение съ работницитѣ; 8) основаване на училища за дѣцата на работницитѣ; 9) обявяване отъ рано на заплатата за работата на парче.

[1]) Лозунгъ на обединение, сплотяване.

отсичаха 100—200 души, веднажъ жени, други пжть дѣца и старци, отъ останалата тълпа и ги изпрѣбиваха съ своитѣ нагайки, пики или сабли. На 7-я день отъ стачката, когато събранието („сходка“) на стачницитѣ се бѣ свършило и всички се разотиваха, войската — безъ всѣкакво прѣдупрѣждение — пуща единъ залпъ въ една по-голѣмка група работници, — убива 7 и ранява 15 души. По-късно, къмъ 1 Декемврий, когато съ сила искаха да накаратъ работницитѣ да работятъ и когато почнаха да ги изселватъ по селата имъ (высылать на родину), полицията нахлуваше въ работническитѣ квартири, биеше и трепѣше всички, правѣше всички възможни золумлуци; отдѣляше работника отъ сѣмейството му и въ най-неблагоприятни условия го интернирваше. Мнозина намѣриха своята смърть прѣзъ време на тѣзи неволни пжтешествия. Нѣма никаква нужда да се казва, че ареститѣ, обидитѣ и всички други хубости на обискитѣ вървѣха ржка за ржка съ чисто звѣрскитѣ други подвизи на полицията. — Особено много си изпатиха женитѣ отъ похожденията на казацитѣ, които, *въпрѣки туй че всички кръчми бѣха затворени*, се намираха въ постоянно пияно състояние, и се отнасяха съ женитѣ работнички, даже съ дѣцата-момичепца, като сжщински скотове.

Палмата на първенството, обаче, взе полицията отъ една съсѣдна станция — Тихорѣцкая, гдѣто работницитѣ, отъ солидарность къмъ своитѣ ростовски другари, подобно на работницитѣ отъ близкия градъ Новоросийскъ, бѣха напуснали работата и сжщо започнаха борбата за подобни на ростовскитѣ искания.

Ето какъ произлѣзла работата въ Тихорецкая, по думитѣ на очевидци: „На 28 Ноември се обяви стачката; исканията сжщи, както и въ Ростовъ. На 29-й се явиха казацитѣ съ *Малама* (атаманътъ изъ Евксинодаръ) на чело. На 30 Ноември събраха работницитѣ и имъ заповѣдаха да отидатъ на работа. Когато послѣднитѣ настояха на своитѣ искания, Малама заповѣда на казацитѣ да нападнатъ на тълпата. Работницитѣ сѣднаха на земята и наснимаха шапкитѣ си. (Сжщия маневръ успѣ много добрѣ въ Ростовъ. Полицията не посмѣ тамъ да бие и гази сѣдящи и гологлави хора К.). Но казацитѣ, съ голи шашки и съ нагайки въ ржцѣ, се врѣзаха въ лежащия купъ хора, газейки и сѣчейки на лѣво и на дѣсно. Работницитѣ се опитаха да се защитятъ съ голи ржцѣ, но напразно: на мѣстото на клането остана цѣла маса отсѣчени части, и цѣлъ купъ ранени. На бѣгащата тълпа бѣха дадени нѣколко залпа. 5-ма убити тутакси, 17 тежко ранени. Двамина сж били убити тъй: единъ работникъ носѣлъ на кобилица вода за въ кжщи: единъ казакъ се прицѣлилъ въ нещастника и го убилъ на мѣстото, сжщо както и жена му, която излѣзла да спаси мжжа си. Слѣдъ това се почна грабежа. Малама заповѣдалъ да се изправнятъ желѣзно-пжтнитѣ казарми, въ които живѣяли работницитѣ: казацитѣ започнаха да изхвърлятъ на пжтя всичката покжщнина на работницитѣ, да разбиватъ сандъцитѣ и да грабятъ. „Не отдавна вие получихте заплатата си, давайте паритѣ!“ викаха озвѣрѣлитѣ башибозуци. Една жена се помжчи да запази своето имущество: за това — разпрали ѝ корема . . . . Какво стана по-послѣ, не е извѣстно“. А въ друго едно съобщение, четемъ слѣдующето:

„Казацитѣ неистовстваха, като звѣрове, вмъкваха се по кжщитѣ, биеха всички — дѣца, жени, старци. Женитѣ и дѣвойкитѣ изнасилваха. а покжщнината грабѣха. Въ една квартира, на пода бѣ намѣрено едно дѣте, заковано къмъ него съ кинжалъ. Убититѣ и раненитѣ разпращатъ по най-различни мѣста. Отправени сж въ Новоросийскъ 18 ранени, отъ които 6 умрѣли по пжтя . . . . Звѣрствата дойдоха до тамъ, че работницитѣ телеграфираха въ

Ростовъ до управляющия на желѣз.-пжтната линия: „защитѣте ни отъ казацитѣ“.[1])

Въ що се отличава тази полиция — *руската* — отъ черкезитѣ, заптиитѣ и низамитѣ на „Червения султанъ“? Не е ли тя даже по-звѣрска отъ най-звѣрската полиция на свѣта, понеже турскитѣ башибозуци поне грабятъ, убиватъ, изнасилватъ и обезчестятъ едно чуждовѣрско население, една рая отъ съвсѣмъ друга раса, тогазъ когата рускитѣ башибозуци вършатъ сжщитѣ насилия и безобразия надъ руски, надъ християнски граждани? Не е ли върха на безсрамието и безочливостьта поведението на нашитѣ русофили, които се старaятъ съ всички срѣдства да вбиятъ въ главата на българина мисъльта за безкрайната добрина и благость на руския царь и неговитѣ слуги? Не е ли върха на нахалностьта тѣхната агитация, въ която руския абсолютизмъ — изѣдникъ и убийца на стотина хиляди най-добри, най-възвишени, най образовани и прогресивни руски мжже и жени — се явява прѣдъ очитѣ на българския тонко въ полубожески ореолъ? И самитѣ тѣ, дѣйствуващитѣ русофили[2]), въ що се различаватъ отъ различнитѣ цареви слуги, мжчители на руския народъ, гасители на руската мисъль?!..

„Турскитѣ звѣрства“ въ нищо не се различаватъ отъ „рускитѣ звѣрства; горнитѣ факти го показватъ до очевидность. И за туй, колкото и печални, тѣ сж цѣнни за насъ, българскитѣ соц.-демократи.

Стачката въ Ростовъ се свърши на 8 Декемврий, съ полу-успѣхъ за работницитѣ. Именно, заплатата трѣбваше да бжде увеличена, умразнитѣ майстори изпждени и т. н. Но както се разбра отъ слѣдъ, подъ давлението на министерския пратеникъ, извѣстния по своитѣ звѣрства *фонъ-Валь*, началството на заводитѣ при Владикавказката желѣзнопжтна линия почти се отказало да изпълни своитѣ обѣщания.

Отъ резултата на стачката, работницитѣ не сж били разколебани въ правотата на своето дѣло и своята борба, както това често пжти става при подобни дълги стачки. Наопаки. Числото на съзнателнитѣ и организиранитѣ работници силно порасте; много съзнания се проясниха, много прѣдразсждъци и закоренѣли прѣдубѣждения се разбиха и разлѣтѣха. Нелегалната литература, прокламацитѣ на Донския Соц. Дем. Комитетъ, за които ставаха истински битки между желающитѣ да ги четатъ прѣзъ време на стачката, се ползуватъ съ грамадна популярность между работницитѣ.

Всички работници смѣтатъ да подновятъ борбата прѣзъ пролѣтьта, „тогазъ ще можемъ да я продължимъ най-малко 3 мѣсеца“, казватъ много отъ тѣхъ. Въобще настроението е бодро между стачницитѣ и видимия неуспѣхъ на стачката въ сжщность скрива грамадния и радостенъ фактъ, че неприятелитѣ на руския самодържецъ слѣдъ Ро-

[1]) И за двѣтѣ писма виж. „*Искра*“, брой 30, стр. 5.

[2]) Помнятъ читателитѣ, какво поведение държаха Цанковиститѣ, попърнейшитѣ слуги на руския царизъмъ, спрямо стачницитѣ работници отъ цигарната фабрика въ София прѣзъ декемврий 1901 год., знаятъ и виждатъ отъ днешнитѣ имъ дѣла, какви гонители сж тѣ на учителството, какви неприятели сж тѣ на просвѣщението.

стовскитѣ събития, далечъ отъ да намалиха, разшириха своитѣ колони и закрѣпиха своитѣ редове, приближавайки съ това паданието на абсолютизма, на оназя сила, за която Марксъ нейдѣ си казва, че е вѣчния жандаринъ на реакцията въ цѣлото цивилизовано общество.

Съчувствието, което срѣщна ростовската стачка, както въ Ростовъ и околностьта, тъй и по цѣла Русия, увеличаватъ нейното значение за руската революция. Тя бѣше единъ добъръ ударъ въ сърдцето на абсолютизма, подиръ който нѣма да закъснѣятъ да се явятъ нови, и по силни и по-рѣшающи, имено благодарение на всеобщото съчувствие къмъ нея отъ страна на пролетарията.

Когато тѣзи удари зачестятъ и бѫдатъ координирани отъ растящата Росийска Раб. Соц. Дем. Партия, пѣсеньта на царското самодържавие ще бѫде изпѣта.

Прочее, да живѣй грядущата руска революция!

Февруарий, 1903. **Kaempfer.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Поетъ-егоистъ.

Литературна бѣлѣжка.

Интересна е българската книжнина. Интересна не поради нови нѣкакви струи въ нея — такива едва се забѣлѣзватъ — не поради какви да е живи, топли чувства, които да бликатъ облечени въ изящна форма, — а поради нейната поразителна некадърность. Белетристиката рови въ мъглата на миналото да найдѣри красиви и поетични сюжети и хромо хвърля само красиви мъглици, които бързо се разпръскватъ неуловени, неузнати... Драмата (прости ме Боже!) едва мержелѣе, за да угасне може би. Само г. Вазовъ съ своитѣ зевзешки комедии разсмива българското буржуазно общество чрѣзъ банални каламбури и битпазарско остроумие. А засѣгва интересни сюжети (въ *Вѣстникаръ ли* и въ *Службогонци*), но слабия му художнически последъ и леко гледане (даже не виждане) сѫщината на новия животъ у нази не му позволяватъ да създаде нѣщо важно съ литературно обществено значение. А лирическата поезия? Ехъ, слава Богу! Тукъ не можемъ да си кривимъ душата! Тя е тъй силна, тъй могѫща, че би могла прѣвратъ да направи!

Всѣка книжка на нашитѣ списания носи на българския четецъ топли-топли пѣсни, стихове: сатири, елегии (тѫжни-печални), лирически звуци и пр и пр.... Нѣкои отъ тѣхъ сѫ пълни съ „книжни" чувства, други сѫ несносни, трети блѣди като бѣдната книга що ги търпи — нъ нищо! Нали е поезия? Тя трѣбва да изказва настроения и то всѣкакви. Пишатъ, пишатъ — а никой не имъ благодари! Неблагодарно общество! Нищо. Тѣ пишатъ за едно бѫдаще; грядущитѣ поколѣния ще ги оцѣнятъ. Па, най-сетнѣ, и това да не бѫде —

„вмѣсто да пиятъ бира и вино, по-добрѣ е стихове да пишатъ — кому врѣдятъ?", както се изразявалъ единъ редакторъ самъ поетъ.

Бѣдна българска книжнина! Бѣдни български писатели! Черна мъгла дѣли васъ отъ четцитѣ, но вий не се старaете да я разпръснете, не пожелавате да видите по-далеко отъ себе си, не ви теква даже да се озърнете около васъ и да видите какъ сте сами — сами на себе си четци! Читающата публика нищо отъ васъ не очаква. Поднесете ли ѝ, чете, за да ви забрави... Спомнямъ си старата приказка:

Заспалитѣ за да събудатъ,
Тѣ и буднитѣ приспаха...!

* * *

Ние, макаръ и блѣдно, защото това не ни е цѣль въ тия бѣлѣжки, нахвърляхме въ груби черти очуканата като отъ градушка физиономия на топлата още (ако не се е студена появила) българска нищна книжнина! И стоимъ окумени, печални и мислимъ, гледайки блѣдата ѝ физиономия, песемистично за нея и болезнено се запитваме въ себе: ще цъвне ли, ще вържe ли? Ще се развие ли тя, за да поиграе поне за мигъ за два една освѣжаваща роля въ нашия тѣжъкъ, безрадостенъ животъ?! Или — нѣмощна и блѣда — тя ще изгние въ праха по библиотечнитѣ шкафове безъ да е изпълнила нито на йота отъ онова, за което е твдрена, създавана? Тжжно наистина! Защото трудъ се е хабилъ и то защо? — *за праха!* Дойдемъ до това невесело заключение, па се вгледаме въ костелявата баба — българската книжнина — и ще ни се да я свраснемъ съ жилестъ юмрукъ, за да се срине въ гроба си. Нъ изведнъжъ сепваме се — бабата почва да се хили, като стара любовница и да потърква своитѣ костеливи ржцѣ . . . Отъ що, отъ дѣ иде нейното веселие? Любовникъ ли очаква тя? Стоимъ и гледаме: тя праща въздушни цѣлувки, нъ тѣ сж тъй студени, че ние затваряме очи и трѣпваме отъ потрѣсъ . . . Изведнъжъ, чува се гръмъ — отваряме очи — и смаяни гледаме: на поетическа колесница пристига единъ високъ момъкъ, въздълго лице, замжтенъ погледъ подъ очила. Челото му сияе, а въ ржцѣ държи една написана тетрадка: сигурно стихове. Дрѣхитѣ му сж попръскани отъ обществената каль — силно е тичала колесницата . . . Той подава тетрадката си, прѣгръща костеливата баба, отдръпва се на двѣ крачки и съ театрална поза ѝ заредва: „Тебъ ще обичатъ само чрѣзъ мене! Никой нѣма за тебе да говори, дордѣто моето лице не свѣти прѣдъ него. Азъ съмъ твоето сърдце, твоята душа! Други, които се овъртатъ около тебе, сж пинкавци и само ти дотегватъ! Азъ единъ, *може най-много още нѣкой другъ* (туй съ принизенъ тонъ се изказа), ще те прѣобразя, ще те оживотворя и когато станешъ жива, мощна, привлѣкателна — всички ще се заглеждатъ у тебе, а ти, ти си *длъжна* да имъ кажешъ, че такава, каквато те харесватъ си, защото азъ, азъ и *само азъ* те направихъ . . . . . Помни, помни, помни". Той привърши своята „огнедишаща" рѣчь, раз-

клати глава, поразрошави коси и — и улетѣ пакъ въ своята колесница....

А костеливата баба пакъ се юдинно охили, сѣкашъ искаше нѣщо да каже... Нъ тя нищо не каза... Затова ще трѣбва сами да се помжчимъ и да намѣримъ онова, което е най-подходния отговоръ на една рѣчь пълна съ самонадуване и самовъзнасяние....

И ние започваме своитѣ бѣлѣжки за поета-егоистъ.

* * *

Отъ какъ г. Кирилъ Христовъ се скара съ редакция „Мисъль" и напусна починалото списание „Нашъ Животъ", той намѣри за *изгодно* да се прѣнесе съ своята муза и рецензентска[1]) сопа въ прочутото списание на известния литературофилъ г. С. С. Бобчевъ. И заредиха се едно слѣдъ друго: романци идилии, поеть, призраци — съ очакване отъ страна на автора имъ да гърмятъ като „топове" и да разтресатъ българската задремала и индиферентна мисъль къмъ поезията. И — уви! Вмѣсто „топовни" гърмежи — сапунени мѣхури едно слѣдъ друго се разпукваха, дордѣ най-подиръ заличà отново грубия, почти животински, егоизъмъ на поета К. Х. А тоя егоизъмъ не е нѣщо *ново* въ неговата поезия; той е старъ, познатъ и сега се показва само въ нови по-безобразни форми.

Ние знаемъ, че егоизмътъ е старо чувство, че то е присжщо на човѣка. Знаемъ сжщо, че поетитѣ, изобщо художника, сж най-голѣми егоисти. Нъ това недава право никому да се пери и да натрапва врѣдъ и всѣкиму *само* своя егоизъмъ, особено, когато той е съвършено незасѣгнатъ отъ сѣнка на облагороденость и се пжчи въ форма груба до омерзителность и се навира на всѣки миновачъ по начинъ що прѣдизвиква отвращение..! Поетътъ има право да говори за себе си, да изказва своитѣ субективни чувства, да плаче, да ридае, да проклина, да роптае; да пѣе за своитѣ скърби и радость, да величае чрѣзъ себе дарбитѣ, които може като дѣлъ *човѣкътъ* да има; нъ достатъчно е въ живота и въ себе често да се взира и да търси човѣческото, що има и той ще облѣче *най-субективнитѣ* си чувства (това ще стане само по себе, ако не е само той едно „неопитомено вълче") въ красива, плѣнителна форма, подъ която ще бликатъ „человѣчески-значителни" чувства, стремления и помисли....

Нъ... нъ г. Кирилъ Христовъ е поетъ съ сжщественъ органически недостатъкъ: той е готовъ да умре, за да наложи своя егоизмъ: у него инстинкта е унищожилъ всѣкакъвъ отсѣнъкъ на разсждъчность (не говоримъ за разумъ) и затова дързко се е размахалъ съ широки и оперушени крилѣ необуздания му егоизъмъ.

* * *

Кирилъ Христовъ е човѣкъ и поетъ, който не е способенъ да се замисля. Ще трѣбва да се прочетатъ само една — двѣ отъ сбирки-

---

[1]) Читательтъ може би да не знае, че е смѣлъ рецензентъ г. К. Х. И колко смѣлъ е той! Неостанаха пощадени отъ неговата ядовита рецензия и българскитѣ социалисти, които „незнаяли граматиката" и социалистич. рецензенти, които били, по неговото мнѣние, „*лжгни*". Съвѣтваме му да не бара социалиститѣ и да се възхищава само отъ Вазовитѣ „Службогонци".

тѣ му било „Вечерни сѣнки", било „Трепети", за да се види отсжтствието на *мисъль*. Всичкитѣ му стихове сж една красиво изпълнена трѣска отъ чувства, прѣзъ която трѣвава *обществена* мисъль улетява, избѣгва. А спре ли се случайно нѣкоя — тя ридае като сиротниче, изгубило своя пжть. Поезията на г. Кир. Хр. такава, каквато е била до сега, е задушна атмосфера за мисъльта . . . . Тя, впрочемъ е одушена и у самия поетъ, затова, кждѣто я съгледваме въ стиховетѣ му, е тъжна, осакатена, нелѣпа. Въ едно отъ стихотворенията му съ *граждански* мотиви (Вечер. сѣнки стр. 66) наредъ съ оння, „по лицата на които сияе прѣстжпность, злина", бичува той и младитѣ нови генерации — у насъ прѣдставители на високи идеали:

„Така е! — Бори се, о младость безумна,
Додѣто не виждашъ и ти,
Какъ глупа е твойта *борба праздношумна*,
Какъ *жалки* сж твойтѣ мечти" . . .

Това е, види се, за да бжде поетътъ вѣренъ на девиза си: жени и вино и да подкрѣпи праздната си мисъль („Трепети")

„Борба велика, слава, *идеали* —
Тазъ *стара* пѣсень вече се не пѣй,
Съсъ нея се *глупеца* самохвали
И тоя, кой *не знае да живѣй* . . . .

Кирилъ Христовъ никога не ще е мималъ тия „идеали", тая „стара пѣсень" — съ тѣхъ не така *леко* се прощава човѣкъ . . . . . Той е като едно планинско поточе, което се стреми надолу и все надолу — безоглядно, недомислено — не гледа пжтя какъвъ е, „не чува бучението на гората. И ако нѣкой му забѣлѣжи, че трѣбва да се вслуша въ шума и *горското* бучение — поетътъ се разсърдва, пѣе и *бѣга*. Той за всичко това не си дава (и не би искалъ) смѣтка. Животътъ за него е арена, гдѣто трѣбва да летятъ буйни дни, да летятъ катъ на сънѣ и да лудуватъ младини . . .

А това, що ставало у нази (отъ него нека Богъ да го упази!) не го интересува, то му е умразно: родния край не му е милъ . . .

„Не: мене днесъ не ми . . . не ми е мило
За тебъ, о роденъ край!
Защото *страхъ ме е*, че младость мина
Прѣди да съмъ *живѣлъ* . . ."

Поетътъ напуща родния си край, защото се бои, че младость минава, прѣди да е живѣлъ. А той иска, лудува за животъ. Какъвъ е тоя животъ?

„Вий мене ме намира оставете
Да *поживѣя*, както *азъ* си знамъ";

Поетътъ самъ си знае, какъвъ е тоя животъ и разбира се, никой нѣма право да му търси смѣтка. Та и кой му дири? Нека си поживѣе:

„Не! още за менъ е вселената нова
Менъ чакатъ още радостни дни!"

Ние пожелаваме „радостни дни" не само на Кирилъ Христовъ, но на всички, на цѣлото човѣчество... Той е свободенъ, както щѐ да поживѣе живота си... Нъ и той нека остави на мира хората,

нека не анатемосва тѣхнитѣ борби и идеали, защото вече съ това ги прѣдизвиква къмъ дирене смѣтка... Нъ ние нѣма да направимъ това, знаейки, че поетътъ не си е давалъ смѣтка, за тия мисли — кждѣ тъмни, кждѣ нелѣпи — що е изказалъ. Нѣма да му зададемъ въпроса: ималъ ли е време и билъ ли е въ състояние да обхване, разбере и си уясни нашата дѣйствителность? Вложилъ ли е живъ, творчески трудъ въ нейнитѣ полета, за да се почувствува въ право да я отрича, не, да бѣга отъ нея?

„Далеко, далеко! Лети, като хала —
И своята младость *спаси!*
Кога тебъ България е отмиляла
Ти друга родина търси!"

Когато ти е жално за младостьта и искашъ да изхарчишъ всички сили млади въ диленъ и разкошенъ райски сънь, срѣдъ безумства и вихрени наслади, — едно прѣкрасно срѣдство има: изругай човѣшкитѣ борби, надсмѣй се надъ свѣтовнитѣ идеали и заживѣй

...Съ пълна чаша въ ржката, —
Когато цѣлъ е въ рози божи свѣтъ...
Жени и вино! Вино и жени!..."

Така пише на 13-та страница отъ едно неиздадено още съчинение: *егоизмътъ*

Нъ има още *мисли* все така опърничави и нелѣпи въ чувствената поезия на К. Х. Ние ще припомнимъ на читателя стихотворението „Станси" (въ „Трепети"). Българския народъ е чулъ (я е чулъ, я не!) чрѣзъ него поетовата присжда: „Малодушно, *подло*, робско плѣме е народа и гнилъ мъртвецъ, изровенъ пакъ погребенъ, за да бжде". Тая прѣсжда, рожба на поетска лекомисленость, би могалъ да я изрече *само* единъ умрелъ човѣкъ за обществения животъ. Биха простили поколѣнията бждащи, ако се изречеше тя отъ единъ мощенъ, смѣлъ народенъ борецъ, който и умъ, и сила, и дарби, и животъ всичко е далъ за народна полза и най-подиръ е клюмналъ чело уморенъ и разбитъ прѣдъ (и отъ) общата апатия...

А ние *знаемъ*, какви славни подвизи за общото добро има задъ себе г. К. Х., затова ний не знаемъ какъ да си обяснимъ: страшната му мисъль по какъвъ начинъ се е породила у него и какъ се е *осмѣлилъ* въ такава форма да я хвърли прѣдъ свѣта — не знаемъ, освѣнъ да посочимъ на неговото самонадуване и охлювско роговадене... И странно нѣщо! Просто ни е необяснимо туй *перчене* и пжчене у поета. И ний, безъ да щемъ, идемъ да утвърдимъ една стара мисъль, казана за него: умственото убожество, какво не е способно да роди...!

* * *

Въ „Вечерни сѣнки" има едно стихотворение *Епиникия*[1]. Тамъ се четатъ слѣднитѣ стихове:

---

[1] Това стихотворение е посветено Д-ру К. Кръстеву. Поетътъ се пита на едно мѣсто: ще ли нѣвга може да му отплати за смѣлата обичь и затова дѣто г. К. К. му е прострѣлъ „спасителна приятелска ржка" ...

„Ти видѣ какъ сждбата ми отнима
Едничкото спасенье — любовьта . . .“

Слѣдъ „черна“ борба съ „бѣли“ нужди поета е дошълъ до тамъ, че му е останало „едничко“ спасение — любовьта.

Интересно ни се вижда да прослѣдимъ въ пѣснитѣ му *неговата* любовь, за да видимъ нейния обликъ и черти, да ли сж такива, които могатъ да спасятъ (и то едничкитѣ!) злочестия поетъ, сразяванъ ежечасно отъ сждбата . . .

Нѣма въ пѣснитѣ на К Х. по типиченъ куплетъ, който да би по-ясно и по-точно изказалъ схващането му на любовьта:

Илъ трѣбва азъ въ тазъ хубость страстна, млада
Да търся добродѣтели, *душа?* —
Ахъ . . . не! азъ мога въ чувствена наслада
Животъ да изсуша!

Никой не би прѣпоржчалъ на поета да търси у жената „еснафски“ добродѣтели и душа . . . Но да се изсуши цѣлъ животъ въ чувствена наслада на „легло благословено“, това не звучи съвсѣмъ поетично, а пòхотно . . .

Плътьта — култъ — ето неговата любовь. А трепетитѣ на духа, върховното сърчетание на „блѣнъ съсъ блѣнь“, гордата високо-нѣжна и свѣтлоосияна любовь, която хвърля поетично було вѫвъ отношенията между двата пола — отъ всичко това ни дѫхъ, ни лѫхъ въ поезията на г. К. Хр.

Впрочемъ любовьта на г. К. Х. едва ли може се разбра. Тя е за него „ръждива верига“, отъ която ту се освобождава, ту се обвързва. У една любовница не търси душа, а къмъ друга се обръща: „прѣстжпно, глупаво творенье“ — „Душа азъ търсѣхъ да намѣря въ тебе, съкровище на сънища, мечти“ и възклицава: „Да търся въ трупъ душа! . . . *Прѣстжпна* жажда . . .“ [2]).

Ние не знаемъ дали за всички; нормални хора любовьта е такава и дали *така* тѣ гледатъ на нея; но това, което особено бие на очи въ любовьта на К. Х. е бизарното смѣшение на кипнала плъть съ нагълъ блуденъ жаръ. Първокачественъ еротикъ — поетътъ граничи (ако не е скочилъ въ областьта имъ) съ *страстнитѣ* прѣстжпници (criminel passionné), които вършатъ прѣстжпления по еротически мотиви . . . Като въ всѣка еротическа поезия, жената е низвергната до *жалко срѣдство за наслада*. Щомъ поетътъ се насити,

„Съ какво да благодари ще може
Пѣвецътъ *възроденъ*, когото ти
Съ *желѣния си духъ* изъ гробъ извади . . .“

Ние знаемъ вече какъ К. Х. се отплати на човѣка „съ желѣяния духъ“. Той му посвети още други стихотворения — „Наука“ въ „Нашъ Животъ“ и „Д-ръ Ставри“ въ „Об. Д“, въ които се вижда какъ благодари това просмукано съ „черна неблагодарность дѣте“, опърничаво като „неопитомено вълче“. Човѣкъ може да мисли така или инакъ за г. Д-ръ К. Кръстевъ, но трѣбва да се признае *истината*, че К. Х. ако е *нѣщо* поне като виртуозъ на стиха, това дължи само на г. Д-ръ К. А отъ *шаткавость* въ поезията, никой не би спасилъ г. К. Х.: бодлитѣ на тръна може да се изкастрятъ, но той все пакъ си остава *трънъ* . . .

[2]) Сгр. 8. „Вечерни сѣнки“.

той се освобождава отъ нея — „прѣстжпно, глупаво, безчувствено творение" и лѣти къмъ друга и така нарѣдъ. Това е нѣщо повече отъ еротика — необузданъ *жестокъ егоизъмъ*.

Може би, нѣкой да си помисли, че г. К. Х. е свръхчовѣшка натура, и за нея сж надвластни други, особени природни закони; че той е единъ нашенски, *роденъ* нитчеянецъ, за когото да сж пжтни думитѣ на Заратустра:

„Сълзитѣ на невинностьта, кръвьта
На стадото да пълнятъ златний пахаръ
На неговото висше наслажденье.
Смъртьта на други да е зарадѣ него
Животъ [3])....

И правъ ще е, ако нѣкой си помисли така, защото и г. К. Х. си изповѣда (Вечерни сѣнки стр. 54):

Охъ не, азъ не съмъ ни за тебе —
Нито съмъ за друга злодѣй.
За гдѣто *осжденъ* съмъ *бждствуя да нося*
На *всѣко* сърдце, що сърдце ми сгрѣй.

Нъ читательтъ ще ни позволи да обърнемъ поета съ главата нагорѣ (защото обърнатъ изглежда на свръхчевѣкъ) и ще видимъ, че нѣмаме работа съ Uebermensch.

Свръхчовѣкътъ се е родилъ, за да мрази и неговата стихия е прѣзрѣнието. Подвластни, нѣми и тжпи стоятъ прѣдъ него людскитѣ стада. Такъвъ е въ бѣгли чертя той, какъвто се е излупилъ изъ фантазията на Нитче. А нашия поетъ понѣкога е едно капризиозно дѣте; гледайте какъ се изплаква прѣдъ своята любовница:

Ела, я вижъ какво *отъ менъ* направи!
Нарадвай се! нагледай ми се ти!
О, леко и жестокосърдно дѣте
Ти още ли съ менъ *искашъ да играйшъ?* [4]).

Това не звучи „свръхчовѣшки"...

* * *

Кирилъ Христовъ, наистина, внесе нови елементи въ нашата поезия, нъ тѣ не сж такива, щото да могатъ му осигури дълготрайна слава. Въплътения егоизъмъ и въ най-красива форма все си е егоизъмъ. А неговата еротика ще дразни дълго, може би, леконравието въ нашитѣ четци и ще буди не поетични, а приопизматични (нека извини читателя за изражението) настроения. Затова ония, които гледатъ на поезията, като нужда за духовния животъ на човѣка, които очакватъ отъ нея да укрили, да подьеме човѣшкия духъ; да открие новото, за което неволно хорскитѣ сърдца копнѣятъ, — за тѣхъ поезията на г. К. Х. празношумно ще звучи....

Нашето общество е много *търговски* настроено: малцина сж, които сѣнката за духовно сжществуванне прииамя. Затова нашата

[3]) Блѣнове отъ П. П. Славейковъ. Изъ „сѣнката на свръхчовѣка" стр. 73.
[4]) Вечерни сѣнки стр. 50.

книжнина не се търси, не се очаква и не *върши* оная роля, за която е прѣдназначена. Това мъчи всички, които милѣятъ за духовния и литературенъ подемъ въ нашия животъ. И г. К. Х. е замъченъ отъ сѫщото и той пѣе въ „свойтѣ пѣсни недопѣти“ (Кръстопѫть стр. 53):

„Послушайте ги. „Долу, хей! Непозволявамъ
Величието е врагъ на равноправностьта
И свободата! Долу всички! Не признавамъ
Държавникъ харенъ азъ, *ни ученъ*, *ни поетъ*!“

Читательтъ вижда, *каква форма* е взела въ поезията на г. К. Х. тая благородна мъка, че у насъ малко милѣятъ за поезия, за духовна култура! *Това* може да се обясни пакъ съ умствената пустота у автора, съ неговата повърхность и не *замисляне* върху неразвитостьта на нашия обществено-културенъ животъ.

И ако съ такава хладина е напоено нашето общество и ако поезията на г. К. Х. *не е една* топла, жизнетворна струя, а едно типично изтъкване на сурово себелюбие — какво е дало право, смѣлость на г. К. Х. — или както се е изразилъ той: отъ дѣ е намѣрилъ сили за тоя „откровенъ цинизъмъ“, че всѣка негова страница, негова рѣчь, негово „огнедишаще слово“ струва милиони. Па кой знай може да има право: не е чудно тѣ да сѫ такива милиони, за които счупена пара не се размѣня...

Четете неговитѣ „призраци“[1]). Идеята сама по себе поетична, прѣкрасна! Суетностьта на човѣшкия животъ, чѐзненето на всичко и потапянето му въ дълбоката мъгла на неизвѣстностьта. Усмивание пигмейскитѣ людски стремления къмъ охолность, разкошество и дворци — жалейки, че това е станало съ прѣдълбоко нащърбяване *онова* което би дало извѣстна цѣна на нашия животъ! Уви! и тая прѣкрасна идея да я видишъ обезобразена, нацапана отъ калния сокъ на една жалка амбиция...

И щедро се излѣлъ тоя сокъ въ неговитѣ стихове: О, безименъ прахъ, о торъ, о идиотска сганъ, мушичка дребна, о нравчица нищожна!!! Знаешъ ли ти

„За менъ ще споменятъ всѣкога, когато
За славни българи се помене!
Във четири мильона, що живѣятъ
Във тоя мигъ по нашия край, едва
Троица като *менъ* ще оцѣлѣятъ
Във смѣли огнедишащи слова!

Тука грубиятъ егоизъмъ съперничи съ търговското хвалене на стоката!...

За хора като г. К. Х. е казалъ Беранже:

J'ai rêvé d'aigle et m'eveille pinson
(Сънувахъ се орелъ, събудихъ се врабче!)

И той сънувайки се орелъ, крѣщи отъ „земни“ висини: „проклетъ народъ“, идиотски родъ“, „кромидоглавъ народъ“ —, а утрѣ, като се събуди, врабчето ще запѣе: църъ, църъ кромидоглавъ поетъ...

Фалкъ.

---

[1]) Бълг. Сб. год. X кн. 1.

ХРОНИКА.

(ИЗЪ НАШАТА ЖУРНАЛИСТИКА).

„Мисъль“ и демокрацията. Опрѣдѣляне на демокрацията. Дребната буржуазия и работническата класа. Дребната буржуазия и демокрацията. История на послѣдната. Дребната буржуазия и социалната демокрация. Опортюниститѣ социалисти и дребно-буржуазната демокрация. Бѫдащето на социалната демокрация. Демокрацията въ економически закъснѣлитѣ страни.

Въ първата книжка на сп. „Мисъль“ за тая година срѣщаме една статия подъ заглавие „Банкрутирала ли е демокрацията?“ Тя е написана въ отговоръ на една статия въ „О. Д.“ подъ заглавие „Банкрутство на демокрацията“. Насъ въ случая не ни интересува, какво е писано въ „О. Д.“ по „банкрутството на демокрацията“. Въ случая ни интересуватъ сѫжденията на автора на статията въ сп. „Мисъль“. Толкова повече ни интересуватъ тѣ, че авторътъ имъ туря въ заглавие на своята статия, въпроса: „Банкрутирала ли е демокрацията?“ не само да докаже на „О. Д.“ и на читателитѣ на „Мисъль“, че послѣдната не била банкрутирала, но и да помогне за „разрѣшението на споровете възникнали отъ нѣкоя година насамъ въ срѣдата на самитѣ социалисти“. Авторътъ на статията като говори за статията на „О. Д.“ (бр. 14, год. II) казва:

„Грѫмкото заглавие ми обърна вниманието, най-вече и за това, че въпросътъ за отношението между демократизмъ и социализмъ е твърдѣ важенъ, а мене особено интересува. Малко-много запознатиятъ съ тия работи читатель ще да знае навѣрно, че отъ разрѣшението на тоя въпросъ въ една или друга смисъль зависи и разрѣшението на споровете възникнали отъ нѣкоя година насамъ въ срѣдата на социалиститѣ“.

Като е така, то наистина сѫжденията на автора прѣдставляватъ за насъ извѣстенъ интересъ. Но прѣди да се спрѣмъ върху сѫжденията му, ще направя слѣдующата бѣлѣжка. Прави впечатление обстоятелството, че авторътъ проявлява такъвъ голѣмъ интересъ къмъ „споровете“ въ срѣдата на социалиститѣ. На пръвъ погледъ чудно се вижда, дѣто чужди на социалистическото дѣло хора се занимаватъ съ „споровете въ срѣдата на самитѣ социалисти“. Защо се интересуватъ тѣ? Но това е чудно само на пръвъ погледъ, а въ сѫщность нищо чудно нѣма въ тоя интересъ на нашитѣ противници. За противницитѣ на социализма „споровете“ въ социалистическитѣ партии сѫ интересни само отъ гледна точка, до колкото тѣ водятъ къмъ разцѣпление въ послѣднитѣ. За това тѣ посрѣщатъ съ рѫкоплѣскания, съ хвалби всѣкиго, който внася въ социалистическитѣ партии разногласия, на нищо не основани съмнѣния и „критика“, опортюнистически възгледи, които сѫ въ разрѣзъ съ теорията на научния социализмъ и тактиката на социалъ-демокрацията, като сѫщевременно нападатъ ония, които защищаватъ социализма и социалистическата тактика и които за това ги наричатъ „догматици“, „шаблони“, „тѣсногръди“, „папи“, а разногласията — „криза въ научния социализмъ“. Близъкъ примѣръ въ случая за насъ съставляватъ тѣхнитѣ отношения къмъ „О. Д“. Послѣдното за тѣхъ е и „добрѣ уреждано“, и „умно списвано“; редъ похвали тѣ сипятъ по адреса на редакцията му,

като същевременно тѣ, заедно съ послѣднята, наричатъ всички други социалисти „догматици“, „схематични“, „нетолерантни“ и т. н. По такъвъ начинъ тѣ мислятъ, че достигатъ своята интимна цѣль — раздухването на разногласията, слѣдователно, компрометирането на социализма. Обаче тѣ горчиво се лъжатъ. Разногласията въ социалистическитѣ партии тъкмо и водятъ къмъ уяснението на социалистическитѣ принципи и тактика, основана на тѣхъ, и къмъ очистването имъ отъ елементи, негодни за тѣхното дѣло, за тѣхнитѣ борби. Социализмътъ отъ това само печели; той може да бъде компрометиранъ отъ желанието на социалистическитѣ партии да стоятъ здраво върху почвата на социалистическитѣ принципи и тактика и да се очистятъ отъ негоднитѣ елементи само прѣдъ невѣжествената тълпа. Но послѣдната може да прѣдставлява нѣщо за социализма не съ невѣжеството и относително същностьта на социалистическитѣ принципи и тактика, а, обратно, като се освѣтлява върху тая същность. Една социалистическа партия никога не може да упражни трайно влияние върху маситѣ, ако тя сама не се отличава съ единомислие по социалистическитѣ принципи и тактика. Щомъ въ една социалистическа партия се появятъ принципиялни разногласия, то неможе и не бива да се криятъ тѣ или да се замазватъ, съ илюзията, че по такъвъ начинъ ще се прѣдставляваме прѣдъ противницитѣ си силни, безъ да бъдемъ въ същность такива. Принципиялнитѣ разногласия въ една социалистическа партия, прикривани и потулвани съ такива лъжливи мотиви като какво ще кажатъ нашитѣ противници, не само не я правятъ силна, а, напротивъ, я правятъ вътрѣшно немощна, слаба, неспособна за дѣйствителна работа, безъ дѣйствително значение въ живота. Разнитѣ течения въ такава партия парализиратъ нейната дѣятелность, нея силата, и рано или късно такава партия окончателно ще се изроди. Въ такъвъ случай тя може да спаси себе си, да издигне значението на своитѣ принципи и значението на своята сила само чрѣзъ *ампутация*, чрѣзъ отсичане гнилитѣ части отъ своя организмъ. Другояче казано, въ такъвъ случай единственъ изходъ за такава партия е очистването ѝ отъ ония елементи, които прѣчатъ на правилното ѝ развитие въ духа на социалистическитѣ принципи. Ако тя е въ такова състояние, че не може сама чрѣзъ естествената си здравина, чрѣзъ естественото си развитие, чрѣзъ умствения си ръстъ да очисти себе си отъ всичко онова, което ѝ прѣчи за съществуването ѝ и за понататъшно правилно развитие, тогава за нея става наложително отцѣпването на здравитѣ ѝ елементи, на елементитѣ ѝ единомислящи принципиялно въ отдѣлно цѣло, въ чисто социалистическо ядро. По такъвъ начинъ социалистическата партия не само нѣма да умрѣ, но тя ще се яви по-силна, по-способна за дѣятелность, и социализмътъ, вмѣсто да се компрометира, напротивъ, ще запази своята сила. Тъй що, надеждата на нашитѣ противници, че разногласията въ социалистическитѣ партии ги ослабвали и ги водѣли къмъ разцѣпление, което още повече ги ослабвало, е надежда илюзорна. Социалистическитѣ партии на извѣстна степень отъ своето развитие се изцѣряватъ чрѣзъ тия разногласия и разцѣпления и се явяватъ още по-силни. А социализмътъ нищо не губи отъ това. Социалистическото движение, отъ

като се яви на почвата, създадена отъ научния социализъмъ на Маркса и Енгелса, до днесъ е изпитвало нѣколко „кризи“, слѣдъ тѣхъ се е явявало още по-силно, а социалистическитѣ партии, очистени отъ негоднитѣ си елементи, продължаватъ своето социалистическо дѣло още съ по-голѣма енергия.

Подиръ горѣказаното ще обърна внимание и на друго нѣщо. Авторътъ на статията въ „Мисъль“ говори „за отношението демократизъмъ и социализъмъ“. И понеже той веднага тоя въпросъ свързва съ въпроса за „споровете въ срѣдата на самитѣ социалисти“, може да си помисли човѣкъ, че разногласията въ нашата партия се касаятъ до въпроса за отношението ни къмъ демократизма. Обаче, както е извѣстно, полемиката въ нашата партия се води на друга почва. За работническата социалъ-демократическа партия въпросътъ за отношението й къмъ буржуазния демократизъмъ, билъ той политически или „економически“, както казва авторътъ на статията, е ясенъ. Между буржуазния демократизъмъ и социалъ-демократизма има една коренна разлика, която и прави ясни отношенията на нашата партия къмъ първия. „Споровете“ въ нейната срѣда се свеждатъ къмъ това; работническата социалъ-демократическа партия трѣбва ли да си остане партия на революционния социализъмъ, партия социалъ-демократическа или трѣбва да се превърне въ една опортюнистическа, една дребно буржуазна демократическа партия?

Но да дойдемъ на разсъжденията. Прѣди всичко какво нѣщо е демокрацията споредъ автора?

„Подъ тая дума — казва той — се разбиратъ три нѣща (демократическиятъ принципъ и демократическитѣ стремления се изразяватъ въ думата *демократизъмъ*) първо, думата демокрация означава извѣстна форма на управление върху демократически основи; второ, съвъкупность отъ хора, борящи се за прилаганье на демократизма, и трето, въ по-неопрѣдѣлено и широко значение, съ думата демокрация означаватъ просто широката маса, въ която влизатъ естествено и работницитѣ, а не само дребнитѣ буржуа“.

Думата демокрация е опрѣдѣлена вѣрно. Обаче, това опрѣдѣление нищо не обяснява. Но това опрѣдѣление авторътъ прави, за да докаже, че демокрацията не е банкрутирала. Правъ е той, че тя като управление не само не е банкрутирала, но и е напрѣднала; като съвъкупность отъ хора, „борящи се за прилаганье демократизма“ сѫщо не само не е банкрутирала, но надали скоро ще банкрутира, защото додѣто сѫществува буржуазниятъ строй, все ще има хора, които ще се групиратъ около демократизма. Така поставенъ въпросътъ — като форма на управление и като съвъкупность отъ хора — разбира се, че заключението на автора ще бѫде вѣрно. Вѣрно е, че демокрацията не е банкрутирала. Съвсѣмъ друго, обаче, ще бѫде заключението, ако поставимъ въпроса другояче, което ще бѫде и по вѣрно. Подъ думата демокрация днесъ разбиратъ наистина съвъкупность отъ хора, борящи се за демократическата форма на управление. Но, първо, „съвъкупностьта отъ хора“ се състои прѣдимствено отъ дребни буржуа и отъ идеолозитѣ на нейнитѣ интереси и стремления, къмъ които идеолози се отнасятъ и хората отъ свободни професии, и чиновници дребни и

учители. Изобщо, днесъ подъ думата демокрация се разбира дребно буржуазната класа, издигната до съзнанието на своитѣ класови интереси и участваща въ политическитѣ борби за запазвание на своитѣ интереси. Както всѣка класа, тъй и дребно-буржуазната намира свои идеолози въ хората отъ свободнитѣ и несвободнитѣ професии. Програмитѣ и, изобщо, цѣлата идеология на послѣднитѣ не сж нищо друго, освѣнъ изражението на интереситѣ, стремленията и желанията на тая класа и на политическитѣ и економически форми, въ които се прѣдполага, че ще могатъ да бждатъ удовлетворени тѣ. Удовлетворението, обаче, на послѣднитѣ не прѣдполага непрѣмено и прогресивни политически и економически форми. Дребната буржуазия при извѣстни условия може да намѣри удовлетворение и при най-реакционни политически и економически форми. Въ всѣки случай, подъ демокрация днесъ се разбира „съвъкупность отъ хора“, които прѣдставляватъ интереситѣ на дребната буржуазия, борящи се за политически и економически форми, които да удовлетворятъ тия интереси. Нѣма съмнѣние, че въ тая „съвъкупность“ може да влизатъ и работници. Но тоя елементъ въ казаната „съвъкупность“ не е значителенъ и е времененъ. Въ нея могатъ да влизатъ само такива работници, които се намиратъ на най-низко умствено стжпало и безъ всѣкакво съзнание за своитѣ класови интереси и за начинитѣ на тѣхната защита. Защото правата и интереситѣ на работницитѣ и на дребната буржуазия сж правопротивоположни. Послѣдната по никой начинъ не може да защищава правата и интереситѣ на първитѣ. Това е толкова повѣрно, колкото е по-назаднала една страна въ индустриалното развитие и колкото, слѣдователно, дребно-буржуазната класа сжществува чрѣзъ експлоатацията на работницитѣ. Въ такива страни дребно-буржуазната класа търси защита на своитѣ интереси въ закони и мѣроприятия явно насочени противъ правата и интереситѣ на работницитѣ. Да вземемъ за примѣръ българската дребна буржуазия. Тя иска законъ за еснафската уредба, насоченъ противъ правата и интереситѣ на работницитѣ; тя иска запретителни тарифи, които съвсѣмъ не сж въ интереса на работническата класа и т. н. Прочее, ясно е, че дребно-буржуазната демокрация не може да прѣдставлява правата и интереситѣ на работническата класа и нито ги защищава. Истината е въ туй, че демократическитѣ партии искатъ да влекатъ като опашка подиръ дребната буржуазия и несъзнателната часть отъ работническата класа. Затова тѣ туратъ въ програмитѣ си и искание работническо законодателство. Обаче, това искание се туря само за да привлекатъ работници, а въ сжщность тѣхното искание на работническо законодателство се отнася само за работницитѣ въ едро-капиталистическитѣ производства, но никакъ не за работническата класа въ цѣлото производство. Искането работническо законодателство отъ демократитѣ не може да се простира върху работническата класа въ цѣлото производство, защото въ такъвъ случай то засѣга най-сжщественитѣ интереси на дребно-буржуазната класа, както и на срѣдната часть отъ буржуазията, изобщо. Послѣдното демокрацията не може да допустне, защото това би я турило явно въ разрѣзъ съ интереситѣ на главната имъ сила — на дребната буржуазия. Друго

искане, съ което демокрацията иска да привлича работници, е искането за сдружавания, за кооперации, за кооперативно производство. Но сдружаванията, кооперациитѣ и кооперативното производство днесъ не водятъ къмъ друго, освѣнъ къмъ капитализма, къмъ капиталистическата експлоатация и на работницитѣ и на сдруженитѣ дребни производители. Съ това сдруженията, кооперациитѣ, особено производителнитѣ, не спасяватъ послѣднитѣ отъ пропадание, а, обратно, водятъ къмъ пълно унищожение на дребно-буржуазната класа и увеличението на наемничеството, на пролетарията.

Така поставенъ въпросътъ, заключението ще бѫде съвсѣмъ друго. Демокрацията, като „съвокупность отъ хора", като обществена групировка, като политическа партия, която прѣдставлява интереситѣ и правата на дребнобуржуазната класа, отъ началото на втората половина отъ миналия вѣкъ все повече губи сила и значение въ обществения и политически животъ. Причина на това е прѣди всичко систематическото пропадане на дребната буржуазия, като класа, невъзможностьта при днешния капиталистически режимъ да се запази нейната економическа самостоятелность, невъзможностьта да се задоволятъ нейнитѣ економически стремления, главното отъ които е запазването на собственостьта имъ, срѣдствата за производство и впадането все въ по-голѣма зависимость отъ капиталистическата класа. По тая причина една часть отъ нея върви въ опашката на едро-буржуазнитѣ обществени групировки, въ опашката на буржуазнитѣ либерални и реакционни партии, а другата часть, чувствуваща, че при днешния економически режимъ не може да запази своята самостоятелность, върви съ социалъ-демокрацията. Въ тоя смисълъ демокрацията наистина е банкрутирала. Ако при все това виждаме демократизиране въ формитѣ на управление, то вече никакъ не се дължи на демокрацията, то се дължи единствено на борбитѣ на социалъ-демокрацията, силата и влиянието на която прѣзъ втората половина отъ XIX вѣкъ сѐ повече се увеличаватъ. Въ сѫщность демокрацията, въ тоя смисълъ, както ние я разбираме, никога не се е борила за ония демократически политически принципи, които идеолозитѣ ѝ приписватъ. Историята ни показва, че дребно-буржуазната демокрация никога не е простирала своя демократизмъ тъй далече както си мислятъ нѣкои. Тя въ туй отношение е по природа и по положение твърдѣ страхлива и за това въ всѣка рѣшителна минута на борбата тя бива готова да напусне и послѣдната и съюзницитѣ си и доброжелателитѣ си. Така е постѫпвала тя въ всички рѣшителни моменти на борбата на работническата класа за завоюването отъ едро-буржуазната класа по широки права и свободи. Така измѣннически тя е постѫпила въ 1848 година въ Франция; така е постѫпила тя въ Германия и Австрия прѣзъ 1848 и 1849 години; така тя е постѫпила прѣзъ събитията въ 1871 година въ Франция; така тя постѫпва днесъ въ Австрия, като се явява главна сила на антисемитическата дива борба противъ социалъ-демокрацията, противъ нейнитѣ усилия да добие за австрийскитѣ работнически маси по-голѣми права и свободи, по-свободно демократическо управление. Изобщо, демокрацията, като „съвкупность отъ хора, борящи се за прилаганье на демократизма" отдавна е банкрутирала,

защото не тя се е борила и не тя се бори за прилагането на оня демократизъмъ, подъ който се разбира пълно самоуправление. Тя нито по теория, нито по интереси и положение на дребно-буржуазната класа, на която се явява прѣдставителка, не е за тоя демократизъмъ, нито е способна да се бори за него. За тоя демократизъмъ може да се бори и се бори само социалъ-демокрацията, прѣдставителката на правата и интереситѣ на революционния пролетариатъ. Така фактически стоятъ днесъ работитѣ въ всички индустриално напрѣднали страни. Тамъ демокрацията или нѣма никакво значение, или тя върви въ опашката на реакционнитѣ и либерални партии, или е погълната отъ социалъ-демокрацията. Тамъ нѣма демокрация, която да се бори за демократизъмъ. Тамъ има социалъ-демокрация.

Обаче авторътъ на статията: „Банкрутирала ли е демокрацията?" на стр. 62 отъ „Мисъль" ни заявява слѣдующето:

„Въ дѣйствителность, обаче, работата не е така. Съвременната демокрация не е по самата си сжщность дребно буржуазна. Тя не е заявила никждѣ, че желае да рекрутира своитѣ членове само измежду дребната буржуазия и че само нейнитѣ интереси ще защищава. Въ нейнитѣ редове могатъ да влизатъ и дѣйствително влизатъ хора отъ всички производящи слоеве (дребни производители, работници, свободни професии); тя защищава правата и интереситѣ не само на дребнитѣ собственици, но и тия на работницитѣ".

Това наивно заявление на автора тъкмо потвърждава моитѣ думи, че демокрацията „по самата си сжщность е дребно-буржуазна" и не може да бжде друга. Въ нея дѣйствително „могатъ да влизатъ и влизатъ" само хора дребни буржуа, т. е. дребни производители, плюсъ „съвкупность отъ хора", като отъ свободнитѣ професии, дори и работници. Но авторътъ тука прави една бърканица на понятията, която го завежда по нататъкъ до крайно погрѣшни разсжждения. Тука той взима за демокрация „съвкупностьта отъ хора" независимо отъ дребно-буржуазната класа. Но „съвкупностьта отъ хора", безъ да се явяватъ прѣдставители на тази класа, безъ да се опиратъ на нея, сж безъ никакво обществено и политическо значение. Всѣка „съвкупность отъ хора", всѣка обществена групировка или, другояче казано, всѣка партия до толкова значи нѣщо, до колкото прѣдставлява стремленията, желанията, интереситѣ на нѣкоя класа. Очевидно е, че демокрацията не може да бжде друга „по самата си сжщность", освѣнъ дребно-буржуазна. Че тя канила и другитѣ да влазятъ въ нейнитѣ редове, това нищо не измѣнява въ „самата ѝ сжщность". Но всичко това, като не е ясно въ главата на автора, кара го да не вижда банкрутство на демокрацията, кара го, напротивъ, да я вижда жизнеспособна и постоянно засилваща се. „Защото — споредъ него — демокрацията не е нѣщо застойчиво и неизмѣнно, нѣщо, което не подлежи на развитие, на самоизмѣнение. И да прѣдположихме за минута, че съвременната демокрация се заплашва съ банкрутство зарадъ исключително дребно буржуазната си политическа боя — което не е вѣрно, както видѣхме — пакъ не би могли категорически да се произнесемъ за това банкрутство, щомъ вземемъ прѣдъ видъ възможностьта на демокрацията да се видоизмѣня съгласно новитѣ общест-

вени условия, да еволюира съгласно интереситѣ и изискванията на новитѣ времена. Тази възможность нито исторически се отрича — напротивъ, историята на демокрацията въ разнитѣ страни я подтвърдява — нито пъкъ липсва или се не допуща отъ принципитѣ и стремежитѣ, които лежатъ въ основитѣ на демократическитѣ движения; напротивъ, тая възможность за развитие и приспособление е по-широка за демокрацията, отколкото за социалъ-демокрацията". Но, както видѣхме, работата съ демокрацията стои тъкмо наопаки. Катоземаме демокрацията въ „самата ѝ сѫщность", т. е. като прѣдставителка на дребно-буржуазната класа, виждаме тъкмо обратното да става съ нея въ историята. Историята ни показва, че тя си остава такава, каквато е сѫщността ѝ, или става опашка на буржуазнитѣ партии, или пъкъ — една часть — отива подиръ социалъ-демокрацията. Това ни говори историята. Че „съвъкупностьта отъ хора", като идеолозитѣ на дребно-буржуазната класа, изгубваща опората въ нея — понеже тя пропада — се мѫчи да се приспособи къмъ „новитѣ времена" и да възприеме „гледища и домогвания по-съгласни съ развитието на нѣщата и истинско демократически, т. е. дѣйствително общи за всички производящи слоеве", дори да си даде „социалистически характеръ" — това е вѣрно. Но отъ туй демокрацията не е станала по-силна, не е придобила по голѣмо значение. Напротивъ, съ това тая „съвъкупность отъ хора" само разчиства пѫтя на социалъ-демокрацията, съ което все повече подкопава сама себе си. Толкосъ повече, че „економическиятъ демократизъмъ" на тази „съвъкупность отъ хора" се състои въ „подоходенъ данъкъ, челядни иноти, насърдчения на занаятитѣ и дребното земледѣлие, държавна застраховка, уреждание на евтинъ и достѫпенъ кредитъ, земледѣлчески и занаятчийски сдружения (синдикати, кооперативи), експлоатиране отъ държавата на желѣзници и мини, разширение стопанската область на държава и общини и пр." — нѣща, които никакъ не спасяватъ дребно-буржуазната класа отъ пропадание, а, напротивъ, все повече я тласкатъ къмъ него или все повече я турятъ въ зависимость отъ капитализма и държавата. Съзнанието ѝ безполезностьта за нея отъ всички тия добри желания на идеолозитѣ ѝ я кара все повече да ги напуска и да търси спасение другадѣ. Такава е дѣйствителната история на демокрацията. Но авторътъ на статията въ „Мисъль" обрѫща тази история съ краката на горѣ. За това той продължава да разсѫждава тъкмо противното на това, що ни говори историята. Той продължава така:

„При такава възможность и при такава тенденция на развитие ще бѫде твърдѣ интересно да се види, кое може да заплашва съ банкрутство съвременната демокрация, още повече като се земе подъ внимание, че тя може да приеме и социалистически характеръ безъ да се прѣвърне на социалъ-демокрация, т. е. на чисто работническо движение съ марксически възгледи. Дори и въ най-напрѣдналитѣ индустриялно страни, дѣто множество условия влияятъ въ полза на успѣха и напрѣдъка на социалъ-демокрацията, все пакъ за демокрацията остава една почва и область, отъ която първата не може да я изгони, освѣнъ ако разшири рамкитѣ и идеитѣ си до такава степень, щото като си запазва името социалъ-демокрация, да се прѣвърне въ сѫщ-

ность на проста демокрация. Тая тенденция дѣйствително я има вече, и социалъ-демокрацията усилено прѣскача въ областьта на демокрацията, като гледа да привлече въ своитѣ редове и дребнитѣ собственици, ужъ като бѫдащи пролетарии, и като разширочава идеитѣ си. Но и въ тоя случай пакъ нѣма да има банкрутство за демокрацията, тъй като при такива условия побѣдата на социалъ-демокрацията ще бѫде само привидна: тя само на име ще си остане такава, а въ дѣйствителность ще се прѣвърне на проста демокрация — прѣдставителка на всички производящи слоеве съ социалистическа тенденция. А за нашия въпросъ това е важно, а не дали демокрацията ще може да проникне въ редоветѣ на работницитѣ, или социалъ-демокрацията въ тия на дребнитѣ собственици. Както и да се извърши движението — въ разнитѣ страни споредъ разнитѣ условия — бѫдащето е на демокрацията (и споредъ мене, съ социалистически характеръ), а не на социалъ-демокрацията, като чисто работническо движение".

Както виждаме, авторътъ на горнитѣ редове обрѫща историята на демокрацията съ краката на горѣ. „Тенденцията на развитието" у автора е тъкмо обратна на дѣйствителната тенденция. Послѣдната ни казва, че все повече дребни производители вървятъ подиръ социалъ-демокрацията, а не подиръ демокрацията. И това произтича не отъ туй, че социалъ-демокрацията „усилено прѣскача" и че „разширочава идеитѣ си", а отъ причини, за които по-горѣ споменахъ. Когато авторътъ говори, че социалъ-демокрацията „усилено прѣскача въ областьта на демокрацията, като гледа да привлече въ своитѣ редове и дребнитѣ собственици, ужъ като бѫдащи пролетарии, и като разширочава идеитѣ си", намеква, вѣроятно, на обстоятелството, че въ социалъ-демокрацията напослѣдъкъ се явяватъ опортюнисти, които искатъ да я прѣвърнатъ въ дребно-буржуазна демокрация. Но това обстоятелство тъкмо и потвърдява моитѣ думи. Опититѣ на опортюниститѣ въ социалъ-демокрацията да я прѣвърнатъ въ „проста демокрация" не само не накараха първата да „разшири рамкитѣ и идеитѣ си", а, напротивъ, да ги направи още „по-тѣсни", по-точни и ясни. Отъ друга страна, опититѣ имъ да се отдѣлятъ въ „проста демокрация" съ „социалистическа тенденция" показватъ, че и въ тоя видъ демокрацията не може да бѫде друга, освѣнъ опашка на капиталистическата буржуазия. Прѣсенъ примѣръ за това ни дава съвременната история на Франция. Както е извѣстно, опортюниститѣ въ социалъ-демокрацията въ Франция, на чело съ Милерана и Жореса, образуваха „проста демокрация" съ „социалистическа тенденция". Но тази демокрация, както също е извѣстно днесъ, не е нищо друго, освѣнъ опашката на републиканската буржуазия, нейна маша. По тази причина Милеранъ, Жоресъ и цѣлата „съвкупность отъ хора, борящи се за прилагане на демократизма" сѫ напуснати отъ французския пролетариатъ, групиранъ въ социалъ-демокрация. Отъ казаното ни читательтъ може да сѫди, до колко е правъ авторътъ на статията въ „Мисъль", когато говори, че „побѣдата на социалъ-демокрацията ще бѫде само привидна" и че „тя само на име ще си остане такава, а въ дѣйствителность ще се прѣвърне на проста демокрация". Авторътъ и тука се

бърка въ различни понятия, които за него не сѫ ясни. Обрѫщането на социалъ-демокрацията съ пропаганда на своитѣ идеи и къмъ пропадващата буржуазия за него означава само „прѣскачане“ въ чужда область. А това за него е достатъчно, за да си мисли, че демокрацията поглъщала социалъ-демокрацията. Обаче, въ сѫщность за послѣдната дребната буржуазия до толкова има значение, до колкото тя може да се откаже отъ дребно-буржуазнитѣ си понятия. Всичкитѣ усилия на социалъ-демокрацията въ срѣдата на дребната буржуазия сѫ насочени къмъ това, щото способнитѣ за развитие елементи отъ нея да ги прѣвърне въ социалъ-демократи. Отъ друга страна, авторътъ на статията не знае това, че бѫдащето е на революционната класа въ дадено време, а днесъ такава е пролетариатската, работническата класа, и че всѣка революционна класа само тогава добива сила и влияние, когато тя се явява носителка на идеи, спасителни за всички потиснати класи. А пролетариатската класа е класата днесъ, която носи идеалитѣ за освобождението на человѣчеството отъ днешната наредба — източникътъ на всички страдания на работническата класа, както и на упадващитѣ дребни производители. Тази е причината, дѣто послѣднитѣ днесъ все повече се присъединяватъ къмъ борбата на социалъ-демокрацията, и ще се присъединяватъ къмъ нея, колкото повече тя, като чисто работническа въ марксически духъ, се усилва. Тя днесъ е водателка и прѣдставителка на всички угнетени отъ днешната буржуазна наредба и безъ нея е немислима никаква демокрация, никакво демократическо движение съ значение. Но щомъ е тъй, то бѫдащето, очевидно, е на социалъ-демокрацията, а не на демокрацията.

Авторътъ на статията говори и за демокрацията въ назадналитѣ икономически страни. Въ тия страни за него „условията сѫ въ явна полза за демокрацията“. По-голѣмо заблуждение отъ това не може да бѫде. Върху тоя въпросъ нѣма да се спирамъ. Това, което казва авторътъ за условията въ такива страни за демокрацията, е толкова несъстоятелно, че намирамъ за излишно да го опровергавамъ. Въ страницитѣ на „Ново Време“ много пѫти, въ специални статии и въ бѣлѣжки е показана несъстоятелностьта на такива твърдения, каквито сѫ и на цитирания авторъ. За читателя, който иска да знае нательно условията за „демократически движения“ въ назадналитѣ икономически страни, прѣпорѫчвамъ му да прочете прѣдговора на Кауцки къмъ българския прѣводъ на неговото съчинение — „Аграрната политика на социалната демокрация“. Не е злѣ да прочете и да помисли добрѣ върху него и авторътъ на статията: „Банкрутирала ли е демокрацията?“ Тогава той ще види, до колко и при какви услови може да се говори за „демократически движения“ и „демокрация“ въ страни „икономически по-назаднали“.

Съ туй свършвамъ бѣлѣжкитѣ си по статията за демократизма и социализма въ сп. „Мисъль“. Другъ пѫть, може би, ще се повърнемъ пакъ.

Senex.

Мартъ. 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТЪ.

№ 3.

СОФИЯ
Печатница на „Либералний Клубъ"
1903.

Съдържание:

Политиката на правителството.

На що се крѣии силата и значението на днешното правителство. Изложението на Данева при откриването на сесията. Двѣтѣ министерски кризи съ оставкитѣ на Константинова и Паприкова. Едно поражение и една Пирова побѣда. Вътрѣшното безсилие на правителството. Измѣненията въ избирателния законъ. Прѣдложението на Др. Цанковъ. Разтурането на македонската организация.

Тъкмо прѣди осемь мѣсеци, анализирайки позициитѣ на днешното правителство и политиката която произтича отъ тѣхъ, ний се помжчихме да покажемъ, че „значението на прогресивно-либералния кабинетъ не се заключава въ обществената сила на цанковистката партия, която е една отъ многобройнитѣ партийни малцинства, нито пъкъ въ двореца, а въ мощната подкрѣпа що черпи той отъ руската политика на Балканския полуостровъ; че не подържано отъ силата на вжтрѣшнитѣ фактори въ страната, това правителство не може да бжде освѣнъ жалко орждие на чуждитѣ интереси, въ прокарването на които то ще черпи сила и смѣлость за да се бори съ опозицията на народа, и съ опозицията на княза, ако настжпи моментъ щото тѣхнитѣ интереси да се изключватъ; че като не изхожда отъ една опрѣдѣлена, обществена група, интереситѣ на която да прокарва, правителството е принудено по силата на своята вжтрѣшна логика да лавира между различнитѣ вжтрѣшни фактори, за да удовлетворява интереситѣ на руската политика, която го крѣпи, и по такъвъ начинъ неизбѣжно върви по наклонната плоскость на реакцията“. Още тогава ний приведохме цѣль редъ факти изъ дѣятелностьта на извънредната сесия на XII обик. Нар. Събрание, които не само илюстрираха нашитѣ заключения, но и доказваха вѣрностьта на направения анализъ. Не по малко факти и илюстрации ний можемъ да почерпимъ и отъ току що закритата редовна сесия на XII обик. Нар. Събрание.

Акс ний искаме да покажемъ колко слабо и безсилно е правителството въ страната, па и въ самото Нар. Събрание, ний бихме цитирали прѣди всичко изложението на самия министръ прѣзидентъ, направено още на 20 Октомврий миналата година при откриването на редовната сесия. Въ това изложение, ако си спомнятъ читателитѣ, г-нъ Даневъ говори достатъчно откровено за „опасноститѣ които заплашвали свободнитѣ учрѣждения“, — а тъй като той и партията му прѣтендираха да прѣдставляватъ

свободнитѣ учреждения, то ще рѣче, за *„опасноститѣ що заплашватъ господството на неговата партия“*. Тогава още той изтъква *нуждата*, неминуемата нужда отъ рѣшителна борба срѣщу тия опасности, за която борба той апелираше къмъ всички партии, дори и социалистическата. Този страхъ прѣдъ „опасноститѣ що заплашвали свободнитѣ учреждения“ и тоя апелъ за „задружна борба“ къмъ другитѣ партии, дори и къмъ една антибуржуазна партия, не бѣше нищо друго освѣнъ единъ реаленъ изразъ на онова вѫтрѣшно безсилие, съ което зачена и се роди министерството на Данева. Първородниятъ грѣхъ на това безсилие бѣше напущането коалицията и разтурянето на IX Обикновено Народно Събрание. Защото имено благодарение на това Даневъ трѣбваше да прибѣгне къмъ съставянето на изкуствено болшинство въ Нар. Събрание, което, откѫснато отъ истинскитѣ интереси на своитѣ избиратели, не можеше да прѣдставлява нищо друго освѣнъ единъ *прогресивно-либераленъ* котериенъ духъ. Ето, за това имено болшинство Даневъ дойде още на 20 Октомврий съ горчавина да признае, че той не е сигуренъ въ неговата подкрѣпа, защото сплотявано въ името на своитѣ котерийни инстинкти, то можеше всѣка минута да се разсипе, щомъ послѣднитѣ бѫдатъ накърнени. Всѣки, който си припомни настѫпилитѣ събития слѣдъ това *„изложение“* на българския министръ-прѣзидентъ, ще разбере сега, че това не бѣше нищо друго освѣнъ една лирическа прелюдия къмъ министерската криза, що настѫпи слѣдъ нѣколко дни. Смисълъта на тая прелюдия бѣше слѣднята. Между двореца и министерския съвѣтъ бѣше възникналъ конфликтъ. Касаеше се за сѫдбата на единъ министерски портфейль. Даневъ трѣбваше да пожертвува министра на общественитѣ сгради Константинова за да угоди на двореца; и тъй като това заплашваше съ разколъ въ партията и нейното обезсилване, то за да закрѣпи почвата подъ краката си въ Нар. Събрание, той трѣбваше да забие тревога за опасноститѣ, що „заплашватъ свободнитѣ учреждения“, за да дойде до необходимостьта отъ задружната борба.

Но кои бѣха причинитѣ на министерската криза? Кои бѣха причинитѣ за конфликта между двореца и министра на общественитѣ сгради? — Стремлението на послѣдния да не допустне княза да се бърка въ фактическото управление на неговото вѣдомство, за което министрътъ носи всичката отговорность; противопоставянето на министра срѣщу „лачнитѣ апетити“ на двореца? Какво по законно, какво по-справедливо домогване на единъ конституционенъ министръ, който колко-годѣ съзнава отговорностьта, що носи лично по управлението на страната?! Трѣбваше дѣйствително на министерския постъ да дойде единъ търговецъ съ здравъ смисълъ, за да сфане по инстинктъ положението, което трѣбваше да заеме спрямо единъ отъ годиии на-

сърдчаванъ „върховенъ личенъ апетитъ", спрямо едни търпѣни отъ години безцеремонни домогвания. И какъвъ по-удобенъ случай за едно конституционно министерство да постави българския князъ на неговото „неотговорно" мѣсто? Обаче не така постъпи Даневъ.

За да запази управлението въ ръцѣтѣ си, той рѣши да пожертвува Константинова, защото иначе той се солидаризираше съ него, въ опозацията си срѣщу княза; защото иначе, той изгубваше благоволението на княза, чрѣзъ което само въ случая той можеше да държи властьта. Този изходъ на кризата бѣ наистина крайно нежелателенъ отъ гледището на българския конституционализмъ, но отъ друга страна той бѣ неизбѣженъ. Защото защитата на единъ конституционенъ принципъ отъ посѣгателствата на короната е възможна само, когато се упирашъ на една сплотена обществена сила, интереситѣ на която диктуватъ това; защото задъ гърба си Даневъ нѣмаше на какво да се упрѣ въ борбата си съ княза, въ случай, че искаше да защити положението на своя колега, тъй като дори и неговата собствена партия по тоя въпросъ се дѣлѣше вече на два лагера. Единствената сила, на която Даневъ можеше да се упрѣ въ своята политика, това бѣ руското влияние; но Русия не иска да знае за българскитѣ конституционни принципи, щомъ тѣ не прокарватъ нейнитѣ непосрѣдствени интереси, и понеже тя не се интересуваше отъ съдбата на единъ Константиновъ, то Даневъ не можеше да разчитва върху нейната подкрѣпа въ борбата си съ двореца по тоя въпросъ.

При тия обстоятелства дилемата бѣ: да се пожертвува властьта за възстановяването на единъ конституционенъ принципъ, отъ години нарушаванъ, или да се пожертвува принципа в'едно съ министра за да се запази властьта. Подъ давлението на болшинството отъ своето болшинство, което се ръководѣше отъ котерийния инстинктъ да запази властьта въ ръцѣтѣ си, Даневъ трѣбваше да приеме второто, като замѣни Константинова съ единъ княжески фаворитъ, какъвто е Поповъ, който прѣдставляваше всичкитѣ гаранции за удовлетворяването и по-нататъшното насърдчаване на „дворцовитѣ апетити". Нѣщо повече, министерството на Данева направи още едно нарушение срѣщу парламентарната практика, като допустна смѣняването на единъ министръ, който се ползуваше съ довѣрието на Народното Събрание, безъ знанието и безъ съгласието на послѣдното, обстоятелство, което се повтори и при послѣдната министерска криза, която имаше за цѣль да изфърли Паприкова.

Въ първия и послѣдния случаи министерството, което е дошло на власть по указанието на Народното Събрание, което е управлявало по негово довѣрие, подава въ отставка безъ да е блакирано, безъ да е имало какъвто и да било парламентаренъ поводъ въ политиката му, контролирана отъ Н. Събрание, а най-сетнѣ безъ да се съобщатъ на Н. Събрание мотивитѣ за

оставката на министерството. Страната се оставя безъ правителство, дворецътъ води една подземна борба противъ бившитѣ и бѫдащитѣ министри; водятъ се прѣговори върху основитѣ за една нова политика на бѫдащето правителство, съ една дума кризата минава всевъзможни перипетии, при които често пѫти държавата се тика съзнателно къмъ прага на държавнитѣ катастрофи, — а за всичко това знае само дворецътъ и кандидатитѣ министри, а Народното Събрание, което трѣбва да поддържа правителството и неговата политика, което трѣбва да вотира срѣдствата за реализирането на тая политика, на това Н. Събрание не считатъ за нужно да съобщатъ дори мотивитѣ на министерската криза! Защото всичко това било „вѫтрѣшна, домашна работа" на правителството, а Народното Събрание трѣбвало да се занимава само съ „вънкашната" работа. Така Даневъ обясни министерската смѣна по въпроса за Константинова, така би отговорилъ и по въпроса за Паприкова, ако въ послѣдния случай той нарочно не избѣгна да отговори на поставения въпросъ.

А знаете ли въ какво се заключава тая „вънкашна" работа? — Да гласува довѣрие на министръ-прѣдседателя, съ каквито министри и да се яви той прѣдъ Народ. Събрание, по-какъвто поводъ и да сѫ дошли тѣ, възъ основа на каквито и съглашения съ двореца да сѫ взели тѣ своитѣ министерски портфели. Нар. Събрание не трѣбва да се интересува отъ причинитѣ, по които единъ министръ напуща правителството и отъ мотивитѣ, по които се явява другъ на мѣстото му. Не е ли доста характерна тая практика за българския буржуазенъ конституционализмъ?!

Както и да е, ако при министерската криза по въпроса съ Паприкова, правителството, при явната намѣса на Русия, спечели сражението съ двореца, като сполучи да постави въ военото министерство, въпрѣки желанието на княза, хора които даватъ извѣстна гаранция, че ще рѫководятъ военото министерство въ духа на неговата обща политика, — то по въпроса за Константинова, правителството се подхлъзна жестоко, като слѣзе до жалката роля на всички досегашни правителства да бѫде орѫдие на дворцовитѣ прищевки и „лични апетити". А за това си подхлъзване то има да длъжи на своето собствено безсилие, което го кара при всѣко стълкновение съ нѣкои отъ дѣйствителнитѣ фактори на българската политика, да апелира къмъ помощьта на опозицията за борба срѣщу опаснотитѣ, що заплашвали свободнитѣ учреждения, — и въ края на краищата винаги да отстѫпва. Вмѣсто да се възползува отъ коалицията прѣзъ 1901 г. за да създаде единъ буржуазенъ оплотъ, който ще бѫде въ състояние да се срѣщупостави както на незаконитѣ домогвания на двореца така и на антибългарскитѣ искания на руската политика, Даневъ пригърна системата на чистото партийно управление, упирано върху едно изкуствено болшинство, което бѣ безсилно да се бори за нѣкакви прицип, що не визиратъ неговитѣ котерийни интереси. При такива условия, очевидно, всѣко стълкновение съ

двореца не можеше да не доведе до поражение на правителството, което, ако иска да ги избѣгне за да запази властьта, ще трѣбва винаги да отстжпва и да се самоунижава, стига само това да не бжде противъ интереситѣ на Русия. Примѣръ на такова рѣдко самоунижение на едно конституционно правителство ний имаме въ солидаризиранието на правителството съ двѣтѣ антиконституционни рѣчи на князя, майската и декемврийската. Едва ли може да бжде по-глупаво положението на едно правителство, което взема отговорностьта за една рѣчь, що сочи да компрометира на първо мѣсто самото министерство и неговото болшинство, а на второ — самата конституционна наредба. Обаче министерството на Данева се постави въ това глупаво и унизително положение, като взема отговорностьта за антиконституционнитѣ рѣчи на князя насочени противъ Нар. Събрание, защото, за да ги остави за смѣтка на тѣхния авторъ, изискваше се по-голѣма доблесть, която липсваше у прогресивно-либералното правителство. А липсваше у него тая доблесть, защото нѣмаше на кого да се упрѣ, защото при едно вжтрѣшно безсилие на управляющата партия, дворецътъ е единъ факторъ при смѣната на министерствата, който не трѣбва да се дразни даже и тогава, когато той бълва гущери срѣщу партиитѣ, партийнитѣ министерства и конституционната наредба въ страната.

Но ако по въпроса за Константинова и княжескитѣ рѣчи, ще кажете вий, министерството биде жестоко подиграно, въ министерската криза по въпроса съ Паприкова то накара двореца да отстжпи, като му продиктува своитѣ условия; обаче и тия условия бѣха продиктувани чрѣзъ силата на руската дипломация, защото произтичаха отъ жизненитѣ интереси на руската политика. До колко министерството може да се гордѣе съ такава една Пирова побѣда, за това свидѣтелствува тревожностьта, съ която правителственото болшинство побърза да внесе измѣненията въ избирателния законъ, които имаха за цѣль да обезпечатъ при едни бждащи избори както тѣхната свобода, така и участието на бждащата прогресивно-либерална опозиция. Правителството повече отъ всѣки другъ почувствува, че положението му е окончателно разклатено, и че поражението на двореца въ случая не е нищо друго, освѣнъ тактическо отстжпление прѣдъ недвусмисленото заплашване на Русия[1]), а не прѣдъ обществената сила на русофилското министерство; и за това то побърза да си усигори по-добри условия за борба съ бждащитѣ режими, като внесе извѣстното прѣдложение на луковитския нар. прѣдставитель Д. Христовъ за измѣнение на избирателния законъ, съ което се въвеждаше пропорционалната избирателна система въ общинскитѣ избори и лимитативната въ законодателнитѣ, съ извѣстни гаранции срѣщу

---

[1]) Извѣстно е, че на въпроса, какъ Русия ще се отнесе къмъ една промѣна на кабинета, руското правителство не се поколеба да заяви, че то ще прѣкъсне своитѣ сношения съ едно ново министерство, що не излиза отъ Н. Събрание и че за неговата политика ще държи отговоренъ лично князя.

произволитѣ на административната власть. Това прѣдложение обаче не можа да се прокара, първо, защото самото болшинство не бѣ единодушно по него, тъй като заедно съ стамболиститѣ и народняцитѣ, на които като че ли бѣ казано да се готвятъ за властьта, тѣ чувствуваха, че това двуостро орѫжие ще бѫде използвано най-вече отъ крайнитѣ елементи, и второ, защото правителството се сѣти за тая реформа твърдѣ късно, едвамъ въ надвечерието на закриването на сесията. Въ послѣдния моментъ на 31 мартъ прѣзъ нощьта Даневъ заяви, че е готовъ да прочете указа за продължението на сесията до като се приеме прѣдложението на Христова съгласно измѣненията на комисията, обаче стамболиститѣ и народняцитѣ бѣха се споразумѣли вече да попрѣчатъ на тая опасна за тѣхъ реформа и Даневъ бѣ принуденъ да закрие сесията. Каквито и да бѫдатъ достоинствата на тая реформа, колкото свободолюбива и да е тя, обаче заслугата на правителството въ случай на нейното прокарване не можеше да бѫде повече отъ заслугитѣ на либералното министерство на Иванчова-Радославова, което сѫщо така, когато почувствува клатящата се почва подъ краката си, въ надвечерието на своето падане, се залови да измѣня закона за общинскитѣ съвѣти и полицията, съ цѣль да даде извѣстни гаранции срѣщу злоупотрѣбленията и произвола на администрацията; обаче и това само слѣдъ като либералната партия бѣше се вече настанила въ поменатитѣ учреждения.

А сега, като се възвръщаме къмъ побѣдитѣ и пораженията на правителството, не можемъ да не признаемъ, че тѣ доказаха това единствено, че *правителството не е въ състояние да води никаква самостоятелна политика тамъ, гдѣто насрѣща се явяватъ силнитѣ желания на българския дворецъ или руската дипломация.* Тамъ пъкъ, дѣто въ вѫтрѣшната политика правителството не се срѣща съ противоположнитѣ интереси на двореца, нито съ диктовката на Русия, правителството се намира подъ прѣката зависимость на своето котерийно болшинство, което го крѣпи и подържа и за това иска реални услуги отъ законодателството, което правителството създава. Най-яркия примѣръ на това ни прѣдставлява крайно-реакционното прѣдложение на Цанкова, насочено да дезорганизира окончателно нар. просвѣщение. Това прѣдложение, което, по мимо внесения отъ министра законопроектъ, искаше да прѣдрѣши послѣдния като прѣдаде на общинскитѣ съвѣти назначаването и *безапелационното уволняване* на основнитѣ учители, бѣше внесено съ единствената цѣль да прѣмахне по-събуденитѣ учители, като монополизира учителството само за властвующата партия. Цѣльта и характерътъ на това прѣдложение бѣха до толкова очебийни, че правителството нѣма смѣлостьта да се солидаризира съ него. Обаче то нѣма и доблестьта да поиска неговото отфърляне прѣдъ видъ внесения отъ него законопроектъ по сѫщата материя. За да не вземе отговорностьта за такова една реакционна мѣрка непосрѣдствено

върху си, то прѣдостави въ дългъ редъ засѣдания на самото Н. Събрание, т. е. на правителственото болшинство само да го приеме; а ако това не стана, учителитѣ има да длъжатъ единствено на дружната и отчаяна обструкция на крайната лѣвица, начело съ нашитѣ другари.

И така, вглеждайки се въ дѣйствията на правителството прѣзъ всичкото време на редовната сесия, ний не можемъ да не признаемъ, че въ борбата си съ двореца, то не можа да се постави на висотата на едно конституционно министерство; че въ вѫтрѣшната си политика, то не можа да прояви една прямолинейна политика, която да произтича отъ културнитѣ *прогресивни* интереси на страната, защото трѣбваше да отстѫпва на реакционнитѣ стремежи на своето котерийно болшинство. А що се отнася до външната политика, то тамъ, правителството дѣйствително водѝ една прямолинейна политика, но тая политика е дала до сега само доказателства за своето съотвѣтствие съ рускитѣ интереси, реализирането на които е ставало и ще става за смѣтка на вѫтрѣшнитѣ свободи на страната.—Тукъ ний намираме още единъ крупенъ фактъ отъ дѣлата на днешното правителство, който по единъ очебиенъ начинъ потвърдява изказаната вече отъ насъ мисъль, че русофилската политика на едно българско правителство води неминуемо къмъ една реакционна политика въ вѫтрѣшното управление на страната. Думата ни е за разтурянето на македонскитѣ дружества, — едно явно беззаконие, що изнасили освѣтената въ конституцията свобода на асоциациитѣ, и което нѣмаше друга смисъль, освѣнъ да угоди на една чужда държава, що смѣташе македонскитѣ дружества опасни за своята политика на Балканския полуостровъ. И ако едно правителство. въ стремлението си „да не прави политика съ Русия“, тъпче своитѣ собствени принципи, както бѣ по Фирмилияновия въпросъ, тъпче основнитѣ принципи на конституционната свобода, както е съ разтурянето на македонскитѣ дружества, — ний не знаемъ тогава, кѫдѣ е гаранцията отъ други още по-стѣснителни и реакционни мѣроприятия въ вѫтрѣшното управление, когато то бѫде поставено въ по-трудни условия.

Че това дѣйствие отъ страна на правителството е едно изнасилено отъ вънъ насилие, беззаконностьта на което самото правителство е добрѣ съзнавало, за това не може да има никакво съмнѣние слѣдъ публикуването на френската „Жълта книга“. Тамъ вий ще намѣрите, че подъ давлението на чуждата дипломация, и най-вече руската, министерството на Данева, още отъ Октомврий мѣсецъ е почнало да „приготовлява мѣркитѣ за разтурянето на македонскитѣ комитети“. Обаче, ако тогава то е било убѣдено. че „законното“ разтуряне на асоциациитѣ въ България е работа на сѫдебната власть [1]), въ края на Януарий, подъ натиска на Бахметевитѣ телеграми изъ Виена, то се убѣди вече,

[1]) Виж. Жълтата книга, стр. 37.

че разтурянето на македонскитѣ дружества може да стане сѫщо тъй законно и отъ изпълнителната власть, — министерския съвѣтъ.

Дали разтурянето на македонскитѣ дружества е било полезно за македонското дѣло, ний не се интересуваме тъй, както това правятъ адвокатитѣ на правителството — демократитѣ, защото прѣди всичко това е за насъ въпросъ на принципъ, въпросъ за запазването на най-важното, най-жизненото условие за социалното развитие на страната — свободата на асоциациитѣ. И за да извадимъ почтенитѣ си съсѣди въ крайната лѣвица отъ глупавото недоумѣние вслѣдствие неразбирането тактиката на една революционна партия, ний ще имъ заявимъ направо, че социалъ-демократическитѣ депутати въ Нар. Събрание щѣха да осѫдятъ правителството за разтурянето на макед. дружества даже и тогава, когато то бѫдѣше напълно въ духа и буквата на писания законъ. Една колко годѣ прогресивна и демократическа партия, която се бори за социалното развитие на своята страна, която знае, че това развитие е не мислимо безъ организиранието на нейнитѣ вѫтрѣшни обществени сили, за което свободата на здружаванията е елементарното условие, — не може да удобри дѣйствията на правителството, което накърнява тоя принципъ, безъ самата партия да накърни своя прогресивенъ и демократиченъ характеръ. безъ самата тя да влѣзе въ противорѣчие съ себе си. И когато социалистическитѣ депутати осѫдиха правителството за разтурянето македонскитѣ дружества, тѣ го осѫдиха за нарушаванието на единъ принципъ, за реализирането на който Б. Р. С. Д. Партия не е прѣдставала и нѣма да прѣстане да се бори. За правителството тая мѣрка бѣ полезна, политически необходима. тя го спасяваше времено отъ трудното положение, въ което бѣ поставено, обаче тая мѣрка не бѣ въ „напрѣдничавия духъ на времето", отъ който прогресивната партия щѣше да се рѫководи (поне споредъ програмата си) при управлението на страната.

И ако демократитѣ сфанаха тая мѣрка като полезна за македонското дѣло, като политически необходима, па дори и „законна", тѣ забравиха само едно, — че разтурянето на македонската организация бѣ едно потъпкване на тѣхнитѣ собствени принципи, върху които се готвятъ да градятъ бѫдащето на България. Една партия, която за да мотивира и оправдае своя вотъ забравя своитѣ принципи и прибѣгва към софистическото разтѣгане буквата на писания законъ, е партия достойна за съжаление, защото нейното подхлъзване е неминуемо при първото сблъскване съ дѣйствителностьта на политическия животъ. Нѣщо повече, тя рискува да попадне въ глупавото и наивно положение на нашитѣ млади демократи, да смѣтатъ че свѣта се върти около тѣхъ, а не тѣхния собственъ мозъкъ. Тѣхното подхлъзване въ случая е толкова по жестоко, че беззаконието на правителството, което тѣ удобриха, е нито полезно, нито политически необходимо, нито пъкъ можеше да черпи нѣкакво юридическо основание въ българската

конституция. Разтурянето на комитетитѣ е врѣдно за страната, защото отъ явни ги прѣвръща въ тайни, които прѣдставляватъ много по голѣма опастность за „държавний и общественъ порядъкъ, за религията и добритѣ нрави", които сж тъй мили на нашитѣ млади демократи: то не бѣ необходимо, защото държавата разполагаше съ достатъчно легални срѣдства да се бори и парализира тѣхната прѣстжпна дѣйность; защото най-сетнѣ за това бѣ достатъчна добрата воля на правителството, което до вчера насърдчаваше и подкрѣпяше тѣхната дѣйность. Най-сетнѣ разтурянето на македонската организация е едно беззаконие, защото противъ него е духътъ на 83 членъ отъ конституцията и неговото изрично тълкувание дадено отъ Учр. Нар. Събрание.

Изпълнителната власть има право да разтуря само дружества, които сж основани съ нейното прѣдварително разрѣшение. А такива дружества споредъ нашата Конституция сж само промишленитѣ и финансовитѣ. Но и тия дружества изпълнителната власть нѣма правото да разтуря по своя инициатива, а по рѣшение на сжда. Да удобрявашъ дѣйствията на едно правителство, което само е *отсждило*, че една организация „е врѣдна за държавния порядъкъ, добритѣ нрави и религията", и пакъ самото то да привежда въ изпълнение това рѣшение, това ще рече да узаконишъ единъ неизчерпаемъ източникъ на своеволия, каквито само сливането на изпълнителната власть съ сждебната може да роди. А струва ми се, че единъ отъ основнитѣ принципи на българската конституция е строгото раздѣление на сждебната функция отъ тая на изпълнителната власть. Така щото даже и да подлежаха на разтуряние „врѣдоноснитѣ" дружества, разтурянето на македонскитѣ дружества по присждата на изпълнителната власть е едно грубо своеволие. Но споредъ конституцията и тълкуванията на Учр. Нар. Събрание дружествата у насъ основани безъ прѣдварително разрѣшение не могатъ да се разтурватъ; защото разтурването на дружества, които всѣкога могатъ да възникватъ отново безъ прѣдварително разрѣшение е безсмислено; защото най-сетнѣ държавата се бори съ дружествата, цѣлитѣ на които врѣдятъ на „държавния редъ, религията и добритѣ нрави" по начинъ, който изрично е указанъ въ протоколитѣ на Учр. Нар. Събрание. Този начинъ е прѣслѣдванието на виновнитѣ членове на дружеството по закона, чрѣзъ сждилищата. Защото ако въ едно дружество се намѣрятъ единъ или нѣколко членове, които ще злоупотрѣбятъ съ неговитѣ цѣли, законодательтъ е изрично запрѣтилъ заради тѣхъ „да се стѣснява на останалитѣ добри и благонамѣрени граждани правото да се събиратъ дѣто и когато щатъ" и, слѣдователно правото да участвуватъ въ дружеството. Не бива, казватъ авторитѣ на нашата конституция, „заради една къклица да се изфърли всичкото жито въ рѣката...*) „не бива да се възлага на единъ усърденъ министръ да разслѣдва

*) Дневници на Учр. Нар. Събрание, 2 изд, стр. 222.

да ли това или онова дружество е полезно или врѣдно", а още повече „отнапрѣдъ да прѣсѫжда", когато „всѣки подданикъ, всѣка община, а още повече правителственитѣ органи като обществени стражи могатъ да теглятъ подъ сѫдъ членоветѣ на такова дружество", когато стане явна неговата врѣда; „сѫдътъ има пълната свобода да ги отсѫди и накаже", защото „само сѫдътъ може да прѣсѫжда". Смисълътъ на тълкуванието на чл. 83 отъ конституцията, дадено въ протоколитѣ на Учр. Събрание, е тъй ясна и категорична, че едвали има нужда да се ползоваваме на юридическата неподготовка у авторитѣ на конституцията, за да се попълня тѣхното тълкувание съ посилки и заключения, отъ които тѣ не сѫ имали нужда*). Ясно е прочее, че беззаконието на правителството се състои не само въ своеволното *прѣдполагане*, че македонската организация е опасна за държавата, но и въ самия фактъ на нейното разтурване. Съ това беззаконието сложи началото на такъвъ единъ произволъ, който може да не остави ни сѣнка отъ свободата на събранията и сдружаванията. Това беззаконие е толкова по-прѣстѫпно, защото бѣ съвсѣмъ безсмислено и безцѣлно. Ако правителството искаше да спрѣ прѣстъпната дѣйность на комитетитѣ, то имаше полиция, войска, то имаше наказателенъ законъ и сѫдилища. Обаче, то нито веднажъ не се обърна къмъ сѫдилищата, прѣдъ които да установи прѣстѫпностьта на членоветѣ отъ комитетитѣ, а полицията и войската, вмѣсто да имъ попрѣчатъ и ги парализиратъ, дѣятелно имъ спомагаха. И колкото безцѣленъ и безсмисленъ да бѣ тоя произволъ на правителството, все таки, трѣбва да признаемъ, че той бѣ изтръгнатъ изъ неговитѣ рѫцѣ отъ оная грозна сила, демонското влияние на която не прѣстава да тика вѫтрѣшно безсилното русофилско правителство по пѫтя на една систематическа реакция. — Но за беззаконията на правителството, което знае що върши и защо го върше, ний нѣма какво да съжеляваме. Такива сѫ принципитѣ на русофилската политика въ България, такива сѫ и нейнитѣ дѣла. За насъ много по достойни за съжаление сѫ младитѣ демократи, които като опозиция трѣбваше по строго да пазятъ принципитѣ на политическата демокрация, защото кѫдѣ другадѣ ако не въ тѣхъ тѣ търсятъ своето самоопрѣдѣляне. Но уви! тѣ и тукъ не устояха на висотата на своето положение. И когато въпрѣки това ний виждаме единъ Н. Цановъ, съ дѣтска наивность да чака, щото „социалиститѣ да се разкаели за своя вотъ", то на това ний можемъ само да имъ кажемъ: „г-да демократи, вий доста сте се учили у социалиститѣ, но още много има да се учите!"

Ник. Харлаковъ.

---

*) Виж. статията на Д-ръ И. Ф. въ „Демокр. Прѣгледъ".

Третия томъ на Марксовия „Капиталъ“.

Отъ Емиль Вандервелдъ.[1])

Макаръ третия томъ на *Капитала,* довкаранъ отъ Фр. Енгелса, да излѣзе още въ 1894 г. и да повдигна голѣми спорове въ Германия, въ французскитѣ кръгове той и до сега не си е пробилъ пѫть.[2]) Ние ще го анализираме набързо.

Прѣдполагаме, естествено, че теорията на стойностьта, чиито корени сѫ въ класическата политическа економия, и на която Марксъ даде най-пълното изражение, е позната. Тя е формулирана по слѣдния начинъ въ I томъ на *Капитала:*

Количеството (das Quantum) трудъ, или необходимото работно време, въ дадено общество, за произвеждането на извѣстенъ прѣдметъ е, което опрѣдѣля величината на неговата стойность. Всѣка стока трѣбва да се разглежда, изобщо, като срѣденъ екземпляръ отъ сѫщия видъ. Стокитѣ, въ които се съдържатъ еднакви количества трудъ, или които могатъ да бѫдатъ произведени за сѫщото време, иматъ, слѣдователно, еднаква стойность. Стойностьта на една стока се отнася къмъ стойностьта на всѣка друга стока, както необходимото работно време за произвеждането на едната се отнася къмъ необходимото работно време за произвеждането на другата.

Тѣзи, които — придържайки се изключително о I томъ на *Капитала* — произнесоха своята, смѣтана за непогрѣшима, присѫда противъ тази теория, изказаха претенцията да сѫ я опровергали съ указването на туй, че цѣлъ редъ факти изъ всѣкидневния животъ изглеждатъ да ѝ противорѣчатъ; таквизъ сѫ, напримѣръ, фактитѣ, които Емиль де Лавеле отбѣлѣзва въ слѣдния пасажъ на своята книга върху *Съвременния социализмъ:*

Ето факти, които доказватъ, че стойностьта не е съразмѣрна съ труда. Ние сме на ловъ, и въ сѫщия день азъ убивамъ една сърна, а вие единъ заекъ. Послѣднитѣ сѫ продуктъ на сѫщитѣ усилия въ продължение на сѫщото време; ще иматъ ли тѣ равна стойность? Не; съ сърната азъ ще се храня петь деня, а вие съ заяка само единъ. Стойностьта на първата ще е петь пѫти по-голѣма отъ стойностьта на втория. Виното отъ замъка Laffitte струва 15 лв. бутилката, а туй отъ съсѣднитѣ лозя — 1 лв. При все това, първото не е изисквало два пѫти повече трудъ отъ второто. Добитото отъ едно плодородно поле жито има по-голѣма стойность отъ това, което се добива върху неблагоприятна почва, и при все това, то е струвало „обществено“, т. е. обикновено и всѣкога, по-малко трудъ. Маслото се продава 4 лв. килото, макаръ то да е почти самопроизволенъ продуктъ на ливадитѣ, гдѣто пасатъ

---

[1]) вж. Le Mouvement Socialiste, № № 99 et 100, 1902. Paris, Rue Monsieur-le-Prince, 10.

[2]) Преводътъ на III-я томъ на „Капитала“ току що е излѣзалъ на французски, при издателитѣ Giard et Brière.

кравитѣ. По този начинъ, веднажъ, съ сѫщата сума усилия, получаваме твърдѣ нееднакви стойности, другъ пѫть — еднакви стойности, съ различни количества трудъ. Стойностьта, слѣдователно, не е съразмѣрна съ труда.

Всѣки ще се съгласи, че, ако таквизъ елементарни фактически констатирвания стигаха за опровергаването на марксовата теория, би било трудно да се разбере, защо тя намира привърженици и защо несоциалистически теоретици — професоръ Зомбаръ въ Бреславъ, напримѣръ — заявяватъ, че тя е опровергаена, но още не опровергана.*)

Само че, за да се разбере мисъльта на Маркса, необходимо е да я познаваме цѣлата; трѣбва специално да потърсимъ, въ двата послѣдни тома на голѣмото му съчинение, обяснението на мнимитѣ противорѣчия, които сѫществуватъ между фактитѣ на всѣкидневния животъ и теоритическитѣ, абстрактнитѣ дедукции (изводи) на I-я томъ.

И наистина, първия томъ на *Капитала* се занимава изключително съ „развитието на капиталистическото производство", съ *процеса на производството,* разгледанъ самъ по себе си, независимо отъ чуждитѣ за производството, въ собствения смисълъ на думата, фактори; отъ дѣйствието на конкуренцията, напримѣръ.

Но, въ дѣйствителния миръ, този *процесъ на производството* не изчерпва всичкитѣ разклонения въ сѫществуването на капитала. Той се допълва съ *процеса на обращението (циркулацията),* чиито явления сѫ изучени въ II-я томъ.

Най-послѣ, въ третия томъ, развитието на капиталистическото производство е разгледано въ неговата цѣлость. Вмѣсто да изучва, по единъ абстрактенъ начинъ, процеса на обращението и процеса на производството (въ тѣсния смисълъ на това изражение), авторътъ ги разглежда въ тѣхното дѣйствително единство, и слѣдъ това, постепено, се приближава до формитѣ на капиталистическото производство въ този имъ видъ, въ който тѣ се показватъ на повърхностьта на обществото, както въ конкуренцията на капиталитѣ, въ тѣхното взаимно въздѣйствие, тъй и въ самата конкуренция на производственитѣ фактори (agents de la production).

Догдѣто въ първия томъ Марксъ открива скрититѣ пружини на капиталистическата система, въ третия, напротивъ, той показва какъ тѣзи основи (les „dessous") се прикриватъ и затъмняватъ отъ повидими и по-повърхностни явления, които се хвърлятъ по-скоро въ очи, но които — именно поради това — не отиватъ до самия коренъ на нѣщата.

Ето защо, напримѣръ, имайки да обясни образуването на цѣнитѣ, той съвсѣмъ не се отказва да държи смѣтка и за личнитѣ мотиви на размѣнителитѣ и допуща, заедно съ всички економисти, че цѣнитѣ се опрѣдѣлятъ отъ конкуренцията, отъ търсенето и прѣдлагането. Само че, — както ще видимъ по-нататъкъ — конкуренцията се регулира отъ уровеня (нормата) на печалбитѣ; уровеньтъ на печалбитѣ — отъ уровеня на принадената стойность; принадената стой-

*) *Zur Kritik des œconomischen Sistems von Karl Marx.* Braun's Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Viertes Heft. 1894.

ность — отъ стойностьта на продукта, която сама е израженне на единъ социално обусловенъ фактъ, производителната сила на обществения трудъ.

Ако вървимъ по този начинъ, отъ външното къмъ вжтрѣшното, отъ повърхностьта къмъ недрата на нѣщата, ние получаваме слѣдната редица: Цѣна — Конкуренция — Печалба — Принадена стойность — Стойность — Общественъ трудъ.

Въ анализитѣ на Маркса, напротивъ, сжщата редица се прѣдставя въ обратенъ видъ: Общественъ трудъ — Стойность — Принадена стойность — Печалба — Конкуренция — Цѣна.

Ние знаемъ отъ първия томъ, и ние се ограничаваме да припомнимъ:

1) че *стойностьта* на една стока се опрѣдѣля отъ кристализирания въ нея quantum трудъ; отъ обществено необходимото време за нейното произвеждане, или по-точно, за нейното възпроизвеждане;

2) че вложения въ производството капиталъ се състои отъ двѣ части: отъ постояненъ и отъ промѣнливъ капиталъ:

Въ течението на производството, тази часть на капитала, която се прѣвръща въ срѣдства за производство, т. е. въ суровъ материалъ, въ спомагателни материали и въ срѣдства на труда, не измѣня голѣмината на своята стойность. Затова ние я наричаме постоянна часть на капитала или, за краткость, *постояненъ капиталъ*.

Прѣвърнатата въ работна сила часть на капитала, напротивъ, измѣня своята стойность въ течение на производството. Капиталистътъ купува работната сила на експлоатиранитѣ отъ него наемни работници по нейната размѣнна стойность, а си служи съ нея като съ потрѣбителна стойность. Тя произвежда своя собственъ еквивалентъ и, отгорѣ на това, една *принадена стойность*, която може сама да се мѣни, и да бжде по-голѣма или по-малка. Тази часть на капитала, слѣдов., се прѣобръща безспиръ отъ величина постоянна въ величина промѣнлива. Поради това ние я наричаме промѣнлива часть на капитала или, за краткость, *промѣнливъ капиталъ*.

Тъй ние имаме първитѣ два члена на нашата редица — Стойность. Принадена стойность — и за тѣзи двѣ точки отправяме читателя къмъ главитѣ I, II, VI и VII на първия томъ.

Сега ние ще изложимъ, споредъ третия томъ, какъ принадената стойность се прѣобръща въ печалба и какъ, подъ дѣйствието на конкуренцията, печалбата се прѣобръща въ срѣдния печалба *(Durchschnittsprofit)*.

I Отдѣлъ.

Прѣобръщане на принадената стойность въ печалба и на уровеня на принадената стойность въ уровень на печалбата *).

Този I отдѣлъ се състои отъ 7 глави: I. За разноскитѣ по производството и за печалбата. — II. Уровеньтъ на печалбата. — III. Отношение между уровена на печалбата и уровена на принадената стойность. — IV. Влияние на времето на обръщенията (transactions) върху уровеня на печалбата. — V. Економии въ употрѣбяването на постоянния капиталъ. — VI. Влияние на колебанията въ цѣнитѣ. — VII. *Addenda* [1].

---

*) Ние употрѣбяваме думата *уровень* за прѣвеждането на франц. дума *taux* и на нѣмската *Rate*, вмѣсто думата *норма* на Г. Бакаловитѣ прѣводи, и съвсѣмъ несполучливото израженне *размѣръ*, което срѣщаме въ прѣвода на

Въ изложението, което слѣдва, ние не смѣтнахме, че строго трѣбва да се придържаме въ това раздѣление на глави, нееднаквата важность и отегчителнитѣ често пѫти повторения на които издаватъ условията, при които тѣ сѫ били редактирани.

I. — *Стойность и разноски на производството.*

Въ капиталистическия строй, стойностьта на всѣка стока (M) се изразява съ формулата: $M = c + v + pl$, т. е. стойностьта на тази стока е равна на стойностьта на капитала, [постояненъ капиталъ (c) и промѣнливъ капиталъ (v)] изхарченъ за нейното произвеждане + принадената стойность (pl), произходяща отъ незаплатения трудъ, въплотенъ въ стоката.

Ако отцѣпимъ тази принадена стойность отъ произведената стойность, получаваме една стойность, която замѣства, чисто и просто, стойностьта на изразходвания въ производството капиталъ (c+v). Тази стойность изразява туй, което стоката е струвала на капиталиста, и съставлява, слѣдов., за него разноскитѣ по производството (Kostpreis) на тази стока.

Има, значи, сѫществена разлика между стойностьта на дадена стока и разноскитѣ по нейното произвеждане (son coût de production).

Разноскитѣ по производството прѣдставятъ туй, което стоката струва на капиталиста, т. е. изхарчения *капиталъ* за нейното произвеждане; стойностьта, наопаки, изразява туй, което струва дѣйствително, т. е. *труда*, изхарченъ за нейното произвеждане.

Тази часть отъ стойностьта на продукта, която образува принадената стойность, не влиза въ разноскитѣ на производството, не струва нищо на капиталиста, тъкмо за това, че тя струва неплатенъ трудъ на работника.

Таквазъ е дѣйствителностьта, основата на нѣщата; съвсѣмъ другояче стои работата въ това, що Марксъ нарича d i e E r s c h e i n u n g s w e l t, мира на привидноститѣ.

Въ капиталистическия режимъ, този, който обладава капитала, се показва, като истинския производитель на стоката, и отъ негово гледище малко важи израсходването на трудъ, нуждно за нейното произвеждане; той държи смѣтка само за изразходването на капитала, което изисква това произвеждане; и тѣзи капиталистически разноски (K o s t p r e i s) образуватъ, въ неговитѣ очи, дѣйствителнитѣ разноски, естествената цѣна, вѫтрѣшната стойность на стоката. Изглежда, по този начинъ, че той продава стоката си по горѣ отъ стойностьта ѝ, когато реализира извѣстна печалба, и че, благодарение на тази операция, той самъ създава, въ течение на циркулационния процесъ, принадената стойность.

„*Земледѣлческия въпросъ*“ отъ Я. Сакъзовъ. Думата *уровень* тъкмо прѣдава понятието на отношение, изразено съ думитѣ *taux* и *Rate*, тогавъ когато *размѣръ* е по-скоро равносилно съ *маса*, *сума*, *величина* и е съвсѣмъ не на мѣстото си въ марксовата терминология. *Превод.*

[1]) Das Kapital, Buch III. Der Gesammtprozess der kapitalistischen Produktion. Erste Sektion, S. S. 1—119.

Само че, не трѣбва да забравяме: това е илюзия, чиста привидность (apparence), която наскира дѣйствителностьта и служи да прикрие експлуатацията на труда. Принадената стойность не произтича отъ разликата между стойностьта и продажната цѣна, но отъ разликата между стойностьта и разноскитѣ по производството. Тя се *реализира*, подъ формата на печалба, въ продължение на процеса на обращението, но тя се *ражда* — отъ труда, безплатно присвоенъ отъ капиталиста, въ течение на процеса на производството.

И тъй, въ резюме, разноскитѣ по производството не прѣдставляватъ стойностьта на стоката, но само стойностьта на капитала ($c+v$), изхарченъ за произвождането ѝ, и ако означимъ съ K тѣзи разноски по производството (Kostpreis), то формулата $M=c+v+pl$ се прѣобръща въ $M=k+pl$.

Въ тази нова формула, постояненъ и промѣнливъ капиталъ се смѣсватъ подъ сжщата рубрика, и това смѣшение съотвѣтства прѣвъзходно на туй, що става въ главата на капиталиста.

Послѣдния, за когото всички разноски се изразяватъ въ пари, наистина не прави разлика между частьта на капитала си, която изхарчва за работнически заплати (промѣнливъ капиталъ) и тази, която посвѣщава за покупката на сурови материали, спомагателни материали и други срѣдства за производство (постояненъ капиталъ).

Въ неговитѣ очи, единственото различие, което има важность, е сжществуващото между *основния капиталъ* — отъ който една само часть се харчи въ процеса на производството, — и *оборотния капиталъ*, чиято стойность минава изцѣло въ продукта.

II. Принадена стойность и печалба.

Слѣдъ като разгледахме единъ отъ елементитѣ на стойностьта на стоката, разноскитѣ по производството, нека се обърнемъ сега къмъ другия елементъ, къмъ *принадената стойность*.

Ний видѣхме вече, че принадената стойность, макаръ да произлиза изключително отъ една промѣна въ стойностьта на промѣнливия капиталъ (v), съставлява, при все това, при изхода на производствения процесъ, — ако стоимъ на гледната точка на капиталиста, — едно увеличение на стойностьта на цѣлия капиталъ, изразходванъ въ производството ($c+v$). Формулата $c+(v+pl)$, която указва, че pl произтича изключително отъ v, се замѣнява отъ този моментъ нататъкъ съ $(c+v)+pl$.

Трѣбва да се забѣлѣжи, освѣнъ това, че — винаги отъ гледището на капиталиста — тази принадена стойность (pl) съставлява едно увеличение не само на дѣйствително *изразходвания* капиталъ, но на цѣлия капиталъ, *вложенъ* (engagé) въ производството, тогазъ даже, когато този капиталъ не е погълнатъ изцѣло въ течение на послѣдньото.

Принадената стойность, слѣдов., изглежда да се поражда не само отъ промѣнливия капиталъ, прѣобърнатъ въ работна сила и отъ дѣйствително погълнатия (consommé) постояненъ капиталъ, но, безразлично отъ всички части на вложения въ производството капиталъ.

При тѣзи условия, тя става *печалба*, която капиталистътъ добива отъ цѣлия свой капиталъ.

Формулата $M = c + v + pl = k + pl$ се измѣнява въ $M = k + p$ или: стойностьта на стоката=разноски по производството+печалба.

Слѣдователно, *печалбата*, тъй както ни се показва тя въ даденния моментъ на нашето изложение, не е друго нѣщо освѣнъ принадената стойность, въ мистифицирана форма, която се развива и трѣбва да се развива, при капиталистическия строй на производството. Тя е принадена стойность, сравнена съ цѣлия капиталъ вложенъ въ производството, вмѣсто да бѫде сравнена съ промѣнливата часть само на този капиталъ.

При тѣзи условия, ако стоката, реализирана въ процеса на обръщението, се продаде на стойностьта си $(k + pl)$, то печалбата си остава равна на принадената стойность. Само, че ние ще видимъ скоро, какво, споредъ Маркса, една отъ характеристикитѣ на капиталистическия режимъ е именно тази, щото, изобщо, стокитѣ да не се продаватъ по своитѣ стойности, а по цѣни по-високи или по-низки отъ тѣхъ. Подъ дѣйствията на конкуренцията между капиталиститѣ, които се стремятъ да се прѣнасятъ къмъ производственитѣ клонове, гдѣто печалбитѣ сѫ по-значителни, тѣзи послѣднитѣ (печалбитѣ) се стремятъ да се уравнятъ и да се преобърнатъ въ срѣдня печалба. Отъ само себе си се разбира, че въ такъвъ случай, печалбата се отдалечава (différencie) отъ принадената стойность тъй, както цѣната се отдалечава отъ стойностьта.

III. Уровеньтъ на печалбата.

Току що видѣхме, че, ако стоката се продаде на стойностьта си, печалбата не е друго нѣщо освѣнъ принадената стойность, изразена по другъ начинъ.

Уровеньтъ на принадената стойность, прѣдставенъ отъ отношението между принадената стойность и промѣнливата часть на капитала, става уровень на печалбата, когато тя (принадената стойность) е турната въ отношение съ цѣлия капиталъ.

Вмѣсто $\frac{pl}{v}$, уровень на принадената стойность, получаваме уровеня на печалбата: $\frac{p}{C} = \frac{p}{c+v}$.

Този уровень на печалбата се обуславя отъ два фактора: отъ *уровеня на принадената стойность* и отъ *строението (Werthzusammensetzung) на капитала*, т. е. отъ по-голѣмата или по-малката относителна важность на постоянния и на промѣнливия капитали. И наистина, очевидно е, че ако всички други условия си оставатъ сѫщитѣ, уровеньтъ на печалбата ще бѫде толкозъ по-високъ, колкото по-малка бѫде непроизводящата принадена стойность часть на капитала.

Да прѣдположимъ, например, че единъ капиталъ 100 $(80c + 20v)$ произвежда принадена стойность 20. Уровеньтъ на принадената стойность, сравнена съ промѣнливия капиталъ $20v$, ще бѫде 100%; уровеньтъ на печалбата, произтичащъ отъ отношението на тази прина-

дена стойность съ C 100, ще бъде 20%. Ако, слѣдъ това, принадената стойность и промѣнливия капиталъ си оставатъ сѫщитѣ, а постоянната часть на капитала се намали на половина, то печалбата, която прѣдставляваше само петата часть отъ капитала, разгледанъ въ неговата цѣлость, ще се равнява вече на една трета отъ него.

Слѣдователно, издиганeто уровеня на печалбата може да се яви като резултатъ било отъ увеличаването на принадената стойность, било отъ намаляването на постоянния капиталъ.

Тъй именно се случва въ единия, или въ другия отъ случаитѣ, които ние ще изброимъ набързо по-долу.

1. *Уровеньтъ на печалбата се повишава, — при всички други равни условия — когато принадената стойность се увеличава вслѣдствие намаляването времето на обрѫщението (Umschlagszeit).*

И действително, познато е отъ втория томъ, че скратяването на изразходваното време, било въ процеса на обрѫщението, било въ процеса на производството, увеличава масата (сумата) на произведената принадена стойность съ сѫщия капиталъ, въ продължение на даденъ периодъ. Тъй, че всичко, което се говори за принадената стойность въ втория томъ, трѣбва да бѫде повторено за уровеня на печалбата, понеже послѣдниятъ зависи отъ отношението между $p = pl$, и цѣлия капиталъ, вложенъ въ производството. Двѣтѣ голѣми редици отъ влияния, които дѣйствуватъ по този начинъ за повишаването на уровеня на печалбата, сѫ — отъ една страна, развитието на транспортнитѣ срѣдства, което скратява времето на обрѫщението, — отъ друга страна, увеличаването на производителностьта на труда, което означаватъ съ името прогресъ на индустрията и което скратява времето на производството.

2 *Уровеньтъ на печалбата расте, — при неизмѣнни: строение на капитала, число на работницитѣ и номинална работна плата — когато абсолютната принадена стойность се увеличава, вслѣдствие продължаването на работния день*

Работата е друга, когато числото на работницитѣ или по-голѣмата интенсивность на труда изискватъ употрѣбяването на по обширни работилници, на по-скѫпи машини и докарватъ, слѣдов., едно силно увеличаване на постоянния капиталъ. Въ такъвъ случай, уровеньтъ на печалбата се стреми, отъ една страна, да се повишава, но отъ друга страна — да се понижава; тогазъ, когато продължаването на работния день не изисква никакво уголѣмяване на основния капиталъ и не докарва освѣнъ едно сравнително слабо увеличение на оборотния капиталъ (разноски за освѣтление, суровъ материалъ и др.).

3 *При неизмѣнна принадена стойность, уровеньтъ на печалбата расте, ако стойностьта на постоянния капиталъ се намалява, безъ неговата маса да се измѣнява*

Независимо отъ случайнитѣ и прѣходящи колебания на стойностьта, намаляването на стойностьта (coût) на постоянния капиталъ произтича, главно, отъ прогреса на техниката, на раздѣлението и на организацията на труда, въ онѣзи клонове на индустрията, които до-

ставятъ капиталисту суровия материалъ, спомагателнитѣ материали и срѣдствата на труда, отъ които той се нуждае. Капиталистътъ печели, въ този случай, отъ осѫщественитѣ отъ другитѣ, подобрѣния, направени въ всички клонове на обществения трудъ, съ които е свързана индустрията, гдѣто той влага своитѣ капитали.

4 *Печалбата може още да се уголѣми — даже когато стойностьта (coût) на различнитѣ елементи, отъ които състои постоянния капиталъ, си остава неизмѣнна — чрѣзъ едно намаляване въ масата на този капиталъ, вслѣдствие економиитѣ, реализирани въ неговото употрѣбление.*

Тѣзи економии могатъ да бѫдатъ по природа твърдѣ разнообразни:

а) економии върху условията на труда, правени най-често за смѣтка на здравието и безопасностьта на работницитѣ. Примѣръ: недостатъчно провѣтряване на работилницитѣ, недостатъчность на осигурителнитѣ апарати; безобразно уреждане на назначенитѣ за работа постройки, вслѣдствие недостатъчностьта на освѣтлението, на провѣтряването и т. н.;

б) економии, направени въ произвеждането на двигателната сила, въ прѣдаването на тази сила и въ по-рационалното завардване на различнитѣ инсталации;

в) економии, направени вслѣдствие използването изпражненията на производството (обрѣзки, смѣть и др.) и на потрѣблението (парцали и др.);

г) економии, произходящи отъ новитѣ изнамѣрвания, обусловени отъ прогресивното социализиране на трудъ, което само ги прави осѫществими.

Трѣбва да отбѣлѣжимъ по този поводъ, че тѣзи изнамѣрвания коструватъ често доста скѫпо на тѣзи, които взематъ инициативата за тѣхното въвеждане въ практиката. Случва се даже, че, когато се касае до важни изнамѣрвания, първитѣ, които ги въвеждатъ, правятъ фалиментъ и само тѣзи, които си присвояватъ, на ефтина цѣна, материала на пропадналитѣ, извличатъ реална печалба отъ него.

Така че, съ една дума, трудътъ е, който, подъ различни форми, понася въ дѣйствителность всички тяжести въ увеличаването на печалбата; трудъ на работницитѣ, на които увеличаватъ работния день, или съсипватъ здравието и безопасностьта съ гнусни економии; трудъ на изнамѣрвачитѣ и на агентитѣ на производството въ други индустриални клонове, който усилва интенсивностьта на производството, развива срѣдствата на съобщенията, намалява разноскитѣ по производството, или масата на постоянния капиталъ; простъ или квалифициранъ, рѫченъ или умственъ трудъ, даже трудъ и на самитѣ капиталисти, когато тѣ сѫ сѫщевременно и капитани на индустрията, получавайки, въ това си качество, директорска заплата.

Но и тука сѫщо, и все по-дълбоко и дълбоко, съ развитието на капиталистическия начинъ на производството, дѣйствителностьта се затъмнява отъ привидноститѣ, и работницитѣ изглеждатъ да оставатъ чужди на различнитѣ фактори, които се стремятъ да увеличатъ печалбата.

1 о. Срѣдствата за производство, които служатъ като елементъ на постоянния капиталъ, прѣдставляватъ само паритѣ, изхарчени отъ капиталиститѣ за тѣхното придобиване, тогавъ когато за работницитѣ тѣ изпълняватъ службата на потрѣбителни стойности — срѣдства на труда, материя на труда. Естествено е слѣдов., че тѣмъ увеличението или намалението въ размѣнната стойность на постоянния капиталъ се показва като абсолютно безразлично, и че тѣ и не мислятъ да се загрижатъ за него.

2-о. Сжщо тъй, при капиталистическия режимъ, работникътъ разглежда обществения характеръ на своя трудъ, неговата комбинация съ труда на другитѣ, съ цѣль да се достигне една обща цѣль, като сила, която му е съвсѣмъ чужда; условията, които му позволяватъ да осжществи тази комбинация, да извлече всичкитѣ ползи отъ колективния трудъ, сж собственость на другиго, която той не ще се засъвѣсти да разпилѣе, ако не го принуждаваха да бжде пестеливъ, чрѣзъ всѣкиминутенъ надзоръ. Съвсѣмъ иначе стои работата въ фабрикитѣ, принадлежащи на самитѣ работници, както въ Рочделъ напримѣръ.

3-о. Въ мисъльта на капиталиста, туй което произвежда принадената стойность, то е продажбата; нейното реализирване въ процеса на обръщението го кара да забрави, или му позволява да прикрие факта, че тя е създадена въ процеса на производството, отъ неплатения трудъ, отъ *свърхъ-труда* на наемнитѣ работници, които той експлоатира. Освѣнъ това, ако тази принадена стойность си остава сжщата, то уровеньтъ на неговата печалба зависи отъ изкуството, отъ опита, отъ пестеливостьта, съ която той купува и потрѣбява вложенитѣ въ прѣдприятието му срѣдства на производството. Отъ изложението, което ний-направихме по-горѣ, се вижда дѣйствително, че печалбата е толкозъ по-голѣма, колкото суровитѣ материали сж купени по-евтено, съ по-голѣма търговска ловкость; колкото разпиляването на производственитѣ срѣдства се отстранява по-лесно чрѣзъ правения надзоръ; колкото общото управление (direction d'ensemble) на прѣдприятието, на различнитѣ стации на производството е по-рационално.

И затова, естествено е, че тѣзи обстоятелства подтикватъ капиталиста да вѣрва, да бжде даже убѣденъ, че печалбата му е обусловена не отъ експлуатирането на труда, но, поне отчасти, отъ други фактори, независими отъ послѣдния, и специално отъ неговия индивидуаленъ трудъ.

Ние ще видимъ въ II-рия отдѣлъ, какъ тази привидность се утвърдява още по-вече съ прѣобръщането на печалбата въ срѣдна печалба.

(слѣдва) Прѣвелъ: *Kaempfer.*

Демократизмъ и социализмъ.[1])

(Полемика).

II.

Демократически Прѣгледъ, за построяването на своята економическа и политическа програма, не изхожда отъ общественото положение и интереситѣ на една опрѣдѣлена обществена класа. Напротивъ, демократитѣ се обявяватъ за защитници на една политика, която трѣбва да примири всички „производящи съсловия“ въ една обща дѣйность за осжществяването на различнитѣ тѣхни интереси. „Нашата производяща демокрация, казва г. Ил. Георговъ въ уводната статия на 1 бр. отъ *Д. Прѣгледъ,* се състои отъ едно голѣмо множество дребни земледѣлци и занаятчии и, за сега, отъ едно незначително число наемни работници. Значи, тия сж елементитѣ, у които трѣбва да се буди съзнание, за да може да се образува отъ всичкитѣ или отъ мнозинството отъ тѣхъ една групировка, която да въздигне и закрѣпи едно демократическо управление въ страната ни“.

Ние показахме вече, колко неоснователно е прѣдположението, че у насъ работническата класа нѣма да се развие. Собствено тукъ прѣдположенията сж съвършено излишни, защото дѣйствителностьта е достатъчно ясна и красноречива. Всичкитѣ официални статистически данни, които имаме по тоя въпросъ, показватъ само едно, а именно, че работницитѣ у насъ се броятъ вече съ стотини хиляди (гл. „Социализма и работническия въпросъ у насъ“ отъ Д. Благоевъ), и че тѣ непрѣстанно се увеличаватъ. Другъ е въпроса, дали всички съсипани дребни стопани и производители намиратъ приложение на своя трудъ, дали числото на безработнитѣ и незанятитѣ въ производството пролетарии не се уголѣмява. Появяването на постоянната безработица и увеличението на лумпения пролетариатъ се дължатъ на обстоятелството, че капитализма по-бързо разрушава дребното ни производство, отъ колкото послѣдното се замѣня съ съвременнитѣ манифактурни работилници и фабрикитѣ. Но тукъ не ни интересува въпроса за отношението между пролетаризирането на населението и развитието на капиталистическото производство върху национална почва, а само несъмнѣния фактъ, че това пролетаризиране върви съ голѣма бързина, съ бързина, която надпрѣварва поникването на достатъчно мѣстни индустриални работилници, които да могатъ да поглъщатъ всички свободни работнически ржцѣ.

Това, което изпъква ясно отъ цитирания пасажъ, е сътрудничеството, „общото дѣло“, което демократитѣ прѣпоржчватъ на „про-

[1]) Продължение отъ кн. 2.

изводящата демокрация“ за „въздигането и закрѣпяването на едно демократическо управление въ страната ни“. Въ тая „производяща демокрация“, демократитѣ разбиратъ не само земледѣлцитѣ и занаятчиитѣ, но и наемнитѣ работници. Нѣщо повече, когато тѣ подържатъ, че може едновременно, макаръ и само за нѣкои клонове отъ производството ни, да се насърдчава едрата индустрия, безъ да се напуща общата политика за покровителствуването на дребното ни производство, — демократитѣ вкарватъ въ „производящата демокрация“ и индустриалната буржуазия. Наистина, съ това „производящата демокрация“ на демократитѣ се разширочава и разпростира толкова, че обема рѣшително всички слоеве отъ населението. Нашитѣ демократи примиряватъ економическитѣ интереси на всичкитѣ „производящи слоеве“ въ една обща економическа и политическа програма, гдѣто намиратъ еднаква защита както интереситѣ на прѣдприемачитѣ-капиталисти, тъй и тия на наемнитѣ работници. Нѣма какво да се каже, „общото дѣло“ на демократитѣ справедливо може да съперничи съ това на нѣкои наши партийни противници. Разликата е въ послѣдователностьта и завършеностьта на мисъльта у еднитѣ и другитѣ. Но тукъ, за наше голѣмо съжаление, прѣимуществото е на страната на демократитѣ, защото тѣхнитѣ съперници отъ „широкото“ течение въ социалистическата партия, като искатъ да примирятъ дребно-буржуазнитѣ въжделения съ пролетариатската политика, ни поднасятъ една такава противорѣчива и скърпена теория за „обща дѣйность“, въ която нито пролетарския социализъмъ, нито дребно-буржуазния демократизмъ се защищаватъ послѣдователно и до край. И наистина, догдѣто нашитѣ партийни противници не смѣятъ и не могатъ да извлекатъ всичкитѣ логически заключения отъ тѣхната мисъль, демократитѣ сѫ си откровени и тѣ смѣло ни заявяватъ, че сѫ за частната собственость, защото само при нея и земледѣлци, и занаятчии, и капиталисти, и работници, всички наедно ще благуватъ подъ режима на демократическото управление. Да, по-добрѣ чистъ дребно-буржуазенъ демократизмъ, отъ колкото дребно-буржуазенъ социализмъ. . .[2])

[2]) Ние бихме могли да прослѣдимъ наподробно начина, по който нашитѣ партийни противници построяватъ своята теория за „общото дѣло“, и тогава би се показало ясно тѣхното несъмнѣно родство съ демократитѣ. Тукъ съпоставяме само слѣднитѣ цитати отъ сп. „Общо Дѣло“ съ горѣцитирания пасажъ. Я. Сакъзовъ вижда въ земледѣлческото движение, както и въ другитѣ „производящи съсловия“ обществени сили, които съ една задружна дѣйность биха могли да въведатъ „законость и свобода“ въ управлението. „Въдворяването на подобенъ режимъ трѣбва да бѫде задачата на българскитѣ производителни слоеве, на тѣхната обща, държавна дѣйность“ (бр. 2, г. 1 отъ сп. *Общо Дѣло*). На друго мѣсто се казва: „.... у насъ има немалобройно множество хора, които при изключителнитѣ условия, въ които се намира страната, могатъ да се придържатъ и подържатъ една обща въ главнитѣ си линии конституциона, економическа и финансова политика“. По-надолу Я. С. продължава: „Ако е истина, че такава една политика намира голѣма маса подръжници въ нашия народъ, защо да не се прѣгърне тя и отъ съчувствующитѣ на нея партии и дѣйци и да се възвести на цѣлъ народъ? Ако всички виждатъ спасението на страната въ тая политика, защо да не се въздигне тя въ държавна и национална необходимость? Подържането на такава

Като отрича, че у насъ работническата класа ще се доразвие за самостоятеленъ политически животъ, авторътъ на уводната статия на 1 бр. отъ „Д. Прѣгледъ“ продължава така: „желателно би било, щото нашитѣ наемни работници, които сѫ единъ важенъ факторъ за уголѣмяване благосъстоянието въ страната ни, да образуватъ една обща групировка съ мнозинството на нашата производяща демокрация — съ дребнитѣ земледѣлци и съ занаятчиитѣ, — една групировка, която да насочва управлението и законодателството у насъ въ пѫтя на социалното развитие, като запазва частната собственость върху срѣдствата на производството“.

Г-нъ И. Г. повтори на нѣколко пѫти слѣдъ това че общата политика на „производящата демокрация“ „нѣма да нащърбява интереситѣ на наемнитѣ работници“, че тя нѣма да „противорѣчи на отдѣлнитѣ социални интереси на наемнитѣ работници“ и пр., защото „исходната точка“ на тая политика е „социалното подобрение на всички трудящи се производящи слоеве“. Отъ тия думи става вече несъмнено, че задачата на „производящата демокрация“ произхожда отъ общитѣ интереси на всички обществени класи. Разшироченото и правилно конституционно управление ще затвърди у насъ единъ демократически режимъ, при който „производящитѣ съсловия“ ще намиратъ правилна защита на своитѣ интереси [3]).

въ общи мисли програма, не означава още напущането на собствената партийна програма и дѣятелность. Напротивъ, тъкмо подържането и осѫществяването на тая обща програма ще създаде оня широкъ просторъ, за да се развиятъ тъй плодотворнитѣ за напрѣдъка на страната съсловни дѣятелности. Тъй че никакви сериозни доводи не могатъ да се противопоставятъ за прокламирането на една такава обща конституционна, економическа и финансова политика“ (бр. 3, г. I сп. *Об. Дѣло*). Обаче Я. С. още не е отговорилъ на дѣйствително сериознитѣ доводи, които ние и други сме му противопоставяли, а именно, че създаването на политическитѣ условия за едно правилно проявяване на съсловнитѣ, класовитѣ борби, при днешната степень на диференциране на „производящитѣ съсловия“ е възможно само по пѫтя на тѣхното обособяване въ отдѣлни политически класови партии и взаимната имъ борба за прокарването на собственитѣ си интереси. Послѣднитѣ сѫ противорѣчиви, и до колкото се защищаватъ въ политиката, тѣ довеждатъ до стълкновението на тѣхнитѣ защитници, което най-ясно се доказва отъ послѣдната ни парламентарна практика, която не даде нито единъ поводъ за обща дѣйность между земледѣлцитѣ, еснафитѣ и работническитѣ прѣдставители.

[3]) Въ „*Общо Дѣло*“ се подържатъ сѫщитѣ мисли, макаръ и да не се отказва развитието на противорѣчията между интереситѣ на „производящитѣ съсловия“, като се отлага тѣхното самостоятелно класово политическо прокарване за това бѫдаще, когато „общото дѣло“ на „производящитѣ съсловия“ се увѣнчее съ законенъ правиленъ политически животъ на страната. Така въ бр 2 год. I се казва, че на „съзналитѣ своитѣ производителски интереси съсловия“ прѣдстои „.... да прѣмахнатъ режима на персоналното и котерийното управление, съ всички негови економически послѣдствия и да турятъ началото на една здрава економическа и финансова политика, която постепенно ще усили производителнитѣ слоеве у насъ ще съживи производителностьта и ще даде поминъкъ на всички, които дирятъ работа и не могатъ да я намѣрятъ“. Слѣдователно и споредъ „Общо Дѣло“ за установяванието на единъ демократически режимъ е необходима съвмѣстна дѣйность на всички съсловия. А ние видѣхме миналия пѫть, че на практика „временото“ сътрудничество на класитѣ се прѣобръща въ послѣдователно занемаряване на кла-

„Производящата демокрация“ на г. И. Г. не ще прѣслѣдва само политически цѣли. Напротивъ „въздигането и закрѣпването“ на единъ демократически режимъ е само условието, за да можатъ „производящитѣ съсловия“ съвмѣстно, едно до друго, безъ търкание и взаимна борба, да прѣслѣдватъ интереситѣ си. Като отричатъ развитието на капитализма у насъ, демократитѣ отричатъ и сѫществуването на класовитѣ противорѣчия. Отъ тукъ тѣ построяватъ своя идеалъ на обществена хармония, който се основава на съгласието и единството въ економическитѣ интереси. Но ние ще видимъ, че тоя тѣхенъ идеалъ е само идеализиране на обществения застой и економическа недоразвитость, които характеризиратъ западналитѣ и неподлежащи на развитие общества. Демократитѣ не могатъ да проникнатъ въ процеса на развитието на нашитѣ обществено-економически отношения, тѣ схващатъ само единъ неговъ моментъ и отъ повърхностьта на обществения животъ тѣ не съзиратъ вѫтрѣшнитѣ му движущи сили.

* * *

За да оцѣнимъ добрѣ възгледитѣ на демократитѣ и опрѣдѣлимъ нашето отношение къмъ тѣхъ, ние ще се помѫчимъ прѣдварително да начертаемъ схемата на нашето обществено-економическо развитие. Само така ние ще можемъ да противопоставимъ на разпиляната, разпокѫсана и противорѣчива мисъль на демократитѣ стройното цѣлостно становище, на което се спира социалната-демокрация.

Индустрията на развититѣ страни почна да упражнява влияние върху нашето производство чрѣзъ пазаритѣ, които тя завладя, щомъ тѣ се отвориха за нейнитѣ стоки. Нашитѣ дребни производители почувствуваха, още веднага слѣдъ освобождението, непобѣдимата сила на тоя невидимъ далеченъ тѣхенъ съперникъ, защото нито неимовѣрния имъ трудъ, нито голѣмитѣ материални лишения не ги спасяваха и днесъ още повече не ги спасяватъ отъ ударитѣ на чуждата конкуренция. Ние видѣхме въ прѣжната статия, какъ натуралното ни земледѣлческо стопанство се прѣвърна въ парично размѣнно стоково производство и какъ, съ това, то окончателно и безповратно подпадна подъ влиянието на международния земледѣлчески пазарь и едро машинно земледѣлие на напрѣдналитѣ страни. Изчезването на натуралното селско стопанство разшири и още разширочава вѫтрѣшния, а именно градския, пазарь за занаятчийски и индустриални произведения, но нашето национално производство се указа безсилно да запази тоя увеличенъ пазарь за себе си, то изгуби и прѣжното си положение на него. Европейската промишленость бѣше отишла много нанапрѣдъ въ развитието си, и останалото съ вѣкове назадъ наше занаятчийско производство бѣше слабо да се бори съ силния си противникъ. Ето защо и едно *постепено* прѣминаване на послѣдното къмъ развититѣ

совата борба. Обаче въ „Общо Дѣло“ се изтъкватъ по ясно цѣлитѣ на прѣдполагаемото сътрудничество, като прямо визира котерийното управление, и въ това отношение демократитѣ биха могли да се по-научатъ нѣщо отъ своитѣ прѣдшественици въ полето на общата дѣйность.

Каунки доказва, какъ земледѣлческото производство въ индустриалнитѣ страни подпада подъ влиянието и зависимостьта на индустрията. Развитието на градскитѣ пазари дава животъ на много земледѣлчески производства, които могатъ да виреятъ и като дребни стопанства (напр. произвеждането на зарзавата, отглеждането на добитъкъ за млѣко и масло и пр). Индустрията има нужда отъ много сурови земледѣлчески произведения (напр. цвѣклото, картофитѣ, рапицата и много други), които сѫщо могатъ да се произвеждатъ отъ дребни земледѣлци. Но както производството на еднитѣ, тъй и производството на другитѣ се намира въ тѣсна зависимость не само отъ нуждитѣ, но и отъ всичкитѣ колебания на развиващата се индустрия, — тия земледѣлчески производства, въпрѣки своята привидна самостоятелность, се намиратъ подъ пълната економическа зависимость на индустриалния капиталъ.

Въ нашето земледѣлие влиянието на индустрията се е почувствувало още отъ момента, когато то влѣзе въ общия международенъ земледѣлчески пазарь. Неговото прѣобрѫщане отъ натурално въ размѣнно стоково производство го постави въ непосрѣдствено съприкосновение съ градския пазарь. Но послѣдния се разширочаваше и прѣобразуваше подъ влиянието на външната индустриална конкуренция, косвеното влияние на която изпитваше и земледѣлческото производство. Но това влияние става все по-голѣмо, по-чувствително и по-непосрѣдствено съ развитието на градскитѣ ни и индустриални центрове. Защото послѣднитѣ прѣдставляватъ новъ и близъкъ пазарь за земледѣлчески произведения, който ще подигне нѣкои земледѣлчески производства и прѣдизвика появяването на нѣкои други, — но както еднитѣ, тъй и другитѣ ще бѫдатъ подъ пълната зависимость на производственитѣ отношения въ прѣработвателното ни индустриално производство.

Законитѣ на капиталистическото производство, постепено завладѣватъ земледѣлческитѣ отношения и тамъ, гдѣто не могатъ да доведатъ до централизирането на поземелната собственость, тѣ унищожаватъ нейната самостоятелность и я поставятъ въ зависимость отъ индустриалното развитие.

Но прѣди да завладѣе и подчини на своитѣ закони земледѣлието, капитализмътъ завладѣва занаятчийското производство, като го съвършено съсипва и замѣня, или като потиква въ пѫтьтъ на индустриалното развитие тия негови отрасли, които поради особени благоприятни условия се укажатъ по-жизнеспособни. Прѣди да се появи въ самостоятелни капиталистически прѣдприятия, индустриалния капиталъ подчинява подъ своята пълна економическа зависимость, една голѣма часть отъ дребнитѣ производители, които така запазватъ само техническата самостоятелность на своитѣ производства, но които получаватъ суровия материалъ отъ голѣми търговци-прѣдприемачи, тѣмъ продаватъ стокитѣ си и сѫществуватъ само благодарение на тѣхния кредитъ. Факти, които потвърдяватъ това, демократитѣ биха могли да намѣрятъ напр. въ *Доклада на Пловдивската Търговска Камара*, отъ Я. Чакаловъ. Но *ако* тѣ въобще се вгледаха по-отблизо въ еко-

номическитѣ статистики и изслѣдвания, които имаме въ нашата книжнина, тѣ щѣха да научатъ още много други факти, като напр и тоя за съвършено безнадеждното положение на дребното ни занаятчийство. Дали скоро ще прогледатъ и поумнѣятъ демократитѣ до толкова, щото да видятъ и разберать такива несъмнѣни истини, които всѣки занаятчия съ въздишка признава днесъ, ние не знаемъ, а сега остава да поспоримъ съ тѣхъ върху това тогава, когато тѣ ни дадатъ поне едно какво-годѣ тълкуване на относящия се до въпроса статистически материалъ.

* * *

Ние трѣбваше да скицираме процеса на разлагането на дребното производство и възникването на едрото капиталистическо производство, за да можемъ да пристжпимъ къмъ разглеждането на тая обща дѣйность на „производящата демокрация“, която демократитѣ ни прѣпоржчватъ.

При дребното занаятчийско производство, оградено и ограничено отъ еснафскитѣ наредби, класовитѣ противорѣчия между майсторитѣ-занаятчии и работницитѣ (калфи и чираци) оставатъ недоразвити и прикрити подъ общия задруженъ животъ въ отдѣлнитѣ, почти независими едно отъ друго, населени мѣста (градове и села). Затвореното селско натурално земледѣлие е образувало отдѣлни самостоятелни стопанства отъ всѣка фамилия или задруга, вжтрѣ въ които никакви противорѣчия не сж се развили, а понеже не е сжществувала взаимна економическа зависимость между тѣхъ, тѣ много малко сж се сношавали и взаимната конкуренция между тѣхъ е била тъй невъзможна, както и тая между занаятчиитѣ на единъ еснафъ. Отъ друга страна, сжщо така незначителни сж и економическитѣ отношения между земледѣлческото и занаятчийско производства, между селото и града.

Но щомъ като натуралното земледѣлческо стопанство се прѣобърна въ размѣнно стоково производство; щомъ като изолираностьта, обособеностьта на занаятчийското производство се събори отъ разширочаването на мѣстния пазарь и неговото завладѣване отъ чуждата индустрия, — ние виждаме да се почва едно разлагане на прѣжнитѣ еднородни (хомогенни) производящи съсловия на отдѣлни класи съ самостоятелни особени економически интереси. Единството въ интереситѣ, за което ни говорятъ демократитѣ, е сжществувало до нѣкадѣ въ далечното минало, и ако има нѣщо, което особно и най-много да характеризира настоящето, то е именно появяването на класовитѣ противорѣчия между дребния селенинъ и търговеца-лихваринъ, между наемния работникъ и капиталиста, както и на противорѣчията между дребното земледѣлие и чуждата земледѣлческа конкуренция, между дребното занаятчийско производство и развиващата се индустрия. Цѣлото производство, отъ разпокжсано на отдѣлни самостоятелни отрасли, се прѣобръща въ единъ огроменъ механизъмъ, който обгръща цѣлия економически животъ. И тоя механизъмъ при всичката си сложность, въпрѣки противорѣчията, които се развиватъ и непрѣстано се изострятъ въ самия него, функционира като цѣлостенъ организъмъ.

Ако той не се запира и разлага, ако той постоянно се усъвършенствува и развива, то е именно благодарение на неговитѣ вѫтрѣшни противорѣчия, които сѫ и неговитѣ движущи причини.

Дребнитѣ занаятчии и земледѣлци, едрата буржуазия и наемнитѣ работници, които споредъ демократитѣ иматъ много общи економически интереси и образуватъ „производящата демокрация“, — сѫ въ дѣйствителность отдѣлни самостоятелни класи съ противоположни интереси. Наистина, у насъ процесътъ на отдѣлянето, обособяването, диференцирането на тия класи не е още завършенъ, но брожението въ економическия и политически животъ въ послѣдно време показа, че ние сме отишле въ това направление вече доста надалечъ. Защото това брожение, пораждането на еснафския и земледѣлчески съюзи, законитѣ и учрежденията за насърдчение на индустрията, развитието на економическата литература, — всичко това е симптомъ на едно още неясно, смътно, но сигурно стремление на „производящитѣ съсловия“ да налучкатъ всѣко своята собствена обществено-економическа политика. Ние не говоримъ тукъ, за социалистическата партия, която първа показа въ печата и на практика необходимостьта отъ групирането на развиващитѣ се класи въ отдѣлни самостоятелни политически партии, което само ще улесни и ускори вѫтрѣшното разлагане на старитѣ и формиране на новитѣ „производящи съсловия“.

Демократитѣ построяватъ своята теория за общата дѣйность на „производящата демокрация“ съвършено на въздуха, защото тѣ занемаряватъ и забравятъ най-важния фактъ отъ развитието на съвременнитѣ економически отношения, а именно класовия антагонизмъ. Дребното земледѣлие, което пропада и се изражда догдѣто се крѣпи на чуждия кредитъ, тѣ ни прѣдставятъ за жизнеспособно и искатъ да го засилятъ съ такива палиативи, като закона за челяднитѣ имоти, земледѣлческитѣ кооперации и взаимния кредитъ. Да се иска запазването на една значителна часть отъ земледѣлческата собственость отъ рѫцѣтѣ на кредитора-лихваринъ, значи да се ограничава земледѣлческия кредитъ; а колко послѣдния е необходимъ за дребното земледѣлие, показва обстоятелството, че нашитѣ селени съ готовность се отказватъ прѣдъ земледѣлческитѣ каси и лихваритѣ отъ неотчуадаемостьта на опрѣдѣлената отъ закона часть на тѣхнитѣ имоти. Но независимо отъ това, фактитѣ, които се изнесоха напослѣдъкъ въ камарата и печата, показватъ, че закона за челяднитѣ имоти е неприложимъ, и че до колкото се прилага, той само ускорява и прѣдизвиква масовата ликвидация и пролетаризирането на селското население. — Ролята на кооперациитѣ въ земледѣлието е много пѫти обяснявана въ социалистическата книжнина, за да има нужда и ние тукъ да повтаряме пакъ сѫщото. Ще отбѣлѣжимъ само, че тамъ, гдѣто тия кооперации сѫ възможни, тѣ само ускоряватъ развитието на едрото интензивно машинно земледѣлие, както това доказва К. Кауцки въ *Земледѣлческия въпросъ*. Нашитѣ демократи би могли въ това отношение да понаучатъ нѣщо и отъ г. Начовичъ, който, въ своята наскоро излѣзла книга по нашето земледѣлие, сѫщо тъй отрича всѣкакво значение на кооперациитѣ за задържането на дребното земледѣлческо производство.

Земледѣлческитѣ искания на демократитѣ, до колкото тѣ сѫ и такива на дребното земледѣлие изобщо, противорѣчатъ на тия економически отношения, които се развиватъ вѫтрѣ въ него. Но тѣ противорѣчатъ и на една прогресивна индустриална економическа политика, която, съ разчистянието пѫтьтъ на индустрията, би създала и прѣдварителнитѣ необходими условия за прѣминаванието на дребното западнало земледѣлие къмъ по-висща интензивно-рационална форма на земледѣлческото производство.

Ние вече видѣхме, че и занаятчийскитѣ искания на демократитѣ, защищавани и отъ Еснафския съюзъ, противорѣчатъ на една послѣдователна индустриална политика. Защото напр., ограничаванието на вѫтрѣшната конкуренция чрѣзъ възобновяванне на отживѣлитѣ еснафски наредби само би спъвало усъвършенствуванието на оцѣлелитѣ и закрѣпвали наши занаяти. Послѣднитѣ би понасяли тогава конкуренцията на вънишнитѣ стоки, до колкото тя не е отстранена съ високитѣ вносни мита, съ по-голѣмата експлоатация на работническия трудъ, но не и съ прилаганието на по-съвършени орждия на производството. Освѣнъ, че „закона за еснафскитѣ здружавания“ е въобще неприложимъ, но и до колкото се той приложи, само ще засили голѣмитѣ и по-богати занаятчии на смѣтка на дребнитѣ и слабитѣ свои конкуренти, безъ да застави първитѣ още сега да разширочаватъ производствата си върху съвремени-капиталистически основи (съ въвежданието на машини), както тѣ би били заставени да постжпватъ, ако не се ограничаваше конкуренцията, а се турѣше прѣдѣли на експлоатацията на работническия трудъ.

Ако исканията на дребнитѣ занаятчии и индустриалната буржуазия не могатъ да се защищаватъ съ една и сжща економическа политика, още по-малко могатъ намѣри такава защита въ послѣднята исканията на работницитѣ. Демократитѣ ни казватъ по подражание на нашитѣ другари отъ „широкото“ течение, че наемнитѣ работници трѣбва да бждатъ за социалното развитие, т. е. и за подиганието на „националното производство“. При всичко, че демократитѣ иматъ наймалко право да говорятъ за „социално развитие“, тѣ, които подъ подигание на „националното производство“ разбиратъ неговото загръзвание въ днешното му неразвито положение, ние трѣбва да разгледаме по-отблизо тая тѣхна мисъль, толкова повече, че въ тоя пунктъ и мнозина наши другари мислятъ като демократитѣ.

(слѣдва края). Хр. Николовъ.

Мистицизмътъ въ модерната литература.

Отъ Анриета Роландъ-Холстъ.

(Продължение отъ кн. 1)

Инакъ се сложи развитието въ Франция. Както вече казахъ, романтиката не можеше да бжде тамъ искрена и неподправена: революционната дребна буржуазия бѣ твърдѣ силно развита за това. Жизнената сила на тая класа дирѣше нови пжтища въ изкуството и намѣри своя изразъ въ натуралистическия романъ. Тая литература, като се опираше отчасти на естествената наука, получи една здрава основа въ съвремения животъ. Тя схвана човѣка като природно творение и описваше вѣрно, грижливо и изпълнена съ любовь темперамента му, чувствуванията и страститѣ му, като че ли нареждаше въ нѣкоя градина цвѣтя въ китка. За нея всичко бѣ важно, тя не допуска да ѝ избѣгне и най-дребната черта; тя искаше да обхване цѣлия животъ и да свърже единъ съ другъ всички моменти, отъ които се състои той. Нейната жажда за истината бѣ сжщо тъй достойна за удивляване, както тая на неуморнитѣ изслѣдвачи въ природната наука; но често тая истина почива въ външното проявяване, което натуралистичното изкуство прѣдава сжщо тъй вѣрно, сжщо тъй безъ да го прѣправя. Тази литература е буржуазно-демократическа par excellence — тя изхожда изъ началото, че всички състояния, всички случки сж отъ еднаква стойность, тя не изхвърля нищо, нищо не отбира (отлжчва), като нѣкоя гостолюбива кжща, тя отваря вратитѣ си къмъ всички страни.

Но тя има единъ недостатъкъ, и въ него се криятъ опасности.

А ето недостатъка ѝ: тя носи печата на класата, на която тя е духовния изразъ въ свѣтовната литература; а на тая класа, колкото тя и да е храбра и енергична, ѝ липсва идеалъ. Повдигането на дребнобуржуазната класа не донася никаква нова, по-висока форма на производството, а значи и никаква нова фаза въ живота на обществото — тя не носи въ себе си чувството, да бжде пжть къмъ нѣщо по висше. Тя нѣмаше никакво бждаще а значи и никакъвъ идеалъ, който да би свѣтилъ прѣдъ нея — тя бѣ сама на себе си идеалъ, и не ламтѣше за нищо, освѣнъ да демократизира обществото. Сжщо и натурализмътъ не познава другъ идеалъ освѣнъ самъ-себе-си: истиность въ прѣдаването на видѣното и почувствуваното — значи самъ натурализма — е най-висшето за него. И на дребната буржуазия и на натурализма имъ липсва единъ обектъ, единъ обширенъ хоризонтъ; отъ туй по необходимость произлиза извѣстна ограниченость на тѣхния погледъ.

Опасноститѣ, за които ми е думата, се състоятъ отъ една страна въ възможностьта, щото изхождането отъ равностойностьта на всички чувства да ни доведе къмъ отсѫтствие на всѣка правилность, отъ друга страна — въ туй, че прѣдаването на прѣживѣното, прѣчувствуваното, видѣното може да прѣмине лесно въ прѣдаване на чувствуването, виждането, живѣенето, т. е. на тѣлесния животъ самъ по себе. Чувственото възприятие става чувствено усѣщане, сензация; тѣлесното чувство взема мѣстото на реалностьта и става тутакси само то едничка реалность. Съ туй реализмътъ се прѣобръща въ своята противоположность: той излѣзе, за да дири истината въ свѣта и въ живота, а стигна и си остана при истината само на собственото тѣло. Обаче, вслѣдствие устройството на тѣлото, неговитѣ усѣщания сѫ скоропрѣходни и промѣнливи и ни се виждатъ мистериозни. Тъй, собствено, чувственото усѣщане става мостъ между натурализма и модерната мистика.

Както въ Франция, чрѣзъ силата на дребнобуржуазната класа, реализмътъ и натурализмътъ стигнаха до едно голѣмо процъвтяване, сѫщо тъй се случи и въ Нидерландия; въ Англия, кѫдѣто пролетариатътъ и буржуазията погълнаха срѣдното съсловие, тѣ не вирѣятъ.

Въ нѣкои отъ своитѣ форми натурализмътъ се явява като литература на пролетарията сѫщо тъй, както и стремежътъ къмъ свобода у дребната буржуазия се явява въ нѣкои свои изрази като движение на работнишката класа. Още въ първата половина на деветнайсетия вѣкъ животътъ на паричната и родовата аристокрации и на тѣхнитѣ сподвижници минуваше за животъ изобщо; Балзакъ бѣ, който написа епоса на висшето общество. Ала между туй пролетариятътъ се формира като класа и важностьта на неговото сѫществуване се чувствува сега тъй силно, че найдобритѣ отъ днешнитѣ натуралисти, били тѣ социалисти или не, се чувствуватъ привлечени да го описватъ. Безмилостното изголване на тѣлесната и духовна мизерия, което е свойствено на тѣхния начинъ на творение, прави литературата имъ съзнателно или несъзнателно революционна. При все това погрѣшно е да се смѣта едно прѣдаване на лица и състояния за пролетарска литература само за туй, че това сѫ пролетарски състояния и лица. Но все пакъ натуралистическата литература е нейнъ възвѣститель и прѣдтеча, тя отѫпква пѫтя за нейното идване и посочва на нея, както Иоанъ кръститель — на идването Христово. Ала нейнитѣ истини и дълбочина сѫ ограничени и се разбиватъ, като о нѣкоя стѣна, о факта, че тя не е художествено отразяване на една нова класа, що носи по-високи производствени форми и съотвѣтно на туй — новъ идеалъ. Ето защо натуралистическата литература е създала, наистина, много хубави нѣща, но не се е изразила въ най-високата форма на човѣшкото мисление и прѣдставляване — въ поезията. На всѣкѫдѣ, кѫто тя се докосваше до нея, тя тутакси ѝ охлузваше ослѣпи-

телно блѣстящата позлата на крилата и я лишаваше отъ нейния омагйосващъ блѣсъкъ. Нейна голѣма заслуга е туй, дѣто се е стремила да познае човѣка като природно сѫщество и дѣто, слѣдъ едно дълго време на пустота и фазьорство, наново е донесла истина въ изкуството; и тази именно истина и знание пролетарското изкуство ще наслѣди отъ нея. Ала това изкуство ще обладава и нѣщо по-вече: знанието на всичкитѣ обществени сили — и единъ идеалъ, който лѣжи извънъ самия него. Съ други думи: тамъ, гдѣто изъ съзнателното работнишко движение, изъ радостьта за борбата и за приближаващитѣ триумфи процъфти едно ново изкуство, тамъ то не може да се задоволи съ простото описвание на туй що вижда, а сѫщо не само и съ това на борбитѣ и живота на пролетариитѣ. Може би, то отначало и не ще зачекне тия борби, тъй като, защо да не би могло то, въоржжено съ новоспечеленото вникване въ общественитѣ явления, да изобрази още единъ пѫть, съ едно мощно въображение, блѣсъка на залѣзващия буржуазенъ свѣтъ, тъй както Хомиръ изобрази тоя на залѣзващето гръцко варварство? Или пъкъ защо не би могло то да сглоби въ една полутрагична, полусаркастична картина послѣднитѣ гърчения на буржуазното умирание въ новозацъфтяващето общество, — както направи Сервантесъ съ рицарския свѣтъ? Не въ прѣдмета, а въ *схващането на послѣдния* ще се покаже неговия особенъ характеръ. Но всѣкога *едно* нѣщо ще му бѫде присѫщо: сиянието на едно макаръ и не ясно свѣтящо, но все таки сигурно, щастие; защото то не само знае и разбира, както натуралиститѣ, нѣщата, съ които поезията се занимава най-надраго сърдце — чувствата и страститѣ на хората и дѣлата, що произлизатъ отъ тѣхъ — но ясно вижда и тѣхнитѣ причини. Ето зашо и тамъ, гдѣто взима дѣйствителностьта за фонъ на своитѣ прѣдставления, любовьта, очакването, надеждата на поета и на класата, чиито чувства той изобразява, а сѫщо и радостьта за растежа на съзнанието у тая класа ше хвърлятъ лѫчи прѣзъ изображението на дѣйствителностьта. Между неговото изкуство и това на натуралиститѣ сѫществува голѣма разлика, защото нему ще бѫде дадено познанието на туй, що е добро за него и за много други хора, докато натуралиститѣ не правѣха никаква разлика между добро и зло и не познаваха тая радость, тъй като тѣ разглеждаха хората като природни, но не и като обществени, морални сѫщества.

Въ времето на първия разцвѣтъ на францускня натурализмъ мистичното противоположно течение се ограничаваше само въ католишката опозиция и се прѣдставляваше отъ двама-трима писатели отъ тая вѣра, отъ които Villiers de l'Isle Adam е найвеликия. Ала колкото по-ясно ставаше, че революционната роля на дребната буржуазия е изиграна и е поета отъ пролетариата, колкото по-видимъ ставаше антагонизмътъ между буржуазенъ и пролетарски свѣтъ, колкото повече капиталистичното производство се разпростираше по всички кѫтчета на свѣта, колкото

по-буйна ставаше отъ това конкуренцията между народитѣ и колкото по-високо — вслѣдствие всички тия явления — се изкачваше вълната на нова една реакция, която се изразяваше въ политиката, въ разширението на покровителственитѣ мита и въ отново спечеленото влияние на клерикализма, толкова повече, наредъ съ натуралистичната литература, нарастваше по сила и обемъ и мистичното течение. Verlaine и по-късно Maeterlinck, съ своитѣ чираци между французкитѣ, белгийскитѣ и холандскитѣ писатели, прѣдставляватъ реакцията въ служба на литературата; тѣ сѫ поетитѣ на послѣдния периодъ на буржуазния свѣтъ.

Въ сѣвернитѣ страни, кѫдѣто едновремено съ демокрацията се бѣше мощно развило и буржуазното изкуство и католицизмътъ не обладаваше никакво влияние, реакцията не можеше да се появи въ клерикална форма, а поради туй и мистицизмътъ не можеше да получи религиозна окраска. Изъ противорѣчието между демократичнитѣ чувства и економичната дѣйствителность, която правѣше невъзможно едно пълно изживяване на тия чувства, произлѣзе своеобразното хибридско — полуреалистично, полумистично — изкуство на Ибсена. Нему наредбата на капиталистичното общество, въ което индивидумътъ живѣе въ борба съ всички, дири своето благополучие, храни се и се обогатява за смѣтка на другитѣ и въ което е *длъженъ* тъй да постѫпва, му се виждаше като човѣшка норма и той идеализираше тази обществена форма. „Правото на личностьта по-горѣ отъ всичко!" — това е основната идея на неговитѣ по-послѣшни съчинения; и тази мисъль — чрѣзъ туй, че той не признава нищо общо, съ което той би могълъ да измѣри това привидно право — прави неговата фантазия и неговитѣ понятия неограничени и необуздани. Ибсенъ не е нито буржуазенъ, нито пролетарски поетъ — той е мистикътъ на анархизма.

На край още нѣколко забѣлѣжки върху новото появяване на мистиката въ Холандия. Разцвѣтътъ на тая форма на изкуството, която азъ нарекохъ „художествѣна мистика", трая тука само кратко време. Отъ Франция дойде тукъ бурята на натурализма и всели безредица и опустошение въ градината на Холандия; ала въ сѫщо време тя носѣше съ себе си и сѣмето на по-добри идещи нѣща. Поетитѣ започнаха да обръщатъ своето внимание пакъ къмъ дѣйствителностьта и това бѣ първата стѫпка, да се почерпне отъ нея и разбиране. Ала за цвѣтеца на холандската поезия тая буря бѣ сѫща гибель. Повлѣчени отъ Van Deyssel'овата мощна страсть, поетитѣ се опитаха да присадятъ поезия върху реализмъ, — но гдѣто тѣ достигнеха едното, другото имъ се вече изплъзваше изъ рѫцѣтѣ. Най-добритѣ измежду тѣхъ веднага познаха антипоетическия видъ на реализма и съ единъ замахъ се отвърнаха отъ демокрацията: тѣ направиха натурализма аристократиченъ — чрѣзъ чувствено усѣщане. Всѣко друго познание трѣбваше да отстѫпи прѣдъ познанието на тѣхното собствено тѣло; най-мимолѣтното, но и най-рафинирано

индивидуалното — тъкмо туй, що не може да бъде общо на хората, що ги отдѣля единъ отъ другъ и ги отчуждава единъ за другъ — стана основа на тѣхното изкуство.

Писателитѣ въ Холандия, които стигнаха до сензитивизма — V. Deyssel и Gorter — не можеха дълго да се одържатъ въ това уединение. Далечъ, далечъ лежеше за тѣхъ всѣко съобщество на хората, неизползвани оставаха много страни отъ натурата на хората—въ това състояние да искатъ тѣ да си останатъ, туй би значило за тѣхъ пълно изтощяване и загиване. Тѣ бѣха достигнали най-високата точка на буржуазния мисловенъ свѣтъ, най-крайния индивидуализмъ бѣха прѣнесли въ изкуството. Но въ такава една рѣдка атмосфера цвѣтецътъ на поезията не можеше да цъвти по-дълго отъ *единъ* день, ето защо си имаше мѣсто тука въпросътъ: или напрѣдъ или назадъ! — „Единъ голъ, силенъ мъжъ" се яви на Gorter'а и го прѣнесе прѣзъ пропастьта, която отдѣля буржуазното мировъзрѣние отъ пролетарското — познаването природата като едно цѣло го доведе до познаването на една особна часть: до познаването свѣта на човѣцитѣ, обществото и неговитѣ закони. Прѣминалъ прѣзъ високитѣ гребени на натурфилософията, той стигна точката, гдѣто се откриха прѣдъ погледа му нови, неподозирани страни: пролетарското схващане на живота и идеалитѣ на това схващане.

Поради влиянието, което католишки възпоминания упражняваха върху Van Deyssel, неговата мисъль не бѣ свободна. Той всѣкакъ се мъчеше да се измъкне изъ тъмния лѣсъ, въ който също и той се бѣ заблудилъ, но, изправяйки се, неговия духъ се оказваше слабъ за скокътъ прѣзъ пропастьта, що дѣли единъ отъ другъ два свѣта. И наистина: само оня човѣкъ, който тъй дълго и искрено е считалъ поезията и изкуството за абсолютна собственость и отпослѣ е билъ заставенъ да ги почувствува въ тѣхната релативность, да ги схване като продуктъ на извѣстни обществени фактори, като една форма на класово съзнание и да напусне мислитѣ, които си имѣлъ до тогава върху тѣхъ — който е прѣживѣлъ тая криза, той знае какво сътрѣсение на цѣлото същество донася тя на художника и какъ много духътъ упорствува срѣщу нея. И за туй имено, че художникътъ се държи съ всичката упоритость на идеализма си о тая мисъль — о интелектуалната форма на своето класово съзнание — за туй е мъчно за него да се разпрости съ нея. А толкова повече, че вникването въ научното обосноване на новото съзнание трѣбва да се прѣдшествува отъ добрата воля; та прѣди още разсъдъкътъ да е билъ изслѣдвалъ новата истина и опиталъ новата сила, художникътъ трѣбва да познае инстинктивно, че тамъ е истината и силата. Когато Van Deyssel не можеше вече да се удържи на уединения върхъ на сензитивизма, той си затвори очитѣ, търсящъ нѣкакво ново учение за живота. Ала той го дирѣше само въ самия себе си, защото, макаръ и да чувствуваше недостатъцитѣ и слабитѣ страни на мислитѣ, върху които се опираше до то-

тава, обаче тѣхната връзка съ обществото му остана скрита. Отъ мимолѣтнитѣ, несъзнателнитѣ чувствувания, въ които той бѣ живѣлъ, до възвисяването на несъзнатостьта и на мистериозностьта до ония даже чувства, отъ които изниква най-чистото изкуство, разстоянието съвсѣмъ не е голѣмо: така, въ рѣшителния моментъ, той възви шага си назадъ. Характерно е за естеството на модерната мистика, че високия и изтънченъ духъ, който се обърна къмъ нея, не прѣмина къмъ нея по начинъ, щото неговитѣ мисли да сѫ се насочвали къмъ нѣщо всеобщо, което е искалъ да познае, — не, изъ срѣдата на полусъзнателния чувственъ животъ дойде той до нея; и това бѣше възможно само, защото тя не бѣ нищо повече отъ една по-горна степень на послѣдния. И Van Deyssel познаваше и чувствуваше, че тамъ задъ него работи една сила, която движеше самия него и всичко друго наоколо; но той не копнѣеше да изслѣдва основателно естеството на тая сила, тъй като чувството, въ което той живѣеше, бѣ тъкмо чувството за таинственостьта на окрѫжаващето го. Познанието би разрушило това, отъ което той черпѣше силата си. Така непознаването на обществото стана за него цѣненъ имотъ, дѣйствителностьта — опасность, която трѣбваше да се избѣгне, и отричането отъ плодоноснитѣ цвѣтя (пъпки) на живота, които бѣха вдъхновявали младостьта му, — печална необходимость.[1])

Азъ казахъ, че натурализмътъ не може да бѫде изкуство на повдигащия се пролетариатъ, тъй като той (натурализмътъ) не познава никакъвъ другъ идеалъ, освѣнъ самия себе; но пролетарското изкуство ще приеме нѣщо отъ него, именно любовьта къмъ дѣйствителностьта, сѫщо тъй, както отъ модерната лирика — отъ художествения мистицизмъ — ще си задържи задълбочаването на чувството. Отъ модерната мистика, напротивъ, то не ще вземе за себе си нищо — това изкуство стои спрямо него абсолютно неприятелски.

Тъй като модерната мистика е буржуазното изкуство отъ периода, въ който една часть отъ буржуазията се вижда принудена да стане реакционна, макаръ съ туй и да удря плѣсница на най-добритѣ традиции на своята класа. Буржуазията чувствува да се клати почвата подъ краката ѝ, тя вижда какъ всичко, което тя прѣдприема, се обръща, противъ волята ѝ, въ полза на работнишката класа. Всички познаваеми причини сочатъ на неизбѣжностьта на нейния упадъкъ и загинване; за туй въ нейна полза е да отрича наличностьта на такивато причини. Една литература, която почива на тъмни и смѫтни чувства, която прѣдставлява свѣта и неговитѣ събития като сѫдъ пъленъ съ мистерии, която нищо не ще да знае за едно естествено обясняване на склоноститѣ, страститѣ и мислитѣ на човѣцитѣ — такава една литература е служителка на реакцията, тя ѝ оказва най-

[1]) Отъ времето, въ което бѣ писано това (1898) тоя великъ художникъ въ своята непрѣкѫснатата еволюция, се обърна наново повече къмъ дѣйствителностьта.

голѣмата услуга, каквато може да ѝ бѫде оказана: да отрѣче или поне да прѣдстави като неважно всичко това, което, намѣрено чрѣзъ хладно и ясно изслѣдване, освѣтлява настоящия характеръ на буржуазията. Въ тая поезия се показва страхътъ, който владѣющата класа носи съ себе си и въ сѫщото време и стремежътъ, да си затваря очитѣ прѣдъ причинитѣ на тоя страхъ. Тя не ще нищо да знае, тя не ще да разясни тайната, която я потиска и подъ която страда — затова я тя нарича неразяснима. И ето за туй модерната мистика е изразеното въ идеална форма класово съзнание на реакционната буржуазия. Съ нея пролетарската поезия не може да има нищо общо.

Казва ли се сега съ туй, че една поезия отъ рода, каквато си прѣдставляваме бѫдащата пролетарска, трѣбва да се отрѣче отъ всѣка мистика? По мое мнѣние — сигурно, ако подъ мистика се разбира, щото изворътъ на вдъхновението да се търси въ таинственото, несъзнатото и неизвѣстното. Поезията на пролетариата ще почива върху съзнателни чувства и върху знание; тя не е нѣкакво нощно цвѣте, тя се не бои нито дневна свѣтлина, нито отъ опрѣдѣленостьта, тъй като отъ тѣхъ тя извлича само печалба. Нейния гласъ ще бѫде като тоя на чучулигата, която всѣкога при пукването на зората громко запява трѣптяща, побѣдна пѣсень.

Но когато отношенията, въ които се намиратъ хората единъ къмъ другъ станатъ прости, когато въ новия общественъ строй тѣхното общо положение спрямо природата ще се обърне въ съзнателно и ясно, поезията, която отразява тия отношения въ тѣхното съзнаване, не ще ли даде, подобно на срѣдновѣковната поезия, една картина на съотношенията между човѣкъ и природа, но съ много по-голѣма сила, хубость и свѣжесть отъ нея? — Зеръ, тя познава тия отношения тъй, каквито си сѫ въ сѫщность, а не затъмнени съ покривалото на обществената дрезгавина!

Туй, що е изникнало около насъ, ни дава право да се надѣваме; и кой поетъ не би желалъ това?

Но времето за това лежи още далечъ отъ насъ, а съ него — и поезията, която то, може би, ще донесе. Наистина, ние разбираме човѣшкитѣ отношения и тѣхнитѣ причини изъ борбата на човѣцитѣ съ природата, ала, при все това, ние страдаме подъ тѣхъ, каквито сѫ тѣ днесъ за днесъ; и тия страдания да побѣдимъ — за туй се боримъ ние. Далечъ, далечъ отъ насъ съглеждаме ние, като мержелѣющи се очертания на високи планини, контурнитѣ черти на новия комунизмъ и на почиващето върху общото владѣяне срѣдствата за произвеждане общество — и съ това се свършва нашия хоризонтъ. Отъ това общество и очакваме ние, че то ще даде да възкръсне наново и въ по-висша форма оная мистика, чийто стремежъ бѣ да *познае* (схване) всеобемлящето и отношението на човѣка къмъ него.

Насъ, обаче, които днесъ живѣемъ, ни зове друга работа. Ние, художницитѣ, не можемъ да отразяваме обществената форма, която не сѫществува още, а само нейното съз-даване — а пъкъ нейното създаване — това е съзнателната борба, каквато се тя води отъ работническата класа; чувствата и мислитѣ, що произлизатъ отъ нея (борбата), това е то нашиятъ духовенъ животъ. Познаването тая борба трѣбва да разпѣри своитѣ крила върху всички наши фантазии; и както въ всѣка раковина може да се дочуе шумътъ на морето, така и въ всѣко описване на лица и на тѣхната житейска борба, а сѫщо въ описването на собственото наше сърдце, трѣбва да се дочува отзвукътъ на общественото брожение.

До когато обществото ще си остава раздѣлено на класи и ще трае борбата между тия класи, поезията не ще може да разви най-голѣмата сила, която ѝ е присѫща, тъй като до тогава тя ще изразява мислитѣ и чувствата на *една часть* отъ човѣчеството — мисли и чувства, що сѫ чужди за друга една часть. Но колкото по-опрѣдѣлено е съзнаването отъ нея тоя фактъ, толкова по-голѣма ще бѫде нейната сила. И това крѣпко съзнаване ще бѫде присѫщо на пролетариатското изкуство. Въ тоя смисълъ никаква мистика не ще лежи скрита въ него, тъй като то познава причинитѣ, отъ които произтича самото то. Но нѣщо по-друго отъ това познание е поетическото чувствуване, което се гради върху него. Наистина, то (чувств.) усѣща това познание като опора и тормозъ подъ краката си, ала при все това то се чувствува съвсѣмъ отлично отъ него. Сложното знание и услужливото разумѣване празднуватъ своето възкръсване като чувство, радость и очарование. Тѣ не могатъ да познаятъ вече сами себеси, и изглежда като че по-долното състояние, въ което тѣ сѫ живѣли, е било свѣтъ, що лежи дълбоко подъ тѣхъ — наистина, тѣ още подържатъ общность съ него, но все пакъ се чувствуватъ да се носятъ мощно и свободно надъ него. Тѣ сѫ пеперудата, а науката и съзнанието — гѫсеницата. Тъй бѣ съ всѣка поезия, тъй ще бѫде и съ тая. Но колкото по-голѣмо и дълбоко е съзнанието и знанието, толкова по-хубаво и мощно е поетическото чувство. И както Graal-скитѣ рицари усѣщаха едно чудесно нарастване на тѣхната жизнена сила и на тѣхното чувство, щомъ се докосваха до светия Graal тъй и тая поезия ще се развие найсилно тогава, когато лѫчитѣ на класосъзнанието ще я проникнатъ и раздвижатъ най-издълбоко.

Прѣвелъ отъ нѣмски: Д. С. П.

Кратъкъ животъ.

(Чертица изъ битието на подтиснатитѣ).

Изсипаха още единъ кошъ елпезета и пакъ се закашлиха невръстни работнички. Лютия миризъ отъ запаряния тютюнъ напи душния въздухъ въ низката работилница и всички притаиха дъхъ до като поотмине лютината. Затаи гжрди и Яна, ала раздразненитѣ млади дробове се раздвижиха и тя се закашли съ сълзи.

— Излѣзъ Яна малко вънъ, — се обади надзорника.

И Яна стана.

Задждханитѣ й гжрди люлѣятъ цѣла снага, благитѣ й сини очи сълзятъ, хлътнали дълбоко подъ тънки вѣжди, а лицето испито като на смъртникъ. — Щомъ я лъхна волния прѣсенъ въздухъ, сѣкашъ нѣщо отули задждханото й гърло и й просвѣтна на очи. Прѣмина широкия дворъ и сѣдна подъ леката сѣнка на ошмулена черница. Поуспокоиха се засмждѣли гжрди и се загледа тя въ яснитѣ простори.

Задъ работилницата до безбрѣжность се синѣятъ ведри небеса, обляни отъ топлитѣ слънчеви лжчи; Марица лакатушно извила свѣтла снага межъ избуели нивя, а тамъ въ хоризонта се засинѣли високи планини, дъхайки на вскждѣ свѣжесть, прѣснота... А въ работилницата е тъй душно! И щомъ си спомни, че трѣбва да се върни, подкосиха се колѣне. Тя чувствуваше потрѣба да диша чистия топълъ въздухъ; много, много да поема за да̀ издиша оная лютина, що дълбоко е пропила въ крѣхки дробове. Ала надзорникътъ се вѣсна на прозореца и тя скочи.

Сѣднала прѣдъ зачерненитѣ елпезета, пакъ зараздипля тютюневитѣ листа; лютия джхъ пакъ почна да задждхва гжрди, ала тоя пжть нетрѣбваше да кашли. Защото тия що много кашлятъ ги пждятъ. Па стисна зжби и само се насълзиха хлътнали очи.

... — Ехъ да поработя баримъ до зима, че тогава, — се раздума Яна. И нѣкакъ разсѣяно занарежда листетѣ, вслушана въ тѣжкитѣ подѣми на околнитѣ й. Па примѣтна се мисъльта й, и униса се въ минали дни: кога за първъ пжть доде да работи. Прѣди три години е, а чини й се, че е тъй отдавна. Въ рани зори, още слънцето не изгрѣло радо очакваше на прозорецъ часътъ. Мѣрна й се утрината: бистрото небе заруменено, блѣстнало въ жаръ и видѣ какъ слънцето чудесно изгрѣва. Неизпитвани усѣщания помамватъ жадната за работа душа. И Яна закрои: какъ ще се залови за работа; ще си спести за прикя... а тамъ межъ работницитѣ ще грѣйнатъ двѣ черни мжжки очи... ще се гледатъ; нощѣ късно сами ще минаватъ подъ клонатата

върба. А тамъ въ самотния кѫтъ... Па ще се задоми и ще си живѣятъ честито. И майка й ще отдѫхне...

Ала щомъ погледна надзорника, нѣщо ѝ сви като съ ключъ сърдцето. Срѣщна погледа му, сѐ тъй заканителенъ, както кога ѝ каза: или... или ще видишъ улицата. И доде ѝ да вземе едно елпезе, та да го запрати въ лицето му.

— Безсрамникъ! — помълви въ себе Яна. И скосиха ѝ се рѫцѣтѣ, щомъ си спомни, че той ѝ зачерни младинитѣ... „И никому да не кажа, никому да се не оплача... да му чукнатъ носа"! — възнегодувано се упрѣкна тя. И сѣкашъ съ съчувствие се обърна къмъ гизда гъркинка съ плавни черни очи, която скритомъ мѣташе по надзорника погледи.... Ще ѝ разкажа, ще ѝ кажа, че той е измамникъ, баримъ тя... а не ли ще разбере, що ми е сторилъ, — веднага съобрази Яна. И спрѣ мисъль, бояйки се отъ себе.

— Петь минути отдихъ, — се обади надзорника.

И всички скочиха. Само гиздата гъркиня, съ чернитѣ очи, нѣщо се помая и остана послѣдня.

Слънчевитѣ лѫчи игриво трепкатъ по разеленени поляни, а волния въздухъ, залулянъ отъ лекъ вѣтрецъ, лъха свѣжина, животъ и пропититѣ съ лютия прахъ гѫрди дълбоко поемаха.

— Колко е хубаво тукъ, подъ черницата, — проговори Яна на дружката си.

— А вѫтрѣ, — додаде съ тѫга дружката... Душимъ се като пъкленици... Ще се изморимъ. Отъ какъ пъкъ доде разваления тютюнъ! Не се търпи.

— Ехъ, то като си здрава, както и да е, ами като мене.

— Какво ти каза доктора вчера? Щѣхъ да забравя да те питамъ.

— Абе той хубаво говори, ама... Да съмъ напустняла, да ямъ мѣсо, да хода на чистъ въздухъ... Хубаво, хубаво казва човѣка, ама гдѣ всѣки день мѣсо? — А ако не работя какъ ще прѣхрани майка петь гърла?... Е-х.. х-ъ.

Звънеца издрънка. И пакъ навлѣзоха подъ низкия таванъ.

* * *

Заесени се.

Надъ осланени гори, слънцето възмогнато трѣпна и листитѣ мудно закапаха единъ слѣдъ другъ на пожълтела земя. Задъ върбитѣ се завиха орлякъ гарги, а въ крѫгозора зачернѣха далечнитѣ Родопи.

— Мамо извади ме на чердака, — помоли Яна, гледайки ясния день.

Майка ѝ я погледна и бърже излѣзе вънъ да скрие бликнали сълзи. Постла дебелъ козякъ, що за прикя си бѣ приготвила Яна и като малко дѣте я изнесе на рѫцѣ.

— Сѣдни при мене мамо, — сѣдни да ти се порадвамъ. Я виждъ какво хубаво време.

Подпрѣна съ възглавници Яна изправи глава и се загледа...
Утринната слана още свѣтулка по попарената трѣва; шумата на акациитѣ пожълтела и посърнала тжжно виси по вѣйкитѣ, леко полюшвани отъ диханието на лихия утринникъ; люляката ошмулена болно шушни; извършели тополи съ оголени клонки глухо стърчатъ надъ зачернели брѣгове... Нѣкаква самота се растлала надъ широката лжка, нѣкакво униние висналю надъ земята... Прѣхвръкватъ изрѣдко нерадостни птички межъ листака и само сегисъ-тогисъ се чуватъ кжси звънливи нотки; ронятъ се отъ време на време посърнали листа, а тихия имъ замиращъ шепотъ едва, едва нарушава есенния покой... А въ кржгозора — Родопитѣ, синкаво откроили ясенъ силуетъ въ позлатенъ ореолъ съ своитѣ скалисти урви, сиви сипеи и кждрави тъмножълти гори, сливатъ тжжно-растланитѣ дихания на разперилата крило есень. И сѣкашъ нѣщо шепне: сбогомъ на топлитѣ лжчи, на модрето небе, на лихия зефиръ, на радостьта, на младото, на онова що е най-мило, ненаситно... на живота.

Майката гледа, гледа прѣхласнатото си чедо, па неволно проговори:

— Днесъ, като че си по добрѣ.

— Леко ми е майко... Една недѣля да ми е тъй и ще проходя.

— Дай Боже, чедо, дай Боже. Свѣщь ще запаля на света Богородица. И пакъ погледна Яна за увѣрение да ли ѝ е подобрѣ, Ала щомъ зърна просвѣтналитѣ ѝ като листъ уши, изтънѣлата ѝ шия, задъха се отъ бликнали сълзи.

... — Ехъ майко, — проговори съ неравенъ гласъ Яна, — веднажъ да се продигна! — Нѣма вече да ходя на тютюня, Буби ще отглеждаме... Нали е хубаво да се отглеждатъ буби, майко!

— Хубаво е майка.

— Само буби да хранимъ — пакъ ще се прѣпитаваме. Я, Ангелица какъ минава. Ще ходя да бера листъ изъ градинитѣ... Нали доктора казва да ходя по чистъ въздухъ.

— Добрѣ чедо.

— Само да се продигна. Чакъ на Марково ще ходя за листъ. Още въ зори, росенъ ще го бера.

— Росенъ листъ не се бере за буби, синко.

— Тъй ли. — се изсмѣ нервно Яна. А въ гжрди ѝ сѣкашъ се нѣщо скжса и смѣха спрѣ отсѣчено.

Яна млъкна.

Старата майка се облѣгна на страна и загледа о милото си чедо.

— Тозъ тютюнъ, тозъ тютюнъ, — мълвѣше на себе старата майка. И всѣки мигъ ѝ се струваше, че изтърва свидна рожба. Гледа прѣзъ изрѣдѣлитѣ ѝ коси опнатата ѝ о черепа кожа, обтегнатитѣ ѝ като въжа вратни жили, па сѣкашъ Яна пакъ проговори: „Само буби да хранимъ". И тия думи тъй тжжно

ѝ паднаха на душа, та се разхълца и боязливо, да не бѫде чута, затули уста.

Ала Яна не чу загрижена майка. Съ сцъклени очи тя гледаше бездихателно ведри небеса; а слънцето засилено гали съ топли лѫчи мъртвото лице, сѣкашъ да влѣе животъ въ гжрдитѣ, що тъй обичаха заритѣ и волния въздухъ.

1902 г. **Ив. Кириловъ.**

СТИХОТВОРЕНИЯ.

„Вървѣте!...“

На мили стачници.

Натрупани видѣхъ край фабрика нова
Пълчища съ сухи и тъмни лица
Съ отявлени ноти — побѣда готова
Сияйше по всички жени и дѣца.

И всички накичени бѣха съ пандели
Червени — емблема на новата речь:
— „Трудътъ не грабете — вечь стига сте ѣли
И залъгъ послѣденъ... не даваме вечь!...“

И ноти, слѣдъ ноти, тазъ стройна редица
Подаваше смѣло на алчний си врагъ,
А ехо не чу се — врагътъ имъ кръвчица
Желайше да пие отъ слабитѣ пакъ.

Но тѣ непрѣклонно въ боя стояха
Безъ пушки, безъ бомби — тѣ искаха редъ;
Отплата за тия, що гладни умрѣха,
За рано увѣхли дѣчица, катъ цвѣтъ!...

— „Вървѣте! — се чуйше изъ строя — вървѣте:
Съсъ плачъ и молби вечь не чакайте день
По свѣтлъ за нази, — а съ бой враговетѣ
Ще сложатъ орѫжие, ще паднатъ въвъ плѣнъ!...“

Нъ ето, че гвардия силна обгради
Тазъ „глутница бѣсна“ и... почна се сѣчь;
Запръскаха кърви отъ стари и млади
И чудно се ехо пронесе далечъ:

— „Вървѣте, умираме вече въвъ боя
Жестоки... Слѣдѣте борбата до край...
Смущавайте бурно на царя покоя —
Слѣдъ битви зората наврѣдь ще сияй!...“

Хр. К. Пуневъ.

На морский брѣгъ.

Отидохъ азъ веднажъ на морский брѣгъ,
Да чуя бурята какъ вий,
Да видя и талаза въ своя бѣгъ
Въ гранита какъ ще се разбий.

Чухъ бурята ужасно да реве
Чакъ горѣ — до небесний край,
Като че иска на бунтъ да зове
Човѣчеството що страдай . . .

И видяхъ азъ стихийната вода,
Пѣниста, луда, че играй
Хорото си на воля, свòбода
Безъ спънка нѣкаква да знай.

Тя мяташе останки отъ корàбъ,
Разбитъ, сломенъ в' борба безъ жаль,
Корàба смѣлъ, що съсъ човѣка слабъ
За злато нейдѣ е плувалъ.

Тя вземаше вълни подиръ вълни,
И безъ почивка, и безъ миръ
Разгонваше ги врѣдъ по вси страни
Въ брѣга ги удряше безъ спиръ.

Така сждбата зла, помислихъ азъ,
Човѣкътъ гони тукъ-тамѣ;
Зеръ той е самъ единъ такъвъ талазъ
Въ житейско бурното море . . .

Ст. Ст. А-чинъ.

„Широкия“ социализмъ.

II. Като „теория“ и на практика. III. Край на „широкия“ социализмъ.

Идеитѣ и възгледитѣ на извѣстна класа сѫ отражение на явленията отъ материалния животъ. Но не въ всички класи еднакво се отражаватъ тия явления. Общественото положение на една класа е призмата, прѣзъ която подъ по-голѣмъ или по-малъкъ жгълъ се прѣчупватъ тия отражения на външнитѣ явления въ мозъка на хората отъ тая класа. Едни и сѫщи явления, едни и сѫщи факти отъ съвременьта дѣйствителность въ едно отражение и подъ една свѣтлина се възприематъ отъ умоветѣ на една класа и въ друго отражение и подъ друга свѣтлина въ умоветѣ на друга съвременна класа. Особено е вѣрно това за явленията изъ областьта на общественитѣ отношения. Така, факта за произхождението на принадената стойность различно се възприема отъ мислителитѣ на пролетариатската класа и отъ тия на капиталистическата. Въ умоветѣ на самитѣ тия двѣ класи тоя фактъ се различно възприема. Мислителитѣ на пролетариатската класа и самата тя намиратъ произхождението на принадената стойность въ недоплатения трудъ на работника, когато мислителитѣ на капиталистическата класа и самата тя го намиратъ другадѣ. И това е така, защото и двѣтѣ тия класи, съ противоположни интереси, възприематъ тоя фактъ — принадената стойность — като възприятие, което минава прѣзъ двѣ различни призми — двѣ гледища на двѣ съ противоположни обществени положения класи — и задъ тѣхъ се явява въ двѣ различни отражения. Вѣрното, отговарящето на дѣйствителностьта е онова отражение на факта, което е възприето прѣзъ призмата, прѣзъ гледището на класата, общественото положение на която не се заплашва, а се подига къмъ по-висшата си степень отъ историческото развитие на обществото. Но класа, общественото господствующе положение на която се заплашва отъ обективния ходъ на историческото развитие, гледа на нѣщата прѣзъ призмата на своето консервативно положение и за това ги възприема въ отражение, което не отговаря на дѣйствителностьта. Тя захваща да вижда нѣщата не въ сѫщинския имъ обликъ, а въ сѐ повече засѣнчаванъ, мистиченъ видъ. На такава класа не е въ интереса да вижда нѣщата въ сѫщинския имъ видъ, или по-точно казано, да вижда развитието на нѣщата въ обективната имъ естествена насока, защото това развитие води съ неизбѣжна необходимость къмъ нейната смърть, къмъ прѣмахването на господствующето ѝ положение. И колкото повече интереситѣ и положението на една господствующа

обществена класа, напр. капиталистическата днесъ, сѫ въ разрѣзъ съ обективния ходъ на историческото обществено развитие, което създава материалнитѣ условия за прѣмахването на нейното господство, толкова повече тая класа отрича сѫщинската естествена насока на това развитие и съ толкова по-голѣма вѣра и ликующъ шумъ се залавя тя за всѣки признакъ, който поне привидно би се указалъ годенъ за отричането на заплашвающето я развитие. И твърдѣ естествено е това. Всѣкой злѣ боленъ се бои отъ своята смърть и търси и си прѣдставя, че вижда, и се радва, ако намѣри нѣкой признакъ, който би му далъ надежда за животъ. Така и капиталистическата класа, заедно съ нейнитѣ прѣдставители-идеолози, отрича, че тенденцията на капиталистическото развитие, вслѣдствие на развивающитѣ се въ него противорѣчия, води съ неизбѣжна необходимость къмъ прѣмахването на капиталистическата наредба. Отрича, защото да признае тая обективна тенденция, значи да признае своята собствена смърть. А като не признава обективната тенденция на историческия процесъ на капиталистическото общество, тя ликува при откриването отъ нейнитѣ идеолози на всѣки признакъ, който би далъ надежда за отричането на тая тенденция. Забѣлѣзва се, напримѣръ, дребното и множествено по число разпарчаване на поземелната собственость, къмъ което прибѣгватъ едритѣ землевладѣлци за задържането въ своята мѣстность на ефтини и сигурни работни рѫцѣ, или пъкъ такова раздробление, което е резултатъ на разподѣлбата на земитѣ между размножающитѣ се сѣмейства, които не могатъ да увеличаватъ земитѣ си, а ги разпарчаватъ, до дѣто съвършено се изплъзнатъ изъ рѫцѣтѣ имъ — идеолозитѣ на капиталистическата класа взематъ тоя фактъ за такъвъ, който отричалъ концентрационната тенденция на капиталистическото развитие. Забѣлѣзва се привидната и времена трайность на срѣднитѣ занятия и поникванния на нови такива край едритѣ производства, по причини, които указахме въ първата часть на тая статия, апологетитѣ на капитализма ето че и тоя фактъ използватъ за оборване Марксовата теория за капиталистическото развитие. Въобще, проявитѣ, които възникватъ въ компликацията на капиталистическия стопанственъ животъ, тѣ ги взиматъ отдѣлно, откѫснато отъ тоя животъ и като ги обясняватъ тъй, както имъ е угодно, даватъ имъ значение, което тѣзи прояви нѣматъ.

Така и „широкитѣ" социалисти, во главѣ Бернщайна, взиматъ фактитѣ и явленията изъ капиталистическия животъ изолирани, сами по себе си, отдѣлени отъ халкитѣ на цѣлостьта, несвързани съ причинитѣ, които сѫ ги породили.

Така, малко или много трайното крѣпене и сѫществуване на дребнитѣ производства, което се обуславя отъ причини, указани въ първата часть на тая статия, дава поводъ на „широкитѣ" социалисти като взематъ тоя фактъ независимо отъ капиталистическото развитие, да се усъмняватъ въ Марксовата теория за развитието на капитализма. И съ това именно съмнение и отричание на марксовата теория се характеризиратъ въ теоретическо отношение „широкитѣ" социалисти. Фактътъ за привидната трайность на дребнитѣ производства въ капитали-

стическа развититѣ страни се отрази въ умоветѣ на „широкитѣ“ като съмнение и отричане на тая теория, която се блѣскаво потвърди отъ досегашното капиталистическо развитие и която единствената само може да обясни тия именно факти, които навеждатъ „широкитѣ“ на съмнения. За Бернщайна „броятъ на собственицитѣ не е craналъ помалъкъ, ами се е увеличилъ. Безмѣрното увеличение на общественото богатство не се придружава съ едно намаляване въ броя на магнатитѣ на капитала, ами съ едно увеличаване въ броя на капиталиститѣ отъ всѣкаква степень. Срѣднитѣ слоеве промѣнятъ своя характеръ, ала не изчезватъ отъ обществената стълба“ [1]). А щомъ е така, то Марксовата теория за концентрацията на капиталитѣ и на срѣдствата за производство и увеличаването на пролетарията излиза невѣрна. „Изострянето на общественитѣ отношения не се извърши по тоя начинъ, както описваше „Манифестътъ“ [2]). А щомъ като броятъ на собственицитѣ не се намалява, а се увеличава, щомъ като увеличението на общественото богатство се придружава съ едно увеличаване въ броя на капиталиститѣ отъ всѣкаква степень, а при това срѣднитѣ слоеве не изчезватъ отъ обществената стълба, то слѣдва, че концентрацията на капиталитѣ и на собственоститѣ не става и че, вслѣдствие на това, пролетариатътъ трѣбва, ако не да намалява, то поне да не се увеличава числено. Като оставимъ на страна, че послѣднитѣ заключения, които се изваждатъ отъ положенията на Бернщайна, сж невѣрни, най-малкото отъ теорията на Бернщайна за капиталистическото развитие излиза, че капиталистическия начинъ на производството е свободенъ отъ противорѣчията, които правятъ неговото прѣмахване неизбѣжна необходимость, че анархията въ капиталистическото производство, която се изразява отъ една страна въ произвеждането за неопрѣдѣленъ пазарь и отъ друга въ невъзможностьта да се погълне произведеното, се урегулирвала, споредъ Бернщайна, отъ картелитѣ, усъвършенствуването на съобщенията, кредита и др. фактори, че значи сблъсването и противорѣчието между тъй много развититѣ и все повече развиващи се производителни сили и капиталистическитѣ производствени отношения ще ставатъ рѣдки и че, слѣдвателно, прѣмахването на съвременната капиталистическа наредба не става наложително като неизбѣженъ обективенъ процесъ, произходящъ съ историческа необходимость изъ развитието на съвременото капиталистическо общество. Та и самъ Бернщайнъ вади отъ положенията на своята теория за развитието на капитализма сжщия тоя послѣденъ изводъ. „Едно приблизително едновременно пълно разрушаване на днешната производствена система става съ понататъшното развитие на обществото *не по-вѣроятно, но по-невѣроятно* (к. н.), защото това развитие все повече и повече прави индустрията отъ една страна способна за приспособяване и отъ друга страна — заедно съ това — за диференциране“ [3]). А какъ споредъ

---

[1]) Прѣдпоставкитѣ на социализма и задачитѣ на социалната-демокрация отъ Бернщайна. Прѣв. Д. Димитровъ. Издание на Ст, Георгиевъ стр. IV.

[2]) Пакъ тамъ.

[3]) Neue Zeit 1897/98, Nr 18, S. 555.

Бернщайна понататъшното развитие на обществото все повече и повече ще прави индустрията, т. е. едрото производство, способно да се приспособява къмъ съвременитѣ капиталистически производствени отношения? За приспособителни срѣдства на капитализма той счита картелитѣ, кредита, усъвършенствуванитѣ съобщителни срѣдства, повдигането на работническата класа и др. Тия приспособителни срѣдства (Anpassungsmittel), споредъ Бернщайна, спомагатъ донейдѣ за отстраняването и модифицирането на кризитѣ, донегдѣ за прѣтжпяването на противорѣчието между производството и размѣната, между капитала и труда. За насъ тукъ и сега не е най-важно да доказваме, че тия срѣдства не извършватъ тая роля, която имъ отдава Бернщайнъ. Това е доказалъ блѣстящо Карлъ Кауцки въ своята книга „Bernstein und Socialdemokratie“. За насъ е важно тукъ да да изтъкнемъ, че Бернщайнъ и опортюниститѣ социалисти, като схващатъ явленията на осложняванія капиталист. животъ отдѣлно, изолирано и независимо отъ тѣхнитѣ причини, придаватъ имъ значение, каквото тѣ нѣматъ и ги противопоставятъ на обективната тенденция на капиталистическото развитие, която тѣ отричатъ. До като научния социализъмъ намира осжществлението на социализма като историческа необходимость отъ процеса на капиталистическото развитие, което въ силата на разтящитѣ въ него противорѣчия неизбѣжно създава материалнитѣ условия за прѣмахването на капиталистическата наредба и и въвеждането на социалистическата, до като научния социализъмъ поставя осжществлението на социализма на обективна историческа почва, опортюнистическия социализъмъ го откжсва отъ обективнитѣ условия на капиталистическия животъ, поставя го въ едно твърдѣ далечно бждаще и го туря въ зависимость отъ постепенитѣ реформирания и подправяния на вжтрѣшноститѣ на капиталистическата наредба. „Широкитѣ“ социалисти а ла Бернщайна не искатъ да знаятъ „какъ ще се развиятъ най-послѣ нѣщата“, но не сж „равнодушни относително крайното реализиране на социалистическитѣ принципи“ [1]. Нѣщата могатъ да се развиятъ всѣкакъ, „широкитѣ“ социалисти, обаче, като не оставатъ равнодушни относително крайното реализиране на социалистическитѣ принципи“, ще „придаватъ най голѣмо значение на близкитѣ задачи на социалната-демокрация, на борбата за политическитѣ правдини на работницитѣ, на политическата имъ дѣйность въ града и общината за интереситѣ на тѣхната класа, както и на дѣлото за економическата организация на работницитѣ“ [2]. А щомъ тѣ не искатъ да знаятъ, „какъ ще се развиятъ най-послѣ нѣщата“ и споредъ тенденцията на обективното развитие на нѣщата да направляватъ своята дѣйность, то тѣ сж стжпили съ двата крака на утопическа почва. Въобще, характерно за „широкитѣ“ социалисти е това, че тѣ малко или много сж се усъмнили въ тенденцията на капиталистическото развитие а заедно съ това и въ насоката на общественото развитие.

---

[1]) Прѣдпоставкитѣ на социализма и пр., стр. VIII.

[2]) Сжщ. кн. стр. VII.

Тѣ не признаватъ тенденцията, за тѣхъ тя не важи и не имъ е нужна: за тѣхъ важи вървежа, но не и насоката на вървежа. Да се върви, па макаръ и съ лутания, въ мъгла, въ незнание на кждѣ се отива; да се върви слѣпишката и бавнишката. „За менъ движението е всичко, цѣльта нищо“, казва Бернщайнъ. Съ други думи, за него е важно да върви, но не е важно на кждѣ отива. Да, но пжтникъ който не знае, за кждѣ пжтува, който не знае пжтя си, се обезкуражава и намалява скоростьта на своя вървежъ, и противното, тоя, който знае, на кждѣ отива, знае и пжтя, ускорява своя вървежъ. Така сжщо се ускорява и засилва движението, което има опрѣдѣлена насока и на което точката, къмъ която се движи е извѣстна. Така че за Бернщайна може цѣльта да е нищо, а движението всичко, за него може да е цѣльта безъ значение, но тя има значение за самото движение. И ако за него важи движението, сжщо трѣбва да важи и насоката на това движение и онова, отъ което зависи скоростьта на движението. Но насоката на движението е пжтя на движението, т. е. неговата тенденция, ако се говори за обществено движение. А пъкъ насоката е немислима безъ една опрѣдѣлена точка, както пжтя е неизвѣстенъ за пжтника, който не знае мѣстоназначението, гдѣто рано-късно трѣбва да се намѣри. Нѣщо повече движение безъ насока и отправителна точка може да се обърне въ застой въ движение, което се върти на едно и сжщо мѣсто. Да говоримъ сега по-конкретно и да земемъ за примѣръ самия прѣдметъ, за който е думата.

Ако участвующитѣ въ социалистическото движение нѣмаха ясно съзнание за крайната цѣль на това движение и ако не бѣха убѣдени, че тенденцията на капиталистическото развитие води съ историческа необходимость къмъ сѐ по-голѣмото и по-голѣмото концентриране на производството до неговата обществена колективизация, то тѣ биха изгубили много отъ своята рѣшителность и самоувѣреность въ дѣйностьта си, отъ своята смѣлость въ борбата за развитието, напрѣдъка и успѣхитѣ на движението, тѣ биха ослабили своята дѣйность, биха напуснали борбата, а вслѣдствие на това и социалистическото движение би ослабнало, би изгубило своята мощь и отъ своето напрѣдващо растене. Така че крайната цѣль на социалистическото движение има жизнено значение за него, безъ която то се обезсилва и даже изгубва И тоя, за който важи социалистическото движение, още повече трѣбва да важи неговата цѣль, ако той иска да усилва това движение. Цѣльта на социалистическото движение и самото то сж въ такова свързано, неразривно отношение, въ каквото отношение се намира изобщо една цѣль и срѣдствата за нейното осжществление. Срѣдствата не могатъ да се прилагатъ цѣлесъобразно, умѣло и съ постижими резултати, ако не се знае цѣльта.

За това, ако за Бернщайна важи социалистическото движение, то за самото движение трѣбва да важи за него и крайната цѣль. Защото този, който не познава и не признава тенденцията и цѣльта на едно обществено движение, каквото въ случая е социалистическото движение на пролетариата, не може да съдѣйствува на това движение, за неговото напрѣдвающе и засилвающе развитие и ако дѣйствува, може да му противодѣйствува, безъ той да съзнава това.

А че „широкитѣ“ социалисти се усъмниха, а отпослѣ и не признаха тенденцията на общественото развитие, се знае отъ теориитѣ, които тѣ измъкнаха изъ буржуазното пепелище и лустросани ги изнесоха прѣдъ свѣта за нѣкакви нови теории за прѣтжпяване на класовитѣ противорѣчия, за увеличаване числото на дребнитѣ собственици, за устояване на дребното производство срѣщу едрото и пр. Е добрѣ, но ако тенденцията на общественото развитие не е такава, каквато я ний мислѣхме прѣди, си казватъ „широкитѣ“ социалисти, то ний можемъ да въздѣйствуваме на общественото развитие съ постепеното реформиране на общественитѣ и държавнитѣ институции и така постепено-постепено, стжпка по стжпка да го прѣобразимъ въвъ основа на социалистическитѣ принципи. А че сжщото съмнѣние въ тенденцията на общественото развитие къмъ увеличающето се концентриране на производството глождѣ и нашитѣ, българскитѣ „широки“ социалисти, ще се е увѣрилъ всѣкой, който е ималъ случая да спори съ тѣхъ. Напримѣръ, нашия Я. С. нѣколко пжти вече заявява, че той не вѣрва да се развие капитализма у насъ така, както въ другитѣ страни. Какво иска той да каже, това ли, че капитализмътъ у насъ нѣма да се развие тъкмо тъй и въ детайлноститѣ си, както въ Англия, Германия и Франция? Но ето че капитализмътъ въ всичкитѣ свои детайлности не се развива въ Франция тъкмо тъй, както въ Германия и Англия, и въ Германия не тъкмо тъй, както въ Англия и Франция; но въ своитѣ основи той е сѐ капитализмъ, не друго, въ всички страни. Въ всѣки случай характерно е съмнѣнието на Я. С., което е и на много други „широки“, въ развитието на капитализма у насъ. Бернщайнъ и бернщайнианцитѣ въ Германия се съмняватъ въ концентрацията на производството, Я. С. и „широкитѣ“ — въ развитието на капитализма у насъ. Като се съмняватъ и, за сега нерѣшително още, не признаватъ тенденцията на капитализма, тѣ си турятъ за цѣль да всаждатъ социализма постепено, малко по-малко въ недрата на капитализма и на капиталистическа почва, тѣ говорятъ за постепеното реформиране. Въ демократизацията на държавнитѣ функции и политическитѣ уредби и въ въвеждане на демократизацията въ производственитѣ прѣдприятия тѣ виждатъ постепеното настаняване на социализма и изтикване на капитализма. Освѣнъ това, за придобиването на реформи тѣ не дѣйствуватъ на почвата на класовата борба, а повече на почвата на сътрудничеството на класитѣ. Класовитѣ противорѣчия въ днешното общество тѣ или ги оставятъ на страна и ги замълчаватъ, както правятъ нашитѣ „общодѣлци“, или ги считатъ, че се притжпяватъ, затова и класовата борба за тѣхъ е празна формула безъ значение, е просто дума безъ смисълъ; тя не е за тѣхъ фактъ сжществующъ, не е главния реаленъ факторъ, който тика социалното развитие напрѣдъ. Докато за революционната социална демокрация историята на раздѣленитѣ на класи общества е история на класовата борба, за опортюниститѣ социалисти историята на настоящето е сътрудничество на класитѣ за въвеждане на справедливитѣ и належащи реформи.

Революционната социална демокрация открива класовитѣ противорѣчия въ днешното общество, разоблачава класовитѣ прояви на

днешната буржуазна държава, разкрива класовото господство въ всичкитѣ му форми, въ които то се проявява, посочва на класовия характеръ въ стремежитѣ на буржуазнитѣ партии и така възпитава пролетарията да разграничава своитѣ собствени интереси отъ чуждитѣ и противнитѣ нему, на буржуазнитѣ класи, а слѣдователно, и той самъ да се отдѣля отъ тѣхъ въ класова партия, организира го и въвлича го въ всестранна съзнателна класова борба противъ стремежитѣ на господствующитѣ класи. А колкото повече е възпитанъ пролетарията да разпознава и разграничава своитѣ интереси отъ чуждитѣ, колкото повече той съглежда господството на другитѣ класи надъ него и колкото по-ясно той проумява стремежитѣ на тия класи да усилятъ или задържатъ експлоататорското си господство, толкова по-скоро ще ги напуща той, ще прѣстава да бѫде тѣхна опашка и тѣхно оръдие противъ него самия, ще се прибира въ организацитѣ на пролетарията и толкова по енергично ще встѫпва въ борба противъ класовитѣ стремежи на капиталистическитѣ класи и тѣхнитѣ буржуазни партии, толкова по-съзнателно и по-непримирно ще води той борба противъ всѣко класово господство надъ него, въ каквито форми и видове да се проявява то. Въ тая класова борба се пробужда и развива класово съзнание въ още по-широкъ крѫгъ работници, захващатъ и тѣ да се прибиратъ въ организацитѣ на пролетарията и така организираниятъ пролетариатъ става сѐ по-многочисленъ, се усилва, става сѐ по-могѫщъ и по могѫщъ и, слѣдователно, по-способенъ да извоюва реформи. Извоюванитѣ реформи не притѫпяватъ класовитѣ противорѣчия, както мислятъ „широкитѣ“, а като тласкатъ развитието на капитализма къмъ по-висшитѣ му форми, още повече ги изостряватъ и класовото съзнание на пролетарията още по-взорливо става. Освѣтляванъ отъ свѣтлината на научния социализъмъ, организираниятъ пролетариатъ, като знае законитѣ, по които се развива капитализма, като е схваналъ тенденцията му, а слѣдователно, като вижда неизбѣжниятъ му край, още по-силъ, по-енергиченъ и по-революционенъ продължава борбата и така чрѣзъ нея тика социалното развитие напрѣдъ, създава материалнитѣ условия за своя великъ историченъ актъ на великото социално прѣобразувание. Така организираниятъ революционенъ пролетариатъ, просвѣтяванъ и възпитаванъ класово, ръководенъ отъ принципитѣ на научния социализъмъ, до разбирането и схващането на които той трѣбва да се повдига, за да не се съмнява и колебае въ своята роля, ще расте по число и по сила, ще става все по-могѫщъ, догдѣто нарасте до тамъ, че да може самъ и самостоятелно да вземе въ своитѣ рѫцѣ политическата власть и да прѣобразова коренно днешната капиталистическа наредба, да извърши своята социална революция.

Не така обаче дѣйствуватъ опортюниститѣ социалисти, „широкитѣ“ социалисти. Като водятъ своята дѣйность за въвеждане на реформи на почвата на сътрудничеството на класитѣ, тѣ замъгляватъ и приспиватъ класовото съзнание на пролетарията, а слѣдователно прѣчатъ на неговото засилване, като го оставятъ да бѫде оръдие въ рѫцѣтѣ на буржуазията. Такъвъ е случая съ водения отъ жоресиститѣ

пролетариатъ, когото сѫ впрегнали въ буржуазната колесница, въ която е разположена властвующата буржуазия и пиршествува съ произведенитѣ отъ него блага, а нему само се провиква отъ време на време: „републиката е въ опасность, тегли!“ И както каруцарьтъ замахва съ бичъ, за да подкара конетѣ по-бърво, така и опортюниститѣ социалисти, заедно съ буржуазията, при всѣко обезнадеждяване на пролетариата отъ републиканското правителство, издаватъ викъ: „републиката е въ опасность, тегли!“ Тѣ подвеждатъ пролетариата да дѣйствува за буржуазни искания, които тѣ маскиратъ за социалистически, или пъкъ за искания, при които класовитѣ противорѣчия се прикриватъ. Недоволствата на пролетариата отъ буржуазнитѣ „прогресивни“ правителства тѣ усмиряватъ съ изтъкване на други иными общи интереси, прѣдъ които специфичнитѣ интереси на пролетариата, значи, най-важнитѣ за него, трѣбвало да замлъкнатъ. Така тѣ придържатъ пролетариата въ оня начинъ на дѣйствуване, който е въ интереса на буржуазията и който прикрива нейното господство. Така тѣ ставатъ просто приспиватели на пролетариата и услужници на буржуазията.

И така „широкитѣ“ социалисти на теоретическа почва, като се съмняватъ въ тенденцията на капитализма да концентрира капиталитѣ и производството а Бернщайнъ се опита ужъ съ данни да я отрича, не признаватъ законитѣ, по които се развива капитализма, закони, открити отъ Маркса съ ключа на принадената стойность и доказани отъ доднешното економическо развитие на всичкитѣ страни, дѣто е встѫпилъ капитализмътъ.

Въ това отношение тѣ стоятъ на една почва съ буржуазнитѣ апологети. Това е едно отстѫпване отъ основитѣ на научния социализъмъ и възприемание на буржуазната теория за развитието на капитализма, споредъ която днешната капиталистическа наредба ще се само вѫтрѣшно преобразява, измѣнява и усъвършенствува. Второто отстѫпление отъ научнитѣ основи на научния социализъмъ е непризнаване класовата борба за главния реаленъ стимулъ на социалното развитие и признаване за такъвъ сътрудничеството на класитѣ. Тъй, жореситѣ и до днесъ дѣйствуватъ задружно съ властвующата буржуазия и безъ всѣка сѫществена полза за пролетариата. А у насъ „общодѣлцитѣ“ се занимаватъ сé съ общитѣ задачи на напрѣдничавитѣ и демократическитѣ елементи.

А каквито имъ сѫ „теоретическитѣ“ начала, въ които се придържатъ и които ги рѫководятъ въ практическата имъ дѣйность, такава е и послѣдната. И практическата имъ дѣйность е несоциалистическа. Това ний видѣхме по-горѣ, когато сравнявахме революционната дѣйность на социалдемократитѣ съ буржуазната дѣйность на опортюниститѣ социалисти. Въ практическата си дѣйность послѣднитѣ правятъ основни отстѫпления отъ началата на социалната демокрация: първо, въ това, че тѣ дѣйствуватъ за въвеждане реформи не на почвата на класовата борба, а на тая на сътрудничеството на класитѣ и второ, въ това, че тѣ въвличатъ пролетариата въ дѣйности само

за дребни, като отвличатъ пролетариата отъ борба за неговитѣ специфични искания.

И така, „широкия“ социализмъ като теория е една буржуазна теория, която въ главнитѣ си положение е еднаква съ идеологията на апологетитѣ на капиталистическото общество. Споредъ неговата теория въ капиталистическото общество сѫществуватъ противорѣчия, но въ сѫщото това общество се появили фактори, които иматъ тенденцията да изгладятъ, да притѫпятъ тия противорѣчия. Така че капиталистическото общество въ своето развитие не поражда растящи противорѣчия и не създава елементитѣ, които ще го прѣмахнатъ, не отива къмъ своята разруха, а запазвайки своята цѣлость ще се само вѫтрѣшно, малко по-малко, постепено изменява и промѣнява, ще се усъвършенствува и прѣобразява частично, до дѣто въ едно крайно далечно бѫдаще заприлича на социалистическо общество. А такава е безъ послѣдньото прѣдположение и теорията за общественото развитие на буржуазнитѣ апологети. А щомъ противорѣчията въ капиталистическото общество не се изострятъ, а се притѫпяватъ, вслѣдствие на въздѣйствията на картелитѣ, акционернитѣ дружества, усъвършенствуванието на съобщителнитѣ срѣдства, кооперациитѣ, повдиганието на работническата класа и други, както казва Бернщайнъ, то изчезва и реалната основа за класовата борба, прѣмахватъ се условията, които пораждатъ и усилватъ класовата борба. Ето защо настоящата и понататъшната история на съвременото общество споредъ „широкитѣ“ се твори и създава въ смегчаванието на класовата борба и посрѣдствомъ сътрудничеството на класитѣ. И съобразно тая своя буржуазна теория, „широкитѣ“ социалисти проявяватъ несоциалистическа, буржуазна дѣйность. На практика тѣ напускатъ класовата борба и влизатъ въ сътрудничество съ буржуазнитѣ партии. Така, въ Франци и въ Италия тѣ въ послѣднитѣ години сътрудничиха и сътрудничатъ съ буржуазнитѣ правителства, а въ България нашитѣ „широки“ се за „общи дѣла“ и „сътрудничества“ приказватъ. Въобще, „широкия“ социализмъ и като теория и на практика нѣма нищо общо съ социализма; той е антисоциалистическа теория и на практика, като партия, е буржуазна партия, която отклонява работническата класа отъ пѫтя на социалното и икономическото ѝ освобождение.

* * *

Ние видѣхме, подъ влиянието на какви промѣни въ общественитѣ отношения се яви и прояви своето шумно сѫществуване „широкия“ социализмъ, на какви прояви въ капиталистическия стопанственъ животъ е отражение неговата идеалогия и на каква фаза отъ капиталистическото развитие отговарятъ тия промѣни въ общественитѣ отношения и тия прояви. Да се повърнемъ пакъ на капиталистическото развитие. Казахме, че „широкия“ социализмъ или опортюнизмътъ се появи въ капиталистически напрѣдналитѣ страни въ времето на найголѣмото разширяване на капитализма, на неговото развитие въ ширина. Но развитието на производителнитѣ сили, което прѣдизвика

това разширяване на капитализма изъ всичкитѣ кжтове на земното кжлбо, непрѣстано продължава да напрѣдва. Вслѣдствие на това, на арената на външнитѣ пазари излизатъ на борба капиталистическитѣ производства на сѐ повече и повече страни. Днесъ на всесвѣтския пазарь водятъ борба капиталистическитѣ производства на Англия, Германия, Франция, Сѣверна Америка, Остъ Индия, на него пазарь излизатъ Русия, Япония и др. нови капиталистически страни. Освѣнъ това въ самитѣ страни, които сж служили за външенъ пазарь, се зараждатъ и повдигатъ вжтрѣшнитѣ имъ капиталистически производства, които изтикватъ стокитѣ на външнитѣ. Конкуренционната борба на всесвѣтския пазарь става сѐ по-трудна и се по-мжчно издържлива. Захващатъ капиталиститѣ-производители отъ напрѣдналитѣ капиталистически страни да се прѣнасятъ, за да наддѣлѣятъ въ конкуренционната борба, съ своитѣ капитали на външнитѣ пазари и тамъ да основаватъ вжтрѣшни капиталистически производства. Страната, която е била само външенъ пазарь за напрѣдналитѣ капиталистически страни, сама става капиталистическа. Така, външнитѣ пазари по пространство се скратяватъ. Наистина, колкото повече една страна се развива капиталистически, толкова по-голѣмъ по обемъ става вжтрѣшния ѝ пазарь, толкова повече стоки консумира тя. Но това обстоятелство още повече тласва напрѣдъ вжтрѣшнитѣ капиталистически производства на тая страна, които не само устояватъ на външната конкуренция, но и захващатъ да участвуватъ въ нея като конкуренционенъ елементъ. Така, развитието на капиталистическитѣ производства обхваща всичкитѣ страни на свѣта, обръща ги първомъ въ свои пазари, послѣ ги капитализира и най-послѣ ги запълва, става му тѣсно и въ тѣхъ. То е пилето, което съ своя постояненъ растежъ и развитие е напълнило пространството въ яйцевата черупка, изпило е сокътъ, който го е хранилъ и сега се чувствува стѣснено.

Развитието на капиталистическитѣ производства е на пжть да влѣзе и встжпва въ своята трета фаза. Тя е фазата, когато капитализмътъ губи възможностьта да се подържа на външнитѣ пазари, тъй като послѣднитѣ сж станали вжтрѣшни пазари за развилото се въ тѣхна територия капиталистическо производство, когато той се възвръща и прибира на вжтрѣшнитѣ пазари и се стреми да ги запази и огради за себе си Странствующия капитализмъ ще бжде принуденъ да се възвърне отново въ страната си, която отдавна му е станала тѣсна, дѣто му остава да подчини напълно подъ своята власть и оння клонове отъ стопанството, въ които до тогава не е билъ достатъчно проникналъ, да съсипва окончателно дребнитѣ производства и главно, като нѣма дѣ другадѣ да се опрѣ, да встжпи въ още по-жестока и изострена борба съ труда, съ работническата класа. Началото на тая изострена борба днесъ се започва вече въ Англия. Общественитѣ отношения между работническата класа и капиталистическата ще се изострятъ въ най-голѣма степень. Двѣтѣ класи, вслѣдствие на това, ще встжпятъ въ борба за животъ и смърть, въ борба сѐ повече разпалваща се, се повече усилваща се. Революционния духъ у работническата класа ще се повиши, революционното ѝ настроение ще се

подигне до най-висшия си градусъ. Атмосферата на капиталистическото общество ще стане революционно парлива, разгорѣщена като тая на юлскитѣ дни. Класовитѣ противорѣчия ще изпъкнатъ въ всичката си непримиримость. А отъ опортюнистическата мъгла нѣма да остане нито сѣнка. Тая фаза отъ капиталистическото развитие е фаза на капиталистическитѣ сътресения, на революционнитѣ брожения въ работническата класа. Тя е послѣдната фаза на капиталистическото развитие, въ която развиващитѣ се производителни сили най-силно се сблъскватъ съ капиталистическитѣ производствени отношения.

Производственитѣ сили сж непрѣстанни въ своето развитие. Но това развитие срѣща прѣчка въ капиталистическитѣ производствени отношения, които отъ негово необходимо условие станаха негова прѣграда. Тази прѣграда ще бжде прѣмахната само съ прѣмахването на капиталистическитѣ производствени отношения и замѣстването имъ съ социалистическитѣ, които ставатъ необходимото условие за по-нататъшното развитие на производителнитѣ сили на човѣшкото общество. Въ тая фаза на капиталистическото развитие става и осжществяването на социализма, материалнитѣ условия на който капитализмътъ създава на длъжъ и на ширъ въ недрата на съвременото общество. Тази фаза ще се характеризира и съ бързото развитие на капитализма въ закъснѣлитѣ економически страни. Капиталиститѣ отъ напрѣдналитѣ страни, като не ще могатъ съ вжтрѣшнитѣ производства на своята страна да водятъ конкуренционната борба на вънъ и като не ще могатъ да харчатъ стокитѣ си на вжтрѣшния пазарь, понеже послѣдния е прѣпълненъ, ще бждатъ принудени да прѣнасятъ повече отъ всѣки другъ пжть капиталитѣ въ останалитѣ назадъ економически страни и тамъ да основаватъ вжтрѣшни производства. Така ще се даде силенъ тласъкъ за бързото развитие на капитализма въ тия страни. И това развитие ще се послѣдва отъ засилването на работническото движение у тѣхъ. Такова бързо развитие на капитализма очаква и България.

Растящитѣ класови противорѣчия, съ които се придружава развитието на капитализма, ще станатъ мощно срѣдство въ ржцѣтѣ на социалната демокрация за възпитаване на работническата класа, за въвеждането ѝ въ революционната социалистическа борба и чрѣзъ нея за подготвуването ѝ да извърши великата социална революция.

И тогава временитѣ условия, които даватъ почва днесъ на „широкия" социализмъ, окончателно ще изчезнатъ. Тогава, край на „широкия" социализмъ!

А днесъ, когато той времено е показалъ животъ, по причини вече намъ извѣстни, длъжность е на социалната демокрация да пръсне неговитѣ мъгли чрѣзъ свѣтлината на научния социализмъ.

Т. П.

НОВИ КНИГИ.

Социализмътъ наука ли е? Отъ *Георги Плехановъ.* Издание и прѣводъ на Георги Бакаловъ. Варна. Цѣна 1 л.

Тая книжка съдържа три статии отъ Плехановъ: първата е „Що е наученъ социализмъ", втората — „Обосноване на проектопрограмата за руската социалдемократическа партия, изработенъ отъ редакциитѣ на в. „Искра" и на сп. „Заря", и третата разглежда Бернщайновата книга: „Прѣдпоставкитѣ на социализма и задачитѣ на социалната демокрапия". Въ първата статия Плехановъ, въ отговоръ на сказката, която Бернщайнъ държалъ прѣдъ едно студенческо събрание въ Берлинъ, върху „Възможенъ ли е научния социализмъ", изтъква разликата между утопичния и научния социализмъ и показва на ония основни положения на послѣдния, които го правятъ наученъ. Много интересно е обоснованието на проекто-програмата. На първо мѣсто въ него се указва най-първо значението на теорията за планомѣрна систематизирана социалистическа дѣйность. У насъ днесъ „широкитѣ", които минаватъ за „практици", страшни заблуждения разпространяватъ за отношението на теорията къмъ практиката. Тѣ винаги и всѣкога омаловажаватъ значението на теорията за практиката. Нѣщо повече, тѣ подържатъ, че вѣрностьта на теорията се изпитва въ практиката. Ако практиката на нѣкой калпавъ „практикъ" не оправдава теорията, то значи теорията е невѣрна, споредъ тѣхъ. И такива заблуждения тѣ разпространяватъ между работницитѣ. И такива заблуждения се въэприематъ за „социалистически истини" отъ одемагогенитѣ отъ „широкитѣ" работници. Нѣкои отъ тѣхъ тържествено заявяватъ: „Ние не разбираме теорията на социализма, но ние знаемъ социализма на практика". Какво заблуждение! И какъ нетърпими, какъ врѣдни сж „широкитѣ" съ своята дѣйность всрѣдъ работницитѣ! А Марксъ и Плехановъ ето какво казватъ: „социалдемократътъ въ своята *практична* дѣйность необходимо трѣбва да се опира на *теорията*". „Безъ *теория* никой „*практикъ*" не може да пристжпи нито една крачка". За освѣтление по тоя въпросъ пращаме читателя къмъ тая хубава статия на Плеханова. По-нататъкъ въ сжщата статия се обясняватъ основнитѣ положения на проекто-програмата. Днесъ, когато социалистическитѣ принципи се замъгляватъ, се разпространяватъ въ извратенъ видъ, когато въ несоциалистически и социалистически изрази се туря несоциалистическо съдържание, което се прѣдава за „недогматиченъ" социализмъ, както правятъ у насъ „широкитѣ", подробното,

вѣрното, правилното пояснение на сичкитѣ особености, съ които се отличава програмата на революционната социална демокрация, е тъй необходимо нужно, тъй полезно и тъй навремено. Такова подробно, вѣрно и правилно поясняване на извратяванитѣ днесъ отъ опорт-тѣ начала, вложени въ една социалдемократическа програма, читательтъ ще намѣри въ тая високоцѣнна статия. Изобщо, и въ тритѣ статии се разглеждатъ най-интереснитѣ въпроси, които днесъ тъй много занимаватъ умоветѣ на хората, които сѫ въ редоветѣ на социалната демокрация. Прочее, най-горѣщо прѣпорѫчваме тая тъй хубава книжка на всички партийни другари и на всички читатели на списанието.

Т. Туцкинъ.

Отстѫпничество отъ социализма. (Къмъ полемиката въ работническата социалдемократическа партия). Отъ *Г. Бакаловъ* — Варна цѣна 40 стотинки.

Партията днесъ цѣла е въ споръ. Тя се мѫчи да отцѣпи отъ себе си опортюниститѣ социалисти, които ѝ копаятъ основитѣ отвътрѣ. „Широкитѣ" социалисти сѫ такива мними приятели на партията, които турятъ въ опасность нейното сѫществуване като социалистическа партия. И въ такъвъ моментъ, „нашата задача — казваше органътъ на Маркса и Енгелса, „Новиятъ рейнски вѣстникъ", прѣзъ априлъ 1850 г. — се се съсгои въ безпощадната критика, насочвана даже повече противъ нашитѣ мними приятели, отколкото противъ нашитѣ явни врагове; и като стѫпваме на таквази позиция, ний съ удоволствие се отказваме отъ евтината демократична популярность". А таквиа мними приятели на социалистическото дѣло сѫ днесъ „широкитѣ" социалисти. И толкова опасни и врѣдни за партията сѫ тѣ, че подъ името на социализма подкопаватъ неговитѣ основи. Сами дребнобуржуазни идеалози тѣ се стараятъ всячески и съ всички срѣдства да одребнобуржуазятъ социализма. Сами отстѫпници отъ социализма тѣ дѣйствуватъ и се стараятъ да въвлечатъ въ отстѫпничество отъ социалистическитѣ начала цѣлата партия. Но послѣдната се стрѣсва и, за щастие, се отърсва отъ дребнобуржуазния сметъ на опортюниститѣ. Признаваме, че „широкитѣ" ще отвлѣкатъ съ себе си освѣнъ ония, които по възгледи сѫ сами опортюнисти и за това не забѣлѣзватъ опортюнизма имъ, но и ония, които не сѫ могли да познаятъ тѣхната маскирана физиономия.

Но за да взематъ съ себе си по-малко жертви изъ партията, за да се парализира деморализующето влияние на „широкитѣ" всрѣдъ работницитѣ, за да бѫде по-успѣшна борбата противъ тѣхъ, партийнитѣ другари трѣбва да употрѣбятъ всички усилия да демаскиратъ тѣхната физиономия и ги покажатъ такива, каквито сѫ. Брошурката на др. Бакаловъ, заедно съ досегашната полемика, е едно остро орѫжие въ борбата ни противъ мнимитѣ приятели на социалистическото дѣло, „широкитѣ" социалисти. Въ тая брошурка сѫ разкрити типичнитѣ черти и дребно-буржуазния характеръ на „широкия" социализмъ и неговата разлика отъ революционния социализмъ на „тѣснитѣ". За

това прочитането на тая брошурка е най-навремено днесъ, когато партията води борба съ опортюнизма на „широкитѣ“ и се отърсва отъ тѣхъ. Пожелаваме ѝ най-широко распространение.

Т. Марининъ.

Икономично и обществено развитие. Отъ проф. *Енрико Фери*, прѣводъ отъ френски; Търново, 1903 г. стр. 46, цѣна 60 ст.

Единъ отъ най-знаменититѣ прѣдставители на социалната-демокрация, Фери е държалъ въ Парижъ една конференция, уредена отъ групата на „студентитѣ-колективисти“. Самото заглавие на брошурата показва темата на тази рѣчь. Ораторътъ, излизайки отъ гледището, че икономичнитѣ условия сж насочващата, двигателната историчноразвойна сила, съ единъ чудно-увлѣкателенъ и популяренъ езикъ обяснява каква е свръзката между икономичното и общественото развитие, какво е тѣхното съотношение. Така той завършва: „Ето нашата научна вѣра, ето нашата човѣшка вѣра, ето нашия великъ идеалъ, ето тайната на нашата сила и на спокойствието на духа ни... Науката ни е дала този идеалъ, тая наука, за която казаха, че убивала идеала на човѣшкото сърдце и която, напротивъ, ще спомогне, щото икономичнитѣ, политичнитѣ и общественитѣ кризи да се прѣобразуватъ въ появи на умствено и нравствено процъвтяване, въ пълно общочовѣшко възраждание“!

Прѣводачътъ — г. И. Я. — е искалъ да слѣдва модерното у насъ правописание, обаче е изпадналъ въ грѣшки. Необяснимо е, защо той пише: свобщо, сѣки, сестранно — вмѣсто всеобщо и пр.; дъли нъли — вмѣсто дали и пр.; ентусиазъма, неотричима и пр.

Още по-лошо впечатление правятъ прѣдговора и безкрайнитѣ му забѣлѣжки, каквито той поставя почти на всѣка страница; ако това не е, както нѣкой би казалъ, фанфаронство, то е поне безсмислица... Рѣчьта на Ферри заслужва внимателно да се прочете.

Гр. В.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Карлъ Марксъ.

Карлъ Марксъ и неговото значение за пролетариатското движение. Кратка биография. Студенство. Марксъ-комунистъ. Марксъ-организаторъ на Инт. Р. Д. Марксъ-ученъ. Марксъ и класовото съзнание на пролетариата. Марксъ и критиката. Марксъ за България.

На 1/14 мартъ международния социалистически пролетариатъ отпразднува 20 годишнината отъ смъртьта на Карла Маркса, основателя и бащата на съвременния, научния социализмъ. Това събитие е отъ голѣма важность.

Социалната-демокрация и пролетариатътъ иматъ и ще иматъ често да празнуватъ паметьта на свѣтли и велики личности; работническото социалистическо движение е издигнало и издига много първоборци, имената и споменътъ на които за винаги ще останатъ скъпи и мили както за борящитѣ се, тъй и за грядущитѣ поколения. Чествуването на Марксовата память изглежда поради това, на пръвъ погледъ, съвсѣмъ естествено и обикновено, не заслужаващо особеното внимание и спиране на хроникьора.

Въ дѣйствителность работата стои съвършено инакъ. Има една грамадна, неизмѣрима разлика между празднуването паметьта на *този* първоборецъ и учитель на пролетариата и възпоминанията за *всички* други гениални или талантливи защитници на социализма, на работническото дѣло.

Коренитѣ на това различие не се криятъ въ личнитѣ качества на Маркса, а въ това значение, което той, въ сравнения съ другитѣ учители на работницитѣ, има за пролетариатското движения на нашето време. Това значение на Маркса е основно, рѣшающе не имеюще равно на себе си. — Въ що се то състои? А въ туй, че Марксъ пръвъ има честьта да схване, въ тѣхната пълнота и цѣлость, класовитѣ интереси на пролетариата, каквито ги създава капиталистическия начинъ на общественото производство и. възъ основа на това схващане, да оформи класовото съзнание на работническата класа. Само слѣдъ Маркса и чрѣзъ Маркса класовата борба на пролетариата става съзнателна класова борба; само слѣдъ Маркса и чрѣзъ Маркса, социалистическия идеалъ, който прѣдставлява фона на класовото пролетарско съзнание и го детерминира (опрѣдѣля), прѣстава да бѫде добро пожелание, а именно отъ единъ развиващъ се съ природна необходимость процесъ.

Марксъ сне прѣдъ очитѣ на работницитѣ булото, затулящо необходимитѣ и неизбѣжни перспективи, които капитализмътъ — въ силата на своето развитие — създава за пролетариата; той указа естествено-необходимия резултатъ на всѣкидневната работническа кла-

сова борба и хвърли въ тази борба, подобно на Прометея, огъня на познанието, на познанието не само на този естествено необходимъ резултатъ, но и на пжтищата и срѣдствата, които най-скоро и найсигурно, съ най малко погрѣшки и жертви, водятъ къмъ него.

Социалистическото общество, т. е. тази обществена форма, въ която всички обществени срѣдства за производство, земята и земледѣлческитѣ инструменти, минитѣ, фабрикитѣ, пжтищата и т. н., сж притежание на цѣлото общество и се експлоатиратъ отъ него, е крайната халка въ еволюцията на капиталистическото общество. Послѣдньото само изработва и създава класата, която си поставя за цѣль и идеалъ постигането на социализма. Съзнателната борба на тази класа — пролетарията — е срѣдството за реализирването на работническия идеалъ.

Съ двѣ думи мисъльта, съ която Марксъ измѣни цѣлия характеръ на работническото движение, съ която той го направи революционно-съзнателно, може да се изрази тъй: *класовата борба на пролетариата неизбѣжно води къмъ социализма.* Всичко е тамъ.

Нѣма другъ пжть за осжществяването на социализма вънъ отъ класовата борба на работницитѣ и нѣма успѣшна, наистина пролетарска борба вънъ отъ тази, която има постоянно прѣдъ очи социализма, социализирването на общественитѣ срѣдства за производство!

Безъ социализма като компасъ и като цѣль въ перипетиитѣ на всѣкидневнитѣ борби и стълкновения, борбата на пролетариата е несъзнателна, разхвърлена, неорганизирана, стихийна; безъ класовата борба на работницитѣ — социализмътъ е блѣнъ, утопия . . .

И затова, всѣко разединение на работническата класова борба отъ крайната цѣль, отъ социализма, необходимо докарва само затъмняване класовото съзнание на работницитѣ. — Докарва затъмняване на това съзнание проповѣдьта за осжществяването на социализма чрѣзъ „сътрудничеството на класитѣ“, или чрѣзъ „социалния миръ и съгласие“, или чрѣзъ „стоящата надъ класитѣ държава“ и т. н., както докарва таквозъ затъмняване на пролетарското класово съзнание проповѣдьта, че работницитѣ могатъ да се борятъ и да иматъ друга крайна и висша цѣль, другъ идеалъ освѣнъ социализма.

Тукъ лежи безсмъртната и велика заслуга на Карла Маркса, тукъ лежи неговото изключително значение за съвременото работническо движение; но тукъ лежи и причината на онази ненависть, на онази дълбока умраза, съ която приказватъ за него цѣлата капиталистическа класа и всички „буржуазни приятели“ на пролетарията. Безбройнитѣ нападения върху Маркса и марксизма, отъ най-низкитѣ клевети на подкупенитѣ буржуазни агитатори, журналисти и публицисти, до изтънчената и нафинената „критика“ на бернщайнианцитѣ и на всички „нови“, или „независими“, или „интегрални“, или „широки“, или „недогматични и толерантни“, или и т. н. и т. н. „социалисти“, могатъ да бждатъ сведени къмъ единственото усилие да се „обори и надмине“, да се осмѣе или дискредитира, да се опозори или окарикатури тази основна заслуга на Маркса. Прѣмахне ли се тя, прѣмахва се острието, отровния езикъ на пролетарската класова борба; съ изтръгването тази заслуга на Маркса изъ срѣдата на съвременото

работническо движение, работническата класа заприличва на слѣпъ, заблуденъ човѣкъ, съ чиято сѫдба може да си играе всѣки. За кариерата, за дѣйностьта на всевъзможнитѣ социални авантюристи, филантропи или шарлатани, явяющи се съзнателно или несъзнателно защитници на съвременния буржуазенъ строй, се откриватъ необозримо широки перспективи и изгледи.

Унищожи ли се *тази* заслуга на Маркса, унищожава се и изчезва страхътъ прѣдъ настѫпателната могѫща вълна на пролетарското движение. Тази вълна се пръска и разпилѣва въ безчислени безопасни вълници. Работническата класа се дезорганизирва. На мѣстото на „общото движение“ се явява движението на отдѣлнитѣ групи въ името не на „общитѣ интереси на пролетарията“[1]), а въ името на дребнитѣ, на „особенитѣ“, „националнитѣ“, както казватъ „широкитѣ“, на груповитѣ интереси, които по необходимость не могатъ да излѣзатъ вънъ отъ рамкитѣ на днешната обществена организация. Заплашващата мощь на работническата класа, заплашваща само за туй, защото се обуславя отъ стремлението да се трансформира (прѣобрази) цѣлия общественъ строй, губи тогава всѣки смисълъ.

Както се каза, борбата и „критиката“ противъ Маркса, толкозъ оживени прѣзъ послѣднитѣ години — макаръ и далечъ не нови — имаха тази цѣль въ своята основа: да се разруши или разклати и дискредитира главната заслуга на Маркса — внъкването на пролетарско класово съзнание въ работническото движение. Всичко се стремѣше, като лѫчи къмъ фокусъ, къмъ засилването на тази главна атака противъ марксизма.

Но пролетариатътъ, който има задъ себе си вече скоро три-четвърти вѣкъ усилена и жестока борба съ господствующитѣ класи, който е вече доста закаленъ и съзнателенъ, за да може да различи козлитѣ отъ овцитѣ, не допуска да затъмнятъ класовото му съзнание. Той чувствуваше, че дискредитирването на Маркса означава ограбването на най-силното му орѫжие за борба, и въ упоменатитѣ нѣколкогодишни теоритически и практически спорове съ гордость защити своя гениаленъ учитель, като го направи по-силенъ, по-популяренъ и по-славенъ отъ колкото когато и да било.

20-годишнината отъ смъртьта на най великия пролетарски първоборецъ и мислитель, съвпата съ прѣвършването на споровете върху марксизма, и организирания *пролетариатъ*, въ всичкитѣ цивилизовани страни, показа въ този день по най-еклатантния начинъ, който може да си прѣдстави човѣкъ, кой излѣзе побѣдитель, и кой смазанъ, въ тѣзи спорове.

Международната социалистическа преса (съ изключение, разбира се, на францувката „La Petite République“), германската, австрийската, руската, францускакта, белгийската, часть отъ италиянската, часть отъ английската, въ една или друга форма, посвѣти цѣли свои листа на Марксовата память. Само, че това чествуване на Марксовата память се отличаваше отъ обикновенитѣ подобни чествувания, и

[1]) Изъ Комунистическия Манифестъ на К. Маркса и Ф. Енгелса.

имено съ туй, че наредъ съ възпоминанията, въ колонитѣ на социалистическитѣ вѣстници се съдържаше една многозначителна декларация, смисъла на която е приблизително слѣдния: Марксъ е живъ днесъ и на честь повече, отъ всѣки други пжть. Той е единствения найдобръ изразитель на пролетарскитѣ интереси и класова борба.[1])

Освѣнъ пресата, многобройни и многолюдни работнически събрания, главно въ Германия и Австрия, почетоха марксовата память и декларираха своята солидарность съ марксовото революционно учение.

Най-важно е, разбира се, поведението на нѣмскитѣ социалъ-демократи, и понеже ние пишемъ статия не само за Маркса, по случай смъртьта му, но и „Социаленъ Прѣгледъ“, ще дадемъ малко попълни свѣдения за отношението на австрийскитѣ и германски социалисти къмъ паметьта на Маркса.

Тѣзи социалисти сж безъ съмнѣние най близкостоящи до него; тѣ бѣха най-силно ангажиранитѣ въ споровете *за* или *противъ* марксизма; изъ тѣхната срѣда излѣзе най-напрѣдъ „бернщайниадата“ и „оборването“, „надминуването“ (Ueberwindung) на послѣдния; срѣдъ тѣхъ трѣбваше, естествено, да се очакватъ най-голѣмитѣ резултати отъ това „съсипване“ на „догматичния“ марксовъ социализмъ.

Поради това, поведението на нѣмскитѣ социалисти трѣбва да се счита за демонстративно и симптоматично въ сжщото време. Демонстративно — понеже то въ своитѣ проявления (въ пресата и събранията) съдържаше силенъ протестъ противъ „критицитѣ“ и „ревизиониститѣ“; симптоматично — понеже показваше вѣтъра, който ще духа не само въ нѣмското, но и въ международното социалистическо движение.

Вземѣте Vorwaerts, централния органъ на германската партия, отъ 14 мартъ т. г., и го сравнѣте съ който да било другъ брой отъ 1900 или 1901 год. Вие ще останете поразени отъ голѣмата промѣна въ тона, настроението, направлението, които се прокарватъ въ тѣзи два броя. Както на мнозина е извѣстно, до 1902 г. Vorwaerts не скриваше своитѣ симпатии къмъ „критицитѣ“; той явно бѣше подъ егидата на „ревизията“. Отъ защитата на Милерана, Бернщайна и др., и отъ малтретирането на Кауцки, Парвуса, „Заря“ и т. н., не можеше да се заключи, че Марксъ е отъ любимцитѣ на редакцията.

Но въ послѣдно време, особено слѣдъ Мюнхенския конгресъ, Vorwaerts възвива на лѣво и напомня силно времената, когато редакторътъ му бѣше стария Либкнехтъ. Номерътъ му отъ 14 Мартъ, цѣлъ посвѣтенъ на Маркса, запълненъ съ извадки изъ марксовитѣ съчинения, които (извадки) „критицитѣ“ считаха за „устарѣли“, „несъстоятелни“ — този номеръ показва, както не може по-добрѣ, не само настжпилата коренна промѣна въ направлението на редакцията (която е все старата), но и господствуващото настроение въ цѣлата партия. Особено хубава и многоговоряща е уводната статия въ този номеръ, безъ подписъ, т. е. отъ самата редакция. Два-три откжслека

---

[1]) ср. особено статиитѣ въ: Vorwaerts, Leipziger Volkszeitung, Arbeiter Zeitung, „Искра“, „Le Socialiste“, по случай 20-годишнината отъ Марксовата смърть.

сѫ достатъчни, за да се види съ какъвъ духъ тя е пропита. Ето що се казва за *практическото* съсипване на марксизма: „Фиаското на министериализма въ Франция, прѣдателството на либерализма въ Белгия, сгромолясването на парламентаризма въ Германия — ударъ слѣдъ ударъ, и краткия сънь за „мирното развитие" се разруши. Марксовия законъ за тенденциалното изострюване на общественитѣ противорѣчия, като основа на класовата борба, си проби побѣдоносно пѫть, и всѣки день (сега) носи нови знамения и чудеса".

Въ *теоретическо* отношение, марксизмътъ е не само ненадминатъ отъ буржуазната наука или отъ нейното пущане въ ходъ отъ различнитѣ „критици", но и не може да бѫде надминатъ. „Марксовото учение е дѣте на буржуазната наука, но раждането на това дѣте е струвало живота на майката"... „По този начинъ, както въ теорията, тъй въ практиката, тъкмо подьемътъ (прѣзъ края на 90-тѣхъ год. *К*) на работническото движение отне отъ рѫцѣтѣ на буржуазното общество онѣзи орѫжия, съ които то искаше да нападне на марксизма. И днесъ, 20 години слѣдъ Марксовата смърть, това общество е толкозъ по-безсилно спрямо него, колкото Марксъ е по-жизненъ (lebendiger) отъ всѣки други пѫть".

Статията свършва съ слѣдния пасажъ: „Марксовото учение е сѫвременено и часть отъ единъ исторически процесъ, и самб процесъ (до толкозъ, до колкото то постепено се прѣобръща въ съзнание на работническата класа. К.), и Социалната революция ще бѫде заключителната глава на Комунистическия Манифестъ. Марксовото учение рано или късно ще бѫде „надминато" въ своята опасна за сѫществуващата обществена наредба часть, само че — *заедно* съ тази сѫществуваща обществена наредба".

Не по-иначе се държа другия централенъ органъ на партията — Die Neue Zeit. Той сѫщо констатира абсолютното безсилие и безкръвие на „ревизията" въ теоритическо и въ практическо отношение, и и прѣпорѫча да пише монографии, съчинения върху специални въпроси, а не теоритически книги.

Виенската Arbeiter Zeitung, централенъ органъ на австрийската соц. демокрация, сѫщо тъй открито заяви за обанкрутването на „ревизията" и за побѣдата на марксизма въ австрийската партия. Въ посвѣтенитѣ на Марксовата память 2—3 броя отъ вѣстника тази мисъль тъй и блика въ всѣка статия, въ всѣки редъ. „Марксъ е добрия демонъ" за работницитѣ, тозъ, който ги пази отъ правяне на грѣшки въ борбата; той е „най-великия мислитель" на работническото дѣло, на социализма, отъ който той прави необорима, неопровержима истина. „Марксъ е нашъ и само нашъ", заявява уводната статия отъ 14 мартъ, т. е. на революционнитѣ социалисти, на тѣзи, които почитатъ въ него цѣлия революционеръ и теоритикъ, борецъ и мислитель, такъвъ, какъвто е билъ Марксъ въ дѣйствителността и прѣзъ цѣлия си животъ, а не такъвъ, какъвто го прѣдставятъ или искатъ „критицитѣ" — осакатенъ, обезобразенъ, и главно опитоменъ, усмиренъ.

Така почете паметьта на своя първо-учитель нѣмския пролетариатъ; тъй Марксъ биде „надминатъ" въ деня на 20 годишнината отъ

смъртьта му. По сжщия начинъ се отнесе и пролетариатътъ отъ другитѣ страни. Основната мисъль въ посвѣтенитѣ Марксу статии бѣше все тази: Марксъ е необоримъ въ буржуазното общество. Той ще бжде надминатъ само съ изчезването на това общество.

* * *

Карлъ Марксъ се е родилъ на 5 май 1818 год. въ гр. Триръ (Германия), като синъ на евреина-адвокатъ Хайнрихъ Марксъ. Още като юноша, той обръща вниманието на родители и познати съ своитѣ огромни духовни дарби. До самата си смърть, баща му го е смѣталъ за гениаленъ момъкъ, съвсѣмъ не приличенъ на своитѣ многобройни братя и сестри. Това мнѣние се е подѣляло отъ цѣлото сѣмейство, и отъ останалитѣ фамилни писма се вижда, съ какво страхопочитание, тъй да се каже, сж се отнасяли всички къмъ младия Марксъ.

Студентческия периодъ Марксъ е прѣкаралъ въ Бонъ, и главно въ Берлинъ, гдѣто и завършилъ наукитѣ си по правото въ 1841 г. Въ послѣдния градъ Марксъ се е движилъ между най-интелигентнитѣ и образовани академически кржгове, състоящи главно изъ млади, радикални хегелианци. По-близка сфера е прѣдставлявалъ единъ „клубъ“ на различни доценти, професори, писатели, журналисти и др., въ който сж влизали извѣстния *Бруно Бауеръ*, противъ когото Марксъ заедно съ Енгелса по-послѣ написа извѣстната „Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik“; *Фр. Кьопенъ*, професоръ въ една берлинска гимназия и извѣстенъ изслѣдователь на будизма, и други писатели отъ него време. Между тѣзи хора Марксъ е билъ най-младия, 20 годишно момче. И въпрѣки това, неговата гениална личность е указвала голѣмо, даже господствуващо влияние върху членоветѣ на „клуба“. Особено силно е било неговото влияние върху упоменатитѣ Бр. Бауеръ и Фр. Кьопенъ: първия не се имаха да започне своята открита борба противъ тогавашнитѣ нѣмски професори-сикофанти безъ Маркса и дълги години търси неговото сътрудничество, втория пъкъ пише ведважъ, че догдѣто Марксъ е билъ въ Берлинъ, той нѣмалъ свои, самостоятелни мисли, а таквизъ, които сж носили Марксовия печатъ.

Въ Берлинъ сжщо, младия Марксъ показва, наредъ съ своитѣ високи дарби, необикновената си способность за работа: титаническата умствена работа, прочетенитѣ и разкритикувани автори, написанитѣ и унищоженитѣ нѣколко обширни (отъ 100—200 печатни коли) съчинения по правото и философията, широкия философски размахъ, проявенъ въ неговитѣ многобройни опити да създаде една нова философия на правото, която да прокара въ всички области на юридическитѣ науки; основателното запознаване съ древнитѣ и съвременни философи — всичко това право поразява простосмъртния човѣкъ [1]). Туй качество на износливъ умственъ работникъ помогна по-сетнѣ на

[1]) За студентческия животъ на Маркса гледай бѣлѣжкитѣ на Францъ Мерингъ въ издадения отъ него „Aus dem litterarischen Nachlas von Karl Marx, Fridrich Engels und Ferdinand Lassalle“. — Gesammelteschriften von K. Marx und Fr. Engels. Томъ I. Verlag von Dietz, Stuttgart. 1902.

Маркса да стане една отъ „най-универсалнитѣ глави“ на своето време подобно на Хегеля или Аристотеля.

Нэредъ съ тѣзи си качества, още като студентъ, Марксъ дава да се разбере, че ще бжде първокласна литературна сила. Достатъчно е да се прочетатъ писмата на Бруно Бауера и Арнулда Руге къмъ него, за да се види какъвъ респектъ сж вдъхнали въ литературнитѣ и публицистически крѫгове Марксовата мощна диалектика и писателско перо. Още тогава той е билъ въ състояние да приеме гордото име на „най-добъръ писатель (Schriftsteller) на Германия“, съ което Фр. Мерингъ, самъ първокласенъ писатель и литературенъ критикъ, характеризира неговата авторска дѣйность.

Първитѣ социалистически статии на Маркса, по свидѣтелството на Енгелса [1]), бѣха напечатани въ сп. „Deutsch-französische Iahrbücher, издавано отъ Арн. Руге и К. Марксъ, прѣзъ 1844 год. Една отъ първитѣ Марксови статии въ този журналъ, „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie“, указва, че Марксъ минава на страната на пролетариата, чийто прѣдставитель той остана до края на живота си. Тази статия завършваше съ думитѣ: „Освобождението на германеца е освобождение на човѣка. Главата на това освобождение е философията, неговото сърдце — пролетариатътъ. Философията не може да бжде реализирана безъ повдигането на пролетариата, пролетариатътъ не може да се повдигне — безъ осжществяването на философията“. Тѣзи думи сж прѣдвъзвѣстници на Енгелсовото изрѣчение отъ 1893 год.: „Нѣмското работническо движение е наслѣдникътъ на класическата нѣмска философия“.

До 1847 год., цѣлия животъ на Маркса е запълненъ съ борба и критика противъ господствующитѣ възрѣния, съ изучването на економическата литература и съ уясняването на собствената, пролетарската, гледна точка Въ „La Misere de la philosophie“, Марксъ е вече напълно опрѣдѣленъ; въ общи чърти неговата критика на буржуазната економия му указва пжтя, който трѣбва да се слѣдва. „Анатомията на обществата“ бѣше вече намѣрена и обяснението за изникването на новата обществена класа — напълно утвърдено. Конституирането на пролетариата въ класа не само по отношение на другитѣ класи, както бѣше до около 1830 год., но и по отношение на самия себе, т. е като класа, която се самоопознава и самосъзнава, бѣше вече доста силно напрѣднало [2]) въ различнитѣ страни. Туй, което оставаше на пролетарятския теоретикъ, бѣше да се опрѣдѣлятъ и научно анализиратъ общитѣ интереси на новата класа, да се намѣри научното орѫжие за тѣхната защита, да се покаже научно необходимия резултатъ, който увѣнчава тѣхното удовлетворяване.

Комунистическия Манифестъ даде изразъ на новото учение, и ако нѣкога става нужда да се приказва за „библия“, „евангелие“ на работницитѣ, то сигурно това название трѣбва да бжде дадено

[1]) Вж рѣчьта му на Цюрихския интернац. соц. конгресъ, въ 1893 г.
[2] Вж. интереснитѣ разсжждения на Маркса за конституирването на пролетарията въ класа за себе си, въ „La Misere de la philosophie“, прѣведена на български отъ Г. Бакаловъ, Варна, послѣдния глава.

прѣди всичко на „Комунистическия Манифестъ“. Тамъ се съдържа, въ общи, но ясни чърти, всичко отъ което съвременната класова борба на пролетарията има нужда. Съ издаванието на „К. М.“, марксовото учение, марксизмътъ, се индентифицира съ съзванието на борящия се пролетариатъ; отъ този моментъ „философията“ — марксовата — стана плътъ и кръвь на послѣдния, която не може да изчезне, безъ да изчезне самия пролетариатъ.

Марксъ бѣ човѣкъ на революциитѣ. Съ основнитѣ идеи на „Комун. Манифестъ“, той се хвърли въ различнитѣ области на социалнитѣ науки и навсѣкадѣ произведе прѣврати. Съ задълбочаването и прилагането на своята теория за развитието на обществата, съ своя исторически материализмъ, той обърна съ главата надолу цѣлата историческа наука.

Съ разширяване на своята критика на буржуазната политическа економия, той революционизира тази наука и каза послѣдната дума въ принципиялната, сѫществената ѝ часть, слѣдъ него нѣма стройна, научна теория на полит. економия. Буржуазнитѣ политикоекономи се хвърлятъ сега, или въ обятията на монографическитѣ изслѣдвания, както прави историческата школа, или въ областьта на абстрактнитѣ конструкции, на изслѣдванието „чиститѣ“ економически отношения, имѣющи мѣсто въ поднебеснитѣ пространства, но не въ дѣйствителната история на человѣчеството, както прави тъй наречената „чиста“ или „психологическа“ економия; или най-послѣ — и това е случая съ грамадното болшинство на буржуазнитѣ учени — въ областьта на предъвкванията старитѣ политико-економически принципи, до които се бѣ дотътрила вулгарната економия, економията на дребно-буржуазния филистеръ.

Съ революцията, която Марксъ направи въ политическата економия т. е. „въ анатомията“ на човѣшкото общество, настѫпиха съвсѣмъ естествено корени промѣни и въ другитѣ обществени дисциплини: етика, право, политика, даже художествена критика.

По такъвъ начинъ съ Маркса, благодарение на него, носительтъ и пазительтъ на науката стана революционния пролетариатъ. Науката — прѣдставителката на истината — днесъ не може да говори инакъ освѣнъ въ полза на пролетарията и неговото движение.

Но Марксъ бѣше революционеръ не само въ областьта на науката и теорията. Това, що особено издига неговата фигура, то е че, навсѣкадѣ и всѣки моментъ, той се явява като завършена, цѣлна революционерна личность. Марксъ е не само ученъ, но и борецъ и революционеръ отъ първа рѫка. Отъ самото начало на своя политически животъ до послѣдното си издихание, той се бори. Поради това, казва нѣкой си, той е ималъ великата честь да бѫде най-прѣслѣдвания и най-мразения човѣкъ на времето си.

Въ революциитѣ отъ 1848—49 год, въ Франция и Германия, Марксъ взема най-живо участие. Като първокласенъ журналистъ и комунистъ той оказва силно влияние на събитията. Него го сѫдятъ, слѣдъ потъпкването на Революцията отъ орѫдията на Священия Съюзъ (Communistenprozess zu Köln 1849), като държавенъ прѣ-

датель. Него го пѫдятъ отъ всѣкѫдѣ: отъ Германия, отъ Франция, отъ Белгия. За Революцията той жертвува цѣлото свое и женино състояние; за Нея той продава всички свои и женини драгоцѣности, сребърни сѫдове, подсвѣщници, лѫжици; за нея той напада въ Лондонъ, емигрантъ, безъ счупена пара и, когато му умира едно отъ дѣцата прѣзъ 1851 год. — не намира даже срѣдства да го погребе.

Пакъ за Революцията на пролетарията Марксъ пише своя безсмъртенъ „*Капиталъ*", както по-рано бѣ написалъ своята злъчна критика противъ буржуазията и Наполеона Малкий въ началото на 50-тѣхъ години, и въ защита на избититѣ прѣзъ юнскитѣ дни, и попослѣ, хиляди пролетерии. Пакъ за тази революция той се съсипва отъ работа и разклаща своето здраво прѣзъ време на първия *Интернационалъ*.

Въ продължение на краткото сѫществуване (1864—1873 г.) на Интернацион. Работн. Дружество, Марксъ показа своя дивенъ организаторски талантъ, когото той посвѣти изключително на работн. дѣло.

Рудолфъ Майеръ [1]), консерваторътъ-историкъ на Интернационала, казва перефразирайки извѣснитѣ думи на бакуниста *Гийомъ* отъ Юра̀ че И. Р. Др. е било въ едно и сѫщо време продуктъ на економическитѣ условия и създание на единъ гениаленъ човѣкъ, съ непогрѣшима социална теория — на К. Маркса. И наистина, само единъ Марксъ, като гениаленъ организаторъ, и като обладатель на непогрѣшима въ своитѣ основи теория за обществото, можеше да вникне въ съврѣменитѣ економически условия, да се възползува отъ тѣхъ за групирването и организирването на „пролетаритѣ отъ всички страни". Само Марксъ, който по признанието на единъ английски професоръ на историята, Beesly, не е ималъ съперникъ въ цѣла Европа, що се касае до познанието на „историята и статистиката на индустриалното движение въ всички части на Европа", само той можеше да намѣри общитѣ точки за допиране между тогазъ различнитѣ на прѣвъ погледъ раб. елементи въ различнитѣ страни да ги сгрупира въ едно и да ги задържа въ сѫщата организация безъ да направи нѣкакви концесии на другитѣ соц. школи, безъ да изгуби даже за минутка изъ прѣдъ очи своята цѣль — разпространението на работн. класово съзнание, „революционизирането на умоветѣ", и систематизирането, организирването на пролетариатската класова борба за завземането на политическата власть и прѣобразяването на днешното капит. общество.

Когато се проникне само човѣкъ отъ гигантската работа — теоретическа, практическа-организаторска и често чисто механическа — която Марксъ извърши прѣзъ време на И. Р. Д., само тогава може да се разбере, до колко работническото движение му е длъжно и на чисто практическото поприще, въ чисто практическата борба, и до колко този теоретикъ си остава всѣкога революционеръ до мозъка на коститѣ.

---

[1]) *Rudolf Meyer*. Der Emanzipations kampf des vierten Standes, 1874. Berlin. I Band. II Abtheilung. Die Internationale.

Такъвъ революционеръ въ всѣко отношение го знае днешния пролетариатъ, и такъвъ го той обича и уважава. Този Марксъ, за който приказватъ г. г. „критицитѣ“ и „широкитѣ“, кабинетния, безвредния за днешното общество Марксъ, отъ „духа“ само на чийто ученъ трѣбвало да се въодушевява съвременната социална-демокрация, а не отъ реалнитѣ „резултати“. до които е дошла неговата практика и теоретическа дѣйность, този Марксъ за пролетариата не сѫществува както не е сѫществувалъ въ дѣйствителностьта. Такъвъ Марксъ работницитѣ не познаватъ, не разбиратъ, а слѣд. и не могатъ да обичатъ и уважаватъ. Той е само фантазия и измислица на г. г. „критицитѣ“ и „широкитѣ“.

Който прѣпорѫчва на работническата класа, на социалната демокрация, да се въодушевлява само отъ „духа“ на Маркса, а не — и главно — отъ „резултатитѣ“, до които е дошло неговото учение, и това въ деня, когато се празднува 20-годишнината отъ смъртьта на Маркса, той само хвърля въ главитѣ на работницитѣ съмнѣние и лъжливи прѣдставления за значението и дѣйствителната важность на този великъ нашъ учитель. „Духътъ“ на Марксовото учение — „материалистическото разбиране на историята и теорията на капиталистическото развитие“ — не изчерпва заслугитѣ на Маркса по отношение на класовата борба на пролетариата. Този „духъ“, вънъ отъ това, не е негова изключителна собственость Той е билъ познатъ, и е познатъ на много *буржуазни* дѣйци. Съ него се е ползвала повече или по-малко съзнателно и успѣшно, буржуазията до и слѣдъ Маркса: спомнѣте си напр. за Ж. Ж. Русо, за жиронциста Барнавъ въ Французката Велика Революция или за Гизо, Огюстенъ Тиери и историцитѣ на Реставрацията, или даже за вече упоменатия консервативенъ социалистъ Рудолфъ Майеръ.

Това, което свързва Маркса съ работническото движение, това, което го прави нераздѣленъ отъ това движение, негова душа, то е именно „буквата“ на марксовото учение, то сѫ „резултатитѣ“ отъ марксовитѣ изслѣдвания: класовата борба, принадената стойность, непримиримото противорѣчие между капитализмъ и социализмъ, изострюването на класовитѣ антагонизми, неизбѣжностьта на социалната революция и т. н. и т. н. „букви“ и „резултати“, за които приказватъ съ прѣнебрѣжение и нѣкаква си особена надмѣнность — съвсѣмъ незаслужена споредъ нашето мнѣние — всички, *отказващи се* въ дѣйствителность отъ Маркса и марксизма. Марксъ, съ своя „духъ“ и „своитѣ два метода“ ни е далъ не само пѫтя, по който можемъ да дойдемъ до схващането на класовитѣ интереси и класовото самосъзнание на пролетариата, не! Той ни е далъ сѫщо самото това съзнание, *разпространението* на което по цѣлия свѣтъ, между всички работници е първия дългъ на всѣки социалъ-демократъ, дѣйствително разбиращъ и дѣйствително уважаващъ Маркса. Въ „резултатитѣ“ лежатъ безсмъртнитѣ заслуги на Маркса; тѣ сѫ му спечелили мѣстото на най-първъ и най-великъ учитель на пролетариата, а не само неговитѣ „духъ“ и „методъ“! Lewis Morgan написа своята Ancient

Society въ сжщия „духъ“ и „методъ“, като марксовитѣ, за което получи наса комплименти отъ Фр. Енгелса. Но тогазъ, когато за Люисъ Морганъ си спомнятъ само нѣколцина специалисти етнографи или учени социалисти, нѣма работнически конгресъ отъ 30 години насамъ, въ който Марксовия портретъ да не виси на стѣната, дѣто ставатъ конгреснитѣ засѣдания, въ който Марксъ да не се явява вдъхновителя на работническитѣ прѣдставители въ тѣхната работа.

* * *

Не му е мѣстото тукъ да излагаме — накратко даже — поглавнитѣ теории на великия пролетарски учитель, макаръ това и да е толковъ нужно сега, когато у насъ се явяватъ разни „широки социалисти“, които нищо не сумняшеся приказватъ за необходимостьта да се задържи Марксовия „духъ“ и „методъ“, но отхвърлятъ „буквата“ и „резултатитѣ“, т. е. най-важното отъ Марксовото учение. — Ще кажемъ само, че за българскитѣ работници, както за работницитѣ отъ цѣлия свѣтъ, Марксъ, реалния Марксъ, какъвто е билъ той въ своята практическа-организаторска дѣйность, и какъвто е въ своитѣ съчинения, може и *трѣбва* да си остане постоянния ежеминутния пжтеводитель и съвѣтникъ, ако искаме да има и у насъ класосъзнателна работническа борба, пълно и наистина революционно пролетарско движение.

Сега особено, когато българското работничество се формира въ класа за себе си, а не само за другитѣ класи и за разнитѣ създатели на „общи дѣла“ на „производящата демокрация“; когато се рѣшава сждбата за самостойната борба по всички линии на организирующия се български пролетариатъ — а борбата вжтрѣ въ соц. демократическата партия у насъ не означава нищо друго — когато на карта е поставено не само бждащето на соц. демократическата партия, но въобще бждащето на революционния *пролетарски* социализмъ, сега е повече отъ необходимо проникването на всички работници отъ учението на Маркса, единствено способно да внесе съзнание въ тѣхнитѣ глави единствено въ състояние да ги направи достойни борци за историческата мисия, съ която економическото развитие на днешното общество ги натоварва.

Безъ Маркса, като постояненъ съвѣтникъ и пжтеводитель, у насъ не ще има работническо самостойно движение; безъ Маркса — у насъ не ще има развитие на класовото съзнание на пролетариата; безъ Маркса — българскитѣ работници не ще могатъ да се избавятъ или прѣдпазятъ отъ онѣзи свои „приятели“, вирѣнието на които се направо обуславя отъ невѣдението и несъзнателностьта на работническата класа.

Колкото по-скоро и по-дълбоко българскитѣ работници се проникнатъ отъ марксовото учение и го почувствуватъ като плъть и кръвь отъ своята плъть и кръвь, толковъ по-крѣпко ще се образува у насъ онова революционно пролетариатско ядро, около което ще се групиратъ и на гледната точка на което ще прѣминаватъ всички угнетени и оскърбени, всички експлуатирани, всички недоволници отъ днешното

общество, отъ днешниятъ редъ на нѣщата. Тогазъ, и само тогазъ, българскитѣ работници ще могатъ да станатъ знаменосцитѣ и първоборцитѣ на „общото дѣло", но не на „общото дѣло" на подтисници и подтиснати, на господари и работници, на собственици и пролетарии, и не на „общото дѣло" за борба само противъ днешнитѣ хайдушки политически режими, а на общото дѣло за борба противъ *всички* хайдушки и граб. режими, противъ *всички* видове на угнетеность и насилие.

И въ тѣзи мартовски дни, когато международния пролетариатъ, празднувайки паметьта на своя духовенъ баща, черпи нови сили и енергия за борба отъ неговото безсмъртно завѣщание, намъ не остава друго, освѣнъ да пожелаемъ на българскитѣ работници да послѣдватъ примѣра на своитѣ иностранни братя, за да се отърватъ по-скоро отъ онѣзи, които не само ги дезорганизирватъ, но — и което е много по важно — затъмняватъ тѣхното класово самосъзнание.

Мартъ, 1903. **Kaempfer.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Какво става въ нашитѣ редове?

Обективно погледнато, историята на „теоретическитѣ майстории", съ които Я. Сакъзовъ занимава партията отъ двѣ години насамъ, не е друго, освѣнъ печалната история на едно безплодно „лутане" изъ ъглитѣ на българската дѣйствителность. Фактътъ, че тая история се протака цѣли двѣ години, безъ всѣкакъвъ сериозенъ изгледъ да намѣри своятъ край, е извънредно характеристиченъ както за самия Я. С. и неговитѣ сподвижници, тъй и за цѣлата партия — за степеньта на онова социалистическо съзнание и дисциплина, които видимо царуватъ въ нея. Отъ двѣ години насамъ, прѣдъ лицето на цѣлата партия и подъ знамето на „свободата" и „критиката", Я. С. и другаритѣ му неуморно и безпрѣпятствено се „лутатъ", безъ да ни ощестливатъ поне съ една що годѣ завършена и ясно прецезирана социалистическа концепция и при всичко това все още се намиратъ другари, които тъй също неуморно продължаватъ да вѣрватъ и чакатъ, че най-сетнѣ Я. С. ще прѣстане да се „лута" и ще подари партията съ единъ новъ, неизслѣдванъ още отъ никого досега, материкъ въ океана на „задълбочената" социалистическа мисъль и практика. Чудно е, наистина, дълготърпението на тия другари, но още по-чудна е тѣхната наивна вѣра въ откривателнитѣ чудесии на „социалистическия теоретикъ" Я. С.! Очевидно, тия непрозорливи, макаръ и добросърдечни, наши другари забравятъ простата истина, че именно „лутането" и при това съзнателното „лутане", наречано още „игране на въже", и съставлява основниятъ характеристиченъ еле-

иентъ въ „въжарската“ тактика на всички „социалистически теоретици“ отъ калъпа на Я. Сакжзовъ и сподвижницитѣ му около „Общо Дѣло“.

И наистина, въ що се състои тая чудесна тактика? Его въ що: винаги избѣгвай главнитѣ основни въпроси и постоянно се „дърли“ и „джавкай“ по дреболиитѣ, съ цѣль да прикривашъ било своето отклонение отъ приетитѣ начала, било своето „солидно“ и „сериозно“ невѣжество по тѣхъ. Тази е чудесната тактика на „широкия социализъмъ“ и нѣма нужда да бждешъ непрѣменно противникъ на Я. Сакжзовъ, за да признаешъ, че нея именно той слѣдва отъ двѣ години насамъ. Отъ най-добра страна, тая тактика напомня тактиката на онзи заборчлелъ български селянинъ, който, като се вижда въ невъзможность да изплати борчоветѣ си, прибѣгва къмъ единичкото възможно и „спасително“ срѣдство — промѣняването на записитѣ!

Споредъ моето дълбоко убѣждение, Я. Сакжзовъ нѣма какво повече да се изказва и напраздно другаритѣ го безпокоятъ съ разни „брошури“ и „декларации“: всичко, за което му стигаше умътъ да каже, той вече го каза, макаръ и нищо да не доказа. Да, още прѣди двѣ години Я. Сакжзовъ направи единъ *неизплатимъ борчъ* прѣдъ партията и оттогава досега той не върши друго, освѣнъ да прѣдъвква вече казаното и да промѣнява записитѣ си. Промѣняването на записитѣ — ето всичката „наистория“, съ помощьта на която Я. Сакжзовъ подържа своя теоретически кредитъ въ партията въ течението на цѣли двѣ и повече години. Жалното е само, че съ промѣняването не става поне изплащането на законнитѣ лихви — „джавканицитѣ“, разбира се, не сж лихви, а само разноски по промѣняването, — тъй щото борчътъ му, вмѣсто да се намалява, или поне да стои въ едни и сжщи граници, напротивъ, все повече се уголѣмява и днесъ Я. С. въ това отношение е борчлия до шия. Краятъ е само единъ — фалиментътъ! Не напраздно той се провикваше напослѣдъкъ отъ страницитѣ на своето „Общо Дѣло“, че отъ всички страни — и въ прѣдговори, и въ книги, и въ събрания, и пр. — се сипели удари и държели надгробни рѣчи по адресъ на „широкия социализъмъ“. Това е отчаяниятъ болѣзненъ викъ на единъ човѣкъ, който самъ чувствува и разбира, че се дави въ море отъ дългове, за изплащането на които не вижда никаква надежда. Остава му слѣдов. само единъ пжть — промѣняването на записитѣ, т. е. „джавканицитѣ“ съ тия, които иматъ смѣлостьта да му напомнятъ, че трѣбва да бжде добросъвѣстенъ и редовенъ въ своитѣ теоретични задължения къмъ партията. Нѣма съмнѣние, че въ очитѣ на всѣки добръ партиенъ другарь, подобна линия на поведение е най-малко едно злоупотрѣбление съ довѣрието и снисхождението на кредитора, но тамъ е работата, че и по тая „отвлѣчена материя“ Я. С. е все тъй „широкъ“, както и по всичко. Независимо отъ това, той се радва и на едно прѣдимство — прѣдимството на единъ „теоретически длъжникъ“, за когото всичката история става само на книга, а книгата, както всѣки знае, всичко търпи: на книга можешъ да продавашъ голѣмъ чалъмъ и да се ограждашъ съ разни ореоли — ту на мжченикъ, ту на оскърбена неви-

ность, ту на „лошо разбранъ“. ту на важенъ вършитель на всѣкакви сждби. Едного наречи „несериозенъ умъ“, другиго — „нашъ Гаврилчо, който гледа на живота прѣзъ ключалката“, треги — „устарѣлъ“ и „издребнѣлъ“ — и по тоя начинъ, като разчиташъ, че наоколо ти стоятъ и те зяпатъ въ устата цѣлъ кошъ благодушни простаци, смѣло можешъ да промѣнявашъ своитѣ неизплатени записи и никога да не помислювашъ за тѣхното окончателно изплащане. Подъ знамето на тая чудодѣйна тактика твоята задача се олеснява до минимумъ: нѣма нужда да си бъхтишъ главата нито надъ нѣкаква си дѣйствителность, нито надъ нѣкакви си основни начала, нито надъ нѣкакви си теоретически въпроси — всичко е опростено до нишка! Вземи си перцето и захващай: единъ драмъ изсмучени мисли, два драма откраднати остроти и три ока „самобитна“ фразеологическа вода — и българската дѣйствителность е анализирана до край, теоретическитѣ въпроси изчерпани до дъно и основнитѣ начала разтълкувани до послѣдня подробность. Хемъ евтено, хемъ „солидно“ и „сериозно“. Наистина, могатъ да се намѣрятъ „людье тѣсни“, които да те изобличатъ, че твоитѣ „теоретически майстории“, излагани съ „солидния“ языкъ на българската черковна интелигенция, сж извънредно повърхностни и недостойни за единъ „сериозенъ умъ“, но ти се не смущавай — „тѣснитѣ“ асле не могатъ безъ „лични закачки“, — а, напротивъ, гледай часъ по скоро да уловишъ згодния моментъ, за да се „подърлишъ“ и „поджавкашъ“, т. е да си промѣнишъ записа и по тоя начинъ още веднажъ и не за послѣденъ пжть по „най достолѣпенъ начинъ“ да избѣгнешъ изплащането му. Случи ли се обаче да те турятъ на тѣсно — пакъ не падай духомъ: или дай тържествено обѣщание, разбира се, безъ да се червишъ, че въ „специални статии“ или „специална брошура“ ще изложишъ единъ день своитѣ възгледи, или пъкъ, — което е още по-прѣдпочтително, — веднага надай плачливъ викъ до небесата, че те нападали, че искали да те „очернятъ“ просто отъ „лична злоба“, съ една рѣчь, — дигни такава оглушителна аларма около себе си, щото всѣки въ партията да помисли, че или те бѣсятъ или пъкъ те водятъ на бѣсилото. И бжди увѣренъ — симпатиитѣ ако не на всички, то поне на тия, които се борятъ за „миръ“ и „тишина“ въ партията, за да могатъ по-спокойно да спатъ, сж на твоя страна! Въ една социалистическа партия, въ която социалистическото революционно-пролетариатско съзнание дрѣме, въ която основателната теоретическа подготовка се смѣта, ако не за излишенъ салтанатъ, то поне за „интелегентска слободия“ и поради това всички принципиални и тактически различия и разногласия се взиматъ като „лични караници между голѣмцитѣ“ — въ такава една партия не само ти — мощенъ „задълбочитель на социалистическата мисъль“, но и всѣки Джидровъ, който още не може да направи разлика между режимъ и партия, както и всѣки Динкеръ, който мисли, че политическия животъ на България става въ пусто пространство, иматъ пълна възможность да минатъ изъ калабалъка не само за първокласни „теоретици“ на „истинския социализъмъ“, защото има и другъ — неистински, проповѣдванъ отъ „тѣснитѣ“, но и за голѣми морални величини, които всѣко дихание

въ партията трѣбва да слави и да имъ плаща тежъкъ данъкъ отъ очудване и възхищение....

Повтарямъ, въ всички случаи симпатиитѣ на спящитѣ сѫ на твоя страна! Ти можешъ съвършено свободно да изопачавашъ историята на партията, да лъготишъ до умоpяване — малцина сѫ въ партията, които познаватъ отблизо тая макаръ и кратка история! Тази история се прѣдава по секретъ, чрѣзъ шушукания по кюшетата, чрѣзъ „писъмца" до „нашитѣ" въ организациитѣ и чрѣзъ пикантни баснички пускани въ интимнитѣ бесѣди. Ти можешъ свободно и безнаказано да продавашъ своятъ калпавъ теоретически грошъ — мнозинството въ партията не желае и да чува за нѣкакви теоретически спорове и принципиални разногласия: въ неговитѣ очи всичко е „лична караница между голѣмцитѣ".

Какво разкошно елдорадо за надмѣни посрѣдствености, какво тихо и комодно пристанище за „играющи на вѫже" и марофйорствущи „социалисти" прѣдставлява отъ себе си тая наша социалистическа и пролетариатска партия!

Тъй горѣ долу си я *каратъ* нашитѣ „широки" социалисти отъ двѣ години насамъ — и всичко си върви мирно и благополучно, само че партията отъ день на день все повече се разсѫхва и събаря като бъчва, прѣдоставена на произвола на природнитѣ стихии. Да защищавашъ днесъ началата на партията въ тѣхния чисть видъ е вече не само неловко, но и просто опасно: ще те провъзгласятъ или за „несериозенъ умъ" или за доленъ „клѣветникъ". Модното днесъ въ партията е да се перчишъ, че си „широкъ" социалистъ, че не признавашъ никакви „формули" и „схеми" и че ратувашъ за „общото дѣло", което трѣбва ще не ще да ни изведе на спасителния брѣгъ на „законостьта и свободата", на „здравата економическа и финансова политика". Ратуването обаче за социалъ-демократическото дѣло, за революционното пролетариатско дѣло се смѣта за нѣщо толкова старомодно и пошло, щото усилията на ратницитѣ му прѣдизвикватъ само сѫжалителна усмивка.

Всичко това показва само едно, че играта съ сѫдбата на партията, започната прѣди двѣ години и половина, не е тъй невина и доброжелателска, както ни увѣряваха нѣкои „видни другари", когато още въ началото на „критичната епоха", провъзгласена отъ Я. С. и сподвижницитѣ му, се намѣриха другари, които отъ това мѣсто издигнаха гласътъ си и открито заявиха, че „широкиятъ" социализмъ е единъ отъ онния мющерии на партията, на които всичкиятъ алъшъверишъ се състои само въ едно: да наплюятъ и направятъ боклукъ около себе си и слѣдъ това съ неподражаемо дебелоочие да заявятъ, че това не било тѣхна работа, а работа на самия ханджия.

Сега всичко е на мегданъ и нѣма защо да го скриваме: социалдемократическото революционно съзнание въ партията е размътено и самата партия — подъ тлетворното влияние на „широкото" невѣжество, бърже крачи къмъ израждане т. е. къмъ завѣтната цѣль на онния, на които отъ двѣ години насамъ е станало тѣсно и задушно въ

нашитѣ редове. Повтарямъ, излишно е да скриваме злото. Най-умното въ случая, което трѣбва да се върши, е рѣшителна и безпощадна борба противъ това зло. Врагътъ е опасенъ не затова, защото е силенъ, а защото избѣгва откритата честна борба, за да се прѣдава съ толкова по голѣма свобода на народйорство въ организациитѣ. Той носи съ себе си деморализация и поквара и извиква къмъ живот всички долни инстинкти, т. е. всичко онова, което партията въ краткия периодъ на своето сѫществуване не е успѣла още да изкорени и да го замѣсти съ една здрава социалистическа култура. Врагътъ — това е отвратителната демагогия, развивана съзнателно и съ невъзмутимъ цинизъмъ между несъзнателнитѣ партийни членове, съ цѣль да се печелятъ лични привърженици, поклоници и обожатели. Врагътъ — това е слабата почти ничтожна теоретическа подготовка, която отличава повечето отъ нашитѣ партийни членове. Голѣмото мнозинство партийни членове изповѣдватъ повечето *навѫтра* това, което се нарича основни начала на партията: — разбирането имъ обаче и съзнателното имъ прокарване въ живота е извънредно слабо. Партията изобилва съ дребно-буржуазни глави, натъпкани съ социалистическа фразеология. Чудно ли е подиръ това, ако идеолозитѣ на „широкия" социализъмъ, т. е. на дребно буржуазното недомислие, намѣрили на готово такава неустановена и податлива срѣда, въ двѣ години отгорѣ можаха да си спечелятъ не само правото на гражданство, но и правото да си разигравать коня отъ единия до другия край на партията? Отначало подъ знамето на „самокритиката", слѣдъ това подъ онова на свободното дескредитиране установенитѣ партийни начала, „широкитѣ" социалисти най-сетнѣ стигнаха пълната и „широка" свобода да вършатъ, каквото имъ скимне, безъ да държатъ нѣкаква смѣтка за принципитѣ и дисциплината въ партията. Благодарение на тѣхъ, въ партията се възцари единъ социалистически радославизъмъ, една задушлива атмосфера, наситена съ низки интриги, клѣвети и навѣти противъ всички, които имъ се противопоставятъ или дързнатъ да ги изобличатъ.

Нѣма съмнение, че една социалистическа партия, изпаднала до подобно дередже, вече носи въ себе си червеятъ на разложението и нейната смърть е само единъ въпросъ на времето. При такива условия, всѣки и най искрения апелъ къмъ „единство", което вече фактически е невъзможно, остава гласъ на вопиющъ въ пустинята. Въ такъвъ случай, всѣко желание добива прѣвратно тълкувание, всѣко благородно побуждение дава само новъ поводъ за интриги и клѣвети. Остава само едно радикално срѣдство — ампутацията. И колкото по скоро, толкова по-добрѣ. Всѣко колебание тукъ е неумѣстно и вредително. Никакви доводи за запазване на нѣкакво си „единство" и „цѣлость" на партията, които фактически вече не сѫществуватъ, защото не могатъ да сѫществуватъ, не трѣбва да ни занимаватъ и смущаватъ, когато прѣдъ насъ *стои жизнениятъ въпросъ, какъ да спасимъ най-добритѣ и най-прѣдани сили на партията, които се давятъ и задъхватъ въ една тълпа отъ неустановени елементи и озлобени сърдца, а заедно съ това и чрѣзъ това да спасимъ и*

самата партия отъ пропасть и повинване. Ето кое е най-важното, което ние трѣбва да извършимъ, а не отъ страхъ прѣдъ едно формално разцѣпление, когато фактически то е вече станало, да завираме главата си въ пѣсъка и по тоя начинъ искуствено да подържаме едно невъзможно положение, искуствено да насърдчаваме едно безполезно сѫществуване. Само „широкитѣ“ могатъ да бѫдатъ доволни отъ подобно положение, въ което се намира днесъ партията, защото само при такова положение, тѣ могатъ да виреятъ. Отнемете отъ партията съзнателнитѣ, убѣденитѣ социалъ-демократи — и отъ нея, като социалъ-демократическа партия, ще остане само едно възпоминание. Ако днесъ партията, макаръ и раздрусана въ основитѣ си, все още запазва външната си цѣлость — това се длъжи въ голѣма степень на тия сили. „Широкитѣ“ много добрѣ знаятъ, че при едно разцѣпление на партията, тия сили нѣма да минатъ на тѣхна страна, както не минаха и при разцѣплението на софийската организация. Тѣ хубаво знаятъ, че ако иматъ нѣкакво значение въ нашия животъ то е за това, защото сѫ въ редоветѣ на социалъ-демократическата партия. Его защо тѣ сѫ противъ разцѣплението, макаръ и да сѫ неговата причина. Всѣко разцѣпление е смърть за тѣхъ. Тѣхното интимно желание е да измѣнятъ само характера на партията, но да ѝ запазятъ името — като вкусна примамка. Тѣ иматъ нужда само отъ „фирмата“. Всичкитѣ усилия на Я С. и сподвижницитѣ му отъ двѣ години насамъ сѫ насочени именно къмъ това — да обсебятъ „фирмата“, защото безъ тая „фирма“ — безъ фирмата на работническата социалъ-демократическа партия тѣ ще се окажатъ едно недоразумѣние въ нашия животъ, каквото сѫ и въ нашитѣ редове. Нима трѣбва да имъ се позволи подобна игра? По никой начинъ. Тѣ трѣбва да бѫдатъ накарани да се самоопрѣдлѣятъ, да покажатъ *истинската си боя.* Партията нѣма нужда отъ ураджийска тълпа и плащани демагози. Убѣденитѣ социалъ-демократи, които брои партията, споредъ насъ, сѫ напълно достатъчно, за да бѫдатъ едно цѣнно съдържание на пролетариатското социалистическо движение у насъ.

Ампутацията, която прѣдстои да се извърши надъ партията, колкото и болѣзнена, ще бѫде едно отрадно оздравяване и засилване на това движение. А него именно ние трѣбва добрѣ да пазимъ, защото безъ него — *хиляди партии за пара!*

Нека тогава не се смущаваме, а сами земемъ грижата, за да туримъ точка на дългата уморителна история на Сакѫзовитѣ „теоретически майстории“. Сакѫзовъ копнѣе за „широка“ свобода, за „широка“ дѣйность — нека му направимъ това удоволствие и го освободимъ веднажъ за винаги отъ веригитѣ на скромната, безшумна, но дѣйствително социалистическа дѣйность.

Г. К.

ХРОНИКА.

(ИЗЪ НАШАТА ЖУРНАЛИСТИКА).

„Кризитѣ“ въ социалистическитѣ партии и нашитѣ противници. — Очистването на работническата социалъ-демократическа партия отъ опортюнизма. — Бързото развитие на събитията. — Малко история. — Крокодилски сълзи за „единството и цѣлостьта на партията“. — Нѣщо по дисциплината въ партията и опортюниститѣ. — Признанията на „Общо Дѣло“ по полемиката. — Едно писмо по дребни работи.

Въ миналата хроника, като говорихъ за статията въ сп. „Мисъль“ подъ название „Банкрутирала ли е демокрацията?“, спрѣхъ се и върху въпроса за „кризитѣ“ въ социалъ-демократическитѣ партии. Тамъ забѣлѣзахъ, че „кризитѣ“ въ послѣднитѣ не сж тъй опасни за социалистическото движение, както ги прѣдставляватъ нашитѣ противници. Обикновено тѣ водятъ къмъ очистването на социалъ-демократическитѣ партии отъ чужди за тѣхъ идеи и елементи. Съ това искахъ да кажа, че, както и да се свършатъ „споровете“ въ българската работническа социалъ-демократическа партия, резултатътъ не може да бжде другъ, освѣнъ очистването ѝ отъ идеи и елементи, чужди за нея и, слѣдователно, усилването ѝ.

Когато пишехъ казаното въ миналата хроника, не очаквахъ, че „споровете“ въ партията тъй скоро ще дадатъ резултата, който рано или късно трѣбваше да се получи. Мислѣхъ, че тѣ ще се продължатъ до конгреса. Лъгалъ съмъ се. „Споровете“ въ партията изведнажъ и твърдѣ бърже взеха такъвъ обратъ, че очистването ѝ отъ чужди идеи и елементи стана наложително за партията, прѣди конгреса. Сигналътъ, както вече е извѣстно, се даде отъ София. Опортюнизмътъ бѣше отдавна развѣлъ байрака си въ всички посоки. Носителитѣ му въ партията, опортюниститѣ, всичко правѣха, за да докаратъ работитѣ до разцѣпление въ партията, като въ сжщото време гледаха всичко да стане така, щото да излѣзе, че не тѣ се отцѣпватъ отъ партията, а другитѣ. Тази е извѣстната вече игра на опортюниститѣ. Най-напрѣдъ тѣ издигнаха байрака на отцѣпването си въ парламентарната група. Въ послѣдната още отъ самото начало не е сжществувало нито общо единомислие по най-сжщественитѣ принципиални въпроси, нито общо практическо единодѣйствие. Нея още отъ самото начало я разяждаше опортюнизмътъ и въ възгледитѣ и въ дѣйствията. Но прѣзъ извънредната сесия на XII Обикновено Народно Събрание опортюнизмътъ нѣмаше куража да развѣе знамето си открито; той продължаваше да се крие още задъ парламентарната група и да си дава видъ, че е на-

пълно съгласенъ съ господствующето направление въ партията. Обаче, въ редовната сесия той почва, най-напрѣдъ плахо, а сетнѣ открито да развѣва байрака. Редъ дѣйствия въ Народното Събрание отъ страна на опортюниститѣ: систематическо манкиране на длъжноститѣ, като членове на парламентарната група и на ангажиментитѣ, взети прѣдъ нея, просто бѣгане отъ засѣданията въ най-важнитѣ моменти, скандалйозни гласувания, каквото бѣше това по въпроса за обезмитяване на вещитѣ за духовната семинария и т. н. — всичко това показваше, че за опортюниститѣ нищо не значи парламентарната група, че тя за тѣхъ е само фирма, задъ която криятъ своя опортюнизмъ. Това поведение на г-да опортюниститѣ не е оставало незабѣлѣзано отъ Ц. К. Послѣдниятъ въ едно общо съ парламентарната група засѣдание е разгледалъ тѣхното поведение. Обаче, слѣдъ това засѣдание, г-да опортюниститѣ, както сега е ясно, търсѣха само случай да издигнатъ своето опортюнистическо знаме и да прогласятъ отцѣпването си отъ групата, или да провъзгласятъ себе си за парламентарна група. Такъвъ случай тѣ намѣриха въ въпроса за даването телеграма отъ послѣдната до г. Жореса, подпрѣдсѣдателя на френската камара и яката опора на буржуазния „републикански блокъ“, който крѣпи цѣлата днешна буржуазна политика, вѫтрѣшна и външна, въ Франция и която дава косвено морална и материална подкрѣпа на реакцията въ Русия, а чрѣзъ нея и въ другитѣ европейски държави. Както е извѣстно вече, тѣ, макаръ и болшинство въ парламентарната група, не сѫ взели рѣшение въ нея, а на своя глава даватъ, отъ името на „социалиститѣ депутати отъ българската камара“, телеграма до г. Жореса която бързатъ да я печататъ въ „жълтата преса“, а именно въ „Вечерна Поща“. Телеграмата до г. Жореса, особено начинътъ, по който е подадена, е най-добра характеристика за г-да опортюниститѣ. Даватъ телеграма до г. Жореса и нѣматъ куража да се подпишатъ подъ нея а подписватъ: „социалиститѣ депутати отъ българската камара“. Съ тоя подписъ тѣ сѫ я дали въ в. „Вечерна Поща“, съ тоя подписъ тя се яви и въ нѣкои европейски вѣстници. Нашитѣ г-да опортюнисти, съ така подписана телеграма, търсѣха, очевидно, да произведатъ по-голѣмъ ефектъ прѣдъ г. Жореса и цѣлия, може би, политически свѣтъ въ Франция и вънъ отъ нея, като прѣдставяха работата, че телеграмата се дава отъ „социалиститѣ депутати отъ българската камара“, т. е. отъ всички социалисти въ нея, т. е. отъ цѣлата група. На простъ езикъ това се казва да въвеждашъ умишлено свѣта въ заблуждение. Въ „жълтата преса“ телеграмата до г. Жореса е придружена съ една бѣлѣжка, че тя била подадена отъ четирма социалисти депутати, безъ, обаче, да се споменуватъ имената имъ. Тази забѣлѣжка къмъ телеграмата бѣше нужна за българската публика, защото авторитѣ ѝ знаеха добрѣ, че телеграмата може да бѫде прочетена и отъ партийни членове, а главно отъ членоветѣ на Ц. К. и отъ останалитѣ членове на парламентарната група, които не ще оставать безъ опровержение заблужденията, които вършеха тѣ съ телеграмата. Но и тука тѣ нѣмаха доблестьта и коректностьта, които случаятъ имъ диктуваше, да турятъ подписитѣ си подъ телеграмата. Сирѣчь и тука

тѣ искаха да държатъ българската публика въ заблуждение за имената на тия четирма депутати, подписавши телеграмата. Истина е, че тѣ. когато видѣха, че работата се разкрива, пратиха съ едно писмо до партийния органъ „Р. В-къ“ прѣписъ отъ телеграмата съ подписитѣ си. Но това тѣ направиха, слѣдъ като партийниятъ органъ доста ясно ги изобличи въ заблуждаване на свѣта. При туй, турянето подписитѣ си подъ прѣписа отъ телеграмата специално за „Раб. Вѣстникъ“ още еднажъ дойде да покаже, на какви недостойни игри съ партията сж способни нашитѣ г-да опортюнисти. Не може да има никакво съмнѣние, че тѣ сж дали телеграмата до г. Жореса и въ редакцията на „Вечерна Поща“ безъ подписитѣ си, а само съ подписа: „социалисти депутати отъ българската камара“.

Спрѣхъ се на тоя фактъ, защото той прѣдставлява една много добра илюстрация за поведението на нашитѣ опортюнисти депутати. Той се яви като вѣнецъ на поведението имъ въ качеството имъ членове на парламентарната социалъ-демократическа група. Той се яви безочливо издигание знамето на опортюнизма въ нея, дързко манифестиране на своето желание да се отцѣпятъ отъ партията и отъ нейната парламентарна група. Тъкмо въ туй време пъкъ нашитѣ г-да опортюнисти дѣйствуваха въ сжщата посока и въ Ц. К и въ Софийската мѣстна организация. Въ Ц. К., чрѣзъ г-да Я. Сакжзовъ и Дабевъ, опортюниститѣ употрѣбявали всички срѣдства, за да противодѣйствуватъ на болшинството му при вземането мѣрки за изпълнение рѣшенията на конгреситѣ и за реализиране директивитѣ имъ. Въ бившата софийска мѣстна организация г. Я. Сакжзовъ и г. Ев. Дабевъ, поддържани и отъ другитѣ опортюнисти, отъ началото на партийната година, систематически и съ всички демагогски срѣдства открито и тайно се противопоставяха на всѣки опитъ отъ страна на членоветѣ ѝ социалъ-демократи да я отклонятъ отъ гибелния пжть, въ който тя бѣ отдавна поведена отъ опортюниститѣ, да я издигнатъ по-високо въ разбирането принципитѣ и тактиката на партията, да стѣгнатъ редоветѣ ѝ, да я направятъ отговаряща на дѣйствителното назначение, като партийна организация. Поведението на г-да Дабевъ и Сакжзовъ въ бившата софийска организация не еднажъ е бивала прѣдметъ на разискване въ Ц. К. и осжждане отъ него. Обаче, тия г-да отговаряха на послѣдния съ увъртвания и съ нежелание да даватъ смѣтка на Ц. К., понеже щѣли да отговарятъ прѣдъ конгреса. Изобщо, г-да Дабевъ и Сакжзовъ всичко вършиха, за да докаратъ работата до отцѣпването на социалъ-демократитѣ отъ опортюниститѣ въ София и, като взематъ поводъ отъ това, да прогласятъ и своето отцѣпване отъ партията, или поне да внесатъ обща бъркотия въ нея, та по такъвъ начинъ да я дезорганизиратъ окончателно, за да се явятъ подиръ това спасители на „единството“ въ нея. Така и стана. Когато Ц. К въ едно отъ засѣданията си, вслѣдствие на разкрититѣ отъ специална комисия, избрана отъ бившата организация, за да прѣгледа списъцитѣ на мѣстния ѝ комитетъ, голѣми нередовности въ книжата на послѣдния и фалшивитѣ данни, които давалъ въ отчетитѣ си до Ц. К., делегира др. Г. Кирковъ да изучи още веднажъ извѣстното на Ц. К. състояние на тази

организация, г-да Сакжзовъ и Дабевъ протестирали противъ това. Естествено, тѣ трѣбваше да защитятъ мѣстния комитетъ и въ тоя случай, както и въ всички други случаи, когато той отказва да позволи на партийни членове да държатъ сказки въ организацията по полемиката и когато сжщиятъ комитетъ се обръща къмъ Ц. К. съ груби писма. До дѣто послѣдниятъ се разправяше съ г-да Дабевъ и Сакжзовъ, деморализацията въ софийската организация достигна до тамъ, че тя трѣбваше да се разпадне. Около 50 души партийни другари, които въ продължение на шесть мѣсеца напраздно се мжчиха да вразумятъ останалитѣ членове на организацията и да я турятъ въ пжтя на нейното назначение, като партийна организация, се оттеглиха отъ нея и се обърнаха къмъ Ц. К. съ обстоятелствено изложение на работитѣ въ нея и съ заявление, че тѣ се организиратъ въ социалъ-демократическа организация. По такъвъ начинъ Ц. К. се намѣри прѣдъ свършения фактъ: софийската организация се разпадна. Болшинството отъ Ц. К. естествено не можеше да признае, че останалитѣ отъ бившата софийска организация членове могатъ да се считатъ за партийна организация, и понеже бившитѣ 50 души членове, извѣстни на него като убѣдени социалъ-демократи, се организираха въ социалъ-демократическа организация, то Ц. К. не можеше да не я признае за партийна организация. Обаче меншеството търсѣше само поводъ, за да се отцѣпи отъ Ц. К., като узурпира всички негови длъжности, права и отговорности прѣдъ партията, а заедно съ това печата, една часть отъ архивата и касата, въпрѣки общото му рѣшение въ пъленъ съставъ да се направи описъ на имуществата партийни и на паричнитѣ суми, като първитѣ се запечататъ въ канцелярията, а паритѣ се прѣдадатъ на неутрално лице, до дѣто се произнесатъ организациитѣ по работитѣ въ Ц. К. и въ партията. Г-нъ Дабевъ, поддържанъ отъ г. Сакжзова, отказа да изпълнява рѣшенията на Ц. К., и не само отказа да ги изпълни, но отказа и да му даде възможность да ги изпълни самъ. Съ това меншеството тури Ц. К. въ невъзможность да работи, само себе си тури вънъ отъ него и отъ партията. По такъвъ начинъ опортюниститѣ прогласиха отцѣпването си отъ партията и чрѣзъ отцѣпването имъ отъ Ц. К.

Подиръ това, разбира се, тѣ трѣбваше да побързатъ да го прѣдизвикатъ и въ организациитѣ въ провинцията, като чрѣзъ тѣхъ прѣдварително внесатъ дезорганизация въ цѣлата партия. За тази цѣль тѣ намѣриха двѣ организации, въ които опортюниститѣ успѣха да внесатъ бъркотия и заблуждение. Първа отъ тѣхъ се яви горнѣ-орѣховската, а втора казанлъшката. Тѣзи двѣ организации, подведени отъ опортюниститѣ, побързаха да взематъ „мнѣние", въ което изказватъ страхъ отъ разцѣпление въ партията и апелиратъ за запазване „цѣлостьта" и „единството" въ нея. Това свое „мнѣние" тѣ взиматъ по поводъ разцѣплението, станало въ бившата софийска организация, причинитѣ на което разцѣпление тѣ, по тѣхното признание, не знаятъ добрѣ, но взетото си „мнѣние" бързатъ да го обърнатъ въ окржжно до всички мѣстни партийни организации! Нѣма съмнѣние, че организациитѣ иматъ право да даватъ свое „мнѣние". Но пита се:

какъ и по кой начинъ? Въ нашата партия, както и въ всички страни, въ социалъ-демократическитѣ партии, до колкото ми е извѣстно, даватъ се „мнѣния“ чрѣзъ партийнитѣ управителни органи, т. е. чрѣзъ Ц. К. и конгреситѣ, особено когато тѣзи „мнѣния“ се отнасятъ до работи, които сж отъ компетентностьта на тия органи. Но г.-орѣховската и казанлъшката организации, намѣсто да се отнесатъ съ своето „мнѣние“ до Ц. К., тѣ влѣзоха въ ролята на послѣдния и своето „мнѣние“ въ видъ на окржжно го испращатъ до всички мѣстни партийни организации. Съ това тѣ доказаха само това, че за тѣхъ Ц. К. и партийна дисциплина не сжществуватъ, не искатъ да ги знаятъ. При всичко това тѣхнитѣ „мнѣния“ говорятъ за „единство и цѣлость“ въ партията! Но възможно ли е да се говори за „единство и цѣлость“ въ една партия, въ която всѣки на своя глава, безъ да иска да знае Ц. К., конгресни рѣшения, дисциплина, присвои си права, каквито не може да ги има? Впрочемъ, така, види се, е било писано отъ опортюниститѣ въ София до опортюниститѣ въ Г.-Орѣховица и Казанлъкъ, да истръгнатъ тѣ отъ тѣзи двѣ организации „мнѣния“ и да ги възлекатъ въ пжтя на анархистическата тактика, да се явятъ орждия на дезорганизацията въ партията, дезорганизация толкова необходима за опортюнистическитѣ имъ цѣли. Цѣльта на опортюниститѣ е явна. Тѣ искаха да тласнатъ организациитѣ въ пжтя на прѣстжплението и по такъвъ начинъ да ги направятъ съ това готови да ги послѣдватъ още отъ първия моментъ на отцѣпването, което готвѣха да извършатъ и извършиха въ Ц. К., парламентарната група и въ партията. Обаче, дали тактиката на опортюниститѣ ще се увѣнчае съ оня успѣхъ, който тѣ мислятъ да достигнатъ съ нея, близкото бждеще ще ни покаже. За сега ще забѣлѣжа, че една отъ двѣтѣ организации, а именно Г.-Орѣховската, както се вижда, не се е рѣшила до край да върви въ пжтя, въ който поискаха да я поведатъ опортюниститѣ; тя въ всѣки случай не е рѣшила още, какво положение да вземе спрямо партията, която биде принудена, безъ да дочака общия съ опортюниститѣ конгресъ, да се очисти отъ опортюнизма и отъ носителитѣ му въ партията. Въ всѣки случай, слѣдъ распръсването окржжнитѣ „мнѣния“ на казанитѣ организации до другитѣ партийни организации, опортюниститѣ се отцѣпиха отъ Ц. К. и по такъвъ начинъ болшинството на послѣдния се намѣри прѣдъ свършения фактъ. На него не оставаше вече друго, освѣнъ да признае тоя фактъ и да се обърне къмъ организациитѣ съ позивъ да признаятъ и тѣ тоя фактъ, като се присъединятъ или къмъ опортюнизма или къмъ революционния социализмъ, основата на работническата социалъ-демократическа партия. Това то и направи. Какъвъ е резултатъ отъ позива на болшинството отъ Ц. К и какво прѣдставлява партията въ тоя моментъ, читателитѣ могатъ да видятъ отъ партийния органъ „Работн. Вѣстникъ“. Едно е очевидно, че най-редовнитѣ и най-важнитѣ организации вече категорически се изказаха за необходимостьта отъ очистване партията отъ опортюнизма и подадоха своята поддържка на Ц. К. Съ това ядрото на партията е спазено въ цѣлость и единство, партията се възроди въ своя социалистически револю-

ционенъ пролетарски духъ. А за това главно тя водѣше тригодишна борба. Да спаси своето ядро, да запази своята цѣлость и единство въ социалистическия революционенъ непримиримъ пролетариатски духъ, — това трѣбваше да направи тя рано или късно. И колкото по-рано тя постигне това, толкова по-добрѣ за нейното настояще и бѫдаще и за бѫдащето на развиващето се работническо движение въ България.

Обаче, когато Ц. К. обяви отцѣпването на опортюниститѣ отъ партията, прѣдизвикано и ускорено отъ самитѣ тѣхъ, тогава тѣ издадоха общъ плачъ за „цѣлостьта и единството въ партията" и обсипаха болшинството отъ Ц. К. съ сума хули и обвинения. На опортюниститѣ, както всѣкога, когато сѫ бивали туряни на тѣсно, сега имъ дойде на умъ да плачатъ за „цѣлость и единство въ партията"! До този моментъ за тѣхъ не сѫществуваше въпросъ за „цѣлость и единство", които тъй систематически тѣ явно и прикрито подкопаваха отъ нѣколко години насамъ. Най-характерно е, че такива организации, като казанлъшката, хасковската, врачанската и търновската плачатъ сега за „цѣлостьта и единството въ партията", когато едни отъ тѣхъ всичко сѫ вършили до сега, за да се деморализира партията, да се подкопаятъ „цѣлостьта и единството" ѝ. Нито една отъ тѣхъ не е подигнала гласа си и да поиска отъ Ц. К. обяснение за поведението на опортюниститѣ депутати отъ парламентарната група въ Народното Събрание. А на тѣхъ не можеше да не бѫде извѣстно това имъ поведение. Нито една отъ тѣхъ не дигна гласа си и да поиска обяснение отъ Ц. К. за положението на работитѣ въ софийската организация, когато въ партийния органъ и дори въ органа на милия за тѣхъ опортюнизмъ „Общо Дѣло" се писа не еднажъ за работитѣ въ тази организация. Най-сетнѣ нито еднажъ не се заинтересуваха да поискатъ обяснения отъ Ц. К. за неговата дѣятелность, като управителенъ и контроленъ органъ на партията. Обаче, намѣсто това тѣзи организации не се стѣсняваха, когато имъ скимнѣше, да взематъ на себе си, безъ всѣкакво право, ролята на Ц. К., както това направиха хасковската и казанлъшката организации. А такива организации, каквато е врачанската, на чело съ г. Кр. Пастухова, тѣ не само никога не сѫ мислили за „единството и цѣлостьта въ партията", но, по нашитѣ вѣрни свѣдѣния, тя не е никога и дѣйствувала прѣдъ врачанското население като социалъ-демократическа партийна организация, а се е криела задъ името на нѣкакво си общообразователно дружество и отъ негово име се явявала прѣдъ врачане. Но ето че такива организации плачатъ сега съ крокодилски сълзи за „цѣлость и единство въ партията", и хвърлятъ хули и обвинения на болшинството отъ Ц. К. за това, че то е изпълнявало длъжноститѣ си, които му възложи конгресътъ и правата, които му даватъ уставътъ и правилникътъ на партията! Да, най-характерно е, че такива организации въ своитѣ резолюции обвиняватъ болшинството отъ Ц. К. въ нѣкакво нарушение устава и правилника на партията! Какво нарушение, настина, е направило то, болшинството?

Прѣди всичко трѣбва да се забѣлѣжи, че опортюниститѣ, слѣдъ като сами себе си обявиха вънъ отъ партията, побързаха да свелатъ

всичката работа на проста формалность, на нарушение ужъ устава и правилника, когато работата е въ принципиалната сѫщность. Сѫщностьта на работата бѣше въ това, че опортюниститѣ искаха да обърнатъ работническата социалъ-демократическа партия въ една дребно-буржуазна демократическа, че това опортюнистическо течение въ нея е чуждо за нейния организмъ и че партията тъй или инъкъ трѣбваше да се очисти отъ него. Обаче, опортюниститѣ употрѣбяваха всички срѣдства, за да попрѣчатъ на партията въ заякването ѝ въ своитѣ научни социалистически основи, а по такъвъ начинъ постепено да я изродятъ въ една вулгарна демократическа партия. Значи, въпросътъ не е за спазването на тая или оная буква на устава и правилника, а каква да бѫде работническата социалъ-демократическа партия. Но опортюниститѣ сега всичко свеждатъ на това, кой е нарушилъ буквата на устава и правилника. Съ това тѣ искатъ да избѣгнатъ главния въпросъ, сѫщностьта на работата, искатъ да я замъглятъ съ формалности, та по такъвъ начинъ се надѣватъ да постигнатъ опортюнистическитѣ си цѣли и да прикриятъ своята измѣна къмъ партията. Обаче, да видимъ, прави ли сѫ тѣ отъ формална страна. Най-първо, опортюниститѣ обвиняватъ болшинството на Ц. К. въ това, че нѣмало право да отнема секретарь-касиерството отъ г. Дабева, понеже то било му дадено отъ конгреса и само конгресътъ можалъ да го лиши отъ това му качество. Но, първо, болшинството на Ц. К. нито е помислювало нѣкога да лишава г. Дабева отъ това му качество. Както се вижда, отъ окрѫжното на Ц. К. подъ № 398, самъ г. Дабевъ, поддържанъ отъ г. Сакъзова, се отказа да изпълнява рѣшенията на Ц. К. и не само се отказа да ги изпълнява, но узурпира всичкитѣ права и длъжности на Ц К. За да оправдаятъ неокачествимото поведение на г. Дабева, опортюниститѣ сега приписватъ на секретаря такива права, каквито нито уставътъ, нито правилникътъ му дава. Изобщо, тѣ сега прѣдставляватъ секретаря за всичко въ Ц. К., за една самодържавна върховна власть, къмъ която послѣдниятъ се прибавя само като съвѣщателно тѣло, безъ гласъ, безъ права, безъ длъжности и отговорности. Обаче уставътъ и правилникътъ тъкмо обратното ни казватъ. Отдѣлътъ „Централний Комитетъ“ отъ правилника, отъ чл. 70 до 82 включително, т. е. до края ни казва, че секретарь-касиерътъ е освѣнъ членъ на Ц. К. и неговъ *изпълнителенъ органъ*, чрѣзъ когото Ц. К. привежда въ изпълнение своитѣ рѣшения и се сношава съ организациитѣ. Отъ цѣлия тоя отдѣлъ ясно се вижда, че Ц. К. въ своята цѣлость е отговорното прѣдъ партията тѣло, а въ случай на разногласие, неговото болшинство. На секретарь-касиера уставътъ и правилникътъ не даватъ положително никакви особени права. Нека ни се посочи поне единъ редъ отъ тѣхъ, въ който да има сѣнка отъ нѣкакви монарши привелегии за секретарь-касиера. Нѣма! Посочватъ ни чл. 19 отъ устава. Обаче какво той казва? Той гласи: „Ц. К. се състои отъ 5 души, двама отъ които, секретарътъ и касиерътъ на партията се обозначаватъ при самия изборъ“. Както виждаме, § 19 отъ устава казва *само*, че секретарь касиерътъ *се обозначава* при самия изборъ. *Обозначението* тука е необходимо, защото трѣбва да се знае, кой

въ Ц. К ще бжде неговъ испълнителенъ органъ и, слѣдователно, на кого отъ петимата ще плаща партията, за да се задължи да испълнява рѣшенията на Ц. К., а чрѣзъ послѣдния и конгреснитѣ рѣшения. Съ други думи, *обозначението* на секретарь-касиера при самия изборъ е необходимо, *само* защото на него се възлагатъ и специални длъжности, като испълнителенъ органъ на Ц. К., но то не му дава никакви особени права. А че това е така, т. е. че секретарь-касиерътъ има само повече формални длъжности да испълнява, а не и особени права, се вижда и отъ слѣдующитѣ членове на правилника: Чл. 73 гласи: *„За да бждатъ засѣданията на комитета дѣйствителни, необходимо е присжтствието на повече отъ половината му членове.* **Рѣшенията се взиматъ по вишегласие“.** Чл. 74 казва: *„Въ всѣко засѣдание на Ц. К. секретарьтъ докладва за постжпилата и излѣзлата кореспонденция отъ послѣдното засѣдание насамъ и прѣдставя на разглеждание ония писма, по които има нуждъ да се вземе нѣкое рѣшение“.* А чл. 75 гласи: *„За всѣко засѣдание на Ц. К. сжщия написва протоколъ, въ който взетитѣ рѣшения се излагатъ заедно съ мотивитѣ имъ, а за по-важнитѣ въпроси, бѣлѣжатъ се накратко и изказанитѣ мнѣния“.*

Изобщо, въ всички членове на правилника се говори само за права и отговорности на Ц. К., а за никакви положително монарши и особени права и отговорности на секретарь-касиера. Да, на него се възлагатъ извѣстни задължения спрямо Ц. К. опрѣдѣлени отъ казанитѣ членове, и особено отъ чл. 79 и 80. Но че отговорноститѣ падатъ на Ц. К. и специално на неговото болшинство, а не на секретарь-касиера се вижда и отъ чл. 78, въ който изрично е казано, какви книги държи Ц. К. и слѣдователно, *само той е отговорнията* за неизпълнението на прѣдписанията му и за неизпълнението задълженията на секретарь-касиера. Отъ друга страна, чл. 70 изрично говори за правата на Ц. К., безъ да спомѣнува нито една дума за нѣкакви особени права на секретаря. Въ този чл. изрично се казва слѣдующето: **„Като главенъ управителенъ органъ на партията, Ц. Комитетъ върши слѣдующитѣ работи:**

1) *Слѣди дѣятелностьта на мѣстнитѣ организации и рѣшава, какви мѣрки трѣбва да се вематъ спрямо ония отъ тѣхъ, които никакъ не дѣйствуватъ или дѣйствуватъ слабо,* **или пъкъ въ дѣятелностьта си отклоняватъ се отъ принципитѣ и рѣшенията на партията.**

3) *Слѣди принципиалното направление на партийнитѣ органи, както и поведението на членоветѣ отъ парламентарната фракция въ Народното Събрание, и за всѣко забѣлѣзано отклонение и за всѣка постжпка, несъгласна съ принципитѣ и програмата на партията, прави бѣлѣжка комуто трѣбва, а въ случай че бѣлѣжкитѣ му останатъ безъ послѣдствие взема постановление да бжде внесена работата на обсжждание и оцѣнка въ прѣдстоящия конгресъ . .*

9) *Грижи се за извършването на* всички работи, които конгреса му е възложилъ, *както и* за правилното приложение на партийния бюджетъ.

Както виждаме отъ приведенитѣ точки изъ чл. 70 отъ правилника, *главенъ управителенъ органъ на партията е Ц. Комитетъ*, а не секретарь-касиерътъ. Като секретарь касиеръ, обозначениятъ при самия изборъ единъ отъ петимата членове на Ц. К. за такъвъ, е просто длъжностно лице на главния управителенъ органъ на партията, т. е. е длъжностно лице на Ц. К, безъ никакви особени права прѣдъ другитѣ членове на него. Очевидно е, слѣдователно, че и всички отговорности прѣдъ партията падатъ изключително върху Ц. К въ цѣлость, а въ случай на разногласия при рѣшаването на всички въпроси между членоветѣ, съгласно чл. 73 отъ правилника, отговорноститѣ падатъ върху болшинството му, което взима рѣшенията. Дали правилно или неправилно то е взело дадени рѣшения, оцѣнката за тѣхъ остава на конгреса, а не на меншеството отъ Ц. К. Трѣбваше, обаче, да се избере за чл. на Ц. К., обозначенъ и за секретарь-касиеръ, единъ Дабевъ и да се явятъ въ партията опортюнисти, „широки социалисти", за да се изтълкува ясния смисълъ на устава и правилника така на „широко", щото да извадятъ отъ него несъществуващи монаршески права на секретарь-касиера и, изобщо, на меншеството въ Ц К и да санкциониратъ башибозуклука на г-да Дабевъ и Сакъзовъ, за да искаратъ криво болшинството на Ц. К. за тоя башибозуклукъ на опортюниститѣ въ партията.

И така, както виждаме, и отъ формална гледна точка, т. е. отъ гледна точка на буквата и духа на устава и правилника, опортюниститѣ не сж прави въ обвиненията си, които сипятъ върху болшинството на Ц. К. Послѣдното нищо незаконно не е извършило отъ гледна точка и на буквата и на духа на партийнитѣ уставъ и правилникъ. Ако опортюниститѣ говорятъ за „беззаконие", „прѣстжпление" и „насилие", извършени ужъ — отъ страна на болшинството на Ц К., говорятъ го, за да прикриятъ своитѣ „беззакония", „прѣстжпления" и „насилия" и да отвлекатъ вниманието на партията отъ принципиалния въпросъ, отъ отстжпничеството имъ, отъ измѣната имъ къмъ партията, къмъ нейнитѣ принципи, къмъ нейнитѣ стремежи и рѣшения. Голословнитѣ обвинения, които и сега опортюниститѣ сипятъ върху болшинството отъ Ц. К. прѣдставляватъ сжщата опортюнистическа игра, която отъ години насамъ тѣ играятъ въ партията. Но тя вече не може да имъ помогне. Работническата социалъ-демократическа партия встжпи на здравия пжть на отръсването отъ себе си на паразита, който отъ нѣколко години насамъ разяждаше нейния организъмъ и не даваше да се развива правилно, който се впиваше и въ тѣлото на почналото се работническо движение и го заплашваше съ преобръщането въ безжизненъ трупъ. Нѣкои отъ опортюнистическитѣ организации обвиняватъ болшинството отъ Ц. К. въ това, чо то провъзгласило отцѣпването на опортюниститѣ отъ партията, че то нѣмало право да направи това, че това трѣбвало да стане въ конгреса. Обаче болшинството отъ Ц. К. би направило прѣстжпление, ако то не бѣше се обърнало къмъ организациитѣ и не бѣше имъ съ-

обявлю фактически станалото отцѣпване на опортюниститѣ отъ партията. Болшинството отъ Ц. К. продължаваше да води работитѣ на партията съвмѣстно съ меншеството при голѣми мѫчнотии, до момента, когато последното безъ всѣкакви законни основания се отказа да изпълнява рѣшенията на Ц. К., и съ това се отцѣпи отъ него, като завлече съ себе си печата, една часть отъ архивата и паричнитѣ фондове на централната каса. Независимо отъ това, меншеството, прѣди още болшинството да помисли да пише окрѫжното си № 398, заедно съ опортюнистическитѣ организации вече прѣдрѣшиха въпроса за отцѣпването имъ отъ партията. Тѣ съ окрѫжни поканиха, прѣди да се изслушатъ всички организации, да избиратъ новъ комитетъ. Кой тогава побърза да прогласи отцѣпването на опортюниститѣ отъ партията? То бѣше вече свършенъ фактъ за партията, когато болшинството на Ц. К. се обърна къмъ организациитѣ съ своето окрѫжно. Опортюниститѣ, очевидно, и тука мислѣха, че ще успѣятъ да извършатъ своята низка игра съ партията. Тѣ се надѣваха съ бързи, „тайни“, клеветнически, интригантни и псувателни окрѫжни до организациитѣ противъ болшинството на Ц. К. да увлекатъ подирѣ си организациитѣ и по такъвъ „юнашки“ начинъ да завзематъ управлението на партията“. Но уви! И тука играта имъ не можѐ да успѣе. Жива е работническата социалъ-демократическа партия! Отърсена отъ опортюнизма, тя ще заживѣе здравъ животъ и ще прояви своята сила и енергия за тържеството на пролетариятския си духъ!

Съжалявамъ, че мѣстото не ми позволява да се спра сега на последнитѣ фокуси на г. Я. С. въ „Общо Дѣло“. Принуденъ съмъ да ги разгледамъ въ слѣдующата хроника. Ще свърша тази хроника съ нѣколко думи за партийния органъ „Работнически Вѣстникъ“. Въ резолюциитѣ на всички опортюнистически организации се лѣятъ крокодилски сълзи по поводъ на това, че той се занимавалъ съ полемиката, съ което ужъ той станалъ партизански, а не партиенъ органъ. Обаче тѣзи крокодилски сълзи на опортюниститѣ за партийния органъ и тѣхнитѣ обвинения по адресъ на неговия редакторъ най-добрѣ показватъ, че тъкмо откато той почна да се занимава съ вѫтрѣшния животъ на партията и да изобличава загнѣздилия се въ нея опортюнизъмъ, тъкмо отъ тогава той най-добрѣ изпълнява своитѣ длъжности, възлагани нему отъ конгреситѣ. Само на хора, пропити до мозъка на коститѣ си съ опортюнизмъ, това достойно поведение на партийния органъ може да не се харесва. Знаемъ на тѣзи хора болката имъ! „Работнически Вѣстникъ“ сваля маската имъ и затова тѣ сѫ обявили походъ противъ него и неговия редакторъ. Тѣхната цѣль е да подкопаятъ довѣрието на читателитѣ къмъ вѣстника, та въ тъмното да вършатъ своята игра. Но дълбоко съмъ увѣренъ, че партийнитѣ другари и тука ще дадатъ на опортюниститѣ да разбератъ, че „Работнически Вѣстникъ“ е мощното партийно орѫдие въ борбата противъ тѣхъ и за закрѣпването на партията въ научнитѣ основи на революционния социализмъ, въ пролетариатския духъ, безъ който работническата социалъ-демократическа партия изгубва всѣкакъвъ смисълъ. Прочее, да засилимъ туй мощно партийно орѫжие, да му дадемъ всичката си подкрѣпа!

Senex.

Априлъ и Май. 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТЪ.

№ 4 и 5.

СОФИЯ
Печатница на „Либералний Клубъ"
1903.

Съдържание:

Стр.

Министерската криза и новото правителство.

Мотивитѣ на дворцовата политика и македонското движение. Двѣтѣ условии за развитието на българския монархизмъ. Двѣтѣ послѣдни буржуазни партии — демократическата и прогресивно-либералната — компрометирани. — Срѣщата въ Парижъ и печата на двойствения и тройственъ съюзи. — Промѣната на кабинета не е промѣна на външната политика. — Силата на новото правителство е въ „довѣрието на държавния глава". — Характерътъ на монархическата реакция и нейния живненъ принципъ. — Новото министерство като правителство на монархическата концентрация. — Некадърностьта на буржуазнитѣ котерии да образуватъ партия на конституционния редъ и тѣхния край.

Въпрѣки всичкитѣ унижения и отстѫпки, които прогресивно-либералното правителство правѣше на двореца, послѣдниятъ не можеше да бѫде доволенъ отъ едно министерство, което като се упираше на една чужда държава, можеше когато интереситѣ на послѣдната изискватъ това, да води опозиция на двореца и неговитѣ широки апитети. Независимо отъ това прогресивно-либералната партия бѣше единствената останала некомпрометирана буржуазна парламентарна фракция, която най-много говорѣше за народенъ суверенитетъ, за управление ужъ чрѣзъ русофилската маса на народа. Отъ тукъ и постоянната вѫтрѣшна борба между двореца и правителството, която като червена нишка прѣминава прѣзъ дѣятелностьта на послѣднето още отъ първия день на неговото сѫществувание; отъ тукъ и заключителния инцидентъ на тая борба конфликтътъ на министерството съ двореца по въпроса за Паприкова. Въ тоя конфликтъ правителството удържа връхъ, но тая негова побѣда, която се дължеше на активната руска намѣса, бѣше една временна недълготрайна побѣда за правителството. Слѣдъ нея, падането на правителството бѣше неминуемо и всѣки, който внимателно слѣдѣше развитието на работитѣ, знаеше, че това е само въпросъ на дни. Миналия пѫть на това мѣсто ний се спрѣхме върху тоя фактъ, за да характеризираме само политиката на правителството; но тоя сѫщия конфликтъ има и друга една страна. Нека се не забравя, че конфликта между Данева и Паприкова възникна, защото послѣдния искаше да наложи на цѣлото правителство една политика по македонския въпросъ, която рѣзко противорѣчеше съ русофилската политика на правителството, и че дѣйствията на Паприкова бѣха дирижирани отъ двореца; нека

така сѫщо не се забравя, че прѣдлаганитѣ мѣрки бѣха логическо послѣдствие отъ систематическитѣ дѣйствия на военото министерство спрѣмо македонското движение, и че сегашното избухване на македонското възстание не се длъжи никому другиму освѣнъ на своевременитѣ провокации, прѣдприети отъ българския дворецъ. — Не тукъ му е мѣстото да излагамъ историята на тъзгодишното македонско движение, но всѣки, който си спомни насилническитѣ дѣйствия спрѣмо това движение на разнитѣ съзнателни и безсъзнателни орѫдия на двореца като Цончева и Михайловски; всѣки който си спомни борбата, която тъй наречената „вѫтрѣшна организация" води срѣщу прѣстѫпнитѣ провокации на българския дворецъ, — ще разбере твърдѣ ясно, че прѣждевременото избухване на възстанието оттатъкъ Рила се длъжи прѣдимствено на двореца, и че всичкитѣ дѣйствия на дворцовитѣ агенти оттатъкъ и отсамъ Рила, всичкитѣ дѣйствия на военото министерство, не прѣдставляватъ нищо друго освѣнъ дѣйствия на единъ прѣдварителенъ съставенъ и обмисленъ планъ.

Какви сѫ крайнитѣ цѣли на тоя дворцовъ кроежъ, що двореца прѣслѣдва въ конкретния случай, насъ не ни толкова интересува за сега; важното е да покажемъ на нашитѣ читатели, че стремежитѣ на българския дворецъ въ случая нѣматъ нищо общо съ интереситѣ на работния народъ и че тѣ сѫ насочени изключително къмъ насърдчаване „дворцовитѣ апетити", къмъ тъпкане конституционнитѣ свободи, къмъ закрѣпването на монархизма и реакцията въобще. За ония, които се интересуватъ отъ крайнитѣ цѣли на дворцовитѣ попълзновения, достатъчно е да укажемъ, че въ 1885 год., когато положението на Батемберга вѫтрѣ въ страната бѣше най-разклатено, послѣдния, за да възстанови своята популярность въ народа, фърли България въ една жестока авантюра, каквато бѣ съединението, сръбско-българската война и пр.; че въ 1895 г. когато на Фердинанда бѣ нужно да изтръгне признаването си за князъ на България, той не се постѣсни да прѣдизвика едно кърваво възстание въ Македония, потушено по-сетнѣ по заповѣдь отъ София; че въ 1902 г., когато се третираше въпроса за признаване кралското достоинство на князъ Фердинанда, въ България дворцовитѣ агенти направиха всичко възможно за да поематъ въ рѫцѣтѣ си македонскитѣ комитети и да фърлятъ Македония въ пламъцитѣ на една прѣждевременна революция че . . . — но нека оставимъ историята на близкото бѫдѫще да разкрие окончателно картитѣ на сложната игра съ години разигравана отъ българския дворецъ. За насъ е достатъчно тукъ да укажемъ, че македонския въпросъ играе днесъ за днесъ ролята на най-добра подлога за чисто вѫтрѣшната политика на българския дворецъ, за разчистване пѫтя на монархическата реакция у насъ.

„*Неотчаянитѣ противници на абсолютната монархия*" у насъ, т. е. хората, които се трупатъ около двореца като свой

„*якорь спасенія*“ прѣкрасно съзнаватъ, че положението на княжеската власть е крайно шатково, и че българския държавенъ монархизмъ е още далечъ отъ своето окончателно самоопрѣдѣление и затвърдяване. Тѣ съзнаватъ така сѫщо, че това закрѣпване не може да се завърши до тогава, до като въ тълпата не бѫдатъ създадени подходящитѣ монархически чувства, до като самото международно положение на България не бѫде окончателно опрѣдѣлено. Безъ тия двѣ условия, рѫцѣтѣ на българския дворецъ сѫ свързани, безъ тѣхъ той не може да прѣдприеме нищо за своето понататъшно развитие. Ето защо, ако въ външната политика очитѣ на нашата дворцова дипломация сѫ обърнати къмъ централния за сега пунктъ на тѣхнитѣ стремежи — признаването на България независима и българския князъ за пълноправенъ суверенъ, — въ вѫтрѣшната политика сѫ пуснати въ ходъ всички срѣдства на княжеската демагогия, която има за цѣль да привърже симпатиитѣ на масата къмъ двореца, която сочи да прѣдстави послѣдния като единствения факторъ въ страната, отъ когото може да се очаква всичко: „подобрение пѫтищата и съобщенията, запазването горитѣ, умѣлото управление на държавнитѣ имущества, строгъ финансовъ контролъ, подобрение на народното ступанство“, и даже постигането на национални тѣ задачи по македонския въпросъ“! Но за тая цѣль трѣбва да се подкопае довѣрието на масата въ народоуправлението, за тая цѣль трѣбва да се компрометира конституционната наредба въ страната, трѣбва най-сетнѣ да се компрометиратъ самитѣ партии. Впрочемъ тоя пѫть на монархическата реакция не малко разчистиха самитѣ партии. Слѣдъ компрометиранието на стамболовиститѣ, народняцитѣ и радославиститѣ, редътъ бѣше на демократитѣ и прогресиститѣ. Тѣ бѣха двѣтѣ партии, що най-вече се перчеха съ идеитѣ за народовластието, парламентарното управление, възъ основа на които тѣ искаха да управятъ финанситѣ, да подигнатъ благосъстоянието и народното ступанство, да реализиратъ въжделенията на българския национализмъ. Но, . . . още при първото сблъскване съ реалнитѣ нужди на българския държавенъ организмъ, тия двѣ партии доказаха само колко високо сѫ фърчели и колко малко сѫ разбирали пѫтя, по който може чрѣзъ парламентаризма и народния суверенитетъ да се управлява една държава. Българскитѣ финансии бѣха първия подводенъ камъкъ, у който демократитѣ се прѣпѫнаха и катурнаха надолу съ главата. Прогресиститѣ прѣскочиха тоя камъкъ, но за това тѣ трѣбваше да се откажатъ отъ принципитѣ на парламентаризма и народоуправлението, за да се облегнатъ върху силата на една чужда държава и нейната заинтересована политика на Балканския полуостровъ. Трудноститѣ на финансовата политика тѣ разрѣшиха чрѣзъ едно изкуствено болшинство въ Народното Събрание, създадено по сѫщия непарламентаренъ редъ, по който и прѣдшествующитѣ правителства го създаваха за да управляватъ. И ако тѣ се търпѣха като

правителство въ страната, всетаки това се дължеше единствено на широкитѣ переспективи що разкриваха тѣ за българскитѣ национални задачи чрѣзъ името на Русия.

Ето прочее дѣ се криеше силата на прогресивно-либералното правителство; ето кѫдѣ трѣбваше да бѫдатъ насочени ударитѣ на ония, които искаха да видятъ и тая партия изфърлена на бунището компрометирана. Всѣки, който виждаше тайнитѣ пружини що движеха руската балканска политика, знаеше твърдѣ добрѣ колко фалшиви и безсъвѣстни бѣха обѣщанията на българскитѣ русофили да добиятъ какви-годѣ политически реформи за Македония чрѣзъ Русия. Но часть отъ масата вѣрваше на русофилитѣ, защото вѣрваше на Русия. Непосвѣтена въ тайнитѣ на дипломатическата история, тя продължаваше да пази въ гърдитѣ си една едва ли не мистическа вѣра къмъ Русия, която разбира се не даваше мѣсто на каквито и да било други монархически чувства.

И ето, за да се разбие тая вѣра въ Русия, за да се разкрие всичката фалшъ и лицемѣрие на русофилитѣ като политическа партия, трѣбваше да се форсиратъ събитията така, че да стане явно за всички какво може Русия да даде на Македония и когато сѫ русофилитѣ на власть. Ако финансовитѣ трудности бѣха подводния камъкъ, у който демократитѣ си счупиха врата, македонския въпросъ и още по-вече македонското възстание, провокирано и раздухвано отъ двореца, трѣбваше да изеде главата на Даневото министерство и русофилската партия, като явно разкрие картитѣ на руската дипломация. Това трѣбваше да стане, защото русофилското правителство, макаръ и да не се упираше на нѣкаква вѫтрѣшна сила въ страната, все таки се явяваше прѣдставитель на партийното управление у насъ.

Планътъ бѣше замисленъ добрѣ и сполучливо изпълненъ. Нѣщо повече, самото правителство на Данева бѣше въ началото доброволенъ съучастникъ при неговото изпълнение. Трѣбваше Даневъ да отиде прѣзъ 1902 г. въ Петербургъ та да разбере, че раздухването на македонското движение е противъ интереситѣ на Русия, за да се завърже оная борба между русофилското правителство и двореца, (що дѣйствуваше чрѣзъ военото министерство), плодъ на която бѣ възстанието въ Македония, разстурянето на македонскитѣ комитети, изфърлянето на Паприкова изъ министерството и най-сетнѣ паданието на самия кабинетъ.

Прѣди единъ мѣсецъ по въпроса за Папракова князътъ се опита да се освободи отъ неприятното нему министерство, но тогава Русия заговори съ тakъвъ внушителенъ тонъ въ София, че той биде принуденъ да пожертвува Паприкова и да повика наново кабинета на Данева. А между това момента за дебарасирането отъ неприятнитѣ и опасни русофили бѣ тъй назрѣлъ, тъй удобенъ! Въ Македония всичко въ огънь и пламъци; гонения и прѣслѣдвания на всѣкѫдѣ; училищата затворени, интелигенцията изпоарестувана; правителството, което бѣ проглушило свѣта, че Русия не само ще закриля българското дѣло въ Маке-

дония, но и сама ще наложи тамъ широки политически реформи, се указва безсилно да спрѣ македонскитѣ ужаси. Русия вмѣсто приписваната ѝ отъ българскитѣ русофили роля, поощрява Турция къмъ кървавата разправа съ македонското население. Нѣщо повече, тя заявява на всеуслишание, чрѣзъ своя „Правителственъ Вѣстникъ“, че нѣма да пролѣе нито капка кръвь за македонското дѣло на българитѣ. Турция отъ друга страна, сфанала удобния моментъ на международното съотношение на силитѣ, трупа войски по границитѣ, държи единъ прѣдизвикателенъ езикъ, съ една дума — готви се за война съ България. Какво да се прави? Патриотическия дългъ налага на правителството, или поне на военния министръ, да се приготви за всѣка евентуалность. Военния министръ е патриотъ, княза ... за него и дума не става; той лѣга и става само съ националнитѣ мечти на България; и ето двамата тѣ прѣдлагатъ на правителството да вотира извънредни кредити за мобилизиране и пр. и пр. за една възможна война. Правителството отказва. Явно е, че то иска да остави македонското население на произвола на сѫдбата, че то дѣйствува противъ националнитѣ интереси на България, че то дѣйствува за запазването на чуждитѣ интереси, за интереситѣ на Русия

Какъвъ удобенъ моментъ да се изфърлятъ непатриотичнитѣ, продажнитѣ русофили отъ кърмилото на управлението, особено слѣдъ като тѣ доказаха своето собствено безсилие въ външната политика на управлението, особено слѣдъ като тѣ самитѣ се компрометираха! ... Но, Русия не дава, Русия заявява, „че ще държи лично княза отговоренъ за смѣната на кабинета и за послѣдствията отъ това“. — И князътъ не се рѣпава да отиде рѣзко противъ категоричното желание на Русия, защото той има извѣстни лични ангажименти къмъ нея, защото той самъ чака нѣкои и други подаръци отъ нея, защото най-сетнѣ за какъвъ дяволъ той понесе отъ нея цѣль редъ унижения и оскърбления, тъй болни за едно бурбонско честолюбие, ако не постигне своята интимна завѣтна цѣль.... Тогава?

Тогава трѣбва да се отиде въ Парижъ. Тамъ, при Делкасе и князъ Урусова трѣбва да се обясни, че князътъ при всичкото свое собствено русофилство не може повече да държи русофилитѣ на власть, защото русофилството на кабинета плаши султановото правителство, което въ своето ожесточение и прѣдизвикателство може да отиде и до крайностьта на една война; защото цѣлото българско общество негодува противъ македонофобската и антинационалистическата политика на Данева; защото понататъшното управление на тоя кабинетъ ще компрометира окончателно самата руска политика, поради невъзможностьта и немислимостьта да се удовлетворятъ отъ Русия безразсѫдно възбуденитѣ очаквания и надежди; защото най сетнѣ политиката на русофилския кабинетъ е възбудила и ожесточила тъй силно македонскитѣ елементи, че князътъ е поставилъ

на карта не само положението си, но и главата си! Не туку тъй най-сетнѣ изъ Варна бѣха разпратени тайнствени възвания на македонскитѣ терористи, въ които като че ли нарочно се прѣдвараха княжескитѣ думи прѣдъ Делкасе и Урусова, че за протакането на това положение на работитѣ той ще отговаря съ главата си . . . — Кой е оня дипломатъ, коя е оная руска политика, питамъ азъ, която да бѫде равнодушна прѣдъ една такава силна и краснорѣчива логика. Касае се тукъ не само за главата на князъ Фердинанда, но и за доброто име на Русия, касае се щото горчивитѣ разочарования отъ неизбѣжното потушване на македонското движение да бѫдатъ записани въ пасива на едно нерусофилско правителство, слѣдов. да се спасятъ и самитѣ русофили, па и тѣхната покровителка отъ окончателно компрометиране. И Делкасе съ князъ Урусова влѣзоха въ положението на князъ Фердинанда, тѣ разбраха още по-добрѣ горчивото изпитание, на което е подфърлена руската политика въ България, и за да я спасятъ отъ опасната криза, на която тя ще се изложи, когато дойде да се подвежда равносмѣтката на русофилската политика въ България, тѣ се съгласиха да услужатъ князю Фердинанду, да ходатайствуватъ въ Петербургъ за спасението на главата му не толкозъ отъ въображаеми македонски атентатори, колкото отъ българскитѣ русофили, едновременни съзаклѣтници срѣщу „палочника Кобурга". И въ Петербургъ чуха молбата на князъ Фердинанда.

На втория день слѣдъ връщанието си отъ Парижъ, а именно на 2 май — князътъ самъ прѣдизвика единъ публиченъ скандалъ съ едного отъ министритѣ си и по такъвъ начинъ принуди кабинета да подаде оставка. Насъ не ни интересуватъ подробноститѣ на тоя уличенъ скандалъ, защото тѣ сѫ характерни само за единъ дворецъ, който се намира при вратитѣ на Ориентъ. Важното е да установимъ, че министерската криза ѐ прѣдизвикана съ знанието и съгласието на Русия, а слѣдователно, че и по нататъшната политика на новия кабинетъ, който замѣства русофилскиятъ, не причинява на Русия никакви безпокойства и тревоги.

Че смѣняването на кабинета не прѣдставлява промѣна въ външната политика на България, за това ни свидѣтелствува единодушния тонъ на западноевропейската и руска преса. „N. F. Presse", „Frankfurter Zeitung", „Die Zeit", „Fremdenblat", „Le Temps", „Le Figaro". „Новое Время", „Биржевыя Вѣдомости", „С.-Петербургскія Вѣдомости" и пр. — това сѫ органитѣ на двойния и тройния съюзи, които като че ли *в'насмѣшку* надъ русофилитѣ изтъкватъ, като причина за падането на Даневия кабинетъ, „че правителството не се е противопоставило срѣщу македонскитѣ комитети така, както е искала това Русия (N. F. Presse)", „че мѣропрнятията на правителството носѣли отпеча-

тъка на полумѣрка, на колебание и нерѣшителность и давали само поводъ на Турция да се оплаква отъ българското правителство (Die Zeit)", и че и дума не може да става за промѣната на външната политика спрѣмо Македония, когато между двойствения и тройствения съюзъ, т. е. между Русия и Австрия сѫществува едно безусловно единомислие по македонския въпросъ, което съ нищо не може да бѫде поколебано (Le Figaro, Le Temps и рускитѣ вѣстници[1]) Наистина вънъ отъ двойния и тройния съюзъ сѫществува Англия, която гледа на въпроса малко иначе, но не трѣбва да се забравя, че Англия никога нѣма да отиде по въпроса за ближния истокъ „да нагорѣщява колелата на своята политика до тамъ, че да се ангажира въ Балканския полуостровъ, като по такъвъ начинъ свърже рѫцѣтѣ си за Индия" [2]).

Но защо да отиваме по нататакъ. Вникнете въ категорическия тонъ на телеграмата до „Neue Freie Presse" отъ 26 априлий, изпратена отъ нейния парижки кореспондентъ — дипломатъ, и вий ще разберете това. Такава категоричность е възможна само при пълната увѣреность въ знанието фактическото положение на международната политика по македонския въпросъ. „Князътъ е ималъ нѣколко разговора съ министра на външнитѣ дѣла, Делкасе, и отъ тѣзи разговори е можалъ да си направи ясна прѣцѣнка на руската политика; тя е идентична съ политиката на Франция, съ официалната политика на републиката, която се прѣдставлява отъ министра на външнитѣ дѣла, Делкасе. Тая политика отговаря напълно на руско-австрийското съглашение; тя не може да се измѣня вслѣдствие рѫководената отъ сантиментални мотиви агитация въ французската преса, въ събранията и въ дружествата". А ако тя не може да се измѣнява подъ давлението на сантименталнитѣ мотиви на французското обществено мнѣние, толкова по-малко значение за нейното измѣняване може да има едно „по-патриотическо" дворцово министерство, или пъкъ патриотическото настроение на българското и македонското обществено мнѣние, съ което това министерство ще иска да експлоатира. „Българскиятъ князъ е пристигналъ въ Парижъ (който е равносиленъ днесъ на Петербургъ) за да чуе отъ Делкасе истинския гласъ на Русия". И князътъ е чулъ добрѣ гласътъ на Русия, и ако той сваля русофилското правителство, то „трѣбва да се заключи, пише „Frankfurter Zeitung", че постѫпката му противъ Даневото министерство не ще е поне въ противорѣчие съ съвѣтитѣ, които му сѫ дадени въ Парижъ. А за сигурно може

[1]) Напослѣдъкъ рускитѣ вѣстници почнаха въпрѣки тѣхнитѣ първи заявления да атакуватъ новото стамболовско правителство, което ще рѣче, че тѣ искатъ да подготвятъ почвата за неговото сваляне слѣдъ минаването на македонския кризисъ.

[2]) Изъ прѣписката на Р. Морие и Уайта, английски посланици въ Петербургъ и Цариградъ прѣзъ 1885 г.

да се прѣдполага, че френскитѣ държавни мѫже не ще кажатъ и направятъ нѣщо, което би било неприятно на руския имъ съюзникъ".

И така, ясно е, че падането на русофилския кабинетъ въ България става съ съгласието на Русия, и че за каквато и да била промѣна въ вънкашната политика на България, която да заплашва извѣстната вече международна постановка на македонския въпросъ, и дума не може да става. Мотивитѣ, които се черпятъ отъ външната политика за свалянето на кабинета, не сж нищо друго освѣнъ удобни, благоприятни поводи. Ясно е така сжщо, че и новиятъ кабинетъ нѣма никакво значение за вънкашната политика на България спрѣмо македонския въпросъ, защото той не може да прѣдотврати неизбѣжния финалъ на македонското възстание, което съ по-малко или съ по-вече охкания ще бжде окончателно задушено; и че, слѣдователно, единствената смисъль, единственото значение на новото правителство се заключава въ вжтрѣшната дворцова политика, която то ще прокарва!

Не зная да ли има нужда да се доказва това. Въ 1900 г. слѣдъ позорното падание на „огромната либерална партия" отъ власть, князътъ се опита да настани въ управлението на страната едно чисто дворцово министерство, на чело съ реформаторитѣ, що отричаха партийната борба и парламентаризма. Шефътъ на това министерство бѣ водителя на реформаторитѣ — Рачо Петровъ, а министри — нѣколко чиновници, безъ всѣкакви политически убѣждения — сгодни елементи за дворцови орждия. Но това възбуди духоветѣ, сплоти буржуазнитѣ партии, а между тѣхъ имаше двѣ партии, които въ продължение на 15 годишна опозиционна борба привличаха симпатиитѣ на неразочарованитѣ още български избиратели. Моментътъ бѣше лошо избранъ, още по-вече, че реформаторитѣ се оказаха некадърни да си съставятъ нужното болшинство въ Народното Събрание. Трѣбваше да се отложи до окончателното скомпрометирвание на послѣднитѣ двѣ буржуазни партии — демократическата и прогресивната; трѣбваше да се разбиятъ надеждитѣ на избирателитѣ въ послѣднитѣ некомпрометирани партии, за да се подкопае окончателно тѣхната вѣра въ партиитѣ и въ партийното управление въобще. — Най-сетнѣ и тоя моментъ настжпи. Ако въ 1900 г. дворцовото министерство на Р. Петрова боязливо изпитваше почвата, като само даже заявяваше, че смѣта себе си времено, днешното министерство на Р. Петровъ — Д Петковъ смѣло заявява, че то смѣта себѣ си не като времено правителство, а като постоянно и редовно правителство, което е повикано въ извънредно важни и сждбоносни за държавата минути за да поведе една спасителна политика вънъ и вжтрѣ въ страната.

Отъ дѣ черпи това правителство сила за такава една смѣла инициатива? Въ силата на Нар. Събрание ли? или въ силата

на нѣкоя партия, която не е намѣрила изразъ въ сегашното Нар. Събрание? — Не! защото самиятъ шефъ на кабинета заявява, че той не принадлежи къмъ никоя партия, или по-добрѣ, че той е шефътъ на партията на *безпартийнитѣ*, т. е. ония елементи, които се трупатъ около двореца и виждатъ само въ него своя Капернаумъ; защото останалитѣ министри безъ Петковъ и Генадиевъ, не сѫ имали никога нѣщо общо съ партийния и политическия животъ и тѣхната извѣстность се състои само въ това, че винаги сѫ били доброволни орѫдия на двореца. Само Петковъ и Генадиевъ сѫ прѣдставители на партия, но партия, която никога не е имала каква годѣ сила въ Нар. Събрание, партия, която никога не имала задъ гърба си народното довѣрие, — найсетнѣ партия, която е възвѣла въ принципъ борбата противъ всеобщото избирателно право, парламентаризма, и която се бори за едно монархическо управление у насъ pure et simple; т. е. единствената партия, която съзнателно и явно се бори за закрѣпяването на монархизма[1]).

Иска ли съмнѣние послѣ това, че министерството Петровъ —Петковъ е дворцово министерство par exellence; и че въ дворецътъ и само въ дворецътъ то черпи своята сила? Ами че то само заявява въ своята програма, че е министерство „на довѣрието на държавния глава", и че слѣдователно то нѣма нищо общо съ народното довѣрие, а слѣдователно и съ конституционната наредба на страната, върху която би трѣбвало да почива всѣко ново буржуазно правителство. — Да, министерството на Петрова—Петкова е най-жестокия, най-чувствителния ударъ на конституционната наредба въ страната и на нейния парламентаризмъ. И нека да го признаемъ тукъ откровено, грѣхътъ за този ударъ, отговорностьта за убиването на парламентаризмътъ у насъ пада изключително върху нашитѣ буржуазни партии. Защото тѣ бѣха, които допущаха образуването на непарламентарни и извънпарламентарни правителства, които вмѣсто да изникватъ отъ срѣдата на едно законно съставено Нар. Събрание, сами чрѣзъ беззакония раждаха тия Нар. Събрания и управляваха съ тѣхнитѣ послушни болшинства; тѣ бѣха, които по каприза на княза изфърляха тоя или оня свой министръ безъ да питатъ Нар. Събрание; тѣ бѣха най-сетнѣ, които управляваха България, тъпчейки законитѣ и конституцията, единъ пѫть за русофобска държавна идея, други пѫть за русофилската; веднъжъ за поощряването на гешефтарствата, други пѫть за „гнилитѣ вагони" „хамбаритѣ" и по такъвъ начинъ доведоха работата до тамъ, че единственитѣ честни и неопитнени хора останаха едва ли не въ редоветѣ на царедворцитѣ. И чудно ли е послѣ всичко това, че назначаването на едно чисто дворцово министерство не поразява никого? Чудно ли е, че дохаждането, на власть на едно не само *непарламентарно*, *извънпарламен-*

[1]) Виж. ст. „Монархическата реакция" въ януарската кн. на сп. „Н. В.".

тарно, но и явноантипарламентарно правителство не плаши никого; че никой даже не чувствува опасностьта, която то прѣдставлява за конституционния строй? А днешното правителство е *непарламентарно*, защото то не е рожба на единъ вотъ отъ Нар. Събрание; то е *извънпарламентарно*, защото неговитѣ членове нѣматъ нищо общо съ Нар. Събрание; то е най-сетнѣ *антипарламентарно*, защото нѣма нищо общо съ политическитѣ, парламентски партии у насъ, защото държавната идея, която циментира това правителство е борба противъ партиитѣ, борба противъ избирателното право, борба противъ парламентаризма! То е правителство на монархическо-дворцовата реакция, то е рожба на една антиконституционна практика, изкореняването на която ще бѫде възможно, вѣроятно, само чрѣзъ единъ революционенъ актъ отдолу, който ще постави на скамейката на подсѫдимитѣ и „свещената и неприкосновена фикция" и нейнитѣ дворцови сподвижници!...

Да, ний познаваме мнозина, които сѫ искрени привърженици на парламентаризма у насъ, които искрено се боятъ отъ монархическата реакция у насъ; въ тѣхното число несъмнѣно трѣбва да смѣтнемъ много чисто буржуазни елементи, които не безъ право сѫ партизани на едно добросъвѣстно конституционно управление. Но тия хора иматъ едно своеобразно понятие за реакцията. Тѣ я очакватъ да дойде тя у насъ придружена съ гръмъ и мълнии, съ нѣкои неочаквани coup. d'état, съ суспендиране на конституцията, съ военна диктатура и прочие ефектни украшения. Когато прѣзъ време на министерската криза ставаше дума за образуването на едно коалиционно министерство, макаръ непарламентарно и извънъ-парламентарно, никому не идеше на умъ да протестира; дори и професионалнитѣ конституционалисти у насъ — демократитѣ и тѣ дадоха съгласието си да влѣзатъ въ него. Когато прѣзъ сѫщия периодъ стана дума за повикването на власть чисто дворцовото министерство на Р. Петрова, малцина се сѣтиха, че това министерство е антипарламентарно и по самата си сѫщина реакционно. Но когато прѣзъ нощьта на 2 май се образува новото министерство, когато изъ града почнаха да се разхождатъ военитѣ патрули, когато се чу че прѣзъ нощьта въ палата и военото министерство сѫ били съсрѣдоточени на боева нога 2 роти войници, че началникъ щаба на армията е арестуванъ, на телеграфната станция наложена дворцова цензура, тогава... о, тогава всички заговориха за реакцията, за суспендирането на конституцията, за държавенъ прѣвратъ!.... Да! такива сѫ прѣдставленията у насъ за реакцията! Тя не се мисли у насъ иначе освѣнъ съ атрибутитѣ на едно свѣтопрѣдставление, съ гръмъ, мълнии и пр.

Но не бойте се. Такава театрална реакция у насъ нѣма, и нѣма да настѫпи, по простата причина, че у насъ нѣма такива безразсѫдни авантюристи като Батемберга или Обреновичитѣ. У насъ реакцията настѫпа мирно и тихо, даже на законно

основание, ако щете. Сжщия тоя царедворецъ Р. Петровъ, сжщия тоя отчаенъ стамболистъ Д. Петковъ ще се укажатъ, може би, най-толерантнитѣ, най-законнитѣ, най-конституционнитѣ управители. Може би, тѣ ще бждатъ първитѣ, които ще реализиратъ като никои други оня пасажъ отъ тѣхната декларация, който говори „за еднаквото прилагание къмъ всичкитѣ български граждани безъ разлика на политически убѣждения законитѣ и конституцията на страната"; може би, тѣ сж, които за първъ пжть и на време ще потиснатъ своитѣ котерийни инстинкти, за едно по-толерантно, по-справедливо, по-законно и стабилно управление, за да се отърсятъ отъ миналитѣ си грѣхове, за да се реабилитиратъ като дворцови личности, за да прибератъ около себѣ си симпатиитѣ на оная измъчена и разорена маса, която е изгубила вѣрата си въ нашитѣ политически котерии. Може би! Не туку тъй болшинството на днешния кабинетъ заявява, че тѣ не сж партийни министри; но тѣ съзнаватъ твърдѣ добрѣ, че тѣ не сж и парламентарни министри, че тѣ не сж конституционни управители, защото тѣхното идване на власть става по мимо конституцията. Но за тѣхъ имено тоя принципъ е важенъ. Тѣ ще поискатъ да докажатъ имено жизненостьта на тоя принципъ, и че той е единствения, по който България може да се управлява разумно, законно и стабилно. Тѣ ще искатъ да докажатъ на населението, че само непарламентарнитѣ и неконституционни министри, само министритѣ назначавани по едничкото довѣрие на княза, че само тѣ могатъ да водятъ България по пжтя на буржуазната стабилность и законность. Не бѣха ли това вчерашнитѣ проповѣди на „Новъ Вѣкъ" за некадърностьта на министритѣ, що зависѣли отъ „благоволението на избирателитѣ", не бѣха ли това завчерашнитѣ проповѣди на Р. Петровитѣ подставници въ „Свѣтъ" — Д. Иовевъ и Б. Минцесъ? — Да! не парламентарно управление, съ отговорни министри прѣдъ Народното Събрание, а монархическо управление съ княжески комисари, несмѣняеми за Народното Събрание и назначавани и уволнявани само „по довѣрието на държавния глава". Его принципътъ, ето крѣпостьта, въ която трѣбва да се залости нашия монархизмъ, за да усигори по-нататъшното си развитие. И това трѣбва да стане не на сила, а бавно, постепено; това трѣбва да се даде доброволно отъ самото население, което да бжде доведено до тамъ, че въ него да види своето спасение. Това е тактиката на шествующата у насъ монархическа реакция, отъ която мнозина се боятъ, но малцина я виждатъ даже и тогава, когато тя е подъ носа имъ. Вслѣдствие на тая имено тактика се държатъ антиконституционни княжески рѣчи, партийнитѣ правителства се подстрѣкаватъ къмъ рискувани финансови мѣроприятия, раздухва се македонския въпросъ, и най сетнѣ назначаватъ се безпартийни министри на патриотическата концентрация.

Не! Днешното правителство не е правителство на патриотическата концентрация, а правителство на монархическата кон-

центрация. Подъ неговото знаме се събиратъ грѣшнитѣ души на реформаторитѣ и народолибералитѣ отъ стамбуловата фракция; подъ сжщото знаме ще отидатъ и увдовѣлитѣ души на либералитѣ отъ радославовата фракция; въ нейнитѣ редове ще служи войската, бюрокрацията, духовенството, часть отъ интелигенцията; нейна опора ще бжде пъзливата дребна буржуазия и невѣжествената селска маса. Туй е тя силата, стихията, която медлено, постепено не ще остави, може би, камъкъ на камъкъ отъ нашата конституция.

Въ друга страна, при по-голѣмъ исторически опитъ и политическо съзнание мобилизирането армията на монархическата концентрация би стрѣснало прѣдставителитѣ на индустриалната и финансова буржуазии: монархическата концентрация би прѣдизвикала въ тѣхнитѣ редове една концентрация за конституционната отбрана. И дѣйствително, какво прѣчи на народняци, прогресисти и демократи да застанатъ подъ почетното шефство на единъ Гешевъ напр. и фактическото ржководство на Тодорова, Данева и Малинова? Не биха ли могли да образуватъ една солидна буржуазна партия на буржуазния конституционенъ редъ, която да управлява страната при една обща база, що допуща нѣколко сродни практически политики, които споредъ момента би изтиквали изъ срѣдата на тая партия различни кабинети, за управлението на които не би имало нужда отъ найголѣмата язва за буржуазното конституционно управление — разтурянето на камарата? Но нашитѣ буржуазни партии сж далечъ отъ това класово съзнание. Увлечени отъ котерийния духъ на самоличното партийно управление, тѣ не забѣлѣзватъ какъ се изплъзва изъ подъ краката имъ конституционната почва, която единствено имъ дава извѣстенъ raison d'être. Тѣ не могатъ да забѣлѣжатъ това даже и въ такива моменти, когато тѣхнитѣ противници, „безпартийнитѣ", се явно организиратъ. Въ своето класово забвение и котерийно заслѣпление, тѣ продължаватъ да вървятъ по пжтя на своето израждане, който единъ день ще ги изфърли въ опашката на дворцовата армия, защото само тамъ ще остане за тѣхъ нѣкакво значение.

Може би, монархическата реакция ще тържествува. България, може би, ще изгуби много отъ своитѣ конституционни свободи и гаранции, но нека отговорностьта за това носи некадърната българска буржуазия. Младата работническа класа въ България ще съумѣе да почерпи нужния урокъ за да сплоти своитѣ редове, и когато единъ день застане на политическата арена като мощенъ факторъ въ нашия животъ, да даде нужния отпоръ на тържествуващата реакция и нейнитѣ сподвижници.

Ник. Харлаковъ.

За пролетариатското единство на партията [1]).

Нѣколко наши колеги студенти излѣзоха съ печатно възвание къмъ организациитѣ на социалъ-демократическата партия, въ което не удобряватъ поведението на Централния Комитетъ на партията и порицаватъ както неговото болшинство, тъй и редакцията на в. „Работнически Вѣстникъ". По тоя поводъ, отъ своя страна, сме обязани да противопоставимъ на доводитѣ на прѣдставителитѣ на „широкия" социализмъ въ нашитѣ редове научнитѣ и силни доводи на научния социализмъ.

Нашитѣ колеги, както и „широкитѣ" социалисти въ срѣдата на социалъ-демократическата партия, се обявяватъ за единството на партията. „Широкия" социализмъ високо заговорва за необходимостьта отъ единство въ партията тъкмо въ момента, когато той прѣдизвика нейното разцѣпление. „Широкия" социализмъ, слѣдъ като дълго време подкопава основитѣ на партията и подготви разпадането на нейнитѣ сили, днесъ неочаквано се явява яръкъ защитникъ на единството на партията. Обаче, колкото и да е странно и интересно това поведение на нашитѣ партийни противници, то е лесно обяснимо съ тѣхната постоянна тактика. Както всѣкога, тъй и сега, тѣ се старaятъ да използуватъ обстоятелствата въ своя полза, като затова занемаряватъ всѣка логика и послѣдователность. Въ това нѣма нищо чудно, защото ние добрѣ познаваме естеството и похватитѣ на опортюнизма: неговата логика е непослѣдователностьта, неговата тактика — приспособлението къмъ временнитѣ и мѣстни условия. Само така той печели своитѣ побѣди, но и за това той страда отъ вътрѣшно органическо безсилие, което се издава съ неговитѣ чести неочаквани катастрофи. И тоя пѫть, когато опортюнизмътъ се опитва да спекулира съ единството на партията, той подготвя може би една прѣходяща своя побѣда, но сѫщевременно той подготвя и своето сигурно окончателно поражение.

Нашитѣ партийни противници ни говорятъ за единството на партията. Но знаятъ ли тѣ що значи единство на социалистическата партия? Единството на партията не е само по себѣ си единъ принципъ, който може да се защищава всѣкога и при всички обстоятелства. *Единството на социалистическата партия е една върховна нужда, която се налага отъ единството на класовата борба на пролетариата.* Но за това, единството на социалистическата партия

[1]) Това е позивътъ на 21 Софийски студенти соц.-демократи, партийни членове, отправенъ къмъ членоветѣ на българската работническа социалъ-демократическа партия. Б. Р.

има до толкова смисълъ и значение, до колкото прѣдставлява съзнателната политическа и економическа борба на работническата класа. Не може да се говори за единство на социалистическата партия тамъ, гдѣто въ това единство не се проявяватъ истинскитѣ тенденции на работническото движение, което въ своя потокъ завлича и обединява въ едно работническата класа. Не може да се говори за единство на социалистическата партия тамъ, гдѣто подъ това единство се криятъ *различнитѣ политически и економически тенденции* на дребнобуржуазнитѣ слоеве или пропити отъ дребнобуржуазни въжделения работнически маси.

Пролетариятътъ трѣбва да противопостави на капиталистическата експлоатация и на политическото господство на буржуазията своята економическа и политическа борба, съзнателно ръководена отъ социалната демокрация. Общитѣ условия на капиталистическото производство, положението което заема и ролята която играе въ него работническата класа, създаватъ единството на неговата борба. Капиталистическата експлоатация, подъ каквито форми и да се прѣдставя, е обединяющия факторъ на работническото движение, което като изхожда отъ нея, се стреми къмъ нейното унищожение, съ прѣмахването на тия производствени и владѣлчески отношения, които я създаватъ и правятъ днесъ необходима. Навсѣкждѣ, гдѣто капиталистическитѣ отношения ставатъ прѣобладающи и господствующи, гдѣто тѣхнитѣ закони подчиняватъ и прѣобразяватъ всичкитѣ области на економическия животъ, както у насъ, — класовитѣ противорѣчия между наемната работническа класа и буржуазията ставатъ по-рѣзки и по-непримирими. А развитието на класовия антагонизъмъ не е освѣнъ по-интензивното и повсемѣстно проявяване на класовата борба на пролетариата, която соц. демокрация трѣбва да прѣобърне отъ глуха, разпокжсана и безсъзнателна въ общо организирана съзнателна партийна борба. На общностьта и единството на производственитѣ отношения, всрѣдъ които се поражда работническото движение, на общностьта и единството на класовитѣ интереси на работническата класа, съотвѣтствува обединеностьта и еднодушието на социалистическата борба, на социалистическата партия.

Но не сж само общитѣ економически условия, които пораждатъ и обусловватъ по-нататъшното развитие на работническото движение, които създаватъ необходимостьта отъ единството и обединеностьта на пролетариатскитѣ организации и пролетариатската борба. Буржуазията въ своитѣ политически борби си е служила и днесъ още си служи съ силата на работническата класа за постигането на своитѣ собствени цѣли. Работническата класа, до гдѣто не е обединена въ рамкитѣ на класова политическа партия, остава подъ политическото влияние на разнитѣ буржуазни фракции, особено на тия на дребнобуржуазната и либерално-буржуазна демокрация. Но, когато съ постоянното увличане на пролетариата въ политическитѣ борби, буржуазията сама спомогне за неговото класово политическо пробуждане; когато пролетариятътъ се издигне до самостоятеленъ политически факторъ, тогава единството на неговата политическа организация става тъй необходимо както и единството и обединеностьта на економическитѣ му организации. За

да може да се противопостави срѣщу *класовото политическо господство* на буржуазията, работническата класа трѣбва да организира своята *класова политическа борба.* А тая класова политическа борба, противъ които фракции отъ буржуазията и да се води, всрѣдъ каквито мѣстни и разнообразни политически условия и да се проявява, колкото и да се разширочава и развива, винаги запазва своитѣ основни обществени особености, защото тя винаги е *изразъ на класовитѣ противорѣчия въ нѣдрата на капиталистическото общество и борба за тѣхното унищожение.* Колкото и различия да сѫществуватъ между разнитѣ буржуазни политически партии, обаче задъ тия различия ние винаги откриваме *политическото господство на капиталистическата класа,* което се проявява въ устройството на държавата, както и това на всички обществени и политически институции. Взаимнитѣ политически борби на буржуазията само разчистятъ полето на нейното окончателно надмощие въ политическия животъ, тѣ само приспособяватъ последния къмъ нейнитѣ нужди и интереси. Даже и политическата демокрация, която улеснява израза на интереситѣ на всички класи въ общественитѣ и политически институции, само измѣня срѣдствата на класовата борба между буржуазията и пролетарията, като ги прави по-културни, но и по-силни. Но отъ това не се намалява нуждата отъ обща класова политическа борба на пролетарията, напротивъ, тя става по-необходима, по-успѣшна и пълна съ побѣди.

Ето какъ общитѣ економически и политически отношения, всрѣдъ които се поражда и развива работническото движение, както и общия идеалъ, който то, като логическа развръзка на класовата борба, прѣслѣдва — създаватъ необходимостьта отъ единството на социалистическата партия.

Но така ли разбиратъ единството на партията нашитѣ партийни противници отъ „широкото“ течение? Вече единичкия фактъ, че тѣ отъ петь години насамъ се борятъ въ партийнитѣ конгреси противъ прокламирането на пролетариятския идеалъ, като върховенъ ръководенъ принципъ въ всичката дѣятелность на социалистическата партия показва, че тѣ не така сѫ разбирали и разбиратъ единството на последнята. Побѣдени отъ пролетарското съзнание въ партията на ямболския, габровския и сливенски конгреси, тѣ отново се опитватъ да наложатъ своята тактика на цѣлата партия. И ако, както въ плѣвенския, тъй и въ послѣдния търновски партиенъ конгресъ, тѣ да се подчиниха на тѣхното болшинство, което още веднажъ подчерта пролетарския характеръ на партията, то тѣ въ партийната литература и партийната дѣйность продължаваха своето прѣжно поведение. Подъ булото на единството на партията, тѣ искаха да бѫдатъ оставени на свобода въ прокарването на тѣхнитѣ разбирания и тактика.

А какъвъ е смисъла, какво е значението на вотиранитѣ въ послѣднитѣ партийни конгреси рѣшения? За това нашитѣ партийни противници хичъ не си даватъ смѣтка. Между това тия резолюции истъкватъ именно необходимостьта отъ *пролетарското единство* на партията. Тия резолюции посочватъ на общественитѣ причини на работническото

движение, тѣ посочватъ на истинскитѣ тенденции на това движение, тѣ посочватъ на необходимостьта, щото тия тенденции да станатъ *прѣобладающи и господствуващи* въ цѣлата дѣйность на партията. *Партийнитѣ конгреси сж всѣкога високо прокламирали пролетарското единство на партията.* Защото социалистическата партия въ своето болшинство всѣкога е ясно разбирала и съзнавала *класовитѣ противорѣчия* т. е. *класовата борба* въ буржуазното общество като реална обективна основа, която поражда и опрѣдѣля цѣлото развитие на работническото движение. И когато социалистическата партия многократно е прокламирала своя пролетарски характеръ, тя съ това е посочвала на работническото движение, като на общественъ факторъ, *който трѣбва да наложи своитѣ тенденции на цѣлия партиенъ животъ* и съ това да усигури неговото организационно единство, както и единството въ неговата економическа и политическа дѣйность.

Дѣйствително, не е мислимо единство въ социалистическата партия, до когато въ нея не прѣобладаватъ тенденциитѣ на едно опрѣдѣлено обществено движение. Не е мислимо единство въ партията *до когато въ нея намиратъ защита и широкъ изразъ специфичнитѣ економически и политически искания на дребнобуржуазнитѣ обществени слоеве.* За да има органическа цѣлость и вжтрѣшно единство въ дѣйностьта на партията, тенденциитѣ на тия обществени слоеве трѣбва само до толкова да се защищаватъ и прѣслѣдватъ отъ нея, до колкото не противорѣчатъ на тенденциитѣ и проявитѣ на пролетарското движение. Съ други думи, соц. партия може да защищава само *нѣкои* интереси на дребната буржуазия (селенитѣ и занаятчиитѣ), и то до толкова *до колкото пропадващитѣ дребни производители възприематъ пролетарския идеалъ* Но соц. партия не може да защищава исканията на дребната буржуазия въ *тѣхната економическа и политическа цѣлость,* защото е абсолютно невъзможно да се примиратъ въ рамкитѣ на една и сжща класова партия противоположнитѣ и исключающи се реални обществени тенденции на работническото движение и на дребно-буржуазни движения, като земледѣлческото и еснафското. А имено въ послѣднитѣ могатъ най-послѣдователно (до колкото това е възможно при вжтрѣшнитѣ економически противорѣчия, които разлагатъ дребната буржуазия) да се защищава цѣлостьта на економическитѣ и политически искания на дребнитѣ земледѣлци и занаятчии.

Така соц. партия до сега съ своитѣ конгреси е посочвала на подчиненото и съвършено второстепено значение, което дребно-буржуазнитѣ обществени отношения иматъ по отношение на класовата борба на работническата класа. Но въпрѣки всички конгресни рѣшения, нашитѣ партийни противници отъ „широкото“ течение, *за да могатъ въ политическитѣ си агитации да ангажиратъ масово дребната буржуазия и за да усигурятъ съ това политическитѣ си успѣхи,* тѣ сж всѣкога дѣйствували прѣдъ нея само съ нашата минимална програма, като освѣнъ това сж я развивали откжснато отъ общия пролетарски характеръ на социалистическото движение, като сж я

освѣтявали исключително исхождайки изъ положението на дребната буржуазия. Това постоянно принижаване и задушване пролетарскитѣ тенденции на движението наистина даде нашитѣ политически успѣхи, но наедно съ това то даваше и дава все по-голѣмо надмощие на дребно-буржуазнитѣ обществени отношения въ развитието на социалистическата партия. Послѣдната днесъ се намира прѣдъ дилемата да спрѣ своитѣ масови политически агитации всрѣдъ дребната буржуазия, или окончателно да бжде увлѣчена отъ нея, като съвършено изгуби своя специфиченъ класовъ пролетарски характеръ. Соц. партия въ своята политическа дѣйность трѣбва да изхожда отъ работническото движение, и само до колкото работническата класа е организирана вече отъ нея, само до колкото и гдѣто тя има работнически организации може да харчи силитѣ си въ дребно-буржуазнитѣ срѣди. Нашата пропаганда въ послѣднитѣ ще бжде тѣсно свързана, органически съединена съ общитѣ ни класови искания, и не тия дребно-буржуазни срѣди ще опрѣдѣлятъ характера на нашата дѣйность, а ние ще налагаме тѣмъ своитѣ разбирания, като ги подчиняваме, прибираме и завличаме въ потока на работническото движение. Но и тогава соц партия ще може по-скоро да води само постепенна социалистическа пропаганда въ тия срѣди, отъ колкото да се ангажирва въ масови политически агитации въ тѣхъ. Обаче тая бавна и трудна работа за организирането на работницитѣ и пръскане на социалистическо съзнание всрѣдъ работното население се малко прави на опортюниститѣ, защото не е тя която може да създаде шумнитѣ и бързи успѣхи.

Е добрѣ, но именно това измѣстяне на социалистическата дѣйность отъ истинската нейна обществена основа каквато е работническото движение, *унищожава единството на пролетарската борба, разединява силитѣ на социалистическата партия, внася въ нея разложението и разкапването, подготвя и, най-послѣ прѣдизвиква нейното разцѣпление. Единството на соц. партия е възможно само върху гранитната основа на работническото движение.*

До сега нашитѣ партийни противници съ своята борба противъ пролетарския духъ на конгреснитѣ рѣшения, съ своето безпринципно и непослѣдователно замисване въ земледѣлческото, македонското и пр. движения, съ своята теоретическа неустановеность и шаткавость, въобще съ всичката си дѣйность сж биле фактически най-голѣмитѣ виновници за разединението и безплодното разпиляване на социалистическитѣ сили. И ако днесъ тѣ се обявяватъ за това единство, което сами злоупотрѣбиха и направиха невъзможно, то е защото тѣ искатъ да наложатъ на цѣлата партия своитѣ собствени въжделения. Тѣ искатъ да експлоатиратъ единството на соц партия, тѣ искатъ щото цѣла тя да бжде на тѣхнитѣ услуги и съ нейнитѣ сили да постигатъ своитѣ собствени цѣли. Тѣ искатъ да парализиратъ и задушатъ пролетарскитѣ тенденции на партията, като оставатъ вжтрѣ въ нея, за да прѣпятствуватъ на нейното самостоятелно класово развитие. Тѣ инстинктивно се отвръщатъ отъ работническото движение, което съ

своята опрѣдѣлена класова дѣйность само ще ги стѣснява и запира въ стремленията имъ да правятъ шумъ около себе си за смѣтка на соц. партия.

Но време е вече щото социалистическото движение да се освободи отъ тия, които само спъватъ неговото развитие. *Именно за да може да запази своето единство, то трѣбва да направи прѣобладающъ и господствующъ въ своята практика и теория научния пролетариатски социализмъ.* Обаче „широкото“ течение въ своята практика се стреми да отвори широко вратитѣ на социалист. партия за всѣкакви неустановени елементи, за да може да разполага съ по-голѣми сили за своитѣ политически акции; а въ своята „теория“ то се стреми да оправдае и въведе въ система и принципъ изнѣстянето на социалистическа дѣйность въ дребно-буржуазнитѣ срѣди. Както на теория, тъй и на практика, съ издигането въ теория „сътрудничеството на класитѣ“ и съ дѣйствителното наводняване и задушаване на социал. движение съ чужди нему елементи, се постига само едно, а именно разединяването на социалистическата борба. За какво единство прочее ни говорятъ още „широкитѣ“? Нима тѣ мислятъ, че социалист. партия и тоя пѫть ще се подаде на тѣхнитѣ влияния? Нима тѣ вѣрватъ, че има достатъчно наивни социалисти, които да се подадатъ на маманата? Слѣдъ като систематически цѣли години се стараеха да изнѣстятъ социал. партия отъ нейната обществена основа, работническото движение, и съ това подкопаваха найважното условие за нейното единство, тѣ днесъ съ умиление ни заговорватъ за сѫщото това единство... Играта, съзнателна или безсъзнателна, е много груба, за да не бѫде забѣлѣжена и отхвърлена съ негодувание отъ всѣки съзнателенъ социалистъ

Съзнателното социалистическо болшинство на партията вѣрваше, че принципитѣ и дисциплината на послѣдната ще надѣлѣятъ и усигурятъ прѣобладанието на пролетарскитѣ тенденции въ движението. Обаче, „широкото“ течение, което ето вече цѣли години дѣйствува въ агитацинтѣ си по свое усмотрѣние, което въ своето сп. *Общо Дѣло* обяви война на партийния печатъ, което се декларира противъ установенитѣ и освѣтявани отъ партийнитѣ конгреси принципи и тактика, — „широкото“ течение днесъ се осмѣлява да спрѣ и функционирането на органитѣ на партията. Съ това то самичко се обявява вънъ отъ редоветѣ на партията, защото нѣма нищо по-възмутително отъ насилието, което вироглавия опортюнизъмъ иска да упражни отъ вѫтрѣ, скритъ въ самитѣ управляющи органи на партията, върху нейнитѣ тъй ревностно и тъй присърдце пазени пролетарски идеали. Тѣ толкова повече настояватъ върху единството, защото чувствуватъ, че сами вънъ отъ революционното пролетарско ядро, тѣ не могатъ да проявяватъ дълго самостоятелно сѫществуване.

Да, социалистическата партия трѣбва да пази своето единство. Но това единство не е единството на опортюнистическия дребнобуржуазенъ социализъмъ. То е единството на класовата борба на пролетариата, то е обединеностьта и единството на работническото движение. И за да запази това пролетарско единство на своитѣ сили,

социалистическата партия трѣбва да се освободи отъ единството си съ опортюнистическия еснафски социализмъ. Тя трѣбва да отхвърли съ негодуване и прѣзрѣние това единство, което ѝ прѣдлагатъ нашитѣ партийни противници, и да прѣгърне единството на социалистическия идеалъ и работническото движение.

Разцѣплението на социалистическата партия е вече свършенъ фактъ. То е прѣдизвикано по цѣлата линия, въ Софийската организация, както и въ парламентарната група и Централния Комитетъ, отъ прѣдставителитѣ на „широкото" течение. Прѣдъ тия събития ние не можемъ да съжеляваме. За миналото ние нѣма какво да скърбимъ, защото съ поученията, които то ни дава, ние можемъ смѣло и увѣрено да почнемъ дѣлото на съграждане на това истинско, незиблено пролетарско единство на соц. партия, което трѣбва да изникне изъ развалинитѣ на събореното ни единство съ опортюнистическия дребнобуржуазенъ социализмъ. Късно е вече да се разсѫждава за това, дали можеше „широкия" социализмъ да бѫде задушенъ вѫтрѣ въ рамкитѣ на самата партия. Събитията надпрѣвариха всички очаквания и на съзнателното социалистическо ядро отъ разлагающата се партия, не остава освѣнъ да използува сгодния моментъ, за да се отърси отъ тая тяжесть, която сѫ прѣдставлявали за него множеството отъ „широкитѣ" социалисти. Съзнателнитѣ социалистически революционни сили на партията не изгубватъ нищо съ това, напротивъ тѣ се освобождаватъ за плодотворна работа. Разцѣплението има и тази добра страна, че не ще даде възможность вече на опортюниститѣ да прѣдаватъ подъ форма на социализмъ всевъзможни свои опортюнистически възгледи. А само единъ опортюнистъ не може да види какво е широкото течение, защото и никой не може да види собственото си лице. Дълго поглъщани отъ вѫтрѣшната взаимна партийна борба, тѣ ще могатъ найпослѣ да вложатъ всички усилия за създаването на това социалистическо единство, което ще докара тържеството на нашия идеалъ.

Като изхождаме отъ горнитѣ доводи, *ние изказваме пълното наше съгласие и удобрение поведението на болшинството отъ Централния Комитетъ на партията.* Дѣйствително само другаритѣ отъ болшинството на Централния Комитетъ (Д Благоевъ, Г. Кирковъ и Н. Харлаковъ) съумѣха да останатъ на височината на положението, което заематъ въ партията, защото тѣ посочиха на принципиалнитѣ различия, които прѣдизвикаха разцѣплението и изтъкнаха прѣдъ партията ясно дилемата, която дребнобуржуазния социализмъ и постави. Соц. партия има да избира едно отъ двѣтѣ: тя трѣбва да съгради своето единство върху класовата борба и пролетарския социализмъ, или подъ видимото единство, което проповѣдватъ партийнитѣ ни противници, тя ще навлѣзе въ пѫтьтъ на окончателното разлагане и израждане.

Ето защо, ние също можемъ само да *насърчимъ редакцията на партийния органъ „Работнически Вѣстникъ" въ рѣзкото и опрѣдѣлено поведение, което той пази въ тия критически моменти, като остане вѣренъ изразитель на осветенитѣ отъ всички партийни конгреси принципи*

По формалнитѣ въпроси, съ които главно спекулиратъ „широкитѣ“ социалисти, ние се изказваме напълно съгласни съ окрѫжното на болшинството отъ Ц. Комитетъ № 399. Трѣбва да признаемъ, че нашитѣ партийни противници, които въ сериознитѣ научни доводи чувствуватъ своята слабость, обръщатъ всичкото си внимание на формалнитѣ въпроси, като за това най-своеволно изнасилватъ и фактитѣ, и постановленията на партийния уставъ. Ние бихме отишли много на далечъ, ако трѣбваше тукъ да събаряме всичката тѣхна софистика, която не издържа и най-слабата критика даже отъ формална страна, защото и въ нея опортюнизмътъ е оставилъ печата на своята безлогичность.

Едно желание имаме ние, то е щото часъ по-скоро социалистическата партия да стѫпи на своитѣ истински обществени основи, на работническото движение. Защото тя не може да живѣе вънъ и независимо отъ него, безъ да се изроди въ дребно-буржуазна демократическа партия. Ето защо за соц. партия сега е важно да запази не своята количествена сила, *а да задържи при себе си тия работнически организации въ нашитѣ по голѣми градове, които единствено обѣщаватъ бѫдѫще на социалистическото движение*. Соц. партия може съ леко сърдце и безъ съжаление да се прости съ тия организации, които нито по състава си, нито по своята дѣйность иматъ нѣщо социалистическо. И наистина, за наша голѣма радость, ние трѣбва да констатираме, че почти въ всички по-голѣми градове партийнитѣ организации сѫ добрѣ схванали положението и вече застанали на мѣстото, което тѣ по необходимость ще заематъ всѣкога въ социалистическото движение. Като се обявяватъ за революционния пролетарски социализмъ, тѣ доказватъ, че социалистическата партия не е безжизнена, че тя даже всрѣдъ задушливата атмосфера на еснафския социализмъ и дребно-буржуазнитѣ обществени отношения, живѣе, расте и се развива. Да, дѣлото на пролетарията е безсмъртно, и то не ще бѫде погрѣбено въ развалинитѣ на това призрачно единство, което само задушаваше неговото свободно развитие.

Да живѣе революционния пролетарски социализмъ!

Да живѣе бълг. работн. соц.-демократическа партия!

Третия томъ на Марксовия „Капиталъ“.

Отъ Емилъ Вандервелдъ.

(Прод. отъ кн. 8).

II отдѣлъ.

Прѣобрѫщане на печалбата въ срѣдня печалба.

Това отдѣлъ се раздѣля на петь глави: VIII. Разлика между уровенитѣ на печалбата въ различнитѣ сфери на производството, вслѣдствие различното строение на капитала. — IX. Образуване на единъ срѣденъ или общъ уровень на печалбата и прѣобрѫщане на стойностьта въ производствена цѣна. — X. Изравняване на общия уровень на печалбитѣ чрѣзъ конкуренцията. Пазарна цѣна и пазарна стойность. — XI. Влияние на общитѣ колебания на работната заплата върху производственитѣ цѣни. — XII. Допълнение.

Вторият отдѣлъ е цѣлъ посвѣтенъ за разрѣшаването на мнимото противорѣчие, което сѫществува между закона на стойностьта — въ марксовото схващане — и дѣйствителния уровень на печалбитѣ, въ капиталистическия режимъ.

И наистина, опитътъ показва, че — съ изключение на трияннята, които се противопоставятъ на дѣйствието на економическитѣ закони, и на компенсациитѣ, произтичащи отъ по-голѣмата или по-малката разпространеность на рисковетѣ — печалбитѣ се стремятъ да се изравняватъ, въ всички области на капиталистическото производство.

„Понеже всѣки е свободенъ казва Рикардо, да употрѣбява своя капиталъ, както му се нрави, естествено е, че той се стреми да го пласира по най-плодотворния начинъ; той не ще се задоволи съ 10 процентова печалба, ако въ друга область може да изкара 15 %. Безпокойното желание на всѣки капиталистъ, да напуща по-недоходното пласиране, за да го замѣни съ друго, по-доходно, води тъкмо къмъ въстановяването на равенството въ уровеня на всички печалби, или да опрѣдѣли пропорциитѣ по такъвъ начинъ, щото заинтересуванитѣ личности да могатъ да оцѣнятъ или замѣнятъ всѣко прѣимущество, което една отъ печалбитѣ има, или изглежда да има, съ прѣимуществата на другитѣ“.

Тъй че, има постоянно стремление къмъ изравняването уровеня на печалбитѣ, и въ такъвъ случай явява се въпросътъ да знаемъ, какъ това стремление (тенденция) може да се примири съ туй, що казахме по-рано върху тъждеството на печалбата и на принадената стойность; съ други думи, какъ е възможно, щото капитали отъ еднаква голѣмина, но съ различно органическо строение, да даватъ сѫщитѣ печалби?

Ние видѣхме, наистина, въ I отдѣлъ, че, споредъ Маркса, масата на печалбата = на масата на принадената стойность и, че създадената принадена стойность зависи изключително отъ голѣмината на промѣнливия капиталъ. Но отношението между промѣнливия и постоянния капиталъ, между активната и пасивната части на капитала, взето въ неговата цѣлость, е далечъ отъ да бѫде сѫщото въ различнитѣ области на производството. Какъ да се примири тогазъ това необходимо разнообразие на печалбитѣ съ стремлението къмъ тѣхното изравняване, таквозъ каквото го намираме въ дѣйствителностьта?

Туй е великата тайна, прословутата *Енигма на срѣдната печалба,* която породи цѣла литература слѣдъ прѣдлагането ѝ отъ Енгелса въ прѣдговора къмъ II томъ на „Капитала" и която прѣдизвика отново безчислени коментарии и спорове, въ Италия и въ Германия, на другия день слѣдъ публикуването на III томъ. Споредъ едни, послѣдниятъ томъ на *Капитала* излага мѫчнотията, но не я рѣшава. Професоръ Лориа отива даже до тамъ, че казва, какво даденото ужъ рѣшение отъ Маркса е чиста мистификация, истински фалиментъ на теорията, „научно самоубийство, извършено съ безподобна блѣскавость и тържественость". Други, напротивъ, г. К Шмидъ, напримѣръ, въ Sozial-politisches Centralblatt, и г. Вернеръ Зомбартъ, Бреславски професоръ, въ Braun's Archiv für soziale Cesetzgebung, считатъ марксовия законъ за стойностьта, съ допълненията, които получава въ III томъ, прѣди всичко като необходима теоретическа концепция за здравото разбиране явленията на капиталистическото производство.

Тѣзи разходящи се мнѣния бидоха подбрани и раскритикувани отъ Енгелса въ послѣдната, излѣзла изъ подъ неговото перо, работа: Ergaenzung und Nachtrag zum dritten Buch des „Kapital". Ние се въсползвахме на много пѫти отъ тази статия, която допълва извѣстни непълноти въ недовършеното творение на Маркса.

Нека укажемъ още, между изданията, които изкара на свѣтъ III томъ на *Капитала*, важното изслѣдване на г. Бьомъ-Баверка: Zum Abschluss des Marx'schen Systems [1]).

I. Законъ на стойностьта и уровень на печалбата.

Съгласно съ своя обикновенъ методъ, Марксъ поставя въпроса, тъй наречената енигма, на срѣдната печалба, независимо отъ чуждитѣ за самия въпросъ обстоятелства и усложнения, които биха го направили още по-тъменъ и по-труденъ за разрѣшаване.

Той прѣдполага, прочее, че въ една дадена страна степеньта на експлоатацията на труда, а, слѣдователно, и уровеньтъ на принадената стойность сѫ сѫщитѣ въ всички сфери на производството.

Туй прѣдположение, впрочемъ, вслѣдствие на конкуренцията между работницитѣ, отговаря на дѣйствителностьта, ако, разбира се, оставимъ на страна случайнитѣ фактори, „тринията", мѣстнитѣ прѣпятствия, които затрудняватъ нивелирането на условията на труда и

---

[1]) Enhalten in Staatswissenschaftliche Arbeiten. — Festgaben für Karl Knies. Herausgegeben von O v. Bœnigh. Berlin, 1896.

които съ развитието на капитализма се стремятъ да изчезнатъ. Затова, може да се каже, че все повече и повече сжщото количество (quantum) промѣнливъ капиталъ произвежда сжщото количество принадена стойность, въ всички области на производството.

Но — при прѣдположението уровеньтъ на принадената стойность да е постояненъ — ние видѣхме въ I-я отдѣлъ, че уровеньтъ на печалбата, докарванъ отъ даденъ капиталъ, зависи отъ два фактора: а) отъ отношението, което сжществува между c и v, между активната часть (v) и пасивната часть (c) на този капиталъ; б) отъ продължителностьта на времето за обръщането (Umschlagszeit) на сжщия капиталъ.

Ако това е вѣрно за послѣдователнитѣ измѣнения, които прохождатъ въ строението и въ времето за обръщането (temps de transaction) на единъ и сжщи капиталъ, то сжщото нѣщо очевидно е вѣрно, ако сравняваме помежду имъ два капитала, вложени въ различни области на производството.

Ако прѣдположимъ, че уровеньтъ на принадената стойность си остава сжщия, то нейната маса ще зависи отъ относителната по-голѣма или по-малка важность на v, промѣнливия капиталъ, единствено произвеждащъ принадена стойность; и, слѣдователно, уровеньтъ на печалбата — отношение между принадената стойность и цѣлия капиталъ — ще се мѣни съобразно съ срѣдньото органическо строение на вложенитѣ въ различнитѣ области на производството капитали.

По този начинъ, капитали съ равна голѣмина, но съ различно органическо строение, нѣматъ и не могатъ да иматъ сжщия уровень на печалбата.

Всичко това, разбира се, при условието, че стокитѣ се продаватъ по стойностьта си, съгласно съ формулата: $M = c + v + pl$. При това прѣдположение, — ако уровеньтъ на принадената стойность си остава сжщия (100 %, напримѣръ) — два капитали отъ еднаква величина 100, ще произведатъ 90 или 10 pl, споредъ това дали частьта на промѣнливия капиталъ ще бжде 90 или 10; и ако стокитѣ се продаватъ по стойностьта си, то цѣната на еднитѣ ще бжде: $10\,c + 90\,v + 90\,pl = 190$; цѣната на другитѣ — $90\,c + 10\,v + 10\,pl = 110$.

Сжщитѣ забѣлѣжки сж приложими и къмъ продължителностьта на оборотното време на вложенитѣ въ различнитѣ области капитали: промѣнливи капитали отъ еднаква величина ще произведатъ за дадено време — за една година, напр. — таквизъ количества принадена стойность, а слѣдов. и печалба, които сж съразмѣрни съ продължителностьта на оборотитѣ имъ (leurs révolutions).

Така че, съ една дума, ако стокитѣ се продаваха по стойностьта си, срѣдния уровень на печалбитѣ би билъ различенъ въ всѣка сфера, и капиталиститѣ биха получавали печалби, отговарящи на органическото строение на капиталитѣ имъ. Обаче, ние видѣхме въ I я отдѣлъ, че при еднакви изхарчвания на капиталъ, разноскитѣ по производството сж сжщитѣ, независимо отъ органическото строение на потрѣбенитѣ капитали. Една стока, за произвеждането на която капиталистътъ трѣбва да похарчи 100, му струва 100, ни повече ни по-малко,

били тѣ $90 v + 10 c$, или $10 v + 90 c$. Неравенството въ уровеня на печалбитѣ би докарало, слѣдователно, до твърдѣ нееднаквото възнаграждаване на сжщитѣ изхарчвания на капиталъ, а това положение на нѣщата е несъвмѣстимо съ самото сжществуване на капиталистическия режимъ.

Ето защо, въ дѣйствителностьта, стокитѣ, капиталистически произведени, не се продаватъ по стойностьта си, и печалбитѣ въ различнитѣ сфери се прѣобръщатъ въ срѣдня печалба.

II. Срѣдня печалбъ и производствена цѣна.

За да си обяснимъ образуването на срѣдната печалба, нека прѣдположимъ петь области на производството, въ които вложенитѣ капитали сж съ различно органическо строение и, за да опростимъ своя анализъ, нека приемемъ, както направихме и по-рано, че уровеньтъ на принадената стойность и продължителностьта на времето, нужно за обръщението на капиталитѣ, сж сжщитѣ въ тѣзи различни сфери.

Получаваме по този начинъ слѣдната таблица:

Капитали	Уровеньтъ на прин. стойн.	Принадена стойность	Стойность на продукта	Уровень на печалбата
I. $80 c + 20 v$	100 %	20	120	20 %
II. $70 c + 30 v$	„	30	130	30 „
III. $60 c + 40 v$	„	40	140	40 „
IV. $85 c + 15 v$	„	15	115	15 „
V. $95 c + 5 v$	„	5	105	5 „

И тъй — при сжщата степень на експлуатацията на труда — имаме уровени на печалбата твърдѣ различни, сжществуващи благодарение различното органическо строение на заетитѣ капитали.

Сумата на тѣзи капитали=500; сумата на произведената принадена стойность=110; цѣлата стойность на стокитѣ 610.

Да разгледаме сега тѣзи различни капитали, като образуващи единъ единственъ капиталъ: напримѣръ, като капиталъ вложенъ въ едно прѣдприятие отъ текстилната индустрия и разпрѣдѣленъ между петьтѣ му клонове: влачене, приготвяне на вълната, предение, тъкание и боядисване, съ различно строение въ всѣки единъ отъ тѣзи клонове, и съ срѣдньо строение въ производството, взето изцѣло.

Това срѣдно строение ще бжде: $500=390c+110v$, а за всѣка пета часть отъ вложения капиталъ$=78c+22v$ И тъй, срѣдната принадена стойность е равна на 22; срѣдния уровень на печалбата ѝ

също 22, и продуктътъ на всѣка пета часть отъ заетия капиталъ трѣбва да се продаде по 122 ($78c+22v+22pl=122$), за да се получи въ резултатъ равенство между сума отъ продажнитѣ цѣни и стойността на цѣлия продуктъ.

Само че, за да бжде това тъй, би трѣбвало постоянния капиталъ да се потрѣбява напълно въ процеса на производството, а ние знаемъ, че при общото правило произхожда обратното явление: основната часть [1]) на капиталъ прѣдава само часть отъ своята стойность на продукта, равна на послѣдвалото отъ употрѣбяването му изхабяване. Това обстоятелство, впрочемъ, указва влияние само върху стойностьта и върху производственитѣ разноски (coût de production) на стокитѣ; то е безъ дѣйствие върху уровена на печалбата, който се опрѣдѣля съразмѣрно съ цѣлокупния авансиранъ, а не съ потрѣбения само капиталъ.

Тѣзи различни забѣлѣжки ние резюмираме въ слѣдната хипотетическа таблица:

Капитали	Уровень на принаден. стойность	Принадена стойность	Уровень на печалбата	Потрѣбенъ капиталъ	Стойность на стокитѣ	Разноски по производството
I. 80 c + 20 v	100%	20	20%	50	90	70
II. 70 c + 30 v	"	30	30%	51	111	81
III. 60 c + 40 v	"	40	40%	51	131	91
IV. 85 c + 15 v	"	15	15%	40	70	55
V. 95 c + 5 v	"	5	5%	10	20	15
390 c + 110 v	"					Цѣлия капиталъ
78 c + 22 v	"					Срѣдня за 100

Очевидно е, че въпрѣки разликата въ стойностьта на продуктитѣ, строението на капитала, разгледанъ въ неговата цѣлокупность срѣдньото строени на частитѣ му и срѣдната принададена стойность си оставатъ сжщитѣ. При тѣзи условия, продажнитѣ цѣни (prix de vente) на продуктитѣ се установяватъ по слѣдния начинъ.

[1]) la partie fixe.

Капитали	Принадена стойность	Стойность на стокитѣ	Разноски по произв. на стокитѣ	Цѣна	Уровень на принадом. стойность	Разлика между цѣн. и стойн.
I. 80 *c* + 20 *v*	20	90	70	92	22%	+ 2
II. 70 *c* + 30 *v*	30	111	81	103	„	− 8
III. 60 *c* + 40 *v*	40	131	91	113	„	−18
IV. 85 *c* + 15 *v*	15	70	55	77	„	+ 7
V. 95 *c* + 5 *v*	5	20	15	37	„	+17

Разгледани въ тѣхната цѣлокупность, стокитѣ, слѣдователно се продаватъ съ 2+7+17=26 по-горѣ отъ стойностьта си, и съ 8+18=26 по-долу отъ нея. Само благодарение на тѣзи различия съ по вече или съ по-малко между стойностьта и цѣната уровеньтъ на печалбата е сжщия въ нашитѣ петь клона на производството, въпрѣки разликата въ органическото строение на вложенитѣ тамъ капитали.

Сжщото явление, което току що описахме, се извършва, **mutatis mutandis**, съ цѣлия общественъ капиталъ, вложенъ въ различнитѣ области на общественото производство.

Само че, — и това се разбира отъ само себе си — въ дѣйствителностьта, капиталитѣ, конкуренцията между които създава срѣдната печалба, не се разпрѣдѣлятъ между различнитѣ клонове, въ еднакви количества, както въ взетия отъ насъ примѣръ. Затова и общия уровень на печалбитѣ се опрѣдѣля съ дѣйствието на два фактора: първо, отъ строението на капиталитѣ въ различнитѣ сфери на производството; второ, отъ сравнителнята голѣмина на капитала, вложенъ въ всѣка отдѣлна сфера и произвеждащъ, слѣдов., особенъ уровень на печалбата. Да вземемъ, напр., за уяснение на нашата мисъль, четири капитала, A, B, C, D, придружаващи сжщия уровень на принад. стойность, 100%, но различно органическо строение: промѣнливия капиталъ за A = 25%, за B — 40%, за C — 15%, за D — 10%. Всѣка стотица, прочее, ще даде принадена стойность или печалба за A — 25, за B — 40, за C — 15, за D — 10. Т. е. заедно = 90. Ако нашитѣ капитали бѣха отъ еднаква голѣмина, срѣдния уровень на печалбата щѣше да бжде 90 : 4, т. е. 22½%. Но, ако A=200, B=300, C=1.000, D=4.000, тѣхнитѣ печалби ще бждатъ респективно 50, 120, 150 и 400. Или, за единъ общъ капиталъ 5,500, една печалба 720 и срѣденъ уровень на печалбата 13½%.

Въобще, до тука, стойностьта и цѣната, — въ Марксовия смисълъ на тѣзи думи — принадената стойность и печалбата, прѣвърната въ обща печалба, сж нѣща сжществено различни едно отъ друго.

Въ всѣка сфера на производството, срѣдната печалба се притуря къмъ разноскитѣ по производството на стокитѣ, за да образува туй, що Марксъ нарича *производствената цѣна* (Produktionspreis). Тази производствена цѣна, около която тѣжнѣятъ пазарнитѣ цѣни, не е въ сжщность нищо друго, освѣнъ *необходимата цѣна* на физиократитѣ, или още това, което А. Смитъ нарича natural price (естествена цѣна), а Рикардо — price of production, cost of production Трѣбва да се отбѣлѣжи, впрочемъ, че ако за Рикардо *производствена цѣна и производствени разноски* (cost) сж синоними, въ Марксовата терминология, напротивъ, тѣзи двѣ изражения съвсѣмъ нѣматъ сжщото значение.

Разноскитѣ по производството на една стока се опрѣдѣлятъ отъ quantum'а платенъ трудъ, който тя съдържа; стойностьта ѝ — отъ всичкия трудъ, платенъ или неплатенъ, който се е въплотилъ въ нея; а производствената ѝ цѣна (разноски по производството + срѣдня печалба), — отъ платения трудъ за нейното произвеждане, плюсъ едно извѣстно количество неплатенъ трудъ, независимо отъ количеството на неплатения трудъ, прилаганъ на дѣло въ дадената сфера за производството.

Нека прибавимъ, за да попълнимъ редицата отъ дефиниции, че Марксъ нарича капитали отъ по-високо строение (von höherer Zusammensetzung) тѣзи, които съдържатъ по-вече постояненъ капиталъ и, слѣдов., по-малко промѣнливъ капиталъ, отъ срѣдния общественъ капиталъ; а капитали отъ по-низко строение (von niedriger Zusammensetzung) тѣзи, които ни прѣдставятъ обратното явление. Стокитѣ, произведени съ капитали отъ по-високо строение, иматъ по-високи производствени цѣни отъ стойностьта си; произведенитѣ съ капитали отъ по-низко строение стоки трѣбва да се продаватъ по-низко отъ стойностьта си; и само случайно, ако би че заетитѣ въ дадена сфера на производството капитали сж отъ средно строение, стойностьта и производствената цѣна се стремятъ да се покриятъ.

Слѣдователно, освѣнъ въ изключителнитѣ случаи отъ послѣдната категория, капиталиститѣ не осжществяватъ, при продажбата на продуктитѣ си, принадената стойность, а, значи, и печалбата, които сж били създадени въ тѣхната область на производство; понеже тази принадена стойность или тази печалба се прѣобръща въ срѣдня печалба, то сумата на принадената стойность, произведена отъ обществения капиталъ, вложенъ въ всички области на производството, се стреми да се разпрѣдѣли, на равна нога, между всички съставни части на заетия капиталъ.

Капиталиститѣ, въ тѣхната цѣлокупность, трѣбва да бждатъ разглеждани въ такъвъ случай — колкото се касае до печалбата — като акционери на едно широко анонимно дружество, които си раздѣлятъ реализиранитѣ отъ него печалби, съразмѣрно съ числото на своитѣ акции.

По този начинъ, въ общото правило, производствената цѣна на стокитѣ не е равна на стойностьта. При все това, при послѣдня смѣтка, тя се управлява отъ закона на стойностьта, понеже е дадено,

че ако разгледаме цѣлокупностьта на производственитѣ сфери, то сумата отъ производственитѣ цѣни на произведенитѣ стоки = сумата отъ тѣхнитѣ стойности.

III. Пазарна стойность и производствена цѣна.

Ние знаемъ сега, какво трѣбва да разбираме подъ срѣдня печалба въ марксовата терминология: тя не е друго нѣщо, освѣнъ „цѣлата маса на принадената стойность, раздѣлена между различнитѣ суми капиталъ, въ всѣка сфера на производството, пропорционално съ голѣмината имъ".

Само, че истинската мъчнотия състои въ това да знаемъ какъ, подъ натиска на конкуренцията помежду капиталитѣ, това уравняване въ уровеня на печалбитѣ се стреми да се извърши между различнитѣ клонове на производството.

На пръвъ погледъ, продаването на стокитѣ по стойностьта имъ, т. е. по стойностни цѣни (Werthpreise), отговарящи на стойностьта, която се съдържа въ тѣхъ, и тѣхното продаване по „производствената имъ цѣна", т. е по цѣни, които осигуряватъ сжщитѣ печалби на капиталитѣ отъ еднаква величина, изхарчени за тѣхното произвеждане, сж двѣ сжществено противоположни нѣща, и, които не могатъ да бждатъ извлечени едното отъ другото.

Всичката трудность произтича, споредъ Маркса, отъ туй, че, при извѣстна степень на развитие на капиталистическия режимъ, стокитѣ не се размѣнятъ вече чисто и просто като *стоки*, но като *произведения на капитали* които прѣдявяватъ еднакви претенции къмъ сумата (l'ensemble) на произведената принадена стойность.

За да направи по-лесенъ за схващане прѣхода отъ формата „стока" която, теоретически и исторически, е първа, къмъ формата „продуктъ на капитала", която се явява нейна наслѣдница, Марксъ прѣдполага, като изходна точка, единъ такъвъ режимъ на производството, въ който работницитѣ сж собственици на срѣдствата за производство, работятъ, срѣдньо, еднакво дълго време и съ сжщата напрѣгнатость, и размѣнятъ направо стокитѣ си едни срѣщу други.

Въ тѣзи условия, два работника произвеждатъ за единъ день сжщото количество принадена стойность, но стойностьта на стокитѣ имъ е различна, благодарение на съдържащия се трудъ въ срѣдствата за производство, които тѣ сж изразходвали и нахабили. Послѣдниятъ елементъ ни прѣдставлява постоянния капиталъ на капиталистическия режимъ; жизненитѣ срѣдства, които нашитѣ два работника сж потрѣбили презъ деня, отговарятъ на промѣнливия капиталъ; излишъкътъ отъ произведената стойность съставя принадената стойность, която въ нашата ипотеза се пада на самитѣ работници. Послѣднитѣ произвеждатъ прочее — оставяйки на страна това, което прѣдстава постоянния капиталъ — еднакви стойности; но отношението между частьта отъ тази стойность, която отговаря на принадената стойность, къмъ стойностьта на срѣдствата за производство — което отношение изразява уровеня на капиталистическата печалба — може да бжде твърдѣ различно въ двата случая. Но това обстоятелство не прѣд-

ставлява никакъвъ интересъ за независимитѣ производители, и, при подобенъ режимъ, стокитѣ се размѣнятъ едни срѣщу други, пропорционално съ стойностьта имъ, т. е. съ количество на обществения трудъ, въплотенъ въ тѣхъ.

Достатъчни сѫ, за това, слѣднитѣ три условия: 1-о) да не сѫществува нѣкакъвъ изкуственъ или природенъ монополъ въ полза на една отъ търгуващитѣ страни; 2-о) търсенето и прѣдлагането да се уравновѣсяватъ; 3-о) да не се касае работата до случайни и нередовни размѣни, но до единъ редовенъ пазарь, подчиненъ на законитѣ на конкуренцията.

Подъ дѣйствието на послѣднята, индивидуалната стойность на продуктитѣ се обрѫща въ пазарна стойность (Marktwerth), резултатна отъ тѣзи индивидуални стойности, центръ на тѣжестьта, къмъ който постоянно се стремятъ да се доближаватъ цѣнитѣ, въпрѣки по-голѣмитѣ или по-малкитѣ отдалечавания. Въ случая, когато произведенитѣ стоки се продаватъ по пазарната си стойность, или приблизително, тѣзи, които ги произвождатъ въ по-малко неблагоприятни условия отъ другитѣ, добиватъ една добавъчна принадена стойность, една печалба-екстра (Extramehrwerth und surplus-profit); тѣзи, напротивъ, които произвеждатъ при по-скѫпи условия, не успѣватъ да реализиратъ цѣлата принадена стойность, която сѫ произвели.

Преобрѫщането на индивидуалнитѣ стойности въ пазарни прѣдшества не само на теория, но и исторически. — Енгелсъ посвѣтява, за доказването на това, почти цѣлия трудъ, за който приказвахме по-горѣ — образуването на производственитѣ цѣни. Само слѣдъ като конкуренцията установи пазарнитѣ стойности, за всѣка сфера на производството, само слѣдъ този моментъ конкуренцията между капиталитѣ, въ различнитѣ производствени клонове, започна да изравнява печалбитѣ и да поражда срѣдната печалба.

За това нѣщо трѣбва, щото капиталистическия режимъ да замѣсти старитѣ режими и, сѫщо, да достигне извѣстна доста напрѣднала степень на развитие, та капиталитѣ да добиятъ необходимата подвижность и течливость (fluidité) за лесното прѣминаване отъ една сфера на производството въ друга.

Въ тѣзи условия, става много лесно да си дадемъ смѣтка за начина, по който се добива общия уровень на печалбитѣ.

Ако стокитѣ продължаваха да се продаватъ по стойностьта си, ние знаемъ, че уровеньтъ на печалбитѣ би билъ различенъ въ различнитѣ сфери на производството; но, въ дѣйствителность, капиталитѣ бѣгатъ отъ производственитѣ клонове, гдѣто печалбитѣ сѫ по-низки отъ срѣдната; тѣ се нахвърлятъ, напротивъ, къмъ онѣзи, гдѣто тази срѣдня е надмината. Тази емиграция и тази имиграция на капиталитѣ, понижавайки уровеня на печалбитѣ отъ една страна, повишавайки го отъ друга, установяватъ таквозъ отношение между търсенето и прѣдлагането, че срѣдната печалба се стреми да стане сѫщата въ различнитѣ сфери и че, слѣдователно, стойноститѣ се преобрѫщатъ въ производствени цѣни.

Колкото повече развитието на капиталистическия режимъ е отишло напрѣдъ, толкозъ по пълно е това прѣвръщане.

И наистина, тенденцията за изравняването на печалбитѣ срѣща толкозъ по-малко прѣчки, колкото:

1-о) капиталитѣ сѫ по-подвижни и се прѣнасятъ по-лесно отъ едно мѣсто на друго, отъ една сфера на производството въ друга;

2-о) работнитѣ сили (работницитѣ) се мѣстятъ съ сѫщата лесвина.

А подвижностьта на капиталитѣ прѣдполага свободата за търговията въ националния економически животъ; унищожаването на всички монополи, освѣнъ произтичащитѣ отъ самия капиталистически начинъ на производството; развитието на кредита, който концентрира неорганическата маса на достѫпнитѣ капитали; подчиняването на всички клонове на производството отъ капитализма, и, най-послѣ, една голѣма гѫстота на населението.

Подвижностьта на работнитѣ сили, отъ друга страна, прѣдполага унищожаването на всички закони, които затрудняватъ мѣстенето на работницитѣ отъ едно мѣсто на друго; безразличието на работницитѣ що се касае до природата на труда имъ, който става все поеднообразенъ съ разпространяването на машинизма; изчезването на професионалнитѣ прѣдразсѫдаци; съ една дума, растящето подчиняване на работницитѣ на капиталистическия начинъ за произвеждане.

IV. — Заключение.

Както вече видѣхме, марксовата теория за срѣдната печалба повдигна бурни критики, особено отъ страна на професоръ Лориа. „Да се занимавашъ, казва той въ една статия въ N u o v a A n t o l o g i a, съ една стойность, по която стокитѣ никога не се продаватъ и не могатъ никога да бѫдатъ продадени, — ето нѣщо, което никой економистъ, съ отъ малко-малко здравъ смисълъ, не е никога правилъ и не ще никога направи!"

На туй твърдение именно, и на други отъ сѫщия родъ, изразени въ не толказъ остра форма, отговаря послѣдниятъ трудъ на Енгелса: Ergaenzung und Nachtrag zum dritten Buch des „Kapital".

Той се старае да покаже, отначало, че марксовия законъ за стойностьта е отъ всеобщо приложение толкозъ, до колкото въобще економическитѣ закони могатъ да бѫдатъ отъ всеобщо приложение, въ продължение на цѣлия периодъ на простото стоково производство, т. е. до момента, когато развитието на капиталистическия начинъ за произвеждане дохожда да измѣни това положение на нѣщата.

Когато, напримѣръ, селянитѣ отъ древнитѣ сѣмейни общини размѣняваха излишека отъ продуктитѣ си срѣщу този отъ продуктитѣ на други селяни, или срѣщу стоки произведени отъ занаятчиитѣ на съсѣдния градъ, стойностьта на размѣненитѣ произведения се изчисляваше, и отъ едната, и отъ другата страна, споредъ количеството на обществения трудъ, който тѣ съдържаха.

Не е точно, слѣдов., да се претендира, както прави Лориа, че споредъ Маркса, стокитѣ не се размѣнятъ никога споредъ стойностьта имъ.

Отъ друга страна, ние видѣхме, че въ капиталистическия режимъ, стокитѣ обикновено (généralement) не се размѣнятъ съразмѣрно съ стойностьта имъ; количеството пари, което се съдържа въ „нормалната цѣна" на едно произведение, прѣдставлява най-често по-друга quantum стойность, id est трудъ, отъ колкото съдържащия се въ самия продуктъ. Поради това сѫщо, е възможно — и то често се случва — щото извѣстенъ quantum стойность пари да се дава за нѣща, които нѣматъ стойность — въ марксовия смисълъ на думата, — т. е. за нѣща, които не сѫ стрували трудъ (напр. земята), или които не могатъ да бѫдатъ възпроизведени отъ труда (напр. редкости, антики и др.).

При все това, ако законътъ за стойностьта не е направо приложимъ къмъ повърхностнитѣ явления на размѣната, въ капиталистическия режимъ, тя е въ послѣдня смѣтка, която опрѣдѣля срѣдния уровень на печалбата и. слѣдов., производственитѣ цѣни.

И наистина срѣдната печалба трѣбва всѣкога да бѫде равна, или приблизително равна, на quantum'а принадена стойность, който се пада на даденъ капиталъ, като аликвотна часть отъ цѣлокупния общественъ капиталъ. А именно стойностьта на сумата отъ всички стоки, въ отношение съ разноскитѣ по тѣхното производство, е, която опрѣдѣля размѣритѣ на общата принадена стойность (Gesammtmehrwerth); послѣдният регулира. отъ своя страна, височината на срѣдната печалба; въ края на крайщата, прочее, законътъ за стойностьта е, който управлява производственитѣ цѣни — центръ на тѣжестьта, около който трептятъ цѣнитѣ при капиталистическия строй.

Отъ този фактъ слѣдва, че капиталиститѣ, разгледани по отдѣлно, сѫ заинтересувани въ експлоатирането на всички работници отъ цѣлия (общественъ) капиталъ, и то не само посрѣдствено, отъ класова симпатия, но и прѣко, непосрѣдствено, отъ личенъ интересъ, понеже срѣдния уровень на печалбитѣ, въ всѣки клонъ на производството, зависи отъ производителностьта и отъ степеньта на експлуатацията на обществения трудъ.

И тъй, резюмирайки, цѣната и стойностьта, въ марксовия смисълъ на думата, сѫ двѣ по сѫщество различни нѣща.

Въ своитѣ колебания, цѣната се стреми̂ да съвпадне съ разноскитѣ по производството и нормалната печалба на производителя; стойностьта зависи, напротивъ, отъ количеството на обществения трудъ, въплотенъ въ стоката.

Всѣки капиталистъ, взетъ отдѣлно, кара работницитѣ, които експлоатира, да произвеждатъ извѣстна маса принадена стойность, но отъ тука не слѣдва необходимо, че той осѫществява тази принадена стойность въ продажната цѣна на своитѣ стоки. Послѣднитѣ могатъ да се продаватъ, било по-горѣ, било по-долу отъ стойностьта си. Еднитѣ печелятъ, другитѣ губятъ. Не трѣбва да се забравя само, че класата на работницитѣ, рѫчни или умствени. произвежда единъ излишекъ, една обща принадена стойность, която капиталистическата класа си раздѣля, подъ формата на рента, печалби и проценти.

Прѣвелъ **Kaempfer.**

Демократизмъ и социализмъ.[1])
(Полемика).

* * *

По-горѣ споменахме, че разлаганието на дребното производство и недостатъчното развитие на индустрията увеличава у насъ числото на безработнитѣ пролетарии. Его защо една партия, като работнич. соц. партия, която основава своята дѣйность на обективното економическо развитие, която изхожда отъ факта на развитието на индустрията и увеличаванието на работнишката класа, може и трѣбва да иска по-скорощното закрѣпяване и распространение на индустриалното производство, единичко, което ще може да погълни лупения пролетариатъ. Соц. партия е за социалното развитие, защото нейното бъдаще зависи отъ общото културно и економическо подигание на страната. Ние разбираме всичкитѣ врѣдни послѣдствия, които упражнява увеличението на безработнитѣ пролетарии върху политическия ни животъ, защото знаемъ, че мжчно ще може да се прѣмахне котерийното управление у насъ, до като то намира подрържка въ гладнитѣ, и невѣжествени маси въ градоветѣ и селата. Его защо ние искаме прокарванието закона за покровителствуване на дѣтския трудъ; съ това би се избавило подрастающето ни поколение отъ израждание, като съ това сжщевременно би се дало работа на братята и бащитѣ на дѣцата, които ще бждатъ извадени отъ фабрикитѣ и работилницитѣ. Съ това прѣмахване или поне ограничаване на дѣтския трудъ въ развивающето се индустриално производство, ще се принесе голѣма полза и на послѣдното, защото когато капиталистътъ бжде заставенъ да плаща по-голѣма работническа заплата на възрастнитѣ работници, за да може да устои на външната конкуренция, и запази прѣжното си положение въ пазаря, той ще бжде принуденъ да намали производствената стойность (coût deproduction) на стокитѣ си, като въведе по-усъвършенствувани орждия на труда въ производството. Но буржуазията инакъ разбира социалното развитие, тя даже малко се интересува отъ усъвършенствуванието на техниката въ производството. Тя се интересува исключително отъ своитѣ печалби, и догдѣто тя може безнаказано да си ги набавя отъ експлоатацията на дѣтския трудъ, тя никога не ще се рѣши да влага нови капитали въ доставянието на по-усъвършенствувани срѣдства на производството. Буржуазията е за индустриалното развитие, до колкото въ това на-

---

[1]) Продължение отъ кн. 3.

миратъ удовлетворение нейнитѣ непосрѣдствени класови интереси, а за социалното развитие тя тъй малко се грижи, както и нашитѣ демократи, които немогатъ да разбератъ противорѣчията между интереситѣ на работническата класа и буржуазията.

Капиталистическото развитие го искаме и ние, то ще се наложи на всички „производящи съсловия", но слѣдва ли отъ това, че тая обща обществено-економическа организация се еднакво защищава отъ разнитѣ обществени класи? Капитализмътъ е една историческа необходимость, и когато демократитѣ, наедно съ „широкитѣ" социалисти ни повтарятъ до умрѫзване, че и наемнитѣ работници трѣбвало да бѫдатъ за социалното развитие, тѣ собствено само посочватъ на тая необходимость, която ние отдавна сме съзнали. Това, което е много по важно, то е каква обществено-економическа политика трѣбва да подържатъ развиващитѣ се класи, за да улесняватъ и разчистятъ пѫтьтъ на капиталистическото развитие. А тукъ вече, примѣра съ работническото законодателство, което само би потикнало усъвършенствуването на техниката въ производството, показва, че социалното развитие далечъ не е една обща цѣль, която може да се прѣслѣдва съ общи усилия и задружно отъ всички „производящи съсловия". Класовитѣ искания на отдѣлнитѣ „производящи съсловия" тогава започватъ ясно и послѣдователно се защищаватъ въ политиката, когато вѫтрѣшнитѣ класови противорѣчия достатъчно разграничатъ противоположнитѣ интереси. И отъ първия моментъ, когато може да се говори за класова политика, ние намираме въ нея тая класова борба, която е достатъчно назрѣла въ недрата на производственитѣ отношения за да се изрази и въ политическитѣ отношения. Дѣйствително, защищаването на закона за насърдчение на мѣстната индустрия и нежеланието да се прокаратъ закони за покровителство на работническия трудъ, ясно показа у насъ още отъ самото начало, че капитализмътъ инакъ се защищава отъ буржуазията и инакъ отъ пролетариата. Капитализмътъ се защищава отъ пролетариата до толкова, до колкото той замѣнява старитѣ съсипани производствени форми и до колкото той дава възможность още сега да се подобрява неговото класово положение. Но, ако пролетариатътъ е за социалното развитие въ капиталистическото общество, защото въ него само той ще може да израстне и се доразвие, той потиква нанапрѣдъ това социално развитие, като изхожда отъ *своитѣ собствени класови интереси, които го натикватъ при всѣка негова стѫпка въ борба съ буржуазията.* Когато пролетариатътъ защищава социалното развитие, той изхожда отъ други побуждения и интереси и прѣдлага *други срѣдства*, отъ колкото тия на буржуазията. Задъ общитѣ обществено-економически отношения, които съ еднаква сила се налагатъ и на пролетариата и на буржуазията, ние откриваме тѣхната непрѣкѫснатата борба, ние намираме развитието и изострянето на класовитѣ противорѣчия.

Цѣлата теория и практика на социалната демокрация се градятъ на класовата борба въ капиталистическото общество. Развитието на класовитѣ противорѣчия между пролетариата и буржуазията е главната тенденция въ развитието на капиталистическитѣ производствени отно-

шения. Социалната демокрация обединява въ една съзнателна политическа класова борба работническото движение, което се поражда благодарение на капиталистическата експлоатация. За да се обясни класовата борба на пролетарията трѣбва да се обяснятъ класовитѣ противорѣчия въ съвременото общество, трѣбва да се обясни капиталистическата експлоатация. Безсмъртната заслуга на К. Маркса се именно въ това състои. че той разкри вжтрѣшния механизъмъ на капиталистическото производство и даде научна основа на работническото движение. Той откри истинския източникъ на капиталистическата печалба, а именно принадената стойность, която капиталистътъ присвоява отъ работническия трудъ.

Това, което характеризира развитието на капиталистическото производство, то е извънредната голѣма производителность на труда, благодарение на непрѣстанитѣ усъвършенствувания на орждията на труда. Но растението на производителностьта на труда е придружено съ увеличението степеньта на капиталистическата експлоатация. Защото колкото по-малко време употрѣбява работника, за да изработи това, което му се плаща като работническа заплата, толкова повече време употрѣбява той въ работа изключително за капиталиста. Принадената стойность расте съ развитието на техниката, даже тогава, когато работния день се намалява и работническата заплата увеличава, т. е. *послѣдната относително непрѣстано се намалява и тогава, когато абсолютно тя се увеличава.* Растенето на капиталистическата експлоатация се изразява въ общественитѣ отношения, съ *увеличението на социалното различие между пролетарията и буржуазията.* Обществената пропастъ между послѣднитѣ се непрѣстано увеличава, защото догдѣто пролетариятътъ само въ нѣкои страни и нѣкои отрасли на производството незначително подобрява своето положение, догдѣто той изобщо остава въ прѣжната си мизерия и все по-често е излаганъ на безработицата и всичкитѣ сътресения на капиталистическо производство, — богатствата на буржоазията достигнатъ до баснословни размѣри.

Но въ страни като нашата, които сж останали назадъ въ своето развитие, капиталистическата експлоатация е още по-голѣма. За да могатъ да устоятъ на кункуренцията на чуждата индустрия, нашитѣ капиталисти и замогнати занаятчии намаляватъ производственитѣ цѣни на стокитѣ съ намаление работническата заплата, когато тѣхнитѣ конкуренти постигатъ сжщото въ много по-голѣма степень, като сжщевременно подобряватъ качеството на произведенията, съ въвеждането на усъвършенствувани машини.

У насъ капиталитѣ не сж тъй многобройни, както въ напълно индустриалнитѣ страни, отъ тѣхния кредитъ се нуждаятъ всички производящи класи, ето защо и тѣ сж скжпи. Вложени въ производството, тѣ трѣбва да донасятъ печалба по голѣма отъ колкото срѣдната лихва на кредитнитѣ ни учреждения и лихваритѣ, защото инакъ нѣма никакъвъ смисълъ тѣхното пласиране. Но за да може да донася тая голѣма печалба капитала у насъ, при отсжтствието на развита техника въ производството, при изобилно множество безработни и безза-

штни работници, съ слабо развити нужди, подлага на една нечувана експлоатация работническия трудъ. Капиталистическата експлоатация въ останалитѣ назадъ страни като нашата, се увеличава не вслѣдствие развитието производителностьта и интензивностьта на труда, а вслѣдствие неимовѣрно низкитѣ работнически заплати. Его защо такива страни страдатъ не само отъ капитализма, но и отъ неговото недостатъчно развитие.

Но освѣнъ непосрѣдствено въ срѣдата на нашитѣ производствени отношения, развитието на класовитѣ противорѣчия се чувствува у насъ и косвено, вслѣдствие на това, че нашето производство безвъзвратно е попаднало подъ зависимостьта на законитѣ на развитието на международния капитализъмъ. Когато голѣмото концентриране на капиталитѣ доведе до едно високо развитие на техниката и намаление цѣнитѣ на стокитѣ, тогава слабитѣ капиталистически прѣдприятия на западналитѣ страни, като немогатъ да разширочатъ своитѣ размѣри и усъвършенствуватъ способитѣ си въ сѫщата степень, и като се ползватъ отъ слабото съпротивление на работническата класа и нейната пълна беззащитность, устояватъ срѣщу конкуренцията на силнитѣ си противници само благодарение на низкитѣ работнически заплати. Това е едно отъ най-деститѣ явления, което бихме могли да отбѣлѣжимъ въ хиляди случаи, особено при новата система на картели и вътрѣшно покровителствуване, което увеличава стойностьта на произведенията на голѣмитѣ капиталистически прѣдприятия въ индустриалнитѣ страни и съ това позволява тѣхното продаване на много ниски цѣни на външния пазарь. Могѫщия капитализъмъ, като се закрѣпи съ монопола и държавното покровителство въ своята собствена родина, явява се непобѣдимъ конкурентъ на чужбина. Той увеличава капиталистическата експлоатация въ развититѣ страни съ натрупването на капиталитѣ и усъвършенствуване техниката си, а въ недоразвититѣ — съ задържането и намалението на работническата заплата.

Така класовитѣ противорѣчия проникватъ всичкитѣ области на економическитѣ отношения, законитѣ на капиталистическото производство завладѣватъ всичкитѣ отрасли на промишленостьта. Наедно съ *разпространението на капиталистическата експлоатация по пространство и увеличението на нейната интензивность*, противорѣчията въ производственитѣ отношения се прѣобрѫщатъ въ класовъ антагонизмъ въ обществения и политически животъ. Класовата борба, далечъ отъ да бѫде безсъдържателна абстракция, е господствующия фактъ въ живота на капиталистическитѣ общества, и именно върху него гради социалната демокрация своята тактика и своята теория.

Ако разрастването и изострянето на касовитѣ противорѣчия е опрѣдѣляющата причина на борбата на пролетарията, може ли тогава да става дума за нѣкакво економическо сътрудничество между него и буржуазията? Разбира се, че не. Но нашитѣ демократи, наедно съ „широкитѣ“ социалисти, ще ни възразятъ, че това сътрудничество въ економиката може да бѫде само частично, за опрѣдѣлени цѣли (и само

за извѣстно време, би прибавило сп. *Общо Дѣло*), но въ областьта на политиката то е едно често и твърдѣ обикновено явление.

Ние не ще разглеждаме твърдѣнието на нѣкои социалисти, че чрѣзъ синдикалната борба и кооперативното движение работническата класа може постепенно да намали капиталистическата експлоатация и се намѣси въ производството, до гдѣто окончателно го прѣобърне въ колективно производство. Практиката на английското работническо движение показа най-добрѣ, че на почвата на синдикалната борба не може да се намали капиталистич. експлоатация до тамъ, щото да се посегне и на срѣдната печалба (процента), която капиталътъ има на международното тържище. Защото въ такъвъ случай капиталътъ би напустналъ тия отрасли на производството, гдѣто работницитѣ сж ограничили неговитѣ „законни" доходи и би се прилялъ въ други производства или даже би емигриралъ въ други страни.[1])

Надеждитѣ, които се възлагатъ на потрѣбителнитѣ кооперации, че тѣ ще могатъ най-послѣ да организиратъ и монополизиратъ консумацията на голѣмото множество потрѣбители (работното население) за да могатъ така да влияятъ върху капиталистическото производство сж също тъй малко основателни, както и надеждитѣ, които се възлагатъ на производителнитѣ кооперации. Въобще теорията за постепеното внедряване на пролетарскитѣ институции въ порitѣ на капиталистическото общество е оборена въ чуждата соц. литература, и ние тукъ нѣма да се спираме повече върху нея.

Но и въ областьта на чистата политика, това, което наричатъ сътрудничество на класитѣ не е освѣнъ епизоди отъ тѣхната борба. Така, когато нѣмската социална-демокрация се бори едновремено съ либералната буржуазия противъ покровителственитѣ мита, тя изхождаше отъ интереситѣ на потрѣбителитѣ, работници въ по-голѣмата часть, защото върху тѣхъ ще се отрази най-злѣ поскжпяването на артикулитѣ отъ първа необходимость. Напротивъ, индустриалната буржуазия се обяви противъ сжщитѣ мита водима отъ съвършено други побуждения. Поскжпяването на хлѣба и пр. би повело до едно движение на работницитѣ за увеличение на работническата заплата, което може да доведе до намаление капиталистическата печалба. Отъ друга страна, съ въвеждането на земледѣлческитѣ покровителствени мита, другитѣ страни, като Русия напр., които внасятъ земледѣлчески произведения въ Германия, и които сж пазарь за германската индустрия, тия страни могатъ сжщо така да възприпятствуватъ на германския индустриаленъ износъ, което никакъ не е въ интереса на буржуазията. Но тая сжщата буржуазия, която се обявява противъ митата върху земледѣлческитѣ произведения, се старае да ограничи външния индустриаленъ вносъ сжщо така съ високи мита, за да може безнаказано да експлоатира потрѣбителитѣ, като монополизира вжтрѣшния пазарь

[1]) По тоя въпросъ гл. *Класовата борба на пролетарията*, отъ Н. Молатовъ, издава Г. Бакаловъ, 1903 г. По кооперативното движение читательтъ може да намѣри пространни обяснения въ статиитѣ на др. Р. Аврамовъ, печатани въ миналата год. на сп. *Ново Време*, за това азъ не ще се спирамъ върху тоя въпросъ.

за себе си и подържа неимовѣрно високи цѣни на стокитѣ си (което тя постига сжщо и съ трустоветѣ). Дѣйностьта на социалната-демокрация временно съвпада съ тая на една или друга фракция отъ буржуазията, но тия времени моменти на съприкосновение въ външната борба противъ една реакционна мѣрка и др., сж въ тѣсна органическа свръзка и въ непосрѣдствена зависимость съ класовата политика на двѣ борящи се класи и за това тѣ иматъ съвършено различно значение за едната и другата. Пролетариатътъ води обща класова борба противъ цѣлото съвремено общество, той се стреми къмъ прѣмахването условията на капиталистическата експлоатация, т. е. къмъ социализирането срѣдствата на производството. И въ тая си дѣйность, пролетариатътъ, безъ да прикжсва нито за мигъ общата си борба противъ основитѣ на капиталистическото общество прѣнася тая борба и напр. въ въпроса за митническата тарифа и тукъ намира тя времени съюзници своитѣ вжтрѣшни и непримирими неприятели. Но той е достатъчно зрѣлъ за да използува за себе си това „сътрудничество", за да се бори сжщевремено въ всички други области, а по късно може би и въ тая сжщата областъ съ своитѣ времени политически съюзници.

Сжщия характеръ има „сътрудничеството" между буржоазията и пролетарията и при всички други случаи на компромиси и др., и ако времето ни позволяваше, ние бихме могли да умножимъ до безчетъ историческитѣ примѣри, които показватъ, че *съзнателната* и *самостоятелна* политика на работническата класа е всѣкога знаела добрѣ да използва видимитѣ „сътрудничества" съ разнитѣ буржуазни фракции, като е оставала вѣрна и послѣдователна на принципа на класовата борба. Разбира се, имало е периоди, особено при слабото развитие на работническото движение, когато послѣдното е било експлоатирано отъ либералната буржоазия. Но напрѣдакътъ на работническото движение именно съ това се характеризира, че отъ опашка на буржоазната демокрация, то става самостоятелно и независимо движение на една съзнателна обществена класа.

Е, добрѣ, това което ни прѣпоржчватъ демократитѣ, то е именно заличаванието и унищожаванието на самостоятелния класовъ характеръ на работническото движение. Въ името на социалното развитие, тѣ искатъ да принижатъ работническата класа до простъ несамостоятеленъ сътрудникъ въ общото дѣло на „производящата демокрация". Но тѣ забравятъ вжтрѣшнитѣ класови противорѣчия между „производящитѣ съсловия", тѣ особно забравятъ тия между работническата класа и буржуазията.

Но, ако социалната демокрация намѣсто да прикрива класовитѣ противорѣчия хвърля повече свѣтлина върху тѣхъ, ако тя въвежда въ свой върховенъ принципъ класовата борба, значи ли това, че тя не работи за демократизиранието на политическитѣ институции? Значи ли това, че тя се обявява противъ буржоазната политическа демокрация?

Ако ние се обявяваме противъ „общото дѣло" на „производящитѣ съсловия" на демократитѣ и „широкитѣ" социалисти, то е защото искаме да извадимъ работницитѣ отъ тѣхната пасивна и безсъ-

значителна роля въ политическия животъ, и *съ тѣхното групиране въ самостоятелна политическа класова партия да ги поставимъ на чело на демокрацията.*

* * *

Политическото и гражданско равенство бѣ необходимо на революционната буржоазия за да събори пречкитѣ, които феодалното, пълно съ ограничения, общество поставяше на свободнитѣ економически отношения. Пълното проявяване на свободната конкуренция и капиталистическитѣ закони въ производството нивилира политическото положение на всички обществени класи, за да остане силата на капитала едничката причина за надмощие въ економическия животъ. Буржуазията се борѣше съ феодалната аристокрация съ помощьта на дребната буржуазия и пролетариата. Но когато въ тая политическа борба, пролетариятътъ израстна до отдѣлна класа и се въэпита за самостоятелна класова политика, буржоазията прѣстана да се опира на неговата политическа сила и почена да се стреми къмъ ограничението на тия свободи, които вече можеха да се използватъ отъ постоянно растящата сила на пролетарията за защитата на неговитѣ класови интереси.

Въ великата френска революция, пролетариятътъ се борѣше наедно съ „третото съсловие" и дребната буржуазия, защото класовитѣ противорѣчия между тѣхъ бѣха още твърдѣ слабо развити. Въ послѣшнитѣ революции на 1830 и 48 г. ние намираме като обществена основа на демокрацията прѣди всичко дребната буржуазия, но също либералната буржуазия и пролетарията. Послѣдния въ всички тия революции е игралъ голѣма роль, той е правилъ тѣхната сила и тѣхния блѣсъкъ, но не могалъ да използва резултатитѣ напълно за себе си. — Отъ половината на миналото столѣтие, обаче, работническата класа започва да играе все по-рѣшителна и по важна роль въ политическия животъ, като е станала и главна опора на демокрацията.

Тая роль на работническата класа не се намалява и умаловажава отъ социалната демокрация. Напротивъ, послѣдната всѣкога е била за политическата свобода и разширяването на народното самоуправление, защото само така силата и надмощието на пролетарията ще могатъ да се изразятъ въ съотвѣтното приспособление на общественитѣ институции къмъ неговитѣ интереси. Но това, което е правила и прави социалната демокрация, то е *издигането на работническата класа до самостоятеленъ факторъ на демокрацията.* Това, което е правила и прави социалната демокрация, то е поставянето на пролетарията въ положението да може послѣдователно да защищава своята класова политика. Буржоазната политическа демокрация разчистя припятствията, които работническото движение срѣща по пътя на своето развитие.

Но демократизирането на политическитѣ институции е само срѣдство за соц.-демокрация, което по-леко и по-бърже ще доведе до нейната крайна цѣль — социалистическото общество. К. Кауцки въ прѣведената напослѣдъкъ негова брошура „*Социалната Реформа*

и *Социалната Революция*" опрѣдѣля по слѣдующия начинъ отношението на социалната демокрация към буржуазната политическа демокрация: „Нъ нека не ме разбиратъ така, че азъ смѣтамъ излишна демокрацията, че азъ искамъ да умаловажа значението на синдикатитѣ, кооперативитѣ, проникването на социалната демокрация въ общинскитѣ управления и парламентитѣ, добиването въ тѣхъ отдѣлни реформи. Нищо не би било по невѣрно отъ туй. Напротивъ, всичко това е отъ неоцѣнима стойность за пролетарията, то е безъ значение само като срѣдство да се прѣдотврати революцията, т. е. завоюването отъ пролетарията политическата власть. — Демокрацията е отъ най-висока стойность вече за това, че прави възможни едни по-високи форми за революционната борба. Послѣднята не ще бѫде вече както въ 1789 г. или даже 1848 г. борба на неорганизирана маса, безъ всѣко политическо образование, безъ всѣко внимание въ отношенията на силитѣ на борящитѣ се фактори, безъ по-дълбоко разбиране задачитѣ на борба и срѣдствата за тѣхното разрѣшавание".

По-надолу К. Кауцки продължава:

„Но и на практическитѣ придобивки, които могатъ да бѫдатъ спечелени чрѣзъ демокрацията и чрѣзъ прилагането на нейнитѣ свободи и права, не бива да се понижава стойностьта. Тѣ сѫ твърдѣ нищожни за да ограничатъ господството на капитализма и да причинятъ неговото незабѣлѣжимо замѣняване отъ социализма. Но най-малката реформа или организация може да стане отъ най-голѣмо значение за физическото и духовно *възраждание на пролетарията*, който безъ нея, отдаденъ безъ всѣка защита на произвола на капитала, отдавна би се народилъ въ мизерия, съ която послѣдния непрѣстано го застрашава. Но не само за издиганието пролетарията отъ мизерията е необходима дѣятелностьта на пролетариатскитѣ прѣдставители въ парламента и общинскитѣ съвѣти и дѣйствуването на пролетариатскитѣ организации; тя е необходима още и за растящето практическо усвояване отъ пролетарията задачитѣ и срѣдствата на държавното и общинско управление и на стопанскитѣ едри прѣдприятия, значи, за достигание онази духовна зрѣлость, отъ която се нуждае пролетарията, ако той трѣбва да смѣни нѣкога буржуазията като господствующа класа".

„Слѣдователно, демокрацията е необходима като срѣдство, да се направи пролетарията зрѣлъ за социалната революция. Но тя не е въ състояние да попрѣчи на тая революция. *Демокрацията е за пролетарията туй което сѫ въздуха и свѣтлината за организма, безъ нея той не може да развие своитѣ сили*"... (к. н.)

Разбира се, че между демокрацията, за която говори Кауцки и „производящата демокрация" на нашитѣ демократи нѣма нищо общо. Защото за Кауцки демокрацията е слѣдствие отъ борбата на самостоятелнитѣ класови политически партии и днесъ тя се подържа само благодарение на тая борба, и най-вече на борбата на социалната демокрация. И ако ние се обявяваме за демокрацията, това още далечъ не значи, че можемъ въ нѣщо да подържаме нашитѣ демократи.

Прѣди всичко, за да могатъ да упражнятъ нѣкакво въздѣйствие върху нашия животъ, демократитѣ трѣбва да напустнатъ общата почва на „производящата демокрация“ и потърсятъ по-реална и опрѣдѣлена обществено економическа основа. А най-подходяща такова основа, която напълно подхожда на тѣхнитѣ схващания и къмъ която тѣ несъмнѣно още сега тѣжнѣятъ, е дребната буржуазия. Нека оставятъ едрата буржуазия на прогресивнитѣ либерали и народняцитѣ, тѣ посилно и неприкрито защищаватъ тѣхнитѣ интереси. А на работницитѣ демократитѣ най-малко могатъ да даватъ съвѣти и упѫтвания, напротивъ тѣ има още много работи да научатъ отъ работническата социалистическа партия.

Но въпроса е дали сѫществува едно срѣдно дребнобуржуазно съсловие, достатъчно стабилизирано и жизнеспособно, което да даде животъ на една дребно-буржуазна демократическа партия? Процесътъ на разлаганего на дребното производство се извърши и днесъ извършва прѣдъ нашитѣ очи съ такава бързина, че и привидното запазване на дребната собственость е само едно прикритие на економическата нейна немощь. До колкото дребнитѣ земледѣлци и стопани се запазватъ въ прѣжното си положение, тѣ загубватъ своята економическа самостойность; тия отъ тѣхъ, които сѫ на прага на пропадането, тѣ сѫ по-близки по своето положение до пролетариата и не могатъ да бѫдатъ надежни послѣдователи на дребно-буржуазнитѣ въжделения; а тия, които сѫ се замогнали и чрѣзъ приспособление къмъ изискванията на индустриалното развитие се закрѣпватъ като капиталисти, тѣ прѣминаватъ къмъ лагера на едрата буржуазия. Има извѣстенъ периодъ, повече или по-малко продължителенъ, прѣзъ който тия срѣдни съсловия запазватъ своята *относителна* класова обособеность и образуватъ кадритѣ на радикалнитѣ и демократически партии. Дали случаятъ е такъвъ и съ нашата дребна буржуазия, ние се много съмняваме. Близкото бѫдаще и по-старателно изучване на дребното производство и дребната търговия, ще могатъ да ни освѣтлятъ повече. Но отъ всички дани, които имаме сега, както и отъ миналото на политическия ни животъ, ние по-скоро трѣбва да заключимъ, че положението на дребната буржуазия е окончателно и изъ основа разклатено, и че голѣмото разтояние, което раздѣля производството ни отъ индустрията на странитѣ, подъ чиято економическа зависимость сме подпаднали, прави необходимо у насъ едно развитие съ голѣми скокове. Слабото наше производство се намѣри прѣдъ израстналъ и силенъ съперникъ, то не може да устои ни най малко на неговитѣ удари и ние го виждаме да се руши съ трѣсъкъ, като разчистя почвата за едно съвършено ново и по-висшо производство, за индустрията.

Нѣма съмнѣние, че и тогава, когато демократитѣ намѣрятъ основа за обществено-политическата си дѣйность въ едно способно за подълъгъ животъ срѣдно съсловие, тѣ много малко ще направятъ за демокрацията. За развитието на послѣдната днесъ е абсолютно необходима работническата класа, а той може да се развие само въ едно капиталистическо общество, т. е. такова общество, което ще поцрови основитѣ на срѣднитѣ „производящи съсловия“. Независимо отъ това,

ако дребнобуржуазната демокрация е по-напрѣдничава въ политическо отношение, защо иска да направи податливи общественитѣ институции на нейнитѣ написания (за прокарване интереситѣ ѝ), *тя е съвършено реакционна въ своитѣ економически искания* Економическото положение на дребната буржуазия е изпълнено съ противорѣчия, защото тя стои на прага между буржуазията и пролетариата, вслѣдствие на което тя е и малко способна за самостоятелна дѣйность. И наистина политическата история на 19 столѣтие ни показва колко непослѣдователна и вѣроломна съюзница е била дребната буржуазия въ политическитѣ борби, и какъ тя е изневѣрявала своитѣ сьратници въ най-рѣшителния моментъ. А въ економическо отношение дѣлото на демокрацията се върши по-скоро отъ индустриалната буржуазия, не само защото нейната економическа политика ускорява развитието на работническата класа, най-вѣрния пионеръ и стражъ на демокрацията, но и защото тя въобще ни води къмъ по-висши производителни форми и ни доближава до това обществено състояние, когато вече ролята на всѣка буржуазна демокрация ще бѫде изиграна и когато социалната демокрация ще може да извърши своята историческа мисия[1]).

* * *

Въ страницитѣ на сп. *Общо Дѣло*, демокрацията се опрѣдѣля, като една политическа партия съ опрѣдѣлена демократическа програма[2]). Също така, демократитѣ си прѣдставляватъ демокрацията като идеалъ на едно хомогено, съ еднакви общи политически тенденции обществено движение. Ето защо „широкитѣ“ социалисти и демократитѣ търсятъ общитѣ интереси между „производящитѣ съсловия“; тѣ систематически прѣнебрѣгватъ тѣхнитѣ класови противорѣчия и изтъкватъ само случайнитѣ, повърхностни и прѣходящи моменти на политическо съприкосновение между тия съсловия.

Въ дѣйствителность демократизирането на общественитѣ и политически институции въ буржуазното общество не е дѣло на едно опрѣдѣлено съсловие или партия. Главната роля въ събарянето на феодалнитѣ ограничения изигра безъ съмнѣние революционната буржуазия въ революциитѣ въ Англия най-напрѣдъ, а послѣ въ Франция и континента. Но даже въ периода на своето юношество, буржуазията изнесе побѣдата не само съ собственитѣ си сили, защото още тогава работническата класа даваше първитѣ боеви редове на всички революции.

---

[1]) Сп. *Общо Дѣло*, год. III, кн. 10. Въ статията „Що е демокрация“ отъ Асѣнъ Цанковъ ние четемъ: „*Демокрацията е политическа партия*, а именно партията, която е написала на знамето си началата на демократизма и която се бори за осъществлението на тия начала“. „Партията на демократизма — демокрацията е също така една партия съ свой характеренъ ликъ“, която „не бива да се смѣсва съ повече или по-малко близкитѣ до нея политически групи“. (стр. 298).

[2]) Мѣстото не ни позволява да направимъ едно по-подробно разграничение между буржуазната демокрация и социалната демокрация, както и да опрѣдѣлимъ на дълго тѣхнитѣ взаимни отношения. По тоя въпросъ гл. *Противъ „широкия“ социализмъ*, издание на Г. Бакаловъ, статията на Х. Лагарделъ *Демократизмъ или социализмъ*.

Но по-послѣ, политическитѣ свободи, които бѣха необходими за развитието на економическитѣ отношения, дадоха просторъ за появяването на нови обществени класи въ политическитѣ борби. Наредъ съ едрата буржуазия, и дребната буржуазия и пролетарията се намисатъ въ политическия животъ. Дребната буржуазия, макаръ и несмѣла и непостоянна въ политическитѣ си тенденции, съставлява главната маса, отъ която идеолозитѣ на либералната буржуазия сж черпели силитѣ на политическата демокрация. Пролетариатътъ постепено почва да взема все по-живо и по-рѣшително участие въ политическитѣ борби, и става необходимъ за разширяването и запазването на политическитѣ свободи, както това особно ни показва историята на Англия и Франция прѣзъ миналото столѣтие [1]). И цѣлото развитие на работническото движение се свежда въ политическо отношение къмъ отдѣлянето и обособяването му въ самостоятелна политическа сила, която, като прѣслѣдва своитѣ особени пролетарски задачи, сжщевременно се явява единъ отъ най-мощнитѣ фактори на демокрацията. Политическитѣ свободи позволиха безпрѣпятствената проява на борбитѣ на диференциранитѣ „производящи съсловия", и стремлението на послѣднитѣ да защищаватъ чрѣзъ политическитѣ институции своитѣ класови интереси е причината за разпространението и разширочението на политическата демокрация. Но тая демокрация е буржуазна демокрация, тя може да измѣни и усъвършенствува срѣдствата на обществениятѣ борби, тя може да намали силата на стълкновенията и прѣдотврати общитѣ сътрѣсения и катастрофи, но тя не може и не ще може да прѣтжпи класовитѣ противорѣчия, не ще може да прѣмахне класовата борба. Напротивъ, класовитѣ противорѣчия се развиватъ въ самитѣ недра на буржуазната политическа демокрация въ много по голѣма степень, отъ колкото кога и да е било по-рано. Борбата на класитѣ става по-обща и по-принципиална, защото тя днесъ е борбата на двѣ главни обществени класи, между които примирието при частната капиталистическа собственость е абсолютно невъзможно. Производителнитѣ сили въ развитието си влизатъ въ конфликтъ съ формитѣ на владѣнието и разпрѣдѣлението, и прѣврата, който ще донесе социалната революция, ще бжде по-дълбокъ и всеобемлющъ, отъ колкото всички прѣдишни обществени революции.

Демокрацията въ буржуазното общество не е еднородно политическо течение или партия на една опрѣдѣлена обществена класа. Демократизиране на общественитѣ и политически институции е слѣдствие отъ борбата на буржуазията съ феодалната аристокрация, отъ взаимната борба между различнитѣ фракции на буржуазията, както и слѣдствие отъ постепено намисание на пролетарията въ политическия животъ и неговата съвремена самостоятелна класова борба. Тамъ гдѣто демократитѣ и „широкитѣ" социалисти виждатъ съгласие и единство въ интереситѣ ѝ, слѣдователно, и въ дѣйствията, е сжществувала и

---

[1]) Това се признава и отъ учени като *Seignobos*, въ неговата *Политическа история на Европа въ XIX в.*, който не може да бжде обвиненъ въ пристрастие къмъ социализма.

сѫществува постоянна непримирима вѫтрѣшна борба. Прогреса на демокрацията е именно слѣдствие отъ тая борба, и нейното значение за общественото развитие е, че разчистя пѫтьтъ на свободното проявление на обществените сили. Безъ да намалява необходимостьта отъ социалната революция, демокрацията намалява външната сила на стълкновенията на класитѣ съ това, че прави общественитѣ форми податливи на съотвѣтнитѣ измѣнения подъ напора на развиващитѣ се класи.

Сътрудничеството на „производящитѣ съслови", което проповедватъ *„Общо Дѣло"* и *„Дем. Прѣгледъ"* е идеализация на политическия застой, който характеризира неразвититѣ обществени отношения. Недиференцираннитѣ класи, слабитѣ и прикрити тѣхни противорѣчия сѫ почвата, на която изникватъ народолюбскитѣ въжделения на идеолозитѣ на буржуазната демокрация. Но до като цѣлото обществено развитие днесъ се отличава именно съ диференцирането на класитѣ и развитието на тѣхнитѣ противорѣчия, демократитѣ и „широкитѣ" социалисти генерализиратъ прѣходнитѣ моменти на повърхностното политическо сътрудничество и го издигатъ въ теория на съвременното обществено развитие. Съ това тѣ се само повръщатъ къмъ изходния пунктъ на послѣдното, тѣ идеализиратъ миналото, но съ това разбира се, тѣ не могатъ да скриятъ настоящето, нито да прѣдотвратятъ неизбѣжното бѫдаще. Тѣ не могатъ да задушатъ въ тѣснитѣ рамки на дребнобуржуазното „единство" на интереситѣ, класовитѣ противорѣчия на съвременото общество. Тѣ не могатъ да възкресятъ миналото, освѣнъ за да тормозятъ прогреса на настоящето. Но и миналото ще остави у тѣхнитѣ подържители само разочерование отъ разбититѣ илюзии. Въ бѫдащето тѣ нѣматъ нищо, тѣ го разбиратъ тъй малко, както и настоящето, и за това то имъ носи и ще имъ носи жестоки поражения.

* * *

Прѣди да довършимъ, трѣбва да отдадемъ дължимото на единъ отъ главнитѣ редактори на *„Демократически Прѣгледъ"* г. Здравко. Читательтъ знае, че др. Senex въ страницитѣ на *Ново Време* доказа извъртванията и неправилното прѣдаване на моитѣ мисли, изказани въ ст. „Политическитѣ ни успѣхи и работническото движение", съ които г. Здравко си послужи при коментирането на тая статия въ 2 брой на *„Демократически Прѣгледъ"*. Азъ бѣхъ съвършено изненаданъ, когато видѣхъ г. Здравко въ броя отъ 1 Мартъ на „Д. Прѣгледъ" да повтаря сѫщото криво и произволно прѣдаване на изказанитѣ отъ менъ мисли въ помената ми статия, г. Здравко иска непрѣменно да ми натрапи своето собствено тълкувание на моитѣ мисли, като мое разбиране! Наистина удивителна ревность достойна само за хора, които нѣматъ никакви мисли и гледатъ да се уловятъ у доводитѣ на другитѣ, като ги приспособяватъ за собственитѣ си цѣли. Разбира се, че азъ нѣма да уморявамъ читателитѣ си съ цитирания и прѣцитиране, защото др. Senex вече подробно направи това и интересующия се читатель трѣбва прямо да се отнесе до въ-

просната статия (сп. Н. В., г. VI, кн. 5 и 6) за да види колко смѣшно е старанието на г. Здравко да ми натрапи à tout prix собствените си схващания. Отъ тая статия читательтъ ще види, че азъ посочвамъ на развитието на класовитѣ противорѣчия въ земледѣлческитѣ отношения, като на обществената основа на нашата дѣйность въ селата. Г. Здравко иска да изкара, че съмъ прѣпоръчвалъ чисто бездѣйствие по отношение къмъ земледѣлческото население, когато истината е, че азъ ограничавамъ селската ни пропаганда въ класовитѣ рамки на соц партия и посочвамъ на тѣсната връзка и съгласие, които трѣбва да съществуватъ между работническото движение, като опрѣдѣляюща основа на социалистическото движение и неговитѣ прояви въ другитѣ обществени срѣди. Колко неоснователни сѫ обвиненията на г. Здравко, че марксизмътъ довеждалъ у насъ логически до „политиката на скръстенитѣ рѫцѣ", знае всѣки, който е слѣдилъ печата и дѣйностьта на соц. партия. А понеже той мене набедява съ изваждането на подобни заключения, ще му посоча на една моя статия въ кн. 8 отъ 1900 год. на *Н. Време* („По нашата дѣятелность") отъ която ясно може да се види, че това което г. Здравко иска да ми припише сѫ собствени негови недоразбирания или . . . . или просто измислици. Да, демократитѣ сѫ съвършено неплодовити въ областьта на сериозната мисъль, но за това тѣ изглеждатъ да обладаватъ особената способность, съ произволенъ кърпежъ, да осакатяватъ и обезобразяватъ чуждитѣ мисли. Но и тукъ тѣхнитѣ усилия да постигнатъ и оясвятъ плесенясалата си мисъль оставатъ безпомощни и когато искатъ да направятъ комплиментъ на логичния и послѣдователния марксизмъ, тѣ само излишенъ пѫть доказватъ своята собствена нелогичность и непослѣдователность.

Хр. Николовъ.

Въ храмътъ на науката.

Голѣмия коридоръ на университета е празенъ. Тукъ тамъ само минава нѣкой студентъ, спира се прѣдъ прозореца за писма и пакъ изчезва. Консиержа старателно мете плочитѣ, като се оглежда да не напраши нѣкое случайно минаваще дълго пардесю или рокля. Но ето часовницитѣ единъ слѣдъ другъ почватъ да биятъ, аудиториитѣ се отварятъ, студенти, студентки, професори шумно пълнятъ коридора . . . . разхождатъ се, пушатъ, смѣятъ се . . . Колко сѫ, Боже мой, само въ този университетъ!

Азъ ги познавамъ почти всички. За какво се учатъ тѣ? Какво мислятъ при всѣко спечелено познание? Кое ги закова на тѣзи твърди скамейки?

Ето бждащи юристи горѣщо осждждащи стажа, държавни изпити, които ще отсрочатъ на време тѣхната дѣятелность. — Само ще харчимъ пари тука .... — Стига сме яли чужди пари, време е да печелимъ вече ... се раздаватъ сърдити гласове. И неволно мислишъ, като ги слушашъ, колко ли околии смѣтатъ да оберать тѣзи хора?

Въ едно кюше нѣколко студенти по медицината, вече свършивши, възмущаватъ се отъ туй, че министерството ще ги прати въ затънтената провинция, гдѣто нѣма ни единъ интелигентенъ человѣкъ, — тѣхъ въ провинцията, слѣдъ 10 год. живѣене въ Европа.

Единъ дантистъ весело си туря дипломътъ въ джеба, шегува се, а я спрѣте го и му кажете, че сте открили цѣръ да не се развалятъ никога зжбитѣ — като звѣръ ще скочи отъ горѣ ви.

Бждащитѣ пастори мечтателно се разхождатъ, гачели виждатъ вече лицата на всичкитѣ си духовни клиентки.

Високъ химикъ съ тезата въ ржка върви отъ кюше на кюше и прави комбинации какъ ще фалшифицира разни питиета въ фабриката на баща си.

Даже госпожицитѣ, съ книжки въ ржка, скромно прѣминаватъ коридорътъ, хвърлящъ погледи на своитѣ колеги — мжже и като че ли казватъ: „земи ме, земи ме бе, аманъ вече отъ този университетъ!"

Професоритѣ и тѣ съ вѣчни записки въ ржка, написани навѣрно когато сами свършили университета, важно влизатъ въ стаята си. И не дай Боже да му кажете въ аудиторията, че теорията му е невѣрна, остарѣла, че има нова ...

Неволно търсишъ на всички тѣзи лица отрадна мисъль, било мечти за по-визвишенъ наученъ трудъ, било пориви за облегчение участьта на притѣсненитѣ класи — ни сѣнка даже! На млади високи чела, въ бистри, но алчни очи, чете се едно и сжщо: пари и кариера, кариера и пари!...

Пакъ удрятъ часовницитѣ, групитѣ се пръсватъ, всичкитѣ бързатъ гачели съ туй бързане можатъ да съкратятъ времето. Аудиториитѣ се пълнятъ, професори хлопатъ вратитѣ и отново настава тишина.

Само консиержа, съ метлата въ ржка и съ привично спокойствие, продължава равномѣрно да мете храмътъ на науката.

Г. Стаматовъ.

Лъжà.

Отъ Леонидъ Андрѣевъ.

На тебе мила Катя
Ст.

— Ти лъжешъ! Азъ зная ти лъжешъ!

— Защо пъкъ викашъ! Нима трѣбва и да ни слушатъ?

И тукъ тя лъжеше, тъй като азъ не викахъ, а говорѣхъ съвсѣмъ тихо, тихо, държахъ я за ржката и говорѣхъ тихо, тихо, и тази ядовита дума „лъжа" съскаше, като малко змейче.

— Азъ те обичамъ, — продължаваше тя, — и ти трѣбва да вѣрвашъ. Нима това не те убѣждава!

И тя ме цѣлуна. Нъ когатъ азъ поискахъ да я уловя и притисна до гжрдитѣ си, нея вече я нѣмаше. Тя избѣга изъ полумъртвия коридоръ и азъ отново тръгнахъ по диритѣ ѝ — тамъ, гдѣто се завършваше веселия праздникъ. Защо ли ми е да зная гдѣ бѣше това? Тя ми каза да дойда тукъ, и азъ дойдохъ и гледахъ какъ цѣлата нощь се въртѣха танцующитѣ двойки. Никой не дойде при менъ, и не заприказва никой съ менъ, и за всички чуждъ азъ стояхъ въ жгъла при музикантитѣ. Срѣщу менъ бѣше обърнато гърлото на голѣма мѣдна тржба и, като че ли, нѣкой затворенъ въ нея слѣдъ всѣки двѣ минути отривисто и грубо се смѣеше: хо-хо-хо.

По нѣкога до менъ се приближаваше бѣлъ, ароматенъ облакъ. То бѣше тя. Не зная, какъ тя умѣеше да ме ласкае незабѣлѣзано за хората, но за една кратичка секунда нейното рамо се допираше до мойто, за една кратичка секунда съ наведени къмъ земята очи, азъ виждахъ бѣлата ѝ шия между отворенитѣ ѝ бѣли дрѣхи. А когато подигахъ очи, виждахъ профилъ тъй бѣлъ, строгъ и правдивъ, сжщо замисленъ ангелъ надъ гроба на забравений человѣкъ. И очитѣ ѝ азъ видѣхъ. Тѣ бѣха голѣми, жадни за животъ, красиви и спокойни. Обкржжени отъ синъ кржгъ чернѣеха тѣ, и колкото да се взирахъ въ тѣхъ, тѣ си оставаха все такива черни, дълбоки, непроницаеми. Може би, азъ се вгледвахъ въ тѣхъ тъй не дълго, че сърдцето не успѣваше даже да направи единъ ударъ, но никога азъ тъй дълбоко и тъй страшно не съмъ разбиралъ що значи безконечность и никога въ такава сила не съмъ я чувствувалъ. Съ страхъ и болка азъ сѣщахъ, че всичкия мой животъ, като тънки лжчи прѣминува въ нейнитѣ очи, до гдѣто азъ не станахъ чуждъ за

самия себе си, пустъ, безгласенъ — почти мъртавъ. Тогава тя ме заминуваше, като отнасяше съ себе си живота ми и пакъ танцуваше съ нѣкой си високъ, надмененъ и красивъ. Всички негови подробности азъ изучихъ: формата на обувкитѣ му, широчината на високитѣ му рамѣнѣ, равномѣрно движение на дългата му коса — а той съ своя безразличенъ, невидящъ почти погледъ, като че ли ме приковаваше въ стѣната и азъ ставахъ сѫщо тъй плосъкъ и несѫществуващъ за очитѣ, както стѣната.

Когато почнаха да изгасятъ свѣщитѣ, дойдохъ при нея и казахъ ѝ:

— Време е да си вървимъ. Азъ ще те придружа. Но тя се зачуди.

— Но нали азъ ще си отида съ него — и тя показа на високия и красивия, който не гледаше на насъ.

И като ме отведе въ една пуста стая, тя ме цѣлуна.

— Ти лъжешъ, — казахъ ѝ азъ тихо, тихо.

— Ний днесъ ще се видимъ. Ти трѣбва да дойдешъ отговори тя.

Изъ задъ високитѣ покриви надничаше вече студеното утро, когатъ азъ се връщахъ дома. И по цѣлата улица бѣхме само двама: коларя ми и азъ. Той стоеше замисленъ и съ закрито лице, а задъ него стоехъ и азъ, тъй замисленъ и съ закрито до самитѣ очи лице. И коларьтъ имаше свои мисли, и азъ — мои, а тамъ задъ дебелитѣ стѣни спѣха хиляди хòра, и тѣ имаха свои мисли, съновидѣние. Азъ мислѣхъ за нея и за това, че тя лъже; азъ мислѣхъ за смъртьта и струваше ми се, че тѣзи пълноосвѣтени стѣни вече виждаха моята смърть и затова сѫ тъй хладни и безпристрастни. Не зная за какво мислѣше коларя ми. Не зная за какво бълнуваха и тия скрити задъ стѣнитѣ. Но нали и тѣ не знаяха за какво мисля и бълнувамъ и азъ.

И тъй, ний вървѣхме по дългата и права улица, а утрото надничаше изъ-задъ покривитѣ на кѫщитѣ и всичко наокело бѣше неподвижно и бѣло. Ароматно бѣло облаче се приближаваше до мене и като че ли нѣкой затворенъ въ ушитѣ ми се смѣеше; хо-хо-хо.

II

Тя излъга. Тя не дойде и азъ напразно я чакахъ. Сивъ гладъкъ и сгѫстенъ полумракъ се спущаше отъ тъмното небе и азъ незабѣлѣзахъ, кога дрезгивината прѣмина въ вечерь и вечерьта прѣмина въ нощь, и мислѣхъ, че всичко това бѣше една дълга нощь. Съ еднообразни, равномѣрни крачки се расхождахъ назадъ-напрѣдъ. Азъ не се приближихъ, нито до високата кѫща, въ която живѣеше моята любима, нито до стъкленитѣ врата, пожълтели вече подъ желѣзната стрѣха, а съ сѫщитѣ равномѣрни крачки се разхождахъ на противоположната страна назадъ-напрѣдъ, назадъ-напрѣдъ. И, като вървѣхъ напрѣдъ, азъ не снимахъ очи отъ стъкленитѣ врата, а когато се възвръщахъ

обратно, често се спирахъ, обръщахъ глава и тогава, като остри игли бодѣше снѣгътъ моето лице. И тъй дълги бѣха тия остри и хладни игли, че проникваха до самото сърдце и бодѣха го съ тѫгата и гнѣва на безсилно очакване. Отъ свѣтлия сѣверъ къмъ тъмния югъ свободно се движеше хладния въздухъ, съ свирения играеше по заледенитѣ стрѣхи и падайки отъ тамъ дразнеше лицето ми съ остри малки снѣжинки и ситно чукаше въ стъклата на фенеритѣ, гдѣто усамотенъ, трѣперящъ отъ студъ се прѣвиваше жълтия пламъкъ. И мене бѣше жаль за тоя уединенъ пламъкъ, живущъ само нощя и мисляхъ, че живота ми ще се свърши ей тукъ на тазъ улица и азъ ще загина, а само снѣжинкитѣ ще се разнасятъ изъ пустото пространство, и жълтия пламъкъ все ще трѣпери и се прѣвива въ усамотение и студъ.

Азъ я чакахъ и тя не дойде. Стори ми се, че усамотения тамъ пламъкъ и азъ сме прилични единъ на другъ, само че азъ не бѣхъ самъ: изъ пространството, което измѣрвахъ съ крачкитѣ си, понѣкога се показваха хора. Нечуто нѣкакъ тѣ изникваха задъ моя гърбъ, голѣми, тъмни, минуваха край мене и, като призраци, исчезваха задъ острия ѫгълъ на бѣлото здание. И отново излизаха тѣ изъ задъ ѫгъла, минаваха почти до менъ и губѣха се въ сивото пространство, изпълнено отъ безшумно падащия снѣгъ. Завити, безформени, мълчаливи, тѣ бѣха прилични едни на други и на менъ и мислѣхъ си, че десятки хора ходятъ назадъ напрѣдъ, както и азъ и чакатъ, трѣперятъ и мълчатъ както и азъ, и мислятъ за нѣщо свое загадачно, печално.

Чакахъ я и тя не дойде. Не зная, защо не викахъ и не плакахъ тогава отъ болка; не зная, защо се смѣехъ и радвахъ тогава и стискахъ пръститѣ си, държайки въ тѣхъ тази малка ядовита, що съска като змейче, дума „лъжа“. Тя се обвиваше изъ рѫцѣтѣ ми и хапѣше моето сърдце и отъ нейната отрова сѣщахъ, че главата ми се върти. Всичко бѣ лъжа. Изчезна границата между бѫдѫщето и настоящето, между настоящето и миналото. Изчезна границата между времето, когато азъ още не живѣехъ, и това време, когато почнахъ да живѣя, и струваше ми се, че живѣлъ съмъ всѣкога или никога не съмъ живѣлъ. И всѣкога, когато азъ още не живѣехъ и, когато почнахъ да живѣя, властвуваше надъ мене тя и страшно ми ставаше да мисля, че и тя има име и тѣло и че и въ нейното сѫществуване има начало и край. Тя нѣмаше име, тя бѣ всѣкога тази, що лъже, тази която вѣчно ме кара да чакамъ и никога не дохожда. И не зная защо, но азъ се смѣяхъ и остри игли се забиваха въ сърдцето ми, а въ ушитѣ ми, като че ли, затворенъ нѣкой тамъ се надсмиваше: хо-хо-хо.

Когато отворихъ очи, азъ видѣхъ освѣтенитѣ прозорци на високия домъ и тѣ тихичко ми говорѣха съ синия си и червенъ языкъ:

— Тя те излъга; въ тази минута, когато ти усамотенъ блуждаешъ, чакашъ и страдаешъ, тя, цѣла зарумѣнена, свѣтла,

цѣла лъжлива, се намира тукъ и слуша това що ѝ шъпне оня красивъ и високъ человѣкъ, който те прѣзира. Ако би се втурналъ при тѣхъ и я убиеше, ти би направилъ добрѣ, защото ти би убилъ лъжата.

Азъ здраво стиснахъ ржката, въ която държехъ ножа, и свѣяйки се отговорихъ:

— Да, азъ ще я убия!

Но печално ме гледаха прозорцитѣ и печално прибавяха:

— Но ти никога нѣма да я убиешъ. Никога, защото и оржжието въ твоята ржка е сжщо такава лъжа, както и нейнитѣ цалувки.

Отдавна вече се изгубиха мълчаливитѣ сѣнки на скитающитѣ се и въ хладното пространство останахъ едничъкъ азъ и треперящия отъ студъ и отчаяние печаленъ мжждѣющъ пламъкъ. Не далечъ заби часовникътъ на черковната камбанария и унилия металически звукъ трѣперѣше и плачеше; лѣтейки изъ пространството, се губѣше изъ мжглата на безумно въртящитѣ се снѣжинки. Почнахъ да̀ чета ударитѣ и разсмѣяхъ се: часовника удари петнадесеть. Камбанарията бѣше стара и часовника бѣше старъ и макаръ стрѣлкитѣ на циферблата вѣрно да показваха времето, но ударитѣ биеха безъ четъ и понѣкога толкова много, че стария побѣлѣлъ звънарь се искачваше и задържаше съ ржцѣ трѣперящето махало. За какво лъжеха тия трѣперящи старчески печални звуци, схванати и сдушени отъ смразящата тъма? Тъй жалка и нелепа бѣше тази ненуждна лъжа̀.

И слѣдъ послѣдния лъживъ звукъ на часовника, скръцна стъклената врата и по стълбитѣ се спустна нѣкой си високъ. Видѣхъ само гърба му, но узнахъ сжщата горда и прѣзрителна личность, която вчера видѣхъ. И вървежа му познахъ — легкъ, самоувѣренъ — по-вече отъ вчера; не веднъжъ и азъ съмъ излизалъ тъй изъ тия врата: тъй ходятъ хората, които ей сега сж цалувани отъ лъжливи женски уста.

III.

Азъ заплашвахъ, азъ изисквахъ, скърцайки съ зжби:

— Открий ми истината!

И съ хладно, като снѣгъ лице, съ чудно подигнати вежди, подъ които все тъй безстрастно и загадъчно чернѣеха непроницаемитѣ ѝ очи, тя ме питаше:

— Но нима азъ те лъжа?

Тя знаеше, че азъ не мога да докажа лъжата ѝ, и че всички мои тѣжки, масивни, испитающи мисли могатъ да бждатъ разрушени съ една нейна дума — съ още една лъжлива дума. Азъ я очаквахъ и тя излизаше отъ устата ѝ блѣстяща по повърхностьта отъ истинна, но тъмна въ своята дълбочина.

— Азъ те обичамъ. Нима̀ цѣла не съмъ твоя?

Бѣхме далеко отъ града и въ тъмнитѣ прозорци се оглеждаше снѣжното поле. Тъма царуваше надъ него и около него

бѣше тъма, гѫста, неподвижна мълчелива, но то сияеше съ нѣкакъвъ таенъ блѣсъкъ, както лицето на мъртвеца въ мрака. Една само свѣщь горѣше въ голѣмата силно затоплена стая и на червенѣющия пламъкъ се виждаше блѣдното отражение на мъртвото поле.

— Колкото печална да бѫде истината, азъ искамъ да я зная. Може би азъ ще умра, като я узная, но смъртьта е по-добра отъ колкото незнанието на истината. Въ цѣлувкитѣ и обятията ти азъ чувствувамъ лъжата. Въ очитѣ ти я виждамъ. Кажи ми истината и азъ за винаги ще се махна отъ тебе, — говорѣхъ азъ.

Но тя мълчеше и погледа ѝ испитателно студенъ проникваше дълбоко въ сърдцето ми, измъкваше душата ми и съ странно любопитство я разглеждаше. И азъ завикахъ:

— Отговаряй или ще те убия!

— Убий ме, — спокойно отговаряше тя, — понѣкогa тъй скучно е да се живѣе. Но нима съ заплашвания може да се спечели истината?

И тогава азъ паднахъ на колѣнѣ. Стискахъ рѫцѣтѣ ѝ и съ сълзи молѣхъ я за милость — за истината.

— Бѣдний, бѣдний, — говорѣше тя, като сложи рѫцѣ на моята коса. Бѣдний!

— Съжали ме — молѣхъ азъ. Тъй страстно азъ искамъ истината.

И азъ гледахъ на чистото ѝ чело, и мислѣхъ, че истината е тамъ задъ тази тънка прѣграда. И менъ безумно се заиска да счупя този черепъ за да видя истината. А ето тукъ — въ тия бѣли гърди бие сърдцето ѝ — и безумно ми се искаше съ ногте да разкѫсамъ тия гѫрди и поне веднажъ да видя голо човѣческо сърдце. И неподвижно жълтѣеше острия пламъкъ на догоряющата свѣщь и въ дрезгавината губѣха се стѣнитѣ и бѣше тъй тъжно, тъй самотно, тъй тѣжко.

— Бѣдний, — говорѣше тя, — Бѣдний!

Трѣперяйки се губѣше жълтия пламъкъ, стана синъ. Слѣдъ това угасна и настана тъма. Не виждахъ ни лицето ѝ, ни очитѣ ѝ. Рѫцѣтѣ ѝ милваха косата ми и азъ вече не чувствувахъ лъжата. Закрихъ очи и не мислѣхъ, не живѣехъ, само сѣщахъ нейнитѣ върху менъ рѫцѣ и то ми се струваше истинно, правдиво. И въ тъмнината тихо звучеше нейния говоръ, боязливъ и страненъ:

— Пригърни ме. Страхъ ме е.

И пакъ, тишина, и пакъ тихъ пъленъ съ страхъ шопотъ:

— Ти искашъ истината, а нима азъ самата я зная. И нима азъ не искамъ да я узная. Защити ме! О, колко е страшно!

Отворихъ очи. Блѣдниятъ мракъ въ стаята бѣгаше прѣзъ високитѣ прозорци, събираше се въ стѣнитѣ, криеше се въ ѫглитѣ, а въ прозорцитѣ мълчаливо гледаше нѣщо голѣмо, смъртно, бѣло. Като че ли мъртви нѣкакви очи ни търсѣха и схващаха

съ своя леденъ погледъ. Треперяйки притискахме се единъ до другъ и тя шъпнеше:

— О колко е страшно!

IV.

Азъ я убихъ. Убихъ я, и когато като повѣхнала и плоска маса тя лежеше до тоя прозорецъ, задъ който се бѣлѣеше мъртвото поле, азъ стжпихъ съ кракъ на тѣлото ѝ и разсмѣхъ се. Това не бѣше смѣхъ на полудѣлъ, о не! Азъ се смѣхъ, защото гжрдитѣ ми дишаха равномѣрно и легко, и спокойно и весело бѣше въ тѣхъ, и пусто, и отъ сърдцето падна червеятъ, що го гризеше. И като се наведохъ, вгледахъ се въ мъртвитѣ ѝ очи. Голѣми, жадни за животъ, тѣ останаха открити и прилични бѣха на очитѣ на восъчна кукла — такива сжщо крждгли и мжтни, като че ли покрити съ слюда. Азъ можахъ да ги пипамъ съ пръсти, да ги закривамъ и откривамъ и не бѣше ми страшно, защото въ тѣхъ не живѣеше вече този демонъ на лъжата и съмнѣнията, който тъй дълго, тъй жадно пиеше моята кръвь. Когато ме заловиха, азъ се смѣяхъ и това се показваше на хората и страшно и диво. Едни съ отвръщение ме гледаха и отбѣгваха на страни; други прямо и грозно съ укоръ на уста ме нападаха; но когато надъ тѣхъ падаше моя свѣтълъ и веселъ погледъ, лицата имъ блѣднѣеха и тѣ оставаха като чели заковани на мѣстата си.

— Полудѣлъ — говорѣха тѣ, и струваше ми се, че тази дума ги утѣшаваше, защото имъ помага да разбератъ загадката: какъ азъ влюбения мога да убия моята любима и да се смѣя. И само единъ дебелъ, червендалестъ и веселъ човѣкъ ме нарече съ друга дума и тя ме чукна силно, и притъмнѣ ми на очитѣ.

— Бѣдний человѣкъ! — каза той съ състрадание и безъ злоба, защото бѣше дебелъ и веселякъ. — Бѣдний.

— Не трѣбва, — завикахъ азъ. Не трѣбва да ме наричате така.

Не зная защо, азъ се нахвърляхъ на него. Разбира се, азъ не искахъ нито да го убивамъ, нито да го закачамъ, но всички тия изплашени хора, които ме смѣтаха за лудъ и злодѣй се уплашиха още повече и завикаха тъй, че менъ стана пакъ смѣшно. Когато ме извождаха отъ стаята, гдѣто лежеше тя, азъ гръмко и настойчиво повтаряхъ гледайки на веселия дебелъ човѣкъ:

— Азъ съмъ щастливъ! Азъ съмъ щастливъ.

И това бѣше истината.

V.

Нѣкога, въ дѣтинството си, азъ бѣхъ видѣлъ въ една звѣрница пантера, която порази моето въображение и за дълго занимаваше моитѣ мисли. Тя не приличаше на другитѣ звѣрове, които безсмислено дрѣмеха или злобно гледаха на посѣтителитѣ. Изъ жгълъ въ жгълъ, по една и сжща линия съ математическа

правилность ходѣше тя, като се обръщаше всѣки пѫть на едно и сѫщо мѣсто, всѣки пѫть като закачаше една и сѫща пръчка отъ металическата рѣшетка. Хищната ѝ остра глава бѣше отпустната на долу и очитѣ ѝ гледаха предъ себе си, и ни единъ пѫть, никога не се обърнаха на страни. Прѣдъ клѣтката ѝ цѣлъ день се трупаше народъ, говорѣше, шумѣше, а тя все ходѣше и ни веднажъ не обърна очи къмъ гледающитѣ я. И не много лица отъ присѫтствующитѣ се усмихваха; болшинството сериозно, даже мрачно гледаше на тази жива картина на тѣжко безисходно размишление и съ въздишки си отиваха. А отивайки си, още веднажъ непонятно, испитателно се вгледваха въ нея и въздишаха — като че ли има нѣщо общо въ сѫдбата на свободнитѣ хора и този нещастенъ плѣненъ звѣръ. И, когато отпослѣ съ мене, — вече възрастенъ, — хората и книгитѣ заговориха за вѣчностьта, азъ спомнихъ пантерата и менъ се стори, че азъ познавамъ вѣчностьта и нейнитѣ мѫки.

Въ такава пантера се обърнахъ и азъ въ моята камена клетка. Азъ ходѣхъ и мислѣхъ. Ходѣхъ по една и сѫща линия въ клетката, отъ жгълъ въ жгълъ и по една кѫса линия вървѣха моитѣ мисли, такива тѣжки, че струваше ми се не само глава, но че цѣлия свѣтъ азъ нося на своитѣ рамѣнѣ. Само отъ една дума се състоеше той, но каква бѣше тази голѣма, тази мѫчителна зловѣща дума?

Лъжà — тъй се казваше тази дума.

Отново, съскайки, тя искачаше изъ всичкитѣ жгли на стаята, обвиваше се около душата ми, но сега вече тя бѣше не малко змейче, а голѣма блѣстяща и свирѣпа змия. И жилѣше ме, и душѣше ме тя, и когато азъ почвахъ да викамъ отъ болки, отъ моитѣ отворени уста излизаше сѫщия отвратителенъ свирящъ змейски звукъ, като че ли въ гжрдитѣ ми гъмжеха гадове.

Лъжà!

И азъ ходѣхъ и мислѣхъ, и прѣдъ моитѣ очи сивия гладъкъ асфалтавъ подъ се прѣвръщаше въ сива прозрачна бездна. Краката не сѣщаха вече подъ себе си опора и струваше ми се, че плувамъ въ безграничното пространство надъ облацитѣ и мъглитѣ. И, когато отъ гжрдитѣ ми се откжсваха ридания, бавно долиташе страшенъ отзвукъ изъ подъ тая рѣдка но непроницаема пелина. Тъй бавно и глухо, като чели прѣминуваше прѣзъ хилядолѣтия, и въ всѣка минута, и въ всѣка частица на облацитѣ губѣше отъ своята сила. Азъ разбирахъ, че тамъ доло той свирѣше, като вѣтъръ, който поваля дървета, но въ ушитѣ ми той се чуваше като зловѣщъ кжсъ шепотъ:

— Лъжа!

Този подълъ шепотъ ме докарваше въ негодование. Азъ тропахъ съ крака по пода и викахъ:

— Нѣма лъжа! Азъ убихъ лъжата!

И нарочно азъ се отдѣляхъ отъ стѣната, защото знаяхъ, че тя ще отговори. И тя отговаряше бавно, като че ли изъ дълбочината на бездънна пропасть:

— Лъжа!

Работата е въ това, че азъ жалко се измамихъ. Жената азъ убихъ, — а лъжата направихъ безсмъртна. Не убивайте жена, догдѣто съ молби, изпитания и огънь не изтръгнете изъ душата ѝ правдата!

Тъй мислѣхъ азъ и ходѣхъ изъ жгълъ въ жгълъ на клетката.

VI.

Тъмно и страшно е тамъ, гдѣто тя отнесе правдата и лъжата — и азъ ще ида тамъ. До самия прѣстолъ на Сатаната азъ ще я настигна и ще падна на колѣнѣ, и ще заплача, и ще ѝ кажа:

— Открий ми истината.

Но Боже. Нали това е лъжа. Тамъ е тъма, тамъ е пустота на вѣковетѣ и безконечностьта, и тамъ я нѣма нея, и нѣма я нигдѣ. Но лъжата остана. Тя е безсмъртна. Азъ я чувствувамъ въ всѣкой атомъ на въздуха и когато дишамъ тя съ съскание влиза въ моитѣ гжрди и кжса, кжса сърдцето ми!

О, какво безумие да бждешъ човѣкъ и търсишъ истината! Каква болка!

— Спасете ме, спасете!

Прѣвелъ **Ст. Лунинъ.**

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Изъ Петьофи.

Спишъ ли, справедливость, ил' пъкъ си убита? . . .
За свобода който бори се, ратува
Кой съ неправди стжпва във борба открита,
Той вериги влачи, той до гробъ робува.

Който пъкъ удушва всичко въ себъ свещено,
Който носи съвѣсть гъвкава прѣвита,
Той живѣе волно, въ щастие блажено . . .
Спишъ ли, справедливость, ил' пъкъ си убита?

С. Чилингировъ.

Въвъ нивето.

Морно слънце
Трѣпка — заникъ бързо гони.
Жлътнало се
Надалече равно поле;
Буйно ниве
Тучни класове прѣвива.
По мѣждитѣ
Нацъфтѣли полски билки:
Аленъ пукълъ,
Синъ синчецъ, червена ружа,
И равнеца
Миризливъ, та лѣковити,
Дивъ сидянко,
Ситенъ грашецъ — ситна билка . . .
Вѣйне вѣтъръ —
Привечеренъ хладъ настава,
Буйно ниве
Плавно класове прѣвива,
Сладка мирисъ
Низъ нивята се повдига;
И полето
Завъздиша глухо нѣкакъ . . .
. . . .
. . . .
Класъ наливай
Буйно ржже, бой високо,
Хлѣбъ залавяй
Ситно жито златосламо!
Отплатете
На бѣдняка десеторно
И потьта му,
И безмѣрни трудъ усиленъ,
Че надежди
Сладки много се подържатъ
Само с' вази —
Плодъ на мжка сиромашка . . .

Т. Кунеевъ.

Три кризи въ марксизма.

Отъ К. Кауцки.

Когато въ 1883 г. Марксъ затвори очи, марксизмътъ се намираше въ рѣшителенъ напрѣдъкъ, но все пакъ той далечъ не бѣше завладелъ международния социализмъ. Нѣколко години прѣди това марксизмътъ, т. е. теоретическото и практическото влияние на марксовото учение, бѣше прѣкаралъ своята втора криза. Първата се появи като резултатъ на контрареволюцията още въ 1848 г.

Също и при него марксизма слѣдъ напрѣдъка е послѣдвало време на упадъка, слѣдъ прѣмахването на който марксизмътъ винаги нова почва е спечелвалъ.

Въ четиридесетьтѣхъ години настѫпи единъ периодъ на бързъ успѣхъ въ социалистическата мисъль и самостоятелностьта на работната класа въ западна Европа. Също тъй бързо порастна и влиянието на Маркса и Енгелса върху най-напрѣдничавата часть на пролетарията. Международния съюзъ на комуниститѣ прие въ 1847 г. тѣхното гледище и прие „Комунистическия Манифестъ" за своя партийна програма. И когато въ 1848 г. избухна революцията, редактирания отъ Маркса „Новъ Рейнски Вѣстникъ" (Neue Rheinische Zeitung) стана главенъ органъ на нѣмскитѣ революционери.

Юнското клане тури край на тоя успѣхъ, контра-революцията побѣди и както отъ напрѣдъка на революционното движение най-вече печелеше марксизма, също тъй и поражението на революцията се отрази най-злѣ върху него. Той загуби печатнитѣ си органи въ Германия, неговата организация бѣ смъртно ударена и отъ полиция, и отъ сѫдилища, а вънъ отъ това и самата демокрация се опълчи противъ него и систематично запушваше устата му както въ Германия, тъй и въ чужбина.

Марксъ съ прѣзрѣние обърна гърбъ на емигрантскитѣ разправии и събираше нови орѫжия за новъ подемъ на социалистическото движение, въ който той се не съмняваше и въ най-мрачнитѣ времена на реакцията. И тоя подемъ настѫпи въ началото на шестдесетьтѣхъ години. Съ това марксизмътъ започна втория периодъ на своя напрѣдъкъ.

Работническото движение, по-разпространено и по-силно отъ колкото прѣди революцията, се развърда и търсѣше материалъ и срѣдства за да прояви своята дѣйность, търсѣше просвѣта и организация. Марксъ му даде и двѣтѣ. Не той основа „Интернационала", който не бѣше дѣло на отдѣлна личность, но той съумѣ да сгрупира

въ едно направление всички разнородни сили, които влизаха въ тази организация, и съ това даде на международното пролетарнатско движение една сила, която то безъ него не би добило. И нѣколко години слѣдъ основаването на „Интернационала“ той указа на човѣчеството най-дълбокия, достигнатъ до сега погледъ въ стопанската дѣйность на днешното общество, като издаде своя „*Капиталъ*“.

Времето отъ 1864 до 1870 бѣше най-гордото време за марксизма, който отново закрачи отъ побѣда къмъ побѣда, като печелеше все повече довѣрието на работната класа, но въ сѫщото време той си навлече и яростната враждебность на господствующитѣ класи.

Настѫпи въстанието и поражението на комуната, което за „Интернационала“ бѣше оня пунктъ, какъвто бѣше юнското клане въ 1848 г. за демокрацията. То повдигна всичката ярость на господствующитѣ класи върху страшната организация и нейнитѣ рѫководители. И организацията отговори на удвоената и утроена атака не съ по-тѣсно сгѫстяване на редоветѣ, ами съ разцѣпление, съ братска война, която бѣше много по-грозна и съсипателна отъ колкото раздоритѣ между демократическата емиграция слѣдъ 1849 г.

Както казахме, Марксъ сгрупира съ голѣмо искуство и толерантность най-разнороднитѣ елемента въ „Интернационала“ — прудониститѣ, бланкиститѣ отъ латинскитѣ страни, английскитѣ подържатели на синдикалната борба, нѣмскитѣ социалъ-демократи — но това сгрупирване ставаше все по-мѫчно. Послѣднитѣ конгреси на „Интернационала“ изтъкнаха голѣми противорѣчия, особено по земледѣлческия въпросъ, кѫдѣто дребнобуржуазнитѣ прудонисти съ своето обожаване на селското стопанство и частната собственость върху земята стояхѫ срѣщу борцитѣ за едно земледѣлие, работяще съ всички срѣдства на модерната техника и модерното знание.

Успѣхитѣ на „Интернационала“ все пакъ крѣпяха тъй противоположнитѣ елемента. Мѫчнотиитѣ слѣдъ поражението породиха упрѣци и вражди отъ страна на немарксическитѣ елементи.

Бакунинъ сгрупира всички тия елементи, но не вече, както Маркса, за обща, положителна работа, но за да бѫдатъ разкѫсани всички връзки, които ги още съединяватъ. Бакунинъ успѣ да разтури Марксовия „Интернационалъ“, но нему се не удаде да основе на негово мѣсто нова организация. И слѣдъ конгреса въ Хага въ 1872 г. „Интернационала“ се разпадна.

Сега марксизмътъ встѫпи въ периода на втората си криза. Въ Франция работническото движение бѣше умаломощено, въ другитѣ латински страни царуваше анархизмътъ, английскитѣ тредъ-юнионисти тичаха доброволно слѣдъ буржуазнитѣ партии, въ Германия се борѣхѫ ласалианци и айзенахци (тъй се казваха послѣдователитѣ на Маркса начело съ Либкнехта и Бебеля), въ Австрия движението отъ блѣскаво разпалена главня достигна до купче пепель, въ който продължаваха съ мѫка да блѣщукатъ нѣколко искри.

А марксовото велико дѣло, отъ което той очакваше революция въ умоветѣ — „Капитала“ — остана незабѣлѣзано.

Така първата половина на седемдесеттѣхъ [години докара на Маркса и марксизма маса разочерования, както втората половина на шестдесеттѣхъ години докара маса успѣхи.

Новия подемъ тоя пжть дойде не отъ Франция или Англия, а отъ Германия. Германската социална демокрация остана непокжтната отъ общия упадъкъ на самостоятелното работническо движение, който дойде слѣдъ поражението на комуната и разтурянето на „интернационала". Въ 1874 г. тя спечели една блѣскава изборна побѣда, която въ прусия породи епоха на прѣслѣдвания, които, обаче, имаха за резултатъ сливанието на двѣтѣ братски групи (1875 г.). Отъ тогава партията постоянно правѣше успѣхи и само законътъ противъ социалиститѣ ги прѣкжсна временно.

Скоро слѣдъ това започна да се размърдва марксизмътъ и въ Франция и почна да изтиква анархизма и послѣдователитѣ на чистата синдикална борба. Въ 1876 г. се основа „Egalité" (Равенство), който се редактираше отъ Геда заедно съ Лафарга, Девиля и други, а въ 1879 г. на конгреса въ Марсилия послѣдва конструирването на марксистката работническа партия.

Въ втората половина на седемдесеттѣхъ години започнаха да се размърдватъ работницитѣ и въ Белгия; и тѣ се поставиха на сжщата почва, както германскитѣ социалъ демократи, поне практически, ако не теоретически. Основаната въ 1879 г. социалистическа партия въ Белгия е партия на класовата борба, която се стреми да завоюва политическата властъ и да я използува за освобождението на работния народъ: това е характеристиката на практичния марксизмъ.

Въ сжщото време и холандското работническо движение се пробуди отъ вцѣпенението, въ което бѣше изпаднало слѣдъ хагския конгресъ и „Социалъ-демократическото Дружество" въ Амстердамъ прие програмата на германската социална демокрация.

Въ края на седемдесеттѣхъ години социалната демокрация направи значителни успѣхи и въ Дания.

Марксъ доживѣ да види появяването на марксическия социализмъ и въ Англия и славната оная геройска борба, която въ края на седемдесеттѣхъ и началото на осемдесеттѣхъ години водѣха рускитѣ революционери противъ абсолютизма. Той слѣдѣше съ въодушевление тая борба и я подпомагаше, кждѣто можеше чрѣзъ съвѣти и чрѣзъ посрѣдничеството на личнитѣ си връзки.

Възкръсването на социалъ-демократическото и революционното движение и влиянието, което Марксъ доби върху него, накараха найпослѣ и професоритѣ да напустнатъ своето мълчание. Започнаха да критикуватъ и „научно да унищожаватъ" „Капитала". А за послѣдния това и трѣбваше, за да стане извѣстенъ и да упражни дѣйствието си върху умоветѣ. Отъ тогава неговото влияние растѣше толкова повече, колкото по-вече биваше сборванъ. Но все пакъ когато Марксъ умрѣ, не можеше да се каже, че неговитѣ възгледи и основаната върху тѣхъ практика господствуватъ въ работническото движение. Прѣди всичко въ латинскитѣ страни бѣше се силно загнѣздилъ баку-

низма и прудонизма и тъкмо въ времето на марксовата смърть и Австрия бѣше обхваната отъ единъ видъ бакунизмъ.

Областьта на практическия марксизмъ бѣше още по-тѣсна отъ тая на теоритичния. Даже въ Германия, кждѣто разбирането на възгледитѣ на Маркса бѣше най-напрѣднало, циркулираха възгледитѣ на Дюринга, Родбертуса, Ланге, безъ да говоримъ за тия на старитѣ Якоби и Ритенгхаузенъ отъ 1848 г.

Когато въ 1877 г. германската социална-демокрация създаде свое научно списание „Бждаще" (Zukunft), то не само не почиваше на марксическа почва, но разви една диаметрално противоположна програма безъ да се чуе протестующъ гласъ. Другото научно социалистическо списание, което излизаше тогава на нѣмски езикъ, „Новото общество" (Die neue Gesellschaft) въ Цюрихъ, нѣмаше никаква програма.

Всичко това се промѣни като че ли отведнажъ. Не минаха нито десеть години и марксизмътъ обхвана почти цѣлия социалистически свѣтъ, както ясно показватъ международнитѣ конгреси, особено тоя въ 1893 г. Овацията, която тогава се направи на Енгелса, се отнасяше не само до личностьта на ветерана, ами и до учението, въ основаванието на което и той е участвувалъ.

Марксизмътъ спечели цѣлия славянски социализмъ въ латинскитѣ страни той силно измѣсти анархизма, а въ Англия отново доби влияние върху синдикатитѣ, особено върху новия юнионизмъ.

Не по-малко отъ практичния марксизмъ достигна до такова господствующе положение и теоритичния. Многобройностьта на социалистическитѣ теории изчезна; само една остана съ значение — тая на Маркса. Теоритицитѣ, които въ началото на осемдесеттѣхъ години още имаха голѣмо влияние върху широки кржгове отъ работничеството и социалистическата интелигенция, Прудонъ, Родбертусъ, Дюрингъ, Ланге, Шефле, Хенри Джорджъ загубиха всѣко значение за работническото движение и социалистическата мисъль. А туй, което въ латинскитѣ страни още играеше роля заедно съ марксизма, „интегралния" социализмъ на Малона, не бѣше оригинална теория, а пъстра смѣсица отъ откжслеци отъ всички възможни системи, отъ прудонизма, марксизма, позитивизма, шефленизма и пр.; у нея нѣмаше единство.

Това разпространение на марксизма стана тъй бързо, съ такива голѣми скокове, та не можеше да бжде продължително. Марксизмътъ за социалистическата младежь се прѣвърна въ мода, която всѣки, който не искаше да минава за „остарѣлъ„, трѣбваше да прѣкара. Но марксизмътъ съвсѣмъ не струва за модна философия, защото той е твърдѣ дълбокъ и въ сжщото време — твърдѣ реалистиченъ и не позволява да се гледа само повърхностно на нѣщата и да се заобикалятъ чрѣзъ мистични и мистициращи глаголствувания мжчнотиитѣ, които се срѣщатъ при по-дълбокото проникване въ нѣщата. За да се разбере Марксъ, нуждни сж знания и постоянна охота къмъ по-нататъшно дълбание. При първото доближаване до Маркса, всѣки ще го намѣри за повърхностенъ и вулгаренъ; трѣбва човѣкъ да разширява кржга на собственитѣ си знания и съ новодобититѣ познания пакъ да се залавя съ изучването на марксовитѣ съчинения, ако иска да го

разбере и да рѣши противорѣчията, които сѫществуватъ между повърхината и сѫщината на нѣщата, между тѣхнитѣ видими, повърхностни и истинскитѣ, по-дълбокитѣ имъ връзки.

Както къмъ всѣка по-дълбока философия така и къмъ марксизма, човѣкъ трѣбва да си пробие пѫть. А човѣкътъ на модата нѣма за това нито охота, нито време. Нѣколкото прости формули, до които моднитѣ марксисти редуциратъ марксизма, много лесно изпадватъ въ противорѣчие съ дѣйствителностьта; не иска чудене, че вината за това тѣ прѣписватъ на марксизма и не се залавятъ по-бързо за ревизирването на своето вързѣние, като закопаятъ по-дълбоко, а минаватъ просто на дневенъ редъ, като прѣскачатъ цѣлото учение. Тѣ не забѣлѣзватъ, че умътъ, когото критикуватъ и ревизиратъ, не е нищо друго, а собствения прѣдишенъ тѣхенъ умъ.

Но и да допустнемъ, че марксовото учение е повърхностно, все пакъ биха се отдѣлили отъ него тия елементи, които тичатъ по модитѣ, защото сѫщината на модата състои въ постоянното промѣняване; модниятъ човѣкъ иска да блѣщи, да се отличава отъ масата съ това, че почита *най-новата мода*, до като тълпата още се придържа о остарѣлата послѣдня мода. Щомъ една мода обхване всички, то за модния човѣкъ е дошло времето да я промѣни. За това и мнозина млади хора се показваха за марксисти, до когато съ това можаха да блѣщатъ между другаритѣ си. Но щомъ тоя марксизмъ загуби прѣлестьта си като новость, тогава тѣ почнаха да узнаватъ, колко е той остарѣлъ и у тѣхъ се явява нуждата да го ревизиратъ.

Така се дойде до най-новата, третята криза въ марксизма, въ чийто разгаръ се намираме сега, но която въ главнитѣ си черти е вече прѣодолѣна. И днесь, на двадесетия смъртенъ день на Маркса, трѣбва съ удовлетворение да констатираме, че тя докара за марксизма много по-малко врѣди, отъ колкото нейнитѣ прѣдшественици

Прѣди всичко тя, разбира се, почти непокѫтна най-важното, *практичния марксизмъ* По-прѣдишнитѣ кризи въ марксизма бѣха резултатъ на голѣми практически поражения; тѣ докосваха по-вече практичното, отъ колкото теоретичното движение. Напротивъ, послѣдната криза се появи всрѣдъ пълния побѣдоносенъ ходъ на практичния марксизмъ. Тя нѣмаше raison d'être, ако за такъвъ не се счита смъртьта на втория баща на марксизма.

Навѣрно ще ни посочатъ на Франция и Италия като на страни, въ които практичния марксизмъ се намира въ упадъкъ. Но елементитѣ, които го напустнаха бѣха почти сѫщитѣ, които току що бѣха се присъединили къмъ него. Даже и въ тия страни *проповѣдницитѣ на класовата солидарность въ социал. партия не сѫ се осмѣлили решително и открито да се откажатъ отъ класовата борба.* Срѣщу тактиката на класовата борба тѣ не противопоставятъ друга нѣкоя тактика, а се задоволяватъ само съ защитата на свободата на мнѣнията и автономията и съ тѣзи хубави думи тѣ наричатъ *прѣнебрегването на всѣка партийна дисциплина*. При това, въ тия страни ние имаме силни полкове отъ марксическо движение, чиито сили и стълкновение отъ 1893 г. все повече сѫ пораствали. А срѣщу относи-

телнитѣ загуби въ Италия и Франция ние имаме грамадни успѣхи въ другитѣ страни. Въ Холандия анархическия кризисъ, който още прѣди 10 години бѣше тъй голѣмъ, е вече прѣвъзмогнатъ и практичния марксизмъ расте и цъвти. Въ Америка, най-послѣ се появи една чисто американска социалъ-демокрация, която се радва вече на голѣми успѣхи. Наредъ иде и Русия, кѫдѣто въ 1893 г. движението бѣше съвършено смазано. Властно се раздвижи сега най-младия пролетариатъ и при това въ чисто марксическо направление. А споредъ едно извѣстно изражение на Маркса, всѣка крачка отъ истинско движение е много по-цѣнна отъ сто програми.

И до сега най-новата криза въ марксизма не е още докарала една неоснователна ревизия на нашата програма, освѣнъ въ Франция, кѫдѣто министерския социализмъ въ своятъ програма изтъква социалистическото движение като резултатъ както на класовата борба, тъй и на обявяването на човѣшкитѣ права въ французската революция, като противоположность на либерализма и като негово слѣдствие.

Нѣма такава теория, върху която да се основава тая своеобразна програма. Въобще, най-новата криза въ марксизма не е показала на нова нѣкоя теория, която да му се противопостави. Въпрѣки всички критики и оспорвания, *днесъ, както и прѣди десеть години, марксизмътъ е единичката теория на социализма въ която има единство и цѣлность*. Всички теории, които при Марксовата смърть още сѫществуваха, сега сѫ забравени, а нова още не се е появила. Туку що появилия се опитъ на *Давида*[1]) не е въ сѫщность нѣкаква теория на *обществото*, а такава само за една негова часть, *земледѣлието*, което той отдѣля механично отъ цѣлото общество и му го противопоставя. *Давидъ* признава марксизма по отношение индустрията, а по отношение земледѣлието е единъ видъ новопрудонистъ. Той самъ се стреми да приспособява марксовата теория, която той счита за вѣрна. Върху тоя опитъ ние говоримъ подробно на друго мѣсто[2]). Ревизионизмътъ нито прѣдставлява нѣкакво по-нататъшно развитие на марксизма, нито пъкъ го замѣстя съ друго учение; въ сѫщность той е отричане както на марксовата, така и на *всѣка обществена теория*; къмъ марксизма той се отнася както историческата школа въ економията къмъ класическитѣ економисти.

Когато школата на Рикардо пропадна, тя биде замѣстена не съ нѣкоя друга, по висша система на политическата економия, а съ историческата школа, която правѣше отъ нуждата добродѣтель и считаше всѣко изслѣдване на по-дълбокитѣ економически връзки за пуста спекулация, която е могла да има оправдание само до тогава, до ко-

---

[1]) Ed. David — Socialismus und Landwirtschaft (Социализмъ и земледѣлие.

[2]) Гл. статиитѣ на Кауцки въ Die Neue Zeit. — книжки 22, 23, 24 и пр. отъ 1903 год.

Б. Р. Прѣвода на тия статии имаме на рѫка вече и отъ слѣдната книжка започваме да ги печатимъ.

гато научния фактически материалъ на економията е билъ още недостатъченъ. Сега изслѣдването на общитѣ економически закони било нѣщо остарѣло. Економическия животъ билъ твърдѣ богатъ и разнообразенъ и не можалъ да се докара подъ общи закони. Не общото, а отдѣлното съставлявало съдържание на модерната економическа наука, не *изслѣдването* на законитѣ, *а описването* на развитието и резултатитѣ. По такъвъ начинъ *прѣдпосилкитѣ* на науката за тая школа ставатъ нейна *сжщина*.

Наистина, и по тоя начинъ се докажда до цѣнни резултати за науката и историческата школа е показала голѣма дѣйность особено въ областьта на ступанската история. Но при това не трѣбва да забравяме, че и описателната наука, ако не иска да остане само единъ купъ отъ отдѣлни факти безъ цѣль и смисълъ, трѣбва да изхожда отъ опрѣдѣлени основни положения, отъ които да се ржководи и избира фактитѣ. Така, статистиката ни даде въ послѣдне време цѣнни резултати, които ни даватъ възможность да гледаме на нѣкои работи по-ясно отъ колкото ни позволява силата на абстракцията при Маркса и Рикардо. Но първата прѣдпоставка на практическа (verwendbare) статистика е цѣлесъобразното поставяне на въпроса, а то отъ своя страна прѣдполага единъ по-дълбокъ теоретически погледъ въ сжщината на изслѣдванитѣ нѣща.

Историческата школа не би ни дала това, което ни даде, ако не се ржководѣше, макаръ и несъзнателно, при своитѣ разслѣдвания отъ най-основнитѣ абстракции на великитѣ економисти теоритици. Отъ друга страна не трѣбва да се забравя, че класическитѣ економисти, както и Марксъ, ако и да нѣмаха на разположение резултатитѣ на модерната статистика, напълно владѣяха фактическия материалъ на економията въ своето време. Това лесно може да се невиди, ако се смѣсва тѣхната метода на *изложение* съ тая на *изслѣдването* имъ. Разбира се, че тая разлика е сжщо „остарѣла". Модернитѣ наши оборвачи на Маркса и Рикардо твърдѣ бързатъ да изложатъ на книга всѣка внезапна мисъль, всѣко наблюдение и да го изкажатъ urbi et orbi и едва тогава да мислятъ върху сжщината на тѣхното велико откритие. За тѣхъ метода на изслѣдванието, до колкото за такъвъ може да става дума, е равносиленъ съ тоя на изложението. Както нѣкой модеренъ търговецъ, който е турилъ цѣлата си стока въ вънишнитѣ прозорци (Schaufenster) тъй и нѣкои модерни економисти развиватъ въ съчиненията си цѣлия фактически материалъ, съ който разполагатъ. Че може да се даде едно абстрактно излагане на огромния фактически материалъ — това за тия прѣдставители на модерната наука е немислимо. Абстрактното изложение за тѣхъ е изложение, изсмукано изъ пръститѣ, е спекулация.

И както историческата школа, въпрѣки това че прѣдставлява упадъкъ спроти Рикардо, все пакъ можа да обогати науката съ цѣнни единични изслѣдвания, тъй и ревизионизмътъ, ако и да прѣдставлява упадъкъ спроти Маркса, може да прѣдставлява по-нататъшно развитие въ разбирането на обществото, до колкото, разбира се, има претенцията да прѣдставлява отъ себе си особено научно направление,

а не възкрѣсване на оня вулгаренъ сантименталенъ социализмъ, който господствуваше още въ седемдесеттѣхъ години между обикновенитѣ социалисти, който послѣ срамежливо се скри отъ марксизма за да избѣгне изкореняването си и който, най-послѣ, доби куражъ отъ послѣдната криза въ марксизма за да се яви на бѣлъ свѣтъ и да се пъчи като неговъ оборвачъ.

Ревизионизмътъ може да даде научно цѣнни резултати, ако съзнае границитѣ на това, което може да направи и ако, подобно на историческата школа, се обърне главно къмъ описване на развитието и резултатитѣ. Така г. и г-жа Вебъ съ тѣхната история на английскитѣ синдикати и Туганъ-Барановски съ тая на руската фабрика ни дадоха сигурно бѣлѣжити научни работи и значително разшириха нашето разбиране на обществото.

Щомъ, обаче, ревизионизмътъ пристжпи теоритическата область, като се помжчи да се развива по нататъкъ теоритически или практически, винаги ще има неуспѣхи, защото той непрѣдставлява теория съ единство и цѣлость, а само отрицание на единството, което сжществува още въ социализма — марксизма.

И понеже ревизионизмътъ се отличава отъ историческата школа по това, че се старае да застане не на буржуазна почва, а на пролетариатска, той ще бива винаги принуждаванъ да борави въ областьта на теорията, а тукъ е една отъ най слабитѣ му страни.

Една появяваща се класа, която не може да достигне пълно равноправие и свободно развитие въ рамкитѣ на обществото, щомъ добие съзнание, трѣбва да се стреми да замѣни сжществующата форма съ друга, която да отговаря на нейнитѣ интереси. Такава цѣль, обаче, тя не може да си постави, ако не е развила нѣкоя теория за обществото. Характерътъ на тая теория зависи отъ общото и частното нейно знание; при извѣстни обстоятелства тая теория може да бжде твърдѣ наивна и все пакъ да удовлетворява нейната историческа роля, но все пакъ тя трѣбва да бжде свързана съ общоприетитѣ научни концепции и да обхваща обществото изцѣло. Така буржуазията, когато доби съзнание и поиска да реформира обществото споредъ своитѣ интереси, почувствува нужда отъ цѣнна обществена теория и такава тя намѣри въ класическата економия на физиократитѣ и въ школата на Смитъ-Рикардо. Тая теоритическа нужда изчезна, когато буржуазията дойде на власть и не искаше вече да реформира цѣлото общество, а напротивъ, все повече да го запази, като поправи само отдѣлни части.

Отъ тогава историческата школа стана сътвѣтно изражение на нейната научна нужда. Нейното появяване не бѣше случайно.

Но това, което за буржуазията бѣше за дълго време възможно, за пролетарията, при неговото класово положение, може да се появи случайно, само при извѣстни локални или времени условия, каквито царуваха въ Англия въ послѣдното десетилѣтие за синдикално организираната часть на пролетарията и отъ 1896—1900 г. за пролетарията въ цѣлия капиталистически свѣтъ. Въ днешното общество пролетариятътъ не може да добие оная свобода и равенство, каквито му

си потрѣбни. За това той трѣбва да се постави враждебно спроти господствующето общество, трѣбва да се стреми да го прѣобрази, т. е. той трѣбва да бѫде революционенъ. *За това пролетариятъ иска една цѣлна и съ единство теория на обществото*, върху която да може да гради стремежа си къмъ прѣобразяване на цѣлото общество. До като господствуваше класическата буржуазна економия, той можеше да вземе отъ нея своята обществена теория, като я приспособи къмъ своитѣ нужди, днесъ, обаче, само научния социализъмъ — само научното изслѣдване на обществото, което изхожда отъ пролетарско гледище — може да даде оная теория, отъ която се нуждае революционния пролетариятъ.

Теоретичната потрѣба, която умрѣ въ буржуазията, щомъ тя стана консервативна, възкръсва все повече въ пролетарията вслѣдствие неговото класово положение. За това той не може за дълго да се задоволи съ привеждането на историческата школа въ пролетарска, както това прави ревизионизмътъ, — а отъ друга страна начина на мислене въ историческата школа трѣбва да произвежда въ носителитѣ й консервативни наклоности (думата консервативни трѣбва да се вземе въ социаленъ, не въ политически смисълъ), отвръщение къмъ всѣко широко нововъведение въ обществото, разкѫсване на интереса въ единични реформи и единични стремежи. Така и ревизионизмътъ, ако иска да се развива послѣдовно, т. е. ако иска да остане способенъ за работа, ще дойде въ конфликтъ съ революционното социалистическо движение. А ако иска да остане вѣренъ на социализма, той ще бѫде принуденъ да се обърне къмъ великитѣ въпроси на обществената теория и така той, иска или не, пакъ ще изпадне въ кръга на марксизма, ако не желае да нападне въ рѫцѣтѣ на буржуазния либерализъмъ. Защото, както казахме, нова теория за научния социализъмъ, той не намира.

Който вѣрва, че ще може да даде една по висша теория, нека това направи. Това може да се удаде само на единъ грамаденъ умъ и ако се постигне — ще бѫде едно грамадно велико дѣло на човѣшкия умъ. До сега не се е забѣлѣзало нито едно ембрио отъ тоя умъ. А съ възгледитѣ на историческата школа марксизмътъ нито може да се ревизира, нито да се развива по-нататъкъ, нито пъкъ да се изкорени. Тъй просто тая работа не става. За това ревизионизмътъ може да разклати марксизма теоретически сѫщо тъй малко, както опортюнизмътъ може да стори това практически. Той съсипа модния социализъмъ, а за това ний нѣма да пролѣемъ ни една сълза. Жизнената сила на движущия се и изслѣдващия марксизмъ се запази въ третата си криза сѫщо тъй блѣскаво, както и въ първитѣ двѣ.

Днесъ, двадесеть години слѣдъ смъртьта на нашия великъ учитель, свѣтлината, която той пръсна върху сѫщината на човѣшкото и специално на буржуазното общество, съставлява още повече пѫтеводната звѣзда, която ние слѣдваме и която ни показва най-правия и най-чистия пѫть къмъ великата цѣль: освобождението на пролетарията и заедно съ това освобождаването на човѣчеството отъ ноктетѣ на капитализма.

Прѣв. Федя Петровичъ.

Карлъ Марксъ.

Философитѣ сѫ само различно обяснявали свѣта, а касае се той да се *измѣни*.

11. Теза на Маркса върху Фойербаха.

Прѣди двайсеть години Марксъ сложи своята могѫща глава за да си почине; и при всичко, че едвамъ само прѣди нѣколко години сме прѣживѣли това, което на езика на нѣмскитѣ професори се нарече „криза на марксизма", доста е единъ погледъ върху маситѣ, които днесъ слѣдватъ социализма само въ Германия, — върху неговото значение въ обществения животъ на всички тъй наречени културни страни, за да схванемъ дѣлото на Марксовата мисъль въ неговата гигантность.

Ако се касаеше да се формулира въ малко думи това, що Марксъ е сторилъ за днешното работническо движение, човѣкъ би могълъ да каже: Марксъ, тъй да се рече, е открилъ модерната работнишка класа като исторична категория, т. е. като една класа съ опрѣдѣлени исторични условия за сѫществуване и закони за движение. Наистина, прѣди Маркса сѫществуваха въ капиталистическитѣ страни една маса отъ наемни работници, които, доведени до солидарность чрѣзъ еднаквостьта на социалното имъ сѫществуване всрѣдъ буржуазното общество, дирѣха пипнешкомъ нѣкой изходъ изъ тѣхното положение и — отчасти — нѣкой мостъ за прѣхваленатa страна на социализма. Прьвъ Марксъ ги подигна въ класа, като ги свърза чрѣзъ особната исторична задача: чрѣзъ задачата за завоюването политическата власть зарадъ социалистическия прѣвратъ.

Мостътъ, който Марксъ постави между пролетарското движение, каквото си то изниква елементарно изъ почвата на днешното общество, и между социализма бѣше, слѣдователно, *класовата борба за завоюването политическата власть*.

Ако буржуазията още отъ време прѣслѣдва съ гнѣвъ и страхъ особно *политическитѣ* стремежи на пролетарията, то съ туй тя показва единъ свой вѣренъ инстинктъ. Вече въ 1831 г., когато Казимиръ Перйе даваше отчетъ прѣзъ ноемврий въ французския парламентъ за първото раздвижване на работническата класа на континента, за възстанието на коприноприѣдачитѣ въ Лионъ, той каза: „Господа, ние можемъ да си бѫдемъ спокойни! Въ движението на работницитѣ отъ Лионъ не се е показало

(проявило) *нищо политическо*". Всѣко политическо раздвижване на пролетариата бѣ собствено за господствуващитѣ класи едно прѣдзнаменуване за наближаващата еманципация на работницитѣ отъ буржуазното опекунство.

Ала за прьвъ пжть на Маркса се удаде да постави политиката на работната класа върху почвата на съзнателната класова борба и тъй да изкове отъ нея смъртоносното оржжие противъ сжществуващия общественъ строй. Основата на днешната социалъ-демократическа работнишка политика е, собствено, *материалистическото схващане на историята* изобщо и марксовата *теория за капиталистическото развитие* въ особеность. Само този, за когото сж дълбока тайна както естеството на социалъ-демократическата политика, тъй и естеството на марксизма, само той може да си мисли социалъ-демокрацията и изобщо класосъзнателната работнишка политика извънъ марксовото учение.

Въ своя „Фойербахъ" Фридрихъ Енгелсъ формулира сжщностьта на философията като вѣченъ въпросъ за отношението на мисъльта и битието, за човѣшкото съзнание въ обективния материаленъ свѣтъ. Прѣнесемъ ли понятията за *битието* и *мисленето* изъ абстрактния природенъ свѣтъ и индивидуалната спекулация, кждѣто се ширятъ философитѣ по занаятъ, въ областьта на обществения животъ, тогава сжщото нѣщо би могло да се каже въ извѣстна смисълъ и за *социализма*. Той е билъ отъ време, едно опипване, едно дирене на срѣдства и пжтища, за да се доведе до хармония битието съ мисъльта, имено, историчнитѣ форми на сжществуване съ общественото съзнание.

Сждено е било на Маркса и на приятеля му Енгелса да намѣрятъ разрѣшението на задачата, надъ която учениятъ свѣтъ се е мжчилъ цѣли вѣкове. Чрѣзъ откритието, че историята на всички досегашни общества е *въ послѣдня смѣтка* история на тѣхнитѣ производствени и размѣнни отношения и че развитието на послѣднитѣ се прѣнася, при господството на частната собственость, въ политичнитѣ и обществени учреждения, като класова борба, чрѣзъ това откритие Марксъ разкри най-важната двигателна пружина на историята. Съ това се спечели за първи пжть едно обяснение за необходимата несъотвѣтственость между съзнанието и битието, между човѣшкото искане и социалното вършене, между намѣренията и резултатитѣ въ досегашнитѣ обществени форми.

Значи, за първъ пжть чрѣзъ марксовата мисъль дойде човѣчеството задъ тайната на своя собственъ общественъ процесъ. А по-нататъкъ, чрѣзъ откритието законитѣ на капиталистическото развитие биде показанъ и пжтя, по който се движи обществото отъ своята дѣвствена, несъзнателна стадия, въ която то правѣше своята история тъй, както пчелитѣ своитѣ восъчни килийки, — въ стадията на съзнателната, исканата, отистина *човѣшката* история, гдѣто волята на обществото и неговото дѣствие дохаждатъ за първи пжть въ съгласие, гдѣто социал-

кият човѣкъ ще *върши* за прѣвъ пѫть отъ хиляди години насамъ това, което *иска*.

Тоя, като говоримъ съ язика на Енгелса, послѣденъ и рѣшаващъ „скокъ изъ животното царство въ човѣшката свобода", който ще се осѫществи за цѣлото общество едва отъ социалистическия прѣвратъ, се извършва вече *всрѣдъ днешния строй* — въ *социалистическата политика*. Съ ариадинната нишка на марксовото учение въ рѫка, работнишката партия днесъ е единичката, която отъ исторична гледна точка *знае какво прави* и за туй *прави каквото иска*. Въ туй лежи цѣлата тайна на социалъ-демократическата мощь.

Отъ дълго време насамъ буржуазния свѣтъ се диви прѣдъ изумителната неизтощимость и непрѣкѫснатия напрѣдъкъ на социалдемокрацията. Отъ време на време се намиратъ стари дѣца, които, ослѣпѣли отъ особнитѣ морални успѣхи на нашата политика, съвѣтватъ буржуазията, да вземе отъ насъ „примѣръ", да пийне отъ тайнствената мѫдрость и отъ идеализма на социалдемокрацията. Тѣ не разбиратъ, че туй що е изворъ на животъ и младежки сили за политиката на домогващата се класа, е смъртна отрова за буржуазнитѣ партии.

Тъй като, що е туй въ сѫщность, което ни дава прѣди всичко вѫтрѣшната нравствена сила, да понасяме и отърсваме отъ себа си съ тая смѣюща се смѣлость най-голѣмитѣ притѣснения, като изключителния законъ противъ социалиститѣ, траялъ дванайсеть години? Да на би това да е упорството на обезнаслѣденитѣ въ прѣслѣдването на едно малко материално подобрение на положението имъ?

Модерниятъ пролетариатъ не е филистеръ, не е дребенъ буржуа, за да би сталалъ герой само зарадъ нѣкаква охолность. До колко малко простата надежда за постигане дребни материални прѣимущества е въ състояние да прѣдизвика въ работнишката класа единъ моралень подемъ, това ние виждаме отъ плоската и пошла тѣсногрѫдность на английския тредъ юнионски свѣтъ.

Да не би това да е както у първоб. християни, аскетичния стоицизмъ на една секта, която се разгаря толкова по-силно, колкото сѫ по-голѣми прѣслѣдванията? Модерниятъ пролетарий, като наслѣдникъ и възпитаникъ на буржуазното общество, е единъ голѣмъ материалистъ по рождение, твърдѣ здраво-плътски, отъ кръвь и месо направенъ човѣкъ, за да би могалъ, съгласно робската моралъ, да черпи само отъ мѫченичеството любовь и сила за своята идея.

Да не би най-послѣ това да е „справедливостьта" на дѣлото, що водимъ, която да ни прави тъй непрѣодолими? Дѣлото на чартиститѣ и на вайтлингианцитѣ, дѣлото на утопично-социалистическитѣ школи не бѣ по-малко „справедливо", и при все това всички тѣ паднаха твърдѣ скоро подъ натискътъ на сѫществуващето общество.

Ако днешното работнишко движение, прѣзиращецъ всички насилничества на противническия свѣтъ, побѣдоносно потърсва грива, то туй е прѣди всичко спокойното вникване въ законосъобразностьта на обективното историческо развитие, вникването въ факта, че „капиталистическото производство, съ необходимостьта на единъ природенъ процесъ, произвежда своето собствено отричане — именo: експроприацията на експропираторитѣ, социалистическия прѣвратъ" — то е това вникване, въ което то (раб. движ.) вижда здравата гаранция за послѣдната побѣда и изъ което черпи не само буйность, но и търпение, сила за дѣйствуване и смѣлость за изтрайване.

Първото условие за една успѣшна борческа политика е едно разбиране и за движенията на неприятеля. Кое ни дава, обаче, ключа за разбирането на буржуазната политика чакъ до нейнитѣ най-дребни разклонения, чакъ до прѣплитанията на всѣкидневната политика, едно разбиране, което ни увардва както отъ изненадвания тъй и отъ илюзии? Нищо друго освѣнъ познанието, че човѣкъ трѣбва да обяснява всички форми на общественото съзнание, слѣдов. и буржуазната политика въ нейната вѫтрѣшна разпокѫсаность, съ класовитѣ и групови интереси, съ противорѣчията на материалния животъ, и въ послѣдна инстанция — „съ наличния конфликтъ между общественитѣ производителни сили и производственитѣ отношения".

А кое ни дава сѫщо и способностьта да приспособяваме нашата политика, къмъ новитѣ явления на политическия животъ, каквато е, напр., всѣсвѣтската политика, и да можемъ прѣди всичко, даже и безъ особенъ талантъ и дълбокъ умъ, да ги оцѣняваме съ една такава дълбочина на разсѫждението, която достига самата ядка на явлението, до като най-талантливитѣ критици на буржуазията се лутатъ само по неговата повърхность или при всѣки погледъ въ дълбочината се заплитатъ въ безисходни противорѣчия? Пакъ нищо друго, освѣнъ разглеждането отъ насъ историческия ходъ на развитието съ оня законъ на рѫка, че „начинътъ на произвеждането материалния животъ" е, който обусловва „социалния, политическия и духовния процесъ на живота".

Прѣди всичко, обаче, кое ни дава масщабътъ при избирането на отдѣлни срѣдства и пѫтища въ борбата, за избѣгване на безпланното експериментиране и пилѣящитѣ силитѣ ни утопични отклонения отъ правия пѫть? Познатата еднъжъ посока на економическия и политически процесъ на днешното общество е, съ която можемъ да сравняваме не само нашия военнъ планъ въ неговитѣ едри линии, но и всѣка подробность на нашето политическо домогване. Благодарение на тая пѫтеводна нишка, на работнишката класа се удаде за първи пѫть да раздроби великата идея за социалистическата крайна цѣль въ дребни монети на всѣкидневната политика и политическата дребна работа, да въздигне въ годно орѫдие за постигане крайната цѣль. Имаше

прѣди Маркса една отъ работници водена буржуазна политика, имаше и революционенъ социализмъ. Едва отъ Маркса насамъ и чрѣзъ Маркса има социалистична работнишка политика, която е сѫщевременно — и въ пълния смисълъ на двѣтѣ думи — *революционна реална* политика.

Ако, собствено, подъ реална политика разбираме такава политика, която си поставя само постижими цѣли и умѣе да ги прѣслѣдва съ най-дѣйствующи срѣдства по най-краткия пѫть, то пролетарската класова политика въ Марксовъ духъ се отличава отъ буржуазната политика по това, че буржуазната политика е реална отъ гледна точка на *материалнитѣ условия на деня*, до като социалистическата политика е такава отъ гледна точка на историческата *тенденция на развитието*. Тука имаме точно сѫщата разлика, както и между една вулгарна економична теория на стойностьта, която схваща послѣдната като едно свойство на материята, погледната отъ гледна точка на пазарното състояние, и между Марксовата теория, която я схваща като обществено отношение на една опрѣдѣлена исторична епоха.

Ала пролетарската реална политика е и революционна, до колкото тя чрѣзъ всички свои частични домогвания въ тѣхната съвокупность, излиза извънъ рамкитѣ на сѫществующия строй, всрѣдъ който тя работи, съзнателно разгледвайки се само като прѣдварителна стадия на акта, който ще я направи политика на господствуващия и прѣобразуващъ пролетариатъ.

По тоя начинъ всичко, и нравствената сила, съ която побѣждаваме прѣчкитѣ и нашата тактика за борба до самитѣ подробности, и критиката, която упражняваме надъ противницитѣ, и всѣкидневната ни агитация, която ни спечелва маситѣ, и цѣлата наша дѣятелность, — всичко е проникнато и освѣтлено чакъ до най-малкитѣ подробности отъ учението, което Марксъ създаде. И ако ние сегизъ-тогизъ се отдаваме на илюзията, какво днешната ни политика, съ всичкото ѝ вѫтрѣшно могѫщество, била независима отъ Марксовата теория, то това показва само, че въ нашата практика ние говоримъ за Маркса, както Молиеровия буржуа говорѣше проза, и тамъ, дѣто не знаемъ това.

Доста е само да погледнемъ на Марксовото дѣло, за да разберемъ, че чрѣзъ докарания отъ него прѣвратъ въ социализма и въ работнишката политика, Марксъ си създаде отъ буржуазното общество своя смъртенъ врагъ. За господствуващитѣ класи бѣ ясно, че да побѣдишъ модерното работническо движение, ще каже — Маркса да побѣдишъ. Двайсетѣ години, що се изминаха отъ смъртьта на Маркса насамъ, сѫ редъ отъ опити, да се унищожи теоритически и практически Марксическия духъ въ работнишкото движение.

Историята на работнишкото движение се вие отъ самото си начало между революционно-социалистическия утопизмъ и буржуазната реална политика. Историческа основа на първия (на р. с. утопизмъ) съставляваше съвсѣмъ или наполовина абсо-

лютистическото, прѣдбуржуазно общество. Революционно-утопичния дѣлъ на социализма въ Западна Европа се приключва въ общи линии, макаръ единични отгласи да се наблюдаватъ и до най-ново време, съ развитието на буржуазнсто класово господство. Другата опасность — затъването въ кърпачеството на буржуазната реална политика, идва тепърва съ усилването на работнишкото движение връху почвата на парламентаризма.

Изъ буржуазния парламентаризмъ трѣбваше да се почерпятъ и оржжията за *практичното* побѣдяване на революционната политика на пролетариата, — **демократичното обединяване на креситѣ и социалниятъ миръ на реформата трѣбваше да замѣстятъ класовата борба.**

И какво се постигна? Илюзията можеше тукъ-тамѣ да трае нѣкое и друго време, ала негодностьта на буржуазнитѣ методи на реалната политика за работнишката класа се тутакси доказа на дѣло. Фияското на министериализма въ Франция, прѣдателството на либерализма въ Белгия, рухването на парламентаризма въ Германия — нанасяха ударъ слѣдъ ударъ и разбиха въ пухъ и прахъ краткия сънь за „мирното развитие“. Марксическиятъ законъ за тенденциозното изостряне на социалния антагонизмъ, като основа на класовата борба, побѣдоносно си проби пжть, и всѣки новъ день ни носи нови прѣдзнаменувания и чудеса. Въ Холандия двайсеть и четиритѣ часа на стачката на желѣзнопжтнитѣ работници[1]), като землетресение прѣзъ нощьта, разкриха една зеяща бездна въ обществото; изъ нея пламна и се понесе нагорѣ класовата борба, и Холандия е днесъ въ пламъци.

Така, едно слѣдъ друго въ всички страни, като тънка ледена покривка, се попуква подъ тяжестьта на „масовото изстжпване на работнишкитѣ баталиони“, *основата на буржуазната демокрация*, на буржуазната законность, *за да напомня винаги отъ ново на работнишката класа, че не върху тая почва могатъ да бждатъ постигнати нейнитѣ крайни стремежи.* Тоя е резултата отъ многото опити „да се побѣди Марксъ „практически“.

Теоритичното побѣдяване на марксизма въздигнаха въ задача на своя животъ много стотини старателни апологети. Какво постигнаха тѣ? Тѣ можàха да прѣдизвикатъ въ кржговетѣ на лековѣрната интелигенция убѣждението въ „еднострачивоститѣ“ и „прѣувеличаванията“ на Маркса. Ала даже по-сериознитѣ между буржуазнитѣ идеолози, като Щамлера, разбраха, че „противъ едно тъй дълбоко обосновано учение“ нищо не можело да се постигне съ „тия двусмислености“, съ „малко повечко или по-малко“. Това е единственото нѣщо, което буржуазната наука може да противопостави на Марксовото учение като *цѣло.*

Отъ като Марксъ въ областьта на философията, на историята и на економията тури въ употрѣбление историческата гледна

[1] Стачката започна на 29-й януарий т. г.

точка на работн. класа, отъ тогава на буржуазното изслѣдване въ тия области нишката е подрязана. Натурфилософията въ класическия духъ е погребена. Буржуазната философия на историята е погребена.

Въ изслѣдването на историята, тамъ гдѣто не господствува единъ несъзнатъ и непослѣдователенъ материализмъ, мѣстото на всѣка цѣлна теория е заето отъ единъ прѣливащъ въ всички бои еклектизмъ, значи отричане отъ всѣко цѣлно обяснение на историчния процесъ, т. е. отъ философия на историята, въобще. Економията се клатушка между двѣ школи, „историчната" и „субективната", отъ които едната е протестъ противъ другата, а двѣтѣ — протестъ противъ Маркса, при което едната, за да отрѣче Маркса, принципиално отрича економичната теория, т. е. познанието въ тая областъ, а пъкъ другата отрича единствената, обективна метода за изслѣдване, която първа направи отъ националната економия наука.

Наистина, социално-научниятъ книженъ пазарь продължава да донася всѣки мѣсецъ цѣли планини отъ произведения на буржуазното усърдие, а прилежни модерни професори изхвърлятъ на пазаря, съ чисто едрокапиталистична, машинна скорость, найдебели томове. Ала това сѫ или прилежни монографии, кѫдѣто — както камилската птица си заравя главата въ пѣсъка — изслѣдването потѫва въ дребнитѣ, неважни явления, за да не може да види никакви по-едри зависимости и да работи само за задоволяване исканията на пазаря, или пъкъ тамъ, кѫдѣто мисли и „социални теории" биватъ приправени, въ края на краищата ще се спотайва все пакъ само едно отражение на марксическата мисъль, подъ прѣтрупани външни украшения по вкуса на модерната пазарна стока. Единъ самостоенъ полѣтъ на мисъльта, единъ смѣлъ погледъ въ далечината, една съживяваща дедукция нигдѣ не ще намѣрите.

И ако социалния прогресъ е пакъ поставилъ цѣлъ редъ отъ научни проблеми, които още очакватъ своето разрѣшаване, то пакъ само марксовия методъ е, който доставя срѣдство за тѣхното разрѣшаване.

Така че, на всѣкѫдѣ, туй що е могло да се противопостави на марксовата теория, то е безтеоритичность, а на марксовото познание — скептицизмъ въ познанието. Марксовото учение е дѣте на буржуазната наука, но раждането на това дѣте костува живота на майка му.

Съ това, както на практика, тъй и на теория, тъкмо силното нарастване на работнишкото движение махна изъ рѫката на буржуазното общество тия орѫжия, съ които послѣдното искаше да влѣзе въ бой съ марсическия социализмъ. И днесъ, 20 години слѣдъ смъртьта на Маркса, то (бурж. общ.) е много по-безпомощно срѣщу него (маркс. соц.), а Марксъ — по-живъ отъ когато и да било по-рано.

Наистина, на днешното общество му остава още една утѣха. До като то се напразно измжчва да намѣри нѣкое срѣдство за побѣдяването на марксовото учение, то не забѣлѣзва, че едничкото истинско срѣдство за това — е скрито въ самото това учение. Изцѣло исторично, то претендира само на едно по време ограничено дѣйствие. Изцѣло диалектично, то носи въ себе си вѣрния зародишъ на своето загинване.

Марксовото учение, въ най общи черти, — ако не вземемъ въ смѣтка неговата неувѣдаема часть, имено историческия методъ за изслѣдване, — се състои въ познанието историчния пжть, който води отъ послѣдната „антагонистична", почиваща върху класови противорѣчия обществена форма. въ построеното върху солидарностьта въ интереситѣ на всички съчленове комунистично общество.

То е прѣди всичко, както и по-ранишнитѣ класични теории на националната економия, духовния рефлексъ (отражение) на единъ опрѣдѣленъ периодъ отъ стопанското и политично развитие, имено на прѣхода изъ капиталистичната въ социалистичната фаза на историята. Но то е нѣщо по-вече отъ едно отражение. Познатия отъ Маркса историченъ прѣходъ, собствено, никакъ не може да се извърши безъ Марксовото познание да е станало обществено познание на една опрѣдѣлена обществена класа — на модерния пролетариатъ. Формулираниятъ отъ марксовата теория историченъ прѣвратъ има *за прѣдварително условие*, щото теорията на Маркса да стане форма на съзнанието на работнишката класа и като такава — *елементъ* на самата история.

Така Марксовото учение се подтвърдява съ всѣки новъ пролетарий, който става носитель на класовата борба. Марксовото учение е, значи, сжщевременно една часть отъ историчния процесъ, значи и само то е процесъ, и социалната революция ще бжде заключителната глава на Комунистичния Манифестъ.

Съ туй марксовото учение рано или късно, сигурно ще бжде „побѣдено" въ своята най-опасна за сжществуващия общественъ строй часть. Но само — *наедно* съ сжществуващия общественъ строй.

Изъ „Vorwärts". Прѣв. *Д. С. Поповъ.*

Че Я. С. и сподвижницитѣ му въ „О. Д." (на които той въ последньо време тъй много се радва, защото не билъ самичъкъ) сж отстжпили по всички линии отъ социалистическитѣ начала, това най-добрѣ доказватъ всичкитѣ имъ статии въ „О. Д.". Че „общодѣлцитѣ" прѣпоржчватъ антисоциалистическа дѣйность, каквато е дѣйността на почвата на класовото сътрудничество, че въ списанието си прокарватъ несоциалистически възгледи, несоциалистическо схващане и обясняване на общественополитическитѣ условия у насъ, това е многократно, съ дословни цитати и неопровержими дани, показано и необоримо доказано въ страницитѣ на „Н. Вр." и „Работ. Вѣстникъ". Въ това не се е убѣдилъ още само тоя, който не е социалъ демократъ, който нѣма понятие отъ марксовото учение, защото само такъвъ „социалдемократъ" не може да различа що е социалистическо и що не; въ това не е могълъ до днесъ да се убѣди и само тоя, който самъ е опортюнистъ. По сжщностьта на спора и въ отговоръ на обективнитѣ статии въ „Н. Вр." и „Р. В." не сж до днесъ още нищо казали, нито могатъ да кажатъ нѣщо „общодѣлцитѣ". *Съ своето досегашно мълчание и отбѣгване отъ сжщностьта на спора, „общодѣлцитѣ" доказаха най-добрѣ своята пълнейша теоретическа несъстоятелность*.

До днесъ „общодѣлцитѣ" само се оплакваха, че не ги разбирали и за това ги несправедливо обвинявали (невиннитѣ!) въ отстжпничество отъ социализма, че полемиката се е водила на лична почва, че полемиката е започната не за туй, че е имало нѣкакви принципиални различия, а отъ нѣкакви неявни лични побуждения на нѣкои. Отпослѣ сами тѣ признаха, че имало различия въ спорящитѣ страни, че наистина работата не е само въ нѣкакви си лични вражди. Различието, споредъ Я. С., се състояло въ това, какво той най-добрѣ, „широко" разбиралъ и „широко" прилагалъ марксизма, а „Н. В. и „Р. В." разбирали марксизма „тѣсно", „шаблоно", „закостенело", „механическо" и сжщо така го прилагали къмъ българската дѣйствителность. Но тия твърдения въ своитѣ лаконически отговори Я. С. никога и никждѣ не е доказалъ. Той всѣкога и всѣкждѣ въ своитѣ безсъдържателни отговори е само празднословствувалъ, голословно твърдѣлъ това, което нито е доказвалъ, нито може да докаже. Види се, той счита за много наивни читателитѣ на „О. Д.". Тъй напримѣръ, въ статията си „Чистата истина", „О. Д." бр. 2 и 3, год. III, (на статия писана прѣзъ 1900 г. Я. С. отговаря прѣзъ 1903 г.), той голословно твърди слѣдньото: „Въ първата часть на своята статия (стр. 1140—1141, окт. 1900) той (Д. Бл. — Б. П.) прави едно *много общо, съ голѣми празноти и съ още по-голѣми, дори* **фатални** *погрѣшки и не безъ заблудителни смѣсици*, схванато изложение на марксовото учение за историческия материализъмъ и за класовата борба" (к. на Я. С. — Б. П.). И това било „чистата истина! Но Я. С. и този пжть, както винаги, не е счелъ за нужно да приведе за своята „чиста истина" доказателства и аргументи, безъ които читательтъ е въ право да вземе „чистата истина" за чиста измислица на Я С.

До колко сѫ вѣрни тия безъ доказателства хвърлени обвинения върху „Н. Вр.“ и „Р. В.“ и да ли вѣрва въ тѣхъ и самия Я. С., всѣки може да заключи отъ факта, че Я. С. се сѣти и намѣри за нужно да ги подхвърли чакъ слѣдъ като му доказаха отстѫпничеството отъ социализма. Ако тия подхвърлени обвинения бѣха вѣрни за двѣтѣ редакции на партийнитѣ органи, то защо ги е замълчавалъ прѣди Я. С., какъ е могълъ той да търпи, щото хора, които разбиратъ „закостенело“ марксизма, да разпространяватъ между партийнитѣ членове своето „криво, слабо, и тѣсно разбиране на марксовото учение“, какъ е могълъ да се въздържи и не е ли вършелъ той прѣстѫпление спрямо партията съ своето мълчание, когато е оставилъ безпрѣпятствено тия двѣ редакции съ своето „книжно, шаблоно и механическо прилагане на марксизма къмъ българската дѣйствителность“ да заблуждаватъ партията? Прѣди не намираше ли той за опасно и врѣдно за партията разпространението на „тѣсното разбиране“ и „шаблоното прилагане на марксизма“? Защо е мълчалъ прѣди? А ето че „тѣснитѣ“ разпространяватъ своето „тѣсно разбиране“ и „шаблоно прилагане на марксизма“ и при това, неблагодарници такива, безмилостно обявяватъ и доказватъ, че Я. С. опортюнистически „широко“ разбиралъ и прилагалъ марксизма, че той е станалъ дѣломъ и словомъ опортюнистъ. Нека, пада му се, ще каже всѣкой за Я. С. Да не е мълчалъ прѣди. Да не е чакалъ да го обявятъ за опортюнистъ, да обявятъ неговото „истинско“, „широко“ „разбиране и прилагане на марксизма“ за отстѫпничество и чакъ слѣдъ това да изказва врѣднитѣ и опаснитѣ за партията теоретически слабости на „тѣснитѣ“. Кто нà, днесъ партията не вѣрва на Я. С. Наистина, тя има до нейдѣ право да не му вѣрва, защото той само обѣщаваше да я дари съ незнайни до днесъ нови изслѣдвачия, да ѝ открие нови, свѣтли, широки хоризонти и още много тайнствености и дълбоки мѫдрости ѝ обѣщаваше той. Да, обѣщаваше, но нищо не изпълни. Партията не му вѣрва вече, изключи го изъ своитѣ редове и, ахъ, прѣдставете си! обяви „истинското“ „широко“ разбиране и прилагане на марксизма, за опортюнизмъ, за отстѫпничество отъ началата на социалната демокрация. И не само това! Послѣдствията сѫ ужасни! Тя, пакъ тя, партията, прѣдставете си! накара Я С. да се оттегли, да се откаже отъ единичкия, най-важния плодъ на своитѣ изслѣдвания, отъ най-главния „най-спасителния“ за страната резолтатъ, до който той дойде съ своето „широко“ разбиране на марксизма и „широко“ прилагание къмъ българската дѣйствителность — именно отъ сътрудничеството на класитѣ. Нека, нека Я. С. бере грѣха на партията, нека той го изпаща, за дѣто съ невнимание се отнасялъ къмъ интереситѣ ѝ. И така, партията е вече въ кривъ пѫть, не въ новооткрития отъ Я. С. Събитието е сериозно и малко нѣщо трагично. Трѣбва да се говори сериозно. Да се повърнемъ на думата си.

Но ако до скоро Я. С. отговаряше само съ празнословия и бездоказателни твърдѣния, което издаваше неговата безпомощность и теоритическа несъстоятелность, напослѣдъкъ обаче той идва самъ да признае това, което прѣди отричаше или само съ мълчане признаваше,

мнено, че въ програмитѣ и уводнитѣ статии на „Общо Дѣло“ се е прѣпоръчвало и проповѣдвало „сътрудничество на класитѣ“. Днесъ и той и приятелитѣ и съчувственицитѣ му, турени на тѣсно, признаватъ, че въ „Общо Дѣло“ наистина се е прѣпоръчвало „сътрудничество на класитѣ“, но че то се е прѣпоръчвало временно, за единъ моментъ само прѣзъ времето на радославовия режимъ. Това признание е едничкото и послѣдното „доказателство“ на „широкитѣ“, но то доказва само, че всичко писано въ страницитѣ на „Н Вр.“ и „Р. В.“ за отстъпничеството на привърженицитѣ и съчувственицитѣ на „Общо Дѣло“ е необоримо вѣрно. Но нека видимъ, истина ли е това, че Я. С. е прѣпоръчвалъ „сътрудничеството на класитѣ“ само за прѣзъ времето на радославовия, „случайния“, споредъ него, режимъ, „че, както казва Бозвелиевъ въ бр. 3 на „Единство“, той не е нито мислилъ за *постоянно* (к. на Бозв. — П.) сътрудничество и че неговитѣ статии иматъ значение само за исключителната епоха, когато сѫ писани“. За да узнаемъ за какво сътрудничество на класитѣ е е мислилъ Я. С., когато е писалъ своитѣ статии, за постоянно ли или за временно, какво сътрудничество е прѣпоръчвалъ въ прословутитѣ уводни статии на „О. Д.“, ще трѣбва да провѣримъ и видимъ, какво е прѣслѣдвалъ да постига и какво е смѣталъ, че може да се придобие чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ. Въ бр. 2, г. I на „О. Д.“ дословно се казва: „Въдворяването на подобенъ (**траенъ конституционенъ** — се казва въ 11-и редъ по-горѣ — П.) режимъ трѣбва да бѫде задачата на *българскитѣ производителни слоеве въ тѣхната* **обща** *държавна дѣятелность*“ (к. н.). И тъй чрѣзъ общата държавна дѣятелность на производящитѣ слоеве, т. е. на разнитѣ обществени класи съ различни и противоположни интереси, или съ други по-точни думи, чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ се прѣслѣдва да се постигне *траенъ конституционенъ режимъ*. На въпроса, който си задава въ бр. 3 на с. г. „О. Д“, „какво да се прави“, Я. С. дава слѣдния ясенъ и положителенъ отговоръ: „Не е малъкъ броя у насъ на тия, които искренно искатъ да видятъ страната не влѣзла въ пѫтя на правилния конституционенъ животъ“. Както виждате, читателю, у насъ имало искренни, добри хора, които сѫ пълни съ блага желания за нашата страна. А щомъ имаме такива искренни хора, щомъ и ние сме такива, защо да не встѫпимъ въ обща дѣйность, за да тласнемъ страната въ пѫтя на правилния конституционенъ животъ?

Ясно е, че Я. С. не гледа на хората, като такива, които принадлежатъ къмъ различни класи и иматъ различни интереси, отъ които се обуславя тѣхната искренность и наклонность къмъ едни или други стремежи. Тѣ сѫ за него просто човѣци, люде, изолирани отъ своето обществено положение, отъ своитѣ интереси, отъ икономическитѣ отношения, въ които се намиратъ, хора, които иматъ добри желания и могатъ да се явятъ носители на всѣки „добъръ“ стремежъ. А че за А. отъ работническата класа единъ стремежъ е добъръ, за Б. отъ капиталистическата класа сѫщия стремежъ е лошъ, врѣденъ и опасенъ и че за Б другъ, противоположенъ на първия, стремежъ е добъръ — това Я. С. не взима подъ внимание. Защо ще го вземе подъ внимание,

когато такива анализи ще прѣчатъ на „общото дѣло“ на производящитѣ слоеве. Но да додемъ на думата си. Къмъ края на току-що цитираната статия Я. С. въ заключение казва:

„Съзнаването нуждата отъ такава една политика (говори се за *една обща* конституционна, економическа и финансова политика. — П.) е вече една крачка напрѣдъ и отговорътъ на въпроса: ‚Какво да се прави?‘ ще гласи: 1. Да се прокламира върховната нужда за българския народъ отъ единъ здравъ конституционенъ редъ, отъ една повдигаща неговитѣ производителни сили економическа политика и отъ една разумна и справедлива финансова система, която не ще стѣснява неговото развитие“.

И тъй отъ цитираното ясно е, че чрѣзъ „общата дѣйность“ на „съсловията производители-земледѣлци, занаятчии-еснафи, търговци-индустриалци, работници-пролетарии“, се прѣслѣдва да се постигне „*траенъ конституционенъ режимъ*, *здравъ конституционенъ редъ*“. Да оставимъ на страна важния въпросъ, да ли чрѣзъ тая „обща дѣйность“ на производителнитѣ слоеве, т. е. на нѣколко обществени класи, които иматъ различни и противоположни интереси, може да се постигне прѣслѣдваната цѣль, именно да се въведе траенъ и здравъ конституционенъ редъ [1]). Нека допуснемъ, че чрѣзъ такава една несоциалистическа дѣйность, чрѣзъ класовото сътрудничество може да се постигне споменатата цѣль. Да кажемъ, настаналъ е изключителенъ моментъ, какъвто, впрочемъ, ний всѣкога прѣживяваме, въ който сж турени въ опасность, сж явно застрашени конституционнитѣ правдини и свободи. Неизброймото множество отъ хора се стрѣсва, „производителнитѣ съсловия“ прѣдъ „общата“ опасность се хвърлятъ въ обятията едно на друго, встжпватъ въ „обща дѣйность“ за защита на „общото дѣло“ — конституцията. Да приемемъ, че благодарение на тѣхната обща дѣйность, на тѣхното моментно сътрудничество конституционния редъ е спасенъ за моментъ, че споменатитѣ класи, събрани подъ знамето — „защита на конституцията“, прѣдставляватъ обществена сила, макаръ и искуствена, която запазва послѣдната. Е добрѣ, но за да бжде конституционния редъ *траенъ* и здравъ, трѣбва факторътъ, който го крѣпи, въ случая сътрудничеството на класитѣ, да бжде сжщо траенъ, постояненъ. Ако влѣзлитѣ въ сътрудничество класи се разединятъ, обществената сила, що е спасила конституцията, изчезва, факторътъ, който я закрѣпилъ, се унищожилъ, а слѣдователно, клѣтата сиротица, конституцията, пакъ остава незащитена, безъ пазитель, пакъ въ опасность. За да се въведе и закрѣпи траенъ конституционализмъ, значи, трѣбва да бжде траенъ и постояненъ факторътъ който я крѣпи и пази, въ случая трѣбва да бжде трайно и постоянно сътрудничеството на споменатитѣ класи, на (казано съ думитѣ на Я. С.) „производящитѣ съсловия — земледѣлци, занаятчии-еснафи, търговци индустриалци и работници-пролетарии“. Така че, този, който е за въвеждане и запазване на траенъ конституционенъ редъ чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ, той неможе да не бжде е и е мислилъ за трайно и постоянно сътрудничане. И ако Я. С. и неговитѣ съчув-

[1]) Съ тоя въпросъ се занимахъ въ статията „Изъ кой пжть“ въ „Ново Време“, г. VI, кн. I и II.

ственици днесъ се отричатъ отъ сътрудничеството на класитѣ и ни увѣряватъ, че когато прѣди сѫ прѣпорѫчвали послѣдньото, тѣ не сѫ мислили да го правятъ постоянно, а само времено, това показва само, че тѣ сѫ безсилни срѣщу критиката на марксовото учение, че тѣ се чувствуватъ слаби или же се виждатъ турени на тѣсно, та за това биятъ отбой, отстѫпватъ отъ позициитѣ си. И това моментно отстѫпничество отъ своето ренегатство ги само характеризира, ги изявява и показва като опортюнисти. Тѣ сѫ като оня слабъ неприятель, когото, щомъ застигнешъ и побѣдишъ, прѣдава ти се, съ клѣтва, че нѣма да ти пакости: обаче, почувствува ли се въ кѫщата та, види ли, че си заетъ въ нѣкоя своя работа, захваща да ти пакости. Опортюниститѣ, излъгани въ своя планъ побѣдени, останали вънъ отъ партията, захващатъ да се отричатъ отъ себе си. Влѣзатъ ли въ партията пакъ ще захванатъ своето. Разбиране, че положението имъ е и трагично и комично: вънъ отъ партията тѣ ставатъ нищо, а така имъ се иска да играятъ велики роли. Моля ви се, не е ли смѣшно и трагично: да се готвишъ и да имашъ желание, силно, горѣщо желание, да поведешъ „производителнитѣ слоеве" слѣдъ себе си и да прокламирашъ, както князъ Фердинандъ веднъжъ на бѣлъ конь прокламира „свобода и законость", да прокламирашъ: „върховната нужда за българския народъ отъ единъ здравъ конституционенъ редъ, отъ една повдигаща неговитѣ производителни сили економическа политика[1]) и отъ една разумна и справедлива финансова система, която не ще стѣснява неговото развитие" и вдругъ да се видишъ самичъкъ, изоставенъ, слабъ, отъ никого не чутъ и непослѣдванъ, изпѫденъ отъ партията, чрѣзъ която си искалъ, желалъ и мечталъ да извършишъ тъй велики, тъй належащи и тъй славоносни дѣла! Прѣдставете си! Да се готвишъ като генералъ за славни и велики побѣди, които сѫ твоята най-съкровена мечта, и, тъкмо когато тръгвашъ, да се видишъ безъ войска!

Но нека се прѣсилимъ да повѣрваме на „общодѣлцитѣ", че класовото сътрудничество тѣ сѫ прѣпорѫчвали за времено срѣдство, за „спасително" срѣдство само въ единъ моментъ, само прѣзъ времето на радославовия режимъ. Да речемъ, че въ времето на тоя режимъ, опасно сме били заплашени отъ монархическата реакция, че социалистическата партия се е убѣдила и приела временото сътрудничество като най-сигурно срѣдство за защитяването на конститу-

---

[1]) Прѣдставете си какви производителни сили ще придобие пролетарията, когато се въведатъ повече машини и други усъвършенствувани орѫдия на труда, колко много ще произвежда той на часъ, на день, какви богатства ще изкарва той, но.... каква нищожна заплата ще получава той, какъ ще гладува той. когато неговитѣ редове се увеличаватъ отъ новопридошлия къмъ него пролетариатъ отъ пропаднали земледѣлци и занаятчии, на които „общодѣлцитѣ" повдигнали стари и създали нови поминаци, чрѣзъ своята економическа и финансова политика. Забравятъ ли или не знаятъ „общодѣлцитѣ", че неговитѣ, на пролетарията, производителни сили сѫ двѣтѣ му рѫцѣ. Какъ ще ги повдигнатъ? Като намалятъ работното време и увеличатъ работната заплата? Но търговцитѣ индустриалци, земледѣлци, и занаятчиитѣ-еснафи — другиятъ народъ — нѣма това да допустнатъ.

цията. Да приемемъ, че това срѣдство е излѣзло сполучливо и постигнало цѣльта си. Слѣдъ това социалистическата партия напуща сътрудничеството съ „производителнитѣ слоеве“, т. е. съ буржуазнитѣ партии. Но понеже конституцията нѣма друга постоянна обществена сила, на която да се опира, освѣнъ сътрудничеството на класитѣ, то слѣдъ разпадането на послѣдното отново ще настане за нея заплашителния моментъ, пакъ ще се намира въ опасность. И за да се защити и запази конституцията, социалистическата партия отново ще трѣбва да влѣзе въ сътрудничество съ другитѣ класи. Понеже въ всѣки моментъ конституцията може да бѫде заплашвана, щомъ като нѣма обществена сила, която винаги да я крѣпи, то излиза, че сътрудничеството на класитѣ трѣбва да се извършва въ всѣки моментъ т. е. постоянно.

Че моментното сътрудничество се обръща въ постоянно, можемъ да се увѣримъ и отъ сътрудничеството на жоресиститѣ въ Франция съ републиканскитѣ правителства. Така, жоресиститѣ влѣзоха ужъ въ времено сътрудничество съ правителството на Валдекъ-Русо, за да спасятъ републиката, но отпослѣ останаха въ постоянно подържане на буржуазнитѣ републикански правителства. Такъ, въ Франция, жоресиститѣ влѣзоха въ сътрудничество съ републиканскитѣ буржуазни правителства, за да запазятъ „времено“ републиката, тукъ „широкитѣ“ прѣпорѫчватъ сътрудничеството, за да запазятъ конституцията. И тъй, „общодѣлцитѣ“ даже да сѫ прѣпорѫчвали сътрудничеството на класитѣ за единъ моментъ само, на дѣло, когато партията прибѣгне до него, това сътрудничество би станало отъ временно малко или много постоянно. И ако би прокарали убѣждението си за сътрудничеството на класитѣ въ партията, то въ резултатъ би се нанесли на развитието и бѫдащето на партията ако тя би била още социалистическа, голѣми врѣди, както и да било прѣпорѫчвано то времено или постоянно. Наистина, противорѣчията въ живота не би прѣстанали да растатъ и да се изострюватъ отъ това, че социалистическата партия е влѣзла за единъ или за нѣколко моменти въ сътрудничество съ другитѣ класи, но пробуждането и развитието на класово съзнание у работническата класа би се, за дълго или кратко време, спрело; нѣщо повече, това съзнание би се замъглявало, би се приспивало. Щомъ ний би захвanали да дѣйствуваме на почвата на сътрудничеството на класитѣ, тази ни дѣйность би прикривала, би забулвала прѣдъ очитѣ на работницитѣ противоположностьта между тѣхнитѣ интереси и тия на другитѣ класи. Тогава ний би прѣчили на работницитѣ да видятъ и разбератъ тая противоположность и противорѣчията въ живота, да съзнаятъ това, което ги прави да напущатъ индиферентностьта да прѣстанатъ да бѫдатъ несъзнателни подржатели на буржуазнитѣ партии и да влѣзатъ като дѣйци и борци въ социалистическата партия. Съ такава дѣйность значи ний би прѣчили на сѫщинското пролетарнатско засилване на партията, ний би забавили създаването на една постоянно растяща и засилваща се обществена сила, каквато има тенденцията да стане само социалистическата

партия при развиващитѣ се обществено-економически условия и каквато тя може да стане само, когато тя винаги дѣйствува на почвата на класовата борба. Ето защо социалистическата партия никога, нито за моментъ не трѣбва да влиза въ сътрудничество съ буржуазнитѣ класи, а винаги и всѣкога, даже и тогава, когато тѣ редомъ съ нея водятъ борба противъ монархическитѣ попълзновения, тя трѣбва да разкрива класовитѣ имъ политически и економически стремежи, въ каквато и форма да се проявяватъ тѣ. Ето защо Карлъ Марксъ и Фр. Енгелсъ въ Комунистическия Манифестъ, въ главата за отношението на социалдемократитѣ (комуниститѣ) къмъ разнитѣ опозиционни партии, казватъ: „Въ Германия комунистическата (т. е. днесъ наричаната социалдемократическа — П.) партия *върви* **редомъ** (а не влиза въ сътрудничество—П.) съ буржуазията, до колкото послѣдната е революционна, въ борбата си съ абсолютната монархия, противъ феодалната поземлена собственость и дребната буржуазия. *Но тя* **нито за минутка не забравя да изработва въ умоветѣ на работницитѣ** *колкото се може по-ясно съзнание за враждебната противоположность между интереситѣ на буржуазията и пролетарията.*" Ясно и безпорно е, че нашитѣ велики учители не допускатъ нито времено, нито за моментъ, нито за минутка каквото и да било сътрудничество съ буржуазията. Чувате ли, г-да „общодѣлци", чувате ли вий, които сте дигнали знамето на „общодѣлството", които отъ три години прѣпоржчвате на работницитѣ-пролетарии да общодѣлствуватъ съ буржуазнитѣ класи за една общо конституционна, економическа и финансова политика. Чувате ли, какъ Марксъ и Енгелсъ отричатъ, недопускатъ и минутно сътрудничество, какъ тѣ отдавна и рѣзко сж ви осждили?...

Че Я. С. е прѣпоржчвалъ, прѣпоржчва и ще прѣпоржчва и проповѣдва постоянно сътрудничество на раситѣ, въ това се убѣждаваме не само отъ обстоятелството, че единствено чрѣзъ „общата държавна дѣйность", чрѣзъ „общитѣ усилия" на производителнитѣ слоеве е могло, споредъ Я. С., да се въведе траенъ конституционенъ редъ и да се реализира една обща економическа и финансова политика — нѣщо, което не може да се извърши чрѣзъ времено сътрудничество на раситѣ, — но въ това самъ той ни увѣряваше на Плѣвенския конгресъ, когато тържествено заяви, че ще работи и ще се стреми съ всички усилия „да направи господствующе въ партията" своето „широко" гледище. А „широкото" гледище на Я. С. обосновава и приема сътрудничеството на раситѣ и отрича класовата борба. И щомъ Я. С. „ще се стреми да направи въ партията господствующе „широкото" си гледище, то нѣма съмнение той ще се стреми да направи господствующъ и оня начинъ на дѣйствуване, който се обосновава отъ това гледище. именно дѣйствуването на почвата на класовото сътрудничество. И наистина, само тоя, който изхожда отъ едно вънкласово гледище, каквото е „широкото" гледище на Я. С., което разглежда хората въ тѣхния общественъ животъ независимо отъ класовитѣ имъ интереси и отношения, само той може да прѣпоржчва на разнитѣ обществени класи съ различни и противоположни интереси

една обща економическа политика и едно общо политическо дѣло. А „широкото" гледище на Я. С., както и другъ пѫть сме доказали това[1]) е дребнобуржуазно гледище. Я. С., както на практика по своитѣ политически (общо политическо дѣло) и економически (обща економическа политика) стремежи, така и въ теория е изразитель и идеалогъ на стремежитѣ на дребноборжуазната класа. Ето какъ говори Марксъ за дребнобуржуазнитѣ идеалози: „По своето образование и лично положение тѣ могатъ да бѫдатъ, като небето отъ земята, далече отъ дюкенджиитѣ. Прѣдставители на дребната буржуазия ги прави туй обстоятелство, че тѣхната мисъль не излиза задъ прѣдѣлитѣ на житейската обстановка на дребната буржуазия и че за това тѣ дохождатъ къмъ сѫщитѣ задачи и рѣшения въ теория, къмъ които дребния буржуа дохожда, благодарение на материалнитѣ си интереси и на общественото си положение. на практика". И за реализирането на дребнобуржуазнитѣ стремежи Я С. се обрѫща като всѣки дребнобуржуазенъ идеалогъ къмъ народа, нераздѣлния на класи народъ. На въпроса, къмъ кого да се обърнемъ за реализирането задачитѣ на „общото дѣло", Я С. отговаря: „къмъ народа, къмъ народа, къмъ народа". „Тѣ, (дребнобуржуазнитѣ идеалози — П.) сѫ защитници на *народнитѣ права*. тѣхнитѣ интереси сѫ *народнитѣ* интереси. По тази причина тѣ нѣма защо да анализиратъ интереситѣ и положението на различнитѣ класи".[2]) И Я. С. не ги анализира. Носитель и идеалогъ на стремленията на дребната буржуазия той се явява подържатель на овя начинъ на дѣйствуване, който е присѫщъ на тая класа, именно дѣйствуване на почвата на класовото сътрудничество. За това Я. С. за въ *бѫдѫще* намира подържането на *„трайна* Свобода и Законность" въ *„сгединенитѣ усилия"* на производящитѣ слоеве".

И така, всичко това, що е писалъ Я. С., ви убѣждава, че той прѣпорѫчва постоянно сътрудничество на класитѣ и намира за найуспѣшна, най-резултатна и най-спасителна дѣйностьта, която се води на почвата на това сътрудничество.

Днесъ наистина тѣ заявяватъ, че тѣ признаватъ класовата борба. Но колко струва това признание, когато на дѣло тѣ я напущатъ, когато наказватъ и разпространяватъ възгледи, който я отричатъ. Явно е, че признанието е прѣсилено. *Не е достатъчно да признаешъ класовата борба, но трѣбва да водишъ дѣйность и борба на нейна почва.* Да приведемъ нѣколко примѣра за Я. С. При откриването на Търновския конгресъ той изказа такава мисъль: нашитѣ искания сѫ справедливи и добри и като такива въ Нар. Събрание ще намѣрятъ подрѫжка и въ наши противници, стига тѣ да иматъ добро сърдце и да сѫ искрени. Тази мисъль се критикува и на конгреса въ общитѣ дебати. Тя не е вѣрна съ дѣйствителностьта. Тя е несоциалистическа мисъль. Защото нашитѣ противници, колкото и добри-сърдца да иматъ

[1]) Ново Вр., кн. 8 и 9, ст. „Произходъ и характ. на „широкото" течение въ партията".

[2]) Новото направление въ историческата наука. Прѣв. на Г. Бакаловъ. Издание на Ст. Георгиевъ. Стр. 134.

колкото и искрени да сѫ, нѣма да подържатъ нашитѣ искания, колкото добри и справедливи да сѫ тѣ, щомъ тѣ сѫ противни на стремежитѣ и интереситѣ тѣхни или на класата и партията, която тѣ прѣдставляватъ. И да говоришъ на работния свѣтъ това, значи, да му казвашъ една неистина, значи още, което е най-главното да му всаждашъ въ ума кривия, несоциалистическия възгледъ, че той може да се надѣва и да очаква нѣщо отъ хора, които по своето обществено економическо положение както и по това на своята класа никога доброволно нѣма да му дадатъ. Вмѣсто да разкрива прѣдъ работната маса, че тя неможе и не трѣбва да очаква нѣкакво подобрение отъ партии и хора на другитѣ класи, съ които работничеството има противоположни интереси, отъ тия които изхождатъ отъ интереситѣ на противницитѣ му класи и ги защищаватъ, той замъглява съзнанието на работницитѣ, като имъ казва, че нашитѣ противници не подържали тѣхнитѣ искания, само защото не били добри и искрени хора. И тукъ изпъква вънкласовото гледище на Я. С. И съ такива мисли и възгледи той врѣди на социалистическата партия. Такива мисли и възгледи той исказва всѣкога и всѣкадѣ, а това показва, че основата на неговия свѣтогледъ съставлява идеалистичното вънкласово дребнобуржуазно гледище, за което говорихме по-горѣ. Държи ли рѣчь прѣдъ нѣкое публично събрание, говори ли въ нѣкоя партийна организация, сказка ли държи прѣдъ събранието на нѣкое женско дружество, въ народното ли събрание говори вредъ и всѣкога Я. С., отъ когато се вдаде въ своето ново направление, изказва несоциалистически възгледи. И когато казваме това, което е горчива нежелателна за насъ дѣйствителность, намъ е тѣжко и мѫчно, защото ний и всѣкой социалдемократъ не безъ мѫка можемъ да прѣтърпимъ загубата на единъ човѣкъ когато сме смѣтали за социалдемократъ, който е билъ такъвъ, но който прѣстава да бѫде такъвъ, но който отъ три години насамъ по мисли и дѣйствия е вече миналъ въ лагера на буржуазията. Всѣко присѫтствие на такъвъ въ нашата партия е врѣдно. Ужъ социалистъ и отъ името на социализма, той ще разпространява несоциалистически възгледи и съгласно послѣднитѣ си ще се стреми да повлияе на партията. Той ще бѫде много полезенъ вънъ отъ редоветѣ на партията, както всѣки нашъ противникъ съ своята дѣйность и борба е полезенъ и възпитателно влияе на нашитѣ партийни членове и на работничеството. За това, каквито и да бѫдатъ нашитѣ лични чувства къмъ Я. С., колкото и да не ни е желателно, той трѣбва да бѫде вънъ отъ партията. Прѣди всичко, социалдемократическото дѣло!...

По-горѣ приведохме единъ примѣръ, отъ който се вижда, че Я. С., макаръ да ни казва, че признава класовата борба, въ практическата си дѣйность я напуща. Да приведемъ другъ примѣръ отъ неговата практическа дѣйность. На 1 май (18 априлъ) прѣдъ едно многолюдно събрание Я. С. държа рѣчь при черквата „Св. Краль". Между другото той говори за труда и капитала. Каза, че труда и капитала днесь сѫ се раздѣлили на двѣ страни, но ще доде време, когато тѣ ще се съединятъ и това е времето, когато ще се осѫществи соци-

алистическия идеалъ. И само толкова. Единъ социалъ-демократъ да говори прѣдъ едно работническо събрание за труда и капитала и да не изтъкне противорѣчието, което сѫществува днесъ между тѣхъ, което характеризира както тѣхъ тъй и тѣхнитѣ отношения; и да не каже нито дума за борбата, гигантската борба, що се води помежду имъ, що изпълва съвременостьта; нито дума за класовата борба, тоя мостъ, само по който работническата класа може да мине въ социалистическото общество; нито дума за класовата борба, това най-могѫщо и най-силно орѫжие, което постоянно увеличава и усилва социалистическата партия, което я води отъ побѣда на побѣда което ѝ спечелва успѣхъ слѣдъ успѣхъ; нито една думичка за класовата борба — единствения най-сигуренъ и най-кѫсъ пѫть къмъ социализма, единствения начинъ, социалистически начинъ на дѣйствуване и борба, който характеризира партията на пролетарията като социалдемократическа, безъ който тя не е такава, не е, както казва Кауцки, партия на пролетарската класова борба. Единъ социалъ-демократъ да говори за труда и капитала, безъ да каже нито дума за класовата борба, що тѣ водятъ днесъ, това е невъзможно. Единъ социалъ-демократъ би обяснилъ на пространо противорѣчията, които днесъ сѫществуватъ между труда и капитала, и би указалъ на класовата борба, която се поражда отъ тия противорѣчия. Така той би пробудилъ у слушателитѣ работници поне малко съзнание за противоположностьта между тѣхнитѣ интереси и тия на капитала. Работникътъ, който за първъ пѫть слуша такава рѣчь, ще се замисли, ще си спомни за своя животъ, ще се огледа наоколо си и ще захване да разпознава, да разграничава своитѣ интереси отъ тия на другитѣ класи. Захване ли той да съзнава своитѣ интереси и да ги различава отъ тия на противнитѣ му класи, той е на пѫть да доде при насъ. Каква разлика между рѣчь, държана отъ нѣкой народникъ, който признава раздѣлението на труда и капитала, и рѣчь, държана отъ единъ социалдемократъ! За противорѣчията и произходящата отъ тѣхъ класова борба между труда и капитала Я. С. замълча, но и това, което каза, не е вѣрно съ дѣйствителностьта. Трудътъ и капитала не само сѫ се раздѣлили, като двѣ независими величини, но днесъ капиталътъ господствува надъ труда. Днесъ трудътъ е подчиненъ на капитала и борбата, която водятъ, нѣма да прѣстане, до дѣто трудътъ не вадвие и прѣмахне господството на капитала, до дѣто първия не подчини втория. А това е всичко друго, но не съединение, станало по миренъ начинъ.

Да привеждаме ли още примѣри? Но стига, статията и тъй стана дълга. Бихъ могълъ да приведа още много такива примѣри изъ статиитѣ на Я. С. въ II и III годишнини на „Общо Дѣло“, въ които той прокарва несоциалистически възгледи. Впрочемъ, по нѣкои отъ тия статии се е писало въ сп. „Ново Време“ въ VI-та и тая му годишнина. За това само за нѣкои отъ тѣхъ ще говоря по-нататъкъ. А сега нека се занимаемъ съ нѣкои статии на изникналитѣ като гѫби слѣдъ дъждъ нови, по-наивни и при това по-смѣли отъ Я. С. „общодѣлчета“. Трѣбва да се признае, че у тѣхъ нѣма оная хитрость, която се съглежда у Я. С., да се не доизказватъ напълно, да се изказватъ

двусмислено и неясно. Като всички наивни хора тѣ сж прями и откровени. У тѣхъ мжчно можешъ да забѣлѣжишъ оная строга, прѣкалена и за случая врѣдна въздържаность, съ която пише Я. С. И така на думата си. Прѣди, обаче, да прѣмина къмъ нѣкои отъ статийкитѣ имъ, въ които, споредъ Я. С., „досита доказали“ неразбирането на марксизма отъ „тѣснитѣ“, смѣтамъ за неизлишно да изтъкна една характерна черта у всички тия нови „общодѣлчета“, черта, която не засѣнява тѣхната смѣлость, а само показва оная нерѣшителность, която обзима ония, които за пръвъ пжть встжпватъ въ борба. Но тая нерѣшителность се проявява само малко въ началото на борба, а отпослѣ тя се обръща въ смѣла рѣшителность.

Думата ми е за онова общо и характерно изявление, което почти всички новопоявили се опортюнисти въ страницитѣ на „Общо Дѣло“ отначало изказаха, именно, че не „напълно“ споделятъ възгледитѣ на Я. С. Това изявление е твърдѣ характерно за тѣхъ. Тѣ всички иматъ различни възгледи по много въпроси. Така, д-ръ П. Бръневовъ не споделя „напълно“ възгледитѣ на Я. Сакжзовъ; тоя послѣдния сжщо не се съгласява напълно съ първия. Dimker сжщо тъй не споделя напълно възгледитѣ на Я. С., като тоя — неговитѣ. Тѣ си приличатъ по своето различие единъ отъ другъ, по непълното споделяне на възгледитѣ си, което пъкъ е изразъ на нелогичностьта въ мисленето имъ и на безсистемностьта въ възгледитѣ имъ. Приличатъ си още — и това ги най много сближава — по туй, че тѣ малко или много сж отстжпили отъ гледището на социалната демокрация. Наистина, такова изявление не направи само д-ръ П. Джидровъ, защото отъ всичко писано отъ него се вижда, че той си е поставилъ за цѣль всѣкакъ да защищава, по едни или други съображения, всичко това, що Я. С. изказва. Не напраздно веднажъ той заяви, че съ цитати изъ Маркса, Енгелса, Плеханова и Кауцки всичко можело да се докаже. Увѣренъ, види се, въ това, той се залавя по всичко да защищава Я. С., при все че по много въпроси, по които писа, изказа само своето смѣло невѣдение.

Слѣдъ тия неизлишни бѣлѣжки нека минемъ на прѣдмета, що ни занимава. Нека най-първо видимъ, какво доказа д-ръ П. Бръневовъ. Слѣдъ статията си „Историческиятъ материализмъ и приложението му въ работническата партия“, която не е нищо друго освѣнъ карѣевски еклектизмъ, д-ръ П. Б написа и втора статия „Класовата борба и сътрудничеството на класитѣ“, съ която едно иска да докаже, а въ друго ни убѣждава. Въ нея статия той иска да ни докаже, че Я. С. и той признавали сжществуването на класовата борба, а ни убѣди, че тѣ я напущатъ. И какъ чудесно доказва д-ръ П. Б.! Той се пита, най-първо, *сжществува ли класовата борба?* А това е все едно г. д-ръ П. Бръневовъ да се пита, сжществува ли д-ръ П. Бръневовъ. Той още не е разбралъ, че спорниятъ въпросъ не е тоя, сжществува ли класовата борба или не. Такъвъ въпросъ днесъ е повече отъ смѣшенъ. Защото днесъ, когато нѣма часъ, въ който работническата класа да не е въ класова борба съ капиталистическата, когато ежедневно се обявяватъ стачки, когато работническата

класа води борба чрѣзъ стачки, всеобщи, национални, па даже и интернационални, не само за економически искания, но и за политически, днесъ да се питашъ сѫществува ли класова борба, то е все едно да се питашъ, както казва Я. С., „свѣти ли слънцето".

Днесъ едва ли има нѣкой интелегентинъ, буржуазенъ интелегентинъ, който познава общественитѣ движения и борби на днешното време и не признава сѫществуването на класовата борба. Буржуазни учени и професори признаватъ сѫщо *сѫществуването* на класовата борба, но значи ли, че тѣ сѫ социалдемократи Никакъ не значи това, разбира се, както и обстоятелството, че ний признаваме сѫществуването на Д-ръ П Бръчковъ, не значи, че ний сме съгласни съ дѣйностьта и мислитѣ на сѫщия. Отъ това, че признаваме сѫществуването на капиталистическата наредба, не значи, че ний я подържаме. Така сѫщо Я. С. и Д-ръ П. Б. и всички „общодѣлци" могатъ да признаватъ сѫществуването на класовата борба, но това не имъ прѣчи, да прѣпорѫчватъ дѣйность, която да се води на почвата не на класовата борба, а на тая на класовото сътрудничество. Въпросътъ, г. д-ръ П. Б, не е въ това, дали признавате сѫществуването на класовата борба, а дали вий, „общодѣлцитѣ", въ своята дѣйность стоите на нейна почва, дали вий за запазването на конституцията или за реализирането на близкитѣ и далечни стремежи на пролетарията, до колкото вий ги възприемате, се придържате въ такъвъ начинъ на дѣйствуване, който се нарича класова борба или се придържате въ оня, който се нарича класово сътрудничество. А вий съ всичко това, що сте писали и пишете въ „Общо Дѣло" и съ своята практическа дѣйность доказвате, че се придържате и прѣпорѫчвате да се придържаме въ послѣдния начинъ на дѣйствуване, като „най-спасителенъ", „най-резултатенъ" и „най-успѣшенъ", като напущате първия при все че признавате неговото сѫществуване. Ново доказателство за това е и статията „Класовата борба и сътрудничеството на класитѣ".

Въ нея статия г. Д-ръ П. Б. се мѫчи да ни увѣри, че принципътъ на класовото сътрудничество се билъ „подразбиралъ и приемалъ отъ нашитѣ велики учители", се „подразбиралъ и приемалъ" и на теория и на практика отъ социалната демокрация. А въ сѫщность това може да подразбира само г. Д-ръ П. Б., който търси, кои дребни интереси на различнитѣ класи се схождатъ, за да тегли заключението, че класовото сътрудничество било необходимо. Отъ пасажа, въ който Кауцки казва, „че замѣняването на капиталистическото производство съ социалистическо е въ интереса не само на безимотнитѣ и експлоатиранитѣ *но и въ интереса на цѣлото обществено развитие*, а, слѣдователно. *въ извѣстна смисълъ*, даже въ интереса на имотнитѣ и експлоататоритѣ" (к. м.), той заключава, че Кауцки признавалъ „общность на интереситѣ и на дѣятелностьта въ извѣстни отношения между класитѣ" днесъ. Да казвашъ, че „отъ благотворнитѣ обществени резултати, които ще произлѣзатъ отъ отмѣняването на частната собственость върху срѣдствата за производство ще се възползуватъ и богатитѣ", то значело, споредъ д-ръ П. Б., че разнитѣ класи имали

днесъ еднакви интереси и трѣбвало да водятъ обща дѣйность и „че и самата капиталистическа класа даже, е заинтересувана въ замѣняването на капиталистическия строй съ социалистически". А дѣйствителностьта ни говори, че капиталистическата класа никакъ не е заинтересована въ това замѣняване, а тъкмо въ противното е най-много заинтересована. Бждащитѣ ѝ интереси сж много далечни, а днешнитѣ ѝ сж тъй скжпи и тъй много задоволяющи я За това за нея има по-голѣма стойность едно уловено врабче, отколкото хвърчащия на волность гължбъ, както казва Кауцки. Но нека оставимъ да каже самъ Кауцки, колко е „заинтересована капиталистическата класа въ замѣняването на капиталистическия строй съ социалистически":

„Макаръ извѣстни немаловажни интереси на самитѣ имотни и да говорятъ противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, но други много по-близки и очевидни интереси на сжщитѣ имотни искатъ запазването на тази частна собственость.

„Разбира се, че най-много сж заинтересувани богатитѣ отъ запазването на частната собственость. *Отъ нейното унищожение тѣ не могатъ непосрѣдствено нищо да спечелятъ.* Наистина, отъ благотворнитѣ обществени резултати, които ще произлѣзатъ отъ отмѣняването на частната собственость върху срѣдствата за производство ще се възползуватъ и богатитѣ; но тия резултати сж по-далечна работа. Напротивъ, врѣднитѣ зарадъ богаташитѣ резултати отъ нейното отмѣняване завчасъ биятъ въ очи. Тѣхната власть и значение непрѣмено трѣбва да се намалятъ, а много отъ тѣхъ, може би, ще трѣбва да се откажатъ донейдѣ отъ своя комфортъ и раскошъ, като се гледа при какви обстоятелства ще се извърши социалната революция."

И по-нататъкъ:

„До днеска срѣдата, изъ която се набираха въ масови количества социалистическитѣ армии, бѣха *не тия класи, които още могатъ да изгубятъ нѣщо*, макаръ, може би, малко, а само тия класи, които нищо не могатъ да изгубятъ освѣнъ веригитѣ си, а могатъ да спечелятъ цѣлия свѣтъ".

Цитираното до тукъ е отъ сжщата глава на „Основитѣ на соц. демокрация", отъ гдѣто е цитиралъ д-ръ П. Б.[1]) и читательтъ може да види, какъ послѣднията разбира това, което чете. И така правятъ винаги опортюниститѣ. Намѣратъ нѣкоя мисъль въ социалистическитѣ съчинения, отъ която тѣ само могатъ да вадятъ заключения, угодни тѣмъ, откжсватъ я отъ цѣлото, въ което тя е обяснена, и я „подразбиратъ" така, както самиятъ ѝ авторъ не я разбира. Кауцки тѣ искарватъ антикауцки, социализмътъ-антисоциализмъ, класовата борба — сътрудничество на класитѣ. Опортюниститѣ едно четатъ, а друго „подразбиратъ". Това, което четатъ, щомъ не е по угодата имъ, тѣ обърщатъ съ главата на долу и така въ обърнатъ видъ го възприематъ Само така тѣмъ „се вижда, че нашитѣ велики учители подразбиратъ и приематъ принципитѣ на класовото сътрудничество". Въ стремлението си да намѣри общи интереси между пролетариатската класа и капиталистическата, Д-ръ П Б. отива до тамъ, че изкарва, какво интереситѣ на тия двѣ класи били „идентични или общи" въ отношение развитието начинитѣ на производството. „Особено се забѣлѣзва, казва Д-ръ П. Б., общность въ интереситѣ въ производството

---

[1]) Виж. стр. 177, 178 и 181.

между пролетариата и имотната класа, когато тѣзи класи принадлежатъ къмъ една и сжща народность". И това ни го казва, Д-ръ П. Б., който признавалъ сжществуванието на класовата борба, не напраздно, не тову-тъй, а за да ни убѣди да напустнемъ класовата борба и да приемемъ принципътъ на класовото сътрудничество, който се подразбиралъ и прочее. Пролетариатътъ и капиталистическата класа имали общи интереси по отношение конституционния редъ, по отношение развитието начинитѣ на производството, по „отношение не само на извѣстни минимални наши искания, но и на най-сжщественитѣ наши максимални искания", тогава, щомъ това е така, наистина за какво ще водимъ нѣкаква класова борба, тогава послѣднята наистина е една „декламаторска фраза" и, за да не бждемъ „декламатори" въ живота и въ теория, трѣбва да дѣйствуваме на почвата на класовото сътрудничество. Его какъвъ е „общодѣлския", „широкия" социализмъ. Но за тѣхно нещастие, „общитѣ и идентични интереси", които тѣ откриватъ между експлоатираната и експлоататорската класи, сж такива само въ тѣхното въображение. Въ дѣйствителность тѣ такива не сж.

Интересътъ на капиталистическата класа къмъ развитието начинитѣ на производството не е такъвъ, какъвто си прѣдставя Д-ръ П. Б. Тя прибѣгва къмъ нови начини на производството само тогава, когато това ѝ наложи конкуренцията, когато прѣслѣдва по-голѣма печалба. Но тя не прибѣгва къмъ по-усъвършенствувани начини на произвеждане тогава, когато конкуренцията не я заставя и когато експлоатацията надъ работническия трудъ е много голѣма. Тамъ дѣто експлоатацията на труда е твърдѣ голѣма и печалбитѣ, значи, сж голѣми, тамъ капиталиститѣ не прѣминаватъ къмъ по-усъвършенствуванитѣ начини на производството, а се придържатъ въ старитѣ, тогава първитѣ имъ сж по-неизносни, понеже не сж имъ въ интереса, отколкото вторитѣ. Значи, не винаги е въ интереса на капиталистическата класа прѣминуването къмъ по-висшитѣ срѣдства на производството. И когато прѣминува къмъ такива, тя това го прави подъ силата и ударитѣ на конкуренцията. Нѣщо повече, всѣко прѣминуване къмъ по-усъвършенствуванитѣ начини за произвеждане ѝ костува доста скжпо, защото то се послѣдва съ пропадането на по-слабитѣ капиталисти. И ако тя прибѣгва къмъ по-висшитѣ срѣдства на производството, тя това го прави, за да запази своето експлоататорско господство. Пролетариатътъ, напротивъ, е за развитието на начинитѣ на производството, защото то създава материалнитѣ условия за прѣмахването на експлоататорското господство на капиталистическата класа. А това сж два интереса, които изхождатъ отъ двѣ противоположни гледища и прѣслѣдватъ двѣ противоположни цѣли.

Пролетариятската класа е за развитието на производителнитѣ сили, защото въ тѣхъ вижда мостътъ за катурванието на днешната наредба, а капиталистическата прибѣгва къмъ него, защото то я прави силна въ конкуренцията и носи ѝ по-голѣми печалби. А това не сж „общи или идентични интереси". Погрѣшенъ е възгледа на Д-ръ П. Б., че въвежданието на нови начини въ производството създавало по-добри условия за намиране работа отъ работницитѣ. Тъкмо обрат-

ното е вѣрно. Колкото по-усъвършенствувани сѫ орѫдията на производството, толкова повече работници се изхвърлятъ вънъ отъ работилницата. Наистина, едрото производство създава около си нови производства, но отъ друга страна много повече стари съсипва. За това тъй ясно ни говори съвременната капиталистическа дѣйствителность. Та тоя възгледъ на Д-ръ П. Б. е възгледъ на единъ капиталистъ, който казва на работницитѣ: „работете за капитализма, за да ви се отвори работа; колкото е по-развитъ капитализмътъ, толкова повече работа ще имате". Да, възгледитѣ на „широкитѣ" социалисти сѫ възгледи на единъ капиталистъ и тѣ, когато разглеждатъ обществениятѣ въпроси, изхождатъ отъ гледището на капиталистическата класа. Такива възгледи има и Я. С. Така той често ни говори отъ страницитѣ на „О. Д.", че си поставилъ за задача „да разглежда отдѣлнитѣ стѫпки, които спомагатъ било за закрѣпването на политическитѣ придобития, било за повдигане поминъка на масата. За кой поминъкъ и за коя маса говори Я. С., не се знае. Едно е ясно, че какъвто и да било поминъкъ въ днешно време не може да се повдигне друго-яче освѣнъ като се капитализира. Той се е загрижилъ за повдигане поминъка, т. е. за развитието на капиталистическитѣ производства. Този поминъкъ не е на пролетариата, защото той нѣма никакви поминъци, но Я. С. се е загрижилъ за него за това, защото повдигането на поминъка на масата. т. е. развитието на капиталистическитѣ производства ще даде работа на наемнитѣ работници. Съ други думи, да работимъ за капитализма, за да се отваря работа за работницитѣ. А този възгледъ е възгледъ на капиталистъ, който се провиква: „работници, оставете се да ви експлоатирамъ по възможность най-много, за да натрупамъ по-голѣмъ капиталъ и да разширя производството, та така да се отвори повече работа и за васъ".

Д-ръ П. Б. и Я. С., види се, сѫ забравили, ако нѣкога сѫ знали, че социалната демокрация може безъ да измѣня на интереситѣ на работническата класа да тласка капитализма къмъ развитие само чрѣзъ самостоятелна класова економическа политика на пролетариата. И не само не измѣня на интереситѣ на работническата класа, но чрѣзъ тѣхната най-добра защита, като минава исключително на тѣхна страна социалната демокрация най-силно тласка капитализма къмъ развитие, къмъ неговия край. **Чрѣзъ класовата борба за защита интереситѣ на пролетариата да се тласка капитализма къмъ висшитѣ форми на своето развитие — ето класовата економическа политика на соц.-демокрация**[1]). А тая политика е толкова далечъ отъ „общата економическа политика" на Я. С., отъ неговата грижа за „повдигане поминъка на масата" и отъ политиката на Д-ръ П. Б. за „общитѣ интереси между пролетарската класа и капиталистическата" по отношение развитието на капитализма, толкова далечъ, колкото е далечъ южния полюсъ на земята отъ сѣверния.

Казахъ по-горѣ, че Д-ръ П. Б. и Я. С., може би, да сѫ забравили, ако нѣкога сѫ знаели, каква е економическата политика на

---

[1]) Върху економическитѣ политики на работническата класа и капиталистическата по-обширничко се изказахъ въ статията „Изъ кой пѫть".

социалната демокрация. Но по-ще е вѣрно, че тѣ, както и всички „общодѣлци“, не сѫ се и замисливали върху нея политика, защото тя не отговаря и не е годна за общото дѣло на производящитѣ слоеве. А извѣстно е, че всичко, що не е годно за тѣхното общо дѣло, е „декламаторска фраза“, формула, която не отговаря на живота, т. е. на тѣхнитѣ дребнобуржуазни стремежи.

Но да теглимъ заключението. И така, какво ни доказа Д-ръ П. Бръннековъ съ статията си „класовата борба и сътрудничеството на класитѣ“? Той ни каза само, че признава сѫществуванието на класовата борба, но е употрѣбилъ всички усилия и всички познания, наистина доста оскѫдни, за да ни докаже, не че не е за антисоциалистическия начинъ на дѣйствуване, сътрудничество на класитѣ, но че послѣдньото е било положителна и необходима дѣйность. Цѣлата статия е посвѣтена само върху напразното старание да търси общи интереси между разнитѣ класи и отъ открититѣ отъ него „общности“, сѫществуващи само въ неговото въображение, да вади доказателства за необходимостьта отъ класовото сътрудничество, т. е. за отстѫпване отъ класовата борба, която, споредъ Плеханова, е „душата на днешното социалистическо движение“[1]), а, споредъ Лагарделя, „единствена почва за възможно революционно дѣйствие“, която е основа на социалистическото движение. Вьобще цѣлата статия на Д-ръ П. Бръннековъ не доказва нищо друго освѣнъ това, че „общодѣлцитѣ“ и по концепция и на дѣло стоятъ на почвата на класовото сътрудничество, че тѣ и въ теория и въ практика сѫ напуснали класовата борба, сѫ отстѫпили отъ социализма.

Да минемъ сега по нататъкъ. Съжалявамъ, че нѣмамъ нито време, нито мѣсто сега и тукъ на пространо да се занимаемъ съ другитѣ въпроси, които възникнаха въ полемиката. Ще кажа само, че възгледитѣ на Я. С. и Д-ръ П. Джидровъ върху теорията за конституционнитѣ режими сѫ погрѣшни и несоциалистически. И това е твърдѣ естествено за опортюниститѣ, защото ако поне тия имъ възгледи бѣха социалистически, то тѣ бѣха нарушили строежа и цѣлостьта на несоциалистическия си свѣтогледъ. Но да видимъ какви сѫ тѣхнитѣ възгледи.

„Споредъ нашата конституция, казва Я. С. въ „О. Д.“ г III, кн. 5, и споредъ конституционната теория, както не веднажъ сме го казвали, князътъ е прѣдставитель на цѣлия народъ, избранъ неговъ пълномощникъ, натоваренъ съ най-високитѣ длъжности на върховенъ регуляторъ при смѣнитѣ на Народнитѣ Събрания и на правителствата. Но всичко това е споредъ писаната конституция и споредъ теорията. Въ дѣйствителность ролята на конституционнитѣ монарси стои въ зависимость не отъ теорията, а отъ политическото развитие на народитѣ . . .“ !

Тукъ Я. С. смѣсва въ едно, отождествява писаната конституция съ конституционната теория. Въ разнитѣ конституционни страни споредъ разнитѣ писани конституции, които сѫ били фактическо изражение на съотношението на общественитѣ сили въ момента, когато сѫ писани, на княза или краля сѫ различно опрѣдѣлени границитѣ, въ

[1]) День, г. III, кн. X, XI и XII, стр. 207.

които трѣбва да се движи и до които може да се простира неговата власть, и споредъ това различни сѫ и конституционнитѣ режими въ разни страни, но теорията за конституционнитѣ режими, *конституционната теория е една* И ако въ една страна конституционния князъ или кралъ си присвоява или му сѫ дадени повече неограничени права и по-малко ограничени ако той играе роль по-голѣма, отколкото му опрѣдѣля писаната конституция, то това несъотвѣтствие между писаната и фактическата конституция ни обяснява конституционната теория. Послѣдната ни обяснява и писаната и фактическата конституции, но тя не е нито едната, нито другата, както обяснението на едно явление не е самото явление. Така че, не може да се каже, както казва Я. С., че „споредъ писаната конституция и *споредъ теорията*“ князътъ е такъвъ или онакъвъ на народа. Конституционнитѣ режими се обуславятъ и зависятъ отъ съотношението на общественитѣ сили или на общественитѣ фактори, които участвуватъ въ политикообществения животъ на една страна. И ако конституционнитѣ режими не всѣкога съотвѣтствуватъ на писанитѣ конституции, то това показва, че съотношението между силитѣ на общественитѣ фактори се е измѣнило и не е такова, каквото е било въ момента, когато се е съставила писаната конституция.

И така конституционната теория е теория за съотношението на силитѣ на общественитѣ групи. А силата и увеличението на една обществена група зависи отъ общественото развитие въ дадено време. Тъй че, теорията за конституцията, т. е. за дѣйствителнитѣ отношения на силитѣ както казва Ласалъ, или още за съотношението на силитѣ на общественитѣ групи, е часть отъ теорията за общественото развитие, или съ други думи казано, първата влиза въ обема на втората. А Марксовата теория за социалното развитие, за общественитѣ движения, за общественитѣ институти се различава, не е една и сѫща съ буржуазнитѣ теории за сѫщитѣ. Така, социалистическата партия си има своя теория, свое обяснение, своя концепция за всичкитѣ страни и проявления на обществения животъ, значи, въ всичкитѣ обществени науки. Слѣдователно, социалистическата теория има своя концепция и, значи, своя теория за политическитѣ форми, за политическитѣ наредби, а слѣдователно и за конституционнитѣ наредби [1]). Да се твърди, че нѣма социалистическа конституционна теория, значи да се твърди, че нѣма социалистическа теория за политическитѣ институти и учреждения, съ една дума, за политическото развитие на обществата. Но Я. С. и Д-ръ П. Джидровъ отричатъ да има социалистическа концепция, значи, социалистическа теория за развитието на конституционнитѣ наредби. Д-ръ П. Джидровъ не знае, че има социалистическа конституционна теория, види се за това, защото нѣма учебникъ или книга, надписана „социалистическа конституционна теория“. Но сѫщо тъй нѣма учебникъ, нито „професорска“

---

[1]) До колко мисъльта на Я. С., че „производственитѣ отношения опрѣдѣлятъ политическиятъ строй, но не и политическитѣ режими“ е погрѣшна и несоциалистическа, ще видимъ другъ пѫть.

книга, която да е надписана „социалистическа политическа економия“, но отъ това не слѣдва, че нѣма социалистическа политическа економия, която се рѣзко различава отъ буржуазната, а може да слѣдва, че д-ръ П. Джидровъ това не знае.

Друга характерна черта у опортюниститѣ е тази, че тѣ сѫ страшни неприятели на „формулитѣ“. Това що е негодно за тѣхното общо дѣло, за тѣхнитѣ дребнобуржуазни стремежи, ще нарекатъ „формула“ що не отговаря на живота, „декламаторска фраза“ или пъкъ „обща фраза“. Да обяснявашъ обществено-политическитѣ явление въ тѣхната цѣлость, обобщени, и отъ общото, въ свръзка съ него, да прѣминешъ къмъ частното, къмъ единичнитѣ явления, които откѫснати и изолирани отъ цѣлото не могатъ да се обяснятъ и разбератъ — това тѣ наричатъ „формула“, „обща фраза“, „топтанджийско“ изучване. Но какво да се прави, когато обществено-економическитѣ явления, па и природнитѣ могатъ да се обясняватъ, само когато сѫ обобщени, само като система отъ еднородни явления; какво да се прави когато безъ да се обясни и разбере общото, цѣлото, „топтанджийското“, не може да се обясни и разбере частното. И когато Д-ръ П. Джидровъ ни казва [1]), че „топтанъ не е възможно да стане никакво изучване и оцѣнение“ и че е „минало времето на общитѣ фрази и абстрактнитѣ умозаключения“, той ни доказва само това, че отъ изслѣдване, изучване и обясняване на явленията той и хаберъ нѣма.

Той, видно е, не знае, че всѣки законъ, всѣка теория е нищо друго освѣнъ система, освѣнъ обобщение на еднороднитѣ явления, които само така, „топтанъ“, обобщени, систематизирани, свързани въ общо цѣло, могатъ да бѫдатъ изучени и обяснени. Всѣки наученъ законъ, всѣка научна теория е „формула“, която обяснява явленията, които спадатъ въ нейния крѫгъ. Опортюниститѣ тъкмо обратното постѫпватъ въ своитѣ „изслѣдвания“. Тѣ се губятъ изъ изолиранитѣ, единичнитѣ явления, вплетатъ се въ тѣхъ, напримѣръ въ „потънкоститѣ на държавнитѣ прояви“ и като не могатъ да се ориентиратъ, забъркватъ се и най-послѣ, дълбокомислено се утѣшаватъ, че „нѣма по-трудна работа отъ тази да се дефинира политическия животъ съ неговитѣ разнообразни прояви“. Разбира се, който се лута изъ „разнообразнитѣ прояви“, който ги взима изолирани отъ тѣхната цѣлость отъ това, на което тѣ сѫ прояви, той никога нѣма да разбере и да си обясни тѣхната цѣлость, а още по-малко самитѣ тѣхъ. „Широкитѣ“ се забъркватъ изъ разнообразнитѣ явления и не могатъ да видятъ тѣхната обща връзка, тѣхната законосъобразность, както пѫтникъ, пѫтующъ изъ непозната страна и нахълталъ въ гора като гледа отдѣлнитѣ дървета не вижда гората. Тѣ всичкото си наблюдение свеждатъ до единичното, отдѣлното, до разнообразоностьта на единичнитѣ явления. И слѣдъ това своето незнание и своята мъгла тѣ правятъ общи за всички хора, обективиратъ своето незнание въ незнание на всички хора. Че това е така се вижда отъ слѣдния цитатъ изъ статията на Д-ръ П. Д.

---

[1]) „Общо Дѣло“, г. III, стр. 221.

„Реакция и реакционни режими“ (О. Д. стр. 252): „Всичко се свежда до наблюдението на политическитѣ прояви, до прѣцѣнката на разнообразната и разнообластна дѣйность на едно правителство отъ гледището на близки и далечни интереси. (На чии интереси, на правителството ли или на класата, чиито интереси прѣдставлява партията, въ редоветѣ на която дѣйствувате? — П.) и мѫчно може да се установи едно мѣрило, единъ мащабъ, за да се види най-сетнѣ обективно и да се установи положително кое направление, дѣйность взима върхъ и отъ тукъ да можемъ да се доберемъ до истината за наименованието на даденъ режимъ“.

Разбира се, до когато вий наблюдавате отдѣлнитѣ политически прояви и разнообразната дѣйность на едно правителство отъ гледището на „близки и далечни интереси“ на правителството и на капиталистическата класа, както правите вий, „общодѣлцитѣ“, вий наистина никога нѣма да се доберете до истината, никога нѣма да познаете и да именувате даденъ режимъ. И по нататъкъ, Д-ръ П. Дж. продължава: „Но, може би, такива дефиниции (за политическитѣ режими—П.) сѫ удобни за Г. К. който винаги е готовъ да подведе и най-малкитѣ прояви на общ. и полит. животъ подъ извѣстни общи формули“. Да, и това е негово достоинство, а ваша бѣда, Д-ръ П. Дж, защото „и най-малкитѣ прояви на общ. и полит. животъ“ могатъ се обясни само въ свързка съ тоя животъ и чрѣзъ „извѣстна обща формула“, марксовата теория, която обяснява тоя животъ. Така прави и редакцията на „Vorwärtz“, органа на Германската социална демокрация, като казва:

Първото условие за една успѣшна борческа политика е едно разбиране и за движенията на неприятеля. Кое ни дава, обаче ключа за разбирането на буржуазната политика чакъ до нейнитѣ най-дребни разклонения, чакъ до прѣплитанията на всекидневната политика, едно разбиране, което ни уварди както отъ изненадвания тъй и отъ илюзии? Нищо друго освѣнъ познанието, че човѣкъ трѣбва да обяснява всички форми на общественото съзнание, слѣдов. и буржуазната политика въ нейната вѫтрѣшна разпокѫсаность, съ класовитѣ и групови интереси, съ противорѣчията на материалния животъ, и въ послѣдна инстанция — „съ наличния конфликтъ между общественитѣ производителни сили и производствени отношения“.... „Познатата еднажъ посока на економическия и политически процесъ на днешното общество е, съ която можемъ да сравняваме не само нашия военен планъ въ неговитѣ едри линии, но и въ всѣка подробность на нашето политическо домогвание“[1]).

Вижда ли Д-ръ П. Дж. че и редакцията на „Vorwärtz“ пакъ така, както Г. К. подвежда „и най-малкитѣ прояви на общ. и полит. животъ подъ „извѣстнитѣ общи формули“? И слѣдователно той съ това що пише, както и другитѣ „общодѣлци“, които се отнасятъ съ прѣзрение къмъ „извѣстнитѣ общи формули“, нищо друго не доказватъ освѣнъ своето незнание на тия „формули“.

Но да минемъ понататъкъ. Цѣлата статия на Д-ръ П. Дж. „реакция и реакционни режими“ е релефенъ изразъ на хаоса и хаотическата мъгла отъ незнание и знание на тоя що я писалъ. Откѫсналъ една мисъль отъ тукъ, поскастрилъ я, откѫсналъ друга отъ друго мѣсто, отсѣкълъ ѝ нѣколко думи, и послѣ или ги свързва или ги противопоставя, за да вади заключения, каквито му сѫ угодни. На

---

[1]) Вж. тази книжка на „Н. Вр.“ стр. 345.

такъвъ опонентъ, разбира се, не заслужава да се отговаря. И добрѣ направи др. Г. К., че не счете за нужно да му отговори.

Стига човѣкъ да има търпението да я прочете, за да се убѣди, че Д-ръ П. Дж. нищо не оборва, нито доказва, нито уяснява, а това, което тукъ твърди, по нататъкъ отрича и т. н. т. е. прави излишенъ всѣки отговоръ. И ако тукъ се занимаваме съ статията му, то това правимъ, защото той съ нея, както показахме по горѣ, доказва и дава материалъ да се характеризира теоритическата несъстоятелность на „общодѣлцитѣ“.

Другъ въпросъ, по който пакъ опортюниститѣ този пѫть не съ книжовната си, а съ практическата си дѣйность прѣдизвикаха полемика, е въпроса за дребната частна собственость. По този въпросъ тѣ най-много шумъ дигнаха. Но по и чрѣзъ него въпросъ тѣ най-много доказаха, че сѫ непоправими опортюнисти, че сѫ пропити съ дребнобуржуазни стремежи и че всецѣло стоятъ на почвата на дребнобуржуазната класа. А дигнаха „общодѣлцитѣ“ най-много шумъ около този въпросъ, извратяваха и фалшифицираха мислитѣ на авторитети марксисти, само и само да прокаратъ въ партията несоциалистическото убѣждение, че социалната демокрация не е противъ дребната частна собственость върху срѣдствата за производство, и даже че „според най-добриятъ теоритически прѣдставитель на соц. демокрация (К Каупки — П.) *въ социалистическото общество* = реализация на социалистическия идеалъ — *частната собственость върху нѣкои даже срѣдства за производство, върху нивата и оралото на производящия за себе си селянинъ-стопанинъ ще се търпи*“[1]). Явно е, като се знае общодѣлството имъ, че тѣ прѣслѣдваха отъ тоя несоциалистически възгледъ върху дребната частна собственость на срѣдствата за производство да си исковатъ едно агитационно срѣдство за бързи и шумни успѣхи врѣдъ дребнитѣ собственици, селени и занаятчии. За това именно тѣ дигнаха толкова шумъ и тъй съзнателно фалшифицираха по единъ най-безцеремоненъ начинъ мислитѣ на „най-добриятъ теоритически прѣдставитель на социалната демокрация“, на Карлъ Кауцки. Въобще, „общодѣлцитѣ“ винаги се стремятъ и се стараятъ да поизтръкатъ и обуржуазятъ социализма, за да не се види той тъй страшенъ на производящитѣ слоеве и на правителствата, за да приготвятъ послѣднитѣ и себе си за „общодѣлско“ сътрудничество. За тоя имъ опортюнистически стремежъ тѣ много пѫти сѫ давали доказателства. Така, Я. С. често намира случаи, при които увѣрява буржуазията и нейнитѣ правителства, че социалната демокрация не е тъй страшна за тѣхъ, както тѣ си мислятъ. Така напримѣръ, веднъжъ Я. С. заявява въ камарата на буржуазнитѣ прѣдставители: ето въпросъ, по който социалната демокрация ще гласува *за*. А въпросътъ е билъ да се даде помощь отъ страна на държавата на черквата. И социалиста Я. С., въпрѣки това, че въ партийната програма има искане за отдѣляне на черквата отъ държавата, гласува *за*. Раз-

---

[1]) Д-ръ П. Джидровъ. Социалната демокрация и частната собственость. „Общо Дѣло“, г. III, бр. 2 и 3.

бира се, нали трѣбва да покажемъ социалната демокрация прѣдъ буржуазията такава, каквато може да ѝ се хареса, та да я склонимъ къмъ насъ за „общодѣлствуване“.

Другъ пжть пакъ Я. С. въ една своя рѣчь въ камарата, за да убѣди министра Данева, „че искаме да спомагаме на днешното управление“ (думи на Я. С.), заявява, че социалната демокрация не била противъ частната собственость. да притежава отдѣлния човѣкъ „свой имотъ“, „своя кжща“. „добитъкъ“ и „своя нива“, че „противъ една собственость, която експлоатира природнитѣ сили, ние не можемъ да бждемъ“. Както на тия несоциалистически възгледи на Я. С, така и на тия на Д-ръ П. Джидровъ, за дребната частна собственость др. Д. Б. доказа [1]) тъй, както се не може по-добрѣ, че тѣ не сж възгледи на социалната демокрация, нито на Кауцки, а опортюнистически възгледи на „общодѣлцитѣ“ годни за тѣхното общо дѣло, но не и за социалистическото дѣло. За статията на Д ръ П Дж. тукъ ще направя само тая бѣлѣжка. Д-ръ П. Джидровъ често смѣсва и не прави разлика между собственость на прѣдмета за лично потрѣбление и собственость на срѣдства за произвеждане на тѣзи прѣдмети. Именно, върху послѣдната собственость се води полемиката и въ тая собственость спада нивата, оралото, добитъка, кжщата, градината и др.

Въ полемиката по частна собственость се намѣси и нѣкой си Dimker. Той сжщо съ цитати изъ Кауцки се мжчи, като по единъ най-непростителенъ начинъ цитира откжснато и прѣдава осакатени, неговитѣ мисли. Всѣки, който прочете отдѣла, отъ дѣто е цитиралъ Dimker, ще забѣлѣжи неговото шарлатанско, нарочно и съзнателно намѣрение да прѣдава отсѣчени мислитѣ на Кауцки. Dimker не заслужава отговоръ и не би му се далъ такъвъ, ако Я. С. да не се провикна изъ колонитѣ на „Единство“, че Д-ръ П. Джидровъ, Dimker и др. „досита доказали“ и пр. Какво сж доказали тѣ, ще видимъ ей сега. Най-първо, Dimker въ началото на статията си, като мото, съпоставя слѣднитѣ два цитата:

1. „Кауцки нигдѣ и никадѣ не е признавалъ какво, че социалната демокрация не била противъ частната собственость върху орждията на труда и срѣдствата за производство *въ каквото и да било видъ*“. (Д. Благоевъ, „Ново Време“, 1902 г., кн. 12, стр. 1095)

2. „*При извѣстни условия* (к м.) (Взимамъ само най-важния цитатъ — П.) тя (социал. демокрация — П.) смѣта за справедливо и необходимо частното владѣние на производственитѣ срѣдства, срѣдствата, които ни служжтъ, за да придобиемъ потрѣбителнитѣ прѣдмети, каквито сж орждията (инструментитѣ), суровитѣ материали, работилницитѣ и др. т.“ (К. Кауцки „На кждѣ ни води животътъ).

При сравнението на тия два цитата хвърля се на очи слѣдното:

Въ първия цитатъ се говори за частната собственость върху срѣдствата за производството *въ каквото и дъ било видъ при днешнитѣ обществени условия*. а въ втория за сжщата *при извѣстни условия*. И тѣзи два цитата въ нищо не си противорѣчатъ. Защото,

---

[1]) „Ново Време“, год. VI, кн. XII, ст. „Опортюнизмъ или социализмъ“.

наистина, частната собственость[1]), като всѣка обществена форма, при извѣстни условия е необходима, но отпослѣ, при други извѣстни условия отъ необходима става прѣчуща за развитието на производителнитѣ сили. Слѣдователно, ако при извѣстна стадия на економическото развитие частната собственость въ какъвто и да било видъ се признава за необходима и справедлива отъ социалната демокрация, то сѫщата собственость при друга стадия на економическото развитие се признава за врѣдна и несправедлива. Въ този смисълъ говори и Кауцки за нея въ цитираното мѣсто. Dimker безъ да обясни, какво разбира Кауцки подъ думитѣ „при извѣстни условия“ (а това е обяснено въ текста, отъ дѣто е взетъ цитата), изпуска ги, когато ще съпоставя казаното отъ Благоевъ съ това отъ Кауцки и вади заключение, че „самиятъ Кауцки казва, какво социалната демокрация ‚*не само че не отхвърля безусловно частната собственость*‘, но дори ‚*смѣта за справедливо и необходимо частното владение на производственитѣ срѣдства, срѣдствата които ни служатъ за да придобиемъ потрѣбителнитѣ прѣдмети, каквито сѫ орждията (инструментитѣ), суровитѣ материали, работилницитѣ*“ (к. на D.).[2]) Его какъ цитира Dimker! Той изпуска думитѣ „при извѣстни условия“ и то тъкмо тогава, когато ще съпоставя и вади заключение И вади той заключение, и твърди той, че Кауцки „смѣта за справедливо и необходимо частното владение на производственитѣ срѣдства“ и т. н

Но защо Dimker изпуска думитѣ „при извѣстни условия“, защото е невѣжа и не знае какво иска да каже съ тѣхъ Кауцки или защото ималъ шарлатанското намѣрение да прѣдаде осакатено неговитѣ мисли? Защо прави той това, отъ невѣжество ли или отъ шарлатанско желание? Нека читательтъ самъ си отговори.

При това, той не се срамува още веднажъ да потвърди своето чудовищно заключение: „Да, споредъ Д. Б. безусловно, въ какъвто и да било видъ, а споредъ самитѣ думи на Кауцки, ‚не само че не се отхвърля безусловно частната собственость‘, а се отива още по-нататъкъ и се признаватъ даже и ‚работилницитѣ‘ за частна собственость!“ Тукъ Dimker е искалъ да каже друго нѣщо, а ни казва, че и работилницитѣ се признаватъ за частна собственость. Разбира се, работилницитѣ сѫ днесъ частна собственость, но въпросътъ не е да се признаятъ, — тѣ и безъ нашето признаване сѫ такива, — а въпросътъ е въ това, е ли социалната демокрация днесъ, при днешнитѣ условия, за или противъ тая собственость.

Да видимъ сега какво разбира Кауцки подъ изпуснатитѣ отъ Dimker'а думи „при извѣстни условия“. Като се прочете цѣлата глава отъ книжката „На кждѣ ни води животътъ“ или поне само още нѣколко реда отъ страницата, отъ дѣто цитира Dimker, ясно става всѣкиму, че подъ „при извѣстни условия“ Кауцки разбира епохата,

[1]) За краткость понататъкъ ще употрѣбяваме само израза частна собственость, подъ който трѣбва да се разбира частна собственость върху срѣдствата за производство.

[2]) Виж. „Общо Дѣло“, г. III, кн. 12, стр. 367.

когато дребното производство е господствующа, най-висша форма на производството, когато „*частното владение на производствените срѣдства*, — да се изразимъ съ неговитѣ думи (стр. 8), — *е необходимо прѣдварително условие за възможно най-голѣмото развитие на дребното производство и то може да достигне своето съвършенство само върху основа на това частно владение*“ (к. м.). При тия условия, когато дребното производство се е развивало и съвършенствувало, а не пропадало както днесъ, при днешнитѣ условия, социалната демокрация признава частното владение срѣдствата за производство за справедливо и за необходимо. Но това време е отдавна минало, тия условия не съществуватъ вече и социалната демокрация днесъ счита за врѣдно и е врѣдно това, що прѣди е било справедливо и необходимо. Но нека дадемъ дума на самия Кауцки, нека чуемъ какво казва не Dimker-овия, а сжщинския Кауцки. Непосрѣдствено слѣдъ цитиранитѣ отъ D. редове слѣдва:

„Социалната демокрация казва изрично, че частното владение на работника своитѣ производствени срѣдства съставлява основата на дребното производство, било то земледѣлческо или занаятчийско. Но тя въ сжщото време казва, че економическото развитие на днешното буржуазно общество води съ естествена необходимость къмъ *пропадането* на дребното производство вслѣдствие на това, че се създава и разширява *едрото производство*. Въ дребното производство всѣки работникъ, за да произведе нѣщо цѣло, *длъженъ е билъ* (к. м.) да работи самъ за себе си или най-много съ своето сѣмейство“ (стр. 7). И по-нататъкъ: „Само тогава той има най-голѣмъ интересъ въ възможно съвършеното изработване или изкарване на единъ продуктъ и въ възможно по-голѣмата производителность на своя трудъ, и само тогава (когато производственитѣ срѣдства сж негова собственость — П.) може той да развие свободно своитѣ лични качества. Ето защо *частното владение на производственитѣ срѣдства е необходимо прѣдварително условие за възможно най-голѣмото развитие на дребното производство* и то може да достигне своето съвършенство, само врьзъ основа на това частно владение. Но *отдавна е минало времето, когато дребнитѣ земледѣлчески и занаятчийски форми на производство сж били и най-съвършенитѣ форми на производството*“ (к м.).

Отдавна сж изчезнали, значи, оняя извѣстни условия, когато частната собственость е била справедлива и необходима. Отдавна е изчезнало натуралното стопанство, за което говори Кауцки въ горнитѣ редове и отдавна е настжпило стоковото капиталистическо производство, за което той говори слѣдъ току-що цитиранитѣ редове. Дребното производство днесъ е не въ своето развитие, а въ своето пропадание и се неизбѣжно замѣства отъ едрото производство, което е господствующе и най-съвършената, най-висша форма на производството. И за това, „*колкото частното владение на производственитѣ срѣдства* е било *необходимо за самостоятелнитѣ работници на дребното производство, до когато това е било господствующа производствена форма толкова повече* пагубно *става то за тѣхъ слѣдъ като едрото производство е надвило по всички линии*“. Питаме сега, за каво смѣта социалната демокрация и Кауцки и всички социалдемократи, безъ опортюниститѣ, безъ псевдосоциалиститѣ „общодѣлци“, безъ извращателитѣ на социалистическитѣ принципи, за какво смѣта тя днесъ частното владение на производственитѣ срѣдства за справедливо и необходимо ли, както „общодѣлцитѣ“, опортюниститѣ

у насъ и другадѣ твърдятъ, или за **пагубно**, както Кауцки, „тѣснитѣ“ социалисти у насъ и социалдемократитѣ отъ цѣлия свѣтъ твърдятъ? Очевидно е, ясно е, безспорно е за всѣки добросъвѣстенъ човѣкъ, за всѣки, който нѣма невѣжеството или шарлатанскитѣ намѣрения на Dimker овци, че днесъ при днешнитѣ условия социалната демокрация смѣта за *пагубна* и въ бждаще още за *по пагубна* дребната частна собственость върху срѣдствата за производство. А щомъ тая собственость е *пагубна* за самитѣ ѝ притежатели, щомъ социалната демокрация я смѣта за такава, тя не може да не бжде противъ нея. А щомъ тя е днесъ противъ дребната и едрата частна собственость върху срѣдствата за производство, тя е, значи, както казва др. Д. Благоевъ „противъ частната собственость върху орждията на труда и срѣдствата за производство въ какъвто и да било видъ“.

Че Кауцки и всичкитѣ социалдемократи сж днесъ противъ дребната частна собственость, се вижда и отъ слѣднитѣ цитати, направени отъ съчинението на Кауцки „Основитѣ на социалната демокрация“, стр. 29: „Наистина, ако *безимотнитѣ* живѣятъ по-добрѣ отъ *имотнитѣ* дребни производители, — то какво значение още може да има за послѣднитѣ тѣхната собственость? **Тя прѣстава да имъ прѣнася полза, тя почва да имъ врѣди** (к. м.). Ако напр. кжщния тъкачъ се държи за своето жалко занятие, когато въ фабриката той би искаралъ повече, — това той го прави само защото си има една каква-годѣ *собственость*, кжщица и едно парче земя за картофи — собственость, отъ която той би трѣбвало да се откаже, ако захвърляше своето занятие. *Собственостьта върху срѣдствата за производство, която запазваше дребния производитель отъ мизерия, стана за него верига, която го привързва къмъ мизерията*“ (к. м.). И може ли социалната демокрация днесъ да не бжде противъ собственость, която врѣди на самия собственикъ, която за послѣдния е верига, що го привързва за мизерията? Днесъ тя е противъ тази собственость, противъ пагубната и врѣдната дребна частна собственость, противъ тая верига, която привързва собственика за мизерията, за положението, което го смъква се по-надолу къмъ животинското състояние. И така, фалшиво и невѣрно е твърдението на Я. С., Д-ръ П. Джидровъ, Dimker и др. „общодѣлци“, че социалната демокрация днесъ не е противъ дребната частна собственость. Това си несоциалистическо твърдение тия прикрити антисоциалисти можеха да прѣдставятъ за доказано, само като най-флагрантно фалшифицираха и извратено прѣдаваха мислитѣ на авторитети марксисти. О, само за това заслужаватъ да бждатъ безвъзвратно, окончателно изключени изъ партията.

Сега да кажемъ само нѣколко думи за участьта на дребната частна собственость въ социалистическото общество.

„Социалистическото общество, — казва многоученния Д-ръ П. Джидровъ, който съ цитати изъ Маркса, Енгелса, Кауцки и Плехановъ всичко можелъ да доказва, — нѣма защо да посѣга върху частната собственость на послѣдния, *безцѣлно ще бжде да превърне малката работилница и нивата на дребния селянинъ въ обществена собственость, защото ти не ще играе никаква роль въ бждещеъ*“¹). „Ще рече, че, споредъ най-добрият теоретически прѣдставитель

на соц. демокрация, въ социалистическото общество — реализация на социалистическия идеалъ — *частната собственость върху нѣкои даже срѣдства за производство, върху нивата и оралото на производящия за себе си селянинъ-стопанинъ ще се търпи*"[2]). (к. м.).

Първо, прѣвръщанието на дребната частна собственость въ обществена нѣма да бжде безцѣлно, а най-полезно, защото тя прѣчи на най-рационалното експлоатиране на орждията, на нивитѣ и земитѣ, които се намиратъ въ нейно владение, тя прѣчи да се обработва рационално нивата, за да даде повече продукти, отколкото дава, когато е въ нейна власть. Тя прѣчи на обществото да извлече най-голѣмитѣ ползи отъ нивата и най-голѣмитѣ изгоди отъ прилагане на модерната тѣхника къмъ обработванието на частновладената нива.

Колкото до това, че „частната собственость върху нѣкои даже срѣдства за производство" ще се „търпи въ социалистическото общество", ще кажа, че това е още една отъ многото опортюнистически измислици. Кауцки говори за начина, по който дребната частна собственость ще мине въ обществена, а тѣ заключаватъ, че тая собственость, понеже нѣма да се експлоатира, ще остане да сжществува въ социалистическото общество.

Кауцки казва, че тая собственость по другъ начинъ ще се прѣвърне въ обществена, а д-ръ П. Джидровъ и Я. С. казватъ, че тя ще си остане, защото нѣма „да играе роль въ бждащето", защото нейното прѣвръщане е „безцѣлно". Но това доказва само, че опортюниститѣ не сж способни да разбератъ това, което не е годно за тѣхното „общо дѣло", па макаръ то да е тъй лесно за разбиране, че и послѣдния простакъ не може да го не разбере. Кауцки казва, че е излишно чрѣзъ експроприация да се прѣвърне дребната частна собственость въ обществена, защото ще се прѣвърне по другъ начинъ, както е излишно въ едно и сжщо време на единъ бѣденъ човѣкъ да вземешъ на сила 10 стотинки и веднага слѣдъ това да му дадешъ 100 лева. Но нека самъ Кауцки изобличи „широкитѣ":

„Ала само тоя, който не умѣе да прави разлика между една опрѣдѣлена форма на собственость и единъ опрѣдѣленъ начинъ за произвеждане, и *който откжсва това мѣсто отъ реда на мислитѣ ми*, може да заключава по това, че *азъ съмъ се обявилъ за запазването на* **дребното производство** *въ социалистическото общество*, защото съмъ заявилъ, че насилственото отмахване на **дребната собственость** не било необходимо нуждно.

Туй, що казвамъ, то е слѣдното: юридическата революция е безцѣлна безъ економичната революция. Когато пролетарията завладѣе политическата власть, той ще завари наредъ съ едритѣ производства, които тутакси ще експроприира, още и остатаци отъ селски и занаятчийски производствени форми. Какъ ще се държи той спрѣмо тѣхъ? Туй не може да се прѣдвиди съ точность, заявявамъ азъ на стр. 147, 148. Но отъ економическа гледна точка би било безцѣлно да се отмахне дребната собственость, до когато дребното производство продължава да сжществува. — Въ всѣки случай, не тъй дълго време, защото „дребното производство (Kleinbetrieb) е осждено на неминуемо загинване" (стр. 152) и *въ социалистическото общество то ще слѣдва да изчезва по-бързо отъ днесъ* (к. м.).

Но нѣма защо насилствено да експроприираме селенитѣ, за да стигнемъ до едрото производство. Щомъ изчезне страха, съ отказванево си отъ едно-

---

[1]) „Общо Дѣло", г. III, кн. 2 и 3, стр. 42.

[2]) „Общо Дѣло" стр. 40.

самостоятелно производство, да бждешъ захвърленъ въ редоветѣ на пролетариитѣ, — щомъ облагитѣ отъ общественото едро производство за всички участвуващи въ него се проявяватъ въ най-разнитѣ производски области, щомъ на всѣкиго бжде дадено да участвува въ ползуването отъ тия облаги, — тогава само лудитѣ ще се стремятъ да завардятъ остарѣлитѣ производ. форми.

„Туй, що не се удаде на капиталистическата едра индустрия *въ разстояние на едно столѣтие*, ще бжде постигнато отъ социалистическото едро производство въ *кжсо време: поглъщането на останалитѣ назадъ дребни производства*. То ще постигне това безъ експроприация, чрѣзъ притегателната сила на най-изгодното производство“. (стр. 152, 153) [1].

Какъ поръжающе ги изобличава Кауцки! Та той като че ли вчера е писалъ и като че ли го е писалъ тъкмо въ отговоръ и за изобличение на „широкитѣ“. Но стига. Статията излѣзе тъй дълга, колкото не се надѣвахъ и колкото не желаехъ.

И така, какво доказаха „общодѣлцитѣ“?

Да, „досита доказаха“ тѣ, че сж опортюнисти, че сж всичко друго но не и социалдемократи. „Досита доказаха“ тѣ своето всестранно отстжпничество отъ социализма. Приказвайте г-да „общодѣлци“!

Колкото повече приказвате, а не въздържано мълчите, както прави често Я. С., колкото повече пишете, говорите и работите, толкова повече вий се изказвате и се показвате такива, каквито сте си, толкова повече доказвате, че вий не сте и нѣма да бждете социалдемократи. Да, хубаво, изказвайте се, г-да!

Т. П.

Post scriptum. Въ брой 8 на „Единство“ „общодѣлцитѣ“ казватъ, че Кауцки „се възмущава отъ ония, които не правятъ разлика между *„форма на собственость“* и *„начинъ за производство“*. Кой не прави тази разлика вий ли или тѣ, „общодѣлцитѣ“? Ний съ Кауцки и заедно съ него твърдѣхме и твърдимъ, че дребната частна собственость върху срѣдствата за производство ще се прѣвърне въ социалистическа по неекспроприяторски начинъ (като излишенъ и безцѣленъ тоя начинъ), защото социалистическото производство ще погълне останалитѣ назадъ производства. А „общодѣлцитѣ“ признаватъ, че Кауцки „не се е обявявалъ за дребното *производство* въ соц. общ.“, но не е билъ противъ дребната частна собственость върху срѣдствата за производство (като „нивата“, „оралото“ и др.), която ще се търпи и ще остане въ бждащето соц. общество. Значи, тѣ отричатъ заедно съ Кауцки сжществуването на дребното производство, но признаватъ сжществуването на дребната собственость (нивата, оралото и др.) въ соц. общество. Но за какво ще остане тая собственость, когато нѣма да сжществува дребното производство, но какъ може да пропадне, да се погълне, да изчезне дребното производство, ако остане неговата собственость. Могатъ ли ни каза „общодѣлцитѣ“, за какво ще остане на селянина-стопанинъ нивата, оралото и пр., ако той не произвежда чрѣзъ тѣхъ? И може ли той да участвува въ социалистическото производство, когато още притежава частно дребнитѣ срѣдства за производство? Дребното производство той ще напустне, само когато напустне частното владѣние на нивата, оралото и др. производствени срѣдства. Нима това „общодѣлцитѣ“ не знаятъ или просто извратяватъ? По-нататъкъ, пакъ въ тоя брой, тѣ се мжчатъ да докажатъ, че социалдемокрацията не е противъ дребната частна собственость върху срѣдствата за производство, съ цитати изъ Кауцки: „Економическото развитие иска прѣминуването на срѣдствата за производство въ колективна собственость“. „Но това никакъ не закача частната собственость на прѣдметитѣ за *лично потрѣбление*“ (к. а.). „Това се отнася не само до храната, пожжщината и тъй *нататъкъ*“ (к. н.). (Изъ „Ед.“ бр. 8). „Общодѣлцитѣ“ подчертаватъ думитѣ „тъй нататъкъ“, подъ които Кауцки разбира само прѣдмети за лично потрѣбление, улавятъ се за тѣхъ и казватъ, че „ще има частна

[1] Виж. „Р. В.“ бр. 32 и 33, т. г.

собственость не само върху изброенитѣ вѣщи, но и върху други". Явно е, искатъ да заблудатъ читателитѣ си (много долно мнѣние трѣбва да иматъ за тѣхъ), че Кауцки подъ „тъй нататъкъ" разбиралъ и други, т. е. и оралото, и нивата. Но той подъ „по-нагатъкъ" разбира изброяване само на прѣдмети за лично потрѣбление, само на прѣдмети, що служатъ за задоволяване на различнитѣ потрѣби, каквито сѫ храната, облеклото, покѫщнината, но не разбира подъ това „тъй нататъкъ" по никой начинъ срѣдствата за производството, частната собственость върху имотътъ, оралото, нивата, добитъка и т. н. А тѣ искатъ да замѣстятъ първитѣ съ вторитѣ. Но господа „общодѣлци", спорътъ, знаятъ хората, не е за частната собственость върху прѣдметитѣ за лично потрѣбление, а за тая върху срѣдствата за производството, за частната собственость върху имотътъ, оралото, нивата и др. Първата е върху срѣдства за потрѣбление, втората върху срѣдства за производство. Защо ги смѣсвате? Спорътъ е за втората. И вий, колкото и да се чупите, както и да фалшифицирате, каквото и да правите, нѣма да намѣрите въ никое съчинение на Кауцки, че той днесъ не е противъ дребната частна собственость върху срѣдствата за производство.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Социализмътъ и европейскиятъ миръ.

I.

„Жоресовитѣ думи сѫ разнесени не само по цѣла Франция, но и по цѣлъ културенъ свѣтъ. Жоресъ принадлежи не само на Франция, но на цѣлото човѣчество, което страда отъ политическото размирие и економическата неволя". — Съ такива възторжени думи се завършва вънкашниятъ прѣгледъ на сп. „Общо Дѣло" (кн. 9 отъ 16 февруарий т. г). „Писательтъ — казва се въ началото — политическиятъ мѫжъ, ораторътъ Жоресъ е силенъ човѣкъ, който дава на дѣйностьта си епохаленъ характеръ... Грандиозниятъ полетъ на философската му и практическа мисъль го прави, и когато отива противъ най-съкровени, традиционни чувства и стремежи, пакъ да излиза побѣдитель". „О. Д." не може да се нарадва на „грандиозния полетъ", който впрѣгна една часть отъ френския пролетариатъ да „сътрудничи" на експлоатиращитѣ го „производящи слоеве". То съ задоволство констатира: „За всички видове националисти, монархисти, прогресисти отъ френската парламентарна дѣсница *става ясно, че съ Жоресова изборъ за подпрѣдсѣдатель положението на правителството се закрѣпва и то много повече отколкото Милеранъ закрѣпваше бившето правителство на Валдекъ Русо*". Опортюниститѣ по цѣлия свѣтъ си приличатъ: тѣмъ имъ е мило всичко онова, което заслѣпява и дезорганизира работнишката класа и я повръща къмъ младенческия периодъ на нейното движение, когато тя безропотно се подвизаваше като опашка на фразистата буржуазия. Само че възмѫжалата работнишка класа въ днешно време не се увлича лесно безъ много мисление, и за това се изискватъ много лукави мѫдрувания отъ страна на „епохалнитѣ" опортюнисти, за да посѣгнатъ на нейнитѣ „най-съкровени, традиционни чувства и стремежи" и да я измамятъ, макаръ и „времено" да „закрѣпя" буржуазнитѣ правителства. И трѣбва

да се признае, че Жоресъ е най-изкусния залъгвачъ на пролетарията. Подъ знамето на обединяването на опортюнисти и социалисти той разиграваше сполучливо ролята, която тъй хилаво е подета отъ неговитѣ поклоници у насъ. И той наистина сполучи да прахоса голѣма часть отъ социалистичната енергия, за да постигне не обединяване, разбира се, а за да създаде нова партия въ крайната лѣвица на буржуазията, опортюнистичната партия, на която социализмътъ служи само като примамливъ декорумъ за работничеството. Сѫдбата на българскитѣ опортюнисти не може да бѫде по блѣскава: и тѣ ще отвлекатъ въ буржуазната машинерия часть отъ социалистичната енергия, за да се изродятъ въ скоро време въ явни врагове на партията — съ сѫщия жаръ, съ който днесъ сѫ ѝ присторни приятели.

Нашитѣ опортюнисти всѣкакъ се отричатъ отъ събратята си въ странство. И тѣ като Петра сѫ готови прѣди пропѣването на първи пѣтли да се изкажатъ противъ Бернщайна и С-ие и да се закълнатъ въ Кауцки. Но въ случая съ Жореса тѣ се подхлъзнаха, и вече не могатъ да се отрекатъ отъ него. Тѣ, въ лицето на четирмата си депутати, го помолиха да се застѫпи за македонската автономия — и съ това издадоха съчувствието си и поклонението си прѣдъ опортюнизма въ лицето на Жореса. И сега тѣ се извиняватъ, задѣто не се обърнали къмъ международния социалистиченъ секретариатъ, съ това, че се били обърнали къмъ единъ неговъ членъ — къмъ Жореса. „Ако Жоресъ не бѣше социалистъ — казватъ тѣ — той нѣмаше да прѣдставлява Франция въ този секретариатъ". Но коя Франция прѣдставлява Жоресъ? Не социалистична, а опортюнистична Франция! Международната партия — съ цѣль да повлияе върху назадналитѣ работници, които сѫ на пѫть да се откѫснатъ отъ буржуазията и да дойдатъ при насъ, съ цѣль да ги прѣтопи — допуща въ нейното бюро да бѫдатъ прѣдставени разни течения. Но всѣка съставна нейна часть, въ отдѣлнитѣ държави, се мѫчи да създаде идейно единство въ своитѣ редове и да изключи, ако не може да погълне, онова течение, което прѣчи на подобно единство. Въ нашата всѣкидневна борба, ако не искаме да се спъваме на всѣка стѫпка, ний трѣбва да опрѣдѣлимъ категорично, кое течение въ партията подържаме: революционното или опортюнистичното. Ако подържаме първото течение, ний не можемъ да даваме моралната си подкрѣпа на второто. Даваме ли я, то значи, че него подържаме, че ангажираме партията въ опортюнизмъ. Четирмата наши опортюнистични депутати се извиняватъ наистина, че не ангажирали цѣлата парламентарна група, при всичко че като мнозинство можели да я ангажиратъ, ами дѣйствували частно. Обаче, тѣхната постѫпка не може да се смѣта като лична работа, защото тѣ, ако не бѣха депутати на партията, никакъ нѣмаше и да си помислятъ да апелиратъ къмъ Жореса, нито пъкъ апелътъ имъ щѣше да има нѣкакво значение. Телеграмата си тѣ може да не сѫ я дали отъ името на *парламентарната група*, но това не прѣчи, щото съ нея да

ангажиратъ *цѣлата партия*. Прѣкрасни връзки съ единъ укротитель на пролетариата вжтрѣ въ Франция, който въ вънкашната си политика подържа позорния двоенъ съюзъ между отечеството му и царска Русия, съюзъ, противъ който той „принципално нѣма нищо“! Именно за възгледитѣ на Жореса по външната политика не се знае почти нищо у насъ, а важно е да се знаятъ тѣ, за да се разбере още по-добрѣ, защо обръщането на четирмата бивши партийни депутати къмъ него е равносилно съ обръщането къмъ когото и да било отъ „епохалнитѣ“ дѣйци на буржуазната лѣвица. Жоресовитѣ думи, за които „О. Д.“ казва, че били разнесени „по цѣлия културенъ свѣтъ“ — това е именно рѣчьта му по външната политика, краткото съдържание на която ни дава въпросното списание. Критика на изказанитѣ въ нея възгледи ни дава др. *М Лушня* въ сп. „Зора“, органъ на полската социалистична партия (книжкитѣ отъ мартъ и априлъ т. г.). По-нататъшното изложение е почти буквalenъ изводъ отъ статията на др. Лушня.

II.

За изходна точка на Жореса служи твърдението му, че *още днесъ* е възможенъ въ Европа миръ — „миръ дълбокъ, траенъ, организиранъ, окончателенъ“; „този фактъ — казва Жоресъ — характеризира днешно време и *служи за ржководенъ при дѣйностьта на нашата партия*“. „За първи пжть, откато се е сформирала днешна Европа, минава единъ 32-годишенъ периодъ, прѣзъ който е имало само войни на Русия и Гърция съ Турция, царство полуазиятско, ала не е имало никакви войни, никакви въоржжени сблъсквания между европейскитѣ държави: Испания, Франция, Англия, Германия, Италия, Австро-Унгария“. Жоресъ напира, че нѣщо такова, единъ тъй дълъгъ миренъ периодъ се срѣща въ историята за първи пжть. Възрази му се, че той се лъже, че такова прѣкратяване на войни се срѣща по-рано, въ контра-революционния периодъ отъ 1815 до 1852 г.; но това възражение е погрѣшно, тъй като въпросниятъ периодъ е изпълненъ съ въоржженитѣ възстания на потиснатитѣ народи въ Италия, Южна Германия, Испания, Белгия, Полша, Маджарско — и съ прѣдизвиканата отъ тѣхъ въоржжена намѣса на державитѣ отъ „Свещения съюзъ“, който задушаваше всѣко движение.

Гаранция за продължаването на този дълъгъ миръ Жоресъ вижда въ системата на европейскитѣ съюзи, каквито сж образувани днесъ: двѣ групи отъ държави, въ тройния и въ двойния съюзи, които взаимно се уравновѣсяватъ, „обуздаватъ се едни други, пазятъ се една отъ друга и взаимно въздържатъ възможнитѣ пориви на шовинизмъ и амбиция“. Тѣзи съюзи вначало бѣха основани съ враждебни намѣрения, но съ течение на времето умразата и изострянето на отношенията все повече изчезватъ При подновяването на тройния съюзъ Италия официално увѣряваше Франция, че нейниятъ договоръ съ Германия и Австрия не съдържа нищо обезпокоително за Франция, никакъ нѣма

нападателенъ характеръ. Други двама министри на външнитѣ работи, Бюловъ и Голуховски, признаха за нѣщо съвсѣмъ нормално и позволено сближаването между Италия и Франция, което става въ областьта на търговската и колониалната политика. Австрия сключи договоръ съ Русия за съгласно дѣйствуване на Балканския полуостровъ и за подържане на мира въ него. Подъ влиянието на економичната конкуренция съ Англия, Германия дири симпатии въ Европа. Колкото по-намалява въ Франция възможностьта да се възстанови монархията съ нейнитѣ войнствени ламтежи, толкова Германия и Европа иматъ по-малко да се боятъ отъ Франция, че тя ще наруши мира. По всички тия причини полека-лека изчезва възможностьта да се отвори война между двѣтѣ групи отъ съюзени държави, а цѣлата тази система „започва да става нѣщо като зачатъчна организация на Европа, подготвена за по-широкъ съюзъ, *зародишенъ съюзъ на Европа за цѣлитѣ на труда и на мира*".

И френско-рускиятъ съюзъ, споредъ Жореса, е прѣкаралъ сжщата промѣна. Отначало си го тълкували въ Франция много воинствено: народътъ вѣрвалъ, че царьтъ ще му повърне Елзасъ и Лотарингия. Но по-сетнѣ официално и открито се разяснило, че този съюзъ има изключително отбранителенъ характеръ. Като се успокоява така, Жоресъ заявява дословно:

„*Отъ принципално гледище азъ нѣмамъ нищо противъ френско-руския съюзъ.* Наистина въ начало цѣлата републиканска партия се съмняваше и безпокоеше, дали може да има солидарность въ външната политика на двѣ страни, които тъй дълбоко се различаватъ откъмъ политичната си и обществена уредба. Но сега вече не може да има подобни съмнѣния. До като народитѣ киснатъ въ днешния хаосъ, винаги изложени на сблъскване помежду си, при създаването на мирово равновѣсие трѣбва да се прибѣгва до комбинации, които не произтичатъ отъ еднаквостьта на инструкциитѣ".

Досѣжно съюза съ Русия Жоресъ протестира противъ три нѣща: противъ войнственитѣ очаквания отъ него; противъ приписването му на прѣкалено значение за Франция, тъй като това значи да се унижава Франция, която повече отъ 20 години слѣдъ войната прѣкара безъ съюзъ и тъкмо тогава не само напълно заздрави своитѣ финанси и възобнови армията си, но и доби грамаднитѣ си колонии; и най-сетнѣ Жоресъ е противъ приспособяването при каквито и да било условия на вжтрѣшната френска политика къмъ прѣдполагаемитѣ желания и симпатии на Русия. Въ начало френскитѣ консерватори твърдѣха, че съюзътъ съ Русия е възможенъ само при консервативно управление въ Франция, но опитътъ доказа, че това не е истина, че съюзътъ не прѣстана да сжществува и тогава, когато въ Франция настана „времето на *пълната свобода и пълната демокрация*" — за каквото новоизпеченият социалистиченъ подпрѣдседатель на буржуазната камара очевидно смѣта управлението на Валдекъ-Русо, на своя приятель Милерана, както и на Комба. „Не се за-

бранява — казва той — на никой русинъ или френецъ свободно да мисли за вжтрѣшната политика на Франция или на Русия. Свободенъ е Побѣдоносцевъ да издава книжки, въ които остро да критикува вжтрѣшната политика на Франция; а ний можемъ свободно да изказваме своитѣ симпатии къмъ достойнитѣ за удивление руски студенти и работници, както и къмъ великия Толстой, които готвятъ за Русия конституционно бждаще".

Слѣдъ това тъй евтино почитание, което ни очудва съ своята наивность, споредъ което и проповѣдникътъ на: „не се противи на злото" изпада между пророцитѣ на политичната реформа въ Русия — Жоресъ успокоява революционната си съвѣсть още съ бѣлѣжката, че никоя държава не може да се смѣта за безусловно и безгранично реакционна, тъй като въ времето на Свещения съюзъ Метернихъ прѣслѣдваше не само революционеритѣ, но и мистичнитѣ илюминати, агенти на Александра I; а сега по една чудна игра на сждбата прѣдсѣдательтъ на сѣверо-американската република поднася венецуелския въпросъ прѣдъ третейския сждъ въ Хага, основанъ по инициативата на руския самодержецъ. Слѣдъ това Жоресъ може съ пълно спокойствие да твърди не само, че „никой, нито републиканецъ, нито демократъ, нито социалистъ не може да има по принципъ нищо противъ френско-руския съюзъ, до колкото послѣдниятъ си остава чисто отбранителенъ и има за цѣль да пази мира въ Европа" — но даже, че е „длъжность на всѣки френецъ, до като по-широка система на съюзи не обгърне и не обедини всички европейски народи, *да не върши нищо, което би могло да унищожи или да разклати съюза съ Русия*".

Ала Жоресъ поиска да обхване и освѣтли този дълговрѣменъ миръ и тази тенденция къмъ траенъ миръ отъ по-широко историко-философско гледище. Така че той засѣга чакъ френската революция. Нейнитѣ създатели бѣха голѣми противници на войната, искаха всеобщъ миръ и вѣрваха въ него — а пъкъ революционнитѣ правителства и тѣхниятъ наслѣдникъ Наполеонъ двайсеть години занасяха огънь и мечъ въ най-затънтенитѣ кжтчета на Европа. Тѣ носѣха на народитѣ лозинката на свободата, а въ сжщото време огънь и мечъ и воененъ гнетъ, който възбуждаше възмущение противъ френската революция — въ името на самитѣ нейни принципи. Тия вжтрѣшни противорѣчия — казва Жоресъ — произтичаха не отъ силата на революцията а отъ нейната слабость: твърдѣ слаба бѣше тя съ единъ замахъ да събори старата наредба у дома си и у съсѣдитѣ. Но полекалека принципитѣ на френската революция побѣждаваха въ Европа, което прѣмахваше вжтрѣшното противорѣчие между идеята — миръ и срѣдството — война. „Днеска, слѣдъ столѣтие отъ борби и бури, образуваха се независими народи, държави още недостатъчно демократични, но съ задатъци на по-нататъшно усъвършенствуване. И знаете ли, отдѣ произлиза мирътъ, съ който отъ четвърть вѣкъ се наслаждаваме въ Европа? *Той е признакъ и плодъ отъ побѣдата на революцията!*"

Тука се прибавя фактичната международность на икономичния животъ и на социалния въпросъ. Такива явления като конференцията на правителствата по въпроса за промишленото законодавство или по захарното производство налагатъ споредъ Жореса създаването на редъ международни кодекси: закрилно законодавство за работницитѣ, осигурявания, емеритури, които ще съставляватъ нѣщо като „общоевропейско отечество на работнишкитѣ закони“.

Но какво да се прави — пита ораторътъ въ края — съ страшната несправедливость, която Франция прѣтърпѣ въ 1870 г.? Трѣбва ли да се спъва закрѣпването на мира, това благодѣяние за човѣчеството; или пъкъ да се пожертвува най-светото право — колективнитѣ единици сами да рѣшаватъ своята сѫдба — прѣдъ олтаря на мира, който въ такъвъ случай би билъ вѣчно осветяване на насилието и грубата сила?

Войната — отговаря Жоресъ — вече не може да бѫде срѣдство за обезщетение или за поправяне на несправедливостьта, тъй като слѣдъ едно обезщетение би настѫпило отъ другата страна желанието за ново обезщетение, и така безъ край. Единственото разрѣшение може да бѫде закрѣпването на всеобщия миръ, разширяването на демокрацията. Когато европейскитѣ народи (подъ думата „народи“ Жоресъ очевидно разбира днешнитѣ държави) сключатъ помежду си окончателенъ миренъ договоръ, когато съ *едновремено разорѫжаване* си дадатъ взаимна гаранция за безопасность, тогава всички човѣшки групи, отъ Финландия до Ирландия, отъ Полша до Елзасъ, ще иматъ повече сила да си спомнятъ своето исторично и морално родство. Тѣмъ вече нѣма да имъ прѣчи подозрителния надзоръ на нациитѣ, които съ сила сѫ ги надвили, нито пъкъ интересътъ на милитарно-аристократичнитѣ касти; тѣ не ще бѫдатъ принудени да служатъ въ войската на своя завоеватель противъ собственото си отечество; въ училищата тѣ нѣма да се подхвърлятъ на национално обезличване. „По този начинъ ще се повърне постоянното свободно съединение на всѣка една отъ тия групи съ нацията, отъ която е била откѫсната, и съ повръщането ще добие самото съдържание на отечеството подъ разнородни форми“.

Френско-руски съюзъ — и освобождение на Полша... Френска революция — побѣдителка въ тройния съюзъ на солдашкия каскетъ... Наистина, неизповѣдими сѫ сѫдбитѣ на провидението! Пѫтьтъ е трънливъ и отвратителенъ, но извежда въ рая!...

III.

Нека се вгледаме сега въ истинския характеръ на днешния европейски миръ. Наистина, не само светотатство, но просто лудость е да се смѣта той (както Жоресъ казва) като проявление принципитѣ на великата революция. Тъкмо напротивъ: той показва измѣна на тия принципи отъ буржуазията и политично израждание на послѣдната. Въ симпатии къмъ милитаризма никой не ще ни обвини; но имено за това само заслѣплението може

да ни попрѣчи да признаемъ, че войнитѣ на революцията и прѣзъ първата половина на XIX вѣкъ имаха въ много висока степень идеенъ характеръ. Дѣто революционеритѣ, които мечтаеха за всеобщъ миръ, водѣха толкова войни — това поне въ началото никакъ не бѣ едно противорѣчие: нали революционна Франция бѣше връхлетена отъ коалицията на монарситѣ и заставена да се брани. Прѣнасянето на войната — заедно съ революционната пропаганда — у съсѣдитѣ сѫщо така бѣ една необходимость на отбраната. Противорѣчието се криеще тепърва въ туй, че върху воденето на тия войни, покрай мисъльта за защита и за революционна пропаганда, започнаха да влияятъ и търговскитѣ интереси на френската буржуазия, и ламтежътъ ѝ да забогатѣе чрѣзъ плячка и контрибуция. Това бѣ една страна отъ общото вѫтрѣшно противорѣчие на великата революция, което се състоеше въ туй, че нея я довършваше капиталистичната и сформирващата се буржуазия, която при извѣстна степень на насищане трѣбваше да стане реакционна и да започне да притиска и другитѣ народности като собствения си пролетариатъ. Сѫщото се повтори и въ другитѣ страни, обхванати отъ влиянието на буржуазната революция. Така напр., войната на Германия противъ Наполеона — война за освобождение, въ която участвуваха такива доброволци като Фихте — очевидно бѣ една идейна война, макаръ пруското кралство да я използва за себе си. Неизбѣжностьта на войнитѣ — казва Жоресъ — произлизаше отъ това, че революцията бѣше много слаба. Сигурно, тя не бѣше Голиатъ, прѣдъ самия образъ на когото да пада орѫжието отъ рѫката на враговетѣ. Застрашенитѣ монархии искаха да я смажатъ: нападната тя трѣбваше да се бори съ орѫжие едновремено за политична свобода и за обществени реформи, както и за цѣлостьта и независимостьта на Франция. Сѫщото се повтаряше многократно въ първата половина на XIX в. Лозинкитѣ на свободата и равенството на всѣкѫдѣ, дѣто царуваше чуждоземецъ, съдържаха въ себе си и националната независимость; такъвъ идеенъ характеръ имаха тогавашнитѣ войни на Германия съ Франция, на Италия и Унгария съ Англия, на Белгия съ Холандия, на Полша съ Русия, на Гърция, подкрѣпена отъ нѣкои европейски държави, съ Турция. (Разбира се, че този „идеенъ характеръ“ се опрѣдѣляше отъ социално-производственитѣ отношения. — Г. Б.). Така че, само външно, но никакъ не и принципално тѣ се различаваха отъ барикаднитѣ борби на френскитѣ, берлинскитѣ и виенскитѣ революционери съ войскитѣ на собственото имъ правителство.

И ако буржуазията прѣкрати за сега войнитѣ въ Европа, тя прави това въ значителна степень по сѫщитѣ причини, по които се отказа отъ революцията. Буржуазията на всѣкѫдѣ е побѣдила донейдѣ феодално аристократичнитѣ монархии; тия монархии сѫ ѝ направили толкова отстѫпки, колкото ѝ сѫ нужни, за да участвува въ управлението или влиянието ѝ върху него да стига за задоволяване на нейнитѣ икономични интереси. Като доби това, буржуазията на драго сърдце забрави останалата,

много по-важна часть отъ своята едновремешна, прѣзъ революцията, програма, и стана консервативна толкова повече, че тя, както и цѣлата господствуваща наредба, започна да се застрашава отъ нова революционна класа — пролетарията. Да не забравяме — макаръ на това да не се обръща голѣмо внимание — че и въ националния въпросъ буржуазията осѫществи само извѣстна часть отъ своята програма, а отъ останалата часть се отказа. Нито Италия, даже нито Германия не сполучи да обедини цѣлата нация въ една държава; нито пъкъ Маджарско е напълно независимо. Тѣ всички се спиратъ на осѫществяване специфично буржуазната, економично-политичната страна на своитѣ национални идеали: създаването на държава достатъчно широка и еднородна, за да съставлява ограденъ теренъ за процеситѣ на капиталистичния развой, държава достатъчно силна, за да подкрѣпя собствения капитализмъ въ конкуренцията му съ чуждитѣ. Останалото — като напр. културнитѣ потрѣби на „поробенитѣ" въ чужди хомотъ „братя" — за нея е дребна работа. Сѫщо такава дребна работа се вижда на френската буржуазия националното потъпкване на френцитѣ въ заграбенитѣ провинции — въ сравнение съ колониалнитѣ придобивки и развитието на капитализма изобщо. За докарването до край на националното обединение и освобождение буржуазията днеска не се бори, както не се бори и за прѣмахването на значителнитѣ останки отъ феодализма и политичното неравноправие, тъй като това не се отплаща за нея. По сѫщитѣ причини полскиятъ въпросъ не е вече популяренъ въ Европа; донейдѣ по сѫщитѣ причини настѫпи отъ 25 години насамъ стагнация въ източния въпросъ.

Очевидно е, че буржуазнитѣ правителства би могли да водятъ помежду си войни за съвсѣмъ други цѣли, напълно низки и материални — просто за парй. Нали ги дѣлятъ толкова противорѣчия на интереситѣ въ търговска, митнишка и колониална политика! Най-просто разрѣшаване на спора отъ страна на посилния би билъ мечътъ. Но и тука играта не винаги би си струвала риска. Благодарение развоя на срѣдствата за убиване, на войсковата организация, благодарение на тѣхната скѫпотия и извънмѣрното оплитане на економичнитѣ отношения въобще — една война въ днешно време би докарала неизмѣримо тежка и страшна криза въ живота на държавата. По-евтино би било да се избѣгва тази криза; но още по-важенъ потикъ за това е, че въ всички голѣми европейски държави, поне на континента, има вече силни социалистични партии, които само чакатъ да се подхлъзне правителството. *Страхътъ отъ криза и отъ социализма — ето безусловно главната причина за европейския миръ и за въздържането отъ държавно-териториални промѣни въ Европа.* Сѫщата причина кара двѣтѣ групи отъ съюзни държави, които прѣдставляватъ горѣ-долу еднакви сили, да се сближаватъ помежду си, вмѣсто да се държатъ прѣдизвикателно. Но това сближаване на всички континентални правителства, насочено един-

ствено противъ Англия и противъ „вжтрѣшнитѣ врагове", има съвършено консервативенъ характеръ; то е осветяване на днешното състояние и на териториално раздѣление на Европа, взаимно осигуряване на всичко, което досега всѣки е сварилъ да заграби. И Жоресъ разбираше това отлично — въ 1896 г., когато Николай II отиваше въ Парижъ, той пишеше тогава въ разкошната си сатира: „Двамата съперници" (Вилхелмъ и Николай), че парьтъ ще вкара Франция въ Свещения съюзъ. А сега сжщиятъ този Жоресъ не се срамува да нарича двата съюза: „зародишъ на европейски съюзъ за цѣлитѣ на труда и мира"! Да, но на чий трудъ? — Заграбване плодоветѣ на работнишкия трудъ! Чий миръ? — Мирътъ на хищницитѣ, които разкжсватъ плѣчката!

Жоресъ е много измѣнилъ своитѣ възгледи върху международната политика изобщо и частно върху съюза съ Русия — отъ 1896 г., когато той оцѣни както трѣбва и осжди съюза на рапубликата съ царизма и когато той не правѣше никакви отстжпки на общественото мнѣние. Тогава Жоресъ твърдѣше, че този съюзъ не може да остане безъ влияние върху вжтрѣшната политика на Франция, тъй като ако тази политика се развиеше въ революционна насока, царьтъ би трѣбвало да скжса връзкитѣ съ Франция — и ядно гаврѣше ония, които дохождаха въ възторгъ отъ снемането шапката на Александра III при свиренето на Марсейлезата. Сега той е на съвсѣмъ противното мнѣние: стигаше царьтъ да дойде въ Парижъ, а Лубе да иде въ Петербургъ при управлението на Валдека и на Милерана. Право казваше тогава другарьтъ Кр. Раковски, че нѣкои френски социалисти си прѣдставляватъ дохождането на власть на своята партия по сжщия начинъ както на радикалската партия. Но ний не мислѣхме, че въ тѣхното число ще попадне и Жоресъ. Той забравя стрѣлянето противъ стачницитѣ на нѣколко пжти при министерствуването на Валдека и Милерана, прѣдаването отъ тѣхното правителство на чуждестранитѣ социалисти, прѣслѣдването на антимилитарната пропаганда, всичко извършено отъ това правителство тъкмо както отъ всички други капиталистични правителства; а помни само борбата противъ католицизма, която впрочемъ не засѣга руското правителство, освобождението на Драйфуса (впрочемъ наполовина), за което това правителство не иска и да знае, фабричното законодавство, което впрочемъ въ много отношения не е достигнало още имперско германското и което никакъ не застрашава капитализма, особно щомъ за неговия развой трѣбва да се чакатъ другитѣ държави, конференциитѣ и международнитѣ „кодекси"! Жоресъ въ 1893 и 1896 г. отлично разбираше, че съюзътъ съ Русия е съвсѣмъ непотрѣбенъ за Франция, ако се касае до собствена защита отъ ново нашествие, тъй като ако по чисто демократиченъ начинъ Франция повика на борба цѣлия народъ, тя би противостояла не само на троенъ съюзъ, но и на четворна коалиция. Днеска той замижава напълно, за да не види, че съюзътъ съ Русия не би позволилъ въ даденъ

случай да се употрѣбятъ такива революционни срѣдства, и макаръ да напомня, че Франция е минала отлично и безъ съюзъ 20 години, но го провъзгласява необходимъ за Франция. Може би той иска сътрудничеството на Русия съ Франция въ вънеевропейскитѣ въпроси — „по други точки на земното кълбо“, както казваше въ 1896 год. Миленанъ, а слѣдъ него повтаряха Брусъ, Девиль, Фурниеръ и мн. др. Така: Милеранъ, хладниятъ, прѣсмѣтливия политикъ — ето компаса на мечтателния декламаторъ Жоресъ!

Липсата на най-слабо упоминание за кървавитѣ сблъсквания вънъ отъ границитѣ на Европа изведнъжъ бие въ очи, като четемъ цѣлата рѣчь на Жореса. Види се, за него съвсѣмъ не сѫществуватъ войнитѣ: испанско-американска, английско-бурска, коалицията на Европа, Америка и Япония противъ Китай, експедицията на Германия и Англия противъ Венецуела. Защо така? Очевидно е, че тия войни и въобще колониалнитѣ и воденитѣ по границата на индоевропейската цивилизация войни се различаватъ значително отъ прѣдполагаемата европейска война, за която мисли Жоресъ. Разликата се състои именно въ това, че тия войни не сѫ опасни за вѫтрѣшната уредба на капиталистичнитѣ държави, не могатъ, нито спечелени, нито даже загубени, да докаратъ вѫтрѣшна криза, да улеснятъ социалната революция. Тѣ именно сѫ единственитѣ войни, воденето на които е въ интереса на буржуазията, оплаща се и е възможно за нея: — войни за грабежъ безъ възнаграждение, съ противникъ много по-слабъ! Но за това е и смѣшно, нали, да се игнориратъ тѣ, когато се говори за въдворяването на благъ и прѣкрасенъ миръ. Че се водѣли вънъ отъ Европа — какво отъ това? Защо да се ограничава „организирането на мира“ само съ Европа? Нима съвременната цивилизация и цѣлиятъ общественъ животъ не сѫ прѣскочили нейнитѣ граници? Нима въ тия войни не се проявява най-варварскиятъ и реакционенъ милитаризмъ? Белки въ тѣхъ не се подготвятъ най-брутални войници, готови сетнѣ да удавятъ въ кръвь всѣко народно движение? Въ това отношение колониалнитѣ войни сѫ просто естествено допълване, обратна страна на европейския миръ. Още и въ това отношение, че европейскиятъ миръ е именно почвата, върху която най-прѣкрасно може да се разцъвти кървавото и отровно цвѣте на колониалнитѣ войни: този миръ прѣдставлява за всѣка държава взаимно запазване на тила. Така че тия вънеевропейски войни не бива да се изпущатъ отъ смѣтката за мира, тъй като тѣ правятъ разорѫжаването невъзможно.

И дѣйствително, макаръ за воденето на тия войни сѫ потрѣбни относително не много въорѫжени сили, ала всѣка държава отлично знае, че само съзнаването на всичката ѝ мощь обуздава нейнитѣ съперници и ги принуждава да ѝ оставятъ рѫцѣтѣ развързани. Нима ако Англия нѣмаше таквази голѣма сила по море — Франция, Германия, Русия не щѣха да я на-

паднатъ въ разни точки на земното кълбо, когато тя бѣше се заплѣла въ войната съ буритѣ? Нима днеска Съединенитѣ Щати щѣха да гледатъ спокойно какъ Германия се намиса въ Венецуела, ако Германия не бѣше тъй силна по суша и по море? Русия сигурно не би обръщала внимание на Австрия по балканскитѣ работи, ако да не бѣше силниятъ милитаризмъ на послѣдната — и наопъки. Това може да се обобщи и да се приложи къмъ цѣла Европа: ако нѣкоя европейска държава имаше споръ съ друга много по-слаба откъмъ военни сили и ако не се боеше отъ намѣсата на другитѣ държави — сигурно мирътъ нѣмаше да трае дълго, понеже войната би се оплащала и не би била рискувана. Но отъ гледището на Жореса би могло да се отговори, че „благодарение побѣдата на принципитѣ на революцията" въ Европа вече нѣма важни поводи за вчепкване между държавитѣ, тъй като всѣка притежава това, къмъ което се е стремила подъ влиянието на своитѣ традиционни и национални интереси. Да оставимъ на страна, че подобно твърдение е съвсѣмъ фалшиво; но и така да бѣше, пакъ колониалната империалистката политика съдържа доста поводи за спрѣчкване, които каратъ всѣка държава отдѣлно и всички вкупомъ постоянно да се въоръжаватъ.

Възможно ли е постепено и едновремено разоръжаване на всички държави? Ако тѣ се съгласятъ за такова нѣщо, то всѣка държава би трѣбвало да намаля въоръжената си сила въ сѫщата степень като всички други, така че никой да не губи, отношението на силитѣ да си остане сѫщото. Но прѣди всичко днеска всѣка държава се мѫчи и се надѣва да надпрѣвари другитѣ или да наваксва закъснението си, да се подравни съ другитѣ; така, че да се увѣковѣчи днешното отношение на силитѣ, никоя държава не би се съгласила. Ала да допуснемъ, че всички сѫ се съгласили — то много правдоподобно е, че това съгласие би било само за очи и че всѣка държава по всѣкакви странични пѫтища би продължавала да развива военната си сила. Кой би се грижилъ за изпълняването на такъвзи договоръ и би принуждавалъ нарушителитѣ му да се покорятъ? Ще затрѣба особенъ органъ за това. Когато миналата година конференцията на държавитѣ въ Брюксель рѣши да се унищожатъ навсѣкѫдѣ и едновременно износнитѣ премии за захарьта, което бѣ единъ видъ икономично разоръжаване, въ сѫщото време тя назначи една постояна комисия, за да пази, да не би нѣкоя държава да заобикаля договора (и наистина, Австро-Унгария се опитва да го заобиколи съ помощьта на държавенъ картелъ); тя опрѣдѣли извѣстни наказания, имено запрѣтителни мита за захарьта отъ такива държави. Но възможното при такава второстепена функция на държавния животъ би било съвсѣмъ неизпълнимо, щомъ се касае до онова основно условие за всички държавни функции, до гаранцията на неговитѣ права и сѫществуване външно и вѫтрѣшно — до въоръжената сила. Държавитѣ би трѣбвало да

създадатъ сжщо една постоянна контрола; но да допустнемъ, че и нея сж създали, даже че ония държави, които иматъ още много противоположни интереси по цѣлия свѣтъ, които се гледатъ подозорително и съ умраза, се съгласятъ, щото всички вкупомъ съ сила да принуждаватъ нарушилата договора държава да го спазва — то и тогава за истинско изпълняване на договора по разоржжаването би трѣбало контролиращето управление да може да държи постоянни контрольори въ всѣка държава, та тия контрольори на мѣстото да пазятъ, да не би тайно да се върши нѣщо противъ договора. А коя държава ще се съгласи да търпи такива чужди контрольори? Пъкъ безъ тѣхъ остава само едно срѣдство за контрола: общественото мнѣние въ всѣка държава. революционната, resp. опозиционната партия въ държавата, която да не позволява на собственото си правителство да мами другитѣ и тайно да се готви за война. Но въ такъвъ случай цѣлото „разоржжаване" би имало слѣдния съвсѣмъ неочакванъ резултатъ: ония държави, въ които има широка свобода на печата и на словото и демократиченъ парламентаризмъ, ще изпълняватъ договора буквално; когато пъкъ ония държави, гдѣто гражданитѣ нѣматъ думата и никой не контролира правителствата — на първо мѣсто Русия — би могли да забикалятъ договора най-цинично и най-изгодно за себе си. Работата е проста: разоржжаването е възможно само при условието, щото Европа да бжде прѣобразена поне въ съюзъ отъ държави, ако не въ една съюзна държава съ собствени органи, по-горни по власть отъ всѣка конфедерирана държава. Въ този съюзъ отдѣлнитѣ страни прѣди всичко се отказватъ отъ правото да воюватъ помежду си; сетнѣ въ силата на нѣщата въ него се образува *еднакво равнище на най-важнитѣ граждански права и еднакви форми на управление въ главнитѣ имъ черти!* Такова сближаване на политичната наредба въ демократиченъ духъ — а *прѣди всичко падането на царизма*, сетнѣ кореното прѣобразуване на псевдопарламентаризма въ Австрия и даже въ Германия — ето *необходимото условие за разоржжаването на Европа отъ гледището на неговата изпълнимость.*

Оттука слѣдва, че *най-голѣми врагове на разоржжаването и на европейския миръ сж ония, които — като днешнитѣ французи — даватъ на царизма възможность да поправя своитѣ финансии и дипломатично положение, понеже съ това закъсняватъ падането на царизма*, каквито симпатии и да изказватъ на „храбритѣ студенти и работници" и да се покланятъ прѣдъ конституционалиста Толстоя.

Понеже само напорътъ на социалистичното движение може да докара падането на царизма и на реакционнитѣ форми на политичния животъ въ другитѣ държави, то не нѣкаква революционна фразеология, а простиятъ и здравъ разумъ ни каратъ да твърдимъ, че единствената полезна работа за разоржжаването и мира въ днешно време е засилването на социалистичното дви-

жение — сѫщо тъй, както въ днешно време само страшната сила на това движение и неговата бойна готовность, а не промѣнливата система на съюзи, не дава да избухнатъ войни въ Европа.

Унищожаването на войнитѣ и на милитаризма е една отъ ония задачи, за които и най-голѣмиятъ привърженикъ на реформи въ днешно време трѣба да признае, че може да се осѫществи тепърва съ сбѫдването на социализма, за осѫществяването на които първитѣ сигурни стѫпки могатъ да се направятъ, когато поне политичната наредба на европейскитѣ държави стане несравнено по-демократична отъ днешната. Основаването на помирителенъ сѫдъ въ Хага не може да се смѣта за важна стѫпка въ тази насока. Очевидно, и той не е безъ никаква полза; неговото главно значение се състои именно въ това, че социалиститѣ могатъ днесъ по-лесно да се борятъ противъ нови въорѫжавания и войнствени лакомии, като набиватъ въ очитѣ на правителствата основания отъ тѣхъ третейски трибуналъ. Този трибуналъ може да разрѣшава въпроси като онзи между Мексика и Съед. Щати, коя отъ тия държави да заплати обезщетение за имотитѣ на духовенството въ Текстасъ, конфискувани при откѫсването на тази провинция отъ Мексика и присъединяването ѝ къмъ Щатитѣ; никакъвъ по-важенъ споръ държавитѣ не ще му повѣрятъ.

Въ съгласие съ горната мисъль се изказа парижскиятъ конгресъ прѣзъ 1900 г., като прие, че на всеобщия съюзъ между правителствата и буржуазията за вѣчното продължаване на войнитѣ трѣбва да се противопостави съюзътъ на пролетариитѣ отъ всички страни за създаване на вѣченъ миръ. Още по-ясно и категорично се изказа международната подготвителна конференция въ Брюкселъ; тя бѣ свикана въ сѫщото време, когато засѣдаваше Хагската конференция за мира, и взе резолюция, споредъ която „само прѣмахването на класовото господство, а на първо мѣсто падането на царизма, и пълната независимость на живитѣ народности могатъ да разрѣшатъ въпроса за международния миръ“.

IV.

Др. Лушня продължава разсѫжденията си за освобождението на поробенитѣ още народности въ Европа. Тѣхъ ний изоставяме, защото въ случая ни интересува главно общата часть на въпроса за отношението на социализма къмъ европейския миръ, изложена въ критика на Жоресовитѣ възгледи. Не може да се каже, че послѣднитѣ се отличаватъ съ голѣма революционость. Но пъкъ да не се забравя, че Жоресъ е подпрѣдсѣдатель на камарата и стълбъ на правителството, което е въ съюзъ съ царска Русия.

Въ нашитѣ редове „духовната тирания“, види се, бѣше създала традицията, че всѣки приятель, близъкъ или далеченъ, явенъ или таенъ, на царя е врагъ на социалната демокрация. „Новата

метода", ржководена отъ „свободата на критиката", е рѣшила другояче: тя „по принципъ нѣма нищо" противъ подкрѣпянето на царизма чрѣзъ съюзяване съ него, макаръ да изказва голи симпатии къмъ руски студенти, работници и Толстоя. „Новата метода" си служи тъй „широко" съ „свободата на критиката" на социализма, щото въ теоритическитѣ си изводи, както и въ практичната си дѣйность дохожда до пълното му *отрицание*. Царефилството, изказано малко много прикрито, е едно отъ най-незначителнитѣ „задълбочавания" на опортюниститѣ. Безъ него опортюнизмътъ не би билъ достатъчно скиченъ съ всички цвѣтя на отстжпничеството. Никой не ще оспори, че и у „ортодоксалнитѣ" и „догматични" марксисти все има поне толкова „критиченъ духъ", че да разбиратъ правилно своето учение; и тѣ си служатъ съ критиката, въпрѣки покушенията на опортюниститѣ да я монополизиратъ. Само че тѣхната критика се отличава коренно отъ опортюнистичната: тя не е приятна на господствующитѣ класи! Докато отъ „критиката" на опортюниститѣ буржуазията е въ възторгъ; и не само буржуазията, но както се види, самъ рускиятъ царь може да ги дари съ ордени, защото тѣ проявяватъ лакейска услужливость и къмъ него, защото тѣхната „*свобода на критиката*" ги унася дотамъ, че ги обръща въ *критици на свободата* и въ нейни *отрицатели*. Че това не е „клѣвета", показва ни го толкози годишното подържане на „пълната свобода и пълната демокрация" на разбойнишката френска буржуазия отъ тамошнитѣ опортюнисти.

Но нашитѣ „не сж" такива, тѣ съ негодуване отхвърлятъ името си, което не имъ прѣчи да се солидаризиратъ съ тѣхъ, да ги възхваляватъ, да възприематъ и разпространяватъ тѣхнитѣ възгледи — дори и върху отношенията ни къмъ Русия. Г-нъ Я. Сакжзовъ (въ списанието си) не би ималъ нищо противъ издигането паметника на Александра II, ако съ него не се експлоатирало въ полза на днешната руска политика, ако се спомняло само за акта на „освобождението". Характерно двоедушие на дребнобуржуазенъ идеологъ! Г-нъ Кр. Пастуховъ (на Търновския конгресъ) приема, че единъ социалистъ може да бжде и „русофилъ" (днешното значение на тази дума е просто: царефилъ). Пакъ двойната душа на дребнобуржуазния идеологъ: по чувство той може да бжде русофилъ, макаръ разумътъ да му запрѣтява това като на „социалистъ". „Свободата на критиката" наистина много „широко" се схваща: тя отива до тамъ, щото да приеме, че всѣки може да бжде социалистъ, стига той самъ лично да се смѣта за такъвъ, па макаръ да е живо въплощение на отричането на всичко социалистично. Социализмътъ отъ система на научно установени убѣждения се обръща въ дѣло на субективния вкусъ. Разклащане на всичко социалистично и слѣдъ това благоразумно дръпване на страна — ето въ що се изрази широкото развратяване на партията. Да се допусне *таквази* „свобода на критиката" вжтрѣ въ самитѣ партийни редове, значи да

се обърне партията отъ една рѣшителна и войнствуваща армия въ сбирщина отъ механично сближени индивиди, горѣщитѣ ламтежи на които ще бждатъ да се разпилѣятъ по всички посоки, чакъ дори въ обятията на русофилската реакция ....

Когато Жоресъ свършилъ рѣчьта си, той — казва ни цитираниятъ външенъ прѣгледъ на „Общо Дѣло" — „слѣзналъ отъ трибуната, посрѣщнатъ съ въодушевени поздравление отъ всички републиканци". Какъ сж го посрѣщнали *социалиститѣ*, това не ни се казва, при всичко че за насъ то е по-интересно. Че *буржуазнитѣ републиканци* сж поздравили въодушевено своя подпрѣдсѣдатель, това е въ реда на нѣщата. Ако въ френския парламентъ имаше особна *партия на руския монархизмъ*, тя трѣбваше да си сломи ржцѣтѣ отъ ржкоплескане[1]).

Г. Б.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Ликвидация.

Въ работническата соц.-демократическа партия рано или късно трѣбваше да се извърши една ликвидация: рано или късно тя трѣбваше да ликвидира смѣткитѣ си съ опортюнизма, който бѣше свилъ гнѣздо въ нейнитѣ редове и прѣчеше на нейното развитие. Обаче, никой не очакваше да настжпи тази ликвидация тъй рано и по такъвъ начинъ, както тя стана. Ние всички мислѣхме, че ликвидацията съ опортюниститѣ въ партията ще се извърши въ идущия конгресъ, до когато, се надѣвахме, още по-добрѣ ще се уясни въ партията отстжпничеството на г-да опортюниститѣ отъ социализма, отъ принципитѣ и тактиката на работническата социалъ-демократическа партия. Обаче, събитията въ партията се стекоха едно подиръ друго тъй бърже, че ликвидацията съ опортюнизма въ нея настжпи по-рано, прѣди да дочакаме общъ конгресъ съ опортюниститѣ.

Както е извѣстно, отъ търновския партиенъ конгресъ насамъ се почна една по усилена системна критика и самокритика въ партията. Търновския конгресъ ни научи, че за голѣма часть отъ партийнитѣ членове не е ясенъ теоритическия смисълъ на принципитѣ, лѣгнали въ основата на партията и на тактиката ѝ, произтичаща отъ тѣхъ, и че, по тази причина, опортюнизмътъ въ нея се търпи не само въ видъ на „теория", чужда на марксовата теория, но и на практика, въ видъ на систематическо отстжпничество отъ партийнитѣ принципи и тактика отъ страна на цѣли организации и на отдѣлни членове; той ни научи, че партията, тръгнала по единъ погрѣшенъ пжть, съз-

[1]) Статията „Конгресътъ на жоресиститѣ въ Бордо" остана, поради многото натрупанъ материалъ, за слѣдната книжка. Б. Р.

дава вътрѣ въ себе си най-опасния врагъ — опортюнизмътъ, подъ името „общо дѣло“ на „производящитѣ слоеве“, борбата съ които трѣбваше да се усили по всички линии; той ни научи, че само съ конгресни резолюции за подчертаване пролетариатския характеръ на партията практически не се постига нищо, че въ партията има организации и елементи, които гласуватъ „най тѣсни“ резолюции, говорятъ противъ отстѫпничествата отъ тѣхъ, а на практика тѣ именно тласкатъ партията въ „широкия“ пѫть на опортюнизма; той ни научи още, че тѣзи именно организации и елементи съставляватъ най-голѣмата прѣчка за утвърдяването на партията въ принципитѣ ѝ, въ тактиката ѝ и въ дисциплината и за очистването ѝ отъ чужди за нея елементи; той, най-сетнѣ, ни научи, че за партията е необходимо прѣди всичко постоянното ѝ теоритическо повдигане, систематическо социалистическо просвѣщение на членоветѣ ѝ и критика сама на себе си. И тази поука отъ търновския конгресъ не остана безрезултатна за партията.

Слѣдъ търновския конгресъ партийнитѣ органи и прѣданитѣ на социалъ-демокрацията другари усилиха социалистическото просвѣтително дѣло, самокритиката въ партията и очистването ѝ отъ чужди идеи и елементи въ нея. Партийниятъ органъ „Р. В.“ още отъ самото начало на новата партийна година, слѣдъ конгреса, почна редъ статии по партийнитѣ организации, въз основа отчетитѣ имъ за тѣхната дѣятелность и тѣхния съставъ, съ които статии изваждаше на явѣ вѫтрѣшното гнило състояние на тия организации, по състава напълно дребнобуржуазни; въ сѫщото време, той почна редъ статии противъ дребнобуржуазнитѣ „теории“ на „общодѣлеца“ Я. С., съ които много ясно изтъкваше прѣдъ партийнитѣ членове отстѫпничествата на послѣдния отъ социализма и измѣната му къмъ работническата социалъ-демократическа партия. „Ново Време“ продължи почнатата по-рано сѫща работа още по-системно и по-обстоятелствено. Др. Г. Бакаловъ, слѣдъ конгреса, издаде редъ цѣнни брошури и книги, насочени къмъ уяснение принципитѣ на революционния социализмъ, основнитѣ принципи на работническата социалъ-демократическа партия, въ широкия крѫгъ на партията и на работническата класа, почна и списанието „*Работническо Дѣло*“ прѣдназначено специално за пропаганда на партийнитѣ идеи и на необходими за социалистическо образование познания срѣдъ широката маса на работническата класа. Цѣлата тази литературна дѣятелность бѣше и е насочена къмъ това, да се повдигне теоритическото равнище на масата партийни членове и, по такъвъ начинъ, да станатъ за всѣкиго по-ясни отстѫпничествата, проповѣдвани отъ „О. Д.“ и подържани на практика отъ отдѣлни членове и цѣли организации. Отъ друга страна ц. к., въ болшинството си, слѣдъ търновския конгресъ, сериозно се замисли върху състоянието на партията. Най-главна негова грижа, още отъ самото начало на партийната година, бѣше, рѫководенъ отъ директивитѣ на двата послѣдни партийни конгреса, плѣвненския и търновския, да вземе редъ мѣрки противъ безразборното приемание въ партията на хора, негодни за нейното дѣло, неразбиращи задачитѣ ѝ, учението ѝ и тактиката ѝ, дребно-буржуазни елементи, не само по-положение, но по възгледи и по духъ, както и

да прѣпоржча на организациитѣ редъ срѣдства, които, по негово мнѣние, могатъ да послужатъ за повдиганието на теоритичното равнище на членоветѣ имъ. Съ тия мѣрки ц. комитетъ се надѣваше да очисти партията отъ нахлулитѣ въ нея дребнобуржуазни негодни за нея и спъващи я елементи, да я огради отъ едно пълно израждание, да я отдръпни отъ опасния пжть, въ който бѣше тръгнала, тласкана и отъ вжтрѣшни врагове, и да стане способна да прѣтопява въ себе си послѣднитѣ и имащи случайно да попаднатъ такива въ нейнитѣ редове въ бждъще. Въ сжщото време, веднага слѣдъ търновския конгресъ, много отъ организациитѣ почнаха и очистванието си отъ тия елементи, почнаха по-строго да се отнасятъ къмъ приеманието на нови членове и да устрояватъ бесѣди, вечерни училища, сказки и т. н., съ цѣль да повдигнатъ членоветѣ си по-високо въ умствено отношение. Съ сжщата цѣль отдѣлни тѣхни членове, като др. Г. Бакаловъ отъ Варна и В. Коларовъ отъ Шуменъ, прѣдприеха на свои срѣдства обиколка по близкитѣ до тѣхъ и по-далечни отъ тѣхъ организации.

Прѣдъ видъ на тъзи дѣятелность въ партията ц. комитетъ, въ неговото болшинство, се надѣваше, че до конгреса за партията ще станатъ още по-ясни нейнитѣ принципи и задачи, отстжпничествата, проповѣдвани отъ „Общо Дѣло“, отъ г. Я. Сакжзовъ и, изобщо, отъ „широкитѣ социалисти“ и долнитѣ имъ игри съ партията, вършени отъ тѣхъ безъ всѣкаква свянъ редъ години; той се надѣваше, че партията чрѣзъ тазигодишния си конгресъ категорично и ясно щѣше да тури край на клатушканията, подкопаванията подъ нейнитѣ основи и дезорганизацията, внасяни въ нейнитѣ редове отъ опортюниститѣ, да очисти себе си отъ елементи и идеи, деморализиращи я, и окончателно да встжпи въ своя революционенъ социалистически пжть на дѣйствие и развитие. Но тази именно дѣятелность на ц. комитетъ, на партийния органъ, на организациитѣ и на отдѣлни тѣхни членове, прѣдписвана тѣмъ отъ конгреснитѣ директиви, не се харесваше на „широкитѣ социалисти“; тя все повече ги разтревожваше, ги безпокоеше, ги смущаваше и възмущаваше. Особено смущаваше „общодѣлцитѣ“, а главно г. Я. Сакжзова, уясненията, които почна да прави партийниятъ органъ „Р. Вѣстникъ“ по дрѣбнобуржуазното широко недомислие на послѣдния, развивано въ „Общо Дѣло“ подъ булото на „широко разбиране социализма“ и „дълбоко изслѣдване българската дѣйствителность“. За това оттогава тѣ обърнаха тжпитѣ си стрѣли главно къмъ партийния органъ и къмъ неговитѣ редактори, почнаха да подкопаватъ довѣрието на партийнитѣ другари и на читателитѣ къмъ него и редакторитѣ му, почнаха да насъскватъ организациитѣ да взематъ резолюции, съ които да осжждатъ тѣхното участие въ полемиката и въ самокритиката на партията. Нашитѣ опортюнисти, „широкитѣ социалисти“ имаха основания да се смущаватъ отъ дѣятелностьта на партийния органъ. Него четатъ три хиляди души най-малко, той се чете отъ цѣлата партия; това значи. че отстжпничеството и широкото недомислие на „широкитѣ социалисти“ става извѣстно не само на партията, но и на голѣма часть отъ масата съчувствующи на нея. Естествено е, че тѣхъ смущаваше пар-

тийнитъ органъ. Безпомощни съ своето недомислие, тѣ се впуснаха съ явни и тайни инсинуации противъ него да подкопаватъ довѣрието на читателитѣ къмъ него и неговитѣ редактори. Не по-малко смущаваше „широкитѣ социалисти“ и литературната дѣятелность на др. Бакаловъ, особено развита отъ него слѣдъ търновския конгресъ, за уяснение принципитѣ и тактиката на партията срѣдъ широката маса на работницитѣ, и изобличението на отстѫпничествата, проповѣдвани въ партията, отъ тѣхъ, „широкитѣ социалисти“, „общодѣлцитѣ“. Не ще и дума, че послѣднитѣ не малко тѫпи стрѣли пуснаха и на неговъ адресъ; тѣ и спрямо него съ инсинуации се опитаха да подкопаятъ довѣрието на партийнитѣ членове къмъ неговитѣ издания, и особено онова на работницитѣ Изобщо, нашитѣ опортюнисти виждаха, че слѣдъ търновския конгресъ маската имъ отъ лицето се смъква все повече и че близъкъ е деньтъ, когато всѣки ще види истинския имъ образъ, когато всѣки ще се убѣди и въ тѣхното дребнобуржуазно широко недомислие, което ги прѣвръща въ жалки опортюнисти, и въ тѣхнитѣ „честни“ игри съ партията. Тѣ почнаха да дирятъ пѫть, по който да се спасятъ отъ тоя неизбѣженъ ударъ за тѣхъ. Тѣ виждаха, че на почвата на принципиалната полемика тѣ истъкваха само своето дребно-буржуазно широко недомислие и, изобщо, своето нечестно мислене; че на тази почва тѣ могатъ само да се криятъ задъ чужди имена и да фалшифициратъ тѣхнитѣ мисли, което не можеше на края да ги спаси отъ ударитѣ. Трѣбваше да заловятъ пѫтя на дезорганизацията въ управителния и прѣдставителния ѝ органи, въ самата партия. въ организацинтѣ ѝ и да намѣрятъ формаленъ поводъ, за да завладѣятъ по неусѣтенъ начинъ управлението на партията. Слѣдъ като „широкитѣ социалисти“ се опитаха да омаловажатъ *критиката и самокритиката* въ партията, почната тъй послѣдователно, особено слѣдъ търновския конгресъ, къмъ която критика и самокритика тѣ толкосъ често лицемѣрно апелираха и лицемѣрно се продаваха за нейни горѣщи привърженици, и слѣдъ като не сполучиха да я омаловажатъ и да я задушатъ съ глупави закачки и подметания и съ разни фалшификации, тѣ се впуснаха безъ огледъ въ анархическия пѫть на завладяване партията.

Извѣстно е, какво тѣ направиха. Нѣма и азъ тука да разправямъ за начина, по който тѣ дезорганизираха парламентарната група, ц. комитетъ, софийската организация и ускориха ликвидацията на партията съ тѣхъ и съ тѣхния опортюнизмъ. Тѣ сѫ разказани вече и въ окрѫжнитѣ на ц. комитетъ, и въ партийния органъ „Работнически Вѣстникъ“, и на страницитѣ на „Ново Време“. Нашитѣ опортюнисти, „широкитѣ социалисти“ се впуснаха съ всички срѣдства да дѣйствуватъ за окончателната дезорганизация на партията въ двѣ посоки: за прѣчатъ съ всички срѣдства на ц. комитетъ, за да не може да реализира конгреснитѣ директиви, да приложи прѣдписанията на устава и правилника къмъ нередовнитѣ, прѣстаналитѣ да сѫществуватъ и отклонилитѣ се отъ назначението имъ организации, като партийни организации, да стѣгне редоветѣ на партията, да я очисти отъ негодни елементи и да спрѣ нахлуването на такива въ нея, да посочи на редъ

практически мѣрки за тази цѣль, както и за повдигането на теоритичното равнище на членоветѣ ѝ и да усили дисциплината; отъ друга страна, да деворганизиратъ всичко чрѣзъ внасяне на систематическа деморализация въ партийнитѣ учреждения и въ самитѣ организации.

Още отъ самото начало на партийната година ц. комитетъ поиска да издаде окржжно до организациитѣ, съ което да обърне вниманието имъ върху конгреснитѣ директиви и възъ основа на тѣхъ, да имъ подчертае, какъ трѣбва да гледатъ на работническата социалъ-демократическа партия и да имъ изтъкне опасностьта за партията отъ прибързаното, безразборното и придружено само съ изпълнение на външнитѣ формалности, приемане на членове. Това окржжно, благодарение, отъ една страна, на некаджрностьта на секретаря, отъ друга на опортюнизма му и на опортюнизма на Я. Сакжзовъ, отне нѣколко засѣдания и два пжти се прѣправя, безъ да бждатъ изтъкнати съ всичката ясность мислитѣ на ц. комитетъ. Между болшинството на ц. комитетъ и меншеството му се оказа грамадна разлика по въпроса, какъ да гледаме на работническата социалъ-демократическа партия. Болшинството подържаше, че работническата социалъ-демократическа партия е и трѣбва да бжде *бойно тѣло*, *едномислящо* по основнитѣ партийни принципи и *единодѣйствующе*. Отъ това слѣдва, че членове на работническата социалъ-демократическа партия могатъ да бждатъ само убѣдени социалъ-демократи и, като е така, ц. комитетъ въ окржжното си искаше да обърне вниманието на организациитѣ, да приематъ за нови членове само добрѣ познати тѣмъ, като социалъ-демократи. Но понеже въ организациитѣ има навлѣзли членове, които не сж освѣтлени по основнитѣ принципи на партията и нейнитѣ задачи, ц. комитетъ искаше, щото организациитѣ сериозно да се заловятъ за повдигане на своето умствено равнище, а отъ неспособнитѣ да се развиватъ и да се издигнатъ до разбирането на партийнитѣ принципи и задачи и, слѣдователно, неспособни да бждатъ активни членове, организациитѣ да се чистятъ. Обаче, меншеството, като сжщи опортюнисти се противопостави на това разбиране на болшинството, а главно г. Я. Сакжзовъ. Той намѣри горното разбиране на партията и условията за приемане членове въ нея за „ново нѣщо", че то не било съгласно съ устава, който гласи, че членъ на партията можелъ да бжде всѣки, който признавалъ „програмата" ѝ. Това е, както виждате, отдавна изказаното опортюнистическо отношение къмъ задачитѣ на нашата партия. То се основава само на буквата на устава. Първиятъ членъ отъ устава, наистина, казва, че всѣки, „който признава програмата на партията", може да бжде нейнъ членъ. Такава е буквата на тоя членъ. Обаче, какво ще рѣче, да признавашъ програмата на партията? Ако подъ „програма" не се разбира само *минималната програма* на партията, то *програмата на работн. соц.-демократическа партия сждържа основнитѣ принципи на научния социализмъ, цѣло соц. разбиране, учението за класовата борба и свързаната съ него тактика на партията*. Но, въ такъвъ случай, очевидно е, че е недостатъчна само декларацията на човѣкъ, че признава програмата на партията и двама души поржчители за това, за

да се приеме той за членъ. Условието е да разбира съдържанието ѝ и да има доказателства, че се придържа о него, че се ржководи отъ него. Тука може да се възрази, както и се възразява отъ опортюниститѣ, че при такова условие на приемание членове, партията щѣла да се състои отъ много малцина души и че то означавало да искаме всички членове да бждатъ „теоретици". Но, първо, въпросътъ не е въ това, щото всички партийни членове да бждатъ „теоретици", а въпросътъ е *да разбиратъ* основнитѣ принципи и тактика на партията, та *да могатъ да правятъ разлика* между тѣхъ и онця на буржуазнитѣ партии, дори и тогава, когато тѣзи се явяватъ подъ булото на „широкъ социализмъ" и на „широко разбирание" обществения животъ. Второ, силата на работническата социалъ-демократическа партия не зависи отъ количеството на членоветѣ ѝ, а отъ това, да-ли тя има силно въ разбирането принципитѣ и тактиката ѝ ядро, което да асимилира, да прѣтопи въ себе си, въ своитѣ идеи придващитѣ въ нея и стремящитѣ се къмъ нея елементи; съ други думи силата на социалъ-демократическата партия зависи отъ това, да-ли има достатъчно приготвени сили, които да просвѣщаватъ въ нейнитѣ идеи ония, които се стремятъ да застанатъ подъ нейното знаме. И ако отъ нѣколко години насамъ въ такава силна и дисциплинирана партия, каквато е германската социалъ-демократическа партия, се чуватъ гласове, и такива авторитетни гласове, като Кауцки, противъ опасностьта отъ голѣмото нахлуване въ нея на неподготвени елементи, опасность, произтичаща отъ недостига на партийнитѣ сили, които да просвѣщаватъ тия придващи елементи, то колко по-голѣма е тази опасность за работническата социалъ-демократическа партия въ България! Ако въ Германия, гдѣто партията располага съ грамаденъ пролетариятъ, съ едно работническо движение, стояще на първо мѣсто по „теоретически смисълъ" въ международното работническо движение и съ организирани, калени въ полувѣковни борби сили, ако тамъ безразборното приемание на членове съставлява опасность за партията, то можемъ да си прѣдставимъ, колко е по-голѣма тази опасность за партията въ такива страни, като нашата, гдѣто работническото движение е тъй още младо и, слѣдователно, стои тъй низко въ социалистическото разбирание и гдѣто силитѣ на партията за просвѣщението му сж малки! Да, опитътъ на най-силната работническа партия, като германската, ни учи, че най главна задача на партията, особено въ такива страни, като нашата, съ туко-що начинающе работническо движение, съставлява систематичното непрѣстаното му социалистическо просвѣщаване въ принципитѣ ѝ. Но за да испълни тази своя найглавна задача, партията, очевидно, трѣбва сама да бжде проникната съ „теоретически смисълъ", т. е. нейнитѣ членове да *разбиратъ* основнитѣ ѝ принципи и постоянно да се издигатъ въ умствено отношение. Обаче, тя може да бжде такава само тогава, когато приема за членове *разбиращи* основнитѣ ѝ принципи и дѣйствуващи въ духа имъ. Количеството на членоветѣ за нея важи до толкова, до колкото е и качествено и до колкото то постоянно минава въ качествено. Десетгодишниятъ опитъ на нашата партия ни показва, че, вънъ отъ най-

главната ѝ задача, горчива илюзия е да си мислимъ, че бързото количествено нарастване ще направи работнич. соц.-демократическа партия „вершитель судебъ“ въ България, т. е. която рѣшава сѫдбата ѝ. Най-сетнѣ, нека забѣлѣжимъ и това, че причината на тъй наречените „кризи“ въ социалъ-демокрацията не е нѣкоя друга, а нахлуването въ нея на елементи, неразбиращи нейнитѣ принципи и задачи, и невъзможностьта изведнъжъ да се асимилиратъ отъ силитѣ на партията. Тогава тѣзи елементи заплашватъ я съ завличание въ „широки“, чужди за нея задачи и пѫтища. Въ такива случаи „кризата“ въ нея става цѣлебно срѣдство; само чрѣзъ отдѣляние на партията отъ чуждитѣ елементи, тя продължава да върви напрѣдъ.

Тъй че, задъ буквата на устава, се крие по-дълбокъ смисълъ, по-друго съдържание. Когато буквата на устава казва, че членъ на партията може да бѫде всѣки, който признава програмата, по никой начинъ неможе да се разбира, че думата е за признавание само на точкитѣ отъ минималната програма — както се е разбирало отъ опортюниститѣ въ партията — а думата е за признавание въ смисълъ на *разбиране* основнитѣ ѝ принципи и произтичащата отъ тѣхъ тактика и рѫководението отъ тѣхъ въ дѣятелностьта. Такъвъ е смисълътъ, такъвъ е духътъ на устава, що се касае до приемание членове на партията. Простото признавание на минималната програма по никой начинъ не може да съставлява условие за приемание на членове. Точкитѣ на партийната ни минимална програма се срѣщатъ и въ програмитѣ на буржуазнитѣ партии, особено въ ония на „младодемократитѣ“. Обаче, съдържанието, което влага нашата партия въ точкитѣ на минималната си програма, е съвършено друго отъ онова, което влагатъ въ тѣхъ буржуазнитѣ партии. Но за да разбере човѣкъ това особено съдържание на партийната минимална програма, трѣбва да разбира цѣлата програма, основнитѣ принципи, които я съставляватъ, трѣбва да бѫде социалъ-демократъ. У насъ, обаче, стигаше човѣкъ да хареса точкитѣ на минималната програма и да ги агитираше, за да бѫдеше приетъ членъ на партията. Очевидно е, че за харесването на минималната програма и агитирането ѝ не се изисква никакво разбиране нито на цѣлата програма, нито смисъла на минималната; съ други думи, не трѣбва човѣкъ да бѫде никакъвъ социалистъ. И дѣйствително, за такава „социалистическа“ дѣятелность не е потрѣбенъ никакъвъ социализмъ. Очевидно е, че ако се рѫководимъ само отъ буквата на устава, трѣбва, наистина, широко да отворимъ вратитѣ на партията за всѣкиго. Тъка и ставаше до сега Но за това тя и скоро се намѣри прѣдъ опасностьта да бѫде „широко“ изродена. На такова положение на работитѣ въ партията трѣбваше да се тури край.

Но нашитѣ „широки социалисти“ тъкмо това положение на работитѣ и искаха да се продължава. Опортюниститѣ въ ц. комитетъ при разглеждането на окрѫжното се противопоставиха на възгледитѣ, поддържани отъ болшинството, и толкова пѫти подчертавани отъ конгреситѣ. Тѣ се държаха о буквата на устава. А както видѣхме, да се придържаме о буквата на устава, безъ да вникваме въ духа ѝ, значи да тласкаме партията въ пѫтя на пълното ѝ израждание. Об-

ратно, да вникваме въ духа на устава, значи смърть за „широкия социализмъ", за опортюнизма въ партията. Разбира се, че за опортюниститѣ важи буквата, а не духа, формалностьта а не съдържанието. Но слѣдъ дълги расправии, най-сетнѣ, меншинството прие прѣдложеното отъ болшинството рѣшение, като прие и прѣдложението му да се разисква още веднажъ, въ слѣдующитѣ засѣдания, въпроса, какво трѣбва да разбираме подъ работническа социалъ-демократическа партия. Обаче, оказа се, че съгласието на опортюниститѣ въ ц. комитетъ съ прѣдложенията му е само игра. Оказа се, че тѣ приеха възгледитѣ на ц. комитетъ, за да се противопоставатъ на практическото имъ приложение и да направятъ по-нататакъ невъзможни разискванията по въпроса, както и по всички други въпроси, относящи се до поставянието партията на нужната височина. Слѣдъ излизанието на окржжното, меншинството отъ ц. комитетъ почна да държи спрямо болшинството систематически прѣдизвикателно поведение въ засѣданията на комитета и чрѣзъ груби прѣдизвикателни писма отъ мѣстния комитетъ на бившата софийска организация, съ цѣль да не дава на ц. комитетъ да се занимава съ насжщнитѣ за партията въпроси. И дѣйствително, горния въпросъ, както и написването второ окржжно съ указание на редъ практически мѣрки, съ които да се засили партията качествено, въпросътъ за поведението на търновската, хасковската, врачанската и други организации, въпросътъ за поведението на опортюниститѣ въ парламентарната група и за директивата ѝ, както и др. редъ въпроси тъй сжщо не можиха да бждатъ разгледани, безъ да говоримъ за маса други важни въпроси отъ чисто партиенъ и общественъ характеръ, върху които ц. комитетъ трѣбваше да се спре. Обаче болшинството му, при всички тия прѣчки отъ страна на меншеството, мислѣше криво-лѣво да кара работитѣ до конгреса, прѣдъ който да изложи работата и да му прѣпоржча настоятелно, да избави партията отъ глупавото, безисходно положение, създавано редъ години съ избиранието за членове на ц. комитетъ хора, които не се разбиратъ по най-елементарнитѣ партийни въпроси. То бѣше увѣрено, че тоя пжть конгресътъ щѣше да се проникне отъ твърдѣ сериозното положение на работитѣ въ партията и щѣше да вземе всички съотвѣтни строги мѣрки за поправянието му. Но опортюниститѣ прѣдсѣщаха вече, че тазигодишниятъ конгресъ може да бжде гробница за тѣхното дѣло, та за това тѣ търсиха спасение въ дезорганизацията на партията. И скоро тѣ се опитаха да я дезорганизиратъ, та сетнѣ да се явятъ нейни „спасители" въ името на „единството".

Когато въ бившата софийска организация се прочело окржжното на ц. комитетъ, нѣкои отъ членоветѣ ѝ поискаха да се разисква по него и слѣдъ това да се вземе отъ организацията резолюция. Една отъ организациитѣ, които най-безразборно сж приемали членове, които не искаха да знаятъ за конгресни рѣшения и които устава и правилника разбираха буквално, безъ да искатъ да знаятъ за духа имъ, бѣше бившата софийска организация. Затова окржжното на ц. комитетъ даде добъръ поводъ на разбранитѣ партийни членове и убѣдени социалъ-демократи на тази организация да подигнатъ редъ прин-

ципиални въпроси, за уяснение основнитѣ принципи на партията прѣдъ членоветѣ ѝ и за отдръпването ѝ отъ пагубния пѫть, по който тя бѣше тръгнала и който все повече я отклоняваше отъ назначението ѝ, като партийна организация. Какво бѣше поведението на двамата „широки“ отъ Ц. Комитетъ, Дабевъ и Сакъзовъ, и, изобщо, на опортюниститѣ прѣзъ всичкото време въ тази организация, е разказано подробно въ окрѫжното на ц. комитетъ подъ № 399, въ окрѫжното на новосъставената софийска организация, въ колонитѣ на партийния органъ „Р. В.“ и на стр. на „Н. Вр.“. Тука нѣма да се занимаваиъ съ тоя въпросъ. Но тѣ при разискванията по поводъ окрѫжното на ц. комитетъ въ бившата софийска организация употрѣбиха всички усилия и срѣдства да противодѣйствуватъ на стремлението на соц.-демократитѣ въ нея да внесатъ ясность въ главитѣ на болшинството ѝ за задачитѣ на работническата соц.-демократическа партия и за нейнитѣ принципи. Когато др. Г. Георгиевъ, слѣдъ дълги дебати въ редъ засѣдания, прѣдложи резолюция въ духа на окрѫжното, подържано отъ членоветѣ на ц. комитетъ и членове на организацията др. Г. Кирковъ и Н. Харлаковъ, както и отъ другитѣ членове на сѫщата организация, тѣ, опортюниститѣ, „широкитѣ“, главно Я. Сакъзовъ и Ев. Дабевъ, употрѣбиха всички демагогски усилия да не бѫде приета. И дѣйствително тя пропадна, а биде приета една резолюция на Дабева, съ която се санкционираше само старото положение на работитѣ въ бившата софийска организация. А резолюцията на малцинството социалъ-демократи въ нея прѣдлага редъ мѣрки, отъ които само полза за партийното дѣло въ София можеше да се получи и направо водѣха къмъ цѣльта, която гонѣше ц. комитетъ съ окрѫжното и съгласно конгреснитѣ директиви. И дѣйствително, резолюцията гласи слѣдующето:

Софийската социалъ-демократическа организация, като взима бѣлѣжка отъ разискванията въ послѣднитѣ четири засѣдания, станали по поводъ на тримѣсечния отчетъ на мѣстния комитетъ и окрѫжното № . . . на централния комитетъ, — поканва своитѣ членове да иматъ винаги прѣдъ видъ слѣднето:

I. Въ работническата социалъ-демократическа партия могатъ да се приематъ за членове само лица, които познаватъ и разбиратъ основнитѣ начала и задачитѣ на партията, и сѫ готови, споредъ силитѣ си, да работятъ за осѫществлението на нашата крайна цѣль.

II. Другаритѣ могатъ да прѣпорѫчватъ за членове само лица, за които иматъ достатъчно свѣдения, че сѫ запознати и сѫ усвоили принципитѣ на научния социализмъ.

III. Като прѣдварително условие, което трѣбва да има прѣдъ видъ всѣки партиенъ членъ, когато прѣпорѫчва лице за членъ, е това: всѣки работникъ желающъ да влѣзе въ партията трѣбва да е билъ членъ поне една година на своя синдикатъ и да е посѣщавалъ една година вечерното при организацията работническо училище. Работници, които нѣматъ свой синдикатъ, както и занаятчиитѣ, които искатъ да станатъ членове на партията, трѣбва сѫщо да сѫ посѣщавали поне една година работническото училище.

Както виждаме, резолюцията прѣдлагаше за софийската организация редъ практически мѣрки въ духа на окрѫжното на ц. комитетъ, които дѣйствително можеха да отклонятъ бившата софийска организация отъ опасния пѫть, въ който вървѣше тя. Но опортюниститѣ,

„широкитѣ социалисти“ се отличаватъ по туй, че тѣ, турени въ положение да покажатъ възгледитѣ си открито, захващатъ въ „теория“ съ всичко да се съгласяватъ, да одобряватъ, но дойде ли работата до практиката, до практическитѣ дѣйствия, тѣ съвсѣмъ друго вършатъ. Това е отличително свойство на всички опортюнисти въ свѣта. Въ случая опортюниститѣ въ бившата софийска организация, главно Я. Сакѫзовъ и Ев. Дабевъ, прѣдъ доводитѣ, приведени отъ защитницитѣ на резолюцията, непосмѣиха направо да я отхвърлятъ, като такава, която е насочена противъ опортюнизма или която противорѣчи на духа на окрѫжното или на конгреситѣ рѣшения, а отхвърлиха, я защото била непълна. И намѣсто да я допълнятъ, тѣ я отхвърлятъ съвсѣмъ, като я замѣстятъ съ една резолюция, която само прѣпорѫчва на мѣстния комитетъ да ималъ прѣдъ видъ окрѫжното! Чисто по опортюнистически!

Бившата софийска организация въ сѫщото време бѣше една отъ ония организации, които се отличаваха съ отсѫтствието на най-елементарно социалистическо образование у болшинството отъ членоветѣ ѝ и на всѣкакво желание да се повдигне то въ туй отношение. Прѣдставляюще единъ най-пъстъръ конгломератъ отъ случайно попаднали и вмъкнати хора, безъ всѣкакъвъ социалистически смисълъ, деморализирано редъ години отъ „широкитѣ“ демагози, насъскано противъ всичко интелигентно въ организацията, настроено крайно враждебно къмъ членоветѣ на ц. комитетъ, разбира се, къмъ болшинството, и къмъ редакцията на вѣстника, то не бѣше способно къмъ никакво развитие и издигане до разбиранието на социалистическитѣ принципи. При всичко това меншинството соц.-демократи въ нея, въ това число и членоветѣ на ц. комитетъ Г. Кирковъ и Н. Харлаковъ, както и др. редакторъ на вѣстника Г. Георгиевъ, тѫрпѣха дивото но прѣдизвикателно поведение на болшинството, като се надѣваха съ систематическа просвѣтителна дѣятелность въ организацията да повлиятъ върху него или върху една часть отъ него, та да се повдигне цѣлата организация по-високо въ разбиранието. Съ такава надѣжда меншинството постави на дневенъ редъ въ едно отъ засѣданията и слѣдъ първия тримѣсеченъ отчетъ да се разисква въпроса за нейната прѣдстояща дѣятелность. Било рѣшено при това, първото засѣдание да се открие съ два реферата по въпроса — единиятъ отъ Я. Сакѫзовъ, другиятъ отъ др. Г. Георгиевъ. Обаче, още на първото засѣдание първиятъ се отказалъ да държи рефератъ, като искалъ пръвъ да говорѣлъ др. Георгиевъ, по главното защото било безполезно да занимавали организацията съ диспути и че трѣбвало да се състави планъ за практическа дѣятелность. Изработванието на тоя планъ да се оставѣлъ на мѣстния комитетъ и когато послѣдниятъ го приготвѣлъ, тогава да свикалъ засѣдание. Това бѣше, разбира се, игра отъ страна на Сакѫзова и опортюниститѣ, за да не може да се върши каквато и да била дѣятелность, която може да подрови почвата за демагогствата на „широкитѣ“ въ организацията. Въ слѣдующето засѣдание, наистина, се прѣдставилъ единъ планъ, който говорилъ само за „широка“ дѣятелность, а за вѫтрѣшна дѣятелность на организацията нищо не съ-

държалъ. Тогава нашитѣ другари прѣдложили да се тури първо въ плана: „самообразование на членоветѣ“. Тази точка, обаче, прѣдизвика дълги разисквания, продължени въ нѣколко засѣдания. Но тука имено бившата софийска организация съ нейното болшинство, показа, каква деморализирана организация е тя и до каква степень тя вече се отклони отъ назначението си, като партийна организация. Демагогията въ нея тука се показа въ всичката си голота. Посипаха се най-отвратителни хули по адресъ на чл. отъ ц. комитетъ др. Г. Кирковъ и Харлаковъ и на редакторитѣ на партийния вѣстникъ: „храненици на партията“, „социалисти за пари“ и т. н. Отъ друга страна, инспираторитѣ на тия хули, Сакъзовъ, Дабевъ, Джидровъ демагогствуватъ: „работницитѣ нѣматъ време да четатъ“, „губение време е за тѣхъ да ги занимаваме тука съ философии“; на тѣхъ повтаряха отъ болшинството: „на работницитѣ не трѣбватъ философии“, „тѣ сѫ по положение социалисти“ и т. н. и т. н. Но при всички тия оскърбления, противъ които двамата бивши членове на ц. комитетъ, Я. Сакъзовъ и Дабевъ, не само не издигнаха нито веднажъ гласа си, но, напротивъ, съ цѣлото си поведение, открито и тайно насърдчаваха неразбраното болшинство въ тоя пѫть на изродяване, — нашитѣ другари въ бившата софийска организация продължаваха да хранятъ надежда, че ще повлияятъ съ своето постоянство. Прѣдъ видъ на това, слѣдъ дълги тѣжки за тѣхъ „разисквания“, прѣдложиха слѣдующата резолюция:

„Софийската социалъ-демократическа организация, като изслуша разискванията, станали въ засѣданията ѝ на . . . декември и на 5 януарий, по въпроса за нейната прѣдстояща дѣятелность, *рѣши:* за напрѣдъ да съсрѣдоточи своята дѣятелность върху самообразованието на своитѣ членове, като за тая цѣль устройва беседи за членоветѣ, свиква ги по често, по възможность всѣка недѣля, на партийни събрания за разслѣдване на разни въпроси и за уяснение принципитѣ на социализма, като устройва и диспути по разногласията въ партията. За сега организацията нѣма нужда да разширсчава своята публична дѣятелность“.

Разбира се, че и тая резолюция постигна участьта на първата. Тя биде отхвърлена отъ болшинството и приета прѣдложената отъ „широкитѣ“ социалисти, която изказвала пожелания, всѣкой членъ отдѣлно да си чете. Естествено, работитѣ въ бившата софийска организация останали въ старото положение: безразборното приемане членове продължаваше, никакви грижи за умственото социалистическо развитие на членоветѣ ѝ не се прѣдприемаха. Всичко това и бѣше желанието на „широкитѣ“ социалисти, чл. на ц. комитетъ, Сакъзовъ и Дабевъ, както и на всички около тѣхъ. Най-опасното нѣщо за дѣлото на опортюниститѣ е свѣтлината, просвѣщението на работницитѣ, развитието на класовото имъ съзнание. Тъмнината, напротивъ, е найудобната атмосфера за тѣхъ; тогава работницитѣ могатъ да се хранятъ съ пръсканитѣ между тѣхъ въ изобилие отъ „широкитѣ“ социалисти интриги, клюки, клѣвети противъ партийнитѣ членове. Но по такъвъ начинъ бившата софийска организация все повече се деморализираше, все повече тя ставаше за нищо негодна, като партийна организация. ц. комитетъ нѣколко пѫти се занима съ работитѣ въ тази

организация и съ поведението на двамата му членове въ нея, даже осжди тѣхното поведение, но тѣ не искаха да знаятъ, продължаваха сжщото поведение. Най-сетнѣ, дойде деньтъ, въ който се даде отчетъ за второто тримѣсечие. Разискванията по него разкриха цѣла анархия въ книжата на мѣстния комитетъ, сжществуваща отъ редъ години, но старателно прикривана и прѣдъ организацията, и прѣдъ ц. комитетъ. По настояването на нашитѣ другари организацията се съгласила да избере една комисия, която да издири по книжята на мѣстния комитетъ, отъ колко члена тя се състои. Отъ доклада ѝ излѣзе, че отъ около 300 души записани членове повече отъ половината не сжществували: едни биле умрѣли, други отдавна напустнали София, трети отдавна сж прѣстанали да внасятъ вноски и да посѣщаватъ събранията ѝ. При това въ разни книжа на мѣстния комитетъ, различно било числото на членоветѣ. Най-сетнѣ, слѣдъ дълги разисквания за мѣркитѣ, които трѣбваше да се вземать противъ това положение на работитѣ въ организацията, нашитѣ другари прѣдложиха да се вземе резолюция, каквато по-прѣди прѣдложиха. Но болшинството и тука обсипа тѣзи наши другари съ най-отвратителни псувни и прие резолюция, съ която одобрява „дѣятелностьта" на мѣстния комитетъ. Тогава около 50 души наши другари имъ обявиха, че тѣ напущатъ организацията, като се опитали и да обосноватъ своето напущание. Обаче, болшинството дигна такъвъ ревъ, че нашитѣ другари трѣбвало веднага да напустнатъ засѣданието. Прѣди това ц. комитетъ бѣше рѣшилъ да делегира др. Г. Кирковъ да присжтствува на засѣданията по отчета, да прѣгледа самъ още еднажъ книжята на мѣстния комитетъ и да му докладва. Но г. Сакжзовъ побърза остро да протестира противъ това рѣшение на ц. комитетъ, и додѣто послѣдниятъ да разгледа тоя протестъ, нашитѣ другари напустнаха организацията и се организираха въ самостоятелна соц.-демократическа организация.

Както се вижда отъ изложеното, Сакжзовъ и Дабевъ, като членове на ц. комитетъ и като членове на бившата софийска организация, държаха прѣзъ всичкото време, слѣдъ търновския конгресъ, поведение, което явно бѣше насочено да доведатъ работитѣ въ ц. комитетъ и въ софийската организация до пълна невъзможность да се прави нѣщо полезно, до пълна дезорганизация. Като доведоха бившата софийска организация до пълна дезорганизация, както и парламентарната група, опитаха се сжщото да направятъ въ ц. комитетъ. Тѣ се отказаха да се подчиняватъ на рѣшенията му, а Дабевъ като секретарь касиеръ да ги испълни. ц комитетъ, въ болшинството си рѣши да наложи вече поведението имъ прѣдъ организациитѣ, но прѣди това още единъ пжть се опита да ги вразуми и накара да почитатъ устава и правилника, да испълняватъ своитѣ длъжности, а въ случай на неподчинение да се състави протоколъ и описъ на имуществата му и на касата. Обаче, додѣто това да стане, тѣ съ „тайни" окржжни и писъмца успѣха да внесатъ дезорганизация въ самата партия. Нѣколко организации, въ които опортюниститѣ имаха влияние, безъ да чакатъ или поискатъ обяснения отъ ц. комитетъ, обърнаха се *по край него* съ окржжни до мѣснитѣ организации, като по косвенъ

начинъ се канѣха да бламиратъ ц. комитетъ. Послѣдниятъ, прѣдъ видъ на това, трѣбваше да дѣйствува, за да прѣдупрѣди анархическия ударъ на опортюниститѣ Но додѣто да се обърне къмъ организациитѣ, опортюниститѣ пакъ съ „тайни“ окржжни обявиха ц. комитетъ за „дезорганизиранъ“, провъзгласиха себе си за такъвъ и изискаха отъ организациитѣ, не само да ги признаятъ за такъвъ, но и да побързатъ да го допълнятъ съ други членове. Прѣдъ видъ на този нечуванъ и анархически опитъ на завладяванне на една социалистическа партия отъ опортюниститѣ, болшинството на ц. комитетъ биде принудено не да се задоволи само съ обяснения прѣдъ организациитѣ, но и да прѣдложи на партията да се самоопрѣдѣли, като счете за свършенъ фактъ отцѣпването отъ нея на опортюниститѣ. И партията се произнесе, се самоопрѣдѣли.

Извѣстно е, че отъ 57 организации, сжществующи по регистритѣ на ц. комитетъ до момента на очистванието й отъ опортюниститѣ, *30 организации* вече най-категорично сж се изказали за това очистванне на партията. Освѣнъ тѣзи 30 организации, прибавиха се още 3—4 организации отъ наши другари, които напустнаха организациитѣ, солидаризирали себе си съ опортюниститѣ.

Така че, партията въ лицето на болшинството си, въ лицето на най добритѣ и редовни организации произнесе присждата си надъ опортюниститѣ, очисти ги отъ редоветѣ си, самоопрѣдѣли се още веднъжъ и не чрѣзъ конгресъ, а сама, чрѣзъ своитѣ си членове. Кои сж тия организации, читателитѣ вече знаятъ отъ партийния органъ. Съ опортюниститѣ останаха само нѣколко организации, които отдавна сж били по своята дѣятелность опортюнистически. Относително тѣзи послѣднитѣ организации писахъ въ партийния органъ „Р. В.“, бр. 32—33. Като моля читателитѣ да прочетатъ писаното тамъ за тия организации, възъ основа на фактитѣ, тука нѣма да се спирамъ на тѣхъ. Въ всѣки случай тѣ сж ония организации, които най-много въвеждаха управителния органъ на партията, ц комитетъ и отдѣлини партийни членове въ заблуждение по много работи, както и се явяваха главна прѣчка да се самоопрѣдѣли партията.

Но и слѣдъ очистванието на партията, опортюниститѣ не кандисватъ. Тѣ, които сега толкова плачатъ за дисциплина, за уставъ и правилникъ, които никога не сж ги зачитали, почнаха да издаватъ в. „Единство“ и то съ „единствената“ цѣль да заблуждаватъ свѣта съ разни интриги, клюки и клѣвети по адресъ на ония, които защищаватъ партията отъ опортюнизма, и съ лицемѣренъ плачъ за нѣкакво „единство“ въ партията, което толкова години на редъ се стараеха да го подкопаятъ. Отъ къмъ двѣ страни тѣ се мжчатъ да заблудятъ свѣта. *Първо*, отъ формална страна; *второ*, отъ къмъ принципиална. Отъ формална страна тѣ обвиняватъ болшинството на ц. комитетъ, защото той призналъ за разпадната бившата софийска организация и за партийна организация новосъставената въ София соц.-демократическа организация и защото заличилъ 7 организации, които въ продължение на 6 мѣсеца не се обадили, друго, защото билъ провъзгласилъ „разцѣплението“ въ партията! И въ двата слу-

чая болшинството на ц. к. било нарушило устава и правилника. Обаче, както не еднажъ се обясни въ колонитѣ на вѣстника и въ страницитѣ на „Н. Вр.“, въ първия случай никакво нарушение на уставъ и правилникъ не се е извършило. Напротивъ, уставътъ и правилникътъ даватъ право и налагатъ длъжность на ц. к. да взима *мѣрки, каквито той разбира се, намѣри за нужни*, противъ организации, които не изпълняватъ задълженията си 6 мѣсеци или които се отклоняватъ отъ принципитѣ и конгреснитѣ рѣшения на партията. Споредъ духа на организационния уставъ на партията, а сѫщо и споредъ духа на правилника, основата на нашата партия е отдѣлната личность. Само за по-ефикасна практическа дѣятелность, личноститѣ се съединяватъ по мѣстностьта въ организации. Споредъ устава и правилника, партиенъ членъ, който въ продължение на 6 мѣсеци не испълнява прѣдписанията имъ, който хули и клѣвети партийнитѣ членове, който се отклонява отъ принципитѣ и конгреснитѣ рѣшения, се исключава отъ партията. Но ако това е вѣрно за отдѣленъ партиенъ членъ, то е вѣрно и за една група отъ такива членове, и за една цѣла организация. Исключването на отдѣлни членове става съ съгласието на ц. к., а отдѣлна организация може да я обяви исключена ц. к. И въ единия и въ другия случай послѣдня дума има конгреса. Такъвъ е духътъ и буквата на устава и правилника. Че това е така, показва и досегашната практика на партията. Съ протоколно рѣшение № 5 отъ 25/IX 1898 г. ц. к., заличава 14 организации, които не сѫ се обадили три мѣсеци слѣдъ конгреса и които сѫ се обадили, но прѣстанали да испълняватъ задълженията си, като партийни организации. Тя, практиката, ни показва, че ц. к. може не само да счита за разтурена една организация, както е случая съ бившата софийска, но може да исключи отъ партията една организация редовна, въ която нѣма разногласия, а защото не иска да се подчини на едно негово рѣшение. Такъвъ случай е билъ съ бившата поповска организация, която не искаше да се съгласи съ ц. к. да изхвърли кандидатурата на Стоянъ Русевъ за депутатскитѣ избори прѣзъ 1900 г. ц. комитетъ тогава обяви вънъ отъ партията тази организация и Плѣвенския конгресъ призна неговото рѣшение, както и прѣдидущитѣ конгреси признаваха заличенитѣ отъ ц. к. организации за несѫществуващи. И никой при това не се намѣри, който да обвини ц. к. въ нарушение устава и правилника или прѣрогативитѣ на конгреса. Нека се забѣлѣжи, че и рѣшението на ц. к. за исключването на поповската организация не е било единодушно. Имаше членове, които не бѣха за исключването, но болшинството рѣши да се исключи и конгресътъ удобри единодушно неговото рѣшение. Обаче, сега „широкитѣ“ социалисти обвиняватъ болшинството отъ ц. к. за това, че той призна за разтурена една такава деморализирана организация, каквато бѣше бившата софийска, отклонила се окончателно отъ прѣдназначението си, като партийна организация, и затова че той призна за несѫществуващи, по докладъ на секретаря, седемь организации, което съставлява негово право и длъжность, налагани отъ устава и правилника и освѣтени отъ практиката на конгреситѣ. Очевидно е, че обвиненията на опортюниститѣ на нищо

не сѫ основани. Ц. комитетъ всичко е вършилъ тъкмо споредъ устава и правилника и споредъ конгреснитѣ рѣшения.

Въ втория случай ц. комитетъ никакво нарушение буквата и духа на устава и правилника не е извършилъ. Наистина, въ тѣхъ се говори за извънреденъ конгресъ, но въ какви случаи той се свиква не е опрѣдѣлено. Но независимо отъ това, въ случая, какъвто е този съ ликвидацията смѣткитѣ на партията съ опортюнизма, съ единъ вътрѣшенъ врагъ, който не избира срѣдства, има една инстанция по-горна отъ конгреса; тя е самата партия, организациитѣ ѝ, нейнитѣ членове. Толкосъ по-вѣрно е това, когато ликвидацията се наложи на партията отъ опортюниститѣ неочаквано, по единъ начинъ чисто харамийски, анархически, задъ гърба на ц. комитетъ и на партията и когато „широкитѣ“ всичко вършеха, за да внесатъ такава дезорганизация и деморализация въ партията, при която никой нищо да не разбере и да се развихрятъ само страститѣ. При такива обстоятелства върховното право да се произнесе принадлѣжеше на самата партия, на членоветѣ ѝ, на организацията ѝ. Това и направи ц. комитетъ. Има ли тука нѣкакво нарушение на уставъ и правилникъ, на дисциплина? Абсолютно никакво! И да се свикаше извънреденъ конгресъ при такива обстоятелства, той нищо положително самъ не би свършилъ, освѣнъ да се изгуби и време и енергия напраздно. Окончателното разчистване на партията съ опортюнизма пакъ щѣше да се поиска отъ членоветѣ и организациитѣ. А относително общъ конгресъ на партията съ опортюниститѣ сега, подиръ всичко станало, е съвсѣмъ безсмислено. То би значило да повторимъ станалото и да повторимъ миналото безсмислено. Впрочемъ, слѣдъ самоопрѣдѣлението на партията нѣма защо и да се говори за общъ конгресъ съ опортюниститѣ. Партията имъ даде „широкъ“ пѫть да се самоопрѣдѣлятъ и тѣ. Смѣткитѣ съ тѣхъ сѫ свършени и на партията остава съ опрѣснѣни сили да си върши своето дѣло.

Да се обърнемъ сега къмъ заблужденията, които широкитѣ опортюнисти се мѫчатъ да пръскатъ съ своето „Единство“ отъ принципиална страна.

Нашитѣ „широки социалисти“, както сега е ясно, държаха и продължаватъ да държатъ къмъ работническата социалъ-демократическа партия едно поведение, което по никой начинъ не може да се нарече честно. Но тѣ не сѫ честни и въ мисленето си. Слѣдъ като не сполучиха да завладѣятъ партията по начина, който е извѣстенъ вече; слѣдъ като не сполучиха да заблудятъ най-добритѣ, най-прѣданитѣ на партията и редовнитѣ организации, болшинството отъ партията на формална почва; слѣдъ като се озоваха вънъ отъ нея, и слѣдъ като се убѣдиха, че лицемѣрния имъ плачъ за „единството“ и „цѣлостьта на партията“ не повлия, — нашитѣ широки опортюнисти почнаха да се кълнятъ, че тѣ всичко признавали — и крайната цѣль на партията, и класовата борба, и конгресни рѣшения, че тѣ не отстѫпвали никога отъ принципитѣ и тактиката на партията, че ако Я. Сакѫзовъ е говорилъ за „общо дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, за „сътрудничество на класитѣ“, то е било *само за момен-*

та, при който е писалъ *едно време*. Днесъ той категорически билъ заявилъ, въ конгреса и въ „Общо Дѣло", че билъ само за „временното сътрудничество" на класитѣ. Но всички тѣзи клѣтви вѣрни ли сѫ? Вѣрно ли е, че проповѣдитѣ на Я. С. за отстѫпничеството отъ социализма сѫ биле само „времени", за „момента"? Абсолютно никакъ! Въ майския брой на партийния органъ „Работнически Вѣстникъ", въ статията „*Около Единството*", показахъ на какво, че тия твърдѣния на опортюниститѣ сега сѫ фалшиви; въ двойния 32 и 33 бр. на сѫщия вѣстникъ, въ статията „*Изъ недавното минало на партията*", показахъ, какъ редъ организации, които, по незнание, се смѣтаха за „образцови" „партийни" организации, отдавна сѫ се изродили на практика въ чисто опортюнистически, въ „широки" организации и до тази минута си сѫ такива; въ „Ново Време", въ статията „*Рекапитулация*", показахъ, че проповѣдитѣ на Я. С. за отстѫпничеството не сѫ биле „времени", „само за момента", а сѫ биле проповѣди на една много вулгарна дребно-буржуазна „теория", която той противопостави на Марксовата теория, на революционния социализъмъ, на класовата борба и на работническата социалъ-демократическа партия, като практика на марксовия революционенъ социализъмъ, която „теория" той продължаваше да проповѣдва и слѣдъ падането на Радославовия режимъ, проповѣдва я и до днесъ чрѣзъ „О. Д." и на практика открито и прикрито. Но понеже сега опортюниститѣ главно на това биятъ, и на тази почва се стараятъ да заблуждаватъ, нека ликвидираме смѣткитѣ си съ тѣхъ и на тази почва.

Понеже писаното и вършеното до търновския конгресъ, казватъ, че било *едно време, за момента, прѣдъ видъ Радославовия режимъ*, — което абсолютно не е вѣрно, както много пѫти е доказано — но понеже отстѫпничеството на Я. Сакъзовъ и, изобщо, на „широкитѣ социалисти" отнасятъ *къмъ едно време*, да видимъ, да ли не сѫщото проповѣдватъ тѣ и въ търновския конгресъ и слѣдъ него. Подчертавамъ още веднажъ, *че Я. С. проповѣдваше „общо дѣло" на „производящитѣ слоеве" и слѣдъ падането на Радославовия режимъ, проповѣдваше „широкото разбиране" на социализма въ смисълъ на „крайното бернщайнианско учение"*. Но това прѣди конгреса. Въ конгреса ние виждаме „широкитѣ социалисти" да говорятъ сѫщото. Истина е, че подъ влиянието на критиката, която чуха на конгреса, тѣ се мѫчиха да се приспособятъ къмъ партийнитѣ възгледи, да увѣрятъ слушателитѣ, че тѣ биле злѣ разбрани, а не че отстѫпвали отъ нѣщо. Така се приспособяватъ опортюниститѣ винаги, когато нѣматъ идейния куражъ открито да кажатъ това, що искатъ. Обаче, опортюнистътъ си остава опортюнистъ и когато се мѫчи да се приспособи къмъ възгледи, които не отговарятъ на неговата природа. Колкото нашитѣ широки опортюнисти и да се приспособяваха къмъ конгреса, обаче въ рѣчитѣ си тѣ издаваха своята опортюнистическа природа. Такава е рѣчьта, напр., на г. Сакъзовъ въ търновския конгресъ. Той се мѫчеше да увѣри конгреса, че не билъ разбранъ отъ своитѣ критици и че той не билъ отстѫпилъ отъ принципитѣ и тактиката на партията. Но по-нататъкъ въ рѣчьта си проповѣдва чистъ

опортюнизмъ. Съжалявамъ, че тя не е отпечатана, за да можемъ да я разгледаме цѣла; тя е много характерна, като образецъ на опортюнистическа рѣчь. Най-напрѣдъ ще забѣлѣжа, че г. Я. С. излъга прѣдъ конгреса, какво той въ „О. Д.“ не билъ никакъ написалъ въ „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“ работническата социалъ-демократическа партия, а че неговитѣ проповѣди за „общото дѣло“ се отнасяли само до съединението на „производящитѣ слоеве“. Вѣрно е, че г. Я. Сакъзовъ съвсѣмъ игнорираше работническата социалъ-демократическа партия; тя и нейнитѣ задачи за него не съществуваха; той искаше *организирането* на нова „сила“, на нова партия отъ „демократически“ и „прогресивни“ елементи отъ *всички* „производещи слоеве“. Обаче къмъ таяи „нова сила“, той канѣше и *работницитѣ*. Къмъ неговитѣ „производещи слоеве“, които канѣше да съставятъ новата партия, той причисляваше и *работницитѣ*, и *пролетаритѣ*. Но веднажъ вмъкнати послѣднитѣ въ новата партия, какво оставаше тогава отъ работническата социалъ-демократическа партия? Очевидно нищо! Така че, Сакъзовъ просто пожертвува послѣднята заради „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, заради новата партия, къмъ организирането на която призовава „демократическитѣ“ и „прогресивнитѣ“ елементи отъ всички „производещи слоеве“, въ това число и отъ работническия „слой“. Да, г. Сакъзовъ съ тия глупави проповѣди вършеше едно голѣмо прѣстъпление спрямо партията, но благодарение на шашаритѣ, които повдигна около своята „докачена“ персона, не можа изведнажъ да се схване прѣстъплението му отъ партията. Друго. Въ сѫщата рѣчь казва, че Бернщайнъ билъ сѫденъ отъ германската соц.-демократическа партия само за това, че той критикувалъ само партията, безъ да критикува и буржуазията, съ което ѝ давалъ орѫжие противъ социалиститѣ, но че той, Сакъзовъ, такова нѣщо не правилъ. А пъкъ е извѣстно на всички, че г. Сакъзовъ съ своитѣ нападки, прѣди конгреса и подиръ конгреса, противъ „тѣснитѣ“, „шаблоннитѣ“ и т. н. социалисти даде, и до днесъ дава, на нашитѣ противници добро орѫжие противъ насъ: него и неговото „О. Д.“ възхваляватъ, галятъ го, а насъ наричатъ, по неговъ примѣръ, „тѣсни“, „догматици“, „фанатици“ и пр. Но да оставимъ това на страна. Ще цитирамъ сега нѣколко мѣста отъ сѫщата рѣчь, стенографирана, прѣгледана и поправена отъ него, отъ които се вижда ясно, че Я. С. и на конгреса говори сѫщото, както и прѣди него, както и подиръ него. Ще цитирамъ, както е произнесена рѣчьта, а въ скоби ще турямъ поправкитѣ му. Като говори за земледѣлческото движение при Радославовия режимъ, „което иска съсипване на този реакционенъ режимъ“, а като се обръща къмъ делегатитѣ, казва:

„Забѣлѣжете, че азъ принадлѣжа къмъ тѣзи, които смѣтатъ, че на нашето дребно-занаятчийско и селско население трѣбва да се даде възможность, економически и политически, да диша. Нему му трѣбва това и не само нему, но за нашата цѣла страна. Ако ние не дадемъ възможность на нашето занаятчийско и селско население да диша, ние задушаваме цѣлата наша страна: 70%—75% у насъ сѫ занаятчии и селени; не дишатъ ли, нашата страна е прѣстанала да живѣе. А какво значи да диша, да живѣе това занаятчийско и селско население? То значи да може да сѫществува съ колко годѣ

желание да съществува; не да съществува, като единъ робъ, който да се оплаква само своитѣ черни дни, да се оплаква веригитѣ, въ които е оковань, а да има желание да съществува. Не радость говоря, защото има разно съществувание; има съществувание съ радость да съществувашъ. Но съ желание, казвамъ, да съществувашъ. (Съ желание) Едно занаятчийско и селско население може да (желае да) съществува само тогазъ, когато ти освободишъ това отъ тежкитѣ плѣщи, особено на селското население. Не спомнешъ ли, казвахъ азъ въ своитѣ рѣчи и въ „Общо Дѣло" ги казвамъ, кога, днеска отъ селското население, вие съсипвате нашата страна. Защо? Защото, като се съсипе това селско население, ще се съсипе и цѣлата онази класа, която живѣе отъ него, която живѣе отъ селското население" (стр. 397).

По-нататъкъ г. Сакизовъ говори на тази тема, а именно, че отъ селското население живѣело занаятчийското и „голѣма часть отъ нашето дребно търговско съсловие", че селското население трѣбвало да направите „добръ потрѣбитель", вмѣсто „вие опустошавате нашата страна", защото я лишавате отъ потрѣбители. Споредъ него, щомъ нѣма селско население, което да потрѣблява, не щѣли да се натрупвать капитали, не щѣла да се развие индустрия. Ако селското и занаятчийското население се съсипѣли, то не щѣло да има пазаръ за развитието на едрата индустрия. А Радославовиятъ режимъ най-много съсипвалъ селското и занаятчийското население. Изобщо, нашето селско и занаятчийско население било съсипвано, труда му ограбванъ и пилѣнъ „отъ държавнитѣ машини".

Ето каква „теория" ни развива Сакизовъ въ търновския конгресъ, прѣди нѣколко мѣсеца. Тази „теория", както всѣки вижда, нѣма абсолютно нищо общо съ социалистическото учение; тя е повторение на всѣки дребно-буржуазенъ политиканъ. Прѣди всичко тя кара държавата независимо отъ материалнитѣ условия, при които тя се развива, вънъ отъ икономическитѣ условия, въ които тя се движи, и за това съсипването на селското и занаятчийското население приписва само на нея. Съсипването на селенитѣ и занаятчиитѣ прѣди всичко е слѣдствие на икономически причини. Селското и занаятчийското население пропада и въ Америка, и въ Англия, и въ Швейцария, и въ Франция, и въ България при всички „черковни" и „бели" режими. При това само единъ дребно-буржуазенъ умъ може да счита днесь, че развитието на едрата индустрия зависи отъ натрупването пазаръ на селска и занаятчийска маса, които систематически ослабѣватъ като консуматори, защото ослабѣватъ като производители. А пъкъ да се засилватъ тѣ като производители, това е цѣла утопия. Но г. Сакизовъ въ търновския конгресъ именно такава дребно-буржуазна утопия проповѣдва. За да видятъ читателитѣ, че проповѣдитѣ на „широкитѣ социалисти" въ туй отношение са утопии, ще приведа думитѣ на Каутски, който уже е и тѣхенъ „учитель", изказани въ „Ерфуртската програма", и цитирани отъ самия мене въ статията, помѣстена въ брошура, въ 22 и 23 бр. на „Работнически Вѣстникъ". Той казва:

[illegible]

ще да каже, да се защищаватъ интереситѣ имъ, а напротивъ, ще каже *да се възбуждатъ у тѣхъ илюзии*, които никога не могатъ да се осѫществятъ и които ги отклоняватъ отъ правия пѫть къмъ най-доброто застѫпване на тѣхнитѣ интереси" („Ерфуртска програма", стр. 354).

Но ако издигането на селското и занаятчийското население като производитель е утопия, то, очевидно е, че такива рѣчи, каквато е тази на г. Сакъзова, за издигането имъ като консуматори, могатъ да възбуждатъ у тѣхъ само илюзии. Особено това е вѣрно за такива страни, като нашата. Индустрията сама си създава новъ вѫтрѣшенъ пазарь, основанъ на по-други консуматори, отколкото селенитѣ и занаятчиитѣ. Обаче г. Сакъзовъ не така мисли. Като чете човѣкъ горѣцитираното изъ рѣчьта му въ търновския конгресъ, при всичкото си желание да намѣри, не намира абсолютно никаква разлика между него и единъ декламаторъ демократъ, който държи рѣчь въ селска кръчма прѣдъ избори. Въ всѣки случай такива „мисли" и „обяснения" на българската дѣйствителность може да ги притѣжава единъ „широкъ социалистъ", който нѣма социалистическа мисъль.

Естествено е, че единъ социалистъ става „широкъ" прѣдставитель на дребно-буржуазни утопии, щомъ схваща тъй механически, тъй утопично социалното развитие, както г. Сакъзовъ Той, напримѣръ, не вѣрва, че у насъ ще се развива буржуазията, т. е. че ще се развива едрата индустрия, а се храни съ такава утопия, че социалистическата партия *ще води социалното развитие*. Ето собственитѣ му думи въ стенографическата му рѣчь, стр. 436:

„По особени едни съображения, по особени мои възгледи, които не съмъ достатъчно развилъ за себе си, не съмъ достатъчно проучилъ, азъ смѣтамъ, че оттукъ на тъй буржуазията, може би, нѣма да се развие у насъ силно, но социалистическата партия ще расте и тя е, която ще да води културното, социалното развитие на нашата страна. Това азъ мисля по закъснѣлость на нашата страна, по хиляди други съображения, които сега нѣма защо да казвамъ".

Вникнете сега въ тия редове и вижте, какво излиза, какво казва г. Сакъзовъ. Той „смѣта", че „оттукъ на тъй буржуазията" не щѣла да се развива „тъй силно". Но това значи да се не развива изобщо нашата страна, защото развитието на буржуазията е свързано съ економическото развитие на страната. А не се ли „развива буржуазията", не може да расте пролетарията. Пита сѐ тогава: отдѣ ще расте „социалистическата партия", та „да води социалното развитие на нашата страна"? Очевидно е, че тя може да расте, като привлѣче селенитѣ и занаятчиитѣ. Ето какво иска да каже Сакъзовъ. Безъ да влизамъ въ подробности но това именно значи да проповѣдвашъ „селски и еснафски социализъмъ", „широкъ социализъмъ", дребно-буржуазни утопии; това значи да отстѫпвашъ отъ принципитѣ на партията, отъ нейното разбиране, отъ революционния социализъмъ, отъ социалистическото учение, изобщо. А всичко това се проповѣдва не *едно време не за момента*, а прѣди нѣколко мѣсеци.

Независимо отъ казаното, но г. Сакъзовъ проповѣдва „сътрудничество на класитѣ", „общото дѣло" на „производящитѣ слоеве" въ сѫщия конгресъ и въ сѫщата рѣчь. Истина, като всѣки опортюнистъ, той говори на конгреса за „задружно работене" на класитѣ, на „про-

заводящитѣ слоеве" въ „крайни моменти". Но веднага своитѣ крайно повърхностни възгледи за „задружното работене" на класитѣ, ги въвежда въ „диалектика (сѫдба) на историята", т. е., че историята е история на „задружното работене" на класитѣ. За да убѣди конгреса въ това, му привежда два примѣра: борбата при Стамболова и борбата въ Китай за свалянето на Китайскитѣ династии. Ето собственитѣ му думи, на стр. 405—407 отъ рѣчьта му:

„Когато въ една страна управлението доде до черкевско, тогава всички слоеве и партии ставатъ и строшаватъ този режимъ: това е било винаги и това ще бѫде винаги. Въ Китай, тази най-неподатлива страна, тамъ винаги, когато единъ царь и мандаринитѣ му въ своето управление се забравятъ до толкова, че забравятъ народнитѣ интереси, народътъ се повдига, сваля една династия и тури друга. Тамъ несъмнѣно борбата се явява между династиитѣ като едни се турятъ начело на народа, а други начело на управлението. — Така бѣше въ Стамболово време.... Движението бѣше толкова голѣмо, че бѣше сплотило всички въ едно — не въ еднородно цѣло, но въ *една сила* противъ режима, която се разпада винаги, щомъ се достигне цѣльта. Това общо събиране на тия съсловия и партии дохожда да събори прѣчката и послѣ да се събори само. Това е диалектиката (това е сѫдбата) на историята, (така е вървѣла (тя) и ще върви (за напрѣдъ)".

Моля сега, кажете, не е ли това пълно отстѫпничество отъ социализма. Социалистическото учение ни казва, че *историята на човѣчеството общество е история на класовата борба на борбата на класитѣ*. А г. Сакъзовъ ни казва, и то не *едно време*, а прѣди нѣколко мѣсеца, въ търновския конгресъ, че историята на човѣшкото общество е история на „*задружното работене*" на класитѣ! И че това било „диалектиката на историята"! Нѣма да се впускамъ въ анализъ на цѣлото дребно-буржуазно колосално недомислие, което се съдържа въ горната цитата. Читателитѣ сами виждатъ, че въ нея нѣма нито сѣнка отъ социалистическо обяснение на борбитѣ у насъ, пъкъ и въ Китай, ако щѣте.

Но по-нататъкъ. На стр. 413 и 414 отъ рѣчьта се говори за „сътрудничеството на класитѣ" вече въ народно събрание. Тука той се обявява вече и противъ Кауцки, който въ брошурата си „Парламентаризмътъ" и т. н. казва, че „въ парламента социалистътъ има сѫщата задача — да разяснява класовитѣ отношения и съ това да агитира на народа, да агитира на класата на населението". Г-нъ Сакъзовъ намира Кауцки за „теоретикъ", който не познавалъ добрѣ парламентарния животъ. Той прѣдпочиталъ да се държи о неизвѣстното мнѣние на Бебеля. За това той, г. Сакъзовъ, е за „сътрудничеството" въ парламента.

„Азъ смѣтамъ, казва Сакъзовъ, че ние въ парламента сме нѣщо особено; че парламентътъ не прилича на живота. Това, което въ живота трѣбва да се раскритикува и да се отдѣли като класови противорѣчия, това въ парламента се явява на втори планъ.... Въ парламента, пъкъ особено у насъ, има възможность за сътрудничество".

За „сътрудничеството" въ парламента Сакъзовъ говори по-нататъкъ такива нелѣпости, каквито може да говори само единъ отчаянъ опортюнистъ. Споредъ тия негови нелѣпости парламентарната дѣятелность на социалиста е „пазарлѫкъ". Искашъ 50, даватъ едно и на

това ще си доволенъ. За законопроекта за покровителство и защита на женския и дѣтския трудъ, внесенъ въ Народното Събрание още миналата година въ извънредната сесия отъ социалъ-демократическата парламентарна група, щѣли да гласуватъ и Петковъ, и Каравеловъ, и Т. Тодоровъ и Гешевъ, защото законопроектътъ билъ „хубаво нѣщо“! Така проповѣдва широкиятъ опортюнистъ Сакъзовъ въ търновския конгресъ! Съжалявамъ, че мѣстото ми не позволява да цитирамъ цѣлитѣ страници отъ неговата рѣчь за „сътрудничеството въ парламента“, за да видятъ читателитѣ, до какви галиматии може да се договори единъ дребно-буржуазенъ опортюнистъ, като Я. Сакъзовъ и, изобщо, каквито сѫ нашитѣ „широки социалисти“. Впрочемъ, не ми е и цѣльта тамъ. Искахъ само да покажа, че не *едно време*, както сега се кълнятъ тѣ, а прѣди нѣколко мѣсеца г. Сакъзовъ проповѣдва „общо дѣло“, „сътрудничество на класитѣ“. И отъ цитиранитѣ мѣста отъ неговата рѣчь на търновския конгресъ това е ясно. И това, което проповѣдва Сакъзовъ на конгреса се изчиха да го поддържатъ другитѣ широки опортюнисти, като К. Пастуховъ, съ фалшиви цитати изъ Кауцки, съ изопачаване фактитѣ изъ живота на германската социалъ-демократическа партия и съ всевъзможни глупави софизми, съ които доказваха своя широкъ опортюнизъмъ.

Но ще кажете, може би, че това така е било на търновския конгресъ, а подиръ него „широкитѣ“ се отказаха отъ своитѣ отстѫпничества. Обаче, фактитѣ говорятъ друго, тъкмо противното. И дѣйствително. Два или три мѣсеца слѣдъ конгреса излиза първия брой отъ III година на „Общо Дѣло“. Както трѣбва да помнятъ нашитѣ читатели, още отъ първата уводна статия, отъ първитѣ страници на тая статия, г. Сакъзовъ започва своитѣ проповѣди за „сътрудничество“ вече съ „прогресивно-либералитѣ“, като бѣше забравилъ, разбира се, атестата, който бѣше далъ за тѣхъ при идването имъ на власть, като „безжизнени трупове“, въ жилитѣ на които течело не кръвь, а „руски квасъ“. Проповѣдитѣ на г. Сакъзовъ за „сътрудничеството на класитѣ“ се състояха въ възхваляването на прогресивно-либералния режимъ, който билъ ималъ „много външни признаци на свобода и законность“, който създавалъ „мека политическа атмосфера“, благоприятствуваща за развитието на „граждански добродѣтели“ и въ канението на всички „свободолюбиви“ елементи и на „производящата демокрация“ (послѣдния терминъ г. Сакъзовъ го заелъ отъ „Дем. Прѣгледъ“ на младодемократитѣ) да цѣнятъ тоя режимъ и съ „общи сили“ да го усъвършенствуватъ. За това, както трѣбва да помнятъ читателитѣ ни, г. Сакъзовъ още въ първата страница въ сѫщата първа уводна статия отъ 1 бр. на III година, се нахвърля съ стръвъ на всички, които погледнаха на прогресивно-либералния режимъ не тъй, както „Общо Дѣло“ и които съ това отказваха да сътрудничатъ съ тоя режимъ. Особено стръвно той се нахвърли тамъ върху насъ „тѣснитѣ“, върху редакц. на „Работнически Вѣстникъ“ и „Ново Време“, за това, че въ първия прѣдложението на шефа на прогресивно-либералитѣ Цанковъ по училищното дѣло се нарече реакционно и че въ второто сѫщиятъ режимъ се нарече „сѫща реакция“. *Senex* още то-

гава въ хроникитѣ си показа, какво колосално дребно-буржуазно недомислие се съдържа въ цѣлата тази статия на г. Сакжзовъ, какъвъ широкъ опортюнизмъ вѣе въ колонитѣ на III година на „Об. Дѣло". Тука е излишно да привеждамъ цитати отъ него. Но може ли да бжде по-голѣмо отстжпничество отъ социализма, отъ принципитѣ и тактиката на партията, отъ нейното дѣло и отъ работническото дѣло изобщо, отколкото това, което се съдържа въ въпросната статия на г. Сакжзовъ?

По-нататъкъ г. Сакжзовъ чрѣзъ „О. Д." III година не само продължава своето поведение до конгреса спрямо партията, спрямо нейнитѣ органи и спрямо защитницитѣ разбиранието и тактиката ѝ, съ което косвено поддържа илюзиитѣ за „общото дѣло" на „производящитѣ слоеве", но и прямо проповѣдва послѣдното. Така нѣкой си А. Ц. Ц. въ 4 или 5 брой на „О. Д", въ унисонъ съ буржуазнитѣ хроникйори въ странство и у насъ, като хроникира Мюнхенския конгресъ на германската соц.-демократическа партия твърди, че „широкитѣ", т. е. „бернщайнианцитѣ", побѣдили „догматицитѣ" начело съ Бебеля и Кауцки. Отъ друга страна, „О. Д." продължава да пише съчувствени статии за френскитѣ опортюнисти, особено за Жореса, и за сътруднич. на италианскитѣ социалисти съ либералното правителство. А всичко това не значи ли да проповѣдвашъ „общото дѣло" на „производящитѣ слоеве", „сътрудничество на класитѣ", разбирането и тактиката на „бернщайнианството", на широкитѣ опортюнисти и фактически да отхвърляшъ *класовата борба?* И то не *едно време,* не *за момента,* не *на конгреса само,* а и подиръ него, днесъ, тази минута?

Но независимо отъ това. Въ „О. Д.", г. III, г. Сакжзовъ написа 8-9 уводни статии, съ които той неуклонно продължава да проповѣдва „общо дѣло" на „производящитѣ слоеве", да игнорира задачитѣ на работническата соц.-демократическа партия и да доказва, че у него отсжтсвува каквата и да било социалистическа мисъль. За нѣкои отъ тѣхъ е писано въ „Н Вр.". Тукъ ще цитирамъ отъ останалитѣ уводни статии нѣкои мѣста, отъ които читательтъ ще се увѣри че г. Сакжзовъ и до днесъ си остава отстжпникъ, какъвто е билъ и прѣди. Напр., въ бр 5 „О. Д.", год. III, прѣзъ втората половина на декемврий 1902 год., въ статията *„Завѣсата се дигъ"*, г. Сакжзовъ се занимава съ **„постоянния изворъ"** на *„най-голѣми опасности за народнитѣ правдини у насъ"*, съ княза. Достатъчно е човѣкъ да се вгре въ главната точка, отъ която изхожда г. Сакжзовъ, за да се убѣди, че неговата гледна точка нѣма абсолютно нищо общо съ социалистическата гледна точка. За г. Сакжзовъ „постояненъ изворъ на най-голѣми опасности за народнитѣ правдини у насъ" е самата личность на княза, а не самия институтъ на княжеската власъ и не материалнитѣ условия на живота, въ които тя се движи. Князътъ като личность е лошъ, затова **у насъ** и има постоянна опасность за народнитѣ правдини. Друго било въ Англия, защото кралетѣ тамъ сж други, „коректни конституционни" крале. Но нека приведемъ собственитѣ му думи. Като говори, че „споредъ нашата конституция" и споредъ „конституционната теория", князътъ е „прѣдставитель на цѣлия народъ", е „избранъ неговъ пълномощникъ", продължава така:

„Но всичко това е споредъ писаната конституция и споредъ теорията. Въ действителность ролята на конституционнитѣ монарси стои въ зависимость не отъ теорията, а отъ политическото развитие на народитѣ, и тази роля се различава отъ страна въ страна и отъ епоха въ епоха. Въ Англия, напр., властьта на краля въ послѣдно време е достигнала до степеньта на една демокрация — до толкова английскиятъ народъ е възмжжалъ въ своето национално самоопрѣдѣление. Белгия още прѣди 30 години се радваше на едно образцово конституционно управление, при което може би *най-славната часть се падаше на нейния коректенъ конституционенъ краль*".

Въ България съвсѣмъ е друго Князътъ въ България всичко прави за да компрометира „българскитѣ държавници", „всички партии" и „учрежденията".

„Цѣльта е ясна: да се компрометиратъ партиитѣ и хората, да се компрометиратъ и учрежденията. Най-главно — учрежденията. Хората сж меки като восъкъ, то тѣзи учреждения, — издържали проба цѣли 25, четвъртъ вѣкъ! Ето цѣльта, обаче само едното нейно лице. Другото е да се покаже прѣдъ свѣта, че азъ мога и безъ хората и учрежденията да изпълнявамъ изискванията на външнитѣ отношения и да задоволявамъ нуждитѣ и потрѣбитѣ на вжтрѣшнитѣ сили. И що не се прави, за да се постигне това!"

Слѣдва по-нататъкъ изброението на всички игри на княза съ партиитѣ, държавнитѣ мжже и учреждения съ цѣль да ги компрометира и „да посѣгне на народо-управлението и да иногурира петия актъ на българската новѣйша история". Ясно е, че споредъ г. Сакжзовъ всичко това можело да се върши у насъ, защото князътъ не е „коректенъ конституционенъ" князъ, че, ако Белгия се радвала още прѣди 30 години на едно „образцово конституционно управление", се дължело най-много „на нейния коректенъ конституционенъ краль" и че, ако въ Англия „властьта на краля въ послѣдньо време е достигнала до степеньта на една демокрация", се длъжало на разумностьта на краля и на възмжжалостьта на английския народъ, изразена въ неговото „национално самоопрѣдѣление". Пита се: има ли въ това „разбиране" явленията изъ „политическия и обществения животъ" у насъ и въ странство сѣнка отъ социалистическа мисъль, отъ социалистическа метода на изслѣдване? Абсолютно не! Такива обяснения на политико-обществениитѣ явления: „въ Англия властьта на краля е достигнала до степеньта на една демокрация, защото английския народъ е възмжжалъ въ своето национално самоопрѣдѣление"; „Белгия се радва на образцово конституционно управление, защото имала коректенъ и конституционенъ краль;" „въ България князътъ си играе съ партиитѣ, държавницитѣ и учрежденията и посѣга на народо-управлението, защото не е коректенъ конституционенъ князъ и защото народътъ е мекъ като восъкъ, не е възмжжалъ въ своето национално самоопрѣдѣление", — такива обяснения сж обяснения, които ние чуваме отъ най-вулгарнитѣ буржуазни писатели. Такива сж обясненията на явленията изъ „политико-обществения животъ" у насъ и въ странство отъ г. Сакжзовъ. Но тѣ нѣматъ абсолютно нищо общо съ обясненията отъ гледна точка на научния социализъмъ; тѣ сж най-вулгарна буржуазна концепция, и затова тъмна, нищо въ сжщность не обясняваща. Отъ какво зависи „възмжжалостьта" на единъ народъ? Съ какво се измѣрва тя? Какво е това „национално

самоопрѣдѣление" и въ какво се изразява то? Върху тия въпроси, вулгарната буржуазна мисъль абсолютно не е въ състояние да ни даде ясенъ отговоръ. А пъкъ въ тоя отговоръ е и вжзела, научното обяснение на историчнитѣ явления. Отъ гледна точка на научния социализмъ послѣднитѣ сж явления на опрѣдѣлени испъкнали класови борби. Обаче, за вулгарната буржуазна мисъль, о която се държи здраво и Сакжзовъ, не класовата борба е опрѣдѣляющия факторъ въ историята, а „класовото сътрудничество", „общото дѣло" на „производящитѣ слоеве", сирѣчь „политическата възмжжалость на цѣлия народъ", „националното самоопрѣдѣление". Не е ли ясно, че тука, шесть мѣсеци слѣдъ търновския конгресъ и прѣди два три мѣсеци, г. Сакжзовъ отстжпва отъ социализма, проповѣдва „общо дѣло", измѣна къмъ основнитѣ принципи и тактика на партията? Сжщото виждаме и въ другитѣ му уводни. Вникнете въ тѣхъ и ще видите все сжщото отсжтствие на социалистическа мисъль, все сжщото „теоретизиране" на отстжпничествата отъ партийнитѣ принципи и тактика. Нѣма да цитирамъ и тѣхъ, защото и тъй статията ни става твърдѣ голѣма. Ще мина по-нататъкъ.

Ако отъ уводнитѣ статии на Сакжзова минемъ къмъ неговитѣ „отговори" по полемиката, ще видимъ още по ясно проповѣдитѣ му за отстжпничеството. Така напримѣръ, г. Сакжзовъ въ бр. 6 на „Общо Дѣло", въ статията „*Тѣсенъ и широкъ социализмъ*", пише слѣдньото:

„Всѣко участие въ борбитѣ на всѣкидневния животъ е работа дребна и „вулгарна". Отъ гледището на единъ историкъ тази работа е дори повръхностна. Но ние, живитѣ хора, живѣемъ и работимъ всрѣдъ живия животъ, а не сѣдимъ въ облачния димъ и не пишемъ историята на минали вѣкове, а създаваме по малко и на дребно живата история на съвременния нашъ животъ. *По мое разбиране хиляди пжти е по-вече разумно да се работи всѣкидневно и въ всички области на живота за усилването на демокрацията и ослабването на реакцията, отколкото да се дрънка едно и сжщо и да се тъпче на едно и сжщо мѣсто*".

Съдържанието на тия редове и особено подчъртанитѣ отъ мене е все сжщото съ онова, което едно време, прѣди нѣколко години, ние четохме въ „Народенъ Листъ" на видинскитѣ демократи и което сега често четемъ въ стр. на „Демокр. Прѣгледъ". Демократитѣ ни казваха и ни казватъ и днесъ: „вие, социалиститѣ, сте най-голѣмата прѣчка за възтържествуванието на демокрацията и за ослабването на реакцията, защото вие увличате „непокжтнатитѣ жизнени сили" въ една борба съ облацитѣ, защото вие проповѣдвате умраза въ народа, нѣкаква си борба между съсловията и идеи, които не сж за България". Така ни отговаряха и отговарятъ демократитѣ. Но не сжщото ли това пише днесъ г. Сакжзовъ? Не сжщото ли това се съдържа въ цитиранитѣ и подчертанитѣ отъ мене думи. Очевидно е, че за г. Сакжзова нашата всѣкидневна пропаганда и агитация партийнитѣ принципи и свързаната съ тѣхъ тактика означава „да се дрънка едно и сжщо" и „да се тъпче на едно и сжщо мѣсто". Тази наша „всѣкидневна работа", споредъ г. Сакжзова, се явява прѣчка „за усилванието на демокрацията и ослабването на реакцията". Съ други думи,

тактиката на нашата партия е негодна, споредъ г. Сакжзова, защото тя означавала „да се тъпче на едно и сжщо мѣсто". А понеже тактиката е негодна, то очевидно е, че и принципитѣ, отъ които тя произтича, сж негодни, означаватъ „да се дрънка едно и сжщо". Въ всѣки случай, принципитѣ и тактиката на партията се явяватъ прѣчка „за усилванието на демокрацията и ослабванието на реакцията". Всѣки единъ социалъ-демократъ разбира, че подобни „оборвания" на насъ социалиститѣ сж сжщитѣ „оборвания" на всички наши противници. Помнятъ читателитѣ, че и Деборовъ-Пасманикъ сжщото ни възражаваше. За социалъ-демократа, обаче, е ясно като бѣлъ день, че „демокрацията", днесъ е фикция, ако нѣма организиранъ, класосъзнателенъ борящъ се пролетариятъ, че днесъ основа на „демокрацията", неинъ вождъ и прѣдставитель е социалъ-демокрацията, че дѣто нѣма силна социалъ-демократическа революционна организация не може да се говори „за усилвание на демокрацията и ослабвание на реакцията". А щомъ е така, то очевидно е, че само „дрънканието едно и сжщо" и „тъпченето на едно и сжщо мѣсто", „дребната всѣкидневна работа" между пролетарията, за организиранието съединителната часть отъ работницитѣ може да „усили демокрацията" и да „ослаби реакцията". Но г. Сакжзовъ не вѣрва въ силата на нашия пролетариятъ; за него, както и за демократитѣ, той е незначителна часть, а понеже не вѣрва, че нашата страна ще се развие по нататъкъ, подобно на другитѣ страни, то той тъй и ще си остане „незначителна часть"; слѣдователно, „усилванието на демокрацията" и „ослабванието на реакцията" може да се очаква у насъ отъ „общо дѣло" на „производящитѣ слоеве", а не отъ класовата борба на пролетарията, която е основата на тактиката на работническата социалъ-демократическа партия.

Но независимо отъ това, разни Джидровци и Димкеровци и до тази минута продължаватъ въ „О. Д." да фалшифициратъ писаното отъ Кауцки по въпроса за отношението на социалъ-демокрацията къмъ частната собственость, за да обосноватъ своя „широкъ" социализмъ. И онзи день, дѣто се казва, тъкмо когато широкитѣ опортюнисти, вече чрѣзъ в. „Единство", се кълнятъ, че въ нищо не отстжпвали, че признали всичко, г. Сакжзовъ чрѣзъ „О. Д." се провикна: „Джидровци и Димкеровци вече доказаха, че Кауцки мисли като насъ". Така че г-нъ Сакжзовъ заявява гръмогласно своята солидарность съ фалшивикациитѣ на Джидровци и Димкеровци. Отъ статията на нашия др. Т. П. въ тази книга на „Н. В.", както и отъ статията на др. Еню Марковски въ слѣдующата, читателитѣ ще видятъ още веднажъ, какви безсъвѣстни фалшификатори сж нашитѣ г-да опортюнисти. Нѣма да повтарямъ тука казаното ми по тоя въпросъ въ статията „*Рекапитулация*". Ще обърна вниманието на друга страна на въпроса. Опортюниститѣ въ цѣлия свѣтъ, като желаятъ да обърнатъ соц.-демокрацията отъ революционна пролетарска класова партия въ „общодѣлска" въ социалъ-реформаторска, въ „широка" демократическа, въ „производяща демокрация" проповѣдватъ, че социалиститѣ не биле противъ частната дребна собственость върху срѣдствата за производство; напротивъ, социалистическото прѣобразование щѣло да запази тази соб-

ственость. Тѣхни противници на опортюниститѣ се държатъ съ цѣль да „спечелятъ“, както казва Кауцки, дребнитѣ собственици, особено селскитѣ собственици, да ги привлекатъ въ партията, като за това прикриватъ революционния ѝ характеръ и крайната ѝ цѣль. Прѣдставлява въ такъвъ прѣвратенъ видъ самата партия и самия социализъмъ, дребнитѣ собственици по-лесно ще влизатъ въ партията. Послѣдната на фактически става „общодѣлска“ на „производителнитѣ слоеве“ и практически се прѣобръща отъ революционна въ „широка“, въ „социалъ-реформаторска“. Очевидно е, че въ една „широка социалистическа партия“, въ една социалъ „реформаторска партия“ нѣма мѣсто за разбирането и тактиката на революционната соц.-демокрация, нѣма мѣсто за класовата борба, за марксовото учение, а социализирането срѣдствата на производството, като крайна цѣль, може или винаги да не влиза, или се обръща въ „безжизнена формула“, въ куха фраза. Така че, опортюниститѣ и тука проявяватъ пълно отстѫпничество отъ социализма, отъ разбирането и тактиката на соц.-демокрацията. Нашитѣ широки опортюнисти, както и германскитѣ въ 1894 год., за да прикриятъ своитѣ отстѫпничества и по въпроса за отношенията на партията къмъ частната дребна собственость, се позовавать на авторитета на Кауцки и, като го цитиратъ фалшиво, изкарватъ го, че мисли, както тѣхъ. Обаче, сега ние имаме, отъ една негова статия въ Neue Zeit отъ 1894 год., помѣстена въ прѣводъ на български въ двойния брой 32 и 33 на „Р. В.“ подъ името: „*Ерфуртската програма и социалистическата агитация за селата*“, че самъ Кауцки ги изобличава въ фалшиво цитиране неговитѣ мисли. И наистина, като цитира изъ „Ерфуртската програма“ мѣстото, на което се позовавать и нашитѣ и германскитѣ „широки“, казва:

„Това е мѣстото, на което приятелитѣ на новата тактика се позовавать съ особена любовь. Ала само тоя, който не умѣе да прави разлика между единъ опрѣдѣлени форми на собственость и единъ опрѣдѣленъ начинъ на производство, и който откъсва това мѣсто отъ реда на мислитѣ ми, може да заключава по това, че азъ съмъ се обявилъ за запазването на **дребното производство** въ социалистическото общество, защото съмъ казалъ, че насилственото отнемане на **дребната собственость** не било необходимо нуждно“.

Както виждате, самъ Кауцки изобличава опортюниститѣ въ фалшиво цитиране мислитѣ му и твърдѣнието имъ, че той билъ „*се обявилъ за запазването на дребното производство въ социалистическото общество*“. По-нататъкъ Кауцки, като привежда съвършено категоричното си заявление, че „социалистическото едро производство“ ще се разправи съ дребното много по скоро, „отколкото се е удало до сега на капиталистическото едро производство“, казва:

„Както и да мисли човѣкъ върху тоя родъ мисли, за мене е непостижимо, какъ може да се конструира изъ него една подкрѣпа за новата, нямъ прѣсорждаваната тактика. Ала още по непостижимо ми се вижда позоваването на привърженицитѣ на тая тактика не само на едно откъснато отъ хода на мислитѣ мѣсто, но изобщо на съчинението, отъ което е взетъ цитата“.

За да изобличи „широкитѣ“ още по добрѣ, привежда имъ редъ цитати изъ „Ерфуртската програма“ и изъ „Основи и искания на соц. демокрацията“, прѣведена, чини ми се, отъ Сакжзова подъ името: „На

кждѣ ни води живота?“, съ които имъ доказва, че никаква „подкрѣпа“ на „широката“ имъ тактика не може да се извади отъ съчиненията му. Ще прѣведа още едно мѣсто отъ статията на Кауцки Като говори за социалистическата агитация въ селата, кждѣ трѣбва да бжде насочена (по никой начинъ на селенитѣ да не „поднасяме социализма въ хомеопатични дози“) и какви мжчнотии срѣща тя, казва така:

„Който иска само минутни успѣхи, може, поради това, да намира крайно непрактиченъ чисто пролетариятскиятъ видъ на нашата агитация въ селото; въ всѣки случай, по-удобно е да пъхнемъ въ джеба си нашата програма, наемнитѣ работници на срѣднитѣ и голѣми селени да изоставимъ на произвола на сждбата, а за послѣднитѣ, „данъкоплатци, длъжници и селски ступани“ да изискваме „покровителство на селенина и държавна помощь“. А за туй е нужно, безъ съмнѣние, едно основно прѣобразование на нашата програма и на нашата тактика. Но бихме ли останали тогава партия на пролетарската класова борба?“

Тацъ е въпросътъ! Широкитѣ опортюнисти именно това искатъ — „едно основно прѣобразование“ на програмата и тактиката, или по-вѣрно, едно основно отстжпничество отъ революционния Марксовъ социализмъ. За това тѣ и проповѣдватъ, че социалиститѣ не биле противъ частната собственость и че се обявявали за запазването на дребното производство въ социалистическото общество. Съ това тѣ проповѣдватъ „общото дѣло“ на „производящитѣ слоеве“, „сътрудничеството на класитѣ“, слѣдователно захвърлянето на пролетарската класова борба и прѣобръщанието на партията отъ революционно-пролетарска въ „общодѣлска“, въ партия на „производещата демокрация“.

И така, „широкитѣ социалисти“, начело съ г. Сакжзовъ, проповѣдваха „общо дѣло“. „сътрудничество на класитѣ“, отстжпничество отъ принципитѣ и тактиката на партията. отъ социализма, и не само отстжпничество, а чисто измѣна къмъ партията, къмъ работническото дѣло, не само *едно време,* а и на търновския конгресъ и слѣдъ него, до тази минута и днесъ. Тѣхнитѣ клѣтви, подиръ изхвърлянето имъ изъ партията, че тѣ само *едно време*, за *единъ моментъ* правили това, че тѣ не отричали никога нито принципитѣ на партията, нито тактиката ѝ, нито класовата борба и т. н., сж лицемѣрни клѣтви, които сж разчитани на желанието да измамятъ легковѣрнитѣ и дано пакъ се промъкнатъ нѣкакъ въ партията, а сетнѣ да продължаватъ да я деморализиратъ. Но партията ги позна вече добрѣ. Его ги и въ минутата, когато тѣ се кълнятъ, че не биле отстжпници, проповѣдватъ „общо дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, проповѣдватъ отстжпничеството отъ програмата на партията, отъ революционния пролетарски социализмъ.

Съ отстжпничествата отъ теорията вървятъ и отстжпничествата въ практическата дѣятелность. Въ статията: „*Изъ недавното минало на партията*“, въ „Работнически Вѣстникъ“, бр. 32 и 33 посочихъ, какъ цѣли организации и тѣхнитѣ ржководители систематически отстжпваха и отъ програмата на партията и отъ конгреснитѣ рѣшения, и отъ уставъ и правилникъ, и отъ дисциплина и все повече хлътваха въ „широкия социализмъ“, въ опортюнизма. Сжщото вършиха

и прѣдставителитѣ ѝ въ Народното Събрание. Въ статията: „*Рекапитулация*“ и въ една отъ миналитѣ хроники на Senex-а е показано, каква е била дѣятелностьта на широкитѣ опортюнисти въ камарата. Характерно е, че тѣ смѣтаха себе си отговорни за дѣлата си въ камарата прѣди всичко прѣдъ избирателитѣ си, а сетнѣ прѣдъ партията. Очевидно, тѣ смѣтаха себе си за прѣдставители на избирателитѣ си, а не на партията. А като се постави човѣкъ на такава почва, то очевидно става, че не отъ нѣкакви партийни принципи и тактика ще се ръководи въ своята дѣятелность като депутатъ, а отъ настроението на избирателитѣ, или по-вѣрно, отъ настроението на влиятелнитѣ селски избиратели. Особено това е така за ония мѣста, въ които избирателнитѣ околии сѫ чисто селски, отдѣлни отъ градскитѣ, каквото е случая съ Павликенската и Сухиндолската. Естествено е, че за избранитѣ отъ такива околии не може да важи нѣщо партийния контролъ и даже гледатъ да го избѣгнатъ; за тѣхъ наймного важатъ влиятелнитѣ селски избиратели и тѣхния контролъ, но съ послѣднитѣ тѣ лесно се справятъ. Характерно е още и туй, че „теоритицитѣ“ на „широкия социализмъ у насъ, г. Сакъзовъ и г. Габровски систематически избѣгваха да говорятъ въ камарата, дори и тогава, когато тѣ се ангажирваха прѣдъ групата да говорятъ. Но найхарактерна е „дѣятелностьта“ на г. Сакъзовъ. Въ статията: „*Рекапитулация*“ посочихъ, какъ той, когато групата гласува противъ единъ законопроектъ, той се провиква, че е *за* и *противъ* и какъ той ангажира групата да гласува за обезмитяване на прѣдмети за духовната семинария въ София. Съ това той демонстрираше открито своя опортюнизъмъ и желанието си да „сътрудничи“ съ буржуазнитѣ партии и особено съ прогресивно-либералната. Той, впрочемъ, и сътрудничеше. Въ финансовата комисия, напримѣръ, той училъ, какъ по-добрѣ да мотивира правителството прѣдложението си за отпускане на наслѣдницитѣ на Василъ Кънчевъ 4300 лева за изплащане нѣкакви негови лични дългове. Но най-добрѣ може да се види неговото желание да сътрудничи съ прогресивно-либералитѣ и неговия опортюнизъмъ, изобщо, отъ избѣгването да взима дума и даже да се интересува по финансовитѣ и законодателни мѣроприятия на правителството; той дори избѣгна да говори и когато самъ се ангажира прѣдъ групата да говори. До колкото помня сега, г. Сакъзовъ на два пѫти говори по-дълго: по една интерпелация върху дѣйствията на полицията въ единъ Ямболски митингъ и по въпроса за разтурянето на македоно-одринскитѣ комитети. Тѣ сѫ образецъ на опортюнистически рѣчи. Особено въ туй отношение е интересна послѣдната му рѣчь. Въ нея г. Сакъзовъ много ясно се старае и тамъ, дѣто напада правителството, да го извини. Ето единъ откѫслекъ отъ стенографическитѣ дневници на Народното Събрание, отъ които може да сѫди читателя, какво ще рѣче опортюнистическа рѣчь и такъвъ отговоръ на въпроси:

„*Н. Цановъ:* И азъ бѣхъ желалъ единъ въпросъ да задамъ, защото ние не сме послушно болшинство и не ме смущава неговата рѣчь. Искамъ да ми отговори на единъ въпросъ. Ето какво. Г-нъ Сакъзовъ твърди, че ма-

кедонската организация трѣбва да има културно значение въ Македония, както и ние твърдимъ и сме го писали. Г-нъ Сакъзовъ казва, че македонската организация се е прѣвърнала на едно друго правителство въ България. Какви мѣрки трѣбва да се вcovматъ срѣщу тая организация, която, като е имала културно назначение, се е прѣобърнала въ друго правителство въ България?

Я. Сакъзовъ: Първо, правителството не трѣбваше да остави, щото тази организация да се развива така; второ, като я е оставило, да ѝ тегли консеквенцитѣ.

Да ѝ тегли консеквенцитѣ е слѣдующето нѣщо: да направи това, което е направило. Турция заплашва, Австрия и Русия сомиратъ българското правителство и нашето правителство нѣмаше какво друго да направи, освѣнъ туй, което направи.

Г. Пасаровъ: Одобрявате ли му мѣрката?

Янко Сакъзовъ: Едно бѫдѫще Народно Събрание ще ви пита: на какво основание вие го направихте това? Едно бѫдѫще Народно Събрание, може би, казвамъ, нѣма да ви даде подъ сѫдъ, като му докажете, че общественитѣ интереси сѫ били заплашвани".

Чисто опортюнистически отговори, както виждате. Правителството е нарушило чл. 83 отъ конституцията; направило е прѣстѫпление. Но прѣдъ видъ на политическитѣ условия, г. Сакъзовъ веднага го оправдава. Такава е цѣлата му рѣчь. Споредъ него, ако едно бѫдѫще Народно Събрание поиска смѣтка отъ днешното правителство за прѣстѫплението, ако г. Сакъзовъ бѫде членъ на това Народно Събрание и ако правителството му изложи „работитѣ така, както се изложиха отъ днескашното правителство, че положението било такова и диктувало да се направи туй прѣстѫпление", то г. Сакъзовъ тогава „може би нѣма" да вдигне рѫка „за даването подъ сѫдъ на това правителство". Така може да говори само единъ човѣкъ, който е пропитъ до мозъка на коститѣ си отъ опортюнизъмъ, отъ „теориитѣ" за „общо дѣло" и „сътрудничество на класитѣ". Нѣма нужда да говоря, че г. Сакъзовъ въ рѣчитѣ си въ парламента нито съ една дума не е встѫпвалъ на почвата на класовитѣ противорѣчия, нито съ една дума не е посочилъ на класовия характеръ на държавата и че той прѣдставлява интереситѣ на работническата класа и идеитѣ на работническата социалъ-демократическа партия.

И тъй, и на почвата на практическата дѣятелность, не *едно време*, и слѣдъ конгреса, прѣди нѣколко недѣли, г. Сакъзовъ и, изобщо, „широкитѣ социалисти" вършиха систематически отстѫпничества отъ принципалната почва, на която стои работническата соц.-демократическа партия, отъ принципитѣ и тактиката ѝ, отъ революционния социализъмъ и отъ конгресни рѣшения.

Отъ всичко казано, заключението е ясно. Проповѣдитѣ на нашитѣ „широки социалисти" за отстѫпничеството отъ знамето на партията, отъ социализма и за „общото дѣло" на „производящитѣ слоеве", за „класовото сътрудничество" не се отнасятъ за *едно време*, само *за единъ моментъ*, а тѣ се вършатъ и днесъ, и тази минута. Проповѣдитѣ на „широкия социализъмъ" приведоха и къмъ редъ широки отстѫпничества и на практика. Това съставляваше опасность за партията и затова най-главна задача на всѣки убѣденъ соц.-демократъ съставляваше отстранението на тази опасность, непримирима борба съ опор-

тюнизма и за очистването на партията отъ него. Рано или късно трѣбваше тя да ликвидира смѣткитѣ си съ него. Тя извърши ликвидацията си много по-рано, отколкото очакваше. Толкосъ по добрѣ!

Нека приведа още нѣколко факти изъ дѣйностьта на г. Саказова, за да се види още единъ излишенъ пѫтъ, че той проповѣдва и прѣди два мѣсеца отстѫпничество отъ принципитѣ и тактиката на партията. Това сѫщото той прави и до послѣдно време и до днесъ. На всѣка статия, на всѣка страница отъ статиитѣ на г. Саказова, помѣстена въ III г. на „О. Д." се срѣща тази негова проповѣдь. Нѣма възможность да цитира човѣкъ всичко. Но за да видимъ, че той и въ тази минута проповѣдва сѫщото, което е проповѣдвалъ и *едно време*, ще цитирамъ още една негова статия. Въ 10 брой на „О. Д." прѣзъ мѣсецъ мартъ тази година, Саказовъ пише статията: „*По-дълбокитѣ причини на спора*". Въ тази статия, между другото, което прѣдставлява една Саказовска надута безсъдържателна фразеология, задъ която се крие голѣмото негово недомислие, на стр. 317 казва:

„Отъ тука произтича и *третята* по-дълбока причина за разногласията въ партията, която се състои въ оцѣняването на българското икономично, социално и политично развитие, *отъ което оцѣняване произхожда и тактиката, която ние прѣпорѫчваме на българскитѣ социалисти*".

Отъ подчертаното отъ мене въ тази цитата е ясно, че г. Саказовъ прѣпорѫчва нова тактика на „българскитѣ социалисти". Тази „нова тактика" произхожда отъ особеното оцѣняване на „българското економично, социално и политическо развитие" отъ Саказова. Какво е Саказовото „оцѣняване", ние знаемъ; знаемъ, че то нѣма абсолютно нищо общо съ социалистическото оцѣняване на „българското екон., соц. и политично развитие", че то е дълбоко дребно-буржуазно недомислие. Споредъ него, пролетариатътъ съставлява незначителна часть, нищожна въ сравнение съ 70—75% отъ селското и занаятчийско население; буржуазията „отъ тукъ на тъй" не ще се развива „силно", слѣдователно, тя не може да се тури начело на „економичното, социалното и политично развитие" на нашата страна; едрата индустрия ще се развива не по „калѫпа", по който тя се разви и се развива въ другитѣ страни, а по „калѫпа" на Саказова, т. е. като запазимъ 75% селско и занаятчийско население, като консумативна сила, слѣдователно, като го запазимъ и като „производещи слой", като собственици на срѣдствата за производство и орѫдията на труда. Но за да запазимъ тѣзи 75% отъ *бглеарския народъ* трѣбва да се „иногюрира" да се провъзгласи и да се прокара особена „финансова и политическа програма", а именно: да се снеме „юка", данъка отъ плѣщитѣ на селското население и да се стовари незвѣстно върху чии плѣщи, да се демократизиратъ всички учреждения, въ тѣхно число и „княжеската властъ". Обаче, за изпълнението на тази „програма" нѣма една „обществена сила", една класа, която да го наложи: пролетарската класа е тъй незначителна, че отъ нея по никой начинъ не може да се създаде „сила"; буржуазната класа и тя „отъ тукъ на тъй" не ще се развива „силно", а до сега тя е доказала само своята неспособность сама да направи нѣщо за „финансовата и политическа програма",

която съставлява „велика национална задача“; селското и занаятчийското население сжщо сами не сж способни да поематъ тази „велика задача“. Такова е „оцѣняването на българското економично, социално и политично развитие“ на г. Сакжзова. Отъ това „оцѣняване“ естествено произтича и сътвѣтна тактика, „нова тактика“, която г. Сакжзовъ прѣпоржчва на „социалиститѣ“. Каква е тази „нова тактика“? Очевидно, че тя е тактиката на „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“. Тази „нова тактика“ очевидно изисква непрѣменото *отхвърляне на класовата борба*. Ясно е, че, щомъ пролетариатската класа съставлява незначителна часть и щомъ нѣма да расте, нито пъкъ е необходимо да расте, споредъ Сакжзовото „оцѣняване“, то е безсмислено да се говори за самостоятелна работнич. соц.-демократическа партия. Пролетарската класа, отъ която черпи силитѣ си тази партия, е тъй незначителна за г. Сакжзова — при туй нѣма да расте „отъ тукъ на тъй“, защото „отъ тукъ на тъй“ нѣма да се развива „силно“ и буржуазията, — щото желанието отъ нея, отъ пролетарската класа, да се състави онази „обществена сила“ на г. Сакжзова, която ще наложи „великата национална задача“, е абсурдъ. Слѣдователно, абсурдъ е, безсмислено е, „тѣсно“ и „шаблоно“ е „да се дрънка“ постоянно за организирането на пролетариата въ самостоятелна класова партия, за класова борба на тоя пролетариатъ и за особни нѣкакви задачи на неговата партия, на работ. соц.-демократическа партия. А понеже и буржуазията и селското и занаятчийското население сж неспособни по отдѣлно да направятъ нѣщо за „великата национална задача“, то отъ тука слѣдва съ „желѣзна необходимость“ да се състави отъ „демократичнитѣ“ и „прогресивнитѣ“ елементи на всички тѣзи „производещи слоеве“ една „нова сила“, „нова партия“, която да поеме сбждването на „великата национална задача“. Естествено е, че въ такъвъ случай е съвсѣмъ безсмислено да се говори за нѣкакъвъ принципъ на класовата борба. Тука е необходимо да се проповѣдва „принципа“ на „класовото сътрудничество“, „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“. Защото, щомъ „новата сила“, която ще замѣсти липсващата у насъ „обществена сила“, се състои отъ „елементи“ изъ всички „производещи слоеве“, за каква ти класова борба може да става дума. Такава е „новата тактика“, която Я. С. прѣпоржчва на „българскитѣ социалисти“ не вече *едно време, за момента* или на конгреса, а въ 10 бр. на „О. Д.“ прѣзъ мартъ мѣсецъ тази година, прѣди мѣсецъ-два. Истина е, че той прѣди пишеше, че тази „нова сила“ щѣла да трае, додѣто не се яви „обществената сила“, една обществена силна класа. Но тази послѣдната, споредъ „оцѣняванието на българското икономично, социално и политично развитие“ на г. Сакжзова, никога нѣма да се яви, не може и да се яви. Защото за г. Сакжзова „отъ тукъ на тъй“ буржуазията нѣма да се развива „силно“, а заедно съ туй, очевидно, „отъ тукъ на тъй“ нѣма да се развива и пролетариата. Значи, нашата страна ще остане при днешното „икономично и социално“ положение, слѣдователно, и въ днешното политическо развитие. Отъ гдѣ тогава ще се яви „обществената сила“ на г. Сакжзова? Мисля, че тя нѣма да падне отъ небето, нито отъ нищо ще може да се създаде. Ясно е, че г. Са-

кжзовъ прѣпоржчва своята „тактика" на „българскитѣ социалисти" за винаги, или поне за едно неопрѣдѣлено време, за единъ периодъ, краятъ на който нито г. Сакжзовъ, нито най-голѣмия мждрецъ може да види. Тъй че, г. Сакжзовъ въ 10 брой на „О. Д." год. III, прѣпоржчва на „българскитѣ социалисти" да свиятъ знамето на работ. соц.-демократическата партия, да напуснатъ класовата борба, да прегърнатъ „общото дѣло" на „производещитѣ слоеве", да захвърлятъ социализма, „тѣсния", „шаблония", „окостенелия" социализмъ; съ други думи, прѣпоржчва въ 10 брой на „О. Д." год. III, пжлно отстжпничество. За г. Сакжзова пропагандата на социалистическитѣ принципи между работницитѣ, организирането имъ въ отдѣлна самостоятелна социалистическа партия, почиваща на принципа на класовата борба, означава да се движишъ „въ единъ тѣсно ограниченъ кржгъ", въ който „да се душишъ" и въ който „нѣма животъ", а да напуснешъ този „душливъ и безжизненъ кржгъ", тази черна работа срѣди пролетариата, означава да се издигнешъ „високо и съ широкъ погледъ" да обгърнешъ „разтлалия се" прѣдъ тебъ „съ хиляди шарки блѣстящъ лжчезаренъ свѣтъ"! И той кани работ. соц.-демократическа партия да напусни своитѣ прями социалистически задачи, да пригърне „новата тактика" на г. Сакжзова, другояче — о ужасъ! — „ще загине въ удушливата атмосфера на откжснатитѣ отъ външния миръ калугерски килии" (бр. 10, год. III, „О Д.", стр. 317). Има ли измѣна тука или нѣма? И едно ли време, само за момента ли се проповѣдваше тази вѣроломна измѣна, или и до днесъ тя още съ безподобно нахалство се проповѣдва? Отговорътъ е ясенъ.

За да бжде пълна ликвидацията, ще прибавя и слѣдующето. Въ в. „Единство", бр. 4 и 5, въ една, втора вече, резолюция по разцѣплението отъ „търновската организация", г. Н. Габровски, — тя, нѣма съмнѣние, е писана отъ него, — се мжчи да прѣдстави себе си, както и въ търновския конгресъ, че той най-вѣрно оцѣнявалъ работитѣ и да искара еднакво не прави и „широки" и „тѣсни". Той дори намира въ моето минало и въ онова на др. Кирковъ много „неблагодаренъ опортюнизмъ". Моятъ „неблагодаренъ опортюнизмъ" се състоялъ въ туй, че прѣди 10 години билъ съмъ писалъ, какво въ Поповско щѣлъ „да запѣе галския петелъ", т. е. най-напрѣдъ тамъ щѣлъ да „възтържествува социализмътъ" и че билъ съмъ писалъ въ „Н. Вр." прѣзъ 1899 г. за Казанлжшко, какво вече тамъ щѣлъ най-първо да „възтържествува социализмътъ". А „неблагодарния опортюнизмъ" на др. Кирковъ се състоялъ въ туй, че той билъ казалъ въ търновския конгресъ, какво насмалко останало да бжделъ избранъ въ Хасковско за депутатъ и че той приелъ да се кандидатира тамъ! Ето дѣ г. Габровски намѣрилъ, че и у насъ има „опортюнизмъ" и при туй „най-неблагодаренъ"! На такова откритие на г. Габровски можало би да се отговори: бай ми бабо да не ме срѣщне мечка! Но понеже тактиката на опортюниститѣ е такава, да оправдаватъ себе си като искаратъ и своитѣ противници такива и по такъвъ начинъ да заблуждаватъ незапознатитѣ добрѣ съ работата, то ще кажа нѣколко думи и за откритието на г. Габровски.

При всичко, че не помня сега, какво съмъ писалъ прѣди 10 години за Поповско въ в. „Работникъ“ (сигурно тамъ съмъ писалъ нѣмамъ сега възможность да провѣря), но не ща да отрека, че съмъ писалъ. До колкото помня писахъ прѣдъ изборитѣ въ 1894 год. въ смисълъ да не си правимъ илюзии, че ще спечелимъ нѣщо въ тия избори, освѣнъ, може би, въ нѣкои мѣста, въ които сме по-силни въ смисълъ на организация и вършена социалистическа агитация. Къмъ тия мѣста на първо мѣсто турямъ Попово. Но да съмъ писалъ, че тамъ най-първо щѣлъ да „запѣе галския петелъ“, подобно нѣщо не съмъ писалъ, поне не помня. За Казанлъшката организация писахъ слѣдъ изборитѣ въ 1899 година, че той може да стане „социалистическа крѣпость“, но при извѣстни условия, и дори писахъ, че тамъ стоимъ най-добрѣ. Каквото и да съмъ писалъ, обаче, писалъ съмъ го да насърдча партийнитѣ членове и организации въ борбата имъ за „социалистическото дѣло“, да популяризирамъ между народа работническата социалъ-демократическа партия и нейната борба, да привлека вниманието на работницитѣ и, изобщо, на „работния народъ“ къмъ нейната борба. Сѫщо насърдчително писахъ и по случая на Ново-Пазарскитѣ избори прѣзъ 1896 год., както за ново-пазарскитѣ „другари“, тъй и за ново-пазарскитѣ избиратели. Но каквото и да съмъ писалъ, нито единъ пѫть не съмъ изпусналъ изъ прѣдъ видъ работнич. социалъ-демократическа партия, отъ името на нея пишехъ, нея винаги сочехъ на работницитѣ, на *народа*, на *избирателитѣ*, на „другаритѣ“. Питамъ: има ли сѣнка отъ опортюнизмъ въ всичко това? Да насърдчавамъ другаритѣ въ вършенето на „социалистическо дѣло“, да сочимъ на избирателитѣ работническата социалъ-демократическа партия, това опортюнизмъ ли е? Значи ли това да бѫдешъ за „широкия социализмъ“? Нека ми се посочи една поне статия, въ която да съмъ забравялъ партията, да съмъ проповѣдвалъ сливане на знамето, вършение на „общо дѣло“, „сътрудничество на класитѣ“, организиране на нова „сила“, нова партия отъ „демократически“ и „прогресивни“ елементи отъ всички „производещи слоеве“! Нѣма, на-ли? Тамъ е въпросътъ!

Впрочемъ, сега признавамъ, че въ писаното, на което сега „широкитѣ“ се позовавать, правилъ съмъ една грѣшка. Признавамъ сега, че е грѣшка да се прѣскатъ насърдчения и тамъ, гдѣто нѣма мѣсто за тѣхъ. А това го правихъ. Признавамъ го. Обаче, тази грѣшка отъ какво произлизаше? Отговарямъ категорично: произлизаше грѣшката отъ заблужденията, които прѣскаха въ партията такива нейни членове, като г. Габровски, г. Сакъзовъ, г. Бозвелиевъ и други и отъ довѣрието, което имаше къмъ тѣхъ партията. Никога не съмъ ходилъ въ Попово и поповска околия, както не съмъ ходилъ никога въ Нови-Пазарь. Въ поповско често е ходилъ Габровски и той винаги е прѣдставлявалъ работитѣ въ тази околия въ такъвъ видъ, че въ Попово и въ околнитѣ му села било вършено истинско „социалистическо дѣло“ и че тамъ имало чудо добри „социалистически организации“. Избира се г. Сакъзовъ въ Ново-Пазарско. Питамъ го, какъ се е сполучило, и той ти прѣдставлява работата така, че тамъ „социалисти-

ческото дѣло" толкозъ било напрѣднало, щото и Тоне Радевъ, съ когото той бѣше избранъ, единъ отчаенъ радославистъ, и изобщо селски демагогъ, билъ станалъ социалистъ и Митю Войниковъ, съ когото г. Сакъзовъ бѣ сетнѣ се кандидатиралъ, бившъ учитель и отчаянъ радославистъ, сѫщо билъ станалъ социалистъ и дори се билъ вдалъ въ „дълбоко изучване на марксизма". Главното, че сѫщото пишеха и въ вѣстницитѣ, особено въ мѣстнитѣ. Въ тѣхъ и г. Бозвелиевъ прѣдставляваше работитѣ въ Казанлъшко сѫщо, като че тамъ се вършело сѫщинско „социалистическо дѣло", а като секретарь-касиеръ пъкъ все така прѣдставляваше работитѣ, като че дѣйствително на всѣкадѣ „социалистическото дѣло" е направило голѣми успѣхи. Всичко се оказа заблуждения; въ дѣйствителность или никакво „социалистическо дѣло" не се е вършило, както въ търновско и поповско, или такова повърхностно, че скоро се прѣобърна въ нищо. Такива заблуждения мѫчно се схващатъ. Какъ, напримѣръ, ще знаешъ, че всичко, каквото ти говорятъ и пишатъ сѫ заблуждения и довѣрявашъ на хора, които не се свѣниха да прѣдставляватъ фалшиви отчети на ц. комитетъ, както това правѣше, напримѣръ, търновската „организация", сирѣчь г. Габровски, или вратчанската „организация". сирѣчь г. К. Пастуховъ? Трѣбваше човѣкъ да дойде въ близко прикосновение съ това, що се вършеше, за да види дѣйствителностьта. Пръвъ пѫть взѣхъ да не довѣрявамъ на „социалистическото дѣло" на г. Габровски въ Търново, когато той подъ булото на „свобода на печата" дигна въ в. „Освобождение" знамето на опортюнизма, на „широкия социализмъ", на единъ своего рода „селски и еснафски социализмъ". Когато пръвъ пѫть изказахъ въ „Н. Вр." недовѣрието си къмъ тоя социализмъ, и истъкнахъ, че ние и въ практическия си животъ трѣбва да се придържаме о научния социализмъ, тогава г-нъ Н. Габровски ми отговори чрѣзъ в. „Освобождение", както той и други, днесъ „широки", ми казваха, при разговори съ тѣхъ и на конгреситѣ, че съмъ гледалъ на работитѣ „кабинетно", т. е. че съмъ гледалъ на работитѣ отъ кабинета си, отъ писалищната си маса и чрѣзъ теорията, и че не съмъ познавалъ живота Обаче, отъ 1899 г., откато ходихъ по избори въ Ямболско Хасковско и Казанлъшко все повече се убѣждавахъ, че въ едни мѣста никакво социалистическо дѣло не се върши, а въ други съвсѣмъ повърхностно, че социализмътъ въ много мѣста у насъ се заключава въ една крайно повърхностна агитация въ името на минималнитѣ искания отъ програмата, и то не на всички, и че работ. соц.-демократическа партия тръгна въ кривъ пѫть, че е необходимо постепено да се отдръпва отъ тоя пѫть чрѣзъ редъ мѣрки отъ конгреситѣ, чрѣзъ постоянното рѣзко подтвърдяване на революционния и пролетарски характеръ и чрѣзъ постоянното социалистическо засилване на организацитѣ. Но една година слѣдъ това, и двѣ години слѣдъ ямболския конгресъ на който се осѫди „широкия социализмъ" на г Габровски и отъ днешнитѣ „широки", явява се г. Сакъзовъ съ своего „О. Д.", въ което не само подема „широкия социализмъ" на г. Габровски, но, подъ влиянието на „широкия социализмъ" въ странство, на „крайното Бернщайнско учение", отива до тамъ, че проповѣдва „общо дѣло"

на „производещитѣ слоеве“, пълна измѣна къмъ работ. соц.-демократическа партия. И това е въ едно време, когато благодарение на развитието, пролетарскиятъ елементъ се увеличи и бѣше се почнало едно работническо движение! Тука вече трѣбваше да стане ясно за всѣкиго, че партията се тласка въ пжтя на пълното ѝ израждание и че само общиятъ рѣзъкъ викъ: „назадъ къмъ принципитѣ на революционния, на пролетарския социализъмъ“ — може да я отдръпне отъ тоя пжть. Тука вече съзнахъ напълно, че трѣбва да се напустнатъ насърдченията и да се обърнемъ къмъ критиката на самата партия, на организациитѣ ѝ, на работата имъ и на поведението на отдѣлнитѣ ѝ членове.

Въ търновския конгресъ „широкитѣ социалисти“ искаха да оправдаватъ своитѣ отстжпничества, пъкъ и слѣдъ него, и сега тѣ се мжчатъ да ги оправдаватъ съ това, че „всички сме правили грѣшки“. Да! Никой не отрича, че сме правили грѣшки. Но, прѣди всичко, „грѣшка“ ли е да проповѣдвашъ, щото партията да забрави своето дѣло, да свие своето знаме и да върши „общо дѣло“? Не, това не е грѣшка, а е чисто и просто отстжпничество, измѣна на социализма. Грѣшка е да насърдчавашъ, макаръ и ржководенъ отъ принципитѣ на партията и въ тѣхно име, една дѣятелность, която си я мислилъ за социалистическа, когато тя е била повърхностна политическа агитация; грѣшка е да насърдчавашъ усилването на партията, което си мислилъ за усилване въ социалистическитѣ принципи когато то е било илюзорно засилване. Но тѣзи грѣшки, както казахъ, произтичаха отъ заблужденията, които се прѣкаха въ партията отъ „широки социалисти“ и чрѣзъ дописки до партийния органъ, и чрѣзъ непълни и невѣрни отчети въ конгреситѣ и прѣдъ ц. комитетъ. Обаче, всички тѣзи грѣшки означаваха ли отстжпничество, измѣна на партията? Означаваха ли тѣ проповѣдь на „общо дѣло“, на свиване партийното знаме и организирането „общо-дѣлска партия“? Очевидно, не! Найсетнѣ, когато ние съзнахме тия грѣшки, „широкитѣ“ поискаха, щото създаденото отъ тѣхъ, отъ „широкитѣ“, положение на работитѣ въ партията, да го провъзгласятъ за най-нормално, да го въведатъ въ принципъ, въ нова партийна тактика. Въ сжщия конгресъ „широкитѣ“ се помжчиха да оправдаятъ своитѣ отстжпничества, мжчатъ се и сега да ги оправдаватъ съ туй, че и ние, „тѣснитѣ“, сме ходили да правимъ избори въ селски околии. То е вѣрно! Ходихме! Но какво отъ това? Трѣбваше да отидемъ по тия околии, за да узнаемъ „социалистическото дѣло“ тамъ, какво върши на практика партията. И много узнахме, и което узнахме не скрихме отъ партията, не го провъзгласихме за нормално партийно дѣло и не го въведохме въ принципъ и въ нова тактика на партията, както това направиха „широкитѣ социалисти“. И въ сжщность въпросътъ не е въ това, да-ли нашата партия трѣбва да ходи въ селата или не. Въпросътъ е, първо, като ходимъ, какво трѣбва да търсимъ тамъ, какво трѣбва да вършимъ въ селата, на кого да дѣйствуваме и какъ, — да-ли „широкъ социализъмъ“, т. е. повърхностна демократическа агитация да вършимъ или истинско социалистическо дѣло? Да-ли да проповѣдваме „общо дѣло“ и да замълчаваме класовитѣ противорѣчия, или да проповѣдваме со-

циалистическата теория и принципа на класовата борба? Второ, въпросътъ е, че партията трѣбва най-главно да насочва силитѣ си къмъ просвѣщението и организацията въ пролетарската срѣда, всрѣдъ работницитѣ въ градоветѣ. Ето дѣ е въпросътъ. И ние винаги и въ теория и на практика, това сме подържали и сега подържаме и сме се старали да го вършимъ. Които бѣха на габровския конгресъ, тѣ трѣбва да помнятъ моитѣ настоятелни твърдения, че ще бѫде илюзия да очакваме социалистически успѣхи въ селата, додѣто нѣмаме силни градски социалистически организации и само, когато създадемъ такива организации въ градоветѣ, тогава само ще можемъ да развиемъ пропаганда въ селата, а въ време на избори и да увлѣчеме една часть отъ селското и занаятчийското население въ борбитѣ на нашата партия. Така че, отстѫпничествата на „широкитѣ социалисти" отъ социализма по никой начинъ не могатъ да се оправдаятъ съ нашето ходене по избори и съ избирането ни въ селски околии. Тия ни успѣхи по изборитѣ насъ никога не ни заслѣпяваха и ние винаги обръщахме вниманието на партията да не си прави илюзии отъ тия временни и случайни успѣхи, а да усили своята социалистическа дѣятелность. Тъкмо обратното правиха опортюниститѣ; тѣ съ тия успѣхи поискаха да заслѣпятъ партията и, като ги експлоатираха, поискаха да измѣнятъ нейнитѣ основи, да я прѣобърнатъ въ дребно-буржуазна демократическа партия. И г. Сакъзовъ се яви „теоретика" на тази измѣна. Това ни раздѣли.

Подиръ всичко казано оставамъ на читателитѣ да сѫдятъ, до колко въ нашето минало има „неблагодаренъ опортюнизмъ" и до колко могатъ „широкитѣ" да оправдаятъ своитѣ отстѫпничества съ тоя нашъ „опортюнизмъ". Въ всѣки случай, ако дори допустнемъ, че въ нашето минало имало нѣкакъвъ „опортюнизмъ", то пакъ ние имахме куража да ликвидираме и съ него. Обаче, нашитѣ широки опортюнисти оставаха съ своето нечестно мислене и тогава, когато партията ги покани да я напустнатъ.

Още нѣколко думи. Когато „широкитѣ" се осѣтиха вънъ отъ партията, почнаха изобилно да апелиратъ къмъ чувствата на партийнитѣ членове. Тѣ сега чрѣзъ в. „Единство" горчиво се оплакватъ отъ насъ, че сме „покрусвали стари партийни дѣйци". А г. Сакъзовъ се оплаква съ такива думи приблизително: „азъ съмъ билъ членъ на тази партия 12 години, зарovилъ съмъ за нея сили, трудъ, срѣдства и младость". Е добрѣ! Какво искатъ да кажатъ съ туй? Значи ли всичко това, че не сѫ вършили отстѫпничества? Или, като сѫ ги вършили, трѣбваше ли партията да се остави да бѫде вовлѣчена въ тѣхнитѣ отстѫпничества, да мълчи, да ги гали? Три години партията прави отстѫпки на г. Сакъзова, два конгреса го щадиха и му даваха време да се опомни, прѣдупрѣждаваха го, че не удобряватъ неговото поведение. Но той винаги туряше своята персона и своитѣ на нищо неосновани амбиции по-горѣ отъ партията. Познавамъ г. Сакъзова, като партиенъ членъ, отъ 12 години. Познавамъ го отъ най-близо. Въ статията: „Рекапитулация" казахъ, че той въ партията винаги е игралъ ролята на чорбаджия, който въ сѫщность не върши нищо, а

само дава заповѣди, планове и проекти, за да излиза сетнѣ да се плачи съ чужди пера прѣдъ незнающитѣ историята на партията, че той тъй малко е допринесълъ на партията, щото то не му дава право да се перчи и да се облича въ ореола на „мѫченикъ" въ партията. Да, г. Сакъзовъ е „заровилъ и сили, и трудъ и срѣдства и младость". Но позволявамъ си открито за сега само да подчертая, че той ги е „заровилъ" не толкова за партията, колкото за да задоволява своитѣ широки амбиции чрѣзъ партията. А каквито срѣдства е „заровилъ" за нея, той си ги е взелъ отъ нея до стотинка и дори съ лихвитѣ заедно. При все туй пакъ има смѣлостьта да се перчи, да изтъква своята персона като „мѫченикъ" на партията и за това, види се, неприкосновенъ за критиката. Самиятъ фактъ, че той постоянно изтъква своитѣ „заслуги" и своето „мѫченичество" въ партията, говори, че тѣ сѫ повечето сапунени мехури, пущани съ демагогски цѣли. Защото човѣкъ съ истински заслуги никога не би ги въвиралъ постоянно въ очитѣ на хората, никога не би хвалилъ самъ себе си. Трѣбва на край да спомѣнемъ, че г. Сакъзовъ си приписва за голѣма заслуга къмъ партията и статиитѣ си противъ Минцеса. Отъ какво научно достоинство сѫ тѣзи статии на г. Сакъзова, оставамъ читателитѣ сами да сѫдятъ. Едно само ще забѣлѣжа, че тия статии бѣха най-слабия отговоръ на Минцеса и че това, на което отговори г. Сакъзовъ, не съставляваше отговоръ на сѫщностьта на Минцесовитѣ статии по основа въ тѣхъ, което съставляваше актуелно, навремено за партията и социализма въ България. А това се вижда и отъ отговоритѣ на Минцеса и отъ отговоритѣ, които се направиха на него подирѣ въ социалистическата литература. Така че, и тука „заслугата" на г. Сакъзовъ поне не е такава голѣма, щото и съ нея да се перчи. Трѣбваше да се каже всичко, за да бѫде ликвидацията ни пълна. Надѣвамъ се, че тя излѣзе пълна.

Общото заключение отъ всичко казано въ тази статия е слѣдующето. Партията неочаквано бърво ликвидира смѣткитѣ си съ опортюнизма, който я заплашваше съ израждане. Трѣбва тя да ликвидира съ всички минали грѣшки и увлѣчения отъ илюзорни успѣхи, да стои здраво на своята почва, почвата на революционния, на пролетарския социализъмъ и да върви напрѣдъ. Нека тя не се поддава на клѣтвитѣ и плачоветѣ на опортюниститѣ, нека ги остави да се самоопрѣдѣлятъ въ широкия пѫть на „широкия социализъмъ", а тя да си върви неуклонно своето социалистическо дѣло. Миналото нека ни бѫде добръ урокъ за напрѣдъ. Повече, прочее, самокритика, постоянно теоретическо повдигане на партията, непрѣкѫсвано пръскане социалистическо-класово съзнание срѣди работническата класа!

Д. Б.

ХРОНИКА.
(ИЗЪ НАШАТА ЖУРНАЛИСТИКА).

Нова разправия съ г. Здравко изъ „Демокр. Прѣгледъ". — Една моя грѣшка и прѣбързаното тържествуване на г. Здравко. — Признанията му и оправданията му. — Разкриване на новитѣ му фалшиви цитирания. — Какво казва Х. Н. въ статията си „Политическитѣ ни успѣхи и работнич. движение" и какъ г. Здравко „прѣдава"? — Заключението на Х. Н. и онова на г. Здравко. — Новитѣ му прѣдизвиквания да „кажа нѣщо". — Какво му казвамъ. — Статийката на Д. Б. за челяднитѣ имоти въ Черв. Народенъ Календарь. — Възраженията на г. Здравко и отговоритѣ ми. — Филистерски питания или обяснение, защо не искахъ да отговарямъ на г. Здравко.

Прѣдъ видъ на „кризата", настанала въ партията, миналата хроничка бѣхъ принуденъ да посвѣта на полемиката съ „широкитѣ" върху формалнитѣ имъ обвинения по адресъ на ц комитетъ на партията. По сжщата причина бѣхъ пропусналъ да прочета и отговора на г. Здравко въ „Дем. Пр." на моитѣ изобличения неговото „не добро" цитиране чуждитѣ мисли. И сега, може би, не щѣхъ да се занимавамъ съ неговия отговоръ, ако нашиятъ другарь и сътрудникъ въ „Н. Вр." Kaempfer не ми бѣше обърналъ вниманието на тоя отговоръ на г. Здравко. Крайно му благодаря за това, толкозъ повече, че, за мое голѣмо съжаление, въ първата цитата изъ статията на г. Здравко съмъ направилъ една важна грѣшка, която тъй би и останала незабѣлѣзана отъ мене и понеже не мислѣхъ да се повръщамъ къмъ този въпросъ, не бихъ зналъ, че г. Здравко по случай на тая моя грѣшка ликувалъ, а моето невнимание въ дадения случай би се изтълкувало, че съмъ нарочно замълчалъ. Грѣшката ми е въ това, че въ цитираното изъ „Дем Пр.", бр. 2, стр. 38, намѣсто *„социалистическа агитация"*, при прѣписването на цитатата съмъ написалъ *„социалистическа пропаганда"*. Естествено е, че погрѣшно съмъ обвинилъ г-нъ Здравко въ замѣстване думата „агитация" съ „пропаганда". Крайно съжалявамъ за тази грѣшка, защото съ нея, първо, окуражихъ г-нъ Здравко, съ нови цитирания себе си и отъ статията на нашия др. Х. Н., да си даде видъ на оправданъ, макаръ и за минута, и, второ, си създадохъ излишна и не особено благодарна работа втори пжть да се занимавамъ съ неговитѣ манери да цитира чуждитѣ мисли. Инъкъ положително бѣхъ рѣшенъ да се задоволя съ направенитѣ изобличения на неговитѣ „литературни похвати", съ които иска да издигне дѣлото на „младитѣ демократи", а да прѣдстави въ лоша свѣтлина онова на социалиститѣ, разбира се, на насъ „догматицитѣ". Но сега съмъ принуденъ още единъ пжть да се повърна, толкозъ повече, че

той по сжщия начинъ цитира по земледѣлческитѣ сдружавания изъ кн. „Икономичното развитие на България“ отъ Д. Б. Г-нъ Здравко тържествува, разбира се, по поводъ тая моя грѣшка. Нѣма съмнѣние, че тържествуването на г. Здравко най малко ме тревожи; напротивъ, въ неговото прибързано, още въ началото на статията му, тържествуване намирамъ още едно доказателство на недобросъвѣстно отношение къмъ въпроса, съ който занимаваме читателитѣ си. Съ своето тържествуване, той иска да прикрие срамътъ отъ изобличенията, които му направихъ за твърдѣ лошата му маниера да прѣдава чуждитѣ мисли, а главно да прикрие фактътъ, че той съвършено въ фалшивъ видъ прѣдаде първото мѣсто отъ статията на Х. Н. Какъвъ недобросъвѣстенъ противникъ е г. Здравко, се вижда отъ твърдението му, че азъ умишлено съмъ билъ замѣстилъ думата „агитация“ съ думата „пропаганда“. Направилъ съмъ билъ това съ желанието да извърша фалшификация съ писаното отъ него! Г-нъ Здравко, както се вижда, сжди за хората по себе си. Читателитѣ ще разбератъ, че грѣшката ми е съвършено неумишлена, ако имъ кажа, че нѣмахъ абсолютно никаква нужда нарочно да замѣствамъ думитѣ „агитация“ съ „пропаганда“, за да докажа крайно недобросъвѣстното цитиране на г. Здравко. Цѣлата цитата сама по себе си е най-добро доказателство. За да докажа на г-нъ Здравко, че това е така, ще приведа още еднажъ цитатитѣ:

„Демокр. Прѣгледъ“, бр. 2 стр. 38.	**„Ново Време“, кн. 5 и 6, стр. 394.**
„Спредъ г. Х. Н. градското население у насъ „*не прѣдставлява благоприятна почва за социалистическа агитация*“.	„Градското население *не прѣдставляваше и, докато не се развие и отдѣли работническия класъ, не ще прѣдставлява благоприятна почва за социалистическата агитация, особено за политическата социалистическа агитация*“.

Тази цитата изъ „Н. Вр.“ сама по себе си отъ край до край изобличава „фалшивото“ цитиране отъ г. Здравко въ „Дем. Прѣгледъ“, та съвсѣмъ нѣмахъ нужда да замѣствамъ думата „агитация“ съ думата „пропаганда“. Така че ако г. Здравко не сждѣше по себе си за хората, не щѣше да експлоатира тази моя неволна грѣшка. Толкосъ повече това е така, че и г. Здравко сега признава, какво той испустналъ отъ цитата най-сжщественото. А както виждатъ читателитѣ, всичко сжществено въ цитата отъ статията на Х. Н. г. Здравко е испустналъ и именно *нарочно*, защото неговата цѣль, въ всичко, което той пише по социализма въ България, а въ случая и по статията на Х. Н., е да прѣдстави работа така, като че сами социалиститѣ отричатъ за социализма почва у насъ или най-малко, че тѣ признавали тази почва за „много, много тѣсна“, особено пъкъ въ селата, гдѣто „младодемократитѣ“ мислятъ да хвърлятъ вждицата си.

Въ бр. 12 на „Д. Пр.“ г. Здравко се мжчи да оправдае непълното и фалшиво свое цитиране мислитѣ на Х. Н. съ технически условия, съ това, че размѣритѣ на списанието не му позволявали да цитира пълно, че въ „критични“ и „полемични“ бѣлѣжки не можало и „безмислено“ щѣло да бжде да се иска пълно цитиране мислитѣ

на критикуванитѣ автори. Всичко това сѫ несъстоятелни оправдания, задъ които се крие долнокачествената литературна маниера на г-нъ Здравко противъ социалистическата мисъль. Нѣма съмнѣние, че се допуска да се прѣдаватъ чуждитѣ мисли, безъ дословно да се цитиратъ, като се цитиратъ само характернитѣ изрази и термини. Но въ такъвъ случай коректностьта го изисква да се прѣдава сѫщностьта на мислитѣ най-пълно и най-точно да се цитиратъ характернитѣ мѣста, безъ да се притурятъ къмъ тѣхъ думи, които придаватъ съвършено другъ смисълъ на цитираното, или безъ да се откѫсватъ отъ тѣхъ изразитѣ, които сѫ свързани тѣсно съ него. Отъ друга страна, г. Здравко много по-малко мѣсто би заелъ отъ „Д. Пр.“ и би далъ вѣрно прѣдставление за мислитѣ на Х. Н., ако той бѣше избралъ найсѫщественитѣ мѣста отъ статията на послѣдния, ако бѣше цитиралъ дословно и сетнѣ направѣше своитѣ „критични“ и „полемични“ бѣлѣжки. Но г. Здравко нѣма за цѣль да прѣдава вѣрно мислитѣ ни; неговата цѣль въ случая бѣше да прѣдстави мислитѣ на Х. Н. въ такъвъ фалшивъ видъ, щото, който чете „критичнитѣ“ бѣлѣжки на г. Здравко и който не е челъ статиятя на Х. Н., да усвои заключението, което му прѣдлага той, г. Здравко, а именно, че социалиститѣ съвсѣмъ сѫ се отчаяли въ социализма, че за него нѣмало почва нито въ градоветѣ, нито въ селата, и че най-благоприятна почва имало за демократизма. Ето каква цѣль той гони съ непълното и фалшивото цитиране на писаното ни, а не че мѣстото на „Д. Пр.“ не позволявало да цитира вѣрно и пълно.

Отъ цитатитѣ, които по-горѣ втори пѫть привеждамъ, читателитѣ виждатъ, че г. Здравко фалшиво е цитиралъ мисъльта на Х. Н., не защото е изказана въ дълги редове, та щѣла да заеме много мѣсто. а защото искаше да я прѣдаде фалшиво, за да излѣзе, че „споредъ г. Х. Н.“, градското население у насъ „непрѣдставлява благоприятна почва за социалистическа агитация“, че нѣма почва за социализма. Сега г. Здравко въ 12 брой се оправдава, че макаръ да „изпустналъ израза“, сѫществения изразъ въ тази цитата, нищо не било се губило отъ мисъльта на Х. Н, още по-вече, че той „много по-пълно“ и „по-ясно“ билъ повгоренъ по-долѣ. Но, *първо*, очевидно е, че не е все сѫщото да кажешъ: „*споредъ г. Х. Н, градското население не прѣдставлява благоприятна почва за социалистическа агитация*“, както цитира г. Здравко, и да кажешъ: „*Градското население не прѣдставляваше и, догдѣто не се развие и отдѣли работническия класъ, не ще прѣдставлява благоприятна почва* и т. н.“, както казва Х. Н. Тѣ сѫ двѣ крайно различни нѣща. ***Второ***, и пасажътъ, който сега привежда г. Здравко, за да докаже, че „изпуснатиятъ изразъ“ въ думитѣ на Х. Н. билъ „повторенъ“ и „много по-пълно и по-ясно“ се съдържалъ въ него, и тоя пасажъ на г. Здравко съдържа фалшификация мислитѣ на Х. Н. И наистина, г. Здравко прѣдава тоя пасажъ на стр. 244, кол. 2, брой 12 така:

„Тя (социалист. агитация) ще намѣри такава (благоприятна почва), *само когато развитието на капитализма сгрупира по-голѣми работнически маси въ градоветѣ и нивелира тѣхното обществено и економическо положение*“.

Подчертанитѣ тука редове сѫ цитирани отъ г. Здравко изъ статията на Х. Н, стр. 395. Тѣ така сѫ цитирани отъ него и въ 2 бр. на „Дем. Пр.“. Но тази цитата тъкмо и потвърдява още еднажъ фалшивото цитиране на г. Здравко. Последнията така прѣдава заключението на Х. Н., като че то говори за не „благоприятната почва“ на социалистическата агитация въ градоветѣ, когато заключението на Х. Н. съвсѣмъ друго съдържание има. Г-нъ Здравко, за да докаже своята прѣдвзета мисъль, че за социализма въ България нѣмало почва, а имало за демократизма, цитираното мѣсто отъ статията на Х. Н. го прѣкжсва и туря точка тъкмо тамъ, отъ гдѣто се почва втората половина отъ заключението на Х. Н. По такъвъ начинъ се „прѣдава“ на заключението съвсѣмъ другъ смисълъ отъ оня, който се съдържа въ статията на Х. Н. И наистина. Цѣлото заключение на Х. Н. отъ изслѣдванията, които той прави върху състава на градското население у насъ, е слѣдното:

„Само когато развитието на капитализма сгрупира по-голѣми работнически маси въ градоветѣ и нивилира тѣхното обществено-економическо положение, *само тогава се отваря епохата на силното и широко работническо-социалистическо движение*“.

Такова е цѣлото мѣсто отъ статията на Х. Н., мѣсто самостоятелно, турено между точки. Както виждаме, въ цитираното не се говори вече за „благоприятна почва“, а за „*епохата на силното и широко работническо-социалистическо движение*“. Едно значи „благоприятна почва“, съвсѣмъ пъкъ друго значи „епоха на силно и широко работническо-социалистическо движение“. „Благоприятна почва“ за „социалистическа „агитация“ въ градоветѣ Х. Н. вижда и сега. А че това е така, се вижда отъ слѣднитѣ редове, които веднага идатъ слѣдъ цитираното. Той казва слѣдующето:

„*Въ послѣднитѣ* (градоветѣ) *социалистическото движение у насъ ще се появи и закрѣпне само като работническо движение.* Това се най-добрѣ доказва **още сега** отъ тия нѣколко градове (Сливенъ, София, Русе и пр.), гдѣто първитѣ успѣхи на социализма сѫ свързани съ размърдването и свѣстяването на работницитѣ въ печатарския, желѣзарския, шивaческия, фабрично-тъкачния и др. занаяти“.

Както виждаме отъ подчертанитѣ отъ мене думи: „още сега“, Х. Н. вижда „благоприятна почва“ за „социалистическо-работническо движение“, въ много градове и сега, при днешното развитие на индустрията. „Силно и широко работническо-социалистическо движение“, нѣма съмнѣние, ще се яви съ по-нататъшното развитие на индустрията. Това постоянно сѫ твърдели и твърдятъ социалиститѣ. Но г. Здравко иска да убѣди лековѣрнитѣ си читатели, че въ България нѣмало почва за развитието на „едрата индустрия“, т. е. на капитализма, защото липсвали у насъ „маса благоприятни условия“, нѣмало ни „капитали и пазарь напр.“, слѣдователно, нѣмало почва у насъ и за социализма, или ако и да има, тя била толкова „тѣсна“, „слаба“, че не си струва и да се занимава човѣкъ съ „социалистическа агитация“, когато имало такова „широко поле“ за „културна работа“, т. е за демократизма! Единъ демократъ другояче не може да мисли и нема

си живѣе съ тия демократски илюзии. Но г. Здравко прави нѣщо повече. Ако той, като живѣе съ своитѣ демократски илюзии. се стараеше да „критикува" Х. Н. отъ гледна точка на своитѣ илюзии, не щѣхме да имаме нищо противъ неговитѣ „критични" и „полемични" занятия; щѣхме да говоримъ само за несъстоятелностьта на тия му занятия и нищо повече. Но г Здравко е „хитъръ", като отърканъ селски кметъ. Той намѣсто да приведе цѣлата мисъль на Х. Н. и да я „критикува", отсѫсва едната половина отъ нея, туря точка, другата ѝ половина захвърля и захваща да смигва на читателитѣ си: „на, виждате ли, и Х. Н., правовѣренъ социалистъ, не намира благоприятна почва за социализма, до дѣто не се развие капитализма, а понеже този нѣма да се развие, то . . . сѣщайте се, де, сами!" Г-нъ Здравко изпуска въ горната цитата втората ѝ сѫществена половина: „*само тогава се отваря епохата на силното и широко работническо-социалистическо движение*", за да направи онова „логическо заключение" изъ статията на Х. Н., което му трѣбва. Това „прѣдаване" на чуждитѣ мисли е не само „недобро" и непълно, но то е просто . . . то е фалшификация, *умишлена фалшификация* на чуждитѣ мисли.

Но като се опира на тази фалшификация, г. Здравко въ 12 бр. на „Д. Пр." се мѫчи да оправдае другитѣ си фалшиви цитирания и „прѣдавания" статията на Х. Н. Въ първа книга на „Н. Вр." отъ т. г. цитирахъ цѣлата мисъль на Х. Н., както и казаното и цитираното отъ г. Здравко. Съ тѣзи цитати показахъ, че Х. Н. говори *условно*, а не *безусловно* за успѣхитѣ на „социалистическата пропаганда" вече. Фалшивото „прѣдаване" и цитиране мисъльта на Х. Н. отъ г. Здравко се състои въ това, че изпустна тъкмо оня пасажъ отъ цитатътъ, отъ който ясно става, че Х. Н *не безусловно* отрича „благоприятната почва" за „социалистическа пропаганда" и за сега. Но сега г. Здравко намира, че това не било сѫщественото, а че ужъ било сѫществено мѣстото: „*Защото то* (градското население) *се състои отъ разни съсловия, повечето отъ които се намиратъ въ прѣходно и противорѣчиво положение*". Сѫщественото за мене бѣше да му покажа, че той фалшиво прѣдаде мисъльта на Х. Н. Ако цитирания пасажъ отъ статията на послѣдния почнахъ отъ това мѣсто, то го направихъ, за да запазя свързката между частитѣ на цѣлата мисъль, която цитирамъ, а не защото то е сѫщественото, на което искахъ да обърна внимание. И безъ него и съ него е ясно, че г-нъ Здравко съвсѣмъ фалшиво прѣдаде мисъльта на Х Н. Очевидно е, че той съ своитѣ сега старания да се оправдае доказа само това, че умѣе да се извърта, както умѣе да извъртва чуждитѣ мисли.

Такива сѫщо сѫ и другитѣ му оправдания. Въ по-миналата хроника приведохъ изъ „отзиви и бѣлѣжки" на г. Здравко още едно мѣсто, въ което той „прѣдава" мислитѣ на Х. Н. така, щото му приписва мисли, които не се сѫдържатъ въ него. Сега, въ 12 бр. г. Здравко е принуденъ да приведе цѣлото мѣсто изъ статията на Х. Н., както си е то. Отъ това мѣсто сега ясно личи, какъ г. Здравко е извратилъ въ своитѣ „отзиви и бѣлѣжки" въ 2 брой на „Д. Пр." цѣлата

му мисъль. Тамъ той „прѣдава" я така, като че *социалистическата партия* „намира благоприятна почва и бърже печели успѣхи" не съ друго, а *съ обѣщания, съ стремление* „да отнеме тѣжкото данъчно бреме отъ плѣщитѣ на селенитѣ и т. н.". И това ужъ казвалъ самъ Х. Н.! А пъкъ той, Х. Н., за *социалистическата партия* нищо подобно не казва. За *социалистическата партия* Х. Н. дословно казва слѣдното:

„Въ тоя моментъ на разочарование отъ нашитѣ „политикани" явява се социалистическата партия съ своята системна и послѣдователна програмна дѣятелность, съ своята неопятненость, съ своята преданность и енергия и съ цѣлъ редъ минимални искания, които отговарятъ тъкмо на непосрѣдственитѣ желания на западналото земледѣлческо население". (стр. 397).

Това говори Х. Н. и както виждаме, нищо отъ това, което му приписва г. Здравко да е говорилъ за *социалистическа партия*, нѣма. Тука именно казвамъ, че г. Здравко просто съчинява и влага въ устата на Х. Н. мисли, които той не е изказвалъ. Но сега г. Здравко, за да оправдае своитѣ фалшификации съ статията на Х Н. цитира отъ сѫщата страница и друго едно мѣсто, което ужъ тъкмо го оправдавало и унищожавало моитѣ „доказателства". Но това мѣсто не се отнася къмъ туко-що цитираното мѣсто и къмъ *социалистическата партия*, а съставлява заключение на късъ, но вѣренъ анализъ, който дава Х. Н. за „общественитѣ отношения" въ село. Мѣстото, за което е дума и съ което иска да се оправдае г. Здравко, гласи дословно слѣдното:

„При такова положение, *една упорна партия на дѣятелность*, която се стреми да отнеме тѣжкото данъчно бреме отъ плещитѣ на селенитѣ, да прѣобрази държавното и общинско управление, като го приспособи къмъ тѣхнитѣ нужди и пр., *една такава дѣятелность* при отсѫтствието на подходяща демократическа партия, която да се опира на интереситѣ на дребната буржуазия изобщо и дребнитѣ земледѣлци частно, бърже печелеше и печели".

Сега питамъ г. Здравко да ми каже: гдѣ тука Х. Н. казва, че социалистическата партия . . . съ обѣщание или, по-право, съ стремление да отнеме тѣжкото данъчно бреме и т. н. „намира благоприятна почва и бърже печели успѣхи"? Тука Х. Н. говори само за „една партийна дѣятелность", за „една такава дѣятелность", (подчертани отъ мене въ цитата), „която се стреми" и пр. и която „бърже печелеше и печели", а не че социалистическата партия съ такава дѣятелность съ „обѣщания" или съ „стремление да отнеме тѣжкото данъчно бреме" и т. н. бърже печелеше и печели. Тѣ сѫ двѣ крайно различни нѣща. Х. Н. писа статията си прѣзъ май мѣсецъ, тъкмо когато социалистическата партия бѣше заета съ въпроса да си обясни политическитѣ успѣхи, получени за нея въ нѣколко избирателни селски околии, като Павликенско, Ямболско и Сухиндолско, които успѣхи и самата партия не ги считаше за плодъ на „социалистическа дѣятелность", нито трайни. Той още отъ самото начало на своята статия си задава въпроса: на каква дѣятелность се дължи успѣха въ миналитѣ законодателни избори въ споменатитѣ избирателни околии? Тамъ той казва сѫщо, че тоя въпросъ занимава „мислящитѣ и дѣйствующи" членове на партията. Но щомъ е така, тогава очевидно е,

че Х. Н. говори за „една партийна дѣятелность“, за „такава една дѣятелность“, каквато виждаме въ такива околии като Павликенско, гдѣто 6—7 години на редъ се избира г. Габровски, въ Сухиндолско, гдѣто „тъй бърже“ се спечели едно „социалистическо“ депутатско мѣсто и т. н. „Такава една дѣятелность“ партията чрѣзъ своитѣ конгреси отдавна, а особено въ последнитѣ три години, се стараеше да я ограничи, да я тури въ своитѣ социалистически рамки. Но „такава една дѣятелность“ се оказа тъй „упорна“, че нейнитѣ привърженици въ партията пожелаха да ѝ я натрапатъ, като „социалистическа“, да я въведатъ въ „нова партийна тактика“, което и приведе къмъ изхвърлянето имъ изъ редоветѣ на партията. Въ последнята цитата, която по-горѣ направихъ, Х. Н. именно за „такава една дѣятелность“ говори. Ще кажате, че г. Здравко не разбира това и че той не знае, какво става въ редоветѣ на нашата партия отъ три години насамъ. Не, той разбира много добрѣ и знае много добрѣ, какво става въ нейнитѣ редове; той самъ не веднажъ е писалъ въ „отзиви и бѣлѣжки“ по полемиката между партията и опортюниститѣ, „общодѣлцитѣ“ въ нея. Но за него бѣше важно да извлече изъ статията на Х. Н. „логическо заключение“, че за „социалистическата партия“ нѣма почва въ България или че тя е толкосъ „тѣсна“, щото безполезно ще бѫде да става човѣкъ социалистъ, че е по-полезно да стане демократъ, — тогава прѣдъ него се откривало „широко поле“ за „културна работа“ т. е. „широко поле“ за широки демократически илюзии. Но да извади такова „логическо заключение“ изъ статията на Х. Н. г. Здравко не можеше по другъ начинъ, освѣнъ като фалшифицира статията му т. е. като „прѣдаде“ по най-недобросъвѣстенъ начинъ сѫщественитѣ мисли отъ нея.

Съ това свършвамъ за сега расправитѣ съ г. Здравко по въпроса за неговото „недобро“, „непълно“, фалшиво цитиране статията на Х. Н. Сега ще кажа нѣколко думи за „заключението“ на г. Здравко. Неговото „заключение“, споредъ неговитѣ думи, е: „*Полето за чисто социалистическа дѣйность у насъ въ селата е тѣсно, много тѣсно,* — додѣто отъ друга страна въ тѣзи сѫщитѣ села има такъвъ широкъ просторъ за работа, за творческа, съзидающа работа“. Това заключение било направено отъ г. Здравко, „споредъ признанието на правовѣрнитѣ и послѣдователни марксисти като Х. Н.“! Ето и тука г. Здравко фалшифицира „признанието“ на правовѣрнитѣ марксисти. Подобно фалшиво заключение отъ статията на Х. Н. може да извадятъ само такива „демократи“ като г. Здравко. Напротивъ, заключението отъ статията на Х. Н. е, че „*полето* за **чисто социалистическа дѣятелность**“ у насъ въ селата не само не е „много, много тѣсно“, а е „много, много широко“. Цѣлата статия на нашия др. Х. Н. е насочена къмъ това, щото да докаже, че и въ селата за единъ *социалистъ* има широко поле за *дѣйствителна социалистическа работа*. Ако тази работа я сведемъ дори само на това, да се обясни на пропадващитѣ селени процеса на пропаданието на тѣхното селско стопанско производство, пакъ тази работа е отъ грамадно просвѣтително значение за тѣхъ. Въ всѣкой случай, тази „много, много тѣсна“

„социалистическа дѣйность“ ще имъ принесе милиони пѫти по-голѣма полза, отколкото „широкитѣ“ кухи фрази на демократитѣ. Можете подиръ това да си прѣдставите, какво демократско недомислие се съдържа въ слѣдующитѣ думи на г. Здравко:

„Естествено е, — казва той, — че слѣдъ това неутѣшително за правовѣрнитѣ марксисти заключение, което извлѣкохъ отъ статията на г. Х. Н., азъ очаквахъ да се явятъ възражения било отъ самия г. Х. Н., било отъ редакцията на списанието, въ което бѣ помѣстена въпросната статия. Обаче, въ слѣдния брой на „Н. Вр.“ излиза г. Senex и, намѣсто да обори моето заключение или да даде друго нѣкакво обяснение на фактитѣ върху които опирахъ заключението, задоволява се съ едно голословно твърдение, че ужъ азъ съмъ цитиралъ статията на Х. Н. невѣрно и непълно. Азъ знаяхъ, че „Н. Вр.“ просто не може да отрѣче вѣрностьта на направения отъ мене логически изводъ изъ положенията на г. Х. Н. и, за да избѣгне неприятното самопризнание, пуща върху ми тѣзи обвинения“.

Съ статията на Х. Н., е напълно съгласна и редакцията на „Н. Вр.“ и партийнитѣ членове, защото въ нея се прокарватъ възгледи и опитвания, които всички ги носимъ въ душата си, ги изказваме при разни случаи и ги сподѣляме. Относително „заключението“ на г. Здравко казахъ си мнѣнието още тогава, когато се явиха неговитѣ „критични бѣлѣжки“. На едно „заключение“, направено чрѣзъ такава фалшификация статията на Х. Н., да се възражава повече, отколкото му бѣ възразено, е съвсѣмъ напраздно губение време. А пъкъ до колко азъ съмъ се задоволилъ „съ едно голословно твърдение“ за неговото фалшиво цитиране, показахъ въ миналитѣ хроники, показвамъ и въ тази хроника съ редъ сравнителни цитати. Ако и такива „доказателства“ сѫ „голословни твърдения“, тогава, кое ли твърдение за г. Здравко е не голословно? Види се, неговото! Но отъ такова „не голословно твърдение“ оставаме да се ползува г. Здравко.

* * *

Въ сѫщия, 12 бр. на „Д. Пр.“, г. Здравко прѣдизвиква ме „пакъ“ да съмъ кажелъ нѣщо „не изобщо върху статийката на своя приятель Д. Б.“ „за челяднитѣ имоти“, а да съмъ кажелъ „нѣщо за *невѣрното* и *неточното прѣдаване* въ тази статийка *нѣкои факти изъ неотдавнашния ни общественъ животъ*“, направено при туй нарочно. При това той прибавя „тържествено и чудно“: „Върху този именно въпросъ искахъ отъ г. Senex да каже нѣщо. Но той мълчи — и ще мълчи, защото не е правъ“. Като прочетохъ цитираното, особено подчертанитѣ отъ мене думи въ него, а именно „нѣкои факти изъ неотдавнашния ни общественъ животъ“, бая бѣхъ се замислилъ и се питахъ: „аджеба, за „кои факти“ е думата, които „невѣрно и неточно“ съмъ прѣдалъ и „при туй нарочно“? Тъй и не можахъ да се сѣтя, додѣто не се обърнахъ къмъ „отзиви и бѣлѣжки“ на г. Здравко въ бр. 6—7 на „Д. Пр.“, Чакъ когато повторно прочетохъ „критичнитѣ“ му бѣлѣжки въ тоя брой, разбрахъ, какъвъ билъ мерама му.

„Въпросътъ“, върху който тъй настоятелно иска г. Здравко да кажа „нѣщо“, се състои въ слѣдующето. Въ статийката на Д. Б. въ „Червенъ Нар. Календарь“ за т. г. „челяднитѣ имоти“, като обяснява, що е „челяденъ имотъ“ и че той не само нѣма да помогне на селското пропаднало и пропадващо население, а още повече ще влоши

положението му, Д. Б. прибавя, че за туй сж криви сами селенитѣ, дѣто избиратъ такива неразбрани депутати, „каквито сж тия отъ „земледѣлческия съюзъ", тия отъ „демократитѣ" и отъ „разнитѣ господарски партии". А по-горѣ Д. Б. казва:

„Земледѣлческитѣ депутати отъ тая група (отъ „земледѣлческата група") въ Нар. Събрание, поддържани и отъ така нареченитѣ „млади демократи", отцѣпени въ Нар. Събрание отъ Каравеловата партия, искаха отъ правителството челядни имоти и дори бѣха внесли въ Народ. Събрание проектъ за такъвъ законъ. Правителството имъ внесе казаното измѣнение на чл. 979 отъ гражд. законъ и тия лицемѣрни оплаквачи на народа гласуваха го".

Ето тия послѣднитѣ думи въ този пасажъ отъ статийката „челяднитѣ имоти" най-много жегнало нашитѣ „млади демократи", и „пъргавиятъ" Здравко припна да ги опровергава. Неговитѣ „опровержения" се състояха въ туй, че „младодемократитѣ" биле по принципъ за проекта за челяднитѣ имоти, внесени отъ „земледѣлческата група", въ който размѣрътъ на послѣднитѣ билъ не 10 декара ниви, 2 дек. гюлъ и т. н., както е въ гласуваното отъ тѣхъ измѣнение на чл. 979 отъ гражд. законъ, а много по-голѣмъ, че не било вѣрно обвинението на Д. Б., какво „младодемократитѣ" не „сж искали да направятъ нѣщо по добро за селското население" и че „младодемократитѣ" гласували за прѣдложението на правителството, защото „все пакъ то е повече отъ нищо и все ще послужи поне като единъ опитъ". Друго нѣщо, което било не право въ обвиненията на Д. Б., е твърдението му, че „младодемократитѣ" гласуваха заедно съ „земледѣлческитѣ депутати" измѣнението на чл. 979 отъ гражд. законъ. Такива сж „опроверженията" на Здравко, по които искя настоятелно да съмъ кажелъ „нѣщо".

На времето си отговорихъ на г. Здравко, че всичко, каквото Д. Б. казва въ статията си: „Челяднитѣ имоти", е вѣрно. Не искахъ повече да му отговарямъ, защото, съгласете се, че да се отговори на всички чисто филистерски питания е често пжти безсмислено. Ето защо Senex „мълчи", а не „защото не е правъ". Но понеже г. Здравко е такъвъ неприличенъ заяда, то сега ще му направя удоволствие да му кажа „нѣщо" въ нѣколко думи.

Прѣди всичко „опровержението" на г. Здравко се състои въ туй, че Д. Б. не право твърдѣлъ, какво за проектъ „на господарскитѣ партии" за *челядни имоти* билъ вземалъ измѣнението на чл. 979 отъ гражд. законъ, а не прѣдложенитѣ отъ тѣхъ проекти. Обаче, въ статията на Д. Б. нѣма такова твърдение. Въ нея той взима измѣненията на чл. 979, гласуванъ отъ Нар. Събрание, като примѣръ, за да покаже, какво е нѣщо *челяденъ имотъ* И наистина, слѣдъ като дава общо опрѣдѣление на тоя имотъ, Д. Б. пояснява съ примѣръ: „Напримѣръ, да кажемъ, че съ законъ се опрѣдѣля, 10 декара ниви, 2 декара лозе или единъ декаръ гюлъ и т. н." (стр. 57, Черв. Нар. Кал. 1903 год). Но г. Здравко, като гуженъ, бърза да причисли и „младодемократитѣ" къмъ „господарскитѣ партии", макаръ че въ статията си Д. Б. ги отдѣля отъ тѣхъ, но като ги причисли, бърза да защищава „господарскитѣ партии" отъ неговитѣ „невѣрни обвинения". Тия „невѣрни обвинения" той намира въ слѣдующитѣ редове на статията му:

„Господарскитѣ партии — казва Д. Б. на стр. 53 — и, изобщо, оплак-

вачитѣ на селското население казвать, че такъвъ законъ за челяднитѣ имоти щѣлъ да помогне на земледѣлцитѣ да си поправятъ положението, че той щѣлъ да запази на селската челядь поне 10 декара ниви, или 2 дек. лозе или 1 дек. гюлъ и една (селска) кѫща*) за 500 или 1000 лева, ако е градска. Да кажемъ, че такъвъ законъ наистина ще запази такъвъ имотъ за една челядь. Пита се: може ли една челядь да живѣе съ 10 декара земя?"

Въ тия редове Д. Б визира двѣ нѣща: *първо*, правителствената партия и „оплаквачитѣ на селското население" отъ нейната срѣда, които дѣйствително въ Народното Събрание твърдѣха, че такъвъ „челяденъ имотъ" щѣлъ да бѫде полезенъ за селското население; *второ*, визира и „земледѣлцитѣ депутати" и „младодемократитѣ", които гласуваха за този „quasi-челяденъ имотъ". Щомъ тѣ го гласуваха, очевидно, очакватъ, че той все щѣлъ да помогне „нѣщо" на селското население. Не-ли г. Здравко самъ казва, че „все пакъ то е повече отъ нищо"? Но въ такъвъ случай, гдѣ сѫ „невѣрнитѣ обвинения" на Д. Б.?

Другото „опровержение" на г. Здравко състои въ това, че Д. Б. не билъ взелъ проектитѣ на „господарскитѣ партии" за основа на своята статия, а билъ взелъ за основа гласуванията отъ тѣхъ „quasi-челяденъ имотъ". Но това никакъ не е вѣрно. Основата на статията е изобщо „челядниятъ имотъ", като институтъ, а прѣдложението на правителството е взето, едно, за примѣръ, съ който Д. Б. обяснява, що е *челяденъ имотъ*, а друго, за да покаже, какво гласуваха „оплаквачитѣ на селското население", какъвъ му е смисъла и да изобличи правителственото болшинство, че съ него хвърля прахъ въ очитѣ на населението. А че казаното въ статията отъ Д. Б. изобщо за „челяднитѣ имоти", като институтъ, се отнася до всички проекти на „господарскитѣ партии" за такъвъ, е ясно отъ слѣднитѣ редове, идящи веднага слѣдъ горѣцитиранитѣ:

„Днесъ всички признаватъ, че на една селска челядь, която има 80 уврата земя, работена съ петь души работника, ѝ остава едвамъ единъ левъ за цѣла челядь: едвамъ, значи, да се прѣхрани. Но щомъ е така, тогава една челядь съ 10 декара земя трѣбва съвсѣмъ да умира отъ гладъ. *А пъкъ отъ друга страна, всички признаватъ, че най-голѣмата часть отъ селскитѣ челяди днесъ иматъ най-много отъ 5 до 50 декара имоти и между тия най-многото иматъ отъ 5 до 20 декара. Какво може да помогне на това голѣмо множество селски челяди единъ* **законъ за челяднитѣ имоти?** *Ще подобри ли* **такъвъ законъ** *положението имъ съ нѣщо?*"

Не е ли ясно отъ подчертанитѣ отъ мене редове, че Д. Б. говори изобщо за „единъ законъ за челяднитѣ имоти", слѣдователно, и за „проектитѣ на господарскитѣ партии?" Не е ли ясно, че неговитѣ думи, казани въ статията му, какво институтътъ за „челяднитѣ имоти" не само нѣма да помогне на селското население, но ще го тури въ по-лошо положение, се отнасятъ не само до гласуванията и отъ „младодемократитѣ" „квази-челяденъ имотъ"? Тогава, кое е „невѣрно" твърдение въ статията на Д. Б.?

Колкото до „опровержението" му на думитѣ на Д. Б., че тѣ гласуваха „квази-челядния имотъ" заедно съ „земледѣлческата група", г. Здравко и самъ признава. Но защо той казва: „Обаче, той (Senex) съвсѣмъ не е правъ". Въ какво не съмъ правъ, когато самъ г. Здрав-

*) Думата въ скобкитѣ „селска" е пропусната, види се, при набирането на статията и не е забѣлѣзана при коректицята.

ко признава, че съмъ правъ? Или не съмъ го разбралъ тука? Да не би да иска да каже, че не съмъ билъ правъ въ това, дѣто не съмъ разгледалъ и „прѣдставения отъ тѣхъ проектъ"? Въ такъвъ случай и тука съмъ правъ, защото въ статията си, Д. Б. изказва се за всички „проекти на господарскитѣ партии", слѣдователно и за проекта на „земледѣлческитѣ депутати", подържани и отъ „младодемократитѣ".

За да свърша и „по тоя въпросъ" съ г. Здравко, ще кажа още нѣколко думи върху нѣкои негови „критични бѣлѣжки" въ бр. 6—7 на „Д. Пр.", за да не би да каже, че „нарочно" съмъ ги замълчалъ, та да ме кара трети пжть да се занимавамъ съ сжщия „въпросъ". Г-нъ Здравко казва, че Д. Б. разбивалъ „отворени врата", защото билъ взелъ за основа на разсжжденията си „квази-челядния имотъ", който гласуваха въ извънредната сесия на XII Обикн. Народно Събрание и „младодемократитѣ". Прѣди всичко, Д. Б. взима за основа, както видѣхме, не гласувания отъ тѣхъ „квази-челяденъ имотъ", а изобщо „челядния имотъ" като институтъ. Значи, тука нѣма „отворени врата". Сетнѣ, „младодемократитѣ" гласуваха „квази-челядния имотъ" съ това утѣшение, че той билъ „все повече отъ нищо", когато той е повече отъ нула, която е при това пакостна за населението нула. Брой 6—7 отъ „Д. Пр." излѣзе прѣзъ декемврий 1902 год., тогава, значи, г. Здравко пише:

„Дали тѣзи узаконени квази-челядни имоти ще влошатъ още повече положението на земледѣлцитѣ или ще запазятъ послѣднитѣ поне що-годѣ отъ лихваритѣ, това е въпросъ, който неможе да се рѣшава теоритически, а приорно, и трѣбва да се видятъ практическитѣ резултати и по тѣхъ да се сжди".

Тъкмо когато г. Здравко писа тѣзи редове, бѣха вече извѣстни въ редовната сесия на XII Обикн. Нар. Събрание „практическитѣ резултати", които говориха само за по-голѣмото влошаване положението на селското население и които резултати не можеха да бждатъ прѣдвидени само отъ такива „оплаквачи" на това население, каквито бѣха гласувалитѣ за него депутати, въ тѣхното число и „младодемократитѣ". Тъй що, и тука, както виждаме, Д. Б. разбива „не отворени врата", а врата съвсѣмъ затворена за „младодемократитѣ".

По нататъкъ г. Здравко „опровергава" твърденията на Д. Б., за несъстоятелностьта на института за „челяднитѣ имоти" въ веригата отъ „демократически мѣрки" за спасението на селското население, съ туй, че тѣ биле извадени възъ основа ужъ „на приетитѣ квази-челядни имоти" и като ги поставялъ „въ нищо не измѣненитѣ досегашни условия на нашитѣ земледѣлци". Първо, както видѣхме, и както се вижда отъ цѣлата статия, не е вѣрно, че Д. Б. изважда своитѣ твърдѣния възъ основа „приетитѣ квази-челядни имоти", а възъ основа на изучвания върху института за „челяднитѣ имоти" въ другитѣ страни, както въ Америка и Русия. Въ статията си Д. Б. на стр. 60 казва:

„Законъ за челяднитѣ имоти, освѣнъ въ нѣкои щати на Сѣверна Америка и Русия, въ никоя друга страна нѣма. Но въ първата земледѣлцитѣ сами се отказватъ отъ него, не искатъ да се ползуватъ отъ него; въ Русия, споредъ самитѣ руси, добри познавачи на руския животъ, както, напримѣръ, професорътъ Исаевъ, законътъ за челяднитѣ имоти нито избавя земледѣлеца отъ примкитѣ на лихвари, нито го избавя отъ пропадане".

Въ една популярна и прѣдназначена за „Черв. Нар. Календарь"

статия не е възможно да се привеждатъ всички нуждни факти и разсѫждения на авторитети по въпроса. Но, както виждаме отъ цитираното, твърденията и заключенията на Д. Б. се основаватъ на извѣстни изучвания въпроса и то не върху „квази-челядни имоти“, а върху цѣлия институтъ за „челяднитѣ имоти“ и въ свързка съ верига отъ други подобни квази-мѣрки, съ които „младодемократитѣ“ мислятъ да ощестливятъ селското население. Второ, „опровержението“ на г. Здравко че „челяднитѣ итоти“ биле само една „халка отъ редъ мѣроприятия“ е толкова състоятелно, колкото и другитѣ му „опровержения“. Очевидно е, че додѣто демократитѣ прокаратъ цѣлия „редъ отъ мѣроприятия“, то „челяднитѣ имоти“ не само нѣма да ощастливятъ селското население, но ще го турятъ още въ по-лошо положение. Додѣто тѣ му дадатъ „Райфазеновитѣ каси“, „общедостѫпенъ личенъ кредитъ“, вече институтътъ за „челяднитѣ имоти“ едни отъ населението ще тикне още по-дълбоко въ безисходната яма на мизерията, а други окончателно ще ги освободи отъ всички имоти. Особено пъкъ това е вѣрно, когато въ своята „борба“ за „мѣроприятията“ демократитѣ се рѫководятъ отъ филистерското правило, че всѣко „квази-нѣщо“ гласувапо отъ тѣхъ е „все повече отъ нищо“. Но да приемемъ дори че и всички халки отъ „демократически мѣроприятия“ въ близко бѫдаще ще бѫдатъ изведнажъ прокарани. Ще ли съ това да се спаси голѣмата часть отъ селското население отъ пропадание? По никой начинъ! Въ най-добъръ случай тѣ могатъ само да донесатъ разцвѣта на капитализма у насъ, който пъкъ неминуемо ще пролетаризира тази часть отъ населението. Въ другъ случай, „демократическитѣ мѣроприятия“ могатъ само да позабавятъ процеса на пропадането, но никакъ нѣма да го спратъ. А че това твърдение е вѣрно, се вижда отъ историята на другитѣ народи. Но най-главното, което „младодемократитѣ“ не искатъ да разбератъ, е това, че за тѣхнитѣ „мѣроприятия“, като за Райфазенови каси, общедостѫпенъ личенъ кредитъ, кооперации и т. н., се изискватъ условия, каквито още ги нѣма въ нашата страна. А тѣ не се създаватъ съ куха фразеология за редъ „демократически мѣроприятия“ и за „широко поле за културна работа“. Тѣхъ ще създаде общото социално развитие на нашата страна, което, както се знае и както не може да бѫде другояче, върви и ще върви съгласно общата тенденция на съвременото капиталистическо развитие.

Ето това „нѣщо“ казвамъ на г. Здравко въ отговоръ на неговитѣ заядания. Доволенъ ли е сега г. Здравко отъ това казано тука „нѣщо“, остава да го чуемъ. Не си правя илюзия, че той е способенъ да се признава въ нѣщо и не търся отъ него тази доблесть. Но и тази хроника ще свърша съ едно пожелание къмъ него, а именно, да бѫде по-добросъвѣстенъ въ прѣдаването на чуждитѣ мисли, съдържанието на чуждитѣ статии, и да не пристава съ своитѣ необмислени, филистерски питания. Сега трѣбва да се убѣди, че нежеланието ми да отговарямъ на всички негови питания не означава желание да избѣгвамъ въпроситѣ и „нарочно замълчаване“, а означава, че считамъ безсмислено да се занимавамъ съ всички филисерства на хората. Да, г. Здравко, така си е!

Senex.

Юний. 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

умствения и обществения животъ

№ 6.

ПЛОВДИВЪ

Дружествена Печатница „Трудъ“

1903.

Съдържание:

Къмъ прѣдстоящия партиенъ конгресъ.

I.

Опасностьта, която заплашваше соц.-демократическата партия въ България съ израждане е вече задъ насъ. Жаждущитѣ за «широка» дѣйность всрѣдъ всички «производящи съсловия» на населението сѫ вече на своето мѣсто, и българскитѣ социалъ-демократи могатъ свободно да продължаватъ своето дѣло, поизоставено вслѣдствие горѣщитѣ и всѣпоглъщащитѣ спорове отъ три години насамъ.

Нѣма съмнѣние, обаче, че изходната точка на тѣхната дѣйность трѣбва да съвпадне съ рѣзкото изпъкване на резултатитѣ, до които дойдоха указанитѣ спорове, и на онѣзи недостатъци въ партийния животъ, които тѣ — посрѣдствено или непосрѣдствено — разкриха прѣдъ всички ни. Само пълното и ясно съзнание на съвременното положение на нашия политикоекономиченъ животъ въобще, и на българското соц. движение въ частность, може да ни позволи съ увѣреность да поставимъ своитѣ най-близки и най-неотлагателни задачи на социалъ-демократи, и да намѣримъ сѫщевременно най-сигурнитѣ срѣдства за тѣхното разрѣшаване.

«Спорътъ въ соц.-демокр. лагеръ» показа, както е невъзможно по-неопровержимо, че тъй наречения широкъ «социализмъ» се яви неизбѣжно, като теоритическа коронация на досегашната *практика* на болшинството отъ партийнитѣ членове и организации. Фактътъ, че многочисленни другари и комитети доблестно отхвърлиха «широкия социализмъ», не означава още, че тѣзи организации или другари сѫ били далечъ отъ дребнобуржуазната практика на партията. Наопаки! Тѣхния категориченъ отказъ отъ опортюнизма трѣбва да се счита по-скоро като протестъ къмъ стария начинъ на партийна дѣйность, като силно желание да се прѣвърши веднажъ за винаги съ този съсипващъ и издребняващъ съзнателния социалъ-демократъ начинъ на работа, и да се поведе борбата по-социалистически, по-съзнателно пролетарски. И ето защо цѣлата ожесточена полемика съ широкия «социализмъ» — въ нейната основа — трѣбва да се разглежда не само като борба за *запазването* пролетарския характеръ на партията, даденъ ней отъ програмата и отъ рѣшенията на послѣднитѣ 4 — 5 конгреса, но сѫщо, като съзнателно стремление да *се измѣни* досегашната нейна практика, като съзнателно домогване да се направи отъ нея дѣйствително пролетарска, социалъ-демократическа партия. Борбата на тъй нареченитѣ «тѣсни» за насъ бѣше — и, надѣваме се, ще бѫде — не само отбранителна,

но сжщо, и главно, нападателна, реформатерска, борба за обновление. Това е много понятно, щомъ се помжчимъ да намѣримъ обществено-историческата «база» на цѣлата «полемика» — «надстройка».

Материалната подкладка на тази „надстройка“ не се намираше само въ нахлуването на несъзнателни, неустановени елементи въ партията или въ влиянието, което оказваха на нея дребнобуржуазнитѣ ѝ послѣдователи и съчувственици въ страната. Това бѣше само едната страна на медала. Другата състоеше въ обстоятелството, че на нашата обществена арена се очертаваше доста ярко единъ новъ факторъ, непознатъ на социалиститѣ отъ прѣди 8 — 10 години, на социалиститѣ „отъ старата школа“ а la Габровски и др. — именно работническото, пролетарското организирано и неорганизирано движение, първъ резултатъ и най-добъръ призракъ на економическата трансформация, което капитализмътъ е успѣлъ да извърши вече въ свободна България. Новоизникналитѣ работнически синдикати въ по-голѣмитѣ градове, отъ една страна; а отъ друга — стихийно избухналитѣ, прѣзъ послѣднитѣ двѣ-три години, голѣми — *масови* за България — стачки на трамвайджиитѣ и на работницитѣ отъ захарната фабрика въ Софня, на памучно-фабричнитѣ ѝ пристанищни работници въ Варна, на тютюневитѣ работници въ Хасково и пр. не сж нищо друго, освѣнъ нѣколко по-изпъкнали контури въ фигурата на новия „факторъ“.

Само който се води отъ политиката на страуса, може да приказва сега за безизходното положение на българския капитализмъ, и само крайния мързеливецъ и сантименталния кжсогледъ мислитель може да приказва за „трима и половина“ фабрични работници въ България.

Въ сжщность работата не стои тъй; въ сжщность за пролетарска, „тѣсна“ социалъ-демокр. дѣйность на нашата партия днесъ говори не само доброто разбиране принципитѣ на социализма; не само революционната теория на «тѣснитѣ». За таквазъ дѣйность днесъ говори, таквазъ дѣйность днесъ *налага* и *изисква* все по-разширяващето се движение на българскитѣ работници; за таквасъ дѣйность говори българската дѣйствителность, съ доброто ужъ разбиране на която се кичатъ тъй нареч. «социалисти» отъ «широкия» лагеръ; за нея приказва бързото развитие на капитализма въ страната. Това послѣдньо обстоятелство бѣше, което придаваше сила на българскитѣ «ортодоксални» марксисти; то е, което имъ даваше вжтрѣшната вѣра за побѣдата на «тѣсни», пролетарския социализмъ; то е, което имъ спомогна да смажатъ и изолиратъ «опортюнизма въ социалистическитѣ редове».

Усилията на «тѣснитѣ» прѣзъ време на полемиката трѣбва, по този начинъ, да се схванатъ като борба и стремление да се нагоди партийната практика къмъ нуждитѣ на работническото движение, да се слѣе самата партия съ това движение,

да стане тя дѣйствително аванъ-гвардия на борящия се *пролетариатъ*.

«Споровете въ партията» изнесоха на бѣлъ свѣтъ и едно друго, този пжть до крайность печално — макаръ и не необяснимо — явление изъ нейния животъ. То е низкия теоритически уровень за цѣлата партия, отсжтствието на интересъ къмъ «теорията» у партийнитѣ членове, абсолютната тѣхна неподготвеность за соц.-демократическа именo дѣйность. Трѣбваше да дойде ножътъ до кокала, да се явяватъ най-страшнитѣ перспективи изобщо за социализма у насъ, за да се пробуди интересътъ къмъ ужъ чисто теоритическитѣ — а въ сжщность съ безкрайно голѣмо практическо значение и смисълъ — спорове; трѣбваше да се явятъ деморализаторскитѣ оргии на «широкитѣ» въ старата софийска организация и въ Центр. Комитетъ, за да се стреснатъ мнозина и да забѣлѣжатъ, че борбата не се води за кефъ, или заради «лични «ежби», а тъкмо за най-цѣнното оржжие на всѣки социалъ-демократъ, за онова учение, безъ което никакво бждаще работническо движение въ България е невъзможно.

Низкия теоритически уровень и отсжтствието поради това на постоянно-възбуденъ интересъ къмъ въпроситѣ що издига нашия политико-общественъ животъ и самия животъ на партията неизбѣжно водятъ къмъ вегетирующе животуване на партийнитѣ членове и организации, къмъ незабѣлѣзването на многобройни благоприятни за работа моменти, къмъ неспособностьта да се използватъ и най-очебиющитѣ, най-подаващитѣ се на използване, конюнктури. При таквозъ положение на нѣщата, всѣко добро желание умира прѣди още да се оформи, всѣка възможность да се намѣри приложение на набраната енергия се отстранява, всѣки опитъ къмъ изработване на практически дѣйци, пропагандисти, агитатори, организатори и т. н. — се парализира още при първата си стжпка. Господството на безстрастната фраза, стремлението къмъ самообълщаване и извиняване на собствената бездѣйность и душевна мършавость сж, при таквизъ условия, универсалното явление.

Но липсата на интенсивна теоритическа и духовна работа въ партийнитѣ членове и организации е тѣсно свързана съ другъ единъ, сжщо тъй основенъ недостатъкъ на партията, чувствуванъ вече отъ мнозина другари. Тази липса не дава да се съгледа и разбере огромното значение, което има изобщо за движението чисто *черната практическа дѣйность:* разпространяването на партийнитѣ издания, на начестилитѣ въ послѣдньо време книги и брошури за по-широки работн. крж-гове; събирането на материални срѣдства за партията чрѣзъ специално за тази цѣль давани прѣдставления, вечеринки, чрѣзъ подписки, волни пожертвувания по събранията и т. н.

Въ нашата партия е силно разпространено съвсѣмъ несъстоятелното мнѣние, че таквазъ работа не е социалистическа.

На нея всички гледатъ нѣкакъ надмѣно, съ вжтрѣшно прѣзрѣние, като на нѣщо твърдѣ малко или никакъ не свързано съ главната работа на социалиста — пробуждането класовото съзнание у работницитѣ. Таквозъ настроение е било, и може да бжде за напрѣдъ, страшно пагубно за социалистическото дѣло у насъ, а дългъ се налага всѣкиму да употрѣби часть отъ своята енергия за пръсването на подобно невѣрно — въ дѣйствителность до крайность реакционно—схващане на нѣщата.

Какво би било съ движението на нашитѣ нѣмски или руски другари [1]), ако подобно настроение не бѣше замѣнено у тѣхъ съ най-пълното уважение къмъ «черната» работа, съ грамадното внимание, което тѣ обръщатъ на нея!

Чрѣзъ тази черна, «несоциалистическа» дѣйность всѣки другарь влиза въ съприкосновение съ широкитѣ кржгове на работническата класа, чрѣзъ нея той узнава интересуващитѣ тѣзи кржгове въпроси, туря пръстъ въ раната на тѣхнитѣ желания и неволи, улавя за всѣки моментъ тѣхното настроение и добива възможность и знание да използва, споредъ силитѣ си, за общото движение и пробуждане на пролетариата, а сжщо да укаже на назрѣлитѣ нужди, кждѣто и комуто трѣбва, и да иска тѣхното удовлетворяване отъ цѣлата партия. Тъй всѣки членъ на партията може да бжде неинъ *дѣятеленъ* членъ. И сжщевременно, само по този начинъ може да се създаде у насъ подходяща партийна и работническа литература. Само тогава сжщо ще могатъ да се използватъ онѣзи сили въ партията, които боравятъ съ теория, съ по-обширни знания и социалистически опитъ, и ще стане възможно желателното на всички ни вѣчно възбудено душевно настроение, неугасимото стремление къмъ борба и самопожертвуване за дѣлото на пролетариата.

Наредъ съ това, «черната» работа създава гору-долу сносна материална осигуреность на партията, безъ което интенсивна пропаганда и въобще социалистическа дѣйность е немислима. Чрѣзъ «черната» работа ние ще можемъ да създадемъ хора, които изключително да се посвѣтятъ на партийнитѣ дѣла; които всецѣло да се отдаватъ на партията. Силата на всички западно европейски соц. дем. партии — по признанието на приятели и врагове — тамъ и лежи, че тѣ иматъ достатъчно число *професионални социалисти:* агитатори, пропа-

---

[1]) Между рускитѣ и нѣмскитѣ другари тази „черна работа" има толкозъ важно значение, че тя е особно организирана въ тъй нареченитѣ „группы содѣйствія". По енергични и млади другари образуватъ при всѣка организация групи отъ по нѣколко души, изключителната задача на които е да разпространяватъ партийнитѣ издания и литературата, да устройватъ сборове по събранията, да събиратъ абонати за периодическитѣ издания, да правятъ вечеринки — въобще да разпространяватъ партийното слово между по-голѣмъ кржгъ хора, и да доставятъ материални срѣдства на партийната каса. Който е бивалъ въ Германия, знае колко хиляди и десятки хиляди другари се прѣдаватъ на тази черна, но съ голѣмъ и сериозенъ смисълъ работа.

гандисти, организатори, редактори и т. н. *по професия*. Къмъ това трѣбва да се стреми и нашата партия, и да се помѫчи да направи всичко, което е възможно при днешнитѣ условия. А това «всичко, което е възможно» е доста обширно, доста голѣмо . . .

Единъ трети въпросъ, тѣсно свързанъ съ «споровета въ соц. лагеръ» и съвременното политическо положение у насъ е въпросътъ за отношението и борбата на раб. соц. дем. партия къмъ политическата реакция, която, несъмнѣно всѣки день става все по-заплашителна. Както руската политика въ България, тъй и монархизмътъ на «реформаторитѣ» и на цѣлата останала паплачь — въпрѣки възможнитѣ конфликти по между имъ — гонятъ сѫщата цѣль: да задушатъ демократическитѣ стремежи на мнозина български граждани, да турятъ кракъ на сравнително широкитѣ политически свободи, които ни дава Конституцията. Какво трѣбва да бѫде нашето поведение, и главно — нашия начинъ на борба къмъ тѣзи явни проявления на реакцията? Или иначе казано: какво мѣсто трѣбва да заема въпроса за реакцията въ нашата пропаганда и агитация, въ нашата дѣйность?

Би могло да се покаже странно, че азъ турвамъ този въпросъ въ нѣкаква връзка съ спора въ партията». Въ сѫщность странно тукъ нѣма нищо. Въ сѫщность, въпросътъ за отношението на нашата партия спрямо политическата реакция, пронизваше всички прѣпирни. Въ извѣстенъ смисълъ даже, този въпросъ бѣше централния въ продължение на цѣлитѣ три теорни години. Само че, додѣто «широкитѣ», благодарение на своя дребно-буржуазенъ демократизмъ разглеждаха въпроса за борбата противъ реакцията отъ гледището на общо-националнитѣ интереси, отъ гледището на всѣки обикновенъ буржуазенъ държавенъ мѫжъ и дойдоха до извѣстното кекаво «общо дѣло», другата страна, «тѣснитѣ», доказваха необходимостьта да се разглежда сѫщия въпросъ отъ гледището на интереситѣ на различнитѣ класи, и да се намѣри рѣшение за отношението на соц. демокр. партия къмъ реакцията, изхождайки отъ класовитѣ интереси на пролетариата.

Специалния въпросъ, какъ да се държимъ ние, социалдемократитѣ, и какъ да се *боримъ* противъ реакцията, неизбѣжно мина на втори планъ поради самата постановка отъ «широкитѣ» на по-общия въпросъ за борбатана българскитѣ граждани, противъ реакционитѣ режими.

При таквазъ постановка, ние «тѣснитѣ» неизбѣжно трѣбваше да отговоримъ тъй, както отговориха другаритѣ Благоевъ, Г. Георгиевъ, Т. П. («Изъ кой пѫть?») и др. Ние трѣбваше да отстоимъ своята социалъ-демократическа гледна точка; ние трѣбваше да заявимъ, че, отъ гледището на общо-националната борба противъ реакцията, социалъ-демократическата партия може да направи най-много за страната, когато орга-

низира въ тѣсна и стройна колона българския пролетариатъ на почвата на класовата борба, когато се слѣе съ работническото движение, когато вдъхне на послѣдното съзнание на класовитѣ интереси на пролетариата. Тѣсно организиранъ въ своята партия, пролетариатътъ дава най-голѣмитѣ гаранции и най-страстно-борящия се отрядъ за една обща национална армия, която би си турнала за цѣль защитата на политическитѣ правдини на българския народъ.

Въ това отношение, при отговарянето на общия въпросъ за борбата противъ реакцията, «тѣснитѣ» издържаха до край гледището на пролетарския социализмъ, и каквото и да казватъ «сериознитѣ умове», българскиятъ марксизмъ излѣзе заслужено побѣдитель въ тази своего рода първа битка по всички линии.

Но специалния, *тактическия* въпросъ, какъ да се боримъ ние социалъ-демократитѣ противъ грядущата реакция, си оставаше и си остава отворенъ. Несъмнѣно, ние трѣбва да организираме българскиятъ пролетариатъ. Несъмнѣно, ние трѣбва да пръскаме въ тѣхнитѣ редове свѣтлината на класовото съзнание; да ги възпитаме организираме економически и политически. Пита се, обаче, какво трѣбва да направимъ ние, щото борбата противъ монархизма, противъ политическата реакция да приеме въ очитѣ на работницитѣ сѫщия смисълъ и да възбули у тѣхъ сѫщия интересъ, както борбата противъ капиталиститѣ? Съ други думи, какъ трѣбва да постѫпимъ ние въ своята пропаганда и агитация, щото политическата свобода и демократическитѣ правдини да блѣснатъ прѣдъ очитѣ на работницитѣ въ своята истинска свѣтлина: свѣтлината на класовъ интересъ на пролетариата.

Азъ нѣмамъ нужда да обосновавамъ важностьта и капиталното значение на тѣзи въпроси отъ принципална гледна точка. Това сѫ общи мѣста. Напълно съзнателна класова борба на пролетариата не може да има, догдѣ работницитѣ сѫ политически невъзпитани, додѣто тѣ си оставатъ безъ политическо самосъзнание. Една борба на нашата партия, основана изключително на економическата угнетеность на работницитѣ, едно чисто професионално, «економическо» работническо движение, едно игнориране на «политиката», биха били толкозъ малко социалъ-демократически, колкото и борбата, която проповѣдваха нашитѣ г-да «широки».

Като социалъ-демократи, ние сме длъжни да развиваме политическото самосъзнание на работницитѣ, (което, à propos, състои не само въ съзнаването важностьта и необходимостьта отъ *политическата борба* за работницитѣ, въ срѣдата на демокрацията, но сѫщо въ съзнанието важностьта и неодходимостьта отъ самата тая демокрация за борбата на работническата класа); като социалъ-демократи ние трѣбва да се боримъ — и се боримъ — противъ всѣка политическа реакция, противъ

всѣки монархизмъ. Днесъ, обаче, борбата противъ политическата реакция, която безъ спиръ настѫпва, трѣбва да приема по-остъръ характеръ, трѣбва да обърне по-рѣзко вниманието на партията върху си. Настѫплението на реакцията, на монархизма, съвпада съ издигането, съ оформяването на работническото движение, което ние трѣбва да направимъ класосъзнателно т. е. социалъ-демократическо. Значи, настѫпването на монархизма съвпада съ образуването на онова пролетарско ядро, което ще служи като основенъ камъкъ на цѣлата наша бѫдаща дѣйность. Колкото по-скоро това ядро се сформира, и стане класово-съзнателно, колкото по-вече прѣдставители отъ работницитѣ то обгърне въ себе си, толкова по-малко, толкова по-слабо ще се отразятъ ударитѣ на реакцията върху движението изобщо — днешно и утрѣшно. И наопаки. Реакцията може толковъ по-тѣжко да легне върху послѣдното, тя може толковъ по-силно да попрѣчи на социализма, колкото по-бавно и по-малко пролетарско, а слѣд. и политическо съзнание, ние пръскаме въ редоветѣ на работницитѣ. Въ силата на едното това, на партията изцѣло се налага обязаностьта да напира по-често на политическитѣ интереси на работницитѣ, да води политическата агитация между тѣхъ специално, борбата противъ царедворската реакция, по-усилено и по-интенсивно.

Таквазъ линия на поведение се налага на партията още поради слѣдното обстоятелство. Борбата противъ реакцията може да се използва за по-скорошното обединяване на работницитѣ около соц.-демократическата партия. И не само може но трѣбва да се използва, споредъ това, що казахме непосрѣдствено по-горѣ.

Благодарение на още слабото струпване на българскитѣ работници въ фабрики, заводи, т. е. въ голѣми индустриални центрове, *масовата* пропаганда и агитация на економическа почва между тѣхъ въ България е крайно трудна. Изхождайки изъ економическитѣ интереси на пролетариата, българския социалъ-демократъ агитаторъ или пропагандистъ днесъ намира по-трудно голѣма работническа аудитория, отколкото, ако изхожда отъ политическитѣ интереси на работницитѣ. При днешното економическо положение на страната, масовитѣ конфликти [1]) между работници и капиталисти на економическа почва сѫ много по-рѣдки, отъ колкото на политическа. Българскитѣ наемни работници се намиратъ въ много сходно състояние съ онова на *селскитѣ* пролетарии въ западно европейскитѣ страни. Както тамъ, тъй и у насъ, започвайки съ политическитѣ интереси и използвайки политическата агитация за разпространяването на социалъ-демократическитѣ идеи, за развиването класовотоо съзнание на работницитѣ, социалъ-демократътъ може

[1]) Разбира се, за напрѣдъ тия конфликти ще зачестятъ и ще трѣбва да се използватъ отъ социалната демокрация за класовото възпитание на работницитѣ.

съ по-голѣма вѣра да разчита, че ще оперира съ по-широки кржгове отъ *пролетарията*. На западъ привличането на земледѣлческитѣ наемни и полунаемни работници къмъ социалъ-демокрацията става прѣдимствено въ таквизъ моменти, когато се води широка политическа агитация, главно по време на избори. Само тогава тѣзи работници се събиратъ въ голѣми маси на изборнитѣ събрания, само тогава най-лесно тѣ забѣлѣзватъ общностьта на своитѣ интереси, само тогава най-лесно тѣ възприематъ соц.-демократическото слово. Въ обикновено време, пръснати на голѣмо разстояние едни отъ други, тѣ мжчно се подаватъ на пропагандата; пропагандата и организацията, възъ основа на конфликтитѣ между трудъ и капиталъ, даватъ твърдѣ рѣдко значителни резултати.

У насъ, гдѣто работницитѣ сж сжщо доста още разпръснати и неорганизирани отъ самия процесъ на производството, пропагандата и агитацията, започващи съ «политиката» и издигащи се до социалистическото съзнание, могатъ да принесатъ днесъ голѣма полза за движението, и наредъ съ пропагандата и агитацията по обратния пжть, да послужатъ за по-скорошното и по-тѣсното сплотяване на работницитѣ подъ знамето на партията. Борбата противъ реакцията, противъ настжпващия монархизмъ — неизчерпаемъ източникъ за социалистическа, политическа агитация и пропаганда между работницитѣ — може по този начинъ да изиграе ролята на cri de ralliement (обединителенъ лозунгъ) за българския пролетариатъ. На публичнитѣ събрания, на политическитѣ митинги, на всѣкадѣ, гдѣто политическата борба струва по-голѣмо число работници, българскитѣ социалъ-демократи трѣбва да пропагандиратъ своитѣ идеи, да указватъ на тѣзи работници неизбѣжното тѣхно мѣсто и необходимостьта да се сплотятъ около своята класова партия, единствена пазителница и защитница на тѣхнитѣ интереси, на тѣхното сегашно и, главно, бждаще движение. Българската соц.-демокр. работническа партия не е чакала и не трѣбва да чака разразяването на реакцията или пълното капитализиране на националното производство за да започне политическото възпитание на работницитѣ; тя трѣбва още отъ сега — въ своитѣ собствени интереси, въ интереса на пролетарската класова борба — да създаде най-вѣрнитѣ и най-рѣшителнитѣ противници на монархическата реакция.

Да намѣри практическитѣ и най-цѣлесъобразнитѣ мѣрки за разрѣшаването на този тактически въпросъ, трѣбва да бжде една отъ най-близкитѣ задачи на Българ. соц.-дем. партия.

II.

Изходната точка на нашата най-близка дѣйность, слѣдъ казаното, се свежда, grosso modo, къмъ ясното съзнаване необходимостьта да слѣемъ и свържемъ партията съ нарождающето се работническо движение въ страната; до признаването абсо-

лютната нужда отъ повдигане теоритическия уровень на партийнитѣ членове, като слѣдствие отъ това, до рѣшението да се отхвърли старото отнасяне къмъ практическата «черна» работа между широкитѣ маси на работницитѣ; най-послѣ, до признаването нуждата да се използва колкото се може по-вече въ пропагандата и агитацията съвременното политическо положение, за по-пълното и по-цѣлното пробуждане на класовото съзнание въ работническата класа, за по-сигурното закрѣпване на партията и социализма въобще. Самата изходна точка диктува, или по-добрѣ, поставя вече ближайшитѣ задачи на партията, и на послѣднята не остава освѣнъ да намѣри необходимитѣ практически срѣдства за тѣхното разрѣшаване. Рѣшенията на партията въ дадения случай ще иматъ велико историческо значение и смисълъ за цѣло наше движение.

И X-тия партиенъ конгресъ поради това, има да изиграе, споредъ насъ, важна историческа роля въ живота на българското социалистическо движение. Ако само ние добрѣ схващаме прѣживяванія отъ партията моментъ, този конгресъ ще прѣдставлява особена забѣлѣжителна дата за социализма въ България. Достатъчно е да не забравяме, че нему прѣдстои съзнателно и рѣшително да свърже сѫдбата на партията съ тази на българския пролетариятъ, на неговото движение.

За да стане тази свръзка дѣйствителна и ефикасна потрѣбно е прѣди всичко опознаването, проучването на това работническо движение; нужно е проникването на социалъ-демократитѣ между хората, които участвуватъ — постояно или отъ време на време — въ това движение, между работницитѣ, и то, разбира се, *особено въ нашитѣ по-голѣми градове*, въ индустриалнитѣ и фабрични центрове, или въ тѣзи мѣста дѣто се развива напослѣдъкъ минното, желѣзарското и др. производства, както и между работницитѣ въ нѣкои държавни прѣдприятия — желѣзничари, заводски и др. работници, телеграфисти и пощалиони и пр.

Неподготвения дѣецъ, обаче, може само да напакости на себе си и на другитѣ. Социалъ-демократътъ трѣбва да се яви въоръженъ отъ главата до петитѣ прѣдъ работницитѣ: той трѣбва да е въ състояние да даде отговоръ по всичко, по което го попитатъ, той трѣбва ди има савършено и установено мнѣние по интересуващитѣ работницитѣ въпроси. Той е длъженъ да има не само опрѣдѣлени теоритически познания, рѣзко очертани възгледи по принципиалната часть на нашата програма, но сѫщо, и това особено, широки и *точни* познания по практическата борба на пролетарията. Минималната програма на партията трѣбва да приеме у него особенъ оживенъ видъ; той трѣбва да умѣе да свърже всѣки отдѣленъ неинъ членъ съ крайната цѣль, съ социализма; като го обясни и подкрѣпи съ многобройни примѣри изъ живота на нашитѣ, или чуждостраннитѣ работници.

Социалистическия дѣецъ трѣбва да познава *точно*, на примѣри понятни и ясни, проявленията на работнич. класова борба: синдикална, кооперативна и др.—въобще механизмътъ на борбата около «контракта на труда», между работници и капиталисти, и свръзката на тази борба съ цѣлото освободително движение на работническата класа. Тукъ сѫ необходими познания по днесъ сѫществуващитѣ у насъ професионални организации, по стачкитѣ прѣзъ послѣднитѣ години, наредъ съ познанията по развитието на капитализма въ страната и неговото влияние върху работницитѣ.

Но задоволяването на тѣзи прѣдварителни необходими условия и искания е по-скоро отъ вѣдомството на частната инициатива и доброто желание на отдѣлни борци. Тукъ се иска много твърда вѣра въ дѣлото, много добра воля, много свободно време за слѣдене на това, що става въ живота на интернационалната партия изобщо, и на българската въ частность.

Задачата на партията, или което е все сѫщото, на прѣдстоящия конгресъ, напротивъ, се свежда къмъ създаването необходимитѣ условия, при които всѣки партиенъ членъ ще може най-скоро да дойде до желания резултатъ. Партията трѣбва да насочи, да даде общото направление на бѫдащата дѣйность, да изтъкне както недостатъцитѣ, тъй и назрѣлитѣ нужди, и да покаже най-ефикаснитѣ срѣдства за тѣхното отстраняваче или удовлетворяване.

Разглеждайки отъ тази гледна точка временния дневенъ редъ на прѣдстоящия русенски конгресъ, азъ мисля, може смѣло да се каже, че той дава всички гаранции, какво жизненитѣ въпроси на нашето движение ще получатъ необходимото правилно разрѣшение. Цѣлия дневенъ редъ—или поне първитѣ му 5—6 точки — може да се вземе като изражение на единъ строенъ и дълбоко системенъ планъ за нашата прѣдстояща борба. Най-важнитѣ, най-неотлагателнитѣ въпроси сѫ повдигнати отъ него; движението, като цѣло, е прѣдставено въ всичкитѣ си най-рѣзки прояволения. Остава само да се даде сѫщо тъй пълно и сѫщо тъй стройно и системно освѣтление по различнитѣ пунктове. Благодарение свързаностьта на различнитѣ точки на дневния редъ, въ върховния интересъ на партията е, да не се допущатъ никакви отклонения отъ него. Всички други — несвързани съ извадения отъ Центр. Ком. дневенъ редъ — въпроси трѣбва да се разгледатъ *слѣдъ* свършването на принципалната (главната) работа на конгреса. Послѣдния има да тури началото на *нова ера* въ нашето движение, и това е достатъченъ мотивъ, за да се отстранятъ *всички* второстепени или странични въпроси (напр. единъ новъ споръ върху широкия социализмъ, ние смѣтаме сега за съвършено *излишенъ*).

Най-голѣмото внимание на конгреснститѣ, по нашето мнѣние, трѣбва да се обърне върху рефератитѣ на др. др. Кирковъ

(«Пропаганда и агитация»), Т. Петровъ и В. Коларовъ („Синдикално и кооперативно движение“), Г. Георгиевъ („Македонско движение“), и Г. Бакаловъ («Партийна литература и вѣстникъ»). Въ тѣсна свръзка, макаръ сами и не отъ *кардинална* важность, стоятъ въпроситѣ, върху които рефериратъ др. др. Д. Благоевъ и Е. Марковски.

Резолюциитѣ по първата група въпроси трѣбва да прѣдставляватъ отъ себе си нѣщо цѣнно, закрѫглено, ориентиращо поне срѣдния партиенъ членъ.

Въпросътъ за нашата пропаганда и агитация е наболѣлъ въпросъ на нашето движение; особено при днешното състояние на партията, когато отъ една страна ние имаме да направимъ рѣшителната стѫпка въ свързването ни съ работническото движение и, слѣдов., ярко да опрѣдѣлимъ своя *начинъ на всѣкидневна борба* въ отличие отъ този на широкитѣ «социалисти», и отъ друга — да не пропущаме неизползвано ни едно движение, ни едно помръдване на настѫпващата политическа реакция.

Отъ реферата и резолюцията по пункта «Пропаганда и агитация» ние очакваме създаването на цѣлна програма за истинска социалистическа практическа работа, за истински класово-съзнателно водене борбата на българскитѣ работници отъ социалъ-демократическата партия.

Но както въ пропагандата, тъй и въ агитацията на социалистическитѣ партии, практическитѣ и материалнитѣ срѣдства за тѣхното водене се мѣнятъ съ разширяването, съ разрастването на самото движение, и съобразно съ условията, при които то е поставено да се развива, въ даденъ исторически моментъ. На извѣстно стѫпало на развитието единъ начинъ на пропаганда и агитация е по-цѣлесъобразенъ, по-полезенъ, другъ пѫть, на друго стѫпало отъ това развитие, ставатъ необходими и по-цѣлесъобразни по-други начини на борба. Веднажъ, устната пропаганда въ кружоци, тѣсни групи, дребни събрания е неизбѣжна; при други обстоятелства — прѣдимно значение трѣбва да се отдаде — на печатната пропаганда и агитация, на публичнитѣ рѣчи, на хвърчащитѣ листове, на брошурата и т. н. Ето защо въпросътъ, който има да третира др. Г. Бакаловъ се прѣплита, като бръшлянъ о клонето на горския букъ, съ реферата на др. Г. Кирковъ. Общитѣ рѫководящи идеи въ пропагандата и агитацията на партията, трѣбва да бѫдатъ построени и опрѣни на подходящи практически срѣдства — фундаменти, ако искаме да бѫдатъ прокарвани и слѣдвани въ всѣкидневната борба. Пропагандистътъ трѣбва да разполага съ теоритически и практически знания по отношение на партийната програма; агитаторътъ трѣбва да има готови, на рѫка, проявленията на нашия общественъ и политически животъ, разкритикувани отъ соц.-демократическа гледна точка. Туй се достига съ *брошурата* и *партийния вѣст-*

никъ, чиито влияние и значение, при днешното положение на България и при едно твърдѣ възможно прѣслѣдване на социализма въ близкото бѫдаще, ставатъ отъ най-наложителна необходимость. Брошурата, партийния вѣстникъ, и по моето лично убѣждение, хвърчащитѣ листове, възвания, прокламации и т. н. — днесъ трѣбва да играятъ рѣшающа роль, наредъ съ устната пропаганда и агитация въ живота на партията. Днесъ, когато българската преса съ обрѫща въ чисто шантажна, т. е. когато при първия хвърленъ най-любевенъ погледъ отъ страна на власть-имѣющитѣ, тя може да се нахвърли противъ социалиститѣ, — социалистическата партия трѣбва да разполага съ горѣ-долу широко разпространенъ печатъ, за да даде, по възможность нужния отговоръ на наносимитѣ ней удари. Партията, като цѣло, а всѣки неинъ членъ отдѣлно, трѣбва да положатъ всички усилия, за да направятъ отъ «*Работнически Вѣстникъ*» мощно нападателно и отбранително орѫжие на работническата класа; срѣдство за изобличаване на буржуазната реакция и срѣдство за пръскане на широко социалистическата свѣтлина, пролетарското класово съзнание. Бързия ударъ е двоенъ ударъ, казва народния мѫдрецъ. Ние трѣбва да позволимъ на «Раб. В.» и на цѣлата партия — чрѣзъ брошуритѣ и хвърчащитѣ листове — да нанасятъ *бързи удари*. При днешнитѣ благоприятни условия за «широка».... *социалистическа* борба, нима ще свържемъ, по собствена немарливость и еснафлийска медленность на движенията, рѫцѣтѣ на всички, които искатъ и могатъ да се борятъ за дѣлото на пролетариата? Мигаръ, отъ своя страна, българската социалистическа интелигенция ще пропусне удобния случай да допринесе нѣщо осязателно, нѣщо ново, за организирането на българскитѣ работници, единственитѣ носители на нейнитѣ идеали, като занемари разпространяването и подобряването на социалистическия печатъ, на социалистическата и работническата литература?

Ние живѣемъ въ онзи периодъ на общественото развитие, когато социалистическата интелигенция има прѣдъ себе си широко, необзорно поле на създателска, творческа работа за дѣлото на социализма. Нима тя ще изпусне този моментъ, за да даде на движението всичко, каквото може: агитатори, пропагандисти, *разпространители* на социалистическитѣ издания, «черни» работници?

Конгресътъ трѣбва да *изтъкне* необходимата нужда която се чувствува отъ «черната» работа, отъ осигуренъ добрѣ закрѣпнелъ партиенъ вѣстникъ, отъ популярнитѣ изложения на нашитѣ принципи и искания, отъ навременнитѣ отговори на буржуазнитѣ нападения чрѣзъ хвърчащи листове, и отъ общата пропаганда и агитация на партията, рѫководящитѣ идеи на тѣзи послѣднитѣ. Нѣщо повече. Той трѣбва да *вмѣни* въ моралenъ (а може би и формаленъ) дългъ на партийнитѣ организации

упоритата и интенсивна дѣйность въ това направление, и да иска сѫщевременно отъ партията създаването на необходимитѣ пропагандистки и агитаторски *рѫководства*: издаването на единъ *български* коментаръ на партийната програма, на рѫководства за синдикирания и синдикирующия работникъ, по кооперативното движение и т. н., вънъ отъ редовното излизане на партийния органъ.

Програма, пропаганда и агитация, партиенъ вѣстникъ, брошурна литература, «черна» работа сѫ тѣсно свързани помежду си, и конгресътъ трѣбва да изнесе таквизъ резолюции по съотвѣтнитѣ пунктове отъ своя дневенъ редъ, които ясно да указватъ на тази тѣсна връзка [1]).

Минувамъ къмъ въпроситѣ за синдикалното и кооперативното движение. Както всѣки разбира, тѣзи въпроси сѫ тѣсно свързани сѫщо съ въпроса за пропагандата и агитацията, който ги обгръща, както по-голѣмия крѫгъ въ една концентрическа система, обгръща по-малкитѣ. Въ силата на това положение на синдикалната и кооперативната борба на пролетарията спрямо неговата обща класова борба, при опрѣдѣлянето отношението на соц.-демократическата партия къмъ тѣхъ, трѣбва да се постѫпва съ крайна прѣдпазливость.

И синдикалното, и кооперативното движение на наемнитѣ работници сѫ само *отдѣлни* проявления на общата класова борба на тѣзи работници, която — когато се води *съзнателно* — се прѣобръща въ социалъ-демократическа. Отдѣлно взети, нито синдикалното движение, нито кооперативното — могатъ да бѫдатъ разглеждани като социалистически. Да си членъ на единъ синдикатъ и още повече, на едно кооперативно д-во, да се боришъ *съзнателно* отъ гледището на синдикалната или кооперативната организация, — не значи още да си съзнателенъ *пролетарий*. Послѣдньото качество се добива само тогава, когато въ своята дѣйность, съзнателно и на всѣка крачка, изхождатъ отъ *общитѣ интереси* на пролетарската класова борба, отъ интереситѣ на пролетариата, като класа, а не само отъ интереситѣ на отдѣлнитѣ негови групи и подъ-групи. Единъ социалъ-демократъ, който би посветилъ всички свои сили за създаването на синдикати и кооперации, въ които създаването на условия за развиването социалистическото съзнание на членоветѣ имъ би било изключено, би не само билъ умрѣлъ човѣкъ за социализма, но и опасенъ врагъ на послѣдния. Основаването на професионални дружества, въ които про-

---

[1]) Нѣма нужда да забѣлѣзвамъ, че сѫщитѣ резолюции трѣбва да дадатъ рѫководящитѣ идеи и практическитѣ срѣдства за воденето най-пълно борбата противъ политическата реакция. Слѣдъ казаното по-горѣ, излишно е да се спирамъ отново тукъ. Ще прибавя само, че къмъ правилното и ясното рѣшение на този въпросъ има много да допринесе и рефератътъ по „македонското движение“ на др. Г. Георгиевъ, респективната резолюция по който не може да бѫде въодушевявана отъ друга мисъль, освѣнъ отъ идеята за отчаяна борба съ реакцията, която ни приготовляватъ.

никването на социалистическото слово се забранява, би било прѣдателство и измѣна на работническото дѣло, ако се вършѣше отъ единъ социалъ-демократъ. «Неутрални» синдикати и кооперации т. е. таквизъ, въ които всѣкаква «политика» всѣкаква социалистическа пропаганда и агитация сѫ забранени отъ устава на организацията — могатъ да бѫдатъ дѣло само на противницитѣ на класосъзнателния пролетариатъ, на различнитѣ видове и отѣнъци буржуа, но *никога* на единъ социалъ-демократъ! «Чиста» синдикална или кооперативна дѣйность — а слѣдов. и пропаганда и агитация — е най-вѣрната «противу-отрова» противъ социализма. Доказателство: всички класосъзнателни буржуа! Отъ германскитѣ и английскитѣ либерали, до французкитѣ демократи à la Шарль Жидъ и рускитѣ жандарми во главѣ съ Зубатова!

Социалъ-демократическата партия у насъ не може по никой начинъ — въ силата на своитѣ принципи — да бѫде за едни «неутрални» или «чисти» синдикални организации и кооперативни дружества. Кооперативно движение, или синдикална борба като *самоцѣли* социалната демокрация не е признавала до сега нигдѣ, и не може да признава. Още по-малко основания, както ще видимъ по-долу, има българската социална демокрация да признае, или *да се бори* за таквизъ организации. Синдикатитѣ и работническитѣ кооперации сѫ *срѣдства* въ борбата за освобождението на пролетариата отъ игото на капитализма, и като таквизъ тѣ трѣбва да бѫдатъ разглеждани прѣди всичко отъ социалната демокрация, анангвардията на този пролетариатъ.

Но има друга една «неутралность» на синдикатитѣ и работническитѣ кооперации, прѣдизвикана било отъ извѣстни изключителни политически условия, било отъ разрастването и разширяването на пролетарската класова борба. Идейно, различнитѣ проявления на тази класова борба съставляватъ едно цѣло; всички се стремятъ къмъ сѫщата крайна цѣль, само че нуждитѣ на всѣкидневната борба изискватъ извѣстно раздѣление на функциитѣ, извѣстно раздѣление на труда, изразено въ сѫществуването на три (обикновено) голѣми — самостоятелни — организации: политическа, синдикална, кооперативна, съ свои органи и управителни центрове, съ по-голѣма или по-малка автономия въ своитѣ дѣла. Тъй стои работата напр. въ Германия, особено отъ миналата година насамъ, когато стана изпъждането на социалъ-демократическитѣ кооперации отъ Общия Съюзъ на коопер. д-ва въ Германия.

Тамъ дѣйствително ние забѣлѣзваме извѣстна «неутралность» и «чистота». Синдикатитѣ си иматъ своя организация, кооперациитѣ сѫщо, и «партията» като че стои съвсѣмъ настрана. Жестоко би било, обаче, разочарованието на онзи, който би искалъ да вади аргументи отъ положението въ Германия, за обосноването на една «демократическа» тактика на

нашата партия спрямо синдикатитѣ и кооперациитѣ въ България. Работата е тамъ, че, както казахъ и по-горѣ, синдикатитѣ и кооперациитѣ въ Германия не сж нищо друго, освѣнъ проявления на класово-*съзнателната* борба на германския пролетариатъ. И синдикати, и кооперации тамъ иматъ сжщата крайна цѣль, както и членоветѣ на партията; всички тѣ признаватъ социалната демокрация за своя прѣдставителка и водителка. Тамъ могатъ да бждатъ «неутрални», понеже de facto тѣ сж организации на социалъ-демократи. Тѣ малко приказватъ за съобразяването на дѣйностьта си съ «крайнитѣ стремежи и цѣль», по простата причина, че отъ таквизъ приказки има малко нужда: като социалъ-демократи, тѣ не могатъ да иматъ — im Grossen und Ganzen — друга дѣйность, освѣнъ съобразна и въ съгласие съ «крайната цѣль».

Къмъ *таквазъ* «неутралность» на българскитѣ синдикати трѣбва да се стремимъ и ние. Прѣобръщането въ *съзнателни* пролетарии на българскитѣ синдикирани, и на пжть да се синдикиратъ, работници — трѣбва да бжде нашата цѣль. Ние трѣбва да се мжчимъ, щото *всички* работници да образуватъ свой синдикатъ, *за да* станатъ социалъ-демократи — не само благодарение на нашата пропаганда; но сжщо на основание своята непосрѣдствена борба противъ капиталиститѣ, уроцитѣ на която ще имъ помогнатъ много по-скоро да схванатъ и разберать своитѣ класови интереси.

Това трѣбва да бжде нашата цѣль. Само слѣдъ нейното достигане ние ще имаме право и полза да говоримъ за «неутралность» на синдикатитѣ и кооперациитѣ въ България.

Но и тукъ илюзиитѣ могатъ да бждатъ фатални за движението и за социализма. Въпросътъ за отношението на соц.-демократическата партия къмъ синдикатитѣ (работата съ кооперациитѣ стои малко иначе) у насъ не се слага тъй, както въ силно развититѣ въ капиталистическо отношение страни. У насъ значението на чисто професионалната борба не е тъй голѣмо, както на Западъ. Диференциацията между занаятитѣ и професиитѣ у насъ е отъ съвсѣмъ слаба и сжществуването на широки работнически слоеве, живущи и сближени, насилствено солидаризирани отъ дадена професия, е нѣщо още рѣдко. Слѣдов. *широко професионално движение* у насъ — съ включение на нѣколко индустрии — още трудно може да се зароди. Общественото значение на българското синдикално движение, въ смисълъ на влияние върху общественитѣ власти или върху капиталистическата класа за подобряване економическото положение на българския пролетариатъ е — за съжаление — почти равно на нула. Поради това — при днешнитѣ условия и при тѣзи на най-близкото бждаще — за професионално, синдикално движение, въ собствения смисълъ на думата, т. е. като непосрѣдствена масова борба между трудъ и

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[1] [illegible]

условията на труда, могатъ сѫщо да бѫдатъ днесъ защищавани отъ партията — организация на цѣлото българско работничество; ако, значи, ролята на тѣзи синдикати като професионални организации е много незначителна, — то тѣхното значение като *учители по работническата солидарность*, и като мѣста, които могатъ да станатъ *разсадници на социализма* въ страната, е наопаки извънредно голѣмо.

Лесно е да се разбере защо работницитѣ сѫ наклонни да влизатъ въ синдиката. Отъ една страна, като д-во за взаимоспомагане, той имъ принася извѣстна материална полза, колкото малка и да е тя. Послѣ, тамъ работникътъ се чувства между свои; разбира туй що се тамъ приказва, понеже то непосрѣдствено засѣга чергата му. Вънъ отъ това, въ синдиката единъ работникъ се чувства човѣкъ; тамъ той може да разсѫждава свободно за онеправданото положение на работницитѣ отъ своя еснафъ и т. н. Въобще много причини могатъ да накаратъ единъ работникъ да влѣзе, като членъ на единъ синдикатъ, гдѣто се намиратъ мнозина отъ приятелитѣ му. Не е сѫщо положението на такъвъ работникъ, кога го викатъ да стане членъ на социалистическа партия. Туй е ясно, и нѣма нужда да давамъ обяснения.

Работническитѣ синдикати могатъ, благодарение на тѣзи обстоятелства, да групиратъ мнозина работници, които иначе биха били недостѫпни за социалиста пропагандистъ. И ето какъ могатъ тѣ да бѫдатъ разсадници на социализма: тѣ създаватъ нови аудитории за социалъ-демократитѣ, като сѫщевременно възпитаватъ и приучватъ работницитѣ къмъ дисциплина и организация. — Изяснявайки задачитѣ на професионалната борба, която не може да закъснѣе да приеме почесто приложение съ развитието на капитализма, свързвайки тази борба съ общо-пролетарската, т. е. сѫщо съ политическата и издигайки се най-сетнѣ до цѣлостното класово пролетарско съзнание, социалъ-демократътъ-членъ на работническия синдикатъ ще принесе полза не само на своята партия и на пролетарията въобще, но сѫщо — и особено — на своята професионална организация. Така само той ще изпълни своя дългъ, налаганъ отъ прѣходното положение на работитѣ у насъ. На своята партия той ще даде съзнателни и дисциплинирани членове, готови да навлѣзатъ въ широката борба за защитата на социализма отъ реакционнитѣ попълзновения на българския дворецъ и финансова буржуазия; на своя синдикатъ той ще даде съзнателни дѣйци, които ще поведатъ бѫдащата синдикална борба па другаритѣ си по професия по най-правия и най-кѫсия пѫть, по пѫтя на съзнателнитѣ синдикирани работници въ Германия, пѫтя на съзнателната класова борба.

Тъй само може да се отстрани всѣкаква възможность за повтарянето отъ работническитѣ синдикати на онѣзи грѣшки,

отъ които и до сега страдатъ французкитѣ и английскитѣ борящи се пролетарии.

Усилена агитация и пропаганда въ полза на синдикалното движение отъ страна на социалъ-демократическата партия; и усилена и интенсивна социалистическа пропаганда и агитация вжтрѣ въ работническитѣ синдикати — ето цѣльта, която трѣбва да се има прѣдъ очи при опрѣдѣлянето отношението ни къмъ синдикалното движение.

Съ кооперациитѣ, казахме ние по-горѣ, работата стои малко по-иначе. Връщайки се къмъ тѣхъ отново, ние повтаряме тази забѣлѣжка.

Въ кооперациитѣ (потрѣбителнитѣ, разбира се) — нѣма нищо професионално. Тѣхнитѣ членове се вербуватъ отъ всички професии. Тѣхната непосрѣдствена борба ни води противъ капиталиститѣ-работодатели, както е случая съ синдикатитѣ, а противъ посрѣдницитѣ обикновено, дребни търговци, занаятчии и т. н. Тѣ не атакиратъ «основитѣ», «стълповетѣ на капиталистическото общество», а само неговитѣ паразити. Потрѣбителнитѣ кооперации, като економически прѣдприятия, дѣйствуватъ въ сжщия духъ и направление, както и капитализмътъ. Сами по себе си тѣ, слѣдов., нѣматъ нищо социалистически-революционно. По сжщата причина тѣ не сж Macht-oder Kampforganisationen, въ смисъла на синдикатитѣ. Но тѣ могатъ да бждатъ и сж вече почти на всѣкадѣ *боеви срѣдства* на организирания пролетариатъ. Необходимото за тази цѣль условие е, щото тѣхнитѣ членове да сж вече съзнателни пролетарии, или, което е по-честия случай, щото управлението и правилникътъ имъ да сж дѣло на съзнателни пролетарии. Разликата между синдикати и кооперации тамъ и лежи, че първитѣ по *необходимость* създаватъ *борци*, които въ края на краищата ставатъ *социалистически* борци, тогазъ когато кооперациитѣ борци на пролетариата — въ силата на своята собствена кооперативность — не създаватъ; напротивъ даже — често пжти му отнематъ таквизъ.

Веднажъ въ социалистически ржцѣ, обаче, или състоящи отъ хора съчувствующи на социализма, кооперациитѣ ставатъ срѣдство за борба на пролетариата, отъ първокласна важность и полза.

Три сж ползитѣ отъ тѣхъ: 1) добра храна и жезнении припаси за членоветѣ; 2) широка социалистическа аудитория; богатъ материалъ за пропаганда и агитация; развитие на солидарностьта между работницитѣ; 3) материална подкрѣпа на пролетарската партия и на синдикатитѣ въ случай на стачки, безработица и т. н.

При рационално водене и въ тѣсна зависимость отъ партията, потрѣбителнитѣ кооперации биха могли да покажатъ неоцѣними услуги на работническото движение въ България,

по-голѣми даже, отъ колкото днешната форма на българскитѣ синдикати.

Прочее, не може да има «неутралность» за кооперациитѣ въ България. За социалъ-демократическата партия иматъ значение само *социалистическитѣ* кооперации; послѣднитѣ трѣбва да бѫдатъ въ нейна зависимость и подъ нейно рѫководство, което не изключва, разбира се, самостоятелното дѣйствуване на тѣзи кооперации; независимостьта имъ отъ централния комитетъ на партията, що се касае до тѣхнитѣ вѫтрѣшни работи, а не до разрѣшаването на общитѣ въпроси, въ който случай тѣ трѣбва да бѫдатъ подъ контрола на партията, както всѣка друга партийна организация.

Излишно е да се притуря, че основаването на кооперации трѣбва да се прѣпорѫчва само тогазъ, когато сѫществуватъ нужнитѣ условия, а именно широки *работнически* крѫгове и сигурни материални срѣдства. Само въ такъвъ случай добива смисълъ и една покана на партийнитѣ членове или на синдикиранитѣ работници да влизатъ въ *работническитѣ* кооперации. Партията трѣбва да отблъсне основаването на кооперации въ малкитѣ провинциални градове, гдѣто работническия елементъ е нищоженъ, и гдѣто кооперациитѣ могатъ лесно да станатъ излишна тѣжесть за цѣлото работническо движение въ страната.

И тъй, рѫководящата нишка, при опрѣдѣлянето отношението на социалъ-демократическата партия къмъ синдикалното и кооперативното движение, трѣбва да бѫде интересътъ на *общата* работническа класова борба, стремлението да се създадатъ необходимитѣ условия, на почвата на които да израстне единото класово съзнателно движение на българскитѣ пролетарии.

Съ вѣра, че прѣдстоящия конгресъ ще се окаже на висотата на положението, за да даде нужния отговоръ по назрѣлитѣ въпроси на българския социализмъ, ние му изпращаме своитѣ пожелания за добра и резултатна работа. [1])

Kaempfer.

---

[1]) Статията ни бѣше отдавна вече написана, когато получихме извѣстията за золумлуцитѣ на македонствующитѣ шайки въ София. Както тѣзи проявления на реакцията, тъй и послѣдвалата печатна кампания противъ социалиститѣ потвърдиватъ напълно нашитѣ мисли за необходимостьта отъ интенсивна и всѣкидневна политическа агитация между работницитѣ. — Намъ е особено приятно, при това, да констатираме по този случай духовното единство между насъ и редакцията на партийния органъ, и др. Х. Н. (вж. „Р. В.“ — брой отъ 6 Юни 1903), които съвършено спонтанно дохождатъ до сѫщитѣ заключения, до които дохождаме и ние въ тази си статия.

Погрѣбаленъ маршъ.

На плеадата другари изгинали
въ борба съ неправдитѣ и мизерията.

Ваший пѫть житейски спокоенъ не бѣше
И щастие лично не познахте ви,
Защото свѣщенна умраза горѣше
Прогнилитѣ рано отъ нужда гърди,

Защото въ неволя и тѣгла родени —
Изкѫпани въ сълзи, бездомни дѣца,
Безкрайната вопълъ народна намѣри
Желанното ехо въ ваш' тѣ сърдца;

Защото съ безшумно нъ гордо страдане,
Своя кръсть понесли катъ сѫщи свѣтци
До край безъ умора и безъ колебапе
На постьта си славенъ остахте борци;

Прощавайте скѫпи другари и братя,
Напитата съ сълзи и кърви земя
Некъ и васъ приеме днесъ въ свойтѣ обятя —
Нъ дò ще день свѣтълъ надъ родни поля,

Когато къмъ ваш' тѣ гробове незнайни
Пѫтека ще найде свободний народъ
И химнъ ще изпѣе вамъ, борци страдални,
Вамъ, дарили нему своя цѣлъ животъ.

Ив. Радославовъ.

Хитрецъ.

М. Горки.

Срѣща съ него.

. . . . Блъскайки се въ тъмнина о плетищата, азъ храбро газѣхъ до колѣнѣ въ каль отъ прозорецъ до прозорецъ, потраквахъ слабо съ пръстъ по стъклата и извиквахъ:

— Пустнете пѫтника да прѣнощува!?

Въ отговоръ, изпращаха ме при съсѣдитѣ, на черквата, при дявола; изъ единъ прозорецъ ме заплашиха, че ще пустнатъ кучето отгорѣ ми, изъ други мълчаливо, но краснорѣчиво ме заплашиха съ юмрукъ. А една жена ми извика:

— Иди си, махни се по-скоро, до като си здравъ! Мѫжъ ми е тукъ . . .

Азъ я разбрахъ така: очевидно, тя приема нощувачи само въ отсѫтствие на мѫжа си . . . — Съжалявайки, че той е въ кѫщи, азъ тръгнахъ къмъ слѣдния прозорецъ.

— Добри хора! Пустнете пѫтника да прѣнощува!?

Отговориха ми ласкаво:

— Върви си сбогомъ . . . по-нататъкъ!

А времето бѣше ужасно — росѣше дребенъ, студенъ дъждъ, и черенъ мракъ покриваше калната земя. По нѣкога отнейдѣ налиташе студенъ вѣтъръ; той тихо се провираше между клонитѣ на дърветата, шумолѣше по мократа слама на покривитѣ и раждаше още много невесели звукове, като нарушаваше съсъ скръбната музика на охканията и въздишкитѣ тъмната нощна тишина. Слушайки тази печална прелюдия на суровата поема, която наричатъ есень, хората въ кѫщи, вѣроятно бѣха злѣ настроени и затова не ме пускаха да нощувамъ. Дълго азъ се борихъ съ това тѣхно рѣшение, твърдо ми отказваха тѣ и, най-послѣ унищожиха надеждата ми да нощувамъ подъ покривъ. Тогава азъ излѣзохъ изъ селото въ полето, като си мислѣхъ, че тамъ, може би, ще намѣри купа сѣно или слама . . . макаръ че само случая можеше да ми ги покаже въ тази гѫста и тѣжка мъгла.

Но ето азъ виждамъ, че на три крачки отъ мене се издига нѣщо голѣмо и още по-тъмно отъ самата тъмнина. Отивамъ нататъкъ и се догадихъ, че то е житенъ хамбаръ. Житнитѣ хамбари се строятъ не направо на земята, а на колове или на камъни; между пода на хамбаря и земята има пространство, гдѣто човѣкъ може свободно да се настани — стига само да лѣгне на корема си и да пропълзи вѫтрѣ.

Очевидно, искало се на сѫдбата, да прѣкарамъ тази нощь не само подъ покривъ, но и подъ подъ. Доволенъ отъ това, азъ запълзѣхъ по сухата земя, като търсѣхъ съ гѫрди и хълбоци по̀равно мѣсто за лѣжене. И изведнъжъ въ тъмнината се чува нѣчий спокойно — прѣдупредителенъ гласъ:

— Минѣте по-налѣво почтений.

Това не бѣше страшно, но, наистина, неочаквано.

— Кой е тукъ? — попитахъ азъ.

— Човѣкъ . . . съ тояга . . .

— Тояга и азъ имамъ . . .

— А паличета имашъ ли? . , .

— И паличета имамъ . . .

— Ей това е хубаво сега!

Азъ не виждахъ въ това нищо хубаво, защото, споредъ мене, хубаво може да ми бѫде само тогава, когато имамъ хлѣбъ и тютюнъ, а не само едни паличета.

— Е, какво, въ село не пущатъ ли да нощувашъ? — попита невидимия гласъ.

— Не пущатъ, — казахъ азъ.

— И мене сѫщо не пустнаха . . . .

Това бѣше ясно — ако само наистина той е искалъ да го пустнатъ. Но той може и да не е искалъ, и е дошелъ тука, може би, само да чака удобенъ моментъ, за да извърши нѣкоя рискувана операция, която непрѣменно изисква защитата на нощьта.

Истина, всѣки трудъ е угоденъ Богу, но се́ пакъ, азъ рѣшихъ здраво да държа въ рѫка тоягата си.

— Не ме пустнаха, дяволи! — повтори гласа. — Глупци! Въ хубаво време пущатъ, а ей въ такова на̀ — ако щешъ и реви!

— А кѫдѣ отивате вий? — попитахъ азъ.

— Въ . . . Николаевъ. А вий?

— Азъ казахъ кѫдѣ.

— По единъ пѫть, значи ще вървимъ. Е, та запалете паличе, азъ ще запуша.

— Паличетата бѣха отлъжали — твърдѣ дълго и нетърпѣливо ги драскахъ по дъскитѣ надъ главата си. Пламна, най-послѣ малъкъ огнецъ, и въ тъмнината се показа блѣдно лице съ гѫста черна брада.

Голѣмитѣ му, умни очи насмѣшливо погледнаха на мене, послѣ изъ подъ мустацитѣ блѣснаха бѣлитѣ му зѫби, и човѣка ми каза:

— Искате ли да пушите.

Паличето догорѣ. Запалихъ друго и при свѣтлината му още веднажъ се изгледахме единъ други, подиръ което моя нощенъ другарь увѣрено обяви:

— Е, струва ми се, ние можемъ да не се стѣсняваме . . . . земете си папироска!

Въ устата му имаше друга и, като се разпалваше при пушенето, тя освѣтяваше лицето му съ слаба червеникава свѣтлина. Около очитѣ и на челото му имаше много дълбоки и тънко прорѣзани бръчки. По-напрѣдъ, при свѣтлината на паличето, азъ забѣлѣзахъ, че той е облѣченъ въ единъ кѫсъ отъ старо памучно палто, опасанъ съ връвка, а на краката му обувки отъ цѣла кожа — „поршии“ (цървули), както ги наричатъ по Донъ.

— Пѫтникъ ли сте? — попитахъ азъ.

— Да, пѫтувамъ пеша. А вий?

— Сѫщо.

Той се замърда, и при това издрънча нѣщо метално — очевидно, чайникъ или котле, тѣзи необходими принадлежности на скитника по светитѣ мѣста; но въ неговия тонъ нѣмаше и сѣнка отъ онова лисиче благочиние, което винаги издава подобенъ скитникъ, въ неговия тонъ не звучеше необходимото за скитника измамливо лакейство и въ думитѣ му нѣмаше ни благоговѣйни въздишки, ни слова „отъ Писанието". Изобщо, той не приличаше на професионалния скитникъ по светитѣ мѣста, тази най-лоша разновидность отъ безбройната „Скитнишка Русия" („Бродяча Русь") — най-лоша по своитѣ морални качества и поради масата лъжи и суевѣрия, съ които хората отъ този типъ заразяватъ духовно-гладното, винаги ламтещето село. За това и отиваше той въ Николаевъ, дѣто нѣма светини и мощи . . . .

— А отдѣ идешъ? — попитахъ азъ.

— Отъ Астраханъ . . .

Въ Астраханъ сѫщо нѣма мощи. Тогава азъ го попитахъ:

— Значи, вие отъ „море до море" ходите, а не по светитѣ мѣста?

— И въ светитѣ мѣста наминавамъ. Защо да не се отбия и въ свето мѣсто? Съ удоволствие се отбивамъ . . . Тамъ всѣкога хубаво хранятъ . . . особено, ако стѫпишъ въ интимность съ монаситѣ. Подобнитѣ намъ, тѣ много уважаватъ, защото внасяме голѣмо разнообразие въ тѣхния животъ. А вие какъ сте отъ тази страна?

Азъ обяснихъ.

— Хранителни мѣста. А откѫдѣ идвате? Аха! Дългъ пѫть. Запалете паличе — да попушимъ още малко. Когато пушишъ, нѣкакъ по-топло става . . . .

Бѣше наистина студено и отъ вѣтъра, който безсрамно се всвираше въ насъ, и отъ мокритѣ ни дрехи.

— Може би, вие сте гладенъ. Азъ имамъ хлѣбъ, картофи и двѣ печени врани . . . да ви дамъ ли?

— Врани? . . . попитахъ азъ съ любопитство.

— Не ги ли обичате? Напразно . . . .

Той ми пъхна въ рѫцѣтѣ голѣмъ коматъ хлѣбъ.

— Азъ не опитахъ вранитѣ . . . .

— Земете, опитайте . . . Есень тѣ сѫ прѣвкусни. И послѣ — много по-приятно е да ядешъ врана, приготвена съ собствената ти рѫка, отколкото хлѣбъ или сланина, дадени тебѣ отъ рѫката на ближнията изъ прозореца на кѫщата му . . . която, винаги, слѣдъ като получишъ милостинята . . . ти се иска да я запазишъ . . .

Това той право говорѣше, право и интересно. Употрѣбляване врани за храни бѣше ново за мене, но то не ме учуди: азъ знаехъ, че въ Одеса зимѣ нѣмцитѣ ядатъ плъхове, въ Ростовъ — плужъци. Какво невѣроятно има тука? Даже парижанитѣ, като се нами-

рали въ обсада, съ удоволствие яли всѣкакви нечистотии, а има хора, които прѣзъ цѣлия си животъ се намиратъ въ обсада.

— Ами какъ ловите вранитѣ? — попитахъ азъ..

— Не съ уста, разбира се. Може да се убиватъ съ тояга или съ камъкъ, но пó-добрѣ се ловятъ съ вѫдица. Трѣбва да привържешъ къмъ края на дълга връвь кѫсъ сланина, месо или кора хлѣбъ. Враната ще го глътне и — тегли тогава. Послѣ, като ѝ отскубнешъ главата, ще я оскубешъ, изчистишъ и, като я набучишъ на пръчка, ще я печешъ на огънь.

— Хубаво би било да се погрѣемъ сега на огънь! — въздъхнахъ азъ.

Студътъ ставаше сé по-чувствителенъ. Сѣкашъ и самъ вѣтъра бѣ замръзналъ — съ такова болезнено-трептяще свирене се блъскаше той о стѣнитѣ на хамбаря. Отъ време на време заедно съ него долиташе и кучешки лай, пѣене на пѣтли, печалния звукъ отъ пожарната камбана на селската църква, скрита въ тъмнината. Дъждовнитѣ капки тѣжко падаха отъ покрива на хамбаря върху мократа земя.

— Неприятно е да лежишъ мълчешкомъ... каза другаря ми.

— А да говоришъ пъкъ е студено. — забѣлѣзахъ азъ.

— Е, пъхнешъ си езика въ пазвата ... ще се стопли.

— Благодаря за съвѣта....

— Какво, заедно ли ще пѫтуваме?

— Хубаво, заедно.

— Тогазъ, да се запознаемъ ... азъ, напримѣръ дворянинъ Павелъ Игнатиевъ Промтовъ....

Назовахъ се и азъ.

— Ха, така е! Сега да ви попитамъ — какъ попаднахте вий въ този животъ. Отъ слабость къмъ спирта, или що?

— Отъ омръзване въ живота.

— И това е възможно.... А знаете ли вий едно сенатско издание, наречено: справки за подсѫдимостьта?

— Зная.

— Вашето име напечатано ли е тамъ?

— Въ това време още нийдѣ не бѣхъ печатанъ, за което и му заявихъ.

— И азъ сѫщо не съмъ напечатанъ.

— Но се надѣвате?

— Всичко е въ рѫцѣтѣ божии.

— Вий, струва ми се, сте веселъ човѣкъ!

— За какво да скърбя?!

— Не всѣкой ще каже това — бидейки въ вашето положение, — усъмнихъ се азъ въ искреностьта на думитѣ му.

— Положение — влажно и студено, но нали ще се измѣни то, като съмне. Ще изгрѣе слънце ... нали ще изгрѣе то? Тогава ний ще излѣземъ отъ тука и ще пиемъ чай, ще поядемъ, ще се сгрѣемъ.... Нима е лошо?

— Хубаво! — съгласихъ се азъ.

— Е, виждате ли! всичко лошо има своитѣ хубави страни.. Всичко хубаво — своитѣ лоши....

— Аминъ — съ дяконски гласъ възгласи Промтовъ.

— Право да си кажа, менъ ми стана весело съ него! Съжалявамъ, че не мога да видя лицето му, което, сѫдейки по богатството на интонациитѣ въ гласа, трѣбваше да играе твърдѣ изразително. Дълго ний говорихме за дреболии, скривайки задъ тѣхъ взаимното си желание да се опознаемъ по-отблизо единъ други и азъ вѫтрѣшно се възхищавахъ отъ ловкостьта му, съ която той, като прѣмълчаваше за себе си, караше мене да се изказвамъ прѣдъ него.

Докато си мирно бесѣдвахме — дъжда прѣстана и тъмнината незабѣлѣзано започна да се разредява; вече на изтокъ се разнасваше съ нѣженъ блѣсъкъ розовата ивица на зората. Съ зората заедно се яви и утрената прѣснота — приятна и ободряваща, когато заварва човѣка, облѣченъ въ сухи и топли дрехи.

— Дали не ще намѣримъ тукъ нѣйдѣ нѣщо за огънь... сухи съчки? — попита Промтовъ.

И затърсихме пълзешката, но нищо не намѣрихме. Тогава рѣшихме да откъртимъ една дъска, която не бѣше добрѣ прикована на мѣстото си. Слѣдъ това Промтовъ прѣдложи да опитаме, дали не може се проби дупка на пода, за да извадимъ рѫжь, — сварена въ вода рѫжьта дава хубава храна. Азъ се възпротивихъ, като заявихъ, че това е неудобно зарадъ 2-3 фунта рѫжь, които ни трѣбватъ, ще изпустнемъ изъ хамбаря нѣколко крини.

— А какво ви е грижа васъ за това? — попита Промтовъ.

— Трѣбва, чувалъ съмъ, да имаме уважение къмъ чуждата собственость.

— Това, батенка, само тогава е потрѣбно, когато имашъ своя... и потрѣбно е само затова, че тя за сѣки други е чужда...

Азъ замълчахъ, като си мислѣхъ въ себе си, че този човѣкъ ще е краенъ либералъ по въпроса за собственостьта и че приятностьта отъ запознанството съ него има и свое неудобство.

Скоро се показа слънцето, весело и ярко. Синкави ивици отъ небето проглеждаха прѣзъ разпокѫсанитѣ облаци, които бавно и уморено пѫтуваха къмъ сѣверъ. Азъ и Промтовъ излѣзохме изъ подъ хамбаря и тръгнахме изъ полето, прѣзъ поженатитѣ ниви, къмъ зелената, кривулчеста ивица отъ дървета, които се виждаха въ долчината.

— Тамъ има рѣка — каза моя познатъ.

Азъ гледахъ на него и си мислѣхъ, че той трѣбва да е вече четиресеть годишенъ и че животътъ не е билъ игрaчка за него. Очитѣ му, тъмни и дълбоко хлътнали въ очнитѣ дупки, свѣтѣха спокойно и самоувѣрено, а когато позамигваше малко съ тѣхъ, лицето му придобиваше лукавъ и дяволитъ изразъ. Въ неговия твърдъ и спореnъ вървежъ, въ неговата кожена рамница, искусно прикрѣпена на гърба, въ цѣлата му фигура се виждаше привичка къмъ скитнишкия животъ, вълча опитность и лисича срѫчность.

— Да ударимъ оттука направо, — говорѣше той: — като минемъ рѣката, слѣдъ шесть верста ще стигнемъ село Манжелей, а отъ него има правъ пѫть за Нова Прага. Около това мѣсто живѣятъ щундисти, баптисти и други мечтаещи простаци.... Тѣ прѣкрасно хранятъ, ако ги слъжешъ съ нѣщо утѣшително. Но за писанието — ни дума съ тѣхъ! Тѣ сѫ сами въ писанието, като у дома си....

Ний си избрахме мѣсто, недалечъ отъ нѣколко тополи, набрахме камъни, каквито въ голѣмо количество бѣха натрупани по брѣга на мѫтната отъ дъжда рѣкичка, и на камънитѣ накладохме огънь.

На два верста отъ насъ, на една височинка, лѣжеше селото, и по сламата на неговитѣ покриви блѣстѣше розовото злато на зората. Стѣнитѣ на бѣлитѣ кѫщи едвамъ се виждаха прѣзъ остритѣ пирамидни тополи, украсени съ цвѣта на есеньта и на утренното слънце. Гѫстъ, сивъ димъ се извиваше между тополитѣ, като затъмнѣваше портокалевитѣ и багряни цвѣтове на листата и нѣжно-синкавото небе между тѣхъ.

— Азъ ще се окѫпя, — обяви Промтовъ. — Това е необходимо подиръ таквазъ ужасна нощь. Съвѣтвамъ и васъ. А докато се освѣжимъ — чая ще възври. Знаете, трѣбва да се грижимъ винаги да бѫдемъ чисти и свѣжи.

Говорейки, той се събличаше. Тѣлото му бѣше стройно, съ красивъ изгледъ, съ здрави, добрѣ развити мускули. И когато го видѣхъ голъ, калнитѣ дрехи, хвърлени отъ него, ми се показаха двойно по-гнусни и кални, отколкото ми се показваха до тогазъ. Слѣдъ като се потопихме въ рѣзливата вода, треперещи и посинѣли отъ студъ, ний изкочихме на брѣгътъ и бързо облѣкохме дрехитѣ си, нагрѣти на огъня. Слѣдъ това сѣднахме край огъня да пиемъ чай.

Промтовъ имаше желѣзна чаша; той полѣ въ нея горещъ чай и го прѣдложи най-напрѣдъ на мене. Но дявола, който винаги е готовъ да се посмѣе на човѣка, ме дръпна за една отъ лъжливитѣ сърдечни струни, и азъ великодушно заявихъ:

— Благодаря! Пийте по-напрѣдъ вий, азъ ще почакамъ.

Азъ казахъ това въ твърдата си увѣреность, че Промтовъ непрѣмено ще заиска да се напрѣдваря съ мене въ великодушие и вѣжливость, тогава азъ бихъ му отстѫпилъ и първи бихъ изпилъ чая. Но той просто каза:

— Е, добрѣ . . .

И поднесе чашата към устата си.

Азъ се отвърнахъ на страна и се втренчихъ въ пустинната степь, като искахъ да убѣдя Промтова, че ужъ не виждамъ, какъ подигравателно се смѣятъ надъ мене неговитѣ тъмни очи. А той посръбваше чая, дъвчеше хлѣба, като вкусно млaскаше съ устнитѣ си, и вършеше всичко това мѫчително-бавно. У мене отъ студъ дори вѫтрѣшноститѣ треперѣха, и азъ бѣхъ готовъ да излѣя въ гърлото си врѣлия чай.

— Какво, — засмѣ се Промтовъ, — не ти ли понася да деликатничишъ?

— Уви! — казахъ азъ.

— Е, прѣкрасно! Учете се . . . Защо да отстъпвашъ другиму това, което е тебъ угодно или приятно? Ей нà, макаръ и да говорятъ, че всички хора сж братя, обаче никой не се е опитвалъ да докаже това съ метрически справки . . .

— Нима вий именно тъй мислите?

— А защо не ще говоря тъй, както мисля?

— Знаете, човѣкъ винаги се малко поукрасява, който и да е той . . .

— Не разбирамъ, съ какво съмъ прѣдизвикалъ у васъ такова недовѣрие къмъ мене . . . — подигна раменѣ този вълкъ . . . Дали не съ това, че ви дадохъ хлѣбъ и чай. Това азъ направихъ не отъ братски чувства, а отъ любопитство. Виждамъ човѣкъ не на своето мѣсто и иска ми се да зная, какъ и какво го е изхвърлило изъ живота . . .

— И менъ сжщо ми се иска това . . . Кажете ми: кой и какъвъ сте вий? — попитахъ го азъ.

Той изпитателно погледа на мене и, като помълча, каза:

— Човѣкъ никога не знае точно, кой е той . . . Трѣбва да се пита, за кого зема той себе си.

— Макаръ и тъй да е.

— Но . . . . мисля, че азъ съмъ човѣкъ, комуто въ живота е тѣсно. Живота тѣсенъ, а азъ съмъ широкъ . . . Може би, това не е вѣрно. Но по свѣта има особенъ видъ хора, които трѣба да сж се родили отъ Скитникътъ Евреинъ. Особеностьта имъ е въ това, че тѣ никакъ не могатъ да намѣрятъ на земята мѣсто за себе си и да се привържатъ къмъ него. Вжтрѣ въ тѣхъ живѣе тревожния бодежъ на стремежа къмъ нѣщо ново . . . дребнитѣ отъ тѣхъ, никога не могатъ да си изберат гащи по вкуса, и отъ това сж винаги неудовлетворени и нещастни, едритѣ пъкъ нищо не ги удовлетворява — ни пари, ни жени, ни почеть . . . Такива хора въ живота не ги обичатъ — тѣ сж дръзки и не могатъ да живѣятъ съ хората. Нà, мнозинството отъ хората сж петачета, размѣнна монета . . . и всичката разлика помежду имъ е въ годинитѣ на сѣченето имъ. Този — изтритъ, онзи — по-новъ, но цѣната имъ е една, материала еднакъвъ и въ всичко тѣ сж отвратително сходни единъ съ други. Но азъ нà, не съмъ петакъ . . . макаръ, може би, да съмъ седмакъ . . . Това ти е всичко.

Всичко това той говорѣше, като се скептично усмихваше, и менъ ми се струваше, че и той самъ не си вѣрва. Но той възбуждаше въ мене жадно любопитство, и азъ рѣшихъ да върва съ него, докато не узная, кой е той. Ясно бѣше, че той е отъ тъй нареченитѣ „интелигентни човѣци“. Тѣ са много между скитницитѣ, но всички тѣ сж мъртви хора, изгубили всѣко уважение къмъ себе си, лишени отъ способность за самооцѣнка, и всички тѣ живѣятъ само съ това, че всѣки день отъ своя животъ падатъ

сé по-низко въ каль и мърсотии, а сетнѣ се разтварятъ въ тѣхъ и изчезватъ изъ живота.

Но у Промтова имаше нѣщо твърдо, устойчиво. И той не се оплакваше отъ живота, както това правятъ всички.

— Е, какво? Да вървимъ! — прѣдложи той.

— Да вървимъ.

Ний се дигнахме отъ земята, стоплени отъ чаятъ и слънцето, и тръгнахме по брѣга на рѣката, надолу по нейното течение.

— А какъ изкарвате хлѣба си? — попитахъ азъ Промтова. — Работите ли?

— Да работя? Не, не съмъ охотникъ на това . . .

— Но какъ тогава?

— А . . . ето ще видите!

Той замълча. Слѣдъ това, като прѣстѫпи нѣколко крачки, започна да си свири прѣзъ зѫби нѣкаква весела пѣсень. Очитѣ му зорко оглеждаха степьта, и крачеше той твърдо, като човѣкъ, който достига вече цѣльта си.

Азъ гледахъ на него, и желанието да разбера, съ кого имамъ работа сé по-силно се разгаряше въ мене.

Насъ ни заобикаляше степь, пуста и тиха, надъ насъ сияеше ласкавото южно слънце, ний дишахме съ пълни гѫрди чистиятъ, убодрителенъ въздухъ и вървѣхме къмъ далечината, дѣто облачни откѫслеци се бѣха струпали въ красивъ хаосъ отъ краски и форми. . . . Когато влѣзохме въ селото, върху насъ се спустна отнѣкѫдѣ малко едно куче и съ силенъ лай започна да се върти около насъ При всѣки погледъ на него, то съ страхливо скимтене отскачаше на страна, като топка, и отново се спущаше отгорѣ ни съ ожесточенъ лай. Събраха се и неговитѣ събратя, но тѣ не се отличаваха съ такова усърдие—джавкнатъ веднъжъ-дважъ и скриятъ се нейдѣ. Тѣхното равнодушие, сѣкашъ, още повече възбуждаше сивото кученце.

— Видите ли, каква подла натура? — каза Промтовъ, като кимаше съ глава на ревностното куче. И лъже то сега. То разбира, че не е нуждно да лае, и не е зло — то е страхливо и желае да се покаже прѣдъ господаря си. Черта чисто човѣшка . . . и, несъмнено, развита въ него отъ човѣка. Развалятъ хората звѣроветѣ . . . Скоро ще настане време, когато и звѣроветѣ ще бѫдатъ такива подли и неискрени, както, напримѣръ, ний съ тебе . . .

— Благодаря, — казахъ азъ.

— Нѣма защо. Но азъ трѣба да пострѣлямъ малко . . .

На неговото изразително лице се яви скърбенъ изразъ, очитѣ му станаха глупави цѣлъ той се сгуши, сви се и дрипитѣ му настръхнаха като перкитѣ на риба.

— Трѣба да се обърнемъ къмъ ближния съ просба за хлѣбъ, — обясни ми той своето прѣобразяване и започна зорко да гледа въ прозорцитѣ на кѫщитѣ. Въ една кѫща до прозореца стоеше жена и подаяше дѣтето си. Промтовъ ѝ се поклони и умолително каза:

— Стрино! пѫтници сме, дайте ни малко хлѣбъ!

— Махнете се! — отвърна жената, като ни изгледа подозрително.

— Дано се задуши това, що е на гърдитѣ ти, куча дъще! — сурово й пожела моя спътникъ.

Жената изписка като ужилена и се спустна къмъ насъ.

— Ахъ вий . . .

Промтовъ, безъ да се помръдне отъ мѣстото си, гледаше въ лицето й съ своитѣ черни очи, и изразътъ имъ бѣше дивъ и зловѣщъ . . . Жената поблѣднѣ, потрепера и, като избъбра нѣщо, бързо отиде въ стаята.

— Да вървимъ, — прѣдложихъ азъ на Промтова . . .

— Да почакаме, докато изнесе хлѣбъ . . .

— Тя ще изпрати противъ насъ мѫжа си съ вилата.

— Много разбрахте вий! — скептично се усмихна този вълкъ.

Той бѣше правъ, — жената се яви прѣдъ насъ, съ половинъ хлѣбъ и голѣмъ единъ брусъ сланина. Като се поклони мълчаливо и низко на Промтова, тя му каза:

— Моля ви, земѣте, човѣче божий, не се гнѣвѣте . . . .

— Да те запази Богъ отъ зло око, отъ магия и треска! . . . внушително я благославяше Промтовъ. И тръгнахме . . .

— Послушай — казахъ азъ, когато бѣхме вече далечъ отъ кѫщата, — какъвъ е този страненъ . . . . да не кажа повече, способъ да просите?

— Най-вѣрниятъ . . . . Ако жената хубаво я стреснешъ съ очи — тя те зема за магьосникъ, изплашва се и не само хлѣбъ, но и сичко, що е принесълъ мѫжа, нацѣло ще ти го даде. Защо да проси и да се унижавамъ прѣдъ нея, когато мога да заповѣдамъ? Азъ сѣкога съмъ мислилъ, че е по-добрѣ да изтръгнешъ, отколкото да изпросишъ . . . . разбира се, ако не може да се изтръгне, трѣбва да се проси.

— А не се ли е случвало, че вмѣсто хлѣбъ да ви дадатъ . . .

— Да ме натупатъ ли? Не. Вѣрвай ми! У мене, драгий, има магична книжка . . . . стига само да я покажа на селянина, и той е мой робъ . . . Искате ли да я покажа?

Азъ държахъ въ рѫцѣтѣ си тази съвсѣмъ изцапана и изтъркана книжка и гледахъ: това бѣ проходно свидѣтелство, издадено на Павла Игнатева Промтовъ, изпратенъ по административенъ редъ отъ Петербургъ, за заминаване отъ Астраханъ за Николаевъ.

— А то е твърдѣ просто! Помислѣте — мене ме изгонватъ изъ Петербургъ и, като ме изгонватъ, прѣдлагатъ ми да си избера, съ извѣстни изключения, мѣстожителство. Азъ избирамъ Курскъ, напримѣръ. Явявамъ се въ Курскъ, отивамъ въ полицията . . . . Честь имамъ да ви се прѣдставя! Курската полиция не може да ме приеме любезно — стигатъ й собственитѣ й грижи. Тя прѣдполага, че прѣдъ нея стои обирникъ и искусенъ обирникъ, щомъ не сѫ могли да се избавятъ отъ него съ помощьта на закона, а е трѣбвало за неговото изкоренение да прибѣгнатъ къмъ админи-

стративни мѣрки. И тя сѣкога съ удоволствие гледа да ме махне нѣкждѣ — макаръ и на дъното на нѣкоя рѣка. Виждайки нейното затруднение, азъ, по човѣщина, дохождамъ ѝ на помощь. Тъй като, — казвамъ ѝ, — азъ самъ си избрахъ мѣстожителство, то не ще ли пожелаете, и още веднажъ да си го избера? Тѣ отъ радость ще се хвърлятъ на шията ми. Азъ продължавамъ, че съмъ готовъ да излѣза изъ кржга на тѣхнитѣ грижи за неприкосновенностьта на личностьта и имотитѣ . . . но, за моята любезность трѣбва да ми дадатъ нѣщо за изъ пжтя. Тѣ даватъ петь, десеть рубли, повече и по-малко, спредъ настроението и характера, — сѣкога даватъ съ удоволствие. По-добрѣ е да изгубятъ нѣколко рубли, отколкото да придобиятъ въ моето лице излишно безспокойство; не е ли тъй?

— Може би, — казахъ азъ.

— Та именно тъй! И тѣ ме снабдяватъ съ книжка, съвсѣмъ неприлична на паспортъ. Въ разликата на тази книжка отъ паспорта се и заключава нейната магична сила. На нея е написано: адми-ни-стра-ти-вно изпратенъ изъ Пе-тер-бур-гъ! О! Азъ я показвамъ на кмета, който обикновено е глупавъ като пънь, и той ни дяволъ не разбира отъ нея. Той се бои отъ нея — печатъ има на нея. Азъ му казвамъ — на основание на тази книга ти си длъженъ да ми дадешъ легло. Той дава. Длъженъ си да ме нахранишъ! Нахранва ме. Иначе той не може, защото въ книгата писано — изъ Петербургъ, административно. Дяволъ знае, какво е това — административно? Може-би, то значи: изпратенъ тайно за разслѣдване по домашната индустрия, правенето фалшиви монети, тайното варене ракия, тайната продажба на пития? Или пъкъ за това — какъ усърдно посѣщаватъ православнитѣ църкви? . . . А може-би нѣщо относително земята. Та кой ще разбере, какво значи — административно изъ Петербургъ. Може-би, азъ съмъ нѣкой прѣмѣстенъ . . .

Селянинътъ е глупавъ, какво ти разбира той?

— Да, той малко разбира, — забѣлѣжихъ азъ.

— И това е твърдѣ добро! — оживено и съ убѣждение заяви Промтовъ. Именно такъвъ и трѣбва да бжде и въ такъвъ само видъ е необходимъ той за всички, като въздухъ. Та и какво нѣщо е селянина? Нима би билъ възможенъ моя животъ на земята безъ селянина? За сжществуването на човѣка сж необходими: слънце, вода, въздухъ и селянинъ . . . .

— Ами земя?

— Има ли селянинъ — ще има и земя? Стига да му заповѣдашъ: ей ти! създай земя! Той не може отказа . . . .

Обичаше да говори този веселъ хитрецъ! Отдавна вече бѣхме излѣзли изъ селото, прѣминали бѣхме покрай много чифлици и сега отново прѣдъ насъ стоеше село, цѣло потънало въ портокалевото облѣкло на есеньта. Промтовъ дрънкаше — веселъ като врабче, а азъ слушахъ и мислѣхъ за селянина и за този новъ за мене паразитъ, който разяждаше неговото селско призрачно благо-

състояние . . . Кога ще заплатятъ на селянина съ нѣщо добро за всичко лошо, съ което тъй щедро го награждаватъ? Ето, наредъ съ мене върви плода на градския животъ, циниченъ и уменъ измамникъ, живѣещъ за смѣтка на този селянинъ, вълкъ, увѣренъ въ своята вълча сила . . .

— Послушайте моля! — изведнъжъ си спомнихъ едно обстоятелство. — Ний се срѣщнахме съ васъ при такива условия, които ме каратъ да се усъмня силно въ дѣйствието на вашата книжка . . . какъ да си обясня това?

— А! — усмихна се Промтовъ. — Твърдѣ просто — азъ вече съмъ минувалъ веднъжъ по тия мѣста . . . . а, знаете, не всѣкога е удобно да напомнямъ за себе си . . .

Неговата откровеность ми се харесваше. Откровеностьта е хубаво качество, и твърдѣ жално е, че тя се рѣдко срѣщу между порядъчнитѣ хора. И азъ се внимателно вслушвахъ въ разпустнатия брътвежъ на моя спѫтникъ, мѫчейки се да опрѣдѣля, такъвъ ли е той, какъвто се рисува . . .

— Ето прѣдъ насъ село . . . желаете ли да ви покажа силата на моята книжка? — прѣдложи Промтовъ.

Азъ се отказахъ отъ този опитъ, като му прѣдложихъ подобрѣ да ми разкаже, за какво сѫ го наградили съ тази книжка? . . .

— Е, това е, да ви кажа ли, дълга история? — махна той съ рѫка. Но азъ ще я разкажа . . . . нѣкога. А сега хайде да си починемъ и да закусимъ! Храна имаме доста, значи, да ходимъ въ село и да безпокоимъ ближния за сега не ни е нуждно . . . .

Като се отбихме на страна отъ пѫтя, ний сѣднахме на земята и зехме да ядемъ. Послѣ, като се отпуснахме подъ влияние на топлитѣ слънчеви лъчи и отъ подухването на мекия степенъ вѣтъръ, ний се изтегнахме и заспахме . . . . А когато се пробудихме, слънцето, червено и голѣмо, вече бѣше на хоризонта, и по степьта се простираха сѣнкитѣ на южната вечерь.

— Е, виждате на, — обяви Промтовъ, — на сѫдбата било угодно да прѣнощуваме въ това селце . . .

— Да вървимъ до като е още видѣло, — прѣдложихъ азъ.

— Не се бойте! днесъ ще ношуваме подъ покривъ . . . .

Той бѣше правъ: въ първата още кѫща, кѫдѣто се вмъкнахме съ просба за прѣнощуване, насъ ни гостоприемно поканиха да влѣземъ.

Стопанинътъ на кѫщата, едъръ и добродушенъ «чоловiкъ» (малорусъ), току що пристигналъ отъ полето, дѣтооралъ; жiнка» му готвѣше «вечеряти». Четире мръсни дѣца, сбрани на купъ въ ѫгъла на стаята, поглеждаха отъ тамъ на насъ съ любопитни и боязливи очи. Снажната «жiнка» бързо и мълчишкомъ припкаше отъ стаята до мутвака и обратно, носейки ту хлѣбъ, ту пъпеши, ту млѣко. Стопанинътъ стоеше срѣщу насъ на пата, усърдно си търкаше кръста, като хвърляше къмъ насъ въпросителни погледи. Скоро послѣдва отъ негова страна обикновения въпросъ:

— За кѫдѣ пѫтувате тъй?

— Ходимъ, добрий човѣче, отъ море до море, до Киева града . . . пъргаво отговори Промтовъ съ думитѣ на стара приспивална пѣсень . . .

— Какво има тамо въ Киевъ? — като помисли, попита чоловіка.

— Ами светитѣ мощи . . .

Чоловіка погледна на Промтова и мълчишкомъ плювна. Слѣдъ малка пауза запита:

— А отгдѣ идете?

— Азъ — отъ Петербургъ, той — отъ Москва, — отговори Промтовъ . . .

— Защо? — подигна вѣжди малорусътъ. А какъ е този Петербургъ? — казватъ хората, че вънъ на морето билъ построенъ . . . и че го заливало . . .

Вратата се отвори, и се показаха двама малоруси . . .

— При тебе идемъ Михаиле . . . . — каза единия отъ тѣхъ.

— А защо ви съмъ азъ?

— А ето каква е работата . . . Какви сж тия хора?

— Тѣзи ли? — попита домакина, климайки къмъ насъ съ глава.

— Тѣ ами!

Домакинътъ помълча, помисли и бавно като подигна глава отговори.

— Нима азъ зная?

— Може-би, вий сте странници? — попитаха сега насъ.

— Аха! — отговори Промтовъ.

И възцари се дълго мълчание, прѣзъ време на което тримата малоруси ни разглеждаха упорито, подозрително, любопитно . . . Най-сетнѣ, всички сѣднахме на софрата и съ трѣсъкъ почнахме да унищожаваме кърваво-червенитѣ пъпеши . . .

— А . . . може-би нѣкой отъ васъ е писмовенъ? — обърна се къмъ Промтова единъ отъ малоруситѣ.

— И двамата, — на късо отговори Промтовъ.

— А не знаете ли, какво трѣбва да прави чоловікъ, когато гръбнака го сърби и смжди до толкозъ, че не може и да спи нощя?

— Знаемъ! — обяви Промтовъ.

— Е що?

Промтовъ дълго дъвка хлѣбъ, изтрива ржцѣтѣ си отъ дрипитѣ си, замисленъ гледа въ тавана и най-сетнѣ рѣшително и дори сурово заговори:

— Наберете коприва и кажете на жената да натрие съ нея гърба прѣзъ нощьта, а послѣ да го намаже съ конопово масло и соль . . . това ти е всичко!

— Какво ще стане отъ това? — попита малоруса.

— Нищо нѣма да стане — сви раменѣ Промтовъ.

— Нищо?

— Какъ нищо!

— Е . . . ами ще помогне ли това?

— Ще помогне . . .

— Ще опитамъ . . . Благодаря ви . . .

— На здравичка! — пожела Промтовъ съвсѣмъ сериозно.

Дълго мълчание, хрускане пъпеши, дѣтски шопотъ . . .

— А слушайте, — заговори стопанинътъ на кѫщата, оно . . . туй, не ви ли е извѣстно . . . може да сте почули въ Петербургъ или въ Москва . . . онуй . . . за Сибиръ . . . може ли да се прѣселимъ или не може? Писарътъ — лъже ли, истина ли казва, ама викалъ, че съвсѣмъ не може.

— Не може! — отсѣче Промтовъ.

Малоруситѣ се спогледаха единъ други, и домакина побъбра прѣзъ зѫби на себе си:

— Да имъ жаби въ корема влѣзатъ!

— Не може! — отново обяви Промтовъ, и изведнъжъ лицето му стана нѣкакъ вдъхновено . . . — И затова неможе, защото нѣма защо да отивате въ Сибиръ, когато навсѣкѫдѣ земя — колкото щешъ!

— Та то е вѣрно, че за покойницитѣ навсѣкѫдѣ земя доволно . . . но ей за живитѣ би трѣбвало . . . тѫжно заяви единъ малорусъ . . .

Въ Петербургъ е рѣшено, — тържествено продължаваше Промтовъ, — всичката земя, която е у селянитѣ и чифликчиитѣ, да се земе за хазната . . . .

Малоруситѣ диво опулиха на него очи и мълчаха. Промтовъ ги строго изгледа и попита:

— Да се вземе за хазната . . . Защо?

Мълчанието зе напрегнатъ характеръ, и бѣднитѣ малоруси, на-на ще се пръснатъ отъ изумление и очакване. Азъ ги гледахъ, че едвамъ можехъ да сдържа злобата, възбудена отъ тия подигравки на Промтова надъ бѣдняцитѣ. Но да разкрия прѣдъ тѣхъ неговото безсрамно лъжене — би значило да ги накарамъ да го добиятъ. И азъ мълчахъ, притиснатъ отъ глупава дилема.

— Та говорете, добрий чоловiкъ! — почти задъхвайки се, тихо и боязливо помоли единъ отъ малоруситѣ.

— За това да се вземе, за да се раздѣли послѣ правилно цѣлата земя между славянитѣ! Признато е тамъ, че истинския стопанинъ на земята е селянинътъ, и ето направено е разпореждане — да не пускатъ въ Сибиръ, а да чакатъ раздѣлянето.

Единъ отъ малоруситѣ дори изтърва рѣзенътъ изъ рѫката си. Всички тѣ зѣпаха въ устата Промтова съ жедни погледи и мълчаха, поразени отъ неговата дивна вѣсть. И послѣ — слѣдъ нѣколко секунди — разнесоха се изведнъжъ четири възклицания:

— Света Богородичке! — истерично въздъхна «жiнката».

— А . . . може-би, вий лъжите?

— Та говорете, добрий човѣче!

— Ей защо тази година толкозъ свѣтли зоритѣ! — убѣдително възкликна малоруса, когото болѣше гръбнака.

Това е само слухъ, — казахъ азъ, — може-би, всичко това ще излѣзе праздна дрънканица...

Промтовъ съ искрено изумление погледна на мене и горещо заговори:

— Какъ слухъ! Какъ тъй дрънканица?

И потече изъ устата му мелодията на най-безсрамна лъжа — сладка музика за всички слушатели, освѣнъ мене. Увлѣкателно съчиняваше той.

Малоруситѣ, на които имъ се искаше да вѣрватъ, бѣха готови да скочатъ и въ устата му. Но менъ ми бѣше диво да слушамъ тази вдъхновена лъжа, която за крайна сетнина би могла да струпа върху главитѣ на бѣднитѣ хора голѣмо нещастие. Азъ излѣзохъ изъ стаята и легнахъ на двора, мислейки, какъ да разкрия срамната игра на моя спѫтникъ. Неговия гласъ дълго звуча въ моитѣ уши, послѣ съмъ заспалъ...

Азъ бѣхъ разбуденъ отъ Промтова при изгрѣвъ—слънце.

— Ставайте да вървимъ! — говорѣше той.

Редомъ съ него стоеше сънливия домакинъ, а торбата на Промтова бѣше здраво наблъскана. Ний се простихме съ тѣхъ и излѣзохме. Промтовъ бѣше веселъ, пѣеше, свирѣше и иронично поглеждаше на мене отъ страна. Азъ обмисляхъ рѣчь къмъ него и мълчахъ, крачейки редомъ съ него.

— Е, защо не ми се карате? — изведнѫжъ попита той.

— А вий съзнавате ли, че трѣбва? — сухо попитахъ азъ.

-- Е, разумѣва се... Азъ ви разбирамъ и зная, че вий сте длъжни да ме ободете.... Дори, да ви кажа, какъ ще правите това. Искате ли? Но по-добрѣ захвърлете това. Какво лошо има въ това, че селянитѣ ще поблѣнуватъ. Тѣ нѣма да станатъ поумни отъ това. А пъкъ азъ печеля. Погледайте, какъ здраво сѫ наблъскали торбата ми!

— Но вий можете да ги подхвърлите на бой!

— Едва ли ... Но и да бѫде? Какво ме е грижа за чуждъ гръбъ? Дай Боже своя да запазя цѣлъ. Това, разбира се, не е морално; Но каква работа имамъ азъ съ туй, кое е морално и кое не? Съгласете се, че съвсѣмъ никаква работа нѣмамъ!

— Какво? -- помислихъ азъ, — вълкътъ е правъ...

— Да кажемъ, че тѣ зарадъ мене ще прѣтърпятъ нѣщо, но нали и слѣдъ това небето ще бѫде синьо, а морето солено?

— Но нима вамъ не ви е жалко...

— И мене не жалѣятъ... Азъ имъ съмъ като полска трѣва и всѣкой, комуто вѣтъра ме завлѣче подъ краката, — рита ме на страна....

Той бѣше сериозенъ и съсрѣдоточно-зълъ, а очитѣ му блѣстѣха отмъстително.

— Азъ всѣкога тъй дѣйствувамъ, а понѣкога и по-злѣ... На единъ селянинъ въ Саратовската губерния противъ болка въ корема азъ прѣпорѫчахъ да пие дървено масло, въ което сѫ били накиснати вонещици... затуй, защото той бѣше вариклечко. Та малко

ли злини и смѣхории съмъ сторилъ азъ прѣзъ моитѣ скитни. Колко различни глупави суевѣрия и блѣнове съмъ въвѣлъ въ духовния животъ на селянина... И изобщо, азъ не се стѣснявамъ.. Та и защо ли? Зарадъ какви закони, питамъ азъ? Нѣма други закони вънъ отъ мене! Това мое убѣждение и Иоанъ Златоустъ потвърдява, като провъзглася: „Истинския законъ е човѣкъ."

— Но, съ какво се вие хвалите....

— Съ лошо, разбира се, отъ ваше гледище.. . Но азъ, видите ли, не обичамъ твърдѣ благоприличнитѣ гледища... и мисля, че както мене посрѣщатъ съ тояга, така и азъ трѣбва не съ чело, а сѫщо съ пръчка...

Слушайки го, азъ мислѣхъ, че отъ моя страна би било твърдѣ умно, да напомня първата Давидова псалма и да се махна отъ пѫтя на този грѣшникъ. Но менъ ми се искаше да знамъ неговата история.

Три дни още прѣкарахъ съ него и въ тия три дни азъ се убѣдихъ въ много, за което по-рано само се догаждахъ. Тъй напримѣръ, менъ ми стана ясно, по какъвъ начинъ въ торбата на Промтовъ сѫ попаднали разни стари и ненужни вещи, като мѣденъ свѣщилникъ, длѣто, кѫсове тантели, маниста. Азъ разбрахъ, че гърба ми не е сигуренъ съ него, и дори че мога да попадна тамъ, дѣто обикновено попадатъ събирачи, като Промтовъ. Трѣбваше да се раздѣля съ него... Но неговата история!

И ето веднъжъ, единъ день, когато духаше силенъ вѣтъръ, който ни поваляше, и ний съ Промтова се бѣхме пъхнали въ една купа слама, за да се запазимъ отъ студа, Промтовъ ми разказа историята на своя животъ....

(Слѣдва). **Прѣвелъ П. Панайотовъ.**

„Реформаторския“ социализмъ на г. Милерана.*)

„Спасаемся, какъ можемъ!
И если висѣлицъ не строютъ больше
Бунтовщиковъ министрами сафаютъ!
Все тотъ же результатъ, другой лишь способъ,
Приятнѣйшій обѣимъ сторономъ“.

Гедбергъ, „Гергардъ Гриммъ“.

Французскиятъ министърски «социализмъ» неудържимо развива своето вѫтрѣшно сѫдържание. Въ послѣднитѣ дни той се ознаменува съ нѣколко поразителни гласувания на г. Милерана, бившия и бѫдѫщъ министръ, и неговата брошура, която носи изразителното заглавие «Французския *реформаторски* социализмъ». Тази книжка се състои отъ дванадесеть разновремено произнесени рѣчи, снабдени съ прѣдисловие, въ което отпочиващия министръ, очаквайъ, до като отново не го призоватъ къмъ «свещената жертва», — сътрудничеството съ г. Галифе, привежда въ свободното си време сумата отъ «хладнитѣ наблюдения на ума и тѫжнитѣ забѣлѣжки на сърдцето» . . .

«Безъ забикалки и недоизказвания!« . . . Такъвъ е девиза на г. Милерана. «Ако е, нѣма да кажа позволено, но присѫщо на прогреса на всѣко знание — разсѫждава уволнения министръ — да се ползува отъ хипотезитѣ, ако колективистичната хипотеза, о която се придържаме ний, заимствува отъ самия капиталистиченъ режимъ особна цѣнность, — то нужно е, обаче, щото приложението на тази хипотеза да не на заслѣпява и заставя да приемаме срѣдствата за цѣль. Нека се прѣдпазваме да не станемъ плѣнници на формулитѣ, които необходимо трѣбва да се измѣнятъ отъ самия прогресъ на човѣчеството». (р. 8).

Колективизмътъ не е социаленъ строй, къмъ който ние се стремимъ, не е цѣль на класовото движение на пролетарията. Колективизмътъ е хипотеза, срѣдство . . . но гдѣ е въ такъвъ случай цѣльта? Какъ? А «идеята за демократическия прогресъ и социалната справедливость»? По тоя пѫть ние получаваме доста благонравенъ салонно-министерски «колективизмъ», който се обявява за хипотеза и се поставя въ зависимость отъ «демократичния прогресъ» . . . Революционния социализмъ, наистина, мисли, че трѣбва буржуазния «прогресъ»

---

*) Както се вижда по стиха и маниера при писанието, прѣдлаганата въ прѣводъ статия принадлежи на перото на *Г. Плеханова.* Тя е помѣстена въ органа на Руската Работн. Соц.-Демокр. Партия „Искра“, № 38 и, по извѣстни съображения, въ оригинала не носи никакъвъ подписъ.

Бѣл. на Прѣв.

да се тури подъ контрола на колективизма ... Но за туй пъкъ и революционния социализмъ се намира въ плѣнъ у догматичнитѣ «формули»!

Да се вгледаме, обаче, малко по-близко въ «колективистичната хипотеза» или по-вѣрно, въ хипотетичния колективизмъ на г. Милерана. Какво той иска? Съвсѣмъ «не това, щото въ новото човѣчество частната собственость да бѫде унищожена — такова прѣдположение би било неразбираемо — но, напротивъ, щото тя да бѫде прѣобразована и до толкова разширена, че да служи, като естествено и непрѣменно допълнение на човѣка, необходимо орѫдие на живота и развитието» (стр. 7).

Безъ забикалки и недоизказвания! Но какъ да се разбере «колективистичната хипотеза», която санкционира частната собственость? Разбира се, колективизмътъ прѣдполага частната собственость на *прѣдмети за лично потрѣбление.* Но въ що се и състои сѫщностьта на колективизма, ако не въ туй, че той иска унищожение частната собственость на *срѣдствата за производството?* Г. Милеранъ не прави това необходимо разграничение. Теоритична погрѣшка? Не! Всичката работа е въ туй, че г. Милеранъ счита полезно — разбира се, въ интереситѣ на «колективизма» — да подчъртава по-енергично тия страни отъ своята програма, които могатъ да съединятъ «всички републикански фракции», отколкото тѣзи, които могатъ да ги раздѣлятъ (стр. 53). Но що може по-дълбоко да *отдѣли дребнобуржуазната демокрация отъ социалистическата, отколкото идеята за колективизма?* Необходимо е тя да се обезврѣди. И ние намираме у г. Милерана, ни по-вече ни по-малко, антиколективистична хипотеза на колективизма. Г. Милеранъ става безбожникъ въ името Божие.

«Нека имаме мѫжеството — поканва той своитѣ едномишленици — да се наричаме съ истинското наше име, съ името *реформатори*» ... Прѣкрасно! Но още една крачка, още малко мѫжество, — и вие напълно ще можете да се наречете съ истинското си име, съ името антиколективисти ... въ името на колективизма.

Остава да видимъ, какво прѣдставя отъ себе си тоя «демократически прогресъ» и тази «социална справедливость», на служение на които се призовава (анти) колективизма.

«Всички членове на тая велика материална и морална асоциация, която съставя французската нация — говорѣше г. Милеранъ въ Декември 1902 г. — сѫ заинтересовани — и колкото по-нататъкъ толкозъ по-вече — въ тия социални блага, които се именуватъ национална устойчивость, благосъстояние и независимость въ всички тѣхни форми» ...

Да, французитѣ, всички французи сѫ еднакво заинтересовани въ това, щото Франция да бѫде богата, щото тя да бѫде силна» ... (57, 58).

И така, намѣсто класова борба — «националенъ интересъ и солидарность на класитѣ». «Но има ли социалистътъ право— пита се авторътъ—да се грижи за тѣзи нѣща, безъ да измѣня на своя идеалъ?» . . . И отговаря: «Социалистическата партия не може да не бжде заинтересована въ добрата организация на общественитѣ финансии и въ тѣхното процъфтяване, въ тия първи условия на всѣка социална реформа, а тъй сжщо въ поддържанието и развитието на националното производство. Общественитѣ работи, подобренията на които улесняватъ индустрията, търговията, земледѣлието, разумното горско ступянство и уреждането на нашитѣ колониални владения»— всичко това трѣбва да сж грижи на социалистическата партия. Уви! Само социализмътъ не влиза въ сферата на нейнитѣ политически интереси!

Миленанъ, видите ли, иска да завоюва буржуазната демокрация за еманципацията на работнитѣ маси. Въ тази деликатна мисия му прѣдстояло да начене съ отстжпки. Вмѣсто социална революция — реформи. Вмѣсто класова борба — класово сътрудничество. Вмѣсто пролетарския интересъ — задачитѣ на социалното прѣуспѣвание.

Но «реформитѣ» се свели къмъ облегчение бремето на патентитѣ за дребната търговия на 25 процента (стр. 71). «Класовото сътрудничество» се опрѣдѣлило, като участие на г. Милерана въ правителство, което стреля въ стачницитѣ не по малко сполучливо, отколкото всички други френски правителства. «Задачитѣ на националното прѣуспѣвание» се указали задачи на *поддържание* капиталистичното ступанство и освѣщавание на буржоазнитѣ интереси съ силата и авторитета на социалистическия пролетариатъ. И това — безъ забиколки и недоизказвания — отказване отъ социализма въ интереситѣ на неговото прѣуспѣвание, идейно и политическо заробвание на пролетарията за цѣлитѣ на неговата еманципация — такава е своеобразната «диалектика» на «французския реформаторски социализмъ«, такава е политическата платформа на г. Александра Милерана.

На програмата съотвѣтствува тактиката. И ний виждаме г. Милерана да вотира въ съгласие съ националиститѣ и клерикалитѣ за бюджета на изповѣданията . . . Социалистъ, който небрѣжно прѣминава по пжтя къмъ министерския портфелъ, прѣзъ елементарно-демократическото искание, — отдѣляне черквата отъ държавата! Ние виждаме г. Милерана да вотира кредита за конгрегатскитѣ прѣдприятия на крайния изтокъ. Социалистъ, който притуря своята депутатска ржка къмъ дѣлото за експорта на французския клерикализмъ въ това време, кога даже морския министръ, радикала Пелетанъ, се въздържа отъ гласувание! Ние виждаме г. Милерана да вотира противъ унищожението френското агенство при Ватикана. Социалистъ, който поддържа светската власть на Папата!

Ние виждаме г. Милерана да се въздържа отъ гласуване, кога часть отъ парламента поканва правителството да не праща войски на мѣстото на стачкитѣ. Социалистъ, който аплодира на «мирното начало» на руския самодержецъ и не се рѣшава да подигне своя депутатски гласъ противъ систематичнитѣ провокации и кръвопролития, съпровождащи економическитѣ сблъсквания на труда съ капитала!

Ние виждаме г. Милерана да вотира довѣрие на военния министръ, който е възбудилъ прѣслѣдване противъ авторитѣ на агитационната антимилитаристична брошура «Ржководство за солдата», — и ний виждаме въ сжщото засѣдание г. Милерана да се въздържа отъ гласувание, кога е внесено прѣдложение, което кани военния министръ да си вземе назадъ циркуляра, запрѣщающъ на солдатитѣ да влизатъ въ Бурсата на Труда.

Ний видимъ г. Милерана ... но да бждемъ кратки: въ всички случаи, дѣто работата е за национално величие на Франция (французката буржуазия) — г. Милеранъ е въ първитѣ редове. Кога пъкъ на дневенъ редъ стои защитата на свободата на агитационното въздѣйствие или запазвание на пролетарския животъ отъ солдашкитѣ коршуми, възвѣстяващи сътрудничеството на класитѣ — г. Милеранъ съ достойнство се въздържа отъ «безплодни» и «несвоевременни» манифестации.

Такава е практиката на «французкия реформаторски социализмъ» въ неговото пълно завършено изражение!

Но имено тая пълнота и тази завършеность отблъснали отъ Милерана много отъ неговитѣ привърженици. Въ жореситската срѣда се раздаватъ възмутени гласове. . . . Много жореситски федерации искатъ, щото въ най близкия конгресъ, който ще се събере на Великъ-день въ Бордо, да изключи г. Милерана изъ редоветѣ на социалистическата партия*) Петь други искатъ да му се направи мъмрение.

Даже г. Жоресъ, когото никой нѣма да упрекне въ придирчивость къмъ Милерана, признава нѣкои тактически крачки на своя «скжпъ приятель» за «*опасно приложение* на здравата и плодотворна метода» на еволюционния или реформаторски социализмъ. Даже Жоресъ!

Оправданията на г. Милерана прѣвъсходно дорисуватъ характера на «здравата и плодотворна метода».

«Вмѣсто това, щота да упрекаваме министерството на Комба—пише Милеранъ, като възражава на Жореса—въ туй,

*) Vorwärts, който бѣ посветилъ не отдавна статията „Изповѣдвание на вѣрата“ на г. Милерана, не безъ основание се съмнява въ възможностьта на изключванието на бившия министръ изъ партията на най-близкия конгресъ (писано прѣди конгреса).

Б. Р. Милеранъ на станалия вече конгресъ въ Бордо не е изключенъ. Вж. социалния прѣгледъ на тая книжка.

че то не унищожава бюджета на Изповѣданията, когото *ни вий, ни азъ на негово мѣсто не би били въ състояние да унищожимъ*, по-добрѣ би било, струва ми се, открито да се каже на страната отъ висотата на трибуната, защо ний не можемъ сега да унищожимъ бюджета на Изповѣданията. . . .

Въ пълно съотвѣтствие съ духа на своята програма и своята тактика, г. Милеранъ се счита длъженъ да се тури на гледището на министерството, което прѣдставя интереситѣ на буржуазното общество, но не на гледището на социалиста, който пази историческитѣ интереси на пролетарията противъ цѣлото буржуазно общество.

Още по-цинични и по-нагли сѫ обясненията, дадени отъ г. Милерана на събранието въ Верзонъ, по поводъ инцидента съ Бурсата на Труда. Съ филистерско негодование произносящъ се върху «Рѫководство за солдата» (тази прѣстѫпна книжка, като не се грижи ни най-малко за националното прѣуспѣвание на французката буржуазия, осмѣлявала се, видите ли, да прѣпорѫчва на солдатитѣ да не се покоряватъ на офицера, кога послѣдния ги командува въ атаката или *да стрѣлятъ противъ стачницитѣ*), г. Милеранъ авторитетно заявилъ: «Тъй като азъ имамъ обичай да съгласявамъ своитѣ постѫпки съ това, което мисля, то утвърждавамъ, че, *ако азъ бѣхъ на мѣстото на генерала Андре*, азъ не можахъ да направя нищо друго, освѣнъ туй, което той е направилъ».

Революционния социалистъ ще каже: За това *азъ не мога да бѫда* на мѣстото на ген. Андре. Милеранъ говори: За туй азъ удобрявамъ прѣслѣдванията за антимилитаристична агитация.

Такъвъ е французкия реформаторски «социализмъ» на г. Милерана отъ страна на теорията, програмата и тактиката. — «Безъ забикалки и недоизказвания!»

„Великия“ критикъ на Марксизма, г. Едуардъ Бернщайнъ, прѣди нѣколко години призоваваше партията на пролетарията да отхвърли всѣкакъвъ революционизмъ и стане «социалъ-демократическа партия на реформитѣ». Г-нъ Ал. Милеранъ показа очебияще, какъвъ видъ трѣбва неизбѣжно да приеме такава партия. Получи се картина достатъчно ярка, щото да отрѣзви тия, които е поколебало кресливото, рекламно «критическо» излизание на Берщайна и С-ие. За тоя резултатъ социалъ-демокрацията може да бѫде благодарна на ловкия кариеристъ.

Прѣв.: **Г. Рашевъ**

СОЦИАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ И ЧАСТНАТА СОБСТВЕНОСТЬ.

(Къмъ спора въ партията).

Правото на човѣка да разполага съ вѣщитѣ, да господствува надъ всичко въ природата, що служи за удовлетворение на нуждитѣ му, е едно право, което произтича непосрѣдствено отъ факта, че живѣе и че за тоя животъ трѣбва да води борба за сѫществуване. Турянието власть надъ извѣстенъ прѣдметъ за удовлетворение потрѣбноститѣ за животъ е едно естествено право на индивида. Това право прѣдполага: 1) личнитѣ нужди на индивида и 2) вѣщь (res) съ свойства, които да удовлетворяватъ нужди, да бѫде потрѣбляема. Това сѫ прѣдусловията за проявата на собственостьта; това е и нейния обемъ. «Въ основата на собственостьта (dominium) — да се изразимъ съ думитѣ на Летурно — нѣма нищо гнусно, мръсно, безнравствено и противоестествено». Собственостьта не е нещастие на човѣчеството, а условие за неговото щастие.

Ала тази власть на човѣка върху вѣщитѣ (продуктитѣ) отъ що се опрѣдѣля? Кой рѫководящъ принципъ опрѣдѣля правото на собственость?

Вънъ отъ индивида и вънъ отъ човѣшкитѣ общества нѣма собственость. Само за човѣка може да има собственость, понеже той може да има съзнателни отношения съ вѣщитѣ. Взема ли продукта готовъ отъ природата или пъкъ въздѣйствува върху суровитѣ материали, за да станатъ продукти, човѣкъ употрѣбява трудъ. Вънъ отъ труда човѣшки нѣма продукти, върху които да се упражнява правото на собственость. Всѣки продуктъ е резултатъ на извѣстни срѣдства за производство (productionsmitteln). Земята, суровитѣ, готови отъ природата, материяли, орѫдията (отъ първобитния лѫкъ до настоящата фабрика) за производство и най-послѣ човѣшкия трудъ — това сѫ *срѣдствата за производство*. Спроти това, чии сѫ срѣдствата за производство, се опрѣдѣля и правото на собственость върху продукта. Значи, *собственостьта върху срѣдствата за производство опрѣдѣля и собственостьта върху продуктитѣ*. Присвояванието на продуктитѣ пъкъ *е въ пряма зависимость* отъ собственостьта върху срѣдствата на производството.

Собственостьта, обаче, има свои исторични форми. Ако присвояванието на продуктитѣ е частно, тогава ние имаме тържеството на *частната собственость*, ако пъкъ присвояванието е обществено — тогава имаме *обществена* (комунална, държавна, социалистична) *собственость*. Присвояванието на продуктитѣ въ дадено време опрѣдѣля историчната форма на собственостьта за сѫщото време. Но понеже присвояванието на продуктитѣ зависи отъ собственостьта върху срѣдствата за производство, то формата на собственостьта ще се опрѣдѣля непосрѣдствено отъ тѣхъ. Споредъ това ще имаме: частна собственость върху срѣдствата, частно присвояване—*частна собственость*, или наопъки — обществена собственость върху срѣдствата за производство, обществено присвояване и *обществена собственость*. Всѣко противно положение е ненормално, прѣходно и въ тази смисъль и противорѣчиво само на себе си.

Социализмътъ, социалистичното общество прѣдполага извѣстна форма на собственость, като исторична категория. Тази форма на собственостьта

е *обществената собственость*. Социализмътъ изисква тържеството на послѣдната, защото неговото необходимо условие за сѫществувание е *общественото произведение и присвояване на продуктитѣ*. При наличностьта само на послѣдното е възможно едно производство само за потрѣбление. А социалистичното производство може да бѫде само такова. Ала общественото присвояване на продуктитѣ е възможно само тогазъ, когато срѣдствата за производство сѫ не частна, а обществена собственость. Ето защо социалиститѣ искатъ *прѣвръщанието на собственостьта върху всички срѣдства за производство отъ частна въ обществена собственость*. Това искание на социалиститѣ означава: прѣвръщание земята, орѫдията (включително и фабрикитѣ) на труда и самия трудъ, като срѣдства за производство, отъ частна въ обществена собственость. Безъ прѣвръщание частната собственость върху срѣдствата за производство отъ частна въ обществена собственость, нѣма никакви основания да се иска обществено присвояване (обществена собственость) върху продуктитѣ.

Социалиститѣ знаятъ, що искатъ. Тѣ сѫ прецизни въ израженията си. Когато казваме, че ние социалиститѣ искаме «прѣвръщанието срѣдствата за производство отъ частна въ обществена собственость» — това означава, че ние искаме прѣвръщанието на *всички*, ама рѣшително на *всички срѣдства за производство*[1]) отъ частна въ обществена собственость. Никога и никадѣ социалиститѣ — като изключимъ само «дълбокия» социализмъ на Я. С. и на неговия sui generis коментаторъ П. Джидровъ — не говорятъ и не поддържатъ, че искатъ «прѣвръщанието собственостьта само на *„извѣстни“* срѣдства за производство или «че ние сме противъ онази собственость въ производството, когато (к. н.) тя експлоатира човѣшки трудъ» (стр. 22 отъ рѣчьта «Налѣжащи реформи» отъ Я. С.). Никадѣ социалиститѣ не сѫ заявявали и не могатъ да заявятъ: «че когато казваме, че ние сме противъ частната собственость трѣбва да се разбира *само* (к. н.), че ние сме противъ частното владѣние на капиталитѣ, на оная собственость, която експлоатира чуждия трудъ» (стр. 23 отъ сѫщата рѣчь). По Я. С. социалиститѣ сѫ само противъ капиталистичната частна собственость върху срѣдствата за производство, понеже само тази собственость, турена въ производството, експлоатира «чуждия, съсѣдния трудъ». Противъ частната собственость върху срѣдствата за производство (включително и труда) на дребния собственикъ, гдѣто продукта е резултатъ изключително на неговия трудъ, социализмътъ на Я. С. не е противъ, понеже тази частна собственость, «турена въ производството, не експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ». Социализмътъ на Я. С. ще бѫде противъ тази собственость върху срѣдствата за производство — по Я. С. «собственость турена въ производството» — *тогазъ*, когато експлоатира човѣшки трудъ». Споредъ това разбирание, значи, социалиститѣ трѣбва да чакатъ да се явятъ противъ частната собственость върху срѣдствата за производство тогазъ, *когато* тя, като собственость, турена въ производството, почне да експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ?

Ала тия сѫждения на Я. С. върху единъ принципиаленъ въпросъ,

---

[1]) *Кога* и *какъ* ще се прѣвърнатъ, това е другъ въпросъ. Тамъ развитието, условията ще ни наведатъ на конкретно изброени мѣрки.

какъвто е тоя за отношенията на социалната демокрация къмъ частната собственость върху срѣдствата за производство, иматъ и своитѣ гибелни практически послѣдици за социалната демокрация въ България. Защото еднажъ за винаги трѣбва да разберемъ, че заведения въ партията споръ не е праздно «словоборение», не въпросъ за «хегемония на водители», а единъ споръ, заслужвающъ сериозното внимание на партийната социалистична мисъль въ България. Тия теоретични възгледи на Я. С., по третирания отъ насъ въпросъ, даватъ дѣйствително възможность на сѫщия «да се разбира въ тая камара» и на почвата на частната собственость върху срѣдствата за производство, «която не експлоатира чуждия трудъ», «да иска да спомага на днешното управление», да прави и тукъ «общо дѣло». Въ практическитѣ си изводи по тоя въпросъ той е послѣдователенъ, ала само на себе си, на своя социализмъ. Върху това ще се спрѣмъ по-нататъкъ, слѣдъ като свършимъ теоритичнитѣ сѫждения.

Когато социалиститѣ заявяватъ, че ние искаме прѣвръщанието срѣдствата за производство отъ частна въ обществена собственость, за да имаме основание да искаме и обществено присвояване на продуктитѣ, това заявление правятъ, като стоятъ не само на догматична, но и на исторична почва.

Социализмътъ, като бѫдаща обществена наредба би билъ утопия, ако той не е необходимъ и възможенъ; само когато имаме въ наличность необходимостьта и възможностьта на социализма, като исторически неизбѣженъ процесъ на обществения животъ, само тогава става той наученъ. Марксъ и Енгелсъ дадоха тия заслуги на человѣчеството. Благодарение изслѣдванието законитѣ за развитието на капиталистичното производство и послѣдицитѣ отъ него днесъ социализмътъ отъ утопия се прѣвърна въ наука. Социалната демокрация по цѣлъ свѣтъ — това е първата послѣдица отъ тая научность на социализма. Появяването и развитието на капиталистичното производство, а заедно съ него и на социалната демокрация (пролетарията) — ето тенденцията за възможностьта на социализма. Капиталистичното производство, първо, като едро и интезивно, второ, като обществено производство, дава тази възможность и въ туй отношение то е образеца на социалистичното производство, съ това само отличие отъ социалистичното, че първото въ своето развитие прави само производството обществено, безъ да прѣвръща срѣдствата за производство отъ частна въ обществена собственость, когато социалистичното производство прѣдполага и това прѣвръщане на срѣдствата за производство отъ частна въ обществена собственость. Благодарение на това *вѫтрѣшно противорѣчие* на капиталистическото производство между частната собственость върху срѣдствата за производство и частното присвояване на продуктитѣ отъ една страна, и общественото производство отъ друга, то, като категория на производство, въ края на краищата си води къмъ социалистичното производство, гдѣто обществената собственость върху срѣдствата за производство и общественото присвояване на продуктитѣ не ще влиза въ противорѣчие съ общественото производство, ще бѫде нормално отношение. Естеството на това «вѫтрѣшно противорѣчие» въ капиталистичното общество ще трѣбва основно и съ всичкитѣ му послѣдици да разумяваме добрѣ, за да опрѣдѣляме точно отношенията си къмъ «частната собственость», която,

«турена въ производството, не експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ», къмъ която капиталистичното производство заема опрѣдѣлени отношения. И дѣйствително, въ що се състои това «вжтрѣшно противорѣчие» и каква е неговата тенденция?

При дребното производство, гдѣто частната собственость върху срѣдствата за производство «не експлоатира чуждия трудъ», както казахме отначало, нормалното положение за присвояванието на продуктитѣ е частното (личното), понеже производството е тоже *частно* и срѣдствата за производство поради техническото имъ естество сж тоже частна собственость. Ала нормално е сжщо и общественото присвояване на продуктитѣ при наличность на обществено производство и обществена собственость върху срѣдствата за производство. Капиталистичното производство, като стоково производство, съ своето «вжтрѣшно противорѣчие» — изразено въ общественото производство — какво анормално и противорѣчиво докарва за дребното и социалистичното производство, като нормални положения? На дребното производство то прави *само* производството обществено, а частната собственость върху срѣдствата за производство и частното присвояване на продуктитѣ си оставатъ сжщитѣ. За социалистичното «производство и присвояване, обаче, това противорѣчие» подготвя условията за възможностьта му, понеже единъ отъ необходимитѣ му елементи — общественото производство — се създава благодарение на капиталистичното производство. До колкото буржуазното общество днесъ прави производството обществено въ дадена страна, до толкова урежда съ това си «противорѣчие» наслѣдството на социализма; защото общественото производство е въ пълна хармония съ обществената собственость върху срѣдствата за производство и общественото присвояване на продуктитѣ за социалистичното производство. И въ този смисълъ буржуазното капиталистично производство е революционно, до колкото то е такова, се съвпада съ социалното развитие.

Капиталистичното производство, като обществено, израства за смѣтка на дребното лично производство. До колкото дребното производство поради своята непроизводителность отстжпва, пропада, до толкова и капиталистичното производство расте и се развива (безъ да вземаме въ съображение нарастванието на послѣдното само отъ нарастванието нуждитѣ на обществото). Растението на капиталистичното обществено производство спрямо пропаданието на дребното лично производство се намира въ обратно отношение. Тѣ сж врагове въ туй отношение помежду си.

Ако дребното производство по историческа необходимость се прѣобръща въ обществено едро производство, въ тоя сжщи процесъ на прѣвръщение, що става съ частната собственость върху срѣдствата за производство, «която не експлоатира чуждия съсѣдния трудъ»? Въ капиталистичното производство сжщо по историчпа необходимость тѣ се прѣвръщатъ отъ срѣдства, които не експлоатиратъ чуждия трудъ, въ срѣдства, които експлоатиратъ чуждия трудъ. И само до колкото тая частна собственость върху срѣдствата за производство се прѣвръща въ частна собственость, която експлоатира чуждия трудъ, до толкова и производството става и обществено въ капиталистичното общество. А колкото повече става производството обществено и заедно съ това частната собственость вър-

ху срѣдствата за производството се прѣвръща въ собственость, която експлоатира чуждия трудъ, толкова и частната собственость върху срѣдствата за производство на дребния производитель, като малопроизводителна, се изплъзва отъ ржцѣтѣ му и минава въ ржцѣтѣ на капиталиста. Въ този смисълъ социалната демокрация, заявява на дребния селенинъ и занаятчия, че твоето производство изчезва и ти ще пропаднешъ и останешъ безъ собственость, «която не експлоатира чуждия трудъ». Това заявление на соц.-демокрация не е само „казване" и „признаване" на капиталистичното производство и изчезване на дребното съ своята собственость, а е и *съпряжено съ дѣйствия* и отъ нейна страна. Социалната демокрация е *противъ* всѣки законъ, въ основата на който лежи тенденцията да се запазва и подържа „собственостьта, която турена въ производството не експлоатира чуждия трудъ", а пъкъ тя *трѣбва* да изчезне. Именно спрямо „*трѣбва*" социалната демокрация не стои съ сгърнати ржцѣ и чака развитието само да дойде, а *подпомага съзнателно движението*. Другъ е въпроса именно колко отъ дребнитѣ производители трѣбва да пропаднатъ, колко отъ дребната собственость трѣбва да изчезва и колко отъ нея ще трѣбва да се прѣвръща въ капиталистична собственость, за да се провъзгласи диктатурата на пролетарията. Това е въпросъ на движението (развитието). Но това можемъ да кажемъ сигурно едно: колкото обема на това движение е по-голѣмъ, толкова и всичкитѣ сили на това движение уреждатъ възможностьта на социалистичното общество. За насъ е важно принципа, цѣльта на движението; ако движението прѣвърне всичката частна собственость върху срѣдствата за производство, „която не експлоатира чуждия трудъ", въ собственость, която експлоатира чуждия трудъ (капиталистична), ние не можемъ да противодѣйствуваме на това движение, ако то е необходимо. Важното е това, че потрѣбната за социалистичното производство частна собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия трудъ, се прѣвръща въ капиталистична частна собственость, — *за да се прѣвърне* въ социалистична. Тукъ социалната демокрация стои на исторична почва и отъ това си гледище е *противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, „която не експлоатира чуждия съсѣдния трудъ"*.

И тъй, твърденията на Ямболския народенъ прѣдставитель, Я. Сакжзовъ, въ камарата, че социалната демокрация „*не е противъ* собственостьта, която, турена въ производство, не експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ" или пъкъ че е само противъ частната собственость, която експлоатира чуждия трудъ, не издържа критика. Това негово твърдение е неговия социализмъ, а не на социалната демокрация. — Социалната демокрация, *до колкото* отъ своя страна се обявява противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия трудъ, на дребното производство, *до толкова* има основание да печели прѣвърженици—социалисти въ своята партия отъ тия дребни производители. Само когато послѣднитѣ съзнаятъ това, що поддържа и социалната демокрация по отношение на тая собственость, само тогасъ тѣ стоятъ на гледището на пролетарията и ставатъ дѣйствителни членове на партията ни. Всѣко заявление, че не сме противъ частната собственость върху срѣдствата за производство на дребния производитель, понеже неговото производство е

лично и не експлоатира чуждия трудъ, е една демагогия прѣдъ дребнитѣ собственици, едно заблуждение въ социалната демокрация. Обаче, това сжщото дава възможность на социализма на Я. С. „да се разбира въ тая камара“ и да подпомага на почвата на частната собственость днешното управление. Я. С. е послѣдователенъ само на себе си, като Миларанъ въ Франция.

България е страна закъсняла въ своето економическо развитие по отношение на западъ. Тя е страна, въ която дребното производство още има значение. Частната собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия трудъ, е една значителна форма на собственостьта. Капитализмътъ и едрото земледѣлие се намиратъ още въ началото на своето развитие. Частната собственость върху срѣдствата за производство що „експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ“ е галеното дѣте на нашата държавно-економична политика. Това общо положение на нашата страна е фактъ безспоренъ и не се нуждае отъ доказателства. Днесъ собственостьта върху срѣдствата за производство, що експлоатира чуждия трудъ, е господствующа по своята конкуренционна сила, но въ количествено отношение не е прѣодоляющата форма на собственостьта. Днесъ ние забѣлѣзваме тенденцията, движението, за да стане такава и въ това отношение. При това безспорно положение на нашата страна ний имаме една камара на български народни прѣдставители. При това положение на българската дѣйствителность Я. С. е Ямболски народенъ прѣдставитель. При това положение той заявява, че той се „вдълбочава“ въ тая дѣйствителность и разбира „невкостенялo“ марксизма, историческия материализмъ. И тъкмо, като декламира тия фрази на „научность“, той заявява на всеуслишание въ камарата: не, „чакайте да се разберемъ въ тая камара!“, „ний имаме да сътрудничимъ наедно въ общото дѣло“, защото ний социалъ-демократитѣ *не сме противъ* частната собственость върху срѣдствата за производство, „що не експлоатира чуждия трудъ“ и, слѣдователно, можемъ да правимъ „общо дѣло!“ И почва да обяснява, що трѣбвало да се разбира въ казаното отъ социалистичния депутатъ Д. Благоевъ, че социалната демокрация е противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, безъ за това да е получилъ той, Сакжзовъ, пълномощие отъ нѣкого:

„Когато казваме, че ние сме противъ частната собственость, това не значи, че ние отричаме правото на отдѣлния човѣкъ да притежава свой имотъ; не отричаме пра-ото да си има свои дрѣхи, своя храна, своя кжща, да си има добитъкъ, своя нива; ние не отричаме онова, което се нарича собственость на себе; *ние сме противъ онази собственость, която, турена въ производството*, експлоатира чуждия трудъ, съсѣдния трудъ; *ние сме противъ онази собственость въ производството*, когато *тя експлоатира човѣшки трудъ*“ (к. н.) А по-нататъкъ въ рѣчьта си пояснява (стр. 24 отъ „Налѣж. реформи“): „Тъй че, когато казваме, че ние сме противъ частната собственость, трѣбва да се разбира *само* слѣдното, *че ние сме противъ частното владѣние на капиталитѣ, на оная собственость, която експлоатира чуждия трудъ;* и даже не че сме днесъ противъ нея, но ние искаме всичкитѣ злини, които излизатъ днесъ, въ момента, отъ нея да прѣдотвратимъ съ социални мѣрки“ (к. н.)

И тъй социалъ-демократизма на Я. С. е противъ частната собственость върху срѣдствата за производство «*само*», «*когато*» тя експлоа-

тира чуждия трудъ. Противъ собственостьта, турена въ производството, ако тя не експлоатира чуждия трудъ, социалъ-демократизма на Я. С. *не е противъ*. Понеже пъкъ въ количествено отношение значителна форма на частната собственость, както казахме и по-рано, у насъ е на дребното производство и, слѣд., не експлоатира чуждия трудъ, то Я. С. не е противъ нея. Инъкъ и не може да се обясни желанието да сътрудничи въ «общото дѣло» на тая почва и да прѣдотвратява само послѣдицитѣ отъ капиталистичното производство съ социални мѣрки. Защото, ако се яви и противъ частната собственость върху срѣдствата за производството, що не експлоатира чуждия трудъ, — рѣшително не остава мѣсто, на почвата на частната собственость, «да се сътрудничи» въ една капиталистична и дребнобуржуазна камара и да се прави «общо дѣло». Съ това си несоциалистично гледище — ще повторимъ основателно думитѣ на «Раб. вѣстникъ» — социализма на Я. С. не само не заема *отрицателно* повѣдение къмъ цѣла исторична епоха въ развитието на обществата, когато дребното, личното производство прѣминава въ едро-капиталистично (обществено) производство, — каквато нашата страна проживява — гдѣто частната собственость върху срѣдствата за производство, «която не експлоатира чуждия трудъ», *трѣбва* да прѣмине въ таквата, която експлоатира чуждия трудъ, но и съзнателно, невъзможно опорито, подъ прѣдлогъ на «дълбоко мисление», *подържа*, че социалната демокрация можела да сътрудничи въ тая камара, да твори «общо дѣло», да спомага на днешното управление на почвата на частната собственость върху срѣдствата за производство. До това ни докарва «невкостенелия», «нешаблония» социализмъ на Я. С. Тия му сѫждения и по въпроса за собственостьта сѫ дребнобуржуазни, опортюнистични; тая му дѣйность въ камарата наричатъ демагогия. Ний отъ своя страна ще добавимъ, че всѣки соц.-демократъ въ България, ако иска да не осакатява великото Марксово учение по този кардиналенъ за соц.-демокрацията въпросъ, ще трѣбва рѣшително да се обяви противъ социализма на Я. С. и отхвърли подобно гледище.

Защитницитѣ на това гледище, за да подкрѣпятъ своята «социалистична теза» по въпроса за частната собственость, обичатъ да се криятъ задъ авторитета на Кауцки, Лабриола и Плеханова. Въ Търновския конгресъ, когато ний повдигнахме въпроса, Я. С. не отговаряше, а казваше, че и Кауцки въ «Основитѣ на соц.-демокрация» билъ на сѫщото гледище. Личния му приятель П. Джидровъ въ своя «приносъ» — «Частната собственость и социалната демокрация» («Общо Дѣло» кн. 2 и 3 г. III)—сѫщо поискалъ да се опрѣ съ цитати отъ Кауцки, обаче това опиране стои само върху имената имъ, а не върху смисълътъ на тия цитати и за какво именно тия учители наши сѫ казали тия умни мисли. Dimker[1]) даже не е пощадилъ имената на Маркса и Енгелса. Нѣмаме нищо противъ, ако при третиранието на извѣстни теоритични въпроси си служимъ съ научно-издиреното отъ нашитѣ учители, обаче, когато си служимъ съ тѣхнитѣ мисли, за да докажемъ само една своя крива теория, тогава учителитѣ ни не сѫ криви, а сме кривитѣ ний.

---

[1]) По нашето мнение *Dimker* не заслужва сериозенъ отговоръ и затуй го оставяме на свобода да плющи охолно.

Въ статията си, която цитирахме по-горѣ, Джидровъ си е поставилъ за цѣль да докаже вѣрностьта на слѣдната Сакжзова мисъль, «че социалната демокрация е противъ оная частна собственость, която, турена въ производството, експлоатира чуждия трудъ», безъ обаче да вземе въ совокупность цѣлата му мисъль, а главно условията, които нашата страна прѣкарва и цѣльта за която Я. С. развива своето разбиране по тоя въпросъ въ камарата. Откжсналъ тази фраза отъ рѣчьта на Я. С. и се старае да докаже нейната вѣрность. За тази си неблагодарна и безполезна работа той се опиталъ да повика Кауцки на помощь. Понеже послѣдния въ своето съчинение е казалъ, «*че тенденцията на економичното развитие неизбѣжно води къмъ прѣминаването въ обществена собственость и обществено ползуване на* **едритѣ прѣдприятия**" (стр. 149 отъ хубавото съчинение на К. Кауцки «Ерфуртската програма») и че «прѣминаването къмъ социалистичното производство не само не иска експроприяцията на прѣдметитѣ за потрѣбление, но то още не иска и **експроприацията** *срѣдствата за производство* на всички собственици» (стр. 150) и най сетнѣ, че «тамъ, дѣто земледѣлското ступанство още не е станало стокопроизводство, а прѣдставлява *прѣимуществено* производство за собствено потрѣбление, то, може би, *ще проживѣе още нѣколко време въ социалистическото общество* (стр. 154), то му давало основание да изтегли заключението на Я. С., че соц.-демокрация е само противъ оная частна собственость, която, турена въ производството, експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ. Тия сжщи цитати, мисли Джидровъ, му даватъ право да изтегли и свое заключение, че (стр. 48 отъ «Общо Дѣло» г. Ш кн. 2и3) «*днесъ* социалната демокрация не се бори противъ всѣка частна собственость, а *изключително* (курс. нашъ) противъ капиталистическата частна собственость»[1]). Като изключимъ сжжденията му по безспорния въпросъ, че социалната демокрация нѣма нищо противъ частната собственость върху прѣдметитѣ за *лично потрѣбление* (консума, usus'а), понеже тѣ не влизатъ въ частната собственость върху срѣдствата за производство и, слѣдователно, нѣматъ нищо общо съ прѣдметния споръ, остава да видимъ, дали отъ мислитѣ на Кауцки, цитувани и откжснати отъ Джидрова, безъ смисълътъ, що имъ дава самия Кауцки, му даватъ право да прѣпише на социалната демокрация, че тя «днесъ» се борела «изключително» противъ капиталистичната собственость, понеже тѣ му служатъ за главни прѣдсилки и възъ основа на тѣхъ гради своитѣ заключения.

Посоченитѣ отъ П. Джидрова цитати изъ мислитѣ на Кауцки спадатъ въ главата — «Конфискация на собственостьта», въ тая часть отъ съчинението на Кауцки, въ която той говори **за прѣминаването** *на капиталистичното общество въ социалистично*. Като посочва на общия възможенъ «планъ» на бждащата държава, безъ да се докосва до *формата*, понеже ни докарва до утопии, фантазии, и до *тенденцийтѣ* на производителнитѣ сили и отношенията имъ къмъ формата. Кауцки, главно защото формата на бждащитѣ обществени институти зависи отъ

---

[1]) Въ брой 3 на в. „Единство" Я. С. заяви охотно, че се радвалъ, за гдѣто Джидровъ и Dimker мислѣли сжщо като него. Ний вземаме актъ отъ тая му солидарна отговорность.

наличностьта на конкретно изброени бѫдащи условия, иронизира недъзитѣ на днешното сѣмейство и частната собственость и по тоя начинъ съ отрицанието на тѣхнитѣ настоящи отрицателни качества, вслѣдствие на тенденцията на развитието имъ, указва на прѣхода въ новата имъ форма. Изъ тази часть на книгата на Кауцки П. Д. е цитувалъ пасажа — «Прѣминаванието къмъ социалистичното производство не само не иска експроприацията на прѣдметитѣ за потрѣбление, то (Кауцки туря «то», за да повтори и усили мисъльта си, че се говори за *прѣминаванието*) даже не иска експроприация на *срѣдствата за производството* отъ всички собственици» (стр. 150 изъ «Основитѣ и пр.»). На слѣдната страница (151) Кауцки, като говори за това *прѣминавание* (*експропряация* на срѣдствата за производството) и за необходимостьта и възможностьта на това прѣминавание благодарение на *едрото* ступанство, заключава: «*И така, прѣминаванието къмъ социалистическото общество никакъ не е свързано съ* експроприацията *на дребнитѣ занаятчии и селяни*». Съ тия два цитата Кауцки говори за оня исторически моментъ на дѣйствие на соц.-демокрация, *когато* капиталистичното производство като *едро* и въ количествено отношение стане *господствующе* и като таквосъ, дава вече възможность на капиталистичното общество *да прѣмине* въ социалистично. Той говори при наличность на назрѣли условия отъ капиталистичното едро производство, които сѫ *достатъчни*, за да се извърши експроприацията на *толкова* частна собственость върху срѣдствата за производство, *колкото* е необходима за провъзгласявание тържеството на пролетарията и за функционирането на социалистичното производство. И въ този именно смисълъ Кауцки основателно твърди, че при това «прѣминавание» социалната демокрация «не иска експроприацията на срѣдствата за производството отъ *всички собственици* (к. н.), въ сѫщия смисълъ «прѣминаванието къмъ социалистичното общество «не е свързано съ експроприацията» на ония собственици — *дребни занаятчии и селяни*, — които, като таквизъ, доживѣятъ това «прѣминавание». Отъ тия цитати, обаче, слѣдва ли единъ «дълбокъ» мислитель на социализма да изтегля единствено заключение и да го въвежда въ принципъ, че социалната демокрация «не е противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ» (по Я. С.) и че «социалната демокрация *днесъ* се бори *исключително* противъ капиталистичната частна собственость» (по П. Д.)? Слѣдва ли, само за да има основание, като се изключи останалата собственость върху срѣдствата за производство, да се заявява сѫщо *днесъ*, въ българската камара, че понеже ние заедно съ Кауцки не сме за експроприацията на дребнитѣ селяни и занаятчии *при прѣминаванието* на капиталистичното общество въ социалистично, то ние—безъ Кауцки разбира се — не сме и противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, «които не експлоатиратъ чуждия трудъ» като исторична категория сега? Слѣдователно, слѣдва ли на тая почва да сътрудничимъ въ днешната българска камара, «да помагаме на днешното управление» и вършимъ «общото дѣло» на Я. С.? Или по заключението на П. Д.: понеже Кауцки казва, «че прѣминаванието на капиталистичното общество въ социалистично не е свързано съ експроприацията на занаятчиитѣ и селянитѣ», а П. Джидровъ самъ твърди, «че *днесъ* социалната

демокрация не се бори противъ всѣка частна собственость върху срѣдствата за производство, а *изключително* противъ капиталистичната частна собственость», тъй като тя само експлоатира чуждия трудъ и понеже Я. С. заявява на мнозинството на камарата, на дребнитѣ занаятчии и селяни въ България днесъ, че ние не сме противъ васъ, понеже Бауцки не искалъ експроприирането ви, то и социалната демокрация въ България не била противъ вашата частна собственость върху срѣдствата за производство като категория, понеже вие не експлоатирате чуждия трудъ и слѣдователно да се доходжда до «изхода» за «общото дѣло», до възможность на почвата на тая собственость да се помага на днешното управление, както заявява Я. С. Отъ тия цитати изъ Бауцки можемъ да правимъ само слѣднитѣ заключения: че социалната демокрация при извѣстенъ историченъ моментъ на своята борба, при нарастванието на капиталистичното производство като едро производство до такава степень, щото да прави възможно въдворението на социалистичното производство, при това именно *прѣминаванне* социалната демокрация счита за необходимо и достатъчно да експроприира частната собственость върху срѣдствата за производство, що експлоатира чуждия трудъ, еднитѣ прѣдприятия, частната капиталистична собственость върху срѣдствата за производство. При това „прѣминаванне“ социалната демокрация нѣма защо да си поставя за задача да експроприира ония селяни и занаятчии, които при тоя моментъ, при това прѣминаванне доживѣятъ и стоятъ на почвата на дребното производство, защото послѣднйото не ще може да устои на влиянието на социалистическото производство и защото частната собственость ще изчезне и безъ експроприация. Обаче, това съвсѣмъ не дава право на кого и да е да вади заключение отъ мислитѣ на Бауцки, че социалната демокрация *не е* противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, що не експлоатиратъ чуждия трудъ. Бауцки посочва въ тоя историченъ моментъ — «прѣминаванието», какъ ще насочимъ нашитѣ реални сили и къмъ кого, за да почне своята мисия пролетарията — осъществението на социалистичното общество при наличность, че политичната власть е въ ръцѣтѣ му. И отъ тоя историченъ моментъ за подбиранне позиции, срѣдства за борба, П. Д. иска да извади своето заключение, че соц. демокрация се бори само противъ капиталистичната частна собственость, за да потвърди невѣрното, дребно-буржуазното принципиално положение на Я. С., че социалната демокрация не е противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия трудъ! Двѣ различни нѣща сѫ: да не си противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, която не експлоатира чуждия трудъ, да не си противъ частната собственость върху срѣдствата за производство на селянина и занаятчията, а *съвсѣмъ друго е* да считашъ при даденъ историченъ моментъ — при прѣминаванието на капиталистичното общество въ социалистично — че трѣбва да експроприирашъ само капиталистичната частна собственость върху срѣдствата за производство, понеже въ тоя моментъ нейното експроприиране считашъ за необходимо и належаще, а не на дребнитѣ занаятчии и селяни. Първото е заемание положение къмъ единъ *принципиаленъ въпросъ* за частната собственость върху срѣдствата за производство, а второто е — слѣдъ като си проумѣлъ първото и си заелъ положение — да си опрѣдѣлишъ начинитѣ, да подбирашъ

въ даденъ моментъ най-сигурни конкретни мѣрки, които могатъ да въдворятъ социалистичния строй, слѣдъ като си заелъ политичната власть въ ржцѣтѣ си. Я. С. и коментатора му П. Д., като излизатъ отъ мисъльта на Кауцки, че „прѣминаванието" не е свързано съ експроприацията на селянитѣ и занаятчиитѣ, разбрали сж, че социалната демокрация не е въобще противъ тѣхната частна собственость върху срѣдствата за производство като исторична категория и бързатъ да заявятъ, «че социалната демокрация не е противъ частната собственость турена въ производството, когато не експлоатира чуждия трудъ», или пъкъ «че соц. демокрация се бори днесъ изключително противъ капиталистичната частна собственость». Ето отъ гдѣ произтичатъ *принципиални различия* между социалъ-демократизма на Я. С. и П. Д. по въпроса за частната собственость върху срѣдствата за производството и тоя на социалната демокрация по свѣта. Ала за всичко това не е ни най-малко кривъ Кауцки. Криви сж ония, които искатъ криво да го разбиратъ, а стоятъ задъ името му само. Виновни сж ония, които, като поддържатъ една крива теза, че социалната демокрация не била противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, когато тя не експлоатира чуждия трудъ, кжсатъ тия цитати безъ мисъльта, която имъ дава Кауцки, и я прилагатъ „вкостеняло", „шаблонно", „тясно", само и само да „обосноватъ" своето принципиално отклонение по въпроса за отношението на соц. демокрация къмъ частната собственость. Тукъ Кауцки не може да поеме тѣхнитѣ грѣхове. Ако, напримѣръ, П. Д. прѣди да цитува отъ стр. 153 мисъльта на Кауцки: „Тамъ, дѣто селското землѣдѣлческо ступанство още не е станало стокопроизводство, а прѣдставлява *прѣимуществено* производство за собствено потрѣбление, то, може би, *ще проживѣе още нѣкое време въ социалистическото общество*". (Курсива е на Джидрова, а не на Кауцки), цитуваше прѣдшедствующитѣ шесть реда, а именно: „Капиталистическата едра промишленость за цѣлъ единъ вѣкъ не успѣ напълно да измѣсти закъснѣлитѣ дребни прѣдприятия. *Социалистическото едро производство ще достигне това за късо време и при това*, **безъ експроприация** (к. н.), а благодарение притегателната сила свойствена на по-изгодната форма на производството", щѣше самъ да даде на читателя да разбере, че социалната демокрация по начало е противъ всѣко дребно производство и неговата собственость. Нѣщо повече: «социалистичното едро производство ще достигне това *за късо време*", безъ да прѣвръща дребния собственикъ въ пролетарий, като въстава и противъ неговата частна собственость върху срѣдствата за производство, що не експлоатира чуждия трудъ, като го вмъква и му дава всички изгоди отъ социалистичното производство. Читательтъ самъ щѣше да разбере, че «проживѣванието още нѣкое време въ социалистическото общество» на дребното производство (а заедно съ това и на частната собственость върху срѣдствата за производство) ще се съкрати не поради това, че социалната демокрация не е противъ тази частна собственость върху стрѣдствата за производство, що не експлоатира чуждия трудъ, а именно защото е противъ това производство, като малопроизводително, ще трѣбва за по кжсо време да изчезне съ своята форма на собственостьта. Но на П. Д. трѣбва само часть отъ мисъльта на Кауцки, за да „обоснове" тезата, що е сло-

жилъ Я. С. и за туй той кѫсалъ и подчертавалъ безцеремонно [1]) мислитѣ на Кауцки. Ала това не сѫ доказателства.

И тъй, социалната демокрация, като послѣдица отъ прѣминаването на дребното (личното) производство, въ едро стоково производство, за да въдвори общественото присвояване на продуктитѣ, трѣбва въ всѣки моментъ да *спомага съзнателно* за прѣминаваннето собственостьта върху срѣдствата за производството отъ частна въ обществена собственость. Съ това социалната демокрация ще има на своя страна социалното развитие, прогреса на тѣхниката, изразени по-рано въ надмощието на едрото капиталистично производство, а по късно въ социалистичното производство. И понеже тоя прогресъ, това развитие е рѣшително и противъ частната собсвеность върху срѣдствата за производство, «що не експлоатира чуждия, съсѣдния трудъ», то и социалната демокрация *ще тласка въ туй отношение движението напрѣдъ съзнателно*, въпрѣки «социалъ-демократизма» на Я. С. и С-іе.

Въпросътъ за отношението на социалната демокрация къмъ частната собственость върху срѣдствата за производство има грамаднейше значение за практическитѣ задачи на социалната демокрация. Това значение се усилва още повече, когато имаме прѣдъ видъ и специалнитѣ условия, въ които е поставена българската соц. демократична партия. Отъ схващанието на принципалния въпросъ: е ли социалната демокрация противъ частната собственость върху срѣдствата за производство, въобще, зависи и схващането — какво отношение ще държи българската социалъ-демократическа партия къмъ дребното занаятчийско и землeдѣлско производство и неговата частна собственость върху срѣдствата за производство. А това безпорно зависи, какъ ще печелимъ отъ тая срѣда отдѣлни членове—социалисти за нашата партия.

Понеже социалъ-демократизма на Я. С. и С-іе не е противъ частната собственость върху срѣдствата за производство на дребния селенинъ и занаятчия, то той не е и противъ дребното производство, не е за неговото изчезване, защото то не експлоатира чуждия трудъ. Този «социалъ-демократизмъ» е само противъ капиталистичната частна собственость върху срѣдствата за производство и, слѣдователно, може да вика въ своята срѣда, въ редоветѣ на «единната е неразделна» своя соц.-демократична партия всички селяни и занаятчии, понеже тя не е противъ тѣхната собственость върху срѣдствата за производство. Тя ще приема въ своитѣ ре-

---

[1]) Напр.: на стр. 40 кн. 2 и 3 отъ „Общо Дѣло“ Джидровъ е подчерталъ мислитѣ на Кауцки така: „тамъ, дѣто земледѣлческото стопанство още не е станало стокопроизводство, а прѣдставлява *прѣимуществено* производство за собствено потрѣбление, то, може би, *ще проживѣе още нѣколко време въ социалистичното общество*“, когато на стр. 154 (глед. Български прѣводъ отъ „Основитѣ“, отъ гдѣто е цитиралъ Джидровъ) Кауцки не подчертава тая си мисъль никакъ. За софизма на Джидрова това подчертаване може да има това значение, че дребното производство *тогаз* „ще проживѣе още нѣколко време“, „ще се търпи“, обаче за Кауцки това нѣколко време е *по-кѫсо*, отъ колкото това „търпение“ се явява днесъ въ капиталистичното производство и за туй той не подчертава тия си мисли самъ. Обикновено, когато се цитува, трѣбва винаги да се посочва, *чий е курсива*. Джидровъ като е цитувалъ Кауцки е въвелъ читателя въ заблуждение даже и съ своитѣ подчертавания, защото подчертава пъкъ не казва, че самъ подчертава. Тоя начинъ на цитуване оставяме на читателя самъ да окачестви.

дове селенитѣ и занаятчиитѣ и тогава, когато тѣ стоятъ на гледището на своята частна собственость, на дребно-буржуазната класа, когато, значи, тѣ не стоятъ на гледището на пролетариата. Съ други думи въ нея свободно могатъ да влизатъ всички наши селяни и занаятчии и сигурно желанието на Я. С. да станатъ социалистичнитѣ депутати отъ 7 на 170 ще се сбѫдне. И никой нѣма право отъ тѣхъ да имъ каже, че «не се приемате», защото тѣ сѫ въ правото си да възразяватъ.

Това схващание дѣйствително дава възможность на Я. С. да мисли, дѣйствува и твори въ парламента на почвата на частната собственость «общо дѣло» съ днешното управление, макаръ Джидровъ да заявява, че социалната демокрация «не създава, не прави развитието». Както виждаме Я. С. прави развитието по обратенъ редъ, влияе върху него, но на почвата на частната собственость, що не експлоатира чуждия трудъ. И това разбира се, не му прѣчи да заявява, че «борбата е за призраци».

Ала съвсѣмъ други ще бѫдатъ логичнитѣ изводи отъ положението, когато социалната демокрация е противъ частната собственность върху срѣдствата за производство, въобще включително и тая, що днесъ не експлоатира чуждия трудъ. Тъкмо противоположни резултати въ своята практическа дѣйность ще получаваме, защото тя ще има за директива горнето принципално положение. Въ такъвъ случай социалната демокрация заема къмъ дребния занаятчия и селянинъ слѣднето ясно опрѣдѣлено положение спрямо неговото дребно производство и собственостьта върху срѣдствата за производство, що не експлоатира чуждия трудъ: вашето производство съ вашата собственость, като срѣдство за производство, е малопроизводително и като таквосъ ще пропадне и собственостьта ви ще изчезне. Ала щомъ изчезне вашето производство съ вашата собственость, що не експлоатира чуждия трудъ, вие ще станите пролетарии, за да се борите противъ капиталистичната частна собственость, за да въдворите социалистичното общество и живѣйте като човѣци. Ония, които доживѣятъ като дребни производители до диктатурата на пролетариата, до революцията, тѣхната собственость ще изчезне по-скоро подъ натиска на социалистичното едро производство. Именно поради това отношение на социалната демокрация къмъ дребното производство и собственостьта му, дребнитѣ собственици, като съсловие, прѣдъ видъ на съсловнитѣ си интереси, стоятъ далечъ отъ нашата партия. Ония отъ тѣхъ само, които стоятъ на гледището на пролетариата, могатъ да бѫдатъ членове на соц.-дем. партия. При подобно гледище е изключена всѣкаква възможность като соц. демократъ на почвата на частната собственость върху срѣдствата за производство, да се сътрудничи въ една камара и се помага на днешното управление.

И тъй, въ партията сѫществуватъ *рѣзко проявени принципиални различия*. Тия различия правятъ и партия, и централенъ комитетъ, и парламентарна група разцѣпени. «Единството» трѣбва да почива на *еднномислието* въ принципитѣ на партията, на *единодѣйствието* въ тактиката. Всѣко друго «единство» е разединяване, съединявано съ механическо лѣпило. Разцѣплението, що днесъ сѫществува въ партията е залога на *дѣйствителното единство*. И колкото по-скоро соц.-демократичната партия успѣе да се очисти отъ дребнобуржуазния социализмъ на Я. С. и С-іе, толкова по-скоро ще влѣе въ себе си това единство.

Еню Марковски.

Социализмъ и земледѣлие.

Отъ *Карлъ Кауцки.*

1. Развитие на теорията.

Почти едновремено се появиха двѣ съчинения, които разглеждатъ отношението между едрото и дребното производство въ земледѣлието и послѣдствията за социализма отъ него. Едното отъ тѣхъ се появи въ Франция [1]), а другото въ Германия [2]).

Нека започнемъ съ по-малко обемистото съчинение на французина, който, вижда се, не е човѣкъ на партията, но, при все това, се отнася безпристрастно и съчувствено къмъ социалистическитѣ теории.

Неговото изложение е сѫществено историческо; то е едно сбито прѣдавание на всички онѣзи положения, които сѫ били поставени за и противъ едрото и дребното производство въ земледѣлието, отъ когато теорията се занимава съ това.

«Отдавна», започва той, «проблемитѣ на земледѣлческото производство и на разпрѣдѣлението на земята, които изпъкватъ въ формата на въпроса: едро или дребно землевладѣние, сѫ привличали върху си вниманието на економиститѣ. Ученитѣ на древностьта се занимавали съ тѣхъ, физиократитѣ сѫ ги разглеждали подробно и отъ тогава не сѫ прѣставали споровет̃ѣ: днесъ тѣ се подематъ наново съ страсть. Въпрѣки голѣмата продължителность на тия спорове, пакъ не може да се забѣлѣжи, да е направена нѣкоя рѣшителна крачка напрѣдъ, къмъ разрѣшението на спорния въпросъ». (Стр. 7).

Augé-Laribé вижда причинитѣ на това, отъ една страна, въ важнитѣ социалъ-политически интереси, които сѫ свързани съ въпроса и затрудняватъ неговото безпристрастно изслѣдване и отъ друга, въ липсата на достовѣренъ материалъ. Сѫществуващитѣ статистически приеми му се виждатъ твърдѣ недостовѣрни — той критикува, впрочемъ, само французкитѣ; споредъ него едничкия, до сега, обаче твърдѣ прѣнебрегнатъ методъ, за получване на достовѣренъ и непротиворѣчивъ материялъ, сѫ монографическитѣ анкети.

Самъ авторътъ иска да даде едно такова специално изслѣдване на лозарството въ долния Лангедокъ. Като подготовление къмъ това, той счита издадената книга, въ която той изслѣдва, защо досегашнитѣ работи върху този въпросъ не сѫ дали единъ рѣшающъ резултатъ.

Къмъ спомѣнатитѣ мѫчнотии се присъединяватъ още и други. Понятието за едро и дребно производство е колебливо, особено когато за основа се взима едно опрѣдѣлено пространство земя. Едно стопанство отъ 20 хектара може за едно мѣсто да е съвсѣмъ малко, когато за друго мѣ-

---

[1]) Michel Augé-Laribé, Grande ou Petite Propriété. Histoire des doctrines en France sur la repartition du sol et la transformation industrielle de l'agriculture. Montpellier, Coulets Sohn. 213 стр.

[2]) Eduard David. Sozialismus und Landwirtschaft. 1. Band Die Betriebsfrage. 703 стр. 12 Марки.

-сто ще бжде доста голѣмо. Най-послѣ и нужната голѣмина за най-рационалното ступанисване е особена за всѣка отдѣлна култура и тази голѣмина се измѣнява съ измѣнението на техниката.

Augé Laribé цитира, като примѣръ, Passy, който още прѣди 60 год. отбѣлѣзваше, че култури, които изискватъ по-малко грижливость и ржчна работа, сж по-благоприятни за едрото производство; другитѣ пъкъ — напротивъ, за дребното. Въ Фландрия и Югозападна Германия, гдѣто се обработватъ толкова много търговски растения, успѣва дребното производство; въ Англия, напротивъ, изключителното житно и месно производство, спомогна за развитието на едрото производство. Впрочемъ, можеше съ право да се каже и обратното: раздробяванието на земята има за слѣдствие нуждата отъ обработвание на култури, при които дребното производство е по производително; когато пъкъ едрото землевладѣние дава възможность за развитие на култури, при които едрото производство дава по-добри резултати.

Тъй като отъ единични случаи твърдѣ лесно се извличатъ общи заключения, ясно е вече защо, споредъ мѣстнитѣ или временитѣ особености, се прѣдпочита и теоретически едната или другата форма на производството.

При все това, голѣма погрѣшка би било, ако прѣдъ видъ на тѣзи особености се обявѣше за невъзможно да се дойде, изобщо, до общи закони въ земледѣлието. До такива закони ще се достигне най-лесно, ако различнитѣ земледѣлчески култури не се разглеждатъ като едно цѣло, а тамъ, гдѣто се иска изучванието законитѣ на земледѣлието, да се ограничаваме прѣди всичко върху двѣтѣ рѣшающи негови клонове, чистото земледѣлие и скотовъдство, безъ да се мжчимъ да мѣримъ съ сжщия аршинъ и другитѣ клонове, като лѣсовъдство, зеленчарство, лозарство, цвѣтарство и т. н.

До колкото зная, това бѣше сжщо и методътъ на класическата економия. Азъ не мога да си спомня, щото тя тамъ, гдѣто разглежда земледѣлието, да е говорила за други клонове, освѣнъ за чистото земледѣлие и за скотовъдството.

При всичкитѣ различия и особености на отдѣлнитѣ теоретици въ тѣхното схващание ролята на едрото и дребното производство въ земледѣлието, все пакъ могатъ да се прослѣдятъ общи теоретични течения и Augé-Laribé ги е изложилъ твърдѣ добрѣ.

Отъ физиократитѣ насамъ, класическата теория прѣдпочита едрото производство и го счита като прѣвъзходяще. Но отъ срѣдата на 19-то столѣтие се започва единъ обратъ. Буржуазната теория започва да се загрижва за селенитѣ. Юнското клане трѣбваше и тукъ да образува повратния моментъ. Разбира се Augé-Laribé не изказва това направо; но той самъ посочва на това, че «буржуазната демокрация отъ 1848 год. не можеше да не изказва симпатиитѣ си къмъ селскитѣ работници, които си оставатъ спокойни при вълненията между работницитѣ на националнитѣ работилници». (Стр. 98). И нѣколко страници слѣдъ това: «Отъ деня, въ който социалистическото учение провъзгласи необходимостьта да прѣмине частната собственость въ колективна, либералнитѣ економисти му противопоставятъ съпротивлението на дребнитѣ селени». (Стр. 106).

Тъй че, социалиститѣ сж, които развиха по-нататъкъ учението за прѣвъзходството на едрото производство, сжщо тъй, както и нѣкои други

развиха класическата буржуазна економия. За жалость, Augé-Laribé не е изложилъ теориитѣ на социалиститѣ прѣди Маркса върху производственитѣ форми въ земледѣлието.

Утопиститѣ бѣха сжщо защитници на едрото земледѣлческо производство. Тѣ се стремѣха при това къмъ най-тѣсната свръзка на индустриялния и земледѣлческия трудъ и къмъ улекчаванието работния товаръ на всѣкиго; затова и считатъ тѣ едрото производство въ всичкитѣ области за необходимо. Въ една фаланстерия на Фурие или една колония на Овена напр., които обематъ приблизително около 2,000 души, земледѣлческото производство е тоже едро.

Инакъ сж мислили дребнобуржуазнитѣ социалисти, както и пролетарията̀тъ въ началото на своето движение, когато той още не бѣше се освободилъ отъ влиянието на дребнобуржуазната мисъль.

Дребния буржуа, вече по самитѣ условия на сжществуванието си, е привърженикъ на дребното производство. Въ земледѣлието той бѣ толкова повече такъвъ, колкото по-революционно се противопоставяше къмъ феодализма, защото едрото землевладѣние бѣ прибѣжището на феодалната реакция. Едрото земледѣлческо производство е немислимо безъ едро землевладѣние, макаръ обратното да не е никакъ необходимо, както напр. доказва дребното арендуване на Ирландскитѣ латифундии.

Чартиститѣ, до колкото не бѣха подъ влиянието на социалиститѣ, сжщо изискваха раздробяванието на земята въ твърдѣ малки стопанства. Никой не трѣбва да има повече земя, отъ колкото може самъ да обработва. Тѣ се надѣваха да прѣобърнатъ Англия чрѣзъ дребното ступанисвание въ една градина, която да може богато да нахрани населението си. Единъ отъ тѣхнитѣ най-важни опити бѣ аграрния планъ на Feorgus O' Connor, който изхождаше отъ слѣдното основно положение: „За единичния работникъ нѣма по-благодѣтелна работа отъ тази, която той може да извърши на полето и никоя работа не е по-малко възнаградителна за работника, както оная за произведения, върху които той нѣма никакъвъ контролъ и върху чието създаване той не упражнява цѣлата си власть“.[1])

Той основа едно дружество, чийто членове чрѣзъ вносове съставятъ единъ фондъ за купуване на нѣкое имение, което ще се раздробява на дребни имения. Чрѣзъ арендуванието на тѣзи послѣднитѣ и чрѣзъ понататъшни вносове могатъ да се създадатъ срѣдства за купуване на второ имение, което тъй сжщо ще се раздробява и ще послужи за създавание на дребни ступанства и т. н. Тъй се надѣваха тѣ, полегка-легка, да направятъ отъ гладуващитѣ наемни роби едни щастливи самостоятелни ступани.

Удаде имъ се да съберать 42,000 члена и 80,000 фунта стерлинга и да придобиятъ двѣ имения. Но слѣдъ това прѣдприятието пропадна само по-себе си. Единичкитѣ му послѣдствия се състоятъ въ това, че то разцѣпи чартиската партия, тъй като мнозина чартисти още отъ началото го считаха за врѣдно и се борѣха противъ него и, че неговия банкрутъ се записа на смѣтката на самата партия. „Бѣднитѣ работници изгубиха паритѣ си, O' Connor — престижа си и съ изгубванието на неговото влия-

---

[1]) Tidsley Chartistenbewegung. Стр 71—72.

ние, самото движение се лиши отъ твърдата почва подъ краката си, тъй, че аграрния планъ, вмѣсто да помогне да се осѫществи хартата, нанесе смъртенъ ударъ на самото движение [1]).

Както голѣма часть отъ чартиститѣ, тъй и Прудонъ и послѣдователитѣ му бѣха упорити защитници на дребното земледѣлческо производство, а Кабе и Луй Бланъ, напротивъ, бѣха защитници на едрото производство.

Augé-Laribé не обръща внимание на тѣзи социалисти. Неговото изложение на социалистическитѣ теории започва съ Маркса. Възгледитѣ на този послѣдния прѣодоляватъ тѣзи на Прудона и ставатъ мѣродавни за интернационалния социализмъ. Но по-послѣ, къмъ началото на 90-тѣхъ години, благодарение на бързото разложение на буржуазната демокрация и на сѫщо тъй бързото развитие на социалната демокрация, нахълтватъ въ редоветѣ на тази послѣднята цѣлъ редъ нови интелектуални елементи, които като не съумѣватъ всѣкога да се отърватъ отъ дребно-буржуазната си черупка, причиняватъ едно повръщание назадъ къмъ прудоновскитѣ идеи. Отъ друга страна, задокеанската конкуренция създаде редъ отъ явления, които се показватъ като несъвмѣстими съ възгледа за прѣвъзходството на едрото земледѣлческо производство. Двата тия фактори породиха въ нѣкои глави съмнѣния, мисли и най-послѣ пълно отрицание на досегашнитѣ господствуващи възгледи. Тъй че, продължилата се прѣзъ двѣ цѣли столѣтия борба между теоритѣ за най-прѣдпочитателната форма на земледѣлческото производство сега избухна въ нова форма въ срѣдата на самата социална демокрация.

При всичко че, слѣдствие на редъ причини, защитницитѣ на селското производство въ послѣдно време сѫ порастнали, все пакъ може Augé Laribé съ право да каже, „че днесъ не сѫществува нито единъ прѣдставитель на едната само метода, било за едрото, било за дребното производство. Почти всички онѣзи, които отдаватъ прѣимуществото на едната или другата категория, все пакъ признаватъ прѣимуществата и на противната и считатъ като най-добро създаванието на едно положение, въ което различнитѣ групи ще сѫ въ равновѣсие".

Той можеше да каже това съ право, защото още не бѣше се появило съчинението на Давида.

Книгата на Augé-Laribé е, както спомѣнахъ и по рано, реферирующа. Собственитѣ си възгледи той ще изложи въ едно друго по-подиръщно съчинение. При все това, къмъ края той дава едно кѫсо указание за собственитѣ си възгледи и то твърдѣ прѣдпазливо и въздържано. За да дойде до едно рѣшающе заключение съ една пълна опрѣдѣленость, е нуженъ фактически материалъ, какъвто той още не притежава. Но досегашнитѣ разяснения даватъ възможность поне да се постави правилно въпроса. Трѣбва да се излиза отъ въпроса: „Каква е ролята на капитала въ земледѣлието?" И по всичко се вижда, че отговорътъ ще гласи: „Почти всички технически подобрения изискватъ привличанието на нови капитали. Бѫдѫщето принадлѣжи на капиталистическото земледѣлие".

Но съ това не е необходимо да бѫде свързано и едно увеличение земята на отдѣлнитѣ стопанства. По-рано земледѣлческото стопанство трѣб-

---

[1]) Tidsley. Стр. 80.

ваше да обема различнитѣ клонове, да задоволява само всичкитѣ си нужди. Днесъ господствува тенденцията на специализацията въ земледѣлието. Всѣко ступанство се старае да се ограничи само съ една или нѣколко специалности, като купува останалитѣ земледѣлчески продукти вмѣсто да ги произвежда. Така земледѣлието се разпада на най-различни производствени клонове съ най различни производствени условия. Еднитѣ могатъ да се водятъ най рационално само при голѣмо пространство земя, другитѣ не изискватъ такова, а могатъ да бѫдатъ водени успѣшно и върху малки пространства, стига да могатъ да си набавятъ нужднитѣ капитали. Каквото и пространство земя да е най-благоприятно за всѣка отдѣлна ступанствена форма, капиталътъ все пакъ играе днесъ рѣшающа роль.

Но развитието може да тръгне по-двѣ направления: отъ една страна новата техника се старае да намѣри за всѣки производственъ клонъ оная голѣмина на ступанството, при която той най-добрѣ ще се използва, отъ друга пъкъ страна тя се старае да намѣри за всѣка ступанствена голѣмина най-благоприятния начинъ за ступанисване, който да ѝ усигури най-голѣмата продуктивность. Покрай изискванията на техниката рѣшающи сѫ и изискванията на пазаря.

„Влиянието на тѣзи два фактора ще дадатъ на земледѣлието характера на индустриалното производство; законитѣ на конкуренцията ще се чувствуватъ по-силно, отъ колкото въ миналото; бѫдѫщето на всѣки клонъ отъ земледѣлческото производство ще принадлѣжи на единъ особенъ типъ, който не ще докаже прѣвъзходството на едрото производство, но който навсѣкждѣ ще иска едно по-голѣмо изхарчване на капиталъ. Дребноселското ступанство, при което излишекътъ на работна сила дълго време е билъ причина за липсата на истинско техническо въоржжение, не отговаря вече на модернитѣ условия на земледѣлческото ступанство и ще трѣбва бавно да загине, ако не успѣе посрѣдствомъ изкуствени законодателни мѣрки да се задържи надъ водата“. Стр. (202—204).

Това е заключението, до което дохожда Augé-Laribé и което — нека това добрѣ се забѣлѣжи — той поставя само като вѣроятно, а никакъ не като неоспоримо обосновано.

Цѣлата книга, която съставлява единъ скѫпъ приносъ къмъ модерната аграрна литература, е написана спокойно и прѣдпазливо, но при това вѣщо и ясно. Ний очакваме продължението ѝ съ голѣми надежди.

2. Отношението на Марксизма спрямо земледѣлческото производство.

Отъ съвсѣмъ другъ родъ е нѣмското съчинение, съ което ний ще се занимаваме подробно. То е съвсѣмъ друго и по методъ и по заключения. То биде поздравено отъ страна на ревизиониститѣ и на буржуазната демокрация, като единъ епохаленъ трудъ. Г-нъ Францъ Опенхаймеръ въ виенския „Zeit“ се надѣва, че „то ще послужи за начало на една нова глава въ историята на социалната демокрация и съ това въ *историята на културата*, най вече въ тази на Западна Европа“.

И наистина, това трѣбва да си го признаемъ, книгата на Давида стои въ много отношения по-високо отъ всичкитѣ други досегашни про-

изведения на ревизионизма. Тукъ нѣма да намѣримъ вече голи съмнѣния и заключювания, а ще забѣлѣжимъ рѣшително и послѣдователно да се развива едно ново учение, да се поставя една нова цѣль. Но съ това, за пръвъ пжть се дава сжщо възможностьта за едно рѣшително обяснение съ ревизионизма.

До като ревизионизмътъ се ограничаваше само съ една критика и се отказваше да противопостави на досегашната ни програма друга нова, трѣбваше обясненията ни съ него да си останатъ чисто литературни, при които всѣкой се мжчи да си припише побѣдата, безъ обаче да се дойде до едно ясно за всѣкиго разрѣшение.

Сега, напротивъ, вече имаме една срѣщу друга двѣ несъвмѣстими една съ друга програми. Сега не могатъ да се отърватъ повече съ общи фрази за свободата на критиката и други подобни. Сега работата се състои въ това, да се приеме ли новата програма или да се отхвърли.

Въ това отношение трѣбва съ радость да поздравимъ новата книга на Давида, като единъ голѣмъ напрѣдъкъ. Азъ признавамъ съ удоволствие това, макаръ че въ нея тъкмо азъ твърдѣ лошо си изпащамъ.

Отъ самитѣ ревизионисти тъзи книга се отбѣлѣзва като полемическа спрямо моята книга «Земледѣлчески въпросъ», къмъ която тя стои въ непримиримо противорѣчие и надъ която тя упражнявала най-острата критика.

Ние ще имаме възможность по-послѣ да разгледаме силата и метода на тъзи критика, сега обаче, прѣди да пристжпимъ къмъ сжщностьта на въпроса, нека обяснимъ единъ случай на «критика», по който по-подиръ не ще имаме вече възможность да се повърнемъ и чието прѣскачание може да ме изложи на лоши съмнѣния. Въ моя «Землед. въпросъ» азъ посочвахъ на значението на нѣкои земледѣлчески индустрии за едрото землед. производство, между другото на спиртоварството и цитирахъ изъ съчинението «Betriebslehre» на Крафта, слѣдното изречение:

«Поради мжчното прѣнасяние на богатитѣ съ вода остатъци, отхранването на добитъка става износно само въ самия дворъ на спиртената фабрика». (Betriebslehre стр. 101).

Върху това Давидъ забѣлѣзва:

«Изречението *не е пълно.* Въ оригинала то гласи: Поради мжчното прѣнасяние на богатитѣ съ вода остатъци, едно износно отхранвание на добитъка е възможно само въ самия дворъ на фабриката, *ако не могатъ да се получатъ сухи остатъци* (Betriebs lehre стр. 103)—съ това поправително допълнение пропада доказателството на Кауцки». (Стр. 525).

Уплашенъ погледнахъ въ моя екземпляръ на Крафтовата «Betriebs lehre», за да видя, какъ е могло да ми се случи такова нещастие, което може да ме изложи на съмнения въ немарливость и даже въ съзнателно фалшифициране; погледнахъ тамъ и . . . *въ оргинала тоже липсва* зловѣщото изречение.

Значи не азъ, а Давидъ е видѣлъ погрѣшно. Азъ не искамъ тукъ по прочутия образецъ да утвърждавамъ, че той «формално и материално е притурилъ» изречението. Работата се обяснява твърдѣ просто. Азъ се възползувахъ за книгата си, която започнахъ въ 1895 г. и свършихъ въ 1898 год. отъ 5-тото издание на 1892 г. Давидъ пъкъ се възпол-

зувалъ отъ 6-тото издание отъ 1899 год. и безъ колебание го обявява за оригиналъ, отъ който и азъ съмъ билъ цитиралъ.

При днешния бързъ напрѣдъкъ на техниката, остаряватъ твърдѣ скоро указания като горѣспомѣнатото. Но никой благоразуменъ човѣкъ не ще укори за това единъ авторъ. Въпрѣки това, нѣма никакво основание да се смѣта за унищожено доказателството ми съ доводътъ за сухитѣ остатъци. Крафтъ още въ 1899 год. се изразяваше твърдѣ прѣдпазливо. Той повтаряше, че едно доходно угояване съ остатъцитѣ при фабрикацията на спирта е възможно само при самата фабрика, *ако* не могатъ да се получатъ сухи остатъци. Вѣроятностьта да се получатъ сухи остатъци отъ картофитѣ, които тукъ трѣбва да имаме прѣимуществено прѣдъ видъ, бѣше твърдѣ малка още въ 1899 год., но днесъ тя е още по-малка, тъй като съ напрѣдъка на техниката твърдитѣ съставни части на остатъцитѣ все повече и повече се намаляватъ. Освѣнъ това, установено е, че благоприятнитѣ дѣйствия на остатъцитѣ за отхранванието на добитъка зависятъ отъ фактори, които сухитѣ остатъци не притежаватъ.

Но даже ако развитието на техниката бѣше отслабило значението на моето изречение отъ 1898 год., все пакъ отъ това не слѣдва, че мога да бѫда укоренъ въ цитирание тогава оригиналъ отъ 1892 год., а не отъ 1899 год. Наистина, марксиститѣ сѫ прѣдвиждали нѣща, които други не сѫ искали да забѣлѣжатъ, както напр. сегашната криза; но нашата способность да прѣдвиждаме не отива до тамъ, щото да можемъ да четемъ въ бѫдащи издания. Отъ това още веднажъ се вижда, колко несъвършенъ е марксизма.

Но още по-несъвършенъ отъ нашия марксизмъ е този изложенъ отъ Давида и подхвърленъ отъ него на една строга критика. Но прѣди да разгледаме тази критика и новитѣ възгледи, на които тя се основава, трѣбва да изложимъ на кѫсо нашата собствена гледна точка и да поправимъ Давидовото изложение въ нѣкои негови точки.

Прѣди всичко въ това изложение се прѣдставя много прѣувеличено влиянието на марксовата теория върху взглядоветѣ на соц.-демокрацията върху земледѣлческото едро производство. Тъй като той прѣдставя за марксистъ всѣки привърженикъ на учението за прѣвъзходството на едрото производство (напр. Де Раере), читательтъ получава впечатление, като че ли признаванието на това прѣвъзходство е едно изключително марксическо учение. Но нашитѣ бѣлѣжки, въ първия параграфъ още, показватъ, че като изключимъ дребно-буржуазнитѣ социалисти, всичкитѣ велики социалисти сѫ сподѣляли този възгледъ поне въ смисълъ, че тѣ сѫ гледали на едрото производство, като по-високо стояще въ техническо отношение. Сѫщо тъй, освѣнъ «ортодоксалнитѣ» марксисти и други социалисти въ послѣдно време гледатъ твърдѣ песимистично на бѫдащето на дребно селското производство. До такова едно песимистическо схващание марксизмътъ билъ дошелъ не чрѣзъ изслѣдвание на фактическитѣ отношения, но чрѣзъ едно шаблонно приемание законитѣ на индустриялното развитие, като такива и на земледѣлческото.

«Трѣбваше имъ само», казва Давидъ, «да се прѣнесатъ доказанитѣ за индустриалното производство положения и върху земледѣлието, за да схванатъ и тукъ ходътъ на развитието... Тѣ изпущаха изъ прѣдъ видъ,

че сѫщественитѣ положения на социалистическото учение противорѣчеха на фактитѣ на земледѣлческото производство. Въ това отношение не сѫществува вече никакво съмнѣние, никаква проблема, поне за *марксическата школа.* За нея земледѣлческия въпросъ бѣше още прѣди едно поколение разрѣшенъ *теоритически* напълно и тя успѣ, щото нейната земледѣлческа теория да придобие всеобщо признание въ модерното социалистическо движение.»

До колко малко, въ сѫщност, марксиститѣ се задоволяватъ съ голото шаблонизиране, доказва слѣдующето: Тѣ считаха безъ съмнѣние за неизбѣжно пропаданието на селското дребно производство, но тѣ виждаха това да става, не само чрѣзъ поглъщанието на дребнитѣ производства отъ едритѣ, както въ индустрията, но още и по единъ прямо противоположенъ начинъ, чрѣзъ *разпарцеляванието* на именията. Едвамъ въ послѣдна смѣтка, ако раздробяванието достигне до най-висока степень, тогава очакваха и тукъ едно поглъщание на дребнитѣ производства отъ едритѣ. Тъй че не може и дума да става за едно просто *прѣнасяние* въ земледѣлието доказанитѣ за индустрията положения.

Но, ако това схващание успѣ да стане общоприето въ социалистическото движение, то това се дължи не на нѣкаква си мистическа магическа сила на марксизма, да втълпи въ всичкитѣ глави едно схващание, което противорѣчи на дѣйствителностьта, а напротивъ на това, че марксическото схващание е вѣрното отражение на тая дѣйствителность. Едната тенденция, тая на концентрирането, се изучаваше въ *Англия*, другата, тая на разпарцеляванието — въ Франция.

„Защо се занимавамъ тъй подробно съ френскитѣ и английскитѣ поземелни отношения?“ питаше Либкнехтъ въ книгата си, „Поземелни въпроси“.

«По простата причина, че тѣ изразяватъ по-остро, отъ колкото кѫдѣ и да е другадѣ, сѫщностьта и дѣйствията на частното землевладѣние въ неговитѣ *двѣ* единствено възможни форми на развитието . . . Това, което има значение за Англия и Франция, важи сѫщо и за Германия; сѫщитѣ явления, които сѫ причинили разпарцеляванието въ Франция, ще го докаратъ и въ Германия, щомъ веднажъ тя стѫпи въ пѫтя на сѫщото развитие. И съ течението на времето тя трѣбва да стѫпи въ този пѫть, колкото и ревностно да се занимава държавата съ изнамѣрванието на палиативни срѣдства противъ прѣголѣмото разпарцеляване на именията и т. н.» (2 Изд. Стр. 78, 79).

Пропаданието на селското население, слѣдствие на това двойно развитие се отбѣлѣзва не само отъ «шаблонитѣ» марксисти, но още и отъ буржуазната економия. Тъй напр., още въ 1892 год. Миасковски забѣлѣзваше за Германия, «че силното увеличение на движимия капиталъ, въ свръзка съ други моменти, води въ днешно време, отъ една страна, къмъ *уголѣмяванието* и окрѫгляванието, и, отъ друга, къмъ раздробяванието и *намаляванието* на поземелната собственость . . . . До като натрупвателния процесъ става главно, ако не и исключително, въ сѣверна и сѣверно-източна Германия, то разпарцеляванието на именията се ограничава въ южна и юго-западна Германия, макаръ и да се срѣща разпръснато и по другитѣ мѣста.

И двѣтѣ противоположни и въ различни мѣста разпрѣдѣлени тенденции иматъ едно нѣщо общо, именно, че при едната уголѣмяването и при другата намаляването на поземелната собственость става главно за смѣтка на *срѣдната поземелна собственость*. Това е, което си пробива пѫть отъ двѣ страни. (Das Erbrecht стр. 130, 131).

Такъвъ бѣ тогава общоприетия възгледъ и ако социал. демокрация го прие, то тя постѫпваше съвсѣмъ не тъй безразборно, както това на Давидъ се струва. Разбира се, той мисли:

«Едно непосрѣдствено и безпристрастно вглеждание въ поземелнитѣ отношения би било достатъчно, за да се подигнатъ поне съмнения въ вѣрностьта на аграрно-теоретичното прѣдсказание на марксическата школа. Но на това прѣчеше закона противъ социалиститѣ. Слѣдъ неговото падание, обаче, положението се измѣни. Сега послѣдва стремлението къмъ ревизирането на аграрнитѣ прѣдставления. То не дойде отъ страна на теоретическото *изслѣдвание*, а се изтъкна отъ *опита* и нуждитѣ на *селско-агитаторската практика*» (Стр. 37, 38).

Това съвсѣмъ не е голѣмъ комплиментъ за тази ревизия. Но азъ не искамъ да отричамъ, че има хора, които си промѣняватъ възгледитѣ не слѣдствие нови придобития *на научнитѣ изслѣдвания*, а слѣдствие нови *агитаторски нужди*.

Въ сѫщность, това историческо прѣдавание на работата, все пакъ не е вѣрно.

До колкото се извърши една значителна ревизия надъ нашитѣ аграрни прѣдставления, — и тя се извърши, това азъ най-малко ще го отричамъ,—то тя се породи не отъ растящата нужда да спечелимъ селски гласове, а подъ натиска на *новоизпъкналитѣ факти*.

Най-важния отъ тия факти е, появяването къмъ края на седемдесетѣхъ години на единъ новъ факторъ паралелно съ едрото и дребното стопанство въ страната, а именно *екстензивното грабителско обработване на дѣвствени почви* въ новитѣ страни, съ най-съвършенитѣ срѣдства на модерната техника. Стария въпросъ: едро или дребно земледѣлие се напълно изтиква отъ въпроса, какво въобще ще стане съ европейското земледѣлие? Къмъ това се прибавя и необикновената продължителность на индустриялната криза, която тѣжнеше и върху земледѣлието. Сѫщо и тогава не бѣха пакъ „марксиститѣ“ единичкитѣ, които считаха европейското земледѣлие заплашено въ най-висша степень и съзнаваха съмнителното положение на селенина; това правѣше и самата буржуазна наука. И пакъ „марксиститѣ“ сѫ тѣзи, които не сѫ си останали съ наивната вѣра да разрѣшатъ всичкитѣ проблеми въ земледѣлието съ възрѣнията си върху индустриялното развитие, а напротивъ тѣ сѫ първитѣ, които сѫ се заели да *изучаватъ* новитѣ аграрни явления, въпрѣки закона противъ социалиститѣ.

Въ 90-тѣхъ години стана една нова промѣна въ положението. Задокеанската конкуренция бѣ вече достигнала до най-високата си точка и вече прѣставаше постоянното спадане цѣнитѣ на земледѣлческитѣ продукти. Въ сѫщото време капиталистическото общество прѣкарваше периода на едно ново процъвтяване, което дѣйствуваше сѫщо и върху европейското земледѣлие и правѣше по благоприятно положението му.

Но бързото разпостранение на индустрията създаде повторно една земледѣлческа проблема, нова въ сегашния си обемъ, именно масовото прѣселване отъ селото въ града, което главно засѣгаше капиталистическото, съ наемни работници ступанствуваще едро земледѣлческо производство. Едрото земледѣлческо производство се бѣ приспособило много по-мжчно отъ дребното къмъ положението създадено отъ задокеанската конкуренция, защото тази конкуренция засѣгаше главно житнитѣ храни, сжщинската область на земледѣлческото едро производство. Тъй че, економическото процъвтяване благоприятствуваше много повече за селското домакинство, от колкото за едрото селско ступанство. Именно това ново положение бѣше, което даде на социалната демокрация «потика къмъ ревизиране аграрнитѣ си възгледи», а не агитаторскитѣ нужди и практика. Ний изучихме това ново положение и, възъ основа на неговитѣ придобития, поправихме старитѣ си възрения тамъ, гдѣто не издържаха прѣдъ новитѣ факти.

Толкова върху мнимото шаблонизиране на марксиститѣ, върху прилаганието безъ оговорки законитѣ на индустрията къмъ земледѣлието.

До коя гледна точка ний достигнахме днесъ?

Ний трѣбваше да провѣримъ нашитѣ прѣдставления по единъ важенъ пунктъ. Селенинътъ не пропада тъй скоро, както ний очаквахме това. Въ послѣднитѣ десетилетия той изгуби, изобщо взето, само малко отъ земята си. Но днесъ е още мжчно да се прѣдвиди бждащия ходъ на развитието. Новостьта и числото на факторитѣ, които опрѣдѣлятъ най-послѣднитѣ измѣнения въ земледѣлието (задокеанското производство, липса на хора, кооперациитѣ, индустриялната криза), е голѣмо, тъй че отъ познатитѣ факти ний не можемъ да извлечемъ никакви положителни заключения за тѣхната продължителность, измѣнливость и дѣйствие. Ний нѣмаме при това никакво основание да очакваме въ едно прѣдвидно време едно бързо пропадание на дребното земледѣлие въ Европа. Но тъй сжщо нѣмаме никакви основания да прѣдположимъ противното, т. е. едно рѣшително нарастване на дребното земледѣлие или пъкъ едно измѣстване на едрото отъ дребното.

Цѣлото досегашно развитие показва, до колко е голѣма устойчивостьта на отдѣлнитѣ производящи класи, устойчивость дължима на особената форма на частната поземелна собственость и още на това, до колко консервативно е въ това отношение земледѣлието.

Новитѣ статистически данни ни показватъ тъй сжщо незначителни промѣни. Ако Давидъ набляга на това, че въ Германия отъ 1882 до 1895 год. най-много сж се увеличили срѣднитѣ ступанства отъ 2 до 20 хектара, въ Франция пъкъ статистиката ни говори съвсѣмъ друго, тамъ още тя показва сжщата тенденция, която Мясковски констатираше въ 1882 год., именно: едно увеличение на голѣмитѣ и малкитѣ ступанства за смѣтка на срѣднитѣ.

При това статистикитѣ сж въ висока степень недостатъчни вече затова, че тѣ подраздѣлятъ ступанствата само възъ основа на *голѣмината на почвата*, но това не е още никакъ достатъчно, за да ни покаже *голѣмината на производството*. При една растяща интензивность на ступанисване, въ повечето случаи голѣмината на почвата се намалява, безъ да се намали производството. То може даже да се увеличи.

Ако днесъ едно имение отъ 300 хектара се ступанисва екстензивно и притежательтъ продаде отдалеченитѣ части около 100 хектара и съ паритѣ удвои своя постояненъ капиталъ и увеличи съ 50% работницитѣ си, никой не ще види въ това едно пропадание на едрото земледѣлческо производство или пъкъ неговото раздробяване.

И тъй показанитѣ отъ статиската промѣни сж тъй незначителни и тъй неопрѣдѣлени, че не можемъ основайки се на тѣхъ да намѣримъ едно рѣшающе направление въ развитието на отношенията между голѣмината на ступанствата.

Излизайки отъ съвсѣмъ други основания, а не отъ статистически азъ дохождамъ въ моя «Земледѣлчески въпросъ» до заключението:

«При капиталистическия начинъ на производството, ний сжщо толкова малко можемъ да очакваме изчезването на едрото земледѣлческо производство, както и това на дребното . . . . Не може и да се мисли, че дребния землепритежатель ще да изчезне въ днешното общество и напълно ще бжде изтиканъ отъ едрия. Ний видѣхме, че тамъ, гдѣто концентрацията на землевладѣнието е напрѣднала твърдѣ много, се появява тенденцията къмъ раздробяване и че държавата и едри землепритежатели сами спомагатъ на тази тенденция, ако тя срѣща твърдѣ голѣми прѣчки.

«Обаче тъкмо тия стремления на едритѣ землевладѣлци ни показватъ, че нѣма нищо по-погрѣшно отъ мнѣнието, че дребното производство се крѣпи, благодарение на способностьта му да конкурира едрото. То много по-скоро се крѣпи, благодарение на това, че *прѣстава* вече да бжде конкурентъ на едрото, че прѣстава да играе роль, като продавачъ на ония земледѣлчески продукти, които едрото производство произвежда паралелно съ него. Тамъ, гдѣто капиталистическото едро производство се развива паралелно съ него, то прѣстава да играе тъзи роль. Тукъ отъ *продавачъ*, то се прѣобръща въ *купувачъ* на тия продукти, които едрото производство «произвежда въ излишекъ»; стоката пъкъ, която то (дребното производство) произвежда въ излишъкъ, е тъкмо онова производително срѣдство, което е толкова нужно за едрото производство, а именно: стоката *работническа сила.*

«Гдѣто работитѣ сж се до тамъ развили, вече едрото и дребното производство въ земледѣлието не се изключватъ едно друго, а сж едно условие за сжществуването на другото, както капиталистъ и пролетария, при което обаче дребния ступанинъ придобива все повече характеръ на пролетария».

Ржка за ржка съ тъзи ревизия на прѣдсказанията ни за бждящето на дребното земледѣлческо производство въ капиталистическото общество, трѣбваше да стане и извѣстна промѣна въ надеждитѣ, които възлагахме на земледѣлческото население.

Въ Френската революция селенитѣ се бѣха поставили масово, като революционенъ елементъ противъ едрото землевладѣние. Ний се надѣвахме, че ще ни се удаде пакъ да съберемъ около насъ селенитѣ за една обща борба противъ едрия капиталъ и едрото землевладѣние; едни щѣха да ни послѣдватъ, защото сж вече пролетаризирани, други — защото прѣдъ тѣхнитѣ очи пролетаризирането имъ е вече сигурно.

Тази надежда се оказа погрѣшна. Ний виждаме селското население все повече и повече да се раздѣля на двѣ части: отъ една страна една полукапиталистическа, която експлоатира наемни работници и, отъ друга, една полупролетариятска, която живѣе не само отъ дохода на своето ступанство, но още и отъ наеменъ трудъ. Да поддържаме тази послѣдна часть, сжщо тъй както и сжщинския селски пролетариятъ става все повече наша практическа работа въ село. Колкото по-голѣми сж нашитѣ успѣхи въ това направление, толкова повече се изостря нашата противоположность не само спрямо едрото землевладѣние, но и спрямо задържалитѣ се като самостоятелни ступани селени, които се ползуватъ отъ наемния трудъ.

Къмъ това се прибавя и растящата противоположность между пролетариитѣ и полупролетариитѣ, които купуватъ всичкитѣ или часть отъ жизненитѣ припаси отъ една страна и онѣзи полу-или изцѣло-капиталисти селени, които живѣятъ отъ продажбата на жизнени припаси, отъ друга.

Нашето навлизание въ селата, значи не може да има за резултатъ спечелванието на *цѣлото* землedѣлческо население, а само разяснението въ неговата срѣда *класовата противоположность* и спечелванието и засилванието на неговия напълно или отчасти пролетаризиранъ елементъ.

Безъ съмнѣние, този елементъ тукъ не се увеличава тъй бърже, както при другото население, но и тукъ то никакъ видимо не се намалява. Обаче, *селското население въ своята цѣлость* се намалява постоянно, по отношение другото население, по нѣкога даже и абсолютно. Тъзи тенденция изпъква навсѣкадѣ остро, тя е най-очебиющата и най-малко съмнителната въ развитието на землеdѣлието. Въ Германия селското население съставляваше още въ 1848 год. около *три четвърти* отъ общото население, днесъ то съставлява само *една трета*; въ Кралство Саксония само 14%. Отъ 1882 год. до 1895 общото народонаселение *се увеличи* съ повече отъ 6.500.000 души (14.5%); индустриялното население се увеличи съ около 4,200,000 (26.1%), а землedѣлческото се намали съ около 900,000 (4.8%).

Значи селското население никога нѣма да достигне отново онова политическо значение, което притежаваше то въ 1789 год. и даже това отъ 1848 год. Въ това отношение прѣди всичко трѣбвало да провѣримъ нашитѣ «аграрни прѣдставления».

Ако надеждитѣ, които ний възлагахме на землedѣлческото население, трѣбваше въ нѣкои отношения да прѣтърпятъ едно измѣнение, то новитѣ факти въ послѣднитѣ десетилѣтия не ни даватъ никакво основание, за да измѣнимъ нашитѣ възгледи върху техническото прѣвъзходство на едрото производство въ рѣшающитѣ производствени клонове въ землedѣлието, и слѣдствие на това, нѣма никакво основание да подхвърлимъ на провѣрка нашата «крайна цѣль» по отношение землedѣлието.

Ний можемъ да си останемъ на почвата, на която се постави въ 1848 год. комунистическия съюзъ. Той изискваше прѣобрѣщанието въ държавни *едритѣ имения* и тѣхното ступанисване «на едро и съ най-модернитѣ срѣдства», въ полза на цѣлото общество, а по отношение на *дребно-селскитѣ имения*, той изискваше прѣобрѣщанието въ държавни само тѣхнитѣ ипотеки, но не и тѣхното производство.

. Такава е и до днесъ гледната точка на социалната демокрация и такава ще си бѫде, щомъ изложеното тукъ теоритическо схващание е вѣрно.

При господството на днешния капиталистически начинъ на производството, ний не очакваме вече пропаданието на дребното производство, както и не очакваме това на едрото. Побѣдоносния пролетариятъ ще свари и двѣтѣ производствени форми. Той ще замѣсти въ едрото производство наемния трудъ съ колективенъ. той не ще унищожи насилствено дребното производство, а ще улесни сѫществуванието му. Въпрѣки това, ний очакваме. че *«за голѣмото болшинство* на производственитѣ клонове въ земледѣлието едрото производство ще се окаже прѣвъзходяще; тъй че економическото развитие, еднажъ освободено чрѣзъ побѣдоносния пролетариятъ отъ прѣчкитѣ, които го спѫватъ, ще води къмъ изтикванието на дребното производство отъ кооперативното или комунистическото едро производство, значи къмъ съединяване на *нивитѣ»*. (Земл. Въпросъ стр. 447).

Това схващание на бѫдѫщето влияе сѫщо и за настоящето. Ясно е, че една пролетариятска партия не може да удобри никакви привилегий на едрото производство, т. е. привилегии на капиталистическата и юнкерската експлоатация. Ний трѣбва, значи, да се обявимъ противъ всѣкакви искуствени насърдчения на частното едро производство. Но щомъ ний го считаме въ рѣшающитѣ производствени клонове — чисто земледѣлие, скотовъдство — за технически прѣвъзходяще, то не трѣбва да отидемъ тъй далечъ, че искуствено да насърдчимъ неговото раздробявание и изтикванието му отъ дребното производство.

Ний не трѣбва да защищаваме нито селенитѣ, нито пъкъ юнкеритѣ и не трѣбва да се мѣсимъ въ отношенията на двѣтѣ производствени форми въ полза на едната или другата.

Нашата практическа задача въ селата се ограничава по настоящемъ въ запазванието особенитѣ пролетариятски и общитѣ културни интереси — една задача достатъчно голѣма и благодарна, но тя не е задача, която да може да спечели за насъ чистото селско население (тази дума взета въ най тѣсенъ смисълъ).

Това е днешното отношение на марксизма къмъ земледѣлческия въпросъ и, чини ми се, това е сѫщо и отношението на болшинството на социалната демокрация. То, може би, не удовлетворява извѣстнитѣ «нужди на селско-агитаторската практика». Но то е придобитие на социалистическитѣ изслѣдвания отъ едно цѣло столѣтие, отъ Овена и Фурие до днесъ и ний толкова по-безпристрастно ще се отнесемъ къмъ него и значи толкова по-скоро ще разберемъ неговата научна стойность, колкото по-малко нашата мисъль се рѫководи отъ нуждитѣ на една минутна агитация, което, обаче, не ще рече, че нашето отношение не ще се окаже, най-подиръ, най изгодното сѫщо и въ агитаторско отношение.

(Слѣдва).

Прѣвелъ **А. Сабетаевъ.**

Прѣдъ трона на любовьта.

Отъ Ев. Димитрова

На Р . . . .

Срѣдъ кипящо море върху грамадна вѣковна скала се крѣпи блѣстящиятъ храмъ на божествената царица — любовьта. И дори кога люто се разярѣше морето, кога бѣ готово всичко въ себе си съ бѣснота да погълне, вълнитѣ му пѣнливи прѣди още да стигнатъ политѣ и храма, покорно се пръсваха на милиони капчици, или пъкъ ставаха тихи, кротки и само галѣха — милваха великата сграда и пѣеха пѣсни. А той, храмътъ стоеше гордъ, непокжтнатъ, свѣтълъ, блѣстящъ като самото божие слънце. Ала щомъ царицата повелѣше и дигнѣше ржка... бѣсно се разиграва морето, лудо забумтѣва вълнитѣ и грамадни стѣни отъ пѣнливи вълни обграждатъ храма сякашъ него да погълнатъ.... и тоя, що тя само съ пръстъ покаже, жестоко, безчеловѣчно го поглъща то и одушва въ леденитѣ свои прѣгрждки...

Единъ день, прѣди съживителната пролѣть да похлопа на златнитѣ порти на любовьта и да ѝ яви, че природата — животътъ я зове, блѣденъ момъкъ съ отчаенъ изразъ на лице, посърналъ, безъ да похлопа, отвори портитѣ и се озова прѣдъ блѣстящия тронъ на любовьта.

Тя почиваше — слѣдобѣденъ отдихъ бѣ. А около ѝ на редици хубави, невинни дѣвици и млади юначни момци въ бѣла прѣмена, на глава съ вѣнци отъ китни рози, смирено чакаха заповѣдь. Надъ глави имъ гласовити славеи се надпѣваха, морето пригласяше и звуцитѣ омайваха тѣхнитѣ невинни сърдца.

Той се поклони.

— Какво желаешъ, момко? Запита любовьта и дигна очи.

— Не ме ли познавате? почна смутенъ той, — азъ съмъ вашъ покоренъ слуга.....

Ала, любовьта го прѣкжсна, тя знаеше какво ще каже той: не еднажъ сж идвали такива.... Въ хубивитѣ и божествени очи блѣсна тжга, на устни ѝ трепна горчива усмивка и рече:

— Азъ слугитѣ си не помня, защото тѣ сж безброй. Прѣди дни сж ми служили едни, вчера други, а днесъ трети... азъ не помня дори тия, що вчера сж ми служили.

Славеитѣ пѣеха въ друженъ хоръ, буйното море пригласяше, а вълнитѣ гонѣха великата сграда.

— Служихъ Ви прѣди петь години, почна пакъ прѣсекливо момъкътъ, — и за тая служба вие скжпо, богато ме дарихте.... и.... младъ бѣхъ тогава.... петь години, това е цѣлъ животъ! Скитахъ се, цѣлъ свѣтъ обиколихъ, живѣхъ разгулно, видѣхъ всичко, ала... нигдѣ не можехъ да найда миръ, спо-

койствие за моята душа, наслада за сърдцето си и животъ — работа за ума си.

Вашия ликъ винаги живѣеше въ моето сърдце. винаги и всѣкждѣ, по гори и полета... и най-сетнѣ разбрахъ, че безъ васъ не мога да живѣя, и дойдохъ! Ето, кълна се тукъ прѣдъ васъ че слуга, робъ вашъ до гробъ ще съмъ и никога, никога не ще отстжпя ни крачка далечъ отъ васъ . . . ако ще и свѣта да се провали.... защото само чрѣзъ васъ мога да живѣя защото безъ васъ съмъ безжизненъ трупъ, никому непотрѣбенъ . . . . И като колѣничи, той умолително протѣгна къмъ нея ржцѣ и рече: — Смилете се надъ нещастния си робъ!

Любовьта се леко усмихна, ала изведнажъ потърси глава като да се отврьща отъ нѣщо, дигна гордо ржка и рече:

— Стани, ти си твърдѣ нещастенъ, защото си нищоженъ !...

Той се дигна отъ пода и съ страхопочитание ниско се поклони. — Това бѣ знакъ, че е съгласенъ съ думитѣ й.

— А...на колко си години сега, нещастниче? запита тя. Устнитѣ й се разтѣгнаха въ насилстнена усмивка, а въ очи й блѣсна съжаление.

— На двадесеть и осемь.. продума той съ разтреперенъ гласъ.

— На двадасеть и осемь! съ почуда викна царицата — И сега пакъ при мене се връщашъ да служишъ?... При мене, прѣдъ моитѣ крака, дѣто само младата невинность трепти като росата прѣдъ лжчитѣ на сутрѣното слънце, дѣто само буйната, необузданата младость дири подкрѣпа подъ моитѣ крилѣ!..

А като се скитá по цѣлия божи свѣтъ, нигдѣ друго занятие не найде ли, което да те подкрѣпи, да те възроди да те направи щастливъ, доволенъ отъ живота? кажи?..

— Не... нигдѣ!.. прошепна той и пакъ ниско се поклони.

Любовьта гордо дигна станъ, и божественъ химъ се понесе изъ храма. — Дѣвойкитѣ запѣха, а момцитѣ се наклониха за поклонъ и застанаха като мраморни статуи. Вѣличава, свръхчовѣшка, омайна бѣ нейната фигура. По свѣтлата и свилена прѣмена блѣстѣха бисери отъ сутришна роса, а на глава й се крѣпѣше вѣнецъ отъ росни цвѣтя. Тжговенъ изразъ прие обайното й лице и тя рече:

— Жално ми е за тебъ и ще ти помогна; ще се погрижа да ти покажа пжтя, въ който ти отдавна би трѣбвало да тръгнешъ. Познавашъ ли моитѣ сестри?

— Кои сж тѣ? съ страхъ запита той.

— Стремлението, любознателностьта, трудътъ . . . познавашъ ли ги?

Дѣвицитѣ пѣеха; химнътъ като побѣдоносна вълна се носѣше изъ великия храмъ на любовьта, а изъ треперливия въздухъ се сипѣше благоухание по мраморния подъ.

Очитѣ на момъка отчаяно блѣснаха и той промълви:

— Познавамъ ги, ала . . . защо . . . защо ми сѫ тѣ?

— Къмъ тѣхъ се обърни, иди при тѣхъ, време е на тѣхъ да служишъ . . . тѣ ще ти помогнатъ, ще те подкрѣпятъ. Всички мои слуги, отъ тукъ при тѣхъ отиватъ и тамъ сестритѣ ми замѣнятъ моитѣ розови вѣнци съ лаврови. По-скѫпи сѫ тѣхнитѣ дарове, иди при тѣхъ . . . макаръ и да си закъснѣлъ . . . азъ ще те заведа сама и ще те прѣдамъ . . . Тѣ не сѫ далечъ отъ мене,.. мои съсѣдки сѫ . . . Подъ единъ покривъ сме ние единъ е нашиятъ храмъ, само жилищата ни сѫ отдѣлни . . . Искашъ?

— Не ща! Азъ ги мразя . . . азъ бѣгамъ отъ тѣхъ, тѣ ме измѫчватъ, изтезаватъ ме, тѣ сѫ жестоки и не сѫ красиви, омайни като тебе . . . не ща!

Лицето на момъка прие умоляющъ изразъ и той пакъ прѣклони нозѣ и падна на колѣнѣ. — Смилете се, царице велика . . . въпросътъ е до смърть или животъ! . . .

Въ очитѣ на любовьта блѣсна силенъ огънь, болѣзнено потрепера цѣлия ѝ станъ и ядовито извика тя:

— Иди си — умри, защото свѣтътъ нѣма нужда отъ тебе!

Яростно зафуча морето, подводенъ тътенъ екна, лудо заудрѣха вълнитѣ о вѣковната скала и изправени като бѣсни звѣрове чакаха жертва. А въ храма на любовьта царуваше щастие и блаженство. Божието слънце ясно грѣеше, лучитѣ му цѣлуваха невинни дѣви, галѣха юначни момци, славеитѣ пѣеха ведно съ дѣвойкитѣ и звуцитѣ на химна се носѣха и потъваха въ грълювния екъ на морскитѣ вълни.

Момъкътъ стана, цѣлъ затрепера.

— Но . . . азъ . . . ще умра . . . съ васъ , . . Несвързано заговори той. — Или . . . съ васъ ще живѣя . . . или съ васъ ще умра! . . . И прѣкрачи той крачка, грабна лѫкътъ що бѣ на трона прѣдъ любовьта и го обтѣгна.

— Ще стрѣлямъ! . . . се чу сипкавъ гласъ.

Царицата го гледаше съ съжаление, горчива усмивка проигра на устнитѣ ѝ.

И стрѣлна той къмъ гърдитѣ на любовьта, ала въ сѫщия мигъ отъ собственитѣ негови гърди бликна порой кръвь и той се повали въ прѣдсмъртни конвулсии.

Бѣсно бумтѣха морскитѣ вълни отвънъ, морето злокобно фучеше и въ тоя грълювенъ екъ на хиляди въздишки и смѣхове и ридания като да се чуеше:

— Дайте жертвата!

А на гърдитѣ на любовьта, къмъ мѣстото, дѣто бѣ стрѣлялъ момъкътъ, цъвна китка росна роза. Тя дигна очи къмъ една отъ дѣвойкитѣ, що чакаха заповѣдь и рече;

— На, вземи . . . за тебе е това! показа тя розата

Дѣвойката смирено пристѫпи къмъ нея, откѫсна розата, а любовьта я цѣлуна по невиннитѣ уста, и, като се усмихна, погледна тя момъкътъ, що издъхваше и рече:

— Дайте на морето жертвата . . .

Срѣдъ кипящо море върху грамадна вѣковна скала се крѣпи блѣстящиятъ храмъ на божествената царица — любовьта. И дори кога се люто разярѣше морето, кога бѣ готово всичко въ себе да погълне, вълнитѣ му пѣнливи прѣди още да стигнатъ политѣ на храма, покорно се пръсваха на милиони капчици. или пъкъ ставаха тихи, кротки и само галѣха, милваха великата сграда и пѣеха пѣсни — само жертвитѣ поглъщаше морето! . . .

София 1903 г.

Що доблесть е.

. . . То доблесть е — да вѣрвашъ във доброто,
Въ святата правда и във честностьта,
Да вѣрвашъ, че ще дойде край на злото, —
Щастливи дни ще обновятъ свѣта ; —

То доблесть е — но, братко, празна доблесть?

А я тръгни съ живо, честно слово
Сърдца, гърди да сгрѣйшъ на клѣтъ народъ,
Тръгни да възвѣстишъ тукъ битье ново
Въ непримира брань за новъ животъ; —
И твърдъ, съ гранитенъ духъ прѣзъ купъ примежди
Да устоишъ завидни си мечти,
И във бѣдитѣ — съ вѣра и надежди —
По-мощно робътъ да възлюбишъ ти ; —

Тогазъ ела при менъ и разкажи ми
Що доблесть е сѫщинска и свята
И колко доблестници нестрашими
Срѣщнà ти съ факелъ и съ тржба въ уста . . -

Бускасие.

КНИЖНИНА.

I.

Колективизмътъ и индустриалната Еволюция, отъ *Емилъ Вандервелдъ.* Прѣвелъ отъ френски *Хр. Николовъ.* Издава книжарница «Наука». Габрово 1902 год. Цѣна 1 л. 30 ст.

Безъ да претендира на строга научность, съчинението на Вандервелда е едно увлекателно популярно изложение законитѣ на капиталистическото развитие въ съвременното общество.

Като изхожда отъ основното положение на Маркса — едно отъ найважнитѣ открития въ обществената наука днесъ, а именно, че сблъскването между постоянно развивающитѣ се производителни сили и начинитѣ на производството и произходящата отъ него класова борба сѫ оня могѫщъ лостъ, който движи обществата напрѣдъ, който опрѣдѣля тѣхниятъ характеръ и физиономия, авторътъ рисува съ живи краски вървежътъ на индустриалната еволюция, която *неизбѣжно* води къмъ колективизма.

Социализация на срѣдствата за производството и размѣната — ето края на днешното капиталистическо общество, а сѫщевременно и началото на бѫдащето, социалистическото, колективистическото. Но тази социализация прѣдполага много условия, най-важното отъ които е капиталистическата концентрация. Ето защо Ем. Вандервелдъ отдѣля такова голѣмо мѣсто на изучванието послѣдната: нейното произхождение, пѫтищата, които минава и новитѣ условия, които създава въ живота на съвременното общество.

Но нека направимъ едно бѣгло изложение на съдържанието на тая цѣнна за насъ книга.

Затвореното фамилно ступанство отстѫпва мѣсто на размѣнното; послѣдньото въ по-послѣшното си развитие дава прѣднина на *едрия капиталъ,* който полека-лека, но сигурно круши дребната собственность, съсипва дребнитѣ занаятчии и търговци и като рожба дава, отъ една страна, капиталистическата собственость и производство, изразени въ едра индустрия, акционерни дружества, трюстове и картели, а отъ друга пролетаризирана маса, безсобственници. Отъ тукъ се почва и борбата на безсобственицитѣ, на експлоатиранитѣ отъ капитала, съ тоя послѣдния, борба, която има за крайна цѣль социализация на срѣдствата за производството и размѣната.

Прѣди, обаче, да пристѫпи къмъ описанието на тази борба, къмъ положението на този въпросъ, авторътъ доста убѣдително, съ маса статистически данни, доказва фалшивостьта на нѣкои възражения противъ колективизмътъ, като това напр., че ужъ числото на дребнитѣ производства, вмѣсто да се намалява се увеличава, че анонимнитѣ акционерни дружества демократизиратъ капиталитѣ и че въ работническитѣ слоеве дребната, изгубената дребна собственость възкръсвала въ нова форма — спестяването — и др. т. съвсѣмъ повръхностни възражения.

Борбата между капитала и работника е започната; тя е жестока, отчаяна и непримирима борба, борба която има за цѣль пълното социализиране на срѣдствата за производството. Тя ще се завърши съ пълното

поражение на капитала и затриванието отъ лицето на земята частната собственость. — Че краятъ на тази борба е такъвъ, това ни показва самото развитие на съвременното капиталистическо общество, което поражда въ своитѣ недра такива чудоващни противорѣчия, като напр. общественото производство въ фабрикитѣ, работилницитѣ и други общ. прѣдприятия, а отъ друга страна частно владение на произвежданитѣ продукти и др. т. И за приближаванието на този край вече доста много е направено и постоянно се прави. Организиране на пролетарията въ съзнателна, самостоятелна, боева организация, завземание политическата власть въ своитѣ ржцѣ — това сж могжщитѣ срѣдства за сигурното и непрѣменно приближавание на този край . . .

Авторътъ не остава безъ внимание и съвсѣмъ неоснователнитѣ възражения, които привърженицитѣ на индивидуализма правятъ противъ социализма. Доста подробно разглежда той въпроситѣ за: *социализмътъ и индивидуалната инициатива, социализмътъ и свободата* и *социализмътъ и искуството* и съ единъ увлекателенъ, живъ языкъ показва, какъ бждащето, колективистическото общество, не само че нѣма да отнеме нѣкои свободи на личностьта, но напротивъ единствено въ това общество ще могатъ да се добиятъ всички необходими условия и възможности за всестранното и пълно развитие *всички способности на всички членове* на обществото. Че едвамъ тогава човѣкъ ще стане пъленъ, съзнателенъ господарь на своята сила и способности . . .

За прѣвода нѣма какво да говоримъ. Той е направенъ отъ извѣстниятъ въ социалистическата литература у насъ писатель, *Хр. Николовъ* и това е, мислимъ, достатъчна гаранция за него. Той е хубавъ и гладъкъ — книгата се чете леко и заслужва да бжде прочетена отъ много и много читатели.

Ал. А.

НОВИ КНИГИ, ПОСТЖПИЛИ ВЪ РЕДАКЦИЯТА:

1) **Въ защита на Марксизма** (отговоръ на Бернщайна). Отъ *Карлъ Кауцки*. Прѣв. † Д. Димитровъ и В. Коларовъ. Издание на П. Байновъ—Шуменъ. Цѣна 2 лева.

2) **Главната Дирекция** и положението на Т.-П. и Телефонни чиновници и служащи прѣдъ Народното Събрание. Издава редакцията на в. «*Т.-П. Вѣстникъ*». София. Цѣна 30 стот.

3) **Сдружаванията** на телеграфо-пощенскитѣ чиновници и служащи и **Главната Дирекция**. Издание на сжщата редакция. Цѣна 40 стот.

4) **История на инквизицията и Торквемада**. Отъ *М. В. Барро*. Прѣв. *Н. Стойковъ*. Габрово. Цѣна 60 ст.

5) **Едрата шарка и Д-ръ Дженеръ**. Прѣв. *Ир. Сокерова*. Издание на Бълг. Женски Съюзъ. София. Цѣна 15 ст.

6) **Пъстра Китка**. Стихотворения. Отъ *Д. Качемаковъ*. Видинъ. Цѣна 40 стотинки.

7) **Сборникъ за дѣтски** забавления, утра и вечеринки. *Г. П. Господиновъ* и *Н. Блажевъ*. Пловдивъ. Цѣна 3 лева, 1903 г.

8) **Майски празникъ.** Отъ *Ернстъ Доймигъ.* Издание на *Г. Бакаловъ.* Варна. Цѣна 30 ст.

9) **Запискитѣ на единъ лѣкарь.** *В. Вересаевъ.* Прѣв. *И. Д. Поляновъ.* Кюстендилъ. Цѣна 1 лева.

10. **Нѣколко статии по прѣстжпностьта.** Прѣв. и съставилъ поруч. Тодоровъ. Силистра. Цѣна 1 левъ.

11. **Процеса** на запасния полковникъ Георги Мечконевъ.

12, **Ужаситѣ на войната** и борбата за унищожението ѝ. *Ш. Летурно,* № 4 на библиотеката «Смърть на милитаризма». Шуменъ. Ц. 25 ст.

13. **Жертва.** Истор. драма. *Т. Апостоловъ.* Т.-Пазарджикъ. Ц. 40 ст.

14. **Домашни мѣрки при лѣкуване дѣца.** Отъ проф. *Н. П. Гундобилъ.* Кюстендилъ. Цѣна 40 стот.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Конгресътъ на Жоресиститѣ въ Бордó.

Има двѣ страни на европейския материкъ, отъ социалистическото движение на които пробуждающия се български пролетариатъ, при днешното положение у насъ, би могълъ да научи особено много нѣща, би могълъ да почерпи множество важни и полезни уроци, — то сж некрасиво свързанитѣ въ *„двойния съюзъ“* републиканска *Франция* и деспотическа *Русия.* Отъ първата — по странно съвпадение! — той би могълъ, и е длъженъ, да научи какво *не трѣбва* да прави, какъ *не трѣбва* да постжпва, ако иска да се развива правилно, и безъ силни и болезнени кризи. Втората би могла да му даде *положителна* поука, какъ *трѣбва* той да се бори, за да закрѣпне и се организира най-сигурно и най-пълно. Франция би показала на българскитѣ работници, на пжть да съзнаятъ своитѣ класови интереси, красотитѣ и резултатитѣ на социалистическия опортюнизмъ, на прочутото «сътрудничество на класитѣ», на тъй популярната въ послѣдно време «реална» политика на пролетариата, на «политиката на практическитѣ резултати», чиито ярки защитници и прѣвъзносвачи напослѣдъкъ се явяватъ новоизпеченитѣ социалистически доктори около «Общо Дѣло». Русия би му показала, отъ своя страна, *какъ,* прѣди всичко, той трѣбва да се бори противъ този социалистически опортюнизмъ, който докарва като първи свой «реаленъ резултатъ» затжпяването на пролетариатското класово съзнание, и послѣ, какъ българскитѣ работници трѣбва *въобще* да водятъ своята класова борба, ползувайки се отъ всички обществени явления и всички обществени и политически движения, за разширяването и утвърдяването на своята собствена позиция. Между другото, руското социалистическо движение би посочило воочію на българскитѣ работници непрѣборимата мощь на теоритическата борба, която единственна е въ състояние да създаде трайно, и строго организирано *съзнателно* работническо движение.

Пишущия тѣзи редове, въпрѣки своето горещо желание, нѣма нито време, нито физическата възможность да разгледа сега, даже накратко, значението на тѣзи двѣ велики учителки на българскитѣ работници за развитието и организирването на социализма у насъ. Въ слѣдващитѣ нѣколко страници, той се е помжчилъ да свърже днешното положение на социалистическитѣ работи у насъ, съ това що става напослѣдъкъ въ една часть само отъ французскитѣ социалисти въ тъй наречената партия на Жоресъ-Милерана, като оставя за по-благоприятенъ моментъ разглеждането на движението и все повече разширяващата и осложняващата се борба на рускитѣ пролетарии.

Запознаването отблизо съ Жоресовата партия въ Франция е отъ първа необходимость за българскитѣ социалисти. Особено сега, когато тъй нареченитѣ «широки социалисти» у насъ, за да прикриятъ своето вжтрѣшно безсилие и теоритическа разхалтавеность, започватъ да турятъ между себе си и публиката «авторитетитѣ» на тази партия. За да се покажатъ поубѣдителни, «широкитѣ социалисти» разпространяватъ убѣждението за «авторитетностьта» на Жореса и приятелитѣ му, по отношение на социалистическата теория и практика, и слѣдъ това прѣиздаватъ, за своя защита, твърденията и идеитѣ на тѣзи «авторитети».

Депутатитѣ, които заедно съ Я. Сак. изпратиха извѣстната телеграма до Жореса, пишатъ за послѣдния, като за единъ отъ най-добритѣ прѣдставители на международния социализмъ; «Общо Дѣло» пѣе хвалебни химни Жоресу по случай неговата — въ *нищо* несоциалистическа — рѣчь за всеобщото разоржжаване на народитѣ, или пъкъ печата, безъ всѣкакви резерва или оговорки, неговата почти чисто радикална Тур'ска програма. А слѣдъ туй, Д-ръ Бръшековъ, невиненъ и наивенъ като ангелъ, излиза и спокойно разправя за *„сътрудничеството на креситѣ"*, и прѣнася въ нашия печатъ мислитѣ на единъ жоресистки теоритикъ *Жовефъ Саротъ*, за «идентичностьта или общностьта на интереситѣ на пролетарията и капиталистическата класа въ отношение развитието началитѣ на производството». — Ако българскитѣ социалисти и работници бѣха напълно освѣтлени върху стойностьта на социалисти отъ калибра на Жореса, Милерана и приятелитѣ имъ, то спекулирането на «широкитѣ» съ имената и «авторитета» на тѣзи «социалисти» би докарало тъкмо до обратнитѣ отъ желаннитѣ резултати. Но «широкитѣ» разчитатъ именно на невѣдението [1] на българскитѣ работници.

Ние, обаче, мислимъ, че «широкитѣ», съ подобно опиране на Жореса и С-ие, само ускоряватъ развязката на своята мелодраматическа история отъ $2^1/_2$ години насамъ.

---

[1]) Впрочемъ познанството на самитѣ „широки" съ възгледитѣ на указанитѣ „авторитети" изглежда да не е особено голѣмо, както се вижда отъ заявлението на Я. С. въ в. „Единство" за „различието въ мислитѣ и дѣйствията между Жореса, Милерана, Жеро-Ришара, Алемана" и т. н. Едва ли би могло да се намѣри по-голѣмо оскрбление, за първитѣ поне трима отъ цитиранитѣ „социалисти", отъ обвинението въ „различие на мислитѣ и дѣйствията" по между имъ. Ако само Жеро-Ришаръ знаеше! хубаво би напсувалъ той своитѣ български ученици!

* * *

Прѣди нѣколко време, пишейки за «Социализма въ Франция», ние указвахме на факта, че най-послѣдователния прѣдставитель на «новата метода», на реформисткото течение въ французския социализмъ, е бившия «гражданинъ-министръ», Алекс. *Милеранъ*.

Благодарение на тази послѣдователность и прямота на възгледитѣ, Милеранъ не се понрави на онѣзи елементи — прѣимуществено пролетарски, — отъ своята партия, които искатъ [2]) да бѫдатъ, прѣди всичко, социалисти и организирани въ своя самостойна класова партия, а не въ партия, която прѣдставлява «съставна часть» (partie integrante) отъ «голѣмата републиканска партия», както се иска на Милерана.

Възползувани отъ нѣколко вота на послѣдния, явно шокирующи социалистическитѣ традиции, но тѣсно и логически свързани съ цѣлата негова социална концепция, помѣнатитѣ пролетарски и революционни елементи, групирани въ нѣколко провинциални федерации (областни организации) прѣдложиха, въ една или друга форма, да се изпѫди Милеранъ изъ партията. Разбира се, съ тази постѫпка се визираше не Милеранъ, като личность, а цѣлата негова реформистка и радикална теория и тактика; цѣльта бѣше да се подложи на изпитание цѣлата партия, съвършено почти задушена и обезличена отъ „министериалисткия социализмъ“.

Конгресътъ въ Бордó, държанъ на 12—14 априлъ, н. с., имаше да се занимае, прѣди всичко, и главно, съ изпѫждането на Милерана изъ партията, макаръ въ дневния редъ на конгреса да имаше цѣли още 35 и повече пункта.

Милеранъ, обаче, както всички вече знаятъ, си остана въ партията. Нѣщо повече. Отъ обвиняемъ, на конгреса той се обърна въ обвинитель, и вмѣсто поражение, или поне бламъ, получи не само удобрѣние, но излѣзе съ пълна триумфална побѣда на своитѣ теории. Сега нѣма никакво съмнѣние, че истинския шефъ и рѫководитель на Parti Socialiste Français е бившия «социалистически министръ».

Конгресътъ бѣше право нареченъ отъ французски и иностранни социалисти, — комедия. За този, който познава французскитѣ работи отъ 5 — 6 години насамъ и, който внимателно е слѣдилъ дѣйностьта на Милерана-Жореса и приятелитѣ имъ въ продължение на непосрѣдственно прѣдшествуващитѣ конгреса 2—3 мѣсеца, не можеше да има колебание и съмнѣние въ неизбѣжния край на комедията. Тя не можеше инакъ да се свърши, защото, ако отидѣше Милеранъ, съ него трѣбваше да изчезнатъ и Жоресъ, и Жеро-Ришаръ, и Вивиани, и Руанѐ, и всички официални стълпове на партията [3]). Достатъчно ще бѫде да прѣдставимъ отдѣлнитѣ явле-

[2]) Както ще се види отъ по-нататъшното изложение, това искание е по-скоро *инстинктивно*, основано не на строго и опрѣдѣлено съзнание задачитѣ и срѣдствата на соц. партия, а по-скоро на революционната традиция и инстинктъ на французскитѣ работници.

[3]) Жоресъ имъ го заяви: „Кой ще бѫде изключенъ съ отхвърлянето на Милерановото схващане на нѣщата? Вие ще посѣгнете на всички, които придаватъ особено силно значение (une imporiance essenticlle) на легалнитѣ срѣдства. Тѣ сѫ многочислени между насъ . . . „Жоресъ не се чувствува напълно изключенъ чрезъ прѣдложението за изпѫждането на Милер., но гой се чувствува отчасти изключенъ“.

„Като ме оставяте, вие ме осакатявате“. (Аплодисменти). Вие ще ни направите немощни хора, принудени да криятъ половината отъ мисъльта си“. „La Pet. Rép.“ № 9862.

ния и дѣйствия на тази комедия, и прѣпаративитѣ (приготовленията) за нейното прѣдставяние на сцената, за да се убѣдимъ въ горѣказаното.

Най-напрѣдъ, самъ Миleранъ излѣзе съ една брошура за *„Французския реформистки социализмъ“*, сбирка отъ рѣчитѣ му, държани въ продължение на 10 години, въ която авторътъ доказва, че е билъ послѣдователенъ на себе си отъ началото на своята социалистическа кариера до най-послѣдния ѝ моментъ, до самитѣ обвиняеми вотове, и се мжчи да покаже (въ прѣдговора на брошурата), че той единствения е билъ послѣдователенъ социалистъ измежду всички французски социалисти. Партията (всички нейни фракции, а не само Жоресовата) е дѣйствувала всѣкога въ неговия духъ, и ако иска да бжде честна и достойна за уважение партия, тя трѣбва да се изкаже ясно и категорично за реформизма, за милерановския социализмъ, съ неговото «сътрудничение на класитѣ», постоянно участие въ буржуазнитѣ министерства и постепенно завоюване на централната политическа власть»; «сплотяване съ всички републикански фракции въ единъ републикански «блокъ»; «подържание на националната индустрия, търговия, колонии, войска и т. н.», и съ неговото рѣшително отхвърляние на всѣкаква социална революция и революционенъ социализмъ. Партията трѣбва да прѣстане да бжде вѣчно опозиционна партия, и да се обърне въ «управляюща» („de gouvernement“).

Съ своята безцеремонность и прямолинейность, брошурата на Милерана можеше само да настрои още повече недоволнитѣ отъ министериализма елементи въ партията.

За да замаже работата, *Жоресъ* излѣзе съ редъ «критически» статии въ La Petite République по поводъ на Милерановата брошура. Комедията вече се приготвяше. Цѣлиятъ смисълъ на тѣзи Жоресови статии бѣше слѣдния: всичко, което казва Милеранъ, е право, разбирането на социализма трѣбва да бжде таквозъ, както го иска Милеранъ, само че тѣзи работи се вършатъ, но не се казватъ, и особено въ таквазъ форма, въ каквато ги изказва Милеранъ. Жоресъ сега е реформистъ до мозъка на коститѣ си, но все-таки, за да не се шокира тъй силно традицията, трѣбва *думата* «революция» да се запази. Инакъ пролетариатътъ ще отиде при умразнитѣ «гедисти» («революционни социалисти»). А това не трѣбва да се допусне по никой начинъ. — Влизането въ буржуазни министерства е необходимость. Въ туй всички жоресьсти сж съгласни. Но все пакъ, трѣбва да се спазятъ извѣстни форми, по-скоро формалности. И Жоресъ прави цѣлъ редъ хипотези за възможното реализирване на това постепенно и прогресивно завоюване на министерскитѣ кресла.

Единственото различие между себе си и Милерана, Жоресъ успѣва да намѣри по въпроса за отдѣлянето на църквата отъ държавата, и то само въ начина да се достигне това отдѣляне. Но това е чисто второстепенно различие: различие въ приложението на принципа. Споредъ Жореса, Милеранъ грѣши по този въпросъ (il fait une fausse application), но и толкозъ. Въ общитѣ, въ сжщественитѣ работи, единството помежду имъ е пълно, чисто братско.

Тѣзи публични признания на Жореса, макаръ и въ много фразиста форма, бѣха цѣло щастие за Милерана. Неговата кауза въ партията и на конгреса бѣше вече на $^3/_4$ спечелена. Жоресъ — най-влиятел. личность въ

въ партията се ангажираше и свързваше своята сѫдба съ тази на бившия министръ.

И Милеранъ го каза, прѣди конгреса, въ едно „Отворено писмо до Жореса“, напечатано въ La Pet. République. Сега вече всѣки знаеше, че Милеранъ и Жоресъ сѫ едно; спорътъ по между имъ, както забѣлѣза Милеранъ, е споръ или за думи или за дребулии.

И това е абсолютно вѣрно. Принципиални различия между Жореса и Милерана нѣма. Туй, което ги дѣли, то е, че Милеранъ е логиченъ, послѣдователенъ. Той не се бои да извади най крайнитѣ заключения отъ своитѣ основни положения; не се бои отъ своята мисъль, тогазъ когато Жоресъ тѣзи качества не притѣжава. Милеранъ е билъ и е оригинална глава. Всичко показва че той, практически и като крайно ловъкъ политикъ, е дошелъ самостоятелно до онова схващане, до което по-сетнѣ теоритически дойдоха Зомбартъ, Бернщайнъ, Струве, а др. Жоресъ, напротивъ, никога не е билъ оригиналенъ, никога не е ималъ *свои* мисли: той е асимиляторъ par excellence. Никога той не е билъ теоритикъ. Безъ своя огроменъ ораторски талантъ и асимиляторска способность, безъ своята чудовищна издръжливость въ работата, безъ своята постоянна жажда и енергия да дѣйствува, той не би ималъ никакво влияние въ редоветѣ на французскитѣ социалисти.

Нека не се мисли, че това сѫ заинтересувани голословни твърдения на единъ „окостѣнялъ“ „тѣсенъ“! Цѣлата социалистическа дѣйность на Жореса е на лице, за да потвърди нашето мнѣние. — Прѣди да стане социалистъ, Жоресъ бѣше *умѣренъ либералъ*, даже не радикалъ, какъвто е случая съ болшинството отъ неговитѣ партизани. Въ 1893—94 година, той бѣше *гедистъ*, макаръ и не марксистъ. Той се мѫчеше тогазъ да примири марксизма съ *своя* идеализмъ, идеализмъ пъленъ съ най-различни сортове отъ „висша справедливость“, „хуманность“ (humanité) и тѣмъ подобни. Това не му прѣчеше, обаче, да бѫде най-отчаяния *революционеръ*, даже въ смисъла на анархиститѣ. Въ 1898 год. напр. той съ особено удоволствие пѣеше прѣдъ работницитѣ *Карманьолата* „(Ça ira, ça ira, tous les bourgeois on les pendra!“) и защищаваше насилническата революция на пролетариата (la révolution violente). Прѣдъ сѫщата година, по време на Драйфусовото дѣло, той заплашваше правителството (именно поради Др. дѣло съ революцията на работницитѣ. Но ето, че Милеранъ стана министръ; и въ Жореса се почва ново раздвоение. Отъ една страна, той мислѣше, че Милерановото министерствуване е *началото* на завоюването властьта отъ пролетариата и прологътъ на социалната революция. Той смѣташе, че Марксовия социализмъ намираше най-нагледното приложение съ влизането на Милерана въ министерството Валдекъ Русо, че пролетариатътъ е вече достатъчно силенъ, за да започне „експроприацията на експроприаторитѣ“. Отъ тамъ и неговата любовь къмъ марксизма. Мнозина помнятъ, че Жоресъ по него време (къмъ края на 1899 и началото на 1900 г.) бѣше защитникъ на Кауцки и Маркса противъ Бернщайна. Въ своята знаменита рѣчь за *Социалистическата метода* (прѣвод. въ „Ново Вр.“), датираща отъ тогазъ, той направи таквосъ блѣстящо изложение на Марксовото учение, подъ което и „най-тѣсния“ социалистъ, съ малки отговорки, би могалъ да се подпише.

Но, отъ друга страна, когато разочарованието отъ Миллерановото министерствуване дойде, когато трѣбваше да се защищава не социализмътъ, а Милеранъ, когато всички марксисти бламираха Милерана, Жоресъ обърна колата. Убийствата на стачници-работници въ Шалонъ, Мартиника отъ полицията и войскитѣ на министерството, изпъждането на иностранни социалисти и т. н. и т. н., минаха незабѣлѣзани за него. Той ги даже оправда. — Тогазъ изпъкна „новата метода", теорията за „сътрудничеството на класитѣ", за систематическото министерствуване на соц. депутати въ буржуазната държава, за *„революционната еволюция"*. Тогазъ марксизмътъ стана догматиченъ, „тѣсенъ",[1]) непримиримъ, „крайно мързеливъ", улично-революционенъ и т. н. Социалната революция се отложи за 3000-та година, класовата борба стана безжизненъ „принципъ", който не може да направлява всѣкидневната борба на пролетарията, социалната реформа, изпросена или завоювана заедно съ либералната буржуазия, единственото срѣдство за освобождаване на социализма.

Най-напослѣдъкъ Жоресъ пакъ почва да употрѣбява революционната фраза, и не е чудно да стане отново слѣдъ година-двѣ — революционеръ.

Едва ли може да се намѣри политически дѣецъ, който да е прѣтърпявалъ толкозъ метаморфози и промѣни на своитѣ възгледи и убѣждения, колкото Жоресъ. Той е опортюнистъ просто по природа.

Но ние се отвлѣкохме. — Въ това време, когато Жоресъ и Милеранъ правѣха своя безопасенъ вѣстникарски турниръ, въ организациитѣ на партията се вършиха други, по малко успокоителни работи.

Отъ една страна, федерацията, къмъ която принадлежи самъ Милеранъ (Fédération de la Seine — Парижъ) го извика на сѫдъ за неговитѣ несоциалистически вотове въ парламента. Настроението въ тази федерация бѣше съвсѣмъ неизгодно за Милерана. Въпрѣки неговитѣ декларации и обяснения, дадени прѣдъ извънредното събрание на федерацията, въпрѣки усилията на мнозина негови вѣрни ученици и прѣдставители на различнитѣ „републиканско-социалистически" групи, събранието осѫди и бламира Милерановото поведение въ Камарата, като се отказа обаче да го изпъди изъ своята срѣда.

Отъ друга страна, идеята за изпъждането на Милерана отъ партията си пробиваше пѫть въ провинциалнитѣ организации. Прѣдложението на Ионската федерация (Fédération de l' Yonne), съдържащо чистото и просто изгонване, намѣри благоприятенъ откликъ между другитѣ федерации изъ провинцията. Много отъ послѣднитѣ се присъединиха къмъ това прѣдложение, и дадоха даже *императивни мандати* на своитѣ делегати на конгреса въ Бордо, да гласуватъ изключването на Милерана. Числото на федерациитѣ рѣшени повидимому да скѫсатъ всѣка връзка съ Милерана бѣше много по-голѣмо отъ числото на благоприятнитѣ нему организации. Можеше да се мисли, и мнозина дѣйствително мислѣха, че работата на Милерана е свършена; че оставаше да се съберать само конгресиститѣ, за да се санкционира вече свършения фактъ.

Естествено, че тѣзи, що мислѣха тъй, скоро трѣбваше да изпитатъ най-жестокото разочарование. Конгресътъ съ своитѣ разисквания и рѣшения

[1]) Тази кличка не е изобрѣтение на нашитѣ „широки".

имъ показа, колко слаба бѣше тѣхната позиция. И наистина! До започването на комедията въ Бордо, актьоритѣ отъ единия и другия лагеръ бѣха съвсѣмъ различно организирани. Догдѣто «революционеритѣ», противницитѣ на Милерана и министериалиститѣ, искаха да хитруватъ, прѣслѣдвайки съ исключването на Милерана, като личность, осѫждането на неговата теория и практика, и повръщането на партията въ стария ѝ пѫть; Милерановитѣ защитници бѣха тѣсно сплотени и съ ясна позиция. Тѣ състояха изъ вождоветѣ на партията, отъ почти цѣлата парламентарна фракция, отъ официалнитѣ ѝ вѣстникари и най-важни дѣйци. Тѣ се опираха на слѣдния силенъ аргументъ: изпъждането на Милерана е и изпъждане на болшинството отъ депутатитѣ, на шефоветѣ, на агитаторитѣ, на публициститѣ, т. е. на най-главнитѣ сили. Който иска да исключи Милерана, трѣбва да изпѫди цѣлата партия почти, въ лицето на нейнитѣ прѣдставители. А Милеранъ самъ не се боеше отъ таквозъ разпокѫсване на партията: въ своето „отворено писмо“ до Жореса, той явно заявяваше, че, ако трѣбва да стане отдѣляне отъ „революционеритѣ“, той не ще счита това за нещастие.

При таквозъ съотношение на силитѣ на двата враждебни лагера се започнаха засѣданията на Конгреса. Номиналното болшинство бѣше на страната на «революционеритѣ», но за това вѫтрѣшната сила, послѣдователността и яснитѣ искания бѣха на страната на жореситѣ. И се случи това, което трѣбваше да стане.

«Революционеритѣ» бѣха принудени най-напрѣдъ да заявятъ, че се борятъ само противъ обвиняемитѣ вотове на Милерана, а не противъ неговата концепция на социализма и соц. тактика, и че, даже напротивъ, признаватъ тази концепция за вѣрна, понеже тя е концепцията на цѣлата партия, на Жореса, на парламентарната фракция, на партийната преса. Веднажъ достигнали това, жореситѣ сведоха работата до простото разглеждане на нѣколко несполучливи практически постѫпки и вотове, до неправилното прилагане на теорията къмъ нѣколко дребни, неважни случаи, и лесно доказаха, че за таквизъ грѣшки не трѣбва да се исключва Миреранъ. Понеже, съ кого не се случватъ дребни грѣшки? Кой е непогрѣшимъ? Не е ли казано errare humanum est? И, при това, гдѣ остава социалистическата толерантность? Другарскитѣ отношения? Свободата на мисъльта и дѣйствията? Свободната критика?

Беднитѣ провинциални делегати бѣха съсипани и смазани отъ безбройнитѣ аргументи и възхваляванния въ полза на великодушието на социализма, на неговата широчина на мисъльта, на неговата демократичность и недогматичность, неизсъхналость. И когато, въ името на висшата справедливость, Жоресъ имъ прѣдложи да не гласуватъ изключването на единъ човѣкъ, който отъ години е работилъ, като социалистъ и е прѣнесълъ толкозъ полза на пролетариата, делегатитѣ повѣрваха, че чрѣзъ тѣхъ ще проговори справедливостьта и хуманностьта и . . . . гласуваха противъ изключването, даже противъ всѣкакъвъ бламъ . . . .

Всичкото нещастие на противницитѣ на Милерана бѣше тамъ, че тѣ нѣмаха опрѣдѣлена социалистическа теория, на която да се опратъ въ своята критика на Милереновитѣ вотове. Тѣ искаха да стоятъ между революционния социализмъ, който днесъ не може да бѫде другъ освѣнъ Марк-

совия, и между опортюнистическия социализмъ, между реформизма. Това между два столно положение ги накара бързо да отстжпятъ отъ теоретическия споръ. Тѣ искаха да съгласятъ и свържатъ революционната традиция и тактика, *необходимо слѣдствие и спжтникъ* на марксизма, съ теорията на реформизма, който, сжщо тъй *необходимо*, има друга тактика и друга традиция. Тѣ бѣха и сж истинскитѣ революционни фразьори въ Франция, а не гедиститѣ, както мислятъ Миларанъ, Жоресъ и послѣдователитѣ имъ. На послѣднитѣ не бѣше никакъ трудно да укажатъ на неестественото положение на «революционеритѣ», да ги осмѣятъ и дискредитиратъ прѣдъ конгреса и да отвлѣкатъ отъ тѣхъ даже онѣзи делегати, които бѣха получили императивни мандати, да гласуватъ за изключванието на Милерана.

Но ето какъ се разигра цѣлата комедия. Жоресъ и другаритѣ му сполучиха да прокаратъ, още въ самото начало, прѣдложението да се прочете отчета на парламентарната фракция (безъ да се дебатира по него! К.), въ който явно се защищаваше Милеранъ и се молѣха делегатитѣ да бждатъ снисходителни, хуманни и справедливи.

Слѣдъ това се отхвърли прѣдложението на прѣдставителя на „революционеритѣ", *Ренодель*, да се поискатъ прѣди всичко обяснения отъ Милерана.

Думата получи толкозъ авторитетния за Д-ръ Бръвековъ Ж. *Саротъ*. Той започва съ социалистическото минало на Милерана и критикува обвиненията, отправени противъ него. «Особенитѣ теории на Милерана — казва той — не се обвиняватъ, а само нѣколко вота. («Движение въ залата». — Но протестъ, прѣкжсвания нѣма! К.) Тѣзи вотове, обаче, сж слѣдствие отъ политиката на демократическия (чети: реформисткия! К.) социализмъ, който всѣки день все по-вече изтласква на заденъ планъ революционния социализмъ». («Различни движения». — Но протестъ, прѣкжсвания пакъ нѣма! К.) — Слѣдъ това ораторътъ критикува революционния социализмъ. «Доказва» лъжливостьта на теорията на класовата борба. Сравнява революционния социализмъ, марксизма, съ анархизма. «Доказва», че «отдавна социализмътъ се е отказалъ отъ революцията и съзнателно (délibérément) се е отправилъ къмъ легалнитѣ реформи», че дългътъ на социалиститѣ е да ускорятъ изработванието на една реформистка теория, съгласна съ реформистката практика. — Рѣчьта на Сарота се посрѣща съ ржкоплѣскания, *безъ всѣкакъвъ протестъ*.

Ервè, авторътъ на прѣдложението за изпъждането на Милерана, има думата, за да отговори на Сарота.

Но какъ той «отговаря»!

Той заявява, че е реформистъ и революционеръ въ сжщото време, и ето въ какъвъ смисълъ. Той «констатира сжществуванието (la réalité) на класовата борба, *но не* въ Марксовия смисълъ, а до толкозъ, до колкото се поставяме на почвата на економическата борба». Той «не отрича резултатитѣ на легалностьта, но, казва, *че единъ день* може да стане нужда отъ *единъ революционенъ актъ*. Прочее, *работата не се касае да се отлжчимъ противъ реформистката метода*»[1]). Въ останалата

[1]) Курсивътъ е мой. К.

часть на рѣчьта си, Ерве́ говори изключително за вотоветѣ на Милерана, и само най-накрая изказва опасение, че съ Милерановия реформизмъ е възможно да се изкопае непроходима пропасть между Жоресовата партия и съюза на революционнитѣ социалисти (гедисти и бланкисти).

И върху таквазъ почва искали да се борятъ «революционеритѣ» въ Жоресовата партия съ Милерана и защитницитѣ му!

Милеранъ иска думата. Сега той знае, съ кого има работа; каква мизерна е силата на противницитѣ му. Въ своята първа рѣчь, той обословава цѣлата си тактика, напомня «ползата» отъ министеруването си, осмива и осжжда карикатурнитѣ „социалисти-революционери“ въ конгреса, и *доказва*, че вотоветѣ му сж неизбѣжното слѣдствие отъ цѣлата му реформистка теория. При това, той не забравя да напомни, че си е останалъ сжщия отъ 1892 година насамъ, когато напусналъ конгреса на радикалитѣ, и че е билъ винаги съгласенъ съ своята партия. («Toujours avece le parti»). — Неговата рѣчь се посрѣща съ възторгъ. Слѣдъ всѣка нейна фраза, въ отчетитѣ на конгреса, стоятъ думитѣ: Applaudissements, vifs applaudissements. Когато напуща трибуната, устройватъ му дълги акламации (longues acclamations et chaleureuses félicitations).

Какво оставаше да се направи? Трѣбваше да се покаже, че нападенията на Милерановитѣ противници сж несправедливи, и прѣдложението за неговото изключване абсурдно и немилостиво. Това извърши Жоресъ. Думата принадлежи нему, слѣдъ рѣчьта на Милерана. Той се сили да намѣри противурѣчия — видими и незначителни, разбира се — между него и себе си. Той отхвърля марксизма и революционния социализмъ, но, за по-голѣмо удобство, му прави нѣкои дребни отстжпки. Трѣбва да се слѣдва реформизма на Милерана, но сжщевременно трѣбва да се спази революционната фраза и традиция. Като се́ ретушира малко, Милеранъ е напълно приемливъ. — Ето защо прѣдложението за изключването му е скрънба случка, чиста несправедливость. Неговитѣ автори сж проникнати отъ сжщия отвратителенъ сектарски духъ (на гедиститѣ. К.), когото „ние всички единодушно осждихме“.

Работата бѣше вече изпечена. Зарединха се провинциални делегати, които заявяваха своето задоволство отъ декларациитѣ на Милерана; взеха думата други, за да съобщатъ, че нѣма да гласуватъ за изключването, макаръ и да иматъ императивни мандати за това; появиха се трети, съ заявлението, че ще бждатъ удовлетворени, ако Милеранъ се задължи да респектира конгреснитѣ рѣшения за напрѣдъ. — Какво можеха да сторятъ *Ленорманъ, Ренодель* и др. — партизани на изключването, — които само повториха приподнесенитѣ вече аргументи противъ вотоветѣ на Милерана? И, отъ друга страна, какво прѣчеше на послѣдния да се обяви за „дисциплинаренъ войникъ“ на партията и да се задължи да уважава рѣшенията на конгреситѣ, когато тѣзи рѣшения трѣбваше да се вематъ въ духа на неговата тактика и теория? [2])

---

[2]) Ето, споредъ отчета, послѣднитѣ декламации на Милерана: „Веднажъ конгресътъ и той сж съгласни, както върху началата (les bases) на партията, тъй и върху участвуването въ (буржуазнитѣ) министерства, той не вижда никаква трудность да се прѣклони прѣдъ взетитѣ рѣшения върху всѣкидневнитѣ, практич. въпроси (d'application) и да върви ржка за ржка съ другаритѣ си отъ парламентарната група. Тѣзи, които не сж разбрали, сж онѣзи, които не искатъ за разберать“. (дълги аплодисменти).

Комисията, която се избра слѣдъ повторнитѣ обяснения и задължения на Милерана, за да изработи нужната резолюция, изнесе двѣ резолюции, едната отъ *Ренодела*, стремяща да прокара изключването, другата отъ *Жореса* — дѣто за изключване или бламъ не става и дума.

Въ дѣйствителность, Ренодель прѣдстави двѣ резолюции, но първата — принципиалната и *важната* — бѣше оттеглена, понеже рѣшаваше въпроси, за които—споредъ справедливото мнѣние на реформиститѣ — споръ въ конгреса не е ставалъ.

Тѣ не можеха да изнесатъ друго, освѣнъ втората си резолюция: „Конгресътъ рѣшава, че Мил. е изключенъ отъ Соц. Парт., по причина на антисоциалистическитѣ му вотове“ [3]).

Тази резолюция бѣ отхвърлена съ 109 гласа противъ 89 и 15 въздържания, и Милеранъ си остава въ партията. Наистина, болшинството, което го запази, не бѣше особено голѣмо; то можеше лесно да се обърне въ меншинство при разглеждането на нѣкой отъ слѣднитѣ въпроси на дневния редъ, въ които „Милерановия случай“ пакъ трѣбваше да се дебатира; напр. на въпроса: „Може ли единъ социалистически депутатъ да гласува противъ отдѣлянето на църквата отъ държавата, противъ унищожаването бюджета на вѣроизповѣданията?“ и други подобни. При подобна постановка на въпроса, Милеранъ щѣше сигурно да бжде бламиранъ, ако не изпъденъ изъ партията.

Ето защо неговитѣ защитници се постараха да закриятъ конгреса тутакси слѣдъ приемането на Жоресовата резолюция, съ която Милеранъ се спасяваше и извиняваше.

Нѣма съмнѣние, че съ получения резултатъ въ конгреса, недоволството на антиминистериалистичнитѣ елементи въ партията на Жоресъ-Милерана не можеше да се прѣдоврати и унищожи. Тъкмо наопаки даже! То се още по-вече усили. Една по една, слѣдъ закриването на конгреса, провинциалнитѣ федерации почнаха да напущатъ тази партия. *Ерве*, съ Йонската федерация, излѣзе официално изъ партията. Други, като напр. Луарската федерация, тази отъ департамента Nièvre и др. сж фактически вече вънъ отъ нея. [4])

Почти сжщевременно съ тѣзи отдѣления, *Съюзътъ на революционнитѣ социалисти* излѣзе съ манифестъ „къмъ социалистическитѣ работници“ въ страната, въ който, като се обяснява значението на конгреса въ Бордо, и като се отхвърля противуполагането на социалнитѣ реформи и на соц. революция, противуполагане, което жоресиститѣ умишлено и несправедливо приписватъ на Рев. Соц. Съюзъ (гедисти и бланкисти), поканва всички пролетарии да се присъединятъ къмъ него, за да се борятъ подъ знамето на револ. социализмъ за осжществяването на социал. общество.

Още по-важно е, че въ най-послѣдно време, групата (партията) на *Алемана* [5]), която прѣди нѣколко мѣсеца напусна жоресиститѣ, сега се

---

[3]) Заявлението на *Ренодела*, че тази резолюция има сжщия смисълъ като оттеглената, не можело да има значение. Това заявление само попрѣчи на собствената кауза на Ренодела.

[4]) Le „Socialiste“ 26 avril 1903. Стат. En revenant de Bordeaux. „Vorwaerts 26 априлъ 1903.

[5]) Parti ouvrier Socialiste Revolutionnaire.

обръща съ апелъ къмъ всички *революционни* соц. организации за свикването на единъ чисто социалистически конгресъ, въ който да се разгледа и рѣши въпроса за обединяването на всички *революц. социалистически елементи* въ Франция, т. е. въ сѫщность, за присъединяването имъ, или групирането имъ около голѣмата револ. социалистическа национална организация на гедиститѣ (марксиститѣ) и бланкиститѣ — Parti Socialiste de France (Unitè Socialiste révolutionnaire). Жоресиститѣ, т. е. реформиститѣ само, а не и антиминистериалистичнитѣ елементи отъ партията на Жоресъ-Милерана, оставатъ по такъвъ начинъ вънъ отъ социалистическата, пролетарската партия.

Диференциацията, що става въ срѣдата на французкия социализмъ и за която ние много пѫти вече сме говорили на това мѣсто, а именно отдѣлянето на дребнобуржуазнитѣ, „реформисткитѣ" социалисти, на чело съ Жореса и Милерана, отъ партията на класовосъзнателния *пролетариатъ*, носителка на революционния социализмъ, не можа да бѫде остановена отъ комедиашкитѣ разпъвания и надувания на г. г. Жоресъ и С-ие на конгреса въ Бордо. Ние мислимъ даже, че резултатътъ отъ този конгресъ е обратенъ, че указаната диференциация се усили и ще се усилва благодарение на неговото рѣшение за задържането на Милерана въ партията, и че не е далече деня, когато жоресиститѣ ще останатъ самички, господари въ кѫщата си, въ най-неприятното tête-à-tête, подобни на онѣзи генерали въ воененъ съвѣтъ, чиито солдати и полкове отдавна вече сѫ се разбѣгали по 4-тѣ краища на свѣта.

Какво ще правятъ жоресиститѣ тогава?

* * *

Дълбоката поука за българскитѣ работници отъ горѣизложенитѣ факти не се крие толкозъ въ това, до каква низка степень може да изпадне една социалистическа партия, която се е заловила да практикува социалъ-реформаторството на единъ Милеранъ или единъ Жоресъ, колкото въ това, каква е сѫдбата на онѣзи пролетарски елементи и организации, които инстинктивно чувствуватъ неудовлетворителностьта на таквозъ социалъ-реформаторство, които не удобряватъ и отхвърлятъ реформизма и опортюнизма, и се стремятъ да си останатъ пролетарски, т. е. революционни, безъ да могатъ да си уяснятъ добрѣ своето собствено положение, своята собствена позиция, безъ да могатъ да защитятъ своитѣ вѣрни чувствувания, безъ да могатъ успѣшно да се борятъ за своитѣ революционни пролетарски стремления и искания. Отъ гдѣ произлиза това неестествено и крайно мѫчително състояние, когато се *чувствувашъ* правъ, но не можешъ да *докажешъ* своята правота, не можешъ самия себе си да увѣришъ въ тази правота?

Единствения отговоръ на този въпросъ е: *отъ липсата на ясно класово пролетарско съзнание, отъ отсѫствието на цѣлно и стройно пролетарски-социалистическо мировъзрѣние.* — Тази липса на ясно класово пролетарско съзнание, впрочемъ, е общъ недостатъкъ на цѣлото французко работнич. движение.

Въпрѣки давностьта на работнич. и социалистическото движение въ Франция, и до день днешенъ числото на истинскитѣ класосъзнателни ра-

ботници, на *съзнателнитѣ* революционни социалисти въ тази страна е крайно ограничено.

Това съобщение на мнозина може да се покаже странно и неочаквано, но то е абсолютно вѣрно. Неговото обяснение ще намѣримъ, само като отговоримъ на слѣдния въпросъ: какво значи да бѫдешъ класосъзнателенъ пролетарий и какъ можешъ да станешъ такъвъ?

Да си класовосъзнателенъ пролетарий ще каже, да си въ състояние да схванешъ въ една стройна мисъль, или система отъ мисли, цѣлата работническа класа, като отдѣлна отъ всички други, съ нейнитѣ класови интереси, таквизъ, каквито ги създава развитието на капитализма и тъй, както сѫ свързани тѣ — пакъ благодарение развитието на капиталистическото общество — съ осѫществяването на социализма, т. е. въ смисълъ на необходимо и неизбѣжно проникване на пролетарскитѣ класови интереси съ социалистическия строй на обществото. Съ други думи: да бѫдешъ класосъзнателенъ пролетарий, ще рече да съзнаешъ, че пролетариатътъ въ своята класова борба (т. е. въ дѣйностьта си, въ борбата си за защитата и удовлетворяването на своитѣ класови интереси и искания) *необходимо и неизбѣжно* излиза отъ рамкитѣ на съвременната капиталистическа наредба и осѫществява социализма.

А за да се добие *таквозъ* съзнание, потрѣбни сѫ грамадни и обширни знания, усилена и дълга умствена теоритическа работа. Потрѣбно е, прѣди всичко, теоритически да се отдѣли пролетариатътъ отъ другитѣ обществени класи; а слѣдъ това, научно да се опрѣдѣлятъ неговитѣ класови интереси и неговата роля въ социалното развитие на съвременнитѣ общества.

Трѣбва да се релефно изтъкнатъ *условията* на пролетарската класова борба, или, което е все сѫщото, необходимитѣ отношения на пролетариатътъ къмъ другитѣ общ. класи въ недрата на капиталистическ то общество. Трѣбва съ пръстъ да се попипатъ вѫтрѣшнитѣ противорѣчия на това общество, които даватъ raison d'être на турването социалистическия строй, като крайна цѣль на класовата борба на работницитѣ.

До тѣзи резултати може да се дойде, само като се разкриятъ най-скрититѣ потайности на съвременното общество, и главно, като се разумѣе и разкритикува капиталистическия начинъ на производство въ неговото развитие, въ неговия Werden.

За разрѣшаването на тази задача се искаше всемирното образование и гениалностьта на единъ Марксъ, на единъ Енгелсъ. Тѣ блѣстящо изпълниха своята мисия. Пролетариатътъ и човѣчеството ще ги направи безсмъртни, понеже тѣ първи опрѣдѣлиха и формулираха научно-пролетарското класово съзнание.

Слѣдъ тѣхъ, разбира се, да станешъ класосъзнателенъ работникъ, не значи да извършишъ сѫщото, което тѣ направиха. Да станешъ класосъзн. работникъ днесъ значи чисто и просто да станешъ марксистъ, *социалъ-демократъ*, но не въ смисълъ на туй, че да се придържашъ само о марксовия *методъ на изслѣдване*, както се иска на „Общо Дѣло“ напр. и на всички буржуазни „приятели на пролетариата“, а въ смисълъ на това, което съставлява *сѫщностьта на добитото* посрѣдствомъ марксовия методъ, въ смисълъ на това, което въ Франция съ особено прѣне-

брѣжение наричатъ *марксовъ социализмъ*, и което ние бихме нарекли *пролетарски революционенъ социализмъ*.

Но отъ факта, че за насъ е хиляди пѫти по-лесно да станемъ класосъзнателни работници, отколкото е било за самия Марксъ, съвсѣмъ не слѣдва, че то е лесна работа. Трѣбва да се разбере, асимилира и усвои Марксъ, а това прѣдполага не малка теоритическа дѣйность, не малко обогатяване на ума съ знания теоретически. Безъ послѣдньото условие, Марксъ е неразбираемъ, несмилаемъ, а слѣдов. безъ него не е възможно и добиването на пролетарско класово съзнание.

Изводътъ отъ горньото е слѣдния: колкото повече сили се харчатъ за добиване на теоритически познания, толкозъ по-вече ние се приближаваме до желаната цѣль — да станемъ класосъзнателни работници. И ако приложимъ това къмъ цѣлата работническа класа, ще получимъ, че колкото по-широко и по-усилено се води теоритическата борба въ срѣдата на работническото движение, колкото по-вече внимание се обрѫща въ него на «теорията», на теоритическитѣ борби и спорове, на *пропагандата* — чрѣзъ полемика или чрѣзъ рѣчи, сказки, брошюри и книги — толкозъ по-вече класовата борба на пролетариата ще става съзнателна, т. е. толкозъ по-вече работническото движение ще се прѣобрѫща въ социалистическо, въ *социалъ-демократическо* движение.

Безъ „теория“, значи, *не може да има класово съзнание*. И това е вѣрно не само за пролетариата, но за всѣка обществена *възходяща* класа.

Читательтъ вече си отговаря на по-горѣ поставения въпросъ: Коя е причината, дѣто въ Франция числото на класосъзнателнитѣ работници е крайно ограничено? Причината е именно тамъ, че въ Франция на «теорията» и теоритическата борба гледатъ прѣзъ пръсти. Французското работн. движение нѣма нито единъ *добъръ пролетарски теоритикъ*; то нѣма днесъ за днесъ *нито едно* теоритическо списание, то нѣма широка теоритическа социалистическа литература. На теоритическитѣ въпроси тамъ не се обрѫща почти никакво внимание; практическитѣ въпроси тамъ почти никога не получаватъ теоритическо освѣтление отъ пролетарско гледище; тамъ и до сега не е направенъ опитъ да се обгърнатъ и теоритически свържатъ различнитѣ прояви на пролетарската класова борба въ единъ потокъ, въ една обща дебела вълна, чието име да бѫде *съзнателно движение на пролетарската класа!* [1])

Ето защо имаме ние прочутата французска разпокѫсаность. Ето защо тамъ има толкозъ много партии, толкозъ много учения и школи, толкозъ много условия за развитието на различни «анархизми», «синдикализми», «федерализми», «нови методи» и т. н. И ето защо нѣмаме широко социалдемократическо движение, съзнателна и крѣпко организирана соц. партия.

Повръщайки се къмъ «революционеритѣ по инстинктъ» на конгреса въ Бордо, ние можемъ съ пълна—макаръ и скръбна—увѣреность да кажемъ, че тѣ останаха побѣдени и унижени, само защото нѣмахя завършено

---

[1]) Азъ моля читателя да обърне особено внимание на често употрѣбяваната дума *„почти“*, която отнема абсолютния смисълъ и значение на моитѣ думи.

К.

социалистическо мировъзрѣние, само защото отъ самото начало си прѣграждатъ пѫтя къмъ изработването на подобно мировъзрѣние, като отхвърлятъ Марксовия социализмъ, като се отнасятъ съ прѣнебрѣжение къмъ социалистическата теория, която не може да бѫде друга освѣнъ Марксовата. Марксизмътъ е единственото орѫжие, съ което може да се обезврѣди реформизма на г-да Милерана, Жоресъ и Ко.—Тази истина се вече разбира отъ французскитѣ работници. И до като тя не се въплоти въ движението имъ, Франция нѣма да види други социалистически борци, освѣнъ социалиститѣ, революционеритѣ по инстинктъ . . .

Ясно е сега, защо Франция трѣбва да бѫде велика учителка на българскитѣ работници по *отрицателенъ* пѫть. Тѣ трѣбва да видятъ отъ нейния примѣръ, какъ «широкия социализмъ» се явява най-доброто срѣдство за затъмняване класовото съзнание на пролетарията, и какъ занемаряването на теорията и пропагандата и гледането съ недовѣрие или даже съ умраза на теоритическитѣ спорове създаватъ най-добритѣ условия за вирѣнието на този родъ «социализмъ».

Да се унищожатъ недостатъцитѣ, отъ които страдатъ еднакво и французското и българското работн. движения, а именно слабата теоритическа подготовка, слабото разпространение на теоритическата литература, на списанията, непълностьта на пропагандата и т. н., и да се възбужда съ всички сили и срѣдства теоритическия интересъ между работницитѣ — тази е, и трѣбва да бѫде, първата и най-главна задача на всѣки българския социалъ-демократъ, въ борбата му противъ съвсѣмъ «тѣсния», въ сѫщность, «широкъ» социализмъ.

Само тъй ще бѫде принуденъ този «социализмъ» ясно и категорично да се изкаже. А да се изкаже, за него ще бѫде равносилно — подобно на извѣстнитѣ митологични сѫщества — да издъхне, да умрѣ . . .

Kaempfer.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Призраци или дѣйствителность?

Статията: *Ликвидация*, помѣстена въ миналата двойна книга на «Ново Време», бѣше излѣзла отъ печатъ, когато се научихъ за излизането брошюрата на Сакѫзовъ: «*Тревога за призраци (наше отстѫпничество или тѣхно недомислие?)*». Ако тя бѣше излѣзла малко по-рано и ако, разбира се, авторътъ ѝ благоволѣше да я испрати на време въ редакцията ни, може би, не щѣхъ сега да пиша тази статия. Може би, къмъ статията: «*Ликвидация*», щѣхъ да прибавя само още нѣколко страници, защото въ нея е казано почти всичко, което може да се каже и върху това, що Сакѫзовъ ни дава въ отдавна обѣщаната и много очакваната брошюра, съ която толкова страшно се заканваше той да съсипе «тѣсния», «шаблония» нашъ социализмъ. Не че съжалявамъ, за дѣто брошюрата на г. Сакѫзовъ излѣзе по-сетнѣ отъ моята статия и за дѣто сега трѣбва да

пиша нова статия по неговитѣ отстѫпничества, а искамъ да кажа, че въ статията «Ликвидация» се съдържа и отговоръ на неговата брошюра, поне въ най-сѫществения пунктъ, издигнатъ напослѣдъкъ отъ нашитѣ противници опортюнисти за свое оправдание и върху който г. Сакѫзовъ гради своитѣ оправдания и че въ тази статия неизбѣжно ще трѣбва да се повтарятъ нѣкои нѣща, казани вече въ статията «Ликвидация». Впрочемъ, повторенията въ дадения случай нѣма да бѫдатъ излишни, толкова повече, че ние имаме работа съ противници, всичката сила на които се гради върху нечестното мисление, което и ги прави безподобни безочливци. Послѣдното обстоятелство ни кара да се занимаемъ и съ една брошюра, съдържанието на която толкова пѫти е оборвано, прѣди да се появи тя, което показва, че то, съдържанието на брошюрата, не прѣдставлява абсолютно нищо ново. Брошюрата на г. Сакѫзовъ прѣдставлява една жалка размазня на безпомощно бръщолевение и жалки усилия да издигне прѣдъ свѣта своята «покрусена» персона. За това, можало би да се остави тя безъ всѣкакво разглеждание. Обаче цѣлата жалка размазия и всичкитѣ жалки усилия на г. Сакѫзова сѫ разчитани на това — да «разжалоби», да разчувствува сантименталнитѣ натури и по такъвъ начинъ да ги разположи, за да му повѣрватъ, че неговитѣ безпомощни бръщолевения сѫ онова «широко» и «дълбоко» разбиране на социализма и «българската дѣйствителность», които го заведоха въ сѫщность къмъ пълно отстѫпничество отъ социализма, отъ партийнитѣ принципи и тактика и къмъ явната измѣна на пролетарията. Прѣдъ видъ на всичко това, брошюрата на г. Сакѫзова не можемъ да я оставимъ безъ разглеждание; трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за тази брошюра станала фамозна, прѣди още да се появи. Да захванемъ наредъ.

Когато г. Сакѫзовъ почналъ да пише своята брошюра, било вече турено «грозното начало» на едно «разцѣпление въ партията». «Разцѣплението» било «направено отъ тия, които бѣха избрани да пазятъ нейното единство и цѣлость». Така г. Сакѫзовъ почва своята брошюра. Очевидно е, че съ тия думи той си омива като Пилатъ рѫцѣтѣ отъ туреното отъ него и неговитѣ орѫдия «грозно начало». Понеже за това «начало» много е писано и понеже въ статията «Ликвидация» подробно видѣхме «честната роля» на г. Сакѫзовъ и приятелитѣ му въ турянието на «грозното начало», то тука нѣма да се занимаваме съ него. Ако споменвамъ за него, то го правя затова, защото това вече «грозно начало» на брошюрата, говори за цѣлата по-нататъшна грозотия, която прѣдставлява цѣлата брошюра и авторътъ ѝ. Нека, впрочемъ, бѫдемъ «толерантни»! Нека се вгледаме по-нататъкъ въ тази брошюра.

Едно време — впрочемъ не тъй отдавна — нашитѣ противници, като не намираха, какво да ни възразяватъ, оборваха ни съ обвинения по нашъ адресъ, че сме били «нетолерантни», че «не сме зачитали чуждитѣ мисли и стремежи», че сме били «надмѣнни» и т. н. Сѫщото сега ни казва и г. Сакѫзовъ. На стр. 3, слѣдъ туреното «грозно начало», той пише:

„Азъ не съмъ отъ тия, които вѣрватъ, че раздоритѣ въ нашата партия се дължатъ само на разногласия по теоретични и практични въпроси. Азъ съмъ убѣденъ, че личниятъ елементъ играе въ тѣхъ голѣма роля и че ако ние бѣхме

научени на една по-голѣма толерантность и по-голѣмо зачитание мислитѣ и стремежитѣ на другаритѣ си, ако ние не бѣхме тъй надмѣнни и егоистични да смѣтаме само себе си призвани да участвуваме въ повдигането теоретическия кръгозоръ на партията и въ насочването нейната дѣятелность, ние щѣхме и подругояче да оцѣняваме и значението на тѣзи различия и разногласия, които наистина могатъ да съществуватъ въ една партия. Такива разногласия, лишени отъ лични вражди, могатъ само да ползуватъ партията, тѣ могатъ да послужатъ за умствения ѝ ръстъ, а не за нейното подкопаване. Върху общата почва на социалистическитѣ начала ние трѣбва да посрѣщаме дори съ радость разногласията по второстепеннитѣ и текущитѣ въпроси".

Цитираното пише Сакъзовъ, сѫщиятъ този Сакъзовъ, който, както не еднажъ е констатирано и добрѣ е извѣстно, въ продължение на три години, още отъ самото начало на полемиката, държеше и спрямо най-обективнитѣ критики на неговото поведение такъвъ «нетолерантенъ» езикъ, се отнасаше къмъ авторитѣ имъ съ такова «незачитание» и показваше спрямо тѣхъ такава «надмѣнность», каквато надали «най-нетолерантния» отъ насъ е показвалъ къмъ нѣкого отъ нашитѣ противници. Въ статията: «*Една рекапитуляция*» («Ново Време», 1903, №. 1) показахъ съ цитати, съ какъвъ «толерантенъ» езикъ посрѣщна Сакъзовъ моята първа съвсѣмъ обективна статия, бѣлѣжкитѣ на др. редактори на партийния органъ «Работнически Вѣстникъ», както и всички критики, които се появиха подирѣ. Нѣма съмнѣние, че въ нашитѣ критики има и «рѣзки» думи, но тѣ сѫ «рѣзки» до толкова, до колкото бѣ необходимо рѣзко да се истъкнатъ принципиалнитѣ различия. Жално е само, че г. Сакъзовъ не прочете на себе си нотацията, която се съдържа въ цитираното за «по-голѣма толерантность и по-голѣмо зачитание мислитѣ и стремежитѣ на другаритѣ си» и за необходимостьта да бѫде «не тъй надмѣненъ и егоистиченъ», какъвто винаги си е билъ и си остана, още отъ самото начало на полемиката! Тогава, може би, той щѣше да се сѣти, че всички партийни членове сѫ «призвани да участвуватъ въ повдигането теоретическия кръгозоръ на партията и въ насочването на нейната дѣятелность». Тогава щѣше да бѫде вѣрно, че «разногласия, лишени отъ лични вражди, могатъ само да ползуватъ партията, тѣ могатъ да послужатъ за умствения ѝ ръстъ, а не за нейното подкопаване». Обаче, г. Сакъзовъ, откато измѣни на своитѣ «тѣсни» заявления въ Сливенския конгресъ, значи и на конгреса, т. е. и на партията, откато почна да издава «Общо Дѣло», въ видъ на «списание», за да прикрие прѣстѫплението си спрямо конгреснитѣ рѣшения, виждаше своето «призвание» не въ това — да «участвува въ повдигането теоретическия кръгозоръ на партията» и да служи «за умствения ѝ ръстъ», а тъкмо въ обратното: да покрива съ гѫста мъгла «теоретическия кръгозоръ на партията», да прѣчи на умствения ѝ ръстъ. Всичко това той вършеше по начинъ наистина най-вѣроломенъ спрямо партията. Отъ една страна, всички усилия употрѣби, за да омаловажи полемиката и теорията за партията, да я прѣдстави за «лични караници», да подкопае довѣрието на партийнитѣ членове къмъ принципитѣ и тактиката ѝ и къмъ личноститѣ, които ги защищаватъ; отъ друга — систематически игнорираше партията, нищо не спомѣнуваше за партийнитѣ задачи, за развитие класово съзнание у работницитѣ, за пропаганда на партийнитѣ начала и дори всичко това считаше и счита «тропание на едно и сѫщо мѣсто» и «дрънкание едно и сѫщо»; отъ трета страна, канѣше работницитѣ да напустнатъ работническата социал-

демократическа партия и да отидатъ да се съединятъ съ другитѣ «производящи слоеве» за вършение «общо дѣло». Ето това бѣше «призванието» на г. Сакжзова отъ три години насамъ и такова си остана то и днесъ, колкото и да се старае да се прѣдстави сега другъ. Както ще видимъ, самата му брошюра потвърдява това. Но, разбира се, при такова «призвание» г. Сакжзовъ нѣмаше нужда да се сѣща за сжщинското призвание на единъ партиенъ членъ. Ако той се е сѣтилъ за послѣдното слѣдъ «раздѣлението», това, разбира се, никакъ не означава, че той се отказалъ искренно отъ своето «призвание»; това означава само, че той желае да се прѣдстави прѣдъ лековѣрнитѣ за чистъ, невиненъ агнецъ-мжченикъ, «неразбранъ», «оклевѣтенъ» и «покрусенъ» отъ насъ, благодарение на нашата «нетолерантность», на нашето «незачитание мислитѣ и стремежитѣ на другаритѣ си», на нашата «надмѣнность» и «егоистичность», а не че имало принципиални разногласия между насъ. Разногласията въ партията биле, споредъ него, «по второстепеннитѣ и текущитѣ въпроси», а такива разногласия, пакъ споредъ него, «върху общата почва на социалистическитѣ начала» трѣбвало да ги «срѣщаме дори съ радость». Да, вѣрно е, ако разногласията сж такива. Но бѣдата на г. Сакжзова е тамъ, че разногласията ни сж тъкмо за «социалистическитѣ начала», по основнитѣ партийни принципи. Додѣто г. Сакжзовъ не излѣзе съ «Общо Дѣло» да проповѣдва «общо дѣло» на «производещитѣ слоеве», отстжпничество отъ партийнитѣ начала и тактика, до тогава ние бѣхме не само «толерантни» къмъ него, но дори въ нѣкои случаи нашата «толерантность» спрямо него се простираше до прѣстжпно мълчание. Сега, обаче, той се мжчи да скрие своето отстжпничество задъ нашата «нетолерантность». Но напразно! Самата му брошюра го издава.

Трѣбва да се забълѣжи, че г. Сакжзовъ въ своята брошюра не доказва, а декретира, провъзвѣстява и, съ апломба на «великъ мислитель» и «опитенъ пълководецъ», размазва общи мѣста, резонйорствува до мжка. И подъ всички тѣзи бръщолевения тъй и вѣе, командува опортюнистическата мисъль, която по нѣкога отива до анархизмъ. Отъ 5 а до края на 8 стр. се расправя за силата на «социалистическата партия». Тя, споредъ Сакжзова, се състои въ количеството на «мислящитѣ» и «активнитѣ» ѝ членове, въ това, «когато дава възможность на своитѣ отдѣлни членове, придържайки се о нейнитѣ основни принципи и идеали, да проявяватъ въ едно благородно съревнование своитѣ способности» и въ това, до колко тя въ повече области се вмъква и прѣдприема «широки акции». Всичко това би било вѣрно, ако партийнитѣ членове наистина се придържатъ «о основнитѣ принципи и идеали» на партията и ако «мислящитѣ» и «активнитѣ» ѝ членове сж тъй много, че партията може, безъ рискъ да се изроди, да се впуска въ «широки акции». Но тамъ е въпросътъ, че имаше «отдѣлни членове» на партията, на първо мѣсто г. Сакжзовъ, които проповѣдваха и практически вършиха напускание на «основнитѣ принципи и идеали» на партията и които и сега отвънъ ѝ прѣпоржчватъ «общото дѣло» на «производещитѣ слоеве», «сътрудничеството на класитѣ» и впускание въ «широки акции», съ явенъ рискъ и съ тайно желание да се изроди тя въ дребно-буржуазна партия. Обаче сега г. Сакжзовъ иска всичкото това свое отстжпничество да го замаже съ резонйорство, съ безпо-

мощенъ брътвежъ за силата и особеното, мистическото значение на «мислящитѣ и активни» членове на партията, които прѣдставляватъ, споредъ него, нѣщо като таинственъ генераленъ щабъ, съ неизвѣстни за враговетѣ тайни планове за нападение. Тѣзи прѣдставления на Сакъзовъ за силата на партията сѫ просто дребно-буржуазно недомислие, опортюнизмъ отъ край до край. Слушайте, какво пише г. Сакъзовъ между другото на стр. 5.

„Една социалистическа партия въ днешното отъ класови борби разпокъсвано общество е въ срѣдата на нѣколко по между си воюющи отряди, численостьта, силата, изкуството на които постоянно се мѣнява, както се мѣняватъ и формитѣ и срѣдствата на тѣхнитѣ борби. И тукъ въ това поле-сражение днешнитѣ врагове ставатъ утрѣ съюзници, за да сражаватъ трети общъ врагъ, а кога този сложи орѫжие или отслаби нападението, възниква нова борба между съюзенитѣ, при всѣки отрядъ на които се присъединяватъ други съюзници или възставатъ срѣщу тѣхъ нови врагове. Нѣма нищо по-сложно, по-сплѣтено отъ днешнитѣ обществени борби и голѣмо щастие за една социалистическа партия, водима отъ едни принципи и едни идеали, е да има на разположение по-вече умствени и активни сили, които да обсѫждатъ, да прѣцѣняватъ разнитѣ фази на мѣняващата се борба и да насочватъ съгласно съ това нейнитѣ постоянни и нейнитѣ временни и най-разнообразни удари. Ако за да водишъ война е потрѣбно умѣние, изкуство, познавание своитѣ сили и силитѣ на врага, то колко по-вече знание и умѣние е потрѣбно при обществената борба на една класа, която има за цѣль да запази себе си отъ израждание, да нарастне и наякне, да прѣвземе и заварди първитѣ необходими позиции, да завоюва боеви срѣдства, да поведе борба на широка линия, като вмъкне въ редоветѣ на борцитѣ и близкостоящитѣ измѫчени класи, и тъй отъ побѣда къмъ побѣда да води страждущето человѣчество къмъ окончателно освобождение? А за да се добие това необходимо знание и умѣние, потрѣбни сѫ сили, владѣющи еднакво и теорията и практиката, които точно и подробно да изучватъ всѣкидневно мѣняващитѣ се условия на борбата“.

Смисълътъ на цѣлото това цитирано резонйорство на Сакъзова е слѣдующиятъ. Днешното общество наистина се разпада на най-различни класи съ най-различни интереси, допирането и кръстосването на които по най-различни начини създаватъ историческото движение. Въ това общество се борятъ за власть различни буржуазни партии, които прѣдставляватъ интереситѣ на съотвѣтни класи и конфликта имъ. Естествено е, че численостьта, силата и изкуството на всѣка отъ тѣхъ зависи отъ численостьта на активнитѣ ѝ членове отъ класата, интереситѣ на която прѣдставляватъ и отъ силата на нейнитѣ интереси. Борбата имъ съвсѣмъ не е тъй «сложна» и «сплѣтена», както я прѣдставлява Сакъзовъ. Въ страни съ парламентарно управление буржуазнитѣ опозиционни партии критикуватъ всѣка мѣрка и всѣко дѣйствие на властвующитѣ, като на почвата па тая критика, а сѫщо и на почвата на клеветитѣ и лъжитѣ, пускани по адреса имъ, и на почвата на лъжливитѣ обѣщания, се стараятъ да привлекатъ къмъ себе си повече граждани, главно отъ класата, интереситѣ на която прѣдставляватъ, а така сѫщо и отъ други недоволни класи, близки по интереси къмъ послѣдната. Въ сѫщность въ тѣзи страни буржуазнитѣ партии встѫпватъ въ истинска борба въ време на избори. Но въ тази борба нѣма положително нищо такова страшно «сложно» и «сплѣтено», както се мѫчи да я прѣдстави Сакъзовъ. Нищо «сложно» и «сплѣтено» нѣма въ това, напримѣръ, дѣто една буржуазна партия до вчера многочисленна, силна и искуства, днесъ е слаба или пропаднала съвсѣмъ. Сѫщо така нищо «сложно» и «сплѣтено» нѣма

въ това, че една ослабнала или пропадвающа буржуазна партия се прислонча къмъ друга, встжпва въ компромиси и съюзи съ други такива или по-силни отъ нея или че тѣ всички се съюзяватъ противъ единъ „общъ врагъ“. Колкото и да се мѣняватъ «воюющитѣ отряди» на буржуазията, обаче «формитѣ и срѣдствата на тѣхнитѣ борби» никакъ не прѣдставляватъ такова «сложно» и «сплѣтено» нѣщо, каквото се сили да го прѣдстави Сакжзовъ. Изобщо, «днешнитѣ обществени борби» съвсѣмъ не сж тъй «сложни» и «сплѣтени». Колкото повече се развива буржуазното общество, толкова повече и «общественитѣ борби» се изяснявагъ, ставатъ по-опрѣдѣлени. Другъ е, разбира се, въпросътъ за тѣхното обяснение. Той наистина е «сложенъ», «сплѣтенъ». Обаче този «сплѣтенъ» въпросъ много лесно се расплита, ако човѣкъ владѣе Марксовото учение. Но Сакжзовъ, макаръ постоянно и да декретира, че „широко“ и „дълбоко“, „нешаблонно“ и „невкостенѣло“ разбиралъ това учение, на всѣка стжпка показва, че той е далечъ отъ него. Той смѣсва „общественитѣ борби“ съ тѣхното обяснение и за това тѣ за него сж страшно „сложни“ и „сплѣтени“. Но главното е, че той прѣдставлява класовитѣ борби въ видъ на „воюющи отряди“, които ту се съюзяватъ, „за да сражаватъ трети общъ врагъ“, ту се распадатъ, слѣдъ като побѣдятъ, разбира се, тоя врагъ, и встжпватъ въ „нова борба“, при което къмъ всѣки отрядъ на борящитѣ се, „се присъединяватъ други съюзници или възставатъ срѣщу тѣхъ нови врагове“. Тука г. Сакжзовъ развива сжщата „теория“ за „диялектиката (сждбата) на историята“, която развиваше въ търновския конгресъ, която въ „О. Д.“ тъй остроумно я разви и ямболския адвокатъ Петръ Бръннековъ и за която говорихме въ миналата книга на сп. „Ново Време“. Тази Сакжзовска-Бръннековска или Бръннеко-Сакжзовска „теория“ е, както се знае, „теорията“ за „класовото сътрудничество“, за „задружното работение“ на класитѣ. Но за това ще говоримъ по-долу. Тука искахъ да отбѣлѣжа само този фактъ, че въ цѣлото резонйорство на Сакжзова господствува широката опортюнистическа мисъль. Естествено е, че за нея „общественитѣ борби“ сж страшно „сложно“ и „сплѣтено“ нѣщо, сж постоянно „мѣнаващи се“, приематъ „разни фази“. А щомъ тѣ сж такива, то, очевидно е, че и социалистическата партия, която се явява срѣдъ „воюющитѣ отряди“ на буржуазното общество, трѣбва да мѣнява тактиката си, т. е. „формитѣ и срѣдствата“ на борбата „съгласно съ това“, сирѣчь, съгласно съ „разнитѣ фази на мѣняващата се борба“ на буржуазнитѣ „воюющи отряди“, на буржуазнитѣ партии. Дѣйствителностьта, обаче, разгледана отъ гледна точка на Марксовото учение, ни казва тъкмо противното. Каквито „разни фази“ и да приема „мѣняващата се борба“ на буржуазнитѣ партии, но тѣхната тактика спрямо пролетарската класа, и особено спрямо нейната съзнателна организирана часть, спрямо социалъ-демократическата партия, си остава една и ясна. Но затова именно и тактиката на социалъ-демократическата партия си остава една и ясна — тактика на непримиримата класова борба. Тази тактика не може социалъ-демокрацията да я мѣнява съ „всѣкидневно мѣняващитѣ се условия на борбата“, както проповѣдватъ опортюниститѣ; „всѣкидневно мѣняващитѣ се условия на борбата“ могатъ да измѣнятъ само формата и начинътъ, въ който се проявява тази тактика. Въ страни, въ които пролетариатътъ нѣма политически права, тамъ

тактиката на социалъ-демократическата партия се проявява въ друга форма и по другъ начинъ, отколкото въ страни, гдѣто той има тѣзи права. Обаче, тя, сжщността ѝ си остава неизмѣнна. Самостоятелна пролетарска класова политика — такава е тактиката на социалъ-демократическата партия, колкото и както да се мѣнява борбата на буржуазнитѣ «воюющи отряди". Така че, въпросътъ отъ гледна точка на Марксовото учение е много ясенъ.

Но за г. Сакжзова Марксовото учение не е неговъ въплотенъ свѣтогледъ и затова всичко въ «днешното общество» за него е «сплѣтено» ужасно «сложно». И не може да бжде другояче за човѣкъ, който не владѣе вѣрния компасъ на Марксовото учение. Но независимо отъ това, у г. Сакжзова има една много интимна мисъль, която се сили да я докаже съ резонйорство. Трѣбва да се има прѣдъ видъ, че той писа брошурата си слѣдъ «грозното начало на едно разцѣпление». Съ своето резонйорство иска да докаже, че това «начало» е наистина «грозно». Защо е грозно то? — По много проста причина! Очевидно е, *„че една социалистическа партия, водима отъ едни принципи и едни идеали"*, е толкова по силна, колкото „по-вече умствени и активни сили" влизатъ въ редоветѣ ѝ. Това е вѣрно, но само при непрѣменното условие, че „умственитѣ и активни сили" се въодушевляватъ отъ *„едни принципи и едни идеали"*. Когато „една социалистическа партия" се води отъ различни принципи и идеали, тогава тя не само нѣма да бжде силна, а напротивъ, тя вжтрѣ въ себе си носи своята слабость, и рано или късно ще бжде принудена да се разпадне на своитѣ противоположности. Въпросътъ е тамъ, че Сакжзовъ се опита да повлече работнич. социалъ-демократическа партия въ пжтя на „общодѣлскитѣ" принципи и идеали, като затова въ продължение на три години се мжчеше да внесе съмнѣния и колебания въ редоветѣ ѝ спрямо нейнитѣ социалистически принципи и идеали. Но когато слѣдъ търновския конгресъ неговата измѣна къмъ партията почна да става ясна за болшинството отъ нейнитѣ членове, той заедно съ достойния неговъ „другарь" Дабевъ, се опитаха да турятъ „грозното начало" на завладѣвание управлението на партията по чисто анархически начинъ. Партията, обаче, имъ даде пжтя. Озовали се вънъ отъ нея, тѣ почнаха да плачатъ за „единството на партията" и да резонйорствуватъ върху темата, че „една социалистическа партия" е толкова по силна, колкото „по-вече умствени и активни сили" разполага. И ето, за да прѣдаде на това резонйорство достойнството на неопровержимъ аргументъ, г. Сакжзовъ прѣдставлява „днешнитѣ обществени борби" за такова страшно нѣщо, отъ което нѣмало нищо „по-сложно и по-сплѣтено". Да прѣдстави борбитѣ на „воюющитѣ отряди" на буржуазията, съ които има да се бори работническата социалъ-демократическа партия, за страшно „сплѣтени", „сложни", е необходимо за г. Сакжзовъ. Съ това той мисли, че доказва ослабванието на социалъ-демократическата партия въ България слѣдъ „разцѣплението" ѝ, т. е. слѣдъ очистванието ѝ отъ такива „умствени и активни сили", като Сакжзовци. Но очевидно е, че очистванието на „една социалистическа партия, водима отъ едни принципи и идеали", отъ „умствени и активни сили", които години наредъ подкопаваха нейнитѣ основи и я тласкаха въ пжтя на израждането ѝ до буржуазна демократическа партия, не могатъ я ослаби; напротивъ, то е единичкия залогъ за развитието на нейнитѣ сили, за нейния ръстъ.

Както вече казахъ, цѣлата брошура на Сакжзова е дотегливо резонйорство, мжчително за четение брътвение върху общи истрити фрази. Да прослѣди човѣкъ неговото резонйорство стжпка по стжпка, ще рѣче да напиши единъ томъ поне 5 пжти по-голѣмъ отъ брошурата на г. Сакжзова. Разбира се, това не ми е възможно да го направя, толкова повече, че нѣма по-мжчителна работа, отколкото да разгледвашъ филистерското резонйорство на когото и да било. По тази причина ще разгледамъ поважнитѣ за насъ мѣста отъ Сакжзовата брошура.

* * *

Слѣдъ резонйорствата му на 5-а стр. идатъ резонйорствата на 6-а стр. върху темата, че „различията въ схващането, оцѣняването и разбирането на условията, които може да се явяватъ между издирвачитѣ“ биле естествени, естествени биле „и различията на тѣхнитѣ заключения, а, слѣдователно, и различията въ прѣпоржчванитѣ отъ тѣхъ мѣрки“, че отъ тия различия нѣмало никаква опасность за „една партия, съставена отъ мислящи хора“, напротивъ тѣ биле полезни и поучителни за нея, че „колкото въ по-вече области се вмъква партията съ своя умъ и съ своята акция“, толкова повече различия щѣли да се явятъ „въ мнѣнията, оцѣнкитѣ и дѣйствията“ и т. н. Погледнато повърхностно на това резонйорство, нищо друго се не вижда, освѣнъ размазвание на истрити мѣста. Обаче, вникнете по-добрѣ въ тѣхъ и ще видите, че въ това резонйорство се крие сжщата опортюнистическа мисъль, която на всѣкадѣ у Сакжзовитѣ „мисли“ господствува. Между социалъ-демократитѣ не може да има различия „въ схващането, оцѣняването и разбирането на условията“, слѣдователно, не може да има различия и въ тѣхнитѣ заключения и даже „въ прѣпоржчванитѣ отъ тѣхъ мѣрки“. Защото социалъ-демократитѣ, като издирватъ условията на обществения животъ отъ гледна точка на Марксовоте учение, ги схващатъ, оцѣняватъ и разбиратъ еднакво и до едни заключения дохаждатъ. Ако моето оцѣнявание условията на живота и моитѣ заключения е еднакво съ толкова партийни другари, то не е случайно, нито е отъ „лична умраза“ къмъ г. Сакжзова, а произтича отъ това, че ние схващаме и главно разбираме ги отъ гледна точка на Марксовото учение. Ако двама социалисти, или двѣ групи социалисти различно схващатъ оцѣняватъ и разбиратъ условията на обществения животъ и по тази причина дохаждатъ до различни заключения за развитието на тия условия и за дѣйствията имъ, очевидно е, че оцѣняватъ условията отъ двѣ различни гледни точки. Една отъ тѣзи гледни точки трѣбва, очевидно, да не е гледната точка, която ни дава Марксовото учение. Или единиятъ отъ двамата социалисти, или едната отъ двѣтѣ групи оцѣнява обществения животъ не отъ гледната точка на Марксовото учение, а отъ буржуазна. Въ миналата статия видѣхме, какъ Сакжзовъ оцѣнява условията на нашия общественъ животъ и какъ отъ туй оцѣнявание той дохожда до заключението, да прѣпоржча на „българскитѣ социалисти“ „нова тактика“ и до заключението, че историята не е история на борбата на класитѣ, както ни учи Марксовото учение, а история на „класовото сътрудничество“ или на „задружното работение“ на класитѣ. Сакжзовото схващание и разбирание условията на нашия общественъ животъ, го доведоха до проповѣдвание „общо

дѣло“ на „произведещитѣ слоеве“, свиване знамето на раб. соц. демокр. партия, измѣна на социализма, ако ще би и временна, както се мжчи да ни увѣри сега. Тука важното е да подчертаемъ, че „различията въ схващането, оцѣняването и разбирането на условията“ и различията въ заключенията не сж тъй невинни, както се мжчи да ги прѣдстави г. Сакжзовъ. Не, тѣ водятъ често пжти до много голѣми грѣховни послѣдствия. Примѣръ Жоресъ и Миленаъ съ французката социалистическа партия, ромжнскитѣ опортюнисти съ ромжнската и нашиятъ Сакжзовъ съ своитѣ приятели съ нашата.

Но г. Сакжзовъ резонйорствува върху общата тема, че различията въ една социалистическа партия не сж опасни не за друго, а за да докаже, че за нея *единомислието* и *единодѣйствието* сж най опаснитѣ ѝ врагове. А понеже ние „тѣснитѣ“ и „шаблоннитѣ“ напротивъ поддържаме, че раб. соц. демократическа партия безъ *единомислие* и *единодѣйствие* неизбѣжно отива къмъ израждание или унищожение, то г. Сакжзовъ съ своитѣ брътвения върху общи теми се сили да каже, че той „дълбоко“ и „широко“ разбира нѣщата, силата на една социалистическа партия.

„Колкото повече — казва той на стр. 6—7 — боравимъ съ общи формули и *общи* фрази, толкова по-вече едно мнение ще имаме, а сжщо и колкото по-общи акции прѣдприемаме, толкова по-вече единодѣйствие ще имаме. Колкото повече се отричаме да мислимъ конкретно, толкова по-голѣмо е единомислието ни, колкото повече се отричаме да дѣйствуваме конкретно, толкова посплотено ще бжде единодѣйствието ни. *Ограничението на мисъльта* — ето ви *пълно единомислие; ограничението на дѣятелностьта* — ето ви *пълно единодѣйствие.* Затжпенитѣ отъ езуититѣ испански народни маси — ето ви образецъ на единомислящи хора. Стадото овцѣ, които прѣскачатъ една подиръ друга на едно равно мѣсто — ето ви образецъ на единодѣйствие“.

То се разбира, че г. Сакжзовъ тука визира насъ „шаблоннитѣ“ марксисти. Тѣ че сж негови оригинални мисли; той ги е взелъ отъ „великото“ и „прѣмждрото“ съчинение на своя *интименъ, таенъ и любимъ* свой учитель Е. Бернщайнъ, името на когото Сакжзовъ отъ „тънка политика“ старателно избѣгва да упомѣне отъ оня фаталенъ за него моментъ насамъ, когато „крайното Бернщайнианско учение“ бѣше провъзгласилъ за „широко“ и „дълбоко“ разбиранне на Марксовото учение [1]). Разликата между любимия учитель на Сакжзова и неговия ученикъ въ цитираното мѣсто е тази, че Сакжзовъ посоли мислитѣ на учителя съ чисто Сакжзовско остроумие. Ние ще отговоримъ на него съ думитѣ на „учителя“ на нашитѣ широки опортюнисти, когото тѣ парадиратъ за свой „учитель“ винаги, когато трѣбва да скриятъ своитѣ отстжпничества задъ неговия авторитетъ. Думата ми е за Кауцки. Въ статията: „*Отстжплението на десетътѣхъ хиляди*“, прѣводътъ на която е помѣстенъ въ кн. 5 и 6 на сп. „Ново Време“ 1902 г., Кауцки, като отговаря на Бернщайновия прѣдго-

[1]) Какво е това „широко“ и „дълбоко“ разбиранне на Марксовото учение отъ Бернщайна българскиятъ читатель може сега да види отъ отговора на Кауцки, който вече излѣзе въ прѣводъ на български подъ името: **„Въ защита на Маркса** *Отговоръ на Бернщайна*“. Отъ К. Кауцки. Издание на Павелъ Байновъ въ Шуменъ. Нѣма нужда да прѣпоржчваме на читателитѣ тази цѣнна за насъ книга. Надѣваме се, че читателитѣ ни вече сж побързали да си я набавятъ, още повече че цѣната ѝ (2 лева) сравнително съ обема ѝ не е скжпа

воръ къмъ едно ново издание отъ неговата книга и като разгледва разискванията на френскитѣ опортюнисти, станали на конгреса имъ въ Туръ, казва слѣдното:

„Този е най-достойния за отбѣлѣзване резултатъ на новата метода. И това никакъ не е случайность, то е типично и свързано съ нейното сѫщество. Тя поражда революция срѣщу единството на партията: първо срѣщу нейното единство въ мислитѣ, отъ това логически слѣдва, най-малко при всички послѣдователни хора, възстание срѣщу единството въ дѣйствията.

Но, ще ни извикатъ, не искате ли вие да свържите духътъ въ испански ботушъ, не искате ли да прѣдпишите на всѣкиму, какъ той е длъженъ да мисли? —Тукъ ние дохождаме до тиранията и нетолерантностьта на католическата черква и нейната инквизиция. Това възражение се всѣкога прави, тъй че ние трѣбва да му посвѣтимъ нѣколко думи, при все че то е тъй истъркано, че при по-близко вглеждане отъ само себе си трѣбва да се распадне. То почива върху смѣсването на *партия* и *държава*. Отъ държавата ние трѣбва да изискваме, щото тя да търпи всички възрѣния, да не служи държавната власть на никаква черква, да не се бори съ никоя партия. Ние не си избираме държавата, но сме въ нея родени. Безъ принадлежность къмъ една държава често ние съвсѣмъ не можемъ да сѫществуваме, или пъкъ все пакъ не безъ врѣда за нашата личность. Държавата се състои отъ различни класи и значи необходимо съдържа различни партии. Различието въ възрѣнията на нейнитѣ сѫчленове не е никаква случайность, но то се основава на нейната сѫщность като класова държава.

Напротивъ, една партия е организация, въ която *еднакво мислящитѣ* се съединяватъ за *общо дѣйствие*, за да увеличатъ съ това своитѣ сили. Единството въ мислитѣ и дѣйствията на нейнитѣ членове е прѣдварително условие за нейното успѣшно дѣйствие. Тя е организация създадена за борба срѣщу другитѣ партии. Слѣдователно, нейнитѣ основи и задачи сѫ сѫществено други отъ тия на държавата. Една партия се създава свободно и единъ честенъ и ясно глeдащъ човѣкъ никога не ще иска да принадлежи къмъ една партия, чийто възрѣния той не сподѣля. Изключването изъ една партия означава за гешефтаря — политикъ най-много материална врѣда.

Слѣдователно, нѣма нищо по-смѣшно и по-забъркано отъ това, щото сѫщитѣ ония искания, които ние поставяме спрямо държавата относително свободата на мисъльта и други такива, да се отправятъ сѫщо и къмъ партията. Да бѣше сравнението на държавата и партията вѣрно, тогава нашата партия не би могла да наключи никого, билъ той човѣкъ на центра, националъ-либералъ, консерваторъ, тъй като никой заради неговото мнѣние не може да го прѣслѣдва и отлъчва. Безъ съмнѣние, искаме ли ние, както правятъ господствующитѣ черкви и партии, щото държавната власть да е длъжна да се впусне срѣщу другояче мислящитѣ съ своята сила, тогава би се имало право да се крещи за прѣслѣдване на еретицитѣ. Защитата на единството на партията съ духовни орѫжия да се нарича тъй — ще рече да се бъбрятъ безсмислено хубаво звучащи фрази, или съзнателно да се употрѣбява дѣятелно демагогическо докачение.

Новата метода, обаче, не е нищо освѣнъ възстание срѣщу единството на партията; тя нѣма никакво ново, съединяюще убѣждение, което тя иска да тури на мѣстото на старото. Тя се слага отъ най-различнитѣ елементи, на които общото е само едно — тѣхната критика, тѣхното възтание срѣщу до сега господствующето убѣждение и тактиката на партията. Тя дѣйствува само унищожающе" („Ново Време", стр. 508—509).

Тази цитата е малко дълга, но за това пъкъ е много поучителна. Както виждаме, мнимиятъ „учитель" на нашитѣ „широки социалисти" Карлъ Кауцки тъкмо обратно на своя мнимъ „ученикъ" Я. Сакѫзовъ разбира *единомислието* и *единодѣйствието* на партията. Споредъ Кауцки, такива брътвежи за ограничаване на мисъльта и дѣятелностьта, за свързване на духа въ „испански ботушъ", — изражения на дѣйствителния учитель на г. Сакѫзова, на Бернщайна — сѫ безсмислени бъбрения на

„хубаво звучещи фрази“ или „съзнателно дѣятелно демагогическо докачение“. Тѣзи безсмислени Сакъзовски брътвежи сѫ глававо „теоретизиране“ на „новата метода“, която наистина не е нищо друго, „освѣнъ въстание срѣщу единството на партията“, срѣщу силата ѝ, срѣщу основнитѣ ѝ принципи и произтекающата отъ тѣхъ тактика. Задъ тия брътвежи на Сакъзовци за „свободата на мисъльта и дѣйствията“ се крие измѣнничеството имъ къмъ партията.

Разбира се, че Сакъзовъ, като не разбира значението на единомислието и единодѣйствието за партията, достига до тамъ, щото да прѣпоръчва на „една социалистическа партия“ практическа дѣятелность чисто анархистическа. И наистина, четете страници 7-а и 8 а и вижте. Тамъ „всѣки отрядъ“, „всѣки войникъ“, т. е. всѣки партиенъ членъ и всѣка партийна организация, „всѣки на своето мѣсто има самъ да оцѣнява срѣщналитѣ се напрѣдѣ му условия на борба и изпълнение дълга къмъ цѣлото“. „Общо обмислениятъ планъ на защита и нападение“ се разпрѣдѣлялъ и поемалъ „на свободно и радостно изпълнение“ отъ „единични и сплотени отряди“. „Генерелниятъ щабъ“, т. е. Ц. Комитетъ на партията, може да се кѫса отъ разногласия „при разглеждането и приемането на боевия планъ“, дори това може да прави и „въ разгара на сраженията“ — нищо отъ това! Стига „свободата на мисъльта и дѣйствията“ да се запази! Чисто анархистическа тактика! И подиръ всичко горѣказано Сакъзовъ и неговитѣ приятели пакъ поддържатъ, че той въ нищо не отстѫпвалъ отъ социализма, не измѣнявалъ на партията.

* * *

Слѣдъ горѣизложеното резонйорство на г. Сакъзова, той пристѫпва вече къмъ сѫщностьта на полемиката, почната прѣди три години. Въ сѫщность на нашата тригодишна критика по отстѫпничествата на г. Сакъзова и разясненията основнитѣ принципи на работническата соц. демократическата партия въ продължение на повече отъ двѣ години Сакъзовъ отговаряше само съ глупави и претенциозни нападки и закачки, съ хвърляние на голи съмнѣния къмъ партийнитѣ основи и съ подкопавания подъ довѣрието на партията къмъ всички ония, които защищаваха послѣднитѣ. Само отъ търновския конгресъ насамъ Сакъзовъ и неговитѣ приятели почватъ да се опитватъ ужъ да отговарятъ по принципалнитѣ разногласия. Какви имъ сѫ отговоритѣ, читателитѣ ги знаятъ. Въ всѣкой случай отговоритѣ имъ никакъ не доказваха, че тѣ не сѫ отстѫпници, а доказваха тъкмо обратното. Но слѣдъ като се озоваха вънъ отъ партията, тѣ се сѣтиха, че сѫ обвинени въ отстѫпничество отъ социализма и въ измѣна на партийното дѣло и почнаха да се кълнятъ, че въ нищо не сѫ отстѫпвали и че никога не сѫ измѣнявали на партията. Чакъ тогава г. Сакъзовъ се сѣти, че има дадено отъ него обѣщание на търновския конгресъ да излѣзе съ брошура, да се изкаже по принципалнитѣ разногласия, които тъй надуто самонадѣйно той стана причина да се възбудятъ въ партията. И много добрѣ направи, че той, макаръ и късно, излѣзе съ брошурата си. Сега безпристраснитѣ читатели могатъ да видятъ, какво тѫпо и въ сѫщото време фанфаронско недомислие се криеше задъ тригодишнитѣ му питийски фрази за обладанието отъ него тайната на „широкото“ и „дълбокото разбиране“

на общественитѣ явления. Ние още първата година отъ разногласията показахме, какво дребнобуржуазно недомислие се криеше задъ Сакжзовското „широко и дълбоко разбиране“ (гл. ст. *Социализмъ или демократизмъ?* „Ново Време“, № 5, 1901), и подирѣ въ редъ други статии отъ най-различни страни хиляди пжти се разкри и недомислието на г. Сакжзова и на неговитѣ приятели, и отстжпничествата имъ.

Но не щѣте ли, г. Сакжзовъ, слѣдъ три години и слѣдъ като се озова вънъ отъ партията, иди и ви пише слѣдующето:

> „Отъ три години насамъ се хвърлятъ тѣзи обвинения, но излѣзли ли сж до сега еднажъ да изброятъ, че тази и тази постжпка е вѣроломна, че тази и тази постжпка прѣдава или изражда партията, че тѣзи и тѣзи мисли или дѣйствия сж дребнобуржуазни и противни на пролетарскитѣ интереси? Мало и голѣмо, разбрано и неразбрано, вика, че сме отстжпили отъ марксизма, но еднажъ до прѣди единъ мѣсецъ, взелъ ли бѣ нѣкой да изложи въ **що има отстжпление** отъ социализма? Едва напослѣдъкъ, въ „Работ. Вѣстн.“, въ „Ново Врѣме“ и въ брошурата на Бакаловъ (Отстжпничество отъ социализма), ние виждаме да се съгласяватъ нашитѣ противници върху една само точка, въ която ние сме били отстжпили отъ марксизма, и тази точка е, **че ние сме отричали класовата борба и сме проповѣдвали класово примирение или класово сътрудничество.** Трѣбваше да изминатъ три години на ожесточени нападки и нечувани оскърбления, за да формулиратъ най-послѣ обвинението, че ние сме напущали почвата на класовата борба и че сме провъзгласявали едно общо дѣло между класитѣ“ (стр. 10).

Това, що се съдържа въ тѣзи цитирани редове, може да ги напише или само човѣкъ, който е падналъ много низко въ умствено отношение и прѣдъ собственитѣ си очи, или човѣкъ, който гледа на читателитѣ като на величайши глупци, на формени идиоти. И наистина, г. Сакжзовъ сега пише, че никой „до сега“ не билъ излѣзалъ „еднажъ да изброи“ вѣроломнитѣ му постжпки, да изброи дребно-буржуазнитѣ и противни на пролетарскитѣ интереси негови мисли и дѣйствия, че до „прѣди единъ мѣсецъ“ никой „ни еднажъ“ не билъ взелъ да изложи *„въ що има отстжпление отъ социализма“* и че трѣбвало „да изминатъ три години на ожесточени нападки и нечувани оскърбления, за да формулиратъ най-послѣ обвинението, че ние сме напущали почвата на класовата борба и че сме провъзгласявали едно общо дѣло между класитѣ“. И това пише г. Сакжзовъ, слѣдъ като три години наредъ въ „Ново Време“ многократно се излагаха неговото отстжпничество отъ социализма, неговата измѣна къмъ партията, неговитѣ вѣроломства спрямо нея, неговото напускание почвата на класовата борба и неговитѣ проповѣди на „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“! И това пише г. Сакжзовъ, слѣдъ като два партийни конгреса: Плѣвенския въ 1901 г. и Търновския, особено този, въ 1902 г. посвѣтиха на неговитѣ отстжпничества редъ засѣдания и слѣдъ като цѣла година, подиръ Търновския конгресъ, партийниятъ органъ „Раб. Вѣстникъ“ изложи цѣлото негово дребно-буржуазно брътвение и измѣната му къмъ партията! Чудовищно, невѣроятно безсъвѣстно е твърдението на г. Сакжзова! Да се опровергава подобно твърдение, значи да се оскърбяватъ нашитѣ читатели. Но моля да ме извинятъ. Нашитѣ противници сж тъй нахални, тъй безочливи, тъй безсрамни, че минаванието на това твърдение на г. Сакжзова само съ казаното би се експлоатирало отъ тѣхъ въ смисълъ, че то е необоримо, вѣрно, съгласно съ дѣйствителностьта. Затова нека ми простятъ читате-

литѣ, ако имъ приведа нѣколко доказателства въ опровержение на тъй явно безсъвѣстното твърдение на г. Сакъзова.

Че „обвинението“ ни противъ него е формулирано не „едвамъ напослѣдъкъ“ или „прѣди единъ мѣсецъ“, не слѣдъ като се изминали „три години“, а още отъ първия моментъ на неговото отстъпничество, тъкмо прѣди три години, читателитѣ, които сѫ слѣдили полемиката, знаятъ това много добрѣ. Още въ първата ми статия, въ статията Pro domo sua, формулярахъ „обвинението“. Наистина тамъ говоря въ общи чърти, не изтъквамъ рѣзко «обвинението», говоря за *отдалечаване* и *отклонение* отъ принципитѣ на партията, отъ теоретическата ѝ основа, като имахъ за цѣль *само* да прѣдупрѣдя г. Сакъзова, че той тръгна по плъзгавъ, по измѣннически пѫть. Най-сетнѣ, тамъ не говоря открито за вѣроломството на г. Сакъзовъ спрямо партията, но който знае да чете и да мисли, той сигурно ще се съгласи, че още въ първата статия окачествявамъ поведението му спрямо партията най-малко като крайно некоректно. Но нека приведа нѣкои мѣста отъ тази статия, които ясно изобличаватъ фалшивото Сакъзово твърдение. На страницитѣ на „Ново Време“, 1900 г. № 10, като привеждамъ въ общи чърти, каква е теоретическата основа на нашата партия и основнитѣ ѝ принципи, произтекающи отъ нея основа, както и за задължителностьта имъ на всѣки партиенъ членъ, казвамъ:

„Обаче, между членоветѣ на Работническата Социалъ-Демократическа Партия има, за съжаление, и такива, които *ужъ признаватъ и теоретическата ѝ основа, и принципитѣ*, проистекающи отъ нея, *а въ сѫщность*, тъй да кажа, *на практика положително се отдалечаватъ отъ тѣхъ* (стр. 1141) . . . . Такъвъ примѣръ на отдалечаване отъ принципитѣ на партията и *на съвършенно утопиченъ начинъ на мисление* ни дава напослѣдъкъ другарьтъ Я. Сакъзовъ въ своето „списание“ *Общо Дѣло*, което ми даде поводъ да напиша тази статия (стр. 1142) . . . Но независимо отъ казаното, др. Сакъзовъ въ „Общо Дѣло“ допусна едно голѣмо отклонение отъ принципитѣ на партията и *подига тактически въпроси въ такава неопредѣлена, крайно мъглява форма, която внася голѣма бъркотия на понятията* (стр. 1144) . . Сѫщото нѣщо ние виждаме въ уводнитѣ статии на двата първи броя на „Общо Дѣло“, които статии сѫ опредѣляющи принципиалното направление на списанието и сѫ излѣзли изъ перото на др. Сакъзовъ. Тѣзи статии сѫ литературно изказване на сѫщитѣ мисли, които др. Сакъзовъ е изказвалъ въ сказкитѣ си. Въ тѣхъ е забелѣжито сѫщото систематическо избѣгване почвата, на която стои Работническата Социалъ-Демократическа Партия, на която той е членъ и сега чл. на Централния ѝ Комитетъ, сѫщото систематическо отдалечаване отъ главната ѝ теоретическа основа, *сѫщото избѣгване да се спомѣне за социализмъ и за социалистическата партия въ нашата страна* (1144) . . . Сѫщностьта на тая мѫчно смилаема цитата (въпросътъ е за първата цитата, която направихъ въ статията изъ „Об. Дѣло“) е, че ако утрѣ *се съединятъ всички производящи слоеве*“, съ цель да провъзгласятъ „една трайна *свобода и законность*“, тогава ще се тури край на царствующия въ страната политически режимъ (1145) . . . Обаче, др. Сакъзовъ *въпреки това, що той изтъкна*, за голѣмо огорчение на нѣкои другари, *въ реферата си въ VII-я конгресъ*, въ тази годишния конгресъ на Работническата Социалъ-Демократическа Партия, *за земледѣлческото движение*, въ първата си статия въ „Общо Дѣло“ *съзира най-прогресивна обществена сила въ „земледѣлческия слой“*, който той счита такава революционна сила, която може да се яви „могѫщъ лостъ за измѣняване на досегашния държавенъ вървежъ“ (1147) . . . Обаче, др. Сакъзовъ подига въпросъ за тактика, за единъ временъ компромисъ, но въ такава странна форма, която е въ състояние да забърка най-яснитѣ понятия. Др. Сакъзовъ въ двѣтѣ си статии въ „Общо Дѣло“ говори за единъ временъ компромисъ *между всички производящи слоеве!*“ (1149) . . . Изобщо, съвършенно е непонятно, кои сѫ причинитѣ, които каратъ

др. Сакъзовъ да напусне почвата на Работническата Социалъ-Демократическа Партия и да се отдалечава отъ главната теоретическа основа на Социалната Демокрация и на произтекающитѣ отъ нея основни принципи на партията и до тамъ, *щото да слиза на дребно-буржуазнитѣ идеали и свѣтовъзрѣние*“ (1150).

Въ цитиранитѣ мѣста, особено въ подчертанитѣ сега отъ мене редове, както виждате, е формулирано цѣлото „обвинение“ противъ г. Сакъзова, още въ самото начало на полемиката, разбира се, въ една форма, колкото бѣше възможно по-мека. Още въ самото начало на полемиката изброяваме вѣроломствата на г. Сакъзова спрямо партията. Въ сѫщность всички цитирани мѣста ни говорятъ само за вѣроломното поведение на Сакъзова. Не е ли, наистина, безподобно вѣроломство, да излъжешъ VII-я конгресъ, сливенския партиенъ конгресъ, че си „тѣснѣйши“, както по въпроса за „земледѣлческото движение“, за да те избере членъ на управителния органъ на партията, съ скритото намѣрение да станешъ недосѣгаемъ за критика, а подиръ два мѣсеца, облѣченъ въ мандата на чл. отъ Ц. Комитетъ, да плюешъ на това, що си говорилъ на конгреса, и да пишешъ за сѫщото „земледѣлческо движение“, което си осѫдилъ на конгреса, като буржуазно и измамническо, че то вече прѣдставлява „могѫщълость“ за измѣнение „на държавния вървежъ“ и да прѣдлагашъ „общо дѣло“ на всички „производещи слоеве“? Или не е безподобно вѣроломство къмъ партията, къмъ нейното учение, къмъ върховния отъ пролетарскитѣ интереси, развитието на класово социалистическо съзнание у пролетариата, да си виденъ членъ на партията, която си туря послѣдната задача, и въ сѫщото време да напускашъ тази задача, систематически да избѣгвашъ да говоришъ за нея, за социализма, за задачитѣ на работнич. социалъ-демократическа партия? Или не съставлява вѣроломна измѣна, да си виденъ членъ на партията и въ сѫщото време по околенъ пѫть, въ скрита форма, да проповѣдвашъ напусканието на тактиката ѝ? Въ цитиранитѣ отъ статията Pro domo sua мѣста се говори имено за тия вѣроломства на г. Сакъзова. Въ тѣхъ не сѫ споменати изрично думитѣ „вѣроломство“ и „вѣроломна измѣна“, но смисълътъ имъ е ясенъ. Въ сѫщитѣ мѣста, както виждаме, се посочва и това, въ що се заключава отстѫпничеството на Сакъзовъ отъ социализма, както се посочва и на неговия утопиченъ начинъ на мислене, а така сѫщо и на туй, че той е прѣдставитель „на дребно-буржуазнитѣ идеали и свѣтовъзрѣние“ и че е напусналъ почвата на класовата борба, защото е напусналъ „основата“ на партията. Така че, — повтарямъ — още въ първата статия, прѣди три години, е формулирано „обвинението“ противъ г. Сакъзова. Обаче, той има печалната дързость да излиза сега съ една брошюра и да ви казва, че „едвамъ напослѣдъкъ“, „прѣди мѣсецъ“, „слѣдъ три години“ било формулирано „обвинението“!

Но по-нататъкъ. Извѣстно е, какъ отговори Сакъзовъ на това „обвинение“. Той тогава писа, че ние, редакторитѣ на «Ново Време» и «Работнически Вѣстникъ», «прѣзъ толкова години» сме останали „неотзивчиви на умственото брожение въ срѣдата на западнитѣ марксисти“ и на „крайното Бернщайнианско учение“ и затова ние сме разбирали марксовото учение „тѣсно“, „шаблонно“ и т. н. Съ този отговоръ Сакъзовъ издаде самъ себе си, своето отстѫпничество. Защото отъ него стана ясно, че за

Сакжзовъ „широко“ и „дълбоко“ разбиране на Марксовото учение е „умственото брожение въ срѣдата на западнитѣ марксисти“, „крайното Бернщайнианско учение“, а понеже послѣдното е чисто отстжпничесто отъ Марксовото учение, то „широкото“ разбиране на социализма отъ г. Сакжзова не е нищо друго, освѣнъ широко отстжпничество отъ Марксовия социализмъ, което отстжпничество и получи у насъ печалното име „широкъ социализмъ“. Въ „Ново Време“, сжщата година № 11 и 12, въ статията: «*Марксовото учение и др. Сакжзовъ*» пакъ му посочихъ съ неговитѣ собствени думи, въ що се състои отстжпничеството на г. Сакжзова и че той почна отъ тамъ, дѣто свършиха Минцесъ и Деборовъ. Въ сжщата статия на стр. 1321 разказвамъ на читателитѣ си за разискванията, станали въ нѣколко общи събрания на Ц. Комитетъ съ парламентарната фракция и съ участието на партийни другари, живущи тогава въ София. Тамъ, между другото казвамъ слѣдующето:

„При разискванията др. Сакжзовъ се силеше да формулира своето ново разбиране на партийната дѣятелность, но не можа да даде опредѣлена формула. Той казваше приблизително тако, че нашата партия трѣбвало *нѣкакъ* да накара населението да наложи на управляющитѣ капиталистическото развитие и дори настояваше, щото въ прѣдстоящитѣ избори едно отъ исканията ни да бжде искането на капиталистическото производство. Излизаше, че нашата партия трѣбвало да се тури на чело на буржуазнитѣ прогресивни движения и да работи за развитието на капиталистическия начинъ на производство. На слѣдующето събрание др. Д. Димитровъ ясно формулира мисъльта на др. Я. Сакжзовъ, именно въ този духъ, че нашата партия трѣбва да се тури на чело на буржуазията и да работи за развитието на капиталистическитѣ форми на производство“.

Както е извѣстно, покойниятъ Д. Димитровъ слѣдъ нѣколко време подиръ горнитѣ събрания излѣзе съ брошюрата: «*Разпрата въ работнишката партия*» и откровено разви казанитѣ отъ него възгледи на софийскитѣ ни събрания прѣзъ Декемврий 1900 година. Тѣзи възгледи, както сега узнаваме отъ г. Сакжзова (гл. 89 стр. бѣлѣжката отъ брошюрата му), сж били плодъ на „изучване“, или по-вѣрно на резонйорствуване върху българския общественъ животъ, на Сакжзова и неговитѣ приятели въ София. Слѣдователно, формулиранитѣ въ софийскитѣ ни събрания възгледи отъ покойния Д. Димитровъ (както и въ брошюрата му), сж възгледи и на Сакжзова и на неговитѣ приятели. А тѣ явно сж отстжпнически. Още тогава въ сжщата статия и на сжщата 1321 стр. писахъ по поводъ на тѣхъ:

„Това означава нашата партия да престане да бжде социалистическа, да се обърне на една буржуазна прогресивна партия. Такова е заключението, което извлѣкохъ, както и болшинството на присжтствующитѣ, отъ разискванията по горѣпоставения въпросъ. Такова разбиране на партийната ни дѣятелность не съдържа, разбира се, положително нищо марксическо“.

И тъй, още въ самото начало на полемиката, прѣди три години се изброиха вѣроломствата на г. Сакжзовъ, изложи се отстжпничеството му отъ социализма и измѣната му къмъ партията, къмъ пролетарскитѣ интереси и въ какво се състоятъ тѣ, както и дребно-буржуазнитѣ му мисли, съ които той „теоретизираше“ вѣроломствата, отстжпничеството и измѣната си.

Въ цитираното изъ двѣтѣ ни статии, както виждатъ читателитѣ, въ формулираното „обвинение“ изрично не се твърди, че г. Сакжзовъ

напуща почвата на класовата борба и провъзгласява „общото дѣло“ между класитѣ, че отрича класовата борба и проповѣдва „класово сътрудничество“. Обаче, съвършено фалшиво е твърдението на г. Сакжзова, че „едва напослѣдъкъ“ било формулирано и това „обвинение“. Изричното и подробно формулиране на това „обвинение“, както и на всички горѣцитирани „обвинения“, е направено още въ №. 5, 1901 год. на «Ново Време» въ статията: *«Социализмъ или демократизмъ?»* Понеже въ нея подробно разгледвамъ отстжпничеството на г. Сакжзовъ възъ основа на писаното отъ него въ 16-тѣ броя отъ „Общо Дѣло“ и понеже тя е писана прѣди двѣ години, т. е. още първата година отъ отстжпничеството на г. Сакжзовъ, то моля читателитѣ да я прочетатъ цѣла сами. Тука ще цитирамъ само нѣкои мѣста отъ нея, отъ които може да се види, че „обвинението“ за напущанието на класовата борба отъ Сакжзовъ и за провъзгласяванието отъ него на „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, „между класитѣ“, е формулирано не „едва напослѣдъкъ“, а още въ началото на полемиката.

„За Я. С. днесъ въ България нѣма въпросъ за *класова борба*. Наистина той признава, че има „противоречия“ между разнитѣ „производещи слоеве“; но той остава на страна тѣзи „противоречия“. Значи, нѣма борба между разнитѣ „слоеве“ вслѣдствие на тия противоречия, т. е. вслѣдствие различието въ интереситѣ имъ, а има едно *общо дѣло* между тѣхъ. Тука именно се заключава цѣлата утопичность на Я. С. и принципиалното му отклонение отъ партията (стр. 568) . . . Изобщо, *общото дѣло* на Я. С. се свежда главно къмъ едно коренно демократическо измѣнение на държавния строй у насъ, като необходимо условие за установяванието на „здрава економическа и финансова политика“ (569) . . . Както видѣхме, за Я. С. не сжществува у насъ класова борба. Споредъ него *днесъ* историята на българския общественъ животъ е история на борбата на двѣ главни течения, едно реакционно и друго демекратическо (бр. 12, стр. 1) . . . И тъй *общото дѣло*, което Я. С. отъ конгреса насамъ настойчиво препоржчва на нашата страна е революцията въ политическото ѝ управление. Тази революция е *общо дѣло* на всички негови „производещи слоеве“, на цѣлъ *народъ* . . . Отъ приведенитѣ мѣста изъ неговитѣ статии, ясно е, че общото гледище на Я. С. нѣма абсолютно нищо общо съ Марксовото учение, „тѣсно“ или „широко“ разбирано. Гледището на Я. С. е просто *демократическо* гледище, каквото ние намираме у всички наши демократи и наши противници . . . Най-първо ще забѣлѣжимъ, че Я. С., като всѣки сжщи демократъ, прѣдставитель на дребната буржуазия, ни говори за *общо дѣло* на единъ *народъ* отвлеченъ. Въ тоя народъ влиза и дребната буржуазия и „работницитѣ-пролетари“. Въ тоя народъ влизатъ и всички „производещи слоеве“, които Я. С. ги абстрахира отъ общественитѣ отношения, въ които тѣ се намиратъ, и ги кара да се въодушевляватъ отъ еднакви стремления. Това е тъкмо съгласно съ обяснението, дадено по-горѣ отъ Маркса, за свойствата на прѣдставителитѣ на дребната буржуазия“ (570) . . . И тъй, „теорията“ на Я. С., която е тъй стара, както и буржуазния демократизмъ въ всичкитѣ му видове, е една такава демократическа идеалистическа мъгла, която може да се види за „ново и широко разбиране“ на „общественитѣ учения“ само на най-примитивни умове. Исхождайки отъ тази „теория“, Я. С. до сега употрѣби всички усилия, за да убѣди „добритѣ елементи“ отъ всички наши „производителни слоеве“ да се съединятъ въ една нова демократическа сила, която да замѣсти „липсващата обществена класа“ и която да осжществи „великитѣ национални задачи“! (578) . . . Но Я. С., както се вижда, е избралъ друга тактика. Той се опитва да накара самата партия да напустне „тѣсното“ гледище, „тѣснитѣ“ основи, на които стои. За тази цѣль, вижда се, той прѣдприе *Общо Дѣло* и при първото ни напомнюване, че той съ него напуска основнитѣ принципи, почвата на партията, за сжщата цѣль, очевидно, хвърля съмнѣние у членоветѣ ѝ, че нашето разбиране на Марксовото учение било тѣсно и че имало друго по-широко и най-широко дори, каквото е „крайното Бернщайнианско уче-

ние". И ето въ продължение на 8 месеца Я. С. въ *Общо Дѣло* развива една *бернщайниада*, която на българска почва у Я. С. се явява въ видъ на една лутаница за дирение „елементи" за организирането на „широка демократическа сила". Ще ли Я. С. да успѣе да заблуди нѣкого отъ партийнитѣ другари и да отклони партията отъ пѫтя ѝ, близкото бѫдяще ще ни покаже" (стр. 581).

Подиръ всичко цитирано читателитѣ сами виждатъ, какво чудовищно, невѣроятно безсъвѣстно е твърдението на г. Сакъзова, че «обвинението» било формулирано «едва напослѣдъкъ», слѣдъ като се изминали три години! И това невѣроятно безсъвѣстно твърдение повтаря г. Сакъзовъ на нѣколко мѣста въ брошурата си (гл. 12 и 13 стр.)

Да минемъ по нататъкъ.

* * *

Слѣдъ горѣказаното чудовищно по своята недобросъвѣстность и злоумишленность твърдение на г. Сакъзовъ слѣдва редъ други. По всички други „обвинения" на Сакъзова, като по «економическия материализмъ», по въпроса за «частната дребна собственость», по «буржуазната конституционна теория», гробно сме замълчали и щѣли сме да мълчимъ; тѣ биле «днесъ закопани и нѣма кой да ги възкресява вече», защото г. Сакъзовъ „и други наши писатели" доказали нашето «невѣжество» и че „всички видни социалисти съ Маркса и Кауцки на чело мислятъ еднакво" съ тѣхъ! На това нѣма какво да се отговаря. Читателитѣ трѣбва да прочетатъ моитѣ статии: *Социализмъ или демократизмъ?*, въ която най-подробно доказвамъ, че Сакъзовъ обяснява „общественитѣ явления съ идеитѣ, а не съ икономиката"; *Една рекапитулация*, въ която показвамъ всичката фалшивость на Сакъзовото перчение, че е доказалъ моето „дебело невѣжество" по „економическия материализмъ" и фалшификацията му при цитирането отъ моята статия Pro domo sua,*) както и фалшификациитѣ, вършени отъ неговитѣ „видни социалисти" съ мислитѣ на Маркса и Кауцки, и *Ликвидация*, въ която, между другото, пакъ показвахъ сѫщитѣ имъ фалшификации — за да видятъ, до колко ние сме мълчали гробно по тия „обвинения" и на чия страна е „дебелото невѣжество" по тия въпроси. Читателитѣ трѣбва да прочетатъ сѫщо и статиитѣ на нашия др. Тодоръ Петровъ: „*Широкиятъ социализмъ" въ теория и на практика*",

---

*) Нѣкой пѫть, може би, ще разгледамъ и Джидровитѣ скудоумия по „економическия материализмъ". Казвамъ, може би, защото да се занимаваме съ безсмисленитѣ брътвежи на Джидрова, значи да правимъ голѣма честь на безчестието. Този господинъ „докторъ" на фалшификациитѣ въ брошурата си „*Принципи и заблуждения*" между друго казва, че азъ, въ статията си „*Социализмъ или демократизмъ?*" и въ „*Една рекапитулация*" билъ съмъ привелъ изъ Маркса думата: „*държавни форми*" съ думата „*политически форми*" и нарочно тъй криво съмъ билъ привелъ. За да изоблича този „докторъ" на лъжитѣ, ще приведа мѣсто отъ френския прѣводъ на Марксовото съчинение „*Критика на политическата економия*" на Remy отъ най новото издание на нѣмския оригиналъ. На френски стои буквално тъй: „Ma recherche m'amena á penser que les rapports juridiques *et les formes politiques* ne peuvent être compris par euxmemes, ni ne peuvent s'expliquer non plus par le soi-disant développement général de l'esprit humain". Както виждате, азъ нищо не съмъ измънилъ, а прѣведохъ точно, както е въ френския прѣводъ на Remy (гл. Critique de l'économie politique par Karl Marx. Traduit de l'allemand par Léon Remy. Paris 1899. Préface, p. III).

а особено статията му въ миналата кн. 4 и 5: „*Какво доказваха общодѣлцитѣ?*“, за да видятъ още еднажъ, на какви фалшификации сж способни „писателитѣ“ и „виднитѣ социалисти“ на г. Сакжзова, на чело, разбира се, не съ Маркса и Кауцки, а на чело съ самия г. Сакжзовъ и до колко ние „гробно мълчимъ“ по двата послѣдни пункта отъ „обвиненията“, а именно по „частната дребна собственность“ и по „конституционната теория“. Толкова по това!

Но слѣдъ като си дава видъ на побѣдитель по тритѣ „обвинения“, по които ни осжди на „гробно мълчание“ и вѣчно посрамление, г. Сакжзовъ намира само едно „обвинение“, издигнато противъ него ужъ „въ лѣто Господне 1903“, не по-рано! И тука той много важно пита:

„Пита се: — казва той — гдѣ намиратъ нашитѣ тѣсни социалисти елементитѣ за това обвинение? Гдѣ сж изказани отъ менъ мисли, които свидѣтелствуватъ за моето напущание принципа на класовата борба и гдѣ съмъ прѣпоржчалъ азъ на социалиститѣ примирение на класитѣ и класово сътрудничество?“ (стр: 13 — 14).

Разбира се, че Сакжзовъ отговаря на своитѣ въпроси отрицателно; той *не знае*, гдѣ ние намираме тѣзи „елементи“ за „това обвинение“; той „*никога* и *никждѣ*“ не билъ изказвалъ „подобни мисли“! Всичко това било измислено отъ насъ „нетолерантнитѣ“ „тѣснитѣ“, за да „покрусимъ“ невинния г. Сакжзовъ, който „толкова години неотлжчно“ проработилъ въ редоветѣ на партията, който „единъ день по най-площаденъ начинъ“ билъ обруганъ и „най-безсрамно билъ задѣтъ въ най-святото“ за него и многоточие и който заявявалъ, „че не само въ *миналото*, но и *днесъ*“ той стоялъ „*на сжщата класова почва*“ и днесъ „е *далечъ*“ отъ него „*мисъльта* за *общо класово сътрудничество*“! До колко е вѣрно и това твърдѣние на г. Сакжзова, може да се види отъ горѣспомѣнатитѣ мои статии, отъ статиитѣ въ „Ново Време“ на др. Ц. Бръшлянъ, Ю. Юрдановъ, Хр. Николовъ, Т. Петровъ, отъ статиитѣ въ „Работнически Вѣстникъ“ слѣдъ търновския конгресъ на др. Г. Георгиевъ подъ названието „*Социализмъ и демократизмъ*“ и Г. Кирковъ, на др. Б. Х. Сотировъ: „*Да се изкажемъ*“, Ц. Бръшлянъ „*Рекапитулация*“ и „*Класова борба*“, статиитѣ на др. Г. Бакаловъ (и неговата брошюра „Отстжпничество отъ социализма“, както и прѣводитѣ му) и т. н. и т. н. Въ всички тѣзи статии най-ясно и категорично сж посочени и разгледани всички „елементи“ и „мисли“ за „обвинението“ на г. Сакжзова въ отстжпничество отъ принципа на класовата борба. Но г. Сакжзовъ, за да убѣди не знамъ кого, че той въ нищо не е отстжпвалъ, привежда сега своитѣ петь първи уводни статии въ «Общо Дѣло». Разбира се, че той краснорѣчиво замълчава другитѣ 11 свои уводни статии, които сж писани слѣдъ паданието на «черкезкия» режимъ и които заедно съ петьтѣхъ първи разгледвамъ въ статията «*Социализмъ или демократизмъ?*», безъ да говоримъ за всички статии на г. Сакжзовъ, писани въ продължение на три години и върху съдържанието на които сж писани всички горѣпомѣнати статии въ «Ново Време, «Работнически Вѣстникъ» и въ отдѣлни брошюри. Но и отъ тѣзи петь уводни статии, които г. Сакжзовъ сега ни привежда, се вижда ясно, че той *изрично* и много ясно изказва «мисли» за «общо дѣло» на «производещитѣ слоеве», слѣдователно, проповѣдва отстжпничество отъ поч-

вата на класовата борба. И наистина, ето какво четемъ въ статия пета, въ брошюрата на стр. 31:

„Ние видѣхме, че голѣмитѣ национални задачи съставляватъ една належаща нужда на българския животъ, *но при липсването на една обществена класа у насъ, която да се яви тѣхенъ носитель*, тази нужда се осѣща малко или много по-вече въ всички останали съсловия и слоеве на народа. Ето защо ние въ първия брой още посочихме на **извѣстни елементи** въ работническата, земледѣлческата, еснафско-занаятчийската и търговско-индустриалната срѣда, които ще могатъ, **при извѣстна организация, и до като трае този моментъ**, *да се явятъ замѣстници на оная липсваща у насъ обществена сила*, на *която по право се пада ролята на възродителка на българския* животъ".

Не е ли ясно отъ тази цитата и особено отъ подчертанитѣ отъ мене редове, че г. Сакъзовъ проповѣдва «общо дѣло» на „производещитѣ слоеве" и че, слѣдователно, проповѣдва напускание почвата на класовата борба? Да оставимъ всичко друго, що се съдържа въ тази цитата, на страна, но не е ли ясно, че Сакъзовъ проповѣдва да създадемъ отъ **извѣстни елементи** изъ *работническата, земледѣлческата, еснафско-занаятчийската и търговско-индустралната срѣда* една особена **организация**, *сила, партия*, които **елементи**, така *организирани*, и **„до като трае този моментъ"**, да се явятъ „замѣстници на оная липсваща у насъ обществена сила, на която по право се пада ролята на възродителка на българския животъ"? Не значи ли това да проповѣдвашъ „общо дѣло" на „производещитѣ слоеве" и не само за «момента», до като трае «черкезкия режимъ», а до като не се яви «липсващата у насъ обществена сила» — «възродителката на българския животъ»? Трѣбва, наистина, човѣкъ да бъде форменъ идиотъ, за да не види въ цитираното проповѣдь на «общо дѣло», на напускание класовата борба, и не за дадения политически моментъ, не прѣдъ видъ «черкезкия режимъ», а до като не се яви «липсващата обществена класа», «възродителката на българския животъ». Защото очевидно е, че „възродителката", „обществената класа", която, споредъ г. Сакъзова, липсва у насъ, не може да се яви, като гъба слѣдъ пролѣтенъ дъждъ, хеменъ слѣдъ падането на „черкезкия режимъ". И г. Сакъзовъ затова именно проповѣдваше «общо дѣло», напускание почвата на класовата борба не само за момента, до като трае Радославовия режимъ, а до като се яви «възродителката», т. е. до като развитието на «българския животъ» създаде „обществената класа", която да осъществи «великитѣ национални задачи». Но ето че той сега, слѣдъ като се видѣ заедно съ «общото дѣло» вънъ отъ партията, безъ всѣкакво стѣснение, бихме казали съ неговитѣ думи, безсрамно ни обявява, че той «*никога и никждѣ*» не билъ проповѣдвалъ «общо дѣло» и напускание почвата на класовата борба! Това потвърдява, че г. Сакъзовъ нѣма никаква «хитра, вѣроломна тактика», че за него е прѣмного «скъпа истината» и че той «уважава човѣщината». Но подиръ такива заявления на г. Сакъзова и подиръ всичко горѣказано ние бихме могли да туримъ точка на статията, да захвърлимъ брошюрата на г. Сакъзова и да го оставимъ да спи на лавритѣ, съ илюзията, че той възстанови своята «покрусена» личностъ. Отъ казаното до тука е ясно, — впрочемъ то е ясно днесъ за всички мислящи партийни членове — че «тревогата» на партията бѣше не за „призраци", а за едно дѣйствително опитвание да се вовлече тя въ пътя

на „общото дѣло“, тъй щастливо измждрено отъ г. Сакжзова, и на отстжпничествата. Извѣстно е, че той се опита съ помощьта на своя достоенъ сратникъ Дабевъ, слѣдъ разтурянието на бившата софийска организация, да завладѣе чисто по примѣра на Наполеона, разбира се на малкия Наполеонъ, управлението на партията и да я поведе по «новия» широкъ пжть. Но партията «жестоко» ги чукна по носа. Естествено, подиръ това г. Сакжзовъ трѣбваше да забие «тревога за призраци». Казвамъ, че тука бихме могли да туримъ точка. Обаче, за да не кажатъ разнитѣ псевдомни «писатели» и «видни социалисти» на г. Сакжзова, че въ останалата часть на брошюрата му се заключава прѣмждростьта на Сакжзова и че ние нарочно не я разгледваме, ще продължимъ.

* * *

Останалата часть отъ брошюрата на г. Сакжзовъ може да се раздѣли на четири части, а имено: 1-а, тълкувание на неговитѣ петь статии; 2-а, сътрудничество или задружното работение на класитѣ; 3-а, работническата социалъ-демократическа партия; и 4-а, социалистъ агитаторъ и социалистъ политикъ. Да разгледаме всѣка отъ тѣхъ отдѣлно.

Относително 1-а часть, подиръ онова, което казахме тука по-горѣ, нѣма какво да се говори повече. Ще направя само нѣколко отдѣлни бѣлѣжки. На стр. 36 Сакжзовъ горчиво се оплаква, за дѣто въ продължение на три години не го оставяли спокоенъ за единъ «съвѣтъ», даденъ прѣди три години и само за момента, който прѣживѣ България при «черкезкия режимъ». Той, естествено, намира, че «прѣпирнята» по поводъ неговия «съвѣтъ» била безсмислена, когато имало за много по-важни нѣща въ живота на партията да се мислѣло. На това му резоньорство ние много пжти сме отговаряли и тука ще му отговоримъ сжщото. За партията найважното бѣше отъ три години насамъ да си опрѣдѣли, ще отиде ли по широкия пжть на «общото дѣло» на г. Сакжзовъ или ще върви въ пжтя на пролетарския революционенъ социализмъ и произтекающата отъ него тактика, да бжде ли тя революционна работническа социалъ-демократическа партия, или да се изроди въ буржуазна демократическа партия. Разрѣшението на тоя въпросъ за нея бѣше жизненъ въпросъ. На стр. 39, Сакжзовъ казва, че ние сме му възразявали, че той не виждалъ въ работнич. соц.-демократическа партия оная обществена сила, «която можела да събори единъ насилнически режимъ». Никога, разбира се, никой не е възразявалъ на г. Сакжзова въ този видъ. Ние винаги сме му казвали, казваме и сега това, което и „учителя“ на г. Сакжзовъ, К. Кауцки казва, въ прѣдговора къмъ «*Аграр. политика на социалната демокрация*» (български прѣводъ), а имено, че и у насъ едно демократическо управление, за каквото мечтаятъ дребно-буржуазни утописти, като Я. Сакжзовъ, ще остане една утопия, додѣто нѣма силна революционна социалъ-демокрация и че г. Сакжзовъ игнорира задачитѣ на работнич. социалъ-демократическа партия, игнорира самата нея и кани работницитѣ да вършатъ «общо дѣло». Ето тука е неговото отстжпничество. По-горѣ ние видѣхме, какъ г. Сакжзовъ изрично проповѣдваше, отъ *извѣстни елементи* изъ работническата класа и другитѣ «производещи слоеве» да се създаде *организация*, сила, партия, които организирани така да замѣстятъ «липсващата у насъ обще-

ствена класа» не за време, додѣто трае Радославовия режимъ, а додѣто не се роди «обществената класа», която да поеме «великитѣ национални задачи». Това е чиста, открита проповѣдь на «класовото сътрудничество». Право е, че той не казва на работницитѣ и другитѣ «производещи слоеве»: вършете класово сътрудничество. Но какво отъ туй? Не-ли той имъ казва: отъ васъ може да се създаде една *организация*, една сила, която да замѣсти «обществената класа», «възродителката на българския животъ», която сила да поеме осѫществлението на «великитѣ национални задачи», додѣто се роди «възродителката». Това е ясна проповѣдь на чисто «класово сътрудничество», на «общо дѣло». И тази проповѣдь е основана на дребно-буржуазна мъглива демократическа „теория“, която Сакѫзовъ и въ брошюрата си, както ще видимъ, я възвежда въ «законъ на обществения прогресъ», въ «диалектика (сѫдба) на историята», както казва въ рѣчьта си, въ търновския конгресъ. Но при всичко това г. Сакѫзовъ на 43 стр. отъ брошюрата си се провиква: «*Заблудители*, и не неволни, по недоразумѣние или неразбиране, а *съзнателни*, умишлени заблудители на довѣрчивото българско работничество — ето що най-малко може да се каже на моитѣ славни критици Благоевъ, Хр. Николовъ, Г. Георгиевъ и Г. Баkaловъ». Подиръ това оставаме на читателитѣ да сѫдятъ, къмъ лицето на кого по идатъ думитѣ на Гете въ Фауста, които г. Сакѫзовъ ги привежда така:

> Гледайте само да заблудите хората,
> Да ги освѣтлите е работа мѫчна....

Нѣма съмнѣние! Ние изобилно доказахме, че г. Сакѫзовъ въ продължение на три години нищо друго не е правилъ, освѣнъ да заблуждава партията и съ умисълъ, който на 18 Мартъ т. г. се опита несполучливо да го осѫществи.

Туко-що спомѣнахъ, че Сакѫзовъ своята дребно-буржуазна демократическа «теория» за развитието на обществото я възвежда въ «законъ на обществения прогресъ», въ «диалектика на историята» и я противопоставя на Марксовата историческа теория, и то *не едно време*, а и въ брошурата си. Да припомнимъ още единъ пѫть сѫщностьта на въпроса. Прѣди три години Сакѫзовъ почна да проповѣдва съставянието на една „демократическо-прогресивна“ партия отъ «*елементи*» изъ работническия, еснафско-занаятчийския и търговско-индустриалния „слоеве“, които да замѣстятъ липсващата „обществена класа“ у насъ и да поематъ осѫществяванието на „великитѣ национални задачи“, додѣто се яви „обществената класа — възродителка на българския животъ“. Съ други думи, той почна да проповѣдва „общо дѣло“ на «производещитѣ слоеве», напускание почвата на класовата борба, измѣна къмъ социализма. Всичко това биде наречено проповѣдь на „класовото сътрудничество“. И естествено, „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, значи „класово сътрудничество“. Въ продължение на три години г. Сакѫзовъ «теоретизираше», или по-добрѣ, се мѫчеше да «теоретизира», да възведе въ «теория» за общественото развитие „класовото сътрудничество“, да го защищава както въ «Общо Дѣло», тъй и на конгреситѣ. Въ всѣки случай, г. Сакѫзовъ въ продължение на три години нито веднажъ не отрече, че той проповѣдва «общо дѣло», «класово

сътрудничество», напускание почвата на класовата борба и т. н. Когато му напомнихме, че той съ проповѣдванието на «общо дѣло» напуска принципитѣ на партията и тактиката ѝ, отговори, че ние «тѣсно», «шаблонно» сме разбирали Марксовото учение. На търновския конгресъ, туренъ на тѣсно, г. Сакъзовъ не отрече, че е проповѣдвалъ «общо дѣло», сниванне социалистическото знаме и измѣна на партията, а се мъчеше да се оправдае, че той говорилъ въ «Общо Дѣло» само за *«временно класово сътрудничество»*, прѣдъ видъ на «черкезкия режимъ», само *за момента*. Но, както видѣхме въ миналата статия, въ статията *«Ликвидация»*, за да омаловажи отстъпничеството си, г. Сакъзовъ въ търновския конгресъ се мъчеше не само да го прѣдстави за временно, но да възведе «общото дѣло», «класовото сътрудничество» въ «законъ на обществения прогресъ», въ «диалектика на историята», обаче въ видъ на неизбѣжно *«задружно работение»* на креситѣ въ «крайни моменти». По такъвъ начинъ, той въ търновския конгресъ се помъчи да прикрие своето отстъпничество, като искаше да прѣдстави, че той билъ проповѣдвалъ не напускание класовата борба, не «общо дѣло» или «класово сътрудничество», а просто *само за извѣстни крайни моменти «задружното работение»* на креситѣ, което съставлявο «диялектика (съдба) на историята», т. е. което също съставлява *фактъ* и *факторъ* «въ живота», както и класовата борба. По такъвъ начинъ, г. Сакъзовъ се мъчеше да прѣдстави работата така, като че той не е проповѣдвалъ «общо дѣло», «класово сътрудничество», т. е. че не е проповѣдвалъ да се състави една «нова демократическа-прогресивна партия», една *организация*, или обществена сила, отъ *извѣстни елементи* изъ работническата, еснафско-занаятчийската и т. н. срѣди, които да замѣстили «липсващата обществена класа у насъ», а билъ проповѣдвалъ само *задружно работение* на креситѣ! А пъкъ послѣдното не прѣдставлявало нищо опасно, понеже такава била «диалектиката на историята», т. е. историята е *история не на класовата борба*, както Марксъ и Енгелсъ ни учатъ, а била история на *задружното работение на креситѣ*, или най-малко, тя била история и на едното и на другото! Така г. Сакъзовъ се мъчеше да забълбоса своето отстъпничество прѣдъ търновския конгресъ.

Същото сега прави въ брошюрата си. Въпрѣки изричното му заявление на търновския конгресъ, че той проповѣдвалъ *временно класово сътрудничество*, сега въ брошюрата си, обаче, г. Сакъзовъ отхвърля и това «обвинение». Той сега изрично твърди, че историята не е просто история на класовата борба, както гласи *«Манифестътъ на Комунистическата партия»* и както е общопризнато, а история и на класовата борба и на «класовото сътрудничане».

„Както има класова борба — казва той на стр. 57 — за ограждане нѣщо вече спечелено, придобито, или за извоюване нѣщо ново, необходимо, тъй също има и класово сътрудничане за запазване придобити свободи, права и блага. Класовата борба въ извѣстна смисъль прѣдполага класово сътрудничане. И едното и другото сѫ *факти въ живота* и *фактори на живота*. Който отрича тѣхното сѫществуване, не само отрича, че разбира нѣщо отъ марксизма, но доказва съ това, че той не е разумѣлъ азбуката на живота и на борбитѣ въ него“.

Това е, както виждате, Сакъзовска-Брънековата или Брънеко-Сакъзовската „нова теория“ за развитието на «обществения животъ». Впро-

чемъ, както ни съобщава нашиятъ сътрудникъ Kaempfer, тази чутовна „нова теория“ не е оригинална Сакъзовска-Брънекова или Брънеко-Сакъзовска, а великата честь за нейното откритие принадлежала на остроумния френецъ Sarot. И който отричалъ тази Брънекова-Сакъзова-Sarot-овска или Sarot-ова-Сакъзова-Брънековска „теория“, той, споредъ г. Сакъзова, «*не само отрича, че разбира нѣщо отъ марксизма, но доказва съ това, че той не е разумѣлъ азбукито на живота и на борбитѣ въ него*». Както виждате, жестока, съкрушителна присъда за насъ! Намъ не остава друго, освѣнъ да се утѣшимъ съ това, че тази „теория“ не е била позната на Маркса и Енгелса, не е възприета отъ неговитѣ «ортодоксални» ученици, като Кауцки, Плехановъ и др. Очевидно е, че тѣ сѫ останали тъй назадъ отъ компанията Sarot-Сакъзовъ-Брънековъ, че не сѫ разумѣли нито «азбукито на живота и на борбитѣ въ него»! Vae victis!

Но шегата на страна. За да докаже, че историята е *история и на класовата борба и на класовото сътрудничане*, че «и едната и другото сѫ *факти въ живота и фактори на живота*», г. Сакъзовъ въ търновския конгресъ привежда за примѣръ «задружното работение на класитѣ» у насъ при Стамболовия режимъ и въ Китай при династическитѣ борби. Сега въ брошюрата си той привежда пакъ сѫщия примѣръ, за да подтвърди своята „марксическа“, или по-вѣрно, оная такава „теория“ на г. Sarot. Истина е, че г. Сакъзовъ е взималъ участие въ борбата противъ Стамболовия режимъ и затова той я помни добрѣ и я повтаря на всѣка крачка. Обаче той никога не е взималъ участие въ нея като социалъ-демократъ; той и тогава, както и днесъ бѣше далечъ отъ Марксовото учение, не го разбираше, не му придаваше никакво значение като на теория за общественото развитие, съ която може да се обясни и развитието на нашата страна; той и тогава, както и днесъ, — но тогава за да «докаже» «невѣжеството» на другиго, както ще спомѣна по-долѣ, — викаше, че България не ще се развива „по калъпа на Маркса“, сирѣчь по неговата теория, а по свой калъпъ. По тази причина, когато ние почнахме да издаваме в. „Работникъ“, подъ редакторството на Н. Габровски, г. Сакъзовъ зарѣза социализма, почна да издава буржуазно-демократическия в. „Правдина“; по-сетнѣ г. Сакъзовъ влѣзе въ споразумѣние съ редакцията на «Лъча» и слѣха двата вѣстника въ единъ, подъ названието «Прогресъ». Още по-сетнѣ, прѣзъ есеньта на 1893 и прѣзъ 1894 до падането на Стамболовия режимъ, Сакъзовъ вече е «виденъ членъ» на *Социалъ-Демократическия Съюзъ*, но и тука той е далечъ отъ марксизма и затова си остана единъ повърхностенъ дребно-буржуазенъ политиканъ. Но най-интересното е, че той и днесъ, подиръ толкова години, не е въ състояние да си обясни това обстоятелство, че на борбата, почната противъ Стамболовия режимъ отъ нѣколко идеолози, съчувствуваха, — кои повече, кои по-малко — «производещитѣ слоеве». За него, за г. Сакъзова, като за всѣки дребно-буржуазенъ политиканъ, борбата противъ Стамболовия режимъ е необяснима отъ гледна точка на класовата борба. И дѣйствително, разгледвана тази борба повърхностно отъ гледна точка на нашия дребно буржуазенъ политиканъ, работата излиза такава: съединиха се напрѣдничавитѣ „елементи“ отъ всички недоволни «производещи слоеве», съставиха обща опозиционна сила, която поведе обща

борба противъ Стамболовия режимъ и той се събори. При такова обяснение, очевидно, не може и дума да става за класова борба; тука имаме само „класово сътрудничане". Обаче, съвсѣмъ друго ще бѫде обяснението отъ гледна точка на Марксовата теория. Борбата противъ Стамболова, до колкото може да се говори за такава, бѣше чисто класова борба, а не, както Сакѫзовъ си въобразява, «класово сътрудничане». Тя бѣше изключително «бунтъ» на дребната буржуазия, или по-вѣрно, на нейнитѣ идеолози отъ най-различно състояние и обществено положение, противъ почналото се при Стамболовия режимъ економическо развитие, което измѣняше общественитѣ отношения, сѫществующи до тогава. Извѣстно е, че на «бунта» на дребната буржуазия съчувствуваше и князъ Фердинандъ, дори кадѣ края той доста явно го поддържаше. И това бѣше съвършено естествено. Всички съчувствуваха на «бунта»; тогава всички — дори грамадното болшинство отъ социалиститѣ — съ рѣдки исключения се явяваха идеолози на дребната буржуазия и се туряха на чело на «бунта» противъ Стамболовия режимъ, противъ почналото се развитие на нови обществени отношения. Стамболовъ падна, но развитието не се спрѣ. При народняшкия режимъ това развитие отиде още по-напрѣдъ и затова ние виждаме системата на тоя режимъ никакъ да не се отличава *по сѫщността си* отъ Стамболовската. Но по сѫщата причина слѣдъ петь години ние сме прѣдъ факта на новъ «бунтъ» на дребната буржуазия противъ управлението, което прѣдставляваше новитѣ обществени отношения, който «бунтъ» и доведе на власть най-дѣятелната часть отъ нейнитѣ идеолози, „черкезитѣ", радославиститѣ. Отъ тогава борбата се води главно между двѣ класи, между издигащата се едра буржуазия и пропадващата дребна буржуазия, а съ развитието на едрата буржуазия, се явява и борбата на изникващата пролетарска класа. Борбата при «черкезкия режимъ» бѣше именно класова борба между едрата буржуазия и дребната. Така наричанитѣ отъ Сакѫзова „реални движения", като земледѣлческо, еснафско-занаятчийско и търговско-индустриално, бѣха „движения" или „бунтъ" на едрата буржуазия противъ дребната. Тази борба бѣше при радославовия режимъ господствующа, опрѣдѣляюща положението при него, рѣшающа борба. Така че. при този режимъ „класово сътрудничане", въ смисълъ на рѣшаваще положението, на опрѣдѣляще борбата, нѣма никакво. Изобщо, разгледана историята у насъ отъ началото на Стамболовия режимъ до падането на Радославовия отъ гледна точка на Марксовата теория, ние виждаме само едно, а именно, че тя е *история само на класовата борба*, но никакъ *не виждаме въ нея „класово сътрудничане"*, като нѣкакъвъ „*фактъ* на живота или *факторъ* въ живота". Въ всѣки случай, и при двата режима *опрѣдѣляющъ факторъ, рѣшающъ фактъ* се явява *класовата борба*, а не *„класовото сътрудничане"*.

Но г. Сакѫзовъ, като „издирва" борбитѣ отъ гледна точка на дребно-буржуазното скудоумие, възвежда, въ своето разбиране или да се изразимъ съ неговия езикъ, въ своето скудоумие или въ своето невѣроятно недомислие, възвежда заедно съ „великия" Sarot и Бръннековъ, „класовото сътрудничане" въ „*факторъ въ живота*". И това дава право на г. Сакѫзова да се провикне бомбастически, че който отричалъ това „велико" откритие на Sarot-Бръннековъ или на Sarot-Сакѫзовъ, „той не е разумѣлъ

азбукито на живота и на борбитѣ въ него"! Но най-любопитното въ брошюрата на г. Сакъзова е твърдението му, че неговото „разбиране" на „общественитѣ борби" било тъкмо съгласно съ разбирането на Маркса, Енгелса, Кауцки! И, за да убѣди читателитѣ си въ това, посочва имъ съчиненията: *„18 Брюмеръ"*, *„Класовитѣ борби въ Франция"*, *„Революция и контръреволюция въ Германия"* отъ Маркса, *„Селската война"* отъ Енгелса и *„Класовитѣ противорѣчия по време на Френската Революция"* отъ Кауцки. Жалко е само, много е жалко, че г. Сакъзовъ не ни удостои съ нѣкоя и друга цитата изъ тия съчинения, отъ които бихме се убѣдили въ вѣрностьта на толкосъ интересното му „откритие". А! Той е много „тънъкъ политикъ", а пъкъ цитатитѣ сѫ издаднически за него. Щомъ е така, нека сами потърсимъ въ Маркса-Енгелса и тѣхнитѣ видни ученици и да видимъ, какво тѣ казватъ по въпроса.

Манифестътъ на комунистическата партия, писанъ отъ Карлъ Маркса и Фр. Енгелса, започва така:

„*Историята на всички досегашни общества е история на класовата борба.*

Свободния и робътъ, патриция и плебея, баронътъ и крѣпостникътъ, еснафския майсторъ и калфата, накѫсо казано, притѣснительтъ и притѣснения — сѫ се намирали въ вѣчна вражда помежду си, водили сѫ непрѣкѫснати, ту скрита, ту явна борба, която се е завършвала или съ революционно прѣобразуване на цѣлото общество, или съ общото загинвание на борящитѣ се класи" (стр. 16, изд. на Г. Бакаловъ).

Тука, както виждаме, Марксъ и Енгелсъ казватъ, че историята е история на класовата борба, и никадѣ въ Манифеста не казватъ, че историята е и история на „класовото сътрудничане". Манифестътъ е писанъ въ 1847 год., т. е. прѣди 56 години, та ще кажите, може би, отъ тогава авторитѣ му измѣнили възгледитѣ си. Нищо подобно! Въ 1883 година Енгелсъ пише прѣдговоръ къмъ Манифеста и казва, че основната мисъль, прокарана въ Манифеста отъ Маркса, но до която и Енгелсъ самостоятелно бѣше дошелъ едновременно, е:

„Че економическото производство и общественото разчленение въ всѣка историческа епоха, което неизбѣжно слѣдва отъ първото, е основата на политическата и умствената история на тази епоха; че вслѣдствие на това (отъ разлаганието на първобитното общо притежание на земята насамъ) *цѣлата история е била история на класовитѣ борби,* борби между експлоататори и експлоатирани, господствующи и подчинени класи при различни стѫпала на общественото развитие" . . . (стр. 6).

Не привеждамъ цѣлата Марксова мисъль, въ която по-нататъкъ се говори за класовата борба на пролетариата съ буржуазията, въ днешно време, борба, която достига такава степень, при която пролетариатътъ „не може да се освободи отъ притѣснителната класа (буржуазията)", безъ да освободи „веднъжъ за винаги" цѣлото общество отъ „експлоатация, притѣснение и класова борба". Цѣльта ми бѣше да покажа, че и 36 години подиръ първото появявание на Манифеста Марксъ и Енгелсъ ни казватъ сѫщото, а именно, че *цѣлата история е била история на класовитѣ борби,* че класовата борба е господствующъ, опрѣдѣляющъ факторъ на историческото движение, и никадѣ тѣ не говорятъ за «класово сътрудничение», като „факторъ въ живота".

Но може би, Марксъ въ другитѣ си съчинения да говори, че „класовото сътрудничане“ е сжщо такъвъ „факторъ въ живота“, както и класовата борба. Да видимъ! Да вземемъ, напр. неговото съчинение „18 Брюмеръ“. На стр. 50, прѣв. Г. Бакаловъ, четемъ слѣдующето:

„Преди да продължимъ излагането на парламентската история, необходимо е да направимъ нѣкои забѣлѣжки, за да избѣгнемъ обикновенитѣ погрѣшки при оцѣнката общия характеръ на една епоха. *Споредъ възгледа на демократитѣ, и въ учредителното, и въ законодателното Събрание работата бѣ една и сжща: просто борба между републиканцитѣ и роалиститѣ. А самото движение се резюмира за тѣхъ въ думата: „Реакция“*, — пъкъ реакцията е нощь, въ която всички котки се виждатъ сиви и тѣмъ се дава възможность да говоритъ баналноститѣ на единъ нощенъ стражаръ. Наистина, *на пръвъ погледъ, партията на реда изглежда да е едно сгрупиране отъ разнитѣ роялистки фракции*, които не само интригуватъ една противъ друга, за да качатъ на трона собствения си претендентъ и да прѣмахнатъ претендента на противната страна, — *но се и съединяватъ всички въ общата имъ умраза противъ „републиката“ и въ общата борба противъ нея.* Въ противоположность на тия роялистки конспиратори, Планината [1]), отъ своя страна, се явява като защитница на „републиката“. Партията на реда като че ли вѣчно е занята съ „реакцията“, която — тъкмо като въ Прусия — е насочена противъ печата, сдружаванията и др. т. и — пакъ като въ Прусия — се тура въ изпълнение отъ грубата полицейска намѣса на бюрокрацията, жандармерията и сжда. „Планината“, отъ своя страна, и тя е до толкова занята съ отблъсването на тия нападения, съ защитата на „вѣчнитѣ права на човѣка“, — както малко-много правѣше всѣка тъй наречена народна партия прѣзъ последнитѣ сто и петнадесеть години.—*Но при по-внимателно анализиране на положението и на партиитѣ изчезва това измамливо було, което покрива* **класовата борба** и своеобразната физиономия на тази епоха“.

Въ тази цитата, и особено въ подчертанитѣ отъ мене редове, се говори, както виждаме, не само за сгрупиране на една партия, «партията на реда» отъ „разнитѣ роялистки фракции“, но и за съединението имъ противъ „републиката“, за „обща борба противъ нея“; отъ друга страна, говори сѐ и за „съединение“ на дребната буржуазия съ пролетарията въ една партия, въ „социалъ-демократическа“, въ „*Планина*“, която защищава „републиката“ отъ „реакцията“. Изобщо, цѣлата тази цитата изъ Марксовата книга буквално казва това, което казва и г. Сакжзовъ и всички подобни нему „широки и дълбоки философи“. Марксъ като че е копиралъ „мислитѣ“ на нашия „широкъ философъ“ г. Янко Сакжзовъ. Да си припомнимъ, че той, г. Сакжзовъ, въ бр. 12 стр. 1 на „Об. Дѣло“ пише, какво историята на българския общественъ животъ *днесъ* е история на борбата на „*двѣ главни политически течения, едно реакционно и друго демократическо*“. Не ли тъкмо тъй, както четемъ въ горната цитата изъ Марксовата книга „18 Брюмеръ“? Значи, г. Сакжзовъ говори тъкмо тъй, както е писано въ Марксовата книга! Да, вѣрно е, така е! Защото г. Сакжзовъ, по разбирането си, е единъ вулгаренъ демократъ, единъ дребно-буржуазенъ „философъ“, който може само „да се смае“ отъ сложностьта на „общественитѣ борби“, безъ да може да си ги обясни другояче, освѣнъ като борба на „реакцията“ съ „републиката“ или съ „демократическото течение“ и обратно, и като съединение на всички „про-

---

[1]) Така наричали тогава „социалъ-демократическата партия“ въ Франция, която, разбира се, нищо общо нѣма съ днешната социал-демокрация.

изводещи слоеве", като „задружно работение" на класитѣ — едни съ „реакционното течение", други съ „демократическото течение". А Марксъ въ горѣцитираното мѣсто въ своята книга говори именно за *„възгледа на демократитѣ"*, които борбитѣ въ Франция, както Сакъзовъ тия въ България, не могатъ си ги обясни другояче, освѣнъ като „проста борба между републиканцитѣ и роялиститѣ", или като проста борба „между реакционното и демократическото течение". Ако само забравимъ, че Марксъ говори казаното за „възгледа на демократитѣ" върху „общественитѣ борби", ще можемъ да кажемъ, че и Марксъ говори за „класовото сътрудничане" като „факторъ въ живота", еднакво значущъ, като класовата борба. Обаче, Марксъ тъй изрично се изказва, че не ни дава възможность, да се съмнѣваме, какво книгата му е писана отъ „марксистъ", че Марксъ говори за „възгледа на демократитѣ".

„Но — казва той въ 51 стр. и въ сѫщата цитата — при внимателно анализиране на положението и на партиитѣ *изчезва това измамливо було, което покрива* **класовата борба** *и своеобразната физиономия на тази епоха.*"

Значи, Марксъ въ „сгрупирването" отъ разнитѣ роялистки фракции — „партията на реда" и на дребната буржуазия съ пролетарията въ „Планина", „съединението имъ на еднитѣ ужъ за „обща борба", „за задружно работение" противъ „републиката", а на другитѣ ужъ за защита на „републиката" не вижда никакво *„класово сътрудничане"*, а само *класова борба.*

„Лежитимиститѣ и орлеаниститѣ съставляваха, както казахме, двѣтѣ голѣми фракции отъ партията на реда. Какво свързваше тия партии съ тѣхнитѣ претенденти и ги раздѣляше по между имъ? Нима само ли-ли-итѣ и трицвѣтното знаме, Бурбонския домъ и Орлеанския домъ, различнитѣ нюанси на роя-лиз-ма? При Бурбонитѣ царуваше *едрото земевладѣние* съ своитѣ попове и лакеи, при Орлеанитѣ—финансовата аристокрация, едрата промишленость, едрата търговия, т. е. *капиталътъ* съ своята свита отъ адвокати, професори и бъбрици. . . . . (стр. 51). Орлеаниститѣ и лежитимиститѣ се намѣриха въ републиката едни до други, съ еднакви претенции. Ако всѣка една страна се борѣше за *реставриране на собствената* династия, това просто значеше, че всѣки единъ отъ *двата голѣми интереса*, които раздѣлятъ буржуата, — поземелната собственость и капитала, — се борѣше за реставриране на своето първенство и подчинението на другитѣ. Ние говоримъ за двата интереса на буржуазията, защото едрата поземелна собственость въпреки феодалнитѣ си замашки и родовото си голѣмство, се обуржуази напълно подъ влиянието на новото обществено развитие . . . . (стр. 52—53). Съединенитѣ роялисти интригуваха единъ противъ други въ печата, въ Емсъ, въ Клермонтъ, — вънъ отъ парламента. Задъ кулиситѣ тѣ пакъ надѣваха старитѣ си орлеанистки и лежитимистски ливреи и възобновяваха едновременнитѣ си турнири. Но на политическата сцена, въ тържественната роля на държавни дѣятели, въ ролята на голѣма парламентска партия, тѣ се отърватъ отъ своитѣ династии само съ поклони и отлагатъ реставрирането на монархията за in infinitum. Тѣ се занимаватъ съ дѣйствителната си работа като *партия на реда*, т. е. подъ *социална*, а не подъ *политическа* фирма, като прѣдставители на буржуазната наредба, а не като рицари на странствующитѣ принц-ес-и, като буржуазна класа по отношение къмъ другитѣ класи, а не като роялисти по отношение къмъ републиканци" . . . . (стр. 53). Въ противовѣсъ на буржуазната коалиция дребнитѣ буржуа и работницитѣ се сплотиха въ тъй наречената *социалдемократическа* партия. Слѣдъ юнскитѣ дни 1848 г. дребната буржуазия се видѣ изоставена: както материалнитѣ ѝ интереси, така и демократическитѣ гаранции, които ѝ осигуряваха възможностьта да защищава тия интереси се застрашаваха съ опасность отъ страна на контр-революцията. Затова тя се сближи съ работницитѣ . . . . Планината влѣзе въ съюзъ съ социалистическитѣ водители . . . . (стр. 55). Така произлѣзе *социалната демокрация.*

Новата *Планина*, резултатъ отъ този компромисъ, се състоеше, ако не се броятъ нѣколко статисти отъ работническата класа и нѣколко социалистически сектанти отъ сжщитѣ елементи, както и старата планина, само че въ по-голѣмъ брой. Но съ течението на времето тя се измѣни заедно съ прѣдставляваната отъ нея класа. Своеобразния характеръ на социалната демокрация се изказва въ туй, дѣто тя иска демократически републикански учреждения не за да унищожи двѣтѣ крайности, капитала и наемния трудъ, ами да ослаби и обърне въ хармония сжществующия антагонизмъ помежду имъ. Каквито мѣрки и да се прѣдлагаха за постигането на тази цѣль, колкото революционно и да се шарѣше самата цѣль — сжщностьта си остава пакъ сжщата: преуреждание на обществото по демократически начинъ, но преуреждание, което си остава въ рамкитѣ на сжществуването на дребната буржуазия" (стр. 56).

Приведохъ тѣзи извадки изъ книгата на Маркса, за да видятъ читателитѣ, какъ Марксъ страшно „сложнитѣ" и „сплѣтенитѣ" обществени борби въ Франция много просто и ясно ги обяснява съ класовата борба и какъ тамъ, дѣто скудоумието на дребно-буржуазния политиканъ вижда „задружно работение" на класитѣ, „класово сътрудничане", което възвежда въ „факторъ въ живота", Марксъ намира единственъ рѣшающъ „факторъ" — *класовата борба*. Френската „социалъ демократическа" партия тогава не е била друго, освѣнъ дребно-буржуазна партия, въ която сж влизали само нѣколко „статисти", споредъ изражението на Маркса, нѣколко невѣжи отъ работническата класа и нѣколко „социалистически сектанти" и която се борѣше за защита интереситѣ на дребно-буржуазната градска класа. Къмъ края на царуването на Луи Бонапарта и едрата, и дребната буржуазия и пролетариатътъ се борятъ противъ него, но и тука отъ гледна точка на Марксовото учение господствующъ „факторъ на живота" остава си *класовата борба*, а не „класовото сътрудничане". Но за това по-долу. Тука искамъ да отбѣлѣжа този фактъ, че книгата на Маркса: „*18 Брюмеръ на Луи Бонапарта*" потвърдява възгледа, формулиранъ още въ Манифеста, а именно, че „*историята на всички досегашни общества е история на класовата борба*", и нищо повече. Сжщото доказа и другото му съчинение: „*Революция и контръ-революция въ Германия*", както и съчинението му: „*Гражданската война въ Франция*". Въ сжщность Марксъ написа тѣзи свои исторически съчинения съ цѣль да провѣри основнитѣ положения на своята историческа теория, едно отъ които е и положението, че историята на буржуазното общество е история на класовитѣ борби, произтекающи изъ материалнитѣ условия на това общество. И той въ тѣхъ блѣскаво потвърдява своята теория.

Както видѣхме по-горѣ, скудоумнитѣ люде разбиратъ „общественитѣ борби" като постоянна борба между двѣ начала, между два принципа, между двѣ течения, между „реакционното и демократическото течения", т. е. като постоянна борба между „злото и доброто", както казватъ първобитнитѣ людие. При това за скудоумнитѣ людие двѣтѣ борящи се начала нѣматъ никакви свързки съ материалнитѣ условия на живота, а се явяватъ като нѣкакви тайнственни духове изъ неизвѣстна преисподня. Естественно, когато едното начало, именно „злото" „реакционното течение", вземе надмощие надъ другото, надъ „демократическото течение", тогава, споредъ скудоумнитѣ людие, се съединяватъ за обща борба противъ него всички „добри духове", сирѣчъ всички „добри елементи" отъ всички „производещи слоеве", за да сломятъ „злитѣ духове", „реакционното течение" или за да

го ослабятъ. Така скудоумнитѣ люде разбиратъ „общественитѣ борби". Така ги разбира и нашиятъ „дълбокъ издирвачъ" „условията на живота" г. Сакѫзовъ. И естествено, че за скудоумнитѣ люде историята не е просто история на класовитѣ борби, а е и история на „класовото сътрудничане". Когато имъ кажете: „ами вие, господа скудоумници, съ това отричате класовата борба", тѣ сега ви отговарятъ: „не, ние не отричаме класовата борба, като исторически фактъ, но ние твърдимъ, че и класовото сътрудничане е факторъ въ живота, и който отрича това, доказва, че не разбира нищо отъ марксизма, той не е разумѣлъ азбуката на живота и на борбитѣ въ него". Ние знаемъ вече отъ статията „Ликвидации", че г. Сакѫзовъ въ рѣчьта си на търновския конгресъ възведе „класовото сътрудничане" въ „диалектика (сѫдба) на историята", т. е. въ „законъ на обществения прогресъ". Съ това той ни казваше просто, че класовата борба въ „общественитѣ борби" е случаенъ фактъ, който се проявява само въ „мирно време", а понеже „днешното разпокѫсано отъ класови борби общество" се намира въ постоянни борби „на воюющи отряди", то рѣшающъ „факторъ въ живота", „диялектика на историята", „законъ на обществения прогресъ" е „класовото сътрудничане", „задружното работение" на класитѣ. Сѫщото положително той ни казва и сега въ брошурата си. Нека си припомнимъ пакъ, че брошурата е писана тъкмо въ разгара на „разцѣплението", когато почти цѣлата партия отново формулира „обвиненията" противъ отстѫпницитѣ ѝ. Разбира се, че г. Сакѫзовъ съ цѣль да опаловажи „обвиненията", признава сега и класовата борба, като „*фактъ на живота и факторъ въ живота*". Обаче, за г. Сакѫзова не е важно признаванието на класовата борба като „фактъ и факторъ". За него е важно да докаже, че рѣшающъ „фактъ и факторъ" въ „общественитѣ борби" е „класовото сътрудничане". Когато той ви казва, че при Стамболовия режимъ се съединили всички „добри елементи" отъ всички „производещи слоеве" и образували „една опозиционна сила", която свалила Стамболова; когато ви казва, че и при Стоиловия и при Радославовия режими е било сѫщото; когато ви казва, че въ Китай въставa „цѣлия народъ" противъ династиитѣ, които забравяли неговата воля; когато ви казва, че въ Франция, Германия, Австрия всички „производещи слоеве", всички класи се съединяватъ противъ „реакцията", — той, г. Сакѫзовъ, ви казва просто, че *историята*, или *това, що прави историята*, е борбата на „съединенитѣ усилия" на всички „производещи слоеве" и всички класи, противъ „реакцията". Цѣлото „дълбоко", но бѣлѣжито скудоумно резонйорство въ брошурата на г. Сакѫзова е насочено да „докаже", че „съедиденитѣ усилия" на „производещитѣ слоеве", „задружното работение" на класитѣ, „класовото сътрудничане" е рѣшающиятъ „фактъ и факторъ въ живота"; то прави историята. Историята на „общественитѣ борби", които испълватъ вѣковетѣ; е история на „класовото сътрудничане". Отъ всичко казано до тука е ясно, че твърдението на нашитѣ великолѣпни скудоумници доказва само едно, а именно, че тѣ не само не сѫ въ състояние да разбератъ нѣщо отъ марксизма, а че наистина не знаятъ и „азбуката на живота и на борбитѣ въ него".

Сѫщностьта на работата се заключава въ слѣдующето. Има наистина „моменти" въ историята, когато двѣ или повече класи се борятъ поми-

димому съ единъ „общъ врагъ“. Такива „моменти“ сѫ, напримѣръ, *великата френска революция* въ Франция, революцията въ 1848 год. въ Франция и Германия и революцията въ 1871 год. въ Франция. Въ тия моменти, наистина, ние виждаме, че нѣколко класи се борятъ противъ единъ „общъ врагъ“. Споредъ нашитѣ скудоумници въ тия и такива „моменти“ *класовата борба* отстѫпвала на заденъ планъ, млъквала; киаситѣ се съединявали за обща борба, за „общо дѣло“ противъ „общия врагъ“; настѫпвалъ моментътъ на „класовото сътрудничане“. Очевидно е, че отъ гледна точка на нашитѣ скудоумници, поваляннето на „общия врагъ“, побѣдата надъ „реакционното течение“ и, слѣдователно, успѣхътъ на дѣлото на „обществения прогресъ“ е възможно само въ случай, че се яви „класовото сътрудничане“. Заключението на нашитѣ скудоумници отъ това „дълбоко“ тѣхно недомислие е това, че рѣшително значение за „обществения прогресъ“, главниятъ „факторътъ на живота“, който ще рѣши историческата задача въ такива „крайни моменти“ е „класовото сътрудничане“, а не класовата борба, която въ такива моменти млъквала, просто изчезвала. Но всичко това е просто „дълбоко“ недомислие на скудоумни люде. По-горѣ видѣхме, какъ Марксъ въ *„18 Брюмеръ на Луи Бонапарта“* разкрива само *класова борба* тамъ, дѣто „демократитѣ“ виждатъ *обща борба* на класитѣ противъ „реакцията“. Отъ гледна точка на Марксовата историческа теория въ всички „обществени борби“ и нито въ единъ моментъ класовата борба не млъква, не отстѫпва на заденъ планъ; напротивъ класовата борба е тайната пружина, която тласка обществото на напрѣдъ, е опрѣдѣляющиятъ факторъ въ „общественитѣ борби“. И въ моменти, при които нагледъ или наистина имаме обща борба на нѣколко класи противъ „общия врагъ“, въ сѫщность господствува само фактътъ на класовата борба. Кауцки, въ статията, която цитира Сакѫзовъ, и за която ще говоря по-долу, на стр. 585 Die Neue Zeit отъ 1897 год., като обяснява смисъла на изражението „реакционерна маса“ въ днешното общество, което се разпада на най различни класи съ най различни интереси и като припомнюва казаното отъ него въ брошюрата: „Класовитѣ противорѣчия прѣзъ 1789“, казва:

„Тъкмо това изражение (das Schlagwort) за реакционерната маса ме накара по-рано да покажа (въ моята брошюра „Die Klassengegensätze von 1789“), че въ време на французката революция въпросътъ не се касаеше за едно раздѣление „на отсамъ и оттатъкъ“ (Hüben und Drüben), че третото съсловие, отъ една страна, масата на реакционеритѣ, отъ друга, състояха отъ най-различни класи, които най-ожесточено се борѣха и които влизаха въ най-промѣнливи съюзявания. Даже самата революция не можа за дълго да слѣе своитѣ противници въ една еднаква маса, и тѣхнитѣ взаимни караници не малко спомогнаха на революцията. Отъ друга страна, и революционнитѣ партии така сѫщо се борѣха помежду си, тласкани не отъ глупость или зла воля, а отъ условията на тѣхното сѫществувание, и чрѣзъ това тѣ удариха свой печатъ на революцията, както това е общеизвѣстно“.

Когато въ Франция въ време на революцията отъ 1848 год. до 1871 год. и въ Германия въ време на революцията прѣзъ 1848 год. се борѣха едновременно едно до друго различни класи, ту противъ земледѣлческата класа, ту противъ промишлена буржуазия, ту редомъ съ нея противъ Бонапартовския режимъ, или когато въ Германия всички класи се борѣха противъ царско-феодалния режимъ, всички тия борещи се една до

друга класи съ управляющата класа борѣха се не въ името на отвлечени принципи, а въ името на своитѣ материални интереси и за онни реални условия, при които тѣ могатъ да бѫдатъ осѫществени или защитени. При привидната „обща борба“, въ сѫщность *всѣка класа* — разбира се, до колкото тя се бори като класа, до колкото има класово съзнание — води просто класова борба, противъ класата или противъ нейнитѣ управници, които не ѝ даватъ да осѫществи или защити своитѣ материални интереси или съзнатитѣ отъ нея необходими за осѫществлението имъ или за защитата имъ условия. Обикновенно при едновременна борба на нѣколко класи противъ господствующата печели по-силната, *революционната* въ Марксовъ смисълъ. Това е много естествено, макаръ класата, която сѫщевременно се е борила за господството на своя класовъ интересъ, безъ да е мислила даже за осѫществяване интереса на по-силната или пъкъ да го направи господствующъ. Изобщо, въ „общественитѣ борби“, наглядъ или наистина общи, всѣка боряща се класа се старае по гърба на другата да достигне господство за себе си. Естествено, че силната по съзнание класа достига господство по тоя начинъ. Но колкото и слабо да е съзнанието на другитѣ борящи се класи, щомъ тѣ се борятъ като класи, борятъ се най-малко за по-добро положение за себе си. Значи, тѣхната борба е чисто класова борба. Когато подчиненитѣ класи сѫ много и при различни условия за борба, благодарение на това, че процеса на обществената диференциация не е свършенъ и не сѫ създадени по-голѣми, по-силни класови интереси, и когато въ такова състояние влизатъ въ рѣшителна борба съ управляющата класа, тогава борбата имъ се свършва, ако не съ поражение, то съ придобивки сравнително съ жертвитѣ не голѣми. По причина на това сѫ множеството противорѣчиви интереси; всѣка класа води класова борба за господството на своя класовъ интересъ. Това обстоятелство изострюва класовата борба на борящитѣ се, и ако противникътъ е силенъ, той може да запази много отъ старитѣ си позиции. Такъвъ е случая въ Германия въ 1848 год. (гл. „Революция и контръ-революция въ Германия“). Съ други думи, на всѣкѫдѣ и всѣкога опрѣдѣляющъ и рѣшающъ факторъ въ „общественитѣ борби“, пружината на „живота“ е класовата борба и само тя. Никакво „класово сътрудничане“, като „диалектика на историята“, като „законъ на обществения прогресъ“, не сѫществува. И тамъ, гдѣто при повърхностно издирване може да ни се стори, че има „класово сътрудничане“, при по-внимателно изучване намираме само класова борба. Затова именно и нашитѣ учители Марксъ и Енгелсъ казватъ, че *историята на досегашнитѣ общества* е просто *история на класовата борба.*

Но скудоумницитѣ, на които скудоумието, плодъ на недомислието имъ, ги докара до отстѫпничества отъ социализма и до измѣна на партията, за да се прикриятъ отъ „обвиненията“, измислиха „новото учение“ за „класовото сътрудничане“ въ историята. И тоя плодъ на своето недомислие, плюсъ на шарлатанство, на нечестно мислене, се мѫчатъ да го продадатъ за „марксизъмъ“, за „широко и дълбоко разбиране“ на Марксовото учение, на социализма! И който не разбиралъ тоя имъ „марксизъмъ“ той не само е „тѣсенъ“ „шаблоненъ“ и „опостонѣлъ“ социалистъ, но и „не е разумѣлъ азбуката на живота и на борбитѣ въ него“! О, свещена глупость!

* * *

Отъ стр. 71 до 96 Сакжзовъ резонйорствува върху много нѣща и много дребнави нѣща, които иматъ за цѣль да изкаратъ на явѣ пакъ нашата „нетолерантность“, защото не сме признавали неговитѣ „заслуги“ и по такъвъ начинъ сме оставили партията безъ „традиции“. Всичкиятъ този брътвежъ на Сакжзова оставаме го на страна и за негова смѣтка. Историята на партията единъ день ще покаже, кой какви „заслуги“ ѝ направилъ. Нѣма да се спираме надълго и на своеобразното дѣление развитието на раб. социалъ-демокр. партия на три степени: на *утопична, икономична* и *социалъ-демократична*. Ще забѣлѣжа само, че г. Сакжзовъ счита за първа степень — *утопична*, времето отъ основанието на бившата *„Българска Социалъ-Демократическа Партия“*, отъ 1892 год. до 1894 год.; за втора степень или *икономична*, основанието на *„Българския Социалъ-Демократически Сюзъ“* прѣзъ 1893 год., а за третя степень или *социалъ-демократична*, счита оная степень на развитие, когато партията „взела да придобива извѣстно значение между обществото и направо или косвено да влияе върху вървежа на обществепото и държавно развитие“. Тази степень на развитие за нашата партия не билъ настжпилъ още; партията не можала още да прѣмине „периода“ на втората степень и туку се повръщала къмъ нея, а „тозъ пжть съ всичкитѣ страхотии на едно партийно разцѣпление“. Съ това си резонйорство Сакжзовъ иска да каже, че ние сме повръщали партията къмъ „периода на втората стагия“ — къмъ *икономичната степень*, т. е. къмъ периода на организационната дѣятелность на економическа почва, когато той пъкъ искалъ партията да мине въ най-съвършената степень, която нарича *социалъ-демократическа*, а въ сжщность къмъ „общото дѣло“, къмъ „широкия социализъмъ“. И ние „нетолерантнитѣ“, „тѣснитѣ“ не му даваме да издигне партията до тази „най-съвършенна степень“? И защо, ще си помислите, ние не му даваме? — Защото ние сами още сме се намирали на втората степень отъ социалистическото развитие. А тъй, г. Сакжзовъ съ своитѣ приятели: Джидровъ, Ив. Коларовъ, Ив. Маналовъ, И. Януловъ минали вече „прѣкрасната школа“ на третата степень отъ „социалистическото развитие“, защото и всѣки социалисть минавалъ прѣзъ тритѣ степени на г. Сакжзова за развитие. А каква „прѣкрасна школа“ е била Сакжзовската школа за „социалистическо усъвършенствуване“ вече знаемъ! Достатъчно е да кажемъ, че „социалистическото усъвършенствуване“ на г. Сакжзова и приятелитѣ му ги докара до отстжпничество отъ социализма, до „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, до откритието на „учението“ за „класовото сътрудничане“ въ историята. Оставамъ на читателитѣ да сждятъ за стойностьта на Сакжзовитѣ „стадии на развитие“ на нашата партия и на социалиститѣ. Ще забѣлѣжа още слѣдующето:

Периодътъ отъ 1892 до 1894 год., прѣзъ който дѣйствуваше бившата *Българска Социалъ-Демократическа Партия*, г. Сакжзовъ го нарича *утопиченъ*. Въ що се заключава *утопичностьта* на тоя периодъ? Споредъ г. Сакжзова, тя се заключавала въ туй, че „Партията“ мислила да достигне „цѣльта“ само съ „едно въодушевление, една прѣданость и красноречивость на проповѣдьта“ (стр. 87). Тука той повтаря ония стари

клевѣти противъ „Партията“, които тогава съ невѣроятна злоба се пръскаха въ в. „Другарь“ и авторъ на които, както сега ни открива самъ г. Сакъзовъ, билъ той, скритъ задъ подписа *. Не му е мѣстото тука да се повръщаме къмъ полемиката между *Българската Социалъ-Демократическа Партия* и *Съюва*, полемика, въ която, както сега се оказва, Сакъзовъ играеше сѫщата „честна“ роля, каквато играе той и въ полемиката отъ три години насамъ, само съ тази разлика, че тогава се криеше задъ *Съюва* и задъ подписа *, а сега той самъ даде поводъ за полемики и колкото да се крие ту задъ „авторитета“ на скудоумни псевдоними и „доктори“, ту задъ „авторитета“ на „умственитѣ брожения срѣдъ западнитѣ марксисти“, ту задъ името на Кауцки, мислитѣ на когото не милостиво фалшифициратъ, не може да се скрие. Ще забѣлѣжа само, че и тогава и днесъ полемиката по сѫщностьта си е една и сѫща, само че другъ бѣше тогава поводътъ, другъ е той отъ три години насамъ и въ друга форма днесъ се води тя. И тогава Сакъзовъ проповѣдваше „общо дѣло“, „задружно работение“ на всички „еднакво страдащи и угнетени членове на обществото“. Той проповѣдваше, че докато работницитѣ не се организиратъ въ „економически организации“ и не почнатъ борба на „економическа почва“, до тогава работницитѣ не само не трѣбвало да водятъ „класова политическа борба“, но не трѣбвало и да имъ се говори за социализмъ. Какво трѣбваше да правятъ до тогава социалиститѣ?—Очевидно, до тогава тѣ трѣбваше да вършатъ това, което вършеше г. Сакъзовъ, т. е. да съединяватъ „демократическитѣ“ и „прогресивнитѣ елементи“ за „общо дѣло“ къмъ „прогресъ“ за „задружно работение“ противъ Стамболовия режимъ. Естествено, че за г. Сакъзова дѣятелностьта на „Партията“ бѣше смѣшна, както и днесъ дѣятелностьта на работнич. соц. демократическа партия му се вижда смѣшна, „тропание на едно и сѫщо мѣсто“ и „дрънкание едно и сѫщо“. За да прѣдстави дѣятелностьта на „Партията“ смѣшна, г. Сакъзовъ тогава пускаше по нейнъ адресъ клевѣтитѣ, че тя не признавала значението на „економическитѣ организации“, синдикатитѣ и борбата имъ на „економическа почва“. Вь сѫщность „Партията“ още отъ самото начало на своята дѣятелность пропагандира идеята за организирането на работницитѣ въ синдикати и оттогава систематически апелираше къмъ тѣхъ за тази цѣль, прѣди да е имало и помѣнъ за *Съюва*. Достатъчно е да прѣлисти човѣкъ двѣтѣ годишнини на в. „Работникъ“, за да се убѣди въ това. Но когато Сакъзовъ излѣзе съ своитѣ клевѣти по адресъ на „Партията“ и се почна полемиката, оказа се, че и тогава, както и днесъ, ни дѣли принципиална пропасть въ възгледитѣ ни по въпроса за синдикатитѣ. И тогава, както и днесъ, Сакъзовъ проповѣдваше „нейтралитетъ“ на синдикатитѣ отъ партията, т. е. отъ социалистическото движение. И това е много естествено. Никога Сакъзовъ не е билъ съзнателенъ социалъ-демократъ, у когото марксизма да съставлява въплотенъ свѣтогледъ. Той винаги си е билъ и си е оставалъ единъ демократиченъ либералчикъ съ най повърхностни дребно-буржуазни възгледи. Прѣди 10 години раздѣлихъ се съ Сакъзова на VII-та кн. отъ II год. на „День“, защото г. Сакъзовъ не се съгласяваше съ моитѣ „хроники“ въ „День“, въ които критикувахъ „демократизма“ на Каравеловитѣ приятели и защото неговата дребно-буржуазна натура се шиканираше отъ рѣзката про-

паганда на марксическия възгледъ. И тогава той, както и днесъ, друго-яче не разбираше общественното развитие, освѣнъ като продуктъ на „общото дѣло" на „производещитѣ слоеве", на „класовото сътрудничане". Затова той и тогава, както и днесъ, не вѣрваше, че България ще се развива по „калжпа на Маркса". Но понеже *Съюзътъ* си туряше за задача организирането на работницитѣ на „економическа почва" и понеже то бѣше работа на бѫдѫщето, то г. Сакѫзовъ се противопостави на стремението на социалиститѣ да организиратъ самостоятелна социалъ-демократическа партия, додѣто не се създадатъ „економически организации", като въ сѫщото време проповѣдваше за тѣзи послѣднитѣ пъленъ „нейтралитетъ". На социалиститѣ, споредъ рецептитѣ на Сакѫзова, оставаше да вършатъ „общо дѣло" да се съединяватъ съ «демократичнитѣ и прогресивнитѣ елементи» за «задружно работение». Днесъ г. Сакѫзовъ сѫщо не вѣрва, че България ще се развива «по калжпа на Маркса». Днесъ, наистина, има извѣстно работническо движение и на економическа и на политическа почва. Но това движение за него е нищожно и затова той и днесъ проповѣдва пъленъ «нейтралитетъ» на синдикатитѣ отъ партията, т. е. отъ социалистическото движение, за да ги води къмъ вършение «общото дѣло» на «производещитѣ слоеве», т. е. да направи отъ работницитѣ опашка на буржуазното движение.

Така че, полемиката прѣди 10 години и днесъ между насъ и Сакѫзовъ по сѫщностьта си е една и сѫща. Никакъ не допускамъ, дѣйствителнитѣ инициатори за основаванието на *Съюза* да сѫ биле съгласни съ глупоститѣ, които се пишеха отъ Сакѫзова въ в. «Другарь» и съ неговитѣ «общодѣлски» проповѣди. Но *Съюзътъ* по извѣстни причини бѣше испадналъ въ рѫцѣтѣ на Сакѫзовци. «Партията» стоеше на сѫщата принципална почва, на която и днесъ стоимъ. Нѣма съмнѣние, че сега, подиръ 10 години, сѫ много по-ясни за насъ условията. Въ това време ние и се учихме и работихме. Но «Партията» забѣлѣжително какъ ясно и тогава схващаше и разбираше своитѣ дѣйствително социалдемократически задачи. Отдѣлянието на работницитѣ въ социалъ-демократическа партия на почвата на *класовата борба*, пропаганда и агитация на социалистическитѣ идеи, организация на работницитѣ въ синдикати, като училище за развитие у тѣхъ пролетарско класово съзнание, най-непримита самостоятелность класова пролетарска политика, тактика — ето каква е била дѣятелностьта на „*Българската Социалъ-Демократическата Партия*" отъ 1892 до 1894 год. Четете въ в. «Работникъ» и ще се убѣдите. Наистина въ нейната дѣятелность бликнеше «въодушевлението, прѣданностьта и прѣкрасната пропаганда». Но мигаръ една социалъ-демократическа, колкото силна и да е, може да прави успѣхи безъ тѣхъ? Каквото и да се мисли за „Партията", но едно е несъмнѣнно, че тя до 1894 год. стоеше на оная твърда социалъ-демократическа почва, на която стои днесъ и раб. соц. демократическа партия, само съ тази разлика, че днесъ за нея условията сѫ много по-благоприятни, по-ясни, по-опрѣдѣлени. Но отъ 1894 год. до 1898 год. нашата партия намѣсто да отива напрѣдъ, удари назадъ; тя все повече губѣше теоритическия смисълъ, като социалъ-демократическа партия. Причината на това назадване на Партията бѣше тази, че тя бѣше испаднала исключително въ рѫцѣтѣ на г. Сакѫзова. Въ 1894 год. прѣзъ ок-

томврий азъ бѣхъ принуденъ да напусна София, защото партията нѣмаше срѣдства да издържа три редактора и заминахъ за Пловдивъ; др. г. Бакаловъ сѫщо направи слѣдъ нѣколко време, като замина за Варна. По такъвъ начинъ, г. Сакѫзовъ се озова пъленъ хозяинъ въ партията. И какви не опити той не прави съ нея и до каква дезорганизация доведе партията стана ясно въ Ямболския конгресъ. Отъ този конгресъ насамъ партията почна да се съвзема пакъ и да мисли за запазванне на пролетарския си характеръ. Но тя бѣше се доста отдалечила отъ него и трѣбваха особенни усилия, за да не се изроди окончателно. Теоретическо изражение на отпадъка на партията се явиха проповѣдитѣ на г. Габровски за «свободата на печата» и подиръ една година ония на г. Сакѫзова за «общо дѣло» на «производещитѣ слоеве».

Отъ горѣказаното мисля е много ясно, че периодътъ отъ 1892 и 1894 год. въ който дѣйствуваше «Партията» отъ гледна точка задачитѣ на една социалъ-демократическа партия, нищо утопично не съдържа. Напротивъ, къ нейната дѣятелность ние виждаме здравото зърно на пролетарската социалистическа тактика. Но, разбира се, трѣбваше да изкара оня периодъ за утопиченъ, за да оправдае своитѣ тогавашни пъкъ и днешни дребно-буржуазни възгледи.

Колкото доста плача на г. Сакѫзовъ, че въ партията не биле се създали трайни партийни традиции за поука на младитѣ поколѣния, които влизатъ или да влизатъ въ нея, той е фалшивъ. Много сили сѫ работили въ партията да създаватъ дѣйствителни традиции на една дѣйствителна пролетарска социалъ-демократическа партия. Но ако нѣкой, който да е правилъ всичко, за да подкопае тѣзи традиции, то този който е именно г. Сакѫзовъ. Отъ казаното по-горѣ то се вижда. Но който е слѣдилъ полемиката, той трѣбва да се е убѣдилъ, че Сакѫзовъ въ продължение на послѣднитѣ три години всички срѣдства е употрѣбилъ, за да подкопае всички традиции, които партията съ толкова жертви се е мѫчила да ги запази и развие. Неговото отстѫпничество отъ социализма, неговитѣ тригодишни измѣнически проповѣди именно бѣха насочени да подкопае всички партийни традиции. Но сега г. Сакѫзовъ има нахалния куражъ да говори за партийни традиции и да оплаква младежитѣ, които влизатъ въ партията и самата нея! Но такъвъ е Сакѫзовския моралъ!

* * *

Отъ 96 стр. до края на брошурата г. Сакѫзовъ резонйорствува върху разликата между *социалиста-агитаторъ* и *социалиста-политикъ*. Обаче всичката тази размазня, както въ прѣдидущитѣ 25 страници, тъй и тука се прави съ цѣль. Цѣльта на г. Сакѫзова е да покаже на лековѣрнитѣ читатели, че всички отстѫпничества, каквито той е правилъ и до почванието на „Общо Дѣло“ и слѣдъ това, *въ теория и на практика*, не сѫ отстѫпничества и измѣничество, а „широко“ и „дълбоко“ разбиранне, плодъ на неговото „най-съвършено социалистическо развитие“. За да покаже това, той произвежда себе си въ *социалистъ-политикъ*, понеже дѣятелностьта на *социалиста-политикъ* се различавала отъ оная на *социалиста-агитаторъ*. Туй раздѣление на два вида дѣятелностьта на партийнитѣ членове е взето отъ една политическа статия на К. Кауцки въ Neue Zeit

отъ 1897 год., къмъ която ще се повърна ей-сега. Както виждаме, г. Сакжзовъ и тука прибѣгва до авторитета на своя „учитель“ и „опортюнистъ“ (кавичкитѣ въ тази дума сж на Сакжзова) К. Кауцки, за да оправдава своитѣ измѣничества. А че Сакжзовъ възвежда себе си въ *социалистъ политикъ* съ тази цѣль, се вижда отъ това, че той се мжчи да оправдае такива свои постжпки, като тази съ подписванието общъ съ буржуазнитѣ опозиционни фракции въ Народното Събрание „Манифестъ“ прѣзъ 1899 година. Той такива постжпки не ги смѣта за грѣшка и врѣдни за партийното дѣло, а тъкмо за най-разумни, за такива, които не може да ги не прави *социалистътъ-политикъ*. И за да подкрѣпи това си твърдение, привежда една цитата изъ една специална полемическа статия на К. Кауцки.

Ние не веднажъ подчертахме, че нашитѣ скудоумници, за да подкрѣпятъ своето недомислие, немилостиво фалшифициратъ мислитѣ на Кауцки, безбожно фалшиво го цитиратъ. Сега г. Сакжзовъ прави сжщото съ него. Прѣди всичко нека забѣлѣжимъ, че той въ брошурата си не посочва, отъ гдѣ, изъ коя статия или книга на Кауцки цитира. Не само това, но запитанъ отъ единъ нашъ приятель, отъ гдѣ той е цитиралъ Кауцки, г. Сакжзовъ не рачилъ да му обади. Всичко това криение мѣстото, отъ дѣто е цитиралъ Кауцки, „има си крушка опашка“. Работата е тамъ, че г. Сакжзовъ откжсна цитираното отъ статията на Кауцки, безъ да каже по какъвъ поводъ той я писалъ и какво иска да докаже съ тия си разсжждения. Цитираното отъ г. Сакжзова изглежда вмжкнато въ брошурата „ни въ клинъ, ни въ ржкавъ“, понеже отъ послѣдното мѣсто на цитата се оборва всичката размазня на г. Сакжзова за тайната, „*скритата, неизвѣстната за всички привърженци на една партия*“ *дѣйность на „модерния политикъ-социалистъ*“ (стр. 101) и за мѣняванието „срѣдствата за *измѣняванието* на сжществующето“, на които срѣдства „основната черта“ е „*сближаванието, присъединяванието, съглашението, задружното дѣйствие* на еднакво страдущитѣ, на еднакво угнетенитѣ, еднакво грабенитѣ, еднакво експлоатиранитѣ членове на общество“ (стр. 98). Въ статията на Кауцки, изъ която е цитиралъ г. Сакжзовъ, абсолютно нищо подобно на Сакжзовската опортюнистическа размазня, не се срѣща, а послѣдното мѣсто отъ цитатитѣ много ясно унищожава бръткежътъ, съ който Сакжзовъ придружава цитираното прѣдъ и подиръ. Тамъ четемъ:

> „Колкото е по-малка една партия, колкото е по-слаба възможностьта за нея да води практическа политика, колкото по-вече на пръвъ планъ стои за нея необходимостьта за бързо нарастване, толкова по-вече е рѣшающе за нея гледището на агитатора“ (стр. 103 на брошурата).

А нигарь нашата партия е толкова силна, че може да се впуска въ **„сближаванието, присъединиванието, съглашението, задружното дѣйствие“** на *всички страждущи и угнетени „производещи слоеве*“, да се впуска въ **„общо дѣло“** *съ тѣхъ или съ тѣхни „членове на обществото*“, т. е. да прѣгърни гледището на социалиста-политикъ? А въпросътъ е тамъ именно! Сакжзовъ, за да оправдае своитѣ досегашни отстжпничества, които и сега не прѣстава да проповѣдва, както виждаме отъ цитиранитѣ редове въ брошурата му, умишленно прѣдставлява нашата партия за силна, за голѣма. Но независимо отъ това, г. Са-

кжзовъ, както е цитиралъ статията на Кауцки, ѝ придава съвсѣмъ фалшивъ смисълъ. Работата е въ слѣдующето.

Статията на Кауцки е помѣстена въ Die Neue Zeit, 1897 год., № 45, стр. 580 подъ заглавие: „Die Preuszischen Landtagswahlen und die reaktionäre Masse“. Тази статия Кауцки я писа по поводъ полемиката тогава въ социалистическия печатъ въ Германия за участието на партията въ изборитѣ за Пруския Ландтагъ. Въ печата биле изказани нѣколко опасности за партията отъ взимането ѝ участие въ Ландтага. Кауцки тогава написа означената статия, за да посочи на една истинска опасность за партията отъ взимането участие въ изборитѣ за Ландтага. Тази опасность Кауцки вижда въ това, че при специалнитѣ условия на парламентаризма и на изборната система въ Германия може да наддѣлѣе гледището на политика. Кауцки казва, че силата на германската социалъ-демокрация се дължи най-много на дѣятелностьта на агитатора, отколкото на оная на политика или на неговата дѣятелность въ парламента. Този е истинскиятъ смисълъ на статията на Кауцки. Но г. Сакжзовъ откжсва отъ статията му само мѣстото за агитатора и политика, безъ да каже нито дума, въ каква свръзка и по какъвъ поводъ го пише Кауцки.

„Въ най-голѣмата социалъ-демократическа организация на свѣта — казва Кауцки на стр. 584 — нѣмската социална-демокрация, — и до днесъ още влиянието на гледището на агитатора е по-силно, отколкото би могло да се очаква отъ нейната голѣмина. Причината за това не е мжчно да се намѣри. Ние въ Германия собственно нѣмаме парламентаренъ режимъ. Своитѣ голѣми побѣди нѣмската социална демокрация е спечелила не въ парламента, а въ избирателната борба. Нейното влияние въ народа, нейниятъ престижъ се дължи на чудесно-бързото нарастване числото на гласоветѣ ѝ. Много повече агитаторитѣ, отколкото политицитѣ направиха нѣмската социална демокрация голѣма и силна. И ето сега въ партията се поражда едно течение, което иска отъ гледна точка на политика да прѣпоржча една избирателна тактика, която прѣко противорѣчи на гледището на агитатора и на традицитѣ на нашата партия и която при това съвсѣмъ не е тъй отъ проста (die dabei nichts weniger als einfach ist!)“.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че избирателната система за ландтазитѣ въ Германия е такава, че социалиститѣ много мжчно могатъ да проникнатъ въ тѣхъ. Нарастването на нѣмската социалъ-демокрация постави на дневенъ редъ въпроса за участието ѝ въ изборитѣ за ландтага. Но участието имъ въ тия избори е възможно за много случаи само при съглашения съ буржуазнитѣ партии. Кауцки въ цитираната статия не се обявява противъ взимането участие въ тия избори. Обаче, като има прѣдъ видъ специалнитѣ германски условия, прѣдупрѣждава партията отъ една опасность за нея отъ взимането ѝ участие въ изборитѣ за ландтага при сжществующата избирателна система. Опасностьта Кауцки вижда въ това, че въ много мѣста въ Германия партийнитѣ членове, увлѣчени отъ гледището на политика, могатъ, както сж направили въ изборитѣ за Саксонския ландтагъ, да отидатъ до такива компромиси, които напълно компрометиратъ партията. Кауцки е за взимането участие на партията въ изборитѣ за ландтага, но при условието, партията да си запази самостоятелната пролетарска политика, пролетарския си характеръ. Затова той напомнюва, че нѣмската социалъ-демокрация е спечелила своитѣ успѣхи не въ парламента, а въ избирателната борба, т. е. не съ дѣятелностьта на политика, а съ дѣятелно-

стьта на агитатора, който распространява нейнитѣ идеи и организира силитѣ на партията. Ако Кауцки въ 1897 год. на най-силната социалъ-демократическа организация на свѣта прѣпорѫчва още дѣятелността на агитатора; ако нѣмската социалъ-демокрация спечели своитѣ успѣхи главно благодарение на тази дѣйность, то не е ли голѣмо тѫпоумие да се прѣпорѫчва на такава една млада социалъ-демократическа партия, като нашата, и при туко-що начинающе работническо движение, да се прѣпорѫчва дѣйността на политика и при това дѣйность «скрита, неизвѣстна за всички привърженци на партията».

Но нашитѣ широки скудоумници, въ желанието си да изродятъ партията до една иннма «общонародна социалъ-демократическа партия», чрѣзъ „*сближаванието, присъединяванието, съглашението, задружното дѣйствие*“ на всички еднакво алчущи и страждущи „членове на обществото“ прѣпорѫчватъ на *българската работническа социалъ-демократическа* дѣйность, която Кауцки въ 1897 год. не се рѣшава още да я прѣпорѫчва безъ сериозни оговорки на най-силната на свѣта организация! Нашитѣ скудоумници, за да докажатъ, че ние постоянно, до „омрьзвание“, както се изразява г. Сакѫзовъ въ брошурата си, „тропаме на едно мѣсто“ и «дрънкаме едно и сѫщо,» прибѣгватъ до аргумента, че и другитѣ социалистически партии допускали „*задружното дѣйствие, сближаванието, присъединяванието, съглашението.*“ Но кои сѫ и какви сѫ тия партии и какво е тѣхното «задружно дѣйствие»? Единствената социалъ-демократическа партия, която безъ разцѣпление за сега рѣши въпроса за извѣстни „задружни дѣйствия“ съ други партии е германската. Но, първо, мигаръ тя прилича на българската? Тя мигарь е такава млада партия, каквато е българската? Както видѣхме отъ послѣдната часть на цитираното отъ Сакѫзова мѣсто изъ статията на Кауцки, което и азъ цитирахъ по-горѣ, послѣдниятъ, Кауцки не само не прѣпорѫчва на малкитѣ партии проповѣдваната отъ Сакѫзовци «широка дѣйность», т. е. дѣйността на политика, а напротивъ ръстътъ, силата успѣхитѣ на една млада социалистическа партия той туря въ прѣка зависимость отъ дѣйността на агитатора, т. е. отъ дѣйность, която не допуща никакво «*задружно работение, сближавание, присъединявание. съглашавание.*» Второ, Кауцки допуска само за най-силната социалъ-демократическа организация да употрѣбява „задружни дѣйствия“, но и то при условието, че партията да не си запазва своята самостоятелностъ, като пролетарска социалъ-демократична партия, като пази ревниво пролетарятския си характеръ. Кауцки смѣта това условие такова, безъ което е немислима една социалъ-демократическа организация. И наистина на стр, 586 отъ сѫщата си статия, Кауцки казва:

„Вѣрно е че пролетариатътъ днесъ не е достатъчно силенъ, за да води една практическа политика. Той може да сполучи само въ сьдружие съ други близостоящи до нея класи. Обаче, това указва само за едно съвмѣстно дѣйствие отъ време на време, което никога не трѣбва да води къмъ едно прѣмахване, или ослабване на нашата пролетарска партия.

Додѣто ние ѝ спазваме пролетарския характеръ, до тогава и не можемъ да се страхуваме отъ едно развращавание вслѣдствие на съвмѣстното дѣйствие съ другитѣ партии, дори и да се явяватъ случайни грѣшки, които вслѫ никога не могатъ да се избѣгнатъ. Напротивъ, отмахнемъ ли пролетарския характеръ, ние изгубваме твърдата почва подъ краката си и ставаме една играчка на най-противорѣчивитѣ интереси, като антисемититѣ. Не компромисътъ при *дѣйствието* е опасно, но този въ *програмата.*

Тъй сжщо заблудително е, както и думата за една реакционна маса, и бълнуванието за едно съединение на всички недоволни отъ сжществующето, безъ разлика на класови интереси въ една единна социалъ-демократическа народна партия. Политиката не е тъй проста.“

Ясно е, както виждате, че Кауцки допуска за социалната демокрация въ Германия въ 1897 год. да влиза, „отъ време на време“, съ близкостоящи до нея партии, само таково „задружно дѣйствие“, което нѣма „да прѣмахне или да ослаби пролетарския характеръ“, че нѣма страхъ да се изроди партията отъ „задружнитѣ дѣйствия“, ако ревниво се спазва пролетарския ѝ характеръ; въ противенъ случай, т. е. отмахне ли се този ѝ характеръ, тя става „играчка на най-противорѣчивитѣ интереси“. Кауцки казва, че е *заблудително да се бълнува* за съединението на всички недоволни „произдещи слоеве“ или на всички тѣхни недоволни „членове на обществото“, безъ разлика на класови интереси *„една единна народна социалъ-демократическа партия“*. А не за такава ли „народна партия“ бълнува нашиятъ умникъ Сакжзовъ отъ три година насамъ и днесъ въ брошюрата си? Тогава, що общо има между брътвежа на Сакжзовци и това, що говорятъ Карлъ Калуцки и, изобщо, марксиститѣ? — Абсолютно нищо! Брътвежътъ на Сакжзовци е тъй далечъ отъ марксизма, както земята отъ небото. Ако въ Германия най-силната на свѣта социалдемократическа организация при пролетариатъ, силенъ по съзнание и организация, както никждѣ другадѣ, слѣдъ 30 годишна борба, пълна съ блѣскави успѣхи, счита за своя първа задача да пази своя пролетарски характеръ, своята пълна самостоятелность като социалдемократическа партия, да отдѣля постоянно себе си въ всички случаи като самостоятелна пролетарска партия; ако прѣди 56 години Марксъ и Енгелсъ казваха за „комунитеческата партия“ въ Германия, т. е. за социалдемократическата партия въ Германия, „че тя се бори *редомъ* съ буржуазията, до колкото тя въ борбата си противъ абсолютната монархия, противъ феодалната поземелна собственость и противъ дребната буржуазия е революционна, *„но тя нито минутка не забравя да изработва въ умоветѣ на работницитѣ колкото се може по-ясно съзнание за враждебната противоположность между интереситѣ на буржуазията и пролетарията“* (гл. „Манифеста“, стр. 63); то въ страни, въ които пролетариатътъ е тъй още слабъ и по организация и по съзнание, въ които работницитѣ едвамъ туко-що се отдѣлятъ отъ дребно-буржуазната срѣда и нейнитѣ понятия, както у насъ, и въ които социалистическитѣ партии сж тъй млади, както нашата единствената най-главна тѣхна задача и за едно дълго време не може да бжде друга, освѣнъ рѣзкото имъ отдѣляние отъ всички буржуазни партии. Разбира се, че такава „тѣсна“, „шаблонна“, „окостенѣла“ дѣйность не може да направи отъ Сакжзовци български Милерановци и Жоресовци, т. е. не може да направи отъ Сакжзовци «вершители судебъ» въ България, не може да ги искачи до министерскитѣ и подпрѣдсѣдателскитѣ кресла. А въ сжщность интимното желание и на нашитѣ Милерановци е именно часъ по-скоро да се видятъ въ ролята на «вершители судебъ», на високата клѣчка на буржуазната държава. И понеже една пролетарска партия у насъ не може скоро да имъ достави това удоволствие, то и нашитѣ Милерановци, нашитѣ Сакжзовци искатъ основаванието, *бълнуватъ* за основаванието на „общо народна партия“, която да върши „общо дѣло“ на всички

„производещи слоеве“ въ България. И затова тѣ прегърнаха скудоумната измислица за «класовото сътрудничане» като «диалектика на историята». Но пита се: какво общо има работническата социалъ-демократическа партия съ бълнуванията, съ интимнитѣ желания на Сакѫзовци? — Абсолютно нищо! Тѣхното мѣсто не бѣше и не е въ редоветѣ на една млада пролетарска партия. Нашата партия може съ задоволство да поздрави себе си, че тѣ сами ѝ дадоха възможность да се отърве отъ тѣхъ и отъ тѣхнитѣ «сълзи». Сакѫзовци станаха опасни за нашата партия не толкова съ своитѣ измѣннически проповѣди за «общо дѣло» на «производещитѣ слоеве», за «класовото сътрудничане», като «диалектика на историята», за свиванието на социализма и създаванието на една общо народна демократическа партия, а съ своето некоректно, нечестно поведение спрямо партията, което бѣше насочено къмъ систематическо подкопавание основитѣ на партията, довѣрието ѝ къмъ защитницитѣ имъ, къмъ деморализиранието и дезорганизиранието ѝ. Само затова тѣ не биваше и не бива да бѫдатъ въ редоветѣ ѝ. Партията би оплюла сама себе си, би си приготвила нова опасность за пълно дезорганизирание, за пълно изродявание, ако тя, повѣрвала на сегашнитѣ имъ клѣтви и плачове, имъ даде мѣсто въ своитѣ редове, особено подиръ онова „грозно начало“, което се опитаха да го приложатъ, съ цѣль да завладѣятъ управлението на партията, по оня неокачествимъ начинъ, който вече е извѣстенъ на читателитѣ ни. Само затова, безъ да имаше абсолютно нищо друго, партията трѣбваше да ги изхвърли изъ редоветѣ си. Лудость ще бѫде и подиръ тоя фактъ да мисли нѣкой, че може да прибира въ редоветѣ си хора, които систематически сѫ работили отъ три години насамъ за нейното деморализирание и най-сетнѣ чисто башибозушки поискаха да ѝ се натрапятъ за генераленъ щабъ, съ „скрити, неизвѣстни за привърженицитѣ му планове“. Клѣтвитѣ и плановетѣ имъ сега, че не сѫ отстѫпвали отъ нищо, че признавали всичко: и класова борба, и крайна цѣль и тактика и т. н. сѫ фалшиви, сѫ вѣроломни клѣтви и плачове. Брошурата на Сакѫзовъ е на лице.

И тъй, отъ всичко казано сега е ясно за насъ, какво е било „широкото“ и „дълбоко“ Сакѫзово разбирание и на Марксовото учение, и на „общественитѣ борби“, и на задачитѣ на работническата социалъ-демократическа партия! То не е нито „широко“, нито „дълбоко“, а просто нѣма нищо общо нито съ марксизма, нито съ задачитѣ на нашата партия. Въ брошурата си г. Сакѫзовъ проповѣдва сѫщитѣ отстѫпничества, „теоретизира“ сѫщото „общо дѣло“, организиранието на една „народна партия“ подъ фирмата „социалдемократидеска“, сѫщата измѣна къмъ работническата социалъ демократическа партия.

Пита се: „тревогата“ на партията за „призраци“ ли бѣше или за една „грозна“ дѣйствителность? Подиръ всичко горѣказано тука оставаме на читателитѣ сами да си отговорятъ на тоя въпросъ.

Д. В.

тели, при които тѣ сж се абонирали по свое собствено довѣрие, но че послѣднитѣ сж задържали събранитѣ суми при себе си и до днесъ не сж ги изпратили въ редакцията. Въ такива случаи ние канимъ такивато абонати да си изискатъ сумитѣ обратно и тѣ сами на наши разноски да ги изпратятъ направо въ редакцията. А тия отъ миналогодишнитѣ абонати, които по едни или други причини до днесъ не сж си платили дължимия абонаментъ, за послѣденъ пжть най-настоятелно канимъ и молимъ да направятъ това. Обѣщаваме имъ, че, щомъ изплатятъ абонамента, пакъ на това мѣсто ще съобщимъ, че сж си изравнили смѣткитѣ съ списанието. Тия пъкъ, които и слѣдъ това не ни се обадятъ, ще считаме, че тѣ иматъ такова твърдо намѣрение да злоупотрѣбятъ съ довѣрието, което имъ е дала редакцията, че нашитѣ молби и настоятелни подканяния спрямо тѣхъ сж съвършено безсилни. За това спрямо такива неизправни длъжници на списанието ще се отнесемъ по другъ начинъ. Така ще можемъ да разчистимъ окончателно смѣткитѣ си съ недоборитѣ.

Наистина, всички тия мѣрки, къмъ които сме принудени да прибѣгнемъ, сж крайно нежелателни. Но убѣдени сме, че всички прѣдишни и настоящи абонати и четци, съчувственици на сп. «Ново Време», ще признаятъ, че да се допуска и за напрѣдъ тази нередовность въ събирането на абонаментитѣ, за която говорихме тукъ, значи да се работи противъ бждащето на списанието. А ние знаемъ, и седемгодишното излизане на «Ново Време» ни е убѣдило, че бждащето и настоящето закрѣпване на «Ново Време» и неговото редовно излизане е въ духовния интересъ на хилядото ежегодни негови абонати и хилядитѣ негови четци.

Ето защо ние сме убѣдени, че тѣ ще намѣрятъ за основателни рѣшението и мѣркитѣ, които по принуда прѣдприемаме. Ето защо ние се надѣваме, че всички съчувствующи на сп-то «Ново Време», абонати и четци, ще положатъ желанитѣ старания и ще ни укажатъ нужнитѣ съдѣйствия както въ събирането на недоборитѣ, списъка на които даваме по-долу, така и въ най-широкото разпространение на списанието.

Отъ Администрацията.

Юлий. 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

умствения и обществения животъ

№ 7.

ПЛОВДИВЪ
Дружествена Печатница „Трудъ“
1903.

Съдържание:

Стр.

Политически прѣгледъ:

I. Македонското възстание. II. Противоконституционниятъ актъ на противопарламентарното правителство и нашитѣ борби.

Пламъцитѣ на обявеното вече всеобщо възстание сѫ засвѣтнали по долини и планини, по села и градове на цѣла Македония и Одринско. Въ двѣтѣ тия области е пламнала сѫщинска кървава война. И двамата воющи неприятели сѫ на една и сѫща територия. Всѣки единъ отъ двамата и напада и се брани. И какъ неравни сѫ двамата воющи! Единътъ, турската войска, многочисленъ, въоржженъ и организиранъ; другиятъ, възстаналото население, малочисленъ, недостатъчно въоржженъ и не добрѣ организиранъ. Първиятъ разполага съ огромна сила и грамадни срѣдства, вториятъ съ малка, но напрѣгната до крайность сила, съ малко и скрити срѣдства, но съ отчаителна и безкрайна самоотверженость и съ непоколебима смѣлость. Първиятъ воюва да задържи господството на произвола и тиранията и да запази робството на безправнитѣ; вториятъ — да прѣмахне това господство и да се освободи отъ гнетущето го робство. Тая война е кървава политическа революция. Едно потиснато, политически безправно население възстава на кървава борба противъ политическитѣ си притѣснители за прѣмахване на единъ режимъ, въ който то е безправно и за настанявание на другъ, въ който да се ползува съ правата и свободитѣ на управляющъ и управлявана гражданинъ. Какъвъ ще бѫде изходътъ на тая кървава борба, какви ще сѫ резултатитѣ по отношение на прѣслѣдваната цѣль — политическото освобождение?

Това сѫ въпроситѣ, които занимаватъ всѣкиго днесъ. Отъ всички съ напражение и съ затаена трѣвога се слѣди развитието на неравната кървава борба, що се води оттатъкъ, въ Македония и Одринско. При това, вслѣдствие на всеобщото възстание, заплашва ни война съ Турция. А една война днесъ е равна по своитѣ послѣдствия най-малко на 10 годишно възвръщание назадъ на България или ще бѫде нейна гибель. Но главниятъ въпросъ, който възбужда ту ужасъ, ту надежди, това е резултатътъ на неравната борба. Дали този резултатъ ще бѫдатъ само жертвитѣ, които ще се дадатъ и които сѫ ужасающи, както по многочислеността си тъй и по жестокото падание, или же краятъ на тая кървава борба ще се увѣнчае съ политическото освобождение на възстаналото население? На този въпросъ съ положителность не може сега да се отговори. По него въпросъ сега могатъ се прави само вѣроятни прѣдположения.

Разрѣшението на македонския въпросъ при днешнитѣ условия и днешнитѣ отношения на Балканскитѣ държавици зависи отъ

намѣсата на европейскитѣ сили — само тѣ могатъ да прѣмахнатъ настоящия непоносимъ политически режимъ и да установятъ въ Македония и Одринско една или друга форма на управление, малко или много зависима отъ цариградския дворецъ, но при която мѣстното население да има извѣстни права и свободи за уреждание на своя политиченъ животъ, и при която да е възможно економическото и културното развитие на тия двѣ страни, съединени въ една область. Прѣмахването на турския режимъ въ Македония и Одринско не може днесъ непосрѣдствено да се постигне отъ борбата на възстаналото население. Тази борба може само да прѣдизвика намѣса на заинтересованитѣ европейски сили, които отъ сблъсванието на своитѣ стремежи по отношение къмъ Македония могатъ да се рѣшатъ да дадатъ едно или друго разрѣшение на македонския въпросъ, при което тѣхнитѣ стремежи, макаръ и не удовлетворени сега, да иматъ въ бѫдаще по-надеждна възможность за реализиране. Но възможностьта на такава намѣса зависи отъ слѣднитѣ двѣ обстоятелства: първо, отъ силата на възстанието, т. е. до колко то е всеобщо, организирано и добрѣ подготвено и до колко то е продължително и може да разклати основитѣ на разнебитената турска държава, та по такъвъ начинъ да тури въ опасность или да промѣни възможноститѣ за реализиране на стремежитѣ на една или нѣколко отъ заинтересуванитѣ държави, които тѣ иматъ къмъ Турция и нейното бѫдаще; и второ, тази намѣса зависи и отъ момента на възстанието, т. е дали то избухва, когато стремежитѣ на тия държави по отношение на Турция се намиратъ въ най-голѣмо напрѣжение и взаимна борба или пъкъ тѣ сѫ отслабнали поради това, че тия държави сѫ ангажирани въ друга борба, на друго мѣсто и по другъ поводъ.

Изобщо, намѣсата на заинтересованитѣ въ сѫдбата на Турция велики сили мѫчно се прѣдизвиква, защото тѣ се водятъ въ своята външна политика и въ своитѣ дѣйствувания на вънъ не отъ хуманостьта, а отъ егоистичния интересъ на всѣка една отъ тѣхъ, като съвременни, капиталистически държави. Всѣка една отъ съвременнитѣ държави, включая и тия съ монархическо неограничено управление, въ своята външна политика прѣслѣдва цѣли, реализирането на които съдѣйствува за развитието на капитализма въ страната ѝ.

Капитализмътъ — това е богатството, силата и могѫществото на съвременитѣ държави. И нему тѣ служатъ, защото безъ него тѣ не могатъ да сѫществуватъ, не могатъ да издържатъ своя огроменъ и сложенъ механизмъ, нуждитѣ на който ставатъ се по-голѣми и по-много. Външната политика на държавитѣ днесъ е политиката на капиталистическитѣ класи, на господствующитѣ буржуазни класи. Всѣка една национална буржуазна класа поставя за задача на своето организирано господство, съврѣменната държава, въ външната политика да прѣслѣдва разширение на територията, за да се сдобие съ по-широкъ пазаръ за своитѣ стоки, придобиване на нови области за сѫщата цѣль, излизане на водни пѫтища, които

ще усилятъ нейното економическо могѫщество въ общата конкуренционна борба на външнитѣ пазари или пъкъ да противодѣйствува на сѫщитѣ тия стремежи на другитѣ държави, усилването на които заплашва нейната държава или става прѣчка за реализирането на нейнитѣ стремежи. Съ една дума, стремежитѣ на господствующитѣ национални буржуазни класи въ външната политика на съвременнитѣ държави сѫ противоположни.

И тази именно противоположность въ завоевателнитѣ имъ стремежи разпрѣдѣля днешнитѣ държави въ разни, едни срѣщу други противопоставени, съюзи и тя именно опрѣдѣля отношението на всѣка отъ тѣхъ спрямо нѣкой притиснатъ народъ, който се стреми да се освободи, спрямо нѣкоя спорна за владение область или спрямо една разкапваща се държава, каквато е днесъ Турция. Тази противоположность въ интереситѣ, а слѣдователно, и въ стремежитѣ на господствующитѣ капиталистически класи на отдѣлнитѣ държави е, която поставя съвременитѣ нации една срѣщу друга, която ги туря въ вражди и която ги тласка въ войни.

И ако има нѣщо, което да раздѣля и опълчава Балканскитѣ държавици една срѣщу друга по отношение сѫдбата на Македония, и, слѣдователно, което да прѣчи на освобождението на послѣднята, това е противоположностьта въ стремежитѣ на тия държавици, то е стремежътъ на всѣка една да увеличи своята територия или пъкъ да не позволи на съсѣдната ѝ държава да се уголѣми, защото послѣднята ще съставлява за нея въ бѫдаще опасность. Ако има нѣщо, което налага на заинтересуванитѣ евр. сили да пазятъ така настойчиво statu-quo-то на Турция, това е съображението имъ да дочакатъ удобния моментъ за нейното разграбване.

И така, самиятъ капиталистически редъ на нѣщата тласка съвременнитѣ държави, като изразителки на интереситѣ на господствующитѣ буржуазни класи, къмъ завоювания на нови области и отъ друга страна сѫщия тоя редъ на нѣщата, или по-точно казано, капиталистическото развитие повдига и поставя народнитѣ слоеве на една подчинена нация въ положение, при което у тѣхъ се поражда стремежътъ къмъ национално обособяване.

За потвърждение на първото положение ни служи външната политика на всичкитѣ днешни самостойни държави, малки и голѣми, а за потвърждение на второто ни говори историята на сѫщитѣ тия държави и настоящитѣ стремежи на подчиненитѣ народи. Така че, причинитѣ за антагонизма на съвременнитѣ държави и за стремежитѣ имъ къмъ завоювания лежатъ въ самата природа на капиталистичния редъ на нѣщата. И социалната демокрация, като се бори за прѣмахването на тоя редъ, тя въ сѫщото време дѣйствува за прѣмахването на присѫщитѣ нему условия, по силата на които нация се опълчава противъ нация и се поддържа притѣснението на една нация отъ друга.

Алчностьта на буржуазнитѣ класи за нови пазари и при това стремежътъ на съвременитѣ държави къмъ завоювания, въ който тази алчность намира изражение, сѫ опрѣдѣляющитѣ мотиви въ

външната имъ политика. Тия сѫщитѣ мотиви опрѣдѣлятъ политиката на прѣко или посрѣдствено заинтересуванитѣ евр. сили по отношение сѫдбата на Турция и подвластнитѣ ѝ народи.

Своитѣ постѫпки и дѣйствия спрямо Турция тѣ винаги насочватъ чрѣзъ своитѣ диплом. агенти споредъ интереситѣ на външната си политика. А ние видѣхме, какви мотиви опрѣдѣлятъ и направляватъ послѣднята. Тия мотиви излѣзоха по-силни отъ човѣколюбието къмъ жъртвитѣ на арменското клане въ 96 година, тѣ ще излѣзатъ и днесъ по-силни, ако стремежитѣ, които произхождатъ отъ тѣхъ, не намѣрватъ въ настояще време удобни условия за своето реализиране, или пъкъ, ако бѫдащитѣ възможности за реализирането имъ не се турятъ въ опастность отъ размѣритѣ, силата и продължителностьта на възстанието. Моментътъ на възстанието, както се вижда отъ досегашното положение на великитѣ сили, не е отъ сполучливитѣ. Русия и Австрия най-внушително даватъ на България да разбере, да се въздържа отъ каквито и да било прѣдизвикателства спрямо Турция. И това е понятно. Русия днесъ се намира въ обтегнати отношения съ Япония, която се готви за война, та тя не може свободно и рѣшително да дѣйствува въ близкия истокъ за себе си, разбира се, не за чернитѣ очи на Македонцитѣ. Отъ друга страна работническото движение, непрѣстано растяще, постоянно ѝ причинява вѫтрѣшни безпокойствия и ѝ създава грижи. По настоящемъ работничеството въ Южна Русия е възстанало въ огромни стачки. Освѣнъ това, отъ Китай пакъ се носятъ обезпокоителни извѣстия за боксерското движение, за неговитѣ приготовления да изненада съ нови опасности европейцитѣ тамъ и за тайнитѣ имъ прѣговори съ императрицата. И Русия, която засѣдна въ Манджурия, не може съ спокойствие да гледа на тия обезпокоителни признаци, още повече като знае, че готвящата се за война Япония се надѣва да увлече съ себе си противъ нея и недоволнитѣ китайци. А пъкъ Австрия сега е тъкмо въ разгара на разединяющитѣ я национални борби. Почти всичкитѣ нации, сгрупирани подъ австрийския калпакъ на Францъ Йосифа, се стремятъ сѐ по рѣшително и по-непримиримо къмъ национални обсобявания. Тя днесъ цѣла е арена на разпалени, задрътстващи нейния политиченъ животъ, национални борби.

Унгария тъй настоятелно се бори за отдѣлянието на унгарската войска отъ общата австро-унгарска, чехитѣ, хърватитѣ, кроатинцитѣ и др. — всички сѫ изтъкнали свои национални искания и водятъ сѐ по-разпалваща се борба за тѣхното постигане. Пъкъ и самата Англия, която се смѣташе за противопоставяща се на стремежатѣ на Русия въ блиския и далечния истокъ и за застѫпница на потиснатитѣ въ евр. Турция населения, споредъ една телеграма слѣдъ избухванието на настоящето Македонско възстание, се изказа доволна отъ реформитѣ, прѣдложени отъ Русия и Австрия, и признава, че тия реформи днесъ, въ едно такова немирно време, не могатъ да се приложатъ. Виновно е, значи, самото население, за дѣто е създало едно немирно положение въ страна-

та си, та съ това прѣчи на прилаганието на прочутитѣ реформи. Реформитѣ, прѣдназначени за усмиряване християнското население въ Македония, за да се приложатъ, изискватъ, значи, едно прѣдварително условие, което би трѣбвало да се създаде като слѣдствие отъ тѣхното приложение. Т. е. населението трѣбва да се умири, за да се приложатъ реформитѣ за неговото усмиряване. Като че самото население отъ слободия, а не безчовѣчниятъ редъ въ Турция е създалъ размирието. Та, ако можеше да сѫществува мирно положение въ Турция, нѣмаше и нужда отъ руско-австрийскитѣ реформи. По логиката на европейската дипломация, която е почти едногласна по прилаганието на тия реформи, излиза, че послѣднитѣ никога нѣма да се реализиратъ, защото немирното положение, създавано не отъ населението, а отъ безредието въ Турция, никога нѣма да се умири. И така, моментътъ на настоящето всеобщо въстание, не е отъ благоприятнитѣ, погледнато отъ точка зрѣние на напрежителната заинтересованость на европейскитѣ сили, която въ извѣстни моменти е особено възбудена и съсрѣдоточена въ Турция. Че това е така, се вижда и отъ обстоятелство, че до днесъ нито една отъ тия сили не заговорва за нѣкакви мѣрки по отношение на Турция, че нито една не издигна своя застѫпителенъ гласъ въ защита на хвърлилото се въ отчаяна кървава борба македонско население.

Но ако моментътъ не е такъвъ, въ който заинтересованитѣ европейски сили да се намиратъ въ напрѣгната заинтересуваность спрямо сѫдбата на турцитѣ и подвластнитѣ ѝ народи, то размѣритѣ, силата и продължителностьта на едно всеобщо и здраво организирано въстание, обхванало всичкитѣ подтиснати елементи, отъ каквато народность и да сѫ, би чувствително разклатило основитѣ на турската империя, би я дълбоко разтърсило и, слѣдствие на това, би се създалъ такъвъ моментъ, би се прѣдизвикало вмѣшателството на европейскитѣ сили и би се дало извѣстно рѣшение на македонския въпросъ. Но тамъ е главния въпросъ, да ли вѫтрѣшната организация бѣше извършила всичката възможна работа въ срѣдата на населението, за да простре своята организационна мрѣжа изъ всичкитѣ краища на страната и за да обгърне и подготви по възможность най-голѣмата часть отъ населението; да ли тя се съзнавала за достатъчно подготвена и организирана, за да прѣдприеме една такава сѫдбоносна акция, каквато е общото въстание и която може да костува опустошението на цѣлата страна, изтрѣблението на голѣма часть отъ населението и потушванието за много години на самото освободително движение? Дали освободителното движение въ Македония се е достатъчно развило и разрастнало, та се е почувствало за тъй силно, че може да прѣдприеме такава фатална за него и самата Македония акция, или же други странични фактори се вмѣсиха въ неговитѣ работи, прѣкратиха неговото развитие и несвоевремено го туриха въ положението, ще не-ще, да обяви всеобщо въстание? Много нѣща ни говорятъ, че то прѣкѫсна своето развитие, че то, макаръ и да

се чувствуваше недостатъчно подготвено, разрастнало и усилено, макаръ и да съзнаваше, че не е привършило необходимата работа, биде тласнато въ огъня, който другъ прѣждевременно разрови изъ подъ дебелата покривка сухъ материалъ на турската империя, но който то разнесе изъ цѣла Македония и Одринско.

Освободителното движение въ Македония бѣ на правъ пѫть, развиваше се. Неговитѣ славни дѣйци бродѣха изъ цѣлата страна, будѣха съзнанието, бѣха почнали организирането, заеха се за систематична подготвителна работа всрѣдъ всичкитѣ недоволни елементи безъ разлика на вѣра и народность. Тѣ наддѣлѣха на сепартичнитѣ национални течения, които въ прѣдишнитѣ години бѣха силни и водѣха ожесточена борба по-между си, но които захванаха да ослабватъ и да заглъхватъ съ разрастванието на движението, водено отъ вѫтрѣшната организация, което се постави на интернационална почва. Така, вѫтрѣшната македонска организация бѣ прѣдприела оная дѣйность и оня пѫть на развитие, които ѝ бѣха посочени за пръвь пѫть па и до сега само отъ българската социална-демокрация. Така тя подигна на животъ, организира и насочи въ пѫтя на правилното и постояно засилвающе се развитие, това освободително движение въ Македония и Одринско, което днесъ, макаръ и слѣдъ кратъкъ животъ, макаръ и младо, макаръ и недостатъчно нарастнало, макаръ и слѣдъ кратковремена работа, проявява една титаническа борба, грандиозна по своя размѣръ и сила, удивляюща съ своята безгранична смѣлость и чудна съ своята необикновена рѣшителность.

И слѣдъ тази кратковремена работа вѫтрѣшната организация можа да проникне въ народнитѣ слоеве, да обгърне и прибере въ своитѣ редове не малка часть отъ тѣхъ, да стане такава боева сила, която повдигна на кървава борба цѣлото население, която обсажда и прѣвзима градове, повсемѣстно воюва срѣщу многочислената войска на една многовѣковна империя и която тъй дълго време се държи въ неравната борба.

За едно кратко време, значи, вѫтрѣшната организация като прѣгърна дѣйностьта, прѣпорѫчана само отъ социалдемократитѣ, стана способна да води една такава титаническа борба. И ако настоящето възстание успѣе да прѣдизвика извѣстна намѣса на европейскитѣ сили и послѣднитѣ, което е съмнително за сега, наложатъ на Турция и приложатъ въ страната на възстаналото население по-коренни реформи, то това ще се дължи исключително на кратковременната подготвителна дѣйность на вѫтрѣшната организация, на нейния планъ на дѣйствие и борба. Но такъвъ резултатъ на настоящето възстание е тъй невѣроятенъ сега, когато официална Европа цѣла му се постави враждебно. Ужасния, печалния изходъ, вѣроятно, ще бѫде жестокото потушване на възстанието, което ще се послѣдва и отъ нѣколкогодишно потушвание на цѣлото освободително движение въ Македония. И всичката тежка и прѣстѫпна виновность за многочисленитѣ жертви, които паднаха и ще паднатъ, за печалната сѫдба на Македония и нейното

вѫтрѣшно движение пада възъ главитѣ на ония, които прѣкѫснаха развитието на освободителното движение въ Македония, подето и организирано отъ вѫтрѣшната организация, и които тласнаха послѣдната прѣждевременно, прѣди тя да извърши необходимата подготвителна работа, въ огъня, който нея ще изгори. . . . А тия прѣстѫпни виновници сѫ ония, които образуваха тукъ македонствующето движение, за да прѣвзематъ движението въ Македония и, като не сполучиха, тласнаха го въ огъня. Виновникътъ е рѫководеното отъ генаралитѣ тукашно македонско движение. Послѣдното се яви като носитель на националистичнитѣ стремежи на българската буржуазия. Каквито цѣли и да си поставяше то и до днесъ си е такова. Националистическитѣ стремежи на нашата буржуазия, олицетворени въ историческия идеалъ за обединение на цѣлокупна България, намѣриха изразъ въ това движение. Цѣлата буржуазия подкрѣпи това движение, партиитѣ се надпрѣдварваха да му услужватъ, правителстата го ласкаеха и подпомагаха, то скоро нарастна.

Слѣдъ това на чело на тукашното македонско движение се явиха запасни генерали и офицери, носители на монархически стремежи и служители на коронни цѣли. Въ това движение тѣ слѣха монархическитѣ си стремежи съ националистическитѣ на буржуазията, които сѫ и тѣхни. Буржуазията и нейнитѣ правителства ги въздигнаха и поставиха на чело на движението. Послѣдното мина въ тѣхни рѫцѣ. Тогава буржуазията, виждайки въ тѣхно лице само „храбри войници“ за „историческитѣ ѝ задачи,“ безсъзнателно спомогаше на монархическитѣ стремежи, на които тия запасни офицери служеха и противъ които една нейна часть днесъ, когато тия стремежи проявяватъ своето реално сѫществуване въ държавни актове, като суспендирание на закона за чиновницитѣ, вика и дига празна гюрултия. А прѣдназначената задача на „храбритѣ войници,“ върли монархисти, бѣ чрѣзъ тукашното движение да вzематъ нишкитѣ на вѫтрѣшното и, когато изисква не освободителното македонско дѣло, а „дѣлото“, на което тѣ служатъ като „вѣрни войници,“ — да вдигатъ въстания и да си служатъ съ македонското движение за цѣли, чужди нему, както стана това въ 1895 г. И отъ когато македонствующитѣ запасни генерали и офицери взеха тукашното движение въ свои рѫцѣ, отъ тогава се почватъ посѣгателствата върху вѫтрѣшната организация Ту не я признаваха, ту я считаха за несѫществующа, или пъкъ за нѣкаква си организация, която се състояла отъ буйни и неопитни хлапетии. Опитаха се да я привзематъ отвѫтрѣ, но не сполучиха. Тогава тѣ се заловиха да пращатъ отъ тука агитатори да развращаватъ населението и да го наострюватъ противъ вѫтрѣшнитѣ дѣйци. Пакъ тогава отъ тукъ въ Македония заминаха харамии, които убиваха и прѣдаваха на турцитѣ дѣйцитѣ на вѫтрѣшната организация, които съставяха чети за прѣвзиманието на вѫтрѣшнитѣ македонски групи, за изнасилвание или, ако не се подаватъ, за избивание на послѣднитѣ, за изтръгвание на печати и пр. Но и това не спомогна. Захванаха тогава да нахлуватъ съ чети и да повдигатъ

„възстания“. Цѣльта имъ бѣше да прѣдизвикатъ турцитѣ на усилени прѣслѣдвания и прѣтърсвания на комити. И наистина, вслѣдствие на тия четови „възстания“ очитѣ на турската власть станаха по-зорки, тя пръсна войска изъ села и градове да прѣслѣдватъ комити и да гонятъ чети. Устройванитѣ отъ тукъ чети отиваха, подигаха „възстания“, сблъсваха се съ турцитѣ, оставаха по нѣколко трупа тамъ и се възвръщаха въ България. И всичкитѣ жестокости, къмъ които се прѣдизвикваха турцитѣ чрѣзъ тия мѣстни четни „възстания“, изпащаше мѣстното население. Турцитѣ, разярени отъ тия „възстания“, опустошаваха села, изколваха населението и изпоарестуваха всички подозирани за комити. Турскитѣ затвори се пълняха съ подозренитѣ комити, членове на вътрѣшната организация. Явно е, че македонствующитѣ тукъ генералски комитети, като не можеха по-никой начинъ да прѣвзематъ вътрѣшната организация, тѣ прѣдизвикаха турската власть и турската войска да я разстроятъ и погубатъ, или най-малко, да погубятъ и изпозатворятъ по-дѣятелнитѣ ѝ членове. Отъ една страна тѣ прѣслѣдваха съ „възстанията“ да покажатъ своитѣ ръководители за велики герои и благодѣтели прѣдъ македонското население, за да спечелятъ симпатиитѣ му; отъ друга страна — да разтроятъ вътрѣшната организация, за да я направятъ годна за прѣвзимание, и отъ трета страна, съ тия „възстания“ се прѣслѣдваше, съ знанието само на нѣколцина ръководители, да се създаватъ подготвителни условия за цѣлитѣ на дворцовата външна и вътрѣшна политика на България. Такива цѣли прѣслѣдваха тѣ съ есеннитѣ «възстания», противъ които се обяви вътрѣшната организация и прѣдпазваше населението да не се увлече въ тѣхъ, и съ пролѣтошнитѣ, които, вслѣдствие на увеличенитѣ жестокости и прѣслѣдвания, усилени отъ страна на турцитѣ надъ населението и вътрѣшнитѣ дѣйци, прѣдизвикаха вътрѣшната организация на защита и така увлѣкоха и нея въ мѣстни възстания. Вътрѣшната организация видѣ, че въ тая борба съ турцитѣ, въ която тя се увлече неволно и въ която я тласнаха прѣждевременно четовитѣ «възстания» на генералскитѣ комитети, изгуби много видни и дѣятелни дѣйци, разкриха се нейнитѣ гнѣзда и бидѣ принудена на нови акции въ борба съ турцитѣ. Прибѣгна къмъ атентатитѣ и така увлечена, виждайки, че въ частични сбивания дава напраздно голѣми и много жертви, най-сетнѣ бидѣ принудена да обяви настоящето всеобщо възстание. Така, македонствующитѣ тукъ монархисти, излѣзли на чело на тукашното буржуазно македонствующо движение, се намѣриха въ работитѣ на вътрѣшното освободително движение и съ цѣль да го унищожатъ, защото не успѣха по другъ начинъ да го вcase иматъ въ свои ръцѣ и да го дирижиратъ споредъ моментнитѣ интереси на монархическитѣ си стремежи, прѣкъснаха прѣждевременно неговото развитие и го тласнаха несвоевременно въ пламналия по настоящемъ съдбоносенъ за него и страната пожаръ. Възстанието, колкото и голѣмо по сила и размѣръ, ще бъде потушено, ако не послѣдватъ

нѣкои усложнения на Балканския полуостровъ, които, впрочемъ, европейската дипломация днесъ тъй много се старае да отстрани, а съ него ще бѫде потушено за много години и освободителното движение въ Македония. И послѣ, слѣдъ като видятъ Македония освободена отъ македонцитѣ и отъ враждебната тѣмъ и прѣчущата на тѣхнитѣ стремежи вѫтрѣшна организация, тогава пакъ ще навлѣзатъ въ нея да я привзематъ, да основаватъ, може би, организации, които да държатъ въ свои рѫцѣ. Но, тѣжко имъ! Този жестокъ погромъ, що се разсипа на главитѣ на македонското население, по вината имъ, защото бѣ резултатъ на тѣхнитѣ злосторни «дѣла», ще отвори очитѣ на всѣки останалъ живъ македонецъ и на всѣки искренно желающъ и дѣйствуващъ за създавание въ Македония на сносна политическа наредба, и не ще се вече позволи на македонствующитѣ тукъ монархисти и буржуазия така прѣстѫпно и злосторно да македонствуватъ за свои цѣли съ македонското дѣло, както сѫ правили това отъ 1895 г. до днесъ.

Пъкъ и цѣлата история на македонствующето тукъ буржуазно движение не е била друго, освѣнъ, като се експлоатира съ недоволството на македонцитѣ, най-злосторно пакостене на освободителното дѣло.

Ето какъ услужи на македонското освободително дѣло тукашното македонствующе движение, рѫководено отъ монархиститѣ, вѣрно служащи само на свои стремежи. Вмѣсто да приближи деня на освобождението или на подобрението политическитѣ условия въ Македония, то го отдалечи на десетки години. Така, македонствующитѣ монархисти, подкрѣпени отъ буржуазията, нанесоха жестокъ ударъ на освободителното движение въ Македония и на неговото дѣло. Това е плодътъ на македонствующето тукъ буржуазно движение по отношение на Македония.

* * *

Съ македонствующето тукъ движение, рѫководено отъ монархиститѣ у насъ, които пъкъ се дирижиратъ отъ свой шефъ, си служеха и си служатъ не само за цѣлитѣ на външната политика на България и на тия, които я водятъ, но и за създаване въ България на такава атмосфера, която благоприятствува на монархическитѣ имъ стремежи. То стана годно срѣдство въ рѫцѣтѣ на монархиститѣ въ външната и вѫтрѣшната политика на България. Иска ли се, напримѣръ, да се изтръгне нѣкакво признание, или же, да се постигне нѣкакво сближение съ нѣкой отъ европейскитѣ дворове, дигатъ се «възстания» въ Македония, за да се турятъ въ опасность мира и спокойствието на Балканскиятъ полуостровъ. Иска ли се, напримѣръ, да се даде властьта на хора, най-вѣрни служители на монархизма и безъ подрѫжка въ народа, дигатъ се възстания въ Македония; прѣдизвикватъ се кланета, апелира се къмъ патриотизма на обществото и се прогласява отечеството въ опасность, за да се отклони вниманието на обществото отъ вѫтрѣшното управление на страната.

И както котерийнитѣ правителства си служатъ съ лумпенпролетариата, лишенъ отъ работа, за правене на избори и въ дѣла за подържане и даване сила на партията, като му обѣщаватъ служби, като експлоатиратъ неговото нещастие, тъй сѫщо и македонствующитѣ централни комитети тукъ си служатъ съ прокуденитѣ отъ Македония неволници, които тукъ, по нѣмане на работа, се обрѫщатъ въ лумпени, които тѣ подържатъ съ храна и употрѣбяватъ за цѣли, на които тѣ неявно, но и нескрито за ония, които слѣдатъ дѣлата имъ, служатъ. Събрания ли ще трѣбва да се разтурватъ, избори ли ще трѣбва да се правятъ — тѣзи лумпени, заедно съ българскитѣ, сѫ нагодени и обучени слѣпи орѫдия, изпълняющи ролята на пълноправни граждани, които обаче не търпятъ другитѣ граждани да упражняватъ правата си. Или пъкъ, „нуждно е“ да се прѣдприематъ акции, които ще прѣдизвикатъ недоволство и за да се избѣгне то, пращатъ се сѫщитѣ тия нещастници като чети въ Македония, за да напомнятъ на българското общество за тѣжката участь на „неосвободенитѣ наши братя“, за сериознитѣ задачи, що прѣдстоятъ на правителството, за критичнитѣ сѫдбоносни моменти, що прѣдстоятъ да прѣживѣе отечеството и пр. и пр.

Че това е така, най-убѣдително ни говорятъ послѣднитѣ събития въ България. Слѣдъ като България се уреди временно въ финансово отношение, слѣдъ като настѫпи едно затишие въ политическиятъ животъ на българското общество, вслѣдствие на настѫпилото въ послѣднитѣ двѣ години економическо съживявание, носителитѣ на монархическитѣ стремежи, партисти и не партисти, намѣриха, че е дошълъ момента, когато тѣ ще трѣбва да пристѫпятъ къмъ реализирането на своята държавническа програма. При това тѣ и тѣхниятъ „шефъ“ бѣха подготвили условия за настѫпването на този моментъ. Есенешнитѣ и пролѣтошнитѣ четови „възстания“, подготвени подъ тѣхно рѫководство, имаха за цѣль не само разнебитване на вѫтрѣшната организация, за да се вземе освободителното движение въ тѣхни рѫцѣ, защото то имъ прѣчеше и не се подаваше на тѣхнитѣ чужди нему цѣли, но още и поставяне тогавашното цанковитско правителство въ едно противорѣчиво положение, сѫществуванието на което дава поводи за неговото махване. Първата цѣль не е още до днесъ постигната, но втората е вече реаленъ фактъ. Цанковистското правителство, вслѣдствие на четовитѣ «възстания» въ Македония, бѣ поставено между два огъня: отъ една страна то трѣбваше да изпълнява исканията на руската и европейската дипломация, която него държеше отговорно за размирията въ Македония и която го застави да извърши единъ противоконституционенъ актъ — разтурванието на македонствующитѣ дружества, значи, потѫпкване правото за сдружавание, — и отъ друга страна дирижираното отъ дворцовитѣ агенти македонствующе движение съ пращанието на чети въ Македония раздухваше огъня на това размирие и увеличаваше неговитѣ отговорности. Отвънъ симпатиитѣ къмъ цанковистското правителство изтиваха, а това бѣ най-нуждното, — и отвѫтрѣ недо-

волството отъ него нарастваше. И то не падна, а бидѣ свалено. То не бѣ още узрѣло за падание, но то биде чукнато съ прѫчка като зеленъ плодъ и свалено. Болшинството на камарата, сѫществующа и днесъ още, го подържаше, и „народътъ“ още не бѣ отишълъ въ своето недоволство до тамъ, че да иска разтурвание на камарата и сваляние на правителството.

Но отечеството се намираше въ опасность и трѣбваше да се спаси. И повикаха се на власть, за да го спасятъ, извѣстнитѣ „отечествоспасители“, стамболиститѣ, съставляющи най-малката, най-компромитираната и най-реакционната партия въ България. Така биде възкачено и доведено на власть безъ „народната воля“ и само съ „Божията милость“, въпрѣки липсата на всѣко конституционно основание и безъ всѣка парламентарна нужда, днешното дворцово правителство. Дошло на власть по единъ противоконституционенъ начинъ, то е и противопарламентарно. Защото или днешната камара, абсолютното болшинство на която е противъ него, трѣбваше веднага съ неговото встѫпвание на власть да се разтури, или пъкъ то да не приеме властьта.—Не може да стои на власть едно правителство, къмъ което сѫществующата камара нѣма довѣрие. Камарата не е разтурена, значи, тя вѣрно прѣдставлява народа и има неговото довѣрие, но при нейното сѫществувание не може да сѫществува едно правителство, което нѣма нейното, а слѣдователно и на народа, довѣрие. Но днешното дворцово правителство нарочно и съзнателно се държи въ това противоконституционно и противопарламентарно положение, за да може, при днешното възбудено и съсрѣдоточено къмъ събитията въ Македония внимание на обществото, да си създаде почва за закрѣпяване и за по-трайно дѣйствуване въ прѣслѣдване на своитѣ монархически стремежи. То иска да си създаде прѣдварителнитѣ условия, които, то мисли, ще му осигурятъ побѣда въ прѣдстоящитѣ избори, защото то знае, какво недовѣрие има у народа. И за това то продължава времето на своитѣ приготовления, като отлага разтурянието на камарата въ възможно най-късно време.

Първото условие, което то си създаде, за да нагоди държавната администрация въ служба и въ ухрана на своята партия и първата негова по-важна работа бѣ противоконституционния актъ, суспендирание главнитѣ и неудобнитѣ нему членове отъ закона за чиновницитѣ. Безъ всѣко законно основание, безъ всѣко право и само за изгодни цѣли на своята партия то извърши това грубо нарушение на конституцията. Това за всички е ясно като бѣлъ день, това всички признаватъ, съ изключение само на извършилото прѣстѫпление правителство и поддържащата го, за да я спаси, Радославова котерийка, която носи на гърба си сѫщо такива прѣстѫпления. И послѣднитѣ даже не могатъ да не съзнаватъ прѣстѫплението си, което се вижда отъ тѣхнитѣ своеобразни оправдания, но, горкитѣ, не могатъ само да ги признаятъ прѣдъ свѣта.

Днешното дворцово правителство съ нищо не може оправда своятъ противоконституционенъ актъ; нито съ чл. 47, защото ни-

каква прѣчка нѣма, която да не позволява свикването на народното събрание и защото външната опасность, която сѫществува и отъ която то претендираше да спаси държавата, не е отъ такъвъ характеръ, че да не може да се свика събранието; нито съ непълнотата, неясностьта и противорѣчията въ закона за чиновницитѣ, защото допълненията, тълкуванията и измѣненията на законитѣ могатъ (чл. 44 отъ конст.) да се правятъ само отъ народното събрание; нито съ неприложимостьта на закона, защото ако той е неприложимъ въ извѣстни разпоредби, нѣма да стане приложимъ, когато се суспендира по единъ противоконституционенъ начинъ; нито съ нѣкаква си бързо и настоятелно дѣйствующа необходимость, която не търпи отлагание и която е създадена отъ заплашващата държавата външна опасность, защото не суспендирането на въпросния законъ ще отстрани тази опасность.

Но ний мислимъ, че нѣма нужда да се доказва противоконституционното и противопарламентарното естество на извършения актъ отъ днешното дворцово и противопарламентарно правителство, защото това е тъй очевидно. Ний не вѣрваме при това, че една борба, водена само за тълкувание на законитѣ и доказване на очевидни тѣхни нарушения, ще е достатъчна, за да не се извършватъ нови нарушения въ бѫдаще. Така сѫщо ний знаемъ, че днешното дворцово правителство нѣма да бѫде свалено, нито ще му се прѣсече пѫтя къмъ реализирането на неговитѣ реакционни замисли, а слѣдователно, къмъ нови противозакония и противоконституционни актове, ако ние се задоволимъ, както «младитѣ демократи» отъ около „Демокр. Прѣгледъ", само съ едно литературно бъбрене или съ споменване на нѣкаква си борба, която не се води, както направиха „широкитѣ" псевдо-социалисти отъ около „Общо Дѣло". Тъй, младитѣ демократи само апелиратъ за борба къмъ организиранитѣ сили въ страната, каквито тѣ нѣматъ, нито пъкъ работятъ за организиране на нѣкаква сила. А „широкитѣ" псевдосоциалисти само споменватъ за нѣкаква си енергична борба, която въ дѣйствителность на дѣло проявяватъ въ унизителни постанки прѣдъ короната.

Прѣди всичко нека се попитаме, на какви стремежи е изразъ закона за чиновницитѣ? И направо отговаряме, то е изразъ на стремежитѣ на едрата буржуазия, която се сдоби съ стабилно економическо положение, да стабилизира и политическото положение на страната. Законодателната дѣйность на камарата въ послѣднитѣ и сесии, слѣдъ като се справи съ финансовитѣ мѫчнотии на държавата, се прояви въ създаване на закони, които иматъ за цѣль да турятъ траенъ и стабиленъ редъ въ държавнитѣ учреждения и изобщо въ функциитѣ на държавата, за да ѝ служатъ бързо, вѣрно и безъ врѣда. Такива сѫ закона за чиновницитѣ, закона за отговорностьта, тоя за общинитѣ и др.

Тази дѣйность на камарата, когато тя бѣ въ ръцѣтѣ на една отъ партиитѣ на едрата буржуазия, ни показва, че все по-голѣма става оная часть отъ буржуазията, която прѣминава отъ [illegible]

ския начинъ и всевъзможни други начини за натрупване богатства въ начина чрѣзъ производството, свързва се съ послѣдньото, създава си стабилно економическо положение и захваща да чувствува нуждата отъ редъ, честность и опитность въ държавнитѣ учреждения, съ които тя има работа и отъ които тя иска бърза и опитна прислуга, каквато могатъ да ѝ дадатъ само постоянни и съ образование (цензъ) чиновници. Тя захваща да иска стабилность въ вѫтрѣшното управление, за да се развива търговията, за да не се прѣпятствува на бързия обмѣнъ на стокитѣ. И нека се забѣлѣжи, че тази свързана съ производството буржуазия прояви най-живо политическо дѣйствуване, когато въ нашата страна се чувствуваше остротата на економическия и финансовия кризиси, защото тѣ нея именно като имотна класа чувствително засѣгаха. Въ финансовия кризисъ, който прѣживѣваше държавата, си разбиха главитѣ нѣколко правителства. Въздигнати бѣха на власть и носителитѣ на монархическитѣ стремежи, но въ тия трудни времена тѣ нѣмаха голѣма вѣра въ себе си, (пъкъ и защо да се компрометиратъ съ заеми, — малко ли бѣха компрометирани?) и при това въ такива моменти народнитѣ слоеве сѫ възбудени и съ повече заинтересованость дѣйствуватъ въ политиката. Ето защо носителитѣ на монархическитѣ стремежи у насъ въ време на кризиситѣ се спотайваха, не бѣха рѣшителни; пъкъ кризиситѣ тѣхъ, като политически авантюри, които нѣматъ нищо общо съ производството, не засѣгатъ. Но финансовата криза отмина, настѫпва економически подемъ, съживява се търговията, което се забѣлѣзва въ послѣднитѣ двѣ години, и прѣдставителитѣ на реакцията дигатъ глава, излизатъ изпосталели, като гладни вълци, изъ своитѣ дупки, поглеждатъ на спокойния ходъ на държавата, понадникватъ въ каситѣ ѝ и закройватъ замисли и планове. Носителитѣ на монархическитѣ стремежи, макаръ и неорганизирани, но тѣ умѣло вършатъ своята работа. Тѣхния „шефъ" имъ разпрѣдѣля работата: едни въ македонското движение, други въ желтата преса, трети ровятъ въ миналото, за да изровятъ прѣстѫпленията на тия, които тѣ искатъ да замѣстятъ на власть, издаватъ факсимилета — всички въ разни области и съ различни начини на работене прѣслѣдватъ една и сѫща цѣль — създаване условия за своитѣ реакционни замисли. Не имъ ли се удаде, напримѣръ, съ факсимилетата да компрометиратъ правителството или да внесатъ охлаждение между руското правителство и неговитѣ агенти, каквито бѣха бившитѣ управници цанковисти, или да прѣдизвикатъ отказване на първото отъ послѣднитѣ, тогава засилватъ работата си тия отъ тѣхъ, които рѫководятъ македонското движение. Въ Македония винаги има притиснато недоволство, огъня постоянно тлеи въ нейнитѣ недра и всѣкога може да се раздуха. Пращатъ се отъ тукъ чети за „въстания", чрѣзъ които, се прѣслѣдватъ цѣлитѣ на външната и вѫтрѣшната политика на България. Така тѣ си подготвуватъ условия, за да вземътъ властьта въ свои рѫцѣ. И така си тѣ подготвиха както показахме по-горѣ, тия условия и така тѣ се туриха на чело на

управлението. Това, което не постигнаха чрѣзъ факсимилетата, тѣ сполучиха чрѣзъ македонствующето тукъ движение.

И, което е най-много за забѣлѣзване, самата тая буржуазия, която днесъ не борба води, а празенъ шумъ дига противъ едно отъ проявленията на реакционнитѣ замисли на днешното дворцово правителство, самата тя е участвувала и участвува въ създавание на подготвителнитѣ условия за усилването на монархизма, даже тя непосрѣдствено е съдѣйствувала въ дѣйствията на монархиститѣ. Не бѣ ли тя, която, увлечена отъ националистическитѣ си стремежи, постави на чело на македонствующето движение хора, служители на монархическитѣ стремежи? И когато крайнитѣ резултати отъ дѣйностьта на тия издигнати отъ нея хора, дѣйствующи подъ маската на буржуазния национализмъ за усилването на монархизма, излѣзатъ въ края на краищата такива, които усилватъ монархиститѣ и ги издигатъ на чело на управлението, тогава сѫщата тази буржуазия захваща да крѣска противъ дѣлата на монархическото правителство. А тия дѣла сѫ тъй опасни за нея! Тѣ сѫ насочени не само към суспендиране на закони, които индустриалната и търговската буржуазия създава за стабилизиране на държавнитѣ учреждения и политическия животъ на страната, но още и къмъ прѣмахване на конституционнитѣ наредби. А прѣмахване на послѣднитѣ и възтържествуване на монархическитѣ има за слѣдствие даване властьта въ рѫцѣтѣ на една само часть отъ буржуазията, на тая, която най-много се приспобява къмъ дворцовитѣ стремежи, и отстраняване на другата буржуазия отъ управлението на страната. Или вмѣсто да господствува отъ името на народа цѣлата буржуазия, ще господствува подъ царска фирма само една малка часть отъ нея, както се изразява Марксъ.

И така, ако създаване закона за чиновницитѣ е изразъ и реализация на стремежитѣ на индустриалната и търговската буржуазия, то неговото прѣмахване по единъ противоконституционенъ начинъ е изразъ и реализация на стремежитѣ на монархическата реакция. Актътъ, суспендирането на този законъ, е едно отъ първитѣ дѣйствия, е първата необходима крачка на реакцията, е първия прологъ на драмата, която реакционеритѣ отдавна се приготовляваха да играятъ и на която крайния актъ е възтържествуване на монархизма. Тѣ сѫ сега на сцената и по първитѣ имъ думи и движения ще ги познаете. Тѣ суспендираха закона по единъ незаконенъ начинъ, защото трѣбва да се подхрани и приготви партията за изборната борба, Сполучатъ ли да се сдобиятъ съ болшинство въ камарата, ще захванатъ да дѣйствуватъ чрѣзъ парламента противъ парламентаризма. И ще намѣрятъ властвующитѣ монархисти подържка у увеличилия се отъ усиленото прииждане на македонската емиграция лумпенпролетариятъ, у всички, ламтящи за служба и бързо обогатяване вънъ отъ производството, ще намѣрятъ тѣ подкрѣпа въ полицейската и бюрократическа администрация на днешната държава, ще си послужатъ съ тѣхъ и съ организираната сила на държавната армия.

Тъй, въ акта, суспендиране на закона за чиновницитѣ, ний виждаме не само едно флагрантно нарушение на конституцията, което трѣбва да се докаже, че е такова, но още едно подготвително дѣйствие за настъпленията на монархическата реакция.

Какво прѣдприе и какво може да противопостави буржуазната опозиция срѣщу настъпателния ходъ на властвующата реакция? Самия фактъ, че послѣдната зае властьта и при съществуванието на камарата, съ чието подържка тя, като правителство, не се ползува, че тя отмѣнява така грубо и противоконституционно нейнитѣ закони, показва, че у насъ нѣма обществени сили, които сѫ въ състояние да отблъсватъ отмѣняванието на обикновенитѣ закони и нарушенията на основния законъ — Конституцията. А закони, които не сѫ гарантирани въ своето прилагане, които могатъ да се суспендиратъ по произвола на едно дворцово правителство, и конституция, която не е гарантирана отъ нарушения и прѣстѫпвания, все едно че не сѫществуватъ.

Буржуазната опозиция, нѣмайки задъ себе си организирани сили, е безсилна. Тя чувствува това и за това не се обръща къмъ своя народъ, къмъ своитѣ партии и подържатели, за да ги поведе на борба, за това тя се задоволи само съ печатната борба. Нито едно публично събрание, нито единъ митингъ не устрои тя, за да протестира, за да възбуди борбата. Тя само се заканваше.

Освѣнъ митингътъ въ Самоковъ, устроенъ отъ социалната демокрация, на който тя води борба и срѣщу шайкитѣ на правителството, никѫдѣ другадѣ не стана митингъ. Буржуазната опозиция, чувствувайки своята слабость, вмѣсто да се обърне къмъ своя народъ, вмѣсто да апелира къмъ него за борба, вмѣсто да отиде при него и го поведе на обществена борба, се обърна, въ лицето на своитѣ депутати, съ единъ апелационенъ протестъ къмъ княза да му каже, като че той не знае, че правителството му, повикано отъ него, е извършило съ суспендиранието на закона за чиновницитѣ единъ противоконституционенъ актъ, санкциониранъ отъ него, че то е влѣзло съ своитѣ дѣйствия въ ролята и прерогативитѣ на законодателното тѣло. Този, който се моли, е слабъ, а онзи, комуто се молятъ, е силенъ. Това общо дѣло на буржуазнитѣ депутати, въ което взеха участие и депутатитѣ „широки“ псевдосоциалисти, е една унизителна и позорна за буржуазната опозиция постѫпка, която свидѣтелствува само за нейното безсилие.

Буржуазнитѣ депутати отидоха да се молятъ прѣдъ двореца, по волята на който само е повикано днешното реакционно правителство и който санкционира противоконституционния актъ на това правителство, и да му се оплакватъ, че крѣпящето се отъ него правителство е влѣзло въ тѣхнитѣ прѣрогативи и имъ е отнело правата, като си е присвоило правото да законодателствува вънъ отъ камарата и при нейното сѫществуване. Нещастни депутати, съ жалко, позорно безсилие! Вий вмѣсто да отивате срѣдъ народа и въ него да почерпите сили, да го подигнете на борба, да му разкриете злокобнитѣ замисли отгорѣ, да го подготвите за борба,

вий отидохте унизително да се молите тамъ, дѣто съ прѣзрѣние ви тѫпчатъ, дѣто унищожаватъ вашитѣ дѣла, дѣто се рѣшава вашата смърть. Буржуазни депутати, буржуазна опозиция, о колко сте неспособни за борба, о колко сте малодушни, о какъ позорно сте безсилни! Нима всичката борба вий оставате само на младитѣ плещи на социалната демокрация? Нима вий не знаете да се борите, нима вий не можете да се борите, та бѣгате отъ борбата, та не смѣете да я започнете, ами колѣничите безсилни на мѣстото, дѣто се работи за вашето безсилие? И насъ викаха „общодѣлцитѣ" да сътрудничимъ съ васъ, неспособни за борби, а годни само за молби! Ний не отидохме при васъ, защото ний не можемъ да се молимъ, ний можемъ само да се боримъ. Тѣ не харесватъ нашитѣ борби — тѣ измѣниха на насъ и отидоха при васъ, за да подкрѣпятъ вашитѣ позорни молби. Виждаме ний сега, защо тѣ ни викаха да сътрудничимъ и въ какво сътрудничество ни канѣха тѣ. Тѣ искаха да сътрудничимъ съ васъ, защото и тѣ като васъ сѫ негодници за борба. Тѣ ни канѣха не на сътрудничество въ героични борби, а на сътрудничество въ унизителни молби. Далечъ отъ насъ, вий и тѣ! Ний живѣемъ въ борбата, тя е нашия въздухъ, нашата храна. Безъ нея ний слабѣемъ, съ нея ний силѣемъ. Въ нея само ний растемъ и крѣпнемъ. И когато вий дезертирате отъ борбата и прибѣгвате къмъ молбата, ний извикваме: да живѣй борбата!

Че буржуазната опозиция е слаба и безсилна и затова се обърна не къмъ народа за борба, а къмъ короната съ молба, се вижда още и отъ факта, който съобщаватъ чуждестранитѣ вѣстници, имено, че тѣ потърсиха подържка въ силата на руския монархизмъ. Така, в. „Information" въ броя си отъ 8/21 т. м. прѣдава слѣдното съобщение: „споредъ слуховетѣ, които заслужаватъ всичкото внимание, азиатскиятъ департаментъ въ Петерсбургъ е поставилъ на разположение на цанковиската партия 300,000 лева за прѣдстоящитѣ избори, за да може тя заедно съ националиститѣ (народняцитѣ — П.) да спечели изборната побѣда и слѣдъ това да наложи своята воля на Княза." Негодна за борба, безсилна, българската опозиционна буржуазия отишла да тропа по чуждитѣ дворове, да чука на вратата на руския сатрапъ, противъ монархическия гнетъ на който работничеството въ Русия води днесъ непримирима борба за своитѣ свободи, да чука на вратата му и да го моли да ѝ спомогне, да я възкачи на власть, да наложи нейната воля на князя и въ управлението на страната. Пфуй! Какъ подла и прѣдателска е българската буржуазия! Тя, види се, още не се е отърсила отъ подлата политика на чорбаджийщината въ турско време, която, както се знае, се състоеше въ подлизурството и доносничеството прѣдъ турскитѣ бейове. А срѣщу каква цѣна ще отплати тя помощьта, която ѝ дава руския сатрапъ? Не е ли ясно, че тя ще бѫде руска агентка въ нашата страна? Не дава ли тя съ тая просяшка помощь ангажименти на руския монархизмъ, не го ли тя сама вика да се намѣси въ вѫтрѣшното

управление на нашата страна? О да, всичко това е така! Тия въпроси сѫ въ сѫщо време и най-убѣдителни отговори.

И когато отъ една страна виждаме една реакционна буржуазия, групираща се около двореца, да посѣга върху основитѣ на конституционното управление, и когато отъ друга страна виждаме една негодна за борба буржуазия, която се подставя подъ влиянието на руския монархизмъ, ний, българскитѣ социалдемократи, чувствувайки какъ малки сѫ нашитѣ сили, но усѣщайки каква буйна кръвь кипи въ нашитѣ жили, се подгъваме подъ тѣжестьта, подъ огромната, достойна за гигантъ, тѣжесть на работа и борба, що ни прѣдстои. Та ний сме сами на бойното поле! И да искаме сътрудничество въ борбата, нѣма съ кого! — Съ литературнитѣ бъбривци, „младитѣ демократи“ ли, които, блуждаящи въ мъглитѣ на утопиитѣ, искатъ да задържатъ обществения животъ въ рамкитѣ на дребнобуржуазната чурупка, въ едно състояние, както вчерашното и днешното, което държи маситѣ въ политическо мъртвило и което е изворъ на днешното политическо безсилие? Съ „широкитѣ“ псевдосоциалисти ли, които деморализиратъ пролетариата и като го въвличатъ въ буржуазни сътрудничества, приспиватъ неговото класово съзнание и го правятъ жалъкъ служителъ на чужди нему стремежи?

— Не, съ никого отъ тѣхъ, защото тѣ, съ своитѣ утопии, съ своята нерѣшителность и колебливость, съ своитѣ съмнѣния и заблуждения, съ своята неспособность да се борятъ, само ще спъватъ нашето рѣшително дѣйствуване, ще прѣчатъ на постоянното растене и усилване на нашата партия и ще ослабватъ нейнитѣ сили, защото тѣ нищо нѣма да ѝ дадатъ, а само ще взиматъ отъ нея, защото тя ще имъ даде отъ своята сила и рѣшителность, а отъ тѣхъ може да получи само тѣхната слабость и колебливость.

И така, сами на бойното поле! Сами противъ всѣка една отъ буржуазнитѣ партии и противъ всички. Днесъ повече въ борба съ едната, утрѣ повече съ другата и всѣкога въ ослабваща тѣхъ и усилваща насъ борба противъ всички . . . . Но ще ми се каже: „е добрѣ, но тѣ сѫ много, тѣ сѫ силни сега, защото иматъ на своя страна държавната власть и нейнитѣ организирани сили, старитѣ традиции и невѣжеството на народнитѣ маси, защото тѣ иматъ на своя страна силата на своитѣ богатства, защото тѣ могатъ да увличатъ съ себе си маситѣ, като имъ обѣщаватъ скорошни, макаръ и трошъчни подобрения“. Днесъ всичко иматъ тѣ, да, а ний, пролетариитѣ нищо. Но днесъ пролетариатътъ може да каже съ думитѣ на поета:

Ich hab' mein' Sach' auf nichts gestellt
Und mir gehört die ganze Welt . . . .

(Азъ положихъ своето дѣло на нищо, но менъ принадлежи цѣлия свѣтъ . . .) Защото пролетариатътъ днесъ, при съвременото икономическо развитие, има съ себе си непрѣодолимата стихийна сила на историческия процесъ на общественото развитие. Той има съ

себе си силата на този процесъ, който въ досегашното си развитие всичко е далъ на тѣхъ, като е всичко взелъ отъ насъ, но отъ днесъ на тъй неговото развитие подкопава тѣхната почва, намалява тѣхната сила, като създава елементитѣ за нашето увеличение, нарастване и усилване. Всѣко понататъшно негово движение въ своето развитие е гробокопане на тѣхното господство и изворъ на нашитѣ сили.

Ний само трѣбва да изучимъ, за да познаваме, този изворъ на нашитѣ сили и на тѣхното ослабване и обезсилване. Съ свѣтлината на научния социализмъ ний трѣбва да познаваме и използваме движенията на обективния ходъ на нѣщата, насоката на който хармонира само съ нашитѣ стремежи. Сѫщо така малка по сила е била най-голѣмата днесъ партия въ Германия, нашата тамкашна социалъ-демократическа партия. Най-малка отъ всички буржуазни партии тамъ, но и най-боева бѣ тя прѣди, днесъ е най-голѣмата, най-силната, най-боевопобѣдоносната партия не само въ Германия, но и въ цѣлия свѣтъ И нека се забѣлѣжи, тя порастна, тя стана такава въ непрѣстаннитѣ и непримирими борби противъ всѣка една отъ буржуазнитѣ партии и противъ всички. Но прѣди всичко въ своитѣ борби тя винаги е държала отпрѣдѣ си факела на нашето учение, винаги е освѣтлявала, за да не грѣши, своя пѫть съ свѣтлината на научния социализмъ. Така и ний днесъ сме малка партия, утрѣ ще станемъ най-голѣмата, стига да не измѣнимъ на социализма.

Но да се повърнемъ на въпроса, що напуснахме прѣди малко.

Щомъ като отъ една страна властвующата днесъ реакционна буржуазия нарушава конституцията и суспендирва произволно законитѣ, т. е. посѣгва върху досегашната опора на политическитѣ ни права и свободи и щомъ като отъ друга страна другата опозиционна буржуазия е тъй негодна за борба и тъй безсилна срѣщу настѫпателнитѣ движения на монархическата реакция, пита се какво трѣбва да правимъ ний, социалъ-демократитѣ?

За да отговоримъ на този въпросъ, трѣбва по-напрѣдъ да видимъ, какво ни налага настоящето политическо положение на страната. Ний знаемъ, че реакционната буржуазия, благодарение на това обстоятелство, че нейнитѣ стремежи съвпадатъ съ тия на двореца, се опира не само на лумпенпролетариата и политическитѣ авантюри, но, когато има властьта въ рѫцѣтѣ, и на държавнитѣ сили — полиция, администрация и бюрокрация, па и на войската. Ний знаемъ сѫщо, че у насъ нѣма реални обществени сили, които да се противопоставятъ на нейнитѣ настѫпвания, когато тя е въорѫжена съ властьта, и да осуетяватъ нейнитѣ злокобни замисли. И до когато не сѫ създадатъ такиви обществени сили у насъ, които всѣкога да сѫ готови и винаги да могатъ да отблъсватъ нейнитѣ настѫпателни дѣйствия, ний нѣма да бѫдемъ гарантирани отъ нейнитѣ домогвания. Значи, отъ тукъ слѣдва, че задачата, която ни се налага отъ настоящето политическо положение, е да създадемъ една или нѣколко такива обществени сили.

Може днешното стамболовско правителство да падне скоро, да не може да се закрѣпи сега, напримѣръ, поради това, че е неприятно на руското правителство, което чрѣзъ руската официозна преса така непримиримо го атакува. Не е чудно, че князъ Фердинандъ, като не може да откаже на исканията на руското правителство, да отстрани отъ власть днешното правителство. Та послѣдното като че вижда това. Напослѣдъкъ „Новъ Вѣкъ" захвана да се заканва на официална русия и да се възмущава отъ нейната преса, понеже първата искала да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ ни работи, а втората отворила войпа на тукашното правителство, като „отвратително извъртвала" самата истина върху днешното положение въ България. Сѫщия вѣстникъ пакъ захвана да печати наистина интереснитѣ по своитѣ отбрани цитати статии върху политиката на Русия въ ближния истокъ. Отъ друга страна, Президентъ-Министерътъ г. Петровъ, въ устнитѣ си заявления, направени въ сѫщото това време прѣдъ външната преса,[1]) декларира, че българското правителство „не ще направи или прѣдприеме нищо такова, което би могло да бѫде неприятно на Русия", че то „не е прѣдприемало и не ще прѣдприеме нищо такова, което би могло да отиде въ противорѣчие на рускитѣ интереси и искания" и че „князъ Фердинандъ има пълно довѣрие въ Русия и руското правителство нѣма никакви причини, да се не довѣрява на княза и на насъ българитѣ". А въ сѫщото това време официозътъ „Новъ Вѣкъ" въ броя си отъ 8/21 Августъ т. г. пише: „Съ своя езикъ въпроснитѣ вѣстници (рускитѣ официози—П) даватъ основание на всѣкой българинъ да подозира, че тия увѣрения (давани отъ рускитѣ официални крѫгове,—че Русия нѣма желание да се мѣси въ домашнитѣ ни работи – П.) не сѫ искрени, но че руситѣ искатъ да повтарятъ старата история съ вмѣшателството си у насъ. Нека бѫдатъ увѣрени, че уроцитѣ на миналото не останаха безъ поука за българския народъ и че той иска да бѫде самъ господарь на своитѣ вѫтрѣшни работи". „Ако рускитѣ вѣстници искатъ, заключава сѫщия вѣстникъ, разочарованието да вземе все по-голѣми размѣри, нѣма освѣнъ да продължаватъ въ заловения си сега пѫть. Но нека подиръ това никой не ни се сърди, ако и ние се опитаме да охапимъ, когато ни настѫпватъ безъ никаква причина". Така говори органътъ на министра г. Петковъ. Явно е разногласието между двамата министри г. Петровъ и г. Петковъ по отношение къмъ Русия. То говори за близката, може би, раздѣла на двамата министри. А прѣзъ горнитѣ двѣ заявления, —едното съ угодническоподлизурственъ тонъ, а другото съ заканителенъ тонъ спрямо Русия, — може да се прозира, че стамболиститѣ ще бѫдатъ изпѫдени и замѣстени съ Цанковисти и Народняци, като останатъ между тѣхъ Рачо Петровъ и Савовъ. Това ни говори само за едно сблъскване между българската реакция и домогванията на една външна заинтересована реакция, каквато е Русия.

[1]) Вж. Die Information отъ 20 Августъ т. г. (н. ст.)

Но такива промѣни въ кабинетитѣ, станали подъ външни давления, не ни гарантиратъ отъ домогванията на реакцията. Послѣдната ще намѣри нови начини и пѫтища за своитѣ проявления. Може около Рачо Петровъ да се сгрупиратъ русофили-реакционери, подобни нему, които ще бѫдатъ „приятни“ на Русия. Пъкъ и Цанковисти и Народняци не сѫ цвѣте. И тѣ могатъ да станатъ проводникъ на реакцията, въ смисълъ на ограничение политическитѣ права на една класа граждани. И така, ний пакъ дохождаме до заключението, че ний не сме гарантирани отъ домогванията на реакцията, до дѣто у насъ нѣма такава обществена сила, която е всѣкога готова и винаги може да ѝ се противопоставя и до дѣто българската социална демокрация, като организира работническата класа, не стане такава. Това ни налага настоящето и бѫдещето политическо положение у насъ.

Но нека въ свръзка съ въпроса, що ни занимава тукъ, видимъ какво е съотношението на общественитѣ групи днесъ и какви сѫ тенденциитѣ въ развитието на всѣка една отъ тѣхъ. Политическитѣ авантюри и лумпенпролетариатътъ, които играеха значителна роля въ нашия политически животъ, ще продължаватъ да играятъ извѣстна роля и за напрѣдъ, но както по число, тъй и по своето значение тѣ ще намаляватъ, вслѣдствие економическото развитие на нашата страна. Тѣ бѣха дѣйствующето ядро у всѣка една отъ нашитѣ буржуазни партии, тѣ имъ даваха котериенъ характеръ. Но у двѣтѣ богаташки партии, въ които се групира едрата буржуазия съ стабилно економическо положение, цанковитската и народняшката, захваща да отслабва тенденцията на котерийностьта и да се усилва, да става господствующа тенденцията, изразяюща стремежитѣ за стабилность въ управлението и порядъчность въ учрежденията. Напротивъ, у стамболовистката и радославистката партии господствува тенденцията на котерийностьта. Изобщо, въ нашия политически животъ съ развитието на капитализма и съ засилванието на едрата буржуазия тенденцията на котерийностьта ще ослабва и ще се усилва тенденцията на стабилностьта. Надъ първата даже се произнесе отъ буржуазията присѫда. Подвеждането подъ сѫдъ и осѫждането 4-та министри отъ кабинета на Иванчовъ-Радославовъ е резултатъ отъ борбата между двѣтѣ тенденции, е проявление на побѣдата на едната надъ другата. Слѣдъ тая присѫда не значи, че тенденцията на котерийностьта ще изчезне съвършено; не, даже тя може да показва въ моменти признаци на засилвание, тя даже сѫществува паралелно въ една и сѫща партия съ другата тенденция, както у цанковиститѣ и народняцитѣ. Тая присѫда ни показва само ослабванието на едната тенденция и усилването на другата, на тая за стабилностьта въ политическия ни животъ. Тая присѫда ни свидѣтелствува още за усилвающето се влияние на едрата буржуазия въ нашия политически животъ. Но едрата буржуазия, разпрѣдѣлена въ буржуазнитѣ партии — индустриалната и търговската въ цанковистката, прѣдприемаческата и землевладѣлческата въ народняшката, колкото и да се увеличава нейното

влияние, колкото и значителна да става нейната роля въ политическия ни животъ, е негодна за рѣшителна борба, както я виждаме днесъ, и освѣнъ това съ засилванието на социалната демокрация и организираното отъ нея работническо движение тя все повече ще става реакционна. Каравелистката партия и литературната партия на „младитѣ демократи," ако нѣматъ добри оратори демагози въ своята срѣда, не ще играятъ значителна, макаръ и временна, роля въ бѫдаще.

Така ний идваме още веднажъ до заключението, че, за да се прѣкратятъ възможноститѣ на реакционнитѣ домогвания, отъ дѣто и да идатъ тѣ, е необходимо нужно да се създаде такава обществена сила, която винаги да може да ги парализира и да ги прави невъзможни, но че за жалость такава сила у насъ не може да стане и не е днесъ никоя отъ сѫществующитѣ буржуазни партии. Такава обществена сила може да стане, по силата на развивающитѣ се обществено-економически условия, само социалдемократическата партия. Непрѣстанното капиталистическо развитие на нашата страна постоянно създава все повече и повече елементи, пролетарии, отъ които нашата партия вербува своитѣ членове, създава и условия за развиване революционното класово съзнание у пролетарията. Съ една дума, самиятъ обективенъ ходъ на капиталистическото развитие създава материалнитѣ условия, които спомагатъ за увеличаванието и нарастванието на нашата партия и нейната боева сила. Ние трѣбва само да използваме тия условия, така да се каже, да ги одушевимъ, да ги направимъ живи, дѣйствующи фактори. Наша постояна и винагишна задача, който ний нито за минута не трѣбва да прѣставаме да вършимъ, е да организираме и подготвуваме за съзнателна класова борба умножающето се у насъ наемно работничество. Но наемнитѣ работници само тогава почувствуватъ нужда отъ сдружаване въ боеви организации, само тогава ще додатъ при насъ, само тогава ще встѫпятъ въ класовата борба на социалната демокрация, когато сѫ видѣли и съзнали противоположностьта и непримиримостьта между своитѣ интереси и тия на буржуазнитѣ класи. Работници, които не сѫ съгледали и съзнали тази сѫществующа и растяща противоположность, сѫ или индеферентни или сѫ опашка на буржуазнитѣ партии. Ето защо нашата дѣйность и нашитѣ борби съ буржуазнитѣ партии трѣбва да се проявяватъ въ такъвъ начинъ на дѣйствуване, който събужда работницитѣ и имъ разкрива и изтъква тая противоположность, за да я съгледатъ и съзнаятъ, — трѣбва да се извършватъ по тоя начинъ на дѣйствуване, който способствува на работницитѣ да разпознаватъ и разграничаватъ своитѣ класови интереси отъ тия на буржуазнитѣ класи и да съзнаватъ тѣхната противоположность, който начинъ, значи, способствува най-успѣшно за развиване класово съзнание у работническата класа. Този начинъ на дѣйствуване изключава, разбира се, всѣко класово сътрудничество, което проповѣдватъ и извършватъ на дѣло заблудителитѣ на работническата класа, каквито сѫ общодѣлствующитѣ опортюнисти у насъ

и всичкитѣ други буржуазни партии. И по това именно ний се отличаваме отъ всички тѣхъ. Но за да развиваме най-успѣшно класово съзнание у работническата класа и, слѣдствие на това, за да я организираме въ наши боеви отряди, постоянно намножающи се по число и непрѣстано растящи по сила, трѣбва да използуваме за тая цѣль всички факти и събития, всички явления и промѣни на политическия и економическия животъ у насъ. Все по-често ставащитѣ конфликти между труда и капитала, както и всички проявления на капиталистическитѣ отношения ний трѣбва да освѣтляваме всестранно, като отдѣлнитѣ конфликти и частичнитѣ проявления на тия отношения ги свързваме съ съвокупния имъ организмъ, на който тѣ сѫ рожби, именно съ капиталистическата наредба, съ нейнитѣ промѣни и нейното развитие и чрѣзъ такова схващане и обясняване при всѣки даденъ случай да посочваме близкитѣ и крайнитѣ задачи на работническата класа. Всѣко събитие на политическия животъ ний трѣбва сѫщо тъй всестранно да освѣтляваме и, като разкрива класовитѣ стремежи, на които то е проявление, като посочваме на поведението и отношението на буржуазнитѣ партии къмъ него, като разбулваме класовитѣ побуждения, що лежатъ въ основата на тѣхнитѣ дѣйствувания, да го използуваме за събуждане и развиване класово съзнание у работницитѣ. При всѣки даденъ случай и при всѣки политически моментъ ний трѣбва да разкриваме класовия характеръ на стремежитѣ на буржуазнитѣ партии, подъ силата на които тѣ дѣйствуватъ, като посочваме на противорѣчието имъ съ стремежитѣ на работническата класа. Всѣка завързана борба между буржуазнитѣ партии, между властвующата и опозиционнитѣ, трѣбва да се използва за класовото възпитание на работницитѣ и привличанието имъ въ нашитѣ организации. Всѣка борба между властвующата буржуазна партия и социалната демокрация трѣбва най-широко да бѫде използвана за нашитѣ цѣли, като се разкрива не само поведението на буржуазнитѣ партии по отношение на тая борба, но и класовия характеръ на днешната държава. Така, като способствуваме съ нашата дѣйность и нашитѣ борби за развиване на класово съзнание у работницитѣ, като имъ сѫдѣйствуваме да разпознаватъ и разграничаватъ, при всѣки случай и въ всѣки моментъ, своитѣ класови интереси отъ тия на буржуазнитѣ класи, ний ги привличаме въ нашитѣ стройни редове и възбуждаме въ тѣхъ стремежъ за борба. Така, нашата борба е и работа за увеличаване по число и за нарастване по сила на нашата партия. Така, ний създаваме отъ нашата партия оная обществена сила, която ще бѫде винаги готова и всѣкога ще може да отблъсва всѣка реакция, отъ дѣто и да иде тя.

Т. П.

Хитрецъ.

(Продължение отъ VI кн.).

II.

Историята на живота му

Е, сега ще разказвамъ.... За ваша полза и поука.... Ще почна отъ татка си. Татко ми бѣше човѣкъ строгъ и благочестивъ, достигна къмъ шейсетата си година до пълна пенсия и се прѣсели въ единъ околийски градецъ, дѣто си купи кѫщица... А майка ми бѣше жена съ добро сърдце и гореща кръвь... така че, може би, моя татко и да не ми е баща. Той не ме уважаваше: за сѣка дреболия ме поставяше въ ѫгъла на колѣнѣ, а често и съ ремъкъ ме шибаше. Майка ми, напротивъ, ме обичаше много и съ нея хубаво живѣехъ. За сѣка записчица, която тя ще испрати съ мене на близкия до сърдцето ѝ — а такива тя сѣкога имаше — азъ получвахъ отъ нея длъжната награда, а за скромностьта — особена. Когато татко ми замина, азъ останахъ въ шестия класъ на гимназията и скоро бѣхъ изключенъ изъ нея, защото сбъркахъ учителя по физика... Трѣбаше да земамъ уроци отъ нашиятъ учитель, пъкъ азъ ги земахъ отъ инспекторската слугиня. Инспекторътъ се разсърди на мене за това и ме прогони при баща ми. Явихъ се азъ при него и му разказвамъ, че ей на́, казвамъ, по недоразумение съ инспектора съмъ исключенъ изъ храма на науката. Оказа се, че инспекторътъ вече съ писмо билъ изложилъ на татка ми цѣлата работа, само благоразумно замълчалъ за това, дѣто ме завари на мѣстото на прѣстѫплението, въ стаята на слугинята, и дѣто самъ той се яви тамъ нощѣ и въ халатъ, а влизайки шепнѣше съ сладъкъ гласъ: „Дуничке?“ Но това е вече негова работа. Татко ми, като ме срѣщна, разбира се, започна да ме гълчи съ нехубави думи, майка ми — сѫщо. Гълчаха, гълчаха и рѣшиха да ме изпратятъ въ Псковъ, дѣто татко ми имаше братъ. Пратиха ме въ Псковъ; гледамъ: чичото свирѣпъ и глупавъ, но братовчедкитѣ хубавички, — ще рѣче, може се живѣ.

Но излѣзе, че и тука не ми било мѣстото — слѣдъ три мѣсеца чичо ме натири, като ме обвини въ развратно поведение и въ лошо влияние надъ дъщеритѣ му. Отново ме гълчаха и отново пакъ ме изпратиха — този пѫть на село при леля, въ Рязанска губерния. Леля се улучи славна и весела жена, у нея младежи винаги съ кола! Но въ това време сички бѣха заразени отъ глупешката мода да четатъ забранени книжки... И хопъ, затвориха ме въ тъмница, дѣто прѣсѣдѣхъ около четери мѣсеца. Майка ми писмено ми съобщава, че съмъ я убилъ, татко ми извѣстява, че съмъ го огорчилъ... твърдѣ дотегливи родители бѣха! Знаете, ако би било позволено човѣку самъ да си избира родители, то би

било много по-удобно отъ сегашния редъ — не е ли тъй? Та, пустнаха ме изъ тъмницата, и азъ заминахъ за Нижни-Новгородъ, дѣто имахъ омжжена сестра. А сестра ми се оказа прѣтрупана съ сѣмейство и зла поради това... Какво да правя? На помощь ми се яви панаиря, — постжпихъ въ единъ хоръ. Гласа ми бѣше приятенъ, външностьта ми красива, произведоха ме въ солистъ, и азъ пѣя ли пѣя... Вие мислите, че пиянствахъ при това? Не, азъ и сега почти не пия ракия, освѣнъ понѣкога — твърдѣ рѣдко и то, за да се сгрѣя. Азъ никога не съмъ билъ пияница... впрочемъ, напивалъ съмъ се, ако е имало хубаво вино, — шампанско, напримѣръ. Дайте ми Марсилско въ изобилие, — непременно ще се опия, защото го обичамъ като женитѣ. Женитѣ азъ обичамъ до лудость... а може-би, азъ ги ненавиждамъ... защото, като зема, каквото ми трѣба, отъ жената, азъ тутакси усѣщамъ непрѣодолимо желание да ѝ сторя нѣкаква пакость — такава, знаешъ, щото тя не болка и унижение да чувствува, но да ѝ се струва, като че ли кръвьта и мозъка на коститѣ ѝ съмъ напоилъ съ вонеща и гнусна отрова, и щото прѣзъ цѣлия си животъ да носи гнусотнята на тази отрова въ себе си и да я чувствува сѣка минута.... И-да! А защо съмъ тъй зълъ къмъ тѣхъ — не зная и не мога да си го обясня... Тѣ сѣкога сж били благосклонни къмъ мене, защото азъ бѣхъ красивъ и смѣлъ. Но и лукави сж тѣ! Впрочемъ, дяволъ да ги земе! Обичамъ азъ, когато тѣ плачатъ и хленчатъ, — гледашъ, слушашъ и си мислишъ — аха! пада му се на лъжеца!...

— Та, тъй — пѣя азъ и нищо повече, живѣя си весело. Явява се веднъжъ прѣдъ мене нѣкакъвъ си бръснатъ господинъ и пита: „не сте ли се опитвали на сцена?“ Игралъ съмъ въ домашни прѣдставления... „За водевилни роли по двайсеть и петь рубли въ мѣсецъ желаете ли?“ Е, и заминахме ние за града Пермь. Играя азъ, пѣя въ развлечения — външность на страстенъ брюнетъ, минало на политиченъ прѣстжпникъ, дамитѣ във възторгъ отъ мене. Дадоха ми втора любовница да играя. Опитайте, ми казватъ, героя. Опитвамъ се въ „Блуждаещи Огньове“ да играя Макса и самъ чувствувамъ — хубаво излѣзе! Мина се сезонътъ, прѣзъ лѣтото направихме прѣвесела обиколка, играхме въ Вятка, играхме въ Уфа, дори въ града Елабургъ играхме. За зимата пакъ се върнахме въ Пермь.

И въ тази зима азъ почувствувахъ къмъ хората ненависть и отвръщение. Излѣзешъ, знаете, на сцената, че като устремятъ въ тебе очитѣ си стотини глупаци и мерзавци — тръпки полазятъ по кожата ти, и щипятъ те, сѣкашъ на нѣкой мравунякъ си сѣдналъ. Гледатъ тѣ на тебе, като на своя играчка, като на вещь, която сж купили за тази вечерь за свое ползуване. Въ тѣхна воля е да те осждятъ или одобрятъ. . И ей на — слѣдятъ тѣ — достатъчно ли прилежно се кълчишъ прѣдъ тѣхъ. И ако намѣрятъ, че прилежно — ревать като магарета на ясли, ревать, а ти ги слушашъ и се чувствувашъ доволенъ отъ тѣхната похвала. За малко [illegible], че си тѣхна собственость... послѣ си спомнишъ това и

за туй, че тебъ е било приятно тѣхното одобрение, едва не се биешъ по муцуната...

До болки ми е бивала противна тази публика, и често ми се искаше да плюя на нея отъ сцената, да я изпсувамъ съ най-груби думи. Понѣкога, чувствувашъ, какъ нейнитѣ очи се впиватъ въ тѣлото ти като игли, и какъ жадно очаква тя да я погѫдаличкашъ,.. какъ съ увѣреностьта на онази чифликчийка, на която слугинитѣ сѣкога чесали нощемъ петитѣ.... Чувствувашъ това нейно очакване и си мислишъ, какъ би било хубаво да имашъ въ рѫката си такъвъ дълъгъ ножъ, че изведнъжъ да можешъ на цѣлия първи редъ зрители да отрѣжешъ носоветѣ... Дяволъ да ги земе сички!

Но това вече, струва ми се, на лиризъмъ зе да бие? Та значи, играя азъ и ненавиждамъ публиката, и искамъ да бѣгамъ отъ нея. Въ това ми помогна съпругата на господинъ прокурора. На мене тя не ми се хареса, а това пъкъ на нея не се харесало. Подкокоросала тя своя съпругъ, и азъ озовахъ се въ града Саранскъ — сѣкашъ като прашинка ме отнесе вѣтъра отъ брѣговетѣ на Кама. Е-ехъ! Сичко е като сънь въ този подълъ животъ.

Сѣдя азъ въ града Саранскъ и съ мене сѣди въ него млада жена на единъ младъ пермчанинъ, изъ търговското съсловие. Рѣшителна жена бѣше тя и много обичаше моето искуство. Сѣдимъ ние съ нея. Пари нѣмаме, и познанства сѫщо нѣмаме. Менъ ми е тѫжко, и ней сѫщо. И започна тя да ми говори отъ мѫка, че азъ я не обичамъ. Отначало азъ търпѣхъ, но послѣ ми омръзна; и казвамъ ѝ азъ: та махни се по дяволитѣ отъ мене! Така ли? — казва. Хвана револвера, транъ въ мене... право въ лѣвото рамо наблъска куршума; малко по́-долу — и отдавна щѣхъ да съмъ вече въ рая. И, разбира се, азъ паднахъ. А тя се изплашила и отъ страхъ се хвърлила въ кладенеца.

До смърть се натопила тамъ.

А мене настаниха въ болницата. Е, и разумѣва се, явиха се дами — гладни ги дръжъ тѣхъ, само дай имъ да се повъртятъ около нѣкое любовно дѣло. Вьртѣха се тѣ около мене, докато станахъ на крака, а когато станахъ назначиха ме секретарь въ полицията.

Какво — да стоишъ при полицията е сѐ по́-удобно, отколкото подъ нейния надзоръ. И живѣя така мѣсецъ, два, три... Имено въ тия дни, за пръвъ пѫть въ живота си, изпитахъ азъ втурването на мѫчителната и съкрушителна за душата тегота ..... Това е най-омразното отъ сички настроения, които развалятъ човѣка... Сичко наоколо прѣстава да бѫде интересно, и иска ти се нѣщо ново. Луташъ се насамъ-нататъкъ, търсишъ, търсишъ, намѣришъ нѣщо — земешъ го и скоро видишъ, че то съвсѣмъ не е туй, което ти трѣба... Чувствувашъ се зетъ въ плѣнъ отъ нѣщо тъмно, чувствувашъ се вѫтрѣшно свързанъ, неспособенъ да живѣешъ въ миръ съсъ самия себе си, а този миръ отъ сичко е най-нуженъ човѣку! Подло състояние....

И доведе ме то до тамъ, че азъ се ожених. Такава постжпка за човѣкъ съ моя характеръ е възможна само при скърбь или шеметъ отъ пиянство.

Жена ми бѣше дъщеря на единъ свещеникъ, живѣеше съ майка си — баща ѝ умрѣлъ — и се ползуваше съ пълна свобода. Имаше си своя собствена кжща, доста голѣма, имаше и пари. Красива и неглупава бѣше тя, съ веселъ характеръ но много обичаше да чете книжки, и това се отразяваше злѣ и ней и на мене. Постоянно измжкваше изъ книгитѣ разни правила за живота; улови нѣкакво правило и хайде съ него при мене. Пъкъ азъ, отъ младото време още, моралъ не можехъ да търпя. Отначало се подсмивахъ на жената, а послѣ ми стана неприятно да я слушамъ. Гледамъ азъ, че сѣкога тя се пери наблъскана съ разни книжни измислици... а на жена извлѣченото отъ книги прилича, като на лакей господарска дрѣха. Започнахме да се покарваме. Запознахъ се азъ съ единъ попъ, имаше тамъ единъ попъ — хаймана, китаристъ, пѣвецъ, — майсторски играеше ржченица, а и майсторски умѣеше да пие .... За мене той е най-добрия човѣкъ въ града, защото съ него сѣкога ми е било весело да живѣя, а тя ми се кара заради попътъ и сѐ иска да ме вълвлѣче въ своята компания отъ разни книжници и фарисеи. При нея дохождаха вечерь сички сериозни и най-добри хора въ града, както тя ги наричаше... а за мене тѣ бѣха сериозни като кукумѣвки. И азъ обичахъ да чета въ това време, но никога не умѣехъ да се безпокоя по поводъ на прочетеното; та и не разбирамъ, защо е то нужно. А тѣ — жената и компанията ѝ, — когато прочетатъ нѣкоя книжка понѣкога въ такова безпокойство дохождатъ, че сѣкашъ сѣкому отъ тѣхъ по сто жегла сж забили подъ кожата. Споредъ мене така: — книжка? Хубаво! Интересна? Още по-хубаво' Но сѣка книжка човѣкъ я е писалъ, а вънъ отъ ума си той не може да изкочи. Сичкитѣ книжки се пишатъ за една цѣль: сички искатъ да покажатъ, че хубавото е хубаво, а лошото — лошо. И смисълътъ ще бжде единъ, сто ли прочетешъ, или хиляда. Жената е погълнала десетки книжки... така че азъ прямо почнахъ да ѝ говоря, че бихъ живѣлъ много по-добрѣ, ако се бихъ оженилъ за попа. Само попа ме и спасява отъ тегота, а безъ него азъ бихъ избѣгалъ отъ жената... Случваше се, щомъ фарисеитѣ дойдатъ при нея — азъ тичамъ при попа. Така прѣкарахъ година и половина. Отъ тегота почнахъ съ попа въ черква да служа. Ту апостола чета, ту стоя на клироса и пѣя: „отъ юности моея мнози борютъ мя страсти“. Много прѣтърпѣхъ азъ прѣзъ това време и въ много ще бжда оправданъ на страшния сждъ за това търпѣние. Но ей че пристигна при моя попъ сестреницата му, дойде затуй, защото той бѣше вдовецъ, и затуй още, че свинетѣ го бѣха изели, т. е. не съвсѣмъ изели, а обезобразили бѣха лицето му. Той, знаете, паднаaлъ пиянъ на двора и заспалъ, а свинитѣ влѣзли въ двора и наели му ухото, бузата и шията. Нали знаете, свинетѣ сичко ядатъ. Отъ това нахапване заболѣ моя попъ и по-

вика сестриницата си да се навърти около него, пъкъ азъ около нея. И на, ние съ нея твърдѣ ревностно се заловихме за работа и съ успѣхъ. И жена ми узна каква е работата, узна и разбира се, зе да се кара. Какво да правя? И азъ зехъ да се карамъ. Тя ми каза: махни се вънъ отъ моята кѫща! Азъ помислихъ, помислихъ и мирно си излѣзохъ — съвсѣмъ излѣзохъ изъ града. Така и разкѫсахъ връзкитѣ на моя бракъ... ако тя е жива, съпругата ми, то навѣрно ме счита вече за благополучно умрѣлъ. Никога не съмъ чувствувалъ ни най-малко желание да я видя пакъ... мисля, че и тя ме е сѫщо хубаво забравила, нека си живѣе на мира! защото много ми бѣ омръзнала въ онова време...

И ето, отново свободенъ, стигнахъ азъ въ града Пенза. Блъснахъ се въ полицията — нѣма мѣсто, бре тукъ, бре тамъ — нѣма мѣсто! И постѫпихъ черковенъ пѣвецъ. Постѫпихъ и пѣя, и чета Въ черквата пакъ публика, и отново възниква въ мене отвръщение къмъ нея. Заплата — мизерна, положение зависимо. Спукана ми бѣше работата. Но една търговска жена ме избави. Тя бѣше жена дебела, богобоязлива и живѣеше твърдѣ тѣжко. И ето тя ме обикна зарадъ духовнитѣ назидания. И почнахъ да ходя при нея, а тя ме храни. Мѫжъ ѝ въ лудницата и тя сама водѣше грамадна брашняна търговия... Прѣдпазливо отидохъ азъ при нея: мѫчно, казвамъ, Секлетая Кириловна! Мѫчно, казва тя. Земете ме за помощникъ? Ще ме измамишъ, казва, — и зе ме, разбира се. Тукъ заживѣхъ твърдѣ добрѣ; но града излѣзе крайно лошъ. Ни театъръ има, ни хубава гостилница, нито интересни хора... Разумѣва се, затѫгувахъ азъ. Затѫгувахъ и пиша писмо на чичо си: прѣзъ петгодишното си отсѫтствие отъ Петербургъ, азъ се много вразумихъ, казвамъ. Моля прошка за сичко, що съмъ сторилъ, вече никога и нищо нѣма да направя, а между другото, питамъ — не може ли въ Петербургъ да живѣя. Чичо ми отговаря — може, но прѣдпазливо. И раздѣлихъ се азъ съ търговката.

Знаете ли — тя бѣше глупава жена тлъста, дебела и некрасива. Ималъ съмъ азъ любовници твърдѣ красиви... изящни и умни женички... Н-да. Но съ тѣхъ азъ сѣкога се раздѣляхъ лошо: или азъ прогоня жената съ прѣзрѣние и злоба, или тя ми направи нѣкоя пакость. А тази Секлетея ми внуши движение къмъ себе си съ своята... простота. Азъ ѝ казвамъ — прощавай! Прощавай, казва, мой сърдечний! Да ти даде Богъ щастие... Нимà, казвамъ, тебѣ не ти е мѫчно да се раздѣляшъ? Какъ, казва, да не ми е мѫчно за такъвъ красавецъ и умникъ? Цѣлъ вѣкъ, казва, не бихъ се раздѣлила съ тебе, но нà, нужно е... азъ, казва те разбирамъ — ти си волна птица... Е, и хвъркай си ти сбогомъ! И горко плаче... Е, казвамъ, прости ме Секлетеьо! Какво, казва, — благодаря трѣба да ти кажа, а не да те прощавамъ. Какъ, благодаришъ — за какво благодаришъ? Ами какъ? казва. Вижъ, какъвъ човѣкъ си ти — ти би могълъ да ме ограбишъ съвсѣмъ, цѣла бѣхъ азъ въ рѫцѣтѣ ти, както би поискалъ, тъй би могълъ да си играешъ съ мене, и не бихъ ти побъркала азъ — знаешъ това.

Но ти, ей нá, отивашъ си съ честь.,. и зная азъ какво спечели у мене прѣзъ това време — всичко около четири хиляди. Други, казва, на твое мѣсто всичкия медъ би излапалъ, че и съдата би счупилъ... Н — да а... Ей това каза тя.,. Ехъ, мила жена!...

Разцѣлувахъ се азъ съ нея и, почитайки я, съ леко сърце и съ петь хилядй въ джобъ — тя е невѣрно смѣтала — явихъ се въ Питеръ. Живѣя господарски, ходя на театъръ, сдобихъ се съ познанства, понѣкога отъ теготa играя на сцената, но повече на карти. Прѣкрасно занятие е картитѣ: сѣдимъ до масата и въ течение на нощьта десеть пъти умрешъ и възкръснешъ. Грозно ти става, като знаешъ, че ей нá въ слѣдната минута ще убиятъ и послѣдната ти рубла и ти — оскубанъ, бѣжъ на улицата — кради или се застрѣли. Но хубаво ти е, като знаешъ, че и твоя съсѣдъ или противникъ чувствува по поводъ на послѣдната си рубла сѫщото гѫдливо и грозно, каквото си самъ чувствувалъ малко прѣди него. Да гледашъ червени и блѣдни възбудени лица, треперещи отъ страхъ да не бѫдатъ изиграни и отъ жажда за пари, — да ги гледашъ и да биешъ тѣхнитѣ карти една слѣдъ друга... — Ахъ, какъ дивно вълнува това нервитѣ и кръвьта!... Биешъ карта, — а сѣкашъ изтръгвашъ изъ сърдцето на човѣка късъ по късъ горѣщо месо съ нерви и кръвь... Сочно! Този постояненъ рискъ да паднешъ — е най-хубавото въ живота... И най-хубавата мисъль е изразена тъй:

> Има наслада въвъ боя
> И бездна мрачна на края!

Велика наслада има въ това... и изобщо добрѣ може да се чувствувашъ само тогава, когато съ нѣщо рискувашъ. Колкото повече рискъ — толкова повече животъ... Случвало ли ви се е да гладувате? Менъ ми се е случвало да не ямъ по двѣ денонощия наредъ... И ей нà, когато стомаха почне самъ да се яде, когато чувствувашъ, какъ съхнатъ, умирайки отъ гладъ, твоитѣ вѫтрѣшности, — тогава си готовъ за кѫсче хлѣбъ да убиешъ човѣкъ, дѣте... на сичко си готовъ, — въ тази готовность къмъ прѣстѫпление има си особна поезия... то е твърдѣ цѣнно усѣщане и, като го прѣживѣешъ, повече уважавашъ себе си.

(Слѣдва).

Прѣв. П. Панайотовъ.

Социализмъ и земледѣлие

От Карлъ Кауцки.

(Продължение)

3. Новата теория.

И въ така измѣнената си форма, марксическата аграрна теория, все пакъ се явява за Давида съвсѣмъ фалшива и основана на пълното неразбиране особеностьта на земледѣлческитѣ отношения. Споредъ Давида, земледѣлието има не само свои особености, различни отъ тия на индустрията, но още и економически закони, които сѫ въ пълно *противорѣчие* съ ония на индустрията. Ако тамъ едрото производство прѣвъзходствува дребното, въ земледѣлието е тъкмо обратното; ако въ индустрията развитието върви отъ дребно къмъ едро производство, въ земледѣлието се забѣлѣзва противното.

Въ земледѣлието значи бѫдащето принадлежи на дребното производство.

„Едро производство, въ миналото и при началото на развитието; дребно производство въ бѫдащето и при най-високото стѫпало на интензивностьта—това е картината, която ни прѣдставлява земледѣлческото добивателно производство. Въ противоположность на това, ний намираме рѫчната производствена форма при механическото обработваще производство въ географическото и историческото минало, а едрото производство напротивъ въ бѫдащето и при върха на развитието".

„Въ интереса на най-високата продуктивность въ земледѣлието, въ интереса на възможното най-голѣмо извличание на богатства изъ земнитѣ недра и въ интереса на продължителното запазвание и увеличение на плодородностьта, изисква се *подпомаганието развитието къмъ земледѣлческото дребно производство*".

„Подкрѣпванието на селенитѣ, значи подкрѣпвание и подпомагание на модерната, рационална производствена форма. Не че селското производство въобще е вече такова, затова, естествено и дума още не може да става, но дребното производство прѣдставя *най-благоприятнитѣ условия* за рационално ступанисвание *при една интензивна експлоатация на почвата*. И сетнѣ ний сме на мнѣние, че едно такова модерно, на височината на агрономията стояще дребно производство ще ни даде жизненитѣ клетки за една организационна система на сдружавание, способна и повикана, въ свързка съ работническитѣ потрѣбителни кооперации, да освободи все повече и повече, общественото снабдявание съ жизнени припаси, *отъ всѣкаква капиталистическа експлоатация и посрѣдничество.*

„*За това ние не се колебаемъ да си поставимъ, като достойна за нашитѣ* старания цѣль, прѣобръщанието на земледѣлческото едро производство въ селско дребно производство . . .

„Идеята за земледѣлчески производителни кооперации, като точка на една земледѣлческа политика е за отхвърляне . . . Исканието да се уреждатъ на мѣстото на едритѣ ступанства малки самостоятелни ступанства. поставено на чело на земледѣлческата ни програма, ще ни спечели прѣди всичко земледѣлческия наеменъ пролетариятъ, тъй като то отговаря на най-любимия му идеалъ, придобивание самостоятелно стопанство".

Това е то, Давидовата земледѣлческа програма. Тя е тъй ясна, че повече не може и да се иска. Тя е въ най-грубо противорѣчие не само съ марксическото схващание, въ тѣсенъ смисълъ но и съ общото схващание, което до сега господствуваше въ социалната демокрация върху земледѣлческата ни програма. Въ всѣка отъ нашитѣ програми, даже въ тѣзи, които тъй малко сѫ засегнати отъ «ортодоксалностьта», като напр. Белгийската, срѣщаме исканото прѣобрѫщание на частното едро производство въ производство на работническитѣ кооперации.

Отъ друга страна, нито една отъ нашитѣ програми, сѫщо и марксическата, не изключва съвсѣмъ селското стопанство.

Давидъ, напротивъ, провъзгласява *изключителното* господство на дребното производство *въ всичкитѣ клонове на земледѣлието.* Той отива по-нататъкъ и очаква отъ селскитѣ кооперации въ свързка съ потрѣбителнитѣ кооперации, отстранението на *всѣка* капиталистическа експлоатация и посрѣдничество при доставянието жизненитѣ припаси. Той счита за възможно, да прѣмахне съвсѣмъ господството на капитала въ тази важна и рѣшающа область чрѣзъ основаванието на кооперации, като го остава да държи подъ робство съ сѫщата стара сила другитѣ клонове на стопанствения животъ. Той смѣта за възможно и необходимо да раздѣли обществото на двѣ части, отъ които едната дѣйствува въ пълно противорѣчие съ другата. Тъзи необходимость слѣдва отъ

„основната разлика между земледѣлческото и индустриялното производство. Въ земледѣлието работата се състои въ *развитието на живущи сѫщества*; въ индустрията въ *обработвание на мъртви прѣдмети.*

Въ индустрията, човѣшката воля е която турва въ изпълнение нужното, за получаванието на продукта, разложение и съединение на субстанциитѣ, чрѣзъ прямъ *импулсъ* т. е. чрѣзъ използуванието на безволеви послѣдователни инстанции.

Земледѣлецътъ, напротивъ, трѣбва да прѣдостави разложителния и съединителния процесъ на самостоятелната дѣйность на живата природа. Тя е тука *непосрѣдствената* производителка. Човѣшкия трудъ стои на второ мѣсто; той трѣбва да се *приспособи* къмъ законитѣ и каприцитѣ на природата. Човѣшкия трудъ взима само косвено участие въ производителния процесъ. *Индустриялното производство е единъ механически; земледѣлческото—единъ органически процесъ.*

Това е великия законъ, който ний марксиститѣ не сме забѣлѣзали и който обяснява, защо развитието на земледѣлието е тъкмо противно на това на индустрията, както Давидъ вѣрва. Това е откритието, което хвърля нова свѣтлина въ най-тъмнитѣ части на народната економия, въ които ний до сега слѣпешката се движехме, безъ да намѣримъ изходъ отъ този лабиринтъ. Давидъ ни показва този изходъ.

Че има разлика между земледѣлческото и индустриялното производство, това сме знаели още прѣди Давида. Всѣки производственъ клонъ си има свои особености и свои собствени закони. Това не се отнася само за индустрията и земледѣлието.

Рударството е сѫщо една отдѣлна категория. Тукъ продукта не се *създава*, а само се извлича изъ вѫтрѣшностьта на земята. Транспорта образува една друга категория, при която продуктитѣ сѫщо тъй не се създаватъ, а се доставятъ на по-далечно мѣсто. Давидъ показва като една отъ основнитѣ разлики между индустрия и земледѣлие това, «че земле-

дѣлческия трудъ е отъ едно съвсѣмъ локомоторно естество. Както на неподвижностьта на индустриялния производственъ трудъ съотвѣтствува неподвижния моторъ, така и съотвѣтствената машинна сила при земледѣлието е единъ *подвиженъ* моторъ» (Стр. 173).

Твърдѣ вѣрно, само че това се отнася сѫщо тъй и за транспорта; по тази причина тукъ се задържа, както и въ земледѣлието, животния моторъ — коньтъ, много по-дълго отколкото въ индустрията. Въпрѣки това законитѣ на капиталистическото развитие важатъ и за транспорта, както и за земледѣлието.

Сѫщо и въ самата индустрия има голѣми различия напр. между механическата и химическата индустрия. И при тази послѣдната труда стои на второ мѣсто; и при нея както и при земледѣлието, машината не играе такава голѣма роль, както въ земледѣлието. И химикътъ както и земледѣлецътъ трѣбва да «прѣдостави разложителния и съединителния процесъ на самостойната дѣйность на природата».

Сѫщитѣ основни различия намираме сѫщо и въ самото земледѣлие. Трудътъ при чистото земледѣлие въ сѫществената си часть е едно механическо обработване на «мъртви вѣщи». Това и самъ Давидъ признава за жетвата. Отъ жетвата нататъкъ житнитѣ храни сѫ мъртви вѣщи. Нима прокарването единъ окопъ или тегленето една брѣзда, наторяването на една нива, па даже и посѣването на зърното не е тъй сѫщо една работа надъ мъртви вѣщи? Отъ момента, когато посѣтото зърно се прѣобръща на живущъ индивидъ, до момента, когато растението се убива и пожънва, земледѣлецътъ има твърдѣ малко работа на нивата си, поне при обработването зърненитѣ храни. Значи полската работа при обработването зърненитѣ храни е механическа; както и въ индустрията.

Тя е механическото начало и край на единъ органически процесъ.

Съвсѣмъ друго е при скотовъдството.

И тукъ работата се състои, както и въ чистото земледѣлие въ отглеждането на единъ обектъ, но не на единъ безволевъ организмъ, закрѣпенъ като едно мѣсто, който да се отглеДва въ такова количество, щото да е невъзможно едно индивидуално отглеждане, а напротивъ на единични индивидуми, надарени съ силна воля и способность да се движатъ сами. Тукъ вече работата не се състои само въ едно механическо започване и свършване на единъ органически процесъ, а въ една работа надъ и съ самия организмъ.

Между чистото земледѣлие и скотовъдство има значи, поне толкова основни различия въ производствения имъ процесъ, колкото и между чистото земледѣлие и химическата индустрия. А при това за първитѣ двѣ сѫ важели едни и сѫщи закони за развитие, а за вторитѣ не.

Отъ друга страна ний виждаме другъ трудовъ клонъ, при който сѫщо както и при скотовъдството работата се състои въ отглеждание на живущи организми, надарени съ воля и движение; само че тукъ индивидумитѣ сѫ по-скѫпоцѣнни отъ животнитѣ и тѣхното отглеждание не е вече срѣдство за постигание извѣстна цѣль, а самото отглеждание е вече само по себе си цѣль. Тукъ индивидумитѣ трѣбва да се отглеждатъ много по-грижливо, като се има повече прѣдъ видъ индивидуалностьта имъ отколкото при животнитѣ. Това сѫ болнитѣ хора.

Нѣма трудовъ клонъ, който тъй много основно да се различава отъ механическата индустрия, както отглеждането на болнитѣ. Въпрѣки това, ний виждаме да изникватъ санаториуми и частни клиники като гжби, при което едрото производство сжщо измѣства дребното. И капиталътъ, който съ концентрируващата си тенденция все по-вече и повече завладява и измѣнява болничната стая, ще трѣбва ли да отстжпи прѣдъ обора и нивата, защото тамъ «органическия процесъ» съставлява срѣдата на производствения процесъ?

Този принципъ самъ още не може по никакъвъ начинъ да обясни и докаже това. Но естествено, сжщо тъй не изключва още твърдѣнието, че земледѣлието си има своя собствена особеность, че то прѣобрѫща законътъ за концентрацията на капиталитѣ въ негова противоположность. Ето защо, ний трѣбва да проучимъ по-отблизо дѣйствията на новооткрития принципъ.

4. Дребното земледѣлческо производство.

Прѣди да разгледаме Давидовитѣ възрѣния върху прѣвъзходството на дребното производство, трѣбва да си обяснимъ какво той разбира подъ това прѣвъзходство.

Ако ний марксиститѣ, бихме помислили, че въ земледѣлието едно производство е толкова по-рационално, колкото е по-голѣмо пространството на обработваемата земя, естествено, този нашъ възглядъ не би билъ никога съгласенъ съ дѣйствителностьта. Но това ний твърдѣ добрѣ знаемъ.

Въ моя «Земледѣлски въпросъ» има единъ параграфъ съ заглавие: «Едрото ступанство не е необходимо най-доброто». Тамъ е казано:

„Къмъ това (къмъ прѣчкитѣ, които частната поземелна собственость създава за разширочаването земледѣлческото стопанство) се присъединява още една разлика между индустрията и земледѣлието. Въ първата едрото производство при нормални условия далечъ прѣвъзхожда дребното. Наистина, и въ индустрията всѣко производство при извѣстни условия има една граница, извънъ която не може да излѣзе, ако не иска да стане недоходно. Голѣмината на пазаря, находящий се на разположение капиталъ, числото на стоящитѣ на разположение работнически сили, доставката на суровия материялъ, височината на техническото развитие, всички тѣзи нѣща поставятъ на всѣко производство извѣстни граници. Обаче, между производствата, които се държатъ въ тия граници, по-едрото наддѣлява надъ дребното.

„Въ земледѣлието това има значение само до една извѣстна степень. Тази разлика иде отъ тамъ, че въ индустрията всѣко уголѣмяване на производството прѣдставлява едно растяще съсрѣдоточаване на производителнитѣ сили, съ всичкитѣ изгоди, които му сж присжщи — спестяване на време, на разноски, материялъ, улесняване надзора и т. н. Въ земледѣлието, наопаки, всѣко уголѣмяване на ступанството при други равни условия, именно при еднаква метода на обработване, означава още и едно по-голѣмо *пространствено разширение* на ступанството и слѣдователно умножаване на материалнитѣ загуби, по-голѣмо изхарчване на сили, на срѣдства; време, което е свързано съ прѣнасянието на работни сили и ма-

териали . . . Отъ това би могло да се покаже, че печалбата отъ земледѣлието е толкова по-голѣма, колкото е по-малъкъ имота. Това разбира се, не е вѣрно. Прѣимуществата на едрото ступанство сѫ толкова могѫщи, че тѣ надминаватъ загубитѣ, които произтичатъ отъ голѣмото растояние; но това е вѣрно само за една опрѣдѣлена площадь земя. Извънъ тия граници прѣимуществата на голѣмото растатъ въ по-малка мѣра, отколкото врѣдитѣ произтичащи отъ растоянието, така че отъ тази точка на горѣ, всѣко по-нататъшно разширение повръхнината на имота намалява неговата доходность.

„Не е възможно точно да се опрѣдѣли въобще границата, по-нататъкъ отъ която се появяватъ тѣзи врѣдни послѣдствия. Тя е различна за различнитѣ технически и почвени условия и за различнитѣ видове ступанства. Нѣкои тенденции въ развитието клонятъ да отмѣстятъ по-нататъкъ тая граница; въ тая посока дѣйствува напримѣръ въвеждането на пáрата, или на електричеството като мотори, или на полскитѣ желѣзни пѫтища; други пъкъ наопаки клонятъ постоянно да стѣсняватъ тази граница. Колкото повече хора и работенъ добитъкъ сѫ заети въ сравнение съ площада земя, колкото повече тѣжести се прѣнасятъ, торъ, жетвени продукти, машини и тѣжки орѫдия, толкова по-чувствителни ще станатъ голѣмитѣ растояния. Може да се каже, че въобще, максималното разширение на единъ имотъ, извънъ което неговата доходность започва да спада е толковя по-малко, колкото по-интензивно е ступанството, колкото повече капиталъ е вложенъ въ еднакъвъ площадь земя; но този бива отъ време на време нарушаванъ отъ техническото развитие.

„Ако закона на Давида не казваше нѣщо по-друго отъ това, тогава щѣхме да бѫдемъ съгласни. Въ такъвъ случай, обаче, Давидъ не би казалъ нищо ново и нищо, което да засѣга социализма, тъй като въпросътъ, каква голѣмина на пространството земя, при дадени условия, е най-рационалната е чисто технически въпросъ, по който само практицитѣ могатъ да разискватъ и по който Давидъ е толкова малко компетентенъ колкото и азъ. Той съвсѣмъ не е социаленъ въпросъ.

Единъ общо признатъ законъ е, че площадьта на обработваемата земя или тенденцията да става по-малка, колкото по интенсивно е ступанисването и че за всѣки ступанственъ видъ е даденъ единъ максимумъ на почвено разширение, който максимумъ не може да се надмине отъ единичното ступанство отъ този видъ, безъ врѣда за ступанството. Но този законъ не е Давидовия и трѣбва строго да се различава единъ отъ други. Тѣ само външно си приличатъ, но въ основата си се съвсѣмъ различаватъ; а Давидовия законъ длъжи силата си само на смѣсването му съ горѣизложения отъ насъ законъ.

Прѣди всичко двата закона се различаватъ по това, че единия се отнася за пространственото разширение на стопанствата, а Давидовия напротивъ за *работната сила и за обществения характеръ на нейния трудъ*.

Това подраздѣление на стопанствата по голѣмина, споредъ числото и видътъ на тѣхната работна сила, си е на мѣсто, защото тукъ работата се състои въ откриването на социаленъ, а не на технически законъ.

Подъ дребно ступанство Давидъ разбира «ступанства, които сѫ достатъчни голѣми, но не и по-голѣми, отъ колкото трѣбва за да обезпечатъ

на едно селско сѣмейство пълното приложение на тѣхния трудъ и сѫществуванието имъ» и въ една забѣлѣжка казва: «Навсѣкадѣ, гдѣто нѣкѫсо говоримъ за дребно ступанство, ний разбираме такава производствена категория, която не се ползува отъ постоянни чужди помощници и отъ добавъчни поминъци» и опрѣдѣля голѣмината на селското сѣмейство отъ 4 до 6 глави (стр. 49).

Споредъ интензивностьта на производството, пространството на обработваемата земя на такова едно дребно ступанство е различно. Въ Германия то се колебае между 2—20 хектари, въ Съединенитѣ Щати между 40 и 200 хектара.

Този примѣръ ни показва сѫщо, че ограничението площадьта (пространството) на обработваема земя, слѣдствие порастване интензивностьта на ступанисването, не трѣбва да се смѣта като едно намаление на производството.

Ако при прѣминаванието отъ екстензивно ступанисване споредъ Американската метода къмъ интензивното споредъ германската метода, обработваемата площадь земя се е намалила на *една десета* отъ първоначалната ѝ голѣмина, то пакъ си остава все сѫщото дребно производство, което да занимава сѫщото число работници — селското сѣмейство.

Ако Давидъ говори за прѣвъзходството на дребното земледѣлческо производство прѣдъ едрото, той мисли, че числото на работницитѣ, което селското сѣмейство притежава, прѣдставлява за всичкитѣ производствени клонове на модерното земледѣлие и при всичкитѣ условия, най рационалната ступанствена голѣмина. Отъ това и слѣдвала нашата задача, да раздробяваме всѣко земледѣлческо ступанство, което надминава тази голѣмина, тъй че цѣлото земледѣлческо производство да се прѣдставлява отъ самостоятелни селски ступанства.

Тукъ се състои и второто различие между изложения по-горѣ отъ насъ законъ и Давидовия. Първия обявява максимума на най-рационалната производствена голѣмина въ земледѣлието за измѣнчивъ споредъ отношенията на техниката, почвата и вида на ступанството. При извѣстни условия най-рационалната ступанствена голѣмина, може да надминава дребното селско ступанство въ Давидовъ смисълъ, при други може да е по-малка. Давидъ, напротивъ, казва: цѣлото земледѣлие трѣбва изключително да се води отъ селски самостоятелни ступанства.

Въ този смисълъ, а не въ смисълъ на изложения отъ насъ законъ, ний ще разгледаме тука въпроса за прѣвъзходството на дребното земледѣлие.

(Слѣдва).

Прѣвелъ: **А. Бабетаевъ.**

Що е идеализмъ?

А. Богдановъ.

На обичния
Ст. Дечевъ.

I.

Отдавна още е изказана мисъльта, че безъ споръ се признаватъ само тѣзи истини, които не засѣгатъ интереситѣ на никого. Ако положението «двѣ и двѣ правятъ четири» привеждаше къмъ практически неудобства за нѣкои хора, то естествено, това положение и до сега не щѣше да стане общеприето. И не веднажъ се е случвало, щото истина, която е успѣла повидимому, да заеме трайно положение въ системата на научното познание, да се подхвърля на нови нападки, като бива принудвана да води нова борба за сѫществуване, когато изъ тази истина сѫ изваждали и прокарвали въ живота практически изводи, нежелателни за интереситѣ и стремленията на нѣкои обществени групи. Като типиченъ примѣръ могатъ ни послужи походитѣ на вулгарнитѣ економисти противъ науката на класичнитѣ економисти, походи, които не прѣставатъ да се правятъ и до днесъ.

Тази зависимость на познанието отъ практическитѣ интереси и стремления на тая или оная обществена група не трѣбва никакъ да се свежда къмъ простата низость на човѣшката натура, къмъ съзнателното прѣдпочитане на изгодната лъжа — прѣдъ неизгодната истина. Не, макаръ понѣвга да се срѣщатъ хора, които за нищожни облаги отричатъ истината, това, разбира се, не може да се признае за общо правило, — то е само исключение. Обикновено, интереситѣ на хората управляватъ мисленето имъ съвсѣмъ незабѣлѣзано за самитѣ тѣхъ; хората сами не съзнаватъ какъ въ тѣхната психика непрѣкѫснато става «подборъ» на прѣдставленията и идеитѣ. въ една опрѣдѣлена страна именно въ страната на най-голѣмото съгласие съ практическитѣ стремления. Работата на мисъльта върви «по линията на най-малкото съпротивление».

Освѣнъ това трѣбва да се вземе въ внимание, че не само интереситѣ на хората биватъ различни, но и цѣлия имъ жизненъ опитъ. Дѣленето обществото на многобройни групи, които се различаватъ по обществената си роль въ процеса на труда и разпрѣдѣлението му, привежда не само къмъ стълкновения въ интереситѣ на разнитѣ групи, къмъ противорѣчие на тѣхнитѣ стремления, но тъй сѫщо къмъ нееднаквость на материала, надъ който работи груповата мисъль. Като се намиратъ въ различни жизнени условия, хората отъ различни източници почерпватъ тази сума възприятия, която съставлява основа на тѣхния опитъ. Благодарение на това съдържанието на понятията, означавани съ едни и сѫщи думи, се показватъ малко или много различни, а въ зависимость отъ това — и цѣлия ходъ на мисленето, което свързва понятията въ система.

Всичко това може да се каже и за оня крѫгъ отъ неразривно свързани по между си идеи, който се нарича «идеализмъ», «идеали», «прогресъ» и пр. Тѣзи понятия иматъ грамадно жизнено значение: тѣ се отнасятъ до най-сѫщественитѣ интереси на личностьта, групата, обществото,

тѣ резюмиратъ въ себе си най важнитѣ моменти на човѣшкия опитъ. Би било напълно естествено, ако тия понятия се отнесяха къмъ числото на особно спорнитѣ, що възбуждатъ най-много идеологични разногласия и противорѣчия. За буржуазния мислитель регресъ е това, което, споредъ идеологичния му противникъ е прогресъ; идеала на рентиера е диаметрално противенъ съ тоя, който се крие въ психиката на производителя; истънчения естетикъ нарича идеализмъ съвсѣмъ не това, което подъ сѫщото име разбира грубия идеологъ на класовата борба. А между такива крайности се намиратъ безбройно множество прѣходи, отенъци, комбинации . . .

Трѣбва ли да се спремъ на всички тия противорѣчия, да признаемъ тоя личенъ и груповъ субективизмъ като неизбѣженъ за всѣко човѣшко мислене и безропотно да му се подчинимъ? Или и за дадения крѫгъ идеи е възможно да се останови «обективна истина»? Отговоръ трѣбва да даде научното познание.

Науката, въ своето развитие, служи на интереситѣ на цѣлото човѣчество, а не на отдѣлна само група; тя изразява жизнения опитъ на цѣлото човѣчество, а не на една отдѣлна група. Ето защо тя трѣбва да се издигне надъ едностранчивостьта и противорѣчието на частнитѣ възгледи, лични и групови и да сложи на мѣстото имъ обединяющи идеи, отъ гледната точка на които би могле да се обяснятъ тия частни възгледи и да имъ се даде обективна прѣцѣнка. Такава е задачата на научното изслѣдване.

Що се касае до пѫтя на изслѣдването, той трѣбва да бѫде сѫщия оня, по който всѣкога отива научното познание. Най-напрѣдъ просто събиране и описване на отдѣлнитѣ факти, т. е. емпирично обясняване на въпроса, въ дадения случай, какво именно и при какви условия хората наричатъ «идеализмъ», «идеали», «прогресъ». Послѣ, изваждане изъ тия описания, едно «обяснение», сиречь такава групировка на фактитѣ, възъ основа на установенитѣ научни възрѣния, която обединява и упростява тия факти. Ако на такова разработване на опита се удаде да схване всичко типично, повтаряще се у явленията безъ противорѣчия и безъ важни празноти, то цѣльта на научното познание е постигната.

Но ако опита не се удаде? Ако описването трѣбва да скръсти рѫцѣ прѣдъ крайната сложность и разнообразие на фактитѣ, а обяснението се забърка въ безизходни противорѣчия? Тогава желающитѣ могатъ съ пълно право да дадатъ воля на въображението си и да потърсятъ своеобразно обяснение на загадачнитѣ факти даже извънъ прѣдѣлитѣ на възможния опитъ и научното познание. Но и тогава, разбира се, отъ това право не биха се възползували хора съ сериозни познания и критици по прѣимущество: такива хора биха прѣдпочели да чакатъ разяснението на нерѣшенитѣ въпроси отъ развитието на науката.

II.

Ний ще започнемъ анализа си отъ идеята за «прогреса». Това понятие се употрѣбява въ най-различнитѣ области на жизненитѣ явления. Най-простъ случай прѣдставлява употрѣбяването му за собствено биологичнитѣ факти — животнитѣ и растенията.

Въ живота на организмитѣ, стадии на прогреса, прогресивно развитие, наричатъ, обикновено, цѣлия оня периодъ, когато организмътъ, като прѣ-

минава отъ ембрионалното си къмъ зрѣло състояние, стжпка по стжпка увеличава енергията и разнообразието на жизненитѣ си функции, — наопаки, прѣхождането отъ зрѣлата възрасть къмъ прѣклонната старость и смъртьта, отъ най-силната жизнедѣятелность къмъ най-слабата — къмъ съвършеното ѝ прѣкратяване, наричатъ съ думата «регресъ», «деградация». Въ историята на видоветѣ, развитието на многоклетнитѣ форми изъ едноклетнитѣ, сложнитѣ изъ проститѣ, форми съ интензивна и разностранна жизнедѣятелность изъ такива, въ които жизненитѣ процеси сж слаби и недиференцирани — се признава за прогресивно развитие. Напротивъ, ако отъ форми, свободно движущи се, съ развити органи на чувствата и движенията, произлизатъ паразитни форми, у които органитѣ на чувствата и движенията сж атрофирани като непотрѣбни и всичкия животъ на които се свежда къмъ непосрѣдствено хранене и размножаване, то подобно прѣвръщане се характеризира като «регресивно развитие». Всички подобни факти могатъ да се резюмиратъ въ обобщението: «въ биологиченъ смисълъ *прогресъ е увеличаването на жизнедѣйностьта*, на нейната интензивность и разнообразие въ проявленията; а всѣко понижение на жизнедѣйностьта се казва, въ сжщия пакъ смисълъ, регресъ.

Но достатъчно ли е такова, чисто биологично, опрѣдѣление тамъ, гдѣто работата се касае до човѣшката психика, до живота на съзнанието? Това трѣбва да се изслѣдва. Прѣди всичко тамъ се хвърля въ очи факта, че хората не всѣкога еднакво се изказватъ за прогреса или регреса на психичния животъ.

Ако човѣкъ разширява своята дѣйность, като натрупва опитъ и увеличава знанията си, — въобще навсѣкждѣ, кждѣто непосрѣдствено се наблюдава количествено увеличение на съзнателния животъ, то всички единодушно наричатъ такова разширение на дѣйностьта и количествено натрупване на съзнателния животъ съ думата «прогресъ». Сжщо така безъ всѣкакво недоразумѣние и споръ се признаватъ за прогресивни и такива измѣнения въ психиката, при които се намаляватъ или прѣмахватъ нейнитѣ вжтрѣшни противорѣчия, а пораства единството и хармонията ѝ, напр. когато разхвърлената маса отъ разнородни, безпорядно натрупани свѣдения, се нареди въ стройна научна система или когато нерѣшителния, колебающия се начинъ на дѣйствие се смѣни съ опрѣдѣленъ и увѣренъ. Въобще тамъ, гдѣто всичко се свежда къмъ увеличение пълнотата и хармонията въ живота на съзнанието, хората единодушно употрѣбяватъ думата прогресъ. Разногласия се появяватъ, само когато проявленията на психичния животъ почнатъ да се разглеждатъ по отношение качествата имъ, като низши и висши. Всѣки признава, че прѣходътъ отъ низшето къмъ висшето е прогресъ, а измѣнението въ обратно направление — регресъ; но каква именно страна отъ психичния животъ считатъ за «висша» и каква за «низша», по това има много разногласия.

Нека, напр. артистътъ живѣлъ до сега прѣимуществено въ областьта на искуствата, започне да изучва науката и, зарадъ живота на познанието, пожертвува естетическитѣ усѣщания и художественото творчество. Не ще съмнѣние, че хората на чистото познание ще погледнатъ на такъвъ прѣходъ като на прогресивно явление, а хората на чистото искуство ще кажатъ, че това е твърдѣ печална деградация. Нека ученийтъ или философътъ,

почне да измѣня чистата теория заради успѣхи въ практическата си дѣйность, неговитѣ другари на новото поприще ще видятъ въ това прогресъ, прѣходъ къмъ висше проявление на живота, а прѣжнитѣ другари — регресъ, понижение на жизнедѣйностьта.

Ясно е, че подобни сѫждения могатъ да се направятъ и възъ основа на нѣкои едностранчивости въ развитието. Ако човѣкъ живѣе прѣимуществено въ мира на искуствата, ако въ сферата на естетическитѣ възприятия черпи той най-голѣмо количество животъ, то тая именно страна отъ психиката той ще е склоненъ да нарича висша. Ако въ познавателната дѣйность намира той това количество наслада, пълнота и хармония — то именно познанието ще бѫде за него висше проявление на живота... Субективизмътъ и разногласията тукъ произлизатъ въ сѫщность отъ факта, че човѣкъ прѣнися въ чуждия животъ резултатитѣ на своя тѣсенъ едностранчивъ опитъ и не може да си прѣдстави какъ тъй другитѣ достигатъ най-пълно и хармонично развитие на живота, по другъ пѫть, а не по сѫщия, по който той върви. Очевидно е, че безъ да гледатъ на противорѣчията въ възгледитѣ си, хората тукъ безсъзнателно изхождатъ отъ една и сѫща гледна точка: «прогресъ» или «висше» тѣ виждатъ въ това, което, частно за тѣхъ, е свързано съ най-голѣмо удовлетворение.

Ние дохаждаме до извода, че и тамъ, гдѣто хората се схождатъ въ своитѣ понятия за прогреса, и тамъ, гдѣто тѣ се различаватъ, основниятъ смисълъ за идеята на прогреса си остава единъ и сѫщъ: *увеличаване пълнотата и хармонията въ живота на съзнанието.* Такова е обективното съдържание на понятието «прогресъ». Що се отнася до субективизма въ сѫжденията на отдѣлнитѣ хора и въ взаимнитѣ имъ противорѣчия, — той се ражда вслѣдствие тѣснотата на личния и груповъ опитъ; тази тѣснота води къмъ едностранчиви и противорѣчиви оцѣнки на явленията въ психичния животъ, макаръ принципа на оцѣняването, съзнателно или безсъзнателно да се употрѣбява чуждъ за всѣкакви противорѣчия и напълно «обективенъ», т. е. единъ и сѫщъ за всички.

Ако сега сравнимъ полученото отъ насъ психологическо изражение на идеята за прогреса съ изясненото по-рано — биологическо, то лесно ще се убѣдимъ, че първото се напълно съвпада съ второто, че то даже може да бѫде изведено изъ него. Жизнедѣйностьта расте и тогава, когато се увеличава пълнотата на живота и тогава, когато живота става сé по-хармониченъ. Първото се разбира отъ само себе си, а второто трѣбва да се обясни. Увеличението на хармонията въ жизнения процесъ означава намаление на вѫтрѣшнитѣ противорѣчия, взаимната приспособеность на елементитѣ му, благодарение на която тѣ малко или много се влияятъ взаимно разрушително; очевидно е, че взаимното разрушение на елементитѣ макаръ и частично намалява жизнедѣйностьта, а отстранението му я намалява.

Тъй като социалния животъ се свежда къмъ психичния — на обществениитѣ членове, то и тука съдържанието на идеята за прогреса си остава сѫщото — увеличаване пълнотата и хармонията на живота; трѣбва само да се прибави — на *социалния* животъ на хората. Друго съдържание на идеята не е имало и не може да има.

(*Слѣдва*). Прѣв. Сп. К-въ.

На бързо.

Разказъ отъ В. Вересаевъ.

Една вечерь азъ сѣдѣхъ прѣдъ кжщата на моя приятель Гаврилъ и бесѣдвахъ съ старата му майка Дария. Бѣше коситба, та много свѣтъ имаше по ливадитѣ. Изъ близката уличка изкочи на главния пжть единъ непознатъ, дрипавъ селянинъ. Той се поогледа, забѣлѣза ни, и, като отправи коня си къмъ кжщи, бързо подкара каруцата.

Той бѣше босъ и парцали се махаха по краката му; прѣзъ разкопчаната му зацапана, платнянa риза се гледаха тъмночервенитѣ му гжрди; гжстата му коса бѣше посипана и натъпкана съ слама.

— Ей, лелйо! Гдѣ живѣе у васъ тука най-грапавата мома? — се обърна той къмъ Дария съ сжщата бързина. Въобще въ всичкитѣ му движения имаше нѣщо пъргаво и като че ли чумаво.

— Какво е това, Господи помилуй! — тихо произнесе Дария, като опули широко очи. — За какво ти е?

— Самичка, коя да е, сипаничава! Казватъ, че имало тука такива . . .

Въ смѣящитѣ се очи на Дария проблѣсна нѣщо си: тя разбра. Но азъ не разбирахъ и очуденъ гледахъ на селянина, като си припомняхъ сжщевременно, че азъ съмъ го виждалъ нѣкждѣ и другъ пжть.

— Има, драги, има грапавички, — протяжно отговори Дария. — Ами ти отъ кждѣ си?

— Отъ Малахово съмъ азъ . . . Четиредесеть дни какъ е умрѣла жена ми, въ кжщи останаха три дѣца, а времената, сама знаешъ, лоши. Не мога да излѣза на глава самичъкъ!

— Ето какво. Иди при Мотка пазавантовата. Ето тая пазавантската кжщурка.

— А какъ казвашъ, ще ме земе ли?

— Ти самъ иди, я питай . . . Ето я иде отъ кладенеца съ ведра. Като наближи, питай я.

— Илья! Или не познахъ? — обърнахъ се азъ къмъ селянина.

Той бързо спрѣ върху ми своя бѣгащъ погледъ.

— А-а В-ичъ! — радостно проговори той и бръчкитѣ въ жгъла на очитѣ му заиграха. — Бжди здравъ.

— Твоята Татяна умрѣ? — попитахъ азъ поразенъ.

— Умрѣ, умрѣ! — пробърбори той. — Вчера правихъ четирси. Лѣгна на една страна и за недѣля отиде. Богъ да я прости! . . . Умрѣ, умрѣ Татяна!

Миналата година, късно прѣзъ есеньта, азъ нощувахъ въ Малахово у Илья и хубаво помня неговата жена Татяна. Странно бѣше да я видишъ редомъ съ очумело-суетливия Илья, — неприпрѣна и спокойна, съ ясни ласкави очи, виждаше се по всичко,

че тя стоеше по-горѣ отъ мѫжа си и че той признаваше нейната опека увѣрено и любовно . . . И ето я умрѣла. За туй е той сега тъй мръсенъ и дрипавъ!

Къмъ съсѣдния дворъ наближи дебелата и кѫса Мотка съ кобилица и ведра на рамо. Илья бързишкомъ хвърли юздата въ сѫндъка на талигата и бѣгомъ, размахвайки дрипитѣ си, приближи къмъ нея.

— Моме, ей моме! Ти ли си най-грапавата въ село? — я попита той.

Мотка снѣ ведрата на земята, очудено гледаше Илья, изведнъжъ силно почервенѣ и се наведе.

— Слушай, дѣвойко! — дяволито заговори той. Момъкъ тебе не ще те вземе — за какво си му такава? Азъ съмъ вдовецъ, имамъ три дѣца; хазяйство както трѣбва, — конь, крава и други такива . . . Ще ме земешъ ли за мѫжъ?

Мотка стоеше наведена и мълчеше.

— Защо мълчишъ, дѣвойко? Убѣди ли се? — съ недоумѣние питаше Илья.

Дария слушаше и се прѣвиваше отъ смѣхъ.

— Върви при татко! — тихо отговори Мотка.

— Остави го него! Ти ще ме земешъ ли?

— Това татко ще ти каже.

Илья се плесна по бедрата.

— Захванала едно: татко та татко . . . Азъ тебе питамъ!

— Я хайде по дяволитѣ, дърти дрипльо! — изведнажъ сърдито изкрѣска Мотка и като взе ведрата, бързо влезе задъ вратата.

Илья подигна вѣжди, поизгледа я отзадъ и почесвайки сплъстената си коса, тръгна къмъ насъ.

— „Татко“ та „татко“, нищо повече! — разочаровано произнесе той. — Грапава толкова, щото повече и не може да бѫде, а „татко“! А не разбира това, че баща ѝ ще изкара шише ракия, че слѣдъ него още, че още . . . А време отъ гдѣ ще вземешъ? Времената лоши, азъ трѣбва да побързвамъ!

Той се осекна съ пръсти, замислено отри рѫка върху полата си и изведнажъ се размърда.

— Нѣма ли тука още нѣкоя? Не? Е, ако нѣма, тогава значи до Тайдаково ще трѣбва да се ходи. Тамъ сѫщо, казватъ, имало грапави . . . Останете съ здраве!

Илья сѣдна въ талигата, взе въ рѫцѣ юздитѣ и обърна по пѫтя за Тайдаково. Съ неприятни чувства гледахъ азъ подирѣ му, спомняйки си ласкавитѣ и ясни очи на Татяна, умрѣла всичко прѣди шесть недѣли.

Мотка се появи на портата. Съ зло, намръщено лице тя стоеше, гледайки на златистия облакъ прахъ, изъ който хлопаше каруцата на отдалечаващия се Илья.

— Какво бѣше това, моме, ти му отказа? — невинно я попита Дария.

— „Отказа!...“ Той себе си не види, какъвъ е страшенъ, а мене съ първата си дума започна да засрамява: ти си, казва... най-грапавата въ цѣло село!...

Гласътъ ѝ затрепери, — отъ обида или отъ съжаление?... Тя се повърна отново въ двора.

Въ срѣдата на Юли азъ се възвръщахъ съ своята кола у дома отъ Тула, кѫдѣто бѣхъ отишелъ прѣди една недѣля. Работата бѣше въ своя разгаръ. Слънцето захождаше, цѣлиятъ далеченъ западъ бѣше облѣтъ съ нѣжнозлатистъ прахъ като мъгла; миришеше на озрѣла ръжь. Навсѣкѫдѣ по безбрѣжната полска ширина се виждаха блузитѣ на разпръснатитѣ косачи и привититѣ гърбове на жътваритѣ; прашни, облѣти съ потъ, всички работятъ мълчаливо и съсрѣдоточено. Нѣщо тѣжко и силновластно като че ли стоеше въ горѣщия въздухъ и мърдащитѣ се изъ рѫжьта мълчаливи хора, като че ли сѫ притиснати роби на нѣкаква огромна безпощадна сила.

Слънцето се скри, на изтокъ се появи сиво-лилова ивица съ слабо пурпуренъ край, — първата сѣнка на издигащата се нощь. Златистия западъ блѣднѣеше, ивицата на изтокъ тъмнѣеше и растѣше; а заедно съ това и хората по полето ставаха по-малко. Като се покачи по небето, издигащата се на истокъ сѣнка се слѣ съ веднага потъмнѣлото небе и на него замигаха звѣзди.

Бѣше късна вечерь, когато азъ прѣминавахъ прѣзъ Малахово. Цѣлото село спѣше мъртавъ сънь. Изведнажъ, до крайната кѫщурка, около плета, азъ забѣлѣжихъ черна фигура: тя медлено се движише назадъ-напрѣдъ подъ върбитѣ, медлено и еднообразно крачеше... Нима това е Илья? Кѫщата бѣше неговата, и прѣди една недѣля, като минавахъ прѣзъ Малахово, азъ го видѣхъ да стои на ѫгъла и да бави дѣтето. Азъ спрѣхъ коня.

— Илья, ти ли си? — извикахъ азъ на човѣка.

— Азъ — кротко отговори той изъ тъмнината.

Слѣзохъ отъ колата и приближихъ къмъ него. На рѫцѣтѣ си, подъ намѣтнатата на плѣщитѣ му дрѣха, той държеше завито въ пелени дѣте.

— Какво, или и до сега още не можи да си намѣришъ невѣста? — попитахъ азъ.

— Невѣста ли? Не, слава Богу, тогава се уреди работата въ Тайдаково. Имамъ сега баба, добра баба, харна за работа, — дай Боже всѣкиму.

— Какво пъкъ ти самъ си тръгналъ съ дѣтето?

— Абе, не е привикнало съ нея, — неохотно отговори Илья.

Вгледахъ се въ дѣтето.

— Че то спи! — извикахъ азъ.

— Нека си спи! — промърмори Илья.

— Чуденъ си човѣкъ! Иди да си спишъ — уморенъ си отъ работа. Пъкъ и за дѣтето ще бѫде по-добрѣ, ако го положишъ

Илья помълча.

— А мога ли азъ да правя това не за него, а за себе си?

Азъ зачудено го изгледахъ. Лицето му бѣше печално и нѣкакъ необикновено съсрѣдоточено. И веднага азъ разбрахъ . . .

Днитѣ на страданието вземаха всичко, неговитѣ помисли и всичката му душа; и ето, въ тия кѫси нощи, той, вмѣсто да почива, крачи подъ върбитѣ усамотенъ съ дѣтето, давайки свобода на своитѣ възпоминания и мѫки.

Прѣвелъ **Цоневъ.**

Социалната демокрация и работническото-синдикално движение.

Пораждането и разрастването на работническото движение у насъ се повече и по-настоятелно налага на нашата партия да съсрѣдоточи своето внимание и направли най-многото свои усилия върху него и неговото развитие.

И ако до сега практическата и литературна дѣйность на нашата партия не тъй много, както би трѣбвало, е засѣгвала синдикалното движение, то причината за това лежи въ обстоятелството, че до скоро въ нейнитѣ редове се намираха хора, които я теглѣха и увличаха въ срѣди, дѣто работническото движение нѣма достатъчно елементи, създадени отъ економическото развитие на тия срѣди, че въ послѣднитѣ три години голѣма часть отъ нейното внимание и дѣйна енергия се поглъщаше въ борбата съ тия нейни съватели, които образуваха въ улейя ѝ опортюнистическо течение, насочено да я прѣобърне въ една дребнобуржуазна партия. И тази борба на партията, увѣнчана напослѣдъкъ съ успѣхъ, бѣше наложителна и необходима, защото прѣди всичко тя трѣбваше да запази своя пролетарски социалдемократически характеръ. Освободена отъ чужди ней елементи, отлѣла опортюнистическото течение изъ своя улей въ широкото дребно-буржуазно блато, отъ днесъ на тъй тя трѣбва да одесетори своята дѣйность въ срѣдата на работничеството, за да навакса изгубеното, за да обезслѣди вредитѣ на опортюниститѣ.

Социалдемократическата партия, при днешнитѣ условия на живота, ако не иска да изпадне пакъ въ положението, отъ което излѣзе, трѣбва да насочи и приложи своята дѣйность *главно и прѣдимно* въ срѣдата на наемнитѣ работници. Това е въ интереса на нейното настояще и бѫдаще развитие, и се налага, ако тя иска да се съобразява съ общественитѣ условия, отъ днешния и утрешния моменти на общественото ни развитие. Прѣди всичко тя трѣбва да има за своя обществена основа здраво организирано работничество, дълбоко проникнато отъ социалистическитѣ принципи. Всѣка мѣстна организация трѣбва да се стреми да си образува централно ядро отъ съзнателни пролетарии, убѣдени социалдемократи. Само когато всѣка организация си създаде такова централ-

но пролетарско ядро, което ще бѫде сърдцето и душата на организацията, врѣдъ което партийниятъ дѣецъ винаги ще чувствува пулса на пролетарския животъ и когато около всѣка организация сѫ се сгрупирали и яко прикрѣпили нѣколко работнически синдикати, тогава само партийнитѣ членове, всѣка мѣстна организация, цѣлата партия ще бѫдатъ напълно гарантирани, че нѣма да се отклонятъ отъ принцитѣ на социалната демокрация и че ще увличатъ въ своитѣ пролетарски стремежи близкитѣ съсловия вмѣсто да бѫдатъ увличани въ чужди стремежи. Нѣщо повече, влиянието, което ще указва партията на тия съсловия, и силата, съ която ще ги увлича слѣдъ себе си, ще бѫдатъ много по-голѣми, отколкото сѫ били до днесъ. Че това е така, блѣстящъ и убѣдителенъ примѣръ намираме въ живота на Германската социална демокрация. „Въ Бавария, дѣто вързуватъ опортюниститѣ и много говорятъ за широка дѣйность между селенитѣ, въ изборитѣ прѣзъ 1898 г. сѫ подадени за нашата партия само 7.6% отъ селскитѣ гласове; докато въ Саксония — гнѣздото на най-„тѣснитѣ“ социалисти въ свѣта — въ сѫщитѣ избори нашата партия е добила 40% отъ селскитѣ гласове. У насъ можемъ да видимъ сѫщото въ Сливенъ: доколкото тамъ закрѣпва работнишкото движение, дотолкова посигурно и по-широко става неговото влияние върху занаятчии и селени. Когато въ мѣста като новопазарско, поповско. дрѣновско, павликенско — тия елдорадо на опотюнизма — масовото увличане на дребната буржуазия свърши съ масово охлаждане“. [1])

Тѣзи факти ни показватъ, че тамъ, дѣто работничеството е организирано, сѫ голѣми влиянието и успѣхитѣ, трайнитѣ успѣхи на партията и въ близкитѣ на пролетариата срѣди. При това, съ такава дѣйность, за която говоримъ по-горѣ, партията все повече ще закрѣпва своя пролетарски характеръ. Така за нея нѣма да сѫществува нѣкаква опасность, че ще измѣни на себе си, защото тя ще въздѣйствува на околнитѣ ѝ непролетарски срѣди чрѣзъ организараната срѣда на пролетарията.

Да прегърне нашата партия този начинъ на работение, именно да насочи социалистическата си дѣйность прѣди всичко и найглавно врѣдъ наемнитѣ работници, това се налага отъ настоящето и бѫдащето правилно нейно развитие при измѣняващитѣ се условия на нашия животъ. Тия условия, уяснени и разбрани чрѣзъ марксовото учение, ни показватъ, че пролетариатътъ нараства все повече и повече числено, но че все пакъ дребнобуржуазнитѣ елементи у насъ сѫ се още едно подавляюще болшинство. И тия дребнобуржуазни елементи, само подъ влиянието на единичната дѣйность на нѣколко макаръ и добри социалдемократи, не могатъ да възприематъ пролетарскитѣ стремежи, нито да усвоятъ негова начинъ на мислене, не могатъ, слѣдователно, да прегърнатъ въ чистъ видъ крайния идеалъ на социалната демокрация.

---

[1]) Вж. кн. „Отстѫпничество отъ Социализма“. Отъ Г. Бакаловъ. Стр. 37.

И това е твърдѣ разбираемо, защото, както казватъ основателитѣ на научния социализмъ, Марксъ и Енгелсъ, начинътъ на мислението се опрѣдѣля отъ начина на живѣнието, битието опрѣдѣля съзнанието, не послѣдньото — първото, или съ други думи, общественото положение на една класа опрѣдѣля нейнитѣ мисли и нейното съзнание. За това, като си служи съ марксовото учение, съ свѣтлината на научния социализмъ въ уясняванието и схващанието на нашитѣ обществени условия, нашата партия си опрѣдѣля, както своята естествена срѣда, пролетариата, въ която тя прѣдимно трѣбва да дѣйствува за увеличаване и нарастване на своитѣ сили, така и своето отношение спрямо всички класи извънъ пролетариата въ днешното капиталистическо общество. Силата на нашата партия се мѣри съ съзнанието и числото на организиранитѣ пролетарии. При днешнитѣ обществени условия всѣка нейна временна или само видима сила, която не се крѣпи върху класовата съзнателность и здравата организираность на пролетариата, е фалшива сила, която е толкова по-опасна за нея, колкото повече тя е прѣувеличавала нейната стойность.

И така, нашата партия, за да закрѣпи и уякчи своитѣ пролетарски основи, за да запази своя социалдемократически характеръ, за да служи неизмѣнно на пролетариатската класа и найбързо засилва нейното движение, за да нараства и се усилва найбързо, най-сигурно и най-естествено, за да се обезпечи отъ всѣкакви отклонения и кривуления въ движението си къмъ своята крайна цѣль и, най-сетнѣ, за да може да указва най-голѣмо влияние на близкитѣ до пролетариата съсловия и да ги увлича съ организираната си сила слѣдъ себе си и за своитѣ стремежи, тя трѣбва да обгърне и обхване съ своята дѣйность цѣлото работническо движение, до колкото се е породило то у насъ, да простре неговитѣ вълни върху възможно най-многото работници, да привлече послѣднитѣ въ неговитѣ редове и да го положи въ своитѣ основи, да стане то нейна реална обществена основа, нейна плодовита почва, подъ която тя ще расте и ще се развива, като пуска все по дълбоки и по-много корени въ нейнитѣ недра.

Така и само така нашата социалдемократическа партия ще стъпи на здрава и непоколебима основа. Ето защо нашата партия на първия си конгресъ слѣдъ очистванието ѝ отъ опортюниститѣ се занима съ въпроса за синдикалното движение и въ нѣколко свои резолюции (въ тия по въпроситѣ за „партийната дѣйность и тактика“, „синдикалното движение“ и „кооперативното“), посочва на необходимостьта да извършва своята социалистическа дѣйность главно и най-много въ срѣдата на наемнитѣ работници, или съ други думи, да дѣйствува за пораждането и усилването на работническото движение у насъ. Ето защо и партийната преса ще трѣбва да отдѣля повече мѣсто за освѣтляване и уясняване на въпроситѣ, относящи се до дѣйноститѣ и развитието на работническото синдикално движение.

По силата на развиващитѣ се капиталистически производствени отношения и съ тѣхното разширение ще се разраства и у-

силва работническото движение а съ него и социалистическото, което за първото прѣдставлява една по-висша стадия, въ която първото въ своето развитие трѣбва да прѣмине. Работническото движение трѣбва постоянно да се прѣлива въ социалистическото, послѣднйото пъкъ, за да направи първото свой постояненъ притокъ, отъ който то черпи постоянно crescerts нови елементи и свежи сили за своето нараствание, трѣбва да засѣга съ своята дѣйность всичкитѣ негови точки, да пуска въ неговитѣ недра се по-вече и по-дълбоки корени. Работническото движение трѣбва да стане социалистическо, трѣбва да бѫде, както казахме вече, обществената основа на социалната демокрация. Та социалната демокрация не е друго освѣнъ най-съзнателното пролетарско движение, което, веднъжъ схванало съ наученъ погледъ капиталистическото общество, узнало законитѣ (тенденцитѣ) на неговото развитие, като използва силитѣ, що послѣдпйото създава, — води и рѫководи всестранната класова борба на работническата класа. Социалната демокрация не води само политическата борба. Тя води едновременно и трѣбва да води почти съ еднакво напряжение теоритическата, политическата и економическата борба на пролетариата. Социалистическото движение е, значи, всестранно развиваюшето се и всестранно дѣйствующото въ днешното капиталистическо общество съзнателно класово движение на пролетариата.

Слѣдователно, като схващаме така социалната демокрация, излиза, че борбата и дѣйноститѣ на работническитѣ синдикати, организираното работничество на които образува така нареченото работническо синдикално движение,[1]) сѫ само часть отъ борбитѣ и дѣйноститѣ на социалната демокрация. За да придобива успѣхи въ економическата си борба противъ капиталистическата класа, социалната демокрация организира наемнитѣ работници въ подходящи и съотвѣтствующи на цѣлитѣ на тая борба организации, каквито сѫ синдикатитѣ, въ които се приематъ за членове всички работници безъ разлика на политически убѣждения, вѣра, народность и полъ. Това условие за приемане на членове въ синдикатитѣ е необходимо условие за водение на възможно най-успѣшна економическа борба. И ако това условие не бѣ необходимо за успѣхитѣ на нейната економаческа борба, ако политическитѣ организации на пролетариата бѣха достатъчни за послѣднята, то социалната демокрация не би се заела да сдружава работническата класа въ синдикални организации. Защото тя сдружава работницитѣ въ двата типа организации, политически и синдикални, като изхожда отъ общата класова борба на работническата класа, и за нейнитѣ задачи и цѣли, — тя води класова борба, не за да организира работницитѣ, а ги организира, за да водятъ тая борба. Най-сетнѣ тя организира пролетариата и въ трети типъ организации, коопарацитѣ, и то пакъ за въ служба на класовата си борба, за усилване и подкрѣпване на работническата класа въ тая борба. И така, социалната

[1]) По това разбираме само модерното работническо движение.

демокрация сдружава работническата класа въ такива организации, каквито се изискватъ отъ цѣлитѣ и задачитѣ на класовата ѝ борба. И това тя прави не за самата класова борба, а защото послѣдията е едничкото най-силно и най-сигурно срѣдство, чрѣзъ което само може да постигне своята крайна цѣль, освобождението на работническата класа. Работническото синдикално движение е, значи, движение на организираното въ синдикати работничество, или, съ други думи, е движение на сдруженото въ такива организации работничество, които сѫ най-подходящи и най-съотвѣтствуватъ на задачитѣ на економическата борба, която води социалната демокрация. Така, ний идваме до заключение, че политическитѣ и синдикалнитѣ организации на пролетариата, посрѣдствомъ които проявяватъ своя животъ, своитѣ борби и дѣйности, двѣтѣ негови движения, политическото и синдикалното, сѫ двѣ организационни форми на общата класова борба, която води днесъ социалната демокрация.

Такова е общото гледище и на Германската социална демокрация за синдикалното движение. Отъ Готския ѝ конгресъ (въ 1875 г.) насамъ, на който стана съединението между айзенахцитѣ и ласалианцитѣ, съвокупната социална демокрация стои на гледището, споредъ което „политическата и синдикалната организации сѫ двѣ равни, но по своята сѫщность различни сили на класосъзнателния пролетариатъ и че, споредъ това, по различни пѫтища тѣ прѣслѣдватъ общата цѣль, освобождението на работническата класа отъ наемното робство.“ [1])

Непосрѣдствено слѣдъ тия редове на сѫщата статия, насочена противъ възгледитѣ на Зомбарта по синдикалното движение, „Vorwärts“ продължава: «Тази е мисъльта на Маркса, (по синдикалното движение) която той десеть пѫти е изказвалъ въ литературата на интернационала, тази е „мисъльта на ортодокситѣ марксисти“, която тѣ сто пѫти сѫ излагали въ своитѣ списания и вѣстници, тази е „мисъльта на социалдемократическитѣ водители» която тѣ хиляди пѫти сѫ казали въ своитѣ рѣчи“.

Остава ни да опрѣдѣлимъ отношението между социалистическото и синдикалното движения на пролетарията, като изхождаме отъ близкитѣ и далечнитѣ задачи на тия движения, да изтъкнемъ необходимостьта отъ единството въ дѣйноститѣ и борбитѣ имъ и слѣдъ това да покажемъ на дѣйноститѣ, които нашата партия трѣбва да извърши въ синдикатитѣ и чрѣзъ тѣхъ за усилването имъ и за тѣсното имъ прикрѣпване къмъ нея. Тукъ и въ свръзка съ всичко това ще засѣгнемъ и въпроса за неутралностьта на синдикатитѣ, по който „широкитѣ“ псевдосоциалисти у насъ дигнаха не малко шумъ. Но това ще направимъ въ слѣдната часть на статията, на която изложеното до тукъ е само встѫпителенъ прѣдговоръ.

Т. П.

---

[1]) Вж. ст. „Gewerkschaftsfragen, Vorwärts“ in № 43, 1900.

Цитирахъ по Зомбартовата книга „Dennoch!“ s. 100, дѣто тая статия е прѣпечатана изцѣло.

КНИЖНИНА.

Колонизацията въ Добруджа и нашитѣ економисти. (Вижъ «Колонизацията въ Добруджа» отъ Професоръ Б. Боевъ, списание на Економ. др-во, кн. 10, 1902 г. и «Значението на новитѣ заселвания» и пр. отъ П. Габе. Добричъ, Цѣна 1 левъ).

Неотдавна група пришелци отъ Русия, по примѣра на свои сънародници, исказаха желание да купятъ земя въ пространната Добруджа и се заловятъ за обработването ѝ. Още това не достигнало до ушитѣ на българското правителство, което въ случая може да позволи или не заселването на група чужденци върху българска територия, дига се цѣлъ кръстоносенъ походъ въ самия центръ на Добруджа — гр. Добричъ, гдѣто нѣколко екзалтирани младежи въ тоя градъ, безъ никакви познания по въпроса, устрояватъ събрания, подаватъ телеграми, а къмъ тоя еримийски плачъ се присъединява и провинциалната преса. Но и това стига: народния прѣдставитель отъ Добричъ и околията г. Арсениевъ се притича на помощь и внася едно прѣдложение въ Камарата, която по това време засѣдаваше «за ограничение правото на чужденцитѣ за придобивание собственность върху непокрити полски имоти».

Читательтъ, който е посветенъ въ колонизаторското дѣло на България, за което има създаденъ и специаленъ законъ, ще се запита, защо толкова шумъ за такава стара работа? За щастие на всички, на помощь се притича професора отъ Вишето Училище Б. Боевъ и съ единъ куражъ, достоенъ за по-друга участь, ни заявява: . . . . «Ще бѫде голѣма необмисленость да се пущатъ на нашитѣ граници *колонисти отъ съмнителна нравствена стойность, хора съ чужди за българина чувства, хора съ интернационални идеи* (а това е най-лошото г. Професоре!), *за които старото римско изрѣчение:* ibi patria, ubi bene, *е рѫководящия ирицнипъ на моралния имъ животъ*».*) (к. н.)

Тия хора «съ съмнителна нравствена стойность», които, ако има възможность, биха издавили въ капка вода, сѫ прокуденитѣ отъ руския монархизмъ, руски . . . . *евреи!*

Мисъльта, че у насъ идатъ евреи, бѣше достатачна да раздвижи мухлясалитѣ пера на българскитѣ вѣстникари, на които нѣма да обърнемъ никакво внимание; за насъ е важно да видимъ, какъ разсѫждаватъ *прѣдставителитѣ на науката* по тоя важенъ въпросъ.

Въпросътъ за колонизацията на българската Добруджа или въобще — за колонизаторското дѣло у насъ е тѣсно свързанъ съ въпроса, върху който толкова се писа и говори — земледѣлие или индустрия, а въ случая, който е по-специаленъ: дребно или едро земледѣлие.

Прѣди всичко. коя е прямата цѣль на българското правителство да се грижи за колонизирането на ненаселени мѣста? Ако сѫдимъ по закона, който се създаде за тая цѣль, ще видимъ, че желанието на правителството никакъ не е да види Банатскитѣ българи у дома си, защото му е домѫч-

---

*) Вижъ спис. на Економ. Дружество, стр. 651 кн. X.

няло за тѣхъ. Мотивитѣ и подбужденията трѣбва да търсимъ съвсѣмъ другадѣ.

Колонизаторската политика на европейскитѣ държави, въ втората половина на XIX вѣкъ, е показала блѣскави резултати и е спомогнала за индустриалния развой на държавитѣ — колонизаторки. До кждѣ е достигнало голѣмото значение на колониитѣ за индустриалнитѣ страни, ще ни покаже примѣра, който имаме напослѣдъкъ въ Англия. Чамберленъ прѣди нѣколко мѣсеца подигна въ парламента въпроса за протекционизма, който трѣбва да прѣгърне Англия спрямо съсѣднитѣ ней държави, като почти забрани вноса на продукти отъ първа необходимость: платове и готови дрѣхи, жито, масло, яйца и пр. и пр. И едничкия мотивъ, който Чамберленъ привеждаше въ защита на своята теза е тоя: ний трѣбва да научимъ нашитѣ колонии да произвеждатъ това, което чужденцитѣ ни доставятъ скжпо и прѣскжпо, като по този начинъ постигаме двѣ нѣща: 1) милионитѣ, които ежегодно даваме на чужденцитѣ (Франция само внася годишно за 400 милиона лева продукти), ще останатъ въ каситѣ ни и 2) колониитѣ ни ще напрѣднатъ, насърдчени отъ нашитѣ капитали, които ще спомогнатъ за развитието на производителнитѣ сили.

До колко Чамберленъ е правъ и убѣденъ привърженикъ на протекционима, ще имаме, може би, случая да си искажемъ другъ пжть.

Но колонизаторската политика на европейскитѣ държави нѣма нищо общо съ тая на българската държава и то по много причини. Нека на първо мѣсто забѣлѣжимъ, че Българи нѣма нито колонии, нито елементъ, който й причинява тѣжесть; всичкия въпросъ се свежда къмъ това: голѣмитѣ пространства земя, вмѣсто да стоятъ необработени, нека се обработватъ отъ хора, които умѣятъ да ги използуватъ рационално. Но ако България отваря широко вратитѣ си за чужди пришелци, тя има прѣдъ видъ, че нейнитѣ гости ще бждатъ хора *земледѣлци*, първо, и, второ, не надничари, а самостоятелни ступани съ нуждния капиталъ и съ усъвършенствувани технически похвати. Хора, слѣдователно, които ще донесатъ капиталитѣ и знанията си съ мисъльта да ги уползотворятъ на българска почва, трѣбва да намѣрятъ добъръ приемъ както отъ страна на правителството, така и отъ обществото, отъ разбраното общество. Разбира се, че това гостоприемство нѣма да трае вѣчно, а до тогава, до като се чувствува нужда, необходимость и понеже думата ни е за необходимость, нека заявимъ още сега, че именно Добруджа—за която се дига толкова шумъ — има най голѣма необходимость отъ хора съ капитали и земледѣлчески познания.

Българскитѣ държавници, които боравятъ съ економическата политика на страната, трѣбва да се *стараятъ* за колонизирането на Добруджа по двѣ главни причини: 1) защото нейнитѣ пространства отъ земя сж голѣми и неисчерпаеми и 2) защото турския елементъ, който съставяваше нѣкога болшинство въ тая область, емигрира отъ день на день и занися съ себе си освѣнъ паритѣ на продадената земя но и хиляди работни ржцѣ. Г. П. Габе, на когото не може да се откаже доброто схващание по въпроса за колонизацията въ Добруджа, ето какъ мисли върху полезотворността на едно заселване въ Добруджа: „Първо, че никакви богатства не сж богатства, когато стоятъ заровени и не ползуватъ страната; второ, че мусюлманското изселване, което се е започнало още отъ първия день, откато

княжеството е турило начало на свободното си народно ступанствувание, е една рана, прѣзъ която истичатъ не само всичкитѣ спестени и неспестени срѣдства, необходими за едно бѣдно, съсипанс и едвамъ начинающе народно ступанство. но то влече подирѣ си и систематическа загуба отъ работни ржцѣ; трето, че прѣдприетата отъ държавата колонизация за компенсиранието на злото не може да даде и не ще може да даде въ бждаще никакви сжществени резултати, понеже прѣдприетата колонизация, освѣнъ гдѣто е водена безразборно, безсистемно и безъ основателни и трайни грижи подиръ тия колонисти, които грижи не сж въ състояние да дадатъ у насъ нетрайнитѣ и поради това и индифирентнитѣ правителства и че тая колонизация (думата е за банатскитѣ българи) не ще може да даде никакви резултати по причина на *бѣдностьта* на тия преселници, лишени отъ възможностьта да въведатъ каквито и да е подобрения въ своето ступанство; четвърто, че загубата отъ капиталитѣ, която проистича отъ муслюманското изселване, всички владѣтели на доста скжпоцѣнни движими и недвижими имоти, се попълня и възнаграждава отъ капиталитѣ, които тия прѣселници (рускитѣ) носятъ съ себе си въ Княжеството; пето, че съ прииждането на нови елементи, освѣнъ енергията, прѣдприемчивостьта и срѣдствата ни носятъ и прѣсни работни сили". (к. н.) (Вижъ стр. 3 и 4).

Къмъ думитѣ на Г. Габе ще прибавимъ много малко. Послѣдната точка отъ неговитѣ доводи има най-голѣмо значение за колонизиранието на Добруджа. Колкото и да е производителна земята въ Добруджа, изоставена на произволъ или небрежно гледана безъ нужднитѣ знания и орждия,—тя ще прѣдставлява една запустѣла нива, изъ която тукъ-тамѣ се подаватъ самораслн класове. И наистина, който е ималъ случая да обходи тия мѣста, е забѣлѣзалъ, че покрай уреденитѣ 9—10 ступанства се простиратъ безкрайни мършави и *распокжсани* ниви и ливади, които навяватъ тжжно впечатление на пжтника Е добрѣ, ако единъ день искаме, щото върху тия голи полета да процъвтятъ добри земледѣлчески ступанства, трѣбва да внесемъ необходимитѣ за това елементи: капитали, познания, работни сили и прѣдприемчивость. Върху това не може да става споръ, а най-малко отъ страна на професори по економическитѣ науки.

И тъй, какво трѣбваше да направи компетентната власть, при извѣстието, че група пришелци искатъ да купятъ земя въ Добруджа и се заловятъ за обработванието ѝ? Първото нѣщо, безъ съмнѣние, съ което трѣбваше да се съобрази както правителство, така и тия, които боравятъ съ економически въпроси, то е да се прѣцѣни, наистина ли новитѣ колонисти носятъ съ себе си ония елементи, които по-горѣ изброихме, но и тукъ, както всѣкждѣ, при обмислюванието на сериозни въпроси надви не трѣзвата мисълъ, а прѣдразсждака и глупавия шовинизмъ. . . .

«Евреи идатъ»! — извикаха отъ четиретѣхъ краища на България и тоя езикъ бѣше достатъченъ да замрачи умоветѣ и . . . протекоха се дълги реферати въ економическото дружество, статии по вѣстници и списания, та дори и въпросъ въ камарата . . .

Ще оставимъ на страна вѣстникарския шумъ, за да видимъ, какъ мислятъ прѣдставителитѣ на економическата наука у насъ, какво написа по тоя въпросъ професора по финансовата наука и статистиката г. Г. Боевъ.

Единъ отъ силнитѣ аргументи на г. Боева е и този: „Ние не знаемъ да сжществува страна на свѣта, гдѣто евреитѣ да прѣдставляватъ единъ постояненъ, сигуренъ, прогресивенъ, земледѣлчески елементъ, гдѣто еврейството да се е зарекомендувало като земледѣлческо-производителна народна маса".

D'accord, ами гдѣ трѣбва да търсимъ причинитѣ на това *еврейско невѣжество*, г-нъ професоре? Въ това, че тѣ сж мързеливи и неспособни

ли? Въ коя страна на свѣта правителствата сѫ гарантирали сѫществуването на евреитѣ, тѣхната стабилность, която е първото условие да се обработва земята? Не сѫ ли политическитѣ условия, които правятъ отъ еврейския народъ една вѣчно ненавиждана и прѣзрѣна нация? И защо тогава търсите причината въ душевнитѣ проявления на хора, които сѫ доказали не единъ пѫть, че сѫ способни за културни дѣла?

Ний истински скърбимъ, че такъвъ доводъ може да излѣзе изъ подъ перото на единъ професоръ.

Г. Боевъ не допуща, че евреитѣ могатъ, съ необходими капитали да допринесатъ нѣщо къмъ прѣминаването на нашето дребно къмъ едро земледѣлие и то само защото сѫ чужденци . . . Четѣте за бога: « . . . не може и дума да става за въдворяването на едрото земледѣлие и то не иначе, *ами чрѣзъ чужденци-колонисти*» (к. н.) А, драгий читателю, ти, може би, още не си се сѣтилъ, защо Добруджа нѣма да прокопса, не защото липсватъ срѣдства и знания, ами защото е малко *побългарена*.

Не вѣрвашъ ли? Чети: „Че мѣсто има още въ Добруджа и за свои и за чужди, това е ясно отъ гѫстината на населението, която, както вече показахме, е най-низката въ цѣлата страна. Но това стига ли, за да отворимъ широко вратитѣ на чужденцитѣ прѣселенци въ нашата Добруджа *и безъ това изложена на неприятелски нахлувания, и безъ това населена съ чужди елементи, малко побългарена*". (к. н.)

Но ще попитате, защо този страхъ, нима българскиятъ елементъ по тоя край може да се прѣтопи отъ нѣколко стотини еврейски сѣмейства? Не бързайте, г-нъ професора ще ни обясни.

Двѣ сѫ, споредъ него, причинитѣ, които застрашаватъ милото ни отечество: 1) „ний сме готови даже да приемемъ, че сме и шовинисти, стига подъ това понятие да се разбира една обмислена, една разумна национална политика, крайната цѣль на която е запазването на видътъ" и 2) „другата опасность, която прѣдставлява колонизирането на Добруджа съ чуждъ елементъ, е отъ чисто политически и, ако щете, воененъ характеръ"! (Удивителния знакъ е на автора).

Както виждате, г. Боевъ трепери прѣдъ мисъльта, че може да стане нѣщо съ *видътъ*, па освѣнъ това, прѣди *видътъ*, който по бавно ще ни съсипе, може да се случи нѣщо таквосъ . . . като война . . .

Но не е само това, има нѣщо по-опасно, споредъ г. професора, което застрашава *българския видъ*: „Ще бѫде голѣма необмисленость да се пущатъ на нашитѣ граници колонисти отъ съмнителна нравствена стойность, хора съ чужди за българина чувства, хора съ . . . интернационални идеи, които сѫ (внимание!) печаленъ плодъ на чрѣзмѣрната, истощителна мозъчна работа на нашитѣ прѣдшественици-дедуктивисти".

Не искаме повече да занимаваме читателя съ още много такива бисери, които сѫ намѣрили мѣсто въ една економическа студия: nous en avons assez . . . .

Аргументитѣ отъ чисто економически характеръ, съ които г. Боевъ иска да подкрѣпи мисъльта, какво, че колонизацията въ Добруджа е една съвсѣмъ излишна работа, — нѣматъ абсолютно никаква научна стойность. Тѣ ни довеждатъ до мисъльта, че хора, които сѫ поставени на чело у насъ да боравятъ за економическото подигание на страната, нѣматъ ясенъ и опрѣдѣленъ мирогледъ върху най-елементарнитѣ економически въпроси. Единъ отъ аргументитѣ на г. Боевъ е този, напримѣръ, че страха отъ емигрирането на турското население е неоснователенъ, защото: «до като

турцитѣ освобождаваха извѣстни земни пространства, други ступански елементи ги заемаха своевремено *и даже въ изобилие*» (к. н.) Безпорно, че земята, която се напуща, нѣма да остане безъ ступани, на произвола на стихиитѣ, а още по-малко, когато тя се продава при много износни условия. Но това показва ли още, че загубата се компенсира? Достатъчно ли е само земята да бѫде продадена, за да кажемъ, че нѣмаме нужда отъ *чужденци,* па макаръ да носятъ и капитали?

Важното е, какво става съ тази земя, която се владѣе отъ нови господари. Споредъ насъ, и споредъ всѣкиго, който е запознатъ съ земледѣлието въ Добруджа, сѫдбата на тия повидимому едри земледѣлци е тая: накупятъ голѣми пространства земя, за пълното исплащание на която колкото и да е ефтина, се прибѣгва винаги до Земледѣл. Каси; ако землевладѣлецътъ въ такъвъ случай е богатъ — добрѣ, ако не, слѣдъ 2—3 години незабѣлѣзано, но систематически се почва експроприирането ѝ: една часть въ рѫцѣтѣ на Земледѣл. Каса, друга — въ лихваритѣ и единъ хубавъ день ступанинътъ остава съ праздни рѫцѣ и горчиви илюзии въ главата. Ако това не стане, което впрочемъ най често се случва, то ступанинътъ на ефтено-откупенитѣ земи го очаква бавна, но сигурна смърть. Защото: г. Б. не е да не знае, че за пространна земя е нуждно познание, а най-главно срѣдства и пъленъ, мъртавъ и живъ, инвентаръ *). А човѣкъ, който едва е намѣрилъ пари да заграби лакомо голѣми кѫсове земя, безъ да мисли за по-нататъкъ, е обреченъ на загинвание. Лишенъ отъ най-необходимитѣ орѫдия и работнически рѫцѣ, той е принуденъ, bon gré, mal gré, да засѣе и обработва такова парче земя, която ще му достави само нужднитѣ срѣдства за прѣпитание, останалата часть стои дълго време необработена, до като единъ день бирникътъ или кредиторитѣ си расчистятъ смѣткитѣ ...

И тъй, мотивътъ, че «други ступански елементи ги заематъ своевремено», не издържа никаква критика.

На доводитѣ, които г. Габе навежда, че съ идването на богати колонисти — на едри земледѣлци — ще се развие едрото машинно земледѣлие, г. Боевъ отговаря само толкова: «Ний казахме и по-горѣ, че се съмняваме въ културата, която ще ни донесатъ преселенцитѣ отъ Романия и южна Русия». Ни повече, ни по-малко. Нуждно е г. Боевъ не само да се «съмнявате», ами да докажите това съ данни на рѫка, инъкъ нека бѫде позволено и на насъ да се «съмняваме» въ вашитѣ познания...

Както поменахме отначало, въпросътъ за колонизацията въ Добруджа е тѣсно свързанъ съ въпроса за едрото или дребно земледѣлие. Г. Боевъ, който пише «економическа» студия, трѣбваше имено по тоя въпросъ да ни освѣтли. Съ какво обаче той ни изненадва? Четете: „Колкото пъкъ до това, дали трѣбва да *поощряваме* (к. н.) едрото землевладѣлие противъ дребното (тукъ нѣма „за" и „противъ" г. Боевъ!) и затова да покровителствуваме по-богатитѣ колонисти, — *това е въпросъ още много споренъ*". (к. н.) А по-нататъкъ: „За насъ частно, ний не можемъ сега за сега да рѣшаваме тоя практически въпросъ отъ височината на теоретичнитѣ неустановени напълно схващания".

---

*) Мъртавъ инвентаръ наричатъ орѫдията и всѣкакъвъ видъ земледѣлчески сѣчива, а живъ — добитъка.

И тъй, споредъ г. Б. въпросътъ за едрото и дребно земледѣлие у насъ не е неразрѣшимъ, ами е «спорenъ» и «сега за сега» не му е времето да го рѣшаваме. Нищо: ще почакаме....

Г. професорътъ признава, че по естествения ходъ на нѣщата, рано или късно, дребнитѣ собственици ще бѫдатъ обезземлени, но той не може да се помири съ мисъльта, че това ще стане въ ущърбъ на «българитѣ», а въ полза на «евреитѣ». И той пита: „Надѣваме се, че тия колонисти (разбирайте евреитѣ) нѣма да доведатъ съ себе си и слугитѣ си. (Нѣма, нѣма, г. Боевъ, не бойте се). Тогава, значи, нуждата отъ слуги или ще се увеличи повече или пъкъ въ такива ще се обърнатъ мѣстнитѣ по-бѣдни земледѣлци, земята на които по естествения ходъ на нѣщата ще прѣмине *у новитѣ земледѣлци-колонисти*“. (к н.)

Щомъ «по естествения ходъ на нѣщата» това ще стане рано или късно, защо този страхъ? Или на васъ е все равно хиляди нещастници да плуятъ въ мизерия, само тѣхнитѣ джелати да бѫдатъ българи, отъ «видътъ»....

Малко повече скромность, г-нъ професоре.

К. Д. С-ски.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

„Въ страната на социалния миръ“.

I.

Подъ това заглавие бѣше помѣстена въ сп. «Общо Дѣло» (г. II, кн. 20—21, с. 309—311) една статия, много интересна не само по разглеждания въпросъ, но и по отношение на опортюниститѣ къмъ него. Тя ни излага книгата на фабиянеца Хенри Лойда: «Страна безъ стачки». Думата е за английската колония Нова Зеландия. Самото заглавие на статията е интересно — за едно социалистко списание: «Въ страната на социалния миръ». Значи, има такава страна! Значи, класовитѣ борби не разядатъ всички съврeмени общества, а тамъ, нейдѣ далече въ океана, се тули единъ земенъ рай на миръ, братство и любовь! Може би, тамъ вече е унищожено класовото господство, тамъ нѣма класи, тамъ социализмътъ е въдворенъ! Колко щастлива трѣбва да е тази земя! Умътъ неволно се унася, напусналъ мрачнитѣ прѣдѣли на размирния свѣтъ, и страстно литва къмъ този земенъ рай. Нова Зеландия! Не тамъ ли за пръвъ пѫть е огрѣло слънцето на мира нашата грѣшна земя?...

Редакцията на «Общо Дѣло» е сложила подъ статията таквази бѣлѣжка: «Безъ да прѣувеличаваме значението на гръмкитѣ фрази, но това, що е направено въ Нова Зеландия за покровителството на работницитѣ, накарва непрѣдубѣдения читатель сериозно да се замисли, що може да бѫде постигнато въ страни безъ традиции, спъващи нововведенията». Цѣлата душа на опортюниста се е излѣла въ тази бѣлѣжчица. *Отъ една страна* той «не прѣувеличава значението на гръмкитѣ фрази», но *отъ*

друга страна той «сериозно» се замисля, какво ли не може да се направи въ една земя като българската, «безъ традиции, спъващи нововъведенията». Не се знае, какво е родила «сериозната» мисъль на опортюнистичната редакция, но изглежда, че тя е «прѣувеличила грьмкитѣ фрази», щомъ тѣ я каратъ да очаква отъ тѣхъ нѣщо и за нашата страна.

Касае се до уреждане на отношенията между господари и работници. Нима нашата страна е съвсѣмъ «безъ традиции, спъващи нововеденията» въ тази областъ? И ний не сме безъ традиции откъмъ тази страна, защото и у насъ съвременитѣ отношения между наеменъ трудъ и капиталъ не сж ни капнали изведнъжъ, а иматъ своя прѣдистория, въ време на която сж се образували «традиции». И то «традиции» на безправна робия, слѣдователно «спъващи нововеденията» въ полза на труда. Но да речемъ, че нѣма никакви или поне «спъващи» традиции. И въ такъвъ случай «що може да бжде постигнато» отъ само себе си, само прѣдъ видъ новозеландския примѣръ? Съвсѣмъ нищо. Каквото и да се постигне, то ще бжде резултатъ отъ сблъскването на наличнитѣ обществени сили у насъ. Но редакцията има прѣдъ видъ друго постигане, не плодъ на класовитѣ борби, а единъ видъ данъкъ на подражението, на доброволното съгласие отъ страна на господствуващитѣ: инакъ е безсмислено да се говори за «социаленъ миръ». Ето защо тя е прѣувеличила значението на грьмкитѣ фрази! Плахото проповѣдване на класово сътрудничество тукъ — задъ океана се обръща въ явенъ миръ между креситѣ. И българскитѣ опортюнисти се опитаха да използватъ Нова Зеландия за своитѣ проповѣди, но я използваха съвсѣмъ слабо и нѣкакъ притулено, крадишкомъ, да ги не забѣлѣжатъ.

Тука ще се опитамъ да запозная партийнитѣ другари съ прѣхвалената «страна на социалния миръ», като приведа почти изцѣло статията на др. *М. Беръ* подъ заглавие: «*Нововеландскиятъ идеалъ*» *).

II.

Прѣзъ послѣднитѣ седемдесеть години англосаксонскитѣ общества сж били много привлекателни за напрѣдничевитѣ буржуазни политици въ Европа. За да си отдъхнатъ отъ полицейскитѣ репресалии и отъ народнитѣ смутове, тѣ се прѣнасяха умствено най-напрѣдъ въ Съединенитѣ Щати, сетнѣ въ Англия и най-подирѣ въ Нова Зеландия. Европейскиятъ континентъ бѣше единъ мраченъ фонъ, прѣдъ който изпъкваха въ ярка свѣтлина англосаксонскитѣ учреждения — свободното управление и социалното законодавство въ горнитѣ страни. Зарадъ политичнитѣ аспирации на континенталната буржуазия англосаксонскитѣ общества имаха сжщото значение, каквото значение прѣдставляваше утопията зарадъ социалистката фантазия.

Най-напрѣдъ увличане отъ Съединенитѣ Щати. Етюдътъ на Токвиля върху американската демокрация, останалъ класиченъ цѣли десетилѣтия, сега може да интересува само единъ историкъ на литературата или единъ

*) Neue Zeit, №№ 37 и 38, г. XX, отъ 14 и 21 Юний м. г.; а сжщо: Mouvement Socialiste, № 110 отъ 15 Декемврий м. г.

психологъ. Още на времето си той не е билъ вѣренъ въ много свои подробности. Токвиль «рисуваше Америка, но сърдцето му бѣше въ Франция» — казва Джемсъ Брайсъ. Още по-малка стойность иматъ приноситѣ прѣзъ послѣднитѣ години върху политичното и социално сегашно и бъдаще на Англия. Всички политици се увлекоха разпалено отъ тази страна. Най-необходимитѣ мѣрки противъ израждането на най-деградиранитѣ слоеве бидоха възпѣти като муниципаленъ социализмъ. Нашитѣ реформисти трѣбва да сж много лековѣрни, ако се сжди по тѣхната прѣкалена англомания. Но това не бѣше просто едно лекомислие: *социалъ-економичната теория за Англия прѣзъ деветдесеттѣ години бѣше вдъхната отъ желанието да се убие марксизма или, по-ясно казано, да се отрече класовиятъ характеръ на капиталистичното общество.*

Сега пороятъ на англоманията се утече. Самитѣ англичани и американци не могатъ да не признаятъ, че Великобритания не ни дава нищо интересно откъмъ социалъ-политично гледище. Но вмѣсто да черпятъ нови сили въ допиране съ реалния животъ, разочарованитѣ умове се прѣнасятъ въ Нова Зеландия и тамъ, въ единъ токущо начеващи се социално-политиченъ животъ, тѣ дирятъ образци за живота. Този методъ май не е разуменъ, не отговаря на социологичната наука. Но именно тука се крие ключътъ на едно отъ най-интереснитѣ англосаксонски движения и при това се хвърля извѣстна свѣтлина върху *ревизионистското движение* въ редоветѣ на международната социална демокрация.

III.

Днешнитѣ английски политици мислятъ, че рѣзката промѣна на възгледитѣ въ Англия се дължи на пропадането на индивидуализма. Бѣсното вървуване на конкуренцията между личноститѣ, което толкова време господствува въ икономичния животъ, е достигнало своя прѣдѣлъ. Необходима е една нова регулираща сила. А таквази може да бъде само държавата, ограничена, разбира се, съ философското радикалство на Бентамовци и Миловци и съ икономичното либералство на Кобденовци и Гладстоновци. Англичанитѣ пакъ искатъ да иматъ една таквази държава, която да управлява и урежда тѣхнитѣ отношения на труда, тѣхната търговия, възпитание, военна служба. Този е смисълътъ на съвременния английски *империализмъ*.

Но това обяснение е само отчасти вѣрно. То е вѣрно, доколкото вълнитѣ на империализма разклащатъ *срѣднитѣ слоеве*, които виждатъ сжществуването си да се заплашва отъ концентрацията на капитала. Тѣ искатъ една държава, социална държава, социаленъ империализмъ, който да ги защити противъ трустоветѣ и монополитѣ, който — съ една рѣчь — да не имъ даде да се изгубятъ въ пролетарията. Тѣ искатъ поддържането на срѣднитѣ класи, на служещитѣ и на добрѣ поставенитѣ работници (синдикиранитѣ), развитие на дребната собственость и свобода на конкуренцията.

Финансовата буржуазия, която най-вече усѣща слѣдствията отъ упадъка на английското търговско надмощие, сжщо иска намѣсата на държавата, но само за вънка: колониална война, империалска федерация. За вжтрѣ — тя иска абсолютна лична свобода, каквато радикализмътъ бѣше

й далъ. Тя заклева Лордъ Солзбъри да гарантира свободата на труда, «личната свобода — най-скѫпоцѣнното благо на човѣка» и да обуздае социалната реформа.

Досега тия двѣ тенденции не сѫ се отдѣлили. Означаватъ ги съ неопрѣдѣления терминъ империализмъ, тъй като той е тѣхния общъ знаменатель. Въ Нова Зеландия тѣ изпъкватъ най-ясно. Тази страна е едно въплощение на социалния империализмъ. Нейниятъ пръвъ министръ, популярниятъ г. Седонъ, който отъ десеть години вече е такъвъ, е нѣщо срѣдно между Чемберлена и единъ фабианецъ (английски реформаторски социалистъ). Съ това се обяснява увеличаването на съчиненията върху Нова Зеландия и благоразположението, съ което се изучватъ нейнитѣ условия. *Цѣлата тази литература е антимарксистка.* Практически тя е приспособена къмъ духа на заплашенитѣ срѣдни слоеве. *Теоритически тя има за цѣль да покаже, че гледището на класовата борба е устарѣло* и че «народътъ» има само единъ врагъ — монопола.

IV.

Когато Англия се вмъкна въ великото економично поприще, което обгръща XVIII и XIX в., нейниятъ символъ, нейната характеристика бѣше Робинсонъ Крузо. Самотниятъ човѣкъ, the ecomomic man, съ една неуморна, смѣла, разумна борба противъ враждебнитѣ стихии добива поле за своята дѣйность, и така достига успѣхъ и щастие.

Англия встѫпва днеска въ друга епоха и на прага намира колективната сила — държавата. «Само държавата може да достави нужнитѣ срѣдства; ней е прѣдоставена грижата да отвори една колония. Прѣдпазванията противъ намѣсата на държавата не плашатъ колониста. Самъ той не е ли активна часть на държавата?» А отъ всички свободни Британски колонии Нова Зеландия има най-крѣпко организирана държава. Тя е найбогатия поземленъ собственикъ, най-голѣмия работодавачъ и покровитель на економично слабитѣ.

Обаче Нова Зеландия не е започнала съ държавата. До края на осемдесетьтѣ години нейнитѣ условия не се различаваха много отъ условията на самата Англия. Въ ржцѣтѣ на правителството се намираха само желѣзницитѣ и застраховката за животъ. Всичко друго бѣше прѣдоставено на свободната конкуренция. Ето резултатитѣ: «Концентрацията на земитѣ, на капиталитѣ, на машинитѣ, която въ Европа бѣше плодъ на многовѣковна еволюция, а въ Америка искá сто години, въ Нова Зеландия се извърши за двайсеть години. Въ 1890 г. тамъ всичко бѣ монополизирано: земята, огъньтъ (вѫглищата), водата (корабоплаването). Назрѣха условията, които направиха новозеландския рай нетърпимъ за народа». (Лойдъ).

Положението бѣше особно: имаше една млада колония, която по пространство държи четире пети на Съединеното Кралство, а пъкъ населението й съставлява една шейсета отъ неговото население. Климатъ италиянски, но безъ малария и сироко. Почвата изобилствува съ злато, вѫглища, минерални извори и други богатства, много сгодна е и за отглеждане на овци и за земледѣлие. Колониститѣ сѫ физично и морално активни, образуватъ една цѣлокупна нация, прѣдприемливи сѫ, свободни сѫ отъ

всѣка традиция. И при все това — тия райски острови сѫ пълни съ безработни, бездомни и умиращи отъ гладъ.

Въ сѫщото време нови идеи идатъ отъ метрополията — социализмъ, новъ тредъ-юнионизмъ. Колониститѣ се готвятъ за борба; тя започва съ стачка на матроситѣ въ Австралия и достига най-високата си точка при стачката на вълностригачитѣ въ Нова Зеландия. Срѣщу нѣколко голѣми капиталисти се изправиха хиляди разочарувани и отчаени прѣселенци. Работницитѣ паднаха, но тѣ взеха урокъ отъ поражението си. Тѣ захвърлиха тѫпото орѫдие на личната защита и се обърнаха къмъ политиката. «Стариятъ законъ бѣ тояга, която ги биеше; съ новия тѣ ще се подпиратъ». На 2 Септемврий 1889 г. Нова Зеландия доби изборна реформа и на 5 Декемврий другата година станаха първитѣ избори възъ основа на общото изборно право за мѫжетѣ. Консервативното правителство биде съборено и замѣстено съ ужъ либерално, реформаторско въ сѫщность, което полека лека се обрѫща въ мечтаната държава на срѣднитѣ класи, държава враждебна на монополиститѣ. «Новозеландската идея — казва Лойдъ — е противна на онази социална теория, която раздѣля човѣчеството на два лагера, на милионери и нѣмотници, борещи се за сѫществуване. *Нова Зеландия слѣдва друга насока: укрѣпването и увеличаването на срѣдната класа* ... Ключътъ на всички законодавни и социални учреждения на тази страна трѣбва да се търси въ съзнателното и несъзнателното желание да се създаде една широка срѣдна класа, която да погълне милионери и сиромаси».

V.

Революционното течение, което прѣзъ осемдесетьтѣ години се разлѣ отъ Германия по цѣлия цивилизуванъ свѣтъ, остави съвсѣмъ слаби слѣди въ Англия. Обратното стана въ Нова Зеландия. Младата, още възбудена колония прие формалната идея за социални реформи и вложи въ нея съдържание споредъ условията, въ които се намираше. Първата стѫпка на реформаторитѣ ни показа, какви бѣха тѣзи условия: тя бѣше насочена къмъ едно ново *аграрно законодавство*. Истинското зло, отъ което страдаше страната, бѣ едрото землевладѣние, чокойлукътъ, латифундията. Тъй като житненитѣ източници на колонията сѫ овчарството и земледѣлието. Отъ 13 милиона лири, каквото сѫ костували изнесенитѣ прѣзъ 1900 г. стоки, фабрикатитѣ сѫ стрували само 55 хиляди.

Отъ самото начало земята въ Нова Зеландия се смѣташе за собственость на короната, т. е. на колониалното правителство. Тъй като послѣдното се намираше въ финансови затруднения и му липсваше всѣка стабилна политика, то земята биде отчуждена срѣщу нищожни цѣни въ полза на компании и на голѣми спекуланти. Прѣзъ 1891 г. — въ началото на реформитѣ — 1600 души притежаваха 18 милиона акра; 11 души владѣеха поземлена собственость на стойность 100 милиона марки крѫгло; 107 други притежаваха земи за 140 милиона марки. Новото реформаторско правителство веднага се залови за ново аграрно законодавство, което се изрази въ акта прѣзъ 1892 г. Неопрѣдѣленото понятие коронни земи се замѣни съ държавни имоти, които по принципъ не трѣбва да се даватъ подъ наемъ повече отъ извѣстенъ максимумъ акри. Но този прин-

ципъ биде силно нарушенъ въ полза на личната собственость. Днеска въ Нова Зеландия се срѣщатъ слѣднитѣ три вида поземлена собственость:

1. **Lease-in-perpetuity:** вѣчна, т. е. за 999 години концесия съ годишенъ наемъ (рента) на държавата 4% отъ стойностьта на земята при сключването на договора. Наемътъ не може да се измѣня.

2. **Lease with purchase:** концесия съ право на откупуване. Наемътъ възлиза на 5% отъ първоначалната стойность на земята. Между 10-а и 25-а година наемательтъ има право да откупи земята, която обработва, срѣщу първоначалната ѝ стойность.

3. **Cash:** купуване съ готови пари — една четвърть отъ цѣната се плаща веднага, остатъкътъ слѣдъ трийсеть години. Крѣпостенъ актъ се издава на купувача чакъ слѣдъ като е извършилъ нѣкои подобрения въ имота си.

За земитѣ отъ първия разредъ максималната повърхнина, която може да се отчужди, е 640, за земитѣ отъ втория разредъ — 2000 акри. Раздаването на земи става по жребий или съ частна сдѣлка между прѣдставителя на правителството и наемателя или купувача. Най-много се прѣдпочита lease with purchase.

Въ lease-in-perpetuity влиза една особна разновидность: village settlement system, която позволява на държавата да раздѣля на парчета извѣстно пространство земя между извѣстно число колонисти, така че да имъ улесни настаняването като дребни фермери. Правителството имъ дава сѫщо малки аванси за купуване на сѣчива, материали, сѣме и за постройки. Въпрѣки всички тия прѣдимства тази система малко се употрѣбява. На 31 Мартъ 1901 г. е имало само 2011 такива арендатори, които сѫ обработвали 42414 акри земя. Авансите сѫ възлизали на 15115 англ. лири.

Най сетнѣ нека споменемъ и state farm, единъ държавенъ чифликъ отъ 800 акри, който служи за прибѣжище на безработнитѣ и на подхвърленитѣ и напуснатитѣ дѣца. Тамъ тѣ се занимаватъ съ земледѣлие и градинарство, но имъ се плаща много малко. Въ този чифликъ има и едно първоначално училище, съ сѫщата програма и управление като другитѣ училища въ колонията. Обучението навсѣкждѣ е свѣтско.

Прѣзъ 1894 г. аграрниятъ законъ биде допълненъ. Едно разпореждане упълномощава държавата при извѣстни условия да пристжпи къмъ принудително откупуване земитѣ на едритѣ чокои. Обаче тази клауза не е прилагана. Тъй като законодавството безспорно улеснява повечето колонисти да наематъ или да си купятъ земя, то настжпи извѣстна липса на земледѣлски работници, и чокоитѣ се принудиха да продадатъ отново земитѣ си на държавата.

Ако хвърлимъ погледъ върху икономичното развитие на Нова Зеландия прѣзъ послѣдното десетилѣтие, ний ще видимъ, че аграрното законодавство не прави невъзможна концентрацията на земята, но напротивъ — създава една срѣдна класа отъ селени и чифликчии (фермери, арендатори).

VI.

Слѣдъ аграрното законодавство дойде *работнишкото покравителство.* Отъ многобройнитѣ закони за закрила на труда — тѣ наброяватъ

29—най-важнитѣ сѫ: The Industrial Conciliation and Arbitration Act 1894 г., законъ за помиряване (потъкмяване) и арбитръ, често пѫти допълванъ, събранъ въ 1900 г. и отново допълненъ на другата година; The Factory Act (фабриченъ законъ) отъ 1894 г.. сборникъ отъ по прѣдишни закони, и The Pullic Contract (законъ за обществениtѣ работи) отъ 1900 г. Законътъ за индустриалното потъкмяване и арбитръ излиза отъ нови начала: той се стреми да отнеме остротата на класовата борба, като вмъква конфликтитѣ на труда въ общото право. Къмъ гражданската и углавната процедура той прибавя и една индустриална процедура. За тази цѣль колонията се раздѣля на 6 индустриални окрѫжия, отъ които всѣко едно си има помирително бюро. Само едно третейско сѫдилище има за цѣлата страна. Бюрото се състои отъ четире сѫдии, отъ които двама се избиратъ отъ господарскитѣ съдружия и двама отъ работническитѣ синдикати, и двата вида организации редовно вписани прѣдъ властьта, и отъ единъ прѣдсѣдатель, избиранъ отъ самитѣ сѫдии. Третейското сѫдилище се състои отъ трима сѫдии: единъ прѣдседатель, назначаванъ отъ правителството измежду върховнитѣ сѫдии, и отъ други двама, избирани отъ господаритѣ и отъ работницитѣ въ колонията. Помирителното бюро нѣма право да се намиса по собствена инициатива въ конфликтитѣ. Самитѣ страни трѣбва да прибѣгнатъ къмъ неговото съдѣйствие. Съобщи ли нѣкоя отъ странитѣ за единъ конфликтъ на бюрото, тогава вече самопомагането, т. е. прибѣгването до стачка или до локаутъ, се наказва съ 50 лева. Бюрото изучва работата и прави прѣдложение за помиряване. Ако странитѣ го приематъ, то влиза въ сила. Ако тѣ не се съгласятъ, бюрото произнася своята присѫда, която може да се обжалва прѣдъ третейското сѫдилище. Рѣшението на послѣдното е безапелационно. Максималната глоба за неговото нарушение е 500 лева.

Както виждаме, само организиранитѣ работници могатъ да прибѣгнатъ до тѣзи учреждения. По този начинъ на синдикатитѣ се придава голѣмо обществено значение, което се проявява и въ това, че въ своитѣ присѫди сѫдиитѣ прѣпорѫчватъ на работодавачитѣ, при равни условия, да прѣдпочитатъ синдикирани работници. Това е тъй наречената preference-clause*) Тя се съгласува съ духа на една социална реформа, която има за цѣль да подобри условията на работническата класа и да закрѣпи економическитѣ отношения.

Въ силата на фабричния законъ колонията се раздѣля на участъци съ единъ общъ инспекторъ и съ 150 мѣстни инспектори. Смѣта се за фабрика или за работилница всѣко заведение, въ което сѫ заети най-малко двама наемни работници. То трѣбва да отговаря на прѣдписанията за провѣтряне и чистота, на мѣркитѣ за покровителство. Забранено е да се употрѣбяватъ дѣца по-малки отъ 14 години. За работници, които не сѫ достигнали 16 години, работното време е подхвърлено на ограничения. Всички произведения, които сѫ изложени вънъ отъ редовнитѣ и инспектирани работилници, трѣбва да носатъ единъ особенъ бѣлѣгъ, за да се отстрани по този начинъ потогонната система (sweating system). Инспектирането

*) По-нови съобщения ни казватъ, че сѫдиитѣ вече прѣнебрѣгватъ тази preference-clause.

се простира върху спалнитѣ помѣщения на земледѣлскитѣ и овцевъдскитѣ работници.

Законътъ за публичнитѣ работи задължава прѣдприемачитѣ, които се контрактятъ да извършатъ нѣкоя държавна или общинска работа, да не въвеждатъ работенъ день по-голѣмъ отъ 8 часа.

Отъ другитѣ реформи нека споменемъ за слѣднитѣ: простиране на изборното право върху женитѣ, 1893 г., и законътъ отъ 1898 г., който опрѣдѣля пенсия отъ 7 марки седмично на всички граждани и гражданки надъ 65 год. възрасть, живѣли 25 години въ колонията. И туземцитѣ, «майоритѣ,» сжщо иматъ право на пенсия.

Тѣзи сж законитѣ за закрила на работницитѣ въ Нова Зеландия. Законътъ за потъкмяването и за арбитра минава за най-важния. Въ него английскитѣ социалполитици виждатъ спасение за заплашения въ днешната си форма тредъюнионизмъ. Бждащия етапъ не билъ вече социализмътъ, който трѣбва да се осжществи чрѣзъ класовата борба; напротивъ— държавата съ своя върховенъ сждъ ще потъкмява конфликтитѣ. Лойдъ е много възхитенъ отъ цѣлото това законодатство. Той казва: «За десеть години жителитѣ на Нова Золантия ни дадоха такъвъ снопъ отъ реформи, който може да се сравни съ резултатитѣ на каквато и да било революция. Обаче колониститѣ не сж нѣкои извънредни хора. Само едно е бѣлѣжито у тѣхъ: тѣ образуватъ най-споената, най-обединената и еднородна демокрация на свѣта. Това е случайно, а не прѣднамѣрено. Страната е много далечъ отъ Европа, за да стане нова Европа, както Америка е станала. Тя е «Нова Англия,» както си я въображаваха нашитѣ прадѣди, пуританитѣ; тя е страната, която Вашингтонъ, Джеферсонъ, Адамсъ очакваха отъ тѣхнитѣ конституции... Въ Нова Зеландия най-добрата нация измежду цивилизованитѣ народи — нашата—биде изолирана отъ сждбата, за да отглежда тамъ реформи, както единъ бактериологъ изолира зародишитѣ. *Нова Зеландия откри противоядието на революцията*, излѣкуването на монопола чрѣзъ монополъ."

VII.

Нека разгледаме по-отблизо тази антереволюционна култура на реформи. Да направимъ едно разграничение между това, което е, и онова, което изглежда да бжде. Нова Зеландия си е поставила двѣ законодавни работи: едно аграрно законодавство и едно законодавство въ закрила на труда. *Реформаторскиятъ принципъ на първото биде силно нарушенъ:* частната собственость е господствуваща. Прѣди всичко придобититѣ въ 1892 г. земи съставляватъ най-голѣмата часть отъ обработванитѣ земи. Сетнѣ идатъ «lease with purchase» и «cash,» които надминаватъ много «lease in-perpetuity». Стига условията да се развиятъ малко нѣщо — и едрата поземлена собственость пакъ ще се въздари въ всичкото си величие. Силата на организиранитѣ работници ще бжде съсипана съ закрѣпването на селското срѣдно съсловие. Аграрното законодавство на Нова Зеландия въвежда само едно прѣходно социално равенство. Това ни напомня безплодната работа на Данаидитѣ. *Напротивъ — въ покровителственото законодавство на труда реформаторскиятъ принципъ е въ всичката си прѣснота.*

Отдѣ произлиза тази разлика?

Ако разберемъ добрѣ тази разлика, особната природа на Нова Зеландия ще ни се види много по-ясна, отколкото въ цѣлата посветена на нея литература.

Колонията се занимава прѣди всичко съ отглеждането на овци и сетнѣ съ земледѣлие. Тѣзи сѫ нейнитѣ източници за прѣхрана и тамъ сѫ заети най-голѣмата часть отъ нейнитѣ работници. Не може да се установи, колко работника е имала Нова Зеландия прѣзъ 1890 г. Знае се тѣхното число прѣзъ 1895 г. То е възлизало на 25000 въ двата главни острова. Нова Зеландия нѣма нито индустрия, нито работнишки центрове. Г-нъ Трегеръ, главенъ инспекторъ и секретарь при отдѣлението на труда въ Нова Зеландия, дава въ лондонския Amalgamated Engineers Journal (априлъ 1902 г.) една много интересна статистика. Той съобщава, че коларитѣ и ковачитѣ сѫ възлизали въ 1895 г. на 1739, въ 1901 г. — 3353; машиностроители, механици и др. 1222 — въ 1895 г., 3620 — въ 1901 г.; конфекционни работници 3234 и 5128; работници на дърво — 2627 и 4959. Така че и дума не може да става за индустриаленъ пролетариатъ въ Нова Зеландия — въ истинския смисълъ на думата. Ний имаме работа съ едно земледѣлско население, съ една зараждаща се земледѣлска демокрация.

Като знаемъ положението, лесно ще можемъ да отговоримъ на зададения по-горѣ въпросъ.

Въ аграрното законодавство реформаторскиятъ принципъ биде нарушенъ, тъй като срѣщна жива опозиция отъ страна на едритѣ земевладѣлци. Това не е просто прѣдположение; брошурата на Лойда ясно го изтъква.

Напротивъ, въ покровителственото законодавство на труда принципътъ си остава незасѣгнатъ, тъй като той не срѣщна и не можеше да срѣщне никаква прѣчка, понеже нѣма индустриална капиталистична класа. *Ето защо законитѣ се създаваха въ пусто пространство.* Прочутиятъ законъ за потъкмяването може много лесно да прѣдупрѣди едни класови борби, които не сѫществуватъ. Много поучително е да се подлага на третейски сѫдъ, който виси надъ класитѣ, нѣкой конфликтъ, щомъ той има значението само на единъ простъ граждански процесъ. Повикватъ единъ почтенъ майсторъ да се потъкми съ двамата си калфи. И старитѣ еснафи вършеха това. Колкото по-надълбоко заглеждатъ въ економичнитѣ отношения на Нова Зеландия, колкото повече изучватъ нейното законодавство, толкова повече се убѣждаватъ въ недѣйствителностьта на тѣзи реформи. Ако социалниятъ империализмъ не бѣше толкова заслѣпилъ Лойда, той самъ щѣше да сѫди по-спокойно.

Ето нѣкои характерни извадки отъ неговото писано. Тѣ говорятъ много ясно за единъ социологъ. Той казва: „Когато бѣхъ въ Нова Зеландия (1899 г.), единъ работнишки синдикатъ отказа да обнародва имената на своитѣ рѫководители; той се боеше, да ги не взематъ на очи.“ Сетнѣ: «Даже въ такъвъ благоприятенъ периодъ като днешната епоха въ новозеландскитѣ вѣстници се срѣщатъ такива новини: «Отъ настѫпването на зимния сезонъ раздадени сѫ като помощи вѫглища и завивки около на 200 души въ Кристчорчъ; още много бѣдни сѫ се записали за помощи.»

Нека споменемъ, че този градъ съ прѣдградията си брои 57 хиляди жители. По нататъкъ Лойдъ изпуща и тия думи: «Въ Нова Зеландия има единъ синдикатъ овцевъдски и други въглищарски — ний ще ги наречемъ трустове; — има извѣстни бѣлѣзи, че може да се очаква единъ синдикатъ за дървени издѣлия и едно дружество отъ износвачи на месо, насочено противъ овчевъдцитѣ». Най-сетнѣ Лойдъ забѣлѣзва: «Хората, печатътъ разискватъ съ безпокойство намалянето броя на ражданията, което — както се сѣща изслѣдвательтъ — навѣрно се дължи отчасть на лошото економично положение; плашатъ се за бѫдащето на дѣцата... Когато пѫтникътъ чете новини въ вѣстницитѣ на австралийскитѣ острови, той се прѣняся въ Ню-Иркъ, Лондонъ и други градове, прилични на Содомъ и Гомора."

Ето какъвъ е новозеландскиятъ *идеалъ!* И това е *дѣйствителностьта*, докато социалнитѣ реформи сѫ само написана хартия.

За това г. Трегеръ, безъ съмнѣние добрѣ освѣдоменъ, е по-прѣдпазливъ. Той пише: «Би било твърдѣ неблагоразумно да се претендира, че единъ законъ, сгоденъ за извѣстни обстоятелства, може безъ врѣда да се прѣнесе въ други нееднакви, съвсѣмъ различни условия». Разбира се, че не може! Сѫщо тъй както не могатъ да се приложатъ еснафскитѣ учреждения къмъ модерния капитализъмъ. При все това има защо да се боимъ, да не би английското работнишко движение да изгуби години въ ялови усилия за постигане фантасмагоричния новозеландски идеалъ. Къмъ това се стремятъ водителитѣ на много синдикати; сѫщо така и реалполитицитѣ отъ Labour Represantation Comittee, работнишкия парламентаренъ комитетъ, чиито водачи г. и г-жа Макдоналдъ прѣвеждатъ съчиненията на Бьомъ-Баверка за избавление на английския пролетариатъ отъ марксовитѣ «заблуждения». Къмъ това се стремятъ и водачитѣ на Независимата Работнишка Партия и други английски социалполитици, които искатъ да използватъ възбуждането на тредъ-юнионитѣ по случай на Taff-Vale-ското рѣшение и пълната невъзможность да се добиятъ нови закони, за да образуватъ една работнишка партия по новозеландски образецъ. Понѣкога изглежда, че въ Англия всичко се е заклѣло да тика работнишката класа отъ една илюзия въ друга. Английската социална демокрация е съвсѣмъ немощна срѣщу съединенитѣ сили на буржуазията, на социалполитицитѣ и на тредъ-юнионисткитѣ водачи. Което тя може да направи и което тя прави, то е да прѣдпазва международната социална демокрация отъ английскитѣ илюзии.

VIII.

За щастие, страхътъ на др. Беръ, че английскитѣ работници ще се помамятъ подиръ измислицата за новозеландския рай, не се оправда. Поне така се видѣ отъ разискванията и рѣшенията на послѣдния конгресъ на английскитѣ тредъ-юниони, държанъ въ началото на Септемврий м. г. въ Лондонъ. Единъ отъ разискванитѣ въпроси е билъ въпросътъ за задължителния арбитражъ. Направено е било слѣдното прѣдложение:

„Конгресътъ поканва законодавцитѣ да гласуватъ единъ законъ за третейски сѫдилища; тия сѫдилища, съставени отъ по еднакво число работнишки и господарски делегати и прѣдсѣдателствувани отъ единъ сѫдия,

ще изслушатъ странитѣ, които се намиратъ въ конфликтъ или пъкъ тѣхнитѣ прѣдставители. Законнитѣ експерти по никой начинъ не могатъ да се смѣтатъ за пълномощници. Рѣшенията на тия сѫдилища ще бѫдатъ задължителни, ако всички опитвания за помиряване не сполучатъ. Да се основатъ помирителни сѫдилища въ главнитѣ индустриални центрове подъ името окрѫжни сѫдилища. Въ всички случаи работнишкитѣ застѫпници въ третейскитѣ сѫдилища ще бѫдатъ избирани отъ тредъ юнионитѣ. За да се регулиратъ дѣйствително конфликтитѣ, да се избиратъ застѫпници отъ всички голѣми индустриални клонове. Този законъ да се прилага къмъ всички индустриални конфликти въ Великобритания и Ирландия. Поканваме парламентарния комитетъ да прѣдложи единъ билъ въ този смисълъ.“

Както вижда четецътъ, това прѣдложение е просто прѣнасяне на новозеландскитѣ задължителни индустриални сѫдилища въ Англия. Какъ е е било то посрѣщнато? «Повечето прѣдставители на английскитѣ тредъюниони — казва Посе*) — показаха, че ясно разбиратъ сѫщностьта на класовата борба, като отхвърлиха на лондонския конгресъ м. г. резолюцията за въвеждането на *задължителни* третейски съдилища за разрѣшаването на сблъскванията между господари и работници. *На този конгресъ биде унищожена легендата за необикновено благоприятнитѣ за работницитѣ резултати отъ новозеландскитѣ третейски сѫдилища.* „Азъ кореспондирахъ съ мѣдникаритѣ въ Нова Зеландия — каза на лондонския конгресъ единъ отъ делегатитѣ, мѣдникаринътъ Камингсъ — и тѣ най-рѣшително ми заявиха, че *законътъ за третейския сѫдъ не е принесълъ полза на работницитѣ.* Рѣшаващитѣ сѫдии сѫ пълни съ класови прѣдразсѫдъци и мислятъ, че положението на работницитѣ е още много добро“. «*Задължителниятъ третейски сѫдъ — прибави той — значи смърть за работнишкитѣ синдикати.*»

Кореспондентката на «Mouvement Socialiste», Мери Макферсонъ (въ № 107 отъ 1 Ноемврий м. г.) съобщава, че горѣприведеното прѣдложение, «слѣдъ дълги разисквания», е било отхвърлено, „съ поразително мнозинство (303,000 гласа за него, а 961,000 противъ); резултатътъ на гласуването се посрѣщна съ живи аплодисменти“.

Но най-добрия отговоръ на мнимия *социаленъ миръ* е даденъ въ самата Нова Зеландия съ най яркото изтъкване на *класовата война*. Въ края на статията си др. Беръ привежда едно съобщение отъ лондонския вѣстникъ «Clarion» за *основаването на социалистична партия въ Нова Зеландия*, къмъ което той прибавя слѣдната бѣлѣжка: «Коментаринтѣ на това сѫ дадени въ самата статия». Още по-краснорѣчиво е съобщението, че съвсѣмъ неотдавна нашитѣ новозеландски другари сѫ излѣзли съ една общинска програма и съ позивъ къмъ столичнитѣ работници: «Велингтонски работници, съединѣте се подъ знамето на партията на вашата собствена класа — соц. партия! Вий трѣбва само да строшите своитѣ вериги, за да спечелите свѣта!» Като привежда тази програма, чикагското списание «The International Socialist Review» (май т. г.) бѣлѣжи, че *социалистичната партия въ самата Нова Зеландия е противъ потъкмителния и арбитралния законъ* и че *много синдикати не*

*) В. А. Поссе: „Всеобщія стачки,“ Женева, 1903, стр. 37.

виждатъ въ този законъ нѣкаква полза. И това е възмутило капиталистичната преса, която силно е нападнала социалиститѣ. За щастие, нашето дѣло е подето, започналъ е и да излиза първиятъ соц. вѣстникъ въ Нова Зеландия — «The Commonweal» — подъ редакцията на др. Ла Монтъ, и «вѣроятно не е далечъ деньтъ, когато Нова Зеландия дѣйствително ще заеме своето мѣсто въ редоветѣ на всички народи на свѣта, които се борятъ за социализма».

Както навсѣкждѣ подъ слънцето, така и въ Нова Зеландия само пжтьтъ на непритуленaта и непримиримата класова борба на пролетарията извежда къмъ истинския социаленъ миръ, а не къмъ оня, измисления отъ буржуазнитѣ социалполитици и възприетъ отъ опортюнистичнитѣ „социалисти," който намира своя смисълъ само въ затъмняването на пролетарииятското класосъзнание.

Г. В.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Десетиятъ националенъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия.

На 6-й Юлий въ гр. Русе се откри *десетиятъ националенъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия.* Знаятъ читателитѣ, при какви обстоятелства се свика той. Въ началото на миналата партийна година и до момента, когато опортюниститѣ се опитаха да се натрапатъ на партията за нейни спасители, а неочаквано се озоваха вънъ отъ нея, всички мислѣхме, че десетиятъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия ще бжде конгресътъ, който трѣбваше или да тури край на деморализацията, която внасяха опортюниститѣ въ редоветѣ ѝ съ всички срѣдства, или трѣбваше да повика самата партия да се самоопрѣдѣли въ своитѣ принципи и тактика. Очакваше се, че и този партиенъ конгресъ ще посвѣти всичкото си време и енергия на принципиалнитѣ разногласия и на безсмислена борба съ оная отвратителна демагогия и нечестни игри на опортюниститѣ, на които бѣхме свидѣтели въ двата прѣдишни партийни конгреси, въ плѣвенския и търновския, особено въ послѣдния, безъ да може да разгледа ония практически въпроси, които отдавна чакаха своето разглеждане. Но, за щастие, десетиятъ националенъ партиенъ конгресъ биде избавенъ отъ напразното пилѣение на време и енергия и можа спокойно да се прѣдаде на своята работа.

Тазгодишниятъ партиенъ конгресъ се отличаваше отъ прѣдишнитѣ два въ всѣко отношение. Прѣди всичко конгресътъ се откри съ по малко шумъ, безъ манифестация по улицитѣ. Положително никакви прѣчки нѣмаше за една манифестация, а ако се сжди по множеството работници и, изобщо, граждани, присжтствуващи на публичното събрание, съ което се откри конгресътъ, манифестацията сигурно щѣше да бжде импозантна.

Обаче, по прѣдложение на Ц. Комитетъ откриването става безъ манифестация. Ц. Комитетъ искаше съ това да се подчертае, че за момента, който прѣкарва партията, най-първа необходимость за нея съставлява по задълбочителна, по-системна работа срѣдъ наемното работничество. Сетнѣ, конгресътъ се отличаваше съ отсѫтствието на оная фалшивость въ отношенията между делегатитѣ, която внасяха опортюниститѣ въ двата прѣдишни конгреса, особено въ търновския. Едно искрено въодушевление личеше въ лицата на делегатитѣ, въодушевление, произтичаще отъ съзнанието, че тѣхъ свика на конгресъ *единомислието* въ основнитѣ принципи и задачи на партията и че тѣ сѫ повикани да заздравятъ запазеното ѝ революционно ядро, на което да дадатъ новъ животъ. Естествено, че въодушевлението на делегатитѣ придаваше на конгреса и на многобройнитѣ му постоянни гости особено оживление, което се увеличаваше отъ редъ други обстоятелства.

На първо мѣсто трѣбва да отбѣлѣжимъ присѫтствието на нашия другарь Д-ръ Кр. Раковски. Неговитѣ редъ блѣскави рѣчи — поздравителната къмъ конгреса, рѣчьта му върху развитието на интернационализма, държана въ вечеринката, дадена отъ русенската партийна организация по случай конгреса въ прѣкрасния градски салонъ, публичната му рѣчь върху разногласията между насъ и «широкитѣ социалисти» въ салона на хотелъ «Москва» и публичната му рѣчь въ обширната градина на «Изляхането» върху произхождението и задачитѣ на социализма — увеличиха оживлението не само въ конгреса и въ русенското работничество, но и въ интелигентната часть на русенската буржуазия. Отъ друга страна, многобройнитѣ поздравления до конгреса отъ България, поздравленията отвънъ, като отъ Интернационалното социалистическо бюро, отъ ромѫнския теоретикъ на научния социализмъ Доброжану Герез и др., подържаха оживлението на конгреса, въодушевлението на делегатитѣ и тѣхното съзнание за важността на десетия конгресъ за партията до край.

Но това, което най-много отличава този партиенъ конгресъ отъ двата прѣдишни, бѣше слѣдното. Десетиятъ националенъ партиенъ конгресъ се явява блѣскаво доказателство на вѣрната мисъль на социалъ-демократитѣ, че за развитието силата и за плодотворна дѣятелность на една социалъ-демократическа партия необходимо условие съставлява *единомислието* на членоветѣ ѝ по основнитѣ принципи и тактиката на партията. Липсата на това необходимо условие внася въ партията принципиални разногласия, които при слабо съзнание у членоветѣ ѝ и слаба дисциплинираность се обрѫщатъ въ раздори, въ деморализация на партията. Такова състояние не само ослабва партията, като бойна организация, но се явява прѣчка и на всѣка плодотворна практическа работа. Послѣдната става просто невъзможна. Откато изникнаха разногласията въ нашата партия, планомѣрната, систематичната практическа дѣятелность стана положително невъзможна. Ако дѣятелността на Ц. Комитетъ отъ три години насамъ не бѣше плодотворна; ако дѣятелността на парламентарната фракция е била тъй слаба и тъй противорѣчива, че тя остана безъ всѣкакво влияние, — обяснява се съ липсата на единомислие по основнитѣ принципи и тактиката на партията.

Извѣстно е, че двата прѣдишни партийни конгреса — плѣвенскиятъ и търновскиятъ — трѣбваше да изгубятъ почти всичкото си време и

енергия не само въ защита принципитѣ и тактиката на партията, но и въ борба съ отвратителната демагогия на опортюниститѣ, съ нескривания имъ стремежъ всѣка година да дезорганизирватъ партийнитѣ учреждения, главно Цен. Комитетъ и редакцията на партийния органъ, и да деморализиратъ организациитѣ. Естествено е, че партията въ двата прѣдишни конгреса бѣше принудена да употрѣби всичкото си време и енергия най-главно въ защита на своитѣ принципи и тактика и въ отблъсване на отвратителната опортюнистическа демагогия. Тази неизбѣжна борба нито бѣше приятна, нито можеше да води къмъ ползотворна практическа дѣятелность, толкосъ повече, че ние имахме работа не съ искрени противници, а съ шарлатанствующи демагози.

Десетиятъ националенъ партиенъ конгрѣсъ коренно се отличава отъ прѣдишнитѣ два. Съставенъ отъ прѣдставители на партията единомислящи по основнитѣ ѝ принципи и задачи, той нѣмаше да се бори съ шарлатанствующи демагози и съ отвратителната имъ демагогия, съ която се стремяха да подкопаватъ основитѣ на партията и на партийнитѣ учреждения. По тази причина делегатитѣ съ дѣйствително радостно чувство, съ истинско задоволство пристжпиха още отъ първия день къмъ работа. Дневниятъ редъ на конгреса бѣше, както е извѣстно, много голѣмъ и се състоеше отъ редъ въпроси, отлагани редъ години и които вече не търпяха отлагание. Конгресътъ, освободенъ отъ безсмислената борба съ опортюнистическата шарлатания, можа да разгледа цѣлия дневенъ редъ и да вземе нужнитѣ рѣшения, съ исключение по въпроса за отношението ни къмъ еснафския законъ. Референтътъ, др. Еню Марковски бѣше готовъ да чете своя рефератъ, обаче конгресътъ рѣши да се отложи той за идущия конгресъ, понеже се прѣдвиждаше, че ще прѣдизвика дебати, а пъкъ бѣше послѣдното засѣдание и имаше да се разгледатъ неотложни работи. Но всички други въпроси отъ дневния редъ конгресътъ разгледа. Съ други думи, десетиятъ партиенъ конгресъ се явява единъ отъ плодотворнитѣ за партията конгреси. Това трѣбва да се благодари на *единомислието* на делегатитѣ, което естествено създава общо приблизително еднакво схващание на всички въпроси, които се отнасятъ до партията, вслѣдствие на което не може да се явяватъ такива коренни различия въ схващанието на партийнитѣ въпроси, каквито виждахме въ прѣдишнитѣ два партийни конгреса. Но главното е въ това, че единомислието създава искрено желание да се работи, а не да се шиканира конгреса, а не да се демагогствува и извъртява всичко. Единомислието, което господствуваше въ конгреса, не попрѣчи, разбира се, да се явятъ различни дебати по въпроситѣ, а по нѣкои дори и доста горѣщи дебати. Обаче, тѣ тъй сжщо се отличаваха отъ онии на прѣдишнитѣ два конгреса. Тѣ се отличаваха не само съ искреното желание на дебатирващитѣ да изтъкнатъ по-ясно общитѣ ржководни мисли по въпроситѣ, да дадатъ на тия мисли по-ясенъ изразъ, но и по краткостьта и точностьта на израза имъ. Въ това отношение въ десетия партиенъ конгресъ абсолютно отсжтствуваше онова демагогско пустословие на свудоумни бъбрици, което виждахме въ прѣдишнитѣ два конгреса. Въ десетия конгресъ правѣше впечатление дѣлностьта въ рѣчитѣ и въ отношенията на делегатитѣ къмъ работата.

Десетиятъ конгресъ се състоеше отъ 49 делегати, прѣдставляющи

26 партийни организации. Така че, отъ 38 партийни организации, 12 организации не сѫ могли да пратятъ делегати поради далечината на конгреса и поради голѣмитѣ разноски по пѫтуванието до Русе. Отъ 38 организации обявиха, че пращатъ делегати, 27 организаци, та всичко трѣбваше да се явятъ 59 делегати. Но отъ сливенската организации, намѣсто петь души, явихя се двама; отъ пловдивската организация се явиха трима, намѣсто четирма: отъ борисовградската нито единъ, намѣсто двама; отъ силистренската единъ, намѣсто двама. Отъ явилитѣ се делегати трима души конгресътъ касира, като неправилно избрани. Така че, 7 души отъ делегатитѣ не сѫ се явили, а трима конгресътъ касира, та присѫтствуваха на конгреса 49 делегати. Кои организации тѣ сѫ прѣдставлявали, читателитѣ вече знаятъ отъ протоколитѣ на конгреса, помѣстени въ партийния органъ «Работнически Вѣстникъ». Но отъ това число на делегатитѣ въ конгреса става ясно, че партията, въпрѣки всички мѫчнотии, биде застѫпена въ десетия конгресъ твърдѣ добрѣ въ лицето на най-голѣмата часть отъ партийнитѣ организации и че тя и подиръ «кризата», която прѣкара, и подиръ ампутацията, извършена отъ самата нея върху сама себе си, т. е. и подиръ отрѣзванието на гнилитѣ си части, тя се яви здрава и доста силна, за да върви смѣло напрѣдъ.

Слѣдъ провѣрката пълномощията на делегатитѣ пристѫпи се къмъ отчета на Ц. Комитетъ. Отъ страна на послѣдния докладва отчета др. Харляковъ. Докладътъ зае цѣлото слѣдобѣдно засѣдание на 7 Юлий, отъ три часа до $8^{1}/_{2}$ часа вечерьта, съ една почивка отъ 10 минути. Той бѣше единъ най всестраненъ отчетъ, единъ отчетъ, който ярко рисува състоянието и цѣлата дѣятелность на партията, на учрежденията ѝ, на органитѣ ѝ, на организациитѣ ѝ, на литературата и финанситѣ ѝ, пропагандата и агитацията, а сѫщо и на работническото движение въ България, на работническитѣ дружества (синдикатитѣ и кооперациитѣ), като се спрѣ главно на отрицателната страна на цѣлата имъ дѣятелность и дѣятелностьта на партията, изобщо. Споредъ този докладъ партията, въ края на партийната 1901 — 1902 година по списъкъ е имало 70 мѣстни организаци и 3 студенчески групи, та всичко 73 организации. Обаче, отъ тия организации, прѣзъ изтеклата партийна година (1902 — 903) прѣстанали да сѫществуватъ 16 организации, отъ които едни никакъ не сѫ се обадили въ началото на годината; други обадили се въ началото, но прѣстанали да сѫществуватъ и до 18 Мартъ, т. е. до очистванието на партията отъ опортюниститѣ, не сѫ се сношавали съ Ц. Комитетъ: не сѫ внасяли вноски, не сѫ давали отчети и не сѫ проявявали никакъвъ животъ. Отъ тѣхъ 7 организации, а именно: *балчишката*, *зараевската*, *меричлерската*, *осенецката*, *етрополската*, *лованската* и *берлинската*, съ настѫпванието на годината сѫ се разтурили сами, и нѣкои, като *етрополската* и *берлинската*, прѣвърнали себе си въ образователни групи. Отъ останалитѣ 9 организации 7 сѫ ония, които Ц. Комитетъ, слѣдъ като изслуша доклада на секретарь-касиера при шестмѣсечния му отчетъ, ги заличи, като прѣстанали да сѫществуватъ, понеже въ продължение на днитѣ първи отчетни тримѣсечия нито сѫ внасяли вноски, нито сѫ давали отчети, нито сѫ проявявали нѣкакъвъ животъ, при всичко че секретарь-касиерътъ билъ ги подканялъ нѣколко пѫти. Другитѣ 2, а именно: *казълачдерската* и *стралджанската*, спадатъ къмъ сѫщата категория,

но оставали не заличени по причина, че бившиятъ секретарь-касиеръ не е докладвалъ за тѣхната смърть. Така че, като извадимъ отъ 73 организации 16 прѣстанали да сѫществуватъ още въ началото на партийната година, ще получимъ, че партията до 18 Мартъ, т. е. до момента на очистването ѝ отъ опортюниститѣ, се е състояла отъ 57 организации. И дѣйствително, споредъ *вѣдомостьта за вноскитѣ въ ц. каса*, въ началото на изтеклата партийна година е имало 66 организации, безъ *казълачдерската* и *стралджанската*. Но 7 отъ тѣхъ, както казахме, бѣха прѣстанали да дѣйствуватъ още отъ самото начало, и Ц. Комитетъ слѣдъ истичанието на първото шестьмѣсечие ги заличи, а именно: *дрѣновската, трѣвненската, бѣло-черковската, павликенската, шипченската, бургазската* и *фердинандската*. Но освѣнъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ и другитѣ двѣ: *казълачдерската* и *стралджанската*, които умрѣли още въ самото начало на годината.. Като извадимъ тия 9 организации отъ 68, то отъ началото на партийната година до 18 Мартъ партията се е състояла отъ 57 организации. Отъ тѣхъ 31 организации се присъединиха цѣли къмъ Ц. Комитетъ и сѫ били въ сношение съ него, а именно: *борисовградската, брюкселската, бѣлослатинската, варненската, видинската, габровската, дупнишката, енинската, ески-джумайската, карнобатската, ломската, т.-пазарджийската, пловдивската, плѣвенската, османъ-пазарската, разградската, русенската, самоковската, свищовската, сливенската, софуларската, станимашката, стрѣлчанската, хасатската, харманлийската, чипоровската, шуменската, троянската, кюстендилската, добричската* и *майнаслийската*; 15 организации цѣли се отцѣпиха и солидаризираха се съ меншинството отъ Ц. Комитетъ Саккзовъ и Дабевъ, а именно: *дъскотска, казанлъшка, панагюрска, пещерска, провадийска, овощинска, орѣховска, ръжинска, хасковска, чакърджийска, шейновска, чирпанска, ямболска, ковлушка* и *прѣславска*. Отъ останалитѣ 13 организации, 4 организации, а именно: *берковската, дерекьойската, куртбунарската* и *ново-загорската* останаха неутрални, при това *ново-загорската* съ една декларация до конгреса се присъединява къмъ партията. Отъ останалитѣ 9 организации, 2 организации, а именно: *етрополската* и *лозанската* сѫ умрѣли, не сѫ сѫществували никакъ, при това намѣсто първата въ Етрополе се образувала образователна група. Другитѣ 7 организации, а именно: *вратчанската, г.-оряховската, севлиевската, силистренската, софийската, старо-загорската* и *търновската*, се разцѣпиха, така че, къмъ 31 организации цѣли, които съставляватъ партията, прибавиха се 7 нови, образувани отъ старитѣ партийни членове, които до 18 Мартъ влизаха въ състава на опортюнистическитѣ организации, та ставатъ всичко *38 партийни организации*, къмъ които сега трѣбва да прибавимъ и *ново-загорската*, ставатъ *39 партийни организации*, отъ 57 организации, сѫществуващи по списъка на Ц. Комитетъ до 18 Мартъ, до деня на разчистването партията отъ опортюниститѣ.*) Къмъ послѣднитѣ се присъединиха, както ка-

*) Тази статия бѣше подъ печатъ, когато въ редакцията на партийния органъ „Работ. Вѣстникъ“ се получи резолюция отъ *пещерската* организация отъ 2 августъ, съ която се присъединява къмъ работнич. социалъ-демократическа партия, та организациитѣ ѝ ставатъ 40.

захме, 15 организации цѣли, а безъ *пещерската*—14; но къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ и 7-тѣ разцѣпени «организации», а именно: *врачанската, г.-оряховската, севлиевската, силистренската, софийската, старо-загорската* и *търновската*, та опортюнистически ставатъ *21 организации*. Обаче, едни отъ тѣзи 7 организации, слѣдъ отцѣпването отъ тѣхъ на партийнитѣ членове, останаха съ такова нищожно малцинство, и то дребно-буржуазни елементи, че тѣ просто сѫ едни фиктивни «организации», като *търновската, севлиевската, силистренската* и *врачанската*; други, като старо-загорската и горня орѣховската сѫ на сѫщия пѫть. Но като прибавяме и тѣзи 7 фиктивни организации къмъ 14-тѣхъ, работническата социалъ-демократическа партия пакъ се състои *отъ 18 организации повече* отъ опортюнистическитѣ, или сега съ *пещерската* отъ 19 организ. повече Така че, партията въ грамадното си число организации, вземемъ ли ги безъ 7-тѣхъ разцѣпени организации (33 съ новозагорската и пещерската срѣщу 14 опортюнистически) или съ тѣхъ (40 срѣщу 21 опортюнистически), се оказа солидарна въ всичко съ Ц. Комитетъ по отношение на опортюниститѣ. Между другото ще кажа, че *дъскотската организация* прѣдъ конгреса се разпаднала, както четохме въ партийния органъ «Работнически Вѣстникъ», и не сѫществува вече, та малцинството на опортюниститѣ става още по-жалко. Изобщо, дори ако прибавимъ къмъ тѣхнитѣ организации и онея, които Ц. Комитетъ ги заличи прѣди 18 Мартъ, като: *трѣвненската, бургазската, павликенската* и *бѣло-черковската*, и още двѣ, именно: *казълачдерската* и *стралджанската*, пакъ тѣ, опортюниститѣ, ще иматъ само 27 организации, когато работническата социалъ-демократическа партия се състои отъ 40 организации, т. е. съ 13 организации повече. При всичко това, обаче, безсрамнитѣ демагози, опортюниститѣ смѣтатъ себе си въ болшинство и че партията била съ тѣхъ! Това ни показва, колко долни сѫ тѣ. За тѣхъ е важно да подържатъ тази безсрамна лъжа, защото какъ другояче ще оправдаятъ башибозушкото си поведение, ограбването на централната партийна каса и своето сѫществувание?

Споредъ отчета на Ц. Комитетъ, работническата социалъ-демократическа партия въ края на миналата (1901—1902) партийна година е имала 2507 членове. Обаче, прѣзъ годината записали се нови чл. 140 и 35 при Ц. К., така че всичко чл. 2682. Но, както видѣхме, 14 организации прѣстанали да сѫществуватъ още въ самото начало на изтеклата партийна година и три сѫ останали неутрални слѣдъ 18 Мартъ. Тѣзи 17 организации сѫ броили 235 членове. Значи, числото на членоветѣ се е намалило съ 235, та сѫ останали 2447 членове. Слѣдъ 18 Мартъ отцѣпиха се отъ партията 18 (като прибавяме къмъ 15-тѣхъ организации и *казълачдерската, стралджанската* и *ново-загорската*) съ 535 членове. Като извадимъ послѣдното число отъ 2447, ще останатъ 1912 членове. Но отъ тѣхъ трѣбва да извадимъ и числото на членоветѣ на 7-тѣхъ разцѣпени организации, а именно опортюнистическитѣ: *софийската, врачанската, г.-ореховската, севлиевската, силистренската, старо-загорската* и *търновската*. Точното число на членоветѣ имъ не може да се каже, какво е. Но за софийската е извѣстно, че имала 130 членове, а за останалитѣ 6 организации туряме срѣдно по 20 членове. Това срѣдно е извънредно голѣмо, понеже е извѣстно, че «търновската организация» на Габровски е останала съ

4 — 5 чл. (тя никога не е бивала повече отъ 5 — 6 чл., дори тя не е сѫществувала въ сѫщность), севлиевската на А. Коновъ — съ 5—6 чл., силистренската — съ 4—5 (тя сѫществува само на книга), старо-загорската — съ 8—10 чл. и т. н. Но взимаме срѣдно за всички невѣроятната цифра по 20 членове, така че, 6 организации ще иматъ максимумъ 120 чл. и софийската 130, та ставатъ всичко 250 членове. Освѣнъ това, нека къмъ тѣхъ прибавимъ и исключенитѣ отъ варненската партийна организация, но организирали се въ опортюнистическа организация, сѫщо срѣдно 20 членове, та ставатъ всичко 270 членове, които като извадимъ отъ числото на партийнитѣ членове 1912, та оставатъ всичко членове 1642 (1912—270). Обаче, прѣзъ годината 38 отъ партийнитѣ организации сѫ исключили 283 членове и 57 сѫ напустнали организациитѣ сами, та трѣбва да извадимъ отъ 1624 още 340 (283+57) членове, и оставатъ всичко 1302 членове. Но въ сѫщото време е имало изключеня отъ бившата Софийска партийна организация 128 (тѣ сѫ биле 308 на книга, та останали 180 и 50 се отцѣпиха, та останаха 130). Като извадимъ тѣзи 128 отъ 1302 чл. ще получимъ, че работническата социалъ-демократическа партия е имала до 18 Мартъ и до края на изтеклата партийна година 1174 членове. Къмъ тѣхъ не прибавяме, разбира се, 43 членове отъ н.-загорската организация, която поиска отъ конгреса да я признае за партийна организация и 24 отъ пещерската. И тъй, споредъ найточнитѣ изчисления работническата социалъ-демократическа партия има 1174 членеве или съ ново-загорската и пещерската — 1241 членове.

За да бѫде по-нагледна горната смѣтка, свеждаме я къмъ слѣдната таблица.

	Членове	въ нач. на год. бѣха		прѣсганали за сѫществ.		отцѣпени	
		организ.	съ членове	организ.	съ членове	организ.	съ членове
1) Въ началото на партийната година организации Всичко		73	2507				
Новозап. въ партията прѣзъ год.			140				
Запис. направо въ Ц. К. „ „			35				
		73	2682				
2) Прѣстанаха да сѫществуватъ организации Всичко				17	235		
3) Отцѣпиха се организации Всичко						18	535
7 разцѣпени съ членове'	270	35	1040				
		38	1642				
4) Напуснали въ 20 партийни организации прѣзъ годината	57						
5) Исключени въ 38 партийни организации прѣзъ годината	283						
6) Исключени отъ Софийската организация прѣзъ годината	128		468				
Оставатъ въ партията съгласно испратенитѣ отчети		38	1174				
7) Съ Н.-Загорската и Пещерската	67	2					
		40	1241				

Отъ тази смѣтка не е мжчно да се види, че опортюниститѣ сж останали съ едно малцинство членове. И наистина. Споредъ писменния отчетъ на Ц. Комитетъ, и както го анализирахме по-горѣ, като извадимъ *казълачдерската* и *сгралджанската*, които бѣха умрѣли за партията до 18 Мартъ, *ново-загорската* и *пещерската*, които се присъединиха къмъ партията, къмъ опортюниститѣ се обявиха 14 партийни организации съ 456 членове (535—43—6—6—24). Освѣнъ тѣхъ, къмъ опортюнистическитѣ организации се прибавиха и 7 разцѣпени организации съ 270 членове, та ставатъ всичко 726 членове, отъ които и се състави опортюнистката «партия» слѣдъ 18 Мартъ. Това е *законното точно* число на членоветѣ, които останаха съ опортюниститѣ. Ако извадимъ това число отъ числото на членоветѣ останали въ партията, то ще намѣримъ, че опортюниститѣ оставатъ въ едно малцинство съ 515 чл. Съ други думи, работническата социалъ-демократическа партия има 515 членове повече отъ опортюниститѣ. Но тѣ сж тъй нахални, че причисляватъ къмъ себе си и всички несжществуващи за партията и всички умрѣли за нея организации, та затова тѣ, като причисляватъ и послѣднитѣ къмъ себе си, искатъ да се прѣдставятъ за болшинство. Обаче, и съ тия умрѣли организации опортюниститѣ пакъ си оставатъ едно малцинство съ 443 членове по-малко отъ партийнитѣ членове. И наистина, като прибавимъ къмъ 726 и числото на членоветѣ отъ умрѣлитѣ, но възкръснати за случая отъ опортюниститѣ, организации, а именно: *бургазската съ 23 чл., бѣло-черковската съ 16 чл., павликенската съ 5 чл., трѣвненската съ 16 чл., казълачдеренската съ 6 чл.* и *сгралджанската съ 6 чл.*, ще получимъ всичко членове опортюнисти — 798. Това ще бжде най-голѣмото имъ число членове, слѣдъ като прибавимъ всички мъртви и възкръснали отъ тѣхъ организации. Но и въ такъвъ случай опортюниститѣ сж по-малко отъ партийнитѣ членове съ 443. Сирѣчь, грамадното болшинство отъ членоветѣ, и слѣдъ прѣчистванието на организациитѣ, остава въ работническата социалъ-демократическа партия. Съ опортюниститѣ остана малцинството отъ бившитѣ партийни членове.

Интересна е въ отчета на Ц. Комитетъ сравнителната статистика за дѣлението на членоветѣ прѣзъ послѣднитѣ три години: 1901, 1902 и 1903. По занятие членоветѣ се дѣлятъ на *наемни, самостоятелни* и *разни професии*. Прѣзъ 1901 година наемни фабрични и занаятчийски работници 27%, прѣзъ 1902 год. — 39%, прѣзъ 1903 год. — 41%; самостоятелни: прѣзъ 1901 год. — 50.3%, прѣзъ 1902 год. — 35% и прѣзъ 1903 год. — 25%; разни професии: прѣзъ 1901 год. — 22.7%, прѣзъ 1902 год. — 26% и прѣзъ 1903 год. — 34%. Отъ тази сравнителна статистика се вижда, че прѣзъ послѣднитѣ три партийни години процентътъ на наемнитѣ работници партийни членове е расълъ отъ година на година; когато процентътъ на самостоятелнитѣ — земледѣлци и занаятчии партийни членове отъ година на година е намалявалъ. Прѣзъ 1901 год. самостоятелнитѣ дребни занаятчии и земледѣлци въ партията сж съставлявали повече отъ половината отъ всички партийни членове. Съ други думи, работническата социалъ-демократическа партия до 1900 включително все повече е ставала дребно-буржуазна и само по име работническа. Ако партията отъ 1900 год. насамъ не бѣше се вгледала въ себе

си, въ своя съставъ, тя наистина рискуваше въ едно близко бъдаще да се изроди окончателно въ една дребно-буржуазна демократическа партия, по име само социалистическа. До 1900 год. включително въ партията, както се знае, се приемаха безразборно членове. Секретарь-касиеритѣ на партията до послѣдно време насърдчаваха подобно приемание членове, и не само го насърдчаваха, но тѣ сами бързаха да основаватъ «организации» и тамъ, гдѣто никаква социалистическа прѣдварителна подготовителна работа е нѣмало, нито е имало нужнитѣ условия за съществуванието на една партийна организация. Естествено е, че при такива условия до 1900 год. процентътъ на дребно-буржуазнитѣ елементи въ партията растѣше и неизбѣжно той би погълналъ пролетарското ѝ ядро и би далъ надмощие на дребно-буржуазнитѣ идеали въ партията надъ пролетарскитѣ, които въ една работническа социалъ-демократическа партия трѣбва винаги да господствуватъ. И ако отъ 1900 год. въ нея се явиха членове, които искаха да ѝ натрапятъ дребно-буржуазнитѣ идеали, «общо-дѣлска» тактика, «теорията» за «класовото сътрудничане», и ако тѣзи проповѣди намѣриха въ нея извѣстна подържка, всичко това се обяснява съ факта, че въ работническата социалъ-демократическа партия болшинството се състоеше отъ дребно-буржуазни елементи, не способни да разбиратъ основнитѣ ѝ принципи и задачи, пролетарскитѣ революциони идеали, които трѣбва да господствуватъ въ нея. Да, у насъ и масата отъ наемното работничество още живѣе, е пропито съ дребно-буржуазни възгледи, понятия и идеали, съ искорененето на които работническата социалъ-демократическа партия има да се бори още много и най упорито. Но въ такъвъ случай, можемъ лесно да си прѣдставимъ, каква голѣма опастность съставлява за една социалъ-демократическа партия, когато болшинството ѝ се състои отъ дребно-буржуазни елементи и по умъ и по положение, когато широко се отварятъ вратитѣ ѝ за тия елементи. Въ 1900 год. българската работническа социалъ-демократическа партия бѣше се намѣрила именно прѣдъ тази опастность — да се изроди въ дребно-буржуазна демократическа партия. И тази опастность съществуваше за нея не само на практика; тя естествено намѣри и свои «теоретици». Но отъ като се явиха послѣднитѣ, отъ 1900 година работническата социалъ-демократическа партия почна да се бори съ тази опастность, почна да търси начини и срѣдства, съ които да спрѣ нахлуването въ нейнитѣ редове на чужди елементи и да се очисти отъ тѣхъ. Обаче борбата се оказа много тѣжка. Самитѣ тѣзи елементи въ много организации се явяваха прѣчка за очистването ѝ; нѣкои отъ организациитѣ цѣли състояха само отъ дребно-буржуазни елементи, пъкъ и пролетарскитѣ по положение елементи въ тѣхъ, нищожно малцинство, се намираха подъ влиянието на първитѣ и продължаваха да живѣятъ съ старитѣ си дребно-буржуазни понятия. При такива обстоятелства можеше да се прѣдвиди, че борбата на българската работническа социалъ-демократическа партия съ чуждитѣ ѝ елементи ще се свърши съ общото имъ изхвърляние изъ редоветѣ ѝ. Слѣдъ три годишна борба това ѝ стана, слѣдъ като прѣдставителитѣ на дребно-буржуазнитѣ елементи въ партията, на чело съ Я. Сакъзовъ, се опитаха дѣйствително да я завладѣятъ и да ѝ натрапятъ дребно-буржуазнитѣ си идеали. Обаче, българската работническа социалъ-демократическа партия въ продължение на три годишната си борба е ус-

пѣла доста да очисти себе си отъ чуждитѣ елементи и да издигне голѣма часть отъ останалитѣ до по-добро разбиране на нейнитѣ принципи и задачи. По тази причина, очевидно, отъ 1900 година насамъ числото на наемнитѣ работници партийни членове расте, когато онова на дребно-буржуазнитѣ елементи отъ година на година все повече спада. Отъ 50.3% прѣзъ 1901 год. той спада до 25%, почти на половина. Впрочемъ, този голѣмъ скокъ въ процента на дребно-буржуазнитѣ елементи въ партията за прѣзъ 1903 год. се обяснява съ туй, че всички отцѣпени отъ нея организации се състоятъ главно отъ дребно-буржуазни елементи по положение. Да си припомнимъ, кои сѫ отцѣпенитѣ организации! Тѣ сѫ: казанлѫшката, хасковската, ямболската, вратчанската, търновската, провадийската, севлиевската и т. н. — организации прѣдимствено дребно-буржуазни по болшинство на членове и по понятия въ тѣхъ. Естествено е, че тѣ именно нарушаваха и побързаха да стѫпчатъ и уставъ и правилникъ, да заловятъ анархистическата тактика и да одобрятъ башибозуклука на тѣхнитѣ прѣдставители въ Ц. К., Сакѫзова и Дабева. Така че, отцѣпването отъ партията на споменатитѣ организации освободи я отъ оня баластъ отъ дребно-буржуазни елементи, които съставляваха прѣчка за развитието на партията като революционна социалъ-демократическа партия и съ увеличението имъ въ нея съставляваха опастность да я изродятъ. Отъ приведената сравнителна статистика ясно личи, че въ работническата социалъ-демократическа партия остана пролетарското ядро и то надвишава категорията партийни членове самостоятелни по занятие съ 16%, т. е. пролетарскиятъ елементъ съставлява 41%, а дребни занаятчии и земледѣлци съставляватъ 25%. Това е много характерно! То означава, че работническата социалъ-демократическа партия съ очистването си отъ опортюниститѣ доби тепърва своя пролетарски характеръ, стана дѣйствителна работническа социалъ-демократическа партия. И, ясно е, че тя не само нѣма защо да съжалява, а, напротивъ, тя е и трѣбва да бѫде много доволна, че се очисти. Дребно-буржуазнитѣ елементи и пропити съ тѣхния духъ организации нека отидатъ при своята прилика, при опортюниститѣ и нека образуватъ своята дребно-буржуазна опортюнистическа партия, макаръ и подъ маската «работническа социалъ-демократическа партия». Всѣки знае, какво се крие задъ тая маска, и скоро сами ще бѫдатъ принудени да я съдератъ отъ лицето си.

Прѣзъ изтеклата партийна година е имало: 397 организационни събрания, 358 частни комитетски, 134 публични събрания, 191 сказки, 62 вечеринки и 29 прѣдставления. Освѣнъ това, всички партийни организации прѣзъ годината сѫ подържали 4 вечерни училища, а именно: 1 въ Шуменъ съ 156 уч., 2 въ София съ 50 и 40 уч. и 1 въ Русе съ 30 ученика, а всички съ 276 посѣтители, отъ които партийни членове 59, а не партийни 197 ученици. Свѣдѣнията на отчета, навѣрно, не ще сѫ пълни, защото не всички организации сѫ ги дали. Сравнени числата на събранията, сказкитѣ, вечеринкитѣ и прѣдставленията, свикани и дадени отъ партийнитѣ организации прѣзъ истеклата партийна година, съ ония на миналитѣ години, безъ съмнѣние, дѣятелностьта на партията въ туй отношение е по-ограничена. Но първо, числата се отнасятъ само до партийнитѣ организации слѣдъ 18 Мартъ безъ отцѣпенитѣ; второ, изтек-

лата година партията повече е работила за очистването си и за своето усъвършенствувание, като е ограничила своята публична дѣятелность, и трето, тя се съсрѣдоточила въ организирането на работническото движение и въ пропаганда на социалистическитѣ идеи срѣдъ синдикатитѣ и общитѣ работнически дружества и въ развитие класовото съзнание срѣди наемното работничество. Въ това отношение партийнитѣ другари и организации добрѣ изпълниха своята длъжность, благодарение на което работническата социалъ-демократическа партия встѫпя все по-здраво на пролетарска почва, все повече осигурява своето бѫдаще. Въ миналата (1901—1902) година отчетътъ на Ц. Комитетъ е констатиралъ около 800 синдикирани работници, а прѣзъ изтеклата година констатира 6 общи работнически дружества и 30 професионални синдикати, отъ които *11 шивачески, 6 обущарски, 4 желѣварски, 3 печатарски, 1 келнерски, 1 търговски служащи, 1 книговѣзски, 1 бояджийски, 1 табашки* и *1 дърводѣлски* съ 1544 членове и съ фондъ отъ 12,144 лева. Това нарастване на синдикатитѣ се дължи на дѣятелността на партийнитѣ другари и организации. Обаче, нека не си правимъ илюзии. Въ туй отношение ние още сме въ самото начало. На организирането на наемното работничество, на развитието социалистическо класово съзнание срѣдъ него трѣбва да съсрѣдоточимъ всичката си енергия и ентусиазмъ. Отъ успѣхитѣ на тази ни работа зависи силата и бѫдащето на работническата социалъ-демократическа партия. Нѣма съмнѣние, че въ тази ни работа, ние срѣщаме и ще срѣщаме голѣми мѫчнотии, но съ постоянство и ентусиазмъ ще побѣдимъ всички мѫчнотии.

Събитията въ партията не можаха да не се отразятъ злѣ върху финансовото ѝ състояние. Партията свърши изтеклата година съ 5515·49 л. недобори за Червенъ Народенъ Календарь, за членски книжки и т. н. Интересното е, че най-голѣмата часть отъ тия недобори се пада на отцѣпенитѣ организации. Отъ 2303·15 л. недоборъ отъ Ч. Н. Календарь 1284.75 л. се падатъ на напусналитѣ партията организации, 856.90 л. на партийнитѣ организации и 161.50 л. на частни лица. Недобори отъ членски книжки е имало 219.25 л. Отъ тѣхъ останали у напусталитѣ партията организации 127.65 л. Освѣнъ това у отцѣпенитѣ организации остана единъ недоборъ отъ 1635 лева за партийния органъ «Работнически Вѣстникъ». Тѣзи сѫ най-голѣмитѣ суми отъ недоборитѣ, които останаха у отцѣпенитѣ организации, безъ да говоримъ за по малкитѣ суми, както и за партийнитѣ фондове около 1800 лева, задигнати отъ бившия секретарь-касиеръ и за други партийни суми, прибрани отъ него. Вслѣдствие на това безсъвѣстно ограбване на партията останалитѣ вѣрни на нея организации по неволя трѣбваше да поематъ на себе си задълженията къмъ партията, останали неизпълнени отъ безсъвѣстни организации и нейни рѫководители. Тѣзи организации и нейни рѫководители сѫ именно повечето отъ ония, които първи побързаха да осѫдятъ Ц. Комитетъ и да се присъединятъ къмъ великолѣпната компания отъ «спасители» на партията Сакѫзовъ — Дабевъ etc. Нѣма съмнѣние, че такива голѣми недобори не би останали, ако имаше кой да се грижи за събирането имъ. Обаче, за нещастие на партията, управителният̀ъ ѝ органъ имаше за секретарь-касиеръ единъ човѣкъ, който се оказа жалко орѫдие на ония, които подкопаваха

основитѣ на партията, които всѣкакъ се стараяха да деморализиратъ нейнитѣ организации. Да се стѣгатъ послѣднитѣ, да се подканятъ тѣ къмъ испълнение партийнитѣ си задължения, настоятелно да се изисква отъ тѣхъ подчинение на конгреснитѣ рѣшения, — всичко това не влизаше въ демагогската и деморализаторска програма на мнозинството отъ Ц. Комитетъ. Секретарь-касиерътъ не само не считаше за нужно да подкани организациитѣ, особено пъкъ явно настроенитѣ опортюнистически и най-нередовни организации, къмъ испълнение на задълженията имъ къмъ партията, но и систематически избѣгваше да испълнява рѣшенията на Ц. Комитетъ въ това отношение. Естествено е, че въ партията прѣзъ изтеклата година бѣше почнала да се развива анархия, която я заплашваше съ пълна дезорганизация: уставъ и правилникъ, конгресни рѣшения и партийна дисциплина за организациитѣ, които слѣдъ 18 Мартъ най-много лицемѣрно се позоваваха на тѣхъ, не искаха да ги знаятъ, безсъвѣстно ги тъпчеха. Чудно ли е подиръ това, че тия организации завлѣкоха съ себе си и толкова голѣми партийни суми! Нека, прочее, това ни служи за урокъ, за да знаемъ отъ сега нататъкъ, въ чии ръцѣ повѣряваме жизненитѣ интереси на партията, — ръководството на нейнитѣ дѣла и испълнението на нейнитѣ рѣшения.

Единъ твърдѣ характеристиченъ за отцѣпенитѣ организации фактъ е тѣхното участие въ печатната партийна пропаганда. Двѣ отъ печатнитѣ най разпространени срѣдства за пропаганда сж Ч. Н. Календарь и «Работнически Вѣстникъ». Нѣма да говоря за партийния органъ, противъ който опортюниститѣ бѣха обявили война. Думата ми е за разпространението на Ч. Н. К. Прѣзъ изтеклата година той е билъ разпространенъ въ 29700 екз. Отъ тѣхъ партийнитѣ организации разпространили 17259 екз., а отцѣпенитѣ само 8480 екз. и частни лица 3961 екз. Забѣлѣжително е, че организации, които най-много шумъ вдигнаха наоколо си, слѣдъ като се разкри тѣхната опортюнистическа дѣятелность, като казанлъшката и софийската, най-слабо сж разпространили Ч. Н. К., а именно: казанлъшката 300 и софийската 200 екз., когато първата прѣди е пръскала по хиляди и повече, втората винаги се отличавала съ бездѣителностьта по отношение пропагандата на социалистическитѣ идеи. Но такива именно организации иматъ дързостьта да прѣдявяватъ днесъ претенции на нѣкакви важни организации, на организации, рѣшаващи сждбата на една работническа социалъ-демократическа партия.

Прѣди да отидемъ по-нататъкъ, трѣбва да се забѣлѣжи, че финансовитѣ операции на Ц. Комитетъ бидоха провѣрени отъ една петочленна комисия, състояща отъ другаритѣ делегати: *Борисъ Х. Сотировъ* (самоковски делегатъ), *Тодоръ Лукановъ и Стефанъ Димитровъ* (плѣвенски делегати), *Кжнчо Становъ* (пловдивски делегатъ) *Георги Чавговъ* (габровски делегатъ), а слѣдъ неговото заминаване *А. Мешковъ* (свищовски делегатъ). Тази комисия въ редъ засѣдания, слѣдъ най-щателно и подробно изучване на смѣткитѣ, намѣри финансовитѣ операции на Ц. Комитетъ напълно редовни. Докладва отчета на финансовата комисия др. *Стефанъ Димитровъ*, партиенъ другарь съ много симпатии къмъ «широкитѣ,» или по-вѣрно, къмъ каузата на Сакжзова. Обаче, казано въ негова честь, симпатиитѣ му не побъркаха, слѣдъ като се освѣтли по финансовитѣ работи

на партията, да бжде безпристрастенъ. Той даде отъ страна на комисията подробенъ отчеть по всички операции, като особено наблягна на ония финансови въпроси, съ които безсъвѣстницитѣ Дабевъ и Сакжзовъ се опитаха да компрометиратъ членоветѣ на Ц. Комитетъ. Думата ми е за плиткоумната измислица на тѣзи злобни хорица за фамознитѣ 1000 лева, разрѣшени по бюджета на партийния органъ отъ търновския конгресъ за вторъ редакторъ и потънали ужъ въ нѣкаква си «дупка,» и за рѣшението на Ц. Комитетъ да се почне изплащането на партийния дългъ къмъ бившата кооперативна печатница «Трудъ». На времето си партийниятъ органъ «Работнически вѣстникъ» изобличи безсъвѣстницитѣ съ протоколитѣ на Ц. Комитетъ и съ смѣтки по бюджета на вѣстника въ лъжа и низка клевета. Докладчикътъ на финансовата комисия, др. Стефанъ Димитровъ особено наблягна нѣколко пжти на това, че обвиненията, пуснати отъ противния лагеръ за злоупотрѣбление отъ Ц. Комитетъ на нѣкакви 1000 лева, сж абсолютно на нищо неосновани: никому никакви 1000 лева не сж били дадени, а др. Кирковъ, който цѣла година е билъ единъ отъ редакторитѣ на вѣстника, не е получилъ нито стотинка възнаграждение, и хоноратътъ, който му се пада, той го остава въ полза на партията. Относително дълга на партията отъ 797 лева къмъ бившата кооперативна печатница «Трудъ» финансовата комисия, слѣдъ щателно изучване на документитѣ въ архивата на Ц. Комитетъ, конгреснитѣ рѣшения и протоколитѣ на послѣдния, намѣри рѣшението на Ц. Комитетъ по този въпросъ напълно основателно. Относително сумитѣ на агитационния фондъ и на фонда «Слави Балабановъ,» комисията ги опрѣдѣли въ 1798 л. 93 ст. Тази сума е останала у бившия секретарь касиеръ Ев. Дабевъ, и конгресътъ задължи Ц. Комитетъ да намѣри начинъ, чрѣзъ който да я прибере отъ него. При това по агитационния фондъ конгресътъ прие мнѣнието на комисията, — *фондътъ да остане неприкосновенъ още прѣзъ петь години*, а по фонда «Слави Балабановъ» конгресътъ рѣши: *натоварва се Ц. Комитетъ да изтегли сумата по тоя фондъ отъ Е. Дабевъ и да се счита неприкосновена още за една година.* Обаче, тѣзи рѣшения надали ще бждатъ реализирани. Прѣди всичко, тия, които сж замъкнали фондоветѣ, просто не щатъ да ги повърнатъ, защото надали тѣ сж цѣли. За да оправдаятъ това явно ограбване на ц. каса отъ двамата бивши членове на Ц. Комитетъ Дабевъ Сакжзовъ, тѣ прибѣгнаха до всички шарлатании и лъжи. Съ тази цѣль тѣ, съ всичкото нахалство на изпечени партийни харамъ-яйджии на събирани по стотинка партийни срѣдства, обявяватъ 27 организации, между които несжществуващи, фалшиви, мними, като търновската, вратчанската, силистренската и др., за «работническа социалъ-демократическа партия», а 38 организации отъ най-редовнитѣ за «отцѣпници» отъ «партията» имъ, за малцинство. Съ подобно невѣроятно нахалство какъ ще се справи Ц. Комитетъ, освѣнъ чрѣзъ обикновенитѣ сждилища, ако това е възможно. Нѣма съмнѣние, че Ц. Комитетъ е длъженъ да намѣри начинъ, по който да накара широкитѣ шарлатани да повърнатъ партийнитѣ фондове. Впрочемъ, ние се страхуваме, че тѣ вече не сжществуватъ. Както ни увѣряватъ присжтствуващи на «конгреса» имъ при доклада на финансовата комисия на тоя фамозенъ «конгресъ,» оказало се, че «една часть» отъ фондоветѣ била вече изтеглена отъ «Ц. Комитетъ» на «партията», т. е. отъ

Дабевъ и Сакъзовъ подъ отговорность на първия (халваджия за бозаджия) и употрѣбена за нѣкакви си «партийни нужди»! Съ други думи, неприкосновенитѣ за партията фондове, оказаха се прикосновени за «набѣденитѣ,» «наклѣветенитѣ» и «покрусенитѣ» величия отъ рода на Сакъзовци и Дабевци. Какви величия, какви характери е открила българската работническа социалъ-демократическа партия!

Слѣдъ изслушванието подробния отчетъ на Ц. Комитетъ първа задача на конгреса съставляваше да санкционира всичко направено отъ Ц. Комитетъ за запазванието цѣлостьта на партията отъ удара, който нѣколко души задъ гърба му се опитаха да ѝ нанесатъ, да затвори за винаги вратитѣ на партията за тѣзи хора и да възстанови стъпкания по найбезобразенъ начинъ отъ тѣхъ и отъ нѣкои организации принципъ на партийната дисциплина. Почнаха се дебатитѣ по отчета и по прѣдложената отъ Т. Пазарджийския делегатъ резолюция. Тука не е възможно да се прѣдадатъ дебатитѣ и при туй считамъ за излишно да ги прѣдавамъ, слѣдъ като партийниятъ органъ „Работнически вѣстникъ" — прѣдаде въ резюме най-същественото отъ протоколитѣ на конгреса. Моля читателитѣ, които се интересуватъ отъ дебатитѣ по всички въпроси, разгледани въ конгреса, да прочетатъ бр. 43 и 44 отъ «Работнически вѣстникъ». Тука ще направя нѣколко къси забѣлѣжки по дебатитѣ върху третя точка отъ резолюцията. Но за да бъдатъ разбрани моитѣ бѣлѣжки, ще приведа самата резолюция. Тя е слѣдната.

«*Десетия националенъ конгресъ на българската работническа социалъ-демократическа партия, слѣдъ като изслуша отчетитѣ на централния комитетъ, парламентарната група и редакцията на партийния органъ и дебатитѣ станали по тѣхъ, и като взе прѣдъ виде:*

Че основата на българската работническа социалъ-демократическа партия е научниятъ социализмъ и нейното срѣдство — класовата борба.

Че въпрѣки това отъ три години насамъ едно опортюнистическо течение въ нея се стараеше да я измѣсти отъ тази основа и да ѝ наложи чужди за нея възгледи и задачи.

Че за постиганието на това прѣдставителитѣ на опортюнистическото течение, ползувайки се отъ положението си, като членове на централния комитетъ, прибѣгнаха къмъ една нечувана узурпация на правата на централния комитетъ, вслѣдствие на което болшинството на послѣдния, туренъ въ физическа невъзможность да приведе въ испълнение своитѣ рѣшения, биде принуденъ да поиска отъ самата партия да тури край на тѣхнитѣ гибелни за нея дѣйствия.

Рѣши:

1. Удобрява напълно поведението на болшинството отъ централния комитетъ— Д. Благоевъ, Г. Кирковъ, Н. Харлаковъ — и мѣркитѣ взети отъ него за прѣдпазване партията отъ гибелния пѫть, въ който се опитаха да я тласнатъ прѣдставителитѣ на опортюнистическото течение.

2. Обявява за изключени отъ партията бившитѣ членове отъ централния комитетъ — Я. Сакъзовъ и Е. Дабевъ — защото сѫ злоупотрѣбили съ довѣрието на партията и сѫ нарушили партийнитѣ принципи и дисциплина.

3. Удобрява дѣйностьта и поведението на парламентарната група въ лицето на депутатитѣ си: Д. Благоевъ, Г. Кирковъ и Г. Василевъ и обявява останалитѣ — Я. Сакъзовъ, Н. Габровски, А. Коновъ и Вл. Димитровъ — вънъ отъ партияти.

4. Удобрява напълно държанъто на редакцията на партийния органъ както по спора въ партията, така сѫщо и по събитията, станали въ нея отъ 18 Мартъ насамъ.

5. Изказва своето пълно задоволство и благодарность къмъ мѣстнитѣ партийни организации, които, въ труднитѣ за партията минути, останаха вѣрни на принципитѣ на революционния социализмъ, подкрѣпиха болшинството отъ централния комитетъ и по този начинъ запазиха цѣлостьта и бѫдѫщето на партията, и

6. Обявява за стоящи изъ вънъ партията всички организации и отдѣлни членове, които сѫ се явили защитници на опортюнистическото течение въ партията и сѫ ее солидаризирали съ своеволнитѣ дѣйствия на малцинството отъ централния комитетъ, до тогава, до като по установения въ **устава и правилника** *редъ тѣ не заявятъ своята солидарность въ принципитѣ на партийната програма, тактика и дисциплина, не се подчинятъ на конгреснитѣ рѣшения на партията и не изпълнятъ всички задължения къмъ партийния органъ и самата партия, като бивши нейни членове.»*

Споредъ точка трета отъ тази резолюция, конгресътъ обявява вънъ отъ партията депутатитѣ: *Я. Сакъзовъ, Н. Габровски, А. Коновъ* и *Вл. Димитровъ*. Нѣкои отъ другаритѣ делегати бѣха на мнѣние, щото Вл. Димитровъ да не се туря на «една нога съ Я. Сакъзовъ», като признаваха обаче, че той, Димитровъ, е извършилъ три компромитирващи го прѣдъ партията акта, именно: *«подписванието телеграмата до Жореса, едно писмо до Ц. К., връчено на бившия секретарь Дабевъ, съ което послѣдниятъ се помѫчи да експлоатира и привлече болшинството организации на своя страна, и неговото мълчание отъ критическия за партията моментъ до сега.»* При всичко това, тѣ искаха отъ конгреса да допустне Вл. Димитрова да се изкажѣлъ. Това искание се базираше на двѣ нѣща: на факта, че Вл. Димитровъ се явилъ на конгреса и на едно заявление отъ него до конгреса противъ рѣшението на варненската организация за изключванието му отъ нея и противъ потвърждението на това рѣшение отъ Ц. Комитетъ, слѣдователно, Вл. Димитровъ признавалъ конгреса и затова трѣбвало да се допустне да се изкажѣлъ. Обаче не бѣше ясно, върху какво собствено той искалъ да се искаже. Ако бѣше въпросътъ да даде обяснения за своето поведение отъ 18 Мартъ на сетнѣ спрямо партията, то конгресътъ нѣмаше нужда отъ тѣхъ, понеже цѣлото му поведение отъ казаната критическа минута на партията бѣше много ясно. Нека при това забѣлѣжимъ, че г. Вл. Димитровъ прѣзъ всичкото време до конгреса никакъ не е мълчалъ, а напротивъ, и въ София чрѣзъ извѣстното писмо, пратено отъ четирмата

депутати, до Дабевъ, въ което най безобразно се извъртиваха фактитѣ, и съ своитѣ рѣчи прѣдъ опортюнистическата софийска организация, и въ Варна слѣдъ закриванието сесията на Народното Събрание всичко е правилъ, за да подкрѣпи опортюниститѣ и да се солидаризира съ тѣхнитѣ башибозушки своеволия. Това бѣше толкозъ добрѣ извѣстно на конгреса, че щѣше да бжде твърдѣ безмислено да губи време съ изслушвание обясненията на г. Вл. Димитровъ. Отъ друга страна, послѣднията като «ни лукъ, ни на лукъ мирисалъ,» въ своето заявление до конгреса не само счита себе си за оневравданъ отъ варненската организация, но се явява и обвинитель на Ц. Комитетъ, за дѣто е потвърдилъ рѣшението ѝ. Обаче Ц. Комитетъ подтвърди рѣшението на варненската организация не за това, че той е билъ исключенъ за не исплащание вноскитѣ си, а просто по общото му поведение отъ 18 Мартъ насамъ, защото той бѣше отишелъ въ други лагерь, защото бѣше напълно се солидаризиралъ по своето поведение съ постжпкитѣ на хората отъ тоя лагерь. И какъвъ смисълъ можеха да иматъ за конгреса неговитѣ обяснения? Въпросътъ бѣше, трѣбваше ли конгресътъ да прави изключение за г. Вл. Димитровъ, поведението на когото отъ 18 мартъ съ нищо не се отличаваше отъ това, напримѣръ, на г. Ан. Коновъ? Прѣдъ този въпросъ конгреса не можеше да занимава въпроса, до колко правилно е изключенъ Вл. Димитровъ отъ варненската организация. Такъвъ въпросъ за конгреса не можеше да сжществува, и затова не можеше той да допустне Вл. Димитрова да се обяснява по несжществуващъ за него въпросъ. А по други въпроси да дава обяснение, Вл. Димитровъ не можеше, понеже той и отъ чисто формална гледна точка нѣмаше това право. Конгресътъ не можеше да даде да взима участие въ неговитѣ работи на единъ не членъ на партията. Вл. Димитровъ отъ деня, въ който Ц. Комитетъ подтвърди неговото изключвание изъ редоветѣ на партията, не бѣше вече нейнъ членъ и не можеше да бжде допустнатъ да дава обяснения по една резолюция, съ която трѣбваше да се даде всѣкиму заслуженото. Слѣдъ приеманието на резолюцията можеше да става дума въ конгреса за приеманието на Вл. Димитрова отново въ редоветѣ на партията и тогава имаше смисълъ да се иска отъ конгреса да му се даде думата, за да направи своитѣ декларации. Обаче, г. Вл. Димитровъ слѣдъ приеманието на резолюцията си заминалъ, безъ да даде никакво заявление за приеманието му отъ конгреса отново за членъ на партията. Ако бѣше далъ такова, конгресътъ сигурно би го приелъ веднага. Но както се вижда, докачената амбиция е взела връхъ у г. Вл. Димитрова. Впрочемъ, резолюцията дава възможность на всички организации и партийни членове, които сами се туриха вънъ отъ партията, пакъ да влѣзатъ въ нейнитѣ редове. Въ всѣки случай конгресътъ, на приведенитѣ основания, не се съгласи да допустне единъ не членъ на партията, който бѣше се солидаризиралъ съ опортюниститѣ, който въ най трудниитѣ минути за нея ѝ измѣни, да го занимава съ работи, които за конгреса бѣха много ясни, или да разглежда неговото заявление противъ рѣшенията на варненската организация и Ц. Комитетъ, прѣди да въздаде на г. Вл. Димитрова заслуженото наказание за поведението му отъ 18 мартъ насамъ и прѣди тази дата по въпроса за телеграмата до Жореса. Конгресътъ би уронилъ своето достоинство, ако бѣше направилъ изключение за г. Вл. Димитрова.

Слѣдъ приемането на резолюцията и слѣдъ избирането на Ц. Комитетъ конгресътъ пристжпи къмъ изслушване рефератитѣ, разискванията по тѣхъ и приемането на резолюции. Сега не ми е възможно да прѣдамъ съдържанието на рефератитѣ и приетитѣ резолюции. Тѣхъ читателитѣ ще прочетатъ за сега въ послѣдния брой (44) отъ партийния органъ «Работнически вѣстникъ». Но прѣди да свърша тази статия по конгреса, считамъ за нужно да кажа още нѣколко думи върху нѣкои негови рѣшения. Прѣди всичко трѣбва да се отбѣлѣжи рѣшението на конгреса за откриването на едно ново партийно учреждение. По прѣдложението на др. Г. Бакаловъ, конгресътъ рѣши да основе при Ц. Комитетъ, или по-вѣрно при експедицията на Ч. Н. Календаръ и партийния органъ «Работнически вѣстникъ», една партийна книжарница. Прѣдприятието ще бжде, разбира се, за сега въ най-скромни размѣри. За тази цѣль въ разходния бюджетъ на партията сж прѣдвидени 200 лева, срѣщу които се прѣдполага единъ приходъ отъ 300 лева. Прѣдложението биде прието отъ конграса единодушно, и ние се надѣваме, че туреното начало ще се развие въ бждаще, при енергия отъ страна на Ц. Комитетъ и на партийнитѣ другари, въ единъ богатъ източникъ за материални срѣдства на партията. Тазигодишниятъ партиенъ бюджетъ въ сравнение съ миналогодишния е по-малъкъ почти съ 1000 лева. Миналогодишниятъ бѣше 8721, а тазигодишниятъ — 7735.35 лева. Относително бюджета на партийния органъ, тази година той е по-голѣмъ отъ миналогодишния съ 360 лева. Миналогодишниятъ разходенъ бюджетъ е билъ 10,460 л., а тази годишниятъ — 10,700 лева. Туй увеличение отъ 360 лева произтича отъ увеличението заплатата на администратора съ 80 лева, 100 лева се прѣдвиждатъ разходъ за партийната книжарница и 100 лева сж прѣдвидени за изписване чуждестранни списания, вѣстници и книги, необходими за редакцията. Въ приходния бюджетъ на вѣстника се прѣдвижда една помощь отъ Ц. Комитетъ за вѣстника отъ 700 лева, но въ сжщото време приходътъ надминава разхода съ 800 лева. Не може да има никакво съмнѣние, че приходитѣ на вѣстника могатъ да бждатъ много по-голѣми, и редакцията може да мине, безъ да прибѣгне до субсидията, ако партийнитѣ другари се заловятъ здравата както за разпространението на вѣстника, така и за редовното изплащание на абонамента, а най-главно за изплащанието на недоборитѣ отъ миналата година. Най-болното мѣсто въ бюджета на партийния органъ сж недоборитѣ, които достигатъ твърдѣ голѣми размѣри. Вънъ отъ 1635 лева, останали неизджлжени отъ отцѣпенитѣ организации, въ тазигодишния бюджетъ е прѣдвиденъ приходъ отъ недобори 2500 лева. Тѣ, обаче, сж много повече. Това е едно твърдѣ печално явление въ нашата партия спрямо партийнитѣ органи. Нѣма съмнѣние, че крива бѣше въ това и голѣмата разхлатеность, дезорганизацията, която внасяше демагогията на опортюниститѣ въ редоветѣ на партията. Но то повече не трѣбва да се търпи въ работническата социалъ-демократическа партия. Организацията и партийнитѣ отдѣлни другари трѣбва да положатъ всичкитѣ си старания, за да очистятъ недоборитѣ и своевременно да се изплащатъ абонаментитѣ, та по такъвъ начинъ да обезпечатъ бждащето на партийния органъ «Работнически вѣстникъ».

Относително издаването на вѣстника конгресътъ рѣши да запази

прѣдишното положение: да излиза еднажъ въ седмицата, въ сѫщия форматъ и съ сѫщата цѣна. Редактори на вѣстника оставатъ прѣдишнитѣ, а именно: др. *Г. Кирковъ* и *Г Георгиевъ* съ *по двѣ хиляди годишна плата.* Партийниятъ органъ отъ самото си основание се редактира отъ двама редактори. Наистина, стремлението на Сакѫзовци въ партията всѣкога е било да дезорганизирва редакцията му съ цѣль единъ день да го направятъ орѫдие за прокарване на тѣхнитѣ «общодѣлски» планове. Затова тѣ въ всѣки конгресъ се стараяха да измѣняватъ състава, като измисляха ту „единъ и половина“ редакторъ, ту помощникъ-редакторъ, ту като съединяваха секретарь касиерската длъжность съ помощничество редакторство. Партията чрѣзъ конгреситѣ всѣка година трѣбваше да се бори съ тия подземни подкопавания подъ стабилностьта на партийнитѣ учреждения. Сега, избавена отъ тия подземни подкопавания на вѫтрѣшни врагове, партията трѣбва да стабилизира своитѣ учреждения, да не измѣнява всѣка година състава имъ, личноститѣ, избрани въ тѣхъ, безъ нужда, диктувана отъ интереситѣ ѝ. Постоянното мѣняване състава на партийнитѣ учреждения се отразява най-злѣ върху развитието имъ, върху тѣхната дѣятелность, а, слѣдователно, и върху дѣятелностьта на цѣлата партия. Опитътъ и събитията въ живота на партията послѣдно време ни учатъ, че вѣстникътъ не може да отговори на ония голѣми изисквания, които прѣдявява партията — съ право — къмъ своя партиенъ органъ, безъ двама постоянни редактори най-малко. Съединяването на секретарь-касиерството съ помощничество редакторство значи куцание и на двѣтѣ длъжности. Колкото повече се развива партията, толкова по-голѣма става и работата на Ц. Комитетъ, и, слѣдователно, работата на секретаръ-касиера. Но затова опитътъ ни учи, че съединението на тази длъжность съ участието въ вѣстника не е полезно за партията. Десетиятъ партиенъ конгресъ въ това отношение тури здравото начало на стабилность въ партийнитѣ учреждения и длъжности, като направи една крачка напрѣдъ, отдавна диктувана отъ интереситѣ на партията. Колкото до възнаграждението на редакторитѣ, на секретарь-касиера и на другитѣ служащи е, безсъмнѣние, не голѣмо въ сравнение съ труда и отговорноститѣ имъ. Тѣзи възнаграждения могатъ да се видятъ за голѣми или на демагози, каквито ги имаше въ партията и които винаги гаделичкатъ еснафскитѣ инстинкти и понятия, или отъ хора, които не сѫ запознати съ голѣмото значение за партията на длъжноститѣ и отговорноститѣ, възлагани на редакторитѣ на партийнитѣ органи и, изобщо, на служащитѣ въ партията. Въ всѣкой случай, за една работническа социалъ демократическа партия трѣбва да съставлява гордость, когато тя може да възнаграждава по-добрѣ своитѣ редактори и служащи въ нейнитѣ учреждения. Но, за жалость, нашата партия е млада и, естествено, слаба материално. По тази причина изисква лични жертви отъ всички прѣдани на нейното велико дѣло партийни членове. Конгресътъ, прѣдъ видъ на особенитѣ обстоятелства, които прѣживѣ партията тази година и прѣдъ видъ на необходимостьта да закрѣпи партийния органъ «Работнически вѣстникъ,» рѣши да поиска една нова жертва отъ всички партийни другари. Конгресътъ рѣши, щото тази партийна година всѣки членъ задължително да получава партийния органъ. Нѣма съмнѣние, че тази жертва за нѣкои отъ партийнитѣ членове ще бѫде чувствителна. Прѣдъ видъ на това кон-

гресътъ прѣдостави на партийнитѣ организации да направятъ всички облекчения за ония партийни другари, за които особено тѣжко се окаже задължителното получаване на вѣстника. Нека се надѣваме, че ентусиазмътъ и прѣданностьта къмъ партийното дѣло ще наддѣлѣятъ всички мжчнотии. Нека при това се забѣлѣжи, че рѣшението е само за тази партийна година.

На свършекъ нѣколко още думи по поводъ тазгодишния партиенъ конгресъ. Десетиятъ националенъ партиенъ конгресъ свърши своята работа, колкото бѣ възможно най-добрѣ. Другаритѣ делегати едни вече сж се върнали при организациитѣ, които сж прѣдставлявали на конгреса, и сж имъ дали отчетъ, други ще се върнатъ и ще направятъ сжщото. Остава сега да се заловимъ енергично, мжжката за работа. Нека всяица помнимъ, че ни прѣдстои голѣма, сериозна работа, която изисква да ѝ посвѣтимъ всичката си енергия, ентусиазмъ и прѣданность. Да реализираме конгреснитѣ рѣшения, да създадемъ работническитѣ кадри, изъ които партията ще черпи съзнателни, интелигентни и прѣданни революционни сили, да издигнемъ партийнитѣ организации до по-високо умствено равнище и да направимъ партията по дѣеспособна въ всѣко отношение, истинска, а не мнима, неефимерна сила, да развиемъ духа на партийна дисциплина и да я направимъ непоколебима въ своята революционна основа — всичко това е грандиозна работа, която може да се извърши само съ неисчерпаема енергия, неугасимъ ентусиазмъ и непоколебима прѣданность къмъ идеалитѣ на работническата социалъ-демократическа партия. Освѣнъ това, нашата партия е партия на борящия се съзнателенъ пролетариатъ; тя е партия на постоянната борба. Въ борбата тя расте, якне, възмжжава. Работническата социалъ-демократическа партия още отъ първитѣ си крачки имаше да се бори съ различни врагове и съ нейния ръстъ тѣ все повече се увеличаватъ, ако не по сила, то по брой. Благодарение на условията, въ които тя се развиваше и на неопитностьта ѝ, въ нейнитѣ редове бѣше свилъ гнѣздо единъ опасенъ врагъ, опасенъ като всѣки вжтрѣшенъ врагъ. Три години партията води борба съ него, додѣто да се избави. Днесъ той е вънъ отъ нея. Думата е, разбира се, за оная компания отъ опортюнисти, отъ «широки социалисти», които отъ три години насамъ явно и съ всички отвратителни срѣдства подкопаваха основитѣ на работническата социалъ-демократическа партия, съ желание да я прѣобърнатъ отъ класова пролетарска революционна партия въ дребно-буржуазна демократическа, и която компания, на чело съ Сакжзовъ и Дабевъ, се опита най-сетнѣ да прѣвземе управлението ѝ. Тя се озова вънъ отъ нея. Намѣрила се вънъ отъ партията, обаче, тя се стрѣми сега да се организира за борба съ работническата социалъ-демократическа партия подъ булото на „работническа социалъ-демократическа партия“ и на почвата на «революционния социализмъ». Нѣма съмнѣние, че този отблизко познатъ намъ врагъ на работническата социалъ-демократическа партия прѣдставлява една сбирщина отъ най-разбъркани дребно-буржуазни глави, които едни други не разбиратъ и, слѣдователно, като нѣкаква обществена сила той е едно нищожество за нашата партия. При всичко това, обаче, нашитѣ партийни другари трѣбва съ всичката си енергия да се опълчатъ противъ мискинскитѣ срѣдства, които пускаше и ще пуска въ ходъ този нищоженъ нъкъ врагъ на работническата социалъ-демократическа партия. Той си туря маската на «работниче-

ска социалъ-демократическа партия,» и на «революционния социализмъ,» за да заблуждава работничеството и неустановенитѣ социалисти, да внася мъгла, бъркотия и съмнѣния въ работническото движение; нашитѣ партийни другари трѣбва да късатъ тази маска на всѣкждѣ и да показватъ истинското му лице. И нѣка бждемъ увѣрени, че искренитѣ и убѣденитѣ социалъ-демократи, съзнателнитѣ и способнитѣ да се развиватъ работници, които по тази или онази причина днесъ сж вънъ отъ работническата социалъ демократическа партия и се влѣкатъ подиръ „широкитѣ социалисти", ще зарѣжатъ маскиранитѣ «социалисти» и ще потърсятъ мѣстото си въ редоветѣ на работническата социалъ-демократическа партия. Прочее, на работа! Жива е работническата социалъ-демократическа партия, партията на революционния пролетарски социализмъ!

Д. Б.

Хроника.

(Изъ нашата журналистика).

Протестътъ на „тѣснитѣ". — Мнѣнието на демократитѣ около видинския „Народенъ листъ". — Маскиранитѣ демократи, или маскиранитѣ социалисти. — Мнѣнието на „шефоветѣ" имъ за протеста. — „Широкиятъ конгресъ", общитѣ впечатления отъ него, „отчетътъ" на „секретарията" и „отчетътъ" на г. Н. Габровски. — Една нова фалшификация въ „Об. Д" — Статията на Плехановъ въ в. „Искра" и единъ български „ортодоксаленъ" букво̀ядъ. — Сждбата на опортюниститѣ.

Въ 42 брой на видинския демократически вѣстникъ «Народенъ листъ» срѣщаме една статия подъ заглавието «*Протестътъ и тѣснитѣ*». Думата е за «протеста», който поднесоха народнитѣ прѣдставители отъ опозицията на княза по поводъ суспендирането на закона за чиновницитѣ съ княжески указъ. Историята на протеста на късо е слѣдната. Днешното правителство, дошло на власть по милость на княза, мисли да управлява страната за по-дълго време. Но понеже България продължава поне формално да се счита конституционна страна, то за да и управлява днешното правителство трѣбва да разтури днешната камара и да произведе избори за нова камара, въ която болшинството да бжде правителствено. При свободни избори правителството по никой начинъ не ще може да добие болшинство, макаръ и въ съюзъ съ радославиститѣ. Необходимо е, значи, да се подготви избирателната машина така, щото да може да стане невъзможното. За тази цѣль, очевидно, необходимо е да разполага съ своя полиция, съ прѣдани на желанията му чиновници отъ онѣя, които могатъ да влиятъ съ агитациитѣ върху избирателитѣ. А гдѣто не е достатъчно полицейското влияние, тамъ ще се допълни то съ влиянието на правителствении шайки, покровителствувани отъ полицията. Но за осжществлението на тази извѣстна намъ избирателна система прѣчеше законътъ за чиновницитѣ, туку-що вотиранъ отъ XII обикн. народно събрание и влѣзналъ въ законна сила. Трѣбваше той да бжде унищоженъ. Но

какъ? Споредъ конституцията, единъ законъ може да бжде измѣненъ или унищоженъ само отъ народното събрание. Истина е, че у насъ не за пръвъ пжть се унищожаватъ закони отъ управляющитѣ въпрѣки конституцията: просто не сж бивали прилагани или прилагението имъ се забикаляло. Обаче закона за чиновницитѣ се оказа такъвъ, че не можеше нито да се не приложи, нито да се заобиколи. Законътъ за чиновницитѣ можеше да се не приложи или да се заобиколи само при назначаванието нови чиновници. Но за днешното правителство не това бѣше важно; за него належаща нужда се яви да уволни полицейскитѣ чиновници и да ги замѣсти съ свои и при туй да ги замѣсти съ нови по изискванията на закона. А тука никакво забикаляне не бѣше възможно; законътъ трѣбваше да бжде унищоженъ. Да свика за тази цѣль народното събрание, значеше за днешното правителство да бжде позорно издюдюкано отъ народнитѣ прѣдставители, слѣдъ което то щѣше да бжде принудено веднага да разтури камарата и да прави избори. Но да прави избори, безъ да има полицията въ ржцѣтѣ си и оназ часть отъ чиновницитѣ, особенно по финанситѣ, която може да влияе на изборитѣ, значеше два, най-много четири мѣсеци слѣдъ разтурянието на камарата да се прости съ властьта. Това, разбира се, не влиза въ желанията му. За да избѣгне този печаленъ за себе си край, или поне да го отложи за по-далечно време, правителството се рѣши да унищожи закона за чиновницитѣ съ княжески указъ, и го направи, разбира се, въ надѣжда да добие въ бждащитѣ избори свое болшинство, което ще му санкционира унищожението на закона. Днешното правителство извърши прѣстжпление противъ конституцията, потжпка прѣрогативитѣ на народното събрание. Мотивитѣ на правителството сж извѣстни: законътъ не можѣлъ да бжде приложенъ, а свикването на народното събрание не било възможно, та съгласно чл. 47 отъ конституцията правителството можѣло въ такива обстоятелства да суспендира съ княжески укази извѣстни закони. Нѣма нужда да казваме, че мотивитѣ на правителството сж най-несъстоятелни. Абсолютно никакви прѣчки за свикването на народното събрание не сжществуваха. Просто правителството не искаше да го свика и разтури, защото не бѣше готово за избора и не можеше да се приготви за два мѣсеца. То суспендира закона. Естественно е, че това прѣстжпление на правителството прѣдизвика протестъ отъ страна на опозицията. Сигналъ за протестъ се подаде отъ живущитѣ въ столицата депутати и прѣдставители на опозиционнитѣ буржуазни фракции. Въ едно събрание отъ 32 души живущи въ София депутати билъ съставенъ протестъ и било рѣшено да го разпратятъ за подписване до всички опозиционни депутати въ провинцията и слѣдъ това една депутация да го поднесе на княза. Протестътъ билъ поднесенъ за подписване и отъ нашитѣ другари депутати, живущи въ София, а именно Д. Благоевъ и Г. Кирковъ. Обаче тѣ се отказали да го подпишатъ и издадоха по този случай заедно съ другия си другаръ депутатъ Г. Василиевъ едно възвание къмъ българскитѣ работници. Такава е на кжсо казано историята на протеста. И ето по поводъ на това, че депутатитѣ отъ парламентарната група на работнич. соц.-демократическа партия въ лицето на споменатитѣ наши другари не сж подписали общиятъ протестъ на буржуазната опозиция отъ народното събрание, демократитѣ около «Народенъ листъ» не могатъ да се начудятъ.

Тѣ не сж въ състояние да разберать, какъ така тримата социалъ-демократически депутати не сж искали да си турятъ подписитѣ подъ единъ общъ протестъ на опозиционнитѣ буржуазни депутати противъ посѣганието на конституцията и правата на народното събрание. И като не могатъ да разберать това, не могатъ и да си го обяснятъ другояче, освѣнъ съ злоумишленното желание на «тѣснитѣ» да намѣрятъ още единъ поводъ да обвиняватъ «широкитѣ социалисти» въ отстжпничество! Както виждате, много сж умни демократитѣ около „Народенъ листъ"! По тѣхния умъ излиза, че ако нѣмаше въ България «широки социалисти», тогава «тѣснитѣ» щѣха бездруго да подписватъ общи съ буржуазнитѣ депутати протести. Тази е тъй дълбокоумна «мисъль», че е начълно достойна за демократи хора. И като че за да я потвърдятъ, демократитѣ около видинския «Народенъ листъ» разсжждаватъ по слѣдния начинъ. *Първо*, разсжждаватъ тѣ, единъ отъ „тѣснитѣ", депутатъ въ 1899 година, а именно Д. Благоевъ, подписа тогава общия „манифестъ къмъ българския народъ" противъ неконституционното оправление на либералитѣ; *второ*, разсжждаватъ тѣ, другъ «тѣсенъ» депутатъ прѣзъ 1901 година, а именно Г. Кирковъ бѣше и гласува за даванието подъ сждъ на бившитѣ министри отъ либералния кабинетъ, значи, споредъ демократитѣ, подписалъ единъ общъ актъ съ буржуазнитѣ депутати въ камарата; *трето*, питатъ тѣ, ако общиятъ протестъ противъ суспендиранието на закона за чиновницитѣ или нѣкой другъ общъ протестъ противъ друго нѣкое прѣстжпление, извършено отъ правителството, би билъ внесенъ въ кимарата, мигаръ социалистическитѣ депутати не ще го подпишатъ и гласуватъ?

Възъ основа на такива разсжждения, демократитѣ около видинския «Народенъ листъ» дохождатъ до велеумното заключение, че тогава нѣмало раздѣление на социалиститѣ у насъ на «широки» и «тѣсни» и за това «тѣснитѣ», като нѣмали защо да обвиняватъ «широкитѣ» въ отстжпничество, подписвали общи дѣйствия съ буржуазнитѣ партии, а днесъ «тѣснитѣ» не искали да подпишатъ единъ общъ протестъ, защото искали да иматъ още единъ поводъ за обвинение на «широкитѣ» въ отстжпничество! Обаче, всички споменати разсжждения ни доказватъ, че демократитѣ не сж въ състояние да разберать най елементарнитѣ нѣща. Прѣди всичко, общиятъ „*Манифестъ къмъ българския народъ*" въ 1899 год., подписанъ и отъ Д. Благоевъ, се отправяше къмъ «българския народъ» и въ него рѣзко се осжждаше антиконституционата политика на князъ Фердинанда и на всички буржуазни правителства. Общиятъ протестъ тази година се отправяше не къмъ «народа», а къмъ князъ Фердинанда. При това протестътъ е съставенъ така, че не съдържа никаква прѣка критика на антиконституционната политика на князя. Дори той съдържа и прѣфинено раболѣпие прѣдъ князя, което изказаха депутатитѣ въ припомнянието въ протеста на извѣстната клѣтва, която даватъ въ камарата и която свършва съ думитѣ „*и да имаме единичко прѣдъ очи общото благо на народа и на князя*". Така че, има голѣма разлика между общия „*манифестъ къмъ българския народъ*" въ 1899 год. и общия *протестъ* въ 1903 година. При всичко това, обаче, подписванието отъ социалъ-демократитѣ общия «манифестъ» бѣше грѣшка. Партийниятъ конгресъ сжщата година въ Габрово не удобри този актъ на тогавашния

парламентарна група, и съ право. Колкото до Д. Благоевъ, то на демократитѣ около «Народенъ листъ» може да имъ разкаже г. Н. Цановъ, какъ той, Д. Благоевъ, е подписалъ «манифеста». Въ габровския партиенъ конгресъ той обясни, при какви обстоятелства е подписалъ. Тогавашната социалистическа парламентарна група се състоеше въ грамадното си болшинство отъ най-широки опортюнисти, които просто демагогствуваха и прѣдъ избирателитѣ, и въ народното събрание. Изискваше се опитность и продължителна борба съ опортюнизма имъ, който тѣ отдавна упражняваха на практика, за да се избѣгнатъ грѣшкитѣ. Но тогава нѣмаше време нито да се добие опитность, нито да се противопостави човѣкъ на опортюнизма. Твърдя категорично, че Д. Благоевъ тогава се е противилъ на групата въ желанието ѝ да взима участие въ общитѣ частни събрания на опозиционнитѣ депутати, както се противѣше и на желанието ѝ да бѫде подписанъ отъ нейна страна общия манифестъ. Обаче, желанията на групата бѣха много по-силни, а за нарушение на единодѣйствието въ нея не можеше да става и дума тогава. Въ всѣки случай, независимо отъ всичко казано, подписванието на единъ общъ съ буржуазнитѣ партии манифестъ или протестъ отъ прѣдставители на работническата социалъ-демократическа партия е грѣшка, отъ която никаква полза не се получава за свободитѣ и правдинитѣ на «българския народъ». Работническата социалъ-демократическа партия е партия на пролетарията и затова най-първа нейна задача съставлява да го отдѣля отъ буржуазията и да му дава съзнание за неговитѣ самостоятелни класови економически и политически интереси. Но всѣко общо дѣйствие на една пролетарска социалистическа партия съ буржуазнитѣ партии само замъглява съзнанието на пролетарията. По тази причина дори силни социалистически партии, като германската, съ голѣма прѣдпазливость допускатъ времени общи дѣйствия съ буржуазнитѣ партии. Но една социалистическа партия, която е още млада, която има да дѣйствува на единъ пролетариатъ, туко-що излизалъ отъ крѫга на дребнобуржуазнитѣ влияния, неорганизиранъ и, изобщо, несъзнателенъ, просто прѣстѫпление върши, когато тя се впуска въ «общо дѣло» съ буржуазията, особенно когато то нѣма нищо революционно, защото тя съ туй, намѣсто да внася въ пролетарската класа съзнание, замъглява я, забърква я и я прави робъ на чужди интереси и домогвания. Ето защо депутатитѣ отъ парламентарната група на работническата социалъ-демократическа партия Д. Благоевъ, Г. Кирковъ и Г. Василевъ не подписаха общия протестъ на депутатитѣ отъ буржуазната опозиция и се обърнаха съ свое възвание къмъ работницитѣ, съ което имъ казаха цѣлата истина, а не само половината ѝ. Демократитѣ, впрочемъ, не сѫ въ състояние да разбератъ нашата гледна точка. Затова именно тѣ сѫ демократи, а ние коренно се различаваме отъ тѣхъ.

Депутатитѣ отъ парламентарната група на нашата партия въ камарата би държали въ случая сѫщото поведение, както и въ много други случаи. Въ случая тѣ самостоятелно би се изказали и би изказали цѣлата истина, както я изказаха въ възванието си, като се обърнаха не къмъ княза и не къмъ «българския народъ», а къмъ работницитѣ, за да имъ уяснятъ общественитѣ отношения въ буржуазното общество. Такава е общата тактика на нашата социалъ-демократическа парламентарна група по

всички законодателни прѣдложения внасяни отъ буржуазнитѣ групи, безъ да ги подписва, да се изказва, да ги критикува отъ гледна точка на пролетарския социализмъ, съ уяснителна цѣль за пролетариатската класа. Но демократитѣ ни привеждатъ за примѣръ факта, че нашиятъ др. Г. Кирковъ билъ подписалъ законодателното прѣдложение на демократитѣ за даването подъ съдъ на либералнитѣ министри. Впрочемъ, трѣбва да се забѣлѣжи, че нашиятъ другарь бѣше инициатора, или поне единъ отъ инициаторитѣ за такова прѣдложение. Но и да не е билъ инициаторъ, подписванието на това прѣдложение отъ нашия др. Кирковъ мигарь е актъ, приличенъ на подписванието единъ протестъ до княза, или на едно прѣдложение отъ общъ законодателенъ характеръ?

Демократитѣ около видинския «Народенъ листъ» свършватъ своята статия по адресъ на нашитѣ депутати съ възгласа: „да ви бѣха подкупили, г-да, вие не бѣхте имъ дошли така на помощь". Искатъ да кажатъ тѣ, че възванието къмъ работницитѣ дошло било тъкмо на помощь на «реакционеритѣ». Защо така мислятъ демократитѣ?—Очевидно е, защото възванието не се ограничи да анатемоса правителството и съ общи фрази за възкръсванието на стамболовщината, а обяснява и свързката на прѣстъплението съ реалнитѣ економически и обществени отношения въ нашата страна. Съ други думи, защото възванието дава цѣлата истина, а не я замазва съ общи фрази. Разбира се, че за нашитѣ демократи нашиятъ откровенъ езикъ е прѣнеприятенъ, защото тѣ мислятъ въ едно близко бъдъще да привлекатъ на своя страна цѣлия „народъ" и съ негова помощь да докаратъ „тържеството на демокрацията". За тази цѣль, споредъ тѣхъ, истината трѣбва да се изказва споредъ обстоятелствата. Тамъ, дѣто изказванието ѝ открито може да отчае «народа», трѣбва да се замаже, да се притули нѣкакъ, за да не се види неприятна. Но ние социалъ-демократитѣ съ такава демократска демагогия не искаме да се занимаваме. За насъ е ясно, като ясенъ день, че никакво «тържество на демократизма» не е възможно, додѣто не се създаде една обществена сила, която по положение и стремления да бъде революционна. А такава сила може да бъде съзнателната, пропита съ идеитѣ на революционния социализмъ и организирана пролетарска класа. А тази класа ще стане такава, когато на нея се говори открито, рѣзко цѣлата истина. Но за демократитѣ — пакъ ще кажа — нашитѣ възгледи сѫ китайско азбуки и затова за тѣхъ, естественно, възванието се явило тъкмо на помощь на реакцията. Разбира се, че тѣхното мнѣние много малко може да ни тревожи. То показва само тѣхната голѣма умственна слѣпота.

* * *

Демократитѣ, каквато маска и да си нахлузватъ, все си приличатъ, защото тѣхното общо гледище е едно; то е дребно-буржуазното гледище, което характеризира тѣхния умственъ складъ; тѣ сѫ идеолозитѣ на дребно-буржуазнитѣ интереси и идеали. Извѣстно е, че прѣди нѣколко мѣсеца и въ работническата социалъ-демократическа партия имаше доста много такива демократи подъ маската на социалисти, които проповѣдваха дребно-буржуазното гледище и се явяваха въ нея идеолози на дребно-буржуазнитѣ интереси и идеали. Естественно е, че тѣ въ своята практическа и теоре-

тическа дѣятелность по нищо не се отличаваха — освѣнъ по фразеологията, когато имъ трѣбваше, за да заблуждаватъ партийнитѣ членове — отъ буржуазнитѣ демократи. За примѣръ да вземемъ случая съ общия протестъ на депутатитѣ отъ буржуазната опозиция. Както е извѣстно, прѣдставителитѣ на дребно-буржуазнитѣ елементи въ работн. социалъ-демократическа партия, на опортюнистическото течение въ нея прѣди нѣколко мѣсеци, Н. Габровски и Я. Сакъзовъ подписаха «протеста». Запитани тѣ на „конгреса" имъ, защо сѫ го подписали, Я. Сакъзовъ отговорилъ, че тоя протестъ билъ *революционенъ актъ*. Този отговоръ изненадалъ мнозина отъ делегатитѣ и възмутилъ дори най-невъзмутимитѣ опортюнисти, като Ан. Коновъ. Смѣшно ще бѫде да сѣднемъ да убѣждаваме «широкитѣ социалисти» отъ калъпа на адвокатитѣ по Сакъзовскитѣ отстѫпничества, П. Брънековъ, П. Джидровъ и К. Пастуховъ, че въ подаванието на единъ «протестъ» до княза може да виждатъ «революционенъ актъ» само дребнобуржуазни глави или много долнокачественни непоправими демагози. Искамъ да подчертая само, че „широкитѣ социалисти" не сѫ нищо друго, освѣнъ дребно-буржуазни демократи. Както видѣхме по-горѣ, демократитѣ около видинския „Народенъ листъ" сѫщо така мислятъ, че „протестътъ" на депутатитѣ отъ опозицията до княза е „революционенъ актъ". Тази еднаква оцѣнка на „протеста" отъ демократи и отъ „широки социалисти" не е случайна; тя произтича отъ общото имъ гледище, отъ дребно-буржуазния имъ общъ свѣтогледъ. Разликата по между имъ е само тази, че демократитѣ около видинския „Народенъ листъ" излизатъ безъ социалистическа маска, а демократитѣ, бивши членове на работническата социалъ-демократическа партия, излизатъ съ социалистическа маска и дори съ маска на „революционния социализмъ". Кои отъ тѣзи два вида дребно-буржуазни демократи е по-добъръ, оставямъ на читателитѣ сами да сѫдятъ.

Като спомѣнвахъ за конгреса на маскиранитѣ демократи, или на маскиранитѣ социалисти, съ позволение на читателитѣ ми ще кажа нѣколко думи по него. Не присѫтствувахъ на засѣданията имъ, и това, което ще кажа, казвамъ го възъ основа на доставенитѣ ми стенографически бѣлѣжки, възъ основа на писанитѣ отъ присѫтствующи на тѣхъ статии въ партийния органъ „Работнически Вѣстникъ" и възъ основа на общитѣ впечатления и на «тѣсни», и на „широки" отъ конгреса. Конгресътъ е билъ въ пълна смисълъ на думата „широкъ". Широка слободия е господствувала въ неговитѣ дѣла и разисквания. Имало въ тѣхъ много комични и траги-комични случки. Едно общо взаимно неразбиране, едно вавилонско смѣшение на езицитѣ е господствувало при разискванията: „ученицитѣ" не разбрали своитѣ „учители", „генералниятъ щабъ" бивалъ атакуванъ отъ едни, защищаванъ отъ други по най-комиченъ и траги-комиченъ начинъ. Такива сѫ общитѣ впечатления, изнесени отъ всички присѫтствующи въ петдневнитѣ засѣдания на „широкия конгресъ", въ качество на публика, безъ разлика на «широки» и на „тѣсни", съ които съмъ се срѣщалъ. Изобщо, „широкиятъ конгресъ" е билъ нѣщо изкуственно, фалшиво, затова безжизненно, бездушно, мизерно. Споредъ стенографическитѣ бѣлѣжки, които имамъ прѣдъ себе си, „отчетътъ" на чутовния „секретариятъ", т. е. на безсрамния клеветникъ и доленъ интригантинъ Е. Дабевъ, е отъ край до край повторение прѣдъ конгреса на всички ония лъжи, клевъти и интриганства, които той въ

сътрудничество съ Я. Сакъзовъ и хубавата му компания е пускалъ на широко и между софийскитѣ работници, и въ партията чрѣзъ своитѣ „тайни“ окрѫжни и писма и чрѣзъ в. «Единство». Отъ страна на парламентарната имъ група държалъ „отчетъ“ г. Габровски. Той, разбира се, замълчава красноречиво своето и на другаря си Сакъзовъ бѣгство отъ засѣданията на Народното Събрание, когато е трѣбвало да изпълнятъ дълга си и своето красноречиво мълчание по всички жизнени въпроси въ Н. Събрание, отъ желание, види се, да реализиратъ «сътрудничеството на класитѣ», въ камарата, т. е. сътрудничеството си съ «прогресивнитѣ либерали». Но, отъ друга страна, всички свои грѣхове се мѫчилъ да ги стовари върху гърба на другитѣ. Така, той обяснилъ вотътъ на парламентарната имъ група за обезмитяване семинарскитѣ вещи съ това, че първъ билъ гласувалъ *за* Благоевъ, безъ да обясни, при какви обстоятелства е билъ принуденъ не само той, но и всички негови другари да гласуватъ *за*. Това показва, какъвъ безсъвѣстенъ е билъ „отчета“ и на г. Габровски. Впрочемъ, по други „отчети“ не можеше и да се очаква отъ тѣхъ.

„Широкиятъ конгресъ“ се състоялъ отъ 35 делегати, които прѣдставлявали 14 организации. Споредъ писмения отчетъ, прѣдставенъ отъ Ц. К. на партийния десети конгресъ въ Русе, всички организации, заедно съ умрѣлитѣ и възкръсналитѣ отъ „секретарията“, несѫществующитѣ за партията до 18 Мартъ, разцѣпенитѣ слѣдъ тази дата на двѣ и фиктивнитѣ, като търновската, врачанската, силистренската и т. н., които се присъединиха къмъ „широкото течение“ сѫ 27 съ 800 чл. максимумъ. Работническата социалъ-демократическа партия споредъ сѫщия отчетъ се състои отъ 38 редовни организации и плюсъ присъединенитѣ на конгреса н. загорска и подиръ него пещерската, всичко 40 организации, съ повече отъ 1200 членове. Така че, грамадното болшинство и отъ партийнитѣ организации и отъ партийнитѣ членове останаха вѣрни на партията. Но не щѣте ли, обаче, чутовниятъ „секретариятъ“ въ «отчета» си, за да не се «обезкурожатъ другаритѣ» имъ прѣдставилъ една голословна, разбира се, смѣтка тъкмо въ обратенъ смисълъ. По неговата смѣтка излиза, че 27 организации, или 800 членове, съставлявали партията, а 40 организации, или 1200 членове биле „отцѣпници“ и, слѣдователно, не тѣ съставлявали работническата социалъ-демократическа партия! Естествено, какъ другояче би оправдалъ „секретариатътъ“, на чело съ Е. Дабевъ и Я. Сакъзовъ, завличането на партийнитѣ фондове отъ около 2000 лева и злоупотрѣблението имъ, ако тѣ не си придадатъ видъ, че тѣ сѫ „работнич. социалъ-демократическа партия“, че болшинството било на тѣхна страна и т. н.? Но ще имъ помогнатъ ли и тѣзи фалшификации? Дълбоко съмъ увѣренъ, че фалшификациитѣ имъ и изобщо дѣлата имъ ще вдъхнатъ отвращение на всички недеморализирани и не заслѣпени бивши партийни другари, както и всичкитѣ имъ дѣла на «конгреса» имъ въ София вдъхнаха отвращение на публиката, която ги слушала и видѣла. Съ туй свършвамъ своитѣ бѣлѣжки по „широкия конгресъ“. Читателитѣ ще намѣрятъ повече по него въ статийтѣ на Т. П. и М. Вод. въ двата послѣдни броеве на партийния органъ «Работнически Вѣстникъ».

* * *

На това мѣсто не еднажъ съмъ изобличавалъ фалшификациитѣ, вършени въ страницитѣ на „Об. Дѣло“ отъ неговитѣ псевдонимни и явни

сътрудници и отъ самия му редакторъ, съ мислитѣ на видни социалъ-демократи, като Кауцки. Въ стр. на „Ново Време“ сѫщо така не еднажъ неговитѣ сътрудници сѫ изобличавали фалшификациитѣ на Джидровци, вършени съ мислитѣ на Кауцки. Въ миналата книга на «Ново Време» въ статията: *Призраци или дѣйствителность?* четохме за фалшификацията, извършена отъ Я. Сакѫзовъ въ неговата брошура: *Тревога за призраци*, съ една статия на сѫщия Кауцки. Сега трѣбва да посоча на една нова фалшификация, извършена въ «О. Д.», отъ нѣкой си «Ортодоксъ», съ една статия на руския социалъ-демократъ Г. Плехановъ. Сѫщностьта на работата се състои въ слѣдното.

Единъ отъ «широкитѣ социалисти» въ Русия, извѣстни подъ името и «економисти», а именно Рязановъ, написалъ една «критика» отъ 302 стр. върху изработения отъ редакцията на «Заря» и «Искра» проектъ-програма на руската социалъ-демократическа работническа партия.

Рязановъ, като сѫщи опортюнистъ, се рѫководилъ, както се вижда отъ отговора на другаря Г. Плехановъ, въ своята «критика» отъ сѫщата тактика, отъ която се рѫководятъ и нашитѣ широки опортюнисти. Той, Рязановъ, се прѣдставлява тѣснѣйши «ортодоксъ», и, като се крие задъ нѣкои думи и отдѣлни мѣста изъ Маркса, обвинява Плехановъ, Акселрода, Льонинъ и др. въ «тѣсно» разбиране на Маркса и дори въ неразбиране на Марксовото учение. Съ други думи, Рязановъ, самъ опортюнистъ, като нашиятъ Я. Сакѫзовъ и неговитѣ приятели опортюнисти, бърза да обяви другитѣ въ неразбиране Марксовото учение, а себе си за оня, който найвѣрно го разбира. По такъвъ начинъ, мисли, че оборва обвинението му въ опортюнизмъ. Това е тактиката на всички опортюнисти. Другарьтъ Плехановъ отговаря на „критиката“ на Рязанова съ една статия подъ названието: „*Ортодоксальное*“ *буквоѣдство*, въ в. «Искра» (№ 41, 42 и 43). Но ето отъ тази статия на др. Плехановъ единъ български „*ортодоксаленъ*“ *буквоѣдъ*, единъ «ортодоксъ» отъ калѫпа на Рязановци, вади една часть, а именно оная, въ която Плехановъ говори за отношенията на социалъ-демокрацията къмъ «различнитѣ политически партии», за да направи една стрѣла отъ нея противъ «Благоевци». Забѣлѣжително е при това, че «ученицитѣ» много скоро усвояватъ полемическитѣ похвати на своя «учитель» Я. Сакѫзовъ, а именно да криятъ, отъ гдѣ цитиратъ чуждитѣ мисли. Така, нашиятъ „*ортодоксаленъ*“ *буквоѣдъ* скрива отъ читателитѣ на «О. Д.» статията, изъ която цитира отъ в. „Искра“. И има той основание да скрива, защото си позволява да изпусне въ цитираната часть отъ статията на др. Плехановъ нѣкои характерни мѣста, а други да ги прѣведе съвсѣмъ фалшиво. Така напримѣръ, въ статията на Плехановъ («Искра» № 42, стр. 4 и 5) четемъ:

„Като не могатъ да се турятъ на гледната точка на пролетарията, революционеритѣ отъ другитѣ партии безъ да щатъ (поневолѣ) внасятъ въ своята социално-политическа пропаганда и агитация *елементъ на тѣснота, на ограниченость*. До колкото този елементъ дохожда въ противорѣчие съ *нашата пропаганда и агитация*, до толкова той внася бърканица въ умоветѣ на работницитѣ, до толкова той се явява *консервативенъ* или дори *реакционенъ*, и до толкова ние считаме себе си длъжни *да се боримъ съ него*, дѣто се казва, не на животъ, а на смърть, безъ да се смущаваме отъ укоритѣ, които се сипятъ върху ни по този поводъ отъ страна на нѣкои наивни читатели и слушатели. Съ това се обяснява

нашата, на всички извѣстна и толкосъ многома възмущаваща, *„страсть къмъ полемика“*. Но именно затова, че тази „страсть“ се обусловва отъ нашата крайна революционна гледна точка и *само отъ нея*, ние, безъ да се смущаваме“ и т. н.

Това мѣсто е прѣведено отъ „Ортодоксъ“ съвсѣмъ фалшиво, като е замѣстилъ думитѣ въ оригинала съ свои, съ което придава съвсѣмъ другъ смисълъ на цитираното. Едно мѣсто е криво прѣведено, което сѫщо измѣнява мисъльта, а друго цѣло е изпуснато. За да видятъ читателитѣ, че е така, ще приведа това мѣсто изъ прѣвода на «Ортодоксъ», като подчертая двойно прѣдаденитѣ фалшиво думи и мѣста. На стр. 573 отъ „О. Д.“ (брой 18) четемъ:

„Не способни да застанатъ на позицитѣ на пролетарията, революционеритѣ отъ другитѣ партии по необходимость внасатъ въ своята социално-политическа пропаганда и агитация *елемента на тѣснота, ограниченость*. До колкото тоя елементъ дохажда въ противорѣчие съ *нашата пропаганда* и *агитация*, до колкото той внаса бърканица въ умоветѣ на работницитѣ, до колкото той се явява *консервативенъ* или даже *реакционенъ*, и до толкова ние се считаме задължени *да се боримъ* съ него, както се казва, не на животъ, а на смърть, безъ да се смущаваме отъ упрѣцитѣ, които се сипятъ върху насъ по този поводъ отъ страна на нѣкои наивни читатели и слушатели. Ние, безъ да се смущаваме“ и т. н.

Сравнете сега двѣтѣ цитати и ще видите, какъ фалшиво е прѣдалъ „Ортодоксъ,“ статията на др. Плехановъ. Въ статията се казва: «Като не могатъ да се турятъ *на гледната точка на пролетариата*,“ а «Ортодоксъ,» прѣвежда: «Неспособни да застанатъ на *позициитѣ на пролетариата*“. Двѣ крайно различни понятия. Въ статията се казва: „поневоля,“ което ще рѣче: безъ да щатъ, неволно; «Ортодоксъ» прѣвежда: „по необходимость.“ ... Въ оригинала стои: «до толкова той внаса бърканица въ умоветѣ на работницитѣ. до толкова той се явява *консервативенъ* или даже *реакционенъ*,» а „Ортодоксъ“ «до толкова» замѣства съ «до колкото,» което съвсѣмъ измѣнява мисъльта на автора. Но «Ортодоксъ» прави нѣщо повече съ статията на др. Плехановъ; той изпуска цѣло едно мѣсто, а имено слѣдното: «Съ това се обяснява нашата, на всички извѣстна и толкосъ многома възмущаваща, «*страсть къмъ полемика*». Но имено затова, че тази «страсть» се обусловва отъ нашата крайна революционна гледна точка и *само отъ нея*, ние безъ да се смущаваме» и т. н. Нашиятъ „Ортодоксъ“ изпуска цѣлото това характерно мѣсто и почва отъ «ние», като го туря съ заглавна буква: «Ние, безъ да се смущаваме» и т. н. По нататъкъ «Ортодоксъ» изпуска и друго едно мѣсто, сѫщо характерно за полемическитѣ похвати на опортюниститѣ. Това мѣсто гласи: „Второ, твърдѣ достойно за забѣлѣзвание е обстоятелството, че, за да докаже нашето *отклонение отъ ортодоксията*, на Разанова дотрѣбвало *да обвини въ погрѣшка самитѣ Маркса и Енгелса*». И това мѣсто „Ортодоксъ“, благополучно прѣскача, защото то твърдѣ много изобличава полемическитѣ похвати на опортюниститѣ. Всички тия криви прѣвеждания и изпускания на цѣли мѣста изъ статията на др. Плехановъ сѫ умишлени, сѫ една безобразна фалшификация. До сега нашитѣ опортюнисти фалшифицираха само мислитѣ на Кауцки, а отъ сега почватъ да фалшифициратъ и Плеханова, съ цѣль да хвърлятъ прахъ въ очитѣ на «наивнитѣ читатели и слушатели», за да не видятъ, съ кого иматъ работа.

Въ сжщность цѣлата тази часть отъ статията на др. Плехановъ, прѣведена въ «О. Д.», абсолютно нищо общо нѣма съ мислитѣ на нашитѣ опортюнисти и «абсолютно въ нищо не изобличава насъ българскитѣ марксисти. Напротивъ, тя е блѣскаво изобличение скудоумието на опортюниститѣ и блѣскаво доказателство за правотата на нашитѣ възгледи. Сжщо тъй абсолютно нищо общо нѣматъ вѣрнитѣ мисли на др. Плѣхановъ за отношенията на руската социалъ-демокрация къмъ революционната либерална буржуазия, съ ония дребно-буржуазни и опортюнистически „мисли“ на Сакжзовци за «меката политическа атмосфера» на цанковиститѣ, които, между другото, Сакжзовъ ги бѣше обявилъ, прѣди още да ги види на власть, за «безжизнени трупове», за неспособници, въ жилитѣ на които течалъ «руски квасъ» намѣсто кръвь. И какво общо иматъ мислитѣ на др. Плехановъ за отношенията ни къмъ революционната буржуазия, съ ония на Сакжзовци къмъ една реакционна по сжщностьта си котерия, каквато бѣше цанковиската партия и каквато тя се показа въ дѣйствителность не съ единъ фактъ? Абсолютно нищо! Но нашитѣ широки фалшификатори нарочно прѣвеждатъ изобличаващата тѣхъ самитѣ цитирана часть отъ статията на др. Плехановъ, съ цѣль да се присторятъ, че тѣ мислятъ тъкмо като него, че тѣ — пазилъ ги богъ — не сж никакъ опортюнисти! Но, нещастницитѣ, както и да фалшифициратъ чуждитѣ мисли, както и да скриватъ своята природа, каквито маски и да си турятъ, малцина „наивни читатели и слушатели“ вече намиратъ, които да имъ вѣрватъ. На лжжата краката сж кжси — казва народната пословица. Колкото нашитѣ широки опортюнисти да разчитатъ на невѣжеството на своитѣ «наивни читатели и слушатели», но рано или кжсно, тѣ ще узнаятъ тѣхнитѣ фалшификации и лжжи. Както и да се кълчатъ, както да лжжатъ и фалшифициратъ, но тѣ нѣма да избѣгнатъ сждбата на лжжцитѣ и фалшификаторитѣ.

Senex.

Забѣлѣжени печатни грѣшки:

На стр. 590 отгорѣ 21 редъ вмѣсто «неазмено» да се чете — неизмѣнно
« « 591 « 6 « да се зачертне — crescert
« « « отдолу 12 « вмѣсто «економаческа» да се чете—економическа
« « « въ забѣл. 1, вмѣсто «по» да се чете — подъ

Августъ и Септемврий 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

умствения и обществения животъ

№ 8 и 9.

ПЛОВДИВЪ

Дружествена Печатница „Трудъ“

1903.

ЯВНА БЛАГОДАРНОСТЬ.

Застрахованъ при I-о Бълг. Застрахователно Дружество „България“ противъ нещастни случаи съ задружна полица за работницитѣ на памучната фабрика, имахъ нещастие на 1-й Априлъ т. г. да бжда повлеченъ отъ трансмиситѣ на машинитѣ, вслѣдствие на което се наранихъ въ главата и изгубихъ по единъ пръстъ на всѣка ржка. — По причина на това дружеството „България“ ми заплати за отнемането на пръститѣ слѣдуемото ми се обезщетение съгласно полицата лева 900 и ми даде освѣнъ това безплатна медицинска помощь чрѣзъ своя специаленъ и на фабриката лѣкарь прѣзъ тримѣсечното лѣкуване, като ми заплати и за деногубие лева 210.

При това считамъ се задлъженъ да благодаря на застрахователното др-ство „България“ за бързината и готовностьта, съ която то обезщети мене, както и другитѣ ми другари пострадавши отъ нещастие при разни случаи въ фабриката и прѣпоржчвамъ смѣло споменатото дружество на всичкитѣ работници изъ княжеството, за да обезпечатъ чрѣзъ застраховането себе и своитѣ противъ послѣдствия отъ нещастни случаи, на които сж изложени всѣкога при упражняване на занятието си.

гр. Варна, 30 Юлий 1903 г.

Вартанъ Вартариянъ.

Съдържание:

Стр.

ВНИМАНИЕ.

Партийна Социалистическа Книжарница

въ София.

Въ книжарницата сж складирани всички социалистически и поважнитѣ научни издания излѣзли на български, въ това число всички издания на Георги Бакаловъ, книжарницата „*Четиво*“ отъ Попово и др.

Освѣнъ това въ книжарницата се намиратъ изданията на Задграничната лига на руската революционна Социалъ-Демокрация, както и нейнитѣ органи; двунедѣлния вѣстникъ „Искра“, списанието „Заря“ и др.

Книжарницата доставя срѣщу 10% комисиона отъ номиналната стойность на поржчкитѣ разни научни и белетристични съчинения на руски, френски, нѣмски, полски, английски, италиянски и др. езици, а така сжщо:

Абонира на 1) **„Vorwärts“**, Centralorgan der Socialdemocratischen Partei Deutschlands, тримѣсеченъ абонаментъ 7 лева златни; 2) Die **Neue Zeit,** Vochenschrift der Deutschen Socialdemocratie, тримѣсеченъ абонаментъ 5 **л. зл.**; 3) **Arbeiter Zeitung,** Centralorgan der österreichischen Socialdemocratie, год. абонаментъ 12 л. зл.; 4) **Der wahre Jacob,** ilustrirte humoristisch—Satiriche Zeitchrift, год. абонам. 2·60 марки зл.; 5) **Le Socialiste,** organe central du Parti socialiste de France, год. абонам. 8 л. зл.; 6) **Le Peuple,** organ quotidien de la democratie socialiste, год. абон. 30 л. зл., 1/2 год. — 15 л., 3 мѣсеченъ 7·50 л. зл.; 7) **Avanti,** giornale socialista, год. абонам. 32 л. зл., 1/2 год. 16, 3 м. — 8 л. зл.; 8) **Il Socialismo,** rivista quindicinale, год. абон. 6.20 л. зл.; 9) **Le mouvement** socialiste, revue bi-mensuelle Internationale, год. абон. 15 л. зл., 1/2 год. 8 л. зл.; 10) **L' Humanité nouvelle,** revue internationale, год. абон. 24 л., 1/2 год. 12, 3 м. — 6 л.; 11) **Радничке новини,** орган српске социалдемократске странке и радничког савеза, год. абон. 12 л. зл. и 1/2 год. 6 л.; 12) **Народна реч,** раднички лист, год. аб. — 2·20 л. зл.

Книжарницата доставя всѣкакъвъ видъ социалистически украшения илюстровани карти, кърфици, ноти, рисунки, и пр.

Поржчкитѣ трѣбва да бждатъ прѣдплатени.

На запитванията се отговаря веднага срѣщу съотвѣтната марка.

Адресъ: София, Н. Харлаковъ, за книжарницата.

Въ книжарн. се продава: „Въпросникъ за събиране свѣдения върху положението на работническата класа“.

Стъкмилъ Г. Б. Цѣна 10 ст.

Изъ папката на редакцията:

Останаха, по нѣмание мѣсто, за слѣдната книга между друго и статиитѣ: **Социализмъ и земледѣлие** отъ *Карлъ Кауцки*, **Търговската политика** отъ *Парвусъ* и **Социалната демокрация и работническото синдикално движение** — *Т. П.*

Днешното положение и прѣдстоящитѣ избори.

На 19 ид. мѣсецъ Октомврий гражданитѣ избиратели сѫ повикани да произведатъ нови избори за XIII Обикн. Народно Събрание. Защо се разтури XII-то Обик. Нар. Събрание и каква промѣна е станала въ политическитѣ убѣждения и вѣрвания на избирателитѣ, та е станало необходимо нужно да се турятъ на ново изпитание послѣднитѣ, се запитва всѣки при извършванието на такива събития. Послѣднйото разтурено вече Об. Н. Събр. едва бѣ почнало своя законодателенъ мандатъ, то прѣкара само първата си редовна сесия. Законодателната работа, която то извърши и законитѣ, които то създаде, не сѫ отъ естество, щото да сѫ възбудили недоволство у едрата и многочислената дребна буржуазии. Пъкъ послѣднитѣ не сѫ съ нищо още изявили своето недоволство, нито пъкъ сѫ показали и проявили съ нѣщо, че е станало нѣкакво промѣнение у тѣхнитѣ политически вѣрвания. Разтурванието на послѣднйото Народно Събрание стана, значи, не по исканието на гражданитѣ избиратели. То се извърши по исканието на днешното дворцово правителство, което не можеше да стои въ онова противопарламентарно положение, въ което бѣ стѫпило, имено, да управлява при сѫществуванието на една камара, съ довѣрието на която то не се ползува. Явно е, че разтурванието на камарата е въ свръзка съ повикванието на днешното правителство и свалянието на прѣдишното.

Съ тая промѣна на правителствата, извършена отъ двореца и станала изключително по негови искания и съображения, се промѣни и външната и вѫтрѣшната политика на България. Отначало въ външната политика днешното правителство бѣ неопрѣдѣлено, колебливо и нерѣшително. То увѣряваше руското правителство въ «искренени и сърдечни отношения», но отпослѣ, когато руското правителство и неговитѣ официозни вѣстници изказваха по единъ и другъ начинъ своето недоволство отъ него, тогава и то захвана да се заканва на Русия и да изтъква своята самостоятелна българска политика, която въ Русия считатъ за русофобска, за враждебна на Русия. Най-първо, князъ Фердинандъ трѣбва да е оправдавалъ (това се четѣше въ външната преса) свалянието на цанковиститѣ отъ власть, тия руски агенти у насъ, съ това, че тѣ не сѫ се осмѣлявали да вземать по-ефикасни мѣрки за потушвание на македонското тукъ движение, което въ сѫщность се рѫководѣше отъ дворцови хора, и за възприпятствувание на прѣминаване чети въ Македония; а възкачвание на власть стамболиститѣ трѣбва да е прѣдставялъ, че му се налагало отъ нуждата да се вземать такива мѣрки и отъ обстоятелството, че само тѣ сѫ имали тази смѣлость. И наистина, руското правителство на първо време

като че повѣрва на тия увѣрения. Но отпослѣ, когато прѣминаването на чети въ Македония и повдигание тамъ възстания продължаваха, то рѣшително се обяви противъ стамболовистското правителство и започна да го атакува чрѣзъ своята официозна преса. Тогава то съгледа, че князъ Фердинандъ, както сж го увѣрявали и неговитѣ тукъ агенти, цанковиститѣ, започва политика, независима отъ Русия, а това за нея значи враждебна на нея.

И при все че министръ-президента г. Р. Петровъ прѣдъ външната преса декларираше, какво българското правителство не е прѣдприемало и не ще прѣдприема нищо такова, което би било въ противорѣчие съ рускитѣ интереси и искания, недоволството на руското правителство се повече растѣше отъ носящето злини за България, както го то прѣдстави, стамболовистско правителство. И днесъ Петерсбургския дворецъ е въ силна вражда спрямо Софийския.

Още отначало при повикването на настоящето реакционно правителство се забѣлѣжваше единъ прѣвратъ въ външната политика на България. Заговорваше се за патриотическо правителство, за патриотическа концентрация, което показва, че отечеството е било въ опасность, че хората, които сж управлявали до тогава, не сж били достатъчни добри патриоти, «върху прѣданостьта на които, както казва князъ Фердинандъ, короната напълно да разчита». Това ни показва, че князъ Фердинандъ отъ една страна, се е уплашилъ отъ претенциознитѣ намѣси и влияния, които руския дворецъ искалъ да прокара чрѣзъ цанковиското правителство, което той, както се изразилъ прѣдъ нѣкои, нарекълъ прѣдателско; отъ друга страна той видѣ, че отъ неговитѣ сближения съ Русия и униженията, които изтърпѣ, и блѣскавитѣ тържества, които той устрои на нейнитѣ прѣдставители — че всичко това не му даде припознаване на кралското му достойнство, и че, напротивъ, колкото повече България разтваряше своитѣ прѣгръдки за Русия, толкова по-вече послѣдната ставаше по-претенциозна и по-силна въ намѣситѣ й по външната па даже и вжтрѣшната политика на първата. Познато е на нашитѣ читатели заявлението на Руското правителство, направено при министерствуването на Данева, че то ще прѣкжсне своитѣ сношения съ едно ново правителство, що не излиза отъ Н. Събрание и че за неговата политика ще държи отговоренъ лично княза [1]). Това и става и става днесъ. Но не само тукъ додоха въ стълкновение Петерсбургския дворецъ и Софийския. Извѣстно е, че въ външната политика на България си служатъ и съ македонскитѣ възстания. Когато царедворцитѣ у насъ подигатъ възстания за изтръгване на кралски признания отъ Цариградъ или за други цѣли на двореца и то въ моменти, неудобни за Русия, послѣдната пъкъ се явява противъ такава една, независима отъ нея, политика. Едно отъ тия стълкновения най-явенъ изразъ получи въ конфликта между Данева и Паприкова, когато послѣдния искаше да наложи по македонския въпросъ една политика, дерижирана отъ двореца, която противорѣчеше на политиката на правителството, дерижирана отъ Русия.

Уплашенъ отъ все по-внушителната намѣса на руския дворецъ въ външната и вжтрѣшната политика на България, недоволенъ отъ голѣмата

---

[1]) Вижъ „Политиката на правителството“ — Н. Харлаковъ, въ „Ново Време“, т. г., Март. кн.

податливость на русофилското правителство, цанковисткото, къмъ тая намѣса и стрѣснатъ отъ голѣмитѣ претенции, които Русия трѣбва да е прѣдявявала спрямо България, вслѣдствие на което се осмѣли да хвърли върху цанковиститѣ тѣжкото прѣстѫпление «прѣдателство», князъ Фердинандъ се оттѣгля изъ сферата на Руското влияние и, слѣдъ като прѣстоя тъй дълго време въ Европа тъкмо въ момента на най-голѣмитѣ възстанически избухвания въ Македония, повежда независима отъ Русия политика. Сваля се цанковистското правителство и възкачва на власть стамболовиститѣ, тия «добри патриоти, върху прѣданостьта на които князъ Фердинандъ напълно разчита». Това той направи още и за това, за да използва изгодитѣ, що може, вслѣдствие на възстанията, да изтръгне отъ Турция за външната си политика и отъ българския народъ за вѫтрѣшната. И това използуване той може да направи само при едно нему напълно прѣдано правителство, което не се подава на чужди влияния.

Слѣдъ като се обкрѫжи отъ прѣдани нему патриоти, князъ Фердинандъ прати Начевича въ Цариградъ, да води прѣговори съ Турското правителство, т. е. да прави пазарлъкъ съ него по поводъ и за смѣтка на македонското възстание. А тия дни, слѣдъ несполуката отъ тая му мисия, той втори пѫть праща сѫщия тоя миситинъ, Начевича, но вече като дипломатически агентъ въ Цариградъ.

Така че, промѣната на външната и вѫтрѣшната политики на България, които се направляваха отъ двореца поради безсилието на буржуазнитѣ партии, били до сега бездушни играли кукли въ неговитѣ намѣрения, — тая промѣна се причини отъ слѣднитѣ три фактора въ свръзка съ македонскитѣ събития: отъ политиката на Русия спрямо България, отъ конфликта на тая политика съ политиката на Българския дворецъ и отъ «прѣдателското» русофилство на цанковиститѣ. Тия сѫ причинитѣ, произходящи отъ външната политика на двореца.

Но за тая промѣна има и причини, произходящи отъ вѫтрѣшната политика на двореца и разположението на общественитѣ класи у насъ.

Въ време на Даневото министруване Военното Министерство, както се знае, често идваше въ конфликтъ съ цанковистското правителство заради извънреднитѣ кредити, които то и двореца искаха отъ послѣдното. А при това събитията въ Македония се бързо развиваха и налагаха на кн. Фердинанда да приготви войската за всѣка евентуалность. Финансовитѣ затруднения се прѣмахнаха, въ страната настѫпи единъ економически подемъ. Всички тия условия двореца се стреми да използва за усилване на ония фактори, надъ които се крѣпи неговата сила и които съдѣйствуватъ на монархическитѣ стремежи. А моментътъ, който прѣживѣваше страната, разположението и настроението на общественитѣ класи, които въздигнаха и крѣпѣха цанковистското правителство, благоприятствуваха на такова едно използване въ интереса на вѫтрѣшна дворцова политика. Едрата буржуазия се заглавика въ дѣлата за своитѣ печалби, а дребната, разочарована отъ многото обѣщания, давани ней въ прѣдизборното време и неизпълнени отъ управляющата цанковистска партия, се удаде на пъшкавенията на своя животъ. Изобщо, политическата заинтересованость у двѣтѣ тия класи ослабна, първо, поради влиянието, което економическиятъ подемъ имъ указа и, второ, поради демагогскитѣ, външна (съ името на Русия) и вѫтрѣшна,

политики на цанковистското правителство, политиките на многото неизпълнени обѣщания и излъгани надежди. Тази, общо казано, демагогска политика много повлия на настроението и разположението на многочислената у насъ дребно-буржуазна класа.

Колебливото и несигурното економическо положение тласка послѣдната въ областьта на политиката отъ една крайность въ друга. Въ време на насилническитѣ режими, като взема тѣхнитѣ произволи и беззакония за причина на своето пропадание, тя се надъхва съ радикализмъ и се поражда въ нея недоволство противъ тѣхъ, което партиитѣ, борящи се противъ тѣзи режими, използватъ и я увличатъ въ политична борба за прѣмахването имъ. А въ време на режимитѣ съ сравнителна свобода, така нареченитѣ меки режими, напротивъ, сѫщата тая дребно-буржуазна класа, разочарована и излъгана въ надеждитѣ си да бѫде спасена, като взема за причини на своето пропадание дадената сравнителна свобода, конституционната наредба и присѫщия ней парламентаризмъ, се обръща въ реакционна, надъхва се съ консерватизмъ. Тогава тя или става неподвижна, вдала се въ пънкавенията на своя животъ, като се дезинтересира отъ правителството на «мекия» режимъ, или же се подвежда отъ реакционеритѣ, които ѝ обѣщаватъ и откарятъ мѣста за служби, които ѝ вдъхватъ надежда да я спасятъ чрѣзъ махването на неспасяющитѣ я свободи и права и при господството на управлението на силнитѣ, желѣзни рѫцѣ. Така, дребната буржуазия въ време и подъ тираническитѣ режими е свободолюбива, а при мекитѣ режими става неподвижна и консервативна, или пъкъ податлива и слѣпо орѫдие на реакцията. Това нейно настроение се изразявало тъй ярко въ досегашната наша политическа история, въ която тъй послѣдователно се редятъ много или малко насилническитѣ и малко или много «мекитѣ» режими.

Но цанковистското правителство въ време на своето управление прояви пълна бездѣятелность по отношение на всичко онова, що бѣ обѣщавало, или друго-яче казано, направи всичко, за да разочарова дребната буржуазия [1]), която то съ своята демагогска агитация можа да привлече въ своя подкрѣпа слѣдъ терзанията, на които послѣдната бѣ подложена въ Радославово време.

И въ тоя моментъ, когато едрата буржуазия се заплѣсна въ своитѣ печалби, когато дребната пъкъ, разочарована, впадна въ политическа дезинтересованость, при извѣстенъ економиченъ подемъ на страната и сравнително уредени финансии, дворецътъ, използвайки момента, се обкрѫжава съ реакционнитѣ елементи у насъ, дава имъ управлението. Така и при тия условия се роди днешното реакционно правителство.

Македонското възстание, прѣдизвикано прѣждевременно за цѣлитѣ на външната дворцова политика, бѣше, между другото и акушерка на полуродената реакция, въплощена въ днешното полуродено правителство. 19 Октомврий т. г. е деньтъ когато днешното правителство ще се окончателно

---

[1]) И не е справедливъ вѣстн. „България", к[illegible] въ броя си отъ 19-и Септ. т. г. се сърди на „народа", т. е. дребната буржуазия, че мълчи, [illegible] „закони се тъпчатъ, конституция се погазва, камара се разтурва". защото за това мълчание причина сѫ и неговитѣ писачи, довчерашни управници.

роди или живо и ще се кръсти, или мъртво и ще се погребе. Изборитѣ, що ще станатъ този день, ще рѣшатъ неговата сждба.

Избирателната борба е почната вече отъ всичкитѣ партии и изъ всичкитѣ кранща на България.

Правителството се въоржжава съ всичкитѣ позволени и непозволени отъ законитѣ оржжия, които му дава властьта. Промѣня администрацията, сваля кметства, организира шайки, агитира не съ обѣщания къмъ масата, както сж правѣли другитѣ партии, които всичко обѣщаватъ, но нищо не изпълняватъ, а съ заплашвания и закани. То иска да спаси отечеството отъ опасностьта, въ която го били вкарали прѣдишнитѣ правителства, то е било най-способното за това и за туй то счита за непатриоти и прѣдатели къмъ отечеството всички ония, които се явяватъ противъ него. Отъ друга страна, буржуазната опозиция отъ народняци, цанковисти, каравелисти и демократи се съюзява въ едно, за да спечелятъ изборитѣ и свалятъ днешното правителство. По поводъ на това си съюзяване за прѣдстоящата избирателна борба, опозиционнитѣ партии издадоха възвание къмъ избирателитѣ, въ което като платформа въ тая борба поставятъ запазването конституционнитѣ права и свободи на народа. «Днесъ повече отъ сѣки други пжть, казватъ тѣ въ възванието си, се заплашва сжществуванието на нашия свободенъ конституционенъ режимъ, толкова необходимъ за свободния и вѣренъ изразъ на народната воля. Днесъ въ България сж създадени двѣ ясни течения: едното, което иска да унищожи свободата на народа, за да възкреси царството на тиранията и безправието... и другото, което иска да запази свободитѣ на народа, гарантирани отъ нашата конституция. Съ други думи поставя се въпроса, да бжде ли България конституционна и парламентарна страна или не? При така създаденото положение у насъ, вънъ отъ обстоятелството, че за управници сж поставени най-непопулярнитѣ личности отъ българския народъ, една сплотеность въ прѣдстоящата избирателна борба ни се налага отъ само себе си. Всички различия, които сжществуватъ между прѣдставляванитѣ отъ насъ партии, изчезватъ прѣдъ повелителната необходимость, че България трѣбва да се управлява отъ българския народъ чрѣзъ свободно избранитѣ отъ него прѣдставители...» И тъй, опозиционната буржуазия, уплашена че ще бжде лишена отъ конституционния режимъ, а слѣдователно и отъ възможностьта да заема властьта, която при липсата на такъвъ режимъ ще бжде въ ржцѣтѣ само на нейната посестрима, властвующата днесъ буржуазия, кани избирателитѣ да я подкрѣпятъ и изберать за прѣдставители нейнитѣ кандидати, които били «истински и вѣрни служители на народа пазители на правдинитѣ и свободитѣ му, осветени отъ конституцията». Какви служители народни сж били прѣдставителитѣ на партиитѣ отъ съединената буржуазна опозиция и какъ сж пазели тѣ правдинитѣ и свободитѣ му, това «народътъ» знае и трѣбва да помни, защото не тъй лесно могатъ да се забравятъ тѣхнитѣ «услуги» къмъ народа. А тѣ всички въ времена, когато властвуваха, и товарѣха тоя народъ съ данъци, и заеми правѣха, и избори фалшифицираха, и изнасилваха волята на избирателитѣ и учителитѣ гонѣха, и училища затваряха, и гешефтарствуваха, и грабѣха и пилѣеха «народната» пара, и разтурваха събрания, и прѣслѣдваха работницитѣ, излѣзли въ стачка, и вършеха произволи и беззакония и пр.

и пр. Но днесъ тѣ всички сж опозиция, сж далечъ отъ властьта и за това се и показватъ народолюбиви и пазители на народнитѣ правдини. Но това, което е характерно за съединената опозиционна буржуазия и за властвующата, то е, че въ избирателната борба тѣ и двѣтѣ старателно избѣгватъ да си служатъ съ агитация за реформи и искания, които засѣгатъ жизненитѣ икономически искания на избирателитѣ. Правителството въ своята изборна борба, освѣнъ съ заплашванията и заканванията, си служи още съ главната и едничката си агитация, че то е най способното отъ всички други партии да защити отечественитѣ интереси въ главния въпросъ, който е на дневенъ редъ». именно да отстрани най сполучливо опасностьта, която заплашва турско-българскитѣ отношения, вслѣдствие македонскитѣ събития». То не иска и да знае, че е вечъ всѣкиму извѣстно, какво македонскитѣ събития и опасностьта за отечеството сж прѣдизвикани пакъ отъ неговитѣ хора, които си служатъ съ македонското движение за дворцовата външна и вжтрѣшна политика. А платформата на съединената опозиция е «защита на конституционния режимъ» и «правата и свободитѣ на народа, гарантирани отъ конституцията». И това е едничкия имъ лозунгъ въ избирателната борба, това е знамето, около което тѣ сж се сгрупирали. Тѣ не агитиратъ за никое друго искание или реформа, отъ економическо или социално значение за избирателитѣ. Но тѣ така само съ агитация за защита на правата и свободитѣ народни, гарантирани отъ конституцията, не ще могатъ да заинтересуватъ работнитѣ маси, които съставляватъ болшинството отъ избирателитѣ, и да ги вълекатъ въ избирателната борба. Мнозина отъ избирателитѣ, особено тия отъ долнитѣ слоеве на народа ще останатъ индеферентни и не ще участвуватъ въ изборитѣ, защото абстрактнитѣ думи «права», «свобода», «конституция» за тѣхъ нѣматъ значение, когато тѣ не сж свързани съ извѣстни тѣхни точно опрѣдѣлени економически искания като срѣдства за реализирането на послѣднитѣ. Та тѣ сж възкачвали на власть по два пжти най-малко всѣка една отъ буржуазнитѣ партии, но послѣднитѣ не сж направили нищо за работнитѣ маси, само сж ги експлоатирали и ограбвали за нуждитѣ на своята класова държава и за своето собствено разобогатяване. Така че, слѣдъ толкова обѣщания, давани на «народа», т. е. на болшинството отъ работнитѣ маси, и неизпълнени отъ буржуазнитѣ партии, когато сж издавали на власть, слѣдъ като послѣднитѣ толкова пжти сж излъгвали първия, то явно е, че той, «народътъ», ще остане индеферентенъ къмъ тѣхнитѣ позиви не ще се яви прѣдъ урнитѣ да гласува за тѣхъ и нѣма и да разбере значението и важностьта на политическитѣ си права и свободи, върху които посѣга днешното правителство. Съединената буржуазна опозиция ще увлече съ себе си въ избирателната борба само тия избиратели, които, вървайки въ нейното идване на власть, очакватъ да заематъ служби, и още тия, които иматъ връзки съ нейнитѣ партии отъ времената на властвуванието имъ, които се надѣватъ отново да докаратъ тия времена, за да се настанятъ въ разнитѣ изборни учреждения или пъкъ за да уреждатъ чрѣзъ тѣхъ и разнитѣ малки и голѣми власти своитѣ гешефти. Така, като се сжди по хората, които ще подържатъ активно съединената опозиция, може да се очаква, че отъ нейна страна сжщо ще има шайки, че ще ставатъ силни сбивания, като тия въ Търново, между нейнитѣ шайки и тия на правител-

ството. А сблъскванията на шайкитѣ ще прѣдизвикватъ намѣсата на полицията и войската, която намѣса несъмнѣно ще бжде въ полза на правителството.

На тия правителствени шайки, съ каквито впрочемъ сж си служили цанковиститѣ и народняцитѣ и всичкитѣ буржуазни партии, би могло да се противостои безъ кръвопролития и да се парират тѣхнитѣ дѣйствия само чрѣзъ съзнателни, организирани и дисциплинирани маси избиратели, но такива буржуазната опозиция нито има, нито може да си рекрутира. За да могатъ работнитѣ маси до тамъ да се заинтересуватъ въ избирателната борба, щото и въпрѣки правителственитѣ шайки и произволитѣ на полицията да се рѣшаватъ да участвуватъ въ нея, трѣбва прѣдизборната агитация да се води на почвата на опрѣдѣлени економически и социални искания, произходящи отъ тѣхнитѣ жизнени интереси. Но такава агитация съединената буржуазна опозиция не може да води, защото интереситѣ, които иматъ класитѣ, прѣдставлявани отъ съставляющитѣ я партии, сж противоположни на интереситѣ на работнитѣ маси. Ето защо буржуазната опозиция, колкото и сплотена да е, не може живо да заинтересува работнитѣ маси, за да ги ангажира въ избирателната борба, нито може да ги направи съзнателни защитници на конституционнитѣ права и свободи. Това може да направи само работническата социалдемократическа партия.

И така, като резюмираме всичко казано до тукъ, нашата социалдемократическа партия на обществено-политическо поле у насъ се срѣща съ наличностьта на слѣднитѣ политически групи и течения. Разпрѣдѣлението на буржуазнитѣ политически групи по характера на своитѣ политики, вънкашна и вжтрѣшна, които тѣ сж водѣли и прѣслѣдвали, се изразява въ двѣ главни течения: едното, на днесъ властвующитѣ стамболисти и на радославиститѣ, което се характеризира съ своята самостоятелна, или по-точно казано, чисто дворцова външна политика и насилническа реакционна вжтрѣшна политика; и другото, на русофилствующитѣ партии, което се характеризира съ своята реакционна външна политика, като податливи на Русия, и съ вжтрѣшна политика, водена съ малко или много насилия на конституционна почва. Първото течение намира подържка главно въ лумпенпролетарията, лихварската буржуазия и политическитѣ авантюри, а второто—въ едрата и дребната буржуазия. Първото пакости на страната главно съ своята реационна вжтрѣшна политика, прѣслѣдваща реализирането на монархическитѣ стремежи у насъ; а второто — главно съ своята реакционна външна политика, която често се направлявала по исканията на руския дворецъ.

Българската социална демокрация води и трѣбва да води непримирима борба противъ двѣтѣ течения, като организира и пробужда класово съзнание у наемного работничество, като въвежда въ борба противъ тѣхъ все по-голѣма и по-голѣма часть отъ работническата класа и като изтръгва изъ подъ тѣхно влияние онѣя работници, които поради несъзнателность ги подържатъ. Съединената опозиция, прѣдставляюща второто течение, макаръ и да се бори днесъ противъ реакционнитѣ стремежи на днешното правителство, тя не може, по указанитѣ по-горѣ причини, да въвлича въ постоянна съзнателна политична борба дребнобуржуазната класа, а напротивъ тя съ своята дѣйность е тласнала послѣднята въ политическа

индеферентность. Па даже и да спечели изборитѣ, съединената опозиция, щомъ заеме властьта, отново ще се разпадне на съставляющитѣ я партийни групи, поради противорѣчията между класовитѣ интереси, що иматъ господствующи тѣжнения въ тия групи. По сѫщитѣ причини тя не може да стане трайна обществена сила, която да може всѣкога да се противопоставя на реакционнитѣ домогвания у насъ. Ето защо ний идваме още веднъжъ до заключението, до което бѣхме дошли въ прѣдишната статия пакъ на това мѣсто, че извънъ работническата социалдемократическа партия не може да се образува прогресивна, постоянно растяща трайна обществена сила, която винаги да е готова и всѣкога да може да отблъсва реакцията, и че такава сила може да стане само нашата партия.

Самостоятелното участие на социалистическата партия въ избирателната борба има грамадно значение както за усилване на демократическитѣ течения и политическото възпитание на маситѣ, тъй и за класовото разграничаване на политическитѣ партии и за нейното собствено увеличаване и усилване. Първо тя въ своята агитация нѣма да замълчава, а най-очевидно ще разкрива и най ясно ще изтъква класовитѣ противорѣчия, а слѣдователно и класовитѣ интереси както на пролетарията тъй и на другитѣ класи. А класовитѣ економически интереси сѫ най жизненитѣ за всѣка класа, тѣ сѫ, които ги най-живо заинтересувватъ и ги каратъ да взиматъ най активно участие въ избирателнитѣ и изобщо политическитѣ борби. Социалната демокрация, като посочва на тенденциитѣ на днешното капиталистическо обществено-економическо развитие, като разкрива класитѣ, които създава това развитие, като изтъква и разяснява различието между интереситѣ на пораждаснитѣ класи и най-главно, най-много и особено като изтъква и разяснява непримиримата противоположность междѣ интереситѣ на работническата класа и тия на капиталистическата, тя посочва мѣстото на всѣки членъ отъ обществото и неговата класа, въ борбата на която съзнателно трѣбва да участвува, тя обръща избирателната борба въ съзнателна класова борба.

Чувамъ вече, буржуазнитѣ идеолози да ни упрѣкаватъ, че намѣсто да съвѣтваме работницитѣ да подкрѣпятъ и подържатъ съединената опозиция против днешното насилническо правителство, което е въплощение на реакцията, ний въ тоя моментъ и тъкмо въ него не прѣставаме да говоримъ за класови различия и противорѣчия и дѣление «народа» на класи. На това ще отговоримъ, първо, че съединената опозиция, като се явява всрѣдъ работнитѣ маси само съ една повърхностна агитация за права и свободи народни и за конституционенъ режимъ безъ да ги свързва съ жизненитѣ за тия маси економически искания, не може да ги заинтересува и въведе съ живо участие въ избирателнитѣ борби; второ, съ своето нечестно минало на неизпълнени обѣщания и вършени произволи сѫщата тая съединена опозиция отвръщава и тласва голѣма часть отъ излъганитѣ избиратели въ политическа индеферентность, или ги обръща въ оръдия на монархизма; трето, че и да сполучи въ изборитѣ съединената опозиция, правата и свободитѣ народни пакъ не сѫ гарантирани отъ нови посѣгателства, защото тя не може да съставлява постоянна и трайна обществена сила, която всѣкога може да ги защищава; четвърто, че самата тая буржуазна опозиция, която днесъ кани работницитѣ да я подържатъ,

ще захване да ги лишава отъ правата и свободитѣ конституционни, щомъ тѣ захванатъ да се ползуватъ съ тѣхъ за реализирането на своитѣ економически искания, така че работницитѣ отново ще трѣбва да водятъ борби да ги отвоюватъ на нова стѣтка и съ нови жертви отъ буржуазията.

За послѣдното ни говори миналото и настоящето на буржуазията и нейнитѣ партии въ другитѣ страни. Пъкъ и партиитѣ отъ буржуазната опозиция у насъ не веднажъ сж ни давали много горчиви поуки за това. Стига да си спомнимъ, какво поведение сж държали като управляющи партиитѣ на днешната буржуазна опозиция спрямо работницитѣ, излѣзли въ стачка, като напр. цанковиститѣ спрямо работницитѣ отъ захарната фабрика, спрямо телегр.-пощенскитѣ служащи за тѣхното сдружаване, спрямо учителитѣ за тѣхната просвѣтителна дѣйность. Напр. народняцитѣ и цанковиститѣ особено се отличиха въ прѣслѣдването и гонението на свѣстнитѣ учители,—въ това отношение тѣ надминаватъ, за тѣхенъ позоръ! и днесъ властвующитѣ. Та и безъ да знаемъ тия не малко факти изъ миналото на буржуазнитѣ партии, ний можемъ съ сигурность да прѣдвидимъ, че тъкмо партиитѣ на съединената опозиция, прѣдставители на капиталистичнитѣ класи, ще сж, които ще посѣгнатъ върху политическитѣ права и свободи на работницитѣ, за да ги ограничатъ или да имъ ги отнематъ, щомъ послѣднитѣ захванатъ да накърняватъ и заплашватъ експлоататорскитѣ интереси на буржуазията. Това тѣ ще го направятъ по диктовката на експлоататорскитѣ интереси на буржуазнитѣ класи, чиито прѣдставители сж тѣ. Тогава тѣ ще тжпчатъ конституцията, така сжщо и правата и свободитѣ, що тя опрѣдѣля както това не рѣдко сж правили и до днесъ въ безсилието си прѣдъ двореца и като орждия на неговитѣ цѣли. Съ други думи казано, буржуазнитѣ партии, и именно тия на съединената опозиция нито сж били, нито могатъ да бждатъ днесъ, нито ще бждатъ за напрѣдъ постоянни и искренни защитници на конституционнитѣ права и свободи. Постоянна, искренна, при това най-рѣшителна и най-смѣла, неизмѣнна и все повече растяща по сила защитница на политическитѣ права и свободи е и ще бжде само работническата социалдемократическа партия. Слѣдователно, който работи за нейното нарастване и усилване, той дѣйствува най добрѣ и най-цѣлесъобразно за запазване правата и свободитѣ народни.

А за нарастване и усилване на работническата социадемократическа партия най-много и най-сигурно се дѣйствува, когато се разкриватъ, а не прикриватъ и замълчаватъ класовитѣ противорѣчия, когато се открива и изтъква сжществующата и все по-непримирима ставаща противоположность между интереситѣ на работническата класа и тия на капиталистическитѣ класи, защото, само когато работницитѣ съзратъ, видятъ и разбератъ тая противоположность, само тогава ще съзнаятъ необходимостьта да се отдѣлятъ отъ всички други класи и да се организиратъ въ свои класови политически и економически организации. А тъй много факти ни е далъ и ни дава живота, за да посочимъ на работницитѣ тази противоположность на тѣхнитѣ интереси съ тия на експлоататорскитѣ класи, за да ги използваме за развиване у тѣхъ на съзнанието да се организиратъ и борятъ подъ знамето на социалната демокрация. И колкото повече работ-

ници дойдатъ до това съзнание, толкова повече ще влизатъ въ редоветѣ на социалдемократическата партия, толкова по-силна ще става най-революционната, най-рѣшителната и най-вѣрната защитница на политическитѣ права и свободи, каквато е само тя поради самото класово положение на пролетарията. Така, нашата избирателна борба нѣма да прѣслѣдва толкова мандати да печели, колкото да изважда изъ политическа индеферентность работницитѣ, които странятъ и не се интересуватъ отъ общественитѣ борби, да изтръгва изъ подъ влиянието на буржуазнитѣ партии работницитѣ, които поради липсата на класово съзнание сѫ имъ били политически орѫдия, и *еднитѣ и другитѣ да спечели за кандидати-членове на Социалъ Демократическата партия. Защото, най-сетнѣ, работническата класа трѣбва да прѣстане да бѫде политическо орѫдие на буржуазнитѣ партии въ взаимнитѣ имъ борби.* И този, който съвѣтва работницитѣ да подържатъ една или двѣ отъ буржуазнитѣ партии противъ друга нѣкоя буржуазна партия, той ги съвѣтва да стоятъ подъ политическата експлоатация на боржуазнитѣ партии за въ полза на тѣхнитѣ економически експлуататори.

Но за да можемъ най-успѣшно да изтръгваме работницитѣ изъ политическата индеферентность и изъ подъ политическото имъ експлоатиране отъ страна на буржуазнитѣ партии, ний трѣбва да изтъкваме економическитѣ имъ искания и да поведемъ всестранна агитация за тѣхното реализиране. Сѫщевременно съ всестранната критика, която ще извършваме върху буржуазнитѣ партии, ний трѣбва да развиемъ въ всичката пълнота нашата максимална и минимална програма, като особено изтъкваме ония економически искания, които най-жизненно интересуватъ пролетарията въ днешния моментъ. Ний трѣбва да поведемъ широка и енергична агитация за ограничение на дѣтския трудъ, за урегулирвание и намаление на работното време и др. Въ тия искания сѫ живо заинтересувани днесъ всичкитѣ постоянни и временни наемни работници, тѣ съставляватъ за тѣхъ днесъ, въ време на голѣмата безработица, въпросъ за хлѣбъ, въпросъ за животъ. Ний имъ разясняваме голѣмото значение, което има за тѣхъ реализирането на тия искания. Заинтересовани отъ тия искания работницитѣ, въ стремлението си да ги осѫществятъ, влизатъ въ обществено-политическитѣ борби, съзнателно и енергично учавствуватъ въ избирателна борба.

Избирателнитѣ права и свободи отъ пуста фраза за тѣхъ ставатъ полезни срѣдства за постигане на економическитѣ искания, въ които тѣ, работницитѣ, сѫ живо заинтересувани. Всичкитѣ политически права и свободи за работницитѣ, встѫпили въ борба, ставатъ цѣнни орѫжия, съ които тѣ воюватъ за осѫществението на своитѣ жизненни економически искания, и за това тѣ ги защищаватъ и сѫ готови най-енергично да ги отстояватъ срѣщу посѣгателствата, отъ дѣто и да се правятъ тѣ. Така, като се свържатъ политическитѣ права и свободи съ жизненитѣ економически искания на работническата класа, тя става заинтересувана, съзнателна, най-вѣрна и боева защитница на първитѣ. Ако социалистическата партия, тоя прѣденъ и класосъзнателенъ отрядъ на пролетарията, би влѣзла въ компромисъ съ съединената буржуазна опозиция, то тя, освѣнъ дѣто би измѣнила на социалистическото дѣло, защото би прѣстанала да развива класово съзнание у пролетарийтѣ, но още не би могла да заинте-

ресува и въведе въ избирателната борба толкова много работници, колкото когато изтъква и води агитация за тѣхнитѣ класови економически искания. А това показва, че компромисътъ не усилва избирателната борба, а я ослабва. При компромисъ економическитѣ искания на класитѣ трѣбва да се замълчаватъ, защото тѣхното изтъкване би означавало изтъкванне на класовитѣ противорѣчия, а слѣдователно и неговото разваляне. Но ний видѣхме, че, само когато се изтъкватъ и агитиратъ економическитѣ искания на работническата класа, само тогава най-много работници могатъ да се заинтересуватъ отъ политическитѣ права и свободи и да станатъ тѣхни вѣрни и съзнателни защитници отъ каквито и да било посѣгателства, само тогава най-много работници ще взиматъ най-заинтересовано, живо и енергично участие въ избирателната борба и само тогава и съ такова участие ще могатъ да се париратъ произволитѣ и беззаконията, които правителството би се опитало да упражни. Така че, самостоятолното участие на социалистеческата партия въ изборитѣ и нейния социалистически начинъ на дѣйствуване, именно разкриване на класовитѣ противорѣчия и изтъкване на класовитѣ економически искания, усилва избирателната борба, като въвлича въ нея по възможность най-много работници, увеличава, значи числото на гражданитѣ, които се борятъ за защита на конституцията и парламентаризма, привлича въ редоветѣ на социалистическото движение нови и нови отряди пролетариятъ, т. е. уголѣмява по сила и ръстъ оная обществена сила, която е най-рѣшителна, най-взискателна и най вѣрна защитница на политическитѣ права и свободи. Най-рѣшителна и най-вѣрна защитница на послѣднитѣ наричамъ само социалъ-демократическата партия, партията на пролетарията, защото само този послѣдния е най-послѣдната и най-революционната класа, която по своето положение не може другояче да осжществява своитѣ економически искания и да извоюва своето окончателно освобождение отъ капитала, освѣнъ чрѣзъ и при упражняванието на политическитѣ права и свободи. Самостоятелниятъ социалистически начинъ на дѣйствуване на нашата партия възпитава политически маситѣ, когато компромиситѣ ги развращаватъ или пъкъ ги правятъ орждие на по-силнитѣ економически класи. Този начинъ на дѣйствуване на социалъ-демократическата партия, освѣнъ това, като агитира на почвата на класовитѣ противорѣчия и на изтъкване на економическитѣ искания само на една класа, на пролетарията, прѣдизвиква на съпротивление и тласка въ заинтересонано участие ония класи, интереситѣ на които сж въ противорѣчие съ тия на пролетарията. По такъвъ начинъ въ избирателнитѣ и изобщо политическитѣ борби се прѣдизвикватъ да участвуватъ по повече хора отъ всѣка една класа, става сблъскване на класитѣ, поражда се ясно опрѣдѣлѣна класова борба, която въздѣйствува за оформяванието на чисто класови партии. И не само това, съ този начинъ на дѣйствуване социалъ-демократическата партия, като възбужда работнитѣ маси да дѣйствуватъ за реализиранието на економическитѣ си искания, като ги прави взискателни, като ги научва да цѣнятъ политическитѣ си права и свободи, тласка опозиционнитѣ буржуазни партии къмъ по голѣма демократичность и радикализмъ, защото тѣ, принудени да водятъ борба съ властвующата реакционна партия, ще се приспособяватъ къмъ взискванията на тия маси, за да ги привлечатъ на своя страна, въ опозицион-

ната имъ борба противъ правителството. Така социалъ-демократическата партия съ разкриване на класовитѣ противоречия и изтъкване економическитѣ искания на пролетарията усилва изборателната борба въ полза на демокрацията, повече, отколкото това могатъ да направятъ опозиционнитѣ буржуазни партии, усилва демократическитѣ течения въ страната, възбужда най-рѣшителна и най-силна борба за защита на политическитѣ права и свободи и, безъ да отстжпва отъ социализма, безъ да прѣстава да развива класово съзнание у работницитѣ, а напротивъ, като усилва тая си дѣйность, тя повече отъ всѣка друга партия дава възможно най-силния отпоръ на реакцията и сжщевременно увеличава по сила и ръстъ социалистическото движение у насъ, единственото което може да стане такава трайна и постоянна обществена сила, която ще прѣмахне всѣка възможность за проявяване на каквато и да било реакция.

Но не трѣбва да се мисли, че трѣбва да се води пропаганда и агитация само съ най-належащитѣ искания въ даденъ моментъ. Тѣзи искания сж само най-добритѣ поводи за развиване цѣлата ни минимална и максимална програма. Отъ всѣко минимално искане, като се развие всестранно и напълно, можемъ да отидемъ до изтъкване на нашата крайна цѣль, можемъ да обгърнемъ въ развиване на своята тема цѣлата програма. Както единичния частенъ конфликтъ между труда и капитала ние трѣбва да обясняваме прѣдъ работницитѣ въ свръзка съ съвокупниятъ капиталистически животъ, както отдѣлнитѣ произволи и беззакония на властьта, когато ги бичуваме, трѣбва да ги свързваме съ класовата политическа наредба на буржуазията, та като хвърляме ударитѣ на недоволството на работницитѣ противъ тѣхъ, да размахваме тия удари чакъ противъ съвокупното политическо господство на цѣлата буржуазия и него да закачаме съ тѣхъ, сжщо така и като излизаме отъ отдѣлното минимално искание въ развитието на своята тема ний трѣбва да дойдемъ до крайната цѣль на социалдемократическата партия. Защото само съ такава пропаганда и агитация най-скоро и най-сигурно ще сгрупираме около нашата партия най-много пролетарии и ще възпитаме далековидни, класосъзнателни и боеви работници.

Така и по такъвъ начинъ нашата социалдемократическа партия, за да развива класово съзнание у работницитѣ, за да ги откжсва отъ влиянията на буржуазнитѣ партии, трѣбва да използва възбуденото имъ настроение прѣзъ време на изборателната имъ борба, като развие всестранна пропаганда и агитация на своята максимална и минимална програма. Като посочва процеса на обществено-економическото ни развитие, тя, отъ една страна, изтъква неизбѣжната необходимость, съ която то тласка работническата класа къмъ нейната крайна цѣль, и, отъ друга страна, посочва на стремежитѣ и борбитѣ на общественитѣ класи, като опрѣдѣля отношението на класосъзнателнитѣ работници спрямо тѣхъ. Въ никой случай, обаче, не трѣбва да се замълчава крайната цѣль на социалистическата партия, първо, защото тя не е тъй страшна, когато се изтъква въ свръзка съ развиващитѣ се противорѣчия въ днешното общество, и второ, защото тоя, който се плаши отъ нейната крайна цѣль, не трѣбва да й бжде членъ и не е нейнъ желанъ членъ. Такъвъ членъ, ако влѣзе въ социалдемократическата партия, освѣнъ дѣто не ще й бжде полезенъ, но той ще й врѣди: дребнобуржуазнитѣ или чисто-буржуазнитѣ му идеа-

логии ще го поставятъ въ несъгласие съ членоветѣ на партията и най-малкото, което ще послѣдва отъ това, е, че ще всѣва раздоръ и безполезни несъгласия въ нейната срѣда. Като работимъ така, като развиваме всестранна пропаганда и агитация на нашата максимална и минимална програма, ние ще имаме подържатели, които ще ни подържатъ въ борбата за искания, въ които и тѣ сж заинтересовани, но нѣма да влѣзатъ въ нашата партия, до дѣто не се съгласятъ съ нейната крайна цѣль, до дѣто, значи, не възприематъ съзнателно цѣлокупната ни програма. Ние, което е най-вѣроятно и много обикновено, ще бждемъ подържани въ избирателната и изобщо политическитѣ борби въ много случаи отъ най-консервативнитѣ селени, които слѣпо се държатъ о своята жалка собственость и, слѣдов., нѣма да приематъ крайната цѣль на социалната демокрация. Но отъ това не слѣдва, че ние трѣбва да ги отблъсваме и да се отказваме отъ подкрѣпата и временната помощь, която тѣ идватъ да даватъ на пролетарията въ борбата му съ експлоататорскитѣ класи и тѣхнитѣ партии. Работата е въ това, че ние трѣбва да се пазимъ срѣщу тия временни подкрѣпи и помощи да не правимъ никакви отстжпки отъ принципитѣ на социалната демокрация.

Като се изтъква винаги и всѣкога крайната ни цѣль въ нашата пропаганда и агитация, тогава тя изпълнява ролята на ситно сито, прѣзъ което се прѣсѣватъ елементитѣ, които влизатъ въ партията: тя прѣчи да влѣзатъ въ партията ония елементи, които още не сж се отлѣпили отъ дребнобуржуазнитѣ или чистобуржуазнитѣ черупки. Освѣнъ това, крайната цѣль, която е въ дълбоко и непримиримо противорѣчие съ съвременната експлоататорска наредба, реализирането на която значи издъно прѣмахване на послѣдната, която се изразява въ освобождаване на работническата класа отъ веригитѣ на наемното економическо робство, освѣтлява най-добрѣ класовото съзнание у работницитѣ и му дава най-ясно опрѣдѣлено направление. Крайната цѣль е компаса на социалистическата партия.

Но именно за това, защото въ избирателната борба ние, като партия, която е за сега малка, която се противопоставя на всичкитѣ буржуазни партии, която винаги и всѣкога работи за усилването и нарастването на социалистическото движение, която се бори за прѣмахването на цѣлата капиталистическа наредба, — прѣслѣдваме не толкова печелене на мандати, колкото печелене на кандидати — членове за партията; именно за това защото ние трѣбва да поставимъ и здраво закрѣпимъ нашата партия на нейната естествена обществена основа, организираниятъ класосъзнателенъ пролетариятъ, именно за това, защото само пролетарията е днесъ класата, която най-лесно може да възприеме цѣлокупната социалдемократическа програма въ нейния чистъ и сжщински смисълъ, безъ оговорки, безъ страхъ и безъ колебание; именно за това, защото има социализмъ, само когато има класосъзнателенъ пролетариятъ, който не се подава на чужди влияния и стремежи, а подчинява и увлича околнитѣ нему елементи за свои стремежи, именно за това най-сетнѣ, защото само съ здраво организиранъ и класосъзнателенъ пролетариатъ нашата партия може най-силно и съ най-голѣмо влияние да увлича широкитѣ работни маси въ своитѣ пролетарски класови политически борби за своитѣ искания, които сж искания отъ полза и за тия маси, — именно за всичко това, заради

и поради това, *ние трѣбва да насочимъ нашитѣ малки, но енергични усилия за пропаганда и агитация прѣди всичко и наймного въ индустриалнитѣ, въ по-развититѣ капиталистически градове.* Да не извършваме нашата пропаганда и агитация най-главно, наймного и прѣди всичко въ тия градове и въ срѣдата на пролетарията, то би значило да бѫдемъ ония лоши сѣячи, които оставатъ плодороднитѣ за своето растение почви и отиватъ да го сѣятъ по камъняцитѣ, гдѣто нѣма да хване коренъ това растение и гдѣто, ако би поникнало, би скоро погинало.

И така, самостоятелното участие на социалдемократическата партия въ избирателната и изобщо въ политическитѣ борби, изтъкване на класовитѣ противорѣчия, развиване всестранна пропаганда и агитация на цѣлокупната ѝ програма даватъ за резултатъ усилване на борбата противъ реакционнитѣ домогвания и произволитѣ на правителствата, усилване на демократическитѣ течения и ослабване на реакционнитѣ, непрѣстано и ускорено нарастванце, увеличаване и усилване на социалистическото движение, тая единствена, най-рѣшителна и най-вѣрна защитница и пазителка на политическитѣ права и свободи за всички.

Т. П.

Блудница.

На Е. Беровска.

Ти погледъ страстенъ всѣкиму даряваш̀ъ,
Коткашъ всѣкой, на всѣки се продавашъ,
Цѣлувашъ, ласкаешъ го безмѣрно,
Но знамъ — туй правишъ лицемѣрно.

Безгрижно, лудо ти се смѣешъ
И вакханалии нѣжни пѣешъ,
Но знамъ — въ минути на разврата
Ти пакъ кълнешъ живота и сѫдбата,

На мѫжа властьта и страстьта
И на златото калното мощьта.
Знамъ, съвѣстьта че тебе стряска,
Че болка във гърди ти яска . . .

О, жено, за кѫшей хлѣбъ паднала,
Неволно блудница станала,
Катъ душа честна — тача те високо,
За твоята сѫдба скърбя дълбоко!

Ст. Мак.

На Карасъ Идеалисъ.

Прѣвършва се деня. Ей литна чучулига
Пѣсня си да допѣе
На залѣзното слънце
Въ пурпурното сияне.

Прѣвършва се деня; — прѣвършва се и моя . . .
Азъ сладко ще умра —
Във сладката упоя
На Вѣра крѣпка, свѣтла —
Че скоро ще й деня
Кога Зора на Правда,
На Братство и Любовь
Свѣта ще обнови

Азъ сладко ще умра; — че менъ ме облажава
Цѣлувката на сяйний,
Безсмъртенъ идеалъ; —
Че ази заживѣхъ
Съ мечтитѣ и въздихътъ
На легиони стройни,
Съ завѣтъ безсмъртенъ, сяенъ —
Азъ сладко ще умра, — отъ смърть не е ме страхъ!

Отъ смърть не е ме страхъ! — Блаженъ е що умира
На бранний редъ, устойно —
Въ пурпурното сияне
На день прѣвършенъ . . . —

Бускасие.

Хитрецъ.

(Продължение отъ VII кн.).

Но, да продължимъ нашата пъстра повѣсть, тя и тъй се влачи като погребална процесия, въ която азъ заемамъ мѣстото на мъртвецъ. Тфу! какво глупашко уподобяване ми влѣзе въ главата. И комай, то е вѣрно.... отъ което, впрочемъ, не ще стана по́-уменъ. У господинъ Балзака има нѣйдѣ твърдѣ сполученъ изразъ — „Това е глупаво като фактъ". Глупаво? Нека! Какво ми влиза въ работата менъ, кое е глупаво и кое умно? И тъй, живѣя азъ въ Петербургъ. Хубавъ градъ е Петербургъ, но той би сталъ двойно по́-хубавъ, ако биха издавили половината отъ жителитѣ му въ онова ужасно море, което се вълнува около него. Живѣя и извършвамъ разни постѫпки, както прилича на човѣкъ. Харесахъ се на една дама, и тя ме зе на своя издръжка... Не сте ли бивали на издръжка у жени? Опитайте, защото то е интересно, — вие въ едно и сѫщо време сте вещь на вашата дама и неинъ господарь. Васъ сѫ ви купили като играчка, но играете куповача — вие. Този купувачъ се оказва във вашитѣ рѫцѣ и въ много смѣшно положение — защото вие всѣкога можете да играете прѣдъ него ролята на обувка, която иска да бѫде шапка и изисква да я носятъ на глава. И тъй, живѣя азъ тамъ и живѣя година, двѣ, три — всичко върви хубаво, т. е. весело. Но случи се най-сетнѣ една интересна история. Веднъжъ иде при мене единъ, твърдѣ добъръ човѣкъ, но занимавалъ се съ лоша работа — политика, за което, впрочемъ и билъ своевременно хубаво напаренъ. Иде и казва: намѣри ми единъ паспортъ! Какъвъ? А ето, казва, такъвъ: мома, бронетка, двайсетгодишна, срѣденъ ръстъ, всичко останало — обикновено. Защо? Има, казва, такава мома, и нужно е да я нѣма, затуй азъ искамъ съ чуждъ документъ да я омѫжа. Какво? Работа весела, а моята дама разгеле имаше слугиня отговаряща на исканото... Зехъ азъ нейния паспортъ, и дадохъ го на този шарлатанъ. Хубаво. Мина се дълго време.

Изведнъжъ — тракъ! явяватъ се двама стражари и казватъ — заповѣдайте! Азъ заповѣдахъ. Нѣкакъвъ, побѣлѣлъ и крайно свирѣпъ човѣкъ, ме попита: Вие, казва, доставяли ли сте такъвъ паспортъ за мома? Вѣрно, вашество, но само не зная за тази ли мома. Какъ така? Дѣйствително приятельтъ на момата бѣше забравилъ да ми каже името ѝ. Свирѣпия човѣкъ не ми вѣрва. — Какъ така, казва, вие не я знаете, а паспортъ сте ѝ дали? Азъ не съмъ го давалъ ней... А кому? А ето кому... Аха-а, казва, ето какъ било то! Благодаря за свѣденията! И веднага даде заповѣдь да

подберать моя другарь, а мене дотогава да запрать въ удобно мѣсто. Слѣдъ два дни изкараха ни на очна ставка. Той, разбира се, потвърди думитѣ ми... Питать ме, кѫдѣ искамъ да отпѫтувамъ изъ Питеръ. Азъ казвамъ — не може ли въ Царское-Село? Не, казвать, по̀-далече. А въ Руса. Още по̀-далече. Пазарихме се за Тула. Въ Тула, добрѣ въ Тула! Вие, казва, можете и по̀-далечъ да отидете, ако поискате, но тука въ продължение на три години да се не явявате. Вашитѣ документи ще останатъ сега при насъ, за споменъ отъ васъ — ето ви проходно свидѣтелство до Тула. Земете го и въ двайсеть и четире часа погрижете се да ви нѣма тукъ... Е какво? — мисля азъ. Трѣба да се подчинишъ, началство, — какъ не ще му се подчинишъ? Е, — и продадохъ азъ всичкия си имотъ на квартирната хазяйка по цѣната на рѣпа и отивамъ при своята дама. Не иска да ме приеме, кучката. Отбивамъ се още при двама-трима познати — срѣщатъ ме като келявъ. Плюхъ азъ на всички и отидохъ въ едно богоугодно заведение да прѣкарамъ тамъ послѣднитѣ часове на живота си въ Питеръ. Въ шесть часа̀ сутриньта, азъ излѣзохъ отъ тамъ безъ пара въ джобъ — до пара се проиграхъ на карти! Тъй хубаво ме оскуба единъ чиновникъ, че азъ дори въ умиление дойдохъ отъ неговия талантъ, безъ всѣка снисходителность ме изигра.... да.... Кѫдѣ да се дѣна сега? Тръгнахъ азъ, неизвѣстно защо, за Московската гара, отидохъ, поврѣхъ се насамъ-нататъкъ, гледамъ, тръгва влакъ за Москва. Влѣзохъ въ единъ вагонъ. Прѣминахъ двѣ станции, съ триумфъ ме изгониха. Поискаха да ми съставятъ актъ, попитаха ме, кой съмъ — азъ имъ показахъ свидѣтелството си и тѣ ме оставиха на мира. Вървете, казвать, по̀-нататъкъ. Тръгнахъ. Прѣминахъ десеть верста — уморихъ се и чувствувамъ, че трѣба да поямъ. Колиба. Нѣкакъвъ пазачъ. Отивамъ при него — дай, приятелю, малко хлѣбъ?! Попогледа ме той и ми даде не само хлѣбъ, но и млѣко съ голѣма чаша. У него азъ и нощувахъ, пръвъ пѫть по скитнишки, на чистъ въздухъ, на сѣното, въ полето, до колибата. Събудихъ се на другия день — слънцето свѣти, въздуха — като шампанско, зеленина, птици. Зехъ отъ пазача още малко хлѣбъ и тръгнахъ по̀-нататъкъ.

Вие трѣба да разберете това — въ скитнишкия животъ има нѣщо примамливо, поглъщаеще. Приятно е да се чувствувашъ свободенъ отъ задължения, отъ разни дребни връвчици, що сврързватъ твоето сѫществуване срѣдъ хората... отъ всѣкакви дреболийки, които дотолкова спъватъ живота ти, че той става вече не удоволствие, а тѣжъкъ товаръ... тѣжка крина съсъ задължения... като напримѣръ да се обличашъ прилично, да говоришъ прилично.. и всичко да правишъ тъй, както е прието, а не тъй, както тебѣ се иска. При срѣща съ познатъ трѣба, както е прието, да му кажешъ — здравѣй! а не — умри! — както понѣкога ти се иска да кажешъ.

Изобщо — ако говоримъ по правда — то всички тѣзи тържествено-глупави отношения, установени между порядъчнитѣ град-

ски хора, сж дотеглива комедия. А още и подла комедия, защото никой никого не нарича въ очитѣ ни глупакъ, ни мръсникъ... а ако понѣкога това се прави, то само въ припадъкъ на онази искреность, която наричатъ злоба.

А въ скитнишкото положение живѣешъ вънъ отъ всичкитѣ тия глупости... това обстоятелство пъкъ, че ти безъ съжаление си се отказалъ отъ разнитѣ удобства на живота и можешъ и безъ тѣхъ, нѣкакъ приятно те въздига въ твоитѣ очи. Ставашъ снисходителенъ къмъ себе си безъ огледъ... макаръ азъ и да не съмъ се никога отнасялъ строго къмъ себе си, не съмъ се въздържалъ и зжбитѣ на съвѣстьта ми никога не сж се забивали въ мене.... не съмъ драскалъ сърдцето си съ ноктитѣ на ума си. Азъ, знаете, рано и нѣкакъ незабѣлѣзано за себе си твърдо усвоихъ най-простата и мждра философия: както и да живѣешъ се́ ще умрешъ; защо да се скарвашъ съ себе си, защо да се теглишъ за опашката на лѣво, когато натурата ти съсъ всички сили те влѣче на дѣсно. И хора, които раскжсватъ себе си на двѣ, азъ не мога да ги търпя. Зарадъ какво се тѣ мжчатъ? Случвало ми се е, да говоря съ такива халосани. Питашъ го: за какво ти, приятельо, пѣешъ, защо ти, брате, дигашъ шумъ? Стремя се, казва, къмъ самоусъвършенствоване... А за що ти е то? Казвамъ. Какъ тъй — защо? Въ съвършенството на човѣка е смисъла на живота.... Е, това азъ не разбирамъ; вижъ, въ усъвършенствованието на дървото смисълътъ е ясенъ — то се усъвършава, за да стане годно за въ работа, и го употрѣбятъ за окови, за ковчегъ или за нѣщо друго полезно за човѣка.... Е, хубаво! ти се усъвършенствовашъ — това е твоя работа; но кажи ми, защо задѣвашъ мене и искашъ да ме обърнешъ въ своята вѣра? А за туй, казва, че ти си добитъкъ и не търсишъ смисълъ въ живота. Та азъ съмъ го намѣрилъ, щомъ съмъ добитъкъ, и съзнанието на моята добитъщина не ме отекчава. Лъжешъ, казва. Ако ти, казва, съзнавашъ, трѣба да се поправишъ. Какъ да се поправя! Та нали азъ живѣя на мира съ себе си, умътъ и чурствата ми сж съгласни, а думитѣ и дѣлата въ пълна хармония! Това е, казва подлость и цинизмъ. И ей-тъй разсжждаватъ всички тѣ. Чувствувамъ азъ, че тѣ и лъжатъ, и сж глупави; чувствувамъ това и не мога да ги не прѣзирамъ. Защото — познавамъ азъ хората! — ако всичко днешно подло, мръсно и зло обявишъ утрѣ за честно, чисто, добро — всички тия мутри, безъ всѣко усилие надъ себе си, утрѣ и ще бждатъ съвсѣмъ честни, чисти и добри. За това ще имъ трѣба само едно — да унищожатъ своята страхливость.... Така е то.

Рѣзко е това, казвате? — нищо, ще се огладя. Нека е рѣзко, но затуй пъкъ правилно.... Азъ, виждате ли, така мисля: служи на Бога или на дявола, но не и на Бога и на дявола. Добъръ подлецъ е всѣкога по́-добро отъ лошъ честенъ човѣкъ. Има черно, има и бѣло, а смѣси ги — ще стане мръсно. Прѣзъ цѣлия си животъ азъ само лоши честни хора съмъ срѣщалъ, такива, знаете, у които честностьта е отъ кжсове съставена, сѣкашъ сж я отъ

кѫща на кѫща сбирали, като просяци. Това е честность разноцвѣтна, извлѣчена изъ книгитѣ и служеща на човѣка, както най-хубавитѣ му панталони за парадни случаи . , . Та изобщо всичко хубаво у множинството добри хора е празнично и прѣсторено, държатъ го тѣ не въ себе си, а при себе си, на показъ, и за да се помѣрятъ единъ прѣдъ други . . . Срѣщалъ съмъ и хора по самата си природа добри . . . но рѣдко се срѣщатъ тѣ и почти само между проститѣ хора, вънъ отъ стѣнитѣ на града . . . Такъвъ отведнъжъ го усѣщашъ, че е добъръ. И виждашъ — родилъ се добъръ . . . . да!

А впрочемъ, дяволъ зелъ ги, всички — и добри, и лоши! Не искамъ да зная азъ Хекуба . . .

Азъ разбирамъ, че ви разказвамъ фактитѣ изъ моя животъ на кратко и повърхно, и че вамъ е трудно да разберете — защо и какъ . . . но това е вече моя работа. Та и сѫщностьта не е въ фактитѣ, а въ настроенията. Фактитѣ сѫ само смѣтъ. Азъ мога да направя много факти, ако поискамъ . . . ще зема напримѣръ ножъ, ще го врѣжа въ гърлото ви и ето ти углавенъ фактъ! Или да тикна въ себе си този ножъ — пакъ фактъ ще бѫде . . . изобщо може да правишъ най-разнообразни факти, ако настроението позволява. Всичката работа е въ настроенията — тѣ плодятъ фактитѣ и тѣ творятъ мислитѣ . . . . и идеалитѣ . . . А знаете ли, какво нѣщо е идеалъ? Хе! Това е проста патерица, измислена въ онова време, когато човѣкъ станалъ лошъ добитъкъ и почналъ да ходи само на заднитѣ си крака. Като подигналъ главата си отъ сивата земя, той видѣлъ надъ нея синьото небе и билъ ослѣпенъ отъ великолѣпието на неговата яснота. Тогава той, по глупость, си казалъ — азъ ще го достигна. И отъ това време той се щура по земята съ тази патерица, държейки се съ нейна помощь и до днесъ се́ още на заднитѣ си крака.

Да не си помислите, че и азъ сѫщо се катеря къмъ небото — никога не съмъ усѣщалъ подобно желание . . . . това азъ казахъ за украшение.

Но чакай, че историята пакъ се заплете на вѫзелъ. Нищо! Нали само въ романитѣ кълбото на събитията се развива правилно, а нашия животъ е неправилна забъркана вътрежка. При това, за романитѣ пари плащатъ, а азъ даромъ се мѫча . . . . Дяволъ знае, за какво! . . .

Е, и тъй . . . хареса ми се менъ това скитане толкова повече ми се хареса, че скоро азъ намѣрихъ и срѣдства за прѣхрана. Вървя веднажъ и гледамъ — надалечъ се чернѣе чифликъ, а насрѣща ми се движатъ, между изсъхналитѣ ниви, три благообразни фигури— мѫжъ и двѣ дами. Мѫжътъ вече съ попъстрена брада, съ очила — и твърдѣ благообразенъ, а дамитѣ съ образи заморени, но сѫщо благородни. Прѣсторихъ се на страдалецъ и, като се поравнихъ съ тѣхъ, помолихъ ги да ме пустнатъ въ чифлика да нощувамъ. Позволиха ми и се споглеждаха многозначително. Азъ вѣжливо имъ се поклонихъ, поблагодарихъ имъ, и безъ да бързамъ, тръгнахъ. А тѣ се повърнаха назадъ и — слѣдъ мене. Започна се

разговоръ — кой, откждѣ, какъвъ съмъ такъвъ? Тѣ бѣха хора съ темпераментъ хуманенъ, съ либерални мисли и отговоритѣ тѣ сами ми показваха така, че, когато азъ стигнахъ въ чифлика, излѣзе, че съмъ ги налъгалъ — дяволъ знае, колко! Ужъ азъ съмъ изучавалъ и поучавалъ народа, и че душата ми се намира въ плѣнъ на разни идеи и други такива.... И Бога ми всичко това се оказа, само затова, че тѣ сами го искаха, азъ само не имъ прѣчехъ да ме зематъ за такъвъ, за какъвто ме земаха. Когато азъ съобразихъ, колко е мжчна ролята, която трѣбаше да играя за тѣхъ, стана ми малко неловко. Но подиръ вечерята — разбрахъ, че има интересъ да играя тази роля, защото божествено-вкусно ядѣха тѣ. Съ чувство ядѣха—ядѣха, като хора образовани. Послѣ дадоха ми стаичка, мжжътъ ме снабди съ гащи и др.—изобщо хуманно се отнесоха сѫ мене. Е, и за това азъ разпустнахъ юздитѣ на моето въображение!

Царице Небесна, какъ лъгахъ азъ! Какво е Хлестаковъ? Идиотъ е Хлестаковъ Азъ лъжехъ, като никога не губѣхъ съзнание, че лъжа, при това азъ се наслаждавахъ отъ искуството си да лъжа, Така лъгахъ азъ, ще ви кажа, че дори Черно море би почервенѣло, ако би чуло моята лъжа. Тѣзи добри хора ме слушаха съ наслада, слушаха и хранѣха ме и се грижеха за мене, като за свое родно болно дѣте. А азъ за това имъ съчинявамъ. Вижъ, кждѣ ми послужиха книжкитѣ, които бѣхъ прочелъ нѣкога, и прѣпирнитѣ на фарисеитѣ на моята жена!

Умѣнието да лъжешъ е висока наслада, ще ви кажа азъ. Когато лъжешъ и виждашъ, че ти вѣрватъ — чувствувашъ се подигнатъ надъ хората, а да се чувствувашъ по-горѣ отъ хората е рѣдко удоволствие! Да завладѣемъ тѣхното внимание и да си мислимъ въ себе — глупаци! А да оглупимъ човѣка е всѣкога приятно. Та и нему, на човѣка, е сжщо приятно да слуша лъжа, хубава лъжа, която го гладн по козината. И може-би всѣка лъжа е хубава, или пъкъ наопаки, — всичко хубаво е лъжа. Едва ли има на свѣта нѣщо по-заслужваще внимание, отколкото разнитѣ хорски измислици: мечти, блѣнове и др. такива. За примѣръ да земемъ любовьта — азъ всѣкога съмъ любилъ въ женитѣ именно туй, което тѣ никога не сж имали и съ което обикновено азъ самъ ги награждавахъ. Това биваше и най-доброто у тѣхъ. Случва се, видишъ млада женица и тутакси съобразявашъ: така трѣба да прѣгръща, така трѣба да цѣлува. Гола тя е такава, въ сълзи — такава, въ радость — ей такава. Послѣ незабѣлѣзано увѣришъ себе си, че всичко това го има у нея, и именно такова, каквото ти го искашъ. И разбира се, като се запознаешъ съ нея отблизо, каквато тя е въ дѣйствителность. тържествено сѣдашъ въ локва!... Но това не е важно — не можешъ да бждешъ врагъ на огъня само за туй, че той понѣкога пари, трѣба да помнишъ, че той всѣкога грѣе — така ли е? Нà така.... По тази причина и лъжата не бива да наричаме врѣдна, а да я търпимъ сѣкакъ, да я прѣдпочитаме прѣдъ истината.... нали не е извѣстно още, какво нѣщо е тази

истина, никой не е виждалъ нейния паспортъ . . . . и може-би, тя, като си покаже документитѣ, дяволъ знае, какво ще излѣзе . . .

И се пакъ азъ като Сократа философствамъ, вмѣсто да се занимавамъ съ работа.

Лъгахъ азъ тия добри хора дори до изтощение на фантазията, и когато се съзнахъ въ опасность — да стана дотегливъ за тѣхъ — заминахъ си по-нататъкъ, като прѣживѣхъ у тѣхъ три недѣли. Заминахъ, добрѣ приготвенъ за пѫть, и ето отправямъ се къмъ най-близката станция, за да отпѫтувамъ отъ тамъ за Москва. А отъ Москва до Тула пропѫтувахъ безплатно по недоглеждане на кондукторитѣ.

И ето ме въ Тула прѣдъ лицето на тамкашния полицейски началникъ. Гледа ме той и пита:

— Съ какво мислите да се занимавате тука?

— Не зная, — казвамъ.

— А защо, — казва, ви отстраняватъ отъ Петербургъ?

— И това не зная.

— Очевидно, — казва, — за нѣкакви чапканлъци непрѣдвидени отъ углавния законъ? — проницателно ме допитва той.

Но азъ оставамъ непроницаемъ.

— Неудобенъ човѣкъ сте вий, — казва той.

— Всѣкой си има, казвамъ, своя специалность, добрий господине!

Помисли той, помисли и ми прѣдложи: тъй като вий, казва, сами сте си избирали мѣстожителство, то, ако тукъ не ви се харесва, вий можете да заминете по-нататъкъ. Има други градове, напримѣръ, Орелъ, Курксъ, Смоленскъ . . . Нали вамъ е се едно, дѣ ще живѣете . . . Не обичате ли, азъ ще ви издамъ по-нататъшно проходно? . . . Твърдѣ приятно ще ни бѫде да не се безпокоимъ за вашето здраве. Ний си имаме толкова много грижи . . . а вий, казва, извинете за откровеностьта, изглеждате човѣкъ, напълно способенъ да усили грижитѣ на полицията . . . дори нарочно за тази цѣль сѣкашъ сте и създадени . . . Е, казва, искате ли, азъ ще ви дамъ пари за изъ пѫтя? Ефтино, казвамъ, цѣните трудовете си . . . По-добрѣ позволете ми да остана подъ покровителството на тулскитѣ закони. Но той упорито не иска: съобразителенъ човѣкъ! Е, азъ зехъ отъ него петнайсетъ рубли, и си заминахъ за града Смоленскъ. Видите ли? Сѣко лошо положение на човѣкътъ има въ себе си и възможность за по-добро. Това азъ говоря възъ основа на здравъ опитъ и въ силата на моята дълбока вѣра въ изврътливостьта на човѣшкиятъ умъ. Ума — това е грамадна сила! Вий сте още младъ човѣкъ; — и ей какво ще ви кажа: вѣрвайте въ ума — и никога не ще пропаднете! Знайте, че всѣки човѣкъ съдържа въ себе си глупакъ и измамникъ — глупакътъ е неговото чувство, а измамникътъ — ума. Чувството затова е глупаво, че то е откровено, правдиво и не умѣе да се прѣструва; а нима може да живѣе човѣкъ безъ да се прѣструва? Необходимо е да се прѣструвашъ; дори отъ жалъ къмъ хората е

нужно то, защото хората сж винаги достойни за съжаление... а най-вече именно тогава, когато тѣ сами жалѣятъ други...

И тъй, значи, заминахъ азъ за Смоленскъ, чувствайки твърда почва подъ краката си, и знаейки, че отъ една страна, азъ всѣкога мога да разчитамъ на подръжка отъ добритѣ хора, отъ друга страна — на подръжка отъ полицията. На първитѣ азъ съмъ нуженъ, за да проявятъ чувствата си, а на вторитѣ пъкъ не съмъ нуженъ — затова еднитѣ и другитѣ сж длъжни да ми плащатъ отъ своя излишъкъ.

Така е то.

Вървя азъ и самъ на себе се любувамъ. Изгледъ имамъ приличенъ. Срѣщна селянинъ. Взре се той и пита: Отъ прѣглеждачитѣ ще бждете? Какво е това прѣглеждачъ?, мисля си азъ, но отговарямъ: отъ тѣхъ, отъ прѣглеждачитѣ! Какво, казва, до Треповка ли ще правятъ пжтя? До Треповка, казвамъ. А скоро ли, казва, ще наематъ работници? Скоро, казвамъ. Слушай, залогъ ще зиматъ ли? Е, ще зиматъ. Не се чува, по колко на човѣкъ? По двуживникъ (20 копейки). Гледай ти! — каза селячанина. А азъ вече съобразихъ на какво мирише тукъ, и питамъ го: отъ кждѣ е? Колко души има въ тѣхното село? Много ли могатъ да идатъ на работа? Колко пѣши? Колко съ коне? Той ме разбра: земете, казва, работници отъ нашето село? И менъ сé ми е едно, откждѣ ще ги зема!... И зехъ имъ четвъртина банкнота за прѣдпочитане тѣхното село прѣдъ другитѣ, па и по 20 копейки отъ пѣшитѣ и по 30 отъ коннитѣ, за осигоряване, че ще се явятъ на работа въ назначения отъ мене срокъ. Връчиха ми тѣ нѣщо около стотина рубли... а азъ имъ написахъ разписки, наговорихъ имъ хубави думи и се простихъ съ тѣхъ.

Явихъ се въ Смоленскъ, и тъй като вече бѣше студено, рѣшихъ да зимувамъ тамъ. Скоро намѣрихъ добри хора и се прибрахъ при тѣхъ. И прѣкарахъ зимата доста приятно. Но ето настана пролѣть и, ще повѣрвате ли, задърпа ме нѣщо навънъ изъ града! Иска ми се да скитамъ... Кой ми бърка? Тръгнахъ и отново се щурахъ цѣло лѣто, а на зима попаднахъ въ града Елисаветградъ. Попаднахъ тука и никакъ не мога да привикна. Бъхтахъ се, бъхтахъ, най-сетнѣ намѣрихъ пжтя си. Главихъ се рапортьоръ на мѣстния вѣстникъ... работа малка, но свободна и дава нѣкаква прѣхрана. Послѣ се запознахъ съ юнкеритѣ — има кавалерийско юнкерско училище въ този градъ — и като се запознахъ съ тѣхъ, устроихъ комарджийство. Хубавъ комарджилъкъ излѣзе: прѣзъ зимата натрупахъ около хиляда рубли. И отново дойде пролѣть. Тя ме завари съ пари и въ джентлеменски видъ...

Кждѣ да ида? Въ града Славянскъ на банитѣ. Тамъ сполучливо играхъ до Августъ, а въ този мѣсецъ бѣхъ принуденъ да отпжтувамъ. Зимувахъ въ Житомиръ съ една женица... глупава бѣше... но съ безподобна хубость жена.

Прѣживѣхъ азъ по такъвъ начинъ годинитѣ на моето изгнание изъ Питеръ и отново се върнахъ тамъ. Дяволъ знае защо,

ама той всѣкога ме теглѣше къмъ себе си. Пристигнахъ азъ тамъ джентлеменъ, съ срѣдства. Намирамъ познатитѣ си, и какво излѣзе? Похожденията ми срѣдъ либералнитѣ хора на Московската губерния сѫ имъ извѣстни. Всичко знаятъ — и какъ съмъ живѣлъ въ чифлика на Иванови три недѣли, хранейки тѣхнитѣ гладни души съ плодоветѣ на фантазията си, и какъ съмъ съ Петрови постѫпилъ, и какъ съмъ m-me Василева докачилъ. Е какво? Значи, тъй трѣбвало да бѫде. И ако седемь врати сѫ се затворили прѣдъ тебе — отваряй си други десеть . . . Но не ми провървѣ! Много се мѫчихъ азъ да си създамъ устойчиво положение въ обществото, но не можахъ! Дали азъ бѣхъ изгубилъ прѣзъ тия три години нѣщо отъ способностьта си да живѣя съ хората! Или хората сѫ стапали прѣзъ това време по-хаймани . . . И ето, когато ми стана особно неприятно, мушна ме дявола да прѣдложа услугитѣ си на шпионското отдѣление. Прѣдложихъ се азъ за агентъ по надзора на игралнитѣ (комарджийски) домове. Приеха ме. Условия хубави. Къмъ тази тайна професия азъ прибавихъ още и явна — започнахъ да се занимавамъ съ рапортьорство въ едно вѣстниче. Доставяхъ му уличната хроника, а понѣкога съчинявахъ и фейлетони . . . А послѣ играехъ. И увлѣкохъ се азъ отъ тази игра — до тамъ се увлѣкохъ, че забравихъ да донасямъ за нея на началството. Съвсѣмъ забравихъ, знаете, че това е моя длъжность. И когато изгубя, спомнямъ си: ами нали трѣбва да съобщя! Но, не, мисля си, отначало ще се отиграя, а послѣ ще съобщя. Отлагахъ азъ по такъвъ начинъ изпълнението на длъжностьта твърдѣ дълго, докато най-сетнѣ веднъжъ ме завари полицията на мѣстото на прѣстѫплението на комарджийската маса. Разбира се, осрамиха ме полицейскитѣ публично, като си признахъ грѣха. А на другия день повикаха ме, дѣто трѣбва, направиха ми твърдѣ свирѣпо внушение, казаха ми, че у мене нѣма съвѣсть и изгониха ме изъ столицата . . . . пакъ ме изгониха! Безъ право да се връщамъ прѣзъ десеть години.

Шесть години вече пѫтешествувамъ и, нищо не ми е, не се оплаквамъ на Бога за моята сѫдба. За това време азъ нѣма да разказвамъ, защото то е твърдѣ еднообразно . . . и разнообразно. Изобщо, то е веселъ птичи животъ. Само зърна понѣкога не достигатъ . . . но не трѣбва да бѫдемъ твърдѣ взискателни, поменейки, че дори лицата, сѣдящи на трона, не изпитватъ само удоволствия. Въ такъвъ животъ, като този, нѣма длъжности — това е първото хубаво, и нѣма закони, освѣнъ природнитѣ — това е второто. Разбира се, господа уредницитѣ понѣкога те безпокоятъ . . . но и въ хубавитѣ хотели се въдятъ бълхи . . . Затова пъкъ вий можете да отидете: надѣсно, налѣво, напрѣдъ, назадъ, насѣкждѣ, кѫдѣто ви влѣче, а ако не ви влѣче никждѣ — снабди се съ хлѣбъ отъ селянина — той е добъръ и всѣкога дава — снабди се съ хлѣбъ и лежъ, докато не те повлѣче на нѣкждѣ . . .

Дѣ не съмъ билъ азъ? Бивалъ съмъ въ толстоевитѣ колонии, и у московскитѣ търговки на прѣхрана съмъ бивалъ. Живѣлъ

съмъ въ Киево-Печерската лавра и въ Новия Атонъ. Бивалъ съмъ въ Ченстоховъ и въ Муромъ. Понѣкога ми се струва, че всѣка пѫтечка на Руската империя вече втори пѫть тѫпча съ своитѣ крака. И щомъ ми се прѣдстави случай да поправя вънкашностьта си — ще се изсуля задъ граница! Въ Ромѫния ще прѣскоча, а оттамъ — всички пѫтища отворени. Защото въ Русия вече ми е дотегнало. И въ нея — всичко що можахъ, азъ вече извършихъ.

Мисля, че, наистина, прѣзъ тия шесть години много нѣщо съмъ извършилъ. Колко чудесни рѣчи съмъ говорилъ, какви чудеса съмъ разказвалъ! Отидешъ, знаете, въ село, поискашъ да нощувашъ, и когато те нахранятъ — дадешъ воля на своята фантазия. Може би, дори да съмъ основалъ нови секти, защото — много и твърдѣ много съмъ говорилъ отъ Писанието. А селячанина е внимателенъ къмъ Писанието и отъ двѣ думи може да построи такова ново вѣроучение, че — ахъ Боже ти мой . . . А колко закони съмъ съчинилъ за раздѣляне земята! . . . Да, много фантазия влѣхъ азъ въ живота.

Да, ей така живѣя . . . Живѣя и вѣрвамъ: да пожелая само осѣдълъ животъ и — ще бѫде! Защото имамъ умъ и женитѣ ме цѣнятъ. Ей-нá, ще ида въ Николаевъ и послѣ въ Николаевското село, дѣто живѣе дъщерята на единъ николаевски войникъ. Вдовица е тя, красива и богата жена. Ще ида азъ и ще ѝ кажа — Калочке! хади, сгорещи банята! Омий ме и облѣчи ме, азъ ще прѣбѫда съ тебе дори отъ луна до луна. Тя веднага всичко ще ми направи . . . И ако си е намѣрила безъ мене другъ любовникъ, тя ще го прогони. И азъ ще прѣживѣя у нея мѣсецъ и повече — колкото поискамъ! Живѣхъ азъ у нея третята година два мѣсеца прѣзъ зимата . . . . миналата — дори три мѣсеца . . . . прѣкаралъ бихъ цѣлата зима, ако тя бѣше по-умна, а тъй много ми е тѣжко съ нея. Освѣнъ градината си, която ѝ докарва до двѣ хиляди въ годината, нищо не иска да знае жената.

Или ще отида въ Кубанъ, на Лабинската станция. Тамъ има единъ казакъ Петъръ Черния, и той ме смѣта за светъ човѣкъ — мнозина ме считатъ за човѣкъ съ праведенъ животъ. Много прости и вѣрующи хора ми казватъ — земи, братко, нá това и запали свѣщь на угодника, когато бѫдешъ у него . . . Азъ земамъ, разбира се. Азъ цѣня вѣрующитѣ хора и не искамъ да ги докачамъ съ гнусната правда като имъ кажа, че съ тѣхната искрена лепта не свѣщь за угодника, а тютюнъ за себе си ще купя . . .

Има сѫщо много прѣлесть и въ съзнанието на своята отчужденость отъ хората, въ ясното разбиране височата и здравината на онази стѣна отъ прѣгрѣшения противъ тѣхъ, която азъ съмъ свободно построилъ. И много сладко и остро има въ постоянния рискъ да бѫдешъ изобличенъ. Животътъ е игра! Азъ слагамъ на своята карта всичко — т. е. нула — и всѣкога изигравамъ . . . безъ рискъ да проиграя нѣщо друго, освѣнъ ребрата си. Но азъ съмъ увѣренъ, че ако нѣкога ме биятъ — не ще ме оса-

катятъ, а ще ме убиятъ. Отъ това не трѣбва да се обиждамъ и би било глупаво да се страхувамъ отъ него.

Е, и тъй, младий човѣче, азъ ви разказахъ историята си. И дори съ охота разказвахъ, защото въ моята история имаше и философия. И знаете ли? — менъ ми се харесва това, що разказвахъ. Менъ ми се струва, че хубаво разказвахъ. Отивамъ по-нататъкъ — твърдѣ вѣрятно е, че азъ съмъ и тукъ много съчинилъ, но, Бога ми, ако азъ съмъ налъгалъ — налъгалъ съмъ фактитѣ. Вий не гледайте на тѣхъ, а на моя начинъ на излагане — той е, увѣрявамъ ви, вѣренъ съ оригинала на душата ми. Азъ ви дадохъ кебапъ отъ фантазия съ соусъ отъ най-чиста истина . . .

Но впрочемъ — защо ви азъ казахъ това? . . . Затова, драгий мой, че, азъ чувствувамъ — вий малко ми вѣрвате . . . Радвамъ се на васъ. Така! Не вѣрвайте човѣку! Защото всѣкога, когато разказва за себе си, той лъже! Лъже въ нещастието, за да възбуди къмъ себе си повече състрадание, въ щастието — за да му повече завиждатъ, въ всички случаи — за да увеличи вниманието къмъ себе си.

Прѣведе: **П. Панайотовъ.**

Една революционна година.

(1 май 1902 — 1 май 1903 г.)

Революционната година, която се завърши съ тазгодишния майски празникъ, принадлежи къмъ ония, които сж най-богати съ събития, що не минаватъ безслѣдно за работнишкото движение.

Цѣла редица отъ грандиозни конфликти между труда и капитала се извършиха прѣзъ изтеклата година. Никога още за една година не сж ставали толкова тъй наречени „генерални" стачки, стачки, които се обявяватъ отъ работницитѣ на цѣлъ производственъ клонъ въ страната или отъ всички клонове въ извѣстенъ районъ.

Майскиятъ празникъ миналата година се празнуваше отъ пролетарията подъ убийственото впечатление на голѣмата несполука, наскоро понесена отъ белгийскитѣ работници въ всеобщата стачка прѣзъ априлий 1902 г., която прѣдставлява едно отъ най-грандиознитѣ явления въ срѣдата на международния пролетариатъ. Не бѣха още отихнали разговоритѣ върху белгийската всеобща стачка, обявена за извоюване на всеобщо избирателно право и въ Швеция се започна сжщо такова движение и съ сжщата цѣль, но този пжть завършено съ частиченъ успѣхъ. Отъ тогава повече или по-малко „всеобщитѣ" стачки слѣдватъ една слѣдъ друга въ разнитѣ краища на цивилизования свѣтъ.

Всеобщата стачка на марсилскитѣ работници, грамаднитѣ стачки на вжглекопачитѣ въ Съединенитѣ Щати и въ Франция,

стачката на селскостуланскитѣ работници въ Галиция, всеобщата стачка въ Женева, ноемврийската стачка въ Ростовъ на Донъ и окрѫгътъ, януарската и мартенската стачки въ Холандия и найсетнѣ генералната стачка въ Римъ — такава е картината отъ революционнитѣ борби на международния пролетариатъ прѣзъ изтеклата година, доколкото не излизаме отъ сферата на непосрѣдната економическа борба. А не отдавна въ далечната Австралия се обяви всеобщата стачка на желѣзно-пѫтнитѣ работници.

„Всеобщата стачка" е едно много елементарно срѣдство въ класовата борба на пролетариата и никакъ не може да се смѣта за онова едничко спасително срѣдство, за каквото го провъзгласяватъ анархиститѣ и ония социалисти, които не сѫ освободени отъ тѣхното влияние. Като концентрира всичката боева енергия на революционния пролетариатъ въ тази имено сфера, дѣто буржуазията е неизмѣримо по-силна отъ него, като противопоставя на огромната материална сила на капитала пасивниятъ отказъ отъ работа, като прѣдполага за своя успѣхъ такава степень на организириность, която е невъзможна при господството на капитализма — тъй наречената всеобща стачка се явява като методъ на борба, въ повечето случаи отъ по-рано осѫденъ на неуспѣхъ, методъ, който като развива грамадната енергия на едно масово движение, пръска по-голѣмата ѝ часть крайно непроизводително.

Но ако като срѣдство за непосрѣдственото освобождение на пролетариата или за увеличаване на неговитѣ права въ съвременното общество, всеобщата стачка е едно непълно, едностранчиво и скѫпокостуващо срѣдство, то голѣмо е нейното *симптоматическо* значение, т. е. нейното значение, като показатель на нарастващата, концентрираща се и неудържимо проявявана енергия на оная класа, която се стреми къмъ своето окончателно освобождение. А възпитаването чувствата на класова солидарность и революционна самопожертвателность, което за широката маса работници е свързано съ всеобщата стачка, се явява хубаво училище за по-нататъшното социалистическо развитие на тази маса.

Да, всеобщата стачка е елементарно срѣдство въ борбата на работнишката класа, което става недостатъчно почти всѣки пѫть, когато за поводъ въ даденъ актъ на борбата служи нѣщо малко по-значително отъ интереситѣ на капитала въ извѣстна група на буржуазията. Щомъ като поводътъ за сблъскването е по-силенъ прѣдъ обединенитѣ отъ всеобщата стачка работници се изпрѣчва „богътъ-капиталъ" въ всичкото си величие, въ всичката си бездушна, безчовѣчна и безпринципна сила, буржуазното общество въ неговото цѣло, въодушевено отъ единъ интересъ — отъ чистия му интересъ, прѣслѣдващъ едничка само цѣль — самосъхранението и прѣдявява къмъ пролетариата само едно искане: покорность. И ето защо ония грандиозни конфликти между труда и капитала, които се наричатъ всеобщи стачки, придобиватъ голѣмо значение, като разкриватъ истинския характеръ на буржуазното общество.

Това разкриване става толкова по-поучително и толкова по-плодотворно дѣйствува върху класовото самосъзнание на пролетариата, колкото по-рѣзко противорѣчатъ разкрититѣ факти на ония идеи, които въ по-раншния периодъ съ особена сила сѫ дѣйствували за затъмняване на пролетарското съзнание. На всички е извѣстно, че именно последнитѣ години се отличаваха съ необузданото разпространение идеитѣ за тъй наречения „социаленъ миръ" между имотни и безимотни, който ужъ се подготвялъ отъ „притѫпяването на противорѣчаята," що характеризиратъ капиталистичното общество. Като оперирать съ малко факти, характерни не за цѣлото капиталистично развитие, а само за ония негови моменти, когато промишленостьта се намира въ периода на процъвтяване, най-новитѣ апостоли на „социалния миръ" погребаха марксовата „догма" за постоянното развитие на социалнитѣ противорѣчия и за непримиримостьта на класовитѣ интереси въ съвременното общество, обявиха социалното освобождение на пролетариата за възможно безъ събаряне самитѣ основи на буржуазния строй, провъзгласиха, че при демократически режимъ формитѣ на класовата борба могатъ да се „смекчатъ" като ужъ се разпространявало при такъвъ строй врѣдъ „нацията" признаване правото на сѫществуване за работнишкото движение. Съ настѫпването на промишлената криза всички въздушни кули, построени отъ проповѣдницитѣ на „социалния миръ" и тѣхнитѣ лековѣрни послѣдователи изъ числото на социалистическитѣ опортюнисти, завчасъ се развалятъ и капиталистичната наредба отново се изпрѣчва въ всичкото си великолѣпие. Колкото за туй, какъ демократичнитѣ страни се стремятъ къмъ „социалния миръ" — показаха на пролетариата солдатскитѣ пушки, насочени противъ стачницитѣ отъ демократичнитѣ държавни власти на Франция и Швейцария, Холандия и Белгия. Изключителнитѣ закони въ Холандия и продиктованитѣ отъ грубитѣ класови интереси драконовски сѫдебни постановления въ Белгия и Женева показаха още единъ пѫть, какво реално значение има за класовото движение на пролетариата демократизирането на държавната власть. При рѫкоплѣсканията на по-голѣмата часть отъ буржуазията холандскитѣ държавни дѣйци провъзгласиха и прокараха въ живота принципа, съгласно който правото на стачки се свършва тамъ, дѣто се закачатъ сѫщественитѣ интереси на буржуазията въ нейното цѣло и този принципъ бѣше тозъ часъ прѣнесенъ на германска почва въ рѣчьта на пруския министръ; въ Англия — тази прославена отъ всички социалреформатори и опортюнисти страна на „социалния миръ" — въ Англия съ обикновени сѫдебни рѣшения на тредюнионитѣ се отнима правото да пропагандиратъ стачки и на тѣхъ се възлага отговорностьта за загубитѣ, причинени на капиталиститѣ отъ стачкитѣ. . . . Нѣщо повече: върху „дѣвствената" почва на австрийската демокрация всеобщата стачка на желѣзопѫтнитѣ работници подбужда правителството да внесе въ парламента проектъ за единъ наистина „каторженъ" законъ противъ стачкитѣ. Излиза, че, докато съвре-

мената социиална наредба — независимо отъ политическия прогресъ — осигурява *класовата диктатура* на буржуазията, до тогава всички извоювани отъ пролетариата политически позиции, всички свободи и права всѣка минута могатъ да бѫдатъ отнети, и обратно; че само революционната организация и революционния отпоръ на пролетариата служатъ като гаранция за запазването на тия права. Пролетариатътъ вижда, че *въ съвременното капиталистическо общество правото на «економична борба» се признава за него, само докато той не се е възползвалъ отъ това право за нанисане на буржуазията силни удари.* И ето зашо демократичната свобода вмѣсто да смекчава класовитѣ конфликти, напротивъ докарва ги до най-острото имъ проявяване, колкото по-очевидно констатира неизмѣняемостьта на пролетарското безправие прѣдъ класовата диктатура на буржуазията. И ето зашо „социалниятъ миръ" е врѣдна и пуста фраза, а грозната дѣйствителность е „войната на животъ и смърть."

Правото на стачка служи като основно условие за една малко или много успѣшна економична борба на пролетариата. Сѫщо такова основно условие за политическата борба служи изборното право. Много слушахме ние въ послѣднитѣ години (особено въ Франция) приказки върху туй, че при всеобщото изборно право за пролетариата изчезва необходимостьта да се готви къмъ класова диктатура, че при всеобщото изборно право на пролетариата е осигурена възможностьта за достатъчно и растяще влияние върху държавната машина. Истинската цѣна на всички тия приказки ний можахме да опрѣдѣлимъ миналата година, когато германскиятъ пролетариатъ се въсползва отъ своето изборно право, за да даде едно рѣшително поражение на аграрната реакция, която прѣдприе опустощителна екскурзия изъ джебоветѣ на цѣлото бѣдно население. Достатъчно бѣше, щото всеобщото изборно право да стане дѣйствително сериозно орѫжие въ рѫцѣтѣ на пролетариата, който защищава интереситѣ на културата и на всички трудящи се — за да можеше въ Германия да се тури на дневенъ редъ въпросътъ за прѣмахването на това право, за отнимането политическитѣ права отъ безимотнитѣ, за поставянето пролетариата вънъ отъ границитѣ на буржуазната „легалность." Германскиятъ пролетариатъ трѣбваше да се убѣди, че закрилата на политическитѣ му права при съвременната наредба зависи само отъ неговата готовность да даде революционенъ отпоръ на всѣко реакционно опитване, а тази готовность къмъ успѣшна отбранителна война е право пропорционална на готовностьта му къмъ настѫпателна война, къмъ борба за държавната власть, къмъ борба за социалната революция. Буржуазното общество допуща участието на пролетариата въ неговата държавна власть, само докато това участие не закача основнитѣ интереси на господствуващитѣ въ съвременното общество политически сили. Задъ тѣзи прѣдѣли никаква „легалность" не може да задържи прѣдставителитѣ на буржуазното общество отъ прѣнасянето борбата на „грубо-материалистическа" почва, дѣто рѣшава *силата.*

Перипетиитѣ на борбата на германския пролетариатъ противъ митнишкия законопроектъ показаха сѫщо, колко химерични сѫ въ свободнитѣ страни надеждитѣ за измѣняването взаимнитѣ отношения между социалистическата и либерална т. е. между пролетарската и буржуазна демокрация. *Тѣзи надежди, които съставляваха централния пунктъ отъ политиката на социалистическитѣ опортюнисти, отново сѫ засрамени отъ поведението на нѣмската буржуазна демокрация въ такъвъ именно въпросъ, дѣто работата ставаше не специално за класовитѣ интереси на пролетариата, а за интереситѣ на цѣлата демократическа часть отъ нацията, дѣто, слѣдов., буржуазно-демократическитѣ партии можеха, безъ да отстѫпватъ отъ интереситѣ на своитѣ буржуазни избиратели, да водятъ политическа борба противъ реакцията наредъ съ пролетариата.* Въ сѫщность, съ изключение на нищожно число либерали, които се групиратъ около Барта, нѣмскитѣ „свободомислящи" всѣкакъ затрудняваха борбата на социалиститѣ и свършиха съ туй, че ги прѣдадоха. Турени между партията на реакцията и партията на пролетарската революция буржуазнитѣ демократи още единъ пѫть проявиха своята политична безхарактерность, своята неспособность да защищаватъ дѣлото на свободата, да защищаватъ сѫщитѣ тия идеали, които нѣкога били провъзгласени отъ тѣхнитѣ бащи. Дѣлото за защита интереситѣ на културата, интереситѣ на грамадното болшинство отъ народа напълно пада върху революционния пролетариатъ.

Въ Белгия либералитѣ измѣнятъ на движението въ полза на изборната реформа въ този именно моментъ, когато тѣхната помощь, обѣщана на пролетариата, можеше да бѫде полезна и когато общото дѣло — борбата противъ клерикалния врагъ — излиза изгубено, вслѣдствие тѣхната измѣна, а тѣ малодушно прѣдаватъ на яростьта на побѣдителитѣ борцитѣ на работнишката класа. Въ Холандия либералитѣ почти въ пъленъ съставъ участвуватъ въ избиването на стачницитѣ работници, помагатъ за прокарването на изключителни закони, викатъ: „разпни го" на капиталиститѣ, които изнѫждатъ хиляди „свои" наемни работници. Въ Англия либералитѣ измѣнятъ на тредюнионитѣ, когато послѣднитѣ искатъ осигуряване правото на стачки. Въ Женева „радикалното" правителство изпраща военна сила срѣщу стачницитѣ. Навсѣкѫдѣ сѫщата картина.

Навсѣкѫдѣ организираниятъ пролетариатъ въ борбата за интереситѣ на своята класа стои противъ цѣлото буржуазно общество, което, независимо отъ вѫтрѣшнитѣ разногласия, що го разкѫсватъ, се явява единодушно, когато се накърняватъ сѫщественитѣ интереси на частната собственость. „Класа противъ класа" — такова е на край положението на нѣщата въ свободната европейска държава, и колкото по-свободна, колкото по-демократична е нейната форма, толкова по-рѣзко въ извѣстенъ моментъ се проявява този основенъ фактъ на съвременния животъ. И прѣдъ логиката на този фактъ, като въздушни кули, се разпадатъ всички построения

на опортюниститѣ, увлечени отъ софизмитѣ на буржуазнитѣ пророци. Берщанианската идилия се разрушава отъ грубата капиталистична дѣйствителность и тя — този най-добъръ учитель — прояснява пролетарското самосъзнание и го революционизира.

Болеститѣ, присадени въ работнишкото движение отъ опортюнистичната „криза", която доскоро бѣше въ пълния си разгаръ, вече се прѣмахватъ. Силниятъ ударъ, нанесенъ на опортюнизма отъ укорътъ на белгийската всеобща стачка; германскиятъ пролетариятъ отново прѣживява периода на революціоненъ подемъ; идеята за неумолимата класова борба се възприема отъ швейцарскитѣ социалисти; доскоро „реформистката" въ по-голѣмата си часть италианска работнишка партия постановява най-сетнѣ да разкжся компрометиращата я свързка съ буржуазното правителство, а френскиятъ съзнателенъ пролетариатъ все по-тѣсно се прилѣпя около революционно-социалистическата партия, като отстжпва на Милерана и Жореса онази срѣда отъ бакали, интереситѣ на която въ сжщность тѣ прѣдставляватъ. И не по-малко дълбоко разграничение бърже се извършва въ нашето отечество, дѣто всички сили на пролетарското движение все по-рѣшително се нареждатъ подъ знамето на революционната „марксистска" социалдемокрация, докато опортюнистичния социализмъ, въпрѣки употрѣбяването съ революционната фраза, все по-ясно разкрива своята сжщность на дребнобуржуазенъ „демократизмъ".

На рускитѣ революционери се пада да водятъ отчаяна нечувана борба за въвеждане въ Русия на ония конституционни учреждения, които сжществуватъ въ западна Европа и които, както вече спомѣнахме, никакъ неслужатъ като факторъ, който „смегчава" класовитѣ противорѣчия и класовата борба Рускиятъ пролетариатъ взема на своитѣ плѣщи цѣлата тяжесть на борбата за демокрация, знаейки хубаво, че демократичниятъ режимъ ще облекчи по-нататъшното развитие на ония основни „устои" на съвременното общество, които изкопаватъ все по-дълбока пропасть между имотни и безимотни, между пролетарии и собственици. Когато въ западноевропейкитѣ страни се водѣше борба за основни демократични свободи, тогавашнитѣ революционери дълбоко вѣрваха, че демокрацията ще създаде дѣйствително „равенство", че тя ще тури край на класовото потисничество и класовата борба. Тази вѣра изпълваше съ ентусиазъмъ сърдцата на тогавашнитѣ борци, тя направи тогавашнитѣ демократи революционери по духъ, тя даде на буржуазнитѣ синове онази идейна и морална сила, която имъ даде възможность да увлекатъ слѣдъ себе си всички живи елементи на народа, която сплоти цѣлия народъ въ една революционна армия.

Революционеритѣ на съвременна Русия сж лишени отъ тази наивна вѣра на европейскитѣ хора отъ скорошното минало. На днешнитѣ руски революционери е извѣстно онова, което оставаше скрито за тѣхнитѣ исторически прѣдшественици. Тѣ знаятъ, че „старата наредба" ще бжде не край, а само прологъ на велика

социална борба; че демокрацията нѣма да унищожи, а наопъки ще развие до край класовитѣ противорѣчия на нашето общество.

Старитѣ илюзии сѫ невъзможни въ днешно време; тѣ не сѫ и нуждни на революционния пролетариатъ, защото тамъ, дѣто той ги е сподѣлялъ въ извѣстна епоха, скѫпо му е струвало освобождението отъ тѣхната омайна власть. За да се бори съ всичкитѣ си сили за демокрацията, пролетариатътъ никакъ не е длъженъ да вижда въ нея *крайната цѣль* на своитѣ стремежи; съ не по-малка страсть ще се бори той за нея, ако я счита като най-близъкъ етапъ въ пѫтя къмъ своето пълно освобождение. Но други социални слоеве, заинтересувани въ демократичния прѣвратъ, се намиратъ въ друго положение: тѣхнитѣ класови интереси ще бѫдатъ напълно удовлетворени отъ повече или по-малко пълно демократизиране политичнитѣ форми на съвременния социаленъ строй. По-нататъшното обществено развитие носи за тия слоеве намаление на социалното имъ значение и тѣ не могатъ да свържатъ своитѣ идеали съ това развитие. За това борбата на тия демократични слоеве за политична свобода не може да не се заразява отъ мисъльта: „какво ще бѫде по-нататъкъ?“ Въ присѫщия на всѣка боряща се класа инстинктивенъ стремежъ да достигне върха на революционното напрѣгане прѣдставителитѣ на тия слоеве страстно се улавятъ за всѣка възможность да си създатъ онази илюзия, която 50 или 100 години по-рано сковаваше армията на революционнитѣ борци на Западъ.

Въ едно кѫсо време ний прѣживѣхме редъ опити отъ страна на руската демокрация да си изработи такава политическа «формула» за своето движение къмъ свобода, която би отстранила този проклятъ за нея въпросъ: „а по-нататъкъ?“ Въ бернщанианството тя се опитваше отново да възведе въ перлъ създаването на политически строй отъ развитата капиталистична наредба, който „смекчава“ класовитѣ противорѣчия и отстранява класовата борба. Въ най-новия божемъ „идеализмъ“ нейнитѣ прѣдставители търсятъ такава идеология, която би освѣтила либералнитѣ свободи, като „самоцѣль“ и би принизила значението на революционнитѣ искания на социализма ... Въ „ревлюционния авантарюзмъ“ крайното крило на тази демокрация търси такива форми на политична борба, които би ослабили нейната връзка съ класовитѣ задачи на пролетариата.

Напразни сѫ всички тѣзи опити за борба съ обективния вървежъ на нѣщата, който прѣмиста центъра на руската революция въ срѣдата на пролетарското движение. Съ силата на революционна стихия движението на руския пролетариатъ разрушава старитѣ и не дава да се развиятъ новитѣ илюзии на демокрацията; прѣдъ откритата класова борба въ свободнитѣ страни на Европа повѣхватъ, прѣди още да се разцъвтятъ, всички издънки на новитѣ демократични идеологии. Революционно-концетриращата сила на всички демократични фрази се оказва нищожна и всѣка идеологична борба противъ революционния социализмъ, безъ да

създава нови революционни центрове, само отслабва общенационалното движение противъ царизма. Бърже извършва своето развитие руското бернщанианство, като посѣя между извѣстна часть работници сѣмената на „легализаторскитѣ“ стремежи, култивирани сега отъ полицейската реакция, а въ политичния животъ се разтвори въ умѣрения, неспособенъ къмъ борба либерализмъ. Бърже вѣхне и блѣднѣе революционностьта на фразата и негова временenъ успѣхъ никакъ не се отразява на общата борба противъ царизма, ако не считаме посѣяния тукъ-тамѣ скептицизмъ и достигнатата нейдѣ дезорганизация на боевитѣ сили на революцията. И най-новото „идеалистическо“ движение не сполучва още да се оформи, и вече е явно за всички, които искатъ да виждатъ, че неговитѣ привърженици ставатъ проводници на политически индиферентизмъ и политична дребнавость . . . Днешниятъ руски революционеръ не може да изкаже своя активенъ протестъ противъ сѫществуващия режимъ, като се нарежда подъ знамето на борбата противъ революционния социалиализмъ. Доколкото нестава социалистъ, той може да си остане борецъ, само като признава надъ себе си *хегемонията на пролетариатското движение.* Само като върви слѣдъ революционния пролетариатъ, руската демокрация може успѣшно да работи надъ събарянето на ненавистния царизмъ. Разбирането на тази истина несъмнѣно прониква въ широкитѣ крѫгове на демократичната интелигенция успоредно съ възмѫжаването и узрѣването на руското работнишко движение.

Изтеклата революционна година даде въ това отношение доста нѣщо. Либерално земското движение малко спадна, самостойното развитие на студенчеството се спрѣ, тероризмътъ показа своето безсилие, най-новото революционно селенофилство — своя неоправданъ оптимизмъ. Само революционниятъ пролетариатъ вървѣше по възходяща посока, постепенно ускорявайки темпа на своето развитие. Сормовскиятъ и Саратовскиятъ процеси, ноемврийскитѣ събития на Ростовъ на Донъ, февруарскитѣ и мартенски демонстрации показаха, че революционностьта на пролетариата постоянно расте даже въ моменти на сравнително политическо затишие. Расте и организираностьта на негова авангвардъ — руската социална демокрация. Заедно съ разширяването на агитацията и разпространението ѝ върху все нови слоеве на пролетариата, вървѣше много интенсивната вѫтрѣшна организационна работа, която сполучи да направи вече много за заздравяване и усилване на нейното политическо влияние. Близкото бѫдаще ще завърши първата, най-трудна часть отъ тази важна работа и обединената руска соц.-дем. работнишка партия начело на рѫководенитѣ отъ нея народни маси ще поведе всестраненъ и планомѣренъ походъ противъ самодържавната крѣпость.

Руската демокрация само прѣзъ послѣднитѣ години изпита немалко политически „увлечения“, въ резултатъ на които остана само разочарование. Само пролетариатътъ не излъга революционнитѣ надежди на никого. Да съдѣйствуватъ за успѣха на *неговото*

движение е проста политическа смѣтка за всички ония, на които е скѫпа политическата свобода. Да се бори въ *неговитѣ* редове е единствения изходъ за революционера, който желае неразривно да свърже борбата на настоящето съ вишитѣ идеали на човѣчеството.

(Изъ „Искра", органъ на Руската Социалъ-Демократическа Партия). Прѣвелъ **С. К.**

Що е идеализмъ?

А. Богдановъ.

(Продължение отъ VII кн.)

III.

Въ тѣсна връзка съ идеята на обществения прогресъ се намира и понятието «идеализмъ». За да си уясннмъ истинския характеръ и значение на тази връзка, трѣбва да видимъ, какво именно разбиратъ хората, когато употрѣбяватъ думата «идеализмъ».

Идеализмътъ може да се употрѣби като характеристика не само на *активния съзнателенъ животъ*, но и на най-различнитѣ негови проявления. Хората говорятъ и за «идеалистични чувства», за «идеалистично отношение къмъ познанието», за «идеализмъ въ практичната дѣйность». Да вземеме редъ конкретни примѣри. При васъ идва познатъ и почва да ви се оплаква за постигналитѣ го нещастия. Разказътъ му извиква у васъ разни емоции: първо — досада и раздразване за неинтересующия васъ разказъ, който ви отнема времето, послѣ — състрадание къмъ измѫчения човѣкъ. Послѣдното чувство, въ сравнение съ прѣдходното, сме склонни да характеризираме като по-вече «идеалистично».

Но ето другъ случай. Прѣдъ васъ се намира зълъ и врѣденъ човѣкъ, когото вие можете да изобличите тъй, че да му причините голѣми страдания. У васъ се поражда чувство на непосрѣдствено състрадание къмъ него, но то се измѣстя послѣ отъ чувството на състрадание къмъ многочисленитѣ жертви на тоя човѣкъ, тѣзи, на които той е сторилъ вече злини и тия, на които ще стори такива въ бѫдаще. Отъ двѣтѣ съпоставящи се чувства, като идеалистично ще характеризираме не чувството на непосрѣдственото състрадание, а другото, по-широкото, въ смисълъ на социално чувство.

Нѣкой си човѣкъ е живѣлъ до извѣстно време исключително за себе си, като не се е грижилъ за другиго въ свѣта. Но ето, той захваща да работи енергично за своето семейство, като жертвува здравето и доволствата си. Вие намирате, че неговата дѣйность е взела по-идеалистиченъ характеръ. Слѣдъ това сѫщото лице почне за интереситѣ на своето семейство да жертвува интереситѣ на отечеството си. Вие сте склонни да признаете, че това е съвсѣмъ не идеалистично и че идеалистътъ би трѣбвало да

пожертвува интереситѣ на семейството си за тия на отечеството. Обаче, когато виждате, че нѣкой Тамерланъ или Чемберленъ за повдигането на отечеството си е готовъ да скове правата и щастието на всички останали народи, то струва ви се, че и това не е особено идеалистично и че би било по-идеалистично, въ случая, да се проявява стремление къмъ благото на цѣлото човѣчество.

Всички подобни случаи лесно се подвеждатъ подъ простото обобщение: съ «идеализмъ» се характеризиратъ тия чувства, стремления и дѣйствия на хората, които се направляватъ прѣимуществено отъ социалното, тая психична дѣйность, която расте по направление на по-голѣмата социализация. Но съществуватъ случаи, които повидимому не могатъ да се подведатъ подъ това обобщение.

Човѣкъ жертвува интереситѣ на много хора заради «честь», «дългъ», «справедливость» и това пакъ се признава за идеализмъ. Човѣкъ се не удовлетворява съ приблизителни и хипотетични обяснения тайнитѣ на природата, а иска да знае «чистата истина», — и това също така е идеализмъ. Какво общо иматъ тия примѣри съ прѣдходнитѣ?

«Честьта» е изражение на задължителнитѣ отношения, които сж се установили въ коя да е съсловна или класова група. Тѣзи задължителни отношения сж възникнали по пжтя на развитието на дадената група, по пжтя на борбата ѝ за сила и щастие; тѣ нѣматъ друго съдържание, освѣнъ да се запази и увеличи тази сила и това щастие. Тъй, ако честьта иска отъ феодала да не се жени за плебейка, то въ това се изразява историчната зависимость между обществената сила на феодалитѣ и тѣхното сплотяване или обособленностьта имъ. По такъвъ начинъ «честьта» е една фетишистична форма, задъ която се криятъ интереситѣ на една социална група, а идеализмътъ на «честьта», както и всѣки другъ идеализмъ се свежда къмъ социално отправената дѣйность на хората. Дали идеалистътъ разбира истинското съдържание на своитѣ стремления, дали не може да го абстрахира той отъ фетишистичната форма на послѣднитѣ и дали, най-сетнѣ, не разсждава за това съдържание — всичко това, въ дадения случай, е безразлично.

Сжщото може да се каже и за идеализма на «отвлечения дългъ» и «справедливостьта», само че тукъ социалната основа на идеализма е много широка и подъ отвлеченото понятие се скриватъ жизненитѣ интереси на широкъ слой, на цѣлото общество, или най-сетнѣ, на човѣчеството (благодарение на което е могло да възникне Кантовото прѣдставление за абсолютния и общезадължителния характеръ на идеята за дълга). Който се жертвува въ името на дълга, той не прави това за хатъра на нѣкаква си празна абстракция, а за живота и развитието на социалната си група, макаръ това да се не съзнава напълно и ясно.

Но що прѣдставлява идеализма на познанието, идеализма на «чистата истина»? Характерностьта на чистата истина се явява въ нейната общезадължителность: чистата истина трѣбва да дава интелектуално удовлетворение на всѣко мислящо сжщество. Истината, изобщо, може да сжществува въ човѣшката мисъль и нейната общезадължителность означава необходимость отъ господството ѝ не само въ индивидуалната ѝ мисъль, но и въ мисъльта на цѣлото човѣчество; и да се стремимъ къмъ чистата истина

то е все едно да се стремимъ къмъ истината за всички мислящи сѫщества, за цѣлото човѣчество въ неговото развитие.

За слабо идеалистично се счита стремлението къмъ частната практична истина, напр., когато техникътъ исчислява крайната величина на тѣжестьта, която би изнелъ единъ параходъ, или когато инжинера опрѣдѣли растоянието между двѣ села. И въ двата случая хората дирятъ истината, но особенъ идеализмъ тукъ нѣма, даже ако изслѣдователитѣ и да нѣмаха прѣдъ видъ никакви лични интереси, сé пакъ, истината, до която се добиратъ, има значение само за тѣсенъ крѫгъ хора. Сега ние можемъ съ извѣстна категоричность да формулираме изводитѣ си: като идеалистични могатъ да се характеризиратъ проявленията на активния психиченъ животъ; чувствата, стремленията, постѫпкитѣ се признаватъ за толкова по-идеалистични, колкото по-голѣмо е тѣхното социално отправление *).

Въ сѫщото време тая характеристика прѣдполага дѣйствително или само въображаемо *стълкновение* на повече или по-малко социалнитѣ настроения, при което първитѣ побѣждаватъ. Тамъ, дѣто нѣма стълкновение на чувства и стремления отъ разни степени и порядки, тамъ изобщо, думата идеализмъ не може да се употрѣби. Човѣкъ може да дѣйствува за ползата на милиони хора, но ако знаемъ, че за това той не жертвува нито своитѣ, нито интереситѣ на близкитѣ си, че, напротивъ, тая работа му достави голѣми доходи, почести и пр., то не ще бѫдемъ склонни ни най-малко да идеализираме неговата дѣйность. Идеализмътъ означава побѣдоносна борба на по-социалнитѣ психични елементи съ по-малко социалнитѣ.

IV.

Връзката между идеята на «прогреса» и тая на «идеализма» се състои въ «идеала». Изслѣдването на послѣдния ни дава възможность да си прѣдставимъ съотношението на тия идеи въ неговата пълнота и опрѣдѣленость.

Думата «идеалъ» днесъ често се употрѣбява за означаване на всичко, къмъ което човѣкъ се стреми или за което мечтае. Често ни се случва да чуваме изражения като слѣднитѣ: «идеалътъ на мохамеданитѣ е задгробния животъ съ вѣчно младитѣ жени», «идеалътъ на художника е безсмъртната слава» и т. н. Съ такива неопрѣдѣлени понятия ние нѣмаме работа; насъ ни интересува само по-строгото и точно понятие за «идеала», което съотвѣтствува на основното значение на тая дума: «идеалъ» — въ смисълъ на *идеалистична цѣль*. Човѣкъ винаги се стреми къмъ нѣкакво благо, и ако той се стреми съзнателно, като си го прѣдставлява подъ извѣстенъ образъ, то благото се явява за него цѣль; и ако тази цѣль не лежи изключително въ рамкитѣ на чисто личната борба за животъ и щастие, ако човѣкъ се стреми къмъ благото, не само за себе си, а и за другитѣ, и при това за другитѣ повече, отколкото за себе си, то неговата цѣль може да се нарече «идеалистична».

---

*) Даже естетическитѣ емоции, могатъ да придобиятъ идеалистиченъ характеръ, но и въ тѣхъ, както обяснява Гюйо, той характеръ испъква до толкова, до колкото участвуватъ въ тѣхъ социалнитѣ чувства и стремления.

Б. Аегора.

Социалният характеръ на тѣзи цѣли не всѣкога се съзнава; по нѣкога той се маскира съ различни фетиши, както показахме вече това: идеалистътъ може да си постави за цѣль «чистата истина», или «чистото искуство», като нѣща, съвсѣмъ отдѣлни и независими отъ човѣшкото сѫществувание; въ такива случаи работата съвсѣмъ се не измѣня, — безъ значение е, дали хората всѣкога ясно схващатъ сѫщностьта на своитѣ стремления. И така идеалистътъ винаги се стреми къмъ благото на другитѣ, къмъ социалното благо; и, разбира се, достигането на това благо, което той нарича свой «идеалъ», му се прѣдставлява като «прогресъ». Идеалистътъ при това може да се лъже, — идеалътъ му, въ дѣйствителность, може да бѫде реакционенъ, т. е. такъвъ. който при осѫществяването си, не би повишилъ, а напротивъ, ослабилъ би пълнотата и хармонията въ живота, но частно за самия идеалистъ, идеалътъ трѣбва да бѫде прогресивенъ, трѣбва да изразява нѣщо повече отъ това, което е самия идеалистъ. Идеалитѣ на Де-Местра, Боналда и Шатобриана сѫ били реакционни; тѣхнитѣ проповѣди се стремели да върнатъ човѣчеството къмъ първобитнитѣ форми на сѫществувание, но сами тѣ сѫ биле напълно убѣдени, че възвръщането назадъ би създало за хората несравнено по-пъленъ и хармониченъ животъ отколкото господството на революционнитѣ принципи *).

Изобщо «идеалъ», непрогресивенъ отъ гледна точка на носителя си, е плоско противорѣчие. Ако нѣкой, своего рода идеалистъ, призовава хората назадъ къмъ миналото, то той прави това за туй, че вижда въ настоящето регресъ и деградация; за него врѫщането назадъ по време, значи отиване напрѣдъ по пѫтя на прогреса. Идеализмътъ въ всѣки случай е *социално-прогресивно настроение*, а идеала, — конкретната цѣль, къмъ която това настроение влече човѣка.

Ако за насъ е ясно, че социално прогресивното настроение не всѣкога се изразява въ социално-прогресивна дѣйность, ако идеализмътъ, значи, практически може да се укаже реакционенъ, то намъ, само по себе си, се налага необходимостьта да прицѣняваме идеалитѣ.

Въпросътъ за прогресивностьта на идеалитѣ, на пръвъ погледъ, се рѣшава много лесно. *Тъй като сѫщностьта на прогреса се заключава въ увеличаването пълнотата и хармонията на живота*, то идеалътъ се признава за прогресивенъ, ако осѫществяването му води къмъ увеличаване на жизнедѣйностьта въ обществото. Такова рѣшение, обаче, би било съвсѣмъ недостатъчно.

---

*) Аскетическиятъ идеалъ се състои въ съвършената хармония на живота, достигана за смѣтка на неговата пълнота. Това на пръвъ погледъ противорѣчи на нашето разбиране на прогреса въобще (увеличаването на жизнедѣйностьта), но въ дѣйствителность за аскета жизнедѣйность съвсѣмъ не прѣдставлява това, което ние наричаме съ тая дума. Той съ болѣзнена чувственость възприема жизненитѣ противорѣчия, и растящата маса отъ външни впечатления, за него значи растяща сума отъ страдания. А страданието е отрицателна величина на живота и ако тази величина порастне, жизнедѣйностьта ще отслабне. Да се откаже отъ „свѣта", това не значи за аскета да пожертвува силата на живота, а напротивъ да излѣзе отъ мѫчителнитѣ противорѣчия, които подравятъ живота. Пълнотата на живота (силната жизнедѣйность) — това е положителната величина на живота, наречена „щастие".

Б. Автора.

Идеалътъ на Беллами, прѣдставенъ въ романа му — повидимому — съотвѣтствува на «прогресивностьта». Но прогресътъ си остава прогресъ само до тогава, до когато се извършва непрѣкжснато, до когато хармонията и пълнотата въ живота продължаватъ да растатъ. Обществото на Беллами, общество застанало въ доволство и безмятежно спяще върху лавритѣ, спечелени слѣдъ борбата на прѣдходнитѣ поколения съ природата и живота, — такова общество не крие въ себе си стимулъ за по-нататъшно развитие, — то въ сжщность не е прогресивно. Ето защо утопията на Беллами не е прогресивенъ идеалъ и съвременнитѣ идеалисти се отнасятъ къмъ нея съ отвращение, като филистерска карикатура на собственитѣ имъ идеали.

Окончателното рѣшение на въпроса за прогресивностьта на идеала зависи отъ това, до колко достигането на този идеалъ, дава възможность за по-нататъшно развитие на този идеалъ. Въ областьта на частнитѣ, конкретни идеали за висшъ и най-много прогресивенъ трѣбва да се признае този, който въ най-голѣма степень би могълъ да стане изходна точка за по-нататъшно развитие.

Тая гледна точка води къмъ изводъ, до нѣгдѣ чуждъ на синтетичното мислене, което е склонно да различава „материалнитѣ“ отъ „духовнитѣ“ идеали, да счита първитѣ за низши, а вторитѣ за висши.

Нека прѣдположимъ, че кое да е общество, класа, група, живѣе въ такива материални условия, които затрудняватъ прогреса. Отъ многото трудъ и малкото жизненни срѣдства, на хората отъ тая обществена класа не остава ни време, ни сили, за да работятъ надъ физическото, умственото и нравственото си развитие. При тѣзи хора идватъ двама идеалисти, които се мжчатъ да внесатъ въ съзнанието имъ идеалитѣ си, съвсѣмъ различни единъ отъ другъ.

Единиятъ доказва на тия хора, че тѣ съвършено сж се задълбали въ материалнитѣ грижи, че такова сжществувание е недостойно за човѣка и че тѣ трѣбва да се проникнатъ отъ висшитѣ нравствени идеи. Другиятъ почва да имъ обяснява, че е невъзможенъ за тѣхъ истински човѣшки животъ при даденитѣ материални условия и имъ прѣдлага да поведатъ борба за подобрение на материалното си положение. Ясно е, че идеалитѣ на първия сж толкова високи, колкото нищожни и груби сж идеалитѣ на втория. Но отъ исторична гледна точка работата стои съвсѣмъ не тъй. Първиятъ иска, щото измжченитѣ и изнурени хора да употрѣбятъ остатъка отъ енергията си въ нравствено самоусъвършенствуване; но ако тѣ направятъ това, то отъ гдѣ ще взематъ сили за по-нататъшния си прогресъ? Вториятъ имъ опрѣдѣля цѣль, достигането на която освобождава часть отъ жизненната сила за по-нататъшното развитие на живота. Осжществуването на първия идеалъ води къмъ застой, осжществяването на втория дава възможность за непрѣкжснатъ прогресъ. Ясно е, че вториятъ прогресивенъ идеалъ исторически стои по-високо, макаръ той да е материаленъ*).

*) Въ статията на г. Бердяевъ „Борба за идеализмъ“ (Міръ Божій 1901 г. кн. VI) може да се констатира едно прѣзрително отношение къмъ материалистичнитѣ идеали, отъ гледната точка на духовнитѣ — отношение, чуждо отъ всѣкакъвъ анализъ и, повидимому, основано на обични прѣдразсждъци. А между

съ откриването на прогресивностьта на идеалитѣ е тѣсно свързана и тѣхната широчина и дълбина — ѣтъ казахъ, тѣхната идеалистичность.

Тъй като сѫщностьта на идеализма се състои въ социалния характеръ на настроението, то идеалистични сѫ тѣзи идеали, които сѫ прѣимуществено социални. Идеалъ, който не излиза извънъ прѣдѣлитѣ на житейскитѣ отношения на една ограничена обществена група, стои по-долу, отколкото оня, който обхваща живота на цѣла класа. А тѣсно класовиятъ идеалъ стои по-долу, нежели тоя, що обхваща живота на цѣлото общество. Такива сѫ различията въ ширината на идеалитѣ**). Хората сѫ наклонни да признаватъ за по идеалистични тия идеали, които стоятъ по-далечъ отъ настоящето — отъ непосрѣдствената дѣйствителность. Човѣкъ се бори съзнателно за идеалъ, пълното реализиране на който му се прѣдставя възможно само за далечното бѫдаще; това значи, че идеалистичнитѣ стремления свързватъ далечно лице съ цѣлъ редъ обществени поколения: и тия, които продължаватъ неговата борба за осѫществяването на идеала и тия, които ще бѫдатъ щастливи да се възползуватъ отъ плодоветѣ на цѣлата борба. Такова настроение е най-идеалистично, защото то е най-социално: въ него се изразява социалната свръзка на цѣлото общество въ постепенното развитие. Не е дълбокъ този идеализмъ, за който всички задачи се изчерпватъ съ живота на едно поколение.

Прѣуспѣването идеалистичностьта и прогресивностьта на идеалитѣ далечъ не рѣшава още въпроса за оцѣнката на идеалистичната дѣйность, отправена за осѫществяването имъ. Най-високитѣ идеали много пѫти сѫ довеждали до безплодна и даже врѣдна за обществото дѣйность, защото тѣ сѫ бивали *неосѫществими*.

Изслѣдването осѫществимостьта на идеалитѣ получава смисълъ и става възможно само тогава, когато се породи съзнание за строгата закономѣрность въ процеситѣ на обществения животъ, въ тѣхната обособленость. Такова съзнание днесъ е станало несъмнѣно господствующе, и самото поставяне въпроса за осѫществимостьта на идеалитѣ не срѣща почти никакво съпротивление. Но съ това още нищо не е казано по способа за изслѣдването на въпроса.

Тука ние стѫпваме вече въ сферата на взаимно исключващитѣ се социални учения. Необходимъ е отборъ между тѣхъ: това, което се струва

това г-ну Бердяеву е извѣстно, че най-прогресивнитѣ идеалисти на нашето време напълно съзнателно си поставятъ за основни цѣли (но, разбира се, не исключителни) имено такова — по мнѣнието на г. Бердяевъ — материално измѣнение въ живота на обществото, каквото е реорганизирането на производството. *Б. Лагора.*

**) Като говоримъ за тѣсно-груповитѣ, тѣсно-класови и общесоциални идеали, ние имаме прѣдъ видъ само съдържанието на идеалитѣ, безъ да говоримъ за това, кои се явяватъ тѣхни носители. Класовиятъ идеалъ, т. е., идеалътъ, който иде да реформира живота на цѣла обществена класа, може да бѫде нашенъ отъ незначителна група хора или отъ отдѣленъ човѣкъ. Общесоциалниятъ идеалъ може да се опира на частнитѣ стремления на една класа, ако развитието на тази класа ще да реформира цѣлия общественъ животъ. Тази бѣлѣжка бѣ необходима, защото обикновено изражението класови идеали употрѣбяватъ, за да обозначатъ идеалитѣ на опрѣдѣлена класа, независимо отъ съдържанието имъ. *Б. Лагора.*

напълно осъществимо при едно разбиране на закономѣрностьта въ обществения животъ, трѣбва да се признае за неосъществимо при друго разбиране на обществения животъ. За щастие избора е твърдѣ лесенъ. Изъ съвременнонаучни теории една само изпъква поради положителния си характеръ, опрѣдѣленостьта си, и, което е най-важното, поради съответствието на изводитѣ ѝ съ наблюдаваната дѣйствителность.

Принципитѣ на историческия монизмъ не само ни даватъ възможность съ най-голѣма ясность и убѣдителность да си прѣдставимъ връзката на явленията съ миналия животъ на обществото; тѣзи принципи не веднажъ сѫ се взимали и като размишления върху взаимната сѫдба и социалното значение на разнитѣ обществени течения, които се раждатъ и развиватъ; и послѣдующиятъ опитъ е оправдавалъ тия размишления. А възможностьта да се прѣдсказва е най-убѣдителното доказателство за научната истина.

Историческиятъ монизмъ дава методи за най-пълното уяснение въпроса за историчнитѣ сѫдбини на тия или ония идеали. Той най-добрѣ указва, отгдѣ е произлѣзалъ даденъ идеалъ, какви обществени сили се криятъ задъ него, трѣбва ли да очакваме развитието и нарастването на тия сили или отслабването и деградацията имъ, до кѫдѣ се простиратъ границитѣ на възможното имъ влияние при дадена исторична обосновка.... Въпросътъ за осѫществимостьта на идеала се разрѣшава наедно съ въпроса за възможностьта на способитѣ при осѫществяването му. Тъй получаваме истинския критерий, съ който бихме могли да установимъ, до колко производителна е идеалистичната дѣйность при дадена конкретна форма.

(Слѣдва). **Сп. К-въ.**

НАПРАВЛЕНИЕ И ТЕНДЕНЦИЯ ВЪ ХУДОЖЕСТВЕНИТѢ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.

(**Есенни дни** — *А. Страшимировъ*).

Както е добрѣ извѣстно, художествената литература не е наука. При все това каквото и да ни се говори за свободната творческа дѣятелность на художника, фактъ неоспоримъ е, че сѫществуватъ школи и направления въ художествената литература, които се изразяватъ въ субективното отношение на художника къмъ онзи реаленъ миръ, който удохотворява въ произведенията си, както и къмъ специфичнитѣ свойства на този реаленъ миръ. Достатъчно е да си спомнимъ натурализма на Флоберъ, Мопасанъ и Зола, особено на Зола, който, независимо отъ силната натуралистическа тенденция, която влагаше въ своитѣ експериментални романи, възведе натурализма въ теория, споредъ която художникътъ, ни повече, ни по малко, е длъженъ, както мислательтъ, по единъ строго наученъ и обективенъ начинъ да възпроизвежда чистата истина. Или епресионизмътъ на тъй наречената модерни писатели или символизмътъ на Ибсена, безъ да говоримъ за толкова многото тенденции, които сѫ толкова, колкото и самитѣ художници. И това е съвсѣмъ понятно. Направлението на художника е първото

и най важно условие за стойностьта на неговитѣ произведения, независимо какъ разбираме тази стойность — дали отъ гледна точка на нѣкаква си естетическа наслада, или отъ гледна точка на нѣкакъвъ си реализмъ. Направлението е най-добрата гаранция за високото или ниско образование на художника. Интелигентностьта на художника е право пропорционална на силата и ясностьта на направлението, което прокарва въ произведенията си. Не е проста случайность, дѣто най-талантливитѣ художници сж и творци на особени направления, да не кажемъ и школи въ художествената литература

Ние казахме, че направлението е най-важното условие за цѣностьта на едно художествено произведение; това значи, че художникътъ прѣди всичко и надъ всичко е длъженъ да разбира, *какво* работи, пъкъ дори и да знае, *защо* работи. А това е възможно само, когато той е прѣди всичко *човѣкъ* образованъ, човѣкъ интелигентенъ. Вие можете да изхождате отъ каквато и да било гледна точка, когато цѣните едно художествено произведение, свободни сте да диритe въ него само естетически емоции, сладки илюзии, приятни блѣнове и каквото обичате, но прѣди всичко вие сте длъжни, ако за васъ живота не е безсмислена игрaчка, да се отнасяте сериозно, да искате непрѣменно отъ художника да влага каквито и да било цѣности въ произведението си, а то значи да искате отъ него едно високо образование, едно дълбоко разбиране на онзи реаленъ миръ, отъ който черпи творческо вдъхновение, или което е сжщото, да искате отъ него едно направление, единъ вишъ смисълъ въ неговитѣ произведения.

Да, такъвъ трѣбва да бжде прѣди всичко художникътъ. Това, може би, го знаятъ и нашитѣ художници, но фактъ е, че, съ малки изключения, тѣ не притежаватъ това условие и, което е още по-печално, не се стремятъ да го притежаватъ. Нѣщо повече, ние имаме, и то доста талантливи поети, които не притежаватъ даже никакво възпитание. Нашата поезия е проявление, съ изключения, разбира се, на нѣкакъвъ си низшъ егоизмъ, на нѣкакъвъ си простъ индивидуализмъ. Най-талантливиятъ нашъ пѣвецъ — скръбно е дасе констатира— е човѣкъ безъ всѣкакви социални чувства, да не говоримъ за идеи, е човѣкъ, въ когото кипятъ само страсти, инстикти и низши егоистически чувства. А претенции голѣми. Но поетътъ не живѣе въ безлюдно пространство. Въпрѣки силната негова индивидуалность, противъ която нищо не може се каза, ако не се проявява въ цинична форма, той е длъженъ да ни се показва въ поезията прѣди всичко като общественъ човѣкъ, инакъ непонятно е неговото натурничество въ ролята на помагачъ на общественото развитие, на блюститель на обществената съвѣсть и изразитель на нѣкаква си висша правда. А ако не е въ туй, то въ какво е висшето призвание на поета? Обаче, съвмѣстимо ли е служението на общественото развитие, будението на обществената съвѣсть и пазението на нѣкаква си висша социална правда, съ най-просташкото гавр·ние и най-хамалскитѣ обръщения спрѣмо всички категории хора на днешното общество. Разбирамъ да се осжждатъ извѣстни пороци, да се шибатъ най-безжалостно крѣпителитѣ на долното, на реакционното, на тъмното и на низкото въ живота. О, това е въ висша степень понятно за единъ поетъ! Това прѣди всичко би говорило за любовьта му къмъ хубавото, къмъ спра-

ведливото, къмъ свѣтлото, за безпрѣдѣлната му любовь къмъ нѣкакъвъ си висшъ идеалъ на човѣшко щастие. Такъвъ единъ поетъ да ни говори за собствената си безсмъртность, — колкото и да е нескромно даже за простия смъртенъ, — бихме му простили, но въ никой случай, когато той на лѣво и на дѣсно само глуми раздава. Подобни самозвани безсмъртни парнасци свършватъ съ спечелване пълно прѣнебрѣжение, пълно игнориране още прижнвѣ и вѣчно забравяние.

Но на прѣдмета си. Нашата непосрѣдствена цѣль бѣше не да доказваме липсата на идеали у нашитѣ поети, а да констатираме липсата на направление, изобщо, въ нашата художествена литература, което, частно за поетитѣ, е равносилно съ липса на идеали. Сетнѣ, ние въ никой случай не твърдимъ за абсулютно отсѫтствие на направление въ художествената литература, а само за липсата на завършено направление, което да служи като една потрѣбность на писателя, безъ която той да се чувствува немислимъ и невъзможенъ. Въ нашитѣ литератори, до колкото прозира нѣкакво си хилаво направление, дължи се не на особено схващание, което иматъ за свѣта, не на нѣкаква си висока образованость, съ исключение за отдѣлни единици, а просто на тѣхнитѣ стари възрения. Дѣйствително у по-старитѣ наши писатели може да се говори за една опрѣдѣлена насока, обаче, тя вече приема формата на натрапена тенденция, защото не е генетически свързана съ самитѣ имъ работи и не произтича отъ дълбокото проучване на материята, надъ която оперират. Въ тѣхнитѣ произведения по-скоро бихте се срѣщнали съ нѣкакъвъ си еснафски и дѣлничевъ буржуазенъ моралъ, нежели съ едно дълбобо и ясно освѣтление. Нѣкждѣ си този плитъкъ моралъ граничи съ най-дивъ шовинизмъ, както въ Вазовия разказъ изъ «Видено и чуто» — «Първиятъ младъ българинъ, който . . . ». А всичко това се обяснява прѣди всичко съ отсѫствието на каква-годѣ образованость у повечето наши стари и млади художници. Тамъ, дѣто липсва това условие, въ никой случай не може и дума да става за направление, а въ най-добрия случай само за вулгарна тенденция. А разликата между направлението и тенденцията въ вулгаренъ смисълъ на думата е много голѣма. До като направлението е една свѣтлина, която творческиятъ гений хвърля върху събитията и фактитѣ на художественото произведение, тенденцията, напротивъ, е нѣщо наложено, което вмѣсто да прави разбираемо произведението, напротивъ, затъмнява смисъла, който фактитѣ и събитията криятъ сами по себе си и по този начинъ тя спъва развитието на тѣзи събития и факти. Често пѫти тя е въ явно противорѣчие съ този смисълъ, съ свѣтлината, която носятъ фактитѣ и събитията на художественото произведение, и поради това тя се явява не само излишна, но и въ висша степень врѣдна за достоинството на едно художествено произведение.

* * *

Макаръ и излишно, но ние се считаме задължени да посочимъ на по-дълбокитѣ причини за хилавото сѫществуване на нашата художествена литература, или да посочимъ на обективнитѣ причини за тази липса на направление, на смисълъ въ произведенията на нашитѣ художници.

Всевизвѣстно е, че идеитѣ и чувствата, които художникътъ влага въ произведенията си, отговорятъ на една обществена дѣйствителность, на

опрѣдѣлени обществени отношения на хората, както и на съзнанието, което отгокаря на тѣзи отношения. Така щото, и най гениялниятъ художникъ не създава отъ нищо своитѣ произведения. Но въпрѣки грамадното значение на тази обществена дѣйствителность художникътъ е длъженъ да притежава и друго, съ не по-малко значение, условие — а то е да бѫде той отзивчивъ, възприемчивъ, чувствителенъ и впечатлителенъ. Какво значи всичко това и на какво се дължи то? Творческата дѣятелность на художника е сложенъ душевенъ процесъ и отговаря на едно висшо състояние на човѣшкото съзнание и, което е особено важно, на едно висшо обществено съзнание. Да обяснимъ сѫщностьта на творческата художникова дѣятелность, това значи да обяснимъ развитието и образуванието на неговото обществено съзнание. А това е колкото интересно, толкова и трудно. Ние ще да се помѫчимъ да се изкажемъ по този въпросъ.

Безспоренъ фактъ е, че общественото съзнание е производно явление. Реалнитѣ причини на неговото образувание се коренятъ въ обществено-економическитѣ условия на живота. Несъмнѣно, никоя личность, колкото и силна да бѫде, не си създава идеитѣ, отъ които е истъкано нейното обществено съзнание, непосрѣдствено възъ основа на обществено-економическитѣ условия, а повечето, да не кажемъ всички, — ги възприема по влияние въ завършенъ видъ. Обаче, рѣшителното значение на условията се състои въ туй, че, отъ една страна, *насочватъ* вниманието на личностьта къмъ *опрѣдѣлени* идеи, а отъ друга, че само при наличностьта на условията, идеитѣ могатъ да бѫдатъ *понятни* и, слѣдователно, полезни. Обаче, бързаме да направимъ една много важна оговорка. За насъ условията сами по себе си нѣматъ и не могатъ да иматъ никакво значение. Тѣ криятъ въ себе си значение до толкова, до колкото личностьта въ борбата за сѫществувание се допира до тѣхъ и до колкото тѣ ѝ служатъ като срѣдство въ тая борба. Ето въ туй допирание и въ туй употрѣбление на обществено-економическитѣ условия въ борбата за сѫществувание, въ личностьта постепено се развиватъ онѣзи вѫтрѣшни лични и социални чувства, онѣзи смѫтни стремления, онѣзи неясни надежди и онова разпокѫсано съзнание, които личностьта е добила подъ влиянието на условията и въ борбата за сѫществувание и които прѣдставляватъ онзи първоначаленъ опитъ, възъ който е възможно построението на едно висшо обществено съзнание. Този елементаренъ опитъ, добитъ непосрѣдствено отъ живота, ни кара именно да се вслушваме въ опрѣдѣлени обществени идеи и да ги възприемаме като жизнена потрѣба, кара ни да имаме опрѣдѣлена чувствителность, опрѣдѣлена впечатлителность и опрѣдѣлена възприемчивость. Само по себе се разбира, че за образуванието на едно обществено съзнание не сѫ достатъчни тѣзи елементарни осѣщания и чувства, а потрѣбно е и въздѣйствието и влиянието на готовитѣ вече идеи, които въ никой случай не бива да влизатъ въ колизия съ тѣхъ, съ осѣщанията и чувствата. Образуванието на по-сложнитѣ идеи, става непрѣменно посрѣдствомъ въздѣйствието на готови идеи — т. е. чрѣзъ влияние. Обаче, нека се помни добрѣ, че и най-простата идея би била абсолютно непонятна, ако тя не намираше въ съзнанието на личностьта онѣзи елементи, подъ видъ на непосрѣдствено добити чрѣзъ опита осѣщания и прѣдставления, отъ които се тя състои. И асла какво друго може да бѫде значението на кни-

гитѣ, които четемъ, на проповѣдитѣ, които слушаме, на прѣданията, които ни завѣщава миналото, ако не да помогнатъ на психическия процесъ за образуванието отъ проститѣ осѣщания и чувства все по-абстрактни и сложни идеи и понятия? Така се образува каквото и да било съзнание, така се образува и общественото съзнание. Така се образува то въ всѣка личность, така се образува то и въ самия художникъ, което е най-важното и съществено условие за него, безъ което той е положително немислимъ и невъзможенъ.

Общественото съзнание е живъ организмъ. То е подложено на непрѣкъсното усъвършенствуване или отпадъкъ. Ние говоримъ за общественото съзнание на активната личность, за която то прѣдставлява най-съществено оръжие въ най-висшитѣ проявления на борбата ѝ за съществуване. Когато ние говорихме за образуванието на общественото съзнание, то подразбирахме онова на активната личность, на борящата се личность, живота на която е верига отъ побѣди или поражения въ борбата съ условията, окръжающи нейното съществувание. Едва ли е нужно да доказваме, какво общественото съзнание въ подобни активни личности е резултатъ отъ колективенъ трудъ на цѣла обществена категория личности, отъ тѣхното непрѣкъснато сътрудничане, отъ непрѣкъснатото имъ влияние и въздѣйствие, което се дължи на общитѣ обществено-икономически условия на тѣхното съществувание. Нѣщо повече: общественото съзнание на цѣла една обществена категория, освѣнъ гдѣто е резултатъ отъ колективния трудъ на всички активни личности отъ тая категория, е още и резултатъ отъ непрѣкъсната и сложна обществена борба, която се води отъ отдѣлната личность или отъ категорията въ нейната цѣлость и която борба прѣдставлява само едно по-горно стъпало отъ борбата за съществувание, водена отъ отдѣлната личность прѣзъ продължение на нейния активенъ самостоятеленъ животъ. Ето по този именно органически начинъ въ крайно сложния лабиринтъ на обществено-икономическия животъ, всрѣдъ глухата непримирима борба за съществувание, която въ най-висшитѣ си проявления приема формата на организирана съзнателна обществена борба, се исковава общественото съзнание, както на отдѣлната личность, така и въобще на цѣли обществени категории, на цѣли обществени класи. Най-великата роля, която прѣдстои въ този грандиозенъ процесъ на създавание обществени идеи и идеали на отдѣлната личность, не е да измисли отъ нищо тѣзи идеи и идеали, а да помогне за по-бързото и правилно тѣхно сформирание, върху почвата на непримиримата и сложна обществена борба, да вземе участие, споредъ силитѣ си, въ органическото образувание на общественото съзнание отъ първоначалния опитъ, добитъ отъ обществено-активнитѣ личности въ борбата имъ за съществувание. Несъмнѣно, и ролята на художника не може да бъде по-друга. И ясно е, че, за да бъде напълно достоенъ въ тази си велика роля на обществено повдигане и самосъзнание, самъ трѣбва да се е школувалъ, самъ трѣбва да е прѣминалъ онѣзи фази на развитие подъ влиянието на стихийнитѣ обществени борби, задължителни за всѣка обществено активна личность, самъ трѣбва да е изпиталъ онѣзи безбройни влияния и въздѣйствия въ борбата за съществувание, безъ които е невъзможно създаванието на обществената личность. Само по този начинъ се обяснява връзката на великитѣ хора

съ великитѣ събития и само по този начинъ се обяснява връзката между бурнитѣ исторически епохи и бурнитѣ и силни исторически дѣятели, и обратно, между отпадъка и израждането на общественитѣ дѣятели съ епохитѣ на затишие и покой.

Съ казаното до тука, ние искахме да покажемъ, първо, начина, по който се развива общественото съзнание на художника и, второ, да посочимъ срѣдата, въ която той е длъженъ да се възпитава. Но нѣма съмнѣние, на художника не е достатъчно само обществено възпитание; въ такъвъ случай той би билъ само обикновенъ гражданинъ, но не и художникъ. Такъвъ той ще бжде само, слѣдъ като проучи внимателно оная обществена срѣда, живота на оная обществена категория, която ще възпроизвежда. Нѣма съмнѣние, слѣдъ като той е вече съ устоновено обществено съзнание, свободенъ е да захожда въ всички обществени сфери, може да възпроизвежда най-разнообразни явления изъ живота. Обаче, всичката тая най-разнообразна работа по необходимость ще носи печата на неговото обществено съзнание. Съ туй се обяснява единството и връзката между всичкитѣ работи на художника, колкото и различни да сж по съдържание. Общественото съзнание е наблюдателниятъ пунктъ, отъ който художникътъ гледа на свѣта и съвсѣмъ естествено е, че поради това той, колкото и талантливъ да бжде, все пакъ ще гледа на свѣта само отъ тоя пунктъ. Другояче не може и да бжде. За художника е необходимо да гледа на свѣта именно отъ тая страна, отъ която може обективно да вижда общественитѣ отношения на хората. Излишно е да доказваме тукъ, че друго проучване на обществения животъ е немислимо и невъзможно, и че то напълно задоволява добросъвѣстния и обективенъ читатель. Все съ общественото съзнание на художника се обяснява факта, гдѣто всѣки художникъ си има область, въ която се чувствува мощенъ и отъ която прѣдимствено взема сюжетитѣ си.

Читательтъ вижда, че ние дойдохме именно тамъ, отъ гдѣто започнахме. Сега е ясно, въ какво се състои значението на направлението и защо толкова високо цѣниме това значение. Още мислимъ, че сега е ясна разликата между направлението и тенденцията. До като първото дохожда слѣдъ проучването на живота отъ наблюдателния пунктъ на едно установено обществено съзнание и се изразява въ дълбока и на пръвъ погледъ невидима връзка между фактитѣ и събитията, то втората е една закърпа, е нѣщо наложено, нѣщо излишно — даже врѣдно, нѣщо, което, освѣнъ че не произтича отъ фактитѣ и събитията, но нарушава тѣхното правилно развитие, както и тѣхната органическа връзка.

* * *

Горнитѣ сжждения неволно изпъкнаха въ съзнанието ни, подъ прѣснитѣ впечатления отъ прочита на «*Есенни дни*». Ние се задоволихме да изложимъ само тѣзи си сжждения, не защото повѣстьта не възбужда и други, а защото мислимъ да обърнемъ внимание на основния недостатъкъ, който е общъ за всички почти работи на г. А. Страшимировъ, пъкъ и на всички наши белетристи, и който се състои въ липса на направление, въ господството на вулгарна тенденция.

Нека пристжпимъ сега къмъ самата повѣсть: «*Есенни дни*».

Сюжетътъ на *«Есенни дни»* е изъ нашия селски животъ, а извѣстно е, че животътъ на село е първобитенъ и тъменъ. Колко и тъменъ, обаче, все е животъ, и този, който се нагърбва съ неблагодарната задача да рисува този животъ, длъженъ е да ни го прѣдстави въ неговата първобитность и тъмнота. Но г. Страшимировъ, както е извѣстно, е идеологъ на най-отживѣлитѣ обществени категории, а, слѣдователно, и на селенията. Тази му роля е въ зависимость отъ неговото демократическо доморасло мировъзрѣние. Ето този именно своеобразенъ демократизмъ, заедно съ слабата художническа възприемчивость, е побъркалъ на г. Страшимирова да улови характернитѣ битови черти на нашия селски животъ. Съ туй се обяснява неправдивостьта на повѣстьта и, изобщо, голѣмитѣ ѝ белетристически недостатъци.

Повѣстьта започва съ сѣдянка и свършва съ свадба. Всичкитѣ перипетии и детайли прѣдставляватъ или моменти отъ романтическото задомяване на героитѣ или зависящи отъ него събития. Драматизмътъ е простъ, фалшивъ и невъзможенъ. Състои се въ сблъскването на нѣкаква си стара вражда между родоветѣ на влюбенитѣ съ романтическата любовь на послѣднитѣ и съ тѣхното неукротимо стремление да се съединятъ. Вражда фалшива и невъзможна, когато и да е, а още повече днесъ. Съ туй не искаме да кажемъ, че сѫ съвсѣмъ невъзможни подобни чувства за селянина — ние отричаме тѣхното господстующе значение, каквото иматъ въ повѣстьта. Сѫщо тъй, не отричаме, че селянинътъ е способенъ да люби, както и да се интересува отъ любовьта на близкитѣ си, но отричаме господствующето значение на тази способность, каквато има въ повѣстьта. Любовьта, както и всички лични и социални чувства, съ които е тъй бѣдна душата на селянина, прѣди да играятъ ролята на факторъ въ неговия тъменъ и първобитенъ животъ, иматъ съвсѣмо второстепено значение и сѫ въ зависимость отъ другъ много по-силенъ факторъ, който опрѣдѣля цѣлокупния обществененъ и културенъ животъ на селянина *). Този първостепененъ факторъ е имущественото състояние на селянитѣ или, по-общо и по-опрѣдѣлено, състоянието на производителнитѣ сили, което се изразява въ начина на обработването и въ начина на владение земята. Вслѣдствие на това, селянинътъ въ всичко е дѣте на земята, на която и за която той живѣе. Въ нея се ражда, съ нея живѣе и въ нея умира. Много понятно, разбира се. Ако търговецътъ, прѣдприемачътъ, фабрикантътъ и, изобщо, капиталистътъ е тъй привързанъ към собствения си капиталъ, печалбата на който му доставя охоленъ животъ, слава, могѫщество, извѣстность, уважение, или ако идеята за прѣмахване експлоатацията

*) Дохожда ми на умъ една картинка изъ разказа на Максимъ Горкий: „Малъва“.

Стоятъ на морския брѣгъ двама селяни — синъ и баща — и любовницата на послѣдния — Малъва. Разговорътъ имъ се води върху живота на селянитѣ и на босяцитѣ: Ето и самата картинка:

„Кога разговорътъ имъ се прѣкѫсналъ, Яковъ, като въздъхналъ, замислено проначесалъ:

— Като че край нѣма това море . . . . И тримата, мълчайки, изгледали лежащата прѣдъ тѣхъ пустиня.

— Но ако би било всичко туй земя — възкликналъ Яковъ, като широко разтворилъ рѫцѣ. Че ако би било чернозёмъ! . . . че да го разоря!“

на труда отъ капитала съединява пролетарията отъ всички страни въ образцово дисциплинирани партии и ги въодушевлява повсемѣстната, непрѣкъсната и героическа борба съ колосалната сила на капитала, то защо и земята, която е източникъ на всички блага — колкото и скромни — на селянина, която го кърми и пои, защо той да не живѣе за нея, да не се стреми къмъ нея, защо той да не се радва и тъгува за нея? Всеизвѣстна е привързаностьта на селянина къмъ земята, неговата безпрѣдѣлна любовь къмъ нея. Едно трѣзво взиране въ живота на село е въ състояние да убѣди всѣкиго, че бѣдната селска душа пулсира исключително подъ мощното влияние на економическитѣ условия, подъ които се намира днешното имуществено състояние на земята. Всички прѣдстѫпления, всички кавги, всички радости и скърби иматъ за обектъ земята. На насъ липсуватъ статистически дани, но ние и безъ туй сме дълбоко убѣдени, какво женитбитѣ, ражданията и умиранията, както и различнитѣ видове престѫпления на село, сѫ въ зависимость отъ степеньта на плодородието. И ако отидемъ по-дълбоко да диримъ причинитѣ изобщо, на селския битъ, ние сме напълно увѣрени, че ще ги намѣримъ въ състоянието на цѣлокупнитѣ условия на селския битъ, отъ които първо мѣсто държи състоянието на работната земя. Но ние тукъ имаме прѣдъ видъ само селската обществена психология. Ето за нея ние категорически твърдимъ, че се опрѣдѣля отъ поземелнитѣ имуществени отношения.

Но имущественитѣ отношения на селянитѣ не сѫ постоянна величина, не сѫ непромѣнливи, а сѫ подложени на непрѣкъснато измѣнение и влияние. Ето тѣзи измѣнения и въздѣйствия сѫ, които реагиратъ върху живота на селянина и тѣ сѫ, които въ всѣки опрѣдѣленъ моментъ опрѣдѣлятъ конкретнитѣ радости, скърби и стремления и пр. на селянина, изобщо, опрѣдѣлятъ неговия душевенъ животъ. Извѣстно е днешното имуществено състояние на селянитѣ. Непрѣкъснато се изплъзва земята изъ жилеститѣ рѫцѣ на селянина. И какво ли не прави горкиятъ, за да я запази, за да я задържи? Подлага се на най-жестоки лишения, измъчва се безпрѣдѣлно, не си дояда, не си доспива, прѣвърналъ се е на настоящи робъ на тая грѣшна земя и — уви! — напразно. Въ тая велика борба на животъ и смърть той е осѫденъ на жестоко поражение отъ стихийното економическо развитие на днешното общество. И ако има нѣщо достойно за вниманието на просвѣтения човѣкъ, отъ това което става днесъ на село, то е онзи великъ драматизъмъ, оназй повсемѣстна трагедия, гдѣто полупросвѣтениятъ селянинъ води неравна и безуспѣшна борба съ стихийното историческо развитие.

Повѣстьта, както вече съобщихме, нѣма за рѫководяща идея извѣстно събитие, което да характеризира социалния драматизъмъ на село, а една невѣроятна романтическа свадба. Безъ съмнѣние, авторътъ е абсолютно свободенъ въ избора на сюжета; обаче, той е длъженъ и въ една свадба да ни разправя правдиви нѣща, да ни възпроизвожда типични прояви изъ малкия кѫтъ, който иска да възпроизведе въ произведението си. Посочениятъ отъ насъ социаленъ драматизъмъ, като широка вълна залива тъмния и мѫченъ животъ на селянина, и ето защо, когато ни се говори дори за нѣкаква си свадба, колкото и невѣроятно, ние съ право искаме да чуемъ ехото на този великъ драматизъмъ, и непрѣменно бихме

го чули, ако ни се говорѣше искрено и правдиво. За жалость, въ повѣстьта нищо подобно не виждаме. Съвсѣмъ неумѣстно е свързана любовната драма на влюбенитѣ съ една разправия на селото за нѣкаква си селска мера, владѣяна нѣкога си отъ нѣкой си Едренски чифликъ-сайбия, а слѣдъ прѣселването му, прѣзъ освободителната война въ Одринъ, — обсебена отъ държавата. При това — невѣроятно нѣщо — самата селска разправия е поставена въ зависимость отъ невинната любовна драма. Ние положително не можемъ да разберемъ подобно чудовищно разбъркване на събития, които по самата си природа нѣматъ и не могатъ да иматъ нищо общо по между си. Едни и сѫщи лица едновремено участвуватъ въ двѣ съвсѣмъ различни събития, обстоятелство, което внися хаосъ, както въ развитието на моментитѣ въ повѣстьта, тъй и въ главитѣ на самитѣ дѣйствующи лица, а естествено сѫщия хаосъ се внися и въ съзнанието на читателя. Подобна галиматия е буквално немислима, въ който и да било животъ; тя е въ пълно противорѣчие съ законитѣ на човѣшкото мисление и дѣйствувание. И тази бърканица, това невъзможно прѣплитание испълва цѣлата повѣсть.

Освѣнъ това чудовищно прѣплитание, за което току-що говорихме, нека спомѣнемъ и за фалшивото душевно състояние, въ което авторътъ туря дѣйствующитѣ лица. Не говоря за фалша, произтекающъ отъ романтичната ситуация на повѣстьта, фалшъ, който се състои въ дълбокото противорѣчие между реалния селски животъ и онзи въ повѣстьта, за туй вече говорихме, ако и бѣгло. Искамъ да обърна внимание на фалша въ душевното състояние на дѣствующитѣ лица сами по себе, а особено въ душевното състояние на двамата приятели Джонко и Боньо, които сѫ и героитѣ на повѣстьта. Колко и да е недѣйствителенъ единъ художественъ типъ по отношение на извѣстна дѣйствителность, все пакъ той трѣбва да прѣдставлява правдива илюзия, ако може тъй да се каже; то значи да има съотвѣтствие и психологическа послѣдователность въ душевнитѣ качества и състояния, които му прѣписва и въ които го поставя авторътъ. Всички чувства, мисли и дѣйствия, които върши героятъ, трѣбва да проистичатъ отъ характера му, отъ основнитѣ негови особености, а това значи да има послѣдователность и съотвѣтствие между душевнитѣ свойства и състояния, които прѣживява. А тъкмо туй не е спазено отъ автора, особено къмъ посоченитѣ герои — Джонко и Боньо. Първиятъ отъ тѣхъ, именно Джонко, върши невѣроятни нѣща, които и единъ умоповрѣденъ не е въ състояние да извърши. Отъ извънредно многото примѣри ние ще наведемъ само единъ, защото мислимъ и той е достатъченъ за подтвърждение на думитѣ ни.

Въ надвечерието на свадбата на Ангелина—любовницата на Джонко, — съ неговия съперникъ—Писаря Майдовски, — именно въ сѫбота вечерь — Джонко го освобождаватъ отъ затвора въ града. Казватъ му, че на другия день любовницата му ще се вѣнчѣе за писаря. Отъ града до селото има повече отъ 30 километра, и Джонко, обзетъ отъ прѣдчувствието за страшното нещастие, което ще го сполѣти на другия день, щомъ излиза изъ затвора, устремилъ се почти тичишкомъ къмъ селото. Нѣма нужда да си сърдцевѣдецъ, за да знаешъ, какво е могълъ да чувствува прѣзъ това време младиятъ момъкъ. Но авторътъ си нѣмалъ работа, та

накарва горкия момъкъ да пѣе едва ли не прѣзъ всичкия пжть divни пѣсни:

„Далечъ изъ пжтя отъ къмъ града долиташе ясенъ мжжки гласъ, проточилъ волна, но безкрайно тжжна пѣсень:

Вѣтре ле хладенъ, що вѣешъ,
Я постой вѣтре почакай,
Нѣщичко да те попитамъ,
. . . .“

Да, това не е обикновенъ романтизъмъ, а особенъ български псевдоромантизмъ. За насъ тоя фалшъ е лесно обяснимъ. Той е въ непосрѣдствена зависимость отъ особенитѣ възгледи на автора, изобщо, за живота. Тѣзи особени възгледи имено не позволяватъ на г. Стр. да не вижда на село друго, а само любовенъ животъ и то своеобразенъ нѣкакъвси любовенъ животъ. «Защото нема е тегло, на орань, сѣидба, косидба? Нема е тегло на жетва и вършидба? Трудътъ, макаръ и черенъ, макаръ и денонощенъ — е благороденъ: той е благословенъ отъ Бога. Ама пъкъ нема е въ него животътъ?» А това най-малко значи, да не познавашъ този „черенъ“ и „денонощенъ трудъ“. Само онзи, който нарочно не иска да вижда този «черенъ и денонощенъ трудъ», да вижда голѣмата зависимость на този «черенъ и денонощенъ трудъ» съ цѣлокупния животъ на селянина, само той е въ състояние да мисли, че «веселието е по хора́ и сѣденки: тжгата е по изражданата младость на вчерашнитѣ отрастъци....» А това значи да идеализирашъ и да не говоришъ искрено и правдиво. Ето защо ние виждаме въ повѣстьта една съ нищо неоправдана, невѣрна идеализация на тъмния и мжченъ животъ на селянина и нищо друго.

И-въ.

Селски работници.

(Къмъ историята на българското работничество).

Ще се помѫчимъ да прѣдставимъ селското ни работничество въ разнитѣ му форми и видове, съ особноститѣ му и т. н., както е то сѫществувало прѣди освобождението ни.

Прѣди всичко не трѣбва да се изпуска изъ прѣдъ видъ, че селскитѣ работници сѫ изпълнявали различни работи въ общото селско стопанство и въ ступанството на частнитѣ селски домакинства. Въ това отношение този, който работи на отдѣлно стопанство, т. е, на извѣстенъ глава на частно ступанство, и онзи, който върши една опрѣдѣлена работа на всички селски ступанства — на селото, се твърдѣ много различаватъ. Първия е подъ постоянния личенъ надзоръ на господаря си, живѣе у дома му или при стоката му и т. н., когато другия живѣе по-самостойно, у своя кѫща съ сѣмейството си и т. н. Понеже изобщо мерата и пашитѣ на нашитѣ села сѫ били и сѫ общи и понеже отдѣлнитѣ ступанства сѫ имали по малко добитъкъ, — 3—4 крави, 1—2 кобили и биволици и т. н., — то затова е имало и има сега общи за цѣлото село «селски»: говедари, телчари, свинари, конари, биволари, воловари и др. такива. Въ селото на нѣкой мегданъ или вънъ отъ селото «на края» сутринь се събиратъ на едно мѣсто говедата, на друго—свинетѣ, слѣдъ тѣхъ пъкъ конетѣ и т. н. и отиватъ на чарди едни слѣдъ други по разни пѫтища изъ селската мера на обща паша. Въ нѣкои мѣста лѣтѣ сѫ се образували сѫщо сборни чарди отъ овци и кози, които, както и селскитѣ свини, говеда и т. н., се каратъ на паша отъ единъ общъ пазачъ, който ги откарва сутринь на паша, а надвечерь ги закарва обратно въ селото, дѣто ступанитѣ имъ ги прибиратъ обикновено още „отъ края“.

Отъ това, че нашитѣ селени сѫ обработвали земитѣ си, като сѫ ги дѣлили на нѣколко части, зони, обикновенно, на 3—4: една, която е посѣта, друга подъ угарь, която ще се посѣе на слѣдната година, третя, която е посѣта съ лѣтна посѣвка, като мамули, просо, дини, и която на слѣдната година пакъ ще се посѣе, четвърта, посадена съ лозя, или запазена като естествени ливади и т. н., — отъ това произтичатъ общи интереси за селенитѣ и необходимость да иматъ общи или „селски“ служители, каквито въ нашитѣ села е имало и има не единъ-двама, а цѣла редица, които срѣщу опрѣдѣлена заплата вършатъ извѣстна „селска“ работа. Такива сѫ различнитѣ пазачи на нивитѣ и мерата („полякъ“, както казватъ шопитѣ, „мераджия“ по турски и т. н.), на лозята, на ливадитѣ, на бостанитѣ и мамулитѣ и на селскитѣ гори. Всички тѣзи „селски“ говедари, биволари, свинари, пазачи на мера, гора, лозя и т. н. напомнятъ въ силна степень комуналния редъ на работитѣ, тъй както самото комунално владение

ни се показва отъ общото владѣние и ползуване отъ мерата, пазбищата, водитѣ и горитѣ. До тука показанитѣ селски работници изпълняватъ чисто стопански функции, а пъкъ има и други «селски» работници, които изпълняватъ социални, нуждни на живущитѣ на едно мѣсто селски домакинства, работи, като пазение на редъ и безопасность нощемъ, прѣдаване на заповѣди, разпореждания и т. н. Това сѫ селскитѣ пандури и кехаи, които прѣдставляватъ единъ видъ куриери и мѣстна селска полиция. Слѣдъ тѣхъ вече по стълбата на общественитѣ служители въ селото идатъ, като прѣдставляющи по-високо стѫпало, селскитѣ първенци (кметове, кнезове и т. н.), поповетѣ, изпълняющи религиознитѣ обряди и учителитѣ. Разгледахме всички видове работници, които прѣзъ извѣстно време срѣщу възнаграждение, вършатъ една обща работа за селско-стопанскитѣ единици въ едно село, по която причина се наричатъ «селски» кехаи, говедари и т. н.

Има други селски работници, които работятъ само на ограничено число лица и стопанства, като имъ пасатъ говедата, напр. йозоветѣ *), пазятъ бостанитѣ и т. н., но тѣ не сѫ селски, макаръ да сѫ твърдѣ близки до тѣхъ.

Отдѣлението на групи селски стопанства, които покрай общото селско стопанство, да иматъ и други, като това, напр., да си посѣятъ нѣколцина мамули, или да иматъ свое стадо отъ говеда и т. н., е доста важно за селенитѣ и тѣ почти всѣкога сѫ се противили на тоя сепаратизмъ.

Слѣдъ тая втора и, сравнително първата, малка група селски работници идатъ работницитѣ при отдѣлнитѣ селски стопанства, т. е. работницитѣ при частнитѣ лица. Тая група работници е най-голѣма. Всѣка селско-стопанска единица, имаща за работящи сили единъ мѫжъ съ жена и тѣхнитѣ дѣца, има почти всѣкога нужда отъ помощь, било временно прѣзъ жътва и харманъ, било за прѣзъ цѣлата година. Тукъ се явява селския чиракъ, наемника на земледѣлеца, който се «цѣнява» или «главява» при нѣкой господарь отъ Георгьовъ-день до Димитровъ-день, или за цѣла година. Той върши всѣкаква работа въ селското домакинство: оре, копае, жъне, прѣнася снопи, вършѣе, засѣва, гледа прѣзъ зимата добитъка, ходи за дърва, прави ограда на двора и нивата, може да бѫде испратенъ да пасе овце, ако нѣма работа, да отиде да работи другадѣ за въ полза на чорбаджията и т. н. и т. н. Съ специална работа сѫ били чирацитѣ овчари. Главения за овчарь обикновено ходи катадневно да пасе овцетѣ или козитѣ, безъ да бѫде натоварванъ съ друга работа.

Временни работници (работящи срѣщу заплата на день или «гюнлюкчии»). — Селскитѣ стопанства на индивидуалнитѣ фамилии, както казахме, сѫ се нуждаели почти при всички по-важни моменти на земледѣлческото стопанство отъ външни работни

---

*) За йозоветѣ вижъ статията ни „Скотовъдството въ България“, въ „Ново Време“, кн. 10, 1900, IV год.

сили. Тая нужда за тѣхъ е била и е особно осѣтлива при копаньта на мамулитѣ и лозята, при жътва и вършидба и т. н. Прѣзъ такова време земледѣлската работа не търпи отлагане и ступанитѣ се принудяватъ да търсятъ външни работни ржцѣ. Ние тукъ казваме нарочно външни, а не наемни работни ржцѣ, защото желаемъ да обърнемъ внимание върху обстоятелството, че затвореното ни ступанство е удовлетворявало нуждата си отъ работни ржцѣ не само съ наемничество. Правили сж се условия още прѣзъ зимата за «помагане» отъ момичета и момчета прѣзъ жътва или харманъ; роднинитѣ, щомъ свършатъ своитѣ работи, сж ходили по обичай да помагатъ на своитѣ, които сж сами, т. е. които нѣматъ много работни ржцѣ; викали сж момичета и момчета на „меджии" да жънатъ, и т. н. Това сж били се особни спомагателни срѣдства за удовлетворение нуждитѣ отъ работни ржцѣ за селскитѣ ступанства, защото тогава наемничеството е било по-слабо развито и защото, главно, всички селени въ тѣзи важни моменти, като жетва, копань и т. н. сж имали своя работа. Затова тогава на чуждата работа не се е гледало добрѣ; тя се е считала за нѣщо лошо, позволено за сиротитѣ и крайно бѣднитѣ. Съ най-лошо око се е гледало на баща, който праща чадата си по чужди врати, т. е. да работятъ чужда работа; за такъвъ баща се е считало, въ всѣки случай, че нѣма добра урисия. Една поговорка казва, че съ „чужда работа домъ не се събира". За първия случай, именно помагането, трѣбва да кажемъ, че е билъ най-важното срѣдство за доставка на работни сили при особно трудни моменти. Общеразпространено е било у нашитѣ селени че само да си даватъ и вематъ „на заемъ" брашно, хлѣбъ и т. н., но и да си помагатъ съ работа, която отсетнѣ се възвръща. Напримѣръ, единъ селенинъ праща 3—4 или 7—8 дена момичето или жена си да копае мамули на другиго, който пъкъ отъ своя страна повръща тия работни дни прѣзъ жетва, като изпраща своята жена или момичетата и момчетата си да жънатъ 2—3 дена. Днесъ, обаче, вземането и даването „на заемъ" е значително смалено, помагането почти исчезнало, а меджийтѣ се измѣниха въ работене съ пари прѣзъ празднични дни. Но и прѣди освобождението тѣзи срѣдства, както казахме, сж били спомагателни и наемничеството въ редъ случаи е удовлетворявало нуждитѣ отъ работни ржцѣ на затвореното ни ступанство. — Първо, както казахме, се е считало позволено на сиромаситѣ и крайно бѣднитѣ да работятъ чужда работа. Споредъ народнитѣ ни пѣсни, ставатъ аргати и отиватъ по чужди села, на чужда работа, да ядатъ чужди хлѣбъ сирацитѣ и тѣзи, на които родителитѣ сж лоши, нескопосни, пияници и т н.

Момитѣ и момцитѣ сж се отдѣляли отъ домашнитѣ, отъ своитѣ работи и сж ходили да работятъ по нѣколко дни съ гюндюкъ, т. е. съ дневна заплата, за да си набавятъ срѣдства за украшения — мониста, забрадки, папуци и други такива. Ето защо въ селата ни прѣзъ моментитѣ, когато земледѣлското ступанство изисква много работни ржцѣ, е имало мнозина, които сж работили

по нѣколко дни чужда работа съ надница, било по жътва и вършидба, или прѣзъ време, когато се копаятъ бостани, лозя, мамули и т. н. Тѣзи пъкъ стопанства, които сѫ имали особно нужда за по-дълго време отъ работни рѫцѣ, сѫ хващали „жътварки", или „харманджийки", т. е. момичета или жени, условени да работятъ срѣщу заплата до свършването на жетвата или вършидбата. Порѣдко сѫ ставали харманджии и жътвари момчета и мѫже. Ако и нагледъ така малко, само по за нѣколко дни, но наемничеството, споредъ насъ, е давало много работни дни на селското ни стопанство. Въ тая форма то е било навсѣкѫдѣ разпространено и събрани работнитѣ дни, гюнлюцитѣ, прѣзъ жътва, вършидба, копань и т. н. биха дали едно внушително число. На статистицитѣ е познато, че голѣмитѣ числа се получаватъ отъ подобни на горнитѣ малки, а житейската опитность казва, че „капка по капка гьолъ става". — Горнитѣ жътварки и тѣмъ подобнитѣ наемници не трѣбва да се смѣсватъ съ жътваркитѣ, които на чети сѫ слизали отъ Търновско и Габровско въ Тракия и изобщо отъ високитѣ балкански мѣста по равнинитѣ и сѫ ходили така изцѣло на чети да жънатъ. Къмъ тия чети отъ моми и жени трѣбва да присъединимъ и жътварскитѣ чети отъ мѫже, които сѫ ходили подъ рѫководството на драгомани въ бейски и други турски чифлици да жънатъ.

Като вземемъ прѣдъ видъ лицата или стопанствата, на които сѫ работили работницитѣ и продължителностьта на работата имъ, получаватъ се слѣднитѣ форми на работничеството ни прѣди освобождението: 1) общи или *селски*: говедари, коняри, биволари, телчари, свиняри и т. н. въ скотовъдството; мераджии, пазачи на лозя, мамули, бостани и т. н. въ земледѣлието и пандури, кехаи, учители и т. н. въ селското общежитие; 2) такива, които сѫ работили на опрѣдѣлено число лица или стопанства, като пазятъ отдѣлнитѣ имъ посѣви отъ селскитѣ, като пасятъ добитъка имъ (йозове *) и т. н. Отъ естеството на земледѣлската и скотовъдската работа, която сѫ вършили, означенитѣ групи работници сѫ били такива за едно продължително време, постоянни. 3) а. Земледѣлчески работници при частни лица или стопанства сѫ такива за цѣла година или за половина, или, най-послѣ, само за прѣзъ време на жътва и вършидба, като жътваркитѣ и харманджиитѣ. Тая часть отъ земледѣлскитѣ работници при частни стопанства сѫ сѫщо постоянни, защото се „цѣняватъ" за цѣла година или за половина, което се повтаря, ако не до животъ за лицето, то поне за нѣколко години. Ето защо изброенитѣ до тукъ групи наемници ние ги схващаме като *постоянно или продължително наемничество*. б. Има, обаче, както видѣхме, друго наемничество, което трае само отъ 1—2 до 4—5 дена особно за младитѣ членове на селскитѣ стопанства, за момичетата и момчетата, които при копань

*) Вижъ „Скотовъдството въ България".

на бостани и лозя, въ време на жътва и вършидба, при събиране на мамули и т. н. работятъ съ гюнлюкъ чужда работа. Това е една форма на *кратковременно или случайно наемничество.* Тука обикновената, главната работа на лицето не е наемничество и то може да мине безъ него.

Освѣнъ тѣзи форми на наемничество имало е и други случаи, дѣто срѣщу заплата селенинътъ се е уславялъ да извърши една опрѣдѣлена работа. Напримѣръ, единъ селенинъ взема да пожъне една чужда нива срѣщу заплата. Тукъ не се смѣтатъ работнитѣ дни, не се гледа на пространството, а работи се „гьоторе", на кутурица, изцѣло. Тоя начинъ на работение е билъ много разпространенъ, споредъ насъ, защото селенинътъ, който взема работа, я върши съ жената и дѣцата си, а отъ друга страна и измѣрването, за да се работи и заплаща на увратъ или кило, е било съпроводено съ трудности и губене на време, па и не всѣки селенинъ е умѣялъ да го извърши точно и да е убѣденъ, че нѣма грѣшка; най-послѣ, като се опрѣдѣли една цѣна за работата, избѣгвало се е всѣко прѣсмѣтане и всѣка волна или неволна грѣшка,—което сжщо е било отъ извѣстно значение за онова време.

Друга форма на наемничеството прѣдставляватъ споменатитѣ по-горѣ чети отъ жътвари, които сж ходили по бейски и други чифлици и сж работили „на кило". Тѣ сж имали „драгоманинъ", прѣдводитель, който намира и спазарява работата, и който обикновенно бива чикъмджия и заявява претенции прѣдъ господаря за храна и т. н. Жътваритѣ въ четата сж се дѣлили на групи и всѣка група си е опрѣдѣляла по двама души, отъ които едина прави въже, а другия вързва снопа. За да нѣма отвличане отъ работа, всѣкога е имало и носачъ на вода. Таквазъ чета, значи, е не просто сборъ на жътвари, а организирана единица. Тука и послабия и непохватливъ въ жътвата е трѣбвало да кара чикъма наредъ съ по-силния и по-искусния. Затова слѣдъ свършването на работата сж получавали равни дѣлове. Тѣзи чети отъ селата изъ Одрински вилаетъ, както ми е разказвано, сж ходили на жътва отъ 25 дни до мѣсецъ и половина. Ходили сж само мжжетѣ, като сж оставяли своята жътва на женитѣ и дѣцата си.

Цѣльта на това ходене съ чети на жътва е била да се спечелятъ 100—150 гроша за царскитѣ давнини. Често тѣзи жътвари сж били посрѣщани отъ заптиетата и чорбаджиитѣ прѣдъ селото и имъ сж вземали паритѣ прѣди да стигнатъ въ домоветѣ си. — Работата на жътваритѣ въ чети е била трудна, най-усилена, Често сж падали на чикъма отъ топлина, спали сж на нивитѣ, дѣто жънатъ, подъ открито небо. Мислитѣ пъкъ, че сж оставили своитѣ посѣви на жена и дѣца, не сж били отъ естество да ги утѣшатъ. Често тѣзи жътвари сж правили втора жътва, като се върнатъ въ селото си, дѣто сж намирали прѣгорѣли и испопадали отъ дъждове своитѣ посѣви.

Отъ примѣра за жътварскитѣ чети виждаме, какъ индивидуалния трудъ на селенина отъ едно още натурално стопанство

става социаленъ, щомъ той излѣзе, така да речемъ, на сцената, стане наемникъ и влезе въ отношения съ другитѣ работящи. Но и друга една особность прѣдставятъ тѣзи чети. Ако се зададе въпросъ, защо тия жътвари се организиратъ въ чети, коя е причината на това, — то мнозина, които не сѫ навикнали да анилизиратъ обществено-економичнитѣ явления, било че иматъ знание, или не за така наречения естественъ факторъ въ ступанството, — биха безъ най-малко колебание отговорили, че причината е самото естество на тая земледѣлческа работа. Има много ниви да се жънатъ, трѣбатъ много рѫцѣ, които работятъ по-успѣшно, като се организиратъ, — ето отговора, на който, за да дадатъ по-голѣма тѣжесть, наричатъ го простъ и естественъ. Би било съ едно размѣстване на думитѣ да се каже, че тоя отговоръ е само естествено простъ. Сега тѣзи жътварски чети се измѣствали отъ машинитѣ за жътва, — което значи, че при една по-съвършена техника тѣ не могатъ да сѫществуватъ. Отъ тука би почналъ възражението си единъ вѣренъ наблюдатель на живота. Отъ друга страна фактътъ, че тия жътварски чети сѫ се организирали прѣдъ видъ жътвата на чефлишкитѣ земи, показва тѣхната връзка съ едрото землевладѣние. Ние мислимъ слѣдъ това да е ясно, че сѫществуването на четитѣ се е прѣдизвиквало и зависѣло отъ тогавашната техника на едрото землевладѣние и земледѣлие, т. е. отъ чисто обществено-економични причини, а съвсѣме не отъ нѣкакъвъ естественъ факторъ въ ступанството. — За тѣзи жътварски чети направихме едно отклонение, което ни се вижда умѣстно, тъй като искахме съ примѣръ да покажемъ, какъ държавата е въздѣйствувала на селенитѣ земледѣлци да напущатъ своята работа и да ставатъ наемници, за да изплащатъ паричнитѣ си задължения. Тѣзи чети отъ жътвари, а сѫщо и балканскитѣ чети отъ момичета-жътварки прѣдставляватъ особна форма наемничество, защото тѣ се явяватъ само въ чети, по много на едно и организирани, поради което ги схващаме като особно *масово или организирано наемничество.*

Отъ натуралния характеръ на тогавашното ни селско ступанство, дѣто паричната размѣна е била още слаба, сѫ произлизали нѣкои особности и за тогавашнитѣ наемници. Главното е, че тѣмъ се е плащало въ повечето случаи въ натура. Говедарьтъ е вземалъ една-двѣ крини жито и 1—2 оки брашно на глава добитъкъ, при отелванието на всѣка крава му се е давало по една „пугача“, на Великъ-день яйца и т. н. Сѫщо за биволара, коняра и всички други. Общеразпространено е било всички тия работници да бѫдатъ хранени отъ селото. Ходили сѫ отъ кѫща въ кѫща да вечерятъ, или сѫ получавали храна за обѣдъ и вечеря. Пазачитѣ на мерата, лозята, бостанитѣ и т. н. сѫ вземали обикновено пакъ по една или двѣ крини жито било „отъ кѫща“ (отъ ступанство), или на дюлюмъ посѣта повърхность. Това почти и днесъ е така съ „селскитѣ“ говедари, пазачи и т. н. Обаче, земледѣлскитѣ ра-

ботници, било постоянни, било случайни, днесъ се „главяватъ" или „цѣняватъ" съ пари. По-прѣди и тѣ сѫ се пазарили — овчаря за 10—15 овце, земледѣлския работникъ за една-двѣ крави, за едно лозе или за нѣкоя нива. — Тѣзи, които нарекохме случайни работници-наемници, сѫ работили почти всѣкога съ пари, било като копачки, жътварки, харманджии и т. н. Паритѣ, които сѫ получавали тѣзи моми и момци, сѫ ги харчили въ града за купуване на дребни работи, обувки и разни украшения. За забѣлѣзване е, че посрѣдствомъ тѣзи дребни, можемъ да кажемъ, луксозни работи, си е пробивала пѫть паричната размѣна въ селата и е чудно дори, че младитѣ членове на селското ни затворено ступанство сѫ се отдѣляли временно отъ него и сѫ ставали наемници, за да удовлетворятъ такива нагледъ дребни Но това сѫ били за тогавашното време нови нужди, които сѫ се удовлетворявали съ нови срѣдства. И по-сетнѣ все новото караше нашия селенинъ да прибѣгва по-често къмъ паритѣ и пазаря за удовлетворение на общественитѣ си нужди. А по-напрѣдъ плащането за трудъ и други услуги е ставало, както казахме, въ натура. По сѫщия начинъ се е плащало и на религиознитѣ служители и на учителитѣ дори, особно селскитѣ, като имъ се е давало жито по нѣколко кила, като имъ се засѣвало по нѣколко декара мѣста и като имъ се давало храна прѣзъ годината, за което тѣ сѫ ходили отъ кѫща въ кѫща да вечерятъ, напримѣръ, или пъкъ имъ се е занасяла храната въ жилището имъ.

За наемничеството по полъ и възрасть ще кажемъ въ двѣ думи, че го е имало. Малки момченца отъ 8—10 години сѫ били цѣнявани особно за овчарчета и воловарчета и сѫщо такива момиченца за бавачки на кърмачетата по жътва, или както ги наричатъ „ваи", отъ „ваювемъ". Момитѣ и момцитѣ, както видѣхме, сѫ ставали, най малко, временни наемници. Мѫжетѣ сѫ ставали биволари, говедари, пóляци, а отъ женитѣ само сиромахкинитѣ и вдовицитѣ сѫ работили по-често чужда работа.

За характеристика тука би трѣбвало да се занимаемъ съ разнитѣ обичаи при цѣняването или главяването, за времето на наемничеството, което се свежда къмъ три вида: a) за година, като почва и свършва на Димитровъ-день, и половина година — отъ Гюргьовъ-день до Димитровъ-день и обратно за зимното полугодие; b) за опрѣдѣленъ срокъ отъ мѣсецъ—два и т. н.: за жътва, за харманъ и други случаи, c) дневна наемна работа или така наречения по турски „гюнлюкъ;" сѫщо съ разнитѣ обичайни прибавки къмъ заплатата, като единъ катъ дрѣхи за момчето-овчарче, едни обуща за момичето и др.; съ въпроса за отговорностьта на работницитѣ и т. н. и т. н. Обаче, ние оставяме тѣзи въпроси, като имащи малко значение за опрѣдѣлението формитѣ на работничеството и ще се спремъ върху една особно характерна, споредъ насъ, черта на тогавашното ни работничество, която се изразява

въ едно по-пълно и по-продължително подчинение на работника отъ господаря. Тука спадатъ всички случаи, въ които лицето се явява не само по договоръ за работа зависимо отъ господаря, но и поради други връзки.

Ние ще си послужимъ съ два-три примѣра отъ разни клонове на производството, за да пояснимъ по-добрѣ въпроса. Първо, отъ скотовъдството ще вземемъ единъ сѣмеенъ селенинъ, който е говедарь въ нѣкое голѣмо селско ступанство. Той е съ говедата постоянно на кьра; има нѣкои свои глави добитъкъ и пасе господарскитѣ съ уговорена заплата било нацѣло за година, било на глава добитъкъ. Жена му живѣе въ нѣкоя стая отъ господарския домъ; тя работи на господаря почти всѣкакво работа само за хлѣба, както се казва. Отдѣлна заплата ѝ се дава за жътва и харманъ и то не всѣкога. Ако има дѣца, и тѣ работятъ господарска работа за хлѣба. Тука като че ли цѣлото сѣмейство е въ положение на наемникъ. Такива зависими сѣмейства не сѫ били най-голѣма рѣдкость въ селата ни. — Второ, за примѣръ отъ особнитѣ производства, съ които сѫ се занимавали селени, но които не спадатъ въ областьта на земледѣлието и скотовъдството, ще вземемъ работницитѣ-кюмюрджии въ Мало-Търновско на Странджа планина, край Черноморския брѣгъ. Въ градеца Малко-Търново е имало производители-търговци на дървенъ кюмюръ за Цариградъ, дѣто тогавашнитѣ многобройни занаятчии като отоплявали съ мангали дюкянитѣ си, сѫ употрѣбявали голѣми количества кюмюръ. Търговцитѣ, като сѫ имали по малко своя гора, или като сѫ си издѣйствували отъ властитѣ право за сѣчение на гора за кюмюръ, — което е ставало съ разни влияния и, главно, подкупи, — сѫ ангажирвали селени отъ околнитѣ селца да сѣкатъ дърва, да приготвятъ отъ тѣхъ кюмюръ и да имъ го занасятъ на пристанището, когато тѣ поискатъ. Тамъ кюмюра се е товарилъ на гемии и отнасялъ въ Цариградъ, дѣто се е продавалъ по 4-5 метилика оката, т. е. около 30 ст. оката. Имало 5-6 търговци на кюмюръ, най-богатитѣ тогава хора тамъ, които сѫ имали по 100-150 души кюмюрджии. Кюмюрджиитѣ никога не сѫ могли да се избавятъ отъ търговцитѣ, щомъ попаднатъ еднъжъ въ рѫцѣтѣ имъ. Първо, на кюмюрджиитѣ сѫ давали нé пари, а кола съ волове да работятъ, сѫщо жито и брашно да хранятъ сѣмействата си. Търговцитѣ сѫ имали свои дюгени въ градеца, отдѣто кюмюрджиитѣ по необходимость сѫ взимали всичко, каквото имъ е нужно, като соль, сапунъ, жито, басми, восъкъ и т. н. и то като имъ се е хващало скѫпо и прѣскѫпо. Къмъ първия авансъ отъ волове съ кола се е прибавялъ и дълга отъ разнитѣ покупки, та всѣки кюмюрджия, по тоя начинъ, е задължнявалъ за 2-3 години на своя чорбаджия съ по хиляда и повече гроша. Имало е борчлии съ по 3-4 хиляди гроша. Такъвъ дългъ е билъ неизплатимъ за кюмюрджията и затова той е билъ длъженъ да работи до животъ на своя господарь, като остави слѣдъ своята смърть и дѣцата си да му работятъ. Кюмюрджията е билъ задържанъ насила да работи. Заптиетата сѫ давали по-

мощь на чорбаджията, а освѣнъ това послѣдния е ималъ свои хора и слуги, които сж ходили по селата и гората да наглеждатъ, какъ се работи и въ случай, че нѣкой кюмюрджия не е отишелъ да работи, то съ бой е билъ закарванъ на работа. Трѣбва да не се забравя, че въ онова време господарьтъ никакъ не се е боялъ дори отъ убиването на своя подчиненъ, тъй като всѣкога съ повече или по-малко пари, съ застжпничество на разни аги и турски голѣмци, той не е отивалъ дори до вратитѣ на сжда, дѣто съ бакшиши, сжщо е могълъ лесно да се отърве. По този начинъ, насила каранъ да работи, кюмюрджията е прѣдавалъ своето робство по наслѣдство отъ баща на синъ, както и неговитѣ дѣца сж минавали въ робството на баща си. Самитѣ господари, търговци на кюмюръ, сж свѣто пазили, щото никой да не взема на работа кюмюрджия, до като не се увѣри, че той не длъжи на прѣдишния си господарь, и въ случай, че е длъженъ, той го е вземалъ само съ съгласието на първия господарь, слѣдъ като му изплати дълга. Тъй че кюмюрджията се е виждалъ пакъ въ ржцѣтѣ на господарь, комуто е борчлия. Казаното за кюмюрджийството се отнася за време къмъ 1875 год., а помни се, че това производство е вирѣло стотина години по-рано, тъй като бащитѣ на съвсѣмъ вече стари чорбаджии сж се занимавали съ него. — Третия примѣръ ще вземемъ отъ областьта на земледѣлието, главния поминъченъ клонъ на българското население прѣди освобождението. Всички случаи, въ които селенина е билъ привързанъ къмъ една земя да я работи, безъ тя да е негова, като дава въ пари или произведения часть отъ плода на труда си на господаря и то часть, която не е опрѣдѣлена по договоръ, а отъ волята на владѣтеля, — всички тѣзи случаи ще спаднатъ тукъ. За нашата цѣль е безразлично, по коя причина и какъ се е дошло до това положение на нѣщата, било че то произлиза отъ насилствено взимане отъ турцитѣ земитѣ на покореното население и подчинението му да ги работи, или по други причини. Но фактъ е, че турцитѣ сж правили това по насилственъ начинъ не само въ началото на своето завоевание, но и отъ по-послѣ, па и въ най-ново време при разни случаи, като прѣселванието на черкези, татари и т. н. По тоя начинъ политически безправното българско население е сѣдѣло върху чужда земя въ економически и политически смисълъ на тия думи, работили сж я срѣщу извѣстни давнини и разни услуги на владѣтеля й, т. е. това население се е намирало въ срѣдновѣковното крѣпостничество подъ разни форми на „бащина," исполджии, кесимджии и т. н. Правителството на младото Българско княжество като че ли се е считало длъжно още въ първитѣ години на сжществуването си да прѣмахне съ закони тѣзи остатъци отъ крѣпостничеството, — което е извършено прибързано дори по начинъ изгоденъ за турцитѣ.*)

*) „Законъ за подобрение състоянието на земледѣлческото население по господарскитѣ и чифлишкитѣ земи," публикуванъ въ брой 93 на „Дър. В." отъ 1880 год. и „Законъ за черкезкитѣ и татарскитѣ земи," публикуванъ въ брой 95 на „Дър. В." отъ 1880 год.

Послѣднитѣ нѣколко форми на економически зависими хора едвали може да се подведатъ подъ категорията на наемницитѣ — свободни хора, които работятъ по договоръ срѣщу опрѣдѣлена заплата. Така че, селското работничество прѣди освобожнението, освѣнъ разни форми и видове наемни работници включва и други форми, една отъ които сѫ чисто крѣпостничество, а други — прѣхода и вариации отъ крѣпостничеството къмъ свободното наемничество.

Като установихме, че въ селата ни е имало: 1), наемничество въ земледѣлието, скотовъдството и другитѣ вършени отъ селени производства; 2), общи или „селски“ наемници (не защото сѫ въ селото, а защото сѫ наемници на цѣлото село), наемници на групи ступанства и наемници на частни лица; 3), постоянно или продължително и времено или случайно наемничество за лица; 4), работа на день, на различни срокове, на година, на кутурица („гьотора“), на кило и дюлюмъ (което отговаря на работата на парче въ индустрията); 5) масово или организирано наемничество; 6), наемници мѫже, жени, моми, момци и дѣца и 7), че освѣнъ тѣзи различни форми наемничество е имало и редъ случаи на крѣпостно състояние на населението, — като установихме това, ние считаме своята работа за селскитѣ работници свършена. Обаче, ще си позволимъ да кажемъ накратко нѣщо и за градскитѣ ни работници за пълнота въ схващанието на разнитѣ форми изобщо на българското наемничество. — По въпроса за еснафската организация на нашитѣ занаяти нѣма да говоримъ. Ще кажемъ само, че калфитѣ и чирацитѣ, които сѫ работили срѣщу малка заплата по 4-5 години при мастори, за да учатъ занаятъ, прѣдставятъ една особна форма работничество. Освѣнъ тѣхъ другъ видъ работничество прѣдставляватъ чиститѣ наемници въ занаятчийството. Такива наемници е имало въ повечето, ако не въ всичкитѣ занаятчийски производства: гайтанджийство, абаджилъкъ, коларство и т. н. За пораждането на наемници въ платнарското занаятчийско производство въ София ние сме показали, какъ сѫ се тѣ явили подъ видъ на „ишчии,“ т. е. на работници, въ противоположность на самостоятеленъ масторъ и господарь.*)

Въ градоветѣ ни е била разпространена и работата на парче. Въ Карлово, Калоферъ и т. н. е имало прѣдачки, тъкачки и др. такива, които сѫ работили на парче у дома си. — Въ по-голѣмитѣ ни градове е имало и отъ категорията на така нареченитѣ непроизводителни работници, които сѫ на служба около персоната на господаря; у насъ тѣ сѫ носили общото име слуги. По тоя начинъ получаваме слѣднитѣ по-главни форми на градско работничество: 1) чираклъкъ и калфалъкъ въ организираното занаятчийство, 2) свободни наемници, породили се въ самото организирано занаятчийство, 3) работа на парче и 4) категория на слуги, домашни или непроизводителни работници.

---

*) Вижъ ст. „Ступански форми и техника на индустрията въ България,“ печатана въ кн. 4 и 7 на „Списанието на Бъл. Икон. Дружество,“ VI год. 1902 год.

Най-послѣ ние не можемъ да не обърнемъ вниманието върху ролята на работничеството, която то е играло въ различнитѣ сдружавания и едри домакинства. Сдружаванията на дюлгеритѣ, бозаджиитѣ, градинаритѣ и т. н., а сѫщо нашитѣ селски задруги сѫ имали всѣкога и наемници, наричани чираци или слуги. Съ това искаме да констатираме само, до колко прѣди освобождението ни въ нагледъ затвореното ни и основано на свой трудъ ступанство е било проникнало ползуването отъ чуждъ трудъ, билъ свободенъ или не, нѣщо, което се е проявявало въ много и твърдѣ различни една отъ друга форми.

Н. Константиновъ.
(с. Кара-гюръ).

Безъ изходъ.

(Разказъ).

Н. Бирски.

Надъ голѣмия университетски градъ се бѣше спустнала топла есенна нощь.

Тя бѣше една отъ чуднитѣ меланхолически нощи на късната есень, когато въ напълнения съ срѣбристото лунно сияние въздухъ е още разлѣна лѣтната топлина, нъ при все това и въ лекото подухване на вѣтреца, и въ шумътъ на дърветата, и въ шумоленето на падащитѣ листи се чувствува вече близката смърть на природата. Хубаво, чудно хубаво е срѣдъ тая срѣбриста нощь, не ти се иска да я замѣнишъ съ задушената стая, не ти се иска да се раздѣлишъ съ още напоения отъ лѣтната топлина въздухъ, нъ въ сѫщото време тамъ негдѣ дълбоко, дълбоко въ сърдцето се подема задушающа скръбь. Ще мине още седмица—двѣ и нѣма да има вече ни тѣзи чудни лунни нощи, ни тая мегка топлина, дърветата съвсѣмъ ще хвърлятъ своето неотдавна изумрудно, а сега жълто и повѣхнало облекло; оголени и обеззащитни ще бѫдатъ шибани отъ рѣзкия, студенъ вѣтръ, на земята съ пронизителенъ студъ ще се излѣе дребенъ есененъ дъждъ, а послѣ . . . . . незабѣлѣзано ще се промъкне суровата зима и ще затрупа всичко съ гѫстъ снѣженъ покривъ чакъ до бѫдащето възкресение на природата.

И подавляющата, тѣжка скръбь лѣга все по-дълбоко и по-дълбоко въ сърдцето.

Мѣрне се миналото съ всичкитѣ си радости и скърби, спомнишъ си далечната младость и жалъ ти става за този миналъ животъ, за тази бързо и невъзвратно хвъркнала младость. Всичко това е останало тамъ негдѣ далечъ, далечъ назадъ и не ще се върне вечъ. Блѣсне само нѣкога въ паметьта, като ярка звѣздичка въ разпилѣната утрена мъгла. Да, всичко отрадно е въ миналото!

А напрѣдъ . . . . зима, студъ, старость, гробъ!

Измѫченъ отъ дневната суета, азъ напраздно се опитвахъ да намѣря поне какво и да е успокоение въ прашната градска градина, гдѣто на-

прѣгнатия оркестръ на военната музика немилостиво гърмѣше и просто режеше ушитѣ. Като се наскитахъ срѣдъ градската тълпа до още по-голѣма духовна умора, азъ осѣтихъ непрѣодолимо желание да излѣза отъ тая тълпа и да се прѣмахна гдѣ-да-е изъ вънъ града на просторъ, да остана тамъ саминъ очи съ очи съ самата природа. Азъ излѣзохъ отъ градината и се отправихъ за край града, гдѣто надъ рѣчния брѣгъ минава усамотенъ, пустиненъ булеваръ.

Този Н-ски булеваръ, — единственото поетическо жгълче на града, е разположенъ на върхътъ на грамадния крѣпостенъ обкопъ, който нѣкога-си е служилъ за защита на града и отъ татарскитѣ пълчища и отъ сътрудницитѣ на Пугачева.

Въ ясната лунна нощь отъ булевара се открива далеченъ и възхитителенъ видъ.

Долу, въ политѣ на окопа минава пжть по направление къмъ близкото до града село, задъ пжтя се начеватъ празднитѣ постройки на пролѣтния панаиръ, а задъ тѣхъ се разстила грамадната ниска долина, по която тече извилиста рѣчица и се влива на шестия верстъ отъ града Н. въ Волга. На дѣсно въ далечината се съглежда самотенъ монастиръ, а тамъ, още по-далечъ, задъ разстилающата се долина се срѣбри могжщата Волга.

Ширъ и просторъ отъ всички страни обхващатъ всѣкиго при излизането на булевара: има кждѣ да си отдъхне уморения отъ дрѣбнитѣ дреболии взоръ, има на какво да се спре!

Но градската публика, която прѣдпочита да гълта прахътъ на мѣстнитѣ градини, не обича да посѣщава този пустиненъ булеваръ. И само пролѣть, когато Волга плиска водитѣ си дори до шестия крѣпостенъ обкопъ, обхващайки «съ пълната си сила», като море, цѣлата долина, гражданитѣ се трупатъ на булевара да се полюбуватъ на безпрѣдѣлното водно пространство. Въ време на разлива тукъ дохождатъ отъ Волга лодки и параходи и въ този обикновено пустиненъ жгълъ на града, тогава кипи животъ. Когато обаче пролѣтния разливъ се свърши и Волга, отнасяйки въ далечно море всичкиятъ излишъкъ на пролѣтнитѣ води, влѣзе въ обичното си легло, въ гражданитѣ изчезва всѣки интересъ къмъ булевара. Рѣдко, рѣдко нѣкой ще заброди тукъ да се полюбува на далечния просторъ и да погледа зеленѣющия се покривъ на долината. И тогава тукъ е пустинно и унило.

Азъ искахъ да отида до края на булевара и при лунното освѣтление да се полюбувамъ на самотния онзи монастиръ и на Волга. Но въ самото начало на булевара бѣхъ спрѣнъ отъ съвършено неочаквана картина.

По-напрѣдъ тукъ бѣше праздно мѣсто съ множество праздни постройки за панаиръ. Сега слѣдъ двѣгодишното ми отсжтствие отъ града, азъ виждамъ долу въ политѣ на крѣпостния обкопъ огромно, освѣтено съ маса огньове здание. Приближихъ се, — отъ него се носѣше неясенъ шумъ и екотъ отъ ту сдържани, ту прѣкжсвани гласове. Като се приравнихъ съ освѣтеното здание, азъ видѣхъ, че шумътъ излизаше отъ тълпата, която бръмчеше и се вълнуваше. Огромна въ началото, тя все рѣдѣеше, стремяйки се бързо, по-скоро «да се вмъкне», отколкото да влѣзе въ привѣтливо отворенитѣ врата. Изглеждаше като че всѣкой отъ лактящитѣ да проникне въ зданието се боеше да не закъснѣе и нѣкакъ-си да не попадне

въ него. Изминаха се нѣколко минути и зданието погълна всичко стремящо се да влѣзе въ него. Шумътъ утихна и наоколо се въцари пълна тишина.

Отначало си помислихъ, че за двѣ години тукъ е успѣла да израсте нѣкоя фабрика или заводъ, но отсѫтствието на гигански кумини, — тѣзи непрѣменни спѫтници на фабрикитѣ и заводитѣ, тишината, която царуваше вѫтрѣ и около зданието, ме заставиха да се откажа отъ подобно прѣдположение.

Но тогазъ, какво е това грамадно здание? Защо съ такова нетърпение се стремѣше цѣлата тази тълпа да влѣзе въ него?

Благодарение на лунната нощь и нѣколкото фенери, които освѣтляваха зданието, азъ успѣхъ да намѣря неговиятъ надписъ. Послѣдниятъ гласѣше: «Нощенъ приютъ, въ името на търговеца Аистовъ, въздигнатъ на негови собствени разноски.»

Да, ето защо въ това грамадно, стоящо срѣдъ пустия край на града, здание се стремѣше да попадне тълпата, като се опасяваше да остане на улицата! Всѣки отъ тази тълпа, обидени отъ сѫдбата босяци, се стремѣше да прѣкара поне нѣколко часа въ топлото, удобно и свѣтло помѣщение. Дългитѣ есенни нощи съ студенитѣ слани се чувствуваха вече и отъ привикналитѣ на студъ и гладъ парии на града ни. Измина се лѣтото и тълпата босяци потегли къмъ всевъзможнитѣ градски нощни приюти, бурдеи и килери. И, разбира се, всѣкиму отъ тѣхъ се искаше да прѣнощува вмѣсто въ нѣкакъвъ иръсенъ ѫгълъ, въ този палатъ на благодѣтелността на търговеца Аистовъ.

Прѣзъ топлитѣ лѣтни нощи градскиятъ пролетарий рѣдко ще отиде да търси легло въ града — тогава за такова му служи цѣлата природа, цѣлия сияющъ звѣзденъ божи свѣтъ. Широко разпространенитѣ храсталаци задъ рѣката даватъ на безимотнитѣ босяци на града Н. гостоприеменъ покривъ, който едва ли нѣкой отъ тѣзъ ще се съгласи да замѣни съ душливата отъ лѣтната атмосфера стая.

Мѫчно е босяку да прѣкара дългия лѣтенъ день въ търсене добри хора, които да му дадатъ нѣщо да успокои гладния си стомахъ, много хитрини сѫ нужни, за да «измоли» отъ проходящитѣ 30 ст., нъ за това пъкъ безгранично е щатливъ босяка, когато се осѣти самъ-самичъкъ срѣдъ своитѣ гостоприемни храсти, срѣдъ нощната тишина, подъ ясното лазурно небе, съ милиони горящи огньове. И ако не би го тровило и заставлявало да бѫде постоянно «на стража» всѣкиминутното очакване да срѣщне и тукъ прѣслѣдващитѣ го, като звѣръ въ леговище, пазители на обществената безопасность, нему едва ли би му останало да желае нѣщо по-хубаво въ тѣзи минути. Постеля отъ ароматично сѣно, въ небесата горятъ безчислени тайнствени свѣтове, наоколо успокояща, ласкающа тишина, а негдѣ далечъ въ горицата се лѣе славѣева пѣсень! Да замѣни този безграниченъ, благоухающъ и напоенъ съ ароматъ и цвѣтя просторъ, тази напълнена съ таинствено вълшебство прѣлесть на нощната тишина съ каквато и-да-е задушлива стая, па макаръ и съ всичкитѣ културни удобства, прѣзъ умъ не минава нито на единъ пролетарий, който въ лѣтната нощь се чувствува, навѣрно, безгранично по-щастливъ отколкото прѣдставителитѣ на обезпеченитѣ класи, които се мѫчатъ отъ безизходна, а често и неизвѣстна тѫга въ своитѣ задухливи кабинети, гостни и спални.

Но минаватъ топлитѣ лѣтни нощи, настжпва есеньта и градския пролетарий начева да пълни всевъзможнитѣ затънтени мѣста, кжтове и скривалища съ всичкитѣ имъ неизмѣнни ужаси, нечистотии и зарази. И какво голѣмо благодѣяние се явява за неимущата подслонъ градска бѣднория добрѣ организиранитѣ нощни домове и приюти, като напр. това благотворително учреждение на търговеца Аистовъ! На нещастния, гладенъ и одрипанъ, се дава възможность поне мразовититѣ и студени нощи да прѣкара въ топло и свѣтло помѣщение.

Докато азъ дочитахъ послѣдната дума отъ надписа, който се красѣше на огромното още неизмазано ново здание, около менъ се раздаде рѣзъкъ, съпроведенъ съ жлъченъ смѣхъ, гласъ. Гледайте, — се разнесе надъ ухото ми, — любувате се и благославяте благодѣтеля? Ха! ха! ха!

Азъ трѣпнахъ отъ неочакваность и бързо се огледахъ.

Прѣдъ менъ, освѣтенъ отъ падащата изъ прозорцитѣ на зданието свѣтлина, стоеше единъ отъ тѣзи дрипльовци — пролетарии, които тъй често се срѣщатъ изъ улицитѣ въ голѣмитѣ градове. Цѣлъ въ дрипи, безъ шапка, съ «вѣхтари» на боси крака, а често и съвсѣмъ босъ, съ нечисто, подпухнало отъ пиянства и пъленъ съ лишения животъ, вдъхновено, по изражението на единъ мой познатъ, съ «лирически безпорядъкъ», лице — типъ твърдѣ добрѣ извѣстенъ на всѣки градски житель, който при срѣщата си съ него, възбужда и чувство на отвръщение и мжчителна болка въ сърдцето. Нъ когато се вгледахъ по-отблизо въ лицето на стоящая прѣдъ менъ съ насмѣшливъ видъ непознайникъ, изведнажъ ми се хвърли въ очи особеното изражение на неговото лице, неприсжщо на типътъ на обикновения огаснал пияница. Вмѣсто обикновенитѣ безжизнени тжпи отъ непрѣкжснато пиянство очи, ме гледаха голѣми прѣкрасни черни очи, които изпущаха студенъ и озлобенъ блѣсъкъ, а на нѣкогашното, очевидно, красиво, а сега отслабнало и мършаво лице личеше неизгладимия отъ всичкитѣ безобразия на пролетариятския животъ отпечатъкъ на интелигентность.

Смѣейки се злобно и, очевидно, старайки се да придаде още по-голѣма злоба на смѣха и думитѣ си, моя непознатъ продължи.

— Ха! ха! ха! Азъ нали ви поизплашихъ? Съ своето появяване нарушихъ прѣкраснодушевното ви настроение, навѣяно отъ тая чудна лунна нощь и отъ това разкошно благотворително здание. Ха! ха! ха!

И колко разнообразни душевни движения засѣга въ душата на мирния обитатель, колко размишления на темата за отзивчивостьта на руския човѣкъ къмъ страданията на слабитѣ си братя извиква това пристанище на златната рота? Ха! ха! ха!

Той пакъ се разсмѣ. Вижда се, той се наслаждаваше отъ моето неволно оплашване, извикано отъ ненадѣйното му появяване. Той влагаше въ смѣха си всичкия сарказмъ, който се натрупалъ въ него отъ многогодишния скитнически животъ, той безмѣрно се радваше, че тъй сполучливо схвана моето, сега дѣйствително прѣкрасно душевно настроение и мислитѣ ми за благодѣянията. оказани отъ търговеца Аистовъ къмъ безимотнитѣ бѣдняци.

— Съзнайте се, — продължи той, — че вий ей сега именно тъй размишлявахте и че съ това си появяване срѣдъ тази нощь, азъ извикахъ

въ васъ неприятно чувство и отмъщение? Съгласете се самъ: чудна нощь, божествена луна и пияна, нечиста, подпухнала муцуна, отъ която впрочемъ също така излиза особенъ родъ сияние. Прѣкрасно грамадно здание, едва ли не цѣлъ дворецъ съ електрическо освѣтление и моитѣ дрипи, моитѣ разкъсани обуща, нѣкогашни галоши, може би хвърлени отъ васъ на улицата и прибрани отъ менъ. Ха! ха! ха!

Той диво се засмѣ, злобно и прѣдизвикателно ме загледа право въ очитѣ. — Впрочемъ природата обича контрасти, а «животътъ жертви изкупителни иска» и намъ остава само философски да се примиримъ и съ двореца, и съ електрическото освѣтление, и съ парцалитѣ, и съ разкъсанитѣ галоши. Бѣдностьта е необходимия спътникъ на прогреса, както и самия прогресъ се явява въ значителна степень слѣдствие отъ бѣдностьта. «Нѣма лошо безъ добро», казва народната мъдрость. Това всѣкога трѣбва да помнятъ, особено онѣзи, които сж недоволни отъ економическия редъ на нѣщата, който поражда съвременнитѣ безобразни явления, както е необходимо да помни и това, че благотворителностьта е велико и свѣто дѣло! Ха! ха! ха!

Той се усмихна, обърна се къмъ зданието и замълча за минута гледайки въ неговитѣ прозорци.

— Погледнете, наистина, — заговори пакъ той, — тази благотворителна зграда, която костува нѣколко десятки хиляди рубли и ми кажете, не съмъ ли правъ, нима не мислѣхте вий именно тъй? Нали е истина? Нима въ вашата глава въ тозъ моментъ не се извършваше именно такъвъ мислителенъ процесъ? Ахъ, какъ е хубаво, размишлявахте вий, когато между властимеющитѣ сжществуватъ добри и благотворителни сърдца. Ето какви добри резултати се получаватъ за бѣдния, нещастния, неимеющия свое легло отъ сжществуването на такива добри сърдца. Вашето собствено добро сърдце готово, може би, да се разтопи въ сантиментално благоговение срѣдъ тази срѣбриста, лунна нощь, заедно съ вашия, навѣрно, — о, навѣрно прѣкрасно и буржуазно настроенъ мозъкъ, който ви подсказва такива умилителни и разсждителни мисли: въ сжщность, казва, на-ли никой не е длъженъ да храни и да облича разнитѣ тунеядци, нежелающи да работятъ, често крадци, мошеници и крайно подлитѣ и безнравствени пияници. Нали никой не е длъженъ да имъ дава удобно, добро и безплатно лѣгло. Ха! ха! ха!

Прѣдизвикателната и пълна съ злоба усмивка не изчезна отъ лицето му. Той вече право и дръзко се смѣеше надъ менъ, и, очевидно, въ това време му бѣше досадно, хващаше го ядъ, че смѣхътъ му, всичкитѣ му прѣдизвикателни дързости не възбудиха отъ моя страна даже желание за протестъ.

— Че, отъ гдѣ на кждѣ, — продължи той, — напримѣръ, ето вий сте работливъ човѣкъ, пъленъ съ сили и, разбира се, високонравственъ човѣкъ, — не ще и дума, *вие всички трудящи се и пълни съ сили хора сте* високонравствени, ха! ха! ха! — ще ми дадете квартира, ще ме храните и обличате, менъ, никждѣ, за нищо негодния и никому ненужния, Богъ знай, защо пълзящия по земята паразитъ, който само лѣга като лишенъ товаръ на плещитѣ на трудящето се човѣчество..... Кой ви задължи за всичко това? — Кой е виновенъ, че хората не искатъ да се

трудятъ, а — да паразитствуватъ? Ако ти е непосиленъ трудътъ, ако ти е тѣжка борбата за сѫществуванне, тогасъ за тебе нѣма и мѣсто на житейския пиръ! Нимá тѣзи не сѫ най-разумнитѣ доводи и нимá тукъ въ сѫщность може да се възрази нѣщо? Студено, страшно, но вѣрно, като неизмѣна аксиома, като логическо умозаключение.

По лицето му се мѣрна съзнанието на покорность прѣдъ този изводъ. Видѣхъ, какъ лицето му се стисна отъ нетърпима вѫтрѣшна болка. Той за минутка млъкна, нъ скоро отъ ново овладѣ себе си и се върна на прѣжния насмѣшливъ и озлобенъ тонъ.

Да, отъ гдѣ на кѫдѣ? Защо? А при все това, ето какъ се намѣрилъ, мислите си вие, любвеобиленъ, добъръ човѣкъ, който се е отказалъ отъ стотинитѣ хиляди рубли и построилъ за съвършено безполезнитѣ за човѣшкия прогресъ голтаци, топълъ, свѣтълъ и пространенъ домъ. Ха! ха! Погледнѣте, цѣлъ палатъ въ сравнение съ онѣзи колиби и отвратителни свърталища, въ които намира подслонъ градската сиромашь. Кое е заставило капиталиста, какви движения на сърдцето и душата го подбудиха да се откаже отъ стотинитѣ хиляди рубли и да ги хвърли на вѣтъра? Отъ тѣзи хиляди той би извлѣкълъ още стотини хиляди, можеше да изпроядe тѣзи изхарчени на вѣтъра пари, можеше да ги разпилѣе съ най-чудната на свѣта женска красота, можеше да украси стаитѣ си съ най-хубавитѣ художествени и скулптурни творения на дрѣвнитѣ и нови времена. А, ето, той взелъ, че построилъ разкошно здание, въ което безплатно, безъ всѣкакво мито може да дойде всѣка дрипа, всѣка отрепка на човѣшкия родъ, всичката му отайка и да разположи на чиста постелка своето нечисто, вонящо и омразно тѣло, може да се разпростре да спи и да хърка цѣла нощь на топло и въ покой.

Той дишаше тѣжко и се спрѣ за нѣколко секунди. Когато обхваналото го вълнение поотмина малко, той продължи.

— И защо? За кого? Не е ли все едно кога — днесъ или утрѣ, ще загине отъ студъ и гладъ цѣлата тази сбирщина, която по научному въ европейския езикъ се казва пролетариятъ, която принася само врѣда и отровенъ животъ на хората на труда и безметежното сѫществувание. Да! А свѣта не е безъ добри хора, човѣшкото сърдце е любвеобилно и отзивчиво къмъ страданията на по-слабитѣ братя и тогава за всичкитѣ тѣзи проклѣти въпроси, които толкова вѣка сѫ безплодно разрѣшавани отъ человѣчеството, нѣма да има и споменъ. Ха! ха! ха!

Моятъ събесѣдникъ пакъ се разсмѣ съ злобенъ металически смѣхъ. Задушливия спазматически смѣхъ го застави да се облегне на оградата, която се простираше покрай булевара. Азъ поисках да го подкрѣпя и протегнахъ къмъ него рѫката си, нъ той съ рѣзко движение се дръпна и се повдигна на оградата. Когато смѣхътъ утихна, той продължи.

— Признайте, че вие именно тъй мислихте сега, разгледвайки въ умиление този привѣтливъ съ топлината и свѣтлината си палатъ на пролетаритѣ, че именно такъвъ процесъ се извършваше въ вашата глава. Нали тъй? Ха! ха! ха!

— И погледнѣте, продължи той, показвайки на нощния домъ, — какъ привѣтливо мами къмъ себе си този приютъ за бѣдняцитѣ. Мегка свѣтлина, топлина вѫтрѣ, раскошъ и просторъ. О, какъ ли благославятъ

благодѣтеля тѣзи бѣдняци, колко ли топли молитви възнасятъ къмъ небето за него, колко ли благодарни, горещи сълзи проливатъ тѣ за него.

Вие не мислѣте, че азъ злорадствувамъ и иронизирамъ. О, азъ съмъ дълбоко увѣренъ, че именно съ такива изрази тукъ нѣкой Цицеронъ на мѣстния муниципалитетъ е възхвалилъ въ рѣчьта си строителя на това душеспасително учреждение, при освѣтяването му, а мѣстния печатанъ органъ е произнесалъ прочувствени думи за обществения дѣятель, като прѣдварително ги е умаслилъ съ дървено масло. О, непрѣмено тъй е било!

Той се усмихна. А елате вие тукъ и зимъсь прѣзъ пукащия мразъ погледнѣте тѣзи грамадни прозорци, отъ които тъй привѣтливо, тъй леко се лѣе топлина и свѣтлина, въобразѣте си всички насъ, ето такива какъвто е стоящия прѣдъ васъ, въ дрипели, боси, едва покрити, прѣдставѣте си всички ни лѣжащи въ топлина и свѣтлина, пиющи горещъ чай съ безплатенъ хлѣбъ и млѣко, читающи книги и вѣстници. Ето че тамъ има кой да се грижи и за духовната просвѣта на отхвърленитѣ и погиналитѣ. Ха! ха! ха! Хубаво, топло, свѣтло, и даже сито на стомаха и на ума. А задъ прозорцитѣ на улицата стоградусенъ мразъ, и само при мисъльта да пристжпишъ до прага въ това време те облива леденяющъ студъ. Прѣдставѣте си всичко това и нима и вие нѣма да кажете сжщото, което сж казали и оратора и вѣстникаря.

Той се спрѣ и злобно, съ изкривено отъ ирония лице гледаше мълчешкомъ освѣтенитѣ прозорци. Прѣзъ тѣхъ се виждаше, какъ бѣдняцитѣ се кръстѣха и лѣгаха по креватитѣ, нѣкои още ходѣха по стаитѣ, на едно мѣсто групичка слушаше четене на книги и вѣстници.

— И гледайте, наруши той мълчанието, — какъ всичкитѣ тѣзи нуждѣющи сѣнки на моитѣ съдругари по професия сж се наврели въ тѣзи благотворителни кжщи. Всѣки единъ отъ тѣхъ, осѣнявайки гърдитѣ си съ широки, истински, прочувствени кръстове, молятъ Бога да изпрати благодатъ на домакина на безплатното нощно лѣгло. Ха! ха! ха!

— Да, и вие, нали, — продължи той, като се обърна къмъ менъ и ме гледаше право въ очитѣ, — можете да направите поклонъ до земята за благотворителя и несъмнѣно сега стѐ въ недоумѣние и негодувание, като слушате непозната злоба въ звучнитѣ думи на този дрипльо. Нъ кой е виновенъ, че той се е оказалъ безсиленъ въ борбата за сжществувание и, мѣтнатъ на ръба на кораба, на който плуватъ участницитѣ на житейския пиръ, носи сега въ безсилната злоба всичкитѣ добри побуждения и движения на сърдцето и душата човѣшки?

(Слѣдва).

Прѣв. М. Катранова.

Мостътъ.

Отъ Maurice Bouchor.

Когато пѫтишествахъ въ Америка пространна
По цѣли дни приспиванъ отъ музиката странна
На трена, като вихрушка, летящи, запъхтянъ,
Изпрѣчваха се често рѣкитѣ многоводни
Въ пейзажитѣ разкошни, въ просторитѣ свободни,
Що гледахъ замечтанъ.

——

По нѣкога, наблизо до пропастьта дълбока
На нѣкой Мисисипи, Мисури, Оренока,
Машината полека запираше въ часътъ,
И слабъ, пропукващъ, пъшкащъ, катъ нѣкой тварь болнава,
Подъ тазъ стихийна сила, отъ горѣ що минава,
Се тръсѣше мостътъ.

——

И ази, любопитенъ, надничахъ всрѣдъ бездпитѣ,
И виждахъ недоправенъ, допиращъ до вълнитѣ,
Че други мостъ се дига подъ увѣхтялий мостъ.
Работници ковѣха съ орѫдия гигантски
Скелета металиченъ, масивенъ, великански
На новия колóсъ.

——

Така и треноветѣ, що водятъ насъ, о братя,
По нѣвга приминаватъ пълзящи илъ крилати
По тоя мостъ разслабенъ score неможащъ вечъ да трай:
Тозъ стари свѣтъ изгнили, кой вѣтръ ще събори,
Отъ вси страни що пука, отчаянъ що се бори
Съ фаталния си край.

——

„Да рухне!“ — казватъ нѣкой. — „Да рухне, да изчезне!
Другъ мостъ ще можемъ сетнѣ да хвърлиме надъ бездни,
Рѣката да прѣминемъ къмъ ширний небосводъ
На волната природа, свѣтлива, вѣчно млада;
Да мислятъ тѣзъ, които сѫ тамъ, когато пада
Изгнилия му сводъ! . . .“

——

Тъй викатъ тѣ, а други — поета що поздравя —
Въ напрѣдъка що вѣрватъ, пропити съ мисли здрави,
Подъ ветий мостъ напраздно полпиранъ, ограденъ
На новия полагатъ гранитнитѣ основи,
Човѣшкий родъ да мине къмто живота нови
Безъ да изгуби день.

——

Подъ палящето слънце, подъ небесата звѣздни,
За да прѣдварятъ бури ужасни, безполезни,
За да не се пролѣятъ сълзи и кръвь неврѣдъ, —
Тѣ работятъ, не смѣтатъ теглата, испитнитѣ
И вѣрватъ, че единъ день народитѣ честити
Ще имъ благодарятъ.

— —

Тѣ работятъ отъ долу съ сърдца безстрашни, жежки,
И щомъ изтрѣска трена, по-бързъ или по-тѣжки,
Разгрома щомъ настане, и старий мостъ ехтящъ
Се сгромоляса мигомъ във безднитѣ поройни, —
Ще свѣтне силуета великолѣпни, стройни
На новий мостъ блѣстящъ.

— —

Забитъ на стълбоветѣ, измѣренъ, вѣщо сѣченъ,
Отъ камъкъ и желѣзо, непоклатимъ катъ вѣченъ,
Въ момента неизбѣжни на страхъ, и грьмъ, и бѣсъ,
За да прѣминатъ всички, той отведнажъ ще блѣсне,
Величественъ и горди, могѫщи и чудесни,
Шумящъ катъ нѣкой лѣсъ.

— —

Когато егоиста трепери и тлъстѣе,
Когато други само на близски се надѣе,
Когато трети вика: „мъстьта законъ е свѣтъ“ —
Вий, сдруженитѣ братски съзнати пролетарий,
Прѣди да погребете редътъ сегашний, старий,
Градите новий свѣтъ.

— —

Сближени отъ теглата и отъ борбитѣ сѫщи,
Желаящи свободенъ да е трудътъ могѫщий,
Искупващи съсъ жертви човѣшки правдини,
Всрѣдъ ваш'тѣ грижи тѣжки и черъ животъ, всечасно
Вий туряте начало на бѫдащето ясно
На свѣтли, волни дни.

— —

Поздрàвъ, о пионери на туй велико дѣло!
Дребнави мисли нѣма подъ ваш'то потно чѐло.
Вий работите, братя, за всички, не за васъ.
Тазъ вѣра във очи ви и въ менъ прѣминава.
О, бързайте, градѣте! че времето минава,
Че иде грозний часъ!

— —

Тъй както се моряци катерятъ по вѫжàта,
Втурнѣте се и вие! Ковѣте желѣзата!
Че урагана може да грьмне всѣки мигъ!
Напрѣдъ съсъ чуковетѣ! издигайте съсъ лоста!
Още въ първата минута да бѫде готовъ моста
Несъкрушимъ, великъ . . . .

— —

Куражъ! напрѣдъ! Другари! деньтъ се приближава,
Кога отъ тази мрътна на мжкитѣ държава,
Гдѣ кражбата царува съ лъжата и властьта,
По новий мостъ, направенъ съ усилия сдружени,
Ще литнеме съсъ пѣсни къмъ земний рай блаженни
На щастье, красота!

Прѣв. отъ френски: **Д. И. Поляновъ.**

ПО ПРѢДСТОЯЩАТА ПАРТИИНА ДѢЙНОСТЬ.

Послѣдния X конгресъ на Социалдемократическата партия отваря нова ера въ нейния животъ. Той достойно испълни своята роль, като се занима съ редъ най сжществени въпроси, на които и даде съотвѣтствующи рѣшения. Конгреснитѣ разисквания обхванаха всичката прѣдстояща дѣйность на партията, и затова взетитѣ резолюции сж отъ сжществено значение за тая дѣйность. Тия резолюции вече сами даватъ общата директива, която ще се слѣдва отъ партията. Ние искаме на това мѣсто да направимъ само нѣкои бѣлѣжки върху тия страни отъ партийната дѣйность, които до сега сж били, споредъ нашето разбиране, занимарявани или не добрѣ водени.

Социалистическата партия съ послѣднитѣ си конгресни рѣшения, както и съ многократнитѣ заявления на своя печатъ и своитѣ оратори, рѣшително стжпва на почвата на работническото движение. Послѣднето е единствената обществена основа на социал. партия. То е оная обществена сила, която намира своето съзнателно изражение въ развитието и борбитѣ на социал. партия. И затова нашата партия трѣбваше веднъжъ за винаги да се признае за класова партия на българскитѣ пролетарии.

Но това не бѣше възможно да стане, до когато партията черпѣше своя политически животъ не само отъ интереситѣ и борбитѣ на работницитѣ, а и отъ тия на размърдалитѣ се срѣдни обществени съсловия (селянитѣ и занаятчиитѣ). Социалистическата партия въ лицето на своитѣ довчерашни привърженици, опортюниститѣ, искаше да обхване въ своитѣ пролетарски рамки и въжделенията на дребната буржуазия. Но тъй като послѣдната е по-многобройна и по-силна у насъ отъ работническата класа, тъй като и младата работническа класа е пропита отъ дребно-буржуазнитѣ заблуждения, «широкитѣ» смѣтки на нашитѣ партийни противници излѣзоха съвършено криви. Желанието да се примирятъ въ рамкитѣ на една и сжща обществено-политическа програма различнитѣ, противоположни интереси на работницитѣ и дребнитѣ собственици се свърши съ това, че самата партийна програма въ практическата дѣйность започна да се обезцвѣтява, загуби своя специфиченъ пролетарски характеръ. А колкото до различнитѣ и противоположни класови интереси, далечъ отъ да можемъ да ги примиримъ съ нашето обезличаване, като социал. партия, тѣ вземаха все повече връхъ, догдѣто най послѣ дребноборжуазнитѣ елементи и тен-

денции се опитаха да надвѣятъ окончателно и погълнатъ полетарското ядро на партията.

И наистина, всичкитѣ мъдрувания на г. Я. Сакъзовъ за «широка» дѣйность не бѣха освѣнъ отгласъ въ недоразвитото социалистическо съзнание на това растяще размърдване и недоволство на срѣднитѣ общестени съсловия, което бѣ слѣдствие отъ извършающия се разрушителенъ економически процесъ. Неоформената буржуазия търси «редъ и спокойствие» за своето развитие и затова се обръща за помощь къмъ държавата, която трѣбва да покровителствува нейнитѣ интереси. Селянитѣ и занаятчийтѣ сѫщо прѣдявяватъ искания къмъ държавата, само че тия искания сѫ несъвмѣстими съ тия на едрата буржуазия, тѣ се взаимно изключаватъ. Обаче «редътъ и спокойствието» не се въвежда тъй скоро и лесно, защото държавата се намира въ рѫцѣтѣ на политически котерии, които правятъ отъ държавнитѣ и общински каси единъ важенъ факторъ въ натрупването на капиталитѣ. Тия политически котерии сѫ тъй силни, а нашата буржуазия, като класа, още тъй слаба, че тѣ рѣшително никого не срѣщатъ напрѣди си, освѣнъ растящето негодувание на пропадающитѣ дребни производители (земледѣлци и занаятчии).

Нашитѣ партийни противници, опортюниститѣ, възлагатъ на социал. партия именно използването на това негодувание на недоволнитѣ срѣдни обществени съсловия, които наедно съ слабата още сама по себе си работническа класа, ще трѣбва да принудятъ политическитѣ котерии на отстѫпки и турятъ „редъ и спокойствие“ въ държавния механизмъ.

Недоволството на дребнитѣ земледѣлци и занаятчии нашитѣ политически котерии сѫ задушавали и задушаватъ съ залъгвания, а главно, съ насилия. Нѣкои партии, като демократическата, за да спечелятъ тия съсловия, използватъ широко тѣхното невѣжество и си служатъ съ демагогията. Опортюниститѣ, които безсъзнателно станаха тълкователи и изразители на въжделенията на сѫщитѣ тия съсловия, неможеха естествено да прѣскочатъ тѣснитѣ очраничени рамки на тѣхнитѣ противорѣчиви интереси. Насилието и демократическата демагогия опортюниститѣ замѣниха съ сътрудничеството на класитѣ за усигуряването на политическитѣ ни свободи и бѫдащето економическо развитие. И, дѣйствително, дребната буржуазия стои на срѣдата между капиталистическата буржуазия и пролетарията, нейнитѣ интереси се схождатъ до нейдѣ съ тия на първата, до нейдѣ съ тия на втория, но тѣ сѫ несъвмѣстими нито съ еднитѣ, нито съ другитѣ. Ето зашо и идеолозитѣ на дребната буржуазия най-често ни говорятъ за «сътрудничество на класитѣ», за «общи интереси», за «изравняване противорѣчията» и пр.

Но опортюниститѣ искаха да извършатъ едно насилие върху социалистическата партия, като желаяха да ѝ наложатъ своята идеология. Тѣ искаха да я увличатъ съ своята опортюнистическа демагогия всрѣдъ дребнитѣ производящи съсловия, като я удавятъ въ тѣхното множество и заглушатъ пролетарскитѣ искания въ тѣхнитѣ минимални искания отъ държавата. За това и опортюниститѣ справедливо испитаха силата на социалистическата партия, за това и гласа на класосъзнателния български пролетариатъ смѣло и високо се издигна, за да посочи на своитѣ мними приятели истинското имъ мѣсто.

* * *

Слѣдъ теоритическата побѣда, която научния социализмъ нанесе надъ еснафския социализмъ, слѣдъ прѣорганизирането и поставянието на социалистическата партия въ послѣдния конгресъ върху програмнитѣ и теоритични начала на пролетарския социализмъ, — остава още най-важната и най трудна работа, а именно дѣйствителното проникване на партийнитѣ социалистически тенденции въ работническото движение. Това е най-важната и трудна отъ нашитѣ задачи, защото работническото движение у насъ е още много слабо, то е едва въ периода на своето пораждание. Сѫщитѣ тия обществени причини, които сѫ тикали до сега социалистическата партия къмъ израждание, сѫществуватъ още и ще оказватъ своето задържающе и врѣдно влияние върху правилното развитие на работническото движение. Ето защо практическата обществена дѣйность ще бѫде пробния камъкъ, о който нашата партия още много пѫти ще има да подлага на испитание своитѣ принципи и своята вече възприета пролетарска тактика. И само до колкото социалистическата партия проникне съ своята дѣйность работническата класа, до колкото тя развие въ нея класово съзнание и я организира за самостоятелна обществена сила, само до толкова и принципитѣ на научния социализмъ и пролетарската тактика ще надѣлѣятъ окончателно въ партийния животъ, само така тѣ ще станатъ негова кръвь и плъть. Защото само тогава социалистическата партия ще стане истинска водителка на економическитѣ и политически борби на класосъзнателния пролетариатъ.

На възгледа на опортюниститѣ за «широката» дѣйность всрѣдъ всички недоволни обществени слоеве, за голѣмата прѣдстояща роль на социалистическата партия въ политическия ни животъ, ние противополагаме възгледа, споредъ който влиянието на социалистическата партия върху нашия животъ е пропорционално на нейното вѫтрѣшно развитие, т. е. на степеньта на развитието на социалистическото работническо движение. Ние знаемъ, че съзнателното намисание въ общественитѣ борби днесъ е възможно само на почвата на класовата политика на пролетариата. И за това цѣлата наша програма, цѣлата наша тактика ние се стремимъ да положимъ не върху почвата на «общитѣ интереси» между различни производящи класи, а върху еднородната основа на економическитѣ отношения, които пораждатъ пролетариата, които го потикватъ къмъ борба и които подготвятъ срѣдствата за успѣшното водение и крайната побѣда на тая борба.

Въ по-напрѣдналитѣ индустриални страна, работническото движение е играло важна обществена роль прѣди то да бѫде още социалистическо. Само слѣдъ четиредесетѣхъ годиви на миналото столѣтие социализмътъ става съзнателния прѣдставитель на работническото движение и социалистическитѣ партии постепено, гдѣ повече, гдѣ по малко, се сливатъ съ това движение, на което тѣ сѫ най-висшата обществена форма.

У насъ появяванието на социалистическата мисъль и социалистическата партия прѣдшедствуваха развитието на работническото движение, но послѣднитѣ събития показаха най неопровержимо, че тѣ не могатъ повече да сѫществуватъ тъй откѫснати отъ своята единствена обществена основа

— работническото движение. Въпросъ за живота и сърга на социалистическата партия е въпроса за нейното сливание съ пораждающето се работническо движение.

У насъ работническото движение се поражда и трѣбва да се развие само като социалистическо движение. Ето защо и ние не трѣбва да го разглеждаме като независимо отдѣлно обществено движение отъ развитието на партийния животъ, като спонтанетна обществена сила, която сама по себе си се заражда, отдѣлно и независимо отъ развитието на социалистическото движение. Ето защо и социалистическата партия трѣбва да развие своята дѣйность върху всички фабрики, работилници и стопанства, гдѣто има наемни работници, тя трѣбва да ги просвѣтява и организира, да използва всѣкидневнитѣ имъ спрѣчквания съ господаритѣ, да ржководи тѣхнитѣ борби, съ една дума, социалистическата партия трѣбва сама да стимулира развитието на работническото движение. Защото проявитѣ и борбитѣ на работническото движение съставляватъ живота на социалистическата партия.

* * *

Самитѣ рѣшения на последния конгресъ достатъчно показватъ, колко съзнанието за налѣжащата необходимость отъ съсрѣдоточаванието на партийнитѣ сили върху пробуждането и организирането на наемното работничество е вече дълбоко проникнало у всинца ни. Но за да прѣмине това разбиране въ дѣйствие, трѣбва една голѣма часть отъ нашитѣ другари да се прѣдадатъ на това, което др. Kämpfer нарече на сжщото това мѣсто (кн. V отъ списанието) „черна работа". И наистина, поради много причини на тая най-необходима особено сега и най-плодотворна работа не се е обръщало нуждното внимание

Поради липсата на работническо движение отначало, социалистическата партия нѣмаше една строго опрѣдѣлена и ограничена сфера на дѣйствие, единъ опрѣдѣлена обществена класа, въ която да прилага своитѣ усилия и черпи своитѣ сили. Главна роль въ нейната пропаганда и агитация играеха минималнитѣ искания, които се съвпадаха съ най-многото искания на срѣднитѣ производителни съсловия. Политическата сила на социалистическата партия се даде именно отъ дребната буржуазия, или отъ пропаднали собственици живущи още съ дребно-буржуазни понятия, защото нѣмаше достатъчно класосъзнателенъ пролетариатъ въ партията. А само последния можеше да удържи пропагандирането на минималнитѣ партийни искания въ рамкитѣ на тия класови пролетарски принципи и искания, които лежатъ въ основата на социалистическата партия и които я отличаватъ отъ всички други буржуазни партии. Вслѣдствие на това, социалистическата пропаганда и агитация, лишени отъ своя специфиченъ класовъ пролетарски характеръ, намираха все повече съчувствие всрѣдъ масата недоволни дребни производители. Тия тенденции въ социалистическата партия не бѣха еднакво възприети отъ всички нейни дѣйци, но тѣ налагаха своя печатъ върху цѣлата партийна дѣйность. Догдѣто най-послѣ партията можа да скжса за винаги съ тия традиции, които я водѣха сигурно къмъ израждание.

Но социалистическата партия трѣбва да се освободи и отъ оние на-

чини на дѣйствие, които тя отъ миналото наслѣди. До сега тя се е обръщала съ своитѣ минимални искания безразборно къмъ всички недоволни отъ капиталистическото развитие обществени съсловия и затова нейната дѣйность е била прѣимуществено политическа. Економическитѣ интереси на недоволнитѣ «производящи слоеве», съ които партията, по диктовката на опортюниститѣ главно, опернраше, сѫ твърдѣ различни и противорѣчиви, за да може въ тѣхно име да се спечели подръжката на тия слоеве за една опрѣдѣлена економическа политика. За това и дѣйностьта на социалистическата партия се измѣстяше прѣдимно въ политическа область, а именно на почвата на общитѣ, за работницитѣ и дребнитѣ производители, искания отъ държавата. Органическата връзка между економическата борба на работницитѣ и тѣхната *класова* политическа борба при тия условия е невъзможна. Социалистическата партия прѣстава да бѫде класова политическа партия на пролетарната.

Ето защо, като главно агитационно срѣдство въ партийнита дѣйность сѫ служели до сега *общитѣ политически събрания*. Особено въ мѣстата, гдѣто работническото движение съвършено липсва или е много слабо, социалистическата партия не познава други срѣдства за пропагандирането на своитѣ принципи и искания, освѣнъ тия политически събрания. А понеже за потикъ къмъ свикването на тия събрания служеха главно, ако не изключително, събития изъ политическия животъ, тѣ биваха най-чести прѣзъ бурнитѣ политически моменти, прѣзъ изборитѣ и др., когато обикновено сѫществува общо негодувание у много граждани съ различно положение противъ една политическа котерия или нѣкое нейно дѣйствие. Но тия условия най-малко благоприятствуватъ за ясното истъкване и строго разграничение на пролетарскитѣ искания отъ тия на другитѣ производящи слоеве". Поради сѫщитѣ причини нашитѣ събрания се пълняха съ много недоволни, но малко работници, много звани, но малко избрани. — Разбира се, че такава агитация малко можеше да послужи за развитието на социалистическо съзнание у слушателитѣ. Още повече, че тя не биваше почти никога подготвена отъ една прѣдварителна пропаганда. За да може агитацията всрѣдъ широката работна маса да прѣнесе нѣкаква полза, трѣбва да е прѣдшествувана отъ упорна и продължителна пропаганда.

Въ агитацията ние се стремимъ да освѣтлимъ отъ социалистическо гледище едно ограничено число факти изъ обществения и политически животъ, които сѫ възбудили общо внимание, прѣдъ голѣмо множество наши съчувственици. Когато съ пропагандата ние възпитаваме работническата класа като си служимъ съ факти изъ всѣкидневния му животъ, като рѫководимъ непрѣкѫснато борбата на работницитѣ на почвата на тѣхнитѣ непосрѣдствени интереси. Агитацията и пропагандата се допълнятъ, но при нашитѣ условия, при неразвитото работническо движение, мотивитѣ за агитация сѫ изхождали почти изключително изъ политическия животъ и мѫчно сѫ се свързвали въ съзнанието на слушателитѣ или читателитѣ съ класовитѣ интереси на пролетарната. За широка агитация могатъ да послужатъ много събития изъ живота на работническата класа и тогава агитацията, като засѣга по непосрѣдствено работницитѣ, по-лесно и по-скоро постига гонимитѣ резултати. Ето защо безъ да занемаряваме това могѫщо

срѣдство за разпространението на нашето учение и класовото възпитание на работницитѣ, напротивъ, като използваме всички случаи за неговото употрѣбяване, ние трѣбва сѫщевременно да го приспособимъ къмъ новитѣ нужди и задачи на партията.

— На първо мѣсто, както вече споменахме, трѣбва да усилимъ нашата пропаганда всрѣдъ работницитѣ. „Черната работа" трѣбва да стане полето на нашето съревнование. Като започнемъ отъ поединичната пропаганда, която трѣбва да се вмѣни въ партиенъ дългъ на всѣки нашъ другаръ, ние трѣбва да употрѣбимъ и всички други срѣдства, като работнически кружоци, бесѣди, училища, вечеринки и др., които ще ни поставятъ въ непосрѣдствено съприкосновение съ работническата класа, които ще ни дадатъ възможность да се замѣсимъ напълно въ нейнитѣ борби, да се проникнемъ отъ нейнитѣ нужди. Така проникнали и замѣсени въ работническото движение, ние ще внесемъ въ него социалистическото съзнание и отъ него ще направимъ най вѣрния стражъ на социалистическитѣ принципи, непобѣдимия носитель на социалистическия идеалъ.

Именно, «черната работа», която е най благородната и плодотворна социалистическа дѣйность при нашитѣ условия, ще създаде съзнателно социалистическо ядро всрѣдъ работническата класа, ще създаде необходимитѣ пропагандатори и агитатори за социалистическото движение. Тая благородна, макаръ и трудна работа е, която окончателно ще кали нашитѣ социалистически дѣйци.

— Социалистическата мисъль у насъ прѣдшествува работническото движение, интелигентнитѣ трѣбваше да внасятъ социалистическото съзнание въ „работното население" отъ горѣ. Но «работното население» малко разбираше социалистическитѣ агитатори и почти никакъ не възприемаше тѣхнитѣ идеали. Защото не «работното население» (което обхващаше освѣнъ работницитѣ селенитѣ и занаятчиитѣ) а *работническата класа* е, която може въ своята цѣлость като класа, да възприеме социалистическата мисъль. Вслѣдствие на това се породи една отчуждeность между социалистическия дѣецъ и «работното население», всрѣдъ което той се вѣстяваше отъ време на време, или само по изборитѣ. Тия условия сѫ богата почва за развитието на оня дребнобуржуазенъ индивидуализмъ у социалистическитѣ дѣйци, който е присѫща черта на всички народни, демократически демагози. Тѣ започватъ да третиратъ „работното население" като тълпа, безсъзнателна маса, която е неспособна да прѣдприеме сама нищо, която трѣбва да бѫде рѫководена отъ шефоветѣ. Тя даже нѣма защо да се интересова отъ „висшата политика", която нейнитѣ шефове водятъ умѣло по всичкитѣ правила на държавническото искуство. Заради това и рицаритѣ на дребнобуржуазния индивидуализмъ въ политиката тъй малко се интересуватъ отъ умственото развитие, отъ класовото възпитание, отъ подиганието обществената самодѣйность на „работното население". Послѣдното може да бѫде невѣжествено, то даже трѣбва да бѫде такова, защото геронтѣ сѫ тамъ, които ще водятъ тълпата . . . .

Съ поставянието на партията върху чисто пролетарски основи, социалистическитѣ дѣйци трѣбва тъй нераздѣлно и тѣсно да се сраснатъ съ работническата класа, щото тѣхния цѣлъ животъ да бѫде само единъ свѣтълъ епизодъ отъ борбитѣ на тая класа Именно съ непрестанната работа

всрѣдъ работническата класа се шлифоватъ рыцарскитѣ въжделения и сепаристически тенденции, които интелигентнитѣ донасятъ съ себе си въ социалистическата партия отъ буржуазното общество. Пролетарската солидарность, развивана върху почвата на общитѣ класови интереси и общечеловѣчески идеали, прѣтапя грубия индивидуализмъ; новата нравственостъ на взаимна прѣданость и безавѣтна вѣра въ триумфа на работящето человѣчество, само увеличава съревнованието на освободения пролетарий въ необятното поле на человѣческата дѣйность. Социализмътъ, безъ да принижава человѣческата личность, напротивъ, като я освобождава отъ веригитѣ на традиционния моралъ, открива прѣдъ нея безкрайни простори на самоусъвършенствуване.

Разбира се че «геронтѣ отъ нашето време» не тъй лесно ще изоставятъ своитѣ навици. Но за това пъкъ социалистическата партия побърза да ги изостави напълно свободни и изключителни обладатели на своитѣ дребнобуржоазни добродѣтели.

За да може нашата партия окончателно да се освободи отъ „водителитѣ и тълпата», необходимо е, щото «водителитѣ» да слѣзатъ въ срѣдата на „тълпата“ и я издигнатъ до социалистическото съзнание. А това може да се постигне именно съ неблагодарната, но благородна „черна работа“. Ние всички, малко или много, сме се свикнали съ широката и шумна дѣйность. Ето защо трудно ще бѫде съсрѣдоточаванието на повече сили отъ партията въ тая работа. Трѣбва всички да се проникнемъ отъ съзнанието за великата цѣль, която гонимъ съ просвѣтата на работническата класа и съ всичката наша прѣданость и увлечение се отдадемъ на тая възпитателна работа.

Разбира се, че „черната работа“ не се изчерпва съ единичната пропаганда, работническитѣ кружоци и училища, вечеринкитѣ, систематическото разпространение на периодическата и брошурна социалистическа литература и пр. Въ нея влиза прѣди всичко рѫководението на работницитѣ въ тѣхнитѣ всѣкидневни конфликти (спречквания) съ господаритѣ. За да могатъ работницитѣ да се издигнатъ до съзнанието общитѣ интереси на своята класа и нейната обществена роля, социалистическия дѣецъ трѣбва да използва всички несправедливости, всички положения, въ които капиталистическата експлоатация поставя работника. Само непрѣстанното освѣтляване на заобикалящитѣ работника отношения отъ гледището на социализма, може постепенно да възпита и закрѣпне въ него социалистическото съзнание. Ето защо на всѣкждѣ ние трѣбва да изучваме подробно и точно положението на работницатѣ, постоянно да слѣдимъ тѣхния животъ, сами да се вписами въ него и разкриваме вѫтрѣшнитѣ обществени причини на експлоатацията,

Това се постига най-сполучливо, чрѣзъ организирането на работницитѣ въ синдикати, които съ защитата на непосрѣдственитѣ професионални интереси, подобряватъ отчасти материалното положение на работницитѣ, подигатъ тѣхния умственъ уровенъ и така подготвятъ за възприемането на по-висшото класово, социалистическо съзнание. Върху грамадната полза и належащата необходимость отъ синдикирането на работницитѣ, което конгреса вмѣни като първа обязаность на партийнитѣ организации и партийнитѣ дѣйци, тукъ не ще става дума, понеже съ сѫщия въпросъ се занима др. Т. П. въ специална статия въ сѫщето това списание.

Тукъ е излишно, па и невъзможно, да се изброяватъ всичкитѣ срѣдства, които социалистическитѣ организации и дѣйци могатъ да намѣрятъ, споредъ мѣстнитѣ условия, за пропагандата на нашата програма и нашето учение. Това, върху което искаме да обърнемъ вниманието на партийнитѣ другари, то е, че споредъ нашето разбиране, социалистическата пропаганда трѣбва да се усили, разшироч и задълбочи, че тя трѣбва да обхване всички наемни работници и че, за тая цѣль, партията трѣбва да тури въ дѣйствие всичкитѣ свои сили.

Усилената и плодотворна пропаганда разчистя пѫтя за успѣшна и по-широка агитация. Ние не искаме да кажемъ, че тия два вида дѣйности трѣбва да се слѣдватъ всѣкога въ време така, щото пропагандата да прѣдшедствува агитацията. Прѣди всичко, тия двѣ дѣйности не сѫ тъй корено различни, за да ги разграничаваме всѣка изключително за опрѣдѣлени условия Но все пакъ, всѣки ще се съгласи, че е необходимо едно възпитано и дисциплинирано въ партийнитѣ ни борби пролетарско ядро, за да можемъ съ надежда за успѣхъ да използваме по-важнитѣ моменти отъ обществения животъ за развитието на широка агитация

Единъ примѣръ ще обясни нашата мисъль. Социалистическата парламентарна група прѣдлага законопроектъ за ограничението на дѣтския и женския трудъ въ работилницитѣ. По тоя поводъ, за да се въздѣйствува върху народното събрание, трѣбва да се поведе широка агитация въ цѣлата страна въ полза на тоя законъ, агитация, която ще бѫче единъ прѣкрасенъ поводъ въобще за развитието на нашата програма и нашитѣ идеали прѣдъ широкитѣ работнически маси. Но тая агитация до сега не бѣше възможна, едно, защото липсваха пролетарски организации съ ясно съзнание за своитѣ задачи, друго, защото изобщо партията се по-лесно и по-силно вълнуваше отъ политическитѣ, отъ колкото, чисто работническиобществени въпроси. Знайно е, отъ какво грамадно значение за развитието на нашата индустрия и създаването на необходимия намъ контингентъ отъ промишленъ пролетариатъ, е тоя законъ. И ако съ упорнята и системна пропаганда ние образувахме здрави пролетарски организации, поне въ по-индустриалнитѣ центрове, тогава бихме могли съ голѣмъ успѣхъ да поведемъ и агитация по поводъ на тоя пръвъ опитъ за социално законодателство у насъ. Тогава и тия слоеве отъ «работното население», които не се намиратъ постоянно подъ нашето влияние (като пропадащитѣ дребни собственици) биха могли да бѫдатъ използвани отъ насъ, за общия културенъ напрѣдъкъ на страната. Тогава и самата агитация би запазила своя чистъ пролетарски хатактеръ, защото тя ще изхожда отъ пролетарски организации, ще прѣслѣдва класови пролетарски, но едновременно, и общо-културни задачи, — намѣсто да се принижава до дребнобуржуазнитѣ въжделения на «работното население» и да остава на повърхностьта на случайнитѣ, прѣходящи и повърхностни нужди на политическия животъ *).

Поводи за агитация социалистическата партия намира извънредно много, както въ економическия, тъй и въ политическия животъ. Но тя не може всѣкога да използва всичкитѣ тия поводи. Колкото е тя по-развита, кол-

*) Върху вопроса за отношението между работническитѣ организации и политическата партийна дѣйность гл. моята статия въ броя отъ 6 Юний 903 г. на в. „Работнически Вѣстникъ".

кото по-многобройни сѫ нейнитѣ пролетарски организации, съ колкото по-разпространенъ печатъ и повече дѣйци тя разполага, толкова повече и по-добрѣ използва тя всичкитѣ прояви на капиталистическото развитие за собственото свое разрастване. Въпросътъ е за планомѣрното и най-плодотворно изхарчване силитѣ на социалистическата партия. Отъ това гледище, прѣдимно политическата агитация, водена чрѣзъ общитѣ публични събрания, трѣбва да се ограничи съразмѣрно размѣра и силитѣ на партийнитѣ организации. Отъ сѫщото съображение, трѣбва най-голѣмо мѣсто да се даде на пропагандата всрѣдъ работническата класа и нейното организиране въ синдикати. Разбира се, че важнитѣ политически моменти (като напримѣръ попълзновенията на царедворската реакция) трѣбва широко да се използватъ за съотвѣтна агитация, но силата на тая агитация, както и нейния пролетарски характеръ, несъмнено ще зависятъ отъ това, до колко нашата пропаганда е можела да сплоти и организира най-развитото и съзнателно работничество.

Но за изпълнението на тия задачи, партията не може и не трѣбва да се ограничава съ това почти единствено срѣдство за агитация и пропаганда, у което още по традиция повечето наши другари се придържатъ: общото политическо събрание. Чрѣзъ тия събрания, социалистическия ораторъ само отъ време на време влиза въ съприкосновение съ разнородна и мѣняюща се маса слушатели, поради което и неговото слово не оставя никакви, или почти никакви, слѣди въ тѣхното съзнание. Напротивъ, за да може социалистистическия ораторъ да упражни извѣстно трайно влияние върху слушателитѣ си, той трѣбва да се обръща къмъ тѣхъ често и не само отъ политическата трибуна. Той трѣбва да се е срѣщалъ съ по-събуденитѣ изъ между тѣхъ, било непосрѣдствено, било чрѣзъ дѣйностьта на организацията; съ други думи, всрѣдъ сѫщитѣ тия слушатели трѣбва чрѣзъ единичната пропаганда, работническитѣ училища, разпространението на социалистическата литература, синдикатитѣ, вечеринкитѣ и пр., да се разпространяватъ непрѣкѫснато програмата и идеалитѣ на нашата партия. Намѣсто да викаме всички граждани безразборно въ нашитѣ политически събрания (които естествено сѫ достѫпни за всички) ние трѣбва почти всѣкога да се обръщаме специално къмъ работницитѣ, които трѣбва да съставляватъ постоянната аудитория на нашитѣ събрания. Така между социалистическия дѣецъ и наемното работничество се развиватъ най-тѣсни връзки на взаимно влияние, които правятъ невъзможно противополагането на «тълпата» и «водителитѣ».

Но колкото е лесно да се явяваме само отъ време на време на политическата трибуна, като мислимъ, че съ това сме си изпълнили всичкия нашъ партиенъ дългъ, толкова е по-трудно организирането и водението на сная пропаганда всрѣдъ наемното работничество, която единична подготвя условията и прави плодотворна шумната агитация срѣдъ по-широки работнически слоеве. Какви срѣдства трѣбва да употрѣбяватъ мѣстнитѣ комитети и дѣятелнитѣ членове на партийнитѣ организации, за да подигнатъ съзнанието на партийнитѣ членове и развиватъ плодотворна агитация между работницитѣ на дадено мѣсто — това не е тъй лесна и проста работа, както се струва на мнозина. Именно тая работа е, която за своето планомѣрно водение изисква сега всичкитѣ сили на нашата пар-

тия. Ето защо, споредъ моето разбиранше, по-дѣятелнитѣ и способни партийни членове не трѣбва да се ограничаватъ съ ролята си на оратори прѣдъ голѣмитѣ публични събрание. Тамъ, гдѣто нѣма други, които да могатъ да ржководятъ дѣйностьта на мѣстнитѣ комитети, да организиратъ пропагандата всрѣдъ наемнитѣ работници и пр., интелигентнитѣ партийни членове трѣбва да жертвуватъ време и трудъ за тая полезна работа.

* * *

Въ горнитѣ бѣлѣжки, ние само посочваме на нѣкои страни отъ прѣдстоящата партийна дѣйность, безъ да претендираме, че тѣ не могатъ да бждатъ освѣтлени и допълнени и съ други съображения. Попълването на празнотитѣ и поправянието на възможнитѣ грѣшки въ горнитѣ мисли ще принесе само полза. На свършвание нека ми бжде позволено да изкажа нѣкои мнѣния и за прѣдстоящата работа на софийската партийна организация, защото, споредъ менъ, ролята, която софийското работническо движение е играло въ партийния животъ и която то ще играе безъ съмнение въ бждяще, е не само отъ голѣмъ локаленъ интересъ за софийската организация, но и отъ общъ интересъ за цѣлата партия.

Това е още по-вѣрно, като се вzематъ прѣдъ видъ стечението на обстоятелствата напослѣдъкъ въ столицата. Старата софийска организация наедно съ болшинството отъ синдикиранитѣ работници, станаха главната опора на опортюниститѣ въ цѣлата страна. Напр. другадѣ тѣ не можиха тъй сполучливо и тъй ловко да използватъ вжтрѣшнитѣ раздори на организацията и неразвитието на работницитѣ за своитѣ цѣли, както въ София. Това се длъжи на редъ обстоятелства, които тукъ не ни интересуватъ. Интересното е, че опортюниститѣ, както всѣкога, съумѣха да се приспособятъ къмъ особенитѣ локални условия на столицата, за да спечелятъ времени успѣхи.

И наистина, това което характеризира опортюнизма като партийна тактика и „теория", то е «широката» дѣйность всрѣдъ дребно-буржуазнитѣ слоеве и еснафското схващание на социализма. Опортюнизмътъ искаше да въведе въ постоянна партийна тактика, временнитѣ клатушкания на социалистическата партия изъ чуждитѣ неи срѣди; той искаше да наложи на партията своята дребно-буржуазна идеология. — Но ето, че въ столицата, гдѣто той намѣри многобройни работнически маси, а главно, организирани работници, той изоставя дребно-буржуазнитѣ елементи и гони по-близкото и по-лесното. Синдикираното софийско работничество, вслѣдствие на дребно-буржуазнитѣ понятия, които още господствуватъ въ него, вслѣдствие на лесно обяснимата консервативность на по-добрѣ поставенитѣ професионални синдикирани работници и пр. — софийското работничество лесно се подаде подъ влиянието на опортюниститѣ. Споредъ менъ, въ това сж криви и нашитѣ партийни другари, които не сж отдѣляли достатъчно време и сили за работа всрѣдъ синдикиранитѣ работници, поради което малцина отъ послѣднитѣ сж посвѣтени въ програмата и принципитѣ на социалистическата партия.

Но опортюнизма въ срѣдата на работницитѣ е по-опасенъ за насъ, отъ колкото всрѣдъ «производящитѣ слоеве». Тамъ той може да бжде оставенъ самъ на себе си, и самото развитие на общественитѣ противорѣчия

всрѣдъ тия съсловия, ще го докаратъ до съвършено израждание. Не такъвъ е случая съ опортюнизма, когато той за своя обществена основа е намѣрилъ еднородна, трайна развиваюша се класа, каквато е работническата. Тукъ именно опортюнизма, вслѣдствие на господството на дребно-буржоазни понятия и консервативностьта особено на професионалнитѣ работници, може за по-дълго да се задържи. Толкова повече, че той, съ своето умѣние да се прислямча и приспособява къмъ всичко, ласкае невѣжеството, и стремлението на синдикиранитѣ работници да ограничаватъ своята борба само за удовлетворение непосрѣдственитѣ си интереси възвежда въ една теория. При тия условия да очакваме, щото самитѣ работници да съзнаятъ грѣшкитѣ на еснафския социализмъ, ще бѫде твърдѣ наивно. Работническо движение още не значи социалистическо движение, то става такова само когато възприеме идеалитѣ, програмата и тактиката на социалната демокрация. Работническото движение може дълго време да проявява буржуазна економическа и политическа дѣйность. Историята на работническото движение изобилствува съ такива примѣри. Особено нашитѣ недоразвити условия сѫ благоприятни за израждането на работническото движение всрѣдъ задушливата атмосфера на дребнобуржуазната идеология и стремленията на първитѣ професионални работнически организации къмъ «чистъ синдикализмъ» и «неутралность».

Ето защо опортюниститѣ въ работническото движение въ столицата намиратъ една по-сигурна и по-трайна операционна база за своитѣ подвизи. И ако партийнитѣ дѣйци и съзнателнитѣ работници въ София съумѣятъ да изтръгнатъ наемното работничество отъ прѣспиваюшето влияние на опортюнизма, съ това тѣ ще принесатъ неоцѣнима услуга не само на социалистическото движение въ столицата, но и на цѣлото работническо социалистическо движение въ страната. Защото веднъжъ изпъдени изъ главната тѣхна крѣпость, опортюниститѣ ще останатъ на теория съ кооперациитѣ на извѣстния докторъ отъ Ямболъ и, на практика, съ избирателитѣ на Павликенския народенъ прѣдставатель. Тогава социалистическата партия ще трѣбва само да духне, за да изчезнатъ за винаги нашитѣ опортюнисти отъ полето на българския социализмъ.

Хр. Николовъ.

P. S. Статията бѣше вече написана, когато вѣстницитѣ съобщиха разтурванието на народното събрание и назначението за една близка дата (19 Октомврий) нови избори. Съ това прѣдъ насъ се отваря отново избирателната борба, прѣзъ която агитацията ще заема първо мѣсто въ дѣйностьта на партията. Толкова повече, че чрѣзъ стамболиститѣ, царедворската реакция, като компрометира почти всички наши буржуазни партии, рѣшително посѣга вече да заеме тѣхното мѣсто въ управлението на страната и да унищожи конституционнитѣ ни свободи.

Както винаги, тъй и сега, социалистическата партия ще стои на чело на борбата съ реакцията. Защото тя е, която върху собствения си гръбъ, ще изпита най-напрѣдъ и най-силно послѣдствията отъ ограничението на политическитѣ свободи. Социалистическата партия може да живѣе и се развива само на свобода. Свободата на словото и печата, свободата на събранията и сдружаванията, избирателнитѣ права и демократи-

ческитѣ конституционни уредби сѫ тъй необходими за организирането и борбитѣ на работническата класа, щото първата длъжность на социалистическата партия въ дадения моментъ е да запази, ако не разшири, горнитѣ прѣдварителни необходими политически условия за своето развитие.

Лозинката на социалистическата партия въ прѣдстоящата избирателна агитация трѣбва да бѫде: запазванието на конституционнитѣ ни свободи. И тукъ, ние можемъ да се срѣщнемъ съ други нѣкои партии, които влизатъ въ избирателната борба съ сѫщия позивъ къмъ гражданитѣ. Но въ отличие отъ всички други буржуазни, дребно-буржуазни и демократически партии, нашата избирателна агитация трѣбва да има чисть пролетарски характеръ. Т. е., тя трѣбва да изхожда отъ положението и интереситѣ на работническата класа у насъ, да свърже политическия моментъ съ класовитѣ интереси на тая класа и да го използва широко за пръскането на класово съзнание въ нейната срѣда. Макаръ и да прѣслѣдваме сѫщата временна цѣль, каквато може-би и нѣкои отъ другитѣ партии, поне прѣдъ избирателитѣ, ще прѣслѣдватъ, нашата изборна агитация ще се различава корено отъ тая на другитѣ партии. Тя трѣбва да се опира на класовитѣ противорѣчия, да разкрива капиталистическата експлоатация навсѣкадѣ и въ всички форми, гдѣто и както тя се проявява. Даже, когато социалистическата партия излиза прѣдъ пропадающитѣ дребни собственици, тя трѣбва да разкрива прѣдъ тѣхното съзнание, вѫтрѣшния прѣвратъ, който економическото имъ положение прѣтърпява подъ влиянието на развиващитѣ се капиталистически отношения. Пропадающитѣ дребни собственици, като „производящо съсловие“, като особена обществена класа, социалистическата партия не може да спечели въ избирателнитѣ борби, безъ да изгуби своя класовъ пролетарски характеръ. Само отдѣлни единици отъ дребната буржуазия, именно тия, които възприематъ програмата и идеалитѣ на партията, ще бѫдатъ за насъ «добрѣ дошли!» Ако досегашната наша избирателна агитация ни изненадваше ту съ неочаквани побѣди, ту съ толкова по-жалки поражения, то е именно защото тая агитация въ повечето случаи, особено отъ страна на опортюниститѣ, се е водила безсистемно и произволно. Намѣсто да се използва избирателната агитация въ по-голѣмитѣ и индустриални градски центрове, гдѣто има значителни работнически маси, се е водила прѣдимно въ дребно буржуазнитѣ избирателни околии. Наистина, въ послѣднитѣ економическата диференцировка на класитѣ още не е тъй голѣма, избирателитѣ прѣдставляватъ по-еднородна и компактна маса, която не е способна да надрастне своето обществено положение, да разбере тия класови противорѣчия, които не сѫ се още ясно изразили въ заобиколяющитѣ ги обществени отношения, и които лежатъ въ основата на нашата максимална програма. Но ако максималната ни програма е мѫчно възприемлива за тия избиратели, имало е редъ политически причини, които сѫ ги тласкали да възприематъ нашата минимална програма. Мамена отъ бързитѣ успѣхи, социалистическата партия лесно се подаваше до сега на тия условия и незабѣлѣзано въ нейнитѣ избирателни агитации *фактическо* значение добиваше само минималната програма *).

*) Гледай статията „Политическитѣ ни успѣхи и работническо движение“ въ кн. VI отъ 6 год. на сп. *Ново Време*.

Въ градоветѣ, гдѣто класовитѣ противорѣчия сж по-развити, гдѣто обществената диференцировка е много по-напрѣднала, нашата партия не намираше благоприятни условия за бързи политически успѣхи. Защото нашата агитация тамъ можеше да се опира на класовитѣ противорѣчия и, вслѣдствие на това, да намира привърженици само въ единъ опрѣдѣленъ общественъ слой, въ работническата класа. Но именно тия условия, които правѣха невъзможни бързитѣ ни политически успѣхи въ индустриализиранитѣ и по-голѣми градове бѣха и сж най-благоприятни за цѣлостното пропагандиране на нашата програма. Ако и въ тѣхъ до сега не се е водила една чисто пролетарска избирателна агитация, ако тѣ сж бивали по-скоро занемарявани отъ социалистическата партия въ избирателнитѣ периоди, то е, защото дребно-буржуазнитѣ тенденции все повече и повече надѣляваха въ нея. Политическата агитация, съ която социалистическата партия искаше да спечели «производящитѣ съсловия» за обществения напрѣдъкъ на страната, бѣше отворената врата за все по-силнитѣ влияния на идеологията и интереситѣ на тия съсловия върху развитието на теорията и дѣйностьта на социалистическата партия. Намѣсто да привлече и тури въ услуга на своитѣ идеали «производящитѣ съсловия», социал. партия се видѣ заплашена да бжде наводнена и задушена отъ тѣхъ.

Сега е тъкмо времето, когато отъ срѣдство за заличаване и принижаване на пролетарския класовъ характеръ на партията, избирателната агитация трѣбва да се прѣобърне въ мощно срѣдство за нейното закрѣпване върху основитѣ на класовата борба. Това се налага на партията особено прѣдъ видъ на вжтрѣшнитѣ борби, които тя неотдавна прѣживя. И наистина, вече приетата въ конгреса резолюция по избирателната агитация ясно посочва пжтя, който трѣбва да слѣдваме въ прѣдстоящата избирателна борба. Тая резолюция, прѣдложена отъ др. Д. Благоевъ, гласи, че прѣзъ избирателнитѣ периоди главното внимание на партията трѣбва да бжде съсрѣдоточено въ градоветѣ. Тамъ, гдѣто има повече работници, гдѣто работническитѣ партийни организации сж по-силни, гдѣто е водена до сега по-усилена и по-успѣшна пропаганда, тамъ именно трѣбва да се приложатъ и най-голѣмитѣ ни усилия въ прѣдстоящата избирателна борба. Защото именно горнитѣ условия сж, които най-добрѣ осигуряватъ запазването класовия пролетарски характеръ на тая агитация.

Но не трѣбва да бждатъ занемарявани и тия мѣста, гдѣто нашитѣ организации сж по-слаби и работническата класа още не тъй ясно диференцирана отъ другитѣ «производящи съсловия». Само че тамъ агитацията, като изхожда отъ основнитѣ начала на партията и ги развива въ всичката имъ цѣлость и пълнота, трѣбва да се обръща прямо къмъ работническата класа. Защото главната задача на избирателната ни агитация въ тия мѣста сега не ще бжде да спечелимъ «работното население» въ неговата цѣлость, а да спомогнемъ за изясненето на общественитѣ противорѣчия, които сж се развили и се развиватъ въ неговата срѣда, но които сж прикрити още отъ надмощието на дребно буржуазни възгледения и еснафски понятия. Именно съ пръскането на тая мъгла, съ разграничението въ съзнанието на избирателитѣ противоположнитѣ интереси, които се развиватъ въ тѣхната срѣда, ние ще спомогнемъ на самия общественоекономически процесъ на диференциация, като потикнемъ и ускоримъ из-

разяванието на особенитѣ класови и съсловни интереси въ особени политически партии. Ето какъ ние ще работимъ за общия културенъ напрѣдъкъ на страната.

Даже въ тия напрѣднали страни, гдѣто силнитѣ социалистически партии правятъ времени политически компромиси за опрѣдѣлени цѣли съ другитѣ партии, социалистическата агитация се различава коренно отъ тая на временитѣ политически съюзници на класосъзнателния пролетариатъ. Общата цѣль, която се прѣслѣдва (напримѣръ отблъскванието на нѣкои посѣгателства на монархическата реакция), никакъ не притуля класовия характеръ на социалистическата агитация, защото тя изхожда отъ други интереси, служи си съ други срѣдства и използва резултатитѣ за други цѣли, отъ колкото всички буржуазни партии. Догдѣто класосъзнателния пролетариатъ се нуждае отъ политическитѣ свободи за развитието на своята собствена политическа сила, която ще го докара до завладяванието на политическата власть, буржуазнитѣ, макаръ и най-демократически, партии искатъ чрѣзъ политическата свобода да закрѣпятъ господството на буржуазията или дребната буржуазия. Въ нашата политическа дѣйствителность, тая истина намѣри толкова по-голѣмо потвърждение, че социалистическата партия нѣма работа толкова съ истински политически партии, колкото съ политически котерии. Послѣдното обстоятелство, въ свързка съ слабото развитие на работническото движение и социалистическата партия, прѣдостатъчно оправдава това рѣшение на прѣжнитѣ ни конгреси, което изключава всѣкакви избирателни компромиси.

Социалистическата критика трѣбва да обгръща прѣзъ прѣдстоящата избирателна агитация, както дѣйствията на настѫпающата реакция, така и тия на буржуазнитѣ и дребно-буржуазни партии, които се борятъ противъ нея. Защото не ще бѫде чудно, ако тия сѫщитѣ опозиционни партии утрѣ, когато политическитѣ условия се измѣнятъ, станатъ орѫдия на царедворската реакция въ нейнитѣ стремления да посегне на конституционнитѣ свободи; независимо, обаче, отъ това съображение, вече самото класово пролетарско становище на нашата агитация прѣдполага всестранната социалистическа критика противъ всички буржуазни и дребно буржуазни партии.

Социалъ-демократическата партия ще помогне най-много за запазванието на политическата свобода, ако тя съ своята чисто пролетарска класова политика застане, като самостоятелна обществена и политическа сила, на чело на борящитѣ се противъ реакцията партии. Съ това тя ще излѣзе изъ избирателната борба по-силна и по-могжща, отъ колкото всѣкога, безъ да опятни своето знаме, безъ да напустне своитѣ идеали.

Х. Н.

БЕЗДНА.

Психологическа фантазия.

отъ *Казимиръ Тетмайеръ.*

Дорогому другу А. И-ву.

Огъ прѣводачката.

Знаете ли вий, що значи да страдаешъ? Що значи да се извивашъ въ конвулсии отъ скърбь? Що значи да повтаряшъ въ душата си думитѣ: «безвъзвратно, безвъзвратно!» Знаете ли вий, що значи положение безъ изходъ? Постарайте се да разберете, постарайте се да вникнете въ тѣзи думи . . . Но не тъй, както се това казва по сто пѫти на день, — но вникнѣте въ тѣхъ. Тъкачъ, който нѣма никакви срѣдства за живѣние, който съ труда си едва прѣхранва цѣлото свое сѣмейство и който чувствува, че ослѣпява, — това положение е безъ изходъ.

Какво може той да направи?

Да се убие и за нищо друго да не иска да знае . . .

Да се убие и да убие сѣмейството си . . .

Да, така! . . . И азъ тъй бихъ могълъ да направя!

Да се убия и нея да убия! . . . . Бихъ могълъ тъй да направя — да се убия и нея да убия . . . Себе си да убия и нея . . . Или само себе си . . . Или само нея . . . .

Проклѣтница! . . . Все тя, тя, навредъ все тя! . . . Нима въ живота нѣма друго, освѣнъ жената?! . . . Цѣлъ океанъ животъ има, освѣнъ нея, а при се това, ний живѣемъ за женитѣ . . .

Човѣкъ ли е жената, или пъкъ тя е допълнителна часть на човѣка? . . . Такава ли е тя, какъвто е человѣкътъ — мѫжъ? Тъй ли женитѣ живѣятъ за мѫжетѣ, както мѫжетѣ за женитѣ? Не е ли тя нѣщо съвсѣмъ, съвсѣмъ друго? Цѣлата ѝ нравствена организация, не е ли грѣшка на природата, както организацията на нашето тѣло и не е ли тъй жалка, както и тѣлото ни? И не е ли въ това трагедията на живота, тази постоянна трагедия, че жената е нѣщо съвсѣмъ друго? Всѣкога тя!.... Наврѣдъ и всѣкога тя! . . . . Като че ли въ живота нѣма цѣлъ океанъ животъ, освѣнъ нея, като че ли тя е животътъ на живота . . .

Ами ако е . . . .

Не мога да я търпя! . . . Азъ я ненавиждамъ! . . . Всѣкога съмъ я ненавиждалъ и ще да я ненавиждамъ до послѣдната си минута! . . . Моята мѫжка гордость, всичко, що е въ мене, се възмущава противъ нея, влече ме къмъ тази ненависть и усилва въ мене това ми отвръщение.

Азъ не мога да живѣя безъ нея! . . . Не мога! . . . Не мога да живѣя безъ жена! . . . .

Виждате, азъ мога да се лиша отъ живота си, мога да си извада очитѣ, мога да се уморя отъ гладъ, мога да се хвърля отъ нѣкой мостъ, мога да направя съ себе си всичко, каквото ща, но да живѣя безъ нея — не мога

Азъ съмъ свой собственъ царь, свой абсолютенъ повелитель, но . . . не мога да живѣя безъ нея и това се явява, като царство надъ моето царство, — то е моя повѣрителъ.

Не мога . . . .

И вий не можете, ний всички не можемъ, — но азъ и съ нея не мога да живѣя. Тъй сжщо не мога . . . . Прѣдставѣте си тъкачъ, който нѣма никакви срѣдства за живѣние и който едва прѣхранва цѣлото си сѣмейство, че ослѣпява, — прѣдставѣте си това и разберѣте, вникнѣте, що значи положение «безъ изходъ».

Да, азъ не мога съ нея да живѣя, но азъ и безъ нея не мога.

За мене има единъ единственъ изходъ: да я убия и да убия себе си.

Не! Не! Не! . . . .

Какъвъ страшенъ викъ! . . . Като че разцѣпихъ въздуха съ този си викъ, както се разцѣпва кадифенъ платъ; като че ли раздрахъ небето, като лъвъ — нѣкое псе . . . Не се ли събориха градскитѣ камбанарии?! . . . Не изпадиха ли дърветата?! . . . .

Не! Като че ли азъ съвсѣмъ съмъ и не викалъ, — тя спи, тя не се пробуди, спи тя тамъ задъ драпировката на другата стая. О, Господи! Нима въ душата ми е билъ този викъ, този страшенъ огненъ викъ! . . . Като че ли кръвь въ аленъ потокъ, съ аленъ пламъкъ се проля въ душата ми. Страшенъ викъ! . . . Менъ ми се струва, че и майкитѣ, отъ утробитѣ на които изтръгватъ рожбитѣ имъ, не биха могли да викатъ тъй страшно . . . . Тѣ биха викали за себе си, за дѣцата си и за мжжетѣ си. Ха ха! . . . за мжжетѣ си! . . . .

О, Боже! . . . . Умътъ ми ще да се изгуби . . . А все таки има нѣкои, които ги любятъ . . . Нали и Мариня мене любѣше. Нима не се притискаше тя къмъ мене? . . . Нима не ме цалуваше? . . . Не ми се отдаваше до забравяне въ онази свадбена нощь? . . . Нима азъ не чувствувахъ по своитѣ устни нейнитѣ полуоткрити трепетни уста, нима азъ не виждахъ нейнитѣ полуотворени очи, които изразяваха съ туй, че нищо не можаха да кажатъ? . . . . Нима азъ не чувствувахъ нейнитѣ гърди подъ своитѣ? . . . Нима тя не се овиваше о шията ми? . . . Нима тя не бѣше моя съ душата си, съ сърдцето си? . . . Нима . . .

Ахъ! . . . .

Но не е ли тя нѣщо съвсѣмъ друго?! Нима това, що ми се струваше, че е нейно чувство, е било и въ сжщность нейно чувство? Може ли разумътъ на мжжа да разбере жената? Не е ли това толкова трудно, колкото е трудно растението да разбере камъка, или камъкътъ да разбере сжщностьта на свѣтлината? . . . .

Нима процесътъ на нашето мисление е сжщо тъй еднакъвъ, както процесътъ на пищеварението и умирането? . . . Не си ли ний мязаме до толкова единъ на другъ външно, до колкото брилянта отъ алмаза прилича на брилянта отъ стъкло и не се ли вжтрѣшно различаваме, както тѣхния органически съставъ? . , .

Жената не нарича ли сжщото това свое азъ, което и азъ наричамъ съ това име? Не сме ли ний тъй различни, както двѣ бои отъ единъ и сжщъ цвѣтъ, отъ които водата на истинската не дѣйствува, а изкуствената разпуща и отъ които студътъ не дѣйствува на изкуствената, а раз-

валя сжщинската? И при всичко това, цвѣтоветѣ сж едни и сжщи — небесенъ, розовъ или теменуженъ?! Съ една рѣчь, не се ли азъ тъй удрямъ въ жената, както вода о скала и нали ни скалата, ни водата не ще се слѣятъ въ едно, не ще се съединятъ, не ще си схармониратъ . . . А жената не се ли удря въ менъ, както вѣтъръ о вода, която той може да размжти, да развълнува, но която той никога не ще може да прѣобърне въ своя сжщность?

Така, така! . . . Ний любимъ, стремимъ се единъ къмъ другъ и ний се търсимъ единъ другиго, но стихийно чужди единъ на други, психически чужди за себе си, ний се сливаме, както рѣкитѣ въ моретата; ний никога не биваме огънь, който всѣкога е единъ и сжщъ, отъ каквото и да се е образувалъ. Освѣнъ нуждата и смъртьта, нашата любовь е най-голѣмата трагедия въ живота.

Да, вѣрно . . . Нуждата, смъртьта и любовьта сж тритѣ вакханки, свѣтовни, които живѣятъ съ своитѣ оргии. Азъ ясно ги виждамъ прѣдъ себе си, ако бѣхъ художникъ, бихъ ги нарисувалъ въ тази минута.

Восъчната нужда съ птичи очи и птичо лице, костената смърть, голъ скелетъ, играющъ по цвѣтята, и любовьта — тази Летарта, дива, жадна, страстна, ненаситна.

А подъ тѣхъ земята, свѣтътъ, — минава прѣзъ него Мойсей, слѣдъ него Будда и много други мждреци, — но що сж тѣ прѣдъ нуждата, смъртьта и любовьта? . . .

Спи, спи, Мариня! . . . Спи и усмихвай се! . . . Спи и усмихвай се тъй, както на мене се усмихваше, усмихвай се така и на него! . . .

Боже! Какъвъ позоръ! . . . . Той! Пакъ той, този трети баналенъ любовникъ на чужда жена. Боже! . . . Да взема да си разбия главата о него, о този стълбъ, къмъ който всѣки отъ насъ отива. Боже! . . . Какъвъ срамъ! . . . . Да взема да се удавя въ ваната . . . . Да умра отъ мжка! . . . Да се хвърля отъ нѣкой мостъ! . . . Да се застрѣлямъ! . . . . Колко е смѣшно всичко това! . . . Той, вѣчно той, този трети любовникъ! . . . О, животъ! . . . Ирония е името ти! . . .

Спи Мариня и усмихвай си на него, на този трети твой любовникъ. Усмихвай му се, както на мене се усмихваше. И помисли си: стотини, хиляди, милиони, милиарди жени до сега сж се усмихвали на своитѣ любовници тъй, както по-рано сж се усмихвали на своитѣ мжже и стотини, хиляди, милиони, милиарди жени още ще да се усмихватъ така въ бждаще . . . О, какво страшно чувство изпитвамъ при мисъльта за бждащето! . . . Всичко се повтаря! . . . Сжщитѣ скърби, страдания, печали, огорчения — всичко това ще да се повтори въ бждащето, както въ насъ се повторя всичко минало. О, животъ! Жестокость е името ти! . . .

Никой нѣма по-малко да страдае отъ това, за гдѣто азъ сега страдая, моитѣ страдания сжщо така не се намаляватъ отъ това, за гдѣто другитѣ сж страдали. О, животъ! Вражда е името ти! . . . .

Страдание, едно само страдание! Най-високиятъ идеалъ на духа и сърдцето, до който е могло да се въздигне человѣчеството, — Христосъ — е страданието. Най-висшето изъ чувствата е скърбьта. Най-добрата пѣсень — тжгата. Най-чистото въ живота—сълзитѣ. О, животъ, кажи, какъ да те нарека?

Спи, Мариня, спи, спи! . . . Богъ, сѫдба, неизбѣжность — нищо до тебе се не касае . . . Спи! . . .

Подла душа! . . . Гнусна! . . . Негодна! . . . Дяволска! . . .

Ножъ! . . . Ножъ за тебе! . . . .

О, не, азъ не мога да я убия! . . . За да извърша това, трѣбва да бѫда нѣщо повече отъ най-голѣмия дяволъ! . . . Поетъ трѣбва да бѫда! . . . Поетъ! . . . Глупавъ и смѣшенъ гений! . . . Глупавъ и смѣшенъ неволникъ на живота, на своята кръвь, на своето тѣло, на своята душа! . . . Е, нали има нѣщо по-високо отъ тѣлото, кръвьта и душата? Глупавъ и смѣшенъ гений! . . . Да, ти си земенъ богъ, но ти си глупавъ и смѣшенъ! . . . И ти люби, и ти излиза вънъ отъ себе си, но и ти не можа да убиешъ! . . . .

О, Христосъ, каква е сѫдбата! . . . .

Защо? Защо? Защо? . . . А тя . . . спи.

Спи! . . . . Тъй спи скалата, когато водата, обърната въ пари, се стреми къмъ слънцето, когато мразътъ се вледенява, тя все спи.

Може би и той спи!

Той!

Защо никога не ми идва на умъ да убия него? Не се ли страхувамъ? Азъ сѫщо тъй бихъ страдалъ за него, както и за нея . . . Но тя е моя жена, а той — мой врагъ . . .

Не, не, той не ми е врагъ.

Мой врагъ е само тя, но тя е и неговъ врагъ. Тя стои между насъ, като машина съ двѣ бутала между двѣ стѣни, които ту сближава, ту отдалечава. Ако нѣмаше нея, нищо не би сближавало и не би отблъсвало тия двѣ стѣни. Нима азъ го ненавиждамъ? Но тя е въ него. Нима той ме ненавижда? Но тя е моя жена. Азъ въ него, а той въ нея ненавижда нея. Той я ненавижда, като моя жена, азъ пъкъ я ненавиждамъ, като негова любовница. Нима ний двама не бихме могли да бѫдемъ равнодушни единъ къмъ другъ. Нима ний двама съ него не бихме могли да работимъ заедно въ името на една обща идея? Какъвто е той, такъвъ съмъ и азъ, онзи «азъ», който бѣхъ по-рано . . . .

* * *

Боже, Боже, колко се азъ измѫчихъ! Рѫцѣтѣ ми сѫ отпуснати, като отсѣчени; главата ми е клюмнала, като увѣхналъ цвѣтъ, цѣлото ми тѣло е, като кѫсна есень. А душата ми е измѫчена, жестоко измѫчена. Азъ съмъ като долина, залята съ вода! Ахъ, по-добрѣ да умра, да умра, да не живѣя . . . Но, що се случи? Дойдѣ нѣкой и я взе отъ мене. О, тъмний, тихий, тѫжний, като смъртьта, ангелъ на покоя, ела при мене! Азъ никого не искамъ да видя, освѣнъ тебе. О, ангелъ на покоя, какъ бихъ желалъ да бѫда нѣкждѣ далечъ отъ тоя свѣтъ, всрѣдъ нѣкое безлюдно море, на нѣкой островъ, само на тебе да гледамъ, ангелъ на отчаянието, на твоето тъмно и печално лице, като смъртьта, на твоитѣ безъ блѣсъкъ очи . . . Азъ тогазъ, като дърво, повалено отъ трѣскавица . . . бихъ искалъ да заспя . . . .

Не, нѣма да заспя . . .

Ще настане нощь дълга, тиха, звѣздна, безконечна, безсънна нощь. Никога нѣма да заспя . . . Освѣнъ тази дълга, звѣздна, безконечна и безсънна нощь, никога нищо нѣма да има. Никога вече нѣма да настане день, нѣма да изгрѣе слънцето, нѣма да бжде ясно. Христосъ, азъ сега съмъ единъ отъ твоитѣ избрани дѣца: азъ страдая.

Тѣжко страдая. Не зная какво ми е, но чувствувамъ, че азъ страдая и че азъ умирамъ отъ страдания. И за гдѣто не мога да умра, азъ още повече страдая . . . .

Ако имаше да плаче нѣкой за мене, ако нѣкой съчувствуваше поне на моето страдание! . . .

Азъ тебе ненавиждамъ! . . . Ти трѣбваше да страдаешъ съ мене, ти, ти, моята жена, за която азъ страдая! . . .

Тѣжко страдая!

Ха-ха-азъ, като че ли, сега почвамъ да ставамъ нормаленъ человѣкъ..

* * *

Но, що става около мене? . . . Нѣкакви трѫби свирятъ, пищятъ и трещатъ надъ мене. О, трѫби, трѫби, трѫбѣте, гръмѣте! . . . Може би, моята душа ще да се изтръгне отъ тѣлото и заедно съ вашиятъ екотъ да отлѣти въ пустото небе. Ако душата на човѣка бѣше червей, ако той можеше да я смаже съ собственитѣ си крака! Ако би могълъ човѣкъ да смачка, като червей, своя си животъ съ ботушитѣ си! Ако би могло да се не страдае! . . .

Нѣкакви сухи, слаби рѫцѣ къмъ мене се протѣгатъ, нѣкакви блѣдни, слаби и изпити лица къмъ мене идатъ, къмъ мене иде тълпа нещастници и чувамъ ази викъ: «братъ! братъ! . . .» Азъ, струва ми се, стоя нѣкждѣ на нѣкой хълмъ, а долу подъ мене, въ долината върви тази тълпа и вика: «братъ! братъ! . . .» Тамъ сѫ всички, що страдатъ, тамъ сѫ тѣ! . . . Колко милиони! Христосъ! . . . Колко е голѣма тази тълпа! Колко сме ние — ний сме болшинство! . . . .

Да отидеме, прочее! . . . Да отидемъ да задушимъ, да удавимъ въ сълзи шепата щастливци. Да ги потопимъ, както море острова потопя, да ги прѣмахнемъ, както пѣсъкътъ въ пустинята оазиситѣ засипва. Но тѣ не сѫ ни на островъ, ни на оазиси . . . . Тѣ сѫщо сѫ въ тази тълпа. Тѣ сѫщо страдаятъ . . . . Тѣ страдаятъ, защото тя е моя жена. Трѫби, трѫби, демонски трѫби! . . . Потресѣте небето съ своятъ ревъ! Защото тя е моя жена! . . .

Не, не, това не е истина . . . Зеленѣятъ ливадитѣ, поточетата шуртятъ, цвѣтята цъвтятъ — не, не, всичко е тъй, както си е: азъ не съмъ лудъ. Не е истина и това, че него го нѣма, всичко е тъй, както си е и както си е било. Така, така: зеленѣятъ ливадитѣ, поточетата шуртятъ, цвѣтята цъвтятъ. Всичко е тъй, както си е било . . . .

Не, не, не е тъй! Има само едно пусто, съвършено пусто пространство и на него нищо нѣма . . . Безкрайно пространство, заето съ една мека свѣтлина и пълно съ мъртва тишина . . . И повече нищо, и никого нѣма, даже и нея. Нѣма я. Нея никога не я имало. Никога! . . .

Нима тази нощь никога нѣма да се свърши? Нима болката въ моитѣ гърди никога не ще се прѣкрати? Както колелото, което водата до-

карва въ движение, не може да се спрѣ, понеже водата непрѣстанно се излива надъ него и не ще присъхне, защото е изворъ . . . На това колело има много зѫби, всѣки зѫбъ отъ тѣхъ се заяда о моето сърдце и на всѣки едного отъ тѣхъ оставя много кръвь . . . О, Христосъ! . . .

Ти стоишъ прѣдъ мене блѣдъ, тихъ, тѫженъ! . . . Смъртна тъга е въ твоята душа. Ти всичко пожертвова заради любовьта. Ти иска да ни отнесешъ отъ земята, да не страдаемъ, а ний страдаемъ страшно жестоко . . . Ний не можемъ да бѫдемъ духъ, не можемъ да се издигнемъ надъ своето тѣло. Каквото и да мислимъ, каквото и да говоримъ, каквото и да искаме, — душата за насъ е сѣнка, а тѣлото — птица. Никога сѣнката не ще се издигне надъ птицата, никога тя нѣма да се издигне по високо отъ птицата. Напраздно е да желаемъ това.

О, Христосъ, ти много страда, ти знаешъ що значи страдание. И за това ти стоишъ прѣдъ мене тъй блѣденъ, тъй тихъ и смъртно печаленъ . . . Tristis est anima Tua usque ad mortem*). Обичамъ те! Обичамъ те! Ти знаешъ, че моитѣ гърди сѫ, като огромно здание, въ което се помѣщава безгранична смърть. Ти знаешъ това.

О, нощь, нощь! Или ми дай сълзи, за да плача, или нека всички твои звѣзди да плувнатъ въ сълзи и да погълнатъ мене въ своитѣ вълни. Азъ искамъ да погина въ сълзи.

А ти Мариия, спишъ . . . . . .

И така, що се е случило? За да мога нарека тази жена своя, да я нарека моя жена; за да се впивамъ въ нейнитѣ уста, да се опиивамъ отъ чистотата на нейната душа; за да притискамъ нейнитѣ рѫчички къмъ своитѣ устни, да потъна въ нейното сърдце; за да я обладамъ и да чувствувамъ, че и тя ме облада, — нима може да има по висше наслаждение отъ да я прегърна и да бѫда прегърнатъ отъ нея — та да чувствувамъ, какъ тя губи власть надъ себе си, като се притиска къмъ мене, какъ тя ме впива въ себе си съ очитѣ си, устата си и цѣлото си тѣло; за да чувствувамъ, че, когато безсилно скланямъ главата си на нейнитѣ гърди, тя не само безъ сили, но почти безъ дишание я приема; за да живѣя съ нея единъ животъ, една мисъль, едно чувство, едно въображение, едно дишание, една свѣтлина и една нощь, едно сѫществувание, едно съзнание, едно понятие, едно битие въ пространството и времето, — за всичко това азъ убихъ себе си. Да, така. Азъ задушихъ въ себе си всичко: ако не своята вѣра, то поне надеждата си, своето самолюбие, своето азъ, своя животъ, своето право на живота и своя дългъ въ живота, своята мисъль, своята воля, своята сила, своето мѫжество и отверженость, своето геройство, — цѣлъ себе си. За една жена, по просто казано, за да мога да удържа нея, за да мога да живѣя съ нея, за да мога съ труда си да я не оставя да страдае отъ гладъ и студъ, за да имамъ всѣкога пари за рокли и за квартира, — азъ станахъ измѣнникъ, отстѫпникъ, ренегатъ. Моитѣ другари ме изоставиха — едни съ отвръщение, други съ прѣзрителна усмивка, нѣкои съ равнодушието на хора, дѣйствително прѣданни на своя идеалъ, едни съ негодувание, други, просто съ прѣнебрѣжение. Отъ човѣкъ, който наедно съ тѣхъ размишляваше, мечтаеше и

*) Печална е душата ти чакъ до смъртьта.

се надѣваше, отъ идеалистъ, за когото живота се заключаваше въ мисъльта, цѣльта и идеята, — азъ станахъ чиновникъ, най-обикновенъ чиновникъ съ приклонена глава прѣдъ началството си, който търси протекция и се ползува отъ нея, съ идеала за по-голѣма плата, съ надежда, че ще да ми увеличатъ заплатата, съ фанатизмъ, да не би нѣкакъ да закъснѣя да отида на служба и какъ по-добрѣ да свърша работата си, за да обърна вниманието на своя началникъ, съ мисъль, какъ да спечеля, съ желание, какъ дѣ се издигна по-високо отъ другитѣ, за да получа годишна заплата двѣ хиляди. Моето честолюбие, мойта мисъль, моята воля, моята мечта, моя идеалъ, моята идея, е двѣ хиляди годишна заплата. Сега азъ получавамъ хиляда и петстотинъ, плюсъ това, що печеля отвънъ заплатата си, всичко три хиляди. Азъ мисля, че тогава ще полѣтя като орелъ, ще блѣсна като звѣзда, ще свѣтна като свѣткавица, ще се распръсна като облакъ, ще да се излѣя като дъждъ. Моя ентусиазмъ, моя екстазъ бѣ самопожертвованието, братството; мойта душа — работата и служението на обществото въ името на идеята . . . . Азъ, като че ли, паднахъ отъ висока скала. Изведнъжъ се прѣви моя вратъ, умекна моя мозъкъ, отпустнаха се раменѣтѣ ми: азъ се смалихъ, унищтожихъ . . . . станахъ мѫжъ на жена съ една малка зестра и постѫпихъ на служба. Азъ не чувамъ вече человѣческо слово, азъ стискамъ сега не человѣчески рѫцѣ, а нѣкакви машинки, азъ гледамъ сега не въ человѣчески очи, а въ стъкла на нѣкой галантерейнъ дюкянъ. Азъ не се срѣщамъ вече съ герои, а съ служители на чиновническия мундиръ и на висшия чинъ. Азъ разговарямъ не съ вихроветѣ, а съ релситѣ, по които се търкалятъ колелетата на буржуазно-правителственитѣ крѫгове. Азъ съ опийвамъ не отъ шума на крилата, а отъ звънтението на паритѣ. Моята клѣтва е гербътъ; моята вѣра — попътъ; моята цѣль — първото число на мѣсеца; моето стремление — касата; моя богъ — директорътъ; моето небе — удобрението на ревизора; моя животъ — канцеларията; моето слово — лоялностьта . . . До сега азъ не съмъ направилъ още нищо такова, което би ме опозорило, но мисля, че и затова ще дойде време. Понѣкога, даже, и мълчанието е позоръ, а азъ тъй често мълча. Тъй често се азъ давя и мълча, душа се и мълча, — злоба кипи въ мене, а азъ мълча.

Лицемѣрие, лъжа, безправие, прѣстѫпление, лична полза, безсрамие, развратъ, разбойничество вълрува навредъ, — азъ мълча; виждамъ всичко това и азъ мълча; обиденитѣ пищятъ наоколо ми, — азъ ги виждамъ, чувамъ ги и мълча. Душата ми се раскѫсва отъ скърбь, — азъ мълча. Гърдитѣ ми се свиватъ, кръвьта ми замръзва въ жилитѣ, — азъ мълча. Да, да, мълчанието сѫщо може да бѫде позоръ. Азъ се опозорихъ, азъ съмъ подлецъ, азъ мълча.

Подлъ ли съмъ ази? Не, инъкъ се това казва: азъ съмъ опортюнистъ, „азъ не се меся". Нека плюятъ на моитѣ идеали, на убѣжденията ми, на вѣрата ми, — „азъ се не меся". Нека да плюятъ на най-милото ми, на най-драгото ми, — «азъ се не меся». Ето какви адски мѫчения е измислилъ за мене дяволътъ: вѫтрѣшно, въ себе си, азъ си останахъ такъвъ, какъвто си бѣхъ: идеалистъ и фанатикъ, вихъръ и пламъкъ. Азъ не се измѣнихъ, — измѣнила се е само кожата ми. Азъ не смѣнихъ душата си заедно съ износеното си палто на свободния, бѣденъ че-

ловѣкъ, както правятъ много други, — азъ си останахъ съ нея, останахъ си самъ самичъкъ и въ този приличенъ костюмъ. Останахъ си такъвъ, какъвто си бѣхъ, — но Мариня имаше зестра само петь хиляди и мене ми оставаше само едно — да умра. Съвършено малко хора сѫ изпитвали това твърдѣ чудно чувство, да живѣешъ послѣ своята смърть. Ако нѣкого лишатъ отъ всички негови права, отъ негова чинъ, звание, отъ неговитѣ привилегии, ако му отрѣжатъ всички артерии, които го съединяватъ съ първиятъ му животъ, до каквото и да било нещестно събитие, напримѣръ, измѣна отъ негова страна, или картоиграние и го оставятъ да ходи опозоренъ, безъ положение, безъ познати и другари, безъ възможность да живѣе при нормални условия, — то такъвъ единъ човѣкъ ходи по свѣта вече слѣдъ своята смърть. Азъ съмъ такъвъ човѣкъ, — всичко, що може да изгуби такъвъ човѣкъ, азъ го изгубихъ. Азъ самъ скѫсахъ пагонитѣ отъ раменѣтѣ си и галунитѣ отъ гърдитѣ си, самъ счупихъ сабята си надъ главата си, самъ унизихъ себе си, самъ се обезчестихъ и отблъснахъ отъ себе си другаритѣ си и познатитѣ си. Но за всичко това, азъ обладавахъ жена, за която жадувахъ и която ме обладаваше, — може ли да има по-голѣмо отъ това наслаждение?! Азъ чувствувахъ, че тя ме обхващаше, привличаше къмъ себе си, обладаше ме. Освѣнъ моя Мариня и насладата да принадлежа на нея, — за мене нищо друго не сѫществуваше въ живота. А сега, сега дохажда трети единъ човѣкъ и я отнема отъ мене! И съ какво? . . Отнема я съ туй, що азъ за нея убихъ у себе си, отнема я съ моята смърть, той пробужда въ нея новъ животъ, този животъ, що азъ задушихъ у себе си, заради нея! . . . Наистина! Ето това е бездна въ живота . . . . . .

* * *

И, като че ли, азъ самъ, самичъкъ — никакъвъ трети човѣкъ, собствено, тукъ нѣма — азъ самичъкъ станахъ свой собственъ врагъ, азъ самъ отнѣхъ своята жена, защото този човѣкъ е нищо друго, освѣнъ това, що бѣхъ азъ до своята смърть. Той съ нищо не се отличава отъ мене, у него има само това, що у мене нѣмаше: самообладание, воля, характеръ. Впрочемъ, той, може би, въ висша степень се отличава отъ мене, но *причината*, поради която той отне отъ мене жена ми, е, че азъ убихъ въ себе си, заради нея, своя фанатизмъ, своята идейность, своето увлечение, — съ една рѣчь, всичко, що азъ бѣхъ . . . .

Когато азъ се борихъ съ себе си, когато моята съвѣсть, заглушена отъ любовьта ми къмъ тази жена, се възмущаваше, когато на мене оставаше или дрипавъ да ходя, вѣренъ на идеята си да остана и отчаянието за всѣкога да изгубя Мариня — да принеса, или пъкъ мѣстото си въ канцеларията да запазя, отстѫпникъ да стана и щастието, Мариня моя да бѫде, да изпитамъ, — тя даже не забѣлѣзваше тази моя борба, тази моя страшна вѫтрѣшна борба. Тя искаше само по-скоро, колкото се може по-скоро, да бѫде моя жена.

Азъ я обладавахъ и чувствувахъ, че и тя ме обладаваше — може ли да има по-висше отъ това наслаждение?! Тя ме любѣше тъй страстно, упиваше се отъ всѣко мое и свое движение, любѣше ме безъ паметь, а азъ не изпитахъ ни единъ день, ни единъ часъ, ни една минута щастие.

Въ самия моментъ на моята капитулация и измѣна, моята съвѣсть се възмути и захвана да ме мжчи. Каква борба бѣше тогава? Колко пжти си говорихъ азъ, че всичко е глупость, каквото има да става, ще стане — и всѣки пжть се наричахъ подлецъ. Всѣка една Маринина въздишка на упоение и наслада заглушаваха гласътъ на моята съвѣсть и плачътъ на моето сърдце. Ако бѣхъ такъвъ, каквито сж другитѣ хора, да можахъ съ промѣнението на палтото си, да промѣнимъ и душата си, и като убивахъ въ себе си себе си, да убивахъ и душата си . . , но не, — азъ си останахъ такъвъ, какъвто бѣхъ и моята любовь къмъ нея и къмъ идеалитѣ ми почна да ме терзае . . . Азъ се хвърляхъ въ обятията на Мариня, като безуменъ, притисвахъ се къмъ нея тъй, че тя викаше отъ болки; тя мислѣше, че азъ лудѣя отъ наслаждение, а азъ лудѣхъ отъ страдание. Що значи да пожертвувашъ *всичко* за нѣщо си и послѣ да чувствувашъ себе си най-нещастенъ человѣкъ.

Ето, това е бездна въ человѣческия животъ . . .

* * *

Всичко, съ което се утѣшавахъ послѣ свадбата ни, постепенно се помрачи.

Разбитъ веднъжъ, азъ не можахъ вече да владѣя себе си.

Азъ останахъ само мжжъ, любящъ до безумие и чиновникъ.

И — проклятие! — у мене остана въспоминание за това, що азъ бѣхъ . . . . .

Тъй се изминаха една, двѣ, три години. Мариня ме любѣше, азъ чувствувахъ, че тя ме любѣше пó вече за това, защото азъ я любяхъ пó вече отъ всичко на свѣта. Тя бѣше така добра, нежна, упоителна . . . . Но, изведнъжъ, яви се моя вторъ образъ, самъ азъ, само че съ воля и характеръ, що ми липсуваше и . . . По добрѣ да бѣхъ се убилъ, ако не можахъ да живѣя безъ Мариня, но азъ не трѣбваше за нея да жертвувамъ своята душа.

Този желѣзенъ человѣкъ я покори съ това, що у мене бѣше отъ глина и се строши, а у него — отъ желѣзо.

Пристигна той тукъ прѣди два три мѣсеца отъ странство и изведнъжъ зае видно положение. Желѣзенъ човѣкъ е той. Той е пожертвувалъ всичко, — майка му и сестра му, струва ми се, мратъ отъ гладъ, но той не е ни синъ, ни братъ. Него не трогватъ ни плачъ, ни стенания, той люби цѣлия свѣтъ.

Има такива хора, които съ спокойна съвѣсть могатъ да заповѣдатъ, да се одере кожата на нѣкой человѣкъ, ако съ това би могло да се принесе полза на масата. Веднъжъ, разговаряхме по процеса на Дрейфусъ. Той доказваше, че, ако Драйфусъ би билъ и най-невинниятъ человѣкъ, но ако неговото оправдание може да поврѣди на Франция, то той би трѣбвало да остане на Дяволския островъ.

Азъ доказвахъ, че ако би на Франция прѣдстоеше да загине, справедливостьта, все таки, трѣбва да бжде удовлетворена. Кой отъ насъ бѣше правъ? . . Разбира се, че теоритически бѣхъ правъ азъ, но практически — той. Съ една рѣчь, той е человѣкъ, който не иска нищо да знае, освѣнъ своята вѣра.

Не зная, люби ли този човѣкъ Мариня. Не зная, може ли той, вобще, да люби? Тази животна енергия, която по хиляди пжтища се разлива въ душата ми и разумътъ ми, тази енергия, която у мене съ безумна сила избухва въ чувството на любовь, ненависть, наслаждение, страдание, и въ стотини стремления, — у него тя е притисната съ едно желѣзно бутало, у него тя е сгжстена, скондензирана. Не зная, люби ли той Мариня, но виждамъ само едно, че той си върви по своя пжть. Чувствувамъ, че, ако той простре стоманенитѣ си ржцѣ, ще да я вземе отъ мене, защото нѣма нищо, което не би могълъ той да вземе съ тѣзи си стоманени ржцѣ. Неговата ржка прилича на крака на нѣкой металически автоматъ въ образъ на орелъ : каквото залови въ ногтитѣ си, то е негово.

Въ сжщото това време, азъ не мога си прѣдставя, че може да има нѣщо, което не би могло да се вземе отъ мене. Азъ изведнъжъ изгубихъ вѣра въ себе си, изгубихъ всѣко довѣрие къмъ себе си, изгубихъ уважение къмъ собственитѣ си сили ; азъ не мога да си въобразя такъвъ слабъ човѣкъ, който не би могълъ да вземе отъ мене това, що му се понрави. Азъ даже не помня минутата когато той взе отъ мене Мариня. Не зная, люби ли той нея, но той я взе. Не зная люби ли той нея, но тя го люби.

Това ми говорятъ нейнитѣ очи, нейнитѣ трепетни устни, нейния носъ, внезапно явилата се блѣдность на нейното лице, нейнитѣ ржцѣ, които неволно се простиратъ къмъ него и нейнитѣ гжрди, които неволно въ мигновение се отдаватъ нему. Душата на Мариня е чиста, като сълза, а темперамента ѝ е, като на испанка. Тя е способна на най-чисто душевно увлечение и на пламеность до изгубвание на самообладание. Зная я азъ и виждамъ, що съ нея става. Тя би искала нощѣ да лѣти съ него отъ звѣзда на звѣзда, да направи човѣшката душа крилата и да разлѣе душата на свѣта по звѣздитѣ, като небето, за да може послѣ да падне въ негвитѣ прѣгръдки и да се притисне къмъ неговитѣ устни. Зная я — такава тя бѣше и съ мене. Помня онѣзи дни — нощи на екстаза. Ако и да бѣхме ний, като трѣскави прѣдъ свадбата, то отпослѣ живѣхме, като че ли не на земята. Азъ не можахъ да различавамъ ржцѣтѣ ѝ отъ думитѣ ѝ, главата ѝ отъ дишанието ѝ, устата ѝ отъ движението ѝ, погледа ѝ отъ благоуханието на коситѣ ѝ, мислитѣ отъ шията ѝ, плещитѣ отъ съня ѝ.

Тя се сливаше въ моето въображение въ едно упоение, въ нѣщо такова, което азъ не мога да назова ; тя не бѣше жена, не бѣ моя жена, не бѣ Мариня, а нѣкаква си енергия на свѣтлината, топлината и възхищението. И при все това, азъ не бѣхъ щастливъ, азъ чувствувахъ само, че безмѣрно можахъ да бжда щастливъ. Не бѣхъ щастливъ — азъ измѣнихъ на всичко за мене свято, високо и чисто . . , О, жестока дяволска, адска ирония ! Да, да ! Не можахъ да бжда щастливъ . . . . О, тържествующа ирония, всепобѣждающа безжалостна ирония ! . . .

О, ирония ! . . . Вървамъ въ тебе едната, вървамъ въ твойто царство, вървамъ въ твоето божество, вървамъ въ твоето могжщество, вървамъ въ твоето тѣло и кръвь, съ която ний се хранимъ, ако и да дохаждаме до безумие отъ скръбь, ако и да чувствуваме хрущението на своитѣ кости и сътрѣсението на мозъка ни, ако и тръне да наранявятъ челото ни, ако и да не можемъ ни да живѣемъ, ни да умремъ. Нали ний не-

каме да умремъ! Ахъ! . . . Колко сме много ний! . . . Цѣли сѣмейства, цѣли поколения, цѣли народи — и не можемъ да умремъ.

«О, смърть, слѣзъ отъ височината, — не слизашъ . . . .

«О, смърть, излѣзъ отъ недрата на земята, — не излизашъ . . .

«О, смърть, съ гръмъ небесенъ погуби ни, — не ни погубвашъ. .

«О, смърть, съ мракъ гробовенъ покрий ни, — не ни покривашъ.

Да, така: ний не можемъ да умремъ. А колко отъ насъ биха искали да умратъ. Хиляди, милиони — и все таки живѣятъ, защото иронията създаде това, което, като подъ прѣса притиска човѣка: «любовьта къмъ живота». Timor fecit deos,[1]) но любовьта къмъ живота е довела до страхъ прѣдъ смърьта.

Страдаемъ, терзаемъ се отъ скръбь, проклинаме живота, готови сме да го разкжсаме на части и, въ сжщото време, любимъ живота. Ти, ирония, достигна своятъ зенитъ. Человѣкъ въ вериги виса надъ пропастьта, пжчи се, страдае, но не може ни да се подигне, ни да разкжса веригитѣ, за да се хвърли долу въ нея и да се убие. И — о, дяволска ирония! . . Той обича да виси въ вериги, той обича и него и нея — той тъй живѣе!

* * *

Какво стана съ мене, когато забѣлѣзахъ, че Мариня я влече нѣщо къмъ Ричарда? . . . не мога да си прѣдставя. Не зная — прѣди недѣля, двѣ или прѣди година, двѣ, двѣста години бѣше това. Отъ този часъ азъ, или почти не се приближавахъ до Мариня, не живѣяхъ съ нея, или пъкъ се хвърляхъ върху нея, като безуменъ, впивахъ се въ нея, искахъ да се забравя въ нея — или да я възвърна къмъ себе си. Но, прѣди недѣля ли, двѣ ли недѣли, или прѣди двѣста години бѣше това, или прѣди день — не зная. Азъ съмъ съвсѣмъ като мъртвецъ. Ямъ, пия, мисля, живѣя, но въ мене нѣма ни признакъ на животъ. Азъ умрѣхъ въ една секунда, въ тази секунда, когато погледнахъ Мариня. Ний сѣдѣхме около масата; Мариня нежно обираше трохитѣ по покривката, азъ пушехъ цигара — хубава цигара — подаръкъ отъ добрия ми началникъ за добрия ми отчетъ. Ричардъ говорѣше. Той говорѣше, както всѣкога, свободно, равно, не високо, не полека, но неговитѣ думи звучеха, като стомана, ударена въ медь. Той говорѣше за това, що азъ убихъ въ себе си съ кратката дума: любя. Азъ никога не се опитвахъ да говора съ Мариня относително това: всѣки пжть, когато тѣзи мисли ме душеха, азъ ги сдържахъ съ целувка по Марининитѣ уста. Само душата ми виеше стенѣше отъ болки . . . . . .

Изведнъжъ Мариня прѣстана да убира трохитѣ по покривката, издигна си главата, погледна право въ неговитѣ очи и каза: «Вий сте настоящий Ричардъ Лъвското Сърдце . . .» Той се усмихна, а азъ полѣтѣхъ въ пропастьта, макаръ и да не изтървахъ цигарата си, — подаръкътъ ми отъ моя добъръ началникъ за добрия ми отчетъ — но азъ полѣтехъ въ пропастьта и се разбихъ на части, като костенурка, случайно изпустната отъ нѣкой орелъ. Въ тази минута въ Мариня се зароди нѣкакво прѣзрение

[1]) Страхътъ е създалъ боговетѣ.

къмъ мене. Има ли по-ужасно отъ туй прѣнебрѣжение, изказано даже само съ едно слабо намръщвание на женскитѣ вѣжди?

Мария въ тази минута ме порази въ самата душа и сърдце, безъ да иска да знае, че азъ всичко, всичко хвърлихъ прѣдъ нейнитѣ крака, че азъ всичко пожертвовахъ за нея, за нейната любовь, за да я обладавамъ и да зная, че и тя ме обладава.

О, адска ирония! . . . О, бездна на живота! . . .

Ако Ричардъ носѣше друго име, ако него го викаха Иванъ, Карлъ или Францъ, тогава, може би, не щѣше да ѝ дойде тази мисъль, може би ний щѣхме да си останемъ такива, каквито си бѣхме. Може би, тогава на нея щѣше да ѝ дойде на умъ Иванъ Кръстителъ, Иванъ Евангелистъ, Францискъ Ассизскій, — каквото друго и да дойдѣше на умъ, не би могло да се направи съ нейното сърдце това, що Ричардъ Лъвското Сърдце направи, не би могло да стане и съ мене това, що азъ изпитахъ. То бѣ едно фатално стечение на обстоятелствата. Нека глупцитѣ да се смѣятъ, но голѣмъ мждрецъ е билъ тоя, който е казалъ, че, ако очитѣ или носа на Клеопатра не сж били красиви, то свѣтътъ сега щѣше да изглежда другъ.

Да, така! . . . Ако на мене ми липсваше нѣщо, бѣше именно това, що името на Ричарда подсказа на Мария. Азъ можахъ да бжда всичко, но никой не можеше да ме нарече лъвско сърдце. За жена си азъ пожертвовахъ всичко, плюхъ на своята душа, на съвѣстьта си, на своя дългъ и на свѣта . . . Но, всичко това азъ направихъ за тебе, Мария! . . .

За една жена, т. е., за нѣкакви си двѣ ржцѣ, двѣ очи и розови устни, азъ стжпкахъ всичко, що бѣ за мене свѣто, захвърлихъ го, като ненуженъ парцалъ, или по-право, прѣдадохъ го, като Исафа, за една паница леща.

И наистина, за какво съмъ азъ достоенъ, ако не за прѣнебрѣжение? Мария още ме не прѣнебрѣгва, тя не е почувствувала още това и сега тя не съзнава, не си прѣдставлява даже това, но при всичко това, азъ зная, че така ще да бжде. Ней ѝ се струва, че по отношение къмъ мене нищо не се е измѣнило въ нейната душа, а азъ зная, че въ сжщность, всичко се е измѣнило и че никога то не ще се промѣни. Човѣшкитѣ чувства сж, като клонъ, който веднъжъ счупенъ, може да срасне така, че да не остане ни слѣда на него, но никога той не ще да бжде, както си е билъ израстнало, цѣлъ клонъ. Казватъ нѣкои, че послѣ настава за влюбенитѣ още по-силно единение, както послѣ буритѣ настжпва тишина . . . Така е, но человѣкъ не може да се сравнява съ срѣдата, която вѣчно се възражда и вѣчно е способна да се възражда подъ влиянието на въздуха. Всѣка катастрофа въ любовьта оставя слѣди въ сърдцето и никой не знае, до колко, понѣкога, въ любовьта има взаимно съжеление, разочарование и скърбь. Тия, любовьта на които не е била една, цѣла хармония, покорили сж се, примирили сж се . . . толкова много взаимна жалость, скърбь и разочарование таятъ тѣ у себе си, щото се хвърлятъ единъ на други въ прѣгрждкитѣ, само да не се гледатъ въ очитѣ и да не се раздѣлятъ безвъзвратно. Колко тжжни прѣгрждки и раздиращи душата цалувки има... Ако този человѣкъ даже се отдалечеше отъ насъ, ако ний отново оставѣхме едни, никога не ще изчезне отъ нашата паметь това, що се случи съ насъ. Съ отпуснати глави и мълкомъ наведени единъ къмъ други,

ний, най-послѣ, бихме се облѣли въ сълзи и хвърлили въ прѣгрѫдкитѣ си съ викъ: «ний сме много, много нещастни!»

Азъ не съмъ герой на нѣкой романъ и не мога да кажа: «щастието ми е разбито». Азъ съмъ само човѣкъ и казвамъ: «не щастието ми, а това, що бѣ въ мене, въ моя животъ, разбито е това, което, както ми се струва, би могло да прилича на щастие». Въ романитѣ за по ефектни контрасти трѣбва да има много щастливи и много нещастни. Ний, хората, биваме много нещастни и безъ контрасти, ний биваме отекчителни и монотонни, ний, най-послѣ, умираме, и ако на бога му се доще да ни сѫди, ний можемъ да му кажемъ: „ний само страдахме". Колко рѣдко отъ нашия животъ излиза «поема», а колко често — трагедия за самитѣ насъ.

Ако и за въ бѫдаще всичко отива така, както сега, то Мариия никога даже не ще узнае, какво става съ мене . . . Тя е привикнала на промѣната въ разположението на духа ми, привикнала е на честата ми скърбь, на замисленостьта ми и задълбочаванието ми въ себе си. Това тя нарича „моя натура", „моя особеность". Ако ѝ обърнѣхъ вниманието на това, що съ нея става . . . Но, зная, тя това не ще да допустне. Тя сама още не може да си даде отчетъ, да се съзнае, — тя е сега като творение, родено слѣпо: не си е отворила още очитѣ, тя само чувствова. Още нищо не вижда. Двѣ недѣли има, отъ когато се е запознала съ Ричарда, а три деня, отъ когато му е отдала душата си. Тя още не разбира. Но азъ разбирамъ, разбирамъ всичко съ пълното съвършенство на найтрагическия продуктъ на XIX вѣкъ: съвършеното и пълното разбирание на нѣщата.

* * *

Колко ми е жалко, колко ми е жалко за моето минало! . . . Ако можеше ти, Мариия, да знаешъ само, колко ми е жалко! . . . Не знамъ, има ли на свѣта другъ човѣкъ, който да е способенъ тъй дълбоко да съжелява, както азъ. Всичко минава. всичко минава тъй безжалостно, както се и свършва. Когато плувашъ въ лодка и удряшъ съ греблата, то всѣки замахъ на греблата си отива и никога се не връща — умира. Человѣческия животъ е постоянно движение, — нищо не остава безъ промѣна. Безнадежно минава нашето време, ний безнадежно хвърляме по нѣщо въ пропастьта, въ пропастьта на миналото. Цѣлия нашъ животъ е бездна.

Какъ ми е жалко за това, що произлѣзе между насъ . . . Съ една тиха замисленость, рамо до рамо вървѣхме ний съ наведени единъ къмъ други глави. Азъ бѣхъ за тебе цѣлъ свѣтъ, всичко, алфа и омега на живота. Когато азъ се борѣхъ въ душата си, като лудъ, ти бѣше поне спокойна, увѣрена, уравновѣсена. Твоето стремление въ живота бѣше да любишъ и да бѫдешъ любима, да ощастливишъ и да бѫдешъ щастлива. Ти любѣше мене и бѣше щастлива, бѣше щастлива и ти се струваше, че и азъ съмъ щасливъ. Не ме разбираше ти! Това, що любѣхъ до тебе и що трѣбваше да любя повече отъ тебе, — бѣше за тебе чуждо. Тебе не сѫ те били научили да мислишъ за нѣщо друго, освѣнъ за своето сѣмейство, за своя домъ, за своитѣ ближни. Ти знаеше само, че трѣбва да обичашъ родителитѣ си, роднинитѣ си, своя мѫжъ и дѣцата си, че трѣбва да имашъ добро сърдце и «да бѫдешъ милосърдна, до колкото е

възможно». Въ тебе не сѫ били пробудили нищо отъ това, що дава крилѣ на душата. Твоята религия бѣше честностьта, евангелието ти — «тъй, както всички хора», потрѣбностьта ти — сѣмейното щастие, цѣльта ти — сѣмейството, стремлението ти — изпълнението на задълженията си.

Да, така. Ако тази честность бѣше честностьта на тия, които послѣдни се отдѣлятъ отъ другитѣ хора, ако «всички тѣзи» обичаха своитѣ ближни, както сами себе си, ако сѣмейното щастие се основаваше на разума, ако твоето сѣмейство бѣше цѣлия свѣтъ, а изпълнението на задълженията ти би имало отношение къмъ всички хора, — тогава нищо друго не би останало да се желае. Помисли си само, ако не трѣбваше, заради тебе, да се отрѣка отъ себе си, за да заема извѣстно положение, ако азъ намѣрѣхъ въ твоето лице прѣданна послѣдователка на идеята, на която и азъ искахъ да бѫда послѣдователь, ако азъ намѣрѣхъ въ тебе помощница, ако ний можехме да вървиме наедно, както вихъръ съ вихъръ, както огънь съ огънь, както свѣтлина съ свѣтлина, — помисли само, какво ти можеше да направишъ отъ мене? Ти можеше да направишъ отъ мене герой. Ако азъ за тебе себе си убихъ, то за тебе сѫщо бихъ се хвърлилъ въ пламенния адъ, макаръ и да знамъ, че безъ тебе ще да остана, но да бѫда само съпроводенъ съ твоя погледъ, съ твоята усмивка, съ твоето удобрение. Да, така. Азъ не съмъ се родилъ герой като Муций Сцевола, но отъ мене всичко е могла да направи жената, всичко, всичко.... И какво е направила? Чиновникъ. Азъ обичамъ Мариня по-вече отъ живота, по-вече отъ душата си, но жената ненавиждамъ!...

Слѣдва. Прѣв. **А. Г-на.**

Свещената и неприкосновена собственость.

Основата на днешното капиталистическо общество е частната собственость. Споредъ церковнитѣ положения, тя е «свещена», споредъ свѣтскитѣ закони тя е «неприкосновена». Любопитно е подиръ това да се види, доколко «справедливо» е разпрѣдѣлена тая «свещена» и «неприкосновена» собственость между членоветѣ на обществото и дали наистина тя се явява за болшинството отъ тѣхъ такова голѣмо благо, че е станало нужда, щото всички власти — духовни и свѣтски, — да си подадатъ рѫка, за да я защищаватъ даже и съ орѫжие въ рѫка.

Да вземемъ за примѣръ френската република — една отъ най-богатитѣ европейски държави. Споредъ обявената напослѣдъкъ официална статистика за разпрѣдѣлението на собственостьта, 38,737,727 жители, които брои сега френската република, иматъ движима и недвижима собственость на сума 235 милиарда и 525 милиона лева.

Тази собственость е разпрѣдѣлена така:

20,791,617	жители	*нѣматъ нищо.*	
10,531,342	«	иматъ	11,079,000,000
4,800,157	«	«	27,351,000,000
1,934,625	«	«	44,616,000,000
343,708	«	«	23.562,000,000
209,758	«	«	32,712,000,000
72,629	«	«	25,343,000,000
33,758	«	«	22,392,000,000
18,802	«	«	35,248,000,000
1,331	«	«	12,382,000,000.

Мжчно би могло да се намѣри разпрѣдѣление по«справедливо» отъ горнето. Отъ него се вижда, че повечето отъ половината жители на френската република сж кржгли пролетарии и нѣматъ нищо на тоя свѣтъ, — освѣнъ своитѣ двѣ голи ржцѣ. Ако къмъ тѣхъ прибавимъ и 10,531,342 жители, които иматъ собственость на сума 11 милиарда и 79 милиона лева, т. е. на всѣки житель се падатъ по 1.052 лева, то ще получимъ въ резултатъ, че отъ 38 милиона и нѣщо френски жители, 31 милионъ и нѣщо сж хора пролетарии, отъ които $^2/_3$ нѣматъ нищо, а $^1/_3$ иматъ по нѣщо — малка покжщина или парче земица — на сума 1052 лева. Но и това не е всичко. По редъ иде друга една голѣма група, която брои 4,800,157 жители и която има собственость на обща сума 27 милиарда и 351 милиона, т. е. на всѣки житель се падатъ по 5700 лева. Това сж тъй нареченитѣ «дребни собственици» — земледѣлци, занаятчии и дребни търговци, които съ прочутата пестеливость отъ устата едвамъ-едвамъ събиратъ двата края на едно. Слѣдъ тѣхъ иде друга една група, която брои 1.934.625 жители и притежава собственость на сума 44 милиарда и 616 милиона лева, т. е. на всѣки житель се пада срѣдно по 23,114 лева. Това сж хора по-заможни и живѣятъ, може да се каже, сравнително добрѣ. Подиръ тѣхъ иде една група, която брои 659,853 жители и притежава собственость на сума 104 милиарда 9 милиона лева, т. е. на всѣки житель се падатъ срѣдно по 157,684 лева. Тукъ сме вече въ класата на капиталиститѣ. И най-сетнѣ, послѣдня една група, която брои всичко на всичко 20,133 жители и владѣе собственость на сума 47 милиарда и 630 милова лева, т. е. на всѣки житель се падатъ срѣдно по 2,365,767 лева. Това е групата на едритѣ капиталисти, на милионеритѣ.

И тъй, отъ приведеното по-горѣ разпрѣдѣление на собственостьта въ френската република се вижда, че отъ цѣлата собственость на сума 235 милиарда и 525 милиона лева, която владѣятъ жителитѣ на тая «щастлива» република, 151 милиардъ и 639 милиона лева (65%) е въ ржцѣтѣ на едно нищожно малцинство отъ 709,986 души (1,5%), когато грамадното множество на брой повече отъ 38 милиона души (98,5%) владѣе, и то не всичкото, една собственость на сума 83 милиарда и 886 милиона лева (35%). — Нѣщо още по-поразително. Въ това време, когато повечето отъ 20 милиона (повече отъ 56%) френски жители не владѣятъ нищо, макаръ и да създаватъ всичко, една шепа търтеи на брой 20,133 души (0,06%) владѣятъ цѣли 47 милиарда и 630

милиона лева, т. е. повече отъ 20% отъ цѣлата частна собственость въ Франция.

Сжщото разпрѣдѣление на собственостьта сжществува и въ всичкитѣ голѣми и малки държави, въ които царува капитализмътъ.

Струва ни се, че подиръ това всѣки ще разбере, защо църковната и свѣтската власти въ днешното капиталистическо общество провъзгласяватъ частната собственость за «свещена» и «неприкосновена», и защо се явяватъ нейни най-върли защитници. Тѣ провъзгласяватъ за свещена и неприкосновена собственостьта на шепата търтеи, които сж я натрупали и продължаватъ да я трупатъ отъ гърба на безимотния работникъ съ помощьта на най-безгранична и безмилостна експлоатация на неговия трудъ. Съ други думи, съ провъзгласяване частната собственость за свещена и неприкосновена тѣзи власти се явяватъ крѣпители на неравенството и на експлоатацията, и защитници на мързеливцитѣ и дармоѣдцитѣ.

Никой не трѣбва да се чуди, ако безимотнитѣ, които, както видѣхме, броятъ милиони и съставляватъ грамадното болшинство въ днешното общество сж се опълчили противъ тая, заграбена отъ едно нищожно малцинство собственость, и искатъ да я повърнатъ на цѣлото общество, на което тя и трѣбва да принадлѣжи. Никой не трѣбва тъй сжщо да се чуди, ако днесъ всички капиталистични държави, въ които сжществува подобно «справедливо» разпрѣдѣление на собственостьта, се раздиратъ отъ взаимни ожесточени борби между имотнитѣ и неимотни класи, и неудържимо вървятъ къмъ социалната революция, т. е. къмъ онзи общественъ прѣвратъ, който ще тури край на несправедливото разпрѣдѣление на собственостьта, а наедно съ това и на страшната сиромашия, угнетеность и духовна тъмнина, които произтичатъ отъ неравенството въ разпрѣдѣлението на срѣдствата за работа и прѣпитание.

Разбира се, че тоя важенъ общественъ прѣвратъ може да бжде и ще бжде извършенъ само отъ безимотната класа — класата на пролетариитѣ, — като най-много страдаща отъ сжществуващето неравенство, а слѣдов. и най-живо заинтересувана въ неговото прѣмахване.

Ето защо и ние, социалиститѣ, които сжщо така искаме прѣмахването на неравенството, всячески се трудимъ да свѣстимъ класата на безимотнитѣ, да я организираме въ отдѣлна политическа партия, да направимъ борбата ѝ противъ сжществующото неравенство съзнателна, единодушна и обща. Чрѣзъ тая именно съзнателна, единодушна и обща борба на организиранитѣ въ отдѣлна партия пролетарии ние се стремимъ да обсебимъ единъ день политическата власть и да извършимъ обществения прѣвратъ, който ще тури край на днешната наредба и началото на една нова наредба, на единъ новъ животъ, въ който ще царува дѣйствително равенство, истинско братство и истинска свобода!

Г. К.

НАУЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Статистиката като връзка между естествознанието и социологията *).

От Проф. *Алекс. Ив. Чупровъ.*

Въ 1662 год. е било утвърдено въ Лондонъ, отъ Карла II, знаменитото Кралевско Общество на наукитѣ, основано по идеята дадена отъ великия Бекона и което е сѫществувало, като частенъ крѫжокъ, въ течение на 17 години. То си е поставило за цѣль: изучаването на природата съ помощьта на установенитѣ отъ Бекона методи на точното изслѣдване. Още въ сѫщата година капитанъ Джонъ Граунтъ е прѣдставилъ на Кралевското Общество своето съчинение: „Естествени и политични наблюдения надъ умрѣлитѣ на града Лондонъ", което е положило началото на научната статистика. Въ 1831 г., за пръвъ пѫть, се събира Британската Асоциация на наукитѣ — прототипъ на научни събрания — и веднага е учредила въ своята срѣда секция по статистиката, напълно равноправна съ другитѣ петь секции по математиката, физиката и естественитѣ науки. Кѫдѣ е причината, щото толкова, повидимому, далечни отрасли на знанието, като математиката или физиката отъ една страна и статистиката отъ друга, — часть отъ обществознанието, да дѣйствуватъ съвмѣстно, подъ обща научна форма и да събиратъ своитѣ си прѣдставители подъ една стрѣха? Това не е случайность; тука има дълбокъ смисълъ: статистиката се явява като връзка между двѣтѣ голѣми отрасли на човѣческото познание — природата и обществото.

Всичкитѣ отрасли на точното познание било тия, които се отнасятъ до външната природа, било тия, които изучаватъ човѣка, се основаватъ, въ послѣдня смѣтка, на наблюдението и опита. Тия послѣднитѣ, въ различнитѣ отдѣлни науки, различно се прилагатъ. Когато физикътъ е точно установилъ, че една капка живакъ замръзва при извѣстна температура, то той твърдо вѣрва въ приложимостьта на неговото наблюдение върху всички живачни капки въ свѣта. Когато химикътъ, посрѣдствомъ точния опитъ, е обяснилъ отношението на нѣкое тѣло къмъ кислорода, то той вече не се съмнѣва, че кѫдѣто и да бѫде повторенъ опита — въ Европа или Америка, слѣдъ година или десеть — отношението между даденото тѣло и кислорода ще си остава винаги едно и сѫщо. Ако учениятъ естественикъ трѣбва да повтори нѣкое наблюдение, то не е за да открие нѣщо ново, а само да провѣри по-рано направенитѣ изводи. Напротивъ, опитайте се да изучите отношението на мѫжкитѣ и женскитѣ раждания въ едно сѣмейство, —

*) Рѣчь, произнесена на 11 януарий 1894 год. въ общото събрание на IX съборъ отъ естествоизпитатели и лѣкари въ г. Москва.

смъртностьта на разнитѣ възрасти въ едно село, — съставътъ на прѣстѫпницитѣ по полъ въ нѣкой сѫдъ, то вие нѣма да имате право, ако направите каквито и да било заключения не само за сѣмействата или селата, раздѣлени едно отъ друго съ голѣми пространства, но даже — за съсѣднитѣ сѣмейства, за съсѣднитѣ села. Трѣбва да се разшири полето на наблюдението: на мѣсто едно село да се вЗематъ хиляди села и градове, вмѣсто едно сѣмейство — десеть, сто, хиляда сѣмейства и вие ще видите, че въ ражданията и умиранията, въ тъй нареченото естествено движение на населението, господствува почти такава правилность, каквато и въ движението на небеснитѣ тѣла.

Такава голѣма разлика, въ условията на наблюденията, се обяснява съ свойствата на самитѣ явления: едни явления, които се намиратъ подъ влиянието на постоянни причини, сѫ еднородни, типични, други — въ които се вмъкватъ измѣнчиви и случайни причини, биватъ разнородни, индивидуални. Въ послѣдния случай, отъ познанието на отдѣленъ, единиченъ фактъ не може да се заключава за други факти отъ сѫщи родъ. Само съвмѣстното наблюдение на много еднородни случаи може, въ силата на тъй наречения законъ на голѣмитѣ числа *), да ни доведе до познанието характера на тия явления. Колкото е по-голѣмо числото на наблюдаемитѣ случаи, толкова по-вече се изличаватъ тѣхнитѣ индивидуални особености и — изпъкватъ общитѣ причини.

Естественитѣ науки иматъ прѣимуществено работа съ еднородни, типични явления. Естествознанието се занимава съ факти, подчинени главно на дѣйствието на постоянни причини. И, колкото по-високо се качимъ по лѣстницата на природата, толкова по-многобройни ставатъ факторитѣ на явленията, толкова по-разнообразни сѫ тѣхнитѣ комбинации, толкова по-широко е полето на тѣхнитѣ индивидуални различия. Ето защо закономѣрностьта въ много отъ естественитѣ науки се наблюдава въ маса явления, понеже въ единичнитѣ случаи тя не се проявява, заради което трѣбва да се отстѫпи отъ тия приеми, съ които си служи физикътъ или химикътъ и да се приближимъ къмъ тия — свойствени на статистиката. Въ естествознанието има области, кѫдѣто, както се изразява Джонъ Хершель, въ една отъ своитѣ статии, „цѣлия прогресъ зависи отъ натрупването еднообразни данни, които обхващатъ много години и голѣми пространства“. Тука Хершель отнася напримѣръ явленията на земния магнетизмъ, метеорологичнитѣ явления, влиянието на климата върху периодичнитѣ измѣнения на растителния и животински миръ. Правилности въ валението на снѣга и дъжда, въ разпрѣдѣлението на температурата, въ направлението на вѣтъра и въ много други явления, изучавани въ метеорологията, се изявяватъ само въ много (маса) яв-

*) Законътъ на голѣмитѣ числа се формулира така: колкото числото на наблюдаемитѣ факти е по-голѣмо, толкова по-вече се доближава до истината. Бѣл. Прѣв.

ления, тогазъ когато въ всѣки отдѣленъ случай, повидимому, дъждътъ пада и вѣтърътъ духа вънъ отъ всѣка закономѣрность. Като прѣминаваме къмъ изучаването на човѣка отъ физична страна, науката по-вече се нуждае отъ приемитѣ на масовото наблюдение, защото физичнитѣ свойства на човѣка иматъ по-голѣмо разнообразие. Въ антропологията и антропометрията, въ научната медицина и въ хигиената, на всѣка стѫпка, се явява нужда отъ масови наблюдения, подчиняещи се на закона на голѣмитѣ числа. Но даже и въ висшитѣ области на човѣшкото мишление за вънкашната природа, въ тия съвременни велики теории, чрѣзъ които философията на естествознанието се стреми да свърже разнообразнитѣ мирови явления въ една обща идея, все по-често и по-често се промъква идеята за приемитѣ, съ които работи статистиката. Кинетичната теория за строението на тѣлата, която твърди, че покоя, когото забѣлѣзваме въ природата, е само видимъ, че несхватаемитѣ малки елементи на вънкашния миръ се намиратъ въ непрѣкѫснати движения — е сѫщо принудена да работи съ методитѣ на статистиката. „Свѣтовната картина, която ни прѣдставлява тая теория, има“, по казването на професора Умова, отъ сѫщата тая катедра, „прѣдположителенъ статистиченъ смисълъ“. Максуелевата кинетична теория на газоветѣ, по думитѣ на Умова, „е имено осѫществление въ молекулярния свѣтъ на сѫщия тоя „законъ на погрѣшкитѣ“, съ който на всѣка стѫпка има работа статистиката.

Тъй щото, по настоящемъ, въ естественитѣ науки широко се прилагатъ, а въ бѫдаще, вѣроятно, още по-вече, приемитѣ на мишленето и изслѣдванията, свойствени на статистиката. Когато отъ вънкашната природа и отдѣлниятъ човѣкъ ние прѣминаваме къмъ изучването на обществото, то тукъ статистичнитѣ приеми се явяватъ като единствени способи за добиване на колко-годѣ точни познания. Общественото цѣло се състои отъ отдѣлни индивидуми, на които вѫтрѣшнитѣ, морални и умствени способности обнаружватъ толкова безкрайно разнообразие, колкото и тѣхнитѣ вънкашни физични отличия и ето защо въ тая область, единичното наблюдение не може да доведе до никѫдѣ. Само отъ тогава, отъ когато обществознанието е захванало широко да се ползува съ тия методи, то е получило, до нѣкѫдѣ, право на редъ съ точнитѣ науки. Пламенниятъ зовъ на Лапласа „да се приложи въ политичнитѣ и морални науки метода на наблюдението и изчислението, който е указалъ такива голѣми заслуги на естествознанието“ е намѣрилъ отзивъ въ основателя на съвременната статистика Адолфа Кетле. Въ своитѣ „Писма по теория на вѣроятноститѣ“ Кетле подробно е развилъ начина на приложението на Лапласовия методъ въ различнитѣ обществени явления, а въ „Опитъ върху човѣка“ или „Социална физика“ е реализиралъ на дѣло тоя методъ. Като се е широко ползувалъ отъ теорията на вѣроятноститѣ и отъ закона на голѣмитѣ числа, Кетле, съ поразителна ясность, е доказалъ, въ своитѣ съчинения, голѣмата правилность, която се проявява въ развитието на тѣлото и духа на хората, въ образуването на тѣх-

нитѣ наклоности и страсти. Трудоветѣ на Кетле открили на човѣшкия умъ нови хоризонти и възбудили вѣра въ голѣмото, безконечно бѫдаще на социалнитѣ науки.

„Число, тегло и мѣрка“, — ето по изражението на Хершела „основитѣ на всѣка точна наука“. Тия основи даватъ възможность да се приложи въ обществознанието статистичниятъ методъ. Ако се попитаме, какво именно е спечелило обществознанието отъ приложението на масовото наблюдение, то на първо мѣсто трѣбва да сложимъ *точното описание на явленията*, наблюдаеми въ обществото. Ако ли при описанието на общото цѣло, каквото е напр. обществото, ние си служихме съ единични наблюдения, то нашето внимание би било погълнато отъ безбройнитѣ подробности и ние — както казва пословицата — „задъ дърветата не бихме видѣли гората“. Москва има, почти, сто хиляди отдѣлни сѣмейства, домакинства. Всѣко отъ тия сѣмейства има свой съставъ, свои характерни чърти, своя собствена история. Ако ние бихме поискали, съ помощьта на единичното наблюдение, да съставимъ единъ видъ монография за всѣко отдѣлно сѣмейство, то едвали би можали прѣзъ цѣлия си животъ да се справимъ съ стотната часть отъ сѣмействата въ Москва и даже ако бихме се справили, то щѣхме да се загубимъ въ безбройната маса подробности. Напротивъ, като разпрѣдѣлимъ всичкитѣ жители на Москва на разряди или категории по полъ, възрасть, образование, занятие, сѣмеенъ съставъ, по жилища и пр. и прѣброимъ числото на индивидумитѣ, които влизатъ въ всѣки разрядъ, ние ще можемъ, при такова „категорично (по категории, бѣл. пр.) изчисление“, да си съставимъ напълно опрѣдѣлено понятие за населението на Москва съ неговитѣ особености и отличия отъ всичкитѣ други градове. Това описание ще бѫде толкова свободно отъ произволни взглядове и отъ лични настроения на съставителитѣ му, толкова ще отговаря на описваемия обектъ и, въ този смисълъ, ще притежава такава точность, каквато и описанието на каквото и да било физично тѣло, растителенъ или животенъ видъ въ естественитѣ науки.

Но методътъ на масовитѣ наблюдения указва на обществознанието друга, по-важна, услуга. Истинската задача на всѣка наука се заключава въ откриването *причинната връзка на явленията*. До като явленията не сѫ измѣрени, нашитѣ понятия за причинната имъ връзка сѫ винаги малко-много гадателни. Но щомъ общественитѣ явления, благодарение на произведенитѣ отъ насъ масови наблюдения, сѫ изразени въ числа, ние, като взаимно съпоставяме, по извѣстни правила, тия числа, получаваме възможность да обяснимъ причинната имъ зависимость. Да вземемъ този примѣръ. Кой не знае, че въ земледѣлческитѣ страни размѣра на поземелното раздробление указва първостепено влияние на цѣлия икономиченъ ходъ; така сѫщо е извѣстно, че степеньта на икономичното благосъстояние се отразява на нарастването на народонаселението (закона на Малтуса). Отъ тукъ естествено е да се заключи, че при малкото раздробляване на земята на земледѣлче-

ското население, туй послѣднето ще расте по-бавно отъ колкото при по-голѣмото раздробяване. Но така ли е това? Оправдава ли се въ дѣйствителность тази хипотеза? За да се провѣри дали сѫществува причинна връзка между размѣритѣ на дѣлежа и нарастването на населението, нека разгледаме слѣдната таблица, която се намира въ введението на първия томъ на книгата „Статистика на поземелната собственость въ Русия", издадена отъ Централния Статистиченъ Комитетъ.

Размѣрътъ на дѣловетѣ по населени мѣста.	Нарастването на населението въ означенитѣ населени мѣста отъ 1858 до 1878 г.
По-малко отъ 1 десетина	16,3 %
отъ 1—2 десетини	17,3 „
„ 2—3 „	19,0 „
„ 3—4 „	21,2 „
„ 4—5 „	25,4 „
„ 5—6 „	27,6 „
повече отъ 6 „	30,3 „

Тази таблица показва, че въ централната земледѣлческа область, къмъ която тя се отнася, нарастването на населението се мѣни въ право отношение съ размѣра на дѣла: населени мѣста съ по-голѣмъ дѣлъ иматъ значително по-голѣмо срѣдне нарастване на населението. Такова едно противопоставяне ни служи за нагледно потвърждение на причинната зависимость, която по-рано бѣше само хипотеза.

Статистичниятъ методъ не се ограничава само съ едно откриване и доказване на сѫществующата причинна зависимость между явленията, съ неговата помощь ние добиваме още възможность *да измѣримъ степеньта на дѣйствията на равнитѣ причини.* Да веземемъ, напримѣръ, на всѣкиму познатото явление: смъртьта. Смъртьта може да произлѣзе отъ разнообразни обстоятелства: болести, нещастни случаи, самоубийства, — всичко това може да прѣкрати човѣшкия животъ, но какво е относителното значение на различнитѣ причини на смъртьта, на това обикновениятъ простъ опитъ не може да отговори. Но статистичнитѣ наблюдения, кѫдѣто се водятъ правилни записвания на смъртнитѣ случаи, ни даватъ възможность да опрѣдѣлимъ точно значението на всѣка отъ причинитѣ на смъртьта и въ частности — на разнитѣ видове болести. Тъй, въ Англия прѣзъ периода 1871—1880 г. на всѣки милионъ жители сѫ умирали въ течение на една година: отъ охтика — 2,116 човѣка; отъ скарлатина — 716 човѣка; отъ тифусъ — 484 човѣка; отъ канцеръ — 473 човѣка; отъ дифтеритъ — 121 човѣка и т. н. Ние виждаме, че охтиката погубва двадесеть пѫти по-вече хора отколкото дифтерита; скарлатината — два пѫти по-вече отколкото канцера (рака) и т. н. Лесно е да си прѣдставимъ колко е важно такова изчисление при вземане мѣрки за общественото здравие.

Въ прѣдидущитѣ примѣри ние имахме прѣдъ себе си най-простия типъ на причинна връзка: явлението зависѣше отъ една причина. Но въ общественитѣ науки често, и може да се каже по-вечето пѫти, се намиратъ такива явления, които сѫ резултатъ на едновременото дѣйствие на много съвмѣстно дѣйствуещи причини. Да вземемъ сѫщото явление: смъртьта. На смъртьта влияе едновремено и пола и възрастьта и видътъ на поселението. Въ Англия въ периода отъ 1871—1880 г. на всѣки хиляда души сѫ умирали въ градоветѣ 23 човѣка, а въ селата — 19. Такава една разлика може да зависи както отъ нееднаквия възрастенъ и половъ съставъ на градоветѣ и селата, така сѫщо и отъ неблагоприятното влияние на градоветѣ въ сравнение съ селата. Статистиката ни дава възможность да оцѣнимъ относителната важность на всѣка отъ тия едновремено дѣйствуещи причини. Ако се вземе подъ внимание срѣдния съставъ на полъ и възрасть въ градоветѣ и селата въ Англия, ако измѣримъ разликата на смъртностьта между мѫжетѣ и женитѣ, а така сѫщо и на лицата отъ различни възрасти, то смъртностьта по изчисление на статистиката на смъртностьта, въ градскитѣ окрѫзи въ Англия трѣбва да се равнява, за означения периодъ, на 20·4 човѣка, а въ селата 23·8 човѣка на 10,000, т. е. ако градската обстановка би била, по нейното влияние на здравието, равна на селската, то смъртностьта въ градоветѣ, благодарение на прѣвишаването въ тѣхната срѣда на лица съ по зрѣла възрасть, е трѣбвало да бѫде въ 10 % по-низка отъ селската, а между тѣмъ, както е въ дѣйствителность, тя надминава съ 20 % селската. Тия 30 % излишни смъртни случаи трѣбва да се прѣпишатъ на влиянието на различнитѣ причини, свързани съ живота на населението въ градоветѣ. Какво имено влияе въ дадения случай, гѫстотата на населението ли, рода на занятията ли или моралнитѣ влияния на градоветѣ въ сравнение съ селата, на това може да се даде отговоръ пакъ само съ помощьта на статистичния анализъ.

Точното описание на общественитѣ явления на голѣми пространства или за дълги години, особено въ зависимость отъ тѣхнитѣ причинни връзки, ни дава право да отидемъ по-далечъ: тó ни дава възможность да разширимъ изводитѣ *вънъ отъ прѣдѣлитѣ на произведенитѣ наблюдения*, напр. по по-ранишнитѣ наблюдения да заключаваме за бѫдащето. Когато явленията сѫ наблюдавани въ маса случаи, то по закона на голѣмитѣ числа, измѣнчивитѣ причини, които даватъ на явлението индивидуаленъ характеръ, взаимно се неутрализиратъ и прѣдъ насъ изпъкватъ дѣйствията на постояннитѣ причини. Съ тия имено влияния, на постояннитѣ причини, се обяснява очебиещата повторяеща се правилность въ явленията отъ обществения животъ. Тъй напр. всѣка година въ извѣстна страна, или въ извѣстна класа население се извършва едно и сѫщо количество бракове, раждания и умирания, самоубийства и прѣстѫпления. Масата пѫтници и стоки по желѣзницитѣ и параходитѣ, количеството на разнитѣ видове хлѣб-

ни сѣидби, количеството на пожаритѣ и числото на изгорѣлитѣ здания и т. н. — всички тия явления носятъ отпечатъкъ на голѣма правилность. Разбира се, че за всѣка отдѣлна година, пространството съ посѣвитѣ или числото на пожаритѣ се различаватъ отъ друга нѣкоя година, но тия малки различия се губятъ въ голѣмото сходство. Отъ тука, ако взетото количество случаи е достатъчно, щото законътъ на голѣмитѣ числа да прояви своето дѣйствие, ние можемъ, като съблюдаваме извѣстна прѣдпазливость, да разпространимъ изводитѣ отъ това количество случаи на други еднородни, неизвѣстни намъ. Такава една възможность да разпространяваме нашитѣ заключения на неизвѣстни случаи има много голѣма важность. Съ нея се обяснява нашата способность да правимъ прѣдположения за бѫдащето, а на основание на тия послѣднитѣ, да влияемъ върху разнитѣ страни на живота. Безъ такава една правилность не би било възможно да се опрѣдѣли държавния бюджетъ, да се образуватъ застрахователни дружества, не би могло да се знае дали извѣстна страна е достатъчно снабдена съ болници, доктори, училища; ако не сѫществуваше подобно постоянство, то обезпечението срѣдствата за живѣене на нѣкой голѣмъ градъ би било много трудно, щѣше да се прѣпълва града или съ ненуждни запаси, или да се подхвърли на рискъ да погине отъ гладъ.

По такъвъ начинъ приложението на употрѣбявания въ статистиката методъ на масовото наблюдение, въ много отношения, приравнява общественитѣ науки съ естественитѣ: 1) статистичниятъ методъ дава възможность точно да се опишатъ явленията отъ социаленъ характеръ; 2) дава ключа за откриването причинитѣ и обяснението законитѣ на общественитѣ явления; 3) дава възможность, на основание знанието на нѣкои факти, да се прави заключение за други неизвѣстни още факти. Не е ли ясно затова, слѣдователно, че статистиката и нейниятъ методъ се явяватъ като връзка между наукитѣ за природата и тия за обществото.

До сега ние говорихме само за теоритичното обществознание, но приложението на статистиката има голѣма важность и въ друга область, именно въ практичната политика. Съ нейна помощь се открива съблазнителната периспектива да се вмъкне, до извѣстна степень, лѫча на положителното знание въ тая область, кѫдѣто, повидимому, царуватъ всецѣло произвола и съображенията. И тая страна на работата трѣбва да цѣнимъ може би не по-малко отъ първата. Ако наукитѣ за природата иматъ за послѣдня цѣль тенденцията да служатъ на човѣка, то социалната наука счита за първа своя длъжность да дѣйствува за общото благо.

Статистиката се явява като цѣнно орѫдие, както за подготовката и правилното изработване на закони и политични мѣроприятия, така сѫщо и за провѣряване възможностьта за приложение и дѣйствителното приложение на законодателнитѣ мѣрки, а това е възможно само чрѣзъ постоянната оцѣнка на слѣдствията отъ вземенитѣ мѣрки, отъ което се добива тая житейска мѫдрость,

която съставлява славата на законодателя и основа за благоденствието на народитѣ. При свѣтлината на положителната наука всѣка законодателна мѣрка може да даде поводъ за двойно изслѣдвание на причинната зависимость. Правилно изработваниятъ законъ е логическо слѣдствие отъ тия прѣдшествующи условия, срѣдъ които и въ силата на които той се явява на свѣтъ. Колкото по-малко свое творчество внася законодателя, толкова по-вече създаденото отъ него ще бѫде по-жизнено и по-благотворно. Издаването на закони може да се уподоби, до извѣстенъ смисълъ, на математическа задача: при дадени условия рѣшението на задачата може да бѫде само едно. — Но има и друго причинно отношение: това е връзката на закона съ неговитѣ послѣдствия, оцѣняването дървото по неговитѣ плодове. Само съ такова двойно съпоставяне на всѣки законодателенъ актъ съ производилитѣ го условия и съ произведенитѣ отъ него послѣдствия, може да се положатъ твърди основи на практичната политика; и въ тия двѣ отношения услугитѣ на статистиката сѫ незамѣними и неоцѣними.

Къмъ каквато отрасъль на управлението и да се обърнемъ ние ще видимъ, че на всѣкѫдѣ статистичнитѣ изслѣдвания играятъ полезна и почетна роль. Вземемъ ли грижитѣ за народното образование или народното здравие, грижимъ ли се за раздаване правосѫдие или вземаме мѣрки за прѣдвардвания отъ прѣстѫпления, въвеждаме ли нови налози или отмѣняваме старитѣ — на всѣкѫдѣ изработването на цѣлесъобразни мѣрки въ държавата прѣдполага, въ нашитѣ дни, обстоятелствено познание на обществения животъ.

Да приведемъ два-три примѣра.

Въ областьта на селското стопанство изслѣдванията — за разпрѣдѣлението на земята по култури, за видътъ, размѣритѣ и формитѣ на землевладѣнията, съ които нѣкои страни се гордѣятъ прѣдъ други — се явяватъ като основа за правилната статистика на урожая, а тая послѣднята служи като надеждно рѫководство за временнитѣ мѣрки по обезпечение на народното продоволствие и за по-постояннитѣ усъвършенствувания въ земледѣлческото производство. Да не забравяме, че и въ насъ, въ туй отношение, статистиката ни е направила голѣма услуга въ периода на тѣжкитѣ изпитания въ послѣднитѣ години. Свѣденията за пространствата на посѣвитѣ съ разни хлѣбни растения, за количеството на населението и неговия потрѣбителенъ бюджетъ, даннитѣ по урожая, съ каквито е разполагала нашата правителствена и земска статистики, сѫ служили за единствено основание при разрѣшението на трудната задача, отъ която е зависѣлъ фаталниятъ въпросъ за животъ или смърть на стотини хиляди хора. И трѣбва да се каже, че такова изучване, направено при такива печални обстоятелства, е било издържано съ честь отъ нашата статистика. На едно отъ послѣднитѣ засѣдания на статистицитѣ е билъ разясненъ слѣдующиятъ любопитенъ фактъ. Едно земство е порѫчало на своето статистично бюро въ 1891 г. да изчисли количеството на хлѣба, което трѣбва да се купи за удовлетворение на населението. Ста-

тистицитѣ, като произвели обстоятелственъ счетъ, опрѣдѣлили потрѣбното количество на 6 $^1/_2$ милиона пуда. Тѣзи цифри сѫ се показали много голѣми и произвели голѣмо недоумѣние и недовѣрие; най-напрѣдъ било отпустнато по-малко отъ половината отъ исканата сума, но скоро трѣбвало да правятъ нови, а послѣ още по-нови прибавки и когато най-сетнѣ смѣтнали колко хлѣбъ е било купено, то се указало, че това количество почти напълно съвпадало съ прѣдсказанието на статистицитѣ — отличавало се е на нѣкакви 2 %.

Въ друга область, въ промишленостьта. Статистичнитѣ изслѣдвания, съ които тъй много се слави държавната практика въ Англия, сѫ направили да изпъкне и, тъй да се каже, направили да израстне единъ най-важенъ фактъ, въ наше време, по практичната политика — фабричното законодателство. Изслѣдванията живота на работницитѣ и тѣхнитѣ нужди сѫ послужили като първи важни мотиви за прилагане на закони и тѣзи имено изслѣдвания сѫ дали съдържанието на тия закони. Опитътъ на Англия, подпомогнатъ отъ собственитѣ статистични изслѣдвания на другитѣ държави, е създалъ фабричнитѣ закони въ послѣднитѣ. Да веземемъ за примѣръ единъ частенъ случай отъ фабричното законодателство. Многочисленитѣ наблюдения на английскитѣ фабрични инспектори и показанията на свѣдущи лица въ парламентарнитѣ комисии сѫ показали, че намалението на работното време не всѣкога влече слѣдъ себе си намаление на изработката; напротивъ то повдига напрѣгнатостьта на труда, служи като импулсъ за усъвършенствуване на техниката и затова често се съпровожда не съ намаление, а съ увеличение на произведенитѣ продукти. Тѣзи опити, заедно съ хуманнитѣ идеи на времето, сѫ биле главнитѣ основания на Швейцарското правителство, когато то, първо отъ всички други, е въвело въ своята страна 11 часовия работенъ день за възрастнитѣ *). Когато въ Австро-Унгария се е внесълъ законопроектъ за 11 часовия работенъ день, то най-главенъ аргументъ въ негова полза сѫ послужили произведенитѣ въ Швейцария обширни статистични наблюдения, които свидѣтелствуватъ, че производството се е повдигало, когато у работника е имало достатъчно време за отдихъ и за удовлетворение на духовнитѣ си потрѣбности. Присъединението на Австро-Унгария въ списъка на странитѣ, снабдени съ факти за връзката на продължителностьта на работното време съ производителностьта на труда, служи за могѫщо и благородно стремление на държавнитѣ дѣятели, въ различнитѣ страни, за да дадатъ на трудящия се човѣкъ това, което съставлява едно отъ първитѣ условия за усъвършенствуване — необходимо свободно време.

Какво по-умно отъ това, слѣдъ всичко до тукъ казано, че въ настояще време държавитѣ се стремятъ едни други да се напрѣд-

---

*) По настоящемъ работниятъ день въ Швейцария е 10 $^1/_2$ часа.

Бѣл. Прѣв.

варватъ по широта, богатство отъ разнообразни наблюдения надъ явленията отъ обществения животъ. Цѣлата земя се покрива съ мрѣжа отъ обсерватории, които непрѣкжснато слѣдятъ за всичко проявляеще се въ обществения животъ. Подобно на физичнитѣ обсерватории, които ежедневно отбѣлѣзватъ промѣнението на времето, така и правилно устроеното статистично бюро ни дава възможность да знаемъ за всѣко измѣнение станало въ обществената атмосфера, за нарастването и намалението на населението, за всѣко движение въ материалнитѣ и духовни потрѣбности, за всѣка полза или врѣда, за всѣко увеличение или накърнение на срѣдствата за тѣхното удовлетворение. Сравнително отъ недавна, отъ началото на настоящия вѣкъ, се е начевало систематичното производство на тия наблюдения и въпрѣки това трудно е умствено да се схване всичкото изобилие на достигнатитѣ резултати. Недавна извѣстниятъ французки ученъ Легуа още на международния статистиченъ конгресъ въ Берлинъ (въ 1863 г., бѣл. пр.) е заявилъ, че въ неговата родина нѣма ни единъ колко-годѣ важенъ социаленъ, економически и моралевъ фактъ, който да не съставлява прѣдметъ на временни или постоянни правителствени наблюдения. Недавна въ всемирното изложение въ Чикаго, европейскитѣ държави съперничили съ Сѣверна Америка по изобилието на статистични свѣдения. Тъй нареченото „Правителствено здание“ е било грамаденъ музей за статистични дани, истински апотеозъ на статистиката. Всичко това не е ли нагледно доказателство за признаването, въ наше време, въ всичкитѣ просвѣтени държави на свѣта, грамадната полза отъ статистичното изслѣдване.

Ние можемъ гордо да заявимъ, че и нашата страна (Русия) не е останала назадъ отъ това високо и благородно движение, което се напжтва отъ два пжтеводни факела — търсене истината и желанието за общото благо. Статистичнитѣ успѣхи, достигнати въ последнята четвърть на тоя вѣкъ, сж грамадни въ нашето отечество. Не отдавна бѣше, когато руската статистика се основаваше всецѣло на твърдѣ съмнителни дани, доставлявани отъ долнитѣ административни органи. Но отъ 60-тѣхъ години се захващатъ опититѣ на правителството да подобри събирането и обработването на статистичния материалъ. Въ 1863 г. е билъ реорганизиранъ Централния Статистиченъ Комитетъ и отъ тогава той е успѣлъ да извърши много работи, които му сж създали почетна извѣстность. Съ Централния Статистиченъ Комитетъ съперничатъ съ своитѣ издания другитѣ правителствени вѣдомства; почти всичкитѣ наши министерства иматъ своитѣ статистични издания, отъ които нѣкои служатъ за образецъ. Ще спомѣна за примѣръ: издаванитѣ свѣдения, отъ земледѣлческия департаментъ, за състоянието на посѣвитѣ, урожайтѣ и по селското стопанство въобще; прѣвъзходнитѣ отчети по вънкашната търговия публикувани отъ министерството на финансиитѣ; сборницитѣ по желѣзнитѣ пжтища, шосетата, воднитѣ пжтища и др. издавани отъ Министерството на Пжтищата и Съобщенията; статистиката на углавнитѣ дѣла, която

се издава отъ Министерството на Правосѫдието. Единъ отъ много важнитѣ факти за историята на статистиката въ послѣдне време се явява живото участие на земствата и градоветѣ въ събирането и разработването на разнитѣ дани отъ народния битъ. Въ Московското и Черниговското земства се е наченало описанието на около 250 уезда, отъ които 170 сѫ вече напълно описани. За всѣко малко парче отъ уезда се намира въ сборницитѣ анализъ на всички сѫществени фактори, върху които се гради благосъстоянието на селския дворъ. Състава на сѣмействата, работната сила, землевладѣнието, скотовъдството, продуктитѣ, наемането на землитѣ и, като резултатъ на всички тия казани условия, земледѣлческата техника, урожайтѣ, а отъ друга страна, потрѣбноститѣ на сѣмейството, бюджета му, жилищнитѣ му условия, данъцитѣ, образованието — всичко това е опрѣдѣлено отъ земскитѣ статистици не на основание на нѣкакви си гадателни оцѣнки или приблизителни съображения, а съ помощьта на точния систематиченъ счетъ на всички, безъ изключение, факти отъ дадения характеръ. Тъй като земскитѣ изслѣдвания сѫ обхванали почти цѣлата Европейска Русия, съ исключение на крайния сѣверъ и западния край, то ние можемъ съ чувство на дълбоко удовлетворение и справедлива гордость да кажемъ, че селското ступанство — основата на цѣлата народна економия въ нашата земледѣлческа страна — е изучено въ Русия както никѫдѣ другадѣ. Нито една страна, освѣнъ Русия, не може да прѣдстави такива подробни описания на 4 $^1/_2$ милиона селски дворове, съ които за сега располага нашата земска статистика. Да кажа, мимоходомъ, нима тия милиони живи единици по-малко значатъ за науката, отколкото тия, може би, мъртви милиарди съзвѣздия на звѣздното небе?

Но не само селското ступанство се зачеква отъ земскитѣ изслѣдвания. Описанието на частнитѣ владения, фабрикитѣ, заводитѣ, изслѣдване кустарната промишленость, учебното дѣло, наблюдения върху текущитѣ измѣнения въ земледѣлието и промишленостьта — всички тия разнообразни страни на живота вървятъ, въ земската статистика, рѫка за рѫка съ описанието на селското ступанство. Наредъ съ земствата не по-малко сѫ направили и голѣмитѣ градове: Петербургъ, Москва, Одеса, а по тѣхния примѣръ нѣкои и по-малки градове сѫ извършили и разработили наистина образцови прѣброявания, които обхващатъ, въ всички подробности, живота на градоветѣ и отбѣлѣзватъ своеобразнитѣ чърти на тѣхното население.

Никога по-рано нашата страна и нашия народъ не сѫ биле прѣдметъ на толкова обширни и многостранни изучавания. Тия стотини томове, изслѣдвания по отечествовѣдението, които почиватъ въ праха на библиотекитѣ ще останатъ за послѣдующитѣ поколения трайни паметници на това одушевление, което е обхванало руското образовано общество въ 80-тѣхъ години. Това увлѣчение не е успѣло още да принесе всичкитѣ си плодове. Но, безсъмнение, трудоветѣ, които то е изкарало на явѣ, сѫ сложили трайна основа за много бѫдащи реформи въ правото и законада-

телството, въ обществения и економиченъ строй на разнитѣ слоеве на нашето население.

При разширението мрѣжата на наблюдателнитѣ станции, при натрупването на маса наблюдаеми факти, твърдѣ често се изпуска изъ прѣдъ видъ едно сѫществено условие за успѣшностьта на работата — условие, произходяще отъ самия характеръ на масовото наблюдение. Ние не трѣбва да забравяме, да се изразимъ съ думитѣ на Неймана-Спаларта, изказани при откритието на Международния Статистически Институтъ въ 1885 г., „че всичко въ областьта на статистиката се гради на принципа на асоциацията. Естествоизпитателя се намира въ такова щастливо положение, че той самъ, безъ всѣкаква чужда помощь, може да произведе най-важнитѣ свои изслѣдвания. Напротивъ, статистикътъ не е въ състояние нищо самъ да направи; нему необходимо му е нуждно сьдѣйствието на цѣла маса наблюдатели, които, по еднообразенъ начинъ, непрѣкѫснато отбѣлѣзватъ, въ разни пунктове, състоянието на човѣшкото общество и произходящитѣ въ него промѣни. Безъ единство въ приемитѣ на наблюдението не може да има удобство въ сравнението, а безъ сравнение на разнитѣ видове факти винаги тия послѣднитѣ ще останатъ закрити за научното изслѣдване". Какъ може да се достигне удобство въ сравняването на наблюденията? По нѣкога мислятъ, че за това е достатъчно да се начъртае програма и да се прѣдпише неотклонимо да се слѣдва. Но животътъ на обществото не е нѣщо еднообразно и устойчиво. Това е вѣчно дѣйствующа лаборатория, въ която непрерывно се създаватъ все по-нови и по-нови съчетания, които не може да прѣдвиди тозъ, който въ тишината на кабинета съчинява програми. „Буквата умъртвява", само духътъ оживлява и никѫдѣ може би това да не изпъква тъй силно, както въ прилагането му въ статистичната областъ. Единство въ изслѣдването тукъ може да бѫде достигнато само чрѣзъ жива размѣна на мисли между хората, които съвмѣстно работятъ въ туй поле. Ако за естествоизпитателитѣ, които, въ уединение, могатъ да извършватъ своето плодотворно дѣло, съборитѣ се признаватъ за могѫщо срѣдство на взаимна поддържка и провѣрка, то въ такива отрасли, кѫдѣто се работи съ помощьта на масовото наблюдение, периодичнитѣ събрания на участвующитѣ въ това масово наблюдение, прѣдставляватъ сѫществена, жизнена необходимость. Тукъ, въ букваленъ смисълъ на думата, може нѣщо да се достигне само viribus vitis, тукъ „въ групирането на всички сили".

Деветиятъ съборъ на естествоизпитателитѣ, подобно на Британската асоциация, гостоприемно е приелъ нашата млада наука подъ своя подслонъ и съ това е изразилъ своето убѣждение въ равноправностьта на точното знание, до каквито прѣдмети и да се отнася то. Нека сѫщата възвишена идея за единството на законитѣ, които управляватъ разнитѣ проявления на мисъльта и живота, послужи за рѫководяща нишка и на слѣдующитѣ събори.

Прѣвелъ **Н. В. Миховъ.**

КНИЖНИНА.

Критика на нашитѣ критици. Отъ *Г. Плехановъ.* Издание на *Г. Бакаловъ.* Ц. 1·50 л.

Колкото повече капиталистическото общество въ своето развитие отива къмъ своя край, колкото повече, тъй да се каже, узрѣва и създава въ себе си противорѣчията, отъ сблъсванието на които неговитѣ основи се разклащатъ, толкова повече господствующата класа и нейнитѣ идеолози се стараятъ да намѣрятъ успокоителни теории, които би оправдавали неговата наредба и би «доказвали» нейното увѣковѣчаванне. Съ капиталистическото развитие се развива и расте революционното пролетарско движение на работническата класа или друго-яче казано социалистическото движение. Съ нарастванието и засилванието на послѣдньото се увеличава неговото влияние въ обществения животъ и негова напънъ противъ сѫществующата капиталистическа наредба. Ето защо господствующата капиталистическа класа въ лицето на нейнитѣ идеолози се е заловила особено усилено въ послѣдньо време да отклони борбата на революционния пролетариатъ, насочена противъ днешната наредба, въ друга насока, да наложи на пролетарското движение своята буржуазна идеология, споредъ която буржуазната наредба ще се приспособява и усъвършенствува, вѣчно ще еволюра, безъ да прави «скокове», безъ да прави необходима нѣкаква си социална революция, споредъ която «още цѣли вѣкове ще трае и интензивната, и екстензивната работа на капитализма ...» (Sombart) и «социалистическитѣ идеали ще добиятъ възможность», разбира се, въ течение на вѣкове, «да се реализиратъ» на капиталистическа основа. Съ една дума, идеолозитѣ на капиталистическата класа искатъ и особено много се стараятъ, поради страха отъ засилванието на работническото движение, да наложатъ на послѣдньото своята фалшива идеология, споредъ която борящиятъ се класосъзнателенъ пролетариятъ трѣбва да забрави или напусне своята крайна социалистическа цѣль и да се задоволява само съ трохитѣ, що буржуазията му отстѫпва, само когато я изнасили. Тѣ искатъ да отклонятъ пролетарското движение отъ неговия революционенъ пѫть, който води къмъ съвършеното, издъно прѣмахване на съвремената капиталистична наредба, почиваща върху експлоатацията на наемнитѣ работници.

Съ развитието и разширението на капитализма и съ разрастванието на социалистическото движение раздвижи се и, подъ влиянието на своето обществено положение, си образува своя идеология и срѣдньото съсловие на днешното общество, дребно-буржуазната класа. Заплашена отъ по-нататъшното развитие на капитализма, което се съпровожда съ нейното погубвание, тя съ жадность се впуща къмъ всевъзможни реформи, на които отдава прѣувеличено значение. Въ нея се поражда желанието и стремежа да може нѣкакъ чрѣзъ реформи, коопераций и всевъзможни други мѣроприятия, разочаровтелната безпомощность на които не е изпитала, да се запази отъ пропадание, да избѣгне пролетаризирането. Ето защо нейнитѣ политически вѫжделения се проявяватъ въ стремежа за бързи успѣхи. А понеже послѣднитѣ могатъ се постигна само въ дребнитѣ мѣроприятия, то

и нейнитѣ усилия сѫ отправени къмъ реализираннето на палиятиви, въ които нейнитѣ дребнобуржуазни идеолози искатъ да ангажиратъ пролетариата. На дребната буржуазия и нейнитѣ идеалози иска имъ се капитализмътъ така да се развива, щото въ послѣдствие неговото развитие да не влече съ себе си пролетаризираннето на тѣхната класа. Идеолозитѣ на дребната буржуазия не сѫ противъ осѫществението на социализма, но то да стане — това е тѣхното и на класата имъ интимно желание — постепенно, като се малко по-малко вмѣстява въ капиталистическата наредба и като се притѫпява и ослабва чрѣзъ реформи тенденцията на капитализма да пролетаризира дребната буржуазия; т. е. социализмътъ малко по-малко да измѣства капитализма, но това да става безъ да се пролетаризирва дребнобуржуазната класа. Ето защо послѣдната и нейнитѣ идеалози искатъ да направятъ отъ нарастналата и засилилата се социалъ-демократическа партия една партия на реформи (Reformpartei), ето защо тѣ тъй много крѣщатъ за «спасителнитѣ» реформи. Тѣ искатъ капитализмътъ да се развива тъй, че дребнобуржуазната класа да не пада въ положението на пролетариата. А такава тенденция на капитализма, каквато той нѣма, тѣ съзрѣха, понеже имъ се много искаше, въ послѣдния икономически подемъ, що прѣкара Европа отъ 1895 до 1900 съ усиленото развитие и разширение на капитализма, тѣ съзрѣха, като отдѣлнитѣ и временни прояви на капитализма, разглеждани отъ тѣхъ изолирано отъ негова сложенъ процесъ, взеха за трайни и опрѣдѣляющи тенденцията на капитализма. Отъ една страна, поради току що казанитѣ причини, тѣ си правѣха удобнитѣ тѣмъ илюзии, че капитализмътъ въ своето развитие нѣма тенденцията на концентрираннето на капиталитѣ и производствата, каквато бѣ открилъ Марксъ въ негова процесъ на развитие, че, ако се забѣлѣзвала тая тенденция въ едни производства, въ други пъкъ се виждало да сѫществува тъкмо противната, и отъ друга страна съ «належащитѣ реформи» щѣло да се усили послѣдната, т. е. тенденцията на нарастванието и усилванието на дребнитѣ производства, отдѣлни или съединени въ кооперации. Така дребнобуржуазнитѣ идеалози създадоха успокоителнитѣ и утѣшителнитѣ теории за своята класа, които въ сѫщность сѫ пѣсни на упокой, пѣсни за душеуспокоението и душеутѣшението на умиращия. Така се явиха «критицитѣ» на Марксизма, които успоряватъ неговото учение, извращаватъ негова смисълъ за оправдание на своитѣ теории, и така внасятъ неясности въ тълкуванието на Марксовата теория. И такива сѫ тѣ наврѣдъ, и другадѣ и у насъ, явни или прикрити, смѣли или малодушни, откровени или вѣроломни и лицемѣрни, каквито сѫ повечето отъ българскитѣ «общодѣлци». И ако вий, читателю, сте социалдемократъ и стоите върху гледището на Марксовата диалектика, то васъ, както казва Плехановъ, «нѣма да ви смутятъ многобройнитѣ неясности, които тия господа внасятъ въ тълкуванието на Марксовата теория. И ако вий най-сетнѣ излѣзете отъ кожата си, то ще направите това,—слѣдъ като видите колко отчаено слаби и колко смѣшно недодѣлани сѫ пъшкавенията на г-да «критицитѣ»,—не защото ще ви раздразни силата на тѣхнитѣ *доводи*, а защото ще ви се покаже възмутителна и непозволителна оназн тѣхна *претенция*, благодарение на която инозина отъ тѣхъ (у насъ пъкъ, въ България, всички «общодѣлци», II.) се смѣтатъ и се наричатъ *маркси-*

сти». И тия «критици» на Марксовото учение се заловиха да критикуватъ, оспорватъ и извращаватъ най-съществени̇тѣ положения на това учение, най-важнитѣ за пролетарията и неговата освободителна класова борба. Така тѣ си създадоха нови теории за притжпяване на класовитѣ противорѣчия въ днешното капиталистическо общество, за отричане на социалната революция, за «дифузия» на общественото богатство, за «осиромашаване» на капиталиститѣ и за «разобогатяване» на работницитѣ и пр. и пр. Противъ тия критици, дребнобуржуазни идеалози, е насочилъ своята критика най-талантливия и най-видния теоритикъ на марксизма Георги Плехановъ въ книгата си, по поводъ на която пишемъ тия редове. По отношение на теорията на еволюцията, съ която П. Струве иска да обори и замѣсти Марксовата социална теория, по отношение на класовитѣ противорѣчия, изострюватъ ли се или се притжпяватъ, по въпроситѣ за Марксовата диалектика и учението на Маркса за общественитѣ противорѣчия като стимулъ на обществения прогресъ, за социална революция и диктатурата на пролетарията, за увеличение на неравенството въ разпрѣдѣлението на националния доходъ между класитѣ, за относителното и, въ нѣкои страни, абсолютното влошаване положението на работническата класа, за нейната способность да извърши своето освободително дѣло — по всички тия въпроси Плехановъ разбива на пухъ и прахъ всичкитѣ положения на «критицитѣ» на Марксизма, като ги анализира съ една строга послѣдователность и разкрива тѣхния обвитъ въ неясна фразеология тъй смѣшенъ абсурдъ, като цитира оспорванитѣ мѣста изъ марксовитѣ съчинения и съ дълги обяснения посочва тѣхния сжщински смисълъ, неразбранъ и извратенъ отъ «критицитѣ» на Маркса. И не само това. Плехановъ, слѣдъ като разбива до прашинка всичкитѣ положения на «критицитѣ» на Маркса, слѣдъ като показва най-очевидно тѣхната несъстоятелность, слѣдъ като разкрива тѣхнитѣ побуждения и тѣхното призвание, възстановява сжщинския смисълъ на оспорванитѣ положения отъ Марксовото учение, като ги потвърдява съ многобройни статистични дани и факти изъ живота на Англия, Франция, Белгия, Германия и Сѣверна Америка. Ахъ, и колко необходимо нужни сж такива книги за у насъ, дѣто се намиратъ не изявлени и откровени критикувачи на Марксовото учение, но прикрити фалшификатори и извратители на това учение, които се стараятъ съ всички срѣдства да наложатъ на младата наша социалдемократическа партия и на зараждающето се работническо движение своята дребнобуржуазна идеалогия, която тѣ, уповайки се на незнанието на читателитѣ си, прѣдаватъ за «широко» и «дълбоко» разбиране на Марксизма. За това горѣщо и съ жива радость привѣствувайки появяването на тая Плеханова книга, възстановяюща и потвърждающа съ нови дани и факти изъ живота на днешнитѣ капиталистически общества сжщинския смисълъ на Марксовото учение, и появяването на сжщо тъй цѣнната и съ сжщо такива заслуги, наскоро излѣзла книга на Карлъ Кауцки, «Въ защита на Марксизма»[1]),

---

[1]) „Въ защита на Марксизма“ (оттоворъ на Бернщайна) отъ К. Кауцки. Прѣв. Д Димитровъ и В. Коларовъ. Издание на Павелъ Байновъ, Шуменъ. Ц. 2 л. За нея ще дадемъ рецензия, по нѣмане мѣсто въ тая, въ слѣдната книга.

Б. Р.

ний ги най-убѣдително прѣпоржчваме на нашитѣ партийни другари и съчувственици, като имъ пожелаваме отъ сърдце и душа най-широко разпространение.

Т. П.

Червенъ Народенъ Календарь за високосната 1904 година. Издание на Партийната Социалистическа Книжарница — София. Ц. 20 ст.

Тазгодишниятъ социалдемократически календарь подъ име *Червенъ Народенъ Календарь* за 1904 год. е съ интересно и разнообразно съдържание, което съставлява доста поучително, полезно и приятно четиво за работната маса. Освѣнъ това, съдържанието му е напъстрено съ 8 хубави картинки и портрети: на Г. Кирковъ; X социал. конгресъ въ Русе; Марксъ, Енгелсъ, Ласалъ, Либкнехтъ, Кауцки, Бебель; Съвременната наредба; Стачката на сливенскитѣ фабрични работници; Народниятъ домъ въ Брюкселъ; на корицитѣ на календаря карт. Съвременниятъ работникъ, отпусналъ чука, използва малкото свободно време, като чете своя червенъ народенъ календарь. Въ началото на календаря на първо мѣсто стои нотирана «пѣсеньта на босяцитѣ» отъ Максимъ Горки. Желателно е въ слѣднитѣ години да се дава мѣсто повече на статийки, съ които се освѣтляватъ въпроси, непосрѣдствено засѣгващи живота на наемнитѣ работници, като намаление работния день, работнически синдикати и др., и съ които още по-пряко се служи на развиване класово съзнание у работническата класа. Но и тъй както е тазгодишния, той заслужва да бжде настолна книжка на всѣки работникъ. Нашитѣ партийни другари трѣбва да положатъ всички усилия и старания, щото календаря да бжде пръснатъ въ всички мѣста и кжтчета на нашата страна, на всѣкждѣ, дѣто дъха работническия трудъ.

Ф. Н-въ.

Телеграфо-Пощенска библиотека:

№ 1. — *Главната дирекция и положението на телеграфо-пощ. чиновници и служащи прѣдъ Народното Събрание*, Ц. 30 ст.
№ 2. — *Сдружаванията на т.-п. чиновници и служащи и Глав. Дирекция*, Ц. 40 ст. София. Издава редакцията на «*Т. П. Вѣстникъ*» 1903 г.

До сега много малко, почти никакъ не се е писало за живота и положението на т. п. чиновници и служащи и поради това, и обществото и държавата, чиято работа всѣкидневно и всенощно вършатъ тѣзи служащи, много малко сж се интересували за тѣхъ. Причинитѣ, които сж спъвали тѣзи служащи, да издигнатъ гласъ до сега сж много: първо, по-голѣмата часть отъ цѣлото чиновничество сж хора съ почти напрѣднала възрасть и съ ограничени служебни способности: приети на-двѣ, на-три слѣдъ освобождението за чиновници, тѣ сега заематъ началнически длъжности, подчиняватъ се безпрѣкословно на Гл. Дирекция и не мислятъ за положението, което пенсията имъ осигурява, нито за това на хората, които идатъ слѣдъ тѣхъ. Второ. Слѣдъ освобождението и особено слѣдъ съединението на двѣтѣ Българии, телеграфната и пощенска служби се силно развиха и продължаватъ да се развиватъ. Централното Управление на Пощитѣ, обаче, не успѣ да схване тая промѣна въ живота на учреждението, което се бѣше нагърбило да ржководи, и продължаваше да кара работитѣ по старому: персонала много

слабо се увеличаваше, а възнаграждението на чиновницитѣ почти се намаляваше. Нѣма съмнѣние, че съ увеличението и развитието на т. п. служба, увеличаваха се и приходитѣ, които тия учреждения донасяха на държавата, но тя отъ своя страна и не помисляваше даже за увеличение заплатитѣ на сжщитѣ тѣзи чиновници, които ѝ докарваха значителни приходи. Има и други причини, които сж прѣчили на т. п. съсловие да прояви своето сжществуване като отдѣлна, съсловна корпорация, но ние нѣма да се спираме върху тѣхъ, защото тия, които истъкнахме, сж достатъчни.

Разбира се, че това положение не можеше да се продължава вѣчно: съзнанието лека-полека, макаръ и смътно, но взе да се пробужда и ние виждаме, както никога, едно необикновено размърдване въ редоветѣ на т. п. чиновници и служащи, и нека пжтьомъ забѣлѣжимъ, безъ да имаме умисълъ да обиждаме нѣкого, че това размърдване се дължи почти на ония чиновници и служащи, които Дирекцията прие на служба въ послѣднитѣ 8—10 години. Тѣ сж млади хора, най-малко съ V и VI кл. образование, по-лесно схващатъ и разбиратъ положението си и по-рано отъ другитѣ потърсиха цѣрътъ му.

Като първа рожба на това слабо съзнание между т. п. чиновници, бѣха, почти несжществующитѣ вече, т. п. дружества въ Видинъ, Плѣвенъ, Варна, Търново и Русе, но по-сериозна работа бѣше общата молба и апелъ на т. п. съсловие до Нар. Събрание и Софийското т. п. дружество, основано почти въ сжщото време. Въ уреждането и на молбата и на дружеството участвуваха най-интелегентнитѣ и способни чиновници въ София. Както и трѣбваше да се очаква, Гл. Дирекция запрѣти съ окржжно подписването и изпращането на молбата, не утвърди и устава на дружеството, чиято цѣль бѣ: «нравствено, умствено повдигане и материялно подобрение на членоветѣ». Въпроса, обаче, за това запрѣщение биде внесенъ въ Народното Събрание отъ социал.-депутатъ Г. Кирковъ и прѣдизвика цѣлъ редъ разкрития на злоупотрѣбления и безаконния, вършени отъ хората на Гл. Дирекция. Първата отъ разгледванитѣ брошури е именно плодъ на тѣзи разкрития и съдържа: апела на т. п. чиновници, молбата имъ до Народното Събрание, интерпелацинтѣ, които прѣдизвика запрѣщението на дружеството, и станалитѣ по тѣхъ разисквания. Тя е крайно интересна, и ние горѣщо я прѣпоржчваме на всички, които се интересуватъ отъ хала на тия забравени и отъ общество, и отъ държава, пъкъ и отъ себѣ си даже, работници. Но много по-интересна на насъ се видѣ втората брошура на тази библиотека: «Сдружаванията и пр....» Авторътъ, слѣдъ прѣкрасенъ уводъ, въ който като разглежда как и защо хората отъ едно и сжщо съсловие се сдружаватъ, и като доказва, «че основата на всѣки човѣшки животъ сж материялнитѣ условия, въ които е поставенъ да се развива тоя животъ», той прави единъ прѣгледъ на зародилото се съзнание у т. п. съсловие за сдружаване и прилага уставътъ на Софийското дружество, молбата на настоятелството му за удобрение, отказа на Главната Дирекция и най-подиръ статиитѣ, помѣстени въ разни вѣстници и списания, въ които се осжжда остро постжпката на Гл. Дирекция, завършва съ апелъ къмъ т. п. чиновници, да се сдружаватъ и съ заявление къмъ Гл. Дирекция, че дѣлото на т. п. чиновници и служащи е законно, високо справедливо и полезно дѣло за самитѣ тѣхъ.

И двѣтѣ тия брошури сѫ издания на «Т. П. Вѣстникъ», който вече сѫществува 8—9 мѣсеци, отъ което читателитѣ ше разберать, че съзнанието у т. п. съсловие бързо напрѣдна и което, навѣрно, скоро ще се изрази въ нѣкаква организация. Каква да бѫде тя? — Този е единъ отъ най-важнитѣ и мѫчни въпроси, който правилно трѣбва да бѫде положенъ и разрѣшенъ, за да се избѣгнатъ още отъ началото грѣшкитѣ и пертурбацинтѣ, които дълго разяждаха учителската организация, — и по който ние ще се изкажемъ, когато това стане нуждно, а сега, като прѣпорѫчваме най-горѣщо, както двѣтѣ брошури, тъй и т. п. вѣстникъ на всички интересующи се отъ телеграфчийската участь, ние пожелаваме, щото въ близко бѫдаще да видимъ т. п. съсловие организирано въ крѣпка организация, съзнало както съсловнитѣ, така и класовитѣ си интереси, и борящо се за тѣхъ.

И. Н. Я.

Бѣл. Ред. Ползоваме се отъ случая, по поводъ на тая рецензия, да кажемъ двѣ-три думи за „Т. П. Вѣстникъ“ и възгледитѣ му по отношение на властитѣ на днешната държава и по отношение на задачитѣ на бѫдащата тел. пощ организация, въ каквато раздвижилото се напослѣдъкъ тел. пощ. съсловие се стреми да се сдружи. „Т. П. Вѣстникъ“ трѣбва да не апелира тъй много къмъ добрата воля на Гл. Дирекция и Министерството на Пощитѣ, защото неговитѣ апели ще оставатъ гласъ въ пустинѣ, а повече да апелира, както и прави това донегдѣ, къмъ т.-пощенскитѣ и телефони чиновници за организиране, за образуване отъ тѣхъ извѣстна организирана сила, която съ съдѣйствието на другитѣ прогресивни организирани групи на обществото да налага на държавата и нейнитѣ учреждения тѣхнитѣ справедливи искания. Защото съвременната капиталистическа държава, а тъй сѫщо и нейнитѣ учреждения и органи, е организация на капиталистическата класа, на чиито интереси тя служи, за експлоатиране на работнитѣ слоеве, къмъ които спадатъ и тел·-пощенскитѣ и телефонни служащи. И като такава тя ще остава глуха на молбитѣ и апелитѣ на послѣднитѣ, до когато тѣ не прѣдставляватъ извѣстна организирана сила, както господаритѣ капиталисти сѫ глухи и неумолими прѣдъ исканията на работницитѣ за по-добра заплата и за по-добри условия на труда, до когато тѣ не сѫ сдружени. За това „Тел.-Пощенски Вѣстникъ“ трѣбва да използва всѣка неправда, извършена отъ държавата и нейнитѣ органи надъ нейнитѣ работници-служители, като я изнася прѣдъ общественото мнѣние, не за да апелира за справедливость пакъ къмъ тия, които сѫ я извършили, а за да посочва на тел.-пощенското съсловие класовия характеръ на днешната държава и по такъвъ начинъ да развива у него съзнанието, че послѣдната по своето естество ще продължава да го държи въ онеправдателно положение и ще остава глуха спрямо неговитѣ искания, до когато то не се сдружи и заедно съ другитѣ организирани и сѫщо като него днесъ онеправдани слоеве не поведе борба, и че, за да бѫде успѣшна тая борба, то трѣбва да прѣдставлява едно организирано цѣло. Съ други думи, „Т. П. Вѣстникъ“, споредъ насъ, трѣбва да руши илюзорната вѣра, която служащитѣ, въпрѣки многото неправди, що изпитватъ, хранятъ къмъ държавата, че тя ще се смили надъ тѣхъ, и да имъ вдъхне вѣрата въ своята собствена организирана сила, подъ въздѣйствието на която само днешната държава ще удовлетворява справедливитѣ имъ искания.

Научни издания, № 36.

«*Безотечественици*», кратки биографии на най-виднитѣ социалисти, умрѣли въ XIX вѣкъ. Прѣвелъ *Г. Б.* Цѣна 1·60 л. Варна.

Книгата съдържа кратки биографически свѣдения за живота и дѣятелностьта на най-бѣлѣжититѣ ветерани на свѣтлата социалистическа мисъль

на великитѣ борци, които сѫ жертвували всичко, даже и живота си прѣдъ олтаря на своя идеалъ.

Пакъ тамъ, съ свѣденията за живота и социалната дѣйность на тѣзи «герои на мисъльта», г. Г. Б. ни дава кратки свѣдения и за тѣхната журналистическа дѣйность, за тѣхнитѣ сѫчинения, които съставятъ идейната емблема на тѣхния интелектуаленъ и мораленъ животъ.

Въ прѣдговора си Г. Б. казва: «спомнѣте си за покойнитѣ — спомнѣте онѣзи герои на мисъльта, онѣзи майстори на словото, онѣзи организатори на маситѣ, които вложиха цѣлъ животъ за избавяне работническата класа, за извеждане човѣчеството врѣзъ свѣтлитѣ вършини на свободата».

И дѣйствително, като четете «Безотечественици», вие си спомняте за онѣзи грандиозни натури въ които, да се изразимъ съ думитѣ на Бѣлински, «слово и дѣло не разходылись», и въ които ви очудва хармонията въ мисъльта и дѣлата, — въ интелектуалнитѣ стимули и реализиранитѣ практически резултати.

Наредъ съ професора, вие срѣщате простия работникъ, който, благодарение на неуморимия си трудъ, на неизчерпаемата си енергия, на възвишенитѣ и безкористни пориви на своето сърдце, се е издигналъ на едно завидно духовно равнище, при което е можалъ да бѫде единъ факторъ на социалната култура, единъ пионеръ на общечовѣшкия прогресъ.

Вие благовѣете и прѣдъ самоотвержената революционерка, смѣлостьта, идейностьта и безкористностьта на която не сѫ по-малки отъ ония на нейния събратъ. И вие не можете да не се възхищавате, когато виждате, че тѣзи величествени герои на мисъльта и дѣлото, цѣлия животъ на които е верига отъ арести, екстерниранияя, затвори, бѣсилки, — и въ послѣдния моментъ на живота си, бодро стоятъ на поста си, доблестно се жертвуватъ за каузата на великия идеалъ на угнетеното човѣчество.

Книгата е прошарена съ маса портрети, та заедно съ мислящия герой, вие виждате и героя на дѣлото, на практическитѣ дѣйствия, обстоятелство, което прави книгата още по-занимателна и интересна.

Прѣпорѫчваме книгата на всички будномислящи, на всички подиграни и оскърбени отъ съвременната наредба и особено на всички работници, на които историята и капиталистическата дѣйствителность възлагатъ да бѫдатъ борци и мислители, да зидятъ бѫдащето свое и на цѣлото човѣчество. Тѣ ще почерпятъ вдъхновение въ борбата си, противъ днешния непоносимъ редъ на нѣщата, гдѣ подлото се величае, а честното се души и убива; гдѣ лъжата е моралъ, а подлостьта — честность. Тѣ ще видятъ, че да се служи на една идейна кауза се изисватъ обширни познания, широкъ и далековиденъ погледъ, голѣма самоотверженость и искренна беззавѣтность.

А. Христовъ.

Нови книги, постжпили въ редакцията:

1. **Червенъ Народенъ Календарь за 1904 год.** Издание на Партийната Социалистическа Книжарница. Ц. 20 ст.

2. **Жерминалъ,** романъ отъ Емилъ Зола. Прѣв. Д. И. Поляновъ. Издание на Ст. Георгиевъ — Варна. Ц. 4 л.

3. **Записки на единъ лѣкарь** отъ В. Вересаевъ. Прѣв. Д. И. Поляновъ. Издание на печ. «Изгрѣвъ» — Кюстендилъ. Ц. 2 л.

4. **Докладъ** до Министра на Търговията и Земледѣлието *за икономическото положение на Района на Софийската* Търгов.-Индустр. Камара прѣзъ 1902 год. Отъ Соф. Търгов.-инд. камара.

5. **Епидемическитѣ болѣсти,** тѣхнитѣ източници, начина на разпространение и борбата съ тѣхъ. Отъ лѣкарката М. Роскина. *I премия на сп. «Здравие»*. — Видинъ. Ц. 50 ст.

6. **Хигиена** на дѣтството, юношеството, възмжжалостьта и старостьта. Отъ Д-ръ О. А. Литински. II премия на сжщото списание. Ц. 50 ст.

7) Отъ Библиотѣка за дѣца — „Всрѣдъ природата":

№ 1 **Лѣстовичка,** разказъ, съ 5 картини. Цѣна 20 ст.

№ 2 **Скворецъ,** разказъ, съ 4 картини. Цѣна 10 ст. Адресъ за поржчки: Ив. П. Ормановъ, ул. „Ц. Самуилъ" № 83 София.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

I. Трimилионната партия въ Германия.

Прѣди година време, на сжщото това мѣсто, ние съобщавахме за единъ секретенъ документъ, въ който многобройни политически буржуазни дѣйци въ Германия, за да изпросятъ отъ „вѣрнитѣ подданици" на Вилхелма II пари за борба противъ социалната демокрация, по законодателнитѣ имперски избори, на Юний 1903, заплашваха всички съ прѣдсказанието, че послѣдната ще обедини подъ своето знаме най-малко 3 милиона избиратели и ще завоюва по-вече отъ 100 депутатски мѣста въ Райхстага. Очакванитѣ съ страхъ избори отъ германскитѣ реакционери вече дадоха своитѣ резултати. Тѣ показаха, че буржуазията не е изгубила още съвсѣмъ способностьта си да разбира политическия животъ и да прави точни прѣдсказания върху неговото развитие. Прѣдвиждането на реакционеритѣ относително социалдемократическитѣ гласове се реализира съ математическа точность. Германската Работн. Соц. Демократическа партия, носи днесъ още и името die Dreimillionen Partei. Тамъ, дѣто се излъгаха, обаче, германскитѣ реакционери, бѣше смѣтката имъ за числото на социалъ-демократическитѣ депутати. Вмѣсто по-вече отъ 100 мѣста въ Райхстага, социалната демокрация завоюва само 81. Но, както ще видимъ по-надолу второто прѣдсказване на упоменатия реакционенъ документъ би се сжщо напълно осжществило, ако германската буржуазия, и именно *либералната* буржуазия, не бѣше се указала по-реакционна, отъ кол-

кото можеха да си прѣдставятъ и най-чернитѣ реакционери, въ царството на Хоненцолеритѣ, ако тази буржуазия не бѣ се прѣдала тъй безавѣтно на юнкеритѣ, за да поведе заедно съ тѣхъ единствената голѣма борба, която остарѣлата европейска буржуазия може още да води, — борбата противъ революционния класосъзнателенъ пролетариатъ, борбата противъ социализма. Авторитѣ на поменатия секретенъ документъ не сѫ можели да прѣдположатъ, че щастливия или фаталния моментъ за обединяване на всичко капиталистическо, на всичко експлуатиращо и реакционно, противъ социалната демокрация, е вече настѫпилъ и за това тѣхното второ прѣдсказване не се сбѫдна.

И наистина, фактътъ, който доминираше цѣлата избирателна борба до и особено слѣдъ 16 Юний, бѣше прѣмѣстването на германската буржуазия на дѣсно, къмъ страната на реакцията. Отначало безъ избирателенъ лозунгъ, безъ избирателна платформа, буржуазнитѣ партии — отъ партията на аграриитѣ до тази на свободомислящитѣ — нѣмаха на що да се опратъ, за да привлекатъ къмъ себе си голѣмитѣ маси на избирателитѣ. Оскандалени прѣзъ време на дебатитѣ по „лихварския“ митнически тарифъ, който хвърляше въ обятията на глада и нищетата цѣлия работенъ народъ, съвършено дискредитирани съ приемането — посрѣдствомъ цѣлъ редъ конституционни прѣврати и незаконни парламентарни мѣрки — на този чудовищенъ тарифъ, буржуазнитѣ политически партии виждаха, какъ почвата се изплъзва изъ подъ краката имъ и какъ сигурно тѣхното царство на експлуатация и въпиюща несправедливость отиваше къмъ пропастьта, къмъ сгромолясването, подъ тѣжкитѣ и непрѣстаннитѣ удари на социалистическата борба.

И вмѣсто да поведатъ борбата възъ основа на извѣстни опрѣдѣлени текущи въпроси отъ политическия животъ на страната имъ — както това е ставало обикновено до сега — политическитѣ прѣдставители на германската буржуазия се пригодиха къмъ начина на борба, о който се държи въ цѣлия свѣтъ партията на класосъзнателния пролетариатъ. Социалната демокрация въ всички страни се бори противъ сѫществующия капиталистически строй. Критиката на актуалнитѣ политически събития и въпроси въ нейни рѫцѣ се прѣобръща въ критика противъ капиталистическото общество, и борбата противъ първитѣ, въ безпощадна борба за прѣмахване на второто. Въ този начинъ на борба лежи тайната на нейнитѣ постояни побѣди, въ него се крие разковничето на нейнитѣ непрѣстани успѣхи. Винаги и всѣкога противъ капиталистическия строй! — е нейния всегдашенъ лозунгъ. Сѫщия кличъ струпваше милионнитѣ тълпи на работническата класа, прѣзъ послѣдната избирателна борба, подъ нейното знаме. Къмъ този вѣченъ лозунгъ на социалната демокрация приспособиха своята борба и буржуазнитѣ партии въ Германия, всички, до една. На вика „*Противъ капитализма!*“ тѣ отговориха, слѣдъ дълги лутания и търсения на избирателна платформа, съ вика: „Gegen den Umsturz! Gagen die Sosialdemokratie!“ (Противъ прѣвратницитѣ! „Противъ социалната демокрация!)“

На тази почва се счепкаха двамата непримирими врагове — социализмътъ и капитализмътъ. Текущитѣ въпроси: митническия тарифъ, нарушенията на Конституцията отъ буржуазнитѣ партии и отъ Короната, проектитѣ за унищожаване на всеобщото избирателно право и др. и др., минаха на вторъ планъ, измѣстени отъ по-общитѣ, по-принципиялнитѣ въпроси. Борбата бѣше вече борба за животъ и смърть между два прямопротивоположни свѣта, между двѣ класи, стремленията на които се взаимно исключаватъ. Поради това, тази борба неизбѣжно трѣбваше да се води на обща, принципиална почва. И нѣмската буржуазия даде всичко, което можеше да даде въ принципиялно, духовно отношение — отъ по-вече или по-малко сериознитѣ критики на социалъ-демократическата програма до най-низкопробнитѣ, до най-адскитѣ измислици, подправяния, фалшификации и клѣвети. Всичко, всичко, което можеше да се пусне въ ходъ противъ социалистическата програма или нейнитѣ безбройни коментатори и разпространители, бѣ употрѣбено. Отъ буржуазнитѣ професори до послѣднитѣ буржуазни пигмеи на мисъльта, отъ литературнитѣ шарлатани и ренегати до подкупнитѣ оратори и вѣстникари — всичко бѣ турнато на писмената маса или на публичната трибуна и заставено да „произвежда умствено“ противъ социалъ-демокр. програма. Но на всѣка фалшификация, на всѣка клѣвета, на всѣка измислица борцитѣ на пролетариата даваха достоенъ отговоръ. Всѣка нова шарлатания на бужуазната преса биваше използвана за събуждането, за отваряне очитѣ на работницитѣ.

Цѣлата „духовна работа“ на буржуазния свѣтъ не бѣше нищо друго, освѣнъ прѣдсмъртни злородни и злокачествени бълнувания на една низходяща класа, осѫдена отъ историята, противъ идеалитѣ на пролетариата, противъ „подпората“ на обществото и носителя на прогреса. Социалната демокрация изтъкна този нейнъ характеръ на прѣдсмъртна борба.

Наредъ съ интензивната, като никога до сега, „духовна рабора“ отъ страна на прѣдставителитѣ на буржуазията, вървѣше материалния и моралния натискъ върху работницитѣ, отъ страна на държавата и фабрикантитѣ; полицейскитѣ и сѫдебни прѣслѣдвания; разтурването на соц. демократическитѣ събрания, намѣста даже побоища върху соц. демократическитѣ агитатори. Буржуазията, *като единъ човѣкъ*, бѣ напънала всички сили, които още ѝ оставатъ, като на господствуваща класа, и употрѣби всички позволени и непозволени срѣдства, за да прѣгради пѫтя на стихийно-страшно настѫпающата вълна на работническото движение, на побѣдоносния социализмъ.

Какъвъ блѣскавъ примѣръ бѣше тази борба за „притѫпяването на класовитѣ антагонизми въ капиталистическото общество!“ Каква удобна почва, какъвъ благоприятенъ моментъ за „сътрудничество на креситѣ!“ Каква прѣлестна, каква поражающа картина на реализиране социализма посрѣдствомъ „социалния миръ,“ а не посрѣдствомъ „социалната война!“ Какво унищожающо оборване

ученията на стария революционеръ *К. Марксъ*, и какво съсипателно морално удовлетворение за българскитѣ писачи отъ прѣди 10-тина мѣсеци, които доказваха (sic!) побѣдата на *социалистическитѣ опортюнисти* въ германската социалъ-демократическа партия!...

Но деньтъ на разчистване смѣткитѣ между борящитѣ се пролетариатъ и буржуазия дойде, и послѣднята видѣ, че всичкитѣ й „духовни“ и други усилия бѣха останали безъ резултатъ. На 16 Юний, 1903 г. социалната демокрация въ Германия получи *3 милиона и 11 хиляди гласа* т. е. почти *една третя отъ всички подадени гласове*, и 56 депутатски мѣста т. е. тъкмо толкозъ, колкото имаше въ миналата легислатура! И това при първото гласоподаване само!

Този резултатъ падна, като свѣткавиченъ ударъ върху главитѣ на буржуазнитѣ партии. Ето наградата на тѣхната „духовна работа!“ Ето възнаграждението на тѣхнитѣ агонистични усилия и страдания! По-вече отъ 3 милиона гласа и 56 мѣста, при първия изходъ на изборитѣ, завоювани отъ „революцията,“ отъ „червения призракъ“... Най-голѣмитѣ градове, всички почти столици на многобройнитѣ германски кралства и княжества, всички „центрове на свѣтлината и образованостьта“ — въ ржцѣтѣ на „държавния неприятель.“ Надъ цѣла Германия, тамъ, дѣто обществения животъ най-грозно шуми и бушува, тамъ, дѣто се кове бждащето на германския народъ, — надъ цѣла Германия 16 Юний въдрузи побѣдоносното червено знаме на пролетарията... И този грандиозенъ, този чудовищенъ успѣхъ достигнатъ вжтрѣ въ нѣкакви си 32 години!

Въ 1871 година, двѣтѣ социалъ-демокр. фракции — айзенахци и ласалеанци — бѣха получили заедно само 101.927 гласа; за 32 години социалъ-демократическитѣ гласове сж се увеличили на 3000%. Слѣдната таблица пъкъ показва постоянния прогресъ на социалната демокрация въ Германската империя:

Въ	1871 г.	(ласалеанци и айзенахци заедно)	101.927	гласа
«	1874 г.	« « « «	351.670	«
«	1877 г.	(Обединената вече партия)	493.447	«
«	1877 г.	(Слѣдъ въвеждане изключителния законъ противъ социалиститѣ)	437.158	«
«	1881 г.	. . . .	311,961	«
«	1884 г.	. . . .	549.990	«
«	1887 г.	. . . .	763.128	«
«	1890 г.	(Слѣдъ падането на закона противъ социалиститѣ	1.427.298	«
«	1893 г.	. . . .	1.786.738	«
«	1898 г.	. . . . , . . .	2.107.076	«
«	1903 г.	. . . .	3.010,472[1])	«

[1]) Окончателната статистика за послѣднитѣ избори не е още готова. Споредъ най-новитѣ свѣдения числото на соц. дем. гласове е по-вече отъ 3.011.000.

Гласоветѣ, които получиха буржуазнитѣ партии, на 16 Юний, се разпрѣдѣлятъ тъй:

Консерваторитѣ	939.192	гласа
Имперската партия	299.394	„
Националъ-либералитѣ	1.240.816	„
Свободомислящия Съюзъ (Пауль Бартъ и Ко)	238.089	„
Свободомисл. Нар. Парт. (Евг. Рихтеръ и Ко)	510.229	„
Центрътъ (Католич. Партия)	1.889.470	„
Антисемититѣ	130.785	„
Поляци	347.420	„
Различни	847.2[illegible]9	„

Тукъ трѣбва да притуримъ и *„партията на негласуващитѣ“* — Die „Partei der Nichtwähler“ . . . . 2,994.708 гласа

Слѣдъ 1898 г. Германската социална демокрация стана най-голѣмата политическа партия въ страната. Тази година числото на нейнитѣ гласове, както се вижда отъ горнитѣ цифри, надминува и това на негласуващитѣ, което въ 1898 година бѣше още 3.688.401 гласъ.

И не само сега Германската соц. партия е най-голѣмата въ империята, но сжщо, на много мѣста, въ много провинции и кралства, тя има на своя страна *абсолютното болшинство* отъ избирателитѣ. Тъй напр. въ провинция Хамбургъ тя получи отъ 161.320 подадени гласове 100.112 гласа; въ Бременъ — отъ 49.087 — 25.076, въ Любекъ — отъ 20.263 подадени гласове — 11.155, въ двѣтѣ провинции Ройсъ (Reuss) — отъ 37.629 — 20,101; въ Шварцбургъ-Рудолщатъ — отъ 16.318 — 8.742; въ Заксенъ-Алтенбургъ — отъ 36.217 — 18,695; въ Саксония — отъ 750.796 — 441.764, въ Берлинъ — отъ 326.780 — 218 238 и т. н.

Всѣки може да си прѣдстави, слѣдъ това, страха, който грандиозната побѣда на социалната демокрация, въ първия день на изборитѣ, вдъхна въ цѣлата германска буржуазия. Ако социалната демокрация излѣзѣше, въ втория день на изборитѣ, на 25 Юний, съ едно горѣ-долу съотвѣтно на гласоветѣ ѝ число депутати, тя необходимо трѣбваше да заеме мѣстото на господствующата партия въ парламента. Това би означавало пъленъ крахъ за съвременния парламентаризмъ въ Германия. Трѣбваше, слѣдов., да се направи всичко, за да се отстрани тази „червена опастность“. И което можеше още да се извърши, буржуазнитѣ партии го извършиха въ периода между 16 и 25 Юний.

Въ послѣдния отъ тѣзи два дни трѣбваше да се произведатъ избори въ опѣзи избирателни окрѫзи, въ които на 16 Юний нито единъ отъ кандидатитѣ не е можалъ да събере абсолютното болшинство отъ подаденитѣ гласове. Тѣзи избори се произвеждатъ не между всички кандидати, но само между получилитѣ, въ първия день на избора, най-многото гласове. Таквизъ *балотажни* избори трѣбваше да станатъ на 25 Юний — 178. Социалната демокрация участвуваше въ тѣхъ на 119 мѣста. Ако либералната буржуазия се рѣшеше да гласува противъ консерваторитѣ и реакционе-

ритѣ, противъ защитницитѣ на абсолютната монархия и противницитѣ на политическата свобода въ страната, то, отъ 119-тѣ спорни мандата, социалната демокрация би завоювала най-малло 55-60, т. е! би влѣзла съ по-вече отъ 120 депутати въ Райхстага. Съ това би се намалила доста чувствително силата на реакцията.

Но либералната буржуазия мислѣше, въ надвечерието на 25 Юний, най малко тъкмо за своя либерализмъ. Тя се отрѣче отъ него. Либералната буржуазия се показа, прѣдъ очитѣ на всички, прѣди всичко като буржуазия — измѣница на своитѣ принципи, и защитница на кисията си. Либералната буржуазия въ Германия подписа своята смъртна присъда. Въ обществения животъ тя играе още роля, само като опашка и подържка на реакцията. Самостоятелното значение на либерализма въ Германия е вече достояние на историята.

На 16 Юний нито единъ либералъ не бѣше избранъ за депутатъ; на 25 Юний — бѣха избрани 26 души, отъ които *15 съ помощьта на социалдемокрацията*, и по-вече отъ 15, съ помощьта на реакционеритѣ. Напротивъ, социалдемократи бѣха избрани само 25 души, и то изключително съ собственитѣ сили на партията. Въ 25 избирателни окрѫга, гдѣто рѣшаващи се явяваха либералитѣ („свободомислящитѣ“) и гдѣто стояха единъ срѣщу другъ социалдемократъ и консерваторъ или реакционеръ, либералитѣ дадоха своитѣ гласове на реакцията. Срѣщу 15 мѣста, *получени* отъ социалната демокрация, либералната буржуазия *осуети* на 25 мѣста нейния успѣхъ! Само благодарение на това прѣдателство на либерализма, физиономията на Германския Райхстагъ си остава почти сѫща, отъ гледището на численностьта. Това се вижда отъ слѣдната таблица, която ни дава окончателния резултатъ за избранитѣ депутати на 16 и на 25 Юний, сравненъ съ досегашната сила на отдѣлнитѣ партии:

	Избрани депутати на 16 и 25 Юни 1903		До днешно число на депутатитѣ		Увелич. + или Намален. —	
Отъ Консерваторитѣ	53		52		+ 1	
„ Имперската партия	19		20		— 1	
„ Антисемититѣ	9		12		— 3	
„ Центра (Католич. партия	101	241	106	254	— 5	—13
„ Националъ-Либералитѣ	52		53		— 1	
„ Съюза на Селскитѣ ступани	2		6		— 4	
„ Баварския Селски съюзъ	5		5		0	
„ Свободомислящата Нар. партия	21		28		— 7	
„ Свободомислящия Съюзъ	9		15		— 6	
„ Нѣмската Народна партия	6	142	7	132	— 1	+10
„ Социалната демокрация	81		58		+23	
„ Поляци	16		14		+ 2	
„ Елзасци	9		10		— 1	
„ Диви	9		8		+ 1	
„ Велфи	5		3		+ 2	

Както и по-рано, парламентарното болшинство е на страната на юнкеритѣ и католицитѣ, на страната на форменитѣ народни изѣдници.

Но колко несъотвѣтствието на социалдемократскитѣ депутатски мѣста, съ 3-тѣ милиона социалдемокр. гласове, и да се дължи на прѣдателството на либералитѣ, основната негова причина все пакъ трѣбва да се търси въ подчиненото положение на пролетариата въ съвременната държава и, като слѣдствие отъ това, въ привилегиитѣ, които послѣднята дава на господствуващитѣ класи чрѣзъ днесъ сѫществуващото въ Германия всеобщо избирателно право. Всеобщото *равно* избирателно право въ Германия сѫществува само на книга. Въ дѣйствителность царува голѣмо неравенство между различнитѣ класи и групи на избирателитѣ, вслѣдствие отъ безобразното разпрѣдѣление на избирателнитѣ околии.

Ползвайки се отъ своето господствуващо положение, германската буржуазия — въпрѣки Имперската Конституция — и до сега не се е рѣшила да разпрѣдѣли избирателнитѣ околии по начинъ такъвъ, щото равенството между избирателитѣ да се запази. Отъ 1868 год., когато стана за пръвъ пѫть раздѣлянето империята на избирателни околии, съобразно численностьта на населението, германската буржуазия не е направила нито една постѫпка, за да тури въ съгласие почти удвоилото се население въ старото разпрѣдѣление на избирателнитѣ колегии. И понеже народонаселението се е размножавало неравномѣрно въ различнитѣ избирателни околии, то днесь се получава резултатъ, споредъ който едни избиратели се онеправдаватъ, когато пъкъ други се поставятъ въ привилегировано положение. Тъй напримѣръ, ако двѣ мѣста съ по 100.000 души жители, единъ градъ и една селска околия, сѫ избрали по 1 депутатъ прѣзъ 1871 год. (въ първитѣ имперски избори), то градския и селския избиратель сѫ имали сѫщото право, сѫ били равни прѣдъ избирателния законъ. Но ако прѣдположимъ, че за 32 години населението въ града се е увеличило до 4 0.000, а въ селската околия си е останало сѫщото, и като вземамъ прѣдъ видъ, че ново разпрѣдѣление на избирателнитѣ околии не е ставало т. е. че и градътъ, и селската околия избиратъ пакъ по 1 депутатъ, то става явно, че селскитѣ избиратели сѫ получили една привилегия. Единъ селски гласъ въ този случай е равенъ на 4 градски. Равно избирателно право тукъ е чистъ листъ.

Отъ туй положение на нѣщата се ползува германската буржуазия, за да се задържи още на власть. Давайки, съ всѣка година, все по-голѣми прѣимущества на селскитѣ избирателни околии, които все по-вече се обезлюдяватъ, съ развитието на капитализма въ страната, и попадатъ подъ властьта на едритѣ собственици, германскитѣ господствующи класи отнѣматъ въ голѣма степень правата на градското население, на градския пролетариатъ, чийто размѣри и съзнание непрѣстанно растатъ, и по този начинъ държатъ послѣдния въ политическа подчиненость. Едно равномѣрно разпрѣдѣление на избирателнитѣ околии би дало най-малко

180—200 депутатски мѣста въ ржцѣтѣ на пролетарията *при днешната изборна система*. А въвеждането *пропорционалната система*, би измѣнило резултата на тазигодишнитѣ избори приблизително по слѣдния начинъ.

Социалъ демократи	126 души	Поляци	15 души
Националь-либер. Центръ	80 «	Антисемити	5 «
Националъ-либерали	52 «	Нѣмска Нар. партия	3 «
Консерватори	41 «	Имперска партия	12 «
Свободомислящи (Рихтер. фракция)	23 «	Съюзъ не сел. ступани	4 «
„ (Паулъ Бартъ и Ко)	10 «	Сел. Съюзъ (Бавария)	5 «
		Елзахци	4 «
		Велфи	2 «
		Диви	5 «

Но както казахъ, нѣмската буржуазия съвсѣмъ не мисли за справедливо разпрѣдѣление на избирателнитѣ секции. Тя чувствува добрѣ, че само като фаворизира селскитѣ собственици и всички други избиратели, които живѣятъ далечъ отъ шумния общественъ животъ, е възможно да се защищава капиталистическата наредба. Капиталистическия свѣтъ е свѣтъ на едно нищожно число привилегировани експлуататори; той не може да се държи вече инакъ, освѣнъ чрѣзъ всевъзможни привилегии отъ една страна, и безбройни онеправдания, отъ друга. И колкото по-вече народното недоволство отъ този свѣтъ расте, колкото по-силно и организирано съзнателния пролетариятъ се стреми да го прѣмахне, толкова повече буржуазията се хваща за своитѣ привилегии, толкозъ пострастно тя желае да ги укрѣпи съ нови привилегии и нови онеправдания.

При все това, въпрѣки несъотвѣтното число на социалъ-демократическитѣ депутати въ Райхстага, развръзката на борбата между пролетариятъ и буржуазия въ Германия се приближава съ гигантски крачки. Все по-вече капиталистическия миръ се раздѣля на два класа, изходътъ отъ борбата на които ни носи бждащето общество. Послѣдното не е тъй далечно, както мнозина си мислятъ. Числото на социалъ-демократическитѣ избиратели скоро може да се прѣобърне отъ *една трет[illegible]* въ *една половина* т. е. въ половината на германския народъ. А за социалната демокрация е важенъ именно народътъ, а не толкозъ депутатски мѣста. Това обстоятелство се чувствува и разбира добрѣ и отъ приятели и отъ врагове. „Още 5 години и още една таквазъ изборна побѣда, казватъ прѣдставителитѣ на буржуазията, и катастрофата може да стане неминуема“. „Крайната побѣда на социалната демокрация, казватъ социалъ-демократитѣ отъ своя страна, става вече обйектъ на практическата политика. Тя не само е вече практически *възможна*, но практически *необходима*.“

Изборната побѣда на социалната демокрация изпъква, по този начинъ, прѣдъ нашитѣ очи, като събитие, което опрѣдѣля цѣлия по-нататъшенъ вървежъ на политическия животъ въ Германия.

Тя е такъвъ фактъ, който по никакъвъ начинъ не може да се заобиколи или забрави. За това и всички политически сили въ страната се нахвърлиха да търсятъ, слѣдъ 25 Юний, срѣдства за излизането отъ това „анормално“ положение. Социалъ-демократитѣ и една по-съзнателна часть отъ буржуазията намиратъ такъвъ изходъ въ една усилена реформаторска дѣйность на бѫдащия Райхстагъ по отношението на работн. законодателство и въ една демократизация на управлението. Грамадното болшинство на буржуазнитѣ политически мѫже и пресата сѫ, обаче, на тъкмо противоположно мнѣние. Тѣ сѫ за една насилническа политика противъ социалъ-демокрацията; тѣ искатъ унищожаването на всеобщото избирателно право, даже въ днешния му видъ; тѣ защищаватъ идеята, щото правителството да прѣслѣдва по-усилено и по-непосрѣдствено социализма, особно по време на избори.

Напослѣдъкъ съвсѣмъ никого почти не вълнуватъ проектитѣ и желанията да се унищожатъ малкитѣ права на демокрацията, които ѝ дава имперската Конституция. Много вѣстници съвсѣмъ открито искатъ унищожаването на равното избирателно право, като срѣдство противъ социалната демокрация. Основаватъ се, отъ друга страна, д-ва и съюзи за „борба противъ соц. демокрация“ и „тероризма“ на тълпата. Организиратъ се „военни д-ва“ (Kriegsvereine) за защита на реда, религията и монархията и т. н. Грамадната часть на буржуазията продължава да върви слѣдъ изборитѣ по сѫщия пѫть, по който вървѣше и прѣди тѣхъ и — по пѫтя на реакцията. Противорѣчието между социализмъ и капитализмъ слѣдъ изборитѣ — както трѣбваше и да се очаква — прие още по-акутна форма.

Не за изострюване вече на това противорѣчие има да мисли социалната демокрация сега, още по-малко за неговото *притѫпяване*, а за неговото *отстранение*, което е невъзможно безъ прѣмахването на капитализма. Изборната побѣда на 16 Юний означава за социалната демокрация нищо друго, освѣнъ навлизането ѝ въ една нова гигантска борба, крайния резултатъ на която може да бѫде само *социалната революция*.

Таквозъ е значението на германскитѣ избори отъ 16 Юний 1903, и тамъ се крие тѣхната важность за борбата на международния пролетариятъ.

* * *

II. Конгресътъ въ Дрезденъ.

Слѣдъ грандиозната побѣда прѣзъ Юни, цѣлата германска партия мислѣше, че ежегодния ѝ конгресъ ще бѫде проводникъ на неописуемата радость, която бликаше въ всички сърдца и изразитель на надеждитѣ, които станалата възможна окончателна побѣда на социализма възбуди въ душитѣ на партийнитѣ борци.

На тѣзи очаквания не било, обаче, сѫдено да се осѫществятъ и то по причина все на онази група партийни членове, които проглушиха свѣта въ послѣднитѣ години съ своитѣ викове, че тѣ именно сѫ истинскитѣ

прѣдставители на *туй, което е* въ партията, вѣрнитѣ отразители и изразители на партийнитѣ желания и стремежи и, които бѣха открили цѣлъ кръстоносенъ походъ — скоро впрочемъ напълно осуетенъ — противъ «тѣснитѣ», «шаблоннитѣ» и съ много други красиви епитети обсипани, теоритици и водители на германската социална-демокрация. Приказвамъ за групата на т. н. бернщайнианци, или «ревизионисти», и опортюнисти.

Съ името на Бернщайна е свързанъ разцвѣтътъ на социалистическия опортюнизмъ въ Германия. Подъ егидата на този сега съвсѣмъ заплетенъ и забърканъ въ своята собствена мрѣжа отъ мисли и «теории» писатель, нѣмския опортюнизмъ прѣживя своя Sturm-und Drangperiode. Но по повелението на сждбата, види се, германския опортюнизмъ *свършва* своя недълготраенъ жизненъ кржгъ — осмѣнъ и омаскаренъ — подъ прѣдводителството на сжщия Бернщайнъ, печалната рицарска фигура на когото не импонира вече никому, даже на обожателитѣ и послѣдователитѣ му.

Бернщайнъ именно послужи тази година за «козелъ отпущения» на германскитѣ опортюнисти, както прѣди 5-6 години имъ бѣ послужилъ за сборна кличка.

На другия день слѣдъ юнската избирателна битка, Бернщайнъ излѣзе въ сп. „Die Sozialistischen Monatshefte“ съ една статия, въ която, като разглеждаше новото политическо положение и задачитѣ, които то поставя прѣдъ социалната демокрация, се разтопи въ много-страдално хленчане по поводъ смазването на лицемѣрния германски либерализмъ, и изнесе на бѣлъ свѣтъ прѣдложението, щото новата соц. фракция въ Райхстага да употрѣби своето влияние и това на 3-тѣ милиона соц. дем. избиратели за важната и изчерпваща цѣль: Заемането на първото подпрѣдсѣдателско мѣсто въ Парламента. Това мѣсто принадлежи *по право*. — споредъ правилника на Райхстага — на социалъ-демократическата фракция, като втора по сила, слѣдъ тази на Центра. Но, както миналия опитъ показа, буржуазнитѣ парламентарни фракции винаги сж свързвали заемането на президентскитѣ мѣста съ нѣкои други задължения, които правилникътъ на Райхстага не прѣдвижда: прѣди всичко съ различнитѣ дворцови визити и посѣщения, всичкия смисълъ на които се свежда къмъ това, че посѣтителитѣ (прѣдсѣдателското тѣло на Парламента), *като доброволно приели и вънъ отъ Правилника стоящитѣ условия и задължения*, признаватъ публично германската монархия и съвмѣстимостьта на своитѣ убѣждения съ абсолютическитѣ учреждения въ страната.

Бернщайнъ знаеше за това положение на нѣщата, когато изнасяше прѣдъ публиката проектъ за измѣняване досегашната тактика на партията по този въпросъ, състояща въ припознаването изключително на онѣзи задължения, които налага Правилникътъ на Райхстага, и рѣшително отхвърляща отвънъ внесенитѣ условия за дворцовитѣ посѣщения и аудиенции, обѣди и размѣнявания на поздрави, тостове въ честь и слава на германския абсолютизъмъ и т. н. Но Бернщайнъ «доказваше» въ своята статия, че подобенъ отказъ (да признае публично монархизма) отъ страна на партията е просто дѣтинщина и глупость, както би било глупость и дѣтинщина, ако нейнитѣ депутати се откажеха да дадатъ клѣтва за вѣрность, въ нѣкои Ландтази, чийто правилници турватъ тази клѣтва, като conditio sine qua non прѣдъ всѣки новъ депутатъ

Това дѣйствително дѣтинско сравнение между *наложената* клѣтва и *доброволно приетото задължение* за цѣлувать рѫцѣтѣ на германския монархъ, което Берщайнъ направи за защитата на своето прѣдложение по вице-президентския въпросъ, отначало само очуди или оскърби току-що сложилитѣ побѣдоносното орѫжие партийни дѣйци. У всѣкиго то произведе само впечатлението: надула се планината, та родила мишка. Тукъ и тамъ се протестира противъ подобно окарикатурване на великитѣ прѣдстоящи партийни задачи, които извади на лице Юнската побѣда. Но за една борба между опортюнисти и «радикали» никой още не мислѣше. Само, когато послѣдователитѣ на Берщайна, — Фолмаръ, Колбъ, Гьоре и др. — се притекоха на негова помощь, когато въ вице-президентски въпросъ се вложи съдържанието: за или противъ политиката на отстѫпкитѣ, компромиситѣ и концеситѣ, само тогава цѣлата партия се вдигна на кракъ. Какъ? — си казваха всички — да тръгнемъ по пѫтя на концеситѣ, тъкмо когато благодарение на непримиримостьта ние привлѣкохме $1/_{3}$ отъ избирателното тѣло къмъ нашитѣ искания и идеали? Какъ? Да признаемъ монархията, — противъ протестира 16 Юний! — и да падаме на колѣни прѣдъ Вилхелма II, прѣдъ сѫщия Вилхелмъ, въ очитѣ на който ние сме само „канали“ и недостойни даже да носимъ нѣмското име? — По никой начинъ! И, като единъ човѣкъ, цѣлата партия, още до Конгреса, плѣсна единъ колосаленъ шамаръ на Берщайна и сподвижницитѣ му. — Сега вече се знаеше, че не праздникъ ще празднува въ Дрезденъ, а послѣдни смѣтки ще се разчистватъ, и никой не се лъжеше върху характера на този конгресъ, макаръ никой сѫщо да не очакваше въ таквазъ мѣрка това, което стана.

Отъ години, отъ като се е появилъ опортюнизмътъ въ Германската партия, все по-вече и по-вече материалъ за недоволство отъ неговитѣ прѣдставители се е трупалъ въ редоветѣ на партията. Незадоволство отъ постоянното *съмнѣние* на опортюниститѣ — безъ да се противопостави нѣщо положително на мѣстото имъ — въ партийнитѣ принципи; недоволство отъ незачитание на революционнитѣ чувства на масата; недоволство отъ държането на мнозина „академици“ и „интелигенти“, които съ прѣнебрѣжение гледатъ на «масата» и «тълпата», достойни само да имъ създаватъ кариера и елементъ за „водене въ пѫтя на прогреса;“ недоволство отъ нечистоплътнитѣ близки сношения на мнозина опортюнисти и „интелигентни“ съ най-отявленитѣ и най-безсрамнитѣ противници на социализма и партията; недоволство отъ цѣлъ редъ други постѫпки, които все по-вече и повече вмъкваха недовѣрие и неискренность въ редоветѣ на дѣйцитѣ, — всичкия този складъ отъ недоволство отдавна се намираше въ латентно състояние и само чакаше моментъ, за да избухне. И тъкмо безгрижното отнасяне на Берищайна и С-ie къмъ резултатитѣ на водената и изпарената съ таквизъ лишения и жертви, но сѫщевременно съ такъвъ ентузиазмъ и вѣра въ чистотата и близкото осѫществяване на социалистическитѣ идеали, тъкмо това отношение както и нечистата история за сътрудничеството на нѣкои опортюнисти въ нечестния буржуазенъ печать, прѣпълни чашата и позволи на гнѣва и обидата въ най-съкровеннитѣ убѣждения и чувства, да се излѣе въ цѣло море жестоки и страстни спорове съ лична, бихъ казалъ, нравствена окраска, каквато бѣха, въ по-голѣмата си часть, споровете на Дрезденския конгресъ.

Почти всичкото време на Дрезденскитѣ конгресисти, които засѣдаваха отъ 13 до 30 Септември, н. с. биде заето отъ на Конгреса внесенитѣ въ дневния редъ точки: «Сътрудничеството въ буржуазния печатъ» и «партийната тактика». Тѣ бѣха и рѣшающитѣ точки. Инакъ, дневния редъ не прѣдставляваше особенъ интересъ.

Ние ще се спрѣмъ, поради това, само върху указанитѣ пунктове и то прѣимущественно върху втория. $2^1/_2$ дневния споръ по въпроса: може ли единъ социалъ-демократъ да сътрудничи въ неприятелски буржуазни политически издания, отъ гледището на *приетото рѣшение* не заслужва никакво особно разглеждане. Най-елементарнитѣ понятия за партийна честь и даже за просто човѣшко достойнство подсказватъ на всѣки социалъ-демократъ неизбѣжностьта на отрицателния отговоръ на този несложенъ въпросъ. Но разискванията и страстнитѣ взаимни и лични нападки по този пунктъ отъ дневния редъ на Дрезденския конгресъ, разискванията, които бѣха направени отъ едната, както и отъ другата страна, сж дълбоко поучителни и заслужватъ вниманието на всѣки социалъ-демократъ.

Обвиняваха се мнозина опортюнисти, между другото Георгъ Бернхардъ, Пауль Гьоре, Лили и Хайнрихъ Браунъ (бивши собственици и редактори на извѣстния «Archiv für soziale Geseztsgebung und Statistik»), и мнозина други, за сътрудничане въ неприятелски буржуазни вѣстници, особено въ седмичното списание-вѣстникъ на прочутия въ Германия литературенъ шарлатанинъ и спекулантъ Максимилианъ Харденъ — „Die Zukunft". Походътъ противъ тѣзи социалистически сътрудници на буржуазния политически печатъ бѣ откритъ отъ Францъ Меринга въ «Die Neue Zeit», по настояванията на Кауцки. Поводъ бѣ дала статията на Г. Бернхарда въ «Die Zuknnft»—«Върху партийната моралъ». Бернхардъ дохождаше въ тази статия до заключението, че социалъ-демократическитѣ водители едно мислятъ и приказватъ въ приятелскитѣ бесѣди и кржгове, а съвсѣмъ друго разправятъ прѣдъ «масата», избирателитѣ, прѣдъ широката публика. Основното начало на соц. демократическата нравственость, споредъ Бернхарда, излизаше да е — просто казано — вѣчната лъжа на водителитѣ къмъ масата на партийнитѣ другари. Die Neue Zeit, а слѣдъ нея и много партийни вѣстници, осждиха по най-рѣшителенъ начинъ, както тази безсрамна измислица, тъй и самото сътрудничество на социалдемократи въ буржуазната сензационна преса, която за партията не принася нищо друго, освѣнъ грамадна врѣда. Отъ тамъ загорѣ цѣлия сыръ-боръ. Въ полемиката най-послѣ бѣ принуденъ да се вмѣси и Ц. К-тъ на партията, който на едно писмо, поднесено отъ Х. Браунъ, Г. Бернхардъ, П. Гьоре и В. Хайне, отговори съ слѣдното заявление, напечатано въ Vorwaerts отъ 2 Мартъ, т. г.:

„Долуподписаний биде прѣдизвиканъ да даде своето мнѣние върху нѣкои въпроси, които отъ дълго време занимаватъ широки партийни кржгове и правятъ необходимо завземането на опрѣдѣлено поведение къмъ тѣхъ.

„1. Може ли да се счита за съгласно съ интереситѣ на партията, щото партийни другари да дѣйствуватъ като редактори или сътрудници въ буржуазни печатни прѣдприятия, въ които се прави умразна или вѣроломна критика на соц. демократическата партия?

„Отговоръ: Не!

2. Може ли партийния другарь да бжде редакторъ или сътрудникъ на буржуазни вѣстници, за които горното прѣдположение нѣма значение?

„На този въпросъ трѣбва да се отговори утвърдително, щомъ работата се касае до такива постове, въ силата на които партийния другаръ не е принуденъ да пише противъ соц. демократическата партия или да приема, като свои, отправени противъ нея нападки.

„Въ интереса на партията, обаче, както и въ интереса на заемащитѣ такива постове партийни другари е, щото на последнитѣ да не се даватъ никакви довѣрени мѣста (Vertrauensstellungen), защото въ такъвъ случай рано или късно тѣ биха били принудени да се намѣрятъ въ конфликтъ съ самитѣ себе си и съ партията".

Централний Комитетъ на Партията.

Това заявление на Ц. К. биде и прието съ грамадно болшинство[1]) отъ Конгреса, като резолюция по първия пунктъ отъ дневния му редъ. Както казахъ, не това решение само по себе си има за насъ значение, колкото фактътъ, че партията се видѣ принудена да позачисти кирливитѣ ризи на нѣкои свои богатички членове и да ги накара: или да бѫдатъ наистина социалъ демократи, т. е. да не правятъ отъ социализма гешефтъ и срѣдства за лични угоди, или да напуснатъ партията, т. е. да отидатъ тамъ, дѣто подобни гешефти се вършатъ открито и безъ врѣда за чистото име на социалната демокрация.

Би ни завело много надалече, ако поискахме, накратко поне, да изложимъ причинитѣ, които докарватъ до туй неприятно положение, че мнозина декласирана интелигентни буржуа влизатъ въ редоветѣ на социалната демокрация, за да устройватъ лесно своитѣ интимни и заинтересувани „дѣла и дѣлишки". Нека констатираме само, че този фактъ е общо явление въ всички соц. партии на Западъ и най добрѣ е обрисуванъ, особено въ Франция, въ лицето на тъй нареченитѣ социалисти — «нова метода» или Жоресъ-Милерандисти.

Резолюцията на Ц. К., която прие Дрезденския конгресъ, представлява по този начинъ, на време взета мѣрка, за *очистването* на партията отъ злокрѣдното влияние и не особено красивитѣ стремежи на декласиранитѣ буржуазни кариеристи, които все по-многобройни навлизатъ въ редоветѣ й. Не е никакъ за чудене, въ такъвъ случай, дѣто борбата около въпроса за сътрудничество прие такъвъ страненъ и напрегнато-личенъ характеръ. Въ нея се убиваха морално, или се турваха наравно съ земята, цѣла редица партийни членове, които естествено трѣбваше да бъдатъ огънь и жупелъ въ момента, когато се защищаваха.

Този смисълъ на резолюцията ни обяснява сѫщо, защо обвиняванитѣ, и сега отсѫденитѣ опортюнисти, поискаха да завлекатъ съ себе си въ кальта и своя най-рѣзъкъ и най-неудобенъ противникъ и изобличитель — Фр. Меринга*). Мерингъ е съ неславно и тъмно минало писатель. Прѣди 20 години той е билъ най-върлия и най-страшния — понеже най-талантливия и най-учения политически противникъ на нѣмската социалъ-

---

[1]) съ 283 противъ 24 гласа, при 4 въздържании.

*) Д-ръ Францъ Мерингъ бѣше до Конгреса постояненъ сътрудникъ на Die Neue Zeit, Die Leipziger Volkszeitung и много други партийни вѣстници. Той е историкътъ на партията и съ своитѣ съчинения: *Die Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie*, *Die Lessing-Legende* и последньото: *Aus dem literarischen Nachlass K. Marx, Fr. Engels und F. Lassalles*, си е извоювалъ славата на най-добъръ познавачъ на социализма. Като литературна сила пъкъ той нѣма равенъ на себе си въ цѣла Германия.

демокрация. Въ труднитѣ години на Бисмарковата реакция противъ социалиститѣ, той първоначално е стоялъ на страната на Бисмарка, противъ социалъ-демократитѣ. Но въ началото на 80 тѣхъ години, той по собствено побуждение и анонимно се обръща противъ показалата всичката си низость и безсрамность реакция и нѣколко години, безъ да бжде свързанъ съ партията или да е билъ неинъ членъ, я е защищавалъ съ всичката страстность и незаинтересована безпощадность, която тъй често блика въ неговитѣ прѣкрасни капитални съчинения. Въ 1887 г., *при посрѣдството на Х. Брауна*, неговия главенъ «изобличитель» въ Дрезденъ, той влиза въ партията, въ чиято служба се намираше до тазъ-годишния Партайтагъ и на която, като ортодоксаленъ марксистъ, той е принесълъ неоцѣнимн заслуги. Съ своето полемическо перо и съ своята изумително-широка ерудиция, той бѣ станалъ вампирътъ на опортюниститѣ въ цѣлия свѣтъ. Въ всѣка борба или полемика, неговото намѣсване произвеждаше сжщия ефектъ, който въ Гьотевия Фаустъ произвежда върху Мефистофеля кръстното знамение.

Този именно опасенъ, безпощаденъ противникъ трѣбваше да падне заедно съ оскандаленитѣ опортюнисти-сѫдружници на буржуазната преса. Съ изкъкването на стари истории, съ различни отъ съмнителна правдоподобность съпоставления и намѣквания. Х. Браунъ и К-о достигнаха своята цѣль, за нѣкое време поне. Мерингъ бѣ намѣренъ на тѣсно, неприготвенъ да отговори и да разкжса заплетената отъ противницитѣ му мрѣжа отъ клѣвети и обезчестявания, и трѣбваше да падне. Той заяви съ достоинство прѣдъ Конгреса, че се отказва отъ своето сътрудничество въ die Neue Zeit и die Leipziger Volkszeitung до тогазъ, до когато единъ партиенъ сждъ разгледа и екзаминира неговитѣ оправдателни аргументи и опровержения, и догдѣто партията не го натовари отново съ приостановеното сътрудничество.

Отъ гледището на партията, обаче, временото морално убиване на Меринга означаваше сжщото, каквото означаваше резолюцията на Централния Партиенъ Комитетъ: прѣди всичко чистота!

Въ тъй нажежената атмосфера се започнаха дебатитѣ по партийната тактика или по-право по тъй нареченитѣ «ревизионистически стремежи», въ свързка съ повдигнатия отъ Бернщайна въпросъ за първото вице-президентско мѣсто въ Райхстага. Главната атака противъ опортюнизма биде водена отъ Бебеля и Кауцки; негови защитници бѣха Фолмаръ, Колбъ, Ауеръ и Бернщайнъ.

Бебель, въ своя огненъ requisistorium противъ опортюнизма, изтъкна опастностьта, която може да прѣдстави въ бждаще усилената отъ послѣднитѣ избори опортюнистическа група въ парламентарната соц. фракция.

Той показа смисъла на послѣдната изборна побѣда, — вѣрата на народнитѣ маси въ досегашната революционна тактика на партията — и доказа необходимостьта да се запази и за напрѣдъ революционния характеръ на партийната дѣйность. Само като революционери, социалъ-демократитѣ могатъ да очакватъ бждащи успѣхи и побѣди, по-грандиозни и порѣшаващи отъ Юнската. Само на почвата на непримиримата класова борба противъ цѣлата капиталистическа наредба е възможно да се върви съ надежда сигурна за успѣхъ срѣщу настжпващия периодъ на сериозни и коренни обществени промѣни. Пригръщайки ревизионистката тактика, так-

тиката на *голѣми* принципиални концесии заради *нищожни* практически придобития — които и безъ това буржуазната държава е длъжна и готова да допусне — тактиката на тъй нареченото «класово сътрудничество» и на потушаването, скриването и покриването на растящитѣ и обострящи се класови противорѣчия, пригръщайки тази тактика, социалната демокрация би извършила най-трагичното и най-безумното въ сѫщото време самоубийство, защото, по този начинъ, тя би доказала, че е стигнала до своята кулминационална точка на развитие, че отъ тамъ нататъкъ тя започва да става правителствена партия, Regierungspartei, т. е. партия, която започва да се примирява съ сѫществуващата наредба, която захваща да прави компромиси съ последнята и, значи, да се компрометира саморѫчно; защото тогава, съ една дума, социалъ демократическата партия, партията на революционния пролетариатъ, би се уподобила на всички останали политически партии, които съ това сѫ се отличавали досега отъ нея, че не сѫ могли и не сѫ искали да излѣзатъ вънъ отъ рамката на капиталистическото общество, а сѫ се раждали, борили и *умирали* вжтрѣ въ тѣзи рамки. Опортюнистическата тактика би, слѣдователно, означавала проиграване на всичко достигнато до сега отъ революционната класово-съзнателна борба на работническата класа; тя би означавала, че играта, т. е. борбата за катурването на капиталистическия строй, ще трѣбва да се започне отново и, разбира се, прѣди всичко противъ опортюнизма.

Бебель показа сѫщо както смѣшното, тъй и сериозното, въ прѣдложението на Бернщайна, макаръ че той този въпросъ подробно да бѣ разгледалъ още въ прѣдконгресната се статия, въ Die Neue Zeit [1]). Той извади на бѣлъ свѣтъ сѫщо, не тъй тайния впрочемъ фактъ, че единството и единомислието въ управляващитѣ и водящитѣ крѫгове на партията е много по-слабо, отколкото когато и да било по рано. Той поиска отъ всички да „покажатъ боята си", за да се види кой какъвъ е и съ прѣдложената отъ него, Кауцки и Зингера резолюция покани конгреса да даде директива, да укаже ясно и строго пѫтя, о който партийнитѣ избраници и дѣйци ще трѣбва да се придържатъ за напрѣдъ [2]) Четейки огнената рѣчь на този буйно-младъ 63 годишенъ старикъ, вие като да слушате тътетежа на социалната революция, къмъ която потресающия общественния животъ економически кризисъ (който навѣрно още повече ще се изостри слѣдъ разширяването на настѫпващата американска криза); обанкрутената държавна каса, всеобщото народно недоволство отъ митническитѣ тарифи и отъ все растящитѣ непрѣки данъци, и маса други причини, все по-бърже и по непрѣдотвратимо ни приближаватъ. Не е, поради това, за удивление, че 336-тѣ делегати, които *слушаха* тази пламенна рѣчь, понесоха на рѫцѣ, слѣдъ нейното свършване, «своя Бебель» и му устроиха най-горѣщитѣ овации, както — не безъ скрита ненависть — съобщаваха французскитѣ „безпартийни" вѣстници.

Слѣдъ Бебеля говорѝ Фолмаръ. Фолмаръ е прѣкрасенъ ораторъ и ис-

---

[1]) Ein Nachwort zur Vizepräsidentenfrage und Verwandten N. Z. № 49, 21 Jahrg.

[2]) Ето и самата резолюция, въ този видъ, въ който биде приета отъ конгреса:

жусенъ опонентъ. Но на Дрезденския конгресъ, при всеобщото недоволство отъ него въ партията, при поставянето ребромъ на въпроса: класово сътрудничество или непримирима класова борба? това искуство малко можеше да му помогне. Той напрѣгна всички сили и употрѣби своето искуство за единственото нѣщо, което можеше да се направи — да се избѣгне прямия отговоръ и да се бие тамъ, гдѣто биха неговитѣ другари въ споровете за „сътрудничеството", а именно върху личноститѣ. Както Х. Браунъ и consortes се помжчиха и сполучиха да дескредитиратъ своя противникъ, Меринга, тъй и Фолмаръ се помжчи да дискредитира Бебеля и Кауцки, обаче съвсѣмъ безъ успѣхъ, макаръ и не безъ умѣние, както трѣбва да признаемъ. Фолмаръ изпѣ своята вѣчна пѣсень за „свободата на мнѣнията" и каза за многократенъ пжть своята филипика противъ Кауцки, папата на партията, който е ужъ готовъ по-скоро да пожертвува цѣлото движение, отколкото и най-неважния отъ принципитѣ. Но главната прицѣлна

„Конгресътъ поканва фракцията да заяви своята претенция върху заемането мѣстата на първия вице-президентъ и на единъ отъ секретаритѣ (Schriftführer) въ Райхстага, отъ кандидати изъ нейната срѣда, но въ сжщото време да се откаже отъ поемането на нѣкакви дворцови задължения, отъ подчиняването на каквито и да било условия, които не се основаватъ на Имперската Конституция.

„*Конгресътъ осжжда най-рѣшително ревизионистическитѣ стремления* (к. м.) да се измѣни досегашната наша изпитана и овѣнчана съ побѣди, основана на класовата борба тактика, по такъвъ начинъ, че на мѣстото на завоюването политическата власть чрѣзъ поражаването на нашитѣ врагове да бжде турната политиката на приспособяванията (des Entgegenkommens) къмъ сжществуващия редъ на нѣщата

„Слѣдствие отъ подобна ревизионистка тактика би било прѣобрѫщането на партията отъ таквазъ, която работи за възможно най-бързото трансформиране на сжществуващата буржуазна наредба въ социалистическа, отъ партия, значи, която е революционна, въ най-добрия смисълъ на думата, въ една партия, която се задоволява съ реформирането на буржуазното общество.

„Поради това конгресътъ, въ противоположность на сжществуващитѣ въ партията ревизионистки стремежи, е на мнѣние, че класовитѣ противорѣчия не ослабватъ, но все по-вече се изострятъ, и заявява: 1) че партията отхвърля отъ себе си отговорностьта за основащитѣ се на капиталистическия начинъ за производство политически и економически наредби и, слѣдов., отказва се отъ всѣкакво доставяне на срѣдства, които иматъ за цѣль да задържатъ на власть (an der Regierung) господстващата класа; 2) че социалната демокрация, съгласно резолюцията-Кауцки на Интернационалния Соц. Конгресъ въ Парижъ, 1900 г., не може да се стреми, вжтрѣ въ буржуазното общество, да вземе участие въ правителствената власть.

„Конгресътъ осжжда, по-нататъкъ, всѣко стремление да се прикриватъ сжществуващитѣ, постоянно растящи, класови противорѣчия, за да се направи по-леко сближаването съ буржуазнитѣ партии.

„Конгресътъ се надѣва, че фракцията ще употрѣбява, както и по-рано, уголѣмената сила, която придоби вслѣдствие увеличеното число на своитѣ членове и вслѣдствие грамадния ръстъ на стоящитѣ задъ нея избирателни маси, за разясняване цѣльта на социалната демокрация и, че ще използва тази сила, въ съгласие съ основнитѣ начала на програмата ни, за най-енергичното и най-настойчивото защищаване интереситѣ на работническата класа, за разширяване и обезпечаване на политическата свобода и на равноправието между всички; че тя ще води по-енергично, отъ колкото това е било възможно до сега, борбата противъ милитаризма и маринизма, противъ колониалната политика и правителствената политика на всемирна държава, противъ неправилностьта, угнетението и експлуатацията въ всичкитѣ имъ видове; че, най-сетнѣ, енергично ще се бори за развитието на социалното законодателство и за осжществяването на политическитѣ и културнитѣ задачи на работническата класа."

точка на Фолмаровото остроумие, ораторско изкуство и дѣвствено демократическо възмущение бѣше Бебель. Споредъ него Бебель се стреми къмъ *диктаторство.* Бебель не иска и да чува за друго нѣкое мнѣние, освѣнъ своето собствено; той желае да бжде всичко въ партията. Но послѣдната не трѣбва да допустне това, ако иска да си остане политическа партия. Що се отнася до резолюцията, то Фолмаръ се прѣдстави за истински невиненъ ангелъ. Видите ли, той не знае що е «ревизионизмъ», той не е виждалъ нигдѣ и никждѣ подобно божие творение. Нѣма никакви «ревизионисти» въ партията. «Ревизионизмътъ» е фантомъ, Hirngespinnst; измислица на неспокойни хора и на чрѣзмѣрно усърдни „пазители на принципитѣ“. Резолюцията не засѣга никого, за нея всички могатъ да гласуватъ. Ако партията и конгресътъ желаятъ да се прѣдвардватъ отъ това въздушно плашилище, каквото е ревизионизмътъ, то нека приематъ резолюцията на Бебеля, Кауцки, Зингера; Фолмаръ нѣма нищо противъ.

Нѣма нужда да се казва, че съ това подземане ужъ, а въ сжщность, най-дословно самооплюване, нито Фолмаръ, нито Ауеръ, който заяви, че ще счита за клѣветници всички, които биха го обвинили въ отказъ отъ класовата борба, като основа на партийната тактика, и въ желание да изглади или попълни пропастьта между пролетарията и буржуазията, — можеха да увлекатъ подиръ себе си конгресиститѣ. Послѣднитѣ бѣха доста възрастни, за да помнятъ борбитѣ между «опортюнисти» и «революционери»; въ недавното минало тѣ можеха смѣло да кажатъ заедно съ Хайне, кога слушаха рѣчитѣ на Фолмара и Ауера, че «знаятъ и пѣсеньта и текста, а сжщо и автора».

Много по силна теоритическа окраска взе спорътъ съ рѣчитѣ на Колба, Кауцки и Бернщайна.

Колбъ, редакторъ на партийния вѣстникъ въ Карлсруе, още прѣди конгреса защищаваше положението, че въ основата на спора по вице президентския въпросъ лежи, въ сжщность, спорътъ между защитницитѣ на *еволюцията* и тѣзи на *революцията.* Въ Дрезденъ той разви сжщитѣ мисли и се обяви рѣшително за «*еволюцията*», т. е. за постепеното завоюване на политическата власть. Колбъ изказа още и утѣшителната и облегчаваща сърдцето истина, че, въ сжщность, «ние вече отдавна се намираме вжтрѣ въ Социалната Революция» и че «нашата задача» се състои главно въ «ускоряването» хода на тази революция. Отъ друга страна, той сжщо поиска да докаже, че «ревизионизмътъ» е чистъ «призракъ», който въ дѣйствителностьта никога и не е мислилъ да сжществува.

Най-силната рѣчь въ спора по «тактиката», обаче, бѣше тази на К. Кауцки. За него често ще чуете да говорятъ — Фолмаръ и Тимъ напр. говориха сжщото на самия конгресъ — че Кауцки е сухъ «теоритикъ», който гледа на живота и борбитѣ му отъ прозореца на своята работна стая, който хаберъ нѣма отъ практическитѣ работи и особено отъ «политиката». За тѣзи бъбрици, които си прѣдставляватъ, че изказватъ съ горнитѣ сжждения нѣщо крайно самостоятелно измислено, рѣчьта на Кауцки въ Дрезденъ ще е паднала, като отрезвляющъ студенъ душъ върху главитѣ имъ. Кауцки съумѣ да турне въ задънена улица опортюниститѣ «политично» и по-добрѣ отъ всички други оратори. Той показа прѣди всичко интимната връзка между теорията и тактиката на социалната демокрации. Вѣрна ли е теорията на Маркса, т. е. изострюватъ ли се противорѣчията

между буржуазия и пролетарията, вървимъ ли къмъ все по-натегнати отношения между послѣднитѣ, съ други думи, тласка ли економическото, изобщо социалното развитие, пролетариата къмъ неизбѣжната дилема: или да загине, като класа, или отнеме политическата власть отъ ржцѣтѣ на буржуазията, то досегашната революционна тактика е била вѣрната, добрата, разумната, а слѣдов. и бждащата тактика, ако иска да бжде вѣрна и разумна, трѣбва да бжде пакъ революционна, защото само тогава тя ще получи характера на обществено-необходима. Не е ли правъ Марксъ, то «новата», ревизионистката тактика, е добрата, защото тя е необходимата, отъ гледището на економическия процесъ. Теория и тактика сж, прочее, найтѣсно свързани по между си; едната върви слѣдъ другата съ сжщата неизбѣжность, съ която грьмътъ въ заоблаченото небе слѣдва слѣдъ свѣткавицата.

Щомъ това е тъй — а Кауцки показа, че то несъмнѣно е така — тогазъ пита се: има ли ревизионистката тактика своя теория? Всѣки знае, че има: тя е теорията на Бернщайна за смегчаването на класовитѣ антагонизми. Както това можеше да се прѣдвиди още прѣди конгреса[1]), Кауцки постави въпроса тъй: признаватъ и подържатъ ли ревизиониститѣ още възгледитѣ на Бернщайна, както ги подържаха и признаваха въ Хановеръ и въ Любекъ, или се отказватъ отъ тѣхъ? Върху този въпросъ е нужно да се пръсне свѣтлина и яснота. Веднажъ той рѣшенъ, работата е уяснена. И Кауцки употрѣби всичкитѣ си усилия и логика да създаде тази свѣтлина и яснота. Той изложи теориитѣ на Бернщайна и показа тѣхната дѣтинщина съ историята на послѣднитѣ 2 — 3 години, която, като да е чакала, щото щомъ Бернщайнъ ги сложи на книга, тутакси да ги обърне въ посмѣшище на цѣлия свѣтъ. Нашитѣ читатели знаятъ и «теориитѣ» на Бернщайна, и това, що ни научи историята на послѣднитѣ години, съ своя кризисъ и ожесточени класови борби, съ своитѣ всеобщи стачки[2]) и всеобщи репресии отъ страна на буржуазията. Ние и не се спираме, по тази причина, върху тѣхъ.

Кауцки разясни смисъла на прѣдложената резолюция и поиска всѣки да мисли добрѣ, когато гласува. Даденото обѣщание съ подаването гласъ за нея, означава чисто и просто addio! къмъ теоритическия опортюнизмъ, неговото безповратно погребване. То е формаленъ ангажементъ, наистина. То означава прѣгръщането на революционната тактика, единствено съгласна съ побѣдилата революционна теория.

Слѣдъ рѣчьта на Кауцки, взе думата Бернщайнъ. Той единичъкъ заяви открито, че е «ревизионистъ и, даже, бернщайнианецъ». Въ общи чърти, той повтори вече казаното. Нови доказателства той не приведе. Той *не вѣрва* въ настжпването на нѣкакъвъ си общественъ крахъ, а когато депутатътъ Штатхагенъ го апострофира по този случай — то той не намѣри нищо друго, за да отвърне, освѣнъ: «Nun, wir wollen das einmal abwarten!» («Ще почакаме, ще видимъ!»).

Когато се пристжпи къмъ гласуването на резолюцията, положението бѣше таквозъ: отъ една страна впечатлението отъ Бебелевата рѣчь, изразяваща настроението на $^9/_{10}$ отъ конгреса и партията изобщо, отъ друга

---

[1]) Отъ статията: Noch ein Wort zum Parteitag von K. Kautsky, въ Die Neue Zeit, № 50. 1903.

[2]) За това чети въ тази кн. статията „Една революционна година". Сжщо и социалнитѣ прѣгледи въ VI и т. годишнини на сп. „Н. Вр." Б. Р.

— въпросътъ на Кауцки: за или противъ теоритическия ревизионизмъ, за или противъ Бернщайна?

Немногочислените ревизионисти се намѣриха наистина на тѣсно. Да гласуватъ противъ резолюцията заедно съ Бернщайна, който открито заявява, че си е стария, би означавало да се обявятъ противъ цѣлата партия, която не щѐ и да знае за Бернщайна и за неговитѣ «теории». Да гласуватъ, напротивъ, за резолюцията, би означавало да се откажатъ отъ това, което тъй страстно защищаваха въ Щутгартъ, Хановеръ, Любекъ, да се отрекатъ отъ своя теоритикъ. Тѣ прѣдпочетоха втория изходъ. Но сигурно е, че доволни отъ този изходъ тѣ не могатъ да бѫдатъ. Тѣ си помислиха, че, жертвувайки Бернщайна и «теорията», тѣ ще се повдигнатъ въ очитѣ на партията и ще обезоръжатъ противницитѣ си. Но тѣ сами знаятъ — ревизиониститѣ не сѫ глупави хора — че безъ теория, никаква тактика не може да се защищава горѣ долу сериозно и успѣшно. И тукъ е трагичностьта на тѣхното положение. Тѣ си свързаха сами рѫцѣтѣ. На тѣхнитѣ противници, на всѣка стѫпка, ще бѫде сега възможно и достатъчно да докажатъ, че дадена постѫпка или дѣйность е въ съгласие съ бернщайновата теория, за да турнатъ ревизиониститѣ въ противорѣчие съ партийнитѣ рѣшения. Тогава и обвиненията отправени срѣщу тѣхъ ще носятъ много по-простъ характеръ: ще се приказва не за тълкуване на теорията или разбиране на партийнитѣ принципи, а за прости прѣстѫпления противъ конгреснитѣ рѣшения. По такъвъ начинъ, теорията ще си отмъсти, както, впрочемъ, тя винаги отмъщава томува, който съ надмѣностьта на парнасецъ поглежда къмъ нея и съ думитѣ: «Ба, и ще се грижа за теорията!» доказва своитѣ прѣимущества на човѣкъ-практиченъ и практикъ.

Гласуването на ревизиониститѣ [3]) за резолюцията Бебель-Кауцки-Зингеръ е крайния актъ на дѣйствителното «отстѫпление на десетьтѣхъ хиляди». Теоритическия опортюнизмъ е официално простръ̀нъ сега на земята. Практическия не ще закъснѣе да го послѣдва, ако само — както историята ни е дала вече примѣри — неговитѣ защитници не се прѣвърнатъ, въ единъ близъкъ прѣкрасенъ день, въ отчаяни хиперъ-радикали и революционери.

Въпрѣки неприятнитѣ и рѣжащи очитѣ сцени, въпрѣки голѣмитѣ и неумѣстнитѣ може би за единъ конгресъ, лични разправии, въпрѣки моралното убийство на мнозина, дебатитѣ на Дрезденския конгресъ си оставатъ отъ грамадно значение за развитието на социализма въ Германия, и не само тамъ. Въпрѣки всичко, този конгресъ подкрѣпи направлението, което побѣди прѣзъ Юний — революционно-пролетарското направление. И както блѣстящата изборна битка бѣ отъ интернационално значение, както побѣдата на нѣмския пролетариатъ бѣ и побѣда на международния съзнателенъ пролетариатъ, тъй и Дрезденския конгресъ, който високо провъзгласи революционната теория и тактика за единствено побѣдоносни и съ побѣди овѣнчани, и който даде le coup de grace на социалистическия опортюнизмъ въ собственото му отечество, — тъй и той е отъ всемирно историческо значение.

Kaempfer.

---

[3]) Резолюцията биде приета съ 288, противъ 11 гласа. Съ послѣднитѣ отъ опортюниститѣ гласуваха само Бернщайнъ, Г. Давидъ, Елмъ и Лёве; Фолмаръ, Хайне, Колбъ, Гьоре, Ауеръ и др. гласуваха *за*.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

I. Опортюниститѣ и съвременниятъ социализмъ[1]).

Пишащия тѣзи редове познаваше книгата на бившия петербургски професоръ А. А. Исаевъ — *О Соціализмѣ нашихъ дней* — по руския оригиналъ и прѣди да бѣше направенъ българския прѣводъ на нейнитѣ първи шесть глави. Още когато ги четѣше, той се възхищаваше отъ нейното богато съ факти съдържание и смѣташе за крайно желателно нейното прѣвеждане и широко разпространение въ България, гдѣто единъ отъ голѣмитѣ недостатъци на социалиститѣ състои въ липсата на обширни *практически познания* по борбата, която води за своето освобождение съвременния международенъ пролетарият. Подготвуването на практически дѣйци (пропагандисти и агитатори) въ България, въ срѣдата на социалъ-демократическата партия, до тогава не ще бѫде възможно най-много улеснено, до когато въ рѫцѣтѣ на послѣдната не се натрупа достатъчно обработенъ фактически материалъ изъ работническото движение въ цѣлия свѣтъ. Пропагандистътъ и агитаторътъ могатъ да работятъ успѣшно само, когато релефно и съ примѣри освѣтляватъ и доказватъ всѣко положение на социалъ-демократическата програма, когато изъ тѣхния обиходъ бѫде изхвърлена безпомощната фраза и бѫде замѣнена съ фактически доказванитѣ мисли и идеи.

Книгата на Исаева е таквазъ, че дава много за удовлетворяване на тази насѫщна нужда на практическитѣ дѣйци. Тя съдържа безбройни, добрѣ избрани, примѣри и данни по всички почти въпроси, които се засѣгатъ отъ всѣкидневната борба на социалната демокрация. Ползувайки се отъ този обширенъ материалъ, социалъ-демократътъ практикъ добива възможностьта да направи жива и осѣзателно разбираема цѣлата минимална, пъкъ и максимална, програма на класосъзнателния пролетариятъ.

Въ това имущество лежи грамадната заслуга на разглежданата книга, и прѣводачътъ има пълно право, като отбѣлѣзва въ своя прѣдговоръ към нея, че тя е единствена по рода си въ цѣлата международна социалистическа литература. Замисления отъ автора ѝ планъ е дѣйствително оригиналенъ и прѣвъзходенъ: другъ опитъ за подобно всестранно и общо коментиране на практическата работническа класова борба, въ социалистическата литература, не сѫществува. Едно е само печално въ цѣлия този трудъ — хубавия планъ за съставянето цѣлостенъ коментаръ на минималната социалъ-демократическа програма е западналъ въ главата на такъвъ човѣкъ, който — въпрѣки своята голѣма ерудиция — абсолютно не е притежавалъ необходимитѣ качества, за да направи отъ своята книга дѣйствително *социалъ-демократически* коментаръ, социалъ-демократически Handbuch (рѫководство). И наистина, *Съвременния социализмъ* на проф. Исаевъ не може по никой начинъ да служи като рѫководна книга на социалъ-демократическия пропагандистъ или агитаторъ!

---

[1]) Съвременниятъ социализмъ отъ А. А. Исаевъ. Прѣводъ подъ редакцията и съ прѣдговоръ отъ *Янко Сакѫзовъ*. Томъ I.

Туй, което прави извѣстна книга *ржководство*, състои не въ особения характеръ на изложението или въ особената групировка на фактическия материалъ, а въ основнитѣ мисли, въ принципитѣ, въ възгледитѣ, които като «червена нишка» пронизватъ цѣлата книга — *духътъ* на книгата. А основнитѣ мисли, възгледитѣ на А. А. Исаева сж тъкмо не възгледитѣ и основнитѣ принципи на съвременната революционна социална демокрация. То сж възгледи на единъ социалъ-реформаторъ отъ типа, който създаде на Западъ тъй наречената бернщайнианска литература. Отъ гледището на социало-демократическитѣ принципи, на марксисткия или революционния социализмъ, разглежданата книга въ теоритическо отношение не издържа и най-слабата критика. Професоръ Исаевъ не е съвременен социалъ-демократъ и тази е причината, която прѣчи на неговото съчинение да бжде социалъ-демократическо ржководство.

Наистина, българския прѣводачъ, въ своя прѣдговоръ, е на полярно-противоположното мнѣние. Споредъ него, професоръ Исаевъ е «ученъ марксистъ», който «не мждърствувайки лукаво» вслѣдва «съ помощьта на възприетия (отъ него) методъ оная некътната цѣлина, каквато прѣдставляватъ общественитѣ и економически явления отъ миналото и настоящето на всѣка почти страна». Споредъ българския прѣводачъ, книгата на Исаева е «единъ *цѣненъ* незамѣнимъ коментаръ», «не само едно просто обяснение на минималнитѣ искания (на соц. програма. К.), но едно съ голѣма вѣщина направено изложение на социалистическитѣ принципи»; въ нея «всѣки въпросъ, освѣнъ че е разгледанъ въ неговата днешна, актуелна форма, но сж показани и неговитѣ по-дълбоки връзки съ принципитѣ на социализма». Тази книга е, най-послѣ, «едно *блѣстяще ржководство* на социалиста въ областьта на практическата държавна и обществена дѣйность», и за това се прѣпоржчва на „членоветѣ и съчувственицитѣ на социалистическата партия“ въ България и на всички онил, „които искатъ да се запознаятъ съ цѣлитѣ и стремленията на модерния социализмъ“.

Ние по-долу ще се помжчимъ да си обяснимъ тъй беззавѣтното отдаване на българския прѣводачъ, неговото тъй *безрезервно* приемане на «направеното съ голѣма вѣщина отъ проф. Исаева изложение на социалистическитѣ принципи», а сега искаме да потвърдимъ съ нѣколко примѣра нашето мнѣние. Ние избираме *само нѣколко*, прѣдъ видъ на малкото мѣсто, съ което разполагаме, но трѣбва да се забѣлѣжи, че за примѣръ може да послужи *цѣлата* книга — до толкозъ тя не е истинско изложение на *истинскитѣ* социалистически принципи. Отъ тази забѣлѣжка ние вадимъ заключението, че ползването отъ Исаевата книга само тогазъ ще бжде дѣйствително плодотворно за българския социалъ-демократъ, когато той я чете паралелно съ слѣднитѣ поне книги на К. Кауцки: „*Основитѣ на социалната демокрация*“, „*Въ защита на Марксизма*“ и „*Социалната революция и социалната реформа*“ — и тритѣ прѣведени на български.

Исаевъ започва своето съчинение съ прѣпечатването минималната програма на Германската социалъ-демокрация. Като рѣшава, че съдържащитѣ се въ нея искания сж напълно „справедливи“, той си задава въпроса: осжществими ли сж въ съвременната държава отдѣлнитѣ части на

тая програма? (стр. 5). Смисълътъ на този въпросъ у Исаева не е сжщия, който му придаватъ социалъ демократитѣ. Послѣднитѣ, обикновено, кога формулиратъ дадено минимално искание, се водятъ отъ мисъльта: отстранява ли то господството на капитализма или не, т. е., осжществимо ли е то въ срѣдата на буржуазната обществена наредба или не? Ако е осжществимо — искането е минимално и годно. Социалъ-демократътъ не се грижи, обаче, дали съвременната държава ще се съгласи да узакони даденото искание или не. Надъ този въпросъ си блъскатъ главитѣ само опортюниститѣ. Исаевъ се мжчи сжщо именно надъ това питание. Той се пита по-скоро съ горния въпросъ: ще се осжществятъ ли въ съвременната държава минималнитѣ соц. искания, и на стр. 5—58 си отговаря, че болшинството отъ тѣхъ *ще бждатъ* осжществени, съ изключение на нѣкои само, чието реализиране би разклатило изъ дъно съвременната държава (напр., народната милиция, измѣняването на Конституцията, прямото народно законодателство и др.).

Съ таквазъ увѣреность (той турва най много 50 години за осжществяването на цѣлата минимална програма, вижъ стр. 58) приказва професоръ Исаевъ за съвременната държава, благодарение на своя възгледъ за социалното развитие въ капиталисическитѣ държави. Той намира, че хората, и, разбира се, господствующитѣ класи, днесъ ставатъ все по-алтруистични и по отстжпчиви къмъ исканията на бѣднитѣ класи. Той мисли, че класовитѣ противорѣчия и антагонизма все повече се изглаждатъ и смегчаватъ, че пролетариатътъ постоянно увеличава своето влияние въ съвременната държава за смѣтка на буржуазията, която все по-бърже губи своя «деспотизмъ» въ производството, въ силата на фабричното законодателство, на промишленитѣ сждилища (conseils de prud'hommes) и т. н. (ср. стр. 7, 8, 9, 15, 16 и слѣд.). Нѣма съмнѣние, че щомъ се намалява вмѣсто да се изострюва, противорѣчието между пролетарията и буржуазия, то исканията на работницитѣ могатъ и ще се осжществятъ въ «неособено далечно бждаще». Всичката работа, обаче, е тъкмо тамъ, че тъй мислятъ не съвременнитѣ социалъ-демократи, а едно нищожно малцинство отъ социалиствующи демократи, които се редатъ подъ знамето на опортюниститѣ à la Бернщайнъ. Тъй мислятъ онѣзи хора, за които К. Кауцки казва, въ своята брошура за *Социалната Революция*, че правятъ своитѣ смѣтки безъ хазяина, т. е., безъ буржуазията. Исаевъ, подобно на Бернщайнинацитѣ съвсѣмъ не забѣлѣзва, че увеличаването силата на пролетарията се съпровожда съ увеличаване силата на буржуазията; и ако господарьтъ е ограниченъ въ фабриката си до извѣстна степень отъ работническото законодателство, спрямо едно сравнително малко число работници, то той е пъленъ властелинъ, при помощьта на своя господарски синдикатъ, или на своя trust, върху живота на хиляди и стотини хиляди работници; че ако нѣкога си буржуазнитѣ правителства и буржуазията въобще сж били склонни да направятъ извѣстни нищожни отстжпки на работницитѣ, то тѣ, сега бързатъ о време да имъ ги отнематъ отново, както е случая съ правата на английскитѣ тредъ-юниони, или съ тѣзи на холандскитѣ работници и т. н. Исаевъ не забѣлѣзва сжщо безплодието на съвременнитѣ парламенти относително работническото законодателство; той не вижда фалирането на боржуазния либерализмъ и

демократизмъ; прѣмѣстването на дѣсно, т. е., къмъ реакцията на *общественото мнѣние* почти въ всички цивилизовани страни. Той не счита за нужно да помисли върху развращающата политика на буржуазията въ Франция (при благосклоното участие на г. г. Милеранъ, Жоресъ и С-о), въ Англия, въ Германия (хвалбитѣ къмъ Бернщайна отъ страна реакционеритѣ и буржуазията) и т. н. Туй сж нѣща, които ни показватъ другата страна на медала. а тя не е нито «алтруизмъ», нито «отстжпчивость» на богатитѣ класи. Тя ни указва само, че антагонизмътъ между бaржуазията и класосъзнателния пролетариятъ расте и се изострюва съ таквазъ бързина, че вече едва ли е мислимо въ «недалечно бждаще» да се осжществи даже въ своитѣ най несжществени части минималната програма на социалната демокрация. Минималната програма вече може и ще бжде осжществена само отъ пролетариата, когато послѣдния извърши своята революция, когато той самъ стане държава.

Това ни довежда да практикуваме за социалната революция, което, като социалъ реформаторъ, Исаевъ рѣшително отрича въ продължение на цѣлата втора глава, озаглавена «*Социализмътъ и общественната еволюция*».

Прѣди всичко Исаевъ повтаря сжщата грѣшка, която правѣха Бернщайнъ и tutti quanti. Той смѣсва най непростително понятието *сила* съ *насилие* и даже *физическо* насилие, и понятието *революция* съ улични *кръвопролития*, пушки, барикади и всѣкакви други страхотии. Тъй разбиратъ социалната революция филистеритѣ или заинтересуванитѣ кариеристи-буржуа въ социалистическия лагеръ. Не тъй я разбира Марксъ, още по-малко К. Кауцки, авторизирания теоритикъ на съвременната социална демокрация. Достатъчно е да се прочете «Zur Kritik der Politischen Oekonomie» отъ първия и «Die Sociale Revolution» отъ втория, за да се убѣдимъ въ това. Исаевъ мисли, че «излага принципитѣ на социализма», когато съобщава на своитѣ читатели, че социалната демокрация се отказала отъ Комунистическия Манифестъ и че се придържа въ настояще време о убѣждението: «замѣната на сжществуващия редъ съ новъ може да стане само слѣдъ цѣлъ редъ мирни реформи, свързани помежду си въ една система». (стр. 74). Не по малка вѣщина въ изложението на социалистическитѣ принципи» той показва, когато разказва и увѣрява, чя въ сжщность днесъ *социалната революция* е само една *метафора* въ устата на социалъ-демократитѣ *); че тя е само просто плашило за буржуазията, въ безобидностьта и безполезностьта на което соц.-демократитѣ сж напълно убѣдени. Тъй ни разправя и отъ такъвъ родъ «принципи» ни «излага Исаевъ въ 1902 год., слѣдъ тѣхното най позорно бламиране отъ страна на цѣлата международна партия; слѣдъ окончателното сгромолясване и освиркване на тѣхнитѣ защитници отъ всички истински социалисти! А като качулка на това, г. Я. Сакжзовъ се явива прѣдъ българскитѣ социалисти, за които проникването отъ принципитѣ на революционната социална демокрация е по-необходимо, отъ колкото за всички други, и въ омаенъ възторгъ имъ прѣпоржчва като «*блѣстяще ржководство*» изложението на тѣзи «социалистически»(!) принципи! Ба-

*) Стр. 62, сжщо 83.

жете, слѣдъ това, дали не сж безсрамници и фалшификатори българскитѣ „тѣсни“ и „окостѣли“ социалъ-демократи, които възимѣха дързостьта да намѣрятъ нѣкакво си родство между този «дълбокъ» български умъ и рицарьтъ на „крайното бернщайнианско учение“. Идѣте, слѣдъ това, и разправяйте, че приказкитѣ на г. Я. С. прѣдъ послѣдния «общъ» конгресъ за революционенъ социализмъ и др. подобни „вкамѣнелости“ не били изражение на неговото «дълбоко» познаване и искренно признаване на революционния социализмъ . . . .

По-нататъкъ. Ние констатираме, само пжтьомъ, съвсѣмъ калпавото обяснение*) на Енгелсовата мисъль изъ Anti-Duhring'a за прѣминуването — посрѣдствомъ социализирането срѣдствата за производство отъ пролетарията — на човѣчеството отъ царството на необходимостьта въ това на свободата, за да се поспрѣмъ на другъ единъ примѣръ (послѣдния), гдѣто особено силно изпъква «вѣщината» на проф. Исаева да излага «социалистическитѣ принципи». Думата ни е за тъй наречения «аграренъ въпросъ».

Земледѣлческия въпросъ е днесъ мѣрилото за послѣдователностьта на социалъ-демократическата партия. «Искате ли да изпитате отдѣлния социалъ-демократъ — казваше неотдавна единъ познатъ руски изслѣдователь на аграрнитѣ отношения — то поискайте му да ви изложи своитѣ възгледи по земледѣлческия въпросъ. Опортюнистътъ или революционерътъ у него може тогава да се опрѣдѣли съ математическа точность».

Това е напълно вѣрно и за А. А. Исаева. Неговитѣ мисли, по земледѣлческия въпросъ изобщо, ни показватъ по най очевидния начинъ, че той нито е «ученъ *марксистъ*», нито умѣе да се ползва и още по малко «горѣщо да защищава» революционния методъ на марксизма.

Ние нѣма да разглеждаме безкрайнитѣ лавирания на А. А. Исаева между защитницитѣ на дребното и тѣзи на едрото селско стопанство, неговитѣ възгледи изобщо за тенденцитѣ на селско-стопанственото развитие въ капиталистическитѣ страни. Това би ни завело твърдѣ далече. Ще кажемъ само, че тази негова неустановеность и неопрѣдѣленость се дължи въ голѣма степень на самата негова постановка на въпроса за тенденцитѣ на земледѣлческото производство. Исаевъ приказва исключително за борба между *дребно* и *едро* стопанства, като за мѣрка на тѣзи взема винаги количеството на притежаваната земя отъ селскитѣ стопани. Кауцки поставя този въпросъ инакъ: съсипва ли *капиталистическото* селско производство, т. е. производството на стоки при посрѣдството на наеменъ трудъ, — *некапиталистическото*? при таквази постановка, рѣшението на въпроса е абсолютно: *земледѣлческия капитализмъ непрестанно и все по-бърже изтиква старитѣ, некапиталистически, производствени форми*. Не количеството на притежаваната земя е важно тогава, размѣритѣ на хозяйството и присжтствието или отсжтствието на наеменъ трудъ въ него. Мнозина дребни собственици-стопани тогава ни се показватъ въ истинското си положение — положение на пролетарии; други пъкъ (каквито сж мнозина градинари, овощари, зарзаватчии, скотовъдци и т. н.) — въ положението си на доста едри капиталисти. Изобщо земледѣлческата промишленость тогава ще ни се прѣдстави, като обхваната отъ

*) Исаевъ, стр. 86—87.

могжщъ процесъ на разрушаване и съзиждане, крайния резултатъ на който се проявява въ все по-силната диференциация на селското население. Но за проучването на този процесъ ние отправяме читателя къмъ капиталния трудъ на Кауцки — *Земледѣлческия въпросъ* — прѣведенъ на български и прѣпоржчанъ най-горѣщо на българскитѣ «теоритически и практически дѣйци», като единствена книга, която ще ни отърве отъ «безплодни лутания» — отъ г. *Янко Сакжзовъ*.

По-вече насъ тукъ ни интересува въпросътъ, който самъ А. А. Исаевъ си задава на стр. 145 на разглежданата отъ насъ книга, а именно: «влизатъ ли грижитѣ за селското население въ най-близкитѣ задачи на социализма»?

Проф. Исаевъ разглежда този въпросъ на примѣра на германската социалъ-демокрация и го рѣшава въ положителна посока, като налага за дългъ на социализма не само грижитѣ за селското население, като население т. е. конгломератъ отъ *хора*, които страдатъ и се мжчатъ, а сжщо и особено грижитѣ за селската дребна собственость, за селскитѣ *дребни производители собственици*.

Както е извѣстно, въ Германия сжществуватъ двѣ социалистически течения и по аграрния въпросъ, а слѣдов. и по отношението на социалната демокрация къмъ дребнитѣ селяни-стопани. Тѣзи двѣ течения се напълно оформиха само слѣдъ появяването на свѣтъ на трудоветѣ на Кауцки, Херца и Давида по аграрния въпросъ.

Херцъ и давидъ (опортюнисти) сж на мнѣние, че дребното селско производство има по вече шансове за успѣхъ отъ едрото-капиталистическо въ економическата борба, и на въпроса за помагането на селянитѣ отъ страна на социалната демокрация отговарятъ съ слѣдния брокаръ: *покровителствуване на селянитѣ чрѣзъ покровителствуване на тѣхната собственость, на тѣхното дребно производство.*

Кауцки и революционнитѣ (т. . истинскитѣ) социалъ-демократи, както се каза и по-горѣ, сж на обратното мнѣние за тенденциитѣ на съвременното земледѣлие, и за това на интересуващия ни въпросъ отговарятъ тъй: *покровителствуване на селянитѣ, като хора, като работници и експлуатирани, но по никакъвъ начинъ покровителствуване на тѣхната собственость, на тѣхното положение на дребни собственици производители.*

Исаевъ е напълно съгласенъ съ мнѣнието на първото течение. Той не може да разбере, а слѣдов. и да се задоволи съ отговора на Кауцки, за покровителствуването въ селянина на човѣка, а не на дребния собственикъ. Кауцки и др. смѣтатъ първата тактика за измѣна на социалъ-демократическитѣ принципи; Исаевъ мисли наопаки. Той напълно отхвърля мнѣнието, че дребното селско стопанство е „осждено на загиване" (ср. стр. 151, 153 и слѣд.)

Исаевъ мисли, че напълно разбива Кауцки, когато докаже, че I-во прѣминаването на цѣлото народно ступанство отъ капитализма къмъ социализма не ще стане въ скоро време, 20—30 год., и че пролетаризирането на дребнитѣ производители не винаги ще служи за прѣходна стжпка, 2-о че пролетаризирането на послѣднитѣ ще означава и тѣхното осиромашаване 3-о, че «собственическия фанатизъмъ» на селянитѣ не е трай-

но явление и 4 о, че осиромашелитѣ селяни не ще бѫдатъ непрѣменно присъединени къмъ социалната демокрация, благодарение на своето недоволство отъ положението си на хора осиромашели. (вт. стр. 152).

Исаевъ се напълно лъже. Всички 4-точки, които той пуща ужъ противъ аргументацията и твърдението на революционнитѣ социалъ-демократи се признаватъ отъ послѣднитѣ. Въпрѣки това, тѣ намиратъ и доказватъ измѣна на социалъ-демократическитѣ принципи, когато се покровителствуватъ дребнитѣ собственици-производители, като таквизъ. Защо? Защото тѣ очакватъ всичко за окончателната побѣда на пролетарията отъ развитието на капитализма; защото всѣка своя постѫпка тѣ гледатъ да турнатъ въ съгласие съ тенденциитѣ на економическото развитие, безъ кое то условие тя е осѫдена на неуспѣхъ, на поражение. Исаевъ, като не марксистъ, не разбира необходимостьта отъ таквазъ линия на поведение. Той расѫждава по първата точка напр. по слѣдния начинъ: капитализмътъ ни води къмъ социализма, но за постигането на послѣдния съвсѣмъ не е нужно пролетаризирането на *всички* дребни собственици. Но ако това е тъй, продължава нашия «ученъ марксистъ» и «рѣшителенъ защитникъ на марксовия исторически и економически методъ», то ясно е, че е съвсѣмъ безразлично, да ли въ момента на социалната революция ще има единъ, два, три или десеть милиона дребни собственици. (срв. ст. 170).[1]) Слѣдов. социалната демокрация може спокойно да се обяви за всички мѣроприятия, които задържатъ пролетаризацията на селянитѣ, т. е да влѣзе въ ролята на Mittelstandsretterparttei (спасителка на срѣдното съсловие).

Исаевъ съвсѣмъ и не подозира, че, освѣнъ дѣто попада въ рѫцѣтѣ на селянитѣ—дребни собственици, социалната демокрация съ таквазъ тактика спрямо селянитѣ подрѣзва сама клона, на който сѣди, именно: непрѣстанното и все по-интензивното развитие и разширение на капитализма. За Исаевъ е достатъчно, ако *фактическото* утвърдяване на дребната собственость въ селата, т е. *фактическото* задържане развитието на земледѣлческитѣ производителни сили, което би докарала неговата програма[2]) се съпровожда съ *проповѣдването* на социалистическитѣ идеи (стр. 169). Не ще и дума, социалната демокрация би се приближила твърдѣ много къмъ своя идеалъ по този начинъ! Пита се само, защо тя не си изработи и една програма, съ което да задържа *фактически* пропадането и пролетаризирането на различнитѣ търговци, посрѣдници, банкери и т. н., които тъй силно си патятъ отъ капитализма, въ време на кризиситѣ особено, но влиянието на която да «върви паралелно съ *проповѣдването* между тѣзи слоеве основитѣ на социалистическия строй, на които принадлѣжи бѫдащето?!

Възгледътъ на Исаева, че е „цѣлесъобразно подържането на селското стопанство отъ социалната демокрация“ *не е възгледъ* на съвременната социална-демокрация и още по-малко нейнъ рѫководящъ «принципъ». Прилагането на този възгледъ отъ таквизъ силни партии, каквато е напр.

---

1) Азъ не разбирамъ цѣльта на прѣводача, когато той туря на мѣстото на изразителната неизвѣстна X (както това е въ оригинала, стр. 118) опрѣдѣлената цифра 1000. Таквозъ произволно замѣняване може само да забърка българския читатель.

2) Ако само таквазъ програма би могла да бѫде прокарана въ живота. К.

Германската, вече само би послужило за тѣхното дезорганизиране и опозоряване. Туй хубаво показа и доказа Кауцки.

Но ако това е така за силнитѣ и старитѣ социалистически партии, то приемането на Исаевитѣ възгледи за ржководящи отъ начинающитѣ и съвсѣмъ слабитѣ партии, каквато е българската, би означавало *рѣшителното осжждане на прѣждевременна смърть послѣднитѣ.*

Оцѣнѣте тогава голѣмата услуга (мечешка), която г. Я Сакжзовъ принася, съ своя прѣводачески «трудъ и потъ», на българския пролетариятъ, като му прѣпоржчва книгата на Исаева т. е. слѣдов. и току що изложенитѣ възгледи, не само като «съ вѣщина направено изложение на социалистическитѣ принципи», но — и за това той би трѣбвало да иска дълбока признателность за своитѣ «заслуги» къмъ партията — сжщо като *«блѣстящо ржководство»*.

Тѣзи примѣри стигатъ, за да се убѣдимъ, че книгата на проф. А. Исаевъ, като ржководство, и още по-вече „блѣстящо“, на практика-социалистъ не може да служи по никой начинъ.

Какъ тъй тогава г. Я. Сакжзовъ, «широкия» познавачъ на марксизма, ревностния «ученикъ» на *Кауцки, Плеханова* и други *революционни марксисти*, е могълъ да се излъжи връху стойностьта на прѣведената отъ него книга? Какъ е могалъ той почти едновременно да се кълне въ Маркса и революционния социализмъ и да прѣпоржчва безъ всѣкаква оговорка като *„блѣстящо ржководство“* за социалиститѣ една книга, цѣлото теоритическо съдържание на която е *систематическо* — крайно несполучливо впрочемъ — *„оборване“* и *отрицание* на Маркса и революционния социализмъ, много често прямо на *Кауцки* и *Плеханова*?

Въпросътъ е важенъ и интересенъ за българскитѣ социалъ-демократи, защото съ неговия отговоръ се хвърля доста силна свѣтлина въ главитѣ на ония «широки натури», които още не сж се уморили да повтарятъ, денемъ и нощемъ, че между Я. Сакжзовъ и неговата „социалъ-демократическа“ партия отъ една страна, и тъй нареченитѣ отъ него «тѣсни» социалисти въ България, отъ друга, нѣмало никакви принципиални различия, а само «лични караници» и «ежби», и че споровѣтѣ между тѣхъ нѣмали за основа нищо друго, освѣнъ «скудоумието», «недомислието», «окостѣнелостьта» и „личнитѣ стремежи“ на «тѣснитѣ».*)

---

*) Ползоваме се отъ случая, за да изкажемъ своето дълбоко възмущение отъ нечувано-грубата . . . безцеремоность, съ която г. Я. С. си служи, за да дескредитира прѣдъ иностраннитѣ социалисти своитѣ бивши партийни другари — противници. Неотдавна, въ една своя статия въ „Die Neue Zeit“ — Was geschicht in Bulgarien? — този „дълбокъ“ умъ хвърля вината за произлѣзлото разцѣпление въ партията изключително върху „водителитѣ“ т. е. разбира се, „тѣснитѣ“, които той окичва съ прѣпоржчителнитѣ качества — „неразумни“ и хора „съ лични стремежи“ (Unverstand und persönliche Strebereien), знаейки най-добрѣ невъзможностьта на послѣднитѣ да му отговорятъ, както се слѣдва, и неудобството на единъ споръ по българскитѣ работи въ чуждитѣ органи.

Срѣщу това неокачествимо поведение на Я. С. ние противопоставяме слѣдния фактъ. Миналата година, давайки отчетъ за Търновския партиенъ конгресъ, въ италиянското писание *„Il Cocialsmo“*, единъ нашъ близъкъ приятелъ — „тѣсенъ“ — смѣташе да има пълно право да нарече своя партиенъ противникъ *Я. Сакжзовъ*, „единъ отъ най-симпатичнитѣ и образования български социалисти“. Този другарь и не подозираше, че се най-жестоко лъгалъ! Той смѣташе, че е

Впрочемъ отговора на този въпросъ се съдържа въ самия него. Г-нъ Я. С., отъ три години насамъ, се е намиралъ подъ всемогъщото влияние на „крайното бернщайнианско учение“ и слѣпо и рабски му е правѣлъ своитѣ жертвоприношения на всѣкѫдѣ, гдѣто собствено лично не се е ангажиралъ прѣдъ своитѣ партийни противници. Тамъ, гдѣто той виждаше и чуваше заплашителнитѣ дѣйствия и гласове на послѣднитѣ — тамъ той, ужъ спокойно и надмѣнно, приказваше за своитѣ «учители» Марксъ и Енгелсъ, Кауцки и Плехановъ; но тамъ, гдѣто можеше да излѣе това, що лѣжеше на душа му, тамъ гдѣто не се забѣлѣзваше или не се прѣдвиждаше никаква аларма, тамъ той показваше своята опортюнистическа природа, тамъ той прѣпорѫчваше за *блѣстящо рѫководство* всичко, което отрицаваше Маркса и Енгелса, Кауцки и Плеханова; тамъ той пущаше въ своя защита за случайно-изплъзналитѣ се компромитирующи мисли и изражения (като напр. мислитѣ за частната собственость), хора, като Исаева, които, подъ формата на „учени марксисти“ и „горѣщи защитници“ на социализма, даватъ най извратенитѣ понятия за това, което прѣдставляватъ отъ себе си горѣпоменатитѣ «учители» и въобще защитницитѣ на съвременния революционенъ социализмъ.

Като истински опортюнистъ г. Я. Сакѫзовъ водѣше двулична тактика: отъ една страна отрицаваше това, което съ всички усилия се мѫчеше да прокара отъ друга. Той мислѣше, че ще може по този начинъ да подготви почвата, при която да махне едната — „революционната“ — отъ маскитѣ. Но понеже въ сѫществото на всѣки маскарадъ лѣжи неговата недълготрайность, то и двуличната тактика на г. Я. Сакѫзовъ потърпѣ крушение прѣди още той да бѣше готовъ за нѣщо опрѣдѣлено.

Сега той е безъ маска, позволяйки на по-рано обаянитѣ и лъганитѣ отъ неговия революционенъ костюмъ да го видятъ въ истинския му видъ и да му обърнатъ, благодарение на този не тъй вече привлекателенъ спектакль, своитѣ гърбове. Внимателното прочитане на прѣведената отъ него книга на проф. Исаевъ, придружено отъ паралелното четение на нѣкои книги отъ „учителитѣ“ на г. Я. Сакѫзовъ — К. Кауцки и Г. Плехановъ („Критика нашихъ Критиковъ“) — ще довърши този процесъ на обръщане гърбоветѣ къмъ него отъ всички желающи да се борятъ подъ знамето на революционния социализмъ.

За прѣвода на книгата нѣма какво да се говори много; той не е лошъ, макаръ и да стои далечъ надирѣ отъ прѣвода на «Земледѣлческия въпросъ».

Kaempfer.

напълно съвмѣстимо принципиално да се различавашъ съ нѣкого, и все пакъ да е отнасяшъ благородно — поне тамъ, гдѣто е невъзможно да се привеждатъ пространни доказателства за и противъ личноститѣ—съ своя противникъ. Слѣдъ *граничащето съ висша литературно-нравствена . . . безгрижность* на Я. С. въ die Neue Zeit, указания другарь може сигурно само да жали, че е далъ едно абсолютно *лъжливо съобщение* за leader' а на „широкия“ социализмъ въ България.

II. Двама велики мжже.

(Жоресъ и . . . . г. Х. Христовъ отъ „Общо Дѣло“).

Г-нъ Х. Христовъ е рѣшилъ да се впише въ аналитѣ на българския социализмъ. На страницитѣ на «Общо Дѣло» той вдъхновено изобличава и унищожава «тѣснитѣ революционери» (!?). Въ книжка 20 на това списание той рекълъ да пусне още нѣколко стрѣли противъ «единомислието» на «тѣснитѣ» и тѣхнитѣ «революционни приеми». Въ цѣлата тази стрѣлба най-много си пати моята бѣдна глава. Тя трѣбвало да открие «най-характерния примѣръ» за нашитѣ приеми.

Обвинява се различието въ оцѣнката на Жореса, което сжществува между мене и моя др. Х. Н., а сжщо и поведението на редакцията на «Ново Време».

Въ своята статия за «Конгреса на Жоресиститѣ въ Бордо», азъ формулирахъ своето мнѣние за Жореса въ този смисълъ, че той не е билъ никога „теоритикъ“ (разбира се, на социализма), нито *оригиналенъ* умъ, че той никога не е ималъ «свои мисли». Г. Х. Хр. прибавя къмъ характеристика слѣднитѣ думи: «сь една рѣчь, Жоресь е единъ обикновенъ «адвокатъ съ чието име» и т. н. Азъ бихъ прѣдпочелъ — понеже така сѫ прѣдава вѣрно моята мисъль — да се каже: «съ една рѣчь», Жоресъ никога не е игралъ въ теоритическитѣ борби първата цигулка, а винаги е осимилиралъ и прѣдавалъ чужди мисли. Този възгледъ азъ се помжчихъ да докажа съ единъ кратъкъ очеркъ на Жорсовитѣ идейни метаформози. Др. Х. Н. напротивъ, даваше въ своята статия „Една социалистическа рѣчь“, ако се не лъжа, много по-различенъ Жоресовъ образъ. Подъ влиянието на Жоресовия ораторски талантъ, той ни го описваше много по-иначе и въ съвсѣмъ другъ редъ и сътношение отъ мисли. Г. Х. Хр. именно тукъ намира случая да покаже до колко фантастично е «едномислието» на «тѣснитѣ». Той пише, слѣдъ като съобщава моето мнѣние за Жореса: «Обръщаме кн. № 10 и 11 отъ 1901 г. на сжщото «революционно» списание «Н. В.» и каква изненада! Въ „Соц. Прѣг.“ на тази двойна книжка Жоресъ отъ човѣкъ неоригиналенъ, безъ *свои* мисли, *се прѣвръща* (к. м.) по единъ «революционенъ» начинъ въ *«великъ соц. ораторъ»*. За . . . Х. Н., Жоресъ е не само великъ социал. ораторъ, но *«почти гениаленъ артистъ»*, човѣкъ съ «широкъ философки погледъ». «Голѣмото впечатление, което произвождатъ рѣчитѣ на Жореса», казва Х. Н., «се дължи не само на диалектическитѣ му способности, но още и на тая ерулиция, която той показва при развитието на *своитѣ* (к. на г. Х. Х.) мисли». Въ скоби, слѣдъ послѣдната фраза, г. Х. Х. прибавя: За Kaempfer Жоресъ нѣма „*свои*“ мисли. Тази скоба и подчъртаването думата «своитѣ» въ цитираната мисъль на Х. Н. показватъ прѣвъзходно красотата на г. Х. Х-витѣ «приеми». Но ние оставяме това на страна и се питаме: Гдѣ е различието между мене и Хр. Ник. Единствено тамъ, че той приказва за Жореса, като за човѣкъ съ «широкъ философски поглeдъ», съ «философски умъ», когато азъ това качество у Жореса не намирамъ, понеже го считамъ за нетеоритикъ. Че Жоресъ е «великъ социал.

ораторъ», и даже „гениаленъ артистъ“ признавамъ и азъ, както въ своята «обвинявана» статия, тъй и въ много други статии. Че Жоресъ е ерудистъ за мене не е новость, както не ми е новость неговата голѣма способность да работи, и даже да прави понѣкога доста „оригинални“ открития, напр. въ Историята на Фр. Революция. Но какво значи това? То значи чисто и просто, че двама писатели, макаръ и отъ сѫщия лагеръ, не се срѣщатъ въ оцѣнката си на дадена личность, въ случая на Жореса. И толкозъ. Малко по умния и малко по-скромния и не тъй ревностния читатель би си казалъ прѣдъ разгеждането на този простъ фактъ: „тѣзи хора навѣрно или сѫ писали подъ влиянието на различни моменти отъ дѣйностьта на Жореса, или отъ различни страни сѫ били запознати съ него“. И той би далъ право на единия или другия, споредъ качеството на изваденитѣ аргументи за или противъ. Ако пъкъ, освѣнъ това, сѫщия читатель познаваше прѣвръщането на Жореса прѣзъ послѣднитѣ години, и вземеше прѣдъ видъ, че Хр. Ник. е писалъ за Жореса прѣзъ 1901 г., а Кьемпферъ прѣзъ 1903 г., то той би прѣдалъ още по малко значение на противорѣчивата оцѣнка, което „Ново Време“ е дало на своитѣ четци. Въ всѣки случай, обаче, въпросъ за фиктивностьта на «едномислието» между тѣзи писатели въ неговата глава, благодарение само на указаното различие — не би могълъ и да се породи.

Но г. Х. Хр. не е отъ този родъ читатели. Той непрѣменно иска да си завоюва славата на български Orthodoxenfresser. Нему сѫ нужни главитѣ на „тѣснитѣ революционери“. За тази цѣль се и запрѣти той да пръсне легендата за „революционното едномислие“. За тази цѣль и прави той достойния за очудване и прославление фокусъ съ „остроумното“ съпоставление“: Жоресъ „неоригиналенъ и т. н.“ прѣзъ *1903 г.* «*се прѣвръща* по единъ «революционенъ начинъ» въ „великъ соц. ораторъ“ и т. н. прѣзъ *1901* год.! Ние сме много любопитни да знаемъ по какъвъ, дѣйствително чудодѣйственъ начинъ единъ човѣкъ днесъ може да се прѣвърне въ нѣщо ново, вчера, т. е. въ своето *минало*. Кокошката, напр., и „най-революционния начинъ“ на свѣта не е обръщалъ до сега въ яйце или пиле.

Но даже ако изкопаното противорѣчие отъ г. Х. Х. си бѣше на мѣстото, то би ли могло да се докаже съ него нѣщо противъ «революционното единомислие»?— По никой начинъ! Българскитѣ соц.-демократи твърдятъ, че помежду тѣхъ сѫществува пълно единомислие върху принципитѣ и тактиката на партията. За друго единомислие тѣ не приказватъ и не сѫ приказвали. Туй важи както за всички членове на Бълг. Соц.-Дем. Раб. Партия, тъй и специално за Х. Н. и Кьемпферъ. Но нека г. Х. Х. се помѫчи сега и докаже на своитѣ добродушни читатели, че различието въ оцѣнката на една личность, тукъ на Жореса, е идентично съ нѣкакво, колкото и малко, различие по принципитѣ или тактиката на Б. С.-Д. Партия. Колкото и голѣми и „широки“ да сѫ разсѫдителнитѣ дарби на г. Х. Хр., таквозъ доказателство той не може даде никому, дори на своитѣ читатели отъ „Общо Дѣло“. Но ако това е тъй — а то е тъй —, то цѣлата негова атака противъ „Ново Време“ се „прѣвръща по единъ“ . . . много приятенъ и простъ „начинъ“ въ единъ замахъ, направенъ отъ г. Х. Х. и ударилъ… сѣнката на г. Х. Х-ва. Дали Жоресъ е съ «широкъ

философски погледъ» или само талангливъ асимилаторъ на чужди идеи, отъ това „единомислието“ между Хр. Н. и Кьемпферъ не страда ни най малко. Страда само, наистина, задушевното желание на г. Х. Хр. да хвърли и той малко каль върху «тѣснитѣ». Но тъй като задушевнитѣ желания на г. Х. Хр. и на мнозина негови другари отъ «О. Д.», сж отъ инфинитезимална важность за всемирната история изобщо, и за българската — частно, то и ние не слагаме никакъвъ грѣхъ на душата си, като ги осуетяваме.

Завършвайки своята прокурорска рѣчь противъ Хр Ник., редакцията на «Н. В.» и мене, г. Х. Хр. се заканва съвсѣмъ сериозно, въ случай че не му дадемъ отговоръ на зададенитѣ ни отъ него въпроси.

Азъ не знамъ какво влияние и каква съсипия ще упражнятъ тѣзи юпитерови, огънь дишащи слова на г. Х Хр. върху душевното състояние на моитѣ другари Х. Н. и редактори на «Н. В.». Колкото се касае до мене, то азъ прѣдпочитамъ да поживѣя още нѣколко време — пъкъ макаръ и само да дочакамъ рѣшающия и тържествения моментъ, когато г. Х. Хр. бжде увѣнчанъ съ лавритѣ на неумолимъ изтрѣбитель на «тѣснитѣ революционери» — за това противопоставямъ на неговитѣ смъртоносни стрѣли и сѣчива слѣдния отговоръ, като отбрана: Никждѣ и никога въ „Общо Дѣло“ не сж се „пѣли *подобни* на горнитѣ (т. е. на Хр. Николовитѣ) *вѣнцихваления* Жоресу“. Но притурямъ — всѣкога и всѣкадѣ въ „О. Д.“ сж се пѣли *таквизъ* „вѣнцихваления“, каквито Хр. Ник. никога не би допусналъ, ако бѣше редакторъ на въпросното списание. Когато Х. Н. пишеше за Жореса, тогава още много и много социалисти му пѣеха «вѣнцихваления». Но на „Общо Дѣло“, обаче, бѣше прѣдназначено, види се свыше, да пѣе хвалебни химни Жоресу и да прѣпечатва, безъ всѣкакви оговорки, неговитѣ писания, тъкмо отъ момента, отъ който да бждешъ жоресистъ или бернщайниянцъ — както казваше неотдавна нѣкой си — взе да се счита равносилно съ да бждешъ посѣтенъ отъ любезнитѣ послѣдствия на Венерииния култъ. Ето кога и ето какъ пѣе «вѣнцихваления» „широкосоциалистическото“ „Общо Дѣло“, страшний и смѣшний à la fois г. Х. Христовъ!

Страшно единомислие има дѣйствително тамъ, гдѣто

Одинъ кричитъ арбуза
А тотъ соленыхъ огурцовъ

Само че, пита се: гдѣ ли е тази обѣтована земя? Не желае ли г. Х. Хр. да му се заеме една-двѣ годишнини отъ сп. „Общо Дѣло“?

Kaempfer.

Хроника.

(Изъ нашата журналистика)

Общодѣлцитѣ и работническата социалъ-демократическа партия. — Защо тѣ въ „учредителния конгресъ“ нищо не „учредиха?“ — Изповѣдьта на И. К. въ „О. Д.“ — Интимното имъ желание да „реформиратъ тактиката“ и що имъ прѣчило. — Нормални и ненормални условия за общодѣлцитѣ. — „Работническа борба“ — еснафска борба. — Категорията „работникъ“ общодѣлцитѣ. — Единъ малъкъ спомѣнъ отъ габровския партиенъ конгресъ. — Класовата борба у общодѣлцитѣ. — „Работничеството“ сирѣчъ „работниятъ народъ“. — Статиитѣ на хората отъ „генералния щабъ“ въ „еснафска борба“. — Габровскитѣ общодѣлци въ „Право Дѣло“.

Въ миналата хроника споменахъ на късо за резултата отъ референдума, произведенъ въ работническата социалъ-демократическа партия отъ болшинството на бившия ѝ Централенъ Комитетъ, съ цѣль да се самоопрѣдѣли тя въ принципитѣ и тактиката, които приема за напрѣдъ. Работническата социалъ-демократическа партия трѣбваше да се изкаже, да-ли тя иска да остане вѣрна на принципитѣ и тактиката, произтекающи отъ Марксовия революционенъ социализмъ и лежащи въ основата ѝ, или приема проповѣдванитѣ въ продължение на три години отъ общодѣлцитѣ дребнобуржуазни възгледи и тактика, и да-ли одобрява поведението на общодѣлцитѣ въ партията и въ управителния ѝ органъ. Резултатътъ отъ референдума е извѣстенъ. Грамадното болшинство отъ организациитѣ и отъ партийнитѣ членове не само осѫдиха дребнобуржуазнитѣ проповѣди на общодѣлцитѣ и поведението имъ въ партията и въ управителния ѝ органъ, но ги обявиха и вънъ отъ партията. По такъвъ начинъ, работническата социалъ-демократическа партия не само очисти себе си отъ чужди на нейнитѣ принципи и задачи дребнобуржуазни и, изобщо, буржуазни елементи, но и запази своята цѣлость и своя пролетарски характеръ. Подиръ референдума за всѣкя честно мислящъ човѣкъ бѣше ясно, че на общодѣлцитѣ не оставаше друго, освѣнъ да се организиратъ на почвата на общодѣлството, на почвата на сътрудничеството съ «производещитѣ слоеве» и на «новата тактика», произтекающа отъ него и толкозъ време проповѣдвана явно и тайно отъ тѣхъ; или пакъ оставаше имъ да се пръснатъ по редоветѣ на сѫществующитѣ «прогресивни» буржуазни партии. Но, както е извѣстно, тѣ не тъй постѫпиха. При всичко че къмъ тѣхъ се присъединиха само нѣколко крайно нередовни, отдавна прѣстанали да бѫдатъ дѣйствителни партийни организации, по духъ и по положение на членоветѣ ѝ дребнобуржуазни, общодѣлцитѣ съ една нечувана нахалность провъзгласяватъ, че тѣ именно съставлявали «работническа социалъ-демократическа партия» и че тѣ биле стояли на почвата на «революционния социализмъ», че тѣ биле вѣрни на принципитѣ и тактиката на социалната демокрация, а болшинството ѝ провъзгласяватъ за «отцѣпници»! За тази цѣль тѣ свикаха единъ «учредителенъ конгресъ», въ който общодѣлскитѣ буржуазни възгледи намѣрихѫ пълно изражение, но който ги прикри съ разни двумислени опортюнистически резолюции. На този «конгресъ» общодѣлцитѣ рѣшили да се обявятъ, че тѣ именно съставлявали «работни-

ческата социалъ-демократическа партия» и да издаватъ «органъ» на тази партия и го издаватъ сега подъ името «Работническа борба». Това поведение на общодѣлцитѣ ни напомнюва, както справедливо забѣлѣза партийниятъ органъ «Работнически вѣстникъ», поведението на рускитѣ полицейски агенти отъ рода на Зубатовци, които създаватъ „мирни“ и легални „работнически организации“ въ Русия, съ цѣль да ги противопоставятъ на революционнитѣ социалистически работнически организации, създавани отъ комитетитѣ на социалъ-демократическата работническа партия въ Русия.

И наистина, споредъ организационния уставъ на работническата социалъ-демократическа партия, основната ѝ организационна единица е личностьта, сѫ партийнитѣ членове, които въ всѣка мѣстность се групиратъ въ организационни събрания, въ мѣстни организации. *Тѣ съставляватъ работническата социалдемократическа партия.* Тѣхъ съединява въ едно единомислието въ основнитѣ принципи на Марксовия революционенъ социализмъ и въ тактиката, произтекающа отъ тѣхъ, а също и доброволното имъ подчинение на постановленията на партийнитѣ статути, на конгреснитѣ рѣшения и директиви, приемани по вотъ отъ болшинството на членоветѣ, при случай на референдумъ, или отъ болшинството на тѣхнитѣ делегати въ партийнитѣ конгреси. Когато въ нейнитѣ редове се явяватъ хора, които искатъ да измѣнятъ основитѣ ѝ и отъ социалъ-демократически да я прѣобърнатъ въ общодѣлска буржуазна партия, най честното е да се отдѣлятъ отъ нея и да организиратъ такава партия, която скѫсва окончателно съ социалъ-демократическата партия. Въ такъвъ случай простата обществена порядъчность диктува на такива хора да не си присвояватъ името на една партия, съ основнитѣ принципи и тактика на която сѫ въ пъленъ разрѣзъ. Така ли, обаче постѫпиха нашитѣ общодѣлци? Тѣ проповѣдваха на партията да напустне социализма, да свие червеното социалистическо знаме и да прегърне „общото дѣло“ на буржуазията въ името на буржуазното „социално развитие“. Пропагандата на социалистическитѣ идеи и на класовата борба тѣ наричаха „дрънкание на едно и също“ и пролетарската тактика на партията наричаха „тропание на едно мѣсто“. Партията, съ изключение на шъпата общодѣлци, единодушно осѫди на два конгреса проповѣдваното отъ тѣхъ отстѫпничество отъ партийнитѣ принципи и задачи. Това показваше, че партията въ грамадното си болшинство считаше тѣхнитѣ проповѣди за отстѫпничество, за измѣна, за проповѣди, които сѫ въ пъленъ разрѣзъ съ нейнитѣ основни принципи. А когато общодѣлцитѣ се опитаха тази година, безъ да чакатъ конгреса, да ѝ натрапятъ своитѣ общодѣлски възгледи и тактика, като затова се опитаха да завладѣятъ управлението ѝ, партията въ грамадното си болшинство ги обяви вънъ отъ своитѣ редове. Наистина, подиръ резултата отъ референдума, съ който тѣ бѣха изхвърлени отъ редоветѣ на партията, общодѣлцитѣ почнаха да увѣряватъ, че тѣ признавали всичко: и крайната цѣль на социалистическото движение, и класовата борба, и тактиката на партията, и че не отстѫпвали отъ принципитѣ и задачитѣ ѝ. Обаче всичкитѣ тѣхни увѣрения бѣха и сѫ чисто лицемѣрие, съ което разчитаха и разчитатъ да внасятъ забъркване въ неустановенитѣ глави и лекомисленитѣ бивши партийни членове. Въ това време, когато тѣ даваха тѣзи лицемѣрни увѣрения, въ сѫщото време г. Сакѫзовъ прѣпоръчваше на «бъ

гарскитѣ социалисти» своята „нова тактика“, произтичаща отъ неговото «разбиране на българската дѣйствителность», излѣзе съ брошурата: „Тревога за призраци“, въ която, както е извѣстно на читателитѣ, проповѣдва сжщитѣ дребнобуржуазни възгледи и издига „общото дѣло“ въ „диалектика на история“, проповѣдва „класовото сътрудничане“ като „фактъ и факторъ въ живота“. Сжщото правѣха и неговитѣ приятели, като Бръсековъ, Джидровъ, Пастуховъ и др. Не искамъ да говоря за лицемѣрието на такива, като г. Н. Габровски, които отдавна сж окачили социализма на клечка, който употрѣбяватъ само за реклама, и, освѣнъ отъ изборитѣ, отъ никаква социалистическа дѣятелность не се интересуватъ.

Но що тъй далече да отиваме. Да земемъ „конгреса имъ“. Въ него много ясно самитѣ общодѣлци изтъкнаха своето отстжпничество отъ принципитѣ и тактиката на партията, отъ конгреснитѣ ѝ рѣшения и директиви. Ще си спомнятъ читателитѣ, съ какво „краснорѣчие“ общодѣлцитѣ сж оправдавали прѣдъ „учредителния конгресъ“ „общото дѣло“ съ буржуазията, което извършиха „шефоветѣ“ имъ Сакжзовъ и Габровски съ подписването общия „революционенъ“ *протестъ* до княза противъ суспендирането закона за чиновницитѣ, и то тъкмо тогава, когато неговитѣ приятели се разпжваха да увѣряватъ ахмацитѣ, че не вършили никакви отстжпничества. Сетнѣ, ще си спомнятъ читателитѣ и това, какъ общодѣлцитѣ въ „конгреса“ сж употрѣбили всички срѣдства, за да прокаратъ резолюция, които оставатъ на „генералния щабъ“, т. е. на „Ц. Комитетъ“ широкъ изходъ за прилагание толкова прѣпоржчваната отъ „шефа“ имъ Сакжзовъ „тактика“ на тайнитѣ, не само за враговетѣ, но *и за привърженцитѣ на „партията“*, дѣйствия и планове. Това толкова бѣше ясно въ „учредителния конгресъ“, че възмутило дори нѣкои „другари“, разглезени „ученици“, деморализирани отъ Сакжзовци, надъхани съ грандоманията, че тѣ сж „сольта“ не само на „партията“, а и на цѣлото „социално развитие“ въ България, а нѣкои отъ тѣхъ дори казали на «учителитѣ» си, че тѣ обръщали социализма „съ главата на долу“. Но ако и подиръ това изпжденитѣ отъ партията общодѣлци рѣшили въ „учредителния конгресъ“ нищо ново да не „учреждаватъ“, т. е. нищо да не „измѣняватъ“, а просто да се нарѣкатъ, че тѣ сж „работническа социалъ демократическа партия“, да се скриятъ подъ знамето на „революционния социализмъ“, обяснява се съ рѣшението имъ да продължаватъ оная мискинска игра съ работническата социалъ-демократическа партия, която тѣ играяха до изхвърлянието имъ отъ редоветѣ ѝ, да заблуждаватъ българскитѣ работници, да внасятъ смутъ и да бъркатъ на ръста на партията. Че това е така можемъ да се увѣримъ и отъ изповѣдьта, която прави въ „О. Д.“, кн. 19, слѣдъ „конгреса“, И. К. — единъ отъ общодѣлцитѣ, извѣстниятъ „прожектйоръ“ за общодѣлски „партийни“ вѣстници. Слѣдъ като повтаря общодѣлскитѣ глупости по „социалното развитие“ и за „окончателния успѣхъ на социализма“, този господинъ продължава така:

„*При едни нормални условия сигурно нѣмаше нужда да се напира на тѣзи обществени аксиоми. Днесъ*, обаче, *когато всичко важеще до сега въ партията се поставя като въпросно*, нужно е по възможность по-ясно да бждатъ изтъкнати тѣзи основни камъни на нашата програма и тактика. *Нужно е даже, за да се избѣгне всѣко забъркване, да не се прѣдлага и нищо ново, да не се измѣня нищо*. Това едно и друго, за-

щото подобни прѣдложения би трѣбвало прѣдварително да бждатъ добрѣ обсждени въ печата, бѣ причина, щото *за тактиката,* **която сигурно подлежи на реформиране,** *да не се иска никаква промѣна*".

Обърнете сега внимание на цѣлата тази цитирана изповѣдь, и особено на подчертанитѣ отъ мене редове. Както виждаме, общодѣлцитѣ и въ момента, когато увѣряватъ, че тѣ били „вѣрни на партийнитѣ начала", си оставатъ общодѣлци, нищо общо нѣмащи съ началата на партията и произтекающата отъ тѣхъ нейна тактика. Тѣ сега сами изповѣдватъ това, което отричаха, пакъ и сега, изобличени, сж готови да го отричатъ. Отъ подчертанитѣ редове е ясно, че цѣльта на общодѣлцитѣ е била да „реформиратъ" тактиката на партията. А подъ „реформиране" на тактиката тѣ разбираха и разбиратъ приемането на оная „нова тактика", която прѣпоржчваше „шефътъ" имъ Сакжзовъ на „българскитѣ социалисти", *общодѣлската*, правяне на компромиси, „сътрудничане" съ „производещитѣ слоеве", подписване заедно съ тѣхъ „революционни актове", отъ рода на „протеста" до княза и, изобщо, тактиката на примирение класовитѣ противорѣчия, на замазване и затжпяване класовата борба и на нейното изхвърляние, като главно срѣдство за повдигание класовото съзнание на пролетариата. Друго „реформиране" тактаката на работническата социалъ-демократическа партия затж е невъзможно. Обаче партията въ грамадното си болшинство, даже и въ лицето на мнозина отъ ония, които се солидаризираха съ башибозуклука на бившитѣ членове на Ц. Комитетъ, Дабевъ и Сакжзовъ, и поради това сега сж вънъ отъ партията, не искаше да чува за подобно „реформирачие" на тактиката, защото то именно и съставлява измѣна къмъ основнитѣ партийни начала и къмъ интереситѣ на пролетариата. „Реформирането", което искаха общодѣлцитѣ, произтича отъ гледище, нищо общо нѣмаще съ социалистическитѣ начала, които лежатъ въ основата на работническата социалъ-демократическа партия. Въ сжщность общодѣлцитѣ искаха „реформиране" на основнитѣ партийни начала и да се замѣстятъ съ „нови", съ буржуазнитѣ общодѣлски „начала", противъ което грамадното болшинство възстана, и за което то изхвърли изъ редоветѣ си проповѣдницитѣ имъ. Отъ цитираното то сега е ясно. Отъ сжщото виждаме, че общодѣлцитѣ при „нормални условия" не считатъ за нужно „да се напира" на партийнитѣ начала. Какво искатъ да кажатъ тѣ? Очевидно е, че за тѣхъ изключването имъ изъ партията, което постигнаха съ своето поведение въ нея, и нуждата имъ да скриватъ, за извѣстно време, истинския си образъ, сж не „нормални условия", и затова тѣ, пакъ за извѣстно време, сж принудени, макаръ и лицемѣрно, „да напиратъ", т. е. да приказватъ за „партийни начала", за „социализмъ", за „класосъзнателенъ пролетариатъ", за „борбата на пролетариата" и т. н. Съ други думи, прѣдъ видъ на не „нормалнитѣ условия", които прѣживяватъ общодѣлцитѣ, тѣ сж принудени днесъ да си турятъ социалистическа маска и, „*за да се избѣгне всѣко забъркване*", тѣ *даже* за „нужно" считатъ „*да не се прѣдлага и нищо ново, да не сж измѣня нищо*". Ясно е, значи, че при „нормални условия" за тѣхъ, т. е. ако би успѣли да излъжатъ партията и несъзнателнитѣ работници да тръгнатъ подирѣ имъ, тогава общодѣлцитѣ ще „измѣнатъ" всичко, ще излѣзатъ съ сжщинския си безобразенъ общодѣлски буржуазенъ образъ.

ще заръжатъ да приказватъ за „партийни начала“, за „социализмъ“ и за „класова борба“, открито пакъ ще се опълчатъ противъ цѣлата дѣятелность, която характеризира една работническа социалъ-демократическа партия, която обявиха за „тропание на едно мѣсто“ и за „дрънкание едно и сѫщо“; тогава тѣ открито ще се „реформиратъ“ въ широка общодѣлска буржуазна партия, която на гърба на несъзнателното работничество и „работния народъ“ ще прави пазарлѫци съ буржуазията за щастието на „шефоветѣ“ ѝ и подъ байрака на буржуазното „социално развитие на страната“ ще приспива съзнанието на пролетариата. „Днесъ, обаче“, тѣ рѣшили, „додѣто минатъ моста“, да скриватъ сѫщинския си образъ, да не прѣдлагатъ „нищо ново“, да не измѣнятъ „нищо“, да се явяватъ подъ маската на социализма, на „работническа социалъ-демократическа партия“, подъ булото на приятели на работницитѣ, на пролетариата. Но въ такъвъ случай, не е ли ясно като бѣлъ день, че поведението на общодѣлцитѣ по нищо не се отличава отъ онова на рускитѣ полицейски агенти отъ рода на Зубатовци? Не е ли ясно, че тѣ, подобно на рускитѣ Зубатовци, си турили за цѣль да заблуждаватъ работницитѣ и съчувственицитѣ на партията, да ѝ прѣчатъ, да шиканиратъ и нея и работническо движение? И съ какво право, на какво основание тѣ присвояватъ името на работническата социалъ-демократическа партия, въ която тѣ съставляваха нищожно малцинство, основнитѣ възгледи и тактика на която тѣ не сподѣляха и не сподѣлятъ и днесъ и болшинството на която ги осѫди и изхвърли изъ редоветѣ си? Ясно е, че съ нищо друго не може да се обясни тѣхното поведение, освѣнъ съ желанието имъ да прикриятъ миналото си поведение въ партията, замъкването на 2000 лева отъ партийната каса и стремлението имъ подъ булото на «работническа социалъ-демократическа партия» да си създадатъ общодѣлска партия, отъ името на която да продаватъ на буржуазията интереситѣ на работническата класа за удовлетворение на личнитѣ буржуазни домогвания на разни „шефове“ и „шефчета“. Затова общодѣлцитѣ въ своя „учредителенъ конгресъ“ не „учредиха“ „нищо ново“, а рѣшиха просто да присвоятъ едно чуждо име, името на една чужда за тѣхъ партия. Честномислящи хора това никога не би направили.

Слѣдъ горѣказаното не е мѫчно да се види, отъ какво свойство е всичко онова, що общодѣлцитѣ пишатъ въ своя вѣстникъ „Работническа борба“, нарѣченъ „органъ на работническата социалъ-демократическа партия“. Общодѣлската «Работническа борба» справедливо я кръстиха „еснафска борба“. Защото тя по съдържанието на писаното въ нея се явява наистина изразитель на понятията на еснафлии по положение и по умъ. Въ всѣки случай, в. «Работническа борба» нѣма абсолютно нищо общо съ оная работническа, пролетарска класова борба, изразитель на която се явява работническата социалъ-демократическа партия. И наистина, вижте, какво разбиратъ подъ думата «работническа борба»; тя не е *класовата пролетарска борба*, като самостоятелна обществена сила, като самостоятеленъ исторически факторъ, а една *обща борба* на пролетарии, на занаятчии и земледѣлци, «борба на българския работенъ народъ», на «трудящия се българинъ» «противъ днешния общественъ редъ» (брой 1, стр. 1 и 2). Споредъ общодѣлцитѣ „работникъ“ е всѣки „трудящи се българинъ“ или, както тѣ казватъ, всѣки „рицарь на труда“. Това е онова сѫщо понятие

за категорията „работникъ“, което даде г. А. Коновъ, още въ Габровския партиенъ конгресъ и което произведе у всички делегати на тоя конгресъ общъ смѣхъ. Но такова разбиране на думата «работникъ» е именно «еснафско» разбиране. Споредъ него „работници“ сѫ всички: и майсторътъ, който експлоатира чирака и калфата, и фабрикантинътъ, който самъ рѫководи своята фабрика и командува работницитѣ, и селскиятъ буржуа, който е въ сѫщото време и стопанинъ и взима участие въ земледѣлието, и т. н. И, както е извѣстно, всички тѣзи „работници“, когато имъ заговоришъ за положението на работническата класа, отговарятъ ти, че и тѣ биле «работници». Така че, „работническата борба“ на общодѣлцитѣ е „борбата“ на сѫщитѣ Сакъзови «производещи слоеве» въ името на «общо дѣло». Разликата тука е само тази, че „производещитѣ слоеве“ сега се наричатъ „български работенъ народъ“, «трудящи се българинъ», „рицари на труда“, „работници“ и че въ „производещитѣ слоеве“ не се спомѣнува търгонско-индустриалния слой. Но това вече е отъ „тънка политика“ на общодѣлцитѣ; то се разбира, че въ понятието „работния народъ“ може да влѣзе който щете, и самъ дяволътъ дори.

Казаното не бърка, разбира се, на общодѣлцитѣ да спомѣнуватъ тукътамѣ думата „класова борба“. Такова нѣщо срѣщаме въ бр. 2, въ първата уводна статия: «Гласътъ на работническа България». Обаче и тука думата не е за *класовата пролетарска борба*, като самостоятеленъ исторически факторъ, а за „класовата борба на работничеството“. И като за пояснение на тази „класова борба“ тѣ прибавятъ веднага: «*Борбата на работния народъ* за собствената му доброчестина довежда и потиква социалното развитие на страната». Очевидно е, че тука имаме работа съ единъ *общодѣлски езикъ*, който изразява наистина общодѣлскитѣ буржуазни възгледи, но който нѣма нищо общо съ социалистическата концепция, съ езика на пролетарския социализмъ. На общодѣлски езикъ — «класова борба на работничеството» значи „класова борба на работния народъ“ и «работничество“ значи „работенъ народъ“, т. е. „производещитѣ слоеве“. Читателитѣ ни разбиратъ, че «класовата борба на работния народъ» е една колосална общодѣлска глупость, или общодѣлска колосална шарлатания, ако не е глупость. «Работниятъ народъ» се състои отъ разни «производещи слоеве» съ различни класови, или на общодѣлски езикъ, „слоеви“ интереси. До колкото тѣ се борятъ, всѣки отъ тѣхъ води своя класова борба противъ другитѣ „производещи слоеве“ и всички противъ работническата класа и въ името на своитѣ материални интереси. И когато общодѣлцитѣ ви говорятъ за «класовата борба на работния народъ» или на „работничеството“, то тѣ говорятъ не само колосални глупости, но съ туй тѣ прѣскатъ безобразни прѣдставления за класовата борба на пролетарията и по такъвъ начинъ внасятъ неизъобразима бърканица въ главитѣ на нашитѣ пролетарии. Не ми е цѣльта тука да правя подробна критика на всичко, що е писано до сега въ органа на общодѣлцитѣ. До сега сѫ излѣзли 14 броя отъ него и всички статии, въ които се говори за «работническа борба», сѫ написани все въ сѫщия духъ, та затова и нѣма да се спирамъ по-вече на тѣхъ. Обаче, отъ казаното е ясно, че «Работническа борба» е дѣйствително общодѣлска «еснафска борба», и тя до толкова може да се нарѣче «органъ на работническата социалъ-демократическа партия“, до колкото и в. «Дневникъ» или «Софийски Вѣдомости».

Въ „еснафската борба“ пишатъ и горѣспомѣнатитѣ деморализирани хлапетии и «генералниятъ щабъ». Вънъ отъ голѣмитѣ нелѣпости, съ които той се пълни, въ неговитѣ колони царствува едно невъобразимо смѣшение на езицитѣ, една невъобразима глачавщина, и на всѣка страница, на всѣки редъ срѣщате противорѣчия. Нѣмамъ възможность сега да се спирамъ на тѣхъ. Искамъ само да обърна вниманието на читателитѣ върху политическитѣ статии, които се помѣстиха въ до сега излѣзлитѣ 14 броя на „еснафската борба“ и особенно на ония, които носятъ подписитѣ на хората отъ «генералния щабъ» на чудовната общодѣлска „партия“. Забѣлѣжителното въ тия статии е липсата на социалистически обяснителенъ критически критерии при разглеждането на политическитѣ събития въ страната. Тѣ абсолютно по нищо не се отличаватъ въ съдържанието си отъ статиитѣ по сжщитѣ събития въ вѣстницитѣ на буржуазнитѣ партии. Тѣ даже сж жалко подражание на послѣднитѣ и жалко прѣдъвкване на тѣхнитѣ фрази. Вземете статиитѣ, които носятъ подписитѣ на хората отъ «генералния щабъ»: на Я. С. — «Македония и България», на К. П. — «Новата политика» и „Днешния режимъ“ и на Н. Габровски — „Какво ни очаква“. Нѣма нужда да говоримъ за чутовната статия на г. Сакжзовъ, помѣстена въ бр. 1 и която прѣдизвикала такова голѣмо недоволство между софийското „организирано работничество“, щото насмалко да стане причина за бой въ «организацията» имъ. Но, изобщо, въ всички тѣзи статии се прокарва единъ и сжщи възгледъ, вече извѣстенъ намъ и отъ „дълбокитѣ обяснения“ на „българската дѣйствителность“ на г. Сакжзова, а именно, че днешниятъ режимъ е «хунски» и че той тъй сжщо „случайно“ се явилъ, както порѣди „черкезкиятъ“. Подобни «обяснения» на «българската дѣйсвителность» въ сжщность нищо не обясняватъ и особенно на „работничеството“, освѣнъ това, че нашитѣ общодѣлци, не способни да обяснятъ свръзката между «случайнитѣ» режими и „българската дѣйствителность“, употрѣбяватъ сжщитѣ срѣдства за борба съ «реакцията», които употрѣбяватъ всички буржуазни демагози. Такъвъ начинъ на борба и такова «обяснение» на „българската дѣйствителность“ по никой начинъ, разбира се, и нито на косъмъ не е въ състояние да подигне «класовото съзнание на работния народъ», безъ да говоримъ за подигание на класовото съзнание на пролетарията. Нѣма съмнѣние, че не бихме се занимавали съ всички глупости, които дращатъ общодѣлцитѣ, ако не ги дращиха отъ името на „работническа България“ и отъ името на работническата социалъ-демократическа партия, ако своитѣ глупости не даваха за «дълбоко поучение» на пролетарията, т. е. ако тѣ не замъгляваха неговото съзнание. Нека при това читателитѣ не се лъжатъ отъ заканванията на г. Н. Хр. Габровси да смъква маскитѣ отъ коализиранитѣ днесъ буржуазни фракции, както и отъ заявленията на общодѣлцитѣ, че тѣ щѣли да дѣйствуватъ самостоятелно отъ коалицията въ прѣдстоящитѣ избори и отъ осжжданията имъ на младодемократитѣ, защото сж влѣзли въ тази коалиция. Всички тѣзи заявления и осжждания сж шашарми на безхарактерници. Спомнѣте си само, какво проповѣдва „шефътъ“ имъ Сакжзовъ въ брошурата „Тревога за призрака“ относително „тайнитѣ, скрититѣ и за привърженцитѣ на партията планове и дѣйствия на генералния щабъ“; спомнѣте си и това, че г. Габровски винаги до сега не е прѣнебрѣгвалъ никакви тайнички коалиции въ изборитѣ съ привърженицитѣ на всички „котерии“; спомнѣте си и

това, че г. К. Пастуховъ до сега въ Вратца въ врѣме на избори се е криялъ задъ едно „Образователно дружество"; спомнѣте си, най-сетнѣ, тайнитѣ „за привърженцитѣ на партията" компромиси, които сѫ правили попрѣди казанлѫшкитѣ общодѣлци на чело съ Бозвелиева и Дабева и проповѣдитѣ на послѣдния за „процесъ-тактика" — и ще разберете, какво се крие задъ тѣзи заявления и осѫждания на буржуазнитѣ коалиции, компромиси и съглашения. А пъкъ извѣстно е, че г. г. Сакѫзовъ, Габровски, Бозвелиевъ, К. Пастуховъ и Дабевъ сѫ членове отъ „генералния щабъ" на „партията" имъ. Този „генераленъ щабъ" сигурно „тайничко, скрито отъ привърженцитѣ на партията" ще приложатъ своя планъ въ прѣдстоящитѣ избори. Бръщолевенията имъ въ „Еснафска борба" нито сѫ съгласни съ интимнитѣ общодѣлски буржуазни възгледи на хората отъ «генералния щабъ на партията», нито съ интимнитѣ имъ желания и стремежи; тѣ сѫ бръщолевения, които иматъ за цѣль да скриятъ отъ „привърженцитѣ на партията" плановетѣ му въ прѣдстоящата борба за депутатски мандати. За сега толкова по тоя въпросъ; другъ пѫть ще можемъ да кажемъ повече. Напомнювамъ само на съзнателнитѣ български работници и на тѣхнитѣ истински приятели, че общодѣлцитѣ, скрити задъ името на работническата соц.-демократическа партия, играятъ много низка игра съ работническата класа за личния интересъ на такива буржуазни кариеристи, като Сакѫзовци, Дабевци, Джидровци, Пастуховци и подобнитѣ имъ. Нека, прочее, безпощадно смъкваме маската на тѣзи демагози и ги показваме въ истинския имъ образъ прѣдъ работническата класа. Съ това ние ще ѝ принесемъ една отъ най-голѣмитѣ ѝ услуги.

Насвършекъ още нѣколко бѣлѣжки. Подиръ всичко горѣказано, можемъ да си прѣдставимъ, каква гламавщина се съдържа въ слѣднитѣ думи на габровскитѣ общодѣлци около книжарската и печатарската фирма Лунговъ, Негенцовъ и С ie. Въ послѣдната книга на тѣхното „Право Дѣло", като говорятъ за „двата социалъ-демократически конгреса", казватъ:

„За насъ, обаче тази раздвоеность е изкуствена. Еднаквитѣ цѣли, еднаквитѣ стрѣмления и ламтежи ще докаратъ и единство въ редоветѣ на партията. И колкото по-рано стане това, толкова по-добрѣ ще е за успѣхитѣ на Социалъ-Демокрацията, които сѫщевременно сѫ успѣхи на прогреса и цивилизацията".

Подиръ всичко онова, що стана въ партията, подиръ толкова написано по разногласията, подиръ всичко това, което и тука изтъкваме и което за единъ социалъ-демократъ трѣбва да е ясно, габровскитѣ общодѣлци пакъ ви казватъ, че тази „раздвоеность е изкуствена", че имало „еднакви цѣли, еднакви стрѣмления и ламтежи"! Ако това не е глямавщина, тогава трѣбва да му дадемъ друго по-лошо название. Азъ нѣма да го произнасямъ; нека читателитѣ сами рѣшатъ, какво име заслужаватъ тѣ. Но ще кажа, че габровскитѣ общодѣлци си правятъ сладки илюзии за „единството на партията". Между работническата социалъ-демократическа партия и общодѣлцитѣ не може да има нищо общо и не ще има, додѣто тя си остава вѣрна сама на себе си. Отношенията на работническата социалъ-демократическа партия къмъ общодѣлцитѣ, каквито и да сѫ прѣдставлиятъ тѣ, подъ каквато маска и да се явяватъ, не могатъ да бѫдатъ други, освѣнъ каквито сѫ къмъ всѣка отъ буржуазнитѣ партии. Не, къмъ тѣхъ тя дори трѣбва да бѫде още по-рѣзка, поне до тогава, додѣто не си свематъ маската, която си туриха. Тъй, г-да габровски общодѣлци! Запомнѣте това добрѣ!

Senex.

Октомврий 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

НА

умствения и обществения животъ

№. 10.

ПЛОВДИВЪ

Дружествена Печатница „Трудъ“

1903.

налата и по-миналитѣ години да ни се издъл-
жатъ. Така сѫщо канимъ и тазгодишнитѣ настоя-
тели и абонати на списанието да побързатъ съ
внасяние на останалата часть отъ абонаментитѣ.

АДМИНИСТРАЦИЯТА.

Въ отговоръ на многото писма, съ които ни запитватъ, кои годишнини отъ списанието има въ редакцията и на какви цѣни се отстѫпватъ, съобщаваме:

I	годишнина	се дава за . . .	10	лева
II	„	„ „ . . .	10	„
III	„	изчерпана		
IV	„	„		
V	„	се дава за . . .	8	„
VI	„	„ „ . . .	8	„

Съдържание:

[1]) Въ текста по погрѣшка е напечатано „отъ Горки".

Побѣдата на правителството.

Всеобщото избирателно право, казватъ, е основата на правилния конституционенъ животъ, единствения източникъ на едно истинско демократическо управление. -- Неприкосновеностьта на личностьта и жилището, свободата на асоциациитѣ, парламентарното управление чрѣзъ отговорни министри, — и въобще всички конституционни гаранции произтичали отъ това основно право, отъ тоя жизненъ за демократизма първоизточникъ. — На много мѣста, въ много конституционни страни това е една изтъркана истина. Тамъ избирателното право е най-мощното срѣдство на демократизма и смъртното оржжие за реакцията. Това се разбира много добрѣ на западъ, това се разбира много добрѣ и отъ ония наши политически партии, монархическитѣ аспирации на които съставляватъ основния и съзнателенъ мотивъ на тѣхнитѣ политически тенденции.

Едва ли ще се намѣри у насъ партия, която по-добрѣ да сфаща значението на всеобщото избирателно право отъ партията на днешното правителство. За едно правителство дошло на власть отгорѣ, само по благоволението на държавния глава, нѣма нѣщо по-пакостно и по-опасно отъ всеобщата и равноправна избирателна бюлетина. Необходимостьта да има „народното“ довѣрие — втория факторъ, както се изразяватъ буржуазнитѣ конституционалисти, — е една много печална за тѣхъ необходимость, къмъ която тѣ винаги иматъ единъ инстинктивенъ страхъ, къмъ която тѣ пристжпатъ винаги съ беззаконието, насилието и терора, даже и тогава, когато може би то е ненужно. Други срѣдства за борба тѣ асля нѣматъ, защото тѣ сж тъй чужди на масата, че винаги се боятъ отъ нея, защото тѣ никога нѣматъ смѣлостьта да

се надѣватъ, че ще дойдатъ отъ една камара, която е плодъ на свободни избори, произведени безъ полицейско и административно давление. Имено тия срѣдства бѣха пуснати въ ходъ отъ днешното правителство, за да осигури резултатитѣ на изборитѣ отъ всѣка случайность. Но за това трѣбваше да се създаде една подходяща, прѣдварителна атмосфера.

Първата крачка на министерството, което пое на 5 май властьта отъ княжескитѣ ржцѣ, бѣ да раздуха македонския въпросъ до степеньта на единъ остъръ конфликтъ между България и Турция, който всѣка минута можеше да избухне въ една убийствена война. — Подаването остри прѣдизвикателни ноти, мобилизирането на армията, поржчването на военни припаси за нѣколко десятки мильона, всичко това бѣ необходимо по много причини. Трѣбваше прѣди всичко да се даде една вънкашна цѣлесъобразность на новото министерство; трѣбваше да се създаде една държавна опасность, за да се има нужда отъ спаситель, за да се оправдаятъ безбройнитѣ доставки дадени безконтролно на разнитѣ прѣдприемачи-партизани, за да се подготви почвата за по-нататъшнитѣ беззакония. Прѣдъ мисъльта, че днесъ-утрѣ ще има война съ Турция, че рѣшението на въпроса „война или миръ“ се намира всецѣло въ ржцѣтѣ на правителството, — нито на единъ благоусмотрителенъ български буржуа нѣма да дойде на умъ да мисли за антипарламентарния или реакционенъ характеръ на министерството, а още по-малко за неговитѣ замисли спрямо свободата на прѣдстоящитѣ избори.

Държавната външна опасность е най-сгодното срѣдство за отвличането на общественото внимание отъ вжтрѣшнитѣ дѣла на страната, — срѣдство, съ което еднакво сж си служили както великитѣ прѣдставители на реакцията като Бисмарка, така и нищожнитѣ за историята пигмеи като Стамболова и Петкова. Тя е, споредъ думитѣ на Хюго, оная блудница, върху лицето на която държавнитѣ прѣстжпници обикновено фърлятъ кальта на своитѣ прѣстжпления. И ето новото министерство, което на 5 май изпъкна на политическата сцена като Deus ex Machina, трѣбваше да роди една блудница, една държавна опасность, която да отвлече вниманието на общественото мнѣние и да поеме позора на най-голѣмото блудство, което министерството извърши чрѣзъ суспендирането

закона за чиновницитѣ. Колкото и да се напъватъ нѣкои прѣдставители на жълтата преса да намѣратъ основания въ чл. 47 на конституцията за да оправдаятъ беззаконието на правителството, тѣхнитѣ, макаръ и платени трудове, ще останатъ напразно; защото смисълътъ на чл. 47, за тѣхно нещастие, е изрична и тя недопуща суспендирането или издаването на закони, даже и при наличностьта на една държавна опасность, щомъ нѣма спънки за свикването на Народното Събрание.

Но, — не министерството Р. Петровъ—Петковъ можеше да държи смѣтка за изричната смисъль на чл. 47 отъ конституцията. Прѣдъ него стоеше една трудна задача, единъ гордиевъ вжзелъ, който трѣбваше да се разсѣче,— това бѣ задачата да се взематъ изборитѣ, да се изкове едно послушно болшинство въ камарата, което да оформи, да легализира положението на правителството, а така сжщо да санкционира неговитѣ беззакония. А да се взематъ изборитѣ безъ административната и полицейска машинария — това бѣ немислимо, защото само тя е, която може да даде сила на едно дворцово правителство. Прочее, законътъ за чиновницитѣ, който правеше послѣднитѣ до извѣстна степень независими отъ министерския произволъ, задушаваше правителството и той трѣбваше да се прѣмахне.

Съ суспендирането закона за чиновницитѣ, правителството стжпи на здрава почва, то можеше спокойно да гледа на своето бждаще, защото това бждаще бѣ обезпечено. А обезпечено то биде само слѣдъ обновяването персонала не само въ министерството на полицията, но и въ всички останали учреждения, заедно съ сждилищата.

Само слѣдъ тия първи но сигурни крачки на днешното правителство то можеше да открие избирателната борба. Но какъ, вий мислите? Сь публични рѣчи, манифести, съ агитацията въ името на нѣкои програмни принципи ли? Не, партията на Петкова и Петрова не разполага съ принципи, които могатъ да бждатъ достояние на българския избиратель, които могатъ да бждатъ пустнати въ циркулацията на една избирателна борба. Тя има съвсѣмъ други срѣдства, съвсѣмъ други пофати.

Заплашванията съ репресалии, разтурянето на кметства, организирането на шайки и скандали, — ето орждията, чрѣзъ

които стамболовщината можеше сполучливо да въздѣйствува върху избирателитѣ. Да, че изборитѣ на 19 октомврий станаха при насилия и терорь, това не подлежи на никакво съмнѣние. Скандалитѣ въ Търново, Стара-Загора, буйствата на шайкитѣ въ Плѣвенъ, Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Пещера, Кюстендилъ, Ямболъ и пр. сѫ достатъчни за да опорочатъ изборитѣ въ цѣла България.

За да се сплашатъ избирателитѣ, за да се повлияе на тѣхния вотъ въ една или друга посока, не е необходимо да има навсѣкждѣ скандали, не е необходимо, щото въ всѣка избирателна секция да има кървави глави и прѣбити ребра. При сѫществующето разположение на общественитѣ сили у насъ, при сѫществующитѣ телеграфо - пощенски и печатни срѣдства за сношения у насъ достатъчни сѫ само два-три крупни скандала въ страната, за да се създаде подходящата атмосфера за успѣха на правителственитѣ кандидатури.

Наистина, всичко това не говори много за доблестьта на българския избиратель, всичко това не говори въ полза на неговото политическо съзнание; но, защо да криемъ истината, всичко това говори, че напосрѣдственитѣ интереси на българскитѣ избиратели въ тѣхната маса, не сѫ такива които да ги подтикватъ на една активна, рѣшителна борба за запазване нѣкакви си конституционни гаранции, че повечето отъ тѣхъ не виждатъ и не чувствуватъ смисъльта и великото значение на избирателната бюлетина въ своитѣ ржцѣ, защото не виждатъ пжтя, по който тая бюлетина може да подобри безнадежно разклатеното имъ положение като дребни собственици, занаятчии или земледѣлци.

А по-голѣмата часть отъ нашитѣ избиратели, тѣхната маса, се състои именно отъ разорени земледѣлци, отъ изпаднали занаятчии и дребни собственици. И ето, тая избирателна маса, която отъ дълги години прѣкарва една неотстранима економическа агония, и която въ цѣлъ редъ избори е изпитвала фалшивата сила на разнитѣ партизански обѣщания, безъ да осѣти нѣкоя реална полза, е дошла до такова инертно състояние, отъ което може да я извади само заплашването на околийския началникъ, кмета, министра, или подкупа на партизанствующия буржуа.

Ако вий се опитате на тоя агонизирующъ дребенъ буржуа да агитирате за значението на политическитѣ правдини, за необходимостьта отъ конституционно управление, за необходимостьта отъ борба противъ цѣлата съвремена наредба, той ще ви отговори съ слѣдния логически изводъ на своя политически опитъ: „абе, брате, прѣди години гласувахъ за народняци, по-сетнѣ за либерали, миналата година за демократи и цанковисти, — ето вече 25 години какъ гласуваме ту за тая, ту за оная партия, но нищо добро не видѣхме, — сега пъкъ ще гласуваме за оная партия, която даде нѣщо да пийнемъ, другъ хаиръ отъ бюлетината не виждаме". И ето, тъзи е тя масата на „производителнитѣ съсловия", на която е достатъчно да разтълкувашъ по-внушително, какво ще рѣче организираната полицейска и административна сила на правителството или да я заплашишъ, дори отдалечъ, за да я накарашъ да гласува за което искашъ правителство, за която и да било партия на власть.

Да, изборитѣ на 19 Октомврий станаха съ насилия, и отъ гледището на политическия моралъ тѣ сѫ опорочени.

Но едва ли би могълъ нѣкой да гарантира, че сѫщото това правителство нѣмаше да има болшинство въ новата камара, безъ да бѣше прибѣгвало до тоя чисто стамболовски терorъ. Може смѣло да се каже, — защото нашето политическо минало твърди това, — че всѣко друго правителство на власть, което се ползува съ полицейската и административна машина за избирателни цѣли, би успѣло да организира свое болшинство въ Камарата, която се избира подъ негово рѫководство.

Насилията и терорътъ, това бѣха едно неизбѣжно послѣдствие на оня страхъ и недовѣрие, съ които стамболиститѣ се отнасяха сами къмъ своето собствено положение. И ако всѣко едно правителство може да има народното довѣрие, щомъ то бѫде на власть, ако то всѣкога може да изкара изъ избирателнитѣ урни свое мнозинство въ камарата, — обстоятелство, което може да се обясни само съ прѣобладающата въ избирателитѣ дребно-буржуазна маса — това показва, че конституционното управление у насъ е фективно, че подъ булото на котерийно-партизанското, или дворцово-монархическо управление, реакцията у насъ не е прѣставала да господствува. Това показва, че всеобщото избирателно право, като

провъзгласено само право въ писаната конституция, е недостатъчно, за да бѫде източникъ на демократическо управление, и че за да бѫде то такова, изисква се да бѫде то носено като девизъ, като бойно орѫжие отъ една въздигающа се обществена класа, която очевидно не може да бѫде дребната буржуазия, не може да бѫде селското производително, нито пъкъ градското дребно занаятчийско съсловие. Тъзи класа може да бѫде само класата на наемния пролетариятъ.

И до когато тази класа не се издигне въ една обществена сила, дворцово-монархическото управление, подъ етикета на конституционализма, ще продължава безпрѣпятствено да царува.

Н. Х.

Пѣсеньта на морето.

Отъ Максимъ Горки.

Черно-мастилни облаци бѣсно се гонятъ единъ другъ по небето. Понѣкога надзърне слънцето прѣзъ тѣхъ, огледа се въ морето, мерне се надъ земята и пакъ изчезне. А вѣтърътъ отъ време на време си мѣни инотацията.

Вълнитѣ гордо вирнали, като змия, глава съскатъ и съ бѣлитѣ си хребети се биятъ о скалитѣ на брѣгътъ, — съ вѣтъра спорятъ.

А тозъ чуденъ музикантинъ — вѣтърътъ — що съ милиони вѣкове свири на свойта милионоструна цигулка, тънкиятъ дискантъ мигомъ смѣнява съ гръмливъ басъ, и тихата милодия, която напомнюва бръмчението на комаря, се заглушва съ мощни акорди.

Морето, отъ своя страна, бѣсно разсвирепено и то не прѣстава да изхвърля водни скали на брѣгътъ. А попадне ли нѣщо въ неговитѣ води, то съ злобенъ ядъ го хваща и изхвърля като нѣщо не потрѣбно на брѣгътъ.

Ето че нейдѣ изъ дълбочинитѣ на ширний просторъ вѣтърътъ на октави захваща хармоническа гама и я завършва съ адско съскание, съ диво демонско кискание. А морето синьо, буйно съ нови сили подима напрѣдъ.

Два страшни демона спорятъ!

Ето че вѣтърътъ затихва — тихо — и пакъ страшенъ ревъ, като отъ пощъркнели бикове, като военни крѣсъци на диви племена . . обхваща цѣлия просторъ и ниско къмъ морето той се спуща.

Вълнитѣ шумятъ, реватъ, жедно поглъщатъ неговия ревъ и съ диво клокотение се повдигатъ къмъ небето, дѣто сж увиснали черни, мрачни облаци. Ето слънцето прозира прѣзъ тѣхъ и ясно блѣснатъ съ златно сияние сини капчици въ въздуха и веднага отъ страшния демонски ревъ на вѣтърътъ се пръскатъ, заглъхватъ и поематъ отъ талазитѣ.

Ето ги и пѣнливитѣ талази като че ли сж се притаили въ далечината, гледатъ канаритѣ, поглеждатъ и съ дивъ ревъ се засилватъ напрѣдъ, напиратъ, увличатъ въ ненаситното си гърло всичко що имъ попадне, разкжсватъ го, хвърлятъ го напрѣдъ, обливатъ го въ пѣня и навѣки го поглъщатъ. . . .

Напрѣдъ вода, вода, вода! . . .

Тамъ на висока канара на брѣгътъ стои замисленъ, съ мрачно лице, съ огорчено чело младъ работникъ.

Той погледна небето. . . Облаци зинали неуморно се трупатъ и ставатъ още по-черни.

Ето тѣ вечъ лѣятъ потоци, които шумно се плискатъ въ пѣнливата, синьозелена водна развълнувана морска ширина! . . .

Изведнъжъ нейдѣ на далечний край на хоризонта надъ водитѣ се показа едно чудовище и озари пространството съ изумрудна свѣтлина. . .

Това бѣ златно-пурпурната луна, голѣма, кървно-червена. Тя погледна прѣзъ облацитѣ; всичко се обагри съ кадифяно-пурпуренъ цвѣтъ.

Вълнитѣ клокочеха... Ето тѣ се запѣниха, съ диво клолотене се издигатъ нагорѣ, търкалятъ се напрѣдъ, напиратъ къмъ скалитѣ, искатъ да ги разрушатъ, ала тѣхнитѣ водни нокти не могатъ да ги засѣгнатъ. Но ето че мѣсецътъ отъ края на хоризонта се замърдва, въ въздуха нѣщо трѣпва, диво затрѣщя, и завърлува вихрушката, съ шумъ и въртене събираше като бъчва водитѣ по пѫтя си къмъ скалата.

Но ето че катъ молния се спусна огнена стрѣла въ морето, за да прѣпрѣчи пѫтя на вълната... тя блѣсна и изчезна въ бездънното море, а вълната се носѣше все напрѣдъ и напрѣдъ и се блъсна о скалата.

Работникътъ трепна отъ страшния трѣсъкъ, раздаденъ отъ сблъскването. Той като че ли отъ дълбокъ сънь се събуди. Той се упѫти къмъ градътъ.

Луната показваше се отъ време на време прѣзъ облацитѣ, които подъ камшичния ударъ на силния вѣтъръ се разнишваха и ставаха все по-тънки и по-тънки.

Ходейки по скалистия брѣгъ на морето, работникътъ неволно се вслуша въ говора на водитѣ, въ клокотението на вълнитѣ, въ неясното бърборение... внезапно той се спрѣ, загледа се пакъ въ вълнитѣ; загледа се и за мигъ забрави, че още трѣбва да живѣй, за да робува и работи; цѣлъ се вдаде въ грижи и мисли. Лицето му отражаваше питание. Той като че ли питаше морето: дълго ли още ще тегли на тоя свѣтъ!

Той питаше вѣтърътъ, питаше вълнитѣ, питаше морето... и вслуша се въ неговото клокотение. А то пѣйше своята пѣсень:

„Всички пролѣни сълзи, всички горчила, всички адски мѫки, всички несполуки, всичкия черенъ робски трудъ — мойтѣ води ще ви отнесатъ,

„Всички въздишки, всички безсънни нощи, всички стѣнания въ простора широкъ ще отлѣтятъ....

„А вашитѣ сърдца, роби на трудътъ, чиято кръвь, въ бой съ враговетѣ, тукъ въ мойтѣ води е истекла, ще възкръснатъ въ вашитѣ братя.

„И доще-време, капкитѣ на кръвьта ви врѣла, коя земята е напоила, въ искри ще пламнатъ изъ тозъ мракъ животенъ, и тогасъ у вашитѣ живи братя ще пламне безумна жажда къмъ волность, просторъ!

„Всички вий съ посърнали и облпни съ студенъ подъ лица, съ клюмнали глави, елате къмъ мойтѣ брѣгове и дружно за храбрецитѣ пѣсень да запѣемъ!...

„Храбрость безумна — ей мъдрость, що възпѣватъ мойтѣ вълни!..."

Прв.: Надеждинъ.

Социализмъ и земледѣлие

Отъ *К. Кауцки*

(Продължение отъ кн. 7).

5. Самостоятелния стопанинъ.

„Кооперация, раздѣление на труда, машината, това сж великитѣ позиции, на които се основаватъ техническитѣ прѣимущества на едрото прѣдприятие въ механическото производства. . . . . Въ земледѣлието обаче тѣзи велики позиции нѣматъ никакво рѣшающе значение“ (стр. 689, 690).

Че иматъ значение, значи, не отказва и Давидъ. А че тѣ нѣматъ такова прѣобладающе значение, каквото въ механическата индустрия, това признавамъ и азъ. Но това не означава още никакво прѣвъзходство на дребното ступанство. Но, казва Давидъ, тукъ разликата отъ индустрията се състои въ това, че дребното земледѣлческо производство може сжщо да придобие тѣзи прѣимущества, когато на индустриялното дребно производство това не се удава. До нѣкждѣ и азъ признавамъ това. Само че въпроса е, до колко и до кждѣ азъ го признавамъ.

Този въпросъ е твърдѣ важенъ. Давидъ му посвѣтява сжщо голѣмо мѣсто въ книгата си, но въпрѣки това ний нѣма да го разгледаме подробно, защото това би значило да се впуснемъ въ твърдѣ голѣми подробности. Ще посочимъ само накжсо на голѣмия оптимизъмъ на Давидъ въ това отношение.

Така напримѣръ, той мисли, че:

„За образуванието на нужднитѣ за земледѣлческото производство организирани работнически групи, достатъчно е, въ повечето случаи, обикновеното сѣмейство на дребния селенинъ, състояще се отъ 4 до 6 на различно стжпало стоящи *работни глави* (стр. 95).

Въ повечето случаи — въ всички и самия Давидъ не смѣе да каже. Но за да може селското сѣмейство да бжде достатъчно и въ „повечето“ случаи, ще трѣбва Давидъ, по нѣкакъвъ магически начинъ, да прѣвърне 4-тѣхъ до 6 глави на селското сѣмейство въ 4 до 6 *„работни глави“*. Да, отдѣ сж тѣзи 6 работни глави? Ний имаме мжжътъ и жената, която е заета не само въ земледѣлието, но сжщо и въ кухнята и често и съ отглеждането и възпитанието на дѣцата, и най-подиръ дѣцата, стоящи въ „най-различни стжпала“. Съ една дума, само *единъ* пъленъ работникъ въ ступанството. Какъ ще получи той отъ тѣзи елементи 5-тѣхъ поне работници, които споредъ собственото му изявление сж необходими при натоварването на сѣното, за да стане то рационално?

Освѣнъ съ тѣзи оптимистически прибавки, Давидъ си улеснява критиката още и съ това, че ми приписва най-голѣмитѣ прѣувеличения. Така той пише на стр. 183 за моитѣ „високохвърчащи надежди за парния плугъ“ и на стр. 191 притуря къмъ това:

„Ако Либкнехтъ поставяше наравно революцирувацето влияние на парния плугъ съ това на парния тъкаченъ стапъ, за него, това бѣ обяснимо и извинимо, но днесъ, когато фактическото развитие отдавна изобличи тази фантазия въ лъжа, да подържашъ още това, е вече една *дѣтинска смѣлость*. Въ защита

на своята *фантазия за парния плугъ*, Кауцки цитира отново Перелса, само че той изпуща единъ цитатъ. За честьта на Перелсъ ний ще приведемъ и него. Колкото и да се въодушевлява Перелсъ отъ парния плугъ, все пакъ и на умъ не му идва, да прави такива *слѣпи обобщения*, както би могло да се разбере отъ *подбрания цитатъ* на Кауцки. Перелсъ изрично казва, че парния плугъ дава блѣстящитѣ резултати *само* на тѣжката английска почва, когато на срѣднотѣжкитѣ почви винаги е показвалъ само съмнителни успѣхи; отечествената песъчлива почва, гдѣто се извършва най-сѫществената работа, никога не ще стане арена на парния плугъ".

На това, нека противопоставимъ самитѣ факти.

Никога Перелсъ не е казалъ, че парния плугъ е далъ „блѣстящи резултати" *само* на тѣжката английска почва, но буквално е казалъ: парния плугъ е далъ „*тъкмо* на тѣжката английска почва своитѣ *най-блѣстящи* резултати", което е съвсѣмъ друго.

Отъ друга страна, вѣрно е, че азъ цитирахъ отъ Перелсъ само неговото изложение за прѣимуществата на парния плугъ. Но азъ продължавахъ:

„Ако въпрѣки всички тѣзи прѣимущества парний плугъ не е можалъ да се распространи въ много мѣстности, причината на това се крие въ обстоятелството, че горѣпоменатитѣ спънки въ приложението на машината къмъ земледѣлието се явяватъ по-мѫчно прѣодолими за парния плугъ, отколкото за другитѣ машини", което сетнѣ по-подробно обяснихъ.

Значи, азъ не съмъ замълчалъ условията, които прѣчатъ на всеобщото приложение на парния плугъ, само че азъ ги прѣдадохъ съ свои думи, вмѣсто съ тия на Перелсъ и то по простата причина, че азъ имахъ да излагамъ редъ прѣчки, за които Перелсъ не бѣ казалъ нищо и сетнѣ, неговитѣ ограничения бѣха отговоръ на единъ въпросъ, който азъ никакъ не изслѣдвахъ, именно, дали тогава, когато Перелсъ пишеше (1872 год.) „бѣше вече настанало времето за приложението на парния плугъ". „На този въпросъ", мислѣше тогава Перелсъ, „може привремено да се отговори съ *не*. Но отъ тогава отдавна вече се отговори съ *да*.

«Въ Германия», казвахъ азъ въ моя „Земледѣлчески въпросъ", „се употрѣбявали въ 1871 год. само 24 парни плугове. Обаче въ 1882 год. наброявали сѫ се до 836 ступанства, които употрѣбяватъ парния плугъ, а въ 1895 год. такива е имало 1696. Въ голѣмитѣ ступанства въ Саксония, парнитѣ плугове сѫ навсѣкадѣ въведени. Парния плугъ намира все по-голѣмо приложение и въ голѣмитѣ ступанства на Австрия и Унгария. Това е всичко, което азъ казахъ въ книгата си за бѫдащето на парния плугъ. И ако Давидъ говори за „*мосто подбиранис на цитати*", за дѣтската ми смѣлость, за да изтъкне моитѣ „*слѣпи обобщения*", моитѣ „*високохвърчащи фантазии за парния плугъ*", читательтъ ще съумѣе да оцѣни такава една „остра критика". Бернщайнъ изказваше, въ рецензията си за Давидовата книга, желанието, щото Давидовитѣ критици да се „рѣшатъ *най-подиръ*" на единъ такъвъ начинъ на борба, при който да настане възможность за една полезна полемика". Азъ прѣдоставямъ на Бернщайна, да намѣри подходящата дума за удивлението отъ Давидовия любимъ начинъ на „полезно полемизиране".

Давидъ употрѣбява начесто такива подправки, за да ме прѣдстави като човѣкъ, който, безъ да му мигне окото, изказва най-голѣмитѣ глупости върху земледѣлческата техника. Азъ мога да оставя всички тѣзи шеги на Давида и да мина къмъ по-нататъшното изложение, толкова по-

вече, че разликата между моето и неговото схващание на занимаващия ни въпросъ се отнася по-вече до степеньта, отколкото до начина на схващанието. Азъ признавамъ, че земледѣлческото дребно производство може да придобие извѣстни прѣимущества на едрото производство по-вече, отъ колкото това може да направи дребното индустриално производство. Отъ друга пъкъ страна, самия Давидъ не смѣе да твърди, че то може да придобие *всички* прѣимущества и, което е най-важно, тъй *напълно да ги използва*, както едрото производство.

Значи резултата, който, до сега, можа́ да се получи отъ сравнението техниката на едрото и дребното производство е тоя, че едрото производство въ земледѣлието не прѣвъзходства въ такава голѣма степень дребното, както това е въ индустрията, но при все това несъмнено е, че има извѣстно техническо прѣвъзходство. Азъ го считамъ за по-голѣмо, отъ колкото Давидъ го счита, но върху размѣра на това прѣвъзходство не се съгласяватъ и самитѣ специалисти; то се измѣнява споредъ различнитѣ условия. Върху това може да се води една безкрайна прѣпирня, безъ обаче да се достигне до нѣщо.

Но за рѣшителния ударъ, който Давидъ се готви да нанесе, за да угаси за винаги жизнената свѣтлина на цѣлото досегашно мировъзрѣние на социалъ-демократията за аграрния въпросъ, той взима оржжието си не отъ *техниката на производството*, а отъ *психологията на собственика.*

Той мисли, че техническитѣ прѣимущества на едрото производство ще бждатъ по-вече отъ отстранени, поради това, че нему му липсва голѣмото *психологическо подбуждение*, свойствено на трудящия се въ *собственото* производство. Пѣсеньта за подбудителното влияние на частната собственость — това е червената нишка, която минава по цѣлата му книга.

Още въ стр. 93 изтъква той „силния непосрѣдственъ интересъ къмъ резултата на производството, интересъ, който при критическитѣ часове и дни подбужда, стари и млади, мжже и жени, къмъ едно по-голѣмо използвание на времето, къмъ едно по голѣмо напрѣжение на силитѣ“. На стр. 94 забѣлѣзва: „При кооперативния наеменъ трудъ, единичния работникъ работи по-малко отъ изолирания собственикъ, подбуденъ отъ *собственитѣ* си интереси. Сетнѣ, при първия случай трѣбва да спадаме лицата, поставени за наглеждание, които и не пипватъ работа“.

И единъ цитатъ отъ втората часть: „Продължителностьта на времето и ширината на пространството за трудовия процесъ въ земледѣлието изключватъ едно мануфактурно раздѣление на труда сжщо тъй, както и устрояванието на една автоматична машинна система. Слѣдствието на това е съвършената *липса на единъ вжтрѣшенъ контролъ*, която липса се още по тѣжко чувствува, защото и външния контролъ върху количеството и качеството на труда, при голѣмината на работното пространство, е извънредно скжпъ и съвсѣмъ недостатъченъ. Тукъ, *всецѣлия собственъ интересъ на собственика за резултата на труда му* се явява въ много по-голѣма степень, *като необходимо прѣдварително условие за сигурностьта на една добра производителность*, отколкото при механическата индустрия. Тъзи *всецѣла психологическа заинтересуваность* става толкова по-вече условие за производствения напрѣдъкъ, колкото по-вече земледѣлието става по-интезивно и колкото то по-вече обработва облагородени култури. Отъ всичко това явна става *необходимостьта отъ единъ личенъ интересъ за продължителното поддържание и увеличение* плодородностьта на почвата“ (стр. 587).

И къмъ края: „Едрото производство е принудено да работи съ една твърдѣ мжчно контролируема тълпа на неинтересуващи се наемни роби. Селенинътъ напротивъ е свой собственъ, неуморимъ, интересуващъ се и мислящъ работникъ. Сжщностьта, метода и срѣдствата на земледѣлческото производство обу-

славятъ, щото всецѣлия личенъ интересъ на работника за годишния производственъ успѣхъ, както и за продължителното поддържание на плодородностьта, да има най голѣмото значение" (стр. 692).

Това е послѣдната дума. Да се призная, това ме разсмива. Туй, което въ началото се показваше, като най-ново откритие, като най-дълбока мѫдрость, основана на непознатитѣ до сега и за единъ Марксъ даже, основни различия между органическия и механическия производствени процеси, неочаквано се прѣобръща на старата прадѣдовска мѫдрость, че окото на господаря гои коня, че нѣма нищо по-добро отъ собствено огнище, че частната собственость дава най-силното подбуждание за работа. Тукъ всичко се прѣобръща както и въ «Фаустъ». Туй, което отначало ни се прѣдставяше, като единъ огненъ духъ, който отрича винаги, именно, марксизма, скоро се прѣобръща въ едно обикновено куче.

Сега си обясняваме, какъ Давидъ посмѣя да изкаже мисъльта, че селското сѣмейство образува най-рационалната ступанствена голѣмина при всички условия и при всѣки клонъ на земледѣлието. Би било съвършено безмислено, ако той тукъ, отъ гледна точка на производствената техника, противопоставяше една голѣмина на производството на друга, като неизмѣнно най-съвършена. Но това, което тукъ въ дѣйствителность се противопоставя едно на друго, това е *частния трудъ на обществения*. Прѣвъзходството, за което Давидъ говори, не е прѣвъзходство *на дребното*, но на *частното* ступанство и *на частната собственость*. И това, което той ни дава като критика на *едрото производство*, въ сѫщность е критика на *наемничеството*.

Ний сме послѣднитѣ, които ще защищаваме наемничеството; капиталистическата форма на едрото производство за насъ съвсѣмъ не е единствената му форма и ний твърдѣ добрѣ знаемъ, че ний можемъ да отхвърлимъ системата на наемния трудъ и при все това твърдо да се придържаме о едрото производство. Ний се отнасяме еднакво критически както къмъ капиталистическото едро производство, така и къмъ дребното частно производство.

Въпрѣки това, ний не можемъ да запѣемъ задружно химна, съ който Давидъ възпѣва частната собственость и дребното частно ступанство противъ наемния трудъ. Какво смѣта той, като лоши страни на наемния трудъ?

Прѣди всичко, той все пакъ изтъква неуморната дѣйность, която частната собственость подбужда у собственика и ѝ противопоставя мързела на наемния работникъ. Къмъ цитираното вече мѣсто, върху това, нека притуримъ и слѣдующето:

„Съ това (съ контрола на селскитѣ другари) и съ стремлението къмъ възможното най-много пари и имотъ, но никога не само съ послѣдното, се обяснява *неуморното трудолюбие*, което тъй много отличава дребнитѣ селски общини, споредъ мнѣнието на всички наблюдатели.

„Покрай подбудителнитѣ моменти при задружната работа на множина има и такива отъ противоположно естество. И *мързела* дѣйствува заразително, както и наклоностьта къмъ *по-приятно прѣкарване на времето*, къмъ разговори, шеги и бечинства отъ всѣкакъвъ видъ. Въ една по-голѣма тълпа работящи хора не липсватъ никога такива, които да сѫ винаги готови да започнатъ съ едното или другото и така да подѣйствуватъ, щото общественото възбуждение на жизненитѣ сила да се изрази въ едно надпрѣдварвание въ мързелъ и бечинства.

„Това ще се случва особено лесно тамъ, гдѣто основата на кооперацията е противорѣчието на интереситѣ между наемния работникъ и работодателя. Тамъ

работника има естественото стремление *да пести по възможность силата си* и да отбѣгва всѣко не съвсѣмъ необходимо усилие".

Работодательтъ, естествено, иска противното и тъй се явяватъ конфликти по-между имъ. „Ясно е, че по този начинъ, слѣдствие на това противорѣчие на интереситѣ и чувствата се увеличаватъ врѣднитѣ моменти за труда въ кооперацията, които, впрочемъ, Марксъ съвсѣмъ изпуща изъ прѣдъ видъ". Стр. 84.

Истина е, че Марксъ нѣма такива остри очи за да забѣлѣжи мързела и бечинствата на наемния работникъ както Давидъ. Но тукъ имената не важатъ. Въ «свръхчовѣшкото трудолюбие» и въ прѣкалення трудъ на селското сѣмейство азъ виждамъ една отъ най-важнитѣ причини за задържането на дребното стопанство покрай едрото. Давидъ много ми се подиграва за това мое мнѣние, тъй като въ това *неуморимо работение* на дребния селенинъ той вижда причината за прѣвъзходството на дребното земледѣлие. Слѣдъ това азъ казвамъ, че «наемния работникъ се чувствува на полето като човѣкъ, а не само като товарно животно», а Давидъ ни говори за мързела и безчинствата на наемния работникъ. Ний имаме прѣдъ видъ едни и сжщи нѣща, само че азъ употрѣбявамъ пролетариятски изрази, а той — буржуазни.

Че дребната собственость успѣва да изтръгне отъ собственика повече трудъ и, навѣрно, незаплатенъ трудъ, отколкото наемничеството, това е вѣрно. Но само отъ буржуазна гледна точка една производствена форма прѣвъзходствува друга, затова, че тя съ сжщото изхарчване на капиталъ изтръгва по-вече трудъ отъ работника. Работникътъ, който само ще достави този трудъ, мисли иначе. Той счита онази производствена форма за прѣвъзходяща, която е по-производителна, т. е. онази, която съ сжщото изхарчване на трудъ дава по-вече продукти или съ *най-малкото* изхарчване на трудъ дава сжщитѣ продукти. Той се стреми не само да увеличи *масата на продукта*, но още и свободното си време, защото само това време е за него време за живѣение и развитие. Намалението на работния товаръ е за него срѣдство за културния напрѣдъкъ сжщо тъй както и увеличението на продукта е такова едно срѣдство. Неуморимото трудолюбие на дребния селенинъ, неговата постоянна свързаность къмъ работата, съставлява за насъ доказателство за назадничавостьта на неговата форма на производството, а никакъ не мотивъ за да бжде подържана тя отъ пролетарията.

Инакъ стои работата съ голѣмата *грижливость*, съ която самостоятелния ступанинъ се отнася съ орждията и добитъка. Тукъ наемничеството рѣшително стои по-долу, тъй като тукъ то не *спестява*, а *разпилява* труда, т е. продукти на прѣдишенъ трудъ.

„Самостоятелния собственикъ пести имуществото си, пази го отъ бързо пропадание съ грижливо отнасяние и своевремени собственоржчни поправки на малки поврѣди; нѣщо което не може да се очаква отъ голѣмото множинство слуги и надничари (стр. 114).

При едрото земледѣлческо производство се прѣмахва възможностьта да се използува добрѣ товарния добитъкъ, защото той скоро се съсипва отъ немарливото отглеждание отъ страна на слугитѣ" (стр. 117).

Но тази лоша страна на едрото производство може въ голѣма степень да се намали съ доброто отнасяние и богато заплащание на работника. Единъ познатъ агрономъ казва върху това:

„Чрѣзъ немарливостьта или прѣднамѣренитѣ грѣшки на недоволния, недостатъчно заплатения и нахранения работникъ може да се причинятъ на сту-

панството много по-вече повреди, отъ това що се пестява отъ заплата на работницитѣ. Опитътъ показва, че онѣзи стопанства, които иматъ *добрѣ заплатени* работници, успѣватъ и забогатяватъ" (Кирхнеръ).

Ясно е отъ тукъ, че нѣма нищо по-погрѣшно отъ мнѣнието на Давида, че:

„Едрото земледѣлие се държи надъ водата само чрѣзъ безсрамното експлоатиране на работника. Нѣмотията на селскитѣ работници заедно съ митническата и покровителската политика е неговата най-добра плавателна кратунка". (Стр. 323).

Обратното е вѣрно. Тъкмо това, че юнкеритѣ не сѫ искали да разберать, колко важни сѫ, за едрото земледѣлие, високата работна заплата, доброто прѣхранване и отнасяние съ работника, тъкмо това, не малко е причина за тѣхното пропадание. Тѣ биха получили много по-добри стопанствени резултати, ако се отнасяха по-добрѣ съ своитѣ работници.

Разбира се, че ний не трѣбва да очакваме нищо отъ възгледитѣ на юнкеритѣ. Но напрѣдъкътъ на работническото движение ще спомогне, щото пролетарията да придобие и въ голѣмитѣ имения на Истокъ отъ Елба такива условия на труда, които сѫ едно прѣдварително условие за грижливото, рационално стопанисвание.

6. Наука и земледѣлие.

Ако, благодарение особеностьта на земледѣлческото производство, раздѣлението на труда и машината не играятъ такава важна роль въ земледѣлието, каквато въ механическата индустрия, то сѫщата тая особеность изисква, при едно земледѣлческо производство за неговото рационално използуване, много по-вече научно рѫководение, отколкото при повечето индустриални производства.

Това признава и Давидъ до извѣстна степень.

„Механико-техническия принципъ тукъ (въ земледѣлието) не е господствующия принципъ, който опрѣдѣля развитието. Не технически изнамѣрвания, а научни открития сѫ революционизирали земледѣлието. Модерното земледѣлие не въвѣде употрѣбяването на парната машина, а правилното познавание на отношенията между почва, растения и животни" (стр. 691).

Твърдѣ вѣрно. Земледѣлието стана *наука* въ такава висока степень, щото прѣдишнитѣ, разпръснати изъ селата, земледѣлчески академии, свързани съ образцови стопанства, ставатъ все повече и повече недостатъчни, да дадатъ всички ония пособия и указания, които днешното земледѣлие изисква. Земледѣлческитѣ висши училища сѫ прѣнесени всички въ университетскитѣ градове и отчасти въ столицитѣ.

И покрай научното обучение става все по-важно и търговското обучение, съразмѣрно съ зависимостьта на стопанството отъ всесвѣтското производство.

Но за да може да се приложи и използува едно научно и търговско рѫководение, необходимо е *едрото производство*. Това, което е, за механическата индустрия, *машината*, за земледѣлието е *научното и търговско рѫководение*, именно, фактора, който най-силно опрѣдѣля прѣвъзходството на едрото производство. И по отношение на този факторъ, нѣматъ значение границитѣ, които не допущатъ почвеното разширение на земледѣлческото стопанство надъ единъ извѣстенъ максимумъ. Колкото е

по-голѣмо ступанството, толкова по-съвършено може да се използува научното и търговско ръководение, толкова по-съвършено може да се уреди това ръководение, тъй като, колкото е по-голѣма възможностьта да се дадатъ отдѣлнитѣ му функции на опрѣдѣлени специалисти и да се раздѣля техническото ръководение отъ търговското, толкова по-вече може да се довѣрятъ отдѣлнитѣ клонове на ступанството като отгледването на добитъка, млѣкарство и др. на особени специалисти и т. н.

Най-доброто срѣдство, за да се използуватъ въ най-голѣма степень тѣзи прѣимущества, безъ да се разшири твърдѣ много пространството на отдѣлнитѣ ступанства, се състои въ това, щото *различнитѣ* имения да се сгрупиратъ въ една ръка, подъ едно централно управление.

„Тъзи, а не неограниченото разширение на отдѣлнитѣ ступанства, е формата, въ които се развива модерното гигантско производство въ земледѣлието; и тази форма, както и централизацията на капитала, не познава никакви граници“ (Земледѣл. въпросъ, стр. 152).

Въ моя «Земледѣл. въпросъ» азъ цитирамъ едно описание на едно подобно едро имение, което Крафтъ дава въ своята «Betriebslehre» (издание 1892!), дѣто земледѣлчески производства съединени съ индустриялни, образуватъ единъ, планомѣрно ръководенъ, организмъ, въ който едно производство подкрѣпва и допълня другото, а взаимното имъ дѣйствие дава възможность, най-добрѣ да се използуватъ съществующитѣ производителни сили.

Крафтъ свършва това описание съ думитѣ:

„Въ всѣки случай организацията на едрото имение — една до сега съвсѣмъ малко или никакъ неоцѣнена страна на земледѣлческото производство — заслужава по-голѣма грижа, тъй като тя, при нейното по-нататъшно развитие и подкрѣпена отъ напрѣдващето образувание на *земледѣлието като наука*, ще образува онзи моментъ, чрѣзъ който едрото земледѣлие ще достигне най-голѣмия си успѣхъ“.

И Давидъ принадлѣжи къмъ онѣзи, които не обърнаха внимание на тъзи страна на земледѣлческото производство, която, споредъ засвидѣтелствуванието на единъ забѣлѣжителенъ специалистъ, обѣщава най-голѣмия успѣхъ на едрото земледѣлческо производство. Даже и ролята на науката въ земледѣлческото производство не можа Давидъ добрѣ да разбере. Той и тукъ мисли, че прѣимуществото е на страната на дребното производство. Така той обявява:

„Ако техническия напрѣдъкъ е достъпенъ въ по-голѣмата си часть за дребното производство, то научния напрѣдъкъ му е достъпенъ *безъ изключение*.

Ний видѣхме, че даже една земледѣлческа академия по селата не е достатъчна, за да даде на единъ агрономъ онѣзи знания, които той трѣбва да придобие, споредъ днешното състояние на науката, ако иска да се постави на нейната висота. Само университетскиятъ градъ дава всички за това нужни спомагателни срѣдства и науки. Какъ тогава ще направи Давидъ достъпни всички агрономически знания, *безъ изключение*, за селенина?

„Именно задачата на народното и класното училище е да даде на дребнитѣ селени нужднитѣ теоритически познания още на млади години“.

Колкото идеално и да си прѣдставите народното училище, все пакъ то не може да даде на селскитѣ дѣца знанията на едно висше училище, още по-вече, че само чрѣзъ тѣхния трудъ сѣмейството отъ 4—6 глави се

обръща въ такова отъ 4—6 «работни глави» и че всѣки часъ, който тѣ ще прѣкарватъ въ училището, е часъ, въ който тѣ ще бѫдатъ откѫсвати отъ ступанството.

За това пъкъ селенинътъ знае и други методи освѣнъ училището, за да придобие научнитѣ знания:

„Въ замѣна на прѣимуществото, което самостоятелнитѣ ступани иматъ съ спестението на заплата за управление, тѣ иматъ врѣдата, че тѣхното ступанство не се води научно, технически и търговски. Само че тъзи липса не тѣжи тъй много на земледѣлческото дребно производство, както на индустриалното. Откритостьта на земледѣлческото производство изключва пазението на особени производствени тайни и тънкости отъ страна на едрото производство. Въ земледѣлието нѣма монополизирани способи, патенти и др. подобни. Нововѣденията въ ступанството се подхвърлятъ на разглеждането, критиката и подражението на добритѣ съсѣди.

Теорията и практиката на земледѣлческото производство е за това, до най-малкитѣ имъ подробности, прѣдметъ на общо понататъшно развитие, на общитѣ усилия на конкурентитѣ.

Училища, събрания и сдружавания, специални издания, вѣстникарски притурки, странствующи учители, изложение за голѣми или малки райони — всичко се грижи днесъ за това, щото да не остане дълго време непознато за всички земледѣлци нито едно цѣнно придобитие на науката. Търговския интересъ на участвуващи фирми, на машинни фабрики, на доставчици на торъ, сѣмена и т. н., дѣйствува въ сѫщето направление. Още по-голѣмо влияние указватъ корпорациитѣ отъ всичкитѣ видове, които, както ще видимъ отъ по-близо, всѣкога се мѫчатъ да подигнатъ производството си въ всѣко отношение. Въ никоя селска община не липсватъ интелигенти глави, които да излизатъ съ изпитани нововѣдения и съ успѣхитѣ си да привлекатъ и прѣдпазливитѣ къмъ подражание“ (стр. 89).

Кѫсиятъ смисълъ на дългото говорение е този; Селенитѣ научватъ единъ отъ други това, що единия или другия е схваналъ отъ вѣстници, изложения, рѣчи и проспекти на машинни фабрики и др. Наистина, човѣкъ може и по този начинъ да научи нѣщо, но това не може да се сравни съ едно методично научно прѣподаване, още по-вече, като се има прѣдъ видъ „неуморното трудолюбие“, чрѣзъ което дребния селенинъ по единъ такъвъ плодотворенъ за Давида начинъ е окованъ о своето ступанство. Съ сѫщото право бихме могли да кажемъ, че всѣка домакиня е въ състояние да научи всичкитѣ научни придобития на медицината, безъ изключение, отъ добритѣ съвѣти на съсѣдкитѣ, отъ случайни статии и рѣчи и отъ вѣстникарски притурки, въ които „заинтересувани фирми“, като Нарденкьотеръ и тѣмъ подобни, се грижатъ, щото „нито едно цѣнно придобитие да не остане непознато на широката маса.

Но Давидъ триумфално показа още единъ източникъ, изъ който дребния селенинъ изчерпва научни познания: откритостьта на земледѣлческото производство позволява на «дребния самостоятеленъ ступанинъ» да поналучи нѣщо отъ *едрото производство.* Това не може да се отрече. Техническия напрѣдъкъ въ земледѣлието би билъ твърдѣ незначителенъ, ако въ това отношение не кървѣха най напрѣдъ научно воденитѣ голѣми ступанства. Чрѣзъ тѣхъ проникна и въ дребното производство нѣкое мнѣние, нѣкоя нова метода, използуванне на нѣкой новъ видъ или раса, разбира се само непълно, често неразбрано, късно и несъвършено. Това влияние на едрото производство е всеобщо признато, но трѣбва една особена логика, за да заключимъ отъ това, че то (едрото производсвно) е излишно, както трѣбва пакъ особена логика, щото отъ обстоятелството, че дребното произ-

водство може да си присвои нѣкои отъ прѣимуществата на едрото производство, да заключимъ, че първото прѣвъзходствува второто производство и да го обявишъ за „модерна, рационална производствена форма".

Давидъ знае тоже единъ аргументъ, който говори тъкмо въ врѣда на научното водение на едно стопанство:

„Ако Марксъ считаше раздѣлението на умствения и ръченъ трудъ въ градскитѣ мануфактури, като врѣдно за умствения животъ на наемния работникъ, колко по-лошо ще дѣйствува това затъпяване на работата надъ селския работникъ. Ръководението на стопанствата съставлява за самостоятелния стопанинъ единъ неизчерпаемъ изворъ на интелектуални интереси и задачи. Това е една компензация (замѣна), макаръ и едностранчива, за липсата на възбуждение извънъ работата, каквото градския работникъ намира въ своята срѣда. Несамостоятелния, днесъ на това парче, утрѣ на друго парче земя, направляванъ селски работникъ, който безъ да се вглежда въ вътрѣшната същность на цѣлото стопанство и безъ *сърдеченъ* интересъ за възможни най-добри резултати, разпилява времето си, може само да понесе мъчнотията на труда си, ако той е толкова тъпъ, че не може да мисли върху това".

Нещастниятъ селски работникъ не може никога да угоди на Давида. На стр. 84, неговия трудъ се показваше като по-малко продуктивенъ по причина на неговия *мързелъ* и наклоность къмъ „приятно прѣкарване на времето, къмъ шеги и безчинства отъ всѣкакъвъ видъ" — тукъ той е по-малко производителенъ защото „мъкитѣ на труда" го правятъ тъпъ, когато труда на «неуморния селенинъ съставлява за него единъ неизчерпаемъ източникъ за умствени възбуждения, благодарение на обстоятелството, че за него печалбата е „близка до сърдцето".

Давидъ продължава:

„Едно сравнение на общия умственъ и културенъ уровень на наемнитѣ работници въ голѣмитѣ имения и това на самостоятелнитѣ дребни селени, които изпълняватъ същата тѣжка работа, показва най-добрѣ, какво означава за първитѣ *затъпителното* дѣйствие на селския трудъ. Раздѣлението на умственъ и ръченъ трудъ, придружено съ липсата на собственъ интересъ има за слѣдствие, че работническия материалъ на голѣмото имение срѣдно стои много подолу, отъ този на селското стопанство.

Едрото стопанство не може да прѣмахне тази своя слаба страна съ по-доброто, научно и търговско управление на работата."

Може да се случи по нѣкога, щото наемнитѣ работници на едрото земледѣлческо производство да сѫ по-малко интелигентни, отколкото дребнитѣ селени отъ сѫщата мѣстность и отъ това естествено страда едрото производство. Но причината за това не лежи тамъ, дѣто Давидъ я търси, тя се състои не въ *раздѣлението на труда*, но пакъ въ *наемната система*. Тъзи послѣдната не скована работника тъй силно къмъ почвата, както селенина е скованъ отъ имението си. Градътъ, който дава възможность днесъ за по-културенъ животъ, привлича твърдѣ лесно по-интелигентнитѣ и по-енергични наемни селски работници. И тѣ не се замѣстватъ отъ ново поколение, а отъ по-малко интелигентни наемни работници отъ мѣста останали назадъ въ економическо и културно отношение.

Естествено е, че тази слаба страна на едрото земледѣлческо производство, да има по-малко интелигентни работници, става толкова по-силна, колкото е по-малка заплатата на наемния работникъ и колкото по-лошо се отнасятъ съ него. Земевладѣлецътъ, който добрѣ плаща на работницитѣ си и добрѣ се отнася съ тѣхъ, ще има винаги и работници, които по инте-

лигентностьта си нѣма да отстжпатъ на дребнитѣ селени отъ сжщата мѣстность. И въ това отношение социалистическото движение дѣйствува за едрото производство, като се старае да подигне интелигентностьта на наемния работникъ и въ селата, както и въ града.

Давидъ мисли, че именно особеностьта на занятието е, която повдига селенина на едно високо умствено стжпало, и затжпява наемния работникъ. И за да докаже това, той прибѣгва до Маркса. Той твърдѣ рѣдко прибѣгва до него, и много хубаво прави, защото той винаги неправилно се основава на него. Тъкмо тукъ той шаблоно се мжчи да прѣнася индустриалнитѣ прѣдстави въ земледѣлието.

Марксъ говори за убийственото влияние, което указва мануфактурното раздѣление на труда, при капиталистическия начинъ на производството, съ неговото чрѣзмѣрно дълго работно време. Но той не искаше да каже съ това, че лошитѣ страни на раздѣлението на труда говорятъ въ полза на ржчния трудъ, но той искаше да се парализира влиянието на тѣзи лоши страни съ една по-добра система на обучение и съ съкратяването на работното време. Той не мислѣше сжщо, че това, което той изказа за мануфактурното раздѣление на труда, важи за всѣка една форма на раздѣлението на труда. Самъ Давидъ обявява: „Мануфактурното раздѣление на труда не може да се приложи нито добрѣ, нито напълно въ земледѣлието.“ Въ земледѣлието играе роль едно раздѣление на труда отъ съвсѣмъ друго естество: то не е едно разпокжсвание на единъ сложенъ трудовъ процесъ въ много прости ржчни дѣйствия, отъ които всѣки учавствуващъ работникъ ще изпълнява по едно или нѣколко, безмислено и еднообразно отъ сутринь до късно вечерь. Въ земледѣлческото едро производство се разпрѣдѣлятъ между различнитѣ индувидуми всички онѣзи различни клонове на труда, които то обѣма и които дребния селенинъ извършва самъ. Но всѣки отдѣленъ трудовъ клонъ все пакъ още прѣдставлява едно «богато съдържание отъ умствени потенции», както и цѣлото стопанство на дребния селенинъ. Ако въ едрото земледѣлие се дава на едного единъ чифтъ коне, на други нѣколко млѣчни крави, на третия нѣколко волове за огояване, то всѣки единъ отъ тѣзи обекти, прѣдставлява толкова «неизчерпаеми източници на интелектуални интереси», колкото и едната крава на дребния селенинъ, която ще бжде едновременно и млѣчна крава и товаренъ добитъкъ, заедно съ прадѣдовскитѣ му орждия.

На село, всѣко домакинство е свързано сжщо и съ едно земледѣлческо стопанство. Наемния работникъ на едрото производство, доколкото той е самостоятеленъ, си има свое малко стопанство, съ всичкото изобилие на духовни подбуждения, каквито Давидъ е откриълъ у него. Тъй че остава само домашната прислуга, която обаче намира нуждната духовна подбуда въ сношенията си, било съ селенина, при който служи, или въ по-голѣмитѣ стопанства, съ самостоятелнитѣ работници. Въ земледѣлческото производство съвсѣмъ нѣма едно раздѣление на умственъ и ржченъ трудъ въ смисълъ, че досегашната работа на селенина да се раздѣля на двѣ части, отъ които едната да изпълнява наемния работникъ, а другата научното управление. Задачата на това послѣдното сж функции, които *дребния самостоятеленъ стопанинъ* не е изпълнилъ никога и който по липса на време не може да изпълни; това сж функции, които не се *откжсватъ* отъ неговата работа, ами които се

притурятъ къмъ нея; които не само че не означаватъ единъ умственъ упадъкъ за ръчния работникъ, но едно умствено повдигание за цѣлия производственъ процесъ. Нѣщо по-вече. При изслѣдването на едрото производство, ний не трѣбва да се питаме само, какво то въ същность ни дава, а още и какво *може* да ни даде. Машината въ индустрията тъй също не изпълни всичкитѣ очаквания, които ѝ се възложиха; тя продължи работното време, вмѣсто да го скъси; тя докара експлуатацията на женския и дѣтския трудъ, нощната работа и най-лошото деградиране на пролетарията. И при това далновидната социална демокрация никога не се е борила противъ машината, а противъ капиталистичното ѝ приложение и тя всѣкога е знаяла, че освобождението на индустриалния работникъ ще се основава на машината.

Ако прослѣдимъ, обаче, какво *може* да ни даде едрото производство въ земледѣлието, ще видимъ ясно, че тъкмо то е най-избраното срѣдство за повдигането на селския работникъ въ умствено отношение до такава висота, която е невъзможна при дребното производство.

Давидъ пъкъ постоянно повтаря неуморимото трудолюбие на дребния „самостоятеленъ стопанинъ" и само веднъжъ позагатва за тъмнитѣ страни на неговото производство, „постоянната свързаность къмъ работата си, невъзможностьта да се уредатъ смѣни, за по-дълги ваканции и т. н. (стр. 701). И „богатото съдържание на онѣзи духовни потенции", които сѫ недостѫпни за наемния работникъ, се намалява отъ това, че производството го държи непрѣкѫснато заетъ и умствено скованъ, не само прѣзъ време на работата, но още и прѣзъ неработното време; отъ това, че цѣлия му умственъ животъ остава скованъ въ този тѣсенъ кръгъ и му сѫ недостѫпни всички въпроси, които не засѣгатъ „собственитѣ" или „сърдечнитѣ" интереси на собственото му стопанство. Наемния работникъ, наопаки прѣзъ всичкото неработно време, е единъ духовно свободенъ човѣкъ, ако нѣмотията не го притиска твърдѣ много. Въ това време той духовно е много по-свободенъ, много по-малко отвличанъ отъ мисли за неговото производство и за неговия трудъ, отъ колкото, въобще взето, който и да е собственикъ на самостоятелно стопанство, билъ той капиталистъ, дребенъ търговецъ, занаятчия или селенинъ. Колкото е по-усигурено неговото сѫществувание, колкото по-късъ е работния день, колкото сѫ по-голѣми образователнитѣ занятия, които му сѫ давани, толкова по-вече той може да използува духовната си свобода за своето умствено повдигание. Това вече доказа една голѣма часть отъ градскитѣ работници. Но това се отнася сѫщо и за селскитѣ работници. Това, което днесъ прѣчи на тѣхното умствено повдигание, сѫ срѣдства на вънкашно насилие, зависящи отъ тѣхната економическа зависимость, като наемни работници, но не и отъ техническата особеность на едрото производство. Колкото по-вече се отстранява наемната система и економическата зависимость на селския работникъ, толкова по-вече едрото производство ще спомогне и въ село за умственото възраждание на селското население, както то вече отчасти спомогна на градското население.

«Неуморния трудъ» и «собственитѣ интереси», които създава частната собственость, напротивъ, правятъ отъ самостоятелния стопанинъ единъ умственъ робъ на своето стопанство, едно прилежно работно животно, което стои

въ непроумение прѣдъ незаинтересовалата го мисъль. И само едрото производство, благодарение техническото му прѣвъзходство, допуща намалението работния товаръ на земледѣлеца безъ съ това да се намали земледѣлческата производителность. Значи, за интелектуалното повдигание и освобождение на селското население необходимо е едрото производство. Необходимо е то сѫщо и за повдиганието на самото земледѣлие. Земледѣлческия трудъ въ сегашната си форма носи съ себе си една такава културна назадничавость, че, както вече показахме, по-интелигентнитѣ работници, както и младежитѣ изъ селското население, все по вече и по-вече го напущатъ. *Бѣгството отъ селото*, това е днесъ най-сериозната проблема за земледѣлието. На това бѣгство може да се попрѣчи, само, ако се даде на селенина онова свободно време и умствено подбуждение, твърдѣ скромно абсолютно, но твърдѣ значително, въ сравнение съ днешното му положение, на което вече се радва поне цвѣта на градското работничество. Но това е възможно само при едрото производство.

Естествено, това още не ще рече, че това се отнася за всѣка форма на едрото земледѣлческо производство, че трѣбва напр. да считаме за факторъ на възражданието на селския пролетариятъ напр. и юнкерството на истокъ отъ Елба. Това ограничение се вижда наистина смѣшно, но то е необходимо спрямо Давида, защото тамъ, дѣто азъ говоря за *техническитѣ* прѣимущества на едрото производство, той мисли да ме обори, като ми напомнюва положението на имения на истокъ отъ Елба.

Когато, въ моя «Земледѣлчески въпросъ», посочвахъ на това, че «по-голѣмитѣ домакинства прѣвъзходствуватъ дребнитѣ по пестението на трудъ и материали», никога не сънувахъ даже, че Давидъ ще критикува и този фактъ, признатъ отъ столѣтия насамъ отъ многобройни социалисти и агрономи. Още по-малко очаквахъ да направи това въ слѣдующата форма:

„Наистина, на господари му костува по-евтино прѣхранванието на своитѣ слуги, слугини и странствуващи работници; сѫщо и оженениtѣ надничари и други работници се подържатъ много по-рационално, отъ колкото сѣмейството на дребния стопанинъ. Кой би могълъ да опровергае това чудовищно прѣимущество на едрото производсво!" (стр. 110).

Давидъ е тъй зарадванъ отъ наранителния сарказмъ, че никакъ не забѣлѣза, какъ падна до умствения уровень на Евгений Рихтеръ, който мислѣше да обори социалистическото възрѣние за прѣвъзходството на по-едрото домакинско, като приведе за доказателство кухнята на простия народъ.

Естествено, че едрото производство въ земледѣлието не дава още това, що може да даде. Отчасти виновни за това сѫ частната собственость и наслѣдственото право, което твърдѣ често дава владението и рѫководството на голѣми имения въ рѫцѣтѣ на неспособни и невѣжи индивидуми и класи.

„Синътъ на голѣмия земевладѣлецъ не е нарасълъ, както синътъ на селенина, въ срѣдата на земледѣлческата дѣятелность. Образованието, което той придобива въ града, съвсѣмъ не е едно солидно агрономическо образование. Голѣмий земевладѣлецъ, въпрѣки своята градска култура, стои още твърдѣ дълбоко въ своитѣ феодални традиции, за да разбере нуждата отъ това. Прѣдворната служба и армията сѫ образователнитѣ заведения за потомството на едрия земевладѣлецъ. Много често случаи на ражданието прави земледѣлецъ нѣкой

младежъ, който е прѣкаралъ своитѣ „науки“ въ манежа и богатитѣ ресторани и който най-много е сполучилъ да стане познавачъ на коне и вина. Естествено е, че той не е подходящия човѣкъ, който ще покаже на практика прѣвъзходството на едрото ступанство надъ дребното“. Землед. въпросъ (стр. 196).

Частната собственость и наслѣдсвеното право не врѣди до толкова на дребното проиэродство. То не остава синоветѣ на собственицитѣ да се забавляватъ въ града; тѣ трѣбва още отъ младинитѣ си да помагатъ въ производството. Това разбира се имъ прѣчи да придобиятъ нужното научно образование. Но поне имъ дава едно голѣмо практическо обучение. Синътъ на едрия землевладѣлецъ, напротивъ, често нѣма нито едното, нито другото. Но ржководството е отъ много по голѣмо значение въ едрото производство. Ако то е недостатъчно, тогава то лесно става по-нерационално отъ дребното производство.

Значи, ний намѣрихме, че *технически* едрото земледѣлческо производство прѣвъзходствува дребното, че то дава възможность да се получи сжщия продуктъ съ по-малко трудъ. Но ний намѣрихме още, че тѣзи *технически* прѣимущества се ограничаватъ значително и при неблагоприятни случаи съвсѣмъ се прѣмахватъ, чрѣзъ *економическитѣ* незгодности на *наемния трудъ* и на *частната собственость* върху срѣдствата за производство. Единъ буржуазенъ економистъ не може да си прѣдстави друга форма на едрото производство, освѣнъ капиталистическата, основана на частното владѣние на срѣдствата за производство и на наемния трудъ. Затова той твърдѣ лесно достига до заключението, както по-вечето отъ тѣхъ го правятъ, че двѣтѣ производствени форми, едрото и дребното земледѣлческо производство, си иматъ своитѣ особени прѣимущества и несгоди и че едно смѣсвание на двѣтѣ форми, както сега си е въ сжщность, съставлява най-желателното положение.

За социалиста наемничеството и частната собственость, които деградиратъ едрото производство, съставляватъ тъкмо ония институции, противъ които той се бори и които той се мжчи да изхвърли изъ цѣлото общество. Колкото по-вече той ги прѣмахва, толкова по-вече се реализира прѣвъзходството на едрото производство и въ земледѣлието. Даже, ако единъ социалистъ е съгласенъ за настоящето съ буржуазната економия, която не отрича нито едрото, нито дребното производство, то той все пакъ ще трѣбва да признае за бждащето палмата на първенството на социалистическото едро производство, тъй като това послѣдното прѣмахва назадничавостьта на дребното производство и ягкото свързвание на човѣка къмъ земята, неговото принуждение къмъ неуморимъ, беспиренъ трудъ. При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че подъ едро производство не трѣбва да се разбира само нѣщо като латифундии, колосални ступанства съ 1000 и по-вече хектара, но всички производства, при които сж заняти повече отъ *единъ* мжжки пъленъ работникъ.

Давидъ и тукъ стои пакъ на друго гледище. Той не може да се съгласи съ буржуазната економия, която иска една смѣсь отъ дребни и капиталистически ступанства, защото той като социалистъ не може да се помири съ тия послѣднитѣ.

Но той се старае да побѣди наемничеството и капитализма не чрѣзъ напрѣдването къмъ една по-висока производствена форма, но чрѣзъ по-

връщането имъ къмъ една по нисша, прѣди нея съществующа форма: къмъ дребното производство на самостоятелния стопанинъ.

Основанията за това не могатъ да лежатъ въ приведенитѣ до сега сравнения между дребното и едрото производство. Защото тукъ критиката на това послѣдното бѣ, по своята същность, критика не на едрото производство въ земледѣлието, а критика на наемничеството и на капиталистическата собственость. Даже, ако Давидъ бѣше напълно правъ въ тази си критика, заключенията му само тогава биха се оправдали, ако той докажеше, че е невъзможно социалистическо едро производство въ земледѣлието, че ний имаме да избираме само между капиталистическо едро производство и селско дребно производство и че, който се бори противъ първото, трѣбва по необходимость да приеме второто.

И наистина, Давидъ се опитва да докаже това.

(Слѣдва). Прѣв. **А. Сабетаевъ.**

ТЪРГОВСКАТА ПОЛИТИКА И ДОКТРИНАТА.

Отъ Парвусъ.

Абстрактната, отъ една всеобща гледна точка схващающата теория излиза изъ модата си. Мода става, напротивъ, оставянето тая теория да изчезне задъ „локалнитѣ (мѣстнитѣ) условия", прѣодоляването ѝ чрѣзъ пъстрата смѣсица отъ подробности, отъ частични интереси. Като започвамъ съ настоящата статия редъ отъ абстрактно-теоритични скици, има се нужда, както е видно, отъ единъ обясняващъ уводъ До тия изслѣдвания азъ бидохъ доведенъ отъ една практична нужда: то бѣха разискванията въ партийната преса върху Dingby Bill, отъ които ми стана ясна нуждата, критично да се освѣтли капиталистичната търговска политика въ нейнитѣ всеобщи връзки. Това е, значи, въ извѣстенъ смисълъ, една „ревизия на понятията". Ние „ортодоксалнитѣ марксисти" нѣмаме изобщо нищо противъ подобни провѣрявания. Само ако изискватъ отъ насъ, щото за тая цѣль да избиемъ изъ главата си всичко, що сме научили, да изгоримъ нашитѣ „агитационни тетрадки" и да се вмотаемъ въ халатя на катедъръ-ученитѣ; накратко, щото ние — за да критикуваме досегашнитѣ резултати на научния социализмъ — да застанемъ на буржуазна гледна точка, чакъ тогава само изискваме ние доказателството, че вѣкътъ на пролетарската класова борба е билъ едно безумие, а духовнитѣ творения на социализма — една лудость.

Политичната теория е само единъ по-компликиранъ, но за туй пъкъ, безъ съмнѣние, по-основателенъ похватъ за разрѣшаване на практични проблеми. Практикътъ вижда нѣщата каквито сѫ, и сѫди споредъ както вижда. На теоритика туй не е достатъчно. Той дири всеобщи връзки, взаимноотношения, той взима въ съображение миналото и бѫдащето, генезиса и слѣдствията. Въ проститѣ

нѣща теоритикътъ, съ своя комплициранъ наученъ апаратъ, изглежда безпомощенъ като човѣкъ, който иска да приложи алгебрични формули, за да провѣри една пазарска смѣтка. Съ подигравателната усмивка му показва практикътъ, какъ той въ единъ мигъ я смѣтка на пръститѣ си. Но безъ съмнение, за нѣкои поважни работи отъ пазарскитѣ смѣтки, неговото искуство не стига! За едно возене съ лодка близо до брѣга е нужно само познаване на „локалнитѣ условия", който, обаче, се рѣши на едно океанно пѫтешествие, трѣбва да има при себе си географични карти, компасъ и хронометъръ, и да знае да ги употрѣбява; но пъкъ при доближаването до брѣга и най-учениятъ капитанъ е длъженъ да приеме помощьта на единъ запознатъ съ мѣстностьта лоцманъ.

Практикътъ, който не отдава никакво значение на абстрактнитѣ обобщения, прилича на дивака, който прѣдпочита една шепа сребърни монети прѣдъ една скѫпа банкнота. Но пъкъ въ дребнитѣ земания-давания дребнитѣ пари сѫ сигурно по-практични. Авторътъ не ще изпустне да размѣни при други обстоятелства резултатитѣ отъ своето теоритично изслѣдване въ ходящи дребни монети на практиката

Азъ започвамъ съ една кратка характеристика на капиталистична доктрина за свободната търговия и на критиката, упражнявана надъ нея отъ една страна отъ капиталистичната теория за покровителственитѣ мита, отъ друга — отъ научния социализмъ. Самостойни скици ще бѫдатъ посветени на аграрнитѣ мита, на условията за индустриалното развитие и на индустриалнитѣ мита.

* * *

Класичната, значи, английска *политична економия*, бѣше адвокатка на капитала, който събори националнитѣ си граници и създаде единъ *всесвѣтски пазаръ*. Ней се струваше, че пълното разпространение на *свободната конкуренция* върху всички области се разбира само по себе си сѫщо тъй, както за нея само по себе си се разбираше, че общественото производство не може да има никаква друга цѣль, освѣнъ *капиталистичния акумулационенъ процесъ*, т. е. натрупването богатството на капиталистичната класа. Но както въ капиталистичния акумулационенъ процесъ тя бѣше въ състояние да различи отдѣлната, единната основополагаща, но за туй и проста форма на *образуването принадена стойность*, тъй и комплициранитѣ взаимодѣйствия на капиталистичната *конкуренция* тя обхващаше въ едничния законъ за *евтината цѣна*. Ако една стока можела да се получи изъ странство по-евтино, тогава прахосничество било, ако тя се приготвяла вѫтрѣ въ страната. По-добрѣ било да се произвеждатъ вѫтрѣ такива стоки, отъ които се нуждаели въ странство, и да се размѣнятъ срѣщу такива, въ които чуждитѣ страни имали нѣкакво прѣимущество. Вмѣсто да се кара въ Шотландия едно съпроводено съ извънредно голѣми разноски винодѣлство, по-добрѣ било да се размѣняватъ французскитѣ и испанскитѣ вина срѣщу шотландски сукна и английски

читове. Съ въпросътъ, дали Англия за всѣкога ще заварди прѣимуществото да прави евтини читове, тая теория не се занимаваше; тя, класичната политична економия, взимаше положението, каквото си бѣше то въ нея минута и му субституираше вѣчно траене.

Въ размѣра, въ който също и въ други страни се зараждаше индустрия, възникна една опозиция противъ тая гола система на свободната търговия и най-бѣлѣжития водитель на тая опозиция е *Фридрихъ Листъ*. Фридрихъ Листъ ясно разбираше, че тукъ работата се касае за една борба противъ *индустриалното всесвѣтско господство на Англия.* Той започна извѣстното си съчинение между другото съ слѣднитѣ думи:

„Също тъй свѣтътъ въ никое друго време не е виждалъ една мануфактурна и търговска суперматия, която, подобно на тая отъ нашитѣ дни, снабдена съ тъй неизмѣрими сили, да е прѣслѣдвала една тъй послѣдователна система и да се е стремила тъй силно къмъ туй — да монополизира всичката мануфактурна индустрия, всичката едра търговия, всичкото мореплаване, всички важни колонии, всѣко господство надъ моретата, и да направи всички нации, като индийцитѣ, мануфактурно и търговски подвласни ней“.

Фридрихъ Листъ никакъ не е привърженикъ на покровит. мита (Schutzzöllner) въ смисълъ на сегашнитѣ наши аграрци. Нищо по-малко отъ туй. Напротивъ, що се отнася до *аграрнитѣ покровит. мита*, той е тѣхниятъ най-вurлъ противникъ. Той не е привърженикъ и на националното изолирване; напротивъ, той бълнува за единъ всесвѣтски съюзъ и за обединението на всичкитѣ хора. Той счита само за необходимо, да се защити отъ чуждитѣ страни чрѣзъ мита индустрията прѣзъ една извѣстна степень отъ нейното развитие, и именно не тъкмо при първото ѝ възникване, та по тоя начинъ да се ускори развитието ѝ, до като стане способна да конкурира върху всесвѣтския пазарь — слѣдъ туй покровит. мита трѣбва да бѫдатъ унищожени. За да обоснове това, той срѣщупоставя на теорията за *„размѣннитѣ стойности“* на английската политична економия, теорията за *„продуктивнитѣ (производителнитѣ) сили“*. Наистина, покровителственитѣ мита поскѫпявали стокитѣ, а туй било загуба — но тъй като чрѣзъ това се поощрявали националнитѣ прѣдприятия, то причиненото по тоя начинъ развитие на производството водѣло въ крайна смѣтка, подъ поощряването на вѫтрѣшната конкуренция, до *поевтиняване на стокитѣ;* временната загуба се изобилно прѣвишавала отъ трайната полза и крайниятъ резултатъ е увеличаването *акумулацията на капитала*, което и за Фр. Листа, както за класицитѣ, съставя сѫщностьта на общественото производство. Фр. Листъ само прѣмѣства въпроса въ друга една областъ: англичанитѣ казваха „евтина стока“, той казва „евтино производство“, и отъ въпроса: „какъ можемъ купи най-евтино“, се получава другъ: „какъ можемъ постигна най-евтиното приготвяне на продукта“. Ала той не излиза вънъ отъ това поставяне на въпроса: тъй като върху връзката, зависимостьта на евтиното производство съ законитѣ за

образуването на печалбата и за циркулацията на капитала, той имаше сжщата наивна и непълна прѣдстава, както класичната политична економия, върху чиято почва принципиално той и стои. Но наредъ съ побѣдяването на английската суперматия Фр. Листъ имаше да изпълни още една задача. Главнитѣ противници на покровителственитѣ мита въ Германия бѣха тогава — юнкеритѣ. Тъй като тѣ *изнасѣха* зърнени произведения, то и нѣмаха никакъвъ интересъ въ аграрнитѣ мита, за туй пъкъ имаха интересъ въ поддържането на живи търговски сношения съ Англия, въ поевтиняването на индустриалнитѣ стоки и особно на земледѣлскитѣ машини. Ето защо Фридрихъ Листъ се и старае да приведе доказателство, за значението на индустрията, първо, за стопанственото развитие на страната, второ, за развието на земледѣлието, и наистина, той извършва това съ много по-добри основания, отколкото днешнитѣ аграрии, които се залавятъ съ прѣдставяне на сжщо такова доказателство въ полза на земледѣлието. Така неговото съчинение се обръща въ една апотеоза на индустриализма.

Както е извѣстно, Карлъ Марксъ взе въ своята Брюкселска рѣчъ върху свободната търговия, 9-й Февруарий 1848 г., позиция спрямо капиталистичната търговска политика. Марксъ посегна тъкмо въ тоя пунктъ, гдѣто привържницитѣ на свободната търговия и протекциониститѣ бѣха *съгласни*: да ли покровителственитѣ мита или свободна конкуренция, но всичко имаше за изрична цѣль натрупването на капитала; ала Марксъ показа, че самиятъ капиталистиченъ акумулационенъ процесъ, на който служеше всичко това, криеше въ себе си *могащи противорѣчия*. Кждѣто другитѣ виждаха само единъ духъ и една душа, духътъ и душата на образуващия печалба капиталъ, той откри едно кръстосваще се оспорване на интереситѣ на индустриалеца, на земледѣлеца, на арендатора, на занаятчията изъ дребнитѣ градовце, на земледѣлския работникъ, на фабричния работникъ. Тъй като за Маркса важеше да освѣтли лицемѣрието на английскитѣ манчестерианци, които искаха да накаратъ работницитѣ да повѣрватъ въ едно елдорадо на свободната търговия, до като въ сжщность кроеха понижение на работнишкитѣ заплати — то неговото излагане, което въ сжщность е критика на капиталистичната търговска политика изобщо, се струва като критика на свободната търговия въ частность. Но самия той се изразява съ най-голѣма категоричность, че макаръ свободната търговия при послѣдна смѣтка да служи на интереситѣ на капиталистичната експлоатация, той далечъ не билъ поради това привърженикъ на *покровителственитѣ мита*, ами се обявявалъ за свободната търговия. „Човѣкъ може да се бори противъ конституционализма, безъ да бжде за туй приятель на абсолютизма". Аргументацията, която Карлъ Марксъ, въ нея рѣчь, влага въ устата на индустриалния пролетариятъ, се опира още твърдѣ много върху оня законъ за височината на работнишката заплата, който по-късно. подъ името *желѣзенъ* законъ за заплатата, стана толкова извѣстенъ, колкото и биде криво разбранъ. Отмахването на покрови-

телственитѣ мита щѣло да *поевтини* стокитѣ; ако ли работнишката плата си останѣла тогава все сѫщата, то работникътъ сигурно би спечелилъ отъ това, тъй като съ своята парична заплата би моглъ да купи повече срѣдства за живѣене; но тъкмо за туй ще *спаднатъ* заплатитѣ: въ сѫщия размѣръ прѣимуществата отъ поевтиняването на стокитѣ изчезватъ за работника. А крайниятъ резултатъ?

„Ако човѣкъ, въ една опрѣдѣлена, периодично връщаща се епоха, въ онова крѫгообращане, която индустрията описва, като прѣкарва едно слѣдъ друго фазитѣ на разцвѣтъ, свръхпроизводство, стагнация (застой), криза, — прѣсмѣтне всичко, което работнишката класа е имала свръхъ и подъ необходимото, то човѣкъ ще види, че тя изцѣло не е имала нито по-вече, нито по-малко отъ минимума: туй ще каже, че работнишката класа ще бѫде запазена като класа, слѣдъ като тя е прѣкарала толкова и толкова мизерия, толкова и толкова теглила, слѣдъ като е оставила върху бойното поле на индустрията толкова и толкова трупа. Но какво значи това? Класата продължава да сѫществува и, нѣщо по-вече отъ това, тя ще да е нарастнала.“

Ученитѣ по запаятъ, които, поради липса на политично-економично познание, на мѣстото на научниятъ анализъ турятъ работата на ума, и толкова по на драго сърдце опериратъ съ цифри и емпирични факти, колкото по-малко умѣятъ теоритично да обгърнатъ тия цифри и факти, ще прочетатъ тоя изразъ на Маркса съ усмивка на хора прѣвъзходящи; ами че работнишкитѣ заплати въ Англия не сѫ ли се качили въ течение на тоя половинъ вѣкъ, докато цѣнитѣ на стокитѣ сѫ спаднали? Ние не щемъ да се впущаме тукъ въ обширни статистични изслѣдвания; ще кажемъ само толкова: никакви статистики на заплатитѣ и печалбитѣ не могатъ да излличатъ изъ тоя свѣтъ фактитѣ на изселването, на недостатъчното естествено увеличаване на населението, на пауперизма, на прѣпълнянето на градищата и затворитѣ. А то ще каже, че докато трае всичко това, работничеството, взето *изцѣло*, далечъ не е стигнало поне до тамъ, щото да може безпрѣпятствено да се размножава като пролетариятъ.

Прочее, Марксовата формулировка на закона за заплатата може да бѫде вѣрна или не, обаче, при днешното състояние на европейското работнишко движение, това абстрактно прѣдложение далечъ не стига, за да характеризира позицията на пролетарията спрямо покровителственитѣ мита. Па и за самия Марксъ нищо не лежеше по-далечъ отъ желанието да прилага закона за заплатата въ духа на буржуазнитѣ економисти, които се мѫчеха да докажатъ съ него безполезностьта на всѣка борба отъ работницитѣ за повишение на заплатата. Вече въ полемиката си противъ Прудона 1846/47 Марксъ най рѣшително се застѫпва за стараниията на работницитѣ, да постигнатъ повишаване на заплатитѣ чрѣзъ синдикална борба. Проницателностьта, остривата, съ които Марксъ разкрива економичнитѣ закони на капиталистичното развитие, му слу-

жеха изобщо всѣкога за туй, да освѣтли тѣхното политично противодѣйствие върху пролетарската класова борба. Тъкмо излизащата като резултатъ изъ законитѣ на конкуренцията тенденция на минимума-заплата е, която прави необходима съпротивата на работницитѣ и ги довежда до стремежа, да стѣснятъ чрѣзъ *организация* дѣйствието на конкуренцията. Така че, ако, напр., свободната търговия поевтинява стокитѣ, то на въпроса, да ли и до колко тоя резултатъ ще бжде неутрализиранъ чрѣзъ *намаляването на заплатитѣ*, не ще се отговори спекулативно, ами отговорътъ се явява едва като резултатъ отъ една редовна *борба* межработници и прѣдприемачи. А такъвъ е случая именно сега, слѣдъ еминентното развитие на работническитѣ организации.

За *Фридрихъ Енгелса*, въ прѣдговора му къмъ английското издание на Марксовата рѣчь за свободната търговия*), — покровителствени мита и свободна търговия принадлежатъ къмъ разнообразнитѣ срѣдства на държавата да отглежда капиталисти. Той разглежда проблемата исторично. Протекционната система прѣзъ мануфактурния периодъ и заченкитѣ на капиталистичната индустрия бѣ едно безпощадно ограбване народа вжтрѣ и вънъ отъ границитѣ на собствената държава. Енгелсъ цитира „Капитала“ на Маркса (азъ допълнямъ цитата): „Протекционната система бѣ едно изкуствено срѣдство да се фабрикуватъ фабриканти, да се експроприиратъ независими работници, да се капитализиратъ националнитѣ срѣдства за произвеждане и живѣене, насилствено да се скрати прѣхода отъ дрѣвния начинъ за произвеждане въ модерния. Европейскитѣ държави се спожсваха да се снабдятъ съ патентъ за това ново изнамиране и, влѣзли веднъжъ на служба у рушветчиитѣ, тѣ за тая цѣль налагатъ контрибуция не само на собствения си народъ, косвено чрѣзъ покровителствени мита, прѣко чрѣзъ експортни премии и т. н. Въ зависимитѣ съсѣдни страни индустрията биде насилствено унищожена, както, напр., ирландската вълнена мануфактура отъ Англия. Върху европейския континентъ процесътъ, чрѣзъ колберовия способъ, биде още значително упростенъ. Първоначалния капиталъ на индустриалцитѣ тече тукъ отчасти направо изъ държавното съкровище. ‚Защо — провиква се Мирабо — да търсимъ тъй далечъ причината на мануфактурния блѣсъкъ на Саксония прѣди седемгодишната война? 180 милиона държавни дългове!“

Ако най-напрѣдъ покровителственитѣ мита бѣха единъ елементъ на държавно благоприятствуване примитивната капиталистична акумулация, то интересътъ въ свободната търговия възникна отъ едно по-нататъшно стжпало на развитие въ капиталистичното производство. Индустриалния капиталъ на Англия си извоюва свободната търговия, за да може, чрѣзъ поевтиняване на суровитѣ материали и на работническата заплата, по-здраво да съгради своето господство на всесвѣтския пазарь. Въ сжщность, констатира Ен-

*) Тоя прѣдговоръ на нѣмски е помѣстенъ въ „Neue Zeit“ 1888, стр. 289 ff

дълъ индустриалнията подемъ на Англия отъ 1848 до 1866 г., ако не изключително, то все пакъ въ значителна часть се е обуславялъ отъ английската свободна търговия. Але вече въ осемдесетитѣ години, когато стана ясно, че бълнуването за едно индустриално всесвѣтско господство на Англия никога не ще дочака осѫществяване, че напротивъ, английската индустрия все по-силно биваше стѣснявана върху всесвѣтския пазаръ, тогава и въ Англия започна да се проявява единъ интересъ за ограничаването свободната търговия. До когато самата Англия поддържала свободната търговия, разсѫждава по-нататъкъ Енгелсъ, тя имала единъ очевиденъ интересъ въ туй, да въведе свободната търговия и въ другитѣ държави, да и сдобие универсално значение. Разбира се, за останалитѣ назадъ въ индустриалното си развитие държави туй стана само една нова причина да се обърнатъ противъ свободната търговия.

Аргументацията, която Фридрихъ Енгелсъ привежда тукъ, отъ гледна точка на американския привърженикъ на покровителственитѣ мита противъ английския доктринеръ на свободната търговия, си е дѣтъ-вопатъ *Фридрихъ Листъ*. Неговиятъ станалъ знаменитъ примѣръ съ желѣзницата — че какъ било по-износно да се пѫтува съ по-скѫпия бързъ тренъ, отколкото съ по евтения баменъ, дѣновъ тренъ, както и да се плащатъ по-скѫпи стокови цѣни, за да се постигне едно по-бързо развитие на индустрията — всичко туй е противопоставяне на „продуктивнитѣ сили“ срѣщу „размѣннитѣ стойности“. Сѫщо така той съзнава, вече като говорихъ за *капиталистичния* характеръ на покровителственитѣ мита, — прѣди всичко релативното значение на тия мита за самия капиталъ. Капиталистичната полза отъ тѣхното прилагане е не само по време ограничена върху една опрѣдѣлена стадия на развитието, ами тя никога не е всеобща. Отъ първия моментъ на тѣхното сѫществуване тѣ накарватъ да избухватъ противорѣчия въ срѣдата на капиталистичнитѣ интереси. Митото, което ползува единъ капиталистъ, щетява интереситѣ на другитѣ капиталисти въ сѫщата страна. За туй и всѣка митнична тарифа обуславя едно всеобщо надпрѣдварване въ покачване митата, при което капиталиститѣ гледатъ взаимно да се надминатъ, и което не се прѣкратява никога. Покровителственитѣ мита сѫ, въ най-добрия случай, едно безкрайно витло, и човѣкъ никога не знае, кога ще се разправи съ тѣхъ.

Слѣдъ туй Енгелсъ показва чрѣзъ частични примѣри, какъ техничното развитие отмѣстя, съвършено прѣвръща значението на отдѣлнитѣ митни полици и какъ което вчера е било полза, днесъ се прѣобръща въ врѣда. Но и безъ туй покровителственитѣ мита ставатъ съ време прѣчка за производственото развитие. Енгелсъ посочва за примѣръ на туй, че американското корабостроителство се е разсипало отъ покров. мита. И фаталното е, че въвелъ ли си еднъжъ покров. мита, не можешъ се вече отърва отъ тѣхъ лесно, тъй като тѣхното отмахване, както отначало тѣхното въвеждане, а сетнѣ тѣхното по-нататъшно сѫществуване е свързано съ накър-

няване на различни капиталистични интереси. Отъ друга страна Енгелсъ посочва и подчертава, че Швейцария при пълна свобода на търговията, Германия при твърдѣ незначителната покров. мита, сѫ развили своитѣ индустрии.

Като прѣминава къмъ условията на настоящето — осемдесетьтѣ години — въ Съединенитѣ Щати, Германия, Франция и Русия, Енгелсъ намира, че всѫду покровителственитѣ мита не поощряватъ развитието на производството, ами го еминентно спѫватъ. „Тъкмо въ момента, когато свободната търговия изглеждаше да е необходимость за *Германия*, тъкмо тогава тя въведе покровителствени мита. . . . Слѣдствието бѣше, че отъ тогава насамъ износътъ на германскитѣ индустриални продукти се плаща просто изъ джебоветѣ на вѫтрѣшнитѣ, германскитѣ потрѣбители. Защото подъ защитата на покров. мита се образуваха индустриални картели, които поскѫпяватъ стокитѣ за самата страна, за да ги продаватъ на умрѣли цѣни въ странство. За цѣната на тая абсурдна система на индустрийното покровителство индустриалнитѣ капиталисти гласуваха въ полза на единъ още по-безсиленъ монополъ, който *поземелната собственость* получи. Той посочва на житнитѣ мита и износнитѣ премии. „Тая политика, разрушителна при всички условия, е два пѫти по-вече въ страни, чиято индустрия поддържа продажбата си върху неутралнитѣ пазари главно чрѣзъ евтинията на труда". Защото поскѫпването цѣнитѣ на срѣдствата за живѣене понижава производителностьта на работника, или пъкъ фабрикантътъ е длъженъ да покачи работнишката заплата. Въ *Франция* употрѣбяваната отъ двѣ столѣтия насамъ „оранжерийна атмосфера" на покровителственитѣ мита обуславяла стагнация въ индустрията. „И наистина, цѣлата французска търговия сега вече се би сбръчкала, ако слабиятъ и несигуренъ ходъ къмъ свободна търговия, Кобденовиятъ договоръ отъ 1860 г., не ѝ бѣше прѣдварително помогналъ; неговитѣ дѣйствия почти че сѫ изчерпани и вечъ се прѣдвѣщава за една по-силна доза отъ тоя Tonicum."

Митата на *Русия* иматъ само за цѣль, да доставятъ на правителството злато за изплащане лихвитѣ на сключенитѣ въ странство заеми. Сѫщо и за Сѣверо-американскитѣ Съединени Щати е вече време да скѫсатъ съ покров. мита. Образуването на картели показва това. „Ако Америка въведе свободна търговия, азъ съмъ увѣренъ, че въ десеть години тя ще срази Англия върху всесвѣтския пазаръ".

Да съглеждаме въ Енгелса привърженикъ на покров. мита за туй, защото задъ тѣхъ вижда капиталистични интереси и срѣщу капиталистичния привърженикъ на своб. търговия използува капиталистичния партизанинъ на покров. мита, би било сѫщо тъй нелѣпо, както да изкараме отъ него и Маркса защитници на държавнитѣ дългове, на данъцитѣ, на търговскитѣ войни, на експроприацията на селенитѣ и на другитѣ още срѣдства на „протекционната система". Или другъ единъ примѣръ: Енгелсъ означава като косвена митна защита изключването английската копринена

индустрия отъ рѣшенията върху ограниченията работното време на женитѣ и дѣцата; той не оспорва ползата отъ това мѣроприятие за развитието на английската копринена индустрия—бѣше ли той поради това привърженикъ на дѣтската експлоатация или съгласи ли се наистина съ онова изключение, което той означи като „подло" ??

Марксъ и *Енгелсъ* имаха една всеобща гледна точка, изъ която критично схващаха цѣлокупния капиталистиченъ върведъ. Това бѣ гледната точка на *революционния социализмъ*. Изхождайки изъ нея тѣ откриваха *експлоататорския характеръ* както на покровит. мита тъй и на свободната търговия. Тѣ се борѣха и противъ двѣтѣ като противъ *капиталистична политика*, и въ тая борба тѣ сѫщо тъй не изпущаха, както се разбира само по себе си, да си служатъ съ еднитѣ противъ другата.

Ала двамата тѣ бѣха далечъ отъ да схващатъ въпроса: свободна търговия или покров. мита, като работа безразлична за пролетарията. Тѣхниятъ историченъ материализмъ ги учеше прѣди всичко, че борбата трѣбва да бѫде водена върху почвата на капиталистичното общество, чието развитие, слѣдов. не може да бѫде безразлично за работнишката класа. Марксъ се обяви въ 1847 г. рѣшително за *свободната търговия*, както Енгелсъ е въ 1888. Но за Маркса въ него време, когато въпроса за политичния прѣвратъ въ Европа, а съ туй и за социалната революция, стоеше на дневенъ редъ, и изобщо бѣ нужно прѣди всичко да се създаде на континента едно самостойно политично движение на пролетарията, за Маркса много повече се касаеше до туй, да се разясни на работницитѣ тѣхното особно положение, необходимостьта отъ едно самостойно изстѫпване срѣщу капиталистичната класа въ нейната цѣлость. За едно изчерпваще изслѣдване на капиталистичната търговска политика липсваше сѫщо тъй още и онова научно построение, което по-късно Марксъ съзида въ своя «*Капиталъ*». Както всичко що притежаваме отъ Маркса отъ ония времена, както и „Комунистичниятъ Манифестъ", сѫщо тъй и неговата рѣчь върху свободната търговия показва само вънншитѣ очертания на зданието, а вѫтрѣшната надстройкъ още липсва. Енгелсъ можеше въ 1888 г. да се опира на първитѣ два тома отъ „Капитала" и още на много друго, но все пакъ липсваше още *третиятъ* томъ съ неговитѣ важни изслѣдвания върху образуването на печалбата, върху рентата и цѣната, които сѫ необходими за учението за конкуренцията, а съ туй и за прѣцѣнката на търговската политика.

Енгелсъ и отъ запознаването си съ Маркса насамъ се е държалъ настрана отъ чистата политична економия. Неговиятъ тъй богатъ отъ къмъ исторични изгледи трактатъ, който сѫщо така е тъй ясенъ и сигуренъ въ своята прѣцѣнка на конкретнитѣ условия, въ теоритично отношение не отива ни стѫпка по-далечъ отъ Марксовата Брюкселска рѣчь. По-право той прави стѫпка назадъ, като се присъединява много по-тѣсно отъ тая Марксова рѣчь къмъ Лист'овата аргументация.

Както за много друго, тъй и за въпроситѣ по търговската политика, които, прѣдъ видъ полученото отъ социалистачнитѣ работнишки партии парламентарно влияние, обладаватъ единъ актуаленъ интересъ, основателитѣ на научния социализмъ сж ни умрѣли твърдѣ рано. Ние сме длъжни, до колкото е вече възможно, да гледаме сами да си помогнемъ.

Проблемата е двойна:

Първо, трѣбва да се изслѣдва дѣйствието на покровителственитѣ мита, resp. на свободната търговия върху капиталистичното производствено развитие, като се вематъ въ съображение слѣдващитѣ изъ капиталистичнитѣ производствени условия закони на конкуренцията.

Второ, трѣбва да се изслѣдва дѣйствието на покровителственитѣ мита, resp на свободната търговия върху пролетарската класова борба, като се вематъ въ съображение производственото развитие, движението на заплатитѣ, обременяването на консументитѣ.

* * *

Да схващаме работника като „самопотрѣбитель" би било, очевидно, сжщо тъй едностранчиво, както ако искахме да го разгледваме като „самопроизводитель". Разчленяването обществото на потрѣбители и производители е изобщо отдавна захвърленъ въ килеря за вехтошини на политичната економия. Тукъ таковато разчленяване попадна недавно подъ прѣститѣ на *Максъ Шипел'я*, който отъ нѣкоя и друга година насамъ тъй много обича да се рови изъ старитѣ и нечисти книги. Нека не бжда криво разбранъ; само по себе си се разбира, че азъ никакъ не съмъ противникъ на историчното издирване изобщо и на архивалнитѣ студии въ частность. Но съвсѣмъ друго нѣщо е, ако човѣкъ слѣпява „история" изъ журнални извадки, изъ откжснати, осакатени цитати, както пестеливата домакиня сшива отъ захвърлени парцали отривалки, или даже нѣкой цѣлъ килимъ за подъ краката. Нѣщо друго е, ако при туй човѣкъ остави на мѣстото на ржководната гледна точка, — на научния анализъ, — да дойде сензационниятъ интересъ на ad hoc написаната вѣстникарска статия.

Тъй че, *Максъ Шипель* наново открива отдавна погребената „чиста консуматорска (потрѣбителска) партия" и ни прави упрѣкъ, че сме били до сега достатъчно дребни буржуа, за да се влачимъ подирѣ ѝ. А пъкъ коя е тази чиста потрѣбителска партия? „Дребни рентьори, чиновници съ установена заплата и прилични на чиновницитѣ служащи при частнитѣ прѣдприятия като директори, техници, прокуристи, касиери, книговодители и всѣкакъвъ родъ по-висши търговски слуги; тукъ спадатъ дребнитѣ вехтошари и дюкенджии, които често пжти тъкмо тогава най-малко могатъ да увеличатъ своитѣ покупки, а съ туй и своя кяръ, когато се покачатъ цѣнитѣ на en gros продаванитѣ стоки. Че фабричнитѣ директори, чиито мънцърки заплатички по-вечето пжти се повдигатъ по-бързо отъ акцийнитѣ дивиденти, нѣмали никакъвъ интересъ въ

развитието на производството, тоя перлъ читательтъ веднага самъ ще да е съгледалъ и прибралъ.

Но и касиеритѣ, книговодителитѣ и пр. получаватъ мѣсто толкова по-сигурно и повишение на мѣсечната заплата толкова по-лесно, колкото по-благоприятно е положението на работитѣ. Това важи и за чиновницитѣ: тъй като въ такива случаи се качватъ държавнитѣ приходи, а сѫщо и нуждата на държавата отъ служащи. Пъкъ ако прѣдположимъ, че работнитѣ маси печелятъ отъ производствения подемъ, то и дребнитѣ търговци получаватъ своя пай, тъй като съ всеобщото увеличаване консума се увеличаватъ и тѣхнитѣ продажби. Ако тѣ притежаватъ книжчици отъ нѣкоя спестовна каса, то тѣ печелятъ още и като „дребни рентьори" отъ качването на лихвата. Тъкмо „дребнитѣ рентьори" сѫ до тамъ жадни за по-високи проценти, че въ време на подемъ се устремяватъ на цѣли рояци къмъ най-рискуванитѣ прѣдприятия, за да, то се знае по-тежко паднатъ. Даже попътъ усѣща мимоходомъ развитието на производството въ увеличеното число на вѣнчаванията и кръщаванията. Туй доказва, че капиталистичното стоково производство разклаща и разбутва всички различия въ занятията и съсловията и прави цѣлиятъ свѣтъ зависимъ отъ *акумулационния процесъ на капитала*, като сѫщевременно го подчинява на тоя послѣдния.

Но ако нѣма никаква особна потрѣбителска партия, то пъкъ за туй има единъ *потрѣбителски интересъ* Той е сѫщо тъй *всеобщъ*, както и *производителския интересъ*. Двата тѣ могатъ да съвпадатъ или взаимно да си противорѣчатъ. Зеръ, работникътъ може да изгуби отъ поскѫпването на срѣдствата за живѣене, отъ увеличаването на наемитѣ и пр. туй, което му донесе едно мимолѣтно повишаване на заплатата; дребния търговецъ има да прѣсмѣта, въ каква количествена пропорция стои разширената му продажба къмъ едно евентуално намаление на пазарния складъ и пр.

Туй като че не стигало, ами и *Карлъ Марксъ* откри всрѣдъ самото капиталистическо развитие на производството *противорѣчия въ интереситѣ*. Интересътъ въ производството е наистина всеобщъ, но не еднороденъ. Капиталистичното производствено развитие никога не е чиста благодать. То е, напротивъ, всѣкога придружено отъ съсипването на множество сѫществувания, като съвсѣмъ не смѣтаме неминуемо послѣдващитѣ търговски кризи. Що се касае до работницитѣ, то умножаващитѣ се съ всѣки подемъ стачки откриватъ отново това противорѣчие въ интереситѣ. Нали капиталистътъ гради, ако само може, развитието на производството върху отдяне отъ работнишки заплати!

Шипелъ конструира своята чиста потрѣбителна партия, за да може до изтъкне чистата, лишена отъ различия *производителска гледна точка*. Той, който ни упрѣкава въ едностранчивость, извършва най-голѣмата едностранчивость. Той изличава съ рѫкава на палтото си цѣлата социалистична критика на политичната економия, самата разлика въ ступанственото положение на работника

и на капиталиста, и хвърля отново всичко наедно, като буренъ и рѣпа, въ общото гърне на *производствения интересъ*. Слѣдъ туй отъ неговия погледъ изчезва сѫщо и разликата между общественото производствено развитие и интересътъ на *капиталистичната класа* въ производственото развитие. Че тѣ не всѣкога се съвпадатъ, че интересътъ на капитала може да бѫде *спъващъ* за развитието на производството, това той вече не вижда. Той даже се връща задъ буржуазната политична економия, която знаеше поне туй, че има разлика между интереса на капиталиститѣ като цѣло, като класа, и между многочисленостьта на отдѣлнитѣ капиталистични интереси, — която полит. економия все-таки се осмѣляваше да се изстѫпи въ името на интереса на капиталистичната всеобщность противъ капиталистичнитѣ единични, отдѣлни интереси, даже когато тия послѣднитѣ имаха въ рѫцѣтѣ си държавното кърмило.

За *Шипеля* господствуващата въ дадено време въ една държава капиталистическа клика, била тя подържница на покров. мита или на свободната търговия, е въ всички случаи и винаги непогрѣшимиятъ интерпретъ на интереситѣ на капиталистичното производствено развитие. Нему се струва, че е дръзкость да се съмняваме въ вѣрностьта на нейното търговско политично мнѣние и той се надсмива надъ „нашето безгранично прѣвъзходящо познаване интернационалнитѣ производствени и конкуренционни условия.“

Отъ тая гледна точка, разбира се, и английското движение за свободна търговия, въ продължение на двайсеть и три години, ще да е било глупость, именно до тогава, до когато неговитѣ прѣдставители бѣха въ парламентарно малцинство, както сега нѣмското движение за свободната търговия трѣбва да е глупость, тъй като въ 1878 г., юнкеритѣ съ желѣзноиндустриалцитѣ, подъ протектората на Бисмарка законно установиха новата ера на нѣмскитѣ покров. мита. Послѣдното си остава споредъ Шипеля глупость, макаръ господствуващата скубашка тайфа вече въ 1892 г да себѣ видѣла сама принудена да отхвърли тая система.

Шипель съ право подчертава, че социалната демокрация не може да остане индеферентна спрямо капиталистичната търговска политика Ала собственитѣ негови цѣли не отиватъ по-далечъ отъ туй, да сме скриели нашитѣ агитаторски орѫжия прѣдъ господствуващата клика на покров. мита и да сме направѣли нѣмската работнишка класа нейна лишена отъ воля политическа опашка. На мѣстото на опозиционно глаголствующия дребенъ буржуа, противъ когото той се бори, *Шипель* изтъква трѣперящия въ страхопочитание прѣдъ капиталистичното великолѣпие дребенъ буржуа. Той се диви на „смѣлата обширность на погледа“ у индустриалнитѣ грабливи рицари, на необуздаемия поривъ къмъ разширение границитѣ на капиталистичната дѣеспособность и господство. Ние трѣбва да се грижимъ да спечелимъ по-голѣмо разбиране за тия великолѣпни планове, да дойдемъ въ *по-голѣмо съприкосновение* „съ тоя най-мощенъ и все още економично най-революционенъ слой“, докато „духовнитѣ водители на индустриалната стопанска

политика“ трѣбва отъ своя страна по-добрѣ ще ни опознаятъ. Съ туй Шипель да не има прѣдъ очи *Крупа?* Или господата отъ *Германската банка?* Или по-скоро *Бюлова?* Или *Сесиль Родесъ*, който иска да прѣодолѣе социализма чрѣзъ империализма? . . .

Шипель се лъже. Неговата критика не засѣга революционния социализмъ, който отдавна е позналъ всемирно-завоевателнитѣ планове на капитала и ги е надминалъ чрѣзъ още по-смѣли: за *прѣобразуването на капиталистичния* свѣтъ — за което той (рев. соц.) се чини на филистера като утопия. Изпъкнатия отъ него конфликтъ не е нѣщо друго, а домашната разпра въ срѣдата на покойната свободномисляща партия. *Евгений Рихтеръ* отъ едната страна, *Рикертъ* — отъ другата. И *Шипель* се рѣшава за Рикерта.

Прѣв. отъ нѣмски: **Д. С. Поповъ.**

Що е идеализмъ?

А. Богдановъ.

(Продължение отъ 8 и 9 кн.)

V.

До сега нашето изслѣдване идеята на прогреса идѣше да установи нейното *обективно съдържание*. При това ние се докоснахме вече и до субективната оцѣнка, която то получава вслѣдствие едностранчивостьта въ развитието на много хора и която поражда разногласия, щомъ работата дойде до прогресивния или регресивния характеръ на тъй постиганитѣ измѣнения. Сега прѣминаваме къмъ другъ по-дълбокъ субективизъмъ, който възниква отъ самия мислителенъ способъ у хората и който затъмнява основното съдържание на идеята за прогреса.

Въ съзнателната си прогресивна дѣйность, човѣкъ, за да дѣйствува опрѣдѣлено и увѣрено, трѣбва да има постоянно прѣдъ видъ опрѣдѣлена конкретна за него, цѣль, която, както знаемъ, той нарича свой идеалъ. По такъвъ начинъ идеала непосрѣдствено ръководи прогресивната дѣйность, и самия идеалистъ до толкова привиква да съсрѣдоточава вниманието си върху самия идеалъ, че и прогреса му се прѣдставлява като *приближаване къмъ идеала*.

Такова е субективното разбиране идеята на прогреса. Въ повечето случаи това разбиране съвсѣмъ скрива въ себе си нейното дѣйствително, обективно съдържание. Особно неизбѣжно се явява такова затъмнение на идеята при господството на статиката въ познанието. Статичната мисъль се характеризира съ това, че ней е чужда идеята на развитието, че тя търси въ явленията на природата само неподвижни, неизмѣнни сѫщности,

че тя намира удовлетворение само въ *безусловното.**) Като се срѣща съ явленията на прогреса тя не може да си ги прѣдстави въ исторически редъ, като непрѣкѫснатъ процесъ безъ край и начало, защото въ такова прѣдставяне, тя не ще намѣри върху какво да се спрѣ. Тя и тукъ дири устойчива, неподвижна опорна точка; за такава опорна точка ѝ служи конкретно прѣдставляемия идеалъ. И става възможно щото всѣка прогресивна крачка да се постави въ зависимость отъ идеала; а самия идеалъ отъ нищо не зависи, той се явява като нѣщо безусловно неизмѣнно, върху което може да се спрѣ статичното мислене тъй, както мореплавателя, върху твърдата земя. Тя не се пита, гдѣ ще бѫде, когато вече идеала бѫде постигнатъ; тъй като мисленето почива върху застояли форми въ живота, то тя не намира нищо чудно въ спирането на прогреса, когато се дойде до „крайната цѣль". Статичния складъ на мисъльта намира пълно удовлетворение въ идеята че движението сѫществува до спирането, и че прогреса сѫществува до постигането на идеала.

Обективното и субективното разбиране прогреса се различаватъ до толкова, че можемъ да ги смѣтнемъ за несъизмѣрими. Първото е исторично; то дава идеята за непрѣкѫснатия безкраенъ прогресъ, защото е невъзможно да си прѣдставимъ такова увеличаване хармонията и пълнотата въ живота, задъ което сѫщото увеличаване да е невъзможно. Второто разбиране, както видѣхме е статично; то ни дава идеята за ограниченъ прогресъ, защото приближаването къмъ идеала се завършва съ неговото достигане. Първото има безусловно положителенъ характеръ, за него прогреса, самъ по себе си е благъ. Второто придава на понятието прогресъ по скоро отрицателенъ отенъкъ: приближаването къмъ идеала означава, въ сѫщность, намаляване разстоянието между сѫществующето и това, което трѣбва да бѫде; благо тукъ се явява идеалътъ, а не самия прогресъ.

Безъ да се гледа на такива сѫществени различия, обективното и субективното разбиране на прогреса въ много случаи, могатъ практически да се съвпаднатъ: ако идеала наистина е прогресивенъ, то и приближаването къмъ него, очевидно, ще е дѣйствителенъ прогресъ; до като идеала не е достигнатъ, практически е съвсѣмъ безразлично, какъ си го е оцѣнявалъ идеалиста: дали е съзнавалъ той, че този идеалъ е частно изражение историчната тенденция на развитието, или му е придавалъ безусловно значение. Послѣдния начинъ за разбиране има даже извѣстни прѣимущества: човѣкъ, който мисли конкретно, въ съзнанието на когото прѣобладаватъ образи, рѣзко опрѣдѣлени и устойчиви,— такъвъ човѣкъ би се увлѣкълъ много повече отъ яркото прѣдставяне на една «крайна цѣль», нежели отъ идеитѣ на непрѣкѫснатия прѣходъ отъ едни идеали къмъ други по високи.

Но при извѣстни условия субективното разбиране на прогреса необходимо се сблъсква съ обективното. Идеалътъ често се указва въ дѣйствителность реакционенъ; а идеалистътъ счита за прогресъ всичко това, което

---

*) Тукъ ние зачекваме статичната мисъль просто като фактъ, безъ да влизаме въ наслѣдване нейното произхождене и исторично значение. Въ трудътъ си: „Познаніе съ историч. точки зрѣнія" (прѣведено на български С. В.) ние се постарахме, между другото, да обяснимъ че статичната мисъль се явява необходимо приспособление къмъ опрѣдѣлени форми на обществения животъ, къмъ опрѣдѣленъ типъ общественъ трудъ. Б. авт.

го приближава къмъ него; това се случва често съ идеалитѣ на отживѣлитѣ класи и по такъвъ начинъ, напр. въ литературата се идеализиратъ най-лошитѣ форми на економичното робство. Напълно прогресивенъ идеалъ може да бѫде най-сетнѣ постигнатъ; въ такъвъ случай вчерашния прогресивенъ дѣятель става врагъ на всѣкакво по-нататъшно прогресивно движение, тъй като то непрѣменно трѣбва да се явява като отдалечаване отъ гонимия идеалъ, т. е. „регресъ“; приблизително сѫщото се случило напр. съ прѣдставителитѣ на либерализма въ съвремена Франция. Тѣзи класи, за които възможностьта да се развиватъ не се ограничава въ тѣсни рамки, достѫпни за тѣхното зрѣние, си изработватъ съ течение на времето исторично, обективно разбиране на прогреса. Сѫщото може да се каже и за начина, по който става обнаружването на идеалитѣ; историчностьта на послѣднитѣ не само че се съзнава, но често изпъква ясно и въ формулировката имъ. Такъвъ идеалъ е изразенъ въ тия думи на единъ прочутъ европейски мислитель: «всеобща кооперация, за всеобщо развитие».

VI.

Колкото по-широко е полето на историчния опитъ у хората, толкова по-очевидно и необходимо изпъква въ съзнанието имъ идеята за непрѣкѫснатия, безграниченъ прогресъ. При статичното мислене тази идея безусловно противорѣчи на прѣдставлението за неподвижното и неизмѣнното, тъй като това мислене не намира въ нея опорна точка, която е тъй нуждна за него. Но статичното мислене се не самопризнава като несъстоятелно и не отстѫпва безъ борба. Мисловнитѣ типове прѣдставляватъ най-консервативната страна въ психиката на човѣка, а въ случая статиката обладава особена живость, тъй като продължава да живѣе дълго слѣдъ изчезването на нейнитѣ жизненни основи. Тя се приспособява къмъ неизбѣжното и създава нови форми, въ които се опитва да вмѣсти несъвмѣстимото: — идеята за непрѣкѫснатото движение съ идеята за вѣчната инертность.

По какъвъ пъкъ начинъ можемъ съедини безграничностьта на прогреса съ прѣдставлението, че той е приближение къмъ идеала? За това е потрѣбно да се отдалечи идеала на безконечно растояние, да се направи недостижимъ. Намѣсто крайнитѣ, частни идеали, явяватъ се всеобщи и безкрайни: абсолютно съвършенство въ видъ на абсолютно добро, истина и красота. Къмъ тия абсолюти е отправенъ всѣки прогресъ: всѣка крачка на послѣдния е приближаване къмъ тѣхъ; обаче туй приближевание никога не може да се свърши, защото разтоянието е безкрайно, защото абсолютитѣ сѫ недостижими. Когато тази идея стане основа на мировъзрѣние, то цѣлото мирово движение ще се разглежда телеологично, като вѣчно движение къмъ вѣчни цѣли. Но такова прѣдставление нѣма нищо общо съ обикновената практична телеология на хората: работата съвсѣмъ не е до частнитѣ, относителнитѣ или субективнитѣ цѣли, които хората си поставятъ. Цѣлитѣ на мировото движене — това сѫ всеобщи, абсолютни, свръхчовѣшки и въ сѫщото време обективно, е не само въ съзнанието на отдѣлнитѣ хора, сѫществуюши цѣли. Тѣ непрѣстанно се осѫществяватъ въ се по-голѣми и по-голѣми размѣри, обаче пълното имъ реализиране е

немислимо да стане нѣгдѣ и нѣвга: то лѣжи извънъ пространството и времето. Само по отношение къмъ тия «вѣчни цѣнности» получва значение всѣка «временна цѣнность»; всичко относително, въ това число и прогреса, получава своята цѣна съобразно отношението си къмъ тѣзи абсолютни блага, *)

Ако думитѣ служатъ за изражения на понятията, то какво понятие се крие задъ думитѣ: „абсолютна цѣль“?

Съдържанието на понятията се образува отъ прѣдставления. Но очевидно е, че никакви конкретни прѣдставления за частна цѣль не могатъ да ни дадатъ материалъ за понятието «абсолютна цѣль». Всѣка прѣдставима частна цѣль е относителна, а за абсолютното първата характерна черта, — това е противоположность на относителното. Всѣко прѣдставимо съдържание на частната цѣль е нѣщо крайно, а за абсолютнитѣ цѣли никакво крайно съдържание е немислимо. Прѣдставимитѣ цѣли принадлѣжатъ къмъ психиката на отдѣлни съзнателни сѫщества, а абсолютнитѣ цѣли принадлежатъ на мировото движение въ неговата цѣль, непозната намъ ни въ възприятие, ни въ прѣдставление.

Въобще, ако понятията прѣдставляватъ абстракции, съдържанията на които се пораждатъ изъ фактитѣ на човѣшкия опитъ, то за понятието «абсолютна цѣль» е невъзможно да се намѣри нѣкакво съдържание: въ областьта на човѣшкия опитъ нѣма нищо абсолютно—тамъ всичко е относително. Абсолютната цѣль, — това е абстракция отъ несѫществующия опитъ, дума, задъ която не се крие никакво познавателно съдържание. Но не тъй се явява тя въ психиката на тия хора, които признаватъ нейното значение за мисленето.

Вмѣсто опрѣдѣлено, ясно мислимо съдържание, за праздната абстракция се създава неопрѣдѣлено и неясно. За материалъ на такова съдържание служатъ прѣдставления близки психологически, но несъотвѣтни на сѫщинския смисълъ на абстракцията, тъй напр. прѣдставленията за частнитѣ, относителнитѣ истини, като се смѣсватъ и прѣплитатъ въ съзнанието, образуватъ фиктивно, въображаемо съдържание за идеитѣ на абсолютнитѣ истини. А когато при това се прибави и интензивното, приятно възвишено настроение, тогава не остава мѣсто да се съмняваме въ реалностьта на абсолютното: на праздната абстракция се дава плодъ и кръвь, тя става прѣдметъ за вѣрване. Колкото по-често се повтаря даденото психично състояние, толкова по-привично става то, толкова по-голѣма субективна достовѣрность придобива неговото съдържание. Именно по такъвъ начинъ разнитѣ фантастични зародиши взематъ въ психиката на човѣка характеръ на голѣми непосрѣдствени очевидности. Сѫщо тъй и много прѣдмети на вѣрата ставатъ като че ли по-достовѣрни, отъ най-добрѣ установенитѣ истини въ опитнитѣ познания.

Сума примѣри отъ този родъ могатъ да се намѣрятъ въ историята на метафизичнитѣ възрѣния и по сѫщия начинъ се развива субективната достовѣрность на «абсолютнитѣ цѣли».

---

*) По-голѣмата часть отъ израженията, въ които се характеризира „абсолютната“ теория за прогреса съмъ взелъ изъ помѣнатата по-рано статия на г. Бердяева: „Борба за идеализмъ“. В. авт.

Вѣрата въ послѣднитѣ става трайно убѣждение, а извиканото посрѣдствомъ прѣдставленията за тѣхъ чувство се прѣврѫща въ страстно поклонение. Тогава противъ тѣхъ става безсилна сѣкаква логика. По такъвъ начинъ изъ идеалитѣ се създаватъ идоли. Подъ грубото материално облѣкло на изродения идолъ дивака фетишистъ си въобразява божествено съдържание, на което се покланя; обаче въ идола нѣма божество, нѣма нищо освѣнъ материя.

Съвременния фетишистъ надъ тънкото въздушно облѣкло отъ прѣкрасни думи си въобразява абсолютно явно съдържание и сѫщо така се покланя на него; но въ празнитѣ абстракции нѣма абсолютни идеи, нѣма нищо реално, освѣнъ думитѣ.

VII.

Ако сме разбрали правилно идолистичната теория за прогреса, ако тя действително възниква изъ стремлението да се съвмѣстятъ въ едно идеята за непрѣстанното движение съ идеята за постоянната инертность— то самата тая теория трѣбва да си противорѣчи: противорѣчието въ основата по необходимость поражда противорѣчие въ изводитѣ.

Наистина, що е прогресъ въ неговото идолистично разбиране? — Приближаване къмъ абсолютното, намаляване разтоянието между сѫществующето и идеалното. А колко голѣмо е това разтояние? — То е безконечно и такова ще си остане. А що значи всичко това? — Това значи, че безкрайното разтояние е такова, че действителното му изминаване е невъзможно, че никое крайно движение не може да се нарече «приближение».*)

Това, което лѣжи на безкрайно разтояние, *то е вънъ отъ разтоянието*, тъй че по отношение на това абсолютната дума «приближение» нѣма никакъвъ смисълъ. И самитѣ идилисти признаватъ, че «вѣчнитѣ цѣнности» сѫществуватъ вънъ отъ пространството и времето и че понятието: количество, — къмъ тѣхъ е неприложимо; а понятието «приближение» има *исключително* количествено, пространствено, временно значение. По такъвъ начинъ съединението на това понятие съ идеята за «абсолютното» логически ще излѣзе плоско противорѣчие.

Неизбѣжния изводъ е слѣдния: ако абсолютното лѣжи вънъ отъ разтоянието и никакво реално приближаване къмъ него е невъзможно, то «прогресътъ» е чиста *илюзия*, тропане на едно мѣсто, а не движение напрѣдъ. Ако идолистътъ продължава да вѣрва въ прогреса, той прави това за смѣтка на логиката. Тукъ нѣма нищо чудно: откакъ хората почнаха да прилагатъ понятията, образувани възъ основа на действителния опитъ, задъ прѣдѣлитѣ на опита, то тѣ (хората) вече самички се освободиха отъ властьта на логиката.

Тази еманципация се намира въ тѣсна връзка съ своеобразния *дуализмъ на познанието*, който е неизбѣженъ при всички идолистични

*) Въ математиката равенството на двѣ безкрайно голѣми величини не се измѣнява, ако къмъ тѣхъ се прибаватъ или отнематъ не равни крайни величини. Това е възможно разбира се само за това, че математическата безконечность, както и нулата, е символъ съ отрицателно значение, а съвсѣмъ не реална величина, тъй щото законитѣ на величинитѣ не могатъ се приложи къмъ нея.

Б. авт.

възрѣния. Тъй като относителното и абсолютното по сѫщество сѫ различни, то за тѣхъ се признаватъ два сѫществено различни типа познания: относителното познание наричатъ обикновено научно, а абсолютното — метафизично. Понѣвга тия два типа познания ги противопоставятъ подъ имената: «разсѫдъкъ» и «разумъ», по нѣкога — и това по-вече отговаря на сѫщностьта на работата — едното наричатъ просто познание, а другото — мистично съзерцание и т. н. Въ дѣйствителность, както видѣхме втория типъ познание се свежда къмъ вѣрата.

Тъй или инакъ, рѣзкиятъ дуализмъ между разсѫдъка и разума понѣвга е по-малко разбираемъ и законенъ отъ гледна точка на съвременното научно мислене, нежели дуализмътъ между духа и материята; трудно е да се каже, кой отъ тѣхъ по-много противорѣчи на възможната цѣлность въ мировъзрѣнието. Да се опровергава дуализма на познанието е безполезно, защото доказателства за това нѣматъ значение; като отрича единството на познанието, той (дуализма) още отрано отстранява основата за всѣкакви доказателства: аргументитѣ, взети отъ научното, за него сѫ безсилни да познаятъ свърхнаучното.

Истинскиятъ смисълъ на тоя идолизмъ и въобще на идолистичнитѣ възрѣния, до извѣстна степень, ще се разбере, ако обърнемъ внимание на връзката му съ умствената аристокрация. Тъй като абсолютното и относителното познание се различаватъ не количествено, а по сѫщество, то човѣкъ, който стои на гледната точка на абсолютното познание, не може да не гледа на хората, освѣнъ като на сѫщества низки и долни: — въ най-благоприятния случай ще гледа съ величествена снисходителность на истински развитъ човѣкъ къмъ недоразвити ембриони, а въ най-неблагоприятния — съ леденѣюще прѣзрѣние на феодала къмъ нищожнитѣ роби*).

VIII.

Сега да направимъ заключението си. Ние се постарахме отъ исторична гледна точка да обяснимъ положителното съдържание и взаимна връзка на понятията «прогресъ», «идеализмъ», «идеалъ». Намѣрихме, че прогресъ е увеличаване пълнотата и хармонията въ съзнателния човѣшки животъ, че идеализмътъ изразява побѣдата на по-социалнитѣ настроения надъ по-малко социалнитѣ въ душата на човѣка, че прогресивниятъ идеалъ е отражение на обществено прогресивната тенденция въ идеалистичната психика. Ний показахме, че само такова може да бѫде възможното обяснение на тѣзи понятия.

Покрай това ние изложихме критиката върху идеалистичното разбиране на сѫщитѣ тия идеи. Обяснихме, че такова разбиране е пълно съ дълбоки и безисходни противорѣчия, че то логически е нежизнеспособно.

Но тука се натъкваме на възгледа изразенъ отъ поета въ слѣднитѣ думи: «Незнанието е по-добро отъ лъжливото знание». Ще ни кажатъ, че макаръ идеализмътъ да е нелогиченъ, при все това той носи високо знамето на идеала; за него идеала е неприкосновена свѣтиня, а вий съ вашия

---

*) Приблизително въ тоя тонъ бесѣдва г-нъ Бердяевъ за позитивиститѣ, еволюциониститѣ и пр. Б, авт.

анализъ се стремите да го разложите, да сведете висшето къмъ нисшето, унищожавате вѣчната цѣнность, подривате основата на идеализма, страстния поклоникъ на абсолютния идеалъ. Идеитѣ на доброто, истината, красотата губятъ абсолютното си значение и самия прогресъ се прѣвръща въ илюзия.

Всичко това дѣйствително се казва въ наше време: и защитницитѣ на идолизма, като наричатъ послѣдния теоритически идеализмъ, намиратъ, че само той може да даде философска основа на практическия идеализмъ *).

Тука прѣди всичко трѣбва да се попитаме, отъ кога тъй обяснението стана равносилно съ унизяването? Защо, да се разбере научно съдържанието на идеализма, било значело, да се направи той илюзия? Нима дарвинизмътъ е унизилъ човѣшкото достоинство съ учението си за произхождението на човѣка? Топлината стана ли илюзия поради механичната теория за обяснението ѝ? Слънчевата свѣтлина стана ли фантазия поради учението за вълнообразното движение на ефира? Висшето не ще стане по-малко висше отъ това, че се е развило отъ нисшето; и реалното не стана по-малко реално отъ това, че се свежда къмъ по-груба дѣйствителность.

Еволюционизмътъ, дѣйствително, никому не може да натрапи нѣкакъвъ идеалъ, защото идеализмътъ е дѣло на чувствата, а не на познанието. Но като всѣко ясно познание, еволюционизмътъ дава трайна и надежна опора за идеалистична дѣйность. Той ни показва пѫтя, по който бихме могли да оцѣнимъ прогресивностьта и осѫществимостьта на идеалитѣ и по който бихме повѣли дѣйность за реализирването имъ.

Наистина, това се отнася само за прогресивнитѣ и осѫществими идеали, а не за реакционнитѣ и утопичнитѣ: но за това нѣма защо да говоримъ.

Не такъвъ е идеализмътъ; той не може да ни покаже осѫществими ли сѫ дадени идеали и по какъвъ начинъ може да стане това осѫществяване; той даже и не слага това въ крѫга на своитѣ задачи.

Той не може също да ни даде убѣдителенъ, ясенъ критерий за прогресивностьта на идеалитѣ: тука прогресътъ се опрѣдѣля отъ приближаването къмъ абсолютното, а това не подлѣжи на точно опрѣдѣление, защото не може да бѫде обяснено съ думи. По такъвъ начинъ, ако единъ

---

*) Г. Бердяевъ, въ помѣнатата вече статия говори, и то твърдѣ много, за това. Той твърди, че еволюциониститѣ, като посочватъ на нравственитѣ идеали на рибитѣ и молюскитѣ, доказватъ илюзорностьта на човѣшкитѣ идеали (стр. 13). Не зная какъ да нарека това: въ благоприятенъ случай невинна шега, въ неблагоприятенъ — невѣжество, а въ всѣки случай — невѣрно описание. Впрочемъ, такива невѣрни описания у г. Бердяева се намиратъ много и тѣ се отнасятъ за твърдѣ важни нѣща. Такова е напр. твърдението, че „ученицитѣ" идеали сѫ тѣсно материалистични, „буржуазни", т. е., че за тѣхъ сѫщностьта на прогреса се свежда къмъ чисто материални подобрения. Гдѣ е челъ г. Бердяевъ такива нѣщо, на какво основание изказва той такива мисли за тии, цѣлия животъ на които е толкова идеалистиченъ? По-нататъкъ като прѣдстава Zusammenbruchs-theorie въ сѫщата грубо утопична форма, въ каквато я е прѣдставилъ и Бернщайнъ, г. Бердяевъ „еволюционенъ опитъ за еволюционно-научно обосноваване на идеализма" (стр. 17) говори за нея, като нѣщо еволюционно. Между това, извѣстно е, че такова утопично схващане на тази теория се е критикувало именно като не еволюционно, като рѣзко противорѣчеще на историч. гледна точка. Какви сѫ тия полемически приеми?! Б. вит.

човѣкъ утвърждава, че неговата дѣйность е прогресивна за туй, че ни приближава къмъ абсолютното добро, истина и красота, — а другъ бѫде на противно мнѣние, то за никакви доказателства и опровержения не може да става тукъ дума: и двамата могатъ да се опиратъ на непосрѣдственото си убѣждение, т. е. на вѣрата си. Тукъ се открива пъленъ просторъ на произвола; безсъдържателното понятие за абсолютното всѣки отъ тѣхъ пълни съ съдържание най-износно за него, съ абсолютно добро, истина и красота всѣка консервативна класа може да уреди не по-лошо работитѣ си, отколкото буржуазията и буржуазнитѣ политици съ идеитѣ за свобода и равенство.

Рано или късно логиката ще направи своето и тогава идолистътъ ще се види принуденъ да дойде къмъ извода, че неговия идеализмъ е безплоденъ, защото идеалътъ му ще остане въ безкрайностьта. Неутѣшителенъ и малко полезенъ за идеалистичната дѣятелность резултатъ! Тогава, само ясното и еволюционно познаване истинската природа на прогреса може да спаси идеалиста отъ отчаяние; но като се е срастналъ съ идеята за абсолютното, той не може лесно да я остави; нему е трудно да разбере, че идеалитѣ на красотата, истината и доброто, непрѣкѫснато се осѫществяватъ съ всѣка крачка по пѫтя на увеличаването пълнотата и хармонията въ живота, въ взаимнитѣ отношения на хората, въ тѣхнитѣ познания. И колкото по-малко е способенъ да разбере всичко това, толкова по-опасенъ ще бѫде и кризиса.

И тъй идолизмътъ подготвя за идеалиста безполезна вѫтрѣшна борба и страдания. Ето защо въ борбата за идеализма, необходимъ моментъ се явява борбата противъ идеализма.

Прѣв. Сп. К-въ.

Безъ Изходъ

(разказъ)

(Продължение отъ № 8 и 9)

Свѣтлината въ зданието се намали, движението изъ вѫтрѣ се прѣкращаваше, читающата купчинка взе да се разтуря. Вижда се, настѫпваше време, когато всички трѣбваше да бѫдатъ въ постелята.

— А знаете ли, — почти изкрещя моя събесѣдникъ съ прѣкѫсванъ и озлобенъ гласъ, — че азъ никога не съмъ билъ въ това топло, свѣтло и безплатно учреждение и никога, чувате ли, — изкрѣска той, — никога нѣма да влѣза въ него, ако даже дотрѣбва да замръзна на улицата. Азъ ще отида да нощувамъ срѣдъ дървеницитѣ, въ нѣкой отвратителенъ бурдей, чийто съдържатель, ако не ми се удаде да изпрося отъ нѣкого като васъ простодушенъ обитатель нѣколко стотинки, нѣма да пожали да издърпа и послѣднитѣ ми дрипи и разкѫсани обуща за наемъ; ще нощувамъ въ кальта, на студа, кѫдѣ-да-е подъ нѣкоя стрѣха, но никога нѣма да дойда да нощувамъ тукъ, въ този дворецъ на благотворителностьта, гдѣто безплатно ще ми дадатъ топлина и свѣтлина и даже книги и вѣстници.

Той се разсмѣ и изпитателно се вгледа въ менъ.

— Вие, разбира се, сте готови да се усмихнете и въ своето буржуазно негодувание да свиете раменѣ: никаквикъ, калпазанинъ, па още се и голѣмѣе. Е-е-е, че като не щешъ топлината и свѣтлината, които ти дава добрия човѣкъ, тогасъ търкаляй се нѣгдѣ си въ нѣкой свински оборъ. Никой не ти се натрапва и никой не те моли да влѣзешъ въ този домъ. Защо да се хвърля калъ на добритѣ побуждения на човѣшкото сърдце, защо да се злобствува, когато тая филантропическа черта е въплощение на великата Христова заповѣдь за любовьта къмъ ближния въ реални форми. О, вие сте дълбоко прави въ негодуванието си, а азъ съмъ негодяй, неблагодаренъ негодяй, озлобенъ, нежелающъ да се труди паразитъ!

— Вие може да сте готови, — продължи той, като ме гледаше прѣдизвикателно, — да пустните въ ходъ нѣкоя философска система за това, какъ трѣбва да се гледа на вървежа на историческитѣ събития отъ гледна точка на общитѣ неизмѣнни сѫдби на человѣчеството, — ужъ че въ борбата за сѫществувание жертвитѣ сѫ неизбѣжни за бѫдащето благоденствие на человѣчеството. Ха! Ха! Ха!

Е-е-е! защо мълчите? Убѣждавайте ме, докажете ми съ хладни, научни доводи законостьта и неизбѣжностьта на всичко сѫществуваще въ социалния животъ на человѣчеството, поканете ме на изучване на капитализма. Ха! Ха! Ха! Защо не дадете ходъ на раздалия се въ послѣдно време побѣденъ викъ на нашитѣ млади сили? На-ли, вие всички, хората на обезпеченото, ситото сѫществувание, обичате тѣзи гръмливи, учени думи, убѣдѣте ме, че трѣбва да се проникна съ дълбока благодарность къмъ всѣкакъвъ родъ филантропи и тогасъ азъ ще забравя всичката злоба, ще влѣза въ този храмъ на благотворителностьта. А а!

Той се обърна къмъ нощния приютъ и съ изкривено отъ внезапна вжтрѣшна болка лице зарида и ме хвана за рѫката.

Движението въ нощния приютъ се прѣкрати съвършено. Всичкитѣ бѣдни, нещастни вече спѣха. Лампитѣ бѣха изгасени и прѣзъ прозорцитѣ се различаваше само слабата свѣтлина на нощнитѣ лампи. Нѣщо зловѣщо и мрачно вѣеше сега отъ това грамадно здание. Високо издигналата се надъ хоризонта луна заливаше съ своя фантастически блѣсъкъ тъмния порано фасадъ на зданието. Грамадното, още неизмазано, освѣтено отъ фосфорическото лунно сияние, здание срѣдъ празднотата изглеждаше като чудовищна червена маса, издигаща се къмъ небето срѣдъ тъмния просторъ. Даже и на неболезнено разгорещената фантазия, като тая на моя събесѣдникъ, би се видѣло това здание като грамадна чудовищна маса облѣна съ кръвь.

Като стискаше силно, дори до болка, рѫката ми и безъ да я изпусне отъ своята, той заговори съ прѣкжсванъ, прѣсипналъ и слабѣющъ гласъ.

— Гледайте, нали това прѣкрасно здание, напълнено съ нещастни бѣдняци, е цѣло облѣно съ кръвь, съ тѣхната, съ кръвьта на тѣзи нещастни бѣдняци, които сега се радватъ тамъ вжтрѣ въ зданието.

Че нема господарьтъ на това филантропическо учреждение има и най-малко право да каже, че то е негово, че той е благотворитель и благодѣтель? Нема той го е съградилъ съ собственъ трудъ, нема нуждния материалъ е добилъ съ собственъ потъ и кръвь?

Вие не знаете ли, — продължаваше той, безъ да изпустне ржката ми, — историята за възникването на това грамадно чудовище, този палатъ на сиромашьта? О, ако искате, азъ ще ви разкажа цѣлата му история, азъ я зная истински и съ всичкитѣ ѝ подробности. Ето, този сжщия онзи търговецъ Аистовъ, който е налѣпилъ тукъ, на платното на тази чудовищно размазана табла, своята фамилия съ означение и на стойностьта, една сутринь повикалъ при себе си главноуправляющия. Една нощь, слѣдъ зашеметяюще пиянствуване съ прѣлестни циганки, слѣдъ море отъ шампанско и вечеря отъ десеть блюда, присънилъ му се адътъ съ всичкитѣ дяволи.

Богатия съвѣтникъ Аистовъ ясно чувствувалъ, че въ почетната му утроба, вмѣсто кипящето шампанско, се разливала струя отъ разтопено олово, вмѣсто ласкавитѣ обятия на нѣкоя си Шури или Отеро, нему му се струвало, че сж се събрали всичкитѣ дяволи отъ ада и го кжсатъ на части съ нагорещени щипци. Когато най сетнѣ се отървалъ отъ тази мжка и като разтъркалъ слѣпналитѣ се отъ мась и пиянство очи, той дълго още чувствувалъ около себе си дяволитѣ и димящето олово и нажеженитѣ щипци, които кжсали тѣлото му на парчета.

Той първи пжть въ живота си почувствува пробуждане на съзнанието за онази експлоатация и грабежъ на трудящитѣ се, благодарение на които той се ползуваше съ всичкитѣ блага и утѣхи на живота.

За първъ пжтъ му се прѣдстави всичката онази маса кръвь и потъ, въ които се кжпять и негово разсипничество и правото му на почитъ, слава и титулъ на комерцияленъ съвѣтникъ. Нъ това е още малко. Едното само съзнание за експлоатацията на трудящитѣ се маси мжчно ще пробие тлъстокожия крокодилъ. Отмъщението! Адътъ! Ето страшнитѣ, огнени думи, които като историческитѣ «Мани, факелъ, фаресъ», заставили комерциалния съвѣтникъ Аистовъ цѣлъ день да стои съ опулени отъ страхъ очи.

Нъ още не е изгубено всичко. Има изкупление, има индулгенция, има неразрушима каса, а въ нея... милиони. Само да извадишъ отъ тамъ единъ пакетъ акции и свѣтото, изкупителното на всичкитѣ грѣхове дѣло ще се свърши! И ще те възнасятъ и прославятъ, ще казватъ за тебе проповѣди, че си приготвилъ вѣчна квартира въ царството небесно, и хиляди устни на благодарнитѣ бѣдняци ще се молятъ за прощение на грѣховетѣ ти прѣдъ прѣстола на всевишния. Ха! Ха! Ха!

Ей, кой е тамъ? — управляющиятъ да дойде тукъ! Да се построи приютъ! Не приютъ, а дворецъ! Да се обуятъ, облекатъ, нахранятъ всичкитѣ бѣдняци въ града, да имъ се даде удобно и спокойно нощно лѣгло. Тъй че въ цѣлия градъ да нѣма нито единъ гладенъ и ненагледанъ човѣкъ. Паритѣ не жаля — турямъ сто, двѣ, три хиляди. Хайде, скоро, върви! И управляющия като получи чекътъ за 100 хиляди, лѣтѣше изъ разнитѣ кюшета на града, водѣше прѣговори за доставка на всевъзможни строителни материяли, сключваше контракти съ наемателитѣ на разнитѣ работи. Изъ града полѣтя, като молния, вѣстьта, че извѣстния богаташъ търговецъ Аистовъ пристжпва къмъ постройка на колосално филантропи-

---

Мѣрка за дължина — 2,134 м,

ческо заведение, което ще побира всичкитѣ бѣдняци отъ града. На другия день въ мѣстния вѣстникъ се яви възторженъ панагерикъ за „нашиятъ, заявилъ не еднажъ своитѣ пожертвувания за дѣлото на благотворителността, благодѣтель, търговецътъ Аистовъ".

Кметътъ свика извънредно тържествено засѣдание, на което за пръвъ пѫть отъ сѫществуванието на градско самоуправление се събраха всичкитѣ общински членове.

Засѣданието бѣше посвѣтено на въпроса, по какъвъ най-достоенъ начинъ да се окаже необходимото чествувание на градския благодѣтель.

Слѣдъ седмица всичко бѣше вече готово и уредено. Въ залата на кметството се красѣше портретътъ на комерциялния съвѣтникъ Аистовъ, материялитѣ за постройката на нощния приютъ бѣха накупени, прѣдприемачитѣ доставиха стотини работници съ силни и здрави мускули и работата закипѣ. Тѣ ставаха и начеваха работа прѣди изгрѣвъ слънце и я напущаха, когато пълна тъмнина се спущаше на земята.

Тѣ носѣха на височина нѣколко сажена по нѣколко десятици кирпичи, които съставляватъ грамадна тѣжесть. Тѣ работѣха подъ палящитѣ, горещи лѫчи на слънцето и подъ проливнитѣ дъждове. Измокрени до кости, тѣ трѣперѣха и съхнѣха все на сѫщата работа. За почивка и прѣобличане въ чисти дрѣхи, не можеше и да се мисли — единътъ замахъ на грозния моливъ на нагледника, който дебне всѣка минута, отсича отбивъ (глоба) отъ дневната заплата. Работата бързо вървѣше напрѣдъ. Величественото здание всѣки единъ день растѣше надъ земята. Прѣдприемачитѣ и управляющия се радваха, когато господарьтъ пристигаше да нагледа своето творение и доволенъ, радостенъ, пъленъ съ съзнанието за изпълненъ дългъ хвърляше отъ дума на дума похвали на всичкитѣ рѫководители. Всичко вървѣше необикновено добрѣ. Оставаше само да се чака награда за извършеното добро на земята въ бѫдащия задгробенъ животъ. Ха! Ха! Ха!

Само едно бѣше не твърдѣ благополучно. Нъ то самó бѣше тъй малко, тъй нищожно и незабѣлѣзано, щото не възбуждаше въ никого нито интересъ, нито трѣвога. Работницитѣ, на които дължи сѫществуванието си, отъ първия до послѣдния камъкъ, това грамадно здание, постоянно се смѣняваха и подновяваха. Тѣжкиятъ, непосиленъ трудъ, палящето, горещо слънце и проливнитѣ дъждове вършеха работата си успѣшно: вече не една десетица работници, обезобразени, изнурени, негодни за трудъ инвалиди, бѣха изхвърлени на вънъ.

Е, че какво, — продължи той прѣзрително, — затова пъкъ всѣки единъ отъ тѣхъ, отъ тѣзи обезобразени и захвърлени, може сега да се ползува съ безплатно лѣгло въ построеното съ собственитѣ имъ потъ и кръвь, здание.

И този търговецъ Аистовъ, — не говорѣше, а почти истерически вече изкрѣскваше моя непознатъ, — може да си мисли, че е благодѣтель на народнитѣ маси! Че немá капиталътъ, който този дебелокожъ търговецъ е далъ за постройката на нощния приютъ не е спечеленъ и складенъ съ пота на сѫщитѣ тѣзи нещастни, които сега се ползуватъ съ безплатно, топло лѣгло въ зданието? Вие мислите ли, че този домъ, тази маса — е купъ камъни, скрѣпени съ циментъ? Та нима не виждате, че това сѫ човѣшки кости, мускули, меса, облени въ собствената си кръвь.

отъ тѣзи дрипльовци, обезсилени, разбити и обезобразени отъ живота! О, това е ужасно, така ужасно!

Той падна безсиленъ на пармаклъка на заграденото мѣсто и, като стисна силно главата си съ ржцѣ, пролѣжа неподвижно въ такова положение нѣколко минути. Чуваха се само глухитѣ стонове, които излизаха отъ гърдитѣ му, тѣжкото, порнвисто дишене, а мършавото, едва прикрито съ дрипели, тѣло се гърчеше отъ конвулсивни болки.

Когато той се повдигна, на лицето му вече нѣмаше прѣжната злоба, сарвистическото настроение изчезна, блѣсъкътъ на неговитѣ уморени сега очи ... огасна. Прѣдъ менъ, виѣсто озлобения и пъленъ съ ненависть человѣкъ, сега стоеше измжченъ, настрадалъ се, като че прѣмиренъ. Пълна умора, апатия и безучастность къмъ всичко изражаваше лицето му. Той като че поиска да отмине булевара, нъ безсиленъ се залюля и едва не падна.

— Простѣте ... дайте ми ржката си ... — заговори той съ отривистъ и трѣскавъ тонъ, — да се махнемъ отъ тукъ, далечъ ... тамъ къмъ рѣката ... Ще бжде ... Стига ... Уморенъ съмъ ... Не искамъ по-вече ...

> Съсъ злоба да се храни, сърдцето умори се,
> Правда въ него много, но радости малко!

Вие ще ме простите. Ахъ, може би, ви оскърбихъ. Азъ ей сега съмъ набрьщолевилъ богъ знай какво. Но азъ не искахъ да ви оскърбя като личность. Азъ даже никакъ не ви познавамъ. Не зная, кой сте, не зная вашитѣ възгледи, нито убѣждения. Въ вашето лице азъ само хвърлихъ единъ упрѣкъ къмъ цѣлото буржуазно, щастливо общество, изказахъ само това, което ми е накипѣло, наболѣло тукъ, дълбоко ... въ сърдцето и душата!

Той взе ржката ми, но като я стисна легко, бързо я изпустна. Той бѣше жалъкъ, тѣжко бѣше да го гледашъ!! ... Виѣсто прѣшната злоба и прѣзрение, въ очитѣ му свѣтѣше сега молба за съчувствие. Той чакаше участие, топла дума, стискания, разбиращи неговитѣ страдания и съчувствени ржкостискания, но неговия виноватъ, умоляющъ видъ говорѣше, че той нѣма надежда да чуе поне една гореща, другарска дума, че той нѣма право на участие, на съчувствие.

— Не ми се сърдѣте, — заговори той съ почти умоляющъ тонъ. — Простѣте. Не си отивайте, дайте, отдѣлѣте ми още нѣколко минути. Менъ ме е страхъ. Разбирате ме, страшно и мжчително е да остана тукъ самъ — очи съ очи съ тази разкошна нощь. Никога това не се е случвало съ менъ прѣзъ всичкото време на моитѣ скитания въ ролята ми на бездомникъ. Раздразнителни мисли и сантименталность, не ще и дума, не влизатъ въ кржгътъ на понятията на послѣдния. А днесъ, ето, мжчно. И защо?

Той се замисли. Нѣщо добро, хубаво и страдалческо вѣеше въ това време отъ този измжченъ и обезобразенъ отъ живота злочестникъ.

— Впрочемъ, какво съмъ азъ, — трепна той слѣдъ кжсо мълчание, — азъ и не питамъ, приятно ли ви е да бесѣдвате съ такъвъ високохудожественъ екземпляръ, какъвто изглеждамъ азъ въ дадена минута. Ако съмъ ви дотегналъ, кажете ми на право и азъ ще ви оставя самъ да се наслаждавате отъ прѣлеститѣ на тая чудна нощь, но ако ли пъкъ не ви отегчава да стоите съ менъ, дайте ми ржката си да се запознаемъ.

Той се засмѣ, но въ смѣха му вече нѣмаше нищо зло и ироническо. Горчивото съзнание за собствения отблъскващъ видъ звучеше сега въ този смѣхъ прѣзъ пълната тъга и горчивитѣ сълзи.

— Приятно познанство, нали? Но все едно. Простѣте, забравѣте за мигъ, че прѣдъ васъ стои сиромахъ пролетарий и жалъкъ пияница. Нали ний още не сме запознати, макаръ че азъ вече толкосъ време ви додѣвамъ. Ако не се гнусите, вземѣте ръката ми. Фамилията ми е Розовъ, бившъ студентъ на К-ския университетъ, Иванъ Петровъ Розовъ.

Азъ казахъ своята фамилия и се опитахъ, доколкото можахъ, да го увѣря, че не чувствувамъ ни най малко неприятни чувства отъ неговото присѫтствие, и че менъ ми е само интересно и приятно да бѫда при него.

— Тогасъ, благодаря ви.

Розовъ се облегна на ръката ми. Той изглеждаше до толкова отслабналъ, щото едвамъ пристѫпваше. Ние тихо тръгнахме по булевара къмъ рѣчицата, която протичаше на край булевара.

Чудната, разкошна, напълнена съ фосфорическо лунно сияние, нощь се бѣше прострѣла надъ насъ. Високо-издигналата се луна заливаше съ своята меланхолическа свѣтлина разпрострѣната задъ града долина. Въ нея се виеше искрящата се рѣчица. Далечъ, далечъ се сребрѣше, едва забѣлѣзаната, при лунното освѣщение, като ивица, Волга, а задъ нея се рисуваше покритъ съ тънка, черна мъгла, дѣсниятъ ѝ дористъ брѣгъ. Отъ насипътъ, който прѣрѣзваше долината, и отъ града къмъ близкото село достигаше неясниятъ шумъ на екипажи. Вѣтрътъ отъ време на време донасяше отривисти звукове отъ музиката, която продължаваше да гърми въ градската градина. Отъ къмъ рѣката се чуваше смѣхъ и пѣние на една компания, която се разхождаше съ лодка.

— Простѣте, — спрѣ ме Розовъ, — хайде да седнемъ на тази пейка, да се полюбуваме на чудната картина, да слушаме смѣхътъ и пѣнието на тѣзи щастливи хора, които иматъ радостно настояще и може би свѣтло бѫдаще.

Ние седнахме. Розовъ отпустна глава и дишаше изтѣжко.

Не молись за меня, другъ мой милый!
Я не стою молитвые твоей;
И не мнѣ съ надломленой силой
Ожидать лучшихъ счастія дней!
Жизнь прошла безъ любви, безъ участья,
Какъ-то глупо и пошло шутя.
Недостоинъ былъ, видно, я счастья,
Не молись, милый другъ, за меня. [1])

---

[1]) Не моли се за мене, милий ми друже!
Азъ не заслужавамъ молитвата ти;
Не мога азъ съ прѣчупени сили
Да чакамъ по-щастливи дни!
Животътъ ми отиде безъ любовь, безъ участие,
Катъ глупава, праздна шега,
Недостоенъ бѣхъ, вижда се, за щастие,
Не моли се, друже мой, за менъ.

пѣеше на рѣката баритонъ и далечъ въ нощната тишина се носѣше неговата пѣсень, въ която звучеше безисходна скръбь и съжаление за миналото. Който е слушалъ доброто изпълнение на този романсъ, той знае колко тѣжко става на сърдцето отъ пълната скръбь на самата мелодия, която те унася въ далечното минало и напомня за най-хубавитѣ дни на пролѣтьта на живота. И свидно, жалъ ти става за това невъзвратно минало, мъчно, че живота, свѣтлиятъ животъ се мѣрва незабѣлѣзано, че всичко е прѣживѣно и прѣживѣно не тъй както нѣкогашъ сѫ го рисували несбѫднатитѣ юношески мечти.

— Не, повече не мога, — произнесе Розовъ. — Какъ е безкрайно хубаво и какъ въ сѫщото време е безисходно тѣжко и лошо! Стига. Защо да живѣя? Защо да влача този никому ненуженъ и безплоденъ животъ? Да умра . . . Да изчезна . . . .

Той стана, подаде ми рѫката си за сбогомъ и тихо закрачи на долу къмъ рѣката. Азъ дълго време гледахъ, какъ се отдалечаваше, прѣмина прѣзъ моста и изчезна на другата страна на рѣката въ храсталака.

На другия день, сутриньта, минавайки край университета азъ видѣхъ около анатомическиятъ театъръ събрани група хора. Приближихъ се и погледнахъ. Тълпата гледаше единъ лежащъ на талига трупъ, докаранъ за аутопсия. Погледнахъ лицето на бѣдняка. Това бѣше Розовъ.

Прѣвела: *М. Катранова.*

Л. Толстой и социалната демокрация.

На 28-й Августъ читающата Русия празднува 75 годишния юбилей на Левъ Николаевичъ Толстой. Руската жестока дѣйствителность, изкопала не на единъ само руски талантливъ писатель прѣдивременъ гробъ, не е богата съ такива лирически моменти. Ето защо, ние можемъ да отбѣлѣжимъ тъй тържествено, това видно, почти небивало у насъ събитие, каквото е 75 годишний юбилей на знаменития руски поетъ. Колкото и да се различаватъ едни отъ други направленията и идеалитѣ въ различнитѣ слоеве на съвременното наше общество, всички безъ съмнѣние ще се съгласятъ, че гениалния белетристъ внесе голѣмо богатство въ руската и всемирна литература съ своитѣ истински художествени по форма и дълбоки по съдържание произведения. Надаренъ съ необикновено голѣма проницателность, несравнимъ познавачъ на человѣческата душа и великъ майсторъ въ изобразяванието както типичното, тъй и индивидуалното. Левъ Николаевичъ Толстой, като истински талантъ, е сполучилъ, стоящъ върху почвата на конкретната заобиколяюща го дѣйствителность, да въплоти въ своитѣ произведения и тѣзи общи, типични елементи на мислитѣ и чувствата, които въ такава или онакава степень, въ тази или онази форма сѫ свойствени на културното человѣчество въ продължение на дълги исторически периоди.

Тази гениална способность да намира общото въ частното и частното въ общото усигори на великия руски художникъ видно мѣсто въ всесвѣтската литература и постояненъ, заразяющъ интересъ къмъ неговитѣ произведения. Въ всѣка възрасть, на всѣка степень отъ своето духовно развитие и житейски опитъ, читательтъ ще намѣри въ художественитѣ произведения на Л. Н. Толстой нѣщо ново и оригинално. Гете е казалъ за поета на класическата древность: „Когато чета сега Хомера, той ми се струва съвсѣмъ други, не какъвто ми се е струвалъ прѣди десеть години; и ако нашиятъ животъ би се продължилъ 300 години, то Хомеръ винаги би изпъквалъ прѣдъ насъ въ нова свѣтлина». Мислимъ, че тѣзи думи на създательтъ на Фауста сѫ еднакво приложими и къмъ величествената епопея «Война и Миръ».

Казаното е достатъчно, за да разберемъ, защо руската социална демокрация, прѣдставителката на тази класа, която се стреми къмъ истинската духовна култура на човѣчеството, сподѣля напълно общото тържество на юбилея. Но като разбира всичкото дълбоко, културно значение, което има Л. Н. Толстой като художникъ, социалната демокрация помни и не трѣбва да забравя, че Толстой, като проповѣдникъ, е най-рѣзкия и напълно съзнателенъ противникъ на социалистическото движение.

Социалната демокрация се стреми къмъ развиване класовото съзнание на пролетарията. Великата цѣль на социализма може да се постигне, само посрѣдствомъ разтежътъ и развитието у пролетарията съзнанието за кореннитѣ противорѣчия въ днешното общество. Съзнанието за непримиримия антагонизмъ между интереситѣ на привилегированото, експлоатирующе малцинство и интереситѣ на потиснатото, експлоатируемо болшинство, това съзнание е онзя *активна* историческа сила, която трѣбва да тури край на сѫществующия редъ на нѣщата. Слѣдователно, колкото по-сериозно и по-ясно е убѣждението на пролетарията за непримиримостьта на този антагонизмъ, толкова по-скоро ще настѫпи момента на неговото унищожение, или съ други думи: колкото по-рѣзко се води войната, толкова по-скоро ще настѫпи мирътъ.

Съ съвсѣмъ противоположно на това съдържание е учението на Л. Н. Толстоя. Като излиза отъ аскетически-християнския свѣтогледъ, Л. Н. Толстой отрича по сѫщество, стремлението на съвременния революционенъ пролетариятъ къмъ материално економическо равенство. Безъ да придава принципиално нѣкакво значение на материалния животъ, това учение съвсѣмъ игнорира сѫществующето економическо неравенство. Ето защо, у Л. Н. Толстоя, нравствената проповѣдь за любовь и миръ се насочва къмъ всичкитѣ класи на съвременното общество, безразлично, и ако тя учи буржуата *да обича* работника, то отъ друга страна, учи работника *да се покорява на буржуата и да търпи* злото безъ съпротивление, защото, както се казва въ евангелието на Толстоя: «ако те накаратъ да извършишъ една работа, извърши двѣ и когато те накаратъ да отидешъ на една работа, иди на двѣ. Фактътъ, че се експлоатира човѣкъ отъ човѣка не прѣдизвиква протестъ, не възбужда възмущение, не подтиква къмъ борба, а напротивъ, трѣбва, отъ християнско гледище, да извиква чувство на покорность. Очевидно е, че се възвежда тукъ въ висшъ нравственъ принципъ доброволното подчинение на експлоататоритѣ. Ето защо, всичката

толстоевска проповѣдь е пропита съ *идеята за примирението на класитѣ* и като всички нравствени теории на съвременнитѣ защитници на буржуазията служи за замъгляванне класовото самосъзнание на борящия се пролетариятъ. Сѫщностьта и смисълътъ на това учение е разкрила прѣкрасно западно-европейската буржуазия, между която нравственото учение на Толстоя се ползува съ голѣмо уважение и често се посочва за примѣръ на социалъдемократитѣ.

Наистина, Толстой критикува рѣзко и сполучливо пустиятъ животъ на висшитѣ експлуатирующи класи и благодарение на своята голѣма проницателность и самостоятелность въ наблюденията, той открива такива страни отъ съвременната обществена наредба, които не може да забѣлѣжи обикновеното око на обикновения човѣкъ. Но тази критика остава съвсѣмъ безплодна, понеже на всѣкѫдѣ и винаги тя се приспособява отъ мистика-аскетъ за прѣслѣдване аскетически цѣли. Критиката на обществениитѣ условия е плодотворна и революционна само въ този случай, когато, като отбѣлѣзва отживѣлитѣ, негодни обществени форми, тя посочва тѣзи здрави елементи, отъ които трѣбва да се образува и развие бѫдащето и на които трѣбва да се облѣга обществения дѣятель, който си е задалъ за цѣль да работи въ това направление. А критиката на Толстоя изхожда отъ аскетическо начало; тя отрича всичката *съвременна култура* безъ изключение. Като отрича *всичко*, съ туй Толстой оставя въ сѫщность, *всичко непокѫтнато*, а само прѣпорѫчва абсолютно равнодушие къмъ земния животъ, понеже всичко въ него е «суета-суетъ». Блѣскаво потвърждение за безплодностьта на тази критика може да служи, напр. «Възкресение». Художникътъ запознава своя герой съ цѣлия адъ на руската дѣйствителность. И какво? Слѣдъ всичко туй, което е видѣлъ и прѣживѣлъ Нехлюдовъ, нему става ясенъ... истинския смисълъ на евангелието, въ което се и задълбочва цѣлъ, безъ да смѣта вече за необходимо да дава земитѣ си на селянитѣ, понеже земния животъ абсолютно нищо не струва. И високата quasi-революционна критика на Толстоя се завършва неизбѣжно съ туй, че трѣбва да се откажемъ отъ културни потрѣбности, да не се боримъ за материално благосъстояние, да се обичаме единъ — други и да си обръщаме лѣвата страна на тогози, който ни удари по дѣсната — тогава сигуръ ще настѫпи царството божие... *въ насъ.*

Съ една дума, Толстой, като всички мистици, е възвелъ въ вѣченъ нравственъ законъ фактически сѫществующия сега начинъ на живѣение у работническитѣ маси, — нѣщо, което, разбира се, е много износно за привилегированитѣ класи. А въ тия рѣдки минути, когато Толстой напуща своето религиозно гледище и се доближава до нѣкой конкретенъ въпросъ, той се явява като най-умѣренъ либералъ, а най вече като консерваторъ. Напримѣръ, като напада частната собственость, Толстой никѫдѣ не говори, *че тя трѣбва да бѫде отмѣнена*. И щомъ проповѣдникътъ се доближи до този въпросъ, той изведнъжъ напуща своя ясенъ реалистически язикъ и държи обикновено такава рѣчь: „Не се грижете за вашата душа, какво да ядете и пиете, нито пъкъ за вашето тѣло, въ какво да се облича. Душата не струва ли повече отъ храната и тѣлото отъ дрѣхитѣ. Погледнѣте птицитѣ небесни: тѣ нито сѣятъ, нито жънатъ, нито събиратъ въ жит-

вицитѣ; и вашиятъ отецъ небесний пакъ ги храни» и т. н. Цѣлата критика на частната собственость се свежда, въ края на краищата, къмъ туй, че богатитѣ се натоварватъ съ нравствената грижа да нахранятъ и облѣкатъ бѣдния ближенъ; евангелска заповѣдь, която не само, че не възстава противъ частната собственость, а напротивъ, узаконява този институтъ, като неизмѣна категория.

Мнозина се придържатъ у възгледа, че критиката на сѫществующия строй може, независимо отъ изходната точка и крайния изводъ, да има революционно влияние върху умоветѣ. Споредъ насъ, това е голѣмо заблуждение. Всѣко миросъзерцание, колкото реакционо и да е, може да съдържа и често съдържа вѣрни критически възгледи, силата и блѣсъкътъ на които зависи отъ степеньта на талантливостьта на прѣдставителя на това миросъзерцание. Извѣстенъ романтикъ, който идеализира мрачнитѣ срѣдни вѣкове, може да се срѣщне съ социалиститѣ при *критикуванието* нѣкои елементи на капиталистическата наредба.

Не критиката е важна, а именно изходната точка и окончателния изводъ. Революционерътъ подхвърля на критика сѫществующата наредба, за да я събори и отиде напрѣдъ; реакционерътъ може да я подхвърли на сѫщата критика, за да повърне колелото на историята назадъ.

И ако критиката на реакционера става много рѣзка и много силна, то това доказва само туй, че общественитѣ форми сѫ достигнали до такава сериозна степень на разложение, щото сѫ обърнали върху си вниманието даже на тия, които съвсѣмъ не сѫ наклонни къмъ революционенъ начинъ на мислението. Само по себе си се разбира, че социалната демокрация може и трѣбва да се ползува отъ критиката на съвременната обществена наредба, отъ който лагеръ и да изхожда тази критика, но социалдемократическото учение, като изразява въ своето миросъзерцание *всичкитѣ революционни стремления* на нашата епоха, трѣбва въ своя анализъ и оцѣнка на другитѣ обществени течения да съсрѣдоточава вниманието си върху тѣхното главно и сѫществено съдържание и расѫди за тѣхъ не по тѣзи или онія *частни* възгледи, а възъ основа на тѣхното *общо* направление.

Като художникъ, Толстой не може да не забѣлѣжи процеса на събарянието капиталистическото общество и побѣдоносния вървежъ на революционния пролетарият. И колкото по ясно вижда той това, толкова по рѣзка става неговата критика на съвременнитѣ обществени условия; за туй, пъкъ, отъ друга страна, толкова повече се усилва неговата антиреволюционна проповѣдь за всеобщата любовь и непротивението на злото съ насилие.

Че Л. Н. Толстой е съзнателенъ противникъ на социализма, това той самъ ясно показа въ своитѣ послѣдни брошюри, направо насочени противъ социалистическото движение. Книгата «Съвременното робство» е посвѣтена на критиката или по-точно, на отрицанието социализма. Въ „Обръщение къмъ работния народъ“ социализма се рисува като безнравствено учение, възъ основа на такива расѫждения: „Не е съгласна съ правилото за вършение на другитѣ това, което искашъ да вършатъ на тебе, и цѣлата социалистическа дѣятелность (по рано се говори за безнравственостьта на рево-

люцията). Тя е несъгласна съ това правило, първо, затуй, защото поставя въ основата си *класовата борба*, *прѣдиввиква у работницитѣ* и въобще къмъ неработницитѣ такива враждебни чувства, които отъ страна на господаритѣ никакъ не могатъ да бждатъ желателни за работницитѣ. Не е съгласна съ това правило още и за туй, че при стачкитѣ, работницитѣ твърдѣ често, за успѣха на своето дѣло дохаждатъ до необходимостьта да употрѣбяватъ насилие противъ тия работници отъ своята или чужда народность, които искатъ да постжпятъ на тѣхното мѣсто. [1]) Като се обръща къмъ политическитѣ дѣятели, Толстой говори, че причинитѣ за всичкитѣ съвременни, бѣдствия сж: „Отричанието всѣкаква религия и насочванието дѣятелностьта на народа за служение на правителството, революцията и социализма“. [2]) Както вижда читателя, служението на социализма се поставя на една дъска съ служението на правителството и се разглежда, като една отъ злинитѣ на съвременната дѣйствителность.

Пита се, каква полза за социализма отъ толстоевското отрицателно отношение къмъ правителството, когато сжщия този Толстой самъ отрича революцията и социализма? — По нататъкъ, въ сжщата тази брошюра авторътъ, като изказва съжаление, загдѣто политическитѣ дѣятели си хабятъ напразно своитѣ сили, говори: «Колко млади, пламенни сили се хабятъ за опититѣ да се прави революция, за невъзможната борба съ правителството, *за социалистическитѣ неосжществими мечти*». [3]) Социализмътъ се смѣта за неосжществима мечта! Това е извънредно характерно за утописта Толстой.

Толстой, който смѣта за възможно унищожението съвременната държава посрѣдствомъ личния отказъ отъ военната служба, който вѣрва, че слѣдъ време човѣчеството ще се откаже отъ културата, ще унищожи техниката и ще захване да живѣе аскетически животъ („Царството божие у насъ“), който допуща, че е възможно да се прѣкрати половата любовь, не допуща, че е възможно да настжпи колективната собственость. Това напомня оня младежъ отъ евангелието, който изпълнявалъ строго десетьтѣхъ заповѣди, но «отиде си съ скърбь», когато Исусъ го посвѣтвалъ, за да бжде напълно съвършенъ, да раздаде и богатството си. Както е извѣстно, Иисусъ веднага направилъ, може да се каже, марксисткото заключение, че по скоро камилата ще мине прѣзъ иглени уши, отколкото богатия да влѣзе въ царството небесно.

Прѣдъ видъ на всичко горѣказано, насъ ни извънредно много очуди съдържанието на прокламацията на Пермския комитетъ на Руската С. Д. Раб. Партия, издаденъ по случай юбилея на Л. Н. Толстой. Прокламацията на нашитѣ пермски другари се започва така: «Това, въ сжщность, случайно обстоятелство (юбилея) ние, рускитѣ социалдемократи, туряме въ свръзка съ великата задача на нашето време — борбата за политическа свобода».

Пита се, какво общо има между непрѣкжснато антиреволюционната проповѣдь за непротивене на злото съ насилие и тази енергическа, на-

[1]) Стр. 26 „Изд. на „Свободно Слово“.
[2]) „Къмъ политическитѣ дѣятели“, стр. 25.
[3]) Стр. 24, Куреинъ нашъ.

стжпателна борба, която води руската работническа класа за политическа свобода? Наистина, името на Толстоя е служило, въ последне време, често за поводъ къмъ политически разговори. Но този фактъ свидетелствува само за политическото развитие на руското общество отъ една страна и за недостатъчностьта на това развитие, отъ друга. Следъ туй, въ сжщата тази прокламация се посочва, като заслуга на Толстоя, че той вика хората «къмъ нравственото общение съ бога». Ние мислимъ, че социалната демокрация, която има за задача да спомага за развиване съзнанието у работническата класа, трѣбва да се обръща къмъ него съ ясни понятия. Колкото пъкъ за тази комбинация, за „нравственото общение съ бога", то, макаръ по нея да сж разсжждавали всички мистици, като започнемъ отъ Платона и свършимъ съ Толстоя, това понятие не е спечелило нито йота ясность. И не се изяснява то по тази проста причина, че мистицитѣ захващатъ да проповѣдватъ нравствено общение съ бога тогава, когато прѣстанатъ да вѣрватъ здравия човѣшки разумъ. Освѣнъ туй, струва ни се, че социалната демокрация не трѣбва да споменува името на господа напразно, т. е. *безъ да опровергава неговото сжществувание.* Мнимото сжществувание на небесния господарь никога не е донасяло полза на работния народъ, а напротивъ, всѣкога е служило като орждие въ ржцѣтѣ на господствующитѣ класи за по-силното потисничество бѣднитѣ. И разбира се, Марксъ мислѣше като революционеръ, когато смѣташе, че критиката на религията е вѣренъ признакъ за критика на отживѣлитѣ обществени форми.

Въ прокламацията на нашитѣ пермски другари се говори, тъй сжщо, за туй, че Л. Н. Толстой е посочилъ народа, като единственъ слой, отъ който трѣбва да се очаква спасението. «Великия човѣкъ самъ позна изхода. Въ народа трѣбва да се дири спасението — тукъ най-добрѣ се разбиратъ поканитѣ за борба». Че Толстой посочва народа като общественъ слой, въ който трѣбва да се търси изхода — това е справедливо; какъвъ изходъ и кои елементи въ народа сж спасителни отъ гледището на Л. Н. Толстой. Може да посочва народа, като спасителна сила и не само да не бжде защитникъ на интереситѣ и правата на народа, но наопъки, да бжде неговъ най-лошъ врагъ. Напримѣръ, славянофилитѣ тъй сжщо разчитваха на руския народъ, като на единствена сила, повикана да спаси Русия отъ гнилата западна цивилизация и да повърнатъ, едва ли не цѣлото человѣчество въ лоното на истинската религия. Къмъ народа ги привличаха мистическитѣ елементи, произходящи отъ невѣжеството, въ което руското правителство се мжчи да държи народа, като очаква пакъ отъ него спасение.

Като славянофилитѣ, Толстой цѣни у народа не неговата способность *за борба* и свѣтлина, а невѣжествената му вѣра, тжпото търпение и непосилния трудъ, които трѣбва да спасятъ християнската вѣра. За най блѣскаво доказателство на това могатъ да служатъ всичкитѣ селски положителни типове, изкарани отъ Толстоя. Пилигримъ Гриша, Платонъ Каратаевъ и Акимъ въ «Власть тьмы» изразяватъ тѣзи спасающи народни сили, които сж мили на Толстоя. А какво прѣдставляватъ тѣзи типове, вчо не въплощение на безкрайното, позорното за човѣка търпение, вжтрѣшното спокойствие отъ робското положение и невѣжество?

Като изреждатъ ужаситѣ на руското съвременно правителство, пермскитѣ другари дохождатъ до такова, съвсѣмъ неочаквано заключение „И тъй, не въ това е ужасътъ на положението. Има още по-мѫчително противорѣчие — това е противорѣчието между руското общество и неговия великъ синъ Толстой“. Странно. Струва ни се, че много по-голѣмо противорѣчие има между всѣкой съзнателно борящъ се работникъ и царското правителство, отколкото между проповѣдника на индиферентностьта и търпението и руското правителство, което иска сѫщото нѣщо. Учението на Л. Н. Толстоя за непротивение на злото съ насилие не само не противорѣчи на руското правителство, но не е нищо друго, освѣнъ възведено въ вѣченъ етически принципъ вѣковно робство.

(Изъ „*Искра*“). Прѣв. **В. Н.**

БЕЗДНА.

Психологическа фантазия.

Отъ *Казимиръ Тетмайеръ.*

(Продължение отъ кн. 7 и 8)

*
* *

Колко съмъ азъ смѣшенъ, колко съмъ много смѣшенъ съ своя си недоносенъ, на третия мѣсецъ, изстърсенъ, героизмъ. Никога не съмъ говорилъ за това съ Марийя, не искахъ да я огорчавамъ, бояхъ се, а сега не мога да се рѣша да ѝ говоря, за да не ми се изсмѣе въ очитѣ. Азъ съмъ увѣренъ, че тя отъ день на день почва по-добрѣ да разбира хората и нѣщата и че тя става все по умна и по-дълбокомислена, отъ колкото бѣше по-рано. Какъвъ срамъ!... Не азъ, нейния мѫжъ, ѝ помогнахъ въ това. Колко е ничтожна человѣческата природа! Азъ се повече боя отъ подигравателната ѝ усмивка, отъ колкото отъ прѣдишното ми чувство да я огорча и да ѝ причиня нѣкое страдание. Азъ, значи, не съмъ обичалъ идеитѣ си повече отъ себе си. Какъвъ съмъ азъ? Нищо друго, освѣнъ персонифициранъ егоизмъ, само азъ да съмъ, за себе си да съмъ, чрѣзъ себе си... Боже!... Нима нищо на свѣта не мога да обикна повече отъ себе си? Нима всѣкога азъ самъ трѣбва да бѫда за себе си цѣль, вселена, всичко? Нима никога човѣкъ не може да се изгуби всрѣдъ хората, не може да се забрави? Нима не може да се живѣе за другитѣ, безъ да се има прѣдъ видъ това приятно удовлетворение, което ми доставя този живогъ? Нима човѣкъ не може да бѫде чистъ, само една абстракция?...

Така, така!... азъ ясно виждамъ сега: Марийя не разбира, но това не възбужда въ нея нито съчувствие, нито състрадание, нито признателность даже, а само отвращение, прѣнебрѣжение, ирония. Жената е, като дѣте, обича, щото нѣщо да я импонира. Кой може да я импонира: азъ ли, който пожертвувахъ за нея всичко или онзи, за когото тя знае, че би я пожертвувалъ безъ колебание и за най-малката частица отъ своитѣ идеи? Сега тя вижда, че азъ съмъ въ рѫцѣтѣ ѝ, като памукъ, а тя въ рѫцѣтѣ

на Ричарда би била, като топка отъ хлѣбъ. Най-добра защита на женската любовь е възвеличаването: нима тя може да ме възвеличи? Нима може тя да не възвеличава Ричарда? Какво сравнение може да става между безплодния храсть и кедрътъ? Нима азъ не стоя въ много отношения на единъ уровень съ безплодния храстъ и нима той не се издига надъ нея, като кедръ ливански? Ако би на жената се удаде случай да прави изборъ между тоя, който за нея е пожертвувалъ себе си, защо е билъ слабъ и между оня, който я е тжпкалъ, като рѣпа, защото е билъ силенъ, то—о, горко на тебе, глупецо, ако ти всичко ѝ си хвърлилъ прѣдъ краката!... Може, при нѣкой добъръ случай, тя да се съжали надъ тебе, но другия ще да я увлече, ще да я доведе до ентусиазмъ. Жената, както и дѣтето, повече отъ всичко я импонира силата. Бий я, но иска само тя да вижда въ тебе човѣкъ, достоенъ за удивление, иска да вижда въ тебе нѣщо, което сама да не разбира, че е по-горѣ отъ нея, че е недостжпно за нея и че то принадлѣжи само на мжжетѣ. Отъ твоята любовь ти нѣма да се удивли, защото тя сама умѣе да люби и по-добрѣ дори отъ тебе, отъ нази тя иска воля, енергия, подвизи, полетъ на мисъльта и духа... Амазонкитѣ сж си изгаряли нѣнкитѣ, за да приличатъ гжрдитѣ имъ на мъжки,—ний, когато любимъ, смегчаваме си гласътъ, за да прилича на женски. Жената е създадена, за да люби и да бжде человѣкъ, а мжжътъ — за да бжде человѣкъ, който сжщо да люби. Недѣй се бори съ жената съ любовь: ти ще да я побѣдишъ не съ нѣжната си ржка, а съ геройскитѣ си гжрди. Само тая жена, която намира нѣщо лъвско въ тебе, може сериозно да те полюби.

* * *

Прѣдъ мене има два пжтя: или азъ трѣбва да се преструвамъ, че нищо не забѣлѣзвамъ, нищо не чувствувамъ, нищо не разбирамъ, или пъкъ да се постарая да намѣря въ себе си това, що съмъ изгубилъ и да излѣза на борба съ Ричарда. Кой знае, — може би, ако разкажа сега на Мариня, че нашия животъ ме задушва, че, освѣнъ любовьта ми къмъ нея, освѣнъ това, че азъ любя нея тъй, както само мжжътъ може да люби на този свѣтъ жената, азъ слѣдъ нея любя още хората, человѣчеството, идеитѣ си; кой знае,—ако ѝ кажа, че я викамъ, съ рискъ да умрѣ съ мене заедно отъ гладъ, но да заживѣе наедно съ мене единъ животъ духовенъ, животъ на идеитѣ и мислитѣ, ако ѝ кажа, че искамъ да храня не само тѣлото ѝ, но и душата ѝ,—че я викамъ да живѣемъ макаръ година дѣйствителенъ, разуменъ животъ, а послѣ — каквото ще да става — по-добрѣ да погинемъ, отъ колкото да живѣемъ и се прозяваме,—кой знае, не ще ли възкръсне тя за мене? Тогава азъ съ мислитѣ си бихъ се сравнилъ съ Ричарда, съ сърдцето си бихъ стоялъ по-високо отъ него; тогава ти ще да види у мене сжщо такова лъвско сърдце, каквото вижда у него, и освѣнъ това, моята любовь. Безъ съмнѣние, че двѣ годишното ни познанство до свадбата ни и три годишния ни съвмѣстенъ животъ, навакътъ, традицията и съзнанието, че тя е моя жена, жена на мене, моя собственость, а азъ — неинъ мжжъ, нейна собственость, мжжъ на нея, — не сж могли да минатъ незабѣлѣзани безъ всѣко значение за нея. Ричардъ може да ѝ се прѣдставлява за идеалъ, за архангелъ Михаилъ съ огненъ мечъ

въ ржцѣтѣ, но каквото и да й се прѣдстави, все таки, той за нея е човѣкъ чуждъ. Тя никога не е виждала неговитѣ ржцѣ по-горѣ отъ ржкавелитѣ му, и тя не знае, каква душа се крие задъ неговитѣ думи. Традицията има голѣма сила. На традицията се държатъ цѣли държави, традицията свързва хората единъ съ други,—най-вече хората. Колко съпрузи живѣятъ заедно, само за това, защото отдавна сж наедно.

Нали Мариня ме любѣше. Колко пжти ми е говорила до свадбата, че тя никога не би се оженила, ако не е можала да се ожени за менъ; колко пжти ми е говорила, че ме счита за свой избранникъ, че азъ съмъ сътворенъ за нея, а тя за менъ. Колко пжти ми е говорила тя това. И тя не се лъжеше: у жената има и инстинктъ, тя не лъжеше и менъ, тя всѣкога казваше правото. Защо й трѣбваше да се жени за менъ?! Тя е твърдѣ красива, имаше голѣмъ успѣхъ, можеше да се ожени за добъръ мжжъ. Тя можеше да се ожени за нѣкой богаташъ, можеше да стане милионерка, но тя не направи това, тя искаше само да има обезпечено материално положение, за да не търпи нужда и да не живѣе въ постоянна бѣдность. Безъ да търси тя по-добъръ свой другарь, тя се ожени за менъ, защото най-висшето щастие за нея е било «да бжде при менъ, да живѣе съ менъ, за менъ и чрѣзъ менъ». Колко пжти ми говори тя това? И не ме любѣше тя, защото съмъ мжжъ, а защото бѣхъ единствения нейнъ избранникъ. Сега Мариня е заета съ Ричарда, може би, тя постепенно си уяснява своето отношение къмъ него, може би, даже и да го е уяснила вече,—но тя е извънредно справедлива, извънредно честна, извънредно вѣрна и добра. Всичко въ нея ще възтане противъ нея самата. Нейната честность, нейната вѣрность, нейната религия, нейнитѣ понятия и убѣждения, — цѣлата нейна натура. Нарушаванието на съпружеската вѣрность й се прѣдставлява, като нѣщо кално, отвратително. Тя е нравствена до мозъка на коститѣ си. Азъ съмъ увѣренъ, че даже само мисъльта, да измѣни на човѣка, комуто тя се клѣла въ вѣрность,—на своятъ мжжъ, я ужасява и поразява до дълбочината на душата й. Съ една рѣчь, въ нея се извършва страшна борба и азъ съмъ увѣренъ, че побѣдата ще е на моя страна. Ако дори Мариня съвсѣмъ да се е разочаровала въ мене, то и тогава нейното възпитание и честность ще бждатъ мои съюзници. Колко съмъ благодаренъ азъ на нейнитѣ родители, за гдѣто сж я възпитали съ такива понятия. Не е ли права поговорката, която казва: че въ края на краищата всичко се възвръща къмъ това, що сж говорили старитѣ хора? Безсъмнѣние, че тѣзи изтрити, банални, шаблони понятия често биватъ твърдѣ смѣшни, понѣкога даже и не въ нашъ интересъ, но въ дадениятъ случай не ми се разсжждава. И тъй, азъ мога да се основавамъ на даденото възпитание на Мариня. Всичко се струва на хората иначе, до като не ги лично закачи. «Който е нѣмалъ рани, смѣе се на желѣзото», казва нѣгдѣ Шекспиръ. До като не бѣхъесталъ още чиновникъ, азъ бѣхъ за пълната свобода въ любовьта, всичко, що ми говорѣха «старитѣ», струваше ми се за посегателство на личната човѣшка свобода, но има ли въ тази минута нѣкакво право, нѣкой кодексъ, или нѣкое срѣдство, о което не бихъ се заловилъ, за да задържа Мариня?! Има ли нѣкаква силна дума, отъ която не бихъ се възползувалъ, за да нарисувамъ по-ярко позорътъ на нейната съпружеска измѣна, па макаръ тя да е само една мисъль, ма-

каръ да е само мисъль за самата мисъль, макаръ да е даже сѣнка? Нима, ако да имахъ само възможность и ако съмъ напълно увѣренъ, че Мариия и Ричардъ се любятъ, азъ не бихъ я сграбчилъ и отнесълъ нѣкждѣ на нѣкой безлюденъ островъ? Нима не бихъ я привързалъ къмъ себе си, макаръ и да знаядъ, че това ще да бжде за нея цѣло мжчение? Нима не бихъ злоупотрѣбилъ съ своята власть, ако само да можехъ? Нима не бихъ й хвърлилъ направо въ лицето тѣзи груби думи: «Ти си моя, ти се клѣ, ти си длъжна да бждешъ моя». Нима не бихъ казалъ: «длъжна си!» — азъ, който говорѣхъ нѣкога, че тази дума не трѣбва да сжществува въ человѣческата рѣчь? Тя ще бжде изхвърлена отъ нашиятъ рѣчникъ наедно съ думата «страсть», т. е. никога. Единствената защита отъ нея е само смъртьта.

Бихъ направилъ всичко, което иска любовьта ми къмъ Мариия, макаръ и самъ много добрѣ да съзнавамъ, че то ще да е подло. Азъ бихъ страдалъ още повече и за това, загдѣто Мариия ще страдае за единъ подълъ человѣкъ, какъвто сьмъ азъ. Азъ всичко бихъ разбралъ до найголѣмитѣ му подробности, не бихъ се боялъ да наричамъ постжпкитѣ си съ собственитѣ имъ имена, бихъ се прививалъ отъ болки, като червей, хвърленъ въ огънь и чувствувалъ бихъ прѣдъ себе си едно: бездната . . .

Хората, отъ моето поколѣние, или, по вѣрно, съ моята натура се стремятъ всичко да разберать и всичко да наричатъ съ името му. Хората съ друга натура много често прѣдъ очитѣ ни, ни укоряватъ въ цинизмъ. Ако вие наричате цинизмъ това, когато просто на просто се виждашъ въ своята душа или въобще, въ човѣшката душа, когато я наблюдавашъ и я узнавашъ или поне ти се струва, че я узнавашъ, ако всичко това е цинизмъ, то нека това да бжде цинизмъ. Хората, сжщо тъй както онази паднала жена, която, по всѣки начинъ, се старае да увѣри всички, че тя е трѣбвало било да падне, понеже не е могла да не падне, тъй сжщо и хората обичатъ да имъ се говори, че тѣ отъ раждането си сж добри и ако ставатъ други, то е само подъ влиянието на общественитѣ отношения и обстоятелствата. Ако искате да спечелите хорската симпатия, то твърдете имъ постоянно за първоначалната доброта на човѣка. Това не е трудно, а е твърдѣ полезно. И тъй, азъ съ пъленъ цинизмъ гледамъ на себе си, виждамъ всичкитѣ пружини, които ме привеждатъ въ движение, мога всѣка отъ тѣхъ да назова съ името й и зная тѣхнитѣ отношения. Както часовникарьтъ гледа съ лупа на часовницитѣ, тъй и азъ гледамъ въ себе си. Сжщо тъй гледамъ азъ и въ чуждитѣ души и въ душата на вселената. Ако очитѣ ми имаха нѣкой недостатъкъ, щѣхъ да виждамъ лошо, но менъ ми се струва, че азъ виждамъ добрѣ. Може би, че азъ се лъжа, но мнѣнието си изказвамъ съвсѣмъ искрено: хората сж повечето склонни къмъ зло, отъ колкото къмъ добро. Кой ще да откаже това?! Въ всѣки случай, азъ не се стѣснявамъ да поставя прѣдъ себе си този афоризмъ. Азъ самъ мога да бжда твърдѣ зълъ, но у менъ има едно добро качество; азъ не лицемѣря. Ако за дълбоко вѣрующитѣ хора е скжпо спасението на душата, то за всички други, съ исключение на незначително количество, е скжпо лицемѣрието и заради това тѣ ненавиждатъ тѣзи, които разсжсватъ отъ лицата имъ тѣхнитѣ маски.

Азъ се отвръщамъ отъ лицемѣрието, даже когато то се явява между четиритѣ стѣни, отдѣлно прѣдъ самия мене и назовайки нѣщата съ тѣхнитѣ имена, казвамъ: «Азъ, който считамъ всѣко насилие на силния надъ слабия за подлость, готовъ съмъ да извърша тази подлость по отношение къмъ Марията. Моята теория, че всѣки разуменъ человѣкъ е длъженъ да прѣдостави на жената пълна свобода въ дѣйствията ѝ,—е глупость. Любя я и тя е длъжна да остане моя. Доброволно или насила, но тя е длъжна!» Не съмъ ли азъ дивъ звѣръ? Нека е тъй. Нѣма по-висше самоистезание отъ това, когато жена ви живѣе съ васъ по принуждение! Добрѣ, но тя при все това е длъжна да остане моя. Нека ме ненавижда, прѣзира, нека плюе на мене, но тя е длъжна да остане моя. И азъ плюя на всичко, освѣнъ на своята любовь.

И тъй, на борба! . . . Ха-ха-ха! . . . Борба! . . . При произнасянето само на тази дума азъ не мога да се удържа отъ смѣхъ. Азъ—и борба . . . Азъ тъй съмъ измъченъ, че едва крѣпя главата си съ ржцѣ, за да не падне отъ шията ми. Азъ, у когото въ сърдцето е адъ, а въ нервитѣ—трескаво затжпяване,—азъ искамъ да се боря! Да се боря съ жена, която ме не люби! . . . Нѣма по-силенъ и по-жестокъ врагъ отъ жена, която не люби! Да се боря съ хората, когато всички «хора» сж противъ мене . . . Не, това е вече наистина извънредно смѣшно! Ахъ! . . Ако да можахъ да разбия тѣзи окови! Стига съмъ живѣлъ! Ако да можахъ на нѣкждѣ да избѣгамъ, да избѣгамъ и никога да се не върна, никога . . . Дайте ми нѣкой безлюденъ островъ, около който да има безбрѣжно, безкрайно море, за да се не вижда ни корабъ, ни лодка; да се не вижда нищо, нищо—ни мечти, ни сънища, ни никакви видения, само да има спокойствие . . .

Духове на спокойствието, вземѣте ме при себе си! Менъ ми сж ненужни никакви призраци, ни вълшебници, само да мога да си отпочина, да лежа безъ движение, безъ мисъль, безъ чувства, безъ животъ . . . Измжчено е моето сърдце, боли ме то. А при всичко това, не, не! . . . Ще събера енергията си, ще напрѣгна всичкитѣ си сили до послѣднята капка кръвь, та макаръ дори това усилие за менъ да бжде смъртоносно . . , Ще напрѣгна всичкитѣ си сили и ще излѣза на борба. Падна ли поразенъ, ще зная, че ще съмъ поразенъ,—нѣма отпослѣ да се укорявамъ, че не съмъ изпиталъ всичко, що е било възможно. Това ще бжде пилатовско омиване на ржцѣтѣ за менъ, т. е. за човѣка, лѣтящъ въ пропастьта; направихъ всичко, що можахъ и съ чиста съвѣсть се хвърлихъ въ пропастьта. Когато почувствувахъ, че губя равновѣсие и че падамъ, че моитѣ крака се лъзгатъ по камънитѣ, азъ издигнахъ ржцѣтѣ си нагорѣ, разперихъ ги, за да дамъ отново равновѣсие на тѣлото си, но не успѣхъ, изгубихъ равновѣсие и щомъ паднахъ на хлъзгавия камъкъ, веднага разбрахъ, че нѣма вече за менъ спасение, че азъ ще полѣтя въ пропастьта. Но при все това азъ се хващахъ за гладката повърхность, изпокъртихъ си ногтетѣ, издрахъ си кожата на ржцѣтѣ, опитвахъ се даже съ зжби да се хвана за нѣкой камъкъ, бѣхъ готовъ даже и съ клѣпачитѣ на очитѣ си да се залавямъ, ако имаше о какво, безъ да губяхъ при това увѣреностьта, че азъ ще да падна и че всичкитѣ мои усилия нѣма нито на минута да забавятъ моето падание. Долу—бездна:

азъ лѣта въ нея, но азъ направихъ всичко, що можахъ. Азъ ще се разбия, като стъкло, на хиляди парчета, но съ спокойно съзнание ще да бѫда, защото направихъ всичко, що можахъ. О, ирония! О, жестока, страшна, чудовищна, кървава ирония!

Не, не мога по-вече да се мѫча: и мѫката има край. Три мѣсеца има, отъ какъ се азъ терзая, като въ адъ. Азъ съ нея не приказвамъ, но тя отдавна всичко е разбрала. Що става съ нея — не зная: блѣдна е, мълчи, не яде, около очитѣ ѝ се явиха сини крѫгове и едва диша, като охтичава. Тя знае, че азъ зная, че отдавна зная това. Обаче, още нищо не се е случило. Той даже не е цалувалъ ни веднажъ нейната рѫка. Но все-таки, тя му принадлежи съ душата си и тѣлото си, — съ всичко, що въ нея има.

Азъ не знамъ, сѫщо, какво и той мисли; той е все такъвъ желѣзенъ, прѣданъ на своята идея, фанатикъ, т. е. такъвъ, какъвто бѣхъ и азъ нѣкога, само че той е съ воля и характеръ, що азъ нѣмахъ и съ лъвско сърдце, каквото у менъ не е имало. Люби ли я той, — не зная, но, ако само той протѣгне рѫцѣтѣ си съ орловитѣ нокти, то, зная, че ще я земе отъ менъ, защото тя го люби безумно, страстно го люби.

Никога тя менъ не е тъй любила!

Азъ изпитвамъ сега двойна ревность: тя люби него, а не менъ, и никога не е любила мене тъй, както сега него. Моята ревность е чувствителна, като листътъ на мимозата, дълбока, като море и широка, като свѣтътъ . . . и горѣща, като ризата на Херкулеса, която той не е можалъ да хвърли отъ себе си, — тя ме гори до самитѣ ми кости. Ето вече три мѣсеца, откато азъ всѣка нощь, почти до разсъмване стоя въ кабинета си, до като не потъна въ нѣкой мъртвешки сънь въ креслото си. Мария вече не ме пита, защо не си лѣгамъ, както правѣше по-рано. Три мѣсеца има, отъ като ний почти не говоримъ единъ съ други, — тя сама си отива въ спалнята, а азъ — до нея редомъ, въ своя кабинетъ. Тя се съблича, лѣга си, угася си свѣщьта, но спи ли тя или не, — не зная. Не чувамъ ни една въздишка, ни едно охкание . . . Нищо, нищо. По-рано, тя за всѣко едно огорчение плачеше на моето рамо и когато съ нѣщо силно я обидѣхъ, то тя се хвърляше на кревата си и съ гласъ ридаеше, а сега тя мълчи, като гробъ. Тя страшно страдае, — азъ виждамъ това. Знаехъ, че всичко въ нея ще възстане противъ нея самата. Знаехъ, че всичкитѣ ѝ традиции, пропити въ нея съ майчиното ѝ млѣко, ще да се съединятъ съ менъ и че ще да се явятъ противъ нея; само едно азъ не знаехъ, това не можахъ даже да прѣдположа, — че двама души могатъ да живѣятъ единъ до други, както ний живѣемъ сега, безъ да си продуматъ една думица. Тъй, навѣрно, се чувствуватъ родителитѣ, — бащата и майката, въ време на чума, когато всички тѣхни дѣца въ единъ день умратъ.

Тя не е направила нито една стѫпка къмъ Ричарда и азъ до сега нищо не съмъ прѣдприелъ противъ него. Струва ми се, че ний и двама чувствуваме, че една, каквато и да било, дума, една, каквато и да било незначителна постѫпка, може да послужи за поводъ на нѣщо, отъ което и двама се боимъ, защото не можемъ ни да узнаемъ, ни да прѣдвидимъ, какъ и кога може да стане то. Азъ мислѣхъ да се боря съ Ричарда съ-

сжщото оржжие, съ което той ме побѣди: искахъ, «да намѣря себе си», но всичко това остана празна мечта. Сега за мене най ми е невъзможно да намѣря себе си, отъ колкото, когато и да било. Всичко въ менъ умрѣ. Азъ мязамъ на градъ послѣ страшна епидемия. Ако даже можехъ да намѣря себе си, ако, просто на просто, почнѣхъ да кокетнича прѣдъ Мариня съ своето прѣжне азъ, то пакъ не щѣхъ да направя нѣщо. Нѣкакво си страшно безсилие ме подяда, като че ли ангелътъ на смъртьта се е допрѣлъ до мене.

Живѣемъ безъ да си приказваме. Ричардъ дохожда два пжти въ недѣлята, идва вечерно време и ѝ говори за своитѣ планове, напада на всичко, прониква въ бездната на бждащето и като че ли не иска да знае ни за една капка отъ своята кръвь, ни за една частица отъ своето тѣло, ни за единъ атомъ отъ своята душа: всичко е той отдалъ на народа, който иска помощь, а Мариня го слуша и се упива отъ неговата рѣчь. Защо никога не съмъ ѝ говорилъ за това? Не! . . . Прѣди три години тя не би ме слушала тъй, тя не би ме разбрала! . . . Какво е станало съ нея? Какво зло божество я омагйоса и я обърна отъ жена-дѣте въ жена-човѣкъ? Проклѣто божество? А при това азъ нищо не съмъ тъй желаялъ, както това нейно прѣвръщане въ човѣкъ. Моята мечта се изпълни: Мариня стана жена-човѣкъ. А азъ сега проклинамъ това. О, ирония, ирония на живота, убий ме, но не ме мжчи тъй страшно!

Отъ него нищо не може да се узнае. Досѣща ли се той, що става между насъ? Ако той си промѣнѣше настроението, тогава — друга работа, а то той всѣкога е единъ и сжщъ: металически пророкъ на бждащето, герой и фанатикъ, за когото нищо не сжществува, освѣнъ неговата идея. Когато се говори за нѣщо друго, то той не се усмихва прѣзрително, като глупецъ, а мълчи. Това, като че не се касае до него: цѣлиятъ неговъ животъ се концентрира въ едно, — въ неговата идея. Тукъ има голѣмо значение контрастътъ. Азъ всѣкога съмъ билъ човѣкъ, който съ всички пори на своята душа и тѣло възприема всичкитѣ явления на живота: азъ можехъ отъ лудо веселие да падамъ въ дълбока скърбь; моята впечатлителность можеше да се сравни съ впечатлителностьта на растението, зависяще отъ всички атмосферически промѣни; нѣкога по впечатлителностьта си приличехъ на дѣте. Азъ бѣхъ способенъ отъ единъ чисто економически въпросъ да прѣскачамъ на другъ, съвършено другъ въпросъ, — да цалувамъ Мариня, струва ми се, че можехъ даже да мисля за едното и да върша едновременно другото. Мариня като гледа на мене казва си «дѣте», гледа на Ричарда казва си «човѣкъ». Другъ нѣкой, може би, като гледа на мене би казалъ: «човѣкъ», а като гледа на Ричарда, би казалъ «духъ». Както и да е, той, все таки, е по-горѣ отъ менъ. Това значи, че идеята е всѣкога по-висока отъ живота. Това значи, че този, който се приближава до Христа, ще бжде всѣкога по-горѣ отъ този, който мяза на пеликанъ. Колко страдания трѣбваше да прѣживѣя, за да дойда къмъ туй заключение? Така, така! . . . Всичко въ свѣтътъ не е освѣнъ безформена маса гипсъ, на която само нашитѣ ржцѣ придаватъ този или онзи образъ. Старата истина се явява, като ново откритие. Всѣки за себе си открива истината, че двѣ и двѣ е четири. Азъ зная, че не трѣбва да ее допирамъ до растопенъ металъ, зная това отъ опита на другитѣ, но, какъ боли изгоря-

лото, това ще разбера напълно, когато самъ се изгоря. Ако живѣхъ въ началото на настоящия вѣкъ, може би, че щѣхъ да се застрѣлямъ подъ влиянието на Вертера, заради теорията му, макаръ че едва сега зная, що значи да се страдае отъ любовь. Всичко се е минало, но и всичко е наново ново. И всичко зависи отъ начина на гледанието: сега моитѣ минали страдания ми се струватъ за рай, а, може би, ще дойде време, когато ще ми се сторятъ за рай сегашнитѣ ми мѫчения.

Нощь. Една отъ тѣзи безкрайни нощи, които, ето вече три мѣсеца, какъ ме спохождатъ. Луната свѣти тихо и спокойно. Ний можехме да бѫдемъ сега съ Мария въ нѣкоя ливада на брѣга на езерото. Луната щѣше да ни освѣтява и ний съ наклонени единъ къмъ други глави, щѣхме да сѣдимъ замислени. Не единъ пѫть сме сѣдѣли така. Мария тогава се притискаше къмъ менъ и ми говорѣше тъй мило, безъ да изговоря буквата р: «Драгий мой, драгий мой»! . . . Тя, наистина, ме любѣше, много ме любѣше. Не, това е невъзможно: тя никога не ще люби тъй Ричарда, никога не ще може така да го залюби. Азъ бѣхъ нейната първа любовь. За менъ пръвъ пѫть затуптѣ нейното сърдце. Азъ бѣхъ първото въплощение на нейнитѣ мечти . . . Тя ме тъй любѣше, както никого вече не ще може да люби . . .

Какво велико е моето утѣшение! Когато нѣкой изгуби цѣлото си богатство и мре отъ гладъ, то какъвъ интересъ прѣдставлява за него това, че нѣкога е билъ ситъ?

Интересува ли ме сь нѣщо това?

Иска ми се да зная, спи ли тя? Въ нейната стая е такава тишина, като че ли тя е умрѣла! О, Боже, каква страшна дума казахъ азъ! Нима Мария може да умре?

Колко е тихо въ нейната стая! Ако да знаяхъ, че тя спи? Колко ми се иска да я погледна! Струва ми се, че не съмъ я виждалъ цѣла вѣчность. Колко е сега часътъ? Единъ и половина. Азъ я виждахъ прѣди два часа. Колко ми се иска да я погледна! Тя разбира се, спи на дѣсната си страна, съ лице къмъ прозорцитѣ и съ рѫцѣ сложени на възглавницата ѝ. Тя почти всѣкога така си спи. По нѣкога спи и на гърба си, но никога не лѣга съ лице къмъ стѣната . . . Боже! . . . Боже! . . . До кѫдѣ дойдохъ, — иска ми се да погледна на жена си и се замислямъ, мога ли да влѣза при нея. И страшно и смѣшно! . . . Освѣнъ подозрѣнията ми, прѣдчувствията ми и наблюденията ми, има ли друго нѣщо у мене противъ нея?! Нима съмъ ги заварилъ да се цѣлуватъ въ коридора? Нима съмъ ги срѣщалъ нѣкѫдѣ? Какви ми сѫ доводитѣ? Зная ли нѣщо? Не! Азъ просто на просто си мисля, менъ ми се струва, азъ допущамъ, но нищо не зная. Може би, всичко това само ми се струва?!

А тя тамъ си спи и менъ ми се струва, че не съмъ я виждалъ цѣла вѣчность . . . . Нейното меко тѣло се обрисува подъ покривката, нейното лице при розовото освѣщение на нощната лампица прилича на розовъ листъ, по възглавницата ѝ сѫ разпрѫснати нейнитѣ коси . . . . Моитѣ чудни, скѫпи, златни коси, моитѣ косички . . . «Това всичко е твое, всичко твое» . . . чува ми се, че шепне тя на ухото ми, цѣла тре-

пѣряща отъ любовь . . . Нали си ти жена на мене, моя жена . . . А азъ не влизамъ въ стаята ѝ.

Боже! Боже! Нима освѣнъ трагическата ирония, ти нищо не ще дадешъ на мене? . . .

Ще влѣза . . . Тихо е . . . трѣбва да спи . . . Тъмно . . . Даже нощната лампица е угаснала . . . Ако влѣза и запаля свѣщьта, ако тя ме види и ми протегне бѣлитѣ си ржчички . . . Колко пжти сж тѣ блуждали по моята шия . . . Ще влѣза . . . Колко е тъмно у нея . . . Тс! . . . Ще запаля кибритъ . . . Азъ съмъ увѣренъ, че тя ще се събуди и усмихнато ще ми протегне ржцѣтѣ си . . . Не съмъ билъ при нея шесть недѣли . . . повече . . . има вече два мѣсеца . . . Тя нито единъ пжть не ми е напомнѣла за това. Тя постоянно за нѣщо си мисли . . . Сънь бѣше, това бѣше страшенъ сънь! . . . Всичко ще тръгне по старому . . . Нали Мариня? Всичко ще бжде тъй добрѣ, както по-рано. Да запаля ли свѣщьта, или лампата да запаля? . . . Ще запаля свѣщьта — наржки ми е, тя е поблизо до менъ . . .

Тя спи . . . Колко е прѣкрасна! . . . Колко е красива, колко е прѣкрасна! Ржцѣтѣ си е сложила на възглавницата . . . Тя се усмихва въ съня си . . . Боже! . . . Жена ми ли е тя, или ангелъ отъ небето?!! Усмихва се въ съня си . . . Ще извикамъ! . . . Мариня! жена моя! . .

О Боже! . . .

Събуждамъ се, като отъ дълбокъ сънь. Наистина, спахъ ли азъ? Какво се случи съ менъ, гдѣ стана това? Гдѣ, кога . . . и какво стана? . . . Нѣщо, все-таки, трѣбва да се е случило съ менъ. Бѣше нощь — и сега е сжщо нощь, но сжщата ли е? Азъ съмъ въ стаята си, но на креватъ, какъвто по-рано нѣмаше тукъ . . Внесли сж го, види се, тукъ . . . Наоколо ми, виждамъ, стъкла лѣкарства . . . Нима съмъ билъ боленъ? Какво се е случило? Тукъ на стѣната трѣбва да има календарь,—днитѣ и мѣсецитѣ се показватъ въ него автоматически . . . Лампата гори . . . Ще видя! . . . Бѣше седемнадесетий февруарий . . . Ахъ! . . . Колко ми е трудно да си издигна главата . . . Какво е това? Деветнадесетий . . . Азъ съмъ спалъ два деня?! . . . Азъ просто на просто съмъ билъ боленъ, лежалъ съмъ безъ съзнание . . . Мариня, навѣрно, се е грижала за мене . . . Ще извикамъ! . . . Мар! . . . Не, не, тя навѣрно скоро е заспала, слѣдъ като се е дълго мжчила съ мене. Нека спи. Нека се успокои! . . . Любовь моя! . . . Миличка моя! . . . Мое чудно създание . . . Бѣдната, колко трѣбва да се е измжчила . . . Тя е още тъй млада . . . На двадесеть и три години . . . Почти дѣте . . . Азъ трѣбва да съмъ билъ много боленъ, щомъ като съмъ падналъ въ безсъзнателно състояние и щомъ сж ме принесли тукъ. Тѣзи прозорци гледатъ къмъ двора . . . Тукъ е по спокойно, за туй сж ме и принесли тукъ . . .

Какъ съмъ заболялъ? . . . Бѣхъ въ канцеларията си. Така, така! . . . Помня . . . съставяхъ актъ за продажбата на Загаевицъ . . . послѣ дойдохъ си въ кжщи . . . А! . . . Зная! . . . зная! . . . зная! . . . Влѣзохъ въ стаята на Мариня, мислѣхъ, че тя ще се събуди и че ще ми се усмихне. Тя се усмихваше въ съня си. Азъ високо извикахъ: Мариня! . . . жена моя! . . . Тя се стресна, събуди се, отвори си очитѣ и въ тѣхъ забѣлѣзахъ укоръ, защо съмъ я събудилъ и нѣкакво отвращение къмъ менъ, такова отвра-

щение, че на мене веднага ми притъмнѣ въ очитѣ и азъ почувствувахъ, че падамъ . . . Азъ, навѣрно, съмъ падналъ въ несвѣсть и едва сега дохождамъ въ себе си. А тя, разбира се, виждала е въ сънътъ си Ричарда . . . Сънувала е, че се притиска къмъ него, че го прѣгръща, цѣлува, че му се отдава всецѣло. И въ тази минута азъ съмъ я разбудилъ.

Негодница! . . . Тфу! . . .

А прѣзъ това време, прѣзъ това време . . . какво е могло да се случи?

Два деня! . . . Два деня! . . . Така, така! . . . не може друго-яче да бѫде, Марина му се е отдала . . . О, пъкленъ ядъ! . . .

Но това не може да се повтори . . . тя ще загине! . . .

Ще загине! . . .

Главата ми гори, като огънь . . . На главата ми, на гърдитѣ ми, на рамената ми, на краката ми,—всичкитѣ ми жили сѫ пълни съ огънь. Колко ми е трудно да се подигна! . . . Струва ми се, че съмъ още боленъ . . . Тамъ, въ масата ми е револверътъ ми: нея и себе си . . . себе си или нея . . . Нѣма да бѫде тя твоя . . . И ти не ще му се отдавашъ вече! Боже, колко съмъ много нещастенъ . . . Така, съ необърсани още сълзи на очитѣ, ще ида да я застрѣлямъ . . . А може би, и него да заваря тамъ . . . Тогава и него. Така, така! . . . и него. Той сѫщо трѣбва да загине. А ако го не заваря, ще отида въ кѫщата му и тамъ ще го убия! . . . А послѣ себе си . . . и себе си! . . .

Азъ имамъ револверъ . . . Ще отида . . . Краката ми се подгъватъ, завива ми се свѣтъ . . . Едвамъ се държа на краката си . . . Прѣлюбодѣйка! . . . Тя спи? . . . Да. Сама е: по дишането ѝ се познава. Него го нѣма. Отивамъ! . . .

Но ако тя ме погледне? Ако ме погледне?! . . . Боже! . . . Ако даже най-голѣмата бездна ме погълне, ако даже въ дъното на земята се пропадна, то и тогава нейнитѣ очи ще да ме гледатъ! Сини, ясни очи, не гледайте на мене! . . . О, ужасъ! Ангели свети, спасѣте ме! . . . На около ми само очи и очи,—нейнитѣ очи . . .

Кѫдѣ да бѣгамъ? Гдѣ да се скрия? Тѣ ме прѣслѣдватъ, все мене гледатъ . . . Не мога да се скрия отъ тѣхния погледъ . . . Не мога да издържа, не мога да издържа!! . . . Чувствувамъ, че падамъ, че се прѣвивамъ, че тѣ ме задушватъ . . . Тѣ иматъ гласъ, тѣ викатъ . . . виятъ, въртятъ се! . . . Като че сѫ хаосъ, виелица. Тѣ не сѫ очи—тѣ сѫ смъртьта! . . . Тѣ сѫ моята смърть . . . Азъ умирамъ . . . И азъ тѣзи нейни очи, нейни сини очи искахъ да покрия съ вѣчна нощь . . . Проклѣтъ да бѫда! . . .

Десеть часътъ сутриньта. Марина говори нѣщо на слугинята. Какво ѝ говори? „Ще купишъ двѣ кила картофи“ . . . Колко време има, отъ като не съмъ ѝ слушалъ гласътъ! . . . Два деня . . . „Гасъ за . . . само по-скоро, драга,—какъ мило изговаря, драга, безъ да произнася буквата р. — И донеси голѣмъ букетъ отъ момински сълзи: ще го сложимъ въ стаята на пана, както всѣкога“ . . . Наистина азъ имамъ момински сълзи . . . Помни тя, че азъ ги обичамъ . . .

Марина, Марина, погледни ме,—азъ плача . . . Какво говори тя? Какво?! «Замини къмъ панъ Голицки и му кажи, че панътъ не е дошелъ още въ себе си» . . .

Не е дошелъ въ себе си означава, навѣрно, че той може безопасно да дойде у дома, или да я чака у себе си, или пъкъ—въ нѣкой хотелъ. О, подла! Азъ нарочно нѣма да дойда въ себе си, ще остана въ безсъзнание дълго, дълго време . . .

Азъ трѣбва да ги уловя . . . Ще се престоря, че спа. Ще ги заловя. Той ще дойде... Тя отива за нѣщо въ стаята си, връща се, вика слугинята... Казва ѝ: «прѣдай на пана Ричарда тази книга и му поискай другия томъ» . . . Нарича го Ричардъ, по име, прѣдъ слугинята? «Или кажи му, че, ако дойде днесъ слѣдъ обѣдъ, то азъ сама ще му я прѣдамъ, защото имамъ да го питамъ за нѣкои нѣща; донеси ми само другия томъ. Хайде иди драга моя, — пакъ съ туй свое проклѣто р., — късно е вече, часътъ е десеть!»

И тъй, той ще дойде. Нека да посмѣе да дойде! . . . Ще се видите вие! . . . Азъ ще заспя, като умрѣлъ . . .

Чакамъ и страшно страдамъ. Мариня често дохажда при менъ, промѣня на главата ми студенитѣ компреси, а очитѣ ми сами по себе си се отварятъ: едвамъ мога да ги удържа; на нѣкои минути, до толкова силно ми се иска да приближа устнитѣ си къмъ нейната ржка или да я притисна къмъ своитѣ гърди, че едвамъ се удържамъ. Какво ще стане? Боя се, че нищо не ще стане, нищо не ще се случи. А мене ми се иска да имамъ нѣкакви улики . . . Така не може да се продължава по-нататъкъ.

Звънна се . . . Кой може да дойде? . . . Ричардъ?!

Влѣзълъ билъ само за една минута. Дошелъ да узнае, какъ съмъ. Излѣзълъ билъ отъ кжщи до идването на слугинята. И двамата бѣха твърдѣ тжжни. Азъ гледахъ прѣзъ мигачитѣ си. Мариня бѣше блѣдна, като платно. Поздравиха се, подадоха си единъ на други ржцѣ и на прощавание той цѣлуна ржката ѝ . . . Не остана . . . Ще дойде послѣ обѣдъ и ще донесе книгата. Азъ извлѣкохъ само едно впечатление, че и двамата сж твърдѣ тжжни. Той сжщо . . . За пръвъ пжть забѣлѣзахъ промѣна въ гласътъ му. А Мариня, като приказваше, едва си сдържаше сълзитѣ. Ако тя знае, че азъ всичко знамъ; ако тя обича и него и менъ, то — и тя е въ бездна пропадналъ човѣкъ . . . Бѣдната! . . . Но между тѣхъ за тѣзи два деня нищо не се е случило, — азъ съмъ увѣренъ въ това... И тъй Ричардъ ще дойде послѣ обѣдъ, — азъ ще подслушамъ тѣхния разговоръ. Така, така . . . ще извърша тази подлость — ще подслушамъ . . . Тѣ ще сѣдятъ или до мене, понеже Мариня ще ми промѣня компреситѣ или въ съсѣдния ми кабинетъ, за да бждатъ близко до менъ. Вратата ще бжде отставена отворена, за да не скърца. Никой не ще да имъ побърка. докторътъ ще дойде чакъ довечера. Тогава азъ ще отворя очитѣ си или пъкъ за всѣкога ще ги заклопя . . . Така ще да бжде по-добрѣ! . . . Какво мога още да очаквамъ отъ живота, що е той за менъ? . . .

Дойде! Дойде! . . . Сѣднаха въ кабинета ми . . . Азъ ще мога да чувамъ всѣка тѣхна дума . . . цалуна ѝ ржката . . .

— Какъ се чувствува той сега?

— Струва ми се, че огньтъ му се намали . . . Ужасни бѣха тѣзи два деня.

— Какво се съ него случи?!.. Вий сами бѣхте почти безъ съзнание.

— Какво стана съ него?... Такова, което, наистина, може да убие..

— Но що е то?

— Ахъ!... Не мога да крия повече! Азъ го не любя!

Тя плаче... Плачи ти!... Плачи!... Азъ не плача, но въ гърдитѣ ми нѣщо ме души; не плача, но гробъ прѣдъ мене зѣе; не плача, но моето сърдце го нѣма вече, — червей го проѣде. Плачи ти! Плачи, Мариня! Азъ не плача, всичкитѣ ми сълзи станаха на кръвь, а всичката ми кръвь замръзна въ жилитѣ ми... Азъ не плача... Тя продължи:

— Не го люба и никога не съмъ го любила, никога, никога!... Азъ се заблуждавахъ, че го любя... А виждамъ сега, че никога не съмъ го любила!...

— —

Нѣкой ме държи за ржката — гледамъ докторъ Жавельски...

— А!... Отвори очи!... Виждате ли ме? — Казва той — Кой съмъ азъ?...

— Докторъ Жавельски — шепна азъ, понеже не мога да говоря.

— А какъ се казвамъ азъ?

— Болеславъ.

— На колко съмъ години?

— Около шестдесеть.

— Бѣлобрадъ, блондинъ или брюнетъ съмъ?

— Бѣлобрадъ.

— Какъ се чувствувате?

— Добрѣ. Нима съмъ билъ боленъ?

— Хмъ... дълго и съ рецедивъ.

— До това билъ ли съмъ пакъ боленъ?

— Да, но само два деня.

— Нима азъ отъ тогава не съмъ дохаждалъ въ себе си?

— По нѣкога, но само, че не на дълго... Стига, впрочемъ. Не говорѣте повече... Спокойствие, спокойствие и спокойствие!

— Само единъ въпросъ още. Гдѣ е Мариня?

— Вашта жена? Нѣма я...

— Излѣзла си е?

— Да. И тъй, спокойствие и спокойствие!...

Азъ скочихъ отъ креватътъ и взехъ да викамъ:

— Кажете ми, гдѣ е Мариня!... Нѣма ли я тукъ!...

— Заклѣвамъ ви се, че тя е тукъ! Тя излѣзе за една минутка.. Искате да я видите?... Ей сега ще се върне. На нея сжщо е необходимо спокойствие... Азъ за нея много повече се боя, отъ колкото за васъ. Необходимо е да се пази спокойствие. Не я плашете, разбирате ли ме?.. Тя не е спала почти три недѣли.

— Грижила се е за мене?...

— Тъй!... Като жена, като майка и като сестра. Тя е ангелъ, а не жена.

Азъ се повалихъ на кревата, като мъртавъ, безъ сили.

— Е, до виждание, до виждание. Ще дойда утрѣ, сутреньта... Обѣщайте ми се, че ще бждете съвършено спокойни.

— Обѣщавамъ се.

— Дайте ми ржката си. Добрѣ. Нито една дума, нито едно движение!

— Добрѣ.

— Ти не трѣбва нито да мислишъ, нито да говоришъ, че все едно не си човѣкъ... Така, до виждане! И пълно спокойствие!...

— Знае ли той? Казала ли му е тя? Или той самъ се досѣти? Добрѣ, че си отиде. Кждѣ може да е Мариня? Поиздигвамъ се и поглеждамъ въ суфразарията. Що виждамъ? Коситѣ ми побѣлѣли. Погледнахъ въ огледалото. Побѣлѣлъ съмъ, като старецъ...

Навѣрно съмъ побѣлѣлъ въ тази минута, когато тя е казала: „Азъ виждамъ сега, че не съмъ го любила никога, никога"...

Слѣдователно, азъ съмъ се заблуждавалъ... Значи, тя не ме е любила... Значи, всичко е било сънь. И тя се е заблуждавала, че ме е любила. Отъ начало и до край всичко е било лъжа... Всички нейни думи сж били лъжовни, цѣлувкитѣ й—сжщо лъжовни, прѣградкитѣ й—и тѣ лъжовни?! И когато за пръвъ пжть ми каза: „азъ те любя" — то това е било заблуждение. Никога между насъ не е била истината. Била е само илюзията, само маската на истината? Азъ никога не съмъ билъ любенъ отъ нея?...

Защо това не ме порази, убие? Боже, сждбо, неизбежность, убийте ме!.. Нима има още друга нѣкоя бездна, въ която азъ трѣбва да бжда захвърленъ? Нима има друга по-дълбока бездна отъ тая, въ която съмъ сега захвърленъ? Нима има още по-дълбокъ адъ?!...

„Не дѣйте се грижи за утрѣшния день, защото утрѣшния день самъ ще се грижи за себе си. Стигатъ на всѣки день неговитѣ грижи". Истина е, ó, Христосъ Назарейски: „утрѣшния день самъ ще се грижи за себе си"... Истина е, о, Христосъ Назарейски, истина е!...

Спокойствие, спокойствие!... Не трѣбва да огорчавамъ Мариня, — тя не е спала почти три недѣли, грижила се е за менъ, като жена, като майка, като сестра: тя е ангелъ, а не жена... И защо азъ не умирамъ? Защо всичко това не ме убива?! Нека утрѣшния день самъ да се грижи за себе си?! О, Христосъ! Нека дойде този день, нека дойде!...

Нѣма адъ, отъ който азъ бихъ се уплашилъ!

Прѣвела **А. Г-на.**

Още нѣщо по прѣдстоящата партийна дѣйность.

По поводъ на статията „По прѣдстоящата партийна дѣйность", печатана въ миналата кн. на списанието, подигнали сѫ се между нѣкои наши другари спорове по извѣстни пунктове и тъй като се съмнѣвамъ, че нѣкои мѣста отъ моята статия могатъ да бѫдатъ неправилно изтълкувани, считамъ се за длъженъ да дамъ слѣднитѣ обяснения.

Натъква ми се, че съмъ занемарилъ класовата политическа борба на работническата класа, като съмъ свеждалъ всичката прѣдстояща партийна дѣйность до ръководението борбата за непосрѣдственитѣ работнически искания. Но това е просто едно недоразумѣние. Би било излишно да говоря въ моята статия, която, по нѣколкократнитѣ ми забѣлѣжки, третира само «нѣкои страни» отъ подигнатия въпросъ, би било излишно да говоря азъ тамъ върху тия елементарни социалистически истини, които отнапрѣдъ азъ считамъ за приети и усвоени. За всички насъ е извѣстно, че класовата борба на пролетарията, за туй че е класова, е и политическа борба. Съвършено несправедливъ е упрека на тия, които намиратъ, че съмъ прѣнебрѣгвалъ истината: *всѣка класова борба е борба политическа*. Много е несправедливъ тоя упрекъ отъ страна на такива другари, които сѫ слѣдили другитѣ ми статии, особено въ *Раб. Вѣстникъ*, гдѣто азъ съмъ се спиралъ специално върху тоя въпросъ.

Но въ моята статия «По прѣдстоящата партийна дѣйность» азъ имахъ по-специална задача, въ нея искахъ *да противопоставя* нашето схващание на това на опортюниститѣ и да извлѣка, по моето разбиране, слѣдствията отъ послѣднитѣ събития въ партията. И наистина, цѣлата моя статия е реакция, отговоръ и противовѣсъ на дребнобуржуазнитѣ тенденции въ социалистическата партия, тенденции, които намѣриха своето крайно изражение въ опортюниститѣ. Отъ тукъ и трѣбва да се обясни специфичния характеръ на статията «По прѣдстоящата партийна дѣйность».

Въ нея азъ се мѫчихъ да обясня, споредъ моето разбиране, бързитѣ политически успѣхи и въобще политическата дѣйность на соц. партия съ общественитѣ условия, врѣдъ които тая дѣйность се е проявявала. Пропадналитѣ и пропадающи селени и занаятчии не могатъ да възприематъ *масово* нашата програма, въ *нейната цѣлость*. Тѣ ни подържатъ за нашитѣ минимални, прѣдимно политически искания, които именно и съвпадатъ съ много отъ исканията на размърдалата се дребна буржуазия спрямо държавата. Нашата политическа дѣйность именно поради тия *обектявни* обществени условия е постепено губѣла своя специфиченъ класовъ пролетарски характеръ. Характерътъ на нашата обществена дѣйность не се опрѣдѣля отъ съзнанието, което имаме ние за нея, а отъ срѣдата, врѣдъ която тя се проявява. Класовата политическа борба на социалистическата партия не е възможна върху почвата на недоволството на пропадающата дребна буржуазия, върху основата на нейнитѣ политически искания спрямо държавата. Политическата борба на соц. партия *прѣстава да бѫде класова политическа борба*, когато тя не изхожда отъ класовитѣ интереси на пролетарията.

Но не е достатъчно да се казва за дѣйностьта на соц. партия, че тя изхожда отъ класовитѣ интереси на пролетарията. Нуждно е, щото това и въ *дѣйсвителность* да бѫде така. Което значи, че дѣйностьта на соц. партия трѣбва да изхожда отъ *работнически* партийни организации, организации, въ които да прѣобладаватъ наемнитѣ работници и които, въ случай на недостатъчно число още съзнателни работници трѣбва въ всѣки случай да проявяватъ една чисто *пролетарска социалистическа дѣйность*.

Когато разграничавахъ политическата агитация отъ социалистическата пропаганда, азъ не искахъ да противопоставя послѣдната на първата. Ако ние казваме, че всѣка класова борба е политическа, въ обществената практика на соц.-демократическата партия това означава, че всѣко пробуждание класовото съзнание на работницитѣ е сѫщевременно и вкарвание въ политическата борба на тѣхната класа, подготвянието имъ за съвмѣстно дѣйствие съ политическата партия на пролетарията. Социалъ-демократическата пропаганда, била тя единична, кружочна, синдикална и пр., отъ самото си начало и въ всичкитѣ си прояви, е привикване на наемнитѣ работници къмъ съзнателна класова, т. е. политическа борба. Теорията на рускитѣ «економисти» за стадиитѣ на соц.-демократическата пропаганда, която трѣбвало да почва отъ «непосрѣдственитѣ интереси» и само по-послѣ да навлиза въ общата политическа дѣйность, тая «теория е отдавна оборена и осмѣена въ руската марксическа литература, за да има нужда да се спираме тукъ на нея. Тъй че, когато азъ говорѣхъ за «пропаганда» и за «непосрѣдствени» интереси, отъ тукъ не може да се заключи, че азъ забравямъ класовата политическа борба на пролетарията.

Защото въ дѣйствителность не е достатъчно само да се говори за класова политическа борба и съ това да се мислятъ разрушени всички трудности. Класовата политическа борба се рѫководи отъ социалъ-демократическата партия и тукъ именно, въ привличанието на наемното работничество и неговото класово възпитание става дума за пропаганда и агитация.

За да бѫде успѣшна агитацията, която като социалъ-демократическа агитация е пробуждание на класовото политическо възпитание у работницитѣ, особено за да бѫде успѣшна агитацията прѣдизвикана отъ особенитѣ политически промѣни, тя необходимо трѣбва да бѫде прѣдшествувана отъ пропагандата. Защото само съ пропагандата (която, като социалъ-демократическа, е пробуждание класовото политическо съзнание у работницитѣ) може да се образуватъ тия здрави и убѣдени работнически дружини, които ще докаратъ работници слушатели на агитатора, които ще разнесатъ неговитѣ възвания, които ще служатъ за посрѣдници между него и още незачекнатата отъ пропагандата работническа маса. Колкото по-успѣшна е била пропагандата, толкова и по-богата ще бѫде жетвата отъ агитацията. Но слѣдва ли отъ това, че ние трѣбва да чакаме по-напрѣдъ да «спропагандираме» наемнитѣ работници и само тогава да прибѣгваме до агитацията. Който вади такива заключения отъ моята статия, той очевидно грѣши, защото тамъ изрично се казва, че пропагандата не трѣбва всѣкога да прѣдшествува агитацията. Социалъ-демократическата партия споредъ силитѣ си трѣбва да използва всички моменти, годни за агитация. Но каква агитация може да се годи въ тия градове и села, гдѣто нѣма никаква организация, или гдѣто има само нѣколко работници наши съчув-

[illegible] които [illegible] имать достатъчно сили за своето собствено [illegible]-ние и подготвяние за пропагандаторска и агитаторска дѣйность? [illegible] [illegible] [illegible] Габрово и др., [illegible] не-колко организации или само [illegible] на пролетарска со-циалистическа организация, и все пакъ при все това се е водила широка политическа агитация. Но не ли тази агитация, не изхождайки отъ пролетарска организация, предоставена на самодѣйностьта на «интелигент-нитѣ», [illegible] да доведе нашата партия на буржоазнитѣ [illegible] буржоазни [illegible]? А последнитѣ [illegible] въпросъ потвърди това, което вече всички съзнаватъ, а именно че нашата дѣйность трѣбва предимно да бъде съсрѣдоточена въ съюзитѣ и индустриалнитѣ центрове, че и поли-тическата агитация трѣбва да бъде водена предимно тамъ, — това не по-казва ли вѣрностьта на нашето твърдение, че социалистическитѣ сили трѣбва да се прилагатъ планомѣрно и съответно степеньта на развитието на самата партия? А въпросътъ за пропагандата и агитацията е именно въпросъ за приложението на нашитѣ сили въ посоченитѣ пролетарски центрове. Съ вечернитѣ училища, беседитѣ, кръжоцитѣ, брошурната лите-ратура и др. се изгражда пропагандата на соц.-демократическитѣ понятия и идеали. Въ синдикатитѣ, чрѣзъ практиката на борбата за непосрѣдственитѣ економически интереси, соц.-демократическата пропаганда разкрива класовитѣ противорѣчия, общитѣ класови интереси на пролетариятъ и ги довежда до разбирането и участието въ класовата политическа борба. Само така ус-пѣшно водената пропаганда подготвя условията за резултатна агитация.

И изборитѣ, които наши избирателни гласове въ София въ [illegible] доста усилената политическа агитация, показватъ най-добрѣ, че именно соц.-демократическата пропаганда както въ синдикатитѣ, тъй и вънъ отъ тѣхъ, е която е била занемарявана. За успѣшната агитация не сѫ достатъчни оратори, нуждно е работническа аудитория, нуждно е, щото чрѣзъ една спропагандирана, организирана и дисциплинирана работническа дружина устното и печатното слово на агитаторитѣ да се разнесе изъ всичкитѣ кѫтове на работническитѣ квартали, да проникне въ всички работилници.— Последнята ни несполука въ София показва, че се е водѣла твърдѣ слаба соц.-демократическата пропаганда въ синдикатитѣ и всрѣдъ наемното ра-ботничество изобщо. Многото общи политически събрания прѣдъ широкъ свѣтъ, прѣдъ непостоянна и неработническа аудитория, които сѫ се орга-низирали отъ десетина години сѫ дали много слаби резултати. Не се е дѣйствувало много въ синдикатитѣ, не е била занемарявана политическата агитация, а напротивъ, малко е водена соц.-демократическата пропаганда въ синдикатитѣ и не се е подготвяла агитацията съ планомѣрна, органи-зирана пропаганда всрѣдъ цѣлото наемно работничество.

Тъй че, когато говорихъ за «непосрѣдственитѣ интереси» на работ-ницитѣ, азъ само посочвахъ на тая пролетарска срѣда, гдѣто трѣбва да се пласира нашата дѣйность. Още при първото съприкосновение на со-циалистическата пропаганда съ работническото съзнание, ние се стремимъ да го издигнемъ надъ тѣсния и ограниченъ хоризонтъ на непосрѣдстве-нитѣ интереси. Но значи ли това, че ние можемъ да направимъ отъ ра-ботника съзнателенъ борецъ за класовитѣ си интереси, ако не изхождаме отъ *неговото* положение на експлоатиранъ, онеправданъ, потиснатъ проле-

тарий. Ние не можемъ пробуди социалистическото съзнание отъ нищо, ние трѣбва да разкриемъ класовитѣ противорѣчия и класовото политическо господство на буржуазията съ тия *дѣйствителни* отношения, всрѣдъ които е поставенъ работника. Това и само това значение иматъ въ моята статия намѣцитѣ върху непосрѣдственитѣ интереси на работницитѣ.

Азъ разгледахъ вече въ прѣдишната статия каква роль трѣбва да заема политическата агитация въ общия планъ на прѣдстоящата ни дѣйность. Тамъ многократно подчертахъ, че агитацията на соц. демократическата партия трѣбва особено да се засили прѣзъ избирателни периодъ като послѣдния. Нѣщо повече, въ агитацията по поводъ на избори и др. важни политически моменти азъ посочихъ на едно отъ най-мощнитѣ срѣдства за затвърдяването на класовия пролетарски характеръ на партията, защото тия моменти сж именно най-згоднитѣ за цѣлостното развитие на общитѣ наши економически и политически искания. Но при все това азъ прѣдадохъ прѣдимно значение за прѣдстоящия периодъ отъ живота на соц. партия на социалъ-демократическата пропаганда. И това поради сжщитѣ тия причини, които се навеждатъ отъ повечето ни другари и които изискватъ подготвянието на организирани и дисциплинирани въ социалистическитѣ борби пролетарии, които ще направятъ възможна и по-успѣшна широката агитация. Послѣдната, макаръ и за прѣзъ изборитѣ, да поставихъ на първи планъ, изобщо по моето разбиране, трѣбва да стои на второ мѣсто, което още никакъ не значи, че когато може и колкото може, тя не трѣбва да се използва. Ще повторя това е въпросъ за по-планомѣрното изхарчване на силитѣ, съ които разполага соц.-демократическата партия.

Прилаганието на повъзможность повече партийни сили въ «черната работа» още никакъ не значи занемаряването на социалъ-демократическата дѣйность. И то по простата причина, че пропагандата, въ която собствено се заключава «черната работа», е пропаганда на идеалитѣ и програмата на социалната демокрация. Всѣка социалъ-демократическа дѣйность е политическа дѣйность pur essence, защото тя е класова пролетарска дѣйность. Но ако всѣка социалъ-демократическа дѣйность е политическа по своето естество, въ партийната тактика се различава тая дѣйность, която черпи мотивитѣ си отъ всѣкидневнитѣ, обикновени отношения, и тая, която се стреми да използва особенитѣ събития отъ економическия, обществения и специално отъ политическия животъ. Така че, разграничението на пропагандата отъ агитацията не е освѣнъ разграничение на различнитѣ срѣдства за социалъ-демократическа дѣйность.

Не съмъ подържалъ, че партийнитѣ сили трѣбва *изключително* да се прѣдадатъ на „черната работа", а само това, че за тая дѣйность трѣбва *сега* да се изразходватъ *много повече* сили, отъ колкото прѣди. Особено въ първо време, когато ще трѣбва да се организира самото водение на пропагандата, трѣбва нашитѣ интелигентни другари, по моето мнѣние, да не жалятъ ни време, ни трудъ.

За синдикалната дѣйность не говоря тукъ, понеже другадѣ се говори за нея специално. Ще спомена само това, което и другъ пжть е казвано (гл. статиитѣ по синдикатитѣ въ *Раб. Вѣстникъ* м. Май), а именно, че поради отсжтствието на голѣми индустриални центрове, поради хроничес-

ната безработица на по-голѣмата часть отъ членнитѣ работници, тѣхнитѣ низки заплати, поради широкото употрѣбление на женския и дѣтски трудъ и др., нашитѣ работнишки синдикати още за дълго не ще могатъ да провеждатъ една ефикасна економическа, професионална борба. Тѣ сѫ изложени на всичкитѣ колебания на нашата още слаба индустрия и въ тѣхното закрѣпване соц.-демократическата партия не ще вложи голѣма часть отъ своитѣ сили. Именно неблагоприятнитѣ условия за успѣшната професионална економическа борба, правятъ по-належаща и по-резултатна пропагандата и агитацията за въвличането на работницитѣ въ общата класова политическа борба. Ако периодитѣ на индустриаленъ подемъ, т. е. на успѣшна синдикална дѣйность сѫ тия, прѣзъ които практическитѣ подобрения понижаватъ или заведяватъ класовата политическа борба на пролетарията; промишленитѣ кризи, както и въобще, отсѫтствието на възможность и срѣдства за сдобиване непосрѣдствени осезаеми подобрения—подига революционното настроение на работническата класа, усилва темпа на революционната социалистическа борба.

Далечъ е била отъ мене мисъльта да искамъ изключителното съсрѣдоточаване на нашитѣ сили въ синдикалната дѣйность. Трѣбваше ли, обаче, да изоставимъ синдикатитѣ напр. въ София изключително въ рѫцѣтѣ на опортюниститѣ? И, въобще, до колкото е възможна синдикалната дѣйность, не трѣбва ли тя да бѫде въ наши рѫцѣ? А това е собствено, което съмъ настоявалъ и настоявамъ.

Тия, които особено настояватъ върху нуждата отъ широката политическа агитация, тѣ споредъ мене, се влияятъ отъ руското революционно социалистическо движение. Но послѣдното се развива при двѣ главни особени условия, които за сега липсватъ у насъ: многоброенъ централизиранъ пролетариятъ и политически деспотизъмъ. Масовитѣ агитации прѣдполагатъ голѣми еднородни маси; а успѣшната политическа агитация — политически условия. Въ Русия сѫществува работническо движение, то се задушава отъ тѣснитѣ политически рамки и се бори за тѣхното прѣмахване. У насъ работнич. движение е още тъй слабо, че работницитѣ още слабо чувствуватъ нужда да се ползватъ отъ свободата на печата, словото, събранията и сдружаванията. Безъ съмнѣние, ние трѣбва да научимъ работницитѣ да се ползуватъ отъ тия права, да ги цѣнятъ скѫпо, да ги защищаватъ съ живота си и кръвьта си. На това ние ще ги учимъ съ политическата агитация, когато има за нея поводъ и когато тя може да бѫде успѣшна; но при отсѫтствието на организирано работническо ядро, отъ което да изхожда агитацията, което да стане нейния разноситель и посрѣдникъ въ широката работническа маса, нашето главно внимание трѣбва да бѫде съсрѣдоточено въ пропагандата [1]).

Хр. Николовъ.

---

[1]) Нека ми бѫде позволено тукъ и сега да отговоря на кратко и за послѣденъ пѫть и на писмото на др. Kaempfer въ 12 брой на „Р. Вѣстникъ". Др. Kaempfer намира характеристиката, която дадохъ азъ на Жореса въ 11 бр. отъ с. в. за несполучлива. За това той пъкъ прави едно твърдѣ „сполучливо" сравнение на Жореса съ Себастиянъ Форъ. За др. Kaempfer „оригиналния ораторъ" Жоресъ може „сполучливо" да се

Социалната демокрация и работническото синдикално движение.

Най първо нека видимъ, какви сж главнитѣ, сжщественитѣ задачи на социалната демокрация, т. е. на най-съзнателната часть отъ работническата класа, която води всестранна съзнателна класова борба, спрямо цѣлата работническа класа и частно спрямо работнишкото синдикално движение. Социалната демокрация направлява своята дѣйность всрѣдъ пролетарията, за да развива у него класово съзнание, защото безъ такова тя не може да го привлече подъ своето знаме, за да го организира и подготви за най-великата роля, която му опрѣдѣля и налага капиталистичното обществено-економическо развитие, именно за освобождението на работническата класа отъ игото на капитализма чрѣзъ коренното прѣмахвание на последния. И до дѣто социалната демокрация не обедини подъ своето знаме по възможность най-голѣмата часть отъ работническата класа и я подготви за тая роля, тя не може да осжществи своята крайна цѣль, прѣмахвание на капиталистическитѣ производствени отношения и замѣняванието имъ съ социалистическитѣ. Ето защо като необходимо прѣдварително условие за постигане крайната цѣль на социалната демокрация се явява обединението на работническата класа въ едно общо социалистическо движение. За това и социалната демокрация се стреми съ своитѣ дѣйности не само да събужда и тласка въ движения работническата класа, но и да обединява сжществующитѣ нейни частични движения като ги поставя на почвата на класовата борба и ги насочва къмъ своята крайна цѣль. И на тоя стремежъ на социалната демокрация спомага самото капиталистическо развитие, отъ което тя черпи своитѣ сили и което прѣдава на нейнитѣ дѣйности и борби силата на неизбѣжна обективна необходимость. Съвременнитѣ работнически движения се пораждатъ отъ една и сжща, отъ една обща обществена причина, именно капиталистическата експлоатация, на

постави на едно съ тоя сжщия Себастиянъ Форъ, когото вече твърдѣ сполучливо сравняватъ на нагласенъ фонографъ, който отъ 15 години насамъ повтаря все сжщитѣ рѣчи, съ съвършено сжщитѣ мисли и буквално сжщитѣ заучени и искуствено зглобени фрази.

Др. Kaempfer сжщо не особено сполучливо прѣдполага че азъ приравнявамъ Жореса къмъ Кауцки, Плехановъ, Лабриола. Ако азъ на два пжти писахъ, че Жоресъ не е теоритикъ, какъ можеше др. Kaempfer да дойде до такова „сполучливо“ заключение, че азъ съмъ го турялъ наравно съ *всеизвѣстнитѣ* теоритици на научния социал[illegible]?

Азъ съжелявамъ, че нѣмамъ подъ ржка тая к[illegible] „Die Neue Zeit“, въ която Кауцки прѣди 2 години въ една забѣлѣжка оцѣняваше личностьта на Жореса. Отъ тая забѣлѣжка, която азъ при другъ случай ще наведа, читательтъ би видѣлъ, че Кауцки счита Жореса за единъ отъ рѣдкитѣ по талантъ и енергия дѣецъ, каквато буржуазията е давала на пролетария (тукъ се разбираше дѣйностьта на Жореса отъ 1893—1899 г.). Това, разбира се, не бъркаше на Кауцки да бичува най-язвително отстжпничеството на Жореса. А днесъ вече, вѣроятно, Кауцки не би направилъ тоя комплиментъ на Жореса, макаръ той и да изразява, за казания периодъ отъ дѣйностьта на последния, историческа истина.

Х. Н.

която е подложена днесъ работническата класа. Послѣдната не може днесъ да живѣе друго-яче, освѣнъ като се подлага на капиталистическата експлоатация, която и поражда у работницитѣ стремежа да ограничава нейнитѣ послѣдствия. Работническитѣ движения, породени отъ една и сѫща, обща причина, се залавятъ за различни срѣдства и прибѣгватъ къмъ различни начини за ограничаване на злинитѣ и лошитѣ послѣдствия на капиталистическата експлоатация, както и за нейното прѣмахване, споредъ степеньта на съзнанието у работницитѣ, които ги съставляватъ. И тукъ е едно отъ главнитѣ задачи на социалната демокрация да повдигне тия на различни степени съзнания у работницитѣ до социалистическото съзнание на общитѣ класови интереси на пролетарията. Защото, само когато работницитѣ се издигнатъ до това съзнание само тогава тѣ ще могатъ да свържатъ дѣйноститѣ и борбитѣ на синдикатитѣ си съ тия на цѣлата работническа класа, само тогава тѣхнитѣ синдикални борби наистина ще бѫдатъ частични проявления на общата съзнателна класова борба, която води социалната демокрация. А колкото сѫ по-тѣсно свързани и въ по-голѣмо единство се намиратъ дѣйноститѣ и борбитѣ на синдикатитѣ по между имъ и съ тия на цѣлата работническа класа, т. е. съ тия на социалната демокрация, колкото повече дѣйноститѣ и борбитѣ на синдикатитѣ иматъ класовъ характеръ и сѫ проявление на организираната економическа борба на социалната демокрация, толкова повече ще бѫдатъ взаимно проникнати едно въ друго работническото синдикално движение и социалистическото, толкова повече класовитѣ борби, що тѣ наедно водятъ, ще бѫдатъ по-съзнателни, по-силни и по успѣшни, толкова повече за социалистическото движение ще се създаватъ ония необходими условия, при които и съ които то ще се приближава най скоро и най-сигурно до своята крайна цѣль и ще я реализира. Всички тия резултати обаче ще се постигнатъ и могатъ се постигна, само когато социалистическото движение е рѫководящето и направлящето въ всичкатѣ проявления на борбитѣ на работническата класа. И така, изхожождайки отъ интереситѣ на своята крайна цѣль, социалната дъмокрация трѣбва да работи,—какъ и по какъвъ начинъ, ще видимъ по послѣ,—за обединяванието на работническитѣ движения, като внесе единство въ дѣйноститѣ и борбитѣ имъ, и за тѣсното и яко свързаното имъ прикрѣпване къмъ себе си, като ги направи участници въ всестранната класова борба, що тя води и ще води за напрѣдъ.

Безъ обединено и яко прикрепено къмъ нея работническо движение, социалъ-демократическата партия не може да извоюва отъ съвременната капиталистическа държава реформи за защита интереситѣ на работническата класа. Даже ако бѫдатъ изтръгнати такива реформи, тѣ ще останатъ нереализирани, само писани закони, до когато тя нѣма съ себе си силно работническо движение, което да налага и да бди за приложението имъ. Така е било въ нѣкои клонове на производството и въ нѣкои мѣстности въ Франция и въ други страни, така е и у насъ по отношение на ония нѣколко члена, пръснати изъ разнитѣ закони, съ които би могли да са послужатъ работницитѣ въ защита на своитѣ интереси. Не може да се извоюва работническо законодателство, нито да се приложи, ако се създаде такова, до когато социалната демокрация не обхваща въ своитѣ полити-

чески и економически организации едно силно работническо движение. Както законитѣ, които опрѣдѣлятъ правата и свободитѣ на гражданитѣ, не се прѣстжпватъ и се прилагатъ, само когато има обществена сила, която може да налага тѣхното зачитание и изпълнение, така и извѣстни економически искания на работническата класа могатъ да се облекатъ въ задължителната власть на закона и да се прилагатъ, само когато заинтересованата въ тѣхъ обществена сила, каквато е социалистическото работническо движение, достигне оная мощность, която може да диктува създаването на такива закони и тѣхното прилагание. Значи, социалната демокрация въ прѣслѣдването на своитѣ близки и настоящи политически задачи, именно да извоюва и запазва широки политически права и свободи, тъй необходими за дѣйствуването и борбитѣ на работническата класа, както и въ прѣслѣдването близкитѣ и настоящитѣ економически задачи на своята класа, се нуждае отъ здраво организирано и въ неразривно съгласие дѣйствующе съ нея и подъ нейно знаме силно работническо движение, най-съзнателнията и най-революционната часть на което да образува нейната жизнена ядка, нейната гранитна, непоколебима основа. И така, не само крайната цѣль на социалната демокрация, но нейнитѣ близки и настоящи, политически и економически задачи, ѝ налагатъ да ускорява събуждането и създаването на многочисленно и могжщо работническо движение, да го разширява и обединява, да ускорява неговото растене и правилно развитие, и, което е най главното, да го органически, съ много и яки връзки, свърже съ себе си, да стане съ него единъ жизненъ организмъ, на който направляющия духъ да бжде тя, а сърдцето—самото движение.

Но една отъ най-главнитѣ задачи на социалната демокрация, задача, която тя винаги и всѣкждѣ трѣбва да изпълнява, е развиване класово съзнание у работническата класа. Тази си най-главна задача социалната демокрация трѣбва да изпълнява въ всички свои дѣйности и борби, защото изпълнението ѝ увеличава нейната сила, като привлича въ нейнитѣ редове все повече и повече пролетариятъ. Да се работи за развиване класово съзнание у пролетарията—това значи да се създава оная магнетическа сила, която, като приближимъ до пъстрата народна маса, прибира пролетарскитѣ елементи, привлича ги и сгрупирова около знамето на социалната демокрация. Защото само работникъ, който е видѣлъ и разбралъ, отъ една страна, общностьта на своитѣ интереси съ тия на цѣлата работническа класа и, отъ друга, противоположностьта, непримиримата и все повече растящата противоположность между интереситѣ на своята класа и тия на капиталистическитѣ класи, само този работникъ съзнава нуждата и необходимостьта да влѣзе въ организацията на своята класа, само въ този работникъ се пробужда стремежътъ за борба, само този работникъ съзнателно се нарежда подъ знамето на социалната демокрация и енергично участвува въ всестранната класова борба, що тя непримиримо и непрѣкжснато води въ днешното общество.

Така че, колкото повече направи социалната демокрация за разкриване и уясняване, за виждане и разбиране отъ страна на работницитѣ общностьта между интереситѣ имъ и противоположностьта между тѣхъ и тия на буржуазната класа, колкото повече развива тя всестранно и пълно класово съзнание, — а то е социалистическото, — у работническата класа,

толкова повече ще се увеличаватъ нейнитѣ редове, ще расте нейната сила, толкова повече успѣшна, значи, ще бѫде нейната класова борба въ политическата и економическата области на живота.

Но само по себе си работническото движение не може да се издигне до социалистическото класово съзнание, то не може, слѣдователно, да се обедини и участвува съзнателно въ общата всестранна класова борба, каквато е политическата борба на социалната демокрация. То, оставено само на себе си, въ своето стихийно развитие, изхождайки въ своята борба отъ най-близкитѣ, непосрѣдственитѣ интереси на работницитѣ, може да се издигне само до тредюнионистическата борба, която то води противъ единичнитѣ послѣдици на капитализма, но не противъ цѣлата капиталистическа наредба. Социалистическото съзнание у работницитѣ, може да се прѣнесе само отвънъ въ работническото движение, то не може да възникне и се развие само по себе въ процеса на развитието на послѣдния.

«Историята на всичкитѣ страни свидѣтелствува, че изключително съ своитѣ собствени сили работническата класа е въ състояние да си изработи само тредюнионистическото съзнание, т. е. убѣждението въ необходимостьта да се обедини въ съюза, да води борба съ господаритѣ, да изтръгне отъ правителствата издаване на тия или ония необходими за работницитѣ закони и др. т.»[1] И това е доста понятно, защото работницитѣ само тогава ще отправятъ своята борба противъ цѣлата днешна наредба, когато всѣка нейна злина тѣ я свържатъ съ нея и могатъ да прѣдвидятъ тенденцията на развитието на капиталистическото общество, само когато узнаятъ, че послѣдното по силата на своето обективно развитие отива къмъ своя край и че то само създава условията за своето прѣмахване. Но всичко това тѣ не могатъ да узнаятъ безъ една научна теория, която обяснява съвременното капиталистическо общество и прѣдвижда тенденцията на неговото развитие. А до такава теория работницитѣ сами не могатъ се въздигна, нито пъкъ практиката на стихийното развитие на работническото движение може да имъ даде такава. За потвърждение на тоя фактъ, даденъ отъ историята, нека приведемъ и мнѣнието на Карлъ Кауцки. По поводъ проекта на новата програма на Австрийската социалъ-демократическа партия, който се прие за програма на Виенския конгресъ въ края на 1901 г., Кауцки между другото изказа и слѣдующитѣ интересни мисли за пораждането на социалистическото съзнание. „Мнозина отъ нашитѣ ревизионисти критици подържатъ, че Марксъ ужъ билъ утвърждавалъ, какво економическото развитие и класовата борба създаватъ не само условия за социалистическото производство, но така сѫщо и непосрѣдствено пораждатъ *съзнание* (курс. Кауцки) за неговата необходимость. И ето тия критици възражаватъ, че страната на най-висшето капиталистическо развитие, Англия, е най-много чужда на това съзнание. На основание на проекта би могло да се мисли, че този, като че ли, ортодоксално-марксически възгледъ, опровергаванъ по указания начинъ, сподѣля и комисията, която е изработила австрийската програма. Въ проекта се казва: „колкото повече капиталистическото развитие увеличава пролетарията, толкова повече той се принуждава и придобива възможность да води борба противъ капитализма. Пролетариатътъ идва до съзнанието“ за възможностьта и необходимостьта на социализма. Въ такава свръзка, социалистическото съзнание се прѣдставлява като не-

[1]) Вж. „Что дѣлать“ отъ Н. Ленинъ, стр. 20.

обходимъ непосрѣдственъ резултатъ на пролетарската класова борба. А това е съвършено невѣрно. Разбира се, социализмътъ, като учение, сжщо тъй има своитѣ корени въ съвременнитѣ економически отношения, както и класовата борба на пролетарията, сжщо тъй, както и тази послѣднята, произтича изъ борбата противъ пораждаемата отъ капитализма бѣдность и нищета на маситѣ, но социализмътъ и класовата борба възникватъ наредъ едно съ друго, а не едно изъ друго, възникватъ при различни прѣдусловия.

Съвременното социалистическо съзнание може да възникне само на основание дълбокото научно знание. Въ сжщность, съвременната економическа наука до толкова се явява условие за социалистическото производство, както и съвременната, да кажемъ, техника, а пролетариятътъ при всичкото свое желание не може да създаде нито едната. нито другата; двѣтѣ тѣ възникватъ изъ съвременния общественъ процесъ. Носитель пъкъ на науката се явява не пролетарията, а *буржуазната интелигенция* (курс. Кауцки): въ главитѣ на отдѣлнитѣ членове отъ този слой възниква и съвременния социализмъ, и отъ тѣхъ е билъ прѣдаденъ на повдигналитѣ се по своето умствено развитие пролетарии, които слѣдъ това го внасятъ въ класовата борба на пролетарията тамъ, дѣто това позволяватъ условията. Така, социализмътъ е нѣщо извънъ внесено въ класовата борба на пролетарията, а не нѣщо стихийно възникнало изъ нея. Съобразно съ това, въ старата хайнфелдска програма се казва съвършено справедливо, че задачата на социалдемокрацията е внисание въ пролетарията *съзнание* за неговото положение и съзнание за неговата задача. Отъ това не би имало нужда, ако това съзнание само по себе би произтичало отъ класовата борба". И така, социалистическото съзнание не може да се породи въ практиката и борбитѣ на работническото движение, то може да се прѣдаде на послѣднйото, то се внася въ него. Противното могатъ да подържатъ само хора опортюнисти. Така, общодѣлцитѣ псевдосоциалисти най-много си служеха, когато се водѣше борба съ тѣхъ въ старата софийска организация, съ такива именно заблуждения, съ които и демагогствуваха надъ работницитѣ, че работникътъ по своето положение е социалистъ, че той на практика изучвалъ социализма, та не му трѣбва, нито време има, нито може да го изучва на теория, че работницитѣ сами въ своята ежедневна борба постепено постепено ставали социалисти. Въ това отношение тѣ си много приличатъ на русkитѣ «економисти», които подържатъ, че чисто работническото движение само по себе може да си изработи и изработва социалистическа идеология, че то на практика, борейки се за своитѣ непосрѣдствени економически интереси, постепено-постепено идва до пригръщание на социализма. И забѣлѣжително, и «економиститѣ» въ Русия и «широкитѣ въ София възпитаватъ у работницитѣ умраза къмъ интелигенцията и прѣувеличаватъ, или по-добрѣ, се прѣкланятъ на стихийнитѣ стремежи у работницитѣ. Въ София въ старата организация, освѣнъ «тѣсно» и «широко» течение имаше, па и до сега сжществува въ организацията на послѣднйото и трето «чисто работническо» течение, което винаги бѣше съ «широкитѣ», защото тѣ винаги се приспособяваха до неговитѣ несъзнателни заблуждения и ги поощряваха. И това приспособяване е тъкмо и напълно въ природата на опортюнизма. «Широкитѣ» въ селата се приспособяватъ къмъ дребнобуржуазната идеология на дребнитѣ собственици, а въ градскитѣ работнически центрове къмъ тредюнионистическата идеология на работницитѣ, която не е нищо друго освѣнъ буржуазна идеология за работническото движение.

Тѣ не се заематъ да повдигатъ работницитѣ отъ тредюнионистичес-

китѣ стремежи. само до които тѣ могатъ да додатъ на практика безъ всѣка теория, до социалдемократическитѣ, да имъ дадатъ социалистическа идеология, като ги освободятъ отъ тредюнионистическата, т. е. отъ буржуазно-работническата. Напротивъ, тѣ насърдчаватъ работницитѣ въ тредюнионистическитѣ имъ стремежи и ги задържатъ въ тредюнионистическата идеалогия, което значи, че тѣ ги държатъ въ властьта на буржуазната идеалогия. И както въ областьта на политиката се придържатъ въ оня начинъ на дѣйствие (сътрудничество)[1]), който замъглява, а не развива класово самосъзнание у работницитѣ, който е чисто буржуазенъ, защото е въ интереса на буржуазията и съотвѣтствува на нейната идеология за работническата класа, така и въ областьта на економическия животъ тѣ придържатъ работницитѣ, като се приспособяватъ къмъ тѣхната несъзнателна практика, къмъ тредюнионистическата борба, насочена само противъ послѣдицитѣ на капитализма и злинитѣ му, които изпитва работническата класа, но не и за прѣмахването му, така и въ духовния животъ, тѣ държатъ работницитѣ въ оная идеалогия, която имъ е дала практиката на стихийното развитие на работническото движение и която носи отпечатъка и духа на идеалогията на господствующата класа—буржуазията. Така въздѣйствуватъ върху работницитѣ опортюниститѣ.

Но тредюнионистическата или буржуазно-работническата идеалогия може да даде на работницитѣ само единъ тѣсенъ кръгозоръ, прави ги да не виждатъ по-далечъ отъ рамкитѣ на буржуазното общество и ги въздига само до съзнанието на тѣсно-професионалнитѣ имъ интереси. А докогато работницитѣ въ своитѣ дѣйности и борби се водятъ само отъ своитѣ тѣсни професионални, прѣходни, дребни и нетрайни интереси, до тогава тѣ отъ разнитѣ професионални синдикати ще дѣйствуватъ изолирано, безучастно едни къмъ други, а често ще идватъ въ взаимни конфликти, както често е ставало въ Англия между тредюнионистическитѣ дружества. Въ историята на послѣднитѣ имало е случаи, когато работническитѣ синдикати сѫ влизали въ взаимна ожесточена борба, отъ която, разбира се, най-много се възползували капиталиститѣ и най-много сѫ изгубили работницитѣ отъ двата воющи лагера. Така, Вебъ въ своята книга «Теория и практика на английскитѣ синдикати» посвѣтява цѣла глава върху „правото за занаята“, въ която указва, какъ организирани работници изхарчватъ своитѣ каси въ многочисленна стачка, за да отнѣматъ извѣстна работа отъ другитѣ работници, или пъкъ заематъ работата на излѣзлитѣ въ стачка работници, само за да съкрушатъ силата на синдиката имъ, който ги конкурира. Само работници, които иматъ социалистическо съзнание, могатъ да поставятъ по-горѣ общитѣ интереси на своята класа прѣдъ частнитѣ и професионалнитѣ си интереси.

Безъ да иматъ социалистическо съзнание за общитѣ и трайни интереси на своята класа работницитѣ не могатъ ясно да съзнаятъ нуждата и необходимостьта отъ единство въ дѣйноститѣ и борбитѣ на работничес-

---

[1]) Такова е, както се знае, и политическото дѣйствуване на тредюнионитѣ въ Англия. И тѣ сѫ водѣли политика, но не самостоятелна, а сътрудническа и едва напослѣдъкъ правятъ опити да я напуснатъ и прѣгърнатъ самостоятелната класова политика на пролетарията.

китѣ синдикати отъ разнитѣ професии, на всички тѣхъ и на социалдемократическата партия.

Така, у насъ напримѣръ, при все че въ нѣкои занаяти (въ шиваческия и обущарския) има организирани до 10 синдикати, но още тия поне отъ една професия синдикати не сѫ сљюзени, не сѫ влѣзли въ постоянни сношения и едвали не стоятъ безучастни, когато работницитѣ отъ единъ синдикатъ сѫ встѫпили въ стачна борба. До сега само печатарския синдикатъ въ София е правѣлъ опити, до сега несполучливи, за създаване на такава организационна форма, при която да е възможно сношението и взаимоподържанието на организиранитѣ работници-печатари изъ цѣла България. Изобщо, сѫществующитѣ въ България синдикати се намиратъ въ извѣстна изолираность по между си. Само мѣстнитѣ социалистически организации, при които и отъ които сѫ основани синдикатитѣ, ги свързватъ посрѣдствено и внасятъ единство въ дѣйноститѣ имъ. Тази непосрѣдствена изолираность на синдикатитѣ въ България не би била признакъ на слаба класова съзнателность, ако всѣки единъ синдикатъ въ случай, когато синдикиранитѣ или неорганизиранитѣ работници отъ извѣстенъ занаятъ влѣзатъ въ борба съ капиталиститѣ, се явяватъ винаги готови да дадатъ своята подържка, ако всѣки единъ отъ тѣхъ и всѣки работникъ частно вижда своя успѣхъ или неуспѣхъ въ успѣха или неуспѣха на борбата, водена отъ работницитѣ отъ който и да билъ занаятъ. Но тази именно готовность, всѣки единъ синдикатъ да дава своята подържка винаги и всѣкждѣ, когато и дѣто работницитѣ, отъ който и да било занаятъ, сѫ влѣзли въ борба съ капиталиститѣ, е била слаба у сѫществующитѣ синдикати и до колкото се е проявявала, е показвана само при посрѣдството на мѣстнитѣ социалистически организации. Имало е случаи, и не малко, когато нѣкои синдикати сѫ били просто неотзивчиви на борбитѣ, що сѫ възниквали между работницитѣ и капиталиститѣ. Така напримѣръ, нека посочимъ тоя прѣсенъ фактъ за сега, именно, че софийскитѣ синдикати не се отзоваха съ никаква помощь къмъ тазгодишната стачка на сливенскитѣ работници. А желѣзарския синдикатъ отиде до тамъ въ своя професионаленъ егоизмъ, че, слѣдъ като се прѣвърши стачката на работницитѣ печатари въ Варна, на които бѣ отпусналъ 15 лева помощь, позволи си да поиска обратно тази сумица, тъй като една часть отъ изпратенитѣ за стачката помощи не били изхарчени и били прѣпратени въ стачния фондъ при Централния комитетъ на партията. Въ случая софийскиятъ желѣзарски синдикатъ, поради липсата на класово съзнание у мнозина отъ членоветѣ му, е проявилъ частенъ егоизмъ, като прѣдпочита интереситѣ на своята група прѣдъ тия на цѣлата работническа класа, за борбитѣ на която е прѣдназначенъ общия стаченъ фондъ. — При липсата на класово съзнание поне у по-голѣмата часть отъ синдикиранитѣ работници, работническитѣ синдикати, макаръ и прикрѣпени къмъ социалистическата партия, слабо сѫ свързани съ нея и по между си. Събития и обществени борби, които, за да бѫдатъ разбрани, изискватъ, щото поне една не малка часть отъ синдикалнитѣ членове да иматъ ясно социалистическо съзнание, могатъ да скѫсатъ слабитѣ връзки между синдикатитѣ отъ разнитѣ професии, между тѣхъ и социалната демокрация.

Така стана съ софийскитѣ работнически синдикати, които, слѣдъ разцѣплението въ социалдемократическата партия, се откъснаха отъ истинската социалдемократическа партия и останаха подъ демагогското влияние на опортюниститѣ общодѣлци. Изключение направиха отъ това само секретаритѣ, прѣдсѣдателитѣ и по-дѣятелнитѣ членове, макаръ и малцина, на почти всичкитѣ синдикати, които членове, въорѫжени съ социалистическо съзнание, можаха да видятъ и разбератъ интригитѣ, демагогството и деморализаторството на псевдосоциалиститѣ общодѣлци.

И така, ний видѣхме, че работническото движение само по себе си, въ своето стихийно развитие не може да се въздигне до социалистическото съзнание, при което само то може да прѣдставлява обединено класосъзнателно движение, изхождайки отъ общитѣ интереси на работническата класа и на почвата на класовата борба. За това една отъ главнитѣ задачи на социалната демокрация е не да прикрѣпя и да подържа тредюнионистическата, т. е. буржуазно-работническата идеология у работницитѣ, при наличността на която тѣхното движение е разединено и разпарчено, както това правятъ опортюниститѣ, псевдосоциалиститѣ общодѣлци, и всички буржуазни идеолози и апологети, но се състои въ това, да освобождава работническото движение отъ тредюнионистическата и всички други буржуазни идеологии и му дава социалистическа идеология, като всѣва и разпространява въ него социалистическо класово съзнание. Тази своя най-сѫществена задача социалната демокрация може да изпълнява, само като проявява социалистическа дѣйность врѣдъ работническото движение и изобщо работническата класа. Опортюнистическо заблуждение е твърдението на «широкитѣ» общодѣлци, че социалистическата дѣйность отблъсвала работницитѣ отъ синдикатитѣ, ако тя не се проявява въ нѣкоя прикрита форма, маскирана, за да не я познаятъ, че е такава. Това тѣхно твърдение показва само излишенъ пѫть, че тѣ се приспособяватъ къмъ прѣдразсѫдъцитѣ и невѣжеството на несъзнателнитѣ работници, то разкрива, каква е тѣхната тактика, основана на прикривания и маскирания, то произхожда отъ тѣхния опортюнизмъ и свидѣтелствува за него. Но до колко невѣрно и неосновно е това твърдение на «широкитѣ» ще видимъ по-нататъкъ, когато ще говоримъ за социалистическата дѣйность въ синдикатитѣ.

(*Слѣдва*). **Т. П.**

КНИЖНИНА.

Въ защита на марксизма. (Отговоръ на Бернщайна). **Отъ** *Карлъ Кауцки*. Прѣвели *Д. Димитровъ* и *В. Коларовъ*. Издание на Пав. Байновъ — Шуменъ. Ц. 2 л.

Това, което казахме като прѣдговоръ къмъ рецензията на Плехановата кн. «Критика на нашитѣ критици», пакъ на това мѣсто въ прѣдишната книга на списанието, би могло и тукъ да се каже изобщо за критицитѣ на марксизма. И тази книга, която е прѣдметъ на тия редове, се занимава

съ възгледи на единъ отъ главнитѣ критици на марксизма, на родоначалника имъ, може да се каже, който слѣдъ смъртьта на Енгелса си постави за цѣль да ревизира марксизма, да го поправя и допълня съ . . . неоснователни съмнѣния и отдавна оборени и осмѣни буржуазни заблуждения. Книгата на Кауцки е блѣстящъ, основанъ на факти и данни, отговоръ на съмнѣнията и въпроситеднитѣ, които Бернщайнъ се опитва да постави прѣдъ марксизма и които той отпослѣ изложи въ прочутата своя книга, посрѣщната съ ликующъ шумъ отъ буржуазията, като изразителка на нейната идеология, прѣведена на скоро слѣдъ излизанието си и на български, именно въ книгата «Прѣдпоставкитѣ на социализма».

Послѣднята изказва само съмнѣния и туря въпросителни върху найважнитѣ положения на марксизма, които съставляватъ духовни орѫжия на пролетарията, а книгата на Кауцки, въ отговоръ на нея, не само разсѣйва съмнѣнията съ научна свѣтлина и разрѣшава въпросителнитѣ съ основателни аргументи и необорими доказателства, но и дава ясно и убѣдително изложение на оспорванитѣ отъ Бернщайна положения на марксовото учение, които потвърдява съ нови данни и факти. Бернщайнъ въ своята книга само поставя проблеми, безъ да се опитва да ги разрѣшава, на които Кауцки дава въ своята книга освѣтляюще разрѣшение. А онова, което Бернщайнъ твърди въ книгата си, е двусмислено, недоизказано и при това прѣдадено неясно и непрѣциозно. (Въ това отношение нашитѣ «широки» като че ли сѫ му подражавали). «Отъ тука, казва Кауцки, иде и това, че главното възражение на Бернщайна (както и на нашитѣ «широки» — П.) срѣщу неговитѣ критици е, че тѣ не го разбирали и излагали неговитѣ възгледи невѣрно. Най-чудното е това, че ония, които излѣзоха противъ Бернщайна, всички схванаха неговата книга по еднакъвъ начинъ. Наопъки, неговитѣ защитници я излагатъ по най-различенъ начинъ». И въпрѣки това, че найважнитѣ мисли на Бернщайна въ неговата книга „не сѫ домислени до край и не сѫ прецизно изложени“, въ книгата на Кауцки тѣ сѫ логически доразвити до своитѣ крайни послѣдствия и съкрушително оборени съ една строга послѣдователность. Изобщо, книгата на Кауцки «Bernstein und das Socialdemocratische Programm», прѣведена на български подъ име „Въ защита на марксизма“, е не само блѣстящо оборвание на буржуазнитѣ възгледи на Бернщайна, послѣдователи и разпространатели на които се явяватъ у насъ «широкитѣ» несоциалисти, общодѣлцитѣ, но и едно убѣдително и популярно изложение на основанията и възможноститѣ на социализма. Прѣпорѫчваме я най-горѣщо и най-убѣдително на всички партийни членове, които ще извлѣкатъ отъ нейното прочитание между другото и грамадна полза за укрѣпвание на социалистическитѣ си убѣждения, така сѫщо и на всички читатели, които искатъ да разбератъ спора, що се води въ Германската социална демокрация, и по-лесно да си уяснятъ спора, що се води у насъ.

Прѣводътъ е добъръ и изданието хубаво.

Т. П.

Максъ Шиппелъ. *Економическитѣ революции и развитието на социалната демокрация.* Прѣвелъ *Т. Т.* Русе. 1903 г. Цѣна 25 ст.

Независимо отъ обстоятелството, че нашата социалистическа литература е успѣла въ растояние на единъ кратъкъ периодъ отъ своето сѫще-

ствувание да се сдобие съ достатъчно цѣнни литературни прѣводи, — все пакъ, въ сравнение съ работническиятъ западъ, тя е още въ своето младенческо състояние. Но всичко се вижда, че Западна Европа за винаги може би, ще си остане наша велика учителка, а нуждата отъ прѣводна литература — обезателность, насѫщний хлѣбъ. Прѣводната литература, историческата задача на която е, да сближава духовнитѣ интереси на народитѣ, е винаги имала своето значение и всѣка една инициатива, която се води единствено отъ доброто желание да внесе нѣщо въ общиятъ духовенъ складъ на даденъ народъ или на дадена обществена класа, — за всѣкога ще си остане инициатива най похвална.

Материята, която се разглежда въ горѣпоменатата брошура е тъй интересна и поучителна, че заслужава вниманието на нашитѣ читатели. Съ ясенъ и лекъ езикъ авторътъ е можалъ кѫсо, въ една сбита форма да ни прѣдстави една ясна картина, отъ една страна: на онзи прѣломъ, който е ставалъ и става въ общественниятъ животъ на народитѣ подъ неумолимиятъ напънъ на економическата необходимость, и отъ друга — началото и историческото развитие на социалната демокрация.

За всѣки случай, ние прѣпорѫчваме настоящата брошура, като брошура полезна и я прѣпорѫчваме главно *на нашия работникъ*, който, нека си го кажемъ — истината по горѣ отъ всичко — има належаща нужда отъ освѣжаюши го познания. Прѣводътъ е гладъкъ и удовлетворителенъ; цѣната е сносна.

Цв. С-въ.

Нови книги, постѫпили въ редакцията:

1. **Великата рилска пустиня.** Пѫтни бѣлѣжки и впечатления отъ *Ив. Вазовъ.* Издан. на Хр. Олчевъ — София, Ц. 1·20 л.

2. **Телеграфо-пощенско календарче за 1904 г.** Издание на в. «Телегр. Пощ. Вѣстникъ» — София. Ц. 20 ст.

3. **Що е националность.** Отъ *Карлъ Кауцки.* Прѣв. *В. Кяневъ* (Адр: Сот. Георгиевъ, ул. Ц. Самуилъ № 113 — София.

4. **Хигиенически календарь за 1904 г.** Извънредна безплатна премия на сп. «Здравие». Издание на *Д. С. Балевъ* — Видинъ. Ц. 20 ст.

5. **Казармената лѫжа за вѫтрѣшни и външни врагове.** Прѣв. *Ив. Л. Пролетариятски.* Издава книжарн. «Свѣтлина» на Ив. Лѣсичковъ. Ц. 15 ст.

6. **Македонскитѣ искания и дипломацията.** Отъ *Т.* Карановъ, София, цѣна 50 ст.

7. **Прѣживено.** Първи рѣчи на *Ив. Димитровъ,* Кюстендилъ.

8. **Стихотворения** отъ *М. Савовъ.* Карнобатъ, цѣна 25 ст.

9. Изложения за състоянието на **Варненското, Русенското** и **Шуменското** окрѫжия прѣзъ 1902—1903 год.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Вторня конгресъ на французкитѣ революционни социалисти.

Недѣля слѣдъ закриването на Дрезденския конгресъ, въ сѣвероизточната часть на Франция, въ града на нѣкогашнитѣ царски коронясвания, *Реймсъ*, започна своитѣ засѣдания другъ единъ съборъ, който, макаръ и не тъй шуменъ, все пакъ заслужва да бѫде отбѣлѣзанъ между крайно важнитѣ явления въ интернационалния животъ на работническата класа.

Както знаятъ нашитѣ читатели, слѣдъ скѫсването послѣднитѣ връзки между революционния социализмъ и министериализма на г-да Жоресъ, Мильранъ и С-ie, на конгреса въ *Лионъ* (1901 г.), въ Франция се започна едно приближаване на различнитѣ неминистериалични организации, което даде своитѣ първи плодове още прѣзъ 1901 г. на *конференцията въ Иври*, гдѣто се и рѣши да се пристѫпи къмъ сливането въ една партия на старитѣ соц. организации (Parti Ouvrier Français; Parti Soc. Révolutionnaire, Alliance Communiste etc.). На слѣдната година, въ г. *Комантри* тъй обединенитѣ организации държаха своя първъ националенъ конгресъ, на който се видѣ, че създаващия се новъ организмъ е напълно жизнеспособенъ. Сега, въ Реймсъ, на своя втори националенъ конгресъ, революционнитѣ французки социалисти закрѣпиха окончателно своята организация и навлѣзоха въ политическата борба и животъ, като нормална, напълно опрѣдѣлена сила. Тази година се положи сѫщо дѣйствителния край на старитѣ национални организации: отъ послѣднитѣ не остава нищо друго, освѣнъ споменъ; даже тѣхнитѣ названия принадлежатъ вече само на историята. Това означава, че въ настояще време, въ Франция е невъзможно вече да се люшкатъ между различнитѣ социалистически «фракции» и «партии», както това бѣ случая прѣди още 3—4 години. Днесъ всѣки социалистъ е длъженъ да бѫде или съ *социалистическата партия въ Франция* на Геда, Лафарга, Вайана и др., или съ *французската социалистическа партия* на Жореса, Милерана и С-ie.

Реймския конгресъ трая три деня само, но въпрѣки това успѣ да извърши гигантска просто работа. Прѣди всичко заслужва нашето внимание отчетътъ на партийния секретарь Луи *Дюбрьойль*. Отъ него се вижда, че партията е разполагала прѣзъ изтеклата година съ около 20,000 платящи членове, съ единъ всѣкидневенъ, 18 еженедѣлни и два мѣсечни вѣстника, съ 12 депутати и нѣколко стотинъ общински избраници (Сѣверната федерация само е имала около 300; тази въ департамента Allier — 150, etc.). Централния Съвѣтъ на партията е устроилъ самъ — вънъ, значи, отъ изборнитѣ и чисто-мѣстнитѣ — 120 публични събрания, при посрѣдството на 36 души оратори; партийния органъ, еженедѣлния в. Le Socialiste [1]) е успѣлъ да увеличи съ повече отъ една третя числото на абонатитѣ си и е на пѫть окончателно да се закрѣпи. Централния Съвѣтъ, освѣнъ това,

---

[1]) Адр.: 7, Rue Rodier, Paris.

е пръсналъ 4 манифеста къмъ всички французки работници, единъ по случай всеобщата стачка на рудокопачитѣ, прѣзъ Октомври, 1902 г.; другъ по случай изборитѣ за Сената прѣзъ Януари, тази година; третия, по поводъ на Първи Май и отпразднуването паметьта на избититѣ работници, на 1 май 1891 г., въ г. Фурми отъ първото правителство за «републиканска зашита» на г. Констанъ, и четвъртия, по поводъ на Жоресистския конгресъ въ Бордо, за който, въ свое време, ние докладвахме на читателитѣ на «Ново Време».

Общото впечатление отъ този пръвъ отчетъ е, че нито органитѣ на партията, нито самата тя, сѫ спали въ течение на партийната година, и че е било направено всичко, което е било по силитѣ и срѣдствата имъ. Единъ радостенъ фактъ, който прѣдставлява заключението на този рапортъ, е присъединяването къмъ партията на нѣкои доста голѣми организации, по-рано държащи се на страна отъ нея или даже вървѣщи съ партията на опортюниститѣ. Макаръ и бавно, но постоянното прилавяне — както ни свидѣтелствува и току-що съобщения фактъ — на различнитѣ пролетарски и съзнателни организации къмъ естественото имъ русло, се извършва безъ спиръ. Отъ тукъ, отъ тамъ се цѣпятъ отдѣлни групи и показватъ пѫтя и бѫдащето на всички онѣзи, които безсъзнателно се лъжаха или се оставяха да ги лъжатъ съ «широкия» социализмъ на г. г. Мильранъ-Жоресъ. Още нѣколко усилия отъ страна на революционнитѣ социалисти, създаването особено на единъ всѣкидневенъ парижки органъ — и тази ломка въ партията на социалистическитѣ французки дребни буржуа ще стане хроническо и обикновено явление.

Втория по редъ отчетъ прѣдстави *Браке*, за интернационалнитѣ сношения на партията. Наредъ съ многото доказателства на своята солидарность съ работницитѣ отъ цѣлия свѣтъ, партията е вземала редовно участие въ засѣданията на Интернационалното Соц. Бюро, на едно отъ които нейния прѣдставитель е успѣлъ да прокара вписането на пункта: *Правила на международната социалистическа политика* въ дневния редъ на Международния Соц. Конгресъ въ Амстердамъ (Августъ, 1904). По този поводъ докладчикътъ отбѣлѣзва голѣмата промѣна на мнѣнията въ другитѣ страни относително социалистическитѣ дѣла въ Франция. Браке се надѣва, че слѣдъ това, и слѣдъ Дрезденския конгресъ, на французкия революционенъ социализмъ ще се удаде да нанесе окончателния ударъ надъ опортюнизма, въ време на Амстердамския конгресъ. Браке завърши съ слѣднитѣ много вѣрни думи: «Дрезденския конгресъ е блѣстящъ примѣръ, че въ този случай (съ «сътрудничеството на класитѣ»), както и въ много други по-рано, социалистическа Франция е имала привилегията да послужи като опитно поле и да покаже — безъ да иска, разбира се — на международния пролетариятъ послѣдствията, които води слѣдъ себе си всѣко напущане на непримиримата и непосрѣдствената класова борба».

Прѣди да прѣминемъ къмъ другитѣ точки на дневния редъ на конгреса, нека споменемъ изъ отчета на Парламентарната група, че послѣдната е прѣдставила въ течение на годината цѣли *46* законопроекта, по-главнитѣ отъ които сѫ имали за обектъ: секрета и свободата на вота въ време на изборитѣ, унищожаването на черковния бюджетъ, амнистията, пенсиитѣ за старцитѣ, правото за сдружаване на държавнитѣ и общински работници,

монопола по рафинацията на захарьта, учреждаването на единъ Кодексъ на Труда: измѣняването на закона за синдикатитѣ; правото на стачка; унищожаването митата върху кафето и какаото: равенството на заплатитѣ между туземнитѣ и чуждестранитѣ работници въ Франция; унищожаването налозитѣ върху прѣвоза на вината; най послѣ общественото осигуряване (проектъ на Вайана).

Слѣдъ окончателното реализиране на единството между старитѣ соц. организации, за което се каза въ началото на този прѣгледъ, конгресътъ пристъпи къмъ разглеждането на въпроса за кооперациитѣ и прие единогласно слѣдната резолюция:

«II-я националенъ конгресъ на Соц. Парт. въ Франция (P. S. de F.), като взема прѣдъ видъ невъзможностьта да се взематъ общи мѣрки по кооперацията, заявява, че тамъ, гдѣто бъде възможно да се основатъ кооперативи отъ партийни членове или федерации, трѣбва да се направятъ всички усилия, щото тѣзи дружества да принасятъ полза на соц. пропаганда. За тази цѣль, може да се зима за примѣръ това, що става въ Сѣверна Франция, гдѣто кооперациитѣ внасятъ по нѣколко процента отъ своитѣ обороти въ партийнитѣ каси».

Голѣма часть отъ конгресното време бѣ заето, слѣдъ това, съ разглеждането на минималната партийна програма. Мѣстото не ни позволява да прѣдадемъ даже отчасти нейнитѣ 45 точки. Ще кажемъ само, че тя състои отъ три отдѣла: економическа, политическа и общинска (муниципална) части, и че слѣдъ обясненията и споровѣтѣ на 32 оратори, тя биде приета единогласно отъ конгреса. Послѣдния взе по сжщия случай още една резолюция, отъ твърдѣ голѣмъ интересъ, именно относително натоварването на Централния Съвѣтъ да изработи една аграрна програма-проектъ, слѣдъ като вземе мнѣнието, чрѣзъ въпросникъ, на федерациитѣ. Тукъ трѣбва да се спомене и за резолюцията по *земледѣлческия машинизмъ*: «Конгресътъ . . . . като констатира увеличаващата се концентрация на поземлената собственость въ ржцѣтѣ на едно капиталистическо малцинство, което докарва въ земледѣлието сжщата степень на експлуатация, каквато сжществува и въ индустрията; като констатира, по-нататъкъ, въвеждането на машинитѣ въ земледѣлческия трудъ, нѣщо, което прѣдизвиква все по-усилената безработица и прави, щото машинитѣ, които при социалистическия строй биха били източникъ на благосъстояние и щастие за работницитѣ, като ги освобождаватъ отъ голѣмитѣ мжки на полската работа, но които въ капиталистическото общество сж, наопаки, източникъ на нищета, затруднения и лишения чрѣзъ конкуренцията, която правятъ на работния народъ въ селата; — заявява, че партията трѣбва да поведе усилена пропаганда по селата за ограничаването работния день, за ослабяването на безработицата и за установяването на една минимална работна заплата; това до момента, когато економическата и политическата организация на работническитѣ сили за експроприирването на владѣющата класа и за социализирването както на едрата собственость, тъй и на земледѣлческитѣ инструменти ѝ позволи да ги турне въ комунистическо експлуатиране, за най-голѣмото добро на всички».

Седмата точка на дневния редъ на конгреса гласи: «*работнически пенсии*». По нея се взема слѣдната резолюция: «Настоявайки прѣдъ ка-

капиталистическата буржоазия за законъ, който да гарантира срѣдствата за сѫществуване на работницитѣ и служащитѣ, изгубили живота си въ производство по причина на нея и изгубили възможностьта да продължатъ работата си сами по причина на старостьта, пролетариатътъ трѣбва да се стреми щото: 1) височината на пенсията да е достатъчно висока, за да осигури на старитѣ работници единъ минимумъ на човѣшко сѫществуване; 2) нейното получаване да не е свързано съ такъвъ възрастъ, до който болшинството не достига; 3) касата, която трѣбва да плаща тѣзи пенсии, да не се попълва съ вноски, отчислени отъ и безъ това недостатъчнитѣ заплати на работницитѣ». Резолюцията прѣпорѫчва, по внесения законопроектъ на *Вайянъ* и внесения въ Камарата на партийнитѣ членове да развиятъ широка агитация за неговото приемане отъ Парламента.

Една друга резолюция на *Поль Лафаргъ*, по 8 пунктъ на дневния редъ — «*първоначалното образование*» бѣде отстранена за момента и на мѣстото ѝ прието резолюцията на Юберъ *Лагардель*, която отхвърлейки държавния монополъ въ образованието също тъй, както и тоя на Църквата, прѣпорѫчва на партийнитѣ депутати да гласуватъ за онѣзи законопроекти, които се стремятъ да подобрятъ днешното положение на първоначалнитѣ школа съгласно съ интереситѣ на пролетариата.

Послѣдния важенъ въпросъ, който зазима конгреса, бѣ бѫдащия международенъ конгресъ въ Амстердамъ. По прѣдложението на *Вайянъ*, бѣде рѣшено, че прѣдставителитѣ на партията въ тоя конгресъ ще по-искатъ приемането на дрезденската резолюция противъ «ревизионистскитѣ стремежи»[1], като международна рѫководяща линия на социалистическата политика. По въпроса за *всеобщата стачка*, по който сѫществуватъ различни мнѣния въ партията, бѣде рѣшено да се натовари Централния Съвѣтъ съ изработването на една резолюция, която и да бѫде прѣдставена за гласуване въ Амстердамъ.

Слѣдъ разглеждането още на нѣкои дребни въпроси, конгресътъ завърши своята работа. Послѣдния му прѣдсѣдатель, Анри де ла *Портъ*, съ нѣколко прочувствени думи, въ които изтъкна историческото значение на приетитѣ въ Реймсъ рѣшения, закри засѣданията, като даде думата на пѣвцитѣ. Подъ тържественитѣ звукове на *Интернационала*, конгреситѣ си дадоха свиждане за догодина, до слѣдующия партиенъ конгресъ, който трѣбва да се свика непосрѣдствено прѣдъ Амстердамския.

Kaempfer.

[1] Вж. „Ново Време", кн. 8—9, стат. „Конгресътъ въ Дрезденъ".

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Диялектически материялизъмъ и теория на познанието".

Въ сп. «Мисъль» отъ тази година е помѣстена (въ I—VI кн.) една статия подъ гръмкото название: *„Диялектически материялизъмъ и теория на познанието"*, отъ студента на нашето Висше Училище г. Д. Михалчевъ. Тя е едно ученическо упражнение, четено въ видъ на рефератъ въ Висшето Училище. Наистина той ни увѣрява, че статията му била „по-нататъшна обработка на реферата", но това никакъ не ще рѣче, че статията му прѣдставлява нѣщо повече отъ едно ученическо упражнение. Като характеризирамъ статията на г. Д. Михалчевъ като ученишко упражнение, моля читателитѣ си да не ме разбератъ въ този смисълъ, че се отнасямъ прѣзрително къмъ ученишкитѣ упражнения, които сѫ въ обичай въ нашето Висше Училище. Напротивъ, ние ги цѣнимъ много, и че това е тъй, можемъ да посочимъ на факта, че ние въ „Ново Време" дадохме мѣсто на нѣколко студенчески реферата, четени въ семинаритѣ на Висшето Училище. Но въпросътъ е, че има реферати и реферати, че отъ упражнение до упражнение може да има твърдѣ голѣма разлика. Додѣто еднитѣ прѣдставляватъ добросъвѣстни и прилежни *изучвания* безъ претенции на нѣщо дълбоко философско, но цѣнно по съдържание, и въ туй се заключава оправданието за публикуванието имъ, макаръ и да сѫ ученически упражнения; другитѣ, напротивъ, прѣдставляватъ *не изучвания*, а жалко *компиляторство* на чужди, не добрѣ разбрани и изучени мисли, съ голѣмата претенция на «философско изслѣдване», на «дълбока ученость». Къмъ послѣдната категория ученически упражнения трѣбва да отнесемъ и упражнението на г. Д. Михалчевъ.

И наистина, г. Д. Михалчевъ пише рефератъ за «диялектически материялизъмъ и теория на познанието», чете го въ Вишето Училище прѣдъ професора и студентитѣ. Не знаемъ, какво впечатление е направилъ той на послѣднитѣ, но ето че г. Михалчевъ дава му «по нататашна обработка» и го печати. Ако не бѣше го печаталъ и ако нѣкой бѣше просто съобщилъ, че студентътъ Михалчевъ е челъ въ Вишето Училище рефератъ, щѣхме да си помислимъ, че неговиятъ рефератъ трѣбва да прѣдставлява интересно изложение на въпроси, каквито сѫ тѣзи за диалектическия материализмъ и теорията на познанието, които послѣдне време възбудиха въ другитѣ страни, особенно въ Германия и Русия, голѣмъ интересъ, и едно запознаване съ тѣхната сѫщность, безъ нѣкакви особенни претенции. Но сега трѣбва да кажемъ тъкмо противното. Рефератътъ на г. Михалчевъ не прѣдставлява нито изложение на «диялектически материялизъмъ и теория на познанието», нито е запознаване съ тѣхъ, които прѣдполагатъ основателното имъ изучване; той е просто сборъ отъ несмляни отъ автора му разхвърлени, несвързани мисли и «философски» термини, взети отъ тукъ отъ тамъ. И неговата цѣль не е била оная скромна цѣль на студента, самъ да си уясни дадени въпроси, като ги изложи на книга, за да запознае и другитѣ съ тѣхъ. Не, студентътъ Михалчевъ си е турилъ горделивата цѣль да

събори диалектическия материализмъ и гносеологията, т. е. и теорията на познанието въ Марксовото учение — нѣщо, което до сега не сѫ сполучили да направятъ неговитѣ учители, разнитѣ привагъ доценти, доценти, ординарни и екстраординарди професори. Естественно е, че рефератътъ на студента Михалчевъ се явява една много повръхностна и въ много отношения, дори недобросъвѣстна работа. Независимо отъ това, че той не си е далъ трудъ да изучи добрѣ прѣдмета, за който се е наелъ да говори, нито да прѣдстави на слушателитѣ и читателитѣ си ученията, които се е заловилъ да критикува, нито да имъ даде ясно да разбератъ, какво учение защищава,—независимо отъ това, той си позволява да говори и за различно тълкуване мислитѣ на Енгелса отъ марксиститѣ, безъ да посочи, кои сѫ тия марксисти и гдѣ тѣ различно сѫ ги тълкували. Така, напримѣръ, на стр. 55 („Мисъль“ кн. I) г. Михалчевъ, като прѣдава писаното отъ Енгелса въ «Анти-Дюрингъ» за «сложния химизъмъ на бѣлтъчнитѣ вещества» и за значението му въ «най-проститѣ и най-общи функции на живота», продължава така:

„Но тукъ именно изникватъ разногласията. Едни твърдятъ, че съ установяване на горната зависимость между живота отъ една страна, и бѣлтъчнитѣ вещества, отъ друга—, Енгелсъ е искалъ да каже, че *извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли,* и че слѣдователно мозъкътъ е единъ автоматически органъ на съзнанието. Въпрѣки увѣренията на нѣкои марксови ученици, че Енгелсъ—подобно на Ламеттри—никога не е искалъ да свежда всички сили на материята и природата къмъ движението, има сериозни автори, които смѣтатъ, че въ приведенитѣ по-горѣ положения на Енгелса се таи недоразвитата мисъль, че проявитѣ на живота—най-диференцираната форма на които е душевното съзнание—сѫ *продуктъ* на помената химизмъ“.

Кои сѫ тия «едни», които твърдятъ, «нѣкои марксови ученици» «въпрѣки увѣренията» на които и пр. и «сериозни автори», които смѣтали и т. н.? Въ статията си г. Михалчевъ не посочва, кои сѫ тѣ и гдѣ тѣ сѫ изказали своитѣ разногласия. Ние сме увѣрени, че той не знае тѣзи «едни», «нѣкои марксови ученици» и «сериозни автори», че той е прочелъ у нѣкого отъ многото днесъ буржуазни «критици» на Маркса и Енгелса, които сѫщо като тѣхниятъ ученикъ говорятъ за различно тълкувание отъ марксиститѣ думитѣ на Енгелса, но никога не посочватъ, кои сѫ тѣ и гдѣ сѫ ги обяснявали. „Критицитѣ“ на марксизма прибѣгватъ до такива голословни твърдѣния, защото чувствуватъ безсилието на своитѣ «критики». За да придадатъ на своитѣ «критики» привидна сила, тѣ захващатъ обикновенно отъ тамъ, че намиратъ мними разногласия межгу марксиститѣ въ тълкуванието мислитѣ на Маркса и Енгелса. Тогава тѣ назватъ, че «едни» твърдѣли еди-какво си, други «увѣрявали» въ еди-какво си, а пъкъ «сериозни автори» смѣтали еди-какво си, и нито на едного посочватъ. На г. Михалчевъ, като «критикъ» на Марксъ-Енгелсовото учение, е потрѣбвалъ, очевидно, този родъ аргументация, за да придаде по-голѣма «научность» на своята «критика».

И тъй, студентътъ г. Михалчевъ се явява «критикъ» на Марксъ-Енгелсовитѣ «диялектически материялизъмъ и теория на познанието»! Съ други думи, студентътъ Михалчевъ се явява «критикъ» на философскитѣ основи на Марксъ-Енгелсовото учение! Едно време въ страницитѣ на извѣстното хамелионско сп. «Мисъль» Д-ръ Пасманикъ бѣше съвсѣмъ унъ «изживѣлъ» материализма. Но, очевидно, материализмътъ бѣ «изживѣнъ»

само въ страницитѣ на «Мисъль»; въ сжщность той си остана живъ и здравъ. Затова, види се, слѣдъ 4—5 години стана нужда отново да се „изживява“ той, но сега вече не отъ Д-ръ Пасманековци, а отъ студента Михалчевъ. И помислете си! Сега студентътъ Михалчевъ «изживява» материялизма отъ корень! Но, уви! Който познава отблизу Марксъ-Енгелсовитѣ *диалектически материализмъ* и *гносеология* и е челъ статията на г. Михалчевъ, той ще се съгласи съ насъ, че подъ страшнитѣ «критически» удари на послѣдния наистина е «изживянъ» отъ основа «материализма», но че Марксъ-Енгелсовия диалектически материализмъ и тѣхната гносеология си оставатъ дори незасѣгнати отъ неговитѣ «критически» удари.

Въпросътъ е тамъ, че г. Михалчевъ, като достоенъ на своитѣ учители—«критици» на марксизма ученикъ, си създава свои „диалектически материялизмъ и теория на познанието“ като Марксъ-Енгелсови и тѣзи свои творения «критикува» като Марксъ-Енгелсово учение. Всички «критици» на марксизма именно тъй постжпватъ: съчиняватъ си единъ своеобразенъ „марксизмъ“ и почватъ да викатъ съ жара на извѣстния Сервантовски херой: „смърть на марксизма“!—т. е. почватъ да го «критикуватъ».

Отъ по-горѣ цитираното ние видѣхме, че на г. Михалчева потрѣбвало да изкара, какво „нѣкои марксови ученици“ обяснявали Енгелсовата мисъль „и така, че *извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*“. А малко по-нататъкъ, на 50 стр., споредъ г. Михалчева, Енгелсъ можелъ да бжде изтълкуванъ и въ тоя смисълъ, че *органическата материя „мисли“* вече. Отъ друга страна, на г. Михалчева е потрѣбвало още да изкара «материялизмътъ» за *«разновидность на спинозизма»*. И го изкарва по единъ много чудесенъ начинъ: пакъ отъ „убѣждението“ на «нѣкои марксови ученици»! Сжщностьта на работата е въ слѣдното. Въ 1899 год. Плехановъ задалъ на Енгелса такъвъ въпросъ: «Какъ мислите, билъ ли е стариятъ Спиноза правъ, като е твърдѣлъ, че мисленето и протежението не сж нищо друго освѣнъ два атрибута на една и сжща субстанция?» Енгелсъ отговорилъ на тоя въпросъ утвърдително. Ние по-надолѣ ще видимъ, какъвъ е смисъла на тоя въпросъ, споредъ самия Плехановъ. Обаче, отъ тоя въпросъ на Плеханова и отъ отговора на Енгелса г. Михалчевъ прави свое заключение, че споредъ двамата тѣзи марксисти «материялизмътъ е разновидность на спинозизма». Всичко това е потрѣбвало на г. Михалчева, за да изкара Марксъ-Енгелсовия материализмъ за *атрибутивенъ*, отъ една страна, и за *разновидность на спинозизма*, отъ друга. Съ други думи, всичко това е потрѣбвало на г. Михалчева, за да си създаде произволно единъ своеобразенъ Марксъ-Енгелсовъ «материялизмъ» и сетнѣ да го събаря. Въпросътъ е тамъ, че *спинозизмътъ* е *монистически идеализмъ* и, естествено, «материализмътъ», туренъ отъ г. Михалчева подъ «протекцията на спинозизма», става несъстоятеленъ, защото веднага той го лишава отъ тази „протекция“. Независимо отъ това, всичко горѣказано е потрѣбвало на г. Михалчева, за да изкара Марксъ-Енгелсовия материализмъ хемъ *атрибутивенъ*, хемъ *каузаленъ*. А пъкъ послѣдното е потрѣбвало на него, за да изкара едно „потвържденье“ на слѣдующитѣ си «философски» мждрости:

„Това кръстосванье на атрибутивният съ каузалния материализъмъ е единъ новъ аргументъ въ полза на туй, че метафизическата материалистична мисъль у най-вѣрнитѣ адепти на марксистическата ортодоксия е толкозъ неясна и еластична, колкото некристализирана и неопрѣдѣлена бѣ тя у тѣхнитѣ учители“.

Нѣма какво да се каже, много съкрушителна присѫда и за марксиститѣ и за тѣхнитѣ учители! На читателитѣ, непосвѣтени въ прѣдмета, тѣзи «атрибутивни» и «каузални» «материялизъми», тѣзи «метафизически материялистични мисли», въ цитираното мѣсто, както и цѣлата статия на г. Михалчева, ще се покаже такава «философска» драндабулщина, отъ която надали нѣщо разбира и чутовниятъ нашъ «философъ», редакторътъ на «Мисъль» Д-ръ Кръстевъ. По-нататъкъ ние ще видимъ тази драндабулщина по-отблизу. Но отъ казаното до сега е ясно, че на г. Михалчева е потрѣбвало да накара неизвѣстни «нѣкои марксови ученици» да изтълкуватъ мисъльта на Енгелса „и така, че *извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*“, т. е. че *мислението е свойство*, атрибутъ на *органическата материя*, за да изкара Марксъ-Енгелсовия материализмъ *атрибутивенъ*. Но понеже Марксъ-Енгелсовиятъ материализмъ по сѫщностьта си е, тъй да кажемъ за сега, *причиненъ*, т. е. *каузаленъ*, то на г. Михалчева е потрѣбвало да го изкара и *атрибутивенъ*, та, по такъвъ начинъ, да се получи едно «кръстосванье на атрибутивният съ каузалния материализмъ» и да се извади „единъ новъ аргументъ въ полза на туй, че метафизическата материялистична мисъль у най-вѣрнитѣ адепти на марксическата ортодоксия е толкозъ неясна и еластична, колкото» и т. н.

Не може да се отрѣче, че тѣзи отлични „философски комбинации“ на г. Михалчева съдържатъ извѣстно остроумие. Обаче то е отъ такъвъ характеръ, който говори само за *практичностьта* на студента Михалчевъ, но никакъ не ни убѣждава и въ това, че той добросъвѣстно и прилѣжно търси *истината*. Тази негова *практичность* може да се характеризира съ думитѣ: студентътъ Михалчевъ рано е узналъ, гдѣ зимуватъ рацитѣ. Това обстоятелство може да наведе нѣкои отъ читателитѣ ни на много неутѣшителни размишления отъ рода, напримѣръ, на слѣднитѣ. Много е жалко — ще си кажатъ, може би, нѣкои отъ читателитѣ ни — дѣто студентътъ Михалчевъ, прѣди още да вкуси, както трѣбва, отъ плодоветѣ на науката, прѣди да стане поне „приватъ-звънарь“ на официалнитѣ „истини“, т. е. прѣди да стане поне приватъ-доцентъ на официалната наука, усвоилъ «философскитѣ» похвати на своитѣ учители приватъ-доценти и пълни професори. Но на такива сантиментални читатели ще имъ напомнимъ, че най-лесния пѫть за единъ *практиченъ* студентъ да стане поне приватъ-доцентъ, макаръ и въ нашето Висше Училище, не е пѫтьтъ на безкористното търсение на истината, а пѫтьтъ на угодничеството прѣдъ прѣдставителитѣ на официалната наука, отъ които зависи изкачванието му до стѫпалото поне на приватъ-доцентъ на тази наука. А пъкъ днесъ искашъ ли да угодишъ, да стоишъ добрѣ въ тѣхнитѣ очи, критикувай марксизма и бѫди увѣренъ, че си на правъ пѫть къмъ приватъ-доцентството. Това, както се вижда, студентътъ Михалчевъ е разбралъ много добрѣ, и наиѣсто прилежно и добросъвѣстно да щудира, да изучава, да дири истината, явява се въ мантията на немилостивъ „критикъ“ на Марксъ-Енгелсовитѣ „догми“.

Прѣдъ видъ на всичко горѣказано, ще се намѣрятъ, може би, читатели, които ще си помислятъ, че статията на г. Михалчева незаслужава да се разглеДва. Обаче ние гледаме на тази статия малко по-другояче. Отъ тази страна, отъ която г. Михалчевъ «критикува» марксизма, до сега никой у насъ не го е „критикувалъ". Наистина, общодѣлцитѣ, тъй наречените «широки социалисти» прѣди три години се опитаха да пустнатъ „една струя отъ съмнѣние" върху Марксовата „догма" и да прѣпоржчатъ като най-вѣрно Марксово учение «крайното Бернщайнианско учение». Но тѣ излѣзоха такива *идейни страхопъзлювци*, че, изобличени въ желание да „критикуватъ" марксизма, впуснаха се въ систематическо фалшифициране на чуждитѣ и на *своитѣ собствении* мисли и тамъ останаха.*) Затова „критиката" на г. Михалчева върху марксизма се явява първа по своя родъ, и тя ни дава добъръ поводъ да се запознаемъ съ ония „научнофилософски" оборвания основитѣ на марксизма, които оборвания послѣдне време сж много на мода въ другитѣ страни. Отъ тая гледна точка статията на г. Михалчева е единъ полезенъ, да се изразимъ на философски езикъ, феноменъ. А като такъвъ, заслужава да се спрѣмъ на него, толкозъ повече, че такива «критики», като тая на г. Михалчева, се явяватъ теоретическо обосноване на *опортюнизма*, на *широкия социализмъ*. По тѣзи причини ние мислѣхме да разгледаме статията на г. Михалчева още въ самото начало на появяванието ѝ въ страницитѣ на сп. „Мисъль", съ появяванието на всѣка часть отдѣлно, както и сега ще направимъ. Обаче нѣколко дни слѣдъ излизанието I кн. на „Мисъль" г. Михалчевъ единъ день се яви въ редакцията ни съ молба да не бързаме да се произнасяме върху статията му и да сме почакали края ѝ. Ние се съгласихме да почакаме края ѝ, а той се яви едвамъ въ прѣдпослѣдната книга на «Мисъль», въ VI кн. отъ тази година. Ние сега никакъ не съжаляваме, че отложихме разглеждането ѝ слѣдъ отпечатванието ѝ цѣла; намираме, напротивъ, че стана много по-добрѣ, защото съ това дадохме на автора ѝ свободно да се изкаже, както е мислилъ, а ние да избѣгнемъ укора, че прѣди да го изслушаме до край, побързахме да почнемъ разглеждането на статията му.

Да пристжпимъ, впрочемъ, къмъ самото съдържание на статията.

---

*) Ние на друго мѣсто и своевременно посочихме на тия фалшификации. Но напослѣдъкъ др. В. Коларовъ ни обърна внимание на една фалшификация на собственитѣ думи на Я. Сакжзовъ. Така, напримѣръ, въ брошурата „Тревога за призраци", на стр. 18, въ статията „Положението", помѣстена въ тази брошура, четемъ: „Свободитѣ на българския народъ сж станали играчка въ ржцѣтѣ на **мѣняващитѣ се** ***управници***, плодоветѣ на неговия трудъ се изтръгватъ отъ ржцѣтѣ му, разграбватъ се, пилѣятъ се най-произволно, цѣлото бждаще на страната се подкопава най-лекомислено. *И това се прави отъ всички ония, които, по чийто и да е капризъ сж стояли и стоятъ на кормилото на управлението*". На стр. 37 се цитиратъ сжщитѣ редове отъ статията, но безъ подчертанитѣ отъ насъ редове. Така тука вече се цитира статията тъй: „свободитѣ на българския народъ сж станали играчка въ ржцѣтѣ на управницитѣ"; тука е изпусната „*мѣняващитѣ се*", а по-нататъкъ е изпусната цѣлата послѣдна фраза отъ цитата. Съ тѣзи изпускания, направени отъ Я. С. при обясненията, които прави върху цитираната статия, се измѣнява смисъла на статията. Отъ статията е ясно, че Я. С. говори не за „единъ моментъ", а развива общодѣлска „теория", а на 37 стр. фалшифацира собствената си статия.

Статията е озаглавена: *„Диялектически материялизъмъ и теория на познанието"*. Трѣбва да се забѣлѣжи, че подъ названието *диалектически материализмъ* се разбира цѣлото философско-историческо Марксъ-Енгелсово учение. Често срѣщанитѣ въ марксическата и противническата литература названия: «економически материализмъ», «исторически материализмъ» и т. н., сѫ названия, които не напомнятъ за цѣлото учение, като философска система; тѣ напомнятъ повече или за *економическата еволюция* въ човѣческото общество, или пъкъ за *материалистическото разбиране на историята.* Въ противническата литература най-вече употрѣбяватъ названието „економически материализмъ", и то се прави, между другото, съ цѣль да прѣдставятъ Марксъ-Енгелсовото учение за *едностранчиво*, за такова, което не е научно-философско. По тѣзи причини названието „диалектически материализмъ" е по-обхватващо и по-съотвѣтно на Марксъ-Енгелсовото учение. Разбира се, че въпросътъ не е въ названията, а въ съдържанието имъ. Но за избѣгване на недоразумѣнията, трѣбва да се употрѣбяватъ названия, най-добрѣ отговарящи на съдържанието. Названието «диалектически материализмъ» значи не само материалистическо разбиране на историята, но и материалистическо разбиране на природата.*)

Статията на г. Михалчева се захваща съ въпроса: що е *материализмъ?* При всичко че той, рѫководимъ отъ думитѣ на Вундта, вижда, какво, така зададенъ въпроса, може да остане безъ отговоръ, т. е. че въпросътъ е безъ значение, обаче „както и да е", той поставя въпроса. Тука въпросътъ е да се опредѣли, що е материализмъ въ общо-философски смисълъ, и за този материализмъ г. Михалчевъ търси една «дефиниция, която задоволително да изчерпва обема на това философско понятие». Той е «убѣденъ», разбира се, пъкъ отъ Вундта, че материализмътъ е отъ онния „философски понятия, които сѫ имали толкозъ много значения въ историята на човѣшката мисъль, щото, най-сетнѣ, сѫ изгубили всѣко значение». При всичко че «философското понятие»: *материализмъ* не е само понятие, а една философска система, противоположна на идеализма, и думитѣ на Вундта най-малко могатъ да се отнасятъ къмъ него, но г. Михалчевъ трѣбваше да почне своята статия съ думитѣ на Вундта, защото трѣбваше още отъ началото да порази своитѣ читатели съ «голѣмитѣ» си познания. Слѣдъ като по такъвъ начинъ порази своитѣ читатели, той вече снизхожда да потърси „дефиниция" за материализма въ една статия на „най-талантливия адвокатъ на модерния материализмъ", на Плеханова. Може би, ще се види чудно, дѣто г. Михалчевъ сѣдналъ да дири „дефиниции" у „адвоката" на модерния материализмъ, намѣсто да ги дири въ авторитѣ му. Обаче нѣма нищо чудно въ това, както нѣма нищо чудно и въ туй, дѣто студентътъ Михалчевъ, който едвамъ е успѣлъ да прочете, и то твърдѣ лошо, двѣ-три книги, нарича Плеханова, човѣка съ грамадна ерудиция, съ редъ самостоятелни научни трудове, не друго-яче, а просто

---

*) Енгелсъ нарича материализма *диалектически*. Като говори за съвременния материализмъ, той казва: „Въ двата случая материализмътъ се явява сѫщественно диалектически и прави излишна всѣка философия, която прѣдявява претенции да се тури по-горѣ отъ другитѣ науки" („Развитіе научнаго соціализма". Женева, 1901 год. стр. 22).

„адвокатъ на модерния материализъм". Стига ни да знаемъ, че това пише студентътъ отъ *втори курсъ* на българското Висше Училище!

Но що е материализъмъ? Като отговоръ на този въпросъ, г. Михалчевъ прѣдава *„общото правило"* на Плеханова, което намѣрилъ въ една негова статия, печатана въ Die Neue Zeit отъ 1898 година. Това „общо правило" на Плеханова приема и нашиятъ студентъ (каква голѣма снизходителность!), види се, защото то за него е удобно да го изкара „Плеханови капани", а материализмътъ за много „видове" които не могатъ да се подведатъ подъ него, като „общъ знаменатель".*) Плехановото „общо правило", както ни го прѣдава г. Михалчевъ, като всѣко *общо правило*, може да даде на всѣки прѣвзетъ студентъ голѣмъ просторъ за мждрувания, и само по себе си то не дава прѣдставление за прѣдмета, въ случая за материализма. И наистина, „общото правило", както ни го прѣдава г. Михалчевъ, вънъ отъ свързката съ цѣлата статия на Плеханова, не дава никакво прѣдставление за сжщностьта на материализма. Но за г. Михалчева не е важно да освѣтли читателитѣ си, а важно е да построи „капани", въ които да втикне марксизма, т. е. възъ основа на които да го „критикува". Въ сжщность отговоръ на въпроса—що е материализмъ?—ние намираме у Енгелса, въ неговия „Людвигъ Фейербахъ", който отговоръ прѣвежда и Плехановъ въ неговитѣ Beiträge zur Geschichte des Materialismus" (стр. 1). Отговорътъ е слѣдния:

„Великъ основенъ въпросъ на всѣка, а особно на най-новата, философия се явява въпросътъ за отношението на мислението къмъ битието" (стр. 13). „Но той е можалъ да бжде рѣзко поставенъ и да придобие пълното свое значение само тогава, когато европейското человѣчество се е пробудило отъ дългия зименъ сънъ на християнскитѣ срѣдни вѣкове. Въпросътъ, който вече въ срѣдневѣковната схоластика играеше голѣма роля, за това, какъ се отнася мислението къмъ битието, що на кое прѣдшествува: духътъ ли на природата или природата на духа, — този въпросъ, на пукъ на черквата, приe по-рѣзкия видъ на въпросъ за това, създаденъ ли е свѣтътъ отъ бога, или той сжществува отъ

---

*) Г-нъ Волтманъ, *неокантианецъ*, който въ своето съчинение: *„Историческиятъ материализмъ"* иска да помири марксизма съ Кантовата философия, раздѣля Марксовия материализмъ на 6 вида: 1) *Диалектически материализмъ*, който изслѣдва общитѣ теоретико-познавателни принципи за отношението на мислението и битието; 2) *Философски материализмъ*, разрѣшаващъ проблема за отношението на духа къмъ материята въ смисълъ на най-новото естествознание; 3) *Биологически материализмъ*, приемащъ учението на Дарвина за естественото развитие; 4) *Географически материализмъ*, доказващъ зависимостьта на историята на човѣшката култура отъ устройството на земната повръхность и отъ физическата срѣда на обществото; 5) *Економически материализмъ*, разкриващъ влиянието на економическитѣ отношения, на производителнитѣ сили и на състоянието на техниката върху социалното и духовно развитие на човѣчеството, и 6) *Етически материализмъ*, радикално сжсвающъ съ всички прѣдставления „не отъ міра сего" и прѣнасящъ всички цѣли и стремежи въ живота и историята върху почвата на реалната дѣйствителность.

Както сами читателитѣ виждатъ, това раздѣление на Марксовия материализмъ, което прави г. Волтманъ, е съвсѣмъ произволно. Марксовиятъ материализмъ е само *диалектически*. Но трѣбва да се има прѣдъ видъ, че г. Волтманъ е отъ ония „критици" на марксизма и въ сжщото врѣме ужъ марксистъ, които искатъ да отнематъ на марксизма неговото дѣйствително достойнство, като система, и което е толкова неприятно и дори страшно за буржуазнитѣ идеолози, а именно диалектическия методъ. Затова тѣ се мжчатъ да го турятъ възъ основа на Кантовата гносеология. Впрочемъ, по-нататъкъ ще говоримъ за това.

вѣкове? — Философитѣ, споредъ това, какъ сѫ отговаряли на този въпросъ, сѫ се раздѣлили на два лагера. Ония, които сѫ утвърждавали, че духътъ сѫществувалъ прѣди природата, и които, слѣдователно, тъй или инъкъ сѫ признавали сътворението на свѣта . . . , съставиха идеалистическия лагерь. А ония, които за основно начало считаха природата, присъединиха се къмъ разнитѣ школи на материализма. -- Нищо друго и не заключаватъ въ себе си изразитѣ: идеализмъ и материализмъ, взети въ тѣхния първоначаленъ смисълъ. И само въ този смисълъ тѣ тука се употрѣбяватъ. По-долѣ ние ще видимъ, каква бърканица излиза въ ония случаи, когато на тѣхъ се приписва каквото-да-е друго значение“ (стр. 14).

Такъвъ е отговорътъ, който дава Енгелсъ на въпроса: що е материализмъ въ общо-философски смисълъ? Отъ този отговоръ е ясно, че ние имаме работа съ *идеализмъ*, когато въпросътъ за отношението на мисленито къмъ битието се разрѣшава, като се взима за основно начало *духътъ*, и ще имаме работа съ *материализмъ*, когато сѫщиятъ въпросъ се разрѣшава, като се взима за основно начало *природата*. Съ други думи, *материализмъ* въ общо-философски смисълъ е оная философска система, или онова философско, ако щете, учение, което обяснява *отношението на мисленнето къмъ битието*, като изема за основно начало природата. Идеализмътъ и материализмътъ сѫ двѣ основни направления, които испълватъ съдържанието на цѣлата философия, като наука, до колкото тя днесъ може да се счита за отдѣлна наука. Но както идеализмътъ, тъй и материализмътъ иматъ своя история на развитие, която се намира въ зависимость отъ състоянието на естествознанието и историческото развитие на человѣчеството и отъ степеньта, въ която разнитѣ философи сѫ владѣели материалитѣ, давани отъ естествознанието и отъ историческото развитие на обществото. По тази причина не може да се говори за разни «видове материализмъ», както казва г. Михалчевъ. Материализмътъ е единъ, но той има своя история, и трѣбва да се разбира само въ този смисълъ, за който ни говори Енгелсъ. Другояче ние наистина ще получимъ оная бърканица на понятията, за която ни говори сѫщиятъ Енгелсъ, а именно подъ материализмъ да разбираме всѣко стремление къмъ егоизмъ, къмъ груби наслаждения, къмъ богатство и т. н. и подъ идеализмъ—всѣко «идеално стремление». Очевидно е, че този «видъ материализмъ и идеализмъ» нѣматъ нищо общо съ идеализма и материализма въ философски смисълъ и той е плодъ на невѣжество и дори на нарочно свеждание въпроса за материализма до такъвъ вулгаренъ видъ.

Ние тука нѣмаме прѣдъ видъ да излагаме историята на материализма. Читателитѣ, които се интересуватъ отъ този въпросъ, могатъ да я намѣрятъ, поне за по-главнитѣ моменти отъ нея, въ книгата на Белтовъ: «*Философско-историческитѣ учения на Карла Маркса*», прѣводъ на Г. Бакаловъ. Нашата задача тука е да посочимъ, колко недобросъвѣстно г. Михалчевъ пристѫпи къмъ прѣдмета, който третира въ своята статия. Той се е заловилъ да говори за диалектическия материализмъ, но пристѫпва къмъ него съ всичкото лекомислие на единъ фарфара, на единъ прѣвзетъ студентъ. Слѣдъ като излѣ своето «остроумие» върху «дефиницията» на материализма и надъ неговата «философска трагичность», той пристѫпя вече къмъ «диялектическия материялизъмъ». Но и тука вие напраздно ще търсите отъ г. Михалчева едно изложение сѫщностьта на диалектическия материализмъ. Той и тука се задоволява само съ това, като

прѣвежда една цитата отъ Плехановитѣ Beiträge, въ която въ началото се споменува за *диалектическия методъ*, като «най-характерна черта на модерния материализмъ», а въ цѣлата се разправя за отношенията на Фр. Ланге, авторъ на «*История на материализма*», къмъ диалектическия материализмъ. Отъ тази цитата ние узнаваме само това, че въ диалектическия методъ «се крие сѫществената разлика» между съвременния материализмъ и «стария метафизически материялизмъ на XVIII вѣкъ». Вѣрно е, че сѫществената разлика между стария и новия материализмъ произтича отъ тѣхнитѣ два разни метода. Методътъ на първия е билъ *метафизически*, а на втория е *диалектически*. Но каква е тази сѫществена разлика отъ стария материализмъ, която му дава диалектическиятъ методъ и го прѣобръща въ *модеренъ?* На този въпросъ г. Михалчевъ не се спира, нито дори си го задава, а бърза да мине къмъ въпроса за «тайната» на диалектическия методъ. И какъ, и гдѣ открива той «тайната» на тоя методъ? Но прѣди да се спрѣмъ на този въпросъ, необходимо е да видимъ накѫсо, каква е сѫщностьта на диалектическия материализмъ и диалектически методъ, защото това ще ни бѫде много потрѣбно, както подиръ малко, тъй и въ продължението на тази ни статия.

Диалектическиятъ материализмъ разглежда изобщо свѣтътъ, природата и човѣческата история, като съвкупность отъ *процеси*, въ която прѣдметитѣ и явленията, както и отраженията имъ въ главитѣ на човѣцитѣ, понятията, се намиратъ въ непрѣкѫснато измѣнение, въ непрѣстанно движение: ту възникватъ, ту изчезватъ. Диалектическиятъ материализмъ въ вѣчното измѣнение и движение въ природата и човѣческата история намира обща причинна свръзка, която създава отъ природата и историята едно свързано цѣло. Материализмътъ да стане такъвъ, какъвто е днесъ, се благодари на диалектическия методъ, който не взима нѣщата и тѣхнитѣ умствени отражения като готови и завършени, а въ тѣхното движение, въ тѣхното измѣнение, изникване и изчезване, въ тѣхната взаимна свързка и взаимодѣйствие. Всичко въ свѣта се извършва диалектически: природата има своя дѣйствителна история, както и човѣческото общество.

Такава е, накѫсо казано, сѫщностьта на диалектическия материализмъ и на диалектическия методъ. По-нататъкъ ние ще се спрѣмъ по-дълго върху нея. Основателитѣ на диалектическия материализмъ взели сѫ метода отъ Хегелевата философия, но не въ «мистифицирования» му видъ, както казва Марксъ, а въ рационалния. Обаче г. Михалчевъ, макаръ и да говори за «операцията», извършена отъ Маркса върху Хегелевата диалектика, има съвършено нелѣпо прѣдставление за тази диалектика. Като говори за «лѣвицата» въ Хегелианството, къмъ която причислява и Марксъ-Енгелса, той пише:

„Нейнитѣ членове знаеха, че споредъ тѣхния учитель всичко се развива, всичко тече и се измѣнява. Дѣйствителното развитие и пружината на това развитие е *противорѣчието*. Иначе казано, въ всѣко явление става процесъ, въ който можемъ да различимъ двѣ страни, както у монетата: отъ една страна се извършва процесъ на умиранье на старото, а отъ друга — процесъ на зараждане на новото. Разбирайки така учението на Хегеля, „лѣвицата“ се е сблъскала съ „проклетия“ въпросъ: коя отъ отбѣлѣзанитѣ двѣ страни на процеса е дѣйствителна: да ли умиращата, находящата се на пѫть да изчезне, или пъкъ тая на зараждането? Питало се е, кѫдѣ е въ случая критериумътъ? (стр. 52).

Такова нелѣпо разбиране на Хегелевата диалектика и на процеса, който става въ всѣко явление, може да има само човѣкъ, който е чулъ нѣщо за тѣхъ, но не е разбралъ, какво е. Вѣрно е, че пружина на «дѣйствителното развитие» е противорѣчието. Но противорѣчието само е слѣдствие на причинната свързка между явленията, на процеситѣ, които съставляватъ сѫщностьта на развитието. И ако ние, при желанието да си обяснимъ развитието, почнемъ да го обясняваме отъ *противорѣчието*, то нѣма никога да разберемъ сѫщностьта му и сѫщностьта на диалектическия методъ. Противорѣчието е пружина на дѣйствителното развитие, но не е самото развитие. Обаче г. Михалчевъ прѣдставлява работата тъкмо обратно. Затова у него се получава такава нелѣпость, че процеситѣ, които ставатъ въ всѣко явление, ставатъ не едноврѣменно и въ причинна свързка, а *единъ подиръ други*, т. е. у него свършва се първо единиятъ процесъ, а че сетнѣ почва другиятъ: «отъ една страна — казва той — се извършва процесъ на умиранье старото, а отъ друга — процесъ на зражданье на новото», тъкмо *«както у монетата»*, прибавя той! Но това е много първобитно метафическо разбиране на развитието, което показва едно отъ двѣтѣ: или г. Михалчевъ нѣма най-елементарни понятия по въпроса, или че този студентъ много рано се е плъзналъ въ пѫтя на извъртяване истината.

Подиръ това, можемъ да си прѣдставимъ, до колко сѫ вѣрни обясненията на г. Михалчева за влиянието, което е упражнила Хегелевата философия върху Маркса и Енгелса. Ние нѣма да се спираме на този въпросъ. Че Хегелевата философия е упражнила грамадно влияние върху умственото развитие на Маркса и Енгелса, както и на цѣла интелигентна Германия, въ това не може да има съмнѣние. Но тя е повлияла не съ ония свои «мѫдрости», както се изразява нашиятъ г. Михалчевъ, за които той спомѣнува, а съвсѣмъ съ друго. Сѫщо така невѣрно прѣдставлява г. Михалчевъ и влиянието на Фойербаха върху изработванието на диалектическия материализмъ отъ Маркса и Енгелса. Той прѣдставлява това влияние като чисто механическо. Споредъ него, Марксъ и Енгелсъ просто «ассимилираха сенсуализма и антропологическата философия» на Фойербаха и изградили своята теория върху тѣхъ, и нищо повече. Енгелсъ въ прѣдисловието къмъ своето произведение за Л. Фойербаха напълно признава, че слѣдъ Хегелевската епоха никой другъ философъ не е ималъ такова влияние върху тѣхното умствено развитие, както Фойербахъ. За Маркса Енгелсъ казва, че той билъ въ възторгъ отъ новия възгледъ, прокарванъ въ произведението на Фойербаха *«Сѫщностьта на християнството»* и че тоя възгледъ билъ много силно повлиялъ върху него. Обаче, значи ли това, че Марксъ и Енгелсъ само «ассимилираха сенсуализма и антропологическата философия на Фойербаха» и на тѣхъ изградили своето учение? Самиятъ фактъ, че Марксъ и Енгелсъ посрѣщнали съ възторъ Фойербаховия новъ възгледъ, показва, че тѣ не сѫ удовлетворявали отъ Хегелевата философия и особено отъ оная часть, която се касае до историческото развитие и че тѣхната мисъль е работила въ оная „освободителна“ посока, която Фойербахъ формулира. Рѣшителното влияние на послѣдния върху Маркса се състои, очевидно въ това, че новиятъ възгледъ на Фойербаха утвърди неговата мисъль въ материалистическата посока. Вънъ отъ това Марксъ се явява сѫщи великъ

творецъ, а не простъ асимилаторъ на нѣщо готово. До колко това е вѣрно, може да се види отъ факта, че Марксъ, при всичкия му възторгъ отъ Фойербаха, посрѣщна го не безъ критически бѣлѣжки. Какви сѫ тѣзи послѣднитѣ може да се види и отъ 11-тѣ тезиса, изказани отъ Маркса върху Фойербаховата книга: „Сѫщностьта на християнството" и неговия материализмъ, помѣстени въ произведението на Енгелса: „Людвигъ Фойербахъ". Въ сѫщность Фойербахъ не е далъ една цѣлна материалистическа система; неговата система въ началото материалистична свършва съ твърдѣ повърхностенъ идеализмъ. Цѣнното въ неговата система, отъ което се възхищаваха Марксъ и Енгелсъ, бѣше материалистическото му начало. Фойербахъ дойде до материализма, но щомъ дойде до него, спрѣ, или по-вѣрно, обърна къмъ идеализма. Въ туй отношение много интересна е слѣдната характеристика на Енгелса: «Ходътъ на развитието у Фойербаха — казва Енгелсъ — е прѣвръщение на хегелианеца—наистина, напълно правовѣренъ хегелианецъ той никога не е билъ — въ материалистъ. На извѣстна степень отъ това развитие той достигна до пълно скѫсване съ идеалистическата система на своя прѣшественикъ. Съ неудържима сила го завладѣло, най-сетнѣ, съзнанието, че прѣдвѣчното битие на „абсолютната идея" и на «логическитѣ категории», сѫществуването на които, споредъ Хегеля, е прѣдшествувало сѫществуването на свѣта, не е нищо друго, освѣнъ фантастически остатъкъ отъ вѣрата въ Твореца, че веществениятъ, достѫпниятъ на нашитѣ външни чувства свѣтъ, къмъ който принадлежимъ и ние сами, е единственъ дѣйствителенъ свѣтъ, и че нашето съзнание и мислене се пораждатъ отъ веществения органъ, часть отъ нашето тѣло — отъ мозъка — макаръ и да принадлежатъ, повидимому, къмъ не веществения свѣтъ. Не материята се поражда отъ духа, а духътъ прѣдставлява отъ себе си най-високо порождение на материята. Това, разбира се, е вече най-чистъ материализмъ. Но, като дойде до него, Фойербахъ се спира".

И дѣйствително, Фойербахъ ненавижда отвлеченитѣ понятия, но отъ друга страна той се върти все въ областьта на отвлеченоститѣ, безъ да може да слѣзе до живия, конкретенъ свѣтъ. Той говори за природата и човѣка, но едната и другиятъ у него се явяватъ безъ конкретенъ смисълъ: нищо опрѣдѣлено той не може да ни каже за конкретната природа и конкретния човѣкъ. Фойербаховата система, изобщо, не може да прѣкрачи абстрактния човѣкъ и да влѣзе между живитѣ, дѣйствителнитѣ човѣци, защото той не ги изучавалъ въ тѣхнитѣ *исторически дѣйствия*, както казва Енгелсъ, или той никога не е дохождалъ до тѣхната *прѣдметна дѣятелность*, както казва Марксъ. Но това, което не можа да направи Фойербахъ, направи го Карлъ Марксъ. Тука вече дохождаме до «диалектическия материализмъ и теорията на познанието», до системата на Марксъ-Енгелса, главната часть на статията на г. Михалчева. Но за нея ще поговоримъ въ слѣдующата статия.

Д. В.

Хроника.

(Изъ нашата журналистика).

Една интересна полемика въ „Женски гласъ“ — „Спорниятъ въпросъ“ и въ какво се състои той. — Статиитѣ на Р-на и В. Г-ва. — Противорѣчията въ статията на Р-на. — Заключенията на В. Г-ва. — Статията на г-жа А. по сѫщия въпросъ. — Клара Цеткинъ и г-жа А — „Логиката на нѣщата“ и логиката на г-жа А. — Защо послѣдната е противъ съставянието на „отдѣлно женско социалдемократическо движение“? — Jenny и нейниятъ протестъ противъ писаното отъ г-жа А. въ „Женски гласъ“ — Отношенията на съюза къмъ днешното правителство — Защо Jenny е напустнала редакцията на „Женски гласъ“? — Униженията на съюза.

Искаше ми се отдавна да обърна вниманието на читателитѣ си върху интереснитѣ полемики, които се водѣха още прѣди конгреситѣ имъ въ органитѣ на двата «съюза» — на *Женския* и на *Учителския съюзи*. Но други по-належащи въпроси отвличаха ми вниманието. Тази е причината, дѣто тъй късно се спирамъ върху споменатитѣ полемики. Впрочемъ, да запознаемъ читателитѣ на «Ново Време» съ съдържанието имъ, макаръ и късно, не ще бѫде излишно, особено съ ония въ органа на «Женския Съюзъ» — въ *Женски гласъ*. Толкова повече считамъ това за неизлишно, че тоя послѣдниятъ, както ще видимъ по-долѣ, напослѣдъкъ даде новъ материалъ за полемики въ самия Съюзъ.

Полемиката най-напрѣдъ се водѣше за цѣльта на Съюза. Каква трѣбва да бѫде цѣльта на Съюза: дали «*умствено и нравствено повдигание на жената и подобрѣние на нейното положение въ всѣко отношение*», или — «*придобивание граждански и политически права за жената*», или пъкъ — «*политическо и икономическо освобождение на жената*». Но подирѣ полемиката отъ тази почва се сведе на въпроса какъвъ трѣбва да бѫде «Българскиятъ женски съюзъ» — чисто *феминистски ли или социалистически?* По такъвъ начинъ въ женския съюзъ се явиха двѣ противоположни течения: едното *женско буржуазно течение*, другото *социалистическо*. Първото течение се прѣдставлява отъ редакцията на «*Женски гласъ*», а второто отъ *социалъ-демократки* членки на Съюза. Появяванието на второто течение въ тоя съюзъ тъй е наплашило госпожитѣ редакторки и особенно едната отъ тѣхъ, а именно г-жа А., че прѣдъ конгреса пише статии, въ които обявява прѣдставителкитѣ на това течение за «раздруситѣлки» на организацията, «разрушителки» на постигнатото «съ толкова усилия», и ги заплашва съ вземание «с'богома» съ тѣхъ, т. е. съ изхвърлянието имъ отъ съюза.

Но въ какво се състои това страшно за г-житѣ редакторки и управителки на съюза «ново течение»? То е застѫпено въ двѣ статии, помѣстени въ бр. 18 и 21 на «Женски гласъ», тъкмо прѣдъ конгреса. Едната съ подписъ *Р-на*, и другата съ подписъ *В. Г-ва*. Отъ тѣзи двѣ статии и отъ статиитѣ на г-жа А. и Jenny можемъ да сѫдимъ, каква е сѫщностьта на «спора» между двѣтѣ течения. Ето какво четемъ въ статията на *Р-на*.

«Ако ний признаваме, че наистина днескашнитѣ наши икономически отношения се изострятъ (ако и прѣбързано, но фактъ е че се изострятъ) и че тѣ пораждатъ съсипателната конкуренция и *класовъ* антагонизмъ, то пита се: Защо ний се страхуваме да поставимъ за нашъ девизъ и насочиме силитѣ си именно къмъ това разядающе, обществото ни зло, а искаме да използваме случая съ разни врѣменни палиативни реформи, които (признаватъ това и нашитѣ феминистки) нѣма да ни доведатъ до крайната цѣль, а сжщо ще се хабятъ сили за нѣща, които икономическото развитие на нашия животъ само и безъ нашата намѣса, ще ни даде, какъвто е случая съ достжпа на жената въ вратитѣ на свободнитѣ професии.... «Не намъ принадлежи да разрѣшаваме социални проблеми», се провикваше по-рано главната редакторка на «Женски гласъ». Но чудно ми е защо тогава ний искаме икономическо и политическо равенство на двата пола, ако не сме убѣдени че отъ това ще спечели обществото? А възможно ли е при днескашния общественъ редъ да се добие тая икономическа независимость, която признаваме за необходима въ постиганието на пълното равенство?... Кое ни прѣче да избѣгваме да наричаме нѣщата съ сжщинскитѣ имъ имена а да ги избикаляме? Защо като признаваме, че има класово дѣление въ обществото, да не признаваме че има и класова борба, която е обща за всички? Защо се страхуваме да признаемъ, че всичко което феминиститѣ искатъ да се осжществи днесь е врѣменно и нетрайно а като тъй защо да не унесемъ силитѣ си къмъ трайното нѣщо, което не само исключва, а разширява исканията на феминиститѣ».

Трайното, за което говори *Р-на* и за което трѣбвало да се бори «Женскиятъ Съюзъ», е сдружаванието на женитѣ за борба, главна задача въ която да бжде осжществление на «политическото и икономическо равенство». Но понеже това равенство не може да бжде осжществено при днешната наредба, то за крайна цѣль на борбата на съюза *Р-на* туря «прѣустройството на обществения редъ», т. е. тя туря за крайна цѣль на Съюза обществения идеалъ на пролетарията, *социалистическия идеалъ*. Съ други думи, *Р-на* иска отъ «Българския женски Съюзъ» да бжде социалъ-демократически, да работи въ оная посока, въ която работи и социалъ-демократическата партия, но само между женитѣ.

«Понеже — казва тя — нашитѣ другари сж заети съ работение между тѣхния полъ повече (защото нѣматъ физическа възможность иначе) то пъкъ намъ се налага да работиме между женитѣ. Разбирайки така, ний можемъ да будиме жената и всѣваме въ нея класовото съзнание на експлоатираната личность и то, повтаряме, двойно експлоатирана, а не *само* като работница, както мисли г-жа А. Ний трѣбва да работиме, като хора а не само като жени, защото искаме да се признаемъ официално за такива хора, съ всички права и длъжности, които биха ни освободили не врѣменно а окончателно и всестранно отъ всички видове рабства. — Споредъ насъ това е крайния идеалъ къмъ когото трѣбва да се стремиме безъ никакви лакатушания и двоумия...»

И така, *Р-на* иска, «Българскиятъ женски съюзъ» да бжде социалистически съюзъ. Но тя, отъ една страна, иска отъ съюза да признава *класовото дѣление* въ обществото и *класовата борба*, а отъ друга — гледа на всички жени, безъ разлика на обществено положение, като на

едно цѣло. Това е голѣмо противорѣчие въ нейнитѣ възгледи. Мигаръ жената отъ капиталистическата класа и отъ пролетарската иматъ еднакви интереси? Казватъ ни за «икономическата зависимость на жената», но мигаръ економическата зависимость на жената отъ капиталистическата класа е тази сѫщата зависимость, каквато е оная на пролетарката? Очевидно, че не! Сѫщото почти трѣбва да се каже и за политическото равенство на жената. Политическитѣ правдини за пролетарката иматъ съвсѣмъ друго значение, отколкото за *буржуазката*. Изобщо, възгледитѣ на *Р-на* сѫ не ясни, сѫ противорѣчиви. Само съ това може да се обясни нейния страхъ отъ разцѣпление въ Съюза и усилията ѝ да убѣди г-жа редакторката А. да не бърза да си взема «с'богома» съ «новото течение».

Другояче гледа на «спорния въпросъ» *В. Г-ва*. Тя излага своитѣ възгледи въ статията: «*Недоуяснена страничка*», помѣстена въ 21 бр. отъ тази година, и дохожда до заключения, противоположни на онии на *Р-на*. Въ съюза господствувало мнѣнието, че двѣтѣ «течения» въ него можали да сѫществуватъ едно до друго, додѣто жената се подигнѣла «умствено и нравствено» и додѣто придобияла равни съ мѫжа политически права. Подиръ това жената можѣла да заеме мѣсто въ политическата група, която си избере. И благодарение, види се, на това прѣобладаваще мнѣние въ съюза, при всичко че въ конгреситѣ му бурно се борѣли двѣтѣ течения, съюзътъ не се е разпадналъ. Но очевидно е, че това мнѣние не е състоятелно, и отъ тази страна *В. Г-ва* разгледва «спорния въпросъ».

„Тукъ се спираме—казва тя—прѣдъ намека на сѫщото течение, напомня ни се: необходима е прѣдварителна подготовка на жената, да се просвѣти наравно съ мѫжа, да придобие даденитѣ нему права и въорѫжена съ днешнитѣ орѫдия за борба, *тогава* да заеме мѣсто въ групата, която си е избрала. Именно въ това: 1) „Обща подготвителна просвѣта" и 2) «равни съ днешнитѣ права на мѫжа за всички жени безъ разлика», се заключаватъ *допирателнитѣ* точки между двѣтѣ течения, на които спираме вниманието си. Да разгледаме подготвителната просвѣта: *възможно ли е, има ли смисълъ и безврѣдно* ли ще е участието на социалдемократката и работничката (прѣдварително участие) въ настоящата организация?"

На този въпросъ *В. Г-а* дава съвършенно категориченъ отрицателенъ отговоръ. Нека по-добрѣ прѣдадемъ отговора ѝ съ собственитѣ ѝ думи. Тя казва:

„Отъ всичко изложено до тукъ слѣдва: *че социалдемократката съ работничката не могатъ да участвуватъ въ женския съюзъ, тъй като на послѣдната не трѣбва да се дава несъотвѣтствующа просвѣта, отъ феминистическо гледище, и отъ самото начало да се просвѣщава въ социалдемократически духъ за постепеното проникване отъ класово съзнание и закрѣпване чувството на солидарность съ работника*, което ще ни доведе до желанитѣ резултати".

Това заключение съвършенно логически слѣдва отъ цѣлия възгледъ, който *В. Г-ва* развива въ статията си. Тя се спира на двѣтѣ отбѣлѣзани въ нейната статия точки, които съставляватъ програмни, тъй да кажемъ, точки на съюза, или точки, които влизатъ въ цѣльта му. Първо, тя се спира на „подготвителната просвѣтителна дѣятелность" на съюза „обща за

всички жени" и намира, че тази дѣятелность ще бжде за пролетарката *не просвѣтителна*, а *заслѣпителна*. Съюзътъ, изобщо, не отива по-далечъ отъ *феминистското* гледище и въ въпроса за просвѣтителната дѣятелность, както и въ всички други въпроси. Той стои и въ тоя въпросъ на гледището на господствуващата класа.

„Подобно гледище—продължава *В. Г-ва*—никога не може да даде здрави основни разбирания за живота и систематическа просвѣта, отъ каквато се нуждае пролетарката. Като не ще ѝ се даватъ вѣрни и пълни тълкувания на общественитѣ явления, ще се замъглява замедлява класовото ѝ съзнание, *ще я отклонява отъ прямитѣ ѝ интереси*. И понеже ще се ограничава въ рамкитѣ на „половото съзнание", то ще се отзовава врѣдно за правилното ѝ умствено развитие и когато тя ще трѣбва да влѣзе въ социалдемократическата организация, наново трѣбва да се събори положеното отъ феминистическата организация, за да се приготви за възприемание на социалдемократическитѣ принципи, то тоже ще задържа наврѣменото ѝ освобождение и като личность".

Но независимо отъ горното. Економическитѣ интереси на работничката „нѣматъ нищо общо съ тия на женитѣ отъ другитѣ класи". Щомъ е тъй—а то е тъй—тогава „*борбата на настоящия съюзъ*" ще е чужда за работничката, „*ще ѝ служи само за луксовенъ етикетъ*". Участието на социалдемократката и работничката въ съюза „*е неестествено и губене напразно време, енергия, спъване въ значителна степенъ успѣха на социалната демокрация*", понеже „съ феминизма ще се заглушава чувството на солидарность между работницитѣ и работничкитѣ". А пъкъ що се касае до въпроса за извоюване граждански и политически права за жената, то „социалдемократката още сега е убѣдена, че не по *идеологиченъ начинъ*, а чрѣзъ *политическа* група, може най-сигурно да ги придобие".

Такива сж възгледитѣ на *В. Г-ва* по „спорния въпросъ" въ женския съюзъ, които я докарватъ до цитираното по-горѣ заключение. Споредъ мене, възгледитѣ на *В. Г-ва* по въпроса за отношенията на социалдемократката къмъ съюза сж съвършенно правилни. Нейното мѣсто, ако тя наистина е убѣдена и искрена социалдемократка, не е въ съюза; за нея има едно много по-високо дѣло, отколкото шумътъ, който дигатъ наоколо си съ тоя съюзъ нѣкои г-жи, буржуазки и по положение, и по умъ, и по стремежи. Участието на социалдемократки въ тоя съюзъ може само да насърдчава тѣзи г-жи буржуазки въ онова имъ надуване като „благодѣтелки" на женския полъ, което имъ служи само за реклама на „съвременни ...ни", на жени съ „високи стремежи", „хумани сърдца", а въ сжщность безсърдечи и празноглави.

Съвсѣмъ други сж възгледитѣ на г-житѣ редактори на „*Женски Гласъ*" по сжщия „споренъ въпросъ". Да се запознаемъ накжсо и съ тѣхъ. Въ брой 21 отъ 2 Юлия, г-жа А. пише статия „*По съюзната цѣль*", въ която се възражава на социалдемократкитѣ членки на съюза. По-прѣди г-жа А. заплашваше послѣднитѣ съ вземание „с'богома" съ „новото течение", сега, обаче, тя се мжчи да ги убѣди да не съставляватъ „отдѣлно *женско* социалдемократическо движение". Както изглежда отъ статията ѝ, г-жа А. много се страхува, да не би социалдемократкитѣ да създадатъ чисто работническо движение и съ това да ѝ отнематъ славата

на водителка на „общото българско женско движение“. Въпросътъ е тамъ, че, ако социалдемократкитѣ се оттеглятъ отъ съюза, г-жа А. рискува да остане съ нѣколко шумливи и щестлавни като нея г-жи. Въ всѣкой случай, социалдемократкитѣ сѫ, които даватъ за сега на тоя хилавъ съюзъ извѣстенъ смисълъ. Затова г-жа А. съвѣтва на социалдемократкитѣ членки на съюза да не образуватъ „отдѣлно движение“, а да се присъединятъ къмъ организациитѣ на социалдемократитѣ и въ тѣхъ да работятъ като социалдемократки, а въ съюза да си останѣли феминистки. Заслужава да се забѣлѣжи, че г-жа А. приписва своитѣ качества на др. Клара Цеткинъ.

„Колкото—казва тя—и да ни възхищава енергичната дѣйность на Клара Цеткинъ между германскитѣ работнички, обаче, ний мислимъ, че *ако тя не дири работа на отдѣлно*, **въ която тя да бжде абсолютна водителка**, то навѣрно тя скоро ще да вмъкне всичкитѣ свои послѣдователки въ общитѣ работнически организации и намѣсто да издава отдѣленъ свой органъ посвѣтенъ на интереситѣ „на работничкитѣ“ ще влѣе своитѣ сили въ общото корито, или пъкъ ще започне органъ посвѣтенъ изобщо на интереситѣ на работническата класа, изобщо на работничката и работника, — това ѝ се налага и отъ твърдението изобщо на социалъ-демокрацията, че интереситѣ имъ сѫ еднакви, а и отъ това, като какво се пише въ сегашния органъ на Клара Цеткинъ. *Логиката на нѣщата ни води къмъ заключението, че дори и въ Европа си нѣма мѣсто едно отдѣлно женско социалъ-демократическо движение*“.

Както виждаме отъ цитираното и отъ подчертаното отъ мене, г-жа А. въ желанието си да убѣди българскитѣ социалдемократки да не създаватъ „отдѣлно *женско* движение“, приписва своитѣ качества на др. Клара Цеткинъ, клевѣти нейната дѣятелность. Клара Цеткинъ дирила „работа на отдѣлно“, т. е. искала да бжде „*абсолютна водителка*“, та по тази толкова проста причина въ Германия сжществувало отдѣлно отъ феминисткото женско движение! Такава просташка аргументация не заслужава да се оборва. Ще забѣлѣжа само, че Клара Цеткинъ е членъ на германската социалъ-демократическа партия, и послѣдната, ако намираше за врѣдно сжществуването на отдѣлна отъ партията организации отъ работнички, щѣше сигурно да наложи сливането ѝ съ партията. Но, очевидно, „логиката на нѣщата“ въ Германия, „че дори и въ Европа“, не прилича на логиката на г-жа А. Послѣдната уподобява своята куца логика съ „логиката на нѣщата“, за да изкара, „че дори и въ Европа си нѣма мѣсто отдѣлно *женско* социалдемократическо движение“.

Но независимо отъ нейната „логика“, г-жа А. привежда и едно доказателство отъ нашия животъ. Споредъ нея, у насъ *фабричниятъ пролетариятъ* билъ незначителенъ, а пъкъ женскиятъ фабриченъ пролетариатъ билъ още по-незначителенъ, при туй и *непостояненъ*, *понеже пролетаркитѣ се женили и съ това излизали отъ редоветѣ на пролетариата*. „Вчера—казва г-жа А.—тя е работила на фабриката—днесъ тя става жена на дребенъ производитель на не богатъ, може би и съвсѣмъ сиромахъ, обаче, не членъ отъ работническата армия“. Защо фабричната работничка, като стане жена дори и на „съвсѣмъ сиромахъ“, прѣстава да бжде членъ на работническата армия?—бихме попитали тази „умна“ г-жа! Мигаръ този „съвсѣмъ сиромахъ“, вече нейнъ мжжъ, прѣстава да бж-

членъ на работническата класа, или тя вече прѣстава да бѫде пролетарка? Отдѣ излиза това? Впрочемъ „логиката“ на г-жа А. нѣма нищо общо съ „логиката на нѣщата“, та за това у нея всичко е възможно. Но, ржководена отъ своята „логика“, тя продължава: „Обаче условията ни сж други, женскиятъ пролетариятъ е непостояненъ и работа между него почти никаква (работа на социалдемократка) и ето намѣсто да работятъ тамъ гдѣто трѣбва, тѣ желаятъ да се измѣни характера на нашето женско движение, мжчатъ се и да породятъ отдѣлно женско работническо движение“. Но „първото“ било безполезно, защото за „такава дѣятелность каквато тѣ прѣдлагатъ трѣбва особена армия“, а пъкъ пролетарки нѣмало, или тѣ биле толкова незначително количество, че несъставлявали „особена армия“. А „второто“?—Тука „логиката“ на г-жа А. така се объркала, че „първото“ и „второто“ съвсѣмъ си размѣстили мѣстого. „Първото“ въ сжщность е това, че „групиранитѣ въ наши женски съюзъ сж жени отъ всички съсловия, жени, които турятъ исканията си не на класова основа, а като единъ полъ онеправданъ отъ вѣкове“. Женското робство не било само економическо. „И заможнитѣ, напълно економически независимитѣ жени, сж онеправдани“. Но това именно „социалдемократкитѣ въ Европа“ изпущали изъ прѣдъ видъ. И защо си мислите, че тѣ изпущали изъ прѣдъ видъ? „По вражда къмъ буржоазкитѣ, по класова вражда, а у насъ просто умишлено“. Такова безмисленно дрънкание по адресъ на другитѣ народътъ нарича съ особенно име. Но послушайте, какво тази г-жа по нататъкъ говори: „Групирайки се за благородна борба сегашнитѣ ржководителки на женското ни движение не дѣлятъ женитѣ на класи, не се опиратъ въ своята борба на никоя класа. Тѣ сж жени, сестри, майки на хора отъ разни съсловия, отъ разни политически групи и въ борбата си апелиратъ къмъ напрѣдничавитѣ елементи на всички тия групи. И защо не, когато до днесъ гласове за нѣкои права на женитѣ въ Народното ни Събрание се чуваха и отъ либерали, и отъ демократи, и отъ социалисти, и отъ прогресисти?“ Какъвъ е смисълътъ на тази „логика“ на г-жа А.? Очевидно е, че ржководителкитѣ на „благородната борба“ на съюза очакватъ осжществление на „своитѣ искания“ отъ милостивитѣ гласове въ Народното Събрание на либерали, демократи, социалисти и прогресисти! А като се вземе прѣдъ видъ, че „благородната борба“ на съюза се състои само въ унизителни молби до всѣко правителство, може да си прѣдставимъ, какво на края се получава отъ „благородната борба“ на „ржководителкитѣ“. Впрочемъ, ей-сега ще видимъ до какво достигна „борбата“ на „ржководителкитѣ“ на съюза.

„Логиката“ на г-жа А., образци отъ която приведохъ, естествено я докарва до „логичното“ заключение, че „женско движение е само онова на всички жени като полъ“, че нѣмало защо „да се създава отдѣлно женско движение“, т. е. „работническо женско движение“ и че социалдемократкитѣ трѣбвало да „работятъ редомъ съ своитѣ другари—мжже“, но и нѣмало защо да се отдръпватъ отъ съюза, въ който трѣбвало да си останѣли „само феминистки“. Това заключение, както виждаме, е противоположно на онова на *Р-на* и особено на онова на *В. Г-ва*.

* * *

Тъкмо когато пишехъ горното, получи се въ редакцията ни „една бѣлѣжка“ отъ Jenny подъ названието: „*Българскиятъ женски съюзъ и днешното правителство*“. Редакцията пожела да бжде помѣстена нейната бѣлѣжка къмъ края на тази хроника. Но за жалость „бѣлѣжката“ е доста дълга, а мѣстото не позволява да я вмѣстя цѣла. За това съмъ принуденъ да помѣстя тука само оная часть отъ „бѣлѣжката“, която се отнася до отношенията на женския съюзъ къмъ днешното правителство, като изпускамъ оная първа часть, въ която авторката описва беззаконията, извършени отъ правителство отъ идването му на власть насамъ и прѣстжпленията му прѣдъ изборитѣ и по време на изборитѣ. Авторката се пита: какъвъ е възгледътъ на българката по вжтрѣшната политика днесъ и въ какви отношения трѣбва да се намира „Българскиятъ женски съюзъ“ къмъ днешното правителство? Поводъ да си зададе този въпросъ ѝ даде една статия на г-жа А. въ органа на женския съюзъ, бр. 2 отъ т. г. Каква е работата, читателитѣ ще видятъ отъ слѣдното:

«Ний имаме само една организация и храни Боже само *единъ* журналъ. Естествено би било да очакваме отъ тамъ удовлетворение на нашето любопитство за политичната заинтересованость на нашата жена. Туй, което най-първо се забѣлѣзва, ако искаме да съберемъ свѣденията си отъ този единственъ източникъ, то е пълната индеферентность на тази организация къмъ днешнитѣ политически събития въ страната ни и липсата на всѣкакво мнѣние изказано въ единичкия женски журналъ. А това е непростително, защото една организация, която тръби на лѣво и дѣсно, че не иска да даде какъвъ и да е „класовъ характеръ“ на движението, за да може да „привлече женитѣ отъ всички класи“ за постигането пълна равноправность, би трѣбвало да има ясенъ възглядъ за политиката, която трѣбва да води страната въ дадено време и въ услуга на която тя именно иска право за участие на жената. Смѣшно е наистина да се прѣслѣдватъ политични права, а въ отсжтствие на тѣхъ да се не изказва никакъвъ възглядъ за тази или онази политика на този или оня режимъ. Туй право, което жената нѣма — правото да гласоподава — може да го упражни по много други начини, ако и съ не такъвъ голѣмъ успѣхъ, стига само да има нужното съзнание. Прѣди нѣколко мѣсеца, когато въ Германия имаше да се произвеждатъ избори за райхстага безправнитѣ, но съзнателни германки упражниха най-мощно своето влияние въ услуга на социалъ-демократичната партия. Тѣ устройваха събрания, държаха рѣчи, издаваха брошури и по такъвъ начинъ, като дѣйстваха и въздѣйстваха между своитѣ близски и съмишленици, подържаха и общественото мнѣние въ желанната отъ тѣхъ посока.

«А ний и на друго мѣсто сме казвали, че прѣслѣдването отъ страна на женитѣ политична права има значение само тогава, когато едновременно съ това вътрѣшната организационна дѣйность бжде направлявана за политическото възпитание на жената, защото иначе тя, стояла съ вѣкове въ безправность, се отличава съ голѣма назадничавость въ понятията и има се страхъ, че при тази неподготвеность тя не би сумѣла да насочи политичната си дѣйность въ услуга на истинския прогресъ. Не е ли фактъ, че въ Белгия най-реакционната партия, клерикалитѣ, искаха да дадатъ на

женитѣ политични правдини? А това тѣ искаха, защото познаватъ рутинното състояние на жената и вѣрваха, че благодарение на това тя ще услужи именно тѣмъ.

«Индиферентностьта, която държи женската организация по настоящитѣ политически събития, се вижда ясно отъ уводната статия въ бр. 2 на „Женски гласъ“. Тази статия още показва, ако е дѣйствителенъ изразъ на цѣлата организация (благодарение, обаче, че не е), че липсва уяснение въ задачитѣ, които прѣслѣдва тази организация и срѣдствата, съ които тя ще ги постига. Тамъ авторката на статията, А., като казва, че ще се подаватъ и въ тази сесия на Нар. Събрание подаденитѣ лани петиции отъ страна на Бълг. Женски Съюзъ, изказва надѣжда, която надѣжда като че ли я е взела отъ устата на всички българки, какво настоящето правителство щѣло непрѣмено да удовлетвори исканията на женитѣ, защото дѣдото на г-нъ м-ръ Шишмановъ говорилъ още въ турско врѣме нѣщо за женската равноправность и защото най-първо единъ стамбуловистъ въ време на народняцитѣ (думата е за г-на Липовански) искалъ да внесе прѣдложение за участието на женитѣ въ учил. настоятелства. Нека забѣлѣжимъ мѣжду прочимъ, че съ подобни прѣдпоставки за хипотетични заключения може да си служи само авторката А. Въпросъ отъ такъвъ характеръ, какъвто е въпросътъ за даване политична равноправность на жената не се прѣдрѣшава отъ това, какво говорилъ нѣкой дѣдо, или какво се е прищѣло на нѣкой стамбуловистъ да внесе нѣкога, а отъ това, до колко се схождатъ общитѣ и главни принципи на една партия съ тѣзи на прѣслѣдващата женски политични права организация и до колко има общность между интереситѣ на тѣзи класи, или обществени слоеве, възъ основа на които тѣ сж се появили. А пъкъ, че народно-либералната партия не може да служи никога на това обществено — економично, или обществено — културно, ако щѣте, развитие, което ще увѣнчае съ успѣхъ женскитѣ искания, това е ясно като день. Да се не схваща това, значи да не знае оргнаизацията (въ случая женския съюзъ) ни своя произходъ, ни своето развитие, ни пъкъ линията на своитѣ дѣйствия. Ний не сме противъ подаване петиции и ходатайствуване въобще за нѣкакви права, но съюзътъ трѣбва да застане прѣди всичко на едно здраво становище съ ясенъ възглядъ и опрѣдѣлени принципи, да уцѣнява околнитѣ явления и споредъ това да опрѣдѣля своето повѣдение. Исканията трѣбва да се защитяватъ достойно и принципиално, а не съ тъкъвъ ниско — подмилкващъ се, лакейски тонъ, съ какъвто се отличава въпросната статия. Нима ще излѣзе нѣкой да защитява изтърканиа моралъ, че който иска, той трѣбва да бжде смиренъ? Прѣдявяванията на Женския Съюзъ трѣбва да се отправятъ не като просия за милость, а като извѣстни нужди на времето, които искатъ своето удовлетворение. А нима ще каже нѣкой, че трѣбва да се избѣгва изваждането на явѣ лошитѣ страни на тѣзи, отъ които ще се иска признаване на една правда? Кждѣ би останала тогава ползата отъ нашата дѣйность, когато оставаме слѣпи прѣдъ съвременитѣ нужди? Но, авторката на статията ще ни отговори навѣрно така, както е продължила въ своитѣ по-нататъшни разсъждения: както и да гледатъ другитѣ партии на правителството, ний, придържайки се отъ „принципа на *безпартийность*“, ще искажемъ увѣреность, че нашитѣ искания ще бждатъ удовле-

творени. Струва ни се, че тази „безпартийность“ не е нищо друго освѣнъ голѣма безпринципность, която за една обикновена личность, може би, да е простима, но не и за човѣкъ, който пише и говори отъ името на една организация и въ името на организациони интереси. Не е ли срамна тази «безпартийность», която ни заставя да стоимъ мълкомъ и прѣдъ най-тиранския режимъ на вѫтрѣшно управление, защото имаме да отправяме искания? Ний казахме вече, че подобно повѣдение дѣйствува затѫпително надъ самитѣ жени, които прѣслѣдватъ ужъ политическа равноправность, а прѣдъ интереситѣ на отечеството, истината и прогреса то е повече отъ прѣстѫпно. Остава да кажемъ само, че прокараното мнѣние въ организационния вѣстникъ не е мнѣние на всички гражданки, нито на всички членки съюзни, че „безпартийностьта“ на авторката не е безпартийность на всички, които влизатъ въ съюза и че ний — служители на бѫдащето — не можемъ да осланяме надѣждитѣ си на една властвуваща котерия, великитѣ заслуги на която сѫ тиранията и беззаконието. **Jenny**“.

Коментаритѣ сѫ излишни. Възмущението на Jenny е твърдѣ справедливо. Ще забѣлѣжа само слѣдното. Jenny бѣше една отъ редакторкитѣ на «Женски гласъ», която пълнеше колонитѣ му прѣзъ миналата година. Но г-жа А. съ своето поведение въ лѣтошния конгресъ на съюза, както и изобщо, съ своето поведение въ съюза, на който гледа само като на срѣдство да дига шумъ около себе си, е пропѫдила тази работлива сила отъ редакцията на в. «Женски гласъ». Който е челъ статиитѣ на Jenny въ послѣдния, подъ названието: „*Нашитѣ най-близки задачи*“, той знае, че по „спорния въпросъ“ въ съюза Jenny и г-жа А. сѫ съгласни, само съ тази разлика, че Jenny се изказва безъ нервозностьта на г-жа А., аргументира своитѣ сѫждения спокойно и по-умно. Въ сѫщность Jenny е била душата на вѣстника, а г-жа А. само е прѣдъвквала писаното отъ Jenny по „спорния въпросъ“, прѣдъвквала е по начинъ твърдѣ несъстояленъ и въ много отношения просто глупавъ. Както видѣхме, сѫжденията и заключенията, приведени отъ редакторкитѣ на „Женски гласъ“, сѫ несъстоятелни. Нека се надѣваме, че Jenny сега, вънъ отъ редакцията на „Женски гласъ“, ще обмисли по-добрѣ „спорния въпросъ“ и ще пригърни възгледа на социалъ-демократитѣ, като се откаже отъ феминизма на г-жа А., който на българска почва приема непристойната форма на тичание по канцеларитѣ на министерствата и умилкване около министри и депутати.

Senex.

Ноемврий и Декемврий 1903. VII год.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ НА умствения и обществения животъ

№ 11 и 12.

ПЛОВДИВЪ
Дружествена Печатница „Трудъ“
1903.

Съдържание:

Въ ерата на патриотизма.

Трѣбваше да се прѣдстави страната въ много голѣма опасность отъ развитието на близкитѣ външни събития, за да не се види тъй голѣма, колкото си е вжтрѣшната опасность, която се приготовляваше, която е дѣйствителна и която създадоха и създаватъ „спасителитѣ“ отъ първата. И забѣлѣжително. Сжщитѣ тия, които най-много викаха за спасение отъ външната опасность, като прѣдставиха себе си за спасители, до колкото тя е сжществувала и сжществува, подклаждаха и раздухваха събитията, които я създаваха. Спасителитѣ на нашата страна отъ външната опасность сами подкладоха пожара въ нещастната Македония, като експлоатираха съ недоволството и тѣглата на нещастното тамъ население, за да турятъ въ уплахъ и насочатъ очитѣ на Бълг. къмъ близкия пожаръ, заплашващъ да опожари и нея, и възползовани отъ такова едно настроение, когато очитѣ сж обърнати къмъ искуствения близъкъ пожаръ, да плечкосватъ и грабятъ ужъ за защита отъ опасностьта, сжщата тая застрашена България. Не бѣха ли Цончевъ и др. царедворски агенти, които несвоевремено, въпрѣки неподготвеностьта на вжтрѣшната организация и населението въ Македония, подклаждаха огнйоветѣ на въстания въ послѣднята, като лъжеха македонцитѣ, че България щѣла да отвори война на Турция? Не бѣха ли реакционеритѣ у насъ, които най много викаха за необходимостьта отъ война? Не бѣха ли тѣ, които раздухваха пожара въ Македония и опасностьта отъ него за България? Не бѣ ли днешното „патриотическо“ правителство, което даваше остри и заплашителни ноти, ефектътъ на които бѣ като тоя на високо хвърчащи блѣскави фейерверки, отъ пукването на които остава само единъ димъ? Може би, крѣкливитѣ „спасители“, реакционеритѣ, които тъй много шумъ дигнаха около външната опасность, която тѣ сами разпалваха, да сж искрено били убѣдени въ необходимостьта на една война. Но това, ако е вѣрно, ни показва само, че сж били и сж добри проводници на монархизма. Събитията, които се развиха въ време и слѣдъ македонското възстание, разкриха, че външната опасность е само прѣдшественица, приготвяща благоприятнитѣ условия за една вжтрѣшна опасность въ страната. И наистина, веднъжъ поставено отечеството въ опасность, която се раздухваше именно отъ „отечество спасителитѣ“, трѣбваше да се покаже за естествено, оправдателно и даже необходимо поставянието на чело на управлението едно „патриотическо“ правителство като днешната стамболовщина. Въ това именно време патриотическия бѣсъ завърлува изъ страната. И всѣки, обзетъ отъ патриотическия бѣсъ, считаше прѣдизвикателнитѣ военни пригото-

вления и военнитѣ покупки за належащи и необходими. Послѣдваха тогава грамаднитѣ военни покупки въ странство, възлизащи на 30 милиона лева, послѣдваха и послѣдватъ нови още такива. А слѣдъ това се наложи увеличението на военния бюджетъ съ 3 милиона, въ сравнение съ минало-годишния отъ 23 м., наложиха се свръхсмѣтнитѣ военни кредити, съ които разходитѣ на военщината само за тая година възлизатъ на около 50 мил. лева. Освѣнъ това, стоящата ни войска се уголѣмява почти съ една четвъртина, която костува нови разходи. И всичко това, все за военщината, било за облагодѣтелствуването на офицерството, за да бѫде по-сигурна опора на короната, заплашвана отъ намѣситѣ на руския дворецъ и отъ недоволството на народнитѣ маси, било за нови военни снаряди, при доставката на които се правятъ грамадни злоупотрѣбления. Патриотическата ера, значи, ни донесе едно усилване на военщината, която е подпорка на монархизма, прѣобръщането на държавата още повече въ една скѫпокостуваща военна държава. Увеличението на разходния бюджетъ за военщината до грамадни размѣри, това сѫ били исканитѣ отъ княза миналата и по-миналата години „полезни и трайни мѣроприятия“, които тогава не сѫ били прокарани, защото болшинствата въ Нар. Събрание сѫ били слаби, но които сега силното и рабското по своята послушность болшинство на стамболиститѣ благополучно прокара.

И така, въ ерата на патриотизма се наложи на данъкоплатцитѣ едно извънмѣрно увеличение на военнитѣ разходи, създава се една усилена военщина, която като тѣжъкъ камъкъ ще лѣгне надъ изтощенитѣ работни маси усилва се въ лицето на военщината изобщо и частно на облагодѣтелствованото офицерство една отъ главнитѣ опори на монархизма. И този извънмѣрно голѣмъ хищнически грабежъ на населението за въ полза на военщината, вѣрната опора на короната противъ външни и вѫтрѣшни нейни неприятели, може да извърши и извърши най сполучливо най-хищническата часть отъ нашата буржуазия — стамболовщината. Наистина, ние слушаме народняцитѣ чрѣзъ вѣстника си „Миръ“ да се оплакватъ, дѣто князътъ напразно ги е обвинявалъ, че тѣ не сѫ били щедри къмъ военщината. „Отъ 1879 г. до 1903 г. българскиятъ народъ, — казватъ тѣ въ броя на в. „Миръ“ отъ 4 вѣ Дек. т. г.—е похарчилъ за своята галена армия цѣли 550,855,767 лева. И ако къмъ тоя половинъ милиардъ е било наистина потрѣбно да се прибавятъ още нѣкакви си 25,000,000 лева, — за да може армията напълно да оправдае изхарченията половинъ милиардъ, — нѣма съмнѣние, че не българскиятъ народъ ще се скъпи за това“. И по нататъкъ. „Ако може да се говори, че за армията не се е харчило, колкото трѣбва, сигурно това не може да се каже за врѣмето отъ 1894 г. до 1898 г. когато Народната партия имаше управлението въ рѫцетѣ си. Покрай сумитѣ за войската, прѣдвиждани въ редовнитѣ бюджети, Народното Събрание въ 1895 г. гласува извънреденъ кредитъ отъ 10 милиона . . .“ И ако въ послѣднйо време не биле гласувани нови извънредни кредити,

то това не е направено — както казватъ тѣ — „Негово Царско Височество и неговиятъ воененъ министръ, взиманъ винаги не изъ редоветѣ на партиитѣ, никога прѣзъ това врѣме (откакъ напустнали властьта народняцитѣ - П.) до тая пролѣтъ не сѫ продумвали ни думица за подобни кредити". Така че, споредъ народната партия, излиза, какво князътъ е нѣмалъ нужда да поканва стамболиститѣ на власть, за да му гласуватъ извънредни военни кредити, това и тя би направила съ най-голѣма щедрость и най-покорна готовность. Но ако и въпрѣки всичко това, князътъ прѣдпочете да повика на власть стамболиститѣ, а не народняцитѣ, то това става за туй, защото тѣ сѫ най-вѣрнитѣ и най прѣданитѣ негови патриоти, защото за новата насока на външната му политика, имаща за цѣль ограждание отъ намѣситѣ на Русия, най пригодни сѫ стамболиститѣ и защото, освѣнъ това, тѣ сѫ най-пригодни и въ вѫтрѣшната му политика, за реализиранието на която най-сполучливо усилватъ факторитѣ на монархизма и отслабватъ тия на парламентаризма

Сѫществуванието на силна военщина прави необходими постояннитѣ държавни покупки и прѣдприятия при извършванието на които обикновено ставатъ най-голѣми злоупотрѣбления. прави необходимо и неизбѣжно и увеличението данъцитѣ, а въ увеличението на данъцитѣ намиратъ своето най-пълно реализиране грабежскитѣ стремежи на лихварствующата и прѣдприемачѐската буржуазия. И нейнитѣ прѣдставители днесъ най-старателно и най-безогледно изпълняватъ исканията на двореца, при реализирането на които намиратъ своето реализиране и тѣхнитѣ грабежески стремежи. Многото и голѣмитѣ държавни покупки и прѣдприятия сѫ въ интереса на прѣдприемачитѣ, а тѣжкитѣ данъци, които ще принуждаватъ многочислената у насъ дребна буржуазия да прибѣгва къмъ заеми, сѫ въ интереса на лихваритѣ. Колкото по-силна военщина, толкова по-голѣми и по-тѣжки данъци; а колкото по-тѣжки данъци, толкова по-добрѣ за лихваритѣ Въ интереса на короната е да има силна военщина, а въ интереса на лихваритѣ — тѣжки данъци, разхвърлени най-много на бѣдното население, както сѫ разхвърляли данъцитѣ всичкитѣ буржуазни партии.

И понеже сѫществуванието на силна военщина е невъзможно безъ голѣми и тѣжки данъци, то... то и монархическитѣ стремежи на короната намиратъ най-ревностни носители и най-добри проводници имено въ лихварствующата и прѣдприемаческата буржуазия. Обяснимо е сега, защо стамболовистското правителство, състояще се отъ „добри патриоти, върху прѣданностьта на които короната напълно разчита", се наложи като „необходима фаза въ развитието на нашия държавнически животъ" и защо короната е тъй доволна, като констатира, „че народното прѣдставителство", — т. е. стамболовистското болшинство, — „съзнава, че то, — промѣнението на режима — се налага като необходима фаза" ... И трѣбва да признаемъ „радостниятъ" фактъ, който съ доволство констатира князътъ, че стамболовистското народно прѣдставителство не само съзнава, но и „достойно", ревностно и „прѣданно" изпълнява ро-

лята си, която му е възложена. То възкачи бюджета на 106 милиона несигуренъ приходъ и 105 милиона сигуренъ разходъ. То гласува при достойни за него скандали, увеличенитѣ бюджети на всѣко едно министерство съ бързината на гузенъ човѣкъ, като прѣдвидѣ само за офицерскитѣ заплати едно увеличение отъ 1,706,152 лева (отъ 8,406,168 л. прѣзъ т. г. на 10,192,320 л. прѣзъ идущата). Освѣнъ това, то гласува съ сѫщата бързина и почти безъ дебати разни извънбюджетни кредити, които възлизатъ на повече отъ 45 милиона лева и отъ които най-голѣмата часть се падатъ на военщината, гласува шпионски фондове на нѣколко стотини хиляди лева, гласува разни пенсии и пр. и пр. Така че, държавнитѣ разходи, като се иматъ прѣдъ видъ разнитѣ свръхсмѣтни кредити, разнитѣ задължения, които, макаръ и непрѣдвидени въ бюджета, ще наложатъ своето изпълнение, разнитѣ дефицити отъ миналитѣ години, ще се възкачатъ прѣзъ идущата година на около 160 милиона лева, ако не и повече. Че държавнитѣ разходи ще се възкачатъ до такава огромна голѣмина, най добрѣ знае самото „патриотическо" правителство на княза, което, както се говори, ще почне да търси най-малко стомилионенъ заемъ. И тия тъй огромни държавни разходи, съ които се характеризира ерата на патриотизма, и които ще легнатъ най-много върху плещитѣ на бѣдното население, ще се направятъ главно за усилването на военщината, което се прѣдназначава ужъ за защитяване отъ външна опасность, но което усилване въ сѫщность, като косвено прѣдизвикателство къмъ Турция, прѣдизвиква и увеличава тази опасность. България съ усилването на военщината се старае да играе нѣкаква си главна роль на Балканския полуостровъ. Но това нейно старание по този пѫть прилича на старанието, което жабата, въ извѣстната басня, е употрѣбила въ напъванията си да стане волъ. Такава роль, за каквато тя се напъва, тя не може да играе, колкото и да усилва военщината си, па и нѣма да ѝ позволятъ, ако би могла, да я играе, както рѣзко и категорично прѣди нѣколко дни ѝ заяви графъ Голуховски, австроунгарския министъръ на външнитѣ дѣла, въ рѣчьта си прѣдъ комисията на унгарската делегация. Гулуховски отъ името на австроунгарското правителство, отъ това на тройния съюзъ, отъ името на Русия и всичкитѣ европейски сили и прѣдъ цѣлия свѣтъ ѝ заявява, че „България би била изложена на собствената си сѫдба, ако не би се старала да избѣгне даже и подозрѣнието на едно прѣстѫпно съучастие въ интригитѣ, които се стремятъ да компрометиратъ мира". За какво е тогава увеличението на армията съ три нови дивизии, за какво сѫ огромнитѣ разходи за нея? Даже отъ гледището на буржуазната държава увеличена и уголѣмена военщина, което не значи най-силна защита на страната, а заедно съ нея увеличени и уголѣмени непроизводителни държавни разходи не водятъ къмъ усилването на тази държава, нито къмъ нейното напрѣдване. Но както казахме по-горѣ, князътъ иска усилването на военщината, защото тя му служи като опора и му дава сила въ прѣслѣдването цѣлитѣ на неговата външна и вѫтрѣшна политики, а

стамболовистското народно прѣдставителство съ рѣшителна готовность узаконява огромнитѣ разходи за военщината и др. непроизводителни цѣли, защото резултатитѣ отъ тази му законодателска дѣйность най-добрѣ ще послужатъ за удовлетворение на защитническитѣ стремежи на своята партия и класата,—лихвари и прѣдприемачи,—която тѣ най-много прѣдставляватъ.

И колкото и логични въ своитѣ постжпвания да сж князътъ и „патриотическото“ му правителство, като изхождатъ отъ своитѣ положения, но логиката на дѣйствителностьта, на обективния ходъ на нѣщата, въ края на крайщата ги довежда на съвсѣмъ друго пристанище, дѣто тѣ и не сж мислили да слѣзатъ.

Тѣхната настояща дѣйность сѣче клоноветѣ, на които тѣ сега сѣдатъ и на които въ бждаще не ще могатъ да се държатъ. Увеличенитѣ държавни разходи, които налагатъ увеличение на данъци и правене на заеми, чрѣзъ послѣднитѣ ще ускорятъ пропаданието, болезненото пропадание на дребната буржуазия, отъ дребното примитивно производство на която лихваритѣ изсмукватъ своитѣ печалби и ограниченостьта и колебливото положение на която въ голѣма степень понѣкога я правятъ подържателка на реакционни режими и носителка на монархически стремежи. А това показва, че буржуазнитѣ партии и институтитѣ на днешната държава, даже и когато най-сполучливо работятъ за своето усилване и за своитѣ цѣли, даже и тогава най-сполучливо подкопаватъ своитѣ основи . . .

„Патриотическото“ правителство не само усилва факторитѣ на монархизма, но и компрометира конституционнитѣ наредби, оскандалява парламентаризма. Тази му дѣйность е още едно прѣимущество, което то има прѣдъ другитѣ буржуазни партии за въ полза на монархизма. Подъ диктовката и ржководството на „патриотическото“ правителство неговото народно прѣдставителство,—болшинството на Народното Събрание, — извърши въ свещената ограда най-голѣмитѣ скандали, на които то е способно: би депутати, личната неприкосновеность на които опрѣдѣля, но не гарантира клѣтата книга — конституцията; изпъжда народни прѣдставители изъ Събранието, отмѣня вжтрѣшния правилникъ на Народното Събрание, който даваше на народнитѣ прѣдставители свобода за всестранно обсжждание на прѣдложенитѣ нему за разглеждание проекти, и го замѣня съ правилника отъ VII-то Нар. Събрание; но недоволно и отъ послѣдния, по прѣдложение на военния министъръ, княжески комисаръ, не депутатъ, то прѣкращава дебатитѣ и по военния бюджетъ, като не позволява на записалитѣ се депутати да говорятъ; най-сетнѣ, то суспендирва чл. 14 отъ правилника, споредъ който дебатитѣ по всѣки въпросъ могатъ да се прѣкратятъ, само слѣдъ като сж говорили 7 депутати, и рѣши, че то, болшинството, може да прѣкращава дебатитѣ всѣкога, когато поиска, безъ да се даде думата на записалитѣ се да говорятъ.

Съ една рѣчь, „патриотическото“ правителство и неговото народно прѣдставителство, болшинството на Събранието ,обърнаха

Народното Събрание въ пародия на всѣки парламентъ. Родено и създадено всрѣдъ и отъ насилия и побоища, болшинството на камарата не можеше друго-яче да работи освѣнъ чрѣзъ тѣхъ. Измъкнато изъ срѣдата на народа отъ „патриотическото" правителство на княза чрѣзъ всички възможни груби срѣдства, на които е способна една безогледна котерия, то не можеше друго да бѫде освѣнъ слѣпо орѫдие на това правителство, освѣнъ каналъ за прѣстѫпнитѣ му дѣла. И то обърна камарата въ единъ послушенъ държавенъ съвѣтъ, какъвто не веднъжъ и не отдавна царедворцитѣ искаха да се създаде у насъ. Царедворцитѣ заповѣдватъ, г. министъръ Петковъ прѣдава заповѣдьта на Народното Събрание, което съ свѣткавична бързина я най-покорно изпълнява. Та това фактически не е вече парламентъ. Парламентътъ е обърнатъ въ едно изпълнително тѣло, което не законодателствува, а акламира това, което му се налага, за да се нарѣче законъ; изпълнява всички заповѣди, които му се даватъ отгорѣ. Настоящето „Народно Събрание" има вече само това значение, да приема върху си отговорностьта за „патриотическитѣ" дѣла на царедворцитѣ. При неговото сѫществувание царедворцитѣ се считатъ за чисти като ангели и невинни като гълѫби, защото отговорностьта за тѣхнитѣ дѣла то ги поема. „Патриотическото" болшинство на Нар. Събрание не само амнистира осѫденитѣ отъ Държавния сѫдъ бивши министри отъ кабинета Иванчовъ-Радославовъ, но и се опитва да огради отъ всѣка отговорность и бѫдаще прѣслѣдване днешнитѣ министри. То даде на конституцията тълкувание, което потвърждава, безъ да има право за това, чрѣзъ законъ и споредъ което министерството или единъ министъръ не може да се подведе подъ сѫдъ за нарушение на нѣкой дѣйствующъ законъ, когато това нарушение е удобрено отъ болшинството на Събранието, тъй като то тогава то не съставлявало нарушение на конституцията.

„Патриотическия" парламентъ и „патриотиескчото" правителство сѫ си размѣнили ролитѣ, като сѫ запазили отговорноститѣ, съотвѣтствующи на прѣдишнитѣ имъ роли. Съ една рѣчь, въ ерата на патриотизма най-много и напълно управлява и господствува монархизмътъ подъ формата на парламентаризма и то като че ли не за друго, а само за да носи послѣдния отговорноститѣ му и за да се той имено компрометира съ дѣлата на първия. И така, въ ерата на патриотизма и при управлението на дворцовото „паприотическо" правителство, състояще се въ болшинството си отъ трѣдании партийни реакционери, тази изтичаща вече 1903 год. се ознаменува въ своята втора половина съ извънредни държавни разходи, съ усилванието факторитѣ на монархизма и ослабванието тия на конституционализма, и съ пълното господствуване на монархизма подъ отговорностьта на компрометирания парламентаризмъ. Тази пасока на политическия ни животъ ще се отклони отъ пѫтя на монархизма, само когато се създадатъ трайни обществени сили, които да прѣчупватъ, отблъсватъ и обезсилватъ неговитѣ стремежи.

Т. Т.....

Тя се усмихва . . .

Разказъ отъ Зудерманъ.

Посвѣщавамъ на нѣкогашната си ученичка П. Ц.

Д. И. П.

Не отричайте, мила приятелко, че скърбите за нѣщо. Това се вижда по гънкитѣ на уснитѣ ви, това се чете въ зачервенитѣ ви очи. Отъ хлорала, казвате вий? Нуждно било да вземете хлоралъ, а пъкъ той поврѣжда очитѣ. Нъ защо ви бѣше затрѣбалъ тоя наркотикъ, на васъ, до скоро съ такъвъ хубавъ сънь?

Не се преструвайте прочее по-вече, и не се прѣсилвайте да ми показвате весело лице.

— Трѣбва да знаемъ да се владѣемъ . . .

Какъ! Нима и прѣдъ мене? Вий искате да криете мислитѣ си и да ме прѣравните съ тълпата индиферетни, прѣдъ които трѣбва да се излазя само въ празниченъ туалетъ? Нъ ето, че се опитвате даже да се усмихнете. Недѣйте, моля, се усмихва тъй, че ми се кѫса душата.

Азъ не мога да търпя тая искуствена усмивка, всѣкога сѫщата, съ която всѣки се кичи въ салонитѣ и която се захвърля еднажъ останалъ човѣкъ самъ. Не я взимайте, нея, за героическата умивка на оня, който иска да скрие своитѣ неприятности и грижи отъ любимото си сѫщество; далечъ е отъ мене сѫщо и мисъльта да усмивамъ отчаяниятъ, който всрѣдъ нощьта задушава плачътъ си, а на другия день показва сияйно лице.

Това, що мразя азъ, е модната усмивка, усмивката за въ *общество*, подъ която се криятъ всички движения на душата. Като гледаме да минаватъ прѣдъ насъ тия женкари въ черни дрѣхи, тия жени съ голи рамѣнѣ, можемъ ли ний отгатна биянията понѣ на едно сърдце подъ тази банална обвивка. Прояждани отъ ревнивость, раздразнени отъ похотливость или трѣперящи отъ любовь, — тѣ се усмихватъ еднакво; тѣ сѫ маски и само маски.

Ахъ, колко е за прѣдпочитание суровостьта на нашитѣ селени! Тѣ се биятъ, тѣ се псуватъ, тѣ се цалуватъ или се пробождатъ съ ножъ: нъ тѣ живѣятъ — тѣ сѫ тѣ, и ако е вѣрно, че щастието състои въ свободното проявление на личностьта, ще излѣзе, че имено у тѣхъ трѣбва да търсимъ съвършеното благодѣнствие.

* * *

Може би да казвамъ единъ парадоксъ и да прѣувеличавамъ. Извинявайте. Но азъ съмъ възмутенъ отъ тоя видъ истезателна риза, наложена намъ отъ свѣтътъ, що ни прѣчи да се оставимъ по влечението на впечатленията си; заради нея, трѣбва кръвьта ни да привикне да тече бавно, до тогазъ, до когато буйната струя, която врѣше въ жилитѣ ни се прѣвърне на парфюмирано блато. И ний, жертвитѣ на приетото и позволеното, ний продължаваме да се усмихваме и да криемъ, по навикъ, чувства незаслужващи вече тая грижа, станали до толкозъ блудкави и кухи . . .

Охъ, азъ опитахъ тая проклѣта усмивка, когато, прѣди нѣколко години, давахъ уроци по литература на момичета. Да, да, азъ прѣподавахъ литература на момичета; даже намѣрихъ нѣкакво удоволетвие въ това. Азъ си го признавамъ прѣдъ васъ, драга присмивачко. Прѣди шесть години близо, азъ имахъ честьта да имамъ за ученичка единствената дъщеря на единъ много богатъ банкеръ; помоленъ бѣхъ да я запозная не само съ творенията на всички поети, древни и модерни, но сѫщо и съ малко история, философия, митология, естетика, словесность и какво ли още нѣмаше . . . Програмата ме уплаши; но майката ме успокои: — не е нуждно, ми каза тя, да изучвать основателно тия разни въпроси; трѣбваше само да се понакичи тоя младъ умъ . . .

Азъ разбрахъ. Трѣбваше само едно тънко лустро, за да се дава на тая бѫдаща дама външностьта на начетена жена.

Вий виждате отъ тука тази фамилия. Майката, кокетничава и лека свѣтска дама; бащата, заетъ съ работитѣ си и хладенъ; момичето пъкъ, то бѣше едно разгалено и високомѣрно малко сѫщество, което, въпрѣки неразвититѣ си форми на дѣте, обладаваше вече външнитѣ качествъ на една модна жена.

Отначало, азъ не знаяхъ какъ да работя съ него; то бѣше гордѣливо къмъ мене и ме смѣташе за по-доленъ. Азъ прибѣгнахъ къмъ усмиванието, къмъ леката подигравка: младитѣ сѫ твърдѣ чувствителни къмъ нея. Туй срѣдство произведе желаний резултатъ и моитѣ уроци захванаха да го интересуватъ; но то бѣше надарено съ посрѣдствени способности, нѣмаше идеи, както сърдцето бѣше безъ чувства; всичко се хлъзгаше по него и сухичкото му лице пазеше постоянно изражението си на умора и неинтересувание отъ нищо. При това, безъ никакви познания, понеже нищо не бѣ учило, освѣнъ английски, що бъбрѣше като папагалъ, и, най-сетнѣ, твърдѣ лѣниво за да направи нѣкое усилие да запомни нѣщо.

* * *

А майката имаше само едно желание: дъщеря и да изглежда любезна, и всичкитѣ й старания бѣха насочени къмъ тая цѣль.

— Инесъ, дѣте мое, какво значи туй намръщено лице? Инесъ, за да се харесвашъ, трѣбва да се показвашъ грациозна. Инесъ, азъ желая да те виждамъ усмихната.

И Инесъ подигаше рамѣнѣ и се усмихваше.

Макаръ съ несимпатиченъ характеръ, моята ученичка ме привличаше; тя ме интересуваше най-вече заради душевното изолиране, въ което живѣеше, безъ да се съмнѣва въ това. Едно момиче на петнадесеть години да животува така ми се видѣ непростимо, прѣстжпно, и азъ се рѣшихъ да събудя въ нея това, що дремѣше още. Азъ избрахъ единъ сигуренъ лѣкъ: дадохъ ѝ да чете поезиитѣ на Хайне, прибавящъ още и моитѣ лични обяснения върху любовьта, върху мжкитѣ любовни.

Лѣкътъ подѣйствува. Тя се разчувствува, очитѣ ѝ блѣснаха и, най-сетнѣ, съ румѣни бузи, ми се исповѣда, че и тя знаяла любовнитѣ мжки, че пишела дневникъ.

Азъ бѣхъ успѣлъ да опитомя това неуловимо птиче. И отъ тогазъ, тя имаше довѣрие въ мене, нѣщо по-вече, тя се влюби въ мене.

Бѣ твърдѣ интересно да се изучва постепеното развитие на това влечение и начина, по който се проявяваше то. Посрѣдъ урокътъ, Инесъ прѣставаше да пише за да облегне глава на двѣтѣ си ржцѣ, широкитѣ ржкави на които падаха тогазъ до лактитѣ; дигаше бавно клепачи и ме гледаше съ либави очи. И кога ѝ кажехъ: «Инесъ, не мечтайте» — тя изпущаше една, колкото е възможно силна, въздишка и поемаше перото си. Тя се залови да работи съ голѣмо усърдие и прѣтърпя тъй напълно моето влияние, че азъ можахъ да се надѣвамъ да намаля недостатъцитѣ на тъй развраленото ѝ възпитание. Азъ ѝ отворихъ нови хоризонти, и голѣма бѣше нейната радость, като я увѣрявахъ, че послѣднитѣ голаци и царетѣ и милионеритѣ усѣщатъ и мислятъ по едни и сжщи закони. Азъ критикувахъ така всичко изкуствено и лъжливо въ обществото и единъ день ѝ дадохъ за композиция, темата: «Усмивката».

Тя не знаеше какъ да я развие. Но слѣдъ като ѝ казахъ моето мнѣние, слѣдъ като ѝ обяснихъ, съ малко множко горещина, може би, какъ мисля азъ — това бѣ за нея цѣло откровение и тя се съгласи напълно съ моя възглядъ. Азъ самъ бѣхъ очуденъ отъ това. Нейната работа бѣше съ тия заключителни думи:

— Всичко хубаво и благородно у човѣка, неговата гордость, неговата честь, неговата любовь, се атрофира и умира лека-полека, щомъ усмивката, що играе на устнитѣ му, е лъжлива усмивка.

Това бѣше твърдѣ добрѣ; но този ентусиазмъ ми костува положението ми.

Два дни слѣдъ повръщанието композицията на Инесъ съ бѣлѣжка «добрѣ» — азъ получихъ една записка отъ майката. Тя ми даваше учтиво отставката; нашитѣ принципи по възпитанието сж твърдѣ различни, казваше тя.

* * *

Минаха се нѣколко години. И случайно се срѣщнахъ съ нѣкогашната си ученичка.

Това бѣ на една вечеря у Г. Л. . . .

— Елате, ми каза тоя послѣдния, като ме улови за ръка, — ще ви заведа при г-жа Х. . . . вий я познавате.

— Азъ нѣмамъ тази честь.

— Какъ тъй! Но вий сте ѝ давали нѣкогашъ уроци; тя самата ми разказа това.

Прѣди да имамъ време да изкажа очудването си, азъ бѣхъ прѣдъ нея. Сѣднала небрѣжно на единъ фотйойлъ, тя си играеше съ вѣтрилото си. Тя бѣше разхубавѣла: голѣми черни, дълбоки очи въ твърдѣ интересно лице, малко прѣкалено напудрено; чудесни рамѣнѣ излизаха отъ твърдѣ деколтирания корсажъ. Тя бѣше, наистина, много красива.

Тя ме съгледа тогазъ и бърже ми хвърли единъ изпитателенъ погледъ, за да се увѣри, може би, въ ефекта що произвеждаше въ единъ салонъ нѣкогашниятъ ѝ учитель. Слѣдъ туй, съ малко покровителственъ видъ, ми протегна ръка и се усмихна леко.

Ахъ, тазъ усмивка, азъ я познавахъ; но тя приличаше на усмивката на петнадесеттѣхъ години както сѣверното сияние прилича на слънцето, тя бѣше тъй учтива, тъй студена, тъй индеферентна, че тръпки ме пронизаха.

Ний размѣнихме по нѣколко незначителни думи, и еднажъ сигнала за вечеря даденъ, азъ я заведохъ на трапезата.

Тя пи единъ пръстъ силно вино и се възбуди малко; тонътъ на разговора ни стана малко по-фамилиаренъ, както е естествено между стари познайници. Смѣещецъ се, тя ми напомни за нѣкогашната си любовь къмъ мене.

Азъ търсихъ да я заприкажа за женитбата ѝ.

— Като вашъ старъ приятель, позволете ми, госпожо, да ви попитамъ щастлива ли сте?

— Щастлива? о, да!

И ето, отново, умразната усмивка се загърчи, като малко змийче, въ ъглитѣ на устата ѝ.

— Вашия мъжъ, той дѣ е? Азъ нѣмахъ време да му бъда прѣдставенъ.

— Ето го, тамъ, на края на масата, прави ми знакъ.

И тя поклати глава къмъ единъ вече приминалъ човѣкъ, сѣдналъ не далечъ отъ насъ; азъ забѣлѣзахъ едно лице на човѣкъ живѣлъ широкъ животъ, съ огаснали погледи, съ уморени черти: това стигаше.

— И кога се научихте да го цѣните и да го обичате?

—Да го обичамъ ли?— пошепна тя съ единъ особенъ тонъ.

— Ще захване ли да ми се изповѣдва? — помислихъ си азъ.

Тя продължи:

— Кога мѫжътъ ми поиска рѫката ми, азъ бѣхъ вече отколѣ се отказала отъ химеритѣ си на момиче; азъ не чувствувахъ никаква любовь къмъ него и не му крияхъ това.

— А той?

— И той не ми искаше такова нѣщо.

— Не това искамъ да чуя. Той обича ли ви?

— О, не!

* * *

Тя се усмихна отново и малкото змийче се яви пакъ на устнитѣ ѝ.

— Тази жена е нещастна — си казахъ азъ — напълно нещастна.

— Вий не ме вѣрвате — подзе тя. Уви! азъ не се мамя. Петнадесеть дни слѣдъ нашата женитба, азъ се увѣрихъ, че не съмъ обичана. Азъ мога да ви кажа това, на васъ. Азъ уловихъ мѫжътъ си въ моя собственъ будоаръ, правящъ любовни заявления на една отъ приятелкитѣ ми; — тя е тука тази вечерь. Той ѝ казваше, че се оженилъ за мене само за да се приближи къмъ нея. Той е правилъ тази изповѣдь, безъ съмнѣние, и на други още.

— А вий какъ постѫпихте?

Тя направи единъ знакъ на индефирентность:

— Азъ мрава скандалитѣ; какво можахъ да сторя?

Азъ се усмихвамъ.

Въ тоя моментъ, тя бѣ прѣкѫсната:

— Инесъ, питаше една дама, получихте ли послѣднитѣ си туалети отъ Вортъ?

Тя се обърна тутакси на другата страна и се погълна въ единъ въпросъ за дрипели.

Пъкъ азъ, азъ гледахъ изяшнийтъ ѝ вратъ, бѣлитѣ ѝ рамѣна, на които пудрата даваше единъ мѫтенъ цвѣтъ; азъ стояхъ замечтанъ.

Усѣтихъ, че ме бута съ лакътъ съсѣда ми отъ лѣво; азъ го познавахъ, тоя скептикъ, чиято ирония не пощадва никого.

— Моя комплиментъ, каза той, хубава Инесъ ви прави аванси (прѣдложения).

— Какво ми приказвате! — попитахъ азъ доста грубо.

Е, е, — продължи той — не ви ли расказа тя измѣната на мѫжа си петнадесеть дни слѣдъ свадбата? Всички, що иска тя да примами, сѫ чували тази история.

Азъ се канихъ да му отвърна солено; но вече Инесъ се обръщаше къмъ мене и ми казваше съ най-благоприятенъ тонъ:

— И тъй, за какво говорихме прѣди малко?

Нъ понеже никой отъ двама ни не успѣ да си спомни, ний се вдълбочихме въ една виссертация върху послѣднята опера.

* * *

Слѣдъ вечерята, азъ се оттеглихъ въ осамотения салонъ за пушене. Азъ имахъ нужда отъ съсрѣдоточене, и пушащъ една пура, си мислихъ за туй, що бѣхъ видѣлъ и чулъ.

Не, тази жена не бѣше нещастна.

За да експлоатира така своитѣ собствени неприятности въ полза на кокетството си, трѣбваше всѣка чувствителность да е огаснала въ нея. Или пъкъ, да ли не бѣхъ се илъгалъ? да ли тя не бѣ играла прѣдъ мене тази комедия, за да скрие истинското състояние на душата си?

Азъ не можахъ да стоя тамъ по-вече: хвърлихъ пурата си и се върнахъ въ салона да я намѣря. Нийде не я виждахъ. Най-сетнѣ, като влѣзохъ въ оранжерията, я съгледахъ; тя бѣше полулегнала на единъ фотйойлъ и широкитѣ листа на едно бананово дърво я пазяха отъ нескромнитѣ очи. Тя не бѣше сама. Павелъ Н . . ., най-циничния отъ нашитѣ развалени младежи, се подпира на гърба на фотйойла и й шепне галени думи. . . .

А тя?

— *Тя се усмихва!*

Д. И. Поляновъ.

Човѣкътъ и обществото.

Л. Кржинвицки.

Въ Парижъ, въ време на върлуването на епидемията — холера, се разпространили слухове, че нѣкой-си турилъ отрова въ водата на кладенцитѣ; и ето веднъжъ, подъ влиянието на тия слухове, народътъ се събралъ около една личность, намѣрена на мѣстото на прѣстъплението, т. е. въ това време, когато тя, ужъ, изсипвала отровата въ водата. Жертвата на неоснователното подозрѣние поискала да се спаси чрѣзъ бѣгство. Бѣгала до черковната ограда, гдѣто и попада въ ръцѣтѣ на прѣслѣдвателитѣ, които почнали да я биятъ, догдѣто не паднала въ несвѣсь. Тълпата, разправяща се по такъвъ начинъ, прѣдставлява отъ себе си нѣщо като едно сѫщество, съставено отъ стотини глави. Всѣка отдѣлна единица, находяща се въ тая тълпа, пламти отъ желание да отмъсти на този «вагабонтинъ», който разпространява холерата и е готова да опръска ръцѣтѣ си съ кръвь. Часоветѣ на нещастника като че ли вече били прочетени: подъ ударитѣ той вече билъ падналъ въ примрѣло състояние. Въ тоя критически моментъ на помощь се явилъ единъ свещеникъ. Той сполучилъ да разубѣди тълпата и направилъ, щото тия, които — ослѣпени отъ мъсть, безжалостно изтѣзавали и биели — почнали да докарватъ своята жертва въ съзнание и чувство, и новината, че жертвата, най-послѣ, дошла на себе си, била посрѣщната съ най голѣма радость.

Тълпата дѣйствува въ този случай подобно повърхноста на морето, на което вълнитѣ ту се подигатъ, ту пакъ заглъхватъ въ зависимость отъ вѣтъра.

Чувствата, ръководящи съучастницитѣ на описаната суета, се измѣняватъ въ зависимость отъ това, какъвъ обратъ взематъ събитията. Тукъ особно изпъкватъ двѣ състояния, отличаващи се едно отъ друго и противоположни по своето съдържание: тълпа звѣръ, когато въ всѣкиго гори ненависть и жажда да пръска ръцѣтѣ си съ кръвьта на мнимия отровитель, и тълпа-алтруистъ, изказвающа съчувствието и участието. Тълпата е инструментъ, който отъ докосването на ръцѣтѣ на нѣкого издава нови и нови звукове. Този «нѣкой» произвежда това, че тълпата почва да се овладава отъ други чувства, че вмѣсто ожесточения, доведящи до ужасъ, се раздаватъ по-ласкави думи, отначало по-слаби, послѣ по-многочисленни и по-силно, догдѣто най-послѣ настроението не се измѣни съвършено.

Описаното произшедствие може да ни интересува въ едно и сѫщо време по различни причини.

Първо, ние би могли да изучимъ психологията на изникването на еднаквото настроение, като, напр. всеобщата кръвожадность или общи алтруизмъ и начинитѣ за прѣминаването на едно настроение въ друго. Но отъ друга страна ние би могли да обърнемъ внимание и на друго обстоятелство, а именно: кой пръвъ е послѣдвалъ гласа на разсѫдъка и кой се е оказалъ най-неподатливъ. Тия въпроси иматъ значение не само за теоритическото изслѣдване, но и отъ практическа точка зрѣние тѣ трѣбва да интересуватъ всѣкиго, комуто се случва да има работа съ голѣми купища хора, тълпи.

Описания фактъ не заключава въ себе си всичкитѣ елементи на социологическитѣ явления. Той прѣдставлява проявления на обществена дѣятелность, не ръководима отъ никаква напълно опрѣдѣлена обществена идея. Да вземемъ сега другъ фактъ, извършенъ подъ влиянието на това обстоятелство, когато хората, вмѣсто безсъзнателно движение, ясно изтъкватъ своята идея, т. е. изказватъ желание за нѣкакво измѣнение въ сѫществующата наредба.

Да вземемъ 14 юлий 1789 година. Въ Парижъ, въ градината на Поль-Роялъ почватъ да се събиратъ все по-многочисленни купчини хора. Събравшитѣ се изказватъ тукъ желание по-скоро да узнаятъ рѣшението на Версаилъ по отношение исканията на третото съсловие, а така сѫщо и страхъ за по нататъшната сѫдба на народното събрание. Камилъ Демуленъ почва да говори. И ето вечъ първитѣ думи на неговата рѣчь приковаватъ общото внимание; глъчката между групитѣ прѣдстава, замлъква, очитѣ на всички се отправятъ къмъ оратора. Неговото възбуждение се прѣнася на слушателитѣ, отражава се въ тѣхъ въ по-възрастающа степень и обратната вълна въздѣйствува на Демулена, възпламенява го по-силно и пакъ се отправлява къмъ събравшитѣ се. Резултатъ отъ такова взаимнодѣйствие се явява нѣкое по-общо настроение, напреженостьта на което малко по-малко възраства. Безъ да се гледа на еднообразието на настроението, въ отдѣлнитѣ единици се появяватъ индивидуални особености: едни се овладяватъ отъ по-силно възбуждение, други — като се боятъ да не се поддадатъ на увлѣкающия порокъ на краснорѣчието, — съ страхъ се отзоваватъ въ задъненъ сокакъ.

Въ прѣдставеното отъ насъ проявление на социалния животъ намъ прѣдстои да разгледаме не само това, по какъвъ начинъ ораторътъ играе на инструмента на това колективно *азъ* и защо отдѣлнитѣ единици на този сложенъ организмъ издаватъ толкова разнообразни звукове; насъ ни интересува не само анализа на това, по какъвъ начинъ тѣзи толкова разнообразно звучащи звукове се сливатъ въ общия хоръ — разногласенъ но въ сѫщото време хармонически; — но и другъ още въпросъ, не сѫществующъ при разглеждането на безсъзнателното, стихийно движение, каквото то е било въ Парижъ, въ времето на холерата. Това е обществената идея, която Камилъ Демуленъ развива прѣдъ събравшитѣ се и къмъ защитата на която той ги зове. Какъ тя е възникнала въ обществото и защо именно сега, а не по рано? Въпросътъ за възникуването на нѣкоя идея, който прѣдстои да се рѣши, ни довежда въ съприкосновение съ сѫщностьта на социалната еволюция. Всѣко обществено учреждение, независимо отъ това въ каква форма то сѫществува, не прѣдставлява отъ себе си нищо друго, освѣнъ идея, която отъ думи се е прѣвърнала на плъть, отъ девизъ се е прѣвърнала на трайно уставено нѣщо. Формата на собственостьта и управлението, тѣзи или други закони, съпружескитѣ и сѣмейни отношения, понятието за честь и лично достоинство, началата на нравственостьта, — всичкитѣ тѣзи, прѣди да сѫ станали задължителни за всички, трѣбвало е да сѫществуватъ въ видъ на идеи, отстояващи своето право на гражданство.

Въ разгледанитѣ отъ насъ случаи ясно изпъкватъ три страни, присѫщи на социалнитѣ явления.

Първо, ние забѣлѣзваме тамъ принципална категория, именно обществената идея. Не всички проявления на живота се намиратъ подъ нейното влияние, т. е. не всички сѫ отправени къмъ осѫществлението на нѣкакъвъ общественъ идеалъ и къмъ прокарването въ живота на новитѣ понятия. Сборището, напр., образувало се подъ влиянието на лъжливия слухъ, че нѣкой си пустналъ отрова въ водата на кладенцитѣ, нѣма тая пѫтеводна звѣзда — обществената идея. Но на всѣко повече или помалко сериозно движение е присѫща ясна формулировка на стремлението — девизъ. Въ тоя случай въпроситѣ се появяватъ единъ слѣдъ други: защо дадена идея има това, а не друго съдържание, защо тя изниква върху почвата на извѣстни учреждения, т. е. осѫщественитѣ вече идеи, най-послѣ, защо идеитѣ (или учрежденията — това е сѐ едно) изникуватъ една слѣдъ друга въ опрѣдѣленъ послѣдователенъ редъ. Този послѣдния въпросъ е въпроса за откриването на тая пружина, благодарение на която социалната еволюция върви по пѫтя на прогреса. Тия въпроси съставляватъ прѣдметъ на *социологията*.

Всѣка идея, все едно, тая ли, която се стреми да произведе въ обществото нѣкои измѣнения, или друга, която не си поставя за задача нѣкои реформи, но напрѣдъ, прѣди да побѣди, или да погине, трѣбва да се сблъска съ други идеи, да се бори за своето господство надъ умоветѣ и като обхваща хората, да прави отъ тѣхъ грамадни боеви армии, които бе били готови на всѣкакви жертви, само и само да я въплотятъ въ живота. Понѣкога тя дѣйствува на масата, като събрана на едно мѣсто, понѣкога на отдѣлнитѣ единици, разпръснати въ пространство и въ разнитѣ епохи,

въ втория случай съ помощьта на памфлети или философски трактатъ, съ произведенията на скулптурата и живописьта. Начинитѣ за распространението на идеитѣ сѫ различни, но въ основнитѣ си черти тѣ всѣкога сѫ еднакви. Изслѣдванията, относящи се до начинитѣ на распространението въ обществото на нѣкоя идея, чувства или емоции, съставляватъ прѣдметъ на *колективната психология*.

Най послѣ, въ социалнитѣ явления сѫществува още една страна. Една и сѫща идея достига и до Петра, и до Павла, макаръ тѣхното положение да е еднакво, обаче това възбуждение дѣйствува на тѣхъ различно. Извѣстенъ тласъкъ влияе на хората нееднакво, подобно на туй, както едно сѣме, хвърлено на различна почва, дава плодове отъ нееднакво качество. Рѣшението на въпроса, защо единици, находящи се въ едни и сѫщи условия, дѣйствуватъ различно, съставлява прѣдметъ на *социалната антропология* (нека бѫде позволено да употрѣбимъ това неособено сполучливо изражение).

Такова раздѣление на различни страни на социалнитѣ явления до извѣстна степень е изкуствено. За удобство при изучването ние трѣбва живата естествена цѣлость да раздѣлимъ на мъртви части. Ние ще се заемемъ съ въпроса за антропологическитѣ свойства; но прѣди да прѣминемъ къмъ него, нека обърнемъ внимание на слѣдующето обстоятелство. Колективната психология се занимава съ техническитѣ страни на распространението на идеитѣ, изслѣдва психическитѣ закони на развитието и упадъка на идеитѣ, когато пъкъ антропологията се занимава съ сѫщенскитѣ орѫдия на прогреса или регреса, т. е. съ личноститѣ, являющи се носители и изразители на идеитѣ или съучастници въ вървежа, и сѣкашъ, че идеята е основния факторъ на социалната еволюция. Това прѣдположение донѣкѫдѣ е правилно, тъй като отъ разгледанитѣ фактори една само идея се явява факторъ, оплодотворяющъ историята. Това прѣдположение може да служи за рѫководяща нишка при розглеждането психическата и антропологическата страна на социалното развитие. Изслѣдванието за распространението на самата идея ни дава ключа за откриване на по сѫщественитѣ причини на еволюцията, то ни показва, че идеята въ социалната еволюция е нѣщо второстепено, временно.

Въ настоящия очеркъ, както забѣлѣзахме, ние ще се занимаемъ съ антропологическата страна на социалния животъ.

II.

Тардъ, като говори, че могатъ да сѫществуватъ прѣстѫпления, за които е отговорно не отдѣлното лице, а цѣлото общество, прави слѣдующата забѣлѣжка:

«Трудностьта се заключава не въ откриване колективното прѣстѫпление, а напротивъ въ откриването на прѣстѫпление не носящо този характеръ, т. е., такова, гдѣто не е виновата социалната срѣда. Може да се постави въпроса: сѫществуватъ ли прѣстѫпления, изключително лични, — така сѫщо, както може да се съмняваме въ това, сѫществува ли творчески гений, не прѣдставляющъ отъ себе си резултать на колективната мисъль, т. е. независящъ отъ колективната мисъль? Изслѣдвайте душевното състояние на най закоравѣлия прѣстѫпникъ, който въ

момента на извършването на прѣстѫплението се намира въ пълно уединение. Разгледайте така сѫщо душевното състояние на изобрѣтателя въ периода на най-нисшата степень на дивачеството, когато той е билъ вече обзетъ отъ идеята на своето изобретение. Отмахнѣте послѣ у двамата всичко това, което зависи отъ възпоминанията, отъ обществото, примѣра, а така сѫщо и отъ биографическитѣ подробности. Тогава ще остане *нѣщо* малко, но това останало *нѣщо* ще бѫде твърдѣ изразително и сѫществено».

Тардъ напълно е правъ. Отъ външа страна ние приличаме на този, който заимствува вдъхновение, безразлично какво, отъ своята собствена душа, възпроизвежда въ постѫпкитѣ си само импулситѣ на своята собствена воля, бори се за удовлетворение главно на собственитѣ си потрѣбности, — съ една рѣчь, прѣдставлява нѣщо съвършено особено и независимо. Обаче тази независимость само ни се чини; ние сме свързани чрѣзъ хиляди духовни връзки съ огромния социаленъ организъмъ, съ членоветѣ на своя общественъ слой, съ едноземцитѣ си и даже съ цѣлата тая часть отъ човѣчеството, която е съединена чрѣзъ международното раздѣление на труда. Въ тълпата, ослѣпена отъ една и сѫща мисъль, напр., въ посочения случай — прѣслѣдването на мнимия отровитель, — отдѣлния съучастникъ на сборището прѣстава да сѫществува като самостоятелна единица, тъй като надъ нейното собствено *азъ* се образува извѣстна нишка, свързвающа я съ другитѣ. „Нѣщото“, което съставлява нейната индивидуалность, съвършено изчезва. Обществото — това е сѫщо такава тълпа, съ тази само разлика, че мрѣжата, нишкитѣ тукъ сѫ направени толкова тънко и нежно, щото се изпълзватъ отъ наблюдението. Но затова това «нѣщо» изпъква тукъ много по-ясно, макаръ къмъ него всѣкога да се примѣсва въ голѣма доза колективность, която понѣкога тъй се сраства съ това, което ние наричаме индивидуалность, щото почти е невъзможно да се направи точенъ анализъ.

Ние имаме намѣрение да разгледаме именно този въпросъ, т. е. да опрѣдѣлимъ значението на личнитѣ антропологически елементи въ колективния животъ.

Ние разгледахме два случая: тълпа, ненадѣйно събрана поради нѣкакво подозрѣние за отравяне на водата и сборище, събравше се въ името на ясно формулирана идея. Ако по-внимателно се отнесемъ къмъ хода на подобенъ родъ проявления, то не е мѫчно да се забѣлѣжи, че това «нѣщо», за което говори Тардъ, тъй или иначе, изпъква на лице. Не всички иматъ въ себе си всичко въ еднаква степень. Така, срѣщатъ се и впечатлителни единици, изведнажъ подаващи се на възбуждение и други, обладаващи до послѣдня минута ясность на ума и овладане на чувствата. Сѫществуватъ сърдечни хора, които се поставятъ на чело на събитията и правятъ тълпи, сѫществуватъ единици, по-индиферентни, обикновено порядъчни; най-послѣ се намиратъ и такива, които макаръ и да послѣдватъ примѣра на другитѣ, обаче се държатъ твърдѣ осторожно и отдалече. Едни даже сѫ въспламенени отъ страсть, проявяващи алтруистически чувства; въ сърдцата на други пламъка на съчувствието съвършено е изгасналъ, а, напротивъ, тѣхъ обзематъ най-диви инстинкти. Съ една дума, ние тамъ намираме най-силна впечатлителность и нечувствителность, помраченъ умъ и хладнокръвие, храбрость и страхливость, — всичко, освѣнъ шаблона на еднообразието.

И не само тълпата, разгледана въ отдѣлность, се явява въ такъвъ видъ. Народътъ, взетъ въ всичкия му обемъ, има сѫщата природа. Принципа на разнообразието и тукъ е обязателенъ. Нашитѣ очи забѣлѣзватъ само мозаика отъ физически типове. Но подъ тази покривка се крие всичкото разнообразие на духовното различие: обществото — това е сборъ отъ различни наклоности и настроения. Всѣкой отдѣленъ индивидумъ отъ нарсда не е само другъ умъ, но и другъ характеръ. И никой, комуто, дѣйствително, се е случвало да има работа съ хората и по опитенъ пѫть да изслѣдва гѫвкавостьта и разнообразието на нашата природа, нѣма да отрече тая истина. Само въ по послѣдно време тоя фактъ почнаха да отричатъ, или поне да не се отнасятъ къмъ него съ нуждното внимание. Теоритицитѣ въ кабинетната тишина създаватъ теории, работата имъ се състои въ съставянето на нѣкой надутъ «синтезъ» на социалното развитие, т. е. или по-вѣрно, компиляция отъ нѣколко различни доктрини. Разказватъ за единъ економистъ, който се хвалилъ, че нему не е нуждно ни да се запознае съ человѣческитѣ отношения, ни да изучава книги: той се разхождалъ само изъ стаята, а ума му «безъ факти» създава економически теории, не по примѣра на химика, който трѣбва да изпитва различнитѣ реакции, да прави опити, мѫчи се да узнае, да намѣри нѣщо. Подобни теоритици въ социалнитѣ науки се размножаватъ твърдѣ много и отъ различенъ калибръ. Затова и не е чудно, че има нѣкои, които сѫ забравили за разнообразието на человѣческитѣ натури, съставляющи социалния организмъ.

Нека обърнемъ внимание и на това, че всевъзможнитѣ изслѣдвания въ «собствения» миръ на идеитѣ не е нищо друго, освѣнъ анализъ на собственитѣ впечатления, възприети отъ окрѫжающата срѣда. Какви сѫ тия впечатления? Нашата историческа епоха се кланя на шаблона en grand. Казармитѣ прѣдставляватъ отъ себе си само подобие на шаблоностьта, която днесъ най-новата промишленость е произвела. Устроиството на домоветѣ и тѣхната архитектура води къмъ единъ всеобщъ шаблонъ на цѣлото международно пространство; облѣклото се отличава навсѣкждѣ съ еднообразието въ кройката; мобелитѣ се приготовляватъ по единъ и сѫщи образецъ и — въобще цѣлия нашъ животъ тече по едни и сѫщи начини. Човѣшката природа получава еднообразенъ и безцвѣтенъ видъ. Случайния наблюдатель взема външния видъ за сѫщностьта и, като се ограничава съ тия повърхностни впечатления, извежда съотвѣтни доктрини — изъ еднообразнитѣ прояволения на живота вади заключения за еднообразието на човѣшката природа.

III.

Социалния организмъ, разгледанъ въ общо, прѣдставлява отъ себе си извънредно сложенъ механизмъ, съставенъ отъ множество, единъ отъ други независими (до колкото е възможно да се говори за независимость тамъ, гдѣто раздѣлението на труда е свързало хората) или пъкъ по различенъ начинъ скачени колела, чаркове и зѫбци.

Като разглеждаме общества, които иматъ по-проста организация, напр. мравуняка, ние забѣлѣзваме, че тамъ това разнообразие отъ длъжности и функции на социалния животъ отговаря на нѣкоя особеность въ морфологическото устройство на индивидумитѣ въ обществото. Тѣхния органи-

зиъ носи на себе си печата на прѣдопрѣдѣлението: войницитѣ на мравуняка притежаватъ яки челюсти, служащи за естествено орѫжие, работницитѣ се отличаватъ съ други качества; сѫществуватъ мравки, които изпущатъ отъ себе си течность и съ нея хранятъ своитѣ другари, сѫществуватъ мѫжки и женски, способни изключително за възпроизвеждане. Хората не носятъ на себе си подобни печати. На пръвъ погледъ е невъзможно да се опрѣдѣли, за какъвъ родъ занятие извѣстна личность ще се укаже найспособна. Впечатлителностьта на натурата и духовнитѣ наклоности сѫ скрити подъ тѣлесната покривка. Още по-вече, че тѣ иматъ голѣмо значение за разрѣшението на въпроса, какви длъжности ще съотвѣтствуватъ на наклоноститѣ и способноститѣ на този или другъ индивидуумъ (безъ да влазаме въ разглеждане на това, прѣдставляватъ ли тѣзи душевни импулси нѣщо вродено или сѫ придобити отъ живота). При строй, основанъ на свободата на професията, постоянно се проявяватъ стремления отъ отдѣлнитѣ единици да заематъ положение, хармонирующе съ тѣхнитѣ наклоности.

Нѣколко примѣри ще прѣдставятъ нашата мисъль по-релефно.

Углавната антропология е доказала, че между епилептицитѣ сѫществуватъ разновидности, отличаващи се съ кръвожадни похищения. Маро е изслѣдвалъ подобенъ безумецъ, който отъ малъкъ се радвалъ на шуртящата се гореща кръвь и вече тогава търсѣлъ съотвѣтни развлѣчения. Веднъжъ той едвали не щѣлъ да заколи брата си: той билъ касапинъ, отъ малъкъ ималъ наклоность да коли волове. Като достигналъ зрѣла възрасть той си избралъ за занятие касапството. Сѣдящъ въ стаята на затвора — билъ затворенъ за убийство — той съ наслаждение се прислушвалъ въ мученето на рогатия добитъкъ на скотобойната, находяща се наблизо. „Сега вий мучите, но ей сегичка ще бѫдете убити!" — говорѣлъ съ нескривaема радость. Попитанъ, защо толкова му се нрави тоя кърванъ занаятъ, той отговорилъ: „Менъ извънредно ми се нрави да гледамъ какъ шурти топлата още кръвь". Хора съ подобно настроение, слѣдващи собственитѣ си наклоности, избиратъ и професия, съотвѣтствующа на тѣхнитѣ кръвожадни инстинкти. Тѣ ставатъ касапи, палачи, а въ време на избухвания на обществени страсти, тѣ земятъ върху си ролята на екзекутори на едната или другата страна. Днешната епоха на крупна промишленость понѣкога натрупва прѣдставители отъ този типъ на едно и сѫщо мѣсто въ огромно количество. Въ Чикаго ние виждаме огромни скотобойни, умъртвяющи милиони добитъкъ. Прѣди нѣколко години нѣкои отъ тия заведения сѫ възбунтували противъ акционернитѣ компании, заклалѣли мѣстото на търговията, и поискали да прѣнесатъ своитѣ постройки извънъ града. Прѣсмѣтнато е, че числото на това ново заселище достига до 150 хиляди, и това е все народъ, просѫществуващъ посрѣдствено или непосрѣдствено отъ кървавъ занаятъ. Въ този миръ на непрѣстанни убийства, въ тая атмосфера, проникната отъ дъха на кръвьта, — сѫществуватъ хора, рѫцѣтѣ на които въоръжени съ ножъ, ежедневно се спускатъ по нѣколко хиляди пѫти, за да нанесатъ послѣдния ударъ на живото сѫщество; сѫществуватъ други, които денонощно оглушаватъ харманя отъ стотини волове. Къмъ своя кърванъ занаятъ се отнасятъ съ такава любовь, щото устройватъ даже конкурси, на които се конкурират въ ловкостьта и умѣнието да се нанася

по-лесно смърть; и този се отличава съ отличие, който въ най-кратко време може да лиши отъ живота най-голѣмо количество животни. Този packing-town въ града надъ Мичигамъ прѣдставлява отъ себе си особенъ чаркъ отъ социалния механизмъ, натрупващъ около себе си десятки хиляди хора. Мнозина тукъ сѫ дошли по принуждение, за работа, но и много сѫ дошли вслѣдствие тия причини, поради които сѫ избрали занаята касапство, както и този лудъ, който е запазилъ своята похитителна кръвожадность и когото изслѣдвалъ италиянския антропологъ. Отъ разнитѣ страни на социалния организмъ се отхвѫсватъ извѣстни атоми, натрупващи се около скотобойнитѣ, конкуриратъ съперницитѣ си, които дохождатъ тукъ по принуждение за единъ кѫсъ насущенъ хлѣбъ и като заявяватъ за себе си това поприще (т. е. „да си направятъ кармера“), даватъ тонъ на настроението, одухотворяще този чаркъ на размѣнно — производителния механизмъ.

Да вземемъ другъ примѣръ.

Професоръ Бенедиктъ е посвятилъ на скитницитѣ особено съчинение. «Не може да се съмняваме въ това — казва той — че сѫществуватъ както отдѣлни личности, тъй и цѣли раси, обладающи вроденъ инстинктъ за скитничество. Тая склоность се явява при най-разнообразни условия, даже и при такива, които не благоприятствуватъ на тоя инстинктъ. Този инстинктъ е вложенъ въ физическата, нравствената и духовната природа на човѣка; благодарение на него прѣдставителитѣ на този типъ сѫ неспособни да намѣрятъ срѣдства за животъ поне съ честенъ и непрѣкѫснатъ трудъ. Друга особеность, заслужваща внимание, е извѣстна периодичность въ душевното състояние на скиталцитѣ. Най-послѣ инстинкта за скитничество нераздѣлно е свързанъ съ клаустрофобията [1]). По своята природа и произхождение това състояние не е изключително нервно: то се намира въ нѣкоя зависимость отъ неправилностьта на кръвообращението. Физиологията тукъ има благодарно поле за изучване. Това чувство на клаустрофобия играе грамадна роль въ душевното настроение на скитающитѣ племена, тъй трудно поддаващи се на опититѣ за колонизация. Трѣбва да се обърне внимание още на другъ елементъ въ природата на скиталцитѣ: — на общата душевна впечатлителность, по-скоро вродена, отколкото придобита и подмѣсена отъ систематически трудъ» [2]). Антропологията разполага съ изобиленъ материалъ, относящи се къмъ типа на скиталцитѣ. Дванадесетгодишното възмършаво хлапе съ безпокойно живи очи е боязливо, недовѣрчиво [3]). Когато настане хубава година, хлапака го овладява безпокойна тѫга, дохождяща до болезнено напряжение. Непрѣодолима сила го влѣче къмъ топлината, къмъ слънцето, на просторъ — се по-нататъкъ и по-нататъкъ. «Мене ми се чини — говори директора на изправителното заведение, кѫдѣто билъ затворенъ този малъкъ скиталецъ, — че това е потомъкъ на тия богомолци и странници, които Русия на времето е броила съ стотини и които сами не сѫ могли да кажатъ, каква скрита сила ги кара да се движатъ отъ мѣсто на мѣсто». Произхождението на хлапака е неизвѣстно. Прѣбивавалъ е той въ много мѣста, като се е

---

[1]) Клаустрофобия — мѫчително безпокойство и боязнь, появяващи се въ тѣснитѣ, затворенитѣ пространства.

[2]) „Annales d'hygien“. 1791 г.

[3]) Забѣлѣжка на Димитрий Дилль, „Юридически Вѣстникъ“, г. VII, стр. 640

криелъ подъ вагонитѣ на търговскитѣ влакове. Когато трена се е приближавалъ до по главна станция, той скоквалъ на земята и вагонитѣ минавали надъ него, рискуващецъ — при най малка неосторожность или неловкость — да го разкжсатъ. Еднъжъ когато колелото раздробило палеца му, уловили го и го затворили въ изправителното заведение. Като прибивалъ тамъ отъ мартъ до юний, той побѣгналъ, обаче въ февруарий се върналъ по собствено желание. Попитанъ за причинитѣ на бѣгството, той отговорилъ: «азъ си играехъ, но нѣщо ме влѣчеше къмъ другадѣ, къмъ нови мѣста».

Тоя хлапакъ е прѣдставитель на цѣлъ редъ родствени типове: отъ хората, които населяватъ въ горитѣ и до тия, които сж затворени; отъ чергарина, щастливъ само на волния просторъ, и до скиталцитѣ, прѣслѣдвани отъ законитѣ; отъ пжтешественицитѣ, изложени на различни опасности и до богомолцитѣ, отиващи на поклонение къмъ святатѣ мѣста, или продавачитѣ на стоки изъ улицитѣ и пазаратѣ. Времето и мѣстото, положението и образованието не рѣдко случаи рѣшавать това, по какъвъ начинъ природата на скиталеца проявява своя инстинктъ, намира ли той желаното щастие, или живота ще го навежда на непрѣстанна и мжчителна тъга. Обаче въ всѣки случай, личностьта — проявяваща такова настроение, ще се стреми — съзнателно или безсъзнателно — да изпълнява такава функции въ социалния механизмъ, които — повече отъ всичко — отговарятъ на душевната ѝ природа и тя, личностьта, заема такова мѣсто въ механизма на колективния животъ, каквото за нея ще бжде най-съотвѣтствующе.

Ние съвсѣмъ не искаме да кажемъ, че социалния организмъ въ цѣлия си обемъ се състои отъ тъй ясно очертани типове, каквито сж разгледанитѣ отъ насъ. Ядрото, по всѣка вѣроятность, прѣдставлява отъ себе си неопрѣдѣлена маса, въ която всичко е разхвърлено и побѣжлава въ зависимость отъ случая, така че по отношение къмъ тая маса не може да се говори за твърдѣ голѣмъ дисонансъ между наклоноститѣ и вида на занятията, прѣдизвикани отъ условията. Обаче ние трѣбва да признаемъ, че въ обществото сжществуватъ стремления, изпъкваюши у едни по силно у други по-слабо, къмъ заемане такова положение, такъва дѣйность, която понеже отъ всичко хармонира съ настроението и инстинктитѣ. Историческитѣ условия стѣсняватъ свободното проявление на инстинктитѣ, откриватъ нови пжтища на дѣйность, унищожаватъ нѣкои способи за печалба, но всѣкадѣ и въ всѣко време духовната природа на човѣка търси достжпъ къмъ едно или друго положение, доколкото това благоприятствува на правовитѣ и политически условия[1]).

(Слѣдва) Прѣв. Д. Т.

---

[1]) Науката (другъ е въпроса право ли е това) е склона да смята различнитѣ типове за особени измѣнения на вида *homo*. Този прѣдметъ, понеже нѣма никакво значение за нашитѣ цѣли, ние го оставяме на страна. Въ нашата книга *Антропология* ние по-подробно се спираме върху въпроситѣ отъ този родъ и по-подробно говоримъ за типоветѣ, може би, несполучливо наречени отъ насъ *емоционално-професионални типове*. Тамъ така сжщо посочихме и на опити отъ изслѣдване на физически и даже анатомически свойства, присжщи на едно или друго душевно настроение.

Авт.

Жерави.

По небото мълчаливо
Се зачува дрезгавъ гласъ
Все по-ясно, привѣтливо —
Жерави лѣтятъ надъ насъ.

——

Прѣораватъ се нивята,
Желти листя капятъ врѣдъ,
Зачернаватъ се полята —
Жерави лѣтятъ напрѣдъ.

——

Остъръ вѣтъръ ей повѣва,
Есеньта студена вечь,
Близка зима прѣдвѣстява —
Жерави лѣтятъ далечь.

——

Нѣма вечъ цвѣтя и пѣсни,
Нѣма вече слънце тукъ
Съ жарки си лучи да блѣсни —
Жерави лѣтятъ на Югъ.

——

Другадѣ е сега лѣто,
Другадѣ задъ морский широ,
Тамъ далече по земята —
Жерави лѣтятъ безъ спиръ.

——

И човѣка, ахъ да има
Като жерава крила
Да избѣга тая зима
На страданья и тегла!

——

По небето мълчаливо
Се дочува дрезгавъ гласъ
Все по-глухо и сънливо —
Жерави лѣтятъ отъ насъ.

Д. И. Поляновъ.

Петрушъ

разказъ

отъ С. С. Руневски

Застанало въ най-високата си точка на обѣдъ, слънцето изгаряше повърхнината на земята съ горещитѣ си лъчи. Нагорещенитѣ водни пари трептѣха на далечъ изъ равнината, а въ потъмнелия хоризонтъ се губѣха върховетѣ на планината. Изморенитѣ отъ непоносимата жега твари се спотайваха подъ сѣнкитѣ; птицитѣ сгушени между клонетѣ на дърветата ровѣха лениво съ човки изъ перушината си. Всрѣдъ голѣмото затишие отъ време на време достигаха звукове отъ писклитѣ звънци на заплашилото стадо.

Природата едва дишаше. Високата температура разслабваше физиологическитѣ функции въ организмитѣ, та растенията изглеждаха, като попарена, а животнитѣ — като вцепенени. Палещитѣ лъчи сгрѣваха тъй силно пръстьта, щото дребнитѣ билки бѣха наклюмали отъ задухъ; Сочнитѣ имъ стебълца не можеха да оддържатъ товарътъ си, а листитѣ стоеха унило отпуснати къмъ земята.

Всрѣдъ сгорещения въздухъ шетаха само крилатитѣ насѣкоми, лѣтящи отъ цвѣтъ на цвѣтъ да вкусуватъ и послѣднитѣ капчици нектаръ. Бръмченето на насѣкомитѣ посрѣдъ затихналата природа се слушаше като нѣкое вълшебно кипене. Единичния този шумъ дразнѣше само ухото, а изморения отъ жегата погледъ едва съ мъка долавяше крайнинитѣ на затъмнения просторъ.

На далечъ въ полето се виждаха очертанията на полскитѣ работници, отъ кѫдѣто вѣтрецътъ прѣхвърляше откѫслечни мотиви отъ пѣснитѣ имъ. Тѫжно се носѣше мелодията отъ пѣснитѣ на работницитѣ, лишени въ тези мъчителни часове отъ свободата на животнитѣ — да се прикриятъ по нѣкоя минута отъ жегата.

Въ близката околность всрѣдъ дълбокото безмълвие се схващаше само неясно бръмчене на насѣкомитѣ, бродящи по етирнитѣ цвѣтове.

Около единствената въ тази мѣстность вила всичко бѣше глухо и уморено. Голѣмитѣ сѣнчести дървета бѣха отпуснали листи, подобно раменетѣ на изморенъ пѫтникъ. А дребнитѣ цвѣтя — миловиднитѣ теменужки, аленитѣ карамфили, засмѣнитѣ само-китки, горделивитѣ рози — едва поемаха дъхъ съ клюмнали надолу чела и згърчени листи. Само гордия любимецъ на дневното свѣтило — слънчогледа гледаше засмѣно въ огнения му ликъ.

Край живия отъ дребни акации плетъ около тази вила стърчеше захвърлена мотика; отъ незасъхналата още пръстъ личеше, че нѣкой наскоро е прѣкратилъ работата си.

Тъкмо срѣщу вилата въ окопа, подъ сѣнката на сплетенитѣ шипковини и глогини се разговаряха двама души. Единия, по риза, съ разгърдена пазва, изъ която се подаваха острьенитѣ му гърди, съ прошарена коса, ропава кожа и сбръчкано лице изглеждаше 55—60 годишенъ; другия, излегнатъ срѣщу му, съ подпъхнати подъ главата рѫцѣ — 30—35 годишенъ.

— Петрушъ, говорѣше по младия, старъ си, 'ама . . . Истина, можешъ ли отказа, че ти си сѫщински робъ и че живѣешъ като куче? Да извиняваш, но азъ пакъ ти повтарямъ: ти си . . . . ти си билъ цѣлъ дръвникъ!

— Слушай, отвърна задрѣмалия старецъ, ти защо току идешъ? Не разбра ли още, или . . . .

— Какво?

— Какво ли? Ще видишъ нѣкога! Пъкъ ми още и заповѣдвашъ . . . Ти, Господинчо, трѣбва да си оберешъ крушитѣ, защото твоитѣ навъртания господаря е забѣлѣжилъ, а пъкъ азъ не искамъ да се кепазя.

— Бива де, бива по-лесно да ти дератъ кожата, ти, хеменъ си заприличалъ на скарида.

— На каквото и да приличамъ — не е твоя работа, казвамъ ти, че тукъ не трѣбва да дохаждашъ.

— Такава саможива скотина, като тебе . . .

— Хемъ слушай: ти прѣкали! — говорѣше разядосания старецъ на събесѣдника си, излегнатъ гърбомъ все на първото си мѣсто.

— Гладника му проклети! Такива сте вий всички дармоеди и хеймани; за васъ работа все нѣма. Нѣма, разбира се, щомъ искате само да лѣжите и да знаете повече отъ господаритѣ.

— Тъй, тъй, дърта главо, отъ господаритѣ . . . да знаемъ повече, ха? Не сме работѣли? ам' че ти нали работишъ, я ми кажи какво си направилъ? Не ти ли мратъ дѣцата отъ гладъ, жена ти не ходи ли да проси? Кажи де! А ти като висишъ по цѣлъ денъ надъ мотиката, каква ти е облагата, колко ти е гюндюлюка? Не иде ли по три гроша на день? ами кога ще го вземешъ? на есень чакъ.

— Е, толкова даватъ хората, старъ съмъ, друга работа не мога да върша, а ти я ми кажи колко вземашъ?

— Азъ ли? днесъ — нищо, но пакъ . . . не се поне оставямъ да ме мѫчатъ като добитъкъ.

— Можешъ да правишъ каквото искашъ, но добрѣ ще сторишъ да се не явявашъ тадѣва, — отвърна стареца като въ послѣденъ отговоръ и съ мѫка прѣмина отъ шанса въ градината. — Разбирашъ ли? — допълни той многозначително, плюящъ върху рѫцѣтѣ си, за да хване нагорещелия край на мотиката.

— Добрѣ де, добрѣ, отвърна високо събесѣдника му, а послѣ додаде за себе си, — ще кандиса тя тази дърта куфалница . . . па . . . се изтегна въ засѣнчания ровъ и замлъкна.

Нагорещения въздухъ трептѣше сѣкашъ въ нажежена пещь, а слънцето сипѣше палящи лѫчи върху изсъхналата като керемида пръсть. Въ близкия долъ голѣмия изворъ пълнѣше занѣмелия лѣсъ съ шумъ, а вѣтрътъ, който подухваше отъ къмъ гората, правѣше жегата още по-мѫчителна.

Въ глухата околность се разнасѣха ударитѣ отъ мотиката по изсъхналата земя. Дѣдо Петрушъ съ усилено дишане, звналъ отъ умора и горещина изглеждаше отчаено пространната градина, която трѣбваше да прѣрови. Старитѣ му кости прѣмалѣваха отъ умора, а потьта въ изобилие обливаше мършавата му кожа.

Пазачъ на тази лѣтна вила отъ три години, той знаеше, че прѣкопаването на цѣлата градина и лозето е негова работа. Богатия му господарь не хващаше никога работници, а всичката работа оставяше Петрушу.

За Петруша работата не бѣ отвратителна, той обичаше труда; съ него бѣ се срастналъ отъ младини още, роботѣше и сега, обаче съ сили отпаднали, а нуждитѣ въ живота не намалѣваха. Напротивъ, нуждитѣ въ старини сѫ по-голѣми. По тази причина Петрушъ се условя пазачъ. Господарьтъ обаче го задлъжаваше съ тѣжка работа и той не можеше да откаже; нему плащаха за послѣднитѣ му силици и той при пълно съзнание трѣбваше да ги заравя наедно съ гаснѣющия си организмъ. Тукъ науката за икономията на силитѣ не можеше да има никакво приложение. Нужднитѣ за подържане единъ животъ сили служеха да се прѣобрыща пръстьта на една градина.

Изморенъ Петрушъ застана всрѣдъ градината правъ и завистливо се вгледа въ дребния шубрѣкъ, подъ сѣнката на който лѣжеше младия му и снѣженъ събесѣдникъ. — Да се разбѣрѣше да ми помогне, мислѣше Петрушъ, — но той . . . . такъвъ лѣнивецъ! . . ., и мраченъ залови наново мотиката.

— Ехъ, не видѣло се! . . . почти плачишкомъ изохка старецa и изнемощялъ отърва орѫдието.

— Е, Петрушъ, какъ е? надсмѣ се лѣжащия въ шанца човѣкъ.

— Вачо, обърна се старецътъ нажалено, защо правишъ тъй бе, защо се гавришъ съ мене — дъртъ човѣкъ! Ехъ, ти . . .

Петрушъ се привлече отново до живия плетъ и овѣси глава като прѣбитъ. Потния му вратъ се пържеше, изложенъ на палящитѣ слънчеви лѫчи.

— Тъй е то, Петрушъ, тъй: и при прага на гроба нѣма почивка за работника, пъкъ и все ни сѫдятъ, че не сме работѣли. Сега, напр., азъ като не работя, а ти се бъхгашъ подобно на добитъкъ съ коравата земя, не сме ли и двама гладни?

Дълбоко дишаше Петрушъ и пораздръгваше попотения си гръбъ, о който бѣ залепнала коравясалата му риза.

— Че какво се ползвашъ сега ти, напр.? продължи Вачо. — По цѣлъ день, подобно на дяволъ, се ровишъ изъ тази пръсть и не смѣешъ да се мръднешъ — сѫщо псе вързано о дирекъ. И най малкитѣ животинки си живѣятъ на свобода, а хората . . . Да нѣмашъ мира, да не можешъ свободно да излѣзишъ, да навѣстишъ жена си; защо си се женилъ, защо си отглеждалъ дѣца, защо работишъ, защо живѣешъ, защо? Пъкъ пияя днесъ, който не работи гладува, ха? Тъкмо наопаки. Ами че ти не си ли цѣла маймуна—да кажемъ — за господаря си? Вечерь, кога се захлади, той навлича купъ богаташи, ядатъ, піятъ, лѣгатъ да спятъ, а ти все тропашъ, и вижъ: съмнало се, хайде тогава пъкъ съ мотиката.

— Е, но какъ може, тогава да не е тъй? ха, кажи ми де! — ядосано почти извика Петрушъ и впери кръвясали очи въ Вача. — Кажи ми единъ край, ако можешъ, а не само да ме ядосвашъ! . . .

— Е какво да ти кажа? На — толкова нѣща имашъ на рѫцѣтѣ си, напр. . . .

— Тъй ли? Хайдутинъ да ставамъ, ха?

— Какво разбра ти сега?

— Кажи де, кажи! настояваше Петрушъ. — Ти нали много знаешъ, или само то ти е курафетя: на стари години да ме правишъ хайдутинъ...

— Ти както искашъ го разбирай, но, ето напр., тукъ господаря ти има: вино, ракия, жито...

— Е, е-е, че като има?!

— Туй: и ти можешъ да имашъ.

— Хмъ, тъй а? Я, я... а тебъ не ти ли се ще? Слушай ме, Вачо, младъ си — остави се отъ тѣзи работи;

— Отъ кои работи?

— Хмъ, отъ кои... Остави сега това, Вачо, но я слушай —

— Какво?

— Вземи помогни малко, че днесъ нивата не я свършихъ, ще дойде онзи и ще вземе да се кара.

— Кой, азъ да копая въ нивата на такъва изѣдникъ? Махни се отъ тукъ!..

— Но, Вачо, ще ядемъ послѣ.

— Съ пръстъ не бутвамъ тамъ! Кой го знае кждѣ лѣжи, или комаръ изъ кафенетата играе.

— Но ти на мене ще помогнешъ, азъ поне не съмъ ли...

— Какво, какво си направилъ? Кога дойда тукъ, ти все се карашъ, пждишъ ме, искашъ даже на господаря си да ме обаждашъ, а сега да ти работя.

Като се увѣри, че напраздно моли снажния Вача да пооблекчи товарътъ му, Петрушъ се отправи мудно къмъ стърчащата мотика.

Слънцето се бѣ наклонило къмъ западъ и острата горещина се бѣ замѣнила съ моренъ задухъ. Въ въздуха не ставаше ни най-слабо течение, а природата сѣкашъ се изпичаше въ добрѣ опалена пещь.

Петрушъ се залови за мотиката и отчаено заклюца сухитѣ буци. Въ обилни струи течеше потьта изъ дълбокитѣ бразди по кожата му, а гърдитѣ съ мжка се повдигаха да струватъ мѣсто на горещия въздухъ.

— Петрушъ, провикна се отъ ровътъ Вачо, дѣдо Петрушъ, защо се мжчишъ тъй бе, поне сега въ тази жега си почивай.

Немощния старецъ при тѣзи думи се разяри, но не продума; съ силни, но неправилни удари той даваше изразъ на обхваналия го ядъ. Добродушния Петрушъ бѣ изпълненъ съ дива злоба безъ да знае и той самия къмъ кого. Той даже и господарьтъ си не наумѣваше въ тази минута, а се сърдѣше нѣкакъ си общо, на нѣщо неизвѣстно, на сждбата си...

— Вачо, тичишкомъ съ очи изпъкнали отъ ядъ очи стигна Петрушъ до рова, — тебе казвамъ, Вачо, махвай се отъ тукъ!

— Тъй ли? отвърна шеговито и спокойно Вачо. Та какво азъ съмъ ти сторилъ? Ако ти е нѣщо криво, защо се сърдишъ на мене?

— Не мога... или искашъ да се гавришъ съ мене, да ме дразнишъ?..

— Тъй си мислишъ ти, а то....

— Но по-добрѣ ще ми е, ако се махнешъ, ако разберешъ....

— Добрѣ де, ще се махна, щомъ искашъ, иди си работи сега, почна по-благо Вачо. — Жално ми е за тебе, Петрушъ, но никой не ти е кривъ.

На нѣколко педи само висѣше слънцето надъ западнитѣ хълмове. Въздухътъ бѣ становалъ по хладенъ, и бръмченето на насѣкомитѣ бѣ почнало да се замѣнява съ пѣнието на птицитѣ. Измоненитѣ отъ жегата птички съ захождането на слънцето се бѣха разшавали и почнали да пълнятъ съсѣдния лѣсъ съ кръмнитѣ си пѣсни.

— Петрушъ? разнесе се гласа отъ къмъ вилата, придруженъ съ голѣмъ глъчъ,

— Вачо, бѣгай господарьтъ иде, каза Петрушъ като се заозърта. Вачо се повдигна, надникна прѣзъ плета и пое изъ долчината. — Вачо, дойде Петрушъ, като мръкне . . . Но замлъкна и плахо нѣкакъ си изгледа Вачо. Послѣдния обаче разбра мислитѣ му и отвърна:

— Тъй, азъ ще подсвирна, при извора ще съмъ.

Неспокойно втори пѫть изгледа Петрушъ Вача и сѣкашъ се разколеба за загадката си.

— Петрушъ! извика се още по-силно, и въ сѫщия мигъ стария пазачъ забѣлѣза, че край вилата щъкатъ мѫже, жени и дѣца.

— Па бърже де, Петрушъ, рече малко снисходително господарьтъ — едъръ червендалестъ съ подпухнало лице човѣкъ. Когато обаче той изварди Петруша незабѣлѣзанъ отъ гоститѣ си, съ стиснати юмруци и рузюдени уста изрева къмъ старецътъ: — дърта свиньо, цѣлъ часъ ме карашъ да викамъ, глухъ ли си . . .

Смирено Петрушъ почна да прибира отъ файтонитѣ разни кошници съ провизия, дѣца, дрехи, стъкла, а гоститѣ се прибраха на мекия чимъ обграденъ съ различни цвѣтя.

Глухата вила веднага оживе. Мѫжски, женски, дѣтски гласове се мѣсѣха, ала най-много се споменуваше името на Петруша.

— Петрушъ, прѣсна вода донеси . . . — Петрушъ, прибери тази кошница, — занеси на госпожата дрехата, — донеси отъ горѣ голѣмия шалъ, — вижъ това дѣте, какво иска.

Слабата память на Петруша често пропущаше нѣкоя отъ зарѫкитѣ, но освѣнъ натякванията на гоститѣ той получаваше и по едно дебелашко изругаване отъ господаря.

— Говедо, съ говедо, говорѣше ниско на една страна владелецътъ Петрушу, — цѣлъ день като дембелинъ си лѣжалъ, какво си разкопалъ.

Мълчаливо Петрушъ признаваше истиностьта на обвинението, но сърдцето му се мѫчеше отъ жалъ за тази придирчивость и взискателность на господаря.

— Бърже сега: огънь наклади, вода донеси, чении извади, плени това месо — ще го печешъ, ето и кафе, — хайде скоро, че ще видимъ послѣ.

Слѣдъ порѫчкитѣ господарьтъ се смѣси съ гоститѣ, насѣдали по кѫдравия чимъ. Нѣкои отъ госпожитѣ се разхождаха изъ алеитѣ, други се смѣеха съ мѫжетѣ, дѣцата тичаха и пълнѣха градината съ виковетѣ си.

Петрушъ си прѣповтарѣше порѫчкитѣ, за да не изпустне нѣщо и се чудѣше какъ да каже на господаря, че той го задължава съ работи, които не е вършилъ.

— О, дѣдо Петрушъ, дѣдо . . . разглезено почна да се оплаква едно отъ дѣцата и да се катери по приведения гръбъ на Петруша. — Дѣдо Петрушъ, я ме поноси, като конь . . . .

— Не мога, дѣдовото, азъ съмъ старъ, иди играй.

— Хмъ, старъ си! хж де, хж де...

— Не мога, до нѣкждѣ сопнато викна Петрушъ и отмахна прилепеното о гърба си вироглаво дѣте; то почна да плаче съ гласъ.

— Кяво е то, Стефчо, обади се майка му.

— Иска да го нося на конь, госпожо, пъкъ толкова работи ми наржча господаря.

— Ехъ, че пъкъ какво: поноси го, дѣте е — не си струва да го разплаквашъ.

Тия невинни наглѣдъ думи жигосаха страшно Петруша, отъркаиото му честолюбие сега се раздразни до крайность и той се почувствува крайно оскърбенъ.

— Хмъ, виждъ ни ти, що сме ний работницитѣ — коне за господарскитѣ дѣца. Нѣщо му дотѣже въ тази минута, нему се дори заплака, но сълзи нѣмаше, тжжни чувства само жилѣха нараненото му сърдце.

Мълкомъ той продължаваше работата си, а малкия вироглавецъ да се катери по гърба му.

Вънъ се свръчаваше. Нѣколко фенери освѣтиха градината. Слѣдъ дневната жега вечерния хладъ ободряваше тѣлото и гърдитѣ се буйно подемаха — да струватъ мѣсто на свѣжия въздухъ. — А Петрушъ? той поне сега нѣмаше възможность да се радва на прохладата, а продължаваше да се прѣпича край огнището и да приготвя вечерята.

— Я се махвай отъ тукъ! — Заповеднически викна слугинята, пристигнала наскоро до една каруца багажъ. — Какво е туй? Тъй ли се кладе огънь! Хмъ, я вижъ: месото — какво го е направилъ!... Простакътъ му съ простакъ.

Застаналъ край огнището, Петрушъ слушаше укоритѣ на слугинята и прѣглъщаше. Руга го господаря, господарката, че и слугинята.

— Дърва бърже и вода! заповѣдва слугинята. Старецътъ взе единъ бъкрачь и се опжти на извора, минувайки мълкомъ край гоститѣ.

— Хей, дѣдо Петрушъ, слушай бе, я ела — повика нѣкой отъ гоститѣ.

— Отивамъ за вода, ще дойда послѣ.

— Петрушъ, ела тукъ, гнѣвно извика господарьтъ, ела тукъ!

— Ама, че слугинята...

— Дѣдо, я попѣй онази, продължи гостенина, знашъ? — „Не ме люби, дърто бабо"... Я покарай я сега, хайде...

— Не мога, г-не, нали виждате старъ съмъ.

— Ха-де, ха-де, попѣй, като те кара човѣка, подкани господарьтъ.

— Че

— Ха-де, ха-де, дѣдо Петрушъ, настояваха нѣколко отъ госпожитѣ около стареца.

— Ама не мога, какво да пѣя, като съмъ се изпѣлъ?

— Я почвай, почвай, хайде:

Не ме люби, дърта бабо,
Дърта бабо....

Колебающъ се още, Петрушъ сложи бъкреца, поизкашля се и съ хрипкавъ треперящъ гласъ почна:

Не мѐ люби, дърта бабо,
Дърта бабо бѣлокоса;
Не ми дразни сърдчицето,
Не ми, гори дробчицето . . . .

— Ха, ха, ха! — «дробчицето»! Изсмѣха се госпожитѣ.

Не ми гледай мустачкитѣ,
Мустачкитѣ подстригани;
Не ми гледай сухо лице,
Сухо лице — бѣли косми;
Сърдцето ми е младо още. . .

— Ха, ха, ха . . . общъ смѣхъ избухна врѣдъ гоститѣ слѣдъ свършването на пѣсеньта, а Петрушъ нерѣшително чакаше нови заповѣди.

Тъй ха, дѣдо Петрушъ? «Сърдчицето ти е младо още»... обади се нѣкой.

— Че тъй ами: то сърдцето не тъй скоро остарява отвърна Петрушъ, а задъ киселата му усмивка се четѣше отчаена злоба.

Слѣдъ малко Петрушъ, огорченъ, задушванъ отъ ядъ и умраза противъ всичко, що става́ съ него, стоеше унесенъ край бакрачътъ, изъ който водата отъ извора отдавна се прѣливаше.

Около извора бѣ тихо, само плясъкътъ на водната струя нарушаваше тишината.

— Петрушъ, какъ е, одраха ли ти кожата?

Видѣхъ ги, — съ пайтонитѣ — че тѣ много бе . . .

— Ти ли си, Вачо, що диришъ тукъ?

— Ехъ, тебе все то ти на устата, дойдохъ да те видя. Но я слушай: тѣзи гуляйжии трѣбва да носятъ много хлѣбъ, моля ти се, донеси малко, гладенъ съмъ.

Тѣзи ли? ехъ, магарета сѫ тѣ всички! Вачо, ти остани тукъ, но пази се, азъ ще те намѣря.

Петрушъ тръгна къмъ вилата, а Вачо се спотаи на едно по-високо мѣсто, отъ кѫдѣто можеше да слуша, що говорѣха гоститѣ,

— Може да затрѣба Вачо, мислѣше си Петрушъ, напущайки извора. Тия господари въ бѣснотията си го прѣкаляватъ, капка милость у тѣхъ нѣма. Стоели прѣзъ цѣлия день на рахатлъкъ въ града, сега идатъ тукъ на гуляи . . . Нека си гуляятъ — богати сѫ, но отъ мене какво искатъ, защо се подигравать? Мѫжетѣ, женитѣ, че и дѣцата имъ. Не се търпи вече! Въ правото си е Вачо.

Едно диво, ала симпатично негудование обхвана душата на Петруша, — единъ справедливъ протестъ, който говорѣше отъ името на човѣщината; този протестъ се изразяваше като едва доловимъ отзвукъ отъ затъмена гордость у бившъ човѣкъ. Наложителностьта, съ която се подигаше тази буря смущаваше самия Петрушъ; той не можеше да издържи това раздвоение. Та ето защо до като е подъ влиянието на възбудения ефектъ, се изпълнѣше съ негудование, отиващо до дива злоба къмъ угнетителитѣ си, — инъкъ си оставаше пакъ оня пасивенъ човѣкъ, който е въ състояние само да се изжчва подъ влиянието на гнета, безъ да може да му се противопоставя.

— Но нека . . . ще видимъ . . . Вачо е тукъ, не ме е страхъ вече.

Така шепнишкомъ Петрушъ влѣзе въ кухнята, кждѣто го очакваше строгата слугиня.

Вечерята бѣ приготвена най-послѣ и слѣдъ нахранването гоститѣ се прѣдадоха на вакхални развлечения, подклаждани отъ господарското вино.

Петрушъ наедно съ слугинята прислужваше на гоститѣ, които кждѣ полунощь бѣха одарили на главовъртящи оргии. Вино безъ мѣрка лѣеше. Пѣсни, смѣхове, игри — гърмѣше цѣлата околность.

Компанията почна да се насища отъ еднообразнитѣ удоволствия. Нѣкой отъ мжжетѣ стана, хвана Петруша за ржка и почна да играе:

— Ха, дѣдо Петрушъ, тропай де!

— Играйте Вий, господине, азъ съмъ старъ, не мога вече, и старецътъ се помжчи да освободи ржката си.

— Ха де, ха де, я онази: «не ме люби, дърта бабо» . . .

Тази сцена привлече вниманието на гоститѣ и тѣ оградиха Петруша.

— Но . . . какъ да играя? умоляваше Петрушъ, азъ съмъ старъ, пъкъ ми и не прилича.

— Хе. Петрушъ, какво е това отъ тебе сурово извика господаря. — Защо не играешъ?

— Но какъ . . . не мога да играя, не мога . . . и развълнувания старецъ силомъ измъкна ржката си.

— Ха . . . злобно изръмжа господарьтъ.

Петрушъ тръгна къмъ кжщата. Тази справедлива демонстрация оскърби гоститѣ, и слѣдъ отстраняването на Петруша стана малко движение, повърхностното имъ внимание обаче скоро се отвлече и тѣ наново започнаха дѣйствията си.

Незабѣлѣзано господарьтъ застигна Петруша въ кухнята.

— Е, свиньо, защо не играеше ти бе? Дуракъ съ дуракъ! че до като повтори послѣдната дума, нанеси единъ голѣмъ ударъ съ юмрукъ въ лицето на Петруша. Отъ удара старецътъ политна и се задържа о срѣщната стѣна.

— Слуга ли си ти или? . . . още по разсвирѣпенъ доближи се съ 30 години по-младъ отъ Петруша господарь и до като Петрушъ успѣ да се запази му наложи втора плесница. Кръвь шурна изъ носътъ му и обагри стѣната.

— Назадъ говедо, стѣната окървави! и като хвана старецътъ за едната ржка, го прѣхвърли на другата страна, срита го нѣколко пжти и отиде при гоститѣ.

Слугинята, една изхайтина вече селска мома, която видѣ тази сцѣна, се подсмиваше на страна.

Петрушъ се привдигна, сграби окървавания си носъ и се опъти къмъ извора. Той забрави въ тази минута всичко — и гладъ, и умраза, и прѣзрение, една само злорадна усмивка играеше на окървавенитѣ му устни. Отслабналитѣ старчески очи отразяваха сега нѣщо звѣрско — вперени сърдито, посрѣдъ упоритото сбръчкване на гжститѣ му вѣжди.

— Вачо, тукъ ли си? Тукъ стой.

— Тукъ съмъ азъ, но какво правятъ съ тебе бе Петрушъ?

— Стой сега тукъ, ще ти кажа послѣ.

Съ измито лице, но зашемаденъ Петрушъ сѣдна невидено на една страна, до тръгването на гоститѣ. Когато градината се опразни, господарьтъ, изтощенъ отъ виното, извика на стареця да прибератъ вещитѣ и влѣзе въ приготвената му стая.

Скоро той и слугинята прибраха разхвърленитѣ изъ трѣвата вещи и се раздѣлиха. Слугинята излѣзе въ горния етажъ, а Петрушъ остана долу. Слѣдъ излизането на слугинята той изморенъ се срина край огнището и дълбоко замисли.

Слаби огнени езици проблѣсваха отъ време на време межъ догорающитѣ дърва и освѣтаваха блѣдото лице на Петруша. Нервно се свиваха устнитѣ му, а вѣждитѣ се рошеха ту въ страни, ту на долу.

Увлеченъ въ кипежа на душевната си борба Петрушъ механически ровѣше пепельтъ на огнището, безъ да повдига глава.

За пръвь пѫть и въ тази ликвидирана душа, въ тази обезцвѣтена личность честолюбието бѣ раздразнено до крайния си прѣдѣлъ. Гласътъ на унизената човѣщина викаше за отмъщение, обаче разслабената активность прѣдставляваше жална опора спроти тѣзи накипѣли чувства. Подобно разсвирѣпяване у злодѣя по професия лесно би намѣрило своего изражение въ нѣкое прѣстѫпно дѣйствие, обаче времето бѣ сломило активностьта у Петруша . . . и организмътъ бѣ достатъчно разколебанъ вече, за да не понесе стремленията, които се възцигаха въ този хаосъ.

Петрушъ цѣлъ трѣперѣше. — Защо — защо — защо? Току все този въпросъ се редѣше. Защо, напр. — въ какво се е провинилъ той — бѣловласия старецъ, шестдесеть годишенъ служитель, работникъ, трудилъ се, унижаванъ, оскърбяванъ, прѣкаралъ постоянно въ лишения, — защо и въ послѣднитѣ минути на живота му тази безподобна житейска нахалность да отнима и едва крѣпящата му се вѣрица въ правдата? — Добрѣ, за старецътъ бѣ ясно вече, че е онеправданъ, че е унизенъ.

Но? — Старческата хилавость прѣграждаше пѫтя на тѣзи мисли за отмъщение, Петрушъ стана, овѣси глава, стисна диво юмруци и злобещо изръмжа: — Х . . . мъ. Четиртѣхъ стѣни на готварницата погълнаха глухия протестъ. Тихичко излѣзе и се опѫти къмъ извора.

— Петрушъ, даде знакъ Вачо

Старецътъ се не обади, а сѣдна мълчеливо върху единъ дънеръ край извора.

— Петрушъ, че ти какво правишъ бе?

Вачо се бѣ доближилъ и, възползванъ отъ свѣтлината на луната, надникна въ лицето на Петруша, послѣ плахо се отдръпна веднага.

Двамата души останаха нѣколко време неподвижни.

— Петрушъ, но кажи бе какво има?

— Какво ли? хмъ . . . Вачо, ти какво ще ми кажешъ? Азъ . . . . . дъртъ човѣкъ, да му играя, като мечка . . . . напиле се като магарета.

— Петрушъ биха ли те?

— Е, че като сж ме били?

— Нищо, а питамъ.

— Нищо ли? Не ми е май нищо. Сега азъ ще го науча, той спи, жена му, дѣцата му . . .

— Но какво ще правишъ, Петрушъ?

— Азъ зная.

— Слушай, Петрушъ, много пѫти съмъ ти казвалъ: богатъ е господаря ти, толкова години му работишъ, и все длъженъ те изкарва, жена ти, дѣцата ти — гладни ходятъ.

— Е, казвай де, казвай! отъ кога все току туй ми брътвишъ?

— Е?

— Е!

— Не можемъ ли да накараме твоя господарь да заплати за всичкото време, прѣзъ което си му служилъ, но както трѣбва да ти се наплати?

— Та какво?

— Хмъ . . . какво, кажи само съгласенъ ли си?

Тѣзи загадки не се допаднаха май къмъ настроението на Петруша; той бѣ озлобенъ до крайность, но му липсваше активность Вачо въ това го замѣстваше. Та ето защо слѣдъ всѣко негово прѣдложение Петрушъ очакваше подходящъ начинъ за удовлетворение.

Вачо схвана прѣкрасно настроението на стария си приятель и почна да го убѣждава. Съгласиха се най послѣ: рѣшиха да искатъ пари, и ако стане нужда . . .

Вачо тъй завърши плана си, и Петрушъ, както се виждаше, се задоволи само отъ послѣдната негова часть: — „че ако стане нужда" . . .

— Добрѣ, ще видимъ сега . . . помисли си Петрушъ,

Два часа отъ полунощь минаваха. Тихичко продължаваха двамата другари да се разговарятъ край позлатения изворъ. Лѣсътъ спѣше. Зловещо само въ дълбокия долъ, низъ които замираха звуковитѣ вълни отъ потока, се носѣха бухтенията на обитателитѣ на мрака. А високо прѣко небеснитѣ висини, межъ малки перести облачета надничаше луната.

Другаритѣ слѣдъ малко влѣзоха въ готварницата. Вачо отиваше съ опрѣдѣлена цѣль: по обиръ; прѣдприятието за Петруша обаче оставаше неясно. Той не бѣ помислялъ даже за обиръ, озлобението му обаче го влечеше, а Вачо — управляваше, комуто той разказа до най-малки подробности станалото.

Като се нагласиха, Петрушъ изведе другаря си горѣ и му показа спалнята на господаря. Вачо спокойно попипа задъ кръста си, отвори вратата и приближи леглото.

Петрушъ надвѣси глава прѣзъ вратата.

— Кой е? въ полусъзнание запита господаря.

— Шитъ, Слушай . . .

Петрушъ, прѣгърбенъ на вратата се зашемеди и не чу що говорѣше Вачо.

— Разбой-н-и-ци . . . Господарьтъ се разбуди, и когато съзря непознатия човѣкъ надъ главата си, очитѣ му се изпулиха и челюститѣ схванаха.

— Шатъ! извика Вачо и го хвана за ржцѣтѣ.

— Петрушъ, Пет-р-у-шъ . . .

— Ха , . . Петрушъ! викай сега, а снощи? Кого риташе и биеше въ лицето съ юмруци?

— Петрушъ . , . моля.

— Молишъ!?

— Пари, пари давай скоро! Заповѣда Вачо. Ако не . . .

— Пари, повтори машинално влѣзлия въ стаята, стоящъ като обезмялъ, изразующъ нѣкакво злорадо задоволство отъ това що се вършеше.

— Пари . . . тукъ пари нѣмамъ . . . но чакай тогава . . . на: тукъ въ масата, въ портуфела ми. . ,. пустни ме да взема ключъ.

Вачо освободи ржцѣтѣ на господаря, застана правъ до кревата и извади нѣщо задъ кръста си.

Господарьтъ стана правъ и вмѣсто да дири ключа сграбчи нѣщо отъ прозорецътъ.

— Петрушъ, варди се, извика Вачо и се хвърли връзъ господарьтъ, който се мжчеше да опъва кондакя на взетия револверъ.

— Вачо, стой! викна Петрушъ, когато другарьтъ му насочи къмъ лицето на господаря нѣщо, което блѣсна на промъкналата се прѣзъ прозореца свѣтлина. — Ти ножъ държишъ, Вачо? и Петрушъ се хвърли върху ржката, съ която другарьтъ му държеше дългата островърха кама.

Това отстжпване на Петруша разяри Вача, но тъй не можеше да дѣйствува вече, трѣбваше да се спасява, не можа да разбере причината за това обръщение, за тъзи слабость у старецътъ.

— Помагай, Петрушъ, дръжъ!

Завърза се отчаена борба. Въ минутата, когато Петрушъ се спуства да прѣдварди смъртоносния ударъ за господаря си, тоя послѣдния се освободи и опъна револвера къмъ Вача.

Гърмежътъ напълни цѣлата кжща. Събудиха се жената, слугинята, дѣцата и изплашено се развикаха въ съсѣдната стая. Вънъ бѣ тъй тихо, както и по рано.

Когато Вачо се видѣ въ опастность, търти да бѣга; послѣдва втори вистрелъ безъ да го случва пакъ обаче.

Щомъ излѣзе, той одари изъ пжтеката, отъ кждѣто мина и, когато стигна извора, сврѣ се, та извика, къмъ кжщата:

— Петрушъ! . . . мисли: само да ме минешъ на ржката! . . .

Въ сжщия мигъ глухотата погълна заканването, а гората — Вача.

Петрушъ стоеше като изтуканъ. Когато господарьтъ се видѣ въ безопасность, почна да го разпитва, но отговоръ не получи. Старецътъ стоеше като лудъ. Това му даде поводъ да се съмнѣва и той, възползуванъ отъ беззащитното положение на слугата, изкочи бързо, а него затвори въ сжщата стая.

. . . .

На другия день Петруша арестуваха. Разпитваха го, изтезаваха го, но той пакъ не каза кой е билъ разбойникътъ прѣзъ нощьта.

— Може и да го не е позналъ, каза си господаря, но Петруша той не прие вече — изпжди го.

Социализмъ и земледѣлие

от К. Кауцки

(Продължение отъ кн. 10).

7. Кооперативно земледѣлие.

За всѣки социалистъ е нѣщо естествено, да се разгледва като алтернатива на капитализма въ земледѣлието, както въ индустрията, кооперативното едро производство (Grossbetrieb), а не частното дребно производство. То е срѣдството, чрѣзъ което се свързватъ всичкитѣ технични прѣимущества на едрото производство, които дребното само отчасти и непълно може да си присвои,—съ психологичнитѣ поощрения на кооперативното производство, които, наистина и за щастие, не сж тъй силни, както тия на частната собственость надъ срѣдствата за произвеждане, но сж по-силни отъ тия на наемническата система. По-вече отъ всѣка друга форма на производството, кооперативното едро производство дава възможность да се освободи работящия народъ въ земледѣлието отъ мжкитѣ на труда, при сжщевременното качване продуктивностьта на неговия трудъ. Отъ едно столѣтие насамъ изискването да се образуватъ земледѣлски кооперативни производства принадлежи къмъ здравия непоколебимъ съставъ на социалистичнитѣ програми на най различнитѣ школи; то (това изискване) се корени дълбоко въ сжществото на социализма, докато частното дребно производство стои въ пълно противорѣчие къмъ него. Прѣдъ видъ на това човѣкъ имаше право да очаква, щото Давидъ да прѣдстави найсилнитѣ аргументи, за да обоснове прѣврата въ социализма, който той се мжчи да извърши.

Тукъ трѣбваше той да намѣсти своя лостъ, а не при сравняването частното дребно производство съ капиталистичното едро. Той бѣ длъженъ да посочи подробно и убѣдително, че своеобразностьта на земледѣлското производство е несъвмѣстима съ кооперативното производство.

Ето защо дѣйствува твърдѣ изненадваще, като види човѣкъ, че въ туй съчинение отъ 700 страници, въ което току речи шестѣхъ стотинъ се касаятъ до отношението между частното дребно и капиталистичното едро производство, петь, *ама и словомъ пълни петь* страници сж посвѣтени на доказателството, че кооперативното земледѣлие не струва и пукнатъ грошъ.

Хубаво, но човѣкъ и въ петь страници може да прѣдстави такива аргументи, които да смажатъ човѣка. Пъкъ нели и Давидъ увѣрява, че неговитѣ аргументи приравнявали съ земята противоположнитѣ увѣрения на теоритичнитѣ оптимисти» (S. 588).

Тия поразяващи докази сж собствено горчивитѣ опити, които английскитѣ потрѣбителни кооперации направиха съ своитѣ земледѣлски производства, върху което Long писа въ „Jahrbuch der englisch-schottischen Grosseinkaufsgesellschaft für 1899“ една статия на която се позовава Давидъ:

„Отъ 26 тѣхъ кооперативни ферми, върху чиито наредби и успѣхи Лонгъ бѣше получилъ по-точни свѣдения, 13-тѣ бѣха прости прибавъци на касапскитѣ отдѣления и на дружественитѣ обори ... Отъ истинскитѣ

настоящитѣ земледѣлски производства *едвамъ три или четери* дадоха резултати, които биха могли да възпламенять човѣка към подражание. Това бѣха производства, въ които вниманието бѣ обърнато главно върху продажбата на прѣсно млѣко и телета. Вънъ отъ това, градинарството се оказа тукъ-тамѣ донегдѣ успѣшно. Отглеждането на добитъкъ както и произвеждането на зърнени храни дадоха почти навсѣкждѣ загуби". (S. 583).

Отъ къмъ факти това е всичко, което Давидъ може да каже противъ кооперативното земледѣлие. Въ горнето той вижда «обръщащитѣ въ прахъ и пепель» силни основания, които принуждавали да сме захвърлѣли на купището цѣлата наша програма и да сме изключели изъ сферата на социалистичното производство цѣлата область на произвеждането срѣдства за живѣене.

Ако всички „оптимисти" бѣха такива слабаци, щото да се оставятъ да станатъ на прахъ и пепель отъ единъ полууспѣхъ на единъ за първи пжть правенъ експериментъ, тогава злѣ би стояла днесъ работата съ цѣлото кооперативно движение, отъ което пъкъ Давидъ очаква най-голѣми работи. То въ своитѣ наченки трѣбваше да прѣживѣе много по-страшни неуспѣхи.

«Въ 1830 г. ние узнаваме... че сжществували, пръснати изъ страната (Англия), 170 потрѣбителни дружества; въ 1832 г. ние се учимъ... че числото на коопероциитѣ се възкачило на 400 до 500. Между туй, обаче, най-старото дружество въ Brighton бѣше пакъ изчезнало, и въ течение на годинитѣ 1833/34 *цѣлото* движение рухна (brach zusammen) (B. Sidney Webb, Die britische Genossenschaftsbewegung», S. 44).

Тия стотици отъ пропаднали потрѣбителни дружества би трѣбвало съвсѣмъ инъкъ да «обърнатъ въ прахъ и пепель» британското кооперативно движение, отколкото Давидовитѣ половинъ дузина ужъ неудали се (непотрьгнали) кооперативни ферми. И тъкмо въ него сжщото време, когато тия дружества се разсипаха, тъкмо тогава си остана читака една *земледѣлска* кооперация Ralahine въ Ирландия. По туй, както и по цъвтящето кооперативно земледѣлие на комунистичнитѣ колонии въ Америка Давидъ мълчи напълно. Той има очи само за привиднитѣ, мнимитѣ неуспѣхи. Па и тѣ далечъ не сж тъй обезкуражаващи както се вижда на Давида. Нужно е, човѣкъ да има само малко нѣщо разбиране за мжчнотиитѣ на експериментитѣ съ нови ступански форми, за да схване цифритѣ, които Давидъ навежда, по-инъкъ отъ него. Отъ тринайсеть производства «едвамъ три или четери дадоха резултати, които биха могли да възпламенятъ къмъ подражаване... Освѣнъ туй градинарството се оказа още *тукъ-тамѣ* успѣшно». Но его че почти половината отъ експериментитѣ трѣбва да сж се удали, между тѣхъ повечето даже въ такава степень, че тѣ «можели да *възпламенятъ къмъ подражаване*». Туй не е малко, именно кога човѣкъ размисли, че тия експеримента впадатъ въ времето на една земледѣлска криза.

Кои бѣха, обаче, причинитѣ, дѣто другитѣ производства показаха загуби?

Тукъ има редъ причини, които могатъ да се намѣрятъ въ цитираната статия на Лонг'а, но които Давидъ не навежда. Така Лонгъ счита за възможно, щото арендата, която нѣкоя кооперация плаща, да е вънъ

отъ мѣрката висока въ сравнение съ цѣнностьта на земята, която тя обработва, а при други стои вънъ отъ всѣко съмнѣние, че тѣ сѫ купили земята прѣскѫпо. Това сѫ ступански загуби, които нѣматъ нищо общо съ сѫщностьта на кооперацията.

При такива малки числа сѫщо и случайноститѣ играятъ една голѣма роля. Ето напр., какво е казано за фермата на потрѣбителната кооперация въ Newcastle on Tyne: „Прѣзъ двѣ години, 1895 и 1896, бѣснуваше между добитъка една епидемия на помятане, и това смѣтаха за причина на лошитѣ резултати, макаръ и да трѣбва да се забѣлѣжи, че прѣзъ 1896 г. биде направенъ киръ".

Но ако Давидъ не споменува редъ отъ причини за загубитѣ на нѣкои кооперативни производства, които причини се намиратъ у Лонга, то той посочва на една, съ която Лонгъ не се занимава,—*работницитѣ*.

«Даже тамъ, гдѣто работницитѣ всички сѫ членове на кооперацията, както напримѣръ въ градинарската ферма Woolwich, даже тамъ има оплаквания отъ липса на интересъ у тѣхъ. Heinry Lloyd, който посѣти казаната ферма, свѣдочи за нея: отъ тая страна тѣ сѫ по-добрѣ отъ съсѣдитѣ си, каза управляващия, но, притури той, между работницитѣ на фермата има малко интересъ за кооперативната идея и за нейното прилагане върху тѣхната собствена личность». (S. 584).

И това е то всичкото, което научаваме по тоя въпросъ. Да ли вината за липсата на интересъ е у работницитѣ или у кооперациитѣ, да ли послѣднитѣ не сѫ съумѣли да възбудятъ интереса на работницитѣ, да ли кооперативната организация не разполага съ никакви срѣдства, да прѣодолѣе незаинтересованостьта, върху всичко туй ние нищо не научаваме Ние само чуваме, че не всички работници били членове на кооперацията и — че тѣ бивали по-добрѣ плащани отколкото съсѣдитѣ имъ.

Да не би пъкъ най-сетнѣ тамъ да се тай грѣшката (недостатъка)? Ние вече научихме възгледа на Давида, че капиталистичното едро производство въ земледѣлието «живѣе само отъ свръхтруда и отъ глада на своитѣ работници» (S. 699). Да не би неуспѣхътъ на кооперативнитѣ производства (прѣдприятия) да произтича отъ туй, че тѣ държатъ своитѣ работници по-добрѣ, отколкото съсѣдитѣ наоколо? Това Давидъ го дѣйствително подтвърдява: „Единъ капиталистически прѣдприемачъ, който постоянно дебне и души като ловджийско куче, който кара експлоатацията на своитѣ работници безъ ни най малко угризение на съвѣстьта, и не повече се замислюва при всички свои други работи около прѣдприятието си, — много по-вече е въ състояние да кара съ финансовъ успѣхъ едно земледѣлско крупно производство, отколкото се удава това на една неудобряваща такивато срѣдства и методи кооперативна организация» (S. 587).

И тъй: кооперативното производство (прѣдприятие) е въ земледѣлието по-лошо отъ частно-капиталистичното, тъй като то не може да насилва лишенитѣ отъ заинтересованость работници тъй, както прави това послѣдното. За да ни подбуди къмъ тази унищожаваща оцѣнка, за Давида е доста да ни съобщи една случайна забѣлѣжка на единъ случаенъ посѣтитель на едно прѣдприятие, забѣлѣжка, направена по случай на едно бѣгло размѣняване на нѣколко думи съ неговия управитель.

Ала хуморътъ при тая история лѣжи въ слѣдното: той ни навежда само единъ единичъкъ примѣръ на едно земледѣлско кооперативно прѣдприятие, като доказателство за мѫчнотиитѣ, които се причиняватъ на тоя родъ прѣдприятия отъ работницитѣ. Но тъкмо тоя единъ случай, фермата въ Woolwich, е нареченъ отъ Лонг'а *«единъ извънреденъ успѣхъ»*.

Слѣдъ всичко туй, правото я, единъ добро-съвѣстенъ наблюдатель ще се пази да произнесе смъртна присѫда надъ земледѣлието на потрѣбителнитѣ кооперации. Той по-скоро ще дойде до резултата, че тоя родъ кооперативно земледѣлие се намира още въ стадията на експеримента (опита) и че най-вече отговарящиятъ ѝ типъ не е още опрѣдѣлено установенъ.

Ала тоя родъ земледѣлие, което до сега е карано отъ британскитѣ потрѣбителни кооперации, не е нито единствено възможния родъ кооперативно земледѣлие, нито пъкъ и най-рационалното. Пъкъ и на ли тѣ сѫ кооперативни производства само въ такъвъ смисълъ, че принадлежатъ на една кооперация, но не и въ смисълъ, че тѣ се каратъ кооперативно. Това сѫ обикновени производства (прѣдприятия) съ наемни работници, само съ тая разлика, че послѣднитѣ биватъ понѣкога по-добрѣ плащани отъ другитѣ и сѫ сѫщо членове на потрѣбителната кооперация. Но надъ прѣдприятието тѣ нѣматъ повече влияние и за него тѣ нѣматъ по-вече интересъ отколкото който и да било наеменъ работникъ. При туй най-многото отъ тия производства сѫ извънредно малки — прѣдимно съ единъ (!) до петь работника, като смѣтаме въ туй число и управителя.

Ако потрѣбителнитѣ дружество искаха да вдъхнатъ у работницитѣ истински интересъ къмъ своитѣ производства, то можемъ каза, че тѣ биха постигнали тая цѣль най-скоро, ако прѣдадѣха на обработване тия си производства на работнишки дружби (Arbeitersgenossenschaften), които биха имали да доставятъ продуктитѣ си на потрѣбителнитѣ дружества за опрѣделени, чрѣзъ договоръ установени цѣни.

Самъ Long, макаръ и да е голѣмъ обожателъ на малкитѣ отдѣлни, уединени ступани, все пакъ забѣлѣзва: «Посочването, че великото покупателно дружество[1]) можело съ полза да заема капиталъ на малки *работнишки дружби* за обработване на чифлици, заслужва много по-голѣмо внимание, отколкото му се отдава. За нещастие на селскитѣ работници, има само малко такива дружби».

За единъ буржуа, комуто всѣки социализмъ трѣбва да е или нѣкаква страхотия или пъкъ нѣщо непонятно, туй означава, че е отишълъ доста далечъ, по-далечъ отколкото отива Давидъ, който рѣшително отхвърля земледѣлската *производителна* кооперация, значи истинската форма на кооперативно производство.

Но тукъ, гдѣто той стига най-сетнѣ настоящия Родосъ, на който има да се направи голѣмия скокъ, тукъ той напълно запира. Той може само да забѣлѣжи, че тоя скокъ вече отдавна е направенъ нейдѣ другадѣ. Той даже не прави и най-лекия опитъ да докаже, защо земледѣлската производителна кооперация, а съ нея и социализмътъ въ земледѣлието, е невъзможна, ами заявява небрѣжно въ два-три реда, че мисъльта за про-

---

[1]) Grosseinkaufsgesellschaft — тъй се нарича едно отъ най-крупнитѣ английски кооперативни дружества. Б. Пр.

изводителната кооперация била отдавна изчезнала изъ нашата програма. (S. 327 и 700). На второто мѣсто той казва: «Бждемъ ли готови да поемемъ върху държавата областьта на едрото производство, то ние сме длъжни да знаемъ, — като приемемъ, че нашата политика спечели болшинството въ народа и парламента — какво искаме да туримъ на негово мѣсто. Отговорътъ гласѣше нѣкога: селско работнишки производителни кооперации. Идеята за работнишкитѣ производителни коперации въ индустриялна область е изчезнала отдавна изъ програмата на социалната демокрация. Опитътъ учеше, че кждѣто нѣма въ наличность извънредно благоприятни условия и извънредно способни хора, производителната кооперация не е способна да сжществува. Въ сферата на земледѣлието работнишката производителна кооперация не срѣща по-малки, ами още много по-голѣми мжчнотии. Тъй като тука, вслѣдствие невъзможностьта на една достатъчна (ausreichender) контрола, психологическиятъ факторъ има едно много по-голѣмо значение, — и едно грубо заблуждение е, да равнимъ солидарния интересъ, който кооперативния работникъ има въ успѣхътъ на прѣдприятието, съ личния интересъ на самоступанствуващия (изолирания, частния стопанинъ) въ успѣха на своя трудъ. Затуй идеята за селко работнишкитѣ производителни кооперации трѣбва да се изхвърли като точка на една земледѣлско политична програма[1]) на настоящето». (S. 700).

Правото; но по-небрѣжно човѣкъ не може да се разправи съ кооперативния начинъ на произвеждане. При туй Давидъ нахвърля най различнитѣ нѣща пъстро едно връзъ друго. При производителнитѣ кооперации, за които става тукъ въпросъ, човѣкъ трѣбва да различава двѣ производствени форми: първо, продуктивна кооперация, която съ собствени производствени срѣдства произвежда за пазаря и второ, кооперация отъ работници, които съ обществени, (държавни, общински, потрѣбително — дружествени) срѣдства за произвеждане, произвеждатъ за обществото (държавата, общината, потрѣбителното дружество).

Днесъ подъ производяща кооперация разбиратъ обикновено първия типъ. Че тѣ могатъ да банкрутиратъ и често банкрутирватъ, както туй става и съ частни прѣдприятия, тъй като тѣ зависятъ отъ промѣнитѣ на пазаря и често сж основани съ недостатъчни сили и парични срѣдства, това е сигурно. Но че не били способни да сжществуватъ, това е съвсѣмъ невѣрно. Много отъ производящитѣ кооперации сж имали успѣхъ, но колкото по-голѣмъ е бивалъ тѣхния успѣхъ, толкова по-рано тѣ сж прѣставали да бждатъ производителни кооперации. Толкова по лесно тѣхнитѣ членове сж се обръщали отъ работници на капиталисти, които сж давали работа на работници. Не е неспособна да сжществува производителната кооперация; тя е само неспособна да еманципира работнишката класа, да прѣмахне отношенията на капитала, които тя, въ случай на вирѣене, сама създава отново. Но тя и за туй е неспособна да освободи работнишката класа, защото само малцина нейни членове могатъ да съператъ и дадатъ изискванитѣ срѣдства, които се изискватъ за основанието на такава една

[1]) Подъ това Давидъ не разбира програма за настоящето общество, а една въ настояще време съставена, но за момента на завоюването политичната власть относяща се програма.

кооперация. Тия срѣдства да се искатъ отъ днешната държава, ще каже само, да й се повѣри едно опекунство, което, наистина, е въ състояние да корумпира работницитѣ, но не и да освободи тѣхната класа.

Тѣзи сѫ причинитѣ, поради които «идеята за работнишкитѣ производящи асоциации (сдружения)», т. е. идеята за такивато, които съ собствени производствени срѣдства произвеждатъ за пазаря, «е изчезнала» изъ програмата на социалната демокрация, а не нѣкакво си мнимо разбиране, че единъ кооперативенъ трудъ билъ невъзможенъ. Мѫчно би дошло на Давида да открие едно отричане на социалната демокрация отъ продуктивно-кооперативния начинъ на произвеждане като органъ на общественото производство. Ако, обаче, той, може би, иска да заяви, че една работнишка кооперация, която съ обществени производствени срѣдства произвежда за обществото, не бивало да се нарече производяща кооперация, тогава той пъкъ сѫщо тъй нѣма право да заявява, че социалистичната програма била искала до сега „селско-работнишки производящи коопевации“ (на нѣмски „Landarbeiterproduktivgenossenschaften“) — тази дума напомнюва съ своята дължина повече химията, отколкото нѣмския езикъ — тъй като тя (тая програма) никога не е изисквала кооперации, които върху свои земи трѣбвало да произвеждатъ за пазаря.

Тъй че, двѣтѣ-тритѣ мимоходни забѣлѣжки, които Давидъ прави върху производящитѣ (продуктивнитѣ) кооперации, сѫ достатъчни, именно, за да откриятъ едно изобилно количество отъ обърквания на понятията, но човѣкъ трѣбва да бѫде крайно невзискателенъ, ако иска да види въ тѣхъ едно изслѣдване на проблемата за кооперативното земледѣлие. И все пакъ тия хилави прѣдложенийца сѫ всичко, ама и словомъ всичко, което откъмъ аргументи Давидъ донася въ своя дебелъ валякъ, за да «въведе единъ съвсѣмъ новъ начинъ на прѣдставление, схващане въ идейния свѣтъ на социализма» — както се изразява въ своятъ рабошъ.

Пъкъ безъ съмнѣние, тоя начинъ на разбиране не е и новъ: че «личния интересъ на уединено, частно, за себе си работящия стопанинъ (des Selbstwirtschafters») не можелъ да се замѣни чрѣзъ никакво друго побуждение, поощрене къмъ работа, е едно отъ най-старитѣ общи, изтрити мѣста на буржуазната економия. Новъ е само начина на разбиране, че това общо мѣсто имало ужъ нѣщо общо съ социализма, че неговото внесждане въ социализма щѣло да означава единъ прогресъ, задминуващъ Маркса, ала по-вече отъ новъ, просто нечуванъ е начина на разбиране, че ужъ двѣ-три бѣгло пуснати праздни приказки били достатъчни да отхвърлятъ едно искане, което е поставено отъ най-дълбокитѣ мислители на социализма и което цѣлиятъ интернационаленъ социализмъ е приелъ, тъй като то произтича отъ неговата най-дълбока сѫщность.

Ако до тоя начинъ на схващане би дошълъ единъ фанатикъ на частната собственость, чийто мозъкъ е неспособенъ да схване висълъта за социалистичното производство, то това би било понятно. Но да го разбера у единъ социалистъ, за туй мене ми липсва ревизионистичния органъ.

Првв. отъ нѣмски **Д. С. Поповъ.**

ЖЕНАТА И ПОЛИТИКАТА.

Срѣдъ многото днесъ още неуяснени, спорни и щекотливи въпроси е и този за участието на жената въ политическата борба. Неуясненъ е този въпросъ, защото той е ново явление на новото културно време, което явление не може да се схване отъ всички умове и да произведе нужната революция въ тѣхнитѣ мисли и понятия; спорно е, защото вѣковетѣ сѫ завѣщали съвсѣмъ друго разбиране, легнало днесъ въ основата на всички институции, закони, правила, и установено твърдо въ наслѣдствени традиции, които се противопоставятъ на новата идея; щекотливъ е най-послѣ, защото въ силата на това, че всѣкога животътъ изпрѣдварва идеитѣ; този въпросъ се налага достатъчно живо отъ самитѣ нужди на времето, а не е успѣлъ да узрѣе и да се уясни въ съзнанието на тѣзи, които сѫ повикани за неговото реализиране и вслѣдствие на това самитѣ негови защитници се замислятъ прѣдъ неподготвеностьта и рутинното състояние на тѣзи, които именно трѣбва да изпълнятъ този прогресъ на днешното време.

Стоението на жената настрана отъ политико-обществения животъ на народитѣ се счита още и днесъ за единственъ непоколебимъ принципъ, санкциониранъ отъ давностьта на историята и налаганъ отъ „вишия моралъ" и „истинската женственость". Че този принципъ обаче ще бѫде измѣстенъ и замѣненъ съ новъ, показва ни животътъ въ всички свои прояви: нито една форма въ материалния или въ духовния животъ не е останала вѣчна и неподвижна, колкото и прѣчки, прѣслѣдвания, бомби, огневе, кръстъ, гилотина да сѫ се пускали въ ходъ срѣщу всѣко ново течение. Животътъ е непрѣкѫсната еволюция въ всички свои страни. Само този единъ едничъкъ основенъ законъ би трѣбвало да просвѣти човѣшкия разумъ и да го накара да се отнася по-внимателно, по разумно къмъ всѣко ново явление, зародило се въ живота и прѣдсказвано, уясняване отъ далекогледнитѣ апостоли на всѣко време. Твърдата и дори жестока защита на всѣко старо нѣщо, на най-установената, ако ще-би, институция въ обществения животъ на хората, най-усърдното и дори диво настървение къмъ новитѣ движения, които не сѫ нищо друго освѣнъ отражения на зародили се, или извършили се вече промѣни въ материалния общественъ животъ, не сѫ по никой начинъ достатъчна аргументация за доказване на правдата и истината. Бѣ време, напримѣръ, когато хорското раздѣление на два класа, господари и роби, се считаше за нѣщо, освѣтено отъ божеството и за най-просвѣтенитѣ хора бѣ не само естествено, но и единствено разумно и възможно. Великиятъ философъ Аристотель, който е принесълъ такива услуги за прогреса на човѣшката мисъль, и той дори намираше, че този редъ е напълно естественъ, тъй като въ човѣшката раса имало два рода натури; господарски и робски. Тукъ той е изпускалъ, навѣрно, изъ прѣдъ видъ, че робската натура се е обуславѣла отъ цѣлата материална и морална обстановка, въ която се е развивалъ индивида прѣзъ своя индивидуаленъ животъ и че такава натура може дори да се заякчи и твърдо уформи чрѣзъ дългия периодъ на наслѣдственостьта, както впрочемъ, е станало вече съ едната половина на човѣшкия родъ. А и цѣлата история на човѣчеството било въ литературната и научната, било въ обществената область

ни прѣдставя достатъчно примѣри отъ подобенъ родъ. Владѣтелитѣ, робовладѣлци, въ Южнитѣ Американски Щати до неотдавна мислѣха и твърдѣха, че господството на бѣлата раса надъ черната е въ реда на нѣщата и че черната раса не е способна за свобода, а е създадена отъ Бога само за робуване. Побѣдителитѣ и господаритѣ отъ всички времена считаха за най-естествено да владатъ и подчиняватъ своитѣ поробени или зависими. А феодалътъ можеше ли да допустне, че долнитѣ съсловия, надъ които той господстваше, можатъ да иматъ нѣкакъвъ гласъ, нѣкакво равенство при уредбата на общитѣ работи? Той вѣрваше, че неговото владичество е прѣдопрѣдѣлено отъ естеството и издигаше мечъ противъ най-слабия гласъ, произнесенъ срѣщу това владичество. Па и самата поробена класа подъ какъвто и да било режимъ едва ли е мислѣла по-другояче. Подчиненитѣ роби и потиснатитѣ граждани не заявяватъ никога претенция за господство; тѣ пъшкатъ подъ хомотя и пакъ вѣрватъ, че «всички не можатъ да бѫдатъ равни» — сѫщото явление, каквото прѣдставлява днесъ жената. И ако въ всички освободителни войни, въ всички революции долнитѣ т. е. потиснатитѣ или онеправдани класи сѫ изнасяли на своитѣ плещи самото революционно дѣло, то това е ставало всѣкога, когато ножътъ допре до кокала и винаги подиръ сигнала, даденъ отъ по-високостоящи въ умствено развитие, които съ своята прозорливость и далекогледность сѫ обхващали епохалнитѣ на дадено време явления, схващали сѫ зародилата се въ обществения животъ извѣстна нова тенденция, прѣдвиждали сѫ нейното развитие или назрѣване и сѫ пускали срѣдъ потиснатитѣ маси въ видъ на революционни и смѣли идеи искри за бунтъ. Така че това, на което хората сѫ навикнали, което е лѣгнало въ основата на тѣхнитѣ отношения прѣзъ даденъ периодъ, само то имъ се струва естествено и право, ако и да сѫ подровени вече материалнитѣ основи на неговото сѫществувание. По самата сила на нѣщата обаче старото е осѫдено да падне: то е минало и заминало въ стълбата на непрѣкѫснатото развитие, изиграло е своята роля и трѣбва да отстѫпи мѣсто на новото и зараждающето се. А този фактъ, гдѣто извѣстна потисната класа не се револютира веднага, щомъ въ живота се зародятъ елементи, които сочатъ да турятъ край на нейното подчинение, не може да ни служи за доказателство, какво тази класа трѣбва да стои въ това си положение и не иска никакво подобрение. Който знае, какво значение има тенденцията за индивидуалния животъ, каква роля игратъ за неговото духовно формирование всички материални и морални условия, които сѫ съставлявали неговата обстановка отъ люлката до гроба, само той може да си прѣдстави, колко трудно и почти невъзможно е да се роди живо и силно стремление къмъ свобода и независимость въ самия потисвать и поробенъ. Будене съзнанието на самата класа, която страда, нейното прѣвъзпитание, тъй да се каже, пада всѣкога на напрѣдничавитѣ елементи, на идейнитѣ организации.

Отъ казаното до тукъ става явно, че строгото пазене и поддържане на досегашното положение на жената, което я държи далечъ отъ политико-обществения животъ, не е по никой начинъ аргументъ, който може да ни увѣри въ свѣтостьта и непоколебимостьта на това положение и че самото поведение на болшинството жени, които не сѫ дошле до съзнание да прѣдявятъ по-друго обществено положение отъ досегашното и по-други иска-

ния отъ досегашнитѣ, не ни показва тоже, че тѣ не сѫ повикани и то въ недалечно време да извършатъ заедно съ мѫжетѣ отъ въздигащата се днесъ революционна класа единъ историченъ прѣвратъ. По-долу ний ще изтъкнемъ нѣкои измѣнения въ условията на економичния животъ, които неминуемо водятъ, или ще доведатъ тази промѣна и въ обществения животъ на женитѣ

Будни елементи изъ женската срѣда сѫ издигнали гласа си за право да се намѣсватъ въ политико обществения животъ още когато това заявиха самитѣ мѫже, които отхвърлиха господството на феодала и съсловното различие и заявиха претенция за обществена равноправность. Така, още къмъ края на осемнадесетото столѣтие великитѣ политични прѣврати, американската война за независимость и френскитѣ революции разбудиха голѣмо число жени и ги накараха да се вгледатъ въ себе си и въ своето печално положение. Женитѣ отъ Америка вземаха живо участие въ еманципационното стремление на своя народъ и въ войната за независимость, чрѣзъ която Сѣвероамериканскитѣ държави отхвърлиха най-послѣ робството. Когато въ 1776 г. тамъ се бѣ събралъ първи конгресъ за уреждане на конституцията, жената на първия президентъ, Абилалъ Шмидтъ — Адамъ, пише на мѫжа си така: «Ако бѫдещата конституция не обърне никакво внимание на женитѣ, ний сме рѣшени на революция и не се считаме по никой начинъ задължени да се подчиняваме на закони, които не обезпечаватъ и нашитѣ интереси». При все това повечето Американски държави не дадоха тогава на женитѣ политични права и, разбира се, не избухна никаква революция, а женитѣ трѣбваше да се подчинятъ на тѣзи закони, които бѣха съставени безъ тѣхното съгласие. Само двѣ държави: Новий Ерзей и Виргиния дадоха тогава политични права на женитѣ.

Въ духовнитѣ борби, които вълнуваха Франция прѣзъ послѣдното десетолѣтие на осемнадесетия вѣкъ, женитѣ вземаха тоже живо участие. Тѣ участвуваха еднакво и въ научнитѣ курсове и въ политичнитѣ кржгове. Колкото повече миролюбивото разглеждане на въпроситѣ въ тѣзи кржгове прѣминаваше въ революционни възвания, толкова повече и участието на женитѣ ставаше по-живо. А когато слѣдъ отихването на революцията не остана никакво съмнѣние. че «droits de l' homme» (правата на човѣка), за които еднакво се бориха мжже и жени, се разбираха само, като права на мжжа, тогава женитѣ подадоха петиция въ народнотото събрание прѣзъ 1789 г., съ която искаха отново приравнение на жената съ мжжа и допускването й въ всички области на труда. Олимпия де Гужъ, Луиза Ласомбъ и др. наредиха въ 17 члена «женскитѣ права» и ги отправиха въ 1793 год. прѣдъ парижката комуна съ слѣднитѣ думи: «ако жената има право да бжде качена на ешафота, тя трѣбва да има правото и да се качва на трибуната». Основаха се тогава много женски политични клубове и се почна редактирането на единъ женски вѣстникъ. Реални резултати обаче женитѣ не получиха никакви; напротивъ, буднитѣ жени бѣха навсѣкждѣ прѣслѣдвани, а водителката имъ, Олимпия де Гужъ, стана жъртва на своитѣ еманципаторски стремежи, осждена бѣ и на 3-й ноември 1793 г. падна подъ гилотината. Скоро бѣха потушени отъ властитѣ всички женски организации, а исканията на женитѣ за политична равноправность бѣха прѣслѣдвани отъ всички страни въ името на «благоприличието и женствен-

ността». Въ своето неприятелско настроение къмъ политичната дѣйность на женитѣ конвентътъ отиде дори до тамъ, щото издаде законъ, който подъ заплашване съ затворъ забраняваше събирането заедно на повече отъ петь жени [1]).

Така се унищожи отъ властьта това движение на женитѣ още въ самото си начало. Самото духовно движение обаче, което се роди отъ революцията, крѣпнѣше и се развиваше. Философътъ Кондорсе въ една своя книга се застжпи енергично за правата на жената, а въ Англия прѣзъ сжщото време (1792 г.) Мари Волстонкрафтъ написа една книга: «Изравнение на женскитѣ права», която извика силни спорове срѣдъ лондонскитѣ образовани кржгове. Тамъ по това време, впрочемъ, женитѣ имаха политични права, но само женитѣ - владѣтелки, тъй като принципътъ на английския избирателенъ законъ почива върху данъкоплатството (saxation withoum representation). Вмѣсто да се достигне до нѣкакво изравнение, въ скоро време стана тъкмо обратното. Понеже женитѣ-владѣтелки не упражняваха своитѣ права, обстоятелството, което има причинитѣ си въ салонното господство на срѣдневѣковната дама - феодалка, тѣзи права почнаха да се забравятъ и най-послѣ работата дойде до тамъ, щото въ избирателния законъ отъ 1832 година женитѣ се лишиха съвършено отъ избирателни права. Вмѣсто да се говори въ закона, както до тогава за «freeholders (владѣтели) или «taxpayers» (данъкоплатци) или пъкъ «persons» (личности), законътъ отъ 1832 година говорѣше за «male persons» (мжже). Понеже това законоположение бѣ противоконституционно, мнозина както между женитѣ, така и между мжжетѣ се противопоставиха срѣщу тази несправедливость и така този законъ послужи за изходна точка на едно женско движение за политични права. Въ 1847 г. излиза първия «листь за женско избирателно право». Той твърди, че щомъ жената се разглежда като сжщество, равно на мжжа, всѣко социално законоположение, което не взема прѣдъ видъ и двата пола, трѣбва да се счита за несъвършено. Подема се тогава силна литературна дѣйность между английскитѣ жени и се основава въ Англия, Шотландия и Ирландия една голѣма политична организация. Когато въ 1866 г. единъ новъ законопроектъ прѣдстави случай да се заговори наново за женското избирателно право, присжтствието на Джонъ Стюартъ Миль въ Hous of commons (камарата) подбуди привърженицитѣ на женската политична равноправность да отправятъ въ камарата една петиция, съ която се иска допускането на женитѣ къмъ активното политично и избирателно право. Обаче слѣдъ продължителенъ и горещъ споръ внесената отъ Миль поправка на закона бѣ отхвърлена съ 196 гласа противъ 73. Отъ тогава женитѣ работятъ вънъ усилено, а въ самата камара сж правили многобройни постжпки и при все, че на нѣколко пжти се е повдигалъ тѣхниятъ въпросъ и единъ пжть дори се е изработилъ и приелъ отъ горнята камара законопроектъ, който удовлетворява тѣхнитѣ искания, опозицията, ако и менщество, го отхвърля съ смутъ и абструкция и така очакванитѣ резултати още не сж получени [2]).

---

[1]) *Thérèse Eckstein.* Die Frau in 19-ten Jahrhundert — Einleitung.

[2]) *Jenny* „Женското избирателно право въ Англия" бр. 12 на „Ж. Гласъ", 1903.

Въ Германия прѣзъ това време не виждаме нито една жена, която да се застѫпи открито за политичнитѣ права на своя полъ, но единъ мѫжъ — Тодоръ фонъ Хипель — издава въ 1792 год едно съчинение върху «Гражданското подобрение на жената», въ което се застѫпва енергично за равноправностьта на жената.

Отдѣлнитѣ гласове, които се издигаха по този начинъ слѣдъ французската революция въ полза на женската политична равноправность, не произвождаха нужното дѣйствие нито срѣдъ нашитѣ, нито срѣдъ господствуващитѣ класи: липсваха за това материални условия. Веднажъ произнесенитѣ идеи обаче не загниваха: тѣ се развиваха бавно но постепено и чакаха часа, въ който една велика економическа революция дойде да имъ даде сила и значение и да ги замѣни съ факти. А това стана най напрѣдъ прѣзъ 19 то столѣтие. Ако по-рано, както видѣхме, се издигаха тукъ-тамъ гласове отъ страна на женитѣ, па дори и на мѫжетѣ, това бѣ повече слѣдствие отъ ентусиазма и благороднитѣ пориви, що вдъхваха провъзгласенитѣ чрѣзъ французската революция принципи за свободата на човѣка, но не и настоятелно налагани отъ самия животъ. Ако срѣдневѣковна Англия бѣ дала дори избирателни права на женитѣ-данъкоплатки, това се дължеше по-скоро на рицарското джентлеменство спрямо срѣдневѣковната дама, която бѣ сполучила да си извоюва господство въ салонитѣ, и на царуването прѣзъ това време на жени - царици, отколкото като плодъ на дълбоки обществени прѣобразования. Стремлението на жената прѣзъ това време къмъ политична равноправность, както и другитѣ нейни слаби размърдвания за свобода и независимость имаха повече идеологиченъ характеръ, отколкото дълбоко революциоиенъ. Ако прѣди това време, значи, се прѣдявяваха и дори нѣкадѣ даваха политични права, това бѣ само благодарение общия либераленъ устремъ на тогавашното време. Фактътъ, че борбата, водена въ това направление, не се е увѣнчавала съ такъвъ успѣхъ, че нѣкадѣ пъкъ този успѣхъ се е постигалъ и слѣдъ време пакъ е билъ отхвърленъ съвсѣмъ самоволно, ни показва, какво тогава е липсвало материална подкладка на тази борба. Смѣло заявление въ тази борба се чу само слѣдъ разцвѣта на едрата индустрия — този прогресъ на 19-то столѣтие, който не остави ни едно кѫтче въ обществения животъ на хората, дѣто да не упражни прѣобразование, да не извика еволюция. Само слѣдъ тази важна за историята епохална дата женскиятъ гласъ за равноправность се издигна не като прищевка, а като несѫща нужда, която настоятелно иска своето удовлетворение. Кой би могълъ, наистина, да помисли, че съ пропищяването на фабричния куминъ ще екне и тръбата за зовъ на женитѣ къмъ политична борба! А то така и стана. Умствено, разбира се, жената бѣ приготвена отъ по-раншнитѣ събития. Политичнитѣ и духовни прѣврати въ обществения животъ прѣзъ революционното 18 столѣтие, не минаха безъ влияние и за жената; тя по подражение на мѫжа и огрѣна отъ свѣтлината на новитѣ идеи, защитявани отъ послѣдния, се възмущаваше вече отъ своето безправно положение и издигна тукъ-тамъ апелъ за равноправие и независимость, робството и безправието на жената се прѣдставяха сега хиляди пѫти по отвратителни и въ по-голѣмо противорѣчие съ новитѣ принципи, които извоюва мѫжътъ за себе си и които съ такава мѫка се прокараха въ живота; при всеобщиятъ стре-

межъ за освобождението на личностьта жената добрѣ разбираше, че слѣдъ прѣмахване на робството нейното политично безправие остава единствения примѣръ на най-грубо робство, което още при раждането ѝ я лишава отъ политични права, тя виждаше, че слѣдъ всички изчезнали обществени касти *женската каста* е единична остала и жената не може да прѣскочи границитѣ на прѣдопрѣдѣленитѣ за нея кастови права и свободи! . . . Всичко това не можеше да не стрѣсне и развълнува онази жена, която слушаше гърмежитѣ на великитѣ революции, отправени за извоюване човѣшки права и вслѣдствие на това тя се присъедини къмъ общия протестъ. За себе си обаче лично не спечели никаква реална облага: провъзгласенитѣ «droits de l' homme» се разбираха само като «права на мжжа». А причината на това е ясна. Своитѣ заявления за свобода и независимость жената отправяше, като стоеше още всецѣло или въ по-голѣма часть върху почвата на сѣмейна робиня: тя заставаше не като самостоятеленъ общественъ човѣкъ, а като прибавка на мжжа, не свободна економически, а зависима отъ мжжа личность и затова не може да достигне и политична самостойность. Само когато машинното производство направи положението на жената въ кжщи още повече несносно било затова, че тя изгуби значението си на домашна производителка, било пъкъ защото положението на мжжа, отъ което всецѣло зависѣше благосъстоянието на цѣлото сѣмейство, вслѣдствие новитѣ условия, почна да се влошава все повече и повече; само когато туй производство извади жената отъ дома и я въведе въ водовъртежа на обществения животъ, когато отъ домашна прибавка на мжжа тя стана обществена производителка, само тогава почувствува осезателенъ животъ, само тогава става налѣжаще нейното участие въ политичната борба. Тя усѣти сега съзнателно необходимостьта отъ участие въ политико-общественитѣ работи нé само за да упражни едно естествено право на личностьта въ социалното тѣло, но политико-обществената борба ѝ се прѣдставяше като главно и могжщо срѣдство за измѣнение на тѣзи законоположения, които уреждаха до сега нейния собственъ животъ и които, понеже изгубиха досегашната си основа, трѣбва да бждатъ замѣнени съ съотвѣтствуващи на днешнитѣ условия. Животътъ тече и се развива непрѣкжснато, трѣбва да се развиватъ и измѣнятъ, значи, и законитѣ, които не сж нищо друго освѣнъ санкция на установенитѣ отношения прѣзъ даденъ периодъ. Щомъ тѣзи отношения останатъ само като традиция, форма безъ никакво съдържание, щомъ на тѣхното мѣсто се развиятъ върху почвата на нови обществено-економични условия други отношения, трѣбва ли законитѣ, които сж санкционирали едни по-ранишни форми да оставатъ сжщитѣ и по такъвъ начинъ да спъватъ развитието и насила да задържатъ туй, що е вече отживѣло? Когато единствената область на женската дѣйность бѣ дома, въ който тя играеше ролята на домашна производителка, когато мжжътъ самъ печелѣше и прѣнасяше, а жената уреждаше съ трудолюбието и пестовностьта си прѣнесеното, когато мжжътъ и жената, па и всички сѣмейни членове съставляваха едно економично-производително дружество, което не може да се развали безъ ущърбъ и на двѣтѣ страни, тогава разбира се, имало е raison d'etre да бжде мжжътъ господарь въ сѣмейството, неговъ прѣдставитель прѣдъ обществото — единичъкъ той да се мѣси въ обществената работи. Положението на сѣмейството и жената зависѣше напълно отъ това на мжжа, жената нѣмаше нищо общо съ различнитѣ

закони и наредби: нейното благосъстояние се обусловѣше отъ личнитѣ качества на мжжа и нейнитѣ добродѣтели като домакиня. При това вѣковно положение на работитѣ, естествено е станало подчинението на жената, и всички закони и правила, които уреждатъ нейнитѣ отношения, почиватъ върху почвата на това подчинение. Зависимостьта на жената въ сѣмейството, брака, въ гражданско отношение се е сложила по силата на извѣстни битови условия. Какъ е могла да бжде жената равноправна съ своя мжжъ въ сѣмейството, когато то дължи сжществуванието си главно на последния, какъ е могла да сключва напримѣръ нѣкакви дѣлови отношения съ когото и да било, когато тя е била економично зависима? А може ли и да се помисли за нѣкакво участие въ политичния животъ, когато тя не е замѣсена направо въ него и когато тя поради своето положение между четиртѣ домашни стѣни не е въ право съприкосновение съ тази или онази постановка на законитѣ? И би ли принесла нѣкаква полза намѣсата на жената въ политико-обществения животъ при тѣзи условия? Ако и съ това да би се удовлетворила една справедливость, реалната полза би била нищожна, или никаква, мислимъ ний съ рискъ даже, това наше твърдение да бжде приложено сега още за нѣкои закъснѣли страни, въ които жената не е излѣзла още отъ положението на домашна робиня. При економичната зависимость на жената отъ мжжа нейната дѣйность въ политико-обществената область се би слѣла съ тази на съпруга, или бащата, защото тя нѣма по-други интереси отъ тѣзи на кооперативното цѣло, съ което тя е тѣсно свързана — сѣмейството, чийто прѣдставитель е билъ мжжътъ. И ако срѣдневѣковната пробудена жена искаше равноправность, то това бѣ плодъ на онова идеологично движение, което издигна лика на матроната и изтъкна на почетно мѣсто салонната дама и нищо повече. Тя би отивала при избирателната урна подъ ржка на своя кавалеръ сжщо така, както влиза и въ балния салонъ, а какво значение има тази равноправность? Тази жена нѣма свои лични интереси, ней липсваха вслѣдствие на това и индивидуални стремежи и задачи. И върху това ѝ положение се издигнаха понятия и традиции, които далечъ прѣживѣха своето съдържание.

Но когато новото производство почна да подкопава дребнитѣ занаяти, когато много отъ прѣдишнитѣ самостойни занаятчии то обърна въ наемни и необезпечени работници, когато сжщото производство изхвърли една многобройна армия безъ работа, тогава домашното положение на жената се разклати, тя се стрѣсна и за първи пжть трѣзво погледна върху положението си и потърси срѣдство за неговото подобрение. А когато малко по-малко, освобождавана отъ производството на много домашни работи и тласкана отъ мизерията, жената биде принудена да потърси чужда работа за въ дома си, или да отиде въ самата работилница и фабрика, тогава тя се усѣти на друга съвсѣмъ нова почва, върху която ѝ се налагаха нови идеи и понятия. Тя не е вече економично зависима отъ своя мжжъ, нѣма защо и да му бжде подчинена, тя работи еднакво за поддържката на сѣмейството — тя има право значи на равно тамъ заедно съ мжжа; тя се труди и заработва нѣщо — тя може да разполага значи съ това, що се дължи на нейния трудъ; тя като трудяща се личность сключва бракъ не за да намѣри мжжъ, който да я храни и поддържа, а да изпълни своето естествено прѣдназначение — тя може да има значи свой изборъ и нѣма

защо да бжде продавана отъ бащата, или купувана отъ мжжа. Разколебаватъ се по такъвъ начинъ нейнитѣ стари понятия за длъжноститѣ и правата й въ кжщи. При всѣки подемъ да постжпи съгласно новитѣ за нея нужди, срѣща за спънки установенитѣ отъ по-рано закони. Не можеше да не почувствува тѣхната несъстоятелность и тя иска тѣхното измѣнение. Понеже мжжътъ има интересъ да пази старото положение, тя се стреми естествено да се сдобие съ сила, която би й услужила въ това отношение. А тази сила ще й се даде само отъ участието й въ политико-избирателната борба. Съ излизането си вънъ отъ дома тя срѣща вѣковно закрѣпени прѣчки: недопускането й въ извѣстни области на труда, незачитането й дори за човѣшка личность — тя изпада въ позиции, на които прѣдстои неминуема борба. А тамъ, дѣто новитѣ условия я съвсѣмъ изтласкаха отъ дома и я направиха обществено-производителна сила, тамъ тя вече не само че не е изолирана, както по-рано отъ обществото, но, напротивъ, изпада въ неговия най-силенъ кипежъ. Тя почувствува своето мизерно положение и това на подобнитѣ си, усѣти несъстоятелностьта на този порядъкъ, който като се гордѣе ужъ съ своето велико завоевание въ областьта на производството, подрови жестоко сждбата на милиони сжщества, направи жената неприятель-конкурентъ на мжжа, грабна майката отъ дѣцата безъ да я замѣни съ другъ бдитель върху тѣхъ, разстрои древно-патриархалното сѣмейство безъ да създаде нѣщо ново и положително на мѣсто разстроеното. Нейното положение вече не се обусловя толкова отъ добритѣ или злитѣ наклоности на мжжа (при неблагоприятенъ съюзъ тя, като самостойна, може по-лесно да се освободи), а отъ единичкитѣ условия на нейния трудъ. Тя е подхвърлена сега направо на всички необезпечености, заплашвания, кризи, както и всички работници. И тя се прощава съ вѣковната пасивность. Тя се впуска рѣшително въ кипежа на живота и тамъ заедно съ вчерашния си законенъ господарь, днесъ другарь по положение, се бори съ жестокоститѣ на днешната наредба. Политичната борба — едно отъ срѣдствата, съ които боравя мжжътъ за уреждане и подобрение на своя общественъ животъ — привлича и жената. Тя иска да се домогне до нея, като едно отъ най-могжщитѣ срѣдства за борба на една потжпкана класа срѣщу своитѣ притѣснители; тя се стреми да се сдобие съ право на политична борба, за да може споредъ своето умѣние и съзнание да се намѣсва въ урегулирането на нейнитѣ собствени и на близкитѣ й отношения и да прѣмахне всички онѣзи законоположения, които на стара основа днесъ още поддържатъ нейното законно подчинение. Нуждата отъ намѣса въ политико-обществения животъ се почувствува за първъ пжть отъ въвлечената въ индустриалното производство жена и благодарение само на послѣдната, тази борба има днесъ реална подкладка, която й осигурява успѣхъ. Само политичната борба на тази жена ще има значение за нейното економично и индивидуално освобождение, както и за цѣлото развитие на обществото. Като говоримъ за тази жена, ний разбираме, впрочемъ, не изключително работничката, а и всички онии, които разсжждаватъ и изхождатъ отъ новото положение на жената и които въ своята борба иматъ прѣдъ видъ тенденцията на съвременото обществено развитие. Само отъ като борбата на жената за политична равноправность е влѣзла въ този фаза на развитие, т. е. отъ като тя се иска не отъ затжтаната въ дома жена, за която при неразвито съзнание би била простъ луксъ, а отъ же-

ната — обществена производителка, само отъ тогава тя придобива, ако и бавни, но постепенни успѣхи и само отъ тогава безъ повратъ назадъ, както при миналитѣ времена, върви напрѣдъ и все напрѣдъ въ това направление.

Въ послѣднитѣ години движението на женитѣ за политична равноправность има много послѣдователи и на много мѣста е дало вече гдѣ по-голѣми, гдѣ по-малки резултати. Вънъ отъ Сѣверо-американскитѣ държави като Луизиана, Мисисипи, Монтана и пр., кѫдѣто, благодарение липсата на всѣкакви традиции въ този новъ свѣтъ, женитѣ се ползуватъ съ политични права още отъ 60-тѣ години на 19-то столѣтие, вънъ отъ тѣзи държави много европейски и австралийски страни тоже сѫ въвели политични права за женитѣ. Женитѣ отъ Нова Зеландия и Горна Австралия владѣятъ пълни политични права отъ 93 и 94 г. на миналия вѣкъ. Женитѣ отъ Великобритания избиратъ въ общинскитѣ съвѣти още отъ 1869 г., отъ 1870 — въ училищнитѣ настоятелства, отъ 1888 — въ губернаторскитѣ и отъ 1894 — въ окрѫжнитѣ съвѣти — не могатъ само да бѫдатъ избирани.

Женитѣ въ Швеция участвуватъ още отъ 1843 г. въ избора за пастори, отъ 1862 въ общинскитѣ съвѣти; отъ 1889 избиратъ и сѫ избираеми въ училищнитѣ настоятелства, а женитѣ — данъкоплатки упражняватъ едно посрѣдствено влияние и върху парламента, тъй като тѣ избиратъ въ губернаторскитѣ избори, а тѣзи послѣднитѣ избиратъ отъ своя страна членове на върховната камара. Въ Ирландия само независимитѣ жени се ползуватъ съ политични права въ всички почти области, а въ Норвегия тѣ иматъ активно и пасивно право за училищнитѣ настоятелства. Въ Германия само женитѣ отъ нѣкои провинции иматъ правото да избиратъ въ Ландтага (областно народно събрание). Въ много други пъкъ държави, както напримѣръ Австрия, Италия, Франция, голѣмата часть отъ Германия, малкитѣ балкански държавици женитѣ не сѫ извоювали още тѣзи права, но затова пъкъ въ всички напрѣднали и просвѣтени държави сѫществуватъ многобройни и силни организации, които воюватъ за тѣзи искания на съвременната жена. Въ повечето мѣста, кѫдѣто сѫ дадени тѣзи права, тѣ далечъ не сѫ достояние на многобройната женска маса, тъй като съ тѣхъ разполагатъ само владѣтелкитѣ — данъкоплатки. Вижда се ясно, какво прѣдимство се прави на *капитала* прѣдъ *личностьта*. Обаче женитѣ почти отъ цѣлия свѣтъ сѫ влѣзли въ това направление да искатъ всеобща политична равноправность и ний не можемъ да се питаме и разсѫждаваме върху хипотетични основи, както прѣди сто години, да ли тѣхното тукъ участие е «полезно», «морално» и «съгласно съ женственостьта». 18-то столѣтие декларира „правата на мѫжа", 19-то заяви «правата на жената», а 20-то ще утвърди сигурно „правата на човѣка" и ще се изгуби послѣдното робство, чиято прѣдставителка е днесъ жената. Съвременитѣ обществени отношения ни водятъ въ това направление — остава само да се приготвятъ тѣзи, които сѫ повикани да заематъ нови позиции въ живота. Тукъ най-голѣма задача пада на съзнателнитѣ жени и женскитѣ организации: тѣ трѣбва да просвѣтятъ и прѣвъзпитатъ женитѣ и особено тѣзи, на които животътъ налага нови задачи, та да бѫдатъ готови, когато единъ день получатъ възможность да играятъ обществена роля и тѣхната намѣса тогава да бѫде само въ полза на истинския прогресъ!

Бургазъ. Jenny.

Въ степьта.

Разказъ отъ **В. Вересаевъ.**

I.

Пасажерскиятъ тренъ се спрѣ въ малката степна станция. Слънцето печеше нестърпимо, бѣше жарко и задушно. Малцината пасажери въ вагона отпустнато се разговаряха или дрѣмяха, вардѣйки главитѣ си отъ мухитѣ.

Удари втория звънецъ.

Подъ прозорцитѣ на вагонитѣ, отъ противоположната на станцията страна, медлено приближиха двоица загорѣли селянина. Единъ отъ тѣхъ, съ голѣма рошава глава, носѣше на гърба си платненъ вързопъ, а на рамо държеше дръжка съ прѣкрѣпена на нея коса; другия съ грамаденъ ръстъ и широкоплещестъ куцаше съ лѣвия си кракъ; у него нѣмаше нито вързопъ, нито коса, а само на рамото му бѣше прѣмѣтната скѫсана дрѣха.

Тѣ крадишкомъ пристѫпваха, поглеждайки изъ подъ вѣжди на трена и като че се крияха отъ нѣкого. Изведнажъ куциятъ селянинъ се спре, бързо се разгледа на около и се покачи по стѫпалата на вагона. Подиръ него искаше да се покачи и неговия спѫтникъ; той вече се хвана за пармаклъка, но въ това време изъ прозореца на вагона погледна кондуктора; а дрипавия мужикъ крѣсна, поправи бохчата на гърба си и се намѣри долу отъ вагона. Кондукторътъ второчено гледаше слѣдъ него.

Селянинътъ тръгна по шпалътъ все по-далече и вече остави слѣдъ себе си послѣдния вагонъ. Удари третиятъ звънецъ и влакътъ потегли. Веднага селянинътъ се повърна бързо, раздруса бохчата си, и се хвърли да достига трена.

— А азъ тебе! А-азъ тебе! Застрашително крещѣше кондукторътъ, като се подаде изъ прозореца и му се закanваше съ пръстъ.

Влакътъ усилваше ходътъ си. Жестоко намръщения селянинъ, безъ да гледа на кондуктора, продължаваше да тича, хвърляйки въ страни сухитѣ си и стегнати въ навуща крака. Изъ прозорцитѣ гледаха пѫтници.

— Хѫ, хѫ, землякъ! . . . Хайде! Ехъ, не ще достигне! — вълнуваше се единъ момъкъ въ сива блуза.

— Не ще достигне.

— Кога вече ще го стига. Не ще може сега!

— Ще стигне, ей Богу, ще стигне! — извика момъкътъ. Де, де, землякъ! Аа, те-те те! . . .

Селянинътъ достигна до задния вагонъ и като се хвърли съ треперящитѣ си рѫцѣ за дръжката, скочи на стѫпалото; бохчата на гърба му го дръпна назадъ — той замахна съ рѫка и едва не се изтърва, но устоя.

Кондуктора изкочи на плащадката. Пѫтницитѣ не го виждаха. Тѣ видѣха само, какъ селянинътъ, стояйки на долното стѫпало, нѣщо говорѣше, и начумерено гледаше на долу; слѣдъ туй той махна съ рѫка и скочи обратно отъ бързо движущия се влакъ.

А хромия селянинъ влѣзе въ вагона, пазяйки се отъ считѣ на кондуктора. Той се показа изъ прозореца и дълго гледаше назадъ, гдѣто въ прахътъ, дигнатъ отъ трена, изчезна неговия другарь.

— Землякъ, какво ли ще бѫде съ тебе, — съчувствено се обърна къмъ него момъкътъ съ блузата.

— Землякъ, — пробърбори селянина безъ да гледа на него и сѣдна.

Прѣзъ дупкитѣ на мръсната платнена рубашка проглеждаше бронзовото му тѣло, а лицето му бѣше почти черно отъ пековетѣ. Огроменъ и оклжсанъ, съ омотани въ парцали крака, той сѣдѣше и съ бѣлото на злитѣ си очи поглеждаше наоколо изъ подъ вѣжди. Момъкътъ сѣдна къмъ него да се разговори, а той бързо стана и безъ да отговаря, загледа изъ прозореца.

Дойде младиятъ кондукторъ въ бѣлъ кителъ.

— Господа, станция Н. моля билетитѣ!... Твоя билетъ! — бързо се обърна той къмъ скромния селянинъ.

— Нѣмамъ билетъ.

Кондуктора мълчаливо отпусна ржцѣ.

— Е, какво искашъ да правишъ ти тукъ съ насъ?... Господа! Но това е невъзможно! — съ уморенъ съвѣщателенъ гласъ заговори той. Че ний сме подвластни хора, ний не можемъ до возимъ хората даромъ! Отъ насъ ще искатъ да отговаряме... Когато спре трена, моля, слѣзъ! Честно те моля!

За служащитѣ по треноветѣ бѣше настанало лошо време. Изъ «Росия» приидваха въ степьта безчислено множество косачи, а между туй слънцето изгори трѣвитѣ и сѣнокосътъ по цѣлото продължение на степьта не се състоя. Изгладнѣли, косачитѣ се скитаха по изгорѣлата степь, сновѣха по безконечнитѣ пжтечки на длъжъ и ширъ. Едни се възвръщаха назадъ, други отиваха далеко, до Черно море и Кубанъ. Тѣ сж изгубили всѣки страхъ: ако кондукторътъ се зазѣпа на нѣкоя станция, въ трена веднага се оказватъ нѣколко десятки безбилетни «зайци». Практиката отдавна вече е изработила слѣдния начинъ на дѣйствие: кондукторитѣ внимателно ще слѣдятъ на станциитѣ за всѣки приближаващъ косачъ и енергично ще отблъскватъ неговото опитванне да се качи на трена; но веднажъ той се озовалъ въ вагона, на него махватъ ржка и, безъ всѣко донасяне на началството, просто го стоварватъ на слѣдующата станция: все едно, смѣтката съ него е управена.

Трена изсвири и ослаби хода си. Куциятъ селянинъ бързо стана взема си дрехата и прѣмина въ съсѣдния вагонъ. Тамъ той сѣдна на пейката задъ вратата.

Прѣзъ вагона прѣмина кондуктора и го забѣлѣза.

— Ти не слѣзе?! — зачуди се кондуктора.

Селянинътъ стана.

— Че кждѣ да отида? Краката ми не сж здрави! — ожесточено извика той, гледайки на кондуктора като заловенъ вълкъ.

— Ахъ ти, Господи!...— Кондукторътъ замълча, изгледвайки го отъ краката до главата. — Азъ ти говорихъ като човѣкъ, а ти? Азъ трѣбва да те хвана за шията!

— Смилѣте се, господинъ кондукторъ!

— Слазяй, за Бога? Разбери, ний не можемъ да возимъ хората даромъ . . . Гледай ти човѣкъ!

Той хвана косача за ръкава, изведе го на площадката и го застави да слѣзне.

Бързо извири кондукторския свистокъ, на нему отговори локомотивътъ, далеко напрѣдъ изпище рогътъ на стрѣлочника, влакътъ трѣпна и потегли.

II.

На станцията утихна. Надъ безлюдната платформа шумѣха прашнитѣ тополи и бѣли акации. Задъ пътя, прѣдъ кръчмата, стояха коли, запрѣгнати волове, около тѣхъ медлено шаваха малоруси въ платнени шалвари.

Косачътъ се напи изъ една каца съ топла вода и тръгна по пътя за степьта: край желѣзницата на никого не можеше да разчита, нито за работа, нито на милостиня. Пътьтъ въ далечината се виеше съ слаби извивки. Наоколо до самия хоризонтъ се простираше степь и само степь, — равна, неподвижна, залята отъ горѣщатѣ лъчи на слънцето; имаше малко и рѣдка трѣва, навсѣкадѣ се виждаха голи изгорени на нажежената отъ слънцето земя. Отъ западъ духаше слабъ вѣтъръ и клатѣше трѣвата; заедно съ него носѣше се изъ далече тънкия и нѣженъ миризъ на прѣсно сѣно, но тоя миризъ идѣше не отъ редове и купи, а отъ трѣвата изсъхваща отъ коренъ подъ палящето слънце.

Косачътъ вървѣше куцайки и изтѣжко се подпираше на тоягата си. Слънцето го биеше право въ лицето, устата му присъхваха, между зъбитѣ му скърцаше прахъ; въ гърдитѣ му, сѣкашъ, злобно закипѣ нѣщо тѣжко и горѣстно. Той пътува часъ, два, три . . . Пътьтъ нѣмаше край, на всички страни се простираше все същата сива, безлюдна степь. А на хоризонта слабо зеленѣятъ гъсти гори, блѣсти вода; духне вѣтъръ, — прозрачнитѣ гори мрѫдватъ и скриватъ се въ въздуха, водата изчезва.

Край пътя имаше каменевъ кладенецъ. Косачътъ сѣдна до него. Въ ушитѣ му звънти, звънти и въ главата, очитѣ се замъгляватъ отъ жарь и гладъ; болния кракъ тупти и тъпата болка пълзи отъ него прѣзъ колѣното и бедрото въ хълбоцитѣ.

Наоколо бѣше широко и пусто; само далеко по пътя се виждаше тъмната фигура на идящъ човѣкъ. Въ блѣстящата синева на небето се къпѣше коршунътъ, разтревоженитѣ лалугери се привикваха изъ подъ земята помежду си съ откъслечни звънливи свистения. Каменния кладенецъ съ похлупка, — сивъ, обрасалъ съ зеленикавъ мъхъ, — гледаше на степьта съ зло, сѣкашъ, живо лице; долната часть на това лице бѣше излута, непраздна, ръцѣтѣ си държеше за корема и, струва ти се, че страшно се мръщи отъ болка въ желудъка. Косачътъ обхвана съ ръцѣ колѣнѣтѣ си и застана, гледайки въ далечината съ разпалени очи.

— Цс-сикъ! Цс-сикъ! Цс-сикъ! — Ясно звучеше около него, като че десятки косачи задружно рѣжатъ гъстата, сочна трѣва. По небето като молния прѣхвръкна невидено-грамадна, черна птица, и пътникътъ съ трудъ разбра, че това сѫ хвърчащитѣ около главата му мухи; по небето подъ хоризонта започнаха да се простиратъ гъсто-прѣплятащи движущи се клеви, въ далечината се наредили върволица косачи въ червени рубашки; тѣ отъ-

ватъ единъ слѣдъ другъ съ коси на рамо и нѣматъ свършване. Всичко това бѣше измама, и пѫтникътъ знаеше това: въ време на скитанията му по степьта, нему не за пръвъ пѫть, особно вечерь, му се мѣркатъ разни странни нѣща. И нему му се струваше, че би му станало по-леко, ако да не се мѣркаха по небето черни птици и да не звучаха невидими коси, рѣзящи невидимата трѣва . . .

Косачътъ. като потрепери, подигна глава. На пѫтя стоеше единъ нисъкъ човѣкъ въ расо и го гледаше. Неговото добродушно лице бѣше пълно и подбухнало, на рамото му висѣше обемиста торба.

Човѣкътъ се отби отъ пѫтя къмъ кладенеца. Той мълчаливо снѣ торбата отъ рамо, сѣдна отъ другата страна на площадчето, издъхна и като снѣ малката си калугерска шапка, поглади съ рѫка дългитѣ си коси.

Косачътъ мрачно гледаше на него и мълчеше. Човѣкътъ въ расото безъ да се страхува, отвори торбата; той извади изъ нея крайшникъ отъ пшениченъ хлѣбъ, риба и бутилка казионна ракия.

— Много отъ вашитѣ братя-полтавци напълниха тука! — заговори той, като смачка восъкътъ, съ който бѣше запечатана бутилката, о поножието на кладенеца. — Никога не е било до толкова. Колкото гарги по полето, толкова навсѣкѫдѣ сѫ вашитѣ братя.

Той удари съ дланъ по дъното на бутилката, запушалката изкочи и ракията се запѣни. Косачътъ мълчеше и на криво гледаше на съсѣда си.

— Тръгнали да приберать сѣното, а той Господъ го прибра самъ за себе си! — продължаваше човѣкътъ въ расото. Сега разхождай се безъ работа по степьта.

Той пийна изъ бутилката ракия, и както отъ само себе си се разбира, подаде бутилката на косача. Косачътъ трепна и нерѣшително погледна на дълговласия човѣкъ. Сетнѣ изведнажъ на неговото черно лице се появи усмивка, той бързо протегна рѫка и прѣдпазливо взе бутилката.

— Отъ кѫдѣ си? — попита го човѣкътъ съ расото, като ядѣше риба и подаваше закуска къмъ косачътъ.

— Отъ Тамбовската губерния, — отговори косачътъ.

Той пийна ракия, утри си мустацитѣ и осторожно, като че се боеше да не разтрѣвожи рибата, отхапа си отъ нея. На лицето му имаше сега напрѣгнато — прѣдупрѣдителна усмивка.

— Отдавна ли ходишъ?

— Отъ великъ-день.

Косачътъ млъкна.

— Вървѣхъ, вървѣхъ, мили мой, — заговори той, като се стараеше да не гледа на закуската, — всички мислѣха, ще дойдемъ до това мѣсто. Излъгахме се, изпокѫсахме се, повече просяци станахме, — нѣма работа!... А цѣлий народъ, знайте, пропада. И до кога ще върви това? Сами не знаемъ. Другарь отъ другаря си вади залъкътъ изъ устата!

— Похарчилъ си и косата?

— Похарчихъ . . . всичко похарчихъ. Че още и крака си счупихъ.

— Нищо не се роди, ето гдѣ е причината. Суша! . . . Но ти яшъ, че защо? . . . Хапни си още еднъжъ!

— Не ще ли да ти бѫде обидно,—попита косачътъ съ появяване на нова усмивка, като погледна изотдолу събесѣдника си.

— Е, какъвъ си! Господи помилуй! . . . Ти си яшъ!

Косачътъ съ наслаждение сръбна още ракия и се захвана за работа.

— Азъ тебе всичката тая работа ще ти разкажа по-внимателно, — заговори той. — Казвашь: не се родило нищо. Не е въ това работата. Тука работата его каква е: минало ни е времето. Бѣше тука една година, —подиръ холерата, тя! . . . Такава трѣва имаше, жито—не можъ го пожена. А у народа малко дойде . . . И тръгнаха по чифлицитѣ косачки, жетварки, всѣкакви. Отъ тогава може да се каже добро не е бивало. Порано прѣди петь-шесть години можеше да занесешъ зеленчукъ у дома си, — е, сега това вече го нѣма!

— Ти кждѣ ще отидешъ сега?

— Искамъ дома си да отида, но ето кракътъ ми не ми позволява бързо да вървя.

Човѣкътъ въ расото замлъкна.

— А че ела съ мене, — каза той, гледайки на степьта. — Моята работа е лека.

— Че каква ще да ви бжде роботата?—осторожно попита косачътъ, говорейки на «ви».

— Съ свѣщени припаси пжтувамъ.

— Хм! Значи странникъ ще бждешъ?

— Нѣщо като странникъ.

— Били ли сте въ Ерусалимъ?

— И гдѣто не съмъ билъ, всичко зная, — загадочно отговори странникътъ.

Косачътъ го изгледа изкриво.

— Значи отъ ловцитѣ си?

— „Отъ ловцитѣ“ . . . — подразни се странникътъ. — Тебе трѣбва самия дяволъ да те поччи! Жалко ми е за тебе. Кждѣ ще отидешъ ти такъвъ? Богъ е вече съ тебе, ще тръгнемъ заедно. И мене ще бжде повесело, самичакъ е скучно . . . Какъ се казвашъ?

— Никита.

— Да, Никита, ставай. Стига, починахме. Чакъ кждѣ е отишло слънцето. Селото наближаваме.

Странникътъ прѣмѣтна торбата на рамо и тѣ станаха да вървятъ. Странникътъ, нисичъкъ и дебелъ, вървѣше съ малки крачки, опирайки се върху камъшената си тояга, а наредъ съ него, клатѣше се огромния, дрипавъ косачъ.

— Отъ далеко ли идешъ?—попита ободрения отъ ракията Никита.

— Отъ станцията.

— Много си вървѣлъ!

— Тамъ работата на тозъ онзи трѣбваше да се свърши, — да потъргувамъ, чай да пия.

Никита громко се разсмѣ.

— «Работа!». . . Мигъръ това е работа? Казвамъ — да поработя, а пъкъ то — «чай да пия!» Това не е работа? Това значи — съ корема си да се погаждашъ, а не работа!

— Ако ще дигашъ гюрюлтия, отвори си устата! — сурово го срѣза странникътъ. Ето, това е селото, видишъ?.. Азъ каквото и да разправямъ, ти ще мълчишъ; все едно, като че си нѣмъ. Ако ни канятъ да нощуваме, не оставай: ще прѣнощуваме въ степьта.

Въ далечината, въ недълбоката долина се виждаха селскитѣ покриви и се зеленѣеха върби. На могилата, малка осмокрила воденица лѣниво въртѣше своитѣ кжси крила.

III.

Слънцето захождаше. Неговитѣ свѣтли лжчи се лѣяха по прашната селска улица, ярко-бѣлитѣ стѣни на кжщитѣ бѣха като розови, а прозорцитѣ горѣха съ кървавъ огънь. Странникътъ и Никита сѣдѣха до една кжща, обиколени отъ тълпа малоруси, — селяни и особено баби.

На масата странникътъ бѣше изложилъ цѣлия свой свещенъ припасъ; тукъ имаше чурупки отъ «Мъртво море», събрани на морския брѣгъ въ Одеса, имаше стъкленици съ нжехерувимски затулки, восъчни свѣщи изъ подъ свещения огънь, картини и фотографии.

Той държеше въ ржка ярко-боядисана картина, изобразяюща новоатонския Симоно-кананитския монастиръ; на гората обраснала съ дървета, прилични на зелени бради, бѣлѣятъ златоглави църкви, а на небето стои Богородица, простирайки филонъ надъ монастира.

Странникътъ разказваше за светия и тихъ животъ въ благочестивия монастиръ; той разказваше съ пѣющъ високъ гласъ, съ какъвто четатъ апостола важнитѣ и обяснителни псалтове, желающи да четатъ «съ чувство». Никита, нахраненъ отъ вкусния боршъ, чувствуваше блажена умора по всичкото си тѣло; той слушаше странника и медлено примигваше.

— Слѣдъ литургията, оставахме свободни, — разказваше калугерътъ — гледаме на кумпонътъ и що да видишъ, братя мои? Въ облацитѣ стои сама Матушка - Богородица! Сжщо като на картината тукъ... Сияние излазя изъ нея, — очитѣ не могатъ да го гледатъ, на слънце подобно... Ето съ него заедно бѣхме! — прибави той съ своя обикновенъ гласъ, кимвайки на Никита и погледна неговитѣ ясни умилни очи.

Никита пошава и започна силно да се зачервява, гледайки на криво окржжающитѣ.

— Той е нѣмъ, не може да говори още отъ дѣтинство — обясняваше странникътъ. — Да, добрѣ, добрѣ! — продължаваше той съ сжщия гласъ. — Видѣхме ний това съ него, — смутихме се въ сърдцата си, припадахме на земята. И молихъ се азъ на Владичицата Небесна: «Майко, прѣсветая Богородице, утѣшение на всички скърбящи! Ще има ли спасение за другаря ми, ще се отвържатъ ли неговитѣ уста?» И случи се тукъ знамение... Погледна на насъ Матушка, показа се задъ филона и три пжти го благослови, — едно! двѣ! три! — нищо повече.

Той въпросително изгледа слушателитѣ си. Бабитѣ скръбно въздишаха, дигайки глави къмъ небето. Единъ старикъ-хохолъ, съ трубка въ уста, слушаше съ едва забѣлѣзана усмивка, като пъхна ржцѣ въ джебоветѣ на шалваритѣ си.

— Това какво значи?.. Значи: моли се и вѣрвай, три години да търпишъ, и послѣ всичко да бжде по твоята вѣра...

Странникътъ замлъкна. Никита стоеше червенъ и вълчешки гледаше наоколо.

— Вѣрвай въ Матушка и всичко ще ти се отдаде — отново започва странникътъ. — Помни Бога, за него живѣй въ свѣта, за него се труди! — Той значително застрашаваше съ своя дебелъ пръстъ. — А ний какво правимъ? Все за себе си се оплакваме, — какъ по-леко да живѣешъ, какъ по-сладко . . . Да, ето послѣ сами и плащаме! . . Въ киевската пещера за мощи лѣжатъ братя — плотници. Тѣ построили храмъ Успѣние прѣсветая Дѣва Мария. Тя имъ се явила и ги пита: „какво искате — *или* злато, *или* царство Божие?“ Дванадесеттѣхъ братя замолили царството Божие, а тринадесетиятъ се прилъстилъ отъ златото, имотъ запросилъ. Да, и започналъ да живѣе, — хубаво, започналъ да живѣе приятно, богатъ. . . Живѣлъ година и захваналъ да мисли: «какво азъ направихъ?» И той се ужасилъ. Отишълъ при Матушка-Богородица и падналъ на колѣнѣ: «прости, — каза за глупостьта ми, не отритвай раба Твоего!» А тя му каза: «нищо не мога да ти направя сега. Виждашъ, мощитѣ на братята ти лѣжатъ; ако се прѣмѣстатъ, ще сторатъ мѣсто за твоето щастие». И той се моли на мощитѣ: «Мили, едноотробни, мои братя! Съжалете грѣшника, дайте му мѣсто между себе си». Размѣстили се братята му, направили му малко мѣсто и той се наврѣлъ между тѣхъ съ гърба нагорѣ. Така и въ това време си лѣжатъ, — дванайсе съ лице къмъ небето, а този между тѣхъ съ гърба. . .

— А този кой е? — прѣкъсна го старикътъ хохолъ, разглеждайки една фотография изъ киевската съборна църква св. Владимиръ.

— Никита Стълпникъ, свети угодникъ прѣславски, — бързо отговори странникътъ. — На стълбъ стои, видишъ ли? Тридесеть и три години стоялъ. . . .

Той си пое дъхъ, бързо се изсѣкна съ пръсти и пакъ съ сѫщия гласъ захвана да разказва: той разказваше, какъ въ младостьта си Никита билъ «суровъ и мятежникъ», какъ той докачалъ хората и какъ му се явило знамение: жена му варила месо и видѣла въ тиганя кипяща кръвь; въ тая кръвь се мяркали човѣшки глави, рѫцѣ и крака. Тя повикала Никита, той погледналъ и се ужасилъ. «Горко ми, много съгрѣшихъ! . .» Тръгналъ къмъ монастира, влѣзълъ въ едно блато и три дни простоялъ въ тръстьта, отдавайки се храна на комаритѣ и жабитѣ. Послѣ се явилъ при игумена, падналъ на колѣнѣ и започналъ да го моли да му помогне, — «само, отче, спаси душата на загиващия! . .» И построилъ за себе си стълбъ и започналъ да служи Богу. Зимѣ и лѣтѣ, деня и нощѣ, стоялъ той на стълба и все се молилъ. Дъждъ го мокрилъ, снѣгъ го засипвалъ, врани го кълвали — той все се молилъ; въ двѣтѣ си рѫцѣ той държалъ на всѣки по тѣжъкъ камъкъ, а веригитѣ на тѣлото му отъ многото движение ставали блѣстящи като злато. . .

Добрѣ разказваше странникътъ. Лицето му ставаше нѣкакъ свѣтло и вдъхновено, гласътъ му проникваше въ душата. Наоколо всички мълчаха. Слънцето залѣзе. Никита гледаше на лѣжащата прѣдъ него фотография и не можеше да откѫсне очитѣ си отъ нея: високъ, кършанъ и умаломощенъ стоеше угодникътъ на дървения стълбъ; разчорлената му брада се спущаше подъ пояса, бузитѣ сухи, лицето блѣдно и мъртвешко; угаснали и изблѣщени като у трупъ, очитѣ гледатъ къмъ небето.

И нѣщо си странно ставаше съ Никита. Той слушаше вдъхновения разказвачъ и забрави, че прѣдъ него нѣма повече освѣнъ «ловецъ», а все гледаше на фотографията и тя оживѣ подъ неговия погледъ: въ старческото, мъртвешко лице на угодника, въ неговитѣ негледащи, устремени къмъ небето очи, горѣше нѣкакъвъ си дълбокъ страшенъ животъ; като че ли къмъ всичко земно той е станалъ съвсѣмъ чуждъ и нечувствителенъ и неговия духъ, въ ужасътъ на безконечно покаяние, мжчи се и не смѣе да се подигне високо, къмъ далечното небе...

Никита подигна глава и, като подпре страната си на юмрука си, замислено гледаше на затихващата степь. По тая степь той се скита два мѣсеца, озлобенъ отъ гладъ и унижение, оставенъ самъ. Всичко прѣживѣно, всичката злоба и страдания, струваха му се сега малки, и той се срамуваше отъ тѣхъ; той се срамуваше, че тѣзи мжки е прѣтърпѣлъ за самия себе, че тѣ сж тъй малки и нищожни, и че въ тѣхъ нѣма нищо, което би го издигнало високо, далечъ отъ земята, както този угодникъ.

IV.

Бѣше тъмно. Странникътъ и Никита оставиха вече селото задъ себе си и вървѣха по степьта. Никита се клатѣше на болния си кракъ и мълчеливо съ напрѣгнато внимание гледаше изкриво своя спжтникъ: неговото лице му се виждаше чуждо—чуждо и страшно съ своята отчужденость. Странникътъ вървѣше редомъ съ него, като посвирваше грижливо и дишаше прохлада.

Далеко на югъ се чернѣяха неподвижни облаци, отъ кждѣто идѣше нѣкакво си непрѣкжснато, глухо ръмжение. Наоколо още по-силно миришеше на некосено сѣно. Вѣтърътъ слабо духаше и шумолѣше сухата трѣва.

— Хайде, да видимъ, колко ни изпрати сега Богъ!—заговори странникътъ. Е-ехъ майчице, търкаляй се на трѣвата! ...

Той остави торбата на земя и се разположи на трѣвата. Никита стоеше, мълчаливо гледайки на него.

Странникътъ изкара изъ джеба си пари и започна да ги брои; излѣзоха седемдесеть и три копейки; имаше тукъ отъ продажбата на „светия припасъ“, имаше и пари дадени отъ бабитѣ за свѣщь на угодника въ Соловка, за кждѣто ужъ се отправилъ странникътъ. Послѣ той извади изъ торбата риба, яйца и бутилката ракия.

— Е, Никита, хайде да дѣлимъ! — ласкаво произнесе странникътъ.

Нѣщо сдави гърлото на Никита; той стоеше разкраченъ и упорно гледаше на странника.

— Знаешъ ли какво? — проговори той съ прѣкжсванъ гласъ.—Твоя пжть е единъ, моя другъ ... Прощавай братъ!—И той махна съ ржка.

Странникътъ въ изумление скокори очи и скочи на крака.

— Какъвъ си ти? ... Господи помилуй, какво ти е? — бързо питаше той и започна да се вгледва въ Никита. Глупакъ ти, глупакъ селашки!—неочаквано се разсмѣ той и весело изплеска ржцѣ.

Никита изъ подъ вѣжди изгледа странника и изведнъжъ, като прѣхапа устни, съ единъ замахъ удари го съ своя тѣжъкъ юмрукъ въ

лицето,— удари го болно, здраво, усѣщайки съ дива радость, какъ подъ юмрука му изхруще носътъ на неговия спѫтникъ . . .

Странникътъ, съ залѣто отъ кръвь лице, сѣдѣше на земята и съ уплашено-плачущъ гласъ се ругаеше. А Никита, безъ да гледа повече тръгна напрѣдъ по затъмняващата се степь.

Прѣв. Пч.

Нѣколко думи за пирдопската кооперативна млѣкарница.

(По поводъ статията на Т. Г. Влайковъ за сѫщата, помѣстена въ сп. „Демократически Прѣгледъ“).

Основанието кооперативни млѣкарници въ с. Студена и гр. Пирдопъ накара младитѣ демократи да изпаднатъ едвали не въ изтъпление. Въ двѣ километрични статии - едната за студенската, а другата за пирдопската млѣкарница — Влайковъ пѣе пѣсни и хваления и съ дѣтско възклицание, като прѣмълчава и изкривява фактитѣ, възвѣстява, че въпросътъ за кооперациитѣ е насѫщенъ и назрѣлъ за страната ни. За Влайковъ и въобще за младитѣ демократи е ясно вече, какво „организирането на такива дружества не значи да се занимаваме съ илюзии, а да се занимаваме съ най-реалната и най-ползотворна обществена дѣйность“. Тѣ сѫ „начало на една нова социално-економическа дѣйность въ страната, която дѣйность, надѣваме се, въ кѫсо време ще се прѣвърне въ цѣло движение“!

Ни повече, ни по-малко — достатъчно е да благопожелаемъ и да се надѣваме, за да видимъ кооперативното движение надлъжъ и ширъ обгърнало страната. Най-важното за младитѣ демократи условие е да има учители и интелигенция, *„рѫководени само отъ своето трѣзво схващане дѣйствителностьта и отъ непрѣдубѣденото здраво разбиране ползата и значението на економическитѣ сдружавания“ и, които „подбуждани отъ искренното желание да направятъ нѣщо, за да се подигне що-годѣ западналия поминъкъ“.*

Разковничето за економичното подигане на „западващето население“ е въ рѫцѣтѣ ни, панацея за болкитѣ народни е открита. На учителството и интелигенцията не остава друго, освѣнъ да си развържатъ рѫцѣтѣ, да излѣзатъ изъ пасивното положение и се заловятъ за „най-реалната и най-ползотворна обществена дѣйность“. За тѣхъ, разбира се, които „трѣзво схващатъ“ и „непрѣдубѣдено здраво разбиратъ“, пѫтя, изъ който трѣбва да тръгнатъ е показанъ отъ самозванитѣ агенти около „Демократически Прѣгледъ“, за да се явятъ въ ролитѣ културтрагери — насаждачи на кооперативни дружества. Взирането въ дѣйствителностьта и изучаването историята на кооперативното движение въ другитѣ страни не е важно за „учителството“ и „интелигенцията“: това е сторено

«отъ насъ, казватъ демократитѣ — тѣ трѣбва да дѣйствуватъ, «да се опрѣтнатъ на работа като сѫщински млѣкари».

Какво щастие! Спасителното срѣдство е въ рѫцѣтѣ ни, въ единъ гласъ трѣбва да каже „учителство“ и «интелигенция» и да почне да си служи съ неговата мощность; „да направи достѫпни за дребния земледѣлецъ нѣкои отъ изгодитѣ на едрия“, за да гледаме слѣдъ това какъ „се подигва все по-вече и повече благосъстоянието на дребнитѣ земледѣлци“. Но на въпроса.

Прѣди всичко ще молимъ г. Влайковъ да ни извини, за дѣто се осмѣляваме да кажемъ истината и разкѫсаме булото, съ което той я прикри.

Министерството на Търговията и Земледѣлието още прѣзъ зимата бѣ съобщило на нѣколко общини да приготвятъ нѣкой необходимости, прѣдимно ледъ, защото възнамѣрявало да открие курсове по млѣкарството. На 1 Юний инспекторитѣ по земледѣлието, г. г. Сотировъ и Ганчевъ, специалисти по млѣкарството, откриха десетдневенъ курсъ въ града ни, но вмѣсто 10 дни трая само 6. Прѣзъ всичкото време инспекторитѣ се намираха въ постояно общение съ десетина души отъ най-състоятелнитѣ граждани, които Влайковъ идентифицира съ пирдопскитѣ граждани и учителитѣ — «доброволнитѣ труженници», извѣстни въ града подъ прозвището «колело». Видимото слѣдствие и отъ близкото единение на инспекторитѣ съ „пирдопскитѣ граждани“ и „доброволнитѣ труженици“ бѣха нѣколко голяи и чакъ сетнѣ, на 7 день отъ откриването на курса, стана извѣстно и намѣрението имъ да се тури основа на кооперативна млѣкарница. Ищаха за такъва между „колелото“ бѣ неописуемъ, макаръ че не схващаха смисълътъ и значението ѝ. Възприели всичко на вѣра, тѣ, колчимъ почнѣха да агитиратъ за членове на замислената кооперация, изпадаха въ телешки възторгъ. Обаче, за голѣмо тѣхно очудване и наше съжаление, числото на записалитѣ се въ продължение на една седмица, това твърдя съ положителность, не надминаваше числото 20, а не както твърди г. Влайковъ — веднага изявили готовность да влѣзатъ около 30 души». Отъ тѣхъ 2 бѣха съ една биволица и безъ доятенъ добитъкъ. Позволи имъ се да купуватъ млѣко и го доставятъ въ млѣкарницата. Съ това самитѣ инспектори позволиха посрѣдничеството, противъ което високо заявяваха: „коопрациитѣ измѣстватъ посрѣдничеството и дава възможность на самитѣ млѣкопритежатели да печелятъ“. Надали щѣха инспекторитѣ да изпаднатъ въ такъво противорѣчие, ако тѣзи двама не бѣха „пирдопски граждани“ и което ужъ било „сега за сега“ въ интересъ на самата кооперация. Това сѫ условията при наличностьта, на които се турна основата на „кооперативното млѣкарско дружество въ Пирдопъ“; такова трѣбва да е и почвата за новата „социално-економическа дѣйность въ страната“.

Запитани инспекторитѣ — защо не продължаватъ курса, тѣ съ особно самодоволство отговаряха: „цѣльта се постигна“. Нѣкои отъ гражданитѣ поискаха разрѣшение да останатъ момчетата имъ

нѣколко време въ млѣкарницата, та да научатъ и схванатъ нѣдобрѣ работата, но отъ страхъ, да не прѣдложатъ сетнѣ услугитѣ си на нѣкой капиталистъ и съ това се застраши сѫществуванието на д-твото отказаха имъ. Само слѣдъ дълги настоявания и отъ страна на „пирдопскитѣ граждани“ инспекторитѣ се съгласиха да допустнатъ 1—2 момчета, по срѣщо задължение, че нѣма да прѣлагатъ въ продължение най-малко на двѣ години услугитѣ си никому. Но отъ подобни задължения не стана нужда, защото желающитѣ да постѫпятъ трѣбваше да внесатъ голѣми такси.

Твърденията на Влайковъ, че, слѣдствие икономическиятъ упадъкъ на Пирдопъ, се зародили стремежи у гражданитѣ(?) къмъ ония клонове на земледѣлието, що се удаватъ „на интензивно обработване“, че тѣ „зели да мислятъ“ за модерно млѣкарство „като новъ доходенъ поминъкъ“, че ставало „дума и за основане една кооперативна млѣкарница“ (!) и, че върху тази тема имало „публична беседа въ читалището, при която беседа случайно (!) присѫтствувалъ“ и той, — тия твърдения не отговарятъ на истината.

Подобни твърдения, не скрѣпени съ факти и доказателства, сѫ присѫщи само на младитѣ демократи — аслѫ иначе не може и да бѫде, защото биха дошли до себеотрицание. Вѣрно е, че „пирдопскитѣ граждани“ иматъ овощни градини и по нѣколко кошера пчели, но това ли е тѣхниятъ поминъкъ? Можете ли, г. Влайковъ, съ увѣреность каза, че отъ градинитѣ и кошеритѣ тѣ очакватъ да поминуватъ? Защо плавате по повърхностьта, и постоянно, на всѣка стѫпка, сочите „стремежитѣ“ на нѣколцина, а говорите за всички граждани, въобще? Що не слѣзете долу, тамъ, дѣ живота изпъква въ всички си прояви, за да видите сѫщинскитѣ пирдопски граждани, какъ прѣжививатъ периода на неумолимата експроприация, за да Ви стане ясно, че всички се намиратъ подъ ужасающия гнѣвъ на непосилния трудъ, че всичкитѣ си сили напрѣгатъ до изтощаване само и само парчето земя да запазятъ? Едно само надникване въ земледѣлческата каса и въ тѣзи на „пирдопскитѣ граждани“ е достатъчно за безпристрастния изслѣдвачъ да си състави понятие за шемета, що е обхваналъ „производящитѣ слоеве“. Тамъ и дума не може да става за зараждане нѣкаква си мисъль, за каквато Вие, г. Влайковъ, споменавате. Нѣщо повече — Вие ги вкарахте и въ читалището, когато тѣ никога и прѣзъ прозорцитѣ му не сѫ погледвали. Да, вѣрно е, че има стремежъ на нѣколцина, които Вие наричате пирдопски граждани, да се обогатяватъ; само благодарение на тѣхния стремежъ мнозина пирдопски граждани ежегодно, ако не и ежемѣсечно увеличаватъ редоветѣ на лухмпенитѣ пролетарии, които, влачещи се по буржуазнитѣ кафенерии, подържатъ най-черната реакция въ страната.

„Наредъ съ туй ставаше дума и за основане една кооперативна млѣкарница: върху тази тема неотдавна има даже и публична беседа въ читалището, при която беседа случайно присѫтствувалъ пишущиятъ тия редове“. Колко сте далечъ отъ истината, г. Влайковъ? Дали отъ скромность отбѣгвате отъ нея, или пъкъ на-

рочно си създавате орѫжие, да подбиете „влиянието на правовѣрния Марксизмъ“? Много по вѣрно е второто, иначе не допускамъ да лъжете сами себе си. Да се прибѣгва и служи съ подобни маниери, да се заблуждава читателя, че идеята за кооперациитѣ никне и расте въ народа и че тя е резултатъ на условията, въ които се намира той, е най-недобросъвѣстно.

Нѣколко думи и за бесѣдата. Прѣдметътъ на бесѣдата бѣ избранъ и поставенъ на обсѫждане отъ самия Влайковъ даже въпрѣки нежеланието на нѣколцина, които искаха другъ да е прѣдмета на бесѣдата. И тука той си послужи съ фразистата идеология на демократитѣ. Съ менторски езикъ Влайковъ излагаше въздушнитѣ построения на кооперациитѣ, въобще и частно на млѣкарскитѣ. Силѣше се съ много, но голи думи да докаже, че сѫществуватъ условия, които налагатъ основането на дружествена млѣкарница. Добринитѣ и изгодитѣ отъ подобни сѫ толкозъ много, че прѣстѫпно е игнорирането имъ. Кооперативната млѣкарница, наредъ съ подобрението поминъка на пирдопскитѣ граждани(?), съ въодушевление приказваше той, ще извика пораждането редъ нови култури и подобрения. Съ даването възможность да влѣзатъ въ нея всички граждани, ще възтържествуватъ принципитѣ на демокрацията — равенство и солидарность и пр.

Случиха се, обаче, „нѣколцината селски учители“, които не позволиха Влайкову да си похарчи калпавия грошъ. Тѣ се усъмниха въ тъй настойчивитѣ съ патосъ исказани твърдения, разбридиха китната фразеология и обърнаха внимание на пустословието му. Имайки прѣдъ видъ сериозностьта и важностьта на въпроса, тѣ го смъкнаха изъ висинитѣ небесни и го съобразиха съ дѣйствителностьта — поставиха го ребромъ: за тѣхъ бѣ важно да покажатъ сѫщинскиятъ, а не идеализираниятъ ликъ на кооперациитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ, добри познавачи на историята на третирания въпросъ, доказаха, че кооперациитѣ сѫ палиативъ, а никакъ „спасително срѣдство“ за пропадавшитѣ поминъци. — Не се съмнѣвамъ, говорѣше единъ селски учитель, че, като всѣко прѣдприятие, обречено не на смърть, застой, а на животъ, и кооперациитѣ ще се обърнатъ въ капиталистични прѣдприятия, дѣто ще бѫде тѣсно за „всички“. Може ли да става дума за „економическо“ и „социално“ равенство въ кооперации, вратитѣ на които еднакво сѫ отворени, както за притежателя на 200-300 д. земя или 40-50 крави, тъй и за притежателя на 10-20 дек. земя или 1-2 крави? Азъ не съзирамъ даже юридическо равенство, за мене е ясно още сега, че всички кооперации въ непродължително време ще бѫдатъ обсебени отъ най-състоятелнитѣ, разбира се, ако бѫдатъ основани такива.

Но нека напустнемъ думитѣ и минемъ къмъ фактитѣ. Кооперативнитѣ млѣкарници сѫ вече фактъ — нека се позовемъ на фактитѣ и видимъ, какво говорятъ тѣ.

Кои сѫ основателитѣ на Студенската и Пирдопската кооперативни млѣкарници? Въ първата бай Стоиловци, а въ втората

„пирдопскитѣ граждани“ и „доброволнитѣ труженици“. Бай Стоилъ е достатъчно описанъ отъ самия Влайковъ, та азъ нѣма да говоря за него[1]), ще говоря само за състава на пирдопската кооперативна млѣкарница.

Кои сѫ „пирдопскитѣ граждани“ и защо тѣ първи влѣзоха въ кооперацията? Тѣ сѫ, които разполагатъ съ 10-40 и повече хиляди лева и 50-60 декари земя,[2]) тѣ сѫ безбожнитѣ лихвари и капиталиститѣ експлоататори на града, тѣ сѫ, най-сетнѣ, които доставятъ ²/₃ части отъ млѣкото въ кооперацията. Тѣхното влизане е да узнаятъ, до колко това производство ще бѫде износно и видятъ дали ще има пазарь. Намѣрението имъ, въ случай на успѣхъ, е да пласиратъ голѣма часть отъ капиталитѣ си въ него[3]), да увеличатъ доятния си добитъкъ и послѣ да направятъ невъзможно влизането на „всички“.

Учителитѣ — „труженицитѣ народни“, „инициатори“ и „сътрудници“ за уреждането и закрѣпването на млѣкарницата, на които Влайковъ плете вѣнци, а инспекцията (училищната) съ особени писма имъ исказва доволството си отъ подобна дѣйность, знаятъ само въ черква да пѣятъ и да се ядосватъ, ако не могатъ внѣ въ касата на време отъ рано опрѣдѣлената сума. Отличаватъ се отъ „пирдопскитѣ граждани“, че сѫ млади и разполагатъ съ по-малко капиталъ, но стремливо ги гонатъ. Тѣ влѣзоха въ кооперацията и „не оставиха да се появи мисъль за възможно пропадане или затваряне“, защото „трѣзво схващатъ“, кои сѫ „пирдопскитѣ граждани“ и „непрѣдубѣдено разбиратъ“, що искатъ интереситѣ имъ — тѣ сѫ практични до виртуозность.

За 4-5 надничари интересовахъ се, но не намѣрихъ такива. Колкото за 8 тѣхъ вдовици, вѣрно е, дѣйствително сѫ такива, обаче не е вѣрно, че тѣ сѫ бѣдни, както е искалъ да каже Влайковъ. Наистина, има нѣкои отъ тѣхъ, които и по-рано не вкусваха, освѣнъ мѫтеницата, но тѣжко и горко, ако на тѣхъ остане да се крѣпи кооперацията. Тѣхното членство е колкото живота на еднодневката; тѣ влизатъ, за да напустнатъ въ скоро време само съ споменътъ: били сме нѣкога членове на дружествена млѣкарница. Отъ тѣхното влизане и излизане, като имъ одържатъ по 2-3 ст. на килограмъ млѣко за инвентаря на млѣкарницата, печелятъ „пирдопскитѣ граждани“. Но това сѫ малцинството, останалитѣ вдовици могатъ да подържатъ издаването на сп. „Демократически Прѣгледъ“ въ 2000 тѣла само за пропаганда и агитация.

Отъ 50-тѣхъ кооператори крайно бѣднитѣ вдовици и още десетина души, които иматъ по една крава, въ скоро време ще

---

[1]) Бай Стоилъ, спорѣдъ Т. Г. Вл., „е най-състоятелния селянинъ“.

[2]) Единъ безбоженъ лихварь, който е обсебилъ голѣма часть отъ едно близко до града село, притежава повече отъ 300 д. земя и около 50 крави.

[3]) Единъ отъ „пирдопскитѣ граждани“ е говорилъ прѣдъ пишущия тия редове, че вслучай на успѣхъ ще вложи въ доятенъ добитъкъ 2-3 хиляди лева.

напустнатъ. Наистина, има уставно положение, че и слѣдъ два мѣсеци може пакъ да постѫпи всѣки, но за всѣка крава или биволица трѣбва да внесе въ дружеството по 10 лв. Това условие може да се изпълни само отъ състоятелнитѣ, но никога отъ дребния селенинъ или занаятчия — то е високъ прагъ за тѣхъ. Дребнитѣ селени и занаятчии, които кооперацията „ще спасява", се снабдяватъ съ 10 или 20 лв. заети отъ лихвари, само когато имъ връчатъ червенъ листъ. Това е сегашния и сѫщинскиятъ ликъ на пирдопската кооперативна млѣкарница.

Кому доставятъ изгоди коопeрациитѣ? Рѣшително — на бай Стоиловци и „пирдопскитѣ граждани", въ чиитѣ рѫцѣ de facto сѫ тѣ.

К. Н-въ.

„Младитѣ демократи" и земледѣлскитѣ кооперации.

Наистина много шумъ дигнаха „младитѣ демократи" около земледѣлскитѣ кооперации. Би помислилъ човѣкъ, че тѣ се надѣватъ чрѣзъ тѣхъ най-малко да упазятъ дребнитѣ производители отъ пропадание като имъ доставятъ посрѣдствомъ тия кооперативни дружества оння изгоди, които иматъ едритѣ производства и прѣдприятия. Но не, на земледѣлческитѣ сдружавания демократитѣ около «Дем. Пр.» гледатъ не като на срѣдство *за спасяване* на дребното стопанство», защото тѣ не признаватъ, че то пропада, но като на срѣдство, което, като прибавя къмъ прѣдимствата, които има дребното земледѣлско стопанство, и по-важнитѣ прѣдимства на едрото, ще създаде най-благоприятнитѣ условия *за да се развие* съ течение на времето земледѣлското производство и да се подига все повече и повече благосъстоянието на дребнитѣ земледѣлци. [1]) Тѣ, „младитѣ демократи", като «демократи споделятъ гледището, което подържатъ и бернщайнианцитѣ, именно «че дребното селско стопанство съдържа въ себе си елементи на жизненость, че то *има сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото стопанстео* (к. н.) въ борбата съ него и че то не само не е осѫдено на пропадане, но, напротивъ *то има най-голѣмъ шансъ за развитие и напрѣдване*» (к. н.) Това е гледището на демократитѣ около «Д. Пр.». Както виждате, демократитѣ отъ «Д. Пр.» не признаватъ, че дребното земледѣлие пропада, нѣщо повече, тѣ подържатъ, че то има сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото стопанство. И ако тѣ тъй разпалено напослѣдъкъ заговорнха за земледѣлскитѣ сдружения и тъй много ги прѣпорѫчватъ на селенитѣ да ги основаватъ, а на интелигенцията да работи за тѣхното основаване, то това тѣ правятъ, не защото признавали, «че земледѣлческото сдружение ще спаси дребното наше земледѣлие отъ пропадане», защото то не пропада, «и дребнитѣ ни селени отъ пролетаризиране», защото тѣ не се пролетаразиратъ; макаръ въ сѫщото време тѣ да признаватъ, «че е неосновательно и невѣрно положение-

[1]) „Демокр. Прѣгл.", год. I, бр. 15—16.

то, какво земледѣлскитѣ сдружения не спасяватъ дребното стопанство отъ пропадане и земледѣлцитѣ отъ пролетаризиране». [1]) Тукъ г-да демократитѣ се скарватъ съ логиката. Тѣ се отказватъ отъ извѣстно положение, което «изпъква само по себе си, изпъква отъ логиката на опровержението», защото тѣ «не сѫ искали да изтъкнатъ подобно положение». Но или «логиката на опровержението» е послѣдователна и вѣрна, а слѣдователно и положението, което тя «изпъква», е вѣрно, или пъкъ, ако послѣдньото, т. е. положението, изведено чрѣзъ логиката, не е вѣрно, то и «логиката на опровержението» е била невѣрна и непослѣдователна. Не може да се признава «логиката на опровержението» за послѣдователна и вѣрна, а положението, което тя извежда, „изпъква", до което тя дохожда, да се признава за невѣрно, понеже ние не сме искали да изтъкнемъ това положение. Неисканието на нашитѣ демократи да изтъкнатъ извѣстно положение, до което ги е довела тѣхната собствена логика, показва само това, че тѣ сѫ ония печални хорица, които едно мислятъ да направятъ, а извършватъ тъкмо онова, което не желаятъ да направятъ. Такива сѫ тѣ и като обществени дѣятели, както ще покажемъ по-долѣ. Обстоятелството, при което г-да демократитѣ искатъ да скаратъ своята «логика» съ «положението» което тя «изпъква», е слѣдньото.

Въ статията си „Въ защита на земледѣлческитѣ сдружения" («Дем. Прѣгл.», год. I, бр. 15 — 16) г. Здравко се мѫчи да обори, между другото, и положението, което др. Senex въ страницитѣ на «Ново Време» бѣ изтъкналъ, именно че «кооперативното движение не ще избави отъ пропадане дребното стопанство на земледѣлското население». Това положение г-нъ Здравко не оборва, защото то е «непосрѣдственъ изводъ» на друго положение, именно че земледѣлскитѣ сдружения докарватъ най-голѣми изгоди на едритѣ стопанства. А послѣдньото положение г-нъ Здравко изкарва за «неосновательно и невѣрно», първо, защото не намира да сѫ приведени достатъчно доказателства и данни, които него могатъ да убѣдятъ, второ, защото доказателствата и даннитѣ, които сѫ привели за потвърждение на това положение Л. Крживицки и Е. Смирновъ въ своитѣ „журнални статии" и К. Кауцки въ извѣстното си съчинение по «земледѣлския въпросъ», «макаръ и дѣйствително да биха установили това положение, все пакъ ще бѫдатъ», «като се има прѣдъ видъ още и това, че и тримата автори сѫ марксисти (това е лошото!) — твърдѣ недостатъчни, за да потвърдятъ неговата (на въпросното положение — П.) общность и, главното, твърдѣ едностранчиви, за да иматъ пълна обективна стойность», и трето, защото Хертцъ, който не е «ортодоксаленъ марксистъ», а «социалистъ отъ бернщайнианцитѣ, слѣдователно такъвъ, доводитѣ на който, макаръ и единъ, сѫ поубѣдителни за г. Здравко, отколкото тия на тримата марксисти и др. знатоци по въпроса,— защото Хертцъ е «оборилъ» Каутски, като твърди, «че дѣлото на сдружаванията *служи най-добрѣ на по-дребнитѣ и най-дребнитѣ стопани*» (к. на авт.) и като указва на фактъ, че «непрѣстанно се срѣщатъ оплаквания въ печата, въ дебатитѣ (напр. на XIII конгресъ на нѣмскитѣ селскостопански дружества въ Дрезденъ, въ 1897 г.) за безучастното отнасяние на едрото землевладение, съ малко исключение, къмъ

[1]) „Демокр. Прѣгледъ", год. I, бр. 15—16, стр. 322, кол. 2.

кооперативното движение». И така, г. Здравко не се убѣждава отъ доказателствата и данитѣ на К. Каутски, А. Крживицки, Е Смирновъ и др. знатоци по въпроса, понеже ги смѣта за „твърдѣ недостатъчни“, а се убѣждава отъ твърдението на Хертца, понеже то е «твърдѣ достатъчно». Отъ данитѣ и доказателствата на К. Каутцки, Л. Крживицки, Е. Смирновъ и други знатоци по въпроса г. Здравко, «като зема прѣдъ видъ и това, че първитѣ и тримата сѫ марксисти», не се убѣждава, понеже сѫ «твърдѣ едностранчиви», но отъ твърдението на Хертца се убѣждава, като зема прѣдъ видъ, че той не е марксистъ, а само социалистъ отъ бернщайнианцитѣ». И наистина, до като г. Здравко „зема прѣдъ видъ“, до като той не признава положенията, които не е «искалъ да изтъкне», а «сами по себе си изпъкватъ», «изпъкватъ» по неговата собствена «логика», до тогава той нѣма да се убѣди въ това, което не желае, което той не иска да изтъкне, но което само изпъква.

Прѣди всичко ще кажемъ, че Хертцъ съ данитѣ, които привежда въ пасажа, който цитира г. Здравко, не „оборва“ Кауцки. Хертцъ говори за дружествата на «Германския селско-стопански съюзъ за покупки». А за такива дружества и Кауцки казва, че тѣ, «дружествата за общо купуване» «по-добрѣ стоятъ», отъ колкото другитѣ земледѣлски сдружения. [1]) За земледѣлскитѣ покупателни дружества Кауцки казва, че тѣ «бързо растатъ» и въ потвърждение на това той привежда дани за тѣхния ръстъ отъ 1875 г. до 1896 г., че тѣ «сѫ развили една твърдѣ плодоносна дѣятелность» и че «не може да се отрича благотворното влияние на тѣзи дружества за земледѣлеца». [2]) Но Хертцъ, както правятъ често всички опортюнисти, се залавя да оборва Кауцки именно въ това, което Кауцки не е твърдѣлъ, и съ тия сдружения, за които той казва, че «по-добрѣ стоятъ», и на които той не отрича както „твърдѣ плодоносната дѣятелность“, която тѣ сѫ развили, така и «благотворното влияние», което тѣ иматъ за земледѣлеца. Изобщо Кауцки говори за степеньта на възможноститѣ и за прѣпятствията, които сѫществуватъ за селенина при сдружаването, благодарение на „условията на неговата работа и на неговия животъ“. «Нигдѣ, казва Кауцки, прѣдварителнитѣ условия за една дружествена организация не сѫ тъй слабо развити, както при селенина, когото условията на неговата работа и на неговия животъ изолиратъ и ограничаватъ въ единъ тѣсенъ хоризонтъ и комуто липсва онова свободно време, което е потрѣбно за дружественото самоуправление» [3]). Както се вижда, Кауцки тукъ говори само за неблагоприятнитѣ условия, които затрудняватъ сдруженията при селенитѣ, но не твърди, както му приписва Хертцъ, че «дребниятъ селянинъ е изключенъ изъ сферата на сдружаванията» [4]). Кауцки само подържа, че по-мѫчно става сдружаването при селенитѣ, отколкото при голѣмитѣ землевладелци. Мѫчноститѣ, обаче, съ които е свързано едно дѣло, не го правятъ невъзможно.

«Много по лесно, отколкото при селенитѣ, може да става сдружението между голѣмитѣ землевладѣлци, които сѫ твърдѣ малобройни и които

---

[1]) Кауцки. Земл. въпросъ, стр. 203.
[2]) Пакъ тамъ.
[3]) Сѫщото съч., стр. 197 и 198.
[4]) Вж. цитата въ „Дем. Прѣгл.“. стр. 321.

имать на разположение свободно време, твърдѣ широки връзки, търговски познания — собствени или на тѣхни наемници». [5]) Но извѣстно дѣло може да е лесно за извѣстна класа и тя пакъ да не прибѣгва до него, щомъ като нуждитѣ, на които то би ѝ служило, тя може да удовлетворява и безъ това дѣло; и обратно. друга класа може много да се нуждае отъ това дѣло и много да ѝ е то необходимо, но да срѣща прѣчки и затруднения, да има малка възможность, даже условията да не ѝ позволяватъ да се сдобие съ това дѣло. Въ такава отношения се намиратъ спрямо земледѣлческитѣ сдружения голѣмитѣ землевладѣлци и земледѣлскитѣ дребни стопани. Първитѣ могатъ лесно да се сдружаватъ, но могатъ да не правятъ това, защото може да не имъ е тъй необходимо сдружението, а вторитѣ не могатъ лесно да се сдружаватъ, макаръ и да е то необходимо за тѣхъ. Тъй напр., «голѣмия земледѣлецъ нѣма нужда отъ такива (кредитни дружества) учреждения. Ако е кредитоспособенъ, той най-лесно намира нужния кредитъ» [6]) Отъ друга страна, „нѣма съмнѣние, че кредитнитѣ дружества сѫ отъ голѣмо значение за селенитѣ, като срѣдство за економически напрѣдъкъ; тѣ, наистина, не сѫ срѣдство за напрѣдъкъ къмъ социализма, но тѣ сѫ срѣдство за напрѣдъкъ къмъ капитализма, и пр. все това тѣхното економическо значение е голѣмо. Но, разумѣва се, това е само тамъ, *гдѣто тѣ могатъ да хванатъ коренъ и да се развиватъ* (к. мой). Но това не става тъй леко. *Основанието и воденето на такива дружества отъ селени не е лесна работа* (к. м.) и още е въпросъ да-ли голѣмата маса отъ селското население е въ състояние да ги разпространи въ своята срѣда безъ да заплати много и прѣмного, до като се научи да ги води“. [7]) Така, че Кауцки съвсѣмъ не твърди това, което му приписва Хертцъ и което послѣдния иска да оборва съ даннитѣ, на които се силава и г. Здравко, именно „че дребниятъ селенинъ е изключенъ изъ сферата на сдружаванията“. Кауцки само казва, че сдружаванията при селенитѣ ставатъ твърдѣ трудно, макаръ и да имъ сѫ необходими. И особено трудно, споредъ Кауцки, ставатъ сдружаванията на селенитѣ въ продавателнитѣ и продуктивни дружества. Но като се знае, че мѫчнотиитѣ за сдружаването на селенитѣ поне въ такива дружества, дѣто тѣ сѫ по прѣодолими, не значатъ невъзможность за всѣко сдружаване, то лесно обясними сѫ даннитѣ, които привежда Хертцъ, и обясними сѫ именно отъ положенията, които е установилъ Кауцки. Фактътъ, че въ ония мѣста въ Германия, дѣто най-много е разпространено дребното владение, има най-много дружества за покупки, способностьта на които да виреятъ Кауцки не отрича, показва само, че дребнитѣ землевладѣлци, притѣснени и чувствувайки несъстоятелностьта на своитѣ дребни стопанства, все пакъ прибѣгватъ за спасение къмъ земледѣлческитѣ сдружения, колкото и неблагоприятни да се условятъ на тѣхния животъ и на тѣхната работа за основанието на такива. Този фактъ показва още, че едритѣ стопани, колкото и благоприятни условия да иматъ за земледѣлскитѣ сдружения, не винаги прибѣгватъ къмъ тѣхъ, защото не имъ сѫ тъй необходими, как-

---

[5]) Кауцки Земледѣл. въпросъ, стр. 198.

[6]) Пакъ тамъ, стр. 201.

[7]) Jbidem 200 с. р.

то на дребнитѣ и срѣдни стопани, и защото съ тия изгоди, които тия сдружения биха имъ дали, тѣ и така, несдружени, се сдобиватъ, както изтъква това и Кауцки. Това ни показватъ и «оплакванията за безучастното отнасяние на едрото земледадение къмъ кооперативното движение», за които говори Хертцъ въ оня пасажъ, който цитира г. Здравко. Но отъ това, че часть отъ срѣднитѣ и дребнитѣ стопани, заплашвани отъ конкуренцията на едритѣ, прибѣгватъ къмъ земледѣлскитѣ сдружавания, къмъ които едритѣ земевладѣлци се отнасятъ безучастно, никакъ не може да се заключава, че дѣлото на сдружаванията служи най-добрѣ на по дребнитѣ и на най-дребнитѣ стопани», както това прави Хертцъ. Ето на, не всичко, което се налага съ необходимость на селенина и къмъ което той прибѣгва, му служи да подобри своето благосъстояние. Напр., той прибѣгва често къмъ правене на заеми съ намѣрение да увеличи своето стопанство, а не рѣдко излиза, че тия заеми, които му сѫ били необходими, сѫ ускорили неговото пронадание, па макаръ тѣ и да не сѫ правени срѣщу тѣжка лихва. Къмъ земледѣлческитѣ сдружавания прибѣгватъ срѣднитѣ и дребнитѣ стопани, за да увеличатъ своето състояние или за да се упазятъ отъ пропадание, но посрѣдствомъ тѣхъ не всички могатъ да се повдигнатъ и станатъ по-заможни, посрѣдствомъ тѣхъ често се възмогватъ само по-състоятелнитѣ и по-заможнитѣ, като ставатъ още повече състоятелни, а по-дребнитѣ стопани постоянно се изплъзватъ отъ тѣхъ и даже тия сдружения, като капиталистични прѣдприятия, ускоряватъ тѣхното пропадание. Та земледѣлскитѣ сдружения сѫ въ малка или голѣма степень капиталистически прѣдприятия, въ които сѫ събрани и вложени дребнитѣ суми на дребни и срѣдни собственици. И като такива тѣ ускоряватъ и съсипватъ ония дребни стопани, които не участвуватъ въ тѣхъ. Освѣнъ това, ако потръгне, се развие и добрѣ напрѣдне едно земледѣлческо сдружение, то по-състоятелнитѣ и заможнитѣ му членове, като искатъ да присвоятъ за себе си възможно най-много изгоди, които то дава, захващатъ да поставятъ такива условия за членоветѣ и за тия, които искатъ да бѫдатъ такива, които условия бѣднитѣ и по-дребни собственици не могатъ да изпълнятъ, вслѣдствие на което едни отъ послѣднитѣ прѣставатъ да бѫдатъ членове, ако сѫ били такива, а други, които би искали да бѫдатъ, не могатъ да станатъ членове на такова дружество. Така изъ послѣднийото се прѣцеждатъ бѣднитѣ и по-дребнитѣ собственици, а оставатъ заможнитѣ и по-състоятелнитѣ. Послѣднитѣ чрѣзъ дружеството се въздигатъ и увеличаватъ своето състояние, а бѣднитѣ и по-дребнитѣ собственици, като не могатъ нито да постѫпятъ въ него, нито да изпълняватъ условията на членството, оставатъ вънъ отъ него, бѣднѣятъ и пропадатъ. Първитѣ замогватъ економически, увеличаватъ своето състояние, а вторитѣ, поставени въ по-неблагоприятни условия, безъ да могатъ да участвуватъ и да се ползуватъ отъ изгодитѣ на дружеството, разполагащи съ много по-малко срѣдства, конкурирани отъ състоятелнитѣ селени и дружеството имъ, още по-долу слизатъ къмъ своята пропасть, като дребни собственици. Така, економическото неравенство между първитѣ и вторитѣ се увеличава. Така, земледѣлското дружество вмѣсто „да служи най-добрѣ на по-дребнитѣ и на най-дребнитѣ стопани“, то спомага да увеличатъ своето благосъстояние заможнитѣ стопани, а бѣднитѣ, т. е. «по-дребнитѣ и най-дребнитѣ стопани»,

то тласва къмъ пропадание чрѣзъ увеличение конкуренцията отъ страна на състоятелнитѣ, срѣднитѣ стопани. Излиза, че земледѣлскитѣ сдружения, сами въ малка или голѣма степень капиталистически прѣдприятия, увеличаватъ економическото неравенство между селското население, спомагатъ и усилватъ развитието на капитализма въ селата. Да приведемъ нѣкой и другъ примѣръ въ подкрѣпа на това положение, което не може да не се признае за вѣрно отъ всѣкиго, който познава процеса на капиталистическото развитие и неговото влияние на разнитѣ производителни слоеве.

«Въ 1896 г. въ село Алсуфево, Вологодска губерния (Русия) се е основала маслодѣлня, въ която сж взели участие 53 лица, владѣющи 250 крави. Въ числото на тия лица имало 4 землевладѣлци съ 124 крави; 2 свещеници и 2 черковни служители съ 15 крави и 45 селени изъ 10 села, окржжающи Алсуфево, съ 111 крави [1]). Ако работитѣ на маслодѣлнята сж вървѣли добрѣ, то селенитѣ, зели въ нея участие, навѣрно, сега живѣятъ много по-добрѣ, отколкото сж живѣли прѣди. Но тѣ и прѣди не сж принадлежали къмъ *селската сиромашь:* всѣкой отъ тѣхъ е ималъ срѣднйо по $2^1/_2$ крави. И ако тия селени сега живѣятъ много по-добрѣ, отколкото прѣди, то разстоянието, което ги отдѣля отъ селската сиромашь, *значително се е увеличило.* А това е онова наслоение на селското население, което тъй силно способствува на развитието на капитализма въ селското производство» [2]). Да вземемъ другъ примѣръ. «Първата дружествена маслодѣлня се появила въ 1887 г. въ Варга (говори се за Холандия — П.), а на 1 Януари 1900 г. такива маслодѣлни сж се наброявали вече 68, числото на членоветѣ имъ е било повече отъ 400. Работата имъ вървѣла твърдѣ добрѣ и принесенитѣ отъ тѣхъ изгоди служатъ на селенитѣ за значителни подпомагания въ стопанството. Въ такъвъ случай, би могло, повидимому, да се каже, че въ областьта на обработванието на млѣкото холандския капитализмъ е срѣщналъ побѣдоносенъ съперникъ въ лицето на селскитѣ дружества (картели). Но при по-близко разглеждане се оказва, че селскитѣ маслодѣлни *сами експлоатиратъ наемния трудъ* и поради това самитѣ тѣ *трѣбва да бждатъ отнесени въ разреда на капиталистическитѣ прѣдприятия»* [3]). И забѣлѣжете, тия дружества сж основали селенитѣ, дребнитѣ и срѣднитѣ селени, слѣдъ като сж видѣли при капиталиститѣ, какви голѣми изгоди принася обработката на млѣчнитѣ продукти. А че въ дружества, въ които участвуватъ земледѣлци и землевладѣлци съ различни състояния, богатитѣ взематъ връхъ и направляватъ управлението на дружеството споредъ своитѣ интереси, като използуватъ своето економическо надмощие, е твърдѣ обяснимо. Но ето и за това примѣри. Вандервелдъ разправя за единъ отъ най-цвѣтущитѣ артелни заводи, въ западна Фландрия, който той билъ посѣтилъ, слѣдующето: «Основано въ 1880 г. това дружество сега наброява 465 членове, принадлежащи къмъ най-различни слоеве на селското население; тукъ има и работници, имеющи по една крава, дребни селени, имеющи по 2 и по 3 глави добитъкъ, и крупни фермери, имеющи до 50 глави. Капиталътъ, взетъ въ заемъ отъ

[1]) П. Пахомовъ. „Очеркъ современнаго состоянія молочнаго хозяйства въ Россіи. Москва 1900 г., стр. 22.

[2]) „Искра", орг. на Руск. С.ц.-Демокр. 1903 г., бр. 39.

[3]) Пакъ тамъ.

богатия землевладѣлецъ на това сѫщото село, отдавна е вече изплатенъ. Въ общото събрание участвуватъ всичкитѣ членове на дружеството; отъ тѣхъ се избира управителния съвѣтъ; на гледъ, ние се намираме тукъ въ царството на пълнейша демокрация, а въ сѫщность зависимостьта на земледѣлцитѣ отъ крупнитѣ землевладѣлци е тъй голѣма, тъй безусловна, че никой отъ тѣхъ не би се осмѣлилъ да си издигне гласа и да се възползува отъ тия права, които му се даватъ по буквата на устава» [4]). За доказателство на това, че състоятелнитѣ членове, щомъ потръгне на земледѣлческото дружество, се стремятъ и сполучватъ да го нагодятъ тъй, че най-много полза извличатъ тѣ, може да ни послужи и Пирдопското дружество, което, както се съобщава въ статията за него въ тази книга, е въ рѫцѣтѣ на «почтенитѣ граждани», т. е. богатитѣ.

И така, фактътъ, че въ Германия сѫ се основали много земледѣлски дружества въ областитѣ съ дребно землевладение, не показва, че «дѣлото на сдружаванията служи най-добрѣ на по-дребнитѣ и най-дребнитѣ стопани», а показва, че срѣднитѣ стопани, които сѫ много именно въ такива области, за да се сдобиятъ съ изгодитѣ на едритѣ капиталистически прѣдприятия, прибѣгватъ къмъ земледѣлческитѣ сдружения, които, да кажемъ съ думитѣ на Кауцки, «най-вече принасятъ полза на срѣднитѣ стопанства, а най-малко на дребнитѣ» [5]). Послѣднитѣ, до колкото могатъ да се задържатъ въ тия дружества, получаватъ най-малкото изгоди въ сравнение съ изгодитѣ, що добиватъ срѣднитѣ и заможнитѣ стопани. За да докаже своето положение, което неправилно изтъква изъ приведенитѣ дани, Хертцъ би трѣбвало да ни каже, какво е участието на дребнитѣ и срѣднитѣ стопани въ въпроснитѣ дружества, какво е било движението на членоветѣ въ тѣхъ прѣзъ времето отъ основаванието имъ насамъ, на кои отъ тѣхъ числото е порастнало и на кои намалѣло. Но това той не е направилъ. Фактитѣ, обаче, въ това отношение, както се вижда отъ примѣритѣ, които приведохме по-горѣ, и както се знае отъ всѣки, който познава условията, що създава капиталистическото развитие, ни говорятъ за тъкмо противното на това, което изтъква Хертцъ.

Така че, нито Хертцъ е оборилъ Кауцки съ приведенитѣ дани за Германия и неправилно изведеното отъ тѣхъ заключение, нито г. Здравко, като се основава на това заключение, е оборилъ положението на др. Senex, че най-голѣма полза отъ кооперативното движение извличатъ селскитѣ буржуа, срѣднитѣ, заможнитѣ и едритѣ землевладѣлци. А щомъ това положение не е оборилъ, то г. Здравко не е оборилъ и положението, което е «непосрѣдственъ изводъ» отъ него, именно, че «кооперативното движение не ще избави отъ пропадане дребното стопанство на земледѣлското население». Но г. Здравко си мисли и въобразява, че е оборилъ първото положение, а заедно съ него и второто, и за това, казва той, «ще трѣбва да признаемъ, сирѣчь, че е неоснователно и невѣрно положението, какво земледѣлскитѣ сдружения не спасяватъ дребното стопанство отъ пропадане и земледѣлцитѣ отъ пролетаризиране», или, съ други думи, той признава, че

---

[4]) Пакъ тамъ. Цитир. отъ „Essais sur la agraire en Belgique, Paris 1900, p. p. 177—178.

[5]) Земледѣлч. въпросъ, стр. 205.

тия сдружения спасяватъ дребното стопанство отъ пропадане и пр. Но тукъ именно г. Здравко се стжписва: ахъ, какъ, азъ да признавамъ, че дребното стопанство пропада? Че тогава азъ не мога да бжда демократъ? И ето, прави той кржгомъ и започва да се оговаря. «Така оборено горното положение на г. Д. Б., излиза, сѣкашъ, че азъ изтъквамъ едно ново положение, а именно, че земледѣлското сдружаване ще спаси дребното наше земледѣлие отъ пропадане и дребнитѣ ни селени отъ пролетаризиране. Бързамъ да се оговоря, че ако изпъква едно подобно положение, то изпъква само по себе си, изпъква отъ логиката на опровержението; азъ, обаче, не искамъ да изтъква подобно положение. Да изтъкнемъ това положение, то значи да признаемъ, че безъ сдружаванията дребното земледѣлие е осждено на пропадане. Ние, демократитѣ, не можемъ да признаемъ това» *). Както виждаме, г. Здравко не иска да признае това, до което по своята собствена логика е дошълъ. Не иска да признае, защото да признае това, значи, да признае, че не може да бжде и за напрѣдъ демократъ. За да запази своето сжществуване като демократъ, той се отказва отъ положението, до което го довежда неговата логика. Нѣма що, инстинкта за самосъхранението и у демократа е по-силенъ, отъ каквато и да било логика.

Но пита се, щомъ г. Здравко признава, че дребнитѣ стопани, участвующи въ сдруженията или вънъ отъ тѣхъ, съ и безъ тѣхъ, не пропадатъ, то защо той по посрѣдственъ начинъ чрѣзъ «непосрѣдствени изводи» отъ други положения се залови да оборва положението, че кооперативното движение не спасява отъ пропадане дребнитѣ стопани, защо той не се зае да ни докаже, че дребнитѣ стопани въобще, сдружавани или не, не пропадатъ, че пролетариятътъ въ Германия, Франция, Холандия, Дания, България и въ всички капиталистични страни не сжществува, че той не се увеличава. Защото, отъ гдѣ ще се вземе този постоянно растящъ, този тъй велики борби водящъ, този разклатващъ всичкитѣ капиталистически общества днесъ пролетариятъ, сжществуването, увеличението по число и растящата могжщественость на който могатъ да отричатъ само тѣзи, които въ неговото усилване виждатъ своята политическа смърть, — отъ гдѣ се ражда таза класа, щомъ дребнитѣ стопани не пропадатъ?

Но ето че, г. Здравко, Вашето твърдение, което е дѣйствително чудо днесъ, се опровергава, се оборва най-несъмнѣно отъ съвременната дѣйствителность въ всичкитѣ малко или много капиталистически страни. Но ето че и въ Германия, и въ Франция, и въ Холандия, и въ Дания, и въ Русия, и въ всички страни, дѣто малко или много се е развило кооперативното движение, дребнитѣ стопани пропадатъ, пролетаризиратъ се. Нима това Вие не знаете? Или това Вие знаете, но не можете, както казва Щедринъ, да го признаете, за да спасите и оправдаете сжществуването на демократа?

Ако е така, наистина, трагично неловко и твърдѣ печално е Вашето положение, до като се придържате у този тъй остарялъ възгледъ, тъй неотговорнющъ на дѣйствителностьта, който поддържа, че дребното стопанство не пропадало.

Но да продължимъ по-нататъкъ. И така, г. Здравко поддържа, че днесъ въ капиталистическото общество дребното стопанство не пропада, че даже

*) „Дем. Прѣгл.", г. I, бр. 15—16, стр. 322, кол. 2.

«то има сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото стопанство и че то не само не е осѫдено на пропадане, но, напротивъ, то има най-голѣмъ шансъ за развитие и напрѣдване». Но, ако това е така, както твърди г. Здравко, то, пита се, защо той тъй много прѣпорѫчва на дребнитѣ стопани земледѣлскитѣ сдружения? — За това ли, за да прѣвърнатъ дребното стопанство въ едро? Но нима е нужно такова прѣвръщане, щомъ дребното стопанство имало, споредъ г. Здравко, «сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото»? Тогава за какво прѣпорѫчва г. Здравко земледѣлческитѣ сдружавания на дребнитѣ стопани? Нека чуемъ самия него. «На земледѣлскитѣ сдружавания ние гледаме не като на срѣдство за *спасяване* на дребното стопанство, но като на срѣдство, което като прибавя къмъ прѣдимствата, които има дребното земледѣлско стопанство, и по-важнитѣ прѣдимства на едрото, ще създаде най-благоприятнитѣ условия за *да се развие* съ течение на времето земледѣлското производство и да се подига все повече и повече благосъстоянието на дребнитѣ земледѣлци» [1]). И тъй, г. Здравко прѣпорѫчва на дребнитѣ стопани земледѣлскитѣ здружения, за да се прибавятъ къмъ прѣдимствата, които има дребното стопанство, «и по-важнитѣ прѣдимства на едрото». А това значи, че самъ г. Здравко намира, какво дребното стопанство само не може да се развие или че то само не намира «най-благоприятнитѣ условия за да се развие», и че, за да му се създадатъ тия условия за развитие, трѣбва да му се придадатъ, посрѣдствомъ земледѣлскитѣ сдружения, «и по-важнитѣ прѣдимства на едрото стопанство». А това значи още, първо, че самъ г. Здравко признава неспособностьта на дребното стопанство да се развива безъ прѣдимствата на едрото; второ, че земледѣлскитѣ сдружения, като придаватъ, пакъ споредъ г. Здравко, на дребното стопанство «по-важнитѣ прѣдимства на едрото», т. е. като му придаватъ свойственитѣ, специфичнитѣ, характернитѣ на едрото стопанство прѣдимства, които и сѫ по-важнитѣ, каквито дребното нѣма, — че тия сдружения, по признанието на г. Здравко, прѣобрѫщатъ сдруженитѣ, съединенитѣ дребни стопанства въ едно по-друго стопанство, което се отличава отъ дребното по това, че има «и по-важнитѣ прѣдимства на едрото», т. е. съединенитѣ, свързанитѣ чрѣзъ сдружението дребни стопанства образуватъ едно стопанство съ «по-важнитѣ», слѣдователно, съ характернитѣ, съ спецефичнитѣ прѣдимства на едро стопанство, съ други думи и по-опрѣдѣлено казано, образуватъ едро стопанство; и трето, че земледѣлското сдружение въ своята цѣлость се признава и отъ г. Здравко за въ малка или голѣма степень едро прѣдприятие или стопанство. Отъ това всичко още слѣдва, че дребното стопанство не е такова стопанство, което «има най-голѣмъ шансъ за развитие и напрѣдване», както твърди г. Здравко и както го опровергава пакъ г. Здравко. И така, г. Здравко прѣпорѫчва на дребнитѣ стопани земледѣлското сдружение, за да придадатъ на своитѣ дребни стопанства, чрѣзъ сдружаването, «по-важнитѣ прѣдимства на едрото стопанство». Но, пита се, защо г. Здравко иска чрѣзъ земледѣлскитѣ сдружавания да придаде на дребното стопанство по-важнитѣ прѣдимства на едрото? На-ли ужъ дребното стопанство, споредъ него, «има сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото стопанство, *които биха могли да го спасятъ*

---

[1]) „Дем. Пр.“, стр. 322, кол. II.

въ борбата съ него»? (к. м.). Или и г. Здр. се съмнѣва, да ли «сѫщественитѣ прѣдимства», които има дребното стопанство прѣдъ едрото, «биха могли да спасятъ» първото въ борбата му съ второто? Изглежда, че и г. Здр. се е усъмнилъ въ «сѫщественитѣ прѣдимства» на дребното стопанство прѣдъ едрото, защото и самъ той казва, че сѫщественитѣ прѣдимства «*биха могли* (к. м.) да го спасятъ», значи, и той самъ не е увѣренъ въ тѣхната спасителность. А че и самъ г. Здравко не е убѣденъ въ жизнеспособностьта на дребното стопанство и въ «спасителната» сила на неговитѣ сѫществени прѣдимства прѣдъ едрото стопанство, въпрѣки неговото твърдение, че е убѣденъ въ обратното, ни казва, въ своитѣ противорѣчия, самъ той, като твърди, че за да се развие земледѣлческото производство и за да се създадатъ най-благоприятнитѣ условия за неговото развитие, трѣбва чрѣзъ земледѣлското здружаване да се прибавятъ къмъ дребнитѣ стопанства прѣдимствата на едрото стопанство. Съ други думи, самъ г. Здравко ни казва, че земледѣлческото производство може да се развива и намира най-благоприятни условия за своето развитие само като едро производство. А отъ тукъ слѣдва, че днесъ земледѣлското производство като дребно производство не може да се развива, нито намира благоприятни условия за своето развитие, а слѣдователно, че дребното производство не само че нѣма «сѫществени прѣдимства» прѣдъ едрото, но поради това, че то нѣма нито прѣдимствата, нито благоприятнитѣ условия на послѣдното, то пропада. Всичко това, какво значи? Всичко това значи, че г. Здравко самъ се оборва, че той самъ, несъзнателно и безъ да иска, като има неясни понятия за това, което пише, и като не знае условията на съвременото економическо развитие, изказва това, което иска да оборва; че той иска да истъкне едно положение, а въ неговото говорене, гледашъ, испъкнало друго положение, което той ужъ оборва и което той, като демократъ, не желае да изтъкне. И това е твърдѣ обяснимо у демократитѣ, като прѣдставители на дребно-буржуазната класа. Както послѣдната по своето положение и птереси е колеблива и въ противорѣчие съ обществено-економическото развитие, така и възгледитѣ на нейнитѣ идеалози сѫ неустановени, неопрѣдѣлени и противорѣчиви. Така напр., напослѣдъкъ дребната буржуазия, разочарована отъ дългитѣ сесии на народнитѣ събрания и отъ мекитѣ атмосфери на мекитѣ режими, помисли, че по-добрѣ ще ѝ бѫде подъ сѣнката на крутитѣ режими съ кѫситѣ сесии на народното събрание, и даде подръжката си на стамболовщината. Послѣдната ѝ стоварва на гърба сега такъвъ бюджетъ, подъ тѣжестьта на който нейнитѣ слаби слоеве още по-бързо ще се смъкватъ въ своята пропасть. Така и г. Здравко се залавя да доказва, че земледѣлскитѣ сдружения не насаждатъ капитализма, че тѣ не принасятъ най-голѣма полза на селскитѣ буржуа или на срѣднитѣ и едритѣ стопанства, а на дѣло, той самъ изкарва, че тия сдружения сѫ въ голѣма или малка степень едри прѣдприятия или стопанства, и че земледѣлското производство може да се развива и да намира благоприятни условия за своето развитие само като производство съ «по-важнитѣ прѣдимства» на едрото стопанство, т. е. само като едро стопанство, било то отдѣлно или намѣриаще се въ организационната форма на земледѣлско сдружение. И както «младитѣ демократи» прѣпорѫчватъ тъй много земледѣлскитѣ сдружения на дребнитѣ земледѣлци, ако се за-

ловятъ да ги основаватъ и ако имъ потръгне въ тая дѣйность, то тѣ не малко ще принесатъ за насаждание и развитие на капитализма въ село. Но развитието на капитализма въ село, както и всѫдѣ, дѣто стѫпи той, има за слѣдствие пропадание на дребнитѣ производства и усилвание на едритѣ, които днесъ не могатъ да бѫдатъ други, освѣнъ капиталистични. Така че и тукъ г-да демократитѣ едно мислятъ да прѣслѣдватъ, а тъкмо тѣмъ нежеланото ще постигатъ: Чрѣзъ земледѣлскитѣ сдружения ще насаждатъ и развиватъ капитализма всрѣдъ селското население, а съ него вмѣсто да увеличаватъ благосъстоянието, вмѣсто „да служатъ най-добрѣ“ на по-дребнитѣ и най-дребнитѣ стопани, тѣ ще дѣйствуватъ за тѣхното по бързо пропадание и за увеличението на благосъстоянието на състоятелнитѣ и богатитѣ стопани. Тѣ ще вършатъ тъкмо това, което не желаятъ и което тѣ сѫ мислили да прѣмахнатъ, — ще сѫдѣйствуватъ за убиването на тая прѣживѣла баба, която тѣ искаха не само да спасятъ, но и да подмладятъ. Такава е печална ролята на демократитѣ въ днешно време. Тъй печални и неочаквани за тѣхъ резолтати постига тѣхната дѣйность въ настояще капиталистическо време. Така тѣ едно искатъ да изтъкнатъ, а то отъ тѣхната работа, гледашъ, испъкнало тъкмо това, което тѣ не искатъ като демократи.

И ако ние излизаме да покажемъ, колко убъркани и невѣрни сѫ възгледитѣ на «младитѣ демократи» за земледѣлскитѣ сдружения, то не значи, че ний сме противъ тия сдружения. Нѣщо повече, ние, социалдемократитѣ, ще се боримъ противъ ония закони, които би ограничавали или би прѣчили на основаванието на земледѣлскитѣ сдружения. Тѣхното значение изобщо за общото економическо развитие, до колкото има условия у насъ за тѣхното вирение, е несъмнѣно.

Тия сдружения създаватъ по-висши форми на производството и на размѣната, които съставляватъ прогресъ въ економическото развитие на една страна. Но това тѣхно общо значение не трѣбва да ни спира да разкриваме и указваме на тѣхнитѣ различни значения за разнитѣ слоеве на населението, за разнитѣ класи и съсловия. Напр., за подобрение положението на пролетарията, за неговата освободителна класова борба тия сдружения нѣматъ непосрѣдствено значение. Тѣ сѫ сдружения на самостоятелнитѣ производители, на дребни, срѣдни и едри собственици, за пролетария въ тѣхъ нѣма мѣсто и отъ тѣхъ той не може нищо да очаква. Въ тѣхъ, особено въ напрѣдналитѣ, той ще попадне, но не като членъ, а като наеменъ работникъ, когото тѣ експлоатиратъ. За дребнитѣ собственици тѣ иматъ извѣстно значение, до колкото тѣ могатъ да бѫдатъ тѣхни членове и до когато не се изтикатъ отъ срѣднитѣ и по-състоятелнитѣ собственици чрѣзъ създавание на условия, които да правятъ тѣхното участие въ тѣхъ невъзможно, както често е ставало и става. Като тѣхни членове, както казахме и по-горѣ, тѣ добиватъ най-малко изгоди въ сравнение съ изгодитѣ, що получаватъ най-състоятелнитѣ собственици, защото и частьта, съ която тѣ участвуватъ, е най малка. Тъзи най малки изгоди, които тѣ отъ тѣхъ извличатъ като най слаби економически членове, могатъ да облегчатъ времено тѣхното положение, до като сѫ членове, но тѣзи изгоди, които тѣ придобиватъ отъ тия сдружения, не сѫ и не могатъ да бѫдатъ отъ такова естество, щото да упазятъ отъ пропадание най-бѣднитѣ и най-дребнитѣ

собственици или стопани, защото. първо, по състоятелнитѣ получаватъ отъ сжщитѣ сдружения по-голѣми изгоди, които въ много по голѣма степень увеличаватъ тѣхното състояние, и така економическото неравенство между най дребнитѣ и най състоятелнитѣ стопани се уголѣмява; и, второ, защото изгодитѣ, които придобиватъ дребнитѣ собственици, макаръ и да облекчаватъ времено и твърдѣ малко тѣхното положение, сж малки и тѣ не увеличаватъ състоянието имъ въ такава степень, въ каквато степень расте економическото неравенство между разнитѣ слоеве отъ селскитѣ стопани подъ въздѣйствието на сжщитѣ тия земледѣлски сдружения. А щомъ економическото неравенство между дребнитѣ, срѣднитѣ и едритѣ собственици въ тия мѣста, дѣто има такива сдружения, расте по-бързо, отколкото расте или се подобрява економическото състояние на най-дребнитѣ и по дребнитѣ стопани, то естествено е, че послѣднитѣ, — да не говоримъ за ония, които не сж членове на сдруженията — ще ставатъ економически все по-слаби въ сравнение съ най-състоятелнитѣ стопани и не е чудно, ако пропадатъ.

За по-състоятелнитѣ, за срѣднитѣ и за едритѣ стопани земледѣлческитѣ сдружения сж най-изгодни, най-полезни. Тѣ иматъ повече време и повече срѣдства за участие въ земледѣлскитѣ сдружения. А щомъ земледѣлческитѣ сдружения иматъ такива значения за собствечицитѣ, а никакво непосрѣдствено значение за пролетарията и неговата освободителна класова борба, то ясно е, че нѣма нищо общо съ социализма и съ партията на пролетарията дѣйностьта, която се проявява за тѣхното основавание. Да работи нѣкой социалдемократъ за основаванието на такива дружества и да си мисли, че работи за социализма, то значи да се най-грубо заблуждава. За социализма основаванието на едно земледѣлско сдружение има почти такова значение, каквото има задружното купуване или продаване безъ посрѣдници, на извѣстна стока отъ нѣколко души, или пъкъ сдружаванието на нѣколко капиталисти да работятъ подъ една фирма. Но отъ това, че нѣколко капиталисти сж се сдружили да си доставятъ една машина или да построятъ една фабрика, а слѣдователно въвеждатъ една по висша форма за производство, никой освѣнъ г-нъ Д-ръ П. Бърнековъ и „широкитѣ“ несоциалисти нѣма да заключи, че тѣ вършатъ нѣкакво социалистическо дѣло. Сжщо тъй и основаванието на нѣкое земледѣлско дружество не е никакво социалистическо дѣло. Може нѣкой социалистъ заможенъ собственикъ да участвува въ едно земледѣлческо сдружение, но това участие има значение за неговото стопанство, което той води, но за социалистическото дѣло, за пролетарската класа и нейната освободителна борба неговото участие нѣма никакво значение.

Но, време е вече да свършимъ. Статията и тъй стана неочаквано дълга. Както вижда читательтъ, да укажешъ на значението, което има едно сдружение за разнитѣ класи, не значи да бждешъ противъ това сдружение. Така щото, г. Здравко като се нзелъ да пише. «Въ защита на земледѣлскитѣ сдружения», безъ да има отъ кого да ги защищава, защото никой не ги напада, е влѣзълъ въ печалната роля на извѣстния рицарь въ прочутия Серважтесовъ романъ, безсмъртенъ и съвремененъ още и днесь, тъй като и днесь се срѣщатъ подобни рицари.

Още за дявола.

М. Горкий.

Имахъ единъ другарь — угаси, Господи, пламенната му душа! Та защо да гори тя и тамъ, въ полярния кръгъ, дѣто тъй отпжтува неволно?...

Угаси, Господи, душата му! Защото огъньтъ ѝ нищо не ще освѣти тамъ, освѣнъ пустини, не ще се стопятъ снѣговетѣ на пустинитѣ отъ огъня на душата му и не ще изчезнатъ отъ него чернитѣ облаци на тжгата отъ самотията, както изчезва димътъ отъ лицето на огъня!...

Имахъ азъ единъ другарь... младъ загина той. Веднъжъ той идва при мене на гости, но той много обичаше правитѣ пжтища, и ей-ná, безъ да се отбие при мене, отпжтувалъ направо тамъ, дѣто живѣе и сега и отклждѣто вече не ще се върне....

Живѣеше той съ старата си майка; тя бѣше въ това време шейсеть и три години и смъртьта стоеше вече задъ гърбътъ ѝ. Азъ го очаквахъ. И въ единъ и сжщъ день получихъ, отъ една страна извѣстие, че той вече нѣма да дохожда при мене, а отъ друга — писмо отъ майка му, съ което ме питаше, пристигналъ ли е той, молѣше ме да пазя душата и тѣлото му, да ѝ пиша — какъ прѣкарваме времето съ него, какъ се чувствува той...

Азъ прочетохъ това писмо и си я прѣдставихъ, майка, както си я знаехъ — болна, изнемощѣла, съ кротки очи, запалени само отъ безмѣрна любовь къмъ сина.... Всичкия смисълъ на нейния немощенъ животъ бѣше въ грижитѣ за него, въ мислитѣ за неговото щастие.

— Да ѝ кажа ли истината? — се попитахъ азъ...

...Има истина, която е нужна човѣку, тя изгаря отъ сърцето му кальта и простащината съ пламъка на срама, — да живѣе тя!

— Но има и истина, която, падайки, като камъкъ човѣку на главата, убива въ него желанието да живѣе, — да загине тя!... Ако азъ кажа на майката, че е изчезналъ за винаги отъ нея синътъ ѝ, въ най-добрия случай — ще я убия изведнъжъ.... но ако тя не умре отъ тази подла и страшна истина — ще изчезне смисъла на животътъ ѝ и послѣднитѣ ѝ дни ще бждатъ отровени отъ непонослива болка и безплодно страдание... Двайсеть и осемь години, пълни съ трудъ и мжчения, неуморно е пазила тя днитѣ на своя синъ, и ей-ná, прѣдъ смъртьта ѝ отнематъ едничката утѣха — щастието да знае, че синъ ѝ е порастналъ крѣпъкъ и безъ майка — неговата опора, може устойчиво да се бори съ живота и — тя вѣрва въ това — ще бжде побѣдитель.... А азъ да ѝ кажа — побѣденъ.

Не, пó-добрѣ ще излъжа!

И три мѣсеца, тъкмо до деня на смъртьта ѝ, азъ ѝ писахъ писма съ почерка на сина ѝ, които начевахъ съ думитѣ:

— Мила моя, добричка ми мамо! . . .

Тя ми отговаряше на тѣхъ съ дълги послания, въ които доказваше необходимостьта да се носятъ антерии съ по-голѣмо красноречие и жаръ, отколкото Лютеръ своитѣ тезиси. Азъ ѝ говорѣхъ съ устата на нейния синъ за това, какъ щастливо и весело живѣе, подробно описвахъ неговитѣ успѣхи въ работата му и въ обществото, подчинявахъ се за него на нейнитѣ изисквания, съгласявахъ се съ нейнитѣ съвѣти, бѣхъ нѣженъ, внимателенъ, щастливъ.

Тя, радостна, ми пишеше:

— „Добричкий ми сине! Никога ти не си билъ тъй милъ и ласкавъ, както сега, въ писмата си къмъ мене. Благодаря ти, драгий мой, за туй, че обогатявашъ послѣднитѣ ми дни съсъ съкровищата на своето чисто сърце.

Азъ усилвахъ яркостьта на краскитѣ съ моята фантазия и ѝ пишехъ за това, колко е хубаво да живѣешъ, като имашъ такава чудна свѣта майка; тя ми отговаряше — колко е хубава да умирашъ, като имашъ такъвъ прѣкрасенъ, щастливъ синъ. . . И умрѣ тя съ вѣра, че синъ ѝ е щастливъ. . . а той въ това време седѣше въ затворъ, нѣйдѣ по пѫтя за далечния сѣверъ. . . .

Вижъ, каква славна история. . . . жално е само, че тя е измислена отъ мене. . . .

Читателю, и тебе, като умираещата бабичка, азъ сѫщо измамихъ. Работата е въ това, че всичко, що ти разказахъ „за дявола“*), — е измислено отъ мене и — кълна се! — въ дѣйствителность нищо подобно не е имало. — И дори дявола, когото ти прѣдставихъ, — съвсѣмъ не е дяволъ, което, разгеле да кажа, се вижда вече и отъ постѫпкитѣ му съ писателя. Помисли самъ, нима сѫщинския дяволъ, желайки да се посмѣе надъ писателя, не би намѣрилъ нѣщо по-лошо отъ това да му показва жената и начина на животътъ и слѣдъ неговата смърть? Истинския дяволъ никога не ще рискува своята старинна и крѣпка дружба съ жената, никога не ще си позволи той да я постава въ неловко положение прѣдъ когото и да било, а толкова повече прѣдъ нейния мѫжъ, макаръ билъ и мъртавъ.

И тъй, злия дяволъ бѣше собствено не дяволъ, измаменъ или — както казватъ — рогатъ мѫжъ . . . по-вѣрно да кажа то бѣше духа на рогатъ мѫжъ, който, бидейки прѣзъ живота си оскърбенъ отъ измѣната на жена си, заклѣлъ се оттогава да отмъщава на всички жени и ето — дори и подиръ смъртьта си имъ отмъщава.

Това е всичко. . . Азъ се извинявамъ прѣдъ тебе, читателю, за моята измама, за напрѣдъ задължавамъ се да бѫда правдивъ като слънце, и дори фантастичнитѣ, коледнитѣ разкази отсега ще пиша, като се строго придържамъ о дѣйствителностьта.

Ти, разбира се, знаешъ, че между пишещитѣ братя има хора, които смѣсватъ призванието на писателя съсъ занаята на шивача:

---

*) „За дявола“ — разказъ на Горкий, прѣведенъ и на български.

употрѣбайки перото си като игла, тѣ шиятъ отъ тъканьта на измислицата костюми за Истината, съ цѣль да скриятъ голотата й. Сѫществуванието на такива писатели е необходимо, защото за много читатели Истината е онази едничка жена, която тѣ не искатъ да видятъ гола, като мислятъ, че Истината е непрѣменно стара и грозна. Между моитѣ познати има единъ такъвъ писатель-костюмьоръ; той досега не е написалъ още ни единъ редъ, но прѣкрасно разбира духа на времето, и когато намѣри за нужно, ще напише нѣщо оптимистично, успокоително като валеринови капки, съ надежди на бѫдащето, съ множество цитати, не безъ робство прѣдъ фактитѣ и дори безъ сѣнка оригиналность. Истината въ това произведение ще бѫде облѣчена не само прилично, но и красиво, защото моя познатъ е човѣкъ съ вкусъ.

Изпрѣди, той бѣше дошелъ при мене и начена да говори за разни интересни нѣща. Помня, че започна отъ Адама. Той много удобряваше нашия общъ баща, задѣто си прѣпасвалъ кръста и по такъвъ начинъ открилъ принципа на гащитѣ. Сетнѣ той дълго се умислюваше по поводъ на факта, че на земята, — ако погледнемъ на нея внимателно, — не ще видимъ нищо открито: улицитѣ покрити съ каль и прахъ, долинитѣ — съ трѣва, планинскитѣ върхове — съсъ снѣгъ, дори небето често се покрива съ облаци и всѣко денонощие — съ нощна тъмнина.

— Колко мѫдрость има въ природата! — възкликна той по този поводъ.

Слѣдъ това той говори за хората: „ний виждаме, че и тѣ сѫщо винаги сѫ покрити и нѣщо покриватъ“. Послѣдваха редъ доказателства за мѫдростьта на хората.... азъ, истина, не помня тия доказателства, но, струва ми се той, привеждаше за примѣръ женитѣ, които, казва, всѣкога прикриватъ съ траурни дрехи своята радость поради смъртьта на мѫжетѣ си, а сѫщо се подкрѣпяше съ журналиститѣ, които, казва, всѣкога прикриватъ съ цитати изъ чужди произведения отсѫтствието на свои мисли и думи. . . . Обаче, не мога се закле, че е говорилъ именно така:

Тъй като ми бѣше тѣжко да го слушамъ, азъ се само съгласявахъ съ него, очаквайки, че отъ това и нему ще бѫде тѣжко.

— Най-послѣ, погледайте! — каза той, сочейки пердетата, — ний се криемъ дори отъ слънцето! И — о, каква дивна хармония въ криенето! Самото слънце прикрива съ петна ослѣпителния блѣсъкъ на своитѣ лѫчи....

Тукъ той дойде във възторгъ, а азъ си помислихъ за него:

— Да-ли не е извършилъ той отъ излишното си довѣрие къмъ хората и отъ убѣждение въ тѣхната мѫдрость нѣщо низко и да-ли не се нуждае отъ укриватель? Но излѣзе нѣщо съвсѣмъ друго.

— Както виждате, Господине мой, цѣлата вселена, отъ грашинката до слънцето, се нуждае отъ покривъ? Какво ще кажете на това?

— Това е... твърдѣ забавно! — казахъ азъ.

— Аха! Е, обяснѣте ми сега — защо написахте „За дявола".

Ако ме бѣха изведнъжъ направили министръ — навѣрно, бихъ се по́-малко изумилъ, отколкото при този чуденъ въпросъ.

— Не ме гледайте като теле, — каза той. Не се преструвайте на изуменъ. Азъ безусловно осѫждамъ вашата постѫпка. Въ наше време, батенка, всѣки порядъченъ човѣкъ се стреми да бѫде феминистъ, дори и въ случая, ако е жененъ. А вий, напротивъ, показвате жената въ такава . . . несимпатична свѣтлина. Това — изобщо, а въ частность — тази жена, за която вий пишете, съвсѣмъ не заслужва укоръ. Тя е права! Да! Тя е права! Тя, прѣзъ неговия труденъ животъ е търпѣла и студъ, и гладъ . . . всички лишения. Ето, най-послѣ, той умира, Е, какво? Всички ще умремъ . . . . едни по́-рано отъ времето си, други, — може-би, ще закъснѣятъ, но — вѣрвайте! — всички ще умремъ?

Азъ му вѣрвахъ, като мълчаливо му кимнахъ съ глава, и се чувствувахъ твърдѣ неприятно.

— И ей-на — той умира! А тя, подиръ смъртьта му, слѣдъ като му бѣ отдала всичката си младость, всичкитѣ си сили, найпослѣ получила възможность да поживѣе добрѣ съ паритѣ, спечелени отъ продажбата на неговитѣ . . .

— Коя — тя? — съ ужасъ попитахъ азъ.

— Тя, жената на писателя, която сте изобразили . . . не се преструвайте!

— Но азъ самичъкъ съмъ я измислилъ нея! Това е само коледенъ разказъ. . . .

— О, вий прѣкрасно знаете, каква е работата. . . .

— И наистина ли тя сѫществува?

— Е, разумѣва се!

— И . . . и за магазинеръ омѫжена?

— Не за магазинеръ а, струва ми се, за маркаджия . . . но това нищо не измѣня.

— Ахъ! Никакъ, никакъ, дяволъ да ме земе!

— Не ви ли е срамъ, а?

— Но, послушайте! Бога ми това е само случайно съвпадание . . . . азъ само фантазирахъ!

— Вий сте фантазирали! Това азъ не вѣрвамъ. Но да кажемъ, че е тъй, вий сте само фантазирали. Какъ се вий рѣшавате да фантазирате до такава степень несполучно, че вашитѣ фантазии да съвпадатъ съ дѣйствителностьта? Знаете ли вий, че въ публиката се говори, какво вий сте написали своя разказъ за дяволя по порѫка и внушение на литературния фондъ, който иска да се сдобие, щото всички писатели да даватъ нему правото да издава тѣхнитѣ съчинения, а не на жената, дѣцата и др. т. Знаете ли вий, че публиката сѫщо обича да фантазира и че тя фантазира всѣкога по́-охотно, отколкото мисли?

. . . .

Дълго азъ го увѣрявахъ, че историята „за дявола" е само плодъ на моята фантазия, но той не ми вѣрваше. Сетнѣ, струва

ми се, повѣрва. И той ме научи да се извиня прѣдъ тебе, читательо, за моята неволна измама въ истинския, порядъченъ дяволъ.

— Азъ се извинихъ. Сега искамъ да разкажа за добрия дяволъ. Кълна се, че строго ще се придържамъ о фактитѣ, а сѫществуването на добрия дяволъ се потвърдява отъ Льосажа и отъ китайската легенда за Цин-гю-тонга.

—

Всичко това се случи прѣзъ нощьта срѣщу водокръсти. Бѣше топло; бѣла като млѣко, гѫста мъгла пълнѣше улицитѣ, като скриваше кѫщитѣ една отъ друга и криеше въ своитѣ обятия всичко — и хубаво, и лошо. Около фенеритѣ, обгърнати отъ мѫглата, се бѣха образували мѫтни петна отъ прозрачна свѣтлина и — безъ лѫчи, безъ движение — тѣ стояха въ въздуха, безъ да освѣтяватъ земята. Задушливитѣ, мѫтни вълни докарваха тѫга съ своята мъртва неподвижность; хората се явяваха и изчезваха въ тѣхъ като призраци; всички звукове, сѣкашъ, оглъхнали, бѣха задавени, и дори ударитѣ на камбаната, жежки отъ влагата, пропита отъ тѣхъ, безсилно и бързо потъваха въ мъглата, безъ да кажатъ нѣкому нѣщо...

— О, скърбь, моя нимфо Егериьо.*) Колко се радвахъ, че пакъ добрия хладъ на твоитѣ обятия освѣжава уморената ми душа! Както гръмотевичния облакъ прѣзъ лѣтната горещина пои съ благодатна влага тази бѣдна земя, всѣкога жадна за цвѣтя, тъка и ти — о, скърбъ! увлажавашъ самотното ми сърдце, а отъ прѣснотата на твоето вѣене се разцъвтяватъ въ него цвѣтята на моята ненависть къмъ този мъгливъ полумъртавъ животъ, къмъ тия бездушни хора, покорни негови роби.

Това говорѣше дявола, и отъ неговитѣ думи всѣки проницателенъ човѣкъ изведнъжъ, разумѣва се, ще види, че той е декадентъ и нитчеанецъ, — значи, не само дѣйствително сѫществуещъ, но и най-моденъ дяволъ. Той вървѣше изъ мъглата по улицата и търсѣше кѫща, подъ чийто входъ да нѣма кръсть, начертанъ съ тебеширъ.

— Колко неприятно стана на земята — мислѣше той. — Съвсѣмъ нѣма работа за мене на нея .... нѣма ни душа, достойна за внимание. Убийствено бездарни станаха хората, до дотегване неинтересни и дребнави .... Особно сега, когато между тѣхъ съ нова сила се разцъвтява проповѣдьта за лично самоусъвършенствуване и за борба съ страститѣ. Глупци! Тѣ мислятъ, че още иматъ страсти, когато въ тѣхъ сѫ останали само едни пощѣвки .,.. Но ето вратня, незаградена съ кръстъ отъ моето посѣщение, — ще влѣза! Може-би, ще видя нѣщо интересно...

Дявола се обърна на снѣжинка и, като влѣзе прѣзъ вратичката въ стаята, безшумно падна на прозореца.

До прозореца стоеше маса, а до масата сѣдѣше Иванъ Ивановичъ Ивановъ. По душевния си складъ, той бѣше човѣкъ „инте-

---

*) Егерия, пророческа нимфа, отъ която Нума Помпили, споредъ римската легенда, получавалъ съвѣти въ лѣсътъ въ Арция (въ Лациумъ).

лигентенъ", а занятието му бѣше стремежъ къмъ достигане духовно съвършенство, което той вгнѣздаше въ себе си всѣкидневно чрѣзъ продължителни беседи съ познатитѣ си и посрѣдствомъ четене душополезни книги. Тъй като това ставаше въ последния день на коледнитѣ праздници — Иванъ Ивановичъ, сѣдейки до масата, си припомняше прѣживеното прѣзъ изтеклитѣ двѣ недѣли и бѣше потопенъ самъ въ себе си. Човѣкъ, занятъ съ самосъзерцание, всѣкога прилича до нѣйдѣ, отъ една страна, на Нарциса, отъ друга — на муха въ медъ; по тази причина Иванъ Ивановичъ не забѣлѣжи ни снѣжинката, влѣзла прѣзъ вратичката, ни какъ се тя прѣвърна въ малко дяволче.

Затворилъ очи, Иванъ Ивановичъ съ скръбь се вглеждаше въ картината, която веднъжъ видѣлъ въ единъ журналъ и сега бѣ възтановилъ въ паметьта си: картината изобразяваше огроменъ октоподъ, който поглъщаше ракъ като го бѣ здраво обхваналъ съ пипалата си

— Ей — на и азъ, — мислѣше Иванъ Ивановичъ, — и азъ съмъ като този ракъ . . . а животътъ, като октоподъ, изсмуква изъ мене сока ми. Азъ се стремя да съборя неговото разяждаще влияние, азъ искамъ да побѣдя страститѣ си . . . а той съ своитѣ силни и страшни пипала ме хваща и влѣче тамъ, дѣто кипятъ вакханални оргии. гдѣто въ човѣка се пробужда животното, гдѣто гасне въ него всичко чисто . . . . Азъ би трѣбвало да посвѣтя всичкитѣ си сили, цѣлия си умъ да възпитамъ отъ себе си личность отзивчива като ехо на всички . . . благородни, въздигащи душата впечатления въ живота . . . азъ би трѣбвало да бѫда мѫжественъ защитникъ на своитѣ права, потѫпканитѣ права на личностьта . . . . и вмѣсто всичко това . . . азъ три пѫти бѣхъ на маскарадъ . . . бѣхъ въ расторана и дори . . . унизихъ една жена! . . .

. . . . Да кажемъ, тя е хубава! Боже, колко е хубава тя! . . . Но сѐ-пакъ, тя е жена на другиго . . . Чужда жена . . . колко низко е това отъ моя страна!

. . . . Макаръ, впрочемъ, да не ми е съвсѣмъ чужда . . . тя е жена на Егора, а Егоръ е мой старъ другарь, мой задушевенъ приятелль . . . да — а! Може-би, това обстоятелство до нѣйдѣ . . . изглажда моята вина. но сѐ пакъ, но се пакъ! . . Хубаво е още, че азъ всѣкога съзнавамъ своитѣ пороци, това ме подига въ моитѣ очи . . то е твърдѣ утѣшително! . . Но-о, дяволъ! ако да можехъ да изтръгна страститѣ изъ сърдцето си!

— Опитайте се, — чу се вѣжливъ гласъ. — Ако обичате, азъ мога да ви помогна въ това . . . .

Иванъ Ивановичъ бързо подигна глава и трепна — при вида на дявола всѣкога трепватъ.

— Извинѣте . . . азъ не забѣлѣжихъ, кога сте влѣзли . . . Ако се не лъжа — имамъ . . . честь да виждамъ дявола?

— Именно, и моля ви да се не стѣснявате съ мене, — каза дяволя.

— Хм . . . хм . . . на какво дължа удоволствието? . . .

— Азъ просто наминахъ у васъ отъ нѣмане що да правя. На-ли е днесъ — вий знаете? — повечерието на Водокръщи, и насъ, дяволитѣ, въ този день отсѣкждѣ ни изгонватъ. На улицата мъгла, влажность . . , неприятна зима прѣзъ тази година! И ето, като ви знаехъ за човѣкъ хуманенъ, азъ . . .

Иванъ Ивановичъ бѣше смутенъ. Той никога не се отнасяше сериозно къмъ въпроси за сжществуванието на дявола и сега като го гледате се чувствувате виноватъ прѣдъ него.

— Много . . . ми е драго! — говорѣше той, като се сбъркано усмихваше. Вамъ, може-би, е неловко на прозореца? Моля ви . . . .

— О, не се безпокойте! Азъ, както и вий, твърдѣ бързо привиквамъ къмъ всѣко положение, колкото и да е то неудобно и дори срамно . . . .

— Мм . . . . твърдѣ ми е приятно! — каза Иванъ Ивановичъ и помисли на себе си: — Обаче, той е . . . грубичъкъ . . . . или по-вѣрно фамилярень.

— Вий, струва ми се, изказахте желание да прѣчистите сърдцето си, а?

— Н-да . . . знаете, човѣкъ, въпрѣки прогреса на ума, сé още е слабъ въ борбата съ страститѣ . . . . Но, простѣте! ако съмъ криво чулъ, вий ми прѣдложихте своята помощь въ това . . . прѣдприятие?

— Прѣдложихъ и повтарямъ — готовъ съмъ да ви служа!

— Но на-ли това е . . . . . противъ вашата специалностъ? удиви се човѣка.

— Е, Иванъ Ивановичъ! — възкликна дявола, като махна безсмислено съ ржка. — Вий мислите, че не ми е омръзнала специалностьта?

— Да?

— Какъ не? Дори човѣку омръзва понѣкога да прави сé пакости само, — и той понѣкога искрено се кае . . . .

— Какво ли ще е, ако му приема помощьта? — мислѣше Иванъ Ивановичъ. — Той е всесиленъ и може изведнъжъ да ме направи съвършенъ. Ей че ще бждатъ поразени моитѣ познати. . . .

— Та кажете ми какво ви стѣснява? — настояваше дявола.

— Но . . . . е . . видите ли . . . то трѣбва да е твърдѣ болезнена операция?

— Само за твърдитѣ сърдца, за ония, у които чувствата сж цѣли и дълбоко врастнали въ сърдцето.

— Ами азъ?

— Вий имате — извинѣте, нали се явявамъ като докторъ, — вий имате сърдце меко такова знаете . . , отпустнато, като увѣхнала рѣпа, напримѣръ. Когато азъ ще измъквамъ изъ него стѣсняващитѣ ви страсти, вий ще усѣтите сжщото, каквото усѣща кокошка, когато й изкубватъ перата отъ опашката . . .

Иванъ Ивановичъ се замисли и слѣдъ малко попита.

— А позволѣте ми да узная, вий, за вашата . . . услуга, ще поискате ли душата ми?

Дявола скочи отъ прозореца на пода и, махайки тревожно съ лапитѣ си, заговори:

— Душата? О, не! Не, моля ви се . . . не ми трѣбва . . . Простѣте?! Какво ще я правя? Т. е. — извинѣте! — искахъ да кажа — за какво ми е? Ахъ, не туй, не туй! Искахъ да кажа . . . .

Иванъ Ивановичъ гледаше какъ дявола се суетѣше и се чувствуваше обиденъ.

— Азъ затова попитахъ за него, защото изобщо у васъ е прието . . . . .

— То бѣше по-рано, когато сѫществуваха здрави, крѣпки души.

— Вий, сѣкашъ, прѣнебрѣгвате моята душа . . .

— О, не! Но азъ . . . азъ просто искамъ да бѫда безкористенъ днесъ. . . И послѣ, съгласѣте се, нима за менъ не е интересно да видя съвършенъ човѣкъ?

— Хм. . . Та вий казвате, че то не е мѫчно и не е опасно?

— Увѣрявамъ ви! Съ моята помощь достигането съвършенство съвсѣмъ нищо не ще ви струва. . . Да, не обичате ли например, да измъкнемъ нѣщо изъ сърдцето ви за опитъ?

Д. . . . добрѣ. . .

— И прѣкрасно! Кое най-вече ви отегчава?

Иванъ Ивановичъ се замисли. Много трудно е да кажемъ изведнъжъ, коя отъ нашитѣ страсти ни е по́-малко любезна отъ другитѣ.

— Не, вий начнете отъ най-малката.

— Менъ ми е сé едно . . . отъ коя ще заповѣдате?

Иванъ Ивановичъ пакъ замълча. Макаръ често да се е заглеждалъ въ душата си, но отъ това, — а може би именно за това, — въ нея царуваше пъленъ хаосъ: всичко въ нея бѣше смачкано, разбъркано . . . и колкото и усилено да прѣхвърляше сега нейното съдържание, не можеше да намѣри въ нея ни едно чувство опрѣдѣлено, здраво, чисто отъ други примѣси.

Дяволътъ се умори да чака и му прѣдложи:

— Дайте да изтръгнемъ изъ сърдцето ви честолюбието: нали то не е голѣмо у васъ. . . .

Е, хубаво! — каза Иванъ Ивановичъ съ въздишка, — измъкнѣте го изъ мене. . . .

Дяволътъ се приближи до него и, като се допрѣ съ рѫка до гърдитѣ му, бързо дръпна рѫката си назадъ. Иванъ Ивановичъ усѣти остро, но приятно щипане, прилично на това, каквото се усѣща, когато измъкваме трънъ изъ пръста си.

— Наистина, то не болѣло. . . — облекчено каза Иванъ Ивановичъ. Дайте да видя, какво е било моето честолюбие. . . .

Дяволътъ му протегна рѫката си, и на дланьта й Иванъ Ивановичъ видѣ нѣщо безцвѣтно, мъничко, сгърчено, прилично на дрипичка, съ която дълго си изтривали праха. Попогледа Иванъ Ивановичъ на своето честолюбие и, като въздъхна, тихо каза:

— А знаете ли . . . като си спомня, че това е се пакъ кѫсъ отъ сърдцето ми . . . жалко!

— Не желаете ли, азъ ще извлѣка отъ васъ и жалостьта?

— Н не . . . какво ще бѫда азъ безъ нея?

— Каква полза отъ нея?

— Но, знаете, тя е хубаво човѣшко чувство , . .
— Е, а какво ще кажете за злобата?
— Нà, тя — вънъ! По дявола, — тя! О, извинѣте . . .
— Нищо . . , не се безпокойте . . .
Дяволътъ отново се допрѣ до гърдитѣ на Иванъ Ивановичъ, и отново човѣка почувствува убодване. И отново на дланьта на дявола лѣжеше нѣщо, което изпущаше кисела миризма и приличаше на дрипичка . . .
— Н-да, — каза Иванъ Ивановичъ, като сгърчи носа си, — вижъ каква била тя у мене . . . въ натураленъ видъ . . .
— Въ нея има примѣсено много страхливость, — каза дявола.
— Вижъ какво . . , хмъ . . . Но, кажете, моля ви, защо всичкитѣ ми чувства иматъ такъвъ . . . пихтиенъ строежъ? Сѣкашъ сѫ медузи? . . .
— Сѫдбата ви е такава добрий Иванъ Ивановичъ, — каза дявола и съ отвърщение хвърли отъ дланьта си на пода кѫсътъ отъ сърцето на пациента си.
— Ами азъ зехъ да се усѣщамъ нѣкакъ особено, — съобщи Иванъ Ивановичъ, като се вслушваше въ биенето на сърцето си.
— Приятно?
— По-леко . . , пó-широко ми стана въ гърдитѣ . . .
— Да продължимъ ли операцията? —
— А че . . . продължавайте . . .
— Какво има още у васъ?
— Че . . . различно . . . изобщо всичко каквото има у хората.
— Гнѣвъ напримѣръ?
— О, да! Разбира се . . . Гнѣвъ, да . . . То-есть, собствено казано, то не е съвсѣмъ гнѣвъ . . . а, знаете . . . нѣкаква нервозность . . . раздразнителность . . . твърдѣ безпокойно чувство!
— Да го изхвърлимъ ли?
— Разумѣва се! Но само по-прѣдпазливо, моля . . . у мене тамъ всичко е малко разбъркано . . . Ей-нà, когато вий изтръгвахте злобата, азъ почувствувахъ, какъ се повлѣче и срама подирѣ й.
— Това е естествено,—каза дяволътъ,—дори менъ, при вида на вашитѣ чувства, ми става срамно за васъ . . . много нечисто държите вий сърцето си . . .
— Какво, нимá азъ съмъ виноватъ за това? — възрази Иванъ Ивановичъ. — На-ли е сърдце — не е зѫби: съ четка не можешъ го изчисти . . .
— И въ това има истина , . . Е, да оперирамъ ли! Да извлѣка ли нервозностьта?
— Готовъ съмъ . . .
И трети пѫть дявола се допрѣ съ рѫка до гърдитѣ на Ивана Ивановичъ.
Но когато я отдръпна — на рѫката му се оказа цѣлъ купъ отъ нѣкаква лека и съвсѣмъ неопрѣдѣлена смѣсица. Тя нѣмаше никаква форма, миришеше на нѣщо плѣсенясало и бѣше боядисана съ два цвѣта: съ зеленосивия, свойственъ на недозрѣлитѣ плодове, и съ тъмноканелния, който тѣ добиватъ, когато загниятъ.

Дяволътъ държеше тази пихтиена трепереща маса въ шепата си и съ недоумение я гледаше, мъчейки се да опрѣдѣли какво е то?

— Е..., Иванъ Ивановичъ, — смутено говорѣше той, безъ да гледа пациента си, — азъ измъкнахъ изъ васъ нѣщо... но какво? Н-не зная... Какви съкровища сте натрупали въ сърдцето си изъ трийсеть години животъ! Тука ни единъ химикъ, мисля, не ще разбере нѣщо... Но мисля, че сега, като се освободихме отъ всичкитѣ тия дреболии, вий ще бѫдете чистъ, като ангелъ... Какъвъ съмъ искусенъ асенизаторъ а? И не подозирахъ въ себе си такова искуство... Е, какво сега? Поздравлявамъ ви, Иванъ Ивановичъ съ очистване на душата... съ достигане съвършенство или — какъ? Надѣвамъ се — сега сте вече съвсѣмъ съвършенъ?

Сега дяволътъ хвърли на пода съдържанието отъ сърцето на пациента си, погледна на Ивана Ивановичъ и — изтръпна.

Иванъ Ивановичъ цѣлъ се бѣше отпустналъ, ослабналъ, смачкалъ, сѣкашъ му бѣха извадили всички кости. Той сѣдѣше въ креслото съ отворена уста и на лицето му сѣдѣше онова, неизразимо съ думи, блаженство, което е най-вече свойствено на роденитѣ идиоти.

— Иванъ Ивановичъ! — извика дявола, като го дръпна за рѫката.

— А....

— Какво ви е?

— О....

— Чувствате ли нѣщо?

— У....

— Лошо ли ви е?

— Е....

— Гледай сега, коледно произшествие! — възкликна дяволътъ.

— Нима азъ съмъ измъкналъ всичката сѫщность изъ него? Иванъ Ивановичъ!

— А....

— Така станало! Само едни междуметия останали въ него, и тѣ безъ сѣко съдържание... Какво да правя сега съ него?

Дяволътъ почука Ивана Ивановичъ по гърдитѣ — тѣ издадоха звукъ на празна бъчва; потрака съ пръсть по главата му — и та бѣше празна.

— На ти тебе съвършенъ човѣкъ! Ахъ ти — сиромахо! Опустошилъ съмъ те Но нима азъ знаехъ, че си билъ съ такъвъ смѣть напълненъ? Но, какво да правя сега?

И дяволътъ се замисли, гледайки неподвижното, блажено лице на човѣка, достигналъ цѣльта си.

— Ба! възкликна той, като изпука пръститѣ си. — Его идея! И сатаната ще бѫде много доволенъ... славна мисъль! Отначало ще поизсуша малко това съвършенство, а сетнѣ ще туря въ него грахъ... И ще стане отъ него прѣоригинална дрънкалка за забава на сатаната....

Дяволътъ подигна Ивана Ивановичъ отъ креслото, сви го на топка и, като го зе подъ мишница, изчезна изъ стаята. . . .

Мъглата бѣше се вече разпръснала и въ прозорцитѣ съ блѣдни очи гледаше печалната зимна сутринь. . . Отъ улицата долиташе въ празната стая тържествено — тихия звукъ на камбаната и въздъхваше, и заглъхваше въ нея. . . .

Прѣведе: П. Панаьотовъ.

Нѣколко думи за бълг. учителски съюзъ [1]).

Ние искаме да кажемъ нѣколко критични думи върху мнѣнията за характера и цѣлитѣ па учит. съюзъ, които господствуватъ въ послѣдния. Тѣзи мнѣния сѫ изражение не само на онова, което нѣкои — и тѣ сѫ мнозинството — искатъ да се прокара и сбѫдне въ съюза, а сѫ по скоро една вѣрна диагноза на дѣйствителностьта въ него. Вѣстникъ „Съзнание" винаги се е явявалъ подрѫжникъ въ лицето най-вече на своитѣ редактори, именно на тѣзи мнѣния. Неговитѣ редактори съвсѣмъ неохотно сѫ пропускали въ колонитѣ му изпъкването и обосноваването на мисли и схващания, различни отъ тѣхнитѣ. Другъ учителски вѣстникъ нѣмаме, ето защо противницитѣ на господствуващитѣ възрѣния принудени сѫ да се явяватъ на бѣлъ свѣтъ въ неучителски органи.

Въ учит. съюзъ могатъ да бѫдатъ отбѣлѣзани три различни течения. Едното е идеалистическото и въ сѫщото време, ако може тъй да се каже, официално течение, което се стреми отъ учит. съюзъ да направи една чиста просвѣтителна организация, задачата и цѣльта на която ще се изчерпва въ даването на различни мнѣния и желания по всевъзможнитѣ въпроси, засѣгающи учебното дѣло — нѣщо като опашка на официалната власть. Второто течение е онова, въ което се движатъ повечето у-ли социалисти, които искатъ пъкъ учит. съюзъ да бѫде по-опрѣдѣленъ по съставъ, цѣли и политическа боя организация. Третото течение има претенцията да е най право и се явява като примиритель на другитѣ двѣ; това е именно господствуващето течение, разбиранията и стремежитѣ на което сѫ по скоро отгласъ на това, което си е.

Именно върху тия послѣднитѣ ще се спремъ и то върху онѣзи отъ тѣхъ, които напослѣдъкъ биднха лансирани отъ редактора на „Съзнание», по поводъ резолюцията на Фердинандското ок. уч. д-во.

Въ бр. 12 отъ „Съзнание" г. Ганевъ дохожда до заключението: „Въ извѣстно отношение тѣ не могатъ даже да се сравняватъ; додѣ за рѫчния работникъ въ економическата борба е спасението, за чиновника — въ послушанието е спасението . . . » А защо за чиновника-учитель спасе-

[1]) Въ срѣдата на съюзенитѣ учители отново се съживиха разнитѣ течения. За уяснението имъ, както и за правилното схващание на въпроси относящи се до задачитѣ на съюза и учительовата дѣйность, ще даваме мѣсто на статии, безъ да се ангажираме напълно съ исказанитѣ мнѣния.

Б. Р.

нието се намира въ послушанието? — Защото у-ля не е производитель на ступански блага, тъй както е напр. «ржчния работникъ». А отъ тукъ — той не може да прави стачки, безъ него държавата може да живѣе, когато безъ „ржчния работникъ" капиталистътъ не може да проживѣе. Г. Ганевъ тъй говори . . . въ борбата си съ своя господарь, ржчния работникъ не губи нищо, а интелегентния губи всичко». Истина ли е това последното положение? — Отъ дѣ накадѣ въ борбата ржчния работникъ да не губи нищо, а интелигентния всичко? Тогава би трѣбало, ако бѣше така, до сега „ржчнитѣ работници" да сж извоювали всичко онова, което прѣслѣдватъ. Нима ржчния работникъ не може да бжде изхвърленъ на улицата, тъй както и учителя? А че физическия работникъ има по-силни и твърди оржжия за борба съ своитѣ господари, това е истина. Но нима интелигентния работникъ (въ дадения случай—учителя) е съвсѣмъ безпомощенъ, та трѣба да търси своето спасение непрѣмено въ «послушанието»? Нима трудътъ на учителя е по-малко полезенъ за културния напрѣдъкъ отъ тоя на физическия работникъ? Колкото нашата страна става по-цивилизована, колкото въ нея капитализмътъ сé повече се закрѣпва и развива, толкова сé по-голѣма нужда ще се чувствува отъ народния у-ль, който иде да даде най-необходимитѣ познания на всѣки бждащъ български гражданинъ, комуто тѣ ще ставатъ сé по-нужднн и полезни. Въ сегашнитѣ времена безъ училища не може да се мине, значи и безъ нар. у-ль. Отъ друга страна учительтъ не е самъ. Като културенъ работникъ, той ще има всѣкога подкрѣпата на работническата класосъзнателна класа. Освѣнъ това, у-льтъ е поставенъ въ много по добра идейна и умствена обстановка, която е едно прѣимущество прѣдъ „ржчния работникъ". Въ всѣки случай, учительтъ не е толкова безпомощенъ, колкото ни го прѣдстави г. Ганевъ.

На г. Ганева се ще да изкара учителя ни „риба ни месо". Той не го причислява къмъ буржуазната класа, но не го туря и при пролетариитѣ, а го кара да влѣзе при бюрокрацията. А какво е тая бюрокрация? Нима тя е еднородна съ идентични интереси маса? Могатъ ли да се поставятъ на една дъска министра на нар. просвѣта и нар. у-ль; нали и двамата сж „бюрократи"? „Държавата е просто единъ комитетъ, който управлява общитѣ дѣла на буржуазията", казватъ Марксъ и Енгелсъ; значи, държавата е слуга на капиталистическата класа. Къмъ тая държава ще трѣбва да причислимъ и народното учителство, което тоже е въ услуга на буржуазията, но то не е вече неинъ ортакъ, а по-скоро неинъ найонеправданъ слуга. Обаче, министерътъ макаръ и той да е въ услуга — и то услуга много по-голѣма — на сжщата буржуазия, той е вече неинъ ортакъ, той е самъ буржуа. Ония въ държавата, които я управляватъ — особено въ нашата държава — не сж слуги на нѣкаква вънъ отъ себе си буржуазия, а тѣ сж нейни сподвижници, даже нейни господари. Разбира се, буржуазията вжтрѣ въ управлението на държавата и оная вънъ отъ нейното непосрѣдно управление вървятъ ржка за ржка и еднакво експлоатиратъ и притискатъ долнитѣ класи. Народниятъ учитель не взима участие въ управата на държавата; той е само неинъ съвсѣмъ униженъ и подигранъ слуга, работникъ. Физическиятъ работникъ въ производството, а учительтъ въ училището — тѣ сж почти еднакво третиратъ и възнаграждаватъ. Ето защо г. Ганевъ съвсѣмъ не е правъ, като туря учителя при

бюрократията (подъ която обикновено разбиратъ властимѣющитѣ), а още повече, като не смѣе да го причисли къмъ работническата класа. Учительтъ, до колкото той очаква *само* отъ продадения си на държавата трудъ, е умственъ пролетарий. А като такъвъ неговитѣ материални интереси се схождатъ съ ония на всички пролетарии. До колкото той ще дири своето спасение въ „послушанието“ — тъй както правятъ най-развалениtѣ и безхарактерни, най-невѣжитѣ работници — той може смѣло рамо до рамо съ работническата класа въ борбата противъ днешния общественъ порядъкъ да дири своето спасение.

По нататъкъ г. Ганевъ продължава: „Додѣ първиятъ, ръчниятъ работникъ, намира идеалитѣ на своето положение въплотени въ стройната политико-економическа система на пролетарията и по мѣрката на своето класосъзнание се долепява неразлъчно до тая послѣдната, като я усвоява като своя и вслѣдствие на това прави натискъ за корени прѣобразования на днешния строй, учительтъ, напротивъ, дотолкова, доколкото неговото служебно положение, *неговото трудово положение може да му създаде идеали*, намира и може да намѣри удовлетворение за тѣхъ *още днесъ*, защото чрѣзъ тѣхъ той не дохажда въ противорѣчие съ ония на своя господарь — държавата; едно бъдаще положение за неговата служба не му се показва по-примамливо отъ онова, което още въ настоящето може да му се създаде и за това импулсъ къмъ стремления за корени прѣобразования на днешния строй той нѣма, или поне не може да има въ такъвъ размѣръ, въ какъвто го има единъ наеменъ ръченъ работникъ“. И тъй, споредъ г. Ганевъ, учительтъ „намира и може да намѣри удовлетворение за тѣхъ (идеалитѣ) *още днесъ*, защото чрѣзъ тѣхъ той не дохожда въ противорѣчие съ ония на своя господарь — държавата“. Но г. Ганевъ забравя, че сегашната държава е класова. Ний установихме по горѣ, „че основниятъ учитель е единъ умственъ пролетарий не по-добрѣ третиранъ и възнаграждаванъ отъ физическия. — Защо тогава послѣдния да „намира идеалитѣ на своето положение въплотени въ стройната политико економическа система на пролетарията“, а първия (умствения работникъ, въ дадения строй — учителя) да търси въплощение на своитѣ идеали въ лицето на своя господарь — държавата? — Защо ли? — Много просто: защото г. Ганевъ трѣба да докаже, че учительтъ трѣба да дири своето спасение въ „послушание“.... Логика, както видите, логика на ония, които сѫ поставени да редактиратъ органа на трихилядно интелигентно съсловие! Наистина, чудна логика! Да, идеалитѣ на учителя — пролетарий, създавани отъ „неговото трудово положение“, по нищо не могатъ да се различаватъ отъ идеалитѣ на пролетариитѣ изобщо. Защото нар. у-ль страда не помалко отъ несправедливоститѣ и противорѣчията, въплотени въ днешния общественъ строй, — за охраната на който именно е създадена държавата (господаря на учителя), съ всичкитѣ свои въоръжения и закони, — нѣщо повече даже, тъй като учительтъ е интелигентенъ потиснатъ човѣкъ, той по осезателно, по-тѣжко чувствува всичката гнилость и пошлость на «това царство кърваво — грѣшно». Вие, ако се расходите изъ селата, г. Ганевъ, ще намѣрите «народни учители», които се занимаватъ съ лихварство, или такива, които сѫ наслѣдили доста почтено имущество, и ако попитате тѣхъ, въ кого тѣ намиратъ въплотени своитѣ идеали, азъ съмъ

сигуренъ, че тѣ ще ви отговорятъ тъй, както е вамъ угодно, т. е. тъкмо тъй, както вие отговаряте. Но ще речете; «а бе брате, азъ не искахъ до тамъ да я докарамъ, но нали знаешъ — азъ съмъ прѣдставитель на 2000—3000 съ различни положения и убѣждения учители и би трѣбало — като такъвъ — да държа смѣтка за въжделенията на всички, та ето, че излѣзе такова, каквото азъ самъ не прѣдвиждахъ»; ако речете това, г. Ганевъ, вие, струва ми се, ще изкажете една печална истина, защото — нима не е познато на всички? — почти по сѫщия начинъ сѫ постѫпвали и прѣди васъ онѣзи, които бѣха на вашето мѣсто. Нима не се явява г. прѣдсѣдательтъ на учителския съюзъ изразитель на въжделенията и идеалитѣ на най назадналата и рутинна часть отъ народното учителство — оная имено, която почти никакъ не влиза въ редоветѣ на съюза. Азъ твърдя категорично, че народниятъ учитель поникой начинъ не може да намѣри удовлетворение на своитѣ идеали още днесъ. Още днесъ неговиятъ господарь — държавата ще му помогне, ще му подобри общественото и материално положение до толкова, до колкото той извоюва тѣзи подобрения отъ нея и до колкото съ развитието, напрѣдъка въ пѫтя на културата, нашата страна зема се повече и повече демократически образъ. Подобрението положението въ всѣко отношение на учителя е неразривно свързано съ подобрението на училищното и възпитателното дѣло. А най голѣмата часть отъ народното учителство работи съ и надъ дѣцата на долнитѣ обществени слоеве, интереситѣ на които сѫ въ разрѣзъ съ ония на държавата. И нар. у-ль по интереси е много по-близъкъ съ тѣхъ, отколкото съ ония, които властуватъ и експлоатиратъ тѣхъ имено. По-надолу г. Ганевъ продължава: „Но, ще кажете тогава, защо ние виждаме учителя наредъ съ напрѣдничавитѣ елементи, защо той въ своя краенъ общественъ идеалъ се приближава до пролетарията и редомъ съ него върви въ много случаи? Отговорътъ е ясенъ: защото — ще се възползуваме отъ хубавитѣ мисли на нашия приятель г. Д. Х. Диновъ — работата на учителя е изпълнена съ идеалистиченъ елементъ, който създава у учителя илюзията, че той е прѣдопрѣдѣленъ за важна обществена културна мисия, самъ поставенъ злѣ въ срѣдата на една неизмѣрна умствена и материална нищета, като вижда нагледно и даже изпитва на себе си недѫзитѣ на днешното общество, той се отвращава отъ сѫществуващата несправедливость, надѫхва се съ реформаторски стремежи и се прѣдава на дѣйность, иначе неестествена за неговото служебно положение, и, отъ друга страна — защото въ реда на обществ. дѣятели у насъ *се има още мѣсто за учителя*, и най послѣ, защото може и при тая своя отрицателна дѣйность да намира опора въ възможностьта да намѣри още работа въ друго село, или други градъ". Азъ цитирахъ цѣлата тая мисъль, за да изпъкне и цѣлата аргументация, която се крие въ нея. Наистина, въ мислитѣ на г. Ганевия приятель, които по-горѣ цитирахъ, има извѣстна доза отъ истина. Защото у-льтъ живѣелъ въ „срѣдата на една неизмѣрна умствена и материална нищета", защото работата му „е изпълнена съ идеалистически елементъ", защото, което авторътъ подчертава, „сѐ още има мѣсто за учителя въ реда на общ. дѣятели", защото, най-послѣ, той може да намѣри работа другадѣ, когато го изгонятъ отъ едно мѣсто, затова и учительтъ „въ своя краенъ общ. идеалъ се приближава до пролертаията (?)

и редомъ съ него върви въ много случаи". Видите ли, учительтъ живѣе въ селата, дѣто той вижда мизерия и ето кое го кара да се приближелъ до пролетарията?! Да оставимъ на страна съвсѣмъ неудачното изражение на г. Ганевъ, — той иска да каже общ. идеалъ на у-ля се приближава до този на класосъзнат. пролетариятъ — и да видимъ правъ ли е той въ това, което е искалъ да каже, а не което е казалъ. Нима, сжщо като учительтъ, и поповетѣ не живѣятъ срѣдъ сжщата умств. и материална мизерия, нима и тѣхната работа не е изпълнена до нѣкадѣ съ „идеалистични елементи", нима и за тѣхъ нѣма мѣсто срѣдъ общественитѣ дѣятели у насъ, но защо при всичко това тѣ (поповетѣ) съвсѣмъ не вървятъ „често пжти" редомъ съ пролетарията, защо тѣхнитѣ обществени крайни идеали нѣматъ нѣщо общо съ тия на пролетарията, ама напротивъ, тѣ сж едни отъ най-чернитѣ реакционери и се обявяватъ съ всички сили противъ „социалъ-материалиститѣ", както тѣ глупаво се изразяватъ?

Азъ съ тоя дългъ въпросъ, съставенъ отъ нѣколкото малки питания, искамъ и да отговоря. Очевидно е, слѣдователно, че тая работа съвсѣмъ не тъй може да се обясни, както това правятъ г-да Димовъ и Ганевъ. Послѣдниятъ казва, между другото, въ цитираната по-горѣ аргументация: „самъ поставенъ злѣ въ срѣдата" и т. н., а редъ по-долу; „и даже изпитва на себе си неджзитѣ на днешното общество". Защото нар. учитель е поставенъ злѣ именно и защото изпитва върху гърба си, и то много по-осезателно отъ единъ некултуренъ човѣкъ, неджзитѣ на днешния изпълненъ съ противорѣчия общ. порядъкъ, защото и той, като всѣки наемникъ, трѣба да продаде своя умственъ трудъ на държавата, за да живѣе, — именно затова и той се чувствува тъй близъкъ до пролетарията, именно затова и той е прѣгърналъ крайнитѣ общ. идеали на последния. Най важното тѣзи г-да турятъ въ редоветѣ на своята аргументация ей тъй, между впрочемъ. Но г. Ганевъ — както и г. Димовъ — може да каже: И намъ „не по-малко сж мили идеалитѣ на трудящето се и обезправено човѣчество"; прѣкрасно, ние ви вѣрваме, г. Ганевъ, но бждѣте увѣрени, че забравяте въ случая и най-елементарнитѣ начала и обоснования на милия вамъ идеалъ. А това въ всѣки случай не може ви прѣпоржча.

Другъ пжть ще искажемъ своитѣ положителни сжждения: какъ и до колко би трѣбвало да се реформира учит. съюзъ.

Proletarius.

Човѣкътъ и обществото.

(Слѣдва отъ стр. 918).

IV.

Историята въ своето движение си служи съ хората като съ свои органи и орждия. Тѣзи орждия, както е извѣстно, не сж еднакви. т. е. не всѣко отъ тѣхъ е еднакво годно за изпълнение на длъжноститѣ и разрѣшение на задачитѣ, изтъкнати отъ развитието на колективния животъ. Динамиката на обществото прѣдставлява единъ темпераментъ съ едни дѣйствия, другъ — съ други и т. н.. Този кржгъ на явления до сега малко е изслѣдванъ. И единствено само психологията на главатаритѣ на възстанията и инициаторитѣ на стълкновенията сж се отдавали на по-подробно изучване. Има изслѣдватели, които сж се старали да построятъ «психиатрическа» теория на масовитѣ движения, — както, напр., Ломброзо — впрочемъ, твърдѣ едностранчива и повърхностна.

Що се отнася до насъ, то ние си поставяме по-широка тема, именно тая, че въ всѣко историческо разклащане личноститѣ, отличающи се съ извѣстенъ темпераментъ, заематъ нѣкой напълно опрѣдѣленъ постъ. Нѣкои отъ тѣхъ ставатъ вождове и апостоли, други — редници, трети — екзекутьори. За доказателство на нашето положение ние ще наведемъ събитията въ Франция отъ 1789 — 1793 год.. Тоя периодъ, както и не може да бжде повече, е подходящъ за изслѣдвания отъ този родъ, тъй като междуособната война е извадила на лице всички душевни детали, разгорещени страсти; повдигнала е поривитѣ и е довела до крайность противорѣчията на характеритѣ, борящи се и сблъскващи се взаимно въ ежедневния животъ. Най-напрѣдъ да се спремъ на антагонизма между жирондиститѣ и групата на Робеспиера.

Отначалото на тази историческа буря, както единитѣ, тъй и другитѣ, сж били послѣдователи на едни и сжщи убѣждения. Но когато логиката на събитията ги извади на лице, почнало се взаимно диференциране, което отъ политически съюзници ги направило най-непримирими врагове.

Това е станало вслѣдствие различнитѣ душевни свойства, господствующи въ едната и другата партия.

Жирондиститѣ били надарени съ художествена натура, отзивчива на всичко прѣкрасно и се отличавала съ наелектризирующе слушателитѣ красорѣчие, изходяще отъ сърдцето. На таквата умове дѣйствува всѣко възбуждение; чувството господствува надъ логиката. Тѣ се явяватъ въ Парижъ, възхитени отъ героитѣ на класическия миръ и републиканскитѣ учреждения на древностьта; тѣ, имъ се покланятъ като художници. Но дѣйствителностьта излъгва тѣхнитѣ очаквания. Вмѣсто народъ, подобенъ на този, описанъ отъ класицитѣ, прѣдъ тѣхнитѣ очи се прѣдставила маса грозна, често пияна, разярена, грубо подиграваща се надъ жертвата на своята ненависть. Тълпата почва да възбужда въ тѣхъ чувства на отвращения „вий имъ подайте единия палецъ, а не цѣлата ржка“, ги упрѣкватъ впослѣдствие. Отъ друга страна прѣдставителитѣ на старата наредба, които

толкова прѣтърпѣли въ името на своитѣ идеи, при по-близко запознаване съ тѣхъ, прѣставатъ да се виждатъ чудовища: това сѫ въ по-голѣмата си часть хора добродушни, нерѣдко обладающи много лични добродѣтели. Малко по-малко почва да се образова дисонансъ въ собственото «азъ» на художницитѣ — политици. Тѣ почватъ да се изказватъ за необходимостьта да наложатъ юзда на нѣщо несдържаемитѣ подмѣтания на санкюлотитѣ, стараятъ се да спасятъ Людовика XVI и неговото сѣмейство отъ урагана, прѣдизвиканъ донѣгдѣ отъ тѣхнитѣ собствени думи. Тѣ се забъркватъ въ собствената си непослѣдователность и, оцѣнявайки сполучливо опасностьта, тѣ — въ минутното упоение — посочватъ срѣдствата, но отстѫпватъ прѣдъ привеждането имъ въ дѣйствие.

Противницитѣ имъ прѣдставляватъ отъ себе си съвършено другъ типъ.

Това сѫ интелектуалисти, «мозъчни машини», които, веднажъ приели извѣстни положения, извеждатъ отъ тѣхъ всевъзможни послѣдствия и съгласно тѣхъ дѣйствуватъ. По своя характеръ тѣ напомнюватъ великия математикъ Коши, който — прѣимуществено натура дѣятелна и отзивчива — придавалъ на математическата формула даже печатъ на състрадание: той помагалъ не на живитѣ, страдающи лица, а на съставенитѣ безжизнени категории. Неподатливи на минутнитѣ увлечения, тѣ не изпускатъ изъ прѣдъ видъ крайнитѣ цѣли и си оставатъ до край вѣрни на своитѣ възгледове. Теоритѣ на Ж. Ж. Руссо за тѣхъ сѫ откровение, което тѣ сѫ рѣшили да прокаратъ въ живота. Тѣ понѣкога сѫ вървѣли рѫка за рѫка съ жирондиститѣ и отчасти се явявали изпълнители на тѣхнитѣ проекти: което жирондиститѣ провъзгласявали въ минутното увлѣчение, то тѣ пъкъ го прокарвали въ живота. Тѣ сѫдятъ понятията, а не хората, гилютиниратъ роялиститѣ, а не близкитѣ. Берне, Иснаръ и други жирондисти се грижели за човѣка, грижели се за неговото социално положение, монтаняритѣ пъкъ за социалното понятие човѣкъ.

Такова различие на характеритѣ довежда съ течение на времето къмъ диференциране на самитѣ отряди, вървящи нѣкога заедно: монтаняритѣ се явяватъ изразители на крайнитѣ изводи, произтекающи изъ изповѣдуемитѣ отъ тѣхъ принципи; жирондиститѣ отстѫпватъ, когато се погнусятъ отъ насилственитѣ срѣдства. Еднитѣ очакватъ отъ събитията послѣдната дума, другитѣ се боятъ въ тая минута и се стараятъ да ги оттласнатъ по надалечъ.

Това сблъскновение става въ общество, обхванато отъ страсти, прѣдизвикани отъ междуособната война. Девизитѣ и поведението на тия двѣ групи намиратъ отликъ въ тия слоеве на обществото, на интереситѣ на които тѣ отговарятъ. Санкюлотитѣ, съставляющи най-долния социаленъ слой, садѣйствуватъ на партията на планинцитѣ; буржуазията, която получи всичко това, за което жадуваше, и желающа да прѣкрати вече понататъшнитѣ безобразия, заема страната на жирондиститѣ. Обстоятелството, че нито еднитѣ, нито другитѣ не сѫ разбрали своята класова роля, не измѣня сѫщностьта на работата. Двѣтѣ страни сѫ апелирали къмъ «разума», като най-висша инстанция. Стоящи съ лицето си къмъ едни и сѫщи събития, обладающи тождественъ идеенъ багажъ, съучастницитѣ, вслѣдствие различието въ темпераментитѣ, заели различни положения и намѣрили послѣдователи въ тѣзи крѫгове, на интереситѣ на които садѣйствувала тѣх-

ната тактика. Тѣ ставали вождове на политически партии борящи се помежду си.

Социалната организация въ историческото развитие прѣминава различни фази: появатъ се нови потрѣбности и наредъ съ тѣхъ се откриватъ нови хоризонти. При единъ строй се образуватъ извѣстни, особени черти въ характера на индивидуитѣ, при другъ — напротивъ, типове, които сѫ давали по-рано тонъ, се отстраняватъ и отиватъ на страна. Изъ масата изпъкватъ личности, по подходящи за изпълнение длъжноститѣ и функциитѣ въ новата фаза на социалния животъ и заставатъ начело на народа.

Да поясн имъ мисъльта си съ примѣри.

Войната бѣше най-любимото занятие на сѣверо-американскитѣ индийци. Прилагали сѫ всевъзможни старания за това, щото отъ дѣтето да се направи силенъ и храбъръ войникъ и, напротивъ, устранявали всичко това, което е могло да изработи въ неговия характеръ нерѣшителность, низкопоклонство. Дѣцата никога не сѫ ги биели даже не имъ се карали. Наказанието тъй силно дѣйствувало у тѣхъ, щото, напр., момичетата, при най-сдържана форма на порицание, падали въ отчаяние и даже се убѣсвали. Игритѣ и тѣ даже трѣбвало да изработватъ твърдость и стойность на характера. Момичетата и момчетата си подавали едно на друго рѫцѣтѣ, на които туряли живи въглени и чудѣли се, ако нѣкое отъ тѣхъ отъ болки си одръпне рѫката.[1] Младия човѣкъ, прѣди да мине въ състава на възрастнитѣ мѫже, трѣбва да прѣнесе тѣжки изпитания. «Тия опити ги приучвали къмъ трудноститѣ на войнитѣ, ловътъ и другитѣ случайности, на които тѣ сѫ изложени вслѣдствие своя начинъ на животъ. Хиляди организми, които би могли да станатъ тяжесть на своя народъ, сѫ се убивали.»[2].

Плѣнницитѣ ги очаквало мѫчения: тѣхъ ги привързвали къмъ колове и ги печели на огънь, понѣкога отрѣзвали краката или части отъ тѣлото имъ. Честьта го изисквала, щото плѣнникътъ да принесе всичко това търпеливо, пѣелъ пѣсни при смъртьта си, подсмивалъ се и раздразнявалъ своитѣ мѫчители. Младитѣ хора, които не могли да понесатъ изпитанията, ги облачели съ женски дрехи. Лишени отъ правото да произвеждатъ потомство, тѣ изпълнявали сѫщата роль, каквато «обичая на скититѣ» сѫщо прѣдписвалъ на бездѣтнитѣ мѫже.

На общество, — почиваще на гореуказанитѣ начала, е своественъ другъ подборъ, т. е. по други типове би оставали и се размножавали тамъ, отколкото, напр., въ европейската цивилизация, относяща се съвършено равнодушно къмъ прѣимуществата на индийцитѣ. Нейния емоционаленъ съставъ ще бѫде съвършено другъ. Ако формулата:

$$10\,A + 30\,B + \ldots + \frac{1}{100}\,R + \frac{1}{5}\,S + \ldots$$

трѣбва да прѣдставлява емоционалнитѣ елементи, характеризирующи племето на червенокожитѣ, то за нашия народъ ние би получили друга формула, напр.:

$$2\,A + B + \ldots + 100\,R + 50\,S \ldots$$

---

[1]) Por. Charleraix „Journal d'un voyage dans L'Amerique septentrionale", писмо XXIII.

[2]) Lawson. „History of Cardine", London. 1718, стр. 234.

Всѣки социаленъ строй се стреми да придаде на народа съотвѣтственъ душевенъ складъ, съ други думи, приспособява човѣческата природа къмъ своитѣ изисквания. Животътъ произвежда този подборъ посрѣдствомъ размѣстването на извѣстни типове въ по-сгодни условия, а други въ врѣдни или безразлични, отмахва едни и на тѣхно мѣсто поставя други. Подобенъ прѣвратъ е станалъ въ нашата страна въ продължение на послѣднитѣ тридесеть години въ срѣдата на землевладѣлческата класа. Характерътъ на дворянина е билъ продуктъ на така нареченото «натурално стопанство», когато прѣдметитѣ, вмѣсто да отиватъ на пазаря, сѫ се натрупвали въ хамбаритѣ на землевладѣлеца. И който е пожелавалъ тогава да въведе началата на пестеливостьта, тъй усърдно проповѣдвани отъ теоритицитѣ на начинающия се у насъ капитализмъ, той безразсѫдно би прахосалъ природнитѣ дарове.

Минало около два вѣка. Вмѣсто натуралното се е развило въ нашата страна паричното ступанство и добродѣтелитѣ на прадѣдитѣ станали грѣхове въ нравствения кодексъ на економиститѣ. Тия, които сѫ останали вѣрни на началата на прадѣдитѣ, се разоряватъ и «отмахватъ отъ сѣдлото», и умиратъ, като забъркватъ пѫтя; типоветѣ пъкъ, отличающи се съ прѣсмѣтливость и пестеливость, т. е. съ съвременитѣ добродѣтели, заематъ мѣстото на землевладѣлцитѣ. Разорението на нашитѣ землевладѣлци — това е замѣняване на една психическа раса съ друга.

Всѣка историческа епоха има — или, по-точно да се каже: — съ времето придобива съотвѣтствени инстинкти и страсти. Нѣкои утвърждаватъ, че природата на човѣка отговаря само на извѣстни опрѣдѣлени форми на господствующия строй, при което сѫществующитѣ се считатъ единствено нормални. Историята между това ни прѣдставлява съвършено друга картина: човѣкътъ се е намиралъ въ атмосферата на взаимната солидарность, прѣживѣлъ е насилнически и кастови режими, приспособявалъ се е къмъ свободната конкуренция и всѣкогашъ е почувствувалъ надъ себе си стихията, догдѣто въ колективния животъ не сѫ почнали да се появяватъ елементи на новия редъ на нѣщата. Тогава се е начевало приспособлението, което, впрочемъ, се заключава не въ видоизмѣнението на природата, а въ това, че нѣкои типове отчасти или съвършено сѫ умрѣли, а други сѫ се увеличили численно. До сега още не се е удало, както се слѣдва, да се оцѣни нито механизма, нито значението на психическия подборъ, происходящъ въ обществото по стихиенъ пѫть. Той прѣдставлява отъ себе си източникъ на антропологическото развитие (способноститѣ и характера), безъ да се говори, извършва ли се то въ положително или отрицателно направление; дѣйствува той на основание закона за наслѣдственостьта. Разпространено е мнѣнието, че всичкитѣ индивидуми на обществото едновремено или се усъвършенствуватъ, или се влошаватъ. Нѣкой-си е сравнилъ този родъ измѣнения съ полето, посѣто съ жито: сѣмената даватъ кълни, които едновремено израстватъ, повдигатъ се нагорѣ и даватъ отъ начало класове отъ еднакво качество. Подборътъ прѣдставлява нѣщо като историята на гората, въ която едни дървета израстватъ и се разклоняватъ на всички страни, а други оставатъ въ сѣнка. И ето отъ такъвъ родъ порядъкъ на нѣщата е съставлявалъ до сега единствения (?) двигатель на

антропологическия прогресъ. «Народитѣ — казва Ляпужъ[1]) — въ всичката своя цѣлость не се движатъ напрѣдъ и не отстжпватъ назадъ. Тѣ заключаватъ въ себе си както годнитѣ и здрави елементи, които се размножаватъ, така и другитѣ, играющи ролята на микробитѣ при разложението; крайния резултатъ отъ тази социална ферментация се отражава въ повърхноститѣ (?) умове, като понятие за общия прогресъ или израждане. Точната наука може да каже само за подбора. Грѣшката се заключава не въ положението, че сжществува прогресъ, а въ начина на обяснението му. Той се явява резултатъ на подбора, а не на общото движение».

Народътъ по отношение къмъ склада на способноститѣ и темпераментитѣ прѣдставлява колективна единица, която се подхвърля на непрѣкжснати измѣнения. Нѣкои типове подъ влиянието на благоприятнитѣ обстоятелства се размножаватъ, други умиратъ. Всѣко обществено учреждение указва въ това направление извѣстно давление, т. е. благоприятствува за развитието на извѣстни натури и за упадъка на други. Трѣбва още да се забѣлѣжи, че подборътъ, като орждие, измѣняюще народа и заедно съ това и неговата душевна физиономия, дѣйствува съ голѣма сила, т. е. той е способенъ въ сравнително кратко време да произведе значителни измѣнения. При сгодно стечение на обстоятелствата той се явява най-цѣлесъобразното срѣдство за прогреса. Ако пъкъ се измѣнятъ обстоятелствата, то тогава той твърдѣ бързо докарва дадено племе къмъ безплодие и упадъкъ[2]).

V.

Сжществуватъ периоди, кога тоя подборъ дѣйствува по-силно и кога по-слабо.

До този въпросъ пръвъ се е докосвалъ Сенъ-Симонъ, макаръ той да му е придалъ друга формулировка и въ сжщность съвършено не се е занимавалъ съ антропологическата страна на социалнитѣ събития, разглеждани отъ него.

Този историкъ въ историческия ходъ е различавалъ органическа и критическа епохи.

Въ времето на органическия периодъ животътъ на човѣка прѣдставлява картина, пълна съ вжтрѣшна хармония безъ всѣкакво противорѣчие съ неговия душевенъ миръ. Удовлетворението на тѣлеснитѣ потрѣбности и инстинктитѣ става безъ насилствени нравствени заповѣди. При послѣдня смѣтка стълкновенията между тѣхъ въ рѣзка форма се проявяватъ твърдѣ рѣдко, и ако и да се случва това, то съ твърдѣ малка интезивность.

---

[1]) G. de Lapouge, Leleetions sociales.

[2]) Да вземемъ за примѣръ отъ една страна характери подвижни и енергични и отъ друга — неподвижни и апатични. Да прѣдположимъ, че двѣтѣ тѣзи категории даватъ ежегодно еднакъвъ приръстъ, напр. 5%, но смъртностьта на първата категория е 4%, а на втората — 2%. Да прѣдположимъ послѣ, че отначало първата категория е съставлявала 75% отъ общото число индивидуи въ народа, другата — 25%. Слѣдъ 50 години тия цифри съвършено ще се измѣнятъ: енергическитѣ типове ще съставляватъ 52%, апатичнитѣ пъкъ 48%. Слѣдъ 100 години това отношение ще стане още по-несъотвѣтствено: — 29% и 71%. Съ други думи, въ продължение на четире поколения душевната физиономия на народа се подхвърля на коренно измѣнение.

Въ критическия периодъ въ нашето азъ се появява противорѣчие, което обхваща съ пламъ цѣлото ни човѣшко сѫщество. Обществените отношения се слагатъ по такъвъ начинъ, щото удовлетворението на тѣлесните потрѣбности влече слѣдъ себе си нарушение на етическитѣ правила, Порнвитѣ на алтруистическия характеръ, изисквующи да се нахрани гладния, се борятъ съ гласа на егоизма, който изисква, щото прѣди всичко да се грижи за собственото си благосъстояние; наскърбеното чувство за собственото достоинство мълчи, потулясано отъ привързаностьта къмъ сѣмейството, което ние би докарали въ нужда, ако би взели такъвъ родъ неприятность твърдѣ близко до сърдцето си.

Противъ посоченото подраздѣление можло би да се възрази нѣщо. Въ особеность разбирането на органическата епоха като периодъ на абсолютна хармония, страда отъ твърдѣ голѣмъ оптимизмъ. Това по-скоро е било тогава, когато вѫтрѣшнитѣ безредици ставали не тъй често, а елементитѣ на разложението сѫ встѫпвали не въ толкова грамадно количество и когато въобще острата форма на душевната борба не е била извѣстна. Източницитѣ на вѫтрѣшнитѣ безредици, бърканици, лѣжатъ въ външната окрѫжающа срѣда и вѫтрѣшната тъмнота не е нищо друго, освѣнъ отражение въ личноститѣ разбърканостьта на веществено-материалнитѣ отношения. Антагонизмътъ, напр., между гласа на милосърдието и инстинкта за самосъхранение се появява въ всичката си сила тогава, когато обществения строй почва да увеличава нищетата въ обществото въ грамадни размѣри. Външнитѣ пъкъ отношения, които сѫ основнитѣ източници на вѫтрѣшнитѣ антагонизми, непрѣкѫснато се измѣняватъ и то съ нееднаква сила; за това е нуждно извѣстно време, за да може тѣхното влияние да се почувствува и да могатъ да направятъ обща бъркотия въ живота на народа. Противорѣчието, обхващающе душевния животъ на човѣка, довежда до различни резултати въ зависимость отъ историческата епоха, въ която ние го изучаваме. Но критическия периодъ се явява всѣкога периодъ на прѣлома: въ социалния животъ се появяватъ нови потрѣбности и взглядове, ползувайки се отъ извѣстни типове характери и способности, като съ свои орѫдия и органи. Въ времето на органическия периодъ способноститѣ на човѣка дремятъ въ него, удовлетворението на инстинктитѣ търсятъ нови пѫтища за исходъ, въ човѣшкия духъ тлѣе вѣрата, послушна на сѫществующитѣ догми. Въ критическата епоха става иначе. Инстинктитѣ не сѫ удовлетворени и способноститѣ достигатъ висша степенъ на напряжение, зародишитѣ, дълбоко скрити въ него въ време на обществения покой, разцъвтяватъ, човѣшкия духъ, събуждащецъ се отъ сънь, принася обилно философски плодове. Това е периода на умствената продукция, която остания слѣдъ себе си богато наслѣдство отъ творението на мисъльта. Издигатъ се критици-интелектуалисти, подхвърлающи на безпощадна критика нравственитѣ начала и взглядове на миналитѣ поколения, явяватъ се нови обществени интереси, заставляющи нѣкои типове и характери отъ масата да търсятъ нови пѫтища.

«Съвременния културенъ човѣкъ — казва Ле-Бонъ — живѣе въ една отъ критическитѣ епохи, когато старитѣ идеи сѫ прѣстанали да внушаватъ довѣрие, а новитѣ още не сѫ си извоювали право; въ такова време за критицитѣ се открива широко поле. Старитѣ идеи се прѣвръщатъ въ

прѣдразсѫдъци; и догдѣто новитѣ не заематъ тѣхното мѣсто, въ умоветѣ ще царува безпорядъкъ, анархия. Благодарение само на тия обстоятелства ние търпимъ критицитѣ. Писателитѣ, мислителитѣ и философитѣ трѣбва да благославятъ настоящия вѣкъ и да се старaятъ да се възползватъ, защото такива времена не могатъ вече да се върнатъ. Това е, ако щете, вѣкътъ на упадъка, но заедно съ това единъ отъ тѣзи рѣдки периоди, когато свободата на мисъльта е призната».

По отношение къмъ нѣкои крѫгове въ този цитатъ можело би да се направятъ нѣкои бѣлѣжки, но основната мисъль, безъ съмнѣние, е вѣрна.

Критическитѣ периоди прѣдставляватъ отъ себе си не само арена за дѣятелность на критическото творчество, но така сѫщо проявление на характери и темпераменти, т. е. новъ подборъ. Ние разгледахме това проявление, когато изобразявахме борбата на жирондиститѣ съ партията на планинцитѣ и упадъка на нашата землевладѣлческа класа. Разгледани отъ тази точка зрѣние, тѣ едвали не прѣдставляватъ най драматическитѣ моменти въ историята, тогава когато тѣ малко сѫ изслѣдвани въ антропологическо отношение.

VI.

Явява се въпросъ: до колко антропологическото развитие се извършва наредъ съ еволюцията на социалнитѣ учреждения съ усилване владичеството надъ природата.

«Като вземаме техническитѣ и умствени придобития — казва Киддъ — за мѣрка на умственото прѣвъзходство, отличающе насъ отъ по-нисшитѣ раси, ние постѫпваме твърдѣ повърхностно и неотвѣтствено. Достатъчно е малко да се помисли, за да разберемъ, че чудеснитѣ произведения на съвременната цивилизация прѣди всичко могатъ да служатъ като мѣрило за оцѣнката на социалното благосъстояние, но никакъ не за умственото прѣвъзходство на народитѣ, които ги произвеждатъ. Тѣ съвсѣмъ не свидѣтелствуватъ за наличността у насъ на необикновени способности, тъй като не прѣдставляватъ произведения на една глава, а се явяватъ резултатъ на медленно и непрѣстанно натрупване на знания въ незначително количество, произведено отъ безчисленно множество умове и въ продължение на безконеченъ редъ поколения: Всѣки складъ къмъ събрания запасъ прѣдставлява голѣма леснина за по-нататъшнитѣ придобития. Не слѣдва даже да се прѣположи, че умоветѣ, принасящи понѣкога по-солидни приноси отъ знания, особено прѣвъзхождатъ срѣдния уровень или се отличаватъ отъ умоветѣ, находящи се на насша степень отъ развитие, макаръ даже и да има такава умствена разница, за каквато свидѣтелствува всѣко произведение, разглеждано абстрактно отъ другитѣ условия».[1])

Изводитѣ на Кидда сѫ напълно правилни. Нашитѣ умствени и технически придобития прѣди всичко сѫ произведения на социалната срѣда и историческото наслѣдство. Въ никой случай не може да се прѣдположи, че прогресътъ на техниката и науката се извършва непрѣмѣнно заедно съ развитието на способноститѣ или като разглеждаме този въпросъ по-обширно — съ антропологическото усъвършенствуване на прогресирую-

[1]) Kidd. Social evolution. London. 1894 стр. 466.

щитѣ племена (съ увеличение на енергията, силата на волята и т. н.). Възможни сж факти, когато наредъ съ развитието на тѣхниката и въобще съ начинитѣ за подчинение отъ человѣка на природата, да се израждатъ хората физически и нравствено. Нашиятъ вѣкъ, въ сравнение съ древня Елада е отишълъ далеко напрѣдъ въ смисълъ изучване тайнитѣ на природата, увеличение материалнитѣ богатства, усъвършенствуване орждията и начинитѣ на производството. Обаче ние не можемъ да утвърждаваме, че съвременнитѣ поколѣния сж надарени съ по-голѣми способности, отколкото древнитѣ Гърци. Ако би било възможно по вмѣстимостьта на черепа — за което, впрочемъ, ние нѣмаме право — да се заключава за умственитѣ способности, то би трѣбвало да се откажемъ отъ илюзията, какво паралелно съ развитието на техниката върви и умственото усъвършенствуване, Изслѣдванията сж показали, че у дивитѣ народи вмѣстимостьта на черепа, значи, обема на мозъка сж твърдѣ малки; че тѣ, при прѣминаването къмъ варварството, се увеличаватъ и че тѣ въ този исторически периодъ на развитие ставатъ по-голѣми, отколкото въ периода на цивилизацията. Сжществуватъ твърдѣ поразителни факти, наводящи ни до заключението, че осѣдлѣлия начинъ на животъ способствува за процентното нарастване въ обществото на малки мозъци [2]).

Като подхвърлимъ на деталенъ анализъ нѣкои родове подборъ, дѣйствующи въ европейскитѣ страни, напр. подборъ, происходящъ подъ влиянието на съвременния милитаризмъ, или вслѣдствие сжществуването на голѣми градове, ние ще видимъ, че неговитѣ резултати не всѣкога сж положителни. Такива примѣри могатъ да се наведатъ и много. Нѣкои родове подборъ обѣщавать отъ себе си цѣли периоди на цивилизацията, напр., убиването твърдостьта на волята, други — кратки промежутъци отъ време, напр. замѣняването на по-отпустнатитѣ и гостоприемни натури съ смѣткаджии и пестеливи. Обрѫщаме внимание на антропологическото дѣйствие на такъвъ отрицателенъ характеръ, за да кажемъ на това, че обществото въ своето си развитие не всѣкога благоприятствува за усъвършенствуването на човѣшката природа. Приспособлението на народа къмъ изискванията на «духа за времето», за което ние споменахме, се явява историческа необходимость, но това не значи, че тая необходимость е съ положителни свойства.

VII.

До сега ние разгледахме само нѣкои страни на социалния животъ и историческото развитие, свързани съ дѣйствието на антропологическитѣ фактори. Ние разгледахме главно, както самитѣ механизми на проявленията, характеритѣ, темпераментитѣ и способноститѣ, тъй и производството въ новата историческа фаза на съотвѣтственъ разрядъ изискуемитѣ се натури — орждия. Сега ние ще се докоснемъ до по-обширния въпросъ, а именно до тая зависимость, каквато сжществува между характеритѣ и другитѣ душевни свойства на индивидумитѣ и социалнитѣ учреждения, свойственни на извѣстна група.

[2]) Сравн. моята книга *Ludy*, Zarys antropologii etnicznej, Warszawa, 1893, § 83.

Спенсеръ въ едно отъ своитѣ произведения е казалъ принципа, споредъ който характера на агрегата зависи отъ характеритѣ на единицитѣ: отъ кирпичитѣ може да се направи купчини само отъ извѣстенъ видъ, отъ гюллета — отъ други видъ. Като приложимъ тоя принципъ къмъ обществото, ние получаваме извода че хората иматъ такива учреждения, за каквито сѫ заслужили и на каквито сѫ способни. «Въпросътъ за учрежденията — казва Ле-Бонъ — не може да бѫде рѣшенъ отъ народа произволно така сѫщо, както и човѣкъ не може по собствената си воля да избере цвѣта на коситѣ или на очитѣ. Учрежденията и правителствата сѫ произведения на расата: вмѣсто да създадатъ извѣстна епоха, тѣ се явяватъ нейно създание. Народитѣ иматъ такива правителства, каквито произтичатъ отъ тѣхния характеръ, а не такива, каквито би имъ се пожелало да видятъ въ минутния капризъ. Нужни сѫ вѣкове, за да се установи извѣстенъ политически строй, или за да се подхвърли на измѣнения». Прѣдставителитѣ на това направление, които търсятъ ключа за обяснение възникването и историята на учрежденията въ природата на личноститѣ въ социалния организмъ, обрѫщатъ социологията въ психология. «Социологията — казва С. Сигеле — прѣдставлява отъ себе си въ общи черти паралелно възпроизвеждание на психологията, но много по заплетено. Психологията изучва човѣка, социологията — социалния организмъ, но е извѣстно, че свойствата на послѣдния се опрѣдѣлятъ исключително отъ характеритѣ на единицитѣ, входящи въ неговия съставъ».

Ние тукъ не ще да разгледаме тия фактори, подъ влиянието на които се измѣняватъ социалнитѣ отношения; а ще се ограничимъ само съ нѣкои бѣлѣжки на смѣтка на социологическитѣ взглядове на така наречената «психиологическа школа». За тая цѣль ще разгледаме нѣкои съвременни социални агрегати, напр., желѣзнопѫтния персоналъ въ всичкия му обемъ, като почнемъ отъ началницитѣ и инжинеритѣ и свършимъ съ най малкитѣ служащи, получавщи най-малко възнаграждение. Лицата, съставляющи тоя организмъ, сѫ свързани помежду си съ раздѣлението на труда. Тоя огроменъ организмъ се располага понѣкога съ много хиляди рѫцѣ. Единъ, въ сѫотвественото си време, трѣбва да се намира при кассата, другъ — да претегля багажитѣ или да контролира трена, трети — да изпълнява длъжностьта машинистъ. Дѣятелностьта на всѣка отдѣлна личность е твърдѣ опрѣдѣлена и точно приложена къмъ длъжноститѣ на друга. Въ такъвъ желѣзнопѫтенъ организмъ, гдѣто орѫдията, вагонитѣ и пр. иматъ главно значение, човѣшката личность се явява простъ придатъкъ къмъ мъртвия скелетъ, къмъ трена, къмъ кассата, къмъ магазина. Желающи да разберемъ отправленията и характера на този социаленъ организмъ, ние напраздно би търсили ключа за това въ «психологията» на живитѣ съставни части — ключъ, който се намира въ характера на вещественната подкладка. И само тогава, когато «мишцитѣ», «очитѣ», «рѫцѣтѣ» на желѣзнопѫтния агрегатъ се сбер态ъ за приятното прокарване на времето, т. е., когато тѣ се явятъ не като съставни части на разглежданото цѣло и да не се противопоставятъ взаимно като машинистъ и инжинеръ, а като различни екземпляри хора, — само тогава характера на по такъвъ начинъ съставляющето се общество ще зависи отъ характера на отдѣлнитѣ лица: едни ще почнатъ да играятъ на карти, други ще се

занимаватъ съ музика. Но даже и въ този случай тѣ не сѫ въ сила да се освободятъ отъ влиянието на окрѫжающата ги желѣзнопѫтна срѣда. Работницитѣ ще разсѫждаватъ за начинитѣ на своето материално подобрение, акционеритѣ — за способитѣ и видоветѣ за увеличение на дивидентитѣ си. Дружественитѣ събрания ще съдържатъ въ себе си събрания отъ два рода: на наемници и на акционери. Характерътъ на участвующитѣ лица ще влияе по единъ рѣшителенъ начинъ за избиране на този или другъ начинъ на дѣйствие, положението пъкъ, което тѣ заематъ въ агрегата, ще влияе за избиране цѣлитѣ и стремленията.

Това сѫщото става и въ социалния организмъ, само въ по-голѣма сложность и главно при по-голѣмо разнообразие. Общество, занимающе извѣстна територия и основано на раздѣлението на труда, прѣдставлява такъвъ сѫщо агрегатъ съ тая само разлика, че тука взаимното приложение става безсъзнателно, подъ дѣйствието на слѣпата конкуренция. По право, то се състои отъ множество агрегати, съединени посрѣдствомъ раздѣлението на труда. Положението, което индивидумитѣ заематъ въ организма на веществено-материалнитѣ отношения, рѣшава въпроса за тѣхнитѣ убѣждения и взглядове, изразени въ социални течения. Независимо отъ тоя родъ проявления, образуватъ се други агрегати, произтекающи отъ характеритѣ на сѫучастницитѣ и съотвѣтствующитѣ дружествени събрания на желѣзнопѫтния персоналъ. Въ зависимость отъ тѣзи, появяващи се отъ разнородни източници побуждения, ние ще различаваме стремления и идеи отъ двоякъ родъ: първо, *социални*, които се явяватъ изразители на нуждитѣ на народния агрегатъ: второ, *антропологически*, изразяющи темпераментитѣ. Първитѣ, т. е. социалнитѣ иматъ исторически отпечатъкъ, т. е. зависятъ отъ времето и мѣстото — съ други думи — отъ обстоятелствата, въ които агрегатътъ е поставенъ. Еманципацията на третото съсловие въ миналото столѣтие принадлежи къмъ движенията отъ тая категория. Способния и ограничения, честния и бездѣлника, доколкото тѣ се намиратъ въ еднакво социално положение, се поддаватъ на влиянието на извѣстни, опрѣдѣлени идеи, а именно тѣзи, които сѫ се сформулирали отъ надеждитѣ и желанията на тѣхния общественъ слой. Антропологическитѣ движения иматъ съвсѣмъ друга физиономия. Разбира се, тѣ тоже не сѫ свободни отъ влиянието на «духа на времето»: но тая зависимость е послаба, тя не е тъй непосрѣдствена, съотвѣтственото течение обхваща прѣимуществено личности, отличающи се съ особено настроение.

И идеитѣ, рѫководящи движенията отъ едната или другата категории, се различаватъ по своя характеръ, Въпросътъ, отъ що зависи съдържанието на «социалната» идея, е трудно да се изчерпи въ нѣколко страници, и затова ще се ограничимъ само съ бѣлѣжката, че тя се рекомира отъ нуждитѣ, които сѫ се появили въ народа подъ влиянието на частната инициатива, отправена къмъ достигането на лични цѣли. Антропологическата идея, напротивъ, се възпроизвожда отъ влеченията и наклонноститѣ на своя творецъ. Идеалитѣ на маниацитѣ прѣдставляватъ твърдѣ благодаренъ материалъ за изучване свръзката, сѫществующа между характера на твореца и проповѣдваната доктрина. Единъ лудъ еротикъ прѣдлагалъ всичкитѣ моми да се раздѣлятъ на три групи. Тия отъ тѣхъ, които съединяватъ въ себе си младостьта и красотата, трѣбва да бѫдатъ

турени въ харемитѣ и слѣдъ туй да си вземать отъ мѫжетѣ — младитѣ, виднитѣ и страстнитѣ; дѣцата отъ тѣзи двойки сѫ се прѣдназначавали отъ мѫжкия полъ за военна служба, а отъ женския — за харемитѣ. По-малко красивитѣ моми могли да се оженать по собствено желание, само за да раждать дѣца. Най-некрасивитѣ отъ тѣхъ ставали развратници и и трѣбвало да се отдаватъ безъ възнаграждение.

VIII.

Ние разгледахме значението на антропологическия факторъ въ ежедневния животъ на обществото и въ неговото историческо развитие. Ние отбѣлѣзахме тоя фактъ, че социалната еволюция се ползува съ човѣка като съ свое орѫдие. Въ тия изводи насъ ни интересуваше духовната страна на човѣшкото сѫщество: неговитѣ желания, талантливость, характеръ и начини на дѣйствие. Физическитѣ качества, като напр., формата на черепа, цвѣта на коситѣ и т. н. прѣдставляватъ нѣщо безразлично отъ тая точка зрѣние, на която ние до сега сме стояли: ще бѫде ли носа вдаденъ на долѣ или подгърбенъ, цвѣта на очитѣ синъ ли е или тъменъ, — това обстоятелство нѣма никакво влияние на развитието на отношенията. Всѣкой, занимающъ извѣстенъ постъ, т. е. изпълняющъ длъжность въ всѣкидневния животъ и съдѣйстващецъ за рѣшението на историческитѣ задачи, дѣйствува при помощьта на своитѣ душевни органи. Физическитѣ облѣкла, въ които сѫ облѣчени душевнитѣ качества, при разглеждание механизма на хода на социологическитѣ явления, се явяватъ второстепенни въпроси и даже неважни.

Не слѣдва обаче, да се прѣдположи, че отъ тая точка зрѣние не може да се разглеждатъ историческитѣ усложнения. Макаръ човѣкъ като исторически дѣятель и съучастникъ въ колективния животъ да прѣдставлява само отвлѣчено понятие, но все пакъ талантливостьта и качествата не сѫ разпрѣдѣлени равномѣрно за всичкитѣ възрасти и далечъ не ги притежаватъ въ еднаква мѣрка всичкитѣ прѣдставители на различнитѣ физически типове.

Въ младата възрасть прѣобладаватъ елементитѣ на чувствата, въ зрѣлата — разсѫдителностьта. Прѣдставителитѣ на различнитѣ периоди отъ живота, разглеждани въ масата, ще приематъ различно участие въ хода на историческитѣ събития. Възможно би било да се разглежда дѣйностьта на човѣка именно отъ тази точка зрѣние. На това е обърналъ внимание О. Контъ. «Сѫществува антагонизмъ — казва той — между социалнитѣ инстинкти за самосъхранение, неразделни съ старостьта и стремленията къмъ новаторство, свойствени на юношеската възрасть. Даже тия, които въ периода на най-голѣмия разцвѣтъ на силитѣ твърдѣ много сѫ съдѣйствували за умствения и социалния прогресъ, не сѫ въ състояние да се удържатъ на тоя уровень и противъ собственото си желание ставатъ въ по-голѣма или по-малка степень врагове на по-нататъшното развитие, за което тѣ сѫ харчили енергии и способности. Извънмѣрната продължителность на човѣшкия животъ безъ съмнѣние би задържала социалната еволюция; не може така сѫщо да се отрича и това, че извънмѣрната краткость би била не по-малко сѫществено прѣпятствие на общия прогресъ, като прѣдоставя твърдѣ голѣма власть на инстинкта на новаторството.

Съвършенно така сжщо извѣстни душевни качества се срѣщатъ наредъ съ извѣстни физически черти. Отъ многото примѣри, които ние имаме подъ ржка, ще изберемъ единъ, взетъ изъ африканскитѣ отношения. Въ рѣчната область на Нигеръ въ мѣстноститѣ, разположени на изтокъ отъ тая рѣка по направление къмъ езерото Чадъ, се съприкосновяватъ двѣ различни раси: негритѣ прѣдставляватъ тамъ осѣдлѣнитѣ землевладѣлци, фулбитѣ, — принадлежащи къмъ така наречената африканска раса «черненокожи» — сж пастири. Фулбитѣ въ сравнение съ негритѣ се отличаватъ съ прѣдприемчивость и издръжливость. «Ако нѣкой доведе въ дома си фулбитянка като робиня или пленница, то тя всѣкога става господарка на дома» — гласи мѣстната пословица. Двѣтѣ групи противопоставятъ една на друга не само като различни физически типове, но и като душевни.

Физически раситѣ встжпватъ въ историята като дѣятелни единици именно тамъ, гдѣто душевнитѣ противоположности на съприкосновяващитѣ се племена сж доста значителни (т. е. когато тѣ изобилствуватъ съ различия въ характеритѣ и въ способноститѣ). Фулбитѣ и арабитѣ, доколкото не сж съприкосновяватъ съ негритѣ, всѣкога запазватъ въ себе си задачитѣ за организация на социалнитѣ отношения: вмѣсто родовото общинно владение появява се монархическия строй. Въ тоя случай расата се явява исторически инициаторъ, но ние трѣбва да забѣлѣжимъ, че тя дѣйствува по такъвъ начинъ само затова, че притежава въ голѣмо количество типове, отъ които историческото развитие се нуждае за рѣшението на извѣстни задачи. Опититѣ за обяснение историческата роль на расовитѣ елементи се отнасятъ къмъ далечното минало. Единъ отъ такивато историци, Пенкъ, искалъ на това основание да построи цѣла нова социология. «Раситѣ въ етнологията — казва той въ стжплението къмъ съчинението «Origines Ariacae», — това е сжщото, каквото сж елементитѣ въ химията. Задачата на химията се състои въ опрѣдѣление свойствата на елементитѣ и тѣхното взаимно сродство Точно така сжщо антропологията си поставя за задача изучване физическитѣ и душевни качества на раситѣ и опрѣдѣление тѣхната структура, които се появяватъ — въ лингвистично и социално политическо отношение — когато двѣ или повече раси дойдатъ въ взаимни по-близки отношения. . . . . Всичкитѣ химически тѣла при извѣстни условия могатъ да бждатъ разложени на съставнитѣ имъ части. Явленията ставатъ по такъвъ начинъ, че единъ отъ елементитѣ подъ влиянието на топлината се отдѣля отъ първото съединение. Историята ни учи, че етническитѣ тѣла, съставени отъ различни части, могатъ да бждатъ разчленени по сжщия начинъ. Разложението на колективния организмъ — на народа — произходяще вслѣдствие отдѣлянето на расовитѣ елементи, се проявява съ измѣнението на социално народната организация». Нѣмския изслѣдователь се старае да докаже, че явления отъ такъвъ родъ се явяватъ: падането на феодалнитѣ учреждения въ Франция, Германия и Австрия, изгубването политическата независимость на южнитѣ нѣмци, свалянето на нѣмското владичество въ Италия и Унгария. «Една само антропология е въ състояние да обясни тия събития въ социално-политическия животъ. Тѣ се заключаватъ въ численото намаление на арийско-германскитѣ (блодини) елементи въ срѣдата на поменатитѣ народи, въ

физическата анарианизация (изгубване на арийския елементъ), която — вслѣдствие на това, че не се извършва параллелно съ съотвѣтственитѣ измѣнения въ етническо-лингвистическата область — не е била взета въ внимание въ продължение на толкова дълго време.. Споредъ туй, доколко арийскитѣ елементи на народа количественно се намаляватъ, положението имъ по отношение на побѣденото и управляемо население се влошава, привилигированата класа се вижда принудена да се откаже отъ своитѣ права».

Расата въ изводитѣ на Пенкъ се явява нѣщо, неподхвърлющe се на измѣнения, т. е. съставена е всѣкога отъ едни и сѫщи типове, — положение противорѣчаще на дѣйствителностьта. Подбора дѣйствува и вѫтрѣ въ тая физическа единица, като отстранява едни характери, а други — численно увеличива. И вече само по тази причина трудно е да се опрѣдѣли историческата роль на расова група. Освѣнъ това горѣпоменатий изслѣдователь впада още и въ друга несъобразность. По неговото мнѣние, расата прѣдставлява отъ себе си съзидателенъ елементъ: феодализмътъ не би се появилъ, ако да не сѫ сѫществували блондини, падането му пъкъ станало вслѣдствие недостатъцитѣ въ този расовъ двигатель! За насъ расата е орѫдие на историческото развитие. Феодализмътъ се е образувалъ вслѣдствие появяването на особени материални отношения, прѣдизвикани отъ нашествието на варварскитѣ народи и почналъ да се съсипва тогава, когато се появили градоветѣ, а търговията свързала отдалечнитѣ мѣстности и е дала възможность за централизация на господарствената власть. Теоритически, извѣстна раса би могла повече да подхожда за осѫществление на извѣстни промѣни, като обладающа въ по-голѣмо изобилие съотвѣтствени душевни елементи, отколкото всѣка друга. Цѣлата историческа роль на този факторъ се свежда къмъ това, че той се явява орѫдие, разрѣшающе задачитѣ на социалната еволюция.

IX.

Намъ прѣдстои да рѣшимъ още единъ въпросъ, а именно, какво съотношение сѫществува между антропологическитѣ фактори и другитѣ двигатели и условия на социалната еволюция. Въ тая статия ние нѣколко пѫти се докоснахме до този въпросъ мимоходомъ, но обстоятелственъ отговоръ на него ние още не сме дали, а за това ще се постараемъ това да направимъ сега.

Като разгледвахме историческата дѣятелность на темпераментатѣ и способноститѣ въ време на французскитѣ събития въ 1789—1792 г., ние обърнахме внимание на това обстоятелство, че общественитѣ интереси, защищавани отъ жирондиститѣ и монтанияритѣ, би сѫществували и въ този случай, ако никакви Верне и Сенъ-Жюстовци не е имало. Работата е въ това, че при други вождове събитията не би имали толкова драматически и ужасающъ характеръ. Историческата задача, очакващи своето рѣшение, не би се видоизмѣнила по съдържание, а би се промѣнилъ само начина на рѣшението. Човѣкъ, като орѫдие на социалната еволюция, съ голѣма сила е изказалъ своитѣ желания, бурнитѣ изригвания на страститѣ сѫ изострили борбата за удовлетворението имъ, независимо отъ поведението си, ускорилъ е по-нататъшния ходъ на събитията в ...

освободилъ извѣстни исторически сили — събития и сили, непрѣдставляющи социалистическа необходимость, т. е. такива, мимо които дадената задача, би могла да бѫде рѣшена. Въ тоя случай ние би могли да повторимъ мнѣнието на Паскаля относително ролята на човѣческитѣ качества, а именно, че, ако носътъ на Клеопатра би билъ другъ, то историята би тръгнала по другъ пѫть. Не може да има никакво съмнѣние, че надъ — нилското господарство, находяще се подъ могъщественото влияние на Римъ, рано или късно, трѣбваше да стане негова плячка. Това е било историческа необходимость. Но времето на падането и хода на събитията би се прѣдставили въ другъ видъ, ако вмѣсто красавицата—кралица би заемалъ прѣстолъ нѣкой другъ.

Въ тоя смисълъ ние се изказахме и при анализа на възгледовѣтѣ на Пенка за падането на феодалния строй, а именно, че прѣкращението своеволията на дворянството и придобиването отъ буржуазията на обществената власть е станала, като слѣдствие на настѫпающитѣ тогава материални отношения, независящи отъ расата. Може би, извѣстни типове повече да сѫ годни за органическия трудъ, който е създалъ града и промишленостьта и който е прѣнесълъ центра на обществената тѣжесть отъ селата въ градоветѣ; може би, великолѣпието на феодализма и блѣсъка на рицарскитѣ подвизи да сѫ се намирали въ нѣкоя зависимость отъ сѫществуването въ срѣдата на дворянството по голѣмо число извѣстни темпераменти. Въ теорията тия въпроси сѫ напълно възможни, но въ дѣйствителность нѣма никаква възможность да се опрѣдѣли въ сѫщность историческия ходъ, какво влияние е указало присѫтствието на извѣстни типове върху хода на събитията. Едно само не подлежи на съмнѣние: антропологическитѣ фактори не създаватъ задачи, а само ги рѣшаватъ. Тѣ сѫ въ състояние да обяснятъ, по какъвъ начинъ сѫ били изказани и осѫществени извѣстни идеи, но никакъ не обясняватъ ни тѣхното съдържание, ни историческата послѣдователность на общественитѣ учреждения.

И така, като разглеждаме извѣстни събития и като анализираме тѣхнитѣ причини, ние всѣкога дохождаме до извода, че обяснението принципитѣ на социологическия ходъ, т. е. обяснението съдържанието на историческитѣ девизи трѣбва да се търси не въ антропологията, а въ друга область. Антропологическитѣ отношения ни изясняватъ само ролята на човѣка въ разпространението на идеитѣ и рѣшението на общественитѣ задачи и не дава никакъвъ отговоръ на въпроса, защо извѣстна идея се е появила на историческия хоризонтъ или защо общественитѣ учреждения се развиватъ въ опрѣдѣленъ послѣдователенъ редъ.

Антропологията обяснява размаха и драматичностьта на дѣйствията, появяването и рѣшението на историческитѣ задачи, богатството или бѣдностьта на произведенията на изкуствата и философията, които се отличаватъ въ живота на даденъ народъ. Отъ теоретическа гледна точка може даже да се прѣдположи, че нѣкои племена, вслѣдствие извѣстни душевни качества, присѫщи тѣмъ, — напр. скиталческия инстинктъ, не сѫ въ състояние да прѣминатъ извѣстна фаза на материалнитѣ отношения и при понататъшния ходъ да се прѣобразуватъ съотвѣтствено строя на обществената организация. Но ние никога нѣма да найдемъ въ сферата на антропологическитѣ фактори ключа за отговоръ на въпроса, отгдѣ идеитѣ,

ръководящи историята, заемствуватъ своето съдържание и по какъвъ начинъ новитѣ идеи се пораждатъ у хората. Побужденията, лежащи въ човѣшката природа, проявяватъ своето само въ момента на дѣйствията на обществената армия, която, като се образува въ името на нѣкоя идея, стреми се да разрѣши нѣкои обществени въпроси. Значението на тия побуждения може отчасти да се сравни съ значението на така наречени тѣ «проводници» — терминъ, употрѣбяемъ въ физиката. Изучването топлината и електричеството е открило, че едни тѣла провождатъ топлината или електричеството по-добрѣ, други — по-лошо. Човѣшката природа прѣдставлява отъ себе си факторъ именно отъ такъвъ родъ; особено изпъква нейното значение при разглеждането въпроситѣ, относително прѣдводителството на обществените движения. Работата е въ това, че този проводникъ не само ускорява, замедлява и даже — теоритически — е въ състояние съвършено да задържи хода на историческото развитие; но той, освѣнъ това, внася въ него красота, страсть или полетъ на фантазията — придава му извѣстна окраска и разнообразие.

Прѣвелъ: **Д-о Тод.**

БЕЗДНА.

Психологическа фантазия.

Отъ *Казимиръ Тетмайеръ*.

(Продължение отъ кн. 10).

Кой отъ насъ ще заговори първи? Половинъ часъ стоимъ единъ срѣщу други, гледаме се и не си говоримъ. Ахъ! . . . Какво тя прави? Тя падна на колене прѣдъ кревата ми, цалува ржцѣтѣ ми, притиска ги къмъ устнитѣ си и горещитѣ й сълзи ме горѣха . . . Мариня! . . .

Отново си текатъ днитѣ единъ слѣдъ други. Азъ ставахъ вече отъ леглото и сѣдя въ кресло. Настана пролѣть, но отъ своето прозорче азъ нищо друго не виждамъ, освѣнъ камени кжщи. Боже, поне малко зеленина, миризма на сено . . . Мариня ми донася цвѣтя. Цѣли букети у мене стоятъ натопени. Пристигна нейната братовчедка съ дѣцата си. Дѣцата ходятъ по полето и ми събиратъ много полски цвѣтя и трѣви.

Мариня е истински ангелъ, изгубенъ ангелъ въ моя душевенъ адъ. Азъ не мисля за нищо: ни за това, що става сега, ни за това, що може да стане утрѣ, мисля само за това, че тя не ме е любѣла, не ме е любѣла тогава, когато азъ мислихъ, че ме люби.

Ако прѣдъ моитѣ очи тя се хвърли въ обятията на Ричарда, на мене ще да ми бжде почти безразлично; тя менъ не ме е любила. Живототъ си азъ раздѣлихъ на двѣ половини: до нейната любовь и слѣдъ това. Ний не сме си казали единъ на други още ни една дума отъ значение. Ричардъ не дохожда. Мариня никждѣ не излиза безъ слугинята и се връща всѣкога твърдѣ скоро. Тя излиза само по работа. Ний нищо не си гово-

римъ... И какво можемъ да си говоримъ?!?! Сега между насъ нѣма никаква тайна. Нейнитѣ сълзи, нейнитѣ горещи сълзи, падналн на моитѣ ржцѣ, ми казватъ, че тя знае всичко, що и азъ зная... всичко. Но при всичко това, ще я питамъ, какво стана съ Ричарда? Ще я питамъ, колкото се може по-просто и по-спокойно... Тя дреме въ креслото, но зная, че не спи.

— Марийя!

— Що?

— Ти спишъ?

— Не.

— Нали хубаво миришатъ тия цвѣтя?

— Дѣцата на Елена ги донесоха.

Не мога да я попитамъ... Но защо той не идва?

— Марийя, слушай, може би, на мене вече да е позволено да излизамъ да се разхождамъ? — Защо я питамъ за това? Тя отговори, че трѣбва да се попита доктора, — но, що ѝ влиза това въ работата? Сега, влиза ли ѝ това въ работата? Сега?... А по-рано — не бѣше ли сжщото? Боже!... Боже!... При всичко това азъ трѣбва да зная, що става съ Ричарда.

— Марийя, слушай, у насъ сега никой не дохожда?

— Нали всички знаятъ, че ти си боленъ?

— А Ричардъ Гальницки?... Кждѣ е той сега?...

— Замина.

Марийя лъже. Тя поблѣднѣ, когато питахъ за Ричарда. Азъ видѣхъ, какъ затрепераха нейнитѣ устни. Тя лъже: той не е заминалъ, той е въ градътъ, — тя му е казала да не идва, до като не замине Елена съ дѣцата си. Разбира се, това е ангелъ, но не жена... Ако ѝ кажа, че това е невѣрно, че той е тукъ и азъ зная, защо не идва; ако ѝ кажа, че азъ искахъ да я убия и не я убихъ само, защото се оплашихъ отъ нейнитѣ очи, отъ нейнитѣ голѣми сини очи, съ които тя би можала да гледа самия Богъ... ако азъ ѝ кажа всичко това?!... Интересно е, пишатъ ли си тѣ или не? Ще я попитамъ, — между насъ нѣма сега никакви тайни, — ще попитамъ.

— Пишете ли си?

— Не.

Не лъже, зная, че не лъже. Тя е чиста и справедлива.

— Дохожда ли той още единъ пжть послѣ?

— Не.

Ще питамъ по-нататъкъ, ще питамъ. Тя е блѣдна, като смъртьта. При все това. ще говоря. Азъ не се боя отъ нищо.

— Писали ли сте си нѣкога?

— Не.

— Знаешъ ли, що се случи съ менъ въ онази нощь, когато влѣзохъ при тебѣ?

— Зная.

— Какво ти сънуваше?

Вълна отъ кръвь облѣ нейното лице. Да отговори ли или да не отговаря? Издига си очитѣ на горѣ, гледа ме и пакъ ги отпуща. Да отговори ли??... говори:

— Азъ сънувахъ него.

Тя ме гледа, като дива сърна, попаднала въ мрѣжа, сѣкашъ до главата й сж доближили остъръ гвоздей, за да го забиятъ въ мозъкътъ й. Ако тя ме любѣше по-рано, азъ не щѣхъ да я питамъ.

— Кажи ми, какво ти сънуваше?

— Азъ сънувахъ него.

— Но какъ?

Гърдитѣ й почнаха да се вълнуватъ.

— Сънувахъ, че азъ бѣхъ негова.

Зная — азъ видѣхъ тогава на нейното лице и усмивка на наслаждението. Тя даже и въ сънътъ си го е любила, а менъ никога . . .

— А ти знаешъ ли, че азъ чухъ това, което ти му каза?

— Зная — ти извика.

— Какво тогава вий направихте?

— Притекохъ се къмъ тебъ въ стаята, — ти бѣше въ безсъзнание.

— Той сжщо ли влѣзе?

— Да.

— Какво вий направихте?

— Азъ му казахъ да отиде за докторъ и повече да не се връща.

— А той, що?

— Излѣзе.

— Цѣлуна ли ти ржка?

— Не.

— Той знае ли всичко?

— Що?

— Че ти го любишъ?

— Не зная.

— Ти никога не си му говорила?

— Никога.

— Никога нищо?

— Никога.

— А той говорилъ ли ти е?

— Не!

— Но знае?

— Не зная.

— Марийо, той знае, той те люби!

— Не зная.

— Знаешъ, знаешъ! . . . И той знае. Не може да бжде инакъ! Вий любите единъ другиго!

Тя отново побледнѣ.

— Нали е истина? Говори!

— Да.

— Любишъ ли го?

— Да.

— А той тебе?

— Той никога не ми е говорилъ!

— А ти?

— Да, азъ го люби.

Боже! Боже!... Защо азъ изтръгнахъ отъ нейнитѣ гърди това признание? Макаръ азъ и самъ да знаяхъ това, но сега, като че ли гвоздей се заби въ моето сърдце!... Цѣло море отъ нови болки заливатъ мозъка ми. Но по-нататъкъ, по-нататъкъ, по-нататъкъ!...

— Какво ти сега мислишъ да правишъ, Мариия?

Тя си тури кърпата на устата и не отговори.

— Какво ти мислишъ да правишъ, какво ще стане сега?!...

Какви ридания!... Мене ми се струваше, че тя се задишаше отъ плачъ, че тя умираше отъ ридание на моитѣ гърди. Ако на земята често плачаха така, то никога слънцето не щѣше да сияе надъ насъ...

Какво не проплака тази жена на моитѣ гърди?! Тя проплака всички свои излъгани надежди, своитѣ разочерования, роптанието си противъ сѫдбата, за гдѣто е допуснала такава измама: тя проплака своето отчаяние, че излъгала менъ и себе си, че всичко това, което ѝ се струвало за истина и наслаждение е било заблуждение и иллюзия; тя проплака своїта скърбь и моїта скърбь. Тя проплака отъ дъното на душата си ужаситѣ на своето страдание. Проплака тя всичко това на гърдитѣ ми, като неинъ близъкъ, — нали азъ не съмъ ѝ чуждъ: азъ съмъ ѝ мѫжъ....,

Часоветѣ се изминаваха единъ слѣдъ други, а тя не си отмѣташе главата отъ моитѣ гърди. Стъмни се. Азъ я взехъ на рѫцѣ и я отнесохъ на кревата, сѣднахъ до нея, взехъ ѝ рѫката и я поднесохъ къмъ устнитѣ си, но тя грабна моїта и взе да я цѣлува. Азъ не можахъ да я изтръгна. Но кому сѫ нужни тия нейни цѣлувки?!... Какъ азъ мога да ти простя?.... Ти сърдцето ми разкѫса, но ти не си виновата!... Не си ти виновна, не си виновна ти, бѣдно мое дѣте!... Богъ да ми е свидѣтель, ако да можахъ да страдая двойно повече, но само ти да не страдаешъ, то това ще да бѫде по-сладко за менъ. Въ какво си ти виновна?... Бѣдно, мило мое дѣте!... Но какво сега да правя азъ! Да живѣя съ нея? Не.... Да я пустна на свобода!... Но, какво ще стане съ нея? Да я дамъ на Ричарда?...

О, не! За нищо на свѣта! За нищо!... Ако тя не бѫде моя, то не може да бѫде и твоя! Никога не може.... О, какъ те ненавиждамъ азъ! Съ зѫби бихъ раскѫсалъ тѣлото ти! Ти, негоднико, влѣзе въ моятъ домъ, за да откраднешъ най-скѫпото у менъ — всичко, що у менъ бѣ!... Защо не си отиде ти, когато забѣлѣза, че тази жена се интересува отъ тебъ? Нима ти не знаеше, че тя е моя жена? Но за тебъ нищо не сѫществува освѣнъ законътъ на природата; за тебе сѫществува само влечението на природния инстинктъ, само свободната воля или по-право, това що ний наричаме... Но... но, нали това е и мой собственъ възгледъ!...

О, страшенъ хаосъ!... Постѫпкитѣ противорѣчатъ на мислитѣ, мислитѣ на постѫпкитѣ; на всѣка крачка мечтата се разбива о дѣйствителностьта; хармония, спокойствие щастие бива само въ съня!... О, свѣтовно заблуждение, което ний наричаме животъ!... Трѣбва да си Богъ, за да живѣешъ человѣчески животъ!...

Ти, пророко и апостоло, ти искашъ да ощастливишъ милиони хора, а захващашъ съ това като внасяшъ въ живота имъ нещастие?!... Но,

що азъ искамъ? Где е нашиятъ кодексъ? Кой отъ васъ знае, какъ трѣбва да се живѣе?

Ако Ричардъ люби Мариня, ако види, че и тя го люби, то въ туй ли е моето прѣимущество прѣдъ него, че съмъ дошелъ по-рано отъ него? Ако мжжътъ люби жена си, той, прѣди всичко, се стреми да я направи щастлива, но, ако той вижда, че и тя го люби, че нейното щастие е въ тѣхниятъ съюзъ, то къмъ какво друго той трѣбва да се стреми? За какво друго той ще иска да знае? За мене? Що съмъ и какъвъ съмъ азъ за него? Нима той ще пожертвува Мариня за менъ? За моето щастие, за щастието на човѣка, който се явява неговъ врагъ, нима той ще пожертвова щастието на скжпия за него човѣкъ? Нима азъ на негово мѣсто тъй легко щѣхъ да погледна на щастието на Мариня! Да жертвовашъ щастието си за въ полза на другиго е геройство, но да жертвовашъ щастието на любимата си жена — това е глупость и лудость. Бихъ ли постжпилъ азъ другояче?... Нима разумътъ ми не ми говори, че азъ трѣбва да се отстраня? А отъ друга страна.... Това, като че ли е нѣкакво си колело, нѣкакво си страшно колело!... Не съмъ ли подлудялъ, или съмъ само близо до лудостьта?

Не, не! Азъ нѣма да се отстраня. Вий имате свое право и азъ имамъ свое. Ако законитѣ на природата ви позволяватъ да тъпчете мене, то сжщитѣ закони позволяватъ пъкъ на мене да се защищавамъ. Мариня нѣма да бжде твоя! Въ моето нещастие нека остане поне това, че тя никому не ще принадлежи.

Азъ страдая зарадъ васъ, вий страдаете зарадъ менъ, — око за око, зжбъ за зжбъ, рана за рана...,

Но, не е ли подло това?... Споредъ менъ е все равно! Но, какво отъ това? Ако дори удържа Мариня при себе си, тя съ душата си ще бжде съ него, а азъ съмъ безсиленъ да ѝ попрѣча на това!...

Какво да правя?

Да го убия.

Тя ще да люби неговата память, а мене още повече ще да ненавижда.....

Ако той ме убие, то моята тъмна сѣнка вѣчно ще стои прѣдъ душата на Мариня.... Колко е страшно!... Безъ изходъ!... Прѣдставѣте си тъкачътъ, който само съ трудътъ си изхранва цѣло свое сѣмейство, че ослѣпява, — положение безъ изходъ.

Не мога да гледамъ Мариня. Тя съхне, чезне прѣдъ менъ, като въ нѣкоя мъгла. Ний пакъ не говоримъ помежду си, освѣнъ за най-необходимитѣ нѣща. Азъ съвсѣмъ се прѣселихъ въ кабинетътъ си и даже не влизамъ въ нашата бивша спалня.... Нѣма по мжчително състояние за мжжа отъ това да чувствова, че е противенъ на жената. А особено, ако той я люби, особено когато тя е била негова жена. Ще поискамъ отпускъ и ще замина нѣкждѣ. При всичко че не ми е редъ, но на мене ще ми разрѣшатъ отпускъ непрѣмено, — азъ бѣхъ боленъ и директорътъ ме обича, като редовенъ чиновникъ! Сега азъ работя съ такова увлечение, като че ли съмъ готовъ да отнема прѣхраната на своитѣ другари по служба. Несъмнѣно е, че мене очаква повишение. «Колеги, знайте ли вий,

защо азъ тъй усърдно работя?... Азъ се затжпявамъ отъ работата; за да не мисля. Занасямъ дори и въ кжщи работа и работя до комизмъ. И знаете ли, защо азъ тъй работя? Ето защо: Когато азъ рѣшихъ «да намѣря себе си», когато надникнахъ въ дълбочината на своята душа; когато мислѣхъ да напустна вашата канцелария и да захвана да кжсамъ на парчета мозъкътъ си, за да доставя на Мариния всичко необходимо, — то азъ ясно видѣхъ, че у мене вече нѣма, що да се раскжсва.... Видѣхъ въ себе си пустота, нищожество... Азъ сѫмь сега по-глупавъ и отъ нашиятъ разсиленъ.... И, уплашенъ отъ тази пустота и душевна смърть, азъ работя и работя, за да не мисля, да не виждамъ, да не чувствовамъ, да не си припомнямъ нищо, да забравя всичко.... Работя азъ не безкористно: началникътъ ме хвали, директорътъ ме уважава, — мене непрѣмѣнно ще ме повишатъ.... О ирония, ирония, свѣтовенъ демонъ!... Всичко това стана, за да ме повишатъ.... Разбира се, ний ще можемъ сега по-добрѣ да заживѣемъ, ще да си позволяваме повечко нѣща.... Нѣма зло безъ добро. Що е загубата на Маринината любовь, моитѣ и нейнитѣ страдания въ сравнение съ новото блюдо точино съ сладко. Мойта морална смърть се изкупва съ това, че ний можахме да ѣдеме точено съ сладко. Азъ тлъстѣя, виждамъ, виждамъ, че тлъстѣя! Който тлъстѣе, той е здравъ. Здравието е най-главното нѣщо въ живота. Всичко е глупость — само здравие да е!... Азъ се смѣя, но сърдцето ми се кжса отъ този смѣхъ»!

Скитаме се по морския брѣгъ, като осждени на смърть. Мариня е блѣдна и печална и тъй е прѣкрасна сега, като никога... Ето вече нѣколко мѣсеца, отъ като тя носи само името ми...

Морскитѣ вълни плискатъ подъ краката ни, но нищо не ни носятъ?... Нищо не ми дава слънцето, що е на небето и въ морето, нищо не ни дава и чудната, като мечта, природа!... Неаполитанскиятъ заливъ блѣщи съ своятъ лазуренъ блѣсъкъ, но интересува ли насъ неговата синявина?...

Скитаме се по брѣговетѣ на морето, като осждени на смърть. Получихме отпускъ и заминахме Мариня се отнася къмъ всичко пасивно: тя нито се радвà, нито се противѝ на нашето заминавание. Приготви се за пжть, влѣзе въ вагона и заминахме.

Това е нашето първо голѣмо пжтешествие; ний не сме бивали по-далечъ отъ Тироль. Често сме си мечтали да поживѣемъ двама около море. Ний се мислѣхме, че морето чудо ще да направи съ насъ. Мислѣхме си, че нашитѣ сърдца ще станатъ сжщо такива обширни, чисти и дълбоки, като морето. Твърдѣ често нашиятъ разговоръ се захващаше така: «Когато заминемъ за морето»... Или пъкъ се свършваше: «Ний трѣбва непрѣмѣнно, поне веднажъ да отидемъ на нѣкое море»: «Заедно съ тебе на брѣговетѣ на нѣкое море»... — тази бѣше любимата Маринина фраза. Но ето ний сме на брѣговетѣ на море, наедно, «наедно съ тебъ».

О, бурно, бурно море, можешъ ли ми ти каза, каква буря е въ мойта душа! О, море!... Развълнувай се, вълнувай се!... Разиграй се, тъмно синий океане!... Вълна слѣдъ вълна, талазъ слѣдъ талазъ!... Прѣдъ тебъ е человѣкъ... той стои, плачи и ридае отъ отчаяние... Нима тъй плачатъ хората за чуждитѣ нещастия, или за собствената си немощь? Не, азъ плача само за една изгубена за мене жена. Море, що чувамъ въ твоя плясъкъ и шумъ?... Прѣзрѣние...

По твоитѣ вълни плава корабъ, виждамъ го, виждамъ го! . . . За кѫдѣ плува той? Той търси нѣгдѣ сладка смърть. Въ Гърция! Въ Гърция!.. Въ Миссолунги гърмятъ пушки и топове! . . . Цѣла Европа си простира рѫцѣтѣ къмъ тѣзи гробища . . . Цѣлия свѣтъ . . . той загина за святото дѣло, за свободата на Гърция . . . А азъ стоя на морскиятъ брѣгъ и плача за една загубена за мене жена . . . И ако азъ бѣхъ тъй великъ, като Байрона, тъй могѫщъ, като него и ако заплувахъ по туй море, както той за въ Миссолунги, то що бихъ направилъ? . . . Той, уморенъ отъ живота, но съ велика душа, плувалъ е съ очи устремени напрѣдъ, тамъ, тамъ, гдѣто сѫ били битвитѣ при Маратонъ и Саламинъ, съ една само цѣль: да извърши прѣкрасно, геройско дѣло, да жертвува своята глава и своя животъ. И азъ бихъ отплувалъ, ако общественото мнѣние ме принуждаваше къмъ това, но отъ сърдце азъ бихъ далъ всичко, цѣлиятъ свѣтъ, всичко прѣкрасно и добро, справедливо и неизбѣжно, благородно и геройско, само за любовьта на Мария. О, море, шуми, шуми, прѣзирай ме! . . . Колко съмъ нищоженъ прѣдъ тебъ стихио! . . . Ти разтреперваш земята, ти блъскашъ отъ единия до другия си край своитѣ вълни! . . . Ако великата душа е по-могѫществена отъ цѣлия свѣтъ и отъ небето съ звѣздитѣ, то най-малката часть отъ блатната нечистотия е по-цѣнна отъ низката, самолюбивата, нищожната душица! . . . О, море, шуми, испращай ми своето прѣзрѣние! . . .

Нощь. Безмълвна, като гробъ, дълга, като вѣчность, нощь. Вѣтърътъ подига вълнитѣ и тѣ все съ по-голѣма и по-голѣма сила се удрятъ о брѣга. Тъмни облаци покриватъ хоризонта; задушено е, като прѣдъ буря. Въ въздуха, като че е пѣкаква си тревога.

Везувий изхвърля огнени стълбове, ярко освѣтени срѣдъ околниятъ пъленъ мракъ. Глухиятъ морски шумъ расте, усилва се . . . Навъпредно е задушно.

Отъ балкона се чува, какъ Мария ходи по мраморнитѣ плочи. Нейния ходъ нѣкакъ тѫжовно се отражава по мрамора.

Никога, никога не ще дойдешъ ти при менъ въ такава тиха нощь за да склонишъ главата си на моето рамо . . . Никога вече ний нѣма да стоимъ единъ до други, безъ да си говоримъ, безъ да се мръдваме, като че да слѣти въ едно . . . Нима тебъ ти не е жалко, Мария?! . . . Никога вече азъ не ще те назова моя жена, никога вече ти не ще дойдешъ при менъ, не ще сѣднешъ на моитѣ колѣна, не ще ме прѣгърщашъ.., Нима тебъ не ти е жалко, Мария?! . . .

Нали, ний добрѣ си живѣехме наедно? Нима ти не ми говорѣше, че ти си тъй щастлива, че друго щастие не искашъ и да знаешъ? Кажи ми Мария, нима на тебъ не ти бѣше добрѣ съ менъ? Нима ти никога вече не ще се върнешъ при менъ? Нима ти наистина си се заблуждавала, че ме любишъ?

Чувамъ, какъ тя по-бързо и по-бързо ходи. Тя всѣкога ходи така, когато мисли. Забѣлѣзвамъ, че отъ нѣкое време въ нея става нѣщо; тя, като че ли, се рѣшава да извърши нѣщо. Азъ я гледамъ, но нищо лошо не прѣдчувствовамъ . . . Може би, че всичко ще тръгне на добрѣ, може би, че това е единъ страшенъ сънь, може би, че това ще остане само, като

едно тжжно, страшно въспоминание! Ако да дойдеше сега при менъ, би ме прѣгърнала съ ржцѣтѣ си около шията и би зашепвала: «Людвигъ», — колко пжти се е случвало това, когато ѝ се е искало да се приласкае — азъ бихъ падналъ въ нейнитѣ крака, бихъ цѣлувалъ нейнитѣ коленѣ, бихъ я носилъ на ржцѣ и бихъ плакалъ отъ щастие. Мариия, моя Мариия, ела при менъ... Иде, да, да, навежда се, прегръща ме... Ахъ! не, не! Това е мечта! Това е сънь! Но ако азъ отида при нея?! Но нали тя люби другиго? Тя менъ никога даже не ме е любила!... Не, не мога да отида при нея!...

А азъ тъй горя за една нейна цѣлувка, че, струва ми, се цѣлиятъ свой животъ бихъ далъ за една нейна цѣлувка...

О Боже!... Тя иде тукъ... влиза изъ вратата... менъ ми е страхъ.. Защо иде тя тукъ?... Стои на вратата, като че ли не се рѣшава да влѣзе. Нейната рокля се бѣлѣе въ тъмнината... Тя ми се прѣдставлява, като нѣщо неземно... като нѣкакъвъ духъ... какво ти искашъ, Мариия? Не смѣя да я попитамъ...

Тъмно е... Чува се плясъкътъ на вълнитѣ.,. Тихо е... Струва ми се, че нѣкакъвъ тъменъ духъ стои между насъ.

Тя се приближи до мене, взе ми ржката и заговори:

— Людвигъ, слушай, така не може да бжде за напрѣдъ...

Какво мога азъ да ѝ отговоря? Азъ чувствовамъ нейната ржка въ своята си, чувствовамъ близко до себе си чудната, прѣкрасната, любимата моя жена,..

— Людвигъ, слушай, — повтаря тя, — азъ искамъ да поговоря съ тебъ, защото тъй не може се живѣ по-нататъкъ. Направи... щото всичко да се промѣни...

О, мое божество! Тя за сжщото мислила. Тя мислила за мене. Какъ да ми бжде по-добрѣ... Не смѣя да взема ржката ѝ съ другата си ржка, не смѣя да се помръдна. Какво ще каже тя?...

— Виждамъ, животътъ ни,—казва тя,—нашиятъ животъ до сега е билъ много лошъ. Ний живѣхме само за себе си, само за своето щастие, само за своя егоизмъ. Нима направихме ний нѣщо добро?... Разбирамъ!.. Разбирамъ!... Тя иска да се опита да ме залюби отново, иска азъ да бжда достоенъ за нейната любовь. Разбирамъ те: ти ми показвашъ пжтьтъ, по който азъ бихъ можалъ «да намѣря» себе си. О, мила моя! О, ангелъ мой! Така, тъй!... Нека животътъ ми отнематъ, нека ме пратятъ на ешафота, само прости се съ менъ съ думитѣ: азъ те любя!...

Защо азъ не мога да ѝ кажа всичко това съ гласъ? Защо? За туй ли, че моето мжжко самолюбие и достойнство страшно страдае. За туй ли, защото не азъ, не азъ я научихъ, че трѣбва да живѣе не само за себе си, не само за своето щастие, за своятъ егоизмъ, защото не азъ ѝ показахъ, че животътъ безъ жертва е лошъ животъ, защото не азъ и разкрихъ безцѣлностьта и безсмисленостьта на нашиятъ прѣженъ животъ... защото всичко това е направилъ Ричардъ Галъницки, който се изпрѣчи между нея и менъ, като призракътъ на смъртьта.

Тя продължи: «не е ли вѣрно, Людвигъ»?... Да, да, вѣрно е... Прѣди нѣколко мѣсеца за тѣзи думи азъ бихъ те дигналъ съ ржцѣтѣ си до

устнитѣ си и бихъ те цѣлувалъ, като лудъ, а сега Боже... сега тѣзи думи, тѣзи свети твои думи, като огънь ми горятъ сърдцето...

— Виждишъ, — продължаваше тя, — азъ зная, азъ сега само разбрахъ, какво си ти пожертвовалъ заради менъ, сега разбрахъ, какъвъ си ти билъ и какъвъ си можелъ да бѫдешъ. Ти си се отрекалъ отъ себе си, заради мене, и заради менъ ти погубвашъ себе си; менъ сърдцето ми се свива отъ болка, като си помисля, какво си ти направилъ съ себе си... Азъ никога не съмъ се замисляла надъ това, ти никога не си говорилъ съ менъ, отъ що си се ти отказалъ, за да можешъ да ме снабдишъ съ всичко необходимо... Азъ не разбирахъ това. Азъ искахъ да бѫда такава, каквито сѫ и другитѣ жени — человѣци, които работятъ за общото благо... Азъ сѫщо тъй искамъ да работя, и искамъ да бѫда бѣдна, гладна, но само да не ме гризе съвѣстьта, че съмъ откраднала отъ хиляди други... Азъ искамъ сѫщо да бѫда человѣкъ!...

Говори!... Говори!..., Всѣка твоя дума се забива, като ножъ въ моето сърдце. Петь години ти ме знаешъ и никога тази мисъль не ти е минавала прѣзъ главата. Петь години ти ме знаешъ, бѣше моя годеница, а сега моя жена, и цѣли петь години твоята душа и сърдцето ти спѣха до менъ, — азъ не съумяхъ да те пробудя!... Дойде единъ чуждъ человѣкъ и въ нѣколко вечера, твойта душа и сърдцето ти станаха като цъвнало цвѣте... О, каква скърбь!... Нима ти не чувствовашъ, Мария, колко страшно ме нарани? О, колко съмъ азъ глупавъ!... Тя даже и не мисли отново да ме залюби... Ней се иска само да не чувствова къмъ менъ прѣзрѣние, поне прѣзрѣние...

Тя е тъй близко до менъ, тъй близко... Азъ чувствовамъ нейното дишание по лицето си... Виждамъ нейнитѣ гърди ту се издигатъ и ту отпущатъ... Тя е до мене, тя е моя... Кой смѣе да постави прѣграда между мѫжътъ и жената?!... Защо се азъ отдалечихъ отъ нея?... Дано земята се провали, дано небето рухне!...

Съ какъвъ тѫжовенъ жестъ, тя отблъсна менъ отъ себе си... Мария е чиста и горда, — даже на мѫжа си тя не може да се отдаде безъ любовь.

Азъ я прѣгърнахъ, привлѣкохъ я къмъ себе си и съ устнитѣ си търсѣхъ нейнитѣ устни, като й говорѣхъ: «кажи ми, ще ли ме залюбишъ пакъ»?... Ще направя всичко, каквото поискашъ, готовъ съмъ да отида на явна смърть за тебъ, но кажи ми можешъ ли ме ти залюби пакъ? Кажи ми право, ти не си ли се лъгла, когато ме любѣше, ти наистина ли ме любѣше?!... Ти ще забравишъ всичко, ти отново ще бѫдешъ моя!...

Азъ се допрѣхъ до нейнитѣ устни, но тя не ми даде да я цѣлуна. Тя освободи рѫцѣтѣ си и ме отстрани отъ себе си. Азъ не настоявахъ. Можахъ да направя съ нея всичко, каквото искахъ, тя не би се съпротивила и, ако даже усилено се стремѣше да се освободи, то, може би, така щѣхъ да направя, — но тя ме отстрани тъй меко и тъй тѫжно... Какъ може жената да се отдаде, когато тя люби другиго?!... Ако тя даже се хвърлѣше въ моитѣ крака, то и тогава не би изразила по-голѣма жалость и скърбь, каквато блѣстѣше въ нейнитѣ очи, когато ме гледаше отъ вратата на своята стая...

А ти, море, шуми, шуми!... Бѣщи и ти, огнена планино!... Свѣткавицо, слѣти отъ небето!... Слѣти и удари, убий, тази страшна пустота въ моето уединение!...

Такава, каквато е сега, Мариня никога не е бивала. Тя е блѣдна, като сѫща смърть. Гледа но не вижда, слуша, но не чува. Какво може съ нея да се случи? Когато излизахъ отъ кѫщи, тя бѣше както всѣкога т. е. пълна съ нѣкаква си тиха, мегка, покорна тѫга. Колко весела бѣше тя по-рано?!... Половина година има вече, отъ какъ не съмъ я чувалъ да се смѣе, да чурулика, да пѣе, отъ какъ не съмъ я виждалъ да се усмихне дори...

Ний стоимъ на стръмнината Salto di Tiberio; подъ нашитѣ крака е отвѣсна стѣна, висока нѣколко стотинъ метра. Долу море. Отъ тукъ императоръ Тиверий е заповѣдалъ да хвърлятъ неговитѣ жертви. Тѣ сѫ падали право долу въ тѣзи блѣстящи, като изумрудъ, морски вълни. Такива чудни цвѣтове азъ никога не съмъ виждалъ. Около насъ сапфирово и свѣтло синьо море, по него тукъ-тамъ се бѣлѣятъ кораби, подобни на огромни първобитни пеперуди, останали отъ времето, когато земята е произвеждала чудеса, достойни да бѫдятъ наблюдавани само отъ природата.

Мариня гледа на долу; полвина часъ какъ сѣдимъ тукъ. Не смѣя да се обадя, не смѣя да въздъхна. Виждамъ, че въ нея се извършва нѣкакъвъ мислителенъ процесъ, който не може два пѫти да се повтаря въ живота. Тя бѣше, като мраморъ и неподвижна, като мраморна статуя. Тя е проникната отъ величието на забравянието, каквото е могло да бѫде само у светийтѣ, когато сѫ се молили. Менъ ме страхъ обзема, азъ се боя отъ нѣщо си, струва ми се, че въ този златенъ въздухъ, надъ златната водна повърхность се носи нѣкакъвъ страшенъ, невидимъ духъ, нѣкакъвъ ангелъ на проклятието съ мраморно лице и съ студени, като мраморъ, рѫцѣ.

Ако тя останѣше тъй, загледана въ морето до самата нощь и до сутреньта, то азъ не щѣхъ да посмѣя да я извикамъ, не щѣхъ да посмѣя да се доближа до нея. Тя не принадлежи сега на насъ, на хората, нейниятъ духъ говори съ нѣщо намъ не достѫпно. Тя се е отдалечила отъ насъ, като корабътъ отъ брѣга. Недѣйте го вика, той не ще ви чуе...

Тя проговори: Людвигъ, слушай, какъ ти мислишъ, моментална ли ще да е смъртьта тамъ?...

Тръпки побиха тѣлото ми. Гласътъ ѝ е спокоенъ.

— Гдѣ?....

— Долу — въ морето.

— Мисля, че тамъ човѣкъ би падналъ, като трупъ: той би умрѣлъ още въ въздуха Защо ме питашъ за това?...

Коленѣтѣ ми треперѣха, рѫцѣтѣ ми сами по себе си се протегнаха къмъ нея. Тя извади отъ пазвата си едно писмо и ми каза:

— Чети....

Чета: —

„Слѣдъ нѣколко деня, отъ като Вий получите това ми писмо, азъ ще бѫдя далечъ отъ тукъ: Заминавамъ за далеченъ пѫть — за далечна страна, задъ океана. Не мога да живѣя безъ да виждамъ Васъ, За пръвъ и послѣденъ пѫть Ви говоря за това, — никога нѣщо не съмъ Ви гово-

рилъ. Но Вий знайте, Вий знаехте, що почувствовахъ азъ при първата наша срѣща. Но за нещастие Вий сте женени. Ако не бѣхъ прѣданъ на идеитѣ си, то когато Вий щѣхте да четете тѣзи редове, менъ не щѣше да ме има на тоя свѣтъ, отдавна не щѣше да ме има. Ако Вий бѣхте въ града, азъ щѣхъ да дойда у Васъ, само за една дума, да ми пожелаете добъръ пѫть. Но тъй като Васъ Ви нѣма, то моля за това писмено. Такива хора, като менъ, любятъ само единъ пѫть. Никога не съмъ любилъ и никога не ще да любя. Ако и да мога напълно да се владѣя, азъ не мога живѣ и не мога работи близо до Васъ. Заминавамъ. Тамъ азъ не ще направя това, що можахъ да направя тукъ, но не мога повече тукъ да стоя. Чувствовамъ, че мога да загина, а азъ съмъ още нуженъ. И тамъ има хора....

„Азъ самъ до сега не знаяхъ, че любовьта може да бѫде тъй силна. Прощавайте! Пратѣте ми поне една дума за добъръ ми пѫть. Моята любовь не може да Ви оскърби: азъ умѣяхъ да мълча."

„Ричардъ Галъницки" ...

Тя ме гледа съ своитѣ широко отворени стъклени очи ... Въ очитѣ ѝ е страшния знакъ на въпросъ. Въ гърдитѣ си и въ гърлото са чувствовамъ тѣжестьта на нѣкой воденичень камъкъ.

— Людвигъ! ...

Зная, какво има тя да ми каже, зная, какво тя мисли ... Азъ я хващамъ за рѫката и я отвеждамъ задъ прѣградата, която заграждa пропастьта ....

— Людвигъ, — говори тя или по-право се старае да говори, — азъ висѧ, като нѣкакво проклятие надъ Васъ: погубихъ тебъ, сега губя него, убихъ твойто и неговото щастие, азъ съмъ гибелна жена, — остави ме да умра ....

Менъ ми притъмнѣ на очитѣ, — не виждамъ нищо освѣнъ нейното блѣдно лице.

— Да си ходимъ, да си ходимъ! ... Да си ходимъ! ...

Азъ не вървяхъ, азъ бѣгахъ съ нея на долу ... Нищо не разбирахъ, за нищо не мислѣхъ, виждахъ само нейното блѣдно лице, отвѣсната стѣна на скалата, ямата и морето долу. Въ нейнитѣ очи блѣщятъ златото и изумрудътъ морски, тѣ сѫ като очитѣ на нѣкой тигъръ, който очаква своя ловъ.

— Да си ходимъ! ... Да си ходимъ! ... Не, не, не! ... Ти него нѣма да погубишъ ... Нѣма да тѣжи на душата ти това упрѣкване ... Ти нѣма да изгубишъ него, не бой се! ... Не ти би го погубила, а азъ. Той тукъ ще работи ... Той чудо ще извърши ... Той вѣрва въ това ... Вѣрата е всичко ... Ако азъ вѣрвамъ?! ... Той е нуженъ ... Тъй, тъй! ... А азъ? ... въ канцеларията ще ме замѣни Ловчевски или Римко ... Тѣхенъ е редътъ ... Ловчевский служи една година повече ... той е твърдѣ способенъ и усърденъ чиновникъ ... Нѣма да загине ... Никога не ѝ говорилъ за своята любовь ... Тѣ сѫ чисти ... Би се лишилъ отъ живота си, ако не е прѣданостьта му къмъ идеитѣ ... Той люби идеитѣ си повече отъ всичко, а Мария още повече ... Любовьта е страшна сила ... Прѣгъва и чупи даже такива желѣзни хора ... Да се погубватъ такива хора би било злодѣйство ... Тоя, зарадъ когото той иска да замине, за-

служва да бжде публично заплютъ... Не, не, нѣма да замине той ... Ако му телеграфирамъ да чака, той трѣбва да чака, — инъкъ той ще излѣзе страхливецъ... Той трѣбва да чака... А ето и пощата!

— Какво ти искашъ да правишъ? — пита Мариня.

— Да го спра.

Тя ме гледа; въ очитѣ ѝ очудване и ужасъ.

— Не се бой... ти нѣма да го погубишъ...

Тя падна па земята!...

Всички обясниха това много просто... Трѣбвало било да се изпрати много бърза телеграма, — синьората се развълнувала и паднала въ безсъзнание, при туй и деньтъ е горещъ... Наоколо ми шепнатъ и въсклицаватъ: „Колко е красива!... Колко е красива!... Слушамъ да говорятъ на разни езици. Дохажда тя въ себе си, отваря си очитѣ. Една селянка я подържа... Азъ въ туй време спущамъ се въ бюрото:

„Почакайте, ида, Людвигъ“

Мариня почна съвсѣмъ да се владѣе... Пжтеката се извива подъ планината, прѣдъ насъ пакъ изумрудно — златисто море...

— Какво ти искашъ да правишъ — пита Мариня.

— Искамъ да го задържа.

Тя грабва ржката ми и я поднася къмъ устнитѣ си — азъ не съмъ вече нейнъ мжжъ, а нейнъ братъ, нейнъ другарь!...

Море, море!... Нима ти не можешъ да убивашъ само съ единъ свой изумрудно — златенъ погледъ? Не можешъ?... Що може да убива въ единъ мигъ, но не душата? Мойта душа отдавна вече уби съ единъ свой погледъ Мариня, мойта Мариня!...

Ний сме въ живота единъ срѣщу други, но що можемъ да кажемъ единъ на други? Безсилна е мойта скърбь, безсилно е моето отчаение, безсиленъ е моятъ гнѣвъ и що прѣдставляватъ отъ себе си тѣ? Отъ единъ вѣкъ до други единъ е въпросътъ: Защо?... Защо щастието заминава менъ, като че ли азъ не сжществувамъ съвсѣмъ? Защо? Защо всичко прѣкрасно и добро, що бѣше въ мойта душа изгни, изчезна, защо мойта душа се обърна въ нищо? Защо това, що можеше да бжде двигатель въ моятъ животъ, — става моя прѣграда, защо това, което можеше да бжде мое щастие се явява, като бѣдствие? Защо?...

Като вихъръ лѣти тренътъ. Неговътъ еднообразенъ шумъ е единственъ отговоръ на моитѣ въпроси. Отъ време на време се мѣркатъ огньоветѣ на стражарскитѣ кулибки. Пжтуваме безъ почивка: сега сме ний или още въ Тиролитѣ или пъкъ въ Залцбургъ. Късно слѣдъ полунощь е, но Мариня не спи, макаръ очитѣ ѝ да сж закрити, но азъ виждамъ, че тя не спи. Прѣминаваме отъ единъ тренъ въ други и продължаваме пжтьтъ си. Защо ний пжтуваме, какво ни насъ чака! Азъ не мога да си дамъ смѣтка. Зная само, че ще да стане нѣщо подобно на «благороденъ дуелъ». О, ирония на живота!... Какви смѣшни думи... а каква трагедия!...

Едно зная, че Мариня нѣма да погуби другъ человѣкъ. Напразно я обвинявамъ: не ме е тя мене погубила, а азъ самъ себе си погубихъ. И

него нѣма да загубятъ тѣзи, на които азъ измѣнихъ. Но какво ще стане? Какъ ще стане то?... Не мога да си прѣдставя... Грѫмъ ли ни насъ очаква, или само тъмни облъци ще покриятъ небето? Не зная и нищо не прѣдчувствовамъ. Едно ми се само струва, че смъртьта е наблизо, около насъ, — но физическа или морална ще да бѫде, — не зная. Отивамъ, като че ли на сѫдъ и не зная, каква ще да бѫде моята присѫда: тюрма, вѣчно мѫчение или бѣсилка? Нищо не зная, освѣнъ, че ще притърпя нѣкакво наказание. Ако се може още по-силно да се страдае, то зная, че ще страдая.

Кой отъ насъ тримата е главного дѣйствующе лице? Ний и трима изпълняваме еднакво геройски роли. Той — герой по своето чувство, по своя характеръ и свойта прѣданость на идеята; тя на двайсеть и три годишна възрасть вижда единственъ изходъ въ смъртьта, героиня; азъ, зарадъ идеята спирамъ човѣкътъ, който доброволно иска да ме остави самъ,— съмъ сѫщо герой и то, зарадъ идеята, която вече за менъ не е нищо друга, освѣнъ абстракция, тъй като азъ не мога ни да я любя, ни да вѣрвамъ въ нея... Зная, че тази идея е идеалъ, но азъ вече не чувствовамъ това. Ако да имаше въ мене нѣкакъвъ огънь, нѣкое стремление, нѣкоя силна любовь или ненависть... Но въ мене нищо нѣма, освѣнъ една страшна, умъртвителна отпадналость. Ангелътъ на смърть е повѣялъ надъ менъ съ своето крило, — и азъ умрѣхъ. Сѫществува глупаво и смѣшно мнѣние, че жената е нещастие, че любовьта е зло: азъ самъ едно време подържахъ приблизително тази мисъль, но отъ като се срѣщнахъ съ Марина, мисля иначе: Азъ мисля, че идеята за ангелитѣ на небето е можала да се яви само, защото на земята е имало жени. Може ли да има по-чисто, по-благородно и по-прѣкрасно отъ душата на тази жена? Азъ съмъ убѣденъ и вѣрвамъ, че нищо на свѣта не може да указва по-благородно влияние, както любовьта, но какво може да се прави, ако доброто сə обръща въ зло? Това става отъ живота... Какво ужасно чувство обхваща човѣка, когато той трѣбва да си каже: „Азъ никога вече не ще бѫда щасливъ“. Да гледашъ право въ очитѣ на своето настояще, на миналото си и да си казвашъ: „каквото и да стане, каквото и да се случи, азъ никога вече не ще да бѫда щасливъ“. Не се живѣе само, за да се ѣде и спи — съ всички сили човѣкъ търси щастието си? И ако то е отдалечено за винаги отъ тебъ, тогава защо живѣешь?... Но азъ не съмъ свободенъ и да мра дори, — азъ не бихъ се рѣшилъ да доставя на Марина ново страдание...

Какво да правя? Какъвъ пѫть да избера, та поне единъ слънчевъ лъчъ да огрѣе тази жена? Какво да се прави?

Трѣнътъ лѣти; неговия монотоненъ шумъ и трясъкъ, неговия стремителенъ бѣгъ прѣдсказватъ, сѣкашъ, за нѣкоя трагедия. Всичко наоколо ни лѣти съ сѫщо такъвъ глухъ шумъ. Сѫществуванието е фикция. Всичко лѣти, като сънь, въ който има много скърбь, много изплакани и неизплакани сълзи.

Но, какво да се прави?

А!... Зная!...

Сѫдбо, сѫдбо!... Къмъ тебъ се обръщамъ азъ!... Нѣмашъ ли още стрѣли за мене?

Ако азъ и това извърша и прѣнеса, то не ще остане въ свѣта нищо, което би можало менъ да нарани, убие или просто досегне. Но този е единствения пѫть . . .

Ще ѝ кажа, че съмъ я разлюбилъ.

И така азъ направихъ и тя не е вече при менъ. Азъ не можахъ да убия себе си; азъ бихъ отровилъ живота ѝ. . . .

Но, за да повѣрва наистина, че азъ съмъ ся разлюбилъ, трѣбваше по нѣкой начинъ да се подготва къмъ това. За това трѣбваше време. Азъ се прѣсторихъ на боленъ. Спрѣхме се въ единъ малъкъ австрийски градецъ. На Ричарда изпратихъ нова телеграма, помолихъ го да ме чака, понеже съмъ се разболялъ. Азъ нарочно се спънахъ при излизанието ми отъ вагонътъ, извикахъ ужъ отъ болки и не можахъ да пѫтувамъ нататъкъ. Двѣ недѣли живѣхме въ една гостиница. Трѣбвaше да прѣвързвамъ кракътъ си съ ледъ и да ходя, колкото е възможно, по-малко. За щастие на близо никждѣ нѣмаше докторъ и азъ упорно се отказвахъ да се вика отдалече такъвъ. Мариня искаше да ме гледа. Азъ ѝ поблагодарихъ и самъ се стараяхъ да си върша всичко. Гледамъ, че тя нищо не разбира, изумява се и че отъ нѣщо се плаши. На третата недѣля отъ болестьта си, за пръвъ пѫть въ живота си, азъ ѝ казахъ да излѣзе отъ стаята, тъй като искамъ да остана самъ. Тя излѣзе и понеже ний заемахме единъ нумеръ, то тя трѣбваше съвсѣмъ да излѣзе отъ кѫщи. Азъ се хвърлихъ тогава на кревата, закрихъ си лицето съ възглавницата, но не плакахъ. Нѣкакъ ми треперѣше гърлото, като че ли смъртьта ме душеше. Слѣдъ часъ, два или три, азъ чувамъ, че нѣкой полегичка чука на вратата. Влѣзе мокра и истинала; вънка валялъ дъждъ. О Боже! . . . Какво усилие трѣбваше да направя надъ себе си, за да се удържа, да не се хвърля въ краката ѝ и за да не ги изсуша съ цѣлувкитѣ си. . . . Но това не направихъ, заради нея. . . . Нейнитѣ очи. . . . тѣ бѣха пълни съ страхъ и тѫга. . . . Нейнитѣ очи. . . . Тя се бои отъ менъ. . . отъ менъ? ! . . .

Азъ изпитахъ страшна мѫка. . . . Менъ ме обхвана една трескава ярость. Това, което отначало ми се струваше мѫчно, взе да ми се прѣдставлява лeгко.

Като актйоръ, на когото е дадена не свойствена нему роль, азъ се заловихъ за играта съ страсть и жаръ, като повтаряха въ себе си: „за нейно добро, за нейно добро“. Азъ почнахъ морално да плаша Мариня. И удивително! Колкото повече страдаяхъ и се терзаяхъ, съ толкова по-голѣмо остервенение терзаяхъ и нея за нейно добро. Треперяща и блѣдна гледаше ме тя, като дѣте, което биятъ безъ причина, а азъ я бияхъ и бияхъ безчеловѣчно, немилосърдно. Кѫдѣ края това захвана да ми доставя наслаждение, толкова невѣрно, каквото изпитватъ тѣзи, които въ време на любовнитѣ си изтъпления биятъ и измѫчватъ жената. Единствена цѣль имахъ ненавистьта. Ти трѣбва да ме възненавидишъ, трѣбва да ме възненавидишъ! . . Повтаряхъ си азъ. Но тъй като трѣбваше да възбудя въ тази жена ненависть къмъ себе си, то азъ се стараяхъ да достигна това, като проявявахъ ненависть къмъ нея. Двѣ чувства се срѣщаха, прѣплитаха и боряха въ менъ: искреното — да дамъ за нея и послѣдята си

капка кръвь и — искуственото — да я мжча. Искуственото, като нагноена рана, захвана да расте и се подига. Мойта любовь и ненависть съ срастнаха въ едно отвратително тѣло и взаимно се унищожаваха. За да ненавиждашъ силно, трѣбва и силно да любишъ. Всѣка несправедливость ми се прѣдставляваше за справедливость. Кракътъ ми навѣрно, вслѣдствие дългото ми лѣжание и лененитѣ прѣвръзки, захвана да ме боли, повиши се температурата ми и азъ се промѣнихъ въ лицето: искуствената болесть стана истинска. Азъ много се радвахъ за това: инъкъ трѣбваше да раздвоявамъ вниманието си — трѣбваше да мисля още, какъ да си прѣдамъ видъ на боленъ, а сега можахъ всички свои сили да насоча къмъ една цѣль. Мариия сама не знаеше, що да прави съ менъ, тя изгуби всѣкаква почва подъ краката си. . . . Но да проявѣше поне нѣкакъвъ признакъ на нетърпение, гнѣвъ или раздразвение! . . . Нищо! . . . Нима ти не виждашъ, че азъ искамъ да те увѣри, че вече те не любя?! — викахъ азъ въ себе си. Азъ искахъ нѣкакво подтвърждение, нѣкакъвъ документъ, че тя се досѣща каква е работата. Рѣшихъ да й дамъ свобода, но по той начинъ, щото да не чувствува тя нѣкакво гризение на съвѣстьта си. Тя трѣбва непрѣменно да се увѣри въ туй, че азъ я не любя и че тя не ми е нужна вече. Поне нѣкаква сцѣна да ми устрои, дано да се хвърли въ креслото и да извика най послѣ съ сълзи: „не мога, не мога повече“ Дано ми каже право въ очитѣ: „азъ те ненавиждамъ!“ а тя нищо, нищо!? . . . И азъ не мога да узная, що тя мисли, — виждамъ само, че тя не мисли това, къмъ което азъ се стремьхъ. Какво тя може би мисли? . . . Че азъ я мжча, понеже съмъ раздразненъ отъ катастрофата въ нашиятъ животъ и отъ болестьта. Какво още може тя да мисли? Че азъ съмъ подълъ, че азъ й отмъщавамъ и че я тираня. Менъ ярость ме обхвана. Защо тя не цѣни, не чувствува моето самопожертвувание? Азъ страдая и лудувамъ за нейно добро? Защо тя не разбира, че азъ я мжча, за да я направя щастлива? Азъ съвсѣмъ не съмъ подълъ, — а съмъ благороденъ, идеално-геройски, адски благороденъ?. . . Защо тя не вижда това, защо не го разбира, не го чувствува, не го цѣни? Тя, разбира се, не трѣбва да ми даде да разбера, че разбира, тогава всичко ще пропадне, но азъ трѣбва да почувствовамъ, че тя разбира. Това би приличало на нѣкъ, мълчаливъ договоръ, на нѣмо взаимно задължение. Впрочемъ, азъ виждѣхъ че много нѣща й минаватъ прѣзъ ума, но не и това, което искамъ азъ.

Нѣкакво страшно, отвратително раздразнение ме души. Азъ почти че се задушамъ. Прѣпълнена е чашата на моето търпение.

Каквото ще да става, но азъ се рѣшихъ да довърша. Това не бѣше нѣкакво си обмислено постановление, — то бѣше послѣдне опитвание на покачения на бѣсилката да скжса вжжето си, безъ да иска да помисли че подъ бѣсилката палачътъ е натурилъ ножове. Не безъ причина се задушвахъ. . . .

Веднажъ, една вечерь като се завръщахъ отъ разходка, Мариия ме завари, че й събирамъ нѣщата.

— Какво правишъ ти? — попита тя, изправена на прага.

— Събирамъ ти нѣщата.

— Нима ще заминаваме?

— Не, ще заминешъ само ти.

— Кждѣ? Сама? А ти?

— Кждѣто щѣшъ. А азъ ще остана тукъ.

Тя се полюлѣ и поблѣднѣ. Азъ я пждѣхъ отъ себе си.... Азъ я пждѣхъ....

Тя стоеше на прага въ своя дългъ сивъ плащъ и ме гледаше. Нейнитѣ сухи, широко отворени и неподвижни очи искаха да надникнатъ въ дъното на моята душа. Азъ си вършехъ работата безъ да я гледамъ но всичко виждахъ.

Не разбира! Не разбира?...

Нищо, нищо не разбира!...

Не може да повѣрва, не може да си прѣдстави, че азъ я не любя!...

Мене ме обхвана безуменъ гнѣвъ. Има такива жени, които не вѣрватъ, не могатъ да си прѣдставятъ даже, че тѣхъ могатъ да не любятъ. Нима ти, която любишъ другиго, мислишъ, че азъ съмъ длъженъ да те любя, че инъкъ не може и да бжде, че азъ, непрѣменно, съмъ длъженъ да те любя? Изведнажъ, менъ ме завладе чувството на независимостьта, на волята, на енергията и съпротивлението. Азъ се одръпнахъ отъ сандъка, въ който нареждахъ нейнитѣ нѣща и извикахъ:

— Нима ти не виждашъ, че тъй не може повече да се живѣе? Нима ти не виждашъ, че азъ повече не искамъ да живѣя съ тебъ, та прѣстана да ме любишъ, азъ сжщо те разлюбихъ!.... Нима ти не можешъ да разберешъ, не можешъ да си прѣдставишъ, че азъ мога да те разлюбя!... Ти мислишъ, че азъ съмъ длъженъ да те любя?... Че инъкъ не може да бжде?!...

Въ тази минута азъ нито я любихъ, нито я ненавиждахъ, — азъ се задишахъ отъ самонадѣяностьта на тази жена.... Азъ говорихъ дълго, разказвахъ ѝ, че любовьта може да бжде само взаимна, че колкото и да е била голѣма моята любовь къмъ нея, но отъ първиятъ моментъ на катастрофата, тя захвана и трѣбваше постепено да се намалява. Като казвахъ: «Трѣбваше», азъ туряхъ ударение на тази дума, подчертавахъ я, вбивахъ ѝ я въ мозъка ѝ. Азъ виждахъ само едно, — че рѣшението си трѣбва да доведа до края. Тя трѣбва да повѣрва, че азъ я не любя вече, — въ противенъ случай, защо бѣше тази мжка? Поставената отъ менъ задача се облегчаваше съ това, че отъ главата ми всичкото време не излизаше мисъльта, че тя не вѣрва въ това, че съмъ можалъ, че съмъ сумѣлъ, че съмъ се осмѣлилъ, че съмъ си позволилъ да я разлюбя. Какъ?! Не съмъ ли станалъ трупъ, като не я любя! Прѣставалъ съмъ да я любя, а всетаки живѣя?... Не я любя, а свѣтътъ се не събаря, звѣздитѣ не погасватъ, слънцето не потъмнява. Отначало азъ говорѣхъ, а послѣ язикътъ ми почна да плющи надъ нея, като бичъ. Азъ я обхванахъ съ жарътъ на своето глумление.

Азъ забравихъ даже, защо всичко това правѣхъ — като че искахъ да се покажа прѣдъ нея. Азъ приличахъ на хирургъ, който по погрѣшка, наедно съ изрѣзванието на раната, изрѣзва и нѣкои здрави мѣста. Азъ я побѣждавахъ и се упивахъ отъ своята побѣда. Азъ почнахъ да изпитвамъ това чувство, което въ дѣтинството ми докарваше удоволствие, когато се сбия съ нѣкой училищенъ свой другарь и го повалѧ на земята, а той почне да вика. Азъ я побѣждавахъ и се упивахъ отъ побѣдата си.

Моитѣ слова приличаха на игли. А тя стоеше на прага съ своя сивъ платъ и гледаше ме съ своитѣ сухи и широко отворени очи, блѣдна като смъртьта. Азъ чувствовахъ, че съ тази си игра съмъ дошълъ на края на пропастьта.

Една дума, едно треперение на гласътъ можеха да ѝ откриятъ истината, да скъсатъ маската на лицето ми, което и азъ самъ, въ забравата си, бихъ приелъ въ огледалото за свое собствено лице. Но тази опасность ме вдъхновяваше още повече. Струваше ми се, че азъ распръсквахъ въ въздуха хиляди игли, които съ необикновена ловкость ловѣхъ, задържахъ ги и веднага ги хвърлѣхъ въ лицето на Мариня, за да я бодатъ; тѣ отскачаха и отново се забиваха въ нея. Най после азъ постигнахъ своята цѣль: Мариня ми повѣрва. Прѣскочи прагътъ и безмълвно взе да ми помага въ събирането на нѣщата. Първото нейно движение ме замая, мене ми притъмнѣ на очитѣ.... но събрахъ всичкитѣ си сили, за да не падна.

Всичко, що бѣше по рано, бѣше нищо, — сега чакъ азъ видѣхъ края на пропастьта: тя нѣма вече да бъде съ менъ!

Изведнажъ се почувствовахъ: прегърбенъ, изнуренъ старецъ; почувствувахъ се осакатенъ, парализиранъ, странникъ, изгубенъ въ безбрѣжниятъ пясъкъ, удавеникъ въ безбрѣжниятъ океанъ, — почувствувахъ край.....

Но при все това разбрахъ, че да изгубя такава побѣда е безумие. Азъ млъкнахъ и безъ да ѝ позволя да прочете нѣщо по моето лице, отново се заловихъ да прибирамъ роклитѣ ѝ, милитѣ, скъпитѣ за мене рокличкн.... Азъ бѣхъ готовъ да ги цѣлувамъ и да ги прѣгръщамъ тѣхъ!... Струваше ми се, че тѣ ми казватъ: Защо ни изгонвашъ? Нима ний не сме хубави? Нима ний не сме чисти? Знаешъ ли ти, какво може да се случи съ насъ? Нима ний ти омръзнахме? Нима ти никога не си ни любилъ? !“

Бѣдни, бѣдни роклички! Наредихме ги, — затворихме ги въ сандъкъ. Азъ изпихъ една чаша вода, послѣ малко конякъ, погледнахъ расписанието на треноветѣ... Какво щастие!... Тренътъ заминава слѣдъ четвъртъ часъ. Азъ неволно въздъхвахъ при мисъльта „що за щастие!“ Това бѣше ужасно мъчение.... Азъ разбрахъ, че, ако не заговоря, то ний ще се раздѣлимъ мълчишката. Марининитѣ устни бѣха слепени. Какво си тя мислѣше, — не зная: нейното лице, сѣкашъ, се бѣше вкаменило! Трѣбваше да изпия чашата до дъното, да издържа характеръ до край. Тъй майката въ време на своитѣ страдания се усмихва на дѣтето си, за да не разбере то нейнитѣ страдания. Азъ извадихъ кесията си, турихъ въ пликъ триста рубли и като ги подавахъ на Мариня, казахъ ѝ: Това сѫ твои пари, процентитѣ отъ зестрата ти Твоята зестра, както знаешъ, стои въ банката на твое расположение. Още ще прѣдадешъ отъ менъ двѣ думи....» И написахъ. „До многоуважаемия панъ Ричардъ Галъницки. Увѣдомлявамъ Ви, че азъ жена си не любя и че нищо нѣмаме противъ вашия съюзъ. Дѣлото по разводъ ще почна твърдѣ скоро.“ Послѣ слѣдваше подписътъ ми.

Искаше ми се да напиша още: „работѣте заедно“, но това можеше да ме издаде и да развали цѣлото страшно за менъ дѣло. Азъ вложихъ писмото въ други пликъ, написахъ адресътъ и го подадохъ на Мариня. Тя тури и двата пакета въ корсажа си и го закопче за всѣкога... Послѣ азъ позвънихъ, съобщихъ, че г-жата заминава и че трѣбва да се от-

правятъ нейнитѣ нѣща на гарата. Послѣ... послѣ, ний си стиснахме ржцѣтѣ студено, кратко...

Ней бѣше жалко за менъ... жалко... че азъ я не любя... жена!

Ней бѣше жалко, че азъ я изпращамъ!... жена!... Мариня!...

Тъй се азъ съ нея раздѣлихъ... съ едно кратко, студено стискание на ржцѣтѣ... за всѣкога... Не можахъ инъкъ... Длъженъ бѣхъ да се сдържамъ до край... Заради нея... Послѣ тя тръгна къмъ вратата, очитѣ ни се срѣщнаха, но нито тя, нито азъ не казахме нѣщо единъ на други... Тъй се азъ раздѣлихъ съ нея... послѣ се затвориха вратата, азъ чухъ нейнитѣ стжпки...

Замина съ съжаление, оскърбена,... изгонена, като метреса, като любовница.... Тя!... Не, тя нищо не разбра, но ако би могла поне сѣнката на мисъльта ми да схване, то тя никога не би могла да бжде щастлива, а азъ искахъ тя да бжде щастлива, не искахъ тя да бжде нещастна съ менъ или заради менъ...

Замина,... само сивия й плащъ видѣхъ азъ въ прозореца. Тъй се азъ раздѣлихъ съ нея, тъй се азъ раздѣлихъ съ нея. За всѣкога... Тъй се азъ раздѣлихъ съ моята Мариня... За всѣкога...

Ако щѣхъ да умирамъ, то бихъ умрѣлъ на нейнитѣ гърди; а ако тя би умирала, то би умрѣла на моитѣ... Тъй бихме се раздѣлили за всѣкога... а сега само едно студено, кратко стискание на ржцѣтѣ..!

И не ще се върне тя никога, никога, никога!...

Но, що съмъ азъ въ сравнение съ живота? Машината трѣбва да се движи, колелетата да се въртятъ, зжбоветѣ на тѣзи колелета да гърматъ и звънятъ... Тѣжко на този, който попадне въ зжбоветѣ на жизнената машина: тя ще го смаже, ще го разкжса на парчета. Животътъ не знае ни състрадание, ни снисхождение, — той знае само своето движение. Вихроветѣ отъ човѣчески чувства се носятъ въ продължение на цѣлата вѣчность, човѣческитѣ страсти се вълнуватъ като океани. Бѣгайте отъ тѣхъ!... Тѣжко томува, когото тѣ обхванатъ!... Ще го разкжсатъ на парчета!... На земята има атмосфера за понятията на чувствата, не влизайте въ нея, тя ще ви убие съ своятъ огънь... Освирепѣлитѣ вихрове и вълни на живота си играятъ съ единичнитѣ личности, като съ перушинка. Животътъ ни поглъща, като мравоѣдътъ мравитѣ; безмълвно, безслѣдно безсъпротивление гинемъ ний въ безднитѣ на живота.

А надъ всичко това се възнася, студената, спокойната, тайнствената и неразгаданата, като сфинксъ, ирония...

Демонска ирония...

А подъ нашитѣ крака—бездната... Азъ, който се отрѣкохъ отъ себе си и отъ всичко, се явявамъ ренегатъ за тѣзи, за който пожертвувахъ жена си, най-скжпото земно съкровище, за щастието на която пожертвовахъ и самъ себе си...

Идѣте и ний въ свѣта, въ вѣчния животъ и въ вѣчното сияние, ний двамата щастливи и свѣтли... Идѣте! Ти, Мариня, бжди ангелъ на нжжеството, опора и утѣшение, а азъ нека да остана въ бездната, въ бездната, въ бездната...

Прѣдъ мень е зиналъ ковчегъ и вь този ковчегъ виждамъ нея. Въ бѣла рокля е, съ цвѣтя по коситѣ. Ржцѣтѣ ѝ сж сложени на гърдитѣ — тя спи.

И тъй за всѣкога, за всѣкога, за всѣкога!...

Напразно повтарямъ въ себе си: тъй трѣбваше да бжде; напразно си бия главата; не можеше да бжде инъкъ. —

Безсиленъ е моятъ разумъ; една само сила има въ мене, — чувството.

Напразно азъ мисля, че съмъ изкупилъ вината си, че съмъ пожертвовалъ щастието си, за щастието на двама души по-достойни за него отъ менъ... Напразно... Егоизмътъ, като Протея, измѣня се, както ще. Той мяза на ластична топка: угъва се, когато го стиснешъ, а махнешъ ли си пръститѣ, — той на часътъ се разпуща. Егоизмътъ е, като вода: Лодката я пори, а щомъ отмине, — тя вече е равна.

Напразно, търсихъ азъ да обикна нѣщо повече отъ себе си.

Азъ мязамъ на странникъ, който загива отъ гладъ въ пустинята, мязамъ на парализиранъ въ време на пожарь.

Що ще бжде съ мене постоянно до краятъ на живота ми?

Тя е въ този ковчегъ... Гледамъ бѣлото ѝ, тихо, спокойно лице... Тя не е мъртва... такава я азъ видѣхъ, това е моето щастие, което не дойде при менъ, което го е нѣмало на свѣта...

Колко хора живѣятъ тъй, до самия ковчегъ. Спи!...

Мариньо моя! Мое щастие!

Щомъ съмъ се азъ родилъ, тебъ сж те турили въ ковчега.

Ти никога ни си живѣла, — всичко е било мечта, всичко е било сънь.

Въ тебъ е съединено всичко, що можеше да бжде мое щастие, въ тебъ сж всички мои идеали и стремления, всичко, къмъ което се е стремила душата ми и тѣлото ми, — всичко е въ тебъ.

Твоето отражение се явява прѣдъ мене въ образътъ на тази жена...

О, колко ми е мжчно за нея, колко ми е мжчно!...

Напразно се старая азъ да се вдъхновя отъ нѣкоя мисъль, идея!.. Нищо земно не ме интересува. Има различенъ животъ, но има и такъвъ, който се явява само едно въплощение на нещастието, бездна на скръбьта, положение безъ изходъ. Азъ съмъ сега, като онзи тъкачъ отъ гладното семейство, който е ослѣпѣлъ, — какво може той да направи?...

Ако животътъ може да бжде дълбоко безгранично нещастие, ако най-чиститѣ, най благороднитѣ и свети идеи могатъ да се укажатъ недостатъчни, за да укрѣпятъ духа и да заглушатъ сърдцето, то какво да правимъ, кждѣ да се дѣнемъ?...

Бездна, бездна, бездна!...

И това е може би послѣдната мисъль на нашето време?... Само отрицание?... Само въпросъ?... Само бездна?..

Писмо... Отъ нея? Отъ нея?..

„Людвигъ!... Бладодаря на Бога, че ти ме разлюби. Азъ съмъ щаслива. Всѣки день се моля за тебъ на Бога, да ти изпрати друго дѣйствително, истинско щастие. Ний не сме били създадени единъ за други. Това бѣше страшно заблуждение! Ний тѣжко го изкупихме. Ти бѣше добъръ къмъ менъ, ти бѣше убѣденъ, че ме любишъ, азъ също бѣхъ убѣ-

дена, че те любя, — никога това не ще забравя. Вѣрвамъ, че тебѣ те интересува моето щастие. Азъ съмъ щаслива. Бѫди и ти щасливъ!... Всѣки день моля Бога за щастие за тебе...

Мариня Гальницка".

Числото? Наближава година... Това бѣше страшно заблуждение... Ний не сме били създадени единъ за други... Това бѣше заблуждение...

Какво человѣкъ знае и що той може да знае?...

Тази сѫща жена ми е говорила отъ дълбочината на душата си и сърдцето си, говорила ми е сто пѫти, че азъ съмъ билъ създаденъ за нея, а тя за менъ, че ако тя не е можела да бѫде моя, не щѣла да бѫде ничия.... Какво знае човѣкъ?

И този человѣкъ, за когото азъ се съмнявахъ, може ли да люби друго нѣщо освѣнъ идеитѣ си, който зарадъ идеитѣ си не обрѫщаше внимание на мизерията на майка си и сестра си, този автоматъ на фанатизма съ стоманени орлови ногти и той се удивилъ, уплашилъ се, че любовьта, „може да бѫде тъй силна"... Какво той е знаялъ?... Нито азъ съмъ знаялъ душата му, нито той самъ е знаялъ, какво ний имами въ себе си? Вѣрата ни лъже; героизмътъ не ме удовлетворява, съзнанието за доброто дѣло не ни възнаграждава.

Ако да имахъ власть да оказвамъ пѫтьтъ на тълпитѣ, които се борятъ противъ отрицанието, писимизмътъ и угнетенията, азъ бихъ имъ казалъ: «самопожертвованието отричанието отъ себе си, любенето ближния си по-силно отъ себе си, това е лѣкарството на всѣкакви рани, това е наградата и утѣшението. Съзнанието, че правишъ добро, ще те възнаградди за всичкитѣ несправедливости въ живота».

„Любѣте идеята на любовьта, — идеалътъ на любовьта; любѣте нейното ангелско разбирание. Възнасяйте се надъ всичко, надъ сами себе си, унищожете сами себе си въ тази идея, въ този идеалъ — и ще бѫдете щасливи. Съзнанието, че вий достигате идеалътъ си, ще ви направи щасливи. Бѫдѣте свърхчеловѣци въ любовьта си, бѫдѣте като Христа.... Идѣте слѣдъ него, уподобявайте се на него, любѣте, като него, като Бога!...

Нужна е вѣра, мѫжество и сила. Не трѣбва да разочаровавате хората. Истината бива ужасна, съ лице на Медузата, всѣки, който я погледне, се вцепенява отъ страхъ".

Нека хората не виждатъ истината, нека тѣ се заблуждаватъ. Защо да имъ се открива, ако тя ги поразява? Въ името на какъвъ идеалъ трѣбва да имъ се открива, за каква цѣль да имъ се открива? Защо е тази бездна на знанието? Нека хората да бѫдатъ дѣца, — стига да сѫ щесливи. Нека тѣ да бѫдатъ грърцки овчари, — вѣрующи въ баснитѣ, — стига да бѫдатъ щасливи.

Не е истината—идеалътъ на битието, а щастието. Pereat veritas, fiat felicitas!

И тъй, ако да бихъ могалъ да оказвамъ пѫтя на тълпитѣ, азъ не бихъ имъ казалъ, че животътъ е бездна, отъ която не може да се излѣзи, — азъ бихъ имъ казалъ: „Любѣте идеала на любовьта, той ще ви извади изъ тази бездна... Но самъ азъ за себе си зная, че единствения изходъ отъ тази бездна е resignation...

Прѣвела А. Г-на.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

изъ П. Я.

I.

Поети нѣма тукъ.... Ни свѣтли пѣсни
Да будятъ спящий миръ, катъ битвенъ звънъ!
Какъ душатъ ни, днесъ, кръгозори тѣсни
И какъ унилъ е тѣжкий жизненъ сънъ....

Ни граждани!.. — Потоци благородни.
Ще чуйте рѣчь, но... салъ безплодна рѣчь:
Тъй, въ мраченъ нѣкой день вълнитѣ водни
Унили сѫ — не тътнатъ на далечъ.

Така, — все пакъ небето хубавѣе,
И гѫстий лѣсъ и пъстритѣ цвѣтя;
Въ пустинята, въ звѣздицата що грѣе,
Въ тълпата, — вредъ е вѣчна красота —
И пакъ скръбьта човѣшка е безмѣрна....
. . . .

II.

Упорна, дълга нощь. Убийствено съмнѣне
Уви, расте и крѣпне въ менъ:
Ще заблѣсти слънцé, но нашто поколене
Не ще да види тоя день!
Така и старий Мойсей саминъ, отъ стана
Далечъ, на свойта храбра ратъ,
Поглеждаше съ тѫга, да зърне Ханаана,
Но.... слабъ, — прости се той нерадъ.

III. **Изъ Скиталецъ.**

Отъ тѣхъ съмъ, друже, да, сѫдбата що обрече
Пловци да сѫ отъ рожба — въ днитѣ си — до край,
Да дирятъ грѣхове, — отъ тѣхъ да сѫ далече,
Да плаватъ и до гробъ съ тѣхъ буря да играй!

Любовь не грѣе въ менъ, — не вѣрвайте, — вечъ стига!
Сега, азъ некъ съмъ робъ, и твой некъ съмъ клѣтникъ —
Ще дойде моя редъ — ще скѫсамъ тазъ верига
И въ моя свѣтъ ще плувна съ буреносенъ викъ!

Тамъ пустошь е и смърть.... Но въ диви бедуини,
Кой свикналъ е подъ шатри, илъ на вихренъ конь
Въ гърди любовь лелѣй за мъртвитѣ пустини
И той животъ не ще, подъ чужди небосклонъ.

IV.

Пакъ мръщи се зловѣщо днесъ небето
И грѫмъ гърми по ширни далнини....
Събужда се, размърдва се морето —
Клокотятъ страшно глухи длъбини.
Пакъ вихренъ часъ.... На кървавъ бой — вълнитѣ —
Поведе въ мигъ жестока пакъ сѫдба;
Цѣлъ легионъ, заблъскаха скалитѣ, —
И, ревъ се счу: борба, борба, борба....
На мъртвитѣ доръ вѣчний сънъ смутиха,
И, счупиха тѣ гробния хомотъ;
За кървавъ бой трѫбитѣ затрѫбиха, —
И, екъ се счу: борба, борба.... — животъ!

Прѣв. **Михаилъ Лѣтовъ.**

Социалната демокрация и работническото синдикално движение.

(Продължение отъ кн. 10)

Нека сега видимъ, какъ социалистическата дѣйность всѣва и разпространява социалистическо съзнание врѣдъ работницитѣ, какъ имъ дава широкъ и ясновидающъ крѫгозоръ за отдѣлнитѣ явления и цѣлокупния строежъ на съвременото капиталистическо общество, за неговитѣ класи и тѣхнитѣ борби, винаги изхождайки отъ гледището на пролетарията. Социалната демокрация проявява своята дѣйность въ два вида работене: пропаганда и агитация. Пропагандата е даване познания по научния социализъ, разпространяване врѣдъ работницитѣ познания за капиталистическото обществено-економическо развитие, за неговитѣ тенденции и проявления, за класитѣ и тѣхнитѣ борби въ съвременото общество, за отношението на работническата класа къмъ всички други класи, за водене на всестранна и съзнателна пролетарска класова борба и за нейната крайна цѣль, за историческата задача на международното социалистическо движение. Съ тѣзи познания работницитѣ сами могатъ да разпознаватъ въ разнитѣ проявления на живота интереситѣ и стремежитѣ на разнитѣ класи, да ги отдѣлятъ отъ своитѣ и сами да виждатъ и разбиратъ различието и противоположностьта между тия интереси и своитѣ интереси като класа. Но тия познания социалната демокрация трѣбва да дава на работницитѣ не само чрѣзъ пропагандата, която трѣбва да води непрѣстано, но и чрѣзъ агитацията, макаръ и частично, като взима поводи отъ фактитѣ и събитията изъ разнитѣ области на живота и изъ живота на работническата класа и на всички други класи. Агитацията дава сѫщитѣ социалистически познания за стремежитѣ и характера на общественитѣ класи както и за борбитѣ и дѣйностьта, въ която се проявяватъ тия стремежи, само че частично ги дава при разнитѣ случаи и поводи. Но тя има това пъкъ при-

имущество, че въпроситѣ, които и служатъ за поводъ, сѫ отъ актуеленъ характеръ и поради това чрѣзъ тѣхъ тя може да раздвижи повече работници и да имъ даде правилно схващание върху тия въпроси. Като взима за прѣдметъ отдѣлнитѣ, затрогающи общото внимание събития, агитацията ги всестрано освѣтлява и дава правилно схващание за тѣхъ на масата, която тя възбужда и оживява, която тя заинтересувва да участвува въ тия събития енергично и по-многочисленно. Но агитацията, не повърхностната, а всестранно освѣтляющата, социалистическата агитация може да даде правилно и пълно схващание само за отдѣлнитѣ събития или отдѣлнитѣ злободневни въпроси. Тя не може да даде правилно и всестранно схващание за многото, подобни и различни събития, които не сѫ въ свръзка съ това, по повода на което се е водѣла агитация, които отпослѣ се появяватъ или по-поводъ на които не може да се поведе агитация, но спрямо които работникътъ трѣбва да си опрѣдѣли своето отношение и да дѣйствува. Съ други думи, агитацията не може да даде на тия, врѣдъ които се извършва, цѣлостенъ социалистически свѣтогледъ, съ помощьта на който тѣ да могатъ да разбиратъ разнитѣ обществени събития и сами да си опрѣдѣлятъ своето отношение спрямо тѣхъ. Тя дава само отдѣлнитѣ познания за такъвъ свѣтогледъ. И нейната неоцѣнима услуга се състои въ това, да възбужда интересъ у масата за участие въ извѣстни събития по съображения, отъ които изхожда социалната демокрация. У привлеченитѣ чрѣзъ агитацията работници, отдѣлнитѣ познания придобити чрѣзъ нея, отъ пропагандата се разширяватъ и увеличаватъ съ нови, обобшаватъ се въ една стройна система, съставляюща цѣленъ свѣтогледъ. Агитацията изобщо дава отдѣлни познания на маса работници, а пропагандата — много и обобщени познания на привлечената къмъ партията група работници. «Въобще, не е лесно, казва Плехановъ, да се прокара граница между агитацията и това, което обикновено се зове пропаганда. Агитация — това е сѫща пропаганда, но такава, която намира мѣсто при особени условия, именно при условия, които заставляватъ да се вслушватъ въ думитѣ на пропагандиста даже хора, които не биха обърнали на тѣхъ внимание въ обикновено време.

Пропаганда—това е агитация, която се извършва при обикновено, дѣлнично течение на живота въ дадена страна. Агитация — това е пропаганда, за поводъ на която служатъ не съвсѣмъ обикновени събития, а такива, които прѣдизвикватъ извѣстенъ подемъ на общественото настроение. Социалиститѣ щѣха да бѫдатъ лоши политикани, ако тѣ не се ползваха за своитѣ цѣли съ отъ такъвъ родъ събития». Агитацията не само възбужда интересъ въ масата и я въвлича да участвува въ общественитѣ събития, но тя привлича по-събуденитѣ и по-дълбоко засѣгнатитѣ отъ нея работници къмъ партийната организация, която въ такъвъ случай придобива нови съчувственици, които спропагандирова и приготовлява за агитатори. Така агитацията привлича нови елементи за спропагандирване, а пропагандата приготовлява нови агитатори и пропагандисти. Агитацията и пропагандата се взаимно засилватъ. За това тѣ трѣбва да се развиватъ въ неразривна връзка една съ друга. «Пропагандата, казва Плехановъ, собствено би изгубила всѣкакво историческо значение, ако тя не се съпровождаше отъ агитацията. Пропагандата съобщава правилни възгледи на де-

сятки, стотини, хиляди хора. Но хората, които владѣятъ правилни възгледи, само тогава ще бѫдатъ исторически дѣятели, когато тѣ иматъ прямо влияние на обществения животъ. А влиянието върху обществения животъ на съвременитѣ цивилизовани страни е немислимо безъ влиянието върху масата, т. е. безъ агитация . . . Слѣдователно, агитацията е необходима за всѣка партия, която иска да има историческо значение. Сектата може да се задоволи съ пропагандата, въ тѣсния смисълъ на думата. Но една политическа партия—никога».

Социалната демокрация трѣбва да използва за развиване социалистическо съзнание у работницитѣ всички факти и събития изъ политическата, економическата и духовната области на живота, въ които съвременитѣ класи проявяватъ своитѣ стремежи и издаватъ своя характеръ. Насилията и произволитѣ, угненията и злоупотрѣбленията на управляющитѣ партии трѣбва да бѫдатъ всестранно разкривани прѣдъ работницитѣ, като се свързватъ съ политическото господство на буржуазията, защото тѣ отъ него произтичатъ и сѫ негови проявления, защото само тогава работницитѣ ще дойдатъ до съзнанието, че тѣ трѣбва да насочватъ своитѣ борби не само противъ отдѣлнитѣ проявления на политическото господство на която и да било отъ буржуазнитѣ партии, не само противъ политическото господство на властвующата буржуазия, но противъ цѣлокупното политическо господство изобщо на буржуазията, прѣдставлявана на власть отъ която и да било отъ нейнитѣ партии. Освѣнъ това, чрѣзъ критикуването на отдѣлнитѣ проявления на буржуазното господство въ лицето на която и да било властвующа партия, чрѣзъ всестранното освѣтление и обяснение на конкретнитѣ, злободневни факти и събития изъ политическия животъ, като се посочва и критикува въ сѫщото време отношението и поведението на буржуазнитѣ партии спрямо тѣхъ, — ний ще разкриваме експлоататорскитѣ стремежи и характера на буржуазнитѣ класи и прѣдставляющитѣ ги партии, като най-видно изтъкваме противоположностьта на тия стремежи за утвърдяване и усилване на буржуазното господство надъ работническата класа съ интереса на послѣдната да прѣмахне това господство. Така социалната демокрация развива пълно и всестранно класово политическо съзнание у работницитѣ.

Социалната демокрация трѣбва да използва сѫщо тъй фактитѣ и конфликтитѣ на економическия животъ за развиване класово съзнание у работницитѣ. Въ всѣки конфликтъ, възникналъ между работници и господари, тя трѣбва да се намѣсва, първо, за да го използва за проникване у по възможность най много работници съзнанието за общностьта на интереситѣ имъ и за противоположностьта на послѣднитѣ съ тия на капиталистическитѣ класи, и второ, за да рѫководи борбата и извоюва чрѣзъ нея най-много придобивки за работницитѣ. Даже за социалдемократа, участвующъ въ економическата борба, повече има значение използване послѣдната за развиване класово съзнание у повече работници, отколкото побѣдитѣ и пораженията на борбата. Собствено, такова съпоставяне не може да се прави. Да излѣзатъ работницитѣ побѣдители или побѣдени изъ борбата зависи отъ много условия, много отъ които даже не сѫ въ тѣхна власть, а развиване класово съзнание у възможно най-много работници увеличава възможноститѣ за побѣда като намалява тия за поражение. За-

щото колкото повече класосъзнатели работници се възпитатъ, толкова повече влиянието на класосъзнателнитѣ върху неорганизиранитѣ работници ще бѫде по-голѣмо, толкова повече солидарностьта и сплотеностьта изобщо между работницитѣ ще бѫдатъ по-крѣпки, а слѣдователно толкова повече ще се усили едно отъ главнитѣ условия за спечелване на борбата. Така че развиване класово съзнание у работницитѣ е най-могѫщето срѣдство, е едно отъ условията за добрия изходъ на економическата борба. Но и тукъ, въ економическата борба, както и въ всѣка друга, социалдемократътъ трѣбва да свързва отдѣлния конфликтъ между *господари* и *работници*, при неговото обяснение прѣдъ послѣднитѣ, съ процеса на капиталистическото развитие, съ цѣлата капиталистическа наредба, като нейна рожба, така щото завързалата се борба по поводъ на отдѣленъ конфликтъ да приеме характеръ на борба не само противъ отдѣлния случай на експлоатация, но противъ всѣка експлоатация, не само противъ нѣколко господари, но противъ цѣлата капиталистическа класа и не само противъ експлоататорската наредба въ една или нѣколко фабрики и работилници, но противъ цѣлата капиталистическа наредба. Така само ще се дава на работницитѣ всестранно класово съзнание, каквото е социалистическото съзнание, което разширява и усилва солидарностьта между работницитѣ, поражда и усилва у тѣхъ стремежа къмъ борба, прави ги смѣли и енергични, устойчиви и непоколебими въ борбата както за ограничението тъй и за прѣмахването на капиталистическата експлоатация. — Така сѫщо и всички послѣдици на капитализма, въ борбата за тѣхното ограничение, трѣбва да бѫдатъ използвани за развиване класово съзнание у работническата класа. Така напр., въ време на голѣма безработица работницитѣ трѣбва да се научатъ да водятъ борба не само противъ нея, като отдѣлно явление, чрѣзъ подкрѣпата отъ страна на своитѣ каси, но и противъ капиталистическата наредба, чиято рожба е тя, като се борятъ за нейното коренно прѣмахване, като работятъ за увеличаване на своитѣ боеви редове. *Изобщо, социалната демокрация трѣбва да участвува въ всѣкидневнитѣ борби на работническата класа, да ги рѫководи и използва.* Тя трѣбва да се намѣсва и да взема рѫководството на каквато и да било борба, възникнала между работници и господари, между работници и коя да е група отъ буржуазията, както и да се е появила тая борба съ или безъ нейно знание и съгласие. Всѣкога и всѣкждѣ въ възникналитѣ борби тя трѣбва да взима исключително и рѣшително страната на работницитѣ, като ги приучва на солидарность и разкрива най-видно противоположностьта и противорѣчията, проявяющи се въ тия борби, между интереситѣ на работническата класа и тия на капиталистическитѣ. Защото само така тя ще може постоянно да привлича къмъ себе си все нови и нови отряди отъ встѫпающия въ борба пролетариятъ, ще увеличава своитѣ редове, ще обединява пролетарията подъ своето знаме и ще го прави съзнателенъ съучастникъ въ всичкитѣ проявления на класовитѣ борби, които тя води въ днешното общество; защото, най-сетнѣ, само така умножающия се по число у насъ пролетариятъ може съзнателно да участвува въ постигането на близкитѣ и далечнитѣ ѝ задачи.

Да видимъ сега, задачитѣ на синдикалното движение какви отношения налагатъ между послѣднйото и социалистическото движение. Задачитѣ

на синдикалното движение се състоятъ въ това: първо, да противопоставя организираната сила на работническата класа срѣщу настжпателнитѣ тенденции на капитализма, които тласкатъ работницитѣ къмъ израждание; второ, да насочва организираната борба на работницитѣ за възможното имъ материално и социално подобрение на почвата на капиталистичнитѣ обществени отношения; и трето, да развива класово съзнание и да повдига умствения уровень на работническата класа. Наистина, тия задачи прѣслѣдва и социалистическото движение чрѣзъ политическитѣ си борби, но организационната форма на синдикалното движение е по-пригодна за економическата борба на пролетарията. Синдикалното движение води прѣснатата по мѣсто, ежедневната и частична борба на работницитѣ срѣщу капиталиститѣ за увеличението и противъ намалението на работническата заплата, за намалението и противъ увеличението на работното време, за подобрението хигиеническитѣ условия на труда и пр. и пр. Въ време на економическитѣ застои и кризи, които смѣняватъ економическитѣ подеми, работницитѣ чрѣзъ своитѣ синдикати се борятъ противъ намалението на заплатитѣ или увеличение на работния день къмъ които капиталиститѣ прибѣгватъ, тласкани отъ усилваната конкуренция, и възползвани отъ голѣмата безработица, която въ тия периоди настжпва за работническата класа. А въ време на економически подемъ, работническитѣ синдикати, възползвани отъ сравнителното увеличение на търсението на работни ржцѣ, прѣдявяватъ искания за подобрение условията на труда и повеждатъ борба за реализиранието имъ. Економическата борба на пролетарията посрѣдствомъ синдикалнитѣ организации е по-успѣшна въ време на индустриалния подемъ, отколкото прѣзъ време на кризитѣ и застоитѣ, за това и синдикатитѣ най-много се засилватъ прѣзъ периодитѣ на економическото процъвтяване.

«Естествено, прѣзъ цвѣтущитѣ периоди общественото недоволство въобще е най-слабо, най-голѣмъ шансъ има за всѣки да подобри положението си чрѣзъ собственъ трудъ, и най-малко нужда се има да се призовава държавата на помощь. Тогава не само капиталиститѣ, но и работницитѣ отдаватъ по-малко значение на политиката, а по голѣмо на економичнитѣ прѣдприятия и на организациитѣ, които обѣщаватъ непосрѣдствено оцѣнима полза. А когато настане криза, изчезва надеждата за подобрение на чисто економична почва; най голѣмата економична власть, държавата, трѣбва да се притече на помощь, трѣбва да се завоюва държавата. За да се почувствува пакъ здрава почва подъ нозѣтѣ; общественото недоволство расте, всички противорѣчия се изострюватъ и всичко се впуща въ политичнитѣ борби».[1]) Економическата борба на пролетарията посрѣдствомъ синдикатитѣ се води упорито тоже и прѣзъ периода на застоя или кризата, но тогава тя може да бжде успѣшна, само ако се подеме отъ по-голѣмата часть на работническата класа, ако се обърне въ обща класова борба, която вече е политическа борба. Прѣзъ този периодъ частичнитѣ стачки ставатъ всеобщи и отъ такива се обрѣщатъ въ обща класова борба на пролетарията отъ цѣлата страна. Такива сж всеобщитѣ стачки, станали напослѣдъкъ въ Франция, Съединенитѣ Щати (грамадната стачка на въглекопачи-

[1]) Въ защита на марксизма отъ К. Кауцки. Стр. 282.

тѣ), Галиция (селскитѣ работници), Женева, Римъ и др. Такава е голѣмата стачка на тъкачитѣ, която се води тия дни въ Кримичау (Германия). Значи, синдикалната борба се води въ всѣко време, както въ времето на застоя, така и въ това на економически подемъ, само че споредъ момента на капиталистическото производство взема понѣкога повече политиченъ характеръ, други пѫть повече економически. Изобщо, «относителната важность на борбата се колебае между политика и економията, подобно на вълнообразното движение на капиталистичната индустрия. Както въ послѣдната се редуватъ периодътъ на процвѣтата съ периода на кризата, така и въ политиката има времена на велики борби, на бързъ политически напрѣдъкъ — времена на политична «революция» — и слѣдъ тѣхъ веднага наставатъ времена на политично затишие, когато на първо мѣсто изпъква развитието на економичнитѣ организации, социалната «реформа». И между тия двѣ вълнообразни движения — индустрийното и политичното — има не само вънѣшна прилика, но и вѫтрѣшна връзка».[2]) Това може най-добрѣ да се види въ развитието на работническото движение въ Англия и е изразено много ясно въ перипетиитѣ, които това движение е направило. Съ встѫпването на кризата въ Англия въ 1837 год. се започна чартиското движение, което се е развивало съ извънредна бързина чакъ до 1842 год. Но отпослѣ настѫпва новъ економически подемъ и това движение, което както знаемъ, бѣ политическо движение на пролетарията, захвана да отслабва и назадва, числото на абонатитѣ на неговия органъ „Northern Star“ се намалява отъ 50,000 на $^1/_{10}$ отъ тая сума.[3]) Кризисътъ прѣзъ 1847 г. отново съживи чартийското движение, на което отпослѣ нанесоха смъртенъ ударъ разрушаванието на революционнитѣ движения отъ 48-та год. и слѣдъ него послѣдвалата ера на свободната търговия и нейното баснословно индустриално процъвтявание. Напротивъ, цвѣтущето време на чартизма бѣ време на постоянно ослабвание на синдикатитѣ, които отъ 50 години насамъ се силно развиха. «Епохата отъ 1825—1848 г. се характеризира съ натрупването и учестяванието на производственитѣ застои. Отъ 1850 г. насамъ (до 1874 г.), напротивъ, нарастванието на индустрията бѣ по-голѣмо и по-постоянно отколкото въ прѣдшествующия периодъ. (S. und B. Webb, „Geschichte der Trade Unionismus, deuts che Ausgabe, S. 142). Въ това именно време се появиха „неутралнитѣ“ синдикати».[4]) Но слѣдъ 1874 г. настѫпи отново депресия (застояване) въ индустрията и заедно съ тоя застой отново се разви едно социалдемократическо движение, а пъкъ синдикатитѣ въ сѫщото това време почти застояха въ развитието си на едно мѣсто прѣзъ цѣло едно десетолѣтие. Така, числото на членоветѣ на 28-тѣ синдикати прѣзъ времето отъ 1870—75 г. се е увеличило, както съобщаватъ Вебовцитѣ, отъ 142, 530 на *266, 321*, а пъкъ отъ 1875 до 85 г. само на 267, 907, което е цѣлъ застой въ сравнение съ първото увеличение. Даже въ 1880 г. тия синдикати брояха само 227, 924 членове. А тъкмо въ това време се появи новата английска социалдемокрация, която много скоро захвана да расте по своето влияние надъ работническото движение. Но

---

[2]) К. Кауцки. Въ защита на марксизма. Стр. 233.

[3]) K. Kautsky. Die Neutralisirung der Gewerkschaften, въ Neue Zeit, 1899—1900. № 40, S 389.

[4]) Пакъ тамъ.

отпослѣ, къмъ края на 80 тѣ години, когато настѫпи една нова епоха на просперитетъ и заедно съ него и на ново нарастване на синдикалното движение, тогава «новия унионизмъ» още стоеше напълно подъ влиянието на социализма. Но наскоро съ цвѣтущето бързо развитие на индустрията стария синдикаленъ духъ започна да подбива това влияние и той да става господствующъ въ синдикалното движение.[1]) И така, синдикалното движение въ времената на индустриалнитѣ застои или кризиси, когато противорѣчията на капиталистическото общество най-осезателно се чувствуватъ отъ всички, отслабва или заема класовъ, политиченъ характеръ, а въ времената на индустрийнитѣ подеми и процъвтявания нараства, разширява се и неговата дѣйность много повече поглъща работницитѣ, но за това пъкъ вѫтрѣшнитѣ връзки между частитѣ му отслабватъ. Въ времена на економически просперитетъ синдикиранитѣ работници захващатъ да отдаватъ голѣмо значение на тѣснопрофесионалнитѣ си интереси и да поставятъ по-горѣ, да прѣдпочитатъ послѣднитѣ прѣдъ общокласовитѣ интереси на пролетарията. И понеже професионалнитѣ интереси на работницитѣ сѫ различни и не сѫ общи за цѣлата класа, то синдикалното движение, когато се влава въ дѣйности само за тия интереси, се раздробява на отдѣлни групи по професии и връзкитѣ между съставнитѣ му групи се разслабватъ. Въ такъвъ случай задача на социалдемократитѣ, които както се казва въ комунистическия манифестъ, иматъ прѣдъ останалата пролетариятска маса това прѣдимство, че разбиратъ условията, вървежа и общитѣ резултати на работническото движение, е да възпитатъ пролетарията въ общитѣ му класови интереси и да го приучатъ да поставя тѣхъ по-горѣ отъ тѣснопрофисионалнитѣ, да туря послѣднитѣ въ съгласие съ първитѣ. А прѣзъ индустрийнитѣ застои и кризиси социалдемократитѣ, за да усилватъ постоянно синдикалното движение и за да не го оставатъ въ разслабвание, трѣбва да се намѣсватъ въ частичнитѣ стълкновения на отдѣлнитѣ групи работници съ капиталиститѣ и, като заинтересуватъ въ тѣхъ възможно най-голѣма часть отъ работницитѣ, да обединяватъ и прѣвръщатъ тия стълкновения въ обща борба на цѣлата класа. Така «при различнитѣ степени на развитието, прѣзъ които прѣминава борбата между пролетарията и буржуазията», като обиденяватъ частичнитѣ движения и борби на пролетарията въ едно общо класово движение и въ обща класова борба, тѣ, социалдемократитѣ, винаги защищаватъ общитѣ интереси на движението въ неговото цѣло», както казватъ авторитѣ на «Комунистическия Манифестъ» Карлъ Марксъ и Фр. Енгелсъ.

Да се повърнемъ сега пакъ на въпроса, отъ който нагледъ само се отклонихме. Въ прѣдидущитѣ редове ний посочихме на влиянието, което вълнообразното движение на капиталистическото производство указва на дѣйноститѣ и борбитѣ на синдикалното движение, на тѣхното отслабвание или усилване. Но и въ времена на економическия подемъ и въ тия на застоя синдикатитѣ ще могатъ да водятъ успѣшна борба за реализирането на своитѣ задачи само при слѣднитѣ условия: първо, ако сѫ обхванали въ своитѣ организации възможно най-много работници; второ, ако организиранитѣ въ тѣхъ работници сѫ проникнати отъ класово съзнание и кла-

[1]) По Кауцки въ указ. статия.

сова солидарность; и трето, ако синдикатитѣ въ своитѣ дѣйности и борби могатъ да заинтересуватъ и привличатъ къмъ дѣятелно съучастие и неорганизиранитѣ работници, ако тѣ си взаимоспомагатъ и взаимосъдѣйствуватъ въ борбитѣ противъ капиталистическата класа и, най-главно, ако тѣ обединяватъ, а не разединяватъ и раздробяватъ, работническата класа и обобщаватъ нейнитѣ частични борби подъ знамето и ржководството на социалната демокрация. Извѣстно е, че толкова повече шансове за успѣхъ ще има синдикалната борба, напримѣръ, за увеличение на работническата заплата или за намаление работния день, колкото повече работници сж заинтересувани и съзнателно участвуватъ въ нея. А толкова повече работници ще сгрупиратъ синдикатитѣ въ своитѣ организации и толкова повече ще привличатъ въ своитѣ борби противъ капиталиститѣ, колкото повече работници тѣ съ своята дѣйность сж издигнали да съзнаятъ и разберагъ, отъ една страна, общностьта на своитѣ интереси като класа и, отъ друга, непримиримостьта между тия интереси и интереситѣ на капиталистическитѣ класи. Но развиване класово съзнание у възможно най-широкъ кржгъ работници не само увеличава числото на синдикиранитѣ работници и привлича къмъ тѣхнитѣ борби и една часть отъ неорганизиранитѣ, а още и уякчава класовата солидарность между работницитѣ, усилва тѣхната смѣлость и рѣшителность за борба и увеличава постоянството и умѣнието имъ да водятъ борба. Защото тогава само ще се пробуди у работника стремежъ за борба, когато той може да види въ разнитѣ дѣйности и борби на капиталистичнитѣ класи и тѣхнитѣ партии услужванието на тѣхнитѣ интереси и увреждание интереситѣ на работническата класа, а слѣдователно, и неговитѣ. И този стремежъ ще се усили у работника, когато послѣдния знае, че тази борба, която нему се налага, ще се прегръща отъ все повече и повече работници, ще се усилва и ще бжде успѣшна. Никой не се залавя на борба, когато нѣма надежда за успѣхъ. Но за да може работникътъ да прѣдвиди, че започнатата отъ него борба все по-силна ще става и ще се увѣнчава съ успѣхъ за нейнитѣ близки и далечни задачи, трѣбва да познава развитието на съвременната дѣйствителность. А работникътъ ще познава това развитие, развитието на капиталистическото общество, когато се въоржжилъ съ познанията на социализма, когато той прѣдвижда и е узналъ за увеличението и усилванието на своята класа, когато се е убѣдилъ, че послѣдната ще побѣди съ неизбѣжна необходимость. Работникъ, който знае всичко това, е въодушевенъ отъ силенъ и постояненъ стремежъ за борба, е рѣшителенъ и смѣлъ, е неуморимъ дѣецъ и несъкрушимъ борецъ. Значи, дѣйностьта и борбитѣ на синдикиранитѣ работници ще бждатъ толкова по-активни, по постоянни, по умѣло водени и по успѣшни, колкото повече работницитѣ сж проникнати отъ социализма.

Успѣхътъ на синдикалната борба не зависи само отъ активностьта и готовностьта на организиранитѣ работници въ единъ синдикатъ, които тѣ сж способни да проявяватъ, нито само отъ тѣхната крѣпка солидарность. Той зависи още и отъ влиянието, което синдикиранитѣ работници могатъ да указватъ върху неорганизиранитѣ. И това влияние ще бжде толкова по-силно, колкото повече членове има въ синдиката подготвени като добри социалдемократи. Защото само работникътъ социалдемократъ

може да води умѣла, успѣшна агитация, само той знае най добрѣ да използва всѣкидневнитѣ произволи и неправди, що изпитватъ работницитѣ, за привличание и на неорганизиранитѣ въ редоветѣ на борбата. И колкото по-вече агитатори и пропагандисти социалдемократи ще има единъ синдикатъ, толкова повече работници отъ неорганизиранитѣ ще привлича той чрѣзъ тѣхната дѣйность и влияния, толкова по-скоро ще подготвува отъ новопридошлитѣ нови агитатори и пропагандисти, които ще пуща на работа всрѣдъ неорганизираното работничество. Така неговото влияние срѣдъ неорганизираната часть отъ работничеството ще става по-широко и по-силно.

Но успѣхътъ на синдикалната борба не зависи само отъ социалистическата подготвеность на работницитѣ отъ единъ синдикатъ и отъ влиянието, което тѣ иматъ върху неорганизиранитѣ работници въ своята мѣстность. Той зависи още и отъ това, до колко синдикатътъ въ своята борба се подържа и подкрѣпя агитационно и материално отъ синдикатитѣ отъ другитѣ професии и отъ цѣлата страна. Единъ синдикатъ може да е добрѣ подготвилъ своитѣ членове за борба, може да има голѣмо влияние въ своята мѣстность всрѣдъ неорганизиранитѣ още работници, които се изказватъ солидарни съ него и го подържатъ, и при все това може да изгуби въ борбата, ако не го подкрѣпятъ синдикатитѣ отъ всичкитѣ градове на страната и отъ всичкитѣ занаяти, защото господаритѣ ще си доставятъ работници, които ще замѣстятъ излѣзлитѣ на борба, отъ другитѣ мѣста, дѣто той нѣма влияние. Но за да бжде подържанъ и подкрѣпянъ агитационно и материално единъ синдикатъ въ борбата, която той води, отъ всички други синдикати, трѣбва и той сжщо тъй да подържа и подкрѣпя тѣхнитѣ борби. Или, съ други думи и по-опрѣдѣлено казано, за да участвува въ неговитѣ борби цѣлото организирано работничество и часть отъ неорганизираното, която се намира подъ влиянието на послѣдното, трѣбва и той, синдикатътъ, да участвува съ своята подържка и подкрѣпа въ борбитѣ, частични и общи, на работническата класа. *Това трѣбва да става за това, защото борбата на всѣки синдикатъ ще бжде толкова по-успѣшна и по добрѣ използвана, колкото по-активно и отъ по голѣма часть отъ работничеството е подкрѣпена и подета.* Така, всѣка частична и мѣстна борба ще се обръща въ обща класова борба. *Това трѣбва да става още и за това, защото успѣхътъ или загубата на която и да е група работници е успѣхъ или загуба за цѣлата работническа класа:* всѣка придобивка, извоювана отъ работницитѣ въ единъ занаятъ, дѣйствува облекчително и подобрително и на работницитѣ отъ другитѣ занаяти, и обратно — всѣко влошаване на условията на труда въ единъ занаятъ се отразява малко или много и на условията на труда въ другитѣ занаяти. Освѣнъ това, всичкитѣ поуки отъ една отначало частична, а отпослѣ станала обща класова борба, се използватъ за развиване класовото съзнание не само на една, малка или голѣма, група работници, а на цѣлата работническа класа. Но за да участвуватъ работницитѣ отъ единъ синдикатъ въ всичкитѣ частични и общи борби на работническата класа и обратно послѣдната — въ тѣхнитѣ, тѣ трѣбва да бждатъ проникнати отъ класово съзнание, отъ съзнанието за общитѣ класови интереси на пролетарията и за противоположностьта имъ съ тия на експлоататорскитѣ класи.

Но класово съзнание може да развива въ работническата класа само социалната демокрация. Безъ нейната дѣйность синдикиранитѣ работници сами, както видѣхме по-горѣ, не могатъ да се сдобиятъ съ всестранно и пълно класово съзнание, не могатъ да се обединятъ въ едно общо движение като класа, която се е разграничила и обособила отъ всички други класи и групи и винаги се противопоставя на тѣхъ като цѣло въ защита на своитѣ общи интереси. И за да се съзнаватъ работницитѣ отъ единъ синдикатъ като часть отъ цѣлата работническа класа, като часть отъ общото работническо движение, въ дѣйноститѣ и борбитѣ, общи и частични, на които тѣ да участвуватъ постоянно и активно, тѣ трѣбва наистина да бѫдатъ фактически организирана часть отъ това движение. Но синдикиранитѣ работници могатъ да се съединятъ въ общо работническо движение само посрѣдствомъ класовата дѣйность и при съдѣйствието и рѫководството на социалната демокрация, тази най-далновидающа, прѣдна часть на пролетарията, която води всестранна съзнателна класова борба въ името на общитѣ класови интереси на цѣлия пролетариятъ. Защото никоя друга партия, слѣдвайки хода на общественото развитие, не може да работи, тъй като не ѝ е въ интереса и не работи за класовото възпитание, а слѣдователно, и за обединението на пролетарията. Така че, отъ казаното до тукъ ние виждаме, че економическата борба на синдикиранитѣ работници, въ която е заинтересована и социалната демокрация, е най-успѣшна и най-добрѣ се използва, когато тѣ сѫ обединени въ общо работническо движение при съдѣйствието и подъ рѫководството на най-съзнателната часть на пролетарията — социалната демокрация и когато тая борба отъ частична и групова се обърне въ обща класова борба.

Но общото работническо движение е до толкова революционно и класово, до колкото то се стреми не само да ограничава злинитѣ и лошитѣ послѣдици на капитализма, но и да прѣмахне коренно източника имъ, т. е. до колкото то се стреми да прѣмахне цѣлата капиталистическа нарѣдба. Това е гледището на Маркса, изразено отъ него въ съвѣтитѣ му, относящи се до интернационала.

И тъй, да теглимъ общото заключение на казаното до тукъ, ние видѣхме, че близкитѣ и далечнитѣ задачи на социалистическото движение и на работническото синдикално движение налагатъ единство въ дѣйноститѣ имъ, взаимно съдѣйствие и взаимно участие въ борбитѣ, що тѣ водятъ, че тѣ трѣбва да съставляватъ въ името на своитѣ задачи и за успѣха на своитѣ борби, едно органическо цѣло, че тѣ трѣбва да бѫдатъ два органа на единъ и сѫщъ организмъ, на различнитѣ функции на който тѣ служатъ, че тѣ сѫ и трѣбва да бѫдатъ двѣ организирани сили на една и сѫща класа, борейки се за едни и сѫщи интереси, че тѣ, най-сетнѣ, *сѫ двѣ принадлежащи на една класа сили, които сѫ се организирали само въ различни сдружения, споредъ изискванията на всестранната освободителна класова борба на пролетарията, на която тѣ служатъ, и за най-успѣшното ѝ водение въ всичкитѣ ѝ проявления.*

Но щомъ социалистическото и работническото синдикално движения, които се различаватъ само по своитѣ организационни форми, пригодени къмъ нуждитѣ и изискванията на борбитѣ на работническата класа, сѫ движения на една и сѫща класа, работническата, изхождатъ въ своитѣ борби

отъ интереситѣ на сѫщата класа и се пораждатъ отъ едни и сѫщи обществено-економически причини, то тѣ не могатъ да бѫдатъ *неутрални* едно къмъ друго. Не може работническото синдикално движение, развивано и отгледвано отъ социалистическото, да бѫде *неутрално* спрямо послѣдното, както казватъ опортюниститѣ.

И наистина, могатъ ли синдикиранитѣ работници да стоятъ неутрални спрямо даже чисто политическитѣ борби на социалната демокрация, когато тия борби се водятъ за тѣхнитѣ интереси? Това могатъ да поддържатъ само неприятелитѣ, съзнателни или не, на работническата класа. *Не може да се говори за нѣкаква неутралность* между работническото синдикално движение и социалистическото, когато се знае, че всѣко неутрално държане на едното спрямо другото значи не само отслабване на едното и другото, но значи още прѣстѫпно и врѣдно за интереситѣ на работническата класа въздържание отъ борби, които служатъ на тия интереси и които дѣйствуватъ за реализирането на близкитѣ и далечнитѣ задачи на двѣтѣ движения. Вѣрно е само, че синдикатитѣ сѫ по-други организации, отколкото сѫ социалдемократическитѣ организации и въ този смисълъ тѣ сѫ съ извѣстна самостоятелность по отношението на своитѣ работи. Но между организационна самостоятелность и неутралность има разлика. «Може да се признае, казва Кауцки[1]) самостоятелностьта на синдикатитѣ спрямо социалната демокрация и все пакъ да се отхвърли тѣхната неутралность. Една фактическа политическа неутралность отъ страна на синдикатитѣ намѣрваме ние само въ Англия и Америка, дѣто социалната демокрация е слаба. Вънъ отъ англо-саксонския свѣтъ свободнитѣ, борящитѣ се синдикати на всѣкждѣ сѫ продуктъ на социалистическото движение, къмъ което тѣ стоятъ въ отношение на дѣте къмъ майка».

„Партия и синдикатъ, казва по нататъкъ Кауцки, сѫ много повече двѣ съюзени армии, отъ които всѣка си има свой собственъ боевъ материалъ, свое собствено управление, своя собствена дисциплина, *които обаче могатъ да побѣдатъ само тогава, ако тѣ воюватъ наедно рамо до рамо. . .*" „Но и тази организационна самостоятелность между синдиката и партията си има своитѣ граници. Защото картината за двѣтѣ армии е само едно сравнение и, както се знае, всѣко сравнение е непълно. Тази картина е даже невѣрна, тъй като едни и сѫщи сѫ борцитѣ, които ние намираме и въ едната и въ другата армии." „Социалдемократътъ синдикаленъ членъ е всѣкждѣ както социалдемократъ, така и синдикалистъ; той не може да си съблече синдикалната дреха, когато отива въ партийно събрание, нито пъкъ социалистическата, когато се явява въ събранието на синдиката."[2]) И навредъ, въ всички капиталистически страни, дѣто социалната демокрация е основавала синдикати и проявявала въ тѣхъ социалистическа дѣйность, социалистическото движение и синдикалното сѫ се най-тѣсно срастли, сѫ се прѣляли едно въ друго, сѫ станали едно движение въ два вида организации, една боева армия съ двѣ орѫжия. Социалната демокрация и синдикалното движение сѫ въ най-тѣсенъ контактъ въ Белгия, Австрия и Дания. За да се види, колко тѣсно сближени сѫ социал-

---

[1]) Die Neue Zeit, 1901—1902 г., № 1, S. 14.

[2]) Ibidem.

ната демокрация и синдикалното движение въ Австрия, ще приведа нѣколко изявления, направени по случай на общия синдикаленъ конгресъ станалъ въ Виена прѣзъ Юни т. г. Въ уводната статия на главния партиенъ органъ на Австрийската социална демокрация Arbeiter Zeitung бр. 155 отъ 7 Юни т. г., която статия е написана по случай откриването на тоя конгресъ, четемъ между другото и слѣдната характеристика: *Тази е най-сжществената черта на австрийското синдикално движение: че то е идентично съ политическото движение на пролетарията* (к. н.). Ако въ другитѣ страни между двѣтѣ формации на пролетарската борба сжществуватъ спречквания въ Австрия ние не знаемъ такова нѣщо. Австрийското синдикално движение често се спъвало и затруднявало отъ това, че се е явило твърдѣ късно, но ние обърнахме тази бѣда въ добродѣтелство. Социалната демокрация обича синдиката като свое дѣте, което тя съ болки е родила и пази го като очитѣ си. Синдикално организиранитѣ работници сж при това ядра на социалната демокрация. Наистина, синдикатитѣ сж досущъ неполитически дружества въ най-тѣсния смисълъ на закона, но синдикалнитѣ членове сж социалдемократи чакъ до коститѣ. Не само единъ духъ е, който владѣе социалната демокрация и синдиката, но тѣ сж и едно тѣло. Нѣма борба, която синдикатитѣ биха имали да водятъ и която съвокупната социална демокрация въ Австрия съ всичкитѣ сили, на които тя е способна, заедно съ тѣхъ не би водила, и извѣстенъ фактъ е, че организаторското училище, отъ което се нуждае политическата партия, се добива главно чрѣзъ възпитанието въ синдикатитѣ." Смитка отъ името на синдикалната комисия, която води и направлява общото синдикално движение въ Австрия, поздравлява конгреса и между другото въ своята рѣчь тържествено заявява: „Синдикалната организации, които се прѣдставителствува на тоя конгресъ, счита за своя най-велика честь и длъжность да бжде нищо друго освѣнъ солдати на социалната демокрация" (удобрения). А въ края на рѣчьта си пожелава „усилване на синдикалната организация за успѣха на нашитѣ велики стремления, които сж плъть и кръвь на социалдемократическата партия." Пернерсторферъ като поздравлява конгреса отъ името на парламентарната социалистическа фракция свършва рѣчьта си съ думитѣ: «Ний сме едно сърдце и една душа» (удобрение). Викторъ Адлеръ, като поздравлява конгреса отъ името на Централния Комитетъ на партията, продължава: «Политическата и синдикалната организации винаги сж били въ едно. Ние нѣма да се учимъ, какви сж различията между насъ, но ние искаме съ гордость да кажемъ, че първата задача на социалната демокрация е и е била да ускорява развитието на синдикалната организация, и една отъ най-важнитѣ задачи на всичкитѣ синдикални организации — да даватъ социалдемократическо възпитание на маситѣ». И по-нататъкъ: «тѣ (работницитѣ, които се прѣдставляватъ на конгреса — П.) иматъ да водятъ борба, разбира се, прѣди всичко противъ господаритѣ, но тѣ трѣбва да бждатъ въоржжени да водятъ и борба — и тѣ винаги сж я водѣли — противъ господаритѣ като капиталисти, като владѣтели и управници на тази държава."... И най-послѣ, като ги поздравлява и отъ името на партийния централенъ органъ Arbeiter Zeitung, който винаги е билъ и централенъ органъ на Австрийската синдикална организация, свършва рѣчьта си съ заявлението: Азъ желая на нашата

работа най-добъръ успѣхъ и съмъ убѣденъ, че ще бѫде въодушевена отъ истинскитѣ пролетарски чувствования и *отъ мисъльта, която тукъ не може да бѫде по-друга, освѣнъ социалдемократическа*». (Живи удобрения). Както чуваме отъ тия заявления нито поменъ нѣма за нѣкаква неутралность между синдикатитѣ и социалната демокрация, за каквато неутралность „широкитѣ" у насъ дигаха толкова много шумъ, до като се боеха да не изгубятъ синдикатитѣ и до като не ги взеха подъ своето деморализаторско и опортюнистическо влияния, като се приспособиха къмъ тредюнионистичния духъ, който господствува въ тѣхъ.

Твърдѣ много съжелявамъ, че не мога, по нѣмане мѣсто въ тая книга, да изложа тукъ и послѣдната часть на тази статия, именно оная, която се отнася до нашата дѣйность въ синдикатитѣ въ свръзка съ критиката върху възгледитѣ на опортюниститѣ общодѣлци за неутралитета и независимостьта на синдикатитѣ спрямо партията. Тази часть ще се яви като отдѣлна статия въ една отъ книгитѣ на VIII год. на списанието и подъ име «Нашата дѣйность въ синдикатитѣ».

Т. П.

КНИЖНИНА.

Женскиятъ въпросъ. — отъ Лили Браунъ. Издание и прѣводъ на *Г. Бакаловъ*, Варна, 1903 г., цѣна 5.50.

Днесъ, когато съвременната обществена наредба не е въ състояние да спре всеобщото разлагане и да гарантира доброчестината на всички човѣшки съсловия, контигентътъ на недоволнитѣ расте отъ день на день. Цѣли обществени съсловия, застрашени отъ грозната переспектива на бѫдащето, почватъ да се вълнуватъ. Борбата за икономическо сѫществуване, въорѫжена съ изгодитѣ на асоциятивния трудъ — разнитѣ видове сдружения, не сѫ друго нищо освѣнъ резултати отъ сегашното обществено развитие. Едно отъ тия сдружения е и така нареченото женско сдружение. Какво мѣсто трѣбва да заема жената въ нашия общественъ животъ, отъ коя страна трѣбва да се разглежда женското движение, какви цѣли, какъвъ характеръ трѣбва да му се припишатъ, за да отговаря на съвременитѣ нужди — ето въпроситѣ, на които горнята книга дава ясенъ оттоворъ. Тая книга съдържа двѣ части. Първата часть ни дава една сбита история за развоя на женския въпросъ отъ най-старо време до XIX вѣкъ. Тукъ авторката опираща се върху обширното изучване на литературата по тоя въпросъ и изхождайки отъ положението, че женския въпросъ е само една страна отъ общия социаленъ въпросъ, установява разни степени въ положението на жената, съобразно съ степенитѣ на общественото развитие. Условията на производството и размѣната, или друго яче казано, общественитѣ отношения на дадена епоха сѫ налагали печатъ и върху характера на положението на жената. Ако въ епохата на примитивната култура мѫжетѣ и же-

тистически данни, разглежда подробно икономичната страна на женския въпросъ, описва ик номичното положение на жената въ всички културни страни, привежда социалполитичното законодавство и фърля погледъ върху условията, при които е възможно едно правилно рѣшаване на женския въпросъ. Ние ще прѣдадемъ основнитѣ мисли на авторката по всички тия въпроси, тъй обширно разгледани въ тая цѣнна книга. Тукъ авторката, слѣдъ като разглежда подробно борбата за трудъ между женитѣ отъ буржуазната класа въ разнитѣ страни, дохожда до слѣдньото положение: изходната точка на буржуазния женски въпросъ е прѣди всичко икономичниятъ въпросъ, изразенъ въ борбата за достѫпъ въ труда. Колкото повече промишленостьта освобождава жената отъ домакинскитѣ длъжности, а училищното възпитание — отъ нѣкои майчини длъжности, толкова повече се освобождаватъ женски сили, които търсятъ мѣсто да се приложатъ. Газовата печка, електрическото освѣтление, парнитѣ перачници, дѣтскитѣ градини оставятъ на майкитѣ много свободно време, което могатъ да употрѣбятъ или въ удоволствия или въ посвѣтяване за полезна дѣйность. Голѣма часть отъ тѣхъ прѣдпочитатъ второто, за да допринесатъ и тѣ нѣщо за издръжката на сѣмейството. При днешнитѣ условия това нахлуване докарва цѣлъ редъ отъ лоши послѣдствия, които най-рѣзко се изразяватъ въ усилващата се конкуренция между двата пола. Понеже буржуазната жена прониква въ професии, които сѫ били достояние на мѫжа, то борбата за тия професии се явява въ сѫщото време и борба противъ мѫжа — буржуазната жена се явява като противница на мѫжа. Ей-на защо съврѣменното буржуазно движение се ограничава въ борба противъ мѫжа — тиранинъ, въ рамкитѣ на сегашното общество, безъ да разбира своитѣ послѣдствия и движущи сили. Не така стои работата съ развоя на пролетарския женски трудъ. Движението между работничкитѣ започва тогава, когато борбата за достѫпъ въ труда се бѣше завършила отъ самия промишленъ прогресъ. — Породенъ отъ развоятъ на едрата промишленость, отъ формитѣ на капиталистичната организация, отговорящъ и на интереситѣ на общия прогресъ — женскиятъ наеменъ трудъ промъква въ разнитѣ производства. Обаче тоя трудъ е за пролетарката не освободитель, а орѫдие на заробване. „Печалнитѣ резултати отъ това положение—обричане човѣшкия родъ на израждане — сѫ лостоветѣ, които ще революционизиратъ икономичния и социаленъ животъ, ще подровятъ старата форма на сѣмейството, ще разклатятъ понятията за нравственость, върху които се гради моралниятъ кодексъ на буржуазното общество — съ една рѣчь, ще подровятъ самитѣ корени на капиталистичната наредба. Сѫщата оная машина, която я фърля въ нужда и мизерия, помага ѝ да се освободи отъ това положение. Като я измѣства отъ тѣсния крѫгъ на сѣмейния животъ, приучва я да страда и се бори заедно съ своитѣ другари по трудъ за измѣнение условията на труда — прави я членъ на пролетарската армия. Женскиятъ трудъ, който длъжи своя произходъ на прѣврата въ формитѣ на производството,

съдържа самъ всички елементи, за да революционизира отъ своя страна тия форми, като въоржава противъ тѣхъ мжжа, жената и дѣцата. Слѣдъ като характеризирахме но отдѣлно буржуазното и пролетарско женско движения, слѣдъ като опрѣдѣлихме произхода, цѣлитѣ и задачитѣ на едното и на другото, тъй както ги намираме въ книгата на Л. Браунъ, намъ остава да обърнемъ внимание и върху послѣдната глава — върху отношението на пролетарското женско движение къмъ онова на буржуазкитѣ. Тази е найсвременната часть отъ книгата. Въ тая часть като червена нишка прѣминава мисъльта, че борбата за освобождение на пролетарката не е борба противъ мжжа пролетария, а е борба въ съюзъ съ него, противъ класата на капиталиститѣ, понеже трудътъ за изкарване прѣхрана ги изравнява въ икономично отношение. Найблизката цѣль на тая борба е ограничение на капиталистичната експлоатация чрѣзъ работническото законодателство, а крайната — завземане на политическата власть за унищожение на класовото господство и въвеждане на социалистическия строй. Ей-на защо, освобождението на жената не може да бжде дѣло на женитѣ отъ всички класи, а дѣло на общитѣ усилия на цѣлия пролетариятъ безъ разлика на полъ. Поради това мнѣнията за нѣкакви специални женски дружества за защита на нѣкакви специфични женски права падатъ сами по себе си. Подобни специфични ж. дружества биха погълнали напраздно енергията на женитѣ социалъ-демократки, енергия толкова нуждна за внасяне свѣтлина всрѣдъ работничкитѣ и най-главно би попречило да се развие чувството на солидарность между работника и работничката — чувство толкова важно за успѣшната борба на пролетарията. Отъ казаното произтича и отрицателното отнасяне къмъ каквато и да е съвмѣстна работа съ привърженицитѣ на бурж. женско движение. Подобно сътрудничане винаги би се изродило въ опекунство.

Ясни сж мислитѣ на авторката по всички повдигнати въпроси. Остава, слѣдъ като бждатъ добрѣ усвоени, да се приложатъ на българска почва. Въпросътъ за освобождението на жената е теоретически почти разрѣшенъ у насъ. Буржуазнитѣ жени, съзнали, макаръ и смжтно, своитѣ интереси, се сдружиха въ името на тия си интереси. Сегашниятъ ж. съюзъ има характеръ на буржуазно женско движение. Понеже елементитѣ, на които се опира той съюзъ, сж домакинкитѣ и интелегентнитѣ, то понятенъ, естественъ е и неговия характеръ. Вмѣсто да подпомага прогресивното социално развитие, той, като прикрива класовитѣ противорѣчия, върви въ унисонъ съ всичко реакционно въ страната. Той асла не може да бжде другъ при тоя си съставъ. Домакинитѣ и буржуазнитѣ интелигентни жени не могатъ да бждатъ армията, елементитѣ на едно съвременно прогресивно движение, защото тѣ сж ангажирани въ него, не защото единия или другия изходъ на това движение за тѣхъ е изходъ за животъ или смърть; не защото тѣхнитѣ насжщни интереси сж ги вкарали въ него. Пъкъ интилигентнитѣ жени могатъ само да ржководятъ движението, нъ не и да съставляватъ опера-

ционната му база. Поради това, мѣстото на пролетарката не е въ сѫществующия безпартиенъ т. е. безхарактеренъ буржуазенъ ж. съюзъ, а въ редоветѣ на работнишката партия. По какъвъ начинъ да се организиратъ работничкитѣ, които по самото си положение въ социалния животъ сѫ по-малко способни за организиране, какъ да се заинтересува останалата на ниско социално стѫпало жена, какъ да се направи нейния умственъ крѫгозоръ достѫпенъ за просвѣтителнитѣ влияния — ето въпроси, които трѣбва да вълнуватъ бълг. соц. демократка. Схванатъ правилно въпроса теоретически, всичкитѣ ни грижи трѣбва да сѫ съсрѣдоточени въ неговото практическо разрѣшение. Време е вече да се прѣмине къмъ положителна работа, къмъ дѣла.

Това капитално съчинение на талантливата писателка горещо прѣпорѫчваме на всѣка жена, която що-годѣ се интересува отъ собственото си положение, а най.главно, да се изразимъ съ думитѣ на прѣводача, „на онѣзи пионерки, които иматъ смѣлостьта да отговарятъ на една назрѣваща нужда на нашето работнишко движение: да занесатъ идеитѣ на освободителния социализмъ въ срѣдата на българскитѣ работнички“. Прѣпорѫчваме я и на безпартийнитѣ рѫководителки на буржуазното женско движение у насъ, които въ увлеченията си да еманципиратъ жената още днесъ, изстриха праговетѣ на стамболовското министерство — тѣ биха се научили, какъ трѣбва да гледатъ на собственото си дѣло и биха поставяли съюза на основи отговорящи на истинско феминистично движение; прѣпорѫчвамъ я и на всѣкиго, който иска да се запознае съ развитието и задачитѣ на едно обществено движение е каквото е женското движение.

М. С. Р-ва.

Работнически Вѣстникъ, централенъ органъ на Работническата Социалдемократическа Партия. Год. цѣна 5 л., полов. — 2·50. Излиза всѣки четвъртъкъ въ София.

Задачитѣ на партийния вѣстникъ тъй ясно и опрѣдѣлено сѫ посочени отъ редакцията въ I бр. на тая му годишнина, щото ние ще ги прѣдадемъ съ нейни думи. Една отъ главнитѣ задачи на „Работническия Вѣстникъ“ е била и ще е „да бѫде единъ истински пионеръ на партийнитѣ начала въ работническата маса, единъ истински рѫководитель на работницитѣ въ тѣхната организирана класова борба. „Работн. Вѣстникъ“ е прѣди всичко органъ за широка пропаганда и агитация на революционния социализмъ и партийната програма въ срѣдата на наемното работничество, а тъй сѫщо и между по-възприемчивитѣ елементи отъ близкостоящитѣ до него срѣди. Въ класовото свѣстяване и организиране, както и въ рѫководението на съзнателната класова борба на наемнитѣ работници „Работнически Вѣстникъ“ вижда своята първа и най важна задача. „Работн. Вѣстникъ“ е социалъ-демократически листъ, но не поради това, че въ колонитѣ му изобилватъ думитѣ „социализмъ“ и „социална демокрация“, а поради това, че при разглеждането,

обясняването и оцѣняването всички обществено-економически, политически и др. явления и събития въ нашия животъ *винаги изхожда отъ гледището на научния социализмъ, който лежи въ основитѣ на партийната програма и тактика.* „Работн. Вѣстникъ" е пролетарски листъ, но не поради това, че подига въпроси и отбѣлѣзва факти изъ живота на работницитѣ, — това може да върши и всѣки другъ вѣстникъ, — а поради това, че при подиганието на подобни въпроси и отбѣлѣзванието на подобни факти *винаги изхожда отъ гледището на общитѣ интереси и общитѣ задачи на работническата класа.* Въ това отношение „Работн. Вѣстникъ" е въ пълниятъ и най-широкъ смисълъ на думата *защитникъ на работническитѣ интереси.* „Работн. Вѣстникъ е листъ за обща борба, която той води по всички линии противъ всички партии и противъ всички правителства, биле тѣ реакционни, прогресивни или демократически. Съ каквито имена и да се кичатъ тѣ, съ каквито примамливи фрази и да си служатъ, всички тия партии и правителства, безъ изключение, си оставатъ винаги *защитници и крѣпители на съвременната капиталистическа наредба* — едничката виновница на експлоатацията и робството, въ които е хвърлена работническата класа". И тия тъй важни и съ голѣмо значение за социалистическото дѣло задачи редакцията задоволително успѣшно е изпълнявала въ до сега излѣзлитѣ 19 броеве. И намъ е драго да константираме това. Вѣстникътъ не само се списва добрѣ, сбито и съдържателно социалистически, но и издържано и неотклонно е изпълнявалъ своитѣ задачи като партиенъ органъ, опрѣдѣлени нему отъ партийнитѣ ни конгреси. Издържано и неотклонно марксически е обяснявалъ той разнитѣ проявления на нашия животъ, развитието на политическия ни животъ и неговитѣ проявления. Той е ориентиралъ партийнитѣ дѣйци и борци по отношения на разнитѣ събития и явления на текущия общественополитически животъ. Той е разкривалъ класовитѣ стремежи и характера на буржуазнитѣ класи и партии всѣкога, всѣкждѣ и при всѣки поводъ, когато, гдѣто и подъ каквато форма и да сж се проявявали. Така той е спомагалъ и спомага на работницитѣ да разпознаватъ и различаватъ чуждитѣ тѣмъ интереси на другитѣ класи отъ своитѣ интереси, да виждатъ и разбиратъ противоположностьта и различието между тия интереси и своитѣ, та по такъвъ начинъ той събужда и усилва у работницитѣ стремежа за борба. Но той не само разпалва у работницитѣ съзнателенъ стремежъ за борба, но и направлява и ржководи борбитѣ на работницитѣ въ всички проявления, въ които тѣ се изразяватъ, и въ всички посоки. Освѣнъ това, нашия партиенъ органъ не само направлява и ржководи борбитѣ на работническата класа, но и самъ той е боевъ органъ и води всестранна борба противъ всички буржуазни групи и най-много противъ ония, които най-лесно и най-измамливо могатъ да затъмняватъ класовото съзнание у работницитѣ и да ги правятъ подържатели на чужди и враждебни тѣмъ интереси. Въ това отношение на „Работн. Вѣстникъ" трѣбва да се пожелае да бжде още

по-силенъ. Той трѣбва непрѣстано, винаги, при всѣки поводъ и случай съ поразающа и съкрушающа безпощадность да разкрива и изобличава маскиранитѣ „социалисти“, коварнитѣ лъжеприятели, които се стараятъ да държатъ работническата класа подъ властьта на буржуазната идеалогия, за да я експлоатиратъ политически за чужди ней интереси. Общодѣлцитѣ, тия най-голѣми, защото сѫ най-прикрити, врагове на социализма, които подъ маската на опортюнистичния социализмъ развращаватъ и одемагогствуватъ българското работничество, които се приспособяватъ къмъ психиката на несъзнателнитѣ работници, за да ги държатъ подъ своето деморализаторско влияние и за да си служатъ съ тѣхъ въ своитѣ грандомански политиканства, — тѣ, тия мними и коварни „приятели“ на работничеството, трѣбва да бѫдатъ демаскирвани на всѣка стѫпка и при всѣки случай. Защото ако въ западно европейскитѣ страни клерикалството и радикалствующата буржуазия деморализиратъ и одемогозяватъ работничеството, за да го държатъ подъ политическата, духовната и економическата експлоатация на буржуазията, то тѣхната роля у насъ изпълняватъ идеалозитѣ на дребната буржуазия, каквито сѫ общодѣлцитѣ и демократитѣ. И борбата противъ тѣхъ е най-належащата и най-необходимата, защото тѣ сѫ, които замъгляватъ класовото съзнание у работницитѣ, тѣ сѫ, които прѣчатъ на обединението на работническата класа, тѣ сѫ, които спиратъ революционизирането на послѣднята тъкмо въ момента на нейното събуждание. И ние осѫждаме най-енергически и считаме за врѣдни дребно-буржуазни заблуждения ония мнѣния и напомнювания, които се изказватъ за ограничаване или недаване много мѣсто на полемиката противъ „широкитѣ“. Да се отказваме отъ полемика противъ опортюниститѣ, „широки“ несоциалисти, то значи да се отказваме отъ оная поучителна борба, която разкрива истинскитѣ физиономии на нашитѣ най-прикрити, най-коварни, а слѣдователно и най- опасни врагове, която спомага на работницитѣ да видятъ и познаятъ маскиранитѣ неприятели, която отдѣля работницитѣ отъ тѣхнитѣ прикрити заблюдители и ги привлича въ нашитѣ редове. Да не се води тая полемика, значи да не се води най-полезната, най-резултатната и най-належащата днесъ борба. Нашата партия има само едно отношение къмъ своитѣ неприятели—борбата. Комуто се не харесва борбата, що ослабва нашитѣ неприятели и усилва нашитѣ редове, той не познава социалната демокрация и не е нейнъ поддържатель. Всестранната и освѣтлающата борба трѣбва да се води както отъ всѣки партиенъ членъ, тъй и най-много отъ партийния органъ противъ всички неприятели на социалната демокрация и противъ всички ония, които прѣчатъ и спъватъ класово-съзнаването, организирането и революционизирането на работническата класа. Отъ „Работнически Вѣстникъ“ можемъ да искаме само да бѫде тая борба още по-силна, още по-съкрушающа, още по-славна. А тя ще бѫде такава, когато той не пропуща случай и поводъ да изобличава и разкрива най-ярко и най-видно класовитѣ

физиономии на нашитѣ неприятели. И като има такива важни за социалистическото дѣло задачи, „Работн. Вѣстникъ" трѣбва да се получава, прѣди всичко, отъ всѣки партиенъ членъ. Азъ не зная какъ може да живѣе единъ партиенъ членъ, като такъвъ, безъ партийния органъ, значи, безъ да слѣди живота и развитието на своята партия, нейнитѣ дѣйности и борби, безъ да се радва съ нея на нейнитѣ побѣди и успѣхи, безъ да изпитва съ нея горчивинитѣ на нейнитѣ времени поражения и несполуки, безъ да се въодушевлява отъ нейнитѣ сполуки и нараствания, безъ да дѣли си нея радости и скърби, безъ да живѣе съ нея, безъ да чувствува пулса на нейния животъ и, най-сетнѣ, безъ да слѣди развитието на социалистическата мисъль. Най-първо, партийниятъ членъ трѣбва себе си да запише абонатъ на вѣстника. Той самъ трѣбва да направи това, което ще иска да направатъ другитѣ за негова вѣстникъ. Този, който не е убѣдилъ себе си да бѫде абонатъ на вѣстника, още по-малко ще убѣди другиго, който не е партиенъ членъ. А дългъ на всѣки партиенъ членъ е винаги и всѣкѫдѣ да разпространява своя органъ. При това „Работн. В." съ своето интересно съдържание и при своята евтина цѣна може най-широко да се разпространи врѣдъ работническитѣ маси. Нека нашитѣ партийни другари и съчувственици положатъ всички възможни старания и употрѣбятъ всички усилия, на които тѣ сѫ способни, за най-широкото разпространение на „Работн, Вѣстникъ" врѣдъ работническата класа и врѣдъ всички срѣди, дѣто тѣ живѣятъ и работятъ

Т. П.

1. **Произхождение и задачи на социализма.** Ц. 15 ст.
2. **Нашитѣ разногласия** Ц 30 ст. и двѣтѣ книжки отъ *Д-ръ К. Раковски.* Издания на **Партийната Социалистическа Книжарница.**

Това сѫ двѣ съдържателни и хубави по изложение рѫчи, които др. Д-ръ К. Раковски държа прѣдъ многобройна публика, въ болшинство социалистическа, въ Русе, по случай на станалия тамъ прѣзъ Юлий т. г. X партиенъ конгресъ. Живата рѣчь, колкото дословно и вѣрно да е прѣдадена на книга, все пакъ губи нѣщо отъ своята живость, защото вие не виждате промѣнливитѣ и говорящитѣ изрази на лицето на оратора, които даватъ още по-ясна и по-силна изразителность на неговитѣ мисли и които правятъ по-дълбоко впечатлението, което тѣ произвеждатъ у слушателитѣ; защото вие не слушате трептението на страстния гласъ, който прѣдава на слушателитѣ своята заразающа страсть и убѣдителность. Но все пакъ послѣдователното, силно по своята логика и убѣдителность, изложение, интересно по своето съдържание, прѣдадено на книга, се чете съ приятность и полза. Нѣщо повече, четецътъ, като има повече време да мисли върху изложенитѣ мисли на автора, използува ги много по-добрѣ, отколкото слушателя. Това, което четецътъ губи отъ къмъ впечатлителната убѣдителность, печели въ спокойното и по-твърдо убѣждение и по-добро усвояване авторовитѣ мисли.

Рѣчьта, изложена въ книжката „Произхождение и задачи на социализма“, е раздѣлена на двѣ части, въ първата, отъ които се говори за произхождението на социализма тъй както той се е зародилъ исторически на западъ, като се излагатъ главнитѣ комунистични учения, които сѫ въ най-близка връзка съ социалната демокрация, а въ втората се указватъ „тѣзи причини, които сѫ направили, щото учението на Европейската Социала Демокрация да прѣмине въ България, да намѣри почва и да се развие въ една политическа партия“. Отъ тази книжка читательтъ ще види, че още Фурие и Сенъ Симонъ сѫ открили ония важни положения, приети въ основата на социалистическата теория, които днесъ „широкитѣ“ социалисти, опортюниститѣ общодѣлци у насъ отричатъ. „Фурие бѣше първиятъ, който обоснова своята социалистическа теория — както правятъ и днешнитѣ социалисти — върху развитието на производителнитѣ сили, върху *„разкоша“* (le luxe), както се изразяваше самъ Фурие“. А това днесъ опортюниститѣ социалисти у насъ отричатъ. Тѣ, по свои нѣкакви съображения, неясни и за самитѣ тѣхъ, и неказани до сега отъ тѣхъ, не сѫ убѣдени въ развитието на буржуазията, а слѣдователно и въ това на капитализма. А понеже производителнитѣ сили днесъ въ съвременото общество могатъ да достигнатъ само чрѣзъ капитализма оная степень на своето развитие, при която само става необходимо и възможно осѫществението на социализма, то, споредъ „широкитѣ“, които сѫ убѣдени, че у насъ капитализмътъ нѣма да се развие силно излиза, че социализмътъ ще се осѫществи и безъ развитието на капитализма, а слѣдователно и безъ сътвѣтното развитие на производителнитѣ сили. Въ това отношение тѣ сѫ по-утописти и отъ Фурие. Но тѣ си приличатъ съ него въ ония стари и неоснователни възгледи, които социалната демокрация е отхвърлила. Ако въ времето на Фурие производителнитѣ сили не сѫ били обективно развити до степень, при която е възможно „хармоническо“ общество, то тѣ споредъ него могатъ да се развиятъ искуствено чрѣзъ открититѣ отъ него „земледѣлчески асоциации“. Ако у насъ, споредъ „широкитѣ“ не ще се развие капитализма, както на западъ, а съ него не се развиятъ и производителнитѣ сили, то „общодѣлцитѣ“, „широкитѣ“ социалисти, ще въвдорятъ социализма изкуствено чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ, чрѣзъ убѣждаване капиталистическата и др. класи, че и тѣ иматъ интересъ въ замѣняванието на капиталистическия строй съ социалистически (Д-ръ Брън. въ „Общо Дѣло“), чрѣзъ разнитѣ и всевъзможнитѣ кооперации и асоциации. Освѣнъ това, ако „трѣбваше единъ дългъ опитъ отъ години, за да се убѣди и Сенъ Симонъ, че въ цѣлата тая маса отъ „индустриялци“ (Производящи слоеве споредъ Я С. — Н) има едни, които сѫ заинтирисовани въ подръжката на сѫществующия редъ на нѣщата, а за осѫществението на социалистическия идеалъ трѣбва да се обърнемъ къмъ неговитѣ естествени подръжници — работницитѣ“, то за „широкитѣ“ нито този дългъ опитъ, нито историята на послѣдния вѣкъ, нито научния социализмъ сѫ достатъчни да ги

убѣдятъ въ това. Тѣ днесъ въ това отношение сѫ по-утописти и отъ Сенъ-Симона въ послѣднитѣ му години. — Слѣдъ като прослѣдва историческото развитие на разнитѣ социалистически теории, изъ които съвременниятъ социализмъ е възприелъ нѣкои положения, др. Д-ръ К. Раковски послѣдователно, ясно и убѣдително изтъква основнитѣ начала на социалната демокрация, които я характеризиратъ като революционна, изхождайки изъ научно установени принципи, пролетариятска партия, която черпи сила прѣди всичко въ обективното развитие на капитализма. Много интересна е и втората часть на рѣчьта, въ която се указватъ историческитѣ оправдания за появата на социализма въ България и заслугитѣ, които той е принелъ на нашето общество изобщо и частно на нашето работничество.

Рѣчьта по „Нашитѣ разногласия", изложена въ втората книжка е навременна и твърдѣ интересна по своето съдържание. Въ книжката е приложено и едно прѣдисловие отъ нейния авторъ, въ което той „отбѣлѣзва по-силно несъвмѣстимостьта на социалистическото учение съ проповѣдваното отъ другаритѣ (?) около „Общо Дѣло" класово сътрудничество. Това прѣдисловие е много интересно, за това ще се позволимъ да приведемъ тукъ нѣкои мѣста отъ него. За прѣдполагаемото „сътрудничество", „което Сакѫзовъ открива въ историята", др. Раковски казва, че то „не е нищо друго освѣнъ признакъ на духовното робство, въ което пролетариятътъ се е намиралъ спрямо буржуазията до появяването на социалистическитѣ партии". Колкото и да обвинява той редакциитѣ на сп. „Ново Време" и на в. „Работн. В." въ повърхностно и шаблонно разбиране на живота, но убѣждението на автора е, „че Сакѫзовъ твърдѣ често оперира съ дѣйствителностьта като съ нѣкои сухи математически формули. *Той иска да крои настоящата и бѫдащата история по юрнецитѣ на миналото... Отъ тукъ излиза, че въ неговитѣ разсѫждения има много малко социалистическо* (к. мой). „Като го четете, вамъ ви се струва, че имате работа съ *единъ буржуавенъ историкъ*, който, за да скрие истината отъ васъ, прѣмълчава фактитѣ и прибѣгва до тѣзи общи разсѫждения за „народни революции", „обществени подеми", „производящи слоеве". Грубата дѣйствителность изчезва у него подъ единъ демагогически лиризмъ. Класитѣ изчезватъ подъ нищо не значущето, но импониующе слово „народъ". Тѣзи общи мѣста отъ буржуазната романтика сѫ естествени въ устата на единъ подобенъ историкъ, — защото тѣ не сѫ нищо друго освѣнъ една прикрита проповѣдь на любимата теза за общностьта на интереситѣ между буржуазията и пролетарията, но тѣ крайно поразяватъ подъ перото на единъ социалистъ. Причината на това се крие въ обстоятелството, че Сакѫзовъ, отъ като азъ го познавамъ като социалистически дѣятель, *е билъ всѣкога социалистъ не безъ нѣкаква резерва* (к. мой). Една непослѣдователность, обаче, намираме въ обрѣщенията на автора къмъ „общодѣлцитѣ", които той нарича на едно мѣсто „нашитѣ другари", на друго — „нашитѣ бивши другари", на трето — „на-

шитѣ другари отстѫпници", на четвърто — „нашитѣ противници".
Ние мислимъ, че отстѫпницитѣ и противницитѣ, до когато сѫ такива, не сѫ наши другари и че Сакъзова не можемъ да назоваваме вече „нашъ другарь", щомъ признаваме, че дѣятелностьта му „не само не е социалистическа, но тя е въ пълната смисълъ на думата: противосоциалистическа", както ни убѣждава др. Раковски.

И тази си рѣчъ др. Раковски е раздѣлилъ на двѣ части: въ първата разглежда разногласията, които се отнасятъ до основнитѣ принципи на нашата партия, а въ втората тия, които се отнасятъ до тактиката. Тази рѣчь е едно блястящо, съкрушающе оборвание на „общодѣлскитѣ" възгледи по всички въпроси, които възникнаха въ партийната полемика. Спорнитѣ въпроси, относящи се до разбиранието на българската дѣйствителность, изобщо и частно до развитието на политическитѣ отношения у насъ, до класовото сътрудничество, до частната собственость, конституционнитѣ теории, общото дѣло на производящитѣ слоеве, до общодѣлскитѣ економически и финансови програми и пр. и пр., др. Р. разви съ строга послѣдователность, аргументирано и убѣдително. И намъ е драго да констатираме, че по всички въпроси, възникнали въ полемиката, по всички принципиални и тактически различия другаря Д-ръ К. Раковски е въ пълно съгласие съ другаритѣ редактори на „Ново Време" и „Работн. Вѣстникъ". Ще дръзне ли нѣкой и сега да каже, че полемиката е възникнала и се води по лични нѣкакви си вражди и смѣтки?

Но нека свършимъ бѣлѣжкитѣ си за двѣтѣ брошурки, по поводъ на които пишемъ тия редове.

Като пожелаваме най-широко разпространение на тия двѣ интересни и цѣнни по своето съдържание книжки, прѣпорѫчваме ги на всички другари и съчувственици, а така сѫщо и на всички читатели, които искатъ да се запознаятъ съ задачитѣ на социализма и съ разногласията, които дѣлятъ революционнитѣ социалисти отъ опортюниститѣ социалисти у насъ.

Ф. Н.

Телеграфо-пощенско календарче за висок. 1904 год. Година I. Издание на в. „Т. Пощ. Вѣстникъ" — София. *Стр. 96, цѣна 20 стотинки.*

На редакцията на „Т. П. Вѣстникъ" е хрумнала хубавата идея, — да издава всѣка година „Т. Пощ. Календарче", което ще послужи като вѣренъ и необходимъ опѫтвачъ на хората отъ разнитѣ общ. класи въ служенето имъ съ пощата, телеграфа, телефона и желѣзницата; ще дѣйствува за сближението на разпръснатитѣ по градища и села т. пощ работници и най-сетнѣ, посрѣдствомъ него, тия работници ще манифестиратъ прѣдъ българскитѣ граждане теглата и мѫкитѣ, които изпитватъ при извършване на разнитѣ служебни работи, като искатъ отъ тѣхъ застѫпничество за подобрение положението си.

Трѣбва да признаемъ, че тая доволно широка задача е постигната до извѣстна степень.

Въ календарчето сѫ помѣстени всички *необходими* за всѣки гражданинъ правила и упѫтвания, пълни и подробни, по пощенската служба, по доставяние кореспонденцията, по телеграфната и телефонната служби. Дадени сѫ кратки упѫтвания, необходими при пѫтувание по желѣзницитѣ, а тъй сѫщо и надлежнитѣ такси, които се взиматъ на пѫтницитѣ и на изпращачитѣ на стоки. Интересни сѫ краткитѣ историйки, които намираме въ него, на електрическия телеграфъ и пощитѣ изобщо и частно за България. Но най-интересни и то за телеграфо пощенскитѣ и желѣзничарскитѣ служащи сѫ статиитѣ: „Желѣзничаритѣ", „Положението на т. пощ. раздавачи", Да се сдружаваме", „Нашитѣ срѣдства„, „Нашитѣ искания" [1]). Освѣнъ това, помѣстени сѫ двѣ хубавки стихотворения, множество подбрани мисли на разни бѣлѣжити мѫже за развитието и укрѣпването на телеграфитѣ и пощитѣ.

На край не можемъ да не упоменемъ и статийката — биография на главний директоръ на пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ въ България, г. Ив. Стояновичъ. Намъ сѫ необяснимы величествата, които се плетатъ на „почтенниятъ" директоръ, на „когото името е тѣсно свързано съ успѣха на пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ въ България". Наистина, той е „трудолюбивъ", ала печата у насъ го заклѣйми като безхарактеренъ човѣкъ, вулгаренъ партизанинъ, държавенъ злоупотрѣбитель и княжески доносчикъ. . . . а той краснорѣчиво замлъкна и неопроверга купищата прѣстѫпления, които се изнесоха като негови дѣла и „заслуги".

Въ такъвъ случай, не бѣ ли удобно поне за пълнота, да се впише всичко това въ актива на неговата дѣйность?

Изданието е чисто и спретнато, а цѣната много скромна — 20 стотинки. Пожелаваме на календарчето най-широко разпросвранение.

G.

Хигиенически календарь за 1904 г. Ц 20 ст. Премия къмъ II год. на сп. „Здравие", издание на Д. С. Балевъ — Видинъ.

Това хубаво и ефтино календарче е прѣпълнено съ поучителни статийки по медицината и хигиената, въ които читательтѣ ще намѣри доста полезни познания, съвѣти и свѣдения. Написано е на единъ лекъ, популяренъ и хубавъ езикъ съ прѣкрасенъ стилъ. Пожелаваме му широко разпространение. Прѣпорѫчваме на читателитѣ и хубавото и полезно списание „Здравие", една отъ многото премии на което е това календарче. Сп. „Здраве" дава на читателитѣ си много и твърдѣ интересенъ материалъ отъ за всѣкиго полезни познания, съвѣти и свѣдения по медицината, хигиената и санитария. Списва се хубаво и вѣщо. Цѣната му е 6 л. година.

Ф. Н.

[1]) Въ една отъ книгитѣ на VIII год. ще дадемъ въ списанието специална статия върху *„задачитѣ на телеграфопощ. сдружение.* Б. Р.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

„Диялектически материализъмъ и теория на познанието“

Статия втора.

Въ миналата статия видѣхме, колко невѣрно е твърдѣнието на г. Михалчева, че Марксъ и Енгелсъ били асимирали *сенсуализма и антропологическата философия* на Фойербаха и *върху тѣхъ били изградили тѣ своята теория.* Това твърдѣние показва, че студентътъ Михалчевъ нѣма и понятие за учението, което се е завзелъ той смѣло да «критикува». Прѣди всичко, на *сенсуализма* не е било извѣстно учението за развитието, когато Марксъ-Енгелсовото учение е учение за диалектическото развитие на природата и човѣшкото общество. Всѣки, който е запознатъ поне най-повърхностно съ учението на Марксъ-Енгелса, той знае много добрѣ разликата, която дѣли послѣдното отъ сенсуализма и отъ Фойербаховата философия. Обаче нашиятъ студентъ Михалчевъ не знае тази разлика. Сжщото трѣбва да кажемъ и за другата часть отъ твърдѣнието му. Той на 54 стр. отъ сп. „*Мисъль*“ привежда едно мѣсто отъ Волтмановото произведение: „*Историческиятъ материализмъ*“; въ което Волтманъ посочва разликата между антропологическата философия на Фойербаха и Марксъ-Енгелсовата материалистическа философия. Но, както казахъ, г. Михалчевъ е прочелъ двѣ-три книги по въпроса, но ги е прочелъ твърдѣ лошо. Затова, макаръ и да привѣжда думитѣ на Волтмана, той пакъ твърди, че Марксъ-Енгелсъ изградили своята теория върху антропологическата философия на Фойербаха. Волтманъ на стр. 6 отъ своето произведение привежда слѣдното мнѣние на Поль Бартъ за Марксовото учение.

«Марксъ, като послѣдователь на Фойербаха, слѣдователно противникъ на саморазвитието на идеитѣ, се запозналъ съ съчиненията на Сенъ Симона. Намѣсто *общата сенсуалистическата теория той посочи на опрѣдѣлени фактори, на економическата потрѣбность и техническия прогресъ, които за него служатъ ржководнщъ принципъ, който опрѣдѣля историческото развитие въ миналото и бждащето*».

Бартъ, разбира се, не е марксистъ. Не, той е отъ ония «критици» на Маркса, които не намиратъ нито «една нова мисъль» у него. Но този противникъ на Маркса, както виждаме, казва тъкмо противното на това, що твърди нашиятъ зеленъ студентъ Михалчевъ. Споредъ думитѣ на Барта, подчертани отъ мене, Марксъ е изградилъ своето учение не върху сенсуалистическата теория, а върху «опрѣдѣлени фактори», върху «економическата потрѣбность и техническия прогресъ». Отъ друга страна, Волтманъ, на 95 стр., като говори за отношението между тримата мислители — Хегелъ, Фойербахъ и Марксъ, прибавя:

«Отношението между тѣзи мислители може да се прѣдстави така: Фойербахъ сведе *теологията* къмъ *антропологията*, Марксъ сведе антропологията къмъ *економията*, при което по-нататъшна заслуга на послѣдния се явява това, че той разглежда економията въ нейното движение, като *социална* и *историческа економия*. Двѣтѣ послѣдващи стж-

пала на философското развитие трѣбва, затова, да се наркватъ съ имената *антропологически* и *економически материализмъ*».

Привеждаме мнѣнията на Волтмана и Бэрта за Марксъ-Енгелсовото учение съ едничката цѣль, да покажемъ на нашия студентъ Михалчевъ, какъ двама различни „критици" на марксизма, отъ които единиятъ върлъ неговъ противникъ, другиятъ неговъ помиритель съ Кантовата философия, но които въ очитѣ на г. Михалчева, бездруго, стоятъ много по-високо отъ «адвоката на модерния материализмъ» Плеханова и отъ умразния за него марксистъ Енгелса, — какъ тѣзи двама «критици» на марксизма сж съгласни, че Марксъ-Енгелсокото учение е различно отъ сенсуализма, сжщо се различава и отъ *антропологическата* философия на Фойербаха, и че е изградено на по-други научни основания. Но нашиятъ «критикъ» г. Михалчевъ, безъ да има понятие за сжщностьта на Марксъ-Енгелсовото учение, се залови да го «критикува»! И съ това «знание на прѣдмета» той вече пристжпва къмъ «критиката» на «философскитѣ възгледи на Маркса и Енгелса». Естествено, че за г. Михалчева «марксизма — като мирогъзрѣние» прѣдставлява «най-неопрѣдѣлена и мъглява часть». И слѣдъ тази «съкрушителна критика» още отъ самото начало г. Михалчевъ прибѣва:

„Нужно е, обаче, — казва той — прѣдварително да отбѣлѣжимъ, че по тоя пунктъ сжществува голѣмо разногласие и пълна неопрѣдѣленость. Причината на туй се крие въ оная казуистическа прѣдпазливость, съ която сж изказани въ трудоветѣ на Маркса и Енгелса тѣхнитѣ онтологически и гносеологически възрѣния".

Върху тази «критика» тука ще забѣлѣжа само това, че за нашия студентъ Михалчевъ е «казуистическа прѣдпазливость» оная краткость и точность въ изказването на мислитѣ у Маркса и Енгелска, плодъ на научна добросъвѣстность и ясность у тѣхъ, които признаватъ и тѣхни върли противници. Не е чудно, затова, дѣто за г. Михалчева по „философскитѣ възгледи" на Маркса и Енгелса сжществува «голѣмо разногласие и неопрѣдѣленость». Но да отидемъ подирѣ му въ неговата тъй съкрушително почната «критика» на Марксъ-Енгелсовитѣ философски възгледи.

На 55 стр. г. Михалчевъ казва: „Anti-Dühring (Dritte Auflage, 1894, стр. 73–76) Енгелсъ пише, че най-проститѣ и най-общи функции на живота могатъ да бждатъ изведени (herleiten) изъ сложния химизъмъ на бѣлтъчнитѣ вещества. Естествено, щомъ най-елементарнитѣ функции на живота прѣдполагатъ плазматическото клетъчно вещество, то нѣма никаква принципиална трудность да бждатъ сведени и най-висшитѣ форми на органическия свѣтъ къмъ сжщия тоя химизъмъ. Но тукъ именно изникватъ разногласията. Едни твърдятъ, че съ установяване на горната зависимость между живота, отъ една страна, и бѣлтъчнитѣ вещества, отъ друга —, Енгелсъ искалъ да каже, че *извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*, и че слѣдователно мозъкътъ е единъ автоматически органъ на съзнанието. Въпрѣки увѣренията на нѣкои марксови ученици, че Енгелсъ — подобно на Ламетри — никога не е искалъ да свежда всички сили на материята и природата къмъ движението, има сериозни автори, които смѣтатъ, че въ приведенитѣ по-горѣ положения на Енгелса се таи недоразвитата мисъль, че проявитѣ на живота — най-диференцираната форма на които е душевното съзнание — сж *продуктъ* на помената химизъмъ".

Въ тази цитата е вѣрно само това, че г. Михалчевъ съвсѣмъ невѣрно прѣдава мислитѣ на Енгелса, които се съдържатъ въ посоченитѣ отъ него страници изъ „Anti-Dühring", за да намѣри «разногласията» между

„нѣкои марксови ученици“, отъ които „едни твърдятъ“, други «увѣряватъ», а трети «смѣтатъ» върху едни мисли на Енгелса, които сж много ясни и върху които не само между Марксови ученици, но и между не марксисти не може да има разногласия. Челъ ли е г. Михалчевъ Енгелсовото произведение, което ужъ цитира? Много е съмнително! Ако го е челъ, то и въ тоя случай трѣбова да кажемъ, че той го е челъ лошо и при това го цитира наизусть. За послѣдното заключаваме отъ туй, че г. Михалчевъ употрѣбява думата herleiten, когато такава дума въ посоченитѣ страници не се срѣща. Тамъ срѣщаме думата ableiten, но мѣстото, гдѣто е срѣщаме има съвсѣмъ другъ смисъль, отколкото оня, който срѣщаме въ прѣдаваното отъ г. Михалчева. Наистина, думитѣ, ableiten и herleiten иматъ едно и сжщо значение — *извеждамъ, произвеждамъ*. Но г. Михалчевъ употрѣбява втората нѣмска дума, намѣсто първата, като взета ужъ отъ посоченитѣ отъ него страници на Енгелсовото произведение, когато тя тамъ не се срѣща. А това показва най-малко, че г. Михалчевъ цитира наизусть. По тази причина, види се, у него се получава, че Енгелсъ пише работи, които не ги е писалъ, и по такъвъ начинъ г. Михалчевъ създава си разногласия на неизвѣстни едни марксисти, на «нѣкои марксови ученици» и т. н.

И наистина. Въ 73 до 76 стр. отъ «Anti-Dühring» Енгелсъ пише, въ какво се състои *физическия животъ*, като възражава на Дюринговитѣ понятия за тоя животъ, безъ да казва нито дума за *психическия животъ*, или, както се изразява г. Михалчевъ, за «душевното съзнание». При това Енгелсъ никждѣ въ тия страници не пише, «че най-проститѣ и най-общи функции на живота могжтъ да бждатъ изведени (herleiten) изъ сложния химизмъ на бѣлтъчнитѣ вещества». На 74 стр. Енгелсъ пише: «*Животъ е начинътъ на сжществувание бѣлтъчнитѣ тѣла*, а тоя начинъ на сжществувание се състои главно въ постоянното самовъзобновяване на химическитѣ съставни части на тѣзи тѣла». Ако г. Михалчевъ е искалъ да прѣдаде съдържанието на това мѣсто, тогава е очевидно, че той съвсѣмъ криво го е прѣдалъ. Тука Енгелсъ «пише» само една дефиниция на понятието *животъ* и начинътъ, по който той се проявява, но нищо не «пише» за «най-проститѣ и най общи функции на живота» въ зависимость отъ «сложния химизмъ на бѣлтъчнитѣ вещества». Но г. Михалчевъ, може би, е ималъ прѣдъ видъ друго едно мѣсто отъ посоченитѣ страници на Енгелсовото произведение. На 76 стр. Енгелсъ наистина казва:

«Изъ придобиваната чрѣзъ храненето и отдѣлянието размѣна на веществата, като главна функция на бѣлтъчното вещество, и изъ свойствената му пластичность произвеждатъ се (ableiten) всички други най-прости фактори на живота: раздразнителностьта, която се проявява при размѣната между бѣлтъчното вещество и неговата храна; свиваемостьта, която се проявява още въ най-низката стъпень при потрѣбленисто на храната; способностьта за растение, която на най-низката стъпень се състои въ размножението чрѣзъ дѣление; вжтрѣшно движение, безъ което не е възможно нито потрѣблението, нито ассимилирането на храната».

Обаче, ако г. Михалчевъ, въ цитиранитѣ по-горѣ негови думи, приписани отъ него на Енгелса, е искалъ да прѣдаде съдържанието на това мѣсто, — а тъй се вижда работата — пъкъ е ясно, че той не вѣрно го

прѣдава. Прѣди всичко, въ това мѣсто, както изобщо и въ цѣлата VIII глава отъ Anti-Dühring, се говори за проявитѣ на физическия животъ. И съдържанието на това мѣсто, както и съдържанието на цѣлата VIII глава, е тъй ясно, че положително е немислимо да прѣдизвиква разногласия. Това е толкова по-вѣрно, че върху въпроситѣ за отношението между *мислението* и *битието*, за *мислението* или *съзнанието*, т. е. за проявитѣ на *психическия животъ*, или на «душевното съзнание», както нелѣпо се изразява г. Михалчевъ, Енгелсъ посвѣтява III и IV глави отъ своето произведение. Ако е въпросътъ да се истълкуватъ думитѣ на Енгелса въ тоя смисълъ, че „*извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*“ или че «мозъкътъ е автоматически органъ на съзнанието», то нѣма нужда да се прибѣгва за това до VIII глава, когато въ III глава Енгелсъ изрично се изказва за мислението и съзнанието и отъ кадѣ се взематъ тѣ. Така, напримѣръ, Енгелсъ на 22 стр., като разгледва философскитѣ *принципи* на Дюринга и ги намира за едно възвръщание къмъ ония, подобни на изложенитѣ въ Хегелевата Енциклопедия, казва

«Това е неизбѣжно, щомъ приемемъ «съзнанието», «мислението» напълно естествено като нѣщо дадено, като прѣдшествующе битието, противоположно на природата. Ако приемемъ това, тогава ще ни се види крайно странно, че съзнанието и природата, мислението и битието, законитѣ на мисленето и законитѣ на природата се съгласяватъ. Но ако се попитаме по-нататъкъ, какво нѣщо сѫ мислението и съзнанието и отъ кадѣ се взематъ, ще намѣримъ, че тѣ сѫ продукти на човѣшкия мозъкъ и че самиятъ човѣкъ е продуктъ на природата, който се е развилъ въ околната срѣда, и съ нея заедно; отъ което само по-себе си се разбира, че произведенията на човѣшкия мозъкъ, които въ послѣдня инстанция сѫ сѫщо продукти на природата, не противорѣчатъ, а отговарятъ на общата природна свързка».

Ясно е, че при тѣзи категорични думи на Енгелса съвсѣмъ е нелѣпо да се дири нѣкакво особенно «изтълкувание» на тѣхъ въ останалитѣ части отъ **Anti-Dühring.** Енгелсъ съвсѣмъ ясно казва, че мисленнето и съзнанието сѫ пуодукти на човѣшкия мозъкъ и че тѣ сѫ въ зависимость отъ общата природна свързка. Мозъкътъ е вещество, което въ свързка съ човѣшкия живъ организъмъ и съ окражаващата го природа, има способността да произвежда това, що наричаме «мисление» и «съзнание», «душа» и «духъ». Съ други думи, послѣднитѣ сѫ продукти на редъ физически и химически процеси, ставащи въ вещество-мозъкъ и възбуждани въ него отъ околната срѣда, въ това число и отъ живия човѣшки организмъ. Какъ става прѣвръщанието на чисто *веществени прояви*, така да се изразимъ, въ *психически*, т. е. въ «мисление» или «съзнание», въ «душа» или «духъ», — съ тоя въпросъ нито Енгелсъ, нито нѣкой отъ марксиститѣ се е занимавалъ, по простата причина, че науката, за сега поне, не го е разрѣшила. А главното е тамъ, че за да имаме една положителна теория на познанието, достатъчно е да знаемъ, що е «мисление» или «съзнание» и отъ кадѣ се взематъ тѣ, безъ да диримъ, какъ вещественитѣ прояви се прѣвръщатъ въ психически. И върху всичко това между марксиститѣ, поне между така нарѣченитѣ «ортодоксални» марксисти или между ония марксисти, които не сѫ се турили подъ знака на «критиката», нѣма

никакво разногласие. За марксиститѣ не може да има съмнѣние въ това, че мислението и съзнанието сѫ продукти на човѣшкия мозъкъ. Ако между „едни“ и „нѣкои марксови ученици“, или между тѣхъ и нѣкои „сериозни автори“ има известни „разногласия“, то тѣ се състоятъ съвсѣмъ въ друго. Въ какво именно, ще видимъ по-нататъкъ.

Спрѣхме се на този пунктъ отъ статията на г. Михалчева по слѣднитѣ три причини: *първо*, за да покажемъ, какъ нашиятъ студентъ Михалчевъ повърхностно, какъ лекомислено третира такива сериозни въпроси; *второ*, защото неговата «критика» по-нататъкъ се основава на лекомисленитѣ „философски“ комбинации въ тоя пунктъ на статията му, *трето*, за да дадемъ истинското съдържание на Енгелсовитѣ мисли, отъ които читателитѣ могатъ да видятъ, до колко тѣ сѫ «мъгляви и неопрѣдѣлени».

Подиръ това да отидемъ по-нататъкъ.

Както казахме въ миналата статия, всичкото «критическо» лекомислие на г. Михалчева е насочено къмъ това, да изкара материализма *атрибутивенъ*, а понеже той може да се нарѣче и *каузаленъ*, да го изкара нѣщо противорѣчиво, „мъгляво и неопрѣдѣлено“, т. е. да се получи такова едно «кръстосванье отъ разни видове материализмъ, щото и самъ г. Михалчевъ да се не разбира, какво приказва. Фокусътъ на г. Михалчева е много простъ. Прибави къмъ сѫществителното материализмъ прилагателнитѣ: *атрибутивенъ*, *каузаленъ*, *екватививенъ* и т. н., доказвай тогава съ философски видъ, че всички тия „видове материализмъ“, противорѣчатъ единъ на други и произнеси на край всеунищожителната присѫда, че „материализмътъ — като мировъззрѣние“ е „най-мъгляво и най-неопрѣдѣлено“ — и бѫди увѣренъ, че материализмътъ е изживянъ изъ дъно! Такъвъ е „философскиятъ“ фокусъ на нашия Михалчевъ. Той намѣри, какъ „едни твърдятъ“, че Енгелсъ искалъ да каже, „че *извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*“; самъ Енгелсъ пъкъ категорически казва, че мислението и съзнанието сѫ природни продукти; слѣдователно, заключава г. Михалчевъ, „тѣхното обяснение трѣбва да се търси .... въ разнитѣ свойства на материята“. Толкова повече, че „и Марксъ и Енгелсъ сѫ признавали, че реалното единство на свѣта се състои въ *материалностьта* на послѣдния“, а „това пъкъ не е нищо друго, освѣнъ по инакъ изказана първата половина“ отъ Плехановата дефиниция на «понятието материялизъмъ»; т. е. че обяснението на мислението и съзнанието се намира въ разнитѣ свойства на материята. Съ всичко това г. Михалчевъ иска да ви каже: видите, материализмътъ на Маркса и Енгелса обяснява мислението и съзнанието съ разнитѣ свойства, съ *атрибутитѣ* на материята; слѣдователно, *тѣхниятъ материализмъ е атрибутивенъ!* На тъзи фокуси на нашия студентъ Михалчевъ читателитѣ ни могатъ съ право да му зададатъ такъвъ въпросъ: какво отъ туй, че Марксъ-Енгелсовиятъ материализмъ е атрибутивенъ? Нигаръ въпросътъ е въ това, какъвъ да се изкара тѣхния материализмъ — атрибутивенъ или другъ видъ, а не въ туй, вѣрно ли той обяснява произхода на мислението и съзнанието или не? Обаче, г. Михалчевъ не е простъ. Намѣсто да отговори на тѣзи въпроси, той бърза да прѣскочи на други и да „критикува“. Неговата „критика“ по-нататъкъ се свежда на ловение Плеханова въ думи и изрази и строение на тѣхъ разни „философски“ фокуси, съ които доказва само своето невѣжество.

По-горѣ приведохме точнитѣ думи на Енгелса. Тѣ сѫ тъй ясни, че отъ тѣхъ не може да се прави друго заключение, освѣнъ това, което тѣ съдържатъ въ себе си. Мисленнето и съзнанието сѫ продукти на човѣшкия мозъкъ. Отъ това положение до твърдѣнието, че „душевното съзнание“ е продуктъ на „сложния химизъмъ на бѣлтъчнитѣ вещества“, е твърдѣ далечъ. При това, ако приемемъ за вѣрно такова твърдѣние, трѣбва да дойдемъ до изтълкувание думитѣ на Енгелса само въ този смисълъ, че мисленнето и съзнанието сѫ продукти на извѣстни *процеси* въ веществото-мозъкъ. Съ други думи, твърдѣнието, какво Енгелсъ искалъ да каже, „*че извѣстенъ родъ органическа материя притежава свойството да мисли*“, е безсмислено. И дѣйствително, ако приемемъ, че съ дефиницията на понятието *животъ*, която по-горѣ прѣведохме, Енгелсъ опрѣдѣля не само *физическия животъ*, но и „най-виспитѣ форми на органическия животъ“, т. е. и *психическия животъ*, то Енгелсъ и тука е категориченъ. Той гледа на проявитѣ на живота като на продукти отъ извѣстни процеси. На стр. 75 той казва:

«Слѣдователно, животътъ, начинътъ на сѫществувание на бѣлтъчнитѣ тѣла се състои прѣди всичко въ това, че той всѣки мигъ е сѫщия и въ сѫщото време е другъ; и това става не вслѣдствие на единъ процесъ, на който е подчиненъ външно, какъвто случай може да бѫде при мъртвитѣ тѣла. Напротивъ, животътъ, произходящата чрѣзъ храненнето и отдѣлянието размѣна на веществата е единъ самоизвършващи се процесъ, присѫщъ на неговия носитель, на бѣлтъчното вещество, безъ който това послѣдното не може да сѫществува».

Ясно е, че споредъ Енгелса *животътъ* е саморазвиваща се *процесъ*, присѫщъ на бѣлтъчното вещество. Слѣдователно, и психическия животъ, *съзнанието* е продуктъ на процеситѣ, извършващитѣ си въ мозъка. Но въ такъвъ случай Енгелсъ не може по никой начинъ да се «изтълкува и въ тоя смисълъ», че „*извѣстенъ родъ органически материя притежава свойството да мисли*». Съ други думи, въ такъвъ случай мисленнето и съзнанието не могатъ да се обясняватъ „съ разнитѣ атрибути на материята“, а *съ разнитѣ процеси, извършващи се въ материята*. А това значи, че Марксъ-Енгелсовия материализмъ не е *атрибутивенъ*.

Но г. Михалчевъ ни сочи Плеханова, който билъ взелъ «подъ свои закрила» твърдѣнието, че «*органическата материя мисли*». Да видимъ, наистина, да-ли това твърдѣние на г. Михалчева е вѣрно. Любопитно е, че нашиятъ Михалчевъ разбира израза: „материята мисли“ въ буквалепъ смисълъ, и за това прибавя: «и на тѣзи, които иматъ нещастието да не разбиратъ, какъ така материята — каква и да била тя — може да мисли, той задава въпроса на Лесинга» и пр. Тука е думата за Плехановъ. Сѫщностьта на работата се състои въ слѣдующето. Плехановъ въ своето произведение: „Beiträge zur Geschichte des Materialismus“, излага учението на Холбаха. Споредъ Холбаха, *материята мисли* и Плехановъ се съгласява съ това негово положение. Но какво разбира Холбахъ подъ думитѣ: „материята мисли“? Всички противници и «критици» на материализма прѣдставляваха и прѣдставляватъ работата така, като че споредъ Холбаха мъртвата материя, мъртвото вещество, или „материята, каквато и да била тя“, както нелѣпо се изразява нашиятъ Михалчевъ, „мисли“

Разбира се, че нито Холбахъ, нито пъкъ Плехановъ твърдятъ подобна нелѣпость. За да стане материята способна да «мисли», трѣбва, споредъ Холбаха, да се прѣобърне отъ мъртва въ *жива*, да се *„анимализира“*. А послѣдното може да стане само тогава, когато материята се съедини съ животно. Но нека по-добрѣ чуемъ самия Холбаха, както го цитира Плехановъ. На стр. 4 отъ Beiträge четемъ:

«Тъй като човѣкътъ, който е материя и има идеи само за материята, притежава способностьта да мисли, то материята може да мисли или е способна за една особенна модификация, която ние наричаме мисление». Отъ какво зависи тази модификация? Тука Холбахъ прѣдлага двѣ хипотези, които му се виждатъ еднакво правдоподобни. Може да се допусне, че чувствителностьта на материята „е резултатъ на едно свойствено на животното нареждание, съединие, така че една мъртва безчувственна материя прѣдстава да бжде мъртва, и придобива способностьта да чувствува, ако се, *анимализира*,‘ което ще рѣче ако тя се съедини и се идентифицира съ нѣкое животно». Не виждаме ли всѣки день, какъ млѣкото, хлѣбътъ и виното влизатъ въ субстанцията (тѣлото) на човѣка, който е едно чувствително сжщество. Значи, тѣзи мъртви материи ставатъ чувствителни, щомъ тѣ се съединятъ съ едно чувствително сжщество. Другата хипотеза е тая, която бѣ приложилъ Дидро въ своя знаменитъ *«Разговоръ между Д'Аламбера и Дидро»*. „Нѣкои философи мислятъ, че чувствителностьта е едно общо свойство на материята; въ такъвъ случай безполезно е да се търси произхода на това свойство, което ние познаваме по неговитѣ дѣйствия. Ако се приеме тази ипотеза, тогава както въ природата се различаватъ два вида движения, които сж познати едното подъ името *жизнена* сила, другото подъ имета *мъртва* сила, по сжщия начинъ ще се различаватъ два вида чувствителность едната активна или жизнена, другата неактивна или мъртва, и тогава анимализирането (оживотворянието) на веществото ще бжде просто прѣмахване на прѣчкитѣ, които не му даватъ да стане активно и чувстрително».

Отъ тази цитата читательтъ самъ вижда, колко е глямаво твърдѣнието на нашия студентъ Михалчевъ, че Плехановъ взелъ «подъ своя закрила» Михалчевата нелѣпость, какво «материята, каквато и да била тя», «мисли». Ясно е, че споредъ Холбаха материята става чувствителна, придобива способностьта да «мисли», само като се съедини съ живо сжщество, съ човѣшкия организмъ, когато, съ други думи, тя сама стане активно-чувствителна, «жива». Отъ друга страна, ясно е сжщо, че материята се *анимализира* не просто съ самия фактъ, че влиза въ живия организмъ, а чрѣзъ *съединението* му съ него, което прѣдполага редъ *процеси*, извършващи си съ нея и върху материитѣ, находящи се въ организма, единъ отъ продуктитѣ на които процеси се явява и мислението, и съзнанието. Подиръ това читательтъ самъ може да види, каква безсмислица господствува въ главата на нашия студентъ Михалчевъ, когато той съ очудвание, смѣсено съ прѣзрѣние, ни говори, че Плехановъ взелъ «подъ своя закрила» твърдѣнието, какво «материята, каквато и да била тя» «мисли», и когато той взима израза: «материята мисли» въ буквалентъ смисълъ! Взимането на тоя изразъ «подъ своя закрила» отъ Плеханова е съвършенно естественно, защото той, разбиранъ въ дѣйствителното му зна-

чение, никакъ не противорѣчи на материализма, който защищава Плехановъ. И естественно. всѣки сега разбира, колко е правъ послѣдниятъ, когато съвѣтва материалиститѣ да отговорятъ на всички «критики», произходящи отъ страна на тѣхнитѣ противници, съ въпроса, зададенъ отъ Лессинга на Якоби, който билъ недоволенъ отъ Спиноза — «знаете ли вие нѣщо по-добро?» — и когато прибавя: «И гдѣ да търсимъ това по-добро? Въ субективния идеализмъ на Беркли ли? Въ абсолютния идеализмъ на Хегеля ли? Въ агностицизма или въ неокантианството на наше време ли?» Съ тѣзи въпроси Плехановъ просто казва, че нито единъ отъ изброенитѣ философи не дава по-добро обяснение върху въпроса за произхода на мисленито и изобщо върху проблема за отношението между битието и мисленето, между природата и духа. Но интересно е да се забѣлѣжи тука, че г. Михалчевъ прѣдставлява работата така, като че Плехановъ безъ многомного, просто взелъ «подъ своя закрила» главното твърдение на нашия студентъ и туко изведнажъ, безъ да чака за отговоръ отрупва ни съ въпроси. Този начинъ на прѣдаване чуждитѣ мисли е просто неокачественъ. Това още еднажъ ни убѣждава, че въ лицето на нашия студентъ Михалчевъ ние имаме една фарфара, която може да стане въ бѫдаще единъ приватъ-доцентъ най-нескрупулйозенъ марксистоѣдецъ. Нека при това забѣлѣжимъ и една дребулия. Г-нъ Михалчевъ цитира отъ Плеханова: «Агностицизма *и* неокантианството», когато у Плеханова стои: «агностицизма *или* неокантианството» — «Im Agnosticismus o d e r Neokantianismus unserer Tage?» (стр. 6). Тази дребулия показва едно отъ двѣтѣ: или той, г. Михалчевъ, нарочно е замѣнилъ «или» съ «и», или и тука е цитиралъ наизустъ. Въ всѣки случай крайно лекомислено отношение къмъ работата.

Но най-интересенъ е нашиятъ Михалчевъ въ онова мѣсто, гдѣто той, слѣдъ приведенитѣ Плеханови въпроси, хвърля слѣдния укоръ на «ортодоксалния марксизъмъ».

«Споредъ Плеханова — казва той на стр. 56 — излиза, като че неокантианството, идеализмътъ на Берклея, съврѣменниятъ агностицизъмъ и пр. сѫ конкуренти на материализма, въ неговото стремление да разрѣши проблема за отношението на душата къмъ тѣлото. Ортодоксалниятъ марксизъмъ забравя, че всички тия мними противници иматъ работа не съ оная задача, за която е въ случая думата, а съ проблемитѣ на гносеологията, за която и душата и тѣлото спадатъ въ сферата на обективното, и като такива се противополагатъ на субекта на мисленето».

Разбира се, че «споредъ Плеханова» нищо подобно не «излиза». Въ цитираното се съдържа едно чудесно неразбиране на най-обикновенитѣ ... «труизми». И наистина, една страница по-рано отъ цитираната, г. Михалчевъ самъ ни каза, че въпросътъ за отношението на мисленето къмъ битието, т. е. другояче казано на духа, на душата къмъ природата «има два смисъла». «Отъ една страна — поясвява той на 55 стр. — се пита: какво е отношението между материалната и духовната природа, а отъ друга — какъ се отнасятъ къмъ околния външенъ свѣтъ нашитѣ мисли за него». Въ това мѣсто г. Михалчевъ прѣдава думитѣ на Енгелса въ неговото произведение «Людвигъ Фейербахъ», стр. 15, рус. прѣводъ. За да ни бѫде по-ясно, нека приведемъ по-нататъшнитѣ думи на Енгелса. «Въ състояние ли е — казва по-нататъкъ Енгелсъ — нашето мислене

да познае дѣйствителния свѣтъ; когатъ ли нашитѣ прѣдставления и понятия за дѣйствителния свѣтъ да бѫдатъ вѣрни негови отражения? На философски езикъ този въпросъ се нарича въпросъ за тождеството на мисленето и битието. Най-голѣмото болшинство отъ философитѣ отговарятъ на него утвърдително. Така, напримѣръ, у Хегеля утвърдителниятъ отговоръ на този въпросъ се подразбира отъ само себе си: въ дѣйствителния свѣтъ ние познаваме именно неговото разумно съдържание, именно онова, благодарение на което свѣтътъ излиза постъпенно осѫществение на абсолютната идея, която отъ вѣкове е сѫществувала нѣйдѣ-си независимо отъ свѣта и прѣди него». Въпрѣки всичко това, обаче, г. Михалчевъ ви казва, че «мнимитѣ противници», т. е. Беркли, Хегель и неокантианцитѣ или агностицитѣ имали работа съ гносеологията, съ теорията на познанието, а не съ проблема за отношението между мисленето и битието, когато материализмътъ ималъ работа само съ послѣдното! Нашиятъ Михалчевъ именно е забравилъ, или по-вѣрно, не е разбралъ тази проста истина, че въпросътъ — «какъ се отнасятъ къмъ околния външенъ свѣтъ нашитѣ мисли за него?» — съставлява «другия смисълъ» или «другата страна» на въпроса за отношението между «материялната и духовната природа», между душата и тѣлото, между духа и природата. Тѣзи два въпроса сѫ тѣсно свързани; отъ това или онова разрѣшение на единия отъ тѣхъ зависи и онова разрѣшение, което се дава на другия. Така, напримѣръ, споредъ материализма *битието*, *природата* прѣдшествува на мисленето, на духа. «Не *мисленето* поражда *битието*, а *битието* поражда *мисленето*». Или: «не материята се поражда отъ духа, а духътъ прѣдставлява най-висше пораждание на материята». Съ други думи, мисленето или духътъ е продуктъ на природата, е продуктъ на човѣшкия мозъкъ. Отъ тука слѣдва, че нашитѣ понятия за свѣта и за явленията сѫ отражения въ нашия мозъкъ на дѣйствително сѫществующия свѣтъ и дѣйствително извършващи се явления. Отъ тука пъкъ слѣдва, че безъ битието, безъ природата и безъ материята ние не можемъ да добиемъ никакви понятия, слѣдователно не можемъ да добиемъ никакво *познание*. А понеже битието или природата не е неизмѣнно, или неизмѣнна, а постоянно се мѣнява и развива, то и мозъкътъ не е нѣщо неизмѣнно, нѣщо не подлежаще на развитие, а, напротивъ, той постоянно се развива. Отъ тука слѣдва, че заедно съ това развитие расте, разширява се познанието ни за външния свѣтъ и за явленията, произходящи въ него. Отъ това пакъ слѣдва, че свѣтътъ е познаваемъ и че нашето познание на свѣта не е ограничено. Такава е накѫсо казано *материалистическата гносеология*, или теорията на познанието у материалиститѣ. Тя е, както виждаме, тѣсно свързана съ основния философски въпросъ за отношението между духа и природата, между мисленето и битието. Друго прѣдставлява теорията на идеалиститѣ. Да вземемъ, напримѣръ, Хегель. Споредъ него, сѫществува нѣйдѣ, неизвѣстно гдѣ, «абсолютниятъ духъ», «абсолютната идея», а дѣйствителниятъ свѣтъ е отражение на «абсолютния духъ». Слѣдователно, за да добиемъ *познание* за реалния свѣтъ, за законитѣ на неговото развитие, трѣбва да познаемъ законитѣ за развитието на абсолютния духъ. Мисленето и съзнанието сѫ логически форми, въ които се излива, тъй да се изразимъ, движението на духа. Съ други думи, «въ дѣйствителния свѣтъ

ние познаваме именно неговото разумно съдържание, именно онова, благодарение на което свѣтътъ се оказва постъпенно осѫществение на абсолютната идея». Да вземемъ другъ примѣръ. Да вземемъ Беркли. Въ «История на новата философия», на стр. 113, Ибервегъ-Хайнце ни дава слѣдното изложение на Берклиевитѣ възгледи:

«Разбира се, нашитѣ прѣдставления трѣбва да иматъ външна причина: зеръ, ние сами не можехме да ги произведемъ. Тъй като тази причина не може да бѫде материална, тя трѣбва да бѫде духовна. Духоветѣ сѫ дѣйствителни недѣлими субстанции. А прѣдставленията въ конечнитѣ духове се произвеждатъ въ извѣстенъ порядъкъ отъ безконечния, всемогѫщия, прѣмѫдрия и всеблагия духъ. Отъ него тѣ се отпечатватъ у насъ. Живостьта, правилностьта, непрѣодолимостьта на извѣстни прѣдставления свидѣтелствуватъ за това, че тѣ иматъ причина вънъ отъ насъ. Съ тия свойства се отличаватъ произведенитѣ отъ Бога прѣдставления, тъй нарѣченитѣ дѣйствителни възприятия, отъ произведенитѣ изключително отъ насъ, каквито сѫ тѣзи, които се явяватъ въ съновидѣнията, при илюзиитѣ. Което ние наричаме законъ на природата, то въ дѣйствителностьта е порядъкъ, въ който слѣдватъ нашитѣ идеи».

За Беркли, значи, сѫществува само духъ; битието за него не сѫществува. «Беркли полага — казва Ибервегъ на 112 стр. — че сѫществуванието за себе сѫществуващъ тѣлесенъ свѣтъ не само не може (по примѣра на Августина и на самия Локъ) да се докаже, но не може и да се прѣдполага . . . Външнитѣ прѣдмети, до колкото тѣ сѫществуватъ, не сѫ нищо друго, освѣнъ идеи, а идеитѣ сѫ бѣгли зависими сѫщества, които се сѫдържатъ не въ самитѣ себе си, но сѫществуватъ въ духоветѣ и по такъвъ начинъ носятъ се отъ тѣхъ». Прѣдставленията у насъ сѫ произведения на духа, на Бога. Естествено слѣдва отъ тука, че нашето познание зависи отъ познанието на идеитѣ, на духоветѣ, които носятъ тия идеи, на Бога, който създава у насъ прѣдставленията.

За Кантовата гносеология ще говоримъ по-нататъкъ. Тука ще забѣлѣжимъ само това, че тя се основава на прѣдположението за «Ding an sich», за «прѣдмета въ себе си», недостѫпенъ за познанието, нѣщо като Богъ или духъ, и на прѣдположението за *априорнитѣ категории*, сѫществуващи независимо отъ битието, независимо отъ всѣкакъвъ опитъ. Кантъ, само като направи тия прѣдположения, съ които разрѣшава основния въпросъ за отношението на мислението къмъ битието, построи своята гносеология, своята теория за познанието.

Отъ приведенитѣ примѣри е ясно, че гносеологията е свързана съ основния философски въпросъ за отношението между душата и тѣлото. Дори нѣщо повече: основата на всѣка гносеология съставлява въпросътъ за отношението между «материалната и духовната природа». Не може да сѫществува каквато и да била теория за познанието, каквато и да била гносеология, безъ разрѣшението на основния философски въпросъ. Но г. Михалчевъ тѣзи работи не ги разбира. Само съ неразбиране може да се обясни неговото твърдѣние, че материализмътъ се стрѣмялъ да разрѣши само въпроса за отношението на душата къмъ тѣлото, а пъкъ идеализмътъ само въпроса за гносеологията. Не, материализмътъ и идеализмътъ не сѫ «конкуренти» и «мнимни противници», а двѣ противоположности, понеже

тѣ рѣшаватъ едни и сѫщи проблеми отъ двѣ съвършенно противоположни изходни точки. Затова проста безсмислица е твърдѣнието на г. Михалчева, че за гносеологията «душата и тѣлото спадали въ сферата на обйективното, и като такива се противополагатъ на субйекта на мислението». Той надали и разбира значението на това положение, а го пише просто, за да очуди читателитѣ си съ «дълбочината» на „философскитѣ“ си знания.

Да дойдемъ сега на Спиноза, или по-вѣрно, на «убѣждението» на Плеханова, че „и материализмътъ . . . не билъ нищо друго, освѣнъ *разновидность на спиновизма*“. Както видѣхме въ първата статия, г. Михалчевъ привежда единъ разговоръ между Плеханова и Енгелса върху Спинозовото положение, че „мислението и протежението не сѫ нищо друго, освѣнъ два атрибута на една и сѫща субстанция“. Върху «убѣждението» на Плеханова и върху това, че Плехановъ и Енгелсъ намиратъ за право Спиновото положение нашиятъ Михалчевъ строи нови хитроумни „философски“ комбинации. Но прѣди да видимъ, какви сѫ тѣ, считаме за неизлишно да направимъ тука слѣднитѣ бѣлѣжки. Въ миналата статия, като говорихме за «философскитѣ комбинации» на г. Михалчева съ материализма и спинозизма казахме, че спинозизмътъ е *монистически идеализмъ*. Това название не е съвсѣмъ точно. И сега ще видимъ, въ какъвъ смисълъ то е употрѣбено тамъ. Спинозовото учение е *монистическо*, но не е *чисто* идеалистическо. Неговото учение отнасятъ къмъ «рационализма» и «догматизма». Обаче между многото идеалистически елементи у него, между рационализма и догматизма му, въ неговата философска система се съдържатъ и такива основоположения, които съставяватъ основни положения и на съвременния материализмъ. Такива сѫ *монистическиятъ възгледъ*, *детерминизмътъ*, *причинната сврѣзка* между явленията, или *кауалностьта*, чисто *историко-материалистическото* обяснение на *трансцендеталната*, на *свръхопитната цѣлесъобразность* и на свързания съ него *деизмъ*, на свързанитѣ съ него понятия за *Бога* и за *безсмъртието на душата*, *и изобщо всичко онова*, *което образува* така нарѣченото *механическо разбиране на свѣта*. По тази причина има социалъ-демократи, както, например, авторътъ на статията въ „Neue Zeit“, по поводъ на която Плехановъ изказа «убѣждението», които сѫ на мнѣние, че теорията на Марксъ Енгелса можела много лесно да се свързва съ учението на Спиноза. Обаче, очевидно е, че теорията на Марксъ-Енгелса не може да се свързва съ цѣлото учение на Спиноза, а само съ оная негова часть, която съдържа горѣказанитѣ материалистически основоположения. Но за това именно Плехановъ е съвършенно правъ, когато казва, че *материализмътъ* на основателитѣ на научния социализмъ е билъ *разновидность на спиновизма*. Когато Плехановъ казва, че и материализмътъ на Марксъ Енгелса е билъ *разновидность на спиновизма*, то се разбира, че тѣхниятъ материализмъ е билъ очистенъ отъ идеалистическитѣ елементи, отъ «рационализма» и „догматизма“ спинозизмъ. При това нека и тука отбѣлѣжимъ още една дребулия. Нашиятъ Михалчевъ не съвсѣмъ точно прѣдава мислитѣ на Плехановъ. За да се убѣдимъ въ това, ще прѣведемъ думитѣ на самия Плехановъ. Въ сп. «Заря» № № 2—3, въ статията: „Cant *противъ Канта*“, стр. 22, той пише слѣдното:

„Единъ отъ нѣмскитѣ другари, много по-компетентенъ въ философията, отколкото г. Бернщайнъ, изказа въ „Neue Zeit“ оная мисъль, че естествено-научнията материализмъ не издържа критика и че напразно свързватъ съ него теорията на Маркса-Енгелса, която твърдѣ лесно е да се свърже съ много по-състоятелното философско учение на *Спиноза*. Тъй като г. Бернщайнъ посочи, между другото, на статията на тоза другарь, то ние смѣтнахме за нужно да отговоримъ и *на нея*. Ние показахме, че Марксъ и Енгелсъ никога не се придържаха о материализма, който у другаря спинозиста е нарѣченъ естественно-наученъ, т. е. материализма на Фихте и Молешота. По-нататъкъ, възъ основа на съчиненията на Ламетри и Дидро ние показахме, че французкиятъ материализмъ на XVIII в. е билъ въ сѫщность не повече, отколкото *видоизмѣненъ спинозизмъ*. Сѫщото показахме ние и относително *Фойербаха*. Само *слѣдъ това*, като минахме къмъ основателитѣ на научния социализмъ, ние, — слѣдъ като отбѣлѣзахме близкото родство на тѣхнитѣ философски възгледи съ възгледитѣ на Фойербаха, — изказахме своето убѣждение въ това, че и тѣхниятъ материализмъ е билъ разновидность на спинозизма. И най-сетнѣ, — като на едно отъ основанията за това убѣждение, — ние посочихме на една отъ своитѣ бесѣди съ Енгелса. У г. Бернщайна излиза, че къмъ прѣдаванието на тази бесѣда се свежда *цѣлата* наша статия. На какво да се припишатъ тѣзи негови думи: на недостатъка въ правдивость, или на слабостьта въ разбирането?“

Другояче прѣдава всичко това г. Михалчевъ. Изобщо той избѣгва да привежда точнитѣ мисли на «критикуванитѣ» марксисти; той се задоволява да прѣдава ужъ тѣхнитѣ мисли съ свои думи, при което обикновенно се получава другъ смисълъ. Въ дадения случай Плехановъ, както виждаме, е писалъ по опрѣдѣлени поводи и е опровергавалъ отождествяването на Марксъ-Енгелсовия матариализмъ съ „естественно-научния“. Освѣнъ туй Плехановъ казва, че тѣхния материализмъ «е билъ разновидность на спинозизма», а нашиятъ Михалчевъ прѣдава, че *„той не билъ нищо друго* (к. н.), освѣнъ сѫщата тая *разновидность на спинозизма“*. Разликата между това, що се съдържа въ послѣдното и въ онова, що се казва въ цитираното изъ Плехановата статия, е голѣма. Впрочемъ, нашиятъ студентъ Михалчевъ въ тоя начинъ на прѣдаване чуждитѣ мисли напълно е достоенъ на своя учитель Бернщайнъ.

Всички «учители-критици» на г. Михалчева отъ рода на г. Бернщайна разбиратъ Спинозовото учение като чисто идеалистическо и дори се стараятъ да го изкаратъ за дуалистическо, при всичко че то по сѫщностьта си е чисто монистическо. Но като го взиматъ за чисто идеалистическо и въ сѫщото време като намиратъ нѣщо общо между него и материализма, се стараятъ да изкаратъ послѣдния за нѣщо противорѣчиво, за нѣщо колебливо, «мъгляво и неопрѣдѣлено». Сѫщото прави и нашиятъ студентъ Михалчевъ. Споредъ Спиноза, *мисленето и протежението сѫ атрибути на една и сѫща субстанция*. Енгелсъ и Плехановъ намиратъ, че това положение на Спиноза е съвършенно право. Но туй се изпрѣчва нашиятъ Михалчевъ и съ вида на . . . непобѣдимъ «философъ» унищожава изъ коренъ и материализма и неговитѣ защитници.

„Всичко туй може да е вѣрно — се провиква той — но не по-малко вѣрно е и това, че *за Спиноза духътъ и материята сѫ били два*

еднакво вѣчни и безконечни атрибути на абсолютната субстанция. Е добрѣ, каква сѫществена общность може да има между абстрактниятъ монизъмъ на Спиноза, който приема, че мисленето, духовното изобщо — както и материалното — е атрибутъ на единствената свѣтовна субстанция, която е едноврѣменно и духовна и материална, — и материализмътъ на Холбаха, Маркса и Енгелса, споредъ които духовното било атрибутъ на материята? Въ единия случай духовното е атрибутъ на материята, а въ другия, както духовното, така и самата материя сѫ атрибути на нѣщо трето. Тука разликата е очебияща. Може, обаче, да ни се възрази, че това трето нѣщо, което за Спиноза е било необходимость, за по-модерниятѣ форми, въ които се е „изразилъ“ неговия онтологически монизъмъ, то не е наложително. За тѣхъ битието се изчерпва съ двѣтѣ му страни само. Това е конкретния монизъмъ. Ние мислимъ, че и въ такъвъ случай посочената пропасть на прѣстава да зѣе“ (стр. 56—57).

Че има пропасть и че тя «не прѣстава да зѣе» — това е съвършено вѣрно. Но — уви! — тази пропасть зѣе само въ бѣдната глава на нашия студентъ Михалчевъ. Въ туко-що цитиранитѣ редове изъ статията му се съдържа едно «феноменално» невѣжество и „феноменална“ недобросъвѣстность по куража, съ който то се твърди, като «дълбока философска мисъль». Обърнете внимание на тази безсмислица, а именно на твърдѣнието, че *единствената свѣтовна субстанция*» е „*едновремено и духовна и материална*“ — което споредъ Спиноза е вѣрно — и твърдѣнието на нашия Михалчевъ, че «мисленето, духовното изобщо — както и материалното — е атрибутъ на *единствената свѣтовна субстанция*». Тѣзи двѣ твърдѣния, както сѫ свързани у нашия Михалчевъ, съставляватъ една нелѣпость, произходяща отъ «пропастьта», която зѣе въ мозъка на нашия студентъ. Тази пропасть въ главата му се образува просто отъ неразбиране на философскитѣ изрази и термини и отъ твърдѣ повърхностни познания. По-горѣ видѣхме, какъ нелѣпо г. Михалчевъ разбира израза: «материята притежава свойството да мисли». Сега чува термина «атрибутъ» на субстанцията, значи *свойство*, и безъ да му мисли много, прави нелѣпи заключения. Обаче, у Спиноза терминътъ «атрибутъ» съдържа нѣщо повече отъ свойство и неговото положение има съвсѣмъ другъ смисълъ отъ оня, който му придава нашиятъ Михалчевъ. «Подъ *атрибутъ* — казва Спиноза — разумявамъ онова, което разумътъ прѣдставлява въ субстанцията за съставляваще нейна сѫщность». Ако субстанцията е едновременно и духовна и материална, то естествено духътъ и материята сѫ два атрибута на една и сѫща субстанция. Но послѣдното положение г Михалчевъ го разбира съвсѣмъ нелѣпо, и въ всѣки случай далечъ не тъй, както трѣбва да се разбира. И дѣйствително, споредъ Спиноза, мисленнето или духовното е атрибутъ на субстанцията, като мисляще сѫщество, а материята е атрибутъ на субстанцията, като протяжено сѫщество. «Всички отдѣлни мисли — казва той споредъ Ибервега — иматъ за причина Бога, като мисляще сѫщество, тъй сѫщо както *всички* отдѣлни тѣла иматъ за причина Бога, като протяжено сѫщество». У Спиноза «Богъ» и «субстанция» е едно и сѫщо, както «Богъ» и «природа». Така че, споредъ Спиноза, мисленнето и протяжението, т. е. духовното и материалното сѫ два атрибута на една и сѫща субстанция, на природата. Но това е все сѫщото, което казва «материализмътъ на Холбаха, Маркса и Енгелса». Както видѣхме по-горѣ, послѣдниятъ казва, че духътъ и материята, духовното и материалното, изобщо, сѫ продукти на природата. Но гдѣ е тогава Михалчевата «очебияща разлика» между спинозизма и материализма? Гдѣ е посочената

отъ него «пропасть» между тѣхъ, която «не прѣстава да зѣе»? — Очевидно, че тѣ трѣбва да се дирятъ въ главата на г. Михалчева.

Но слѣдъ горната «пропасть» въ главата на нашия Михалчевъ иде друга. На 57 стр. г. Михалчевъ веднага слѣдъ горѣцитираното продължава така:

„Даже и да се съгласимъ съ Плеханова, че за френскитѣ материалисти и енциклопедисти материята е била „одушевена", ние бѣхме желали да фиксираме вниманието на читателя върху обстоятелството, че одушевеностьта на материята у Спиноза и тая у материалиститѣ не е едно и сѫщо нѣщо. За послѣднитѣ тая одушевеность лежи въ *способностьта* на тѣлесната природа да усѣща, да „мисли"; а въ тоя случай, атрибутътъ, за който е думата, се приравнява, се поставя на една плоскость, съ безбройно много други свойства на материята, напримѣръ, съ тежестьта, непроницаемостьта, твърдостьта и пр. Не е все едно да кажешъ въ единъ случай, че A е едната страна на сѫщия оня процесъ, другата страна на който е B, а въ другъ, че A е свойство на B. Това сѫ двѣ съвършенно различни нѣща".

Въ това мѣсто изъ статията на г. Михалчева има прѣди всичко едно лъжливо прѣдаване на чуждитѣ мисли. Лъжливо е твърдѣнието, че, ужъ споредъ Плеханова, за френскитѣ материалисти и енциклопедисти *материята е била «одушевена»*. Както видѣхме вече, това е невѣрно. Споредъ Холбаха, материята се «анимализира», се «одушевява», когато се съедини съ едно животно. Значи, одушевеностьта на материята е продуктъ на процеситѣ, които ставатъ при съединението на материята въ животното, въ живия организмъ на човѣка. Истина е, че одушевеностьта на материята у материалиститѣ и у Спиноза е различна, но тя е различна само по ясность и по степенъ. У Спиноза одушевеностьта на материята достига до *всеодушевение*, което дава основание на мнозина да смѣтатъ неговото учение за *пантеизмъ*. Спиноза въ II ч. на своята *Етика* твърди, че всички прѣдмети дори минералитѣ и газоветѣ трѣбва да служатъ на атрибута на мислението. А това твърдѣние не е далечъ отъ онова на френскитѣ материалисти и енциклопедисти. То, разбира се, не е до сущъ сѫщото, но затова именно е и правъ Плехановъ, като казва, че материализмътъ на нѣкои отъ тѣхъ, като на Ламетри и Дидро, е *„видоизмѣненъ спинозизмъ"*. Но нашиятъ Михалчевъ чулъ нѣщо, а не разбралъ, какво е. Обаче, това не му бърка да говори глупости съ видъ на дълбокомислие. Напримѣръ, какво е това, ако не глупость, че атрибутътъ на материята да «мисли» билъ поставенъ «на еднаква плоскость» съ другитѣ ѝ атрибути, съ другитѣ ѝ свойства. Какво отъ туй? Споредъ Спиноза, субстанцията се състои отъ безкрайно много атрибути, между които мисленето и протяжението. Бърка ли това на субстанцията да бѫде едновременно и веществена и духовна? — Очевидно не! Очевидно е, че тѣлата безъ присѫщитѣ имъ свойства, или атрибути, не би биле способни да се «анимализиратъ» при съединението имъ, слѣдователно, не би билъ възможенъ процесътъ, единъ отъ продуктитѣ на който най-сетнѣ се явява и мисленето, и духътъ. Очевидно е, най-сетнѣ, че примѣрътъ, който привежда г. Михалчевъ за двѣтѣ страни на процеса, е друга глупость. Той казва, че ако A е едната страна на процеса, другата страна на който е B, то A не може да бѫде свойство на B. Какво иска г. Михалчевъ да каже съ този примѣръ, читательтъ лесно ще се сѣти, ако ние му дадемъ единъ по-конкретенъ примѣръ. Ако A е едната страна на глупостьта на г. Михалчева, другата страна на която е B, то пита се: A е ли свойство на

В? — Очевидно не! Защото е очевидно, че А + В правятъ цѣлия *«процесъ»*, който въ този случай се олицетворява въ г. Михачлева. Очевидно е така сжщо, че А и В могатъ да бждатъ, и отдѣлно и заедно, свойства, атрибути на г. Михалчевия субйектъ. Съ други думи, процесътъ си е процесъ, колкото страни и да прѣдставлява той. Отъ него могатъ да се явятъ продукти. Напримѣръ, процеситѣ, ставащи въ мозъка, даватъ продуктъ мисление, духовното. А понеже тѣзи процеси сж материални, то ако е въпросътъ да изтълкувате материалиститѣ и въ тоя смисълъ, че материята притежава атрибута, свойството да «мисли», можете смѣло. И буквално никакво противорѣчие нѣма да има. А примѣрътъ на г. Михалчева си остава глупость, писана отъ него, безъ да разбира, какво пише. Той иска да каже, че А и В, т. е. *материята* и *духътъ* сж атрибути на субстанцията, и затова А не можало да бжде атрибутъ на В. Ако употрѣбимъ съвременния материалистически езикъ, то ще рѣче, че А и В сж продукти на природата. Но като не разбира, какво приказва съ философски видъ, г. Михалчевъ туря намѣстото на думата «субстанция» или «природа» думата «процесъ» и ви казва: «А е едната страна на процеса, другата страна на който е В» и слѣдователно, А не може да бжде *свойство* на В. Дълбокомислието на този примѣръ е равно на неговата безсмисленность.

Но стига по този пунктъ отъ статията на нашия Михалчевъ. Време е да теглимъ заключенията отъ казаното до тука.

И тъй, спинозизмътъ съвсѣмъ не е далечъ отъ материализма изобщо, и послѣдниятъ наистина, може да се каже, е разновидность на спинонизма. Освѣнъ туй, отъ това, че Плехановъ приема Спинозовото положение — «мислението и протежението сж два атрибута на една и сжща субстанция» — не може по никой начинъ да се прави заключението, какво «споредъ него материализмътъ на неговитѣ учители е билъ атрибутивенъ». Дори и да приемемъ това, материализмътъ положително нищо не губи отъ своята научна твърдость и ясность. И най-сетнѣ, отъ «кръстосването на атрибутивниятъ съ каузалния материализъмъ» се получава, наистина, единъ «новъ аргументъ», но този аргументъ не говори противъ «марксическата ортодоксия», а тъкмо противъ тия, които го привеждатъ и при туй като «новъ аргументъ». И ако, напаконъ, за нашиятъ Михалчевъ «метафическата материалистична мисъль» на «марксическата ортодоксия» се вижда «неясна, еластична, некристилизирана и неопрѣдѣлена», то е крива, както виждаме, не самата тѣхна мисъль, а отсжтствието на всѣкаква самостоятелна мисъль въ главата на нашия зеленъ студентъ Михалчевъ, който папагалски повтаря глупоститѣ на такива «учители» по философията домашни пази боже «философи» отъ рода на нашия Д-ръ Кръстевъ, редакторъ на «Мисъль».

Съ тази статия свършваме едвамъ съ първата часть отъ статията на г. Михалчева. Спрѣхме се на тази му часть тъй много, защото, както казахме, тя е основата на цѣлата му статия и въ нея г. Михалчевъ е изказалъ всичкитѣ си философски глупости, отъ които изхожда по нататъкъ. Въ едната статия ще видимъ, какви сж по-нататъшнитѣ му «философски» комбинации за унищожението на умразната за него и за неговитѣ «учители» «марксическа ортодоксия».

Д. В.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Економическия упадъкъ на Англия и неговитѣ социални послѣдствия.

Неотдавна още всички признаваха Велико-Британия за к сическата страна на капитализма: всѣки изслѣдователь на об ственитѣ явления обрѫщаше своитѣ погледи къмъ тази стра понеже считаше, че въ най-чистия си капиталистически, съв мененъ видъ тѣ сѫществуватъ именно тамъ. Това мнѣние напос дъкъ почва да става несъстоятелно. Англия вече не може служи като указатель на бѫдащето на другитѣ цивилизовани стра тя сама се нуждае сега отъ подобенъ указатель. Ако Марксъ прѣ близо 40 години, разглеждайки нейнитѣ економически отношен се провикваше къмъ Германия и цѣлия останалъ капиталистичес свѣтъ: De te fabula narratur!, то въ днешно време ученицитѣ Маркса (между другитѣ, Кауцки и Парвусъ), разглеждайки кап талистическото развитие на Германия, Америка и Русия, отпр вятъ сѫщитѣ думи именно къмъ Велико-Британия, къмъ тази май на капиталистическия начинъ за производство. Англия не е веч учитель на политико-економа; тя сама започва да търси наука поука у другитѣ.

Тази промѣна въ привилегированото положение на Англи се длъжи на настѫпилата отъ 20—30 години промѣна въ стро нието на интернационалния капиталистически производственъ про цесъ. Догдѣто до кризиса въ 1875 година английската индустри бѣше въ грамадна степень единствена доставчица на цѣлия свѣтъ въ смисълъ на фабрицирани продукти; догдѣто до този кризис Англия играеше спрямо всички останали страни ролята, кояте играе въ отдѣлнитѣ държави градътъ спрямо селото; догдѣто, с една дума, до това време Велико-Британия владѣеше индустриал ната хегемония на международния пазарь; — слѣдъ този кризис цѣлото по-нататъшно развитие на този пазарь ни дава указани за постепеното, но сигурно, ослабване и изчуване на английското индустриално надмощие; цѣлото то ни свидѣтелствува, че Англи постоянно клони къмъ изтърваность отъ рѫцѣтѣ си на „дирижйор ската прѫчица" въ интернационалния капиталистически концертъ, съ която тя цѣлъ вѣкъ тъй искусно, понѣкога тъй нагло и вар варски, манипулираше.

Литературата и цифритѣ по въпроса за непрѣстаннитѣ по бѣди, които нанасятъ новитѣ капиталистически страни надъ Ан глия, т. е. по въпроса за сравнителния упадъкъ на велико-бри танската индустрия, се увеличаватъ всѣки день, особено слѣдъ ежегодишнитѣ публикации на английския Board of Trade и слѣдъ опубликуването рузултатитѣ на анкетитѣ, които нареди Чемберлен въ началото на 90-тѣхъ години при идването си на власть.

Тази литература и тѣзи цифри не позволяватъ ни капка съмнѣние върху констатирания упадокъ или застой на економическата дѣйность на Англия. Макаръ въ Западна Европа резултатитѣ на упоменатата литература, и самата тя, да сѫ станали вече популярно и всеобщо достояние, у насъ върху това отъ грамадно всемирно значение фактъ, се е писало много малко или почти никакъ. Затова азъ ще се помѫча да дамъ тукъ нѣколко по характерни цифри, като отправя интересуващия се читатель къмъ иностраннитѣ съчинения и изслѣдвания [1]).

Ако веземемъ най-напрѣдъ най-малко говорящитѣ цифри за общия износъ и вносъ на Англия и на нейнитѣ най-силни конкуренти, Сѣверо-Американскитѣ Съединени Щати и Германия, то ще получимъ слѣдната картина [2]):

Обща цифра на външната търговия на:

	Въ 1889 г.	Въ 1898 г.	Увеличение	На %
Англия	750.000.000 ф. ст.	752.000.000 ф. ст.	2.000.000 ф. ст.	0,27
Германия . . .	353.500.000 „	409.000.000 „	56.000.000 „	16,00
Съед. Щати .	305.000.000 „	377.400.000 „	72.000.000 „	23,60

Тогазъ, когато въ 1889 г. общата сума на английския вносъ и износъ надминава съ около 90 мил. ф. стерлинги (1 ф, ст. = 25 лв. зл.) вносътъ и износътъ на Германия и Съединенитѣ Щати, взети заедно, въ 1898 г. износътъ и вносътъ на послѣднитѣ, взети пакъ заедно, надминава този на Англия съ около 33 мил. ф. ст. При това, догдѣто английската външна търговия стои почти на едно мѣсто (увел, 0,27 %), германската разширява своето поле на дѣйствие съ 16 %, а тази на Съединенитѣ Щати съ 23 %.

Но тѣзи цифри, както казахъ, говорятъ на твърдѣ неясенъ езикъ. Тѣ не ни казватъ още нищо за дохода и състоянието на *индустриалното* развитие въ съотвѣтнитѣ страни и за това иматъ нищожна цѣнность. Повече ще ни дадатъ даннитѣ за износа само, а още повече тѣзи специално за индустриалния износъ, за износа на фабрицирани или, въобще, индустриални продукти. Голѣма услуга ще ни окажатъ сѫщо цифритѣ за износа и потрѣблението (консумацията) на нѣкои особени произведения, които се считатъ като показатели и, тъй да се каже, барометри на фабричното и индустриалното развитие: каменни въглища, сурово желѣзо, стомана, машини и т. н.

---

[1]) По-специално гл. книгата на *Paul Louis*: La guerre économique, 1900, Paris; тази на *Хобсона*: Эволюція современнаго капитализма; статиитѣ на *M. Beer;* England und seine Konkurrenten и на *Th. Rothstein*: Der Niedergang der britischen Industrie (Neue Zeit, 21 jahrg. Bd. I, и Neue Zeit, 22 Jahrg. Bd. I, и въ двата случая Nr. 2 и слѣд.). Вж. сѫщо и многобройнитѣ ежедневни „економически прѣгледи отъ *Tat.* въ „Vorwaerts“ и отчетитѣ на *Шипеля* въ Die Socialistischeu Monatshefte, за 1899—1903.

[2]) Ние вземаме безразлично 10-годишния периодъ 1889 - 1898.

Общия износъ въ 20-годишния периодъ, 1880—1900 г. прѣтърпѣлъ слѣднитѣ измѣнения (въ срѣдни цифри): [1])

Въ:	1880—1884 г.	1896—900 г.	Увелич. въ %
Англия	234.000.000 ф. ст.	249.000.000 ф. ст.	6, 4 %
Германия . . .	156.000.000 „	192.000.000 „	23, 1 %
Съедин. Щати	166.000.000 „	237.000.000 „	42, 8 %

	1880 г.	1900 г.
Англия	223,000.000 ф. ст.	283.000.000 ф. ст.
Германия . . .	145.000.000 „	222.000.000 „
Съед. Щати .	172.000.000 „	286.000.000 „

Тѣзи цифри сѫ още по-изразителни.

Въ тѣзи цифри, които ясно показватъ тенденцията къмъ застой на английската промишленость, влизатъ и цифритѣ за изнесенитѣ камени вѫглища, производството на които, макаръ и да служи като показатель за височината на индустриалната дѣйность въ дадена страна, все още не ни показва дѣйствителното състояние на нейната фабрична промишленость. Защото не е невъзможно да си прѣдставимъ таквазъ държава, гдѣто се произвеждатъ и изнасятъ въ голѣми количества каменни въглища, но гдѣто таквизи не се консумиратъ — по липсата на фабрична индустрия. Ако извадимъ отъ горнитѣ цифри за общия износъ тѣзи за износа на каменни въглища, ще получимъ за 30-годишния периодъ 1871—1900 г. слѣдното (въ срѣдни цифри):

Въ:	1871—1875 г.	1886—90 г.	1896 г.—1900 г.
Англия	229.000.000 ф. ст.	223.300.000 ф. ст.	226.800.000 ф. ст.
Съединени Щати	—	150.000.000 „	239.200.000 „
Германия	—	133.600.000 „	189.300.000 „

Тукъ вече английския износъ не само, че почти не расте, но просто се намалява, тогазъ когато Съединенитѣ Щати излизатъ на прьвъ планъ, крачайки напрѣдъ съ гигантски стѫпки.

Но нека се обърнемъ къмъ цифритѣ за „двѣтѣ мѣрила за височината на модерния економически животъ", къмъ произвеждането на каменни вѫглища и сурово желѣзо, и къмъ даннитѣ за още по-сигурното „мѣрило" — консумацията на каменни вѫглища. Тѣзи цифри ще ни покажатъ, че Англия е все по-вече и по-безжалостно притискана къмъ стѣната въ продължение на послѣднитѣ 30 години.

Производство на кам. вѫглища въ милиони тонове (М. Т.)

---

[1]) Въ тѣзи цифри не влиза стойностьта на „повторения износъ" (reexportations) и на порѫчанитѣ отъ странство параходи.

Страни	Годишна срѣдня въ г. г.			Увеличено въ 1890—94 и срѣщу 1870—74		Увеличение въ 1896—900 срѣщу 1870—1874	
	1870—74	1890—94	1806—900	Абсолютно	въ %	Абсо-лютно	въ %
	м. т.	м. т.	м. т.	м. т.		м. т.	
Англия	120	180	209	60	50,0	89	74,2
Германия	32	73	97	41	128,1	65	203,7
Съед. Щати	42	153	203	111	264,3	161	383,3

Още по-лошо стои работата съ *потрѣблението* на каменни вжглища, както се вижда отъ слѣдната малка табличка:

Страни	Консумирани камени вжглища въ тонове		
	Въ 1883 год.	Въ 1900 год.	Увелич. въ %
Англия	134.000.000	167.000.000	24
Германия	49.000.000	99.000.000	102
Съедин. Щати	102.500.000	235.000.000	129,3

Далечъ назадъ задъ Съединенитѣ Щати и не особенно напрѣдъ отъ Германия, се намира Англия и въ производството на желѣзни руди въобще, и въ производството на стомана, която въ послѣднитѣ години се стреми да изтласка изъ индустрията обикновеното желѣзо въ частность. Слѣднитѣ цифри не оставатъ никакво съмнѣние въ туй отношение.

За добиването на желѣзни руди говори слѣдната таблица:

Страни	Произвели въ тонове		Увеличение или намаление	
	Въ 1872 г.	Въ 1901 г.	Абсолютно	Въ %
Англия	14.371.000	12.275.000	—2.096.000	— 14,6
Германия	4.846.000	16.570.000	+11.724.000	+241,5
Съедин Щати	6.500.000	28.887.000	+22.387.000	+344,4

Тукъ цифритѣ говорять сами. Прѣди 30 години Англия сама произвеждала по-вече, отъ колкото Германия и съединенитѣ Щати, взети заедно; сега всѣка отъ послѣднитѣ двѣ страни произвежда отдѣлно много по-вече отъ Англия, Съединенитѣ Щати даже $2^1/_4$ пжти по-вече. Тогазъ, когато добиването на желѣзни руди въ Гер-

мания и Съед. Щати расте просто неимовѣрно (241% resp. 344% въ 30 години), сѫщия клонъ на производството въ Англия се намалява не само относително, както въ много други клонове, но и абсолютно.

Но ето още по-краснорѣчиви статистически данни:

Произведено е било сурово желѣзо въ малиони тонове (М. Т.):

Страни	Годишна срѣдня въ г. г.			Увеличение въ 1890—94 срѣщу 1870—74 г.		Увеличение въ 1896—900 срѣщу 1870—74 г.	
	1870—74	1890—94	1896—900	Абсолютно	въ %	Абсолютно	въ %
	М. Т.	М. Т.	М. Т.	М. Т.		М. Т.	
Англия	6,4	7,3	8,9	0,9	14,1	2,5	39,[illegible]
Германия	1,2	4,9	7,4	3,1	172,2	5,6	311,[illegible]
Съед. Щати	2,2	8,1	11,5	5,9	286,2	9,3	422,[illegible]

Къмъ началото на разглеждания 30 год. периодъ Англия сама произвежда 2 пѫти по-вече сурово желѣзо, отколкото Германия и Съед. Щати заедно — 6.400.000 тона срѣщу 3.400.000, къмъ края на този периодъ, Германия остава слѣдъ нея само съ 1.500.000 тона, а Съед. Щати я изпрѣварватъ съ цѣли 2.600.000 тона (11.500.000 тона срѣщу 8.900.000) и заематъ по този начинъ и тукъ, както и въ добиването на желѣзни руди, първото, господствующото мѣсто на международния пазаръ.

Нека погледнемъ още на цифритѣ за производството на стомана, датиращи отъ 1879 г.

Прѣзъ тази година още Съединенитѣ Щати надминаватъ Англия и биятъ рекорда на международното тържище. Произведено е било стомана: въ Англия 1.013.900 тона; въ Съединенитѣ Щати 1.041.000 и въ Германия 658.000 тона. Слѣдъ 23 години, т. е когато имено се усилва процесътъ на замѣстване обикновеното желѣзо съ стомана, въ 1902 г., съотношението между производството на тритѣ страни се измѣнява изъ дъно. Цифритѣ сѫ слѣднитѣ: за Англтя — 4.819.000 тона (увеличение на 400%); за Германия 7.781.000 тона, (увелич. на повече отъ 1000%); за Съединенитѣ Щати 14.994.000 тона (увеличение на 1400%)! Англия изгубва, значи, и своето второ мѣсто, което се заема отъ Германия и показва една $3^1/_2$ пѫти отъ Съед. Щати и $2^1/_2$ пѫти отъ Германия по-малка способность къмъ ръстъ, къмъ животъ!

Но всичкитѣ тѣзи цифри още не ни даватъ *напълно реалистиченъ* образъ за съвременото състояние на английската индустрия и за нейното положение на международното тържище. Тѣ сѫ въ голѣма степень още само *симптоматични*. Нека разгледаме движението на чисто фабричнитѣ произведения, на фабрикатитѣ, и то въ тѣхния износъ и вносъ. Тукъ относящитѣ се цифри сѫ вече *доказателства*. Ето ги:

Изнесени фабрикати, за фунтъ-стерлинги, срѣдно прѣзъ

	1880—84 г.	1896—900 г.	увеличение или намаление Абсолютно	Въ %
Отъ Англия	212.000.000	210.000.000	— 2.000.000	— 0,9
„ Съед. Щати	26.000.000	66.000.000	+40.000.000	+153,9
„ Германия	93.000.000	127.000.000	+34.000.000	+ 36,6

Ясно е, като бѣлъ день: полето на дѣйствие на английската фабрична индустрия се стѣснява и то абсолютно, тогазъ когато това на нейнитѣ противници крачи бърже напрѣдъ. Послѣднитѣ наредъ съ много други, за които нак&со ще е дума по-долу, съ главоломна бързина се индустриализиратъ и поставятъ, чрѣзъ това, Англия въ трудно положение. И което е още по-важно, то е, че Англия е бита тъкмо въ своитѣ най-извѣстни и ужъ монополизирани индустрии. Тъй, силно намаление търпи износътъ на *памучни* произведения (прѣжда), който спада отъ 43 милиона ф. стерл: въ 1872 г. до 37 мил. ф. ст. въ 1902 г.; сжщото нѣщо виждаме, че става въ *вълнената* индустрия, износътъ въ която прѣди сжщия периодъ спада отъ 28 мил. ф. ст. до 9 мил. ф. ст.; сжщото явление въ износа на различенъ видъ *желѣзария*, който спада отъ 4 мил. ф. ст. до 900.000 ф. ст. Наредъ съ тѣзи намаления въ износа на фабрични произведения вървятъ подобни въ други по-маловажни клонове на околийската индустрия: химически продукти, часовници, бои и подобни вещества, стъклени произведения, ленени произведения, земледѣлчески машини, релси и т. н. и т. н.

Тъй спада износътъ. *Вносътъ* на фабрикати показва обратната тенденция; цѣла редица продукти, по-рано произвеждани и доставяни почти изключително отъ английскитѣ фабрики, сега се внасятъ отъ странство. Тъй, били сж внесли:

	Въ 1887 год.	Въ 1901 год.
Химически продукти	за 1.360.140 ф. ст.	за 2.020.123 ф. ст.
Памучни произведения	„ 2 280.966 „ „	„ 4.778.009 „ „
Бои и подобни вещества	„ 542.806 „ „	„ 777.695 „ „
Стъклени произв. отъ всѣкакъвъ видъ	„ 1.674.268 „ „	„ 2.529.525 „ „
Желѣзария	„ (нищожна сума)	„ 1.152.376 „ „
Орждия и сѣчива	„ („ „)	„ 415.322 „ „
Обуща	„ 433.019 „ „	„ 938.909 „ „
Ленини стоки	„ 366.544 „ „	„ 547.036 „ „
Желѣзо и стомана (полу или изцѣло обр.)	„ 2.357.018 „ „	„ 8.716.000 „ „

Коментарии не сж нужни: английската индустрия или стои на едно мѣсто, когато всичкитѣ ѝ противници вървятъ[1]) напрѣдъ, или просто върви назадъ.

Прѣди да завърша тази редица отъ интересни цифри, азъ искамъ да приведа още нѣколко данни за постоянното изтласкване на Англия отъ много части на интернационалния пазаръ, данни, които ни показватъ какъ се развиватъ въ послѣднитѣ години тритѣ главни страни на капиталистическото производство.

---

[1]) Вж. послѣдната таблица на слѣдующата страница.

Въ	Вносъ отъ: (въ % отъ цѣлия вносъ на дадената страна)					
	Англия прѣзъ		Германия прѣзъ		Съед. Щати прѣзъ	
	1893-95	1898-900	1893-95	1898-900	1893-95	1898-900
Франция	13,0	12,0	8,0	8,0	8,0	11,0
Германия	13,0	12,0	—	—	11,0	17,0
Съедин. Щати	20,0	18,0	11,0	12,0	—	—
Дания	21,0	21,0	—	—	5,0	15,0
Италия	20,0	20,0	—	—	9,0	12,0
Австро-Унгария	10,0	9,0	—	—	4,0	8,0
Гърция	28,0	24,0	1,0	7,0	—	—
Европа	16,0	15,0	16,0	18,0	9,0	13,0
Аржентина	37,0	36,0	12,0	12,0	9,0	12,0
Чили	44,0	37,0	27,0	27,0	6,0	9,0
Китай	18,0	17,0	—	—	4,0	8,0
Япония	33,0	21,0	7,0	8,0	8,0	15,0
Австралазия [2])	41,0	38,0	1,7	3,2	3,1	6,9
Наталъ	72,0	67,0	2,2	3,1	4,8	9,0
Нисъ Добра-Надѣжда	81,0	68,0	3,5	3,7	4,5	10,9
Британска Сѣв. Америка	35,0	25,0	3,9	4,4	45,9	59,3
Английски владѣния	52,0	45,0	2,1	2,8	8,5	11,0

Таблицата е много поучителна. Въ по-голѣмата часть на международния пазаръ английския вносъ върви рѣшително назадъ, когато Америка и Германия постоянно ѝ заематъ мѣстото. А ако прибавимъ, че много страни, които въ горнята таблица сѫ турени само като купувачи на английски, германски и американски стоки, че много отъ тѣзи страни сами вече се опитватъ, и съ успѣхъ, въ индустриалното производство за интернационаленъ износъ, то ние ще се приближимъ още по-близо до схващането на съвсѣмъ утрудненото и мѫчително положение на Англия. Развитието на тѣзи нови английски конкуренти могатъ да ни илюстриратъ, приблизително поне, слѣднитѣ цифри за тѣхната външна търговия прѣзъ 1889 и 1891 г. г.

	Въ милиони левове		Увеличение или намаление
	1889 г.	1897	
Англия [3])	18.743	18.798	+ 55
Германия	8.835	10.249	+ 1.414
Белгия	3.014	3.162	+ 148
Русия	4.751	5.113	+ 362

[1]) Австралия и австралийскитѣ острови. К.
[2]) Давамъ цифритѣ за Англия, Германия и Съед. Щати, за сравнение.

Холандия	4.873	6.250	+	1.377
Швейцария	1.601	1.727	+	126
Канада	909	1.218	+	221
Съед. Щати	7.623	9.433	+	1.818
Китай	1.139	2.011	+	872
Индия	4.592	4.996	+	404
Япония	729	2.092	+	1.323
Франция	8.020	7.554	—	466

Да оставимъ сега на мира авторитѣ, у които заехме горнитѣ статистически свѣдения и да се попитаме: отдѣ иде ясноочертания упадъкъ и застой на английската индустрия? Очевидно е, че указанието върху бързия ръстъ на индустриялното развитие въ другитѣ страни не може да не служи като отговоръ, понеже такъвъ отговоръ би билъ само обратно изражение на самия въпросъ, чиста тавтология. Константирания отъ *Т. Ротщайнъ* въ Die Neue Zeit фактъ на игнориране науката и въобще научнитѣ методи въ производството отъ английскитѣ фабриканти, колкото и цѣненъ, сѫщо не може ни да удовлетворително обяснение, понеже той ни указва само на *още* една причина, която усилва регреса на английската фабрична промишленость, но което върху самия този регресъ, въ неговата сѫщность, не може да ни освѣтли. Даже, ако Англия се намираше на чело въ прилагането на научнитѣ изобрѣтения въ индустрията, даже въ този случай нейната хегемония не би могла да бѫде вѣковѣчна. Тя би изчезнала много по-бавно и по-кѫсно — това е несъмнѣнно; но все-таки тя би изчезнала. Защо?

Причинитѣ, струва ми се, трѣбва да се търсятъ въ самото естество на капиталистическия начинъ за производство. Още отъ първитѣ си стѫпки капитализмътъ има прѣдъ видъ производството на стоки за *широкъ* пазарь, а въ своята възмѫжала възрасть той неизбѣжно има работа вече съ интернационалния пазарь. Послѣдния състои отъ два рода страни: таквизъ, които сами вече се намиратъ въ дадена фаза на капиталистическото развитие и таквизъ, които още нѣматъ нищо общо съ капитализма. На този интернационаленъ пазарь английската индустрия господствуваше, се ползваше съ пълна хегемония почти отъ края на 18-ти вѣкъ, до толкозъ пълна, че бащитѣ на манчестерската школа, Кобденъ и Бракитъ, можеха да мечтаятъ за прѣвръщането на Англия въ единствена фабрика, въ единственъ индустрияленъ центръ на цѣлия свѣтъ.

Прѣдставете си сега влиянието на английския капитализмъ върху останалитѣ стари и нови страни. Прѣди всичко това влияние се изразява въ създаването на търговски капиталисти въ новитѣ страни, и въ засилването както на търговскитѣ, тъй и на индустриялнитѣ капиталисти въ старитѣ. Понятно е, защо? Въ *не капиталистическитѣ* страни, нахлуването на английскитѣ стоки, ставайки масово, позволява, нѣщо по-вече, прави необходимо появяването на особенна категория посрѣдници, които постепенно започватъ да натрупватъ, както принадената стойность отъ индустри-

алнитѣ, английскитѣ продукти, — обикновената отстъпка, която получава търговецътъ, — тъй и тази отъ продуктитѣ (земледѣлчески, екстративни и т. н.) на туземното население, които служатъ като еквивалентъ въ между народната размѣна. Тѣзи търговски капиталисти сѫ носители на бѫдащата национална индустрия. Въ *капиталистическитѣ* страни, освѣнъ това, английската индустрия упражнява своето влияние чрѣзъ усилването на конкуренцията между туземнитѣ капиталисти, която, въ края на крайщата, води къмъ подобряване начинитѣ на производство, концентрация на капиталитѣ и т. н., т. е. къмъ разширяване и усилване на капитализма. Отъ тази обща гледна точка даже, английската индустрия необходимо бѣше длъжна да създава или усилва капитализма, а слѣд. и индустрията, тамъ дѣто тѣ отсѫствуваха или бѣха още много слаби, т. е. да създава свои противнпци гробари на своята хегемония.

Но характеръ на непрѣдотвратима необходимость този процесъ получава още по-ясно, когато вникнемъ малко по надълбоко въ продуктитѣ на английската, както впрочемъ на всѣка друга, индустрия. Тѣзи продукти състоятъ не само отъ *срѣдства за сѫществуване* (дрѣхи, мобели, обуща, захарь, хлѣбъ, консерви и т. н.), *срѣдства за производство* (желѣзо, вѫглища, инструменти, машини и т. н.). Производството както на първата категория продукти, тъй и на втората, въ Англия бѣше поставено на капиталистически начала, т. е. между другото, пригодено за широка, за международна клиентела. Щомъ това е тъй, то достатъчно е да обърнемъ внимание на произвеждането на срѣдства за производство, за да се убѣдимъ тутакси, че, въ силата на своето собствено развитие, английската индустрия трѣбваше да докара до изникването иностранни индустрии, които да стѣснятъ въ послѣдня смѣтка и нейния по-нататъшенъ ръстъ, и нейното прѣвъзходство и надмощие. Защото въ какво се заключава потрѣблението (потрѣбителната стойность) на дадено срѣдство за производство, на дадена машина, напримѣръ? — Именно въ създаването на новъ центръ на новъ очагъ за произвеждане, т. е. въ пораждането на нови съперници за всички стари центрове на производство. Таквазъ е сѫдбата на капиталистическия режимъ. Всѣка негова крачка напрѣдъ е сѫщевременно крачка къмъ гроба. Съ всѣки свой актъ той се възпроизвежда въ все по-широки размѣри, но понеже е именно капиталистически режимъ, съ всѣки свой актъ сѫщо, той създава и новъ елементъ за своята невъзможность, за своето унищожение.

Въ това грамадно вѫтрѣшно противурѣчие на съвременния начинъ за производство се криятъ дълбокитѣ причини за упадъка и изчезването хегемонията на английската индустрия, а съ тѣхъ и особенния характеръ на английскитѣ обществени отношения.

Извѣстно е, че до най-послѣдньо време въ Англия отношенията между работници и капиталисти, между капиталистическа държава и работническо движение и т. н. бѣха коренно различни отъ тѣзи въ почти всички останали капиталистически страни. Ан-

глия, майката, класическата страна, на капитализма не знаеше, що е социализмъ, и като да даваше най-блѣскаво опровержение на научния или пролетарския социализмъ и най-сигурно доказателство и потвърждение на теорията за „социалния миръ“. Английския общественъ животъ като да потвърждаваше мисьльта, че социализмътъ е само болѣзненъ плодъ на незрѣло още капиталистическо развитие, губящъ всѣкакъвъ смисълъ съ минаването на послѣдньото къмъ по-висши форми.

Уви! всичкитѣ тѣзи сладки рѣчи и мало-убѣдителни „теории“ днесь именно за Англия губятъ всѣкакъвъ смисълъ и свидѣтелствуватъ само, че не сѫ били нищо друго освѣнъ незрѣлъ плодъ на болѣзнено-измѫчвани отъ успѣхитѣ на социализма буржуазни и дребно-буржуазни фантазии, незрѣлъ плодъ на още по-незрѣло разбиране и изучване интимнитѣ пружини на капиталистическия режимъ. Особеннитѣ обществении отношения въ Англия не бѣха друго нѣщо, освѣнъ резултатъ и съотвѣтно отражение на нейната особенна економическа позиция. Тази си позиция капиталистическа Англия успѣ да закрѣпи окончателно отъ една страна само слѣдъ тържеството на теорията за свободната търговия въ 1847 г. и слѣдъ нечувания индустриаленъ подемъ прѣзъ 1850 — 56 г. г.; отъ друга страна, слѣдъ допущането на английския, тогава въ висша степень революционно настроенъ, пролетариатъ къмъ извѣстна часть отъ благата, които носѣше съ себе си този индустриаленъ подемъ и въобще хегемонията на английската буржуазия върху интернационалния пазарь.

Нѣма никакво съмнѣние, че Англия не би била оригинална и привилегирована (въ смисълъ на отсѫтствие на широка съзнателно водена борба между пролетариатъ и буржуазия) страна, ако въ 1846 — 48 г. г. тя не се намираше прѣдъ прага на една грандиозна пролетарска революция и, ако този призракъ не бѣше накаралъ нейната буржуазия да бѫде особенно либерална и внимателно-благосклонна къмъ класата на пролетариитѣ. Оригиналностьта на нейното положение въ сѫщность се състоеше въ туй, че английската буржуазия *можеше да бѫде* либерална и благосклонна къмъ пролетариата, *безъ особенно голѣма вреда за себе си.* А това позволяваше, както казахъ и по-горѣ, именно окончателно завоюваната хегенония върху интернационалния пазарь и чудовищнитѣ печалби, които тя осигуряваше на английската буржуазия. „Вслѣдствие на тѣзи двѣ обстоятелства (агонията на Чартизма и повръщането на индустриялния подемъ) — казва Фридрихъ *Енгелсъ* [1]) — английската работническа класа стана въ политическо отношение опашка на «голѣмата либерална партия», на прѣдводителствуваната отъ капиталиститѣ партия. Това веднажъ завоювано изгодно положение трѣбваше да бѫде увѣковѣчено. И чрѣзъ силната опозиция

[1]) Прѣдговоръ отъ 1892 г. къмъ „Die Lage der arbeitenden Klasse in England“, zweite Auflage, 1892 bei Dietz, Stuttgart, p. XVII — XVIII. Цитиранитѣ думи датиратъ отъ 1885 г.

на чартиститѣ, не противъ свободната търговия, но противъ обръщането на свободната търговия въ единственъ жизненъ националенъ въпросъ, чрѣзъ тази опозиция фабрикантитѣ разбраха, и разбиратъ всѣки день по-добрѣ, че буржуазията не ще може никога да достигне до пълно социално и политическо господство надъ нацията, безъ помощьта на работническата класа. Малко по-малко, поради това, взаимнитѣ отношения между двѣтѣ класи се измѣниха. Фабричнитѣ закони, нѣкога си страшилище за фабрикантитѣ, бѣха сега не само доброволно съблюдавани отъ тѣхъ, но по-вече или по-малко разпространѐни върху цѣлата индустрия. Тредъ-юниониститѣ, неотдавна още антемосвани като дяволски създания, почнаха да бѫдатъ ласкани и протежирани отъ фабрикантитѣ, като въ висша степень законни учреждения и, като полезно срѣдство за разпространяването на здрави економически учения между работницитѣ. Даже стачкитѣ, които прѣди 1848 г. бѣха прѣдметъ на всеобщото проклятие и умраза, сега се считаха, при случая, за напълно полезни, особенно, когато биваха прѣдизвикани отъ самитѣ господа фабриканти. Отъ законитѣ, които ограбваха равното право на работника по отношение на господаря му, бѣха унищожени поне най-възмутителнитѣ. И нѣкога тъй страшната Народна Хартия стана, въ сѫщественитѣ си черти, политическа програма на сѫщитѣ фабриканти, които до най-послѣдно време бѣха нейни противници. *Унищожаването на ценза за избираемость* и *тайното гласоподаване* се прокараха чрѣзъ законъ. Парламентскитѣ реформи отъ 1867 до 1884 г. г. се приближаватъ вече силно до *всеобщото избирателно право*, поне въ тази му форма, въ която то сѫществува днесъ въ Германия; законопроектътъ за избирателнитѣ окрѫжия, който се разглежда сега (1885 г.) отъ Парламента, създава *равни избирателни окрѫжия*, въ общи чърти поне, не по-неравни, отъ колкото тѣзи въ Франция или Германия. *Диети* (заплати на депутатитѣ) и по-кратковрѣменни мандати, макаръ и не *ежегодно избирани парламенти*, стоятъ сега на дневния редъ, като несъмнѣнни завоевания на най-близкото бѫдаще. И все пакъ казватъ нѣкои хора, че Чартизмътъ е отдавна мъртавъ.

„Революцията отъ 1848 г., подобно на много свои прѣдшественици, имá рѣдка сѫдба. Сѫщитѣ хора, които я смазаха, станаха, по любимото изрѣчение на Карла Маркса, изпълнители (екзекутори) на нейното завѣщание. Луи Наполеонъ биде принуденъ да създаде една и независима Италия, Бисмаркъ биде принуденъ да революционира и прѣобрази, по свой начинъ, Германия и да даде отново извѣстна независимость на Унгария, а английскитѣ фабриканти нѣмаха какво друго да правятъ, освѣнъ да придадатъ законна сила на Народната Хартия“.

Въ тази огромна концесия на буржуазията, чрѣзъ която се даде възможность на передовитѣ слоеве на пролетариата да си извоюватъ доста завидни облаги отъ общия подемъ и отъ надмощието на английската индустрия, въ тази огромна концессия, която създаде особенни, почти противуположни на общитѣ класово-

пролетарски, интереси за доста голѣмъ кржгъ работници, се крие разковничето на „оригиналнитѣ" обществени отношения на Великобритания, на отсжтствието на самостойна пролетарска класова борба, на социалистическо движение.

Обаче днесь, когато това надмощие на английската индустрия клони съвсѣмъ да изчезне, когато вмѣсто въ непрѣстаненъ подемъ, тази индустрия се намира въ постояненъ застой или даже въ упадъкъ, днесь условията за особеното привилегировано положение на часть отъ английския пролетариатъ сжщо изчезватъ. Положението на цѣлия английски пролетариатъ започва да става еднакво съ това на пролетариата въ останалитѣ капиталистически страни; въ неговата борба започватъ да изпъкватъ на прѣвъ планъ общитѣ класови интереси, вмѣсто частичнитѣ, групови, и необходимостьта отъ една самостойна политическа дѣйность, отъ една борба не противъ отдѣлнитѣ капиталисти за откжсването на часть отъ скандалйозно голѣмитѣ, проливащи отъ четиритѣхъ страни на свѣта, печалби, а противъ цѣлия капиталистически строй, противъ самото сжществуване на капиталистическата експлуатация, става все по-наложителна.

Стремлението на английския пролетариатъ къмъ такава самостойна политика вече приема плъть и кръвь отъ нѣколко години; въ изборитѣ за Долнята Камара прѣзъ идущата година това стремление ще даде сигурно своитѣ първи симптоматически указания и ще бжде първия осязателенъ резултатъ par contre-coup отъ упадъка на английската економическа дѣйность, първото внушително говорящо послѣдствие отъ безисходното положение на английската индустрия.

Но за това важно послѣдствие азъ бихъ искалъ да говоря подробно въ свръзка съ другитѣ, не по-малко важни, послѣдствия отъ сжщата причина: — упадъка на английския либерализмъ, пораждането на империализма и новитѣ отношения на буржуазията къмъ организиранитѣ работници и къмъ несъмнѣннитѣ бързи успѣхи на социализма между послѣднитѣ. Статията ми, обаче, е доста дълга вече и азъ съмъ принуденъ да отложа своя разказъ за другъ пжть.

Kaempfer.

Хроника.

(Изъ нашата журналистика)

Полемиката въ учителския съюзъ. — Фазитѣ ѝ. — Резолюцията на фердинандското учителско дружество. — Съюзниятъ органъ „Съзнание“ върху нея. — Статията на члена отъ сѫщото дружество г. Кръстевъ въ „Съзнание“. — Фактитѣ за израждането на съюза. — Статията на редактора на в. „Съзнание“. — „Професионалнитѣ идеали“ на съюза и учителството, споредъ него. — Сѫщитѣ и общественитѣ идеали на пролетариата. — Иматъ ли тѣ „съотношение“ по между си? — Принципиални различия или недоразумѣния? — Учителитѣ социалисти въ съюза. — Заключения.

Въ миналата хроника обѣщахъ да се спра върху полемиката, която се води въ съюзния органъ на „Българския учителски съюзъ“ между двѣтѣ течения въ него: между *социалистическото* и *буржуазното*, или както сега нѣкои го наричатъ, *„демократическото“*. Както казахъ миналия пѫть, полемиката се водѣше и прѣди конгреса на съюза, но тогава тя се водѣше не между редакцията на съюзния органъ *„Съзнание“* и членове на съюза, а повечето между отдѣлни членове и главно по поводъ на статии, помѣстени въ други педагогически списания, на които се отговаряше чрѣзъ съюзния органъ. Трѣбва да се забѣлѣжи, че до конгреса повече прѣобладаваше въ «Съзнание» социалистическата тенденция, разбира се, въ ония статии, които се отнасятъ до въпроса за „съюзния идеалъ“, или за „характера на съюза“ или пъкъ за неговитѣ цѣли. Обаче слѣдъ конгреса, който прѣдаде редактирането на съюзния органъ въ рѫцѣтѣ на друго лице, работата взима друга посока. Полемиката слѣдъ това се завързва между новия редакторъ на съюзния органъ и членове и дори цѣли дружества на съюза. Полемиката се върти все около въпроса за характера на съюза—дали той да бѫде социалистически или буржуазенъ?— въпросъ, който занимава мислящитѣ членове на съюза още отъ началото на основането му, дори и прѣди основането му. Полемиката при това ту е утихвала, ту отново се е разпалвала. До конгреса повече се застѫпваше въ страницитѣ на съюзния органъ историко-материалистическия възгледъ при обяснение на общественитѣ явления и поради това социалистическото течение изглеждаше прѣобладаваще. Сега, обаче, слѣдъ конгреса и при новата редакция се застѫпва повече буржуазната или «демократическата» тенденция. Това и разпаля отново полемиката. Поводъ да се разпали последната даде една резолюция на фердинандското учителско дружество. За да бѫде по-ясно, въ какво се състои полемиката, ще приведа тука прѣди всичко тази резолюция. Тя гласи:

„На 28 септемврй т. г. дружеството изслуша отчета на делегата на IX конгресъ, Г. Кръстевъ, и констатира, че организацията се тласка по пѫтя на израждането и неизвѣстностьта, понеже не си е опрѣдѣлила по-точно характера, т. е. дали е тя чисто професионална, и слѣдователно, неутрална къмъ обществено-политическитѣ борби, организация или не, а тъй сѫщо и отношението ѝ къмъ обществениитѣ класи и партии. Въ желанието си да се извади организацията изъ туй положение на неизвѣстность, която не гарантира уч-ля въ бѫдаще, дружеството

като взе прѣдъ видъ: 1) че мотивитѣ на учителското движение, което роди организацията, не сж тѣсно професионални, а се коренятъ въ общитѣ условия на живота ни; 2) че уредбата на учебното дѣло по най-послѣдната дума на науката е искане главно на работнишката класа, а относително — на другитѣ обществ. класи; 3) че учителя ще си остане негарантиранъ за убѣжденията си до тогазъ, до когато имаме единъ фактично обезправенъ народъ; 4) че нашитѣ искания се отправятъ къмъ държавата, която ще ги реализира, когато бжде притисната отъ една организирана обществена класа, която жизнено е заинтересувана отъ тѣзи искания, като свои собствени и 5) че тази класа неможе да бжде друга, освѣнъ работническата, намира: I. Учителската организация е професионална съ обществено-политиченъ характеръ. Професионална е, защото брани интереситѣ само на учителитѣ, които признаватъ нейнитѣ задачи, а обществено-политична е, защото отправя исканията си къмъ държавата и въздѣйствува на партиитѣ. II. Тя трѣбва да отправя своитѣ искания главно къмъ работнишката партия, която поглъща професионалнитѣ интереси на учителя въ своитѣ обществени идеи".

Такава е резолюцията на фердинандското учителско дружество. Тя е мнѣние на едно дружество, или на неговото болшинство и не прѣдставлява нѣщо не чувано до сега въ живота на учителската организация. Помня, нѣколко мѣсеци прѣди тазгодишния учителски конгресъ, видинското учителско дружество бѣше взело сжщо такава резолюция, що се отнася до характера на съюза. Тя тогава не прѣдизвика, до колкото помня, никакъвъ протестъ отъ страна на редакцията на съюзния органъ. Не така, обаче, посрѣщна сегашната радакция на послѣдния резолюцията на Фердинандското учителско дружество. Тя не само прѣдизвика редъ интересни, по особеното «схващане съюзната организация и нейнитѣ цѣли», статии отъ страна на редактора на «Съзнание»; тя се обяви за „прѣстжпна". Тоя фактъ единъ показва, колко сж измѣнени отношенията на новата редакция на „Съзнание" къмъ проявленията на социалистическитѣ тенденции въ учителскитѣ дружества. Това ще се види още по-добрѣ, като разгледаме, въ какво се състои сжщностьта на самата полемика.

Първо време полемиката се водѣше по въпроса за цѣльта на съюза: дали тя трѣбва да бжде дѣятелность за економическото и политическо повдигание на «народа», като подъ тази дѣятелность се разбираше, поне отъ тия, които туриха основа на съюза, една социалистическа дѣятелность, или тя да бжде чисто буржуазна професионална организация, която се грижи за подобрѣние положението на народния учитель и на учебното дѣло. По сетнѣ полемиката се сведе чисто и ясно на въпроса: коя тенденция трѣбва да прѣобладава въ съюза — социалистическата или чисто професионалната? Въ продължение на полемиката като че бѣше се установило едно общо мнѣние, а именно, че съюзътъ е професионална организация и като такава въ нейния съставъ могатъ да влизатъ учители съ различни политически убѣждения. Само съюзътъ изхвърли изъ своитѣ цѣли «економическото и политическо повдигание на народа» и си тури за цѣль: защита на учителскитѣ права като гражданинъ, като общественъ дѣецъ, каквито убѣждения и да има той, и усъвършенствувание на учебното дѣло. Сега пъкъ полемиката се свежда на въпроса: каква професионална организация е съюзътъ?

Споредъ резолюцията на Фердинандското учителско дружество, учителската организация е *професионална*, *но съ обществено-политически*

характеръ, *и работническата партия „поглъща професионалнитѣ интереси на учителя въ своитѣ обществени интереси"*. Споредъ него, «мотивитѣ на учителското движение, което роди организацията» не сж били и не сж „тѣсно професионални". И дѣйствително, тѣ сж били много по-широки, обществено-политически, и за най-дѣятелнитѣ участници въ движението и членове на съюза тѣ сж били социалистически. Обаче, съюзътъ все повече се е отклонявалъ отъ първоначалнитѣ мотиви на учителското движение и като че съ закрѣпването му той става все по-консервативенъ, въ смисълъ, че тия мотиви все повече изчезватъ и все повече той става единъ съюзъ съ много тѣсни професионални задачи. Въ този смисълъ той, може да се каже, се изродява, за да не кажемъ, че се изродилъ вече.

Мотивитѣ, които придружаватъ спомѣнатата резолюция, не сж развити въ нея. Но единъ отъ членоветѣ на Фердинандското учителско дружество и неговъ делегатъ на IX учителски конгресъ, а именно Г. Кръстевъ въ статията, помѣстена въ стр. на в. „Съзнание", брой 15, подъ названието: „*Къмъ характера на съюзната организация*", развива приведенитѣ въ резолюцията мотиви. Като констатира факта, че въ съюза се борѣли двѣ схващания на съюзната цѣль, а именно *социалистическо* и *демократическо*, отъ които *първото* „изхожда отъ диалектическия материализъмъ и иска организацията да бжде дѣйствително боева", което «разчита главно на опрѣдѣлена обществена класа», а *второто* изхожда отъ една дребно-буржуазна идеология, като хвърля мостъ между съюза и училищната власть" и което „не разчита на опрѣдѣлена обществена класа", а на «народа» или на «просвѣтената училищна власть», — продължава:

«Нѣколко симптоми отъ послѣдния периодъ на организацията ни говорятъ, че тя не гледа съ необходимата сериозность на горнитѣ двѣ схващания съюзната цѣль и, скривайки се задъ фразата «професионализъ», постепенно усвоява дребнобуржуазното схващание, за да се обърне единъ день въ едно допълнение на официалната просвѣта, като задържи, може би, фиктивно боевия си характеръ. По такъвъ начинъ организацията не гарантира, че ще пази въ бждеще дѣйствително свободата на учителя да работи въ името на убѣжденията си, главно социалистическата дѣйность. Единъ съюзъ съ ржководяще демократическо схващание задачитѣ на организацията ще има всичката възможность да заобикаля охраната на социалистическата учителска дѣйность. Туй е безпорно. Не по-малко е безпорно, че организацията се тласка по този негарантиранъ за учителитѣ социалисти пжть и отъ своитѣ първи дѣйци, които правятъ всичко, за да се отлага разрѣшението на този въпросъ, както е случая съ г. редактора на съюзния органъ. Ето дѣ схващаме ние, фердинандскитѣ другари, израждането на съюза. Ясно е, че ние неисхождаме отъ абстрактно начало, а вадимъ заключенията си чрѣзъ изучване историята на съюзния животъ».

Подиръ това авторътъ на статията привежда *петь* факта, доказващи, споредъ него, влизането на съюза въ пжтя на израждането му. Отъ тѣхъ характерни сж слѣдующитѣ: *увеличението въ «голѣми размѣри» нелоялната конкуренция между сдруженитѣ учители за учителски мѣста, увеличението на «формалнитѣ задължения» при от-*

пусканието помощи на нуждающи се членове и *мнѣнието, изказано отъ «младодемократа» А. Недѣлковъ*, членъ на Т.-Пазарджийското учителско дружество, за *измѣнението чл. 1 отъ устава* на съюза, въ смисълъ, че *съюзътъ не трѣбва да защитява свободата за обществена дѣйность на учителя.* Нѣма съмнѣние, че тия факти говорятъ за една тенденция къмъ отклонение на съюза отъ назначението си, опрѣдѣлено отъ съюзния уставъ. Ако, наистина, съюзътъ не е въ състояние да унищожи «нелоялната конкуренция» между своитѣ членове учители; ако той все повече ограничава помощьта, която е длъженъ да дава на нуждающитѣ се членове и особенно на пострадалитѣ за своитѣ убѣждения; ако въ неговата срѣда се явяватъ такива прѣдложения, като онова за махването на чл. 1 отъ устава, — то очевидно е, че съюзътъ е на пѫть да се изроди въ една организация, която ще служи за просто допълнение «на официалната просвѣта». Въ такъвъ случай резолюцията на фердинандското дружество не само не съдържа нищо «прѣстѫпно», а е твърдѣ умѣстна, е едно изпълнение на своя дългъ къмъ съюза, и заключенията, които прави авторътъ на статията, трѣбва да се смѣтатъ за правилни.

«Не тъй случайно — казва той — изпъкна стрѣмлението на демократичнитѣ елементи да наложатъ на съюза своето схващане. Подобни мнѣния не би се родили, ако организацията имаше възгледъ, теоретически добрѣ обоснованъ, за своя характеръ и отношение въ живота. Днесъ тъй се налага и всѣко отбѣгване отъ въпроса задъ фразата «професионална» е «грѣхъ и прѣстѫпление», защото понятието «професионална организация» не може само по себе си ни помогна за разрѣшение въпроса «какъ да схващаме съюзната организация и нейната цѣль»... Очевидно е, че ние говоримъ за тѣзи нѣща тъй, както тѣ се схващатъ сега въ обяснение характера на Българския учителски съюзъ. Послѣдниятъ би могълъ да постигне своята задача само тогава, когато си опрѣдѣли точно мѣстото въ нашия общественъ животъ и се опрѣ главно на една опрѣдѣлена обществена класа, която е заинтересована отъ съюзнитѣ искания като свои класови искания. По този начинъ съюзътъ, безъ да прѣстане да е професионална организация за специфичнитѣ интереси на учителския трудъ, ще има здравъ теоритиченъ възгледъ и ще носи не изобщо политически, а *опрѣдѣленъ политически характеръ*, както е казано въ заключението на дружественото мнѣние... Въпросътъ стои тъй: какъ да схващаме характера на съюза и отношението му къмъ общ. класи и партии, за да запази боевия си характеръ, безъ което неволно се тласка въ пѫтя на израждането, та материалнитѣ и морални жертви, които учителитѣ, прѣдимно социалисти, му даватъ, не би могли да оправдаятъ назначението си».

Интересно е съобщението, което прави авторътъ на статията, а именно, че делегатътъ М. Генчевъ искалъ да говори подробно по съюза, но конгресътъ не му позволилъ. И този е единъ фактъ, който говори въ полза на мнѣнието на фердинандското учителско дружество и на горѣприведеното мнѣние на учителя Г. Кръстевъ. Къмъ статията на послѣдния има една бѣлѣжка отъ редактора на в. „Съзнание", въ която между другото посочва на двѣ статии въ бр. 12 и 14 на „Съзнание", въ които се разглежда въпроса „за естеството на съюза". Думата е, разбира се, за

статиитѣ на редактора на съюзния органъ, подъ названието: *„Какъ трѣбва да схващаме съюзната организация и нейнитѣ цѣли?“*, помѣстени въ бр. 10, 12 и 14. Въ тия статии ние срѣщаме почти сѫщия възгледъ относително „естеството на съюза“, каквито срѣщаме и въ статията: *„Духъ и направление на органа“*, въ бр. 5, отъ 27 септемврий т. г. Отъ тази статия узнаваме, че въпросътъ за „духа и направлението“ на съюзния органъ „Съзнание“ билъ повдигнатъ въ IX конгресъ и разискванъ „страстно“, но не разрѣшенъ окончателно. Този въпросъ, както справедливо забѣлѣзва авторътъ на тази статия, е въ свързка съ въпроса за характера и цѣлитѣ на съюза. Има разногласия по „духа и направлението на органа“, защото има такива по въпроса за характера и цѣлитѣ на съюза. То е ясно. Макаръ това да е ясно и за автора на статията, обаче той счита разногласията по въпроса за „духа и направлението на органа“ просто „недоразумѣние“.

„Ние — казва той — по-скоро, имайки прѣдъ видъ затихването на въпроса за цѣлитѣ, слѣдъ приемането на настоящата цѣль и общото нѣкакъ задоволяване чрѣзъ това на всички съюзни учители, сме наклонни да приемемъ, че не нееднаквото схващане цѣлитѣ на съюза е майка на новото изпъкване на въпроса за духъ и направление на органа, а просто едно недоразумѣние, състояще-се въ това, че отиваме да търсиме духа и направлението на вѣстника тамъ, дѣто въ сѫщность го нѣма. И наистина, ние чухме съображенията на ония г. г. делегати, които подигаха тоя въпросъ. Но за съжалѣние въ тѣхнитѣ доводи можахме да намѣримъ само едно потвърждение на току-що лансираното отъ насъ прѣдположение, и нищо друго. Едни отъ тѣхъ говорейки за духа и направлението на органа, намираха, че то трѣбвало да се прояви въ гледището, отъ което се цѣнятъ общественитѣ и училищнитѣ явления и съобразно съ това прѣпорѫчваха, да се прилагало навсѣкѫдѣ и за всичко материалистическото гледище, като най-право. Други, сѐ по поводъ на сѫщия въпросъ, изказваха мнѣние, че въ съюза имало течения, че тия течения не били еднакво силни, че тенденциитѣ на едно отъ тѣхъ, най-силното, трѣбвало да доминиратъ и проглеждатъ въ вѣстника“.

Обаче, всички споменати оратори въ конгреса имали прѣдъ видъ само «обществено-политичния отдѣлъ» въ вѣстника, който, споредъ автора, не билъ управляващъ за вѣстника, и тука той намира «недоразумѣнието». Затова той казва: «Абсолютно е невѣрно, че духа на вѣстника се управлява отъ гледището ни по общественитѣ въпроси. Нашиятъ вѣстникъ е органъ на една учителска организация съ специфични, само за учителския трудъ и положение, задачи, той е вѣстникъ професионаленъ. Възможно ли е, да се допуща, че не интереситѣ на нашата професия ще опрѣдѣлятъ неговия духъ, а нѣкакви мирогледи?» Разбира се, че, споредъ автора, «нѣма споръ» по въпроса за учителювото положение и тегло. «И не ли — пита той — само за туй, че еднакво схващаме това наше положение и че еднакво мислимъ спасение да намѣримъ въ общото сдружаване, основахме съюза? Или съюза е общъ за всички учители и тогава не може да има въпросъ за течения въ него, защото едни и сѫщи мотиви ни сврзваха всички ни, или не е такъвъ, а само на една група или на едно течение, и тогава той прѣстава да сѫществува като общъ учителски съюзъ и става

безсмисленъ по своето вѫтрѣшно съдържание и празна мощь». Че «имало било разни политически възгледи», това за автора прѣдставлявало «нищо». Достатъчно било «да има такива и да бѫдатъ тѣ здраво прецизирани и усвоени, каквито само учителя трѣбва да има, за да нѣма никакви опасения, че ролята на вѣстника ще бѫде злѣ прѣтълкувана». Обаче, органътъ не трѣбвало да бѫде „проводникъ на тѣснопартийни схващания". Негова директива въ областьта на общественитѣ явления е «обективность въ оцѣнката». Впрочемъ, на самия авторъ на статията щѣло се да приеме мнѣнието, изказано въ конгреса, «че въ това отношение органа трѣбва да прѣдставлява свободна трибуна на учителската мисъль». Най сетнѣ мислитѣ, изказани въ цитираната статия, авторътъ ги резюмира така: «Съюзътъ е организация, която визира интереситѣ на учителската професия. Органътъ му по духъ и направление трѣбва да отговаря на интереситѣ на тая последнята: духътъ не може да бѫде другъ освѣнъ професионаленъ. Това допущатъ цѣлитѣ и задачитѣ на съюза, това ни говори и прѣживѣното, опита. А конгреситѣ, съ своитѣ удобрѣния, идатъ още повече да го утвърдятъ».

Не е мѫчно да се разбере, че горѣцитиранитѣ мисли на автора изъ статията му; „*Духъ и направление на органа*", не сѫ вѣрни. Ясно е, че дори за правилната оцѣнка на учителювия трудъ и положение е необходимъ „мирогледъ", толкова повече той е необходимъ при оцѣнката интереситѣ на учителската професия. По-надолѣ ще видимъ, какъ своеобразно оцѣнява самъ редакторътъ учителювия трудъ и учителската професия изобщо. Неговата оцѣнка е невѣрна, а тя е такава, защото е плодъ очевидно на неговия особенъ «мирогледъ». Учителювото положение и тегло сѫщо различно се разбиратъ, споредъ „мирогледа" на учителя или на оцѣнителя му. Затова не е вѣрно твърдѣнието на редактора, че всички учители членове на съюза „еднакво" схващали положението си и положението на учителитѣ. Още по невѣрно е неговото твърдѣние, че едни и сѫщи мотиви биле свързвали съюзнитѣ учители. Самиятъ фактъ, че има разногласия въ съюза, опровергава това негово твърдѣние. Съвсѣмъ по-други мотиви движеха основателитѣ на съюза, отколкото днешнитѣ му рѫководители и членове. По други мотиви въодушевяватъ социалиститѣ учители членове на съюза отъ ония, които въодушевяватъ останалитѣ учители. Но независимо отъ казаното, пита се: за да може органътъ на съюза да прецѣнява общественитѣ явления, които засѣгг въ своитѣ колони, „отъ гледна точка на учителевата роля въ тѣхъ" и за „да му сочи начини и дѣйствия за работа", не трѣбва ли редакторитѣ му, а и самитѣ, изобщо, рѫководители на съюза да иматъ «мирогледи»? И възможно ли е, разнитѣ политически възгледи да бѫдатъ „здраво прецизирани и усвоени, каквито само учителя трѣбва да има", безъ „мирогледи"? И какво е това — „обективна оцѣнка" на разнитѣ политически възгледи? Съ какво ще мѣримъ тази „обективна оцѣнка"? Безъ опрѣдѣленъ «мирогледъ» въ общественитѣ явления никаква „обективна оцѣнка" е невъзможна. Всички тѣзи невѣрни твърдѣния на автора произтичатъ отъ особения му „мирогледъ" върху „съюзната организация и нейнитѣ цѣли". Да се обърнемъ сега къмъ него.

„Мирогледътъ" на автора, т. е. на редактора на в. „Съзнание", е изказанъ въ тритѣ му статии подъ заглавието: „*Какъ трѣбва да схва-*

щаме съюзната организация и нейнитѣ цѣли", помѣстени въ бр. 10, 12 и 14. Въ първата статия авторътъ разглежда мнѣнието на фердинандското дружество по въпроса за израждането, за професионалностьта на съюза и за неутралностьта му къмъ обществено-политическитѣ работи и партиитѣ. Авторътъ на статията не само отрича, че съюзътъ е на пѫтя на израждането, но и намира, че той тъкмо е въ правия си пѫть. «Но въпросътъ е именно тамъ, — казва той — изражда ли се съюза, или е тъкмо въ правия си пѫть и, ако е истина това, дѣ, въ какво той се изражда». По-горѣ видѣхме, какви факти показватъ, „дѣ и въ какво" се изражда съюзътъ. А тия факти трѣбва да бѫдатъ извѣстни на единъ редакторъ на съюзния органъ. Но най-добъръ фактъ, който показва израждането, извършваще се съ съюза, сѫ възгледитѣ, развивани отъ самия него, редактора на съюзния органъ въ неговитѣ колони и фактътъ, че единъ членъ съ такива възгледи може да бѫде избранъ отъ единъ конгресъ за редакторъ на рѫководния съюзенъ органъ. Трѣбва да се забѣлѣжи, че фердинандското дружество въ резолюцията си не изказва такава „*невѣрна мисъль*", каквото му приписва г. Хр. Ганевъ, а именно, „че професионалностьта прѣдполага неутралность къмъ обществено-политичнитѣ борби". Както вече видѣхме, въ резолюцията изрично се казва: «*учителската организация е професионална съ обществено-политиченъ характеръ*». Но щомъ е така, тогава всички възражения, които прави г. Ганевъ на резолюцията, не засѣгатъ фердинандското учителско дружество, сѫ безпрѣдметни. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че една организация може да бѫде професионална и въ сѫщото време да бѫде неутрална не къмъ „живота" изобщо, а къмъ обществено-политическитѣ борби или да се рѫководя отъ хора, които я прѣобръщатъ въ опашка на свои лични или партийни буржуазни стремежи. Това зависи отъ степеньта на съзнанието у членоветѣ ѝ, отъ това до колко тѣ си поставятъ единъ общественъ идеалъ, а не се затварятъ въ чорупката само на своитѣ егоистични, тѣсно професионални стремежи.

Въ втората статия, въ бр. 12, г. Хр. Ганевъ ни разправя, какъ той схваща „*идеалитѣ на съюзната организация въ свързка съ общественитѣ идеали на пролетарията*". Тука г. Ганевъ изказва мисли, които се явяватъ просто обосноваване на израждането на съюза, апология на интимнитѣ желания на ония, които искатъ да направятъ отъ съюза едно „тихо пристанище", единъ буржуазенъ учителски институтъ. Макаръ г. Ганевъ да претендира, че „цѣни общественитѣ явления съ сѫщия критерий", съ който ги цѣнятъ и членоветѣ на фердинандското дружество, обаче неговитѣ възгледи, изказани въ тази статия, съвсѣмъ друго говорятъ. Той не намира никаква свързка между идеалитѣ на съюзната организация и ония на пролетарията. Свързването имъ било причина за замъгляване разбирането на „всички въпроси на неговата дѣйность". «Често — казва той — както е случая сега съ Фердинандското дружество, идеалитѣ на съюза се отъждествяватъ съ ония на пролетарията или поне се поставятъ въ една тъй не избѣжна свързка по между си, щото напълно съставено се явява понататъшното заключение за паралелно дѣйствуване на съюза съ пролетарията и даже едва ли не да се стане той като единъ пионеръ на тоя послѣдния. *Това сѫпоставяне,* невѣрно

по сѫщество е било причината, да си прѣдставляваме съюза съвсѣмъ другъ отъ какъвто той може да бѫде, да му придаваме атрибуции неприсѫщи и неестествени за него и по тоя начинъ, чрѣзъ замъгляване, да го отдалечаваме отъ самопознаването и отъ пълното му ориентиране по всички въпроси на неговата дѣйность. Отъ подчертаното отъ мене е ясно, че, споредъ г. Ганева, свързването идеалитѣ на съюза съ оння на пролетарията е нѣщо неестествено, и идеалитѣ на пролетарията не сѫ присѫщи на учителския съюзъ. Да се турятъ на съюза пролетарскитѣ идеали ще рѣче, споредъ редактора на съюзния органъ, замъгляване, отдалечаване „отъ самопознаването". Нѣщо повече даже: идеалитѣ на съюза и оння на пролетарията сѫ правопротивоположни. „Въ какво съотношение, прочее, — пита той — се намиратъ професионалнитѣ идеали на учителя съ общественитѣ идеали на пролетарията? Отъ еднакво естество ли сѫ, отъ еднакъвъ произходъ ли сѫ и слѣд. еднакви ли срѣдства и пѫтища се искатъ за тѣхното реализиране?— Ако попитате фердинандскитѣ другари, тѣ ще ви отговорятъ вѣроятно въ утвърдителенъ смисълъ; поне тъй ние разбираме отъ прѣдпоставкитѣ и заключението въ резолюцията имъ. Но ние не само не споделяме тѣхното мнѣние, *но даже сме на право противоположно мнѣние* (к. м.) макаръ да претендираме да цѣнимъ общественитѣ явления съ сѫщия критерий". Ясно е, че за г. Ганева „професионалнитѣ идеали" на учителя сѫ противоположни на общественитѣ идеали на пролетарията; естествено, не сѫ еднакви за него и срѣдствата и пѫтищата за тѣхното раелизиране. И „професионалнитѣ идеали" на учителя сѫ противоположни не само на общественитѣ идеали на пролетарията, но и на „професионалнитѣ му идеали". Но прѣди да видимъ, защо, споредъ г. Ганева, тѣзи сѫ противоположни едни на други, трѣбва да видимъ, какви сѫ, споредъ него, «професионалнитѣ идеали» на учителя.

Въ полемикитѣ, водени до сега въ съюза по въпроса за съюзнитѣ цѣли и задачи, взимало се като «неоспоримо» положението, че *„съюзътъ обгръща изцѣло личностьта на учителя* — не само неговитѣ професионални морални и материални тежнения, произтичащи изключиво отъ неговата служба, а и всички други негови потрѣби — духовни, обществени, политични, нравствени и пр. и пр.". Обаче, споредъ г. Ганева, това било невъзможно да постигне учителската организация. Защо ли? — По простата причина, че съюза го съставлявали учителя съ най-разнообразни потрѣби — „духовни, обществени, политични, нравствени и пр. и пр.". Съ други думи, това ще рѣче, че всѣки учитель си има свои духовни, обществени, политически, нравствени и др. потрѣби, и понеже единъ учителски съюзъ не е въ състояние да ги задоволи всички и общо, то идеалитѣ на учителитѣ сѫ съвсѣмъ различни отъ идеалитѣ на съюзното учителство. «*Еднакви само интереси изискватъ еднакво и общо удовлетворение*, а не еднаквитѣ, несъмнѣно, не». Еднакви, общи интереси за учителитѣ съставлявали: «свобода на убѣжденията», «стабилность въ службата», «материално подобрение» и, най-послѣ, една наредба на учебното дѣло, „която е сама въ съгласие съ духа на времето", би улеснила задачата на учителитѣ, тѣхния трудъ като работници. „Взети подъ внимание тия съображения — заключава г. Ганевъ — веднага става явно, че иде-

ала на съюзното учителство не може да се отъждествява или идентифи-
цира изобщо съ идеалитѣ на учителитѣ, понеже тѣ сѫ нѣщо по-широко
вслѣдствие на това, кога се говори за обществени идеали на съюза, н
трѣбва да се разбиратъ общественитѣ идеали на учителитѣ — граждани
а само онпя идеали на учителя, които се раждатъ въ неговата служба
само отъ нея, сир. тъй нарѣченитѣ *професионални идеали*". Ясно е
че «професионални идеали» на учителитѣ съставляватъ: *свобода на убѣж-
денията, стабилность въ службата, материално подобрение* и *на-
редба на учебното дѣло* въ съгласие съ духа на времето и улесняващ
задачитѣ на учителитѣ като работници. Да се съгласимъ за минута, ч
тия „идеали" наистина „се раждатъ" отъ учителската служба «и само въ
нея». Но какво разбира г. Ганевъ подъ тѣзи изрази? *Първо*, г. Ганевъ
разбира подъ тѣхъ просто службата на учителя въ училището, и под
„Свобода на убѣжденията" — назначаването на учители, безъ разлика на
убѣждения. Пита се: ако единъ учитель вземе участие въ политическитѣ
борби, съгласно своитѣ убѣждения, ако работи дѣятелно за пропаганда на
своитѣ убѣждения и бѫде изключенъ за това, е ли „професионаленъ иде-
алъ" на съюза да го защити? Споредъ г. Ганева, не е. Защото той счита
«професионаленъ идеалъ» само оня, който «се ражда» въ учителската служ-
ба. „*и само отъ нея*", когато защитата на учителя за неговата обществе-
но политическа дѣятелность не «се ражда *въ неговата служба и само
отъ нея*", а вънъ отъ нея. Но въ такъвъ случай, за каква «свобода на
убѣжденията» ни говори г. Ганевъ, като «професионаленъ идеалъ» на съю-
за? Тази ли — свобода да има учительтъ въ себе си, въ главата си как-
вито щѫ убѣждения? Но такава свобода е фикция, защото свободата на
убѣжденията прѣдполага свобода на дѣйствието, е активность, а не пасив-
ность. Споредъ г. Ганева, „идеалъ" на съюза е да се застѫпва не за сво-
бодата на убѣжденията, а за нейната фикция. Но поради това мнозин
читателитѣ ще се съгласятъ, че мнѣнието на фердинандското дружество е
съвършенно вѣрно, когато казва, че съюзътъ е на пѫть да се изроди.
Какво остава, наистина, отъ тоя съюзъ, ако той се отрича отъ своя „про-
фесионаленъ идеалъ" да защитява своитѣ членове за изповѣдването имъ
своитѣ убѣждения вънъ отъ училището, като граждани? — Очевидно единъ
учителски институтъ, помощникъ на министерството на просвѣщението,
онова «тихо пристанище», което прѣди нѣколко години проповѣдваше г.
Влайковъ. Въ бѣлѣжката къмъ горѣцитираната статия на Г. Кръстева отъ
страна на редактора на „Съзнание", послѣдниятъ казва, че го накарвали
за «измѣнникъ», за „ренегатъ" и пр. Въ статията на г. Кръстева нищо
подобно нѣма. Но види се, самъ г. Ганевъ чувствува, че се е поддалъ на
нѣкакви други влияния, или че неговиятъ «критерий» не е такъвъ, за
какъвто го мисли и го прѣпорѫчва. Фактътъ, че той свежда идеалитѣ на
съюза до идеала за едно «тихо пристанище», потвърдява това. *Второ*, г.
Ганевъ нарича «идеали» на съюза или „идеали" на учителската професия
това, що съставлява или трѣбва да съставлява само срѣдство за до-
стигването на единъ идеалъ. *Свобода на убѣжденията, стабил-
ность въ службата, материално подобрение, улеснение на учи-
телската работа* и т. н., всичко това сѫ условия, това сѫ срѣдства,
нужни за достигване на нѣщо по-високо, на единъ идеалъ. Мигаръ за ва-

роднитѣ учители тѣ сѫ „идеалъ"? Разбирамъ, разумѣва се, народни учители, които искатъ да работятъ за нѣкакви обществени идеали.

Истина е, прочее, че има професионални организации, за които „идеалъ" съставляватъ удовлетворение най-близкитѣ интереси на членоветѣ, за които най-малкитѣ и възможни материални подобрения, улесненията и усъвършенствуванието въ работата имъ съставляватъ «идеалъ» Но такива професионални организации сѫ *несъзнателни*, което произтича отъ тѣхното долно умствено равнище. Такива сѫ повечето отъ работническитѣ професионални организации, отъ работническитѣ синдикати въ началото на изникванието имъ, такива сѫ изобщо всички професионални организации, които отъ условията сѫ принудени да търсятъ въ сдружението удовлетворение на материални и дори духовни потрѣби, неудовлетворими инакъ поради сѫщитѣ условия, но за които не сѫ ясни нито свръзката на тѣхното положение съ тѣзи условия, нито срѣдствата и пѫтищата за тѣхното отмахвание. За такива организации, естествено, удовлетворението най-непосрѣдственнитѣ нужди на своитѣ си членове, безъ, разбира се, нѣкога да достигнатъ това въ достатъчно чувствителна степень, свеждането това удовлетворение до минимумъ, се явява „професионаленъ идеалъ". За единъ несъзнателенъ работнически синдикатъ, напримѣръ, взаимното спомагание на членоветѣ въ случай на нужда, улеснението и усъвършенствуванието въ работата имъ е «идеалъ». Такива работнически професионални организации естествено сѫ индиферентни къмъ общественитѣ и политически борби, тѣ сѫ *неутрални* въ пълния смисълъ на думата. И додѣто се намиратъ въ такова несъзнание, тѣ се насърдчаватъ и удобряватъ и отъ господари, и отъ държава и отъ тѣхнитѣ явни и скрити врагове. Но щомъ тѣ чрѣзъ опитъ, или чрѣзъ пропаганда станатъ съзнателни, разбератъ свръзката между положението на работницитѣ и условията на живота, щомъ разбератъ, че съ взаимноспомагание или съ чисто „професионалнитѣ идеали" сѫ безсилни да измѣнятъ нѣщо сѫществено въ положението на работницитѣ, тогава тѣ дохаждатъ до убѣждението, че взаимното спомагание въ всѣко отношение не е „идеалъ", а срѣдство, условие за достиганието на единъ обществене идеалъ. И колкото по-скоро работническитѣ професионални организации дохаждатъ до това съзнание, толкова повече тѣ сѫ близки до своя идеалъ. За това задача на всѣки съзнателенъ работникъ въ професионалнитѣ организации се явява будението на съзнание въ членоветѣ имъ, издигание на умственото имъ равнище, пропаганда на социалистическитѣ идеи. А това, което е вѣрно за работническитѣ професионални организации, вѣрно е и за всѣка професионална организация отъ работници, експлоатирани било отъ държавата, било отъ общественнитѣ учреждения. Къмъ послѣднитѣ спада и учителската организация. Ако се състои отъ съзнателни хора, които добрѣ схващатъ свръзката между тѣхното положение и общественитѣ условия, тя не може да си туря за идеалъ «професионалнитѣ идеали", които въ сѫщность сѫ срѣдства за достиганието на единъ общественъ идеалъ. Въ противенъ случай тя се състои отъ хора несъзнателни и които по чисто недоразумѣние търсятъ въ нея „тихо пристанище", когато тѣ могатъ да си го създадатъ, както и си го създаватъ, безъ всѣкаква «специфична» организация. Не, учителската организация не може да сѫществува безъ единъ общественъ идеалъ. Тя безъ него ще се

изроди окончателно. А общественият идеалъ на една организация отъ народни учители не може да бѫде другъ, освѣнъ оня на съзнателния, борящия се пролетариятъ. Този идеалъ «се ражда» не само въ „идеалистичната“ имъ служба, но „се ражда“ и отъ положението на народния учитель въ днешната буржуазна наредба. Така че, мнѣнието на фердинандското дружество, както и на Видинското, както трѣбва да се прѣдполага и на други още учителски дружества, че съюзътъ е професионална организация съ отдѣленъ обществено-политически характеръ и че неговъ общественъ идеалъ е оня на съзнателния пролетариатъ, е вѣрно. Истина е, че въ учителския съюзъ влизатъ учители съ разни убѣждения, това показва, че въ съюза има несъзнателни членове и че той твърдѣ малко е правилъ, за да развие по между имъ по-голѣмо съзнание. Напримѣръ, съюзниятъ органъ, намѣсто да пише дълга статия, за да доказва „че учителитѣ имали разни обществени идеали, по-полезно щѣше да употрѣби времето, съюзнитѣ срѣдства и енергия, ако се занимаваше повече съ пропаганда на единъ общественъ идеалъ. Задача на съюза и на неговитѣ органи именно съставлява да внесе въ редоветѣ си прѣди всичко единомислие въ крайната цѣль на съюза. Съ други думи обстоятелството, че въ съюза влизатъ учители съ разни убѣждения, не е оправдание за свеждание къмъ „идеалъ“ това, което е срѣдство за постигвание на единъ идеалъ. Въ работническитѣ професионални организации сѫщо влизатъ несъзнателни работници, работници съ разни, ако щѣте, убѣждения, но това никакъ не прѣчи на съзнателнитѣ работници да се стремятъ къмъ изработванието у тѣхъ на съзнание за крайната цѣль на тѣхното сѫществувание, за идеала на тѣхната борба.

Обаче, г. Ганевъ не намира никакво съотношение между «професионалнитѣ идеали на учителя» и обществениtѣ идеали на пролетариата. Той даже се мѫчи да ги изкара противоположни. «Прѣди всичко — казва той въ сѫщата статия по-нататъкъ — учителското съсловие или учителския еснафъ не може да се отъждествява съ производителнитѣ еснафства, защото други сѫ мѣстото и ролята на тия послѣднитѣ въ обществата, други на учителството, а още по-малко може да се провежда паралелъ между тежненията на учителството и ония на една економическа обособлена класа каквито сѫ напр. пролетарската и капиталистическата. Додѣ тия послѣднитѣ по своята обществена роля съставятъ нѣщо отдѣлно, самостоятелно, съ свои специфични интереси, които се напълно отрицаватъ едни други, учителството съставя съвсѣмъ друго: то е бюрокрация, извикана въ услуга на духовнитѣ интереси на тия обществени групировки, и сѫществува само благодарение на тия тѣхни интереси; и нѣма съмнѣние че въ дадено време то ще бѫде въ услуга на оная класа, която владѣе положението». Както виждаме, за г. Ганева нѣма никакво „съотношение между професионалнитѣ идеали на учителя и общественитѣ идеали на пролетариата“, просто защото послѣдниятъ ималъ „свои специфични интереси“, които произлизатъ отъ положението му като наемническа класа, експлоатирана отъ капиталистическата, а народниятъ учитель билъ *бюрократъ!* Не че г. Ганевъ не признава, че учительтъ е наемникъ; той признава го за наемникъ «и като такъвъ — експлоатиранъ», но той за него е все бюрократъ и «буржоа». Тука, както и по-нататъкъ въ статията му, у г. Ганева се получава такава бърканица на понятията, щото мѫчно става

на човѣкъ и да я разгледва. Прѣди всичко, смѣсва «професионалнитѣ идеали на учителя», както той ги разбира, съ общественитѣ идеали на пролетарията и съ неговитѣ професионални задачи. По-нататъкъ имайте търпѣние да изслушате слѣднитѣ негови разсѫждения:

„Защо напр. — пита той — учителя да е пролетарий, а не буржоа? Само за това ли, че той е трудящъ се елементъ, че неговия трудъ се продава? Наистина, и учителя прилага трудова сила. Но додѣ труда на работника се въплотява въ единъ произведенъ прѣдметъ и се прѣвръща въ една опрѣдѣлена еквивалентна цѣность, за учителя това е невъзможно: той не произвежда; цѣната на негова трудъ не може да се опрѣдѣли по това, що е произвелъ. А за това и, ако експлоатацията на труда за работника е явна, то за учителя, сѫщо така работникъ, тя не може да се съзрѣ: не можемъ, напр., да кажемъ, че учителя произвежда толкова, а му се дава само толкова, сир. по-малко. И и ако е право това за учителя, то е сѫщо право за всички наемни работници на държавата: всички продаватъ труда си и и всички, слѣд., могатъ да се смѣтатъ за експлоатирани, макаръ едни по-вече, други по-малко. Дѣ е тогава мѣрката на експлоатацията тукъ: заплатата ли, количеството и качеството на труда ли или друго нѣщо? Но имаме ли ние мѣрка, съ която да опрѣдѣлимъ тоя трудъ и неговата цѣность? — За експлоатация на труда, прочее, на учителя може да се говори само относително, когато го сравняваме съ другитѣ бюрократи, но никога въ сѫщия смисълъ както на наемния работникъ производитель. Особеностьта, обаче, на пролетария произтича не само отъ това, че той е експлоатиранъ, а още и отъ естеството на самата експлоатация: тукъ експлоатацията е изворъ на богатства за господаря; това що работника произведе въ излишъкъ, взема го господаря; единътъ живѣе за смѣтка на другия. Експлоатацията, слѣд., въ производството е прѣдумишлена, съзнателна. Сѫщото ли е между държавата и бюрокрацията? Може ли да се каже, че държавата създава нарочно бюрокрацията и я умножава, за да я експлоатира? Защо капиталиститѣ гледатъ да умножатъ работнитѣ си сили и сѫщевременно да намаляватъ работната заплата, право или косвено, като увеличатъ работнитѣ часове, а защо държавата, напротивъ, гледа да ги намали, като увеличи работната заплата? Защо капиталиста не се интересува отъ здравието на работника и изобщо неговото положение, а държавата гледа да го осигури, като му прѣдставя разни изгоди: инвалидни пенсии, послужни пенсии и пр.? Не говори ли това за нѣкакви по-други отношения между капиталистъ и работникъ и държава и чиновникъ? Въ извѣстно отношение тѣ не могатъ даже да се сравняватъ: додѣ за рѫчния работникъ въ економическата борба е спасението, за чиновника — въ послушанието е спасението; чрѣзъ економическата борба може да се прѣвие врата на капиталиста за отстѫпки и той отстѫпва, за да спечели поне малко, когато въ противния случай, въ отсѫтствие на експлоатируемъ, той губи всичко; чрѣзъ такава борба, обаче, интелегентния работникъ губи всичко, а държавата нищо или почти нищо, защото въ неговата работа тя нѣма такъвъ интересъ, какъвто интересъ има капиталиста въ работата на работника. Или съ други думи: въ борбата си съ своя господарь, рѫчния работникъ не губи нищо, а интелегентния губи всичко. Отнесено всичко това частно къмъ учителя, то значи: държавата може да мине извѣстно и доста дълго врѣме безъ учителския трудъ и за това може до го захвърли съвсѣмъ; капиталистътъ, обаче, не може да живѣе безъ печала, слѣд., не може да се откаже отъ работника. И обратно: учительтъ очаква на държавата, а не тя на него, а въ производството е обратното: капиталиста очаква на работника, а не той на него“.

Да извинятъ читателитѣ за тая дълга цитата! Искахъ да имъ прѣдамъ разсѫжденията на г. Ганева изцѣло, за да ги иматъ прѣдъ очи. Казаното въ тази цитата е открай до край не вѣрно. Но да се доказва редъ по редъ невѣрностьта на сѫжденията, изказани въ нея отъ г. Ганева,

физически ми е невъзможно тука. Ще се ограннча съ нѣкои бѣлѣжки. Най първо, всички сѫждения на г. Ганева се свеждатъ къмъ това, да оправдае изражданието на съюза до едно «тихо пристанище», въ което, разбира се, всички доволни отъ сѫдбата си народни учители да се прѣобърнатъ въ сѫщи бюрократи, ако не по положение, то поне по своята индеферентность и прозяване, по растителния си животъ и по това, че вънъ отъ мѣсечната вѣдомость и механическото изкарване на училищнитѣ часове, нищо да ги не тревожи. Сетнѣ, г. Ганевъ положително не се е помѫчилъ да разбере, какво ще рѣче *бюрокрация*, както не е разбралъ що е буржуа и що пролетарий, и, като не е разбралъ значението ѝ, причислява и народнитѣ учители, и писаритѣ по учрежденията и малкитѣ службаши, и разсилнитѣ по тѣхъ въ числото на бюрократитѣ, защото всички тѣ получаватъ заплата отъ държавата! Освѣнъ това, г. Ганевъ взима държавата като една абстракция, а не като една класова държава. При туй той нахълтва въ една область, въ която изказва невъзможно неразбиране, а именно въ економическата область, въ производството, въ капиталистическитѣ отношения. Например, той мисли, че експлоатацията на наемния трудъ се измѣрвала съ количеството на продуктитѣ, които произвежда наемниятъ работникъ. Това, разбира се, е съвсѣмъ невѣрно, за да не кажа повече нѣщо. Но като намира мѣрката за експлоатацията на работника отъ капиталиста въ количеството на произведенитѣ отъ първия продукти, той естествено не намира тази мѣрка за труда на учителя въ произведени продукти. Отъ тѣзи невѣрни прѣдпоставки естествено се получаватъ и невѣрни заключения. Споредъ него, всички работници, които получаватъ заплата отъ държавата, т. е. които се експлоатиратъ отъ нея, различавали се и по положение и по «професионални идеали» отъ общественитѣ и професионални идеали на пролетарията. Но най главно тѣ се отличавали по срѣдствата, съ които достигатъ своитѣ „професионални идеали“. Напримѣръ, споредъ г. Ганева, «държавнитѣ работници», тъй да ги нарѣчемъ, не можели да водятъ економическа борба, — види се, защото, споредъ него, нѣмало на лице „експлоатируемъ“! Но това е невѣрно. Извѣстно е, че работницитѣ по държавнитѣ желѣзници, по телеграфитѣ и пощитѣ, по производителнитѣ държавни работилници и т. н. въ другитѣ страни водятъ такава борба, и не само че не „губятъ всичко“, а напротивъ печелятъ. Освѣнъ това, но тѣхнитѣ „професионални идеали“ никакъ не се различаватъ отъ ония на „рѫчнитѣ работници“. И за еднитѣ и за другитѣ „идеалъ“ се явяватъ — подобрение въ положението, стабилность въ службата или въ работата, наредби, улесняващи работата имъ, и пр. и пр., т. е. сѫщото това, което съставлява, споредъ г. Ганева, „професионални идеали“ и на народнитѣ учители. Тия еднакви за всички тѣзи „държавни работници“ „професионални идеали“ и еднакви съ ония на „рѫчнитѣ работници“ произтичатъ отъ еднаквото имъ положение въ днешната капиталистическа държава, което нѣма да се измѣни сѫщественно, докато сѫществува послѣдната. Не е вѣрно, че и бюрокрацията, въ която не причисляваме спомѣнатитѣ „държавни работници“, е експлоатирана отъ днешната държава. Противното е по-вѣрно: бюрокрацията експлоатира държавата, и тя не е въ положението на наемникъ, а въ положението на господарь въ управлението, на когато господствующата класа повѣрява интереситѣ си и общото имъ управле-

ние. И колкото господствующата класа е по-силна, по-богата и по-смислена, толкова повече осигурява положенията на бюрокрацията и господаруванието ѝ. Положението на „държавнитѣ работници“, напротивъ, не само не се подобрява, но има тенденцията все повече да се влошава поради постоянния упадъкъ на срѣднитѣ класи и пролетаризирането имъ, както и отъ естествения ръстъ на населението. Само организираната имъ борба внася въ извѣстна степень подобрение въ положението имъ. Но каквито подобрения и да внася тѣхната борба, положението имъ при днешната наредба не може сѫществено да се измѣни. Тѣ си оставатъ и ще си останатъ, додѣто сѫществува капиталистическата наредба, въ положението на наемници, трудътъ на които не ще се изплаща напълно, ще се ограбва и за въ полза на бюрокрацията тѣ не ще могатъ да живѣятъ задоволително. Съзнанието за това положение и за свързката му съ самата обществено-политическа наредба и създава у тѣхъ обществено политически идеалъ за прѣобразуванието на днешната наредба, — идеала на пролетарията — създава у тѣхъ и съзнанието, че професионалнитѣ задачи не сѫ „идеалъ“, а срѣдство, условие за реализирането на обществено-политическия „идеалъ“. Съ други думи, съ професионалнитѣ организации на „държавнитѣ работници“ става сѫщото, което става и съ чисто пролетарскитѣ професионални организации. Професионалната организация на «държавнитѣ работници», наречени *народни учители*, не прави изключение, или не трѣбва да прави изключение, — не-ли тя се съставлява ужъ отъ интелигентни работници! Положението на народния учитель, каквито подобрѣния и да се достигнатъ днесъ, че ще си остане при днешната капиталистическа наредба положение на наемникъ, експлоатиранъ и онеправданъ отъ сѫщата капиталистическа класа, която експлоатира и „рѫчния“ наемникъ. Това унизително положение на интелегентния и „рѫчния“ пролетарий ги прави „братя“ съ еднакви и професионални и обществени идеали. Но г. Ганевъ иска именно това унизително положение на „държавния работникъ“ — народния учитель да го прикрие, като принасва послѣдния къмъ бюрократитѣ, съ което той го лишава отъ правото да се бори за по-достойно бѫдаще, да има обществени идеали, вънъ отъ ония, които можела да му създава „неговото служебно положение, *неговото трудово положение*“, толкова повече, че той „намира и може да намѣри удовлетворение за тѣхъ *още днесь*“. Като изхожда отъ казанитѣ съвършенно фалшиви положения, г. Ганевъ, естественно, дохожда и до слѣдното съвсѣмъ фалшиво заключение:

„Отъ това различие въ положението на рѫчния работникъ и учителя, сравнявани като експлоатирани, произлиза и различието имъ въ общественитѣ идеали и главно въ срѣдствата, които тѣ употрѣбяватъ за тѣхното постигане. Додѣ първиятъ, рѫчниятъ работникъ намира идеалитѣ на своето положение въплотени въ стройната политико-економическа система на пролетарията и по мѣрката на своето класосъзнание се доепява неразлѫчно до тая послѣдната, като я усвоява като своя и вслѣдствие на това прави натискъ за корени прѣобразования на днешния строй, учительтъ, напротивъ, дотолкова доколкото неговото служебно положение, *неговото трудово положение може да му създаде идеали*, намира и може да намѣри удовлетворение за тѣхъ *още днесъ*, защото чрѣзъ тѣхъ той не дохажда въ противорѣчие съ ония на своя госпдарь — държавата; едно

бъдаще положение за неговата служба не му се показва по-примамливо отъ онова, което още въ настоящето може да му се създаде и за това импулсъ къмъ стрѣмления за корени прѣобразования на днешния строй той нѣма или поне не може да има въ такъвъ размѣръ, въ какъвто го има единъ наеменъ ръченъ работникъ".

Фалшивостьта на това заключение е очевидна. Съ него г. Ганевъ иска да убѣди учителитѣ, че съюзътъ трѣбва да скъса съвсѣмъ съ социалистическитѣ идеали, съ обществено-политическитѣ идеали на пролетарията, че тия идеали не само не се диктували отъ «неговото отрудено положение», не само съ чужди нему, но тѣ не му обѣщавали „едно бъдеще за неговата служба по примамливо отъ онова, което още въ настоящето може да му се създаде". Нѣма съмнѣние, че при днешния строй извѣстни подобрѣния въ положението на народния учитель и въ учебната система държавата, или по-право засилващата се капиталистическа класа, сама ще създаде, до колкото това ще бъде съгласно съ изискванията на капиталистическото производство, което тя ръководи. Но тѣ никога нѣма да бъдатъ толкова, които могатъ да удовлетворятъ хора съ достоинство, съ съзнание. Тѣ въ никой случай нѣма да махнатъ онова унизително положение на народния учитель, което го прави наемникъ, експлоатиранъ и онеправданъ въ материално и духовно отношения наравно съ пролетарията. Послѣдното г. Ганевъ или нарочно изпусна изъ прѣдъ видъ, за да изкара учителитѣ безъ всѣкакво стремление къмъ съзнание на своето положение, за да ги изкара просто глупци и бездушни егоисти, или той е станалъ достатъчно «опитенъ» и съ „хладенъ разсъдъкъ", за да не се възмущава самъ отъ унизителното положение на народния учитель и неговото онеправдание, за да проповѣдва на цѣлото учителство индеферентизма, заключването му въ черупката на «професионалнитѣ идеали», на задоволстването съ филистерски стремежи за спокойствие на „тихото пристанище," създадено отъ трогателното единодушие между съюза и министерството, особено днесъ при княжеския любимецъ и „идеалистиченъ" министеръ Шишмановъ. А пъкъ всичкиятъ въпросъ е въ това положение на народния учитель, което — повтарямъ — каквито подобрѣния и да имъ даде днешния строй — нѣма да се махне безъ махването на този строй. Но щомъ е тъй, нигаръ съюзната организация на народнитѣ учители не е длъжна да вземе участие въ борбата за прѣобразуванието на строя? Да се отрича отъ тази борба, значи той самъ да поддържа унизителното положение на народния учитель. А ако не ще да бъде измѣнникъ на дѣлото на послѣдния, съюзътъ неизбѣжно трѣбва да се «долепява неразлъчно» до „стройната политико-економическа система на пролетарията".

Отъ всичко казано до тука става ясно, че поставянието на въпроса за идеалитѣ на съюза въ свръзка съ идеалитѣ на пролетарията не произтича отъ *недоразумѣние*, както твърди г. Ганевъ, а отъ съвършено различното схващание характера на съюза като професионална организация и различното разбиране на положението на народния учитель и свръзката му съ днешния строй. Поради това съвършено е право мнѣнието на фердинандското учителско дружество, че съюзътъ трѣбва да си обясни своето „естество" и отъ тамъ да опрѣдѣли своитѣ близки и крайни цѣли. И това е работа, една отъ главнитѣ му работи, на съюзния органъ. Разбира се,

че за г. Ганева нѣма защо да се поставя този въпросъ, понеже за него цѣлитѣ и задачитѣ на съюза ги опрѣдѣлилъ „опитътъ". Нѣщо повече дори: стрѣмлението на нѣкои учители да си изяснятъ цѣлитѣ и задачитѣ на съюза и да искатъ отъ конгреситѣ и органитѣ на съюза да се занимава съ тѣхъ, г. Ганевъ ги счита за «празни мждрувания» и «резонйорство». По такъвъ начинъ работитѣ въ съюза взиматъ сериозенъ характеръ. Проповѣдитѣ на г. Ганева, които цитирахме тука и които се съдържатъ въ неговитѣ статии, не сж нищо друго освѣнъ теоретизиране на израждането на съюза. Ако не е изроденъ, то при такива проповѣди той бездруго встжпва въ пжтя на израждането. Прѣдъ видъ на това, нашитѣ другари учители-съюзиста наистина трѣбва сериозно да се замислятъ. И въпросътъ, мисля, не се състои въ това щото да се правятъ позиви, за да се напустне съюза отъ тѣхъ, а да се отправя позивъ къмъ борба за запазването въ съюза на ония идеали, въ името на които той се създаде и въ името на които учителитѣ социалисти, съ толкова жертви материални и морални, го издигнаха до една организация съ обществено значение. Тѣ трѣбва не само систематически да пишатъ върху цѣлитѣ и задачитѣ на съюза, но трѣбва и практическа работа за споразумѣние и единодѣйствие отъ еднакво мислящитѣ дружества за запазването на съюза отъ окончателно издържание. Й нека оння, които проповѣдватъ „теориитѣ" на това израждание, помнятъ, че съюзътъ е добилъ днешното си обществено значение само благодарение на това, че той се явяваше боева организация съ опрѣдѣленъ общественъ идеалъ и въ деня, когато той изгуби тѣзи си „атрибуции", той ще изгуби оная «мощь», която упражни прѣдъ управляващитѣ и общественото мнѣние. Тогава тя ще бжде едно просто орждие въ ржцѣтѣ на капиталистическата държава, наистина нагледъ уважавана отъ нея, но въ сжщность винаги прѣзирана и унижавана. Такова положение на съюза могатъ да го желаятъ само хора, които търсятъ „тихи пристанища" и които много рано сж станали старци съ „хладенъ разсждъкъ", т. е. бездушни. Жалко е, когато бездушието се туря на първо мѣсто въ съюза и въ неговитѣ органи. Но за това доста много сж криви и учителитѣ социалисти, както и разни измѣнници на социализма, които сега криятъ своята измѣна подъ маската на особенното «широкото» разбиране на социализма, а въ сжщность проповѣдватъ приспивающето общодѣлство. За това, нека вѣрнитѣ на социализма учители, членове на съюза, се заловятъ за работа и въ бждащия конгресъ извадятъ съюза изъ ржцѣтѣ на неговитѣ измѣнници.

Senex.

Работнишко Дѣло.

Кратки извлѣчения отъ отзивитѣ на печата.

Работнически Вѣстникъ. Това списание е новиятъ ратникъ за работнишкото дѣло, който ний съ най-голѣма радость поздравляваме. Неговото появяване се отдавна чувствуваше, и той иде тъкмо на врѣме... Ние прѣпоржчваме това хубаво списание на всички съзнателни работници, които искатъ да се учатъ, на всиски, които дирятъ приятно и полезно четиво ... Списанието се издава редовно и спретнато ... — Горещо пожелаваме успѣхъ и широко разпространяване на новия защитникъ на работнишкитѣ интереси.

Учителска Мисъль. Ето едно списание, което трѣба да бжде настолна книга на всѣки работникъ, билъ той въ града или въ село. Вънъ отъ добрѣ подбранитѣ стихотворения и разкази всѣка книжка съдържа интересни статии по въпроси отъ обществено-политически, икономически и наученъ характеръ. Учителитѣ, които проявяватъ обществена дѣйность, особно за работата имъ въ вечернитѣ училища, ще намѣрятъ въ „Раб. Дѣло" както интересни разкази и четива, така сжщо и доста материалъ за сказкитѣ си по общеобразователнитѣ прѣдмети.

Ново Врѣме. Още отъ първата книжка на списанието се вижда, че въ него ще се зачекватъ ония важни, насжщни и съврѣмени въпроси, които най-много интересуватъ работничеството. Затова горещо прѣпоржчваме на нашето работничество сп. „Раб. Дѣло", на което пожелаваме най-широко разпространение.

Български Печатарь. Списанието е попълнено съ такъвъ разнообразенъ и вѣщо подбранъ материалъ, стихотворения и разкази, които тъкмо биха се харесали на всѣки единъ работникъ ... Най-накрай ние още веднъжъ прѣпоржчваме „Раб. Дѣло" на работницитѣ-печатари, въ което тѣ всѣкога ще намиратъ здрава духовна храна и вѣренъ приятель и наставникъ въ труднитѣ врѣмена, що работникътъ у насъ настоящемъ прѣживѣва.

Телеграфо-Пощенски Вѣстникъ. Ние прѣпоржчваме на нашитѣ читатели това списание, въ което почти винаги се помѣстватъ редъ статии по професионалнитѣ сдружавания и много другъ разнообразенъ материалъ по наука и литература.

Елъ-Поевло. „Раб. Дѣло" е много интересно списание, то е единъ помощникъ на работницитѣ и има за цѣль да възпитава бѣднитѣ и да имъ показва правия, социалистическия пжть, който ще ги изведе къмъ политическо и икономическо освобождение.

Народенъ Животъ. Ние сме напълно увѣрени, че „Раб. Дѣло" ще допринесе нѣщо на нашето работничество, и затова го прѣпоржчваме на всички български работници и на читателитѣ отъ широкитѣ слоеве на нашия народъ.

Подкрѣпа. Нуждата отъ едно вѣщо нареждано и умѣло списвано работнишко списание отдавна се чувствуваше. Имаше цѣла празнина, която трѣбаше да се запълни . . . Тая празнина и тая нужда на работницитѣ я запълня вече „Раб. Дѣло". Всички работници у насъ, които се интересуватъ отъ работнишкото движение на западъ и у насъ, отъ синдикалното движение тоже, а сжщо и отъ сума научни и литературни въпроси, ще намѣрятъ необходимото въ това хубаво списание, въ което взематъ участие много видни сили по работнишкото движение у насъ . . . Пожелаваме му успѣхъ.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЪРВАТА ГОДИШНИНА.

Книжка I.

Книжка II.

Книжка III.

Книжка IV.

Книжка V.

Еволюционниятъ принципъ въ естественитѣ науки, отъ У.

Право за работници. — I. Произходъ и сѫщина на правото, отъ Василь Коларовъ.

Самъ, разказъ отъ С. С. Руневски.

„Българско Типографско Списание“, отъ Г. Б.

Божествената наредба, картина отъ В. Леманъ.

Работнишка пѣсень, отъ Н. Колчевъ.

Като димъ, стих. въ проза отъ Д. Х-ва.

Конгресни рѣшения, отъ С. К.

Попски, пословици.

Книжнина: „Историята на социализма въ Франция“ (Поль Луи); „Икономично и общ. развитие“ (Енрико Фери); „Единство“; „Чрѣзъ просвѣта къмъ свобода“ (И. Я.); „Съврѣмениятъ социализъмъ“ (А. Исаевъ); „Що е националность“? (Кауцки); „По пѫтя на свободата“ (Харипъ); „Главната дирекция и пр.“; „История на инквизицията“ (Баро); „Записки на единъ лѣкарь“ (Ве-ресаевъ); „Здраве“; „Природа“; „Бълг. военна слава“, — отъ Г. Б.

Книжка VI.

Тъкачи, стих. отъ Хайне, пр. С. Чилингировъ.

Защо? разказъ отъ Ото Крйле, пр. отъ нѣмски Силвия.

Двата корена на социализма (съ портретитѣ на Оуена, С. Симона и Фурье), пр. В. Д-ска.

Изгрѣвъ, волно отъ руски Б. Б.

Напусната, разказъ отъ П. К.

Право за работници. — II. Какъ бѣднитѣ и богатитѣ защитяватъ правата си, отъ В. К.

Слѣдъ нощь, стих. отъ Ив. Радославовъ.

Не ме смущавай, стих. отъ Ада Негри, пр. въ проза Силвия.

Нѣкои отъ основнитѣ мисли на Маркса, пр. отъ нѣмски Г. К.

Пѣсни на недоволнитѣ, стих. отъ И. Т. Карановски.

Ще чуешъ сѫда на глупеца, стих. въ проза отъ Ив. Тургеневъ, пр. Андр.

Изключителн. законъ, отъ Манфредъ Витихъ, пр. Г. Б.

Августъ Бебель, портретъ.

Сънь, стих. отъ Ив. Радославовъ.

Побѣденитѣ, стих. отъ Ала Негри, пр. въ проза Б. Б.
Причинитѣ на съврѣмения милитаризъмъ, пр. В. Д-ска.
Работнишкото движение въ Русе, отъ Т. Т.
Двѣтѣ Българии, отъ К. Р.
Книжнина: „Общо Дѣло“; „Жерминалъ“ (Зола); „Епидемичнитѣ болести“ (М. Раскина); „Ужаситѣ на войната“ (Летурно); „Тревога за призраци“ (Я. Сакжзовъ); „Принципи и заблуждения“ (П. Джидровъ); „Сдружаванията на телегр.-пощ. чиновници“, — отъ Г. Б.

Книжка VII.

Корабъ, стих. отъ Лермонтовъ, прѣвелъ Б. Б.
Котешки рай, приказка отъ Емиль Зола, пр. Хр. К.
Съврѣменниятъ работникъ, отъ Kaempfer.
Разкошъ, стих. отъ М. Гюйо, пр. М. Теофиловъ.
„Разцѣплението“ въ работн. соц. дем. партия, отъ Г. Б.
Обявяване на стачка, група отъ Карлъ Вилфертъ.
Най-близкитѣ задачи на руската социална демокрация, I, отъ Л. Мартовъ, пр. М. Р-ва.
За работа, стих. отъ Корнелий Уейски, пр. отъ полски въ проза Сл. Балабановъ.
Половитѣ отношения, отъ Свѣтозаръ Марковичъ, пр. отъ сръбски Г. Б.
Житейско правило, стих. въ проза отъ Ив. Тургеневъ, пр. М. Ж-ва.
Композиторъ, разказъ отъ Скиталецъ, пр. Силвия.
Партията на „младитѣ“ демократи, отъ Х. Н.
Изборитѣ въ Германия, изъ „Искра“, пр. Г. Б.
Червеното море, картина.
Синдикални дружества, отъ Т. П.
Състраданието на набожнитѣ, разказъ, пр. отъ нѣмски D. Pp.
Право за работницитѣ, — III. Днешнитѣ закони и тѣхниятъ класовъ характеръ, отъ В. К.
Книжнина: „Червенъ народенъ календарь за 1904 г.“; „Въ защита на марксизма“ (Кауцки); „Социалниятъ въпросъ“ (Циглеръ); „Прогресивниятъ-подоходенъ данъкъ“ (Свирщевски); „Съврѣм. сждба на жената“ (Лозински), — отъ Г. Б.

Книжка VIII.

Развръзка, стих. отъ А. Михайловъ, пр. Мариусъ.
Къмъ изучване! отъ Г. Б.

Книжка IX.

Защо пѣя? стих. отъ Ив. Радославовъ.

Сѣнкитѣ на погиналитѣ, разказъ, изъ „Заря“ пр. Ст. П-ва.

Угасна западъ, стих. отъ Надсона, пр. Г. Б.

Иванъ Троенски, биография (съ портретъ) отъ Т. Т.

Сипе се росата хладна, стих. отъ Мария Конопницка, пр Б. Б.

Право за работници.—IV. Мжжътъ и жената, отъ В. К.

Панагюрското килимарство, отъ Павелъ Делирадевъ.

Книжнина: Широкиятъ „Червенъ народенъ календарь за 1904 г.“, отъ В. Коларовъ.

Книжка X.

Погребение въ село, стих. отъ Надсона, пр. Б. Б.

Коледенъ монологъ, отъ Ернестина Лезина, пр. отъ нѣмски Силвия.

Бойниятъ зовъ на работнишката класа, пр. Novus.

Точиларьтъ, стих. отъ М. Гюйо, пр. М. Теофиловъ.

Нова тъмница, диалогъ отъ К. Мироновъ, пр. Б. Б.

Социализмътъ и синдикалното движение, отъ Хр. Николовъ.

Самотность, стих. отъ Надсона, пр. Б. Б.

Пирамидата на тиранията, картина.

Отмъститель, разказъ, прѣводъ.

Какво значение иматъ минималнитѣ ни искания за работницитѣ? отъ Л. Мартовъ, пр. Ст. П-ва.

Всемирното тържище, стих. отъ Валтеръ Проктеръ, пр. Н. Златинъ.

Послѣдно свиждане, стих. въ проза отъ Ив. Тургеневъ, пр. М. Ж-ва.

Борба противъ военщината, пр. Ст. П-ва.

Азъ искамъ веселье, стих. отъ Скиталецъ, пр. Г. Б.

Врабци, стих. въ проза отъ Ив. Тургеневъ, пр. Р. Радославовъ.

Техническиятъ прогресъ въ индустрията, отъ Максъ Шипель.

Ликътъ ти, мила..., стих. отъ Пушкина, пр. Г. Б.

Какво ще даде социализмътъ на жената, отъ А. Исаевъ.

Видѣнието на Христа, картина отъ Франклинъ.

Печатница Гавазовъ и Чомоневъ — София